
3 3433 06828402 9

C. P. Gunning. Oct. 1907.

DE ZENDINGSEEUW

VOOR

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

C. P. Gunning.
Oct. 1907.

DE ZENDINGSEEUW
VOOR
NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

Druk van C. HARTOG Jr., Dwars Bierstraat 9, Rotterdam.

De Zendingseeuw

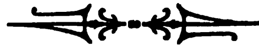
voor

Nederlandsch Oost-Indië,

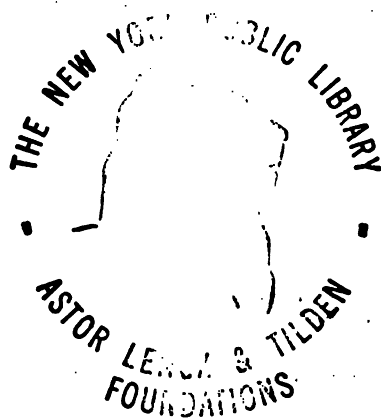
door

S. COOLSMA,

Director van het Zendingshuis der Nederl. Zendingsvereeniging.

UTRECHT,
C. H. E. BREIJER.
1901.

Opgedragen

aan

Het Utrechtsche Studenten-Zendinggezelschap

ΕΛΘΕΤΩ Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΟΥ,

door zijn eerelid

S. Coolsma.

OPENBARING VII vers 9 en 10.

NA dezen zag ik, en zie, eene groote schare, die niemand tellen kon, uit alle natie, en geslachten, en volken, en talen, staande voor den Troon en voor het Lam, bekleed zijnde met lange witte kleederen, en palmtakken waren in hunne handen. En zij riepen met groote stem, zeggende: De zaligheid zij onzen God, die op den troon zit, en het Lam.

VOORREDE.

Uit de behandeling van de geschiedenis der Zending in Nederlandsch Oost-Indië, waartoe ik mij ten behoeve van de kweekelingen der Nederlandsche Zendingsvereeniging geroepen zag, is allengs een overzicht ontstaan van hetgeen in de afgeloopen eeuw door de verschillende Zendingscorporaties onder de talrijke volken van onze Oost is verricht.

Het denkbeeld rees bij mij op, dat dit overzicht misschien eenig nut zou kunnen hebben ook buiten den beperkten kring dergenen, voor wie het oorspronkelijk bestemd was, en ik er dus goed aan zou doen, het in druk te geven. Ik dacht in de eerste plaats aan de Bestuurders onzer verschillende Zendingscorporaties, die gedurig voor moeilijke vragen komen te staan en dan wel gaarne de ervaring van anderen zouden willen raadplegen. Verder had ik 't oog op Predikanten, Onderwijzers en Catechiseermeesters, die in de Gemeente en onder de jeugd meer kennis over het Zendingswerk in Nederlandsch-Indië pogen te verspreiden, maar niet ten onrechte klagen over gebrek aan geschikte lectuur, waaruit zij zouden kunnen putten. Ook kwam mij voor, dat de Zendelingen en Hulppredikers in Nederlandsch-Indië in moeilijke gevallen wel eens zouden willen naslaan, hoe men op een ander arbeidsveld had gehandeld, en zich in hunne vele beproevingen zouden kunnen sterken door te letten op Gods daden in het verleden en elders, terwijl de beschrijving van de geschiedenis van hunnen post, hun, naar mijne bescheiden meening, nu en dan van dienst zou kunnen zijn. Voorts traden mij voor den geest de Studenten in de Theologie en de Zendelingkweekelingen, die zich allen tot den arbeid in het Koninkrijk Gods voorbereiden, en zich op de hoogte begeeren te stellen van hetgeen gedaan en nog ongedaan is op dat uitgestrekte veld, dat naar Gods raad in de eerste plaats en bovenal aan ons, Nederlandsche Christenen, ter bearbeiding is aangewezen. En ten slotte dacht ik aan het groote „Zendings-publiek," de steeds aangroeiende schare van belangstellende Zendingsvrienden, onder welke er zijn, die zeer verlangen hunne kennis van het werk onzer Zendelingen in Indië, en van de volken onder welke gearbeid wordt, te vermeerderen.

Een gewichtig bezwaar stond de verwezenlijking dier opgekomen gedachte in den weg. Het was: de uitgebreidheid van het overzicht. Het veld is zoo uitgestrekt; de verscheidenheid van volken, toestanden en arbeidende corporaties is zoo groot; en het tijdvak, dat besproken wordt, is zoo lang en was zoo rijk aan gebeurtenissen, dat het overzicht den omvang van een lijvig boekdeel kreeg. Dat was onvermijdelijk, zou het niet aan onduidelijkheid lijden. Over sommige onderwerpen, met name over den Islam en over de bijgeloovigheden van eenige volken, had ik eigenlijk uitvoeriger moeten zijn, maar ik meende mij tot het noodigste te moeten bepalen, om niet te zeer buiten de maat te gaan. Twee zaken mochten echter, naar mij voorkwam, in het boek niet ontbreken. In de eerste plaats achtte ik het noodzakelijk, eene Inleiding vóór het overzicht te plaatsen, en daarin beknoptelijk te verhalen, wat vóór en door de Oost-Indische Compagnie in het tegenwoordige Nederlandsch-Indië tot invoering en uitbreiding van het Christendom is gedaan. Zonder zulk een voorwerk toch zouden sommige gedeelten van het overzicht voor velen niet voldoende verstaanbaar zijn. Vervolgens mocht niet onvermeld blijven wat in Nederlandsch-Indië op het gebied van Bijbelvertaling is gedaan, met name vanwege ons Nederlandsch Bijbel-genootschap, dat sinds zijn ontstaan zoo trouw met de Zending heeft samengewerkt.

Ondanks het financieel bezwaar, verbonden aan de uitgave van zendingslectuur van dezen omvang, verklaarde de Heer Mooij, te Dordrecht, zich daartoe bereid, en wel met ingenomenheid. Eene inteekening, door hem opengesteld, leverde een bevredigend resultaat op. Er werd dus met drukken begonnen, maar het werk vorderde langzaam, zoodat het geduld der inteekenaren op eene vrij zware proef werd gesteld. Tegen 't einde zag de Heer Mooij zich door tusschenbeiden komende omstandigheden verhinderd het werk voort te zetten, maar hij vond den tegenwoordigen Uitgever bereid, het te voltooien. Moge deze er vreugde van beleven!

Helaas! niet allen, die het boek wenschten te ontvangen, mochten de verschijning beleven. Ik denk in de eerste plaats aan mijnen geliefden Schoonvader, den Heer B. J. Gerretson, die levendig belang in dit boek stelde, maar door den Heer werd weggenomen nog vóór men met het drukken kon aanvangen. Ik denk verder aan mijnen waarden Vriend, den Heer W. Grashuis, Oud-Directeur der Landsdrukkerij te Batavia, die zijne inteekening deed vergezeld gaan van deze woorden: „Een groot deel van de zendingseeuw heb ik medegemaakt. Hoe verlang ik uw boek te lezen!" Ook hij behoort niet meer tot de strijdende kerk. Doch zullen die beiden deze beschrijving van het Zendingswerk niet meer lezen, het zal hun geen schade zijn, want de Heer heeft hen waardig geacht de resultaten te aanschouwen.

Een paar opmerkingen wensch ik te maken over de wijze, waarop ik mijne taak heb vervuld. Ware ik streng chronologisch te werk gegaan, mijn boek zou een toonbeeld van verwarring zijn geworden. Dat niet wenschelijk achtende, sloeg ik eenen anderen weg in, namelijk dien van eiland voor eiland en ieder zendingsveld afzonderlijk te beschouwen, mij houdende aan de verdeeling van Indië, aangenomen door Dr. J. J. de Hollander in zijne „Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van Nederl. Oost-Indië" en nagevolgd door R. van Eck, in zijn „Leerboek" over hetzelfde onderwerp. Bij de beschrijving der geschiedenis van elk zendingsveld en der afzonderlijke posten, heb ik echter de tijdsorde in 't oog gehouden. Wel heb ik ook bij deze wijze van doen het gevaar voor verwarring niet geheel kunnen vermijden, daar overplaatsing van een Zendeling mij somwijlen noopte het begin zijner geschiedenis later te verhalen dan het vervolg, maar het Register, door eene zorgvuldige hand bewerkt, zoomede de verwijzingen, zullen den lezer, naar ik vertrouw, zonder groote moeite in staat stellen de juiste orde te vinden. — Mijne tweede opmerking geldt den geest, waarin het boek is geschreven. Van een Oud-Zendeling mag worden verwacht, dat hij met sympathie over het Zendingswerk zal schrijven. Nu, ik hoop, in dit opzicht niet beschaamd te worden gemaakt; ook niet, waar ik eens een afkeurend woord laat hooren, want juist omdat het werk mij dierbaar is, heb ik soms moeten laken. Als tot den arbeid ingingen mannen, in wie ik geen boden van Christus kon erkennen; of als werd gearbeid op eene wijze, welke naar mijn gevoelen in strijd is met gezonde zendingsbeginselen, heb ik de vrijheid genomen mijne afkeuring te kennen te geven. Dikwijls heb ik mijn oordeel voor mij gehouden; waar ik het uitsprak heb ik getracht het met passende bescheidenheid te doen; mocht mij dat niet zijn gelukt, dan betuig ik er mijn leedwezen over, want uitdrukkelijk verklaar ik, dat ik de goede trouw van hen, met wier optreden of handelingen ik niet kon instemmen, onaangetast wensch te laten.

Wat ten slotte den gekozen titel aangaat: de afgeloopen eeuw wordt algemeen „De Eeuw der Zending" genoemd. Ik hoop voor mijn deel eene bijdrage te hebben geleverd tot rechtvaardiging van dien eerenaam.

S. C.

ROTTERDAM, 24 Aug. 1901.

INHOUD.

Inleiding.

De Zendingseeuw voor Nederl. Oost-Indië.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGINGEN.

Bladz. 25*b*. verbetere men 't geschrevene over Moro naar bl. 745.
„ 48*b*. leze men Ninaber.
„ 69*a*. Gan Koeï is op 22 Juni 1901 te Batavia overleden in den ouderdom van 83 jaren. Zijne laatste woorden waren: „De Heer heeft mij geroepen; zie, de dienaar is gereed." (Geissler.)
„ 78*a*. J. Beukhof overleed te Velp op 21 Oct. 1900, in den ouderdom van bijna 70 jaren.
„ 79*b*. De belofte: „over Toegoe zal gesproken worden als we met Depok gereed zijn," had vervuld moeten worden na bl. 85. Men vindt het ontbrekende op bl. 873.
„ 89*a*. leze men Geerdink.
„ 90. „ „ Kroll.
„ 134*b*. In plaats van: Dit was de diaken Sarma, leze men: Dit was Sarma.
„ 156*a*. noot leze men: Bantam-krans.
„ 225*a*. leze men: P. A. Jansz.

Bladz. 262*a*. Over 't ontslag van Zend. Kreemer komt iets voor in 't Maandb. van 1901 bl. 117, maar 't heldert niet veel op.
„ 264*a*. leze men S. E. Harthoorn.
„ 336*b*. „ „ Si-Piongot.
„ 338*a*. Mevr. Van Asselt overleed te Utrecht op 30 Sept. 1901.
„ 384*a*. leze men Pansoer-na-pitoe.
„ 447*b*. „ „ Immanuël-Vereeniging.
„ 452*b*. „ „ den heerlijksten dag.
„ 457*b*. Aramo (De Hollander) zal naar bl. 486*b* waarsch. moeten luiden: Iraono Hoena.
„ 458*a*. leze men: De taal der Niassers.
„ 497*a*. „ „ in pl. van: Zij bestaat: De gemeente bestaat.
„ 519*a*. „ „ Verspeyck.
„ 527*a*. „ „ Braches.
„ 529*a*. Zimmer overleed op 4 Mei 1901.
„ 538*b*. leze men Hendrich.
„ 551*a*. Feige overleed 9 Juli 1901 op dienstreis.
„ 555*b*. leze men: om dézen doodendienst.
„ 565*a*. „ „ *moerids*.
„ 565*b*. „ „ Er is van hem getuigd.
„ 575*b*. Het Maandb. Ned. Zend. Gen. 1841 bl. 96 geeft den indruk, dat L. Gardiner een Amerikaan was, maar Prof. Kruijf, Gesch. van het N. Z. Gen., noemt hem op blz. 329 een Engelsch kapitein. Hoogstwaarschijnlijk was het de beroemde baanbreker der Zending in Patagonië. Deze toch was het, die omstreeks 1839 pogingen aanwendde om onder de Papoewa's te evangeliseeren. (Zie Evang. Miss. Mag. 1874 bl. 388.) Is deze veronderstelling juist, dan zou men kunnen aannemen, dat hij tegen Mattern zijn naam uitsprak, maar deze hem L. in plaats van Allen Gardiner meende te hooren zeggen.
„ 586*a*. leze men: alles behalve vergeefsch geweest.
„ 588*a*. „ „ J. N. Wiersma.
„ 597*b*. „ „ waren opgedragen.
„ 605*a*. „ „ Verhoeff.
„ 632*b*. „ „ legde Ds. Heldring zijne betrekking neder.
„ 640*b*. „ „ dat zij nu de Duivel in persoon.
„ 645*b*. „ „ een goede invloed.
„ 647*a*. „ „ Een slechte invloed.
„ 655*b*. „ „ een ongunstige keer.
„ 660*a*. herstelle men de verschoven letters op haar eigen plaats.
„ 663*a*. leze men; gezondenen te bewaren.
„ 664*b*. „ „ leven kan zonder.
„ 670. Zend. van den Bovenkamp is op 25 Aug. 1901 overleden.
„ 671*b*. leze men in pl. van krijgt den raad: hij geeft den raad.
„ 672*a*. „ „ Ds. Krol een man enz.
„ 686*b*. „ „ dat den Hulpprediker.
„ 723*a*. „ „ De Graaf.
„ 729*b*. „ „ eenigen tijd.
„ 730*a*. „ „ Lalonga en K. Wiggelendam.
„ 734*b*. „ „ de titel van Zendeling.
„ 768*b*. „ „ te Mansinam en Ber. 1860 No. 1.
„ 796*b*. „ „ zonder het te willen.
„ 854*b*. „ „ de school van Zuidema te Poerworedjo.
„ 862*b*. „ „ werkkring.

INLEIDING.

VESTIGING VAN HET CHRISTENDOM IN OOST-INDIË, VANWEGE DE ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK.

1497—1602.

De eerste Europeanen, die Oost-Indië bezochten, waren de Portugeezen. Geprikkeld tot het doen van ontdekkingen en begeerig nieuwe wegen voor den handel te zoeken, strekten hunne koene zeelieden hunne reizen langs Afrika steeds verder uit, tot zij, dit werelddeel omgezeild hebbende, de Indische Zee dwars overstaken en de vreugde smaakten aan te komen in Indië, het vurig begeerde land.

Naar den aard van dien tijd trachtten de Portugeezen hunne aanraking met vreemde volken en hunne vestiging in vreemde landen mede dienstbaar te maken aan de uitbreiding van het Christendom, zoodat hun optreden niet slechts het belang van staat en handel, maar tevens de glorie der Kerk en het heil der zielen beoogde.

Dit laatste is niet alzóó te verstaan, alsof de propaganda voor het Christendom bij allen even zwaar woog als de meer uitwendige belangen. Veel hing hier natuurlijk af van de leiders. Als beginsel echter was de propaganda, onder de hoede der Portugeesche Regeering, in het doel der ontdekkingsreizen en nieuwe vestigingen opgenomen. Die propaganda werd uitgevoerd, niet in de eerste plaats door de landvoogden, beambten, zee- en kooplieden, maar door de leden van onderscheidene geestelijke orden, die de reizen medemaakten, zich neerzetten waar zich het Portugeesch gezag vestigde, en werkzaam waren met meer of minder hulp van den sterken arm van het gezag. Waar ook die koene Portugeesche zeelieden voet aan wal zetten, daar plantten zij een kruis en lieten zij leeraars achter om er het Christendom in te voeren. Wel is waar geschiedde zulks meestal op de oppervlakkige, uitwendige wijze, die ook tegenwoordig nog de Roomsche missie kenmerkt, maar dan toch over 't geheel met grooten ijver, hartelijke toewijding en benijdenswaardigen moed.

Vasco de Gama, de Portugeesche zeevaarder, die Indië ontdekte, nam twee Trinitariër monniken met zich op het schip, waarmede hij in 1497 Portugal verliet. Een van die twee stierf op de reis; de andere, Pedro de Corilham, betrad in Mei 1498 met den ontdekker Indië, landde met hem te Kalikoet, eene stad gelegen aan de Indische Zee, maar stierf nog hetzelfde jaar den marteldood.

Op zijne tweede reis naar Indië, in 1502, nam Vasco de Gama nieuwe Zendelingen met zich van de Franciscaner orde. Spoedig volgden ook Dominicanen. In 1510 werd de stad Goa, liggende op een eiland, dat door eene smalle straat van het vasteland gescheiden is, door den Portugees Albuquerque vermeesterd, en daarop werd deze stad tot middelpunt van den Portugeeschen handel en tevens van de missie gemaakt. Dáár verrees ook in 1518 het eerste Christelijke klooster.

In 1534 werd Goa tot een bisdom verklaard, en Paus Paulus III schonk aan dit bisdom al het land, dat zich van de Kaap de Goede Hoop tot China uitstrekte. De eerste bisschop was P. Joao Albuquerque, een Franciscaner, biechtvader van koning Joao (Johan) III. Hij kwam er aan in 1539 en maakte zich verdienstelijk door het stichten van kerken, het doen van reizen en het verbeteren van het verbasterde leven zijner Portugeesche landgenooten in Indië.

De bovengenoemde monniken-orden werden in invloed spoedig overtroffen door de Jezuieten, die tot het zendingsgebied in Indië werden ingeleid door een man, die. zich groote vermaardheid verworven heeft en wiens naam ook buiten de Roomsche Kerk met eerbied genoemd wordt. Dat was Francesco Jasso, geboren 7 April 1506 uit een oud adellijk Spaansch geslacht, hetwelk den burg Xaverio, aan den voet der Pyreneën, bewoonde, naar welken burg de groote Zendeling later Franciscus Xaverius, of bij verkorting Xavier genoemd werd. Na zijne studiën te Parijs te hebben voltooid, werd hem aldaar een leerstoel in de wijsbegeerte aangeboden en door hem aanvaard. Men zegt, dat hij destijds op weg was, een leerling van Luther te worden. Mocht werkelijk de neiging bij hem hebben bestaan zich bij de Hervorming aan te sluiten, dan is die neiging in haar geboorte onderdrukt door zijne vriendschap met Loyola, met wien Xavier te Parijs in aanraking kwam; die hem gedurig herinnerde aan de woorden des Heilands: »Wat baat het een mensch, zoo hij de geheele wereld gewint en schade lijdt zijner ziel?« en wiens machtige invloed ten slotte Xavier bewoog, de studie te laten varen en zich aan de pas gestichte Jezuieten-orde [1]) te verbinden.

In 1535 kwam het reeds krachtig uit, welk eene verandering er door den omgang met Loyola bij Xavier had plaatsgevonden. Met eenige andere Jezuieten te voet de reis naar Venetië makende, was de vermoeienis van die lange en bezwaarlijke reis hem niet genoeg. Om het vleesch ten onder te brengen en het lichaam te verzwakken, had hij heimelijk de knie-, voet- en armgewrichten met pezen omwonden. De weg was door de regens schier onbegaanbaar, en met groote moeite vervolgde men de reis, het noodige bedelende. Xavier bezweek ten laatste van vermoeienis en pijn. Een ontboden geneesheer wist geen hulp meer te bieden, maar op het gebed zijner reisgezellen herstelde de lijder. In Venetië aangekomen, wijdde Xavier zich geheel aan de verpleging van kranken, het liefst hulp biedende aan zoodanige lijders, die van niemand anders hulp ontvingen. Men verhaalt, dat hij daar o. a. een lijder verpleegde, die aan eene walgelijke ziekte leed. Zoo bereidde deze man zich voor tot een leven van opofferende liefde.

Op 7 April 1541 vertrok Xavier als Apostolisch Nuntius, voorzien van eene pauselijke volmacht, van Lissabon naar Goa, op een schip, dat den nieuwen Gouverneur M. A. de Souza derwaarts overbracht. De koning van Portugal wilde, dat voor gemakken en geriefelijkheden aan boord zoude worden gezorgd, maar Xavier bedankte daarvoor, zeggende: »Men heeft aan niets gebrek, als men aan niets behoefte heeft.« De Gouverneur presenteerde hem een plaats aan zijnen disch, maar hij bedankte ook daarvoor, en vergenoegde zich met de brokken, die hij onder de bemanning opzamelde. Zijn nachtleger was het dek bij de groote mast, waar een grove reismantel hem dekte, en een hoop touwwerk was zijn peluw. Werd iemand ziek, Xavier was zijn verpleger; maar toen hijzelf krank werd versmaadde hij de hem geboden lafenis. — Een kort oponthoud op Sokotora, welks bewoners zich Christenen noemden, bood Xavier eene eerste gelegenheid tot zendingsarbeid, en hij liet die niet ongebruikt.

Op 6 Mei 1542 liep het schip te Goa binnen. Xavier werd door den bisschop Albuquerque met open armen ontvangen, onderwierp zich terstond aan diens gezag en ving onverwijld zijnen arbeid aan. Ziende hoe in het weelderige Oosten de zeden der Europeanen bedorven waren, nam hij met spoed de verbetering daarvan ter hand. Zijne liefderijke verpleging van zieken en zijne vurige predikaties bleven niet zonder uitwerking. Tegelijkertijd begon hij het eigenlijke bekeeringswerk met

[1]) Erkend 27 Sept. 1540.

kinderen en slaven, en verbood hij op bevel van den koning van Portugal allen afgodsdienst in den omtrek van Goa. Door de Portugeesche regeering ondersteund, kon hij aan 60 jonge Indiërs, die tot het Christendom waren overgegaan, in een groot Seminarie de vereischte opleiding geven. Wat zijne methode van prediken onder de Inlandsche bevolking aangaat, men zegt, dat hij gewoon was met eene schel in de hand door de straten te trekken en de saamgevloeide schare uit te noodigen de beginselen van het Christendom te vernemen. Dan zeide hij met een Europeeschen tongval de Tien Geboden, de Twaalf Artikelen en het Onze Vader in de landtaal op en bewoog de menigte zich te laten doopen. Geen wonder, dat zulk bekeeringswerk dikwijls geen stand hield.

Na 5 maanden van rusteloos werken te Goa, opende zich voor Xavier een nieuw arbeidsveld, namelijk onder de Parawa's of parelvisschers aan de kust van Tinnewelli, de zuidspits van Indië. Dit volk, dat veel te lijden had van de Mohammedaansche kooplieden, riep in 1538 de bescherming in der Portugeezen. Zij verklaarden zich bereid het Christendom aan te nemen, waarop hun hulp werd gezonden en de geheele visschers-kaste werd gedoopt. In Dec. 1542 kwam Xavier hier aan. Hij liet de Tien Geboden, de Twaalf Artikelen, het Onze Vader en het Ave Maria zoo goed het ging in het Tamil vertalen, trok daarop van dorp tot dorp, verzamelde op Zondag de lieden met de schel in de hand en leerde hun de woorden nazeggen. Kinderen leerden die vier zaken in ongeveer 4 weken; en wanneer zij ze goed van buiten kenden, dan droeg hij hun op, ze hunnen ouders, bloedverwanten en vrienden zóólang voor te zeggen, tot die ze ook meester waren. De vraag naar den Doop was zóó algemeen, dat Xaviers handen als verlamd waren van het aanhoudend doopen. Het gebeurde wel, dat een geheel dorp op één dag gedoopt werd. In ieder dorp werd een exemplaar van het kort begrip der Christelijke leer neergelegd, en in de gestichte gemeenten stelde hij de bekwaamste leden aan om de anderen te onderwijzen en voor te gaan. Voldaan was Xavier over zijn werk alhier geenszins. Na bijna 2 jaren (Aug. 1544) verstond hij het Tamil nog niet; ja, hij klaagde er over, dat hij ook door zijn tolk niet begrepen werd, zoodat hij weinig meer doen kon dan kinderen doopen en behoeftigen helpen. Een troost was het hem, dat hij 1000 Heiden-kinderen gedoopt had, die op sterven lagen, en van wie hij hoopte, dat zij zijne voorbidders boven geworden waren. Over het gedrag der Christenen viel niet te roemen, wat niet te verwonderen is. Zelfs zag hij zich nu en dan tot strenge maatregelen gedwongen. De ellendige toestanden om hem heen verdroten hem zeer, maar meer dan over de Inlandsche Christenen ergerde hij zich over den gewetenloozen wandel der Portugeezen. Hoe gelukkig scheen hem toe het lot van een dienstknecht van Christus, die mocht arbeiden waar nog geen Europeanen waren, »daar deze« — zeide hij — »immer afbreken wat wij opgebouwd hebben.« Hoe onvolkomen de arbeid van Xavier onder de Parawa's ook was, zijn werk heeft daar niettemin stand gehouden, en de kust is in onze dagen zóó bezaaid met Christen-kerken, dat men niet vermoeden zou daarachter nog afgodstempels te vinden.

In 1544 was Xavier aan de kust van Travankor, waar opnieuw duizenden tot Christenen gemaakt werden. In ééne maand doopte hij in 17 dorpen niet minder dan 10.000 visschers; een resultaat, dat hij toeschreef aan de werkzaamheid van den bekeerden Malabar Antonio Fernandez, een ijverig, voorzichtig en ervaren man, aan wiens raad hij zich bestendig hield.

In dien tijd ontving Xavier eene uitnoodiging van de bewoners van Manar, een eiland ten noorden van Ceylon, om tot hen over te komen en hen te helpen. Aangezien de vele arbeid hem niet toeliet zelf derwaarts te gaan, zond hij er een zijner leerlingen heen, die met zulk een gevolg aan de bewoners het Christendom predikte, dat in een spoedig daarna over hen uitgebroken vervolging velen liever den marteldood stierven, dan afstand te doen van het Christelijk geloof. Juist in die dagen naar Ceylon willende reizen, bezocht Xavier de vervolgde Christenen, en hij deed wat hij vermocht, om de overgeblevenen van de bescherming der Portugeezen te verzekeren.

Een opmerkelijk voorbeeld van Xaviers liefde tot den Heer en van zijnen zelfverloochenenden ijver in het redden van het verlorene wordt ons uit dezen tijd medegedeeld. Op een van zijne reizen had hij tot medepassagier een edelman, die er vermaak in schepte met het heilige te spotten, en die door zijne zedelooze taal en zijn vloeken groote ergernis gaf. Xavier verdroeg geduldig zijn spot en smaad, en trachtte hem door liefdebetoon te winnen. Toen het schip eens voor anker lag, noodigde hij den edelman uit tot eene wandeling aan den wal. Deze ging mede. In een palmbosch gekomen ontdeed Xavier zich eensklaps van zijne kleeding, op den gordel na, en geeselde zich daarop met eene roede zóó hevig, dat het bloed hem uit de wonden liep. Hij wendde zich toen tot dien edelman met deze woorden: »Ik doe dit uit liefde tot u; maar dit is niets, vergeleken bij hetgeen de Heere Jezus Christus voor u gedaan heeft. Zijn lijden, Zijn bloed, Zijn dood, zouden die niets vermogen op uw hard gemoed?« Daarop bad hij luide: »Heer, sla Uwe oogen op Uw bloed, en niet op dat van een arm zondaar als ik ben.« Dit tooneel roerde dien edelman zóódanig, dat hij zich weenende aan de voeten van Xavier wierp en zijne zonden beleed.

Na nog St. Thomas op de Z.-O. kust van Indië te hebben bezocht en daar korten tijd te hebben gewerkt, gaf Xavier gevolg aan een lang gekoesterd voornemen om den Indischen Archipel te bezoeken. Hij scheepte zich in naar Malakka, waar hij op 15 Sept. 1545 aankwam. Malakka was reeds geruimen tijd in het bezit der Portugeezen. Deze vond Xavier levende in teugellooze losbandigheid, zonder eenig ontzag voor godsdienstige of burgerlijke wetten. Naar zijn gewoonte poogde hij de Europeanen van hunnen goddeloozen wandel af te brengen, maar zijne pogingen schijnen er weinig te hebben uitgewerkt. Waar de Christenen zoo schandelijk leefden, vermocht hij ook op de Inlandsche bevolking geen invloed uit te oefenen. Hij legde er zich op het Maleisch toe, en na een verblijf van 3 maanden reisde hij verder naar de Molukken.

Deze naam, thans gegeven aan al de eilanden gelegen tusschen Celebes en N.-Guinea, omvatte destijds alleen de noordelijke groep. Nadat d' Albuquerque in 1511 Malakka had onderworpen, zond hij schepen uit om de Molukken te bezoeken en ook dat gebied onder de macht van Portugal te brengen. Het eerst werd Hitoe op Ambon bereikt, maar daarop kwamen zij te Ternate, waar de invloed der Portugeezen weldra overwegend werd. Ongeveer 80 jaren vroeger was de Islam in die streek opgetreden, en bij de komst der Portugeezen streed hij er overal met het Heidendom. Nadat de Portugeezen op Ternate en elders vasten voet gewonnen hadden, trachtten zij er ook het Christendom in te voeren. Zij deden dat niet zonder gevolg, maar vonden in den Islam een sterken tegenstander. Na Ternate werd Ambon voor de Portugeezen het gewichtigste eiland. Dit werd onder den landvoogd Galvano (1535—'44) de zetel van het Portugeesch gezag, terwijl op Leitimor hunne voornaamste vesting gebouwd werd. Dáárheen richtte Xavier zich bij zijn bezoek aan de Molukken het eerst. Hij kwam er aan in April 1546 en bevond, dat een gedeelte der bevolking reeds tot het Christendom was overgegaan. Hij voelde zich hier blijkbaar tehuis; schreef opgewekte brieven naar Europa en zon op middelen, om er een hoofdpost voor de Roomsche missie te stichten. Met den hem eigenen ijver verdeelde hij zijn tijd tusschen leeren en zieken-verplegen.

Na ook de omliggende kleinere eilanden te hebben bezocht, vertrok Xavier naar Ternate. Onder hetgeen zijn verblijf hier belangrijk maakte, rekende hij de bekeering der koningin. De tijd was hier voor de propaganda bijzonder gunstig, want de Ternatanen beseften het belang, dat de vriendschap met Portugal voor hen had. Xavier liet niet na van deze gunstige omstandigheid partij te trekken en zette er het bekeeringswerk op de hem eigene wijze voort. Zijn voorbeeld en prediking oefenden hier een goeden invloed uit op de Portugeezen, wier levenswijze ook in deze streek zeer berispelijk was. Na enkele maanden te Ternate werkzaam geweest te zijn, vertrok hij naar Moro, thans de naam van een eiland op de noordkust van Halmahéra, maar toen — naar het schijnt — naam van die kuststrook zelve. De bevolking was hier tot het Christendom

overgegaan, maar zij was overvallen door de Mohammedanen, die er een vreeselijk bloedbad hadden aangericht en de rest der bevolking uiteen hadden gedreven. Xavier voelde zich gedrongen, die lijdende geloofsgenooten te hulp te snellen, en liet zich door de raadgevingen van welwillende vrienden niet weerhouden. Eerst vluchtten die arme lieden voor hem, doch door vriendelijke woorden hen lokkende stelde hij hen gerust, verzamelde de verstrooiden, herstelde de orde in de gemeenten, en keerde daarop naar Ternate terug. Slechts 3 maanden had hij op Moro doorgebracht. Nu zette hij zijn werk te Ternate nog korten tijd voort en daarop keerde hij over Ambon naar Malakka terug. Hier vond hij verscheidene geestelijken van de Jezuieten-orde, uit Spanje en Italië naar Indië overgekomen. Xavier wees hun een plaats en werkkring aan.

Terwijl Xavier zich nu te Malakka ophield, kwam daar een schip uit Japan binnen. Op dat schip bevond zich een jeugdig en schrander Japannees, die aan boord reeds van den kapitein over het Christendom gehoord had, thans door Xavier verder werd onderwezen en zich door hem doopen liet. De verhalen van dezen jongen man wekten in hooge mate Xaviers belangstelling in Japan, en weldra (1549) begaf hij zich met eenige andere Jezuieten derwaarts. Eerst bracht hij nog een bezoek aan zijne Parawa's en aan Goa. Men verhaalt, dat hij hier in zijne afzonderingen bij wijlen zulke sterke vertroostingen door de nabijheid des Heeren genoot, dat hij met ten hemel gewende blikken in geestvervoering uitriep: »Het is genoeg, o Heer, het is genoeg!«

Xavier arbeidde in Japan tot 10 Nov. 1551 en nam toen de terugreis naar Goa aan. Hij wenschte zich ook naar China te begeven, maar heeft dien wensch niet vervuld gezien. In de nabijheid van Goa gekomen overleed hij (2 Dec. 1552). Hij werd te Goa begraven en is in 1619 gecanoniseerd.

De Roomsche overlevering heeft dezen grooten Zendeling uitermate verheerlijkt. Zeker schrijver zegt van hem: »Hij kon in eenzelfde oogenblik met menschen van onderscheiden, volken en talen zóó verkeeren, dat ieder meende hem in zijne eigene taal te hooren spreken; hij kon kranken genezen, dooden opwekken, de golven doen bedaren, zoodat zelfs de Heidenen hem in hunne eenvoudigheid »den god der natuur« noemden. Zelfs kinderen, die voorwerpen bij zich hadden welke met zijn persoon, zijn crucifix of zijn rozenkrans in aanraking waren gekomen, konden duivelen uitwerpen en kranken genezen.« We laten deze menschverheerlijking rusten, en zeggen ook niets van de Roomsche afgoderij, het lichaam van dezen heilige van tijd tot tijd ter vereering ten toon te stellen, waarbij vergund wordt de voeten te kussen. Maar dit zal wel vaststaan, dat Xavier een man is geweest van groote bekwaamheid, met een zelden geëvenaarde liefde tot God en het verlorene; een schier volkomen zelfverloochening en een hartelijke toewijding aan de hem zoo dierbare zaak. Het is licht te begrijpen, dat zijne Kerk hem den eeretitel van »Apostel van Indië« gegeven heeft. Wij, Protestanten, zien in zijn werk de groote gebreken, die in het algemeen der Roomsche missie aankleven, welke zich zoo gemakkelijk met den Doop en een uiterlijken schijn tevreden stelt; maar dat behoeft ons niet te verhinderen zijne deugden te eeren. Zijn geloof, zijne vroomheid, zijn ernst, zijn moed, zijn eenvoud en vooral zijne liefde, moge ook elk Protestantsch Zendeling zich ten voorbeeld stellen.

Ten slotte voegen we hier nog een en ander over het bekeeringswerk der Portugeezen in Ned. Oost-Indië samen. Ongeveer in 1540 werd het Christendom ingevoerd op Celebes. Twee Makassaarsche prinsen werden namelijk te Ternate gedoopt en zij bewogen, nadat zij thuis gekomen waren, hunne betrekkingen het Christendom aan te nemen. — Ongeveer in 1558 nam de vorst van Batjan het Christendom aan. — Men wil, dat in dien tijd ook eenige Papoeasche eilanden tot het Christendom zijn overgegaan, maar betrouwbare berichten daaromtrent ontbreken. — In 1568 doopte de Jezuiet Magellanes den koning van Siaoe (Sangireilanden) en dien van Menado, met 1500 hunner onderdanen. Van Siaoe uit werd het Christendom niet lang daarna ingevoerd op Groot-Sangir. Op de bijzonderheden komen we in het tweede gedeelte dezer Inleiding terug.

Mindere geschiktheid der hoofden en bevelhebbers, misbruiken in het bestuur, hebzucht, willekeur en allerlei gewelddadigheden, waartoe ook behoorde de invoering der Inquisitie, om de Inboorlingen tot aanneming van het Christendom te dwingen, werkten samen om een nog krachtiger uitbreiding van het Christendom te verhinderen, en gaven niet zelden aanleiding tot verbittering tegen hen, tot afkeer van het Christendom en tot ondermijning van het Portugeesch gezag. Een hunner laatste overwinningen op geestelijk gebied, terwijl hunne politieke macht reeds bijna geheel door de Nederlanders in de Molukken vernietigd was, bestond hierin, dat door een van hunne priesters de koning van Tagoelandang (Sangir) gedoopt werd, welke vorst dien priester beloofde, dat al zijne onderdanen Christenen zouden worden, indien hij onder hen wilde komen wonen.

VESTIGING EN UITBREIDING VAN HET CHRISTENDOM IN NEDERLANDSCH OOST-INDIË, VANWEGE DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

1602—1800.

De Nederlanders, die na de Portugeezen den weg naar Indië zochten en vonden, knoopten in 1596 voor het eerst betrekkingen aan met de bewoners van het uitgestrekte gebied, dat wij nu Nederlandsch Oost-Indië mogen noemen. De toedracht der zaak is uit de gewone leerboeken bekend en behoeft hier door ons niet verhaald te worden. Nadat in 1602 de Oost-Indische Compagnie (zoowel een politiek- als handelslichaam) was opgericht, kregen die betrekkingen steeds grootere uitbreiding en vastheid. De Nederlanders traden in Indië op als de mededingers der Portugeezen, trokken hunnen handel aan zich, verdreven hen uit hunne vestigingen, namen hunne plaats in, weerden zooveel mogelijk de concurrenten, en verwierven zich allengs een grooteren invloed. In hunne wijze van optreden volgden zij het voorbeeld der Portugeezen. Zij deden zulks ook in dit opzicht, dat zij aan hunnen handel de belangen van den Christelijken Godsdienst verbonden en die belangen met meer of minder ijver voorstonden, waar zij zich hadden gevestigd. De toongevende Nederlanders van die dagen — dus ook de Compagnie — erkenden geen Godsdienst voor wettig dan den Gereformeerden; waar zij het Nederlandsch gezag gevestigd hadden, werden Inboorlingen, die onder de Portugeezen Roomsch geworden waren, eenvoudig Gereformeerd geacht. »Zij kregen in stede van den priester een predikant, in plaats van de mis een preek, en voor het crucifix den Bijbel«. [1]) De uitoefening van den Roomsch-Katholieken eeredienst werd niet geduld.

De Roomsch-Katholieke geestelijken berustten in dat verbod niet, en trachtten overal, waar zij verdreven waren, hun propaganda in het geheim voort te zetten, zelfs te Batavia, waar sinds 1619 de zetel der Regeering was. Zekere Alexander de Rhodes hield gedurende 5 maanden in zijn huis te Batavia R.-K. godsdienstoefeningen. Hij werd gevangen genomen terwijl hij den dienst verrichtte. Men plaatste hem onder de galg, verbrandde het misgereedschap voor zijne oogen,

[1]) Brumund, Bijdragen tot de geschiedenis der Kerk van Batavia, bl. 67.

veroordeelde hem tot eene boete van 400 goudgulden en verbande hem voor eeuwig uit de gewesten, waar de Nederlanders meester waren. Talrijk zijn de pogingen der Roomschen, om nú hier dàn daar het verloren terrein te herwinnen, en dit veroorzaakte der Regeering geen geringe moeite. Soms werden ze door hooggeplaatste ambtenaren begunstigd, gelijk te Malakka geschiedde door den landvoogd Van Quaalberg, die ten believe zijner vrouw een Roomsch geestelijke (ong. 1680) toeliet in het openbaar godsdienstoefeningen te houden. Toen Ds. H. Leydecker daarover een klacht indiende bij de Regeering, beval zij den Roomschen missionaris te vertrekken.

Eenige neiging tot toegeven was soms merkbaar. De Staten-Generaal hadden op 7 Maart 1738 een besluit genomen, dat officieren, die tijdens hunne aanstelling Gereformeerd waren, maar later Roomsch werden of met Roomsche vrouwen trouwden, zouden worden afgezet. De Indische Regeering vroeg aan Bewindhebbers, of dit besluit ook op Indië van toepassing was, en deze antwoordde ontkennend, »omdat het van wynig vrugt sou weezen het voortkruypen en aanwassen van het vleyende en verlokkende Pausdom teegen te gaan, wanneer men de militaire officieren het trouwen met paapse vrouwen in Indiën wilde beletten«. Dat echter ook Bewindhebbers nog niet bereid waren aan de Roomschen gelijke rechten te geven, bewijst hun verbod van 2 Sept. 1743, om kinderen, geboren uit Gereformeerde vaders en »paapse« moeders, volgens de leer der Roomsche Kerk op te voeden. — In 1754 hield zich zeker Roomsch bisschop met een helper te Batavia op, las daar in het geheim de mis en doopte. De Kerkeraad der Geref. Gemeente nam daaraan aanstoot en diende een bezwaarschrift bij de Regeering in, die daarop maatregelen tegen dien bisschop nam en op 13 Mei het besluit van 10 Mei 1712 hernieuwde, waarin op een boete van 300 rijksdaalders aan gezagvoerders verboden werd, »papen en andere vreemde Europeanen« uit Cochin-China, Tonkin, Kambodja en Siam naar Batavia over te brengen. Het vervoer uit Nederland had de Compagnie in haar macht. — In 1763 en 1771 werden de bepalingen tegen de Roomschen nog eens in herinnering gebracht.

Eerst onder Daendels kwamen de Roomschen in gunstiger conditie. Deze Gouverneur, aan wien volgens zijne Instructie ook het oppertoezicht over de eerediensten was opgedragen, bracht de algemeene godsdienstvrijheid in Nederl. Indië. Volgens eene resolutie, door hem in 1810 uitgevaardigd, zou Batavia 4 Gereformeerde, 2 Luthersche en 2 Roomsche leeraars hebben.

Op het verbod, om geen anderen Godsdienst toe te laten dan den Gereformeerden, werd in 1743 eene uitzondering gemaakt voor »de broederen der Augsburgse confessie.« [1]) Op 12 Juni had een dezer een onderhoud gehad met den Gouverneur-Generaal over de toelating te Batavia van eene Luthersche Gemeente, en den 8sten October werd machtiging verleend, aldaar eene plaats aan te wijzen voor het bouwen eener Luthersche kerk. Op 1 November werd aan de Lutherschen vergund »onder de hand en niet in het openbaar« eene collecte te houden voor het bouwen eener kerk. Op 29 Juli 1746 werd hun toegestaan, na de godsdienstoefening voor eigen kerk en kerkdienaren te collecteeren, want onder de godsdienstoefening mocht alleen voor de algemeene armen worden gecollecteerd en deze gelden moesten aan de Diakenen der Geref. Kerk worden afgedragen. In datzelfde jaar werd bepaald, dat aan den Lutherschen Predikant, evenals aan de leeraren der Geref. Gemeente, van Regeeringswege water en brandhout zou worden verstrekt, en dat aan den Lutherschen Predikant, evenals aan de Gereformeerde Predikanten, »boven de presente emolumenten een portie speceryen« werd toegekend. De Regeering zorgde echter, niet te veel vrijheid van beweging te geven aan de Lutherschen. Personen, die zij tot Ouderlingen en Diakenen wenschten te verkiezen, moesten eerst ter goedkeuring aan de Regeering worden voorgedragen. De Lutherschen werden geduld, maar veel meer ook niet, en zij moesten dat gedurig ondervinden. In 1749 bleek, dat de meester

[1]) De toenmalige Gouverneur-Generaal, Van Imhoff, was Luthersch.

in de Latijnsche school »zijn scholieren indruk van de Luthersche leere gaf,« en daarom werd hij er uitgezet. Eerst in 1750 werd aan de Luthersche Predikanten vergunning gegeven, veroordeelden van hunne Gemeente in de gevangenis te bezoeken. Bij besluit van 6 Dec. 1753 werd den Lutherschen te Batavia verboden kinderen te doopen, wier ouders niet behoorden tot hunne Gemeente; proselieten te maken buiten de Luthersche huisgezinnen, en het aannemen van verzoeken, welke »bij den Gereformeerden Kerkeraad mogten wesen ontsegt.« — In 1750 kreeg de Gemeente te Batavia een tweeden, later een derden en in 1765 een vierden Predikant, maar nu vond de Regeering hare goedheid ook zóó groot, dat zij in haar besluit van 11 Januari verklaarde, dat zij, »nu die gemeente vier leeraars heeft, van hunne Eerwaardens verwacht, dat ze, ongeprejudicieert den dienst in hare gemeente, nu en dan eene predikbeurt in de Nederduytsche kerken zullen waarnemen, wanneer alle gezond en dus tot voormelde extra beurt vermogens zullen zijn.«

Werden de Roomschen geweerd en de Lutherschen slechts geduld, dan behoefden Mohammedanen en Heidenen in geen geval op uitoefening van hun godsdienst te hopen. Op 7 Maart 1651 verscheen een verbod voor Mohammedanen te Batavia tot het houden van »publycque ofte secrete by een compsten tottet exerceren van hare verkeerde ende Mahomethise dienst,« vergezeld van een last op de Chineezen, om »haren tempel met hare heydense ornamenten, beelden als anders, daer aen clevende,« te verplaatsen buiten de zuiderpoort bij hun kerkhof, en »voortaen geene de minste by een compsten om hare heydense dienst t' exerceren binnen dezer stede te houden.« Dit stuk werd uitgevaardigd op verzoek van den Kerkeraad, die van oordeel was, dat de openbare godsdienstoefening van Mohammedanen en Chineezen moest gehouden worden voor »een daet, die onder een loffelycke regeringe, alwaer de suivere ende onvervalste leere des eenigen ende waerachtigen Salighmaeckers Jesu Christi geleert ende gedient wierde, niet behoorde gedooght te worden.« Kettingstraf werd op de overtreding bedreigd. Later schijnen de Chineezen en Mohammedanen meer vrijheid gekregen te hebben. In de dagen van Valentijn (1685—1713) hadden de Chineezen twee tempels, beide buiten de poorten van Batavia, en op 28 Febr. 1744 werd vergunning verleend tot het bouwen eener moskee voor de »Koromandelsche Mooren,« buiten de Utrechtsche poort te Batavia. Toen 4 jaren later die moskee gereed was, volgde de aanstelling van een »Moorschen priester« tot hoofdopziener er over.

Hadji's schijnen eerst niet in het gebied van Batavia te zijn toegelaten. Althans op 21 April 1716 werd vergunning verleend voor 10 hadji's »van verscheyde natien,« om »buyten bekommering« te Batavia aan wal te komen. Zoodanige vergunning was wellicht vroeger nooit voorgekomen, en de Regeering verleende haar alleen om geen ongenoegen te geven. In Augustus van hetzelfde jaar toonde zij, dat zij de bedevaart geenszins genegen was, daar zij een verbod uitvaardigde tegen het overvoeren met Compagnie's schepen van »bedevaers off pelgrims, die het graff van Mahometh tot Mecca besogt hebben.« Dit verbod werd uitgevaardigd, »aangesien sodanige swervers alhier maar schadelyk syn om haeren aanhang onder de Mahomedanen.«

Daar het was voorgekomen dat Christenen, »of die ten minsten de naam daar van dragen,« Inboorlingen of kinderen hunner lijfeigenen hadden laten besnijden, »en dus die gewaande religie van Mahomet als in te lyven, tot merkelyke ontluystering en schande voor onzen godsdienst,« zoo werd volgens besluit van 7 Nov. 1754 tot het tegengaan van zulke handelingen bepaald, dat Christenen, die zich daaraan voortaan schuldig maakten, gestraft zouden worden met eene boete van 500 rijksdaalders.

Al stond uit den aard der zaak bij de Nederlanders de zorg voor de godsdienstige behoeften van hen, die uit het moederland naar de overzeesche gewesten waren heengetogen, op den voorgrond, het aanwenden van pogingen tot bekeering van niet-christenen, werd daardoor geenszins buitengesloten. Integendeel; het behoorde mede tot het doel van hun optreden in Indië, te trachten den niet-christenen den zegen des Evangelies deelachtig te maken.

Wel is in het Octrooi der O.-I. Compagnie (van 20 Maart 1602) van den godsdienst niet gesproken, maar in de Instructie van den eersten Gouverneur-Generaal, P. Both (van 14 Nov. 1609), welke als het oudste Regeerings-Reglement voor Nederl. Indië moet beschouwd worden, wordt hem in Art. 10 gelast, na aankomst in Indië een onderzoek in te stellen naar den stand van zaken, »ten einde gij« — zoo luidt de Instructie — »uit al 't zelve moogt weten, wat noodig gedaan dient, om den Oost-Indischen handel tot verbreiding van den Naam van Christus, zaligheid der onchristenen, eere en reputatie van onze natie, ten profijt van de Compagnie niet alleen te continueeren, maar bij alle mogelijke middelen en wegen te vergrooten.« In Art. 13 wordt deze last nog eens herhaald en nader omschreven. In latere Instructies wordt dit hooge belang eveneens den Gouverneur-Generaal en den Raden van Indië aanbevolen.

Gelijk onder de Portugeesche heerschappij Roomsche geestelijken en monniken naar Indië trokken, zoo gingen met de Nederlandsche schepen Predikanten en Krankbezoekers (of Ziekentroosters) derwaarts. De eerste Gereformeerde godsdienstleeraar, die naar Indië vertrok, was Philippus Pieterszoon, van Delft. Deze maakte de eerste reis naar Indië mede op de vloot, die onder Cornelis Houtman op 2 April 1595 van Texel uitzeilde. Op het eiland Mauritius doopte hij een inboorling van Madagaskar, die den naam van Laurens ontving. De eerste Gereformeerde Nederlandsche Predikant in Oost-Indië is geweest Caspar Wiltens, van Antwerpen.

Tot het gebied in Zuid-Azië, waarover de Compagnie allengs haar gezag uitstrekte, behooren eenige landen, die later voor ons verloren gingen, z. a. Formosa, het schiereiland Malakka, Ceylon, de kusten van Malabar en Koromandel. Wij willen trachten, in de volgende bladzijden een kort overzicht te geven van het Evangelisatiewerk, uitgaande van de Compagnie, maar sluiten de pasgenoemde landen uit, daar we ons bepalen willen tot het tegenwoordige Ned. Indië. We volgen de nu gebruikelijke verdeeling: *Java* en de *Buitenbezittingen*, en vangen met 't eerste aan.

J A V A.

Aan de monding der Tji-Liwoeng lag eertijds de stad Djakatra, die schatplichtig was aan Bantam. De eerste Nederlandsche schepen, die op 23 Juni 1596 het anker voor Bantam lieten vallen, verschenen op 13 November van dat jaar voor Djakatra. Eerst twee jaren later, op 13 Jan. 1599, vertoonde zich hier opnieuw de Nederlandsche vlag. Sedert zochten de Nederlanders met den Regent van Djakatra op goeden voet te komen, en zij waren zoo gelukkig in 1609 een contract met hem te sluiten. In 1611 verkreeg de Gouv.-Generaal Both, dat door den Regent aan de Nederlanders voor 1200 realen (ong. 3000 gulden) een stuk grond werd afgestaan op den rechteroever der Tji-Liwoeng, voor eene vestiging, die den naam van »Nassau« ontving. Sedert legden hier de schepen aan om te lossen en te laden, en zoo werd Djakatra het middelpunt van het verkeer der Nederlanders met en in Indië, en de zetel van het bestuur. Verandering in de goede gezindheid van den Regent in verband met de komst der Engelschen, die in 1618 het recht van den Regent kochten om een loge te mogen bouwen tegenover de Nederlandsche, op den linkeroever der rivier, noodzaakte de Nederlanders, hunne vestiging te gaan versterken; en het nemen van een Nederlandsch schip door de Engelschen op de reede van Bantam gaf het sein tot het uitbreken van vijandelijkheden te Djakatra. De Gouverneur-Generaal Coen liet een aanval doen op de Engelsche loge en haar slechten, waarna de vijandelijkheden begonnen tegen den Regent van Djakatra, die zijne stad met een muur had versterkt en van dien muur de Nederlandsche loge bestookte met kanonnen, vroeger door hem van de Nederlanders ten geschenke ontvangen. Djakatra werd vermeesterd en op de puinhoopen werd in 1619 door Coen de stad gesticht, die op 28 Aug. 1621 op last van Bewindhebbers der Compagnie den naam »Batavia« ontving.

De eerste Predikant van Batavia was A. J. Hulsebos (1615—'22). Onder de zooeven aangeduide benarde omstandigheden, terwijl men zich bevond in een uiterst gebrekkige versterking, omringd

door talrijke vijanden (Engelschen, Djakatranen en Bantammers) en slecht voorzien was van levensmiddelen en ammunitie, werd door hem een godsdienstoefening geleid voor ruim 180 personen, waaronder een 30-tal vrouwen, welke godsdienstoefening besloten werd met de viering des h. Avondmaals.

De kleine Nederlandsche gemeente, die na de komst van Ds. Hulsebos te Batavia ontstond, ontving reeds spoedig eene vaste organisatie. De oudste Kerk-ordening werd door de Indische Regeering gegeven op 21 Aug. 1618. Zij bevatte alleen gedragsregels voor de »leeraers, vermaenders ofte voorlesers van Godts H. woordt«. Niet lang daarna werd een vollediger Kerk-ordening opgesteld door de Predikanten Hulsebos en Dubbeldrijk, en op 15 Dec. 1620 vastgesteld, onder nadere goedkeuring der Regeering, door een vergadering van lidmaten der Herv. Kerk. Volgens Art. 4 dezer Kerk-ordening zouden in den beginne alleen de bewoners van het fort, de stad en de omstreken van Djakatra als lidmaten der Herv. gemeente beschouwd worden. Het getal lidmaten was in den beginne zeer klein: in 1622 nog pas 31 personen. Tien jaren later echter waren er reeds 500 lidmaten en had de gemeente 4 Predikanten. Maar ..... we schrijven geen geschiedenis van de Hollandsche gemeente te Batavia. — In 1643 werd nogmaals een nieuwe Kerk-ordening voor de Bataviasche gemeente ontworpen. Deze Kerk-ordening handelt: 1⁰. over de diensten (bedieningen); 2⁰. over de ouderlingen en diaconen; 3⁰. over de samenkomsten; 4⁰. over de leer der sacramenten en andere ceremoniën; 5⁰. over de censuur en kerkelijke vermaning; 6⁰. over de krankbezoekers; 7⁰. over de schoolmeesters, en 8⁰. (waarop voor ons doel de nadruk valt) over de middelen om de bekeering der Heidenen te bevorderen. Aan het slot van dit stuk wordt gezegd, dat, om wanorde en misbruik uit de gemeente te weren, de kerkeraad de goedkeuring der Regeering op deze Kerk-ordening zou vragen. Zulks geschiedde, en de Regeering, voldoende aan het verzoek, schonk op 7 December van genoemd jaar hare »approbatie en bevestiging,« maar verordende daarbij, »aengesien de kerckelycke regeeringe in velen oock de policie raeckende sy,« dat de kerkeraad geen zaken van gewicht zou mogen besluiten zonder advies van de »politycke overicheyt,« en daarom zou in dat college altijd zitting moeten hebben een »politycke commissaris, proffessie doende vande waere gereformeerde Christelycke religie« als vertegenwoordiger van de Regeering. Deze laatste bepaling was niet nieuw: zij dateert reeds van 1624. De kerkeraden van Batavia en andere gemeenten hebben er zich dikwijls en lang tegen verzet, maar moesten wel eindigen met zich te onderwerpen.

De Kerk was dus niet vrij, maar ondergeschikt aan de Regeering, die hare voorgangers bezoldigde en geen macht naast de hare gedoogde. Zij schijnt zich echter geen macht over de leer te hebben aangematigd. Dit blijkt uit de goedkeuring der voorgestelde Kerk-ordening, maar ook op andere wijze. In 1735 b.v. was op de »buitenkantoren« verwarring ontstaan over het doopen van kinderen. De Regeering nam daarin geen beslissing, maar richtte het verzoek tot den Bataviaschen kerkeraad, om de kerkelijke gebruiken in zake den Kinderdoop in geschrift te brengen. Deze voldeed daaraan en schreef over deze zaak een belangrijk stuk. [1]) Ongeveer in denzelfden tijd rees er in de Indische Kerk een vraag nopens de toediening der beide sacramenten aan Inlanders, die het Christendom aannamen. Bewindhebbers der Compagnie raadpleegden daarover de Synode, de Classis van Walcheren en de Theologische faculteit te Leiden, waarna werd bepaald: 1⁰. dat te Batavia »de scheyding der heylige sacramenten aen 't gemoet van de leeraren werd gelaten«; en 2⁰. dat op de buitenkantoren »de leeraren met alle omsigtigheyt, na gelegenheyt van tyd en plaats, moesten te werk gaan, het sacrament des doops niet ligtelyk toedienen aan bejaarde personen, die nog niet genoegsaam onderweesen of in een omstandigheyt syn, dat het selve in haer de vereyschte vrugten ter saligheyt niet soude konnen voortbrengen; dat sy de nieuwelyks gedoopte moesten onderwysen en doen onderwysen in de leere der waarheyt, naar uytterste vermogen, om met genoegsame kennis, na gedane

1) Zie V. d. Chijs, Plakaatboek IV bl. 374.

belydenisse van hun geloof, niet alleen te kunnen toetreeden tot de breekinge des broods, maar ook daarin te volharden tot den eynde toe.« [1])

Wel mengde de Regeering zich nu en dan in tuchtzaken, maar niet altijd met het beoogde resultaat. De kerkelijke tucht werd te Batavia in den eersten tijd streng toegepast; soms te streng naar het oordeel der Regeering. Ook liet zij zich terdege gelden in zaken belangende het bestuur der Kerk, de inrichting der godsdienstoefeningen en dergelijke. Zij bepaalde en regelde de predikbeurten, stelde de »Avondmaals-tyden« vast en gaf voorschriften omtrent allerlei aangelegenheden. Ontelbaar zijn de verwikkelingen, die ten gevolge der inmenging van de Regeering in kerkeraadszaken ontstonden. Maar niet altijd was de inmenging ongepast. Op 18 Jan. 1753 ontving de kerkeraad te Batavia een scherpe berisping van de Regeering, omdat hij iemand tot ouderling gekozen had, die nog geen belijdenis had afgelegd, en daarop iemand, die wel lidmaat maar onbevoegd was. De Regeering vermaande den kerkeraad, voortaan voorzichtiger te zijn, niet »by der gis« te handelen, »maar in teegendeel zig de moeite te getroosten by de lysten der wyken ofte de kerkboeken alvorens na te gaan, of de opgebragt of voorgedragen werdende personen daar by als ledematen van de kerk bekent staan of niet, om voor te komen sodanige abuysen, als al te meermalen in dien opsigte, tot ontstigting deser regeering, plaatse gehad hebben, dog die men tot nog toe met stilswygen gepasseerd heeft, in de verbeelding synde, dat haar Eerwaardens selfs wel reflecteeren souden, hoe seer het misstaat, dat de herders, so wel als de geene, die nevens hen gesteld syn om het toesigt over de kudde des Heeren te hebben en deselve met wetenschap en verstand te weiden, openbare blyken geven van de schapen niet te kennen.« [2])

Over 't geheel had de Kerk bij de bevordering der dingen van het Koninkrijk Gods niet over gebrek aan medewerking van de zijde der Regeering te klagen. Treffend is het plakkaat van 11 Dec. 1620 in dit opzicht. Het gold iedereen »binnen dese onse republycque van Jaccatra residerende ofte onder de jurisdictie van dien sorterende,« en verbood »eenige slavinne ofte slavinnen, bysit ofte bysitten, in syn huys ende woonplaetse ofte elders, onder wat pretecxt het selve oock soude mogen geschieden,« te houden. De Regeering verbood dit »aenlockelyck quaet« om de beklagenswaardige gevolgen en om »Godes toorn van dese republycque soo veel doenlyck te weeren.« [1]) Zij gaf verder strenge bepalingen op de viering van Zon-, feest-, vast- en bededagen, reeds op 22 April 1628. [2]) Tijdens de predikatie mocht geen markt gehouden, geen winkel geopend, geen »coopmanschappen ofte handelingh, soo in 't openbaer als heymelycken« gedreven, geen »uyterlyck hant- ofte ander werck« gedaan worden, op straf eener boete van 3 realen. Herbergiers, die tijdens de predikatie tapten, vervielen in een boete van 12 realen, en zij, die onder kerktijd een herberg bezochten, in een boete van 6 realen. Nadrukkelijk werd de stipte Sabbatsviering gelast in de »Statuten van Batavia,« vastgesteld 5 Juli 1642. — De Regeering zorgde er ook voor, dat de school een Christelijke was. In de inleiding op het Schoolreglement van 4 April 1684 [3]) zegt zij, dat de jeugd moet worden onderwezen »in alle eerlycke konsten en wetenschappen, mitsgaders goede manieren en zeden, en besonder in de beginselen en gronden van de ware Christelycke godsdienst.« Niemand mocht schoolhouden zonder aanstelling van de Regeering. Aan het verkrijgen daarvan moest voorafgaan een examen voor gedeputeerden uit den kerkeraad, in 't bijzijn van een gecommitteerde, door de Regeering aangewezen. Vóór de schoolmeesters werden toegelaten tot het ambt, waren zij gehouden »te onderteeckenen de confessie der Nederlandse kercke, de Heydelbergse catechismus en de acte van het nationale synode van Dordregt«. Hetzelfde beginsel is uitgesproken in het reglement voor het Theologisch Seminarie te Batavia (van 25 Juni 1745). Dit moest zijn een kweekschool

[1]) V. d. Chijs, Plakaatboek IV bl. 399.
[2]) Plakaatboek VI bl. 320.

[1]) V. d. Chijs, Plakaatboek I bl. 82.
[2]) Ald. bl. 223.
[3]) Plakaatboek III bl. 125.

ter voorbereiding voor de Universiteit en had ten doel, »te helpen bevorderen het groote werk der voortplanting van den Christelyken hervormden godsdienst in dese gewesten«. [1]) Jammer genoeg moest dat Seminarie na een 10-jarig bestaan worden opgeheven, aangezien het »van zeer weynig succes« was. — Menigvuldig waren de vast-, bid- en dankdagen, die bij elke bijzondere gelegenheid gedurende het bestaan der Compagnie door de Regeering werden uitgeschreven, en een hoogernstige en vrome toon klinkt doorgaans in de opgave der reden, welke de Regeering bewoog het houden van zulk een dag te gelasten. 't Is of in deze stukken niet de Regeering, maar de Kerk aan het woord is. Deze laatste vond alzoo bij de Regeering allen steun; ja, 't kwam zelfs voor, dat de Kerk door de Regeering tot meer ijver in de dingen van het Koninkrijk Gods werd aangespoord.

De Bataviasche gemeente breidde zich gestadig uit, en zoo werd ook het getal Predikanten door de Regeering gedurig vermeerderd. In 1647 waren reeds 3 van de 28 Indische Predikanten bij haar geplaatst. In 1675 bedroeg het getal 7, waarbij nog kwamen 5 zoogenaamde »buiten-predikanten«, d. i. predikanten werkzaam op de buitenkantoren en tijdelijk te Batavia vertoevende, waar zij aan hunne collega's, zoo noodig, bijstand verleenden. In 1683 had men te Batavia 10 vaste Predikanten, en in 1721 nog één meer, nl.: 5 voor de Hollandsche, 3 voor de Maleische en 3 voor de Portugeesche gemeente. Tijdens den hoogsten bloei had men te Batavia 17 Predikanten, nl.: 6 bij de Hollandsche, 4 bij de Luthersche, 4 bij de Portugeesche en 3 bij de Maleische gemeente. Daarop volgde een langzame, maar gestadige teruggang, tot men er in 1808 (evenals in 1615) slechts één Predikant had.

De stad Batavia telde in 1624 reeds 8000 inwoners en breidde zich aanhoudend uit. De bevolking was er echter zeer gemengd, en de noodzakelijkheid werd weldra gevoeld, ook in andere talen dan het Nederlandsch te prediken. Het eerst kwam het Maleisch in aanmerking. Op

[1]) V. d. Chijs, Plakaatboek V bl. 241.

26 Aug. 1621 [1]) was reeds bepaald, dat te Batavia ook in de Maleische taal zou worden gepredikt. Het eerst geschiedde zulks op 2den Kerstdag van dat jaar. De eerste Predikant voor de Maleische gemeente was J. A. Dubbeldrijk. De gemeente nam spoedig in ledental toe, zoodat er in 1632 reeds aan gedacht moest worden een eigen kerk voor haar te bouwen. Naar men uit Batavia schreef, had men bij de godsdienstoefeningen »het zingen op Engelsche wijze« ingevoerd. Dit gaf in het vaderland aanleiding tot misverstand, daar men hier meende, dat de Engelsche melodieën werden bedoeld, terwijl de bedoeling was, dat iedere regel werd voorgezegd en daarna gezongen. Vele bekwame en geleerde mannen hebben deze gemeente gediend, zooals S. Danckaerts, J. Heurnius, J. Roman, D. Brouwerius, M. Leydecker, P. van der Vorm, G. H. Werndly en anderen. Vooral onder Ds. Brouwerius moet de belangstelling in de prediking groot zijn geweest. Onder zijn opvolger (Ds. Gueynier) nam het gehoor af, wat Valentijn hieraan toeschreef, dat deze zich van het Hoog-Maleisch bediende.

De Regeering zag den overgang van Inlanders tot het Christendom gaarne. Op 5 Maart 1635 bepaalde zij zelfs, dat aan ieder »Indiaens persoon«, die zich liet doopen, vanwege de Compagnie 2 Nederlandsche kronen van 40 stuivers zouden worden geschonken, om »andere tot het aenneemen der gereformeerde religie te animeeren, ende oock te toonen, hoe aengenaem ons is, dat ons Heydense en Moorse gemeente haere salicheyt door den eenigen Salichmaecker, de Hre Christo mogen trachten te soecken.« [2]) Niet alleen werd de overgang tot het Christendom aangemoedigd; er werd ook voor gewaakt, dat hij geen nadeelige gevolgen voor de toegebrachten had. Op 19 October 1666 namelijk werd bepaald, dat kinderen van Mohammedaansche ouders, als zij het Christendom aannamen, hun recht op de nalatenschap hunner ouders niet verloren. [3]) — Voor het onderwijs der Inlandsche jeugd zorgde eerst de Kerk, maar toen

[1]) V. d. Chijs, Plakaatboek I bl. 604.
[2]) Ald. bl. 371.
[3]) Plakaatboek II bl. 413.

de uitgaven daartoe benoodigd voor de Diakonie te bezwarend werden, nam de Regeering in 1652 de bezoldiging der onderwijzers voor hare rekening. — Hoe de Regeering het totstandkomen en uitgeven van eene Maleische Bijbelvertaling heeft bevorderd, zal straks blijken.

Hoe groot het zielental der Maleische gemeente geweest is, vind ik niet vermeld. Allengs verflauwde bij de Predikanten de bekeeringsijver. In Maart 1756 vroeg de Regeering — die destijds meer ijver had dan de Kerk — raad, door welke middelen, onder den zegen des Heeren, »de Christelyke religie onder den inlander in dese gewesten soude kunnen werden gepropageerd.« Na vele maanden ontving zij van den kerkeraad een onbeduidend antwoord, dat haar dan ook gansch niet bevredigde. Er werd toen (25 Jan. 1757) besloten, eenige Europeesche jongens te laten opleiden tot onderwijzers, en daarmede voor het tegenwoordige de zaak te laten rusten. [1]) Twee jaren later verordende de Regeering, dat Inlandsche Christenen niet als slaven mochten worden verkocht. Dit was van hare zijde eene nieuwe poging, om de uitbreiding van het Christendom te bevorderen, want zij achtte deze bepaling »'t bekwaamste middel om de heydenen tot het omhelsen van 't Christendom te animeren.« [2]) Weer twee jaren later (1761) verbeterde zij de tractementen der Predikanten op de buitenbezittingen, die minder inkomen hadden dan de Predikanten te Batavia, en dat, hoewel de Regeering moest verklaren, »dat het tegenwoordig de tyd niet was om veel weg te geven, dan wel de Compe met ongewone lasten te beswaren«, maar billijkheidshalve »en ook tot meerder encouragement in het aanleeren der Maleytsche tale,« [3]) wat zeker wel zeggen wil: tot opwekking van den bekeeringsijver.

Te Batavia vestigden zich van lieverlede vele Inlandsche Christenen uit Malakka, Goa, Macao, Cochin, St. Thomas, de kusten van Malabar en Koromandel en van Ceylon. Deze — waarschijnlijk voor het meerendeel Roomsch — verstonden het Portugeesch en wilde men hen in de Hervormde leer onderwijzen, dan kon men moeilijk beter doen dan zich te bedienen van de Portugeesche taal. Reeds in 1633 ontstond er te Batavia eene afzonderlijke Portugeesche gemeente, maar eerst sedert 14 Mei 1634 werd voor haar geregeld in het Portugeesch gepredikt. Een eigen kerk werd voor deze gemeente gebouwd. Zij breidde zich voorspoedig uit en telde in 1705 niet minder dan 4000 lidmaten. Reeds zeiden we, dat zij in het tijdperk van haren bloei door 4 Predikanten bediend werd. De gemeente geraakte echter langzamerhand in verval. Als redenen daarvan heeft men opgegeven, dat de taal, bij de godsdienstoefeningen gebruikt, »plat en bedorven« was; dat het Portugeesch door het Maleisch werd verdrongen, en dat er gebrek aan leeraars was. De laatste Predikant dezer gemeente, A. A. Engelbrecht, overleed 23 Sept. 1808; in hetzelfde jaar verbrandde de Portugeesche kerk, en nu werd deze gemeente, die toen nog 830 lidmaten telde, met de Maleische gemeente vereenigd.

In den eersten tijd na de vestiging der Nederlanders op Java had men alleen te Batavia eene Christelijke gemeente. Later ontstonden er enkele gemeenten elders. Op het eiland Onrust, waar de Compagnie hare scheepstimmerwerven en marinemagazijnen had, woonden soms 800 à 900 Europeanen. In den beginne werd hier de dienst waargenomen door een Krankbezoeker, maar sedert 1671 had het eiland een Predikant. Te Cheribon werd pas in 1743 door de Regeering een Krankbezoeker geplaatst. Tien jaren later werd hier een Weeshuis gesticht, om te voorkomen dat »veele, aldaar in 't wild lopende en omswervende arme bastaarden en weesen van Europeesen niet meer verwilderen en verder verbasteren.« Te Samarang werd in 1753 voor het eerst een Predikant geplaatst. Te Soerabaja was reeds in 1708 een Krankbezoeker werkzaam. Op 26 Juli 1785 werd er voor het eerst een Predikant beroepen.

Aan arbeid onder de Javanen en Soendaneezen moge tijdens het bestaan der Compagnie soms gedacht zijn, er is nooit aan begonnen. Valentijn wenschte, dat

[1]) V. d Chijs, Plakaatb. VII bl. 206
[2]) Ald. 561.
[3]) Ald. 528.

men ook op de Chineezen en Javanen het oog zou richten. Hij klaagt er in zijn bekend werk [1]) over, dat zulks nooit geschied was, en oordeelde dat het noodig was, in het vaderland een leerstoel voor het Javaansch te stichten, ten einde de aanstaande Indische Predikanten in die taal te onderwijzen. 't Is daartoe echter niet gekomen. Toch zijn er — al legde men zich op het stichten van nieuwe gemeenten niet toe — op Java twee gemeenten ontstaan, één Inlandsche en één half-Inlandsche, waarover we hier nog iets dienen te zeggen.

Depok.

De eerste zuiver Inlandsche gemeente op Java ontstond te Depok, tusschen Batavia en Buitenzorg gelegen. Cornelis Chastelein, raad van Indië, vermaakte in 1714 zijne landen, gelegen aan beide zijden van de Tji-Liwoeng, lang $4^1/_2$ paal en breed $2^1/_2$ paal, aan zijne in vrijheid gestelde Christen-slaven en lijfeigenen, om — zooals hij zich in zijn testament uitdrukte — »daar een fraaie christene bevolkinge mettertyt van te doen groeyen.« Hij voegde er aan toe: landbouwgereedschappen, buffels, een zekeren voorraad rijst, een paar gamělan-stellen, enz. De condities waren, dat de vrijgemaakte erfgenamen zich op het goed Depok moesten vestigen; dat hunne kinderen niet mochten trouwen met lieden buiten het perceel wonende en dat gerechtigden, die zich niet binnen 2 jaar na het overlijden van den erflater op het land hadden gevestigd, hunne aanspraken zouden verliezen. Het testament hield verder allerlei bepalingen in omtrent het samenwonen der vrijgelaten erfgenamen en de wijze waarop zij bij het Christelijk geloof moesten worden gehouden. Een uit hen moest des Zondagsmorgens zoo iets als een godsdienstoefening houden en in de week de kinderen onderwijzen. Een leermeester buiten 't perceel wonende, mocht door de Predikanten te Batavia niet voor Depok worden aangesteld, maar wel mocht eens of tweemaal in een jaar een Predikant te Depok komen om de sacramenten te bedienen. Zij, die de gestelde voorwaarden aannamen, waren ten getale van ongeveer 200 personen. Op deze wijze ontstond deze gemeente, die in hare wording, samenstelling en geschiedenis éénig is in Ned. Indië. Onder de erfgenamen waren verschillende Indische naties vertegenwoordigd. We komen later op deze gemeente terug.

Het zal waarschijnlijk het ontstaan van deze gemeente zijn geweest, die de gedachte deed opkomen, Evangelisatie te verbinden met landontginning. Bij besluit van 13 Nov. 1753 [1]) werd de Diakonie te Batavia door de Regeering gemachtigd, aan bedeelde Inlanders en geëmancipeerden perceelen van een der niet ver van Batavia nog onbebouwd liggende stukken grond van de Compagnie uit te geven. In dit geval zouden de bedeelden slechts de helft of een-vierde van hunne vroegere bedeeling blijven genieten, maar daarentegen door de Diakonie van landbouwgereedschappen, melkkoeien enz. voorzien worden. Een zeker gedeelte van de opbrengst hunner producten zou komen ten voordeele van de Diakonie, die Europeesche en andere opzichters zou kunnen aanstellen. Tot uitvoering van dat besluit werd op 6 Juni 1755 aan gezegde Diakonie toegekend het bestuur over het land Tjimanggis (bij Depok). Deze poging leidde echter niet tot een gewenscht resultaat. In 1761 rapporteerden Diakenen, dat dit land zeer onvruchtbaar was, de rijstoogst weinig opleverde, een andere cultuur (kapas) was mislukt, er geen hout noch bamboe op het perceel groeide en de vooruitzichten niet moedgevend waren. Het besluit van 1755 werd daarop ingetrokken en de op het perceel aanwezige armen werden naar Batavia overgebracht. Een tweede poging schijnt niet beproefd te zijn.

Toegoe.

Op een afstand van $3^1/_2$ uur ten noordoosten van Batavia, niet ver van het tegenwoordige Tandjong-Prijok, ligt het plaatsje Toegoe. Hier vindt men een kleine, armoedige gemeente van Portugeeschen oorsprong, wier leden in voor-

---

1) Deel IV^b bl. 7.

1) V. d. Chijs, Plakaatb. VI bl. 558.

komen en taal nog aan hunne afkomst herinneren. Toegoe wordt het eerst vermeld in een Regeeringsbesluit van 3 Nov. 1676. Bij dat besluit werd er een Inlandsche leermeester aangesteld, op verlangen van 40 à 50 Christen-huisgezinnen. Ds. M. Leydecker, de bekende Bijbelvertaler, die te Batavia stond van 1678 tot 1701, had aldaar een buiten. Hij bezat vele slaven, die hij op dit landgoed werkzaam stelde. Ook verzamelde zich daar om hem heen een groot aantal leden van de Portugeesche Christengemeente te Batavia, uit welke gemeente die van Toegoe waarschijnlijk haar oorsprong had. De gemeente alhier had reeds vroeg haar kerk- en schoolgebouw. In 1737 kreeg zij een nieuwe kerk. Deze werd verwoest in 1740, maar in 1744 herbouwd door drossaart Julius Vink, die toen eigenaar was van het land Tjilingtjing, waarvan Toegoe nu een deel uitmaakte. Op 5 September van dat jaar werd gelast, dat de godsdienstoefeningen hier om de beurt in het Portugeesch en Maleisch moesten gehouden worden. In 1780 werd een deel van Tjilingtjing verkocht. Op den kooper en de volgende eigenaars rustte de verplichting, kerk- en schoolgebouw in goeden staat te onderhouden. Onder het Engelsche tusschenbestuur schijnt deze bepaling te zijn vervallen, althans de tegenwoordige eigenaar, een Chinees, is daartoe niet verplicht geworden. In 1735 telde de gemeente hier 248 zielen, maar dit getal is allengs kleiner geworden, Zij had een Krankbezoeker uit haar midden tot voorganger, terwijl nu en dan een Predikant van Batavia er kwam prediken en de sacramenten bedienen. In 1753 was er voorganger zekere Elias Thomasz, die zich een ontrouw herder betoonde te zijn. Gedurende 4 maanden liet hij zich niet te Toegoe zien, en dat terwijl hij in 't bezit was van de sleutels der kerk. Hij werd dan ook door den kerkeraad van Batavia en door de Regeering ontslagen. Ook op deze gemeente komen wij later terug.

DE BUITENBEZITTINGEN.

Tijdens de Compagnie sprak men niet van buitenbezittingen, maar — wat toen ook gepaster was — van buitenkantoren. Daaronder zijn te verstaan: hoofdpunten van vestiging buiten Java. Deze »kantoren« of hoofdpunten van vestiging zijn ook geworden centraal-punten van Evangelisatie, althans grootendeels, in meerder of minder mate. Als zulke centraal-punten zijn te noemen: Ambon, Ternate, Makasar, Banda, Timor en Padang. In het volgende willen we trachten een beknopte en toch niet onvolledige beschrijving te geven van hetgeen daar en in de omgeving ter vestiging en uitbreiding van het Christendom in dienst der Compagnie is gedaan.

I.

1. Ambon.

Dit eiland, ook Amboina genaamd, is ruim 14 vierk. geogr. mijlen groot en bestaat uit twee schiereilanden, Hitoe en Leitimor, welke verbonden zijn door een landengte (Pas van Bagoewala). De hoofdplaats heet eveneens Ambon. De bevolking van het eiland bestaat uit Europeanen en Kleurlingen, vreemde Oosterlingen en Inlanders. Het zielental is 31.000, waarvan 28.000 Inlanders zijn. Deze laatsten (Alfoeren) worden onderscheiden in Burgers en Negorij-volk. De Burgers, ook Mardijkers genaamd, zijn de afstammelingen van aanzienlijke Inlanders, die tijdens de O.-I. Compagnie de erfelijke rechten van vrije lieden, met ontheffing van heerendiensten enz. ontvingen. Deze belijden nu bijna allen het Christendom. Van het Negorij-volk houden nog een aantal aan den Islam vast. De Inlanders behooren tot den Alfoerschen stam, maar zijn verbasterd. Het ingevoerde Maleisch is op Ambon de heerschende taal.

De godsdienst der heidensche bewoners was het Alfoersche Heidendom, dat nu nog heerscht b.v. op Ceram. De bewoners pasten ook de besnijdenis toe. De Islam werd hier ingevoerd ongeveer 1510, door zekeren Patih Toeban, die hem van Java overbracht. Kimelaha Laulata zette er van 1558—'68 op last van koning Hair van Ternate het bekeeringswerk tot den Islam krachtig voort. Geheele dorpen, die toen reeds door de Jezuieten gedoopt waren, gingen tot den Islam over, en de Hitoeezen toonden hunne gehechtheid aan dezen godsdienst, door, toen zij zich aan

het Nederlandsch gezag onderwierpen, vrijheid van godsdienst voor zich te bedingen.

De Portugeezen vingen ongeveer 1532 aan, op Ambon het Christendom in te voeren, maar eerst met de komst van Xavier kreeg de propaganda beteekenis. Onder genoemden Laulata ontstond tegen de jeugdige Christengemeente eene hevige vervolging. De handelingen der Portugeezen maakten, dat de Inlanders hen zat werden. Zij riepen de hulp der Nederlanders in, en deze namen op 22 Febr. 1605 geheel Ambon in bezit. De Roomsche priesters moesten vertrekken; de kruisen werden weggenomen, en nadat men de Christenen eerst een weinig aan den Roomschen eeredienst ontwend had, werd met zachtheid een aanvang gemaakt hen in de kennis der waarheid te onderwijzen. Met de jeugd werd begonnen: reeds in 1606 opende Admiraal Matelief er eene school voor Inlanders.

Jan Maertsen was de eerste Predikant op Ambon. Hij vond er bij zijne komst in 1611 de formulieren van Doop en Avondmaal, de formulier-gebeden en het Kort begrip van Marnix van St. Aldegonde reeds in het Maleisch vertaald en eenigermate verspreid. Op hem volgde Ds. C. Wiltens (1614), die in een uitvoerig rapport schreef, dat de Jezuieten niets meer hadden gedaan dan doopen en dat er weinig uitzicht bestond op de bekeering der Inlanders. De Gouverneur v. d. Haghen kwam in 1617 met nadruk tegen dat gevoelen op en vroeg om goede Predikanten, »geen huurlingen«. Wiltens, die eerst van gevoelen was, dat men hier de Hollandsche taal moest invoeren, aangezien het Alfoersch zich splitste in een groot aantal dialecten en daarom voor prediking en onderwijs minder geschikt was, kwam van dat gevoelen terug en legde zich met ijver toe op het Maleisch, dat destijds reeds de conversatie-taal in Indië was. Hij schreef in deze taal eenige preeken, die door de Inlandsche voorgangers in de gemeenten werden voorgelezen.

De Regeering bevorderde het Christendom, waar zij kon. Om het schoolgaan aan te moedigen, verordende Gouverneur-Generaal Coen bij zijn bezoek aan Ambon in 1619, dat aan ieder kind, hetwelk vlijtig ter school kwam, een pond rijst 's daags zou worden verstrekt (ter tegemoetkoming van de ouders). Vandaar de latere scheldnaam »rijst-christenen«. In 1620 werd een kweekschool gesticht tot opleiding van Inlandsche onderwijzers. Deze school stond onder leiding van Ds. Danckaerts. Weldra kon nu aan eenige daar opgeleide jongelingen een werkkring worden aangewezen, en van hen ging een goede invloed uit. Het Evangelisatiewerk ging in den beginne niet snel, en werd vaak belemmerd, hetzij door gebrek aan personen, hetzij door verdeeldheid onder de Predikanten, of door andere oorzaken; maar niettemin won het Evangelie hier steeds meer veld. In 1660 telde men op Ambon 1000 lidmaten en in 1664 werd getuigd: »De Kerk bloeit.« In 1667 had men hier 40 kerken, en dat hier met ijver gewerkt werd, schijnt ook te blijken uit een verzoek, dat de kerkeraad van Ambon in 1665 richtte aan de Classis van Amsterdam, om te zenden: 1000 exemplaren Heidelb. Catechismus, 1000 Mal. vraagboekjes van Aldegonde, 200 Mal. preekenboeken van Wiltens, 300 Mal. Evangeliën, 1000 Mal. en Holl. A-B boekjes, Psalmboeken, enz. In 1666 had Ambon reeds 3, kort daarop 4 en in 1676 zelfs 5 Predikanten. Er was echter aanhoudend verandering van personeel, zeer ten nadeele van het werk, daar de nieuwaangekomenen telkens eerst weer moesten beginnen met Maleisch te leeren.

De »zachtheid«, waarover boven gesproken is, werd in lateren tijd niet altijd gehandhaafd. In 1648 werd te Ambon een afvallig Christen, die den Heere Jezus Christus gelasterd had, op last van den Landvoogd De Vlaming van Oudshoorn verbrand, en toen in 1705 de bevolking van Alang uit aanhankelijkheid aan de oude zeden nog eens weer een afgodsfeest vierde, werden de deelnemers door den fiskaal gedagvaard en door den Landvoogd zwaar gestraft. Men meene echter niet, dat alleen Inlanders zoo streng werden behandeld. In 1693 werd Ds. Gordon (men zeide wegens lastering van den Gouverneur) in de gevangenis gezet, in de ketting geslagen, van zijn ambt gedeporteerd en tot het doen van openbare boete voor het schavot veroordeeld, daarop naar Rosengain verbannen en

eindelijk naar Batavia opgezonden. De arme man kon het er mee doen!

De organisatie moet men zich aldus voorstellen: op de hoofdplaats, bij het kasteel Victoria, had men de Hollandsche gemeente. Deze telde in 1700 nagenoeg 1000 leden. De Inlandsche gemeenten, die op het eiland ontstonden, zijn te beschouwen als filialen van de Hollandsche gemeente op de hoofdplaats. De Predikanten dezer gemeente hadden ook de zorg voor de Inlandsche gemeenten en de Inlandsche voorgangers waren aan hen ondergeschikt. De geheele organisatie werd geregeld door de Kerkordening, vastgesteld en ingevoerd bij resolutie van den Gouverneur Hurdt, op 4 April 1673. [1]) Zij was ontworpen, omdat de Kerkordening van Batavia bevonden was »niet in alle deelen applicabel« te zijn. Deze Kerkordening van Ambon werd 6 Oct. 1676 »zooveel doenlijk« overgenomen door de Kerk te Ternate.

Niemand zal meenen, dat de Inlandsche Christenen, al hadden ze nu ook een voortreffelijke Kerkordening, reeds waren wat ze zijn moesten. In 1674 verontschuldigde zich een oud, aanzienlijk Inlander, dat hij wegens ouderdom nu niet ten Avondmaal gaan kon, doch »dat hij zijn slaaf zou zenden, om het in zijne plaats waar te nemen.« Ook gaf Ds. Huisman bericht, dat velen het brood des Avondmaals niet opaten, maar »in hunne neusdoeken naar huis droegen.«

In 1686 kwam Ds. François Valentijn op Ambon, de man, wiens »Beschrijvinge van Oost-Indiën« blijk geeft van ongemeene werkkracht. Hij stelde zich grondig op de hoogte van den toestand der gemeenten en ontwikkelde een grooten ijver tot bevordering van haren bloei, die veel te wenschen overliet. Hij nam waar, dat het Christendom nog veel te weinig doorgedrongen was in het leven der Christenen, en een voorname oorzaak daarvan was, naar zijn oordeel, de gebezigde kerktaal. Niet, dat hij bij prediking en onderwijs van de landtaal gebruik wilde maken, maar naar zijn gevoelen moest het zoogenaamde Hoog-Maleisch plaats maken voor het Laag-Maleisch, d. i. het Maleisch van het dagelijksch leven. Op dit dialect legde hij zich toe; daarin predikte hij en daarin vertaalde hij ook den geheelen Bijbel. Voor de invoering van dit Maleisch heeft hij een langen strijd gevoerd, maar hij heeft dien niet mogen winnen. Op hoog bevel werd in 1689 gelast, het Hoog-Maleisch als kerktaal te gebruiken. Zijne Bijbelvertaling heeft Valentijn ook niet gedrukt kunnen krijgen, hoeveel concessies hij ook deed aan de tegenpartij; de Hoog-Maleische vertaling van Leydecker—Van der Vorm is de officiëele vertaling geworden en in de Ambonsche gemeenten ook nu nog in hooge eere.

Het bleef intusschen met de Evangelisatie op Ambon vooruit gaan. In 1700 telde men er 22 kerken, 1180 lidmaten en in 't geheel 12.234 Christenen; verder had men er 23 scholen met 2201 scholieren. De innerlijke wasdom beantwoordde niet geheel aan den uiterlijken, althans in 1704 klaagde de kerkeraad over de »traagheid en onkunde der Christenen.« Bij de beoordeeling van zulk een klacht moet echter in het oog worden gehouden, hoeveel er aan de prediking, de zielzorg en aan het onderwijs ontbrak. In 1714, toen die klacht werd herhaald in een brief van den kerkeraad van Batavia aan de Synode van Zuid-Holland, werd er dan ook de mededeeling aan toegevoegd, dat »alle arbeid daartegen niet hielp, wegens het gebrek aan Gods Woord.«

In 1743 sprak de kerkeraad zijne vrees uit, dat het Christendom op Ambon zou vervallen, aangezien »de groote kudde aldaar genoegzaam zonder herder was.« Ambon had toen in 't geheel slechts 2 Predikanten. Na dien tijd is het er niet beter op geworden: soms had Ambon slechts één, soms geen Predikant. De Compagnie was niet meer bij machte voor Kerk en Evangelisatie te doen wat noodig was, en verzorgde ook Ambon tegen 't einde van haar bestaan slechts karig.

---

2. Haroekoe.

De eilanden Haroekoe, Saparoea en Noesalaoet dragen den gemeenschappelijken naam van Oeliasers. Haroekoe noemde men voorheen veelal Oma, wat eigenlijk de naam van de zuidkust was.

[1]) Zie Valentijn, deel III bl. 70.

Het ligt ten oosten van Ambon en heeft een oppervlakte van ruim 2 vierk. geogr. mijlen. In natuurlijke gesteldheid, bevolking enz. komt dit eiland overeen met Ambon. In het noordelijk gedeelte wonen de Mohammedanen en in het zuidelijk de Christenen. De Oeliasers zijn onder het Nederlandsch gezag gekomen kort na Ambon. In 1616 zijn ze op last van Steven van der Haghen bezet door een sergeant met een paar soldaten, waarop er ook een Krankbezoeker heengezonden is, nl. Willem Dircksz. Duircant, die er in twee maanden 160 kinderen doopte en van eiland tot eiland en van dorp tot dorp de bewoners leerde. In 1627 waren er op Haroekoe reeds een paar scholen met Ambonneesche onderwijzers.

Naar het schijnt werd hier in 1662 voor het eerst een vast Predikant geplaatst, n.l. Ds. G. van Akendam. Valentijn noemt 9 Predikanten op, die daar gestaan hebben tusschen gezegd jaar en 1700. Tusschenbeiden was er een Krankbezoeker werkzaam; 12 namen van zulke arbeiders vindt men door Valentijn vermeld. Sedert het een predikantsplaats was, zal er ook wel een kerkeraad geweest zijn; 't is zeker, dat er een was in 1693, wat blijkt uit een aanteekening, dat er toen oneenigheid was tusschen de Overheid en Ds. Gordon. Hoe deze behandeld is werd boven reeds gezegd. In 1700 werd er, naar de toenmalige gewoonte in Indië, des Zondags tweemaal gepredikt in het Hollandsch en des avonds in het Maleisch. Men had er toen 2285 Christenen, waaronder 353 lidmaten; verder telde men er 14 kerken en 14 scholen. Na 1700 stond hier in den regel een Krankbezoeker.

De positie der Krankbezoekers in Indië was iets hooger dan die der Godsdienstonderwijzers hier te lande. Zij werden òf aan Predikanten toegevoegd, òf gezonden naar plaatsen, die te klein waren voor een Predikant. Ook werd hun wel eens tijdelijk het werk van een Predikant opgedragen. Zij werden aangesteld door den kerkeraad, onder goedkeuring der Regeering, maar de kerkeraad mocht hen niet verplaatsen. Aan Predikanten toegevoegd zijnde, waren zij belast met het bezoeken van kranken, het houden van catechisatiën, het voeren van opzicht over de scholen en andere ondergeschikte werkzaamheden. Traden ze als waarnemend Predikant op, of waren ze met een afzonderlijken werkkring belast, zoo deden zij het gewone werk van den Predikant. Zij moesten zich echter bij het bidden bedienen van de formulier-gebeden; moesten een preek van een Predikant *lezen;* mochten die niet voordragen van den preekstoel, en mochten ook de sacramenten niet bedienen, noch den zegen uitspreken. Het sluiten van huwelijken was hun geoorloofd bij afwezigheid van den Predikant. Een enkele maal kreeg een Krankbezoeker de bevoegdheid om kinderen te doopen, en ook werd er wel eens een tot Predikant bevorderd. Dit laatste heeft aanleiding gegeven tot veel twist, omdat men in het vaderland aan de Kerk in Indië de bevoegdheid tot het »opleggen der handen« betwistte. Bij aanstelling tot Predikant werden de Krankbezoekers vooraf aan een examen onderworpen. Dat het gevaarlijk kon zijn, zelf om aanstelling tot Predikant te vragen, ondervond in 1742 zeker Krankbezoeker Hendrik Paxinga, die, in plaats van bevorderd te worden, om zijn »choquant request« naar Nederland werd teruggezonden.

Er zijn ook »Inlandsche Krankbezoekers« geweest; [1]) deze kunnen beschouwd worden als de voorloopers van de tegenwoordige Inlandsche helpers; terwijl de plaats der Europeesche Krankbezoekers tegenwoordig wordt ingenomen door de Hulppredikers, wier bevoegdheid echter veel hooger staat.

Er schijnen over Haroekoe uit Compagnie's dagen geen latere opgaven te zijn dan van 1713. De veronderstelling is niet gewaagd, dat ook dit »buitenkantoor« onder de ongunstige omstandigheden, waarin de Compagnie geraakte, geleden heeft.

---

3. Saparoea.

De Nederlanders noemden dit eiland voorheen doorgaans Honimoa, wat eigenlijk de naam is van de zuidkust; en de Inboorlingen noemen het wel eens Leasè. Het eiland is 2.48 vierk. geogr. mijlen groot. De baai van Saparoea aan de zuidkust

---

1) V. d. Chijs, Plakaatboek VIII bl. 534.

en die van Toehaha aan de noordkust verdeelen het als in twee schiereilanden. Het eiland is zeer bergachtig, maar er zijn geen bergen hooger dan 1000 voet. Ook hier zijn de Inlanders verdeeld in burgers en negorij-volk en onderscheiden in Christenen en Mohammedanen. Overigens vindt men er in 't algemeen dezelfde toestanden als op Ambon.

Nadat Saparoea onder het gezag der O.-I. Compagnie gekomen was, werd het dorp Saparoea, aan de zuidkust, tot hoofdpunt van ons gezag gemaakt. Het eiland werd voor haar weldra zeer belangrijk wegens de cultuur van kruidnagels, welke cultuur, volgens Valentijn, daar door de Nederlanders is ingevoerd.

De Islam deed hier zijn intrede in denzelfden tijd als op Ambon, maar werd spoedig gevolgd door het Katholicisme, dat hier, naar het schijnt, meer ingang vond dan de Islam. Toen de Nederlanders aangekomen waren, werd ook hier de Roomsche godsdienst door den Hervormden vervangen. Valentijn zegt, dat in 1625 Ds. Rogier Hendrikszoon hier tijdelijk geplaatst werd en dat deze den Maleischen dienst vervulde te Oelat. Hij was de eerste Predikant, die op Saparoea heeft gearbeid. Behalve te Oelat verrezen nu ook weldra scholen te Boi, Paperoe, Tijow, Ow, Toehaha en Itawaka. In 1632 werd bepaald, dat de Predikanten van Ambon om de beurt de kerken en scholen moesten bezoeken en eveneens om de beurt twee maanden op de Oeliasers verblijf moesten houden. Volgens Valentijn werd Ds. J. Heurnius in 1633 tijdelijk te Oelat geplaatst, »waar die vrome heer (zegt Valentijn) zijn taalkunde met veel vrugt onder den slechtgestelden Inlander besteedde.« Heurnius zelf noemt als reden zijner plaatsing aldaar: »alsoo het moorsdom in Siri-sori begint toe te nemen ende eenige vant Christendom afgevallen zijn.« Valentijn had hooren zeggen, dat de lieden van Saparoea Heurnius zóó beminden, dat zij hem hunne schoonste dochters aanboden, welk aanbod door hem met een ernstige vermaning was afgewezen. Heurnius maakte studie van de landtaal, verzamelde een woordenlijst en vertaalde »int Uliassers» eenige formulieren, gedeelten des Bijbels en eenige kleine geschriften, waarbij de schoolmeester Rodrigos hem behulpzaam was.

De Regeering in Indië was er reeds vroeg op bedacht, de Inlandsche gemeenten tot zelfstandigheid op te leiden. In 1645 bracht de Landvoogd Demmer de bewoners van de Oeliasers er toe, hunne meesters voor de helft te betalen, en dat wel volgens bekomen last van Batavia, »alzoo de Mooren (Mohammedanen) dat geheel aan hunne meesters deden.« »Hij wilde dat ook geheel gedaan hebben,« — zegt Valentijn — »dog zij, die den Godsdienst maar voor een Hofdienst, en den Schooldienst voor een zware slaverny houden, waren bezwaarlijk tot het betalen van de helft te brengen.«

De Gouverneur De Vlaming van Oudshoorn bewerkte in 1646, dat Ds. Brund als vast Predikant op dit eiland geplaatst werd, en hij moedigde den overgang tot het Christendom zeer aan, terwijl hij tot getrouw kerkbezoek door woord en voorbeeld aanspoorde. Met goedvinden van den kerkeraad van Ambon bediende Ds. Brund in 1649 voor het eerst op Saparoea het Avondmaal. De Evangelisatie maakte er in dezen tijd goede vorderingen, zoo zelfs, dat de bewoners van Siri-sori, die ten deele Heidenen, ten deele Mohammedanen waren, in 1652 hun verlangen te kennen gaven het Christendom aan te nemen, terwijl in October van datzelfde jaar 100 Mohammedanen in Nolot hunne tulbanden met veel verachting tegen den grond wierpen en verbrandden, waarop ze verzochten in de gronden van den Christelijken godsdienst te worden onderwezen.

In 1663 werd op Saparoea geplaatst Ds. Walrand, die door Valentijn als »wakker en taalkundig« geprezen wordt en ook in de kerkelijke brieven naar Nederland zeer werd geroemd. Hij stierf er nog in datzelfde jaar. Dit was echter niet het eenige geval van dien aard. Van tijd tot tijd stond ook op dit eiland een Krankbezoeker. In 1671 stond hier Ds. Montanus, maar hij werd op zijn verzoek overgeplaatst naar Haroekoe en belast met de bediening op al de Oeliasers en op de zuidkust van Ceram.

In de latere jaren schijnt hier zeer ongeregeld gearbeid te zijn, en ook zal het werk wel dikwijls stilgestaan hebben, daar de Predikanten van Ambon niet altijd bij machte waren de bezoekreizen te maken, die hun door de bovengenoemde

Kerkordening waren opgedragen. De bepalingen dienaangaande luidden aldus:

»1. De solemnele visitatie, zoo op Leytimor, als in de Uliassers, zal vier malen of ten minsten drie malen 's jaars, te weten, om de drie maanden eens, geschieden, na de gelegenheit van de Moesson, tijd, en plaatze, uitgezonderd Ceram, Manipa, Boano, en Piroe, daar men niet bequamelijk, dan twee malen 's jaars, komen kan, en oversulx wel wat langer, dan in de naby gelegene Negeryen, behoorde te vertoeven, om de zwakke Christenen aldaar te versterken, en andere uit de blinde Mooren, en Heidenen, onder den genadigen zegen Godes, in te winnen.

»2. In de visitatie, dienen, benevens de kennisse der Maleitsche Taal, vaste order, en eigene beurten gehouden te werden, beginnende van den oudsten, en eindigende met den jongsten.

»3. De Predikanten, visiterende de Kerken en Schoolen, hebben zich te binden aan de oude gewoonten, en maniere van onderwyzinge, gelyk hier van veele jaren is gepractiseerd, en zich onveranderlyk te houden aan de oude Formulieren en Vraagstukken, zoo gedrukte, als geschrevene, op dat door invoeringe van nieuwigheden (hoewel in haar zelven aangemerkt niet verwerpelijk mogten wezen) deze tedere Inlandsche Christenen in gene verwerringe geraken, tot veragteringe van den Godsdienst.«

In October en November 1688 verrichtte Ds. Valentijn zijne eerste visitatie op Saparoea en Noesalaoet. Hij vond den toestand overal slecht, alzoo er in langen tijd geen Predikant geweest was. Hij zag ook weinig heil in die bezoekreizen, want hij zegt: de menschen »konden geen van alle die hooge Maleyers (hij bedoelt de Hoog-Maleisch sprekende Predikanten) verstaan, en moesten dierhalven, in plaats van te vorderen wel merkelyk terug geraaken, gelyk ook waarlyk geschied, en wel te bevatten is, dat niet anders konde zijn.«

In een schrijven van den Ambonschen kerkeraad aan de Synode van Noord-Holland, ged. 25 Sept. 1700, wordt bericht, dat men destijds op Saparoea had: 491 lidmaten en 9206 Christenen die nog niet aangenomen waren; verder had men er 16 kerken en 17 scholen. In 1704 arbeidde hier Ds. Parent, maar spoedig daarop werd het eiland voor langen tijd vacant en nu moesten de Christenen het maar doen met een zeldzaam en kort bezoek van een der Ambonsche Predikanten. Op 't einde van deze periode had het eiland nog eens een eigen Predikant, daar hier van 1791—1801 arbeidde Ds. B. J. A. C. van Helpen. [1]) Van 1625—1801 hebben hier, volgens Buddingh, [2]) opvolgend 24 Predikanten gearbeid.

---

4. Noesalaoet.

Dit kleinste eiland van de Oeliasers ligt op geringen afstand ten zuidoosten van Saparoea en is 1 vierk. geogr. mijl groot De bevolking, verdeeld in burgers en negorij-volk, belijdt uitsluitend den Hervormden godsdienst. De bewoners, stamverwant aan die van Ambon, Haroekoe enz., worden door Valentijn beschreven als roofzuchtig, ruw en belust op menschenvleesch. Veel was daar toen reeds ten goede veranderd, maar de oude aard was nog niet overwonnen. In 1687 ontmoette Valentijn een der hoofden, een man van 60 jaren, dien hij hoorde zeggen, »dat hij in zijne jeugd vele van zijne vijanden niet alleen gedood, maar ook menigen kop van hen op kolen gebraden en menig lekker beetje menschenvleesch gegeten had.« Valentijn vroeg hem, welk deel van den mensch hij voor het lekkerste hield, en hij antwoordde, dat er niets zoo lekker was als de wangen en de handen.

In 1627 waren er op dat eilandje reeds 2 scholen, waarvan de eene een Nederlander en de tweede een Ambonnees tot onderwijzer had. In 1629 stond hier de Proponent Ruthenius. In 1649 vond men er reeds 6 gemeenten. In den regel schijnt hier (als de post niet vacant was) een Krankbezoeker te hebben gestaan. Valentijn noemt een 8-tal mannen, die hier tusschen 1662 en 1688 hebben gewerkt. In 1674 stond hier Ds. Peregrinus, dien we later weder ontmoeten zullen, en van 1697—1701 stond er Ds. C. F. Nucella. Verdere bijzonderheden uit dit tijdvak zijn

---

1) Volgens het Biographisch Woordenboek van v. Troostenburg de Bruijn.

2) Buddingh, Neêrl. O.-Indië, deel II bl. 213.

mij over den Evangelisatie-arbeid op Noesalaoet niet in handen gekomen. In den regel zal het eiland wel vereenigd met de beide andere Oeliasers zijn bearbeid geworden.

---

5. Ceram.

Op Halmahera na is Ceram het grootste eiland van de Molukken. De baai van Piroe en de tegenover elkander liggende baaien van Elpapoetih en Sawai verdeelen het als in 3 schiereilanden. De beide westelijke maken West-Ceram uit, terwijl het derde Oost-Ceram heet. Over het geheele eiland strekt zich een veeltoppig gebergte uit, waarvan vele rivieren en beken afvloeien naar de laagte. De bevolking bestaat uit Alfoeren, verdeeld in twee stammen, onderling verschillend in zeden en gebruiken. De eene stam, Patasiwa geheeten, woont ten westen van Elpapoetih; de andere, Patalima genaamd, bewoont het oosten des eilands. Tusschen beide stammen bestaat een strenge afscheiding en een bestendige vijandschap. Onder de Patasiwa vindt men het beruchte Kakehan-verbond, »welks duister ontstaan waarschijnlijk te zoeken is in den tijd der overheersching door Tidore en Ternate, en dat oorspronkelijk zoowel tegen de Patalima als tegen alle vreemde overheersching schijnt gericht te zijn geweest.« [1])

De godsdienst der Alfoeren is een grof Heidendom, een ruwe natuurdienst, vermengd met vereering van geesten. De macht der maowin of priesters is onder hen zeer groot. Vóór de komst der Portugeezen werd de Islam hier ingevoerd en hier en daar aangenomen; daarop brachten de Portugeezen er hun Christendom. Valentijn vermeldt, dat in Lisabata velen zich door de Roomsche geestelijken hadden laten doopen. De Nederlanders hebben zich niet gehaast op Ceram het Evangelie te brengen. Op 17 Januari 1633 deelde de voorzitter van den kerkeraad van Batavia, op last van den Opperlandvoogd van Nederlandsch Indië, mede, dat er groote hoop was op de bekeering der Alfoeren van radja Sahoelau en Somit, indien er een godvruchtig persoon naar toe ging. Destijds schijnt niemand gezonden te zijn. In 1640 verzochten de bewoners van Kaibobo om »eenige bezetting, en om een schoolmeester, om in onzen godsdienst onderwezen te worden, dat men hun toezeide, dog nog wat uitstelde, om eerst bij 't halen van de koppen hunner vijanden bewijzen van hun trouw te doen zien.« Wat dit laatste beduidt, is vrij duister. In 1645 zond de Landvoogd Demmer den Predikant Brund met twee schoolmeesters naar Kaibobo, om eens te zien wat dat geven zou. De tegenstand was groot, maar men kon toch eenige kinderen op school krijgen en spoedig 23 personen doopen. Een jaar later ging Ds. Brund met eenige lieden naar Kaibobo, om daar het »duivelshuis« of den »heidenschen tempel« te verbranden, wat gelukte, maar ongunstig schijnt te hebben gewerkt, zoodat men algemeen tot het Heidendom terugkeerde. De pogingen, door Ds. Brund aangewend, om de belangstelling weder op te wekken, waren echter niet zonder gevolg. In Roemakai en Amahai kwam nu ook belangstelling, en in 1647 werden twee Predikanten en een Schoolmeester daarheen gezonden, om de menschen te onderwijzen. Ofschoon sommige dorpen beslist weigerden het Christendom aan te nemen, en sommigen, die overgegaan waren, een sterke neiging toonden om terug te keeren tot het Heidendom, wat de Regeering door het instellen van een zware boete trachtte te beletten, ging de Evangelisatie toch zoo verblijdend vooruit, dat Ds. Brund in 1648 aan 313 personen den Doop kon toedienen (waaronder 205 volwassenen) en van 61 paren het huwelijk kon inzegenen. Men had nu op Ceram 518 gedoopten, waarvan 87 paren in den echtelijken staat bevestigd waren.

In 1649 verzochten de bewoners van Amahai den Landvoogd De Vlaming weer ernstig om onderwijs. Hij prees hunnen ijver, en verblijdde zich bij zijne aanwezigheid aldaar van meester Francisco Mole te vernemen, »dat er weer een goed getal hier in staat gebragt was om gedoopt te worden.« Den 9den December daarop verzochten de bewoners van Elpapoetih ernstig om het Christendom. De Landvoogd vermaande hen, zich wel te bedenken, maar zij bleven bij hun verzoek en De Vlaming voldeed daaraan zoo goed hij

---

[1]) v. Hoëvell, Ambon enz., bl. 154

kon. Aldus de uitbreiding van het Christendom krachtig bevorderende, trad deze Landvoogd tevens straffend op, waar men — zooals te Kaibobo — het Christendom op vijandige wijze tegenwerkte. Hij zag zelfs tegen het zenden van troepen en het verbranden van dorpen niet op, maar had van zulke strafoefeningen weinig genoegen; de Alfoeren willen zich van ouds blijkbaar wel laten vangen, maar alleen door zachtheid en liefde.

Gedurende eenige tientallen van jaren werd de arbeid op Ceram voortgezet, maar ongeregeld en met gedurige storingen. Soms was er voor korten tijd een Krankbezoeker gevestigd en ook bracht een Predikant er wel eens een poos door, maar de arbeid miste de noodige vastheid. In 't jaar 1677 werd een nieuwe gemeente gesticht te Kamarian. Ds. Eldercampius bracht hier in dat jaar een bezoek en doopte er eenige personen, die gedurende 14 maanden onderwijs gehad hadden. (Dit Kamarian is later de standplaats van den Zendeling v. Ekris geweest.) Er kwam nu echter blijkbaar een toenemende verslapping in het Evangelisatiewerk op Ceram, en 't is te verwonderen, dat zulk een slappe en hoogst onvolkomen arbeid, en dat nog wel in een ingevoerde taal (het Maleisch), nog goede vrucht nagelaten heeft.

---

6. Boano.

Het eiland Boano, dat ongeveer 1.5 vierk. geogr. mijl groot is, ligt ten westen van Ceram en is daarvan door eene smalle zeestraat gescheiden. Het is rotsachtig en onvruchtbaar. De bevolking, nu gering, telde in het begin der 17de eeuw 6000 zielen. De bewoners deden zich aan de vertegenwoordigers der O.I. Compagnie reeds spoedig van ongunstige zijde kennen. Zij maakten zich namelijk schuldig aan menschenroof, dien zij vooral op de Oeliasers, maar ook zelfs op Ambon pleegden. De Landvoogd Herman van Speult maakte in 1618 daaraan met de wapenen een einde. Beducht voor een inval van de Ternatanen, stelden de bewoners zich in 1639 onder onze bescherming, welke hun het volgende jaar bij schriftelijke overeenkomst werd toegezegd. In 1667 namen eenige bewoners het Christendom aan, en het eiland kreeg daarop een schoolmeester. Velen werden er in die jaren gedoopt. Veel werk werd er evenwel van de Evangelisatie niet gemaakt en naar de jonge Christenen werd zelden omgezien. In 1690 werden hier — gelijk ook elders geschiedde — op hooger last de Christenen van de Mohammedanen gescheiden, en beide afdeelingen woonden sedert afgezonderd van elkander. Volgens de opgave van Valentijn had men omstreeks 1710 op Boano: 29 lidmaten, 304 die nog geen lidmaat waren, 32 doopelingen, 106 schoolkinderen en 166 kinderen die niet op school gingen, in 't geheel 637 Christenen. Een Krankbezoeker schijnt hier nooit geplaatst te zijn geweest.

---

7. Manipa.

Ongeveer in het midden tusschen Ceram en Boeroe ligt het eiland Manipa, in de straat van dien naam. Het is 1.7 vierk. geogr. mijl groot. Eertijds behoorde hier de nagelcultuur tot de middelen van bestaan, maar de hier gepleegde gewelddadigheden vanwege de O.-I. Compagnie in 1651 waren oorzaak, dat de bevolking verarmde en verminderde. De bewoners van dit eiland stelden zich onder het gezag der Compagnie bij contract van 15 Febr. 1622. Manipa bleef lang heidensch. Nadat enkele hoofden tot den Islam waren overgegaan, werden de bewoners door krijgsvolk van Ternate gedwongen dien godsdienst aan te nemen. In 1667 lieten enkelen zich doopen, wat ten gevolge had, dat Jacob Antoniszoon er dat jaar als Krankbezoeker werd geplaatst. Een meester werd hem toegevoegd, en er volgden nu vele overgangen tot het Christendom. In 1669 werd Antoniszoon vervangen door Martinus van der Werve, die er tot 1673 bleef en het bekeeringswerk er voorspoedig zag vorderen. Door opvolgende Krankbezoekers werd hier het aangevangen werk voortgezet, maar niet met zooveel vrucht als men eerst verwacht had. In 1690, toen hier de Krankbezoeker Wijnand Verplanken stond, werden ook op Manipa de Christenen van de Mohammedanen gescheiden. Het Christendorp kreeg een eigen Orangkaja tot hoofd.

Verplanken werd in 1694 opgevolgd door Simon Coeslager, en nadat deze in het volgende jaar overleden was werd bepaald, dat hier voortaan slechts een »gebedsdoender« zou zijn. Omstreeks het jaar 1710 had men, volgens Valentijn, op Manipa: 15 lidmaten, 177 die nog geen lidmaat waren, 5 doopelingen, 45 schoolkinderen en 53 kinderen die niet op school gingen, in 't geheel 295 Christenen. De verhouding tot het zielental van het eiland is niet te bepalen. Vóór de verwoesting telde het eiland 1600 zielen, waaronder 400 weerbare mannen, maar in Valentijns dagen, »geleek het daar gansch niet meer naar.«

---

8. Boeroe.

Nog één eiland, behoorende tot deze eerste afdeeling, moet genoemd worden, nl. Boeroe. Dit heeft een grootte van 165 à 170 vierk. geogr. mijlen. Het eiland is zeer bergachtig en staat bekend als vruchtbaar. De bevolking, die dun gezaaid is, behoort tot den Alfoerschen stam en is nog meerendeels heidensch. De Islam is hier ingevoerd door Samarau, »de eerste koninklijke Ternataansche stadhouder, uitgezonden door koning Bajangoellah om vreemde landen te veroveren.« [1]) Volgens Buddingh geschiedde dat in het jaar 1511.[2]) Wanneer de O. I. Compagnie begonnen is, haren invloed op dit eiland te doen gelden, is niet juist bekend. Zij had reeds in 1657 bij Kajeli een houten vesting, Mandar-sjah genaamd, maar liet reeds veel vroeger haar gezag hier gelden. In den tijd der uitroeiing van de nagelboomen werd luitenant Moerlag door De Vlaming hierheen gezonden, in 1648, en deze schilde op Boeroe 3000 oude nagelboomen, terwijl hij ontelbare jonge uitroeide. Drie jaren later werd het vernielingswerk hier door kapitein Verheiden voortgezet en bij deze gelegenheid werd Kajeli door hem in de asch gelegd. Het volgende jaar kwam De Vlaming zelf en vernielde zooveel hij kon. Vernemende dat alle hoofden te Kajeli bijeen waren, haastte hij zich derwaarts, »om dit gebroed aldaar bij een te betrappen«, maar zij waren hem te vlug af en ontkwamen een gewissen dood. De bevolking van Boeroe was destijds zeer tegen ons ingenomen, en geen wonder voorwaar; men verklaarde, geen ander gezag te willen dan dat van Ternate. In 1657 legde zij het hoofd wel in den schoot, maar in 1680 kwam zij op aansporing van den vorst van Ternate opnieuw tegen het Nederlandsch gezag in opstand. Er werd toen eene expeditie heengezonden en deze maakte spoedig aan den opstand een einde. »Veele van de Boeroeneesche belhamels (meest priesters) wierden onthalst, of geradbraakt, en op andre wijzen gedood, andre wierden gebannen, en veele geraakten ook in slaverny, daar onder veel onnoozelen« (Valentijn).

Van Evangelisatiewerk op Boeroe vind ik noch bij Valentijn, noch in het Archief van Grothe, noch door v. Troostenburg de Bruijn melding gemaakt. Toch moet daar gearbeid zijn, want uit Valentijn [1]) blijkt, dat men er omstreeks 1710 een schoolmeester had, genaamd Henrik Tehoe, en verder: 17 lidmaten, 71 die nog geen lidmaat waren, 8 doopelingen, 26 schoolkinderen en 29 kinderen die niet op school gingen, in 't geheel 151 Christenen.

II.

1. Ternate.

Ternate, welks eigenlijke naam Tahinate schijnt te zijn, is een eilandje van 1 vierk. geogr. mijl oppervlakte, en de zetel van den sultan van het uitgebreide rijk, dat dezen naam draagt. Het eiland bestaat geheel uit een nog werkzamen vulkaan, door de inboorlingen Gamma-lama geheeten, 5300 voet hoog. De godsdienst der bewoners van dit eiland zal een Heidendom zijn geweest gelijk we later zullen aantreffen op Halmahera, maar die heidensche godsdienst is er geheel verdrongen, vooral door den Islam. Deze werd hier, volgens Valentijn, ingevoerd omstreeks het jaar 1465, door een Javaanschen koopman, onder den koning Marhoem. De zoon van dezen, Zainoe'l-abidin, bevorderde den Islam met kracht, en deze werd van Ter-

---

[1]) Valentijn II bl. 3.

[2]) Buddingh, Ned. O.-Indië II, bl. 282.

[1]) Deel III bl. 130.

nate uit in wijden omtrek verspreid en aangenomen.

Spoedig na de verovering van Malakka (in 1511) kwamen de Portugeezen ook te Ternate, waar zij zich eveneens vestigden. Onder den Landvoogd Tristan d'Ataido, in 1535, schijnen zij het eerst pogingen tot invoering van het Christendom te hebben beproefd. Op Ternate zelf gelukte dat niet naar wensch, maar op 't noordelijk deel van Halmahera — gelijk straks zal blijken — waren zij voorspoediger.

Over Xaviers arbeid alhier spraken we boven reeds. Hij kwam te Ternate in 1546 en oefende een goeden invloed uit op het leven der Portugeezen. Ook onder de Inlandsche bevolking was zijn werk niet zonder vrucht. De koningin, gemalin van Bajangoellah, nam het Christendom aan. Over de gevolgen van zijn optreden in Moro spreken we ter plaatse. Na het heengaan van Xavier hadden de Christenen weer overal veel te lijden van de Mohammedanen en hevig woedde de vervolging. Om daaraan een einde te maken, lieten de Portugeezen koning Hair van Ternate, die de vervolging had verwekt, in 1565 in zijn paleis vermoorden. Zijn zoon en opvolger, Baboe, was daarom een bitter vijand van de Portugeezen, en noodzaakte hen in 1572 Ternate te verlaten. Zij namen de wijk naar Tidore. De vermeestering van dit eiland door de Nederlanders in 1605 noodzaakte de Portugeezen ook van daar te vertrekken.

Of de Nederlanders het in de eerste jaren te Ternate zonder godsdienstleeraar gedaan hebben, is onbekend. De berichten dienaangaande zijn niet ouder dan het jaar 1621. Toen was de zorg voor de godsdienstige belangen der Christenen opgedragen aan den Krankbezoeker Tobias Camzius. In 1626 werd Ds. Georgius Candidius hier als Predikant geplaatst. Deze geraakte weldra in strijd met den Landvoogd Le Febre wegens diens concubineeren, en werd daarop door dezen met vele klachten naar Batavia opgezonden, waar men hem niet tegenover dien Landvoogd in het gelijk wilde stellen. Het leven der Nederlandsche autoriteiten liet hier zooveel te wenschen over, dat Predikanten en Krankbezoekers, geen kans ziende het kwaad te stuiten, meestal na een kort verblijf om overplaatsing vroegen. Toch was hun arbeid niet geheel vergeefs; althans van den Krankbezoeker H. Janszoon lezen we, dat hij in 1646 te Ternate 6 kinderen en 9 volwassenen doopte en 7 paren in den echt bevestigde.

In 1646 werd Ds. Warmelo te Ternate geplaatst. Onder zijn dienst gaf de gemeente »beter hoop dan te voren.« »Daar het werk voor zijne schouderen te zwaar was« vroeg hij een tweeden Predikant. Hij vertrok in 1655, nadat enkele jaren vroeger een kerkeraad geformeerd was. Zijn opvolger, Ds. Abbema, overleed in 1659, en sedert werd Ternate aan de zorg der Predikanten van Ambon toevertrouwd, maar nu ging het werk er achteruit. Men schreef uit Batavia naar het vaderland, dat de gemeente te Ternate, bij het overlijden van Ds. Abbema »een kerk van goede hoop,« nu »een bedrukte weduwe« was, en dat, als de heeren de kosten van een Predikant ontzagen, alles daar achteruit zou gaan. De klacht was niet vergeefs; in 1661 werd Ds. Burum hier geplaatst, waardoor »het vervallen werk weer begon op te leven en wat goeds te beloven.« Daarbij moet echter niet alleen noch in de eerste plaats aan Ternate zelf gedacht worden, maar aan andere eilanden, die van Ternate uit bediend werden, vooral aan de Sangir- en Talaut-eilanden. Als we dus lezen, dat er in 1678 »een witte oogst« was, dan zal die vooral dáár moeten gezocht worden.

Er was ook hier veel wisseling van personen en toestanden. In 1678 had Ternate 2 Predikanten met 1 Proponent. In 1683 had het nog steeds 2 Predikanten, maar »smeekte om meer, daar de eilanden ver van elkander liggen.« Men was hier nu in de jaren van voorspoed. In 1689 kon men berichten, »dat de koning van Ternate, hoewel zelf Mohammedaan, den onzen vrijheid liet om het Evangelie in zijne onderhoorige landen voort te planten.« In 1692 had Ternate 4 Predikanten, maar 3 jaren later was het getal weer tot 2 verminderd. De stand van zaken was hier nu aldus: 5 meesters, 2 scholen, 1 kerk, 54 schoolleerlingen en 107 lidmaten, maar aan die twee Predikanten was in 't geheel opgedragen de geestelijke verzorging van 346 lidmaten en 25.712 Christenen die nog geen lidmaat waren, wonende op 7 eilanden. Voor een bezoek aan de »buiten-eilanden« had een Predi-

kant 4 à 5 maanden noodig. In 1710 had Ternate slechts 1 Predikant, zoodat het toen ondoenlijk was de buitengemeenten te bezoeken. Destijds telde de hoofdgemeente 1460 gedoopten, waarvan 92 lidmaat waren, en 83 schoolkinderen. Hierop volgde een tijd van verslapping. Reeds in 1719 slaakte men een klacht over »algemeene traagheid«, ja zelfs over »verwildering« van het Christendom.

Een volledige opgave over den stand van zaken komt voor in den kerkelijken brief van Batavia aan de Synode, ged. 17 Oct. 1746. Ternate had destijds 2 Predikanten; gemeene (niet-aangenomen) Christenen 405, gedoopte slaven 28, Nederduitsche lidmaten 23, Maleische 16, Nederduitsche schoolkinderen 24, Maleische 11. Noch uit deze opgave, noch uit latere statistieken blijkt met juistheid het aantal Inlandsche Christenen. Hier en elders toch waren Europeesche en Inlandsche Christenen in ééne gemeente vereenigd. Gedurende de laatste jaren van 't bestaan der Compagnie schijnt Ternate slechts 1 Predikant te hebben gehad; in 1771 was dat Ds. Wiltenaar.

---

2. Tidore.

Een weinig ten zuidoosten van Ternate ligt het eilandje Tidore (of Todore), dat nagenoeg even groot is als Ternate en evenals dit eiland bestaat uit een vulkaan, die eene hoogte heeft van 5000 voet. De hoofdplaats Tidore, als residentie des sultans (wiens rijk zich ver buiten het eiland uitstrekt) ook soasio geheeten, ligt aan het oosterstrand.

De Portugeezen hebben op Tidore kerken gebouwd en het Christendom ingevoerd. Met welk resultaat dit laatste is geschied, is ons niet bekend. Zij schijnen in levendig verkeer te hebben gestaan met het eiland Siauw, welks koning hun in 1605 hier te Tidore hulp kwam verleenen tegen de Ternatanen en Hollanders, bij welke gelegenheid de zoon van dien koning met eenige volgelingen te Tidore gedoopt werd. Toen in dat jaar Tidore door de Nederlanders veroverd werd, trokken de Portugeezen naar Siauw.

Naar het schijnt hebben de Nederlanders hier weinig of niets ter bevordering van het Christendom gedaan. Uit een rapport van Ds. Montanus, die hier in 1675 een kerkelijk bezoek bracht, blijkt, dat er een korporaal lag met 4 soldaten, van welke één belast was met voorlezen (van een preek, op Zondag), waarvoor hij met 5 schellingen per maand beloond werd; maar er blijkt niet uit, dat er iets gedaan werd voor de Inlandsche bevolking.

---

3. Moro.

De oude berichten, door Valentijn verzameld en bewaard, maken melding van het bekeeringswerk der Portugeezen op het eiland Moro, maar reeds deze schrijver merkt op, dat men waarschijnlijk verkeerdelijk van een »eiland« gesproken heeft, en bedoeld zal zijn de landstreek Momoja (Mamoeja) op 't noordelijk deel van Djailolo (Halmahera). Bij de komst der Europeanen in Indië had dit Moro een eigen onafhankelijken koning. Daar deze zeer lastig gevallen werd door de Mooren (Mohammedanen), nam hij in 1534 het Christendom aan en liet zich te Ternate doopen, ten gevolge waarvan zich in Moro »een groote deure ter bekeering« opende. De Portugeezen beloofden hem en zijn volk — de eerste Christenen uit de Inlanders in dit deel van Indië! — bescherming, en het bekeeringswerk nam nu in Moro een krachtig begin.

Juist had de Landvoogd d' Ataido (zie onder Ternate) den Ternataanschen koning Taberidji gevangen genomen en naar Goa gezonden. Deze werd daar gedoopt en keerde naar Ternate terug, belovende zijne onderdanen tot het Christendom te brengen. Hij kwam echter op reis te Malakka te sterven. Hair, zijn broeder, werd nu koning van Ternate. Deze, verbitterd op de Portugeezen, omdat zij zijne moeder uit het venster van het paleis te pletter geworpen hadden, verbond zich met eenige omwonende vorsten — gelijk reeds gezegd is — tot uitroeiing van de Portugeezen en Inlandsche Christenen. Men begon daarmede in 1535 in Moro, waar allen, die men vangen kon, meedoogenloos vermoord werden. Men noemde dezen moord de »Moluksche Vesper.« De vorst ontkwam ter nauwernood het bloedbad; zijn rijk werd aan

Ternate onderworpen en zijn volk werd gedwongen den Islam aan te nemen.

Nadat Galvano in 1537 Landvoogd te Ternate geworden was, herstelde hij de orde en het gezag der Portugeezen, terwijl hij tevens naar vermogen de vervolgde Christenen in Moro te hulp kwam. De gisting bleef daar echter bestaan tot op de komst van Xavier. Toen deze in 1546 te Ternate gekomen was en daar 3 maanden gearbeid had, begaf hij zich naar Moro. De Landvoogd, bezorgd voor Xaviers veiligheid, weigerde een schip ter zijner beschikking te stellen, maar nu ging Xavier op eigen gelegenheid. Eerst vluchtten de Inboorlingen in Moro voor hem, maar »hij won door zoetigheid hunne harten« en bekeerde en leerde er velen gedurende den korten tijd, dien hij er vertoefde. Hij bekeerde ook de inwoners der stad Tolo (Tobelo?), en men telde destijds 29 of 30 bekeerde plaatsen in Moro, terwijl het aantal bekeerden op 30.000 zielen werd geschat.

Lang hield het bekeeringswerk van Xavier hier niet stand. In 1553 verbonden zich de koningen van Ternate, Djailolo, Tidore en Batjan tot uitroeiing van het Christendom, en weder was het in Moro, dat de vervolging begon. De geheele kust werd onderworpen en de bevolking andermaal gedwongen den Islam aan te nemen. Ook de Europeanen werden niet gespaard: zeker Jezuiet, Alfonso de Gastro b.v., werd in 1558, toen hij zich naar een naburig eiland (Morotai?) begaf, op aanstoken van koning Hair wreedaardig vermoord. De overgebleven Christenen op deze kust vroegen in 1606 den Spanjaarden om priesters, en destijds werden daar nog meer dan 1000 personen gedoopt. Na het vertrek der Portugeezen en Spanjaarden schijnt het Christendom in Moro, dat zeker ook niet diep in de harten zat, te zijn ondergegaan. Merkwaardig is dat thans, na 3 eeuwen, de nakomelingen dier Roomsche Christenen aan de Protestantsche Zendelingen komen vragen om onderwijs en den Doop.

---

4. Batjan.

Dit is het hoofdeiland van de Batjangroep. Het is gelegen ten westen van het zuidelijke schiereiland van Halmahera en heeft een grootte van 50 vierk. geogr. mijlen. Het bestaat uit twee schiereilanden, van welke het noordelijke en grootste Batjan of Ombatjan, het zuidelijke Laboeha heet. Het eiland moet vruchtbaar zijn en rijk aan delfstoffen. De bevolking woont meerendeels in de hoofdplaats Batjan. Deze bestaat uit een Christen-kampong, Laboeha, en een Mohammedaansche kampong, Amasing geheeten. De Christenen behooren slechts voor een deel tot de eigenlijke Batjaneezen; het meerendeel is van andere eilanden afkomstig. De sultan heeft zijne residentie op de hoofdplaats.

Het gedeelte van het eiland dat Laboeha heet, stond bij de komst der Nederlanders onder de Portugeezen »en is door ons in 't jaar 1609 onder Simon Jansz. Hoen, onzen onder-zeevoogd, overwonnen« (Valentijn).

De Islam werd hier ingevoerd en aangenomen tijdens Zainoe'l-abidin in Ternate (zie aldaar) regeerde. In 1558 werd de koning van Batjan Christen. Hij had een prinses van Ternate geschaakt, en om nu aan de wraak van den sultan van dat rijk te ontkomen, nam hij het Christendom aan en stelde zich onder bescherming der Portugeezen. De vorst, zijne gemalin, zijn broeder en drie zusters werden met vele anderen gedoopt. Uit dien tijd dateert de invoering van het Christendom alhier. Later keerde de vorst, om den sultan van Ternate te believen, tot den Islam terug.

Nadat de Nederlanders de Portugeezen ook van hier hadden verdreven, haastten zij zich niet met de zorg voor de Inlandsche Christenen over te nemen, en de Predikanten Wiltens en Paludanus kregen, toen zij in 1612 hier waren in het gevolg van den Gouverneur-Generaal, heel wat te hooren. Een deel van de Christenen was alreeds tot den Islam overgegaan. De Christenen verzochten zeer om een Predikant en Ds. Wiltens ontving den last, op Batjan te blijven. Had deze eerst Batjan een veelbelovend arbeidsveld genoemd, nu hij er geplaatst was zag hij in, dat hij te gunstig geoordeeld had. Hij verontschuldigde zich daarover, door te zeggen, dat hij vroeger den aard van de »swarte natiën« nog niet kende en op anderer oordeel afging. Van de Batjaneezen, die den Islam hadden aangenomen,

zegt hij nu: »ende tot die en is nu geen hope meer.« Hij had nu gezien dat, behalve in geval van huwelijk, het een ongehoorde zaak was, dat »een Moor (Mohammedaan) Christen soude werden, ten sy dat hij daerdoor weet te geraeken uyt eenen grooten noot.« Van degenen, die het Christendom aangenomen hadden, waren nu (1615) nog 38 huisgezinnen over. Wiltens deelt in dit bericht verder mede, dat hij op Batjan zijn eerste Maleisch had geleerd, »maer noyt en quamt soo verre, dat ick daer predicatie dede.« Toen hij dit bericht schreef, was hij reeds naar Ambon overgeplaatst. Zijne plaats op Batjan werd ingenomen door den Krankbezoeker Pieter van Santen, die niet eens Maleisch leerde. Geen wonder, dat het Christendom er op deze wijze niet vooruitging. In 1619 moest Gouverneur-Generaal Coen aan Bewindhebbers der Compagnie schrijven: »In Batsian syn verscheyde Christenen, maer men weet daer van kercke, leere noch oeffeningh.«

In 1621 stond hier de Krankbezoeker Cornelis Maas, maar bijzonderheden uit dezen tijd vallen niet te vermelden. De Krankbezoeker Centen bediende in 1646 te Laboeha den Doop aan 4 kinderen en 2 volwassenen, terwijl hij 4 paren in den echt verbond. Uit de nu volgende 30 jaren is weer niets bekend, maar dan vernemen we over de Batjaneesche Christenen weer iets uit een rapport van Ds. Montanus, van 1675. Hij vond den toestand hier treurig. Een kerk was er, maar de gemeente telde slechts 2 lidmaten; 3 kinderen werden gedoopt en aan 11 personen gaf hij catechetisch onderwijs. Hij vond er ook een school met een schoolmeester, maar slechts 10 leerlingen. Weer 20 jaren later had men hier 12 lidmaten en 12 scholieren; van het aantal Christenen »wist men geen net berigt te geven.« In 1715 hadden Batjan en Makian te zamen 152 Christenen, maar hoe groot het aantal van ieder afzonderlijk was is niet te bepalen.

Misschien is geen der oude Christengemeenten erger verwaarloosd dan die op Batjan. Het zou niet te verwonderen zijn geweest, indien bij zoodanige verontachtzaming hier geen spoor van het Christendom ware overgebleven. Het laatste bericht over Batjan uit deze periode is van 1744. Toen doopte Ds. W. H. Tenckink er 23 kinderen; een getal dáárom zoo groot, wijl er in vele jaren geen Predikant geweest was. Tenckink klaagde zeer over den toestand van het onderwijs en over gemis van lectuur. Men had toen op Batjan niets om te lezen dan een oud blad van een Maleischen Bijbel.

---

5. Makian.

Het eiland Makian is nog iets kleiner dan Ternate, ligt ten zuiden daarvan en bestaat evenals Ternate uit een vulkaan. Het staat onder suprematie van den sultan van Ternate. De geheele bevolking (ongeveer 6000 zielen) is thans Mohammedaansch. Eens beleden ook eenigen van haar den Christelijken godsdienst.

Toen de Predikanten Wiltens en Paludanus in 1612 hun bericht over Batjan — waaraan we boven iets ontleenden — aan Heeren Bewindhebbers der O. I. Compagnie zonden, deelden zij ook mede, dat de bewoners van de eilanden Makian en Motir den Nederlanders genegen waren; »jae,« — schreven zij — »geheele dorpen synder, die wel willen christen werden, doch werden alsnoch in dwanck gehouden van haere paepen.« Zij gaven daarom in overweging, deze eilanden te annexeeren en er Predikanten te plaatsen. Aan dien wenk werd in zooverre gevolg gegeven, dat de Gouverneur-Generaal Both in 1613 met de Makianneezen een verdrag sloot. Sedert stond dit eiland onder het gezag van Nederland. De bevolking trachtte wel eens het juk af te schudden, maar dit gelukte haar niet. Makian en Batjan behooren tot die eilanden, wier nagelboomen door De Vlaming werden uitgeroeid, tot groote schade der bevolking. Tot op dezen dag wordt door het Gouvernement daarvoor vergoeding betaald aan de betrokken vorsten.

Het Nederlandsch gezag werd dus wel over Makian uitgestrekt, maar aan Evangelisatie is hier niet veel gedaan. In 1621 stond op Makian de Krankbezoeker Jan Gerritszoon Bloem. Of hij de eerste was kunnen we niet zeggen. Wel schijnt hij opvolgers te hebben gehad, — althans in 1646 stond er de Krankbezoeker Rossenraad, van wien bericht werd, dat hij er

11 kinderen en 8 volwassenen had gedoopt en 8 paren in den echt had verbonden. Bij zijne meergemelde visitatie van 1675 bevond Ds. Montanus, dat de soldaat Frederik Schaaf hier des Zondags de preek las voor zijne landslieden, waarvoor hij 13 schellingen extra genoot. Montanus hield er ook een Maleische preek, waaruit op te maken is, dat er toen Inlandsche Christenen waren. Aan 14 vrouwen en 4 mannen gaf hij catechetisch onderwijs. Ook was er een schoolmeester, een Ambonees, die 8 leerlingen had. In 1695 had men hier 15 lidmaten en 12 scholieren. Boven is reeds gezegd, dat Batjan en Makian in 1715 te zamen 152 Christenen hadden. Makian komt verder niet voor op de lijst der zendingsakkers.

---

6. Menado.

De tegenwoordige residentie Menado, met de hoofdplaats van dien naam, omvat, met uitzondering van het rijk Tontoli, het geheele noordelijke schiereiland van Celebes; verder de landen langs de west- en zuidkust der Golf van Tomini, tot aan kaap Api, en eindelijk de naburige eilanden, waartoe ook behooren de Sangir- en Talaut-eilanden. Van ouds woonden in dit gebied een menigte volken en stammen, die nu nagenoeg alle onder rechtstreeksch bestuur van Nederland staan. Op de noordelijke landtong van Celebes vindt men de welbekende Minahasa. Vóór de komst der Europeanen woonden hier een aantal stammen, die alle hun eigen opperhoofd hadden. De Spanjaarden, toen door de onzen veelal Kastillianen geheeten, waren de eerste Europeanen, die zich hier vestigden. Zij lieten het anker vallen op de noordwestkust, maar op aansporing der bewoners van het eiland Menado-toewa (toen Babontehoeh geheeten) begaven zij zich kort daarop naar baai Toempahan-Wĕnang. Hunne nederzetting aldaar kreeg den naam van Menado, d. i. Verzamelplaats, omdat zij daar bijeenkomsten hielden met Inlandsche hoofden, en de naam Menado-toewa kwam nu allengs in gebruik voor gezegd eiland. De bewoners daarvan volgden de Kastillianen naar hunne vestiging, om onder hunne bescherming macht te verkrijgen over de bergbewoners, terwijl zij tevens op deze wijze bevrijd hoopten te raken van de Bolaängers, die sedert eenigen tijd over hen heerschten. Dit laatste gelukte hun, maar de bewoners der binnenlanden lieten zich niet onder hun gezag brengen, en evenmin onder dat van de Bolaängers, die hen tot onderwerping trachtten te brengen. De hoofden van eenige stammen verbonden zich en dreven de Bolaängers het land uit. Van dien tijd dagteekent de naam Mahasa of Minahasa (Verbond).

De Kastillianen, na zich te Toempahan-Wĕnang gevestigd te hebben, trachtten vriendschapsbetrekkingen aan te knoopen met de bewoners van het gebergte, maar slaagden daarin niet. Hun willekeurig en ergerlijk gedrag verbitterde bovendien de bewoners van de Minahasa en had herhaaldelijk een bloedig treffen ten gevolge. Daar men hunne kwellingen moede was, kwamen de opperhoofden van 4 stammen overeen, ten einde van hen bevrijd te raken, de Nederlanders, »de blanke vijanden der Kastillianen«, op te zoeken en met hen een verbond te sluiten. Gezanten begaven zich daartoe naar Ternate, werden daar minzaam ontvangen, en keerden met de belofte van spoedige hulp huiswaarts. Dit geschiedde omstreeks 1655, en had ten gevolge, dat de Nederlanders, ter plaatse waar nu Menado ligt, een sterkte bouwden, de »Nederlandsche Vastigheid« genaamd. Intusschen duurde de overlast van de zijde der Spanjaarden nog voort. De Inlandsche bevolking kwam eenparig tegen hen in verzet en de Spanjaarden rustten nu te Manilla een vloot uit ter tuchtiging. De Nederlandsche Landvoogd Simon Cos, in 1660 te hulp gezonden, trof in de bocht van Wĕnang samen met de Kastilliaansche vloot en versloeg ze. De Nederlanders namen nu de plaats der Spanjaarden hier in, en na zich overtuigd te hebben, dat de bewoners der Minahasa onafhankelijke lieden waren, regelden zij hunne aangelegenheden van den beginne rechtstreeks met de hoofden der bergbewoners.

Ternate had op Noord-Celebes reeds sedert lang invloed trachten uit te oefenen. Terwijl van Makasar uit de Islam opdrong naar het noorden, werd hij ook van Ternate uit overgebracht naar Noord-Celebes, maar nadat de onderscheidene hoofden

van de Minahassers in 1679 aan de Compagnie trouw hadden beloofd en hadden verklaard niets meer te maken te willen hebben met Bolaäng, (in welk rijk de Islam reeds zijn intocht had gedaan,) was de Minahasa vrij wel tegen den Islam beveiligd. De vrees voor Makasar en de afkeer van Spanje en van Ternate begunstigden op Noord-Celebes de Compagnie en de invoering van het Christendom. Uit het rapport van Ds. Montanus, van 1675, — reeds meermalen in deze Inleiding geciteerd — blijkt, hoe men algemeen de Compagnie zocht in die dagen. Gezanten van Tontoli, Boe-oel en Parigi, ja zelfs van koning Jala van Kaili, kwamen een prinsenvlag verzoeken en verklaarden zich bereid, zich aan de Compagnie te onderwerpen. Ook de bewoners van Gorontalo en Limbotto, »onwillig te staan onder de Ternataansche Kroon«, begeerden met aandrang de »schuil- en schermhoede« der Compagnie. Deze beweging ging veelal gepaard met genegenheid tot het Christendom. Van den koning van Caudipan (Kaidipan) zegt Montanus zelfs, dat hij, »blyvende als hygen na 't Christendom,« een bloedvriend te Menado bij de Hollanders had laten onderwijzen, ter onderrichting van zijne onderhoorigen.

Valentijn zegt, [1]) dat zeker Jezuiet, Magellanes geheeten, in 1568 door den Portugeeschen Landvoogd van de Molukken uitgezonden zijnde tot nadere ontdekking van Celebes, twee heidensche koningen, een van Siauw (zie Sangir- en Talauteilanden) en een van Menado, te Menado gedoopt heeft met 1500 hunner onderdanen. Is daarvan iets waar, dan zullen de gedoopten wel voor 't meerendeel Siauwers zijn geweest. Toch is het alleszins mogelijk, dat de Nederlanders te Menado een aantal Roomsche Christenen hebben gevonden. Toen Ds. Montanus daar in 1675 een paar weken doorbracht, vond hij er een aantal Christenen, door hem een »tedere gemeente« genoemd. Hij gaf er catechetisch onderwijs aan 22 vrouwen en 2 mannen, en doopte er 16 kinderen. Het aantal Christenen geeft hij niet op, maar hij zegt, dat de grootste helft der bewoners reeds voor eenigen tijd het Christendom had omhelsd, terwijl de overige, ruim 100 in getal, ten deele Heidenen en ten deele Mohammedanen waren. Zijne toespraken tot die niet-christenen leidden er toe, dat 90 personen zich aanmeldden ter voorbereiding op den Doop. De geheele bevolking schijnt ongeveer 300 zielen te hebben bedragen. Op een Zondag woonden 152 Inlanders de prediking van Ds. Montanus bij, en de onderwijzer, Hendrik Sybrandtsz, had het zóó volhandig, dat een hulponderwijzer van Tagoelandang hem werd toegevoegd. Over het leven der militairen te Menado behelst dat rapport een paar ernstige klachten. Het spreekt van »saguweer-stroomen,« die door hen werden verslonden, en van het misbruiken van Gods Naam. — In 1676 kwam Ds. Peregrinus hier op inspectie. Hij bleef toen slechts kort, maar herhaalde zijn bezoek het volgende jaar en bleef er toen geruimen tijd. Hij vond er bij de Hollandsche en Inlandsche Christenen grove zonden. Zijn arbeid mocht tot belangrijke verbetering leiden. In datzelfde jaar (1677) kwam Ds. Zacharias Caheing hier als vast Predikant, zoodat er nu in deze nieuwe afdeeling geregelder kon worden gearbeid.

De Inlandsche gemeente te Menado had van den beginne (vgl. Saparoea) bij te dragen in de voorziening van hare godsdienstige behoeften. Zij had namelijk te zorgen voor hare kerken en scholen; alleen ontving zij de benoodigde atap (dakbedekking) van de Compagnie, terwijl deze ook voor het huis van den Predikant en van Krankbezoekers zorgde.

Over de uitbreiding der gemeente ontbreken nauwkeurige berichten. De opgegeven cijfers vatten doorgaans al de Christenen van Celebes en de eilanden ten noorden (Sangir en Talaut) samen. In 1695 had men op Noord-Celebes 2192 Christenen met 6 kerken, en 220 scholieren. In 1705 telde men op Menado 499 Christenen; en waar de overige Christenen, die destijds in dit gebied gevonden werden, woonden, is op te maken uit het rapport over een bezoekreis van Ds. Brands in dat jaar. Deze vond te Bolaäng 152, te Bolaäng-Itam 472, te Kaidipan 486, te Boe-oel 1618, te Attingola 300 Christenen. Deze gedoopten waren allen zeer onkundig, en het bezoek van den Predikant nutte hen niet veel,

[1]) Deel I[b] bl. 383.

aangezien men elkander niet verstond. Niettemin is het stellig te sterk gesproken, als Graafland [1]) beweert: »De sporadische doop-bedieningen van vroegere rondreizende predikanten, op enkele plaatsen aan het strand en op de bergen, hadden geen invloed hoegenaamd op de vestiging des Christendoms in dit land.« Die Predikanten, hoe gebrekkig hun werk ook was — wat zij zelf erkenden — hebben op tal van plaatsen het Christendom gevestigd, voldoende aan de begeerte der Inboorlingen, maar aan de *bevestiging* heeft het al te zeer ontbroken. Niettemin heeft dat gebrekkige Christendom zich in de meeste streken gehandhaafd, en dat later de Zending in de Molukken, in de Minahasa en op de Sangir- en Talaut-eilanden zoo voorspoedig geweest is en de massa niet verzwolgen is geworden door den Islam, is, onder den zegen Gods, aan de planting van het Christendom door de Predikanten en Krankbezoekers der O. I. Compagnie te danken.

Ds. Wiltenaar, die deze streek in 1771 bezocht, berichtte het ontstaan eener nieuwe gemeente te Likoepang, tellende 101 volwassenen en 105 kinderen. In 1789 werden de gemeenten alhier voor het laatst in deze periode door een Predikant bezocht.

Het veld was wit om te oogsten, maar de arbeiders kwamen nog niet.

---

7. De Sangir- en Talaut-eilanden. [2])

De Sangir-eilanden liggen in eene nagenoeg rechte lijn noordwaarts van het noordelijkst gedeelte van Celebes. De Talaut-eilanden liggen ruim één graad oostelijker. De geheele groep omvat ongeveer 70 stuks, maar de meeste eilandjes zijn onbewoond.

Van de Sangir-eilanden zijn de belangrijkste: 1. Tagoelandang, op ongeveer 16 mijlen van Menado, met een bevolking van pl. m. 5000 zielen. — 2. Siauw, ongeveer 6 mijlen ten noorden van Tagoelandang en grooter dan dit, met eene bevolking van 30.000 zielen. — 3. Sangir of Groot-Sangir, ongeveer 10 mijlen ten noorden van Siauw. Dit is het grootste eiland van de groep; het heeft een bevolking van 45.000 zielen. Tagoelandang maakt een zelfstandig rijkje uit; zoo ook Siauw; Sangir is verdeeld in 4 rijkjes. — Van de Talaut-eilanden, welke onderworpen zijn aan de radja's der Sangir-eilanden en een gezamenlijke bevolking van ongeveer 5000 zielen hebben, zijn de voornaamste Karkelang, Salibaboe of Lirong en Kabroewang.

De bevolking, die tot den Alfoerschen stam schijnt te behooren, wordt volgens onze opgave tegenwoordig geschat op 85.000 zielen. Zij wordt onderscheiden in adellijke geslachten, vrije ingezetenen en slaven. De laatsten zijn er in menigte bij de vorsten en hoofden. Het bestuur in elk rijkje berust bij de radja's, uit den adel gekozen en bijgestaan door een rijksraad. Deze vorsten hebben de Nederlandsche opperheerschappij erkend. Het karakter der bewoners bezit vele goede eigenschappen. De oorspronkelijke godsdienst is grof Heidendom, en wel een bepaalde Duivelsdienst, maar deze godsdienst is nu nabij de verdwijning.

In de dagen der O.-I. Compagnie droegen deze eilanden den naam van »Noorder-eilanden.« Zij waren reeds in 1568 aan de Portugeezen bekend en deze voerden er omstreeks dien tijd het Christendom in. Spoedig daarna schijnt Siauw door de Spanjaarden te zijn onderworpen, en deze zetten hier en elders de propaganda van de Portugeezen voort. Ongeveer in 't jaar 1616 begonnen de Nederlanders de Sangir-eilanden te onderwerpen, maar eerst in 1677 werd daarmede ernst gemaakt. De Talaut-eilanden kwamen iets later, in den aanvang der 18de eeuw, onder de Nederlandsche heerschappij.

De invoering van het Christendom door de Portugeezen en Spanjaarden had ook hier op de bij de Portugeezen gebruikelijke, oppervlakkige wijze plaats. Het vervangen van den Roomschen door den Gereformeerden godsdienst na het optreden der Nederlanders was een zaak, die destijds vanzelf sprak, maar zij bracht voorloopig geen groote verandering in den geestelijken toestand. Waar zich gemeenten bevonden, werden door de Nederlanders — zoo het kon — Inlandsche meesters aangesteld. Deze moesten — zoo goed het

---

[1]) De Minahassa, deel II bl. 127.

[2]) Zie Ned. Zendingstijdsch. 5de jg. bl. 193 en volg.

ging — de kinderen onderwijzen en voorgaan bij de godsdienstoefeningen. Doorgaans zelf onwetend, konden ze ook niet veel kennis verspreiden. Nu en dan kwam een Predikant gemeente en scholen inspecteeren, maar we kunnen slechts herhalen wat boven reeds gezegd is: dat die bezoeken weinig nut stichtten. De heeren bedienden zich van het Maleisch, dat hier slecht verstaan werd; en soms verstonden ze niet eens zooveel Maleisch, dat ze in die taal konden prediken. Bijbels waren hier niet voorhanden, en al waren er geweest, zelden zou op deze eilanden iemand den Maleischen Bijbel behoorlijk hebben kunnen verstaan. Niettemin, zoo die bezoeken menigvuldiger gebracht hadden kunnen worden, en ze gepaard hadden kunnen gaan met degelijk onderwijs van de schoolmeesters, ze zouden stellig nut hebben gesticht. Maar de gemeenten dezer eilanden waren ingedeeld bij Ternate en werden vandaar uit bezocht, wat nooit meer dan eenmaal per jaar geschieden kon. Daarbij was Ternate niet altijd van Predikanten voorzien. Als gevolg van deze zeldzame en steeds korte bezoeken had men op deze eilanden slechts een gering aantal lidmaten in verhouding tot het getal Christenen. Wat dit laatste betreft, de statistieke opgaven over den voortgang des Christendoms op deze eilanden zijn zeer gebrekkig, want doorgaans heeft men de Christenen hier samengeteld met die van Noord-Celebes. In 1700 schatte men het aantal Christenen in dit geheele gebied op 25 à 26 duizend. De latere opgaven zijn nú eens hooger, dàn eens lager. Het laatste bericht is van 1771 en luidt aldus: »De predikant Wiltenaar heeft de Sangireilanden en Menado bezocht. Kerken en scholen zijn zeer vervallen. Het aantal Christenen is groot, maar zij zijn zeer bijgeloovig en diep onkundig, zelfs in de eerste beginselen van den godsdienst, als gevolg van het weinige bezoeken door leeraren. Gemeene (d. i. nog niet aangenomen) Christenen 12.396, lidmaten 34, nieuw gedoopte kinderen 3174, nieuw gedoopte volwassenen 437«. — Als hoofdpunten van Evangelisatie zijn te noemen: Tagoelandang, Siauw, Sangir en Talaut. Over elk van deze volgen hier nog enkele bijzonderheden:

1. *Tagoelandang*. De invoering des Christendoms alhier dateert van het begin der 17de eeuw, toen de koning van dit rijkje met zijne dochter op Siauw gedoopt werd door Pater Antoni Pereira. De oudste berichten over den arbeid der Hervormden op dit eiland vinden we in het meergenoemd rapport van Ds. Montanus, die er in 1675 den Doop toediende aan 15 volwassenen en 30 kinderen. Destijds was het Nederlandsch gezag hier nog niet gevestigd; dat gebeurde eerst in 1677. Ds. Montanus was er 2 jaren te voren ook geweest, had toen een onderwijzer aangesteld en den djagoegoe (onderkoning) tot bekeering mogen brengen. Er schijnen destijds reeds gemeenten en scholen geweest te zijn, want Ds. Peregrinus, die in 1677 op Tagoelandang kwam, klaagde over het verval daarvan. Hij doopte er vele kinderen, waaruit blijkt, dat er reeds vele Christenouders waren. In 1690 vond de Krankbezoeker Bertram op dit eiland 2 scholen met 150 leerlingen en 5 jaren later telde men hier 1764 Christenen. Toen Ds. Brands hier in 1705 het kerkelijk bezoek bracht, was het getal tot 1910 gestegen. Latere berichten uit deze periode over Tagoelandang afzonderlijk bezitten we niet.

2. *Siauw*. In 1568 doopte de Jezuiet Magellanes te Menado den koning van Siauw met een aantal onderdanen en dit kan wel de aanleiding zijn geweest, dat Portugal zijn gezag hier vestigde. Spoedig vielen de Siauwers echter weder af en verdreven den koning, maar deze werd door den Portugeeschen Landvoogd in zijne heerschappij hersteld. In 1605 hielpen zij de Portugeezen te Tidore tegen de Hollanders, bij welke gelegenheid een zoon van den koning van Siauw door een Roomsch geestelijke gedoopt werd. Spoedig daarna werd op Siauw het Portugeesche door het Spaansche gezag vervangen, maar nadat in 1657 de Nederlandsche Landvoogd Simon Cos op Menado eene sterkte had gebouwd, begon het gezag der Spanjaarden in deze streek te wankelen. Zij hielden zich echter op Siauw nog staande tot 1677, toen dit eiland door de Nederlanders vermeesterd werd. Deze vonden er vele Roomsche Christenen, die nu werden opgenomen in de Gereformeerde Kerk. In de eerste jaren schijnt de Compagnie niets voor hen gedaan te hebben. In 1690 kwamen hier twee gecommitteerden van

de Compagnie, vergezeld van den Krankbezoeker Bertram. Zij bevonden, dat de Christenen op Siauw en elders, »erbarmelijke naam-christenen en zeer bijgeloovig waren, en vele geen andere gronden van hun Christendom hadden, dan dat zij door de Castiliaansche Paapen van den Moorschen tot den Roomschen Godsdienst door den blooten Doop, en op een zeer slegt onderwijs, gebragt waren.« Men had er in dezen tijd 4 scholen met 230 leerlingen. Het getal Christenen bedroeg 5 jaren later 3934 zielen. Bij een bezoek van Ds. Brands in 1705 was het getal iets kleiner. Onder de Christenen was niet één lidmaat. Valentijn was met die menschen zóó weinig ingenomen, dat hij niet begreep op welken grond men hen voor Christenen erkende. Latere berichten over Evangelisatie op Siauw ontbreken; er zal wel niet veel aan gedaan zijn.

3. *Groot-Sangir.* Volgens Valentijn zonden de bewoners van dit eiland omstreeks 1568 gezanten naar Menado, tot bovengenoemden Magellanes, hun verlangen te kennen gevende het Christendom aan te nemen. Hij ging in gezelschap van den pasgedoopten koning van Siauw derwaarts, predikte er 3 dagen en doopte den koning met vele zijner grooten. Hoe in de eerste 100 jaren het Christendom zich hier uitgebreid heeft, kunnen wij niet zeggen. Toen Ds. Montanus in 1675 het eiland bezocht, vond hij op de hoofdplaatsen Jezuieten gevestigd, maar er schijnen ook reeds Gereformeerden te zijn geweest. Genoemde Predikant predikte er en doopte 45 kinderen. Een jaar later doopte Ds. Peregrinus hier 28 volwassenen en 68 kinderen. Nadat in 1677 Siauw was veroverd, kwam ook dit eiland onder het gezag der Compagnie. Het Christendom breidde zich hier nu snel uit, vooral onder Ds. C. de Leeuw, die in 1680 te Menado werd geplaatst en zich ook belast zag met de Noordereilanden. Hij leerde Sangireesch en werkte 9 jaren lang met grooten ijver. Vele Inlandsche helpers leidde hij op voor de kerken en scholen zijner afdeeling. Ds. Camminga vond in 1689 en '90 het Christendom reeds verbreid over het geheele eiland. Alleen te Kandar was een deel der bevolking Mohammedaansch; overigens waren alle niet-christenen nog Heidenen. In 1695 had men hier ruim 11.000 Christenen, maar daaronder waren slechts 141 lidmaten. De opgave van het jaar 1705 was iets kleiner. Ook van dit eiland hebben we uit dit tijdvak geen verdere berichten.

4. *Talaut.* Ook hier brachten de Jezuieten het Christendom, van Siauw uit. Nadat deze groep aan de O. I. Compagnie gekomen was, werden ook de Talautsche Christenen opgenomen in de Gereformeerde Kerk. Door de zorg van Ds. De Leeuw werd op Talaut ongeveer in 1684 een meester geplaatst. Toen deze eilanden in 1689 door twee Gecommitteerden van de Compagnie werden bezocht, vroeg koning Papoela van Kabroewang hun om twee schoolmeesters, ten einde in de gronden van onzen godsdienst onderwezen te worden. Ook de bewoners van Lirong zeiden Christen te willen worden. In hoeverre men aan hunne wenschen is tegemoet gekomen, valt uit gebrek aan opgaven moeilijk te zeggen. Veel zal ook voor deze menschen wel niet gedaan zijn. Wat we er over vonden, voegen we hier bijeen. In 1695 telde men op Kabroewang reeds 1164 Christenen, en in 1705, toen Ds. Brands hier kwam, ruim 2000. Ds. Brands beschrijft ze als »zeer woeste Christenen.« Intusschen waren er toen ook 2 scholen, met 172 leerlingen, waaronder 22 meisjes, wat van leergierigheid en belangstelling getuigt. De Evangelisatie — verondersteld dat men die destijds op deze eilanden heeft willen bevorderen — werd hierdoor bemoeielijkt, dat de Regeering ze niet wilde toelaten zonder er de vorsten van de Sangireilanden, die op Talaut rechten lieten gelden, in te kennen, en deze opperden bezwaren . . . . . omdat de bevordering van het Christendom hier hen belet zou hebben verder van Talaut slaven te halen. Volgens Zendeling Hellendoorn [1]) bracht Ds. Adams in 1789 een bezoek aan deze eilanden, richtte hij er scholen op en stelde hij er leermeesters aan; maar deze poging om hulp te bieden zal wel van voorbijgaanden aard geweest zijn.

---

[1]) Maandb. Ned. Zendelinggen. 1834 bl. 122.

III.

Makasar.

De zeevarende Europeesche volken kwamen reeds vroeg met Oedjoeng Pandan (of Pandang), het tegenwoordige Makasar, in aanraking: de Portugeezen sedert ongeveer 1533; de Nederlanders sinds ongeveer 1607; de Engelschen sinds ongeveer 1625 en de Denen sedert ongeveer 1632. Tusschen 1607 en 1669 werden de betrekkingen der Nederlanders met Makasar gedurig afgebroken en weer vernieuwd. Omstreeks 1650 had men hier den rijksbestierder Patinggaloan, wiens wijsheid door Vondel bezongen is. Vier jaren later besloot de Regeering, Makasar wegens gedurige trouwbreuk krachtig te tuchtigen. In 1660 werd een vloot uitgerust, een algemeene vast- en bededag werd te Ambon voor de onderneming gehouden, en daarop zeilde de vloot van Ambon uit. De aanval begon met de vermeestering van 6 Portugeesche schepen; hij werd gevolgd door de beschieting van Makasar en eindigde met de onderwerping van stad en rijk. Sedert 1669 had Nederland hier den alleenhandel.

Volgens 't oordeel van Valentijn vond men destijds in 't oosten »geen trotzer, vernuftiger, oorlogskundiger, nog dapperder volkeren, als de Macassaaren.« Welk een zegen had het kunnen zijn, als men de verstandige en bedrijvige bewoners van dat rijk, die als zeevaarders, handelslieden en kolonisten zich in den geheelen Archipel deden gelden, voor het Christendom had kunnen winnen!

Valentijn zegt ons, dat onder den Portugeeschen Landvoogd Galvano, die in 1537 aan het bewind kwam, te Ternate twee Makasaarsche prinsen werden gedoopt, die, na in hun vaderstad teruggekeerd te zijn, daar wisten te bewerken, dat men genoemden Landvoogd om een priester verzocht. Deze zond er De Castro heen. Hoe het met deze zending gegaan is, kunnen we niet zeggen, maar in Valentijn lezen we: »Het is zeker, dat de Portugeezen in later tijd, toen zij hier een kantoor hadden, tot het jaar 1660 of 1661, hunnen godsdienst hier verder uitgebreid en vele Heidenen en Mohammedanen gedoopt hebben; maar het is ook zeker, dat deze naam-christenen, die dit geloof maar uit wereldsche inzichten aangenomen hebben, en er geen genoegzame gronden, noch kennis van hadden, het weer verlaten, en naderhand zich, òf tot den Mohammedaanschen, òf tot den Hervormden godsdienst begeven hebben.« De Islam begon bij den aftocht der Portugeezen hier reeds de volksgodsdienst te worden; hij moet te Makasar ingevoerd zijn in het jaar 1580.

Nadat Cornelis Speelman in 1667—'69 Makasar had veroverd, »oordeelden haar Edelheden op Batavia, als Oppervoedsterheeren van de Kerken van Indiën, dat men hier ook ten eersten voor de zaaken van den godsdienst behoorde te zorgen, en daar een vast Predikant van den Hervormden Godsdienst te leggen.« Ds. Petrus Berchhuysen was hier de eerste Predikant. Hij hield op Paschen 1670 te Makasar zijne eerste predikatie, ontwikkelde er grooten ijver, maar overleed reeds het volgende jaar. Hij werd in 1672 opgevolgd door Ds. Hermanus van Beek, die hier ruim 19 jaren arbeidde en er in 1691 overleed. Ten aanzien van het werk der bekeering onder de Mohammedanen is van hem gezegd, dat hij »weinig heeft konnen uitrigten.« Vrij geregeld werd het werk hier voortgezet en verscheidene Predikanten stonden hier een reeks van jaren.

Wat de vruchten van hunnen arbeid aangaat: in een brief van den kerkeraad te Batavia, van November 1700, kon »redelijken aanwas« gemeld worden. In 1720 telde men te Makasar 461 Christenen, waaronder 207 lidmaten. Tot verontschuldiging van het geringe resultaat werd de opmerking gemaakt, dat de Predikanten hier arbeidden onder »zeer hardnekkige Mooren;« dat men met dwang hier niets zou vermogen, en dat den Predikanten geen ander middel ten dienste stond dan te werken op de overtuiging der Inlanders. De laatste gespecificeerde opgave, die ik vind, is van 1754. Zij geeft de volgende cijfers: lidmaten 115, gemeene (nog niet aangenomen) Christenen 467, schoolkinderen 107, nieuwgedoopte volwassenen en kinderen 40, totaal 729 zielen. Op 't einde van deze periode stond er Ds. P. van der Dussen. Deze arbeidde er van 1795—1808

IV.

1. Banda.

De Banda-eilanden zijn te zamen slechts nagenoeg 2 vierk. geogr. mijlen groot. Ze zijn: Neira of Klein-Banda, Lontor of Groot-Banda, Goenoeng Api, Ai of Wai, Ron of Roen, Rosengain en eenige minder beduidende. De 3 voornaamste eilanden: Neira, Lontor en Goenoeng Api, liggen in elkanders nabijheid. Al deze eilanden zijn van vulkanische formatie en bedekt met bergen en heuvelen. Behalve voor notenmuskaatboomen, die er welig tieren en wier cultuur dan ook bijna allen bebouwbaren grond heeft ingenomen, is de geschiktheid van den bodem voor het aankweeken van gewassen niet zeer groot. Op Goenoeng Api, waar geen muskaatnoten gekweekt worden, heeft men aan de kusten veel kokosboomen en op Rosengain heeft het Gouvernement djati-aanplantingen. Alleen de eilanden Neira, Lontor, Ai, Rosengain en Ron zijn op den duur bewoond. Toen de Nederlanders het eerst deze eilanden bezochten, bedroeg de Inlandsche bevolking minstens 15,000 zielen, maar thans is zij nog minder dan de helft.

De Portugeezen verschenen hier het eerst in 1512. Zij maakten een verbond met de bewoners en vertrokken met een lading muskaatnoten. Sedert kwamen zij van tijd tot tijd terug. Zij hebben op Banda wel een fort gehad, maar geen oppergezag uitgeoefend. Ook van hier verdreven hen de Nederlanders. Op het einde van 1598 verscheen Van Neck voor Banda met 8 schepen. Het volgende jaar werden nadere betrekkingen met de bewoners aangeknoopt en terstond maakte men toebereidselen voor een vestiging. In 1609 kwam hier de vlootvoogd Verhoeven met een groot aantal schepen. De Bandaneezen, zooveel schepen ziende, kregen achterdocht; zij wapenden zich en het kwam tot vijandelijkheden. Verhoeven werd door hen verraderlijk overvallen en vermoord. De Nederlanders namen bloedige wraak en de Bandaneezen werden genoodzaakt vrede te vragen, waarbij zij beloofden noten en foeli alleen aan de Nederlanders te zullen verkoopen, en wel tegen een bepaalden prijs. Na het vertrek van een deel onzer schepen vielen echter de Bandaneezen de Nederlanders opnieuw aan en zij herhaalden de vijandelijkheden gedurig, »weshalven« werd besloten, »het gansche nest« uit te roeien (Valentijn). De onderwerping ving aan met vermeestering van Ai, in 1616, waarop in Maart 1621 geheel Banda werd veroverd. De oorspronkelijke bevolking is in haar verzet tegen de overweldiging en het monopoliestelsel der O.-I. Compagnie geheel ten ondergegaan, deels vernietigd, deels naar andere eilanden uitgeweken. Zij is allengs vervangen door een gemengd ras van afstammelingen van verschillende Europeesche natiën en oorspronkelijke Bandaneezen, bewoners van omliggende eilanden en bannelingen uit alle oorden van den Archipel.

Bij de komst der Nederlanders was de bevolking Mohammedaansch, maar Valentijn, die er in 1687 en '88 Predikant was, kon verklaren, dat deze godsdienst »gelyk ook de gansche Bandaneesche natie, door 't swaard des oorlogs uit dese gansche Landvoogdy soodanig (was) verdreven, dat men er nu beswaarlyk een Mohammedaan vinden zou.« Uit het vervolg zal blijken, dat deze verklaring te sterk was.

In den eersten tijd na de vestiging der Nederlanders op Banda bediende men zich hier voor het werk van den godsdienst van Krankbezoekers, en ook in de latere geschiedenis vindt men meermalen van deze dienaren gewag gemaakt. In 1621 stond op Lontor Adriaan Paauw, die een jaar daarna met Ds. A. J. Hulsebos verdronk bij het invaren der baai van Ambon, maar waarschijnlijk is Ds. Wiltens de eerste Predikant op Banda geweest (zie Ai). Na de onderwerping aan het Nederlandsch gezag is op deze eilanden vrij geregeld gearbeid. Op de verschillende eilanden ontstonden gemeenten, gelijk men beneden nader zien zal. Op 10 April 1624 schreef de kerkeraad alhier aan dien van Batavia, dat de gemeente »in Banda opgerecht, seer heerlycke bloyende« was, en op 2 Nov. 1628 schreef Ds. J. Heurnius: »In Banda is de gemeinte Godts in een gewenste staet.« In 1634 had men op deze eilanden 500 Inlandsche en 600 Hollandsche Christenen, terwijl er 5 scholen waren, te zamen met 162 leerlingen. — IJverige mannen hebben hier gearbeid, z.a. b.v. Ds. Vertregt, Predikant op Neira,

die, toen zijn tijd om was, zich in 1645 beschikbaar stelde om op de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden, waar nog nooit gepredikt was, het Evangelie te brengen. De kerkeraad van Batavia prees zijnen ijver zeer, maar de Regeering had bezwaren. Later zal blijken, dat er ook tusschen de pogingen om op Aroe en Kei het Evangelie te brengen, en Banda, verband bestaat.

Lang ging het hier goed, maar allengs trad ook hier verslapping in. Reeds in 1740 was Banda geheel zonder leeraars, en in de latere jaren had men er een enkele maal nog eens twee Predikanten, maar in den regel stond er één of geen Predikant. In 1771 stond hier Ds. Ulpianus van Sinderen, en deze had onder zijne zorg 3572 zielen, maar waarschijnlijk niet alleen op de Banda-eilanden.

Na deze algemeene opmerkingen gaan we nog even een blik slaan op de onderscheidene deelen van dit arbeidsveld.

1. *Neira.* Hier, waar de zetel van den Gouverneur was, stond in 1621 de Proponent Wouter Melchiorszoon Vitrarius. Deze werd (zoo het schijnt na het vertrek van Ds. Hulsebos) door den kerkeraad tot Predikant beroepen (»gemaakt,« zegt Hofstede [1]). Nadat reeds geruimen tijd de Doop bediend was, werd in dat jaar voor de eerste maal alhier het Avondmaal gevierd. Bij missive van 1 Mei 1622 wendde de kerkeraad zich tot den Gouverneur van Banda, met het verzoek: 1° het Mohammedanisme tegen te werken; 2° de Sabbatsviering te bevorderen, en 3° de pogingen van den kerkeraad in het belang van het schoolonderwijs enz. te steunen. Nog in 'tzelfde jaar kon bericht worden, dat de school zeer bloeide; men hoopte weldra 100 scholieren te hebben. Er werd een gelegenheid in 't leven geroepen voor kinderen van elders, om ter bijwoning van het onderwijs daar »in de cost« te liggen. De huisvrouw van Joost Cornelisz., schoolmeester en ouderling, zou zich met hunne verzorging belasten, bijgestaan door eenige slaven en slavinnen.

De gemeente alhier schijnt in 1622 gesticht te zijn. Zij telde toen 32 lidmaten, welk getal in 1623 met 12 vermeerderd werd. Zij had ook reeds een kerkeraad, die dit jaar bestond uit 4 ouderlingen (1 wonende op Neira, 1 op Lontor en 2 op Ai) en 2 diakenen. Zien wij wel, dan vergaderde de kerkeraad beurtelings op een dezer eilanden. Tusschen hem en de overheid was in den beginne een goede verstandhouding, maar deze werd verstoord in 1630, toen de nieuwe Gouverneur, Van Raamburg, er op stond, dat de kerkeraadsvergaderingen door twee politieke commissarissen zouden worden bijgewoond.

Ons is bewaard een belangrijk bericht van de Predikanten Bastiaansz. en Holthenus over de kerkelijke zaken op Banda, loopend over de jaren 1630—'33. Zij vermelden daarin, dat er in deze jaren 50 personen voor het Christendom gewonnen waren, meerendeels uit de Mohammedanen, maar klagen zeer over de aanhoudende afwisseling van leeraars, en hunne onvoldoende kennis van het Maleisch. Zij raden aan, kinderen van Europeanen, in Indië geboren en de landtaal machtig, tot de Evangeliebediening op te leiden (iets wat in 1617 reeds door St. v. d. Haghen aangeraden was). De scholen gingen, daar men de belooning in rijst ingetrokken had, achteruit en er was gebrek aan personeel, dat in onvoldoend getal werd opgeleid. Ook kan men uit dit bericht zien, hoe het onderwijs op de scholen ingericht was. Aan de nieuwe leerlingen werden eerst geleerd de Christelijke gebeden, alsook de Artikelen des geloofs, in de Maleische taal. Daarna werden ze geoefend in het leeren van Duitsch (versta Hollandsch) en Maleisch. Vervolgens werden ze onderwezen in de gronden van den Christelijken godsdienst uit het Vragenboekje van Marnix, het Kort Begrip en den Heidelb. Catechismus, welke hun dagelijks werden geleerd en daarenboven des Woensdags in de school en des Zondagsmiddags in de kerk bij wijze van catechisatie werden ingescherpt.

Volgens Valentijn hebben van 1626—1722 hier 33 Predikanten gearbeid. Het aantal gemeenteleden ging langzaam vooruit. In 1754 waren er 1088 Christenen, waaronder 72 lidmaten; van de 412 kinderen bezochten 200 de school.

2. *Lontor.* Volgens Valentijn was Antonius Dircxz hier de eerste Predikant. Hij stond er van 1625—'28, toen hij overleed. In een schrijven van den kerkeraad, van 12

[1]) P. Hofstede, Oost-Indische Kerkzaken I bl. 93.

Mei 1625, door Vitrarius (zie Neira) onderteekend, alzoo Dircxz toen nog niet bevestigd was, wordt bericht, dat men goedgevonden had, geen kinderen van Heidenen of Mohammedanen te doopen, dan alleen wanneer de ouders belijdenis des geloofs zouden afleggen, of lidmaten der gemeente beloofden de jonge kinderen als hun eigen op te voeden. (Zie Ai.) De gemeente was hier destijds, volgens dat schrijven, »in bloyende fleur« en de school had 80 leerlingen. Er werd dit jaar op Lontor een loterij gehouden voor een nieuwe school op Slaman; alle ingezetenen van Banda waren tot deelneming uitgenoodigd. Het schoolonderwijs lag den kerkeraad na aan het hart. Men had destijds hier op Lontor een aantal lieden van Ron, die op hooger last herwaarts waren overgebracht. Deze lieden waren Mohammedanen, maar het was hun niet vergund, hunnen godsdienst in het openbaar uit te oefenen. Zij werden door eene commissie uit den kerkeraad uitgenoodigd, hunne kinderen ter school te zenden, om »tot de christelycke religie opgevoet te werden,« maar zij weigerden zulks beslist.

Er hebben, volgens Valentijn, van 1625—1716 op Lontor 20 Predikanten gestaan. Het resultaat van hun arbeid was maar matig. Immers in 1746 had men hier 4 gemeenten (Lontor, Slaman, Oerin en Wajer) met 279 volwassenen (waaronder 43 lidmaten) en 38 schoolkinderen. In 1754 was 't getal nog kleiner: 215 volwassenen (waaronder 21 lidmaten) en 70 kinderen, van welke 45 op school gingen.

3. *Ai* of *Way* (dikwijls *Poelo Ai* geheeten). In een schrijven van 14 Aug. 1617 zegt de Gouverneur Steven van der Haghen, dat hij Ds. C. Wiltens (zie Batjan en Ambon), die hem niet aanstond, naar Poelo Way verplaatst had; en hij voegt er bij: »Of hy daer wat meer wtrechten sal (dan op Amboina) dat salmen hooren.« Uit Valentijn blijkt niet, dat Wiltens werkelijk op Banda gearbeid heeft. Volgens dezen schrijver stond op Ai in 1621 Hendrik van Soest, Proponent of Krankbezoeker, maar reeds het volgende jaar schijnt W. M. Vitrarius ook hier de leiding der kerkelijke aangelegenheden gehad te hebben, wat men zou opmaken uit een resolutie van den kerkeraad alhier, van 9 Aug. 1622, door hem als praeses onderteekend. Deze resolutie gold den Doop. Besloten werd namelijk, geen kinderen te doopen, tenzij de ouders, of een van hen, of de voogden, alsmede de getuigen het Christelijk geloof hadden aangenomen en daarop gedoopt waren. Ook zouden de ouders en getuigen de vragen hebben te beantwoorden, voorkomende in het formulier van den Doop, in het vaderland gebruikelijk. Ten aanzien van volwassenen was besloten, dat zij, om den Doop te kunnen ontvangen, eerst moesten worden onderwezen in de gronden van den Christelijken godsdienst, ten minste van buiten moesten kennen de X Geboden, de XII Artikelen des geloofs en het Gebed des Heeren. Zij zouden die drie zaken voor de volle vergadering moeten opzeggen, of, zoo zij dit vanwege beschroomdheid als anderszins niet zouden kunnen doen, dan ten minste voor den Dienaar des Woords. Ook zouden zij twee getuigen moeten medebrengen, die voor de volle vergadering zouden moeten beloven er de hand aan te houden, dat de doopelingen verder in de Christelijke leer werden onderwezen. Verder zouden den doopelingen vóór den Doop in het Maleisch de volgende drie vragen worden gedaan, die zij met »ja« zouden moeten beantwoorden: 1. Gelooft en belijdt gij, dat het geloof waarachtig is en noodig tot de zaligheid? 2. Belooft gij dan den eenigen waren God, Vader, Zoon en H. Geest, dat gij Hem alleen wilt aanhangen en dienen, en naar de leer Zijns heiligen Woords, door de profeten en apostelen beschreven, als een nieuwgeboren mensch en kind Gods gehoorzaam te leven? 3. Wilt gij dan op dit geloof leven en sterven, en daarop den heiligen Doop als een teeken van het verbond Gods en zegel van het kindschap Gods ontvangen? [1]) Deze resolutie werd in 1623 aangevuld met het besluit, dat kinderen, wier ouders gevlucht waren, of die hardnekkig aan het Mohammedanisme vasthielden, op hunne begeerte en na voorafgaande belijdenis van het Christelijk geloof, mochten worden gedoopt, mits vooraf de getuigen de bekende belofte aflegden. [2])

De stichting der gemeente alhier zal

---

[1]) Mr. J. A. Grothe, Archief V bl. 148.

[2]) Ald. 151.

waarschijnlijk op denzelfden tijd als op Neira hebben plaats gehad. We lezen althans, dat op 7 Aug. 1622 hier voor de tweede maal het Avondmaal bediend werd. Aan de school werd hier destijds reeds veel zorg besteed, en men koesterde er de verwachting van, dat »door sulcke middelen de moorsche religie wel t' eenemael mocht comen te vervallen.« Zij telde in 1622 reeds 150 en 2 jaren later 130 leerlingen. Ieder leerling, die de geheele week trouw ter school kwam, kreeg 5 pond rijst, maar boven is reeds gezegd, dat deze bepaling niet lang van kracht bleef.

De vraag, gedaan door den Gouverneur-Generaal Pieter de Carpentier: door welke middelen men het best Heidenen en Mohammedanen tot het Christelijk geloof zou kunnen leiden, bood den kerkeraad op Poelo Ai de gelegenheid, in Febr. 1625 zich tot den Gouverneur en Raad van Banda te wenden met een uitvoerige remonstrantie, waarin als de voornaamste middelen tot bereiking van dat doel werden aangeraden: 1° een verbod op de uitoefening van den Mohammedaanschen godsdienst, met inbegrip van besnijdenis en kerkelijk huwelijk; 2° stipte viering van den Sabbat; 3° het aanstellen van een beambte op Neira, Lontor en Ai, om de naleving der voorschriften te controleeren, en 4° bevordering van het schoolonderwijs. Al deze punten droegen de goedkeuring weg der Bandasche overheid en zij gaf reeds in April van hetzelfde jaar daaraan uitvoering.

Gaf voor het uitwendige het Christendom hier en op de andere Bandasche eilanden reden tot tevredenheid, in de werkelijkheid ontbrak er veel aan. Dat werd aangetoond door Ds. M. Clarenbeek in een rapport aan de Regeering, ged. 8 April 1633. In de eerste plaats spreekt hij over de slaven en slavinnen. Deze waren ten deele Christenen, ten deele Mohammedanen en ten deele Heidenen. Onder de Christenslaven bevonden zich lieden van Siauw, Malabar en Solor. Sommigen hunner waren door de Portugeezen, sommigen door de Nederlanders gedoopt. Over 't geheel waren ze slecht en levende in ontucht, waartoe de Regeering zelve bijdroeg, door bij het verkoopen de gehuwden van elkander te scheiden. In de tweede plaats spreekt hij over de mardijkers of vrijen. Deze waren op Ai meest Christenen; slechts enkele behoorden tot de Mohammedanen. Deze laatsten waren van hunnen godsdienst niet af te brengen. De Christen-mardijkers bestonden uit Bandaneezen, Siauwers, Manillareezen, Soloreezen, Javanen, enz. De vreemdelingen waren ten deele door de Portugeezen, ten deele door de Nederlanders gedoopt. De Bandaneezen hadden het Christelijk geloof meerendeels met aardsche bedoelingen aangenomen. Kennis en leven lieten ook bij deze mardijkers veel te wenschen over, maar Clarenbeek meent, dat van hunne kinderen wel iets goeds te wachten was, zoo ze op school gehouden werden. Over de scholen spreekt hij in de derde plaats. Hij noemt ze »de rechte saey plaetsen der religie,« en zegt: »Halent die kinderen uyt de schoolen niet, d' oudere sullent haer niet inplanten.« Hij looft het geven van rijst aan de kinderen van mardijkers, omdat hunne ouders hen bij het werk niet missen kunnen, tenzij ze iets thuisbrengen. Intusschen doet de mededeeling van Valentijn, dat in 1634 slechts 50 kinderen de school bezochten, zien, dat zij achteruit ging. Dat zal te wijten zijn aan de intrekking der belooning in rijst (zie Neira).

Volgens opgave van Valentijn hebben van 1631—1718 hier op Ai 24 Predikanten gestaan. Schitterend schijnt het resultaat ook hier niet geweest te zijn: in 1746 had men er 142 Christenen (waaronder 29 lidmaten); de school telde nu slechts 20 leerlingen. In 1754 waren de cijfers: 125 Christenen (waaronder 17 lidmaten) en .... 3 kinderen op school.

4. *Rosengain* en *Ron*. De bewoners van Rosengain verzochten in 1622 aan den Gouverneur Sonck om in den Christelijken godsdienst te worden onderwezen. Meergenoemde Vitrarius werd daarheen gezonden, en nadat hij de belangstellenden eenige dagen lang had onderwezen, werden 13 personen gedoopt. Ruim een eeuw daarna, in 1746, woonden hier 55 Christenen, waarvan 1 lidmaat was, en had men er 11 scholieren. In 1754 telde men er 48 Christenen, waarvan niet één lidmaat was. Wat Ron aangaat, de geschiedenis maakt gewag van een verraad, hetwelk de bewoners van dit eiland in 1622 voornamen jegens de Nederlanders te plegen. Het plan werd ontdekt, en 160 personen, zoo orang-

kaja's als vrije lieden, werden gevierendeeld en onthoofd. Het volgende jaar werd de Krankbezoeker A. Keersmaker van Wajer daarheen overgeplaatst, »om den duytschen (versta Hollandschen) godtsdienst te bedienen, ende ondertusschen te zien oft hy onder d'inwoonders aldaer eenighe winninghe conde doen, om de selve tot Christum te leyden.« Hem werd, daar zijnde, ook gelast, »een duytsche schoole op te rechten.« In 1624 telde deze school 30 leerlingen. Een aantal kinderen der in 1622 ter dood gebrachte inwoners werd naar Ai gezonden, om daar de school te bezoeken. Of de arbeid van Keersmaker en anderen hier met vrucht is bekroond, vind ik niet beschreven.

---

2. Zuidooster-eilanden.

Deze benaming omvat de Ceram-laoet-eilanden, de Gorom- en Watoebela-eilanden, benevens de Kei- en Aroe-eilanden. Sommigen tellen er nog de Tanimbar-eilanden bij, wat wij ook zullen doen. Voor ons doel hebben wij alleen te spreken over de laatste drie groepen.

1. De *Kei-* (of *Ewab-*) eilanden. Men verdeelt deze groep in: Noehoe-joet of Groot-Kei, Noehoe-roa of Klein-Kei, Tanimbar-groep (of Kei-Tanimbar), Tiandoe-groep en Koer-groep. Groot-Kei is bergachtig en niet vulkanisch. De hoogste top bereikt pl.m. 2500 voet. De overige eilanden doen zich voor als laag land, koraalvormingen, hier en daar opgeheven door vulkanische werking. De plantbekleeding is over 't geheel met de schrale gesteldheid van den bodem in overeenstemming. In vroegere tijden schijnt men hier noteboomen te hebben gehad; zoo veel zelfs, dat de O.-I. Compagnie het herhaaldelijk noodig vond, hare hongitochten (tochten met een oorlogsvloot tot uitroeiing van specerij-boomen) tot deze eilanden uit te strekken.

Reeds in 1606 werden de Kei-eilanden (evenals de Aroe-eilanden) door een der schepen van de Compagnie, het »Duifje«, bezocht en werden met de bewoners betrekkingen aangeknoopt. De Keienaars waren nog bijna allen Heidenen; tegenwoordig belijdt van de 20.000 bewoners ongeveer een-derde gedeelte den Islam. De godsdienst der Heidenen is zonnedienst, vermengd met animisme; ook de maan wordt soms vereerd. Bijna iedere negorij heeft hare »tampat pamali«, door goede of booze geesten bevolkt. Men heeft er ook afgoden van hout of steen, waaraan geofferd wordt.

Nadat de Compagnie met deze eilanden in betrekking was gekomen, kwamen pogingen tot invoering des Christendoms reeds spoedig ter sprake. In 1629 werd van Banda naar Batavia geschreven, »dat die van Key en Aroe om een Christen-Leeraar verzogt hadden.« In December van dat jaar bood Ds. J. Heurnius aan, om daarheen te gaan, maar zijn voorstel werd niet aangenomen. Op verlangen van den Gouverneur-Generaal Spex werd tot Ds. W. Holthenus het verzoek gericht, zich derwaarts te begeven, waartoe deze bereid was. Hij begaf zich ook op weg, maar zijn schip werd door storm genoodzaakt terug te keeren. Krachtig werd er door den Opperkoopman C. Acoley bij de Regeering op aangedrongen (1 Sept. 1631), de Evangelisatie aldaar ter hand te nemen. Hij betreurt het, dat dit godzalig werk niet tijdiger bedacht en ter hand genomen was, »eer de heyloose Mooren daer soo diep in gewortelt waeren, daervan nu al gantsche plaetsen ende negrys mede geinfecteert ende besmet syn door onse verloopene Bandanesen, maer voornementlyck door d' eerloose Macassaren«. Acoley meende, dat het Christendom op Kei zeker ingang zou vinden, en grondde zich daarbij op de verklaring van eenige Inboorlingen, dat zij het gaarne zouden aannemen. In 1634 werd de Gouverneur van Banda door de Regeering uitgenoodigd, geschikte jongelieden te laten zoeken op Banda of Ambon en die verder te laten opleiden, ten einde den weg, »die voor de predicanten ende hooge leeraers noch wat onbebaent is, wat te prepareren, ende de begindselen te leggen van de christelycke religie, onder de verblinde Heydenen«. In dezen geest had ook Ds. Heurnius geraden (18 Mei 1634), en genoemde Acoley kon zich met dezen maatregel vereenigen, maar wenschte dan spoedig een Predikant te zien volgen. Hij achtte den tijd rijp, want de orangkaja's (hoofden) van Groot-Kei, genaamd Mendato en May Ebico, hadden aangeboden, op hunne kosten een steenen

huis te bouwen en zooveel scholen als men verlangen mocht.

In het voorjaar van 1635 arriveerde op Banda tot vreugde van den Heer Acoley, thans Gouverneur, de Predikant J. J. Priserius, die door de Regeering voor Kei en Aroe bestemd was. Genoemde Mendato en May Ebico waren inmiddels gestorven, maar hunne zonen, die hen waren opgevolgd, wilden de beloften hunner vaders vervullen. In December van dat jaar werd Ds. Priserius door den Gouverneur zelven naar Kei gebracht. Hij voegde hem 2 schoolmeesters toe en liet 5 soldaten achter, »die hem behulpsaem souden wesen in syn godlick beroep.« De goede verwachtingen van Acoley werden echter niet vervuld. Priserius ondervond moeilijkheden en verloor spoedig den moed. Hij schreef: »Al leefde hy op dat land noch dertich jaer, door hem geen vrugt gedaen sal worden«, — en verliet zonder verlof zijn post, willende naar Banda terugkeeren; doch zijn schip werd door den stroom medegevoerd naar Noesa-laoet, waar hij door rebellen werd gevangen genomen. Ten laatste kwam hij toch op Banda terug. Met deze mislukte poging is het Evangelisatiewerk op Kei gestaakt.

2. De *Aroe-eilanden*[1]) bestaan uit eenige grootere, waaromheen zich ontelbare kleinere gegroepeerd hebben. De grootere heeten in volgorde van noord naar zuid: Wokam, Kobrôr, Maikôr met Koba, en Trangan. Westelijk van Wokam ligt het kleinere eiland Wamar, waarop men het handelsplaatsje Dobo vindt. De geheele Aroe-groep doet zich voor als laag land, opgeheven koraal of begroeide zandbanken. Slechts op enkele der bewoonde eilanden verheft zich de bodem tot 30 voet; het hoogste is het zuidelijk gedeelte van Trangan, waar de bodem rijst tot ongeveer 120 voet.

Reeds in 1623 werd de Aroe-groep onderworpen aan het gezag der O.-I. Compagnie. Volgens een toen gesloten verdrag moesten de bewoners aan haar een aantal slaven leveren, maar zij schijnen traag in het opbrengen te zijn geweest, althans zij kregen nu en dan een militair bezoek tot aanmaning. Daarmee waren zij niet altijd ingenomen, en in de jaren 1646, 1657 en 1683 namen zij zelfs een vijandige houding aan, waartegen de Compagnie met kracht optrad.

De bewoners van Aroe worden geacht een overgang te vormen van de sluikharigen tot de kroesharigen, m. a. w.: het midden te houden tusschen Maleiers en Papoea's. De bevolking, thans ter sterkte van 14.000 zielen, was, toen de Nederlanders hier 't eerst kwamen, nog geheel heidensch. Sedert kwam de Islam en thans belijdt nagenoeg een-derde der bevolking dien godsdienst; ruim een-derde belijdt het Christendom; de rest houdt nog vast aan het oude Heidendom. Dit komt in vele opzichten overeen met het Heidendom op de Kei-eilanden, maar beelden heeft de Aroenees niet.

De eerste pogingen der Nederlanders, om op Kei het Evangelie te brengen, bedoelden ook, het Christendom op Aroe te planten. We zagen, dat die pogingen mislukten. Werden ze ten aanzien van Kei opgegeven, ten opzichte van Aroe was zulks niet het geval. Ook hier hadden eenige personen den wensch uitgesproken, het Christendom aan te nemen, en na lang wachten zagen zij eindelijk een Predikant tot hen komen. In 1646 bezocht Ds. J. Vertregt deze eilanden, maar vond de handelingen der bewoners zeer in strijd met den uitgesproken wensch. Zij volhardden niettemin bij hun verlangen, al werd hun geduld ook lang op de proef gesteld. Volgens een schrijven van den Bandaschen kerkeraad aan de Noordhollandsche Synode hadden de orangkaja's van eenige negorijen in 1657 op Banda aan den Gouverneur A. Weyne persoonlijk hun verlangen te kennen gegeven, »dat sy uyt gront haerer herten wenschten in de waerachtige kennisse Godts mochten onderwesen werden, omme alsoo met ons eenen en denselven Godt te mogen kennen en dienen.«

Pas na 23 jaren kreeg Aroe een eigen Evangelist in den Krankbezoeker D. Nieuwkerk (1670). Deze overleed er in 1675. In 1687 ging Ds. Du Bois het kerkelijk bezoek brengen op Aroe; hij werd daar ziek, keerde naar Banda terug en overleed er. Drie jaren later vond Ds. Johannes de Graaf, die vroeger op Aroe als Krankbezoeker gearbeid had, bij een kerkelijk bezoek aldaar 100 Christenen. Wokam

[1]) Vgl. Orgaan Ned. Zendingsvereeniging 1891, blz. 181.

was destijds de hoofdpost. In 1690 had men hier 30 Christenen, met 40 scholieren, en op Maikôr eveneens 30 Christenen, met 40 scholieren. Ds. Boterkooper vond bij de inspectie in 1703 op Aroe 220 Christenen en 90 scholieren, doch hij moest verklaren, »dat sy seer slegt waren,« wat waarlijk niet te verwonderen was. Dat deze menschen, welke slechte Christenen zij ook mogen geweest zijn, niet temin op het Christendom prijs stelden, kon men o. a. zien aan de steenen kerk op Wokam, die 70 voet lang en 25 voet breed was en prijkte met boogramen, een preekstoel, enz. Toen Ds. Boterkooper hier 1710 weder kwam, kon hij 20 kinderen doopen. De scholen vond hij in vrij goeden staat, maar de oudere Christenen waren nog zeer onkundig, wat hij vooral hieraan toeschreef, dat de leeraars zich hier van het Maleisch bedienden, welke taal slechts gebrekkig door de Christenen werd verstaan. In 1746 moest men berichten, dat het Aroeneesche Christendom zoo goed als vervallen was, omdat aldaar in 10 à 12 jaren geen Predikant was geweest. Uit het jaar 1754 zijn deze cijfers opgegeven: Wôkam 135 Christenen, waaronder 47 kinderen; Wamar 87 Christenen, waaronder 31 kinderen, en Maikôr 52 Christenen, waaronder 27 kinderen, totaal 274 zielen. In 1760 was het totaal iets hooger. Latere opgaven bezitten we niet. Nu volgde een lange tijd van totale verwaarloozing, en toch bleef het Christendom ook hier in stand.

3. De bevolking van de *Tanimbar-* en *Timor-laoet*-eilanden, sterk ongeveer 25.000 zielen, is op enkele honderden Mohammedanen na nog heidensch. Toen de O.-I. Compagnie in 1645 met de bewoners dezer eilanden in aanraking kwam, waren ze nog »met het Moorsdom niet besmet.« Ds. Vertregt, die dat schreef in een brief aan de Classis van Amsterdam (5 Sept. 1645), beval in warme bewoordingen de Evangelisatie ook op deze eilanden aan, en stelde zichzelven beschikbaar om tot dat doel daarheen te gaan, maar naar het schijnt is voor de bekeering der bewoners niet meer gedaan, dan dat er in 1682 een schoolmeester geplaatst is; met welk gevolg, dat zie ik nergens vermeld.

---

3. De Zuidwester-eilanden.

Deze benaming omvat 7 eilandengroepen, namelijk 1. de Babar-, 2. de Sermata-, 3. de Letti-, 4. de Wetter-, 5. de Roma-, 6. de Damar-groep, en 7. de eilanden tusschen deze laatste groep en de Banda-eilanden gelegen. Over 't geheel zijn deze eilanden van vulkanischen oorsprong. De bevolking van de gezamenlijke groepen wordt tegenwoordig geschat op 50 à 60 duizend zielen. Men houdt haar voor eene vermenging van Papoea's en wilde Maleiers. Op Wetter is het koppensnellen nog in zwang. De bevolking is verdeeld in drie standen: de marna of adel, waaruit de voornaamste hoofden en priesters gekozen worden; de poer of boer, zijnde de vrije landbouwers, en de laskars of slaven. De heidensche Inboorlingen erkennen een Opperwezen, dat de wereld regeert, maar zich niet inlaat met de lotgevallen der menschen, hetwelk overgelaten is aan twee ondergoden, van wie de eene de god der blanke en de andere de god der donkerkleurige menschen is. Voorts heeft elke negorij of kampong, en ook ieder mensch, een beschermgod, die onder een beeld wordt vereerd.

In brieven uit het jaar 1645 worden deze eilanden als »versch gevonden« aangeduid, en volgens Ds. Vertregt werden ze in dat jaar ontdekt door den fiscaal Dortsman. Wat de Nederlanders daarheen trok, 't waren vooral de geruchten over »noten en foeli«, welke men zeide daar gevonden te hebben. Dat gold inzonderheid het eiland Damar (toen veelal Damme geschreven), waarom daar in genoemd jaar een vesting werd gebouwd, bewapend met 8 »yzere stukken« en bewaakt door een luitenant met 70 minderen. Ook de andere eilanden kregen een sterkte met eene kleine bezetting en eerst in 1816 werden die posten ingetrokken.

Ds. Vertregt, die in 1646 van Banda uit deze eilanden bezocht, trachtte te bewerken, dat men hier het Christendom invoerde; maar — naar het schijnt — zonder dadelijk gevolg. Eerst in 1671 werd een schoolmeester geplaatst op Babar en in 1682 kreeg Wetter ook een meester, doch die werd twee jaren later overgeplaatst naar Kisser. In 1692 vond men op deze eilanden eenige Christenen, maar

zij werden beschuldigd van »ijverloosheid«, en die werd hieraan toegeschreven, dat de »visite» sedert 1686 nagelaten was. In 1695 bracht Ds. Feylingius hier het kerlijk bezoek, maar hij verliet de eilanden krank, wat zich na hem ontelbare malen met Evangeliedienaren heeft herhaald. In 1699 werd getuigd, dat de staat der kerken »ellendig, en zy de naem van een Kerk niet waardig« waren. Slechts weinige Christenen waren lidmaat, »ja zelfs de meesters niet.« »Om dit te remedieeren« werden »twee taalkundige krankbezoekers en meer dan een leeraar« verzocht, daar door de visiteerende Predikanten niet alles geschieden kon. Dat verzoek is niet ingewilligd. In 1700 werden de eilanden geïnspecteerd door Ds. Stampioen, die op elk der eilanden Kisser, Wetter, Damar en Letti een schoolmeester vond en in 't geheel 139 scholieren, benevens 4 kerken en 267 »Naamchristenen, die niets van Christendom of godsdienst wisten.« »En geen wonder« — zegt Valentijn — »want op zijn best werden deze eilanden maar eenmaal in de 2 jaren bezocht.« Drie jaren later doopte Ds. Boterkooper op deze eilanden 94 personen. In 1716 constateerde Ds. Boekenburg, dat er op deze eilanden waren 457 Christenen, waaronder 145 schoolkinderen. Krachtig breidde zich het Christendom hier in de volgende jaren uit, waarvan het kerkelijk rapport van 1746 getuigenis aflegt. Op Roma waren toen 9 Christenen en »een partij gedoopte Kissereezen«; op Kisser 409, waaronder 98 schoolkinderen; op Wetter 121, waaronder 28 schoolk.; op Letti 233, waaronder 22 schoolk., op Moa 112, waaronder 22 schoolk.; op Babar 80, waaronder 19 schoolk.; en op Damar 378, waaronder 58 schoolk.; totaal 1342 Christenen, waaronder 247 schoolkinderen. Opgaven van 1754 en 1760 geven getallen, die nog iets hooger zijn. Verdere mededeelingen over de Zuidwester-eilanden in deze periode vind ik niet, dan alleen, dat ze in 1789 voor het laatst door een Predikant werden bezocht.

V.

1. Timor.

Het eiland Timor heeft een grootte van 613 vierk. geogr. mijlen. De kleinste (noordelijke) helft behoort aan de Portugeezen, die lang vóór de Nederlanders betrekkingen met de Timoreezen hadden aangeknoopt. Het land is zeer bergachtig. De bevolking wordt geschat op 3 à 4 honderdduizend zielen, van welke omstreeks de helft het Nederlandsch gedeelte bewoont. Zij staat dichter bij de Papoea's dan bij de Maleiers. Het Nederlandsch gedeelte bestaat uit een groot aantal staatjes, met welker vorsten ons Gouvernement contracten heeft gesloten. Rechtstreeksch gezag wordt alleen door het Gouvernement uitgeoefend in het landschap Koepang, gelegen rondom de baai van dezen naam. De hoofdplaats van het Nederlandsch gebied is Koepang.

Wat den godsdienst betreft: de bevolking van het Portugeesch gedeelte belijdt, althans in naam, den Roomsch-Katholieken godsdienst en enkele duizenden in het Nederlandsch gebied behooren tot de Herv. Kerk. De overige Inlanders zijn nog Heidenen. Deze vereeren de hemellichamen en de aarde, maar vooral de geesten der afgestorvenen (nitoe). Men heeft er priesters, die in tempels offeren op steenen altaren, en voorts bezweerders en toovenaars.

De Nederlanders vestigden zich op Timor in het jaar 1613. De toenmalige vorst van Koepang stond toen een groot gedeelte van zijn rijk met de hoofdplaats aan de O.-I. Compagnie in eigendom af. Ook met andere vorsten werd vriendschap gesloten. De koning van Koepang verklaarde zich genegen, met al zijn volk het Christendom aan te nemen. Reeds het jaar daarop werd de Predikant M. van den Broeck er heen gezonden, om hier het Christendom te planten, maar veel resultaat had men er in den eersten tijd door de spaarzame bezoeken der Predikanten niet. In 1670 werd Ds. C. Keyserskind hier geplaatst. Deze vond te Koepang 10 lidmaten, nam er 9 nieuwe bij aan en doopte er 28 volwassenen en 12 kinderen. De gemeente telde nu 59 zielen. Gedurende eenige jaren werd hier nu door elkander opvolgende Predikanten gearbeid, maar

nadat Ds. Carpius er in 1688 overleden was, kreeg Koepang geen vast Predikant meer. Men plaatste er nu den Krankbezoeker Jan Dirkszoon, maar deze liep in 1691 naar de Portugeezen over en werd Roomsch. Daarop werden de godsdienstoefeningen hier geleid door den Inlandschen meester Paulus Koepang, die enkele jaren later wegens zijne goede diensten bevorderd werd tot Krankbezoeker. Hij overleed in 1716 en werd opgevolgd door den Inlandschen meester Amos P. Thenoe, een leerling van Ds. Valentijn.

Het schoolonderwijs werd te Koepang ter hand genomen in 1701, toen een school werd opgericht met 22 leerlingen. In dat of het volgende jaar werd ook een kerkeraad aangesteld. De gemeente telde thans 27 lidmaten, 22 Christen-schoolkinderen, 12 à 14 ongedoopte Christenkinderen en 8 volwassen doopcandidaten. In 1719, toen er de Krankbezoeker Leendert van Dijk stond, telde de gemeente 84 leden, maar werd zij »een trage gemeente« genoemd. Dit schijnt niet te beteekenen, dat zij juist in dezen tijd zich zoo traag uitbreidde, want we lezen, dat in 1729 op Timor 460 Christenen waren, waaronder 60 lidmaten.

Gebrek aan Predikanten was oorzaak, dat Timor in 1743 met Padang, Bantam en Samarang onder kerkelijk opzicht van Batavia werd gesteld. [1]) De gemeenten zouden nu om de 2 jaar door een Predikant bezocht worden, maar zelfs daarvoor waren de krachten niet meer toereikend. Ofschoon nu schier geheel aan zichzelve overgelaten, bleef de gemeente zich uitbreiden. Van 1753—'58 had zij weer eens een vast Predikant in Ds. K. M. Walstorff, en groeide zij aan tot meer dan 1300 leden, met inbegrip van een aantal Europeanen. Nadat die Predikant in laatstgenoemd jaar overleden was, vernemen we de klacht over »groot verval van kerken en scholen sedert het afsterven van den leeraar«. In het rapport van 1762 wordt gezegd: »Timor vraagt instantelijk ondersteuning voor de volbouwing van de nieuwe kerk, ondernomen door het opperhoofd Van Pluskow, die hoogmoedig meende dat werk zonder ondersteuning van buiten te zullen volvoeren, ofschoon na zijn dood niet gebleken is waar dat geld vandaan moest komen«. De Compagnie suppleerde wat voor de voltooiing van het gebouw nog noodig was, en zoo kreeg Koepang een nieuwe kerk. Een vast Predikant schijnt de gemeente nog eens omstreeks 1765 gehad te hebben. Immers in het rapport van 1772 staat: »Timor is reeds 7 jaren lang zonder leeraar«. Het rapport van 1774 sluit met de aandoenlijke woorden: »Timor heeft de hoop opgegeven, immer weder een predikant te krijgen«.

---

2. Rotti.

Rote of Rotti heeft eene grootte van 30.8 vierk. geogr. mijlen. Het noordoostelijk en zuidwestelijk gedeelte is laag en vlak; het middengedeelte is heuvelachtig, maar rijst niet boven de 800 voet. De bevolking bedraagt 60 à 70 duizend zielen. Volgens de overlevering stamt zij af van andere Moluksche eilanden. Zij is ten deele Christelijk, ten deele nog heidensch. Dit laatste gedeelte erkent een Opperwezen, en voorts vereeren zij een menigte geesten, die den mensch vijandig zijn en door offers moeten worden bevredigd. Ook worden de zielen der afgestorvenen, hemellichamen en steenen vereerd.

Nadat eerst de Portugeezen op dit eiland hunnen invloed hadden doen gelden, kwam de bevolking in 1662 op haar eigen verlangen onder het Nederlandsch gezag. Wat de invoering van het Christendom aangaat, zoo verhaalt Ter Linden, die hier later als Zendeling arbeidde, dat de regent (of radja) van Thie voor 100 jaren (dat zou dan omstreeks 1730 zijn geweest) naar Java gegaan was om recht te zoeken. Daar was hij met Christenen in aanraking gekomen, had zich laten doopen en voerde na zijn terugkomst het Christendom in zijn regentschap in. Zeker is, dat er in 1740 een kerkeraad op het eiland was. Men leest toch in een brief van den kerkeraad te Batavia aan de Synode te Amsterdam, ged. 26 Febr. 1740, aldus: »Op Rotti vraagt de kerkeraad instantelijk een predikant; temeer dewijl de Regent van Soly met zijne onderdanen verzocht gedoopt te worden in den naam van Christus.« In een schrijven van 16 October

---

[1]) Mr. Grothe, Archief I bl. 161.

des volgenden jaars werd het bovenstaande nader toegelicht. Volgens dat schrijven waren er in de »Negory Thy« 4 lidmaten, gemeene (nog niet aangenomen) Christenen 964, ongedoopten 182. Voor den Doop van deze laatsten werd met allen ernst om een Predikant verzocht, »temeer omdat de regent van Soli verzocht had om met zijne Tommegonsen (?), die wel op 700 begroot konden worden, te mogen gedoopt worden. Rotti stond destijds, evenals Timor, onder de herderlijke zorg van Batavia; er zal dus wel niet snel aan die bede zijn voldaan.

In 1746 had men op Rotti 1324 Christenen, waaronder slechts 8 lidmaten. Volgens de opgave van 1756 was het aantal »nieuwgedoopten« op Rotti, waarmede misschien het totaal der gedoopten bedoeld was, 5170. Blijkens den kerkstaat van 1760 had men hier toen 15 gemeenten, met een totaal van 5870 Christenen. De scholen werden door 1455 leerlingen bezocht. De grootste gemeente werd gevonden te Thie (1265 zielen) en de kleinste te Landauw (54 zielen). Ten aanzien van laatstgenoemde plaats leest men in het rapport van 1760: »De vervoerde en tot slaaf gemaakte Christenen waren 121. Landauw brengt geene om gedoopt te worden, door de overgebleven vrees voor 's Compagnies dienaren; sedert hun laatste verwoesting verschuilen zij nog meest in bosschen en holen.« Met dit bericht over gepleegden menschenroof van de zijde der Compagnie moeten we onze korte mededeelingen over Rotti besluiten. Het ligt in den aard der zaak, dat de nabijheid van Timor op de invoering en uitbreiding des Christendoms alhier van invloed zal zijn geweest.

---

3. Sawoe.

Westwaarts van Rotti ligt het eiland Sawoe (of Saboe), 11.3 vierk. geogr. mijlen groot. Het is heuvelachtig, maar lager dan Rotti. Waarschijnlijk is het Christendom hier eenige jaren later dan op Rotti ingevoerd. In het kerkelijk rapport van Batavia uit het jaar 1756 is gezegd: »Op het eiland Savoe is de H. Doop nog niet bediend, evenwel zijn in de school in de negory Mainor 600, zoo volwassenen als kinderen.« De kerkstaat van 1760 vermeldt daarop 5 gemeenten, die hier toen werden gevonden, nl. Tiwoe met 269, Seba met 240, Massara met 170, Liay met 118 en Mania met 29 Christenen, totaal 826. Twee scholen werden door 106 leerlingen bezocht, een derde school stond opgericht te worden, en in dat jaar waren voor het eerst eenige echtparen op Christelijke wijze getrouwd.

Latere berichten over Sawoe uit dit tijdvak zijn mij niet bekend. Er is ten minste éëns een Predikant geweest; of er later nogmaals een kerkelijk bezoek is gebracht, is onzeker.

---

4. Solor.

Dit eiland, ten zuiden van Andonare, heeft een grootte van 3.9 vierk. geogr. mijlen en eene bevolking van 30.000 zielen, naar eene schatting, die waarschijnlijk te hoog is. Het is rotsachtig. De Portugeezen vestigden zich op dit eiland lang voor de komst der Nederlanders, die het in 1613 op de Portugeezen veroverden. De vesting had eene bevolking van 1000 zielen, naar 't schijnt allen Christenen, en verder waren reeds honderden Inboorlingen in het omliggende land door de Dominicaner monniken in de Roomsche Kerk opgenomen. Voor het overige was de bevolking ten deele nog heidensch, ten deele Mohammedaansch. Na de komst der Nederlanders nam het aantal Christenen nog belangrijk toe, zoodat men besloot, hier een Predikant heen te zenden en er een Krankbezoeker en een Inlandschen schoolmeester te plaatsen. De Gouv.-Generaal P. Both zond er in 1614 den Predikant M. van den Broeck heen, met den Krankbezoeker Pieter Wynants. Deze laatste bleef er, met zijne huisvrouw. Dit een en ander staat vermeld in een schrijven van Ds. Wiltens, ged. Amboina 31 Mei 1615. In dat schrijven uit deze Predikant de veronderstelling, dat het met 't Christendom op Solor niet beter zou gaan dan op Ambon, »want« — zegt hij — »tis al eenen aert, natuere ende slach van menschen, jae al slechter ende boerachtiger volck als hier op Amboina«. De mededeelingen, die over dezen post zijn gepubliceerd, zijn bijzonder weinige. We kunnen daaruit opmaken, dat de Compagnie al

heel spoedig de hand van deze naamchristenen heeft afgetrokken. In een brief van Ds. J. Heurnius, ged. Batavia 2 Nov. 1628, zegt hij: »Op Solor leidt een cranckbezoeker, Jan Brouwer genaemt, een man van goedt leven ende bequame gaven, die sich neerstich toont in syne bedieninge ende inde onderwysinge der jeught.« Latere rapporten over Solor zijn mij niet bekend.

---

5. Flores.

Het laatste eiland, waarover we hier te spreken hebben, is Flores (of Endeh). Het is ruim 300 vierk. mijlen groot en wordt bewoond door naar gissing 250.000 menschen. Aan de kust vindt men veel vreemdelingen, z. a. Makasaren, Boegineezen, Boetonneezen, enz., die den Islam belijden. De Inboorlingen, die geacht worden tot het Papoeasche ras te behooren en die zich naar het binnenland hebben teruggetrokken, zijn, voor zoover men weet, nog allen Heidenen.

In 1638 maakte Ds. J. Heurnius een onderzoekingstocht naar dit eiland, in opdracht van den Gouv.-Generaal Van Diemen. Uit zijn rapport blijkt, dat de Portugeezen toen reeds pogingen hadden aangewend om de bewoners te bekeeren, maar zonder noemenswaard gevolg; en ook, dat de Islam er invloed begon te krijgen, daar eenige hoofden dezen godsdienst hadden aangenomen. Heurnius was niettemin van gevoelen, dat Evangelisatie veel kans van slagen had, en gaf eenige middelen aan de hand, welke daartoe zouden kunnen leiden. In 1639, na een verblijf van $15^1/_2$ jaar in Oost-Indië, deed Heurnius in de Classis van Amsterdam verslag van den toestand der kerken in Indië. Hij diende bij die vergadering ook een afschrift in van zijn pasgenoemd rapport, en zeide, goede hoop te koesteren, dat de bewoners van Endeh het Christendom zouden aannemen, wanneer hun het Evangelie werd gepredikt. Zijne bemoeiingen zijn echter in dit opzicht zonder vrucht geweest; het Evangelie werd aan Flores niet gebracht en de bewoners bleven in duisternis tot nu toe.

VI.

Padang.

De westkust van Sumatra werd in de dagen der O.-I. Compagnie nu en dan door een Predikant bezocht. Naar het schijnt geschiedde zulks het eerst in 1679. Alleen van 1686—1691 stond er een vast Predikant, nl. Ds. Florentius van den Berg. Later werd er meermalen aan gedacht, er weer een vast leeraar te plaatsen, maar het kwam er niet toe. In 1681 werden »de Kerken op de Westkust van Sumatra« door Ds. Du Bois — deze nam destijds den dienst ter reede van Batavia waar — »met goede vrucht« bezocht. Na het vertrek van Ds. v. d. Berg werd in zijne plaats een Krankbezoeker benoemd, die met 2 ouderlingen en 2 diakenen de belangen der Kerken ter Westkust behartigde. De arbeid hier schijnt zich bepaald te hebben tot de Nederlanders en hunne afstammelingen, en deze mochten zich blijkbaar in groote welvaart verheugen. Men vond te Padang in het begin der 18de eeuw, tijdens een bezoek van Ds. J. Canter Visscher, gouden vaatwerk voor de bediening van het Avondmaal, en deze Predikant werd bij zijn bezoek overladen met geschenken, z.a. goud, paarlen en andere kostbaarheden, ter waarde van meer dan tien duizend gulden. De visitatie door Predikanten geschiedde zeer ongeregeld en had soms in vele jaren niet plaats, waarover gedurig geklaagd werd. Geen wonder, dat ten slotte »verval van het Christendom« ook hier geconstateerd werd. Het laatst werd de Westkust door een Predikant bezocht in 1791. Voor zoover bekend is, werd aan de Inlandsche bevolking op Sumatra in de dagen der Compagnie nergens het Evangelie gebracht.

VII.

De Maleische Bijbelvertaling.

De bevolking van Nederl. O.-Indië behoort voor verreweg het grootste gedeelte tot de Maleische of Indonesische groep van het Maleisch-Polynesische ras. De bewoners van Nieuw-Guinea en van de eilanden tusschen N.-Guinea en Celebes worden

gerekend tot de Melanesische groep van dat ras, dat buitendien de Polynesische en Micronesische groepen omvat. Gelijk het gebied, dat wij Nederl.-Indië noemen, verdeeld, ja, hier en daar versplitterd is in grootere en kleinere eilanden, zóó is ook de bevolking verdeeld en versplitterd in grootere en kleinere afdeelingen. Deze versplittering is zóó sterk, dat de bewoners zelfs van kleine eilanden, z.a. b.v. Nias, zich weer in onder-afdeelingen hebben verdeeld. Bij alle overeenkomst, die den gemeenschappelijken oorsprong verraadt, is er tusschen al die afdeelingen en onder-afdeelingen verschil in maatschappelijke en godsdienstige gebruiken, maar vooral in de taal. Hoewel de talen alle onderling verwant zijn, is nochtans in den loop der eeuwen het onderscheid zóó groot geworden, dat niet alleen de bewoner van het eene eiland in den regel voor dien van een ander een vreemdeling is, maar dat ook de verschillende afdeelingen der bewoners van éénzelfde eiland zich niet dan met moeite voor elkander verstaanbaar kunnen maken. Op Java worden 4 talen gesproken: Maleisch, Soendaneesch, Javaansch en Madoereesch. Op Sumatra spreekt men Maleisch, Bataksch, Atjehneesch, Rĕdjangsch, Lampongsch, enz. enz. Verder zijn sommige talen weer in dialecten onderscheiden. De Bataks b.v. houden er minstens 3 dialecten op na. Elk dier vele talen en dialecten vordert voor zich het moeilijk, langwijlig en kostbaar werk, dat ééne taal vorderen zou. Men treft bij de Indische volkeren zelve geen spoor van taalkennis aan (al spreken ze over 't algemeen hunne taal met eene verwonderlijke zuiverheid), zoodat het maken van woordenboeken, het uitvorschen en vaststellen der taalregels, soms nog daarenboven het in-schrift-brengen der taal zelve, uitsluitend door den Europeeschen vreemdeling moet geschieden, dat is in den regel door den Zendeling, of door den Afgevaardigde van het Bijbelgenootschap, dat de Zending te hulp komt. In het tijdvak, waarover deze Inleiding loopt, zien we echter nog geen Bijbelgenootschap aan den arbeid en richtte de Zending zich nog niet tot ieder volk in de eigen taal van dat volk. Evenals de Regeering toen en nu, bezigden ook de toenmalige Predikanten en Krankbezoekers slechts ééne taal, namelijk het Maleisch.

De eigenlijke Maleische taal wordt gesproken op een groot deel van Sumatra, op het schiereiland Malakka en in den Lingga-Riouw-Archipel. Men onderscheidt er in twee hoofddialecten: het eene is het dialect van de Padangsche Bovenlanden en een deel van Sumatra's Westkust, het andere het dialect van Malakka en Riouw. Het laatste dialect is, ofschoon meestal belangrijk gewijzigd, verspreid over den geheelen Indischen Archipel. De Maleiers uit die streek toch doorkruisten van oude tijden af de Indische eilandenwereld en hielden zich korter of langer aan de kustplaatsen op, of wel stichtten daar eene kolonie, alles met het doel om handel te drijven. Zij bleven zich in den regel daar van hun eigen taal bedienen en de bewoners der strandplaatsen, waar de Maleiers zich neerzetten of ophielden, maakten zich in den omgang wat Maleisch eigen. Op deze wijze vormde zich allengs in den Archipel een soort van conversatie-taal, waarvan het Maleisch de grondslag uitmaakt, maar die zich overigens, min of meer nauw, aansloot bij de landtaal. Zoodoende ontstonden een aantal dialecten, die men onderscheidt met de namen: Bataviasch-, Samarangsch-, Ambonsch-, Minahassisch Maleisch, enz. enz. Die verschillende dialecten zijn, bij alles wat zij gemeen hebben, soms zeer plaatselijk gekleurd.

In beginsel vonden de Europeanen de zaak zóó bij hunne komst in Indië. Die toestand was voor hen een uitkomst. Hoe hadden zij, zonder zulk een middeltaal, met de volkeren, die zij hier aantroffen, kunnen verkeeren? Zij gingen zich dus van deze conversatie-taal bedienen, en zoo werd dit Maleisch de verkeerstaal tusschen de handelaren en ambtenaren aan de eene zijde en de Inboorlingen op de onderscheidene eilanden aan den anderen kant. De Predikanten en Krankbezoekers gingen mede in hetzelfde spoor, en zóó komt het, dat overal, waar men nu gemeenten vindt, die gesticht zijn in de dagen der O.-I. Compagnie, het Maleisch de kerktaal is. De hedendaagsche Zending bewandelt, gelijk reeds gezegd is, een anderen weg.

De oude Predikanten stonden bij het gebruiken en invoeren van het Maleisch voor een moeilijk vraagstuk. Zij ontdekten namelijk alras, dat er een belangrijk ver-

schil bestond tusschen het plaatselijk en het echt Maleisch, en dat het eerste onzuiver was. Men noemde dat plaatselijk of onzuiver Maleisch Laag-Maleisch en het zuiver of echt Maleisch kreeg toen den naam van Hoog-Maleisch: termen, die ook nu nog in gebruik zijn. De vraag was: of men voor prediking en Bijbelvertaling gebruik moest maken van het plaatselijk en onzuiver, of van het zuiver, maar niet overal verstaanbaar Maleisch. Veel is daarover gestreden, en ook nadat de Regeering een beslissing genomen had ten gunste van het echte Maleisch, duurde de strijd voort; ja, hij wordt nog steeds gevoerd.

Reeds spoedig nadat de Nederlanders de Evangelisatie in Indië ter hand genomen hadden, werd een begin gemaakt met vertaling van den Bijbel in het Maleisch. Tal van personen hebben zich aan dat werk gewijd, eerst ieder op eigen gelegenheid. Een lijst van hunne namen en verrichtingen is voor ons bewaard gebleven in de aanteekeningen van G. H. Werndly. Deze gaf in 1736 een Maleische Spraakkunst uit, gedrukt te Amsterdam »op kosten van de E. A. Heren Bewindhebberen der O.-I. Maatschappije«. Aan die Spraakkunst voegde hij toe een »Aanhangsel, zijnde een Boekzaal van de Maleische boeken, door Europeërs in die tale geschreven«. In de inleiding daarop zegt hij:

»Onder alle boeken, die met roem mogen genoemd worden, heeft de heilige Schrift buiten kijf den voorrang; weshalven wij daarvan ook een begin zullen maken.

»Om onder 't wijd uitgestrekte gebied van de E. Oost-Indische Maatschappije der Vereenigde Nederlanden den waren Godsdienst onder de Heidenen en Mohammedanen voort te planten, hebben vele wakkere en ijverige mannen geene gevaren van zee, verre reizen, en anderszins, ontziende, zich willen laten gebruiken en strax in den beginne aangemerkt, dat het Woord Gods die volkeren in eene verstaanbare tale moest worden verkondigd en gevolgelijk in dezelve overgezet.

»Onder alle de talen, in de Oostersche gewesten van Nederlandsch Indië gebruikelijk, heeft de Maleische tale buiten alle tegensprake den voorrang, als welke aan geen enkelde plaats is bepaald, maar zich in alle die gewesten heeft verspreid, en aldaar, benevens de moedertale van ieder plaats, indien ze aldaar zelf geen moedertaal is, van verscheiden wordt gesproken en verstaan.

»In deze tale hebben zommige mannen zich benaarstigd om het volk, dat nog in de duisternisse zat, het licht der waarheid te doen aanschouwen, en tot dien einde het Woord Gods, of wel eenige stukken van hetzelve, daarin overgebracht, welke ik nu in orde zal optellen.«

We vernemen dan uit Werndly's opgave het volgende:

1. Het eerste stuk van den Bijbel, in de Maleische taal uitgegeven, is het Evangelie van Mattheus, door Albert Cornelisz. Ruyl. Deze vertaling werd in 1612 vervaardigd en daarop vergeleken met die van Jan van Hazel; zij werd met de oude Nederduitsche overzetting en den korten inhoud der hoofdstukken, in twee kolommen, in kwarto gedrukt te Enkhuizen in 1629.

2. In 1638 verscheen van deze vertaling een tweede uitgave, op dezelfde wijze ingericht, met bijvoeging van het Evangelie van Marcus, en gedrukt te Amsterdam, op last van de Oostindische Compagnie.

3. Het derde stuk voert dezen titel: »Het Heilige Evangelium, beschreven door Lucas ende Johannes, overgezet in de Maleische tale door Jan van Hazel, wijlen Directeur, overgezien en verbeterd door den Eerwaarden, Godzaligen, welgeleerden Do. Justus Heurnius, weleer dienaar des Goddelijken Woords in Oost-Indië, en tegenswoordig in de Gereformeerde Gemeente van Jesus Christus tot Wijk te Duurstede. 't Amsterdam, door ordre van de E. E. Heren Bewindhebberen der Oost-Indische Compagnie, tot uitbreiding van Gods heilig Woordt onder de verblinde volkeren in de quartieren van Oost-Indië. Ao. 1646«. Dit boek is weder in kwarto gedrukt, met de nieuwe Nederduitsche overtzetting, in twee kolommen.

4. Deze vier Evangeliën heeft genoemde Ds. Heurnius met eenige veranderingen en vermeerderd met de Handelingen der Apostelen, door hemzelven vertaald, te zamen uitgegeven in 1651, met de Nederduitsche overzetting, in twee kolommen, mede voor rekening van de O.-I. Compagnie. Van dit boek verscheen een herdruk in 1692, terwijl het in 1677 werd

;edrukt te Oxford, en aldaar uitge-
ı zonder Europeesche vertaling, maar
ien van een opdracht van Thomas
en een voorrede van Thomas Mus-
Deze Engelsche uitgave beleefde een
uk in 1704.

Op de Evangeliën volgde in 1648
itgave van de eerste vijftig Psalmen,
ezet door Jan van Hazel (bovenge-
d); overgezien en verbeterd door
J. Heurnius. Ook deze uitgave ge-
lde namens de O.-I. Compagnie. Het
werd herdrukt in 1669, en nog eens
80.

Intusschen zette Ds. Heurnius de
ing der Psalmen voort, en bracht
ı einde. In 1652 gaf hij het geheele
ıboek uit, met de Nederduitsche
ing, in twee kolommen in kwarto,
kt voor rekening der O.-I. Compagnie.
herdruk verscheen in 1689.

Na de Psalmen kwam de beurt aan
oek Genesis, vertaald door Ds. Daniël
verius, uitgegeven in groot kwarto, te
ı met de Nederduitsche overzetting,
ree kolommen, mede op last der
Compagnie, in 1662. Een herdruk
heen in 1687.

Deze zelfde Brouwerius gaf eenige
later in een zeer fraaien druk in
octavo, met een titelplaat en opdracht
: Nederduitsche en Maleische taal,
eheele N. Testament in laatstgenoemde
uit. Ook deze uitgave geschiedde op
en kosten der O.-I. Compagnie. Zij
heen te Amsterdam in 1668.

:t alle stukken van den Bijbel, die
:t Maleisch werden vertaald, zijn in
verschenen. Behalve veel dat ver-
:n kan zijn gebleven, bleek aan
ıdly, na ingesteld onderzoek, het
nde: 1. Genoemde J. van Hazel moet,
ve het boven opgegevene, ook het
Genesis in het Maleisch vertaald
en. — 2. Jacob de Bouvre, Krank-
:ker op Banda, heeft volgens schrijven
den Bandaschen kerkeraad aan dien
Batavia in 't jaar 1656, het boek Ezra,
atste honderd Psalmen, den profeet
ıchi en nog iets in 't Maleisch ver-
— 3. De Predikanten D. Brouwerius
Spiljardus hebben de eerste den
et Hosea, en de tweede de laatste
profeten vertaald. — 4. Simon de
:, in 't jaar 1674 van Krankbezoeker
tot Proponent en in 't jaar 1676 tot Predikant bevorderd en in het volgende jaar op Banda overleden, heeft een vertaling van den geheelen Bijbel gemaakt, of althans verzameld. Zijne weduwe schonk deze vertaling aan Ds. J. du Bois, in 1687 overleden op Ambon. Onder zijne nalatenschap is deze vertaling vermist, »hebbende een van zijne aangestelde boedelbezorgers, namentlijk Ds. François Valentijn, volgens 't getuigenis van den anderen, te weten den E. de Ruiter, alle de papieren naar zich genomen, gelijk de Ambonsche Kerkenraadt in verscheide brieven aantekent.« — 5. We hebben vervolgens te vermelden de vertaling van Ds. François Valentijn, in 't Laag-Maleisch, gelijk hij haar noemde. Volgens zijne eigene verklaring heeft hij in 1688 met deze vertaling een begin gemaakt. »Er is« — zegt Werndly — »over deze vertaling in Indië en in Nederlandt zo veel te doen geweest, dat er wel een groot boek van kon geschreven worden.« In 1706 gaf hij zijne vertaling, die den geheelen Bijbel omvatte, over aan den kerkeraad te Batavia, die een commissie benoemde van eenige leden uit zijn midden, om de vertaling te onderzoeken en daarvan rapport uit te brengen. Dit rapport luidde niet gunstig. Het constateerde, dat zoowel het geheele Oude als geheele Nieuwe Testament vertaald was; dat ook de boven de hoofdstukken geplaatste inhoud in het Maleisch was overgebracht; dat de geheele overzetting met de Nederlandsche letter geschreven en voor 't meerendeel van des auteurs eigen hand was, en dat bij de vertaling geheel en al de overzetting van onzen Staten-Bijbel gevolgd scheen te zijn; maar verklaart vervolgens, dat »de daarin gebruikte taal is, buiten eenige woorden, van den ouden trant, te zien doorgaans uit de kwade orthographia, meermalen uit de oneige etymologia, en hier en daar uit de wanschikkelijke syntaxis.« Alleen de boeken van Daniël en de kleine profeten oordeelde de commissie in beter taal geschreven. Valentijn beloofde zijne vertaling te zullen herzien, maar zij is later spoorloos verdwenen. (Men vergelijke boven, onder het hoofdstuk Ambon, de eigen woorden van Valentijn.) — 6. Eindelijk vermeldt Werndly nog de vertaling van het geheele N. Testament door Ds.

N. Hodenpijl, overleden in 1706, van welke vertaling in zijnen tijd nog verscheidene afschriften in Indië en in Europa te vinden waren.

De eigenlijke overzetters van den Bijbel in de Maleische taal zijn Melchior Leidecker en Petrus van der Vorm. Leidecker kwam in 1675 in Indië, vergezelde onze troepen in den oorlog op Java en werd in 1678 te Batavia als Predikant aangesteld. Hij geraakte in 't bezit van eenige Maleische geschriften, kwam er als vanzelf toe zich meer bepaald op de studie dezer taal toe te leggen, de hand te slaan aan de vervaardiging van een Maleisch-Hollandsch Woordenboek, en vervolgens een systeem uit te denken, om 't Maleisch met ons letterschrift te kunnen schrijven. Weldra beproefde hij ook den Bijbel in deze taal over te zetten, doch liet dit werk spoedig weer rusten, tot hij in 1691 door den kerkeraad van Batavia werd aangezocht, den Bijbel in 't Maleisch te vertalen, waartoe hij zich bereid verklaarde. Hij overhaastte zich daarmede niet. Sommige boeken vertaalde hij twee- of zelfs driemaal. Na voltooiing des Ouden Testaments liet hij het Nieuwe volgen, en terwijl hij hiermede nog bezig en tot Efeze 6 vers 6 gekomen was, nam de Heer hem 16 Maart 1701 tot Zich. Na zijn overlijden werd zijne vertaling geborgen in eene afzonderlijke kast in de kerkekamer te Batavia, waar zij liggen bleef tot in 't jaar 1718.

De tweede overzetter is Petrus van der Vorm. Deze kwam in 1688 als Predikant in Indië. Na eerst op andere plaatsen te hebben gestaan, werd hij in 1698 bij de Maleische gemeente te Batavia benoemd. Kort na 't overlijden van Ds. Leidecker werd Ds. Van der Vorm, »als de voornaamste taalkundige onder de Maleische broeders«, door den kerkeraad te Batavia aangezocht, de vertaling van Leidecker voort te zetten. Van der Vorm voldeed daaraan, en kon reeds in October van 1701 zijn volbrachte werk den kerkeraad overgeven. De vertaling van Van der Vorm, die aanving waar Leidecker had moeten eindigen, werd afzonderlijk te Batavia opgeborgen.

In het volgende jaar, 1702, bij gelegenheid dat verscheidene broederen, die de Maleische taal verstonden, te Batavia aanwezig waren, is in den kerkeraad aldaar voorgesteld, aan de Regeering in overweging te geven, te doen beginnen aan de herziening van den thans vertaalden Bijbel. Het kwam daartoe echter voorloopig niet. Eerst in 1722, nadat de Classis van Amsterdam zich met de zaak bemoeid had, gaf de Regeering last, het werk voor den druk gereed te maken. Op voordracht van den Bataviaschen kerkeraad werden alsnu door de Regeering tot herzieners aangesteld de twee Bataviasche Predikanten voor den Maleischen dienst: Petrus van der Vorm en Arnoldus Brands, benevens Engelbertus Cornelius Ninabar, Predikant te Ambon, en George Hendrik Werndly, Predikant te Makasar. Deze laatste was van geboorte uit Zürich in Zwitserland. Na volbrachte studie begaf hij zich naar ons land en kreeg van de O.-I. Compagnie een aanstelling tot Predikant in Indië. Hij kwam in 1718 te Batavia aan, bezocht daarop de gemeenten ter Westkust van Sumatra, arbeidde vervolgens 3 jaren lang op Celebes en werd in 1723 naar Batavia ontboden voor de herziening der Bijbelvertaling. In 1730 reisde hij naar Nederland en in 1738 werd hij door Friedrich Wilhelm, koning van Pruisen, tot buitengewoon hoogleeraar in de Oostersche talen aan het Gymnasium te Lingen in Westfalen benoemd. Later keerde hij naar Batavia terug, waar hij 23 Aug. 1744 overleed.

Genoemde herzienings-commissie kwam in Juni 1723 voor 't eerst bijeen en vergaderde sedert in den regel drie- of viermaal 's weeks, van 8—11 uren, in de kerkekamer. De vergaderingen werden altijd met gebed om de voorlichting des H. Geestes, tot recht verstand van het Woord Gods, begonnen, en met dankzegging besloten. Van der Vorm fungeerde in den beginne voor secretaris, maar werd door zwakte weldra belet dit deel zijner taak te vervullen. Het werd nu opgedragen aan Werndly, als zijnde het jongste lid. Hoe de commissie bij haar arbeid te werk ging, deelt Werndly mede in de volgende woorden: »Allereerst hebben wij den grondtekst in 't Hebreeuwsch of Grieksch gelezen, met de Latijnsche overzettingen van Arias Montanus en anderen, en vervolgens onze Nederduitsche overzetting, en daar na de Maleische vertaling; en

wanneer ons geen zwarigheit daar in voorkwam, bragten wij die in ons opstel. Maar de minste en geringste zwarigheit zich opdoende, hebben wij de Chaldeeusche, Syrische en inzonderheid de Arabische overzettingen geraadpleegd, waar bij de Griekscbe van de LXX Overzetters, en de Persiaansche ons zomtijds ook al eenigen dienst hebben gedaan, en daar na de Hoogduitsche van Lutherus en Piscator, de Fransche, de Engelsche en ook zomtijds de Spaansche, nevens de oude Nederduitsche overzettingen. Vervolgens hebben wij nagelezen 't geen van de geleerden over die plaats was geschreven in de Biblia Critica en de Synopsis Criticorum van Polus, waarbij wij verscheidene bijzondere schrijvers, zo oude als hedendaagsche, gevoegd hebben, om den zin der woorden wel te ontdekken; en daar na overwogen wij de overzetting in 't Maleisch, welke wij bezaten, enz.« De commissie trachtte echter niet alleen te komen tot het recht verstand van den zin der Schrift, maar bevlijtigde zich ook dien in zuiver Maleisch over te zetten. »De taal« — zegt Werndly — »waarin de overzetting is geschied, is de gemene Maleische taal, zo als de zelve in de boeken der Maleiers voorkomt, waar toe wij allerlei hulpmiddelen van gedrukte en geschreve boeken hebben gebruikt; en zeer veel malen hebben wij onze toevlucht moeten nemen tot de levende stemme der Maleiers, de welke wij ten dien einde hebben bezocht, of laten vragen; of die ons ook wel hebben bezocht, om hunnen raadt over hunne tale in te nemen; doch wij verlieten ons geenzins alleen op hun zeggen zonder reden, maar vorderden volkome overtuigende redenen van hen, op dat wij in dezen ook zeker mogten gaan, zo wel als in 't onderzoeken van den zin van Gods woordt.«

Vóór de helft van 't werk afgedaan was, stierf het lid Ninaber. Hij werd vervangen door Ds. Johannes Hardholt, in 1722 te Batavia aangekomen. Ook deze mocht de voltooiing der revisie niet beleven, daar hij in 1728 overleed. In October van dat jaar kwam de herziening van den Bijbel gereed. Twee afschriften waren vervaardigd: één met Maleisch en één met Latijnsch letterschrift. Deze afschriften werden vervolgens door de commissie vergeleken, terwijl zij zich voorts nog eenigen tijd bezig hield met herziening of afwerking der Maleische vertaling van den Heidelbergschen Catechismus, de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, het Kort Begrip van den Christelijken Godsdienst en de Formulieren, bij de Gereformeerde Kerken in Nederland in den uiterlijken dienst gebruikelijk. Tegen het einde van September 1729 had de commissie hare taak volbracht.

Heeren Bewindhebbers der O.-I. Compagnie verordenden, dat de druk van het werk in Nederland zou geschieden, en dat twee Predikanten, de Maleische taal kennende, met twee Maleische leermeesters uit Indië zouden overkomen, om den druk van den Maleischen Bijbel te bezorgen. Zij benoemden, wat de Predikanten aangaat, G. H. Werndly en C. G. Serruus, en voegden aan deze toe twee Maleische Krankbezoekers, met name J. Hekbol en P. A. de Monte. Aan Ds. Serruus werd medegegeven het afschrift voor den drukker bestemd, terwijl Ds. Werndly onder zijne berusting kreeg het origineel en het afschrift met Maleische letter. Alzoo maakte men op twee schepen de reis naar het vaderland, waar men in 1730 behouden aankwam. Terstond werden de typen besteld en daarop werd zoo spoedig mogelijk met drukken aangevangen. In 1731 kwam het Nieuwe en in 1733 het Oude Testament van de pers. Deze Bijbel was gedrukt met Latijnsche letter. Men achtte dit evenwel onvoldoende, en in 1758 werd op hooger last bovendien eene uitgave bezorgd met Arabisch-Maleische letter, welke te Batavia werd gedrukt in octavo, in 5 deelen.

Bij de Christenen in de Molukken staat deze vertaling in even hoog aanzien als de Statenvertaling hier te lande.

Besluit.

Al wat vóór 1800 door de Nederlanders op 't gebied van Evangelisatie in Ned. O.-Indië gedaan is, ging uit van de O.-I. Compagnie. Voor het zoeken en beproeven van geschikte personen (Predikanten en Krankbezoekers) ten behoeve van dit haar aanbevolen en door haar op zich genomen werk, ontving en vroeg de Directie der Compagnie dikwijls raad of hulp van kerkelijke personen of besturen, maar zij behoefde

zich daaraan niet te storen als zij niet wilde, en inmenging in hare aangelegenheden van de zijde dier personen of besturen werd niet altijd in dank aangenomen. De Hervormde Kerk heeft *als Kerk* zich nooit met het Evangelisatiewerk in Indië ingelaten, terwijl de tijd voor het optreden op dit gebied van bijzondere vereenigingen of particuliere personen nog verre was. [1]) Niet onmogelijk is, dat juist hetgeen de Compagnie in dit opzicht deed, oorzaak is geweest, dat de gedachte aan Zending, door middel der Kerk of van eene bijzondere vereeniging, hier te lande niet opgekomen is vóór de Compagnie haar werk had gestaakt. Dit is wel zeker, dat zij het optreden van een vereeniging of van particuliere personen zou hebben belet, of althans belemmerd.

Haar einde is bekend. Lijdende aan verval van krachten, was zij ten laatste niet meer bij machte voor Kerk- en Evangelisatie in Indië te doen wat noodig was. Het getal Predikanten aldaar nam gaandeweg af, en uit den aard der zaak leden de Buitenbezittingen daaronder het meest. In een brief van den Bataviaschen kerkeraad aan de classis van Amsterdam, van 25 Oct. 1780, worden aandoenlijke klachten geslaakt over de toenemende ijverloosheid in den godsdienst, het drieste ongeloof, het afsterven van de besten der gemeente en het klein getal der leeraars; en op de Synode te Alkmaar in 1794 werd een klacht voorgelezen uit Batavia, »over het diepe verval van godsdienst en zeden, veroorzaakt door het hoe langs zoo meer toenemen van ongeloof, spotzucht en zorgelooze onverschilligheid«. De Kerk hoorde het aan, maar stak de hand niet uit tot redding. De Compagnie ging steeds achteruit. In 1790 werd een Staatscommissie benoemd om haar te hervormen. Deze zond in 1791 vier commissarissen naar Indië om orde op de zaken te stellen, doch toen in 1795 de Stadhouder Willem V van zijne waardigheden vervallen was verklaard en naar Engeland de wijk had genomen, achtten de Engelschen zich gerechtigd van de Nederlandsche koloniën te bemachtigen wat zij konden. De bezittingen op Ceylon, op de kusten van Malabar en Koromandel, in Bengalen, Malakka, de Molukken en de Kaap de Goede Hoop gingen in 1796 aan hen over, en nadat de Bataafsche Republiek de nog overige bezittingen, bepaaldelijk op Java, onder haar beheer had genomen, werd de Directie der O.-I. Compagnie opgeheven en het algemeen bestuur der Indische zaken opgedragen aan een »Comité tot den Oost-Indischen handel en bezittingen« (1796). Het lichaam, dat zich tot hiertoe de belangen der Evangelisatie had aangetrokken, bestond niet meer, en de Staat zou zich krachtens zijn nieuw beginsel daarmede niet inlaten. [1])

Er heeft aan het Evangelisatie-werk van de O.-I. Compagnie zeker veel ontbroken. Het werd doorgaans goed op touw gezet en de gestichte gemeenten werden in den regel goed georganiseerd, maar er was veel te weinig vastheid in den arbeid, ten gevolge van de gedurige verplaatsing der Predikanten en Krankbezoekers en de onvoldoende zorg voor een voldoend personeel. Een fout was het ook, overal het Maleisch in te voeren, maar in de gegeven omstandigheden kon dat moeilijk anders. Doch er is zeker geen reden, om uit de hoogte op dat werk neer te zien. Wat wij van dien arbeid van twee eeuwen weten, is betrekkelijk weinig, maar toch genoeg om ons te overtuigen, dat vele voortreffelijke mannen met heiligen ijver en hartelijke toewijding daaraan hebben deelgenomen, en de Heer heeft Zijn zegen aan hun werk, dat verricht is onder zulke ongunstige omstandigheden, niet onthouden. Toen de Compagnie haar Evangelisatiewerk in Ned.-Indië staakte, vond men op de verschillende posten, naar matige berekening, minstens 70.000 Inlandsche Christenen, en over 't geheel genomen behooren de gemeenten, in dit tijdvak gesticht, nog tot onze beste Inlandsche gemeenten in Indië.

[1]) Dr. J. R. Callenbach, Justus Heurnius, bl. 27.

[1]) Neurdenburg, De Chr. Zending der Nederlanders in de 17de en 18de eeuw, bl. 121.

De Zendingseeuw voor Nederlandsch Oost-Indië.

JAVA.

Het eiland Java, de parel aan de kroon onzer bezittingen in Oost-Indië, heeft een oppervlakte van ruim 2300 vierk. geogr. mijlen. Het heeft een langwerpigen vorm: de lengte is 190 à 200 uren, terwijl de grootste breedte 36 uren bedraagt. Uit dit laatste volgt, dat men er op geen enkel punt verder dan 18 uren van de kust verwijderd is. Is Java tot op heden, door zijn geschiedenis, zijn beschaving, zijn voortbrengselen en de talrijkheid zijner bewoners, het voornaamste eiland van den Archipel, het is geenszins het grootste. Het is 4 maal zoo groot als Nederland, terwijl Celebes $5^1/_2$ maal, Sumatra 13 maal, Borneo zelfs 22 maal ons vaderland in grootte overtreft. Eenige kleine eilanden liggen om Java heen; daarvan is Madoera, met een oppervlakte van 83 vierk. geogr. mijlen, het belangrijkste.

Geven wij den naam Java aan het geheele eiland, niet alzoo de bewoners zelf. Deze onderscheiden tusschen het westelijk en het oostelijk deel. De grens wordt gevormd ten noorden door de rivier Losari, ten zuiden door de rivier Tandoej. Het land ten oosten dezer rivieren wordt door de bewoners Djawa, en dat ten westen Pasoendan geheeten. Deze laatste naam is een afleiding van Soenda, en kan aldus vertaald worden: »land der Soendaneezen.« Overigens bestaan omtrent de beteekenis dezer beide namen Djawa en Soenda slechts gissingen. Het westelijk gedeelte heeft een oppervlakte van 865 vierk. geogr. mijlen, en is dus veel kleiner dan het oostelijk deel.

Staatkundig is Java verdeeld in Gouvernementslanden en Vorstenlanden. De laatste bestaan enkel uit de nu slechts kleine rijken Djokjakarta en Soerakarta (of Solo). Administratief is Java tegenwoordig verdeeld in 22 residenties, met inbegrip van de Vorstenlanden, waar eveneens een Resident het Gouvernement vertegenwoordigt, en van Madoera. Van die 22 residenties vormen 5 *West-Java* of de Soendalanden (omvattende Bantam, Batavia, Krawang, Preanger-Regentschappen en Cheribon), 13 *Midden-Java* (omvattende Tĕgal, Pĕkalongan, Sĕmarang, Japara, Rĕmbang, Soerabaja, Kĕdiri, Madioen, Djokjakarta, Soerakarta, Kĕdoe, Bagĕlen en Banjoemas) en 4 *Oost-Java* (omvattende Pasoeroean, Probolinggo, Bĕsoeki en Madoera met omliggende eilandjes. — Zulk een residentie, die bestuurd wordt door een Resident, is in den regel verdeeld in afdeelingen, die ieder een Adsistent-Resident aan het hoofd hebben, en een adsistent-residentie is weer verdeeld in onderafdeelingen, elk onder het bestuur van een Controleur. Onder dat Europeesch bestuur is een talrijk korps van Inlandsche ambtenaren werkzaam, die meer direct over de Inlandsche bevolking het bestuur uitoefenen. Aan het hoofd van dit Inlandsch bestuur staan de Regenten. Ieder Regent heeft een rijksbestuurder met den titel van Patih naast zich. Zulk een Patih staat ook wel aan het hoofd van een deel van een regentschap. Een regentschap is verdeeld in districten, elk staande onder een Wadana. Zulk een district is weer verdeeld in onderdistricten, enz.

Over zijn geheele uitgestrektheid is Java bedekt met bergen, die voor een voortzetting worden gehouden van de bergketen, die zich in de lengte over Sumatra uit-

strekt. Een groote menigte vulkanische kegels vormen van dit bergland de hoogste toppen. Men neemt aan, dat slechts 1/5 van Java's bodem uit vlak land bestaat. De pracht van dit heerlijk bergland, waar een onafgebroken zomer heerscht, is onvolprezen. Die menigte bergen, alle begroeid tot aan den top; die eeuwenoude wouden, met hun rijkdom van boomen en planten; die ontelbare bergstroomen, welke met schier nooit verdoofd geklater zich een weg naar de laagte banen; die lachende dalen, bekleed met het lieflijkste groen en doorsneden met murmelende beken; die heerlijke vergezichten, omhoog langs de hellingen naar de toppen der bergen, omlaag over de bekoorlijkste valleien, geven aan geheel het landschap een onbeschrijflijke schoonheid en aantrekkelijkheid. Dat hier echter niet alles lieflijk is, zal de lezer wel begrijpen. Om slechts één ding te noemen: men woont op Java overal op een vulkanischen, dus op een onrustigen, onbetrouwbaren bodem, en wat dat in heeft, verneemt men dikwijls genoeg uit de nieuwsbladen.

Gelegen in die streken, waar de zon op den middag immer zoo hoog aan den hemel staat, dat zij hare stralen steeds ten naastenbij loodrecht op de aarde laat vallen, heeft Java noodwendig een hoogen warmtegraad. Die warmte is evenwel het geheele jaar door vrij gelijkmatig. Het spreekt vanzelf, dat tusschen de vlakten aan het strand en het gebergte een verschil in temperatuur bestaat. In die lage streken heeft men een gemiddelde warmte van 80°, maar op den middag rijst de thermometer tot, ja niet zelden boven de 90°; in 't gebergte daarentegen is 't doorgaans niet warmer dan 85°. Maar grooter nog is het verschil tusschen het vlakke kustland en het gebergte des nachts. Terwijl in het lage land de temperatuur slechts weinig daalt, is de daling in het gebergte aanzienlijker naarmate de ligging hooger is. Is de hitte in het gebergte wel te doorstaan, in de lage kustlanden is zij soms bijna ondraaglijk. Toch kan ook de Europeaan aan deze temperatuur wennen. Een belangrijke omstandigheid is, dat de zon met gering verschil het geheele jaar door om 6 uur op- en om 6 uur ondergaat, zoodat de bewoner van Java de hitte der zon niet zoolang aaneen te verduren heeft als hier het geval is in de zomermaanden.

Java ligt in het gebied der passaatwinden, en wel, door zijne ligging ten zuiden van den evenaar, in het gebied van den zuidoost-passaat, die er heerscht van April tot October. In de andere helft van het jaar zwaait er een wind den staf, die uit het noordwesten komt. Deze afwisselende winden dragen den naam van moessons. Naar het kenmerkende van die moessons onderscheidt men een droog en een nat jaargetijde. Het droge jaargetijde duurt ongeveer van April tot October en het natte ongeveer van October tot April. De overgangen tusschen de moessons noemt men kenteringen. Land- en zeewind, welke men overal in de warme gewesten waarneemt, doen zich alleen aan de kusten gevoelen.

De plantbekleeding van Java is terecht om hare schoonheid en rijke verscheidenheid beroemd. Alles is hier groen en begroeid. De kalk- en rotsgebergten maken daarop wel een uitzondering, maar ook daar arbeidt de natuur om elk nog kaal plekje met lieflijk groen te bedekken, en alles werkt samen om het eiland tot een der schoonste landen van onze aarde te maken. Het is er nog ver van af, dat het geheele land reeds door den mensch ontgonnen zou zijn. Groote uitgestrektheden gronds liggen nog onbebouwd en voorloopig zal Java nog wel niet aan overbevolking gaan lijden. — Onder de cultuurgewassen staat bovenaan de rijst, waarover we beneden nader zullen hebben te spreken. Op de rijst volgt in belangrijkheid de koffie. Bekend is, dat de aanplant van koffie behoort tot de gedwongen cultures. De koffieplant gedijt het best tusschen 2000 en 4500 voet hoogte. Na de koffie verdient de thee te worden genoemd. Zij wordt uitsluitend door particulieren in tuinen geteeld, op een hoogte van 1000 tot 3000 voet. De tabakscultuur wordt alleen op Oost-Java op uitgebreide schaal gedreven. Rietsuiker is een der belangrijkste producten, welke Java aan den Europeeschen handel levert. Het suikerriet groeit liefst in den vettigen bodem der lage alluviale vlakten. Een betrekkelijk nieuwe, maar reeds zeer verspreide cultuur op Java is de kina-cultuur. De kinaboom, die ons de kinabast levert, waaruit de

kinine bereid wordt, is een kleine boom, waarvan verscheidene soorten worden aangeplant. Terugkeerende tot de gewassen, welke den Inlander tot voedsel of tot veraangenaming van zijn voedsel dienen, noemen we: mais, verschillende aardvruchten, peulvruchten, komkommers, uien, enz. — Groot is het aantal planten en boomen, die specerijen opleveren, z.a. gember, koriander, komijn, gewone en Spaansche peper, enz. Zeer rijk is Java aan vruchten. Van deze noemen we: de onvolprezen pisang, in een rijkdom van soorten; de ananas, sinaasappel, manggah, doerian, enz. enz. Andere nuttige voortbrengselen uit het plantenrijk zijn: bamboe, rotan, de kokospalm, de aren- of suikerpalm, de sagopalm, de betelpalm, de lontarpalm (welks bladeren oudtijds werden beschreven als papier), enz. Onder de woudboomen zijn vooral te vermelden: de waringin en kijara, reusachtige vijgeboomen; de karet of gomelastiekboom; de damar, die de bekende hars oplevert; de djati, die het bekende deugdzame hout oplevert; de sanintĕn of kastanje; de pasang of eik; de rasamala, »vorst van Java's wouden«, wiens rechte stam pas op een hoogte van 90 à 100 voet boven den grond takken schiet; en vele andere boomen, die voortreffelijk timmerhout opleveren. — Aan bloemen is Java niet zoo rijk als men verwachten zou, maar dat komt ook veel hiervan, dat de Inlanders weinig bloemen aankweeken.

Het dierenrijk is in al zijn afdeelingen op Java sterk vertegenwoordigd. We kunnen er hier slechts weinig van zeggen. De lagere diersoorten hebben verre de overhand. Tot deze behooren: bosch- en waterbloedzuigers; spinnen van allerlei soort en grootte; schorpioenen en duizendpooten; muggen en vliegen, zoowel gewone- als stinkvliegen en vuurvliegen; kakkerlakken, sprinkhanen en krekels; mieren van allerlei soort, waaronder de bekende witte mieren; kevers, torren, wespen en bijen; slakken, enz. enz. In de wateren leven een groot aantal vischsoorten, waaronder de goudvisch en de karper. Van de kruipende dieren noemen we: kikkers, slangen, hagedissen en schildpadden. Het aantal slangensoorten van Java wordt begroot op 102, waarvan 24 tot de giftslangen behooren. Tot de hagedissoorten rekent men ook de leguaan, die een lengte bereikt van 3 tot 6 à 8 voet en zich ophoudt in poelen en moerassen. In deze laatste en aan de monding van rivieren houdt zich in grooten getale de krokodil op. Het aantal vogels, dat op Java voorkomt, wordt begroot op 170 à 180 soorten. De vogels munten meer uit door hun vederdos dan door hun gezang. Tam gevogelte is ruim voorhanden en met name kippen zijn zeer overvloedig. Het getal zoogdieren is op Java betrekkelijk gering. Honden zijn er zeer talrijk, katten minder. Verder noemen we hier: de miereneter, de rhinoceros, het paard, het zwijn, de wilde stier, de buffel, de koe, de geit, het schaap, herten en reeën. Van de knaagdieren zijn de voornaamste: het stekelvarken, de rat en de eekhoorn. De roofdieren zijn talrijk vertegenwoordigd. Tot deze behooren: de das, de fret, de vischotter, de boschkat, de wilde hond en de tijgers, waarvan Java 7 of 8 soorten heeft. Van de vleermuizen zijn de hoofdsoorten: de gewone vleermuis en de vliegende hond. De apen zijn op Java door 5 soorten vertegenwoordigd.

Wat de delfstoffen aangaat is Java vrij karig bedeeld. Onder de brandbare delfstoffen komen voor: steen- en bruinkolen, zwavel en aardolie. Rijk is de bodem van Java aan materiaal voor bouwwerken, maar wat metalen betreft, kan dit schoone eiland de vergelijking met geen der andere groote eilanden van den Archipel doorstaan, voor zooveel tot hiertoe gebleken is. Alleen ijzer komt vrij menigvuldig voor. Minerale bronnen, zoo koude als warme, heeft Java in menigte.

De gronden op Java worden onderscheiden in: Gouvernementsgronden, Dessagronden en Particuliere gronden. Onder Gouvernementsgronden verstaat men alle gronden, bebouwde en niet-bebouwde, waarop door de inheemsche bevolking of een der op Java gevestigde vreemdelingen geen bezitrecht wordt uitgeoefend. Zulke gronden mogen niet worden verkocht, met uitzondering van kleine gedeelten, maar wel in huur of erfpacht worden afgestaan. Dessagronden zijn het onvervreemdbaar eigendom van Inlanders, die voor hun bezitrecht landrente enz. aan den Staat opbrengen. Men onderscheidt hierbij communaal (of gemeentelijk) en indi-

vidueel bezit. Onder gemeentelijk bezit verstaat men, dat de tot een dorp behoorende gronden het gemeenschappelijk eigendom der burgers zijn. De *sawah*-velden, die daartoe te rekenen zijn, worden jaarlijks onder de rechthebbenden verdeeld. Dit communaal bezit heerscht op Midden-Java. In de Soendalanden kent men alleen het individueel bezit, en dit is ook in den Oosthoek algemeen. Particuliere gronden zijn zulke, die door schenking of aankoop het eigendom van particulieren, hetzij Europeanen, Chineezen of anderen, geworden zijn. Men vindt ze in de residenties Bantam, Batavia, Krawang, Cheribon, Tĕgal, Sĕmarang, Japara en Pasoeroean. De grootste uitgestrektheid hebben ze in Krawang en vooral in Batavia.

De oorsprong en de oudste geschiedenis der bewoners van Java ligt in het duister. In de gedenkteekenen uit den ouden tijd, de overleveringen, en niet het minst in de taal en de letterkunde, vindt men de sporen terug van de heerschappij, die eens op Java is uitgeoefend door de Hindoe's. Die heerschappij moet zich allengs ontwikkeld hebben uit kolonisatie van Hindoe's naar Java. Met de Balineezen en de Maleiers zijn de bewoners van Java gedurende een reeks van eeuwen onder hunnen invloed geweest, en daaraan zal het toe te schrijven zijn, dat men bij hen een hoogere beschaving aantreft dan bij de Bataks, Dajaks, Alfoeren en Timoreezen, die met hen de volkengroep vormen, welke men »het Maleische ras« noemt. Waarschijnlijk hebben die Hindoesche kolonisten de bewoners van Java in een geheel onbeschaafden toestand aangetroffen, maar zeker is, dat zij op de taal en de maatschappelijke inrichting een machtigen invloed hebben uitgeoefend. In den laatsten tijd hebben onderscheidene geleerden een zorgvuldig onderzoek ingesteld naar de overblijfselen van bouw- en beeldhouwkunst, die over een groot deel van Java worden gevonden, maar de ontcijfering der inscripties vordert slechts langzaam. Zoo is 't ook met de opschriften op gevonden koperen platen, met verouderde karakters beschreven. Op grond der tot heden gedane nasporingen meent men den bloeitijd van het Hindoe-rijk op Java van de 9de tot de 15de eeuw te mogen stellen. Het heette Madjapahit en zijne heerschappij strekte zich in de 14de eeuw uit over geheel Java, maar over de Soendalanden werd zij niet meer dan in naam uitgeoefend. De bouwvallen der oude hoofdstad van dat rijk liggen in de nabijheid van Madjakĕrta, in de residentie Soerabaja. Op West-Java heeft een Hindoerijk bestaan met name Padjadjaran, misschien meer of minder van Madjapahit afhankelijk. De hoofdplaats moet in de nabijheid van het tegenwoordige Buitenzorg gelegen hebben. De Hindoe's brachten naar Java hun Brahmanisme over, en ook het daarmee samenhangend kastenstelsel. De bewoners van het eiland plaatsten zij op den laagsten trap van dat stelsel, en zoo ontstond die groote afstand tusschen overheerschers en overheerschten, welke nu nog op Java tusschen den adel en het volk bestaat. Ook het Boeddhisme is door de Hindoe's naar Java overgebracht. Het schijnt daar zijn hoofdzetel gehad te hebben in de residentie Kĕdoe, waar het grootste en schoonste gedenkteeken uit den Hindoetijd, de tempel van Boro-boedoer, hunne gedachtenis heeft vereeuwigd. Men weet nog te weinig van den invloed, dien de Hindoe's op zedelijk en godsdienstig gebied op de bewoners van Java hebben uitgeoefend, dan dat men dien juist zou kunnen bepalen. De later ingevoerde Islam heeft zeker veel veranderd en veel weer uitgewischt. Ook wat hun invloed op maatschappelijk gebied betreft: het is nog niet juist te bepalen, hoever die heeft gereikt. Dat zij op Java veel goeds brachten, staat boven alle bedenking. Naar alle waarschijnlijkheid ontvingen de bewoners van hen de rijstcultuur, de katoenplant en den buffel; van hen leerden zij ploegen en eggen, het maken van terrassen en waterleidingen, het spinnen en weven, het bewerken van metaal en het bakken van steen en aardewerk. Van hen kregen zij hun letterschrift, en hunne taal werd met vele Hindoesche woorden verrijkt. Ook het wajangspel en de gamĕlan, beide nog zoo geliefd bij de bevolking, kregen zij van de Hindoe's. De in den grond onzedelijke dienst van Siwa en Doerga moet echter noodzakelijk een nadeeligen invloed gehad hebben op de zedelijkheid, en de onderstelling, dat de liederlijke ronggeng's of danseressen de opvolgsters zijn van de priesteressen van dien schandelijken eere-

dienst, is zeker niet van grond ontbloot. Een groot kwaad is de afstand, dien het Hindoeïsme gebracht heeft tusschen den hoogeren en den minderen stand. De heerendiensten, nog steeds in zwang, zijn uit den Hindoetijd afkomstig. In dien tijd moet het geweest zijn, dat de bewoners van Java dat kruipend karakter gekregen hebben, waardoor zij zich van andere volken van den Maleischen stam onderscheiden. Overigens is het opmerkelijk, dat zelfs de gedachtenis aan de Hindoeoverheersching uit het geheugen der bevolking is gewischt.

Aan de heerschappij der Hindoesche vorsten kwam een einde door den Islam. De eerste predikers van dezen godsdienst dragen den titel van *Wali*, landvoogd, en zij worden nog steeds door het volk in eerbiedige gedachtenis gehouden. De eerste, dien de overlevering vermeldt, is Hadji Poerwa, die vergeefs beproefde den vorst van Padjadjaran te bekeeren. Op Oost-Java was Maulana Malik Ibrahim de eerste prediker. Deze stierf te Grisee (Grĕsik) in 1419. De tweede prediker was daar Raden Rahmat, die uit Tjĕmpa in Siam kwam en een neef was van den vorst van Madjapahit. Hij trachtte zijnen oom te bewegen den Islam aan te nemen, maar deze was daartoe niet genegen. Hij gaf echter aan Rahmat het bestuur over 3000 huisgezinnen te Ampel, waar sedert Soerabaja gebouwd is. Dit Ampel werd de bakermat van het Mohammedanisme op Oost-Java. Op West-Java was het zekere Seh (Sjaich) Ibn Maulana, die den Islam ingang wist te verschaffen. Hij vestigde zich te Cheribon en bouwde zich een woning op den berg Djati, waar hij spoedig een grooten aanhang kreeg. Zelfs de regenten van Galoeh, Soekapoera en Limbangan namen den Islam aan en erkenden Maulana als vorst, die daarom de grondlegger der dynastie van Cheribon genoemd wordt. Zijn graf wijst men nog heden aan op genoemden heuvel, nabij de hoofdplaats gelegen. Het is een voorwerp van godsdienstige vereering.

De vorst van Madjapahit, Bro Widjojo, had een zoon, die stadhouder was van Palembang op Sumatra, en daar tot den Islam was overgegaan. Deze had twee zonen, Raden Patah en Raden Koesen, welke hij naar Java zond. De eerste vestigde zich te Ampel, de tweede ging naar Madjapahit. Raden Patah verhuisde na eenigen tijd naar een streek, Bintara genaamd en sedert Dĕmak geheeten, waar hij vele volgelingen verzamelde, zoodat Dĕmak steeds in aanzien en bevolking toenam. In schijn onderworpen aan Madjapahit, ging hij om met de gedachte, het Hindoerijk ten val te brengen. Eens te Ampel zijnde vond hij daar een achttal der voornaamste hoofden van den Islam verzameld, en deze verbonden zich met hem tot den strijd tegen Madjapahit, welk rijk in 1478 overwonnen werd. De overgebleven aanhangers van het Hindoeïsme vluchtten naar het oosten des eilands en staken over naar Bali. De rijkssieraden werden naar Dĕmak overgebracht. Ook op West-Java moest het Hindoerijk voor den Islam zwichten. Een zoon van Ibn Maulana, genaamd Hasanoe'd-din, ging naar Bantam, verkondigde daar den Islam en stichtte er een rijk. Met hulp van Raden Patah overwon hij in 1481 het rijk Padjadjaran, en daarmee was geheel Java voor den Islam gewonnen, al was het Hindoeïsme nog niet terstond uitgeroeid. Tusschen de erfgenamen van het rijk Dĕmak brak een strijd uit, waarvan de regent van Padjang voordeel wist te trekken tot vergrooting van zijn gebied. Hij beloonde een zijner rijksgrooten met het landschap Mataram in Djokjakarta, en onder diens bestuur nam dit landschap weldra in bloei toe. Toen deze regent van Mataram in 1575 overleden was, werd hij opgevolgd door zijn zoon Soeto Widjojo, die zich van Padjang meester maakte, en er in slaagde zijn oppergezag over een groot deel van Java te doen erkennen. Bij het einde zijns levens strekte de heerschappij van Mataram zich uit van het Tĕnggĕrgebergte ten oosten tot aan de Tji-Taroem ten westen, waar het rijk van Bantam begon, dus met inbegrip van Cheribon. De stichter van het rijk van Mataram overleed in 1601. — Ten oosten van Bantam, aan de monding der Tji-Liwoeng, lag destijds een aanzienlijke stad, Djakatra geheeten. Zij vormde met de omliggende streken een Bantamsch regentschap. Waar Djakatra toen lag, verrees later Batavia. Dit brengt ons op de komst der Nederlanders.

Bij de komst der Nederlanders op Java in 1596 had men op Java de volgende

rijken: 1. Bantam, omvattende de tegenwoordige residentie van dien naam en het zuidwestelijk deel der Preanger; 2. Djakatra, begrensd door de Tji-Dani ten westen en door de Tji-Taroem ten oosten; 3. Cheribon, omvattende de tegenwoordige residentie Cheribon en het zuidoostelijk deel der Preanger, en 4. Mataram, omvattende de rest van Java, behalve den Oosthoek, waarvan de vorst van Madoera, een vazal van Mataram, zich als opperheer beschouwde. Deze rijken kwamen, met uitzondering der tegenwoordige Vorstenlanden, als volgt onder ons gezag: 1. *Bantam.* In een binnenlandschen twist, die aldaar in 1749 over de troonsopvolging ontstond, werden de Nederlanders door den wettigen erfgenaam te hulp geroepen. Zij bevestigden dezen op den troon, en dat had in 1752 een verdrag ten gevolge, waarin de Sultan verklaarde, dat al zijne staten, met inbegrip der Lampongsche districten, voortaan aan de Compagnie behoorden. Deze gaf toen Bantam en gezegde districten aan den Sultan in leen, op voorwaarde, dat al de peper, die er geteeld werd, tegen een bepaalden prijs aan haar zou geleverd worden. — 2. *Djakatra.* Dit rijk werd in 1619 door de Nederlanders onder Coen veroverd. De souvereiniteit der Compagnie over dit gewest als overwonnen land, werd nader erkend bij acte van 20 Oct. 1677. — 3. *Cheribon.* In 1681 werd dit rijk door de drie sultans, die ieder over een deel ervan regeerden, onder bescherming van de Compagnie gesteld, en in 1705 werd het aan de Compagnie afgestaan. — 4. *Mataram.* Tusschen den beheerscher van dit rijk en de Compagnie werd in 1646 een verdrag gesloten tot wederkeerigen bijstand. Ten gevolge van verleende hulp, geraakte de vorst bij de Compagnie diep in de schuld en stond haar in 1677 zekere rechten af op de zeehavens van de rivier van Krawang tot den Oosthoek. Tevens werd (zie boven) de souvereiniteit der Compagnie over Djakatra door hem erkend, en daaraan werd toegevoegd 't land beoosten de rivier van Pamanoekan, dwars over 't eiland tot de Zuidzee (dus Krawang en een groot deel van de Preanger). In 1678 stond hij aan de Compagnie het gebied van Sĕmarang af. Eenige jaren later werden Soemĕnap en Pamĕkasan (Madoera) aan de Compagnie afgestaan voor nieuwe diensten. In 1740 verwierf de Compagnie geheel Madoera, de Oosthoek (beoosten Pasoeroean en recht zuid), Soerabaja met de regentschappen en districten, en de districten Japara en Rĕmbang. In 1749 overleed vorst Pakoe Boewono II, na afstand gedaan te hebben van zijne rechten op de heerschappij van Mataram, die overdragende aan de Compagnie. 't Overschot van het eens zoo uitgestrekte rijk werd nu door haar in twee stukken gedeeld: 't eene gaf zij aan Pakoe Boewono III en 't andere aan Mangkoe Boemi. Daarmede had Mataram opgehouden te bestaan. Maarschalk Daendels bracht Bantam in 1808 onder het onmiddellijk beheer van het Gouvernement en besnoeide de Vorstenlanden. Kort daarop werd de inlijving van Bantam en Cheribon voltooid. De laatste uitbreiding van grondgebied kregen de Nederlanders ten gevolge van den Java-oorlog (1825—'30). Die oorlog namelijk kostte 't Gouvernement 19 millioen gulden en zij ontving daarvoor betaling in land. Zoo kregen de Vorstenlanden de tegenwoordige grenzen. Met uitzondering dezer rijkjes is nu geheel Java onder rechtstreeksch Nederlandsch gezag.

Het zielental der Inlandsche bevolking van Java met Madoera bedraagt tegenwoordig ongeveer 26 millioen. Ten gevolge der invoering van ons direct gezag, waardoor een einde is gemaakt aan de binnenlandsche oorlogen en de welvaart wordt bevorderd, gaat de sterkte der bevolking aanhoudend en krachtig vooruit. De bevolking wordt gewoonlijk onderscheiden in Soendaneezen, Javanen en Madoereezen. We kunnen ons hier aan die onderscheiding houden, maar maken een uitzondering voor de bewoners van Batavia en Ommelanden, die meerendeels de afstammelingen zijn van vreemde Inlanders, welke in den tijd der O.-I. Compagnie zich daar vestigden of uit andere streken van Indië werden overgebracht, en wier taal nu het Maleisch is. Bij alle overeenkomst is er tusschen de genoemde geslachten menig punt van verschil in voorkomen, karakter en manieren, en hunne talen wijken zeer van elkander af. Wat het voorkomen betreft: de Madoerees is sterker gebouwd en gespierder dan de Javaan, die het in lichaamsgrootte weer

wint van den Soendanees. Ook is de huidkleur der Javanen iets donkerder. Over 't geheel gaan de bewoners tegenwoordig goed gekleed; de Soendaneezen houden er meer van zich los-, de Javanen van zich stijf te kleeden. De mannen hebben overal het hoofd gedekt met een doek; de vroegere gewoonte, van steeds gewapend op straat te verschijnen, hebben zij nu zoo goed als geheel afgelegd. Men gaat meestal met ongeschoeide voeten. De voornaamste kleedingstukken zijn verder zoowel bij de mannen als bij de vrouwen de sarong en het baadje. Soendaneezen en Madoereezen houden veel van opzichtige kleuren. — In karakter verschillen die drie geslachten niet onbelangrijk. Wat ze met elkander gemeen hebben, dat is: geslotenheid, achterhoudendheid, onoprechtheid, gebrek aan zelfstandigheid, bijgeloovigheid; er is meer schaduw dan licht, hoewel het laatste geenszins ontbreekt. De Madoerees is minder kruipend dan Javanen en Soendaneezen; de Javaan is scherpzinniger en kunstvaardiger dan Madoereezen en Soendaneezen; de Soendanees daarentegen is eenvoudiger en geduldiger dan de anderen. In wellevendheid staan de Javanen bovenaan; op hen volgen de Soendaneezen; de Madoereezen worden nog al eens ongemanierd genoemd. De zedelijkheid laat bij alle geslachten veel, zoo niet alles te wenschen over, maar een deel der schuld daarvan komt op de Europeanen en andere vreemdelingen. Overigens zijn de bewoners van Java »menschen van gelijke bewegingen als wij«, en bezitten zij eigenschappen, die, onder den invloed des Heiligen Geestes, van hen voortreffelijke Christenen kunnen maken. Vatbaarheid voor ontwikkeling hebben ze over 't algemeen in voldoende mate en de kinderen leeren vrij vlug.

De Inlandsche bevolking op Java spreekt vier talen, en wel: Maleisch, Soendaneesch, Javaansch of Madoereesch. Het Maleisch wordt gesproken te Batavia en Ommelanden. Het is hier geen inheemsche, maar ingevoerde taal. We hebben er reeds over gesproken in de Inleiding, bl. 45. Een eigenlijke letterkunde heeft dit Maleisch niet. Het Soendaneesch wordt gesproken op het overig gedeelte van West-Java, en wel het zuiverst in het centrum der Preanger. Deze taal heeft een niet onbelangrijke letterkunde, maar geen eigen schrift; men gebruikt het Javaansche en het Maleische schrift, naar behoefte gewijzigd. Men kan zeggen, dat 4 à 5 millioen menschen deze taal spreken. Het Javaansch is de taal van de eigenlijke Javanen, en wordt dus gesproken op geheel het overig gedeelte van het eiland, behalve in dat gedeelte van den Oosthoek, dat door Madoereezen bewoond wordt. Het Javaansch heeft een eigen letterschrift, aan de Hindoe's ontleend, en een vrij uitgebreide letterkunde. Het Madoereesch wordt gesproken op Madoera en door de Madoereezen, woonachtig in den Oosthoek van Java. Al die talen zijn onderling verwant, maar toch ook zeer onderscheiden. Het geringst is het verschil tusschen Javaansch en Madoereesch. Javaansch en Soendaneesch staan ongeveer tot elkander als Duitsch en Hollandsch. Beide talen zijn zeer rijk aan woorden en vormen. Zij hebben een eigenaardigheid, die bij geen der zustertalen, en misschien nergens elders ter wereld wordt gevonden. Het groote onderscheid namelijk, dat op Java van den tijd der Hindoe's af tusschen heerschers en overheerschten, tusschen den adel en den minderen man heeft bestaan, heeft er toe geleid, dat onder de Javanen de mindere in het spreken tot een meerdere zich van een geheel andere taalsoort bedient dan die door den meerdere tegen den mindere en door minderen onderling gesproken wordt. De Soendaneezen volgden dat gebruik na, maar trokken het niet zoo ver door. Men kan bij het Soendaneesch niet spreken van een hooge en lage taal, maar slechts van hooge en lage woorden. Het Madoereesch doet aan zulk onderscheiden weer minder dan het Soendaneesch, maar is er toch ook niet vrij van. Deze omstandigheid, veel te ingewikkeld om er hier in bijzonderheden over te spreken, is voor den Inlander, die er van der jeugd af mee vertrouwd is, geen bezwaar, maar een geduchte moeilijkheid voor den vreemdeling, en vooral voor den Zendeling. Een ambtenaar kan zich er uit redden door Maleisch te spreken, maar de Zendeling mag dat niet doen en moet zich dus met dat lastig gebruik vertrouwd maken. Gelukkig voor hem, als hij er een goed oog op heeft, wat niet van allen gezegd kan worden. Ik moet hier nog bijvoegen, dat het ge-

bruik van ons letterschrift toeneemt. Van de bestaande letterkunde in het Javaansch en Soendaneesch — die in het Madoeneesch is van geringe beteekenis — moet men zich geen hoog denkbeeld vormen, noch wat den omvang, noch wat het gehalte betreft. De Javanen zijn er in dit opzicht het best aan toe. Een groot deel der geschriften is geschreven in dichtmaat, of, om den op Java gebruikelijken naam te bezigen, in *tĕmbang*. Zulk een dichtstuk is niet opgesteld om gelezen, maar om gezongen te worden. Het bestaat uit een of meer zangen. In het laatste geval wordt voor de noodige afwisseling gezorgd. Een zang is verdeeld in coupletten en een couplet in een bepaald aantal regels, terwijl elke regel weer zijn vast aantal lettergrepen heeft. De regels rijmen niet op elkaar, maar de laatste lettergreep moet een bepaalden klinker hebben. Een *tĕmbang* wordt voorgedragen door één persoon, en zijn er soms meer voordragers, dan wisselen deze elkander af.

De godsdienst der oudste bewoners van Java kan men ten naastenbij opmaken uit hetgeen daarvan overgebleven is en nu nog gevonden wordt bij andere leden der volkerenfamilie, waartoe zij behooren. Hij zal geweest zijn wat men noemt het Polynesisch Heidendom. Het algemeen kenmerk daarvan is: vergoding der natuurkrachten; in den grond niets anders dan wat we Fetisjisme noemen. Die krachten werden als personen gedacht en zoodoende voorwerpen van vrees en vereering. Zóó hebben we te denken over de vele geestensoorten, waarvan de bewoners spreken en die hun onkundig gemoed in bestendige vreeze bevangen houden. Daarbij komen dan nog allerlei fabelachtige wezens en andere dingen. Veel hecht men aan droomen, voorteekens en vogelgeschrei. De dagen worden onderscheiden in gelukkige en ongelukkige. Ook behoort het tot dit Heidendom, om personen, plaatsen en allerlei voorwerpen tijdelijk of doorloopend voor onschendbaar te verklaren. Al deze dingen en nog veel meer vindt men nog heden ten dage op Java in zwang. Godsdienst heet daar thans *agama*. Dit woord is van Sanskritschen oorsprong en bewijst, dat de bewoners pas na de komst der Hindoe's, en door dezen, in het bezit kwamen van een bepaalde leer ten aanzien der hoogere dingen. Van de Hindoe's hoorden ze over *Batara*, God, goden; over allerlei ondergeschikte hemelgeesten *(dewa, pohatji*, enz.); over den hemel *(sawarga)*, de hel *(naraka)*; over misdaad en schuld *(dosa)*; over straf *(siksa)*, enz. Begrippen als zonde en straf, hemel en hel, zijn gebleven, maar de eigenlijke godsdienstleer der Hindoe's is zelfs uit de herinnering des volks verdwenen. Slechts een kleine stam in Bantam (de Badoewi) en een idem op het Tĕnggĕrgebergte hebben tot heden die leer vrij getrouw bewaard. De vroegere offerplaatsen *(tjandi)* en de ruïnen van Hindoesche tempels zijn met andere heilige plaatsen voorwerpen van bijgeloovige vereering geworden, en de *artja's* of beelden, die hier en daar nog gevonden worden, gelden nu voor versteende belijders van het Hindoeïsme. De Islam heeft het Hindoeïsme als godsdienst verdrongen, maar er is in de harten toch een en ander blijven hangen, dat zich gemengd heeft onder hetgeen van het oude Heidendom nog over was, en de Islam heeft er op zijn beurt ook nog al wat aan toegevoegd, b.v. de vereering van heilige personen en graven. Het reeds bestaande geloof in de onsterfelijkheid en de zielsverhuizing vergemakkelijkte zulks. Dat onder zulk een in vrees bevangen en uiterst bijgeloovig volk een vruchtbaar en winstgevend veld van werkzaamheid te vinden is voor bezweerders, tooverdokters en waarzeggers, zal duidelijk zijn. De algemeene naam van deze lieden op Java is *doekoen*. Zij geven voor, omgang te hebben met de geestenwereld en over den invloed, door deze uitgeoefend, macht te hebben. Daarom gaat men gaarne tot hen, roept hunne hulp in, en na hunne formule *(djampe* enz.) uitgesproken te hebben bespuwen of bestrijken zij den zieke, bezweren de plaag, of zij geven, gehuld in wierookwalmen, hunne aanwijzingen. »Daar bukt zich de gemeene man, en de aanzienlijke man vernedert zich« (Jes. 2 : 9), want aanzienlijken zijn vooral niet minder in bijgeloovigheden bevangen dan geringen.

De bewoners van Java zijn in den grond nog Heidenen. Maar zij zijn niet slechts Heidenen, zij zijn ook Mohammedanen, en even goede Mohammedanen als zij goede Heidenen zijn. Wel beschouwd, komt het

bij de Mohammedanen slechts hierop aan, of men (met het verstand) gelooft aan Allah en gelooft dat Mohammed zijn gezant is. En in dit geloof staan de bewoners van Java vast. Maar we kunnen verder gaan, en verklaren, dat de inzettingen des Islams over 't algemeen door hen met getrouwheid worden opgevolgd. Tot de vorming van een zuiver Mohammedaanschen Staat kon het echter op Java, door het tusschenbeiden komend Europeesch gezag, niet geraken, en om dezelfde reden heeft men hier geen rechtspleging op Mohammedaanschen voet. Maar wat het familieleven betreft, volgt men op Java algemeen het Mohammedaansche huwelijksrecht, dat den man veroorlooft om meer dan ééne vrouw te hebben en zich van zijne vrouw te ontdoen wanneer het hem behaagt. De slechte invloed, dien dit huwelijksrecht moet uitoefenen, springt in het oog. — De kerkelijke organisatie is goed geregeld. Op elke plaats van eenigen omvang staat een Mohammedaansche moskee, en daarachter vindt men de zoogenaamde »priesterwijk«. In alle kampoengs zijn scholen *(langgar)*, waar de jeugd den Koran leert lezen in het Arabisch, en op *pasantrens* of seminaries wordt aan jonge mannen hooger onderwijs gegeven, hetwelk omvat: het lezen en gebrekkig verstaan van den Koran, de inzettingen van den Islam en een oppervlakkige kennis van het Mohammedaansche recht. Uit de op Java algemeen verspreide leerboekjes verneemt overigens ieder Mohammedaan wat hij heeft te gelooven en wat hij heeft te doen. De zoogenaamde *Roekoen Iman* of vereischten van het geloof zijn 6 in getal en worden aldus geformuleerd: 1. Ik geloof aan God den Allerhoogste; 2. ik geloof aan de engelen van God den Allerhoogste; 3. ik geloof aan de boeken van God den Allerhoogste; 4. ik geloof aan de gezanten van God den Allerhoogste; 5. ik geloof aan den dag der opstanding, en 6. ik geloof dat wat mij goeds of kwaads wedervaart voorbeschikt is door God den Allerhoogste. De godsdienstplichten heeten *Roekoen Islam*, d. i. vereischten van den Islam, en omvatten de volgende 5 punten: 1. het getuigenis (d. i.: Er is geen God dan Allah en Mohammed is zijn gezant); 2. het ritueele gebed ('s middags te 12 uren, 's namiddags ongeveer te half 4, met zonsondergang te 6 uren, 's avonds ongeveer te half 8 en tijdens de morgenschemering ongeveer te half 6); 3. de godsdienstige belasting (een-tiende); 4. de vasten (gedurende de geheele 9[de] maand van het Mohammedaansche jaar), en 5. de bedevaart naar Mekka. In beschouwingen over deze punten treden, kunnen we hier niet.

We besluiten deze voorafgaande inlichtingen met iets te zeggen over de wijze van leven der bewoners van Java. Men moet zich het land voorstellen als bedekt met gehuchten, dorpen en steden, zooals bij ons, maar verscholen onder het geboomte. Een gehucht heet in de Soendalanden *babakan*. Vermeerdert het aantal huizen, dan ontstaat een *lĕmboer*. Een dorp of buurt (wijk) draagt verder den naam van *kampoeng*. Een groot dorp noemt men *desa* (dessa); »in de dessa« wil zooveel zeggen als: »op 't land«. Een stad heet *nagara*, of ook wel *koeta (kotta)*. Dit laatste woord beteekent »ommuurde plaats«, maar vestingen of versterkte plaatsen heeft men hier thans nergens. De hoofdplaats van een district heet *pakĕmitan* en die van een regentschap heet *dajeuh*. De ingang tot zulk een hoofdplaats wordt gevormd door de *katja-katja*, twee hooge en dikke steenen pilaren, wit gepleisterd, staande ter weerszijden van den weg, en het middelpunt van zulk een hoofdplaats wordt gevormd door de *aloen-aloen*, een ongeveer vierkant grasplein. Aan de zuidzijde daarvan staat de woning van den Regent (op districts-hoofdplaatsen die van den Wadana) en aan de westzijde staat de moskee. De Javanen noemen een gehucht *doekoeh*, een dorp *desa* en een stad *nĕgara*. De inrichting verschilt niet wezenlijk.

De Soendaneezen bouwen hunne woonhuizen zóó, dat de stijlen rusten op riviersteenen en de vloer ongeveer 2 voet boven den grond ligt. Te Batavia, zoomede op Midden- en Oost-Java, worden de woonhuizen meestal op den grond gebouwd. De huizen zijn van bamboe of hout, maar meestal van bamboe, en ze zijn gedekt met saamgebonden lang gras of palmbladeren, of wel met pannen. Vensters hebben ze in den regel niet, alleen in de zijwanden een spuigat met tralies. Soms hebben ze voor zoldering een lap wit katoen en

bij gegoede lieden zijn de wanden van binnen bekleed met een stoffen kamerbehangsel. Is het huis in vertrekken afgedeeld, dan geschiedt zulks door gordijnen of planken beschotten. Gekookt wordt òf in een hokje aan 't achterhuis verbonden, òf in de woning zelve op een aarden fornuis.

Het huisraad van den gewonen Inlander is doorgaans heel eenvoudig. De slaapplaats is veelal een weinig boven den vloer verheven. Men slaapt gaarne op een matras, maar de meesten moeten zich met een matje vergenoegen. De Javanen en Batavianen slapen in den regel op een *bale* of rustbank. Tafels en stoelen gebruikt men niet; men zit op een matje. Kasten zijn ook zelden aanwezig; voor de berging van zijn goederen bezigt men een kist. Het »tafelgereedschap« is mede eenvoudig. De spijzen worden op aarden schotels opgedaan; borden gebruiken alleen de vermogende menschen, gewone lieden eten van een stuk pisangblad. 't Verdere huisraad bestaat uit een ketel, enkele potten en pannen, eenige kopjes of kommetjes, een sirihdoos, een koperen kwispeldoor, een rijstblok met stamper voor 't ontbolsteren van de rijst en enkele kleinigheden meer. Niet weinigen bezitten een weeftoestel, dat men doorgaans op de veranda vinden kan en waarop de vrouw of een dochter des huizes weefsels vervaardigt voor gebruik of verkoop. Het spreekt van zelf, dat de woningen van vorsten, hoofden en andere voorname lieden grooter en fraaier zijn gebouwd en ingericht. Een zekere luxe treft men daarin zelfs wel aan. Inzonderheid geldt dit van de huizen der Regenten *(padalĕman)* of de *karatons* der vorsten.

Onder de middelen, die den bewoner van Java het noodige verschaffen voor zijn levensonderhoud, staat de landbouw bovenaan. Bijna ieder doet aan landbouw en verreweg de meesten hebben geen ander bedrijf. Het voornaamste product, dat men teelt, is rijst; alle andere voedingsmiddelen zijn bijzaken. De rijst wordt geteeld op natte en droge velden. Droge velden zijn zulke, die alleen door den regen bevochtigd worden, maar zulke velden zijn er weinige, in vergelijking met de *sawahs*. Een *sawah* is een rijstveld, dat terrasgewijze is aangelegd tegen de hellingen van heuvels en bergen. Het is in vakken afgedeeld en ieder vak is aan de lage zijde omgeven of afgezet door een dijkje, in welks kruin een insnijding is gemaakt ter doorlating van het overvloedige water. Indien nu slechts gezorgd wordt, dat het hoogstgelegen vak door een bergstroom of een daaruit afgeleid kanaaltje besproeid wordt, dan is de regelmatige bevochtiging verzekerd. — De jacht kan voor den bewoner van Java bezwaarlijk meer onder de middelen van bestaan gerekend worden, maar belangrijk is de visscherij, vooral voor den bewoner der kusten. De veeteelt bepaalt zich hoofdzakelijk tot buffels en paarden. Algemeen is de teelt van eenden en hoenders, vooral van de laatsten. De handel valt in den smaak der Inlanders, maar bepaalt zich in den regel tot kleinhandel. In de winkelhuizen *(waroeng)* langs den marktweg liggen de koopwaren uitgestald. Ook heeft men vaste marktdagen, op welke winkeliers en kooplieden hunne waren op de marktplaats te koop aanbieden. Fabrieken en plantage's verschaffen hier en daar aan een aantal menschen een — meestal sober — bestaan. Handwerken worden weinig beoefend; alleen die, welke voor de Inlandsche huishouding noodig zijn. Men vindt onder de Inlanders ijzersmeden, koperslagers, goudsmeden, ververs van garen of geweven stoffen, ververs van hoeden en mandenwerk, vervaardigers van allerlei vlechtwerk, enz. Het vervaardigen van kokosolie is voor het grootste deel in handen van vrouwen, die ook voor den verkoop zorgen. Verder vindt men thans onder de Inlanders timmerlieden en metselaars, een enkelen schoenlapper, meubelmaker, enz. Niet weinigen vinden hun bestaan als klerk, en een aanzienlijk deel der bevolking, vooral in de steden, vindt zijn onderhoud als bediende bij een Inlandsch hoofd, Europeaan of Chinees, of wel als *koeli*, d. i. sjouwerman, daglooner.

Het ligt niet in den aard van den Inlander, meer te doen dan noodig is. De meesten hebben overvloed van ledigen tijd. Lectuur is er luttel en de leeslust is nog gering. Daardoor bestaat er ruimschoots gelegenheid voor allerlei uitspanning. De kinderen worden niet tot geregelde bezigheid opgeleid en brengen een groot deel van den tijd in ledigheid door. Aan spellen

ontbreekt het hun niet; sommige daarvan komen met die van onze kinderen vrij wel overeen. Naast de onschuldige spellen hebben ze er echter ook die barbaarsch zijn, z.a. het laten vechten van krekels, kwartels en hanen. Ook volwassenen vermaken zich daar veel mede, en gaan er niet zelden weddingschappen bij aan. Het kaart- of dobbelspel valt echter meer in den smaak van volwassenen. Bijzonder bemint de bevolking vertooningen of eigenlijk gezegde vermakelijkheden. Waar die zijn stroomt oud en jong te zamen en men wordt niet moede van zien en hooren, al duurt het ook een geheelen dag en nacht. De *wajang* staat onder de vermakelijkheden bovenaan. Het woord beteekent: schaduw, schaduwbeeld. Men onderscheidt in 't algemeen: de *wajang koelit*, bij welke de voorstelling gegeven wordt met leeren poppen op een scherm. Zij begint des avonds en duurt soms eenige nachten lang. En verder de *wajang golek*, die met beschilderde of houten poppen vertoond wordt en ook bij dag gespeeld kan worden. De vertooner heet *dalang* en het onderwerp is een verhaal, ontleend aan de Hindoesche of Javaansche heldensage. Onmisbaar is tot opluistering de muziek. Een vermakelijkheid van anderen aard biedt de *topeng;* dat is een vertooning, gegeven door eene kleinen troep gemaskerde personen, van welke de *bodor* of potsenmaker in 't oog des volks de voornaamste persoon is. De muziek, die ter begeleiding van genoemde vertooningen dienst doet, is de *gamĕlan*. Een compleet gamĕlan-stel, waartoe een groot aantal slag-, snaar- en blaasinstrumenten vereischt wordt, komt om den hoogen prijs zelden voor; men kan het echter ook met een geringer aantal doen. Het nationaal muziekinstrument der Soendaneezen is de *angkloeng*. Dit is een schudinstrument, van bamboe vervaardigd. Onder de vermakelijkheden behooren ook de *ronggengs* of danseressen, die de Inlandsche feesten opluisteren en vaak ook een voorstelling geven op den openbaren weg. Zij hebben een slechten naam wat de zedelijkheid aangaat, maar dat verhindert de menigte niet, hare zangen, die meestal op de zinnelijkheid betrekking hebben en onder begeleiding der gamĕlan met een schelle stem worden uitgegild, met genot aan te hooren. Aan haar zingen paren zij het tandakken, d. i. den Javaanschen dans, die bestaat in het buigen en wringen der ledematen op de grilligste wijze, terwijl zij zich langzaam in een kring of voor- en achterwaarts bewegen. Verder heeft men de *toekang pantoen,* barden, die het land doorreizen, om waar men hen roept een verhaal voor te dragen, ontleend aan een legende of historie uit den ouden tijd. Zij houden die voordracht zingende, onder begeleiding van zeker snaarinstrument *(katjapi)* of van zeker strijkinstrument *(tarawangsa)*.

De Inlanders zijn ook zeer gesteld op feesten. De luisterrijkste zijn besnijdenis- en bruiloftsfeesten. Men spant zich in, soms ver boven zijne kracht, om die zoo schitterend mogelijk te doen zijn. De besnijdenis wordt voltrokken als de knaap ongeveer 10 jaar oud is. Niet veel ouder zijn de kinderen als zij voor het eerst trouwen. Nauwelijks namelijk is een kind geboren, of de ouders zoeken er een vrouw of man voor. Dikwijls hebben zij den huwbaren leeftijd nog lang niet bereikt, als het huwelijk voltrokken wordt. Daarna blijven ze dan nog eenigen tijd in het huis hunner ouders. De huwelijken duren zelden lang, want de »heeren der schepping» maken van hun recht, om hunne vrouw weg te zenden en een andere te nemen, een ruim gebruik, en ook zijn niet alle vrouwen van Javanen en Soendaneezen zoo lijdzaam, om elke behandeling goed te vinden.

Men heeft op Java geen geslachtsnamen [1]) en heeft ook niet de gewoonte een kind naar iemand te noemen, al komt zulks wel eens voor. De ouders geven het kind slechts één naam, en zóó als hun invalt. Personen uit de hoogere standen verwisselen bij 't aanvaarden van een ambt of bij hun huwelijk hun kindernaam tegen een adellijken naam, gewoonlijk uit twee woorden bestaande. Lieden uit den minderen stand behouden hun naam, maar als hun in het huwelijk een zoon of dochter geboren is, nemen zij den naam van dat kind aan, met *Pa* (vader)

[1]) Zend. De Munnik, te Kediri, heeft onlangs aan de hoofden der Christen-huisgezinnen geslachtsnamen gegeven of hun die zelf laten kiezen. Hij is de eerste op Java, die deze verbetering heeft ingevoerd.

of *Ma* (moeder) ervoor. Verder is het niet ongewoon, dat iemand van zijn heer of onderwijzer een anderen naam krijgt. In overeenstemming met laatstgenoemd gebruik, geven Zendelingen bij het doopen van Inlanders en Chineezen hun dikwijls een Bijbelschen naam.

In de Inlandsche maatschappij onderscheidt men drie klassen, nl. den adel, den halven adel en het volk. De Soendaneezen noemen die: *menak, santana* en *tjatjah*. De leden van den adel heeten *raden;* die van den halven adel hebben verschillende titels; de volksklasse heeft geen eigenlijken titel, maar de leden daarvan krijgen toch ook iets voor hun naam, namelijk: kinderen en jongelieden: *Si;* vrouwen: *Nji*, en mannen van eenigen leeftijd of die men eenigszins eeren wil: *Ki*. Er zijn buitendien nog velerlei onderscheidingen, maar wij kunnen daarbij niet stilstaan. De hoogste vertegenwoordigers van den adel zijn de vorsten en regenten. De menschen van de volksklasse noemt men in 't Soendaneesch: *djalma leutik,* en in 't Javaansch: *wong tjilik,* d. w. z. kleine lui; vandaar de uitdrukking: »de kleine man«.

Het vorenstaande zal — naar ik hoop — den lezer van dienst zijn, om hetgeen hem in het volgende op 't gebied van land- en volkenkunde vreemd mocht voorkomen, verstaanbaarder te maken, en het ontslaat den schrijver van de verplichting, om telkens ophelderingen van land- en volkenkundigen aard te geven. Voor vollediger ophelderingen zal de lezer wel een van de bestaande leerboeken ter hand nemen.

In onze beschrijving van het zendingswerk op Java, die nu volgen kan, vangen we aan, waar dat werk het eerst begon, en dan nemen we de richting van het Westen naar het Oosten, zonder al te consequent te zijn.

I.

Batavia.

1. *De Indische Kerk. De eerste Zendelingen.*

Bij de opheffing der O.-I. Compagnie (zie het slot der Inleiding) zag het er in Ned.-Indië droevig met het Christendom uit. Batavia had nog voor iedere der daar bestaande gemeenten één Predikant. Verder was er nog een Predikant te Samarang, de hoogbejaarde Montanus (sedert 1778); te Soerabaja stond Ds. Meier, »die eerst op Ceylon zijn gezicht en gezondheid had verloren en daardoor tot den dienst geheel ongeschikt geworden was,« en te Makasar stond tot 1808 Ds. P. van der Dussen; maar overigens waren in geheel Indië, ten gevolge van den toenmaligen staatkundigen toestand, alle gemeenten herderloos. Nadat in 1808 Ds. A. Zomerdijk, Predikant bij de Maleische-, en Ds. A. A. Engelbregt, Predikant bij de Portugeesche gemeente, overleden waren, werd de Portugeesche gemeente opgeheven en met de Maleische vereenigd, en was »Ridder« J. Th. Ross de eenige Predikant in de Geref. Kerk te Batavia; alleen arbeidde naast hem in de Luthersche gemeente Ds. J. Schill (1789—1814). Ds. Ross had niet slechts de geheele bediening der Geref. Kerk te Batavia, maar ook alle deelen van het Kerkbestuur voor zijne rekening. Niet alleen had men, behalve de genoemden, geen andere Predikanten in Indië, maar er waren ook geen Krankbezoekers (zie Inleiding) meer, evenmin voor de Inlandsche als voor de Europeesche Christenen: een kenmerkend teeken van de algeheele verslapping van het godsdienstig leven in die dagen. Het Evangelisatiewerk der Compagnie in de onderscheidene deelen van Indië stond geheel stil, en de Inlandsche zoowel als de Europeesche Christenen gingen in Christelijke kennis en in Christelijk leven aanhoudend achteruit. Op de hoofdplaats van Indië, waar eens 17 Predikanten stonden, terwijl er onophoudelijk leeraars aankwamen en vertrokken, deed de bejaarde Ross alléén wat hij kon, om de Kerk voor een volkomen ondergang te behoeden. Uit het diepe verval, waarin de eens bloeiende Indische Kerk geraakt was, werd zij echter allengs weder opgericht, en daartoe heeft de Zending niet weinig bijgedragen. Het optreden der Zending in Indië had echter niet in de eerste plaats het Europeesch-, maar het Inlandsch gedeelte der Kerk ten doel, en voorts de talrijke groote en kleinere volken, die Insulinde bewonen, nog van het Evangelie verstoken waren, en dat,

ten gevolge der veranderde omstandigheden, ook in het vervolg niet van de Indische Kerk zouden kunnen ontvangen. Wij gaan de geschiedenis beschrijven der Zending in Ned.-Indië, maar behoeven daarom over de Kerk niet geheel te zwijgen. We spreken over haar echter alleen in verband met de Zending, en dat niet uit onvriendelijkheid, maar eenvoudig omdat we de geschiedenis der *Zending* beschrijven.

Maarschalk Daendels, die 1 Jan. 1808 op Java aankwam, en aan wien, volgens zijne Instructie als Gouverneur-Generaal, ook het oppertoezicht over de »eerediensten« was opgedragen, bracht de algeheele godsdienstvrijheid aan Ned.-Indië. Hij bepaalde in 1810, dat Batavia 4 Gereformeerde, 2 Luthersche en 2 Roomsche leeraars zou hebben. Aan die bepaling kon echter voorloopig niet worden voldaan, en Ds. Ross bleef langen tijd hier de eenige godsdienstleeraar. Als bijzondere onderscheiding voor zijne vele en trouwe diensten werd hij door Daendels tot Professor honorair in de Theologie benoemd, met een jaarlijksch inkomen van 2000 rijksdaalders boven zijn tractement. Waren er geen leeraars noch catechiseermeesters, er waren ook geen geschikte personen om hen te vervangen, zoodat het godsdienstig onderwijs zoo goed als stilstond. Toen werd besloten, een diakones aan te stellen. Dit was Maria de Wilt, geb. Niepoort. Zij opende niet alleen catechisaties voor de Inlandsche gemeente, maar haar werd ook toegestaan, om »ten overstaan van twee ouderlingen belijdenis af te nemen en op gunstig rapport tot leden aan te nemen«. Later werd nog een voorlezer van de Hollandsche gemeente tot catechiseermeester aangesteld.

In Mei 1810 kreeg Ross een ambtgenoot in Ds. F. C. H. Cluver, maar deze werd een jaar later naar Malakka overgeplaatst en Ross stond weder alleen. Spoedig daarna, op 8 Aug. 1811, bezetten de Engelschen Batavia, waarop zij geheel Java veroverden. Met hen kwam de eerste Zendeling te Batavia, namelijk de Baptist W. Robinson, die onder grooten toeloop voor de Maleische Christenen aan de huizen predikte. Men besloot na eenigen tijd hem toe te staan, in de kerk op te treden. Deze vergunning werd gegeven op 14 Mei 1814. Robinson maakte er niet lang gebruik van, daar hij reeds in 1815 of '16 zijn ontslag verzocht. Hij bleef echter te Batavia arbeiden als Zendeling van het Baptisten-Zendingsgenootschap, bijgestaan door een tweeden Zendeling, Philips geheeten. In 1821 ging Robinson naar Benkoelen, naar het schijnt ten gevolge van gedurige conflicten met de nu weer Nederlandsche Regeering. De arbeid dezer Zendelingen buiten de Kerk namelijk, waarbij zij niet nalieten voor hunne Baptistische gevoelens te ijveren, wekte het misnoegen van den kerkeraad, die meende, dat Zendelingen alleen daar recht van bestaan hadden waar geen Predikanten gevestigd waren, of in gemeenten waar volslagen gebrek aan Predikanten was. Van Ds. Ross wordt getuigd, dat hij met het gevoelen van den kerkeraad niet instemde.

Intusschen waren de eerste Zendelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, opgericht 1797 te Rotterdam, [1]) te Batavia aangekomen. Om den politieken toestand konden zij alleen via Engeland, als Zendelingen van het Londensche Zendingsgenootschap, Indië bereiken. Het waren de Zendelingen Kam, Supper en Brückner. Zij arriveerden in Mei 1814 te Batavia en werden door Prof. Ross, dien zij beschreven als een »eerwaardig grijsaard,« hartelijk ontvangen en geherbergd. Op zijn voordracht werd Supper benoemd tot Predikant te Batavia, en Brückner tot Predikant te Samarang, in plaats van den bejaarden Montanus, en om daar tevens het Javaansch aan te leeren voor de Evangelisatie onder de Javanen. Kam werd benoemd tot Predikant te Ambon, »waar duizenden Christenen luide om hulp riepen.« Hij predikte op Tweeden Pinksterdag 1814 te Batavia voor een groote schare blanken en zwarten. Het drietal werd ten gehoore ontvangen door den Gouv.-Generaal Raffles, die hun alle medewerking toezeide. Toch kregen zij hier geen aangenamen indruk. Zij schreven: »Het ziet er hier in 't algemeen niet gunstig uit; er is weinig opgewektheid in

---

[1]) Zie over de oprichting en geschiedenis van dit Genootschap: „Gedenkboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan" en Dr. E. F. Kruijf „Geschiedenis van het Ned. Zendelinggenootschap."

zake den godsdienst, waarop rijkdom in aardsche goederen en de levenswijze een zeer nadeeligen invloed hebben.«

Johann Christoph Supper, geb. 1782, was een leerling van Jaenicke te Berlijn en in Maart 1808 te Rotterdam aangekomen. Juist in het jaar, waarin het drietal Zendelingen te Batavia aankwam, overleed de Luthersche Predikant Schill, en nu wenschte de Gouv.-Generaal Raffles, dat Supper diens plaats zou innemen, doch deze was daartoe niet bereid. Toen nu echter Robinson zijn ontslag had genomen, werd aan Supper de zorg voor de Maleische gemeente opgedragen. Met ingenomenheid nam hij die opdracht aan, en hij »arbeidde met veel vermaak«. »Had ik duizend tongen« — zoo zuchtte hij — »om mijnen medemenschen den rijkdom der Goddelijke genade in de verlossing van zondaren bekend te maken! Hier is veel te doen en de velden zijn wit om te oogsten«. Van »honderden« Christenen ontving hij blijken van toegenegenheid, en naar zijn gevoelen legde de Islam der Evangelisatie »geen zulke groote zwarigheid in den weg, die niet, met Gods hulp, zou kunnen worden overwonnen«. Van de verstandelijke ontwikkeling der Inlandsche Christenen kreeg Supper een goeden indruk. De voorbeelden, door hem daarvan medegedeeld, komen ons nu ongelooflijk voor. Hij maakte ook een reis in de Bovenlanden, en deze wekte in hem de begeerte, in plaats van leeraar te Batavia, Zendeling te zijn (de grootste eeretitel, naar zijne schatting, onder de zon). De Inlandsche Christenen waren, naar zijne bevinding, beter van leven dan de Europeanen. Overigens waren scholen, het weeshuis, enz., zeer in verval, en aan arbeid was geen gebrek.

Een der eerste zaken, waarvoor Supper zorgde, was de oprichting van een Bijbelgenootschap. Dit kwam reeds 4 Juni 1814 tot stand en stond onder presidium van den Gouv.-Generaal Raffles. Men zou beginnen met het N. Testament te laten drukken in het Laag-Maleisch. Te Batavia namelijk was veel begeerte om den Bijbel te lezen; zelfs Arabieren vormden zich tot gezelschappen voor Schriftonderzoek. Op 5 Aug. 1815 volgde de oprichting van het Javaansch Medewerkend Zendelinggenootschap, dat aan de Zendelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap raad en hulp wenschte te verleenen.

In 1816 arriveerden te Batavia Ds. D. Lenting en Ds. G. van den Bijllaardt, de eerste Predikanten, die in Indië landden na de herstelling van het Nederlandsch gezag. Ds. Lenting werd geplaatst te Ambon en Ds. v. d. Bijllaardt te Batavia, waar hij stond tot 1825. Supper meende nu, na hunne komst, aan zijne begeerte, om Zendeling te zijn in den eigenlijken zin des woords, gevolg te kunnen geven, en had van het Nederlandsch Zendelinggenootschap reeds een aanstelling ontvangen op een voorloopig tractement van *f* 1000.— 's jaars, maar ook nu werd hij verhinderd. Hij werd namelijk op 1 Nov. 1816 aangesteld tot Predikant voor de Maleisch-Portugeesche gemeente, en nam die benoeming aan. Slechts zeer kort mocht hij die bediening vervullen, want op 24 December overleed hij, tot droefheid zijner gemeente, die hem zeer hoogachtte. De voorlezer Paulus werd nu (1817) benoemd, om in de Maleisch-Portugeesche gemeente voor te gaan, en later werd de Krankbezoeker Abraham Scheurkogel tot vast Proponent voor die gemeente benoemd, met bevoegdheid tot bediening der sacramenten, en met machtiging tevens, om bij ziekte of afwezigheid van Predikanten ook voor de Nederlandsche gemeente op te treden. (Zie Depok.)

Na de herstelling van het Nederlandsch gezag nam allengs het getal Evangeliedienaren in Indië, zoowel Predikanten als Zendelingen, toe. Ook werd te Batavia reeds spoedig de Roomsche eeredienst uitgeoefend. Ik vind opgeteekend, dat 5 Zendelingen, in Dec. 1818 te Batavia geland en zich begevende naar den Predikant, dezen niet thuis vonden en toen door den Pastoor ter maaltijd genoodigd werden. — In 1819 werd Ds. Roorda van Eysinga Predikant te Batavia. Deze werd in 1821 gevolgd door Ds. Lenting, die gedurende een reeks van jaren zoowel de Maleische als de Hollandsche gemeente bediende. Een jaar later overleed Ds. Ross.

Het Londensche Zendingsgenootschap, dat als tusschenpersoon reeds met Batavia in aanraking was gekomen, en dat, ongeveer in 1818, Java had doen bereizen door den uit Canton verdreven Zendeling Milne, ter verspreiding van Bijbels en traktaatjes

onder de Chineezen, begon in 1819 een Evangelisatie-arbeid onder hen, welke in stand bleef tot 1842. Het plaatste namelijk zijn Zendeling John Slater te Batavia. De Bataviasche Kerkeraad nam tegen deze Zending en in 't algemeen tegen alle Zending een beslist vijandige houding aan. Slater, die te voren te Malakka en te Canton Chineesch had geleerd en ook Riouw, Lingga en West-Borneo had bezocht ter verpreiding van Bijbels, had te Batavia weinig voorspoed. Een brand vernielde zijn voorraad boeken, welke geschat werd op 15.000 exemplaren. Ondersteund door enkele uit Malakka gezonden helpers, bouwde hij eenige scholen voor Chineesche kinderen, benevens een kapel, waarin hij in het Chineesch, Maleisch en Engelsch predikte.

Nadat in 1822 ook Zendeling Medhurst te Batavia geplaatst was, verliet Slater de Zending. Medhurst ontwikkelde een krachtige werkzaamheid onder de Chineezen en Inlanders, door prediking, onderwijs, schrijven, reizen enz. Hij trok zich ook het lot der gemeente te Depok aan en beraamde een Zending onder de Soendaneezen. Zelfs reisde hij meermalen naar Oost-Java en Bali. Zijne scholen werden in 1829 door 100 kinderen bezocht. Zijn Genootschap zond hem Zend. Young tot medearbeider, maar die schijnt slechts kort gebleven te zijn; verder had Medhurst een jaar lang hulp van den Amerikaanschen Zendeling Abeel, die zich op zijne reis naar China zoolang te Batavia ophield. Ook vormde Medhurst eenige geschikte helpers uit de Inlanders. In 1831 bouwde hij een nieuwe kapel en stichtte hij een kleine gemeente. Vergis ik mij niet, dan staat op de plaats van die kapel de tegenwoordige Engelsche kerk op Parapatan en is de Engelsche gemeente aldaar de voortzetting der gemeente van Medhurst. Het in de nabijheid staande Parapatan Weezen-gesticht heeft mede aan Medhurst zijn ontstaan te danken. Ten gevolge van den dood van Zend. Morrison werd Medhurst in 1835 naar China geroepen, van waar hij in 1838 te Batavia terugkeerde. Hij vond toen de scholen achteruitgegaan, hief ze op en opende in plaats daarvan een Opvoedingsgesticht, met 23 Chineesche jongelingen, terwijl zijne vrouw 12 Chineesche meisjes onderwees. Maar aan zijnen arbeid kwam nu spoedig een einde. In 1842 werd China voor de Zending opengesteld en nu ging Medhurst daarheen. Nog vele jaren na zijn vertrek werd zijn naam te Batavia met groote achting genoemd. Onder de leiding van Medhurst is de beroemde Gützlaff voorbereid tot zijn arbeid in China. Deze kwam te Batavia aan in 1826, met bestemming voor de Bataks, maar vatte na zijne ontmoeting met Medhurst genegenheid op voor den arbeid onder de Chineezen. Onder diens leiding leerde hij Chineesch, en vervolgens werd hij door het Nederl. Zendelinggenootschap gezonden naar de Chineezen op Riouw. Van daar vertrok hij weldra naar China, waar hij zijn eigenlijk arbeidsveld heeft gevonden. In zijn dagverhaal van 8 Maart 1827 vermeldt hij een treffende vrucht van de Evangelieprediking te Batavia. »Ik ontmoette« — zegt hij — »een Chineeschen koopman, die reeds lang den weg der zaligheid ernstig had gezocht. Hij riep overluid: Thans heb ik gevonden wat de rechtvaardigheid door Christus is. Mijne eigene gerechtigheid staat gelijk aan mijne eigene schaduw, welke mij nooit voor de stralen der heete middagzon kan beschutten. Christus' rechtvaardigheid is de schuilplaats, het dak, waaronder ik voor de hitte vlied.«

De waarneming van den dienst in de Luthersche gemeente na den dood van Ds. Schill door de Gereformeerde Predikanten, schijnt de aanleiding te zijn geweest, dat men sedert 1823 pogingen aanwendde tot vereeniging van de Luthersche met de Gereformeerde gemeente te Batavia. Eerst in 1854 kwam die vereeniging tot stand, ofschoon innerlijk het onderscheid reeds lang verdwenen was. Er werd nu bepaald, dat de naam der vereenigde Kerk zou luiden: »Evangelische Gemeente«. [1]) Had Daendels — gelijk boven gezegd is — in 1810 bepaald, dat te Batavia 6 Predikanten zouden zijn, namelijk 4 Gereformeerde en 2 Luthersche: in 1835 was dat besluit gewijzigd, en vastgesteld, dat er in Nederl. Indië zouden zijn 16 Predikanten, van welke 4 te Batavia zouden worden geplaatst, en wel 1 voor de Maleische en 3 voor de Hollandsche taal. Van deze 3 zou er 1 tot de Luther-

[1]) Kon. Besluit van 19 Aug. 1854.

sche Kerk moeten behooren. De Maleische gemeente was destijds nog wel van beteekenis. Volgens opgave van Ds. Lenting telde zij 1200 leden, en namen aan het Avondmaal gewoonlijk 300 hunner deel. In 1839 werd voor het laatst ten haren behoeve een eigen Predikant benoemd, namelijk Dr. W. R. Baron van Hoëvell. Niet lang daarna werd bepaald, dat voortaan de Predikanten gelijkelijk de Nederduitsche en Maleische gemeente zouden bedienen. Daar de meeste Predikanten het nauwelijks tot het middelmatige brengen in de kennis en het gebruik van het Maleisch, kan deze bepaling bezwaarlijk wijs worden genoemd.

Was de kerkeraad van Batavia tot hiertoe een veelbeteekenend college geweest, hij verloor die beteekenis in 1840, toen het »Bestuur over de Protestantsche Kerk in Nederl. Indië« in het leven werd geroepen. Een lid van den Raad van Ned. Indië of een ander hoofdambtenaar is daarvan president. Al de Predikanten van Batavia, benevens 3 notabelen, zijnde leden der gemeente, zijn daarvan leden. Van de Predikanten is één vice-president, één secretaris. Een bezoldigd adjunct-secretaris is aan dezen laatste toegevoegd. Uit een door dit Kerkbestuur voorgesteld drietal kiest en benoemt de Gouv.-Generaal bij vacature een ander lid. De leden zijn niet onderworpen aan periodieke aftreding. Dit Bestuur heeft de belangen te behartigen van alle Protestantsche gemeenten in Ned. Indië en heeft toezicht te houden op haar beheer, Predikanten, kerkeraden, enz. Alle kerkeraden correspondeeren met het Kerkbestuur en alleen dit correspondeert onmiddellijk met het Gouvernement. Het aantal Predikanten is sedert 1835 gedurig vermeerderd en bedraagt thans 39. [1]) Voor meer bijzonderheden omtrent inrichting enz. verwijzen we naar de »Verzameling der Verordeningen betreffende de Protestantsche Kerken in Ned.-Indië«, uitgegeven ter Landsdrukkerij te Batavia.

Over het Maleische gedeelte der Evangelische gemeente te Batavia heb ik weinig meer mede te deelen. In 1859 telde dat nog 1100 zielen, maar sedert werd het aantal leden steeds kleiner.

[1]) Ned. Zendingstijdschrift X bl. 102.

Volgens de laatste officieele opgave (over 1897) was het zielental geslonken tot 156 (waaronder 141 lidmaten), maar hierbij is in aanmerking te nemen, dat de gedoopten en de aangenomen lidmaten tegenwoordig worden ingeschreven in de registers der Europeesche gemeente. [1]) Als afzonderlijke Kerk is de Maleische gemeente te Batavia dus bezig te verdwijnen. Volgens het »Algemeen Verslag der Protestantsche Kerken in Ned.-Indië« over 1897 worden godsdienstoefeningen in de Maleische taal gehouden te Batavia door den Zend. Haag tweemaal 's weeks en den laatsten Zondag van de maand in Nieuwe Kerk (Pasarbaroe-kerk); door den Zend. Geissler elke week in het lokaal op Patekwan en om de 14 dagen in het Diaconie-gesticht. Tot voor enkele jaren hield een der Predikanten des Zondagsmorgens godsdienstoefening in het Maleisch in de Stadskerk.

2. *Zendeling-Werklieden. Genootschap van In- en Uitwendige Zending. Vereeniging tot bevordering van Maleische Christelijke lectuur. Java-Comité.*

We keeren terug tot den eigenlijken zendingsarbeid. Op Medhurst zijn, na een lange tusschenruimte, gevolgd de zoogenaamde »Zendeling-werklieden« of »Gosznersche mannen«. Ds. O. G. Heldring, te Hemmen, was opgetreden met een nieuw Evangelisatieplan voor Ned.-Indië. Al den omslag van Instituten ter opleiding van Zendelingen afkeurende en een bepaalde theoretische vorming overbodig achtende, wenschte hij een groot aantal Evangelieboden uit te zenden, die daar in eigen onderhoud zouden voorzien en in hun vrijen tijd het Evangelie zouden prediken. [2]) Een »Commissie Zendeling-werkman« werd in 1848 in 't leven geroepen, en nu wendde Heldring zich tot Goszner te Berlijn. Deze zocht voor hem een aantal Christelijke mannen, die daarop via Nederland de reis naar Indië aanvaardden. Op 5 Aug. 1851 kwam een drietal van zulke Zendelingen te Batavia aan, namelijk August en Adolf Mühlnickel en A. Zeese, maar de laatste

[1]) Ned. Zendingstijdschrift X, bl. 132.

[2]) Zie hierover de uitvoeriger mededeelingen in het Ned. Zendingstijdschrift V bl. 216.

keerde spoedig naar Europa terug. Even na en ten deele als gevolg van de komst dier mannen ontstond te Batavia in hetzelfde jaar het »Genootschap van In- en Uitwendige Zending«, welks Statuten men afgedrukt kan vinden in de »Vereeniging Christelijke Stemmen« van 1852, bl. 406. [1]) President was destijds H. van der Veer en secretaris E. W. King. Het Genootschap verklaarde o. a. »zich niet te zullen vereenigen met hen, die de waarachtige Godheid van onzen Heere Jezus Christus loochenen.« Langen tijd was dit Genootschap de band, die de geloovigen onder de Europeanen te Batavia verbond. Het heeft veel zegen verspreid en is nog steeds ten zegen. Uitnemende mannen hebben in het Bestuur zitting gehad. Behalve de reeds genoemde en nog te noemen personen, behoorde tot hen ook de Heer W. E. van Charante, wiens naam vermaard is onder de broederen. Vele jaren lang was hij voorzitter van het Genootschap en nam hij aan allen Christelijken arbeid te Batavia en in 't algemeen in Ned.-Indië deel, en te zamen met zijne voortreffelijke Echtgenoote maakte hij zijn huis tot een »Tehuis voor Zendelingen en Zendelingsgezinnen.« Zijn Echtgenoote ging voor enkele jaren heen naar het Vaderhuis, maar de Heer V. Charante zelf, nu te Depok woonachtig, blijft nog steeds deelnemen en een levendig belang stellen in allerlei zendingsarbeid.

Kort na het Genootschap, en niet buiten verband daarmede, werd in 1855 te Batavia opgericht de »Vereeniging tot bevordering van Maleische Christelijke lectuur.« Tot voor korten tijd werd de kern dezer nuttige Vereeniging gevormd door de Heeren W. H. Brouwer en J. L. Martens. De eerste, reeds in 1855 lid van het Bestuur, vervulde 25 jaren lang de functie van bibliothecaris, tot hij in 1897 overleed. De Heer Martens stond langen tijd aan het hoofd der Vereeniging, maar deed om hoogen leeftijd onlangs afstand van het presidium. Het doel der Vereeniging is, om eenvoudige Christelijke geschriften uit te geven in de Maleische taal. Haar catalogus bevat een lijst van 48 geschriften, die door haar zijn uitgegeven en bij haar verkrijgbaar zijn gesteld. Onder die 48 is menig geschrift, dat door den Heer Martens zelven is opgesteld of vertaald. Aan deze Vereeniging mag den lof niet onthouden worden, dat zij der Zending goede diensten bewezen heeft.

Genoemde Zendeling-werklieden kregen in 1852 versterking door de komst van den geordenden Candidaat Michaëlis, diens vrouw en twee Zendeling-zusters, die een ziekenhuis stichten zouden, maar tot dit laatste is het niet gekomen. Adolf Mühlnickel ging in 1853 naar Billiton, om daar een Evangelisatie te beginnen. Zijn broeder August ging tot de Engelsche gemeente over en opende met haren bijstand scholen voor de Inlandsche jeugd, en wel aan het Koningsplein, op Parapatan, op Kramat, op Djati, op Kĕbon-kalapa en elders. In 1855 ontvingen 260 kinderen van Inlanders en Chineezen op die scholen onderwijs. Daarenboven vond hij in den ruimen omtrek van Batavia een wijd arbeidsveld. Michaëlis nam de betrekking van Catechiseermeester bij de Evangelische gemeente te Batavia aan, ten behoeve der »Inlandsche aankomelingen,« maar ook hij werkte tevens als Zendeling onder de bevolking. Kort daarop werd Adolf Mühlnickel, die op Billiton niet blijven kon, overgeplaatst naar het landgoed Tjikoeja, op de grenzen van Bantam. We zullen later daarover nader te spreken hebben. Het werk te Batavia was niet ongezegend: op 8 Sept. 1855 mocht Aug. Mühlnickel den doop van 3 eerstelingen uit de Mohammedanen berichten, terwijl Michaëlis de bekeering van 3 meisjes mededeelen mocht. Een drietal nieuwe arbeiders kwam in deze dagen te Batavia aan, namelijk Weiss, Weber en Fauser. August Mühlnickel vestigde zich nu te Kampong Makasar, op 12 palen (4 uren) afstands van Batavia, aan den weg naar Buitenzorg. Daar was door het Genootschap een huis met bijbehoorend stuk grond aangekocht voor ƒ 12.000, waartoe de Gouv.-Generaal ƒ 500 had bijgedragen, en Mühlnickel zou daar nu een Christendorp stichten. De onderneming scheen te zullen gelukken, want op 23 Nov. 1856 kon hij er aan 12 bekeerlingen uit de Mohammedanen den Doop toedienen, nadat zij door Ds. Bierhaus waren onderzocht. Maar het was dezen Mühlnickel niet vergund lang te arbeiden; hij overleed

---

[1]) En in het Geill. Zendingsblad 1872, bl. 138.

op 28 Oct. 1859. Zijn broeder Adolf bracht hem mede grafwaarts en bleef sedert te Batavia wonen, waar hij een rijtuigverhuurderij opzette. Hij onttrok zich echter niet geheel aan de Evangelisatie. Des Zondags sprak hij voor den Engelschen Predikant tot de Maleische gemeente, behoorende tot de Anglicaansche Kerk. Van 1883—'89 was hij den Zendeling Huysing behulpzaam, en sprak hij des Zondags in de Kwitang-kerk tot diens Maleische gemeente. In 1889 ging hij te Buitenzorg wonen en nam daar rust, maar ook hier vond hij weldra zendingswerk. In 1891 nam hij een aanstelling aan tot godsdienstleeraar te Malang, waar hij nog eenige jaren arbeidde onder militairen, mingegoede Europeanen en Inlanders.

Na den dood van Aug. Mühlnickel ging het Evangelisatiewerk te Batavia achteruit. In de Mededeelingen van het Java-Comité van 1862 (bl. 25) klaagde een ongenoemd Zendeling, dat men nu, na 10 jaren arbeidens te Batavia, daar nog geen zendingspost, geen zendingskerk noch gemeenschap onder de gedoopten vond. Een paar kwijnende scholen: dat was alles wat men er had. De 40 leden, die tot het Genootschap van I. en U. Zending behoorden (door Aug. Mühlnickel en anderen gewonnen), vormden zelfs geen gemeente. Die ongenoemde meende, dat de resultaten van de vele uitgezonden Zendeling-werklieden, van wie trouwens een groot aantal uitgetreden was zonder een hand aan den ploeg te hebben geslagen, al zeer sober waren, en dat men met een paar geordende en bezoldigde Zendelingen een beter resultaat voor minder geld zou hebben verkregen. Er lag in deze beoordeeling zeker waarheid.

Aug. Mühlnickel was in den laatsten tijd ter zijde gestaan door Weiss, uitgezonden in 1855. Bij de inwijding der Nieuwe (of Haantjes-) kerk op Pasar-Baroe te Batavia (16 Sept. 1860), werden diens eerstelingen gedoopt, namelijk 2 Chineesche vrouwen, 1 Mohammedaan en 4 volwassen Maleische meisjes. Deze Weiss, de ontoereikendheid zijner ontwikkeling inziende (hij was kleermaker en oefende dat ambacht uit) vroeg en verkreeg van het Genootschap verlof (1861) om den cursus te Bazel te mogen gaan bijwonen. Ds. King (over wien later) trok zich intusschen de onverzorgde Christenen aan, terwijl een Inlandsche helper voorging in de godsdienstoefeningen. Doch lang behoefde zulks niet te duren. Het Java-Comité te Amsterdam, opgericht 19 Oct. 1854, had den geordenden Zendeling J. Beukhof (een man als door den boven geciteerden ongenoemden Zendeling was verlangd) naar Batavia gezonden (1861), om den arbeid aldaar op te nemen en voort te zetten. Beukhof, die zonder twijfel hier de rechte man op de rechte plaats was, deed zijn werk met grooten ijver, zich zoowel het lot van Europeanen als van Inlanders aantrekkende. Hij bleef echter te kort om veel vrucht te oogsten: in Sept. 1864 liet hij zich benoemen tot Zendelingleeraar te Depok en zoo verliet bij Batavia. Gedurende het laatste jaar van zijn arbeid aldaar doopte hij 31 personen en de gemeente (?) was onder zijne leiding goed vooruitgegaan. Toen hij op Goeden Vrijdag van gezegd jaar het Avondmaal bediende, was tot driemaal toe de tafel met lidmaten omzet. Geen wonder, dat men hem met leedwezen zag vertrekken.

Na Beukhofs heengaan werd de Maleische dienst gehouden door Michaëlis, maar nadat op 13 Juli 1865 Weiss teruggekomen was als geordend Zendeling van het Java-Comité, nam deze de leiding der Evangelisatie in handen. Zijne vrouw, met wie hij te Bazel gehuwd was, nam een werkzaam aandeel aan zijnen arbeid, en een onmiskenbare zegen rustte op hun werk. Met vreugde kon Mevr. Weiss berichten, dat ook al hunne bedienden uit vrije beweging om onderwijs in de Christelijke leer hadden gevraagd. Maar te midden van hun ijverig werken stierf dit uitstekend echtpaar op éénen dag aan de cholera (5 Sept. 1866). [1]) Op 13 November daaraanvolgende overleed de vrome Michaëlis aan dezelfde ziekte, en nu had het Genootschap voor zijn werk te Batavia alleen den Godsdienstonderwijzer Cornelis, een Indo-Europeaan, en de Inlandsche helpster Christina, uitnemende menschen en moedige getuigen, maar onvoldoende toegerust tot al wat hier te doen was.

Men kreeg nu te Batavia weer iets nieuws, maar uitloopende op een nieuwe

[1]) Zie over zijne levensgeschiedenis: Meded. Java-Comité 1867, bl. 5 en 33.

teleurstelling. Op 11 Nov. 1868 vertrok uit Nederland L. K. Harmsen, als nieuwe Zendeling van het Java-Comité. Na aanaankomst te Batavia werd hem, behalve de leiding van het zendingswerk, ook opgedragen de oprichting van een kweekschool tot vorming van Inlandsche helpers (evangelisten en onderwijzers), waartoe hij, als onderwijzer, juist de man was. De kweekschool kwam tot stand en werd reeds 24 Mei van genoemd jaar geopend met 15 leerlingen, welk getal klom tot 17. Zekere Pieter Jonathan, van Depok, was Harmsen bij zijn werk behulpzaam. Die school heeft echter slechts een kort bestaan gehad: Harmsen kreeg moeilijkheden met het Bestuur van het Genootschap van I. en U. Zending en dat ontsloeg hem in Febr. 1872 als Directeur, waarop hij meende nu ook zijn ontslag als Zendeling te moeten nemen. Wederom was Batavia zonder Zendeling; de genoemde kweekschool echter maakte plaats voor het Seminarie te Depok, waarover later.

Er werd in dezen tijd te Batavia, al was er geen Zendeling, veel zendingsijver ontwikkeld. Het Genootschap had eenige flinke helpers in dienst, en het ligt zeker niet aan hen, dat de resultaten van het werk niet grooter waren. Het eerst verdient genoemd te worden de reeds vermelde »meester« Cornelis, die sedert 1850 als Godsdienstonderwijzer en Evangelist daar werkzaam was en in toenemende mate goede diensten bewees. Hij overleed op 5 Mei 1880. Verder is te noemen Ma (moeder) Christina, een Inlandsche vrouw, die als Evangeliste en Diakones 25 jaren lang in dienst van het Genootschap arbeidde en in dien tijd 65 Inlandsche vrouwen op den Doop heeft voorbereid. Zij was een leerling van Zend. Hoezoo, die haar in 1853 te Samarang doopte. Zij overleed in het Armhuis te Batavia op 25 Jan. 1879 en ligt begraven op de begraafplaats voor Europeanen op Tanabang. Een derde helper was de Chineesche Evangelist Gan Koeï (Gang Kwee), die, voordeelige aanbiedingen, welke hem werden gedaan, versmadende, in eenvoudigheid levende, nú op zijne standplaats Batavia, dàn op zijne veelvuldige reizen, Christus predikte, vooral aan zijne volksgenooten. Hij heeft velen opgewekt den Heer te zoeken, en genoot algemeene achting. In 1873 keerde hij naar China terug; hij kwam later wel eens weêr op Java, maar slechts op bezoek. Behalve de genoemde had het Genootschap nog andere helpers in dienst, maar wij kunnen niet allen vermelden.

Als vrucht van dezen Evangelisatie-arbeid werden niet alleen op de hoofdplaats zielen toegebracht, maar ook in de Ommelanden, b.v. te Tjakoeng in 1869 en te Tanggĕran in 1871. Later zullen we meer daarvan zeggen. De toegebrachten werden in den regel gedoopt door Predikanten van de Evangelische gemeente; in dien tijd vooral door Ds. Bierhaus, een godvruchtig en hooggeacht leeraar. In 1864 werd in den kerkeraad vanwege het Genootschap van I. en U. Zending het voorstel gedaan, om ook Heidenen en Mohammedanen, door de Zendelingen gedoopt, na kennisgeving in te schrijven in de registers der Evangelische gemeente, en de kerkeraad vond dat goed. Later stelde de kerkeraad den eisch, in iedere doopsbediening vooraf gekend te worden, maar het Bestuur des Genootschaps oordeelde, dat op die wijze de Zending te zeer van de Kerk afhankelijk worden zou, en besloot toen, de Inlandsche Christenen tot een afzonderlijke gemeente te vereenigen. Dit geschiedde in 1870, in welk jaar 60 Inlanders vanwege het Genootschap werden gedoopt. De stichting van die gemeente schijnt echter een onvolkomen werk te zijn geweest, en het is vreemd, dat noch in de verslagen van het Java-Comité, noch in die van het Genootschap zelf het zielental is opgegeven. Ook is daarin nergens sprake van een kerkeraad. Wel leest men gedurig van doopsbedieningen, maar de gedoopten waren bijna uitsluitend vrouwen; en ook leest men van Avondmaalsbedieningen. Van de »Maleische gemeente« wordt wel in ieder verslag melding gemaakt, maar men krijgt den indruk, dat »gemeente« hier zooveel zeggen wil als: »min of meer vast gehoor«. Wellicht moet men de zaak zóó opvatten, dat de gedoopten meest vrouwen zijn; dat de mannen behooren tot de Evangelische (Hollandsche) gemeente; dat die vrouwen den Maleischen dienst van den Zendeling blijven bijwonen en dat aan de door hem bediende Avondmaalsvieringen ook hare mannen, zoo zij het verlangen, worden

toegelaten. Onder de leerlingen der Zendingsschool van het Genootschap zijn geen Christen-kinderen; deze bezoeken wellicht de Hollandsche school, en dan zou ook daaruit blijken, dat onze veronderstelling juist is, namelijk dat de dusgenaamde »gemeente« geen eigenlijke gemeente is, maar een groep van hoorders, uitsluitend of voornamelijk uit vrouwen bestaande. Anders is de zaak gelegen op Patekwan, waarover straks. De lagere school, die geruimen tijd gesloten was geweest, werd in 1873 heropend en gesteld onder leiding van zekeren Matakoly. Zij telde reeds dadelijk 40 Chineesche leerlingen, maar uit gebrek aan geld werd zij in 1875 weder gesloten.

Het verlies van de mannen, die hier het werk moesten leiden, had noodzakelijk achteruitgang ten gevolge. Een herleving kwam er in den arbeid van het Genootschap na de komst en door den Zendeling P. B. Haag. Deze, uitgezonden door het Java-Comité, arriveerde 22 Juli 1876 te Batavia. Hij was eigenlijk bestemd voor de militairen, die aan den Atjeh-oorlog deelnamen, maar was voor allerlei werk te Batavia zóó noodig, dat men hem voor dat werk vroeg en verkreeg. Achtereenvolgens werden door hem allerlei werkzaamheden op touw gezet. De Inlandsche school werd heropend met 12 jongens, welk getal spoedig klom, tot 70 toe. Een vaste Maleische godsdienstoefening werd ingesteld, zoowel in de Zendelingswoning als in de Pasarbaroe-kerk, 2 of 3 maal per week. De sacramenten werden geregeld bediend. Namen aan de Avondmaalsviering in 1879 slechts 18 personen deel, in 1883 zaten reeds 90 »leden« aan. Andere werkzaamheden werden mede ter hand genomen. In 1884 werd Haags werk aldus omschreven: Evangelieverkondiging, Bijbellezing, Catechisatie, Zondagsschool (voor Europeesche kinderen), huis- en ziekenbezoek, bezoek in het hospitaal en in de gevangenis. In 1886 verrichtte hij het volgende werk: 104 malen het Evangelie verkondigd in het Maleisch, in de Pasarbaroe-kerk; 4 maal het Avondmaal bediend; elken Donderdagavond Bijbellezing gehouden ten zijnen huize in het Hollandsch; elken Zaterdagavond een Maleische godsdienstoefening gehouden in de benedenstad, voor de Chineezen; een Maleische dagschool bestuurd, die bezocht werd door 70 leerlingen (34 Inlanders, 36 Chineezen), met bijstand van 2 helpers; een Zondagsschool met 200 kinderen van Europeesche afkomst geleid; de Civiele en Militaire gevangenis en het Militair hospitaal geregeld bezocht en van Christelijke lectuur voorzien; de colportage van den Bijbel dagelijks behartigd door het laten rondrijden van een Bijbelkar. Zóó onverdroten arbeidende, is deze eenvoudige, ongeletterde Zendeling een geacht man geworden, die den lof, meermalen over hem geuit, ten volle verdient. Trouw en krachtig werd hij ter zijde gestaan door zijne vrouw, de weduwe van den Zendeling Klaassen (dien we later op Halmahera zullen ontmoeten), tot zij op 26 Oct. 1887 door den dood werd weggenomen. Haag hertrouwde in Maart 1890 met Mej. Idzerda.

Op de beschreven wijze arbeidde Haag jaar in jaar uit. Van zijn werk ging niets af, maar er kwam wel bij. Zoo had hij een belangrijk aandeel in de oprichting eener Vereeniging »tot stichting en instandhouding van scholen met den Bijbel« te Batavia, in 1887; zoo ook in de stichting van een »Tehuis voor Militairen« aldaar, in 1890; en voorts riep hij in het leven een »Liefdadigheidsfonds tot ondersteuning van behoeftige Christenen«. Al die nuttige zaken gaven vermeerdering van werk, en het Java-Comité mocht terecht van zijn »omvangrijken arbeid« gewagen. Intusschen, het Comité begon allengs in te zien, dat Haag geen eigenlijk »zendingswerk« deed, maar opging in allerlei bezigheid, die ligt op 't gebied der »Inwendige Zending.« Het noemde in de verslagen der laatste jaren zijn arbeid gedurig een »werken onder de Indo-Europeanen.« Eens werd de wensch geuit, dat Haags werk onder de militairen mocht worden overgenomen door de »Vereeniging voor Evangelisatie onder de militairen in Indië,« maar deze was daartoe niet bij machte. Ten slotte werd de volgende maatregel genomen: het Java-Comité, dat tot hiertoe een zijtak was van de »Vereeniging tot verbreiding der waarheid« te Amsterdam, en tevens een afdeeling van het »Genootschap van In- en Uitw. Zending« te Batavia, maakte zich van beide corporaties los en trad zelfstandig op. En nu kon ook de vraag, die reeds lang was

overwogen: »of het wel op den weg eener Zendingsvereeniging ligt, te evangeliseeren onder hen, die tot de Protestantsche Kerk behooren,« worden opgelost, wat bezwaarlijk ging, zoolang het Comité een afdeeling was van gezegd Genootschap. Die vraag werd ontkennend beantwoord, en pogingen werden aangewend, om Haag met zijn werk onder de Indische Kerk te brengen. De kerkeraad der Evangelische gemeente te Batavia schonk zijne medewerking, en in 1898 werd Haag door den Gouv.-Generaal benoemd tot Godsdienstleeraar op den voet van het Kon. Besluit van 28 Mei 1889, bedoelende »voorziening in de godsdienstige behoeften van de minder gegoede leden der Christelijke gemeenten en van de militairen in de garnizoenen.« Zoo hield Haag dan op, Zendeling van het Java-Comité te zijn, maar werd ook het bewijs geleverd voor het boven uitgesproken vermoeden, dat, ofschoon er in de verslagen van »gemeente« gesproken werd, er in den grond geen zelfstandige gemeente door het Genootschap en het Java-Comité is gevormd. Men mag verwachten, dat het beschreven Evangelisatiewerk door de Indische Kerk zal worden in stand gehouden, maar moet betreuren, dat door den jarenlangen en overigens zeer belangrijken arbeid van Haag het eigenlijk zendingswerk onder de Inlandsche bevolking van Batavia niet verder is gebracht dan het bij zijn komst was. Maar wat hij deed, kon hij toch niet nalaten.

Een niet onbelangrijke gebeurtenis willen we ten slotte vermelden, namelijk dat Haag in 1884 tot zijn werkkring mocht toevoegen een kleine Chineesche gemeente te Patekwan, een buurt in de oude stad Batavia. Deze gemeente behoort tot die, welke gesticht zijn door Mr. F. L. Anthing, over wien we later zullen spreken. Een lokaal werd daar gebouwd en op 22 Juli 1888 ingewijd in tegenwoordigheid van 60 personen. Bij die gelegenheid kreeg deze gemeente ook een kerkeraad, door de benoeming van 2 Chineesche Christenen tot ouderling en 2 andere tot diaken. In 1891 kreeg deze gemeente een eigen Zendeling in G. A. W. Geissler, zoon van den bekenden Zendeling op Nieuw-Guinea. Na door het Java-Comité afgevaardigd te zijn, vertrok hij met Zend. H. Dekker, gehuwd naar Batavia, waar het gezelschap half Augustus aankwam. Geissler was voor Sumatra bestemd, maar bleef voorloopig te Batavia en belastte zich met de gemeente op Patekwan. Hij betrok een huis in de nabijheid en hield in het lokaal geregeld godsdienstoefening voor »luisterende« hoorders. Leeraar en gemeente bevielen elkander zoo goed, dat de laatste naar Nederland schreef om den eersten te mogen behouden, en het Java-Comité stond zulks toe. Het werk te Batavia is niet gemakkelijk; ook Geissler heeft dat tot dusver ondervonden, maar hij ging met volharding voort, bijgestaan door zijne lichamelijk zwakke, maar geestelijk sterke vrouw, en door een der ouderlingen, Gow Kho, die zoowel in het Chineesch als in het Maleisch kan prediken. Zijne gemeente bestaat thans uit ruim 40 leden; twee-derde daarvan zijn Chineezen en een-derde Inlanders. [1]) Alle middelen die kunnen strekken om de kennis van het Evangelie te verbreiden, worden op dezen post aangewend: prediking, school, verspreiding van Christelijke lectuur, vertooning van het sciopticon, huisbezoek, enz. Zuster Geissler verzamelde eenige vrouwelijke leden der gemeente tot een Naaikrans, houdt een Fröbelschool en bezoekt de Chineesche vrouwen en meisjes met Mevr. Senn v. Bazel. Ook hebben zij een aantal pleegkinderen in huis genomen, om die aan het verleidelijk leven in de kampoeng te onttrekken, en een Christelijke opvoeding te geven. Twee gewone scholen met te zamen p. m. 40 leerlingen, één op Patekwan en één in Gang Chassé (waar de Zendeling woont) staan onder leiding van de onderwijzers Josephus Pelupessy en Daniël Pasanea, terwijl twee Zondagsscholen te zamen ruim 50 leerlingen tellen. Een jeugdig Depokker, die zijn opleiding op het Seminarie ontving, is thans tot helper aangesteld. Het is zeer te hopen, dat deze gemeente zich kan handhaven en dat van haar kracht mag uitgaan onder de 30.000 Chineezen en 80.000 Inlanders, die te Batavia nog in hun Heidendom en Mohammedanisme voortleven.

---

[1]) Bij beschikking van 2 Sept. 1899 is de „Evangelische Chineesche Gemeente tot uitbreiding van Gods Koninkrijk" op Patekwan door de Regeering als rechtspersoon erkend. De Statuten zijn afgedrukt in het Geïll. Zendingsblad van Mei—Juni 1900.

3. *(Christelijke) Gereformeerde Kerk.*

In 1873 zond ook de Chr. Geref. Kerk een Zendeling naar Batavia; dat was E. Haan. Toen deze in 1883 naar Nederland terugkeerde, werd hij opgevolgd door D. Huysing. Niet ten onrechte werd in de »Macedoniër« van 1888, bl. 30, van deze mannen, evenals van den Zendeling van het Java-Comité, gezegd: »Zij wijden veel meer kracht aan hen, die reeds uitwendig tot de Christelijke Kerk vergaderd zijn, dan aan hen, die nog als Heidenen en Mohammedanen daarbuiten staan.« Zulks was niet het eigenlijke doel. Integendeel; er was bij de uitzending uitdrukkelijk bepaald, dat Haan zou arbeiden onder de Inlandsche bevolking te Batavia[1]); maar na $1^1/_2$ jaar aldaar geweest te zijn verklaarde hij, dat Batavia als post om onder de Inlanders te werken geheel ongeschikt, doch als uitgangspunt voor de Gereform. Zending in Indië, vooral met het oog op de toekomst, aan te bevelen was. Inmiddels had hij aansluiting gevonden bij eenige Europeanen en Indo-Europeanen en begon met dezen godsdienstoefening te houden in het Hollandsch. Uit dien kring ontstond weldra de Chr. Geref. Zendingsgemeente, en Haan, ofschoon in naam Zendeling, was feitelijk Predikant van die gemeente, en hare verzorging was nu zijn voornaamste werk. De Kerk berustte in dezen loop der dingen, doch beval hem in 1875 aan, het eigenlijke doel van zijne uitzending niet uit het oog te verliezen. Dat hebben hij en zijn opvolger ook niet gedaan, maar hoofddoel was nu geworden de opbouwing der gestichte gemeente; ondergeschikt daaraan de Evangelisatie onder de niet-christenen, maar uit het oog verloren werd deze geenszins. In 1877 mocht Haan voor het eerst een Mohammedaansche vrouw doopen en sedert werden andere Maleischsprekenden tot de gemeente toegedaan. Naast den Hollandschen werd nu een Maleische dienst ingesteld ten behoeve van Inlanders en Europeesche afstammelingen, die zich van de Maleische taal bedienen. Sedert is de éene gemeente verdeeld in twee afdeelingen: een Hollandsche en een Maleische afdeeling. De eenheid bestaat hier natuurlijk meer in naam, want niet alleen wordt voor elke afdeeling afzonderlijk godsdienstoefening gehouden, maar ook het Avondmaal wordt aan iedere afdeeling afzonderlijk bediend. De Maleische godsdienstoefening wordt des Zondags in den namiddag gehouden en gewoonlijk werd die door een helper geleid; boven is reeds gezegd, dat Huysing van 1883—'89 daarvoor de hulp had van Mühlnickel.

In 1891 bevond Ds. Lion Cachet zich te Batavia als afgevaardigde van de Ned. Ger. Zendingsvereeniging en van de Synode der Ned. Geref. Kerken, om een onderzoek in te stellen naar den stand van het zendingswerk op Midden-Java. Zijne bevindingen beschreef hij uitvoerig in een boek, getiteld: »Een jaar op reis in dienst der Zending«, en verschenen in 1896. Aangaande den toestand der Chr. Ger. Zendingsgemeente te Batavia vernemen we uit zijne mededeelingen het volgende: de gemeente had zich zeer uitgebreid en telde thans 350 leden, waaronder 94 kinderen, met een Maleisch sprekend gedeelte van bijna 60 leden, insluitende 14 kinderen. De gemeente is in het bezit van een eigen pastorie en een schoone kerk, staande op Kwitang. De godsdienstoefeningen op Zondagmorgen, gehouden in de Nederl. taal, werden gemiddeld door ruim 100 personen bijgewoond. In verband met de gemeente werd allerlei Christelijke arbeid behartigd. Zoo bestond er een Vereeniging voor Christel. Bewaar- en Zondagsscholen, van welke twee Fröbelscholen, de eene op Kwitang, de andere te Meester-Cornelis, uitgingen. De eerste telde bijna 100, de andere ongeveer 20 leerlingen. In verschillende wijken hield die Vereeniging 8 Zondagsscholen, die te samen 250 leerlingen telden. Verder was er een Dorcas-Vereeniging, die 3 Naaischolen had ge-

[1]) Het oorspronkelijke doel echter was niet Batavia, maar het eiland Engano, waarover destijds nog al eens geschreven werd en waarop Ds. King, naar ik meen, de Zendings-Commissie der Chr. Ger. Kerk gewezen had. De eerste Zendeling zou zich voorloopig te Batavia vestigen, onder de Inlandsche bevolking aldaar, en den Evangeliearbeid beginnen, om van daar uit rond te zien, lettende op de wenken des Heeren. Onder alles zou het oog gevestigd moeten blijven op Engano. (Lion Cachet, Een jaar op reis, bl 135.) Daar „Kerkstichting" weldra de plaats van „Zending" innam, werd aan de naaktloopende Enganeezen verder niet gedacht.

sticht met 90 leerlingen, een Mannenvereeniging, een Vrouwenvereeniging, twee Knapenvereenigingen, een Militairenvereeniging, een Leesgezelschap en een Zaterdagavond-biduur. Al dat genoemde was uit (en ten behoeve van) de Europeanen en hunne afstammelingen. Het Maleisch-sprekend gedeelte der gemeente vergaderde in het kerkgebouw des Zondagsmiddags om $4^1/_2$ uur, onder leiding van een Christen-Ambonnees. De opkomst bedroeg gemiddeld 30—50 personen. Des Donderdags werd ook voor dat gedeelte een samenkomst gehouden, onder leiding van een Christen-Javaan; dan kwamen 10—25 personen op. Voor de kinderen van dit deel der gemeente en voor nietchristenkinderen werd in de week iederen morgen onderwijs gegeven in de gewone vakken der lagere school. Deze school werd bezocht door 6 kinderen van Christenen, 18 kinderen van Mohammedanen en 66 kinderen van Chineezen. De Inspector merkt in zijn bericht op, dat het bepaaldelijk door de school is, dat deze gemeente niet buiten de zending staat. Tegenwoordig is het getal leerlingen wel dubbel zoo groot.

Zonder twijfel heeft het optreden der Chr. Gereformeerden te Batavia een resultaat van beteekenis gehad. De toestand in de Staatskerk was reeds lang treurig; na het vertrek van Ds. J. A. Schuurman Johz. kon men er van de kansels lang niet altijd het Evangelie hooren; daarbij ging er van deze Kerk geen kracht uit en van gemeentelijk leven was geen spoor te vinden. Reeds Haan trok vele ernstige gemoederen tot zich, maar vooral aan den arbeid van den begaafden Huysing — daarbij een zeer aangenaam man in den omgang en in de eerste jaren volstrekt niet streng kerkelijk — is het toe te schrijven, dat het optreden der Gereformeerden met zulk een voorspoed bekroond is geworden. Dat echter hun optreden niet alleen »succes« heeft gehad, maar ook een grooten zegen heeft gesticht, daaraan valt niet te twijfelen. De gemeente is sedert kort opgenomen in het verband der Gereformeerde Kerken in Nederland. Met leeraars aan het hoofd, die niet alleen zuiver profeteeren, maar ook in de liefde wandelen, kan zij wel in groei en bloei toenemen. Sedert kort is Ds. Huysing vervangen door den predikant D. J. B. Wyers, die, blijkens zijne artikelen in de bladen, »hoog-kerkelijk« is. Was zijn voorganger reeds begonnen zich van Zendelingen en Christelijke werkzaamheden, die niet van de Ger. Kerk uitgaan, te isoleeren, deze »missionaire predikant« heeft tegen de Zending van Vereenigingen uitgaande positie genomen.[1]) Of dit nu de rechte wijze is, om op het gelegde fondament voort te bouwen, zal de tijd leeren.

Maar we moeten nog eens omzien naar het »Maleische« deel der gemeente. Wie zijn de leden en van waar zijn ze gekomen? Dat is moeilijk te zeggen, daar het ons aan gegevens ontbreekt. Vergeefs doorzoekt men de tijdschriften der Geref. Zending (De Heidenbode en Het Mosterdzaad) om opheldering. Zend. De Haan moest in zijn overzicht, uitgebracht op de Zendings-Conferentie te Batavia en Depok in 1898, verklaren, niets van de Maleische afdeeling der gemeente op Kwitang te kunnen mededeelen, en ik moet, na vruchteloos geïnformeerd te hebben, hetzelfde zeggen. In een vroeger overzicht waagde De Haan de onderstelling, dat het Maleische gedeelte hoofdzakelijk uit vrouwen bestaat, op dezelfde wijze als de »gemeente«, die door Zend. Haag te Batavia is verzameld. Is dat zoo, dan zullen die vrouwen wellicht de echtgenooten zijn van leden der Hollandsche afdeeling. Het mannelijk gedeelte der Maleische afdeeling zal wel het kleinste zijn, en bestaat waarschijnlijk uit Christenen van elders, die zich bij de gemeente aansloten, en enkelen, die uit de Bataviasche bevolking toetraden. Nooit heb ik vernomen, dat de Gereformeerden evangeliseerend optreden onder de Inlandsche bevolking te Batavia, en daarom acht ik, dat de onderstelling van Zend. De Haan, die te Buitenzorg woont en Batavia kent, aannemelijk is. Krachtens Synodaal besluit zijn de Geref. gemeenten van Batavia en Soerabaja nu losgemaakt van den dienst der Zending. Het zijn dus geen zendingsposten meer, en zij komen dan ook niet voor op de lijst van zendingsposten, geplaatst in de Heidenbode van September 1898. Voorshands heeft de

[1]) Zie b.v. eenige stukken van hem in „Hollands Kerkblad" van 1900, onder het opschrift: „Toestanden die niet bestendigd mogen".

gemeente te Batavia misschien met zichzelve te veel te doen, om met kracht evangeliseerend op te treden; het is haar blijkbaar meer te doen om de Europeanen dan om de Mohammedaansche Inlanders en de Heidensche Chineezen.

4. *De Rehoboth-Zending.*

Een aardig kerkje in Gothischen stijl, staande ter zijde van den Grooten Postweg te Meester-Cornelis, nabij Batavia, herinnert aan een man vol geloof en liefde, die hier heeft geleefd en gearbeid, ter zijde gestaan door zijne voortreffelijke vrouw. Die man was E. W. King. Geboren te Padang in 1824, ontving hij het eerste schoolonderwijs van Zend. Medhurst te Batavia. In 1839 werd hij ter opvoeding naar Nederland gezonden. Als 19-jarig jongeling keerde hij te Batavia terug en werd daar bediende op een handelskantoor. Na in 1850 tot bekeering gekomen te zijn, begon hij in zijnen kring en ook in het hospitaal van den Heiland te getuigen. Hij had een belangrijk aandeel in de stichting van het Genootschap voor In- en Uitw. Zending in 1851, werd tot secretaris van het Bestuur gekozen en bekleedde die functie tot 1857. Een of twee jaren vroeger stichtte hij te Batavia de Christelijke Ambachtsschool voor heele en halve weezen van Europeanen. Ook ving hij (op 1 Nov. 1855) de uitgave aan van een Christelijk maandblad, »De Opwekker« genaamd, welk blad tegenwoordig het orgaan is van den Ned.-Indischen Zendingsbond. In 1857, alzoo op een leeftijd van 33 jaren, vertrok King over Nederland naar Schotland, waar hij zich aan de Hoogeschool der Vrije Kerk ging bekwamen tot het leeraarsambt. Na in '60 gereed te zijn gekomen, trad hij in het huwelijk met eene Schotsche dame, en nam de terugreis naar Batavia aan. Terstond vroeg hij nu aan de Regeering om toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk als leeraar van de Vrije Schotsche Kerk, en ontving die bij besluit van 20 Sept. 1861. Op 25 November d. a. v. bediende hij voor het eerst den Doop, en wel aan 2 Chineesche leerlingen van den Hulpzendeling Gan Koeï. Kort daarop vestigde hij zich te Meester-Cornelis, verzamelde daar een kleine gemeente uit de Inlanders en stichtte er het bovengenoemde bedehuis, de »Rehoboth-Kerk«. Bij die gemeente sloten zich een aantal Europeanen aan,[1]) zoodat zij nu kwam te bestaan uit eene Inlandsche en een Europeesche afdeeling. Met beide afdeelingen werd (natuurlijk) afzonderlijk godsdienstoefening gehouden. Aan de gemeente werd verbonden een school voor de Inlandsche en Chineesche jeugd; deze school werd geopend in 1865 en had in '73 een getal van 50 leerlingen. Ook de Europeesche jeugd woog King zwaar op het hart, en in '66 besloot hij, met goedvinden van den kerkeraad, een toevluchtsoord te openen voor heele en halve weezen van Europeanen. Op 3 Mei van dat jaar werden 8 kinderen als eerste verpleegden opgenomen. Dit toevluchtsoord ontving den naam van »Rehoboth-Asyl«. King ondernam dezen arbeid zonder geld, en verbond zich, om alleen met die middelen te werken, welke hem, in antwoord op zijne gebeden, door den Heer zouden worden toegezonden. Het aantal kinderen, in dit Asyl opgenomen, nam aanhoudend toe, en steeg zelfs tot 35. Het Asyl werkte uitnemend, maar legde aan dit echtpaar vol toewijding zorgen op de schouders, die voor hen op den duur te zwaar waren, terwijl de middelen niet toelieten een flink personeel aan te stellen. Wij hebben echter nog niet al den arbeid van King genoemd. Hij bezocht ook geregeld wekelijks de gevangenis voor Europeanen en het hospitaal. Verder riep hij een commissie voor Bijbel- en Tractaatverspreiding in het leven, en eindelijk stichtte hij een drukkerij, de »Rehoboth-Zendingpers« geheeten, welke hem veel zorg en tijd kostte. Al zijn gemeente-, Evangelisatie-, opvoedings-, school- en bezoekwerk hield hem den geheelen dag bezig; op ieder der verpleegden werd door hem zorgvuldig gelet en hij hield een wakend oog op allen, die hem waren toevertrouwd. En als dan de nacht gedaald was, wachtte hem zijn schrijfwerk, want King schreef veel, en dat niet alleen voor zijn »Opwekker«. Het gevolg van dat late arbeiden was: slapelooze nachten. Toen besloot hij de zaak eens om te keeren: hij ging nu tijdig ter ruste, maar stond om 3 of 4

[1]) Volgens de Meded. van het Java-Comité 1866, bl. 15, waren er 47.

uur op en zette zich aan den arbeid. Zijn anders sterk gestel kon deze levenswijze niet uithouden: na 15 jaren van ingespannen werken kon hij niet meer. Een zeereis naar de Molukken bracht geen verbetering, en . . . op 1 Aug. 1876 moest hij zijn werk opgeven en vertrok hij met zijn gezin naar Europa.

Het lag voor de hand, dat Ds. King, toen hij voelde zijn werk te zullen moeten staken, trachtte het in andere handen over te geven. Zend. Haan, van de Chr. Gereformeerden, was plaatselijk — en misschien ook geestelijk — het dichtst bij. Deze was evenwel niet genegen Kings Asyl enz over te nemen. De weeskinderen gingen nu voor een deel naar het Landbouwgesticht te Depok en voor de rest werden zij bij families geplaatst; de werkzaamheden in het hospitaal en in de gevangenis werden door Zend. Haan overgenomen; de godsdienstoefeningen werden voorloopig geleid door Zend. V. d. Linden, van de Nederl. Zendingsvereeniging, en anderen, en later opgeheven; de drukkerij ging over in handen van laatstgenoemden Zendeling en werd overgebracht naar Buitenzorg. Nadat Ds. King in Nederland aangekomen en voldoende hersteld was, nam hij een beroep aan bij de Chr. Geref. gemeente te Tilburg, waarna hij tot de Zendingscommissie van de Chr. Ger. Kerk het verzoek richtte, de Rehoboth-kerk van hem over te nemen en te Meester-Cornelis een begaafd en wakker Predikant te plaatsen. Die Commissie was daartoe wel bereid, maar kon niemand vinden. Daarop wendde Ds. King zich tot de Ned. Zendingsvereeniging en vroeg aan deze, den post Meester-Cornelis over te nemen, maar daar het Bestuur geen Zendeling beschikbaar had, kon aan het verzoek niet worden voldaan. Wat Ds. King had bijeenverzameld loste zich allengs op; het lieve kerkje stond lang ongebruikt en geraakte in verval; een deel van de Europeesche afdeeling der gemeente echter sloot zich aan bij de Chr. Ger. gemeente te Batavia. We zullen later zien, dat nu sedert 1886 toch een Zendeling der Ned. Zendingsvereeniging te Meester-Cornelis gevestigd is. Hij moest echter ter plaatse van meet aan beginnen en had zelfs in de eerste jaren het kerkje niet tot zijn dienst, daar dit voor 10 cents per jaar in huur was afgestaan aan de Chr. Ger. gemeente, die er echter niet in liet prediken. [1]) Sedert korten tijd kwam hierin verandering: ten gevolge eener beschikking van de Weduwe en hare beide dochters behoort nu het kerkje voor $^{12}/_{16}$ aan genoemde Vereeniging; drie harer zonen schonken hun aandeel aan de Geref. gemeente, en zoodoende is deze nu eigenares van $^{3}/_{16}$; het resteerende $^{1}/_{16}$ behoort aan geen van beide partijen. Ten opzichte van het gezamenlijk gebruik hebben de Zendingsvereeniging en de Ger. Kerk zekere regeling getroffen.

Ds. King diende zijne gemeente te Tilburg nog eenige jaren en overleed daar op 15 April 1884.

We zouden nu moeten spreken over de zendingswerkzaamheid van Mr. F. L. Anthing, maar aangezien de door hem verzorgde en gestichte gemeenten thans behooren tot het arbeidsveld der Ned. Zendingsvereeniging, stellen wij de bespreking uit tot de behandeling van dat arbeidsveld. We komen dus nog in de Ommelanden van Batavia terug; ook om Toegoe.

II.

Depok met Toegoe.

1. *Depok.*

A. De Christengemeente.

Over de ligging van Depok en het ontstaan der gemeente aldaar is gesproken in de Inleiding (bl. 14). In den eersten tijd van het bestaan dezer gemeente togen de Christenen naar Batavia (p. m. 6 uren ver), ter bijwoning der godsdienstoefening in de Maleische gemeente, terwijl om de 3 tot 6 maanden een Predikant, bij die gemeente staande, voor een dag naar Depok ging ter bediening der sacramenten en ter aanneming van lidmaten. Het eerste kerkje, dat wel van bamboe zal zijn geweest, werd in 1790 vervangen door een gebouw van steen. Nadat dit in 1836 (waarschijnlijk door een aardbeving)

---

[1]) „Zend. Huysing catechiseert er nu en dan nog in." H. Dijkstra, Ned. Zendingstijdschrift 1896, bl. 289.

was ingestort, behielp men zich eerst in een bamboezen hulpkerk, tot het flinke steenen kerkgebouw werd gesticht, waarin de gemeente nu nog samenkomt.

In 1818 werd Abraham Scheurkogel benoemd tot »vast proponent« bij de Maleische gemeente te Batavia, Depok en Toegoe. Over zijn arbeid te Depok zijn mij geen bijzonderheden bekend. Naar het schijnt keerde hij in 1822 naar Nederland terug. Hij werd te Depok opgevolgd door J. Akersloot, Zendeling van het Ned. Zendelinggenootschap en uitgezonden in 1820. Deze stond eerst te Kaibobo, op Ceram, daarna te Malakka, en werd in 1825 te Depok geplaatst. Ernstig krank ging hij in Febr. 1830 naar Batavia, waar hij den 26sten dier maand overleed. Ds. Lenting getuigde van hem, dat hij voor zijne bediening volkomen berekend, zeer kundig in de Maleische taal en vol ijver in zijn werk was. De gemeente doorleefde nu weer 4 herderlooze jaren en het was in dien tijd, dat de ijverige Medhurst haar nu en dan kwam bezoeken, ter voorziening in hare geestelijke behoeften.

De vacature werd pas vervuld in 1834. In dat jaar namelijk werd de Zendeling H. Wentink, van het Nederl. Zendelinggenootschap, door het Medewerkend Genootschap te Batavia van Riouw geroepen en te Depok geplaatst. Het Zendelinggenootschap was eerst door die handeling weinig gesticht, maar berustte er in, en bepaalde, dat Depok voortaan een post van het Genootschap zou zijn. De kosten kwamen evenwel ten laste van het Gouvernement, dat aan Wentink uitkeerde de maandelijksche toelage van *f* 150.—, eerst voor Toegoe uitgetrokken (zie aldaar), vermeerderd met *f* 50.— van de subsidie van *f* 150.—, die vroeger voor Depok toegestaan was. Op Wentink rustte nu evenwel de verplichting, bij Depok ook Toegoe waar te nemen. Toegoe werd dus zooveel als een filiaal van Depok, en is dat gebleven tot op dezen dag.

Wentink vond bij zijne komst te Depok »een ellendig woonhuis, een armhartige school en een weinig beteekenend onderwijzer; eenige onverschillige Christenen, doch ook, tot zijne blijdschap, groote kampongs met Maleiers, waarbij hij wel eenig werk dacht te vinden.« Hij had doorgaans 80 hoorders in de kerk, terwijl de school 52 leerlingen telde. Spoedig luidden zijne berichten gunstiger. In Jan. 1837 telde de gemeente 225 zielen. Wentink had doopboeken aangelegd, en daartoe de geboortedagen uit Portugeesche en Hollandsche doopboeken bijeengezocht. Er was dus nu orde gekomen. De school telde thans 60 leerlingen; 30 jonge menschen werden voorbereid tot het doen van belijdenis, en van de 92 lidmaten namen 65 deel aan het Avondmaal. Het getal hoorders was klimmende. De zonde der hoererij, zoo algemeen in Indië, bestond te Depok niet; slechts één man leefde daar buiten het huwelijk met een Mohammedaansche vrouw, maar hij was reeds van plan haar te huwen. Volgens Wentinks bevinding bij nader onderzoek was godsvrucht te Depok niet onbekend. Veel ongunstiger luidde weer zijn rapport het volgende jaar: hij kon nu slechts van ééne oude vrouw zeggen, dat zij God vreesde. »Gods straffende hand scheen op deze diepgezonken menschen te liggen. De schoolmeester, die pas vrouw, kinderen en vrouwsmoeder verloren had, leefde weer in ontucht. De geheele gemeente sterft eigenlijk uit; die leven, zijn luiaards.« Er heerschte destijds te Depok een epidemie en Wentink was blijkbaar in een pessimistische stemming.

Ons bleek zooeven, dat Wentink werk hoopte te vinden in de omliggende kampongs. Op en nabij het land Depok woonden namelijk vele Mohammedaansche Inlanders, behoorende tot de bevolking der streek. Hij wilde voor hen een school openen, maar dat werd door zijn Genootschap afgekeurd, »als strijdig met den geest der Indische Regeering om op de Mohammedanen opzettelijk te werken.« Dit moet zeker wel in aanmerking genomen worden bij de beoordeeling van het merkwaardige feit, onlangs door N. Graafland (die van de geschiedenis en den toestand dezer Christengemeente een nauwkeurige studie heeft gemaakt) geconstateerd, dat tot heden te Depok »geen enkele overgang van den Islam tot het Christendom heeft plaats gehad.« [1]) En dan is er nog iets, dat hierbij in aanmerking genomen moet

[1]) N. Graafland, Depok. (Eene ethnographische studie.) Meded. van wege het Ned. Zendelinggen. XXXV bl. 1. De Heer Graafland, Oud-Zendeling, bracht de laatste jaren zijns levens te Depok door.

worden, namelijk, dat overgang tot het Christendom voor een Depokschen Islamiet een onaangename zijde zou hebben; want daar hij nooit zou kunnen behooren tot de hier bevoorrechte klasse, zou hij door het aannemen van het Christendom ongeveer in denzelfden toestand geraken als de Gibeonieten in Israel (Jos. 9 : 27). Dit is echter niet gezegd, om de Depoksche Christenen wegens hun gemis aan bekeeringsijver te verontschuldigen.

In 1847 deelde het Zendelinggenootschap mede, dat Wentink nu 12 jaren met ijver en trouw te Depok had gewerkt en dat de gemeente onder zijne zorg zeer was vooruitgegaan: zij telde nu nagenoeg 300 zielen. Hijzelf schreef: »De zedelijke toestand der gemeente laat thans weinig te wenschen over, en het is niet te veel gezegd, als zij in dit opzicht een voorbeeld voor andere Christengemeenten genoemd wordt. Gedurende de 12 jaren, die ik hier geweest ben, is er op Depok niet één onecht kind geboren uit ouders, die tot de gemeente behooren. Ook heeft zich in al dien tijd geen Depoksch Christen aan eenig misdrijf schuldig gemaakt, om hetwelk hij voor den landraad is geroepen geworden.« Het getal scholieren was 60; de meisjes ontvingen des namiddags onderricht van Mevr. Wentink in al hetgeen zij noodig hadden te weten om goede huismoeders te worden; in de godsdienstoefeningen had Wentink doorgaans 200 hoorders; des Zondags en des Woensdags werd catechisatie gehouden; viermaal 's jaars werd het Avondmaal bediend en twee dagen vóór elke viering kwam de gemeente met haren leeraar in het bedehuis samen ter ernstige voorbereiding, waarbij met ieder afzonderlijk gesproken werd; 80 leden zaten doorgaans aan. Bezwaarlijk is met dat alles overeen te brengen wat Graafland zegt in zijne pasgenoemde studie: »In den tijd van den heer Wentink was de opkomst in de kerk gering en die ter catechisatie bijna tot nul gedaald.« Uit het vervolg schijnt te blijken, dat Wentink den toestand wel mooier heeft voorgesteld dan hij was.

In 1849 keerde Wentink naar Nederland terug. »Klimmende jaren en toenemende zwakheid« hadden hem genoodzaakt zijn pensioen te vragen, en dat was hem door de Regeering verleend. Zijn opvolger was C. L. Casteren van Cattenburch. Deze schreef nog in datzelfde jaar uit Depok aldus: »Onder dit kleine hoopje van iets meer dan 250 zielen, die den naam van Christenen dragen, is nog zeer veel te hervormen. Zelfs met de hooggeroemde zedelijkheid is het nog treurig gesteld.« Ook in uitwendig opzicht zag het er te Depok ellendig uit. Voor een goed deel waren de huizen niet meer dan schamele hutten, en de bewoners waren er moeielijk toe te krijgen daarin verbetering te brengen. Veel had V. Cattenburch te strijden tegen luiheid en onverschilligheid. Hij liet het niet bij prediken, maar bezocht de Christenen ook in hunne huizen en was ijverig in het catechiseeren. De school werd door 52 leerlingen bezocht en de godsdienstoefeningen werden door ongeveer 100 personen bijgewoond. Na een paar jaren gearbeid te hebben, moest V. Cattenburch verklaren: »Over het geheel bespeur ik nog weinig vooruitgang in het goede«; maar hij voegde erbij: »Nochtans blijf ik aanhouden en zal, vertrouwende op het woord van Hem, die gezegd heeft: Het zal zijn één kudde en één Herder, volharden in het mij toevertrouwde werk.« En terwijl nu »de meerderheid der Depokkers doof bleef voor zijne vermaningen,« werd hem door middel van een eenvoudig timmerman een deur onder de Mohammedanen geopend. Sedert 31 Jan. 1853 kon hij tweemaal per week een samenkomst houden in hun kampong, welke samenkomst door 12 tot 15 personen werd bezocht, en van dien timmerman mocht hij gelooven, »dat hij kennelijk door den Heer in het hart gegrepen was.« Bij dezen eersteling kwam een tweede, wiens verandering in hart en leven zoo in het oog loopend was, dat V. Cattenburch van »een herschepping« sprak. Nog enkele andere Mohammedanen toonden belangstelling in het Evangelie. Dit een en ander maakte echter de Mohammedaansche geestelijkheid wakker en deze trachtte te behouden wat zij had. Op het Kerstfeest van 1853 zouden niettemin deze eerstelingen met vrouwen en kinderen gedoopt worden, maar .... zulks schijnt niet doorgegaan te zijn. Van Cattenburch werd krank en overleed op 17 Febr. 1854; over genoemde bekeerlingen wordt in de berichten verder niet gesproken en .... de lezer herinnert zich wat

we boven van Graafland vernamen. De opvolger van V. Cattenburch was J. R. P. F. Gonggrijp. Deze was in 1849 door het Nederl. Zendelinggenootschap uitgezonden met de Zendelingen Schuh en Schot, en bestemd voor Timor. Te Samarang zijnde op reis naar zijne bestemming, nam hij echter de betrekking van Binnen-regent in het Weeshuis aldaar aan en vroeg ontslag aan zijn Genootschap, maar nadat V. Cattenburch overleden was, werd Gonggrijp op zijn verzoek tot diens opvolger benoemd. Hij bleef te Depok tot 1864, toen hij naar Nederland terugkeerde en door den Gemeenteraad te Delft benoemd werd tot Hoogleeraar in het Maleisch aan de pasgeopende Indische Instelling, welken post hij nog heden bekleedt. Over zijne werkzaamheid te Depok vinden we niets opgeteekend, dan de verzekering van Graafland, »dat onder zijne leiding school en kerk tamelijk goed bezocht werden.«

Thans trad te Depok een man op, dien we reeds te Batavia aan den arbeid hebben gezien, namelijk J. Beukhof. Deze werd in 1865 tot Zendelingleeraar van Depok en Toegoe aangesteld. Onder dien titel was hij werkzaam tot 1874, toen hij bij besluit van 29 Juli werd benoemd tot Hulpprediker voor de Protestantsche gemeente te Depok en Toegoe, op een tractement van *f* 250.— 's maands. Hulppredikers, die dit tractement genoten, werden zoogenaamd benoemd voor de »Europeesche gemeente« en heetten Hulppredikers eerste klasse. Later is deze klasse afgeschaft, zoodat nu in Ned.-Indië alle Hulppredikers gelijk staan. Beukhof arbeidde in die betrekking onafgebroken tot in 1887, zoodat hij de gemeente van Depok 22 jaren gediend heeft. Over de gevolgen van zijne werkzaamheid is verschillend geoordeeld. Graafland getuigt van hem in zijne reeds meermalen genoemde studie: »Aan dezen heer is Depok veel verschuldigd op maatschappelijk gebied, maar voor kerk en onderwijs in de gemeente schijnt zijne aanwezigheid niet zulk een gunstigen invloed gehad te hebben; in vergelijking van vroeger werden kerk en catechisatie zeer weinig bezocht.« Wat de verbeteringen op maatschappelijk gebied betreft: Zend. Kreemer, die Depok in 1870 bezocht, schreef daarover het volgende: »Nieuwe of betere wegen werden aangelegd, een eigen pasar (markt) gesticht, sluizen tot bevochtiging der rijstvelden gebouwd, het stelsel van bemesting hier en daar toegepast en een flink werkende steen-, pannen- en pottenfabriek opgericht. Gedurende de 5 jaren zijner werkzaamheid (toen verloopen) zijn over de 1000 bouw (sawah) ontgonnen.« Vreemd klinkt de bewering van Graafland, dat Beukhof op kerk en onderwijs niet zulk een gunstigen invloed zou hebben uitgeoefend. Kreemer roemde in 1870 het onderwijs zeer, zoo ook de godsdienstoefening, de vrijgevigheid der gemeente enz., in één woord: ook den godsdienstigen toestand. Wat met name de school aangaat: het is juist ten gevolge der volhardende bemoeiingen van Beukhof, dat de school sedert 1873 een Gouvernementsinrichting is; dat aan het hoofd der school staat een Europeesch onderwijzer, [1]) en dat al het onderwijs op deze school in de Nederlandsche taal wordt gegeven.

Eigenaardig is, dat de berichten van hen, die achtereenvolgens aan 't hoofd der Depoksche gemeente stonden, in den aanvang ongunstig luidden. Daaruit zou men opmaken, dat er nog al eens verslapping in het godsdienstig leven der gemeente kwam, wanneer een voorganger eenige jaren te Depok gestaan had. Zoo zou het kunnen zijn, dat Beukhofs invloed, die daar zonder twijfel eens groot was, allengs is gaan afnemen. Ik kan dat niet beoordeelen, [2]) maar mag wel zeggen, dat ik op Java nooit anders gehoord heb dan dat Beukhof in zijn gemeente gezien was en dat zij onder zijne leiding in ieder opzicht bloeide. Na zijn vertrek kreeg de gemeente den Hulppr. C. de Graaf, die eerst op Halmahera en Ternate gearbeid had, tot leeraar, en onder dezen kwam er, volgens Graafland, weer verlevendiging van belangstelling en ijver. Kerk en catechisatie werden goed bezocht, en men vindt op het dorp een Jongelingsvereeniging, een Vrouwenvereeniging, een Zangvereeniging, een Naaischool en ook een Zondagsschool

---

[1]) De eerste onderwijzer was de Heer G. D. W. te Niet, die eerst Directeur was geweest van de bovengenoemde Ambachtsschool.

[2]) Ik ken Depok en ben er meermalen geweest, heb ook den Heer Beukhof wel bezocht, maar gaf mij nooit den tijd de zaken daar eens goed op te nemen, wat mij nu wel spijt.

voor kinderen. Dat alles getuigt zeker van opgewekt leven. Graafland, die ongetwijfeld tot oordeelen bevoegd was, vond in deze gemeente veel te prijzen: echtscheidingen kwamen niet voor en echtelijke ontrouw was zeldzaam; de ouders werden geëerd en voor de opvoeding der kinderen werd trouw gezorgd. Maar »zonder vlek en rimpel« is de gemeente geenszins. Graafland merkte op, dat er te weinig liefdebetoon en te veel zelfzucht is; iedere familie leeft op zichzelve, er is geen onderlinge liefdeband en vandaar wangunst en nijd.

Depok ligt daar als een oase in de woestijn. Het oord is liefelijk en gezond. De spoorweg naar Buitenzorg loopt er langs, maar brengt er geen verstoring der kalmte. De Tji-Liwoeng bruist langs den zoom van het dorp en in het verschiet ontwaart men de hooge bergen. Het is er vredig en er heerscht welvaart. Was de Christengemeente hier nu niet slechts zelve gezegend, maar ook ten zegen voor de Mohammedaansche omgeving, er zou weinig te wenschen overblijven. Doch ook in dit opzicht schijnt het beter te worden. In een later opstel van Graafland »Over de huwelijksvoltrekking van Inlandsche Christenen«, [1]) leest men, dat in de doopregisters van de Depoksche gemeente kinderen ingeschreven zijn, wier ouders Mohammedanen waren. Uit die opmerking schijnt men te moeten afleiden, dat de boven aangehaalde woorden van Graafland: »Te Depok heeft geen enkele overgang van den Islam tot het Christendom plaats gehad,« doelt op volwassenen. Uit een mededeeling van den Hulppr. De Graaf uit den jongsten tijd [2]) blijkt, dat men tegenwoordig te Depok een zendingsschool heeft, die bezocht wordt door 90—100 Mohammedaansche en 4 Chineesche kinderen. Een openbare les wordt op deze school telken jare op 22 of 23 December gehouden en dan stelt de Hulpprediker een onderzoek in naar de kennis van de Geloofsleer en de Bijbelsche Geschiedenis. De kinderen, die de school doorloopen hebben en goed kunnen lezen, krijgen steeds een N. Testament ten geschenke. Vele kinderen komen elken dag meer dan 2 uur ver loopen, om de school te bezoeken, en in de Mohammedaansche kampongs hoort men menigmaal de Sankey-liederen, in het Maleisch vertaald, die de kinderen op school hebben leeren zingen. Bovendien onderhoudt de gemeente een Inlandschen helper, die de huisgezinnen in de Mohammedaansche kampongs bezoekt, wat een stap is in de goede richting.

De gemeente telt tegenwoordig ruim 550 zielen. Over Toegoe, het filiaal, zal gesproken worden als we met Depok gereed zijn.

Aangetrokken door de vriendelijkheid van het oord, vestigden zich te Depok allengs eenige Europeanen, terwijl zijn aard van Christen-dessa aanleiding gaf, dat hier eerst het Christelijk Landbouwgesticht en later het Seminarie is gebouwd. Het eerste stond indirect, het laatste staat direct met de Zending in verband.

2. *Het Christelijk Landbouwgesticht.*

Met een enkel woord noemden we boven de »Christelijke Ambachtsschool.« Deze bedoelde, »aan hulpbehoevende kinderen van Europeesche afkomst in een aan hunne omstandigheden geëvenredigde opvoeding een middel van bestaan te verschaffen.« De moeilijkheid, voor jongens een gepast middel van bestaan te vinden, deed het Bestuur in 1871 besluiten, de inrichting naar Depok te verplaatsen en er van te maken een Landbouwgesticht. Aan dat gesticht zou verbonden zijn een stuk grond, dat geheel zou worden bewerkt door de kweekelingen, die zoodoende voor den landbouw zouden worden gevormd. Het denkbeeld, de kinderen daartoe op te leiden, was het eerste opgekomen bij Mr. F. L. Anthing. Het gesticht kwam tot stand en werd op 26 Oct. 1873 ingewijd, bij welke plechtigheid het woord voerden: de Heeren W. E. van Charante, J. Beukhof, Mr. L. W. C. Keuchenius en Mr. Anthing. Aanvankelijk bloeide de inrichting: in 1875 werden 13 meisjes en 25 jongens er in opgeleid. Het volgend jaar waren er 12 kinderen meer, totaal 50. Deze aanwas was voornamelijk het gevolg van de opheffing van het Rehoboth-Asyl. Maar weldra had het Bestuur te

[1]) Ned. Zendingstijdschrift 1891 bl. 135.
[2]) Ned. Zendingstijdschrift 1898 bl. 350.

kampen met geldgebrek. Reeds in 1878 werd de exploitatie van het land gestaakt en het getal kinderen verminderd. De naam »Landbouwgesticht« werd nu veranderd in »Liefdadigheidsgesticht«, en het doel in dézen zin gewijzigd, dat men voortaan de kinderen zou opleiden tot hetgeen geschikt voorkwam. In 1880 waren er slechts 17 jongens en 8 meisjes over, en alleen tegen vergoeding der kosten van onderhoud werden er een paar kinderen bij opgenomen. Ultimo 1884 was het getal kinderen geslonken tot 11, en het duurde niet lang, of deze nuttige en eens veelbelovende inrichting ging te niet.

3. *Het Seminarie Schuurman.*

Te Depok staat ook het welbekende Seminarie. Op 22 Juni 1869 schreef Ds. J. A. Schuurman Johz., na pas 6 maanden in Indië, als Predikant te Batavia, te zijn geweest: »Eene bede uit Batavia«, om vijf honderd duizend gulden voor het stichten van »een Seminarie, waar Inlanders opgeleid en geordend zouden worden tot Christus-verkondigers onder hun eigen volk.« Dit plan hield rekening met een kort te voren verschenen Memorie betreffende de oprichting van eene »Maatschappij tot bevordering van de Christelijke belangen van Ned. Indië«, met een voorwoord van Mr. L. W. C. Keuchenius. [1]) Dr. John Mühleisen Arnold, Predikant bij de Engelsch-Episcopaalsche gemeente te Batavia, had Ds. Schuurman aangemoedigd, deze zaak onverwijld ter hand te nemen. In het begin van 1870 volgde een tweede brochure van Ds. Schuurman: »Dat vele eilanden zich verblijdén.« Hij zette daarin het doel van dat verlangde Seminarie en de plannen aangaande de inrichting enz. nader uiteen, na een samenspreking te hebben gehouden met eenige Zendingsvrienden, waaronder Keuchenius, Arnold, Anthing e. a.; ook schrijver dezes had de eer, lid van die conferentie te zijn. Behalve dat enkele kleine bedenkingen werden gemaakt tegen ondergeschikte punten, vond het plan in dezen kring warme sympathie. De brochure maakte in Nederland grooten indruk, en mannen van invloed, z.a. Groen van Prinsterer, de Oud-Inspector Van Rhijn, Dr. Bronsveld en Ds. Cohen Stuart betuigden hunne instemming. Volgens het voorgestelde plan zou het Seminarie worden gesticht nabij Batavia en Christen-jongelingen uit alle Indische volken opleiden tot onderwijzer of evangelist. De ordening zou alleen zijn tot evangelist; niet tot bediening der sacramenten. Voorloopig wenschte men 36 jongelingen op te nemen, en de kosten per jaar werden begroot op f 27380 of ongeveer f 800 per leerling. Een paar brochures kwamen het plan ondersteunen. Eerst verscheen »Een stem uit Japara«, van Zend. P. Jansz; toen »Een stem uit Depok«, van den Hulppr. J. Beukhof. Nadat de zaak in Nederland lang was overdacht en besproken, werd in »Eensgezindheid« te Amsterdam een samenkomst gehouden van mannen, in onderscheiden betrekking arbeidende in en aan de Zending. In die samenkomst werden een menigte bedenkingen geopperd, welke vervolgens weerlegd werden in een brochure van het Batavia'sch Genootschap van In- en Uitw. Zending, hetwelk intusschen de zaak van het Seminarie tot de zijne gemaakt had. Een niet onbelangrijke vraag, in welke verhouding het Seminarie zou staan tot de opleidingsschool van Harmsen (zie Batavia), werd beantwoord in dézen zin, dat de eene inrichting de andere niet hinderen zou. (Het bleek intusschen boven reeds, dat de opleidingsschool de opening van het Seminaire niet beleefd heeft.) De voorstanders in Nederland van het Seminarie, aangespoord door Beukhof, die juist met verlof in het vaderland was, vingen nu weldra aan met het verzamelen van gelden. Een afzonderlijk Comité, genoemd: »Centraal-Comité voor de oprichting en instandhouding van een Seminarie nabij Batavia« vormde zich. Orgaan van het Comité werd en bleef langen tijd het »Geillustreerd Zendingsblad«, en de statuten van het Comité kan men afgedrukt vinden in dat blad, jaarg. 1873, bl. 166. Het Comité was met veel vrucht werkzaam, en inmiddels gingen Ds. Schuurman en zijne vrienden te Batavia voort de oprichting van het Seminarie voor te bereiden. Men had besloten, dat het te Depok zou verrijzen, en zoo ge-

[1]) Zie „Een aanteekening bij de geschiedenis van het Seminarie te Depok, door Dr. J. J. van Toorenenbergen", Ned. Zendingstijdschrift 1896 bl. 67.

schiedde het. Meer voorspoed had men met den bouw dan met het vinden van een Director, en zoo kwam het, dat de gebouwen een paar jaren op de inwijding stonden te wachten. Deze had eindelijk plaats op 21 Aug. 1878. Aan het hoofd van het Seminarie kwam te staan de Heer Ph. Hennemann, eerst Zendeling van het Rijnsche Genootschap op Borneo. De openingsrede werd gehouden door Mr. L. W. C. Keuchenius, die een overzicht gaf van het ontstaan en het doel van het Seminarie en wees op dergelijke inrichtingen elders. Uit het verslag over de inwijding blijkt, dat men van de gevraagde vijf ton slechts drie had kunnen bijeenbrengen. Een teleurstelling was het dat de man, die den stoot tot oprichting van het Seminarie gegeven had, Ds. Schuurman, de inwijding niet kon bijwonen, daar hij zich ter wille zijner gezondheid en die zijner gade in Europa bevond. Toen hij in het laatst van 1879 te Batavia terugkwam, vond hij het Seminarie reeds in gang. Kort te voren had hij in Nederland de benoeming van den Hoofdonderwijzer Iken tot leeraar aan het Seminarie kunnen bewerken. Beiden, Hennemann en Iken, vervullen nog steeds het hun toebetrouwde ambt. Mevr. Hennemann echter, die van het begin af voor al de seminaristen moederlijk zorgde, ontviel onlangs door den dood aan haren echtgenoot en daarmede tevens aan de Inrichting. Vele jaren lang torste zij een smartelijk lichamelijk lijden, maar zij droeg het met geduld en deed wat zij kon met groote blijmoedigheid.

Het Seminarie heeft nu reeds meer dan 20 jaren zijn dienst gedaan. Uitwendig ziet de Inrichting er nog ongeveer zóó uit als in het begin. De bezoeker bemerkt, van den trein komende, op een paar minuten afstands van het station, ter rechterzijde van den weg naar het dorp, drie gebouwen. Het eerste is de woning van den Hoofdonderwijzer Iken; het derde de woning van den Director; het middelste is het Seminarie zelf. In het hoofdgebouw zijn de leerkamers en achter bevinden zich de vertrekken voor de kweekelingen.

De lessen werden in 1878 geopend met 4 kweekelingen, maar dat getal nam spoedig toe. Daar de cursus 4 leerjaren omvat, was er ieder jaar gelegenheid nieuwe kweekelingen op te nemen. In de laatste jaren was het geheele getal 40 à 42, vrij regelmatig over de 4 klassen verdeeld. De kweekelingen waren afkomstig uit haast alle gedeelten van Indië, waar de Zending is opgetreden. Volgens het verslag over 1896 zijn sinds de opening tot 't einde van dat jaar 175 jongelingen in het Seminairie opgenomen, en wel: Bataks 67; Javanen en Soendaneezen 35; Dajaks 24; Sangireezen 23; Minahassers 13; Niassers 9; Papoea's 2; Madoereezen 1; Poelo-Telloërs 1. Alzoo heeft de Rijnsche Zending (Bataks, Dajaks, Niassers) het meest van het Seminarie geprofiteerd.[1]) Natuurlijk hebben niet allen, die opgenomen werden, de studie volbracht: eenigen zijn in den opleidingstijd overleden, enkelen moesten ontslagen worden; maar het verslag van 1897 spreekt van 71 oud-leerlingen, en men kan dus aannemen, dat met 't einde der eeuw ongeveer 100 kweekelingen na volbrachten leertijd het Seminarie hebben verlaten. Over 't geheel genomen, rustte er op de stichting, ook wat de gezondheid aangaat, een groote zegen. Niet lang na de opening brak de beruchte berriberri-ziekte onder de kweekelingen uit. Eenige hunner bezweken daaraan, en het bestaan der stichting daar ter plaatse geraakte door die ziekte ernstig in gevaar; maar de Heer gaf uitkomst, en Hij heeft ook verder beschermend over de inrichting gewaakt. Ook in andere opzichten ging het gezegend. Waar zooveel verschillende naties in ééne inrichting vereenigd zijn, kan licht botsing ontstaan. Het is onder de kweekelingen ook meermalen tot zoo iets als een botsing gekomen, maar in den regel waren de geschillen niet van ernstigen aard en lieten zij zich door een zachtmoedig woord weder tot verzoening leiden. En zoo is er ook ten aanzien der moraliteit veel reden tot dankbaarheid. Ieder die de Inlandsche jeugd kent, weet, hoe ontzettend groot de onzedelijkheid onder hen is, en begrijpt ook, aan welke gevaren in dit opzicht de kweekelingen blootstaan. Welnu, niet van allen kon worden getuigd, dat zij geen reden tot klagen gaven, maar klachten

[1]) Op ultimo 1898 waren er onder de 42 kweekelingen: 7 Soendaneezen en Javanen, 4 Niassers, 11 Bataks, 5 Dajaks, 14 Sangireezen en Talaureezen en 1 Savoenees.

van beteekenis kwamen toch zelden voor. Dit legt getuigenis af van den goeden geest, die in het Seminarie heerscht, maar ook van den Geest, die deze jonge harten beheerscht en bewaart.

Een belangrijke vraag was in den beginne: welke taal zal als voermiddel voor het onderwijs worden gebezigd? Het was natuurlijk niet mogelijk, hier te spreken tot een ieder in zijne moedertaal. Aan het Nederlandsch is wel met ernst gedacht, maar de ervaringen, op andere kweekscholen opgedaan bij het onderwijzen van en in onze taal, moedigden niet aan, deze te kiezen. Men koos toen de taal, die voor de hand lag, namelijk het Maleisch, en men heeft zich tot hiertoe daarbij wèl bevonden. Over den aard van het Maleisch, dat aan het Seminarie gebezigd wordt, zal ik hier niet uitweiden. Dit dialect dagelijks hoorende en lezende, gewennen de kweekelingen er zich aan en leeren zij er zich in uit te drukken. Dat evenwel het hooren en spreken van Maleisch gedurende 4 jaren wel eens nadeelig kan werken op hun gebruik van de moedertaal, is licht te begrijpen. Doch, daar zich doorgaans toch minstens één mede-kweekekeling van denzelfden volksstam in het Seminarie bevindt, is de gelegenheid, om ook in die 4 jaren de moedertaal te spreken, zelden buitengesloten.

Aangezien de kweekelingen na hun terugkeer van het Seminarie onderwijs moeten kunnen geven in de school en moeten kunnen voorgaan in de gemeente, is het onderwijs in twee afdeelingen gesplitst. De eerste afdeeling, die aan den Hoofdonderwijzer is opgedragen, omvat de volgende vakken: Rekenen, Aardrijkskunde, Geschiedenis (Indische-, Algemeene- en Nederlandsche), Opvoedkunde, Zangles, Schoonschrijven, Lezen van het Arabisch karakter, de Maleische taal en Gymnastiek. De tweede afdeeling, waarmede de Director is belast, omvat: Exegese, Inleiding op de Bijbelboeken, Dogmatiek, Practische Theologie, Kerkgeschiedenis, Zendingsgeschiedenis, zoomede Geschiedenis der Mohammedaansche en Heidensche Godsdiensten. Een onderwijzer buiten het Seminarie wonende geeft verder aan de Inrichting onderwijs in muziek. Vioolspelen is verplicht; hoornblazen is vrij, maar allen doen daaraan gaarne mede. Orgelspelen leeren allen, zonder dat daarin les wordt gegeven. Deze opgave is ontleend aan het verslag over 1896. Beide leeraren maken voor hun onderwijs gebruik van leerboeken, die zij in het Maleisch hebben geschreven en die zij hebben laten drukken. De dagverdeeling aan het Seminarie is de volgende: om $5^1/_2$ uren staat men op; om $6^1/_2$ uren wordt het morgengebed gehouden en om 7 uren ontbeten; van $7^1/_2$—$12^1/_2$ uren is er les; om 1 uur wordt er gegeten en daarna zijn de kweekelingen vrij tot 2 uren; van 2—3 moeten zij zich voorbereiden voor de les, welke van 3—4 wordt gegeven; van 4—5 hebben zij handenarbeid en dan zijn zij tot 7 uren weer vrij; van 7—$9^1/_2$ uren moeten zij zich voorbereiden voor de lessen van den volgenden dag en om $9^1/_2$ besluit het avondgebed den dag. Bij het binnenkomen van den Director om $6^1/_2$ uren 's morgens en zijn heengaan na 't avondgebed groeten de kweekelingen hem eendrachtig met een »Slamat pagi!« (goeden morgen), »Malam baik!« (goeden nacht), waarop door hem op dezelfde wijze wordt geantwoord. Voor den vreemdeling, die in 't Seminarie logeert (een vertrek tegenover de leerzaal is steeds ter beschikking van hen, die in de Zending dienen), is het interessantste uur dat van 1—2. In dat »stille« uur namelijk heerscht in het Seminarie een zonderlinge luidruchtigheid: de een zingt, een ander blaast op een trompet, een derde speelt op het orgel, een vierde strijkt de viool, enz. enz.; men denkt een oogenblik het orkest van Daniël III te hooren.

Wanneer de leertijd verstreken is, keeren de kweekelingen in den regel terug naar hun geboorteplaats, tot den Zendeling die hen naar het Seminarie zond, en worden dan door dezen aangesteld tot onderwijzer of evangelist. De Directie van het Seminarie tracht op de hoogte te blijven van het gedrag en de lotgevallen dezer oudkweekelingen. Volgens de verslagen zijn de getuigenissen, die inkomen omtrent die oud-kweekelingen, in den regel gunstig. Ieder begrijpt wel, dat niet allen beantwoorden aan hetgeen men van hen verwachtte, maar in dit boek zal de lezer meermalen een goed getuigenis omtrent oud-kweekelingen aantreffen. Niet alle Zendelingen zijn na terugkomst hunner kweekelingen tevreden over hen, maar

anderen verzekeren zeer content over de door hen ontvangen opleiding te zijn.

De groote vraag is nu: beantwoordt het Seminarie aan zijn doel? Men had zich voorgesteld, beginnende met 36 kweekelingen, een schare van jongelingen op te leiden, die ten deele zouden optreden in Ned. Indië, als »Inlandsche predikers« en ten deele als onderwijzers; voor de practische vorming van de tweede afdeeling zou een lagere school aan het Instituut verbonden zijn; die schare zou met ieder jaar grooter worden; al die Inlandsche helpers zouden aan het Seminarie verbonden blijven, en hun onderhoud, ook als zij in de praktijk waren, van het Seminarie ontvangen, tot tijd en wijle de gemeente, die ze dienden, zelf voor hun onderhoud zou kunnen zorgen; de renten van het bijeengebrachte kapitaal zouden ter bestrijding der kosten in de eerste jaren voldoende zijn, en bleek later, dat het met de zaak goed ging, maar het kapitaal ontoereikend was, dan — vertrouwde men — zou Nederland wel bereid zijn het kapitaal te vergrooten; op deze wijze hoopte men te komen tot »Evangelisatie van Indië door het eigen volk,« en ook de kleine eilanden te kunnen bereiken, en dat wel veel goedkooper dan door middel van Europeesche Zendelingen zou kunnen geschieden, »want 10 Inlandsche helpers kosten niet meer dan één Europeaan;« verder zou een inspecteerend Zendeling worden benoemd, om de Inlandsche predikers en onderwijzers, aan het Seminarie verbonden, op geregelde tijden te bezoeken, om op hen het oog te houden enz., en tevens Doop- en Avondmaal te bedienen; bleek een Inlandsche prediker getrouw en bekwaam te zijn, dan zou hij de bevoegdheid ontvangen om zelf de sacramenten te bedienen. Dat waren wel de hoofdtrekken van het grootsche plan. En nu moet worden erkend, dat het, gelijk het daar ligt, niet ten volle tot uitvoering is gekomen. Immers: 1⁰. de opleiding is voor alle kweekelingen dezelfde; 2⁰. een lagere school is aan het Seminarie niet verbonden; 3⁰. zij, die het Seminarie eens verlaten hebben, blijven er niet anders dan geestelijk en vriendschappelijk mede in verbinding; 4⁰. de opgeleiden werken geenszins zelfstandig en — bij mijn weten — is er nog geen gemeente, die in het onderhoud van een oud-kweekeling van het Seminarie voorziet; 5⁰. de schare groeide wel met ieder jaar aan, maar kalmer dan men zich voorgesteld had, en het aantal kweekelingen was in den regel niet hooger dan 40, zoodat de behoefte aan kapitaalsvergrooting ook nog niet bepaald is uitgesproken, al heeft het Comité wel eens de wenschelijkheid van ruimer inkomsten geuit; 6⁰. een inspecteerend Zendeling is nooit benoemd, ook om reden dat alle oud-kweekelingen arbeiden onder 't oog van een Zendeling; en 7⁰. aan oud-leerlingen werd nog nooit de bevoegdheid tot bediening der sacramenten verleend, tenzij *misschien* aan een enkelen »Pandita Batak«. Alzoo: sommige onderdeelen van het plan zijn niet uitgevoerd en op de overige is meer of minder besnoeid. Dat het niet in zijn geheelen omvang is uitgevoerd lag zeker ten deele — al werd het niet uitgesproken — aan de geldmiddelen: men wilde niet verder gaan dan de renten toelieten; maar ten deele ook gewis hieraan, dat de tijd voor een Evangelisatie van Indië, zóó als het plan bedoelde, nog niet rijp was, met name dat zelfstandig optreden nog niet aan Inlandsche helpers, enkele uitgezonderd, kan worden toevertrouwd. Alles bij elkander genomen mag niettemin worden verzekerd, dat het Seminarie wel aan zijn doel beantwoordt, maar op kleiner schaal, minder grootsch, meer eenvoudig, stiller dan men zich had voorgesteld. De opleiding is zeker zoo degelijk, als in de gegeven omstandigheden kan; het aantal kweekelingen is in overeenstemming met de geldmiddelen en met de krachten der beide leeraren; Zendelingen van alle corporaties maken met vreugde gebruik van de goede gelegenheid, hunne kweekelingen te Depok degelijker en goedkooper opgeleid te krijgen dan zij bij hun menigerlei arbeid en karige middelen zelf vermogen; opleiding buiten het eigen arbeidsveld, en in een vreemde taal, moge door sommige Zendelingen niet ten onrechte minder wenschelijk worden geacht, allen waardeeren toch deze inrichting hoogelijk. Ik meen daarom te mogen zeggen, dat het »Seminarie Schuurman« een der kostelijkste gaven is, die de liefde tot de Zending in de verloopen eeuw aan Indië gebracht heeft.

4. *De Zendings-conferentie.*

We kunnen Depok niet verlaten, zonder melding te hebben gemaakt van de Zendings-conferentiën en den Zendingsbond, die beide in nauw verband staan met het Seminarie en met diens stichter, Ds. Schuurman.

Lang reeds leefde er een verlangen in het hart van eenige Zendelingen op Java, om eens samen te kunnen komen, zoowel tot oefening van de »gemeenschap der heiligen« als tot bespreking van gewichtige zendingsbelangen. Dat verlangen was ook reeds meermalen uitgesproken en tot een onderwerp van schriftelijke gedachtenwisseling gemaakt. De groote afstanden en de onvermijdelijke hooge reis- en verblijfkosten schenen echter de vervulling van dien wensch onmogelijk te maken, maar het meergenoemde Genootschap van In- en Uitw. Zending te Batavia nam ten slotte de zaak in handen. Met name Ds. Schuurman, die destijds President van het Genootschap was, beijverde zich om de bezwaren uit den weg te ruimen, daarbij krachtig gesteund door Zend. Haag. Zoo geschiedde het, dat er een uitnoodiging tot het houden eener Conferentie werd gericht aan verscheidene Zendelingen op Java, en allen namen die uitnoodiging dankbaar aan. Men liet de Conferentie samenvallen met de »Openbare les«, die elk jaar in Augustus aan het Seminarie werd gegeven, terwijl het Seminarie zelf voor de Conferentie beschikbaar werd gesteld. Er werd echter besloten, de zittingen niet alle te Depok, maar voor het grootste deel te Batavia te houden. Deze eerste Conferentie kwam alzoo op beide plaatsen bijeen, van 20—29 Aug. 1880. Zij werd bijgewoond door 8 Zendelingen en eenige zendingsvrienden. Tot aller groot leedwezen kon Ds. Schuurman wegens ziekte de zittingen niet bijwonen; alleen kon hij deelnemen aan de viering van het h. Avondmaal, waarmede de Conferentie besloten werd.

Deze eerste Conferentie was zoo goed geslaagd; zulke samenkomsten kwamen hun die er aan deelnamen zóó nuttig voor, dat men meende te moeten overgaan tot de stichting van een Zendingsbond, welks voornaamste doel zou zijn, het houden van zulke bijeenkomsten om de 2 of 3 jaren mogelijk te maken. Die Bond werd gesticht op de 2de Zendings-conferentie, welke bijeen kwam op bovengenoemde plaatsen in Aug. 1881 en door 14 Zendelingen en — evenals de eerste Conferentie — door een aantal zendingsvrienden werd bijgewoond. Wat die Bond bedoelt, wie hij vereenigt en wat hij doet, zegt het Reglement. Art. 1 luidt: Er bestaat in Ned. Oost-Indië een verbond van zendelingen en zendingsvrienden onder den naam van Ned.-Indischen Zendingsbond. Art. 2 luidt: Alleen zij, die Jezus Christus erkennen als God en Zaligmaker, met onderschrijving van de 12 artikelen des algemeenen Christelijken geloofs, kunnen als leden van dezen Zendingsbond worden aangenomen. Art. 3 noemt als doel van den Bond: het houden van conferentiën, het drukken van boekwerken in Indische talen, en het uitgeven van een eigen orgaan, waartoe gekozen werd de »Opwekker« bovengenoemd. De overige artikelen zijn hier van minder gewicht. Het 2de artikel, dat de grondslag van den Bond omschrijft, werd aangenomen met 18 van de 20 stemmen; de tegenstemmers waren Zend. J. Kruyt en de Oud-Resident Casperz. Eerstgenoemde onttrok zich zelfs aan den Bond.

Uit deze 2[de] Zendings-conferentie is o. a. voortgevloeid de oprichting van een Fonds voor Zendelingsweduwen. Aanleiding daartoe had gegeven, dat door sommige Zendings-corporaties niet en door andere onvoldoende werd voorzien in de behoeften der weduwen van hare Zendelingen. Dit Fonds ontving den naam van »Jacobus« en heeft reeds bewezen een nuttige stichting te zijn.

Op die 2de Zendings-conferentie volgden er nog acht, die ook allen op denzelfden tijd en dezelfde plaatsen gehouden werden, behalve dat voor de beide laatste conferenties Buitenzorg in de plaats van Batavia kwam.

Van elke der Zendings-conferentiën is een gedrukt »Overzicht« verschenen, bevattende de referaten, meestal gesteld door de »mannen van de praktijk«, benevens de gedachtenwisseling, door de leden der Conferentie over die onderwerpen gehouden.

We laten hier eene opgave van die onderwerpen volgen:

Eerste Conf., 1880. Kerk en Zending, door E. Haan (Chr. Ger.); Mohammedanisme en Zending, door C. Albers (Ned. Zend. Ver.); Een Zendingsbond, door P. Jansz (Doopsg. Ver.).

Tweede Conf., 1881. Stichting van den Zendingsbond, door J. L. Zegers (Ned. Zend. Ver.); De meest hoopgevende wijze van werken in de Zending op Java en Madoera, door P. B. Haag (Java Com.); Evangelisatie door Landontginning, door P. Jansz; Zendeling-geneesheeren en Hospitalen, door C. Albers; Verspreiding van Christ. Lectuur, door C. Albers; Zondagsscholen, door P. B. Haag; Fonds voor Zendelingsweduwen, door P. B. Haag.

Derde Conf., 1883. Huwelijken van Inlandsche Christenen, door C. Albers; Opneming in de Gemeente, door J. Verhoeven (Ned. Zend. Ver); De Inlandsche Christen als lid der burgerlijke maatschappij, door Dr. J. P. Esser (Java-Com.); Tegengang van het Opiumgebruik, door P. Jansz; Evangelisatie onder Europeanen, door D. J. v. d. Linden (Ned. Zend. Ver.).

Vierde Conf., 1885. Kerkgezang in Javaansch tèmbang, door P. Jansz; Een Colportage-reis op Java, door A. de Haan (Ned. Zend. Ver.); De Islam tegenover het Christendom, door C. Albers; Zal men Heere in de Evangeliën telkens door Toehan vertalen? door A. Dijkstra (Ned. Zend. Ver.); Genezing op het gebed, door J. L. Zegers; 't Nut der Ethnologie voor de Zending, door P. Jansz; De Zendingsschool en hare beteekenis, door C. Albers; het Orgaan van den Zendingsbond, door J. Verhoeven.

Vijfde Conf., 1887. Vertalingen van den eed, door C. Albers; Ordening van Inlandsche Helpers, door A. Vermeer (Ger. Zend. Ver.); De Zendingsarbeid in Ned. O.-Indië, door A. de Haan; De tegenwoordige stand der Opium-quaestie, door J. L. Zegers; Art. 123 van het Regeerings-Reglement, door J. Verhoeven; De tucht in de Inl. Christengemeenten, door J. L. Zegers; Tehuizen voor militairen in Ned. Indië, door D. Huysing (Chr. Ger.).

Zesde Conf., 1889. De Zending in Ned. O.-Indië, door A. de Haan; Tolereeren der besnijdenis, door C. Albers; Opiumhandel, door P. Jansz; Medische Zending als Staatsbelang, door J. L Zegers; Zending onder Mohammedanen, door A. de Haan; De Zendings-methode voor Java, door J. Verhoeven; Uitbreiding van den Zendingsbond, door D. Huysing; Zending en Kerkstichting, door L. Tiemersma (Ned. Zend. Ver.); Indringing op eens anders arbeidsveld, door P. Jansz.

Zevende Conf., 1892. De Zending in Ned. O.-Indië, door A. de Haan; De Zendingsmethode voor Java, (zie boven); Uitbreiding van den Zendingsbond (zie boven); Samenwerking van Corporaties en Zendelingen op Java, door C. Albers; Bijbelverspreiding op Java, door A. W. Hurst Boram (Br. en Buit. Bijb. Gen.); Scheiding van Doop en Avondmaal, door L. Tiemersma; Zending en Staatshulp, door A. Dijkstra; De strijd der Zending, door A. Zimmerbeutel (Sal. Zend.).

Achtste Conf., 1896. Evangelisatie en Christianisatie, door L. Tiemersma; Zondagsviering der Inl. Christenen, door A. Zimmerbeutel; De Zending in Ned. O. Indië, door A. de Haan; Maatregelen der Regeering, die het welzijn der Inl bevolking bedoelen, door J. Verhoeven; Het Leger des Heils in Ned. Indië, door O. v. d. Brug (Ned. Zend. Ver.); Toevluchtsoord voor gevallen Indo Europ. meisjes, door A. de Haan; De langzame voortgang van het werk der Zending op Java, door C. Albers; Rome's praktijken op Java, door A. Jüngst (Sal.-Zend.); Vrouwelijke Zendelingen, door A. de Haan; Java en het Koninkrijk Gods, door H. v. d. Spiegel (Java-Com.).

Negende Conf., 1898. Evangelisatie onder militairen in Ned. Indië, door R. Akkerman (Godsd. onderw.); Het Kerkgezang en de Maleische Psalmbundels, door L. Tiemersma; Java en het Koninkrijk Gods (zie boven); De Zending en de Geheelonthouding, door R. Akkerman; De Zending in Ned. O.-Indië. door A. de Haan; Geestelijk contact onder de Inl. Christenen, door B. M. Alkema (Ned. Zend. Ver.); Artikel 1 der Mohamm. Geloofsbelijdenis, door C. Albers; Semen Religionis, door L. Tiemersma.

Tiende Conf., 1900. De Zending in Ned. O.-Indië, door A. de Haan; De beweging onder studenten voor de Zending, door Bn van Boetzelaer; Medische Zending, bespreking; Eenige principes bij het vertalen van den Bijbel, door Dr. N. Adriani (Ned. Bijb. Gen.); Beteekenis van de welwillende houding der Regeering tegenover de Zending, door Ds. J. W. Gunning (Dir. Ned. Zend. Gen.); Het Godsdienstig lied en de Zending, door J. Kats (Gouv. Ond.); Gedragslijn voor den Zendeling tegenover Europeanen, door B. M. Alkema; Het ordenen van „Particuliere Zendelingen" in Nederland, door J. Verhoeven; Rechtspersoonlijkheid van Inl. gemeenten, zoomede Heeren- en Cultuurdiensten te verrichten door Christen-Inlanders, door J. Verhoeven. [1])

---

[1]) Ontleend aan de „Opwekker" van 15 Sept. 1900. Het verslag is nog niet verschenen.

II.

Nederlandsche Zendingsvereeniging.

Het ontstaan dezer Vereeniging had zijn grond in den toenmaligen droevigen toestand van het Nederlandsch Zendeling-genootschap. Het destijds heerschend ongeloof had zich ook van het Genootschap meester gemaakt; vele geloovige mannen, zich gedurig gekrenkt voelend in wat hun het dierbaarst was, verlieten het Genootschap; maar daar zij toch hartelijk wenschten in de Zending te arbeiden, traden zij met elkander in overleg omtrent de stichting eener nieuwe Vereeniging. Toen dat overleg mislukte, wendde de Heer J. Voorhoeve H.Cz. te Rotterdam zich tot de bestuurders van het Rotterdamsch Kinder-Zendingsgenootschap (opgericht 1851). Hij verscheen 28 Nov. 1858 in hun midden, en deelde hun mede, dat het hem eene behoefte was in het belang der Zending iets te doen, maar tevens dat hij geloofde niet dan met broeders te mogen samenwerken. Hij verzocht te mogen weten, of de aanwezige Broeders op dien grondslag met hem wilden samenwerken. Zij allen verklaarden zich daartoe bereid en men ontwierp nu eenige bepalingen. Opnieuw kwam men samen op Donderdag 2 Dec. d. a. v.; de bepalingen werden vastgesteld en alzoo werd opgericht de Zendingsvereeniging te Rotterdam. De oprichters waren J. Voorhoeve H.Cz., C. Rutteman, B. J. Gerretson, L. J. Luyks, W. Lagerwey, Th. Kousbroek, J. A. van Heijningen, C. P. Beukenkamp, A. Meijer en C. D. van der Valk. Weldra sloten zich in Rotterdam geloovige mannen en vrouwen bij de Vereeniging aan, en ook buiten Rotterdam openbaarden velen op onderscheiden plaatsen het verlangen tot samenwerking. Afdeelingen werden hier en daar opgericht en op 7 Oct. 1859 kwamen Afgevaardigden van deze samen met het Bestuur te Rotterdam. Op deze eerste algemeene vergadering werd een Hoofdbestuur gekozen en werd, omdat de Vereeniging zich over 't geheele land begon uit te breiden, haar titel veranderd in Nederlandsche Zendingsvereeniging.

Tegen den tijd dat de eerste twee kweekelingen voldoende voorbereid werden geacht om te worden uitgezonden, kwam het Hoofdbestuur tot het besluit, hen te zenden naar West-Java, d. i. naar de landen door de Soendaneezen bewoond. Van verschillende zijden (door de Heeren I. Esser, E. W. King enz.) was het Bestuur op dat deel van Java gewezen, en het meende daarin eene duidelijke aanwijzing van Boven te moeten zien. De Soendaneezen vroegen zelf niet om het Evangelie en van de Regeering wist men, dat zij niet gezind was de prediking des Evangelies onder de Mohammedaansche Soendaneezen toe te laten. Men geloofde echter dat de deuren zouden opengaan op bevel van Hem, die geboden heeft: »Predikt het Evangelie aan alle creaturen.«

Zoo vertrokken dan in Augustus 1862 de Zendelingen C. Albers en D. J. van der Linden. Een man, die destijds de onderwijzer der kweekelingen was, en bijzonder toegerust was met gaven des verstands, werd aan hen als derde Zendeling toegevoegd, maar speciaal voor de studie van het toen nog onbekende Soendaneesch en voor de vertaling des Bijbels in deze taal. Dat was G. J. Grashuis. Na in Januari daarop te Batavia aangekomen te zijn, verzocht het drietal aan den Gouverneur-Generaal vergunning zich te mogen vestigen te Bandoeng. Die vergunning werd verleend, maar een tweede verzoek, daarna ingediend, om toelating tot uitoefening van hun dienstwerk, werd geweigerd.

Ongeveer een jaar na de eerste kwamen twee nieuwe Zendelingen aan, n.l. A. Dijkstra en C. J. Cusell. Dijkstra werd toegevoegd aan V. d. Linden, die zich in November '63 naar Cheribon verplaatst had, terwijl Cusell werd toegevoegd aan Albers, die een nieuwen post was gaan stichten te Tjiandjoer. Van der Linden bracht spoedig na aankomst te Cheribon een bezoek te Indramajoe, hetwelk leidde tot zijne vestiging aldaar, en Dijkstra ontving nu van de Regeering de vereischte toelating voor Cheribon. Voor de Preanger werd deze opnieuw door de Regeering geweigerd.

In April 1865 kwamen weder een paar Zendelingen aan, en wel A. Geerdink en S. Coolsma. Zij gingen zich vestigen bij Albers te Tjiandjoer, waar Cusell kort te voren krank geworden was, zóó ernstig, dat hij na een verblijf van slechts 18 maanden

op Java naar Nederland terugkeerde, waar hij 24 Sept. '69 overleed. Genoemd jaar 1865 is in de geschiedenis dezer Zending merkwaardig, omdat bij besluit van 27 Juni eindelijk door den Gouv.-Generaal aan Zendeling Albers toelating werd verleend tot uitoefening van zijn dienstwerk te Tjiandjoer. Het geloof van het Hoofdbestuur was bekroond; de deuren werden geopend en sedert kon door Gods genade het Evangelie ongehinderd op geheel West-Java verkondigd worden.

Na eenige jaren te Tjiandjoer aan den arbeid deelgenomen te hebben, stichtte Coolsma in 1869 een post te Buitenzorg, terwijl Geerdink zich een jaar later tot dergelijk doel te Bandoeng vestigde, waar Grashuis reeds lang niet meer was. Deze keerde namelijk in '65 naar Nederland terug, om zijn aangevangen Bijbelvertaling hier te lande voort te zetten en uit te geven; doch dit werk mislukte en Grashuis zocht een anderen werkkring. Geerdink arbeidde te Bandoeng tot 1877, toen hij wegens krankheid naar Nederland terugkeerde. Hij overleed hier op 26 Maart 1878.

Inmiddels was (in April 1870) de vierde groep Zendelingen op Java gearriveerd, n.l. P. N. Gijsman, S. A. Schilstra en J. L. Zegers. — Gijsman arbeidde eerst te Tjiandjoer, stichtte in '72 den nieuwen post Soekaboemi en keerde in '80 naar Nederland terug. Schilstra vestigde zich eerst te Cheribon, daarna te Bandoeng, en vervolgens te Soemĕdang. In '80 verving hij Gijsman te Soekaboemi, en dien volgde hij 2 jaren later wegens krankheid naar Nederland. Zegers werd geplaatst te Indramajoe, waar hij het werk van V. d. Linden voortzette, die in '71 tot herstel van gezondheid naar het vaderland ging. Zegers arbeidde daar tot in '81, toen ook hij een verlof naar Nederland moest aanvragen.

Nadat V. d. Linden in 1873 op Java was teruggekeerd, werd hem Buitenzorg tot zijn post aangewezen. Coolsma namelijk ging dit jaar over in dienst van het Nederl. Bijbelgenootschap, voor de vertaling des N. Testaments in het Soendaneesch.

Pas in 1876 (dus na een periode van 6 jaren) kwam weer een nieuwe Zendeling aan. Dat was J. Verhoeven. Eerst was deze zijnen zwager Zegers behulpzaam te Indramajoe; daarop (in '77) stichtte hij den post Madjalĕngka, en van hier verplaatste hij zich in '82 naar Tjidĕrĕs. — Vier jaren na Verhoeven volgde Zend. A. de Haan. Deze nam den arbeid van Schilstra te Soemĕdang over. Op De Haan volgde in '81 E. Janfrüchte, die Zegers verving te Indramajoe. Het volgende jaar arriveerde op Java Zend. S. van Eendenburg, die Schilstra te Soekaboemi verving en met tusschenruimte van $2^1/_2$ jaar voor verlof naar Nederland daar arbeidde tot 1899. — In 1884 verliet Janfrüchte wegens ziekte Java en Zegers nam daar weer zijne vroegere plaats in.

Op 5 Aug. 1885 trof de Vereeniging een zware slag, in het overlijden van Zend. V. d. Linden te Buitenzorg, kort nadat zijn werkkring belangrijk was uitgebreid door de toevoeging daaraan van eenige gemeenten, gesticht door wijlen Mr. F. L. Anthing. Om het gewicht van dezen werkkring werd besloten, dat Albers (die, met tusschenruimte van een paar jaren, welke hij wegens ziekte in het vaderland had doorgebracht, nog steeds te Tjiandjoer arbeidde) zich zou verplaatsen naar Meester-Cornelis. Zoo geschiedde het en in 1886 werd deze plaats een nieuwe zendingspost. Een deel van dezen werkkring werd toevertrouwd aan Zend. L. Tiemersma, die in 1887 op Java aankwam en zich te Buitenzorg vestigde, waar hij 2 jaren bleef, toen hij een nieuwen post stichtte te Tanggĕran. In het laatst van 1890 kreeg Albers een nieuwen medearbeider in Zend. H. Drost, maar deze vertrok niet lang daarna naar Gombong (res. Bagĕlen), waar hij in Gouvernementsdienst arbeidt onder het Korps Pupillen.

De gemeente te Tjiandjoer, die na het vertrek van Albers werd waargenomen door den Zendeling van Soekaboemi, kreeg in 1890 weer een eigen leeraar in Zend. A. de Voogd, ten vorigen jare uitgezonden. De duur van diens arbeid was slechts kort daar hij reeds in '92 Java om redenen van gezondheid voorgoed verlaten moest.

In 1890 ging Verhoeven met verlof naar Nederland en nam De Haan tijdelijk diens plaats in te Tjidĕrĕs. Ook te Indramajoe kwam dit jaar verandering: Zegers werd benoemd tot Directeur der Inrichting tot verpleging van lijders en lijderessen

aan vallende ziekte te Haarlem en Heemstede en vroeg ontslag, hetwelk hem eervol gegeven werd. Zijne plaats werd ingenomen door O. van der Brug, in dat jaar naar Java uitgezonden.

In 1893 werden uitgezonden de Zendelingen B. M. Alkema en Ant. A. Pennings. De eerste bezette het zoolang reeds vacante Bandoeng; de tweede stichtte den eersten Zendingspost in de residentie Bantam, zich vestigende te Lĕbak. Tegenover deze winst stond het verlies, dat de Vereeniging dit jaar leed te Cheribon, waar Zend. Dijkstra op 7 October plotseling overleed.

Nadat Verhoeven op zijn post was teruggekeerd, ging Zend. De Haan met verlof naar Nederland. Op Java teruggekomen in 1895, verving hij gedurende eenige maanden Zend. Albers en bezette daarop den post Buitenzorg. — In October van dat jaar werd uitgezonden Zend. H. Müller. Deze verving eerst Van Eendenburg, die met verlof ging en na diens terugkomst (Sept. 1898) vestigde Müller zich te Tasik-Malaja, waardoor de posten der Vereeniging weer met één vermeerderd werden.

In 1896 werd uitgezonden Zend. J. J. Muis. Deze nam de opengevallen plaats van Dijkstra te Cheribon in. Hij begon echter reeds spoedig met zijn gezondheid te sukkelen, verplaatste zich met toestemming des Bestuurs naar het gezondere Garoet, maar vond daar geen genezing. Door den nood gedrongen keerde hij in 1900 met zijn gezin naar Nederland terug.

In 1899 kwam Zend. Tiemersma met verlof naar Nederland; V. d. Brug verving Muis te Cheribon en C. J. Hoekendijk, in dit jaar uitgezonden, nam de plaats in van V. d. Brug te Indramajoe.

De laatst uitgezonden Zendelingen der Vereeniging zijn J. H. Blinde en H. C. G. Ruttink. Zij verlieten Nederland op 25 Juli 1900 en gaan zich eerst bij een der oudere Zendelingen op het arbeidsveld verder practisch voorbereiden, voor zij aan het hoofd van een post worden geplaatst.

Vier-en-twintig (of zoo men Grashuis medetelt 25) Zendelingen zijn tot dusver door de Vereeniging uitgezonden. Van deze overleden als Zendeling drie: Geerdink, Van der Linden en Dijkstra; vier gingen over in een anderen arbeid: Grashuis, Gijsman (deze is thans Predikant te Aalsmeer), Zegers en Drost; vijf moesten Java verlaten wegens ziekte en konden derwaarts niet wederkeeren: Cusell, Schilstra (deze is thans Predikant in Noord-Amerika), Janfrüchte, De Voogd en Muis; één (nl. Coolsma), was een aantal jaren in dienst van het Ned. Bijbelgenootschap, en staat na 't verschijnen zijner Bijbelvertaling aan het hoofd van het Zendingshuis; één — eindelijk — is in 1900 ontslagen.

Alzoo elf Zendelingen heeft de Vereeniging op dit oogenblik in dienst. We teekenen hierbij nog als een bijzonderheid aan, dat in al deze jaren slechts één van de vrouwen der Zendelingen overleed, nl. Mevr. De Haan geb. Danens. Later is deze Zendeling weer hertrouwd.

West-Java omvat de residenties Bantam, Batavia, Krawang, Preanger-Regentschappen en Cheribon. Omdat dit gebied door de Soendaneezen bewoond wordt, spreekt men ook van de Soendalanden. Op 't einde van 1895 had men in deze 5 residenties een bevolking van 6.030.210 Inlanders, 114.982 Chineezen, 5382 Arabieren, 343 andere vreemde Oosterlingen en 16.299 Europeanen. Wat de Inlanders betreft, bevatten de Soendalanden toen ruim het vierde gedeelte van de bevolking des eilands.

De taal van West-Java is het Soendaneesch. Naar het gevoelen der taalgeleerden is zij ouder dan het hedendaagsch Javaansch, hetwelk door meerder aanraking met de talen der Hindoes belangrijk verbasterd is. Doch ook het Soendaneesch is van vreemden invloed niet vrij gebleven. Hindoesche bestanddeelen zoekt men er niet vergeefs in, maar vooral heeft de taal de inwerking aan de ééne zijde van het Javaansch en aan de andere zijde van het Maleisch ondervonden. De staat van zaken is tegenwoordig aldus: in Batavia en ommelanden is het Bataviasch Maleisch de volkstaal. De taal van Noord-Bantam is een ruw mengelmoes, waarvan Javaansche woorden het hoofdbestanddeel vormen. Dit deel van Bantam zal wel voor eenige eeuwen bevolkt zijn geworden door Javaansche kolonisten. Langs de noorder kuststrook van Krawang en in het westelijk deel van Noord-Cheribon spreekt men een Javaansch

dialect. De strook langs de zuidkust van West-Java, met name de zoogenaamde Djampangs en Zuid-Bantam, is bij de ontwikkeling der taal in het centrum der Soendalanden achter gebleven, en naar de oostelijke grens gaat de taal geleidelijk in het Javaansch over. Sprekende van het Soendaneesch, bedoelt men dus in 't algemeen de taal van West-Java, maar bepaaldelijk die van de Preanger, van Zuid-Cheribon, van de zuidelijke helft der afdeeling Buitenzorg, van de zuidelijke helft van Krawang en van Zuid-Bantam. In het centrum der Soendalanden (met de hoofdplaatsen Bandoeng, Soemĕdang, Soekapoera, Garoet, Tjiandjoer en Buitenzorg) is de taal het rijkst en meest beschaafd; dáár heeft zij zich tot een geschreven taal ontwikkeld. Behoudens plaatselijke eigenaardigheden treft men in dit uitgestrekte gebied één en dezelfde taal aan. De afwijkingen in de Djampangs en in Zuid-Bantam raken het eigenlijke wezen der taal niet, maar vloeien voort uit de afgezonderde ligging. Afgezien daarvan mag gezegd worden, dat het Soendaneesch een taal is zonder dialecten. Voor de Zending, met name voor de prediking en den Bijbel, is dat een zaak van groot gewicht.

Bij het vertrek van de eerste Zendelingen naar West-Java wist men hier te lande van het Soendaneesch nog niets af en ook daar vonden zij geen enkel geschrift, waaruit zij de taal konden leeren. Zij vonden echter een gedrukte en vrij uitvoerige woordenlijst van Jon. Rigg, enkele leesboekjes, door Inlanders geschreven en voor rekening van het Gouvernement gedrukt en verder konden zij zich allengs eenige handschriften aanschaffen, om de taal en hare regels te bestudeeren. In 1873 verscheen een »Handleiding bij de beoefening der Soendaneesche taal, door S. Coolsma«, en in 1875 een »Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek, door A. Geerlink«, waaruit blijkt, dat toen de grootste taalbezwaren overwonnen waren. Zend. Albers legde zich meer toe op schoolboeken en leerboeken voor de kweekelingen-helper. Hij schreef o. a. een Bijbelsche Geschiedenis, een Godsdienstleer (Elmoe Agama) en een Kerkgeschiedenis (Hikajat Garedja). Zoo ontstond een begin van Christelijke lectuur in het Soendaneesch, maar ook niet meer dan een begin. De Soendaneezen maken gebruik van het Javaansche en van het Arabisch-Maleische schrift. Op de scholen wordt ook ons schrift onderwezen en al wat in staatsdienst is moet het kennen. Op een paar Bijbelboeken na, die ook met Arabische letter zijn verschenen, werden alle geschriften der Zendelingen, voor de Inlanders bestemd, tot dusver met onze letter gedrukt. Onder de Zendelingen, die zich van het Maleisch bedienden, waren er ook een paar, die de pen hanteerden. Zend. V. d. Linden was gedurende eenige jaren redacteur van een Maleisch courantje, »Bintang Djohar« geheeten, maar vooral is hier melding te maken van Zend. Tiemersma, die een aantal Maleische geschriften het licht deed zien, meestal van stichtelijken aard. Daar èn Maleiers èn Soendaneezen den waren leeslust nog missen, vinden de Zendelingen weinig aanmoediging tot schrijven.

Laten we thans overgaan tot de beschouwing van het Zendingswerk, naar tijdsorde van het ontstaan der posten.

1. *Indramajoe.*

Deze plaats, door de bevolking Dĕrmajoe genoemd, ligt in de residentie Cheribon, op 35 paal afstands van de hoofdplaats, aan de Tji-Manoek, die er doorheen stroomt, en nabij de zee. Het terrein is er geheel vlak en de temperatuur is er hoog. Toen ik er eens logeerde bij Zend. Zegers, zag ik dat op een avond, die »koel« heette, om 10 uur, de thermometer stond op 87°. Veel muskieten en slecht drinkwater zijn er moeilijk te overwinnen plagen. De bevolking is, gelijk langs de geheele noordkust van West-Java, niet van zuiver bloed: een sterk Javaansch bestanddeel heeft zich hier reeds in den ouden tijd onder het Soendaneesche element gemengd. Het dialect, dat men hier spreekt, is meer Javaansch dan Soendaneesch gekleurd. Zend. V. d. Linden had zich op dat dialect toegelegd en kon er zich van bedienen, en Zend. Zegers was zelfs een tijdlang gewoon er des Zondagsmorgens in te prediken, maar het is nog niet op schrift gesteld. [1]) Daar hier veel vreem-

---

[1]) Alleen kan men een lijst van woorden, tot dit dialect behoorende, vinden in het Tijdschrift van het Bat. Gen. v. K. en W., 1893 bl. 462, van de hand van Dr. J. Groneman.

delingen wonen, z. a. Chineezen en Arabieren, en deze allen Maleisch spreken, bedienen de Zendelingen zich hier in den regel ook van deze taal.

Nadat Zend. V. d. Linden in 't laatst van 1863 te Cheribon gekomen was, nam Ds. Krol aldaar hem op een bezoekreis mede naar Indramajoe. Hij vond er eenige Christenen uit de Chineezen, door Ds. Krol gedoopt. De eersteling was Ang Boeng Swi. Deze man had reeds lang geen vrede gehad met het Heidendom, waarin hij was opgegroeid en te midden waarvan hij leefde. Hij dacht veel over zonde en dood, en voelde zich zeer ongelukkig. Hij was ongeveer 44 jaren oud, toen deze gedachten hem bezighielden. Nu zocht hij rust bij de wijzen der Chineezen en bij de leeraars van den Islam, maar vergeefs. Bijzonder trof hem in die dagen het zien van een schuitje, dat los op de rivier dreef en tegen wal en palen stootte, en evenzoo het zien van een waterplantje, dat met de golven op en neer wiegde. In beide zag hij een beeld van den toestand van onzekerheid, waarin zijn gemoed zich bevond, en te sterker werd zijn verlangen naar een vasten grond onder zijne voeten. Die toestand van onrust, zoeken en niet vinden duurde wel 4 jaren lang. Ten slotte ging hij er toe over, om elken morgen en elken avond wierook te branden, en te bidden om vergeving tot God, dien hij nog niet kende. Eens voor zaken te Karang-Ampel zijnde, vond hij daar een Hollander, lezende in den Bijbel, en vernam van dezen iets omtrent den godsdienst der Europeanen, van wie hij gedacht had, dat zij geen godsdienst hadden. Die heer leende hem een Javaansch N. Testament, en Ang Boeng Swi droeg dat vol verrukking naar huis, alsof hij den schat reeds kende, dien het bevat. Na thuis gekomen te zijn, ving hij terstond aan met lezen, en groot was de indruk, dien het boek op hem maakte, zoodat hij uitriep: »Dit is het fijne goud, dat ik zoolang vergeefs zocht!« Ang Boeng Swi geloofde en de vrede Gods daalde neêr in zijn heilbegeerig hart. Zijn zoon Ang Dji Gwan had eerst geen oog voor de waarde van den gevonden schat en verzette zich krachtig tegen hetgeen zijn vader daarvan zeide, maar na zelf de Schrift gelezen te hebben kwam ook hij tot overtuiging van de waarheid des Evangelies. Vader en zoon traden terstond in hun kring als getuigen op; eenige personen vereenigden zich met hen, en op hun aller verzoek werden zij op 13 Dec. 1858 door Ds. Krol gedoopt. In 't geheel bestond de groep toen uit 14 personen, en sedert voegden nog enkelen zich bij hen. Ze hielden geregeld bijeenkomsten met elkander, en dan fungeerde Ang Dji Gwan doorgaans als voorganger; maar Ang Boeng Swi was de leidsman en raadgever der broederen, tot hij op 4 Aug. '64 in den Heer ontsliep.

Groot was de vreugde dezer geloovigen, toen V. d. Linden hen kwam bezoeken en hij zich op hunne uitnoodiging bereid verklaarde, zich onder hen te vestigen. Een klein winkelhuisje in het Chineesche kamp was hier zijn eerste woning. De Regeering gaf hem na eenig dralen de vereischte en gevraagde toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk, en zoo kon hij in Juni 1864 zijn arbeid te Indramajoe aanvangen, wat hij met grooten ijver deed. Des Zondags werd tweemaal samenkomst gehouden, terwijl men verder bijeen kwam op Woensdag- en Vrijdagavond, en buitendien op den eersten Maandag der maand tot het houden van een zendingsbidstond. De samenkomsten werden gehouden in het huis van Ang Boeng Swi; ook na zijn overlijden, toen het in handen kwam van Ang Dji Gwan. Men moet van die samenkomsten geen te hooge, maar ook geen te geringe gedachten hebben. V. d. Linden was een ernstig, gemoedelijk spreker, en hij voedde de hem toevertrouwde zielen uit Gods Woord, maar verwachtte niet alles van prediking en liet de Chineezen in de bijeenkomsten, vooral des Zondagsavonds en in de week, ook wel aan het woord komen, zoodat de samenkomst dan meer van een gezellig onderhoud dan van een godsdienstoefening had. Hij zorgde echter steeds, dat er over »het goede« gesproken werd. Er werd in de bijeenkomsten ook gezongen, maar melodieus zal dat wel niet geklonken hebben. Chineezen kunnen niet zingen en hebben er geen stem voor; V. d. Linden kon ook niet zingen en moest toch den zang leiden. Men zong alles op de éëne melodie, die hij kende, ik meen die van Psalm 25, en dan werden de regels naar behoefte verkort of

verlengd. Over Ang Dji Gwan, die V. d. Linden bij al zijn werk tot veel hulp was, liet hij zich steeds gunstig uit. Ik heb dezen man ontmoet, toen hij reeds op jaren was, en hem met een stralend gelaat en tranen in de oogen de bekeering zijns vaders hooren vertellen. Zelf had Ang Dji Gwan ook zeer veel goeds. V. d. Linden deelde eens mede, dat hij, om een paar Ambonsche Christenen van overgang tot den Islam terug te houden, een reis had gemaakt van 4 uren gaans. Ang Dji Gwan is reeds ontslapen, en van die eerste degelijke Christenen is nu slechts een enkele meer in leven.

Zoodra V. d. Linden zijne zaken te Indramajoe op orde had, dacht hij ook aan de kinderen en opende een school. Hij begon met 3 leerlingen, maar het getal klom weldra tot 17. In latere jaren steeg het leerlingental aanzienlijk; b.v. in 1878 had V. d. Lindens opvolger 74 scholieren. Die school was voor de kinderen van Chineezen en Inlanders bestemd; vooral Chineesche kinderen maakten er gebruik van. Voor de kinderen der Europeanen hield V. d. Linden des Zondagsmorgens catechisatie, terwijl hij nu en dan voor de Europeesche gemeente optrad. Buitendien was hij dagelijks bezig in het bezoeken en helpen van kranken, voor wie zijne hulp werd ingeroepen. Al die arbeid was niet zonder vrucht. Een jaar na de komst van V. d. Linden, dus in 1865, werden 13 volwassenen in de gemeente opgenomen. In '67 telde deze reeds 42 leden, onder welke ook eenige Inlanders. Het Inlandsche element is in haar echter nooit sterk vertegenwoordigd geweest. V. d. Linden kon destijds van zijne kudde verklaren, »dat verreweg het grootste gedeelte ijverig was in goede werken, zoodat zelfs Europeanen moesten erkennen, dat bij hen een groote verandering ten goede had plaats gegrepen.«

Lang hield V. d. Linden het te Indramajoe niet uit. De aanhoudende inspanning bij den veelvuldigen arbeid, en te weinig letten op zichzelven (hij was ongehuwd) hadden zijn anders sterk gestel dermate aangetast, dat verlof naar Nederland noodig gekeurd en door 't Bestuur verleend werd. Hij verliet de plaats op 31 Jan. 1871. Vóór zijn vertrek ontving hij van de Europeesche ingezetenen, die eerst met zijne komst volstrekt niet ingenomen waren geweest en niet begrepen wat die Zendeling hier nu kwam doen, een kostbaar geschenk in goud, hetwelk hem door den Ads.-Resident Kuneman onder zeer vleiende bewoordingen werd overgereikt, als een blijk van waardeering van de trouw, waarmede hij zijn roeping had vervuld. Zijn werk gaf hij over in handen van zijn opvolger, Zend. J. L. Zegers, die 15 Aug. 1870 op Java aangekomen was en van V. d. Lindens gemeente een schoon getuigenis gaf.

Zegers aanvaardde met groote ingenomenheid de hem opgedragen taak. De gemeente telde nu 48 leden, en van deze behoorde $^1/_4$ tot de Inlandsche bevolking. Hoewel soms gedund door epidemieën, ging zij toch in zielental aanhoudend, schoon langzaam, vooruit, en het oordeel over haar bleef wel niet altijd loffelijk, maar was toch in den regel gunstig. De samenkomsten, die allengs meer den vorm van een godsdienstoefening gekregen hadden, bleef men tot 1875 houden in de woning van Ang Dji Gwan, maar nadat dit huis verkocht was, kwam men sinds Februari van dat jaar bijeen in de woning van den Zendeling. Dat duurde evenwel slechts kort. De weduwe van Lim Keng Ho, een der eerste Christenen en een voortreffelijk man, schonk der gemeente een stuk grond ter waarde van *f* 1000, en voegde er een gelijke som in geld bij, om daarop een kerk te bouwen. Deze vrouw was eerst zeer vijandig tegen de Christenen geweest, maar uit nieuwsgierigheid naar de kerk gegaan, had zij een zegen uit de prediking ontvangen en werd weldra een trouwe discipelin des Heeren. Wat aan de som, door haar geschonken, ontbrak, werd uit vrijwillige bijdragen gevonden en zoo verrees hier de eerste Christenkerk in 1876. Dit jaar was anders voor de kleine gemeente een jaar van zware beproeving: van hare 71 zielen verloor zij niet minder dan 15 door den dood. De godsdienstoefeningen werden van nu aan op Zondagmorgen in de kerk gehouden, maar daar het gebouw betrekkelijk ver van de woningen der meeste gemeenteleden staat, kwam men voor de avondgodsdienstoefeningen bijeen ten huize van den Christen Li Hong Leng.

In 1878 vierde de gemeente haar 20-jarig bestaan. Zij telde nu 60 leden en de school werd door 74 leerlingen bezocht

(67 Chineezen, 7 Javanen). Een Inlandsche Evangelist, Idris geheeten, stond nu den Zendeling ter zijde voor de Evangelisatie onder de Inlanders, en als vrucht van diens arbeid mocht op 26 Jan. 1879 de Doop worden toegediend aan 3 Javanen, waarop spoedig een vierde volgde. Ook werd dit jaar een Batak, die hier bediende was bij een Europeesche familie, in de gemeente opgenomen. Over die bekeerlingen van Idris had Zegers echter reeds spoedig te klagen; enkele hunner keerden zelfs tot den Islam terug, en de helper Idris zelf werd in 1882 wegens zijnen onchristelijken wandel en infame leugens ontslagen. Sinds dien tijd was er van een eigenlijke Evangelisatie onder de Inlandsche bevolking hier geen sprake, tot zij onlangs werd hervat.

Zend. Zegers verliet Indramajoe in de eerste dagen van '82 om gezondheidsredenen. In een terugblik op zijn 11-jarigen arbeid schreef hij: »Mijne brieven hebben u in voldoende mate overtuigd, dat ook Indramajoe, hoe gunstigen dunk vele lieve vrienden ook van hetzelve hebben, voor den zendeling toch niet het beloofde land is«. Hij droeg zijn arbeid over aan Zend. E. Janfrüchte, die in Aug. 1881 op Java aangekomen was. Deze, ongehuwd zijnde gelijk V. d. Linden, toen hij hier arbeidde, richtte zijne levenswijze zeer eenvoudig in. Hij bewoonde een kamer achter de kerk en leidde een sober bestaan. Later gebruikte hij het middagmaal bij den Chinees Tjan Hiang Eng, dien hij voor den Heer had mogen winnen. Den arbeid zette hij voort gelijk Zegers had ingesteld. Van de gemeente, die bij zijn optreden 62 zielen telde, getuigde hij, dat zij »levendige behoefte had aan Gods Woord en er ook eenige geloofskracht zichtbaar was.« Ook buiten de gemeente ontwaakte belangstelling in de prediking en Janfrüchte mocht weldra eenige Chineezen in de gemeente opnemen. De gezondheid van dezen eenvoudigen en ijverigen man, die vroeger reeds in Duitschland en in Brazilië gearbeid had in het Evangelie, bleek, helaas! tegen het Indisch klimaat niet bestand te zijn. Hij hield het uit tot de helft van 1884 en keerde toen zwaar ziek naar Europa terug. Hier mocht hij herstellen en hij vond weder een werkkring in Duitschland.

Gelukkig had Zegers in Oct. 1884 de reis naar Java weer kunnen aanvaarden. Kort na zijn terugkeer te Indramajoe stelde hij voornoemden Ang Dji Gwan tot helper aan. Het zielental was thans 67, en de arbeid ging weer op de bovenbeschreven wijze voort. De gemeente kreeg nu ook een kerkeraad. Zij koos Ang Dji Gwan tot ouderling en een anderen broeder tot diaken; beide broeders werden op 8 Febr. '85 in hun ambt bevestigd. Op 't einde van '87 had het zielental der gemeente het cijfer van 77 bereikt. Gewichtig voor haar was het volgend jaar. Reeds sedert 1886 behoorde zekere Tan Ki An tot de ernstige onderzoekers der H. Schrift. In de godsdienstoefeningen verscheen hij nog niet, maar dat doen Chineezen, die nog niet gedoopt zijn, zelden. Tehuis onderzocht hij echter met vrucht Gods Woord. Toen ik in dien tijd eens te Indramajoe was, bracht ik met Zend. Zegers tegen den avond een bezoek aan eenige Christengezinnen. In het huis van Tan Ki An vonden wij dezen met eenige vrienden gezeten om een ronde tafel en bezig de Schrift te onderzoeken. Zoodra wij binnentraden, zeide hij: »We zoeken juist de plaats, waar de Heer zegt: Waar twee of drie vergaderd zijn in mijnen naam, daar ben ik in het midden van hen. Waar zou dat staan?« Oogenblikkelijk antwoordde Zegers, zonder zoeken: »Matth. 18 vers 20.« De gewoonte, reeds toen hier bestaande, van des avonds bij elkander te komen, het Woord te onderzoeken en met elkander te bespreken, bestaat te Indramajoe nog. Tan Ki An was niet alleen overtuigd van de waarheid van Gods Woord, maar hij werd ook een vaardig en bekwaam strijder voor haar, al hield een, het Evangelie vijandige, moeder, hem nog van den Doop terug. Weldra trad hij vrijwillig op als onbezoldigd colporteur, en in de grootste hitte kon men hem thans voor zijne woning zien zitten, den Bijbel en allerlei godsdienstige geschriften aanprijzende en aan hen, die geen geld hadden, wegschenkende. Hij bezocht nu ook getrouw de samenkomsten, maar kon nog tot den Doop niet besluiten. Na het Kerstfeest van 1887 echter maakte hij een einde aan alle weifeling en overeenkomstig zijn verlangen werd hij op den volgenden Nieuwjaarsmorgen gedoopt. — Gewichtig was dit jaar ook

hierdoor, dat de gemeente een tweede kerk rijk werd. Bovengenoemd vermogend lid der gemeente, Tjan Hiang Eng, kocht een huis aan de ontucht gewijd, met den grond; hij liet het slechten, en stichtte op die plek een zeer doelmatig kerkgebouw van steen, hetwelk hij daarop met de meubelen aan de gemeente ten geschenke gaf. Deze nieuwe kerk werd ingewijd op 22 Juli 1888. De eerste kerk dient nu voor school, benevens voor de godsdienstoefeningen ten behoeve der Europeanen, terwijl de Zendingsgemeente geregeld vergadert in de nieuwe kerk, welke in de Chineesche kampong staat. — Verder was dit jaar hierdoor van gewicht, dat 17 personen tot de gemeente toetraden.

In Aug. 1890 verliet Zegers Java voor de tweede maal, en nu voor goed. Hij was benoemd tot Directeur der Christelijke Vereeniging ter verpleging van lijders en lijderessen aan vallende ziekte, te Haarlem en Heemstede, nam die benoeming aan en kwam in September in Nederland terug. Gelijk bekend is, bekleedt hij deze betrekking nog. Zijn opvolger was thans de jonge Zendeling O. van der Brug. Deze werd op 7 Dec. 1890 bij de Indramajoesche gemeente ingeleid door Zend. Dijkstra, van Cheribon. Daar V. d. Brug nog moeite met de taal had, liet hij Ang Dji Gwan in den eersten tijd de godsdienstoefeningen leiden, en dat ging goed. In Maart d.a.v. begon hij het zelf op Zondagmorgen te doen en na eenigen tijd kon hij ook in de andere diensten voorgaan. Het werk ging sedert zijn stillen gang. Het voornaamste uit het tijdvak, dat met V. d. Brug aanving, is wel het volgende: Hiang Eng had, toen hij tot de gemeente toetrad, twee vrouwen. Janfrüchte zag er geen bezwaar in, hem desniettemin op te nemen. De oudste van haar, die sedert tot de gemeente was toegetreden, overleed in 1892, en overeenkomstig zijne belofte, bij den Doop gedaan, nam hij niemand in haar plaats. Zijne overgeblevene vrouw liet zich niet lang daarna in de gemeente opnemen. — In 1894 kreeg V. d. Brug ongezocht een treffend bewijs van het gebedsleven in zijne gemeente. Zijne vrouw was ernstig krank en scheen den dood nabij. Terwijl hij, geen raad meer wetende, zich aan zijne droefheid overgaf, traden drie mannen bij hem binnen en zeiden: »Wees niet bedroefd; Mevrouw zal herstellen. Wij hebben heden met de geheele gemeente om haar herstel gebeden, en de Heer deed ons gevoelen in onze harten, dat onze gebeden verhoord zijn. Gij moogt niet ongeloovig zijn, al zou de dokter ook uw geloof aan het wankelen brengen«. Van die ure aan herstelde Mevr. V. d. Brug en haar man verklaarde stellig te gelooven, dat zulks geschied was op het gebed der gemeente. Tot die drie mannen behoorde Tan Ki An, die in dit jaar zulk een ijver ontwikkelde, dat hij in de afdeeling Indramajoe meer dan 500 Bijbels plaatste, en dat geheel belangeloos. — Op 11 Febr. 1895 overleed de vrome, liefderijke en trouwe Ang Dji Gwan. Hij was 37 jaren lang een der beste leden van de gemeente, diende haar ruim 10 jaren als ouderling en had haar honderden malen het Evangelie verkondigd, dat hem zoo dierbaar was. Zijn heengaan veroorzaakte in de gemeente groote droefheid. Hiang Eng werd nu tot ouderling verkozen en tevens tot helper aangesteld. — In '97 overleed de vroegere helper Idris, omtrent wien we boven van Zegers zulke ongunstige dingen hoorden. Hij keerde terug van de dwaling zijns weg en mocht in vrede heengaan. — In Dec. '98 vierde de gemeente met groote opgewektheid haar 40-jarig bestaan: zij is slechts 11 dagen jonger dan de Vereeniging, die haar verzorgt. — 1899, het laatste jaar van V. d. Brug, was geenszins 't minst gezegende van de jaren, welke hij hier arbeidde. Tot de zegeningen van dat jaar behoorde: 1⁰ de bekeering der vrouw van Tan Ki An. Reeds lang was zij overtuigd van de waarheid des Evangelies, maar zij gaf aan de roepstemmen tot bekeering geen gehoor. Een ernstige ziekte maakte haar onrustig en er ontstond strijd. Daar klinken de woorden in haar hart: »Gij hebt mij niet uitverkoren, maar ik heb u uitverkoren!« Een zalig gevoel maakt zich van haar meester, dat zij het eigendom des Heeren is en zij gaat terstond den Doop vragen, die haar den volgenden Zondag werd toegediend. — 2⁰. In November mocht V. d. Brug eenige Chineezen doopen, van welke 1 woont te Banga-Doewa en 3 te Djati-Barang; allen menschen, die zich beslist tot den Heer bekeerd hebben. De invloed

van het Evangelie bepaalt zich dus niet meer tot de hoofdplaats alleen, maar werkt ook in de omgeving. — 3°. Op 't Kerstfeest mocht V. d. Brug, tegelijk met een Chinees, een tweetal Inlanders doopen, zijne eerstelingen uit de Inlandsche bevolking. Een dezer, Karta Widjaja geheeten, is een man van stand en ontwikkeling en wekt goede verwachting voor den arbeid onder de Inlanders. — 4°. Aan 't einde des jaars mocht hij zien, dat het zielental zijner gemeente, reeds jaren nabij 100, nu dit cijfer te boven ging. In de laatste 10 jaren kwam wel nu en dan iemand tot bekeering, maar eerst tegen het einde van dit jaar werden de bekeeringen talrijker.

Zend. V. d. Brug legde tegen 't eind van 1899 zijn werk te Indramajoe neder, wegens overplaatsing naar Cheribon. Zijn opvolger is Zend. C. J. Hoekendijk, die in December op Java aankwam en reeds 28 Januari voor 't eerst in de godsdienstoefening te Indramajoe optrad. »De snoeren zijn hem in lieflijke plaatsen gevallen«. Zijn indruk was reeds dadelijk: »Het werk is veelbelovend; er zijn flinke krachten, die met vrijmoedigheid van den Heiland getuigen; er is waar geestelijk leven hier.« Het kerkbezoek was verblijdend en nam voortdurend toe, zoodat weldra plannen werden gemaakt tot het bouwen van een grooter bedehuis. Ook in de omgeving der hoofdplaats ontstond meer belangstelling. In de eerste 3 maanden van zijn werkzaamheid doopte hij reeds 35 Heidenen en zoo mocht hij oogsten wat zijne voorgangers gezaaid hadden. Veel zegen heeft Hoekendijk ook op de behandeling van zieken, en de laatste berichten wekken het vertrouwen, dat de »dag der kleine dingen« nu haast voor Indramajoe voorbij zal zijn.

Ik stap van dezen post af met een paar opmerkingen: 1°. Op ult. 1899 telde de gemeente hier 107 zielen, waaronder 54 Avondmaalgangers. De school had toen 31 leerlingen, waaronder 13 meisjes. Sedert 13 Dec. 1858 werden hier 199 zielen gedoopt. — 2°. De gemeente heeft van den beginne mannen en vrouwen van beteekenis onder hare leden gehad. In kennis, ontwikkeling, godsdienstig en zedelijk leven staat zij onder de gemeenten der Soendaneesche Zending bovenaan. Afval kwam hier zelden voor en over ontucht viel weinig te klagen. Maar zeer hadden de Zendelingen te strijden tegen de opium-zonde, vooral onder de Chineezen. Indramajoe telt veel opium-slaven en de berichten der Zendelingen spreken dikwijls van de ellende, door het opium aangericht. Zend. V. d. Brug verhaalde b.v. in 1893 van een man, die niet verre was van het koninkrijk Gods; toen aan 't opium verslaafd raakte; wel voor *f* 150 per maand daarvan gebruikte, en ten laatste in ellende en wanhoop stierf. En had Zegers om zich heen niet zooveel ellende, door het opium-schuiven aangericht, gezien, hij zou er wellicht niet toe gekomen zijn, te Indramajoe bij al zijn werk een omvangrijk boek te schrijven als er van hem in 1890 verscheen onder den titel: »Het Opium-vraagstuk in Ned. Oost-Indië.«

2. *Cheribon.*

We houden ons hier aan de gewone schrijfwijze, maar merken toch op, dat de Inlanders zeggen: Tjirĕbon. Deze vrij uitgestrekte stad is de hoofdplaats der residentie van denzelfden naam. Zij ligt vlak aan de ruime maar ondiepe baai van Cheribon en is zeker een der heetste kustplaatsen van Java. Gelijk andere handelssteden aan de noordkust, zoo heeft ook Cheribon een hooger gelegen gedeelte, op eenigen afstand van de kust, waar de meeste Europeesche inwoners hunne huizen hebben. Dat gedeelte heet Tangkil. De gezondheidstoestand is in den regel te Cheribon niet gunstig. Niet ver landwaarts verheft zich de vulkaan Tjĕrĕme, die een groote plaats beslaat en een hoogte heeft van ongeveer 10.000 voet. Nabij de stad is een heuvel, Goenoeng Djati genaamd, waar zich het graf bevind van Ibn Maulana, die hier den Islam invoerde. (We spraken daarover op blz. 55.) Velen gaan daar nog heden ten dage bidden en er de blijken hunner vereering brengen, maar »ongeloovigen« mogen zijn graf niet naderen.

De naam Tjirĕbon beteekent: Garnalenrivier. Het woord is samengesteld uit het Soendaneesche *tji*, rivier, en het Javaansche *rĕbon*, een klein soort garnalen. Men kan in dat zoo samengestelde woord een beeld zien van de Inlandsche bevolking, die uit

Soendaneezen en Javanen bestaat. Verder vindt men hier een menigte Chineezen, een belangrijk aantal Arabieren en ook vele andere vreemdelingen. Er is een levendige handel en een druk verkeer. De vreemdelingen bedienen er zich van het conversatie-Maleisch, terwijl de Inlandsche bevolking het zoogenaamde »Cheribonsch-Javaansch« spreekt, dat minder met vreemde bestanddeelen vermengd is dan het dialect van Indramajoe. Het Soendaneesche element is er sterk in vertegenwoordigd en ook in de uitspraak, vooral aan de heldere *a* in open lettergrepen, kan men den invloed daarvan bespeuren.

Hier op de hoofdplaats vestigde zich Zend. D. J. van der Linden, in Nov. 1863. Aanleiding daartoe vond hij in een wenk der Regeering, die toelating voor de Preanger weigerde, maar zich niet ongezind verklaarde, voor Cheribon vergunning te geven. We zagen reeds, dat Van der Linden hier niet bleef, maar zich te Indramajoe vestigde. Hij werd op de hoofdplaats vervangen door Zend. A. Dijkstra, die er in Febr. 1864 arriveerde, en het voorrecht had, er eerst tot Januari 1879 en daarna van November '82 tot October '93 te arbeiden. Merkwaardig is, dat hij van zijn groot gezin niemand door den dood heeft verloren, terwijl elders op West-Java, in zoogenaamd gezonder streken, bijna alle Zendelingsgezinnen dooden hadden te betreuren.

Het was voor Dijkstra van veel gewicht, dat hij bij zijne komst een belangstellende Chineesche familie vond, bij welke hij zich kon aansluiten. Het hoofd dezer familie was de Luitenant der Chineezen Yoe Ong Pauw. In Jan. 1866 was Dijkstra in de kennis der taal zoo ver gevorderd, dat hij in de woning van dien Chinees kon aanvangen openbare Evangelieprediking te houden. Die samenkomsten werden aanvankelijk bijna uitsluitend door leden dezer familie bijgewoond, maar in het volgende jaar begonnen er ook anderen te komen. De oudste zoon van Ong Pauw kwam tot het geloof en begeerde den Heiland te volgen, wat zijne vrouw zoo euvel opnam, dat zij hem met hunne beide kinderen verliet. Hij bleef echter onder deze beproeving standvastig, en smaakte de voldoening, dat zij weldra tot hem terugkeerde. Aan Dijkstra werd toegestaan een gebouw, staande op het erf van Ong Pauw, tot lokaal in te richten, en in Mei '67 begon hij daarin een school, die weldra door 43 leerlingen bezocht werd, waaronder 15 Inlanders. De prediking, die nu ook in dit lokaal werd gehouden, werd des Zondagsmorgens door 20 à 25 en des Zondagsavonds door 15 à 20 personen bijgewoond. Later werden de bijeenkomsten gehouden ten huize eener weduwe.

De 27ste Sept. 1868 was voor Dijkstra en zijn werk een gewichtige dag. Hij mocht toen zijne eerstelingen uit de Javanen doopen, namelijk een bejaarde vrouw en Sarban, een zilversmid, die trots allerlei bedreiging en vreesaanjaging van de zijde der Mohammedaansche geestelijkheid de prediking was komen hooren en daarin volhardde, terwijl hij zijn vreugde vond de lezing en overdenking der H. Schrift. Op het Kerstfeest van dat jaar volgde de Doop van de eerstelingen uit de Chineezen, namelijk Ong Pauw met zijn oudsten en derden zoon. Ook de vrouw van Ong Pauw was tot het geloof gekomen, maar destijds om familiezaken te Batavia vertoevende, werd zij door Ds. King gedoopt. Het goede zaad was in de harten dezer familie gestrooid door den vroeger genoemden Chineeschen Hulpzendeling Gan Koeï; V. d. Linden en Dijkstra hadden het nat gemaakt, en God had den wasdom gegeven. De overgang tot het Christendom was voor Ong Pauw niet gemakkelijk, maar na langen strijd, en mede ten gevolge van velerlei rampen die hem troffen, deed hij den beslissenden stap, en ruimde hij afgod en huisaltaar op, met de urnen, die de herinnering moesten bewaren aan de nagedachtenis van overleden familieleden. Hij overhandigde aan Dijkstra de urn, die gewijd was geweest aan zijnen grootvader; zij bevindt zich thans in het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam. Wij, Europeanen, kunnen bezwaarlijk beseffen, wat het een Chinees kost, afstand te doen van zulke dierbare voorwerpen van vereering. Na eenmaal tot beslissing gekomen te zijn, liet Ong Pauw zich door de afkeuring, die zijn overgang tot het Christendom vond, noch ook door den smaad, die hem van de zijde der Nederlandsche ambtenaren werd aangedaan, aan het wankelen brengen. Hij volhardde in het geloof, tot hij in 1876 in vrede ontsliep.

De Doop van die Chineezen op het Kerstfeest van '68 werd gevolgd door den Doop van een Javaan in 't begin van '69, waarop na een paar maanden weer volgde de Doop van een Chinees. Het werk ging in die dagen goed vooruit, en terwijl Dijkstra des Zondags in het Maleisch predikte, begon hij het nu des Woensdagsavonds te doen in het Javaansch, welke taal veel moeielijker is dan het Maleisch. In Augustus van dat jaar kwam een hoogbejaarde Chineesche vrouw, na veel slingering, op haar ziekbed tot bekeering. Zij werd gedoopt, verblijdde zich in den Heer en overleed in volle verzekerdheid des geloofs. Meer bekeeringen volgden, en Dijkstra kon in '71 getuigen: »Mijn werk is gekenmerkt door Gods zegen. De opkomst bij de godsdienstoefeningen neemt steeds toe en de prediking draagt vrucht«.

Ook buiten de hoofdplaats raakte de kennis van het Evangelie verspreid. In Oct. 1872 doopte Dijkstra den Javaan Sarti, die op 11 palen (4 uren) afstands van de hoofdplaats woonde en door zijn zwager Sarban voor den Heer was gewonnen. Hij overleed in '76, na volhard te hebben in het geloof. — Langzaam, maar gestadig, vorderde de Evangelisatie. In '73 was de opkomst gewoonlijk 30 à 40 personen. In '74 telde de gemeente 23 leden, nl. 12 Chineezen en 11 Inlanders. De school bereikte haren grootsten bloei in 1875, toen zij 58 leerlingen telde. Op Goeden Vrijdag van dat jaar werd een Chineesche vrouw gedoopt, die een zwaren strijd had moeten doormaken. Begaafd met een goed verstand, had zij veel gelezen en veel nagedacht. Zij was bekend met de Inlandsche geschriften en met den Islam, en onderzocht ook den Bijbel. Tot het geloof in den Heiland kon zij echter niet komen, daar haar het recht gevoel van schuld ontbrak. Een droom bracht haar daartoe en nu vielen ook alle bezwaren des verstands weg. — Maar we kunnen niet over allen, die tot de gemeente toetraden, in het bijzonder spreken. Aandoenlijk was de klacht van een vrouw, die op 't Kerstfeest van '77 werd gedoopt, bij hare opneming in de gemeente: »Hoe jammer, dat ik niet eerder met den Heer ben bekend gemaakt! Maar Europeanen, die ik kende, spraken mij nimmer van Hem, en niemand noodigde mij uit om mede naar de prediking te gaan«. Zulk een klacht, ook elders en menigmaal geuit, is een aanklacht. — We teekenen hier nog aan, dat Dijkstra in 1875, toen de Europeesche gemeente te Cheribon zonder Predikant was, belast werd met de waarneming van het predikantswerk op de hoofdplaats, iets dat later ook nog meermalen gebeurde.

In Juli 1877 werd door Mr. Anthing aan Dijkstra overgedaan de Inlandsche helper Taroeb, een Javaan uit Kĕdiri, om hem behulpzaam te zijn bij de Evangelisatie onder de Inlandsche bevolking. Taroeb had goede diensten bewezen in Bagĕlen en in de Evangelisatie van den Heer Anthing zelven, zoodat Dijkstra goede verwachting van hem had. Hij ving zijn werk te Cheribon met ijver en niet zonder tact aan, en bepaalde zich niet tot de hoofdplaats, maar bezocht ook de dorpen. In de dessa Ngĕtoek, op 1½ uur afstands van de hoofdplaats, ontwaakte belangstelling bij eenige personen, maar het dorpshoofd ging spoedig over tot vervolging, waardoor velen van overgang tot het Christendom werden teruggehouden. Een der vervolgden, Djari geheeten, ontvluchtte en werd op Pinksteren van 1878 met een paar andere doopcandidaten in de gemeente opgenomen.

Tot groote droefheid der gemeente was Dijkstra het volgend voorjaar (1879) genoodzaakt wegens ernstige krankheid met verlof naar Nederland te gaan. De dichtstbijwonende Zendelingen Zegers en Verhoeven zouden gedurende zijne afwezigheid nu en dan te Cheribon prediken en Taroeb zou zich vestigen op een stuk grond, dat men Dijkstra geschonken had; hij zou de school voortzetten en de godsdienstoefeningen leiden als niemand der Zendelingen ter plaatse was. Zoo geschiedde, maar het ging niet goed. Taroeb gaf welhaast reden tot ernstige klachten; de Evangelisatie stond zoo goed als stil en de gemeente ging achteruit. Het einde was, dat hij in 1880 ontslagen werd. Hij moge dienen als waarschuwend voorbeeld, geen Inlandschen helper zelfstandig te laten arbeiden, tenzij zijne betrouwbaarheid en geschiktheid voldoende gebleken zijn.

In laatstgenoemd jaar had de gemeente wel een kleine aanwinst, maar de heerschende koortsen drongen vele der Chris-

een gezonder oord op te zoeken. ·oeger kwam zulks reeds voor. Dat ; verhuizen van leden maakte, dat neente klein bleef. Men had, ook t oog daarop, reeds in 1870, toen ı zeer verzwakt was ten gevolge phus, er bij hem op aangedrongen, ɔn op te geven en zich elders te n, maar hij had er niet toe kunnen :n zijne gemeente te verlaten. Gedu- Dijkstra's afwezigheid was dat ver- bijzonder dikwijls voorgekomen. De ɔende verzorging der gemeente zal : echter ook wel hebben bijgedragen. ; nu slechts éèns per maand gods- efening onder leiding van een der ıde Zendelingen. Daar niemand de vacature kon waarnemen, stel- den oudsten zoon van Ong Pauw, ıd Yoe Tjai Tjek, tot oudste aan. 'ervulde dat ambt tot in 1890, toen ɜeling overleed. — In Febr. '81 werd gemeente toegedaan zekere Mas die reeds lang gewenscht had te ı opgenomen, maar steeds was afge- omdat hij aan het opium verslaafd hans had hij den lust tot dat genot- overwonnen en legde de reeds le man vrijmoedig en blijmoedig ıis af van zijn geloof in den Heiland. was zeer gelukkig, dat Dijkstra ein- n Juli '82 voldoende hersteld was, ır Java terug te keeren. In Novem- n dat jaar was hij weer op zijn post, laar heerschte juist de koorts op ige wijze en het geheele gezin op d na werd aangetast. Daar de koorts lde wijken, nam de familie op raad :n geneesheer in 't begin van '83 naar Koeningan, op 22 paal afstands : hoofdplaats in het gebergte gele- ı van daar uit bezocht Dijkstra zijne ıte om de 14 dagen. Het onvol- : daarvan springt in het oog. Te gan trachtte hij een deur te vinden het Evangelie, maar dat gelukte iet. Beter slaagde hij in de dessa ek, waar in '83 eenige belangsteling :vangelie werd gewekt. Op de hoofd- werd door een der Chineesche Chris- een schooltje gehouden voor eigen ıg, maar overigens viel daar in dezen t veel voor. Een gelukkige verande- 'am hierin, toen in '86 op het Pinkster- ' zielen den Doop ontvingen, nl. 4 volwassen Inlanders en 3 kinderen. Deze toetreding gaf verlevendiging van opgewektheid. Ook meldde zich in dat jaar een *santri* aan uit het dorp Tjirĕbon-girang (6 paal van de hoofdplaats), om onderwijs te ontvangen in de Christelijke leer. Met inbegrip der nieuwgedoopten behoorden in '86 tot de gemeente 55 zielen.

Over den zooeven genoemden man volge hier iets naders. Een *santri* is iemand, die een *pasantren* of zoogen. Mohammedaansche priesterschool heeft doorloopen. [1]) Na het verlaten van de inrichting behouden zulke lieden veelal hun titel. Deze man, Kaswijah geheeten, was na 't verlaten van de school aangesteld tot sleutelbewaarder van een zoogenaamd heilig oord, toebehoorende aan de vroegere vorsten van Cheribon, en oefende verder voor zijn onderhoud en dat van zijn gezin het stoelenmatten uit. Toen Dijkstra met hem in kennis kwam, was hij ongeveer 28 jaar oud. Hij bleek in waarheid een heilbegeerig man te zijn; hij sloot zich bij de Christenen aan, liet den Islam varen, deed afstand van zijn betrekking van sleutelbewaarder en woonde met getrouwheid het onderwijs bij. Zelfs vervolging om des Evangelies wil vermocht niet hem van den goeden weg af te brengen. In Mei '87 werd hij gedoopt en hij heeft sedert getoond een waar discipel des Heeren te zijn.

In het voorjaar van 1888 keerde de familie Dijkstra naar de hoofdplaats terug, en dat gelukkig zonder nadeelige gevolgen. De epidemie was reeds sinds eenigen tijd geweken, en Cheribon scheen den roem, dien het oudtijds had, van »een gezonde plaats« te zijn, nog eens te willen waarmaken. Later is wel gebleken, dat de koorts niet voor goed heengegaan was. Kort na zijn terugkomst mocht Dijkstra, onder veel bewijzen van toegenegenheid, zijn 25-jarig Zendelingschap vieren, en zijn werk ging nu weer geregeld voort. Met Paschen daaraanvolgende werden tot de gemeente twee Inlandsche vrouwen toegevoegd, die een groote aanwinst voor haar waren. De eene is een Javaansche van goede afkomst, welke langen tijd de concubine van een Indo-Europeaan was geweest, maar door dezen was verstooten, en nu als een gebroken vrouw vrede had gevonden bij

---

[1]) Zie bl. 59.

het Kruis. De andere is een Soendaneesche uit het district Talaga en heet Mĕnĕb. Zij was gehuwd geweest met een Chinees; bezat een eigen woning op de hoofdplaats en was nog in betrekking bij de vrouw van een Chineesch koopman. Hier kwam af en toe een Inlandsche Christin, en van deze vernam zij iets van het Christendom. Op zekeren avond hoorde zij daar voorlezen uit het Vragenboekje van Doedes, (De leer der zaligheid), dat in het Maleisch, in het Javaansch en nu ook in het Soendaneesch vertaald is. De vraag: »Zijt gij ook een zondaar?« (N°. 37 van de Mal. editie) bleef, zooals zij later zeide, »vastkleven aan haar ziel,« maakte haar onrustig en dreef haar tot het gebed. Toen zij zich daarop tot Dijkstra wendde en van dezen het Evangelie hoorde, geloofde zij. Zich nu behouden wetende, stelde zij terstond hare woning open voor allen, die den Heer zochten, en te zamen met den ex-santri Kaswijah beijverde zij zich, om zielen te winnen voor den hemel. Hare woning, waarin Dijkstra nu tweemaal per week een samenkomst hield, vooral voor de Nicodemussen, noemde hij een »voorportaal« van de kerk. Tot degenen, die in Mĕnĕbs huis aanvankelijk werden gewonnen, behooren de Inlandsche vrouwen Boe Arka en Minah; de Inlanders Katiman en Djawoe, zoomede Tarsidjan en Toersija, leden van een dorpsbestuur; voorts Goerwati, Misnen e. a. De toetreding van die twee dorpsbestuurders was tot dien tijd éénig in de geschiedenis dezer Zending. Tarsidjan legde na zijn bekeering zijn ambt neder, omdat hij, zoo hij meende, het niet kon bekleeden en eerlijk man blijven. Van een bevriend Chinees kreeg hij een woonhuis, en uit de ondersteuningskas der gemeente ontving hij eenig geld, om een kleinhandel te beginnen. Ook de vrouw van dezen man kwam in Mĕnĕbs huis tot het geloof, en hetzelfde mag gezegd worden van Mĕnĕbs broeder, »den dessaman van Tjikidjing.» Deze had reeds dikwijls bij zijne zuster gelogeerd en daar veel van het Evangelie gehoord. In Juli '92 daar eens weer vertoevende, kreeg hij een aanval van cholera, waaruit hij mocht herstellen. Het goede voorbeeld, de woorden en de liefde zijner zuster en van de andere Christenen, de gebeden voor zijne herstelling en de dankzegging voor zijn behoud waren hem ten zegen. Het duurde niet lang, of hij sloot zich bij de Christenen aan.

Een hoofdplaats in Indië is immer een moeilijk arbeidsveld voor een Zendeling, en Cheribon, dat »een bakermat van den Islam« was en waar lieden van allerlei volk en slag samenkomen, zal wel bijzonder moeilijk zijn. »Het is opvallend,« — schreef Dijkstra op 28 Oct. 1891 — »hoe de Inlandsche bevolking van Cheribon door allerlei machten van het bijgeloof en den Islam wordt beheerscht en daardoor der prediking vijandig gezind blijft.« De bezwaren in het oog houdende, mag men voor het verkregen resultaat dankbaar zijn. Vooral in de jaren, waarin we thans zijn, vorderde het werk gezegend. Wat zou men Dijkstra gaarne hebben zien voortgaan! Maar zijn avond daalde snel: op 7 Oct. 1893 overleed hij plotseling, juist op den 30sten gedenkdag van zijn huwelijk. Den volgenden dag werd zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld onder groote deelneming; 40 rijtuigen volgden den lijkwagen en 11 kransen bedekten de kist. De droefheid der gemeente — die tot bijna 80 zielen aangewassen was — zullen we niet schetsen.

De post kwam nu te staan onder opzicht van Zend. V. d. Brug te Indramajoe. Om den anderen Zondag hield deze er godsdienstoefening, des morgens en des avonds, maar de school stond stil. Wat de bijeenkomst in de week aangaat, die werd als vroeger gehouden; thans onder voorgang van broeder Goerwati, »een man, zwak naar het lichaam, maar ervaren in de Schriften.« V. d. Brug ging steeds met opgewektheid naar Cheribon, wetende dat hij daar verkwikt en versterkt zou worden, »ziende de groote belangstelling in de verkondiging van het Evangelie en den ijver van velen.« Die ijver bleek ook hieruit, dat de gemeente kwam vragen om een kerkgebouw, waaraan waarlijk wel behoefte was, en aanving daarvoor bij te dragen. Gedurende de vacature, die ruim $2^1/_2$ jaar aanhield, traden meer dan een dozijn personen, ten deele uit de Inlanders, ten deele uit de Chineezen, tot de gemeente toe, bijna allen vruchten van Mĕnĕbs kring. De opkomst was zoo goed, dat V. d. Brug in den regel voor 70 à 80 hoorders sprak.

In Juli '96 kreeg deze post weer een eigen Zendeling in J. J. Muis. Op den 19den leidde Zend. V. d. Brug hem bij de gemeente in, die haar vreugde o. a. toonde in de collecte, welke in deze beurt nagenoeg *f* 18.— opbracht. Voorloopig bleef V. d. Brug zich belasten met de prediking, maar in September nam de nieuwe Zendeling al het werk op zich. Hij had nu met alle leden der gemeente kennis gemaakt en bij veel goeds ook veel verkeerds gevonden, dat weer bewees, hoe schadelijk zulk een lange vacature voor een jonge en zwakke gemeente is. Muis had het voorrecht, vóór het einde des jaars 11 zielen in de gemeente te mogen opnemen. Het jaar daaraanvolgende bereikte haar zielental het cijfer van 100. Voor matigen prijs was een huis gekocht en met hulp der Vereeniging werd dat herschapen in een doelmatig kerkgebouw. De vroeger gesloten zendingsschool was weer geopend en telde 12 leerlingen. De opkomst was in '97 niet naar wensch en Muis kwam tot de ontdekking, dat de Inlandsche Christenen wel een kerkdag, maar geen rustdag kenden: iets wat vrij algemeen is onder de Inlandsche Christenen in Indië. Aan het einde van dat jaar verloor de gemeente een harer beste leden door den dood, een dochter van wijlen Ong Pauw, in de wandeling Loetjoe, »Lieflijke« geheeten. Muis beschreef haar als een degelijke vrouw, die haren Zaligmaker innig liefhad en goed thuis was in de Schrift.

Van het hoogtepunt, dat de gemeente thans had mogen bereiken, daalde zij in '98 weer naar omlaag. De slordige levenswandel van sommigen gaf aan Muis aanleiding, het snoeimes ter hand te nemen en 4 leden af te snijden. Door overlijden en vertrek verloor zij 6 leden, zoodat zij aan het einde des jaars weer op 't cijfer 90 stond. Dit was droevig. In uitwendig opzicht zag het er nu wel beter uit: de nieuwe kerk (15 M. lang, $6^1/_2$ M. breed, 4 M. hoog) was op 1 Augustus in gebruik genomen, met een predikatie over Matth. 21 : 13a. Het gebouw staat op een goed gekozen punt en het is nu maar te hopen, dat de gemeente er in worde gesterkt en uitgebreid. Wat dit laatste aangaat: zij ging in 1899 slechts met 4 zielen vooruit en wat het innerlijke betreft bleef zij nog vele onvolkomenheden vertoonen. Haar nieuwe Zendeling kon echter aan hare verbetering en opbouwing niet langer arbeiden: zijne gezondheid bleek tegen het klimaat niet bestand te zijn. Vergeefs zocht hij herstel, eerst in 't gebergte in de nabijheid en daarop te Garoet; het einde was, dat hij in 1900 met een krank lichaam en een bezwaard gemoed de terugreis naar Nederland moest aanvaarden.

Muis legde zijn werk weer in de handen van Zend. V. d. Brug, die nu door het Bestuur naar Cheribon was overgeplaatst. Hij vond niet veel vooruitgang, maar hervatte met goeden moed het werk. Kort voor zijne komst was de meergemelde Christin Mĕnĕb door het Bestuur tot vaste helpster aangesteld, met een kleine toelage, welke zij bleek noodig te hebben. Zij is de eerste vrouwelijke hulpzendeling in dienst der Ned. Zendingsvereeniging, en hare diensten worden zeer gewaardeerd.

Van de 178 zielen, die te Cheribon reeds den Doop ontvingen, behooren nu nog 94 tot de gemeente, en van dat getal zijn 31 leden gerechtigd tot deelneming aan het Avondmaal.

3. *Tjiandjoer.*

De derde zendingspost der Ned. Zendingsvereeniging, naar tijdsorde, is Tjiandjoer, dat destijds nog de hoofdplaats van de Preanger was. Tjiandjoer is een uitgestrekte, nette, waterrijke, drukke en welvarende stad. Zij ligt op p. m. 1600 voet boven het vlak der zee en is omgeven van bergen, zoodat het er op den dag zeer warm kan zijn; 's nachts daarentegen is het er koel, soms koud. De eerste Zendelingen der Vereeniging passeerden hier op hunne reis van Batavia naar Bandoeng, en vonden er Zend. Klinkert, wiens aanwezigheid hier we hopen te verklaren als wij spreken over de Doopsgezinde Zendingsvereeniging. Klinkert bleef slechts kort te Tjiandjoer, daar hij overging in dienst van het Bijbelgenootschap. Zijn heengaan gaf aanleiding, dat Zend. Albers zich te Tjiandjoer vestigde (1 Oct. 1863) en alzoo deze stad maakte tot een post van de Nederl. Zendingsvereeniging.

Albers nam terstond de school over, door Klinkert voor kinderen van Europeanen in 't leven geroepen, maar moest

die na eenigen tijd sluiten uit gebrek aan leerlingen. In het najaar van 1865 werd zij heropend ten dienste van de Inlandsche en Chineesche jeugd. Zij had nu eerst een tijdperk van bloei, toen van stilstand en later van teruggang. Bij het vertrek van Albers naar Nederland, in 1874, stond zij stil. Op 25 Nov. 1878 werd zij opnieuw geopend; zij werd sedert onafgebroken voortgezet, maar kwam niet weder tot bloei. Twee voorname redenen zijn daarvoor aan te geven. De eerste is, dat de Inlanders het neutrale onderwijs op de Gouvernementsschool in den regel verkiezen boven het Christelijk onderwijs op de zendingsschool, en daarbij meenen, niet geheel ten onrechte, dat hunne zonen beter zullen vooruitkomen als zij de Gouvernementsschool hebben bezocht. De tweede reden is, dat de beschouwing van sommige Zendelingen over de beteekenis der school een wijziging heeft ondergaan. Oorspronkelijk achtten allen de school een Evangelisatiemiddel; men wilde op 't hart der kinderen werken en door de kinderen op 't gezin. Toen men evenwel ontwaarde, dat dit middel weinig uitwerking had, en dat men eigenlijk slechts door de ouders gebruikt werd om de kinderen voor dit leven vooruit te helpen, ging men minder waarde hechten aan de school en er minder werk van maken. De school werd van hoofdzaak bijzaak. Ze werd niet gesloten, maar men deed haar voortaan hoofdzakelijk of uitsluitend dienen voor de kinderen der Christenen en gaf er een meer huiselijk karakter aan. Er zijn echter nog Zendelingen, ook van deze Vereeniging, die anders over de school denken; als voorbeeld verwijzen we naar Bandoeng.

Maar we liepen vooruit. In 1864 ontving Albers een medearbeider in Zend. C. J. Cusell. Deze wenschte van de geneeskunde zijn hoofdwerk te maken, waarvoor hij ook bepaald gave had. Hij was verloofd met Mej. G. M. Monné, die pleegzuster was, en het plan bestond, dat zij na hun huwelijk te Tjiandjoer een hospitaal zouden stichten. Het mocht daartoe echter niet komen. Cusell trok eerst rond door de Inlandsche wijken om zieken te verplegen, ontzag zich daarbij te weinig en haalde zich een ernstige krankheid op den hals. Toen zijn verloofde in '65 te Batavia arriveerde, vond zij hem daar in het hospitaal. Nog hetzelfde jaar keerde zij met hem naar Rotterdam terug. Hier arbeidde hij nog een korten tijd, vooral onder de Zeevarenden, tot hij in 1869 overleed.

Voor den medearbeider, die bezweken was, kreeg Albers er in 1865 twee in plaats, en wel de Zendelingen Geerdink en Coolsma. Taalleeren was van alle drie voorloopig de voornaamste bezigheid. De nieuwaangekomenen zagen daarbij reeds spoedig een deel van hun tijd in beslag genomen door zieken, voor wie men hunne hulp kwam inroepen. Dat was hun niet onwelkom, want 1º konden ze op deze wijze hulp verleenen; 2º boden de bezoeken aan de woningen der Soendaneezen goede gelegenheid tot oefening in het spreken, en 3º kon zoodoende het vertrouwen worden gewonnen en had men een goed middel, om in de huizen het woord te brengen. Het gebeurde, dat laatstgenoemde zoo op één dag 50—60 patienten had te bezoeken, wel een bewijs, dat de Soendaneezen zich gaarne door de Zendelingen laten helpen; tegen den godsdienst dier mannen hebben ze een vooroordeel, maar overigens nemen ze alles wat zij brengen gaarne aan. Verder beproefden ook de nieuwaangekomenen het met de school: Geerdink begon er een voor jongens, evenals Albers, en Coolsma opende in '66 er een voor meisjes. Deze laatste bracht het tot 25 leerlingen. Terwijl de meisjes 's morgens van den Zendeling onderwijs ontvingen in de gewone vakken, leerden ze 's middags van zijne echtgenoote vrouwelijke handwerken. De leerlingen maakten in alles verblijdende vorderingen. Misschien had deze school beteekenis voor de Zending kunnen krijgen, als zij voortgezet had kunnen worden. De overplaatsing van Coolsma naar Buitenzorg maakte, helaas, een einde aan haar kort, maar schoon bestaan. De 3 scholen stonden op voldoenden afstand van elkander.

Nadat Albers een- en andermaal vergeefs aan de Regeering had gevraagd om de »bijzondere toelating« tot uitoefening van zijn dienstwerk, voorgeschreven in Art. 123 van het »Reglement op het beleid der regeering in Ned. Indië,« werd hij op 10 Juli 1865 met een gunstig antwoord op een opnieuw ingediend verzoekschrift verblijd. De nieuwe Minister van Koloniën (de Heer Fransen van de Putte) adviseerde

Z. M. den Koning, tegen den raad van alle autoriteiten in, de Zending in de Preanger-Regentschappen toe te laten (omdat men van haar nooit last, maar wel overal steun gehad had), en — daar gingen de poorten van de Soendalanden open. Velen waren wel bevreesd voor die ambtelooze, onaanzienlijke Zendelingen, en voor de uitwerking, welke hun eenvoudig woord zou hebben, maar de uitkomst heeft bewezen, dat die Staatsman juist gezien had: nooit heeft de Regeering om het Evangelie moeite op West-Java gehad. — Van dien angst voor de Zending wil ik hier een staaltje verhalen. Ik zat — kort voor Albers de toelating ontving — met dezen op de voorgaanderij van zijn huis te Tjiandjoer, toen Ds. H. van Ameyden van Duym, destijds predikant te Buitenzorg, een bezoek kwam brengen. Nadat eerst over andere zaken was gesproken, kwam 't gesprek op de Zending en uitte Albers de klacht, dat hij nog maar geen toestemming krijgen kon tot uitoefening van zijn dienstwerk. Daar verhief de predikant zich van zijn stoel, en staande voor Albers beet hij hem de volgende woorden toe: »Mijnheer Albers! het is er u, Zendelingen, om te doen, ons, Europeanen, allen een kop kleiner te maken. Ik heb veel invloed bij de Regeering en zal doen wat ik kan om te zorgen, dat gij geen toelating krijgt.« Heel bedaard en met lachend gelaat antwoordde Albers, die was blijven zitten: »Ik heb één troost, Dominee.« »En wat is die, mijnheer Albers?« »Dat de wereld draait, Dominee!« De predikant draaide zich om en ging heen. Op dat oogenblik was 't verlof reeds op weg, maar beide heeren wisten daarvan niets.

De toelating ontvangen hebbende, begon Albers zonder verwijl samenkomsten te houden in zijne woning. De drie zendelingsgezinnen kwamen bijeen en brachten hunne bedienden mede. Verder werden uitgenoodigd degenen met wie men in aanraking kwam, b. v. bij de behandeling van zieken. Des Zondagsmorgens werden de Evangelieverhalen en des Woensdagsavonds de Oudtestamentische verhalen behandeld. Het gehoor bestond uit 12 tot 24 personen, maar ware belangstelling toonde niemand; het nam dan ook weldra af en ten slotte kwamen slechts de bedienden, maar alleen omdat zij moesten. Men meende nu, dat het beter zou zijn in een der kampoengs te vergaderen, want de Inlanders zagen op tegen het huis van een Europeaan. Een eenvoudige loods van bamboe werd opgeslagen op 't erf van Coolsma's »taalmeester«. Deze eerste »kapel« kostte ƒ 23.—. De omwonende Inlanders werden nu tweemaal per week, des avonds, uitgenoodigd daar samen te komen, en werkelijk, er kwam in den beginne een aardig schaartje bijeen, soms tot 60 personen toe. Doch het duurde niet lang, of de menschen »wisten het al«, en ook deze samenkomsten gingen te niet. Zóó verliepen 3 jaren, zonder dat de Zendelingen eenig teeken van heilbegeerte hadden bespeurd. Nog één middel om de belangstelling wakker te maken werd beproefd. Men kwam op 't denkbeeld, midden in de stad, aan den hoofdweg, een kerk te bouwen. Met toestemming van het Bestuur werd een stuk grond gekocht en Zend. Geerdink, die vroeger timmerman was geweest, bouwde daarop een eenvoudige, maar nette kerk. De inwijding dezer eerste Christenkerk voor de Soendaneezen had plaats op 8 Nov. 1868 en werd door een groote schare bijgewoond, welke zich in, om en onder de kerk (zij was op palen boven den grond gebouwd) verdrong. Sedert werd in dit kerkgebouw geregeld godsdienstoefening gehouden. Voor die op Zondagmorgen werd de volgende orde ingevoerd, die nu algemeen op de posten dezer Vereeniging in gebruik is: zingen; voorlezen der X Geboden; uitspreken der XII Artikelen; lezen van een gedeelte der H. Schrift; gebed; prediking; zingen; dankzegging; zegen. Het eigenlijke doel, waartoe die kerk werd gebouwd, is niet bereikt: de Soendaneezen wenden er spoedig aan haar te zien, en deden in den regel alsof zij er niet was.

»Niet door kracht, noch door geweld, maar door mijnen Geest, zegt de Heer.« Geweld hebben de Zendelingen niet gebruikt, maar wel al hun kracht ingespannen, doch vergeefs. Nu echter ving Gods Geest aan te werken. Het gebeurde op 19 November, 11 dagen na de inwijding der kerk, dat mijne vrouw en ik 's middags tegen 1 uur terugkeerden van een bezoek aan de vrienden Albers, die een jarige hadden. Vóór ons huis, in de brandende zon, vonden we een man van middelbaren

leeftijd zitten, die mij den vorigen dag om een onderhoud had laten vragen. Ik noodigde hem binnen. Daar het middagmaal gereed stond, gebruikten wij dat haastig en daarop nam ik hem mee in mijn kamertje. Ik vroeg hem, hoe hij heette. »Ismail«, antwoordde hij. Ik zeide: »Dit is een Mohammedaansche naam; de Mohammedanen beweren, den waren godsdienst te hebben; wat is uw gevoelen?« Hij antwoordde: »Ik kom juist hier, om van u te vernemen, wat de ware godsdienst is.« Ik verzocht hem te verhalen, hoe die wensch bij hem opgekomen was, en daarop vertelde hij mij een en ander, wat hem in de laatste dagen wedervaren was. Zijn verhaal gaf mij den indruk, dat ik met een door schuldbesef verslagen man te doen had, en zonder omwegen verkondigde ik hem het Evangelie van Gods genade in Christus. Met tranen in de oogen en bevend over al zijn leden hoorde hij de boodschap van de liefde Gods in Christus, en hij geloofde. [1]) Dorstig zijnde naar de gerechtigheid, dronk hij de woorden des levens in en snel nam hij toe in de kennis der waarheid. Ook zijne vrouw Moerti kwam tot het geloof, en samen werden ze op 26 Dec. 1868 in de nieuwe kerk gedoopt. Dat was een dag! Vreezende voor ongeregeldheid, liet ik hen 's morgens vroeg afzonderlijk langs omwegen naar onze woning komen. We ontbeten te zamen, zongen het lied van Malan: »Wat blijde hymne rijst uit 's hemels Englenrij« en »Een zondaar is gered! herhaalt het juichend koor« — en daarop begaven we ons kerkwaarts. Heel Tjiandjoer was uitgeloopen, om het paar te zien; hoofdschuddend zag men hen na en angstig wachtte men op hetgeen er gebeuren zou, want zonderlinge geruchten liepen er over den Doop en zijne uitwerking. De dag liep echter zonder rustverstoring af en sedert beleden deze eerstelingen den Heer met groote vrijmoedigheid, trots verguizing en benadeeling. — Ismail had een helder hoofd, een edel hart en een vurige liefde tot den Heer en de menschen. Zijne natuurlijke gaven kwamen ten volle tot haar recht, nu ze geheiligd werden door den H. Geest. Hij had o. a. de gave van met talent te kunnen spreken en schrijven. Wat had zulk een man niet kunnen tot stand brengen, als hij was blijven leven! Maar ook dat heeft niet zoo mogen zijn. Niet lang nadat hij Christen geworden was, begon hij te sukkelen, en op 1 April 1872 ontsliep hij, maar in vollen vrede. Zijne weduwe volhardde den Heer te volgen. De kracht der genade werd bij haar ook in uitwendige dingen openbaar. Zij werd een zindelijke huisvrouw en leerde lezen en naaien. Na een echt Christelijken wandel en een waardig sterfbed ontsliep zij op 14 Oct. 1882 in den Heer.

De Doop van dat echtpaar maakte op de bewoners van Tjiandjoer grooten indruk. De hoofden van het Europeesch en het Inlandsch bestuur lieten naar de reden van hun overgang onderzoek doen en de Mohammedaansche geestelijkheid vermaande tot waakzaamheid en getrouwe verrichting der gebeden. Velen, die wel eens de prediking bijwoonden, trokken zich nu bevreesd terug, en bijna iedereen nam zich voor de nieuwe Christenen en de Zendelingen in acht. Het trof zoo, dat ik juist eenige dagen later van Tjiandjoer moest heengaan, want het Bestuur had mij naar Buitenzorg overgeplaatst. Schrandere Inlanders lieten niet na de opmerking te maken en te verspreiden, dat ik door het Gouvernement verplaatst was, omdat ik die Soendaneezen gedoopt had. — Zend. Geerdink werd het volgend jaar (1870) overgeplaatst naar Bandoeng, maar in dat jaar kreeg Albers voor hem in plaats den nieuwen Zendeling P. N. Gijsman, die hier bleef tot 1872, toen hij naar Soekaboemi verhuisde.

De geschiedenis van het Zendingswerk te Tjiandjoer zal ik verder kort verhalen. Op Pinksteren van 1869 werd een Javaansche vrouw gedoopt, met name Sarah. Het volgend voorjaar kwam eens op een Zondag een eenvoudig man, Pa Emaj geheeten, bediende bij zekeren heer Cohen, de kerk voorbij. Uit nieuwsgierigheid ging hij binnen en daar hoorde hij een predikatie van Albers, welke hem zeer trof. Hij vroeg en ontving nader onderricht, kwam tot het geloof en werd met vrouw en kinderen gedoopt. Het Evangelie herschiep dezen man geheel; het was hem ook zeer dierbaar en hij getuigde van den Heiland

[1]) Zijne bekeeringsgeschiedenis heb ik verhaald in een nummer van de „Lichtstralen" (1ste jaarg. N° 6) en ik weid er daarom hier niet over uit.

naar vermogen. Een plotselinge, hevige ongesteldheid — men dacht aan vergiftiging — maakte in 1872 een einde aan zijn leven. Zijne vrouw ..... keerde daarop met hare kinderen tot den Islam terug. De verandering van zijn knecht oefende op den heer Cohen, die voorheen zeer ruw en onverschillig was, zulk een goeden invloed uit, dat hij zich nauw bij Albers aansloot en hem een trouw helper werd. — Op 't Kerstfeest van 1871 werden Ali en Aminah gedoopt. Dit echtpaar was door Ismail gewonnen, en man en vrouw waren dezen zeer tot hulp en troost in zijne lange krankheid. Later werd Ali tot helper van Albers aangesteld, maar voor dat werk ontbrak het hem aan geschiktheid. Allengs verflauwden hij en zijne vrouw in 't geloof en hij daarenboven in het werk; .... in 1882 keerden beiden, onder bedroevende omstandigheden, tot den Islam terug.

Toen Albers in 1874 wegens ziekte naar Nederland ging, was zijn kuddeke tot 3 zielen geslonken. Gedurende zijne afwezigheid hoedde Zend. Gijsman, van Soekaboemi uit, die kleine kudde. Op 't Pinksterfeest van '76 mocht deze 4 leden tot haar toedoen, namelijk zekeren Wira, bediende van Moerti, met vrouw en dochtertje, en een zuster van Aminah, genaamd Salma. Deze laatste volgde hare zuster in haren afval. Wira en zijne vrouw bleven wel aan het geloof getrouw, maar.... het waren geestelijk zwakke menschen. Toen hunne dochter volwassen was, stonden ze haar aan een Indo-Europeaan voor zeker bedrag af tot bijzit. De oude zuurdeesem wordt niet bij allen zoo spoedig en volkomen uitgeroeid als bij Ismail.

Bij zijn terugkomst in Maart 1877 vond Albers alzoo te Tjiandjoer 7 Christenen, maar nu wies de gemeente. Genoemde heer Cohen kwam uit de Roomsche kerk over, en tegelijk werden gedoopt: zijne Inlandsche vrouw, een door hen aangenomen kind en een Inlandsche jongedochter. Andere overgangen volgden. Door den invloed van dien heer Cohen konden op 17 Nov. 1878 uit kampoeng Tjitesbong, op 3 uren afstands van Tjiandjoer, 7 personen gedoopt worden. Onder deze bevond zich een oude vrouw van 80 jaren, die den tocht tot het ontvangen van den Doop te voet aflegde, zonder te rusten en met een opgewekt hart, want »God gaf kracht,« zeide zij. Onder de gedoopten waren kinderen, en ter wille van die kinderen werd nu de school heropend. Op 1 December van dat jaar volgde de Doop van een nieuw 7-tal uit uit hetzelfde dorp, en zoo bestond nu de gemeente einde 1878 uit 14 mannen, 15 vrouwen, 5 jongens en 7 meisjes, totaal 41 zielen. Het nieuwe jaar begon met een helderen hemel, maar het duurde niet lang, of de lucht betrok en donkere wolken pakten zich boven de gemeente samen. Had men tot hiertoe de beweging te Tjitesbong ongehinderd haar gang laten gaan, in het begin van 1879 vereenigden zich de Regent van Tjiandjoer (die later eens in een toast verzekerde: »Saja tida panatik,« d. i. ik ben niet fanatiek) en de Hoofdpanghoeloe, om haar te onderdrukken. De Panghoeloe (priester) van het district Tjibalagoeng, waarin Tjitesbong ligt, werd met zijne ondergeschikten duchtig onderhanden genomen, en toen begon een stelselmatig intrigeeren en verdachtmaken, dreigen en vrees-aanjagen, gevolgd door meer ingrijpende handelingen. Aan de Mohammedaansche dessa-bewoners werd op straffe verboden met de Christenen omgang te hebben, en gelast, alle betrekkingen met hunne gedoopte verwanten af te breken. Gevolg van een en ander was, dat van de 22 gedoopten aldaar 15 afvielen. Bij de Nederlandsche overheid behoefde men destijds op bescherming van vervolgde Christenen niet te rekenen. Eenige jaren later bleek mij, dat zelfs Mohammedanen verband meenden te zien tusschen die vervolging en het onheil, den Hoofdpanghoeloe op 28 Maart 1879 overkomen, toen hij tijdens een aardbeving, welke Tjiandjoer grootendeels verwoestte, onder het puin der instortende moskee bedolven werd en den dood vond. Met inbegrip van een overledene verloor de gemeente in dat jaar 16 zielen; 8 zielen werden, ondanks de vervolging, in haar opgenomen; het totaal was aan 't einde van dat jaar 33. Een van deze, een weduwe, Arsian geheeten, wilde men ook door bedreigingen tot afval brengen, maar zij hield moedig stand, bijgestaan door de dappere Moerti. Te Tjitesbong bleven slechts 2 kleine gezinnen getrouw, samen tellende 5 zielen. Een der afgevallenen,

Oersi genaamd, keerde in 1884 tot de gemeente terug, nadat zij hertrouwd was met Oesman, die zich ook tot de gemeente voegde. Overigens bleef de gemeente nu tot in '86 vrij wel op dezelfde hoogte.

Albers heeft in den tijd, waarover we thans spreken, ook een drietal jongelingen tot helper opgeleid. Hunne namen zijn: Titus, Lucas en Elifas. Zij waren afkomstig uit de gemeenten van Mr. Anthing en geen volbloed Soendaneezen. De cursus, dien zij bij hem doorloopen hebben, en de vakken, waarin zij onderricht ontvingen, stemmen overeen met hetgeen we opteekenden van het Seminarie te Depok. Al doceerende vervaardigde hij de leerboeken, die we boven reeds noemden. Nadat de leertijd afgeloopen was, werden die 3 jonge mannen tot evangelisten aangesteld, en alle drie zijn ze nog als zoodanig werkzaam: Titus te Bandoeng, Elifas te Tjiandjoer en Lucas in den tegenwoordigen werkkring van zijn leermeester. Allen zijn degelijke mannen geworden, maar geen »krachten« in het werk.

Het overlijden van Zend. V. d. Linden te Buitenzorg in 1885 gaf het Bestuur aanleiding, aan Albers den uitgebreiden werkkring van V. d. Linden op te dragen. We zullen dien werkkring straks bespreken. Er werd echter bij bepaald, dat zijn standplaats niet Buitenzorg, maar Meester-Cornelis zou zijn. Tjiandjoer kwam nu onder opzicht van V. Eendenburg te Soekaboemi, en deze bezocht de gemeente aldaar eens in de 14 dagen. Het kon niet anders, of de zwakke gemeente moest onder dien toestand lijden. Ook verminderde haar ledental: 7 gingen er met de fam. Albers mee; 4 gingen naar Soekaboemi; Titus was met zijn gezin naar Bandoeng vertrokken. Dientengevolge bleven er nu te Tjiandjoer maar 25 Christenen meer over. Aan het einde van 1888 was de gemeente weer tot 33 zielen aangegroeid. Na ongeveer 3 jaren vacant te zijn geweest, kreeg zij weer voor korten tijd een eigen Zendeling in A. de Voogd, die ook Bandoeng zou bedienen. Zij was intusschen onder de leiding van V. Eendenburg weer aardig bijgekomen, zoowel door geboorte, als door overkomst van elders en toetreding van eenige Islamieten, zoodat zij bij het optreden van De Voogd 47 zielen telde Deze woonden niet allen op de hoofdplaats: 13 leden woonden te Pasir-Djawa in het Tjibalagoengsche (waarschijnlijk dezelfde plaats als het bovengenoemde Tjitesbong). De Voogd had dus gelegenheid het woord te verkondigen te Tjiandjoer, te Pasir-Djawa en te Bandoeng. De school was ook weer vooruit gegaan: zij telde 31 leerlingen en de Zendeling wijdde aan haar een goed deel van zijn tijd. Zij ontving nu ook een goede subsidie van het Gouvernement, zoodat het noodige kon worden aangeschaft. De Voogd had dus een schoonen werkkring, en de wensch, door hem van zijn vroege jeugd gekoesterd, was vervuld: hij was Zendeling. Maar een smartelijke teleurstelling viel hem ten deel: zijn zenuwgestel bleek voor Indië volstrekt ongeschikt te zijn, en hij moest zijn schoonen werkkring laten varen. In Jan. 1892 was hij in Nederland terug, waar hij nu een burgerlijke betrekking bekleedt.

Opnieuw kwam de gemeente nu onder leiding van V. Eendenburg te staan, die, evenals vroeger, om de 14 dagen voor haar predikte. Op de tusschenliggende Zondagen ging Elifas voor, en wat de gemeente dan kreeg was maar »dunnetjes«. Ik 1889 woonde ik zulk een godsdienstoefening, door Elifas geleid bij: er werd lang gebeden, niet gezongen, en een toespraak gehouden over eenige hoofdstukken uit Genesis. Geen woord over den Zaligmaker kwam in de toespraak voor. De geheele dienst was in ruim $^1/_2$ uur afgeloopen. Na den dienst sprak ik even met de aanwezigen, en zoo zeide ik ook iets tegen een jongen man, die echter geen antwoord gaf. Een vrouw lichtte mij in, dat hij doofstom was. Ik vroeg: »En komt hij dan toch in de kerk, hoewel hij niet hooren kan?« Zij antwoordde: »Ja, hij houdt zijn mond maar open; dan krijgt hij de prediking toch binnen.« Overigens is Elifas, gelijk we reeds opmerkten, een degelijk man. Nog steeds gaat hij de gemeente om de 14 dagen voor; 't is voor haar te hopen, dat hij zich nog wat ontwikkeld heeft.

Met het werk hier ging het in deze jaren »stilletjes« en de toestand der gemeente was redelijk. Maar met de kerk van Geerdink ging het minder goed. Dit houten gebouw bezweek allengs »voor den tand des tijds« en V. Eendenburg

zag zich genoodzaakt het te laten afbreken en een nieuwe kerk te bouwen. Een inzameling, daarvoor door hem in de omgeving gehouden, bracht een aardig sommetje op, zoodat de Vereeniging weinig bij te passen had. De nieuwe kerk kostte ruim ƒ 1000, is 16 M. lang en 6 M. breed en heeft ruimte voor 200 hoorders. Op 5 Nov. 1893 werd zij plechtig in gebruik genomen. Juist een maand later kwam Zend. B. M. Alkema te Bandoeng aan, en deze nam bij de gemeente aldaar ook die te Tjiandjoer over. Behalve dat Alkema hier nu om de 14 dagen komt in plaats van den Zendeling van Pangharĕpan, gingen de verschillende werkzaamheden op dezelfde wijze voort. Nu en dan verloor de gemeente enkele leden, hetzij door den dood, hetzij door vertrek, hetzij, helaas, door afval; maar er kwamen ook gedurig weer nieuwe bij. Met name was dit laatste 't geval in 1897, waardoor zij zich eenigszins van geleden verliezen herstelde, en — mogen we er wel een beetje pessimistisch bijvoegen — tot nieuwe verliezen gesterkt werd.

Het werk is er tegenwoordig op de volgende wijze ingericht: de helper Elifas leidt de samenkomsten, waarin de Zendeling zelf niet aanwezig is; ook houdt hij school met een 30-tal leerlingen, grootendeels kinderen van Chineezen. Om de 14 dagen komt Alkema over. Hij doet dan des Zaterdags huisbezoek, catechiseert en houdt 's avonds een Bijbellezing. Des Zondagsmorgens gaat hij voor in de godsdienstoefening en daarna keert hij naar Bandoeng terug, om daar 's avonds te prediken. De bijeenkomsten worden alleen door de Christenen bezocht. Er valt onder deze nog al eens iets berispelijks voor, maar de wandel der meesten is goed. Het Avondmaal wordt op geregelde tijden bediend. Het deel der gemeente dat te Pasir-Djawa woont, wordt door den Zendeling en den helper op vaste tijden bezocht. — De berichten over Tjiandjoer uit de laatste jaren zijn meer dan sober en de gemeente zal wel niet weer tot bloei geraken, tenzij hier weer een ijverig en bekwaam Zendeling staat en .... een aantal jaren blijft.

Sinds Dec. 1868 ontvingen hier 133 personen den Doop, en ult. 1899 waren daarvan nog slechts 36 aanwezig.

4. *Buitenzorg.*

Gaan we voort, de zendingsposten op West-Java te bezoeken volgens de tijdsorde van hun ontstaan, dan zullen we wat heen en weer moeten reizen; maar ik meen, dat het eenig nut heeft, ons dat te getroosten, omdat de lezer dan een beter denkbeeld krijgt over den ontwikkelingsgang dezer Zending.

In het laatst van 1868 ontving Zend. Coolsma te Tjiandjoer bericht, dat zijn Bestuur hem had overgeplaatst naar Buitenzorg. Hij ontving dat bericht niet met vreugde. De Gouv.-Generaal Mr. P. Mijer wenschte Zend. Albers te Buitenzorg te hebben, maar 't Bestuur meende, dat die te Tjiandjoer niet gemist kon worden. Coolsma wist dus, dat hij eigenlijk niet de begeerde man was. Hij durfde evenwel geen bezwaar maken, wat hij voor een paar jaren wel gedaan had, toen het Bestuur hem naar Batavia had willen overplaatsen, ... en volgde dus. Hij heeft echter nooit ondervonden, dat hij den Gouv.-Generaal onaangenaam was; integendeel, hij gedenkt nog dankbaar de waardeering, hem en zijn werk door Z.Exc. en de Familie Mijer betoond. — Thans zou men Buitenzorg om het groot aantal Europeanen en Chineezen, daar woonachtig, wel Klein-Batavia kunnen noemen, maar destijds woonden er slechts een vijftig Europeesche gezinnen en enkele duizenden Chineezen. We zullen hier over deze fraaie en reeds dikwijls beschreven plaats slechts een paar opmerkingen maken. Men meent, dat zeer in de nabijheid oudtijds de hoofdstad lag van het rijk Padjadjaran, waarvan we boven melding maakten. Thans is de Inlandsche bevolking van Buitenzorg onaanzienlijk in getal en zeer verarmd. De meesten zijn bedienden bij Europeanen of Chineezen. De eigenlijke Inlandsche buurt is de Empang (Vijver), waar ook de moskee staat. In het Europeesch gedeelte, nabij een der wegen, die naar het paleis van den Gouv.-Generaal leiden, en tegen 's Lands Plantentuin aan, staat de kerk der Protestantsche gemeente en niet ver van daar vindt men sedert enkele jaren een Roomsche kapel met een bloeiende Roomsche school.

Behalve Inlanders, Chineezen en Euro-

De Doop van die Chineezen op het Kerstfeest van '68 werd gevolgd door den Doop van een Javaan in 't begin van '69, waarop na een paar maanden weer volgde de Doop van een Chinees. Het werk ging in die dagen goed vooruit, en terwijl Dijkstra des Zondags in het Maleisch predikte, begon hij het nu des Woensdagsavonds te doen in het Javaansch, welke taal veel moeielijker is dan het Maleisch. In Augustus van dat jaar kwam een hoogbejaarde Chineesche vrouw, na veel slingering, op haar ziekbed tot bekeering. Zij werd gedoopt, verblijdde zich in den Heer en overleed in volle verzekerdheid des geloofs. Meer bekeeringen volgden, en Dijkstra kon in '71 getuigen: »Mijn werk is gekenmerkt door Gods zegen. De opkomst bij de godsdienstoefeningen neemt steeds toe en de prediking draagt vrucht«.

Ook buiten de hoofdplaats raakte de kennis van het Evangelie verspreid. In Oct. 1872 doopte Dijkstra den Javaan Sarti, die op 11 palen (4 uren) afstands van de hoofdplaats woonde en door zijn zwager Sarban voor den Heer was gewonnen. Hij overleed in '76, na volhard te hebben in het geloof. — Langzaam, maar gestadig, vorderde de Evangelisatie. In '73 was de opkomst gewoonlijk 30 à 40 personen. In '74 telde de gemeente 23 leden, nl. 12 Chineezen en 11 Inlanders. De school bereikte haren grootsten bloei in 1875, toen zij 58 leerlingen telde. Op Goeden Vrijdag van dat jaar werd een Chineesche vrouw gedoopt, die een zwaren strijd had moeten doormaken. Begaafd met een goed verstand, had zij veel gelezen en veel nagedacht. Zij was bekend met de Inlandsche geschriften en met den Islam, en onderzocht ook den Bijbel. Tot het geloof in den Heiland kon zij echter niet komen, daar haar het recht gevoel van schuld ontbrak. Een droom bracht haar daartoe en nu vielen ook alle bezwaren des verstands weg. — Maar we kunnen niet over allen, die tot de gemeente toetraden, in het bijzonder spreken. Aandoenlijk was de klacht van een vrouw, die op 't Kerstfeest van '77 werd gedoopt, bij hare opneming in de gemeente: »Hoe jammer, dat ik niet eerder met den Heer ben bekend gemaakt! Maar Europeanen, die ik kende, spraken mij nimmer van Hem, en niemand noodigde mij uit om mede naar de prediking te gaan«. Zulk een klacht, ook elders en menigmaal geuit, is een aanklacht. — We teekenen hier nog aan, dat Dijkstra in 1875, toen de Europeesche gemeente te Cheribon zonder Predikant was, belast werd met de waarneming van het predikantswerk op de hoofdplaats, iets dat later ook nog meermalen gebeurde.

In Juli 1877 werd door Mr. Anthing aan Dijkstra overgedaan de Inlandsche helper Taroeb, een Javaan uit Kĕdiri, om hem behulpzaam te zijn bij de Evangelisatie onder de Inlandsche bevolking. Taroeb had goede diensten bewezen in Bagĕlen en in de Evangelisatie van den Heer Anthing zelven, zoodat Dijkstra goede verwachting van hem had. Hij ving zijn werk te Cheribon met ijver en niet zonder tact aan, en bepaalde zich niet tot de hoofdplaats, maar bezocht ook de dorpen. In de dessa Ngĕtoek, op $1^1/_2$ uur afstands van de hoofdplaats, ontwaakte belangstelling bij eenige personen, maar het dorpshoofd ging spoedig over tot vervolging, waardoor velen van overgang tot het Christendom werden teruggehouden. Een der vervolgden, Djari geheeten, ontvluchtte en werd op Pinksteren van 1878 met een paar andere doopcandidaten in de gemeente opgenomen.

Tot groote droefheid der gemeente was Dijkstra het volgend voorjaar (1879) genoodzaakt wegens ernstige krankheid met verlof naar Nederland te gaan. De dichtstbijwonende Zendelingen Zegers en Verhoeven zouden gedurende zijne afwezigheid nu en dan te Cheribon prediken en Taroeb zou zich vestigen op een stuk grond, dat men Dijkstra geschonken had; hij zou de school voortzetten en de godsdienstoefeningen leiden als niemand der Zendelingen ter plaatse was. Zoo geschiedde, maar het ging niet goed. Taroeb gaf welhaast reden tot ernstige klachten; de Evangelisatie stond zoo goed als stil en de gemeente ging achteruit. Het einde was, dat hij in 1880 ontslagen werd. Hij moge dienen als waarschuwend voorbeeld, geen Inlandschen helper zelfstandig te laten arbeiden, tenzij zijne betrouwbaarheid en geschiktheid voldoende gebleken zijn.

In laatstgenoemd jaar had de gemeente wel een kleine aanwinst, maar de heerschende koortsen drongen vele der Chris-

tenen een gezonder oord op te zoeken. Ook vroeger kwam zulks reeds voor. Dat gedurig verhuizen van leden maakte, dat de gemeente klein bleef. Men had, ook met het oog daarop, reeds in 1870, toen Dijkstra zeer verzwakt was ten gevolge van typhus, er bij hem op aangedrongen, Cheribon op te geven en zich elders te vestigen, maar hij had er niet toe kunnen besluiten zijne gemeente te verlaten. Gedurende Dijkstra's afwezigheid was dat verhuizen bijzonder dikwijls voorgekomen. De onvoldoende verzorging der gemeente zal daartoe echter ook wel hebben bijgedragen. Er was nu slechts ééns per maand godsdienstoefening onder leiding van een der genoemde Zendelingen. Daar niemand anders de vacature kon waarnemen, stelden zij den oudsten zoon van Ong Pauw, genaamd Yoe Tjai Tjek, tot oudste aan. Deze vervulde dat ambt tot in 1890, toen hij plotseling overleed. — In Febr. '81 werd tot de gemeente toegedaan zekere Mas Ardja, die reeds lang gewenscht had te worden opgenomen, maar steeds was afgewezen, omdat hij aan het opium verslaafd was. Thans had hij den lust tot dat genotmiddel overwonnen en legde de reeds bejaarde man vrijmoedig en blijmoedig belijdenis af van zijn geloof in den Heiland.

Het was zeer gelukkig, dat Dijkstra eindelijk in Juli '82 voldoende hersteld was, om naar Java terug te keeren. In November van dat jaar was hij weer op zijn post, maar daar heerschte juist de koorts op geweldige wijze en het geheele gezin op één kind na werd aangetast. Daar de koorts niet wilde wijken, nam de familie op raad van den geneesheer in 't begin van '83 de wijk naar Koeningan, op 22 paal afstands van de hoofdplaats in het gebergte gelegen, en van daar uit bezocht Dijkstra zijne gemeente om de 14 dagen. Het onvoldoende daarvan springt in het oog. Te Koeningan trachtte hij een deur te vinden voor het Evangelie, maar dat gelukte hem niet. Beter slaagde hij in de dessa Tjilĕdoek, waar in '83 eenige belangsteling in het Evangelie werd gewekt. Op de hoofdplaats werd door een der Chineesche Christenen een schooltje gehouden voor eigen rekening, maar overigens viel daar in dezen tijd niet veel voor. Een gelukkige verandering kwam hierin, toen in '86 op het Pinksterfeest 7 zielen den Doop ontvingen, nl. 4 volwassen Inlanders en 3 kinderen. Deze toetreding gaf verlevendiging van opgewektheid. Ook meldde zich in dat jaar een *santri* aan uit het dorp Tjirĕbon-girang (6 paal van de hoofdplaats), om onderwijs te ontvangen in de Christelijke leer. Met inbegrip der nieuwgedoopten behoorden in '86 tot de gemeente 55 zielen.

Over den zooeven genoemden man volge hier iets naders. Een *santri* is iemand, die een *pasantren* of zoogen. Mohammedaansche priesterschool heeft doorloopen. [1]) Na het verlaten van de inrichting behouden zulke lieden veelal hun titel. Deze man, Kaswijah geheeten, was na 't verlaten van de school aangesteld tot sleutelbewaarder van een zoogenaamd heilig oord, toebehoorende aan de vroegere vorsten van Cheribon, en oefende verder voor zijn onderhoud en dat van zijn gezin het stoelenmatten uit. Toen Dijkstra met hem in kennis kwam, was hij ongeveer 28 jaar oud. Hij bleek in waarheid een heilbegeerig man te zijn; hij sloot zich bij de Christenen aan, liet den Islam varen, deed afstand van zijn betrekking van sleutelbewaarder en woonde met getrouwheid het onderwijs bij. Zelfs vervolging om des Evangelies wil vermocht niet hem van den goeden weg af te brengen. In Mei '87 werd hij gedoopt en hij heeft sedert getoond een waar discipel des Heeren te zijn.

In het voorjaar van 1888 keerde de familie Dijkstra naar de hoofdplaats terug, en dat gelukkig zonder nadeelige gevolgen. De epidemie was reeds sinds eenigen tijd geweken, en Cheribon scheen den roem, dien het oudtijds had, van »een gezonde plaats« te zijn, nog eens te willen waarmaken. Later is wel gebleken, dat de koorts niet voor goed heengegaan was. Kort na zijn terugkomst mocht Dijkstra, onder veel bewijzen van toegenegenheid, zijn 25-jarig Zendelingschap vieren, en zijn werk ging nu weer geregeld voort. Met Paschen daaraanvolgende werden tot de gemeente twee Inlandsche vrouwen toegevoegd, die een groote aanwinst voor haar waren. De eene is een Javaansche van goede afkomst, welke langen tijd de concubine van een Indo-Europeaan was geweest, maar door dezen was verstooten, en nu als een gebroken vrouw vrede had gevonden bij

---

[1]) Zie bl. 59.

de godsdienstoefening des Zendelings bijwoonden, behoorden wettelijk tot de Indische Kerk, d. i. tot de gemeente van den Predikant. Coolsma's streven ging daarheen, een »Zendingsgemeente« te stichten, onafhankelijk van de Indische Kerk, en dat wel uit Mohammedanen en Heidenen, niet uit leden der Indische Kerk. Zend. V. d. Linden bewandelde in *dit* opzicht een anderen weg. Waarschijnlijk omdat hij geen ingang vond bij Inlanders of Chineezen; de meeste Inlandsche Christenen van de Indische Kerk afhankelijk waren; de Zending geen Armenkas had; er ook, nú op geregelde, dàn op ongeregelde tijden voor de Inlandsche Christenen door den Predikant godsdienstoefening werd gehouden, en behoeftige Christenen als vanzelf zich bij de Kerk hielden of haar opzochten, streefde hij naar geen eigen gemeente. Zeer dikwijls onderwees en doopte hij Inlandsche of Chineesche vrouwen, zonder dat zij tot zijn eigen gemeente kwamen te behooren. Wel zaten zij doorgaans onder zijn gehoor, maar hare namen werden dikwijls in de registers der Hollandsche gemeente ingeschreven. Zóó is het te verklaren, dat V. d. Linden b. v. in 1878 berichtte, dat hij 4 personen had gedoopt en dat zijn gehoor bestond uit 6 tot 40 personen, en hij niettemin schreef: »Een zendingsgemeente bestaat er te Buitenzorg niet.« In zijn verslag over 1879 schreef hij, dat hij een Soendaneesche vrouw gedoopt had, »waardoor het getal volwassenen, door de Zendelingen der Ned. Zendingsvereeniging te Buitenzorg gedoopt, tot 6 klom.« Misschien zijn met dat cijfer volbloed Inlanders bedoeld. In het volgend jaar (1880) kon V. d. Linden de bekeering en den Doop van een Inlandsch jongeling berichten, en buitendien doopte hij dat jaar een Soendaneesche en een Chineesche vrouw. Op 't einde van 1883 telde de post Buitenzorg, volgens opgave, 61 gemeenteleden (geregelde hoorders?), en wel 45 volwassenen en 16 kinderen. Ultimo '84 was het getal gestegen tot 79 leden (52 volw. en 27 kind.). V. d. Linden hield in dezen tijd te Buitenzorg wekelijks 5 samenkomsten (3 in de school en 2 elders), terwijl hij veel deed aan huisbezoek. Zijne volgelingen betrokken hem van lieverlede in al hunne huiselijke aangelegenheden, en veel werd hij gevraagd aan ziek- en sterfbedden. Dáár was hij de rechte man op de rechte plaats. Hij vertelde mij eens, dat het zijne gewoonte was, niet veel te vragen en ook niet veel te spreken, »want dan spraken de zieken zoo licht tegen«; hij ging maar dadelijk in het gebed en bracht in zijn gebed te pas alles wat de zieke, naar hij dacht, moest hooren. Het huisbezoek van V. d. Linden moet bijzonder gezegend zijn geweest. Ook hoorde men hem gaarne prediken. Ik woonde eens te Buitenzorg zijne prediking bij en zag, dat hij onder het spreken steeds de oogen gesloten hield, maar aan de aandacht der hoorders schaadde zulks niet.

Terwijl V. d. Lindens werk te Buitenzorg aanhoudend toenam, zag hij zich daarbij nog een omvangrijke taak buiten de hoofdplaats toevertrouwd, toen bijna al de gemeenten van Mr. Anthing, welke ten gevolge van diens overlijden herderloos waren geworden, zich onder zijne leiding stelden. We zullen daarover later te spreken hebben. Op de terugreis van een bezoek aan een dezer gemeenten (Goenoeng-Poetri) werd V. d. Linden door regen overvallen en vatte hij een zware koude, die zijnen dood ten gevolge had. Hij overleed op 5 Aug. 1885. De droefheid en deelneming waren algemeen. Nimmer had men te Buitenzorg een lijkstoet gezien, zóó groot als die, welke het stoffelijk overschot van dezen trouwen en ijverigen arbeider in het koninkrijk Gods naar den doodenakker te Buitenzorg volgde, en het kostbare monument, dat daar door zijne vrienden op zijn graf is geplaatst, getuigt nog van de achting en toegenegenheid, welke hij zich daar had verworven. [1]) Zijn arbeid werd overgenomen door zijn zwager, Zend. Albers, wiens eerste werk was, de nieuwe kerk te Goenoeng-Poetri, door V. d. Linden nog ontworpen, in te wijden, hetgeen geschiedde op 29 Nov. 1885.

Volgens het Doopboek waren van 1 April 1872 tot 25 Maart 1885 te Buitenzorg gedoopt: 61 kinderen van Europeanen of Indo-Europeanen; 4 Inlandsche en 3 Chineesche vrouwen, gehuwd met Europeanen; 7 Chineesche weduwen of jonge-

---

[1]) Dr. H. H. Meulenbelt schreef een levensbericht over V. d. Linden in het Ned Zendingstijdschrift, jaarg. I.

dochters; 1 Chineesche vrouw, gehuwd met een Christen-Chinees; 3 Chineesche meisjes; 2 Inlanders; 5 Inlandsche vrouwen en 20 kinderen van Inlandsche Christenen; totaal 106. Het schijnt mij onmogelijk uit te maken, hoeveel van die gedoopten tot de zendingsgemeente behoorden, aangenomen dat die er werkelijk was. Het jaarverslag van 1886 stelt het zielental der gemeente op 41. Als Albers voor de volgelingen van V. d. Linden optrad, dan had hij 30 tot 60 hoorders. Aangezien deze, door de toevoeging van zooveel nieuwe gemeenten nu zeer uitgestrekte werkkring, onmogelijk door één man goed kon behartigd worden, droeg Albers, met toestemming van het Bestuur, den post Buitenzorg (alleen de hoofdplaats) in 't begin van Maart 1887 over aan Zend. L. Tiemersma, die kort te voren op Java aangekomen was. Deze hield des Zondags godsdienstoefening voor het overblijfsel van V. d. Lindens hoorders en in de week hield hij school voor enkele tientallen Chineesche scholieren.

In Mei 1888 begon Tiemersma samenkomsten te houden met Chineezen in de Chineesche wijk, ten huize van den toenmaligen helper Jan Hess. Aanvankelijk kwamen slechts enkele personen, maar allengs nam het aantal deelnemers toe, en uit die bijeenkomsten is de nieuwe gemeente geboren, die thans het middelpunt vormt van den zendingsarbeid te Buitenzorg. De eigenlijke stichting dezer zendingsgemeente valt echter niet binnen den tijd van Tiemersma's werken aldaar, want hij verwisselde in Juni 1889 Buitenzorg tegen Tanggĕran; maar vóór zijn vertrek mocht hij (24 April) voor 't eerst een der leden van de nieuwe bijeenkomsten doopen, en wel den jeugdigen Chinees Sin Keh, oud-leerling der zendingsschool. Men mag dus zeggen, dat Tiemersma de grondlegger der nieuwe tegenwoordige gemeente is.

Buitenzorg kwam nu weer onder Zend. Albers. Deze bevond, dat van V. d. Lindens gehoor slechts een dozijn personen meer over was, meerendeels vrouwen. Voor dit luttel overblijfsel bleef men nog eenigen tijd godsdienstoefening houden onder leiding van Ad. Mühlnickel, over wien bl. 68 gesproken is. De bijeenkomsten voor Chineezen werden ook nog niet druk bezocht, maar zulks werd beter, nadat men in 1889 een huis in de marktstraat had betrokken en ingericht. Het getal hoorders klom daar weldra tot 40 en nu werd er des Donderdagsavonds door Albers en des Zaterdagsavonds door Mühlnickel gepredikt. Na korten tijd gaven eenige Chineezen het verlangen te kennen den Doop te ontvangen, maar zij wenschten dat zulks geschieden zou te Meester-Cornelis. Daar dit uit menschenvrees voortkwam, weigerde Albers, te meer omdat de vrouwen en kinderen dan geen getuigen van de plechtigheid konden zijn. Hij raadde die vrienden aan, liever te trachten, hunne vrouwen te bewegen, ook de vergadering te bezoeken. Zij deden zulks en met goed gevolg. Er werd nu een Woensdagavondbijeenkomst ingesteld voor de vrouwen, terwijl des Donderdagsavonds vergadering werd gehouden voor de mannen; vrouwen hadden ook hier toegang, maar zaten dan zóó, dat beide seksen elkander niet konden zien. In den beginne viel het aan die Chineesche vrouwen niet gemakkelijk, zoolang te luisteren zonder te praten, maar van lieverlede vingen zij aan, meer belang te stellen in de prediking. Een groot bezwaar tegen avond-bijeenkomsten alhier waren steeds de hevige regens, die — zooals reeds gezegd is — haast iederen avond vallen. Die veroorzaakten ook, dat Mühlnickel zijne Zaterdagavond-vergadering moest staken, uit gebrek aan hoorders. Albers verloor echter het geduld niet, en het resultaat achtte hij geenszins onbevredigend. Hij was niet gewoon aan overgangen bij honderden, zooals anderen elders; »tot nu toe« — schreef hij — »hebben wij nog om elke ziel moeten worstelen, en zagen wij elke ziel worstelen, om aan de banden der duisternis te ontkomen.« Een goed teeken was, dat er in de bijeenkomsten meer aandacht kwam en het gehoor zich passender begon te gedragen: het praten, rooken en heen en weer loopen hield op, en men luisterde beter naar de prediking. Nu en dan kwam men een voorbede vragen voor een kranke en de verhooring van zulk een gebed deed de menschen zien, »dat onze God is een God, die hoort en helpt.« Sterk werd dit ondervonden in het huisgezin van Oey Kim Hoat (een oud-leerling der zendingsschool). Diens jonge vrouw werd ernstig ziek; de dokter werd gehaald, en deze verklaarde, dat

de vrouw naar Batavia moest worden vervoerd om geopereerd te worden. Doch er was geen geld om de kranke daarheen te vervoeren en evenmin om den bedoelden geneesheer naar Buitenzorg te doen komen. In dien nood riep men nu den helper Hess; deze bad met en voor de kranke, en zie, de krankheid week, zonder operatie. Groot was de dankbaarheid dier jonge vrouw, en zij beloofde nu, haar leven Hem te zullen wijden, die haar verlost had. Haar man, die reeds lang van de waarheid des Evangelies overtuigd was, verheugde zich daarover grootelijks. De vrouw hield woord en na hare herstelling werd zij met man en 4 kinderen op 14 Aug. 1890 gedoopt. Tegelijk ontvingen nog een paar andere personen den Doop. De plechtigheid had plaats ten aanschouwe van omstreeks 80 Chineezen. Na afloop verklaarde Kim Hoat, »dat hij nog nooit een gevoel in zich had gehad als nu na den Doop. Het was hem nu alles licht en helder.« Het is meer gebeurd, dat pasgedoopten zoo iets verklaarden. De nieuwe gemeente telde thans 12 leden en het zendingswerk te Buitenzorg stond weer op zuiver terrein. De school, door den helper Hess nu ook in het nieuwe lokaal gehouden, nam in bloei toe en telde welhaast 67 leerlingen, waaronder 11 meisjes.

Op het Pinksterfeest van 1891 werden opnieuw 4 Chineezen, allen jonge mannen, gedoopt. Onder deze bevond zich zekere Lim Sioe Seng, vroeger een der beste leerlingen van de zendingsschool, van der jeugd af een ernstig onderzoeker van Gods Woord, daarbij een vrijmoedig getuige van het Evangelie, maar tot dusver ongedoopt, uit vrees voor zijne moeder en zijne vrouw. In 1889 kwam hij mij met Kim Hoat een afscheidsbezoek brengen te Batavia. Hij vroeg mij toen, hem uit Holland de »Nederlandsche Staats-Almanak« toe te zenden (wat ik ook gedaan heb), en gaf blijk, goed bekend te zijn met onze kerkelijke toestanden (de Doleantie incluis) en met onze staatsinstellingen; en wat de Schrift aangaat, zoo was hij even goed thuis in de Brieven als in de Historische Boeken. Na deze laatste uitbreiding der gemeente werd overgegaan tot verkiezing van een kerkeraad. Dat geschiedde op 19 Juli 1891. Tot ouderlingen werden verkozen Oey Kim Hoat en Lim Sioe Seng, en tot diaken Oey Siang Bi. Op 't einde van dat jaar telde de gemeente 14 leden. Zij vergaderde nu des Zondags onder leiding van Hess en des Woendagsavonds onder voorgang van Albers. De samenkomsten werden goed bezocht en de kerkeraad kweet zich ijverig van zijn taak. Voor de vrouwen werd in dezen tijd des Donderdagsavonds een afzonderlijke godsdienstoefening gehouden.

Genoemde Kim Hoat hield reeds school vóór hij gedoopt werd, als middel van bestaan. Reeds destijds werden daar ook Christelijke liederen gezongen. In 1892 nam Hess zijn ontslag, en nu kwam de school van Kim Hoat te meer te stade. Zij werd nu de eigenlijke Zendingsschool en er wordt sedert ook Christelijk onderwijs gegeven. Kim Hoat is een zeer degelijk man: een spreker en .... ook schrijver. Hij vertaalde in 't Maleisch de Godsdienstleer, door Zend. Albers in 't Soendaneesch geschreven en gaf dat boek (bijna 200 pagina's) te Batavia in druk.

In 1893 ging het werk hier zijn stillen gang. Het huis, waarin men vergaderde, werd voor *f* 4000 aangekocht door de Vereeniging en tegelijk werd het vroegere lokaal opgegeven. Overigens gebeurden te Buitenzorg dat jaar geen groote dingen. Albers, die een paar jaren vroeger had geschreven, dat zijne vele teleurstellingen hem geduld hadden geleerd, uitte nu zelfs de klacht: »Zijn dat nu de resultaten van bijna 25-jarigen arbeid?« Hij bedacht toen zeker niet, dat men te Buitenzorg stellig verder zou zijn geweest, wanneer V. d. Linden solider gebouwd had. Hoe het zij, het volgende jaar bracht een rijken zegen: op 't Kerstfeest traden 6 mannen, 6 vrouwen en 6 kinderen tot de gemeente toe. Onder de mannen was er één, die door zijn vader naar de kerk was gebracht. Die vader zelf verklaarde met smart, dat hij niet kon ingaan, want .... hij schoof. Onder de vrouwen was de moeder van Oey Kim Hoat, die lang het Evangelie had weerstaan, zich nu gewonnen had gegeven, en zóó opgewekt was, dat zij wel 10 jaren jonger scheen. Verder een vrouw van 28 jaar, die gescheiden van haar man leefde, maar zich met hem verzoende vóór zij zich doopen liet, en daarna haar man medebracht naar de kerk. Bij deze en de vroegere toetredingen was geen

spoor van dwang; alles was hier vrijwilligheid en vrucht van bekeering, vandaar dat ook de wandel der gemeente kon worden geprezen. Op 't einde van '94 telde de gemeente te Buitenzorg reeds 35 zielen.

In Maart '95 nam Zend. De Haan den post Meester-Cornelis voor korten tijd waar, wat Albers gelegenheid gaf voor eenige maanden naar Nederland te gaan. De Haan was ingenomen met het werk te Buitenzorg. De opkomst van vrouwen nam merkbaar toe en ook die voor beide seksen werd steeds drukker bezocht; er was belangstelling en geestelijk leven, en de Chineesche wijk was voor De Haan een »heerlijk zaaiveld;« en dat niet alleen, maar ook een akker, die zijn vrucht voortbracht, wat De Haan nog hetzelfde jaar mocht ondervinden. Op Kerstfeest toch doopte hij 8 volwassenen en 3 kinderen, terwijl hij bovendien een zoon en een dochter van Kim Hoat tot lidmaten mocht aannemen. Onder de gedoopten bevond zich een voormalig opium-schuiver (niet de bovengenoemde), die door het Evangelie van de opium-slavernij verlost was.

Met de jaarsverwisseling, nadat Albers was teruggekomen, werd Buitenzorg weer een afzonderlijke post. Hij werd nu onder leiding gesteld van Zend. De Haan, en kreeg als filialen de gemeenten van Tjigĕlam, Goenoeng-Poetri en Tjisaroewa. Over het laatste filiaal spreken we beneden; de twee andere filialen zullen we behandelen onder Meester-Cornelis. De Haan vestigde zich op de hoofdplaats, en werd, onder de Christenen wonende, nog versterkt in zijne goede verwachting van Buitenzorg. Op 21 Jan. 1896 doopte hij daar een teringlijder, die reeds lang geloofde en toen hij nog uitgaan kon trouw de kerk bezocht, maar nog niet gedoopt was, omdat zijne vrouw zich steeds daartegen verzette. — Was er dus onder de Chineezen alhier een verblijdende belangstelling, op de Soendaneezen had deze beweging in 't geheel geen invloed: zij hielden zich ver van het Evangelie, en De Haans pogingen, om invloed onder hen te krijgen, mislukten; zelfs moest een school, door hem in 1896 voor Soendaneesche kinderen geopend, wegens gebrek aan belangstelling weer worden opgeheven. 't Is een merkwaardig verschil, dat misschien op Java nergens scherper aan den dag treedt dan hier. De Chineezen te Buitenzorg waren destijds zóó warm voor het Evangelie, dat zij verklaarden: »Als de Christenen in Ned. Indië met de Europeanen werden gelijkgesteld (wat, gelijk men weet, onlangs met de — nog heidensche — Japanneezen gebeurd is), dan worden alle Chineezen Christenen.« De Haan geloofde zulks ook, maar vond die beweegreden om Christen te worden nu juist niet zoo begeerlijk.

In 1897 beschreef De Haan zijn arbeid op de hoofdplaats op de volgende wijze: driemaal per week werd er een openbare samenkomst gehouden in het gebouw der Vereeniging. Van deze werd de Zondagmorgen-bijeenkomst het slechtst bezocht. Hoeveel goeds er van de Christenen kon gezegd worden, op 't punt van Zondagsheiliging waren ze niet te prijzen. De meeste drijven handel, en de sterke concurrentie houdt hen terug van des Zondags den arbeid te staken. Verder was De Haan in zijn huis op Donderdagavond een bijeenkomst gaan houden voor Inlandsche Christenen, die zich tot de Indische Kerk rekenen te behooren, m. a. w. voor het publiek, dat eertijds V. d. Lindens gehoor uitmaakte. Later kwam daar nog, voornamelijk voor deze Christenen, een godsdienstoefening op Zondagmorgen om 10 uur in de kerk der Hollandsche gemeente bij, en werd de Donderdagavond-bijeenkomst verlegd naar de woning van belangstellende hoorders. Een viertal dezer stelden hun huis beschikbaar en bij hen vergadert men nu om de beurt. Zeer terecht verklaarde De Haan, dat, terwijl hij ter hoofdplaats »Zendeling« is onder de Chineezen, hij onder de andere Christenen werkt als »Evangelist«. Dat standpunt is zuiver. Langzaam aan begon hij onder die Inlandsche Christenen een invloed te krijgen, als eertijds V. d. Linden had bezeten. Voorts bezoekt De Haan geregeld het Militairen-hospitaal, waar hij steeds welkom is. — Met de helpers, die aan 't hoofd staan van de buitengemeenten, houdt hij eens per maand een samenkomst, om met hen de belangen van den arbeid te bespreken. In al die genoemde bijeenkomsten wordt Maleisch gesproken, maar in 1898 mocht het De Haan gelukken, in deze Soendaneesche stad ook weer een Soendaneesche godsdienstoefening te organiseeren. Sinds een aantal jaren staat te

Buitenzorg een Krankzinnigen-gesticht en daarin zijn eenige Soendaneesche Christenen tot oppassers en verplegers aangesteld, wat een aanbeveling van het Christendom mag heeten. Met deze kon De Haan nu in hun kampoeng een godsdienstoefening beginnen, ook in de hoop, dat daaruit eens een Soendaneesche gemeente zou groeien.

Zoo herkreeg het werk te Buitenzorg allengs de gedaante, die het had in de dagen van V. d. Linden, maar het is nu gebouwd op een deugdelijken grondslag, en men mag vertrouwen dat, mocht onverhoopt De Haan aan zijn werk ontvallen, daarmede dat werk niet zal worden opgelost. Met sommige gedeelten zou dat 't geval kunnen zijn, maar met de tegenwoordige gemeente niet zoo licht. Wij voegen hierbij, dat zij, volgens de laatste opgave, aangewassen is tot 66 zielen (47 Avondmaalgangers). De school, onder leiding van Kim Hoat, bijgestaan door zijn zoon, telt 60 leerlingen (waaronder 18 meisjes). Genoemde Kim Hoat is, behalve onderwijzer, ook »leerend ouderling, koster en organist.« Van de gemeente wordt een goed getuigenis gegeven, maar dat zij »zonder vlek en zonder rimpel« zou zijn, beweert de Zendeling niet.

Ten besluite maken we nog melding van een wonderlijke leiding Gods. Men zal zich herinneren de expeditie naar het eiland Lombok in 1894. Deze eindigde met de gevangenneming van den radja en de onderwerping des eilands. De radja overleed spoedig daarop te Batavia. Met hem waren door de Regeering eenige rijksgrooten van het eiland verwijderd, in het belang van rust en orde. Deze werden overgebracht naar Benkoelen, maar in 1898 werd aan twee van hen vergund, te Buitenzorg te wonen. Een van deze, Goesti K'toet Djilantik Kanginan geheeten, kwam te wonen nabij een der huizen, waarin De Haan des Donderdags Bijbellezing houdt. Djilantik en zijne vrouw begonnen terstond deze samenkomsten te bezoeken; hij leerde ons letterschrift en onderzocht de H. Schrift. Na eenigen tijd gaven beiden hun verlangen te kennen, gedoopt te worden. Zij ontvingen nu geregeld onderwijs en werden op 8 April 1900 gedoopt, bij welke gelegenheid zij beslist hun geloof in God den Vader, den Zoon en den H. Geest beleden.

Het filiaal Tjisaroewa. Den grooten postweg langs gaande van Buitenzorg naar Tjiandjoer, passeert men, vóór men den Mega-Mĕndoeng bestijgt, het particulier land »Tjisaroewa-Noord,« Administrateur de Heer F. A. Keuchenius. In de nabijheid woonde voorheen zekere bejaarde Christin, Ma Mina geheeten. Die vrouw was gedoopt door den Engelschen Predikant te Batavia, en deze trachtte door hare bemiddeling onder de Inlanders te evangeliseeren, maar die pogingen gelukten niet. Haar huis was ook zeker niet de beste Evangelisatie-post, want zij deed wel eens zeer onchristelijke dingen. Op uitnoodiging van den Administrateur hield Zend. Albers op 25 Febr. 1894 in het landhuis een Soendaneesche godsdienstoefening met eenige Inlandsche Christenen van verschillenden landaard. Hij bediende er tevens den Doop en het Avondmaal. Aan éénzelfden disch zaten Europeanen, Chineezen, Javanen, Soendaneezen, Batavianen en Papoea's als broeders en zusters in Christus. In 't geheel woonden daar 13 Inlandsche Christenen. Sedert die eerste godsdienstoefening kwam Albers hier om de 3 maanden. Toen Zend. De Haan den post Buitenzorg overnam, kreeg hij er Tjisaroewa bij en op geregelde tijden trad hij ook daar op. In 1896 werd hier, buiten bezwaar der Vereeniging, een Inlandsche helper aangesteld, terwijl er tevens voor rekening van den Administrateur een school werd geopend. Dit een en ander bleef zoo voortgaan tot nu toe. Van invloed des Evangelies op de ruim 4000 Soendaneesche opgezetenen van dat landgoed vernam men nog niet. De gemeente telde volgens de laatste opgave 24 zielen (waaronder 8 Avondmaalgangers) en de school 22 leerlingen.

Gelijk reeds gezegd is worden ook de filialen Goenoeng-Poetri en Tjigĕlam thans van Buitenzorg uit bediend. Over die gemeenten zal beneden gesproken worden. Hier teekenen we nu alleen nog aan, dat tot den post in 't geheel behooren: 6 Inl. helpers, 333 gemeenteleden (160 Avondmaalgangers), 4 scholen met 145 leerlingen (51 meisjes).

5. *Bandoeng*.

De drie eerste Zendelingen der Nederl. Zendingsvereeniging (Albers, V. d. Linden en Grashuis) vestigden zich in 1863 te Bandoeng. Daarvoor hadden zij een bepaalde reden. Zij waren uitgezonden om te arbeiden onder de Soendaneezen, en wel in de Preanger; de Regeering was niet gezind hun dat toe te staan, en op hun verzoekschrift om toelating werd door haar met spoed afwijzend beschikt. Daarom trokken zij juist diep het land in, opdat zij er minder gemakkelijk zouden kunnen worden uitgezet. Na een »Acte van vast verblijf« te hebben aangevraagd, trokken zij naar Bandoeng. De reis van Batavia tot die stad wordt thans per spoor in 8 uren volbracht, maar vorderde destijds 3 dagen en kostte allicht een *f* 300. Zij betrokken met hun drieën te Bandoeng een eenvoudig huis en vingen hun arbeid aan, die hoofdzakelijk in taalstudie bestond. Zend. V. d. Linden hield zich tevens onledig met het verleenen van geneeskundige hulp, terwijl allen eenig Evangelisatiewerk vonden onder een klein getal Ambonneesche Christenen, aldaar woonachtig. Hiertegen had de Overheid geen bezwaar, maar wel tegen Evangelieprediking aan de Soendaneesche bevolking. Niet lang bleven de Zendelingen hier bijeen. Reeds in Sept. '63 verhuisde Albers naar Tjiandjoer en twee maanden later ging V. d. Linden naar Cheribon. Grashuis bleef nog eenigen tijd te Bandoeng zijne taalstudie voortzetten, woonde daarop een poos te Buitenzorg en keerde in 't laatst van '65 naar Nederland terug.

Gedurende eenige jaren woonde er nu te Bandoeng geen Zendeling, maar op 10 Jan. 1870 vestigde zich hier Zend. A. Geerdink (zie Tjiandjoer), in opdracht van het Bestuur, dat wel zijn aandacht op deze stad moest gevestigd houden. Bandoeng toch ligt in het hartje van de Soendalanden, en het moest wel van veel gewicht geacht worden, hier vasten voet te krijgen. Daarbij is de stad (sinds 1864) de hoofdplaats der Preanger, hoog gelegen (op 2300 voet) en zij heeft een groote Soendaneesche bevolking, terwijl zij tevens het middelpunt is van het verkeer. Geerdink stuitte niet op de hindernis, welke de eerste Zendelingen hier op hun weg vonden: hij ontving zonder bezwaar de vereischte toelating. Evenals zijne voorgangers, wendde ook hij zich eerst tot die Ambonneesche Christenen, maar hij beleefde weinig genoegen van hen; trouwens, de eerste Zendelingen waren ook niet bijzonder over hen voldaan. Die Christenen zijn, wat het mannelijk geslacht aangaat, òf gewezen militairen, òf afstammelingen daarvan; en wat het vrouwelijk geslacht betreft, òf afstammelingen van Ambonneezen, òf behoorend tot eenige andere Indische natie. Meestal zijn deze naam-christenen onkundig, lui, ongodsdienstig en slecht van gedrag. Daarbij zijn ze veelal eigenzinnig en laten ze zich niet leiden tot het goede. Slechte voorbeelden zijn ze voor de Inlanders, die ook zelden anders dan met verachting over deze »sarani« spreken. Omdat ze gedoopt zijn en Christenen heeten, kan de Zendeling ze moeilijk aan zichzelven overlaten, tenzij er een Predikant ter plaatse woont, gelijk nu te Bandoeng het geval is. Maar onder al dat kaf komt nog wel eens een korenkorrel te voorschijn, als het Evangelie hun gepredikt wordt en onder hen scheiding maakt. Dat mocht men ook te Bandoeng ondervinden.

Geerdink koos zich een woning dicht bij het residentiehuis en niet ver van de plek, waar de meeste Ambonneesche Christenen woonden. Hij ving dadelijk aan met prediking en kort daarop ook met schoolonderwijs. Het bamboezen lokaal, door hem bij zijne woning gebouwd, diende voor beide doeleinden en had goed bezoek. Daar hij door de Regeering belast werd met het geven van godsdienstonderwijs aan de kinderen van Europeanen, vond hij ook in dit opzicht nuttig werk. Op plaatsen, waar een aantal Europeanen woont en geen Predikant gevestigd is, wordt iemand door het Gouvernement aangesteld tot het geven van godsdienstonderwijs, op een toelage van *f* 30.— 's maands. Is er een Zendeling ter plaatse, dan geniet die doorgaans de voorkeur. Daar het aantal kinderen klein is, vorderen zulke diensten niet veel tijd.

Het begin van Geerdinks zendingsarbeid hier op de schoone hoofdplaats der Preanger was van dien aard, dat hij met den Apostel zeide: »Mij is een groote en krachtige deur geopend;« maar hij moest er ook, evenals Paulus, bijvoegen: »Er zijn vele tegen-

standers.« 't Getal geregelde hoorders was ongeveer 40, dat der scholieren 36 en dat der Europeesche catechisanten 20. Wat den tegenstand betreft: de bevolking van Bandoeng is geenszins fanatiek, maar uit hunnen aard zijn de Mohammedanen, ook hier, vijanden van het Evangelie; en de vele hadji's, die hier wonen, te zamen met de geestelijkheid, doen wat zij kunnen om den invloed van het Evangelie te keeren. Toen Geerdink te Bandoeng optrad, waren Ismail en Moerti te Tjiandjoer pas gedoopt; men was wel begeerig eens te weten, wat de prediking eigenlijk inhield, maar ook vast besloten er geen gehoor aan te leenen. Reeds in 1871 sprak Geerdink van »teleurgestelde hoop.« De Soendaneesche bevolking was nu gewoon aan zijne aanwezigheid en deed alsof hij er niet was; en de Ambonneezen, voor wie hij ten zegen hoopte te zijn, kregen oneenigheid met elkander, wilden elkander niet zien en bleven daarom de een om den ander uit de samenkomsten weg. Ook de school begon achteruit te gaan. Die geringe voorspoed in het Evangelisatiewerk (en misschien ook wel de aanwezigheid te Bandoeng van de Kweekschool tot opleiding van Inlandsche onderwijzers), maakte, dat Geerdink meer aan taalstudie deed dan hij naar zijnen aanleg anders wel zou gedaan hebben. Als vrucht van die studie verscheen in 1875 zijn reeds genoemd Woordenboek, welks uitgave door het Gouvernement met ƒ 500.— werd gesteund. De ingespannen zittende arbeid haalde hem een zenuwlijden op den hals, waarover hij reeds in '74 klaagde. Aan den raad van zijn geneesheer, om tot herstel van gezondheid naar Nederland te gaan, gaf hij eerst na lang aarzelen gehoor. In Nov. '77 verliet hij met zijne vrouw per zeilschip Java. Het schip moest aan de Kaap lek binnenloopen, en daar zijn toestand inmiddels verergerd was, werd de reis per stoomschip voortgezet. Op 24 Febr. 1878 kwamen zij te Rotterdam aan, te laat voor hem, om hier herstel te kunnen vinden. De eens zoo sterke man was als gesloopt en overleed op 22 Maart. In zijne laatste woorden tot mij drukte hij zijne blijdschap uit, weldra te zullen drinken uit »de zuivere rivier van het water des levens, klaar als kristal.« — Geerdink heeft te Bandoeng niemand gedoopt en ook niemand op den Doop voorbereid, en toch was zijn werk niet vergeefsch. In een brief van Zend. Albers, ged. 14 April 1885, wordt gesproken van een oud-scholier van Geerdink, Idjan geheeten, die nu te Tjiandjoer woonde en zich bij de Christenen hield. De toetreding van den Chinees Goan Hok, over wien we straks zullen spreken, is ook een vrucht van Geerdinks arbeid. In 1899 zag ik te Bandoeng onder de hoorders een Chineesche dame, die mij vertelde een oud-leerling van Geerdink te zijn. Er zullen nog wel meer vruchten openbaar worden in den dag, die een iegelijks werk aan het licht zal brengen (1 Cor. 3 : 13).

Met Geerdinks vertrek stond de Evangelisatie stil en eerst na 7 jaren werd zij heropend. Dat geschiedde op de volgende wijze: Zend. Albers had te Tjiandjoer een drietal Christen-jongelingen tot Inlandsche helpers opgeleid (zie Tjiandjoer) en zocht thans voor hen een werkkring. Op den derden Zondag in Jan. 1885 werden zij plechtig door de Tjiandjoersche gemeente tot den zendingsarbeid afgezonderd (maar zonder handoplegging). Elifas bleef te Tjiandjoer; de beide anderen, Titus en Lucas, werden geplaatst te Bandoeng. Ten huize van zekeren Kepel aldaar werd hun gelegenheid gegeven op geregelde tijden te prediken. De samenkomsten werden bezocht door Ambonneezen, Indo-Europeanen en een paar Soendaneezen. De zaak nam zóó op, dat het vertrek te klein werd. Nu werd tegen een kleine vergoeding een stukje grond van een Ambonnees in bruikleen genomen, en daarop werd een bamboezen loods gebouwd voor ƒ 55.—; eenige banken werden er in geplaatst en toen werd deze, der hoofdplaats niet zeer waardige, maar overigens niet ongeschikte schuur, op 12 April 1885 door Albers ingewijd, waarbij de Doop werd bediend aan de Inlandsche vrouw van Kepel, met wie hij vervolgens een wettig huwelijk aanging. De godsdienstoefening werd door 45 personen bijgewoond, waaronder 4 Soendaneezen. Albers drong er zeer op aan, dat men trachten zou, het bedehuis met Soendaneezen gevuld te krijgen. De jeugdige evangelisten deden daartoe hun best, en niet zonder vrucht: eenige Soendaneezen verklaarden het Christendom te willen aannemen. Ze

werden door die jonge mannen onderwezen en waren op 't punt van gedoopt te worden, toen ze zich ineens terugtrokken. Waarschijnlijk waren ze bedreigd of op andere wijze bang gemaakt. Bij dezen tegenspoed kwam de groote verandering ten gevolge van den dood van Zend. V. d. Linden: Albers moest diens plaats innemen, nam Lucas mede naar Meester-Cornelis en liet Titus alleen te Bandoeng achter. Deze kwam nu wel onder opzicht van Zend. De Haan te Soemĕdang, maar daar die vanwege den afstand Bandoeng slechts eens per maand bezoeken kon, was Titus te veel aan zichzelven overgelaten, en . . . verslapte. De godsdienstoefeningen verliepen, en toen daarop Mevr. De Haan krank werd en na een lang lijden bezweek, zoodat De Haan in eenige maanden Bandoeng niet kon bezoeken, stond het werk weldra stil. In Dec. 1886 onverwachts te Bandoeng komende en mij op Zondagmorgen naar de kerkloods begevende, vond ik deze half ingestort; geen mensch was op kerktijd aanwezig, en toen ik daarop den evangelist in de kampoeng opzocht, vond ik dezen in négligé op zijn rug liggen. Ik neem dit hier op ter waarschuwing, opdat men die jonge menschen niet te spoedig een zelfstandigen werkkring geve. Doch nu kwam er verbetering: De Haan hervatte de leiding, de loods werd herbouwd en de godsdienstoefeningen werden weer gehouden. Voortaan kon men den evangelist Titus des Zondags om 9 uur, net gekleed, op zijn post vinden, en altijd kwamen er hoorders, soms wel 50 en meer. Ik heb dikwijls dien man uit het volk met stichting gehoord en hem bewonderd. De godsdienstoefeningen, door hem geleid, duurden altijd precies een uur, ofschoon hij geen uurwerk gebruikte; zijn optreden was eenvoudig, zijn taal beschaafd en de inhoud zijner prediking degelijk. Naar gemakkelijke teksten zocht hij niet. Ik hoorde hem b. v. over Jac. 1 vs. 12: »Zalig is de man, die verzoeking verdraagt,« en over 1 Tim. 4 vs. 8: »De godzaligheid is tot alle dingen nut.« Hij verdeelde zijn tekst, ontwikkelde ieder deel naar behooren, maar had nooit één letter schrifts vóór zich. Bij het uitgaan der kerk werd gecollecteerd, en ofschoon de collecte nooit werd afgekondigd, bracht zij in 1887 de som van ƒ 37.93 op. Er ging van deze samenkomsten wel eenigen invloed uit, hoewel ze in zulk een lokaliteit weinig opwekkends hadden. Eens per maand trad De Haan op en zat Titus onder de hoorders. In 1887 ontvingen 2 vrouwen den Doop en op 8 April '88 werd door de Haan hier een gemeente gesticht met 12 lidmaten. Voor het eerst werd nu ook te Bandoeng met Inlandsche Christenen het Avondmaal gevierd. Van Evangelisatie in de kampoengs kwam niet veel; Titus was daartoe moeilijk te krijgen; maar er werd wel ijverig op de hoofdplaats gecolporteerd. In 1887 b. v. werden 354 Evangeliën van Lucas en 64 N. Testamenten geplaatst. Treffende ervaringen werden bij dat colportage-werk somtijds opgedaan.

Op 9 Dec. 1888 werd de Chinees Goan Hok gedoopt. Hij was toen een man van ruim 50 jaren. Vroeger had hij Zend. Geerdink nu en dan hooren prediken en door het lezen van het N. Testament was hij tot bekeering gekomen. Zijn toetreden tot de gemeente was een wezenlijke aanwinst. Het volgende jaar bouwde deze man zich een eenvoudige nieuwe woning en bestemde één vertrek daarin tot Evangelisatie-lokaal. Op 4 Juli d.a.v. werd dat door De Haan in gebruik genomen, en velen, vooral uit de Chineezen, kwamen de samenkomsten in dit huis bijwonen. Op korten afstand ving Titus een school aan. Het werk begon hier dus weer een goed voorkomen te krijgen, maar . . . . al weder moest er verandering komen. Zend. De Haan, aan wien men hier nu gewend was, verhuisde in 1890 naar Tjidĕrĕs; Bandoeng werd met Tjiandjoer vereenigd en kwam onder de leiding van den veelal kranken De Voogd, en die verandering was dus geen verbetering. School en Evangelisatie in de Chineesche wijk gingen te niet. Wel werd op Oudejaarsdag van dat jaar een Chineesch gezin, bestaande uit 3 leden, tot de gemeente toegevoegd, maar dat hield de verachtering niet tegen. De Voogd keerde in 1891 naar Nederland terug en nu kwam Bandoeng onder toezicht van den Zendeling van Panghar ĕpan, die eerst een paar uur rijden en dan nog een viertal uren sporen moest om de hoofdplaats te bereiken. Hij kwam er dan ook niet dikwijls. De anders geschikte Titus verachterde met de gemeente, ten

gevolge van gebrek aan toezicht en leiding. Hij voerde weinig uit, maakte schulden, ofschoon hij een voldoend inkomen had, verwaarloosde de kudde en bereidde zichzelven onheil.

Gelukkig dat het overzicht van Bandoeng hier niet behoeft te eindigen en we ten slotte van betere dingen mogen spreken. Op 20 Nov. '93 kwamen de Zendelingen Ant. A. Pennings en B. M. Alkema te Batavia aan. De laatste was bestemd voor Bandoeng, maar hij had Tjiandjoer (zie boven) in zijn werkkring op te nemen. Op 5 December arriveerde hij te Bandoeng, waar Titus hem aan de gemeente voorstelde. Nog een paar Zondagen leidde laatstgenoemde de godsdienstoefening, maar reeds op 24 December deed Alkema het zelf. Zijn eerste toespraak in het Soendaneesch was kort, al had hij 2 dagen noodig gehad om haar op te stellen, maar na 3 maanden was hij de grootste taalbezwaren te boven: een gevolg van het leeren der taal in Nederland. Op den 8sten Januari begon hij tevens school te houden met 7 jongens. Het getal leerlingen nam snel toe, niettegenstaande er ter plaatse goede openbare scholen waren, en nu werd zekere Betmega, die te Depok was opgeleid, tot onderwijzer aangesteld. In de gemeente kon Alkema zien, wat er van een zwakke Inlandsche gemeente wordt, als zij de leiding van een Zendeling missen moet en overgegeven is in de handen van een Inlandschen helper. Voor een twaalftal hoorders kon Alkema geregeld spreken, maar daarmede vergenoegde hij zich niet. Hij trachtte ook het Evangelie in de kampoengs te brengen en vatte tevens de colportage op. Ergens op de markt plaats nemende, las hij iets voor uit een Bijbelboek, hield naar aanleiding daarvan een toespraak en bood dan zijne waar te koop aan. Zoo trachtte hij van de 16 à 17 duizend inwoners van Bandoeng zoovele te bereiken als mogelijk was. Later breidde hij de colportage ook over de omliggende dorpen uit en stelde het Ned. Bijbelgenootschap hem in staat, een karretje met twee paardjes voor colportage-reizen aan aan te schaffen, maar zijne gezondheid liet hem niet toe, op den duur van de colportage een vast deel van zijn werk te maken, zoodat hij zich in den laatsten tijd heeft moeten beperken. In den tijd, toen hij de vermoeienissen van dat werk nog verdragen kon, plaatste hij ongeveer 400 Bijbels en gedeelten des Bijbels per jaar, benevens een flink getal andere Christelijke geschriften. Hij toonde zich bij herhaling een warm voorstander van dat werk. [1])

Op 't Kerstfeest van 1894 doopte Alkema zijn eersteling uit de Chineezen, en wel een kleinzoon van Ong Pauw (zie Cheribon), genaamd Yoe Sin Wie. Deze man had niet veel kennis, maar zooveel wist hij toch, dat hij op de vraag: »Heeft Jezus ook wonderen gedaan?« kon antwoorden: »Ja, en ook aan mij heeft Hij een wonder verricht.« Aan den avond van dien dag vierde hij 't Kerstfeest in de Landraadszaal, met 97 schoolkinderen. Aan 't einde van zijn eerste jaar noemde hij dat »in vele opzichten gezegend.« Eén treurige zaak was er, namelijk dat hij Titus eerst had moeten schorsen en toen ontslaan, wegens schuldenmakerij. De man was daarop een paar jaren in een andere betrekking werkzaam, maar wij mogen er reeds terstond bijvoegen, dat hij in ambt en eere hersteld is en thans weer in de Zending arbeidt.

Het kerkbezoek, dat eerst zeer ongeregeld was, werd allengs beter en de school nam toe in bloei. Aan een aantal meisjes gaf Mevr. Alkema onderwijs in vrouwelijke handwerken. Over 't geheel begon het vooruitzicht beter te worden, vooral wat de Chineezen aangaat, en Alkema voelde zich te Bandoeng geheel op zijn plaats. Met verlof van het Bestuur bouwde hij zich daarom ook in 1896 een goed woonhuis. Datzelfde jaar mocht hij zijn eersteling uit de Soendaneezen doopen, namelijk den koetsier Djoemad, die steeds zijn Bijbelkarretje bestuurde. Van den toestand der gemeente getuigde hij dit jaar, dat hij gunstig was. De wandel werd beter en het kerkbezoek nam toe, wat ook bleek uit de collecte, die in '96 *f* 50.— bedroeg. Nu zelf in een goed huis wonende, had Alkema er langer geen vrede mee, dat de gemeente in een schuur vergaderde, en toog hij aan het werk, om voor haar een passend kerkgebouw te stichten.

---

[1]) Zie Orgaan Ned. Zend. Ver. 1896 bl. 20 en 117 (op de laatste bladz. ziet men een afbeelding van hem, dat karretje en den koetsier Djoemad).

Terwijl hij daarmede bezig was, zorgde hij ook voor de inwendige belangen: er werd een kerkeraad gekozen en bevestigd. De nu alzoo georganiseerde gemeente kon in 't voorjaar van 1898 haar nieuwe kerkgebouw betrekken. Het bedehuis is van steen en bevat 150 zitplaatsen. Het is 15 M. lang en 10 M. breed. Ter weerszijden is er aan verbonden een schoollokaal, lang 12 M. en breed 6 M., en elk van die lokalen is weer in tweeën verdeeld, zoodat er voor de school 4 flinke lokalen van 6 M. in 't vierkant beschikbaar zijn. De grond en het gebouw kostten te zamen *f* 8000. Daarvan kwam *f* 3000 uit Indië en de rest uit Nederland. Op 24 April '98 werd het gebouw in tegenwoordigheid der autoriteiten ingewijd.

Genoemd jaar bracht ook een anderen, eigenaardigen zegen. We spraken zooeven over een kleinzoon van Ong Pauw. Deze kleinzoon had te Bandoeng een zuster, gehuwd met een Chinees, bij wien zij een diep ongelukkig leven had. Alkema trof haar aan in de grootste ellende en ernstig krank. Toen hij haar van den Heiland sprak, kwam haar voor den geest alles wat zij in hare jeugd te Cheribon van den Heer gehoord had en in kinderlijk geloof gaf zij zich aan den Heiland over. Op haar verlangen werd zij op haar sterfbed gedoopt en blijmoedig ging zij heen toen de Heer haar riep, nadat zij eerst nog den man, die haar diep gekrenkt had, hare vergevensgezindheid had betoond. Haar broeder, die in 1894 gedoopt was, had een zeer vijandige vrouw, die hem in de laatste jaren niet toegelaten had de kerk te bezoeken en die niets van godsdienst wilde hooren. Maar toen deze vrouw de beoefening der Christelijke liefde bij en op het sterfbed harer schoonzuster had gezien, kreeg zij zulk een machtigen indruk van de waarheid des Christendoms, dat zij niet alleen haren man vrij naar de kerk liet gaan, maar hem zelfs vergezelde en de kinderen medebracht. Zij vormen nu met elkander een Christelijk huisgezin. Zóó wordt ook in de nakomelingen van Ong Pauw het woord van Ps. 103 vervuld: »Zijn trouw rust zelfs op 't late nageslacht.«

De samenkomsten in de kampoengs heeft Alkema moeten staken wegens gebrek aan hoorders, maar sinds de kerk er staat wordt daarin driemaal per week een samenkomst gehouden; is Alkema afwezig, b. v. naar Tjiandjoer, dan treedt een helper op. Op 't Paaschfeest van 1899 werden 4 personen gedoopt: een Chinees, diens moeder en vrouw, en de vrouw van Djoemad, den koetsier. Twee weken later werd weer een Chinees gedoopt. Diens Soendaneesche vrouw had reeds in '95 den Doop ontvangen, maar hij moest destijds achterblijven, omdat hij aan het opium verslaafd was. Hij trachtte gedurig met die zonde en met den Zendeling een accoord aan te gaan, maar de laatste was daartoe niet te vinden. Thans was Tan Sioe Ho van het opium verlost en mocht ook hij binnengaan. Op 't Pinksterfeest werd de Soendanees Aboe gedoopt met vrouw en zoontje. Deze laatste was leerling op de zendingsschool, en toen eenigen tijd voor den Doop zijn moeder eens gewaagde van zijn aanstaande besnijdenis, gaf hij te kennen, niet besneden te willen worden, zeggende: »Ik ben geen Moslim, ik ben Christen.« — Datzelfde jaar bracht voor Bandoeng nog een grooten dag: op den 24sten September werden hier 10 personen tegelijk gedoopt, namelijk: een Soendaneesche jonge vrouw, wier huwelijk met een Chineeschen Christen des morgens ingezegend was; verder Tan Goan Houw, de schoonzoon van den Christen-Chinees Thung Goan Lok, met echtgenoote, 4 kinderen en een dienstbode, een compleet gezin dus, en eindelijk nog een dochter van Goan Lok met haren zoon van 12 jaren. Deze Goan Lok [1]) is een merkwaardig man. Zelf eerst gedoopt in 1894, werd hij sedert het middel tot opneming in het Christendom van 27 volwassenen en kinderen, meest allen tot zijne familie behoorende.

De jongste opgave vermeldt, dat de gemeente te Bandoeng thans 52 zielen telt, waaronder 34 Avondmaalgangers. Het zielental is juist het dubbele van wat het was bij Alkema's komst. De school telt 109 scholieren, waaronder 7 meisjes, en 3 helpers staan den Zendeling ter zijde. Volgens het Doopboek zijn hier sinds het optreden der Zending 67 personen gedoopt.

Op 26 Sept. 1899 ontving Alkema een brief van zekeren Thung Siong Hong,

---

[1]) Zie zijn portret Orgaan Ned. Zend. Ver. 1900 bl. 6.

een neef van Goan Lok. Die neef is indertijd te Soekaboemi gedoopt en woonde thans te Garoet. Zijn brief behelsde het verzoek, of de Zendeling daar ook het Evangelie wilde komen verkondigen. Siong Hong was daar een school begonnen en had er een 4-tal doopcandidaten. Op 2 October voldeed de Zendeling aan het verzoek en predikte voor een groot gehoor. Dit was de eerste maal, dat hier aan Soendaneezen en Chineezen het Evangelie verkondigd werd. Alkema plaatste hier nu zijn helper Betmega, die zijn gezin medenam. Nog een ander Christen-gezin verhuisde naar Garoet, en op 't einde van 1899 had men daar een groep Christenen van 13 personen, met welke geregeld godsdienstoefening kon gehouden worden. In 't laatst van dat jaar vestigde Zend. Muis zich aldaar, in de hoop er te zullen herstellen en dan een werkkring op dit nieuwe veld te zullen vinden. Dat mocht echter niet zoo zijn: Muis herstelde niet en moest in 1900 naar Nederland terugkeeren. (Zie verder over hem onder Cheribon.)

Soekaboemi met *Pangharĕpan.*

A. Soekaboemi.

Deze plaats, aangenaam gelegen aan den voet van den Gĕde, was eertijds slechts de hoofdplaats van het district Goenoeng-Parang en de standplaats van een Controleur, maar is sinds 1871 de hoofdplaats van een adsistent-residentie, terwijl aan het hoofd van het Inlandsch bestuur nu een zelfstandige Patih staat. De Soendaneesche naam van de plaats is eigenlijk Tjikole; de naam Soekaboemi is er door Europeanen aan gegeven. Tegenwoordig zou men Soekaboemi wel »Klein-Buitenzorg« kunnen noemen, daar er vele Europeanen wonen om de gezonde ligging. Geheel anders zag het er uit in 1867, toen ik er een bezoek bracht »om het land te bezien.« De eenige Europeaan was er toen de Controleur, en Chineezen, die men er nu in grooten getale vindt, woonden er toen in 't geheel niet. De bevolking bestond destijds uit eenvoudige Soendaneezen; men vond er geen adellijken en slechts enkele hadji's. Om dat een en ander kwam de plaats mij bijzonder geschikt voor tot zendingspost, en ik vestigde er de aandacht van het Bestuur der Zendingsvereeniging op. »Niet op een hoofdplaats, maar op het land,« was reeds destijds een raad, dien men aan de Zendelingen gaf. Voorloopig kon er niemand geplaatst worden, maar in '72 vestigde er zich Zend. Gijsman, die eerst een paar jaren te Tjiandjoer Soendaneesch had geleerd. Hij meende er met schoolonderwijs te moeten beginnen, maar er meldden zich slechts enkele Soendaneesche kinderen aan. Meer leerlust vond hij bij zonen van eenige Chineezen, die er toen pas waren komen wonen, maar ook bij hen niet van blijvenden aard, zoodat Gijsman in 1875 er toe overging zijn school maar te sluiten. Gepredikt werd door hem in den eersten tijd niet; zeker wel, omdat hij geen menschen bij elkander kon krijgen. Een poging daartoe werd beproefd in 1874: de scholieren en hunne ouders werden tot een bijeenkomst op Zondagmorgen uitgenoodigd, en zoodoende werd op 22 Maart de eerste godsdienstoefening voor Inlanders gehouden. Door gebrek aan hoorders werd dit werk echter weldra weder gestaakt en eerst in 1876 werd het hervat.

Peinzende op een middel, om ingang bij het volk te vinden, kwam Gijsman op de gedachte, eenige Inlandsche Christenen van elders naar Soekaboemi over te planten. Den Europeaan ontweek men: hij wilde nu trachten hen te naderen door lieden van hun eigen vleesch en bloed. In Aug. 1875 vond hij een drietal jongelingen in een der gemeenten van Mr. Anthing, welke hem tot zijn oogmerk geschikt voorkwamen en bereid waren hem te volgen. In October van dat jaar kwamen zij te Soekaboemi aan. Hunne namen waren: Saloe, oud 22; Sarioen, oud 21, en Iska, oud 20 jaar. De laatste werd wegens ongeschiktheid teruggezonden. Saloe en Sarioen kregen nu van den Zendeling verder onderwijs en moesten tevens onder hunne volksgenooten trachten kennis van het Evangelie te verspreiden. Hun woord en voorbeeld maakten indruk op Aïnan (ook Pa Tejo geheeten) en zijne vrouw Ami. Aïnan was in dienst van de fam. Gijsman als toekang kĕbon (tuinjongen). Deze echtelieden vroegen en ontvingen onderwijs in de leer des Christendoms, en werden op Paaschfeest 1877 gedoopt met

hunne 3 kinderen Tejo, Tewi en Ijoed. De overgang van dit gezin gaf natuurlijk groote vreugde en doet denken aan het woord: »Het goede zaad zijn de kinderen des koninkrijks.« Twee dingen deed Gijsman op dezen eersten doop volgen: hij heropende de school, maar nu voornamelijk voor Christenkinderen, en hij stichtte een fondsje, om daaruit behoeftige Christenen te kunnen bijstaan. Bij het eene Christengezin kwamen kort daarop twee nieuwe gezinnen: de leerlingen-helper traden in het huwelijk. Sarioen trouwde met genoemde Tewi en Saloe haalde zich een vrouw van Poris-Tapĕl (Tanah-Tinggi). Verder werd op 30 September Oembĕng, de moeder van Aïnan, gedoopt met diens halve zuster Saemat en nog een andere vrouw met dochtertje. Zoodoende was hier nu een gemeente van 8 volwassenen en 4 kinderen. Daar Saloe's jonge vrouw te Soekaboemi niet aarden kon, keerde dit echtpaar naar Poris-Tapĕl terug. In zijne plaats kwam nu van daar zekere Pa Djaeran, en deze man, ofschoon hij soms vreemd kon handelen, heeft op onderscheidene plaatsen van de Preanger goede diensten aan de Zending bewezen.

Aïnan, de eersteling, droeg het zaad verder. In September van het volgend jaar werd te Soekaboemi weer een Soendaneesch gezin gedoopt. De man, Sadjiïn (Pa Edjle) geheeten, was lang ziek geweest; Aïnan had hem een goed middel aan de hand gedaan en ook een woord toegesproken. Dit een en ander maakte indruk op zijne fijn Mohammedaansche vrouw Arti (of Ma Onah). Beide echtelieden gingen nader kennismaken met den nieuwen godsdienst en daarna vroegen ze den Doop, dien zij op gezegden datum met hun 8-jarig dochtertje ontvingen. Op den tweeden Zondag van 1879 kon de Zendeling een dochter van Arti doopen. Deze jongedochter verraste hem door haar geloof en hare kennis. Ook werd de kleine kudde in deze dagen vertroost door het zalig afsterven van Aïnans moeder. Toen iemand tot deze in hare ziekte sprak: »Val van het Christendom af en gij zult herstellen!« antwoordde de kloeke Christin: »Liever laat ik mij aan stukken snijden, dan dat ik van den Heere Jezus afvallig zou worden!« Overigens was het met het gezin van Aïnan niet meer geheel in orde: er deden zich ongunstige teekenen voor en genoemde Saemat keerde tot den Islam terug. Aïnan zelf, ofschoon reeds verslappende, maakte in die dagen met Ali, van Tjiandjoer, een Evangelisatiereis naar de Djampangs, in het zuiden, maar die reis had geen noemenswaard gevolg, waaruit Gijsman (wel een beetje voorbarig) afleidde, dat de Soendaneezen *buiten* de hoofdplaats niet meer hoop gaven voor het welslagen van de Zending dan hunne volksgenooten *op* de hoofdplaats. Aan het einde van '79 werd nog een Soendanees gedoopt, met name Antas. — Te betreuren is het, dat Zend. Gijsman nu reeds zijn hoopgevend werk moest staken. De lijdende toestand zijner vrouw noodzaakte hem tot terugkeer naar Nederland. Vóór zijn heengaan smaakte hij nog een groote vreugde, maar ook een diepe smart. De eerste bestond hierin, dat hij een bejaarde vrouw mocht doopen, door Sarioen gewonnen; de laatste werd hem aangedaan door Aïnan, ... die tot ontucht verviel. Op 21 Aug 1880 kwam Gijsman met zijn gezin in het vaderland terug. Geen vooruitzicht hebbend naar Java te kunnen terugkeeren, ging hij studeeren voor predikant. Sinds Aug. 1889 dient hij als zoodanig in de Ned. Herv. Kerk.

Na het vertrek van Gijsman was Sarioen de voorganger der gemeente, onder opzicht van Zend. Albers, die Soekaboemi om de 14 dagen bezocht en den helper prees om zijn ijver. Ten gevolge van den afval van het gezin Aïnan verminderde de gemeente tot 9 zielen (3 mannen, 4 vrouwen, 2 kinderen). Een aangename ervaring had Albers hier in die dagen. Hij verkocht namelijk een exemplaar van het toen pas verschenen Soendaneesche N. Testament aan een Chineesche bruid. Het lezen der Nieuwtestamentische verhalen, door haren broeder van de zendingsschool mede naar huis gebracht, had op het »hart, humeur en karakter« van dit meisje een gezegenden invloed uitgeoefend, en nu zij ging trouwen wenschte zij meer van de H. Schrift te weten en te hebben. De werkzaamheden gingen hier zoo zachtjes op de beschreven wijze voort tot in Mei '81, toen Zend. Schilstra van Soemĕdang op zijn verzoek naar hier werd overgeplaatst. De Christengroep telde nu maar 7 personen meer, maar Schilstra bracht er een nieuw element in, namelijk

een Chineesch gezin, dat door hem te Soemĕdang was gedoopt en hem naar hier volgde. Over Sarioen was men in den laatsten tijd minder voldaan: Schilstra beschuldigde hem van »weinig ijver«, en Albers schreef, dat hij »de kunst om Mohammedanen tot het Christendom over te voeren evenmin verstond als Ali, Titus en Pa Djaeran. — Schilstra bleef slechts enkele maanden te Soekaboemi: ernstige ziekte van zijn vrouw en hemzelven noodzaakte het gezin naar Nederland terug te keeren. Zij kwamen hier aan in 't begin van '82. Aangezien aan wederopvatting van het werk op Java niet te denken was, werd Schilstra reizend Agent van de Vereeniging, tot hij na eenige jaren naar Amerika overstak, waar hij thans Predikant is te Rochester. Andermaal kwam Soekaboemi nu onder opzicht van Albers. Deze doopte te Soekaboemi op Paschen 1882 den Chinees Oey Keng Tjiat en diens Soendaneesche vrouw Djaïsĕm. Nog enkele anderen ontvingen hier dit jaar den Doop. Onder hen bevond zich een arme gebrekkige Soendanees, die bij den Doop klaar en duidelijk zijn geloof beleed. Aan 't einde van dit jaar was de Christengroep weer aangewassen tot 16 zielen.

Doch nu trad hier de man op, die te Soekaboemi groote dingen — groot in de geschiedenis dezer Zending — heeft tot stand gebracht. Dit was S. van Eendenburg. Na op Java aangekomen te zijn op 29 Nov. 1882, met bestemming voor deze plaats, vertoefde hij hier nu niet lang, maar begaf zich naar Modjowarno, waar hij in 't huwelijk trad met een dochter van Zend. J. Kruijt. Hij nam 't zendingswerk aldaar goed op en keerde pas Maart des volgenden jaars op zijn post terug, waar hij bevond, dat de gemeente nu 18 zielen telde, waaronder 2 Chineezen. Van de Christenen woonden er 5 te Tjidjambe, op ruim 1 uur afstands van de hoofdplaats. Reeds den tweeden Zondag na zijne aankomst gevoelde hij zich in staat, zelf de godsdienstoefening te leiden, en op 29 April bediende hij voor 't eerst den Doop, namelijk aan een Chinees, die te Soemĕdang voorbereidend onderwijs had genoten. Een tweede zegen was, dat ten gevolge van echtscheiding de vrouw van Aïnan weer in de kerk kwam en na belijdenis van schuld weer in de gemeente werd opgenomen. Op 15 Juli d.a.v. werden een man en vrouw gedoopt, die een aanwinst bleken te zijn. Den nacht vóór den Zondag, waarop zij zouden gedoopt worden, droomde deze man, dat zijn huis tot den grond was afgebrand. Hij trok zich dat echter niet aan, maar sprak tot zijne vrouw: »Laat ons in plaats van het oude, afgebrande huis, een nieuw en sterk gebouw optrekken.« Dat was spoedig gedaan en het huis zag er net en stevig uit. Na 't ontwaken zeide hij tot zijne vrouw: »Naar dien droom zal het ons heden gaan: het oude en onvoldoende zullen we verliezen, maar we krijgen er iets beters voor in plaats.« Nadat zij gedoopt waren, werd hun huwelijk, op hun verzoek, door den Zendeling kerkelijk ingezegend. De overgang van dit echtpaar voerde vele nieuwsgierigen naar de samenkomsten en eenige dezer bleven komen. Ten deele woonden deze nieuwe hoorders buiten, ten deele op de hoofdplaats. Reeds in Augustus van dat jaar was het cijfer der gemeenteleden gestegen tot 24. Een daarop gevolgde langdurige ziekte van den Zendeling was oorzaak, dat de hoorders, die geen Christenen waren, op één na wegbleven, en de cholera had intusschen één der beste Christenen weggeraapt. In 't voorjaar van '84 achtte de Zendeling den tijd gekomen voor het aanstellen van ouderlingen, en hij bevestigde op 25 Mei daartoe den helper Sarioen en het lid Siman. De aanstelling van Sarioen tot ouderling (waardoor hij echter niet ophield bezoldigd helper te zijn) gaf den Zendeling aanleiding een levensbericht over hem te schrijven in het »Orgaan« van dat jaar. Daaruit blijkt o. a., dat Sarioen afkomstig is uit Bantam. Daar eens op reis zijnde, kwam hij in aanraking met het Christenechtpaar Djimoen, en door hen werd hij bekend gemaakt met het Evangelie, dat ook hem een kracht van God werd tot zaligheid. Genoemd jaar was voor den zendingpost Soekaboemi zeer voorspoedig. Op 14 December werden 5 volwassenen en 3 kinderen tot de gemeente toegedaan; op 21 December zaten 21 leden aan den disch des N. Testaments, en aan 't einde des jaars telde de kudde 33 zielen. In het volgende jaar groeide dat getal aan tot 45, van welke 33 Avondmaalgangers.

In het voorjaar van 1886 kwam V. Een-

denburg voor den dag met een nieuw werkplan: »Evangelisatie door landontginning.« Als men 't oog houdt op deze twee feiten: 1877 de eerste Soendaneesche familie te Soekaboemi gedoopt; einde 1885 daar een gemeente van 45 zielen: dan klinkt het zonderling, voor dat nieuwe plan hem déze gronden te hooren bijbrengen: »dat de omstandigheden de prediking onmogelijk maken«; »dat men niet verder komt«, en »dat de Zendeling de vruchten van zijnen arbeid zich ziet bepalen tot op zichzelven staande personen.« Een beter motief is in elk geval dit, »dat de Zendeling ook de maatschappelijke belangen der Christenen dient te behartigen.« We komen op die motieven straks terug. Alzoo: V. Eendenburg meende goed te doen, in het belang zijner gemeente en ter bevordering der uitbreiding des Christendoms, een stuk »woesten grond« te gaan ontginnen; den Christenen, die Soekaboemi konden en wilden verlaten, daarop een plaats te geven, en zich onder hen te vestigen. Een stuk grond te Tjikĕmbar (op 4 uur afstands van Soekaboemi, aan den weg naar Wijnkoopsbaai), aan de smalle zijde $^1/_2$ en aan de breede zijde $^3/_4$ uur gaans, met een inhoud van ruim 157 □ bouw, werd tot dat doel door hem aangevraagd en door de Regeering in erfpacht afgestaan aan de Nederlandsche Zendingsvereeniging. Het noodige voor de vestiging, het aanschaffen van gereedschappen enz., werd door de Vereeniging verstrekt; een deel der Christenen verhuisde nog in 1886 derwaarts; Sarioen kreeg er voorloopig de leiding, en om de 14 dagen ging de Zendeling den toestand opnemen en er godsdienstoefening houden. De gemeente was alzoo op 't eind van dat jaar in tweeën verdeeld; te zamen telden die afdeelingen 58 zielen. De Zendeling maakte nu ook zelf aanstalten tot vertrek. Hij had uit Nederland verlof ontvangen, het zendelingshuis te Soekaboemi te verkoopen en voor de opbrengst een huis te bouwen op de nieuwe vestiging. Aangezien na zijn vertrek te Soekaboemi geen gelegenheid zou bestaan tot het houden der samenkomsten, ging hij daar eerst een kerk bouwen. Een som van *f* 1000 werd daarvoor in Indië bijeengebracht; dat kerkje verrees en werd op 11 Sept. '87 ingewijd. Nadat nu het zendelingshuis verkocht en een woonhuis op de nieuwe vestiging gebouwd was, verhuisde de Zendeling op 1 Nov. 1888 daarheen. Aan het hoofd van het overblijfsel te Soekaboemi plaatste hij zekeren Mattias, die zijne opleiding te Depok had ontvangen en uit een der Anthingsche gemeenten afkomstig was. Hij had des Zondags in de gemeente daar voor te gaan, als de Zendeling er niet was, en in de week had hij school te houden.

We zullen nu eerst den verderen loop der zaken te Soekaboemi verhalen. Sedert zijne vestiging op het erfpachtsperceel gold als regel, dat V. Eendenburg om den anderen Zondag op deze hoofdplaats optrad. Des Vrijdags ging hij er heen; dien dag en den volgenden bezocht hij de gemeenteleden, catechiseerde, enz. Des Zondags was er tweemaal dienst in de kerk. Geneeskundige hulp, door hem aan een Chinees verleend, leidde tot nauwere aanraking met de Chineezen aldaar, en zulks had weer ten gevolge, dat hij ook in hun wijk geregeld godsdienstoefening kon houden. Deze had tot eerste resultaat, dat op 22 Sept. '89 de Doop werd toebediend aan 13 Chineezen (8 volw., 5 kind.). Aan het einde van dat jaar telde de gemeente aldaar 38 zielen. Het volgend jaar was vooral gekenmerkt door zegen onder de Chineezen. Zekere Chineesche familie toonde groote belangstelling in het Christendom. Juist in die dagen pleegde een buiten de hoofdplaats wonend lid dier familie een moord op een jeugdig Europeaan. Dit deed den ernst der belangstellende leden nog toenemen en eenigen hunner lieten zich doopen. De moordenaar werd gevat en tot de doodstraf veroordeeld. Vóór hij die onderging, zond de familie hem in de gevangenis een N. Testament, en de gesprekken van den Zendeling met hem hadden op zijn gemoed een gezegende uitwerking. De gemeente was dat jaar met 10 zielen toegenomen. Ook in '91 was er vooruitgang. De kerk, die 150 zitplaatsen heeft, kon somtijds de hoorders niet bevatten. Tot de gemeente traden 7 zielen toe (3 volw., 4 kind.). De school echter had weinig te beteekenen: slechts 9 leerlingen maakten van haar gebruik.

Nu de Soendaneesche Christenen grootendeels naar de nieuwe vestiging waren overgebracht, traden te Soekaboemi de Chineezen meer op den voorgrond. In

Sept. '93 werd weer een 5-tal Chineezen gedoopt: een man met vrouw en dochter, en een moeder met haar dochter. De man was een vrijmoedig belijder van den Heer, ook in het openbare leven. Ruim een jaar later ontvingen 16 personen den Doop, op 2 na Chineezen en met hen bestond de gemeente op 't einde van December van dat jaar uit 79 zielen. In Sept. '95 traden weer 4 personen uit de Chineezen tot de gemeente toe: 2 vrouwen, 1 jongedochter en 1 jonkman. Laatstgenoemde (Tjoa Beng Yang geheeten) was de eerste uit de meergegoede Chineezen te Soekaboemi, die zich openlijk bij de Christenen aansloot. Zijn vader dreigde hem met den dood; zijne nabestaanden dreigden hem met verachting: hij liet zich echter niet weerhouden, maar beleed met vreugde zijn geloof in den Heiland. Bij zijn thuiskomst na den Doop overlaadde zijn vader hem met scheldwoorden, maar hij verdroeg den smaad om Christus' wil. Het woeden en dreigen der Heidenen, naar aanleiding dier jongste overgangen, deed de oogen van een man en vrouw opengaan voor de duisternis des Heidendoms, en zij besloten ook den Heiland te belijden. Op 27 October werden zij met hunne 4 kinderen gedoopt. — Kort daarop ging V. Eendenburg met zijn gezin naar Nederland, zijn post voor den duur zijner afwezigheid overdragende aan Zend. Müller, die in 't begin van Nov. '95 te Batavia geland was.

Müller geraakte hier reeds spoedig in moeilijkheden. Hij bevond namelijk, dat er te Soekaboemi onder de Christenen een partij was tegen V. Eendenburg en den helper Mattias. Aan 't hoofd van die partij stond een Chinees, Jonathan genaamd. Deze had helper willen worden, en toen hem zulks niet gelukte, begon hij den Zendeling tegen te werken en kort na Müller's komst ging hij tot de Roomschen over. Een tweede onaangename zaak was, dat een Chineesche heidensche vader zijne dochter, een Christin, afstond aan een Europeaan voor ƒ 100. De pogingen van den Zendeling om het meisje te redden mislukten, daar hem bleek, dat zijzelf dien weg op wilde. Hij had hier echter ook aangenamer ervaringen. In Aug. '96 doopte hij een jeugdig Chinees, Tan Ki Leng, die hem goed bekend bleek met de H. Schrift. Tegelijk doopte hij een Chineesche jongedochter, die reeds smaad gedragen had om den Naam des Heeren. Veel steun had Müller in den ouderling Heng Sin en diens vrome echtgenoote. In Juli van het volgend jaar mocht hij 3 vrouwen in de gemeente opnemen. De eerste was Asma, de vrouw van een Christen-Soendanees, die, door een ernstig woord van Müller bij het huisbezoek getroffen, zich tot den Heer bekeerd had. De tweede was de vrouw van een Christen-Chinees. Had die Soendaneesche zich lijdelijk verzet, bij deze Chineesche was een meer daadwerkelijk verzet tegen de leer van Christus geweest, maar ook zij was tot verandering van zin gekomen. De derde was een jonge Chineesche vrouw, die veel geleden had en haar toevlucht bij den Heer had gezocht. In dezelfde maand werden nog 2 Chineezen gedoopt: een vrouw en een man. De vrouw was om haar geloof in den Heiland door haren man verstooten, en nu niet meer belemmerd, vroeg zij den Doop. De man kwam, terwijl Müller in de kerkekamer was, binnenstormen met de woorden: »Ik ben de macht van den Duivel ontloopen en wensch heden gedoopt te worden.« Hij kende de Schrift, had lang in strijd verkeerd, maar nu was hij van het Heidendom verlost, en in zijne vreugde weigerde hij de kerk te verlaten, vóór hij den Doop zou hebben ontvangen. Daar Müller hem kende, werd aan zijn verlangen voldaan. In Juni '98 mocht Müller weder 6 personen uit de Chineezen tot de gemeente van Soekaboemi toevoegen. Ongeveer in denzelfden tijd overleed een der Chineesche broeders aan kanker. Met groot geduld droeg hij zijn zware lijden, zich sterkende in den Heer; en toen de ure der verlossing voor hem kwam, legde hij kalm zijn hoofd ter ruste. Zoo werd op allerlei wijzen de kracht des Heeren in de Soekaboemische gemeente openbaar. — In 't laatst van September was Müller's arbeid op dezen post ten einde, daar V. Eendenburg toen terug kwam, maar vóór dien tijd had hij het voorrecht, nog aan 3 volwassen Chineezen den Doop te bedienen. Met droefheid stapte hij hier op 1 October in den trein, om zich naar elders te begeven tot het ontginnen van een nieuwen akker, want hij had te Soekaboemi grooten zegen gehad op zijn werk, en de gemeente en hij hadden elkander lief gekregen. V. Een-

denburg vond het zielental der gemeente bij zijn terugkomst boven 100 gestegen. Bij verschillende gelegenheden mocht hij in den loop van 1899 daaraan een klein 20-tal volwassenen en kinderen toevoegen. Voorts gingen hier de werkzaamheden hun geregelden gang; over de opkomst in de 3 godsdienstoefeningen en het bezoeken der catechisaties viel niet te klagen; de school geraakte langzamerhand tot meer bloei, en ten behoeve van behoeftige Christenen is hier ook in 't leven geroepen zulk een »Fonds tot onderling hulpbetoon«, als we op Pangharĕpan zullen leeren kennen.

Men zal toestemmen, dat Soekaboemi geen ondankbaar arbeidsveld is. Wat de gemeente had kunnen worden, zoo de Soendaneesche Christenen hier waren blijven wonen, daarover zullen we ons niet in gissingen verdiepen. We stappen van Soekaboemi af met de opmerking, dat men hier volgens de laatste opgave had: 1 Inl. helper; 122 gemeenteleden, waaronder 64 Avondmaalgangers; 44 scholieren, waaronder 11 meisjes. Onder die 122 leden zijn 106 Chineezen en 16 Inlanders. (Zie verder het slot van het volgende stuk.)

B. Pangharĕpan.

De reden, waarom Zend. V. Eendenburg een stuk woesten grond te Tjikĕmbar in erfpacht aanvroeg, is boven medegedeeld. In '86 bracht hij een deel der Inlandsche Christenen van Soekaboemi daarheen over; in '87 gingen er weer eenige en in 't jaar d.a.v. zoo ongeveer de rest, want op ult. December '88 waren er te Soekaboemi maar 21 Christenen meer. De school werd in '87 ook overgebracht en voorloopig gehouden door den helper Sarioen. Op 't einde van '88 woonden op 't erfpachts-perceel reeds 72 Christenen, en in hun midden was sinds 1 November de Zendelingsfamilie gevestigd. Aan het landgoed gaf V. Eendenburg den naam »Pangharĕpan«, d. i. De Hoop. In het »Orgaan« van 1889 (bl. 71 en volg.) somde hij nog eens de gronden op voor deze verhuizing. Zij waren de volgende: 1º te veel werk voor den Zendeling onder de Europeanen; 2º het onopgemerkt blijven van den Zendeling onder de vele Europeanen op de hoofdplaats; 3º het niet in het oog vallen van de weinige Christenen onder de menigte Mohammedanen; 4º bemoeilijking van den opvoedenden arbeid des Zendelings onder de Christenen, door allerlei oorzaken; 5º dat een gemeente, onder zulke omstandigheden, geen basis vormt voor den geregelden voortgang en opbouw van het Godsrijk in de toekomst. Ik geef hier verkort weder wat gedrukt staat. Zelf heb ik de beweegredenen nooit recht kunnen vatten, en wel hierom: in 1876 verliet ik Java; toen was er te Soekaboemi niet één Christen; in 1886, dus na 10 jaren, kwam ik op Java terug, en vond daar toen op Kerstdag 65 Christenen bijeen, allen goed gekleed en aandachtig hoorende naar de prediking van V. Eendenburg. Ik woonde ook 's avonds de Kerstfeestviering bij. Wat ik zag verbaasde mij en ik verheugde mij over de groote verandering. Toen was 't verhuizen naar Pangharĕpan reeds begonnen, en op mijne vraag aan V. Eendenburg, waarom hij, bij zoo grooten zegen, van daar ging? antwoordde hij mij, dat juist die groote zegen de oorzaak was, dat hij een stuk grond had gezocht, want de Christenen werden bemoeilijkt in het zoeken van hun bestaan. Ik heb in dat verhuizen altijd iets gezochts en kunstmatigs gevonden. Maar ik zal mij hier niet aan bepaalde kritiek wagen; de zaak heeft succes gehad, maar dat succes heeft mij niet overtuigd van de deugdelijkheid dezer methode. De stichting der gemeenten op Oost-Java (van het Nederl. Zendelinggenootschap) kwam mij steeds gezonder voor. In bovengenoemd Orgaan-nummer zegt V. Eendenburg wel: »Bij mijn laatste bezoek aan Oost-Java zag en hoorde ik, dat ook daar elke poging om de gezeten, grondbezittende bevolking voor het Christendom te winnen, op een hoogst enkele uitzondering na, schipbreuk had geleden en tot nu toe weinig resultaat had opgeleverd,« maar de lezer zal zich, als we zoover gevorderd zijn, kunnen overtuigen, of V. Eendenburg goed gezien en gehoord heeft. Hoe het zij, hij meende, in landontginning *het* middel te moeten zien tot uitbreiding en bevestiging der gemeente; vroeg daarom grond in erfpacht aan; opende daardoor den Christenen de gelegenheid, door het bearbeiden van die gronden in hun onderhoud te

voorzien, terwijl er tevens plaats en werk zou zijn voor menig Islamiet, die zich bij de Christenen zou willen aansluiten. De toestand is derhalve deze: de Zendingsvereeniging is erfpachtster van het perceel; de Zendeling is tevens administrateur; de opgezetenen (Christenen en bijwoners) bebouwen ieder zijn eigen grond. — Het begin was niet gemakkelijk, noch aangenaam. Het perceel was in waarheid »woest«: geen boom, geen heester stond er op. Na aftrek van de benoodigde som voor het bouwen van het Zendelingshuis, de woningen voor de Christenen enz., schoot er voor werkkapitaal slechts *f* 1500 over. Weldra verrezen er een 20-tal huisjes, en een voorloopig gebouw voor een kerk en school. De ontgonnen grond wordt ten deele met rijst, ten deele met cacao, peper en koffie beplant. Voor verdere ontginning was een som van *f* 2000 noodig, en die werd in Nederland bijeengebracht. Later zijn ook nog een- en andermaal bedragen van eenige beteekenis uit de Zendingskas beschikbaar gesteld.

Een landgoed als dit noemen de Soendaneezen »Tanah kontrak«, d. i. »Contractland«, omdat er een contract bestaat tusschen den erfpachter en de opgezetenen. Op het land Pangharĕpan worden toegelaten Christenen en Mohammedanen. De Zendeling of zijn vervanger wijst hun, die zich komen vestigen, een plek aan om te wonen en een stuk grond om te bewerken. Zij zijn verplicht tot betaling van één-vijfde der opbrengst van hetgeen zij verbouwen. Wat op deze wijze ontvangen wordt strekt tot bestrijding der kosten van de eerste ontginning en tot betaling der pacht en verponding; wat overblijft komt school en kerk ten goede. De opgezetenen moeten den Gouvernementsweg onderhouden, voor zoover die over het perceel loopt, en verder zorgen voor de noodige paden en sloten. Hetgeen op het perceel is geplant, gezaaid en gebouwd behoort aan de erfpachtster, maar wordt door haar verzekerd aan degenen, die bovenstaande bepalingen hebben onderteekend, ze onderhouden, en zich daarenboven verbinden: goed te zorgen voor hun rijstveld, tuin, en de opbrengst er van; geen danseressen te laten spelen, noch andere vertooningen, die onbetamelijk zijn voor Christenen; geen opium te schuiven, sterken drank te drinken, noch kaart te spelen; den Zondag te houden; hunne kinderen op school te doen; rechtvaardig en heilig voor God en Zijne gemeente te leven, en geen aanstoot te geven door gedrag of woord. Wie die voorschriften overtreedt kan door den Zendeling, in gemeenschap met de oudsten, van het perceel verwijderd worden. De Zendeling benoemt namelijk een raad van oudsten, om over de naleving van de bepalingen te waken. Blijken deze verandering te behoeven, dan kunnen ze gewijzigd worden met wederzijdsch goedvinden.

Uit ophelderingen in het »Orgaan« (1899 bl. 194) blijkt, dat de eerste ontginners, die niets bezaten, door V. Eendenburg aan het allernoodzakelijkste werden geholpen, tot aan den oogst. Zij, die zich later op Pangharĕpan kwamen vestigen, kregen slechts een stuk woesten grond, zonder meer. De Pangharĕpansche Christenen zijn echter hulpvaardig en doen gaarne iets voor nieuwelingen om op streek te komen. Mohammedanen en Christenen, die zich hier kwamen vestigen, deden dat (volgens V. Eendenburg, zie 't pas aangehaalde artikel) niet zoo zeer om verbetering van hun maatschappelijken toestand te zoeken (ofschoon die, gelijk we zagen, óók op 't program stond), maar in de eerste plaats — en dat geldt dan inzonderheid van de Christenen — uit »behoefte aan zekerheid voor de toekomst;« dus: om »iets anders, iets hoogers.« Nu, het is te hopen, dat waarlijk allen, die zich op Pangharĕpan neerzetten, zulks deden uit een hooger beginsel dan het zoeken van tijdelijk voordeel.

De bevolking van Pangharĕpan bestaat uit menschen, die van elders zijn gekomen, en uit daar geborenen. Onder de eerste ontginners waren ook enkele Mohammedaansche gezinnen, en later heeft zich ook wel eens een Mohammedaan onder de Christenen neergezet. Op den 1sten Pinksterdag van 1889 mocht V. Eendenburg hier een Mohammedaansch gezin doopen. De man en vader was ten gevolge van een visioen tot het zoeken der zaligheid opgewekt geworden. In Juni volgde de Doop van een Hadji, afstammeling uit een adellijk geslacht op Oost-Java. Zijn naam is Raden Hadji Oesman. Hij woont

niet ver van den zendingspost en is de eerste — zelfs tot heden, zoo ik meen — éénige Hadji, die in de Soendalanden het Christendom heeft aangenomen. Men had verwacht, dat zijn overgang anderen tot navolging bewegen zou, maar daarvan melden de berichten niets. In November werd de Doop bediend aan 3 jonge mannen en op 1 December aan een Inlandsche en aan een Chineesche vrouw. Einde van dat jaar telde men op Pangharĕpan 92, en een jaar later 95 Christenen.

Het voorloopige kerkje werd in Juli 1890 door een hevigen wind omvergeworpen, en V. Eendenburg, ook de spreuk »Uit verlies winst« wetende te betrachten, besloot in plaats daarvan een »hecht en duurzaam kerkgebouw« te doen verrijzen. De kosten bedroegen met inbegrip van een schoollokaal en meubilair, *f* 1649. Daarvan werd in de omgeving bij de Europeanen *f* 1046 ingezameld, en het ontbrekende werd door de Vereeniging bijgepast. [1]) Op 4 Oct. 1891 werd dit kerkgebouw ingewijd. Volgens 't verslag over dat jaar was het (verplicht) kerkbezoek zeer getrouw, ook op Woensdag, en van de kinderkerk op Zondagmiddag, werd mede een goed gebruik gemaakt. Er kwamen 10 Mohammedanen over en 5 Christenen van elders. De gemeente had met allerlei ziekten te kampen, en ook met mislukking van den rijstoogst, maar zij droeg die wederwaardigheden in een goeden geest.

In Oct. '92 wierp Van Eendenburg een blik terug op zijn nu 10-jarige werkzaamheid. We stippen uit dien terugblik enkele punten aan: 1º. de gemeente, die bij zijne komst uit 16 zielen bestond, had zich nu tot twee flinke gemeenten ontwikkeld; 2º. de bezwaren, aan de vestiging te Tjikĕmbar verbonden, waren grootendeels overwonnen; 3º. Sarioen, de helper, die nog al laag stond in de schatting van V. Eendenburgs voorganger, was op de nieuwe vestiging zulk een ander man geworden, dat hij onlangs verklaard had te bedanken voor zijn salaris en om niet te willen dienen; 4º. bij de meeste gemeenteleden op Pangharĕpan was ook zulk een verbeterde gezindheid waar te nemen; Christus werd hier thans beleden »in kinderlijke eenvoudigheid, met een blijdschap en dankbaarheid, die ons een voorsmaak geven van wat het zijn zal, als ons oog geheel ontsloten zal zijn voor de volheid der liefde Gods, ons in Hem geopenbaard.« »Leefde en werkte voorheen een ieder voor zichzelven, thans arbeidt men in gemeenschap;« »elken Zaterdag werd het kerkerf netjes schoon gemaakt, het kerkhof en de weg er heen werden goed onderhouden,« en dat alles geschiedde nu »uit eigen beweging, met opgewektheid,« terwijl vroeger altijd drang noodig was; 5º. uit eigen beweging was men begonnen met de stichting van een fonds, om elkaar bij bijzondere gelegenheden te kunnen helpen en steunen. Dat alles ontlokte aan V. Eendenburg de betuiging: »Ik ben geringer dan al de weldadigheid en trouw, die Gij Uwen knecht bewezen hebt.«

Was de toestand zóó helder in 't laatst van 1892, de Nieuwjaarsmorgen bracht een verrassing, die den vollen dag scheen aan te kondigen. Na afloop der godsdienstoefening kwam de gemeente samen in het zendelingshuis en daar hield Sarioen een toespraak, waarin hij het verlangen te kennen gaf, dat men zou uitgaan om het Evangelie te verkondigen in de omliggende dorpen. Na eenige dagen kwam hij den Zendeling vertellen, dat hijzelf daartoe zou uitgaan met zekeren broeder Akoeng. Zij gingen, »niet op last van den Zendeling, noch door hem bezoldigd, maar uit gehoorzaamheid aan 't bevel van hunnen Heiland, gesteund en gedragen door de gemeente,« die was overeengekomen om telkens, als zij afwezig zouden zijn, voor den arbeid op hunne akkers te zullen zorgen. Hoogelijk met het plan ingenomen, riep de Zendeling zijne gemeente samen, om met haar God te danken en Zijn zegen af te smeeken op de onderneming. Hij sprak daarbij een woord naar aanleiding van Luc. 10 : 1 en 2. De beide mannen gingen uit om »proselieten« te maken. Die hun woord aannamen, zouden zij uitnoodigen naar Pangharĕpan te komen, waar plaats was voor velen. Deze eerste »zendingsreis« duurde 10 dagen, maar leverde niets op; ook eenige volgende tochten bleven zonder resultaat. Ten laatste schijnen de broeders deze Evangelisatiereizen maar gestaakt te hebben, althans

[1]) Zie de afbeelding Orgaan 1892 bl. 105.

men vernam er in de laatste jaren niet meer van.

Tot de gewone school werd in 1894 een bewaarschool toegevoegd. De bouw van die school kostte ƒ 430 en die som werd grootendeels door de Europeesche ingezetenen van Soekaboemi gegeven: een nieuw bewijs, hoe goed die ingezetenen over V. Eendenburg en zijn werk dachten. Ook werd nu een avondschool gehouden, waarin onderwijs gegeven werd in 't vlechten van allerlei voorwerpen van bamboe. De naaischool en de zangschool stonden onder leiding van Mevr. V. Eendenburg, op wie zeker wel van toepassing is een woord, eens neergeschreven door den Oud-Zendeling Smeding: »Een goede Zendelingsvrouw maakt half den Zendeling.« Gezegde bewaarschool is lang 14 M. en breed 8 M.; zij staat nabij de kerk en dient ook tot ontvanglokaal van Inlandsche gasten bij feestelijke gelegenheden. Wat scholen aangaat, had men hier dus nu: een bewaarschool, een dagschool, een vlechtschool, een naaischool, een zangschool en een Zondagsschool; het opkomend geslacht werd dus geenszins verzuimd.

Dat ook Mohammedanen op 't land woonden, is boven reeds gebleken. Op 't eind van '95 had Pangharĕpan 179 opgezetenen en van deze beleden 164 het Christendom; er woonden dus toen slechts 15 Islamieten. Op 't land Mergarĕdja zullen we later een andere verhouding kunnen opmerken. »Geven« hadden deze 164 Christenen nog niet best geleerd: in genoemd jaar deden ze ƒ 28.— in de collecte en droegen ze ƒ 18.— bij tot het »Fonds voor onderling hulpbetoon«; 28 cents per hoofd en per jaar — het was ook wel eens minder — is voor zulke beweldadigde menschen niet veel, maar misschien zijn ze te arm om meer te geven.

Ofschoon V. Eendenburg er tegen opzag, thans zijn werk af te breken, meende hij daartoe te moeten besluiten, wijl zijn zenuwgestel aan een verblijf in 't koelere vaderland behoefte had. 't Bestuur gaf hem verlof en zond hem een vervanger in Zend. H. Müller. Deze was op 9 Nov. '95 op Java aangekomen en bereikte dezen post op den 23sten. Aan Müller, niet zoo heel jong meer, daarbij oud-onderwijzer en een man van wiens geloof, ijver en tact men verzekerd was, durfde het Bestuur dezen belangrijken post wel toevertrouwen. In April '96 nam hij beide gemeenten met het landgoed van V. Eendenburg over. Deze ging daarop met zijn gezin naar Nederland, waar hij meer dan 2 jaren bleef en veel waardeering ondervond.

Müller zette alle werkzaamheden voort gelijk ze door V. Eendenburg waren opgezet. Eerst hield hij slechts een deel van de diensten en liet hij de andere aan Sarioen over, maar na een paar maanden, toen hij zonder groote bezwaren voor de vuist spreken kon, nam hij alle diensten voor zijn rekening. Op 9 Augustus doopte hij zijn eersteling uit de Soendaneezen. De bevolking ging dat jaar in aantal zeer vooruit: 27 personen kwamen zich van elders op de onderneming vestigen. Aan werk ontbrak het den nieuwen Zendeling niet, maar ook niet aan strijd. Men denke niet, dat hij zich door enkel bekeerden omgeven zag. Volgens een schrijven van 10 Juli '97 moest ook hier »gestreden worden om elke ziel.« Müller toonde zich hoog ingenomen met hetgeen hij zag èn te Soekaboemi èn te Pangharĕpan, en hij hechtte zich in den tijd, waarin hij den arbeid aldaar waarnam, zeer aan de menschen en aan het werk, maar hij had tegen Pangharĕpan ook zijne bedenkingen. Niet alles vond hij hier rooskleurig. Nu en dan trad liefdeloosheid op den voorgrond en berispingen werden niet altijd aangenomen. Bij sommigen vond hij het Christen-zijn zóó uitwendig, dat ze zelfs de »Soendaneesche luiheid en onverschilligheid« niet hadden afgelegd. Naar buiten oefende deze Christengemeente, volgens zijne bevinding, geen invloed uit; het Christelijk leven hier valt de omgeving niet in 't oog en trekt niet aan. Nog niet één was, volgens Müller, door hetgeen men door Soendaneezen op Pangharĕpan van het Christendom laat zien, tot geloof gekomen. »Een Soendanees« — schrijft hij — »ziet dát, waar zijn hart naar uitgaat en dat zijn de dingen des vleesches; voor 't andere is hij tamelijk blind. Daarom is Pangharĕpan voor hem geen ster, die hem aantrekt.« Naar mijne gedachten moet men Pangharĕpan beschouwen als een »Asyl«. Later zal blijken, of de hier in afzondering opgevoede Christenen werkelijk krachtige getuigen van Christus zijn, en of het

plaatsen van een Christelijke gemeente buiten het maatschappelijk leven, zooals hier, een wezenlijk voordeel voor den enkelen mensch, de gemeente en de maatschappij oplevert.

In 't laatst van Sept. 1898 kwam de familie Van Eendenburg op dezen post terug en na de overdracht vertrok Müller den 30sten naar zijn nieuwen post Tasik-Malaja. Van Eendenburg toonde zich zeer tevreden over de wijze, waarop Müller het land en de gemeenten bestuurd had. Müller kon toen niet denken, dat hij ten tweeden male, en dat wel na slechts korte afwezigheid, geroepen zou worden aan 't hoofd van dezen post te staan. Maar wie had zoo iets ook kunnen verwachten! 't »Orgaan« van Aug. 1900 bericht, dat S. v. Eendenburg door het Hoofdbestuur ontslagen was. Aan Müller, die met menschen en toestanden hier vertrouwd was geworden, werd de voortzetting van het werk voorloopig opgedragen.

Volgens de laatste opgaven werd de Zendeling hier bijgestaan door de volgende helpers: Sarioen (onbezoldigd), leerend ouderling; Pilipoes en Ahmid, onderwijzers, en 3 bezoldigde kweekelingen. De gemeente telde 229 leden. De scholen werden bezocht door 81 kinderen, waaronder 35 meisjes. Tot de gemeente behoorden 4 Chineezen; de overblijvende 225 zijn tot de Soendaneesche bevolking te rekenen. Onder de 101 lidmaten, die thans tot deze gemeente behooren, verhuisden van Soekaboemi hierheen, bij of na de vestiging, 34; van Tjiandjoer kwamen er 10, van Goenoeng-Poetri 9, van Tanggĕran 16, van 7 andere plaatsen 15, uit den naasten omtrek 17. Tot dusverre ontvingen op Pangharĕpan 33 volwassenen den Doop, en van deze zijn 7 tot den Islam teruggekeerd.

7. Soemĕdang.

Van Bandoeng langs den postweg naar Cheribon reizende, komt men, na 29 palen afgelegd te hebben, aan het lieve en nette landstadje Soemĕdang, gelegen aan den bergstroom Tji-Peles. Op 2 Juni 1872 vestigde zich hier Zend. S. A. Schilstra, die eerst te Cheribon en te Bandoeng gewoond had. Hij ontving van de Regeering de toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk, maar had er in den eersten tijd weinig aan. In de 2de helft van '73 ving hij aan school te houden, en op 't einde van dat jaar had hij 27 leerlingen. In April des volgenden jaars was het getal scholieren tot 46 en aan 't einde van dat jaar zelfs tot 70 gestegen, maar nu ving een snelle daling aan, die op sluiting der school uitliep. »Onverschilligheid« werd als de oorzaak daarvan opgegeven. Eigenlijke prediking had hier in de eerste jaren niet plaats. In '73 verklaarde Schilstra »geen gehoor« te hebben, en in '74 dat 't »nog nacht« te Soemĕdang was. In '76 kreeg bij een 5-tal jongens uit gemeenten van Mr. Anthing bij zich, om ze voor het Evangelisatiewerk alhier op te leiden, maar de poging gelukte niet, want de jongens gingen »huis toe.« Eén van hen, namelijk Elifas, kwam later bij Zend. Albers te Tjiandjoer.

In 1877 werd door Schilstra weer school gehouden met een 20-tal Soendaneesche en Chineesche kinderen, en in dat jaar werd ook eindelijk een aanvang gemaakt met Evangelisatie. Een Christen uit een gemeente van Mr. Anthing, Pa Djimoen geheeten, vestigde zich op aansporing van den Heer Anthing met zijne vrouw te Soemĕdang, om daar door woord en voorbeeld te getuigen. Pa Djimoen ging wonen op een door Schilstra aangekocht stukje grond, en met zijne hulp was het nu weldra mogelijk geregeld godsdienstoefening te houden. Het duurde slechts kort, of de eersteling werd toegebracht. Dat was echter geen Soendanees, maar de Chinees Eng Hiang, meubelmaker van beroep. Diens bekeering, een gevolg van een woord, door Schilstra tot hem gesproken, van het lezen des N. Testaments en van gesprekken met Pa Djimoen, is gebleken waarachtig te zijn. Op 3 Febr. 1878 werd hij met vrouw en 8-jarig aangenomen dochtertje gedoopt, bij welke plechtigheid deze eerstelingen op hun verzoek de namen kregen van Paulus en Christina. Een Soendaneesche vrouw, Adjĕm (Antri) geheeten, kreeg door dit echtpaar kennis aan het Evangelie en ging met hare blinde moeder tot het Christendom over. Bij dit 4-tal Christenen voegden zich kort daarop zekere Aslim (of Adji) en zijne vrouw, wier geloof op een zware proef werd gesteld, daar ze om hun overgang

tot het Christendom uit hun middel van bestaan gestooten werden. Zij woonden namelijk op een stuk grond van den Regent (Pangeran Soerja Koesoemah Adinata), bearbeidden dat en leefden daarvan, maar nu moesten ze dat bestaan opgeven.

Pa Djimoen, die tot helper was aangesteld, bewees zeer goede diensten. Tijdens een ziekte van Schilstra, in Mei en Juni '78, leidde hij de godsdienstoefeningen. Het Evangelie werd door hem ook gebracht naar de omliggende dorpen, en dat was niet vergeefsch. In een paar dorpen, behoorende tot het district Tjibeureum, kwamen eenige personen tot ontwaken. Zij gingen de prediking bijwonen, maar werden daarover tot verantwoording geroepen door den Wadana. Zij verantwoordden zich met vrijmoedigheid en vooral zekere Wakab legde een moedig getuigenis af. Daar zij niets misdaan hadden, dan dat zij »vrede« hadden gezocht, liet de Wadana hen gaan, na een lang onderzoek, met déze eerlijke woorden: »Dewek hanteu meunang, maraneh hanteu eleh«, d.i.: »Ik heb het niet gewonnen en gijlieden hebt het niet verloren«.

Zondag 22 Dec. 1878 was voor dezen post een groote dag. Niet minder dan 14 volwassenen en 7 kinderen ontvingen toen den Doop. Van die 14 personen woonden er 3 op de hoofdplaats (waaronder genoemde blinde vrouw Itjĕm en hare dochter); 2 in de dessa Kĕbon-Kalapa, op $1^1/_2$ uur afstands van de hoofdplaats; 5 in de dessa Tjibolang, eveneens op $1^1/_2$ uur afstands, en 4 in de dessa Tendjo-Lajar, op $^3/_4$ uur van de hoofdplaats. Uit dit resultaat blijkt weer het nut van goede evangelisten; maar men mag er ook wel een bewijs in zien, dat er onder de Soendaneezen meer heilbegeerte is dan men wel eens denkt.

Schoolhouden, als Evangelisatie-middel, stond bij Schilstra niet hoog aangeschreven. Aan het eind van genoemd jaar verklaarde hij, zich niet te herinneren, »dat door de school bij onze Zendelingen een enkele is bekeerd«. »Wel« — zeide hij — »is de school het middel geweest, om velen tijdelijk te helpen, maar vruchten voor ons eigenlijk doel zijn ons niet bekend.« Deze woorden, die moeilijk van kortzichtigheid zijn vrij te pleiten, zullen we, na hetgeen we over de scholen reeds schreven, maar niet weerleggen. Schilstra achtte de school wel noodig voor de kinderen der Christenen, maar zag er geen Evangelisatiemiddel in.

In '79 viel geen uitbreiding van de gemeente te berichten. Wel verloor zij een vrouw door afval. Geen kans ziende, een Christen tot man te krijgen, keerde deze terug tot een Mohammedaan, met wien ze vroeger gehuwd was geweest en deed afstand van het Christelijk geloof, dat haar pas zoo gelukkig maakte. Een paar leden verhuisden naar elders, en zoo bestond de gemeente op 't eind van dat jaar uit 26 zielen (17 volw., 9 kind.), en van deze verloor zij in 't voorjaar van 1880 nog 2 zielen door den dood. Na eenige maanden kreeg zij daarvoor een Soendaneesch gezin in plaats, namelijk Bapa Saib met vrouw en 2 kinderen. Over 't geheel waren de Christenen arm, en de Zendeling zag uit naar een middel, om hen in 't zoeken van hun bestaan tegemoet te komen. Die quaestie kwam tot oplossing in Mei '81. Te Tjibolang namelijk bezat een der Christenen, Pa Oï (of Asma) geheeten, een stuk grond, dat voor ontginning vatbaar was. Hij stelde dat ter beschikking van zijne geloofsgenooten, en nu brachten de verspreid wonende Christenen hunne huizen daarheen over en vormden op een heuvel een Christendorpje, bewoond door 13 volwassenen en 11 kinderen, terwijl op de hoofdplaats waren achtergebleven 4 volwassenen met 1 kind. In 't geheel telde deze post dus nu 29 Christenen.

De werkzaamheid van Schilstra te Soemĕdang liep reeds nu ten einde. Op zijn verzoek werd hij overgeplaatst naar Soekaboemi, toen Zend. Gijsman naar Nederland terugkeerde. In Mei 1881 verhuisde de familie Schilstra derwaarts, gevolgd door den Christen-Chinees Paulus en diens vrouw. Te Soemĕdang werd nu geplaatst Zend. A. de Haan, die pas op Java aangekomen was. In een der eerste brieven van dezen vindt men een beschrijving van het Christendorpje Tjibolang. De helper, Pa Djimoen, woonde daar onder de Christenen en hield des Woensdagsavonds godsdienstoefening voor hen. Des Zondagsmorgens kwamen allen, die het

eenigszins schikken konden, naar de hoofdplaats ter kerke. Het wonen van het grootste deel der gemeente (die nu 25 zielen telde) in het gebergte, op $1^1/_2$ uur afstands, maakte hare geregelde verzorging voor den Zendeling nog al bezwaarlijk. Op 20 October van dat jaar begon De Haan met een 5-tal Christenkinderen school te houden in zijne woning, om den anderen morgen. Verder ontving hij uit het Bataviasche een paar Christen-jongelingen, Asa en Elisa, voor den Evangelisatie-arbeid. In hetzelfde jaar leed de kleine gemeente een gevoelig verlies door den dood van den eenvoudigen maar degelijken Wahab, over wien we boven spraken.

Asa en Elisa hebben gedurende de werkzaamheid van De Haan te Soemĕdang menige Evangelisatie- en colportage-reis gemaakt, soms in vereeniging met Titus van Bandoeng. In 't voorjaar van 1883 wekte hun woord belangstelling in de dessa Tandjoeng-Sari, aan den postweg gelegen. Zij konden daar tot velen het woord spreken, maar zoodra het scheen dat een paar bewoners tot het Christendom zouden overgaan, kwamen de mindere hoofden en geestelijken tusschenbeiden, stookten vijandschap tegen de helpers, en de belangstelling doofde uit. — Pas op 30 Maart '84 mocht De Haan voor het eerst een volwassene doopen, en wel Asijĕm, de tweede vrouw van Pa Aslim, die nu niet meer te Tjibolang, maar even buiten de hoofdplaats woonde. Op dien doop volgde weer een tijd van stilstand. De Mohammedaansche wereld was in gisting en de evangelisten vonden weinig gehoor en veel teleurstelling. Maar niet teleurgesteld werden zij en De Haan in een man, die van hen een Evangelie van Lucas gevraagd had. Hij las dat met gezegend gevolg. Op zekeren Zondag verscheen hij in de godsdienstoefening en een week later kwam hij met zijn vrouw. Nog een week later kwam een jong mensch mede, vergezeld van zijn aanstaande echtgenoote, en kort daarop verzochten alle 4 om dooponderricht. Op 't Kerstfeest van '85 werden zij met 3 kinderen van eerstgenoemd echtpaar gedoopt en De Haan was overtuigd van de oprechtheid hunner belijdenis.

Er volgde nu weer een tijd van rust, maar die was voor De Haan tevens een tijd van smart en rouw. Zijne vrouw, Tannie Danens, werd ernstig krank, leed lang en zwaar, en overleed op 19 Nov. 1886. Hunne kinderen gingen naar hare zusters (Mevr. Zegers en Mevr. Verhoeven) en in de zendelingswoning was het meer dan stil. En stil was het ook in het zendingswerk alhier. In een schrijven, uit die dagen verklaarde De Haan, dat hij »niets of bijna niets« zag gebeuren. Hij woonde daarvoor ook zeer geschikt: vlak bij een der beide uit- en ingangen van het stille stadje. Hadden de Christenen om hem heen gewoond, dan zou het leven en werken voor hem gezelliger en aangenamer zijn geweest, want de Christengroep was weer aardig aangewassen. Op 't Paaschfeest van 1887 vond ik een schare van 40 flinke, aandachtige Christenen in het nette bamboe-kerkje bijeen: een aanblik, dien ik niet licht vergeten zal. Wat werd daar goed geluisterd naar het degelijk woord van De Haan! en wat maakten die Christenen, de kinderen zoowel als de volwassenen, een prettigen indruk! Ik bezocht ook de Christen-kampoeng, en was er met veel genoegen. Oefende deze schare Christenen nu al geen overweldigenden invloed uit op de omgeving, geheel zonder zegen waren hun woord en wandel niet. Een echtpaar, op geruimen afstand van hen wonende, vernam door hen van het Evangelie en verhuisde naar Tjibolang. Op het Pinksterfeest van genoemd jaar werd het gedoopt met zijne 2 kinderen.

Over de reizen van de jeugdige helpers Asa en Elisa spraken we reeds. Zij strekten hunne uitstapjes soms ver uit en brachten hunne boodschap aan elk, die naar hen hooren wilde. 't Gebeurde eens dat zij op 5 uren afstands van Soemĕdang een bejaarde vrouw aantroffen, genaamd Ma Inĕm, die hunne boodschap met vreugde aannam. Zij ontving in '88 den Doop en verhuisde naar Tjibolang. In het dorp, waar zij woonde, hadden de helpers nog een vrucht van hunnen arbeid. Nala Widjaja, een man van ruim 60 jaren, vernam daar eveneens van hen het Evangelie. Hij en zijne vrouw kwamen tot het geloof, lieten zich doopen met hun dochtertje, en, nadat zij daarop uit hun middel van bestaan gestooten waren, verhuisden zij naar Tjibolang. Het onder-

zoek van deze bejaarde lieden vóór den Doop gaf geen bevredigend resultaat. Dat voelden zij ook zelf, en Nala Widjaja sprak tot Zend. De Haan: »Op hetgeen gij vraagt geeft mijn hart wel antwoord, maar mijne lippen kunnen het niet uiten.« Daar twee vertrouwbare leden der gemeente voor de waarachtigheid van hun geloof instonden, werden zij, trots hun geringe kennis, gedoopt. Aan het einde van '89 telde de Soemĕdangsche gemeente 46 zielen. Had zij allen, die sinds Febr. '78 gedoopt waren, mogen behouden, dan zou het totaal 70 zijn geweest.

Voor het jaar 1889 zich sloot, had nog een eigenaardige plechtigheid plaats, namelijk de verkiezing en bevestiging van de Soendaneesche broeders Pa Johannes en Pa Oï tot ouderling. De eerste ontving den Doop in Februari '81. De Zendeling had hem leeren kennen als een man, die gestadig bevestigd werd in het geloof, en hij stond in achting bij al de Christenen. De ander, Pa Oï (zijn eigen naam was Asma) behoort tot de eerstelingen van Soemĕdang. Hij was een man zooals er velen zijn. Naar luid van zijn eigen zeggen beplantte hij zijn grond en die gaf zijn gewas; bood hij zijne waren te koop en vond er koopers voor; deden verkeerde lusten zich gelden en vond hij gelegenheid ze te bevredigen. Van lieverlede echter kwam de gedachte bij hem op: »Terwijl ik zoo mijn gewonen gang ga, spoedt ook mijn leeftijd voort en eens komt van dien leeftijd het einde. Als ik daaraan denk is mijn hart niet rustig; mijne zonden zijn groot, maar als mijn tijd gekomen is, zou ik toch wel met een gevoel van vrede de aarde willen verlaten«. Hij zocht het nu in vasten, in getrouwe vervulling der geboden van den Islam, enz., maar zonder baat. Ten slotte ging hij over tot onthouding. Hij ontzegde zichzelven den slaap, en hield zulks 42 dagen en nachten vol. In dien tijd zag hij in een gezicht een wit katoenen zak, gevuld met gouden en zilveren voorwerpen. Hij nam die voorwerpen er uit en liet den zak liggen. Over dat visioen nadenkende kreeg hij weer een gezicht, waarin hij zich aan den kant van een waterleiding bevond en een aantal grassnijders met hun vracht zag loopen. Een hunner drong zoolang op hem aan, tot hij den man zijn last wist af te werpen. Ook de beteekenis van dat visioen bleef hem duister. Een derde gezicht volgde: hij zag water van uit het zuiden op zijn erf aanstroomen. Een man beval hem, drie steenen te nemen en daarop te gaan liggen, zóó dat het stroomende water hem aanraakte. Daarop sprak die man: »Dit water is nu het ware; en zoo ge het ware verlangt, wacht dan nog een weinig; neem dan een kom en een stuk schoon katoen, en wasch met dit water uwe handen. Daarbij moeten een leeraar en twee getuigen tegenwoordig zijn«. Pa Oï wachtte nu op de dingen, die komen zouden. Nadat hij twee dagen gewacht had, zie, daar komt de evangelist Pa Djimoen uit zuidelijke richting zijn erf op, en verkondigt hem het Evangelie. De omstandigheid, dat Pa Djimoen uit het zuiden kwam, wekte terstond zijn vertrouwen, en wat de helper sprak vond weerklank in zijn gemoed. Hij deelde hem daarop de gezichten mede, welke hij gezien had, en Pa Djimoen gaf hem van het laatste visioen déze verklaring: de stroom, dien hij uit het zuiden had zien komen, was het Evangelie, dat nu uit het zuiden tot hem kwam; zoo hij in geloof aan het Evangelie voortaan wilde leven, dan moest hij door een leeraar gedoopt worden met water, in tegenwoordigheid van twee doopgetuigen; en ook het bevel om nog een weinig te wachten had zijn beteekenis, want zoo hij den Doop wenschte, moest hij eerst eenigen tijd onderwijs ontvangen van den Zendeling. Wat men nu van die gezichten en van die uitlegging moge denken: het is een feit, dat Pa Oï een geloovig Christen is geworden, die in alle eenvoudigheid, maar zonder schroom, rekenschap gaf van zijn geloof en hoop. Hij heeft ook volhard, maar met den helper Pa Djimoen is het treurig afgeloopen. Wegens ongenoegen met zijne vrouw stak hij in den nacht van 1 Oct. 1884 hun huis in brand, en werd daarvoor met gevangenis gestraft. Nadat zijn straftijd uit was werd hij als helper ontslagen en het echtpaar verliet Soemĕdang.

Ten gevolge van het verlof van Zend. Verhoeven naar Nederland, werd De Haan tijdelijk op diens post geplaatst. Hij vertrok naar Tjidĕrĕs op 10 April 1890, na op

26 Februari te voren hertrouwd te zijn met Mej. C. F. Vogler. Zijne gemeente (toen 46 zielen tellende) richtte er zich op in, om het zonder Zendeling tot vasten voorganger te doen. Het bamboezen kerkje werd van het erf der zendelingswoning op de hoofdplaats overgebracht naar Tjibolang en op den hoogsten top van het dorpje geplaatst. In de nabijheid maakte men een hut van bamboe voor den Zendeling, die voortaan eens per maand de gemeente hier bezoeken zou en dan daar zijn intrek zou nemen. De beide helpers vestigden zich nu ook te Tjibolang. Zij hielden daar kerk en school, en evangeliseerden in den omtrek. De Christenen konden het hier in hun net dorpje wel met elkander vinden, en het maandelijksch bezoek van den Zendeling werd door hen steeds op prijs gesteld, maar ik vrees, dat *zij* althans geen reden hadden te roemen, dat »hun kracht gelegen was in hun isolement«. Het vertrek van den Zendeling maakte een einde aan den invloed naar buiten; de getalsterkte nam sedert wel eenigszins toe, maar bijna uitsluitend door geboorte, en ten slotte vonden de Christenen, hoe gering in getal ze ook waren, hier niet genoeg om van te leven. — Nadat Zend. Verhoeven op zijn post was teruggekeerd, ging De Haan met verlof naar Nederland en kwamen de Christenen onder opzicht van Verhoeven, wat zoo gebleven is tot nu toe.

Verhoeven ving van de Tjibolangsche Christenen weldra klachten op over hunne behoeftigheid. Ze wenschten naar een vruchtbaarder streek te verhuizen, maar hadden, evenmin als hun leeraar De Haan, een geschikt terrein kunnen vinden. Verhoeven trad in overleg met den Administrateur van het »Vrije Land Indramajoe«, en deze vergunde aan de Christenen zich grond te kiezen in het bosch Tjambaj, gelegen aan den linkeroever der Tji-Manoek, nabij de oostelijke grens van Soemědang. Half Aug. '93 trok een 10-tal broeders van Tjibolang daarheen om terrein uit te kappen en in October daarop verhuisden 5 gezinnen van Tjibolang naar Tjambaj. De kleine gemeente was dus nu in twee groepjes gesplitst; het grootere bleef te Tjibolang, het kleinere ging naar de nieuwe vestiging. Tegenwoordig zijn beide groepen even groot, of zoo men wil even klein. We zullen eerst nog iets zeggen van de groep Tjibolang en dan spreken over de groep Tjambaj.

Ten gevolge van 't verhuizen dier 5 gezinnen, straks met nog één gezin vermeerderd, toen een der helpers ook naar Tjambaj verhuisde, kregen de overgebleven 6 gezinnen te Tjibolang meer ruimte, en — dank zij de milddadigheid van een Zendingsvriend in Nederland, die hen in staat had gesteld eenige rijstakkers te koopen — konden zij er het noodige vinden. Voor het overige .... weinig verandering. De Christenen leefden in vrede met elkander en gaven geen aanleiding tot klachten. Maar invloed op de omgeving konden ze niet uitoefenen. De helper Asa verzekerde in 1897, »bijna geen Evangeliewoord meer te kunnen kwijtraken onder de rondom wonende Europeanen.« Een der broeders aldaar, Djoema geheeten, schoonzoon van Pa Oï, trof in dat jaar de vreeselijke ramp, dat hij op reis naar Indramajoe plotseling krankzinnig werd en in in een deerniswaardigen toestand werd teruggebracht bij zijne vrouw, die bovendien nog kort daarop een lief kind van een jaar door den dood verloor.

In 1899 trad een Mohammedaansche vrouw tot de gemeente toe en dat gaf hier eenige verlevendiging, die o.a. bleek in de stichting van een nieuw bedehuis. De bamboezen kerk, die in 1890 van de hoofdplaats naar hier werd overgebracht, was bezweken door een storm. Uit eigen beweging en zonder betaling vervingen de Christenen nu het onbruikbaar geworden materiaal door nieuw en toonden daarin, dat de openbare godsdienstoefeningen hun iets waard zijn. Meer valt van deze groep niet te melden. Aan het verleden van deze gemeente denkende, gevoel ik zorg. Wat is een Inlandsche, nog zwakke gemeente, die slechts 8 à 9 maal per jaar een Zendeling ziet! Ik betwijfel, of met de Soemědangsche gemeente wel de goede weg is bewandeld. 't Is noodig, dat de Zendeling ook acht geeft op de tijdelijke behoeften zijner gemeenteleden, maar men kan ook te veel, en ook wel eens verkeerd zorgen. Het overbrengen der Christenen — zooals hier — naar een oord, waar ze, naar

men denkt, beter aan den kost zullen kunnen komen, kan wel eens een »opbergen« van de gemeente zijn. 't Is zeker gevaarlijk voor de Christenen, te leven in de zinnelijke Mohammedaansche wereld, maar 't kan ook voor hen gevaarlijk zijn buiten de maatschappij geplaatst te worden.

Deze gemeente telt nu 34 leden, waaronder 15 Avondmaalgangers. Er zijn 11 scholieren, waaronder 5 meisjes.

Wat Tjambaj betreft, de eerste Christenen, die zich hier vestigden, door Zend. Verhoeven »voortrekkers« genoemd, hadhadden het niet gemakkelijk. Nadat een terrein in het bosch was opengekapt, moest menige boomwortel worden uitgegraven en daarop moest de zware klei met de spade worden omgewerkt, want ploegvee bezaten zij nog niet. Daarbij kwam gebrekkige voeding en huisvesting, en een gedurig overvallen worden door koorts. Vooral het gezin van Artasim, den man, die als de ziel dezer onderneming kan beschouwd worden, had veel te lijden. Eerst verloor hij een lief meisje van 3 jaar en kort daarop een zoontje van 7 jaar. Ook andere gezinnen werden met ziekte en dood bezocht. Daarbij viel de eerste oogst tegen ten gevolge van overstroomingen. De »voortrekkers« gaven echter den moed niet op, bleven op het nieuwe terrein en vroegen om een onderwijzer. Hunne keuze viel op Elisa, van Tjibolang, en die werd hun afgestaan. Genoemde Artasim werd aangesteld tot dorpshoofd (koewoe). Hij was de eerste Christen in de Soendalanden, die tot een openbaar »ambt« is aangesteld geworden. Voorts behoorde de ouderling Pa Johannes ook tot hen, die zich op 't nieuwe terrein gevestigd hadden. Bijzonder voorspoedig ging 't den Christenen hier niet. Nu eens werd hun de oogst betwist door de wilde varkens, dan weer werd hij verzwolgen door den hoogen waterstand van de Tji-Manoek. In 1896 bestond er daarom vrees, dat eenigen een andere woonplaats zouden gaan zoeken, maar het is daartoe nog niet gekomen.

Verhoeven noemde de Christengroep hier een »kwijnend vuurtje«, maar hij kon er toch van mededeelen, dat er leven in zat. Een vonk van dat vuurtje — zoo verhaalt hij — spatte over naar Pilangsari, ten noorden van Tjambaj gelegen. Ook op andere wijze toonden de Christenen te Tjambaj, dat zij leven in zich hadden. Geruimen tijd behielpen zij zich in hunne onooglijke hutten, maar in 1898 kwam er verbetering. De helper Elisa bouwde zich een goede woning, met pannen gedekt, en gaf ook in dit opzicht aan zijn mede-christenen een goed voorbeeld. In dit nieuwe huis konden nu de godsdienstoefeningen worden gehouden en ook kon daar door Verhoeven een Christelijk huwelijk gesloten worden, het eerste op Tjambaj. Deze plechtigheid wekte zoo de nieuwsgierigheid der omwonende Mohammedanen op, dat zij van alle kanten kwamen toestroomen om te zien. Tot de belangrijkste zaken, die hier verder voorvielen, behoort, dat een paar vrouwen en kinderen tot de kleine gemeente toetraden. Ook een volwassen Mohammedaan ging in '99 tot de gemeente over, terwijl een Christengezin van elders zich mede voegde bij de Christenen alhier.

Tjambaj is, evenals Tjibolang, tegenwoordig filiaal van Tjidĕrĕs. Zend. Verhoeven komt hier p. m. 15 maal per jaar. Van zijn huis heeft hij, daarheen gaande, eerst een klein ritje naar de Tji-Manoek, en dan gaat hij verder per roeiboot stroomafwaarts naar de nieuwe vestiging, wat nog ongeveer één uur tijd vordert. De gemeente telt tegenwoordig 30 leden, waaronder 14 Avondmaalgangers. Een schooltje wordt er gehouden met 8 leerlingen (4 jongens en 4 meisjes).

Aan 't einde van 1892 telden de groepen, toen nog vereenigd, 50 zielen; thans, na 8 jaren, 64 zielen; de aanwas was dus niet sterk. Het zal nog verder moeten blijken, of Tjambaj levensvatbaarheid heeft en of Tjibolang kan blijven bestaan.

8. *Tjidĕrĕs.*

Zend. J. Verhoeven kwam op 4 April 1876 te Batavia aan. Van hier begaf hij zich naar Indramajoe, om daar voorloopig de medearbeider van zijn zwager Zegers te zijn. Hij bleef daar tot 29 Juni d. a v., toen hij zich ging vestigen te Madjalĕngka, een stadje eveneens in Cheribon gelegen. Op 31 Juli ving hij hier aan school te houden met 3 Chineesche jongens, maar zijn pasaangevangen werk werd gestoord door huiselijke beproevingen, en dat eerste

schooltje ging te niet. Op 7 Aug. '78 hervatte hij het schoolhouden, doch vooral besteedde hij zijnen tijd aan de behandeling van zieken, waardoor hij tevens goede gelegenheid had de Soendaneezen te leeren kennen en in hunne huizen eenige kennis van het Evangelie te brengen. Het schoolhouden geschiedde nu voornamelijk ten behoeve van een drietal Soendaneesche knapen, die door hem voor helper zouden worden opgeleid. Een van deze heette Aslim en was de zoon van een Christen-Soendanees te Soemĕdang. Die jongen moest later worden weggezonden en keerde tot den Islam terug. De beide anderen waren afkomstig, naar we lezen, uit Bantam. Hunne namen zijn: Soeleman en Jakoboes; we zullen in 't vervolg meer over hen moeten zeggen.

Het verstrekken van medicijnen veroorzaakte wel, dat de Zendeling te Madjalĕngka en in de omgeving invloed kreeg, en dat hij ruime gelegenheid vond het zaad des Evangelies te strooien, maar veel resultaat voor zijn eigenlijk zendingswerk leverde dat niet op. Eigenlijk was er slechts één persoon, bij wien zijn woord ingang vond, en dat was de lamme Nasim. Deze las vlijtig in den Bijbel en sprak ook gaarne over den inhoud, niet alleen met den Zendeling, maar ook met anderen. Door zijne belangstelling verkwikte hij den Zendeling menigmaal; maar hij stierf zonder den Doop te hebben ontvangen, ja, zonder dien zelfs te hebben begeerd, hetgeen voor Verhoeven een groote teleurstelling was. Wat het houden van godsdienstoefening betreft: de aanwezigheid der pasgenoemde jongelingen maakte, dat die geregeld gehouden konden worden, maar .... het getal hoorders steeg doorgaans niet boven 8. Toch waren prediking en onderwijs niet geheel vergeefsch, want op 19 Maart 1882, alzoo bijna 5 jaren nadat de Zendeling zich hier was komen vestigen, mocht hij zijne eerstelingen doopen, namelijk 2 vrouwelijke bedienden, genaamd Kawit en Antijĕm. De eerste was een jongedochter, die reeds te Indramajoe bij de familie Verhoeven in dienst was en door hem en zijne vrouw met zorg was opgeleid en onderwezen; de tweede was eveneens in dienst bij de familie en sedert eenigen tijd warm belangstellende in de dingen van het koninkrijk Gods. Beide gedroegen zich na den Doop voorbeeldig, maar met Kawit veranderde zulks reeds in '83: zij stal een ring; de diefstal kwam uit, en zij kreeg gevangenisstraf. Dit veroorzaakte den Zendeling en zijne vrouw groote droefheid. Gelukkig kwam zij tot inkeer: in April '84 beleed zij schuld voor de gemeente en deze vergaf haar.

Maar wij zijn de geschiedenis vooruit geloopen. In 't midden van 1882 kwamen eenige Mohammedanen van buiten de stad — belangstellend geworden ten gevolge van een woord, door Verhoeven gesproken bij zijn ziekenbezoek — zijne prediking op een Zondag bijwonen. Het gebrek aan heilbegeerte op de hoofdplaats en dit blijk van belangstelling bij bewoners van het platteland, bracht zeker denkbeeld, dat Verhoeven reeds eenigen tijd bezig hield, tot rijpheid. Het was dit: dat de Zendeling beter doet met zich op het platteland dan op hoofdplaats te vestigen. Terwijl hij er over dacht, of en hoe hij dit denkbeeld zou uitvoeren, werd hem in Mei van dat jaar te koop aangeboden een huis met ruim erf, staande te Tjidĕrĕs, op ongeveer 10 paal van de hoofdplaats Madjalĕngka, 50 min. gaans van het dorp Kadipaten, vlak aan den grooten postweg naar Cheribon, van welke plaats het 30 paal verwijderd is. Met toestemming van het Bestuur der Ned. Zendingsvereeniging werd dat huis met erf door hem aangekocht en verbouwd, en op 1 September van genoemd jaar verhuisde de familie daarheen. De eerste godsdienstoefening op deze nieuwe vestiging werd gehouden op Zondag 3 Sept. De Zendeling sprak bij deze gelegenheid over de »Gelijkenis van het mosterdzaad« en onder de hoorders waren ook bovengenoemde belangstellenden van buiten. Sedert werd hier geregeld godsdienstoefening gehouden en het aantal hoorders nam langzaam toe: op 't einde van '82 bedroeg het omstreeks 20. Op dat tijdstip hadden ook reeds eenigen hunner om den Doop gevraagd. Zij woonden in het dorpje Karajoenan, op 2 uren afstands van Tjidĕrĕs, en wenschten niet alleen gedoopt te worden, maar ook naar den zendingspost te verhuizen, waarom een stuk grond ten hunnen behoeve werd aangekocht.

De vestiging op het land was alzoo tot uitvoering gekomen. De redenen, door Verhoeven van de verplaatsing van den

zendingspost opgegeven, kunnen aldus worden saamgevat: 1º gebrek aan belangstelling op de hoofdplaats; 2º de noodzakelijkheid, de belangstellenden zich meer nabij elkander en nabij den Zendeling te doen vestigen; en 3º de goede gelegenheid, die zich te Tjidĕrĕs juist voordeed. Ten aanzien zijner verwachtingen verklaarde hij, niet te bedoelen een »landbouwonderneming«, maar de stichting van een »Christelijk dorp«, en dat wel: 1º opdat de toegebrachten voor de gemeente behouden blijven; 2º opdat de Christen-Inlanders niet langer onder de macht zullen staan van een hun vijandig dorpsbestuur; 3º opdat er werkelijk iets moge komen van gemeentelijk leven; 4º opdat beter in de stoffelijke behoeften der Christenen moge kunnen worden voorzien; 5º opdat de Mohammedanen beter het Christelijk leven en den zegen des Christendoms zouden kunnen zien; en 6º opdat in de Christendorpen mocht worden bereid een terrein, waarbinnen de Regeering zou kunnen invoeren de voor onze Christen-Inlanders zoo noodige hervormingen. Verhoeven verklaarde wel, geenszins te bedoelen de de stichting van een »model-dorp«, maar die verklaring deed hij alleen uit nederigheid. Het is zoo zijn aard, klein van zichzelven, en van zijn werk te spreken, en dat is zeker beter dan het tegenovergestelde. Zoo heeft hij b.v. een ziekenhuis gebouwd, maar noemt dat nu liefst »*hulp*-ziekenhuis*je*"; hij behandelt eenige duizenden zieken per jaar, genoeg voor een paar dokters, maar spreekt van zijn ziekenpraktijk als van »beunhazen«; enz. Het ligt voor de hand, dat hij gaarne zijn dorp zich tot een »model-dorp« zag ontwikkelen, in stoffelijken en geestelijken zin, maar hij wil niet, dat men denken zal, dat hij hoog met eigen werk en streven wegloopt. Overigens merke de lezer wel op, dat Tjidĕrĕs iets anders is dan Panghar ĕpan. Dit laatste is een erfpachtsland en de Christenen zijn slechts »opgezetenen«; te Tjidĕrĕs wonen de Christenen op eigen grond van de gemeente, van de Vereeniging of van henzelven; — de Christenen op Panghar ĕpan zijn afgesloten van de Inlandsche maatschappij; die te Tjidĕrĕs wonen aan den openbaren weg, midden onder Mohammedanen, maar toch bij elkander; — op Panghar ĕpan is het bedrijf van allen: de landbouw; te Tjidĕrĕs is landbouw wel het hoofdbedrijf, maar ook andere bedrijven vormen daar een middel van bestaan, z.a. steenbakken, metselen, timmeren, enz. Men zou kunnen zeggen, dat het wonen te Tjidĕrĕs meer natuurlijk en dat op Pangharĕpan meer kunstmatig is.

Op Zondag 1 Juli 1883 werd op deze nieuwe vestiging de Doop bediend aan 7 personen. Dat waren 3 echtparen van Karajoenan en 1 inwoner van Tjidĕrĕs, Sarma geheeten. Op 7 October d.a.v. werd Sarmi tot diaken en de (jeugdige) helper Soeleman tot ouderling verkozen. In November kwam het woonhuis van den Zendeling gereed, terwijl men tevens bezig was aan het bouwen eener kerk. Ook moest reeds worden omgezien naar een stuk grond voor een begraafplaats, want de jonge gemeente had reeds een doode te betreuren. De eerste, die uit de bewoners van Tjidĕrĕs voor den Heer was gewonnen, was ook de eerste Christen, die hier overleed. Dit was de diaken Sarma, wiens levensgeschiedenis door Verhoeven beschreven is in het Orgaan van 1884. Hij was geboren omstreeks het jaar 1838 te Moendjoel. Ten gevolge van een vooroordeel, dat er in zijne geboorteplaats heerscht, had hij lezen noch schrijven geleerd, maar in zijn jongelingsjaren behaalde hij roem in de worstelkunst. Op jeugdigen leeftijd trad hij in het huwelijk, en in vereeniging met zijne vrouw gelukte het hem, eenig vermogen te verzamelen, wat de wangunst zijner buren opwekte, zoodat hij eens duchtig bestolen werd. Op later leeftijd, nog vele jaren vóór hij het Evangelie hoorde, schijnt er in hem ontwaakt te zijn een vreeze voor den dood en een zeker verlangen naar vergeving van zonden, ofschoon hij voor het uiterlijk een braaf man was. Hij zocht daarop rust bij alles, waar een Soendanees, levend buiten het Evangelie, rust zoeken kan: menschen van naam, volgens hun voorgeven in 't bezit van geheime leer of geheime kunsten, heilige plaatsen en personen, enz. Hij bracht o. a. een bezoek aan de verblijfplaats van wijlen Sjaich Ibn Maulana te Cheribon, en dat kostte hem: een buffel, een zilveren beslag voor een krisscheede, een zilveren voorwerp voor betel-benoodigdheden, een zak rijst, een

lap katoen, vruchten, specerijen en vijftig gulden in specie, samen voor een waarde van ƒ 150. Hij bleef echter wat hij was: een man met een ontrust geweten. Nadat Verhoeven zich te Tjidĕrĕs had neergezet, kwam Sarma reeds spoedig in aanraking met diens leerlingen. Gewoon te betalen, vroeg hij hun: »Hoeveel zou ik moeten betalen, om meer van den godsdienst der Christenen te leeren?« Hem werd gezegd, dat de gave Gods niet voor geld te koop is, en hij werd uitgenoodigd, de prediking te komen hooren. Hij deed dat, en sedert was hij een getrouw hoorder. Het Evangelie schonk hem de lang vergeefs gezochte rust des harten en verloste hem van de vreeze des doods. Weinige weken na zijne bekeering werd hij ernstig krank, en alle middelen, die tot zijne genezing werden aangewend, waren vergeefsch. Bij de nadering van den dood verzekerde hij echter herhaaldelijk: »Alle vrees voor den dood is geweken, want de Heer is mij genadig geweest.« Op den laatsten avond zijns levens zag hij den Zendeling aan met een vredigen en blijmoedigen blik, greep zijne hand en sprak met gebroken stem: »Dag, mijnheer! duizendmaal dank!«

Op Goeden Vrijdag van 1884 werden 5 nieuwe leden tot de gemeente toegevoegd. en op hen volgden nog enkele anderen, zoodat zij aan den uitgang des jaars bestond uit 9 huisgezinnen, tellende 28 zielen. De Zendingsvereeniging was hier nu eigenares van een ruim erf met een goede zendelingswoning; op een gedeelte van dat erf stond een solide steenen kerk met schoollokaal; daartegenover stond een steenbakkerij met bijbehoorenden grond, door de gemeente gekocht van een Chinees; verder was de gemeente door aankoop eigenares geworden van 14½ bouw sawah, welke aan de leden of anderen verhuurd werden. Buitendien hadden eenige leden nog voor zichzelven rijstakkers aangekocht.

Het steenen bedehuis, staande op het erf der zendelingswoning, kwam in 1884 gereed. Het had binnenwerks een oppervlakte van 91 M^2 en een afgescheiden klein lokaal van 21 M^2. Het benoodigde hout mocht uit een naburig Gouvernementsdjatibosch worden gekapt tegen een kleine vergoeding; een Chinees, oud-leerling van Zend. Weiss, te Batavia, schonk 10.000 stuks gebakken steen; de gemeente droeg in geld ƒ 82.55 bij en eenige harer mannelijke leden metselden en timmerden aan de kerk voor een gering loon. Zoodoende kwam het gebouw aan de Vereeniging op slechts ƒ 2000.— te staan. Lampen voor de verlichting werden geschonken door eenige Europeanen en door de beide voornaamste Inlandsche (Mohammedaansche!) ambtenaren der afdeeling. Op 11 Jan. 1885 werd deze kerk plechtig in gebruik genomen.

De gedaante die deze zendingspost toen had, heeft zij in 't algemeen behouden, en het is Verhoeven vergund geworden, op den door hem gelegden grondslag voort te bouwen. In een schrijven van Febr. '85 berichtte hij de toebrenging van 2 Soendaneesche echtparen met 1 kind. Deze menschen waren met de Christenen in aanraking gekomen bij den veldarbeid en Verhoeven deed uitkomen hoe daaruit bleek, dat zijne Christenen niet van hunne Mohammedaansche volksgenooten afgezonderd leefden. In Maart d.a.v. werd een dagschool geopend met een klein getal leerlingen en de gemeente breidde zich dat jaar uit tot 40 zielen. — In '86 bleef het zielental stationnair. Het Kerstfeest van dat jaar bood gelegenheid, aan ongeveer 500 menschen het Evangelie te prediken. Een feesttent werd achter de kerk gebouwd, een Kerstboom daarin geplant en alle bewoners uit den omtrek werden tot het feest genoodigd. Behalve dat al die gasten werden onthaald, vernamen zij ook, velen hunner voor het eerst, van den Heiland van zondaren. Een bepaald resultaat leverde die feestviering wel niet op, maar zij werd sedert toch telken jare herhaald en droeg bij tot verbreiding der kennis van het Evangelie. — In '87 ging de gemeente met slechts 4 zielen vooruit, van welke 2 uit den Islam waren overgekomen. Innerlijk vorderde de wasdom der gemeente op gezegende wijze. Ik had het voorrecht, hier de godsdienstoefening bij te wonen op Zondag 1 Jan. 1888. Een gehoor van 40 personen vond ik in de nette kerk bijeen, zittende op djati-houten banken, aan de eene zijde de vrouwen, aan de andere de mannen, beide afdeelingen nagenoeg even sterk in zielental. De tekst van Verhoeven was Jes. 3 vs. 10:

»Zeg den rechtvaardige, dat het hem welgaan zal.« De aandacht was onberispelijk en het gezang uitstekend. Op een paar na waren al deze menschen voor korten tijd nog onwetende Mohammedanen. Ik heb me in dat bedehuis hartelijk verheugd over de vernieuwende kracht van het Evangelie. Na afloop dezer eerste godsdienstoefening in het nieuwe jaar werd voor de geheele gemeente een koffietafel aangericht op een der gaanderijen van de zendelingswoning, en allen lieten het zich goed smaken. Het was een genot, deze menschen te zien en met hen te spreken.

Trots de gisting, welke in dien tijd heerschte in de Mohammedaansche wereld en zich lucht gaf o. a. in den Tjilĕgonschen moord, werd hier meer toenadering van de zijde der Mohammedanen bespeurd. In '88 wies de gemeente tot 53 en in '89 tot 65 zielen aan. Dit laatste jaar was gekenmerkt door de merkwaardige bekeering van Sardjĕm, die, na in drift een (gelukkig!) mislukten moordaanslag op zijne vrouw te hebben gepleegd, veroordeeld werd tot 4 weken dwangarbeid. Verhoeven liet hem, toen hij uit de gevangenis ontslagen werd, opwachten door den diaken Sarmi en naar het zendelingshuis geleiden. Het onderhoud, dat de Zendeling daar met dezen op wraak belusten Soendanees had, werd bekroond met den zegen, dat hij zich bekeerde tot den Heer en na eenigen tijd in de gemeente kon worden opgenomen.

Voor Zend. Verhoeven kwam nu een rusttijd. Op 30 April 1890 ging hij met zijne familie met verlof naar Nederland, en zijn zwager De Haan, van Soemĕdang, verving hem. Deze mocht den 15den Juni er den Doop toedienen aan een Soendaneesch echtpaar, dat hem van Soemĕdang gevolgd en bij hem in dienst was. Na hier eenigen tijd geweest te zijn, betuigde De Haan zijne ingenomenheid met de werkwijze, die te Tjidĕrĕs gevolgd wordt, terwijl hij van de gemeente een zeer gunstig getuigenis aflegde. Hij bevond, dat thans reeds het bijgeloof, zoo velerlei en zoo machtig onder de Mohammedanen, onder de Christenen aan het uitsterven was, en van waar geestelijk leven vermeldde hij treffende blijken. We zullen ons hier tot een zijner verhalen bepalen.

Tegenover de zendelingswoning had in een waroeng een jong meisje gewoond, Sadjĕm geheeten. Zij had nu en dan een woord van het Evangelie opgevangen, maar was, toen zij belang in het Christendom toonde te stellen, door de familie verwijderd en kort daarop uitgehuwelijkt aan een Mohammedaan. Zij had dezen echter weten te bewegen zich van haar te scheiden, keerde nu naar Tjidĕrĕs terug, vroeg onderwijs en ontving den Doop in 1888. Zij trouwde hier vervolgens met een Christen, Kastar geheeten, maar was met dezen man niet gelukkig, want hij viel in zonde. Wel bekende hij schuld en verootmoedigde hij zich, maar de gestoorde huiselijke vrede werd niet hersteld. Sadjĕm verliet haren man, trok in bij een Mohammedaansche zuster, gaf geen gehoor aan de tot haar gerichte vermaningen, ging formeel tot den Islam over en zwoer het Christendom af. Nadat zij aan een afgezant van den kerkeraad had bekend zulks te hebben gedaan, had zij echter geen rust meer. Reeds op den avond van den dag, waarop zij die bekentenis had afgelegd, kwam zij, terwijl het buiten stikdonker was, met een verbroken hart in het zendelingshuis, legde daar een aandoenlijke schuldbelijdenis af en zeide, dat zij zich sedert haar heengaan diep ongelukkig had gevoeld. Openlijk beleed zij op 1 Mei 1892 schuld voor de gemeente en berouwvol keerde zij tot den Heer en haren man weder. Onder de Mohammedanen wandelt ieder maar naar het goeddunken van zijn boos en zinnelijk hart, maar dat is voor hen, in wier hart Gods Geest werkt, niet meer mogelijk. De strijd van die jonge Christenen in die hun omgevende zinnelijke maatschappij is echter zeer zwaar.

In 't begin van October 1892 keerde Zend. Verhoeven op zijn post terug en nu ging de familie De Haan naar Nederland, waar zij op 1 Dec. van dat jaar aankwam. De Christenen waren verblijd over de terugkomst van den man, die hen in de genade van Christus geroepen had. Op 40 minuten afstands van den post stonden de 4 kerkeraadsleden hem op te wachten met 3 leden van het Mohammedaansch dorpsbestuur onder hun burgemeester, en bij het zendelingshuis vond hij de geheele gemeente vergaderd om hem welkom te

heeten. Den dag na zijn terugkomst ving hij aan, met zijne vrouw de Christen-gezinnen één voor één te bezoeken, waarbij verschillende ervaringen werden opgedaan. Van een dier gezinnen was in 1891 de man en vader, Pa Kadam, weggenomen. Den dag voor zijn heengaan had Zend. De Haan met hem gebeden, en daarop had de stervende zelf den Heer gedankt voor Zijne genade, »doordien het licht Zijner kennis hem was opgegaan,« en had gebeden, dat ook zijne kinderen door Gods genade mochten worden geleid. Enkele weken later werd dat gebed op treffende wijze in den oudsten zoon verhoord. Hij kreeg de cholera; de middelen mochten niet baten en de dood naderde hem. Toen gaf hij den wensch te kennen, dat al de broeders en zusters der gemeente bij hem zouden komen om samen te zingen, te lezen en te bidden. Zij kwamen en de stervende wachtte hen af met het gezangboek in de hand. Na met hen gezongen en gedankt te hebben ontsliep de jongeling in vollen vrede. Nog meer slagen troffen de gemeente in dat najaar en er ging als een stormwind over haar heen.... gelukkig, zonder haar wezenlijk te schaden. In het volgende jaar gebeurde er iets, dat de kleine kudde in beroering bracht. Een jong Christen uit de Soemĕdangsche gemeente was te Depok opgeleid en nu te Tjidĕrĕs geplaatst als onderwijzer. In jeugdige onbezonnenheid maakte hij het hof aan Rĕmi, een jonge, pas gehuwde vrouw, en zoo hij niet spoedig verwijderd ware geworden, zouden de gevolgen niet te overzien zijn geweest. Hij is gelukkig tot inkeer gekomen en arbeidt sedert op een anderen zendingspost, maar het vrouwtje viel in 1896 van het geloof af en trouwde met een Mohammedaan.

In 1895 ontsliep een ouderling der gemeente, die tot bovengenoemde »vrienden van Karajoenan« behoorde. Het gebeurde in Juli 1882, dat een man van daar neerhurkte voor het raam van Verhoevens schoolkamer en om medicijn vroeg. Het gevraagde werd hem gegeven en hij kreeg een goed woord toe. Daarop ging hij de keuken binnen en stak zijn sigarette aan. Terwijl hij dit deed, zag hij in een aangrenzend vertrek de beide leerlingen des Zendelings, Jakoboes en Soeleman, schrijven met *stalen* pennen. Hij bezag die met verbazing en sprak er met hen over. Van die pennen kwam het gesprek op een opstel, waaraan zij bezig waren, handelende over Abraham. Dat opstel werd hem voorgelezen en het verhaal beviel hem zóó, dat hij den wensch uitsprak, nog meer zulke verhalen te hooren. »Kom dan overmorgen in de vergadering!« werd hem gezegd, »en gij zult mijnheer hooren spreken.« Na 2 dagen kwam Sarnijĕm — zoo was zijn naam — en bracht een dorpsgenoot mede, namelijk Sarmi, den tegenwoordigen diaken. Zij luisterden aandachtig en kwamen sedert elken Zondag de wandeling maken van $2^1/_2$ uur heen en $2^1/_2$ uur terug, zonder één beurt over te slaan. Nadat zij een jaar lang de prediking hadden bijgewoond en de Zendeling overtuigd was dat zij waarlijk geloofden, werden zij op 1 Juli '83 gedoopt. Deze zachtmoedige man oefende, in gemeenschap met zijne hulpvaardige vrouw, zulk een goeden invloed op hunne kinderen uit, dat hunne beide zonen en twee van hunne drie dochters later ook tot de gemeente toetraden. Ook de echtgenooten van die vier behooren met hun kroost tot de gemeente. Daar Sarnijĕm het vertrouwen genoot van al de Christenen, werd hij in Juli '89 met algemeene stemmen tot ouderling verkozen, en hij nam dat ambt met getrouwheid waar. Een slepende ziekte tastte hem omstreeks het begin van 1895 aan en sloopte zijne krachten. Zondagmorgen 30 Juni als naar gewoonte voor den aanvang der godsdienstoefening met de 4 kerkeraadsleden in de consistorie tot gebed bijeen zijnde, verzocht Verhoeven hem om voor te gaan in 't gebed. Dat was zijn laatste gebed en zijn laatste Zondag daar ter plaatse. Vrijdag, den dag waarop hij tot hooger leven zou worden opgeroepen, vertoonde zijn woonkamer in het vroege morgenuur een aandoenlijk tafereel. Rondom het sterfbed zaten hunne 23 kinderen en kleinkinderen, die tot de gemeente behooren, nog een paar Mohammedaansche familieleden en een aantal Christenen en Mohammedanen. Op een oogenblik, dat de lijder den Zendeling met een vriendelijken, kalmen blik aanzag, vroeg deze hem, of hij niet vreesde voor den dood? Daar richtte de stervende zich op, zag met een hemelschen lach op het

gelaat allen in het rond aan, en antwoordde: »Hoe zou ik vreezen, nu ik een Zaligmaker bezit, en door Vader naar huis word geroepen? Nog nooit heb ik mij zoo gelukkig gevoeld als nu ik ga sterven. En nu ik u allen bij mij zie, ben ik zoo blijde, dat ik waarlijk wel zou willen zingen.« Men verstond zijn wenk en er werd een lied aangeheven, bij alle Christenen daar bekend. Nog eens richtte hij het woord tot de zijnen, vermanende getrouw te blijven en elkander lief te hebben, en toen legde hij het hoofd neêr en ontsliep. Zijne weduwe, Ma Oenijo, overleed in 1898. Zoolang deze goede vrouw er de kracht toe had, heeft zij, uit eigen beweging, als een onbezoldigde diakones gediend in de huizen van Mohammedanen zoowel als Christenen. Haar gelooven en belijden waren vruchtbaar en tot haren laatsten snik heeft zij den Heer beleden als haren Heiland.

Maar nu meene de lezer niet, dat alle Soendaneesche Christenen zóó zijn. We willen hem thans van een geheel ander man verhalen. Zekere Armin, van afkomst uit het Cheribonsche, leerde in zijne jeugd het smidsvak en kwam in dienst op een suikerfabriek, waar hij als vaardig werkman gewaardeerd werd. Hij maakte echter misbruik van vertrouwen, eigende zich eenig ijzer toe en kwam in de gevangenis. Na ontslagen te zijn kon hij geen werk vinden en dwaalde naar Soemĕdang, waar hij in dienst kwam bij Zend. De Haan als huisjongen. Hij volgde dezen naar Tjidĕrĕs en ging daar tot de gemeente over. Toen De Haan in 1892 van Tjidĕrĕs vertrok, nam de familie Verhoeven den huisjongen over. Armin deed zich aan hen kennen als verregaand oneerlijk, verkwistend en hoogmoedig, en maakte het zoo bont, dat het hun bijna niet mogelijk was hem langer te houden. Zij oefenden geduld, maar ten laatste vroeg Armin ontslag en ging heen, niet slechts uit de zendelingswoning, maar ook uit den kring der Christenen. Op zekeren morgen waren hij en zijne vrouw spoorloos verdwenen, met zich nemende Salome, een kind van 11 jaar, jongste dochtertje zijner schoonmoeder. Na veel zoeken kwam Verhoeven hem op 't spoor, en ontdekte toen, dat hij het meisje om des voordeels wille overgeleverd had aan een Mohammedaan, die hun nu huisvesting verleende. De moeder van het kind, Christin en te Tjidĕrĕs woonachtig, durfde uit vrees tegen die onwettige handeling van haren schoonzoon niets te doen, maar vond goed, dat de Zendeling zou trachten haar kind te bevrijden. Hij moest echter ondervinden, dat hij er niets aan kon doen. Het kind had men reeds zóó bepraat, dat zij verklaarde uit eigen begeerte te willen huwen. Zich daarop tot den Naib (Mohammed. priester) begevende en informeerende hoe deze het huwelijk van dat kind had kunnen sluiten, antwoordde hij, dat Armin hem 4 getuigen had gebracht, die verzekerden, dat het meisje 14 jaar en dus huwbaar was; en op de opmerking, dat de moeder tegen het huwelijk was, antwoordde de Niab, met de moeder niets te maken te hebben, want Armin had iemand voor hem gebracht, die beweerde familie van het meisje te zijn en verlof tot trouwen te kunnen geven; de zaak was dus »in orde«. Zoo moest Verhoeven dit lam zijner kudde overlaten in de macht der wolven, zonder er iets tegen te kunnen doen. Hij schreef: »Zoolang het huwelijk onzer Inlandsche Christenen op Java niet van hooger hand is geregeld, en dus ook de rechten en plichten der ouders in dit opzicht niet zijn omschreven, zoolang ook zullen onze Inlandsche Christenen in zake het huwelijk ten speelbal blijven van iederen listigen en gewetenloozen Mohammedaan«. Gelukkig is deze geschiedenis hiermede niet uit. Salome, door Verhoeven genoemd het »kind-vrouwtje«, kwam in 1897 terug en nam haar plaats weer in op de naaischool en op de catechisatie, en . . . . ook Armin en zijne vrouw keerden weder van de dwaling huns wegs. In 't begin van 1899 liet hij vragen, of hij met zijne vrouw mocht terugkeeren. Hem werd geantwoord, dat de kerkdeur open blijft voor al wat mensch heet. Zij kwamen en verzuimden sedert geen enkele bijeenkomst. De kerkeraad besloot echter, hen nog niet tot het Avondmaal toe te laten. Tijdens de eerste bediening des Avondmaals waren zij wel aanwezig, maar uit eigen beweging hadden zij zich neergezet achter de aanzittenden.

Wij spraken reeds over Verhoevens ziekenpraktijk. Deze nam allengs een groote afmeting aan, maar één ding

ontbrak hem: een huis, om zoodanige kranken te verplegen, die niet in hunne woningen konden behandeld worden. Een landgenoot, Administrateur van een naburige suikerfabriek, zijn ziekenpraktijk kennende en waardeerende, kwam hem te hulp. Hij stelde een som van *f* 1800 voor een ziekenhuis beschikbaar en trof maatregelen voor de bekostiging van hetgeen noodig zou zijn voor voeding enz. van bepaald behoeftige patiënten. Het gebouw kwam tot stand. Het is niet groot, maar doelmatig. [1]) De oppervlakte van den vloer bedraagt 190 M^2. Het gebouw bevat een zaal voor mannen, een zaal voor vrouwen en een apotheek. Vóór deze laatste is een overdekte ruimte, waar 's morgens tusschen 6 en 9 uren de Inlanders bijeenkomen, worden toegesproken en geholpen. In Mei 1899 maakte Verhoeven een reis naar Djokjakarta, om den Zendeling-Geneesheer Scheurer te bezoeken en diens hospitaal te bezichtigen, ten einde van een en ander, wat daar is tot stand gekomen, gebruik te kunnen maken voor zijn ziekenhuis. Welk een omvang dit deel van Verhoevens zendingswerk heeft gekregen, zal den lezer eenigszins duidelijk zijn, als wij hem mededeelen, dat hij in 1899 aan ruim 8000 Soendaneezen geneeskundige hulp verleende; alles gratis, dat zal men wel begrijpen. Uit zijne mededeelingen blijkt verder, dat van het ziekenhuis dankbaar gebruik wordt gemaakt en dat dit werk ook bij de Europeanen veel waardeering vindt.

Er zou nog veel van dezen post verteld kunnen worden, maar we willen besluiten. De kerk werd in 1899 van een nieuw front voorzien, en een klok roept de gemeente tot de godsdienstoefeningen op. Deze worden goed bezocht; zoo ook de school, de catechisatie en de naaischool van Mevr. Verhoeven, die vooral kleedingstukken levert ter uitdeeling onder de behoeftigen op het Kerstfeest. Het zielental der gemeente steeg tot 100, allen Inlanders; daarvan zijn 48 gerechtigd tot het Avondmaal. De school telt 24 leerlingen, waaronder 7 meisjes. Eén helper (Soeleman) staat den Zendeling ter zijde in zijn werk. Behalve zijne hoofdgemeente, heeft de Zendeling onder zijne zorg als filialen Tjambaj en Tjibolang, waarover we reeds spraken, en sedert een paar jaren ook Pilangsari, waarvan we nog iets gaan zeggen.

Sprekende over Tjambaj merkten we reeds op, dat het nieuwe leven van hier zich mededeelde aan bewoners van Pilangsari, een dorp in het district Djati VII, behoorende tot het vrije land Indramajoe. (Het ligt op 2 uren gaans ten noorden van Tjambaj en 4 uren gaans van den post Tjidĕrĕs.) Dat droeg zich als volgt toe: een der Christenen van Tjambaj (zeker wel het dorpshoofd) moest iederen Vrijdag rapport gaan uitbrengen aan zijn superieur te Pilangsari. Bij een van deze gelegenheden kwam die Christen in kennis met den boschwachter, een Engelschman, op Java geboren, maar opgevoed in het gezin van een Kwakersch onderwijzer in Engeland. Levende op Java in de wildernis, had hij gedaan als zoo menig Europeaan, en een Inlandsche jongedochter tot zich genomen. Ofschoon niet door den band des huwelijks aan elkander verbonden, hadden hij en deze Soendaneesche nu reeds 25 jaren met elkander als man en vrouw geleefd, lief en leed trouw met elkander deelende, maar zonder vrede met deze levenswijze te hebben. De boschwachter zocht omgang met den Tjambajschen Christen, vooral ter wille van Loesina, zijn levensgezellin, want hij zou gaarne zien, dat zij Christin werd en dan wenschte hij alsnog met haar een wettig huwelijk aan te gaan. De kennismaking leidde er toe, dat die Christen voortaan elken Vrijdag zijn intrek nam bij den boschwachter. Dan las men gemeenschappelijk het N. Testament en sprak daarover. Loesina kon lezen en bleek niet onontwikkeld te zijn. Zij toonde veel belangstelling, en als zij wist, dat Zend. Verhoeven te Tjambaj zou spreken, dan sprong zij vóór dag en dauw te paard en was tijdig ter plaatse. Zeer verheugde het haar te vernemen, dat de Zendeling ook in hare woning godsdienstoefening wilde komen houden, en weldra geschiedde zulks op geregelde tijden. Om kort te gaan, Loesina kwam tot het geloof en werd met twee aangenomen jonge kinderen gedoopt. Daarna werd het paar voor den Burgerlijken Stand in den echt verbonden en man en vrouw gevoelden zich nu recht gelukkig. Een eerste gevolg

---

[1]) Zie de afbeelding „Orgaan" 1899 bl. 11.

van het gebeurde was, dat een dergelijk paar, levende in dezelfde verhouding en in hetzelfde dorp, het goede voorbeeld van den boschwachter en zijn Loesina volgde. Maar daarmede was de zaak niet uit: in dien boschwachter en zijne vrouw ontbrandde een ijver voor de zaak des Heeren. Zij vergaderden de Inlanders om zich heen en deelden hun mede, wat zij wisten van God en hunnen Heiland. In Aug. 1897 werd Verhoeven door hen uitgenoodigd, om 12 hunner Soendaneesche leerlingen te komen doopen. Hij ging er heen en hield er op 29 Aug. een godsdienstoefening, die door een aandachtig gehoor werd bijgewoond. Gedoopt werd er toen nog niet, maar met de candidaten werd afgesproken, dat zij voorbereidend onderwijs zouden ontvangen. Nauwelijks had de Zendeling de terugreis aangenomen, of al de bezoekers dier bijeenkomst werden opgeroepen door het dorpsbestuur en bedreigd met verwijdering uit hun dorp, wanneer zij het weer zouden wagen de bijeenkomsten der Christenen te bezoeken. De menschen werden wel vanwege den Europeeschen landheer gerustgesteld, maar moesten toch ondervinden, dat de Mohammedaansche ijveraars hen niet ongehinderd hun gang zouden laten gaan. Van een hunner werd het huis door booze hand in brand gestoken en het gezin raakte alles kwijt. Een paar dagen later kwam het hoofd van dat gezin met een vriend bij Verhoeven, doch tot diens verbazing repte de man met geen woord van den brand, maar .... vroeg om een leermeester. Met toestemming van den landheer plaatste Verhoeven daar te Pilangsari zijn helper Jakoboes, die nu dagelijks de doopcandidaten onderwees en des Zondags voorging in de godsdienstoefening. Van hen, die zich eerst aangemeld hadden, gingen verscheidene personen terug; zij, die volhardden, werden op 29 Dec. van genoemd jaar gedoopt. De dienst ving aan om 9 uur en werd door een groote schare bijgewoond, waaronder men zelfs het hoogste Inlandsche hoofd (Dĕmang) en den Mohammedaanschen Panghoeloe (hoofdpriester) opmerkte. Deze godsdienstoefening werd besloten met een liefdemaal, door den boschwachter als gastheer aangeboden, en daarop keerden zij, die buiten de beweging stonden, huiswaarts. Des middags werden de doopcandidaten nog eens ondervraagd, en daarop werd de Doop bediend aan 9 volwassenen en 14 kinderen. Onder de volwassenen waren 4 Javanen, voor wie de boschwachter als tolk diende; de overigen waren Soendaneezen.

Het verblijf van Jakoboes te Pilangsari duurde slechts eenige weken. Het gedrag en de eischen zijner vrouw gaven aanleiding, dat de Zendeling hem van daar moest nemen. Intusschen verrees te Pilangsari door de goede zorg van den boschwachter een lokaal, dat voor kerk en school dienst kan doen. Zoolang de helpersplaats vacant is, gaat de boschwachter in de bijeenkomsten voor, tenzij de Zendeling zelf ter plaatse is. Om den verren afstand kan deze er echter slechts zelden komen. Pilangsari is een evangelisatie-post, die goede hoop geeft, maar hier moest noodzakelijk een geschikt voorganger zijn, en goede voorgangers zijn in de Soendaneesche Zending nog schaars te vinden. De gemeente aldaar telt nu 20 leden, van welke 8 Avondmaalgangers.

Toen Zend. Verhoeven op 6 Mei 1900 gedachtenis vierde van zijn 25-jarig Zendelingschap, vervulde, bij 't zien op den rijken zegen, hem geschonken, dankbaarheid zijn hart.

9. *Meester-Cornelis.*

Inleiding.

Getrouw aan den aangenomen regel: de posten der Ned. Zendingsvereeniging te behandelen naar de tijdsorde van hun ontstaan, voeren we den lezer thans terug naar de residentie Batavia. Een der afdeelingen van deze residentie is Meester-Cornelis. Zij bestaat geheel uit particuliere landen. Op de hoofdplaats, waar eenmaal Ds. E. W. King woonde en arbeidde [1]) is sedert een aantal jaren een Zendeling der Ned. Zendingsvereeniging gevestigd, ter verzorging van eenige zeer verspreide gemeenten, die haar ontstaan te danken hebben voornamelijk aan Mr. F. L. Anthing.

De Heer Anthing, geb. 1820, was lid van de Rechterlijke Macht, laatst Vice-President van het Hoog-Gerechtshof. Hij behoorde tot de oudste leden van het

---

[1]) Zie bl. 74.

Batavia'sch Genootschap van I. en U. Zending en was van den beginne betrokken in het Evangelisatiewerk, daarvan uitgaande. Een der eerstaangekomen »Gosznersche mannen«, Aug. Mühlnickel, logeerde bij hem, en toen hij heenging gaf Anthing hem al de meubels zijner logeerkamer ten geschenke. Dat teekent den man: mildheid en hulpvaardigheid stonden vooraan onder zijne deugden. Van zijn 19de jaar ernstig gezind, werd Anthing later een beslist belijder van den Heer, en nadat hij in 1870 zijn ambt had neergelegd, wijdde hij zich geheel aan den arbeid der Zending, door opleiding en uitzending van jeugdige Inlanders en Chineezen, zoomede door prediking en onderwijs. Gelijk hij in zijn karakter en levenswijze eigenaardigheden had, zoo had hij ook een eigen Bijbelbeschouwing en een eigen manier van evangeliseeren. Hij leidde op, zond uit en werkte zoolang hij de middelen had. Toen zijne geldmiddelen uitgeput waren, kwam hij hulp zoeken in Nederland. Hij slaagde daarin niet spoedig, maar schijnt ten laatste hulp gevonden te hebben bij de Irvingianen, die hem ook met het apostelschap bekleedden. Na hier op ongeveer 60-jarigen leeftijd in 't huwelijk te zijn getreden met een geloofsgenoote, keerde hij naar Batavia terug en hervatte zijn Evangelisatiewerk, maar mocht dat slechts kort voortzetten: op 12 Oct. 1883 kwam de verdienstelijke man op noodlottige wijze om het leven.

In een brochure: »Mededeelingen omtrent de Evangelisatie in het westelijk gedeelte van Java«, geschreven en uitgegeven tijdens hij zich in Nederland bevond (omstreeks 1880), zegt Mr. Anthing, dat, toen hij voor ongeveer een kwart eeuw begonnen was op de Evangelisatie acht te geven, zich de meening bij hem had gevestigd, »dat de volken van den O.-Ind. Archipel niet in hun geheel tot Christus kunnen gebracht worden dan door arbeiders uit de volken zelve«. Hij achtte het noodig, »dat de Evangelisatie door Inlanders werd een algemeen werkende kracht, en daarom wenschelijk, dat er eene inrichting tot stand kwam, welke, dit doel in het oog vattende, het door alle vereischte middelen trachtte te verwezenlijken, onder anderen door opleiding«. Anthing wenschte een inrichting tot opleiding van Inlandsche evangelisten en onderwijzers, ten einde de Inlandsche bevolking beter te kunnen bereiken en met meer vrucht onder haar te kunnen Evangeliseeren. Hij poogde deze denkbeelden bij onderscheidene Zendingscorporaties ingang te doen vinden, maar slaagde daarin eerst in 1867 bij het Genootschap te Batavia, dat tot de oprichting van een opleidingsschool besloot. Deze kwam tot stand na de komst van Zend. Harmsen, aan wien Anthing de leerlingen, die hij ter voorloopige opleiding bij zich in huis had, overdroeg. Ze waren 15 in getal. De geschiedenis en het einde dezer kweekschool verhaalden we reeds. [1]) Intusschen was in 1868 Ds. Schuurman te Batavia gekomen. Deze kreeg ook zitting in het Bestuur van het Genootschap, nam weldra mede de gedachte van Mr. Anthing op — zooals we aantoonden — en stichtte het Seminarie te Depok. Anthing kon zich echter met den nu ingeslagen weg niet geheel vereenigen, en bleef er toe neigen zijn eigen weg te gaan. Dat deed hij eerst ten volle in 1872, toen hij het Genootschap van I. en U. Zending verliet. De leiding der Evangelisatie, van dat Genootschap uitgaande, was namelijk in den laatsten tijd in handen van Anthing en na het uittreden van Harmsen bestuurde hij haar geheel. Ook de kosten werden grootendeels door hem gedragen, en zoodoende was er tusschen hem en de Inlandsche Christenen met hunne helpers een bijzondere band ontstaan. Nu meende Anthing, vruchtbaarder onder de Inlandsche Christenen en de bevolking te kunnen werken, indien hij zich van het Genootschap scheidde, en hij ging in gezegd jaar daartoe over. Hierna beriep de gemeente te Tjakoeng hem tot herder en leeraar; hij nam dat beroep aan, en bediende er na twee maanden voor het eerst de sacramenten. De Inlandsche evangelisten, zoomede de Christenen, ten getale van 100 à 120 zielen, sloten zich bij hem aan. Opnieuw opende hij nu ten zijnen huize de gelegenheid tot opleiding. Eenige jonge menschen werden door hem opgenomen en ontvingen onderwijs. Het godsdienstig onderricht werd door hemzelven gegeven. De leerlingen werden ook

---

[1]) Zie bl. 69.

practisch geoefend: met de reeds aangestelde evangelisten trokken zij door het land, overal Christus predikende. Op die wijze breidde het werk zich gestadig uit, zelfs tot over de grenzen van de residentie Batavia. Zoo werd b. v. een Badoewi-gezin in Zuid-Bantam door den evangelist Stepanoes voor het Christendom gewonnen. Ten einde zich nu ongehinderd in zijn werkkring te kunnen bewegen, vroeg Mr. Anthing in 1873 de bijzondere toelating, bedoeld in Art. 123 R. R., en wel voor de residentiën Batavia, Krawang en Bantam. Hij ontving die, en achtereenvolgens ontstonden nu 9 gemeenten, nl.: 7 in de residentie Batavia, 1 in Krawang en 1 in Bantam. Laatstgenoemde wordt niet meer gevonden, tenzij we er Djengkol, op de grens, onder te verstaan hebben. Anthing zelf erkende in zijne »Mededeelingen,« dat die gemeenten nog zwak waren, gelijk het werk zelf ook verricht werd door zwakke en gebrekkige arbeiders. Toch mag het resultaat belangrijk genoemd worden, en onder de toegebrachten waren er, die blijk gegeven hebben, dat zij meer dan oppervlakkig met het Evangelie in aanraking waren gekomen. Voor al die gemeenten trad Anthing om de beurt op, en ging hij niet zelf voor, dan leidde een der helpers de godsdienstoefening. De kosten werden door hemzelven gedragen. Toen hij die niet meer alleen bestrijden kon, vertrok hij in 1877 — gelijk gezegd is — naar Nederland, om hulp te zoeken. Bij zijn heengaan stonden 750 Inlandsche Christenen onder zijne leiding, op ongeveer 75 na allen door hem en zijne helpers gewonnen. De helpers waren destijds ten getale van 57.

Na den dood van Mr. Anthing belastte Zend. Haag zich voorloopig, namens het Genootschap van I. en U. Zending, met het toezicht op de gemeenten. Wel had Anthing den Inlandschen helper Leonard te Goenoeng-Poetri tot apostel aangesteld en als zijn opvolger aangewezen, maar deze had geen middelen; rechthebbenden op de nu herderlooze gemeenten traden niet op; geld was niet voorhanden, en daar men toch de jonge gemeenten niet aan haar lot kon overlaten, kwamen de Zendelingen V. d. Linden (Ned. Zendingsvereeniging) en Haag, (Java-Comité), overeen, dat de verlaten gemeenten zouden worden gevoegd bij den werkkrin
Ned. Zendingsvereeniging, met uitzon
van de Chineesche gemeente in d
Batavia, die zou worden verzorgd
het Java-Comité. Leonard en zijn
meenten waren eerst weinig gezi
aangeboden hulp te aanvaarden,
een samenspreking van V. d. Linde
hem te Goenoeng-Poetri in Febr.
had ten gevolge, dat hij zich na ee
tijd met al zijne gemeenten onder l
van V. d. Linden stelde. Deze l
duurde evenwel slechts kort, want
Linden overleed op 5 Aug. 1885. Na
dood nam Zend. Albers dezen n
uitgebreiden werkkring over, waart
van Tjiandjoer verhuisde naar Bidara-
later naar Meester-Cornelis. Zijn
bezoek aan zijne nieuwe, meerendee
uiteen liggende en moeilijk te be
gemeenten, bracht hij in Maart en April
De kerkgebouwtjes vond hij ten de
vervallen staat, de gemeenten ach
in ontwikkeling en de voorgangers m
deels geenszins beantwoordende a
eischen, die aan Inlandsche voorga
en onderwijzers dienen gesteld te w
Niettemin, door deze eenvoudige m
was geworden hetgeen men hier
en zij hadden het bewijs geleverd,
onder goede leiding en met ruime mid
ook door gebrekkige Inlandsche h
zelfs in het Bataviasche propagan
maken is. Merkwaardig is, dat zulks o
met den dood van Mr. Anthing. De
voorgangers zijn reeds ten deele door
onderwezen mannen vervangen, m
deze meer hebben gepraesteerd,
minstens twijfelachtig te zijn. — Me
'89 is deze werkkring in twee
gesplitst. Zend. Albers behield de ge
ten te Buitenzorg, Goenoeng-Poetri,
lam, Pasir-Kaliki, Kampoeng-Sawah,
dok-Malati, Tĕlar en Tjakoeng, m
standplaats Meester-Cornelis, waar h
kleine huisgemeente verzamelde e
opleidingsschool opende. — Zend.
mersma kreeg de overige geme
zijnde: Tanah-Tinggi, Tjiatĕr, Dje
Bolang en Kresek, met de stand
Tanggĕran. — Met 1 Jan. 1896 w
de gemeenten van Albers opnieu
splitst: Buitenzorg werd een afzond
post, onder leiding van Zend. De
en daaraan werden Goenoeng-Poet

Tjigĕlam als filialen toegevoegd, met Tjisaroewa als derde filiaal.

We zullen nu eerst spreken over de gemeenten, die tot den post Meester-Cornelis behooren; dan over die, welke aan Buitenzorg zijn toegevoegd, en daarop volgen de overige gemeenten, nu uitmakende den post Tanggĕran.

1. *Meester-Cornelis.* Dat Zend. Albers zich eerst *nabij,* en later *op* deze hoofdplaats vestigde, was niet omdat zich hier een gemeente bevond, maar omdat hij zijne verspreide gemeenten van dit punt uit nog het gemakkelijkst bereiken kon. De gemeente, die hij ter plaatse heeft, is een »huisgemeente«. Zij bestaat uit leerlingen, personeel en enkele anderen. Er is sedert zijne vestiging wel eens gedoopt, maar zelden. Op 1 April 1886 opende hij hier een »internen-school.« De leerlingen (jongens) werden gerecruteerd uit de verschillende gemeenten. Zij bleven hier 3 jaren en ontvingen onderwijs in lezen, schrijven, rekenen, Bijb. geschiedenis, kerkgeschiedenis, aardrijkskunde, enz.; later kwam daarbij nog les in 't vervaardigen van vlechtwerk. Deze school bedoelde, om mettertijd eenige meer ontwikkelde leden te krijgen in de gemeenten van dezen post. Het onderwijs werd voor een goed deel gegeven door den Inl. helper Lucas. Leerlingen, die niet alleen *leeren,* maar ook *denken* konden, trachtte Albers te Depok opgeleid te krijgen voor Inl. helper; de anderen gingen na afloop van den cursus naar huis. De school werd in '96 gesloten, omdat het moeilijk was op den duur geschikte leerlingen te krijgen: de ouders wilden hunne zonen wel afstaan, wanneer zij werden opgeleid voor helper, maar niet voor een opleiding, welke geen bestaan verzekerde.

Genoemde Lucas volgde den Zendeling van Tjiandjoer naar hier. Hij en zijne vrouw werden door Albers eens genoemd »voorbeeldige menschen«; en hij liet op dien lof déze woorden volgen: »Wat zou Java een paradijs zijn, als zulke menschen de overhand hadden!« Hij leidde ook de godsdienstoefeningen te Meester, wanneer de Zendeling afwezig was. In 1894 werd hij aan 't hoofd geplaatst van de gemeente Pondok-Malati en te Meester vervangen door Salmon, die er nog arbeidt. Gedurende korten tijd had Albers ook een Chineeschen evangelist in dienst, maar deze was niet geschikt voor dit werk en werd eervol ontslagen. — Van 4 Maart tot 't einde van Dec. 1895 werd deze post waargenomen door Zend. De Haan, tijdens Albers naar Nederland was. De Haan wees op de groote behoefte, die er te Meester bestond aan een vergaderlokaal en maakte het Bestuur attent op de »Rehoboth-kerk«, die wel voor Fröbelschool, maar niet voor Evangelieverkondiging gebruikt werd. Er werden toen onderhandelingen aangeknoopt met Mevr. de Wed. King, te Utrecht, omtrent het overnemen dier kerk. Deze leidden ten slotte tot het resultaat, dat door ons op bladz. 75 genoemd is. Met openbare Evangelie-verkondiging in de Maleische taal is thans te Meester een begin gemaakt; over het resultaat valt nog niets mede te deelen.

De huisgemeente des Zendelings hier is een »vlottende« gemeente. Het zielental was tot heden niet boven 30 personen. Albers zegt van haar in zijn verslag over 1898: »De physionomie dezer gemeente is niet gewoon en niet gezellig. Men komt samen met een clubje personen, die slechts in los verband staan tot den voorganger en nog vlijtig moeten opgezocht en aangespoord worden om de samenkomsten bij te wonen.« Des Zondags wordt nu 's morgens in de kampoeng geëvangeliseerd en 's avonds Maleische godsdienstoefening gehouden. Volgens de laatste opgave telde de gemeente hier 27 leden, van welke 20 Avondmaalgangers. De school werd door 27 leerlingen bezocht, waaronder 2 meisjes.

2. *Tjakoeng* (kampoeng *Poelo-Gĕbang*). In 1869 ontstond hier een gemeente, tijdens de Heer Robertsen eigenaar was van het land Tjakoeng. Deze Heer woonde te Rawa-Bangke (op het land) en Mr. Anthing woonde bij hem in. Destijds arbeidde daar de evangelist Johannes Vrede, een Javaan, en als vrucht van diens arbeid mocht Zend. Harmsen op 11 Nov. van gezegd jaar daar 26 Inlanders en Chineezen doopen. We zeiden reeds, dat deze gemeente den Heer Anthing in 1872 beriep tot herder en leeraar, en hij dat beroep aannam. De gemeente groeide aan tot 70 zielen, maar zij verloor haren steun, toen de Heer Robertsen zijn land

verkoopen moest; de dood van den Heer Anthing was een tweede- en de Prijokwerken, die vele leden daarheen trokken, een derde nadeel. Toen Albers de gemeente aanvaardde telde zij slechts 37 zielen meer en alles was in diep verval. Hij vergeleek haar met »een korenveld, waarop het koren door wind en regen tegen den grond was geslagen, maar zich nu langzamerhand opheft.« Er heerschte onder het overblijfsel een goede geest en de voorganger, de oude Ananias, die lezen noch schrijven kon, maar een trouw man was, deed voor de gemeente wat hij kon. In 1890 werd Ananias als helper vervangen door zijn zoon Matias, die op 't Seminarie te Depok was opgeleid, en nu konden de kinderen ook weer onderricht krijgen. Deze Matias viel echter in de praktijk erg tegen; door eigenzinnigheid verwekte hij groote verdeeldheid in de gemeente, in die mate dat zij scheen opgeschreven te zijn ten doode. Langzamerhand verminderde zij in ledental, tot zij in 1898 beneden de twee dozijn daalde. Het laatste bulletin luidt: »Hier zijn lauwheid en onverschilligheid, en zeer moeilijk is hier belangstelling te wekken. Toch zijn er in de gemeente goede elementen.« Zij telt thans 26 zielen, waaronder 16 Avondmaalgangers. De voorganger Matias houdt ook school met 6 jongens.

3. *Tĕlar* (land *Tamboen*). Ook hier woonden bij het optreden van Albers een aantal Christenen, maar deze waren om de slechte wegen uiterst moeilijk te bereiken. Hoe zij hier gekomen zijn, staat niet opgeteekend. In 1886 vond men er 18, maar 2 jaren later slechts 7 meer. Er werd toen van deze groep gezegd: »De ouders worden oud en de dochters trouwen met Islamieten.« Er was ook geen voorganger en de Christenen werden op ongeregelde tijden bezocht door Zend. Albers of den helper Lucas. Albers trachtte het overgebleven groepje Christenen naar elders te doen verhuizen, maar hij slaagde daarin niet. In 1890 slonk het tot 4. Nu was het per spoor gemakkelijker te bereiken, maar de achteruitgang was niet meer te stuiten. Tĕlar verdween van de lijst der gemeenten en een paar Christenen, die hier nog overbleven, werden bij Meester-Cornelis ingedeeld.

4. *Kampoeng-Sawah* (land Pondok-Gĕde). Ook van deze gemeente is de oorsprong niet bekend. Toen Albers ze voor 't eerst bezocht, kreeg hij er een aangenamen indruk. De Christenen, ten getale van 104, woonden er in flinke, ruime huizen; er was een school, waar Matias, een leerling van het Seminarie te Depok, onderwijs gaf, kortom, »alles was in orde.« Maar die orde was niet duurzaam: Matias, »die geen schoolkinderen kon krijgen«, werd overgeplaatst naar Soekaboemi, waar hij nog arbeidt, en Laban trad er nu op als helper. De gemeente kwam slechts voor de helft ter kerke en de jeugd was onwillig de catechisatie te bezoeken. Het verslag over 1889 zegt: »Een eigenaardige trek in deze gemeente is: schuwheid voor onderwijs«. Een volgend verslag zegt: »Het is daar niet alles goud wat er blinkt«. Na een verblijf van eenige jaren in deze streek, sprak Albers als zijne ervaring uit, dat er onder de Batavianen een groote onverschilligheid heerscht voor allen godsdienst. Het verslag over 1892 luidt meer opwekkend: »In deze gemeente heerscht welvaart, en in verband daarmede een goede geest, zoodat er zich geen moeilijkheden voordeden. Zij bouwde zich een nieuw kerkje, waarop zij trotsch is, en een paar lieden, die eerst de gemeente verlaten hadden, keerden tot haar terug«. Wat het onderwijs betreft, er werd een schikking getroffen, volgens welke deze gemeente ééne school kreeg met die op Pondok-Malati, en dat ging eenigen tijd goed.

Een groot nadeel is, dat deze gemeenten om den grooten afstand en de dikwijls onbegaanbare wegen slechts zelden bezocht kunnen worden, en dat de bezoeken van den Zendeling er steeds kort zijn. Ten gevolge daarvan leert hij de Christenen slechts onvoldoende kennen; kan hij de helpers niet voldoende gadeslaan; gebeuren er soms dingen, waarvan hij niet weet en waartegen hij weinig meer vermag als hij er van hoort en de plaats bereiken kan. Zeker ontslagen helper, Nathanael geheeten, wierp zich — zeker wel tegen betaling — in de armen van den Roomsch-Katholieken Pastoor te Batavia en zette vervolgens een beweging op touw tegen den helper Laban. De toeleg gelukte: één deel der Christenen gaf zich over aan Rome; één deel bleef trouw aan Laban en één deel

bleef wel trouw aan den Zendeling, maar keerde zich van Laban af en eischte zekeren Joseh tot voorganger, aan welken eisch om des vredes wille, onder zekere voorwaarden, werd voldaan. Men had hier dus nu drie partijen: Roomschen onder leiding van Nathanael, ontevredenen onder leiding van Joseh, en getrouw-gebleven onder leiding van Laban. De beide laatste afdeelingen hadden ieder een eigen lokaal (Kampoeng-Sawah Oost: Joseh; Kampoeng-Sawah West: Laban), maar de sacramenten zouden bediend worden alléén in laatstgenoemde kerk. De pastoor liet in 't dorp voor zich een huisje bouwen, en de Chineesche landheer, die indertijd aan Zend. Drost niet wilde toestaan zich hier voor eenigen tijd te vestigen, liet den pastoor begaan. Van de 175 Christenen waren er in '97 reeds 47 Roomsch geworden. In het volgende jaar ging K.-S. West vooruit: er kwam een gezin van 5 personen van de Roomsche Kerk terug en uit den Islam kwamen 11 personen tot de gemeente over: een zeldzaam verschijnsel in het Bataviasche. Daarentegen ging weder een gezin van 6 personen tot de Roomschen over. In de andere afdeeling deed de nieuwe helper Joseh zijn werk mede tot tevredenheid van den Zendeling. Zoo is de tegenwoordige toestand, maar die kan natuurlijk zoo niet blijven. De groep Oost telde volgens de laatste opgave 51, de groep West 102 zielen.

5. *Pondok-Malati* (land Pondok-Gĕde). De oorsprong ook van deze gemeente staat niet beschreven. Zij is gevestigd nabij de vorige, op hetzelfde landgoed, en even moeilijk te bereiken, althans in den westmoesson. Bij zijn eerste bezoek vond Albers zich in de ontmoeting met de Christenen schadeloos gesteld voor de uiterst vermoeiende reis: er stond een aardig kerkje, en om de beurt gingen hier Nathanael en Mattias voor, die beiden op Kampoeng-Sawah ($^3/_4$ uur van daar) thuis behoorden. Een schooltje werd hier 's avonds gehouden bij lamplicht. Een der Christenen had vrij wat boeken verzameld in verscheidene talen, en daaronder bevond zich de Maleische Bijbelvertaling van Ds. Brouwerius, van 1681. De helper Nathanael werd door Albers belast met de leiding dezer gemeente. In zijn verslag over 1890 zeide hij van hem: »De helper is een goed man, die met veel geduld zijne kudde zoo goed leidt als hij kan, maar die over zijne kudde toch eigenlijk geen macht heeft«. Zekere Simon Petroes regelde hier de zaken, en wel vrij ongemanierd. Door zijn toedoen was er hier ook nog veel bijgeloof in zwang. De zooeven genoemde Mattias vertrok later met zijn gezin naar Depok. In 1891 kreeg de gemeente hier een nieuw bedehuis, »gebouwd voor rekening van den helper Nathanael«. Het was een bamboezen gebouwtje, met houten stijlen en pannen dak. Weer een jaar later woonde hier zekere Soeleman, die aan de kinderen van Pondok-Malati en Kampoeng-Sawah onderwijs gaf in lezen, schrijven, enz. Hij zou ook in andere gemeenten onderwijs geven en alzoo een »rondtrekkend onderwijzer« worden, doch dat is niet doorgegaan. Het verslag over 1894 zegt: »De voorganger dezer gemeente, Nathanael, is, wat zijn wandel aangaat, een onberispelijk man, maar hij was geenszins een onberispelijk voorganger. Herhaaldelijk werd hij aangemaand de kinderen te onderwijzen, maar hij verkoos zulks niet te doen. Daarbij werd zijn invloed in de gemeente steeds minder. Hij kreeg daarom zijn ontslag en werd vervangen door Lucas, den helper te Meester-Cornelis«. Nu was een goed voorganger hier hoog noodig, want volgens hetzelfde verslag was de Zendeling in 1894 er slechts 5 malen geweest. Maar met 't oog op wat volgde (en toen niet kon worden voorzien), mag toch gezegd worden, dat het ontslaan van een voorganger eener gemeente niet zonder gevaar is. Dit ontslag althans heeft groote ellende veroorzaakt en het vervolg doet zien, dat de invloed van Nathanael grooter was dan het verslag zou doen denken. Voorloopig ging alles kalm zijn gang en de school voor beide gemeenten werd voortgezet, maar in stilte nam Nathanael zijn maatregelen van wraak. Hoe het hem gelukte te Kampoeng-Sawah tweedracht te stichten en er Rome in te halen, zagen wij boven. Te Pondok-Malati ging het toen nog goed. Het verslag over 1896 zegt: »Ook in Pondok-Malati heeft de ontrouwe helper Nathanael getracht invloed te krijgen, zelfs met aanbieding van geld, doch daar vond hij de personen niet, die

hij noodig had«. Gedurende 1897 werd de gemeente alhier door Albers om de 5 weken bezocht, en er viel niets bijzonders voor, maar in '98 werd de toestand ongunstiger, in '99 nòg ongunstiger, en tijdens eene ernstige ziekte van Zend. Albers in 't begin van 1900 ging de geheele gemeente tot de Roomsche Kerk over. In 't volgende zal de lezer nog meer van Nathanaels wraak vernemen.

6. *Pasir-Kaliki.* De Heer Anthing — zoo bleek boven — had ook van de Regeering toelating gevraagd en ontvangen voor de residentie Krawang. Dat was in de eerste plaats ter wille eener kleine Soendaneesche gemeente te Pasir-Kaliki, een dorp, gelegen op een paar uren gaans van de oude hoofdstad Krawang. Het ontstaan dier gemeente ligt voor ons nog in het duister. Albers vond hier bij zijn eerste bezoek alles even armoedig: de kerk, de gemeente, de school, . . . alles. Voorgangers waren de helpers Ibrahim en Josef. Er was voor veel te zorgen. Daartoe in staat gesteld door een milden gever in Nederland, kon Albers terstond 3 Christenen van rijstakkers voorzien, gelijk hij ook elders reeds behoeftige Christenen had kunnen helpen. Verder was er een nieuw kerkje noodig. De Vereeniging verstrekte daarvoor hout en pannen; de gemeente moest de rest geven en de kerk bouwen. Wat die helpers aangaat: de oude Ibrahim hield toezicht, hetwelk niet veel beteekende, en de jongere Josef beteekende in 't geheel niets. Voeg daarbij de algemeene armoede der Christenen en de velerlei ellende, waardoor het dorp getroffen werd, z.a. slechte oogsten, duurte, koortsen, pokken, oogziekte enz., en men begrijpt, dat de toestand niet rooskleurig was. Er was dan ook geen leven en er ging van de Christenen geen kracht uit, wat te meer te betreuren is, omdat in de nabijheid tal van kampoengs liggen, waar wel gearbeid zou kunnen worden.

Een aangename ervaring had Albers hier in Mei 1891. Onverwachts kwam hij er op een Zondag en tot zijn verrassing vond hij de geheele gemeente aanwezig, ofschoon het midden in den snijtijd was. Dat feit wekte hem zóó op, dat hij schreef: »Wij loopen wel eens gevaar, vreemde maatstaven aan te leggen en daardoor een min gunstige meening over onze Christenen te koesteren. Nu er een epidemie van inspectie is uitgebroken, zou het kunnen gebeuren, dat de Ned. Zendingsvereeniging er ook toe overging, om een Inspecteur te zenden, en dan wil het mij voorkomen, dat het werk dezen zou meevallen.« Het genoegen werd dien dag nog verhoogd door den Doop van een Soendanees, die pas door Albers van een voeteuvel was verlost. Na dat goede getuigenis is het te meer te betreuren, dat deze gemeente slechts zelden door den Zendeling kon bezocht worden. In 1892 kwam hij er slechts tweemaal, want de weg erheen was zoo goed als weggespoeld door de aanhoudende en hevige regens. Het volgende jaar werd deze gemeente vijfmaal bezocht en verder zond Albers er den helper Salmon heen, om te zien, of die er soms een invloed ten goede kon uitoefenen, in welk geval Josef verplaatst zou worden. Tot dit laatste schijnt het niet te hebben kunnen komen, en inmiddels werd de toestand eer slechter dan beter, want in 1894 moesten 4 personen worden uitgesloten wegens ontuchtigen wandel, om welke reden er slechts éénѕ het Avondmaal kon bediend worden, daar Albers er op stond, dat de gemeente zich eerst verootmoedigen zou, vóór hij haar weer toeliet aan den disch des Heeren.

Het hier geteekende beeld voor oogen houdende, zal men gemakkelijk kunnen begrijpen, dat de ontrouwe Nathanael, van wien boven sprake was, trachtende gemeenten van Albers af te wenden, te Pasir-Kaliki licht kon slagen. Hij had een vriend te Batavia, Soeradi geheeten, die daar eveneens tot de Roomsche Kerk was overgegaan. Soeradi nu is de schoonzoon van den ouden Ibrahim te Pasir-Kaliki. Hij wist zijn schoonvader duidelijk te maken, dat het voordeeliger was Roomsch te worden. Zoo kwam het, dat men aan Zend. Albers zeer brutale eischen stelde. Toen hij die eischen afwees, werd de pastoor ontboden. Deze kwam, aanvaardde de gemeente en gaf geld voor een kerkje, dat gebouwd werd vlak naast de Zendingskerk. De Zendeling werd er nu niet meer ontvangen. Nadat evenwel de pastoor vertrokken was, spatte de geheele gemeente uiteen: 17 personen verhuisden naar Tjigĕlam, 8 naar een ander oord in 't Krawangsche en 6 naar het Bataviasche.

Te Pasir-Kaliki bleven op 't einde van 1896 nog slechts 24 Christenen over, waarvan 7 Roomschen. Het kleine overblijfsel kwam daarop tot bezinning en schreef door middel van een hunner (Izak) in 't begin van '97 aan Albers een treffenden brief, waarin men schuld beleed, verklaarde dat men zich van Rome afkeerde, vergiffenis vroeg en den Zendeling uitnoodigde zijn werk te Pasir-Kaliki te hervatten, waaraan deze voldeed. Hij herzamelde de gemeente en herstelde de orde in haar midden. Sedert bezocht hij haar om de 4 weken. Hoewel gezuiverd van de kwade elementen, laat de levenswandel der Christenen nog wel een en ander te wenschen over. Wellicht zal de nieuwe gemeente, die sedert te Krawang ontstond, mettertijd voor die van Pasir-Kaliki tot een zegen wezen. Het overblijfsel komt goed ter kerke en het schooltje wordt geregeld door 10 leerlingen bezocht. De uitgewekenen naar Tjigĕlam zullen we straks terugvinden. Volgens de laatste opgave was deze Soendaneesch-Krawangsche gemeente weer tot 34 zielen aangewassen.

7. *Krawang*. Er is in de Anthingsche gemeenten zoo weinig opwekkends en zoo veel verdrietelijks, dat de Nederl. Zendingsvereeniging en hare Zendelingen, die met deze gemeenten belast zijn, met name die van Meester-Cornelis en Tanggĕran, weinig reden hebben om zich over de toevoeging dier gemeenten tot den werkkring der Vereeniging te verblijden. Des te meer kan men er zich over verheugen, dat aan Zend. Albers te Krawang een verkwikking in zijne vele droefenissen door den Heer is bereid geworden. Over Bandoeng handelende, noemden we den Chinees Thung Goan Lok. Deze man had een zoon te Krawang (Thung Siang Gie), werkzaam bij Tjong Kim Ho. Op een bezoek te Krawang sprak Goan Lok met Kim Ho over de ijdelheid der afgoderij, en raadde hem aan, den Bijbel te lezen. Hij deed dat en werd een belangstellend onderzoeker. Albers, daarvan gehoord hebbende, bezocht hem, en bood aan, op zijne doorreizen naar Pasir-Kaliki hem te onderwijzen, welk aanbod met blijdschap aangenomen werd. Het onderwijs begon en werd ook bijgewoond door een dochter van Kim Ho, door Siang Gie en een paar andere personen. Weldra werd de kring grooter; de catechisatie veranderde in een Bijbellezing, en voortaan kwam Albers hier eens in de 14 dagen. De spoorweg was namelijk naar dien kant gereed en maakte hem de reis zooveel gemakkelijker dan vroeger. Onder de hoorders mengde zich ook Tjong Koan Sioe, de 76-jarige vader van Kim Ho. De prediking en de gesprekken met dezen bejaarden Chinees hadden de gezegende uitwerking, dat hij verkocht al wat hij had voor de schoone parel der genade van Christus. Juist in die dagen werd hij ernstig krank. Zeer verlangde hij naar de komst van den Zendeling, en toen deze in de laatste dagen van Dec. 1898 aan zijn krankbed verscheen, verzocht hij om den Doop. Omgeven door de zijnen beleed hij zijn geloof in Christus en werd gedoopt. Na eenige dagen zich in den vrede Gods verblijd te hebben, ontsliep hij in den Heer. Het gebeurde maakte grooten indruk, en zij, die geregeld het onderwijs bijwoonden, vroegen nu ook om den Doop. Daar Albers overtuigd was van hun ernst, weigerde hij dat verzoek niet, en doopte op 24 Febr. 1899, te midden van wereldsch gewoel (men vierde juist een Chineesch feest) een 9-tal Chineesche mannen en vrouwen, zoo kinderen als volwassenen. Sedert werd het werk hier geregeld voortgezet; telkens vond Albers een belangstellend gehoor, en op 4 Nov. van dat jaar mocht hij opnieuw een 9-tal Chineezen doopen, waaronder een blinde 66-jarige zuster van Koan Sioe, die oogen had gekregen om te zien. De laatste opgave vermeldt, dat de nieuwe gemeente uit de Chineezen alhier reeds 20 zielen telt, en daaronder 13 Avondmaalgangers. Ook is er een zendingsschool geopend, die bezocht wordt door 24 leerlingen, waaronder 8 meisjes. Er is in dezen kring besliste overtuiging en een levend geloof; 't is een gemeente, niet door kunstmiddelen, maar door Gods Geest in 't leven geroepen.

Tot dezen post behoorden voorheen ook de Soendaneesche gemeenten Goenoeng-Poetri en Tjigĕlam, die voor eenige jaren bij Buitenzorg getrokken zijn, maar door ons nog hier zullen besproken worden.

1. *Goenoeng-Poetri* (land Tjiteureup, in het Buitenzorgsche). De Soendaneesch-Chris-

telijke gemeente alhier is ontstaan in 1871, toen 3 personen van daar, voor het Christendom gewonnen door Stepanoes, een der Evangelisten van Mr. Anthing, in de Pasar-Baroekerk te Batavia op 5 September door Zend. Harmsen werden gedoopt, maar haar geschiedenis tot zij werd opgenomen onder de gemeenten van de Nederl. Zendingsvereeniging staat nergens beschreven. We deelden reeds mede, dat bij den dood van Mr. Anthing hier voorganger was de Inl. helper Leonard, een Javaan van geboorte; dat deze door Anthing tot zijn opvolger was aangewezen; maar ook, dat hij in Febr. 1884 zich stelde onder de leiding van Zend. V. d. Linden te Buitenzorg, en dat na den dood van V. d. Linden Zend. Albers diens plaats innam. Eerst met deze gebeurtenis vangen de geregelde berichten aan. Albers' kennismaking met de gemeente alhier was niet aangenaam: de Christenen kwamen niet op tijd ter godsdienstoefening bijeen; Leonard had veel te klagen en te vragen; de school, waarvoor een onderwijzer was aangesteld, Nafthali geheeten, werd 's avonds gehouden, in het Maleisch, en nagenoeg zonder leermiddelen, enz. De volgende berichten luidden beter, althans over de school. Op 't eind van 1886 telde deze gemeente 81 leden en zij breidde zich voortdurend uit. Zoo doopte Albers er in Aug. 1889 een gezin van 12 Mohammedanen, (een »prachtige familie«, schreef hij) gewonnen door een aangenomen zoon, die de zendingsschool bezocht. De gemeente ging dat jaar met 24 zielen vooruit. Over 't geestelijk leven kon de Zendeling geen oordeel uitspreken, omdat hij daartoe te zelden en te kort op Goenoeng-Poetri kwam, maar van de meeste leden kon hij wel zeggen, »dat zij belang stellen, en met smart vervuld zijn, waar er onder hen gevonden worden, die òf slordig opkomen, òf zich te zeer verbroederen met de Mohammedanen«. Een goed teeken was zeker ook, dat het ernstige deel der gemeente des Zaterdagsavonds bijeen kwam tot het houden van een bidstond. Ook het volgende jaar was er vooruitgang. Het kerkje, in '85 gebouwd, was te klein en de gemeente stichtte, met een geringe tegemoetkoming van de Zendingsvereeniging, een grooter. De school van Nafthali werd door een 20-tal kinderen bezocht. Maar de voorganger Leonard ging den verkeerden weg op. In den loop des jaars vielen gedurig onaangenaamheden voor in verband met zijne baatzuchtige natuur, maar die gingen voorbij. Op 15 December echter kwamen 2 ouderlingen en een gemeentelid hem bij den Zendeling verklagen om allerlei ongeregeldheden, terwijl ze kortweg vroegen hem te ontslaan. Dat ging evenwel zoo maar niet; Leonard was hier reeds jaren voorganger, had zijn aanhang, en de kerk stond op zijn grond. Er werd dus besloten, de zaken te onderzoeken; den voorganger te onderhouden over zijn gedrag, en dan verder te zien. Het bleek echter, dat aan schikken niet te denken viel. Dingen, die de Zendeling nog wel door de vingers wilde zien, wilde de gemeente niet excuseeren, en 't einde was, dat Leonard heenging. Albers had voor hem een geschikte betrekking elders gevonden als opzichter op een steenbakkerij. Genoemde Nafthali werd nu de eenige voorganger, en voorloopig ging alles vrij goed. De Zendeling kwam hier echter in dezen tijd veel te zeldzaam, ook naar zijn eigen gevoelen: soms 4, soms 5 maal per jaar; de vele andere gemeenten vereischten ook op tijd zijne tegenwoordigheid.

Met primo Januari 1896 kwam deze gemeente onder Buitenzorg en sedert staat zij dus onder leiding van Zend. De Haan. Diens eerste verslag luidt vrij somber. Een 4-tal leden der gemeente werd afvallig, ter oorzake van huwelijk met Mohammedanen, en vele vertrokken voor korten of langer tijd naar Batavia en gingen zoodoende ten deele voor de gemeente verloren. Bijzondere zaken vielen overigens niet voor tot in 1899, toen de helper Nafthali, die hier zooveel jaren gearbeid had, ontslagen werd. In zijne plaats kwam Jacobus, dien we te Tjidĕrĕs leerden kennen. Voor zoover men weet, maakte zich de ontslagen helper schuldig aan bijgeloof en de bevordering daarvan. De Mohammedanen kwamen (en komen nog) bij hem, om ten behoeve hunner zieken kruiken door hem te laten vullen met water en dat door hem te laten zegenen. De nieuwe voorganger bemerkte, dat ook andere Christenen wel bij ziekte of ongeval tot dergelijke dingen de toevlucht nemen. Waar een Zendeling

niet onder de Christenen woont, zullen dergelijke overblijfsels van vroegere toestanden niet zoo spoedig verdwijnen; en het heeft een groote schaduwzijde, menschen aan 't hoofd van een gemeente te stellen, die den ouden zuurdeesem nog niet uitgezuiverd hebben. Maar hoe aan beter voorgangers te komen?

In 1900 heeft weer een verandering van voorganger plaats gehad: Jacobus werd vervangen door Asa van Tjibolang, wat aanleiding gaf tot ontevredenheid en tot een poging om er de Roomschen in te halen, hetgeen gelukkig ditmaal niet gebeurd is.

Wat het zielental aangaat is deze gemeente een der grootste gemeenten in de Soendalanden: zij telt 120 leden, waaronder 49 Avondmaalgangers; de school wordt thans door 29 leerlingen bezocht, waaronder 13 meisjes.

2. *Tjigĕlam* (land Tjileungsi, in het Buitenzorgsche). Ten aanzien van het ontstaan dezer gemeente verkeeren we nog in het onzekere. Einde 1886 telde zij 40 leden. Zend. Albers vond er, evenals te Goenoeng-Poetri, 2 helpers, namelijk Elias en Ibrahim; de eerste deed het werk en de laatste hield toezicht. De belangstelling in de prediking was hier van dien aard, dat het kerkje moest vergroot worden. Elias ging des Zondags voor, hield in de week des avonds school met een 15-tal kinderen en leidde ook tegelijk een avondsamenkomst. Er heerschte een goede geest onder de Christenen en ze gingen prettig met elkander om. Ook in dagen van lijden, z.a. in 1891, toen de cholera er heerschte, kwam dat treffend uit. Albers sprak over deze gemeente met ingenomenheid, en later deed De Haan hetzelfde. Zij breidde zich langzamerhand uit, en dat niet alleen door geboorte, maar ook en vooral door toetreding van Mohammedanen: in '93 gingen zelfs 15 Islamieten tot haar over en Albers schreef toen in zijn verslag: »We beleven van de gemeenten van wijlen Mr. Anthing weinig genoegen, maar van de gemeente te Tjigĕlam mag een goed getuigenis gegeven worden.« Van den helper Elias verklaarde hij: »Hij is een flink man« en hij voegde er bij: »Hij wordt door zijn vromen schoonvader Ibrahim krachtig in zijn werk gesteund.« Des Zondags at zoowat de halve gemeente aan den disch van dien eerwaardigen man, die met zijne vrome vrouw op stille wijze een goeden invloed op zijne omgeving uitoefent.

Albers kon, om den verren afstand, deze gemeente slechts 4 à 5 maal per jaar bezoeken. Die bezoeken van den Zendeling konden menigvuldiger worden, nadat ook deze gemeente met 't begin van 1896 aan den post Buitenzorg was afgestaan. Zend. De Haan bezocht Tjigĕlam en Goenoeng-Poetri om de 6 weken, waardoor het toezicht belangrijk verbeterd werd. Reeds in zijn eerste jaar kon hij een belangrijken aanwas van deze gemeente constateeren, maar door overkomst van Pasir-Kaliki. Deze lieden, 31 in getal, wilden eerst overgaan tot de Roomsche Kerk, maar zij bedachten zich. Beschaamd, naar het schijnt, om zich voor Albers, dien ze beleedigd hadden, te verootmoedigen, verhuisden ze naar hier en voegden zich bij de gemeente, zonder in het dorp zelf te wonen. Op $1^1/_2$ uur gaans van de kerk te Tjigĕlam is een plek, Tjioentjal geheeten. Om er te komen moet men door struikgewas en over sawahs. Daar woont een stokoud Christen met zijn gezin, en bij hem vestigden zich de Krawangers. Op hun verzoek behielden zij Josef tot voorganger, maar de afspraak was, dat, als de Zendeling te Tjigĕlam kwam, zij daar zouden kerken. In hun kampoeng stond een primitief gebouwtje van bamboe, dat tot kerk en school diende. Tot voor korten tijd ging het daar goed met hen en als De Haan te Tjigĕlam kwam, dan ontmoette hij hen daar. Ze zijn echter onlangs, op een paar gezinnen na, weer van daar vertrokken. Zooals gezegd is, de Zendeling komt deze gemeente ééns in de 6 weken bezoeken. Hij moet daartoe 4 uren rijden en $^3/_4$ uur loopen en gaat daarom reeds des Zaterdags op weg. Des Zaterdagsavonds om 7 uur wordt bidstond gehouden, ook als De Haan er niet is, en daarna blijft men nog een poos gezellig bijeen. Om $8^1/_2$ uur des Zondagsmorgens begint de kerk. Een uur en een half uur voor den aanvang wordt door het slaan op een hol blok het naderend kerkuur aangekondigd. Moet elders het lied, dat gezongen zal worden, wel eens regel voor regel worden voorgezegd, hier is zulks onnoodig, want al deze Chris-

tenen kunnen lezen en zingen dus uit het kerkboek. Na afloop van de godsdienstoefening keert de Zendeling naar Buitenzorg terug, om daar 's avonds voor de Chineezen op te treden. Voor de Tjigĕlamsche gemeente heeft De Haan veel lof. Terugkeer tot den Islam komt hier niet voor; er is onderling hulpbetoon en men ziet op elkander toe; de viering van het Avondmaal wordt op hoogen prijs gesteld en er is belangstelling in het schoolonderwijs. De gemeente heeft ook wel iets voor haar eeredienst over: zij bouwde in 1898 bijna geheel uit eigen middelen een nieuwe solide kerk, 10 M. lang en ruim 5 M. breed, en gaf, toen De Haan op 10 September hier kwam, een inwijdingsmaaltijd. Den volgenden dag werd voor het eerst in de nieuwe kerk gepredikt en het Avondmaal bediend. In dat jaar kwamen weer 5 en in 1899 zelfs 13 personen uit den Islam over.

Te Tjigĕlam hebben de beide Inl. helpers nu 123 zielen onder hunne leiding; daarvan zijn 56 gerechtigd tot het Avondmaal. De scholen worden door 35 leerlingen bezocht, waaronder 18 meisjes.

10. *Tanggĕran.*

In 1889 werd Zend. Tiemersma van Buitenzorg naar Tanggĕran overgeplaatst, ten einde zijn collega Albers te ontheffen van de zorg voor de gemeenten in de westelijke helft der residentie Batavia en zich te wijden aan de verbreiding van het Evangelie in die streek. Hij vestigde zich daartoe te Tanggĕran, de hoofdplaats der adsistent-residentie van denzelfden naam. Tanggĕran ligt aan de Tji-Sadane en wordt door de Inlanders Benteng, d. i. fort, genoemd. Oudtijds strekte Bantam zich namelijk tot hiertoe uit, en de Bantammers werden van deze zijde door het hier staande fort in bedwang gehouden. Geheel deze afdeeling bestaat nu uit particuliere landerijen, en deze zijn meerendeels in handen van Chineezen. De bevolking is over 't geheel arm en moet hard werken voor den kost. — In 1855 vestigde zich hier op de hoofdplaats de toen pas op Java aangekomen Zendeling-werkman Sperhack. Hij kreeg werk bij het bouwen eener gevangenis, en zal wel aan Evangelisatie niet veel hebben kunnen doen. Hij opende echter een school, waarvoor hij een voldoend aantal leerlingen bijeen kreeg. Voor zoover bekend is, bleef van zijn zendingswerk (verondersteld dat hij zulk werk heeft verricht) niets over. Tiemersma trachtte eerst vergeefs hier een school te openen en de godsdienstoefening, die hij ten zijnen huize was gaan houden, verliep geheel. In 1892 begon hij in een gehuurd winkelhuis weder bijeenkomsten te houden, en deze slaagden thans beter. Twee jaren later mocht het hem gelukken een dagschool te openen. Deze werd bezocht door jongens en meisjes, en de helper Ezau, die eerst te Kresek geplaatst was, werd door hem tot onderwijzer aangesteld. Het gehoor nam in 1894 zóó toe, dat hij een grooter lokaliteit huren moest; soms waren er 150 personen aanwezig. Het aantal hoorders verminderde later wel, maar de bijeenkomsten konden toch worden voortgezet: in de laatste jaren kon Tiemersma geregeld tweemaal per week voor 40 à 50 personen optreden. Als een eerste vrucht van deze samenkomsten mocht hij in Maart 1895 een Chineesch echtpaar doopen, maar dat vertrok later naar Batavia, waar de vrouw overleed. Op 5 April van het volgende jaar werd weder een Chineesche vrouw gedoopt, en ook enkele anderen traden toe, zoodat er nu een groep Christenen was van 11 personen. Verder kwam het op de hoofdplaats niet, ofschoon Tiemersma ijverig evangeliseerde en colporteerde. Hij deed dat ook in vrij wijden kring, maar zonder veel vrucht. Het werk bestaat hier, behalve in schoolhouden, evangeliseeren en colporteeren, in de verzorging der na te noemen gemeenten, terwijl de Zendeling voorts een deel van zijn tijd afzondert voor wat hij zijn »literarischen arbeid« betitelt, en die voornamelijk bestaat in de vervaardiging van kleine Maleische geschriften, meerendeels van stichtelijken inhoud. In 't voorjaar van 1899 ging Zend. Tiemersma met verlof naar Nederland; zijn post werd gedurende zijne afwezigheid waargenomen door Zend. Pennings, te Lĕbak. Na zijn terugkomst vestigde hij zich te Tanahabang nabij Batavia. We gaan thans aan de gemeenten van dezen post een bezoek brengen.

1. *Tanah-Tinggi.* Dit dorp ligt op 1 uur gaans van Tanggĕran, naar den kant

van Batavia, aan den grooten weg. Hier, of juister te Poris-Tapĕl, nabij Tanah-Tinggi, ontstond in 1871 een gemeente, door den arbeid van den Inlandschen evangelist Ibrahim, zoon van Ibrahim Toenggoel Woeloeng (zie Malang en Japara). Op 9 Augustus van dat jaar doopte Zend. Harmsen in de Pasar-Baroekerk te Batavia 17 en op den 24sten d.a.v. nog 24, samen dus 41 personen, allen van daar. In de volgende jaren werden tot dien eersten oogst nog een aantal personen toegevoegd, en zoo telde de gemeente op 't einde van 1885 reeds 76 zielen. Toen Zend. Albers hier op 14 Maart '86 voor 't eerst kwam, werd hij er zeer hartelijk ontvangen. De helper Zacheüs was voorganger der gemeente, en de helper Rĕmoe was onderwijzer, maar hij bemerkte spoedig, dat er veel te verbeteren viel, waartoe hij terstond maatregelen nam. Hij vond er echter ook zeer goede dingen: de gemeente was in 't bezit van een steenen kerk, zij toonde veel belangstelling in de prediking en het zedelijk leven stond op een vrij hoog peil.

In Juni 1889 nam Zend. Tiemersma deze gemeente over, met de andere gemeenten, die thans tot dezen post behooren. Als regel nam hij aan, hier iederen Zondagmorgen te prediken, als hij niet elders moest zijn. Was hij naar een der andere gemeenten, dan verving hem hier de helper. Over opkomst en wandel was hij zeer voldaan. De school werd door 12 leerlingen bezocht, waaronder 6 niet-christenkinderen. In 1890 ging de school een weinig vooruit, maar de gemeente ging achteruit in zielental: 6 harer leden verhuisden naar elders. Alle volgende verslagen klagen eveneens over verhuizen van Christenen; in 1893 en '94 vertrokken er niet minder dan 18 en in de daarop volgende jaren was het aantal vertrokkenen meer dan dubbel zoo groot. Als reden daarvan is opgegeven, dat zij hier niet het noodige kunnen verdienen; de landelijke toestanden verhinderen hen aan rijstvelden te helpen, en Tiemersma heeft tot heden ook geen ander middel kunnen vinden om zijne schapen bijeen te houden. Gedurig trekken er weg, nú eens naar Pangharĕpan, dàn naar Batavia, dàn weer naar elders. Zij, die naar Batavia trekken, verliest men uit 't oog; die groote stad zonder Evangelisatie onder de Inlandsche bevolking is daarom door Zend. Albers eens »het graf voor de Inlandsche Christenen, die daarheen trekken,« genoemd, en Zend. Geissler te Batavia schreef in 1895 aan Tiemersma: »Tracht dat verhuizen toch tegen te gaan. De Christenen zijn te Tanggĕran beter verzorgd dan hier. Hier verdwijnen ze onder de massa. Zelfs hen op te sporen valt mij moeilijk, hoeveel te meer ze in de kerk te krijgen.« Voor het uiterlijke ging de gemeente in 1890 vooruit: zij kreeg een nieuw, net en ruim bedehuis, 15 M. lang en 6 M. breed. De Europeanen en Chineezen te Tanggĕran droegen ƒ415.— bij; uit andere deelen van Indië kwam ƒ321.—; de rest werd door de Vereeniging bijgepast. Op 19 October werd dit nieuwe bedehuis ingewijd. In 1891 kwamen plotseling 8 leden der gemeente voor den dag, die langen tijd in het binnenland vertoefd hadden en ten deele niet eens te boek stonden. Waren de leden dezer gemeente tot dusver allen Inlanders en traden nu en dan Mohammedanen tot hen toe, in '93 werd ook een Chinees met zijn zoontje in haar opgenomen en kort daarop een bejaarde Chineesche weduwe.

Volgens een opgave van Tiemersma, van Aug. 1895, waren tot dien tijd toe te Tanah-Tinggi 230 zielen gedoopt, en wel: 100 volwassenen en 130 kinderen. Van dat totaal waren ruim 40 afgevallen, ruim 50 overleden, ongeveer 40 naar elders getrokken. Thans bestond de gemeente uit 102 leden. Hare verdere geschiedenis is een herhaling van het verleden: vermeerdering door geboorte en ook bestendig door toetreding, vooral uit den Islam, en daartegenover een aanhoudend verliezen van leden, meestal van geheele gezinnen, zoodat men zich verbazen moet, dat hier nog een gemeente van zooveel leden bestaat. Intusschen is dat aanhoudend verloopen der gemeente zeer te betreuren: er was en is in deze streek een open oor voor het Evangelie, en kon er een middel gevonden worden om de Christenen in deze streek aan een voldoend bestaan te helpen, dan zou zeker de trek naar Batavia, Pangharĕpan enz. wel ophouden. 't Is hier op deze wijze voor den Zendeling verdrietig werken. In het laatste verslag over 1899 kon de waarnemende Zend.

Pennings een kleinen vooruitgang in ledental berichten, wat Tanah-Tinggi in langen tijd niet gebeurde.

Bovengenoemde helpers Zacheüs en Rĕmoe zijn reeds voor jaren vervangen. Voorganger en onderwijzer is hier thans Daniël. De gemeente telt nu 78 zielen, waarvan 43 Avondmaalgangers, en de school wordt door 16 leerlingen bezocht, waaronder 4 meisjes. Sinds 1891 heeft de gemeente een kerkeraad. Toen de Vereeniging haar overnam, was de toestand in sommige opzichten bepaald gunstiger dan tegenwoordig.

2. *Tjiatĕr* (land Sĕrĕpoeng). Hier werden in 1875 eenige lieden door zekeren Salimoen, een doopeling en kweekeling van Mr. Anthing, bewogen het Christendom aan te nemen. Het heeft echter den schijn, dat zij het deden om stoffelijk voordeel. Salimoen namelijk deelde met hen zijn maandelijksch inkomen van *ƒ* 25.—. Na den dood van Mr. Anthing, toen de uitkeering ophield, keerden sommigen zich van den voorganger af en deze zelf verliet zijne kudde. Zend. V. d. Linden plaatste hier nu als helper zekeren Saloe (dezelfde, die leerling bij Zend. Gijsman te Soekaboemi is geweest), maar deze nam in 1887 zijn ontslag en werd vervangen door zekeren Titus, die op 't Seminarie te Depok was opgeleid. Deze verliet zijn werkkring zonder verlof en werd door Zend. Albers ontslagen. In zijne plaats werd nu Daniël, woonachtig op Tanah-Tinggi, aangesteld, maar van dien wilde men niets weten.

Toen Albers hier in 1886 voor 't eerst kwam, vond hij er een kleine 30 Christenen, maar geen kerk en ook geen school. Om den helper te plagen gingen ze bij voorkeur op Zondag uit, en hij had dan te spreken voor een half dozijn menschen, waarvoor hij een marsch maken moest van 6 uren heen en 6 uren terug. De Zendeling herstelde toen Titus in zijn ambt, maar dat baatte weinig. In 1888 schrapte Albers 6 leden, dewijl zij om het Christendom niets gaven, en 't volgende jaar schrapte Zend. Tiemersma, die thans met Tjiatĕr belast was, er 3. De Christengroep was nu teruggegaan tot 22 leden. Het kaf had hier de overhand, maar er was toch ook koren. Zoo vond Tiemersma een gezin te Tjihoë, op grooten afstand van Tjiatĕr, dat zich gunstig onderscheidde, maar het woonde zóó geisoleerd van de andere Christenen, dat hij, toen hij het eens bezocht, bijna 4 uren door sawahs moest loopen. Man en vrouw hadden bij den Doop de namen ontvangen van Jacob en Rachel. In 1890 moesten weer 7 personen van de lijst worden verwijderd en in 't volgende jaar hield de gemeente Tjiatĕr op te bestaan. Er waren nu nog slechts 5 Christenen, plus 5 te Tjihoë; dit 10-tal werd nu tot Tanah-Tinggi gerekend. De helper Daniël kreeg werk in laatstgenoemde plaats en ontving tevens de opdracht, de Christenen te Tjiatĕr en te Tjihoë nu en dan te bezoeken.

3. *Bolang* (land Tjilangok). Hier vond Albers een Christenfamilie uit de Chineezen, die in 1875 was gedoopt en lang van alle geestelijke verzorging was verstoken. Een enkele maal kwam zij te Tanah-Tinggi in de kerk, maar dat was een kerkgang van bijna 6 uren. Daarom beschouwde de Zendeling dat huis maar als een filiaal en ging er van tijd tot tijd godsdienstoefening houden. De huisvader, Tjoe Yang, verzamelde voor die gelegenheden steeds zooveel hoorders als hij bijeen krijgen kon. Na lang zoeken had Tjoe Yang te Batavia een Christen-Inlander gevonden, die zooveel wist, dat hij een beetje onderwijs aan zijne kinderen geven kon. We weten reeds hoeveel moeite het kost, te Batavia een Christen-Inlander te vinden; maar er een Inlandsche Christen te vinden, wien men iets toevertrouwen kan, dat is schier onmogelijk. Tiemersma zette het hier door Albers aangevangen werk voort, doopte in 1889 daar 4 kinderen en telde er nu 13 Christenen, ten deele te Goeha wonende. Ten gevolge van verhuizen der meeste Christenen in 1893 slonk hun aantal hier tot 6 en sedert wordt van dit filiaal in de verslagen niet meer afzonderlijk melding gemaakt. De overgebleven Christenen zijn ingedeeld bij de gemeente te Tanah-Tinggi.

4. *Kresek.* In 1889 deed Zend. Tiemersma een »gelukkige vondst«, die hierin bestond, dat hij op het land Kresek eenige Christenen ontdekte, die indertijd door Mr. Anthing gedoopt waren, maar in langer dan 6 jaren door geen Zendeling of Inl. helper waren bezocht. Naar men meende, was deze gemeente totaal uitgestorven. In 't laatst van dat jaar ging Tiemersma er

heen en doopte 10 Christen-kinderen, die gedurende de lange verlatenheid waren geboren. Het dorp ligt niet ver van de Bantamsche grens, noordelijk van den weg naar Serang. Men kan rijden tot het dorp Kasambi en moet dan nog ½ uur loopen. In Sept. 1890 kreeg de Zendeling een kweekeling van 't Seminarie te Depok, die de studie voltooid had, en plaatste dezen onder de hervondenen. De naam van dien jongen man, een Inlander van geboorte, is Ezau. Er had te Kresek eigenlijk een Chineesche voorganger geplaatst moeten worden, want de Christenen aldaar behoorden allen tot de Chineezen, maar een geschikte Chineesche helper was niet te bekomen. In 1892 deed zich hier het eigenaardig verschijnsel voor, dat een Chineesche vader en moeder, die zelf den Doop nog niet begeerden, dien vroegen voor hunne zonen van 15 en 16 jaar. Na vooraf onderwezen te zijn werden deze jongelingen, die ook zelf verlangden gedoopt te worden, in de gemeente opgenomen. Een van hen overleed spoedig daarna aan influenza.

De helper Ezau oefende hier een goeden invloed uit. Het verslag over 1893 zegt, dat te Kresek vroeger sterk gedobbeld werd en dat ook Christenen daaraan wel medededen, maar het aan hem gelukt was, aan dat kwaad een einde te maken, waarvoor het kampoeng-hoofd, een Mohammedaan, hem erkentelijk was. De gemeente alhier telde toen 25 leden. In 't volgende jaar nam de loop der Evangelisatie hier ineens een ongunstige wending: er verhuisden zooveel Christenen, dat er slechts 2 gezinnen overbleven, en de helper Ezau, hier nu te weinig werk hebbende, werd door den Zendeling overgeplaatst naar Tanggĕran. Voortaan moesten de Christenen hier het doen met één bezoek per maand van den helper of den Zendeling zelven. In '95 werd een van die twee gezinnen wegens onchristelijken wandel afgeschreven en dus bleef er slechts één gezin meer over. Gedurende eenige jaren stond het dorp vermeld met 13, maar in de laatste opgave komt het voor met 15 Christenen, allen Chineezen.

5. *Djengkol.* »Lest best.« In dit dorp, liggende op het land Tjikoeja, nabij de grenzen van Bantam, op vier uur rijdens van Tanggĕran, vinden wij een kleine, maar degelijke Soendaneesche gemeente. Zij is ook wel de gemeente van Leuwi-Dahoe genoemd, naar een nabijgelegen kampoeng, waarin ook Christenen wonen. Hier arbeidde Ad. Mühlnickel — over wien we onder Batavia gesproken hebben — van van 1854 tot '59, na zijn terugkomst van Billiton. Hij ontving van den Landheer Rensing de vrijheid, om op het landgoed een school te openen, genoot daarvoor *f* 15.— per maand met vrij wonen en vrij rijst, en mocht ongehinderd evangeliseeren. Spoedig kwamen er kinderen, zelfs uit het Bantamsche, onderwijs vragen. Toen Mühlnickel ter wille der Evangelisatie niet meer al zijn tijd aan de school kon wijden, werd een zekere Inlander, Minggoe geheeten, tot onderwijzer aangesteld op kosten van den heer Anthing, die op deze wijze met den arbeid alhier in betrekking kwam. Deze Minggoe en een zekere Sarma waren Mühlnickels eerste bekeerlingen. Zij ontvingen op 11 Juli 1855 van Ds. Bierhaus in de Willemskerk te Batavia den Doop. Op 7 Mei des volgenden jaars werden door dien Predikant 8 nieuwe bekeerlingen op het land zelf gedoopt. In '59 gaf Mühlnickel zijn verlangen te kennen, in dienst te treden van de toen pas opgerichte Nederl. Zendingsvereeniging. Er is toen tusschen deze Vereeniging en hem over gecorrespondeerd, maar door zijn vertrek naar Batavia in dat jaar kwam er verder van de zaak niets. Na zijn heengaan van Tjikoeja geraakte de kleine gemeente daar in het vergeetboek, tot zij in 1871 werd teruggevonden door Ibrahim Toenggoel Woeloeng, die zich destijds bij den Heer Anthing te Batavia ophield. Anthing plaatste er nu als voorganger zekeren Petroes, afkomstig van Tanah-Tinggi. Deze heeft later ook gearbeid onder den Badoewi-stam in Bantam, en is na Anthings dood met enkele Christenen, daar gewonnen, verhuisd naar den zendingspost Soekaboemi. Hij werd op Tjikoeja opgevolgd door Sondjat, die er nog arbeidt. Van deze gemeente is *bibit* (zaad) uitgegaan naar Soekaboemi, Soemĕdang, Tjidĕrĕs en Lĕbak, en dat zaad is daar overal gebleken van goede kwaliteit te zijn. De gemeente op Tjikoeja bestaat uitsluitend uit Soendaneezen.

Albers vond bij zijn eerste bezoek de

gemeente hier zeer verspreid wonende. Zij bestond eigenlijk uit 3 groepen: één wonende te Djengkol, één te Moendjoel en één te Leuwi-Dahoe. De Christenen hielden hun godsdienstoefening ten huize van den Administrateur van het land, maar kwamen daar niet gaarne, waarom de helper met geleend geld een eenvoudig lokaal bouwde. De gemeente telde ongeveer 30 leden. Nadat zij onder leiding van Tiemersma gekomen was, bezocht deze haar om de 2 maanden. Hij had dikwijls voor haar en haren voorganger een woord van lof, al vond hij ook wel eens iets te berispen en moest hij wel eens de kerkelijke tucht toepassen. Met Europeanen kwamen de Christenen weinig, maar met volksgenooten veel in aanraking, en dat is een dubbel voordeel voor hen. Zend. Pennings, die in de laatste maanden den post Tanggĕran waarnam, liet zich ook met waardeering over deze gemeente uit. Twee gezinnen komen des Zondags 4 uren loopen om de kerk te bezoeken, en dat niet om een vermaard redenaar te hooren, maar om een eenvoudige godsdienstoefening bij te wonen. Er zijn in deze gemeente nu 22 kinderen, maar daar de Christenen te ver uiteen wonen, kan er geen school gehouden worden. Aan de kinderen, die hij bijeen kan krijgen, geeft Sondjat, die nu een man op jaren en reeds grootvader is, les in Bijbelsche geschiedenis, lezen, schrijven en rekenen.

Aan den voet dezer bladzijde geef ik een statistisch overzicht van de gemeenten en groepen van Christenen, die na den dood van Mr. Anthing werden opgenomen in den werkkring der Nederl. Zendingvereeniging en door ons boven besproken zijn, met bijvoeging van Meester-Cornelis en Krawang. Een zuiveren indruk van den gang van het zendingswerk kan men uit dit overzicht echter niet kijgen, vanwege het verhuizen van zoovele tientallen Christenen naar plaatsen buiten de hier besproken posten gelegen en vanwege den inval der Roomschen. De weinige Christenen, die te Tanggĕran wonen, worden door den Zendeling bij Tanah-Tinggi geteld.

11. *Lĕbak.*

De naderende gedenkdag van de komst der Nederlanders in den Indischen Archipel vóór 300 jaren (23 Juni 1596), en dat wel op de reede van Bantam, trok de aandacht van het Bestuur der Nederl. Zendingsvereeniging naar dat groot gewest, waarmede de Nederlanders oudtijds zooveel bemoeienissen hebben gehad, maar welks bevolking, meer dan $^1/_2$ millioen menschen, nog steeds verstoken was van de kennis des Evangelies. Wel had Mr. F. L. Anthing gepoogd, door middel zijner Inlandsche evangelisten hier het Christendom te planten, maar het was slechts een zwakke poging geweest, en op 't oogenblik was daar, voor zoover men kon nagaan, noch één prediker, noch één belijder van Christus onder de Bantammers. Het Bestuur nam het besluit om, vóór 1896 aanbrak, in dat gewest minstens één zendingspost te stichten; het werd door de Christenen in de vervulling van dien wensch in Nederland gesteund; Zendeling Tiemersma, wiens

PLAATS.	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	Gedoopt sedert begin Evangelisatie.
Meester-Cornelis	?	7	18	20	20	12	21	33	15	13	15	22	25	28	27	t/m 1899 56
Tjakoeng	34	36	29	21	38	33	21	25	20	22	24	23	25	22	26	66
Telar	18	18	8	8	[illegible]	4	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kampoeng-Sawah	105	104	112	122	116	130	125	139	141	146	162	78	128	136	153	265
Pondok-Malati .	?	30	29	30	32	34	31	35	35	33	41	38	38	42	[illegible]	50
Pasir-Kaliki . . .	40	41	44	45	47	45	46	52	52	48	49	26	26	29	34	75
Krawang	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	18
Goenoeng-Poetri	79	81	74	73	95	110	123	125	124	142	141	132	127	113	120	178
Tjigelam.	37	40	40	42	52	[illegible]	62	66	[illegible]	92	94	127	125	109	123	144
Tanah-Tinggi . .	76	70	75	78	81	74	94	98	109	107	95	75	71	68	78	244
Tjiater	28	28	27	31	22	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bolang.	[illegible]	?	?	6	13	14	14	12	—	—	—	—	—	—	—	—
Kresek.	?	?	?	?	23	23	19	23	25	17	13	13	[illegible]	13	18	28
Djengkol.	21	23	26	30	31	36	35	40	47	37	42	42	37	37	[illegible]	104
Totaal . . .	438	478	482	506	576	591	594	646	649	669	676	576	615	599	677	

werkkring zich tot de grens van Bantam uitstrekt, ging op verkenning uit en moedigde het Bestuur aan; de Heer gaf een man, die, naar 'tBestuur voorkwam, voor pionierswerk alle geschiktheid bezat, — en zoo werd tot uitvoering van het plan overgegaan. Op 14 Oct. 1893 verlieten 2 Zendelingen met hunne vrouwen Rotterdam, namelijk B. M. Alkema en Ant. A. Pennings; de laatste was voor Bantam bestemd. Zij arriveerden te Batavia op 20 November, en na de noodige maatregelen genomen te hebben voor hunne vestiging, begaf Pennings zich op reis, om zich een woonplaats te zoeken. Te Tanggĕran ontmoette hij den Inl. helper Laban, die pas zijn studie op 't Seminarie te Depok voltooid had, door Tiemersma voorloopig te Madja, vooraan in Bantam, aan 't werk was gezet, en nu Pennings' reismakker zou zijn, waarna hij zijn helper geworden is.[1]) Daar de wegen moeilijk te begaan waren ('t was in den regen-moesson), leverde deze eerste reis geen bepaald resultaat op. Een tweede reis, in 't laatst van Maart 1894, bracht Pennings tot het besluit, zich te Lĕbak, in 't zuiden van Bantam, te vestigen. Dit plaatsje is welbekend uit den »Max Havelaar". Eertijds was 't de hoofdplaats der adsistent-residentie, maar die eer heeft het moeten afstaan aan Rangkas-Bitoeng. Zuid-Bantam heeft een dunne Soendaneesche bevolking. Wat bepaaldelijk Lĕbak aangaat, er wonen geen andere Europeanen; de bevolking staat niet als bijzonder fanatiek Mohamedaansch bekend, en in de nabijheid zijn nog een paar dorpjes, uitsluitend door Heidenen bewoond (Badoewi), de eenige Heidenen onder de Inlandsche bevolking van West-Java.

Daar er geen woning te krijgen was, moest Pennings eerst gaan bouwen, maar dat liep voorspoedig van stapel. Een Christengezin was hem van Djengkol gevolgd als bedienden, terwijl de helper Laban een vrouwtje van Pangharĕpan haalde en bovendien een paar familieleden uit Goenoeng-Poetri medevoerde, zoodat Pennings reeds terstond een »huisgemeente« had van 13 zielen. Er kon dus van stonde aan godsdienstoefening worden gehouden, en nadat het huis gereed was, vond de helper werk in de school en ook Mevr. Pennings onder de Christenmeisjes. De houding der Inlanders was wel niet openlijk vijandig, maar toch ook niet bepaald vriendschappelijk. Van de kerk en de school waren ze liever niet gediend, maar geneeskundige hulp van den Zendeling werd gaarne aanvaard, en die gaf hem gelegenheid een woord tot het hart te spreken. Spoediger dan men had kunnen denken, opende zich langs dien weg het hart van een vrouw voor het Evangelie. Nariah — zoo heet deze eersteling — was reeds lang ziek, vroeg hulp en herstelde; zij luisterde stil naar het woord, dat de daad der liefde vergezelde; toen verstoutte zij zich te komen hooren als Laban van den Heiland tot de kinderen sprak; eindelijk zelfs greep zij moed en zette zich neer onder de weinige hoorders in de godsdienstoefening. Maar nu barstte van alle kanten de toorn over haar los en aan bedreigingen ontbrak het niet; o.a. dreigde de man, die haar verlaten had, dat hij haar zoontje dooden zou. Wat moet het geloof van die ééne zwakke vrouw reeds krachtig zijn geweest, dat zij volhardde en zich met haar kind stelde in de hand des Heeren! Zij vroeg om den Doop; de Zendeling wees haar op wat haar waarschijnlijk wachtte en gaf haar 3 dagen bedenktijd; maar reeds den volgenden dag verklaarde zij, geen tijd van beraad meer noodig te hebben. Op 21 Juli 1895 ontving zij met haar 9-jarig zoontje Lajar den Doop. Deze blijde gebeurtenis werd gevolgd door het bouwen van een kerkje, dat op 1sten Kerstdag van dat jaar werd ingewijd. Daarin wordt sedert des Zondagsmorgens en des Woensdagsavonds godsdienstoefening gehouden, terwijl Laban er des Zondagsmiddags tot de kinderen spreekt. Verder evangeliseerde en colporteerde Pennings met Laban in de kampoengs, maar dat werk leverde weinig directe resultaten op. Lezen kunnen de menschen niet; wil men hun voorlezen of spreekt men tot hen over de belangen hunner ziel, dan hebben ze spoedig een middel gevonden om zich te onttrekken. Toch bracht ook 1896 weer een zegen. Een man wilde komen leeren, maar moest eerst naar zijn veld om zijn rijst te oogsten. Pennings hoopte dat hij terugkomen zou,

[1]) Te Amsterdam werd een „Bantam-krans" opgericht door Jongedames, en die nam 't onderhoud van den helper voor hare rekening.

maar twijfelde. Na 2 maanden kwam hij werkelijk terug en bracht zijn vrouw mede. Zij hadden hun huisje verkocht, kwamen nu te Lĕbak wonen en vroegen om dooponderricht. Een bediende van den Zendeling [1]) voegde zich bij hen en het onderwijs van dat drietal ving aan. Op 't Kerstfeest van dat jaar ontvingen ook zij den Doop. Op 20 Juni '97 werd Djainoen gedoopt. Eerst voelde Pennings geen vrijheid hem den Doop toe te dienen, vanwege zijne geringe ontwikkeling; maar toen hij zag »hoe hij begon te leven«, durfde hij hem het doopwater niet langer te onthouden. Zoo werd de Christengroep langzamerhand grooter. Aan hen, die zulks noodig hadden, gaf de Zendeling gelegenheid, zich om 't kerkje heen een huis te bouwen. Bij dat kerkje, dat daar zoo lief op een heuvel staat, wonen nu reeds verscheidene Christenen, — maar daar zijn ook reeds graven: in '97 werd hier een kind ter aarde besteld; 't was de eerste maal, dat de dood van de wordende gemeente een offer eischte; spoedig daarna moest zij een tweede kind afstaan.

Van zijne aanwezigheid te Serang, in Aug. '97, maakte Pennings gebruik om te collecteeren voor een ziekenhuisje, waarvoor men hem reeds iets had toegezonden. Meer giften kwamen bij hem in, vooral uit Bantam zelf, van de Europeanen, en hij kon met bouwen beginnen. Het kwam in '98 gereed en biedt gelegenheid tot 't behandelen van zieken en gewonden en 't verplegen van kranken, die thuis niet kunnen worden behandeld. Maar dit jaar bracht ook nog een anderen zegen: een vrouw kwam uit een naburige kampoeng om hulp vragen voor een beenwond, welke hulp haar gaarne werd verstrekt. Het beviel haar onder de Christenen zóó goed, dat zij hier bleef en om onderwijs vroeg. Op 2 October werd zij tot de gemeente toegevoegd.

In 1899 breidde Zend. Pennings zijn werk uit tot Rangkas-Bitoeng, waar hij met hulp uit Nederland een lokaal bouwde en voortaan geregeld wenscht te prediken. Zijn schooltje te Lĕbak nam dit jaar de eerste leerlingen uit de Mohammedanen op. Van dat schooltje maken nu 10 kinderen gebruik, waaronder 4 meisjes. De gemeente telt thans 31 zielen, waarvan 16 Avondmaalgangers. Men mag over het resultaat — voor West-Java! — tevreden zijn en, voor zoover menschen kunnen oordeelen, de toekomst dier gemeente verzekerd achten.

[1]) Masiin. Hij wordt met hulp van den reeds genoemden Bantam-kans tot helper opgeleid.

12. *Tasik-Malaja.*

Op 12 Oct. 1895 vertrok van Rotterdam Zendeling H. Müller. Hij kwam 10 November te Batavia aan en was bestemd voor Tasik-Malaja. Vóór hij daar een zendingspost ging stichten, moest hij echter den Zendeling te Pangharĕpan—Soekaboemi vervangen (zie aldaar). Zoodoende werd het 3 Oct. 1898 eer hij zijn eigenlijken post bereikte. Pasik-Malaja is de hoofdplaats van een adsistent-residentie in het zuidoosten van de Preanger en gelegen aan de spoorlijn van Garoet naar Tjilatjap. De plaats is in de laatste jaren door verbetering der verbindingswegen zeer opgekomen; er is een groote bevolking, er heerscht welvaart en er wonen veel Chineezen. Müller zag spoedig, dat hij hier een onafzienbaar arbeidsveld had, zich uitstrekkende naar alle zijden. Op twee punten ving hij tegelijk den arbeid aan: te Tasik-Malaja zelf door middel van school en prediking en te Tjiamis (Zuid-Cheribon) door middel van prediking. Op laatstgenoemde plaats was het gehoor het grootst, maar op den post zelven werd het eerst vrucht geoogst; ten deele van zaad, elders, z. a. te Tjiandjoer, op de zendingsschool in de harten gevallen. Enkele Christenen had Müller naar hier medegebracht, en hij mocht op 24 Dec. 1899 daaraan 19 zielen toevoegen, uitmakende 3 gezinnen met een paar enkele personen. Meerendeels behoorden deze gedoopten tot de Chineezen. Aan 't einde van dat jaar had Müller hier reeds een gemeente van 25 zielen, waaronder 16 Avondmaalgangers, en zijne school telde 54 leerlingen, waaronder 16 meisjes. Jammer, dat hij zijn werk hier, hetwelk zoo gezegend begon, reeds in 1900 moest staken. Pangharĕpan—Soekaboemi geraakte vacant en omdat Müller dezen post langer dan 2 jaren had waargenomen en hij er de menschen en toestanden kende, werd hij derwaarts overgeplaatst. 't Is te hopen, dat het werk te Tasik-Malaja er niet te zeer onder moge lijden.

Aan 't slot van dit overzicht over 't arbeidsveld der Nederl. Zendingsvereeniging gekomen, vermeld ik, dat het totaal Christenen volgens de laatste opgave is: 1660, en wel: 1275 Inlanders en 385 Chineezen.

III.

Nederl. Gereform. Zendingsvereeniging en Gereformeerde Kerken in Nederland.

Nadat in December 1858 de Nederlandsche en in April 1859 de Utrechtsche Zendingsvereeniging waren opgericht, kwam in Mei daaraanvolgende nog een nieuwe Vereeniging tot stand, onder den titel: Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging. De stichting dezer Vereeniging ging uit van Ds. C. Schwartz, Predikant bij de Vrije Schotsche Kerk en Zendeling onder Israël, woonachtig te Amsterdam. Haar doel was: Evangelieboden te vormen en uit te zenden tot de Israëlieten en de Heidenwereld, inzonderheid in de Nederlandsche Overzeesche bezittingen; haar grondslag was: de belijdenis der Hervormde Kerken. Volgens de toelichting der statuten door de oprichters is onder »Hervormde Kerken« te verstaan: »Gereformeerde Kerken«. Nog in het stichtingsjaar der Vereeniging richtte het Bestuur eene uitnoodiging tot de kweekelingen van het Seminarie der Vrije Schotsche Kerk te Amsterdam, om zich te geven tot den dienst der Zending. Het lag voor de hand zoodanige uitnoodiging te doen, want Ds. Schwartz, die president van de Vereeniging was geworden, was ook de pleegvader der kweekelingen van het Seminarie. Eén der kweekelingen, Wilkens, verklaarde zich in Jan. 1860 bereid te gaan. Het Bestuur zag nu om naar een arbeidsveld. Men dacht aan Salatiga, aan Bali, aan de Molukken, . . . en besloot eindelijk Wilkens naar laatstgenoemd gebied te zenden. Na eenige maanden begon deze echter tegen de taak, die men hem wilde toevertrouwen, op te zien en trok zich terug.

Het Bestuur vond kort daarop een vervanger in A. Vermeer, oud-kweekeling van het Seminarie, destijds als evangelist werkzaam te Tiel en ongeveer 34 jaar oud. Vermeer liet zich examineeren en ordenen door de Commissie tot de zaken der Protest. Kerken in Ned. O. en W. Indië, ofschoon die toenmaals in modernen geest was, en . . . het Bestuur berustte daarin. Op 23 Dec. 1861 werd de reeds geordende ingezegend door Ds. F. P. L. C. van Lingen, toen N. H. Predikant te Broek op Langendijk, en op 't Kerstfeest werd hij door Ds. Schwartz afgevaardigd, niet naar de Molukken, waarvan men had afgezien, maar naar Tĕgal, op Java. Hij vertrok daarheen, zonder een bepaalde opleiding tot Zendeling te hebben gehad, en bereikte den hem aangewezen post in het volgende jaar. In 't begin van 1865 werd hem H. Stoové, van Amsterdam, als hulp-zendeling toegevoegd. Met dezen bracht Vermeer in April van dat jaar een bezoek aan Banjoemas, waar hij in de woning van Mevr. de Wed. Van Oostrom predikte voor ongeveer 60 personen. Dit leidde er toe, dat Vermeer in 1867 het werk in Tĕgal aan Stoové overliet en naar Poerbolinggo, residentie Banjoemas, verhuisde. Na zich hier gevestigd te hebben, kwam hij reeds spoedig in aanraking met de schoonzuster van Mevr. Van Oostrom, namelijk Mevr. Philips te Poerworĕdjo, en haren Evangelisatiearbeid in Bagĕlen, over welken arbeid wij thans eerst iets zullen zeggen.

Terwijl Mevr. Philips te Ambal (res. Bagĕlen) woonde, waar haar echtgenoot Opziener was bij de Gouvernements Indigo-cultuur, kwam eens tot haar een Javaan van Sĕmarang, die zeide Christen te zijn. Verwonderd te hooren, dat een Inlander Christen was geworden, kwam zij tot nadenken, nam den Bijbel ter hand en begon straks, mede op aansporing van Mevr. V. Oostrom, hare dienstbaren te onderwijzen uit Gods Woord. Dit geschiedde omstreeks 1860. In December van dat jaar werden een 5-tal harer leerlingen door Ds. Braams, Predikant te Poerworĕdjo, gedoopt. Niet lang daarna werd de Heer Philips overgeplaatst naar Poerworĕdjo, waar hij zich vestigde in kampoeng Toeksongo. Mevr. Philips breidde nu haren Evangelisatiearbeid uit, bijgestaan door de Inlandsche helpers Abisai, Taroeb en Sadrach, met zoodanig gevolg, dat binnen 10 jaren meer dan 1000 Javanen werden gedoopt en tal van gemeenten werden

gesticht. Geholpen door eenige vrienden bouwde Mevr. Philips op het erf harer woning een kerkje, dat ruim 100 personen kon bevatten. Hier hield zij, of een harer helpers, des Zondags godsdienstoefening, waarbij ook gebruik werd gemaakt van preeken, door haar en eene vriendin uit het Hollandsch in het Javaansch en Maleisch vertaald. Die samenkomsten werden goed bezocht. Van tijd tot tijd maakte zij, soms vergezeld van haren echtgenoot, Evangelisatiereizen in Bagĕlen en Zuid-Banjoemas, hier predikende, dáár een kerkje inwijdende met het gebed van Salomo. Hare Inlandsche helpers werden eerst door haar geldelijk ondersteund, maar toen zij zulks niet meer kon volhouden ontvingen zij hun onderhoud van de gemeenten. Hadden hare leerlingen van haarzelve eenig voorbereidend onderwijs ontvangen, dan werden zij, op haar verzoek, gedoopt door den Predikant van Poerworĕdjo. Na Ds. Braams deed zulks Ds. Hanegraat, en na dezen Ds. Van Troostenburg de Bruijn. Door laatstgenoemde werden b. v. op 26 Oct. '72 gedoopt 181 en op 5 April '73 nog eens 310 volwassenen. Deze Predikant bediende ook herhaaldelijk het Avondmaal in de kapel van Mevr. Philips, waar hijzelf dan de eerste toespraak aan tafel hield, terwijl de overige toespraken door haar gehouden werden in het Javaansch of in het Maleisch. De gedoopten werden in den eersten tijd ingeschreven in de registers der Evangelische (Hollandsche) gemeente te Poerworĕdjo, zoodat zij rechtens voor leden der Indische Kerk gehouden moesten worden. Later geschiedde zoodanige inschrijving niet meer. Ten gevolge van gerezen moeilijkheden over de verhouding, waarin de Inlandsche Christenen tot de Evangelische gemeente stonden, onttrok Ds. Van Troostenburg de Bruijn zich aan den arbeid van Mevr. Philips en riep zij met zijn goedvinden de hulp in van Zend. Vermeer, die daarop van tijd tot tijd overkwam. In Nov. '96 doopte deze in hare kapel 9 volwassenen en 12 kinderen, terwijl hij er ook het Avondmaal bediende en een huwelijk inzegende. Later kwam Vermeer hier nog meermalen, terwijl Mevr. Philips ook wel met hare leerlingen naar Banjoemas ten Doop ging. In 't geheel moeten er vele honderden Javanen alzoo door Vermeer gedoopt zijn. In '73 maakte Mevr. Philips met hem hare laatste rondreis, bij welke gelegenheid hij over de 800 personen doopte. Niet lang daarna werd zij lijdende; zij moest het reizen opgeven en kon alleen thuis nog haar werk voortzetten, tot deze merkwaardige vrouw op 23 Mei 1876 op 52-jarigen leeftijd in den Heer ontsliep, de leiding harer gemeenten overlatende aan hare helpers Abisai en Sadrach. Eerstgenoemde trok zich weldra terug, waardoor Sadrach, die zich te Karangdjoso had neergezet, als vanzelf de leiding van het geheele werk verkreeg. Aan de kapel van Mevrouw Philips werd door hare erfgenamen een andere bestemming gegeven. In Oct. 1877 bediende Ds. Van Troostenburg de Bruijn, nu voor de tweede maal Predikant van Poerworĕdjo, daarin echter nog eenmaal den Doop aan eenige leerlingen van Mevr. Philips, uit welke handeling evenwel niet moet worden afgeleid, dat deze Predikant als herder en leeraar dezer Inlandsche Christenen was opgetreden. Integendeel; zij waren van Europeesche leiding nu geheel verstoken, totdat in 1878 Zend. Ph. Bieger zich in Bagĕlen vestigde, eerst te Koetoardjo en later te Poerworĕdjo.

Bieger was van 1869—'62 door de Geref. Zendingsvereeniging opgeleid, maar toen losgelaten, omdat het hem, zoo men meende, aan de geschiktheid voor Zendeling ontbrak. Hij ging zich toen wijden aan het onderwijs, en juist had hij in 't voorjaar van 1870 de hoofdonderwijzersacte verkregen, toen het Bestuur dezer Zendingsvereeniging hem uitnoodigde terug te komen. Stoové namelijk had in 1869 een Gouvernementsbetrekking aangenomen en Bieger werd nu verzocht zijne plaats te Tĕgal te gaan innemen. Deze was daartoe bereid; ging naar Ds. Witteveen te Ermelo, ten einde daar nog eenig Theologisch onderwijs te ontvangen; vond daar een levensgezellin, en vertrok op 25 Sept. 1870 naar Java. Hij arriveerde te Tĕgal in Febr. d. a. v. en Vermeer leidde hem daar bij de gemeente in.

De Vereeniging had dus nu weer twee Zendelingen: Bieger te Tĕgal (eigenlijk te Moewara-Toewa) en Vermeer te Poerbolinggo. Laatstgenoemde wikkelde zich in wereldsche aangelegenheden, welke zijn uittreden uit den dienst der Vereeniging ten gevolge hadden. Bieger, meenende

met meer vrucht dan te Tĕgal te Poerbolinggo te kunnen arbeiden, vroeg overplaatsing daarheen, maar aangezien de Vereeniging reeds herhaaldelijk was aangezocht om een Zendeling in Bagĕlen te plaatsen, werd besloten, dat hij naar die residentie zou gaan en zijne plaats te Tĕgal door een ander zou worden ingenomen. In Nederland daarvoor niemand kunnende vinden, nam de Vereeniging een kweekeling over van het Rijnsche Genootschap, namelijk Fr. Uhlenbusch. Na op 1 Dec. '75 afgevaardigd te zijn in de Schotsche Zendingskerk, vertrok hij naar Indië en kwam in Maart d. a. v. te Tĕgal aan.

In 1879 kwamen twee kweekelingen der Vereeniging gereed, de eenige die namens haar een volledige opleiding hebben ontvangen, en dat wel in het Zendingshuis der Chr. Geref. Kerk te Leiden. Het waren J. Wilhelm en J. J. van Alphen. Ten gevolge der opgekomen Gereformeerde beweging, die haar hoogste uiting vond in de doleantie, wilde het Bestuur der Vereeniging deze adspirant-zendelingen niet op de gebruikelijke wijze zien geordend, maar besloot, dat zulks »kerkelijk« geschieden zou. Het zocht nu een kerkeraad van een Ned. Herv. Gemeente, die zich daarmede zou willen belasten. Toen Amsterdam had geweigerd werd de kerkeraad van Renkum en Heelsum aangezocht, en deze verklaarde zich tot dat werk bereid. Zoo werden dan Wilhelm en Van Alphen op 17 Nov. 1880 in het kerkgebouw der N. H. Gemeente te Renkum door Ds. E. E. Gewin Bz. geordend en namens de Gemeente afgevaardigd: Wilhelm naar Bagĕlen, en Van Alphen naar Soemba. Op Nieuwjaarsdag d. a. v. aanvaardden zij de reis naar Indië. Na daar aangekomen te zijn begaf Wilhelm zich naar Poerworĕdjo, waar hij op 28 Februari door Bieger werd ontvangen. Sedert arbeidden zij daar in gemeenschap met elkander.

In Juli 1884 keerde Bieger naar Nederland terug en nu rustte op Wilhelm al het zendingswerk in Bagĕlen, vermeerderd met de opleiding van Inlandsche helpers. En daarom, toen nu ook in Djokjakarta en in Kĕdoe zich deuren openden voor het Evangelie, en Wilhelm dikwijls van huis moest zijn, drong hij aan op de toezending van een medearbeider, liefst om te worden belast met de opleiding van kweekeling-helpers. Juist in dien tijd meldde zich bij de Vereeniging aan de onderwijzer J. P. Zuidema, die, na de acte van onderwijzer te hebben bekomen, was opgeleid door de Utrechtsche Zendingsvereeniging; vervolgens na afgelegd examen door de Commissie tot de zaken der Prot. Kerken bevoegd was verklaard om te worden benoemd tot Hulpprediker in Ned. O.-Indië, maar bij het geneeskundig onderzoek was afgekeurd. De Geref. Zendingsvereeniging nam hem aan en liet hem gedurende een jaar les nemen in het Javaansch en de college's in Dogmatiek en Kerkgeschiedenis bijwonen aan de Vrije Universiteit; daarop werd hij door 4 Deputaten van de Geref. Kerken onderzocht en bevoegd verklaard tot den Evangeliearbeid onder de Inboorlingen in Indië en vervolgens «in eene openbare samenkomst der Ned. Ger. Zendingsvereeniging, onder leiding van Ds. N. A. de Gaay Fortman, in de Schotsche Zendingskerk afgezonderd" tot zijn arbeid. Hij vertrok in November '87 en kwam in Jan. d. a. v. te Poerworĕdjo aan. Ten behoeve der beoogde opleiding stelde zijn Bestuur hem weldra in staat een school te bouwen, die den naam van «Keuchenius-school" heeft gekregen. — Kort voor de aankomst van Zuidema was Vermeer in den dienst der Vereeniging hersteld en hervatte zijn arbeid in de residentie Banjoemas. — Voor Tĕgal en Pĕkalongan nam de Vereeniging tegen 't einde van 1889 van de Neukircher Zending den Heer Horstman over; hij is de laatste Zendeling, die door de Vereeniging is aangesteld

Na alzoo het begin en den gang dezer Zending, met algemeene trekken te hebben geschetst, gaan we over tot de beschrijving van de lotgevallen der onderscheidene posten, gemeenten en arbeiders. We zullen daarbij vlijtig gebruik maken van de gegevens, die door Ds. F. Lion Cachet zijn bijeengebracht in zijn belangrijk en eigenaardig reisverhaal, getiteld: «Een jaar op reis in dienst der Zending,"[1]) aan welk boek we in bovenstaande algemeene beschouwing ook reeds veel ontleenden.[2])

---

1) Verschenen bij J. A. Wormser, Amsterdam 1896.

2) Ds. Lion Cachet heeft bij het schrijven van dit boek gebruik mogen maken van het archief der

Ik herinner aan hetgeen ik op bladz. 72 reeds zeide, dat Ds. Lion Cachet zoowel van het Hoofdbestuur der Ned. Geref. Zendingsvereeniging als van de Synode der Geref. Kerken in Nederland de opdracht had ontvangen, een onderzoek in te stellen naar het zendingswerk op Midden-Java; dat hij daaraan voldeed in den jare 1891, en dat hij de resultaten in genoemd boek publiek heeft gemaakt. In zijn gezelschap gaan we achtereenvolgens het zendingswerk beschouwen in de residentiën Tĕgal, Pĕkalongan, Banjoemas, Bagĕlen, Kĕdoe en Djokjakarta.

Residentie Tĕgal.

Het Genootschap voor In- en Uitw. Zending te Batavia had te Tĕgal, de bekende havenplaats op de noordkust van Java, door tusschenkomst van Mr. F. L. Anthing, destijds President van den Raad van Justitie te Sĕmarang, 2 Inlandsche helpers geplaatst, namelijk Johannes Vrede en Laban, die vervolgens, op verzoek van dat Genootschap, door de Ned. Geref. Zendingsvereeniging voor hare rekening genomen werden. Dit was de oorzaak, waarom de eerste Zendeling dier Vereeniging, A. Vermeer, te Tĕgal geplaatst werd. Bij zijn aankomst aldaar, op 14 Juni 1862, was Vrede reeds vertrokken, maar hij werd vervangen door den helper Hebron Lelie. Vermeer huurde een Javaansche woning en maakte zich op tot den arbeid. De samenkomsten werden gehouden door Laban en door 30—40 Javanen bijgewoond. De Resident van Tĕgal, A. A. M. N. Keuchenius, (die later te Batavia zulk een werkzaam aandeel nam in alles wat met het Koninkrijk Gods in betrekking stond) was der Zending van harte genegen, en het scheen dus bij den aanvang, dat zij hier zeker slagen zou. Met het op Java gebruikelijk eenvoudig Maleisch was Vermeer spoedig op streek, maar het aanleeren van het moeilijk Javaansch viel hem te zwaar. Hij heeft zich tot zijn dood (1891) met het Maleisch moeten behelpen, en verstonden de Javanen in het binnenland hem niet, dan sprak hij tot hen door middel van een tolk. Dat moet wel een gebrekkige wijze van prediken zijn geweest.

Nadat Zend. Vermeer op 1 Nov. 1862 de vereischte toelating van de Regeering had ontvangen, deed hij een collecte voor de verbouwing van de achtergaanderij zijner woning, om daarin kerk en school te kunnen houden. Die collecte bracht f 150.— op en de verbouwing kwam reeds in December tot stand. In Januari d. a. v. werd hier reeds een Inlandsche Christengemeente gesticht, daar op den 25sten 19 volwassenen met 18 kinderen den Doop ontvingen. Deze eerstelingen waren door Laban gewonnen en onderwezen. Behalve dat Vermeer nu voor dit geestelijk huisgezin had te zorgen, vormde hij zich ook een gezin in zijne woning, ofschoon hij nog ongehuwd was. Hij nam namelijk een aantal jongens en meisjes van gemengd bloed ter opvoeding in huis, voor eigen rekening; ook enkele Javaansche kinderen nam hij op dezelfde wijze onder zijne hoede. Al die kinderen kostten veel tijd en geld, baarden veel zorg en moeite, en hebben het zendingswerk meer geschaad dan gebaat.

Aangezien het Vermeer moeilijk viel, behoorlijk te waken over de uiteenwonende leden zijner kleine gemeente, vatte hij het plan op, een stuk woesten grond in het gebergte te zoeken, ten einde zich daarop met de Christenen te vestigen. De Resident verklaarde zich echter tegen dat plan, daar hij van oordeel was, dat Inlandsche Christenen te midden hunner Mohammedaansche en Heidensche landgenooten moeten blijven, om voor deze een »zout« te zijn, en derhalve werd aan den Zendeling door zijn Bestuur niet toegestaan dat plan te verwezenlijken. In plaats daarvan ging hij zich toen, met medewerking van den Resident, vestigen te Moewara-Toewa, een lage, geheel woeste duinzoom, iets ten westen van de hoofdplaats, waar het, ten gevolge van gedurige overstroomingen, zeer ongezond is. Vermeer meende, dat hij, door hier kokosboomen en kapas (katoen) te planten, aan de Christenen werk en onderhoud zou kunnen verschaffen en de Zending financieel zeer zou kunnen steunen. En zoo werd hier een stuk grond, 6292

Ned. Ger. Zendingsvereeniging. Ik zou zonder dit boek er aan hebben moeten wanhopen, voldoende gegevens te kunnen verzamelen, om een eenigszins volledige beschrijving van deze Zending te kunnen geven.

vierk. voet groot, door den Resident namens het Gouvernement kosteloos afgestaan tot de oprichting van een kerk- en schoolgebouw en tot begraafplaats. Deze overdracht kwam tot stand op 31 Dec. 1863. Daar deze grond niet geschreven was op naam der Vereeniging, en later door Vermeer nog eenige stukjes grond van Inlanders daaraan werden toegevoegd op zijn eigen naam, heeft die grond aan de Vereeniging in den loop der jaren veel zorg gebaard. — De Christenen werden nu door den Zendeling naar Moewara-Toewa overgebracht. Hij betrok daar eerst een bamboezen woning, maar bouwde er weldra een groot huis, plantte op 't erf kokosboomen, en noemde deze nieuwe vestiging »Klein Bethesda.« De godsdienstoefeningen werden ook hier door Laban gehouden, in tegenwoordigheid van Vermeer; terwijl Hebron, die het met Laban niet best vinden kon, naar Tandjoeng-Sari, bij Pamalang, verhuisde, waar hij zich een eigen werkkring schiep.

Ingevolge Vermeers verlangen zond zijn Bestuur hem een medearbeider toe in den hulp-zendeling Stoové, die 5 Maart 1865 te Moewara-Toewa arriveerde. Had hij nu voor zijn werk een helper gekregen, ook voor zijn gezin vond hij een passende hulpe in de weduwe van Zend. Ottow (N.-Guinea), welke zich op Hervormingsdag van dat jaar te Meester-Cornelis met hem in den echt liet verbinden. Voor dat groot gezin kwam haar moederlijke zorg goed van pas, te meer daar nu ook het groote huis, dat met de bijgebouwen meer dan ƒ6000.— kostte, gereed was. In dit huis was ook plaats voor Stoové. Intusschen was het werk nu goed op gang gekomen, en in 1866 telde de gemeente te Moewara-Toewa 65 en die te Tandjoeng-Sari 36 zielen, terwijl de scholen aldaar respectievelijk 32 en 14 leerlingen hadden.

Die goede gang werd echter spoedig gestoord. Het zendingswerk in Banjoemas had eenige uitbreiding gekregen, en daar de Zendelingen meenden, dat een van hen het werk in Tĕgal wel af kon, achtten zij het goed, dat een hunner naar Banjoemas vertrok. Vermeer had de voorkeur en kreeg de toestemming van zijn Bestuur om daarheen te verhuizen. In opdracht van het Bestuur werd Stoové eerst door hem tot Zendeling geordend, (29 Sept. 1867) en daarop vertrok Vermeer met vrouw en pleegkinderen naar Poerbolinggo.

Zend. Stoové had nu het groote huis voor zich alleen. Hij deed het werk zoo goed het ging, want aan zijne opleiding had nog al iets ontbroken; het Javaansch was hij nog niet machtig, en zelfs in 't Maleisch had hij nog geen groote vorderingen gemaakt. Nadat hij in Febr. 1868 in 't huwelijk was getreden met een der pleegkinderen van Vermeer, een 18-jarig meisje, werd zijn huiselijk leven gezelliger, maar het was te Moewara-Toewa van korten duur, want aan zijn zendelingsleven kwam nog in hetzelfde jaar een einde, daar zijn Bestuur hem zijn ontslag zond. Een poging, door hem in dit jaar te zamen met Vermeer aangewend, om door de Regeering tot Hulpprediker te worden aangesteld, de een voor Tĕgal en de ander voor Banjoemas, was niet gelukt.[1]) Na als Zendeling te zijn afgetreden, ging hij in dienst van het Gouvernement.

Tĕgal was nu twee jaren lang vacant. Daarna, het was op 4 Febr. 1871, kreeg de gemeente weer een Zendeling in Bieger, wiens naam we reeds noemden. Een dag na aankomst werd hij door Vermeer aan de gemeente als haar leeraar voorgesteld; in de volgende dagen werd hij door dezen, zoover het ging, van het werk op de hoogte gebracht, en daarop keerde Vermeer naar Poerbolinggo terug. Zonder kennis van de taal stond Bieger hier ineens voor al het werk, dat er op een zendingspost en in een gemeente te doen is. En daarbij trof hem 7 maanden na aankomst het onheil, dat hij zijne vrouw door den dood verloor. [2]) Naar het schijnt, kwam

[1]) Het motief bij die poging kan wel geweest zijn, dat de na te noemen gemeenten gedeeltelijk tot de Indische Kerk werden gerekend.

[2]) Biegers eerste vrouw had er bezwaar in, een dokter te raadplegen, en ook hij was destijds zeer tegen geneesheeren en geneesmiddelen. Beiden waren voorstanders van de geloofsgenezing. In 1872 met hem logeerende bij den Heer Van Charante te Batavia, vernam ik van hem, dat hij ook het Javaansch niet uit boeken wilde leeren; hij wenschte de kennis der taal rechtstreeks te ontvangen van den H. Geest. Tegen het rooken was hij zoo fel gekant, dat hij mij zeide, den Javanen te leeren, dat het gebruik van tabak afgoderij was; ook verzocht hij mij, hem geen

hij allengs de eerste bezwaren te boven en geraakte hij met zijn werk op gang. Nadat hij op 9 Mei 1873 hertrouwd was met Maria Silvius, nam hij ook kostleerlingen in huis op, waarvoor zijn Bestuur hem *f* 80.— per maand toestond, terwijl hij bovendien *f* 30.— per maand ontving voor opleiding van 3 adspirant-helpers. Met zooveel verpleegden in huis ging Bieger weinig uit, behalve naar Pamalang (Tandjoeng-Sari). Te Moewara-Toewa hield hij geregeld kerk in een gebouw, door hem voor *f* 480.— gezet en dat 200 hoorders kon bevatten; in den regel kwamen er echter slechts 40 à 50 op, met inbegrip der huisgenooten.

Nadat in 1876 de nieuwe Zendeling Uhlenbusch hier aangekomen was, werd in 't begin des volgenden jaars door de 3 Zendelingen te Moewara-Toewa een conferentie gehouden, om de plaatsing te regelen. Vermeer namelijk zou naar Nederland vertrekken en nu zou een der andere Zendelingen Poerbolinggo moeten bezetten. Daar zij het niet eens konden worden, werd de beslissing overgelaten aan het Bestuur, en dit bepaalde, dat Bieger naar Poerbolinggo zou gaan en Uhlenbusch het werk te Moewara-Toewa zou overnemen.

Er was grond om van dezen nieuwen Zendeling te verwachten, dat hij het aangevangen werk in de goede richting zou sturen en vooruit zou brengen. Hij had te Barmen een degelijke opleiding genoten; hij bezat een open oog voor de behoeften van den arbeid; hij was toegerust met goede gaven, ook voor 't aanleeren van talen, en had bij de aanvaarding van den post Tĕgal den bezadigden leeftijd van 35 jaren bereikt. Men is echter in hem bitter teleurgesteld geworden. Hij sloeg reeds terstond een verkeerden weg in en ging voort van kwaad tot erger. Op beschuldigingen, tegen hem door Inlanders te Moewara-Toewa in 1884 bij het Bestuur ingebracht, volgde, na onderzoek, in Augustus '85 zijn ontslag uit den dienst der Vereeniging, waarna Zend. Wilhelm tot »consulent« over dezen post werd benoemd. Uhlenbusch overleed in 1893.

Toen Inspector Lion Cachet in Juli 1891 te Moewara-Toewa vertoefde, vond hij den toestand van dezen post als volgt: het zendelingshuis was onbewoonbaar; de kerk verkeerde in vrij goeden staat; de vruchten der kokosboomen, aan de Vereeniging toebehoorende, werden geplukt door wie wilde; op het terrein woonden 11 of 12 huisgezinnen; de gemeente telde nu ongeveer 60 zielen, waaronder ruim 30 kinderen; de samenkomsten, geleid door Jonathan Saridja, die oud en half blind was geworden, werden door slechts weinigen bijgewoond; de eensgezindheid liet onder de Christenen veel te wenschen over, en school werd niet gehouden. Op 17 Juli werd door den Inspector een godsdienstoefening geleid, welke door 9 mannen en en 9 vrouwen werd bijgewoond. Allerlei maatregelen werden door hem aldaar genomen ter bewaring van hetgeen hier nog was overgebleven en ter behoorlijke inschrijving der eigendommen op naam der Vereeniging. — Sinds 1889 was de leiding van dezen post in handen van Zend. Horstman.

Er hebben zich in de residentie Tĕgal nog eenige andere kleine gemeenten gevormd, maar veel kunnen we daarvan niet mededeelen. Boven is gezegd, dat de Inlandsche helper Hebron verhuisde naar Tandjoeng-Sari (bij Pamalang), waar hij zich een eigen werkkring schiep. Hebron overleed kort voor de Tĕgalsche gemeenten onder de leiding van Horstman kwamen, en daar hij niet vervangen werd, ging zijne eens bloeiende gemeente in ieder opzicht achteruit. Verder zijn er in het noordoosten der residentie nog kleine gemeenten of groepen van gedoopten, namelijk te Pĕsandangan, Lobojo, Kelang, Silatoer, Gintoeng en elders. Het middelpunt van het Evangelisatiewerk in deze streek is Gintoeng, welke plaats door den Inspector werd bezocht op 5 Juli 1891. Van hem vernemen we, dat men aldaar het eerst met het Evangelie bekend geworden is in 1884, door den vader van den tegenwoordigen voorganger Idris. In genoemd jaar kwam Zend. Wilhelm daar en vond er vele belangstellenden.

---

exemplaar van mijn Bijbelvertaling te zenden, wanneer die uitkwam, omdat ik (destijds nog) rookte. Volgens de „Heidenbode" en „Een jaar op reis" veranderde hij na eenigen tijd van zienswijze; hij gebruikte toen ook taalboeken en over zijn bedrevenheid in het Javaansch heb ik later wel met lof door deskundigen hooren spreken.

Ten gevolge van de onderdrukking nam hun aantal af, maar in 't volgende jaar kon Wilhelm er toch 42 volwassenen en 17 kinderen doopen. De gemeente bouwde een kerk en een woning voor den toenmaligen voorganger Radiwan. Sedert werden er nog meer Javanen gedoopt. Na de vestiging van Horstman te Pĕkalongan kwam deze gemeente onder diens leiding. Hij predikte er gedurig, en tijdens het bezoek van den Inspector telde zij 150 zielen, vormende 32 gezinnen, verspreid over 11 dorpen. Voorganger was nu genoemde Idris, nog jong van jaren en tamelijk ontwikkeld. Ten gevolge van visioenen was deze man er toe gekomen het Christendom aan te nemen. Een school was hier niet en slechts weinige der Christenen konden lezen.

In het zuidoosten dezer residentie, nabij de grens van Banjoemas, worden in het gebergte eveneens eenige kleine kringen van gedoopten en belangstellenden gevonden. Op 19 Juli '91 bevond Insp. Lion Cachet zich in hun midden, te Poelosari, met Zend. Horstman, en vernam daar de volgende bijzonderheden: oorspronkelijk heette de gemeente, naar de plaats waar haar kerkgebouw staat, Gandang-Gotong. Zij werd gesticht omstreeks 1888 uit leden der gemeente te Tĕlogo-Bang bij Batoer, in Banjoemas, welke leden van daar vertrokken waren wegens plagerijen van de hoofden. Later voegden zich anderen bij hen, zoodat eerlang op 4 plaatsen in het district Banjoe-Moedal Christenen woonden, namelijk te Gandong-Gotong, Batoer-Sari, Poelasari en Goenoeng-Sari (?). In 1889 keerde een aantal van hen wegens onderdrukking tot den Islam terug, maar in hetzelfde jaar doopte Vermeer te Poelasari 21 volwassenen en 17 kinderen, en eveneens te Gandang-Gotong 7 volwassenen en 4 kinderen, na voorafgaand gebrekkig onderwijs van den voorganger Tariman Kĕrto Widjojo, een wakker man, maar die geen opleiding had genoten. Thans bestond de gemeente hier uit 50 volwassenen en 30 kinderen, doch een doop- of leden-register was er niet. Met de ontwikkeling stond het niet best. De gemeenschappelijke kerk voor deze verspreid wonende Christenen, op een hoogte van 3000 à 4000 voet, staat, gelijk gezegd is, te Gandang-Gotong.

Volgens de telling van Insp. Lion Cachet behoorden in 1891 tot de gemeente in Tĕgal 220 Christenen. Rekenen we daarbij enkele tientallen, die misschien in 't Pamalangsche worden gevonden, dan komen we tot een totaal van ongeveer 350.

Residentie Pĕkalongan.

Ook in deze residentie vindt men eenige Inlandsche Christengemeenten en groepen van gedoopten, die daar in den laatsten tijd ontstaan zijn. Middelpunt was voor deze gemeenten gedurende eenige jaren de hoofdplaats der residentie, nadat zij door de vestiging van een Zendeling tot zendingspost was geworden. We willen onze rondreis hier aanvangen.

1. *Pĕkalongan.* De hoofdplaats heeft een groote bevolking van meer dan 30.000 Javanen en meer dan 3000 Chineezen, maar vóór 1890 is onder hen niet geëvangeliseerd. In Januari van dat jaar werd hier geplaatst Zend. Horstman, die eerst te Kalitjeret had gearbeid in verband met de Neukircher Zending, maar nu in dienst der Geref. Zendingsvereeniging was overgegaan. Veel voorspoed had hij hier niet: een geschikte woning was voor hem niet te krijgen; aan belangstelling ontbrak het schier geheel; hij leed daarbij gedurig aan koorts en verloor bovendien in Dec. '91 zijne vrouw, die hem 4 nog jonge kinderen naliet. Toen Insp. Lion Cachet hier in Juli '91 den stand van het werk opnam, bestond de zendingsgemeente uit 2 huisgezinnen en het gehoor uit 6 personen. Behalve de godsdienstoefening op Zondagmorgen was er ter plaatse geenerlei zendingswerk, maar de Zendeling was dikwijls afwezig, om de gemeenten in het binnenland te bezoeken. Horstman bediende zich met gemak van de Javaansche taal. In October van dat jaar had de Inspector hier een samenkomst »met 25 oudsten en anderen«, vertegenwoordigende 10 gemeenten in Pĕkalongan en Tĕgal. Op deze »provinciale kerkvergadering« werd een stuk opgesteld en door alle aanwezigen, als vertegenwoordigers hunner gemeenten, geteekend. In dat stuk werd verklaard: 1° dat men in gemeenschap wenschte te komen met de Christenen in Holland, die »den Heer Secretaris Ds.

F. Lion Cachet« derwaarts hadden gezonden; 2º dat men voor goed verwierp alle dwaalleer van Sadrach, (over wien later meer), en in geenerlei betrekking meer met hem wilde staan, en 3º dat men zich zoude houden aan het woord van den Heere Jezus Christus, gelijk dat verkondigd werd door den Heer R. J. Horstman. Op dat stuk had nu heel wat moeten volgen, en dat zullen die eenvoudige Javaantjes, die hier meer onderschreven dan ze hebben kunnen verstaan, ook wel verwacht hebben, maar .... de gevolgen bleven tot hiertoe achterwege; doch zeker ondanks de bedoeling van den Inspector. — Meer valt van de hoofdplaats niet te berichten en we kunnen ons begeven naar de buitengemeenten.

2. *Tjiloeloek.* Deze dessa ligt op 7½ paal of 1½ uur rijdens zuidwaarts van de hoofdplaats. Een zeker man alhier, die verscheidene pasantrens bezocht had, hoorde in 1880 van een reizend Javaansch koopman uit Bagĕlen iets over het Evangelie en deelde dat aan anderen mede. Lieden van hier gingen daarop een bezoek brengen aan de Christenen te Serang (zie Bagĕlen) en dit leidde tot de afvaardiging der Javaansche Christenen Jacob Toempang en J. Kromo Widjojo naar Tjiloeloek, waar vervolgens een gemeente gevormd werd. Lieden uit Proto, Poerbo enz. kwamen daarop naar Tjiloeloek om het Evangelie te leeren kennen, waardoor meer gemeenten ontstonden. Onderscheidene van deze gemeenten hadden veel vervolging te lijden. De samenkomsten werden soms, zelfs op geweIddadige wijze, verhinderd; het bouwen van kerkjes belet of de gebouwtjes verbrand; en daar het heette, dat de Christenen opgehouden hadden Javanen te zijn, omdat zij den godsdienst der Hollanders hadden aangenomen, werden ze beschouwd als te staan buiten de samenleving. De hoofden namen aan de vervolging krachtig deel en de Christenen hadden geen helper. Vele dezer Christenen verdroegen de vervolging met moed, ofschoon zij van het Evangelie en het Christendom slechts weinig afwisten, ja, zelfs nog niet gedoopt waren. Nadat Bieger in 1882 eerst eenige oudsten uit deze Christenen gedoopt had te Sapoeran (Bagĕlen) en te Tĕlogo-Bang, kwam hij in datzelfde jaar te Tjiloeloek en doopte er 220 personen, waarna te Bĕnaran insgelijks 100 personen den Doop ontvingen. Onderwijs en onderzoek gingen hier aan den Doop niet vooraf en ook werd hij niet door onderwijs gevolgd; zelfs verliepen er 2 jaren, voor de gedoopten weer door een Zendeling werden bezocht. Op 19 Aug. 1884 doopte Wilhelm hier 16 volwassenen en 1 kind, maar ook nu was er voor onderwijs geen gelegenheid. Geen wonder voorwaar, dat deze moedergemeente van de residentie Pĕkalongan, welke in '84 nog 130 leden telde, in '89 tot 83 leden geslonken was, en tijdens het bezoek van den Inspector (3 Juli '91) slechts 7 gezinnen meer telde! De meesten waren teruggekeerd tot den Islam.

3. *Kĕndil-Proto.* We zijn hier op ongeveer 20 minuten ten noorden van Bandar-Sidajoe. Te Kĕndil staat een bamboe-kerkje, met bamboe-banken langs de wanden en voorzien van een bamboe-preekstoel. De gemeente alhier telde in 1891, met inbegrip van 21 kinderen, 55 zielen. De meeste leden wonen in het nabijgelegen dorp Proto. Behalve den voorganger kon slechts één lid der gemeente lezen en school werd niet gehouden. Men had hier in 1879 van het Evangelie gehoord, waarop zekere Heder naar Poerworĕdjo ging en met een Bijbel huiswaarts keerde. In '82 kwam Bieger hier en doopte, na eenige vragen gedaan te hebben, allen die begeerden Christen te worden. Later kwam hier de Inlandsche leeraar Stephanus uit Bagĕlen, en bleef een maand, predikende en onderwijzende. In '84, '88 en '89 werden de Christenen hier bezocht door Wilhelm. Uit den aard der zaak hadden ze 't in de kennis der Christelijke leer niet ver gebracht; maar hoe gering hunne kennis ook was, zij waren onder de verdrukking om des Evangelies wil staande gebleven. Tot tweemaal toe hadden de vijanden hun kerkje doen afbranden en ook op andere wijze hadden ze van de Mohammedanen te lijden gehad.

4. *Bĕnaran.* Dit dorp, in het zuidoosten der residentie, op de helling van den Praboe gelegen, is het middelpunt van 3 groepen van Christenen in dezen uithoek, namelijk van die te Bawang, Djambangan en Bĕnaran. Aangaande het ontstaan dezer gemeenten is het volgende medegedeeld: ongeveer in 1870 hoorde de santri Mĕnto Djojo,

dat er in Bagĕlen Javanen woonden, die Christenen genoemd werden en geloofden in Goesti Jesoes. De begeerte, daarvan meer te weten, kwam in zijn hart op, en vernemende dat er te Tjiloeloek een vergadering van Christenen gehouden zou worden, begaf hij zich derwaarts. Dit leidde er weer toe, dat hij Sadrach ging bezoeken, en na dezen gehoord te hebben, kwam hij tot het geloof in Christus. In 1882 werd hij met anderen door Bieger te Sapoeran gedoopt. Inmiddels kwamen ook anderen in de omgeving van Bĕnaran tot het geloof, en toen Bieger in '82 ook hier kwam, doopte hij een aantal menschen. De hier gestichte gemeente had reeds spoedig veel vervolging te lijden. Een kerkje, te Djambangan gebouwd, werd in brand gestoken; een tweede onderging hetzelfde lot, en daarom was nu een kerk te Bĕnaran gebouwd. Pas na de stichting telde de gemeente 30 huisgezinnen, maar in Juli '91 slechts 20 (ongeveer 90 zielen). Het Avondmaal was, toen de Inspector zich hier bevond, nog nooit gevierd; hijzelf trouwens bediende het er ook niet. Er was ook geen school, maar toch konden 12 personen lezen. Gedurende haar ruim 10-jarig bestaan was de gemeente nog geen 10 malen door een Zendeling bezocht. — Te Bawang vond de Inspector een weduwe, Hagar geheeten, 70 jaren oud, moeder van 7 krachtige zonen. Zij, hare zonen, eenige kleinkinderen, en de moeder van Hagar, een ruim 90-jarige vrouw, die nog dagelijks zelve haar waroeng hield, waren allen gedoopt. Wat zou, met zulk een kern, bij goede zorg niet van zulk een gemeente hebben kunnen worden!

5. *Poerbo.* Hier, hoog in 't gebergte, in een dessa, welke verscholen ligt in een boschrijke kloof, ontstond mede, ongeveer in 1880, een Christelijke gemeente, en wel op deze wijze: twee kooplieden van Tjiloeloek beleden, bij een verblijf alhier, Christenen te zijn. Daarop gingen eenige lieden uit dit dorp naar Tjiloeloek op informatie; de Christenen aldaar deelden hun mede, wat zij van het Evangelie wisten, en zij die geloofden werden vervolgens door Bieger te Tjiloeloek gedoopt. Later werden de Christenen te Poerbo enkele malen bezocht door Wilhelm, ééns door Uhlenbusch en ook eenige keeren door Horstman, maar tot geregeld onderwijs was het nog niet gekomen. Volgens opgaaf van den Inspector vond hij in Juli '91 hier 90 Christenen, behoorende tot 21 huisgezinnen en verspreid over 6 of 7 dorpen. Des Zondags kwamen zij hier geregeld samen, maar het Avondmaal was er nog nooit bediend en een school was er ook niet.

6. *Bandar-Kadjen.* De dorpen Bandar en Kadjen liggen pl. m. 2 paal van elkander verwijderd. Ook hier zijn Christenen, wonende in 3 of 4 dorpen, maar vereenigd in ééne gemeente. Op 10 Sept. 1885 hier passeerende op eene reis van Tĕgal naar Poerworĕdjo, vond Wilhelm te Bandar, gelegen aan den voet van het Slamĕt-gebergte, 36 Christenen, uitmakende 7 huisgezinnen. Hoe deze gemeente hier ontstaan is, weet ik niet te zeggen. Zij had destijds zekeren Hebron Djaman tot voorganger. Eenige Christenen in het dorp Awon-Awon voegden zich bij haar. In April '88 bevond Wilhelm zich wederom te Bandar en bleef er toen een nacht over. Nu bestond de gemeente uit 53 zielen (12 mannen, 15 vrouwen en 26 kinderen). Men schijnt niet bij machte te zijn geweest hier een voorganger te plaatsen. In April 1890 werd deze gemeente bezocht door Horstman. De Inspector had geen gelegenheid haar te bezoeken, en we lezen niet, dat in de behoeften dezer gemeente is voorzien geworden.

7. *Dĕrmo.* Deze dessa is te vinden in het zuiden van de residentie, niet ver van de grens, eenige palen ten westen van den grooten weg, die uit Banjoemas over Batoer en Bandar-Sidajoe naar Pĕkalongan voert. Het dorp is aangelegd tegen een vrij steilen bergwand; de huizen van riet, met alang-alang gedekt, staan op en tusschen rotsblokken. Dit Dĕrmo is een Christendorp. Nadat in 1880 de Christen-Javanen Jacob Toempang en J. Kromo Widjojo het Evangelie hadden verkondigd te Tjiloeloek (zie boven), werd het van daar gebracht naar Poerbo en van hier naar het niet ver verwijderd Dĕrmo. De Loerah (dorpshoofd) nam het Evangelie aan, en alle lieden van het dorp volgden zijn voorbeeld. Toen Bieger in 1882 bij bovengenoemde gelegenheid een aantal oudsten doopte, bevond zich daaronder ook de Loerah van Dĕrmo, die inmiddels

oudste van de gemeente aldaar geworden was en bij den Doop den naam van Levi ontving. Andere volwassenen werden door Bieger op een volgende rondreis gedoopt. In Aug. 1884 werd het dorp voor het eerst door een Zendeling bezocht. Toen namelijk vertoefde Wilhelm er 3 dagen en doopte er 1 volwassene en 46 kinderen. De gemeente hier telde toen 232 leden en had 5 ouderlingen, terwijl Abdoellah, de zoon van Levi, haar voorganger was. Gezet onderwijs werd ook hier niet gegeven en pas in 1889 bracht Wilhelm er een tweede bezoek. Op 28 Juni 1891 woonde de Inspector hier een morgengodsdienstoefening bij in het aardige kerkje, prijkende met een gekleurden haan. Er was een goede opkomst; Horstman leidde den dienst en er werd goed geluisterd. 's Middags werd andermaal godsdienstoefening gehouden, waarbij de Inspector aan eenige kinderen den Doop bediende. Na afloop van dezen dienst hield hij een samenkomst met de mannelijke leden der gemeente, en het bleek hem toen, dat zij mocht gerekend worden 200 zielen te tellen, maar velen waren nog niet gedoopt. Het Avondmaal was hier nog nimmer bediend en school werd niet gehouden, ofschoon de Christenen bereid waren voor het onderhoud van een onderwijzer bij te dragen.

Tellen we de opgegeven getallen samen, dan komen we tot een totaal van 533 Christenen in de residentie Pĕkalongan.

Residentie Banjoemas.

Aan Mevr. Van Oostrom geb. Philips komt de eer toe, in deze residentie, met ongeveer $1^1/_4$ millioen Inlanders, de eerste te zijn geweest, die het Evangelie heeft gebracht aan de Javanen. Zij was woonachtig op de hoofdplaats, en aangezien hier ligt het aanvangspunt van het zendingswerk in deze residentie, zullen wij met onze beschrijving dáár beginnen, om vervolgens een rondreis te maken langs de verschillende Inlandsche Christengemeenten, die allengs in deze residentie zijn ontstaan.

1. *Banjoemas.* Mevr. Van Oostrom had de gewoonte aangenomen — hoogst zeldzaam onder de Europeanen in Indië — de Schrift te lezen en des Zondags godsdienstoefening te houden met hare bedienden. Zij oefende namelijk de batikindustrie uit en had daartoe eenig personeel, vooral vrouwelijk, in dienst. Nadat Zend. Hoezoo eenigen tijd te Sĕmarang gearbeid had, zond hij eens een van zijne helpers naar Banjoemas, en deze werd door Mevr. Van Oostrom minzaam ontvangen. Niet minder vriendelijk was de ontvangst van Hoezoo zelf, toen hij haar kort daarop een bezoek bracht. Hij zocht gelegenheid in deze residentie te werken, maar dat werd hem door de Regeering niet toegestaan; alleen werd vergund, dat hier een helper bleef arbeiden onder Hoezoo's leiding. Toen nu in 1858 eenige Javanen te Banjoemas het Evangelie hadden aangenomen, bleef dezen niets anders over dan onder geleide van den helper Joesoep, die hen had onderwezen, de lange reis van 42 uren naar Sĕmarang te ondernemen tot het ontvangen van den Doop. Op 10 October van dat jaar werden deze eerstelingen, 7 vrouwen en 2 mannen, door Hoezoo te Sĕmarang opgenomen in de Chr. Kerk. Van deze eerstelingen behoorden 3 vrouwen en 1 man tot de bedienden van Mevrouw Van Oostrom. Deze gedoopten vormden het beginsel van de Christelijke gemeente op de hoofdplaats. Nadat Hoezoo in 1860 naar Modjowarno was overgeplaatst, nam zijn opvolger, Zend. Kruijt, de zorg voor deze kleine gemeente op zich, tot Hoezoo in 1864 te Sĕmarang terugkwam. Intusschen had Zendeling Vermeer zich te Tĕgal gevestigd, en toen deze eens te Sĕmarang vertoefde, bleek Kruijt wel genegen Banjoemas aan hem over te doen. Na de terugkomst van Hoezoo kwam deze overdracht tot stand. Vermeer ontving nu op zijn verzoek van de Regeering de vereischte toelating, en zoo werd Banjoemas opgenomen in het arbeidsveld der Geref. Zendingsvereeniging. Het werd echter 1867 vóór Vermeer dit terrein bezette, en hij vestigde zich toen niet op de hoofdplaats, maar te Poerbolinggo.

Banjoemas is een klein en stil stadje, met een bevolking van ongeveer 5000 Javanen. Vermeer bracht hier zijn eerste bezoek in gezelschap van Stoové, van 30 Maart tot 2 April 1865. Hij had er een goed gehoor en roemde de ondervonden

belangstelling. Later werd hier op ongeregelde tijden door hem en zijne opvolgers godsdienstoefening gehouden, eerst ten huize van Mevr. Van Oostrom, en na haar overlijden ten huize van Mevr. Willemse, een zuster van haar, die haar werk had overgenomen en voortgezet. Volgens bevinding van Insp. Lion Cachet woonde de gemeente op haar erf. Hoe groot het zielental was, heeft hij niet vermeld. In 1868 was het 30 zielen.

2. *Poerbolinggo.* Gelegen ongeveer midden in de residentie en voorzien van uitstekende verbindingen naar alle zijden, is deze plaats bijzonder geschikt voor een zendingspost. De bevolking wordt geschat op 12.000 Javanen. Er was echter, behalve de gunstige ligging, nog een reden, waarom Vermeer zich hier vestigde. Te Banjoemas wonende, zou hij licht in conflict geraakt zijn met Mevr. Van Oostrom, die daar het middelpunt van het Evangeliesatiewerk was. En dan was er nog een reden, die hem bepaaldelijk naar hier trok. Te Poerbolinggo namelijk woonde de Chinees Kouw Tek San, om wien zich een betrekkelijk talrijke groep van Christenen uit de Chineezen en Javanen had verzameld. Deze man was in 1862 in aanraking gekomen met een Inlandschen evangelist, door Mr. Anthing naar Banjoemas gezonden, en het woord des Evangelies werd hem een kracht van God tot zaligheid. Hij werd op 5 Mei 1866 door Vermeer op de hoofdplaats gedoopt, ontving den naam van Paulus en arbeidde sedert dien tijd ijverig aan de verbreiding van het Evangelie. Zijn huis werd een vergaderplaats van allen te Poerbolinggo, bij wie belangstelling was opgewekt, en in Juni '67 telde de gemeente daar reeds 68 zielen. Dit gaf bij de keuze van Poerbolinggo tot zendingspost den doorslag. Vermeer kocht er een erf met daarop staand huis en bijgebouwen; dat huis werd in bewoonbaren toestand gebracht en op 12 October van dat jaar betrok hij het met zijn gezin, waartoe ook ruim 20 pleegkinderen behoorden. Eerst hield hij hier de godsdienstoefening in zijne achtergalerij, maar spoedig deed zich de behoefte gevoelen aan een afzonderlijk lokaal, hetwelk dan ook in '68 gebouwd werd. De gemeente telde hier nu reeds 120 à 130 zielen.

Om beter in de behoeften van zijn groot gezin te kunnen voorzien, liet Vermeer zich door een (overigens ernstig en goedgezind) handelsman te Tĕgal overhalen, om te Poerbolinggo voor dezen als agent in een toko op te treden. Hij belastte zich daarmede met goede bedoelingen, maar heeft er zich door in groote moeilijkheden gebracht. Die zaak mishaagde aan zijn Bestuur, en dat drong er bij hem op aan, die handelszaak op te geven. Hij was daartoe echter niet gezind, maar geraakte integendeel steeds meer in »zaken« verward, zoodat het zendingswerk zoo goed als stilstond. Het Bestuur oefende geduld, maar meende ten laatsten den band met hem te moeten verbreken. Overkomst van Vermeer in 1877 naar Nederland, met het doel om opheldering te geven, mocht niet baten, en zoo werd hij dat jaar uit den dienst der Vereeniging ontslagen. Na in het volgende jaar te Poerbolinggo teruggekeerd te zijn, liet hij toch de toko varen, en arbeidde daar nu weer in de Zending met ondersteuning van particulieren, tot hij in '87 op zijn verzoek in den dienst der Vereeniging werd hersteld.

Over den gang van het zendingswerk alhier valt verder niet veel meer mede te deelen. Toen de Inspector er in Juli 1891 vertoefde, vond hij zoowel den Zendeling als zijn werk in erg vervallen toestand. De goede man maakte reeds vóór eenige jaren, toen ik met hem te Batavia logeerde, den indruk van totaal versleten te zijn; hij had reeds lang vervangen moeten worden. En wat het werk betreft: de Inspector bevond, dat in een donker, onzindelijk vertrekje, door den helper Josia Dangin, nog wel een man te Depok opgeleid, eenig onderwijs gegeven werd aan 10 à 12 knapen; — dat was de zendingsschool. Het eerste kerkje was reeds lang vergaan en vervangen door een ander, dat aan de Vereeniging ƒ1325 gekost had. Dit kerkje, voorzien van een preekstoel en banken, en met een kruis op den voorgevel, was nu een ruïne en .... in gebruik bij een Islamiet. Sedert maanden was er geen godsdienstoefening in gehouden: Vermeer hield die nu weer in zijn eigen woning. Toestemmende en inziende dat het zóó niet langer kon, verklaarde Vermeer dat hij zijn emeritaat zou aan-

vragen, wat hij vervolgens ook deed, maar nog vóór hij antwoord op zijn schrijven uit Nederland ontvangen kon, overleed hij 26 Oct. 1891 op 63-jarigen leeftijd. — Op 1 November d.a.v. hield de Inspector te Poerbolinggo een godsdienstoefening, welke door 50 personen werd bijgewoond. Er is sedert dien tijd geen Zendeling weer geplaatst en 't is moeilijk te denken, dat er in de gegeven omstandigheden in den toestand der gemeente verbetering is gekomen. Haar zielental zal misschien ongeveer 70 bedragen.

3. *Bodjong*. Een uur rijdens ten noorden van Poerbolinggo ligt de dessa Bodjong, waar in 1882 een Inlandsche gemeente is ontstaan. Zeker Javaan alhier, Abraham geheeten, was geld schuldig aan den Chinees Tek San (Paulus) te Poerbolinggo, en hoorde van dezen het Evangelie, waarvan hij weldra een belijder werd. Tek San gaf hem een stuk grond te Bodjong, hetwelk later op den voorganger Asa overging, ten dienste der gemeente. Deze schijnt door den invloed van Abraham en Tek San daar ontstaan te zijn; zij had in 1891 genoemden Asa tot voorganger en telde toen 70 zielen, waaronder 18 kinderen, maar voor deze was er geen school.

4. *Watoemas* en *Kĕdoeng-Woelo*. In eerstgenoemd dorp, noordelijk van Poerwokĕrto, was tijdens de inspectie een Christengemeente van 15 zielen. Zij is gesticht in 1867 en had in '91 den Javaan Elias tot voorganger. In het nabijgelegen dorp Kĕdoeng-Woelo is eveneens een groep Christenen, die in laatstgenoemd jaar uit 4 huisgezinnen bestond, maar geheel onverzorgd lag.

5. *Panoesoepan*. Deze dessa ligt op 11 paal ten zuidwesten van Watoemas, op een heuvel. Ook hier vindt men een Inlandsche gemeente, en deze was tijdens 't bezoek van den Inspector in het bezit van een bamboe-kerkje, door de Christenen zelf gebouwd. Eenige jaren geleden hadden sommigen van hier iets van het Evangelie vernomen door lieden uit Groedjoegan (zie beneden), en ten gevolge daarvan ontstond er in 1887 een gemeente, welke in '91 met inbegrip van 50 kinderen 120 zielen telde. Van de kinderen waren 30 nog ongedoopt. Zelden was deze gemeente door Vermeer bezocht en het Avondmaal was hier nog nooit bediend. Er werd geen school gehouden en er was ook geen voorganger. Wel waren er 11 mannen, die de kunst van lezen verstonden, maar niemand was in staat de godsdienstoefeningen te leiden. In de bijeenkomst, hier door den Inspector samengeroepen, waren 50 mannen en vrouwen aanwezig, die verheugd waren over zijn bezoek.

6. *Tjilatjap*. Hier, aan den Indischen Oceaan, waar 12.000 Javanen wonen, brachten helpers van Mevr. Philips het eerst het Evangelie. Later werd de plaats herhaalde malen bezocht door Vermeer en diens helpers, en zoodoende ontstond er een gemeente. In Aug. '91, toen Inspector Lion Cachet hier vertoefde, bedroeg het ledental 30 volwassenen, met de kinderen waarschijnlijk ongeveer 45 zielen. De godsdienstoefeningen werden des Zondags gehouden in een bamboekerkje, staande op een erf van den Heer Hooper; was er geen ander voorganger dan werden ze door genoemden Heer geleid. In de godsdienstoefening, hier door den Inspector bijgewoond en door Zend. Wilhelm geleid, was de geheele gemeente aanwezig. Na afloop dezer samenkomst voerde de Heer Hooper den Inspector over het erf, waar de materialen bijeen lagen voor het bouwen van een steenen kerkje, terwijl hij hem vervolgens het erf voor de Geref. Zendingsvereeniging ten geschenke gaf, met de belofte, dat kerkje te zullen laten bouwen voor zijne rekening, en alles te zullen laten overschrijven op naam der Vereeniging. De Inlandsche Christenen hier waren zeer onkundig, maar aangaande hun wandel werd een goed getuigenis gegeven.

7. *Groedjoegan*. Ook in deze dessa, die gelegen is aan den grooten weg van Tjilatjap naar Bagĕlen, ten zuiden van Banjoemas, vindt men een kleine gemeente van Javanen, voortgekomen uit den Evangelisatiearbeid van Mevr. Philips en Mevr. Van Oostrom en gesticht door Wilhelm op 26 Nov. '84. Bij zijn bezoek aan deze Christenen in Dec. '91, bevond de Inspector, dat zij in innige betrekking stonden tot Sadrach, tegen wien hij niet naliet hen te waarschuwen. In de bijeenkomst, door den Inspector met hen gehouden, waren 26 volwassenen en een

aantal kinderen tegenwoordig; het geheele getal Christenen zal waarschijnlijk 40 zielen hebben bedragen. Des Zondags kwamen zij gewoonlijk tweemaal bijeen, onder voorgang van den helper Elipas.

8. *Karang-Tjĕngis* met *Kĕrtojoso*. Eerstgenoemd dorp ligt op $2^1/_2$ uur rijdens van Poerbolinggo, aan den linkeroever der Sĕrojo. Ook hier is een gemeente, en deze ontving een bezoek van Insp. Lion Cachet op 1 Nov. '91. Hij deelt niet mede hoe zij ontstaan is, maar kreeg er geen ongunstigen indruk. Om de 14 dagen leidde Petroes Slamĕt hier de godsdienstoefening, en nu en dan kwam ook Vermeer zelf daartoe over. De gemeente telde ruim 70 leden en was in het bezit van een eenvoudig bamboe-kerkje. Het Avondmaal was hier slechts zelden bediend, want Vermeer had de gewoonte, geen Avondmaal te bedienen, of men moest er om vragen. Vrouwen hadden hier nog nimmer aan het Avondmaal deelgenomen. De kennis der Christenen was gebrekkig, ook omdat Vermeer hen nooit in hun eigen taal had kunnen toespreken. In de samenkomst, door den Inspector hier belegd, waren ook aanwezig 2 personen uit het naburig dorp Kĕrtojoso. Daar had Vermeer in 1870 een aantal personen gedoopt, en er ontstond een gemeente, waarvan zekere Mattheus, die er woonde, als voorganger dienst deed. Het getal Christenen nam hier snel toe, maar toen in 1886 het salaris van den helper werd ingehouden — wegens den slechten staat van de kas der Vereeniging — keerde de voorganger met zijn geheele kudde tot den Islam terug, met uitzondering van dat tweetal personen.

9. *Bĕndo-Woeloeh*. Zekere Kamdah, die bij den Doop den naam Soeleman had ontvangen, kwam hier in opdracht van Mevr. Philips het Evangelie verkondigen. Hij logeerde bij zekeren Johanan en las met dezen het N. Testament, hem naar vermogen het gelezene verklarend. Johanan kwam tot het geloof en werd na eenig voorafgaand onderwijs door Bieger te Sapoeran gedoopt. Hij verbreidde de ontvangen kennis en zoo ontstond hier omstreeks 1872 een gemeente, waarvan hij de voorganger werd. Van hier uit werd het Evangelie ook naar de naburige plaatsen gebracht en daar door eenigen aangenomen. Door Mevr. Philips was deze gemeente overgedragen aan Vermeer, maar aangezien deze er zelden of nooit kwam, stelde zij zich op raad van Sadrach onder het opzicht van Wilhelm. Volgens den Inspector had Sadrach hier grooten invloed, wat zeker niet te verwonderen is, daar men hem van den beginne kende. Tijdens het bezoek van den Inspector, in Aug. '91, waren daar 55 Christenen, ten deele nog ongedoopt. Er was een kerk, maar geen school, en hunne kennis was gering.

10. *Mimang*. Van Bĕndo-Woeloeh uit ontstond in deze bijna ontoegankelijke plaats een gemeente, die tot de meest verwaarloosde in deze Zending behoort. Volgens het register telde zij in Aug. 1891, toen de Inspector haar bezocht, 73 zielen, doch slechts 6 mannen en 3 vrouwen waren gedoopt. Slechts de voorganger Jonathan en nog een man konden lezen. Des Zondags kwamen de Christenen te zamen en hielden godsdienstoefening, zoo goed het ging. Deze gemeente was totaal aan zichzelve overgelaten. Zij maakte op den Inspector den indruk van begeerig te zijn naar onderricht, maar er was en kwam hier niemand, zelfs niet om het allernoodzakelijkst onderwijs te geven.

11. *Tĕlogo-Bang*. Hier, ten noordwesten van Batoer, in het gebergte, nabij de grens, die Banjoemas van Pĕkalongan scheidt, bracht Bieger in Juni 1882 een dag en nacht door, en hij doopte er toen ruim 120 personen, die buiten de Zendelingen om het Christendom aangenomen hadden. Onder de doopelingen bevonden zich, gelijk boven reeds bleek, vele nieuwe Christenen uit Pĕkalongan. De gemeente alhier kreeg tot leeraar zekeren Cornelius, maar noch deze, noch de andere Christenen waren onderwezen. In '84 vond men er 114 leden, maar tijdens de Inspector hier langs reisde, in Juni '91, was dat getal geslonken tot 32 zielen, wonende in 3 dessa's. Sommige Christenen waren naar elders verhuisd; andere waren tot den Islam teruggekeerd. Na 1885 was hier geen Zendeling geweest.

12. *Gadjah-Moengkoer*. Ten slotte wordt ook hier, ten noordoosten van Batoer, een groep Christenen gevonden. Volgens

Insp. Lion Cachet bestond zij tijdens zijne reis uit 16 zielen.

Tellen we de opgegeven getallen te zamen, dan krijgen we voor de residentie Banjoemas een totaal van 651 Christenen, wel te verstaan in 1891. Van de hoofdplaats Banjoemas en van Poerbolinggo hebben we een gegist cijfer opgegeven.

Residentie Bagĕlen.

Het belangrijkste gedeelte van het arbeidsveld, dat we thans bespreken, ligt in de residentie Bagĕlen, en wel voornamelijk in de strook lands, die besloten is tusschen den spoorweg en den Indischen Oceaan. Ook elders in deze residentie worden Inlandsche Christengemeenten aangetroffen, maar meer sporadisch. Middelpunt van het zendingswerk in dit gewest, ofschoon ver buiten het centrum gelegen, is de hoofdplaats Poerworĕdjo, en met die plaats willen we onze beschouwing van het zendingswerk in deze residentie aanvangen.

1. *Poerworĕdjo.* In 1877 werd deze plaats door Zend. Bieger tot zendingspost gemaakt; Zend. Wilhelm kwam zich hier vestigen in '81 en de Onderwijzer Zuidema in '88. — Poerworĕdjo is een flinke en ruim gebouwde stad, gelegen aan den spoorweg. De zendelingswoning vindt men in de kampoeng Plaosan, aan den weg naar Magĕlang, en daarbij staat een kerkje, waarin Insp. Lion Cachet op 31 Mei 1891 een godsdienstoefening bijwoonde, die geleid werd door Zend. Wilhelm, en, behalve door de leerlingen der Keuchenius-Stichting (pl. m. 30), door ruim 20 personen werd bijgewoond. De Keuchenius-Stichting is 20 min. gaans verwijderd van de kerk en zendelingswoning, en staat op een erf, welks oppervlakte meer dan 8000 M^2 bedraagt. Nadat de Zendeling-Onderwijzer Zuidema hier aangekomen was, speciaal om zich te belasten met de opleiding van jeugdige Inlanders tot onderwijzers en voorgangers, werd op dat erf de genoemde stichting gebouwd. Vooraan in het midden staat de onderwijzerswoning; links naar voren de school; rechts naar achteren de bijgebouwen, en achter de onderswijzerswoning is het verblijf der kweekelingen. Het geheel kostte, met inbegrip van den grond, *f* 12.000. De Inspector kon niet anders dan constateeren, dat deze stichting tot dusverre beneden hare grootsche roeping gebleven was. Zij leverde nog geen onderwijzers af en aan de opleiding tot voorganger was zelfs nog niet begonnen. Tijdens zijne aanwezigheid bezochten 40 leerlingen van 6 tot 20 jaren oud deze school. Sommige van de leerlingen waren nog niet gedoopt; ja, er waren zelfs kinderen van Mohammedanen onder. De leerlingen waren verdeeld in 3 klassen. Het onderwijs omvatte: lezen, schrijven, rekenen, opstellen maken, Javaansche spraakkunst, aardrijkskunde van het N. T., kaarten teekenen, verklaring van het Kort Begrip en zingen. Aan eenige leerlingen in de hoogste klasse werd nog bijzonder onderricht gegeven in de geschiedenis des Bijbels en uitlegkunde van het Woord. Zuidema werd bijgestaan door 2 Inlandsche helpers en gebruikte ook de verstgevorderde leerlingen om les te geven aan de beginners. De schooluren waren van 8—12½ en van 2—3½, terwijl 's avonds van 7—9 huiswerk werd verricht. Minstens 1 uur per dag oefenden de leerlingen zich in handenarbeid. Gelijk de school nu werkte, was zij een gewone lagere school met kostleerlingen. Dit werd hiermede verontschuldigd, dat er in den werkkring dezer Zending nagenoeg geen Christelijke scholen zijn, noch kweekelingen, die voor onderwijzer enz opgeleid zouden kunnen worden. Men hoopte er door deze school althans enkele te winnen. Voor het onderwijs en het onderhoud der leerlingen werd door de ouders niets vergoed. Aan voeding, licht enz. kostten zij per maand en per hoofd *f* 2.25. Aan deze kweekschool was een gewone school verbonden, waarin de oudste leerlingen zich practisch konden oefenen. In de laatste conferentie van den Inspector met de Zendelingen werden regelingen ontworpen, om de Keuchenius-School meer aan haar doel te doen beantwoorden. — We hebben nu met den hoofdpost kennis gemaakt en gaan onder geleide van den Inspector de buitengemeenten bezoeken.

2. *Djĕlok.* Deze en de twee volgende gemeenten, de oostelijkste van de residentie, zijn gelegen in het Kĕlir-gebergte. Zekere Simon, hier woonachtig, was uitgegaan

om zijne familie te bezoeken. Hij ontmoette iemand, die hem vertelde van een nieuwen godsdienst, welke geleerd werd door zekeren Sadrach, te Karangdjoso. Beiden begaven zich nu tot Sadrach, die hen naar Mevr. Philips zond. Zij kregen van haar en van Ds. Van Troostenburg de Bruijn eenig onderricht en werden daarop door dezen laatste gedoopt. Simon vertelde te Djĕlok wat hij gevonden had, en zijn getuigenis vond bij velen geloof. In het voorjaar van 1882 kwam Zend. Bieger hier en doopte er op éénmaal 175 personen, tot 13 of 14 dessa's behoorende, en zoo werd hier een gemeente gesticht met Simon tot voorganger. In '84 bestond zij uit 133 en in '90 uit 162 zielen. Zij was in het bezit van een bamboe-kerkje, waarin des Zondagsmorgens godsdienstoefening werd gehouden. Een school was hier niet, en daar de voorganger, ofschoon welbespraakt, niet onderwezen was, mocht men van de ontwikkeling der gemeente geen hooge verwachting koesteren. Het Avondmaal was hier een onbekende zaak.

3. *Boeloe.* Hier, ten noorden van Djĕlok, was het Evangelie bekend geworden door pasgenoemden Simon, en het was door eenige personen aangenomen. Zoo ontstond er een gemeente in 1883, en deze had bij het bezoek van den Inspector in '91 het zielental van 44 bereikt. Des Zondags kwam men samen in het eenvoudig kerkje, onder leiding van zekeren Matjan, een der oudsten. Enkele leden hadden wel eens deelgenomen aan een Avondmaalsviering, maar ook hier ter plaatse was dit sacrament nooit bediend. Onderwijs werd niet gegeven en slechts zelden kwam hier een Zendeling.

4. *Slewah.* Zuidwaarts van Djĕlok, op 4 uur gaans van Poerworĕdjo, ligt dit dorp, dat mede een Christelijke gemeente in zijn midden heeft. Deze had voorheen haar kerkje te Dĕrmo-Sari, maar nadat dit herhaaldelijk door brand vernield was, waarschijnlijk door moedwil, bouwde zij te Slewah, op het erf van een der Christenen, een kerk, welke op 25 Oct. 1886 plechtig in gebruik werd genomen. Na de prediking, bij die gelegenheid door Wilhelm gehouden, werd hier een gemeente gesticht, bestaande uit 19 huisgezinnen, te zamen 61 zielen tellende, verspreid over 7 dorpen. Tegelijk werden 2 ouderlingen en 1 diaken aangesteld. Toen de Inspector in Juni '91 hier kwam, bestond de gemeente uit 90 zielen. In langer dan een jaar had zij geen bezoek van een Zendeling gehad en ook was er in langen tijd geen Inlandsche helper geweest. School werd niet gehouden en het Avondmaal was hier nimmer bediend. De Christenen kwamen des Zondags in het kerkje bijeen; dan werd er gezongen en las de voorganger uit den Bijbel, terwijl er in stilte werd gebeden, ieder voor zich. Slechts één kind uit deze gemeente kreeg onderwijs, en wel te Poerworĕdjo.

5. *Bentjo.* In een dichtbevolkte streek, waar het land »deunt« van menschen (Lion Cachet), 1 uur rijdens zuidelijk van Poerworĕdjo, vinden we wederom een kleine gemeente in de dessa Bentjo. In Juni 1891 woonde de Inspector ook hier een godsdienstoefening bij. Zij werd geleid door den voorganger Joeda; er werd gezongen en gebeden; een gedeelte van Lucas 1 werd gelezen en daarover hield de voorganger een zeer korte toespraak. Het kerkje was zoo min als kon, maar een en ander was door de arme menschen zelf vervaardigd. — Op dergelijke wijze als te Djĕlok was men hier met het Evangelie bekend geworden. Enkele leden hadden wel eens deelgenomen aan het Avondmaal, maar in eigen gemeente was het nog nooit gevierd. Een school was er niet en slechts één kind van hier nam deel aan het onderwijs op de Keuchenius-Stichting. De kennis van geestelijke dingen was ook hier gering; er was begeerte naar onderricht, maar niemand die het in voldoende mate bracht. Toch ligt het dorp nabij den zendingspost en is het niet moeilijk te bereiken. Tijdens de inspectie woonden hier 60 Christenen.

6. *Karangdjoso.* Dit is het dorp, waar de veelbesproken Sadrach woont en het middelpunt van zijn arbeid heeft. Van Poerworĕdjo daarheen gaande spoort men eerst (in 20 min.) naar Koetoardjo, en dan heeft men nog 1 uur per rijtuig af te leggen in zuidelijke richting door een dichtbevolkte streek. De Inspector kwam hier des morgens om 8 uur reeds aan, en werd door Sadrach en zijne oudsten beleefd en gastvrij ontvangen. Hij beschreef Sadrach als een man van

—

ruim 50 jaren, met vaste gelaatstrekken, vrij lang van persoon en streng eenvoudig gekleed. De Inspector heeft zich weinig moeite gegeven, de hoffelijkheid, welke men hem hier bewees, met beleefdheid te beantwoorden. Sadrach was in zijne oogen een gruwelijke ketter, en hij schijnt hem een fatsoenlijke behandeling niet waardig te hebben gekeurd. In zijn boek schreef hij een geheele reeks van zwarte en zware beschuldigingen tegen den man neder, natuurlijk aan anderen ontleend. Sadrach werd beschuldigd van het volgende: titels te hebben aangenomen en een staat te voeren hem niet toekomende; bijgeloof te bevorderen om zich te verrijken; zich te willen doen doorgaan voor Christus; aanspraak te maken op wonderkracht, enz. enz. Geen kleinigheden dus. Nu zou men denken, dat de Inspector van het éénige bezoek, dat hij hier bracht, gebruik zou hebben gemaakt om met dezen invloedrijken ketter eens vertrouwelijk over de dwalingen, van welke hij beschuldigd werd, te spreken, en dat hij zou getracht hebben, »hem den weg Gods bescheidenlijker uit te leggen«. Doch zoo iets is niet geschied. Ds. Lion Cachet heeft hem naar niets gevraagd dan naar enkele uitwendige zaken. Een vertrouwelijk onderhoud heeft niet plaats gehad, en de Inspector heeft geen enkele poging beproefd, om den dwalende terecht te brengen. Na hier ongeveer 4 uren te hebben vertoefd, nam hij de terugreis aan. In welk een gemoedsstemming Sadrach en de zijnen achterbleven, staat niet beschreven, maar kan worden vermoed.

Wat Sadrach overigens moge zijn: hij is een merkwaardig man. Hij was een leerling van Jellesma en ontving van dezen den Doop; [1]) in 1866 kwam hij te Sĕmarang, waar hij door zijn krachtig getuigenis leven bracht in Hoezoo's Evangelisatie; kort daarop was hij betrokken in een godsdienstige beweging in het Japarasche, ten gunste van het Christendom, en kwam hij in aanraking met Zend. Jansz; vervolgens was hij eenigen tijd bij Mr. Anthing, die hem aanbeval bij Mevr. Philips; deze laatste stelde hem in staat zich te Karangdjoso te vestigen; hij werd daar eerst haar medearbeider en na haren dood haar opvolger. Zie ik goed, dan heeft hij zich gevormd naar den Heer Anthing. Hij heeft namelijk een sterke zucht naar onafhankelijkheid en bekommert zich, evenmin als Anthing, om strenge leerbegrippen. Niettemin had hij, evenals de man, dien hij zich tot voorbeeld schijnt gesteld te hebben, behoefte aan aansluiting, en zoo kwam hij er onlangs toe, nu zijne vorige vrienden, de Gereformeerden, hem hadden afgestooten, gemeenschap te zoeken met de Irvingianen, die hem in zijne vrijheid niet beperken en zijn gezag hebben bevestigd. Zoo doet hij ook op zijnen gevorderden leeftijd denken aan hetgeen Mr. Anthing deed in zijnen ouderdom.

Naar het schijnt heeft Bieger samenwerking met Sadrach gezocht, maar is hij daarin niet geslaagd; misschien wel omdat Sadrach niet aan hem ondergeschikt wilde zijn. Wilhelm, die arbeidde als Sadrach (d. w. z.: veroveringen makende op den Islam, gemeenten stichtende en haar opbouwing aan den tijd overlatende), stond met hem op goeden voet; er was onderlinge waardeering en samenwerking.... totdat de Inspector kwam, vervuld van vooroordeelen. Deze beweerde, dat Wilhelm onder de macht van Sadrach stond, en maakte den band los. In een conferentie, enkele maanden na zijn bezoek aan Karangdjoso door hem met de Zendelingen gehouden, werd vastgesteld, dat Sadrach een dwaalleeraar is en dat tegen zijn persoon en werk moet getuigd worden. In een van de zittingen dier conferentie verklaarde Wilhelm, wien dan nu pas de oogen moeten zijn opengegaan, volgens »Een jaar op reis«, dat hij zich in Sadrach bedrogen had, en dat gebroken moest worden met de lijn, door hem in deze gevolgd. Sadrach was dus nu in den ban gedaan. Maar vóór de arme Wilhelm in den nieuwen koers kon gaan varen (of stilliggen?) nam de Heer hem weg. Sadrach daarentegen zet ongedeerd en onverhinderd zijn werk voort. Wie weet, hoe geheel anders de ontmoeting van den Inspector met Sadrach zou zijn afgeloopen, wanneer de eerste op liefdevolle wijze had toege-

---

[1]) Zoo berichtte Hoezoo; zie Maandb. N. Z. Gen. 1867 bl. 97. Volgens Adriaanse is Sadrach gedoopt te Batavia op 14 April 1867 als Sadrach Radin, en ingeschreven in 't doopregister der Evang. gemeente te Batavia; zie Heidenbode 1898 bl. 487.

past de vermaning van Apostel Paulus: »Met zachtmoedigheid onderwijzende degenen, die tegenstaan; of hun God te eeniger tijd de bekeering gave tot erkentenis der waarheid, en zij wederom ontwaken mochten uit den strik des duivels.« Sadrach immers heeft, ook in zijne verhouding tot de Neukircher Zendelingen, getoond niet onhandelbaar te zijn.

Uit de aanteekeningen van den Inspector blijkt, dat de gemeente te Karangdjoso is gesticht in 1871 en dat in '91 tot haar behoorden 260 zielen, wonende in 17 dessa's.

7. *Alingaling-Hombo.* Op dit plaatsje, 9 paal noordwestwaarts van Karangdjoso, is het Evangelie gebracht door de Christenen Johannes en Marcus, van Karangdjoso. Het werd door eenigen aangenomen en daarop, in Juli 1889, werden 47 bekeerlingen uit dit dorp en den omtrek door Wilhelm gedoopt. De gedoopten werden terstond in een gemeente vereenigd, en deze koos dadelijk een kerkeraad: 2 ouderlingen en 2 diakenen, die den volgenden dag bevestigd werden. Tijdens het bezoek van den Inspector telde deze gemeente 111 zielen, verspreid over 12 dorpen. Hier waren vele heilbegeerigen, maar er was niemand om hen te onderwijzen. In de godsdienstoefeningen was zekere Hebron voorganger, maar hij kon zijn werk slechts gebrekkig verrichten. De gemeente had een eenvoudig, maar net kerkje. Ook hier dezelfde toestanden als boven: vlak bij den zendingspost, begeerig naar onderwijs, en toch daarvan verstoken.

8. *Djĕtis,* zuidelijk van de voorgaande dessa gelegen, had in 1891 een kleine gemeente van 10 volwassen personen. Door het inslaan van een verkeerden weg reed de Inspector dit dorp mis, maar 't was ook wel wat veel: Karangdjoso, Alingaling-Hombo en Djĕtis: 3 gemeenten op één dag te inspecteeren.

9. *Pagĕdangan.* Hier was de Inspector op 14 Nov. 1891. Na van Poerwokĕrto gespoord te zijn naar Koeto-Winangoen, had hij nog 2 paal per rijtuig af te leggen in zuidelijke richting. De gemeente alhier telde 106 zielen en was gesticht nog tijdens het leven van Mevr. Philips. Er waren 5 oudsten; een van deze, Soeleman geheeten, was voorganger. Op het erf van dezen staat het kerkje, dat 14 Aug. 1887 door Wilhelm is ingewijd. De kennis der gemeenteleden was gering; het Avondmaal was ook hier nooit bediend; school werd niet gehouden, en van de 50 kinderen waren minstens 20 ongedoopt In vele maanden was hier geen Zendeling geweest.

10. *Kĕdoeng-Waroe,* waar mede een Inlandsche gemeente is, ligt ongeveer 3 paal ten zuiden van het spoorweg-station Kĕboemen. Deze gemeente is op 7 Aug. 1887 gesticht door Wilhelm, uit lieden, wonende in 5 omliggende dessa's, maar de Zendeling was thans zoozeer het spoor bijster, dat hij er den Inspector wilde heenbrengen via Krakal, hetwelk 8 paal in noordelijke richting van Kĕboemen ligt. De lieden te Kĕdoeng-Waroe zijn met het Evangelie bekend geworden door Mevr. Philips en hare helpers. Bij de stichting telde de gemeente 97, maar tijdens de inspectie 105 leden, met inbegrip van de kinderen. Eenige jongens gingen op de Keuchenius-School, maar in het dorp zelf werd geenerlei onderwijs gegeven. Voorganger was hier zekere Elias, en tot de godsdienstoefeningen, door dezen op Zondag geleid, kwamen de Christenen uit 6 dessa's van deze dichtbevolkte streek bijeen.

11. *Pondok-gĕde.* Men bereikt dit dorp via station Gombong, van waar het 8 paal verwijderd is, in zuidelijke richting. Ook de gemeente alhier dagteekent uit de dagen van Mevr. Philips. Volgens het register bestond zij in 1891 uit 133 zielen, verspreid over 8 dorpen. De voorganger alhier was aangesteld door Sadrach; Wilhelm was er in $1^1/_2$ jaar niet geweest, maar kwam thans in gezelschap van den Inspector een aantal kinderen doopen. De gemeente vergaderde des Zondags in haar eenvoudig kerkgebouwtje, en van tijd tot tijd kwam een der helpers van Sadrach hier prediken.

12. *Sampang.* Hier, zuidelijk van Pondokgĕde, wordt een der grootste Inlandsche gemeenten van dit terrein gevonden. Het volgende wordt van haar verhaald: in de dagen van Mevr. Philips nam dit geheele dorp het Christendom aan. Zij zelve reisde met 27 mannen van hier naar Banjoemas, waar deze mannen door Vermeer werden gedoopt in het huis van Mevr. Van Oostrom. Later werden anderen gedoopt door Ds.

Van Troostenburg de Bruijn te Poerworĕdjo en door Bieger te Karang-Poetjoeng (zie ben.). Na het overlijden van Mevr. Philips hield de gemeente zich aan Sadrach. De mannen hebben de gewoonte, bij de godsdienstoefening hunne hoofddoeken af te zetten, zooals op Oost-Java. De Inspector vond hier betrekkelijk velen, die lezen konden. Een ouderling, met name Henoch, gaf 's avonds daarin onderwijs. Opium wordt in deze dessa niet gebruikt, wat zeker een prachtig getuigenis voor de gemeente is. De godsdienstoefeningen werden geregeld gehouden, maar het Avondmaal was ook hier nog nooit bediend, alleen hadden eens velen mede aangezeten te Karang-Poetjoeng, toen Vermeer het daar bediende. Tijdens de inspectie telde deze gemeente 214 zielen, verspreid over 5 dorpen.

13. *Karang-Poetjoeng*. Op een vlot de rivier Tjinting-Goelo afdrijvende, bereikt men, van Sampang komende, in $^1/_2$ uur dit dorp, waar een Inlandsche gemeente gevonden wordt, wier ontstaan en geschiedenis overeenkomen met die van Pondok-Gĕde. Zij telde tijdens de inspectie 182 zielen, wonende in 8 dorpen. Van de 90 kinderen waren 40 ongedoopt. Ook was hier geen school.

14. *Kĕdoeng-Pring*. De dessa, welke dezen naam draagt, ligt aan den »Hindoeweg«, die van Karang-Bolong door de strandvlakte van Bagĕlen tot Djokjakarta doorloopt. De Inlandsche gemeente alhier is mede in de dagen van Mevr. Philips ontstaan. Zij werd geschat op 150 zielen; 't was den Inspector niet mogelijk, een betrouwbare opgave te krijgen. Zeker was, dat alle kinderen beneden 10 jaren ongedoopt waren, ofschoon Wilhelm hier nog in Mei 1891 gepredikt had. De gemeente had geen kerk en ook geen school; niettemin werd hier op Zondag godsdienstoefening gehouden onder voorgang van Ismael Admo Widjojo, die op verzoek van Wilhelm de acte van hulpzendeling van de Regeering had ontvangen.

15. *Bandjoer*. Den bovengenoemden weg vervolgende komt men weldra aan dit dorp, waar de Inspector een Inlandsche gemeente vond van 80 zielen. Zij had hare oudsten en kwam des Zondags samen ter godsdienstoefening, maar men had hier, naar de Inspector meende, te veel met Sadrach op.

16. *Pamrihan*. We bevinden ons hier weder aan de spoorlijn, iets ten westen van het station Koeto-Winangoen. Het dorp Pamrihan ligt op een heuvel. De Inspector vond hier een gemeente met 180 leden, wonende in 6 dorpen, en ontstaan in de dagen van Mevr. Philips. De godsdienstoefeningen werden hier geleid door den voorganger Elias. De gemeente was rijk aan kinderen, maar geen school rijk. Zelden kwam hier een Zendeling; de geestelijke verzorging was even gebrekkig als elders op dit zendingsveld, en zoodoende kon ook deze gemeente, die overigens den indruk gaf van prijs te stellen op de waarheid, onmogelijk voor de Mohammedaansche omgeving zijn als »een stad op een berg.«

17. *Djati-Sari*. Eenige palen ten oosten van Pamrihan en niet ver in zuidelijke richting van het bovengenoemde Djĕtis, vond de Inspector in de hier vermelde dessa een gemeente, wier eerstelingen gewonnen waren door Mevr. Philips, terwijl er later ook gedoopt waren door Vermeer en Bieger. Zij bestond nu uit 59 zielen, wonende in 4 dorpen. Men was gewoon des Zondags te vergaderen, doch niemand was er, die het Woord kon toelichten of uitleggen. Het Avondmaal was ook hier nog nooit bediend. Een der oudsten, Abel geheeten, hield school voor 21 jongens en meisjes. De Christenen verlangden zeer naar onderwijs.

18. *Kĕdoeng-Dowo*. Deze dessa ligt noordwaarts van de zoo pas genoemde. Ook hier vond de Inspector een gemeente, en die is te beschouwen als een stekje van de gemeente te Pamrihan. Zij telde bijna 100 zielen, en van deze konden velen lezen. Men kwam hier des Zondags samen onder leiding van den voorganger Jacob. Deze is dan gewoon te bidden en uit den Bijbel voor te lezen, maar hij is niet bij machte uitlegging van het gelezene te geven. Ook hier was de geestelijke nood groot, daar de gemeente zoo goed als aan zichzelve overgelaten was.

We hebben thans onze rondreis naar de Zuid-Bagĕlensche gemeenten volbracht. Zij telden te zamen 2096 leden (in 1891), maar waren, zooals ons gebleken is, schier geheel van onderwijs, zorg en leiding verstoken. We zullen onze reis

voortzetten, want ook in 't noorden van Bagĕlen existeeren enkele Christengemeenten, die we nog hebben te bezoeken. We beginnen met

19. *Sapoeran*. Deze plaats ligt op 25 paal afstands, d. i. ongeveer 4 uur rijdens, ten noorden van Poerworĕdjo, op een hoogte van 2200 voet. Sapoeran is in de geschiedenis dezer Zending vooral hierdoor van beteekenis, dat Bieger in Mei 1882 hier 132 oudsten doopte op eenmaal. Een samenkomst, door den Inspector hier belegd, in Aug. 1891, werd gehouden ten huize van Mbok Kadar, een weduwe. Deze bevond zich — volgens zijn verhaal — voor eenige jaren ongesteld te Koetoardjo, en ontving daar van Sadrach een flesch water om op te drinken, terwijl haar ook iets over het Evangelie werd medegedeeld. Zij gebruikte het water en herstelde, waarna zij nog eenig verder onderricht kreeg en toen naar Sapoeran terugkeerde. Hier verbreidde zij hetgeen zij vernomen had, en zoo ontstond er een gemeente. Later kwam Bieger en doopte 30 personen, ten deele hier, ten deele in den omtrek woonachtig. Thans had deze gemeente 43 leden. Zij was in 't bezit van een net bamboe-kerkje en kwam des Zondags samen onder leiding van den voorganger Thaddeus. De onkunde was hier minder dan wel elders, en de menschen schenen begeerig te zijn naar onderricht. Slechts zelden kon Wilhelm hier een bezoek brengen.

20. *Serang*. Hoog in 't noorden van Bagĕlen en ook hoog boven de zee (op pl. m. 4000 voet), aan de steile helling van een berg, ligt deze dessa. In hare nabijheid beginnen de Boeddha-trappen, die leiden naar de Diëng-tempels. Zekere Antipas, hier woonachtig, had omstreeks 1880 te Bĕndo-Woeloeh van het Evangelie gehoord en het gehoorde hier verbreid; vervolgens was Bieger gekomen en had eenigen gedoopt. Zoo was op de in deze streek gewone wijze hier een gemeente ontstaan, en die had in Aug. 1891, toen zij door den Inspector bezocht werd, 30 leden. Hij vond hier nog den bovengenoemden ouden Jacob, wiens eigenlijke naam Pak Toempang is. Deze had voorheen veel bijgedragen tot vestiging des Christendoms op Midden-Java, als mede-arbeider van Sadrach, en hij was geruimen tijd leerend ouderling alhier. Toen hij later aan het opium verslaafd was geraakt, had hij allengs al zijne bezittingen verloren en was hij afgezet; thans was hij doodarm en ziek. Er werden hier in 1891 geen godsdienstoefeningen gehouden, maar de Christenen gingen, wanneer zij konden, kerken te Gadjah-Moengkoer (boven vermeld).

21. *Kali-Bĕning*. In dit dorp, eenige palen ten westen van Wonosobo, op een steile berghelling, nabij de grens van Banjoemas, vinden we de laatste gemeente, die we in deze residentie hebben te bezoeken. 't Was hier de gewone geschiedenis: een inwoner van het dorp vernam elders van het Evangelie, deelde na tehuiskomst mede wat hij vernomen had en sommigen kwamen met hem tot het geloof; daarna was Wilhelm gekomen en had hier eenige menschen gedoopt. De Inspector bevond, dat deze gemeente thans 98 zielen telde, maar het meerendeel van hen was nog ongedoopt. Des Zondags kwam men samen onder leiding van den voorganger Joenoes. De lieden wenschten Christenen te zijn en begeerden onderricht, maar zelden kwam hier een Zendeling.

We hebben onze rondreis in Bagĕlen volbracht en kunnen ons vrij eentonig verhaal besluiten. Hoe eigenaardig zijn schier al deze gemeenten ontstaan; hoe droevig is de geestelijke toestand; hoe slecht is de verzorging; maar hoe merkwaardig is het, dat ze niettemin, zoo onkundig en zwak ze waren, verachting en benadeeling verdragende, vasthielden aan het Christendom, hopend en wachtend op betere tijden, die maar steeds uitbleven. Wat zou deze akker hier hebben opgeleverd, zoo hij beter ware verzorgd! De kinderen der wereld zouden hun velden niet zoo verwaarloosd hebben.

Het totaal belijders van het Christendom in de residentie Bagĕlen bedroeg in 1891 2267.

Residentie Kĕdoe.

Het zendingswerk in de residentie Kĕdoe, aangevangen in het jaar 1888, maakte hier, te midden van de eerbiedwaardige overblijfselen van de Godsvereering en

de kunstvaardigheid der oude Hindoesche kolonisten, treffend snelle vorderingen. Uit hetgeen Ds. Lion Cachet in zijn meergemeld boek »Een jaar op reis« over dat werk verhaalt, deelen we hier het voornaamste mede.

In den loop van genoemd jaar was Mevr. Wilhelm lijdende aan malaria. Een verblijf in hooger gelegen streek werd voor haar noodig gekeurd, en zoo begaven haar man en zij zich eerst naar Gĕmoenggĕng, en toen hier geen herstel werd gevonden, naar Magĕlang, de hoofdplaats van Kĕdoe, waar zij een maand doorbrachten. Mevr. Wilhelm vond hier herstelling, en voor den Zendeling was er een schoone gelegenheid om te arbeiden, welke gelegenheid hij niet ongebruikt liet. Hij vond namelijk te Magĕlang een Javaan, die door Vermeer was gedoopt, en eenige anderen, die met het Evangelie niet onbekend waren. Wilhelm nam nu het besluit, te trachten, ook in Kĕdoe de kruisbanier te planten, en ontving, op zijn verzoek, de vereischte toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk. Dit geschiedde in Maart 1889. Zelf kon hij, daar hij in Bagĕlen, Tĕgal en Pĕkalongan te zeer noodig was, Kĕdoe niet weder bezoeken, maar Sadrach en Marcus, van Karangdjoso, gingen er heen als wegbereiders, en hij stelde zekeren Moesa Wiro Widjojo voorloopig aan, om in Magĕlang en omstreken als evangelist te arbeiden. In Jan. 1890 berichtte Wilhelm, dat in Kĕdoe niet één deur, maar twee deuren voor het Evangelie geopend waren, en in April deelde hij mede, dat daar reeds meer dan 700 doopcandidaten waren. Een zeker goeroe (leeraar) in Kĕdoe, Kjai Sĕtjo Wigoeno, te Bintaro, leerde in Nov. 1899 bij Noto Taroeno te Djokjakarta het Evangelie kennen, nam het aan en predikte nu Christus aan zijne leerlingen. Van deze leerlingen meldden zich dat voorjaar ruim 400 aan, om onderwijs te ontvangen in de Christelijke leer. Weldra was het aantal bekeerlingen gestegen tot boven de 900, en daaronder bevonden zich 8 dorpshoofden en eenige Mohammedaansche geestelijken. Van dat opgegeven getal waren destijds echter pas 79 personen gedoopt, en eenige van deze waren na den Doop aangesteld tot ouderlingen en diakenen. Met de oudsten werd op 30 Augustus door Wilhelm een eerste vergadering gehouden, die door hem een beginsel van classicale vergadering geheeten werd. Volgens rapport van Wilhelm namen de belijders niet alleen snel toe in aantal, maar waren zij ook wassende in het geloof. Binnen een jaar nadat met de Evangelisatie in Kĕdoe een aanvang was gemaakt, bedroeg het aantal bekeerlingen reeds 1155. In Juli 1890 waren de 3 eerstelingen in Kĕdoe door Wilhelm gedoopt; vóór het einde des jaars waren er gemeenten gesticht en uit haar midden ouderlingen gekozen; waren die jeugdige gemeenten in classicaal verband gebracht en als classis Kĕdoe met de »Synode der Javaansch-Christelijke Kerk« op Midden-Java verbonden. Deze snelle ontwikkeling is éénig in de geschiedenis der Zending in Ned. Indië.

Op 22 Juni 1891 ging Insp. Lion Cachet met Zend. Wilhelm van Poerworĕdjo naar Magĕlang, om met de gemeenten in Kĕdoe kennis te maken. De snelheid dezer inspectie overtrof nog de snelheid van het zendingswerk alhier. Nog op den avond van genoemden dag had de Inspector een bijeenkomst met afgevaardigden van de gemeenten te Magĕlang, Bintaro, Moentilan, Karang-Taloen, Bandjaran, Balak-Sanggrahan en Pringhombo, vertegenwoordigende 1000 belijders, zoo gedoopten als catechumeenen, uitmakende ongeveer 190 huisgezinnen en wonende in circa 50 dessa's. In deze vergadering werden alleen inlichtingen gegeven omtrent de gemeenten. Het bleek toen, dat allen, die onderwijs begeerden in de Christelijke leer, voetstoots als Christenen werden erkend en een attest van of namens den Zendeling ontvingen, dat zij Christenen waren; dat attest werd dan bij den Loerah der dessa vertoond of ingeleverd, waarop de houder met zijn huisgezin werd ingeschreven als Christen, wat voor hen het voordeel had, dat zij vrijstelling van zekere bijdragen, waartoe zij als Mohammedanen verplicht waren, en van Zondagsdiensten konden vragen. Een samenspreking met gezegden Moesa op den volgenden avond, gaf den Inspector de overtuiging, dat deze allerlei dwaalleer verkondigde, en hij droeg daarom aan Wilhelm op, hem te ontslaan, wat deze, die hem had aangesteld, zeker met leedwezen zal gedaan hebben, immers

Moesa was juist de ziel van de beweging in Kĕdoe, over welke Wilhelm zich zoo hartelijk verheugde. De Inspector bleef slechts een paar dagen in deze residentie, maar lang genoeg om alle Zendings-corporaties voorzichtigheid te leeren met 't zenden van Inspecteurs, die niet bekend zijn met de taal, toestanden en zeden van het volk, waarover zij hebben te rapporteeren. — Wij zullen verder zien, wat in »Een jaar op reis« over de Kĕdoesche gemeenten staat opgeteekend.

1. *Magĕlang*. Hoe hier in de hoofdstad van Kĕdoe, met haar bevolking van meer dan 20.000 Javanen, een Inlandsche gemeente is ontstaan, werd boven verhaald. Met eenige leden dezer gemeente had de Inspector den dag na aankomst, dus op 23 Juni, des avonds een samenkomst. Hem bleek toen, dat de gemeente 140 leden telde, met inbegrip van de doopcandidaten. De Christenen woonden ten deele in de stad, ten deele in den omtrek. Enkele waren grondeigenaars, maar de meeste behoorden tot de arbeidende klasse. Men kwam des Zondags bijeen onder leiding van Moesa en er werd een school gehouden voor 20—30 kinderen.

Deze twee avond-bijeenkomsten — de eerste na een vermoeiende reis, de tweede na een vermoeiend bezoek aan de tempelbouwvallen van Mĕndoet en Boro-Boedoer — schijnen voor den Inspector voldoende te zijn geweest om zijn oordeel over dit gedeelte van het werk in Kĕdoe te vestigen. Op 24 Juni verliet hij deze residentie en hij kwam er in October nog eens voor 2 dagen terug, om nu in het zuiden der residentie zijn inspectie-werk te voltooien. Wij deelen den lezer weer in hoofdzaak mede, wat hij over de gemeenten aldaar opteekende.

2. *Moentilan*. Het Evangelie drong het eerst door naar Zuid-Kĕdoe van Djokjakarta uit, in de jaren 1887 en '88, waarna evangelisten uit Karangdjoso er gepredikt hebben. Van deze evangelisten rapport ontvangen hebbende over de uitwerking hunner prediking, reisde Wilhelm naar Bintaro in Febr. 1890, en hield daar godsdienstoefening voor 130 personen. Aan 70 huisgezinnen van doopcandidaten werden toen briefjes uitgereikt, dat zij tot het Christendom waren overgegaan. Tot die doopcandidaten behoorden 5 Loerahs en bovengenoemde Kjai Sĕtjo Wigoeno. In Mei 1890 bezocht Wilhelm deze streek andermaal, en wel vooreerst Karang-Taloen, waar de lieden reeds een kerkje gebouwd hadden en nu 13 huisgezinnen tot het Christendom overgingen. Van hier ging hij naar Gĕmampang, waar ook vele belangstellenden waren. Destijds telde men in Zuid-Kĕdoe reeds 540 bekeerlingen, met inbegrip van 294 kinderen. Op 5 Juli was Wilhelm weder te Karang-Taloen, en stichtte daar 2 gemeenten, gelegen in Djokjakarta, waar hij zijn dienstwerk niet mocht uitoefenen. Bij deze gelegenheid werd genoemde Kjai gedoopt (hij ontving den naam Elias). Op 24 Augustus d. a. v. doopte Wilhelm te Karang-Taloen 19 personen, benevens 17 uit Djokjakarta, en hij stichtte er een gemeente, aan welke hij tegelijkertijd een kerkeraad gaf. Nu werden ook 14 personen te Gĕmampang gedoopt en werd ook aldaar een gemeente gesticht. Hetzelfde geschiedde te Bintaro, waar bij deze gelegenheid 33 personen werden gedoopt en een kerkeraad werd aangesteld. Op 29 Augustus stichtte Wilhelm een gemeente te Moentilan. Den dag daarop doopte hij 10 personen te Magĕlang, stichtte er een gemeente en stelde een kerkeraad aan. Den volgenden dag werd de eerste vergadering der classis Kĕdoe gehouden, waartoe nu gerekend werden 5 gemeenten en het filiaal Bandjaran, met te zamen 751 Christenen, van welke ruim 70 gedoopt waren. — De Inspector kwam op gezegden datum, des middags te 5 uren hier aan, en had des avonds een »korte« samenkomst met een 12-tal leden der gemeente, ten huize van den oudste Idris, ... en daarmede was de inspectie hier afgeloopen.

3. *Bintaro*. Op 25 October bracht de Inspector een bezoek aan deze dessa, de woonplaats van den leeraar Sĕtjo Wigoeno. Het was Zondag. De bezoekers werden ontvangen in een ruim huis, dat als kerk dienst deed, door 60 mannen, 12 vrouwen en eenige kinderen. De lieden waren net gekleed en gedroegen zich bijzonder ordelijk. Wilhelm predikte over Joh. 8 : 36, op »Hollandsche wijze,« gelijk zijn gewoonte schijnt geweest te zijn. De Kjai was afwezig, maar een ander man van gewicht, Hadji Imam Taberi, behoorende

tot de doopcandidaten, was aanwezig. Na afloop der godsdienstoefening had de Inspector een onderhoud met deze lieden. Zij drukten den wensch uit, dat Wilhelm zich onder hen mocht vestigen. Het beschaafde, intelligente voorkomen van deze Javanen trof den Inspector zeer.

4. *Karang-Taloen.* Op denzelfden Zondag ging de Inspector ook naar dit dorp, dat, evenals Bintaro, slechts 2 paal van Moentilan verwijderd is, maar ten noorden van den postweg naar Djokjakarta ligt. In de avond-godsdienstoefening, ook hier door Wilhelm geleid, waren pl. m. 50 personen, klein en groot, tegenwoordig. Na afloop werd een bijeenkomst gehouden in het huis van den Loerah, die lid was van de gemeente. Na beantwoording door de Christenen van de gewone vragen, liep het gesprek vooral over Sabbatsviering, huwelijk, opium-gebruik en besnijdenis. Dit laatste onderwerp werd door den Inspector ter sprake gebracht, omdat de besnijdenis nog kort geleden in deze gemeente tweemaal voltrokken was. Tegenover zijne aanhaling van Gal. 5 vs. 2: »Zie, ik Paulus zeg u, zoo gij u laat besnijden, dat Christus u niet nut zal zijn,« beriep een der oudsten zich op vs. 6: »In Christus Jezus heeft noch besnijdenis eenige kracht,« enz., ten bewijze, dat het er niet toe doet, of Christenen ze al of niet toepassen. De Inspector deelde in zijn verhaal niet mede, wat hij daarop geantwoord heeft. — In de gemeenten op Midden-Java schijnt, ten gevolge van slechts oppervlakkige kennis van het Evangelie, een neiging te bestaan, om de besnijdenis in stand te houden en naast den Doop toe te passen. Zend. Vermeer verkeerde aangaande het al of niet geoorloofde daarvan in twijfel, en op zijn verzoek hield de Zendings-conferentie te Batavia in 1889 zich met dit vraagstuk bezig. Zend. Albers verklaarde toen in een door hem gehouden referaat de besnijdenis voor Christenen ongeoorloofd, met instemming der vergadering. Alleen Zend. Wilhelm verdedigde haar. Uit het optreden van den Inspector tegen deze dwaling is op te maken, dat Wilhelm in 1891 van zijn toenmalig gevoelen nog niet teruggekomen was.

Andere kringen van Christenen in Kĕdoe, behalve de genoemde, heeft Insp. Lion Cachet niet bezocht. Den overigen tijd, dien hij in deze residentie doorbracht, besteedde hij aan 't bezichtigen der merkwaardige oudheden. Zijn indruk was, dat hier deuren openstonden voor het Evangelie, maar hij keurde de wijze, waarop het hier gebracht is, af. We verlaten deze residentie met de herinnering, dat daar in 1891 werden gevonden ongeveer 1000 Christenen, wonende in pl. m. 50 dessa's.

Residentie Djokjakarta.

Onder de eerste Javanen, leerlingen van Mevr. Philips, die in 1860 te Poerwodjo gedoopt werden, waren 2 belijders, die te Djokjakarta thuis behoorden, namelijk een jonge man en zijne jonge vrouw. Die jonge man is later hof-photograaf te Djokjakarta geworden en heet Cephas. Met het overlijden van Mevr. Philips werd haar arbeid gestaakt, ook voor Djokjakarta; toch waren er daar nog meer, die het Evangelie aannamen, en deze werden in 1882 door Zend. Bieger in de nieuwgestichte gemeente te Djĕlok (Bagĕlen) opgenomen. Sedert was de voortgang van het Evangelie in dit vorstenland recht voorspoedig. Twee ouderlingen namelijk van Boeloe (Bagĕlen) bezochten het dorp Prangkokan en predikten daar het Evangelie, hetwelk door 50 personen aangenomen werd, waarop aldaar de eerste Christelijke gemeente in Djokjakarta werd gesticht. — Ouderlingen van Prangkokan moesten vervolgens eens in de hoofdplaats wezen. Zij vertoefden op hunne reis in een herberg aan den grooten weg en verkondigden het Evangelie aan ingezetenen van het dorp Kĕbon-Agoeng, waar ook weldra een gemeente ontstond. — Een ouderling van Slewah (Bagĕlen) predikte te Selong, en ook daar werd een gemeente gesticht. — Door de prediking van broeders uit Kĕbon-Agoeng ontstond de gemeente Sĕmboeh. — Op dergelijke wijze kwam het Evangelie ook in Glotan, Karang-Asĕm, Pagĕr-Djoerang, en tot in Moentilan (Kĕdoe), in al welke plaatsen gemeenten ontstonden. — Op de prediking van een ouderling van Selong, die vroeger bediende was bij Kapitein Noto Taroeno, werd deze officier, dienende bij de troepen van Prins Pakoe Alam, met eenige anderen tot het Christendom

bekeerd, en zoo werd ook in de hoofdstad een gemeente gesticht. — Tot dusverre ging alles vreedzaam in zijn werk, maar weldra ontstonden er vervolgingen. In zuidwestelijk Djokjakarta ligt een gebied, dat door de Nederl. Regeering aan Prins Pakoe Alam is toegekend en dat daarom »Pakoe-Alaman« heet. Hier waren 3 gemeenten gevestigd, waartoe de toestemming van den Prins wel gevraagd, maar nog niet verkregen was. Nu gebeurde het op zekeren dag in 1885, dat er twee vreemde vlaggen werden bespeurd in de nabijheid van die gemeenten. Het Inlandsch Bestuur zag die vlaggen voor een oproersignaal aan en verdacht de Christenen te Selong van oproerige gezindheid, waarop zonder verzuim en zonder eenig bewijs de mannen, vrouwen en kinderen gevangen genomen, opgezonden en in het blok gesloten werden. Zend. Wilhelm was op reis, toen dat voorviel. Bij zijne tehuiskomst het gebeurde vernemende, ging hij terstond op weg naar Djokjakarta, en op 't moment geen voertuig noch paard tot zijn beschikking hebbende, maakte hij de reis (ruim 90 K. M.) te voet en bereikte de hoofdplaats in 48 uren. Hier riep hij de tusschenkomst in van Resident Van Baak, en smaakte de voldoening, dat alle Christenen in vrijheid gesteld werden. Maar ofschoon nu bleek, dat zij geheel onschuldig waren, bleven toch de vervolgingen voortduren. Niettemin nam het getal dergenen die geloofden bestendig toe; gemeente op gemeente werd gesticht; die gemeenten kregen ouderlingen en diakenen en werden in classicaal verband gebracht. Toen Insp. Lion Cachet op 15 Juni '91 op de hoofdplaats aankwam, vond hij ten huize van den president-ouderling Noto Taroeno ruim 30 afgevaardigden bijeen, die hem opwachtten als vertegenwoordigers van 12 gemeenten met 1586 leden, van welke 771 volwassenen. Slechts van een viertal dier gemeenten vinden we in »Een jaar op reis« bijzonderheden opgeteekend, die we in hoofdzaak laten volgen.

1. *Djokjakarta.* Op de hoofdplaats van het vorstendom vond de Inspector twee Javaansch Christelijke gemeenten: de eene op het gebied van den Sultan, de andere op dat van Prins Pakoe Alam. De eerste groep van Christenen hield hare godsdienstoefeningen in de wijk Gowongan, in het noordelijk gedeelte der stad; de andere vergaderde in kampoeng Djagalan. Elke groep had een eigen voorganger. De Inspector woonde in beide kampoengs de godsdienstoefening bij. Van de eerste groep vond hij 25 en van de tweede 40 personen vergaderd.

Het was der Zending niet gemakkelijk, toegang tot het vorstendom te krijgen, wat hieruit voortvloeide, dat het Gouvernement er geen rechtstreeksch gezag uitoefent. Toen in 't begin van 1884 eenige Javanen te Prangkokan aan Zend. Wilhelm mededeelden, dat zij Christenen wilden worden, verzocht hij aan Resident Van Baak, te mogen weten, of er ook bezwaar tegen bestond, dat hij die menschen in het vorstendom kwam doopen, anders zou hij het doen in Bagĕlen. De Resident stond niet toe hen in het vorstendom te doopen, maar verklaarde dat, zoo die menschen zich in Bagĕlen lieten doopen, hun geen moeilijkheden in den weg zouden worden gelegd. — Geen toegang tot Djokjakarta kunnende verkrijgen als Zendeling, liet Wilhelm zich nu door deze gemeenten tot herder en leeraar beroepen; nam dat beroep aan, en verzocht vervolgens (1886) aan de Regeering, hem in deze qualiteit toe te staan de Inlandsche gemeenten te bezoeken; maar ook dit verzoek werd niet ingewilligd. Hierop (1887) werd nog eens een andere weg ingeslagen: de gemeenten werden nader geconstitueerd, en daarna verzochten ze, elk op zichzelve, door den Resident te worden erkend, met mededeeling, dat zij Wilhelm hadden beroepen tot predikant. Dit verzoek der gemeenten werd eveneens van de hand gewezen. Wilhelm gaf nu aan den Resident kennis, dat hij van Bagĕlen uit particuliere bezoeken aan de gemeenten zou gaan brengen. Bij gelegenheid van zulk een bezoek, in Aug. 1889, doopte hij in een besloten gebouw op het erf van Kapitein Noto Taroeno, 61 Javanen, mannen en vrouwen, uit de stad en omstreken. Hierover werd door Prins Pakoe Alam rapport ingediend bij Resident Müllemeister, die Wilhelm om opheldering vroeg. Deze erkende de overtreding, en ontving de vermaning, voortaan uit Djokjakarta weg te blijven. — Weldra rezen er nieuwe moeilijkheden: de Inlandsche Christenen weigerden op Zondag voor hunne land-

heeren [1]) te werken, dessa-diensten te verrichten, enz. Dit gaf aanleiding tot klachten bij het Bestuur en tot bestraffing der Christenen. Wilhelm vaardigde daarop een soort van manifest uit, waarin verklaard werd, dat de Christenen op Zondag rusten moesten; dat zij vrijgesteld zijn van de godsdienstige (Mohammedaansche) belasting, en dat Inlandsche ambtenaren, in strijd hiermede handelende, voor den rechter moeten gebracht worden. Het duurde evenwel niet lang, of Wilhelm werd door het Europeesch Bestuur genoodzaakt, dat manifest in te trekken. — Vervolgens kwam de vraag aan de orde, in hoeverre Christen-Inlanders onderworpen zijn aan de wetten, die voor de Inlandsche bevolking in het algemeen gelden. Het bleek namelijk, dat de gedoopten zich »Christenen« noemden in onderscheiding van »Javanen«. Er werd toen uitgemaakt, dat deze onderscheiding niet gold, en dat de wettelijke bepalingen, voor Inlanders vastgesteld, zoowel door de Christenen als door de Mohammedanen behoorden te worden nageleefd. De Resident meende, dat de Christenen tot de onder hen gerezen verkeerde opvatting gekomen waren, doordat Wilhelm hun bij den Doop Hollandsche namen gaf. Wilhelm kwam daartegen op, en beweerde, dat de Christenen er toe gekomen waren, doordat Javaansche hoofden en ook Europeanen hen hoonden, en hun zeiden, dat ze geen Javanen meer waren; en wederom wees hij er op, hoe noodig het was, ook om verkeerde indrukken bij de Inlandsche Christenen weg te nemen, dat hem werd toegestaan, hen in hunne dessa's te bezoeken. De Resident moest dit laatste toestemmen, en door zijne bemiddeling verkreeg Wilhelm op 21 Jan. 1891, bij wijze van proefneming, van den Gouv.-Generaal toelating voor één jaar. — Tijdens zijn verblijf in de hoofdstad ging de Inspector op audientie bij den Sultan, bij Prins Pakoe Alam en bij den Rijksbestierder, maar die bezoeken brachten de vrijheid van godsdienst in Djokjakarta niet veel verder. Bij het Gouvernement mocht hij echter bewerken, dat bij besluit van 26 Oct. van dat jaar aan de Zendelingen der Ned. Ger. Zendingsvereeniging de vereischte toelating voor dit vorstenland verleend werd.

2. *Prangkokan.* Boven is verhaald, hoe het Evangelie van uit Boeloe in Bagëlen naar het even over de grens in Djokjakarta gelegen Prangkokan gebracht werd. Hier werd de eerste Javaansch-Christelijke gemeente in het vorstendom gesticht. Toen de Inspector in Juni '91 aan deze een kort bezoek bracht, telde zij 76 zielen. Men kwam er des Zondags samen onder leiding van een der oudsten. Een school was er niet.

3. *Selong.* In dit dorp, zeer nabij het zuiderstrand gelegen en als tusschen zandheuvels verscholen, is op de volgende wijze een Inlandsche Christengemeente ontstaan: zekere Ranoe di Kromo hoorde van een bloedverwant te Slewah (Bagëlen) iets van de nieuwe leer, en toen hij daarvan meer wenschte te weten, werd hem gezegd, dat hij dan eerst *moerid* (leerling) moest worden; hij zou dan de Wet, de Geloofsartikelen en het Onze Vader moeten leeren en daarop den zegen van Christus ontvangen. Hij deelde zulks mede aan anderen, en op 't Paaschfeest van 1886 werd hij met eenige anderen uit de Pakoe-Alaman door Wilhelm te Poerworëdjo gedoopt. Het aantal geloovigen nam hier snel toe, ondanks de vervolgingen, waarover reeds gesproken is. In Nov. 1886 gaf Wilhelm verlof tot het bouwen van een kerk en in Oct. d.a.v. werd hier formeel een gemeente gesticht, waartoe ook eenige Christenen uit omliggende dorpen behoorden, samen 181 zielen. Vervolgens werd een kerkeraad gekozen, de gemeente in het kerkverband opgenomen en Wilhelm beroepen tot herder en leeraar. — Op 17 Aug. '91 ontving deze gemeente een bezoek van den Inspector. Hij bevond, dat toen, volgens het register, 120 leden tot haar behoorden, en dat van deze slechts 21 mannen en 10 vrouwen gedoopt waren. Des Zondags werd hier op de eenvoudigste wijze godsdienstoefening gehouden. De kinderen ontvingen geenerlei schoolonderwijs, en de onkunde was groot. Dat was hier trouwens overal het geval, en kon ook haast niet anders, want aan deze gemeenten had Wilhelm niet kunnen arbeiden.

[1]) Er zijn namelijk in het vorstendom vele Europeesche landbouw-ondernemingen.

4. *Těmon.* Op 3 paal afstands noordelijk van Selong ligt de dessa Těmon, waar eveneens een Inlandsche gemeente is ontstaan. Zij behoorde eerst tot Selong, maar werd later zelfstandig. Ook zij werd door den Inspector op pasgenoemden datum bezocht. Volgens het register telde zij toen 84 leden, maar van deze waren slechts 13 volwassenen gedoopt. Van de kinderen was niet één gedoopt, hoewel er 5 kinderen met doopnamen geboekt stonden. De gemeente had 3 ouderlingen en was gewoon des Zondags samen te komen, doch bij gemis aan een voorganger werd er geen eigenlijke godsdienstoefening gehouden.

De andere gemeenten of kringen van belijders schijnen door den Inspector niet bezocht te zijn. Wij herhalen, dat op het tijdstip van zijn bezoek het totaal belijders in Djokjakarta 1586 bedroeg.

Onze beschouwing van den arbeid der Ned. Gereform. Zendingsvereeniging van 1862—'91 besluiten we met enkele opmerkingen. Het veld omvatte, gelijk men zag, 6 residenties. Deze beslaan te zamen een oppervlakte van 375.5 vierk. geogr. mijlen, en aan 't einde van het tijdvak, dat we bespraken, vond men over die groote oppervlakte verspreid 6374 belijders onzes Heeren. Over 't geheel was het met de kennis dier belijders droevig gesteld, en velen van hen waren nog niet gedoopt, maar buiten hunne schuld; over hunne trouw en hun wandel vernamen we echter niet veel klachten. — Hoe 't met de geestelijke verzorging der Christenen op dit terrein gesteld was, is uit ons eentonig verhaal voldoende gebleken. Op ongezochte wijze breidde de werkkring der Vereeniging zich aanhoudend uit, maar het getal harer arbeiders hield geen gelijken tred met het werk, gelijk uit de volgende opgave kan blijken:

1862—'64	Vermeer alléén.	Arbeidsveld Tegal.
1865—'66	„ en Stoové.	
1867—'68	„ „ „ „ „ en Banjoemas.	
1869—'70	Vermeer alléén. Arbeidsveld Tegal, Banjoemas en Bagelen.	
1871—'75	Vermeer en Bieger. Arbeidsveld idem.	
1876—'77	Vermeer, Bieger en Uhlenbusch. Arbeidsveld idem.	
1878—'80	Bieger en Uhlenbusch. Arbeidsveld idem.	
1881—'84	Bieger, Uhlenbusch en Wilhelm. Arbeidsveld idem.	
1885	Uhlenbusch en Wilhelm. Arbeidsveld idem.	
1886	Wilhelm alléén. Arbeidsveld idem.	
1887—'88	Vermeer, Wilhelm en Zuidema. Arbeidsveld Tegal, Banjoemas, Bagelen en Kedoe.	
1889—'91	Vermeer, Wilhelm, Zuidema en Horstman. Arbeidsveld Tegal, Banjoemas, Bagelen, Kedoe en Djokjakarta.	

En dan liet dat kleine getal arbeiders ook in gehalte nog al iets te wenschen over. Na hetgeen in en tusschen de regels gezegd is behoeft daarover hier niet uitgeweid te worden. Wilhelm echter verdient, mijns inziens, allen lof voor zijn ijver en toewijding. Voor welk een taak heeft die man gestaan! Men kan moeilijk anders zeggen, dan dat de Geref. Zendingsvereeniging grootelijks te kort is gekomen in de vervulling harer verplichtingen jegens haar schoone arbeidsveld.

Tegenwoordige toestand.

Het laatste decennium van de »Zendingseeuw« bracht voor dit zendingsveld veel verandering. We zullen die ten aanzien van de voornaamste punten bespreken.

In de eerste plaats kwam er verandering in de zendende corporatie. De Geref. Zendingsvereeniging, die in hare bestuurders betrokken was in de Gereformeerde beweging, welke het aanzijn gaf aan de »Gereformeerde Kerken« hier te lande, wenschte haren arbeid over te dragen aan die kerken, met wie zij nu van gevoelen was, dat particuliere vereenigingen geen zending mogen »drijven.« De Synode dezer Kerken trad in zake die overdracht met haar in onderhandeling, en besloot zich met de Kerken op Midden-Java in betrekking te stellen, door middel van een afgevaardigde. Zij benoemde daartoe Ds. F. Lion Cachet, Predikant te Rotterdam. Deze was buitenlandsch secretaris van de Geref. Zendingsvereeniging, en ontving van zijne vereeniging de opdracht, hare zendingsposten te inspecteeren. Het bleek Ds. Lion Cachet op Java spoedig, dat het nog niet aanging, een band als den bedoelden tusschen de Kerken in Nederland

en die op Java te leggen en hij bepaalde zich dus tot inspectie. Hoe hij die hield en wat zij opleverde, hebben we reeds voldoende aangetoond. De toestand van het arbeidsveld der Vereeniging was zeer tegengevallen, maar hield van overnemen niet terug. Nadat op 17 Juni 1892 de samensmelting van de Nederduitsche Geref. Kerken en de Christel. Geref. Kerk een feit was geworden, werd die overdracht langzaam voorbereid en kwam het ten slotte nog voor het einde der eeuw tot een voorloopige regeling. »Des Konings zaak heeft haast,« is een woord, dat de personen, die hier te beslissen hadden, voor dit geval niet als leuze hadden aangenomen. Het ongeduld van zendingsmannen, ontelbare malen uitgesproken in de »Heidenbode«, en de koele bedachtzaamheid der synodale heeren, vormen een schril contrast. Het resultaat van het lang beraad is als volgt: de Ned. Geref. Zendingsvereeniging is als Zendingscorporatie afgetreden; zij is herschapen in een Comité tot ondersteuning der Zending van de Geref. Kerken in Nederland op Midden-Java. Verder werd door de Synode der Geref. Kerken te Middelburg in Aug 1896 een commissie benoemd, om »de beginselen en grondtrekken, die de zending dezer Kerken op het arbeidsveld in Indië leiden moeten, in schets te brengen.« Bedoelde commissie kwam met dezen arbeid gereed en diende een schets aan de Synode in. Deze aanvaardde de voorgestelde »beginselen en grondtrekken,« maar benoemde eenige harer leden, om ze nauwkeurig te herzien, en dan »aan de eerstvolgende Synode-Generaal een conceptregeling voor den dienst der Zending in te dienen.« Ook dit is geschied, en wel in 1899.[1]) De Synode nam weder de voorgestelde regeling aan, doch niet als een definitieve, maar als een voorloopige. Men wilde eerst de theorie aan de praktijk toetsen. Op die wijze zal deze »Zendingsorde«, nu reeds zulk een model-stuk, als men nog »hier een weinig, daar een weinig«, zal hebben verbeterd, wel de volmaaktheid nabij komen. 't Is dan maar te hopen, dat de praktijk niet zoo armoedig blijft afsteken bij de schoone theorie. — Het zendingsterrein der Geref. Kerken omvat nu, volgens die voorloopig aangenomen regeling: 1. Midden-Java; 2. het eiland Soemba; 3. de stations te Batavia en te Soerabaja. Op Midden-Java zal deze Zending zich in de eerste plaats richten op de residentie Bagĕlen en het rijk Djokjakarta. Eerst wanneer de Zending hier genoegzaam vasten voet heeft verkregen, zal zij zich uitbreiden tot de overige residentiën op Midden-Java. In afwachting hiervan zal in de behoefte der Inlandsche Christenen aldaar zooveel mogelijk door het aanstellen van Inlandsche helpers worden voorzien. De stations te Batavia en te Soerabaja worden dan alleen van uit Nederland bediend, zoo de Geref. Kerken in die steden daartoe onbekwaam blijken te zijn.[1]) Dat zijn dus geen eigenlijke zendingsposten meer, maar zelfstandige Kerken. — Het zendingsveld op Midden-Java is nu ingedeeld in de volgende terreinen: 1. Midden-Java ten noorden (Banjoemas, met Pĕkalongan en Tĕgal); 2. Midden-Java ten zuiden (Bagĕlen en Djokjakarta; terwijl Kĕdoe weer in aanmerking zal komen zoodra de beide andere residentiën voldoende voorzien zijn). De Synode van 1899 besloot nog, »de Zending te concentreeren op Midden-Java, en wel op de residentiën Djokjakarta, Bagĕlen en Banjoemas. Zooveel mogelijk zal in andere behoeften van Midden-Java voorzien worden.« Op grond daarvan mag men aannemen, dat Kĕdoe, Tĕgal en Pĕkalongan als zendingsterrein opgegeven zijn. — De arbeid zelf is ingedeeld als volgt: 1º. Dienst des Woords en der sacramenten; 2º. Medische Dienst; 3º. Schooldienst. — De titel »Zendeling«, die doet denken aan iets »lijdelijks, zwaks, ondergeschikts, kleins of hulpbehoevends, of ook iets intiems«, is door de Geref. Kerken niet overgenomen, maar vervangen door »missionair predikant« (wat krachtiger schijnt te klinken); »Zendeling-arts« is vervangen door »missionair-arts«.

Er kwam in de tweede plaats belangrijke verandering in het Europeesch personeel, gepaard met zeer veel wederwaardigheden.

---

[1]) Zie „Heidenbode" 1899, bl. 582: „Zendingsorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland".

[1]) Over Batavia zie bl. 72. De Geref. Kerk te Soerabaja, van welke we geen zendingswerkzaamheid hebben te melden, kreeg bij het einde der eeuw Ds. Pera tot leeraar.

We zullen trachten dat in een korte kroniek te doen uitkomen. We meldden reeds, dat Zend. Vermeer te Poerbolinggo overleed, terwijl Insp. Lion Cachet nog op Midden-Java was. [1]) Kort voor 't vertrek van dezen overleed de vrouw van Horstman (13 Dec. '91). Bij 't afscheid van den Inspector te Tjilatjap in Jan. 1892 deed Wilhelm malaria op, die hem niet meer verliet en den anders krachtigen en nog jeugdigen man op 3 Maart ten grave sleepte, wat voor zijn werk een groot verlies was, maar niet voor hemzelven, want Zuidema schreef, dat hij juichende tot Jezus was gegaan, Die alles voor hem volbracht had. Zijne weduwe keerde met hare kindertjes naar Nederland terug. Nu bleven alleen Zuidema en Horstman over. De laatste was tijdens het sterven zijner vrouw lijdende aan koorts. Hij bleef lang ziek en zwak, maar herstelde in zooverre, dat hij zijn werk weer doen kon. Hij had echter moeielijkheden met de opvoeding zijner kinderen en ging er in Mei 1894 toe over, zonder daartoe verlof te hebben gevraagd, ze naar Nederland te brengen. Men dacht er toen hier ernstig over hem los te laten, maar nam verzachtende omstandigheden aan en Horstman keerde naar zijn arbeidsveld terug. Hij deed daar zijn werk weer met ijver, reisde van de eene gemeente tot de andere en zond lezenswaardige berichten van zijn arbeid. Alles scheen goed te gaan, tot medio 1897 onverwacht het bericht verscheen, dat hij om ernstige reden ontslagen was. — En wat Zuidema aangaat: kort na 't vertrek van den Inspector geraakte hij in levensgevaar ten gevolge van het eten van »iets doodelijks«. Hij werd wel is waar uit dat gevaar verlost, maar sedert was hij gedurig lijdende. Malaria tastte hem aan en dwong hem zijn werk te staken en in hooger streek herstel te zoeken. Ook dit kwam weer terecht, maar daarop geraakte zijn zenuwgestel overprikkeld, en nu was verlof naar Nederland noodig. In 't begin van Sept. 1897 kwam hij hier aan en eerst in 't voorjaar van '99 kon hij naar Poerwoȓdjo terugkeeren, waar hij nu weer arbeidt aan de Keuchenius-Stichting, op dezelfde wijze als vroeger. — Verondersteld dat de Geref. Zendingsvereeniging nieuwe arbeiders zou hebben willen uitzenden: de overgangstoestand, waarin zij zoolang verkeerde, zou haar verhinderd hebben dat te doen. Voor één man werd echter een uitzondering gemaakt, en wel voor B. J. Scheurer. Deze, eerst kweekeling bij de Utrechtsche Zendingsvereeniging, had de zijde der doleantie gekozen en was van de Utrechtsche tot de Gereformeerde Zendingsvereeniging overgegaan. Deze liet hem te Londen opleiden tot Zendelingarts, waarna hij op 27 April 1892 in de N. Westerkerk te Rotterdam met oplegging der handen werd bevestigd in zijn ambt en afgevaardigd naar Midden-Java. Daar hij bij aankomst noch Maleisch noch Javaansch kende, had men voor de Evangelisatie voorloopig niets aan hem en de Geref. Kerken, die kort daarna de leiding in handen namen, maakten scheiding tusschen de »Diensten«. We zullen beneden over den arts Scheurer verder spreken; over »Zendeling« Scheurer valt niets mede te deelen. Zuidema had de handen vol met zijn opleidingsschool en de gemeenten moesten op hulp blijven wachten. Toen met 1894 de Geref. Kerken leidend optraden, werd getracht de noodige hulp aan te brengen. Talrijk zijn de pogingen, die sedert aangewend werden, om dit uitgestrekte veld van arbeiders te voorzien, maar die pogingen hadden bitter weinig resultaat. De geestdrift voor het zendingswerk, en vooral voor het geven van zichzelven aan dit werk, moet er bij onze Gereformeerden nog in komen. Maar wij moeten billijk oordeelen. De Kerken hebben vastgesteld, dat alleen »Dienaren des Woords« zullen worden gezonden. Er wordt dus door haar niet voor de Zending opgeleid. Daarbij is de uitzending aan zulke eigenaardige regelen gebonden, dat »Dienaren« zich bezwaarlijk voor het zendingswerk kunnen aanbieden: zij moeten door een zekere kerk worden »beroepen«. De eerste, die door de Ger. Kerken is uitgezonden, is L. Adriaanse, »Dienaar des Woords bij de Geref. Kerk van Zeist.« Deze heeft zichzelven aangeboden, wat

---

[1]) Vermeers echtgenoote, die gedurende zoovele jaren een werkzaam aandeel aan den zendingsarbeid nam, overleed op 20 Nov. 1899 te 's-Gravenhage. Iets later (27 Nov.) overleed plotseling Ds. F. Lion Cachet, wiens naam wij in dit stuk zoo menig keer genoemd hebben.

destijds nog mocht, maar nadat de tegenwoordige regeling is ingevoerd, is ook ten zijnen aanzien aan den vorm voldaan, daar de Kerk van Utrecht hem alsnog beroepen heeft tot het werk, waarin hij op Java reeds eenigen tijd bezig was. Hij werd uitgezonden in 't laatst van 1894 en kwam 5 Jan. d.a.v. te Poerworĕdjo aan. Daar hij noch Maleisch noch Javaansch kende, duurde het natuurlijk eenigen tijd, voor de verlaten en verwaarloosde gemeenten iets aan hem hadden. Het terrein was daarbij zoo uitgestrekt, dat hij zich alleen op eenige plaatsen in Bagĕlen en Djokjakarta vertoonen kon: het grootste gedeelte van dezen zendingsakker lag braak en verwilderde steeds meer. Van de schoone gelegenheid, die zich hier aanbood, werd gretig gebruik gemaakt; het veld kwam aan verschillende partijen geschikt voor »tot inzending van den os en tot vertreding van het kleine vee« (Jes. 7 : 25). De Roomschen deden herhaalde pogingen om buit te maken in onderscheidene gedeelten van dit arbeidsveld en slaagden daarin 't best in de residentie Kĕdoe, waar eenige honderden weerlooze schapen werden geroofd. Ook het Heilsleger kwam op dit veld zijn tenten spannen: eerst te Poerworĕdjo en daarna (1895) te Sapoeran. Te Magĕlang (Kĕdoe) vestigde zich de Zevendedagsche Baptist Van der Steur. »Er kwamen dus op dit veld gezondenen van Rome, van het Heilsleger en van de Baptisten, doch geen Zendelingen van de Gereformeerde Kerken«[1]) ..... omdat er van haar geen anderen dan kerkelijk volkomen bevoegden en dan nog wel precies langs den eenigen, door haarzelven bepaalden, weg mochten uitgaan. De Salatiga-Zending, door sommige verlaten gemeenten te hulp geroepen, en met ontferming bewogen zijnde, bood hare hulp aan; de Zendingsconferentie te Buitenzorg (1898) drong er bij die corporatie op aan, Tĕgal, Pĕkalongan en Banjoemas onverwijld te bezetten, maar haar aanbod werd zeer euvel opgenomen: de arme gemeenten mochten niet worden geholpen dan in den »geordenden weg«. En zoo ligt het veld nog steeds braak.

De tegenwoordige toestand is deze: te Poerworĕdjo woont de »missionaire predikant« Adriaanse. Diens werkkring omvat Bagĕlen (behalve wat nu aan Zend. Bakker is afgestaan) en Djokjakarta, waar enkele Inlandsche helpers hem ter zijde staan. In ieder der residentiën Tĕgal, Pĕkalongan en Banjoemas hebben de Gereformeerden één Inl. helper (gevestigd te Moewara-Toewa, Pĕkalongan en Poerbolinggo). — In het jaar 1900, op 22 Maart, is een tweede missionaire predikant naar dit arbeidsveld op reis gegaan, namelijk D. Bakker. Deze krijgt Noord- en West-Bagĕlen (de afdeelingen Kĕboemen, Karang-Anjar, Wonosobo, benevens enkele districten van de afdeeling Poerworĕdjo-Koetoardjo) en gaat zich voorloopig vestigen te Kĕboemen. Zijn werkkring heet het »Friesche-« en die van Adriaanse het »Utrechtsche Zendingsterrein«. Als derde missionaire predikant hoopt eerstdaags voor de Kerk te Amsterdam C. Zwaan uit te gaan. Deze is bestemd voor Djokjakarta en en zal dus Zend. Adriaanse daarvan ontheffen.

Er kwam in de derde plaats een groote verandering in de verhouding tot- en in de houding van Sadrach. Tusschen Wilhelm en Sadrach was de verhouding recht broederlijk. Ze werkten eendrachtig samen: Sadrach ging voorop en won de Javanen, en dan kwam Wilhelm ze leeren, doopen en organiseeren. Wilhelm zag zeker ook wel een en ander, misschien veel, waarvan hij bij zichzelven zeide: dat moet anders worden. Maar hij was alleen, en wat het zwaarste was moest ook het zwaarste wegen: eerst de Javanen ontrukken aan den Islam en ze dan bearbeiden tot goede Christenen. Als hij maar hulp kreeg! Doch hoe hard en hoe vaak hij ook riep, er kwam geen hulp; men liet hem voor zijn bovenmenschelijke taak alleen staan. Daar kwam de zendingsman Lion Cachet, die de nooden van het arbeidsveld kende, er zoo treffend over spreken kon, en zulk een grooten invloed had. Als hij den toestand had gezien, hoe zou hij zich beijveren, om er in te helpen voorzien! Het kwam echter geheel anders uit. Alles viel den Inspector tegen; de organisatie van Wilhelm, die door dezen zoo zuiver gereformeerd werd geacht, keurde de Inspector geheel af; de gemeenten verschenen niet anders dan

[1]) „Heidenbode".

tusschen aanhalingsteekens; er was menig scherp onderhoud tusschen den Inspector en de Zendelingen; en — wat voor Wilhelm het grievendst was —: de Inspector maakte een scheiding tusschen hem en Sadrach. Wilhelm »zag in«, dat hij zich in Sadrach vergist had, en gelijk hij eerst zelf zijn Moesa in Kĕdoe moest ontslaan, zoo moest hij nu ook met eigen hand verscheuren den band, die hem aan Sadrach bond. Arme man! Maar hij heeft er niet lang verdriet van gehad; we vernamen het van Zuidema: »Juichende ging hij tot Jezus.« — De »Heidenbode« van '92 berichtte: »Onze Zending heeft nu met Sadrach gebroken.« Wij voegen er nog eens bij: zonder poging om hem te winnen; wat toch zeker Christelijker en wijzer zou zijn geweest. — 't Was wel meer dan men verwachten kon, dat Sadrach op 17 Juli 1896 een bezoek bracht aan Adriaanse, en hem verzocht ook te Karangdjoso te komen, om daar, gelijk elders, de Christenen te onderwijzen. Adriaanse voldeed aan die uitnoodiging, maar ... pas op 21 November. Hij werd »goed ontvangen en onthaald.« 's Middags woonde hij de godsdienstoefening bij, die geleid werd door Sadrachs besten helper Johannes. Diens toespraak was »dun«, maar de man kan ook wel wat verlegen zijn geweest voor den missionairen predikant. Na die godsdienstoefening hoorde Adriaanse in een lang en gezellig onderhoud veel over Sadrachs wijze van optreden. Wij hebben over zijne wijze van doen reeds voldoende licht ontstoken en zullen nu niet herhalen, wat Adriaanse ervan zeide. Van Sadrachs levenswijze kreeg hij een goeden indruk. Hij zegt het wel niet met ronde woorden, maar schijnt toch wel van gevoelen te zijn, dat Lion Cachet den man *te zwart* heeft afgeschilderd. In '97 eens te Djatisari zijnde, had Adriaanse met de Christenen aldaar een gesprek over hem, en vernam van hen, dat zij hem geenerlei bijzondere vereering bewezen, maar hem in waarde hielden als hun geestelijken vader, en meer niet. Ook verklaarden de Christenen daar en elders, dat, »als Zendelingen kwamen, die eensgezind met Sadrach waren, zij hen met vreugde zouden ontvangen; maar afvallen van hem, die hun 't eerst het Evangelie verkondigd had, dàt konden zij niet doen.« Bij verdere ontmoetingen met Sadrach kreeg Adriaanse telkens den indruk, dat hij zich wilde laten onderwijzen uit de Schrift en dat hij wilde buigen voor Gods Woord. Maar als dat waar is, dan heeft men zich zeer aan dien man bezondigd, en dan had men hem dat ook moeten belijden; *ook* om des werks wille. »Ten gevolge van de actie tegen Sadrach staat de Zending hier feitelijk geheel los en zonder contact met de gemeenten« — schreef Adriaanse in '97. Daardoor kon zij hier ook niet met autoriteit optreden; immers, de gemeenten waren geen vrucht van haren arbeid, maar van dien van Sadrach. Tot zulk een schuld belijden of ongelijk erkennen is het tegenover Sadrach echter niet gekomen. Wat Adriaanse vertelde over zijne ontmoetingen met hem, geeft den indruk, dat de verhouding wel vriendschappelijk begon te worden, maar verder kwam het niet. Kenschetsend is, dat Sadrach bij elk bezoek aan de pastorie te Poerworĕdjo aan een soort examentje werd onderworpen, wat den bejaarden man zeker op den duur weinig beviel, al was hij ook beleefd als altijd. Het doet denken aan Luc. 11 vs. 54: »Zoekende iets uit zijnen mond te bejagen.« Doch Adriaanse deed ten minste moeite, om het vertrouwen van Sadrach te winnen; Arts Scheurer ging zoo ver niet. Blijkbaar geloovende alles wat Ds. Lion Cachet aangaande hem had geschreven, was hij, toen Sadrach hem eens te Djokja bezocht, zeer onvriendelijk jegens hem; verweet hem, dat hij zijn opwachting nog niet bij hem was komen maken, enz. Een der helpers van Sadrach vertelde aan Adriaanse (brief van 10 Maart 1900), dat Sadrach hem het volgende had gezegd: »Vroeger was ik goed met Zend. Wilhelm, doch toen is Ds. Cachet gekomen en die heeft ons van elkaar verwijderd en wilde met mij niets te doen hebben; daardoor ben ik warm (lees: bitter) in mijn hart geworden, en toen ik daarna in Magĕlang kwam bij een Chineesch Christen, een leerling van mijnheer Anthing, heeft die mij geraden, om mij aan te sluiten bij de Apostolische gemeente te Batavia.« Dien raad heeft Sadrach opgevolgd. In 't begin van '99 ging hij met een paar volgelingen naar Batavia en sloot zich aan bij de daar bestaande Apostolische gemeente. Hij ontving van haar de aanstelling tot

apostel, zoo men zegt, en de bevoegdheid om de sacramenten te bedienen. Thans bedient hij in zijne gemeenten Doop en Avondmaal, en richt die gemeenten in op Irvingiaansche wijze. Zou er geen reden zijn om hier te denken aan het woord: »Die onrecht zaait, zal moeite maaien?« (Spr. 22 : 8.) Hoe anders had het met Sadrach enz. hier kunnen loopen, indien men »naar liefde« gewandeld en met hem gehandeld had (Rom. 14 : 15).

De gevolgen van Sadrachs overgang tot de Irvingianen zijn voor de arbeiders in de Geref. Zending moedbenemend. De Christenen te Djĕlok verzochten aan Adriaanse, geen voorganger des Zondags meer te zenden: »zij konden zelf lezen«. Bij onderzoek bleek, dat Sadrach voorgeschreven heeft, in de met hen verbonden gemeenten geen volgelingen van Adriaanse of een zijner collega's te laten optreden. Ook eenige andere gemeenten bedankten voor verdere bediening van zijnentwege. Ten gevolge daarvan schreef Adriaanse: »Wij staan over heel ons arbeidsveld [dat zal dan zijn »vermeende« arbeidsveld] in ruim 70 plaatsen, waar kringen van gedoopten zijn, voor *gesloten* deuren, ongeveer een 10-tal plaatsen uitgezonderd». »En dit is nu« — verklaart hij een weinig verder — »gelijk uit de feiten blijkt, het rechtstreeksch gevolg van het optreden tegen Sadrach«. In de weinige gemeenten, die niet met Sadrach medegaan en de zijde van Adriaanse houden, laat deze een helper voorgaan of hij doet het zelf. Ook laat hij in een paar dorpen vergadering houden tegenover de Sadrachianen. — Niet beter is de missionaire predikant Bakker er aan toe. Op zijn geheele terrein — schrijft hij — zijn niet meer dan 20 gedoopten en 20 ongedoopten, in 3 dorpen, die onmiddellijk met de Geref. Zending in aanraking komen. Hij stelde de vraag: »Door wiens schuld gaat de vrucht van zooveel jaren arbeid verloren?« en gaf daarop dit antwoord: »Door de schuld der Geref. Kerken, die zulk een groot zendingsterrein wel aanvaardden, maar onbearbeid lieten liggen«. [1])

Overigens willen we niet nalaten hier te vermelden, dat Adriaanse van Sadrach en zijn kring een uitgebreide studie heeft gemaakt en dat hij over dat onderwerp een lijvig boek geschreven heeft, waaruit veel te leeren is. [1])

Uit het voorafgaande volgt, dat ook het werk zelf hier een geheel andere gedaante heeft gekregen. Nu, aan het einde der eeuw, is er alleen eenig zendingswerk in Bagĕlen en Djokjakarta en dan hebben we daarbij een begin van »Medische Zending«. Adriaanse had de opdracht ontvangen, minstens ééns per maand in iedere der aan hem toevertrouwde gemeenten godsdienstoefening te houden en met grooten en kleinen te catechiseeren, maar met de 2 helpers, die hij had, was hem dat onmogelijk, ook al ware hij de taal reeds machtig geweest. Taalleeren en rondzien was in den beginne zijn voornaamste werk. In April '95 begon hij les te nemen bij een Javaanschen onderwijzer. Naar uit de berichten blijkt, was hij in deze studie niet onvoorspoedig, en het duurde dan ook niet lang, of hij trad des Zondags hier of daar voor eene gemeente op. Uit de »Heidenbode« bemerkt men, dat hij in de taal een eigen weg bewandelt. In het Javaansch onderscheidt men een hooge en een lage taalsoort (*kromo* en *ngoko*). De hooge taal wordt tegen meerderen, de lage door meerderen tegen minderen gebezigd. Nu waren tot dusver alle Europeanen, die zich van het Javaansch hadden te bedienen, het met elkander eens, dat zij, sprekend tot een gewoon publiek, *ngoko* hadden te bezigen; Adriaanse echter [2]) gebruikt *kromo*, omdat hij, predikende, »allerlei menschen voor zich heeft, waaronder ouden van dagen, personen van eenige maatschappelijke positie, enz.« Misschien gaat hij in dit opzicht wel mis; maar dan zal voortgezette studie van de Javaansche zeden hem wel op 't goede pad brengen. Zeker is, dat hij reeds nu in die zeden een beter inzicht heeft, [3]) dan de Inspector Lion Cachet. Voorts bezocht Adriaanse de gemeenten, welke hij bereiken kon. Bij een bezoek aan Noord-Bagĕlen bevond hij, dat Jakob Toempang overleden was en er te Serang geen samenkomsten meer werden gehou-

---

[1]) Zie „Heidenbode" bl. 787, 788 en 798.

[1]) Sadrachs Kring, door L. Adriaanse. Leiden, D. Donner, 1899.

[2]) Zie „Heidenbode" 1898 bl. 511 en 1899 bl. 634.

[3]) Zie b.v. „Heidenbode" 1897 bl. 431.

den. In de buurt van Kali-Bĕning daarentegen was het aantal Christenen toegenomen. Meer kwam hij bij de gemeenten in Zuid-Bagĕlen. In 1898 eens Karang-Poetjoeng bezoekende, vond hij daar den ontslagen Moesa Wiro Widjojo (uit Kĕdoe) als voorganger. Daar en in den omtrek was veel belangstelling. In de hoofdstad Djokjakarta slonk het aantal Christenen tot 5 of 6, maar in den laatsten tijd kwamen er nog al nieuwelingen bij. Overigens is er in het vorstendom nog altijd veel begeerte om het Evangelie te hooren. Zijn helper Moesa (een ander dan bovengenoemde) plaatste Adriaanse te Tĕmon in Djokjakarta, waar hij in de week schoolhoudt en des Zondags de gemeente voorgaat. School en gemeente verkeeren daar in bloeienden toestand. Adriaanse meent, dat de overgang van Sadrach tot de Irvingianen aanleiding zal worden tot »schifting en scheiding, die voor den opbouw van 's Heeren gemeente wellicht zeer heilzaam is«, en het is nu zijn streven, om, zoo hij er heeft, helpers te plaatsen daar, »waar de gemeenten er aan willen«, ten einde zoodoende beter in de behoefte te voorzien en meer invloed te krijgen, want — we hoorden het — met autoriteit kan hij hier nergens optreden. Een uitzondering maakt de hoofdpost, want wat hier gevonden wordt is door de Zending gesticht. Daar te Poerworĕdjo is nu een kleine gemeente (laatste opgave 37 leden) en Adriaanse doet aan haar wat hij kan. Zij heeft nu ook een kerkeraad, bestaande uit 2 ouderlingen en 2 diakenen. Voor den eersten keer heeft hij die broeders aan de gemeente ter benoeming voorgesteld en deze had natuurlijk geen bezwaar. Voor de bevestiging vertaalde hij ons formulier. Op de eerste kerkeraads-vergadering heeft hij aangetoond, dat de raad nu eigenlijk maar terstond een »Javaanschen Dienaar des Woords" moest beroepen, doch aangezien dat om verschillende redenen niet zoo dadelijk kon, achtte hij het de aangewezen weg hulp te vragen aan de kerk, in wier dienst hij staat, [1]) om hem toe te staan nu en dan te helpen met dienst des Woords en der sacramenten. De »kerk« aldaar is nu »geinstitueerd«. Men ziet het: de dagen en daden van Wilhelm keeren terug. Al dadelijk rees nu de vraag: »Welke belijdenis zal de kerk van Poerworĕdjo als de hare aannemen?« Het antwoord op die vraag moet volgens Dr. Van Goor aldus luiden, dat men met het vaststellen van een belijdenis wachten moet, tot de kerken op Midden-Java in Synode kunnen vergaderen. Hij acht het 't best, dat zij zich voorloopig aansluiten bij de belijdenis der Geref. kerken in Nederland. Adriaanse tracht nu ook elders in zijn ressort kerken te organiseeren, wat te Tĕmon (laatste opgave 32 leden) reeds gelukte. De kerk daar heeft 2 ouderlingen en 1 diaken, en deze kerkeraad verzond eenzelfde verzoek naar Utrecht als hare zuster te Poerworĕdjo. Voor een vertaling van den »Heidelberger« [1]) en het »Kort Begrip« had Wilhelm reeds gezorgd, maar aan de Confessie schijnt hij zich niet gewaagd te hebben. Aangezien hier nog niet veel is, wat de Geref. Kerken in den tegenwoordigen toestand het hare kunnen noemen, kan aan een verdere opgave van gemeenten en zielental niet gedacht worden. Een goede zaak is, dat Adriaanse te Poerworĕdjo nu ook ingang vindt bij de Chineezen, en dat hij voor hunne kinderen een school kon openen. Hij heeft daar nu een Chineesche school onder leiding van Timotheus en een Javaansche onder leiding van Kasim. 't Is te hopen, dat de gezondheid van dezen niet sterken missionairen predikant het klimaat en de inspanning van den arbeid zal kunnen verduren en er spoedig betere dagen voor deze Zending mogen aanbreken. Als een bijzonderheid teekenen we hierbij nog aan, dat de helpers les in het Nederlandsch ontvingen van Mevr. Adriaanse, speciaal om te kunnen profiteeren van de kantteekeningen in den Staten-Bijbel, waarom Adriaanse dan ook voor hen om zulke Bijbels heeft verzocht. [2])

Ten slotte hebben we nog te spreken over de nieuwe afdeeling van den zendingsarbeid op dit terein, door de Gereformeerden

---

1) Dat is de Geref. Kerk te Utrecht.

1) Deze vertaling van den Heidelb. Catechismus is onlangs („Heidenbode" 1899, bl. 697) door Jansz Sr. gerevideerd.

2) Zie b.v. „Heidenbode" 1899 bl. 512.

genoemd de »Medische Dienst.« We maakten reeds melding van den Zendelingarts B. J. Scheurer, dien we in 't vervolg maar bij zijn nieuwen naam van »Missionair-arts« zullen noemen. We hebben boven gezien, hoe de Geref. Zendingsvereeniging tot invoering van de Medische Zending op haar gebied kwam. Scheurer vertrok naar Indië op 9 Mei 1893; hij legde in October van dat jaar te Batavia het vereischte examen af en kwam 13 December te Poerworĕdjo aan. Hier was nu zijn werk voorloopig: Javaansch leeren. Er kwam echter spoedig zulk een toeloop van zieken, dat hij weinig met zijn taalstudie vorderen kon. Daar intusschen zijn Bestuur vorderde, dat hij zich vooreerst tot Javaansch-leeren bepalen zou, verliet hij Poerworĕdjo en ging wonen te Soerakarta (Solo), waar hij minder gestoord werd. Inmiddels kwam de vraag aan de orde, waar de Missionair-arts zich vestigen zou? Zeker zullen vroeger de meesten met mij gedacht hebben, dat de Medische Dienst hier in de eerste plaats zou zijn voor de »huisgenooten des geloofs,« voor de duizenden Christenen dus, en velen zullen misschien troost hebben gevonden in de gedachte, dat de arme Christenen in geneeskundige behandeling eenige vergoeding zouden vinden voor de geestelijke verwaarloozing. Zend. Adriaanse was ook van die meening, en toen er stemmen opgingen voor vestiging elders, pleitte hij voor Zuid-Bagĕlen, zonder er op te staan, dat de dokter juist te Poerworĕdjo wonen zou. Zijne stem werd echter overstemd door die van anderen. Enkelen waren voor Solo, maar de meesten voor Djokjakarta, en de Missionair-arts stemde ook zelf voor deze plaats. Volgens Scheurer is Poerworĕdjo ongezond, kleiner en had men er geen gemeente [1]); Djokjakarta daarentegen gezond en grooter; men vond er bovendien een gemeente, en — wat blijkbaar de hoofdreden was — het is een plaats, die groote beteekenis heeft voor het volk van geheel Midden-Java. De Zendelingen Horstman en Zuidema stonden aan de zijde van Scheurer [2]) en »Deputaten tot den Medischen Dienst« vereenigden zich met hún gevoelen.

[1]) We hebben dit boven anders gezien.

[2]) „Heidenbode" 1897 bl. 318.

Scheurer vestigde zich hierop te Djokja en merkwaardig voorspoedig was daar de aanvang der Medische Zending. De Sultan stond haar een stuk grond in bruikleen af, groot 28,410 M^2; zij had alleen aan de Javanen, die op dien grond woonden, een schadeloosstelling uit te keeren van *f* 1403. Op 1 Juli '97 werd op dat stuk grond een tijdelijk Ziekenhuis geopend met een polykliniek, en spoedig ving nu de bouw van een Hospitaal aan, waarvoor men 40 mille noodig dacht te hebben. De polykliniek, die elken morgen open is, geeft goede gelegenheid tot prediking van het Evangelie. Dit is evenwel niet het werk van den Arts, al staat het hem zeker vrij eenige verzen uit Gods Woord voor te lezen en daaraan een korte toespraak te verbinden. Van den »Dienst des Woords« heeft hij zich te onthouden. Die zal aan een Missionair-Predikant worden opgedragen, en wordt voorloopig vervuld door Adriaanse of door een van diens evangelisten. Eerstgenoemde had hier op één morgen wel eens bij de 150 hoorders. Het werk van den dokter bepaalt zich niet tot behandeling dergenen, die tot hem komen; hij bezoekt ook wel patiënten aan huis. In een zijner laatste brieven zegt hij omtrent zijne dagtaak, dat hij meestal iederen morgen om 6 uur te paard uitgaat om eenige patiënten te bezoeken. Na thuis gekomen te zijn, is hij in de kliniek bezig tot 12 uur. 's Middags gaat hij om 4 uur er meestal weer op uit. Dat zijn nachtrust niet altijd ongestoord blijft, spreekt bij een dokter vanzelf. Op Zondag »sluit« hij wel niet bepaald, maar hij heeft dan toch ook een zekere sabbatsrust, daar hij de behandeling beperkt tot dringende gevallen. Zend. Verhoeven, die ten behoeve zijner Ziekeninrichting te Tjidĕrĕs in Mei 1898 een bedevaart naar Djokja maakte, kreeg van alles wat hij daar van Scheurers arbeid zag en hoorde den aangenaamsten indruk [1]), en Dr. Groneman, geneesheer te Djokja, schreef er met grooten lof over in de »Locomotief«. Terwijl wij dit schrijven is het Hospitaal reeds gereed; een paar Nederlandsche pleegzusters staan den Missionair-arts ter zijde, en de »Medische Dienst« is te Djokjakarta in vollen gang. Zij worde gesteld tot den zegen, die

[1]) Zie Orgaan Ned. Zendingsver. 1898 bl. 161.

over haar afgebeden is bij de plechtigheid, waarbij de Zendeling-arts »met gebed en oplegging der handen werd bevestigd in zijn ambt om het Evangelie te prediken [1]),« en hij naar aanleiding van het woord des Heeren: »Geneest de kranken en zegt tot hen: het Koninkrijk Gods is nabij u gekomen« (Luc. 10 : 9), werd bepaald bij zijne schoone taak! [2])

IV.

Salatiga-Zending.

Ongeveer in het jaar 1850 ontwaakte in het hart van Mevr. Le Jolle, wier echtgenoot Administrateur was van het huurland »Simo«, op 8 paal ten Z.O. van Salatiga gelegen en tot de residentie Soerakarta behoorende, de begeerte, iets voor het zielenheil harer Javaansche omgeving te doen. Zij beriep daartoe in het volgende jaar een der Javaansche helpers van Zend. Jellesma, genaamd Petrus Sĕdojo (bij verkorting Pieter), en begon met dezen en zijne vrouw Mĕrari op hoogsteenvoudige wijze een Evangelisatiearbeid onder de Inlandsche bevolking op dat perceel. In 't begin van '55 verhuisde Pieter met de familie Le Jolle naar Salatiga, waar weldra bij diens woning een eenvoudig bamboe-kerkje verrees voor belangstellende Javanen. Op 14 Maart van dat jaar kwam Zend. Hoezoo van Sĕmarang over, en doopte de 10 eerstelingen te Salatiga. In het volgend jaar klom het aantal gedoopten tot 24, van welke 16 gerechtigd waren tot het Avondmaal. Toen Mevr. Le Jolle in '57, ten gevolge van den dood van haren echtgenoot, naar Nederland terugkeerde, liet zij een gemeente van 50 gedoopten achter. Intusschen had de Regeering op haar verzoek aan die gedoopten een stuk grond geschonken in het dorp Njemoh, afdeeling Salatiga, waar vervolgens een deel der Christenen zich vestigde. Sommige echter bleven waar zij waren, terwijl enkele naar Ambarawa verhuisden. Nu en dan kwam Zend. Hoezoo, en na hem Zend. Kruijt, de kleine gemeente te Njemoh bezoeken, maar met '63 hielden deze bezoeken op, en nu ging de gemeente van jaar tot jaar achteruit, te meer daar Pieter naar elders vertrokken was.

Intusschen had Mevr. Le Jolle na haar terugkomst in Nederland de kleine gemeente te Njemoh aanbevolen aan Ds. Witteveen te Ermelo, en deze gedacht met zijne gemeente die kleine schare Javaansche Christenen geregeld in zijn gebed. Een vrucht van deze gebeden was, dat een lid der Ermelosche gemeente, R. de Boer, zich aanbood, om als Zendeling naar Njemoh te gaan. Na korte voorbereiding werd hij op 27 Oct. '68 door Ds. Witteveen ingezegend en met zijne vrouw naar Java uitgezonden. Op 4 Juli des volgenden jaars bereikten zij Njemoh. Een groot bezwaar was, dat De Boer nog niets van het Javaansch verstond, maar hij sloeg terstond een goeden weg in, door les te gaan halen bij Zend. Jansz te Japara. De gemeente te Njemoh was bij De Boers komst geslonken tot 19 zielen, en het lange gemis van goede leiding was in alles merkbaar. Hij en zijne vrouw arbeidden met ijver, liefde en volharding, en ook nadat hem in '71 eerst zijne vrouw en daarna hun éénig kind ontvallen was, bleef hij trouw op zijn post. Op 20 Oct. '73 hertrouwde hij met Johanna Jansz, dochter van genoemden Zendeling. Zijn volhardende en trouwe arbeid was niet ongezegend. Er kwam weer leven in de gemeente en zij werd van binnen en naar buiten sterker. In '76 telde Njemoh 15 Christen-huisgezinnen met 70 zielen. In '80 kreeg De Boer een steenen woning en een steenen kerk, terwijl de geldelijke toestand hem het aankoopen van eenige stukken grond ten behoeve der Christenen vergunde. De woningen van zijne gemeenteleden strekten zich welhaast uit tot het naburig dorp Wonorĕdjo, en in '81 werd de gemeente zelfs door de Regeering als een burgerlijke gemeente erkend onder dien naam en kreeg deze een Christen als Loerah aan het hoofd.

Juist in dezen tijd vestigde Zend. Jansz, De Boers schoonvader, die belast was geworden met de herziening van den Javaanschen Bijbel, zich bij hem te Wono-

---

[1]) „Heidenbode" 1893 bl. 552.

[2]) Ds. C. Zwaan, die den Dienst des Woords te Djokja zal vervullen, is kort voor 't einde van 1900 op Java aangekomen. Vgl. bl. 184.

rĕdjo, en daar hij bereid was hem, zoo noodig, van eenig gemeentewerk te ontlasten, kreeg De Boer meer gelegenheid om in de omstreken te arbeiden. Vele deuren openden zich voor hem en verscheidene nieuwe gemeenten ontstonden, zoodat het niet lang duurde, of hij was met werk overladen en begon naar hulp te verlangen. Nu trof het zoo, dat de pas (1880) opgerichte Neukircher Mission een zendingsveld voor zich zocht. Terwijl het Bestuur weifelde tusschen Nederl.-Indië en een onderhoorigheid van Engeland, gebeurde het, dat Director Stursberg in aanraking kwam met Horstman. die voor den dienst der Zending te Ermelo werd opgeleid, maar geen vooruitzicht had uitgezonden te worden. Stursberg stelde hem voor, onderwijzer te worden in het Hollandsch aan het Zendingshuis te Neukirchen, waartoe hij zich bereid verklaarde. Eerstgenoemde maakte daarop een reis naar Nederland, regelde de zaak met Ds. Witteveen en had een onderhoud met de grondlegster der Salatiga-Zending, die na haar terugkomst in Nederland hertrouwd was met den Heer Van Vollenhoven en in Utrecht woonde (en nog woont). Zóó werd op dubbele wijze een band gelegd tusschen de Salatiga- en de Neukircher-Zending, en kwam deze laatste tot het besluit, Zendelingen uit te zenden naar Midden-Java. Horstman kwam tot het afgesproken doel te Neukirchen, na vooraf gehuwd te zijn met Mej. Utsch te Gosenbach. Zijne vrouw nam de leiding der huiselijke aangelegenheden van het Zendingshuis te Neukirchen op zich, en hij gaf aan de Zendeling-kweekelingen onderwijs in de Nederlandsche taal. Dit duurde evenwel slechts kort. De Boer vroeg dringend om hulp, en dit leidde er toe, dat Horstman als eerste Zendeling van Neukirchen op 26 Mei 1884 werd ingezegend, om in te gaan tot de Salatiga-Zending. Hij vertrok met zijne vrouw in Juni d.a.v. In December volgde Zend. Heider; in Juli '86 Zend. Kamp; in October van datzelfde jaar Zend. Jüngst; in Nov. '88 Zend. Zimmerbeutel; in Sept. '91 Zend. Heller; in Juni '94 de Zendelingen Kühnen en Droste; in April '97 de Zendelingen Dietzel en Gericke; in Dec. '98 Zend. Van Engelen en in Juni '99 Zend. Barth. — Reeds deze lijst van namen doet zien, dat we hier met een wakkere Zendings-corporatie te doen hebben; klein, maar krachtig; niet sterk door hare organisatie, maar door haar beslist geloof en hare vurige liefde.

Toen Zend. Horstman in Aug. 1884 te Wonorĕdjo aankwam, telde de gemeente aldaar reeds over de 200 zielen en waren nieuwe gemeenten gesticht geworden te Tĕmpoeran, op nagenoeg 1 uur afstands; te Tjĕme, 7 uur oostwaarts, en te Kalitjeret, 3 uur noordoostwaarts van Wonorĕdjo, terwijl ook op vele andere punten zich een deur voor het Evangelie ontsloot. De belangstelling werd algemeen, maar er was gebrek aan arbeiders. Horstman vestigde zich te Kalitjeret. Van de volgende Zendelingen werd Heider geplaatst te Tjĕme en Kamp te Klampok. Jüngst nam Wonorĕdjo met Tĕmpoeran over, waardoor De Boer meer tijd kreeg om de buitengemeenten te verzorgen en de andere Zendelingen voort te helpen. Zijn werk strekte zich op 't einde van '86 reeds uit over de geheele residentie Sĕmarang, met uitzondering van de afdeeling Kĕndal. In 16 dessa's vond men toen 282 gedoopten en rusteloos reisde De Boer van de eene plaats naar de andere, overal het Evangelie verkondigende en de jeugdige Christenen versterkende. Om zulks nog beter te kunnen doen, vestigde hij zich in '87 te Salatiga, waar hij tevens zijne kinderen de school kon doen bezoeken. Op 't einde van dat jaar had de Salatiga-Zending in ruim 20 dessa's reeds meer dan 400 gedoopten. Het volgende jaar stichtte De Boer een nieuwe gemeente op een stuk grond van 50 bouw, gelegen op een uur afstands ten zuiden van de hoofdplaats, hem door de Regeering afgestaan. Deze vestiging ontving den naam van Toegoe. Weldra verrees ook hier een eenvoudig kerk- en schoolgebouw en waren hier 15 gezinnen, tellende 68 zielen, onder dak gebracht, terwijl een Christen tot Bĕkĕl of onderdorpshoofd was aangesteld.

Dat Horstman in 1889 overging in dienst van de Geref. Zendingsvereeniging, is boven reeds medegedeeld. Zijne plaats te Kalitjeret werd ingenomen door Zend. Zimmerbeutel, die haar echter in '91 overdroeg aan Zend. Kamp, terwijl hijzelf zich naar Blora begaf. Naar het schijnt

bestond er verband tusschen het heengaan van Horstman en hetgeen een jaar te voren gebeurd was. In '88 namelijk sloten de Zendelingen op dit terrein met elkander een Bond, onder den titel: »Bond van Zendelingen der Salatiga-Zending«; met het doel, om gemeenschappelijke belangen beter te kunnen behandelen. Het jaar daarop volgde hier in Nederland de stichting van een Comité, dat den naam kreeg van: »Comité in zake de Salatiga-Zending«. [1]) De Boer kon zich blijkbaar in den nieuwen toestand niet vinden. Hij schreef in Nov. 1889, [2]) dat hij *naast* de Neukircher Broeders arbeidde; terwijl zijn Bestuur verklaarde, dat de Ermelosche Zending *zijdelings* met die van Neukirchen verbonden was. De Directie van de Neukircher Zending daarentegen schreef: »De Boer wilde zich niet aansluiten«. [3]) Er was dus zeker iets in den Bond, waarmee De Boer zich niet kon vereenigen. Al de overige door hem gestichte gemeenten nu aan de Neukircher Zendelingen overlatende, behield hij voor zich den arbeid op de hoofdplaats en op de nieuwe vestiging Toegoe. Deze was op ongedachte wijze in 't laatst van '89 vergroot met een aanzienlijk stuk woesten grond, terwijl de gemeente in- en uitwendig in wasdom toenam; o. a. trad een gewezen »priester« tot de gemeente toe. In Maart van het volgende jaar telde deze gemeente reeds 93 zielen, en eenige maanden later schreef De Boer: »Toegoe is ons vaste punt; van hier uit hopen we nabij en verre het Evangelie te verkondigen." Die hoop is echter, wat hem persoonlijk aangaat, niet

[1]) De statuten van Bond en Comité zijn te vinden in de „Missions- und Heidenbote" 1892, bl. 156—162. Eerstgenoemde Statuten zijn onlangs herzien en afgedrukt in het orgaan der Salatiga-Zending, jaarg. 1900 No. 4. Het Comité telde oorspronkelijk de volgende leden: Joh. van 't Lindenhout, Jac. van 't Lindenhout, P. H. van der Wedden, Ds. M. Mooij, Ds. A. Mooij en Ds. H. ten Kate. Tegenwoordig is het aldus samengesteld: Prof. Dr. S. D. v. Veen, Voorz.; Jac. van 't Lindenhout, Penningm.; Ds. H. ten Kate; Ds. L. S. de Bruyn; Joh. van 't Lindenhout; Mevr. v. Vollenhoven; Mevr. Löben Sels—Buma; Mevr. v. Boetselaer; Mevr. v. Dobben; Freule Huydecoper; Mevr. De Jonge en Ds. M. Mooij, Secr.

[2]) „Erm. Zendingsblad" 1890, bl. 11.

[3]) „Miss. u. Heidenb." 1895, bl. 114.

vervuld: op 8 Jan. 1891 nam de Heer dezen trouwen dienaar tot Zich, in den leeftijd van 55 jaren [1]). Met goedvinden van het Bestuur te Ermelo nam Zend. Jüngst te Tĕmpoeran de leiding der zaken te Toegoe voorloopig op zich, maar we kunnen er wel terstond bijvoegen, dat met den dood van De Boer de zelfstandige Zending van Ermelo op Midden-Java verviel en dat we voortaan op dit terrein alleen Zendelingen van Neukirchen vinden, wat echter niet zeggen wil: Duitschers, want er zijn onder hen ook Nederlanders.

Voor ik er nu toe overga, met den lezer een bezoek aan de zendingsposten op dit terrein te brengen, wensch ik eerst iets te zeggen omtrent den gang van het werk. In '91 arbeidden hier de Zendelingen Heider (Tjĕme), Kamp (Kalitjeret), Jüngst, (Tĕmpoeran) en Zimmerbeutel (Blora) op 38 plaatsen en telden hunne gemeenten 606 zielen. Het volgend Jaar ontviel Zend. Heider aan den arbeid, daar hij wegens voortdurende ziekte Java verlaten moest. Daarentegen mocht Zend. Heller toen tot den arbeid ingaan. — In '93 verloor Zimmerbeutel zijne vrouw door den dood; Heller vestigde zich te Kĕndal (later tijdelijk te Kaliwoengoe) en Jüngst moest tot herstel zijner geschokte gezondheid naar Europa. Dat was dus geen jaar van enkel voorspoed. Het volgende jaar begon vrij treurig: 3 zendelingshuizen stonden ledig, ten gevolge van een koortsepidemie, die eenige Zendelingen had genoodzaakt met hunne gezinnen naar elders de wijk te nemen. Jüngst kwam terug, Zimmerbeutel hertrouwde en 2 nieuwe Zendelingen, Droste en Kühnen, betraden het arbeidsveld. De eerste van deze vestigde zich te Tjĕme en de laatste te Kalitjeret, terwijl Jüngst den arbeid aanving te Ambarawa. De gezondheidstoestand verbeterde, het werk kon weer zijn voortgang hebben en aan 't einde des jaars was het aantal Christenen gestegen tot 681. — In '95 vinden we Zend. Kamp arbeidende op den post Salatiga. Dit jaar werd het zendingswerk hier op eenige punten gestoord door een onverwacht indringen der Roomschen. Kamp te Salatiga schreef daarover: »In eenige onzer gemeen-

[1]) Zie over zijn leven en werken: „Erm. Zendingsblad" 1892 bl. 69.

ten hebben de Roomschen beproefd ingang te vinden, maar het is hun tot dusver niet gelukt, van onze lieden naar hunne zijde over te halen.« Op gelijke wijze schreef ook Jüngst te Ambarawa: »Scheen het, dat de Roomsche tegenpartij aan onzen arbeid een geweldige afbreuk zou doen, wij mogen nu met een dankbaar hart erkennen, dat, voor zooveel onze gemeenten betreft, de Heer genadiglijk over haar gewaakt heeft, zoodat geen overgangen van beteekenis hebben plaats gehad, ofschoon men het daarop zeer bijzonder toelegde. Niettemin is het een groot nadeel, dat door de Roomsche leer de gewetens zoo in de war worden gebracht.« Deze beweging ten gunste der Roomschen ging — vreemd genoeg! — uit van den oud-zendeling M. Teffer. Deze woonde destijds te Ambarawa, en was door de Regeering aangesteld tot godsdienstleeraar voor het garnizoen en de mindergegoede leden der Protestantsche gemeente.[1]) Op listige wijze wist hij zich in te dringen in den arbeid van Zend. Jüngst, die toen nog te Tĕmpoeran woonde, maar ook te Ambarawa een gemeente had. Tijdens deze Zendeling zich in Europa bevond, maakte Teffer misbruik van het vertrouwen, dat Jüngst in hem gesteld had, maar deze bemerkte pas wat er eigenlijk achter stak, toen Teffer openlijk tot de Roomsche Kerk overging en ook elders in de gemeenten der Salatiga-Zending propaganda werd gemaakt.[2]) Daarvoor werden inzonderheid gebruikt Johannes Vrede (zie Batavia en Tĕgal) en diens broeder Martinus, welke Javanen tot de Roomsche kerk waren overgegaan, en zich voor hun ijver goed hebben laten betalen. Hun oogst is wel niet groot geweest, maar de beroering, waarin zij de gemeenten gebracht hebben, leverde voor deze een ernstig gevaar op. Trots dat stoken en rooven gingen de gemeenten in '95 toch met 65 zielen vooruit en klom het totaal tot 746. — In de volgende jaren steeg het zielental eerst tot 770, toen tot 846, en vervolgens tot 924. De opgave van het laatste verslag, die iets lager is, zullen we aan het slot van dit overzicht vermelden. In '97 moesten Zimmerbeutel en Kamp voor gezondheid naar Europa, maar zij mochten herstellen en hun arbeid hervatten. Een der oudste zendingsposten van Java, namelijk Sĕmarang, is nu de jongste post van de Salatiga-Zending geworden. Van Engelen, (in Juni 1900 gehuwd met Mej. Em. Nies), vroeg toelating voor de residenties Sĕmarang, Rĕmbang en Pĕkalongan, welke hij ook ontving. Hij is voornemens, zich te Blora te vestigen. De jongste Zendeling, Barth, is nog bezig Javaansch te leeren. Hiermede mogen we onze algemeene opmerkingen wel besluiten, en we laten nu eenige bijzonderheden volgen over de verschillende posten dezer corporatie.

1. *Salatiga.*

Hier op de hoofdplaats der afdeeling Salatiga nam deze Zending, gelijk reeds gezegd is, haar onaanzienlijk begin. Er was destijds nog geen Zendeling gevestigd. Sedert Oct. 1887 woonde hier Mevr. De Boer met hare kinderen, en sinds het volgende jaar ook Zend. De Boer zelf. Na diens overlijden bleef deze plaats onbezet tot Jan. '92, toen Zend. Heller er ging wonen. Deze bleef er tot Jan. '94, toen hij er werd opgevolgd door Zend. Kamp. Eerst in het laatstgenoemde jaar werd er een gemeente gesticht en een kerkje gebouwd. Van een school, die door den Zendeling geopend werd, maakte een 30-tal Javaansche en Chineesche kinderen gebruik, en deze ontvingen onderwijs van een Amboneesch Christen. Behalve dit eigenlijk zendingswerk vond de Zendeling veel te doen in het Tehuis voor Militairen, waar des avonds Jongelingsvereeniging, Bijbellezing of bidstond gehouden werd. Was Kamp verhinderd daar te zijn, dan vond hij Kapitein Ottow (zoon van een der eerste Zendelingen op N.-Guinea) steeds bereid om zijne plaats in te nemen. Wegens den gezondheidstoestand zijner vrouw zag Kamp zich genoodzaakt in 1898 naar Duitschland te gaan, van waar de familie eerst onlangs terugkeerde.

Deze post heeft 3 filialen: Toegoe, Blimbing en Gatak. Toegoe ligt een klein uur ten zuiden van Salatiga, aan den grooten weg naar Soerakarta. Het is een

[1]) Op den voet van het Kon. Besluit van 28 Mei 1869.

[2]) Zie Overzicht VIIIste Zend.-Conf. bl. 172, en „Miss. u. Heidenbote" van 1895 en '97.

Christendorp, door De Boer — gelijk boven gezegd is — aangelegd. De kolonie is hier gesticht op een afgedankt koffieland, groot ruim 35 Hectare, door de Regeering aan De Boer afgestaan. Op 27 Maart '88 werd daar de eerste hut gebouwd, en een jaar later woonden er reeds 15 gezinnen, tellende 68 zielen, die echter niet allen Christenen waren. Een der Christenen werd er tot Běkěl of onderdorpshoofd aangesteld. In '90 waren van de 93 opgezetenen 55 gedoopt. In dat jaar kwam ook het kerkje gereed. Daar de opgezetenen een harden strijd te voeren hadden voor hun bestaan, aangezien Toegoe geen levend water bezit en de velden dus van den regen afhankelijk zijn, ging de kolonie achteruit. Op 't einde van '92 telde zij slechts 40 zielen, van welke 28 gedoopt waren. Het zielental steeg wel weer, maar het is toch twijfelachtig, of de gemeente zich hier zal kunnen handhaven. Een afgezant van Rome trachtte in '96 de Christenen voor zijn kerk te winnen, maar veel succes had hij niet. — Het filiaal Blimbing ligt ten noordoosten van Salatiga. Bijzonderheden over deze kleine gemeente vind ik niet, evenmin als over Gatak.

De laatste statistiek geeft van dezen post de volgende opgaven: Salatiga 10, Toegoe 67, Blimbing 14 en Gatak 5, totaal 96 Christenen. De school te Salatiga werd door 63 en die te Toegoe door 32 kinderen bezocht.

2. *Ambarawa.*

Op deze afdeelings-hoofdplaats vestigde zich — gelijk boven is opgemerkt — Zend. Jüngst. Veel voorspoed had het zendingswerk hier nog niet. De kleine gemeente kwam op 1 Maart 1896 in 't bezit van een nieuw kerkje, maar de school moest wegens te geringe deelneming gesloten worden. Behalve dat de Zendeling iederen Zondag godsdienstoefening hield voor de Javanen, trad hij ook om den anderen Zondag op voor de Nederlanders (burgers en soldaten), tot voor dezen weer een godsdienstleeraar was aangesteld. Kon hier in '96 niemand gedoopt worden, in '97 werd een 8-tal personen tot de gemeente toegevoegd, en langzamerhand nam de kleine kudde toe. De Zendeling heeft echter zijn werk moeten staken en ter wille van den gezondheidstoestand zijner vrouw in 1900 de terugreis naar Duitschland moeten aannemen. Sedert kort is hier Zend. Zimmerbeutel gevestigd, die om gezondheidsredenen Blora had moeten verlaten.

De Zendeling van Ambarawa heeft, behalve den hoofdpost, een 5-tal filialen te bedienen, en wel: 1. Djamboe, ten zuidwesten van Ambarawa. Dit dorp had een Christen tot hoofd, maar deze is in '96 afgevallen, wat ten gevolge had, dat eenige personen, die zich bij de gemeente wilden aansluiten, zich terugtrokken. Ook later kwam het herhaaldelijk voor, dat de kerkelijke tucht hier moest worden toegepast wegens onzedelijken levenswandel. — 2. Wonorĕdjo, de moedergemeente van de op dit zendingsgebied in wording zijnde kerk. Zij kreeg in '96 een nieuw godshuis, 12 M. lang en 8 M. breed, met flinke ramen en een gaanderij van voren. Deze kerk is gebouwd uitsluitend door de gemeenteleden van dit dorp en van Tĕmpoeran, op hun eigen voorstel voor half loon; zij kostte dan ook slechts *f* 400. Geldelijke bijdragen konden de Christenen uit gebrek niet geven. De inwijding dezer nieuwe kerk had plaats op 12 December. — 3. Tĕmpoeran is slechts 40 minuten van het pasgenoemde dorp verwijderd. De gemeente hier had voorheen een eigen kerk, doch thans niet meer; de Christenen wonen de godsdienstoefeningen bij te Wonorĕdjo. — 4. Doeksongo ligt op 2 uur afstands in noordoostelijke richting; het oord behoort tot een landgoed. De Christenen, die hier wonen, zijn van elders uitgewekenen, en niet van de beste soort. De Administrateur van dat landgoed is de zaak der Zending genegen, maar de Zendeling beleeft niet veel genoegen van de Christenen aldaar, vanwege hunnen berispelijken wandel. — 5. Djĕloempang. Dit filiaal vind ik in de verslagen genoemd, maar ook niet meer dan dat, zoodat ik het bij de bloote vermelding laten moet.

De statistiek van den post Ambarawa geeft de volgende getallen: te Ambarawa 37, te Djamboe 30, te Wonorĕdjo 112, te Tĕmpoeran 22, te Doeksongo 6 en te Djĕloempang 4 Christenen. Doeksongo ontbreekt in de laatste opgave, die daarentegen vermeldt, dat te Oengaran 1 en

te Banjoebiroe 3 Christenen woonden. Het totaal was 209. De scholen werden bezocht door 58 leerlingen.

3. *Tjěme.*

De gemeente hier te Tjěme (men schrijft ook Kětjěme) behoort tot de gemeenten, welke gesticht zijn door Zend. De Boer. In 1885 vestigde Zend. Heider zich hier. Destijds telde de gemeente 41 zielen. Nadat hij om gezondheidsredenen Java had verlaten, werden hoofd- en bijgemeenten door de andere Zendelingen verzorgd. In '94 werd er de nieuwaangekomen Zend. Droste geplaatst. Javaansch leeren en zijn huis in orde maken: dat waren in de eerste maanden zijne voornaamste bezigheden. In Juni '95 kwam zijne vrouw uit Nederland aan, en deze nam terstond een werkzaam deel aan den arbeid. In October van dat jaar werd een school geopend, die weldra een 40-tal leerlingen telde, van welke 14, zoowel meisjes als jongens, bij den Zendeling inwoonden. Met hulp van een der helpers ving Droste nu ook aan, in de buitengemeenten godsdienstoefening te houden. Alles ging goed, maar niet lang: de man deed een mistred en verliet Java. Deze post kwam nu onder het beheer van de naburige Zendelingen, tot in 't begin van 1900 Zend. Gericke met de zorg er voor belast werd. Na in Mei '97 op het arbeidsveld aangekomen te zijn met Zend. Dietzel, oefende hij zich met dezen eerst te Blora en later te Měrgarědja in het Javaansch, waarna hij, te Ambarawa wonende, een deel van den werkkring van Jüngst verzorgde tot het einde van '99. Daarop vestigde hij zich voorloopig te Poerwodadi, van waar uit hij de verschillende gemeenten bezoekt. Op den hoofdpost zelf viel uit den aard der zaak nog niet veel meldenswaardigs voor. 's Morgens om 7 uur behandelt de Zendeling zieken, na eerst met hen een korte godsdienstoefening gehouden te hebben. Op den eersten Dinsdag en Woensdag van elke maand houdt hij samenkomsten met zijne helpers, om hunne rapporten aan te hooren en hun onderwijs te geven. Over de verschillende filialen kan het volgende worden medegedeeld: 1. Tjěme, de moedergemeente van dezen werkkring, telde einde '96 ruim 50 leden. De godsdienstoefeningen worden in het voormalig zendelingshuis gehouden, maar dit is bouwvallig en der verdwijning nabij. Sommige leden dezer gemeente berokkenen den voorganger en den Zendeling veel zorg door hun onbehoorlijk gedrag. Het is vooral de vroegere helper Doeldjalal, die de ongeregeldheden veroorzaakt. — 2. Karang-Waděr, op 2½ uur afstands ten noorden van Tjěme, heeft tot voorganger zekeren Jokanan, die de godsdienstoefeningen leidt in zijne woning. — 3. Wolo had reeds in '96 een gemeente van 22 zielen. Er werd toen bericht, dat hier een geestelijke opwekking was, en ook thans nog wordt van deze gemeente een goed getuigenis gegeven. De Christenen hier hadden eerst veel plagerijen van het dorpsbestuur te doorstaan, maar tegenwoordig laat men hen meer met rust. De godsdienstoefeningen worden in een bamboe-huisje gehouden. In Juli 1900 werd hier een school geopend, waarvoor een onderwijzer, te Depok opgeleid, reeds voorhanden was, en die weldra 23 leerlingen telde. — 4. Depok [1]) is een nog jeugdig filiaal, maar waarvoor de Zendeling goede hoop heeft. — Het jongste filiaal in dezen werkkring is 5. Děmangan. Dit dorp ligt 1 uur gaans ten noorden van Poerwodadi, aan den weg naar Grobogan. Lieden van hier hadden medicijnen gehaald bij Zend. Kühnen te Kalitjeret, en vernamen van hem iets over het Evangelie. Het gehoorde trok hen aan; er werd over gedacht en gesproken, en na eenigen tijd kwamen 14 mannen van hier, onder aanvoering van zekeren Dalang (wajangvertooner) om nadere inlichting vragen. Geregeld wordt hier nu godsdienstoefening gehouden, en het laat zich aanzien, dat te Děmangan over korten tijd een gemeente zal kunnen gevormd worden. Reeds mocht de Zendeling in 't voorjaar van 1900 de eerstelingen doopen (7 mannen), tegelijk met een man en eene vrouw van Wolo.

Volgens de jongste opgave waren er in dezen werkkring 137 Christenen, namelijk: te Tjěme 67; te Karang-Waděr c.a. 27; te Wolo c.a. 38; te Depok 4. Verder woonde er 1 Christen te Děmangan, behalve de pasgedoopten. Scholen waren er in den laatsten tijd in dezen werkkring

---

[1]) Men verwarre dit niet met Depok nabij Batavia.

niet, maar nu hij weer een eigen Zendeling heeft, is met de oprichting een begin gemaakt.

4. *Kalitjeret.*

De eerste Zendeling op dezen post was Horstman. Nadat deze naar Pĕkalongan vertrokken was, stond hier Zimmerbeutel. Deze bleef slechts kort en gaf den post over aan Kamp, die er in 1894 werd opgevolgd door Kühnen: de vierde Zendeling binnen 10 jaren. Kühnen is er nog steeds werkzaam. Na de eerste moeilijkheden in zake de taal te hebben overwonnen, vatte deze den arbeid met kracht aan, ondersteund door zijne vrouw, die hem trouw ter zijde stond, tot zij in Sept. '99 door den dood van hem werd weggenomen. Het is wel overal zoo in Indië, dat de Zendelingsvrouwen hare mannen zoo krachtig mogelijk ter zijde staan, maar op dit zendingsveld schijnt dat wel in bijzondere mate het geval te zijn. Zij voeren ook voor een goed deel de correspondentie met het Bestuur te Neukirchen en het Comité in Nederland. Deze post is, volgens het Bestuur, de zwaarste van alle posten op dit terrein, vooral door de vele filialen en den afstand, waarop eenige dezer gelegen zijn. Toen Kühnen hier optrad, vond hij in de gemeenten groote onwetendheid en daar buiten slechts geringe belangstelling. Aan het onderwijs der jeugd was nog weinig gedaan, en daarom richtte hij zoodra mogelijk op den hoofdpost een school op, doch deze werd aanvankelijk door slechts eenige kinderen bezocht. Voor de meisjes was hier in 't geheel nog niets gedaan. Waren nu de helpers maar flinke, ontwikkelde en zelfstandige mannen geweest, dan had er onder goede leiding wel spoedig verbetering kunnen komen, maar dat was hier evenmin als elders 't geval. Hierbij komt het groote bezwaar, dat men in deze streek veel te lijden heeft van de droogte, die als noodzakelijk gevolg armoede met zich brengt. Daarmede kunnen sommige misstanden in de gemeente wel in betrekking staan. In 't begin van '97 was er op den hoofdpost een kleine opstand. Voorheen kregen de Christenen op dit zendingsveld ploegvee ter leen, maar daarna niet meer. De Neukircher Zendelingen wenschen zich namelijk niet te bezwaren met zorgen voor het tijdelijk welzijn der Christenen. Kühnen schreef daarover [1]: »Ik zie in zulke dingen een gevaar voor den zendingsarbeid. Heeft de Zendeling weinig resultaat van zijn werk, dan komt hij er licht toe, in zulke zaken een zekere vergoeding te zoeken. Deze of gene kan dat misschien doen zonder er inwendig door te lijden, maar ik voor mij heb er liever niets mede te maken.« Maar nu verlangde men van den Zendeling weder ploegvee ter leen, dreigende anders te zullen verhuizen. Aan het verlangen der Christenen werd door Kühnen echter niet voldaan; niettemin gaven slechts enkele hunner aan hunne bedreiging gevolg. Zulke toestanden vormen het »troebel water,« waarin Rome visschen kan met gewenschten uitslag. De visschers kwamen ook hier weldra opdagen en hadden een vangst, die hen zeker verblijd heeft, maar toch minder groot was dan zij zich hadden voorgesteld. Sedert dat »visschen in troebel water« begonnen is, kunnen de Zendelingen er zich op geprepareerd houden, dat, zoodra zij een slechten of onbekwamen helper ontslaan, en zoodra zij in een gemeente aan zekere eischen niet voldoen, zij Rome het net zullen zien uitwerpen. — Bijzonder geschikt voor hoofdpost is Kalitjeret niet, en Kühnen dacht daarom ook wel aan verhuizen, maar hij kon nog geen doelmatiger woonplaats voor zich vinden. Van de geneeskundige hulp, welke hij verleent, is men gaarne gediend: in '97 b. v. ontvingen 5000 menschen medicijnen van hem. Maar niet allen, die krank zijn, wenden zich tot hem, want de vijanden hebben het praatje uitgestrooid, dat al wie zich door den Toewan behandelen laat, met hem ter helle varen zal. Er is dan ook bij velen hier een besliste vijandschap waar te nemen, en zelden gebeurt het, dat Kühnen van overgang op den hoofdpost berichten kan.

De Zendeling van Kalitjeret heeft verscheidene bijgemeenten te bezorgen, die op een enkele na noordelijk van zijne woonplaats gelegen zijn, ten deele op grooten afstand. Zij zijn: 1. Boweh, noordwestelijk van Kalitjeret. Hier was eerst

[1]) Miss. und Heidenb. 1897, Beibl. 32.

een helper, maar die moest ontslagen worden, daar hij aan het spel verslaafd was. De Christenen komen er samen in een kerkje, onder voorgang van iemand, die van den hoofdpost overkomt. In '96 trad tot de gemeente hier een santri toe, die onlangs zalig ontslapen is. Te Wringin, eenige palen noordelijker, wonen ook een paar Christenen. — 2. Tĕmpoeroeng, weer iets noordelijker. Hier bevindt zich de grootste gemeente van dezen post. Het dorp is een centraalpunt van omliggende kleine gemeenten. Op Christelijke feestdagen komen de Christenen uit den omtrek hier dikwijls samen, en de ruime kerk is dan soms te klein voor de saamgevloeide schare, zoodat men zelfs in de ramen en in de boomen voor de ramen klimt. Omtrent het geestelijk leven in deze gemeente geeft de Zendeling een goed getuigenis. De helper Joesoep werd tot dorpshoofd gekozen. De gemeente is in het bezit van een houten kerk, maar zonder vloer. — 3. Walang, iets ten noorden van Tĕmpoeroeng. Over de gemeente hier wordt met lof gesproken, maar zij breidde zich in den laatsten tijd niet uit, ofschoon de Christenen welvaart genieten. — 4. Kepoh, ten zuiden van Karang-Tĕngah. Hier vindt men eenige verspreid wonende Christenen. Hun wandel wordt geprezen. — 5. Pahiton, iets ten oosten van Tĕmpoeroeng, heeft ook zulk een kleine gemeente, evenals 6. Kali-Tjilik en 7. Soedagaran, iets ten noorden van Dĕmak. Al die genoemde kleine gemeenten bleven in den laatsten tijd stationnair; ja, ze gaan eer achter- dan vooruit. — 8. Klampok, ten zuidoosten van Wringin. Hier was in '96 een gemeente met 11 Christenen, maar de ontslagen helper Jacob ging tot de Roomschen over en er kwam verachtering. Die ongeschikte helper is vervangen door een anderen, die wel trouw, maar weinig begaafd is; het gelukte nog niet, de Christenen aldaar uit hun vervallen staat op te heffen. — 9. Karang-Geneng was voorheen een bijgemeente van het filiaal Pahesan, maar heeft nu de plaats daarvan ingenomen. Dáár was in '95 een gemeente met 40 leden, onder leiding van zekeren Ananias, die echter wegens wangedrag moest worden ontslagen. Deze gewezen helper ging daarop naar Sĕmarang en werd Roomsch; bijna zijne geheele kudde volgde hem in zijne ontrouw. Te Karang-Geneng gaat het tot dusver goed, niettegenstaande de Roomschen ook daar voordeel trachtten te behalen. — 10. Tĕmpoeran, ten zuiden van Kalitjeret, is een der eerstgestichte gemeenten op dit terrein. Het dorp ligt niet ver van het bovengenoemde Wonorĕdjo. Op 't einde van '95 had men hier 38 Christenen; dat getal is sedert belangrijk verminderd, waarschijnlijk door verhuizen.

Het geheel van dezen werkkring maakt den indruk van zoo iets als een groep eilandjes in den oceaan. De geheele werkkring telde volgens de laatste opgave 216 Christenen, aldus verdeeld: te Kalitjeret 46; te Boweh 11; te Wringin 2; te Tĕmpoeroeng 61; te Walang 25; te Kepoh 7; te Pahiton 12; te Kali-Tjilik 10; te Soedagaran 10; te Klampok 8; te Karang-Geneng 20 en te Tĕmpoeran 3. De éene school in dezen werkkring telt 30 leerlingen.

5. *Kĕndal (Kaliwoengoe).*

In het jaar 1893 vestigde Zend. Heller zich te Kĕndal, voornamelijk ter wille van een aantal dusgenaamde »Sadrach-Christenen«, die daar gevonden werden, en die hij op een beteren weg hoopte te leiden. Zijne pogingen hadden aanvankelijk weinig gevolg. Hij vond deze Christenen in twee groepen verdeeld: de eene groep wonende te Srendeng, iets ten noorden van Kĕndal, de andere te Pidodo, eenige palen van daar verwijderd in noordwestelijke richting, nabij de landpunt Koro-Wĕlang. De eerste groep had tot oudste zekeren Thaddeus, een jonge man; de andere zekeren Jacob, die reeds op jaren was. Elke groep had een bedehuis, staande op 't erf van haren oudste, en daarin hield zij hare samenkomsten. Thaddeus wilde wel gaarne nu en dan geld leenen van den Zendeling, maar toen dat dezen te druk liep en hij begon te weigeren, nam Thaddeus eene vijandige houding aan. Ofschoon zeer onkundig, wilde hij van den Zendeling niet leeren en werkte daarenboven diens invloed tegen. Al die Christenen waren zeer onwetend en zeer bijgeloovig tevens: zij gaven aan de kranken water te drinken, waarover een gebed uitgesproken was;

hielden de besnijdenis aan; aten alleen vleesch, dat op Mohammedaansche manier geslacht was; hielden de sacramenten niet (dewijl Sadrach had opgemerkt, dat gedoopten even goed zondigden als ongedoopten), enz. enz. Zij noemden zich gaarne »Agama miskin«, d. i. arme godsdienst. [1]) De groep te Pidodo was beter gezind dan de andere. Haar voorganger Jacob was een bescheiden, ernstig en vroom man; alleen had ook hij weinig kennis en hij had twee vrouwen. Omstreeks Nieuwjaar 1895 kwam het in de verhouding van beide groepen tot den Zendeling tot een beslissing. De groep Srendeng verwijderde zich meer van hem, kwam niet meer onder zijn gehoor en hield hare kinderen uit school; de groep Pidodo daarentegen sloot zich nauwer bij hem aan. De Christenen van deze groep bouwden uit eigen middelen een net bedehuis, en Heller kon nu elken Zondag daar spreken voor 30—50 hoorders. Met 1 Juli van dat jaar verhuisde de Zendeling naar Kaliwoengoe, gelegen op bijna 2 uren ten oosten van Kĕndal en 5 uren ten westen van Sĕmarang; hij achtte dien afstand eerst geen bezwaar voor het houden der godsdienstoefeningen te Pidodo. De oude Jacob liet zich door hem in het goede spoor leiden. Voorheen was deze de voornaamste gevolmachtigde van Sadrach, als opziener over diens ruim 200 aanhangers in deze streek. Wilde een paar trouwen: hij was het, die het huwelijk sloot, na vooraf een gelukkigen dag te hebben uitgerekend (hij was namelijk oud-leeraar in eenige soorten van geheimleer). Hij was het, die de pasgeboren kinderen inzegende, en bij begrafenissen was hij tegenwoordig. Gehuld in een langen mantel verrichtte hij deze ambtsbezigheden, en alzoo gekleed leidde hij ook de gewone bijeenkomsten. Nadat hij zich nauwer bij den Zendeling aangesloten had, trokken vele zijner aanhangers zich terug. Hij ging nu ook niet meer op naar Karangdjoso, ofschoon Sadrach hem bleef oproepen tot de vergaderingen aldaar, welke om de 100 dagen gehouden werden. Nog een stap voorwaarts deed hij aan het einde van gezegd jaar, toen hij met bewogen gemoed aan het slot eener godsdienstoefening zich scheidde van een zijner beide vrouwen, en wel van haar, die hij het laatst genomen had, daar hij volgens zijne woorden een »Wong Kristĕn tĕtĕp«, d. i. een bevestigd Christen wenschte te zijn. Daarop werden hij en 6 anderen op eersten Kerstdag gedoopt, nadat zij ook nog verklaard hadden de besnijdenis, welke zij tot dusver onderhouden hadden, te zullen opgeven. Eenige andere leden van deze groep vroegen nu ook om den Doop, en alzoo had Heller de vreugde te zien, dat zich allengs daar een geordende gemeente begon te vormen.

In den loop van '96 gaven daarop ook de lieden te Srendeng, die zich ten vorigen jare van Heller hadden afgekeerd, blijken van toenadering. Thaddeus kwam schuld belijden, en vroeg, of Heller ook ten hunnent weder godsdienstoefening wilde houden. De Zendeling was daartoe gaarne bereid, maar stelde als voorwaarden: dat de leiding dan van hem alléén zou uitgaan en niet tevens van Sadrach; dat huwelijken alléén door hem zouden worden voltrokken; dat bijgeloovigheden zouden ophouden en de besnijdenis zou worden afgeschaft. Deze voor die menschen geenszins lichte voorwaarden werden door hen aangenomen en de godsdienstoefeningen werden nu ook te Srendeng door Heller hervat. Deze gewichtige verandering in de stemming dier lieden scheen den Zendeling toe in verband te staan met een verandering van richting bij Sadrach, die zijne aanhangers vermaand had, zich bij den Zendeling aan te sluiten. Bij een bezoek, dat Sadrach hier in de tweede helft van dat jaar bracht, maakte hij op Heller den indruk, dat hij niets tegen Gods Woord leerde noch leeren wilde, maar hij bevond, dat zijne kennis beperkt was, en van een ruim 60-jarig man was — zoo meende hij — op verbetering in dit opzicht weinig hoop. Zooveel is zeker: Sadrachs bezoek in het Kĕndalsche oefende op diens volgelingen een goeden invloed uit: zij kregen meer vertrouwen in Heller, en ook te Srendeng begon men op aansporing van Sadrach om den Doop te vragen.

Een vreeselijke brand, die in genoemd jaar te Kaliwoengoe woedde en 837 huizen in de asch legde, gaf den Zendeling en

[1]) „Javaansche Ebionieten" zou men hen kunnen noemen.

zijne vrouw gelegenheid tot krachtig hulpbetoon aan de nooddruftigen, en dit opende menig hart en wekte bij velen belangstelling in de prediking; terwijl ook de hulp, die hij op uitgebreide schaal aan kranken en gewonden bewees, (waartoe de Regeering met milde hand hem van geneesmiddelen voorzag,) niet naliet een goeden indruk te maken. Op 't einde van '96 kon Heller mededeelen: 1°. dat hij te Kaliwoengoe een kerk had gebouwd, geregeld des Zondags godsdienstoefening en in de week school hield, en dat hij als eersteling hier eene Chineesche vrouw had mogen doopen; 2° dat te Srendeng des Zondags en op een avond in de week godsdienstoefening gehouden werd; dat de lieden aldaar zich goed jegens hem gedroegen, maar daar nog niet veel honger en dorst naar de gerechtigheid was waar te nemen; 3°. dat hij nu ook een open deur had gevonden voor de prediking te Balok, een plaatsje nabij Srendeng, waar ook eenige »Sadrach-Christenen« woonden, die eerst den Zendeling vijandig, maar nu zeer vriendelijk gezind waren; en 4° dat te Pidodo op het goed begin een goede voortgang was gevolgd. Op 't einde van dat jaar telde Heller in zijn werkkring 36 gedoopten.

In de eerste helft van '97 keerde de Zendeling metterwoon naar Kĕndal terug. Zijn huis te Kaliwoengoe was te ongezond om daar langer te blijven. Hij was in staat gesteld te Kĕndal een huis te koopen en te laten verbouwen, wat te zamen op een uitgave van ƒ 3500 te staan kwam. Na zijn vertrek waren daar te weinig hoorders en ook had hij er geen geschikt helper, waarom hij de kerk ook naar Kĕndal overbracht. Te Srendeng werd op 23 Mei de Doop toegediend aan Thaddeus en 10 andere mannen, waarna eerstgenoemde tot helper werd aangesteld op een maandgeld van ƒ 5.—. Verscheidene vrouwen vroegen hier nu ook om den Doop, doch het ontbrak den Zendeling nog aan vrijmoedigheid om haar het sacrament toe te dienen; maar toen kort daarop de cholera uitbrak en ook hier menig offer eischte, en hij eenigen met een eenvoudig geloof in den Heiland de eeuwigheid in zag gaan, stelde hij zichzelven de vraag, of hij den Doop niet te lang uitstelde. En terecht, want, gelijk hij zeer juist opmerkt, men treft bij de Javanen zelden een diep schuldbewustzijn en daarom ook zelden een sprekende bekeering aan. 't Is zonder twijfel noodig, niet te haastig met doopen te zijn, maar men moet er ook niet te lang mee dralen, noch zijne eischen te hoog stellen. Te Balok werden op Hemelvaartsdag de eerste 5 mannen, waaronder Joenoes, in den Naam des Heeren gedoopt, en daarna werd deze Joenoes er tot voorganger aangesteld. Te Pidodo vroegen weer eenigen om den Doop, doch het kwam Heller beter voor, nog een poosje te wachten. De hier gedoopten gingen in kennis en Christelijken wandel vooruit en een groote verandering ten goede was waar te nemen. Ten slotte kan nog vermeld worden, dat hier in genoemd jaar een school kon worden geopend, welke op 't einde van December werd bezocht door 35 Christenkinderen, waaronder 12 meisjes.

In '98 was Heller dikwijls van huis: 1º had hij mede voor den post Blora te zorgen, door de afwezigheid van Zimmerbeutel; 2º was hij nu en dan te Sĕmarang noodig (zie beneden), en 3º bezocht hij in opdracht van den Bond der Salatiga-Zending met zijn collega Kamp de arbeiders der Geref. Zending op Midden-Java, om met deze te overleggen, of de Neukircher Zendelingen niet van dienst konden zijn voor de verlaten gemeenten op „Midden-Java ten noorden". Heller namelijk kon nu met den stoomtram voor ƒ 1.30 naar Pĕkalongan reizen en de gemeenten aldaar zonder veel moeite nu en dan bezoeken. Het aanbod der Neukirchers werd door de Gereformeerden echter niet aanvaard; ja, het werd niet zonder verbolgenheid afgewezen. — Bijzonder goed ging het dit jaar te Srendeng. Thaddeus was tot tevredenheid van den Zendeling werkzaam, en de gemeente hier streefde die te Pidodo vooruit. Schoone kerken had men hier nog niet, maar het voornaamste was er: geopende ooren en gewillige harten. Klokken riepen de gemeente nog niet samen, maar niettemin gebeurde het zelden, dat iemand te laat ter kerke kwam. Op 't Kerstfeest konden 17 volwassenen en 8 kinderen gedoopt worden. Snel wassen de gemeenten hier wel niet, maar die in haar werden opgenomen versierden over 't geheel hunne belijdenis met een wandel in de vreeze Gods. Afval kwam tot dusver slechts een enkele maal voor.

Het laatste jaar, waarvan we te berichten hebben, — 1899 — was voor dezen post niet zeer voorspoedig. Kĕndal en de geheele omstreek werd zeer door koorts geteisterd, en ook de zendelingswoning bleef daarvan niet verschoond. Overigens ging het werk zijn geregelden gang. Nieuwe deuren openden zich nog niet, zoodat het tot de genoemde punten beperkt bleef. Srendeng ging het meest vooruit en de helper Thaddeus vorderde in kennis en bekwaamheid. Elken Zaterdagmorgen komen de helpers bijeen ten huize van den Zendeling, ter voorbereiding voor de prediking op den komenden rustdag. Te Srendeng konden weer 5 volwassenen door den Doop in de gemeente worden opgenomen. Onder deze bevond zich een hoogbejaard man, die voorheen welgesteld was, maar zijne goederen onder zijne kinderen had verdeeld. Eenige hunner waren van hun aandeel naar Mekka gegaan en als hadji's teruggekeerd. Thans, nu de oude man tot het Christendom was overgegaan, onthielden zijne kinderen hem hetgeen hij voor zijn onderhoud noodig had, en ook zijne vrouw wilde niets meer van hem weten. De oude man liet zich door die vijandschap echter niet van de wijs brengen, maar kwam elken Zondag door weer en wind, 3 uren ver, om de prediking bij te wonen. — Wie ooren heeft om te hooren, die hoore! — Een eigenaardige verzoeking kwam er in dit jaar tot de Christenen. Een afgezant van Karangdjoso kwam aan de oud-leerlingen van Sadrach alhier het nieuws mededeelen, dat hij tot den „Apostolischen godsdienst" was overgegaan, en die kennisgeving ging gepaard met de uitnoodiging, Sadrach als „gezant Gods", ja als „Christus" te erkennen. Resultaat had het optreden van dien man hier niet; maar is het waar, dat Sadrach optrad met de pretentie van een „gezant" of zelfs de „Christus" te zijn, dan zou Ds. Lion Cachet „de kroon op het hoofd" krijgen. Voorshands bewijfel ik het, of Sadrach zóó ver is afgeweken.

Op den post Kĕndal zijn nu, volgens de jongste opgave, 81 Christenen, namelijk: te Pidodo 22; te Srendeng 52 en te Balok 7. De school telt 37 leerlingen. De vrome voorganger Jacob te Pidodo is op 5 Oct. 1900 in den Heer ontslapen.

---

6. *Sĕmarang.*

De lange geschiedenis van den zendingspost Sĕmarang zullen we hebben te verhalen wanneer we spreken van den arbeid van het Nederl. Zendelinggenootschap op Java. Tegen 't einde van Juni 1898 werd deze post door Zend. Kruijt van Modjowarno namens het Genootschap overgedragen aan de Salatiga-Zending. De Zendelingen Kamp en Heller namen voorloopig de zorg voor dezen post op zich, maar de Bond nam het besluit, hier zoo spoedig mogelijk een Zendeling te plaatsen. De helper Jonathan ging met den post over. — Rooskleurig was de toestand hier niet: Zend. Bieger, die den arbeid van Hoezoo had overgenomen, was ontslagen; een groot gedeelte der gemeente was tot de Roomschen overgegaan; een ander deel sloot zich aan bij een Ambonnees, die een „Apostolische kerk" stichten wilde, en een klein deel volgde den ontslagen Zendeling. Van Hoezoo's kudde, met zooveel moeite verzameld en met zooveel zorg geweid, waren 44 volwassenen overgebleven. Waren deze nu allen levende leden van het lichaam van Christus, dan kon er nog kracht genoeg van uitgaan; maar daaraan ontbrak veel. Wat het uitwendige aangaat: de gemeente heeft bij contract een paar stukken grond in huur van de Mohammedaansche moskee, waarvoor zij *f* 160.— per jaar te betalen heeft. Op een van die stukken grond staat een steenen kerk, die spoedig vernieuwd zal moeten worden. Daarbij staat een woning voor den helper, in wiens huis ook de school gehouden wordt. Er was veel verwarring in de gemoederen der gemeenteleden, en velen, die eertijds met haar vergaderden, hadden haar den rug toegekeerd. — De Neukircher Zendelingen trachtten zoo spoedig mogelijk weer orde en regel te scheppen. De school, die stil stond, werd heropend, en 20 kinderen ontvingen aan 't einde van '98 van den helper onderwijs. Op 't Kerstfeest van dat jaar mocht Heller aan 2 Chineesche vrouwen en 2 kinderen den Doop toedienen. Van die vrouwen ontving hij den indruk, dat zij het heil in Christus met geloovige harten hadden aangenomen.

Nadat alzoo het werk hier weer op geregelden voet was gebracht, werd de

post door den Bond toevertrouwd aan Zend. Dietzel, wiens naam wij boven reeds genoemd hebben. Hij was in October van pasgenoemd jaar in 't huwelijk getreden met Mej. Elisabeth Michaëlis, dochter van den waardigen ontslapen Zendeling, dien we te Batavia leerden kennen. Daar zij eenige jaren onderwijzeres te Ambarawa is geweest, waar zij met deze Zending in nauwere betrekking stond, mag zij ook om die reden een goede hulpe voor haren man te Sĕmarang geacht worden. Dietzel arbeidde na zijn huwelijk nog eenigen tijd te Blora en vestigde zich in 't begin van Juli '99 te Sĕmarang, thans minder dan ooit een aantrekkelijk arbeidsveld, zoodat het waarlijk niet te verwonderen is, dat hij tegen zijne taak opzag. Daar de middelen tot zuinigheid drongen, huurde hij een betrekkelijk goedkoop huis, gelegen in een ongezond gedeelte der stad, maar nauwelijks hadden zij dat betrokken, of zijne vrouw werd ernstig ziek, daarna hijzelf, en vervolgens de bedienden. Dat werd toegeschreven aan het vochtige huis. Kennismakende met de gemeenteleden, bevond hij, dat er zich een groot aantal arme weduwen onder hen bevonden en dat de meeste Javaansche Christenen woonden op de gronden, door de gemeente gehuurd. Als Inlandschen helper vond hij hier — gelijk we zeiden — Jonathan; een tweeden helper kreeg hij daarbij in Nechemja, die bij Zend. Wijnveldt te Sawah-Loento op Sumatra was geweest. Laatstgenoemden plaatste Dietzel op de school, terwijl hij aan Jonathan Evangelisatiewerk opdroeg. Nadat de familie een beter gelegen woning (op Tjandi) had betrokken, verbeterde allengs hun gezondheidstoestand. Wat het werk aangaat, de laatste berichten zijn van gemengden aard. In Nechemja is de Zendeling bedrogen uitgekomen. Hij gedroeg zich zeer verkeerd, is ontslagen en sloot zich daarop bij Bieger aan, die nu met hem een school voor Javaansche kinderen houdt. Zijne plaats als onderwijzer werd ingenomen door Jacobus, afkomstig van Mĕrgarĕdja, te Sĕmarang door de Roomschen gedoopt, maar nu tot Dietzels gemeente overgegaan. Jonathan, de trouwgebleven helper, is onlangs in 't Ziekenhuis te Modjowarno in den Heer ontslapen. Diens plaats werd te Sĕmarang ingenomen door Joram, zoon van Josaphat, over wien de lezer meer zal vernemen, wanneer we den post Djĕpara bespı Over 't geheel heeft de Zendeling v. Christenen te Sĕmarang veel verdrie in de gegeven verwarde omstandig zeer verklaarbaar is. In Februari van schreef hij: »De Heer moet iets bijzc doen, zal het Evangelie hier overwinn vieren.«

Volgens de jongste opgave bestoı gemeente uit 74 zielen, terwijl de s door 56 leerlingen werd bezocht.

7. *Blora.*

De Salatiga-Zending heeft zich bepaald tot de residentie Sĕmarang, is ook de residentie Rĕmbang binn trokken. Zend. Zimmerbeutel, dieı boven reeds noemden, vestigde zich in 1891. Hij betrok een woning, die w bleek vochtig en dus ongezond te zoodat — de gewone geschiedenis — geheele gezin aan koorts kwam te l Nadat een betere woning betrokken herstelden de zieken. Alle begin is moeilijk, maar hier schikte dat bijzc want reeds op 't Kerstfeest van dat jaar mocht de Zendeling de eerstel uit de residentie Rĕmbang doope wel 10 volwassenen en 4 kinderen. plechtigheid werd ook door eenige Ir sche hoofden bijgewoond, en bij het aan den avond van dien dag rondom Kerstboom ontbrak zelfs de Assi resident niet. Die ambtenaar gaf daarop een aardig bewijs van zijne nomenheid in het werk der Zending, haar een huis te schenken voor zi verpleging. Er kwamen namelijk zc zieken tot Zimmerbeutel, dat hij zı zijne woning niet meer behandelen In dit hem geschonken huis kondı lijders worden opgenomen. De z werden verpleegd door den Zendeling zijne vrouw en de medegebrachte he Zij waren afkomstig uit verschil dessa's in de residentie, ten deele op v afstand gelegen. Op een groote land werden nu al die dessa's door Zin beutel gemerkt, met het doel ze te bezı en er het Evangelie te prediken, w: ook onverwijld aanving te doen. Ev lisatie en ziekenpraktijk deden hem e de jeugd niet vergeten. Reeds in '92 oı hij te Blora een school, die werd ing

in tegenwoordigheid der Christenen, zoomede van de Europeesche en Inlandsche autoriteiten. Aan 't einde des jaars had die school 27 leerlingen (13 Jav. en 12 Chin. jongens en 1 Jav. meisje). Zij kreeg terstond een flinke subsidie van de Regeering. In die school werd des Zaterdagsavonds bidstond gehouden, waarin niet alleen de Zendeling en zijne helpers, maar ook gewone leden der gemeente, en zelfs vrouwen, voorgingen. Het laatste is tot nog toe zeldzaam op Java.

Zijne Evangelisatie-reizen, tot welke de ziekenpraktijk hem aanleiding gegeven had, strekte Zimmerbeutel soms vrij ver uit. Zoo beschreef hij een reis, die hij in Febr. '93 te paard maakte. Op den 8sten ging hij naar Bandjar-Rĕdjo, ten zuidwesten van Blora. Hij hield daar in kleinen kring een samenkomst, onderwees een paar doopcandidaten en behandelde eenige zieken. Den 10den ging hij verder naar Ngawen, logeerde daar bij den Wadana en hield een samenkomst ten huize van den Mantri-Goeroe (Gouvernements onderwijzer), die de waarheid toegedaan was. Den 11den reed hij van daar naar Todanan, 12 à 14 paal ten noordwesten van Ngawen, waar hij den rustdag vierde in de pasanggrahan (dienende tot nachtverblijf van reizende ambtenaren). Den volgenden morgen hield hij een samenkomst bij den Assistent-wadana, die zijn huis daarvoor had opengesteld. Juist was het rapport-dag, zoodat hij alle hoofden van dat onder-district bijeen vond en hij hun het Evangelie kon verkondigen. Den 14den reed hij van daar langs een bezwaarlijken weg naar Pati (res. Djĕpara), waar hij de gast was van den oud-zendeling Jansz. Na daar 2 dagen vertoefd te hebben, keerde hij over Djoewana naar huis terug. Hebben zulke reizen ook al geen direct resultaat, zij zijn zonder twijfel nuttig tot het opdoen van kennis van land en volk, het aanknoopen en onderhouden van betrekkingen en het bekendmaken in ruimer kring van den weg der zaligheid.

Op het Paaschfeest van dat jaar (1893) mocht Zimmerbeutel weer 18 personen doopen, waaronder 4 kinderen. Deze 18 waren afkomstig: uit Blora 9; uit Nglaban 1; uit Tĕgal-Ombo 4 en uit Djĕpon 4. De gemeente, die voorspoedig aanwies, was ook reeds in het bezit van 2 ouderlingen, die door den Zendeling in overleg met haar waren gekozen en aangesteld. Tot bevordering van den band der gemeenschap voerde de Zendeling o.a. liefdemaaltijden in, welke gehouden werden op de Christelijke feestdagen en waarin hij voorging, terwijl de helpers en ouderlingen volgden, in het huis van ieder hunner. — Het was echter ook hier niet enkel voorspoed en de vreugde bleef niet ongemengd. Van 20—22 Juni van dat jaar hielden de Zendelingen van dezen Bond te Blora hunne conferentie. De vrouw van Zimmerbeutel was toen reeds lijdende aan koorts en zeer verzwakt, maar zij hield zich nog op de been. Een paar dagen later nam de koorts in hevigheid toe en den 27sten bezweek de goede vrouw, 3 kindertjes nalatende. Op verlangen der Javaansche Christenen werd zij op hun kerkhof begraven: zij wenschten, dat zij daar „als een moeder in hun midden rusten zou." Belangstellenden plaatsten om het graf een hek en overdekten het met een fraai dak, terwijl een straat in Blora naar de overledene: Wilhelmina Hausselstraat genoemd werd. Ook een zeldzaamheid op Java, dat een straat in een hoofdstad den naam draagt van een Zendelingsvrouw. [1]) Het lijden en sterven van Mevr. Zimmerbeutel was echter niet de eenige droevige gebeurtenis in dat jaar. Een Christenvrouw, die nog bij het leven der overledene uit barmhartigheid in huis was opgenomen, bestal den Zendeling duchtig, juist in den nacht toen zijne vrouw stierf. Bovendien had zij een jonkman tot overspel met haar verleid. Beiden werden uitgesloten, maar de jonkman verootmoedigde zich en werd voor 't jaar uit was weer in de gemeente opgenomen. Verder keerde een man te Bandjar-Rĕdjo tot den Islam terug. Daarentegen vond het Evangelie ingang te Tĕgal-Ombo (waar de helper Jokanan belangstelling vond), te Kali-Rĕdjo, te Nglaban en te Soeko-Rĕdjo.

In Februari '94 maakte Zimmerbeutel weer een Evangelisatie-reis, maar nu met een paar Inl. helpers. Over Djati-Amben, Tjabak en Boego-Rĕdjo reisde hij naar Tĕgal-Ombo, en van daar naar Todanan en Dalangan. Overal waar menschen bijeen te krijgen waren, verkondigde hij het

[1]) Zimmerbeutel hertrouwde na eenigen tijd met de eenige zuster der overledene.

Evangelie. Te Todanan kwam hij in kennis met een Europeaan, opzichter bij het Boschwezen, die leefde met een Javaansche vrouw, bij welke hij 2 kinderen had. Deze vrouw en kinderen waren door zekeren predikant gedoopt, ofschoon zij van het Christendom niets wisten. Het is één voorbeeld uit vele. Te Tĕgal-Ombo ging het werk zóó goed vooruit, dat het besluit genomen werd de schoolkerk van Blora daarhoen te verplaatsen en dan op Blora een nieuwe kerk te bouwen, waarvoor de eigenaar van het bosch het hout gratis had toegezegd. — Nieuwe en ernstige ziektegevallen in huis noodzaakten den Zendeling zijne woning, waaraan die toegeschreven werden, te verlaten, en daar er te Blora geen andere woning te bekomen was, huurde hij een huis te Rĕmbang. Hij verdeelde zijnen tijd nu zóó, dat hij de helft te Blora en de andere helft te Rĕmbang doorbracht. Op 't Kerstfeest van dat jaar ontvingen 7 personen den Doop en aan 't einde van December had Zimmerbeutel een gemeente van 45 leden, op de hoofdplaats en daarbuiten.

Aangezien het zoo verwijderd wonen van het hoofdpunt van den arbeid op den duur te veel bezwaren opleverde en het heen en weer reizen ook wel wat kostbaar was, keerde de familie in Mei '95 naar Blora terug, voorloopig haar intrek nemende in een ander huis. Omstreeks dien tijd overleed te Rĕmbang de Predikant Wiersma, die in zijn huis twee jeugdige Ambonneezen had, welke door hem voor het godsdienstonderwijs werden opgeleid. Zimmerbeutel nam deze jongelingen tot zich en plaatste één van hen, Leonard geheeten, op zijne school te Blora, voor het Maleisch sprekend gedeelte der leerlingen (zeker Chineezen). Het aantal leerlingen steeg namelijk dat jaar tot 60 en hulp kon wel gebruikt worden. Verder kwam de Zendeling dat jaar eindelijk door koop in het bezit van een goed huis, maar .... het vervolg zal doen zien, dat dit geenszins „voortaan gezond blijven" in zich sloot. Nu de woning-kwestie was opgelost, kon ook aan het bouwen der nieuwe kerk worden begonnen. Zoo heerschte op dezen post groote bedrijvigheid, en ook de meer geestelijke werkzaamheden vermeerderden zich bestendig. Behalve den arbeid in de school en in het ziekenhuis vinden we de volgende opgave: Zondagmorgen om 9 godsdienstoefening; om 4 uur Bijb spreking; Dinsdagavond dooponderr Woensdagmiddag om 5 uur Bijbelle: Zaterdagmiddag om 5 uur bidstond. Da kwam dan nog de arbeid in de bu gemeenten. Verder stonden onder le van dezen Zendeling thans 2 Javaaı colporteurs, die hunne bezoldiging on gen van het Br. en Buit. Bijbelgenoots en wier arbeid niet ongezegend was.

Niet onbelangrijk is het verslag over : Naar aanleiding der Bijbelbespreking onder de leden der gemeente een veı van meening ten aanzien van de »lee ziel.« Van welken aard deze twist heeft Zimmerbeutel niet gezegd; dat hij er Boeddhistische en Mohan daansche elementen in bespeuren kon begrippen der Inlanders over zulke oı werpen als de ziel zijn zeer vaag en al subjectief, en zeldzaam kwam het dı op Java voor, dat Christenen er zich over maakten. Hier te Blora liep de zóó hoog, dat het tot een verwijd‹ kwam tusschen sommige gemeentel‹ en een krachtig optreden met Gods W was noodig om den vrede te herst‹ Van ernstiger aard was, dat ook dit weder bij herhaling de kerkelijke t moest worden toegepast wegens gev van ontucht. Verder kwam hier een zwaar aan den dag, dat bij jonge en kleine gemeenten algemeen voorkomt, n: lijk dat Christen-jongelingen, die wens te huwen, in hunne gemeente geen C telijke jongedochters vinden, waarui een keuze kunnen doen. Er bestaat steeds gevaar, dat zulke jongelingen een Mohammedaansche gaan trouwen is wijsheid noodig om dat te voorko maar de grootste wijsheid en de n: lettendste zorg van een Zendeling ku bij zedelijk zoo zwakke menschen, al Inlanders over het geheel zijn, ove dingen van het VII[de] gebod bezwaa voorkomen. — Een voor Java niet on zienlijke oogst mocht op het Kerst van dat jaar worden binnengehaalc volwassenen en 5 kinderen ontvingen Doop. Onder de gedoopten bevonden Raden Marto Poesono, die bij den I den naam Ismangon aannam, en vrouw Mas Padmi. Beiden behoorer de keizerlijke familie van Solo en zijn

jong. Was de gemeente weer in zielental toegenomen, de school klom dat jaar tot 65 leerlingen, en de twee Bijbel-colporteurs hadden in den loop van het jaar niet minder dan 3000 Bijbels en gedeelten des Bijbels verkocht.

Het Paaschfeest van 1896 bracht der gemeente opnieuw een flinken aanwas: 5 gezinnen kwamen uit den Islam over, te zamen 16 zielen tellende. Aan de Avondmaalsviering op dit feest namen 35 gemeenteleden deel. Kort daarop kon de gemeente haar nieuwe kerk, die 150 à 200 personen kan bevatten, gaan gebruiken. Een aangename ervaring, welke Zimmerbeutel in die dagen had, willen we hier vermelden. De pasgenoemde doopelingen woonden in de dessa Kĕdoeng-Toeban, 32 paal (10 uren) van Blora verwijderd. Zij vertelden in hun dorp wat zij in de godsdienstoefeningen te Blora gehoord hadden, en nu ontstond daar een groote beweging, een algemeen vragen naar de leer des Christendoms. Dit wekte de vijandschap der Mohammedaansche geestelijken op en te zamen met de Inlandsche hoofden trachtten zij door vreesaanjaging die beweging te onderdrukken. De Zendeling, daarvan onderricht zijnde, nam het met energie voor deze heilbegeerigen op, en ging zelf naar dat dorp. Hij werd er met gezang ontvangen door eene schare van meer dan 100 personen, en ofschoon vermoeid door den langen tocht hield hij terstond een godsdienstoefening, gevolgd door samenspreking tot 10 uur 's avonds. Den volgenden morgen om 7 uur hield hij nogmaals een bijeenkomst met deze menschen, die op de plaats hadden vernacht (de vrouwen binnen, de mannen buiten), en daarop keerde hij naar Blora terug. De belangstelling in dat dorp breidde zich over de omstreek uit. In Juni ging de Zendeling er weder heen, en toen verkondigde hij het Evangelie in 6 dorpen. De vijand „bromde," — zoo schreef hij — maar durfde hem geen kwaad doen. Op dezen tocht moest Zimmerbeutel 7 malen door rivieren waden, en op een van deze keeren had hij 't ongeluk van zijn paard in de rivier te storten. — De overlading met werkzaamheden bezorgde den ijverigen man in de tweede helft van dat jaar een overspanning, en tegelijkertijd begon hij te lijden aan asthma. Huiselijk leed kwam daarbij: een kind moest aan den dood worden afgestaan en Mevr. Zimmerbeutel kreeg een ernstige ziekte. Wel werd het Kerstfeest met opgewektheid gevierd, maar er kon niet worden gedoopt, want het was den Zendeling niet mogelijk geweest de candidaten behoorlijk voor te bereiden. Op 't einde van dat jaar had hij in zijn werkkring 80 Christenen, welk getal belangrijk hooger zou zijn geweest, als hij gezond had mogen blijven. Er stond een goede oogst te velde, maar de hand des maaiers verslapte en zijne kracht ontzonk hem. Het einde was . . . met het gezin naar Europa: in Juli '97 kwamen zij te Neukirchen aan. Als de eigenlijke ziekte van Zimmerbeutel vinden we „berri-berri" opgegeven.

De post Blora werd gedurende de afwezigheid van Zimmerbeutel waargenomen door de Zendelingen Kamp en Heller. De eerste doopte op 't Pinksterfeest van '97, even vóór het vertrek der familie Zimmerbeutel, omstreeks 30 personen. Volgens de ervaring van Heller was het voor de jeugdige gemeente zeer nadeelig, de dagelijksche zorg van den Zendeling te moeten missen. Eenige leden waren niet sterk genoeg, den smaad des kruises te dragen en lieten hunne kinderen besnijden. Eenige andere vielen in zonde en moesten worden uitgesloten. De helper Jokanan, die nu op den hoofdpost arbeidde, nam zulke gevallen ernstig op en deed zijn werk met getrouwheid. Tegenover de onstandvastigheid van eenigen stond echter de standvastigheid van anderen, en toen Zimmerbeutel in Juli '99 op zijnen post terugkwam, moest hij erkennen, reden tot dankbaarheid en blijdschap te hebben over de wijze, waarop de gemeente, over 't geheel genomen, zich gedurende zijne afwezigheid gedragen had.

Het nieuwe begin was, wat hemzelven aangaat, niet gelijk Zimmerbeutel gehoopt had. Met jeugdige kracht had hij weer aan 't werk willen gaan, en zie, nauwelijks was hij op Java terug, en nog had hij zijne woonplaats niet bereikt, of hij werd door een ernstige ziekte nedergeworpen. Uit hetgeen hij daarover schreef schijnt te blijken, dat hij er tegen is, voor zichzelven geneeskundige hulp te gebruiken. Hij zegt: „De Heer verleende ons de genade, ons oog op Hem gericht te

houden en voor geneeskundige hulp (die hem gratis aangeboden werd) te bedanken." Nu, de Heer richtte hem op, en weldra kon hij zich naar Blora begeven, waar hij met groote vreugde ontvangen werd, zelfs door Mohammedanen en Chineezen. In October maakte hij een 6-daagsche Evangelisatiereis en daarop mocht hij allerlei goeds ervaren. Te Tandjoeng dacht hij spoedig een school te zullen kunnen openen en te Kradenan doopte hij een bejaarde Javaansche vrouw, Ranten geheeten, de moeder van een der helpers. Zij had reeds lang naar den Doop verlangd en beleed: »Jezus is mijn eenige Heiland en Zaligmaker.« — Op het Kerstfeest kon ook op den hoofdpost weer gedoopt worden. Overigens was het iets nieuws — en iets bijzonders tot dusver op Java — dat dit feest hier mocht gevierd worden »met trompetten en bazuingeklank.« Zimmerbeutel was namelijk overgegaan tot oprichting van een fanfarecorps en hijzelf was de directeur. Toen men met de oefeningen beginnen zou, werden eerst alle instrumenten in het lokaal gebracht, en daarop hield hij een toespraak, waarin hij er op wees, hoe onder Israël in het huis Gods alle gereedschap, eer het gebruikt werd, geheiligd moest worden. Daarop deed hij een gebed en wijdde de instrumenten den Heere tot lof, terwijl hij vervolgens aan de blazers duidelijk maakte, dat hunne instrumenten alleen tot dat doel mochten gebezigd worden. Sommige blazers verrasten den directeur door hun talent; hij had nooit gedacht, — schreef hij — »dat Javanen zoo ontvankelijk waren voor Europeesche muziek.« Zoo vallen de Javanen ook in een hooger opzicht wel eens mede. Bij zoo groote ontvankelijkheid voor het Evangelie, als er in dezen werkkring bestaat, zou hier veel gedaan kunnen worden, maar dan mag de éénige Zendeling, die dezen uitgestrekten akker te bearbeiden heeft, wel een krachtig man zijn, en dat is Zimmerbeutel niet, voor zooveel het lichaam aangaat; hij voelde zich na zijne terugkomst gedurig onwel. Ook zijne vrouw en kinderen waren zelden gezond. Het slot was, dat de Zendeling Blora heeft moeten verlaten en naar Ambarawa is verhuisd, waar hij met de zijnen een gewenschten welstand geniet.

De jongste opgave vermeldde, dat men in dezen werkkring 98 Christenen telt, namelijk: 57 op den hoofdpost, 7 te T Ombo, 22 te Tandjoeng en 12 te Krad De school te Blora heeft 64 leerling

---

We besluiten ons overzicht va Salatiga-Zending met eenige kort merkingen.

I. De Zendelingen, die van Neuki uitgaan, ontvangen geen tractement moeten tevreden zijn met de belofter Gods en de daarop rustende verzeker dat Hij als hun Vader in Jezus behoeften kent en voor hen zorgen Behalve hetgeen direct bij en voo inkomt, zendt het Bestuur hun to het voor hen missen kan, en eer broeders op het arbeidsveld verde opdracht van den Bond, de inkor bedragen naar een bepaalden en ge schappelijk vastgestelden maatstaf. [2]) tusschen het Comité in Nederland Directie te Neukirchen een regeling b omtrent de uitkeering of overzendin gelden, is mij niet gebleken.

II. Eens in de drie maanden k de Zendelingen, die tot dezen Bon hooren, bijeen, en wel zooveel mo om de beurt op de verschillende p Allerlei zendingsbelangen worden dan hen besproken en geregeld. Het is zek een bezwaar, dat zij zoo gedurig voor e dagen aan hun werk worden onttrokk ook zullen voor dezen en genen de reisk nog al oploopen, maar er staat een geestelijk voordeel tegenover. De br band wordt op deze wijze beter c houden; men blijft beter van elka werk, toestand en belangen op de h en het gedurig samenzijn geeft gelege tot beraad en gemeenschappelijk han Vooral nu gedurig door de Room een inval op dit gebied gedaan wor het een zaak van gewicht, dat men elk mondeling kan inlichten en gemeens pelijk tegen den vijand kan handele

III. Ons Nederlanders zal het ver voorkomen, dat de Neukircher Zendel vóór hun vertrek noch Maleisch, Javaansch leeren. Al het nadeel da is bijzonder door Dietzel en Gericke o

---

[1]) Jaarverslag 1896/97 bl. 5.

[2]) Te vinden in de herziene statuten, Salatiga-Zending, 1900 No. 4.

vonden. Niemand der oudere Zendelingen kon hun onderwijs geven, omdat zij het met eigen werk reeds overvloedig druk hadden. Hadden de Doopsgez. Zendelingen Fast en Jansz zich niet over die twee jonge Zendelingen ontfermd, dan had het er treurig voor hen uit gezien. Naar het schijnt is het nu toch tot een zekere regeling gekomen, althans de laatstvertrokken Zendelingen zijn bij oudere ingekwartierd geworden. Wij, Nederlanders, kunnen van Duitsche Zendelingen en Besturen veel leeren; maar Duitsche Besturen kunnen van ons o.a. *dit* leeren, dat het voor jonge Zendelingen van groot belang is, vóór hun vertrek degelijk onderwijs te ontvangen in de taal, waarin zij het Evangelie hebben te verkondigen.

IV. Het is zonderling, met hoeveel ziekte de Zendelingen en hunne gezinnen op dit terrein hebben te kampen. Men leest haast geen brief van hen of van hunne vrouwen, of er wordt melding in gemaakt van ziekte. En bij ziekte bleef het niet. Heider kon het klimaat niet verdragen en moest terug; de eerste vrouw van Zimmerbeutel en de vrouw van Kühnen overleden, na veel te hebben doorstaan; verscheidene kinderen stierven; de Zendelingen Kamp, Jüngst en Zimmerbeutel zagen zich genoodzaakt om gezondheidsreden van henzelven of van hunne vrouwen met verlof naar Europa te gaan, en dat alles binnen 16 jaren en op een klein personeel. Geen wonder, dat in een der laatste samenkomsten van Zendelingen een plan werd besproken en aangenomen, om op een gezonde plek in de nabijheid van Salatiga een gezondheids etablissement te bouwen. Ook hier te lande en te Neukirchen zal zoodanig plan wel reeds besproken zijn, want men leest, dat voor dit doel in Nederland een som van *f* 7000 aanwezig is. Het zou zeker een goede zaak wezen, als het tot 't stichten van zulk een huis kon komen, maar.... dan mocht er ook wel een Zendeling-arts aan verbonden zijn.

V. In verband met pasgenoemd plan is ook op een der laatste conferenties gesproken over de stichting van een eigen Seminarie tot opleiding van Inlandsche helpers. Het idee is uitgesproken, om zulk een Seminarie te bouwen op dezelfde plek, waar het gezondheids-etablissement zal verrijzen. In de rapporten der Zendelingen leest men niets over opleiding tot helper, ofschoon er hier overal aan helpers de grootste behoefte bestaat. Nu kan zeker niet ieder Zendeling opleiden; de een heeft zijn gave aldus, de ander alzoo; maar er zal toch wel één onder al deze Zendelingen zijn, die deze gave bezit, en aan dien zou het werk voorloopig kunnen worden toevertrouwd, zoolang er nog geen Seminarie is. Enkele jongelingen van hier ontvingen een opleiding op 't Seminarie te Depok. 't Is hier al eveneens als op 't overig deel van Midden-Java, en ook op West-Java, dat er aan opleiding tot evangelist en onderwijzer te weinig aandacht en tijd gewijd wordt.

VI. Ofschoon de ontvankelijkheid voor het Evangelie op dit zendingsveld tot dusver niet zoo algemeen bleek te zijn als op 't zuidelijk gedeelte van het terrein der Geref. Kerken, is zij toch, in vergelijking met andere deelen van Java, zeer bevredigend. Het is daarom te meer te hopen, dat de Salatiga-Zending hare arbeiders zal kunnen vermeerderen, en dat deze minder dan tot nu toe met huiselijke tegenspoeden zullen hebben te kampen.

De laatste statistieke opgave doet zien, dat men op dit zendingsveld op 7 posten telde 911 gedoopten, waaronder 372 kinderen. De Zendelingen werden ondersteund door 21 evangelisten, 12 onderwijzers en 5 oudsten; terwijl de scholen werden bezocht door 344 kinderen, waaronder 55 meisjes.

V.

Doopsgezinde Zendingsvereeniging.

Op den 21sten October 1847 werd te Amsterdam opgericht de »Doopsgezinde Vereeniging tot bevordering der Evangelieverbreiding in de Nederlandsche Overzeesche bezittingen.« Zij was voorbereid door een Hulpgenootschap van het Zendingsgenootschap der Engelsche Baptisten, hetwelk hier te lande reeds 25 jaren bestaan had. Aangezien dat Genootschap buiten Ned. Indië werkte, verloor het allengs de belangstelling der Nederlandsche Doopsgezinden. Daarom vereenigden zich eenige mannen, tot die gezindte behoorende, (z.a. Prof. S. Muller, W. Cnoop Koopmans, J. Slag-

regen en A. de Haan Pz.) tot oprichting eener zelfstandige Vereeniging. Voor zij tot dezen stap overgingen, wonnen zij het advies in van het Hoofdbestuur van het Nederl. Zendelinggenootschap. Dit gaf ('t klinkt wat vreemd!) in overweging, de op te richten vereeniging te maken tot »eene zelfstandige afdeeling van het Ned. Zendelinggenootschap.« Met dat advies konden de Amsterdamsche heeren zich echter niet vereenigen; zij richtten een zelfstandige corporatie op, maar verklaarden zich bereid tot »broederlijke samenwerking«. Tot bereiking daarvan kwam men nu overeen, dat de kweekelingen der nieuwe Vereeniging zouden worden opgeleid in het »Instituut van het Nederl. Zendelinggenootschap.« Reeds had zich een jonge man beschikbaar gesteld om te worden uitgezonden, namelijk P. Jansz, onderwijzer te Delft. Deze had pas zijne jonge vrouw door den dood verloren en nu wenschte hij zich aan de Zending te wijden. Hij werd aangenomen, had een opleiding als bovenbedoelde niet meer noodig, maar nam te zijner voorbereiding privaatles te Delft in de Land- en Volkenkunde van N.-Indië, het Maleisch en het Javaansch.

Het werd nu ook tijd om naar een arbeidsveld om te zien, en na eenig wikken en wegen besloot het Bestuur Java te kiezen. Met het oog daarop beoefende Jansz dan ook vooral het Javaansch, onder leiding van Prof. Roorda. Nadat hij in de Indische vakken voldoende onderlegd was, verhuisde hij naar Amsterdam, om daar nog eenig Theologisch onderwijs te ontvangen. Het Bestuur stelde zich voor, dat hij, na op Java aangekomen te zijn, zich een werkkring zou zoeken op een der scholen, die destijds door sommige Regenten werden opgericht. Men achtte zulk een werkkring voor hem van zóóveel gewicht, dat men tot bereiking van het doel zelfs bereid was er in te berusten, dat hij zich, zoo noodig, onderwierp aan de voorwaarde, van »geen Evangelie of Christendom te onderwijzen.«[1]) — Na gereed te zijn tot vertrek, zocht Jansz zich een nieuwe levensgezellin, en vond die in Mej. Schmilau, te Rotterdam. Het huwelijk werd weldra gesloten en in Aug. 1851 vertrok het

[1]) Alsof dat voor een man als Jansz mogelijk zou zijn geweest!

echtpaar naar Java. Na aankomst : maakte de Zendeling zijne opwachti: den Gouverneur-Generaal, die geeı zwaar had tegen zijne vestiging op Hij reisde daarop met zijne vrouw \ naar Sĕmarang, waar hij zich terstc betrekking stelde met Zend. Hoez(zich verder oefende in het Javaanscl

Terwijl Jansz nu uitzag naar een van vestiging, bood zekere Heer Sc Armeniër van geboorte, doch op Ja het Protestantisme overgegaan, lan van »Tjoembring« bij de hoofdplaat para, die 6 à 7 duizend Javanen o landgoed aan het werk had, hem »vrije woning met eenigen tuin; alsmede rijst, olie en dergelijke; h de kinderen zijner opgezetenen bij ter school zenden; hem, zoo hij ' langde, in de gelegenheid stellen kinderen van Europeanen te onder en eenigermate openbare godsdiens ningen te houden; en verlangde daa alléén, dat hij het noodige onderricl aan zijne twee kinderen.« Bevriend(sonen ontrieden hem een betrekki zoeken bij een Regent, omdat hij c zeer afhankelijk worden zou; het vc van den Heer Soekias echter lachte wel toe, en zoo nam hij het aan.

In Aug. '52 verhuisde Jansz du Sĕmarang naar Djĕpara. Hier zou hij t wonen, tot op genoemd landgoed eeı voor hem gereed zou zijn. Weldra o hij nu een Hollandsche en een Javaa school en begon zijn werk. In ant op zijn ingediend verzoekschrift om toe (Art. 123 R. R.) werd hem door de R ring bij besluit van 17 Febr. '53 ver; 1º onder toezicht van het gewe: Europeesch Bestuur en den betr(Regent een school te openen in de dentie Djĕpara voor het geven van ond aan kinderen van Javanen; 2º het gelie te verkondigen onder de Moha daansche bevolking in de afdeeling Dj(Had nu Soekias maar zijne belofte ve dan had Jansz spoedig naar haı kunnen arbeiden. Doch dat deed gen(heer slechts ten deele. Jansz von(gelegenheid op het landgoed onderw geven en te prediken, maar daaı nog voor hem geen woning en de toege emolumenten bleven ook achterwege; bewoonde hij gratis een huis van S(

te Djĕpara. Des Zondags hield hij tot de dorpshoofden op het landgoed een toespraak, maar uit gebrek aan belangstelling van hunne zijde moest hij daarmede weldra weer ophouden. Thans richtte hij zich tot de bedelaars te Djĕpara, die des Zondagsmorgens in grooten getale aan zijn huis kwamen, gelijk dat volkje gewoon is in Indië op Zondag bij Europeanen te doen. Jansz liet hen allen op een bepaald uur komen, gaf hun eerst »een ontbijt van rijst met gedroogde visch,« en hield daarop een korte toespraak tot hen. Verder onderwees hij zijne bedienden dagelijks uit het Woord, en »handelde alle dagen met degenen, die hem voorkwamen.« In de week hield hij des voormiddags school voor de Europeesche jeugd in de stad en 's namiddags voor de Inlandsche jeugd op Tjoembring.

In Juni '53 kon de Zendeling eindelijk naar dat landgoed verhuizen, en thans zou — daar hij midden onder Javanen woonde — de Evangelisatie eerst recht beginnen. Alleen — hij stuitte op de bekende bezwaren, zooals: het ontuchtig leven, zucht tot vermaak, gehechtheid aan de overgeleverde leer en gewoonten, het geloof aan het noodlot, de opvatting van den godsdienst als iets uiterlijks, het veelsoortigste bijgeloof, enz. Veronderstellende echter, dat deze hindernissen op het platteland in niet zoo sterke mate aanwezig zouden zijn als in een stad, hoopte Jansz op den duur op het land meer resultaat te hebben; maar inziende, dat hij bij de aanraking met de Javanen bezwaarlijk een tusschenpersoon zou kunnen ontberen, vroeg hij Zend. Jellesma te Modjowarno om een Inlandschen helper, en deze zond hem den Christen-Javaan Sem Sampir, die hem aanvankelijk wel van nut was. In dezen tijd was het, dat Jansz in kennis kwam met Kjai Ibrahim Toenggoel Woeloeng, wiens naam we vroeger reeds noemden en nog herhaaldelijk zullen moeten noemen. We zullen nader over zijn verleden spreken, als we over Malang handelen, maar merken ter inlichting van den lezer even op, dat hij een man was als Sadrach is, behoorende tot een type, dat bezwaarlijk door Europeanen begrepen wordt.

Op 16 April '54 mocht Jansz zijne eerstelingen doopen. Het waren: Djo Santiko, een goudsmid, 24 jaar oud; Lasiah, kindermeid (baboe) en Didah, naaister, beiden weduwen; Rosinah, een gewezen huishoudster (njai) en Djaniah, een bejaarde vrouw. Dit 5-tal vormde met het gezin des Zendelings het begin van de eerste Doopsgezinde gemeente op Java. Nu er Christenen waren, werden geregelde godsdienstoefeningen op Zondag en in de week ingevoerd, en daarbij werd ook gezongen. Toch was er nog niet veel reden tot juichen, want de gedoopte man moest weldra wegens ontucht worden uitgesloten; twee der gedoopte vrouwen gaven reden tot ernstige ontevredenheid; de Javaansche school moest worden opgeheven wegens gebrek aan leerlingen; met de Evangelisatie ging het ook geenszins naar wensch; de betrekking met den Heer Soekias zag Jansz zich genoodzaakt af te breken, en voor één uit de kleine groep Christenen moest een graf gedolven worden. Mission ist Passion, zeggen onze Duitsche naburen, gansch niet ten onrechte.

In 't najaar van '54 vestigde Jansz zich weer metterwoon te Djĕpara. Terstond begon hij hier voor de Javanen godsdienstoefening te houden op Zondagmorgen en Woensdagavond, waaraan hij nog toevoegde een zendingsbidstond op een Maandagavond dichtbij volle maan. Ook ging hij op Zondagavond godsdienstoefening houden voor Europeanen, terwijl hij tevens aanving catechetisch onderwijs te geven aan de kinderen der Europeanen. De Hollandsche school werd voortgezet en ook werd door hem school gehouden met een 3-tal Javaansche kinderen. De prediking was niet vruchteloos: in April '55 werden weder 2 en in November d.a.v. 4 personen gedoopt. Op 6 April '56 werden zelfs 7 Javanen tegelijk tot de gemeente toegevoegd en op dien dag vierden 21 personen met den voorganger het Avondmaal. Verscheidene paren lieten destijds hun huwelijk kerkelijk inzegenen en niet minder dan 30 personen werden op den Doop voorbereid. Het Bestuur der Vereeniging ontving in dezen tijd van Gericke, den vertaler des Bijbels in het Javaansch, den raad, Djĕpara te verlaten en de Soendalanden tot zendingsveld te kiezen. Later, toen meer Zendelingen werden uitgezonden, is op dien raad wel gelet, maar thans werd besloten, wegens den zegen op het werk en de goede vooruitzichten, den aangevangen arbeid niet te laten varen.

In '56 vermeerderde het getal gemeenteleden weer met 6, maar er moesten ook weer worden afgesneden. Zoo kwam o.a. de helper Sampir tot een val, en daar hij volhardde in zijn zondig leven, achtte de Zendeling zich genoodzaakt, hem buiten de gemeente te sluiten. Zekere Andreas volgde hem als helper op, maar deze overleed reeds na 4 maanden dienst. Er was wel belangstelling in de prediking, maar het zaad liep groot gevaar onder doornen en distelen te verstikken. Ook Troenggoe, Woeloeng, die na 6 Juli 1857 door Jellesma gedoopt was, gaf door zijn ongeregelden wandel den Zendeling veel moeite. Hij wilde gaarne anderen leeren, maar kende zelf nauwelijks meer dan de X Geboden en was daarbij zeer eigenzinnig. Als voormalig „Kiai" had hij op eenvoudige menschen grooten invloed, maar hij maakte daarvan niet altijd een goed gebruik. Van iemand als Jansz mag verondersteld worden, dat hij al het mogelijke gedaan heeft om dien man op 't rechte pad te brengen, maar dan is hij daarin niet geslaagd. Ook heeft hij hem niet tot den dienst der Evangelieverbreiding kunnen gebruiken, gelijk Mr. Anthing later gedaan heeft. De opengevallen helpersplaats werd door Jansz gegeven aan Tresna Wira di Wangsa.

Niet alleen op de hoofdplaats was belangstelling, maar ook in de dessa Poelo-Djati waren er die gaarne het Evangelie hoorden. In '58 traden 3 bewoners van dat dorp tot de gemeente toe, wier ledental nu tot 27 gestegen was, de kinderen niet medegerekend. Jansz kon nu van de Christenen getuigen: „Zij leven in vrede en eensgezindheid met elkander, vermijden de goddeloosheden en bijgeloovigheden in de zeden en gewoonten des volks en betrachten matigheid en rechtvaardigheid." Dat neemt niet weg dat er wel eens een ongeregeldheid voorviel, en er ook wel eens een strijd [illegible] rees. Bovengenoemde ex-helper Sampir [illegible] was een aanhanger van den Kinderdoop en had zijn kind laten doopen door den [illegible] Hoezoo. Ten gevolge daarvan rees hier in de gemeente een strijd over de wettigheid van den Kinderdoop, welken strijd Jansz wist te onderdrukken door eenige voordrachten over den Doop te houden. — Ging de gemeente langzamerhand in zielental en kennis vooruit, met de Javaansche school ging het ook nog al goed: 16 leerlingen maakten nu van haar gebruik, waaronder 9 kinderen van Christenen. Het scheen, dat de Zending hier op den duur wel slagen zou, en daarom werd Jansz in '58 in staat gesteld, door het koopen van een huis aan zijn verblijf te Djepara meer vastheid te geven. Dat huis stond midden in de Inlandsche buurt en Jansz hoopte nu, zijne buren van allerlei natie door het Evangelie te zullen trekken, maar dat gelukte hem niet. In den aanvang was er wel eenige toenadering, maar deze ging spoedig in terughouding over. Doch versmaadden de buren wat de prediker aanbood, elders waren er die het woord gaarne aannamen. In gezegd jaar klom het aantal Christenen tot 32. Van deze woonden er op de hoofdplaats 8, te Djembring 9, te Pakkeejan 4 en te Poelo-Djati 11. Het bijwonen der godsdienstoefeningen werd den Christenen vergemakkelijkt, daar ze door de overheid van heerendiensten op Zondag werden vrijgesteld, en de Zendeling moedigde het aan, door hun na afloop een maaltijd aan te bieden in het huis van den helper, waarbij dan tevens het behandelde in de kerk nog eens besproken en toegelicht werd. De toenemende opkomst deed de behoefte aan een afzonderlijke plaats van samenkomst gevoelen en tot de oprichting daarvan werd thans besloten. Een eenvoudig gebouw van hout en bamboe verrees en werd op 28 Nov. '58 in gebruik genomen. Behalve op de hoofdplaats werd ook godsdienstoefening gehouden te Poelo-Djati, waar de Inlandsche Christen Pasrah voorganger was. Behalve op deze vaste punten, waar geregeld het Evangelie werd verkondigd, werd het door Jansz ook op kleine of grootere uitstapjes in een aantal omliggende dorpen gepredikt. Het werk ging dus kalm maar gezegend vooruit, [illegible] tot er plotseling iets voorviel, dat het met ondergang bedreigde. We zullen verhalen wat dat was.

Jansz wenschte zich niet te bepalen tot prediken en schoolhouden, maar ook zijn pen te gebruiken in den dienst van het Koninkrijk Gods. Hij had een traktaatje geschreven en doen drukken met het opschrift: „De tijd is vervuld en het Koninkrijk Gods is nabij gekomen; bekeert u en gelooft het Evangelie." Dat traktaatje

le niets anders dan een opwekking
keering en geloof in den Heere
) Jansz had de beleefdheid, een exem-
e zenden aan het hoofd van plaat-
estuur, den Ass.-Resident Dagneux.
– een Roomsch man — verontrustte
ver den inhoud van het blaadje en
er den Resident Carstens van in
De heeren lieten nu het traktaatje
n en beoordeelen door de Javaansche
en, en die konden er zich begrijpelij-
niet mede vereenigen. Daarop ver-
e Resident aan Jansz, met de versprei-
et voort te gaan, tot hij de beschikking
n Gouverneur-Generaal zou hebben
en. Deze werd hem op 26 Maart
edegedeeld, en bestond hierin, dat
verleende toelating tot Evangelie-
ng was ingetrokken. Jansz stoorde
araan weinig, maar ging voort met
treden in zijne gemeente, gelijk hij
was. Daarop verscheen den 6den
e Ass.-Resident met den Regent
kerk en vorderde, dat hij ook dit
ou staken. Jansz antwoordde, dat
n in de Christelijke gemeente
iet verboden was en weigerde zijn
e staken. Ook de Christenen, die
de hoofdplaats vergaderden, werden
ien ambtenaar daarin bemoeielijkt,
s zelfs werden al de Javaansche
nen onder politie-geleide naar het
gebracht om daar verhoord te
. Ten gevolge daarvan ontstond
r de Christenen en verdere belang-
en een paniek, en 't is wonder,
et alles uiteenspatte. In October
Dagneux vervangen door den Ass.-
t Van der Kaa, en dat was voor
n de Christenen een verademing.
e zaak was daarmede niet uit. Een
, door Jansz tot de Regeering
om opheffing der schorsing, werd
aar afgewezen. Zij eischte, dat hij
zou, zich in het vervolg naar hare
n te gedragen en wilde dan een
wde aanvrage om toelating wel in
ging nemen. Tot zoo iets was Jansz
niet bereid: geen schuld hebbende,
hij ook geen schuld bekennen.
chtte men in Nederland de zaak
n te maken: een paar leden van

: de vertaling van het traktaatje in het
an 1860–61 bl. 30.

het Bestuur der Vereeniging gingen op audientie bij den Minister van Koloniën (Rochussen), om diens tusschenkomst te vragen, maar deze verklaarde 't met den Gouv.-Generaal eens te wezen; hij wilde echter zien te bewerken, dat Jansz niet bemoeielijkt werd in zijn werk in de gemeente. Daarin schijnt de Minister geslaagd te zijn; althans Jansz is verder — naar ik meen — in zijn arbeid niet belemmerd, ofschoon hij noch schuld beleden, noch zijn verzoek om toelating hernieuwd heeft. Tijdens het Ministerie-Keuchenius heeft de Regeering een »pleister op de wond gelegd,« door den waardigen Zendeling te decoreeren.

Het lag geenszins in de bedoeling van de Doopsgez. Vereeniging, om het bij één Zendeling te laten, maar het gebeurde niet dikwijls, dat een Doopsgezind jongeling zich bij haar voor het zendingswerk aanbood. In Oct. 1850 echter meldde zich een jonkman aan, genaamd H. C. Klinkert, geboortig uit Amsterdam. Hij was leerling geweest op een fabriek te Feijenoord en werd daarna machinist op een stoomboot, varende op den Rijn. In die betrekking trof hem een ongeluk, ten gevolge waarvan hij lang ziek lag in een hospitaal te Worms. Hier kwam hij tot bekeering en tot het besluit om zich aan de Zending te wijden. Hij werd aangenomen en toevertrouwd, eerst aan zekeren Heer Harte te Rotterdam en daarna aan Ds. Harting te Enkhuizen. Na alzoo eene voorloopige opleiding te hebben ontvangen, werd hij in het najaar van '53 opgenomen in het Zendelinghuis van het Ned. Zendelinggenootschap te Rotterdam. Hij werd uitgezonden in '56 en maakte de reis naar Java met Zend. Van Asselt, van Ermelo. Klinkert bezat de acte van onderwijzer en een aanstelling als landmeter. Na aankomst te Batavia begaf hij zich spoedig naar Djĕpara, om daar te arbeiden naast Jansz. Hij begon met zich te bekwamen in het Maleisch en Javaansch, en vergezelde Jansz op diens Evangelisatietochten. In '57 trad hij in het huwelijk met Mej. L. W. Kahle, een meisje van Indo-Europeesche afkomst, waarna hij op zichzelven ging wonen en zich een eigen werkkring vormde. Hij gevoelde zich echter op den duur te Djĕpara niet gezond en zijn geneesheer gaf hem den raad, een

andere woonplaats te zoeken. Voorloopig echter bleef hij op dezen post, belastte zich met de leiding der Maleische godsdienstoefening en de Maleische catechisatie, en ging ook dikwijls naar Poelo-Djati, om er te prediken en de sacramenten te bedienen. Eerst in '59 verhuisde hij, en wel naar Sĕmarang. Het Ned. Zendelinggenootschap dacht er namelijk destijds over, zijnen post aldaar over te dragen aan de Doopsgezinden. Dat ging evenwel niet door, doch nu Klinkert daar eenmaal was, bleef hij er maar. Hij hoopte toelating te krijgen voor de residentie Sĕmarang, en wilde zich dan ergens op het platteland vestigen. De Regeering weigerde evenwel de toelating en zoo bleef hij op de hoofdplaats. Zijne pogingen, om hier door middel van Evangelisatie en schoolonderwijs ingang te vinden bij de bevolking, wilden niet naar wensch vlotten, en dat gaf aanleiding, dat hij zich meer ging toeleggen op schriftelijken arbeid. Zoo verschenen van hem in druk de Geschiedenis van Jozef en de vier Evangeliën; een vertaling van het bekende Vragenboekje van Doedes; een verzameling allerliefste schoolliederen, [1]) alles in het Maleisch, Sĕmarangsch dialect. Verder gaf hij een Maleische courant uit; liet door een paar Inlanders colporteeren in de residentie, en breidde zijn vertaling van de Evangeliën uit tot het geheele N. Testament, dat vervolgens gedrukt werd met geldelijken steun van het Nederl. Bijbelgenootschap. Intusschen bleef hij zoeken naar een eigen terrein, waar hij meer *Zendeling* zou kunnen zijn, en welhaast meende hij dat gevonden te hebben in de Soendalanden, waarop, — we maakten er boven melding van — Gericke reeds gewezen had. Zoo verliet hij dan Sĕmarang in 1862 en vestigde zich te Tjiandjoer, waar hij terstond begon met onderwijs te geven aan kinderen van Europeanen, aangezien hem vooralsnog niet door de overheid vergund werd onder de Soendaneezen te arbeiden. Lang duurde Klinkerts verblijf in de Soendalanden echter niet: door het Ned. Bijbelgenootschap aangezocht zich met de revisie van den Maleischen Bijbel te belasten, nam hij dat aanzoek aan, moest zich thans begeven onder Maleiers, en verliet Tjiandjoer kort nadat de eerste Zendelingen van de Nederl. Zendingsvereeniging in de Soendalanden, het hun aangewezen terrein, waren aangekomen.

Nog een naam hebben we hier te noemen. In 1855 nam de Doopsgez. Vereeniging Thomas Doyer tot kweekeling aan. Deze was geboortig uit Zwolle en bij zijne aanneming reeds 32 jaar oud. Ook hij werd ter voorloopige opleiding toevertrouwd aan Harte, te Rotterdam. Het volgende jaar verhuisde hij naar Amsterdam, waar zijne opleiding werd voortgezet, en weer een jaar later werd hij voor uitzending gereed gekeurd. Hij zou eerst gaan naar de kust van Guinea, maar ten gevolge van Klinkerts ziekte werd dat besluit gewijzigd en Doyer in December '57 naar Djĕpara afgevaardigd, waar hij 5 maanden later aankwam. Daar Klinkert destijds herstellende was, bleef Doyer niet te Djĕpara, maar begaf zich in October '58 naar Sĕmarang. Terwijl hij hier was, werd hij uitgenoodigd zich te vestigen te Tĕmanggong in de residentie Kĕdoe, maar op zijn verzoek om vergunning daartoe ontving hij van de Regeering een weigering. Nu zette hij zich neer te Tĕmbalang, in 't Sĕmarangsche, maar hij werd door de politie van daar gehaald. Niet gesticht over de behandeling hem aangedaan, begaf hij zich in Jan. 1860 naar Batavia, en verzocht op een audientie bij den Gouv.-Generaal om toelating voor Tĕmbalang, maar deze verwees hem naar het Kerkbestuur. Niet kunnende vorderen, bleef hij voorloopig te Batavia, gaf onderwijs aan eenige jongens en hield godsdienstoefening. Na hier eenigen tijd geweest te zijn werd hem aangeboden, zich te vestigen op het landgoed Tjipamingkis, in het Buitenzorgsche. Hij nam dat aanbod aan, ging derwaarts, richtte zich hoogsteenvoudig op zijne nieuwe woonplaats in en liet niets onbeproefd om het vertrouwen der Soendaneesche bevolking te winnen. Maar vóór hij hier eenig resultaat had kunnen verkrijgen werd hij ernstig ziek, naar men meende ten gevolge van vermoeienis en ontberingen. Vergeefs zocht hij herstelling, eerst te Batavia en daarna te Gadog (boven Buitenzorg), waarop zijn geneesheer hem een spoedigen terugkeer naar Nederland aanraadde. Hij volgde dien raad op, ging in Sept. '61 te Batavia scheep, maar

[1]) Nu weinig meer of in 't geheel niet bekend.

overleed op reis, den 21sten November. [1])

Zoo was Jansz dan weer de éénige Zendeling van de Doopsgez. Vereeniging. Maar thans mogen we een man noemen, dien we gedurende een reeks van jaren naast hem zullen zien arbeiden, namelijk N. D. Schuurmans. Deze was eerst smid, maar »had den hamer weggeworpen« en zich ter beschikking van deze Vereeniging gesteld. Zijne opleiding ving aan in 1857 en tegen 't einde van '62 was hij gereed om te worden uitgezonden. Nadat hij eenige Doopsgezinde gemeenten in het vaderland bezocht had en in 't huwelijk was getreden met Mej. Portegies, ontving hij op 18 Maart '63 zijn afscheid en kwam in Juni op Java aan. In Augustus voegde hij zich bij Jansz te Djĕpara, met wien hij vervolgens samenwerkte tot Mei 1878. Van dezen 15-jarigen gemeenschappelijken arbeid gaan we thans een overzicht geven.

In 1863 bevatte het doopregister te Djĕpara 42 namen. Van die gedoopten waren 7 gestorven, 3 uitgesloten en 1 vertrokken, zoodat er 31 gemeenteleden over waren. Deze maakten op Schuurmans een goeden indruk, maar hij zag spoedig in, dat een Zendeling op Java geen gemakkelijke taak heeft, en dat hij behoeft: »een vast geloof, een vaste overtuiging, een onuitputtelijk geduld, volharding, gemeenzaamheid met het volk, medelijden, enz.« Bij onderling goedvinden werd de arbeid aldus verdeeld, dat Jansz zich hoofdzakelijk met den gemeentelijken arbeid en de Evangelisatie, Schuurmans zich vooral met de school zou belasten. Laatstgenoemde had blijkbaar groote voorliefde voor het onderwijs. Zijn ideaal was: »de jeugd onderwijzen en *Christelijk opvoeden*«. Om dat doel beter te kunnen bereiken, ging hij over tot de oprichting van een kostschool. Reeds in '64 had hij 5 Javaansche en 4 Europeesche kinderen in huis; laatstgenoemde tegen betaling. Jansz daarentegen, nu de handen ruimer gekregen hebbende, begon een deel van zijnen tijd af te zonderen voor letterkundigen arbeid. Van nu aan gewagen de jaarlijksche verslagen van geschriften, door hem in druk gegeven. We vinden daaronder een »Psalmen Gezangboek;« een »spel- en leesboekje;« »De leer der zaligheid«, [1]) alles in 't Javaansch; een »Supplement op het Javaansch Woordenboek van Roorda«; een omvangrijke brochure over »Landontginning en Evangelisatie op Java;« [2]) een brochure ten gunste van een op te richten Seminarium [3]) enz. Voor de school van zijn collega Schuurmans schreef hij een geheele serie schoolboeken in 't Javaansch en voor 't aanleeren dezer taal door landgenooten een stel eenvoudige leerboekjes. Hij drong in geschrifte aan op de uitzending van Zendelingen-geneesheer; schreef menig warm artikel over het Opium-vraagstuk, enz. enz. Jarenlang verzamelde hij daarbij materiaal, om de noodzakelijkheid eener nieuwe vertaling van den Bijbel in het Javaansch aan te toonen, om ten laatsten met zulk een nieuwe vertaling op hoogen ouderdom zijne lange zendelingsloopbaan te besluiten.

In 1864 en '65 traden geen nieuwe leden tot de gemeente toe, maar op 't Kerstfeest van '66 werden weer 3 Javanen gedoopt. Eenige Christenen stichtten ten noorden van Djĕpara een nieuwe vestiging, onder leiding van Pasrah. Een dergelijke vestiging werd in Jan. '67 ook gesticht te Bondo, waar enkele Christenen reeds eenige jaren vroeger een ontginning hadden beproefd. Thans vormde zich daar een kolonie onder leiding van Ibrahim Toenggoel Woeloeng, die van een »Evangelisatiereis« naar Sĕmarang en omstreken 16 huisgezinnen naar Bondo overbracht. Deze en latere volgelingen van den »Kjai« waren, evenals de man zelf, voor de Zendelingen te Djĕpara een »kwelling des geestes«, door hunne tuchteloosheid en eigenzinnigheid. Een deel van deze lieden, staande onder leiding van zekeren Sis Kanoman en diens aangenomen zoon Sadrach [4]) stelde zich in dat jaar wel onder de leiding van Jansz,

---

[1]) In het Orgaan der Ned. Zendingsver., 1863/4, komen eenige brieven van Doyer voor, waaruit zijn vroom en ernstig gemoed spreekt.

[1]) Het bekende vragenboekje van Doedes, gedrukt te Rotterdam bij Wijt, voor rekening van J. Voorhoeve H.Cz.

[2]) Amsterdam, Höveker & Zoon, 1874.

[3]) Van Ds. Schuurman. De titel is: „Een stem uit Japara". Zie bl. 80.

[4]) De bekende Sadrach, die hier dus tot de volgelingen van Toenggoel Woeloeng behoort.

zoodat diens kudde aanwies tot 61 leden en 43 kinderen, maar die vermeerdering was niet van blijvenden aard: vele dezer nieuwelingen gingen even onverwachts heen als zij gekomen waren, en het overblijfsel te Bondo stoorde zich weinig aan den Zendeling. — Daar de nieuwe plek, waar Pasrah en zijne vrienden zich gevestigd hadden, hun niet voldeed, zocht hij een ander terrein, en vond dat te Kĕdoeng-Pĕndjalin, in 't gebied van de dessa Karang-Gondang, waarheen hij nu met eenige mede-christenen in 1869 verhuisde. Deze nederzetting gedijde goed en de hier gestichte gemeente komt sedert dien tijd in de berichten voor. Toenggoel Woeloeng voerde ook op zijne beurt weer een aantal bekeerlingen aan; men sprak zelfs van 234 zielen. [1]) Deze vestigden zich te Banjoe-Towo, en werden door Ibrahim gesteld onder de leiding van zijn aangenomen zoon Taroeb. [2]) Deze was wel geneigd, zich met zijne volgelingen bij Jansz aan te sluiten, maar Ibrahim was daar tegen. We weten weinig van hetgeen die man eigenlijk dacht en wilde, maar het heeft er alles van, dat hij een »Javaansch Christendom« voorstond, en 't komt mij niet onmogelijk voor, dat ook Sadrach zoo iets bedoelt. Intusschen moeten we constateeren, dat al die toevoer van bekeerlingen van buiten voor 't oogenblik weinig winst bracht aan Jansz' gemeente. Toen zij in '74 haar 20-jarig bestaan vierde, behoorden tot haar 16 mannen en en 21 vrouwen, totaal 37 leden, die te zamen 27 kinderen hadden. De meeste leden woonden nu te Kĕdoeng-Pĕndjalin. Er werd ook buiten de Christengroepen gearbeid, maar zonder veel resultaat. Jansz werd in dezen tijd bijgestaan door 3 evangelisten, en ieder verslag getuigt van den Evangelisatiearbeid dezer mannen in wijden omtrek, maar slechts hoogst zelden werden zij door ware belangstelling aangemoedigd. Toch zaaiden deze zaaiers maar altijd voort. — Het verslag van 1877 geeft een overzicht van het »telbare« resultaat van den arbeid. Sinds April 1854 waren te Djĕpara gedoopt 67 personen; 18 waren van elders overgekomen, zoodat 85 leden waren ingeschreven. Deze hadden te zamen 112 kinderen, van welke 16 lidmaat waren geworden. Thans bestond de gemeente uit 39 leden, die ook 39 kinderen hadden. Op de hoofdplaats waren des Zondags afwisselend 8—20 hoorders in de kerk. Te Kĕdoeng-Pĕndjalin ging Pasrah voor, tenzij een der Zendelingen optrad. De gewoonte op de hoofdplaats, dat de voorganger na de kerk nog eens samenkwam met de leden ten huize van den helper, bestond nog steeds. 's Avonds was op de hoofdplaats weer gewone of kinderkerk. De helpers kwamen eens per maand een dag ten huize van Jansz, die dan met hen een soort van »lidmaten-college« hield. — 't Kerstfeest van '78 bracht een rijke oogst van 21 personen, die 't zielental der gemeente deden stijgen tot 75.

Maar nu vraagt ook de school onze aandacht. Het aantal leerlingen van Schuurmans nam snel toe, en geen wonder: de condities waren zóó aannemelijk, de verzorging zóó kostelijk en het onderwijs zóó degelijk, dat men zich eer verbazen moet, dat van deze goedkoope en voortreffelijke gelegenheid niet méér gebruik is gemaakt. In 1865 had Schuurmans 17 Javaansche en 2 Europeesche leerlingen. Van die 17 waren 10 kostleerlingen, d. i. zij kwamen geheel voor rekening der school, d. w. z. van de Zending. Het volgende jaar waren er reeds 23 leerlingen, van welke 14 voor rekening der inrichting kwamen. Drie huisjes dienden tot woning voor de kinderen en voor iemand die met het toezicht belast was. Van nu af behelzen de jaarverslagen uitvoerige mededeelingen over den gang der school, de dagverdeeling, de onderwijsvakken [3]), de opgedane ervaringen, het gedrag der leerlingen, hunne vorderingen en de resultaten van het onderwijs. Nieuwe leerlingen worden den lezer voorgesteld, en alles wat meldenswaardig is van de leerlingen wordt hem medegedeeld, zoodat er niet weinig uit te leeren is voor hen, die zich aan het onderwijs der Inlandsche jeugd in Christelijken geest wijden. De school wordt in de verslagen doorgaans »Gemeenteschool« genoemd, omdat men

---

[1]) T. W. moet toch een man zijn geweest, waar wat goeds in zat, evenals er ook in Sadrach wat goeds zit. Er is ook van T. W.'s kolonies wel wat overgebleven, gelijk het vervolg zal doen zien.

[2]) Waarschijnlijk dezelfde, die later op Midden-Java en nog later te Cheribon heeft gewerkt.

[3]) 19de Verslag, 1867.

vooral de kinderen der gemeente wenschte te onderwijzen en op te voeden; doch kinderen van niet-christenen werden ook niet afgewezen, ja, deze hadden zelfs in den eersten tijd de overhand. — Op den rustdag werd des voormiddags van 9—10 kinderkerk gehouden, terwijl de Christen-kinderen catechetisch onderwijs ontvingen van Jansz. Doch hiertoe bepaalde zich het Christelijk gehalte der school niet; integendeel, men mag zeggen, dat heel het onderwijs hier van een positief Christelijken geest doortrokken was. Het hoofddoel der school was: »de kinderen tot Christus te brengen.« Wat aangaat het doel, dat men voor *dit* leven op het oog had, voor de jongens was dat: opleiding tot onderwijzer of evangelist; voor de meisjes: vorming tot degelijke, Christelijke huismoeders. En wat de uitgaven betreft: de school kostte per maand ruim *f* 100.—; de interne leerlingen kwamen aan de inrichting op 11 cents per kind en per dag te staan.

Ofschoon door de school bestendig bezig gehouden, wist Schuurmans nog eenigen tijd uit te sparen voor Evangelisatiewerk en andere bezigheden. Onder deze laatste is ook begrepen ziekenpraktijk. Dit gedeelte van zijn werk werd zóó gewaardeerd, dat hij in 1870 van Gouvernementswege werd aangezocht, om den civiel-geneeskundigen dienst te Djĕpara waar te nemen. [1]) Verder werd aan hem de zorg voor de godsdienstoefeningen der Hollandsche gemeente en voor het godsdienstig onderwijs der Europeesche jeugd opgedragen. Tot al die bijzondere diensten was hij gaarne bereid, en hij heeft ook die werkzaamheden naar vermogen behartigd zoolang hij te Djĕpara was.

Het getal leerlingen en de ervaringen op de school waren afwisselend, maar Schuurmans meende, dat hij op den goeden weg was. Toen in '71 't getal leerlingen tot 39 gestegen was (waaronder 29 interne), had hij vrijmoedigheid er op aan te dringen, dat men »bamboe plaats deed maken voor steen« en dus aan de inrichting een meer blijvend karakter gaf. Dat geschiedde echter niet zoo dadelijk, en inmiddels nam het getal leerlingen nog toe: in '72 steeg het zelfs tot 53 (43 interne en 10 externe). De school werd nu namelijk ook bezocht door eenige kinderen van het vergelegen Bondo, maar ter wille van deze opende Schuurmans een school daar ter plaatse, terwijl hij een Christen, Wagiman, een zijner oud-leerlingen, daar tot onderwijzer aanstelde. Daardoor slonk het aantal leerlingen op de hoofdschool tot 34, maar ook dit getal veroorzaakte nog heel wat drukte. Om Mevr. Schuurmans, die o.a. zorg droeg voor de voeding en kleeding, eenigszins te verlichten, werd daarom zekere Mej. Sjoukje Deinum, die eerst Mevr. Jansz tot hulp was geweest, aangesteld voor de huishouding op de school. Zij is 5 jaren later (1878) in 't huwelijk getreden met Zend. Boddé.

De verslagen van Schuurmans waren in den regel opgewekt van toon, maar zijn rapport over '75 heeft een meer doffen klank. Hij had in dat jaar droevige ervaringen gehad: trots alle zorg was er onder de kinderen een slechte geest, en Schuurmans moest ondervinden, wat elk die schoolhoudt voor de Inlandsche jeugd op zijne beurt ervaart: dat men niet rekenen kan op steun bij de ouders. Deze toch zijn zeer zwak jegens hunne kinderen, en zij waardeeren slechts zelden de moeite, die aan hun kroost besteed wordt; wat men hun ook eigenlijk niet kwalijk nemen kan, want zij kennen de waarde van goed onderwijs niet. Daarenboven waren er in de inrichting dit jaar vele zieken en dooden geweest. Evenwel, aan bemoediging ontbrak het geenszins: Schuurmans was nu 12 jaren te Djĕpara; hij had 11 jaren school gehouden en aan 88 kinderen mogen arbeiden. Wel was het doel, dat men zich voor oogen had gesteld, namelijk onderwijzers en evangelisten te vormen, tot dusver slechts bij een drietal leerlingen bereikt (Wagiman, Sipoet en Sandjan), maar hij hield er het oog niet voor gesloten, dat de zorgen, aan de overigen besteed, geenszins verloren waren. — Wat het genoemde drietal betreft: Wagiman, van Bondo teruggeroepen, waar het niet ging, hield nu de school in een kampoeng te Djĕpara; Sandjan was als onderwijzer geplaatst geweest te Patikejan, 4 of 5 paal ten zuiden van Djĕpara, maar kreeg geen kinderen op school, waarom hij nu met Evangelisatiewerk was belast; en Sipoet was werkzaam als onderwijzer te Kandang-Gondang (Kĕdoeng-Pĕndjalin).

[1]) Dit geval staat niet op zichzelf: ook met Zend. Zegers te Indramajoe is iets dergelijks gebeurd.

Het lang begeerde steenen schoolgebouw verrees eindelijk in 1876 en werd door de jeugd betrokken. Het was ruim en doelmatig ingericht, had een oppervlakte van 1512 vierk. Rijnl. voet en kostte ƒ1600. De vakken, die nu na 12-jarige ervaring op den rooster stonden, waren de volgende: Javaansch, Maleisch, Nederlandsch, rekenen, algemeene geschiedenis en geschiedenis van Java, Bijbelsche geschiedenis, algemeene aardrijkskunde, aardrijkskunde van den O.-I. Archipel en van Java in 't bijzonder, aardrijkskunde van Palestina, de beginselen der natuurkunde en zingen. Zij, die opleiding voor onderwijzer of evangelist verlangden, kregen voortgezet onderwijs. Ook de oud-leerling Jacobus Sĕmadin was tot evangelist aangesteld, en 5 oud-leerlingen stonden nu reeds aan het hoofd van scholen in den omtrek. Deze 5 scholen telden te zamen 78 leerlingen, terwijl de opleidingsschool 26 leerlingen had. Van de nieuwe school koesterde Schuurmans schoone verwachtingen. Hoe gaarne zou hij daarin nog een reeks van jaren het koninkrijk Gods hebben gediend, en welk een smart voor hem en zijne vrouw, dat zij nu reeds het werk, dat hun een lust was, moesten staken! Hij was reeds geruimen tijd lijdende aan koorts en buikziekte en moest op raad van zijn geneesheer verlof vragen naar Nederland. Dat verlof werd gegeven en in Mei '78 aanvaardde de familie de terugreis met de »Voorwaarts«. Dit stoomschip werd op de hoogte van Pinang aangevaren door een Engelsche mailboot en kreeg averij, ten gevolge waarvan de passagiers aan wal moesten worden gebracht en eerst met een volgend stoomschip de reis konden voortzetten. Een en ander was voor den kranken Zendeling niet zonder nadeel. Nadat hij eenigen tijd in Nederland was geweest, bleek het, dat hij ongeschikt was om naar Indië terug te keeren. Hij bleef dus in het vaderland, maar dient nu — gelijk bekend is — de zaak der Zending met de pen.

Kort voor het vertrek van Zend. Schuurmans was te Djĕpara teruggekeerd de oudste zoon van Zend. Jansz. Na door zijn vader in 1867 naar Nederland te zijn gezonden, werd hij aan een onderwijzer te Utrecht ter opleiding toevertrouwd. In '71 deed hij met goed gevolg examen voor onderwijzer, en nu wilde hij trachten ook de hoofdacte te halen, om daarna als Zendeling naar Indië te gaan. Vóór hij dat doel bereikte werd hij echter door een longaandoening getroffen en op raad van zijn dokter keerde hij nu onverwijld naar Java terug. In 't voorjaar van '77 bevond hij zich weer in de ouderlijke woning. Daar zijne ziekte geweken was, ging hij zich thans met goedvinden van het Bestuur der Doopsgez. Vereeniging onder leiding zijns vaders bekwamen voor het zendelingswerk, en daarop werd hij met ingang van 1 April '78 tot Zendeling aangesteld. Het liet zich niet aanzien, dat vader en zoon lang samen zouden kunnen werken, want volgens 't verslag van 1879 begon Jansz Sr. »meer en meer de gebreken des ouderdoms te ondervinden.« [1]) In April van dat jaar vierde de waardige man het 25-jarig bestaan zijner gemeente. In deze kwart eeuw waren hier nu 102 Inlanders gedoopt, van welke 24 overleden en 4 afgevallen waren. In het vorig jaar waren 34 personen gedoopt, waarvan te Kĕdoeng-Pĕndjalin alleen 22. Jansz Jr., die geruimen tijd aldaar gewoond had, om zich practisch in het Javaansch te bekwamen, gaf van de gemeente een goed getuigenis, maar vond er weinig uiting van geestelijk leven. Met minder ingenomenheid sprak hij over Bondo, waar Toenggoel Woeloeng nog steeds de voorname man was.

Terwijl Jansz Sr. zich vertrouwd maakte met de gedachte van spoedig heen te zullen gaan, somde hij in zijn verslag over 1879 nog eens op, wat hij voor Java noodig keurde. Die »verlanglijst« luidde als volgt: »Ontginning van woeste gronden in 't belang der Zending; hospitalen met Zendelingen-geneesheer; liefdadigheids-beleenbanken; een Anti-opiumverbond; een genootschap of fonds voor de bezorging en verspreiding van Christelijke lectuur in de Javaansche taal; een nieuwe Javaansche vertaling des Bijbels, en .... nog een aantal jongelingen om voor het zendingswerk te worden opgeleid.« Boven bleek reeds, dat hij in eenige brochures en opstellen voor de vervulling van die wenschen gepleit heeft en zijne krachtige pleidooien zijn geenszins vruchteloos ge-

---

[1]) Maar thans na 22 jaren leeft en arbeidt hij nog!

weest; integendeel: hij heeft de aanvankelijke vervulling van bijna al die wenschen mogen beleven, en wat de nieuwe vertaling des Bijbels betreft: we zeiden reeds, dat hij die in zijnen ouderdom zelf heeft mogen bezorgen. We hopen over dat werk nader te spreken.

In 1880 vroeg Jansz Sr. een binnenlandsch verlof wegens lichaamszwakte, waarop hij spoedig liet volgen het verzoek, om zijn ambt te mogen neerleggen. Hij begon te lijden aan uitputting en slapeloosheid, en allerlei moeilijkheden, welke hij in die dagen met de gemeente had, verergerden de kwaal. Nadat zijn verzoek was toegestaan, droeg hij op 23 Oct. 1881 het zendingswerk in Djĕpara over aan zijnen zoon, nam afscheid van de gemeente en vestigde zich bij zijnen schoonzoon De Boer te Njemoh. Sedert droeg hij den titel van »Rustend Zendeling«, maar hij »rustte« als zeker Emeritus Predikant, [1]) die mij eens zeide, het nooit drukker te hebben gehad dan nadat hij zijn emeritaat had genomen. Jansz behoort blijkbaar tot de keurbende, van welke gezegd mag worden: »Moede, nochtans vervolgende« (Richt. 8:4).

P. A. Jansz Jr., arbeidende onder de jeugd en zijnen vader tevens ter zijde staande bij diens gemeentelijken arbeid, nam zijne denkbeelden over omtrent de richting, waarin het zendingswerk op Java moest gestuurd worden. Hij achtte »den tegenwoordigen arbeid aan school en Evangelisatie een wanhopig werk, [2]) en wendde alras pogingen aan, om het denkbeeld: »Landontginning in verband met Evangelisatie« tot uitvoering te kunnen brengen. Hij vond een stuk grond in het Tajoesche, tot 't gebied van de dessa Poentjĕl behoorende, dat hem voor een proefneming geschikt voorkwam, en hij deed stappen, om dien grond in erfpacht te krijgen. Zijn Bestuur vond hem in deze aangelegenheid wel wat te voortvarend, maar belemmerde hem niet in zijn streven. De begeerde grond werd hem bij besluit van 26 Aug. '81 in erfpacht verleend, tegen *f* 2.10 per bouw en per jaar, plus een zekere retributie voor het op 't perceel aanwezige hout. Het perceel had een grootte van 192 bouw, waaraan later nog 52 bouw werd toegevoegd, zoodat het thans 233 bouw groot is. Terstond werden nu toebereidsels getroffen voor de verhuizing en 't overbrengen der school, die op ult. '81 met inbegrip van 19 gemeentekinderen 36 leerlingen telde. Wat de gemeente aangaat, zoo kon de verplaatsing van den post zonder groot bezwaar geschieden, aangezien de meeste Christenen buiten de hoofdplaats woonden. Ook waren de bovenvermelde scholen geen beletsel, want behalve de school te Kĕdoeng-Pĕndjalin waren ze alle gesloten, wegens de totale ongeschiktheid der onderwijzers om zelfstandig te werken. Maar vóór Jansz toestemming gaf tot vestiging op het perceel, stelde hij eerst de voorwaarden vast, waaraan de opgezetenen zich zouden hebben te onderwerpen. De hoofdbepalingen zijn de volgende: Alleen zij, die van goed zedelijk gedrag zijn, worden als opgezetenen toegelaten; hun, die zich na hunne vestiging aan een grove misdaad schuldig maken, wordt het verblijf op het landgoed ontzegd. Het is den opgezetenen verboden, opium te smokkelen, te verhandelen, te bezitten of te gebruiken; idem sterken drank te gebruiken of te verhandelen. Zij verbinden zich, alle afgodische en bijgeloovige gebruiken te laten varen. Het is hun verboden meer dan ééne vrouw te hebben, hazardspelen te houden of er aan deel te nemen; zoo ook pand of woekerwinst te nemen. Zij zijn verplicht trouw de godsdienstige bijeenkomsten te bezoeken, hunne kinderen ter school te zenden en den Zondag als rustdag te vieren. Zij moeten voorts erven, wegen, bruggen en waterleidingen onderhouden, enz., en betalen aan de kolonie-kas wat zij elders aan het Gouvernement of den landheer zouden moeten opbrengen, d. i. een gedeelte van de opbrengst der rijstvelden in natura en een kleine landrente in geld voor erven en droge velden. — Bij de beoordeeling van deze bepalingen zal in het oog dienen gehouden te worden, dat voorop staat: »Evangelisatie door landontginning« en dus het eerste doel is de stichting van een landbouwonderneming in Christelijken geest; het eigenlijke doel is echter geen ander dan het doel van alle Evangelisatie: de stichting eener

---

[1]) Ds. M. Cohen Stuart.

[2]) We zullen waarschijnlijk deze uitdrukking niet in al haar kracht moeten nemen. Zij zal gebezigd zijn, gelijk wel eens meer gebeurt, om te eerder te verkrijgen wat begeerd werd.

gemeente en opbouwing der geloovigen.

Aan het begin van den nieuwen weg, die nu werd ingeslagen, gaf het Bestuur de volgende verklaring, die tevens kan worden aangemerkt als een opheldering van de woorden »wanhopig werk«, door Jansz Jr. van den ouden weg gebezigd: »Men had van de Christelijke scholen niet die gunstige resultaten, welke men zich vroeger meende te mogen voorstellen, daar de kinderen te veel aan den schadelijken invloed van Mohammedaansche landgenooten blijven blootgesteld, en was in het algemeen door de ervaring tot de overtuiging gekomen, dat het hoogst wenschelijk is, ook de volwassen Christenen zooveel mogelijk voor dergelijke doorgaans noodlottige invloeden te beveiligen.« De geldelijke bezwaren, aan deze landbouwonderneming verbonden, werden opgeheven door de milde bijdragen, welke er voor inkwamen, tot een bedrag van *f* 11.000, en zoo kon tot de uitvoering van het plan worden overgegaan. Aan een helper, wien 16 man en 4 scholieren werden toegevoegd, werden de voorbereidende werkzaamheden opgedragen. In 't begin van '83 werd de school overgebracht en op 12 Februari werden de lessen geopend. De zendelingswoning en de overige gebouwen kwamen langzamerhand gereed. Het landgoed ontving van den Zendeling den naam: »Mĕrgarĕdja«, d. i. weg of middel tot welvaart (of geluk). In April '83 kwam de Zendeling zich met zijn gezin op het landgoed vestigen en nu kwamen er ook weldra Christenen en anderen zich aanmelden. Hun werd 't reglement voorgelezen en zij kregen ieder 1 bouw grond. Op 9 Juni vierde men een inwijdingsfeest onder goede vooruitzichten. Kort daarop echter gingen bijna alle opgezetenen heen, zelfs zonder redenen op te geven. Gelukkig kwamen er tegen den regentijd weer anderen en zoo telde men einde Maart '84 op het land 13 mannelijke opgezetenen (n.l. 3 lidmaten, 5 lieden van Tĕgal-Ombo en 5 Mohammedanen). Met de vrouwen en kinderen, de schooljeugd en het personeel, bracht men het tot 91 zielen. Allerlei bezwaren maakten 't begin voor Jansz moeilijk: de evangelist Jacobus Sĕmadin was een opium-slaaf geworden; de hulponderwijzer Sis Kĕrsa was een anderen verkeerden weg opgegaan; buitendien was er onder de Christenen veel liefdeloosheid en oneenigheid. Na de overwinning dier eerste bezwaren ging het echter beter. Op 't einde van '84 telde de kolonie reeds 137 zielen (waaronder 18 lidmaten) en reeds was 44 bouw grond ontgonnen. Men verbouwt hier rijst en zoogenaamde tweede gewassen, terwijl men zich ook toelegt op de cultuur van kapok. De bewoners worden nog al eens lastig gevallen door tijgers [1]) en moesten ook oppassen voor krokodillen, maar dat behoort er op Java zoo bij. Gedurende korten tijd werd Jansz door een administrateur (J. Schroot Bettink) ter zijde gestaan, maar op den duur beviel dat niet, en toen er meer Zendelingen kwamen was dergelijke hulp overbodig. De administratie is overigens zeer eenvoudig ingericht. Zij is opgedragen aan het dessa-bestuur, aan welks hoofd de Loerah staat, terwijl een der Zendelingen toezicht houdt. Uitgaven zijn er ook niet noemenswaard aan de onderneming verbonden. Het dessa-bestuur trekt zijne inkomsten uit een zeker aandeel »ambtssawah«, en de Loerah ontvangt, als de oogst goed gelukt en de landrente behoorlijk binnengekomen is, een kleine gratificatie.

In '84 overleed de reeds dikwijls genoemde Kjai Ibrahim Toenggoel Woeloeng. Zijn opvolger was zijn kleinzoon Roestiman. Jansz trachtte dezen en zijne volgelingen voor zich te winnen, doch slaagde daarin niet terstond. Eerst in het volgende jaar kwam er meer toenadering. Toen konden te Bondo 8 personen gedoopt worden, waaronder zich ook Roestiman bevond. Ook op 't landgoed konden dat jaar eenigen gedoopt worden, en in 't geheel had de gemeente een aanwinst van 17 mannen en 9 vrouwen. De gemeente te Kĕdoeng-Pĕndjalin gaf blijk van vernieuwd leven en bracht uit eigen beweging *f* 200 bijeen voor een nieuwe kerk. De kolonie groeide dat jaar aan tot 109 volwassenen (58 mannen en 51 vrouwen) en 180 kinderen.

Te midden zijner vele zorgen trof Jansz een zware slag. Zijne vrouw (Mej. Quintus), met wie hij pas 8 jaren gehuwd was en die hem zoo trouw in al zijn werk ter zijde stond, ontviel hem op 20 Dec. 1886 door den dood, hem 3 kindertjes nalatende. De gemeente was verslagen; en de Zendeling,

[1]) De tijgers trekken zich wel terug, maar komen nog wel eens op bezoek. 't Is nog niet lang geleden, dat de vrouw van een Inlandsch onderwijzer tot in haar huis door een tijger werd achtervolgd. Tijdige hulp redde haar het leven.

die niemand bij zich had om hem te kunnen troosten, was als verlamd. Juist in die dagen van namelooze smart kwamen hem de oudsten van Tĕgal-Ombo berichten, dat de volgelingen van Toenggoel Woeloeng hun tegenstand hadden opgegeven. Zóó werd zijn hart weer naar zijn werk getrokken. De reeds lang begeerde aansluiting met de aanhangers van dien leider te Tĕgal-Ombo en Banjoe-Towo kwam nu tot stand, en het zielental der gemeente, met inbegrip der kinderen, steeg tot 274 (Mĕrgarĕdja 77, Tĕgal-Ombo 22, Kĕdoeng-Pĕndjalin 143, Bondo 28 en Djĕpara 4). Kĕdoeng-Pĕndjalin kreeg in dat jaar een kerkeraad; Tĕgal-Ombo kreeg uitbreiding van grondgebied en Mĕrgarĕdja werd een stuk grond rijk voor een begraafplaats en een eigen pasar (markt). De school op den hoofdpost telde nu 65 leerlingen (41 j., 24 m.), waaronder 43 externe, en 3 oud-leerlingen kregen opleiding in het Seminarie te Depok. — In '87 was de uitbreiding der gemeente nog krachtiger: 26 mannen en 58 vrouwen konden worden opgenomen, en het zielental steeg tot 368. Vooral Tĕgal-Ombo en Banjoe-Towo droegen tot die vermeerdering bij. Op laatstgenoemde plaats werd nu een school geopend, en deze telde weldra 24 leerlingen. Op den hoofdpost was vooruitgang in alles: de kolonie telde nu 191 opgezetenen; de school 67 leerlingen; 98 bouw grond was nu in 't geheel ontgonnen en een der Christenen was tot Loerah (dorpshoofd) aangesteld. Voegen we hier nog bij, dat Jansz in dat jaar 2134 keeren medicijnen had uit te reiken, dan zal 't wel overbodig zijn te zeggen, dat de man overladen was met werk. Zijn Bestuur zag dat ook in, en zond hem een helper in Joh. Fast, uit Zuid-Rusland[1]). Deze kwam op 10 Maart 1888 aan, maar had eerst Javaansch te leeren, voor hij mee de hand aan 't werk kon slaan.

Had de Zendeling van Mĕrgarĕdja een overloopende maat van werk, de maat zijner beproevingen werd ook steeds voller. Van de hem overgebleven 3 kinderen stierven zijne beide zoontjes (9 en 8 jaar

1) Er is tegenwoordig onder de Mennonieten aldaar veel geestelijk leven en warme belangstelling in de Zending. Zij treden tot dusverre niet zelfstandig op, maar arbeiden in verbinding met de Doopsgez. Vereeniging te Amsterdam.

oud) op 17 Mei 1889 aan de cholera, ten huize zijner ouders, die nu te Soerakarta woonden. Het jongere zusje werd door dezelfde ziekte aangetast, maar mocht herstellen. Intusschen had de Zendeling zelf een groote verandering ondergaan[1]). De aanleiding daartoe was de volgende: op een avond in het voorjaar van '88 kwam er een vrouw tot hem, die hem haar geheele hart opende en hem hare bekeering verhaalde. Als kind door de ouders van Jansz opgevoed, was zij na gedoopt te zijn naar Bondo vertrokken en daar tot een leven in de zonde vervallen. Hierop huwde zij, maar zij was onrustig en kon geen vrede vinden, waarom zij haren man bewoog, naar Mĕrgarĕdja te verhuizen. De man werd daar ziek; zij gaf zichzelve van die ziekte de schuld, bad en worstelde om genade, en vond eindelijk vrede, waarop haar man herstelde. Het verhaal van die vrouw opende het oog van Jansz voor hetgeen hijzelf miste, en bewoog hem, dat te zoeken bij den Heer. Maar hij had nu ook een anderen blik gekregen op de Javanen. Tot dusver had hij namelijk gemeend, dat waarachtige bekeering bij dit volk niet voorkwam. [2]) Uit het gebeurde nam hij aanleiding, om ernstig op bekeering aan te dringen, en daarop ontstond er te Mĕrgarĕdja een geestelijke opwekking. Een der goede gevolgen daarvan was, dat er een meer vertrouwelijke omgang kwam tusschen den Zendeling en de Christenen: een zaak, waaraan ook op andere zendingsposten wel eens iets hapert, tot nadeel van allen. Zoo gebeurde het nu, dat jongelieden den Zendeling kwamen raadplegen over huwelijksplannen en -aanzoeken. Gezegde opwekking, die ook op eenige afgevallenen een heilzamen invloed uitoefende, kon echter niet verhinderen, dat sommigen den weg der zonde verkozen. Smartelijk was het voor Jansz, dat hij onder hen ook tellen moest Josafat Atmodjo, den opzichter der school, die tot een diepen val kwam en ontslagen moest worden. Na verootmoediging werd hij later in zijn ambt hersteld. Uit de geschiedenis

1) Zoo verhaalt hij in het verslag over 1888/9.

2) Misschien ging het Jansz wel als meer Zendelingen, en las hij weinig van het arbeidsveld van anderen. Hoe kwam hij anders aan zulk een verkeerd inzicht?

van '89 teekenen wij verder aan, dat Zend. Fast in Maart in 't huwelijk trad met de jongste zuster van Jansz, en dat hij reeds eenig aandeel kon nemen aan den arbeid, die zich steeds uitbreidde, want in dat jaar steeg het zielental der gemeenten tot 407 en dat der kolonie tot 292.

Maar niet altijd kon de Zendeling van Mĕrgarĕdja van vooruitgang spreken: in '90 moest hij zelfs een kleinen achteruitgang (14 zielen) constateeren. Ook in andere opzichten behoorde dit jaar niet tot Jansz' aangenaamste jaren. Hij leed bestendig aan zwakte van hoofd en dofheid van geest. Daarbij vielen 4 mannen en 1 vrouw af van 't geloof. Hiertegenover stond nu wel, dat een groot zondaar tot bekeering kwam, maar de vreugde daarover werd vergald door zekere bekentenissen van dien man, waardoor een vreeselijke misdaad, voor een paar jaren op het perceel gepleegd, aan den dag kwam. 't Was een zwarte bladzijde in de geschiedenis van deze jeugdige kolonie, sprekende van overspel en diefstal, ja zelfs van moord. Jansz voelde er zich diep door verootmoedigd, en zag duidelijk in, dat wetten en bepalingen de harten der menschen niet kunnen veranderen. Verder had de Zendeling nog een grievende teleurstelling. De 3 jongelingen van hier, die te Depok waren opgeleid, en één, die zijn opleiding te Modjowarno had ontvangen, waren dit jaar hier aangesteld geworden; maar één van die 3 vertrok na 2 dagen in dienst te zijn geweest, zonder zelfs een woord van dank voor al de zorg, welke men sinds zijn 8ste jaar aan hem besteed had.

Fast kende thans genoeg Javaansch, om Jansz in alles ter zijde te kunnen staan. Hij gaf les op de school, hield Woensdags en Zaterdags een uur catechisatie, en besprak des Zaterdags met de helpers het onderwerp, waarover zij op den volgenden rustdag zouden hebben te spreken. Voorts leidde hij des Zondagsmorgens de kinderkerk en trad daarna op in een der buitengemeenten. Maar de werkzaamheden welke niet op den rustdag vielen, moest hij het volgende jaar (1891) grootendeels aan Jansz overlaten, daar hij maandenlang in beslag werd genomen door het bouwen van een woonhuis. — Ondanks eenige bekeeringen en overgangen verminderde de gemeente ook dit jaar in ledental (zij ging terug tot 385), en ook moest de tucht weer worden toegepast, o.a. op den voorganger Roestiman. — De kerkelijke tucht, waarvan in dit gedeelte reeds meermalen sprake was en die hier zonder aanzien des persoons wordt toegepast, bestaat in deze Zending uit twee middelen: 1°. uitsluiting van het Avondmaal; 2°. afsnijding van de gemeente, bij gebleken onboetvaardigheid. Alleen in '92 werden 8 lidmaten van het Avondmaal uitgesloten (waaronder een der onderwijzers) en 2 afgesneden. De geestelijke toestand was dat jaar bijzonder ongunstig; de opwekking van 1888 was verdoofd en we hooren van de Zendelingen klachten over: moedwilligen afval, leugen, bedrog, huichelarij en spelen met het heilige. — Zoodra 't woonhuis van Fast gereed was, belastte deze zich met de geheele zorg voor de filialen Banjoe-Towo en Tĕgal-Ombo, en daarna nam hij zelfs de zorg voor al de gemeenten en scholen op zich, zoodat Jansz, wiens lichaamslijden bleef voortduren, weer verlichting kreeg en alleen had te zorgen voor de interne leerlingen, de predikbeurt in de hoofdgemeente op Zondag en de behandeling van zieken.

Een derde arbeider kwam 6 April '93 op dit arbeidsveld aan, namelijk Joh. Hübert, ook uit Rusland geboortig. Javaansch leeren was ook voor dezen de eerste en gedurende vele maanden de eenige taak, waarbij Fast hem behulpzaam was. Deze onthief nu tevens zijnen zwager van al diens werkzaamheden, om dezen in staat te stellen eens uit te rusten van zijnen veeljarigen en overmatigen arbeid. Zoo verliet Jansz dan voor eenigen tijd zijn zendingspost. In November van dat jaar hertrouwde hij met Mej. Clara Schröder [1]) te Depok, waarna hij een lange reis maakte over Java. Gedurende zijne afwezigheid ging het werk goed vooruit; de gemeente begon haar schade weer in te halen, en op den hoofdpost verrees een eenvoudig ziekenhuis, met 3 kamers. Nadat Jansz in Juni '94 in goeden welstand en met nieuwe kracht op zijnen post was teruggekeerd, verdeelden de 3 Zendelingen den arbeid onder elkander aldus: Jansz zou zich weer belasten met de scholen te Mĕrgarĕdja en Banjoe-Towo, benevens met de

1) Een der dochters van den Zendeling, dien we later op Sangir zullen ontmoeten.

ziekenpraktijk; Fast nam op zich het bestuur der kolonie en de verzorging der gemeente op den hoofdpost, en Hübert zou — zoodra hij voldoende Javaansch kende — zich belasten met de leiding der evangelisatie en de verzorging der filialen te Kĕdoeng-Pĕndjalin en Bondo. — De dag was te Mĕrgarĕdja nu op de volgende wijze verdeeld: 's morgens om 6 uur huiselijke godsdienstoefening in de school; om half 7 behandeling van zieken; van 9—12 school (3 klassen, 4 onderwijzers en 1 kweekeling); 12 uur middagmaal; van 1—5: groote jongens tuin- en handarbeid, meisjes naaien en handwerken; van Maandag t m Vrijdag van 4—5 catechisatie; van 6—8 avondschool voor grootere kinderen, terwijl de kleine kinderen mochten spelen; om 8 uur avondeten en daarna sluiting met een huiselijke godsdienstoefening. In genoemde jaar (1894) wies de gemeente aan tot 423 zielen; de kolonie telde 312 zielen, van welke 120 tot de gemeente behoorden. In April kon Hübert beginnen »in zwakheid aan de Javanen het Evangelie te verkondigen«, en in Juni trouwde hij te Mĕrgarĕdja, waartoe de Ass.-Resident van Djoewana overkwam. Sinds Mei '95 woont hij te Kĕdoeng-Pĕndjalin en in Augustus nam hij al het werk hier voor zijne rekening, zoodat deze belangwekkende gemeente nu een eigen Zendeling heeft.

Naar de verdeeling in '94 werd het werk door de 3 Zendelingen ook in de beide volgende jaren voortgezet. Teleurstellingen bleven, ook in de hoofdgemeente, voorkomen, maar de goede teekenen namen toe. Tot deze behoorden: zorg voor 't geestelijk welzijn van eigen kinderen en bloedverwanten, en tot inkeer komen van uitgesloten. In '95 poogden de Roomschen te Tĕgal-Ombo propaganda te maken. Ook hier begrepen de ontevredenen, hoe er »veel gewin« te behalen viel, en een Christen te Mĕrgarĕdja sloeg fluks dien weg in, begaf zich naar Sĕmarang en nam daar den Roomschen godsdienst aan. Straks komen we op de propaganda terug. De kolonie neemt in bloei toe, maar de opgezetenen maken 't den Zendeling nog al eens lastig. De gemeenteschool kreeg steeds grooter bevolking. Vele Mohammedanen, vooral ook van 't naburige Poentjĕl, maakten er voor hunne kinderen gebruik van; daarentegen werd het onderwijs door vele Christenen weinig gewaardeerd, doch... hier heerscht leerplicht. In Juli '96 werd op 't perceel een Bewaar- of Fröbelschool geopend, en onder leiding geplaatst van de Wed. De Boer (oudste zuster van Jansz), welke nu ook de naaischool bestuurde. Ook de behandeling van zieken nam gaandeweg toe; medicijnen en verbandmiddelen werden voor een goed deel door het Gouvernement kosteloos verstrekt.

In 't begin van '97 begon Zend. Fast te lijden aan malaria. Een verblijf gedurende 3 maanden te Salatiga bracht slechts voor een korte poos herstel, en in 't voorjaar van '98 zag hij zich genoodzaakt met verlof naar Europa te gaan, zoodat Jansz weer voor al het werk alleen stond. Eenige maanden vóór het vertrek van Fast kreeg Mĕrgarĕdja een kerk. Tot dusverre kwam men in het schoollokaal bijeen, maar dit kon de schare toehoorders (soms meer dan 300) niet meer bevatten. De kerk, die *f* 10.000 gekost heeft, moet een sieraad zijn van den post. Zij werd 7 Nov. '97 ingewijd. Thans werd het filiaal Tĕgal-Ombo met Mĕrgarĕdja tot ééne kerkelijke gemeente vereenigd, zoodat de Christenen van daar nu ook hier kerken. De hoofdgemeente telde nu 112 lidmaten, en het filiaal Banjoe-Towo 28; met inbegrip van 128 kinderen telde de Christelijke bevolking hier dus 268 zielen. De overige bevolking van hoofdpost en filiaal, samen 1064 zielen, werd nu echter door Jansz in zijne opgave ook tot de Inlandsche Christenen gerekend. De Mohammedanen hadden namelijk verklaard, ook het Christendom aangenomen te hebben, zoodat er, volgens Jansz, thans geen Mohammedanen meer op het landgoed wonen. Niet dat allen reeds gedoopt zijn; want hij wenscht alleen te doopen dezulken, die zich tot Christus, niet die zich tot het Christendom bekeerd hebben. Om nu die ongedoopten van lidmaten te onderscheiden, nam hij voor de laatsten den naam »gedoopte Christenen« en voor de andere klasse (niet den naam »ongedoopte Christenen,« maar) dien van »naam-christenen« aan. — Te Tajoe, de hoofdplaats van het district Mĕrgatoehoe, waaronder Mĕrgarĕdja ressorteert, ontwaakte in 1898 bij eenige Chineezen belangstelling in het Evangelie, welke opgewekt was door eene weduwe van Chineesche afkomst, en er toe leidde, dat hier een helper geplaatst, een school geopend en ook geregeld gepredikt werd.

Een paar Chineezen namen daar het Christendom aan. Met 1 Juli van dat jaar gingen de filialen Kajoe-Apoe en Pati, behoorende tot den post Sĕmarang, aan de Doopsgezinde Vereeniging over. Pati werd ingedeeld bij Mĕrgarĕdja en het andere filiaal bij Kĕdoeng-Pĕndjalin. — Einde Maart 1900 werden van den hoofdpost en hare filialen de volgende getallen opgegeven: Mĕrgarĕdja 135, Banjoe-Towo 33 en Tajoe 4 lidmaten; totaal 172; kinderen van lidmaten 167; samen 339 Christenen; »ongedoopte« Christenen 893. Hierbij moeten nu nog geteld worden 10 lidmaten en 3 kinderen te Pati [1]). Tot den geheelen post zijn dus te rekenen: 182 lidmaten, 170 kinderen van lidmaten, en 893 »ongedoopten«, totaal 1245 zielen, die zich in nauwer en wijder kring hier om de Zendelingen scharen. — De opkomst ter godsdienstoefening is bijzonder goed en de Avondmaalsviering te Mĕrgarĕdja wordt door slechts weinige leden verzuimd; op den avond van Goeden Vrijdag 1900 b. v. zaten 139 personen aan, »die allen verklaarden, door het geloof verzekerd te zijn van hunne verlossing door des Heilands bloed.« De kerkcollecte bedroeg daar in het afgeloopen jaar ruim *ƒ* 183. — Buitendien had de gemeente een inkomen van ruim *ƒ* 1000 uit de opbrengst van haar eigen rijstvelden, waaruit diverse onkosten bestreden werden. — Voor hun gemeente- en Evangelisatiewerk hebben de Zendelingen hier den steun van 5 helpers, die om de beurt 2 aan 2 uitgaan, om in den omtrek te evangeliseeren.

Tijdens de afwezigheid van Zend. Fast [2]) kwam een nieuwe Zendeling, Joh. Klaassen, aan den arbeid deelnemen. Ook hij is afkomstig uit Zuid-Rusland. Na op 3 Febr. 1899 te Amsterdam afscheid te hebben genomen, vertrok hij naar zijn post, dien hij omstreeks Paschen bereikte. Hij was daar zeer welkom, vooral bij de behandeling van zieken. De ziekenpraktijk namelijk neemt ook hier bestendig in omvang toe; in 't laatste verslagsjaar waren niet minder dan 2083 zieken behandeld. We merken ten slotte nog op, dat de geheele bevolking der kolonie volgens de laatste opgave 75 huisgezinnen, bestaande uit 461 zielen, bedraagt. Het perceel heeft thans zijn eigen pasar (markt), waar allerlei benooodigdheden te krijgen zijn en zelfs een fraaie Bijbeltent niet ontbreekt. Van de zijde der Roomschen blijft men pogingen aanwenden om aanhangers uit de Christenen te werven, waartoe als lokaas gebezigd wordt: uitzicht op stoffelijk voordeel, en tevens de verzekering, die Rome niet zoo nauw als de Zendelingen op sommige dingen zal letten. De vangst was evenwel nog niet groot.

Wat het onderwijs aangaat: de school op Mĕrgarĕdja telt, volgens de jongste opgave, 152 leerlingen (97 jongens, 55 meisjes), en daaronder 25 kostkinderen (18 j., 7 m.). Voor die school had men het volgend personeel: 1 opzichter, 4 onderwijzers en 1 schrijver. Aan de school is thans ook een opleidingsklasse verbonden. De Wed. De Boer, die aan het hoofd der Naai- en der Bewaarschool stond, is in '99 naar Depok verhuisd; haar functie zal nu wel door vrouwen van helpers overgenomen zijn. — Buiten de hoofdschool had men in 1900 nog een school te Banjoe-Towo met 22 en een te Tajoe met 8 leerlingen. Het totaal der geheele schooljeugd van den post Mĕrgarĕdja was dus 211.

Verkeert de post Mĕrgarĕdja in bloeienden toestand, hetzelfde mag gezegd worden van den post Kĕdoeng-Pĕndjalin. Zend. Hübert heeft hier een uitstekende kerk, waarover lang gebouwd is, maar die eindelijk gereed kwam en op 13 Oct. '95 werd ingewijd. In deze kerk kan de Zendeling geregeld aan 230 à 250 hoorders het Evangelie prediken. In '96 mocht bij 23 nieuwe leden tot zijne gemeente toevoegen, terwijl 70 à 75 leden deelnamen aan de viering des Avondmaals. In 1898 telde zijne hoofdgemeente 117 lidmaten en 133 kinderen, totaal 250 zielen; einde Maart was het: 140 lidmaten en 159 kinderen, totaal 299. Dat is voorzeker een recht verblijdende vooruitgang. Op 't filiaal Bondo had men op het laatste tijdstip 22 lidmaten en 31 kinderen, samen 53. Behalve op genoemde plaatsen wordt ook geregeld godsdienstoefening gehouden te Srobjoeng en te Poelo-Djati. Op laatstgenoemd dorp had de Roomsche propaganda eenig succes, zóó zelfs dat er voor de Roomsch-gewordenen een kerkje gebouwd werd. Thans

[1]) Zie Semarang.

[2]) Hij keerde in de eerste helft van 1900 op Mergaredja terug.

hebben de Roomschen evenwel dit dorp verlaten, na het kerkje met bijbehoorenden tuin aan de Zending verkocht te hebben voor *f* 80. — Sedert eenige maanden wordt ook te Djĕpara weer geregeld gepredikt. Als nieuw filiaal is nu Kajoe-Apoe [1]) tot deze post toegevoegd. Toen Hübert hier voor 't eerst kwam, vond hij kerk en gemeente in verwaarloosden toestand, en zeer nabij het plaatsje werken sedert kort de Roomschen. We denken hier vanzelf weer aan »visschen in troebel water«. De jongste opgave vermeldt, dat te Kajoe-Apoe zijn: 20 lidmaten en 33 kinderen, samen 53 zielen. De school wordt door 44 leerlingen bezocht, waaronder 4 meisjes. Tot den post Kĕdoeng-Pĕndjalin zijn dus te rekenen: 182 lidmaten met 223 kinderen, totaal 405 zielen. — Hübert heeft voor eigen werkkring 2 evangelisten tot zijn dienst, die beiden hun onderhoud ontvangen van den Heer Schmidt te Steinbach. Buitendien arbeidt te Kajoe-Apoe de Inl. helper Gersom in gemeente en school. De oude Pasrah, die tot de eerste bekeerlingen van Jansz Sr. behoorde, is voor korten tijd »in blijmoedig geloof en vast vertrouwend op Gods genade« ontslapen. — De school te Kĕdoeng-Pĕndjalin verkeert, evenals de gemeente, in bloeienden toestand. In '98 telde zij 111 en volgens de laatste opgave 130 leerlingen, die hunne lessen ontvangen van 2 onderwijzers. De meisjes leeren naaien en vrouwelijke handwerken van de echtgenoote des Zendelings. — Ook op dezen post heeft de ziekenpraktijk groote beteekenis.

We beschouwden in dit stuk een arbeid van ruim 50 jaren, en 't is hoogst merkwaardig, dat we mogen eindigen met den man, die de Pionier dezer Zending is geweest en altijd haar kroon zal blijven: P. Jansz Sr. Een zeldzaam man! Nauwlijks is een Zendingsvereeniging gesticht door Doopsgezinden, of hij, Doopsgezinde, stelt zich ter beschikking, en wel nadat hij pas een geliefde jonge vrouw grafwaarts droeg en terwijl hij een goed bestaan heeft. Na korte voorbereiding gaat hij vastberaden de onbekende toekomst tegemoet en vestigt zich op Java, om het eiland levenslang niet meer te verlaten, »niet omziende naar hetgeen achter is.« In eenvoudigheid des harten doet hij, wat zijne hand te doen vindt, voegt zich tot de nederigen, jaagt niet naar hooge dingen, doet niets wat hij niet kan, laat ook niets na wat hij kan doen, grijpt niet allerlei tegelijk aan, maar laat met orde het een op het ander volgen, en gebruikt alzoo de talenten, die zijn God hem met milde hand heeft geschonken. Als tegenwerking komt, als de machten zich tegen hem opmaken, als men hem en zijn werk vernietigen wil, blijft hij kalm en laat zich niet storen; hij handhaaft zijn recht en laat zich niet van zijn plaats dringen; hij klaagt niet, veel minder vaart hij uit tegen hen die zijn ondergang zoeken, maar »geeft het over aan Hem, die rechtvaardiglijk oordeelt«, en vervolgt waardig zijn weg. Wanneer het jarenlang schijnt alsof zijn arbeiden is »een ploegen op rotsen«; wanneer het werk hem gedurig als bij de handen afbreekt; wanneer hij, de begaafde man, die fonds genoeg heeft om een groote gemeente te leiden en te stichten, week aan week, jaar op jaar predikt voor enkelen: hij laat zich niet ontmoedigen, en al zegt hij het niet zoo dikwijls, hij toont het onafgebroken: »Wij hebben dan altijd goeden moed.« Als hij het terrein verkend heeft en begrepen heeft in welke richting het werk in zijne afdeeling moet gestuurd worden, dan houdt hij daarop ook voortdurend het oog, bereidt alles voor, maakt plannen en berekeningen, maar werpt zich niet in gewaagde ondernemingen; hij weet ook te wachten op Gods tijd, en wat hem niet gegeven wordt te volvoeren, zijn zoon doet het, en hij mag met eigen oogen de verwezenlijking zijner schoone plannen aanschouwen. En wanneer de levensavond schijnt te zullen dalen; wanneer hij gevoelt, dat het niet meer gaat, dan dwingt hij zichzelven niet om vol te houden tot hij bezwijkt; hij keert ook niet naar Nederland terug, om hier een doelloozen »ouden dag« te slijten; neen, hij gaat naar elders, en zoodra voelt hij niet zijne krachten bijkomen, of zijn hoogen leeftijd ten trots vat hij een nieuwen arbeid aan; vervaardigt in de jaren, die een ander in rust doorbrengt, een nieuwe Bijbelvertaling in het Javaansch; laat geschrift op geschrift verschijnen, zoowel in het Javaansch als in het Hollandsch, en

[1]) Zie Semarang.

verwezenlijkt zoo in zich het woord van Psalm 92: „De rechtvaardige zal groeien als een palmboom; in den grijzen ouderdom zal hij nog vruchten dragen." Het verslag van 1897 bericht, dat hij wachtende was op de aanteekeningen van zijnen helper op 1 en 2 Koningen en citeert dan het volgende uit een brief van hem: »Dezen wachtenstijd neem ik waar om gereed te maken wat ik u thans hoop te zenden. Evenals vroeger gaven die tusschentijden mij gelegenheid om menig opstel aan *De Opwekker* en andere bladen te leveren over belangrijke actueele onderwerpen. De Zondag-godsdienstoefeningen voor Europeanen te mijnen huize heb ik nog een tijdlang kunnen voortzetten, maar omstandigheden drongen mij om het restje mijner krachten liever te besteden ten behoeve van het kleine aantal Christen-Inlanders hier ter plaatse. Sedert hield ik des Zondagsvoormiddags alleen voor dezen godsdienstoefening. Voor Europeanen kan ik nu alleen bestemmen den tweeden dag der Christelijke feesttijden en den Oudejaarsdag.« Na hierop te hebben medegedeeld, dat hij in den laatsten tijd over propaganda van de zijde der Roomschen in de residentie Djĕpara niets had vernomen, vervolgt hij aldus: »De Broeders in de buurt van Salatiga evenwel ondervonden er nog vrijwat bedroevends van, en stelden mij daarom voor, te hunnen behoeve zoowel als ten algemeenen nutte in het Javaansch te vertalen een (mij nu pas bekend geworden) naschrift van den Heidelbergschen Catechismus, hetwelk het verschil aantoont tusschen de Protestantsche leer en de Roomsche. Die vertaling heb ik mogen gereedmaken.« Verder zegt hij in hetzelfde schrijven: „Nog twee opstellen heb ik voor de pers gereed, het eene beschrijvende den weg der zaligheid voor zondaren, en het andere wat God van den aanvang af gedaan heeft in de wereld, en bijzonderlijk onder Israël, om dien weg te bereiden en te openen. Voor deze en vroeger door mij opgestelde school- en leerboeken ten dienste van de Zending heb ik een boekdrukkersfirma gevonden, die zich bereid verklaart ze voor eigen rekening te drukken en uit te geven. Die boeken moet ik alle nog herzien en omwerken wat de taal betreft, dewijl ze reeds vele jaren gelegen hebben. Eén daarvan is reeds herzien en gereed: dat behelst de Kerkgeschiedenis, een vertaling. Een aanvang heb ik gemaakt met een Javaansche Spraakkunst ten gebruike voor den Javaan, dus in zijne taal en naar zijn inzicht berekend, hetwelk een zeer moeilijk werk is. Indien het den Heere behaagt, hoop ik dit werk voort te zetten en te volbrengen na het beëindigen van de herziening van het O. Testament.« Zoo schreef Jansz in zijn 78ste jaar [1]). Kort voor zijn vertrek naar Indië schreef hij het volgende in het dagboekje van mijn schoonvader Gerretson: »Is de weg ook eng en steil, wie zou schromen, waar de God Israels met ons gaat, Die, zoo waarachtig als Hij leeft, niet verlaten zal wie maar op Hem vertrouwt. Christus ging ons voor: volgen wij Hem, daar Zijne kracht in onze zwakheid volbracht wordt! Aan het einde is de kroon en de ruste, tot heerlijkheid Gods.« Nu, hij heeft zich aan dat »program« gehouden; hij heeft zijn arbeidsdag goed waargenomen; de »onverwelkelijke kroon der heerlijkheid« zal de Heer dezen trouwen dienaar niet onthouden als hij tot Zijne rust zal zijn ingegaan, en van zijn werk mag men gelooven, dat het blijven zal.

VI.

Nederlandsche Zendelinggenootschap.

De blik van het Nederlandsche Zendelinggenootschap werd het eerst naar Java getrokken door een brief van Sĕmarang, ged. 10 Oct. 1809. Die brief gaf een aandoenlijke beschrijving van den herderloozen staat der Hollandsche gemeenten op Java en den verwaarloosden toestand der Hollandsche jeugd door de afwezigheid van scholen. De schrijver toonde zich bitter gestemd, dat Nederland wel naar elders, maar niet naar Java en en de andere Indische eilanden Zendelingen uitzond. Die brief had evenwel niet de uitwerking, dat het Genootschap het plan opvatte in Indië te gaan arbeiden. Het had zijn oog meer op Afrika en andere streken gevestigd; en dat het éérst in de Molukken, en later op Java, de Evangelisatie ter hand nam, is geenszins zijn zoeken geweest: het is er onwillekeurig (wat Java

---

[1]) Hij is geboren 25 Sept 1820.

aangaat zou men zelfs kunnen zeggen: tegen zijn zin) toe gebracht.

De eerste Zendelingen, die uit ons land in Ned.-Indië aankwamen, waren Kam, Supper en Brückner. (Zie bladz. 63.) Zij hadden hunne opleiding ontvangen van het Ned. Zendelinggenootschap en waren daarop, onder den invloed der tijdsomstandigheden, overgedragen aan het Londensche Zendingsgenootschap. Oorspronkelijk waren zij voor elders bestemd; althans van Kam weten we, dat hij naar de West zou worden gezonden; maar einde 1813 werden zij door het Londensche Genootschap naar Java afgevaardigd, waartoe aanleiding gaf, dat een Hollander op Java aan dat Genootschap duizend daalders geschonken had. Hoe het met Supper ging, hebben we reeds verhaald toen we over Batavia spraken. Kam zullen we te Soerabaja en later te Ambon ontmoeten. De derde hunner, Brückner, werd door de Regeering benoemd tot Predikant te Sĕmarang op Java. Hij legde deze bediening echter spoedig weder neêr en sloot zich aan bij de Engelsche Baptisten, maar onderhield de betrekking met het Nederl. Zendelinggenootschap en werd zoo de aanleiding, dat het later een Zendeling te Sĕmarang plaatste.

Reeds in 1815 vroeg Brückner aan het Genootschap om Zendelingen naar Java te zenden, en meermalen herhaalde hij dat verzoek. Niet alle bestuurders waren doof voor zijne bede. In het volgende jaar werd in de vergadering van het Hoofdbestuur voorgesteld, een boekje te laten vervaardigen onder den titel: »Jezus en Zijne Apostelen.« Het zou ten inhoud moeten hebben een schets van het leven des Heeren en dat der Apostelen, terwijl in de voorrede melding zou kunnen gemaakt worden van Koran-uitspraken, welke van dienst zouden kunnen wezen. Dat boekje zou dan in de landtaal moeten worden vertaald en onder de Javanen dienen te worden verspreid, om zoodoende voor later komende Zendelingen den weg te banen. Er werd een commissie benoemd om dusdanig geschrift te vervaardigen, maar deze vond de taak te bezwaarlijk en er kwam niets van de zaak. Intusschen begon men nu meer aan Java te denken. In 1817 schafte 't Bestuur zelfs de belangrijkste boeken aan, die over Java handelden, om ze te doen dienen bij het onderwijs aan de kweekelingen, en in 't volgend jaar werden de Zendelingen Le Bruijn en Buttenaar voor Java bestemd, en wel om in de binnenlanden te arbeiden. Dat doel werd echter niet bereikt: nadat zij te Batavia aangekomen waren, werd Le Bruijn naar Timor gezonden en Buttenaar tot waarnemend Predikant te Soerabaja benoemd, waar hij werkte tot in Nov. 1819, toen hij door Ds. Potter werd vervangen en overgeplaatst werd naar Makassar. Het mislukken van het doel schijnt te moeten worden geweten aan het »Medewerkend Genootschap« te Batavia, dat wel eens eigenmachtig ingreep.

Nieuwe pogingen tot vestiging op Java werden voorloopig door het Genootschap niet beproefd. In 1821 werd in het Hoofdbestuur verklaard, dat »aan Java vooralsnog niet gedacht kon worden.« Sommige bestuurders gaven echter den moed niet op, maar deden nu het voorstel »een voorbeeldig Man« als Inspector naar Indië te zenden, om o. a. een onderzoek in te stellen »naar den aard en de oorzaken der teleurstellingen, die men op Java ondervond.« Dit voorstel werd »in advies« gehouden; maar kort daarop gebeurde iets, dat de zaak voorloopig van de baan schoof. Op 18 Juli 1823 namelijk werden voorgelezen »Consideratiën van een voornaam Ambtenaar op Batavia«, welke weinig geschikt waren om twijfelmoedigen een hart onder den riem te steken. Na eerst hoog te hebben opgegeven van de moeilijkheden, verbonden aan het leeren van het Javaansch, beschreef hij den godsdienstigen toestand der Javanen en het gevaar, dat het prediken van een nieuwe leer onder hen met zich brengt; een gevaar, zóó groot, »dat het Nederlandsch Gouvernement waarschijnlijk elke poging, om op Java voor de belangen van het Christendom werkzaam te zijn, aan een streng toezicht zou onderwerpen, ten einde voor te komen, dat door onberaden ijver de gemoederen verontrust werden.« De schrijver beweerde verder, dat het den Javanen geheel ontbrak aan opvoeding en onderwijs; dat onder hen het lezen »eene zeldzame begaafdheid« was, en men zich daarom ook van de verspreiding der H. Schrift onder hen »geen naamwaardige vruchten« mocht beloven. Eerst dienden opvoeding en onderwijs te worden verbeterd; en

wie zou dat beter kunnen doen dan het Gouvernement? Dit immers bezat de middelen er toe, had er zelf het grootste belang bij en kon dit werk verrichten zonder rustverstoring, daar het »geen godsdienstige verschilpunten behoefde aan te raken«; ja, 't Gouvernement zou bij voorkeur de »priesters« als schoolmeesters gebruiken en hun daarvoor »een kleine toelage uit 's lands kas« geven, waardoor alle gevaar zou worden vermeden. — Ieder kan weten, wat er van deze Gouvernements-opvoeding geworden is; maar intusschen doofden die »consideratiën« bij de bestuurders van het Genootschap alle geestdrift voor de beoogde Zending uit. In een Adres aan de Regeering, van Oct. 1825, sprak het Hoofdbestuur dan ook zijn voornemen uit, »zich alleen te bepalen tot de Molukko's of de naburige eilanden.« Wel uitte destijds Ds. Lenting te Batavia, in overeenstemming met bovengenoemd voorstel, namens het Medewerkend Genootschap den wensch, dat »een jong Godvruchtig en verstandig Persoon door het Genootschap mocht worden uitgezonden om de zendingsposten te inspecteeren«, maar zelfs de lust daartoe ontbrak nu. In plaats van Java kwam bij het Genootschap in de jaren 1825 en '26 Sumatra op den voorgrond. We zagen boven reeds, dat Gützlaff voor de Bataks op dat eiland bestemd was. Het kwam echter tot vestiging op Sumatra niet. Ds. Lenting raadde in 1826 Bali aan; verder kwam de gedachte aan Madoera op, maar ook van die beide eilanden werd weer afgezien.

In verband met de destijds heerschende vrees, ook uitgesproken in de pasgenoemde »consideratiën«, dat het Evangelie op Java de rust verstoren zou, moet men een mededeeling van Brückner beschouwen. Deze berichtte in Oct. 1831, dat hij te Batavia traktaatjes in onderscheidene talen had uitgedeeld, maar tegenwerking had ondervonden bij het Plaatselijk Bestuur. Dit had hem namelijk die uitdeeling niet alleen belet, maar ook de blaadjes doen ophalen, onder voorwendsel dat, naardien het Mohammedanisme daarin werd aangetast, de verspreiding aanleiding zou kunnen geven tot rustverstoring. Brückner had daarop zijn geheelen voorraad maar aan den Resident afgestaan. De vrees voor rustverstoring door het Evangelie beheerschte langen tijd ambtenaren, predikanten en particulieren in Indië, werkte aanstekelijk op de zendingsmannen hier te lande, en week pas nadat voldingend hare ongegrondheid gebleken was.

In 1831 kwam een verzoek bij 't Ned. Zendelinggenootschap in, om Brückner weer in dienst te nemen, maar het werd van de hand gewezen, omdat hij vroeger wegens zijne Baptistische gevoelens het Genootschap had verlaten. Het volgende jaar drongen de Zendelingen Medhurst en Gützlaff er bij 't Hoofdbestuur op aan, Zendelingen naar Java te zenden; een commissie werd benoemd om de zaak te overwegen, maar deze gaf den raad het niet te doen. Zij meende, dat een Zending op Java door groote, ja onoverkomelijke bezwaren zou gedrukt worden. Zij wilde niet eens wijzen op de »oorspronkelijke bedoeling« van het Genootschap, namelijk om onder Heidenen, niet onder Mohammedanen te arbeiden; noch wilde zij wijzen op de »bekrompen middelen«, waarover men te beschikken had; neen, zij zag vooral op tegen de bijgeloovigheid der Javanen, en daarin vond zij het voorname bezwaar, om »onafhankelijk van het Gouvernement« aan de vestiging van het Christendom onder de Javanen te arbeiden. »Immers«, zoo redeneerde die voorzichtige commissie, »ook aan hún godsdienst is bescherming toegezegd, en hoe licht zou de prediking van het Evangelie, onder zulk een volk, aangestookt door de Mohammedaansche priesters, niet tot aanleiding, maar tot voorwendsel kunnen strekken, om de rust te verstoren en tot opstand tegen de wettige regeering op te ruien.« En dan . . . welk een man zou een Zendeling, geschikt voor Java, moeten zijn! »Over een helder hoofd, een warm hart, de fijnste beschaving, en een inkomen van minstens vier duizend gulden 's jaars zou hij moeten kunnen beschikken«, enz. Men ziet het: den mannen der Zending hier te lande ontbrak het destijds niet aan vrees, maar wel aan geloof; menschelijke overleggingen hadden de plaats ingenomen van eenvoudige gehoorzaamheid aan het gebod des Heeren. Geen wonder, dat het Genootschap niet was voort te krijgen. Het Nederl. Bijbelgenootschap had Gericke naar Java afgevaardigd, om den Bijbel in het Javaansch te vertalen. Deze was van gevoelen, dat het

ch Gouvernement geen bezwaar had ı de Zending op Java, en hij beval dringend aan, maar vergeefs. Gützlaff :ef nog eens uit China, in gelijken zin, · zonder gevolg. Toen kwam (Juni 1843) ıet Genootschap een missive in van Millies, behelzende »beschouwingen Java; de noodzakelijkheid om ook daar .itbreiding des Christendoms werkzaam ijn, en de middelen, daartoe aan te len«, maar het baatte niet.

)e het Genootschap er nochtans toe ıcht is, om ook op Java te beginnen, we thans verhalen. In hetgeen volgt ets zeer beschamends voor de mensche-wijsheid, en Gods werk spreekt daarin duidelijk, dat Zend. Jellesma — over straks nader — zeker wel recht had, ier van »hoogere leiding« te gewagen. rwijl Zend. Kam in 1814 te Soerabaja efde, wachtende op scheepsgelegenheid Ambon, dat hem tot standplaats aan-zen was, gebeurde het volgende: de ındsche gemeente was bij zijne komst geruimen tijd herderloos, en haar ;ebouw werd tot een ander doeleinde voor de samenkomsten der gemeente ıikt. Kam ging terstond daar en in omtrek, waar Europeanen woonden, op Madoera, doen wat zijne hand te ›en vond. Eerst was er groote onver-igheid, maar deze maakte spoedig s voor warme belangstelling, en zoowel catechisatiën en samenkomsten als de)are godsdienstoefeningen werden druk :ht. De goede hand Gods bracht o.a. in aanraking met Johannes Emde, ›Horlogemaker van Soerabaja.« Deze ;eboren in 't jaar 1774, nabij Arolsen, vorstendom Waldeck. Na 't verlaten :hool leerde hij het beroep van zijnen ·, die molenaar en molenmaker was. ›rgvolle omstandigheden van het gezin :aakten hem echter elders zijn geluk ken. Hij kwam in Nederland, en geraakte n kennis met zeelieden, die hem verhaal-an Indië, dat wonderland, waar de rijst, offie en de suiker groeien, en waar :euwige zomer heerscht Dit laatste ı hem onbegrijpelijk voor; hij wenschte ınd zelf te zien, werd matroos op een , dat naar de Oost voer en kwam ›p Java. Hier vond hij dan het land, het immer zomer is; waar de boomen altijd groenen en de bloemen altijd bloeien; maar hij vond er ook leven van hooger waarde.

Op de Hollandsche oorlogsschepen in Indië was in dien tijd groote behoefte aan zeelieden, en Emde werd met anderen voor den dienst geprest. Op een der reizen, welke hij in deze nieuwe betrekking in de Indische wateren deed, werd zijn schip op de zuidkust van Borneo door mist en windstilte overvallen. Toen de mist optrok, zag men zich omringd door een vijftigtal rooversprauwen, en de Resident, die aan boord was, aan kans op verdediging wanhopende, en vreezende, met zijne vrouw en andere dames, die aan boord waren, in handen der roovers te vallen, gaf bevel de lont in 't kruit te steken. Emde evenwel riep tot den Heer zijnen God en plaatste zich met een pistool voor de kruitkamer, elk met den dood dreigende, die daar zou willen binnengaan, terwijl hij aanspoorde tot dappere verdediging. Zijn woord had invloed: het volk boorde eenige prauwen in den grond, en toen iets later de wind opstak, kon men den roovers ontkomen. Niet lang daarna kwam het schip behouden te Soerabaja. In dien tijd (het was in 1811) namen de Engelschen bezit van Java en Emde was verder van den dienst ontslagen. Hij vestigde zich nu te Soerabaja, en kwam daar in aanraking met een landgenoot, Lambrecht geheeten, uit Westfalen, die hem het horlogemaken leerde. Zij vereenigden zich en hadden voorspoed op hun werk.

Toen nu Zend. Kam in 1814 te Soerabaja vertoefde, kwam hij ook in kennis met Emde, en deze leerde van hem de waarheid des Evangelies beter verstaan. Kam begon ook bij Emde aan huis Bijbellezingen te houden, en na zijn vertrek zette Emde die op zijn verzoek voort. Deze bijeenkomsten werden door velen bezocht, maar . . . . . dit gaf den predikant der plaats in 1820 aanleiding, Emde gerechtelijk te vervolgen. De ongeordende dominee verdedigde zich vergeefs: hij werd tot een gevangenisstraf van eenige weken veroordeeld In de gevangenis getuigde hij echter zoo krachtig van Christus, dat hij ontslagen werd vóór nog zijn straftijd verstreken was, daar men vreesde dat hij zijne medegevangenen met zijne dweeperij zou besmetten.

Niet slechts in de gezette uren van Bijbellezing, maar overal en immer trachtte Emde het goede zaad uit te strooien. Door zijn vrijmoedig getuigen won hij velen voor zijne bijeenkomsten, meest Indo-Europeanen. Maar dat was hem niet genoeg: met tien gelijkgezinde mannen stichtte hij reeds in 1815 een Christelijk genootschap, dat zich tot taak stelde, de belangen der gemeente te bevorderen en tevens onder de Inlandsche bevolking te gaan evangeliseeren. Van dezen vriendenkring gingen de eerste pogingen uit tot bekeering der Javanen. Met name heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door het bezorgen van eene populaire vertaling in het Maleisch van het N. Testament, de zoogenaamde »Soerabajasche vertaling«, waaraan die vrienden 10 jaren gearbeid hebben, en tot op heden door vele Maleisch-sprekende Christenen op Java de voorkeur gegeven wordt boven andere Maleische vertalingen des N. Testaments.

De bekeering der Javanen lag Emde na aan het hart. Hij rustte niet, vóór hij Zend. Brückner bewogen had, het N. Testament in hun taal over te zetten; en toen het boek gereed was, verspreidde hij het met ijver. Hij zorgde ook voor traktaatjes en Bijbelteksten ten behoeve der bevolking. Verder noodigde hij de Javanen uit, de avondvergaderingen bij te wonen, als wanneer hun zijne vrouw, die van Javaansche afkomst was, en een vriend, die iets van de landtaal verstond, de heilswaarheden eenvoudig mededeelden. Vele jaren lang gingen Emde en zijne vrienden met dezen arbeid voort, zonder veel zichtbare vrucht. Het gebeurde echter omstreeks het jaar 1840, dat op zekeren dag een bejaard Javaan bij Emde in de werkplaats kwam. Hij woonde in het naburig dorp Wijoeng, waar hij 24 jaren lang *modin* (ondergeschikt Mohammedaansch geestelijke) geweest was. Een van Emde's traktaatjes was hem in handen gekomen, en wat hij daaruit had vernomen had bij hem de begeerte opgewekt, om nader in de leer van Christus te worden onderwezen. Met hulp zijner vrouw voldeed Emde aan zijn verlangen. De oude man — Pa Dasimah was zijn naam — ging heen en verbreidde wat hij vernomen had. Hij kwam niet alleen zelf tot het geloof, maar werd ook het middel, om vele anderen tot de kennis der zaligheid te leiden. Soms kwamen er meer dan 100 Javanen op éénmaal tot Emde om onderricht. [1]) Vele dier alzoo ontwaakten vroegen om gedoopt te worden, maar de Predikant wees hen af, daar hij onzuivere bedoelingen veronderstelde of bang was voor de gevolgen. De Javanen bleven echter volharden; kwamen iederen avond samen, zongen, baden en lazen Gods Woord, terwijl hun aandrang om gedoopt te worden hoe langer hoe sterker werd. Daar Emde als de oorzaak dier beweging beschouwd werd, had hij zich voor den rechter te verantwoorden. Hij deed zulks echter niet, maar zeide, dat men de Javanen zelf moest ondervragen. Zij werden nu voorgebracht en nauwkeurig ondervraagd. Het onderzoek leverde niets op te hunnen nadeele, en eindelijk werden ze tot den Doop toegelaten. Op 12 Dec. 1843 ontvingen 18 mannen, 12 vrouwen en 5 kinderen den Doop. Sedert dien dag werd te Soerabaja nog meermalen de Doop aan Javanen bediend, maar een afzonderlijke gemeente werd uit die gedoopten niet gevormd; zij werden ingeschreven in de registers der Hollandsche gemeente. — Nadat Emde's vrouw hem was voorgegaan, ging hijzelf op 12 April 1859 in tot de rust des Heeren. De groote eer, die hem bewezen werd bij zijne begrafenis, was een sprekend getuigenis van de achting en liefde, hem door velen toegedragen.

Behalve Emde was er nog een man, die op zijne wijze er krachtig toe bijgedragen heeft, in die streek voor de Zending den weg te bereiden. Dat was C. Coolen, de zoon van een Russischen vader en een Javaansche moeder. Onder de Javanen opgegroeid, was hij vertrouwd met hnnne taal, gewoonten en denkwijs, en daarbij was hij hun hartelijk genegen. Vóór 1828 woonde hij te Soerabaja, waar hij omgang had met Emde en andere Christelijke vrienden. Op genoemd tijdstip werd hij voor den duur van 25 jaren huurder van uitgestrekte gronden, op een wijze, waarin

[1]) A. Kruyt heeft de bekeeringsgeschiedenis van een hunner, Semsom geheeten, verhaald in de „Lichtstralen", 1896 N°. 5. Het lezen van een N. Test., van Emde ontvangen, bracht hem tot den Heer. Later is hij met anderen gronden gaan ontginnen te Segaran, waar hij vervolgens voorganger werd.

iods bijzondere leiding erkende, terwijl
ok aan de gelden, noodig voor de ont-
ng, geholpen werd langs een voor hem
lerlijken weg. Die gronden waren
;en te Ngoro, op ongeveer 3 uren
nds van het tegenwoordige Modjowarno.
vlijt ving hij de ontginning aan; maar
een andere zaak was er, waaraan hij
van den beginne met ijver wijdde,
lijk zijne onderhoorigen te onderrichten
: kennis van Christus. Hij had daarbij
in de eerste plaats op het oog het
:en van een gemeente, maar stelde
meer ten doel, zijne lieden te over-
n van de waarachtigheid des Christen-
. Bij zijn woonhuis bouwde hij een
›udig kerkje van bamboe, en des
ags kon men de schare daarheen zien
men. De prediker was de landheer zelf.
woord was ongekunsteld, maar maakte
ns ooggetuigen zichtbaar indruk op de
lers, die met belangstelling naar hem
rden. Hij stelde er zich evenwel niet
tevreden, van de waarheid des Evan-
; te overtuigen, maar drong ook aan
.e beoefening daarvan in het leven.
en tijd was hij er tegen, de bekeerden
:ijn landgoed te laten doopen, daar hij
Doop voor de Javanen nog niet noodig
e. Het is daarom ook niet mogelijk,
juistheid te bepalen, hoeveel vrucht
ırbeid gedragen heeft. Eerst later be-
de hij er in, op aandrang van de
den te Soerabaja, de geloovigen te
doopen. Zend. Jellesma ging ver-
dene malen naar Ngoro, om er den
te bedienen. Coolen smaakte het ge-
:n te zien, dat de meeste opgezetenen
:ijn landgoed allengs het Christendom
ımen, en mocht tot in hoogen ouder-
zelf in de samenkomsten voorgaan.
zijn contract geeindigd was, verliet
Ngoro; de Christenen vestigden zich
ders, voor het meerendeel te Modjo-
).
en Zend. Brückner in Juni 1842 Soera-
bezocht, was 't hem een eigenaardig
:, in 't naburige Wijoeng kennis te
n met de Pa Dasimah en diens huis-
, en te vernemen, dat een door hem
eikt traktaatje het middel was
est, om Dasimah op te wekken den
nd te zoeken. Het geloof en de kennis
den van dit gezin maakten op Brückner
goeden indruk. Zij leden reeds ver-
drukking om des Evangelies wil, maar verdroegen die met lijdzaamheid. Zend. Donselaar, die in 1846 geruimen tijd te Soerabaja vertoefde tot herstel van gezondheid, zond van daar aan het Ned. Zendelinggenootschap een verslag van hetgeen hij er had gehoord en gezien. Het kleine begin had nu reeds gevolgen van beteekenis: men begon de Christenen bij honderden te tellen. Donselaar gaf o.a. een beschrijving van een doopsbediening, die hij aldaar bijwoonde. De plechtigheid werd geleid door Ds. Van Rossem en besloten met de viering des Avondmaals, waaraan meer dan 100 Javanen deelnamen. De meeste waren landbouwers en behoorden tot den geringen stand. Voor het uiterlijke onderscheidden zij zich van hunne Mohammedaansche landgenooten alleen door kort afgesneden haar. Zij woonden verspreid in een aantal dessa's, maar vereenigden zich des Zondags en ook in de week op onderscheidene plaatsen tot het houden van godsdienstoefening. De mededeelingen van Donselaar hebben er toe bijgedragen, de zendingsvrienden in Nederland gunstiger jegens Java te stemmen. Trouwens, de bezwaren drukten niet meer zoo als vroeger, en, gelijk we zien zullen, behoefde Java nu niet lang meer vergeefs op Zendelingen te wachten.

Op 17 Juli 1844 deed Director Hiebink in de vergadering van het Ned. Zendelinggenootschap het voorstel, een Zendings-Inspector naar Indië te zenden. Was vroeger, gelijk we zagen, een dergelijk voorstel reeds tweemaal afgewezen, thans werd het aangenomen, en men vond een man gelijk men zocht in Ds. L. J. van Rhijn, Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Fredrikstad. Deze nam de benoeming aan en vertrok op 8 Mei 1846 van Rotterdam. Volgens zijne Instructie zou hij zich: 1º moeten bekend maken met den staat der zendingen en posten; 2º den gang van zaken nagaan; 3º de werking der door het Genootschap gemaakte inrichtingen in oogenschouw nemen; 4º letten op hetgeen tot verdere uitbreiding van het Evangelie onder Heidenen en Mohammedanen zou kunnen geschieden; enz. Na in Augustus te Batavia aangekomen te zijn, ving Ds. Van Rhijn zijne inspectie aan met een reis over Java, en zoo kwam

hij ook te Soerabaja. Wat hij daar en in den omtrek zag en vernam, leidde hem er toe, aan het Genootschap voor te stellen, Zend. J. E. Jellesma, tot dusver werkzaam op Ceram, maar nu aan den Inspector toegevoegd, te Soerabaja te plaatsen. De Inlandsche Christenen alhier maakten ook op Ds. Van Rhijn een zeer gunstigen indruk. Op Zondag 13 December woonde hij een godsdienstoefening bij te Wijoeng. Daar waren 27 personen aanwezig en Pa Dasimah was hier voorganger. Aan 't einde der samenkomst werden de Christenen ondervraagd, en hunne antwoorden ontlokten den Inspector de betuiging: »Dit is van den Heer geschied en een wonder in onze oogen.« Den volgenden dag bezocht hij de gemeente te Sidokari (thans Sidoardjo geheeten, op 6 uur afstands van Soerabaja), waar de Heer Gunsch, die ook de Zending genegen was en bevorderde, een landgoed had. Hij vond daar een 40-tal Javaansche Christenen bijeen. Hun voorganger, Jacobus Singo Troeno, en anderen, »gaven« — volgens den Inspector — »hier nog sterkere bewijzen van hun inzien in de dingen van Gods koninkrijk.« Tijdens het verblijf van Ds. Van Rhijn bedroeg het aantal Christenen 223, verspreid over 42 dessa's.

Was Ds. Van Rhijn ingenomen met wat hij zag en hoorde, niet minder was dat het geval met de Predikanten Scheuer en Van Hoëvell, van wie de Christenen in Juni '47 een bezoek ontvingen. Eerst gingen ze naar Wijoeng, waar ze een godsdienstoefening bijwoonden, die geleid werd door Pa Dasimah, en daarop naar Sidokari, waar zij in het versierde kerkje wel 200 personen verzameld vonden, onder voorgang van zekeren Pa Sampiran. Onder de hier aanwezigen waren 90 personen, die verlangden gedoopt te worden. De candidaten werden in de volle samenkomst door Ds. Van Hoëvell ondervraagd, en daar geen van beide Predikanten eenig bezwaar had, ontvingen allen den Doop. In 't begin van '49 was het getal Christenen in en om Soerabaja tot omstreeks 400 aangegroeid.

Nadat Ds. Van Rhijn zijne reis door Ned. Indië volbracht had en Jellesma op 1 Febr. 1848 op de reede van Batavia afscheid van hem had genomen, kon de laatste zich naar zijn nieuwe arbeidsveld begeven. Het Genootschap had namelijk zijne goedkeuring geschonken aan het voorstel van Ds. Van Rhijn in zake Jellesma. Na in 't huwelijk te zijn getreden met een dochter van Zend. Bär kwam hij in September te Soerabaja terug, gereed om daar het werk te aanvaarden, dat hem bijzonder aantrok; »Java was mij 't beloofde land«, zoo verklaarde hij. — Jellesma is ons beschreven als een man, warm van hart en helder van hoofd, ondernemend en voorzichtig, geduldig en volhardend, daarbij eenvoudig, beminnelijk en vol van geestdrift voor zijne roeping; met één woord: als een man, door den Heer met bijzondere gaven voor de Zending toegerust. Na te Soerabaja gekomen te zijn, koos hij zich een woning te Dinojo, nabij de stad, en begon natuurlijk met het aanleeren der Javaansche taal, waarvoor destijds nog weinig hulpmiddelen bestonden. Hij vond een medearbeidster in de dochter van den waardigen Emde, welke in dat jaar door het Bestuur van het Genootschap tot Zendelingzuster was aangesteld, en in Mei '48 kon mededeelen, dat 37 kinderen te haren huize onderwijs ontvingen, waaronder 10 Javaansche, en dat in de dessa Modjowarno en in Kĕdiri 117 Javanen werden gevonden, die verlangden gedoopt te worden.

Jellesma mocht dus zijn werk aanvangen onder moedgevende omstandigheden en was weldra druk aan den arbeid. In Nov. '48 ontving hij een schrijven van het dorpshoofd van 't reeds genoemde Modjowarno (op 17 uren afstands van de hoofdplaats), meldende »dat hij en vele anderen, te zamen 60 personen, het Christelijk geloof hadden aangenomen en wenschten gedoopt te worden.« Na voorafgaand onderzoek werd hun in de volgende maand de Doop toebediend. Behalve de Christenen woonden destijds te Modjowarno slechts 15 Mohammedanen. — In 't laatst van December vond Jellesma te Sidokari 16 doopcandidaten, die hij kon opnemen in de gemeente aldaar, welke nu 150 zielen telde. Deze doopsbediening werd voorafgegaan door de inwijding van een nieuwe kerk, welke *f* 1000 had gekost. — Op 5 Jan. '49 kon hij de aankomst melden van de eerste exemplaren der Javaansche vertaling van het N. Testament, bewerkt door Gericke, wiens vertaling werd geprezen boven die van Brückner. — In Maart d. a. v. maakte hij

een uitstapje naar Srengat, in Kĕdiri, waar 21 personen, onderwezen door den Javaan Mattheus, den Doop hadden gevraagd en thans ontvingen. — Ook op andere plaatsen vertoonden zich teekenen van belangstelling, en er ontstond hier en daar een vragen naar zaligheid, niet ten gevolge der prediking van den Zendeling, maar door den invloed van den eenen Javaan op den anderen en van de eene dessa op de andere.

Nauwelijks hier in den arbeid getreden, kwam Jellesma reeds voor een lastig vraagstuk te staan. Onder de bewoners van Java dragen ook de mannen lang haar, in een knoop opgebonden en gedekt met een hoofddoek. Nu hadden de Soerabajasche vrienden aan de Javaansche Christenen geleerd, bij het ontvangen van den Doop hunne namen tegen Bijbelsche te verwisselen, en wat de mannen aangaat bovendien hun haar af te snijden en met ontbloot hoofd de godsdienstoefeningen bij te wonen. Jellesma had zich daarin geschikt. Maar nu kwamen er, die op Ngoro woonden, onderricht van Coolen hadden ontvangen en den Doop begeerden, doch verlangden hunne eigene namen en hun lange haar te mogen behouden, en naar hunne gewoonte ook bij de godsdienstoefeningen hun hoofd gedekt te houden. Jellesma voldeed aan hun verlangen, ofschoon hij het lange haar der mannen niet overeenkomstig 1 Cor. 11 : 14 achtte, maar hij begreep zeer goed, dat het Christendom het verschil in nationaliteit niet opheft en alleen de verwijdering wil van hetgeen bepaald verkeerd is. Het beginsel, door Coolen in dit opzicht voorgestaan, heeft overwonnen: algemeen dragen tegenwoordig onder de Christenen op Java ook de mannen lang haar en houden ze in de kerk den hoofddoek op, behalve te Modjowarno en nog een paar plaatsen. Wat de naamsverandering betreft: vele Zendelingen zijn er vóór, bij den Doop een nieuwen naam te geven, en niet zelden vragen doopcandidaten er om. Daarvan mag men niet zeggen, dat zij met de Javaansche zeden in strijd is; veeleer kan men het tegendeel beweren. (Vgl. bl. 61.) Behalve in het genoemde geval, had Jellesma nog ten aanzien van verscheidene andere vraagstukken eene beslissing te nemen, z. a. in zake huwelijk, echtscheiding, huwelijk met een ongeloovige, verloving, bruiloft, enz.[1])

Op het einde van 1849 bedroeg het aantal Javaansche Christenen 530 (waaronder 183 kinderen). Van hen werd door Jellesma het volgende gezegd: »De godsdienstige kennis is bij velen gebrekkig. Met het Oude Testament zijn ze nagenoeg geheel onbekend. Verreweg de meesten kunnen niet lezen, en die een weinig lezen kunnen, verstaan weinig van wat zij onder de oogen krijgen. Allen kennen de X Geboden, het Onze Vader en de Apostolische geloofsbelijdenis, op enkelen na. Wat aangaat hunne gezindheid, zij zijn veelal beslist los van Mohammed en geven zich geheel over aan het Christendom. Enkelen zijn weder afgevallen. Hun wandel is betrekkelijk goed. Zij gelooven meerendeels eenvoudig in Christus, hunnen Zaligmaker. Bij een gedeelte echter openbaart zich een zekere hoogmoed en inbeelding, die tracht naar gelijkheid met de Europeanen, en teweegbrengt dat zij meenen onderwijs minder noodig te hebben.« Uit deze aanhaling blijkt, dat Jellesma, hoe ingenomen hij ook met zijne Christenen mocht zijn, geenszins blind was voor hunne gebreken.

Dat de Inlanders het Evangelie vooral door hunne volksgenooten moeten ontvangen, is geen uitvinding van den jongsten tijd. Ook Jellesma begreep dat, en reeds in 1849 ving hij aan met de opleiding van een drietal Javaansche jongelingen. Het onderwijs omvatte voornamelijk Bijbelverklaring en Geloofsleer. Lezen, schrijven enz. werden door hem voor zijne kweekelingen bijzaken geacht, want zij moesten tot voorgangers gevormd worden en de opleiding mocht niet te lang duren. Het aantal studenten nam zóó snel toe, dat zijne kweekschool in '51 reeds 21 leerlingen telde. Zij behield ongeveer dat getal zoolang Jellesma leefde.

Omstreeks het pasgenoemde jaar ontving de gemeente te Modjowarno belangrijke versterking, vooral door overkomst van een aantal Christenen van Sidokari. Er was namelijk te Modjowarno voor de Christenen een uitnemende gelegenheid tot beoefening der rijstcultuur. Toen Jellesma er in '51 kwam, was hij verrast

[1]) Wie weten wil, hoe hij over die zaken dacht, kan opslaan Maandbericht 1850, bl. 155.

bij het zien der uitgestrekte rijstvelden, reeds door de Christenen aangelegd, midden in het bosch. Hij begreep, dat hij dáár voor zijne werkzaamheid een geschikter punt had dan te Soerabaja. Hem werd door den Resident toegestaan voorloopig daar te gaan wonen, doch reeds in '52 werd hem veroorloofd er zich voor vast te vestigen.

Intusschen kon nu ook reeds een begin gemaakt worden met betere voorziening in de behoeften der onderscheidene gemeenten. In April '51 werden door den kerkeraad der Hollandsche gemeente 3 Javaansche voorgangers aangesteld, en wel: Paulus Tosari te Modjowarno; Jeremias Kariman te Srengat en Felix Soera te Wijoeng en Koedoeroes. »De aanstelling« — zoo lezen we, — »geschiedde zonder eenige plechtigheid, dewijl men vreesde daardoor aanleiding tot hoogmoed te zullen geven. Doch aan ieder dezer voorgangers werd een gedrukt diploma uitgereikt, voorzien van het zegel des kerkeraads te Soerabaja.« Jellesma deelde zijn werk met den Javaanschen voorganger te Modjowarno, waardoor hijzelf nu ook meer gelegenheid kreeg de elders wonende Christenen en belangstellenden te bezoeken.

Kon het zendingswerk hier tot dusver worden geacht in verbinding te staan met de Hollandsche gemeente te Soerabaja, ja, van haar uit te gaan, met het verhuizen van Jellesma naar het binnenland werd de Zending van die gemeente allengs losgemaakt en begon zij zelfstandig op te treden. De opkomst van Modjowarno was wel niet de ondergang van de gemeente op de hoofdplaats, maar veroorzaakte aan deze toch blijvend nadeel. In het vervolg zullen wij alleen terloops over Soerabaja hebben te spreken. Onze taak zal nu zijn, eerst van het ontstaan en de stichting van den oudsten zendingspost van het Genootschap een beschrijving te geven, waarna wij hetzelfde zullen doen van de latere posten.

1. *Modjowarno.*

Ongeveer in 't jaar 1848 vestigde zich het latere dorpshoofd Abisai, wiens naam hem reeds als Christen kenmerkt, met zijn ouderen broeder op de plek, waar nu Modjowarno ligt. Deze streek was toen met ondoordringbaar bosch bedekt. [1]) Andere Christenen kwamen zich weldra bij hen vestigen. Men velde het bosch en legde op de open plek rijstvelden aan, welke bleken van goede kwaliteit te zijn. Nadat Jellesma de nieuwe vestiging in oogenschouw had genoemen en het belang der stichting van een Zendingspost op deze plek had ingezien, verhuisde hij in Juli 1851 met vrouw en kweekelingen derwaarts en betrok er een bamboezen woning. Er was destijds onder de jonge Christenen op de jeugdige vestiging veel opgewektheid. Elken avond hield men oefening in een of twee woningen, en daarin ging dan een van de meestgevorderden voor. Soms werd de samenkomst geleid door Jellesma zelven of een zijner kweekelingen. Des Zondags was er geregeld tweemaal godsdienstoefening; daarin traden Jellesma en zijn helper Paulus om de beurt op. Aan 't einde van '51 woonden hier reeds 244 Christenen, en verder vond men: te Wijoeng en Koedoeroes 42, te Sidokari 100, te Djapanen en Soembĕr-Srewel 80, te Ngoro 60, te Waroe-Djajeng 58 en te Djogogan 70, terwijl bovendien een 60 personen verstrooid woonden.

In overleg met 't dorpshoofd Abisai werd in '52 een nieuwe weg gemaakt, ter betere verbinding met de hoofdplaats. [2]) Allen, oud en jong, hielpen aan dien weg, en ook de Zendeling zelf was 3 dagen in het bosch bezig. In dat jaar werden 157 personen gedoopt en steeg het aantal Christenen tot 800, waarvan er alleen te Modjowarno 315 woonden. Te Soerabaja werd een »Fonds des vredes« gesticht, waarvan de renten aan ouden en weezen onder de Javaansche Christenen ten goede zouden komen, en waaruit, te beginnen met dat jaar, aan het werk te Modjowarno en elders op dit terrein niet onbelangrijke sommen toevloeiden. [3]) Voorts kwam nu

---

[1]) Het verslag over 1874 zegt op bld. 29: „Modjowarno, Maron en Swaroe zijn de vruchten van landontginning, maar *zóó als zij van den Javaan zelven,* deels aangemoedigd door de Zendelingen, *is uitgegaan.*" Er is dus een groot verschil tusschen Modjowarno en de „erfpachts-perceelen" Mergaredja en Pangharepan.

[2]) Men kan deze thans per spoor bereiken in $3^1/_2$ uur.

[3]) Dit Fonds schijnt thans onder het beheer der Predikanten te Soerabaja te staan.

ook het Javaansche Oude Testament van Gericke gereed, waardoor Jellesma's werk geestelijk gesteund werd. Vermeldenswaardig is verder, dat te Soerabaja in Mei van dat jaar als vrucht van den arbeid der Soerabajasche vrienden 22 Mohammedaansche Javanen uit 't Ziekenhuis aldaar werden gedoopt: melaatschen, blinden, kreupelen en andere gebrekkigen. Voor zooverre het personeel reikte, stelde Jellesma overal uit zijne kweekelingen voorgangers en schoolmeesters aan, die allen *f* 10.— salaris per maand ontvingen. Over het doel der opgerichte zendingsscholen had Jellesma gezonde denkbeelden: ze waren voor hem hoofdzakelijk middelen tot vermeerdering en verspreiding van Christelijke kennis, en het onderwijs in de gewone vakken werd daarom ook niet hoog opgedreven.

Dat bij de toeneming der gemeenten en hare verspreide ligging reeds nu de behoeften aan meer hulp door Jellesma gevoeld werd, kan niet verwonderen. In die behoefte werd door zijn Bestuur ook tegemoet gekomen. In November '53 kwam een medearbeider voor Jellesma aan in Zend. T. A. F. van der Valk; helaas! geen geestverwant. Het Nederl. Zendelinggenootschap was sterk onder den invloed der destijds tot heerschappij gekomen Moderne Theologie geraakt, en vele der Zendelingen, in die periode uitgezonden, — overigens in den regel zeer bekwame mannen — vertoonden daarvan alle kenteekenen. V. d. Valk vestigde zich te Soerabaja, waar men toen nog een 50 Christenen had, maar verliet de Zending reeds in 1855. »Hij is ons ontvallen«, schreef het Bestuur; maar hijzelf verklaarde: »Geen godsdienst te kunnen verbreiden, die de zijne niet was.«[1]) Een poos later kwam een tweetal nieuwe Zendelingen uit, namelijk S. E. Harthoorn en D. J. ten Zeldam Ganswijk, van wie we later mede droevige dingen zullen moeten zeggen. Dat men Jellesma en zijn werk in zulke medearbeiders niet die hulp bood welke hij noodig had, zal den lezer wel duidelijk zijn.

Nadat aan Jellesma vast verblijf te Modjowarno was toegestaan, bouwde hij er met toestemming van zijn Bestuur een huis en arbeidde inmiddels voort aan zijne gemeente. In '54 bepaalde hij, dat de voorgangers in 't vervolg ieder jaar op 1 October en de daaropvolgende week zich te zijnen huize zouden hebben te verzamelen, om verder in de dingen des Heeren te worden onderwezen. In datzelfde jaar verscheen van hem in druk een Bijbelsche geschiedenis in 't Javaansch, terwijl hij tevens een bundel kerkliederen vervaardigde. Harthoorn en Ganswijk werden door hem voortgeholpen in 't Javaansch en ingeleid tot den arbeid, waartoe zij zich tot 't begin van '55 te zijnent ophielden. Daarna verdeelden de drie Zendelingen het veld onderling, op deze wijze, dat Harthoorn de gemeenten in Pasoeroean met Sidokari in Soerabaja overnam (samen 184 zielen) en zich te Malang vestigde; Ganswijk kreeg de gemeenten in Kĕdiri en Madioen (samen 202 zielen) met de hoofdstad Kĕdiri tot standplaats; zoodat Jellesma overhield de hoofdgemeente Modjowarno en eenige filialen (samen 1134 zielen). Met inbegrip van een 50-tal verspreid wonende Christenen beleden nu hier 1570 Javanen het Christendom, terwijl in de boeken 662 namen stonden opgeteekend van overledenen en afgevallenen. De Christenen te Modjowarno woonden verspreid in 5 dessa's, maar vormden slechts ééne kerkelijke gemeente. Twee klokken, één geschonken door de vrienden te Soerabaja en één door Gericke, riepen ter godsdienstoefening op. Wat de Mohammedanen aangaat: in '53 telde men er 117, maar op 't einde van '56 waren er 349. Van tijd tot tijd namen eenigen van hen het Christendom aan. In '56 kwamen er 2 nieuwe gemeenten bij, en met deze had Jellesma er nu 9 te verzorgen, samen 1320 zielen tellende. Te Modjowarno nam zoowel de bevolking als de gemeente bestendig toe. De opkomst bij de godsdienstoefeningen was evenwel niet schitterend: van de 633 Christenen kwamen er in '56 des voormiddags gewoonlijk 130—160, des namiddags slechts 40—80 ter kerke. Ook was de wandel van niet alle Christenen onberispelijk, zoodat aan eenigen 't Avondmaal moest worden ontzegd; niettemin zaten op tweeden Kerstdag van dat jaar 262 leden aan.

Zoo vorderde Jellesma's werk ras en gezegend. Op Oudejaarsdag van 1857

[1]) Hij is later leeraar aan 't Gymnasium te Batavia geweest, hield daar volstrekt geen omgang met de zendingsvrienden en had een treurig levenseinde.

schreef hij in zijn dagboek: »Wij hebben het Kerstfeest met veel vreugde mogen vieren. De gemeente kwam zeer goed ter kerk. Kerstnacht vereenigden wij ons in de kerk tot het gebed, waaraan omstreeks 130 personen deelnamen. De verderafwonende Christenen vereenigden zich in een der huizen. Aan het h. Avondmaal namen 277 leden deel. De Heer was in ons midden. De Heer was ook dit jaar ons weder met Zijne genade nabij: Zijn Naam zij geprezen in Christus Jezus. Zijn Koninkrijk kome!« In één opzicht was dat jaar droevig voor Jellesma geweest. Terwijl hij in Juli te Sĕmarang vertoefde, waar de 4 Zendelingen des Genootschaps toen hunne eerste conferentie hielden, had genoemde Abisai een feest aangericht en daartoe muziek laten komen met ronggengs (ontuchtige danseressen). Op een deel der gemeente had dit ijdel feest een zeer nadeeligen invloed. Aan een aantal personen werd het Avondmaal, inzegening des huwelijks en het doopen hunner kinderen ontzegd. Dat leed werd echter hierdoor verzacht, dat de uitgeslotenen op 5 na met berouw terugkeerden.

Weinig vermoedde Jellesma, toen hij op Oudejaarsavond '57 in zulk een zulk een dankbare stemming voor zijn dagboek zat, dat zijn levensavond reeds zoo nabij was. Na een korte krankheid overleed hij op 16 April 1858. [1]) Zijn dood was een groot verlies voor zijn Genootschap, maar vooral voor zijne gemeenten, die hem zoo moeilijk konden ontberen, terwijl er op 't oogenblik niemand voorhanden was, om in zijnen geest zijn werk voort te zetten. Het zal ons echter blijken, dat de Heer in genade over dat werk des geloofs gewaakt heeft. Maar voor wij onze beschrijving vervolgen, willen we eerst even constateeren, dat het Christendom nu onder de Javanen gevestigd was en zich begon te verbreiden, zonder dat zich een enkel teeken van het vroeger zoo gevreesde en stellig verwachte fanatisme vertoond had.

De gemeente te Modjowarno bleef nu voorloopig onder de leiding van den helper Paulus Tosari, terwijl de Zendelingen Hoezoo van Sĕmarang en Harthoorn van Malang er een enkele maal een bezoek brachten. De kweekschool van Jellesma ging te niet. Harthoorn verlangde, dat de leerlingen tot hem naar Malang zouden komen, maar het meerendeel van hen had daarin geen lust.

In 't begin van 1859 kwamen twee nieuwe Zendelingen aan, namelijk H. Smeding en J. Kruijt. Zij vertoefden eerst eenigen tijd te Malang bij Harthoorn, maar werden reeds in '60 aan 't hoofd van een post geplaatst: Smeding verving Ganswijk te Kĕdiri en Kruijt verving Hoezoo te Sĕmarang. Laatstgenoemde namelijk werd tijdelijk overgeplaatst naar Modjowarno, waar hij tegen 't einde van Juli met zijn gezin aankwam. Nadat hij daar den toestand had opgenomen, vereenigde hij zich met het oordeel, dat door Harthoorn was uitgesproken, aldus luidende: »Dat de gemeente van Modjowarno niet was gevestigd op den hechten grondslag van overtuiging en besliste keuze harer leden, maar samengebracht door enkele personen van invloed, die daarbij zoowel van stoffelijke als zedelijke drijfveeren gebruik maakten.« Hoezoo — die toch anders te Sĕmarang niet verwend was — vond in de gemeente veel berispelijks, en noemde als hare voornaamste gebreken: dat het zedelijk leven der Javaansche Christenen over het algemeen nog niet hooger stond dan dat der andere Javanen; dan het huiselijk- en huwelijksleven bij de Christenen nog veel, zoo niet alles te wenschen overliet, en er zelfs voorbeelden van veelwijverij waren; dat sommigen van de opium-pijp gebruik maakten; dat politiezaken wel weinig voorkwamen, maar diefstal toch niet zeldzaam en zelfs het erf der zendelingswoning daartegen niet beveiligd was; en ten slotte, dat het oude bijgeloof nog geenszins was uitgestorven. Sommige Christenen hechtten ook nog aan de besnijdenis, en groot was nog de onkunde, waarmee gepaard ging een uit de hoogte neerzien op *die* Javanen, welke nog buiten het Christendom stonden. Er was echter een kern van »beproefd getrouwen,« en op deze was Hoezoo's hoop gevestigd. Wat het zielental aangaat: op 't einde van 1860 behoorden tot de 9 gemeenten van dezen werkkring 1475

[1]) Jellesma's leven is dikwijls beschreven. Zie b v. Maandb. 1858, bl. 133 en Ned. Zendingstijdschrift IX^de jaarg. bl. 171. Laatstgenoemd artikel is van den Oud-Director H. C. Voorhoeve.

Christenen. Het schoolonderwijs beteekende in dezen tijd niets en de opkomst in de kerk was dun. In de behartiging van de belangen der omliggende gemeenten werd de Zendeling bijgestaan door ouderlingen *(pinitoewa)*, die door de stemgerechtigden »in overeenstemming met hun *loerah* (dorpshoofd)« gekozen waren. Hun werk was voor »ouderlingen« nog al zonderling. Zij moesten namelijk: 1º. de kerk aanvegen; 2º. het kerk-erf schoonhouden; 3º. de kerk repareeren; 4º. de kaarsen koopen, ontsteken en snuiten; 5º. de collecte tellen, en 6º. aansporen tot getrouw bezoek van kerk, school en catechisatie; verder: bezoekers bij den Zendeling binnenleiden; doopbrieven uitreiken; twistenden verzoenen; armen aanbevelen voor ondersteuning; dooden naar het graf geleiden »en daar voor hen bidden,« enz.[1]) Voor de armverzorging had de gemeente een kerkekas, die destijds *f* 600 rijk was, maar er waren niet vele armen te bedeelen.

In genoemd jaar werden weder twee Zendelingen naar Java afgevaardigd, namelijk C. Poensen en A. Visser. Laatstgenoemde werd te Malang geplaatst, maar overleed reeds in '61. Poensen bracht eenigen tijd door te Modjowarno en werd daarop belast met den post Kĕdiri.

Gedurende het verblijf van Hoezoo bleef de toestand der gemeenten van dezen post kwijnende. Zijn oordeel over het zedelijk gehalte der Christenen werd niet gunstiger; er viel zelfs over moord en publieke onzedelijkheid te klagen. De opkomst in de kerk bleef min: slechts $^1/_5$ der leden kwam onder het gehoor. In de bijgemeenten gingen de zaken mede achteruit. — In '64 keerde Hoezoo terug naar Sĕmarang, en hij heeft Modjowarno niet meer bezocht, ofschoon hij na zijn heengaan van daar nog ruim 30 jaren geleefd heeft. Zend. Kruijt nam nu zijn plaats te Modjowarno in en diens optreden is een keerpunt geweest in de geschiedenis van dezen post [2]). Sedert kwamen klachten zelden voor, maar daarentegen gewaagden schier alle verslagen van vooruitgang op ieder gebied.

In Maart 1864 dan trad Kruijt op als Zendeling van Modjowarno. Hij werd er ontvangen door een eerewacht te paard, vond een nieuw kerkgebouw voltooid, en merkte op, dat school en catechisatie geregeld gehouden werden. De hoofdgemeente telde nu 712 zielen (201 mannen, 236 vrouwen, 275 kinderen). Het Javaansch, »dat hem groote inspanning had gekost,« zal hij nu wel voldoende machtig zijn geweest, zoodat hij gemakkelijk met de Christenen verkeeren kon. Eenigen schaarden zich gaarne om den Zendeling, en onder hen namen de helpers Paulus, Bernardus en Joram een eerste plaats in. De opkomst in kerk, school en catechisatie liet, ook volgens zijne ervaring, veel te wenschen over, en zoo was 't ook met de kennis en de zedelijkheid. Het bijgeloof was nog geenszins overwonnen en de Islam was toenemende in kracht. Aan arbeid noch bezwaren ontbrak het in dezen uitgebreiden werkkring, maar Kruijt liet zich niet ontmoedigen, en wijdde zich geheel aan de schoone taak, welke hem hier wachtte, om «allen te brengen tot de kennis des heils, ons geschonken in den Heere Jezus Christus.« Bij den gemeentelijken arbeid voegde hij o. a. de behandeling van zieken, waarbij de helper Joram zijn assistent was. De ziekenpraktijk nam weldra een goed deel van zijnen tijd in beslag; reeds in '67 behandelde hij 2953 patiënten. Levendig voelde hij reeds toen de behoefte aan iemand, die grondiger de geneeskunde verstond dan hij, maar bijna 30 jaren heeft hij op de vervulling van dien wensch moeten wachten. 't Is intusschen gelukkig geweest voor de zieken in zijn werkkring, dat Kruijt zich van hen niet heeft afgemaakt, maar gedaan heeft wat hij kon, zooals ook vele andere Zendelingen doen. Er zijn vele gevallen, waarin zij onder den Goddelijken zegen helpen kunnen; en de bewustheid van hunne gebrekkige kennis maakt hen bij ernstige patiënten voorzichtig, zoodat zij er niet licht iemand aan zullen wagen.

Op 't einde van 1868 was de toestand der gemeenten reeds veel verbeterd. Die op den hoofdpost telde nu 888 leden,

---

1) Medded. VI bl. 272.

2) Kruijt was te Semarang niet voorspoediger dan Hoezoo, maar is *hier* gebleken „de rechte man op de rechte plaats" te zijn.

wonende in 11 dessa's, op hoogstens 40 minuten afstands van de kerk. De overige gemeenten telden te zamen 497 zielen. Alles was nu onder geregelde leiding gebracht en de Inl. helpers werden geprezen. De school telde 202 leerlingen (107 kinderen van Christenen en 95 van Mohammedanen). Een gewichtige stap tot verbetering was, dat de Panghoeloe (Mohammed. geestelijke) geen huwelijk meer sloot van een Christen, dan na schriftelijk bewijs te hebben ontvangen, dat de Zendeling hem beschouwde als teruggetreden te zijn uit diens gemeente. Hoe kon Kruijt dat gedaan krijgen? Waarschijnlijk hierdoor, dat de Christenen de eerste ontginners waren van Modjowarno, en alzoo, volgens Javaansche zeden, de toongevers, die de bevoegdheid bezaten om sommige personen en toestanden te weren of te verwijderen uit het gebied der dessa. Het zal ook wel ten gevolge van dat recht zijn, dat Kruijt een paar huizen van ontucht, welke hij er bij zijne komst vond, kon verwijderen. »Modjowarno« — zoo zegt het verslag van 1871 — »was bestemd een Christelijke kolonie te worden, die echter, ten gevolge eener niet te vermijden [1]) vrijzinnigheid, voor meer dan de helft uit Mohammedanen bestaat.« Uit die vermenging ontstonden vele moeilijkheden, vooral in huwelijkszaken. Daarom hield Kruijt op 9 Sept. 1869 eens eene samenkomst met de Christelijke Loerahs, om op de handhaving der oorspronkelijke bepalingen aan te dringen, die o. a. inhielden: *a.* dat aan allen, die op door Christenen eerst ontgonnen gronden kwamen wonen, zou worden aanbevolen tot het Christendom toe te treden, daar zij zich anders onder hunne geloofsgenooten zouden moeten vestigen; *b.* dat allen, ook Mohammedanen die nog niet voornemens waren tot het Christendom over te gaan, de kerk moeten bezoeken, en *c.* dat de kinderen van hun 6[de] tot hun 12[de] jaar zooveel mogelijk moeten schoolgaan. Deze samenkomst en de daarin gehouden bespreking hadden de door Kruijt gewenschte uitwerking. Eigenaardig was ook de wijze, waarop hij regel en orde bracht in de viering van het Avondmaal. Rijp en groen nam daaraan voorheen deel, en hij besloot daarom, liever in 't geheel geen Avondmaal te houden, tot de gemeente er zelve om zou vragen. Toen die vraag in den loop van 1867 gedaan werd, hield hij met ieder, die wenschte aan te zitten, eerst een samenspreking. In '68 werd geen Avondmaalsviering gevraagd, maar in 't daaropvolgende jaar werd opnieuw de begeerte er naar geuit. Sedert werd geregeld het Avondmaal bediend, en viel over misbruik in bovengenoemden zin niet meer te klagen.

In 't laatst van '69 arriveerden twee nieuwe Zendelingen voor dit terrein, namelijk J. W. Roskes en J. Kreemer. Laatstgenoemde arbeidde eerst te Këdiri en vervolgens te Malang. Roskes werd aan Kruijt toegevoegd en nam in '72 van dezen tijdelijk den arbeid over, waardoor Kruijt gelegenheid kreeg met verlof naar Nederland te gaan. Niet lang na zijn vertrek echter werd zijn vervanger benoemd tot adjunct van den Director Neurdenburg. Hij keerde naar het vaderland terug en nu kwam Modjowarno onder opzicht van Kreemer. Deze post telde destijds 6 gemeenten, met 2100 zielen, waarvan er te Modjowarno alleen 1300 woonden. De Zendeling hier werd nu door 7 helpers ter zijde gestaan. De school had 5 klassen, met 5 onderwijzers. Zij werd door 251 leerlingen bezocht, maar van deze waren hoogstens 122 tegelijk aanwezig, terwijl 'tgewone getal 100 was. Kreemer was geenszins over alles voldaan. De collecte, in een geheel jaar slechts *ƒ* 200.—, vond hij gering; ook vond hij weinig waarachtig leven bij de Christenen. Hij berichtte in zijn verslag, dat hij, »om meer tot zelfhandelen te leiden,« een »Raad-Gredjo« (kerkeraad) in 't leven had geroepen, bestaande met den Zendeling uit de helpers, ouderlingen en eenige notabelen uit de Christenen. Wij zullen zulk een »Raad« ook elders op dit terrein van het Genootschap aantreffen.

Tegen het einde van 1873 vinden we Kruijt weer op zijn post, zeer tevreden over de wijze, waarop Kreemer zijn plaats had vervuld, daar school en gemeente door hem »in zeer bloeienden toestand« waren gebracht. Kort na Kruijts terug-

[1]) Bedoeld zal zijn, dat de Christenen geen Mohammedanen konden verhinderen hier ook gronden te gaan ontginnen.

komst werd in een dessa-vergadering ter verdeeling der sawahs (men heeft hier communaal bezit), onder voorzitterschap van den Loerah, op nieuw bepaald, dat naar het verlangen van de meerderheid ook voortaan geen feesten met ontuchtige danseressen zouden worden toegelaten, en in 't algemeen de »zeden der Christenen« zouden worden geëerbiedigd. Op de hernieuwing van deze bepalingen, die van goeden invloed was op de samenleving, volgde een reorganisatie van het bestuur der gemeente, waaruit schijnt te blijken, dat de instelling van Kreemer door Kruijt niet werd gehandhaafd Tot de 5 ouderlingen werden namelijk 4 nieuwe toegevoegd, die nu ook op meer Bijbelsche wijze werden aangesteld dan voorheen placht te geschieden. We zullen bij deze 9 »ouderlingen« (voor elke gemeente één?) niet moeten denken aan ouderlingen in Presbyteriaanschen zin, maar aan »oudsten«, zooals in de gemeenten der Rijnsche Zending, en dus den titel moeten opvatten in de beteekenis van »opziener«. Klaarblijkelijk hebben we hier te doen met een hervorming van het ambt, door Jellesma ingesteld. Na deze verbeteringen werd overgegaan tot het bouwen van een nieuwe zendelingswoning. In denzelfden tijd werd ook begonnen met het houden van een Zondagsschool, die we 't eerst genoemd vinden in het verslag over 1876. Zij werd reeds dadelijk door 100 kinderen bezocht en draagt in latere jaren den naam van »kinderkerk«. Daarop volgde een eigenaardige plechtigheid, ter herinnering aan den man, die hier zulk een degelijk fondament gelegd had, waarop nu Kruijt, als een wijs bouwmeester (1 Cor. 3 : 10), het eene werk na het andere deed verrijzen. Op 16 April 1878 namelijk was het 20 jaren geleden, dat Jellesma overleed, en thans werd er een gedenkteeken geplaatst op zijn graf. Bij deze gelegenheid werden treffende toespraken gehouden door Javaansche broeders, die met den overledene omgegaan hadden. Paulus Tosari getuigde van Jellesma's liefde; Soeleman van zijne milddadigheid; Mattheus van zijne nederigheid; Andreas van zijne werkzaamheid, en Bernardus van zijn droefheid en blijdschap. De onthulling van dat monument werd gevolgd door de stichting van een Bewaarschool, die met 50 leerlingen begon en Elisa (een man dus) tot onderwijzer kreeg. En nu kwam de beurt weer aan de kerk: op 24 Febr. 1879 werd de eerste steen gelegd van een nieuw, steenen bedehuis, een prachtig gebouw, dat eerst in 't voorjaar van '81 gereed kwam en op 3 Maart van dat jaar in tegenwoordigheid van meer dan 1000 Javaansche Christenen werd ingewijd. Het moet pl. m. *f* 25.000 gekost hebben, van welke som $^2/_3$ door de gemeente zelve is opgebracht. Zoowel de kerk zelve als de galerij is bezet met nette banken, voorzien van zij- en rugleuningen, plaats biedende aan 400 à 500 toehoorders. In navolging der hoofdgemeente deden nu ook de buitengemeenten kerken en scholen verrijzen: zoo werd in '82 een nieuwe kerk gebouwd te Bongso-Rĕdjo; in '83 een te Goejangan, enz. Het jaar daarop verrees te Modjowarno een nieuw schoolgebouw, naar de behoeften des tijds ingericht, wat weer gevolgd werd door 't bouwen van een Kweekschool op 't erf der zendelingswoning. Onbemiddeld waren de Christenen, althans ten deele, blijkbaar niet, want we lezen, dat de gemeente te Kĕrto-Rĕdjo zich in 1888 een kerk bouwde, die *f* 2000 kostte, welk aanzienlijk bedrag grootendeels door haarzelve werd opgebracht. Er wordt in dezen werkkring zeer de hand aan gehouden, dat de gemeenten leeren, voor hare eigene belangen te zorgen. De welvaart der Christenen deed de gedachte opkomen, een Spaarbank te stichten, waartoe in het pasgenoemde jaar werd overgegaan, [1]) en waarin nu ook de verschillende kerkekassen werden belegd. Voorts werd op 20 Maart 1891 te Modjowarno de eerste steen gelegd van het Ziekenhuis, dat op 6 Juni '94 aan zijne bestemming werd gewijd. De lange reeks van stichtingen werd in dat jaar besloten met een Ambachtsschool.

Na zoo achter elkander in 't algemeen een en ander genoemd te hebben, wat na 1873, dus in een tijdverloop van ruim 20 jaren, te Modjowarno verrees, tot verwondering van Inboorling en vreemdeling, keeren we op onze schreden terug, om meer in bijzonderheden den gang en de

---

[1]) Over de inrichting en het nut dier Spaarbank kan men raadplegen de Meded., jaarg. XLII bl. 195.

ontwikkeling van het werk te beschrijven. In zijn verslag over 1877 wees Kruijt op eenige zaken van belang, waarin Modjowarno zich gunstig onderscheidde boven Mohammedaansche dessa's, en in zijn volgend jaarverslag noemde hij die dingen gespecificeerd op. Men had te Modjowarno: 1º een Bewaarschool, waarin 40 à 50 kleinen nuttig werden bezig gehouden; 2º de gewone school, waarin 200—250 kinderen dagelijks van 11—2 onderwijs ontvingen in lezen, schrijven, rekenen en aardrijkskunde, terwijl 's middags en 's avonds onderwijs werd gegeven aan de meesters en kweekelingen; 3º behandeling van zieken, elken morgen te 7 uren; 4º catechisatie op Woensdag, Donderdag en Vrijdag, 's morgens van 10—11; 5º godsdienstoefening op Zondagmorgen en op Woensdag- en Donderdagavond, terwijl des Zondagsmiddags kinderkerk en eens per maand zendingsbidstond gehouden werd. Wel mocht worden gezegd, dat Modjowarno gezegend was boven de Mohammedaansche dessa's, die van al het genoemde hoogstens een neutrale school bezaten. Al die deelen van den zendingsarbeid waren gezegend en alles breidde zich gestadig uit. Einde 1879 telden de 8 gemeenten van dezen post te samen 2327 zielen. De uitwendige welvaart was zóó gunstig, dat er bijna geen armen te bedeelen waren en de Christenen belangrijk konden bijdragen tot stichting der nieuwe kerk. Over den levenswandel der Christenen treden de verslagen zelden zóó in bijbijzonderheden, als we dat bij andere corporaties vinden. Het kan ook wel zijn, dat de wandel hier beter is dan elders, daar de levensomstandigheden gunstig zijn. Een enkele maal vernamen we evenwel, dat er ook hier somtijds kaf onder 't koren werd gevonden. Zoo moest in '79 een evangelist wegens wangedrag worden ontslagen.

Te midden van al zijn arbeid werd Zend. Kruijt op 2 Juli 1881, kort na de inwijding zijner nieuwe kerk, smartelijk getroffen door het overlijden zijner echtgenoote, die [1]) een voortreffelijke vrouw en moeder moet zijn geweest. Kruijt sterkte zich in deze zware beproeving in den Heer zijnen God. Vóór een jaar verstreken was, trof hem een tweede gevoelig verlies in het overlijden van zijnen uitnemenden helper Paulus Tosari, op 21 Mei 1882. [1]) Ter rechter tijd (5 maanden later) kwam de oudste zoon van Kruijt, Arie, met diens oudste zuster te Modjowarno aan, om zijn vader tot steun te zijn en voortaan als medezendeling aan zijne zijde te arbeiden. We mogen hier reeds terstond bijvoegen, dat de zoon sedert in éénen geest met den vader heeft samengewerkt tot op dezen dag.

Al moest Kruijt Jr. na aankomst op Java zijn hoofdwerk nog maken van zijne nadere voorbereiding, vooral in 't verkrijgen der noodige vaardigheid in 't Javaansch, hij kon reeds terstond zijn vader in allerlei zaken bijstaan, met name in de behandeling van zieken. Welk een omvang deze gekregen had, kan hieruit blijken, dat in '84 werden behandeld 2768 patiënten, waaronder 654 ooglijders. De ziekenpraktijk was echter slechts een onderdeel van het uitgebreide werk. Het hoofdwerk gold de 9 [2]) gemeenten, die op 't einde van '85 bijna 3000 leden-, en de 6 scholen, die toen ruim 700 leerlingen telden. Van vele der helpers en gemeenteleden werd getuigd, dat ze

[1]) Zij was een zuster der vrouw van Zend. Albers en van wijlen Zend. D. J. v. d. Linden, en in 1858 met haren broeder Hendrik C. v. d. Linden naar Indië gegaan. Laatstgenoemde was in verbinding met het Studenten-gezelschap „Eltheto" uitgezonden als Zendeling voor Madoera, maar na eenigen tijd te Soerabaja te zijn geweest, zag hij het moeilijke zijner positie in en nam hij een burgerlijke betrekking aan, welke hij later tegen Gouvernementsdienst verwisselde. Vele jaren lang, tot zijnen dood toe, was hij een steun van het Zendingswerk te Batavia. De zuster trad niet lang na haar aankomst op Java met Kruijt in 't huwelijk. (Zie Feestnummer van „Eltheto", bl. 9-11.)

[1]) Een uitvoerig levensbericht van dezen merkwaardigen Inlandschen Christen, een Madoerees van geboorte, is door Poensen geplaatst in de Mededeelingen, XXVII bl. 283.

[2]) De opgave van 't aantal gemeenten varieëert in de verslagen. In 1885 waren het de volgende: 1. Modjowarno (1831 l.); 2. Bongso-Redjo (206 l.); 3. Kerto-Redjo (228 l.); 4. Ngoro (218 l.); 5. Segaran (145 l.); 6. Goejangen (102 l.); 7. Wijoeng (101 l.); 8. Soerabaja (69 l.), en 9. het Leprozen-gesticht Samaroeng aldaar (22 l.). Later vinden we een gemeente Poele aan dit lijstje toegevoegd, en bestond de post dus uit de hoofdgemeente met 9 bijgemeenten.

grooten ijver hadden. Kerk, school en bijeenkomsten werden getrouw bijgewoond, en dat wel geheel vrijwillig, zonder den minsten dwang van de zijde der Zendelingen. Het schoolbezoek nam dermate toe, dat in '86 een begin kon worden gemaakt met het heffen van schoolgeld, terwijl tevens nieuwe leerlingen aan een »proeftijd« werden onderworpen ter toetsing hunner volharding. Wat dat schoolgeld aangaat: er werd een klassen-verdeeling gemaakt van 10 tot 50 cents 's maands, en aan de ouders zelve werd overgelaten te bepalen, in welke klasse zij wenschten opgenomen te worden. Deze nieuwigheid deed het aantal leerlingen voorloopig vrij sterk dalen, waaruit men zien kan, dat Javanen evenmin van betalen houden als Nederlanders en anderen. De Gouvernements-subsidie kwam later mede de schoolkas — gelijk vanzelf spreekt — ten goede. In de bovengenoemde Kweekschool, waarin de opleidingsschool van Jellesma herleefde en het helpend personeel gevormd moest worden, was plaats voor 14 leerlingen. Degenen, die als voorgangers werkzaam zijn in de verschillende gemeenten, komen twee- of driemaal 's jaars gedurende eene week te Modjowarno samen. Dan worden de belangen der verschillende gemeenten besproken, maatregelen beraamd tot bevordering van haren bloei en een gedeelte der H. Schrift behandeld.

Toen Kruijt Sr. met April '87 geroepen werd voor eenigen tijd Zend. Kreemer te Kĕndal-Pajak (Malang) te vervangen, kwam al het werk te Modjowarno te rusten op de schouders van den zoon, die denzelfden voorspoed op zijne pogingen mocht zien. Terecht werd 1888 een voor dezen post »rijk gezegend jaar» genoemd. Er werden toen 275 zielen in de gemeente opgenomen, waaronder 92 volwassenen. Nieuwe kerken — op één daarvan doelden we boven reeds — werden in 2 der buitengemeenten ingewijd. In alle gemeenten werd, op haar eigen verzoek, het Avondmaal bediend; in 2 gemeenten «zelfs« tweemalen. De opkomst was verblijdend en vele gemeenteleden evangeliseerden met trouw en ijver onder hunne Mohammedaansche volksgenooten, alleen .... het grondgebied bleef hetzelfde, en daar Modjowarno reeds de uiterste grens van zijne uitbreiding bereikt had, bleef voor degenen, wier aandeel te gering was, niets anders over dan »uit te zwermen«, wat dan ook gedurig voorkwam. [1]) Daardoor verliest de moedergemeente wel telkens goede krachten, maar dat is niet te verhinderen en ook in den grond geen schade, omdat op deze wijze telkens nieuwe gemeenten ontstaan.

Op 16 Dec. 1889 kwam Kruijt Sr. op zijn Modjowarno terug. Het was nu iets meer dan 25 jaren geleden, dat hij het werk hier aanving. [2]) De resultaten van dat tijdvak vergelijkende met het boven aangehaalde oordeel van Harthoorn (in 1860), kon hij niet anders dan uitroepen: »Van den Heer is het geschied en het is wonderlijk in onze oogen!« Inderdaad waren hier groote dingen gebeurd. De moedergemeente ging thans de 2000 zielen te boven, en hoeveel was hier uit- en inwendig ten goede veranderd! De 9 buitengemeenten telden te zamen 1555 zielen, en al de gemeenten droegen niet onbelangrijk bij in de kosten harer uitwendige belangen.

Zonder wederwaardigheden ging het hier echter ook verder niet. In '91 waren er te Modjowarno twee smartelijke sterfgevallen. Eerst overleed de vrouw van Kruijt Jr. (zij was een dochter van den Hulppr. Rooker), zoodat nu ook de zoon weduwnaar was; en daarop overleed de man, die »de rechterhand« der Zendelingen alhier genoemd werd, namelijk Bernardus Ngamidin, nog een van de »oude garde« en zoo moeilijk te vervangen. Maar ook door zulke wederwaardigheden werd het werk hier niet dan slechts tijdelijk gestoord, en dan ging het maar weer voorwaarts. Zoo werden in ditzelfde jaar de plannen ontworpen voor het reeds genoemde Ziekenhuis, waaraan dringend behoefte werd gevoeld. De gemeente, zoomede de Inlandsche hoofden en anderen, droegen daartoe aanzienlijk bij in materialen, kosteloozen arbeid en geld, en op die wijze werd het mogelijk, deze kostelijke Ziekeninrichting te stichten buiten bezwaar van

---

[1]) De uitgestrektheid van het gebied van Modjowarno vind ik nergens vermeld.

[2]) Als blijk van belangstelling ontving hij bij deze gelegenheid een zilveren doopvont van betrekkingen en vrienden in Den Haag.

de Genootschapskas. Terwijl men nog aan 't bouwen van dit Ziekenhuis was, kwam een nieuw plan van de practische Kruijts tot verwezenlijking, namelijk een Ambachts- of Industrie-school. Zij achtten deze noodig, om jonge menschen in de gelegenheid te stellen, niet uitsluitend landbouw, maar ook andere dingen te leeren, daar op den duur niet allen meer van landbouw konden bestaan. Het Gouvernement werkte dit nieuwe plan in de hand, en schonk *f* 400 voor eerste inrichting, met *f* 1200 's jaars voor instandhouding.

Het Ziekenhuis werd 6 Juni '94 ingewijd. Het is te vinden nabij de zendelingswoning, tegenover de school, en bestaat eigenlijk uit een »complex van gebouwen«, waarin ook een apotheek en een operatie-kamer niet ontbreken. Het was oorspronkelijk berekend op 56 patiënten. De inwijding werd bijgewoond door het Europeesch en Inlandsch Bestuur en werd besloten met een feest voor de Javanen, waarop ruim 500 volwassenen en minstens evenveel kinderen werden onthaald. Ruim 4 maanden later (26 Oct 1894) werden Dr. H. Bervoets en zijne vrouw, die zich aan het Genootschap hadden verbonden, te Rotterdam ingezegend en afgevaardigd; de eerste om als Zendeling-geneesheer, en zijne vrouw om voor de opleiding van Inlandsche verpleegsters aan dat Ziekenhuis werkzaam te zijn. In Januari d. a. v. te Modjowarno aankomende, werden zij door een eerewacht te paard ingehaald, en met ingenomenheid bezichtigden zij de inrichting, waaraan zij zich zouden wijden.

In Juli van dat jaar (1895) kwam Kruijt Sr., na eene afwezigheid zan 22 jaren, voor korten tijd over naar Nederland. Hij werd hier echter spoedig ongesteld en keerde nog vóór dat jaar ten einde was naar zijn geliefd Modjowarno terug, waar hij met groot eerbetoon ontvangen werd. Kort daarop ging Kruijt Jr. met verlof naar Nederland, dat hij vóór 14 jaren verlaten had. Hij vierde hier 't eeuwfeest van zijn Genootschap mede en keerde in September '97 naar zijn standplaats terug.

Het verslag van Zend. A. Kruijt over 1895 geeft een duidelijk overzicht over den toenmaligen stand van zaken. De post Modjowarno omvatte 9 gemeenten; de hoofdgemeente alleen telde 2265 zielen. Een getal van 67 volwassenen was in dat jaar opgenomen. Geen enkel lid der gemeente viel af; geen enkel huwelijk behoefde ontbonden te worden, maar wel werden er 42 gesloten. De gemiddelde opkomst des Zondags bedroeg 1026 volwassenen. [1]) In de kinderkerken was de gemiddelde opkomst 500. Van de kinderen bezochten er geregeld 603 de catechisaties. Aan het Avondmaal, dat 10 malen [2]) bediend werd, namen 1253 personen deel. De 9 scholen werden bezocht door 1248, die op den hoofdpost alleen door 675 leerlingen. Het aantal Mohammedaansche kinderen op de scholen bedroeg 562, waaronder slechts 30 meisjes, terwijl onder de 686 Christenkinderen 316 meisjes waren. Dr. Bervoets behandelde gemiddeld 100 patiënten per dag, en meermalen werden er over de 80 lijders in het Ziekenhuis verpleegd. Er werd niet beweerd, dat in al de gemeenten van dezen post een even opgewekt leven heerschte, maar wel, dat overal »een degelijke opgewekte Evangelieprediking« met graagte werd ontvangen.

Over de opleiding en vorming van Inlandsche Ziekenverpleegsters schreef Mevr. Bervoets in Mei '97 een opstel, waaruit blijkt, hoe moeilijk het is, wegens de vroege huwelijken en de algemeenheid van het trouwen, jongedochters te vinden, welke bereid en geschikt zijn, om te worden opgeleid. Zij had er toen 5, namelijk 1 van 21 en 4 van tusschen 16 en 17 jaar. Deze toonden veel geschiktheid en handigheid bij het leggen van verbanden, in het assisteeren bij operaties, enz., maar voor eigenlijke verpleging waren ze nog niet bruikbaar. Die meisjes werden tevens door den Dokter opgeleid voor vroedvrouw. De geneeskundige, die daarvoor opleidt, ontvangt gedurende 2 of 3 jaren van het Gouvernement voor ieder leerling *f* 25.— 's maands en na gunstig afgelegd examen per leerling bovendien *f* 1000. Dat is inderdaad een aardige aanmoediging!

Er is wellicht geen zendingspost in Ned. Indië, waarop men met meer recht dan op Modjowarno zou kunnen toepassen

---

[1]) De bedoeling is blijkbaar: in al de gemeenten te zamen.

[2]) Waarschijnlijk tweemaal in de hoofdgemeente en eens in iedere buitengemeente.

het woord van Jesaja: »Maak de plaats uwer tent wijd, en dat men de gordijnen uwer woningen uitbreide, verhinder het niet« (54 : 2). Er zit hier een groote groeikracht in de gemeenten, scholen en andere stichtingen. Nauwlijks is een school of kerk gebouwd, of het lokaal is weer te klein. Zelfs het Ziekenhuis, dat pas een half dozijn jaren staat, moest reeds vergroot worden. Met dat voorbeeld voor oogen, mag men zeggen: het staat goed met de vooruitzichten van het Christendom op Java; en hun, die onder ons twijfelen, of het Evangelie wel een kracht van God meer is tot zaligheid, mag men den raad geven: Gaat eens naar Modjowarno; maar vóór gij het grondgebied van die dessa betreedt, overtuigt u eerst goed er van, hoe het elders is, buiten de heerschappij van het Evangelie; bezoekt b. v. eens een particulier land in het Bataviasche of Buitenzorgsche, en ziet eens goed rond in een dessa, waar de Islam regeert; en als gij dat alles goed gezien hebt, spoedt u dan naar den post van de Zendelingen Kruijt, en aanschouwt wat hier tot stand gekomen is, niet door den arm van het Gouvernement; niet door neutraal onderwijs, maar door het Evangelie, gepredikt in de kerken, onderwezen op de scholen en catechisaties, en werkzaam in de harten. [1])

Het mag echter met onze beschrijving niet gaan als met het werk te Modjowarno. Wij zullen tot ons slot moeten komen, en willen alleen tot het geschrevene nog toevoegen het meest belangrijke uit de laatste mededeelingen. Daartoe vangen we aan met de gemeenten. De opkomst op Zondag is verblijdend; des Donderdagsavonds laat zij te wenschen over. In de meeste gezinnen wordt hier gebeden bij de maaltijden, zoomede des morgens en des avonds, maar doorgaans geschiedt dit door ieder lid van het gezin afzonderlijk; huiselijke godsdienstoefening komt slechts sporadisch voor. Van polygamie vernemen we uit de verslagen niets, noch ook van 't onder de Mohammedanen zoo gebruikelijk gedurig veranderen van vrouw. In de opvoeding der kinderen komt allengs verbetering. De Christenen verzuimen niet hun kroost ten Doop aan te bieden en ze behoeven in den regel niet te worden aangespoord ze naar school en ter catechisatie te zenden. Kinder-huwelijken schijnen niet meer voor te komen. Wat de verhouding der Christenen tot elkander betreft, er is onderlinge liefde en hulpbetoon, wat vooral blijkt bij ongeluk of sterfgeval. Ter ondersteuning der armen is er in elke Christen-dessa een zoogenaamde »armen-rijstschuur«, waaruit de Christenen, die in den schralen tijd geen rijst meer hebben, tegen een kleine rente in natura worden geholpen. De Christen-Loerah's verleenen hunne hulp tot het verminderen van schoolverzuim en het innen van het schoolgeld. Er bestaat een verblijdende samenwerking tusschen hen, den voorganger, de onderwijzers en de ouderlingen der gemeente. Aan opzettelijke Evangelisatie wordt door de Christenen nog weinig gedaan. Opmerkelijk is het echter, dat er toch in de Mohammedaansche wereld meer belangstelling in het Christendom ontwaakt. Wat het zedelijk leven betreft: de leugen, die volkszonde, heerscht nog in de gemeenten met kracht; er zijn weinigen, die geheel in de waarheid wandelen. Afval en ontucht komen zelden voor, en het oude bijgeloof sterft uit. Sommigen Christenen valt het zwaar, zich te onthouden van dobbelspel. Of kerkelijke tucht wel eens toegepast wordt, blijkt uit de verslagen niet. Over 't geheel kan worden gezegd, dat het Avondmaal door de Christenen bij toeneming op prijs wordt gesteld. — De bijgemeenten stemmen in hoofdzaak met de hoofdgemeente overeen en het is dus niet noodig over haar nog afzonderlijk te spreken. Alleen willen we nog iets zeggen over de hoofdplaats Soerabaja. De gemeente aldaar bestaat nog steeds en heeft nog tot voorganger Mattheus Madakim, een van de »oude garde,« en wordt van tijd tot tijd door Zend. A. Kruijt bezocht. Mattheus noemt zijne kudde »een gemeente van gasten,« omdat het gehoor veelal uit vreemdelingen bestaat, terwijl van de Christenen niet zelden velen, die dienstbaar zijn, de godsdienstoefening verzuimen. Er wordt ook op de hoofdplaats weinig, *te* weinig, in de Zending gearbeid, en de gemeente gaat in ledental achteruit. De

---

[1]) Vergelijk de Bijdragen van J. Kruijt in het Gedenkboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Ned. Zendelinggenootschap.

zendingsschool aldaar wordt door slechts 4 Christenkinderen (tegen 66 Mohammedaansche) bezocht. Als Kruijt des morgens optreedt voor de gemeente van Mattheus, dan doet hij het des avonds in het Leprozengesticht Sĕmaroeng, waar hij steeds een schare van ongelukkigen bijeen vindt, die met dankbaarheid zijn woord ontvangen. Zóó wordt hier nog immer voortgebouwd op het fondament, door Emde en zijne vrienden gelegd.

Het jongste filiaal van dezen post is Soembĕr-Gondang, gelegen in de afdeeling Lamongan (ook residentie Soerabaja). De wijze, waarop hier een gemeente ontstond, is te karakteristiek, om haar niet te verhalen. Voor een tiental jaren ging een der Christenen van Bongso-Rĕdjo er op uit, om te jagen in de Lamongansche bosschen, waar zich veel wilde zwijnen ophouden. Hij ontmoette daar een oud man, met wien hij een gesprek aanknoopte, en die hem uitnoodigde, bij hem te blijven eten en overnachten, waaraan hij gevolg gaf. Vóór het eten vouwde de Christen de handen en bad, wat den gastheer verwonderde. Hij vroeg, wat de gast deed, en ontving een verklaring over het bidden. Toen hij zeide, daarvan gaarne meer te willen weten, stelde de gast hem voor, een bezoek te brengen aan zijne woonplaats, waar de leeraar hem wel nader onderrichten zou. Vernemende, dat Bongso-Rĕdjo in 't zuiden lag, was hij daartoe terstond bereid, want zijn vader had gezegd, een openbaring in den droom te hebben ontvangen, dat het ware licht uit het zuiden komen zou. Daarop bracht Irowono — zoo heette de oude man — een bezoek aan Bongso-Rĕdjo, waar het hem en zijne vrouw zóó goed beviel, dat zij er geruimen tijd bleven om onderwijs te ontvangen. Het bleek, dat men te doen had met iemand, die het bedrijf van veedief en struikroover uitgeoefend had, ja, zelfs de aanvoerder van een bende was geweest; maar van dat bedrijf had hij reeds vóór de ontmoeting met dien Christen afstand gedaan. Man en vrouw legden zich met ijver toe op hetgeen zij te leeren hadden, en nadat zij meer dan een jaar op de proef waren gesteld, werden zij gedoopt. Daarop keerden zij naar hunne woonplaats terug, waar Irowono een ijverig verbreider werd van hetgeen hij had geleerd. Zijn arbeid was niet vergeefsch: op Kerstfeest van 1894 konden de eerstelingen, door hem gewonnen, te Modjowarno door den Doop worden opgenomen in de gemeente. Zij hadden daarvoor een voetreis van 15 of 16 uren moeten maken. De Christenen te Soembĕr-Gondang kwamen nu onder geregelde leiding en 't duurde niet lang, of ze gingen een kerk bouwen, waarvoor één van hen *f* 120 gaf, de opbrengst van een span buffels; een tweede een stuk grond, en de overigen, die geen geld of goed hadden, stelden zich beschikbaar om de materialen te halen en de kerk te bouwen. Voor hetgeen verder benoodigd was, zorgde de Zending. Weldra was het kerkje gereed, en bij de inwijding, op 20 Aug. 1895, ontvingen 25 volwassenen en 15 kinderen den Doop. Zóó ontstond de jongste gemeente van dezen post, die niet lang de jongste zal zijn, want reeds is een nieuwe gemeente in wording te Modjo-Goeloeng bij Ploso.

Nu een woord over het onderwijs. De 10 gewone scholen van dezen werkkring worden volgens de laatste opgave (ult. 1899) bezocht door 434 Christenjongens, 410 Christenmeisjes, 613 Mohammed. jongens en 63 Mohammed. meisjes, totaal 1520 leerlingen. Het aantal leerlingen der Bewaarschool steeg tot 230, en daar er voor vele kleinen geen plaats was, moest voor een grootere school worden gezorgd. De kweekschool levert voortdurend het personeel, dat voor de scholen van dezen werkkring benoodigd is: 40 mannen zijn op die scholen tegenwoordig aan den arbeid. Verder is op den hoofdpost een Naaischool, die meer dan 100 leerlingen telt, en de Ambachtsschool, waar een 16-tal jongelingen onderwijs in handwerken ontvangt. De Zondagsscholen of kinderkerken van dezen post, 6 in getal, werden in 1898 gemiddeld door 689 kinderen bezocht, terwijl de 19 catechisaties werden bijgewoond door 823 leerlingen, waaronder ook een aantal van Mohammedaansche ouders. Het onderwijs is hier een macht geworden.

Het Ziekenhuis te Modjowarno voorziet blijkbaar in een wezenlijke behoefte. Al waren de Zendelingen Kruijt medisch voldoende toegerust geweest, zij zouden bij al het werk, dat buitendien op hunne schouders rustte, onmogelijk hebben kunnen voldoen

de klimmende eischen der zieken-
.ndeling en -verpleging. Behalve dat
e praktijk beter behartigd kan worden,
:t optreden van Dr. en Mevr. Bervoets
hen een groote verlichting en de
ulling — gelijk ons bleek — van een
gekoesterden wensch. Het Ziekenhuis
t in bijzondere mate den steun der
:ering. Zoolang Kruijt de ziekenpraktijk
anden had, kon hij van haar alleen
nvoudigste geneesmiddelen in beperkte
eelheden ontvangen, gelijk het geval
iet andere niet-medici, op plaatsen,
geen geneesheer gevestigd is, maar
ldus ontvangen geneesmiddelen voor-
n bij lange na niet in de behoefte,
)r. Bervoets nam daarop het kloek
iit, alle artikelen, welke hij noodig
aan te vragen. In 1896 ontving hij
:ht, dat door het Opperbestuur machti-
verleend was, om voortaan ten laste
len lande zijne Zieken-inrichting van de
odigde geneesmiddelen en utensiliën
oorzien. De Regeering liet het niet
leze hulp, maar stond Dr. Bervoets,
ens verzoek, den Dokter-Djawa Ismail,
Christen, voor hare rekening af ten
ite der Zieken-inrichting.

ı 't optreden van Dr. Bervoets moest
richting reeds spoedig vergroot worden.
t werd een afdeeling voor besmettelijke
:n bijgebouwd, waarin weldra 11
atschen werden verpleegd en eenige
jders werden behandeld. Daarop wer-
eenige kamers der bijgebouwen voor
leging van zieken ingericht, zoodat er
eheel 85 patiënten konden geherbergd
en. Het kwam echter voor, dat 150
's in de ruimten, maar even voor 85
oende, moesten worden geborgen. Men
t dus onverwijld maatregelen nemen ter
eiding der inrichting. Hier gebeurde
ook wat men elders kan opmerken:
wanneer er een dokter gekomen is,
het, hoeveel menschen wel ziek zijn.
som van 20 à 25 duizend gulden
door Dr. Bervoets gevraagd voor
'ergrooting van zijn Ziekenhuis. Tot
uitbreiding werd overgegaan in '99.
htig werd hij bij dit werk gesteund
den Regent van Modjo-Kĕrto en het
'ernement.

ılgens de laatste opgave werden in
behandeld 3081 zieken, waaronder
Christenen. Dat zich ook 1857
Mohammedanen lieten behandelen, is een bewijs, dat deze geenszins afkeerig zijn van Europeesche middelen en geneeswijze. In het Ziekenhuis werden gemiddeld 110 patiënten per dag verpleegd. Sommige zieken betaalden iets voor de ontvangen hulp. 's Dokters 5 leerlingen deden met goed gevolg examen voor vroedvrouw en kregen ieder van de Regeering een eigen standplaats; 3 van haar in Christen-dessa's. Een nieuwe cursus werd daarop begonnen met 6 andere leerlingen, waaronder zich bevindt een meisje van Mĕrgarĕdja. Tot het Ziekenhuis behoort thans ook een beginsel van »Blinden-inrichting«.

Het Ziekenhuis dient niet om propaganda te maken. Zelfs wordt hier het openbaar Bijbellezen en bidden, gelijk dat te Djokjakarta op de Polykliniek is ingevoerd, achterwege gelaten. Niettemin wordt al het mogelijke gedaan, om kennis aangaande het Evangelie onder degenen die zich tot den Dokter wenden, te bevorderen. [1]) Daartoe behoort ook, dat er tweemalen per week voor de patiënten in het Ziekenhuis een godsdienstoefening wordt gehouden; zij worden echter niet gedwongen die bij te wonen. Alleen als een patiënt er op staat gedoopt te worden, en zijn handel en wandel in overeenstemming zijn met zijne belijdenis, wordt hij in de gemeente opgenomen. Op deze wijze ontvingen reeds eenige personen den Doop, die in het Ziekenhuis hun verlangen daarnaar hadden te kennen gegeven. De meerderheid dergenen, die zich onder behandeling stelden, wilde echter nog niets van het Christendom weten.

We besluiten met de mededeeling, dat volgens de laatste opgave tot dezen post behoorden 4528 Christenen.

Op 21 Juli 1898 vierde Zend. J. Kruijt zijn 40-jarig Zendelingschap. Worde hij gesterkt bij 't klimmen zijner jaren, en moge hij nog grootere dingen zien dan hij reeds zag!

---

[1]) De begrippen van Dr. Bervoets daaromtrent kan men lezen in het Maandb., jaarg. 1899 bl. 106.

2. *Sĕmarang.*

Sĕmarang, de hoofdplaats der residentie van dien naam, een der drie voornaamste steden van Java, ligt op korten afstand van de kust en bestaat uit een oude stad, op Europeesche wijze aangelegd, en zoogenaamde voorsteden, waaronder vooral Bodjong en Pontjol vermelding verdienen. De bevolking bedraagt ongeveer 85.000 zielen, waaronder 70.000 Javanen. Het is niet te verwonderen, dat het Nederl. Zendelinggenootschap, zoekende naar geschikte punten van vestiging op Java, ook op deze stad den blik richtte; en het deed dat te eer, wijl men hier, evenals te Soerabaja, 't voordeel had van een voorbereidenden arbeid. Zoo werd dan in 1849 Zend. W. Hoezoo bestemd, om zich te Sĕmarang te vestigen. Men stelde zich voor, dat hij zich »daar allereerst in de nabijheid van den kundigen Brückner de Javaansche taal eigen zou maken«, verder Jellesma, zoo noodig, »zou kunnen te hulp komen of zelfs vervangen«, maar vooral hoopte men, dat hij »rondom Sĕmarang nu of later een werkkring vinden mocht«, gelijk met Jellesma te Soerabaja gebeurd was.

Zend. Brückner noemden we reeds een- en andermaal, maar het zal niet overbodig zijn hier iets uitvoeriger over hem te spreken. Na in 1814 met Supper en Kam te Batavia aangekomen te zijn, werd hij om den heerschenden predikanten-nood aangesteld tot Predikant te Sĕmarang, maar reeds in 1816 legde hij deze bediening neder, omdat hij als leeraar der Staatskerk vele dingen moest doen en toelaten, welke met zijn geweten in strijd waren. Vooral het doopen van onechte kinderen kon hij niet met zijne overtuiging overeenbrengen. Hij ging nu over tot het Engelsche Genootschap der Baptisten, en begon zich met vlijt toe te leggen op het aanleeren der Javaansche taal. Hij was de eerste, die iets deed, om de studie dezer taal te vergemakkelijken, door het uitgeven van een Spraakkunst en Woordenlijst. Vervolgens schreef hij traktaatjes voor de Javanen, en begon daarna de hand te slaan aan de vertaling van het N. Testament. Nadat deze arbeid gereed was, werd zijne vertaling op de drukkerij der Baptisten te Serampore in Bengalen gedrukt, en in 1831 kwam hij van daar met een goeden voorraad exemplaren terug. De Regeering echter, onheil duchtende van de verspreiding, legde beslag op de boeken. Het duurde lange jaren, eer ze uit hunne gevangenschap werden ontslagen, maar in 1853 kon Ds. Brumund schrijven, dat destijds de oplaag van 3000 exemplaren voor het grootste deel verspreid was. Brückner bleef zich wijden aan de Evangelisatie onder de Javanen, maar zichtbare vrucht heeft hij niet mogen aanschouwen, door de hooge eischen, welke hij stelde om tot den Doop toe te laten. Niettemin zette hij onverdroten in dagelijksch verkeer met de Inlanders zijn Evangelisatiewerk voort tot op hoogen leeftijd. Hij overleed op 9 Juli 1856, in den ouderdom van 75 jaren, en mocht den Zendeling, door het Ned. Zendelinggenootschap te Sĕmarang geplaatst, nog een reeks van jaren met raad en hulp ter zijde staan [1]).

Hoezoo kwam op 3 Nov. 1849 te Sĕmarang aan en begon zich terstond op het Javaansch toe te leggen. Ruim een half jaar later was hij daarin zoover gevorderd, dat hij in deze taal durfde prediken. Hij ving nu weldra aan gezette samenkomsten te houden en trachtte tevens door schoolonderwijs en colportage invloed uit te oefenen. Over tegenstand had hij hierbij in den beginne niet te klagen; integendeel, hij schreef: »In belangstelling van buiten vond ik telkens aanmoediging, en de vooruitzichten voor het Christendom op Java zag ik telkens schooner worden.« De ervaring bevestigde aanvankelijk zijne goede verwachting. Er verzamelde zich om hem een schaartje belangstellende Javanen, dat tot 40 personen aangroeide, en 't duurde niet lang, of eenigen hunner vroegen om den Doop. Na een voorbereidend onderwijs van 5 maanden en zorgvuldige beproeving had Hoezoo vrijmoedigheid, op 't Kerstfeest van '52 zijne eerstelingen te doopen, ten getale van 10 personen. Deze plechtigheid werd voltrokken in een eenvoudig bamboezen kerkje, staande in kampoeng Mĕlaten, ten aanschouwe van vele Javanen en een 20-tal belangstellende Europeanen. »Nog vervuld van heilig feestgenot,« — zoo schreef hij

[1]) Een levensschets van Gottlob Brückner is te vinden in het Maandb. van het Ned. Zend. Gen., 1883 bl. 97.

;e dagen later — »mag ik u bericht van den aanvankelijken zegen op mijn :.« Aan deze eerstelingen mocht hij op lag vóór Paschen van 1853 weder 9 nen toevoegen, terwijl hij op Goeden lag met zijne kleine gemeente voor eerst 't Avondmaal vierde. Het was wel een weinig ondankbaar van zijn uur, reeds in datzelfde jaar te klagen, Hoezoo nog weinig vrucht van zijn d zag.« De Zendelingen hebben het niet in hun hand!

ıuwlijks waren de eerstelingen gedoopt, e tegenstand, die eerst ontbrak, ont:te, onder den invloed der Mohammesche geestelijkheid. Vele belangstellentrokken zich nu terug en de bijeenıten werden minder druk bezocht. Maar in deze dagen ontving de Zendeling ›emoedigend bericht uit het binnenland. paar Christenen uit de gemeente van ıma namelijk hadden een Evangelisas gemaakt, en ook een bezoek gebracht ıet dorp Kajoe-Apoe, op 9 uur afstands Sěmarang, en hun woord had daar een e plaats gevonden. Hoezoo begaf zich aarts en vond er een aantal heilbegen bijeen ten huize van een hunner, iman [1]) geheeten, die flinkweg zijn ›f in Christus beleed. Na verloop van paar weken kwamen 4 van die heilbegen naar Sěmarang, vergezeld van nd uit Rěmbang. Zij werden met een Sěmarangers op 26 Juni '53 gedoopt, ‹elke gelegenheid Noeriman zijn naam ısrah [2]) veranderde, om uit te drukken, ıij zich nu aan God overgegeven had. het gevoelen van het Bestuur zou :oo zich thans moeten vestigen te e-Apoe, in het binnenland; dan zou kleine gemeente op de hoofdplaats en gesteld worden onder de leiding den helper Asa Kiman, die van ıbaja overgekomen was en Hoezoo in n arbeid ter zijde stond. Van deze .aatsing kwam echter niet, daar de :ering niet wilde toestaan, dat Hoezoo te Kajoe-Apoe zou vestigen.

1854 bedroeg het aantal dergenen, die Doop en belijdenis tot de gemeente ;marang behoorden, 25, waaronder 2 elders gekomenen. Het gehoor, dat de Zendeling des Zondags vóór zich zag, bestond uit 30 à 40 Javanen, de kinderen niet meegeteld. Naar het voorbeeld van Asa, die — gelijk we opmerkten — van Soerabaja was gekomen en de daar aangenomen gewoonte volgde, ontdeden de mannelijke leden zich tijdens de godsdienstoefening van hun hoofddoek, maar in later jaren schijnen ze dat on-Javaansche gebruik maar wijselijk te hebben nagelaten. Verder was hier als gewoonte ingesteld, wat wel navolging verdient, aan de gedoopten een doopbrief uit te reiken, voorzien van een zegel, waarop de zinnebeelden stonden van geloof, hoop en liefde, met het opschrift 1 Cor. 13 : 13. Ik zou niet kunnen zeggen, of men aan deze gewoonte getrouw gebleven is.

Iets dergelijks als te Kajoe-Apoe, geschiedde in 1854 te Rěmbang. In het Maandbericht werd deze gebeurtenis zelfs een »Evangelische opwekking« genoemd. De zaak was deze: De Christen-Javaan Joesoep reisde van Soerabaja naar Sěmarang. Hij hield zich eenige dagen te Rěmbang op bij de bedienden van den landheer Philips, [1]) en verkondigde hun het Evangelie; met dit gevolg, dat een 6-tal Javanen zich bekeerde en op 30 April van dat jaar door Hoezoo te Rěmbang gedoopt werd, ten huize van genoemden landheer. — De kleine gemeente te Kajoe-Apoe had dat jaar eene vermeerdering met 17 zielen. Juist toen de Christenen bezig waren met het bouwen van hun kerkje, kwam hier de ons reeds bekende Kjai Toenggoel Woeloeng, van wien zooveel vreemde dingen verteld zijn, maar die nu den niet onverstandigen raad gaf, om het kerkje niet te klein te bouwen, »omdat toch eenmaal alle Javanen zich tot het Christendom bekeeren zouden.« — Ook te Sěmarang zelf werden dat jaar weer eenige personen toegebracht, zoodat Hoezoo in Juni berichten kon, dat hij toen in één jaar tijds 43 personen had gedoopt, waaronder 26 volwassenen.

Bij de reeds genoemde filialen kwam er in 1855 nog een te Salatiga. Op 14 Maart van dat jaar doopte Hoezoo aldaar 10 personen, maar schier onmiddellijk daarop gebeurde iets, dat zijn hart met droefheid vervulde: de reeds bejaarde helper

De naam beteekent: licht des geloofs.

D. i.: overgegevene.

[1]) Of deze familie was van den Heer Philips uit Bagelen is mij onbekend.

Joesoep verviel er tot overspel en verwekte daardoor zoodanige beroering, dat het bestaan der wordende gemeente in gevaar kwam. De Heer behoedde haar evenwel; en in plaats van te niet te gaan nam zij zelfs zóó toe, dat zij in Mei des volgenden jaars reeds 38 gedoopten telde, terwijl nog 15 personen op den Doop werden voorbereid [1]). De helper Joesoep kwam tot verootmoediging en hervatte daarna zijn werk. — Ook te Kajoe-Apoe nam het getal belijders allengs toe; in Aug. '56 werden daar weer 5 volwassenen en 5 kinderen gedoopt. Een dezer volwassenen was aan een langen proeftijd onderworpen geweest, omdat hij een dobbelaar was. Eerst nadat hij van dien lust afstand had gedaan, werd hij opgenomen. Daaruit blijkt, dat Hoezoo niet lichtvaardig den Doop toediende.

Hoezoo beschouwde het van den beginne als een deel van zijn taak, om de Bijbelverspreiding te behartigen, en hij deed dat met ijver. In '55 b.v. plaatste hij 68 exempl. van het Evangelie van Marcus. Daarvan werden er door Brückner 50 en door hemzelven 18 uitgereikt. Verder bracht hij dat jaar 39 N. Testamenten en 26 Psalmboeken onder de menschen. Hij durfde de verzekering te geven, dat van vele der verspreide boeken een goed gebruik werd gemaakt.

In 1857 was de stand van zaken op dezen post aldus: te Sĕmarang een gemeente van 57 gedoopten, waaronder 41 lidmaten, en een school met 20 leerlingen; te Kajoe-Apoe 45 gedoopten, waaronder 26 lidmaten; te Salatiga 30 gedoopten, waaronder 16 lidmaten; totaal 132 zielen. Te Sĕmarang arbeidde Asa als helper; te Kajoe-Apoe Philemon en te Salatiga Pieter. Joesoep en Nathanael arbeidden als evangelisten. Laatstgenoemde vestigde zich in dat jaar te Njemoh, waar hij zich bezig hield met het ontginnen van woesten grond. Enkele andere Christenen voegden zich bij hem, en zoo ontstond daar de Christen-kolonie, waarover we reeds spraken. [2])

Ook te Banjoemas, op 127 palen of 42 uren afstands van zijnen post, opende zich voor Hoezoo een deur. Wij hebben vroeger gezien, onder welke omstandigheden. [1]) Hij bezocht deze plaats herhaaldelijk en vond er eenigen, die belang stelden in het Evangelie, waarom hij er den helper Joesoep heenzond, om hen te onderwijzen. Nadat de candidaten voldoende voorbereid werden geacht, maakten zij (daar de Regeering aan Hoezoo niet toestond te Banjoemas te doopen) onder leiding van Joesoep den verren tocht naar Sĕmarang, alwaar Hoezoo hen op 10 Oct. 1858 ten getale van 7 mannen en 2 vrouwen doopte. Zij hadden voor de reis heen en terug 12 dagen noodig gehad, maar niemand hunner, zelfs niet 2 personen die boven de 60 jaren waren, had zich door het vooruitzicht van zulk een vermoeiende voetreis laten afschrikken.

In het verslag van 1859 wordt vermeld, dat ook te Ngalapan (Pati) eenige »aanvankelijk geloovigen« werden gevonden, die tot de afdeeling van Hoezoo behoorden. De werkkring van dezen breidde zich dus gaandeweg uit, en gelijken tred daarmede hield het aantal Inlandsche helpers, dat nu 8 bedroeg. »De belangstelling bij het gehoor des Woords was te Sĕmarang blijvend en toenemend,« en de verschillende gemeenten breidden zich voortdurend in zielental uit. Opdat men echter in het vaderland over deze bekeerlingen niet te hoog zou denken, gaf Hoezoo van hen in het genoemde verslag eene beschrijving, die ook nu nog na 30 jaren geheel toepasselijk is op vele Javanen en Soendaneezen, die 't Christendom aannemen. Hij schreef: »'t Klinkt zeker wel vreemd, en toch gebeurt het mij meermalen, dat volwassenen tot ons komen met de verklaring, dat zij Christen willen worden, vervolgens het voorbereidend onderwijs bijwonen, en na geruimen tijd ons nog niet eenmaal voldoen, wanneer wij een gemoedelijk onderzoek instellen naar hetgeen eigenlijk hun doel is met den gewenschten overgang tot het Christendom. Soms zullen ze een antwoord geven, dat ons voor het oogenblik gerust stelt omtrent hun geloof of hunne bekeering; doch wenschen wij datzelfde antwoord te ontleden, of daarvan een nadere verklaring te hebben, dan blijkt het maar al te dikwijls, hoe weinig zij nog hunne eigene

---

1) Vgl. Salatiga-Zending, begin.

2) Zie Salatiga-Zending.

1) Zie Banjoemas.

woorden verstaan, of althans van den waren zin daarvan zich bewust zijn. En gebeurt het daarbij dat zij wat stomp van begrip zijn, zoodat hun maar een zeer geringe kennis, zelfs van het historisch gedeelte, is bij te brengen, dan voorzeker bevelen zij zich oppervlakkig al zeer weinig voor het lidmaatschap der gemeente aan. Ontbreekt het hun aan belangstelling? Maar zij zijn trouw in het bijwonen der catechisatiën, moeten soms groote afstanden daartoe afleggen. En dan de moeite, die sommigen zich geven, om de geloofsartikelen enz., ook zonder dat daarop bijzonder wordt aangedrongen, van buiten te leeren! Hebben ze verkeerde bedoelingen? Maar welke zouden die zijn? Immers is het thans reeds overbekend, dat hier geen eer of voordeel is te behalen, dat integendeel de bekeerlingen zich blootstellen aan bespotting en minachting van de zijde hunner landgenooten.« Hoezoo was voor zichzelven tot het besluit gekomen, dat zij, die werkelijk standvastig blijven, en wier gedrag met hunne belijdenis niet in strijd is, ook van ware heilbegeerte niet ontbloot zijn en van den Doop niet mogen worden uitgesloten.

De vooruitgang der gemeenten van Hoezoo bleef ook in 1859 aanhouden. Op 't einde van dat jaar, dus na een 10-jarige werkzaamheid, telde de gemeente te Sĕmarang 111 leden (40 mannen, 51 vrouwen, 20 kinderen); de school werd bezocht door 21 leerlingen en een jongeling werd tot helper opgeleid; de godsdienstoefeningen werden door omstreeks 70 personen bijgewoond. — Te Njemoh telde men nu 20 gedoopten. Met de gemeente aldaar was vereenigd een gemeente te Ambarawa, tellende 29 gedoopten. — Te Ngalapan woonden nu 13 Christenen, waaronder een Chineesche vrouw. Zij hadden zekeren Simeon, een kweekeling van Jellesma, tot voorganger gekregen. — De gemeente te Kajoe-Apoe bestond uit 38 lidmaten met 37 kinderen. — Met inbegrip der Christenen te Banjoemas had Hoezoo thans in zijnen werkkring 250 gedoopten. Ons dunkt, de toestanden in aanmerking genomen, was er reden tot tevredenheid. Het Bestuur des Genootschaps dacht daarover echter anders, gelijk we boven reeds zagen. Het gaf daarvan een nieuw bewijs, door een poging aan te wenden om den werkkring van Hoezoo over te doen aan de Doopsgez. Vereeniging. De onderhandelingen daarover echter mislukten; maar nu zond het Hoezoo naar Modjowarno, om Jellesma's plaats in te nemen, terwijl het den pasaangekomen Zend. Kruijt Sĕmarang tot werkkring aanwees. Uit dien maatregel spreekt, dunkt mij, meer zorg voor Modjowarno dan besef van het gewicht van Hoezoo's arbeidsveld. Alzoo vertrok laatstgenoemde in Juli 1860 naar Modjowarno en gaf zijnen post over aan Kruijt.

Zend. J. Kruijt was in Nov. 1859 te Sĕmarang aangekomen. Hij had zich reeds 9 maanden bij Harthoorn te Malang op het Javaansch toegelegd, zette nu met hulp van Hoezoo zijne oefening voort, en kon in Februari des volgenden jaars voor 't eerst een redelijk verstaanbare toespraak tot de Javaansche gemeente houden. Na het vertrek van Hoezoo zette hij met de helpers (Asa en Soeleman te Sĕmarang, Philemon en Joesoep te Kajoe-Apoe, Simeon te Ngalapan, Pieter en Nathanael te Njemoh en Ambarawa) den arbeid voort, en roemde het gedrag der Christenen. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 3 Juli 1861 werd aan hem verlof gegeven, zijn dienstwerk tot de residentie Banjoemas uit te breiden, zoodat hij ook daar ongehinderd zijn werk kon doen en 2, ja 3 residentie's voor hem openlagen (Sĕmarang, Japara, Banjoemas).

Bepaald voorspoedig was Kruijt in dezen werkkring niet. Hij stuitte op allerlei bezwaren. »Afgoderij en bijgeloof« — zoo schreef hij in '62 — »zijn diep ingeworteld bij den Javaan«, en hij noemde vele voorbeelden daarvan op. »Daarenboven wapent het Mohammedanisme den Javaan nog met vooroordeel tegen den inhoud en den prediker des Evangelies.« En daarbij »moet men niet meenen, dat de Javaan, behalve dat hij verduisterd is in het verstand, geen slaaf der zonde zou zijn.« Het tegendeel werd ook door hem nadrukkelijk ondervonden. Toch mocht hij van vrucht spreken: Christelijke gemeenten waren ontstaan; hare leden woonden getrouw de godsdienstoefeningen bij en er was bij hen vooruitgang in kennis; het huiselijk-, zedelijk- en maatschappelijk leven der Christenen stond boven dat van hunne Mohammedaansche volksgenooten, en men

vond er onder hen, die zich verblijdden in de hoop des eeuwigen levens.

Veel bijzonderheden zijn uit Kruijts arbeidsjaren te Sĕmarang niet gepubliceerd en kunnen wij dus hier niet mededeelen. Of Hoezoo, die zich te Modjowarno niet thuis schijnt te hebben gevoeld, naar Sĕmarang terug verlangde, of wat anders het motief was, vermogen we niet te zeggen: genoeg, in 1864 werd bepaald, dat Kruijt en Hoezoo van werkkring zouden wisselen. In Maart van dat jaar vertrok Kruijt dientengevolge naar Modjowarno. Bij zijn heengaan gaven de Christenen hem »vele en treffende bewijzen van belangstelling en gehechtheid.« In dezelfde maand keerde Hoezoo te Sĕmarang terug, waar hij weer opnam »het werk, dat hijzelf stichtte, en waaraan hij met hart en ziel verbonden bleef« — gelijk het verslag van dat jaar vermeldt.

Nauwlijks was Hoezoo na eene afwezigheid van 4 jaren te Sĕmarang teruggekeerd, of hem trof de smart, zijne vrouw door den dood te verliezen (31 Mei 1864). Was nu de toestand zijner gemeenten maar gunstiger geweest! dan had hij in haar althans eenigen troost gevonden bij zijn gemis. Zij waren er evenwel niet op vooruitgegaan. De hoofdgemeente telde nu slechts 103 leden (tegen 120 in 1860) en bestond voor het grootste gedeelte — gelijk trouwens ook vroeger reeds — uit bedienden van Europeanen. Daar de gemeenteleden zeer verspreid woonden, vond men hier geen eigenlijk gemeenteleven, zooals b.v. te Modjowarno. De opkomst bij de godsdienstoefeningen was ook minder getrouw dan vroeger; enkele leden gaven er de voorkeur aan, de Maleische godsdienstoefeningen der Hollandsche of wel der Chineesche gemeente te bezoeken. [1] Ook de toestand der school was ver van bevredigend, daar zij slechts 10 leerlingen meer telde. Dit bracht er Hoezoo toe, het schooltje aan zijnen helper Asa over te laten, terwijl hijzelf zich meer ging wijden aan opleiding van jongelingen tot helpers, waartoe hij een 4-tal in zijn huis opnam.

Nog niet lang had Hoezoo zijn arbeid te Sĕmarang weder opgevat, of zijn werkkring werd belangrijk kleiner. Het Bestuur was namelijk nu van oordeel, dat de werkkringen der Zendelingen op Java te uitgebreid waren, zoodat veel tijd met reizen heenging en de gemeenten toch nog niet behoorlijk konden worden verzorgd, wegens een te klein getal Zendelingen; en daarom gaf het hun in '64 den last, zich tot kleiner kring te bepalen. Hoezoo moest dientengevolge eenige zijner gemeenten loslaten. De eerste gemeente, met welke zulks geschiedde, was die te Banjoemas: haar droeg hij over aan Zend. Vermeer, van de Ned. Ger. Zendingsvereeniging.[1] Daarop volgde de gemeente te Njemoh, bij Salatiga. De helper aldaar had zijn ontslag gevraagd en gekregen; en daar Hoezoo het doel der vestiging aldaar (vorming van een Christen-dessa) voor mislukt hield, wilde hij er, gedachtig aan dien last van zijn Bestuur, geen nieuwen helper plaatsen. Wij zagen vroeger reeds, dat Zend. De Boer, van Ermelo, hier in 1869 aankwam en zich onder de Christenen te Njemoh vestigde.[2] Verder werd de kleine gemeente te Ngalapan zoo goed als opgegeven. Haar voorganger Simeon werd overgeplaatst naar Kajoe-Apoe, en ontving de opdracht, van tijd tot tijd de Christenen op zijne vorige standplaats te bezoeken. De gemeente te Kajoe-Apoe wenschte Hoezoo nog aan te houden. Wel was ook tusschen die dessa en Sĕmarang de afstand groot (13 uren) en kon de gemeente aldaar dus onmogelijk in één dag worden bezocht, maar zij had nog een aardig ledental (35, tegen 78 in 1860) en bood goede hoop voor de toekomst. Van achteren beschouwd, was dat zich terugtrekken op Sĕmarang noch in 't belang der Zending, noch in dat van het Genootschap, en het zal ook voor Hoezoo geen aanmoediging geweest zijn. Indien men volstrekt zich had willen beperken, dan had men òf naar Banjoemas kunnen gaan, of naar het terrein, waar nu de Salatiga-Zending werkt. Op beide terreinen zou zich voor

[1]) Zekere Burgers namelijk werkte hier onder de Inlanders en Chineezen. Na zijnen dood in 1868 werden de door hem gewonnen Chineesche Christenen in de Hollandsche gemeente opgenomen, maar een groot deel van hen liet sedert weinig van zich hooren. (Verslag 1874, bl. 32.)

[1]) Zie Banjoemas, bl. 166.

[2]) Zie Salatiga-Zending, bl. 189.

het Genootschap een vruchtbaar veld hebben geopend.

Er gebeurde nu weldra iets gewichtigs, waarvan Hoezoo melding maakt in zijn verslag over 1866; iets, dat een verheffenden invloed uitoefende op den Zendeling en diens gemeente. Zeker Javaan namelijk, die, evenals Asa, de helper van Hoezoo, behoorde tot de oud-leerlingen van Jellesma en van dezen bij den Doop den naam van Sadrach ontving, [1]) bracht een bezoek te Sĕmarang, en deed daar door zijn getuigen bij velen belangstelling ontwaken in het Evangelie. Het gehoor van Hoezoo klom tot 60, ja zelfs tot 100 personen. Er werd met aandacht geluisterd en de Zendeling predikte met opgewektheid. Onder de belangstellenden was een dorpspriester, die de bedevaart naar Mekka had volbracht en in zijne Arabische kleeding de godsdienstoefeningen bijwoonde. Bijna al deze menschen konden lezen, en zij kochten van Hoezoo een niet onbelangrijke hoeveelheid Bijbelboeken. Hoezoo ging niet spoedig tot doopen over, maar onderwees en beproefde deze nieuwelingen geruimen tijd. Gedurende dezen proeftijd trokken slechts 2 van hen zich terug. De overigen bleven standvastig, en daar zij herhaaldelijk door Sadrach voor het ontvangen van den Doop werden aanbevolen, er geen reden bestond om hunne bedoelingen te verdenken, en hunne kennis voldoende bleek, werden ze in de gemeente opgenomen. In October en Nov. 1866 werden zoodoende 26 mannen en 2 vrouwen gedoopt. Eenigen tijd na de voltrekking van den Doop deelde Sadrach den Zendeling mede, dat hij met de gedoopten een dessa wilde stichten te Bondo. Wij hebben reeds gezien, dat Ibrahim Toenggoel Woeloeng in deze beweging betrokken was. [2]) Hun heengaan was voor den Zendeling van Sĕmarang wel een teleurstelling, maar hij had plan, met deze Christenen in betrekking te blijven. Of er van dat plan nog iets gekomen is, vind ik niet vermeld.

Na het vertrek van deze vrienden kwam er voor Hoezoo's werk een tijd van stilstand, althans weinig meer dan stilstand; en het Bestuur, dat in deze jaren sterk dacht over opheffing der Zending op Java, had zich ten minste van Sĕmarang wel gaarne willen terugtrekken. In 't verslag van 1871 heet: »Over 't geheel blijkt meer en meer, dat de groote steden in de laatste plaats voor Evangelisatie in aanmerking komen.« Te Kajoe-Apoe echter, ofschoon het in het binnenland ligt, ging het niet veel beter; doch hiervan heette het, dat de plek »beperkt« was en de gemeente geen ruimte had om zich uit te breiden. Het Bestuur was van meening, dat Hoezoo, »de kundige taalbeoefenaar, de getrouwe Zendeling, de zorgvuldige herder«, elders zijne krachten behoorde te gebruiken; doch deze hield stand, en niet vergeefs. Althans: in 1872 telde zijne gemeente te Sĕmarang 118 zielen en zijne school 40 leerlingen. In '73 steeg het zielental der gemeente zelfs tot 132. Onder de hoorders vertoonden zich dat jaar ook eenige Chineesche Christenen, behoorende tot de Hollandsche gemeente. [1]) Dit een en ander schijnt niet te hebben nagelaten op 't Bestuur indruk te maken; ten minste in 't verslag van '75 wordt gezegd: »Kan men niet zeggen, dat Sĕmarang de bloeiendste van onze zendingsposten op Java is, toch zou het onverantwoordelijk zijn, de gemeente prijs te geven, omdat het haar dan geheel aan leiding zou ontbreken.« Had Hoezoo zich aan die leiding willen onttrekken, of geen vertrouwen gehad in de toekomst van zijn post, dan had hij kunnen heengaan in 1874, toen hij benoemd werd tot leeraar aan het Gymnasium te Batavia. Hij bedankte echter voor de eer, en bleef. Het moet voor zijn gevoel als een belooning op deze daad geweest zijn, dat het ledental zijner hoofdgemeente in '75 steeg tot 150 en dat der bijgemeente te Kajoe-Apoe tot 92 zielen, terwijl de school te Sĕmarang nu door 70 leerlingen bezocht werd.

Vernamen we daareven reeds, dat Chineesche Christenen, behoorende tot de Hollandsche gemeente, zich schaarden onder de hoorders van Hoezoo, in 1877 kwamen ook heidensche Chineezen onder de prediking. Een moeder en zoon uit hen werden, na voorafgaand onderwijs, in December van dat jaar door den Doop in de gemeente opgenomen. Eenige andere Chineezen volgden dat goede voorbeeld, en dat gaf aan Zend. Boddé, die onlangs op Java was aangekomen en tot zijne voorbereiding tijdelijk bij Hoezoo geplaatst

[1]) Zie Karangdjoso, bl. 171.

[2]) Zie bl. 211 en 212.

[1]) Zie de noot op de vorige bladzijde.

was, aanleiding tot het verzoek, »om onder en voor de Chineezen werkzaam te mogen zijn«. Dit verzoek werd echter door het Bestuur afgeslagen, »omdat« — zoo schreef het — »wij de overtuiging hebben, dat eene zeer eigenaardige opleiding voor dit werk gevorderd wordt, en men, zoodra men zich daaraan wijdt, moet afzien van evangeliseeren onder de Javanen.« Voorwaar een zonderling idee van het Bestuur! Overigens moeten we zeggen, dat ook Hoezoo er niet vóór was, thans een Zending onder de Chineezen door het Genootschap te openen. Edoch, aangezien er te Sĕmarang 11.000 Chineezen wonen en er veel belangstelling onder hen bleek te zijn, was het denkbeeld van Boddé nog zoo dwaas niet.

In 1881 schreef het Bestuur: »Hoezoo, die met de kosten voor een talrijk huisgezin bezwaard was, vond reeds sedert jaren een bron ter vermeerdering van zijne inkomsten in zijne werkzaamheden als redacteur van de Maleische Courant »Sĕlompret Mĕlajoe«, waardoor hij zeker in de gelegenheid is, menig goede zaadkorrel uit te strooien, maar waardoor dan toch ook de tijd van den zeer werkzamen man gedeeltelijk op eene wijze wordt ingenomen, die wij niet geheel als die des Zendelings beschouwen. Hierin kan echter geen verandering komen, zoolang wij niet in staat zijn de bezoldigingen te verhoogen.« Al gaat het niet aan, hier te bepalen in hoeverre dat bijwerk schade heeft gedaan aan zijn hoofdwerk, we kunnen toch wel aannemen, dat dit er niet bij gewonnen heeft. Nochtans is het van een man als Hoezoo niet te denken, dat hij zijn vrije aan zijn verplichte werk zal hebben opgeofferd. De school althans vereischte zijne dagelijksche zorg. Het ging met deze vrij goed, en de Regeering verleende haar in '81 een toelage van *f* 225 's jaars. De gemeente bestond destijds uit 146 zielen, waaronder 16 behoorende tot de Chineezen (9 mannen, 6 vrouwen en 1 kind). Overigens zag Hoezoo zich genoodzaakt »bijna jaar op jaar mede te deelen: beide kleine kudden zijn sedert mijn jongste verslag vrij stationnair gebleven.« Toch niet geheel stationnair, want op 't einde van '82 telde de gemeente te Sĕmarang 160 (waaronder 30 Chineezen) en die te Kajoe-Apoe 70 leden.

Vernamen we zooeven, dat
redacteur was van een Maleisch b
heeft ook in de Javaansche taal
geschriften geleverd. Hij bezorg
herziene editie van de 2 × 52 v
uit de Bijbelsche geschiedenis, ir
door den Bijbelvertaler Gericke
Duitsch in die taal overgebrach
boekje is uitgegeven door het Ned.
genootschap en is zeer geprezen
bewerkte hij met Zend. Poensen e
vermeerderden druk van den Javaa
Gezangbundel. Verder schreef h
Javaansch Vragenboekje over het
van Jezus, en een geschrift ond
titel: »Piatoer prajogo«, ter aanb
van den Heer als Zaligmaker. He
is dat niet voor een man, die den
had van zoo bedreven te zijn in
vaansch, en die zóólang mocht ar
maar wellicht zijn ons niet al zijne
sche geschriften bekend.

Sinds 1886 bezocht Hoezoo zijne ge
te Kajoe-Apoe om de twee maande
hij haar thans per stoomtram b
kon. De school telde daar desti
leerlingen en de gemeente 73 zie
't geheel had hij op 't einde van d
221 Christenen in zijnen werkkring
jaren later waren de cijfers: Sĕ
124 Javaansche en 30 Chineesche
tenen, totaal 154; Kajoe-Apoe 7
en Djoewana (beide in de residentie D
9 Christenen. Zóó naderde de 18
1889, waarop Hoezoo zijn 40-jarig
lingschap mocht vieren. Ofschoon
gezondheid sedert eenige jaren te we
overliet, was hij nog steeds onve
bezig. Herhaaldelijk uitte hij den
dat hem een medearbeider mocht
toegevoegd, maar de middelen v
Genootschap gedoogden nog nie
wensch te vervullen.

De arbeid op de hoofdplaats nam
een eigenaardige wending. Terwijl
zelden meer een Javaan tot de ge
toetrad, vermeerderden de overgan
de Chineezen; en de school, die
jaren gekwijnd had, geraakte tot z
bloei, dat zij 80 leerlingen telde
jongens) en Hoezoo er met Asa
andere medehelpers zijn dagelijksc
in vond; zelfs moest hij in 't beg
'91, wegens plaatsgebrek, eenige ki
afwijzen. Het Bestuur was nu wel te

en schreef in 1892: »De werkkring van onzen broeder kan volstrekt niet onbeteekenend genoemd worden. Bij weinig aanmoediging en zwakke gezondheid bleef hij getrouw meer dan 40 jaren lang in de evangelieprediking in het Maleisch, Javaansch en Nederlandsch, verspreidde hij met milde hand Bijbels, kerkboeken en andere godsdienstige geschriften, bevorderde hij het schoolonderwijs en het meer bepaald godsdienstonderwijs, bezocht zijne buitengemeenten en steunde zijne Javaansche medehelpers. Niet het minst was hij voor het Chineesche kamp te Sĕmarang ten zegen.« [1]) — Een groot verlies trof Hoezoo op 19 Dec. 1892, toen zijn trouwe medearbeider Asa Kiman door den dood van hem werd weggenomen. Deze Asa is zeker een van de beste Javaansche helpers geweest.

De dood van dezen medearbeider en vriend schokte den bejaarden Zendeling zeer, en toen hijzelf niet lang daarna door eene ernstige ziekte werd getroffen, begreep hij, dat hij Asa wel eens spoedig zou kunnen volgen. Hij benoemde Jonathan tot opvolger van Asa, trof schikkingen ten aanzien van Kajoe-Apoe, en verzekerde zich van den bijstand van Zend. Bieger, die toen te Madioen stond, voor het geval hij eens spoedig mocht komen te overlijden. Bieger trad terstond handelend op, zoowel te Sĕmarang als te Kajoe-Apoe. Het Bestuur dacht er nu eerst over, den kweekeling M. Joustra naar Sĕmarang te zenden, maar kwam van dat voornemen terug; doch, gehoor gevende aan den wensch van Hoezoo, verplaatste het Bieger naar Sĕmarang.

De laatste levensdagen van Hoezoo waren, wat zijn werk betreft, recht somber. Zijne gemeente te Sĕmarang ging in ledental achteruit, en de Roomschen, gebruik makende van de voor hen gunstige gelegenheid, drongen zijnen werkkring binnen en haalden menig zwak schaap van zijne kleine kudde weg; en wat zijne gemeente te Kajoe-Apoe betreft, deze verliep door het vertrek van vele harer leden, vooral naar Mĕrgarĕdja. Hoezoo zelf was te krank en te zwak, om den achteruitgang van zijn werk te keeren, maar hij voelde er diepe smart over. »Gelukkig zou ik mij achten«, — zoo schreef hij eens in '95 aan zijn Bestuur — »wanneer ik in de liefde en standvastigheid mijner discipelen den troost kon vinden, waaraan ik thans zoozeer behoefte heb. Helaas! het tegendeel is het geval. De overgangen tot de Roomsche kerk houden steeds aan. Een 20-tal heeft mij reeds verlaten, en hoevelen nog volgen zullen, is op het oogenblik niet te zeggen. Wie had kunnen denken, dat juist de zoon en de schoonzoon van wijlen mijnen trouwen medehelper Asa dien weg zouden opgaan, en tot mijne bittere smart zoovelen zouden afvallig maken. Onder deze smartelijke ervaring kwijnt het werk alhier, en zelfs de hulp van Br. Bieger, hoe dankbaar ik overigens daarvoor ben, kan hierin uit den aard der zaak slechts weinig verandering aanbrengen.« Wie voelt geen deernis met het zieleleed van dezen waardigen man op den avonds zijns levens, en geen toorn jegens de lieden, die het hem aandeden? Maar het bleef bij die 20 niet. Bieger berichtte in '96, dat reeds 30 leden der gemeente naar Rome waren overgeloopen. Hij had nu zijne woonplaats naar Sĕmarang verlegd, en trachtte te houden wat hij kon. De school, die ten gevolge van Asa's dood en Hoezoo's ziekte gesloten was, werd door hem heropend; 14 nieuwe leden traden toe, en een stuk grond van 6 bouw, gelegen bij het zendingsterrein, werd door hem gehuurd, opdat de Christenen zich daarop zouden kunnen vestigen. [1]) Te Kajoe-Apoe was ook een der Christenen (Andries) tot de Roomsche kerk overgegaan; en deze man, eerst zelf verlokt, lokte nu anderen.

De ziekte van Hoezoo, welke eerst hoop gaf op beterschap, nam 1 Juli '96 plotseling een ongunstige wending. Hij geraakte buiten bewustzijn en overleed in den nacht van 2 Juli, in den ouderdom van nagenoeg 70 jaren. Zijne weduwe [2]) werd op 24 November d. a. v. op nieuw in rouw gedompeld door het overlijden van een dochter van 15 jaren, en volgde in Aug. '97 haar echtgenoot en dochter in den dood.

Het slot van ons overzicht over dezen tweeden post van het Ned. Zendelinggenootschap kan kort zijn. Op den inval

[1]) Een paar voorbeelden daarvan kan men vinden Maandbericht 1891 bl. 179.

[1]) Zie bl. 199.

[2]) Hij was hertrouwd vóór ruim 30 jaren.

van Rome volgde het optreden van het »Leger des Heils«, dat te Sĕmarang zijn tent opsloeg en de verwarring deed toenemen. Maar van ernstiger aard was, dat Bieger, die dezen post redden zou, door het Bestuur des Genootschaps in '98 moest worden ontslagen. De filialen Kajoe-Apoe en Pati (of Ngalapan) werden overgedragen aan de Doopsgezinde Vereeniging, gelijk we reeds verhaalden, en de gemeente te Sĕmarang werd overgenomen door de Salatiga-Zending, zooals we ook reeds hebben bericht. Moest het dan toch hiertoe komen, dat het Genootschap Sĕmarang opgaf, dan kon het zeker in de tegenwoordige omstandigheden niet beter handelen dan het deed. Moge ook hier eens van toepassing zijn de spreuk: »Een ander is het, die zaait, en een ander, die maait!«

Aan de nagedachtenis van Hoezoo wijdde Poensen enkele bladzijden in de »Mededeelingen vanwege het Ned. Zendelinggenootschap«, [1]) welk tijdschrift met menige bijdrage van den Sĕmarangschen Zendeling is verrijkt.

3. *Malang.*

Sprekende over Modjowarno noemden we reeds de daaraan grenzende residentie Pasoeroean als een nieuw zendingsterrein. Christenen uit het Soerabajasche deelden aan dezen en genen hier mede, wat zij van het Evangelie wisten. Zij wekten bij eenigen belangstelling, en van dezen lieten enkelen zich te Modjowarno of te Sidokari onderwijzen en doopen. Die Christenen waren hier ook in aanraking gekomen met Kjai Ibrahim Toenggoel Woeloeng, eertijds kluizenaar op den berg Kĕloet, en reeds meermalen door ons genoemd. Deze man vertelde — volgens Zend. Harthoorn — dat hij eens de X Geboden onder een mat op zijne zitplaats had gevonden en dat een stem hem had gelast naar Modjowarno te gaan. Wat hiervan aan zij: hij begaf zich tot Jellesma, ontving van dezen onderwijs en den Doop, en ging daarna aan 't reizen en trekken, om hetgeen hij zoodoende geleerd had te verbreiden, eerst in Pasoeroean, toen in 't Japarasche en Sĕmarangsche, en zoo verder tot in 't Bataviasche en Bantamsche toe. Harthoorn beschreef hem als »lang en schraal van gestalte; van een (voor een Javaan) ontzagwekkend voorkomen, doorborend van oog, scherp van neus, stellig moedig en dapper van aard.« Dat »ontzagwekkende« is mij niet zoo opgevallen, toen ik hem in 1865 ten huize van Zend. Albers te Tjiandjoer ontmoette, maar ik wist destijds te weinig van dezen merkwaardigen man, om hem nauwkeurig op te nemen. Dit staat vast, dat er van hem een groote invloed is uitgegaan, waar hij zich ook bevond. Dat hij zich, evenmin als zijn leerling Sadrach, heeft willen voegen onder de leiding van een Zendeling, is boven duidelijk gebleken. Deze Ibrahim vooral is het, die het Christendom geplant heeft in het Pasoeroeansche. Toen Harthoorn in de tweede helft van 1855 met Jellesma de Christenen in deze residentie opzocht, vonden zij: 1º een groepje gedoopten te Dimoro bij Kĕpandjen, waar het praatje ging, dat een Inlander, die Christen werd, soldaat moest worden, en dat de Zendelingen de wapenen bij zich hadden voor hen, die gedoopt zouden worden; 2º eenige gedoopten te Pĕlar, ruim 1 uur ten zuidoosten van Dimoro. Daar te Pĕlar was Ibrahim sedert eenige maanden gevestigd met een aantal volgelingen (15 mannen, 3 vrouwen en 2 kinderen), allen bezig met een stuk woesten grond te ontginnen. Van beide plaatsen werden nu 6 mannen en 5 vrouwen gedoopt; 3º een gemeente te Djĕnggrik en Pĕnanggoengan, twee dessa's nabij de hoofdplaats Malang. Kortelings waren 4 mannen van hier te Modjowarno en Sidokari gedoopt; daaraan werden nu 4 mannen, 10 vrouwen en 10 kinderen toegevoegd, zoodat hier het aantal gedoopten nu 28 bedroeg. Van deze woonden 9 binnen de stad Malang; 4º een kring van belangstellenden te Djoengo bij Pandakan. Aldaar werden bij dit bezoek der Zendelingen 4 mannen, 5 vrouwen en 6 kinderen gedoopt. Harthoorn voltrok deze plechtigheid en schreef van zijne stemming het volgende: »Hoe het mij in die oogenblikken was, kan ik mijzelven niet meer voorstellen. Ik was als buiten mijzelven. Toen ik het dankgebed, waarin ik deze nieuwe leden den Heer nogmaals zou aanbevelen, aanving, werd ik verschrikt door de klanken der moedertaal, die mij

[1]) Jaarg. XL bl. 161.

ontvielen. Uit mijn oog viel een traan in den gloed mijns harten, die in offerdamp opsteeg tot den Heer, die mij zoo ver had gebracht.« —

Ons bleek reeds, dat de Zendelingen Harthoorn en Ganswijk in 1854 te Modjowarno aankwamen. Na zich hier onder leiding van Jellesma met het Javaansch en het leven vertrouwd te hebben gemaakt, begaf Harthoorn zich in Dec. '55 naar Pasoeroean, en vestigde zich te Malang, wegens den gezondheidstoestand zijner vrouw. Hij schreef destijds: »De almachtige God, in wiens dienst ik sta, en die zich het zwakke aantrekt, is mijne hoop en verwachting.« Ware dat dan maar zoo gebleven! De Regeering verleende in 't begin van '56 de vereischte toelating en zoo kon Harthoorn beginnen aan het werk, waarnaar hij, volgens zijne verklaring, vurig verlangd had. Hij zou nu »zijne verschillende gemeenten geregeld bezoeken, opbouwen, sterken en vermanen.« Had hij te Modjowarno gezien, »dat ook op Java door het Christendom beschaving en ontwikkeling ontstaat«: de Christenen te Djĕnggrik maakten ook een goeden indruk op hem. Met klimmend genoegen — zoo schreef hij — trad hij voor hen op. Hij zag wel gebreken en zwakheden in hen, maar vond die, naar de omstandigheden waarin zij verkeerden, »zoo begrijpelijk en verklaarbaar.« Hij meende te kunnen getuigen, dat zij Christenen waren geworden uit overtuiging, zonder bijoogmerken, en dat zij er smaad om wilden dragen. Zóó was 't ook met de Christenen te Djoengo, die zeer hadden geleden om hun belijden van Christus en door Harthoorn werden geprezen. Hun voorganger (het dorpshoofd Johannes) noemde hij een man, »meer dan oppervlakkig« bekend met het Evangelie. Behalve voor deze gemeenten in Pasoeroean, had Harthoorn ook de zorg voor de gemeente te Sidokari in Soerabaja, over welke gemeente door ons reeds gesproken is. In '56 doopte hij in zijnen werkkring 45 personen. Een nieuwe gemeente was ontstaan te Ngingit, door den arbeid van Zakarias, een Christen van Djĕnggrik, die »in groot aanzien« bij de Javanen stond. Het Evangelie werkte daar zoo krachtig, dat een Javaansch godsdienstleeraar zijne leerlingen als volgt waarschuwde: »Neemt u in acht! dat is een hevige wind, die opsteekt.« Naar het toenmalig inzicht van Harthoorn zou de Zendeling op Java niet rechtstreeks op de massa der bevolking kunnen werken, maar zou hij middellijk invloed moeten uitoefenen, door den omgang met de Christenen, de opleiding van enkelen tot helpers en verbreiders van het Evangelie, en door de godsdienstoefeningen in de gemeente. Deze bestonden hier uit zingen en bidden, een korte prediking en voorts samenspreking. Eens werd hem hierbij de vraag gedaan: »Is het Christendom *elmoe* (leer, geheimleer, wetenschap) of wandel?« Die vraag bracht hem tot de eigenaardige gevolgtrekking: »dat hij op de *Javaansche* dwalingen het licht des Evangelies moest laten vallen.« Die dwalingen: bijgeloof, afgoderij en allerlei verwarde voorstellingen, begon hij nu allengs met schrik te leeren kennen, maar »hij sterkte zich in den Heer« en wees op het sprekend onderscheid tusschen de Christenen en de niet-christenen. Vele der Christenen begonnen echter reeds nu hun glans voor hem te verliezen. In zijn verslag over 1857 zegt hij van hen: »De mond spreekt zoo dikwijls wat het hart niet gevoelt,« en: »die schoone gezegden zijn des Zendelings grootste kruis.« Hij voegde er echter aan toe, dat er »een kleine kern« was, welke gegronde hoop gaf op iets beters.

De dood van Jellesma (1858) had ten gevolge, dat Harthoorn zich met Modjowarno in te laten had, doch daarover hebben we reeds gesproken. In dat jaar betrok hij te Malang eene andere woning, door hem tot den prijs van *f* 8000 voor rekening van het Genootschap aangekocht. De inwijding van dat huis werd door alle Christenen bijgewoond, waaruit schijnt te blijken, dat het ook voor de godsdienstoefeningen diende. Bij deze gelegenheid werd ook het Avondmaal gevierd en voor het eerst gebruik gemaakt van »de kristallen Doop- en Nachtmaal-benoodigdheden, die de gemeente van Harthoorns vaderstad, Breda, ten geschenke had gezonden.« Op Goeden Vrijdag van dat jaar ontvingen 28 personen den Doop en in Mei nog 4, maar verder vielen geen overgangen te vermelden; daarentegen trokken vele aanvankelijk belangstellenden zich terug; »maar« — schreef Harthoorn — »wij laten ons daardoor niet ontmoedigen, wetende dat het Evangelie zal overwinnen.«

Op 4 Februari van het volgend jaar (1859) arriveerden te Malang twee nieuwe Zendelingen, namelijk H. Smeding en J. Kruijt, om onder leiding van Harthoorn te worden voorbereid tot den arbeid onder de Javanen. In '60 verhuisde eerstgenoemde naar Kĕdiri, laatstgenoemde naar Sĕmarang. Smeding, die gedurende zijn verblijf te Malang Harthoorn doorgaans op diens bezoeken aan zijne gemeenten vergezelde, constateerde, dat er onderscheid was tusschen den Christen-Javaan en zijn nog niet geloovigen landgenoot, maar 't was geen tegenstelling als tusschen dag en nacht. Nu, dat kon men op redelijken grond ook niet verwachten. Uit de mededeelingen van Smeding blijkt ook, dat de mannen zich hier gedurende de godsdienstoefening niet ontdeden van den hoofddoek, en dat Harthoorn het zingen op tĕmbang-wijzen trachtte in te voeren, waarmede Smeding, die zeer muzikaal begaafd was, zich niet kon vereenigen. [1]) Dat idee van Harthoorn is ook bij latere Zendelingen wel opgekomen en meermalen wisselde men op Java van gedachten over de wenschelijkheid en mogelijkheid, om voor het kerkgezang niet langer de bij ons gebruikelijke melodiën te bezigen, maar ze te vervangen door de wijzen, waarop de Javaansche dichtstukken worden gezongen. Op de vierde Zendingsconferentie (1885) heeft Zend. Jansz Sr. over dit onderwerp een referaat gehouden, maar noch hij, noch een der andere aanwezige Zendelingen toonde zich genegen, onze Psalm- en Gezangwijzen door tĕmbangwijzen te vervangen.

Harthoorns oordeel over de Javaansche Christenen werd er niet beter op. In 't verslag van 1861 wordt van hem gezegd: »Hij is 't vooral, die over de Christenen op Java een ongunstig oordeel velt.« Een jaar later berichtte 't Bestuur, dat de gemeenten in zijnen werkkring »in staat van ontbinding« verkeerden, door toedoen van Harthoorn zelven; en weer een jaar later deelde het mede, dat Harthoorn geen Zendeling van het Genootschap meer was. Na een korte correspondentie met zijn Bestuur was hij naar Nederland gereisd, om over zijne denkbeelden te spreken. Hij was namelijk tot het inzicht gekomen, dat het Christendom niet geschikt is voor den Javaan, en dat de gebruikelijke methode van arbeiden: prediking van het Evangelie, stichting van gemeenten, opleiding van helpers, enz., niet deugde, en men een nieuwen weg moest inslaan, namelijk dien van schoolonderwijs en beschaving, ten einde zoodoende den Javaan voor het Christendom vatbaarder te maken. Het Bestuur benoemde een commissie, om Harthoorn te hooren, met hem te spreken en het voor te lichten. Die commissie kwam, na haar taak volbracht te hebben, tot het besluit, dat Harthoorn onmogelijk Zendeling van het Genootschap blijven kon. Met dat inzicht vereenigde het Bestuur zich en zoo werd Harthoorn in 1863 ontslagen. [1])

De leiding van het zendingswerk in Pasoeroean werd nu tijdelijk toevertrouwd aan Zend. Poensen te Kĕdiri, die nog niet lang op het arbeidsveld was; en het huis, waarin Harthoorn gewoond had, werd met verlies verkocht. Volgens opgave van Poensen had men op ult. 1863 in deze residentie 150 Christenen, wonende in 10 plaatsen en staande onder de leiding van de helpers Adrian, Jo en Zakarias. Poensen werd echter weldra van de zorg voor die Christenen ontheven, want reeds in '63, en nog eens in het volgende jaar, schreef het Bestuur hem uitdrukkelijk: »deze gemeenten aan zichzelve over te laten.« Niettemin ging Poensen die Christenen ééns per jaar, of ten minsten ééns in de 2 jaar bezoeken, hield er alzoo de hand aan en bewaarde het vervallen Christendom aldaar voor versterven. Levendig betreurde hij het, dat Malang niet opnieuw door een Zendeling bezet werd, maar het duurde geruimen tijd voor het

[1]) Zie Meded. VI bl. 250 en dit boek bl. 58.

[1]) Het lijvig rapport der hier bedoelde commissie is afgedrukt in de „Mededeelingen", deel VII bl. 392. Het is zeer lezenswaard, maar vermeldt uit den aard der zaak niet, wat aan Harthoorns vroegere geloovige vrienden wèl bekend was, dat hij, die uit een geloovigen kring was voortgekomen, onder den invloed der toenmalige opleiding van de kweekelingen des Genootschaps, welke in modernen geest geschiedde, allengs zich van het geloof had afgekeerd. De prediking van „vrede door het bloed des kruises" was hem een dwaasheid geworden, en hij verwachtte voor den Javaan niets van haar. Onderwijs en ontwikkeling moesten nu, volgens hem, de plaats innemen van Evangelieprediking. Maar hierin ging de leerling verder dan de leermeesters wilden of durfden gaan.

daartoe kwam. Het Nederl. Zendelinggenootschap geraakte destijds nog al eens in geldverlegenheid en zag op tegen doortasten op Java. Maar daarbij kwam, dat de laatste gebeurtenissen (V. d. Valk, Ganswijk, Harthoorn) den lust tot krachtig werken onder de Javanen niet had versterkt. En dan wist men destijds bij het Genootschap ook eigenlijk niet recht, wat voor soort van Zendelingen men naar Java moest afvaardigen. Met ingenomenheid werd het volgend advies van Zend. Poensen medegedeeld: »In den Zendeling is alleen noodig, dat hij uit een waarachtig vroom, warm en liefhebbend hart zich duidelijk voor de Javanen weet uit te drukken omtrent zijn Christelijk geloof, en met een Christelijken wandel het zegel op zijne woorden zet. De zoogenaamde Theologische studiën mogen die in taal-, land- en volkenkunde, Zendingsgeschiedenis, leer der godsdiensten enz. *niet overtreffen*. Mogen eenmaal Theologanten voor Java noodig zijn, thans is er *meer behoefte aan ethnologen, geneeskundigen, industrieelen en natuurkundigen*.« [1]) Dat advies, al viel het bij de toenmalige leiders van het Genootschap wel in den smaak, is toch niet opgevolgd, evenmin als de raad van Kruijt, dat men ook Zendelingen zou afvaardigen, »die zich meer bijzonder op de taal en de vervaardiging van boeken, de land- en volkenkunde van Java en het leveren van stukken daarover hebben toe te leggen.« [2])

In de jaren, die nu volgen, bevatten de verslagen weinig bijzonderheden over Java en in 't geheel geen over den post Malang. »Het Genootschap had vrijwel den moed laten zakken« (Kreemer). Maar allengs kwam er, onder den invloed der bemoedigende woorden van de Zendelingen, weer een opgewekter stemming. In 't Verslag van 1870 wordt als een bijzonderheid, »die nu gebleken is,« medegedeeld, dat er »onder de Inlandsche Christenen gevonden worden, die gunstig op den algemeenen toestand der gemeenten werken.« Alsof zulks niet reeds lang te voren gebleken was! Onder de zoodanigen werd ook gerekend Zakarias te Malang. Van dezen wordt dan zelfs in 't verslag van 1871 gezegd, dat hij zich zeer verdienstelijk maakte voor de gemeente, »en moeite noch iets ontzag, om alom den naam des Heeren te verkondigen en leden te winnen voor de gemeente.« En zulke menschen zou men aan hun lot overlaten! Genoemde Zakarias had nu 176 zielen onder zijne hoede en de helper Adrian 68. De Christenen woonden nog steeds verspreid over een menigte dessa's, van welke nu als middelpunten Swaroe, Djĕnggrik en Ngingit werden genoemd. Het moet voor Poensen, die last had de Christenen in Pasoeroean los te laten, maar het niet deed — ofschoon ook hij er eens toe overhelde [1]) — een groot genoegen zijn geweest te ervaren en te kunnen verklaren (1869), dat de Zending in Malang nog »levenskracht« bezat. Hij verzekerde zulks nadat hij pas van een bezoek aan de Pasoeroeansche gemeenten, in gezelschap van Zend. Kruijt gebracht, op zijn post was teruggekeerd, en hij schreef een warm woord, met het doel, dat het Genootschap aan de Zending op Java, »dat eertijds als troetelkind, nu bijna als stiefkind behandelde voorwerp van 20-jarige zorg en moeite, opofferingen en gebeden«, meer liefde mocht schenken. Hij deelde daarbij mede, dat zij op 29 Juni 1869 in de dessa Djĕnggrik, nabij de hoofdplaats, 17 volwassenen en 14 kinderen hadden mogen doopen, en van 5 echtparen het huwelijk hadden mogen inzegenen; voorts dat zij op 4 Juli d. a. v. in de dessa Swaroe, ruim 20 paal van Djĕnggrik verwijderd, 10 volwassenen en 54 kinderen hadden gedoopt, en van 7 echtparen het huwelijk hadden ingezegend. Die 95 nieuwgedoopten hoorde Poensen, in vereeniging met hunne oudere broeders en zusters, in den geest roepen om Zendelingen voor Java en minstens één Zendeling voor Malang. Hoe onvoldoende toch was de hulp, die hij, wonende op een afstand van meer dan 100 palen (pl. m. 33 uren), aan die verlaten Christenen bieden kon!

In dat jaar (1869) werd door het Genootschap de vraag besproken, of men de Zending op Java zou voortzetten. Die vraag werd in toestemmenden zin beslist, en terstond werden nu 2 kweekelingen, die gereed waren, J. W. Roskes en J. Kreemer, naar Java afgevaardigd. De eerste werd te Modjowarno geplaatst, waar wij hem reeds aantroffen. Kreemer arriveerde 24 Jan.

[1]) Verslag 1867 bl. 23.

[2]) Aldaar.

[1]) Meded. XLII bl. 311.

1870 bij Poensen te Kĕdiri. Het duurde niet lang, of Poensen deed het voorstel, Kreemer in de ass.-residentie Malang te plaatsen. Dit gebeurde ook, maar niet zoo spoedig: na 2 jaren te Kĕdiri te zijn geweest, had hij de volgende 2 jaren Modjowarno waar te nemen, en eerst toen — in Jan. 1874 — kon hij zich met zijne vrouw naar Malang begeven. Hij vestigde zich op de hoofdplaats. Op $^1/_2$ uur afstands (te Djĕnggrik) was nog altijd een kleine gemeente onder den helper Zakarias. Ook vond hij een kleine gemeente te Swaroe, waar de Christenen woesten grond waren gaan ontginnen, maar met veel tegenspoed te kampen hadden, vooral omdat de naburige Mohammedaansche dorpen hun toevoer van water weigerden, zoodat zij geen sawahs konden aanleggen. Voorts vond hij enkele Christenen verstrooid wonende. Op vele plaatsen, waar voorheen Christenen woonden, werden er nu geen meer gevonden. Het aantal belijders (zie boven de opgave van 1871) bedroeg thans 244.

Op de hoofdplaats kon Kreemer niet »op slag« komen, en daarom richtte hij het oog naar Swaroe. Hier kon hij echter niet wonen, want er was geen geschikt huis, maar hem werd door den Resident toegestaan de pasanggrahan [1]) te Gondang-Lĕgi, een klein uur van daar verwijderd, te gaan betrekken, mits hij de ambtenaren, die er kwamen logeeren, gratis herbergde. Een school vlotte daar te Gondang-Lĕgi niet, maar hij kreeg er een drukke ziekenpraktijk en trachtte inmiddels Swaroe in bewoonbaren toestand te brengen. Een kerkgebouw, school en zendelingswoning waren daar noodig. Daarvoor werd gecollecteerd op Java en in Nederland, en ook de gemeente te Swaroe werd opgewekt, te doen wat zij vermocht, door gratis steenen te bakken, hout te kappen, enz. Zoo kon allengs met bouwen worden aangevangen. Intusschen ging nu de leiding van gemeente en school ook beter. Einde '74 telde de eerste reeds 364 zielen en de school 88 leerlingen, waaronder 70 kinderen van Christenen. Ook werden eenige kweekelingen door Kreemer voor zijn werk opgeleid. Een uitkomst voor de gemeente was, dat door tusschenkomst van Kreemer en op bevel van den Resident er weldra water door Swaroe stroomde, zoodat sawahs konden worden aangelegd. Onder Kreemers zorgvuldige leiding gingen de zaken stoffelijk en geestelijk vooruit. In '75 doopte hij 23 volwassenen en 21 kinderen; het aantal scholieren nam toe; een kerkeraad werd aangesteld en de welvaart vermeerderde. In 't Verslag van 1879 wordt Swaroe reeds »een bloeiende gemeente« genoemd en alles begon er een flink voorkomen te krijgen. De godsdienstoefening werd er door 150 kerkgangers en de school door 120 leerlingen bezocht. Aan tegenspoed ontbrak het evenwel ook niet. Kreemer kon niet zoo snel voort als hij wel gaarne wilde, en dat vooral door geldgebrek. Het Genootschap kon weinig toestaan; de vrienden offerden niet mild, en het collecteeren leverde niet voldoende op. Daardoor vorderden kerk en school slechts langzaam en aan een huis voor den Zendeling kon in 't geheel nog niet begonnen worden. Hierbij kwam, dat een ander Resident het bestuur in handen had gekregen, en deze, der Zending vijandig zijnde, aan de familie Kreemer het verder gebruik der pasanggrahan ontzegde. Er bleef hun nu niets anders over, dan hun intrek te nemen in een der Inlandsche huisjes te Swaroe. Dit werd later verwisseld tegen een beter huis, van steen, maar dat voor een gezin met kinderen te klein was.

Terwijl de kerk te Swaroe nog niet voltooid, de school nog in aanbouw en voor een zendelingswoning gelijk begeerd werd (de kosten daarvan werden begroot op *f* 15.000!) het geld nog niet beschikbaar was, kwam het woonhuis van de opgeheven Tabaks-plantage te Kĕndal-Pajak te koop. Dit lag op $1^1/_2$ uur rijdens van Swaroe, had goede gebouwen en goed water, en er was een stuk grond bij van 8 bouw, geschikt voor een Christen-kampoeng, maar Christenen waren er nog niet. Het »Vredefonds« te Soerabaja kocht dit perceel voor iets minder dan *f* 10.000 en verhuurde het daarop aan Kreemer op billijke condities. Dit had plaats kort nadat 22 gezinnen van Swaroe waren verhuisd naar het Sĕnggorosche, ten einde daar gronden te ontginnen, omdat Swaroe niet voor verdere uitbreiding vatbaar was. Kreemer zag daaruit, dat vestiging te Swaroe van den Zendeling toch niet duur-

---

[1]) Openbaar gebouw tot tijdelijk verblijf van ambtenaren.

zaam kon zijn. Sinds Aug. 1880 woonde de Zendeling nu te Kĕndal-Pajak, waar hij ruimte had voor zich en zijn gezin, voor zijn kweekschool, ziekenpractijk, enz. Swaroe leed onder de verandering niet, en de pasgenoemde nieuwe vestiging, Pĕniwen geheeten, ging goed vooruit onder den voorganger Zankioes. Wat Kreemer bezwaarde, was de ondervinding, welke men ook bijna overal elders op Java opdeed, dat onder de Inlandsche Christenen, ja, zelfs onder de voorgangers, de drang tot evangeliseeren zoo zwak was. Volgens zijne ervaring is »de Javaansche Christen traag tot getuigen.« De gemeenten zijn in dezen werkkring meer door geboorten en (als men 't zoo noemen mag) »aangroeien,« dan door 't winnen van bekeerlingen geworden wat ze zijn.

Die nieuwe ontginning Pĕniwen, op 9½ uur van Kĕndal-Pajak, telde in '81 reeds 23 huisgezinnen. Er was een school geopend, welke door 27 kinderen bezocht werd. Er was voldoende water voor het aanleggen van sawahs en de toekomst der nederzetting scheen verzekerd te zijn. De Christenen (onder hen waren 15 tot werken geschikte mannen) hadden een dam gemaakt, 288 voet lang, 17 voet breed en 25 voet hoog, om het water op te stuwen voor de rijstvelden. Zulke vestigingen zag Kreemer gaarne en hij bevorderde ze zoo krachtig als hij kon, want hij is een beslist voorstander van »Evangelisatie door landontginning.« Zelfs schreef hij deze krasse stelling neer: »Er is geen andere weg, om het Evangelie hier ingang te doen vinden, en het tot gemeengoed van dit diep gezonken volk te doen worden.« Zeker is, dat, wanneer het gaat als hier te Pĕniwen, waar de 23 huisgezinnen welhaast tot 28 aangroeiden, men wel met Kreemer mag zeggen, dat dit »de minst kostbare wijze van gemeentestichting door landontginning« is.

In zijn verslag over 1884 kon Kreemer berichten, dat in zijn werkkring opnieuw twee nederzettingen van Christenen waren ontstaan: één uitgegaan van Swaroe (Bantoer geheeten), en één uitgegaan van Pĕniwen, terwijl mede in het Tĕnggĕrgebergte eene gemeente in wording was. Te Malang en te Kĕndal-Pajak stonden de vooruitzichten goed. Swaroe, dat nu ook een Bewaarschool rijk was, dat reeds *f* 60.— bijdroeg voor het inkomen der onderwijzers, en waar 90 kinderen nu de school bezochten, onderscheidde zich op verblijdende wijze in zorg voor ouden en zieken, terwijl opium en spel er vreemd waren, en echtscheidingen er zeldzaam voorkwamen. Een groote klok, aan een stelling opgehangen, riep er ter godsdienstoefening op. Te Pĕniwen telde de school reeds 50 leerlingen en in dezen geheelen werkkring vond men nu 750 Javaansche Christenen. In verschillende dessa's openbaarde men behoefte aan gezet onderwijs, zóó zelfs, dat aan al de aanvragen, bij gebrek aan voorgangers, vooral aan evangelisten, niet kon worden voldaan. Kreemer meende te mogen verklaren, dat een nieuw tijdperk in den ontwikkelingsgang der Zending in deze residentie was aangebroken. In '85 klom het aantal gedoopten tot 874. Van deze behoorden tot Swaroe 524, tot Pĕniwen 136, tot Bantoer 71, tot Kĕndal-Pajak 54, terwijl de overige 89 verspreid woonden in een paar dozijn dessa's. Wel liet 't gehalte van vele dezer Christenen te wenschen over, maar vooruitgang was ook in dit opzicht zóó merkbaar, dat Kreemer al wie zich daarvan wilde overtuigen durfde uitnoodigen om kennis met hen te maken. Hij schreef: »Er komt van lieverlede orde en regel in het leven van den Javaanschen Christen. Hij wordt werkzamer; begint zich beter te kleeden; toont bij toeneming de behoefte om goed te wonen en zich netter in te richten; van opium-pijp, dansmeiden en spel is *geheel* afstand gedaan; de lomberd blijft onbezocht; de landrente wordt geregeld gekweten; de kinderen, ook de meisjes, gaan allen school; en van echtscheiding, anders schering en inslag onder de Javanen, wordt niet, of hoogst zelden, gesproken; politiezaken komen niet voor.« Men zal toestemmen, dat dit geen kleinigheden zijn. Wat zou Java een ander land wezen, indien het Evangelie er overal zijn invloed kon doen gelden! »Eén wenk van 't Gouvernement« — meent Kreemer, en hij staat in deze meening niet alléén — en de Javanen worden gedweeë Christenen. Of Kreemer zulks zou wenschen? Ja wel, »als er maar geen bevoorrechting aan verbonden en voldoend personeel aanwezig was om allen te leiden.« We voegen hier nog bij, dat Kreemers werkkring nu, na 10 jaren, zich reeds zóó uitgebreid had,

dat hij werkte met 17 helpers en 2 ouderlingen. In '86 had men te Kĕndal-Pajak en in den naasten omtrek ruim 100 en in de stad Malang een 30-tal Christenen. In 't geheel telde deze post nu bijna 1000 Christenen. Hij (de post) had dat jaar aan 't Genootschap ƒ 8000 gekost, maar in die som waren geenszins alle uitgaven begrepen. Zoo kreeg b.v. Kĕndal-Pajak in dat jaar een kerk, die ƒ 5000 kostte, welke som buiten 't Genootschap om gevonden werd. [1]) Zij werd in 't begin van '87 ingewijd. Dit inwijdingsfeest werd verhoogd door den Doop van 11 Javanen van Tĕnggĕr, de eerstelingen van den daar nog overgebleven heidenschen stam, welke door Kreemer pas waren gewonnen.

Zóó stonden de zaken toen Kreemer, na 17 jaren op Java gearbeid te hebben, zijn post voor een poos verliet, om in het vaderland uit te rusten en nieuwe kracht op te doen. In Juni '87 kwam hij hier met zijn gezin aan. Zendeling Kruijt Sr. nam den werkkring van Kreemer gedurende diens afwezigheid waar. In diens verslag over genoemd jaar gaf hij een overzicht van de geschiedenis en den stand van het zendingswerk in de residentie Pasoeroean, dat we hier verkort weergeven. Toen het bleek, dat het om Swaroe heen aan gronden ontbrak tot het stichten van nieuwe dessa's, maakte Kreemer zich een goede gelegenheid ten nutte en vestigde zich te Kĕndal-Pajak, $5^1/_2$ paal van Malang en 5 paal van Swaroe verwijderd. Een deel der bewoners van Swaroe zette zich neer in het district Sĕnggoro en stichtte Pĕniwen. Christenen van hier en van Swaroe vestigden zich, toen ook Pĕniwen geen ruimte meer bood, in het zuiden van Bantoer (Wono-Rĕdjo). Van hier uit verspreidde zich het Christendom naar onderscheidene dessa's ten zuiden van Kĕndal-Pajak en ten oosten en noorden van de hoofdplaats Malang, en verder ontstond er een gemeente op de Kina-onderneming onder het beheer van den Heer Ottolander in Pasoeroeansch Tĕnggĕr. [2]) Op het erf te Kĕndal-Pajak woonden nu 12 huisgezinnen en 10 kweekelingen waren in opleiding, terwijl bovendien een 6-tal oudere personen tot voorgangers werd gevormd. De afstand tusschen de woning van den Zendeling en de verschillende gemeenten was geen bezwaar om haar te bereiken, maar wel om aanhoudend op haar toe te zien, wat vooral voor Swaroe zoo noodig was. De opkomst in kerk en school was daar goed, doch het catechetisch onderwijs liet alles te wenschen over. Het schoolonderwijs daar en elders was ook niet gelijk het behoorde te zijn. Wat het werk van den Zendeling betrof, dit bestond uit het gewone: prediken, catechiseeren, schoolhouden, opleiden, zieken behandelen, enz.; voorwaar, te veel voor één man, in aanmerking genomen over hoeveel plaatsen hij zich verdeelen moest. De gunstige beschouwing van Kruijt over dezen werkkring behoefde hij na langere kennismaking niet te wijzigen. Integendeel, zijn verslag over 1888 luidt nog gunstiger. De trouw en ijver van sommige der helpers was boven zijnen lof verheven; echtscheiding noch opzettelijke afval kwamen in de gemeenten voor; de 2 nieuwe gemeenten, namelijk Wono-Rĕdjo en Mangonan-Djĕro (laatstgenoemde is de naam van de bovenvermelde Kina-onderneming) gingen belangrijk vooruit, terwijl te Swaroe en Pĕniwen nu uitsluitend Christenen woonden. Het zielental der gemeenten bedroeg thans 1045 (512 volw.), terwijl het hulppersoneel bestond uit: 5 voorgangers, 10 onderwijzers en 4 assistenten.

Op 12 Dec. '89 kwam Kreemer op zijn post terug, waarna Kruijt naar Modjowarno wederkeerde. Zeer dankbaar was Kreemer voor de wijze, waarop Kruijt hem vervangen had. Hij had er — volgens Kreemer — »wonderen van liefde en teedere zorg« verricht en met vaste hand scholen en gemeenten geleid. Met bijzonder genoegen bezocht Kreemer de nieuwe nederzetting Wono-Rĕdjo, 9 uur van Kĕndal-Pajak verwijderd. Hij vond daar reeds 50 Christengezinnen en meende, dat dit gehucht best een tweede Modjowarno kon worden. Hij werd er opnieuw bevestigd in zijne overtuiging: »de Evangelisatie blijft op Java voorloopig kwijnen, waar zij niet door boschontginning wordt gesteund.» Onder degenen, die hij dezen keer in de gemeente mocht opnemen, bevond zich eene oude, stokdoove vrouw. Met groote inspanning was haar door hare kinderen en door den voorganger, Kjai Zakarias, onderwijs gege-

---

[1]) Een afbeelding ervan is te vinden Meded. XXXII bl. 260.

[2]) Zie Kajoemas, filiaal van Bondowoso.

ven. Antwoorden kon zij niet. Maar zij had een droom gehad: haar eene hand was gevuld met troebel-, de andere met helder water, en haar werd tusschen beide de keuze gelaten. Zij had het laatste gekozen. — De gemeente in het Tĕnggĕr-gebergte deelde niet in den algemeenen vooruitgang: ten gevolge der opheffing van de daar gevestigde Kina-plantage vertrokken vele harer leden naar elders. Een deel daarvan zullen we later wedervinden te Kajoemas; slechts een kleine groep bleef er over.

In het zich aanhoudend uitbreidend werk kwamen telkens nieuwe behoeften aan den dag. Nauwlijks was Kreemer op zijn post terug, of hij had weer zooveel te vragen, dat hem door zijn Bestuur de naam van »bedel-zendeling« gegeven werd. Hij vroeg nu o. a. om een jaarlijksche toelage van ƒ 500 voor vee en akkergereedschap en om een medearbeider, maar zijn Bestuur verklaarde niet bij machte te zijn, hem het een noch het ander te geven.

Het jaar 1892 bracht in menig opzicht verderen vooruitgang. Er werden dat jaar in dezen werkkring 41 volwassenen en 87 kinderen gedoopt. De gemeente te Swaroe telde nu 578 zielen en 163 kinderen bezochten de school, die 5 onderwijzers had. Te Pĕniwen klom het zielental tot ruim 200, en hier bezochten 50 kinderen de school. De gemeente te Wono-Rĕdjo telde reeds 337 zielen. Tot de gemeente Kĕndal-Pajak behoorden ruim 100 zielen. De ziekenpraktijk nam mede in omvang en belangrijkheid toe. Een Ziekenhuis was in aanbouw en 2 verpleegsters ontvingen geregeld onderwijs van den Dokter te Malang. Bewaarscholen waren mede hier en daar verrezen en het onderwijzen van vrouwelijke handwerken aan de meisjes werd door de vrouw des Zendelings behartigd. Voor de scholen werd nu subsidie van het Gouvernement ontvangen, maar ze bleven niettemin méér eischen, dan de kas van het Genootschap kon toestaan. Er was echter nog meer, dat Zend. Kreemer wel vroeg, maar niet ontving, en dat stemde hem wel eens droevig, ja ergerde hem somwijlen. Toch ging hij vooruit, al was 't ook niet zoo hard als hij wel wenschte, en in één groote zaak zou hij weldra zijn wensch erlangen: hem zou een medearbeider gezonden worden. Het werd daartoe ook tijd: in '94 vierde hij zijn 25-jarig Zendelingschap, en zijn werk nam wel toe, maar zijn lichaamskracht niet.

Neemt men de omstandigheden in aanmerking, waaronder de menschen hier Christenen geworden zijn en leven, dan kan het niet bevreemden, dat bij sommige hunner nog sporen van bijgeloof worden aangetroffen. Maar van »voorgangers« zou men iets beters verwachten. In zijn verslag over 1893 deelde Kreemer een paar voorbeelden van bijgeloof mede, bij een paar zijner beste voorgangers. Kjai Mito, die »een lichtbeeld« uit de Zending op Oost-Java genoemd werd, gebruikte niet zelden het »Onze Vader« als bezweringsformulier, precies zooals ook Toenggoel Woeloeng en anderen deden. Kjai Zakarias, die overigens gedurig met lof werd vermeld, haalde het volgende uit: in zijne gemeente Wono-Rĕdjo lag een vrouw ernstig ziek aan koorts. Rasidin, hoofd der school, zag dadelijk waar het haperde en diende medicijnen toe. Maar Zakarias meende de patiënt anders te moeten behandelen. Hij zeide tegen de ouders, dat hunne dochter misschien wel getroffen was door eene vervloeking. Nu moesten zij hunne voeten wasschen en daarop moest de zieke het door hen gebruikte water al biddende drinken. Men deed alzoo, en terwijl de jonge vrouw dat walgelijke water dronk, prevelde de oude Zakarias een gebed. Deze handelwijze van Zakarias vond wel afkeuring bij andere Christenen, maar er bleek toch uit, dat de oude zuurdeesem nog niet uitgezuiverd was. Als voorgangers, en nog wel »lichtbeelden«, zulke dingen doen, dan ligt het voor de hand te denken, dat minder ontwikkelde leden ze nog veeleer zullen plegen, vooral in het verborgen. Maar dat sommigen ze afkeuren, is dan toch een bewijs, dat het oude voorbijgaande is.

In '94 hadden de gemeenten van dezen post een totaal van 1520 zielen. Het ging nu met rassche schreden vooruit, en de medearbeider, Zend. D. Louwerier (zoon van den Hulpprediker in de Minahasa), die 17 Febr. '95 te Malang aankwam, was hartelijk welkom en werd spoedig aan den arbeid gezet, zoowel in het ziekenhuis als in de school, behalve dat hij natuurlijk zich in 't Javaansch had te bekwamen. Hij bezocht de gemeenten en deelde van die bezoeken een en ander mede, o. a. op

welke eigenaardige wijze de Inlandsche Christenen hier het Avondmaal vieren, gelijk hij zag te Swaroe. In het midden der kerk stond de tafel, die ongeveer $^1/_2$ Meter hoog en met een wit laken bedekt was. Aan de eene zijde zaten de vrouwen in twee rijen, aan den anderen kant de mannen, allen op den grond. Nadat Kreemer een toespraak had gehouden, gingen de vrouwen met hare aangezichten naar elkaar toegekeerd zitten, en zoo ook de mannen. De Inlandsche voorganger ging daarop eerst met het brood en vervolgens met den beker tusschen deze twee rijen door, en onderwijl sprak Kreemer de aanzittenden toe, terwijl een plechtige stilte heerschte.

Het Maandbericht van April '96 geeft een duidelijk overzicht van den staat van zaken op dezen post. Kreemers gezondheid liet nog al te wenschen over; zijne vrouw arbeidde rustig voort aan hare taak onder de meisjes, en Louwerier leerde »met stalen vlijt« Javaansch. »Op alle punten« — zoo schreef Kreemer — »gaan wij vooruit, soms zelfs, naar 't mij voorkomt, te snel . . . . . in aanmerking genomen de beschikbare gelden.« Van de 5 gemeenten van dezen post was Kĕndal-Pajak de hoofdgemeente, omdat de Zendeling hier woonde en alle arbeid van hier uitging. Zij telde nu 119 leden. Een nieuw arbeidsveld had de Zendeling gevonden onder de Chineezen te Malang, van wie reeds enkelen zich bij de gemeente hadden aangesloten. Met de scholen ging het goed, doch de ziekenpraktijk ging gedrukt onder een schuld van *f* 800. — Een voorstel van Kreemer, om een Evangelisatie—Colportage op touw te zetten, was door zijn Bestuur afgewezen. — Swaroe, de grootste gemeente, telde 590 leden. Hier »had zich het gemeentewezen merkbaar gezet.« De bijeenkomsten, school en catechisatie werden er getrouw bijgewoond en er werd ook een weinig bijgedragen in de kosten. Maar eigenlijk geestelijk leven was er nog betrekkelijk weinig te bespeuren; »de besten vallen u soms uit de hand.« — Te Pĕniwen kwamen zich 15 Mohammedaansche gezinnen neerzetten, met de belofte van te zullen gaan leeren en Christen te worden. Kjai Zankioes, »de man voor nieuwelingen«, was aan deze gemeente ontvallen. Een nieuwe school, met bamboezen wanden, een gepleisterden vloer en pannen dak, kwam gereed. Deze gemeente telde nu 285 leden. — Te Wono-Rĕdjo, dat even ver van Kĕndal-Pajak verwijderd is als Pĕniwen (8 uur), was ook een nieuwe school gebouwd. Deze nieuwe nederzetting wilde echter nog niet naar wensch tieren, en wat de bevolking aangaat: »vagebonden, dieven en moordenaars zijn er onder hen, het schuim der Javaansche maatschappij.« Van dat uitvaagsel moet iets gemaakt worden, en »met 's Heeren hulp hebben wij er iets, ja veel van gemaakt«, schreef Kreemer. Te Tĕnggĕr, de laatste gemeente, op een dagreize van Kĕndal-Pajak, had hij gaarne een paar helpers willen aanstellen, »opdat er toch iets van deze nog kleine gemeente terecht mocht komen«, doch de middelen hadden dat niet toegelaten. Te Kĕndal-Pajak arbeidden nu 4, te Swaroe 3, te Pĕniwen 2 en te Wono-Rĕdjo eveneens 2 helpers, totaal 11, en deze hadden te zamen een salaris van *f* 1740 's jaars, wat zeker niet te veel was.

Nadat Louwerier zich voldoende op de hoogte gesteld had van de taal en het werk, kon het tot een verdeeling van het arbeidsveld komen. Hij nam Swaroe met Pĕniwen en Wono-Rĕdjo voor zijne rekening en verhuisde 2 Mei 1896 naar eerstgenoemde plaats. Al spoedig had hij van teleurstellingen te gewagen. »Als zendeling-kweekeling stelt men zich alles zoo schoon voor; de werkelijkheid verschilt veel van dit schoone, men ziet zich in veel bedrogen« schreef hij. Zoo gaat het meer met jonge Zendelingen. Dat ligt niet hieraan, dat de oudere Zendelingen de dingen te mooi hebben voorgesteld, maar hieraan, dat de kweekeling, evenals dikwijls bestuurders van Zendingsvereenigingen en andere Zendingsvrienden buiten het arbeidsveld, niet hebben kunnen verstaan, hoe gering de kennis en ontwikkeling der Inlandsche Christenen nog is. Louwerier heeft zich echter niet van zijn stuk laten brengen; hij wende ook meer aan de toestanden, en weldra luidden zijne mededeelingen gunstiger. In zijne nabijheid stond een nieuwe Christen-dessa gesticht te worden onder den naam van Pondok-Rĕdjo. De dessa Pĕniwen was nu een zelfstandig Christendorp geworden, en stond in dit opzicht met Swaroe gelijk, behalve dat daar niet anders dan Christenen gronden mogen bezitten. Op eersten Pinksterdag werden te Pĕniwen 45 Mohammedanen gedoopt, voor het

meerendeel door Saoel, een eenvoudig dessa-man, gewonnen. Deze man had een ongebonden leven achter zich, maar had zich bekeerd, en was nu, ter voldoening aan een gelofte, als Evangelieprediker opgetreden. Nadat gezegde bekeerlingen gedoopt waren, meldden zich weer 12 nieuwelingen bij Saoel aan om onderwezen te worden. De gemeente te Pĕniwen was echter reeds voorbijgestreefd door Wono-Rĕdjo. Volgens bevinding van Louwerier zat er leven in deze gemeente; er was opgewektheid; en dat was voornamelijk toe te schrijven aan het ijverige, volhardende werken van den onderwijzer Rasidin, nu ook voorganger der gemeente; een man, die geheel voor zijne bediening leefde. — Om de 6 of 8 weken vereenigden zich al de helpers afwisselend te Kĕndal-Pajak of te Swaroe, om daar van een der Zendelingen verder onderwijs te ontvangen.

In Maart '97 trad Louwerier in het huwelijk. Tot dusverre ging alles goed; maar toen er kroost kwam werd het huisje, door hem bewoond, (de vroegere woning van Kreemer) te klein en er moest worden overgegaan tot het bouwen van een minder bekrompen woning. Het bleek hem meer en meer, in tegenstelling met de vroeger vermelde meening van Kreemer, dat Swaroe een zeer geschikt middelpunt was voor zijnen werkkring, en hij besloot dus daar te blijven. De nieuwe ontginning, waarvan zooeven gesproken is, kwam in '97 tot stand, en nog een nieuwere bovendien, namelijk Tombok-Rĕdjo. Natuurlijk was de Zendeling ook hierin betrokken; hij geleek zelfs nu en dan »meer polderwerker dan Zendeling.« In October bracht hij aan die nieuwe nederzettingen een bezoek. Het was een verre tocht, gedeeltelijk te paard en gedeeltelijk te voet. De tocht strekte zich uit tot het zuiderstrand, tegenover het eiland Sĕmpoe. Het terrein van Pondok-Rĕdjo is omgeven door vrij steil gebergte; daar is een plek, groot ruim 300 bouw, besproeid door 3 vischrijke rivieren. Tombok-Rĕdjo ligt weer bijna 3 uren verder. Ook hier is een groote vlakte, welke zich tot aan de zee uitstrekt. Op beide terreinen woonden bij zijn bezoek reeds eenige Christen-gezinnen. Zuid-Pasoeroean is een bergland, bedekt met duizenden bouws bosch, die het eigendom zijn van het Gouvernement. De Inlanders mogen na aanvrage deze gronden ontginnen. Men vraagt een gedeelte aan en moet de grenzen kappen, waarna door Inlandsche hoofden de streek wordt opgenomen. Daarop krijgt ieder ontginner, als er geen bezwaren zijn, een bewijs, dat hem het recht geeft twee bouw te kappen. Heeft hij dit gedaan, dan mag hij later nog meer aanvragen. Van deze vergunning wordt, gelijk men wel begrijpen zal, niet alleen door Christenen, maar ook door Mohammedanen gebruik gemaakt. Besproeibare gronden, die dus voor sawah-aanleg geschikt zijn, vindt men daar echter nu haast niet meer. De Zendelingen in deze residentie bevorderen anders zeer het uitzwermen der Christenen en het maken van nieuwe ontginningen, daar zij hierin het beste middel zien, zoowel om den Christenen hun bestaan te doen vinden, als om de uitbreiding des Christendoms te bevorderen. Daarbij is deze wijze van ontginning, gelijk reeds werd opgemerkt, goedkoop, en ook hierom vinden de Zendelingen in Pasoeroean ze te verkiezen boven het aanvragen van gronden in erfpacht door den Zendeling. Op zulke erfpachtsperceelen komen de Christenen daarenboven — volgens hen — minder spoedig tot zelfstandigheid. [1])

We zullen straks het aftreden van Kreemer hebben te berichten, en dan meteen zeggen, wat we nog van hem te verhalen hebben. Eerst gaan we nu voort met Louwerier. In '97 mocht deze 19 volwassenen en 75 kinderen doopen. Zijne scholen werden bezocht door 435 leerlingen (waaronder 192 meisjes) en onder die leerlingen bevonden zich 36 kinderen van Mohammedanen. Het aantal nieuwe ontginningen steeg tot 5. Te Swaroe namen de Christenen maatregelen tot betere heiliging van den Zondag. Ook werden maandelijksche bidstonden ingesteld voor de uitbreiding van het Godsrijk. Met gevolg werd gestreden tegen het bijgeloof, en eveneens tegen de bij sommigen opgekomen neiging om de besnijdenis aan te houden of weder in te voeren. Een groote teleurstelling was het voor den Zendeling en voor de Christenen te Pĕniwen en Wono-Rĕdjo, te vernemen, dat de ontginningen niet zouden kunnen worden uitgebreid, wijl de gronden, daartoe be-

---

[1]) **Zie verder wat Louwerier over dit onderwerp geschreven heeft in het Maandb. van 1898, bl. 22 en 23.**

noodigd, nu bestemd waren geworden voor de Gouvernements-koffiecultuur. De mededeelingen van Louwerier daarover hadden ten gevolge, dat deze zaak ter sprake werd gebracht in de Tweede Kamer, en dat de Minister van Koloniën beloofde, de Christenen behulpzaam te zullen zijn in hun streven om zich uit te breiden. Deze groote welwillendheid is een nieuw bewijs van de goede gezindheid der Nederlandsche Regeering ten aanzien der Zending. Wat de andere ontginningen aangaat: Pondok-Rĕdjo werd herdoopt in Siti-Ardjo en breidde zich voorspoedig uit. Velen uit de werkkringen Modjowarno en Kĕdiri verhuisden hierheen, om hunne maatschappelijke positie te verbeteren. De Christenen waren hier reeds in het bezit van een kerkje, maar school werd nog niet gehouden. Tegenover Siti-Ardjo, aan de andere zijde van de rivier Pangoeloeran, ontstond een nieuwe ontginning, welke den naam van Poeloeng-Rĕdjo ontving. Deze ging uit van Christenen van Kĕrto-Rĕdjo, een der gemeenten van den post Modjowarno. Tambak-Rĕdjo, ongeveer 3 uren van Siti-Ardjo, vlak bij Java's zuidkust, bleef nog klein, door de afgelegenheid van het oord. Nog een nieuwe ontginning is Soembĕr-Agoeg. Deze ging uit van het ongeveer 3 uren noordwaarts gelegen Wono-Rĕdjo. Geholpen door bijdragen uit Indië en Nederland, kon Louwerier een fondsje stichten, waaruit hij behoeftige ontginners helpt aan gereedschappen en rentelooze voorschotten. Alles, wat zij ontvangen, moeten zij echter terugbetalen. Over 1898 getuigt hij: »De gemeenten namen uit- en inwendig in wasdom toe. Zij zijn geen modellen van volmaaktheid; wij zullen zelf de eersten zijn om dit te erkennen en willen onze oogen niet sluiten voor het vele, dat nog niet overeenstemt met des Heeren wil, voor het vele gebrekkige, voor de onverschilligheid van velen. Toch kunnen wij juichen en danken voor de vruchten, die wij aanschouwen. Wij hebben met Javanen te doen, met jeugdige gemeenten, die nog in kracht moeten toenemen. Een volksaard, oude gewoonten, kan men niet in eens veranderen. Hiervan zijn wij echter overtuigd, dat onze gemeenten aan vele vaderlandsche ten voorbeeld zouden kunnen strekken.« Louwerier had nu in zijn werkkring 1710 Christenen. De gemeenten namen in '98 met bijna 200 zielen toe. Doch deze toeneming was slechts voor een gedeelte het gevolg van veroveringen op den Islam. Uit dezen traden 18 mannen en 19 vrouwen tot de gemeenten toe; voor 't overige bestond de aanwas uit gedoopte kinderen, en uit Christenen, die zich van elders hier waren komen vestigen, om aan de nieuwe ontginningen deel te nemen.

Tegenwoordig bestaat de werkkring van Louwerier uit zijne hoofdgemeente Swaroe en 6 filialen. De hoofdgemeente telt 719 leden en de school wordt door 192 kinderen bezocht, waaronder 12 van Mohammed. ouders. Eigenaardig is, dat volgens den laatsten schoolstaat hier 95 meisjes aan 't onderwijs deelnemen tegenover 97 jongens. De filialen zijn: 1. Pĕniwen, met 425 gemeenteleden en 79 schoolkinderen. Daar de Christenen hier verlof ontvingen om weder 100 bouw te mogen ontginnen, kan de uitbreiding weer voortgaan en de welvaart toenemen. 2. Wono-Rĕdjo, met 357 gemeenteleden en 101 schoolkinderen. 3. Siti-Ardjo, met 179 gemeenteleden. 4. Poeloeng-Rĕdjo met 79, en 5. Tambak-Rĕdjo met 32 gemeenteleden. De 3 laatstgenoemde ontginningen hebben nog geen scholen. De 4 eerstgenoemde gemeenten hebben ieder een voorganger, maar die van Siti-Ardjo doet ook 't werk te Poeloeng-Rĕdjo. Tambak-Rĕdjo heeft nog geen voorganger, en van het 6de filiaal, Soembĕr-Agoeng, kon nog geen opgave van zielental enz. worden verstrekt. Denkelijk zal dit filiaal geen hooge vlucht nemen. Op ultimo Dec. 1899 telden de gemeenten van den post Swaroe 1791 zielen en de 3 scholen werden door 372 leerlingen bezocht. In de gemeenten van dezen werkkring neemt de Zendeling het verschijnsel waar, dat bij hen, die het armoedig hebben, die hard te strijden hebben om hun bestaan, weinig geestelijk leven te ontdekken is. De Christendorpen zijn betrekkelijk welvarend, d. w. z. er heerscht niet zoo'n armoede als in de omliggende Mohammedaansche dessa's, en zij zijn in den schralen tijd steeds toevluchtsoorden voor de omliggende Mohammedaansche dorpen. Dit is geen gevolg van den grooten ijver der Christenen, maar van hunne spaarzaamheid. Na den oogst maakt men niet alles op aan feesten, verkoopt men de vruchten van zijn arbeid niet om te kunnen spelen, schuiven of te

kunnen voldoen aan andere begeerten, of om schulden, bij spel of anderszins gemaakt, te kunnen dekken. Zeer weldadig werken in den schralen tijd de armen-rijstschuren, welke in alle gemeenten van dezen werkkring worden aangetroffen. Na den oogst geeft ieder, naar vermogen, een dankoffer. Deze rijst wordt in de armenschuur bewaard tot den regentijd, en dan worden daaruit de armen geholpen. Om zooveel mogelijk te voorkomen, dat men maar trouwt zonder iets te bezitten, of buiten staat is het jonge huishouden te kunnen staande houden — dus om armoede tegen te gaan — wordt hier in de gemeente door een commissie, bestaande uit den voorganger, de onderwijzers, den ouderling en eenige oudsten, nagezien en opgeteekend wat bruidegom en bruid ten huwelijk medebrengen en daarvan wordt boek gehouden.

Er is geen zendingspost of werkkring op Java, waarin landontginning en Evangelisatie tot elkander in zoo nauwe betrekking staan als in den werkkring Swâroe, en dat wel ongedwongen en onkostbaar. Dit is geen zendings-methode, want dat »trekken« gaat van den Zendeling niet uit, al ziet en bevordert hij het gaarne. 't Is iets, dat hier uit de Javanen zelf voorkomt en door de omstandigheden begunstigd wordt. Bij de Christenen voegen zich nu en dan Mohammedanen, in den regel niet uit heilbegeerte, maar om lotsverbetering te zoeken, en niet zelden treden deze na korter of langer samenwonen met hen tot de gemeente toe. Van vijandschap tegen het Evangelie bemerkt men hier niet zooveel als elders. Misschien komt dat ook hiervan, dat Evangelieverkondiging in den eigenlijken zin hier niet zoo op den voorgrond treedt. Over toepassing van de kerkelijke tucht vernemen we uit de verslagen weinig of niets, waaruit men zou opmaken, òf dat die zelden of nooit wordt toegepast, òf dat de wandel der Christenen er geen aanleiding toe geeft haar toe te passen, wat haast niet denkbaar is. Aan de geestelijke verzorging der afgelegen filialen, die weinig bezocht kunnen worden, moet noodzakelijkerwijs nog veel ontbreken. Dat zal beter worden wanneer meer hulpkrachten beschikbaar zijn. Aan de jeugd wordt op dezen post veel zorg besteed. Behalve de gewone scholen, waarover we reeds spraken, wordt hier en daar ook een Bewaarschool en een Zondagsschool gehouden, terwijl het catechetisch onderwijs getrouw behartigd wordt.

Onze bespreking van de Pasoeroeansche Zending eindigen we met Zend. Kreemer. Bij de verdeeling in 1896 behield hij Kĕndal-Pajak met omstreken en de Evangelisatie op het Tĕnggĕr-gebergte, zoodat hij buiten de ontginningsgemeenten stond. Als vrucht van den arbeid op de hoofdplaats Malang traden in '97 tot zijne gemeente 17 Chineezen toe en in 't geheel telde zij op 't einde van dat jaar 125 zielen. Het getal zijner scholieren, meerendeels van Mohammedaansche ouders, klom tot 277. In zijn Ziekenhuis werden geregeld 35 patiënten per dag verpleegd. Hij richtte te Kĕndal-Pajak een Spaarbank op, waarin ult. Dec. '97 door 47 inleggers ƒ 675.— was belegd. »Schoon lichamelijk niet meer zoo krachtig als voorheen,« — zegt het jaarverslag — »blijft Kreemer toch, zooals men ziet, met ijver voortwerken.« Was het tot dusver bij hem — om zoo te spreken — meer een arbeid in de breedte, het zou zeer wenschelijk zijn geweest, zoo hij nu nog eenige jaren meer in de diepte had mogen arbeiden. Immers in zijn verslag over 1898 klaagt hij zeer over de oppervlakkigheid zijner bekeerlingen. Hij miste bij hen maar al te vaak »energie en eene levendige opvatting van het Christendom; en typen van ontwikkelde, in het hart getroffen Christen-Javanen, die een verslag boeiend maken en als een bewijs van den zegenrijken invloed der Zending kunnen vertoond worden, zijn schaarsch.« Om hierin verbetering te brengen, beijverde hij zich, om »zijnen hoorders Jezus Christus voor oogen te schilderen, als ware Hij in hun midden gekruisigd.« »Hij zou zoo gaarne eens merken, dat iemand diep was getroffen, of hooren, dat hij juichte in de genade des Heeren. Maar dat ligt niet in den aard van den Javaan.« Met deze laatste woorden zal niet ieder Zendeling op Java het eens zijn. Wat Kreemer wenschte te hooren en te zien, dat hebben andere Zendelingen inderdaad op Java gezien en gehoord, en bij getrouwe Christus-prediking blijven zulke vruchten niet altijd uit. — Ook over de school was Kreemer niet voldaan: van de 300 leerlingen, die in-

geschreven waren, zag hij gewoonlijk slechts de helft opkomen. De Handwerkschool, door Kreemers vrouw gehouden, verkeerde in bloeienden staat, en deze gaf den Zendeling in '98 aanleiding, te trachten zijne inrichtingen nog met één te vermeerderen, door een Industrieschool voor jongens en meisjes op te richten. Wel een bewijs, dat hij er nog niet aan dacht, zijn bediening neer te leggen. Deze Ambachtsschool kwam vervolgens tot stand en Kreemer ontving van de Regeering de toezegging eener subsidie.

In de wijze, waarop het Bestuur in zijn verslag over het jaar 1898 over den post Kĕndal-Pajak sprak, deed het vrij duidelijk verstaan, dat het daartegen bezwaren heeft. Het herinnert, dat Kĕndal-Pajak is »een vroegere plantage, waarop een flink huis en waarbij 8 bouw grond, d. i. bijna 6 hectaren.« »Op dezen grond kunnen een aantal huisgezinnen hun bestaan vinden, gelijk ook werkelijk geschiedt, en deze vormen wat men Kreemers huisgemeente zou kunnen noemen. Maar voor het stichten van een bepaalde dessa is deze uitgestrektheid bepaald onvoldoende.« In de nabijheid is namelijk geen woeste grond meer te bekomen en er is dus hier geen gelegenheid tot het stichten van een flinke Christendessa. Nu zou men zeggen, dat Kreemer desalniettemin, door middel van prediking, schoolonderwijs en de behandeling van zieken, in voldoende mate invloed op de Mohammedaansche omgeving en op de Chineezen te Malang zou kunnen uitoefenen, maar het Bestuur schijnt daardoor niet bevredigd te zijn, en spreekt in dat verslag als zijn gevoelen uit, »dat de belangen van dezen zendingspost nauwgezet dienen te worden overwogen.«

Sinds deze uiting van het Bestuur, verscheen er van Kreemer niets meer in de Maandberichten en in het verslag over 1899 wordt over Kĕndal-Pajak niet gesproken. Daarentegen leest men aan het slot van het nummer, waarin dat verslag opgenomen is, deze mededeeling: »In zijne vergadering van 21 Juni j.l. heeft het Hoofdbestuur eervol ontslag verleend aan Br. J. Kreemer, te Kĕndal-Pajak.« Daar Director Gunning zich in het voorjaar aldaar bevond, ligt het verband tusschen de inspectie en het aftreden van Kreemer voor de hand. Met diep leedwezen neem ik het ontslag van dezen bekwamen en verdienstelijken Zendeling in dit boek op. De reden kan ik niet noemen, aangezien het Bestuur die tot dusver niet publiek heeft gemaakt. Zend. Kreemer heeft zijn post reeds verlaten en woont thans te Bandoeng op West-Java.

Aan het slot teeken ik aan, dat in 1900 tot de gemeente te Kĕndal-Pajak behoorden 165 Christenen, en dat de school werd bezocht door 144 leerlingen.

4. *Kĕdiri.*

In 't begin van 1849 ontving Zend. Jellesma te Modjowarno bericht, dat te Dogogan, nabij Srengat, in de residentie Kĕdiri, eenige personen den Doop verlangden. Na zich in Maart daarheen begeven te hebben, vond hij er 21 personen, mannen, vrouwen en kinderen, onderwezen door zekeren Javaan, genaamd Mattheus Anip, die zich aldaar geruimen tijd had opgehouden. Hoe deze daar kwam, is door Zend. Poensen verhaald. [1]) Anip was geboren in de dessa Sono, afdeeling Sido-Ardjo (Sidokari), res. Soerabaja. Een jongere zuster van hem is de vrouw geweest van Bernardus, die zoo lang te Modjowarno gearbeid heeft. Als jongen werd Anip leerling bij den dalang (wajangspeler) Pa Koento. Op volwassen leeftijd trad hij zelf als dalang op en trouwde met de dochter van zekeren Pa Mi, ook een dalang. Eerst woonde hij nu bij zijne schoonouders te Sĕkar-Dangan, maar daarna keerde hij terug naar zijne geboorteplaats. Nu bevond zich te Ngoro, bij Coolen, een dalang met name Singo Troeno, die daar het Evangelie had leeren kennen. Deze bezocht eens zijne collega's Pa Koento en Pa Mi en maakte hen bekend met het Evangelie. Ook bracht hij een bezoek aan zijn vriend Pa Dasimah te Wijoeng, van wien we vroeger verhaalden, dat hij door Emde van het Evangelie vernomen had. Dat bezoek viel in den tijd, toen Dasimah wachtte op den Doop. Singo Troeno hoorde van zijn vriend, dat de Doop noodig was tot zaligheid; hij liet zich aan Emde voorstellen en door dezen onderrichten, en werd tegelijk met Dasimah en anderen op 12 Dec. 1843 te Soerabaja

1) Meded. XXIV bl. 333.

gedoopt. Coolen, wien zulks niet aanstond, zond daarop Singo Troeno (die bij den Doop den naam Jacobus aangenomen had) weg, maar deze kreeg nu van den Heer Gunsch een kleine betrekking op diens landgoed te Sidokari. Vele van zijne bekenden vestigden zich daar nu ook, en hij werd hun tot een oudste en onderwijzer. Talrijk zijn de personen, die hier door hem werden toegebracht. Reeds op 25 Sept. 1844 ontvingen 57 bekeerlingen van hem te Soerabaja den Doop. Tot deze behoorden o. a. Anip met zijne vrouw, Tosari (dien we onder den naam Paulus te Modjowarno leerden kennen), Filippus Pa Kasijah (die later te Waroe-Djajeng en te Soembĕr-Gajam gearbeid heeft) en andere personen van beteekenis. Anip nam den naam Mattheus en zijne vrouw dien van Mariannah aan. Genoemde Pa Koento kwam zich ook te Sidokari vestigen en sloot zich op 4 Nov. 1846 te Soerabaja bij de gemeente aan. Het aantal Christenen nam destijds te Sidokari sterk toe en er was groote opgewektheid. Al die dalangs hadden bij hunne vestiging aldaar hunne wajangs en gamĕlans medegebracht, maar hun werk neergelegd. Zij maakten nu hunne toestellen te gelde en trachtten op andere wijze, meestal door een kleinen handel, in hunne behoeften en in die van hun gezin te voorzien. Ook Mattheus Anip zocht op deze wijze zijn onderhoud en verbreidde op zijne tochten ijverig het Evangelie, waarvoor hij uitnemende gaven bezat. Nu gebeurde het, dat zijn vroegere meester Pa Koento (thans Eliasar geheeten), zijn gamĕlan in het Sidoardjosche niet naar genoegen kunnende verkoopen, een kennis te Kĕdiri ging opzoeken, om te trachten zijn toestel daar aan den man te brengen, wat hem ook schijnt gelukt te zijn. Toen hij daar was, verzuimde hij niet het Evangelie te verbreiden. Hij vond gehoor bij zekeren Samuel en diens vrouw te Dogogan en bij verscheidene andere lieden in die dessa. Daarop bewoog hij Anip naar Dogogan te verhuizen en zich met het onderwijzen dier nieuwbekeerden te belasten, waartoe hij bereid was. Toen Jellesma in '49 hier kwam, kreeg hij van de doopcandidaten den indruk, dat het hen te doen was om »verlossing van zonde.« Een van hen, een vrouw, was door haren vader herhaaldelijk met den dood bedreigd, indien zij het durfde wagen Christin te worden, doch zij liet zich niet terughouden. Zij ontvingen nu allen den Doop, waarna van 5 paren het huwelijk op Christelijke wijze werd ingezegend. In Mei 1850 kwam Jellesma hier andermaal, thans vergezeld van Zend. Hoezoo, en doopte opnieuw eenige personen. Twee jaren later de gedoopten weder bezoekende, bevond hij, dat zij verhuisd waren naar Maron en bezig waren een bosch te herscheppen in rijstakkers. Zij hadden zich daar gevestigd ten getale van 14 gezinnen, te zamen 66 zielen, waaronder 35 lidmaten, en Mattheus Anip was hun voorganger. Bij dit bezoek van Jellesma werden 4 volwassenen en 7 kinderen tot de gemeente toegevoegd. Het Christengehucht was ordelijk en netjes aangelegd; en daar de Christenen nog geen tijd hadden om een kerk te bouwen, hadden zij een Javaansch huis gekocht en voor kerk ingericht. Ook te Waroe-Djajeng was een gemeente ontstaan, welke in '52 met den voorganger 61 leden telde. De Christenen van hier vertrokken naar Soembĕr-Gajam, bij Bĕrbĕk, ook al tot ontginning van gronden. Verder ontstond een kleine gemeente te Bĕloen, afd. Kĕrto-Sono, die op 't einde van dat jaar 17 zielen telde. Op 't einde van '53 was de stand aldus: te Bĕloen 13 Christenen, onder den voorganger Asaf Radjiman; te Soembĕr-Gajam 73, onder den nu door Jellesma daar geplaatsten voorganger Mattheus Anip; en te Maron, bij Srengat, 81 Christenen, onder den voorganger Marcus Pa Warsijo. Het volgende jaar mocht Jellesma 27 zielen tot die gemeenten toevoegen. Kort daarop verhuisde Mattheus met eenige gezinnen naar Wono-Hasri, waardoor een nieuwe gemeente ontstond, die, almede ten gevolge van ontginning, van veel beteekenis geworden is. Van deze ontginning werd Mattheus het hoofd (Loerah), gelijk hij tevens de voorganger der gemeente was. In 1865 werd hij van de leiding der gemeente ontheven, daar hij zich van lieverlede dingen was gaan veroorloven, welke een Christen, vooral een voorganger, niet betamen. Zijne laatste levensjaren vormden een sterk contrast met zijne eerste jaren als Christen, maar hij schijnt nog in vrede te zijn ontslapen (1879).

Op 1 Nov. 1854 kwamen twee nieuwe

Zendelingen aan, namelijk S. Harthoorn en D. J. ten Zeldam Ganswijk. We verhaalden reeds, dat zij ter voorbereiding eenigen tijd te Modjowarno doorbrachten, en daarop een eigen werkkring kregen. Harthoorn ging naar Malang, en Ganswijk kreeg de 4 gemeenten in het Kĕdirische: Maron, Bĕloen, Soembĕr-Gajam en Wono-Hasri. In Mei '55 nam hij dezen werkkring in oogenschouw en met genoegen maakte hij kennis met de Christenen. Hij vond onder hen wel eenige, die niet vrij waren van opium-gebruik, maar voerde als verzachtende omstandigheid aan, dat dit kwaad in de residentie Kĕdiri zeer algemeen was. In 't laatst van dat jaar vestigde Ganswijk zich op de hoofdplaats Kĕdiri, en het Bestuur van het Genootschap zag daarin »eene hoopvolle gebeurtenis.« Het begin was dan ook zoo goed als men slechts wenschen kon. Ganswijk ving zijn werk aan met ijver en tact, was geenszins blind voor de bezwaren, maar zeide kracht te putten uit het geloof. Met beslistheid trad hij op tegen het kwaad, door b.v. te Maron eenige Christenen buiten de gemeente te sluiten, omdat zij, na gewaarschuwd te zijn, het opiumschuiven niet lieten varen. Bij zijne vestiging te Kĕdiri vond hij op de hoofdplaats 17, te Bĕloen 7, te Maron 88, te Soembĕr-Gajam 64 en te Wono-Hasri 32 Christenen. In '56 breidde hij zijne werkzaamheid ook tot de residentie Madioen uit, maar over het zendingswerk aldaar zullen we later spreken. In het volgende jaar bouwde hij op het erf zijner woning »een aardig en luchtig kerkje,« en daarin doopte hij Pinkster-Zondag een drietal personen. Ter hoofdplaats woonden nu 21 Christenen, meerendeels kweekeling-helpers met hunne gezinnen. De gemeente te Wono-Hasri breidde zich dat jaar tot 50 zielen uit en te Soembĕr-Gajam bekeerde zich een blindgeworden roover tot Christus en werd een blijmoedig getuige van het Evangelie.

In de goede verwachtingen, die men van Ganswijk gekoesterd had, is men op grievende wijze teleurgesteld geworden. In Oct. 1858 nam hij plotseling zijn ontslag en verliet zijn post. De reden is voor het publiek nimmer opgehelderd, maar zij is geenszins twijfelachtig Hij was niet die hij scheen te zijn; stond, wat zijn innerlijk wezen aanging, buiten het geloof, en verviel daarbij tot een zondigen levenswandel. Na zijn uittreden uit de Zending nam hij de benoeming aan tot directeur der Kweekschool tot vorming van Inlandsche onderwijzers te Bandoeng. [1])

Een der in 1859 aangekomen Zendelingen (zie Malang), namelijk H. Smeding, zou zich bij Ganswijk hebben voorbereid. Nu dit niet kon, ontving hij, gelijk wij reeds zagen, die voorbereiding bij Harthoorn, met het doel, zoo spoedig mogelijk zich aan het hoofd van den arbeid in Kĕdiri te plaatsen. In Juli van dat jaar maakte hij met Harthoorn een reis daarheen en in het najaar zou hij zich daar vestigen, maar door ernstige ziekte opgehouden kwam hij er pas in Febr. 1860 aan. Treffend zijn de woorden, door hem neergeschreven bij de aanvaarding van zijn werk. Hij zegt daarin o. a.: »Gemakkelijk is het, geheel het voorkomen te hebben van een Zendeling; maar dit in waarheid te zijn! God geve, dat ik zulk een man worden moge, opdat het eens van mij kunne gezegd worden: Hij heeft gedaan wat hij vermocht.« Smeding heeft bewezen, dat hij het met dezen wensch ernstig meende. Zijn Zendelingswerkzaamheid is van korten duur, maar niet ongezegend geweest. In zijnen omgang met de Javanen zocht hij naar »raakpunten«, (zooals hij zich uitdrukte) die den weg wijzen om het Evangelie aangenaam te maken aan het geweten der Javanen. Uit zijne aanteekeningen blijkt, dat hij het Evangelie op aangename en bevattelijke, maar tevens echt Bijbelsche wijze wist voor te stellen, en dat zijne pogingen niet vergeefsch waren. Een enkel voorbeeld daarvan kunnen wij hier wel mededeelen. Terwijl hij nog te Malang was, bood een Javaan hem zijne diensten aan als knecht. Zijn gelaat en houding deden Smeding terstond denken aan iemand van meer dan gewone ontwikkeling, maar zijne kleeding zag er zeer armoedig uit. Smeding nam hem in dienst en had een goeden knecht aan hem. Op het punt van den godsdienst was Wiro — zoo liet hij zich noemen — eenigszins gesloten, en van den Heere Jezus Christus wilde hij liever niet hooren. Na enkele maanden in dienst te zijn geweest, werd Wiro ernstig ziek. Smeding gaf hem medicijnen,

[1]) Vgl. Maandb. 1856 bl. 51.

maar sprak hem ook over onze zondaarsnooden en den éénigen Heiland. Weerklank scheen dit echter niet te vinden. Wiro werd opgericht, maar nog voor hij geheel op krachten gekomen was, vroeg hij zijn ontslag. Smeding voelde zich daarover wel eenigszins teleurgesteld, maar gaf hem vrijheid heen te gaan. Maar zie, kort voor hij vertrekken zou, kwam hij tot andere gedachten, vroeg om uit dankbaarheid altijd bij hem te mogen blijven, en gaf tevens zijn wensch te kennen, Christen te worden. Hij volgde den Zendeling naar Kĕdiri, leerde voor zijne belijdenis en ontving den Doop. De oprechtheid van zijn geloof toonde hij in zijn leven en wat hijzelf ontvangen had beijverde hij zich ook aan anderen mede te deelen. De eersten, die hij met den Heiland bekend maakte, waren zijne moeder en zijn jongere broeder, die beiden door hem tot de gemeente werden toegebracht. Eerst later vernam Smeding zijne vroegere levensgeschiedenis, die hierop neerkwam: Wahkyo, zoo heette deze Christen-Javaan eigenlijk, was geboren in Dĕmak. Het huwelijksgeluk zijner ouders liet veel te wenschen over, en weldra scheidden zij, om ieder een ander te trouwen. Wahkyo bleef bij zijne moeder, die ook in haar tweede huwelijk niet gelukkig was. Intusschen ging hij als knaap ter school bij een priester van het dorp hunner woning. Hier leerde hij den Koran lezen en allerlei godsdienstige formules in 't geheugen prenten. Reeds vroeg stond de keus bij hem vast om santri, d. i. leerling van een Mohammedaansche priesterschool, te worden. Eenige maanden na zijne besnijdenis nam hij afscheid van zijne moeder, bezocht Soerakarta en kwam eindelijk in Ponorogo, waar hij het onderwijs genoot in eene beroemde santri-school. Vlijtig oefende hij zich in de wetenschap, die hem daar geleerd werd, hopende na volbrachten leertijd de bedevaart naar Mekka, in Arabië, te maken en alzoo hadji te worden. Gebrek aan middelen verhinderde hem dit plan te volbrengen. Nu kreeg zijn leven eene belangrijke wijziging. Hij trouwde en moest dus voor zich en zijne vrouw het noodige levensonderhoud zoeken. Hij vestigde zich in de residentie Soerabaja, wist daar eenige lieden aan zich te verbinden en vormde met hen eene nieuwe dessa, waartoe zij gezamenlijk woeste gronden ontgonnen. De onderneming slaagde gunstig. Na weinige jaren begon de dessa te bloeien, en weldra was de santri Wahkyo, als hoofd van dat dorp, een niet onbemiddeld man. Aan zijn geluk scheen niets te ontbreken dan dat Allah hem geen kinderen schonk. Een belangrijke wending in zijn lot volgde echter weldra. Eens kwam tot Wahkyo een vreemdeling, die zich als reizend santri bekend maakte. Ons priester-dorpshoofd nam hem met bereidwilligheid onder het gastvrije dak. Een paar dagen, met een groot deel van den tusschenliggenden nacht, waren in onderlinge gesprekken en vertellingen spoedig omgevlogen. De gast gaf nu voor, den volgenden dag zijne reis te willen voortzetten; maar de gastheer liet hem zoo spoedig niet los. Niet alleen hij, maar ook de andere oudsten der dessa, ieder die hem hoorde, luisterde zoo gaarne naar zijne schoone verhalen; de uren gingen als oogenblikken voorbij. Men drong den vreemdeling om toch nog wat te toeven; en deze liet zich, schijnbaar met eenige moeite, daartoe bewegen. Het verkeer der beide santri's, gast en gastheer, werd hoe langer zoo vertrouwelijker, totdat de laatste voor den ander zelfs geen geheimen meer had. Toen de vreemdeling eindelijk ook wist waar de dingen van waarde geborgen werden, wist hij genoeg. Hoe ontsteld stonden Wahkyo en zijne vrouw te kijken, toen zij op een morgen den gast spoorloos verdwenen vonden, en zij de meeste sieraden van waarde met de fijnste kleedingstukken misten. Aan weeklagen was geen einde. De vrouw vermeerderde het huiselijk verdriet, door haren man van alles de schuld te geven. Hij had immers dien dief, dien bedrieger, zijn geheele vertrouwen geschonken. De gansche dessa kwam in rep en roer en ieder deed, nadat de eerste schrik voorbij was, wat hij kon, om den verdwenen gast op te sporen, maar ten laatste had men niets tot vertroosting voor het bedrogen echtpaar dan een medelijdend »o!« en »ach!« of den kouden troost van een onverbiddelijk lot: het was alzoo de wil van Allah. De man zat verslagen neêr op zijn balebale en de vrouw deed niet dan klagen en weenen. Doch de ellende van Wahkyo

zou hooger klimmen. Hij moest bij het bevoegde bestuur aangifte doen van den diefstal te zijnen huize gepleegd. Verslag der zaak werd gedaan aan den Wĕdono, het districtshoofd. Deze onderzocht de zaak en stelde ze daarna in handen van den Djĕkso. Herhaaldelijk moest Wahkyo nu bij dezen dàn bij genen komen, om nader verslag te doen, of op sommige vragen te antwoorden. Na ettelijke dagen besloot de politie, dat deze zaak in hooger handen behoorde; dientengevolge werd zij voor den Landraad gebracht. Nieuwe nasporingen, nieuwe oproepingen ook volgden; en Wahkyo verloor met reizen, tijdverlies en werkverwaarloozing hoe langer zoo meer. Het weinige van waarde, dat hij bezat, moest nog worden verpand; schuld op schuld moest er worden gemaakt. Hard ging de man achteruit. En nu ook zijne vrouw, arm en in schulden, en daarbij zonder kinderen, zich zoo ongelukkig gevoelde, dat zij voorwendsels tot echtscheiding zocht, begreep Wahkyo, dat dwang hier niets kon baten, en gaf toe. Hun huwelijk werd gemakkelijk ontbonden. Thans stond de man alleen; maar ook zijn gezag als priesterlijk dorpshoofd was door een en ander zeer gedaald. Misschien trok ook wel een van de medeoprichters der dessa tot eigen verheffing partij van de omstandigheden, hopende met den val van het dessa-hoofd zelf tot die waardigheid gekozen te worden; en de ongelukkige santri stond dra als van allen verlaten. Wat nu te doen? Ongelukkig geworden, en dat door den wil van Allah: neen, hier was niet meer te vragen, wat te doen. Zich lijdelijk aan het noodlot overgeven, hetwelk de mensch toch niet kan ontgaan, de dessa zijner stichting verlaten, zijne plaats voor een ander ruimen, gelukkiger dan hij, en zelf de wijde wereld ingaan: dat was naar zijne meening het eenige dat overschoot. Hij ging en leidde nu onder een anderen naam een zwervend leven, vond in kleinhandel een sober middel van bestaan, of leefde als een godsdienstig bedelaar. Op deze zijne omzwervingen kwam hij te Malang, en .... het vervolg weet de lezer reeds.

In zijn verslag over 1860 constateert Smeding, dat de Kĕdirische Christenen een gunstigen dunk van zich verspreidden, zoowel bij het Inlandsch als bij het Europeesche bestuur en bij particulieren, maar tevens betreurde hij het, »dat er altoos zijn, die den Christennaam schande aandoen, en dat wij soms genoodzaakt zijn dezulken uit de gemeente te verwijderen.« Ditzelfde verslag bericht, dat de ziekte, welke hem eerst te Malang vastgehouden had en daar onderdrukt was, het hoofd weer opgestoken had en nu een dreigend aanzien had gekregen. Hij zocht herstel in 't gebergte, maar vergeefs, en zag zich genoodzaakt in October '61 naar Nederland terug te keeren. Toen het hier gebleken was, dat hij zijn werk op Java niet weer zou kunnen opvatten, bekwaamde hij zich tot den dienst des Woords in de Herv. Kerk en gedurende een reeks van jaren heeft hij haar als Predikant gediend, het laatst te Haarlem, waar hij is overleden. De »Opmerkingen en Vragen«, door hem geplaatst in de Mededeelingen, deel VI, zijn ook nu nog waard overwogen te worden, vooral wat daarin voorkomt over dessa-vorming, kerkgezang (tĕmbang) en kerkelijke tucht.

Gelukkig was het voor de Evangelisatie in Kĕdiri, dat nu een periode van rustige werkzaamheid volgde onder Zend. C. Poensen, die gedurende 30 jaren zich aan het Zendingswerk in deze residentie heeft mogen wijden. Poensen vertrok naar Java in 1860. Na zich onder leiding van Hoezoo te Modjowarno practisch te hebben bekwaamd en de zaken in Kĕdiri een paar malen te hebben opgenomen, vestigde hij zich in '62 op de hoofdplaats dier residentie. De toestand der »Java-missie« was naar zijn inzicht niet zoo donker als zijn Bestuur meende en velen de zaken voorstelden. De uitkomst heeft bewezen, dat Poensen gelijk heeft gehad. Bij zijn optreden vond hij in Kĕdiri 4 gemeenten, en wel: een te Wono-Hasri met 120, een te Adi-Tojo met 78, een te Soembĕr-Gajam met 11 en een te Papar met 12, totaal 221 leden. Men ziet het: de namen zijn ten deele weer anders, zeker het gevolg van de ontginningen, waarmee de meeste Christenen zich onledig hielden en die gedurig verhuizen met zich brachten. Veel vooruitgang was er destijds niet. In de statistiek van '63 komt Maron niet voor; daar waren niet minder dan 29 personen afgevallen, de één omdat hij aan 't opium verslaafd was, de ander omdat hij zijne

ter niet uithuwelijken kon, enz. Met aders gingen natuurlijk de vrouwen inderen ook terug. Het bleek, dat der Christenen in geloof en kennis zwak waren, en Poensen had te en tegen zondenlust, bijgeloof, ge-theid aan de besnijdenis en andere geleverde gewoonten, enz. Slechts 2 dsche helpers hebbende, begreep sen, dat opleiden een deel van zijn zou moeten uitmaken, en hij legde daarop dan ook van den beginne Voorstander van een kweekschool hij niet; hij gaf de voorkeur aan ding bij iederen Zendeling afzonderlijk. zag daarbij over het hoofd, dat niet Zendeling den tijd voor opleiding missen, noch er de bekwaamheid toe , maar zeker was dit werk aan hem-n goed toevertrouwd. Want dat sen over veel bekwaamheid had te ikken, heeft hij wel getoond in menigvuldige bijdragen, door hem reven en in de »Mededeelingen« atst, handelende over allerlei onder-en, den Javaan, zijne zeden en ge-iten, zijne taal, zijn godsdienst enz. ffende. Het Genootschap was niet er reden trotsch op dezen zijnen Zen-g. Dat hij aan zijne bekwaamheid paarde, is uit het gezegde reeds af iden, maar blijkt ook eigenaardig uit nededeeling van Kreemer, die eenigen bij hem doorbracht, en vertelt, dat sen hem zoo weinig liet doen, omdat efst niets uit zijne handen gaf. Wat Poensens drijfveer? Niet »ijver voor erk«; niet de zucht, om »den Javaan ia's in ruil voor elmoe's te geven«; de begeerte, »naar proselitisme«; , 't was »de oprechte begeerte, om Christus, dien God op aarde heeft iden tot Verlosser en Zaligmaker van zondaren, bekend te maken aan hen, Iem nog niet kennen.« Hij wenschte een wel zeer positief Christelijk stand-te staan, en niets van hetgeen ons vaarheid naar Gods Woord is op te en.« [1]) Wat het onderwijs betrof, dat stond bij Poensen niet op den voorgrond. Hij schreef: »Veel onderwijs ontvangen kost te veel tijd, is te duur, en acht de Javaan ijdelheid der ijdelheden en vermoeienis des geestes. Maar godsdienst erkent hij, bezit hij. Op godsdienstig terrein zullen wij hem alzoo trachten te ontmoeten, en ons aansluiten aan zijn' gedachtenkring.« Volgens hem »behoeft de Zendeling geen Theologant te zijn, althans wat Java betreft. Daar is in den Zendeling alleen noodig, dat hij uit een waarachtig vroom, warm en liefhebbend hart zich duidelijk voor de Javanen weet uit te drukken omtrent zijn Christelijk geloof, en met een Christelijken wandel het zegel op zijne woorden zet.« De berichten en verslagen doen zien, dat Poensen zich aan dit program gehouden heeft. Zijne werkzaamheid heeft zich bepaald tot eenvoudige prediking en eenvoudig onderwijs, en ofschoon hij veel *over* de Javanen geschreven heeft, veel *voor* hen geschreven heeft hij niet. Zijne brieven, doorgaans in een warmen toon gesteld, hebben er zonder twijfel veel toe bijgedragen, den moed bij zijn Genootschap ten aanzien der »Java-missie« weer op te wekken en levendig te houden. Vooral zijne artikelen: »De nood der Zending in Oost-Java« en »Wat dunkt u: de Zending op Java voortzetten of opheffen?« [1]) hadden blijkbaar een goede uitwerking. Na geruimen tijd geweifeld te hebben tusschen staken en voortgaan, nam het Genootschap — zooals we boven reeds mededeelden — in 1869 het besluit, twee nieuwe Zendelingen naar Java te zenden, namelijk Roskes en Kreemer, over wie we reeds spraken.

De ijverige arbeid van Poensen was niet ijdel. Velen lieten zich doopen en gedurig ontstond een nieuwe gemeente. Op 't einde van '67, nadat hij 5 jaren gearbeid had, telde hij in zijnen werkkring 8 gemeenten met 402, en 3 jaren later 10 gemeenten met 552 zielen. In 1870 was er een aanwas van 87 personen. Het Bestuur vond het resultaat niet schitterend, maar we zagen vroeger reeds, dat het niet met weinig tevreden was. Die 10 gemeenten werden gevonden op de volgende plaatsen: te Kĕdiri en Sambi-Rĕdjo (district Kotta), 96 zielen, onder den helper Levi; te Papar

———

Deze opzettelijke verklaring, afgelegd in een tijd, e rechtzinnigen hun vertrouwen in het Nederl. inggenootschap hadden verloren, zal wel ten ebben gehad, hen, althans wat hem, Poensen gerust te stellen. (Vgl. Maandb. 1866 bl. 76.)

———

1) Maandb. 1863 bl. 133 en 1869 bl. 66 en 170.

en Djati-Wringin (district Papar) 68 zielen, onder den helper Marioes; te Wono-Hasri, Selang en Bandjar-Rĕdjo (district Modjo-Roto), 195 zielen, onder den helper Jeso; te Adi-Tojo en Soembĕr-Gajam (district Patje), 114 zielen, onder den helper Marcus, en te Maron (district Srengat), 79 zielen, onder den helper Silvanus. De helpers kwamen tweemaal 's jaars (later ééns in de 2 maanden) bijeen ten huize van den Zendeling, die dan de belangen der gemeenten met hen besprak en hen onderwees. [1]) Voorts had hij een 6-tal kweekelingen bij zich aan huis, die hij voor helper opleidde. De gewone school werd ook niet verzuimd, al was zij hier nog geen macht. In '72 ontvingen te Kĕdiri 32 kinderen onderwijs; buiten de hoofdplaats beteekende de zendingsschool hier nog niet veel. Aan de behandeling van zieken onttrok Poensen zich niet, maar hij waagde zich op dit gebied niet ver. In '70 reikte hij aan 618 en in '72 aan 516 personen geneesmiddelen uit.

In 1873 openbaarde zich in sommige gemeenten van deze residentie een opmerkelijke zucht naar verplaatsing, ten gevolge waarvan de gemeenten te Kĕdiri, Wono-Hasri en Adi-Tojo kleiner en die te Maron en Djati-Wringin grooter werden, terwijl elders nieuwe gemeenten ontstonden. Door die »verplaatsing« telde op 't einde van '74 deze post 18 gemeenten, terwijl het zielental (598) slechts 46 hooger was dan in '70. Met het onderwijs begon het er nu ook beter uit te zien: in '75 had Poensen in zijnen werkkring 5 scholen met 203 leerlingen. Ten behoeve der school schreef hij een leesboekje, en daar voegde hij weldra een schoolliederenboekje aan toe.

De verdiensten van Poensen werden ook buiten den kring van het Genootschap gewaardeerd. In '75 werd hij benoemd tot Leeraar aan het Gymnasium Willem III te Batavia, maar bedankte. Daarop volgde in '76 de benoeming tot Director van het Seminarie te Depok. Zijn Bestuur gaf hem de vrijheid, dat ambt te aanvaarden, en hij scheen daartoe wel te willen overgaan, indien zekere voorstellen, welke hij aan het Bestuur van het Seminarie deed, werden aangenomen. Dit Bestuur kon zich evenwel met die voorstellen van Poensen niet vereenigen, en daarop zag hij van de zaak af.

Blijkbaar bleven de verplaatsingen en veranderingen in dezen werkkring aanhouden, want volgens opgave bedroeg op ult. 1876 het aantal gemeenten 12, met 657 leden. Een jaar later was het zielental slechts 2 hooger. Van die 659 Christenen woonden er destijds te Wono-Hasri 194 en te Maron 100. Deze beide dessa's waren landbouwondernemingen, door Javanen zelve begonnen, op dezelfde wijze als we in het voorafgaande stuk beschreven. Ook Poensen was een voorstander van zulke ontginningen. Reeds in 1865 had hij aanbevolen, »door middel van landelijke ondernemingen de Javanen nader tot ons te brengen, en dus ook beter dan tot nu toe gelegenheden te openen, om hen met het Evangelie bekend te maken.« Naar aanleiding der brochure van Jansz: »Landontginning en Evangelisatie op Java,« kwam hij thans op dat zijn vroegere plan terug, en stelde het volgende voor: [1]) 1º. de Zending pachte één of meer perceelen woesten grond, zooveel mogelijk geschikt voor rijstcultuur; de onderneming moet bestuurd worden door een bekwamen administrateur en de Zendeling verrichte er zijne gewone werkzaamheden in gemeente en school; 2º. de Zending bedoele met deze onderneming: *a* Inlanders tot het Christendom op te leiden, en *b* hen tot stoffelijke welvaart te brengen; 3º. alle ontvangsten en uitgaven komen ten bate en ten laste van de opgezetenen. Deze punten werden uitvoerig door Poensen toegelicht, met bijvoeging van berekeningen, maar het Genootschap is er niet op ingegaan. Gelijk den lezer bleek, zijn de Zendings-landbouwondernemingen Mĕrgarĕdja en Panghar̆epan eenigermate in den geest van deze voorstellen op touw gezet, ofschoon onafhankelijk daarvan.

Die voorstellen van Poensen hadden ook ten doel, tegemoet te komen aan het gebrek aan geldmiddelen, waaronder de Zendings-corporaties wel eens moeten zuchten. Hij deed echter niet alleen

[1]) Over de wijze waarop die samenkomsten ingericht waren kan men inlichting vinden Maandb. 1872 bl. 179.

[1]) Zie Meded. XX bl. 1.

voorstellen, maar wist ook zelf hulp aan te brengen. De kerk te Wono-Hasri had een kostbare reparatie noodig. Hoe aan geld te komen? De inhoud der armenkas werd aan de gemeenteleden uitgeleend tegen 50 percent; een hooge rente, maar door henzelve vastgesteld. Op die wijze werd de benoodigde som bijeengebracht en de Christenen hadden zichzelve geholpen. Bij Poensen was het namelijk een beginsel: iedere gemeente moet voor haar eigen school- en kerkgebouw zorgen. Hij heeft zich evenwel niet slaafsch aan dit beginsel gehouden, want in '87 vroeg hij bijdragen uit Nederland voor een nieuwe kerk te Wono-Hasri. [1])

Een »Bijbelsch leesboek« hetwelk Poensen in 1873 aanving in het Javaansch te schrijven, kwam in '78 gereed en verliet in '81 de pers. Het is een lijvig boekdeel van 443 bladzijden. De kosten der uitgave werden voor een aanzienlijk deel gedragen door het Nederl. Bijbelgenootschap. Voor de lagere school leverde hij tevens een Javaansch leesboek (in eenige stukjes), dat van Gouvernementswege werd uitgegeven. Verder ging hij steeds voort menig belangrijk opstel in de »Mededeelingen« te plaatsen over »den Javaan in zijn dagelijksch leven, zijn denken en spreken, zijne letterkunde, zijn bijgeloof en zijnen godsdienst;« — alles zeer nuttig, vooral voor den Zendeling onder de eigenlijke Javanen.

Trots den ijverigen arbeid ging het werk in Kĕdiri niet snel vooruit. In '79, toen Poensen werkte met 5 helpers, werden slechts 5 volwassenen toegebracht en 5 huwelijken op Christelijke wijze gesloten. Hij liet zich echter niet ontmoedigen, maar werkte onverdroten voort. Van uit zijn middelpunt, de kleine gemeente in wier midden hij woonde, ging hij nú hier, dàn daar heen, de verschillende groepen van Christenen in zijnen werkkring bezoekende. Hij noemde zichzelven eens: »een heen en weer trekkend Zendeling.« Was hij thuis, dan wijdde hij zich aan zijne kweekelingen, behandelde zieken en arbeidde met de pen. Een goede vrucht van dat heen en weer reizen was, dat hij in onafgebroken verkeer met zijne gemeenten stond en bijna alle leden bij name kende. Dat deze omgang hem niet steeds vreugde, maar ook menigmaal moeite en droefheid bracht, kan, na alles wat omtrent den arbeid onder de Javanen door ons is medegedeeld, geen verwondering baren. De algemeene bezwaren en tobberijen waren ook op dezen post rijkelijk voorhanden, maar Poensen wist ze met moed te trotseeren en met tact te behandelen. Het zou ons te lang ophouden, hier voorbeelden aan te halen. Zulk een dag »thuis«, te Kĕdiri, heeft hij beschreven in het Maandbericht van 1883, bl. 17.

Die vertrouwelijke omgang (vertrouwelijk ... voor zoover dat gaat tusschen een Europeaan en de Inlanders, die zooveel en op zoo menigerlei wijze van elkander verschillen) heeft Poensen de armoede doen kennen van het hart en het leven der Javanen. Hij vond in hen geen gelukkige, tevreden kinderen der natuur, maar menschen, onder wie de zonde hare ontzettende verwoestingen heeft aangericht en bleef aanrichten; menschen zonder Christus, dat is ook zonder hoop en zonder God in de wereld, verre van het geluk en van de rust des harten. Overal en altijd acht de Javaan zich beloerd door onbarmhartige geesten; op den weg, in het water, op den akker, in huis, in het bosch; 'tzij hij te voet gaat of te paard, werkt of rust, waakt of slaapt, overal en ten allen tijde zijn er geesten, die hem belagen. Sprekende voorbeelden worden ook in de brieven van Poensen over dat bijgeloof gevonden. Een enkel voorbeeld nemen we hier op. Door de Christendessa Sambi-Roto (in 1873 ontstaan) stroomt een rivier, waarvan gezegd wordt, dat ieder, die zich daarin baadt, ziek wordt. Volgens het volksgeloof wordt dat veroorzaakt door den geest, aan wien die rivier behoort. Heeft iemand op deze wijze een ziekte opgedaan, dan baat daartegen geen enkel middel. Ja toch, één middel is er: men gaat naar Levi, den voorganger der gemeente, ontvangt van hem een kruik drinkwater, waarover hij een gebed heeft uitgesproken, en door dat water te drinken herstelt de zieke. We vonden dergelijke bijgeloovige handelingen ook elders bij voorgangers in de gemeente. Dit geval vertellende, voegde Poensen er niet bij, dat hij zijnen helper

[1]) Vgl. Maandb. 1883 bl. 170 en 1887 bl. 88.

belet heeft langer voedsel aan het bijgeloof te geven, maar misschien heeft hij gedacht, dat men dit wel begrijpen zoude zonder dat hij het zeide. Wel opperde hij de vraag: »Is er ook noodzaak, dat wij den Javanen het Evangelie verkondigen?« Vreemd, dat ook hier nog onder de Christenen zooveel bijgeloof wordt gevonden.

Het verslag over 1883 geeft een overzicht van de ontginningen, waaruit de verschillende gemeenten in Kĕdiri ontstaan zijn, en haar getalsterkte op het einde van dat jaar. De eerste Kĕdirische gemeente ontstond in de reeds bestaande dessa Dogogan, maar de Christenen verlieten deze plaats reeds spoedig en stichtten zelf een dessa, namelijk Maron. Daar vond men thans 88 Christenen, tegen 601 Mohammedanen. Niet lang na Maron ontstonden 2 gemeenten in het district Waroe-Djajeng, maar de Christenen gingen zich van daar weldra weder verspreiden, en daaraan was te danken het ontstaan van de gemeenten te Adi-Tojo en te Soembĕr-Gajam, welke laatste gemeente weer aanleiding tot het ontstaan van Wono-Hasri gaf. Soembĕr-Gajam was thans een nietig Mohammedaansch gehucht, zonder één Christen. Adi-Tojo telde nu 63 Christenen, en buitendien woonden er 23 Mohammedanen. Wono-Hasri ging beter vooruit. Hier vestigden zich in den aanvang bij de Christen-ontginners nog al Mohammedanen, van welke er vervolgens vele het Christendom aannamen, maar langzamerhand hielden die overgangen zoo goed als op. Toch had het Christelijk gedeelte daar nog de overhand: men telde er nu 189 Christenen, tegen 97 Mohammedanen. Eenige jaren later ontstond weer uit eene ontginning van Christenen een gehucht in het district Waroe-Djajeng, genaamd Bandjar-Rĕdjo, doch allen hadden die plaats reeds weder verlaten, waaraan Djati-Wringin (district Papar) zijn ontstaan te danken had. Dit dorp telde nu 72 Christenen, tegen 33 Mohammedanen. Een paar jaren later begonnen eenige Christenen een ontginning in de nabijheid van Djati-Wringin, en noemden die Sambi-Roto (district Soeka-Rĕdjo). Thans woonden daar 188 Christenen en 185 Mohammedanen. Eindelijk, in 1881, stichtte men in datzelfde district nog eene nieuwe nederzetting, waaraan men den naam gaf van Woengoe-Rĕdjo. Daar woonden nu 41 Christenen; Mohammedanen vond men er nog niet. Deze 6 ontginningsgemeenten telden nu 641 zielen. De kleine gemeente op de hoofdplaats dient daar nog bijgerekend te worden. Het hoofd van die ontginningen was steeds een Christen. Overal had men echter gemeend, tegen den zin en aanvankelijk tegen den raad van Poensen, ook Mohammedanen te moeten toelaten. Nú eens deed men dat in de hoop, dat deze menschen vroeg of laat zich bij de gemeente zouden voegen, wat lang niet altijd gebeurde, dàn weer omdat men zijn dessa gaarne in getalsterkte zag toenemen. Het gevolg was, dat op alle nederzettingen het Mohammedaansche gedeelte meer of minder toenam, soms zelfs het Christelijk gedeelte overvleugelde, wat veel gevaar opleverde. Aangezien er in Kĕdiri weinig gelegenheid meer was voor nieuwe ontginningen, bestond er bij den Zendeling niet veel hoop, het aantal gemeenten ook verder op deze wijze belangrijk te zullen zien toenemen. Toch werd in het volgend verslag de geboorte bericht van zulk een nieuwe gemeente, die den naam Sĕmampir ontving, terwijl tevens werd medegedeeld, dat het getal Christenen in Kĕdiri op 't einde van '84 tot 832 gestegen was.

Op 19 Juli 1885 was het 25 jaren geleden, dat Poensen naar Java werd afgevaardigd. Sinds zijne vestiging in Kĕdiri had hij onafgebroken aan de hem opgedragen taak mogen arbeiden. In dit jubileumjaar werd hij bijzonder gezegend. In de 17 gemeenten, die thans onder zijne leiding stonden, wies het getal tot 893 zielen, en met hem arbeidden nu 6 Inlandsche helpers als voorgangers. Boven al de voorgaande jaren kenmerkte zich dit jaar door belangstelling in de prediking. Zelfs ontstond in het district Papar een opwekking, ten gevolge waarvan hier in 3 verschillende dessa's geregeld bijeenkomsten konden worden gehouden en eenige Mohammedanen voor den Heer gewonnen werden. Er kan wel verband bestaan tusschen die opwekking en de bede, door Poensen geslaakt in zijn verslag over 1886: »Heere Jezus! geef mij in handel en wandel steeds meer en meer op U te gelijken.« Terecht liet zijn Bestuur daarop volgen: »Waar de Zendeling zóó vervuld is van

ewicht zijner taak, daar hebben wij vertrouwen, dat zijn werk gezegend ı.« Die verwachting is niet beschaamd ·den. In '86 klom het aantal Christenen)8. Een nieuwe ontginning was ont- Sĕgaran, later Poerwo-Rĕdjo ge- ı, met 31 zielen, welk getal het ıde jaar tot 83 klom. Nog ontstond ıederzetting in Taloen, doch deze n '88 weder te niet. Met een derde ıning, Gĕdangan, die mede het aanzijn een nieuwe gemeente gaf, ging eter.

ır voor we verder gaan hebben we ıg te maken van twee gewichtige , en wel: de invoering van een gezangboek« en van een »kerkbe- « Het gezangboek, vervaardigd door en en door Hoezoo gerevideerd, in '86 in gebruik genomen. Het estuur was in '84 in 't leven ge- n, maar het kreeg in den tijd, ı we nu zijn, meer beteekenis. vas samengesteld uit de helpers met derlingen en diakenen der verschil- gemeenten, droeg den naam van Gredjo« en vergaderde viermalen 's. Het was (heette?) nu niet meer endeling, die besluiten nam, maar erden geacht uit te gaan van dat estuur, en dit was voor den Zendeling bij gewichtige aangelegenheden een me steun. Met instemming van den ling, (die zeker als voorzitter fun- :) woonden de Christelijke dessa- en de vergaderingen ook wel bij.

't einde van '87 bleek, dat het al der gemeenten in Kĕdiri de 1000 1 overschreed. Niet minder dan 11 s stonden thans den Zendeling ter zijde, 4 onderwijzers arbeidden aan 102 gen (waaronder 28 meisjes). Sambi- was nu de aanzienlijkste gemeente heerschte daar een opgewekt kerke- ven.

was voorwaar geen wonder, dat en en zijne vrouw, na zulk een lang ıafgebroken verblijf op Java, den d van het klimaat begonnen te vinden en behoefte gevoelden aan sching en rust in het vaderland.)e verlieten zij Java in Jan. 1889. zijn vertrek had hij Wono-Hasri in ezit van een nieuwe kerk mogen . Overigens liet hij de 23 groepen van Christenen niet zonder zorg achter, vooral wat sommige zwakke gemeenten aanging. Zijne plaats werd tijdelijk ingenomen door Zend. Bieger, dien we na het vroeger geschrevene den lezer niet meer behoeven voor te stellen. [1]) Deze kon reeds spoedig goede tijdingen overzenden. Sĕgaran breidde zich uit, en te Koendjang had zich een vrij aanzienlijk getal Christenen uit Modjowarno neergezet. Christenen van elders hadden de opengevallen plaatsen te Taloen ingenomen, en er was hoop, dat de gemeente aldaar zou herleven. Verder hadden Christenen uit het Malangsche een nieuwe gemeente gevormd te Bĕnaran, nabij Woengoe-Rĕdjo (doch deze had slechts een kort bestaan).

In Febr. '91 kwam Poensen »verfrischt en met nieuwe werkkracht bezield« op zijn post terug en nam hij den arbeid weer uit de handen van zijn vervanger over. De Inlandsche Christenen »gaven den indruk van blijdschap over des Zendelings terugkomst; een enkele zelfs bedankte hem, dat hij zoo spoedig was weergekeerd. Hij bezocht de verschillende gemeenten, aan zijne zorg toevertrouwd, en de algemeene indruk, dien hij ontving, was gunstig.« Poensens tweede verblijf op Java was echter zeer kort. Immers, na daar weer een paar maanden aan den arbeid te zijn geweest, ontving hij de benoeming tot Hoogleeraar in het Javaansch aan de Indische Instelling te Delft, en hij nam die aan, ofschoon niet zonder strijd, want hij schreef: »Wat het mij gekost heeft, tot dit besluit te komen, en hoe ik mij daarover gevoel, kan ik niet beschrijven. Ik *was* Zendeling en ik *ben* Zendeling, en in mijne ziel *blijf* ik het tot mijn dood. Doch nu meen ik te mogen en te moeten heengaan.«

Zend. J. Kruijt werd tijdelijk met de zorg voor dezen werkkring, die nu door het Bestuur een »gewichtige« post werd genoemd, belast. Hij vond in dezen werkkring 13 [2]) gemeenten, te zamen 1365 zielen tellende en gaf van dit arbeids-

[1]) Hoe hij hier kwam, zullen we toelichten als we straks over Madioen spreken.

[2]) 't Is vreemd, zooals de opgave van 't getal gemeenten van dezen post variëert. Dat zal wel aan de indeeling liggen. Op het zielental heeft de wijze van indeeling echter geen invloed.

veld een duidelijke beschrijving, welke we hier in verkorten vorm opnemen. Het arbeidsveld is zeer uitgestrekt. Te Sĕmampir (1), op korten afstand van de hoofdplaats Kĕdiri, staat de zendelingswoning, en daarbij een nette steenen schoolkerk. Noordwestwaarts, op een afstand van ruim 7 paal, ligt de nederzetting Wono-Hasri (2), door Christenen in 1855 gesticht, en op korten afstand vindt men de kleine gemeente Selang (3). Eenige palen verder noordwestwaarts ligt de dessa Adi-Tojo (4), waar men weder een gemeente vindt. Zuidwaarts van Kĕdiri, op een afstand van 15 paal, nabij de onderdistictshoofdplaats Watĕs, vindt men de ontginning Sĕgaran, welke nu den naam van Poerwo-Rĕdjo draagt (5). Niet ver van daar, op 1½ paal afstands van dat Poerwo-Rĕdjo, ligt de nog jongere nederzetting Koendjang (6). Maron is van Kĕdiri uit per spoor te bereiken. Men gaat dan tot de halte Rĕdjo-Tangan, steekt vervolgens de Brantas over per pont, en komt dan spoedig ter plaatse. Dit Maron is, gelijk boven bleek, de oudste gemeente in de residentie Kĕdiri (7). Oostwaarts van de hoofdplaats, en wel niet ver van de Soerabajasche grens, op korten afstand van Modjowarno en zeer nabij de gemeente Ngoro, dat tot den post Modjowarno behoort, vindt men Sambi-Roto (of Sambi-Rĕdjo), op 12 paal afstands van Kĕdiri (8). Van hier bereikt men te voet in 20 minuten de gemeente van Djati-Wringin (9), waartoe ook behooren de Christenen van Ngampel-Koeroeng (10), Djanti (11) en Woengoe-Rĕdjo (12). Van Sambi-Rĕdjo komt men per karretje in korten tijd, via de districtshoofdplaats Pare, steeds oostwaarts gaande, te Gĕdangan (13). Deze ontginning is het uiterste punt, tot verwezenlijking van een geliefkoosd denkbeeld van Poensen, om aansluiting bij den werkkring van Modjowarno te verkrijgen. — Kruijt bezocht de Kĕdirische gemeenten zoo dikwijls als het werk op zijn eigen post het hem vergunde. Niettegenstaande zij in dezen tijd vele leden verloren door den dood, ten gevolge van heerschende ziekten, gingen ze toch in ledental eenigszins vooruit.

In '95 kreeg deze residentie weer een eigen Zendeling in F. J. de Munnik. Na in 't voorjaar van '94 op Java aangekomen te zijn, vertoefde hij te Modjowarno ter verdere voorbereiding, tot hij op 20 Januari d. a. v. te Sĕmampir, in tegenwoordigheid van de voorgangers der verschillende gemeenten, plechtig door J. Kruijt als Zendeling van Kĕdiri werd geïnstalleerd. Onverwijld ving de nieuwe leeraar aan met de opleiding van 7 jongelingen tot helper, daar er groot gebrek aan onderwijzers was. Deze kweekelingen ontvingen van hem ook onderwijs in »huisvlijt« (sloyd). Er was geregeld iederen morgen behandeling van zieken en daarna werd van 10—1 uur school gehouden. Het leiden der godsdienstoefeningen durfde hij nog niet op zich nemen. Het aantal Inlandsche Christenen, dat hij aan zijne zorg zag toevertrouwd, bedroeg 1476. De gemeenten hadden 10 scholen met 387 leerlingen, en 17 Inlandsche helpers stonden hem in het werk ter zijde.

Het eerste jaar zijner werkzaamheid was voor De Munnik begrijpelijkerwijs niet gemakkelijk. Uit mededeelingen van zijn medebroeders wist hij reeds bij de aanvaarding van zijn werk, »dat de post Kĕdiri geen ideaal-post was en lang niet tot de makkelijke werkkringen behoort.« Na in Maart zijne vaardigheid in de taal eens te hebben beproefd bij huwelijksinzegening en Doop, waagde hij het, op 't Pinksterfeest voor 't eerst zelf de godsdienstoefening te Sĕmampir te leiden. 't Ging goed, en sedert bezocht hij geregeld zijne gemeenten om de beurt. Men weet, hoe verspreid de Christenen in dezen werkkring wonen. Beantwoordde elke gemeente aan het ideaal, was zij als een stad op een berg liggende, dan zou dat verspreid wonen een oorzaak van vreugde zijn. Maar nu kon De Munnik de verzuchting niet onderdrukken: »Welk een besparing van geld en tijd zou het zijn, als ook hier de Christen-Javanen over 4 of 5 gemeenten verdeeld waren!« Intusschen, dat was nu zoo niet, en de Zendeling hier moet dus wel »reizend Evangelist« zijn. Zooveel mogelijk zorgde De Munnik, zich des Zondags in een van zijne gemeenten te bevinden, en zoolang het gezin klein was begeleidde hem dan zijne vrouw, die tehuis hem ook hierin eene hulpe was, dat zij met hem in de week de zieken behandelde, terwijl zij tevens aan een aantal meisjes les in naaien enz.

gaf. De ziekenpraktijk begon namelijk onder den nieuwen Zendeling zúlk een omvang te krijgen, dat in '95 ruim 900 patiënten werden behandeld en de behoefte aan een ziekenhuisje dringend gevoeld werd. — Op 't Kerstfeest van dat jaar had De Munnik het voorrecht, de eerstelingen te mogen doopen van Toeloeng-Agoeng, waar een gemeente ontstond, die nu eens niet haar oorsprong had te danken aan ontginning (14). Een Bijbelcolporteur, Moesa geheeten, kwam hier in aanraking met iemand, die als kind gedoopt was en den naam Samuël had ontvangen; hij was reeds in zijn prille jeugd gaan zwerven en bekommerde zich om God noch godsdienst; later huwde hij met een Mohammedaansche vrouw en nu leefde hij als een Islamiet. Een gesprek, dat die colporteur met hem had, en het daarop gevolgd lezen van den Bijbel, bracht dezen man tot bekeering, en eveneens zijne vrouw; een paar familieleden en buren volgden, en zoo ontstond in dat dorp een kleine gemeente.

We zijn nu gekomen tot het jaar 1896. In zijn verslag over dat jaar zegt De Munnik o. a., dat er oogenblikken in het leven van een Zendeling voorkomen, waarin hij er aan zou gaan twijfelen, of het Christendom op Java wel een toekomst heeft. 't Was dus niet altijd helder geweest om en in hem in dat verloopen jaar, al kon hij, behalve op zijne huisgemeente, zien op 14 gemeenten met 1613 leden en 11 scholen met 449 leerlingen. Wat er gebeurd was, dat den jeugdigen Zendeling zoo had bezwaard, meldt het gedrukt verslag niet. Wel vernemen we daaruit, dat hij 't geheele jaar door zijn werk had kunnen doen; 4873 maal wonden had verbonden of geneesmiddelen had uitgereikt; niet over schoolverzuim had te klagen; een onderwijzer moest ontslaan wegens wangedrag, maar daartegenover de aangename ervaring had opgedaan, dat het zedelijk besef in de gemeente zoo sterk was, dat niemand zijne kinderen meer naar die school wilde zenden vóór gezegde onderwijzer ontslagen was. Nog meer goede dingen vielen er mede te deelen, b.v. dat De Munnik als voorwaarde kon stellen, dat kinderen, die op catechisatie wilden komen, moesten kunnen lezen en schrijven en de voornaamste geschiedenissen uit het O. en N. Testament moesten kunnen vertellen; verder, dat geen huwelijk zou worden ingezegend, tenzij bruidegom en bruid belijdenis hadden gedaan. Men zou zeggen: waar zulke bepalingen kunnen worden gemaakt en uitgevoerd, daar is toch vooruitgang en mag men goedsmoeds zijn.

Die wolk dreef dan ook spoedig voorbij en De Munnik ving zijn verslag over '97 aan met de verzekering: »dat niets hem deed vreezen voor de toekomst,« ofschoon er ook nu te klagen viel. Zoo gingen b.v. de gemeenten Djati-Wringin en Sambi-Roto stoffelijk achteruit, ten gevolge van 't verhuren harer gronden (men heeft hier overal »communaal« bezit) aan suiker- en indigo-fabrieken. Sambi-Roto ging er ook geestelijk niet op vooruit. Oorspronkelijk een Christen-dessa, bestuurd door een Christen, had zij sedert 1891 een Mohammedaan tot haar hoofd, en van dien man ging een zeer schadelijke invloed uit op de gemeente. Verder waren en bleven er in de verschillende gemeenten nog vele verkeerde dingen. Te Maron b.v. had de ouderling zijn 14-jarigen zoon laten besnijden; en al werd hij onmiddellijk door een ander vervangen, zulke handelingen van voorgangers kunnen niet anders dan nadeelig werken. Ook openbaringen van bijgeloof bleven hier en daar voorkomen. Maar De Munnik kon zeer verblijdende dingen daartegenover stellen. Poerwo-Rĕdjo nam steeds in bloei toe en had nu van al zijne gemeenten het grootste aantal leden. Hier kwamen de Christenen getrouw ter kerk, de catechisatie werd niet overgeslagen en de school niet verzuimd. Men had er dit jaar een nieuw schoollokaal gebouwd, waarin plaats was voor 100 kinderen. Verder was in deze gemeente — wat nog zeldzaam is in de Christelijke gemeenten op Java — de Evangelisatie onder de Mohammedanen krachtig ter hand genomen. Elken Zondag werden 8 mannen, twee aan twee, uitgezonden om de dessa's in den omtrek te bezoeken. Op deze wijze werden in dat jaar 8 personen gewonnen, die uit overtuiging, dus zonder bijbedoelingen, het Christendom aannamen. Aan het einde van '97 telden de 14 gemeenten van dezen post 1708 leden en de 11 scholen 437 leerlingen, terwijl de Zendeling in

zijn werk werd bijgestaan door 27 Inlandsche helpers.

De latere mededeelingen, die over dezen post zijn openbaar gemaakt, zijn onvolledig. Het voornaamste daaruit laten we hier volgen. Zend. De Munnik woont nog steeds te Sĕmampir bij de hoofdplaats. De gemeente hier bestaat uit slechts 74 leden, maar de meeste van hen wonen op de hoofdplaats. Reeds lang werd de wenschelijkheid ingezien, dat de Zendeling zich metterwoon ging vestigen in 't midden van een zijner grootere gemeenten, maar bezwaren, vooral van financieelen aard, hielden daarvan terug. Te Sĕmampir vindt men een flinke lagere school, een bewaarschool, een naai- en een ambachtsschool. Ook deze laatste heeft subsidie van de Regeering. Voor zooveel zijn tijd toelaat, stelt De Munnik zich beschikbaar voor de behandeling van zieken, maar hij is veel afwezig, daar ook de andere gemeenten en scholen zijn leiding en toezicht behoeven. Hier op den hoofdpost heeft hij 3 Inl. helpers. — Wono-Hasri is nu een gemengde dessa. De eerste ontginners waren Christenen, maar om de nieuwe nederzetting spoedig tot bloei te doen geraken werden ook vele Mohammedanen op de gronden toegelaten. Zulks geschiedde wel op voorwaarde, dat zij Christenen zouden worden, maar zij voldeden daaraan slechts ten deele. Thans willen de Mohammedanen hier niets van het Christendom weten en trachten de overhand te krijgen, zoodat de Zendeling tegen vermeerdering van hun getal maatregelen heeft moeten nemen. Deze gemeente heeft een fraaie kerk en telt 196 zielen; 3 Inl. helpers arbeiden in haar midden. — In het naburige Selang vindt men 45 Christenen, die een eigen voorganger hebben. — Te Adi-Tojo wonen enkel Christenen, en wel 105. Ook deze gemeente heeft een eigen voorganger. De grond is hier steenachtig en gelegenheid tot uitbreiding is er niet. Het gehalte der Christenen laat nog veel te wenschen over. — Te Poerwo-Rĕdjo (of Sĕgaran) heerscht welvaart en er is opgewekt geestelijk leven. De gemeenteleden zetten er nog steeds hun Evangelisatiewerk voort, op de wijze als boven is beschreven, en met verblijdend resultaat. In '98 kon De Munnik hier aan een 30-tal personen den Doop toedienen en op 5 Maart 1899 doopte hij er eerst 14 kinderen uit de gemeente, daarop zegende hij 3 huwelijken in en ten slotte doopte hij 51 nieuwelingen, die een jaar of langer voorbereidend onderwijs hadden genoten. Geen wonder, dat de geheele gemeente onder den indruk dezer plechtigheid was. Gedurig komen zich weer lieden aanmelden, die wenschen in de gemeente opgenomen te worden. Haar zielental klom reeds tot 386 en 4 Inl. helpers vinden in haar midden hun werk. De naam Koendjang, boven vermeld, wordt in de laatste verslagen gemist. Zij is vervangen door Sindoe-Rĕdjo. Ook dit is een ontginning, maar van minder omvang. Deze gemeente telt nu 147 leden; voor prediking en onderwijs zijn er 2 Inl. helpers. — Maron, voorheen een der bloeiendste gemeenten van dezen post, is dat reeds lang niet meer. Velen vielen daar vroeger van het Christendom af, om redenen, die we verhaald hebben. In den laatsten tijd gaat het daar wel niet achteruit, maar van geestelijk leven is er niet veel te bespeuren. Merkwaardig is echter, dat tegenwoordig kinderen van die voorheen afgevallenen vragen in de gemeente te worden opgenomen; reeds werden er eenige van hen gedoopt. Men heeft daar nu 178 Christenen en 2 Inl. helpers zijn er werkzaam. — Van Sambi-Roto (of Sambi-Rĕdjo) kan ongeveer hetzelfde worden gezegd als wat we van Wono-Hasri zeiden. Ook hier, waar Christenen de eerste ontginners waren, staan nu de Mohammedanen in getalsterkte met de Christenen gelijk. Eerst had deze dessa een Christen tot hoofd, maar toen die man wegens wangedrag ontslagen moest worden, daalde de invloed der Christenen en werd een Mohammedaan in zijne plaats gekozen. In deze gemeente arbeiden 3 Inl. helpers en zij telt 239 leden. De helper Levi, die bij toeneming bleek ongeschikt te zijn voor de taak van voorganger, is onlangs vervangen door Abiram, van Poerwo-Rĕdjo. — Te Djati-Wringin, ook zulk een Christen-nederzetting, vindt men slechts enkele Mohammedanen. Er is veel armoede en weinig gelegenheid tot uitbreiding. Over den wandel der leden valt niet te klagen. De gemeente is 128 zielen sterk en heeft 2 Inl. helpers voor zich. — Te Ngampel-Koeroeng, nabij Papar, wonen slechts 26 Christenen, maar deze hebben toch een eigen voorganger. —

Het vroeger genoemde Djanti is van de lijst verdwenen en zal zich misschien hebben opgelost in de volgende gemeente, namelijk Woengoe-Rĕdjo of Toengloer, ook een kleine nederzetting, op een afstand van 23 paal, 7 of 8 uur van de zendelingswoning. Zij bestaat uit 25 gezinnen of 113 zielen, allen Christenen, onder wie zich vele lastige menschen bevinden, zoodat de voorganger Hermes, die zijn werk doet voor *f* 5.— 's maands, wel niet met groote blijdschap dienen zal. — De gemeente Gĕdangan is, zoowel wat getal (27 zielen) als gehalte aangaat, van weinig beteekenis. Zij ligt nog 2 paal verder van de zendelingswoning dan de vorige gemeente. Doch hoe gering, ook zij heeft haren voorganger. — Te Toeloeng-Agoeng vindt men thans slechts 2 Christenen (een echtpaar). — Een nieuwe nederzetting is Bandjar-Rĕdjo, gelegen op 10 paal afstands van Sambi-Roto; zij wordt nu door pasgenoemden Abiram bediend. Hier vormen 25 Christen-gezinnen een gemeente van 110 zielen, met een eigen voorganger. — De laatste statistiek geeft nog een gemeente Pare-Rĕdjo op, met 140 zielen en den voorganger Marwi, maar ik vind dat filiaal elders niet vermeld. — Optellende krijgen we de volgende totalen van den post Kĕdiri: 14 gemeenten, 26 Inl. helpers, 1935 gemeenteleden, 10 scholen met 438 leerlingen. Gedurende 1899 werd het Avondmaal slechts één s, en wel in de hoofdgemeente Sĕmampir, bediend; 35 leden namen daaraan deel, en dat op meer dan 1000 volwassenen!

5. *Madioen.*

Mattheus Anip hebben we boven leeren kennen als een der eerste Evangelieverbreiders in de residentie Kĕdiri. In het begin van zijne werkzaamheid aldaar (te Soembĕr-Gajam) maakte hij, naar de toen vrij algemeene gewoonte dier eerste Javaansche Christenen, dikwijls Evangelisatiereizen. Hij strekte die zelfs uit tot in de aangrenzende residentie Madioen en mocht ook in dat gewest hier en daar belangstelling in het Evangelie wekken. Het oudste bericht daarover is te vinden in het jaarverslag van Jellesma over 1853. Bij de verdeeling van Jellesma's werkkring tusschen hem en en de Zendelingen Harthoorn en Ganswijk, werd Madioen met Kĕdiri vereenigd en aan Ganswijk toegewezen, die, om de belangstellende Javanen in Madioen te bezoeken, een reis had te maken van 180 paal (60 uren). Bij zijn eerste bezoek aldaar, in 1856, vond hij er 3 groepen van Christenen, namelijk: te Ngablak 10, te Paras (Padas) 18 en te Sendang 27. Hij vond daar zeker open deuren, want hij schreef: »Madioens velden zijn wit om te oogsten.« Hij had derwaarts een Inlandschen voorganger uit de kweekschool van Jellesma medegenomen, en dien plaatste hij te Ngawi. Deze man, Jozef genaamd, was door het lot daartoe aangewezen en had zich terstond bereid verklaard te gaan, zeggende: »God heeft beslist en ik volg.« In Nov. '57 ondernam Ganswijk zijn tweede reis naar Madioen, nadat hij de vereischte toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk, ook aldaar, had ontvangen. Hij vertrok van Kĕdiri met een paar zijner kweekelingen en voorzien van alle benoodigdheden, o. a. Doop- en Avondmaalsgereedschap, tot brood en wijn toe. Te Bĕrbĕk sloot de voorganger Marcus zich bij het reisgezelschap aan. De tocht ging nu eerst naar de dessa Ngablak, niet ver van Tjaroeban. Een paar bejaarde lieden, die reeds lang naar den Doop verlangd hadden, ontvingen dien thans en tevens werd hier het Avondmaal bediend. Van daar begaf men zich naar Paras, waar de helper Jozef (te Ngawi) eenigen invloed had gekregen en thans 5 zielen tot de kleine schare Christenen werden toegedaan. Vervolgens reisde men naar Ponorogo, waar een jeugdige helper, Gideon geheeten, geplaatst was. Hier had zich namelijk een Christengezin van Paras gevestigd en bij eenige personen begeerte naar onderwijs in de kennis van het Evangelie gewekt. De helper had hen onderwezen en thans ontvingen zij van Ganswijk den Doop, waarop door de kleine gemeente ook het Avondmaal gebruikt werd. Ganswijk zocht naar een weg, om de verspreide Christenen in Madioen op één punt te vereenigen, en het Bestuur des Genootschaps, goede verwachtingen van den arbeid in die residentie koesterende, bestemde er den Zendeling Smeding voor, die in 't begin van '59 op Java aankwam. Hij zou zich daartoe bij Ganswijk voorbereiden. We zagen echter reeds, hoe geheel anders de zaken liepen. Smeding vond

Ganswijk niet meer op het arbeidsveld en werd nu tot het werk ingeleid door Harthoorn te Malang. Met dezen bezocht hij de residentie Madioen op hunne reeds vermelde reis in genoemd jaar. Zij begaven zich eerst naar de hoofdplaats Madioen, en vonden daar aan den overkant der rivier 11 Christenen, die zekeren Benjamin tot voorganger hadden. Hier werd een kind gedoopt. Daarop werd de reis voortgezet naar Ponorogo, 25 paal van de hoofdplaats verwijderd, en van hier begaven zij zich naar het nog 5 of 6 paal verder gelegen Ngoeloep, een nieuwe ontginning, waar een kleine gemeente zich had gevormd, die onder leiding stond van voornoemden Gideon. Deze lag echter met zijne kleine kudde overhoop, had alvast zijne plaats verlaten en keerde daarheen ook niet weder. Na op de hoofdplaats teruggekeerd te zijn onderzochten de Zendelingen een paar doopcandidaten, namelijk Dasme, de huishoudster (njai) van zekeren Heer R., en een mantri. Beiden werden gedoopt, waarna met hen en enkele andere Inlandsche Christenen het Avondmaal werd gevierd. Thans begaven de Zendelingen zich naar Paras, waar ook de 3 Christengezinnen van Ngablak kwamen. Zij doopten hier 1 volwassene en 1 kind en bedienden het Avondmaal. Hiermede liep deze reis af. Geen van beide Zendelingen is in Madioen terug geweest.

Zend. Poensen, die Smeding in Kĕdiri opvolgde, had zich ook Madioen aan te trekken. Volgens zijn verslag over 1863 had hij er 3 gemeenten gevonden, en wel: een te Selo-Rĕdjo met 26; een op de hoofdplaats met 20 en een te Ngoeloep met 24 zielen. Zij hadden te zamen slechts één voorganger, Leonard geheeten. Ten gevolge van gebrek aan personeel werd Madioen door het Genootschap losgelaten; zóó volkomen, dat het in de berichten en verslagen van de volgende jaren zelfs niet genoemd wordt. Dat loslaten was Poensen tot smart. Hij beschouwde het (ten onrechte) als »een gevolg van den strijd tegen onze [1]) Zending,« maar het strekt hem tot eere, dat *hij* Madioen niet losliet, gelijk hij ook Malang niet losgelaten had. Voorloopig kwam hij er zelf niet weder, maar jaarlijks zond hij er een paar zijner helpers heen, om den band met de Christenen aan te houden. Eerst omstreeks 1870 bracht hij weder een bezoek aan de hoofdplaats, en bij die gelegenheid vond hij daar in een buitenwijk 3 Christengezinnen bij elkander wonende. Een godsdienstoefening werd niet gehouden en een doopcandidaat werd door hem naar Kĕdiri genoodigd, waarheen de weinige Christenen in dit gewest in den tijd der verlatenheid gewoonlijk hun toevlucht namen als er moest gedoopt worden of als er een huwelijk in te zegenen was. Na een tusschenruimte van 8 jaren bracht Poensen aan de Christenen in Madioen weder een bezoek, thans in gezelschap van Ds. Radersma. Hij gaf daarvan een kort bericht, hetwelk hij inleidde met de volgende woorden: »Reeds uit mijne vorige verslagen is het u bekend, dat er in Madioen Christenen wonen.« Dat woordje »bekend« staat daar wel ietwat verwijtend. Maar ter zake: op de hoofdplaats vond hij een paar Christengezinnen, die daar zeer geïsoleerd leefden. In de afdeeling Ngawi waren de Christenen door gemis aan leiding en het slechte voorbeeld van een gewezen helper zóó verachterd, dat ze weinig blijken van Christelijk geloof en leven meer gaven. Maar met lof sprak hij over de Christenen in de afdeeling Ponorogo, waar hij 38 zielen doopte en 9 huwelijken sloot. Het totaal Christenen in Madioen op 't einde van '78 bedroeg 80. Sedert werd weer geregeld in de verslagen van deze residentie melding gemaakt. Poensen drong aan op het plaatsen van een Zendeling aldaar, maar aangezien niet zoo dadelijk aan zijn verlangen kon worden voldaan, ging hij er zelf eens een keer meer heen. In een schrijven van Dec. 1881 spreekt hij met grooten lof over de Christenen te Ngoeloep. Zij waren in hun dessa geheel afgesloten van de wereld, maar het zedelijk-godsdienstig leven bloeide er; een school was er niet, maar allen kwamen geregeld des Zondags en des Donderdagavonds bijeen om godsdienstoefening te houden.

Het aantal Christenen in Madioen nam langzamerhand toe, tot het op 't einde van '87 het cijfer van 122 bereikt had. En nu vond ook eindelijk het aanhoudend geroep van Poensen: »Madioen moet een eigen Zendeling hebben!« weerklank. In '88 nam het Nederl. Zendelinggenootschap

[1]) Onze Zending is hier = ons Genootschap.

in zijn dienst den oud-zendeling Bieger, (vroeger van de Geref. Zendingsvereeniging). Men bestemde hem voor Java, maar hij ontving de opdracht, eerst naar Sawoe te gaan, om de zaken der Zending te regelen. Na daar korten tijd geweest te zijn, ging hij naar Java. Bij zijn aankomst was Zend. Poensen naar Nederland vertrokken, en nu spraken de Zendelingen Kruijt met Bieger af, dat deze gedurende de afwezigheid van Poensen den post Kĕdiri zou waarnemen. Dat zulks geschiedde, hebben wij reeds beschreven. Na de terugkomst van Poensen werd Bieger geplaatst in Madioen, waar hij zich nu een werkkring had te scheppen. Hij kwam daar aan op 3 Oct. 1890. Zijn eerste idee was, zich bij de Christenen te Ngoeloep te vestigen, maar daartegen rezen bezwaren, ten eersten vanwege de afgezonderde ligging en ten tweeden, omdat er geen huis te krijgen was. Hij ging dus voorloopig wonen op de hoofdplaats, ving oogenblikkelijk den arbeid aan en zag inmiddels uit naar een andere geschikte plaats van vestiging, welke hij dacht te zullen vinden te Wono-Kĕtonggo, aan den voet van den berg Lawoe. Zoodoende was eindelijk, na lang roepen aan de eene en lang uitstellen aan de andere zijde, Madioen »als een op zichzelf staand zendingsveld te vermelden,« en daarin zag het Bestuur van het Genootschap een »heuglijke gebeurtenis.« Het kon zich daarover te gemakkelijker verblijden, omdat het getuigenis geven kon aan Biegers »ijverige, volhardende pogingen.« Maar spoedig kwam een teleurstelling de vreugde van het Bestuur temperen. De zoo even bedoelde plaats van vestiging, door Bieger uitgekozen en door de Christenen zeer begeerd, bestond uit een stuk woesten grond, onder Ngawi gelegen en 250 bouw groot. Die gronden werden door Bieger bij de Regeering aangevraagd. Noch het plaatselijk, noch het gewestelijk bestuur had bedenkingen tegen het toestaan van die gronden, maar de omwonende Javanen dienden bezwaren in, zeggende dat zij, zoo de aanvraag werd toegestaan, geen alang-alang (lang gras) meer zouden kunnen snijden en hunne weidegronden zouden verliezen. Het einde was, dat Bieger concessie kreeg voor 174 bouw (toch nog een respectabel stuk!), maar daar hij deze uitgestrektheid onvoldoende achtte en de gronden hem »slechts« voor rijstbouw geschikt voorkwamen, zag hij van de erfpacht af.

Het volgende jaar (1892) bracht niet veel vooruitgang. Het werk van Bieger verkeerde nog — zoo heette het — in den toestand van »tasten en beproeven.« Behalve aan de gemeente, wijdde hij zich nu aan een 7-tal kweekelingen. Van deze waren 3 afkomstig van Solo (Soerakarta), en aan hem toevertrouwd door zekeren Raden Wiro Ardjo aldaar, die door Ds. Wielandt was gedoopt. Deze Raden wenschte zeer, dat zich te Solo een Zendeling mocht vestigen, en daar er zich nog meer belangstellenden bevonden, uitte gezegde Predikant denzelfden wensch. Aangezien nu Solo van Madioen uit gemakkelijk te bereiken was, droeg het Bestuur van het Genootschap aan Bieger op, zich geregeld daarheen te begeven. Deze deed dat, en diende bij de Regeering zijn verzoek in om toelating voor Soerakarta. Zoodanige toelating was, gelijk thans bleek, ook gevraagd door de Ned. Ger. Zendingsvereeniging. Geen van beide aanvragen werd echter toegestaan, om den eigenaardigen toestand, waarin de vorstenlanden verkeeren (vgl. bl. 51 en 56).

Volgens een nauwkeurige telling waren er in dezen tijd te Ponorogo 112 en te Madioen 25 Christenen. In een koortsepidemie, welke deze residentie in dat jaar teisterde, had de Zendeling gelegenheid, op ruime schaal kinine uit te reiken, waarom wel 2500 Javanen hem kwamen vragen. Zijne hoop, dat deze hulp de zaak des Evangelies vooruit zou brengen, werd niet verwezenlijkt, en vorderingen van belang vielen er ook in '93 niet te berichten. Aan bemoeielijking van de zijde van het Europeesch bestuur was zulks niet toe te schrijven; dit toonde integendeel zijne goede gezindheid, door een Wĕdono (districtshoofd), die de kleine gemeente te Ponorogo verdrukt had, buiten toedoen des Zendelings af te zetten. Wat die 3 jongelingen uit Solo betreft, deze werden dat jaar door Bieger gedoopt. Gedurig ging hij in die stad het Evangelie verkondigen, en een 4-tal zoontjes van aanzienlijke Javanen werd hem weder ter opvoeding toevertrouwd.

In het voorjaar van '94 (toen we over Sĕmarang spraken vermeldden we het reeds) werd Bieger door Hoezoo tijdens diens ziekte te hulp geroepen. Sedert ging

hij nu en dan de gemeenten te Sĕmarang en te Kajoe-Apoe bezoeken. Daar echter op geen herstel van Hoezoo te hopen was, werd aan Bieger opgedragen zijne woonplaats te verleggen naar Sĕmarang en van daar uit Madioen en Solo te bedienen. Dit trof juist samen met vermeerdering van belangstelling in Madioen. De gemeente te Ponorogo, onder leiding van den ouden trouwen helper Sembri, nam in ledental toe, maar had veel te lijden van de haar omringende roof- en moordlustige bevolking. En wat Solo aangaat: daar waren de vrouw van Raden Wiro Ardjo met hun kind en eenige andere personen door den Zendeling gedoopt. Had Bieger ook niet van groote dingen te gewagen, zonder vrucht was zijn werk dus geenszins, en zijn Bestuur had allen lof voor zijnen ijver.

De berichten over het volgende jaar luidden eveneens gunstig. In 't verslag leest men: »Madioen mocht in 1895 tal van zegeningen ontvangen. 't Aantal leden werd met 7 vermeerderd. Iederen morgen en avond te 7 uren werd huisgodsdienstoefening met de leerlingen en de leden der huisgemeente gehouden. Des Zondags zijn de huis- en buitengemeente vereenigd en bestaat 't aantal kerkgangers uit pl. m. 40 personen.« Bij zijn verhuizen naar Sĕmarang vertrouwde Bieger namelijk het werk in Madioen toe aan zijnen Inlandschen helper Pieter Soeïsa, die ook de 18 leerlingen verder onderwijzen zou, zoodat alles zooveel mogelijk op dezelfde wijze zoude kunnen voortgaan, als toen hij er woonde. Het was echter zijn voornemen, iedere maand Madioen te bezoeken en dan tevens Solo aan te doen. Of hij het gedaan heeft, melden de volgende verslagen niet.

Met ingang van het jaar 1898 werd Madioen weer met Kĕdiri vereenigd en dus onder de leiding van Zend. De Munnik geplaatst. In den loop van dat jaar bracht deze er een bezoek, in gezelschap van Zend. A. Kruijt. [1]) Zij vonden een gemeente op de hoofdplaats met 23 en een te Ngoeloep met 135 leden. Behalve deze woonden er nog 10 Christenen verspreid, zoodat deze residentie nu in 't geheel 168 Christenen telde. Ten huize van een der leden op de hoofdplaats werd een samenkomst gehouden, die vrij goed bezocht was. Het bleek, dat de Christenen hier niet ver gevorderd waren in kennis, maar zij voelden zich daarover niet bezwaard: als men maar geloofde — zeiden ze — dàt was voldoende; al die kennis was maar ballast! Om de andere gemeente te bereiken, hadden de Zendelingen eerst 18 paal af te leggen tot Ponorogo, van daar 4 paal tot Poeloeng en daarna nog 3 paal tot Ngoeloep, zoodat beide gemeenten door een afstand van 25 paal (ruim 8 uren) van elkander gescheiden zijn. Sembri, nu een bejaard man, stond nog steeds aan het hoofd van deze gemeente, die uit ontginning is voortgekomen. De Zendelingen werden in het versierde kerkje feestelijk ontvangen. Zij hielden er een godsdienstoefening, welke door 108 van de 135 zielen werd bijgewoond en inspecteerden de school, waarin 23 van de 25 leerlingen (21 kinderen van Christenen en 4 van Mohammedanen) present waren. Het geheel maakte geen ongunstigen indruk; en reeds het feit, dat deze gemeente zich — haast zonder verzorging — gedurende 40 jaren heeft gehandhaafd, bewijst, dat er in haar leven uit God is.

Het eenige, dat we nog over Madioen zeggen kunnen, is, dat het nog geen eigen Zendeling terug kreeg, en er, volgens de laatste opgave, nu maar 150 Christenen meer zijn. Zeer onvoldaan verlaten we deze residentie.

Aan de laatstverschenen »Staat van gemeenten en scholen« loopende tot ultimo 1899, ontleenen wij de volgende opgaven:

	Christenen.	Inl. helpers.	Scholieren.
Post Modjowarno,	4528	12	1520
„ Kendal-Pajak,	165	9	144
„ Swaroe,	1791	4	372
„ Kediri (met Madioen),	2085	29	454
Totaal	8569	54	2490

Een paar opmerkingen ten besluite van ons overzicht over het werk van het Nederl. Zendelinggenootschap. Dat werk maakt in zijnen tegenwoordigen toestand een goed figuur. Er wordt hier op oordeelkundige wijze gearbeid, en dat zal nu nog beter kunnen worden, daar in 1897 de conferenties der Zendelingen, die sinds vele

[1]) Kruijt schreef over hun bezoek een aardig ververslag, te vinden Maandb. 1898 bl. 179.

jaren niet meer werden gehouden, weer in 't leven zijn geroepen. Zulke conferenties, goed voorbereid en geregeld gehouden, kunnen zeer bevorderlijk zijn aan de onderlinge voorlichting en samenwerking. De Zending heeft hier de eerste bezwaren reeds lang overwonnen, maar de taak, die zij nog vóór zich heeft, is niet te overzien. Hare resultaten zijn op dit arbeidsveld reeds duidelijk te aanschouwen, vooral op den oudsten post, Modjowarno, maar ook in Malang en Kĕdiri. Doch . . . denkt men zich eens de ontginningen weg, wat zou er dan overblijven? Het eigenlijke Evangelisatiewerk, de prediking van het Evangelie aan de Mohammedanen, — ons overzicht stelt het ongezocht, maar voldoende in 't licht — heeft op dit arbeidsveld nog niet zoo heel veel te beteekenen; maar mochten die talrijke ontginnings-gemeenten tot krachtiger geestelijk leven komen, dan — men kan het reeds aan de gemeente Poerwo-Rĕdjo in Kĕdiri zien — kunnen ze voor tienduizenden Javanen om haar heen tot een onberekenbaren zegen zijn. »Java« — zoo heeft iemand onlangs, na 't werk der Zending aldaar in oogenschouw te hebben genomen, gezegd — »Java is geen onvruchtbaar, maar een moeilijk arbeidsveld.« Men behoeft geen profeet te zijn om te kunnen voorspellen, dat, zoo de Zending op Oost-Java haar werk met kracht en trouw voortzet, de uitkomsten van hare pogingen bij toeneming heerlijk zullen zijn.

VII.

Java-Comité.

Zending onder de Madoereezen (op Java).

Op zijn 23ste jaarvergadering (24 Sept. 1878) deelde het Java-Comité [1]) te Amsterdam mede, »dat een geacht persoon zich bij het Comité had aangemeld, met het verzoek, hem als Zendeling naar onze Koloniën in Oost-Indië te willen zenden.« Liefst zou bedoelde persoon willen gaan naar de Madoereezen, die hem als een wakker volk waren beschreven, en vooral omdat het een nog onbearbeid volk was en hij niet tot eens anders arbeid wenschte in te gaan. Het bleek weldra, dat de bedoelde was de Heer J. P. Esser, zoon van den welbekenden zendingsvriend I. Esser, die in 1854 den stoot gegeven had tot de oprichting van dit Comité en reeds destijds de aandacht der zendingsvrienden op de Madoereezen had gevestigd. [1]) Behalve dat de jonge Esser te Utrecht in de Theologie gestudeerd en daarin den graad van Doctor verworven had, volgde hij te Edinburg gedurende 1½ jaar de college's in de Medische vakken. Het Java-Comité nam den jongen Doctor aan en verklaarde daarin tevens zich bereid, om de Zending onder de Madoereezen te aanvaarden. Om zich voor zijne aanstaande taak ook eenigszins taalkundig voor te bereiden, ging Esser bij Prof. Vreede te Leiden les nemen in het Madoereesch, welke taal toen nog vrij onbekend was, maar juist een weinig toegankelijker was geworden door een Woordenboek van Elzevier Stokmans en Marinissen. Op 3 Sept '79 werd Esser geordend en 12 dagen daarna ging hij in zee.

Na op Java te zijn aangekomen, verbleef Dr. Esser geruimen tijd te Depok en bewoog zich daarop langzaam naar het oosten voort, gaande van zendingspost tot zendingspost. Na Soerabaja bereikt te hebben, zag hij het eiland Madoera, en de vraag kwam bij hem op: »Zou het ons geschonken worden?« Ook maakte hij daar voor 't eerst kennis met Madoereezen, en hij zag het huisje, waarin »Vader Emde« gewoond had en dat nu wel »oud en vervallen,« maar nog in dienst der Zending was. Soerabaja verlaten hebbende, bezocht hij Modjowarno en Swaroe, en nu had hij bijna alle zendingsposten op Java gezien. In zijn verhaal van die reis, welke maanden geduurd had, zegt hij aan het slot: »Vraagt men mij nu: Wat is, na dit

---

1) Het Java-Comité was voorheen een zijtak van de „Vereeniging tot verbreiding der waarheid" te Amsterdam en tevens een afdeeling van het Genootschap van I. en U. Zending te Batavia, maar sedert 16 Maart 1898 staat het geheel op zichzelf.

1) Toen werd, ten gevolge van zijne opwekking, H. C. van der Linden te Ermelo gewijd tot Zendeling onder de Madoereezen. We hebben daarvan op bladz. 236 (in een noot) melding gemaakt. Destijds was de onderneming mislukt, maar dat was voor den Heer Esser geen reden om de Madoereezen los te laten.

alles gezien te hebben, uw oordeel over 't zendingswerk? dan moet ik antwoorden: Het is gezegend boven alle werk, waarmede de mensch zich op aarde kan bezighouden.« Dat schoone woord was een Esser waardig. — Over de steden Pasoeroean en Bĕsoeki leidde hem eindelijk zijn weg waar Bondowoso, waar hij in Sept. 1880, dus een jaar na zijn vertrek uit Nederland, aankwam en waar hij voorloopig bleef, om zich verder te oefenen in het Madoereesch (waarvan de uitspraak hem zeer moeilijk toescheen) en te overwegen waar hij zich vestigen zou.

Bondowoso is een plaatsje als andere kleine steden op Java. Merkwaardigheden zijn er niet. Men treft er nog al vele Europeanen en daarmee gelijkgestelden aan. De Inlandsche bevolking bestaat uit Madoereezen, en er wonen ook vele Chineezen, zooals overal op de hoofdplaatsen in Indië. De taal kwam Esser voor een mengelmoes te zijn, en zoo schijnen ook de Madoereezen zelf er over te denken; althans zij vertellen, dat, toen God aan alle volken hun taal gaf, de Madoerees zich versliep en dus geen taal ontving. Hij speelde nu leentjebuur en redde zich zoo uit zijne verlegenheid.

Taalleeren was nu het voornaamste werk van dezen eersten Zendeling, maar het was niet zijne éénige bezigheid. Hij zocht spoedig aanraking met de bevolking te krijgen, en hield gedurende eenigen tijd des Zaterdagsavonds Bijbellezing (in den beginne in de Maleische-, maar later in de Madoereesche taal) ten huize eener oude Ambonneesche Christin, voor een 30-tal personen. Onder den indruk van hetgeen hij elders gezien had, meende hij na beraad niet op de hoofdplaats te moeten blijven, maar richtte hij het oog naar het binnenland. Hem werd een huisje aangeboden in de dichtbevolkte dessa Soembĕr-Pakĕm en in Nov. 1880 verhuisde hij daarheen. Wij zullen hem naar dezen eersten zendingspost op dit terrein volgen en komen dan later op Bondowoso terug.

1. *Soembĕr-Pakĕm.*

Al was het ook »met zijn taalkennis nog treurig gesteld,« — gelijk hij zelf schreef — Esser wachtte niet lang met hier tot zijn eigenlijk doel te komen. Hij ving aan met tweemaal per week een bijeenkomst te houden (Bijbellezing of catechisatie: hij wist zelf niet recht welken naam er aan te geven). Verder trachtte hij een schooltje te vormen en stelde zich beschikbaar voor de behandeling van zieken. Het schooltje kwam tot stand, maar verliep spoedig weer; de bijeenkomsten bleven aan den gang, maar slechts enkelen kwamen getrouw. Hulp werd door of voor zieken veel gevraagd, maar de patiënten waren soms zoo moeilijk te helpen vanwege den grooten afstand. »Ach« — zuchtte hij dan — »hadden we hier een hospitaal, een Christelijk gasthuis, waar teedere vrouwenhanden en liefhebbende harten de arme zieken verpleegden: welk een ontzaglijke invloed zou dat niet kunnen uitoefenen op die stugge, gesloten gemoederen!«

Zoo wonende in het midden der Madoereezen had Esser een goede gelegenheid, hunne taal te bestudeeren, maar ook om zich grondig bekend te maken met hun karakter, gebruiken, beschaving en godsdienstige denkbeelden. Wat hij opmerkte heeft hij medegedeeld in een reeks brieven, waaraan wij een en ander gaan ontleenen, te meer wijl de Madoereezen in vele opzichten afwijken van de Javanen en Soendaneezen. [1]) Hier en daar zullen we ons een kleine aanvulling veroorloven uit de latere berichten van Zend. Van der Spiegel.

1. *Voorkomen* en *karakter*. De Madoerees is in den regel flink gebouwd en middelmatig van lengte. Zijne kleeding bestaat gewoonlijk uit vier stukken: een broek, die tot over de knieën reikt, een kort buisje, een gordel en een hoofddoek. De kleeding der vrouw bestaat gewoonlijk uit twee stukken: een sarong, reikende van de heupen tot over de knieën, en een baadje. De Madoereezen op Oost-Java woonachtig genieten een zekere welvaart. De meeste zijn landbouwers, maar vele ook drijven handel. De vrouwen werken flink mede: zij hebben niet alleen haren arbeid in huis, maar werken ook op het veld, op de plantage, loopen met koopwaren, enz. Wat hun karakter aangaat: de Madoerees munt boven zijne stamgenooten uit in gepaste en ongepaste vrijmoedigheid, maar verstaat ook, evenals

---

[1]) Vgl. bladz. 56—61.

zijne stamgenooten, uitstekend de kunst van te behagen en een ieder schoenen naar zijne voeten te geven. Het is daarom niet gemakkelijk hem te leeren kennen en zijne bedoelingen te doorgronden. Bij hem is het geenszins: »de waarheid bovenal;« veeleer zou men van hem mogen zeggen, dat hij de leugen liefheeft en doet. Daarbij heeft hij een groote mate van onverschilligheid, en in den strijd kenmerkt hij zich door koelbloedigheid (de Madoereezen zijn goede soldaten, zegt men). Veel goede trekken heeft men in het karakter van den Madoerees nog niet kunnen ontdekken.

2. *Gebruiken.* Wanneer een jonkman wenscht te huwen, zoo noemt hij het meisje zijner keuze aan zijne moeder; deze spreekt er den vader over; de vader roept dan de hulp in van een tusschenpersoon; deze begeeft zich naar de ouders van het meisje en tracht de zaak in orde te maken. Wordt het aanzoek aangenomen, dan brengt de jonkman een bezoek aan de ouders zijner uitverkorene en.... de jongelieden worden verklaard verloofd te zijn. Tegen den tijd dat het huwelijk gesloten zal worden gaat men geschenken brengen aan het huis der ouders van het meisje. Het huwelijk wordt voltrokken door den Mohammedaanschen geestelijke, op de gewone wijze, en wordt gevolgd door eenige feestelijkheden. — Wanneer eene vrouw voor het eerst moeder zal worden, zoo houdt men een offermaaltijd in de zevende maand der zwangerschap, ter voorbereiding van de bevalling. Op den 40sten dag na de bevalling is er een papfeest ter eere van de(n) jonggeborene, die dan — zooals men zegt — voor het eerst op den grond wordt gezet. — De Madoerees is een liefhebber van vermaken. Bijzonder in trek is de wedstrijd met duiven, hetzij in het snelvliegen, hetzij in het lokken van elkanders duiven, als anderszins. Ook houden ze veel van stierengevechten en wedrennen met stieren (voor een slede). Bij zulke wedstrijden worden weddingschappen aangegaan en er gaat groote drukte mede gepaard. Verder ontbreken hier ook de elders op Java gebruikelijke vermaken niet. — Is onder de Madoereezen iemand gestorven, zoo roept men den Mohammedaanschen geestelijke en verzamelt de bloedverwanten. Zijn deze bijeen, dan wascht men het lijk, de geestelijke leest het gebed, en het lijk wordt gewikkeld in drie lappen katoen en op de baar gelegd. Dan wordt het door vier mannen naar het graf gedragen, waarin drie mannen neerdalen, om het lijk aan te nemen. Zij leggen het daarin neer met het hoofd naar het noorden en het gelaat naar het westen, waarop het graf gesloten wordt. Nu doet de geestelijke nogmaals een gebed, waarna de kinderen of jongere broeders van den overledene kokoswater op het graf gieten en er tweemaal overheen stappen. Hierop worden de grafpaaltjes aan het hoofd- en voeteneinde geplaatst en dan keert men huiswaarts. De geestelijke ontvangt een geschenk, en in het sterfhuis wordt een maaltijd aangericht voor de nabestaanden en vrienden. Zeven dagen lang worden op het graf bloemen gestrooid. Verder wordt een lijkfeest gegeven op den 7^{den}, 40sten, 100sten en 1000sten dag na het overlijden en ook nog eens lang daarna, ongeveer na 10 jaren.

3. *Kunst* en *letteren.* Wat men van kunst of letterkunde onder de Madoereezen vindt, is weinig en niet oorspronkelijk. Het schijnt hun aan aanleg voor beeldende kunst te ontbreken; ja, zelfs van vaardigheid in vlechtwerk en andere nijverheid treft men onder hen zelden een spoor aan. Muziek en wajang-spel vindt men onder hen, maar de muziek heeft voor hen weinig aantrekkelijks zonder vertooning of dans erbij. De wajang is Javaansch. Meer valt in den smaak de zoogenaamde topeng, een mommenspel op den openbaren weg, waarbij Madoereesch gesproken wordt. — De letterkunde is bijzonder arm, en onder het kleine aantal geschriften is weinig oorspronkelijks. Uit die geschriften en ook uit de correspondentie der Inlanders blijkt, dat zij, die de kunst van schrijven verstaan, gaarne vele Javaansche woorden gebruiken. De ontwikkeling van den Madoerees staat dus nog niet hoog. „In zijn hart is hij een landbouwer; hij heeft zijne ziel aan zijne koeien verpand en is uit de aarde aardsch.«

4. *Godsdienstige toestand.* Zoo er volken zijn met een godsdienstigen aanleg, dan behoort het Madoereesche volk daartoe niet. Het ontbreekt den Madoereezen geheel en al aan godsdienstige kennis, en de vroomheid dergenen, die zich voor *alim* uitgeven, bestaat alleen hierin, dat zij een

weinig bidden, een weinig in den Koran lezen en eenige Mohammedaansche gebruiken opvolgen. Daar niemand het evenwel buiten het bovennatuurlijke stellen kan, zoo heeft de Madoerees in plaats van geloof een goede dosis bijgeloof, gekweekt en onderhouden door de dusgenaamde pandita's en doekoens, die kennis bezitten van hetgeen heil- en onheilaanbrengend is, en de oorzaken weten te noemen van de plagen, welke iemand hebben getroffen. Deze worden namelijk veroorzaakt door booze geesten, waarover genoemde personen beweren macht te kunnen uitoefenen. Doch men spreekt niet alleen van booze geesten, draken, spoken en duivelen, waarvoor ieder siddert, maar ook van gelukkige en ongelukkige dagen. Tot het afweren van ongelukken en het verkrijgen van geluk dienen amuletten, tooverspreuken en bezweringen. Dit bijgeloof is zóó sterk, dat men angst heeft voor alles, wat ongewoon is. Het Mohammedanisme heeft dezen godsdienstigen toestand eer verergerd dan verbeterd. De Madoerees belijdt wel, in God te gelooven, maar hij heeft van dat geloof geen troost, en in zijn hart en leven beteekenen de geesten vrij wat meer dan God. 't Is merkwaardig, dat hij in den Zendeling ook zulk een pandita of doekoen ziet, vooral als hij ziekten geneest, want die worden alle aan den invloed der geesten toegeschreven. Ook Esser stond spoedig in den roep, »een groot doekoen« te zijn, en men kwam zijne hulp vragen voor allerlei soorten van kwalen. Zoo kwam b. v. een vader voor zijn zoon, die niet best leeren kon, een middel vragen om beter te kunnen leeren, een soort verstandspoeder dus. Anderen vroegen hem, om dieven aan te wijzen, betooverden te ontduivelen, om een drankje waardoor men inééns de letters zou kennen, en dergelijke meer. — Dat de Madoereezen zeer vage gedachten hebben over het leven na dit leven, behoeft nauwlijks gezegd te worden. Het geloof aan de zielsverhuizing schijnt vrij algemeen te zijn, maar de meestverbreide denkbeelden onder hen aangaande hetgeen er na den dood met den mensch zal gebeuren, laten zich samenvatten in deze gedachte: elk Mohammedaan, die sterft, wordt vroeg of laat een zalige. De meergevorderden in kennis nemen voor Mohammedanen, die zondig geleefd hebben, een soort vagevuur aan. In de hel komen alleen de ongeloovigen. Over zichzelven is de Madoerees in 't minst niet bekommerd voor de toekomst. Krachtens zijn Islam loopt het voor hem ten slotte altijd goed af, hoe zondig zijn bestaan ook zij.

Na deze uitweiding keeren we terug tot de geschiedenis van het zendingswerk. Na een jaar te Soembĕr-Pakĕm te hebben gewoond en gearbeid, berichtte Esser, dat hij voortging tweemaal per week een bijeenkomst te houden. Hij vertoonde daarin tevens Bijbelsche platen, wat zijn »Madoereesche tong« te hulp kwam. Hij had verder op zijn schooltje 20 leerlingen, en verleende in '81 aan 400 patiënten geneeskundige hulp. Hij betreurde het, niet allen, die tot hem kwamen, te kunnen helpen, wegens onvoldoende kennis van het vak. Daar hij bij het spreken in 't geheel geen leerboek had, vertaalde hij een Maleisch boekje van zijn vader, getiteld »Torat dan Indjil« (Wet en Evangelie) in het Madoereesch, met het plan, die vertaling te laten drukken. Het werk was dus op gang, maar wat hij deed kwam hemzelf zoo weinig beteekenend voor, dat hij niet gerust was, en tot zijn Comité de vraag richtte: »Ben ik op den goeden weg? moet ik zoo voortgaan?« Het antwoord was geruststellend; het Comité was zeer tevreden, en verzocht Esser, op de aangevangen wijze voort te arbeiden.

Dat deed hij dan ook, zoo goed het ging. Zijn schooltje verliep, daar de plattelandsbewoners het nut van zoodanig onderwijs voor hunne kinderen niet inzagen, en de kinderen zelf nog minder. Eén leerling echter, een jongeling, bleef het onderwijs volgen en verraste zijnen leermeester weldra met de mededeeling, dat hij geloofde in den Heere Jezus Christus. Hij werd nu tot den Doop voorbereid, en ontving dien op 23 Juli 1882, waarna Esser schreef: »Voor zoover ik oordeelen mag en kan, is deze zaak zuiver voor God.« De naam van dezen eersteling uit de Madoereezen is Ebing; [1]) we zullen in 't vervolg dien naam nog dikwijls te noe-

---

[1]) De naam wordt ook geschreven Ebin of Ebyng, en soms ziet men er den titel *Man*, Oom, en soms *Pa*, Vader, voor staan. Wij zullen maar eenvoudig Ebing blijven schrijven.

men hebben, en steeds in verband met het goede. Had Esser onder de Madoereezen niets meer gedaan, dan dezen man tot den Heiland te leiden, er zou toch reden genoeg zijn tot dankbaarheid voor het resultaat.

In 't laatst van '82 nam het aantal hoorders eenigszins toe; ook enkele vrouwen zag men nu de bijeenkomsten bezoeken. In deze werd nu ook gezongen, waartoe Esser een paar Psalm- en Gezangverzen vertaald had. Het zingen, hoe gebrekkig het ook ging, scheen eenige aantrekkelijkheid te hebben. Het boekje »Torat dan Indjil« was nu vervangen door het Evangelie van Marcus, door hem in 't Madoereesch overgezet. Uit dat Evangelie las hij in de samenkomsten een gedeelte voor en verklaarde dat zoo eenvoudig mogelijk. De school was weer gaan herleven en telde nu 13 leerlingen. Zij werd gehouden 's morgens en 's avonds, telkens van 6½ tot 8½ uur. De vakken waren: Bijbelsche geschiedenis, lezen, schrijven en een weinig rekenen. Ebing werd na zijnen doop tot onderwijzer aangesteld; zijne kennis was wel niet groot, maar hij vergoedde het gemis door ijver en goeden wil. Ten gevolge van die regeling had de Zendeling de handen ruimer voor zijn andere werk. De behandeling van zieken bleef daarvan een gewichtig deel uitmaken: in '82 werden ruim 500 patiënten behandeld. Ook hierbij assisteerde Ebing. Buitendien ging deze driemaal per week de kampoengs in om te evangeliseeren. »Geopende ooren vond hij zelden, geopende harten nog minder.« Doch over bepaalden tegenstand viel niet te klagen, en er kon kalm worden voortgewerkt.

Alzoo langs drie wegen poogde de Zendeling hier invloed onder de bevolking te krijgen. De eerste weg was: de school. Veel resultaat leverde deze nog niet op, want aan 't einde van 1883 moest Esser getuigen, dat in de verloopen 3 jaren niet meer dan 4 of 5 jongens bij hem lezen en schrijven hadden geleerd, omdat de leerlingen in den regel slechts kort bleven. De tweede weg was: Evangelieprediking bij de huizen en in de bijeenkomsten, die tweemaal per week werden gehouden. Zichtbare vrucht viel van dit een en ander verder niet te constateeren. Het grootste aantal hoorders was tot dusver 30. Tweemaal meldde zich iemand aan voor den Doop, maar beide keeren trok de candidaat zich terug. De derde weg was: hulp en raad aan kranken. Intusschen ging hij ook voort met vertalen: na Marcus kwam de beurt aan Lucas; daarop wilde hij de andere Evangeliën laten volgen en dan de Handelingen.

Een tweede scholier, Seman geheeten, beleed in 't voorjaar van '84 te gelooven en werd gedoopt, waarop met Paschen van dat jaar door Esser voor 't eerst met beide broeders het Avondmaal gevierd werd. Was tot hiertoe alleen bij avond godsdienstoefening gehouden, thans ging de Zendeling een schrede verder en voerde hij ook een morgen-godsdienstoefening op Zondag in. Dat voldeed goed, en de hoorders namen toe in aantal. »Vaak twijfelende aan eigen geschiktheid en ijver, maar toch nooit mismoedig«, zette Esser op deze wijze rustig den arbeid voort; en toen nu zijne vertaling van de Bijbelsche geschiedenis (bovengenoemd boekje), door den druk vermenigvuldigd, uit Nederland op Oost-Java terug kwam, kon hij zijnen helper Ebing een nieuwe functie opdragen, namelijk die van colporteur, om door middel van colportage de kennis der waarheid Gods verder te verspreiden.

De school, die in 't begin van '84 vooruit ging, nam in den loop van dat jaar weer af en stond aan 't einde zoo goed als op nul. De gedoopten daarentegen mochten in dat jaar vermeerderd worden met 2 vrouwen en 2 kinderen, zoodat er nu reeds 6 Christenen op dezen post waren. De overige werkzaamheden gingen geregeld voort. De helper Ebing maakte in 't najaar zijn eerste colportage-reis, en wel over een deel van Oost-Java en vervolgens over Madoera. Het resultaat daarvan was, dat hij 100 exemplaren van de Bijbelsche geschiedenis verkocht en als opbrengst daarvan ƒ 41.30 thuis bracht. Tegen het einde des jaars ging nu de Zendeling zelf op reis naar Madoera. Om zich van de deugdelijkheid zijner vertaling van de Evangeliën te overtuigen en te verbeteren wat daaraan mocht ontbreken, kwam het hem wenschelijk voor, zijn werk door kundige Madoereezen aldaar te laten beoordeelen. In den onder-collecteur te Manding, een gewezen onderwijzer, vond hij een ontwikkeld en welgezind man, en deze bewees hem

goede diensten. Zijn verblijf op het eiland gebruikte hij tevens tot nadere kennismaking met land en volk. Hij bevond, dat het land ten deele schraal, ten deele paradijsachtig schoon is, en hij betreurde het diep, dat zich nog geen Zendeling onder de twee millioen bewoners had neergezet. Zooals men weet, ligt ook nú nog dit eiland voor het Evangelie braak. Het verblijf van Esser op Madoera had voor zijne vertaling dit resultaat, dat thans de vier Evangeliën en de Handelingen voor den druk gereed waren. Na terugkomst te Soembĕr-Pakĕm zette hij daar zijne vertaling voort, aanvangende met de brieven van Paulus. Ook hervatte hij zijne andere werkzaamheden. Het schooltje werd nu door 5 leerlingen bezocht en de 4 volwassen Christenen kwamen elken morgen met hem samen om den Bijbel te lezen en te bidden. Driemaal per week werd er een openbare samenkomst gehouden. Was de Zendeling verhinderd zelf voor te gaan, dan nam Ebing zijne plaats in. Al die 4 volwassenen hadden leeren lezen, en het was niet zonder eenige zelfvoldoening, dat de Zendeling des Zondagsmorgens zijn viertal hoorde aanheffen van de goedertierenheden Gods, elk met zijn eigen gezangboek (geschreven?) in de hand. Ebing bleef belast met de school, ging voort te evangeliseeren bij de huizen en maakte nu en dan een colportage-reis, die dan tevens diende tot verbreiding des Evangelies in ruimer omtrek.

Tot hiertoe gekomen brak Esser zijn arbeid af, om naar Nederland terug te keeren. Vóór zijn heengaan, op 13 Maart 1887, deed hij iets, dat op Java nog nooit voorgekomen was en ook sedert niet is herhaald: hij ordende namelijk den helper Ebing tot voorganger der kleine kudde, en wel volgens het Formulier voor bevestiging van Dienaren des Woords, in de Ned. Herv. Kerk [1]) in gebruik. Of dit geschiedde met machtiging van het Java-Comité, kan ik niet verzekeren. Naar het schijnt, was het hoofddoel der terugreis naar het vaderland: met het Nederl. Bijbelgenootschap te onderhandelen over het drukken van het Madoereesche Nieuwe Testament. Ook waren er plannen tot »Evangelisatie door landontginning« te Djĕmbĕr, waarover hij zijn Comité had te raadplegen. Er kunnen ook nog andere redenen zijn geweest, die ons onbekend zijn. Hoe dat zij, Esser kwam in het vaderland terug; trad hier en daar op tot het doen van mededeelingen; huwde met Mej. E. J. Hovy en verkreeg van het Bijbelgenootschap de toezegging, dat het zijne vertaling van de vier Evangeliën met de Handelingen drukken zou. Eerst bestond het plan, dat hij na afloop daarvan met zijne vrouw naar het arbeidsveld zou terugkeeren, maar in plaats van dit plan kwam een ander: hij zou met zijne vrouw op 1 Mei 1889 te Amsterdam komen wonen en aan het hoofd worden geplaatst van een Opleidingsschool van het Java-Comité, opdat dit zijne kweekelingen onder zijne oogen zou hebben, enz. Reeds was men bezig voor hem te Amsterdam een huis in te richten, toen de dood onverhoeds al die plannen kwam verstoren. Een kortstondige ziekte maakte op 28 April een einde aan dat jeugdig leven. Onnoodig te zeggen, hoezeer het Java-Comité zijn »eenigen Esser« betreurde. Hij moet een uitnemend man zijn geweest. In een zeer sympathiek woord, waarmede Dr. A. J. Th. Jonker, een van zijne vrienden, 3 jaren later een geschrift te zijner gedachtenis [1]) inleidde, noemde hij hem »een man, in wien een schat verscholen was, een schat van liefde en trouw, een schat van poëzie en vernuft, een schat van warme vroomheid en geestdriftige toewijding.« Daarbij was hij zeer eenvoudig en nederig. Toen men op den dag zijner inzegening een zinspeling maakte op zijn doctorstitel, antwoordde hij, dat het zijn hoogste wensch was, als Paulus niets te willen weten dan Jezus en Dien gekruist, terwijl hij op dat woord *gekruist* al den nadruk wenschte te leggen.

Wat Essers Bijbelvertaling aangaat: hij onderwierp haar voor het drukken aan eene herziening, en ging daarbij te rade met den Hoogleeraar Vreede te Leiden; maar nadat eenige bladen afgedrukt waren, gevoelden beide Heeren zich bezwaard om voort te gaan, wegens de talrijke moeilijkheden, die zich voor hen opdeden. Op hun verzoek verleende nu het Bijbelgenootschap machtiging, een eenigszins beschaafden Madoerees te doen overkomen,

[1]) In 't bericht staat eigenaardig Kerk*en*.

[1]) Onder de Madoereezen, Amsterdam, 1892.

ıun bij het werk behulpzaam te zijn. ood van Esser bracht ook in dat plan dering. Onder leiding van Prof. Vreede :n nu de vier Evangeliën met de elingen afgedrukt en daarbij liet men voorloopig. Het vervolg van ons verzal doen zien, hoe en wanneer de lvertaling weer is opgevat.

zijn vertrek van Soembĕr-Pakĕm had Esser daar een gemeente achtergevan 4 volwassenen met 4 kinderen. kleine kudde kwam nu onder de : en leiding van den jongen man, die ıog zooveel onderwijs en leiding van : had. Overigens is Ebing blijkbaar legelijk mensch en een ernstig Chrisniet onbegaafd en trouw in zijn [1]) De wijze, waarop hij zijne beıg heeft vervuld gedurende de vrij vacature, geeft wel eenig recht om :aag te doen: of de Zendelingen op niet verstandig zouden handelen met voorbeeld van Dr. Esser te volgen, degelijke Inlandsche helpers te ordenen en dienst des Woords en der sacra:n, en daarmede niet angstvallig te :en tot .... ja, tot hoelang en tot wat? men, om eens iemand te noemen, ch bij tijds geordend, zou dan niet veel l verhoed zijn? In elk geval had men omen wat nu is geschied, dat hij de Irvingianen is geordend. Op de e conferentie van de Zendelingen van Nederl. Zendelinggenootschap sprak hunner de wenschelijkheid uit, aan dsche helpers, na voorbereiding de gdheid te geven tot bediening der nenten, maar de meerderheid was tegen. Zouden de Nederlandsche elingen in dit opzicht niet *te* voorg zijn?

ing zag zich reeds spoedig geroepen itoefening der bevoegdheid, hem door verleend. Zekere Man Kanisa (of n) was door hem onderwezen, en nu nde, dat hij »de voornaamste dingen ep,« doopte hij hem op 6 Juni '87. lang daarna kon hij berichten, dat ieuwe doopcandidaten waren, namelijk zijn broeder Sam en een vrouw. Deze beide menschen ontvingen in '88 den Doop, evenals de vrouw van genoemden Kanisa. Ook nog anderen traden toe, zoodat de gemeente wies tot 17 gedoopten.

Ofschoon de zaken te Soembĕr-Pakĕm goed gingen, meende men, dat de leiding van een Europeesch Zendeling daar op den duur niet kon worden gemist. Nadat besloten was, dat Esser in Nederland zou blijven, beval deze iemand tot opvolger aan. Dat was H. van der Spiegel, kweekeling bij de Nederl. Zendingsvereeniging, die gereed was om te worden uitgezonden. Het Java-Comité trof daarop een schikking met V. d. Spiegel en zijn Bestuur, en nadat eerstgenoemde door Esser eenigszins in het Madoereesch was ingeleid, vertrok hij in Juni '89 naar Java. Dr. Esser was over deze schikking zoo verblijd, dat hij *f* 2000.— schonk aan het Java-Comité, ter tegemoetkoming in de kosten. Na in 't laatst van September te Soembĕr-Pakĕm aangekomen te zijn, vond Zend. V. d. Spiegel de zaken gelijk wij ze beschreven hebben. Daar hij nog geen Madoereesch spreken kon, bleef Ebing voorloopig voorganger in de samenkomsten. Hij verrichtte dat werk zittende, wat hij zeker zoo van Esser gezien had. In dien vorm bracht V. d. Spiegel nu verandering, maar overigens zette de opvolger het werk voort op de wijze als door den voorganger was ingesteld. Hij deed zulks ook ten aanzien van het Kerstfeest, dat reeds in '82 door Esser met eenigen luister was gevierd. Sedert de komst van V. d. Spiegel werd het gewoonte, dat feest hier op te luisteren met »lichtbeelden«; later zelfs met tooverlantaarn èn Kerstboom!

Uit een bericht van Maart 1890 blijkt, dat V. d. Spiegel toen reeds predikte in het Madoereesch, maar die arbeid viel hem nog zwaar. Veel »gang« zat er toen in 't werk niet. Wel kwamen dagelijks Madoereezen geneeskundige hulp inroepen, maar sprak hij hun over de krankheid hunner ziel, dan werden ze ongedurig en zochten eene aanleiding om weg te komen. Ebing stond hem in allen arbeid ter zijde. Hij vergezelde hem ook naar de hoofdplaats Bondowoso (de afstand is 18 paal), als hij daar eens per maand catechetisch onderwijs ging geven aan eenige kinderen van Europeanen. Terwijl de Zendeling

Zie zijn portret in het Geïll. Zblad 1887 bl. een proeve van zijn spreektalent op bl. 60. 58 en 59 kan men een afbeelding vinden : lokaliteiten der Zending te Soember-Pakem.

dan daarmede bezig was, evangeliseerde de helper onderwijl onder de Chineezen.

De kleine kudde Madoereesche Christenen te Soembĕr-Pakĕm nam zachtjes aan in getal toe. Op het einde van 1890 bestond zij uit 23 zielen (7 mannen, 5 vrouwen, 11 kinderen). Driemaal per week werd godsdienstoefening gehouden, en de Christenen kwamen getrouw op, terwijl zij zich buiten de kerk onderscheidden door een Christelijken wandel. Zoo was er stof tot vreugde; maar ook was er wel eens reden tot smart, b.v. op 21 Febr. '91, toen de gemeente haren eersten doode beweende, een 5-jarig zoontje van Ebing.

Intusschen vaardigde het Java-Comité in Juni van dat jaar een tweeden Zendeling naar de Madoereezen af, namelijk H. Dekker, die zich naar Soembĕr-Pakĕm begaf. In verband met deze nieuwe uitzending rees de vraag: waar men een tweeden post zou stichten? Immers te Soembĕr-Pakĕm kon één Zendeling met den helper het werk wel af. Het Bestuur was van oordeel, »dat men moest zoeken naar een belangrijk centrum der Madoereesche bevolking en niet naar een centrum van het Europeesch bestuur«; dus: zich niet vestigen op een hoofdplaats; in overeenstemming met de zienswijze van vele arbeiders in de Zending op Java, die het platteland verkiezen boven de hoofdplaatsen, op bekende gronden. Zend. V. d. Spiegel was het daarmede niet eens, en schreef: »Waar vindt men grooter bevolking dan in de steden, waar de zetel van het Europeesch bestuur is? Ik veroorloof mij te vragen: er is nu bijna 11 jaren gewerkt in een dorp; zou het niet goed zijn, het ook eens in een stad te probeeren?« Hij raadde Bondowoso aan, op de volgende gronden: »de taal is dezelfde; er wonen veel menschen, veel handelaars, die 't nut van onderwijs voor hunne kinderen inzien, en men kan er ook onder de Chineezen werken.« Ook Esser had zich vroeger ten gunste van die hoofdplaats uitgesproken. Het Java-Comité legde zich bij het gevoelen van V. d. Spiegel neer, en besloten werd, dat deze naar Bondowoso zou verhuizen en Dekker te Soembĕr-Pakĕm zou blijven. Deze regeling trad in werking in de eerste dagen van 1892. Hoe het V. d. Spiegel is gegaan op zijn nieuwen post, hopen we later te beschrijven, als we met den eersten gereed zijn.

Hoe de stand van het werk was toen Dekker het overnam, is uit het vorenstaande voldoende duidelijk. Zijn eerste jaarverslag luidde niet opwekkend. Zijne vrouw was in den regel lijdende. Gemeente en school bleven op dezelfde hoogte. De ziekenpraktijk had hem nog weinig anders gebaard dan teleurstelling, enz. Er was dus moed noodig om voort te gaan, maar gelukkig bleef niet alles tegenspoed. Op 17 April '93 mocht hij een echtpaar doopen met 2 van hunne kinderen, als vrucht van zijn huisbezoek. De man, Katjoeng genaamd, ving terstond aan in zijne buurt (hij woonde in de zoogenaamde Raba, d. i. moeras) van den Heer te getuigen, en zijn huis werd een nieuw punt voor Evangelieprediking. Ook in de ziekenpraktijk kwam wat meer licht: hij behandelde in de eerste 5 maanden van '93 niet minder dan 1100 zieken. Voor ernstige en verafwonende patiënten zag hij zich gedrongen een ziekenhuisje te bouwen. Groot was dat niet (het kostte ook slechts *f* 90.—), maar hij kon het er voorloopig mede doen. In 't geheel behandelde hij dat jaar 3300 lijders en aan 't einde van December telde zijne gemeente 31 zielen.

Daar de zendelingswoning te Soembĕr-Pakĕm zeer onvoldoende en daarenboven bouwvallig was, en de voortdurende ongesteldheid van Dekkers vrouw, althans voor een deel, aan het slechte huis werd toegeschreven, ging men in '94 over tot het bouwen van een nieuw, eenvoudig huis. Dat bleek een groote verbetering te zijn, maar de nieuwe woning bracht aan de vrouw des Zendelings niet de gehoopte nieuwe gezondheid. Zelf nu beter wonende, wenschte Dekker ook aan zijne gemeente een passender bedehuis te schenken. Maar van waar de middelen te bekomen? Hij nam zijn staf in de hand, maakte een collecte-reis in de afdeelingen Djĕmbĕr en Bondowoso, en smaakte de vreugde, van een betrekkelijk klein aantal Europeesche Heeren een som van *f* 1300.— te ontvangen, waarvoor een nieuwe kerk voor de eerste Madoereesche gemeente werd gebouwd. Kon deze nu ook hare godsdienstoefeningen in een waardiger lokaliteit houden, zij waardeerde dat voorrecht maar tamelijk. Ook was de wandel van niet alle Christenen onberispelijk. De tweede der gedoopten, Seman, moest met zijne vrouw worden uitgesloten, beiden

wegens overspel. De tucht, die op hen werd toegepast, had wel eene gezegende uitwerking, zoodat eerst de vrouw, en daarna ook de man tot schuldbelijdenis kwam, maar het gebeurde kon toch niet nalaten een schadelijken invloed uit te oefenen. Tegenover dat leed stond echter de vreugde, dat de meeste Christenen hunne belijdenis met een goeden wandel versierden, en dat één van de kinderen der gemeente, Solaiman, zoon van Ebing, in '95 naar het Seminarie te Depok mocht vertrekken, om daar voor den dienst des Evangelies te worden opgeleid.

Aangezien Dekkers vrouw aanhoudend krank was en geen der middelen, tot haar herstel beproefd, had mogen baten, zoodat de hoop op genezing moest worden opgegeven, werd besloten, dat zij met hun kind naar Nederland zou terugkeeren, om hier herstel te zoeken. In Maart '96 kwam zij »afgetobd naar het lichaam en vermoeid naar den geest« in het vaderland aan. Dekker bleef voorloopig alleen op den post achter, om het werk voort te zetten, maar toen er ook in Nederland in den toestand zijner vrouw geen verbetering kwam, begrepen hij en zijn Comité, dat voortwerken voor hem op deze wijze op den duur ondoenlijk zou zijn. Hij ontving op zijn verzoek eervol ontslag en keerde in April '97 naar Nederland terug. Na hier eenige maanden te hebben doorgebracht, vertrok hij met zijne nog immer lijdende vrouw naar Zuid-Afrika, waar hij een werkkring heeft gevonden te Middelburg (Kaap-Kolonie) en zij eindelijk herstelling vond.

Soembĕr-Pakĕm kwam nu weder onder de leiding van Ebing, terwijl Zend. V. d. Spiegel om de 14 dagen de gemeente kwam bezoeken en toespreken. Hij kon dat zonder groot bezwaar doen, daar hij nu een deel van den afstand per spoortrein kon afleggen. In 20 minuten bracht deze hem van Bondowoso te Soekowono, en dan kon hij in ruim 1 uur zijne oude gemeente bereiken. Dekker had te Soembĕr-Pakĕm 38 Christenen achtergelaten en een school met 10 leerlingen. V. d. Spiegel deed er de eigenaardige ervaring op, dat, terwijl te Bondowoso de Christenen met hunne aangelegenheden tot hèm kwamen, zij zich hier bij voorkeur wendden tot Ebing. Hij noemde dezen Inlandschen leeraar »een kranig figuur.« Al het werk op dezen post — uitgenomen de behandeling van zieken — ging zijn geregelden gang als toen er een Zendeling was. Nauwelijks was Dekker vertrokken, of Ebing had het voorrecht een man en vrouw te winnen en op den Doop voor te bereiden. De man heet Pa Soerian. Vóór 14 jaren bezocht hij gedurende korten tijd de zendingsschool, tijdens Dr. Esser nog te Soembĕr-Pakĕm was, maar het Evangelie had toen geen vat op hem. Gehoor gevende aan den gedurigen aandrang van Ebing en anderen kwam hij nu met zijne kloeke vrouw onder de prediking, en met beslistheid namen beiden het Evangelie aan, waarop zij in Mei '98 met hunne kinderen gedoopt werden. De moeder van deze vrouw had hun bij hun huwelijk eene rijstakker ten geschenke gegeven, maar uit misnoegen over hun overgang tot het Christendom nam zij hun dien thans weer af. Bij een onderzoek, door V. d. Spiegel ingesteld, bleek hem, dat zij volgens het Mohammedaansche recht zulks mocht doen. De gemeente kwam echter de beroofden te hulp: zij stond aan dit gezin toe, op het kerkerf te gaan wonen, en Soerian met zijne vrouw verkozen de berooving hunner goederen boven het prijsgeven van de zegeningen des Evangelies. Dank zij deze aanwinst telde de gemeente thans 44 zielen. De trouwe Ebing trad driemaal per week voor haar op, hield school voor 13 leerlingen en ging voort in de omgeving Christus te verkondigen.

Hij, die er buiten staat, zou zeggen, dat het hier zoo wel zonder Europeesch Zendeling voort had kunnen gaan, maar het Java-Comité dacht er anders over en had daarvoor zeker een wijze reden. Het zocht een vervanger voor Dekker, en vond dien in H. Hendriks. Deze was vóór 12 jaren door de Utrechtsche Zendingsvereeniging naar het eiland Boeroe afgevaardigd (zie aldaar), maar bevond zich thans tot herstel van gezondheid in Nederland. Hij en zijne vrouw hadden op Boeroe langen tijd aan koorts geleden, en het werd hun ontraden derwaarts terug te keeren, terwijl de geraadpleegde geneeskundigen tegen gaan naar Java geen bezwaar hadden. Na zich hier onder leiding van Dekker eenigszins met het Madoereesch bekend te hebben gemaakt,

vertrok Hendriks in Mei '98 met zijne vrouw naar Java. In 't laatst van September kwam hij op den hem aangewezen post aan, waar de kleine gemeente hem ontving, staande op de voorgalerij van de zendelingswoning. Prediken in woorden kon hij nog niet, maar wel prediken met de daad, en dat deed hij door zijn Zendelingswerk te beginnen met de behandeling van de vele zieken, die zich om hulp kwamen aanmelden, verheugd zijnde, dat zich weer een Zendeling ter plaatse bevond. Allengs maakte deze zich meer gemeenzaam met de nieuwe toestanden, en, bijgestaan door Ebing sloeg hij zich zoo dapper door de taalbezwaren heen, dat hij op 't Kerstfeest tot zijne gemeente in haar eigen taal kon spreken over de groote blijdschap, die al den volke wezen zal. Bij het nieuwe bedehuis stond nu ook een »klokkenhuis,« welks bel ter godsdienstoefening opriep. De gemeente van dezen post telde op 't einde van gezegd jaar 46 leden, waaronder 23 Avondmaalgangers.

Hielp de Zendeling in den beginne de zieken alleen op de werkdagen, in '99 bracht hij daarin verandering. De noodiging, welke hij tot de Mohammedaansche bezoekers, die hulp of medicijnen kwamen vragen, richtte, om de godsdienstoefeningen te komen bijwonen, hadden namelijk weinig gevolg, en daarom besloot hij, zich ook op Zondag voor de behandeling van zieken beschikbaar te stellen, en wel na de godsdienstoefening. Zoodoende komt nu ook des Zondags een kleiner of grooter aantal Mohammedanen onder de prediking. Op deze wijze hoopt Hendriks, althans bij eenigen, den afkeer van het Evangelie, hun door hadji's en anderen ingeboezemd, te overwinnen, en begeerte naar de genade van Christus op te wekken. Dusdanige begeerte komt onder de Madoereezen nog slechts hoogst zelden voor, zelfs te Soembĕr-Pakĕm, waar het Evangelie nu reeds zoolang verkondigd is. Men verlangt alleen de hulp van den Zendeling voor tijdelijke aangelegenheden. Zoo was er onlangs een Madoerees te Soekosari, een dorp op eenige uren afstands van den zendingspost gelegen, bij wien men had ingebroken en gestolen. Vernemende, dat te Soembĕr-Pakĕm een *pandita* woonde, begaf hij zich derwaarts, om hem te vragen, waar de gestolen goederen zich bevonden. Hij kwam hier eerst bij Ebing, die hem beduidde, dat de Zendeling hem wel den weg kon wijzen, waarop zijn verloren ziel kon behouden worden, maar dat hij geen waarzegger was. De man ging teleurgesteld heen, want van zielenood had hij niet het minste besef. En zoo is 't met haast alle Madoereezen. Dat zij, bij deze gesteldheid, het onderwijs der zendingsschool niet begeeren, zal men begrijpen. En ook, zoo zij de vrucht wel willen, begeeren zij toch den boom niet — gelijk Ebing zich uitdrukte.

Ook hier zijn geduld en volharding noodig, en die worden ook beoefend, zoowel door het Comité als door de Zendelingen. Trots de hardheid van den bodem komt toch zoo nu en dan een zaadkorrel op, verblijdt de landlieden met gewenschte vrucht, en profeteert een beteren dag, die gewis komen zal, ja reeds begint te dagen. De godsdienstoefening wordt beter dan ooit bezocht; de school telde op 't einde van Sept. 1900 17 leerlingen, waaronder 8 meisjes, terwijl de vrouw van den Zendeling aan een 10-tal leerlingen onderwijs geeft in vrouwelijke handwerken. Ebing heeft zijn plaats afgestaan aan zijn zoon Solaiman, die thans naast den Zendeling arbeidt, terwijl de vader zich is gaan vestigen in het dorp Saladin, waar hij voor een klein gehoor (pl. m. 15 personen) predikt en enkele schoolleerlingen heeft.

Volgens de laatste opgave bestaat de gemeente op den hoofdpost thans uit 43 leden.

2. *Bondowoso.*

Gelijk boven verhaald is werd Zend. Van der Spiegel, na aankomst van Dekker, overeenkomstig zijn eigen voorstel overgeplaatst naar Bondowoso, waar hij zich 6 Jan. 1892 vestigde. Hij betrok daar met zijn gezin een steenen huis, staande in het Chineesche kamp. Terstond opende hij aan huis een school, waarin hij 19 leerlingen zag plaatsnemen. Ook begon hij dadelijk godsdienstoefening te houden, eveneens aan huis, des Zondagsavonds in het Maleisch voor de Chineezen en des Woensdagsavonds in het Madoereesch voor de Inlandsche bevolking. Iets later kwam daar nog een godsdienstoefening in het Madoereesch op Zondagmorgen bij. Den eersten keer had hij 25 hoorders; dat

was een goed begin; den tweeden keer waren er maar 3; dat was niet opwekkend; maar V. d. Spiegel liet zich niet ontmoedigen. De school bleek levensvatbaarheid te bezitten; en daarom, toen hem door een Chinees een stukje grond nabij zijne woning werd afgestaan, zette hij daarop zonder dralen een stevig gebouwtje (9 M. lang en 6 M. breed), waarvoor hij het hout ten geschenke kreeg. Dat lokaal kostte slechts *f* 400.— en deed dienst zoowel voor kerk als voor school. Maar ook zocht hij de Madoereezen op in hunne huizen, en dat vooral was hem een aangenaam werk. Bij voorkeur ging hij daartoe uit in den avond, omdat hij dan de meeste kans had, de Madoereesche gezinnen tehuis en bijeen te vinden. Als hij dan de menschen, die schrikten van het onverwacht bezoek van een Europeaan, had gerust gesteld en hen vriendelijk had toegesproken, dan beloofden ze nog al eens gul de bijeenkomsten te zullen bezoeken, maar die belofte kwamen ze in den regel niet na. Daar de bewoners van Bondowoso zoo weinig begeerte aan den dag legden om de prediking te hooren, wilde hij hen tot komen opwekken door de klok te luiden, die zoo pas door hem uit Nederland ontvangen was, maar dat middel werkte juist verkeerd: de lieden waren bang voor de klok. Het aantal hoorders in het nieuwe lokaal varieerde tusschen 1 en 10, en de school was op 't einde van '92 geslonken tot 7 jongens. Evenals vroeger te Soembĕr-Pakĕm stelde de Zendeling zich ook hier weder beschikbaar voor zieken, en van deze hulp waren de meesten wel gaarne gediend.

Ging het dus in den aanvang met het werk op de hoofdplaats niet voorspoedig, niet zeer lang werd V. d. Spiegels geduld op de proef gesteld. Er kwam tot hem een zeker jongeling, Moespar geheeten, die hem om een plaats in de school vroeg. Deze werd hem gaarne gegeven. Hij leerde best en tevens ontwaakte er belangstelling in zijn gemoed. Na 5 maanden onderwijs te hebben genoten vroeg hij om den Doop, en daar de Zendeling zich overtuigd hield, dat het hem ernst was, werd die hem toegediend op 26 Febr. 1893. Deze Moespar bleef daarop bij den Zendeling, om hem in zijn werk behulpzaam te zijn, en hij schreef een hartelijken brief aan het Java-Comité, later nog door vele brieven gevolgd. Het is namelijk gebruik bij dit Comité, brieven te ontvangen en te publiceeren van Inlandsche Christenen, die het in zijn dienst heeft. — Juist 7 maanden na Moespar werd weder een jongeling gedoopt, Dento genaamd en 18 jaar oud. Hij was tot de opneming in de gemeente grondig voorbereid. Deze paar overgangen tot het Christendom vuurden den ijver der Mohammedaansche geestelijken aan, maar desniettegenstaande werden de bijeenkomsten »vrij druk« bezocht. In die voor Madoereezen zag men zelfs een Mohammedaansch leeraar met eenige zijner volgelingen, en die voor de Maleisch-sprekenden werden bezocht o. a. door een 10-tal Javaansche ambtenaren, die door den Dokter-Djawa daartoe waren aangespoord. Vóór het jaar 1893 eindigde ontving nog een tweetal jonge mannen den Doop. [1]) Aan het einde van dit jaar nam V. d. Spiegel ook de gevangenis, die voor een gedeelte tot hospitaal dient, in zijn werkkring op. In dat hospitaal werd een melaatsch meisje verpleegd, wier beklagenswaardige toestand hem zeer ter harte ging, en zoo kwam hij er toe den Assistent-Resident verlof te vragen, die inrichting geregeld te mogen bezoeken, wat hem gereedelijk werd toegestaan. Voor de volledigheid voegen we hier nog bij, dat V. d. Spiegel voortging, gelijk vroeger, catechetisch onderwijs te geven aan kinderen van Europeanen.

In '94 werd het groepje Christenen te Bondowoso met 2 zielen vermeerderd, maar tegenover die winst stond een gevoelig verlies: Moespar, de eersteling, van wien de Zendeling nog al verwachting had, »was in de verleiding des Duivels gevallen« en naar elders vertrokken. De 3 andere jonge mannen maakten het goed, maar er deed zich te hunnen aanzien een ongelegenheid voor, die ook op andere posten niet onbekend is: er waren hier geen Christenmeisjes, welke zij ten huwelijk konden vragen. Een van hen, Paolana geheeten, een Maleier van geboorte, ging elders zoeken en slaagde naar wensch. Deze jonge man, die zich door goede hoedanigheden onderscheidde, werd nu tot helper

---

[1]) De 4 eerstelingen van Bondowoso kan men afgebeeld zien in het Geïll. Zendingsblad van 1894 bl. 30.

aangesteld, en voldeed tot heden wel. — Bracht alzoo dat jaar geen grooten voorspoed, beter ging het in '95. »Langzaam maar zeker gaan we vooruit,« luidde het thans, en de bewijzen daarvan konden genoemd worden. Op het Kerstfeest van dat jaar traden 3 Madoereezen tot de gemeente toe: een ontwikkeld man, opzichter in het hospitaal, en een echtpaar, dat ook niet bepaald tot de armen kon gerekend worden. De school telde nu 14 leerlingen, wat zeker nog niet veel was. Verder ging alles geregeld zijn gang: huisbezoek, prediking en behandeling van zieken. Eene zaak van beteekenis was het bouwen van een nieuwe kerk. Het eerste lokaal was zoo ingebouwd, dat het niet langer de noodige stilte en stichting bood, en nu verichtte V. d. Spiegel een kloeke daad: hij kocht een stuk grond voor *f* 350, bracht met collecteeren de aanzienlijke som van *f* 3445 bijeen, en bouwde een degelijke kerk, geheel van steen, met een torentje en een zinken dak. Aan de bel schijnen de Madoereezen nu gewend te zijn. Op 25 November werd deze nieuwe kerk feestelijk ingewijd en daarbij bespeelde de helper Paolana het orgel. Het eerste lokaal werd nu naar het nieuwe terrein overgebracht en diende voorloopig alleen voor school.

Dat de godzaligheid nuttig is ook voor het tegenwoordige leven (1 Tim. 4 : 8), ondervond hier — gelijk zoo menigeen elders — een der eerstgedoopten, Dento (ook Joedo Sĕndjojo) geheeten. Toen deze in '93 bij V. d. Spiegel kwam, bezat hij weinig kennis, doch hij profiteerde van de school, en werd niet alleen Christen, maar ook een bruikbaar man. Geen middel van bestaan hebbende, leerde hij van den Zendeling het boekbinden, en nu werd hij door sommige Europeanen voortgeholpen. Daarop kreeg hij werk op het kantoor van den aan te leggen spoorweg en maakte zich het teekenen eigen, waarna hij werd aangesteld tot teekenaar. Kort daarop kwam echter het postje van cipier in de gevangenis open, en de autoriteiten vonden goed, den thans 21-jarigen Christen die betrekking te geven, wat den goeden dunk, dien men hier reeds van het Christendom had, nog versterkte. Dat geschiedde in 1896. In den loop van dat jaar mochten eenige personen tot de kleine gemeente worden toegevoegd. Daartoe behoorde een man, die reeds op jaren was en een veelbewogen leven achter zich had. Hij heet Partijn en is in Febr. 1842 te Soerakarta geboren. In zijne jeugd kwam hij in dienst bij eene Hollandsche familie. Hij volgde deze naar Nederland en woonde eenigen tijd met haar te Rotterdam. Na op Java teruggekomen te zijn, diende hij eerst als huisknecht te Batavia; ging toen naar Bĕsoeki, waar hij bediende werd bij den administrateur van een suikerfabriek; vervolgens werd hij muzikant en thans was hij barbier en haarsnijder te Bondowoso. In laatstgenoemde hoedanigheid kwam hij met den Zendeling in aanraking en deze bewoog hem, het »eene noodige« te zoeken. — Verder traden tot de gemeente toe: een jongeling, met name Amin, een vrucht van de zendingsschool, alsmede een broeder en zuster van Dento. De Zendeling gaf van de 16 zielen, die nu tot zijne gemeente hier behoorden, een goed getuigenis; alleen gaven ze weinig in de collecte, maar dat kwam omdat ze »straatarm« waren. De godsdienstoefeningen werden goed bezocht. Des Zondagsmorgens bleven de aanwezigen wel eens een poos na, en dan ondervroeg de Zendeling hen over het gehoorde. Jammer, dat de ijverige man in het spreken zoo belemmerd werd door een keelaandoening, die voor geen middelen wilde wijken. De toeloop van zieken was in '96 zóó groot, dat 5466 maal medicijnen werden uitgereikt.

De grond, waarop V. d. Spiegel zijne nieuwe kerk had gebouwd, bood nog plaats voor een woonhuis, en met geldelijke hulp van de Europeanen op Oost-Java mocht hij zich in '97 daarop een geschikt huis bouwen. Maar verder kreeg hij een gift van *f* 1500 voor een nieuwe school, waarvoor hij vroeger reeds *f* 200 had ontvangen. Deze in Indië niet gewone ondersteuning der Zending bewijst wel, dat Zend. V. d. Spiegel en zijn werk in gunst staan bij de Europeanen op Oost-Java. Ook die nieuwe school verrees nog datzelfde jaar en werd op 1 December in gebruik genomen. Het aantal leerlingen nam nu eenigszins toe, maar de Chineesche jeugd vormde onder hen de meerderheid. Vier talen werden in deze school gebruikt: Maleisch, Madoereesch, Javaansch en Hollandsch. De vakken, die onderwezen worden, zijn: »Bijbelsche geschiedenis, lezen, schrij-

ekenen, teekenen en aardrijkskunde.«
chooltijd is van $8^1/_2$—12.
er de belangstelling in de prediking
hier tot dusver niet te roemen. De
ouding van de vertegenwoordigers
verschillende naties, met welke de
eling in aanraking komt, tot het
gelie, drukt hij eigenaardig in eenige
teksten uit. Van de Hollanders geldt:
toen af gingen vele van Zijne discipelen
en wandelden niet meer met hem;«
le Arabieren: »Heeft iemand uit de
ten in Hem geloofd, of uit de Farizeërs?
deze schare, die de wet niet weet,
vloekt!« van de Chineezen: »Want
egelijk, die kwaad doet, haat het licht,
omt tot het licht niet, opdat zijne
n niet bestraft worden«; en van de
ereezen en Javanen: »Wij willen niet,
eze over ons koning zij.«
t verslag over 1898 geeft de volgende
derheden: van overwinningen is zoo
als geen sprake geweest. Toch is het
le jaar door den Zendeling met zijn
r Paolana en zijn kweekeling Amin
eid. De gemeente bestond nu uit 20
(9 mannen, 6 vrouwen, 5 kinderen).
hool werd bezocht door 30 leerlingen
l34 malen werden medicijnen uitge-
Gewichtig is, dat een nieuwe arbeid
jaar aan dezen Zendeling werd
ragen door het Nederl. Bijbelgenoot-
, in overleg en samenwerking met
omité: de vertaling van het Nieuwe
ment in het Madoereesch. Voorts
e hij dat jaar een begin met het
en van een ziekenhuis, en stelde hij een
erstgedoopten, Moediman, tot helper
oowel voor de ziekenpraktijk als voor
angelisatie.
't einde van Sept. 1900 was de
van het werk te Bondowoso aldus:
meente telde 38 leden. Driemaal per
wordt met de Christenen godsdienst-
ng gehouden. De school, staande
leiding van Paolana en Amin, wordt
ongeveer 20 leerlingen (waaronder
meisjes) bezocht. Het grootste deel
eerlingen bestaat uit Chineezen. Het
huis kwam gereed. Het zendelings-
taat met de kerk en de school aan
ne zijde van een rivier en het zieken-
an de andere zijde; beide oevers
oor den Zendeling met een brug
nden. De kosten van een en ander
werden door hem bestreden uit bijdragen van Europeanen in de buurt. Schreef V. d. Spiegel eens: »Ieder zendingspost moet te herkennen zijn aan een kerk, een school en een ziekenhuis«: hij heeft nu deze herkenningsteekenen bijeen. Van dat ziekenhuis wordt reeds druk gebruik gemaakt. — Sinds eenige maanden houdt de Zendeling hier ook avond-bijeenkomsten in het Chineesche kamp. Deze worden vrij goed bezocht, maar leverden nog geen bepaald resultaat op.

We stappen hiermede van Bondowoso af, maar hebben nog iets te zeggen over eene buitengemeente, waaraan de ijverige V. d. Spiegel ook een deel van zijn tijd en kracht wijdt. De naam van dit filiaal is:

Kajoemas. De Heer P. A. Ottolander, vroeger administrateur van een plantage in Pasoeroean, had daar op zijn land een aantal Javaansche Christenen [1]), die hem volgden, toen hij (in 1890) verhuisde naar het Rawoeng-gebergte (in Bĕsoeki), om daar op te treden als administrateur van het koffieland Kajoemas. Twee zijner mandoers (opzichters) waren hier de voorgangers in de godsdienstoefeningen, en de Heer en Mevr. Ottolander, die een levendig belang stellen in de dingen van het Koninkrijk Gods, deden voor deze Christenen wat zij konden. In Aug. 1892 ging V. d. Spiegel hier eens een bezoek brengen, en hij was zeer welkom. Hij vond er 48 Christenen. De wenschelijkheid werd uitgesproken, gezegde voorgangers (Poerwo en Poernomo geheeten) na behoorlijke voorbereiding te ordenen, opdat zij in deze afgelegen streek als Inlandsche leeraars zouden kunnen arbeiden. Na dit eerste bezoek ging V. d. Spiegel op geregelde tijden naar Kajoemas, om er te prediken en de sacramenten te bedienen. Hij vond het een genot, met de Christenen aldaar op te gaan naar hun nette kerkje, en hen de »heerlijke Javaansche liederen« uit volle borst te hooren zingen.

In het begin van '94 was het aantal Christenen gestegen tot 51, met inbegrip van 19 kinderen. Zij hielden hunne bijeenkomsten des Zondags- en des Donderdagsavonds, en dan was de gemiddelde opkomst 45. Er werd catechisatie gehouden voor

---

[1]) Zie Malang, bl. 256.

kinderen en volwassenen. Aan het Avondmaal namen 16 mannen en 16 vrouwen deel. In den loop van dat jaar ging V. d. Spiegel 5 maal naar Kajoemas, en hij vertoefde er dan telkens van 6 tot 11 dagen. Met lof sprak hij over die beide mandoers, die hun werk onder hunne mede-christenen geheel belangeloos verrichtten. Wel achtte hij, dat deze Javaansche gemeente, ofschoon in 't gebergte wonende, nog niet kon genoemd worden »een stad op een berg liggende«, maar hij vond niettemin in haar veel goeds.

Het verslag over 1895 spreekt over die gemeente niet zoo onverdeeld gunstig. Uitwendig was zij wel zeer vooruitgegaan, want zij telde nu 85 leden, vooral ten gevolge der overkomst van eenige Christenen van elders; maar wat den inwendigen toestand aangaat wordt daarin gezegd: »Veel geestelijk leven is er niet; er kwamen grove zonden voor.« Toch kon tevens worden getuigd: »Er zijn ook eenvoudige zielen, wier lust het is, in waarheid den Heer te dienen in woord en wandel.« De Heer Ottolander bleef de belangen der Christenen getrouw behartigen, bijgestaan door zijne vrouw, die geregeld des middags eenige uren onderwijs gaf aan 14 kinderen van Christenen, in Bijbelsche geschiedenis, lezen, schrijven, rekenen, zingen en naaien.

Op de boven beschreven wijze zette Zend. V. d. Spiegel zijne bezoeken aan Kajoemas voort. In zijn verslag over '97 kon hij berichten, dat nu 22 Christengezinnen op het perceel woonden, samen tellende 91 zielen, en hij kon er nu bijvoegen, dat de vermeerdering niet alleen toe te schrijven was aan overkomst van elders en aan geboorten, maar ook aan toetreding van Mohammedanen, waaruit blijkt, dat het uitgestrooide zaad vrucht begon te dragen. Dat verslag stelt verder in het licht, dat niet alleen de Heer en Mevr. Ottolander de Christenen hartelijk genegen zijn, maar dat ook de »Onderneming Kajoemas« zelve hun groote welwillendheid betoonde. Dat is een zeldzaamheid in Indië: een landelijke onderneming, die zich interesseert voor de geestelijke belangen der opgezetenen! [1]) De gemeente ontving van de Onderneming een kerkgebouw met school en voor hare instandhouding werd reeds lang 10 cents per gemaakte pikoel koffie hoornschil afgestaan. Met name roemt dit verslag den Heer H. H. van Kol, het bekende lid van onze Tweede Kamer. Deze is de eerste commissaris en aandeelhouder van de onderneming, en reeds meermalen deed hij der gemeente op ondubbelzinnige wijze zijne belangstelling ondervinden. Ook Mevr. Van Kol wordt door de gemeente in eere gehouden, omdat zij de Christenen reeds dikwijls door geschenken verblijdde. De gemeente ontvangt echter niet alleen steun van buiten, maar werkt ook zelve mede. Zoo schafte zij zich in 1897 kerk- en schoolboeken aan van djati-hout, benevens lampen, een schoolbord en een schoolkast.

Het laatste bericht, dat ons over Kajoemas onder de oogen kwam, bracht deze twee mededeelingen: 1º »een jongetje, dat aan longziekte leed, was het middel, dat zijne ouders, die sedert langen tijd gescheiden leefden, nu weer vereenigd zijn,« en 2º »de gemeente bestaat nu uit 23 mannen, 23 vrouwen en 50 kinderen, totaal 96 zielen.«

Op de posten onder de Madoereezen vinden we dus thans in het geheel 177 Christenen, terwijl 51 kinderen de zendingsscholen bezoeken.

VIII.

Bijbelvertaling.

1. Maleisch.

In onze Inleiding hebben we verhaald, wat op het gebied van vertaling des Bijbels in het Maleisch in den tijd der O.-I. Compagnie is tot stand gebracht. We willen nu in beknopten vorm mededeelen, wat sedert het optreden der Zending op dat terrein is verricht. Eigenlijk zouden we ons hier, nu we nog op Java zijn, moeten bepalen tot hetgeen ten behoeve der Maleischsprekenden op dit eiland is vervaardigd, maar opdat we later niet op dit onder-

[1]) Ik vroeg eens aan een landheer in het Buitenzorgsche, of hij ook iets deed in het geestelijk belang zijner ondergeschikten? of hij, om iets te noemen, reeds voor een school had gezorgd? 't Antwoord luidde: „Ben je dwaas? Wij komen hier om rijk te worden, en als we 't zijn gaan we naar Europa. Wat raken ons zulke belangen?"

zouden behoeven terug te komen, n we ook hetgeen in zoogenaamd ɔg-Maleisch« geschreven is in dit over- opnemen.

ıdat de Maleische Bijbel van Leydekker- ndly verschenen was, volgde een ɛrk van rust, dat geduurd heeft tot . Toen liet het Britsche Bijbelgenoot- p 5000 exemplaren van die vertaling ken met Latijnsche letter. Het won af berichten in over de bruikbaarheid vertaling, en deze schijnen gunstig ijn geweest. Althans we lezen, dat tt, Resident van Ambon, in 1813 ɛef: »Ik beschouw den Maleischen :l, te Amsterdam in 1731—'33 gedrukt, het beste werk in de Maleische taal, e volstrekt niet veranderd behoeft te len.« De strijd over Hoog- en Laag- :isch, in de Inleiding beschreven en ɛlicht, barstte echter opnieuw uit, ra de Maleische Bijbel ter sprake n. Veel onkunde mengde zich daar- :r. Zoo schreef (N.B.!) Zend. Supper, Batavia, in 1814 aan het Britsche :lgenootschap: »Het Hoog-Maleisch lt gesproken in de Bovenlanden van , het Neder-Maleisch in Batavia en ɀgende plaatsen,« en hij voegde aan zijn jven de mededeeling toe, dat het :lgenootschap op Java (Batavia) be- n had, het Nieuwe Testament, in ɛr-Maleisch vertaald, te doen drukken den meesten spoed.

tusschen was in 1814 ons Nederlandsch :lgenootschap opgericht. Een zijner :e bemoeiingen was het zorgen voor herdruk der Maleische Bijbelvertaling Leydekker-Werndly met Arabische r, en het voorzag van dat oogenblik net ruime hand in de behoefte aan :ische Bijbels, waar die zich voordeed. ı reeds spoedig kwamen er klachten dezen Bijbel. In 1831 schreef men Java: »dat hij voor menig eenvoudig ıder onverstaanbaar was,« en van Timor: het Hoog-Maleisch door de meerder- der bevolking niet verstaan werd.« Java aangaat: we hebben op bl. 226 aald, dat Emde en zijne vrienden .anden ineen sloegen tot vervaardiging r vertaling van het Nieuwe Testament, hikt voor de Maleisch-sprekenden op . Deze vertaling, nagezien en verbeterd Ds. Lenting en Zend. Medhurst, en vervolgens op hare beurt »zuiver Maleisch« genoemd, heeft zich tot nu toe gehand- haafd en wordt op Java wel gewaardeerd.

Ook op Ambon voldeed de Maleische Bijbel op den duur aan sommigen niet. In 1843 schreef Roskott, »dat de gewone Maleische vertaling maar hoogst gebrekkig werd verstaan.« Hij ging er zelf toe over, een vertaling van het N. Testament in het »Ambonneesch-Maleisch« te vervaardigen, maar deze verscheen pas in 1883, lang na zijnen dood, voor rekening van het Schotsche Bijbelgenootschap. Deze ver- taling heeft echter geen ingang gevonden.

In de jaren 1846—'47 deed Ds. Van Rhijn zijne bekende inspectiereis in Ned. Indië. Op verzoek van het Ned. Bijbelgenootschap stelde hij ook een onderzoek in over de Mal. Bijbelvertaling. Hij rapporteerde, dat men op Java aan de eenvoudige Soera- bajasche vertaling de voorkeur gaf, en dat de oude vertaling in de Molukken in hooge achting stond, maar zelden werd verstaan. Hij gaf den raad aan het Bijbel- genootschap, eene nieuwe vertaling te doen vervaardigen.

Er verliepen nu eenige jaren, waarin de zaak bleef gelijk zij was, maar in 1854 bracht het Ned. Zendelinggenootschap de behoefte aan eene betere vertaling in her- innering. Het Bijbelgenootschap stelde nogmaals een onderzoek in, en sprak daarop als zijne overtuiging uit, »dat de vertaling Leydekker-Werndly is een werk met hoogen ernst, nauwgezette zorg en groote nauwkeurigheid tot stand gebracht, en zij ook wel verstaan werd op onder- scheidene plaatsen, waar de Maleische taal wordt gebezigd, volgens het getuigenis der Zendelingen. Maar niet te ontkennen is, dat die Bijbelvertaling meer is een werk van geleerdheid. Vandaar dat zij vermengd is met vreemde woorden, vooral aan het Arabisch en Persisch ontleend.« Het Genoot- schap zag weinig heil in eene vertaling in het Laag-Maleisch, »daar men dan licht een Bijbel in een dialect overgezet zou krijgen.« Nog bedenkelijker werd geacht vertaling des Bijbels in onderscheidene Maleische dialecten, en de wensch werd uitgesproken, allengs te komen tot eene herziening en zuivering van den Maleischen Bijbel, gepaard met ontwikkeling der Maleisch-sprekende Christenen. In 1860 evenwel luidde het oordeel van het Ge-

nootschap minder gunstig, denkelijk onder den invloed der afbrekende kritiek van Dr. Van der Tuuk [1]); en het verlangde nu »eene zuivere Maleische overzetting te doen bewerken, zooals een Inlander zelf, met de vereischte kennis toegerust, ze zou neerschrijven.« Het richtte een uitnoodiging aan mannen, bekwaam en genegen den Bijbel »in dat taaleigen« over te brengen, tot 't indienen van proefvertalingen. Een drietal proeven werd daarop ingezonden. Een der inzenders was H. C. Klinkert, Zendeling der Doopsgez. Vereeniging, en diens proeve werd geacht het best aan de gestelde eischen te voldoen. We hebben vroeger reeds gesproken over de vertalingen van Klinkert in »het Maleische dialect van Sĕmarang,« welke vertalingen — dit kunnen we er wel terstond bijvoegen — zich tot heden op Java hebben gehandhaafd naast de Soerabajasche vertaling. In het jaar 1863 werd Klinkert aan het Bijbelgenootschap verbonden, om de beoogde vertaling te vervaardigen. [2])

Het Genootschap begreep, dat de kennis van »het bedorven dialect van Sĕmarang« Klinkert nog niet tot den geschikten man voor het echt Maleisch maakte, en daarom werd goedgevonden, dat hij dit laatste op Riouw zou gaan beoefenen, waarvoor hem twee jaren werden toegestaan. Nadat deze tijd verstreken was, ving hij aan met de vertaling van Mattheus. Maar reeds in 1867 drong ongesteldheid hem naar Nederland terug te keeren. Hier zette hij zijnen arbeid aan het Nieuwe Testament voort, hetwelk in '69 gereed en in 't jaar daarop van de pers kwam. Na afloop daarvan ving hij de vertaling des Ouden Testaments aan, mede hier te lande. Toen dit werk in '76 zijne voltooiing naderde, achtte het Bestuur des Genootschaps het noodig, dat Klinkert, vóór men tot drukken overging, zijne vertaling in Indië ging herzien. Hij vertrok daartoe naar Malakka, maar na ongeveer 1/2 jaar keerde hij krank terug. Er bleef nu niets anders over dan het werk hier af te maken, wat dan ook geschied is. Het Oude Testament kwam in 1878 van de pers.

[1]) Iets over de Hoog-Maleische Bijbelvertaling, in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I., Nieuwe Volgreeks, 1ste deel.

[2]) Vgl. bladz. 210 in dit boek.

De begeerde herziening van den Maleischen Bijbel was dus tot stand gekomen. Of de wenschen op dit gewichtig punt thans bevredigd zijn? Geenszins, en uit onze vroegere opmerkingen (zie Inleiding) is gemakkelijk te verklaren, dat het geen lichte zaak is, een Maleischen Bijbel te vervaardigen, die overal kan voldoen. [1]) Anders zou het waarschijnlijk gegaan zijn, zoo het Bijbelgenootschap Klinkert, in plaats van naar Riouw, naar Ambon gezonden had. Alléén in de Minahasa is men met zijne vertaling tevreden. De Christenen in de Molukken blijven aan de oude vertaling vasthouden en zijn van de nieuwe niet gediend. Wat Java aangaat, daar blijft men het doen met de Laag-Maleische boeken, want Klinkerts Hoog-Maleische vertaling wordt daar niet verstaan. Behalve wat verschenen is in de dialecten van Soerabaja en Sĕmarang, zijn ook een paar afzonderlijke Bijbelboeken gedrukt in het dialect van Batavia, op kosten der Vereeniging tot bevordering van Maleische Christelijke lectuur. Vergis ik mij niet, dan verscheen op deze wijze het boek Genesis in 1858 en later het boek Leviticus en het boek der Psalmen. De bewerker van het laatstgenoemde is de Heer J. L. Martens, die ook vele andere Christelijke geschriften in dit dialect heeft vervaardigd. Men heeft alzoo van het Oude Testament slechts een paar boeken in het Maleisch, dat op Java gesproken wordt, en het gemis van een volledigen en verstaanbaren Maleischen Bijbel doet zich op dat eiland nog overal gevoelen, waar die taal wordt gesproken.

2. Soendaneesch.

Een eerste poging om de Soendaneezen met de openbaring Gods bekend te maken, was het vertalen van het Evangelie van Mattheus. Deze vertaling verscheen in 1854 bij Lange & Co. te Batavia. De Heer I. Esser had haar laten vervaardigen door een Indo-Europeaan, in de Soendalanden geboren en opgewassen.

[1]) Zend. Tiemersma, die de Bijbelvertaling van Klinkert nauwlettend heeft onderzocht, plaatste onlangs in de „Opwekker" (Nos 326 en 327) een omvangrijke lijst van onjuistheden, door hem in dat werk ontdekt.

Hijzelf en een Oud-Resident verbeterden diens werk zooveel zij konden, en daarop liet de Heer Esser haar voor zijne rekening drukken. Hij gaf ook daarin een bewijs van zijn godsvrucht, en van zijn hartelijk verlangen om het Evangelie ter kennis van allen te brengen. Maar hij had met die uitgave nog een ander doel. Men meende destijds, dat alle bewoners van Java slechts ééne taal spraken, en de Heer Esser wilde de wereld overtuigen, dat er is een Soendaneesche taal, van het Javaansch wezenlijk onderscheiden. In die poging is hij geslaagd. Er werden van dat boekje 500 exemplaren gedrukt en verspreid, maar aan de taal ontbrak te veel, dan dat men het bruikbaar had kunnen noemen.

Het Nederl. Bijbelgenootschap en de Nederl. Zendingsvereeniging besloten eenige jaren later bijna gelijktijdig den Bijbel in het Soendaneesch te doen overzetten. Eene poging tot samenwerking, van de zijde der Vereeniging beproefd, leed schipbreuk. Als Afgevaardigde van het Bijbelgenootschap vertrok in 1864 naar Java Dr. W. H. Engelmann. Deze vestigde zich te Bandoeng, beoefende gedurende eenige jaren de taal, maar overleed in 1868... zonder met de vertaling des Bijbels zelfs een begin te hebben gemaakt. Door de Zendingsvereeniging werd de Heer G. J. Grashuis in '62 met de vertaling des Bijbels belast. Deze zette zich met grooten ijver aan de studie der taal, maar overschatte zijne bekwaamheid en ging zoodoende te snel tot vertalen en uitgeven over. Reeds in 1866 verscheen van hem het Evangelie van Lucas, dat na aankomst op Java bleek geheel mislukt te zijn. Den vertaler werd toen aangeboden, zijn werk na zorgvuldiger voorbereiding over te maken, maar hij liet zich van de noodzakelijkheid daarvan niet overtuigen, en legde zijn werk neêr.

En thans moet ik verlof vragen, een oogenblik over mijzelven te mogen spreken. Toen het Lucas-Evangelie van Grashuis mij werd toegezonden, was ik Zendeling te Tjiandjoer en nog niet ver in de kennis van het Soendaneesch. Nadat ik wat verder gevorderd was, nam ik met een kundigen helper die vertaling eens onderhanden, en daaruit ontstond een nieuwe overzetting. In 't laatst van '68 werd ik overgeplaatst naar Buitenzorg en ontmoette daar in het volgend jaar den taalgeleerde Dr. H. N. van der Tuuk, die ons eens te Tjiandjoer bezocht had. Dikwijls spraken we elkander te Buitenzorg, en op een van onze ontmoetingen had hij de vriendelijkheid het aanbod te doen, mij aan te bevelen bij het Gouvernement tot voortzetting van het werk van Dr. Koorders, die belast was geweest met de vervaardiging van een Woordenboek en Spraakkunst tot beoefening van het Soendaneesch, maar overleden was. Toen ik voor dat aanbod bedankte, omdat ik den dienst der Zending niet wenschte te verlaten, deed de Heer V. d. Tuuk het voorstel, mij aan te bevelen bij het Bijbelgenootschap tot het werk, waarmede men eerst Dr. Engelmann had belast, en dat aanbod nam ik, maar niet zonder aarzeling, aan.

Intusschen was ik reeds eenigszins als Bijbelvertaler opgetreden. Eens van Batavia naar Buitenzorg terugkeerende, reed ik even aan bij Ds. King, te Meester-Cornelis. Deze deelde mij mede, dat zekere Heer Arthington, in Engeland, hem een complete drukkerij had geschonken en voor zijne rekening de Evangeliën van Lucas en Johannes wenschte te doen drukken in alle talen van den Archipel. Bij die mededeeling voegde hij de vraag, of ik de vertaling in het Soendaneesch op mij wilde nemen. Ik verbond mij voor Lucas, maar zeide voor Johannes een ouderen broeder te zullen vragen. Ik deed dat ook, maar die broeder wenschte het werk aan mij over te laten. Zoo verscheen in 1871 de vertaling van die Evangeliën, door mij bewerkt, in het licht, en zij werd door deskundigen gunstig beoordeeld.

In 't voorjaar van 1873 ontving ik van het Bijbelgenootschap de opdracht tot vertaling van het geheele Nieuwe Testament. Nadat ik van mijn Zendelingswerk ontheven was, kon ik mij 1 Juli aan die taak gaan wijden, waartoe ik mij ging vestigen te Soemĕdang. De tijd, mij voor dat werk toegestaan, 3 jaren, was wat krap gemeten: eerst op 20 Juli '76 kwam het Nieuwe Testament gereed. De volgende maand keerde ik met de mijnen naar Nederland terug, om op het drukken toe te zien. Nadat het N. Testament in 1877 de pers verlaten had, rees de vraag, of mij ook zou worden opgedragen, het Oude Testament te vertalen. Het Bijbelgenootschap meende evenwel »voorloopig

genoeg voor de Soendaneezen gedaan te hebben« en wenschte het er bij te laten. Anders dacht echter het Bestuur der Ned. Zendingsvereeniging over de zaak. Van den beginne verlangende, aan de Soendaneezen het geheele Woord Gods te geven, droeg het mij in Juni 1878 op, een aanvang te maken met het voorbereidend werk tot vertaling ook van het O. Testament. Toen dit voorbereidend werk afgeloopen was, mocht op 9 Mei '79 met vertalen een aanvang gemaakt worden. Ruim 7 jaren later, op 6 Sept. 1886, kwam ook het Oude Testament in het Soendaneesch gereed. Maar inmiddels was het Bijbelgenootschap tot ander inzicht gekomen en reeds in '81 had het de bekostiging ook van de vertaling des Ouden Testaments voor zijne rekening genomen. Daar de vertaler zich overtuigd hield, dat eene herziening van zijnen arbeid op Java dringend noodzakelijk was, deed hij aan het Hoofdbestuur van het Bijbelgenootschap het voorstel, hem voor 3 jaren naar Java te laten gaan. Dat werd goedgevonden, en zoodoende had hij gelegenheid, zijn werk te Bandoeng aan een grondige herziening te onderwerpen. Deze mocht hij voltooien op 27 Mei 1889. Na zijn N. Testament nu nog met het Oude in overeenstemming te hebben gebracht, keerde hij naar het vaderland terug. In 1891 verscheen de Soendaneesche Bijbel in één band, met Latijnsche letter. Voor hen, die deze letter niet kenden of voor wie de geheele Bijbel te groot mocht zijn, liet het Bijbelgenootschap vervolgens een 3-tal Nieuw-Testamentische boeken afzonderlijk drukken met Arabische letter.

Het zou mij niet passen, over de waarde mijner vertaling te spreken. Naar mijne innige overtuiging is zij gebrekkig menschenwerk. Doch wat ik niet mag nalaten is, hier mijn dank neer te schrijven voor drie dingen: ten eersten hiervoor, dat het mij gegeven is geworden, dit werk, dat mij zeer lief is geweest, te volbrengen; ten tweeden voor de bereidwilligheid van het Bijbelgenootschap, om aan de Soendaneezen en de Zendelingen onder hen den geheelen Bijbel te geven, en ten derden voor de gunst, die de vertaling op West-Java mocht vinden.

3. Javaansch.

De eerste, wiens naam in verband met de vertaling der H. Schrift in het Javaansch genoemd moet worden, is Zend. G. Brückner te Sĕmarang. Wat we over hem als vertaler des Bijbels hebben gezegd,[1] behoeft nog eenige aanvulling. Nadat hij zijne bediening van waarnemend Predikant had neergelegd en zich aan het zendingswerk was gaan wijden naar de begeerte van zijn hart, legde hij zich met ijver toe op de Javaansche taal. Bemerkende dat kleine geschriften, in deze taal door hem geschreven, dikwijls belangstelling vonden, vatte hij, aangespoord door de vrienden te Soerabaja, het besluit op, den Bijbel te vertalen. Hij maakte een aanvang met het Nieuwe Testament, dat in 1823 gereed kwam. Ofschoon het Bijbelgenootschap te Batavia bereid was te helpen, kon de vertaling voorloopig niet gedrukt worden, want er bestonden nog geen Javaansche drukletters. In 1829 verklaarden Christelijke vrienden te Serampore (Eng. Indië) zich bereid, voor het drukken te zorgen. Het Britsche Bijbelgenootschap zou voor de onkosten *f* 6000.— bijdragen, en het Bataviasche Bijbelgenootschap verbond zich 2000 exemplaren te nemen. Hij ging nu derwaarts en na afloop van het drukken keerde hij met 3000 exemplaren naar Java terug. Zijn N. Testament is een boek in groot octavo, 760 pagina's, met Javaansche staande letter gedrukt.

Het bevreemdt eenigszins, dat het Nederl. Bijbelgenootschap, het besluit genomen hebbende den Bijbel in het Javaansch te doen vertalen, dat werk niet aan Brückner heeft opgedragen, ofschoon het met zijnen arbeid bekend was, dien prees en met hem correspondeerde. We mogen echter vertrouwen, dat het op goeden grond handelde. Hoe het zij, het nam in 1824 den jeugdigen J. F. C. Gericke in dienst, en na gepaste voorbereiding vertrok deze als Afgevaardigde naar Java, waar hij op 6 Mei 1827 aankwam. Hij vestigde zich te Soerakarta, midden onder de Javanen, en ving daar zijne taalstudie aan. Na eene afwezigheid van 12 jaren vinden we hem in 1838 in Nederland terug. Hij had in dien tijd vervaardigd:

[1] Zie bladz. 242.

een Spraakkunst, een Woordenboek, een verhandeling over de Javaansche tijdrekening en een Bijbelsch leesboek. In October van het volgende jaar ging Gericke voor de tweede maal naar Java en begon nu aan de vertaling des Nieuwen Testaments, waarbij de arbeid van Brückner hem zeer te stade kwam. Nadat hij de vier Evangeliën en de Handelingen voltooid had, nam hij eerst het Oude Testament ter hand, en wel de Psalmen. Op deze liet hij volgen de 5 boeken van Mozes, die in 1845 gereed kwamen. In '46 voltooide hij het Nieuwe Testament, en daarna kwam hij op voorstel van het Bijbelgenootschap voor de tweede maal naar Nederland, om op het drukken toe te zien. Nadat in 1848 het Nieuwe Testament afgedrukt was, nam Gericke voor de derde maal de reis naar Java aan tot voortzetting van de vertaling des Ouden Testaments. Op 9 Oct. 1852 mocht hij aan het Bijbelgenootschap berichten, dat nu ook dit deel zijner taak geëindigd, en dus de geheele Bijbel in het Javaansch vertaald was.

Terecht wees het Bestuur bij de openbaarmaking van dat bericht er op, »dat niemand billijkerwijze kon verwachten, dat een Bijbelvertaling, onder zulke omstandigheden, bij het ontbreken van zoovele hulpmiddelen ondernomen, terstond bij haar eerste verschijnen een in alle opzichten volkomen werk zou kunnen zijn.« Gericke was zelf daarvan zoo goed overtuigd, dat hij terstond na de voltooiing van het Oude-, de revisie van het Nieuwe Testament ter hand nam. In '55, toen het Oude T. afgedrukt was, lag een geheel nieuw bewerkte tekst van het Nieuwe voor de pers gereed. Prof. Roorda, die zich met het Javaansch vertrouwd had gemaakt, zou op het drukken toezien. Men was daarmede echter nog niet ver gevorderd, toen bij dezen geleerde tegen de nieuwe editie ernstige bezwaren rezen. Het drukken werd daarom geschorst en een gedachtenwisseling met Gericke geopend. Terwijl deze gedachtenwisseling nog aan den gang was, werd Gericke genoodzaakt om ziekte Java te verlaten. Hij reisde naar Dusseldorf, waar hij 15 Jan. 1857 overleed.

In die omstandigheid had Prof. Roorda den moed, om, met hulp van Java, de herziening van het Nieuwe Testament zelf ter hand te nemen. Hoe ver hij daarmede gegaan is, vermag ik niet te bepalen. Zijn hoofdbezwaar tegen de gerevideerde vertaling van Gericke was, »dat door een overdreven trachten naar getrouwheid de eigenaardigheden der Grieksche taal zoo naar de letter waren weergegeven, dat aan de eischen der Javaansche taal vaak tekort was gedaan.« Daarin zal Roorda dus verandering hebben gebracht. Maar hij bepaalde zich daartoe niet. In zijne editie, die in 1859 werd afgedrukt, ontbreekt b.v. 1 Joh. 5 : 8. Hij heeft dus ook kritiek op den tekst uitgeoefend. Ik constateer alleen het feit, maar kan niet onderzoeken, hoe ver hij die heeft uitgestrekt.

Gericke's groote verdiensten vonden in Nederland billijke waardeering. In 1842 vereerde de Koning hem de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw en het volgende jaar verleende de Hoogeschool van Groningen hem de waardigheid van Doctor in de letteren.

Op bladz. 57 en 186 spraken we over de taalsoorten in het Javaansch. Nu, naar aanleiding der wijze van prediken van Zend. Adriaanse, [1]) de vraag weer besproken wordt, in welke taalsoort men prediken moet, kan het van nut zijn, Gericke daarover te raadplegen. Deze verkeerde lang in twijfel, in welke van de beide taalsoorten hij vertalen moest. Eerst was hij van gevoelen, te moeten schrijven in de beleefde taal (kromo), daar het hem hinderde, van Bijbelsche personen en zaken de lage taalsoort te bezigen. Bij dieper indringen evenwel in het wezen der taal en het taalgebruik, kwam hij tot een tegenovergesteld inzicht, en koos hij dus de lage taalsoort (ngoko). Hij gaf daarvoor déze reden op, dat, zoo een Bijbelboek geschreven is in de beleefde taalsoort, die door minderen tegen meerderen gebezigd wordt, dit den schrijver zou doen kennen als een man uit de volksklasse; terwijl, zoo hetzelfde boek in de lage taal is geschreven, dit onmiddellijk den aanzienlijken man zal aanduiden, die spreekt met gezag. Dit geldt natuurlijk alleen de taal, die »ten grondslag« gelegd wordt. De verhouding, waarin personen tot elkander staan, het verschil in

---

[1]) Zie bladz. 186.

stand en leeftijd, moet noodzakelijkerwijs ook in den Bijbel en in de prediking worden uitgedrukt. Nog eene opmerking, niet van Gericke, maar van mijzelven: als een Europeaan een gewoon Soendanees in de hooge taal aanspreekt, dan denkt laatstgenoemde, dat men »een loopje« met hem neemt; zóó zullen de Javanen er ook wel over denken.

De Javaansche Bijbel is uitgegeven in 4 deelen; de eerste 3 omvatten het Oude Testament. Hiervan verscheen nog geen tweede druk; de tweede editie van het Nieuwe Testament had een oplage van 20.000 exemplaren, en deze zijn nog niet geplaatst.

Over 't geheel was en is men op Java met Gericke's Bijbel wel tevreden, en meermalen vernam ik, dat de Javanen hem goed verstaan, zelfs in Cheribon en Indramajoe. Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, een zeer bekwaam man en kundig in het Javaansch, deelde mij eens mede, dat hij ergens op Midden-Java een Wadana had aangetroffen, lezende in het Nieuwe Testament van Gericke, in de meening, dat hij in den Koran las, zoo echt vond hij de taal. Maar niet allen denken even gunstig over Gericke's vertaling, en met name Zend. P. Jansz niet, die toch ook bekend staat als een grondig kenner van het Javaansch. Jansz verzamelde jarenlang materiaal, om de noodzakelijkheid eener nieuwe vertaling van den Bijbel in het Javaansch aan te toonen. Reeds in 1867 was hij daarmede bezig. In het verslag der Doopsg. Vereeniging van '81 somt hij zijne grieven tegen Gericke's vertaling op, en die waren niet weinige. In denzelfden tijd trad hij in briefwisseling met het Ned. Bijbelgenootschap over eene verbeterde uitgave, maar hij vond het Bestuur daartoe niet bereid, waarop hij zich tot het Britsche Bijbelgenootschap wendde. Nadat hij in '81 »rustend Zendeling« geworden was, hernieuwde hij zijne pogingen bij beide Genootschappen, met het gevolg, dat het Nederl. Genootschap hem verzocht, een proef-vertaling te zenden, dan wilde men die hier door een commissie doen beoordeelen. Jansz voldeed daaraan, maar die proeve beviel niet, waarop de onderhandelingen met dit Genootschap eindigden. Toen volgde in '84 de opdracht uit Engeland tot vertaling van het Nieuwe Testament. Jansz verhuisde daartoe naar Soerakarta, waar hij met eenige kundige Javanen aan den arbeid ging. In Nov. '88 was het Nieuwe Testament gereed, en nu kwam het Oude aan de beurt, hetwelk in '92 voltooid werd. De geheele herziening was thans volbracht, en verscheen in Indië in het licht. Daarmede is echter Jansz' arbeid aan den Bijbel niet afgeloopen. Nadat zijne vertaling gereed was, verhuisde hij naar Pati, en sedert is hij, trots zijnen hoogen leeftijd, steeds bezig dit zijn werk te volmaken. In Oct. 1900 arbeidde hij aan de vierde editie van het Evangelie van Lucas, aan de derde van de overige Evangeliën en aan de tweede van de Brieven en van het Oude Testament. Van een oordeel over dat werk moet ik mij onthouden. Ook dat zal wel niet zonder gebreken zijn. Mijn oog viel op Matth. 28 : 19, door Jansz aldus vertaald: »Daarom gaat heen, maakt allerlei volk tot leerlingen«, enz. Voor dat woord »volk« gebruikte hij *oemat*. Maar nu weet toch ieder, die met de Mohammedaansche geschriften in Indië bekend is, dat *oemat* nooit anders dan »volk Gods« beteekent. Dat geeft dus een verkeerden zin. Misschien is de fout in een lateren druk verbeterd. Met deze opmerking wensch ik echter niets te zeggen ten nadeele van den bekwamen en achtenswaardigen auteur, maar mijzelven en anderen tot voorzichtigheid aan te sporen.

4. Madoereesch.

Bij de behandeling van de Zending onder de Madoereezen deden we reeds uitkomen, wat Dr. Esser als vertaler van den Bijbel gedaan heeft. De dood heeft hem verhinderd, meer uit te geven dan de 4 Evangeliën en de Handelingen der Apostelen. Deze verschenen in druk in 1890. Eenige jaren later deed zich bij de Zendelingen de behoefte gevoelen aan het geheele Nieuwe Testament, en daarop werd door het Ned. Bijbelgenootschap, met goedvinden van het Java-Comité, tot Zend. V. d. Spiegel de uitnoodiging gericht, een gedeelte van zijnen tijd af te zonderen, om, met gebruikmaking van het bestaande, eene vertaling van het Nieuwe Testament in het Madoereesch te leveren. V. d. Spiegel aanvaardde die taak met ingenomenheid en is aan den arbeid getogen. Het reeds

verschenen gedeelte van het N. Testament behoefde eene grondige herziening, wijl bij vermeerderde kennis der taal feiten aan het licht waren getreden, welke niet mochten worden bestendigd. De revisie van dat eerste gedeelte is thans afgeloopen. Het tweede gedeelte, door Dr. Esser in handschrift nagelaten, is nu in handen van den tegenwoordigen vertaler gesteld. Men mag zich dus vleien met de hoop, dat ook de Madoereezen over eenigen tijd het geheele Nieuwe Testament in hun eigen taal zullen kunnen lezen.

De Zendingseeuw bracht dus voor de bewoners van Java: aan de Javanen eerst het Nieuwe Testament, toen den geheelen Bijbel en vervolgens nog eens een nieuwe vertaling van den Bijbel; aan de Soendaneezen: eerst twee Evangeliën, toen het N. Testament en vervolgens den geheelen Bijbel; aan de Maleisch-sprekenden: twee vertalingen van het N. Testament en een paar Oud-Testamentische boeken (afgezien van den gerevideerden Bijbel, die toch ook door eenigen wel kan worden verstaan), en aan de Madoereezen: de vier Evangeliën met de Handelingen, eerlang te volgen door het geheele Nieuwe Testament. Zoo is het dus voor al de millioenen bewoners van Java mogelijk geworden, zich bekend te maken met de openbaring Gods. We voegen er bij, dat de colportage, voornamelijk uitgaande van de Bijbelgenootschappen, het Woord onder aller bereik tracht te brengen.

SUMATRA.

Sumatra [1]) is op Borneo na 't grootste eiland van onzen Archipel. Het heeft een lengte van 227 geogr. mijlen, terwijl de grootste breedte 50 mijlen is. De oppervlakte bedraagt ongeveer 8300 vierk. geogr. mijlen. Over de geheele lengte van het eiland loopt een gebergte, dat aan de westzijde overal tot aan de kust reikt, en zich, soms in twee of drie evenwijdige rijen, 16 tot 25 mijlen ver in het binnenland uitbreidt, terwijl zich in de richting naar het oosten uit den hoofdketen vele zijketens gevormd hebben, die in het noordelijk deel de geheele breedte des eilands beslaan. Meer zuidwaarts bestaat de breedste oostelijke helft geheel uit vlak-, niet zelden moerassig land, met dichte wouden bedekt en schaarsch bevolkt. De binnenlanden van dit groote en schoone eiland zijn nog zeer onvolledig bekend. Onder de vele bergen op Sumatra wordt de Piek van Indrapoera voor den hoogsten gehouden (3805 M.). Van de vulkanen behoort een groot aantal tot de werkzame. Twee belangrijke bergvlakten zijn ons bekend, namelijk die van Toba, in de Bataklanden, en die van Agam, in het noorden der Padangsche Bovenlanden. Rijk is het eiland aan rivieren en meeren. Van de eerste stroomen een aantal naar 't westen, met korten loop; de grootste kronkelen zich door de oostelijke vlakten. Onder de meeren is het merkwaardigste het meer van Toba, 4000 voet boven het vlak der zee.

Gelegen onder den evenaar heeft Sumatra een hoogen warmtegraad, doch deze wordt getemperd door de groote vochtigheid van den dampkring en door veelvuldige regens. In de hooglanden is de temperatuur vaak koel. De regens bevorderen de vruchtbaarheid van den bodem, die schier overal met een dikke humuslaag overdekt is. De wouden bevatten eene menigte goede houtsoorten. Onder de harsboomen neemt een voorname plaats in de kamferboom, die ten noorden des evenaars overvloedig wast. De Indische palmsoorten ontbreken ook hier niet. Van de cultuurgewassen zijn vooral te vermelden: rijst, peper, koffie, katoen, indigo, aard- en peulvruchten. Onder zijne diersoorten telt Sumatra den olifant, den tweehoornigen rhinoceros, tijgers, apen, een kleinen zwarten beer, herten, tapirs enz. Onder de tamme dieren zijn vooral de buffel en het paard te noemen. Het delfstoffenrijk bevat: goud, tin, lood, koper, ijzer, steenkolen, marmer, petroleum, enz.

Sumatra staat voor een deel onder het onmiddellijk bestuur van het Nederlandsche Gouvernement. Dit deel omvat: het gouvernement van Sumatra's Westkust (verdeeld in de residenties Padangsche Benedenlanden, Padangsche Bovenlanden en Tapanoeli [1]); verder de residenties Benkoelen, Palembang, Lampongsche Districten, Sumatra's Oostkust, benevens het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden. In het rijk Indragiri met Kwantan, en op het rijk Siak, alle op het oostelijk deel des eilands gelegen, oefent het Gouvernement meer toezicht dan bestuur uit.

Het bevolkingscijfer van Sumatra is nog niet met zekerheid bekend, maar wordt geschat op 3 of 4 millioen; een groot verschil dus met Java, dat nog geen derde der grootte van Sumatra, maar daarentegen

---

1) Vgl. De Hollander I bl. 478.

1) In deze residentie liggen de landen, die het zendingsveld uitmaken, waarover we in dit en de volgende stukken spreken. Een deel van Sumatra's Oostkust is mede door Bataks bevolkt. Onder hen arbeidt de Deli-Zending.

een meer dan zesmaal zoo sterke bevolking heeft.

De bewoners van Sumatra behooren tot den zeer verspreiden Maleischen stam. Doch we hebben hier te onderscheiden tusschen Maleiers in ruimeren en in engeren zin. In ruimeren zin behooren wel allen tot den Maleischen stam, doch in engeren zin noemt men slechts diegenen Maleiers, wier taal het Maleisch is. Deze bewonen voornamelijk het middelste deel des eilands en het noorden (Atjeh). Van hen onderscheiden zich, niet 't minst door de taal, de Bataks. Tot deze rekent men de bevolking der Lampongsche Districten en der Pasoemah-landen, in 't zuidwesten van Palembang, maar zij hebben inzonderheid hunne nederzettingen tusschen Midden- en Noord-Sumatra in. Dat zijn de eigenlijke Bataklanden, waar de Protestantsche Zending zulk een vruchtbaar arbeidsveld gevonden heeft. We gaan van het Zendingswerk aldaar eene beschrijving geven, maar willen vooraf, tot beter verstand daarvan, een en ander zeggen over de bewoners. [1])

De Maleiers [2]) zijn van oude tijden af als zeevarend en handeldrijvend volk veel in aanraking geweest met de buitenwereld. Ze zijn daardoor ook voortdurend onder vreemden invloed geweest en bezitten eene zekere mate van beschaving en ontwikkeling. De Bataks daarentegen bewoonden bij voorkeur het bergachtige binnenland, dreven geen noemenswaarden handel met andere volken, en hadden eene neiging zich van de buitenwereld af te sluiten. Zij zijn dus veel minder aan vreemden invloed onderhevig geweest dan de Maleiers, al konden zij zich niet geheel daarvan vrijhouden. De Hindoe-beschaving bij voorbeeld, welke eens op de Maleiers, en vooral op de Javanen, zulk een krachtigen invloed uitoefende, drong, zij het dan ook in zwakke stralen, mede tot de Bataks door, waarvan o.a. hunne taal de sporen vertoont. Maar terwijl later de Maleiers zich gemakkelijk lieten bewegen den Islam aan te nemen, hielden de Bataks vast aan den overgeleverden heidenschen godsdienst. Sedert eeuwen wonen nu de Mohammedaansche Maleiers en de heidensche Bataks naast elkaar, zonder dat het aan eerstgenoemden gelukt is, hoeveel pogingen zij er ook toe aanwendden, den Bataks hun Mohammedanisme op te dringen. Ten gevolge van dit verschil in godsdienst kwam het tusschen beide volken zelfs tot een bloedigen strijd. Onder de Maleiers, die veel aanleg hebben tot fanatisme, had zich namelijk eene secte gevormd, de zoogenaamde Padri's [1]) die, op de wijze der Joodsche Farizeërs, aandrongen op strenge handhaving van de voorschriften des Islams en bestrijding van al wat heidensch was. Zij wisten zich van het gezag meester te maken en hun volk tot den krijg tegen Heidenen en Christenen aan te vuren. Nu trokken Maleische benden, onder aanvoering van priesters, door de Bataklanden, overwonnen de Bataks, die onderling verdeeld en tegen hen niet opgewassen waren, en sabelden meedoogenloos allen neer, die den Islam niet wilden omhelzen. In weerwil daarvan is het den Padri's niet gelukt, de Bataks tot Mohammedanen te maken. Zoodra de streken, door hen verwoest, weer meer bevolkt werden, begon onder de Bataks het oude Heidendom te herleven, en zelfs de weinigen, die uit nood den Islam hadden aangenomen, keerden tot den volksgodsdienst terug. Deze oorlog bracht de Bataks in nauwer aanraking met de Nederlanders, die door hen geholpen werden in hunnen strijd tegen de Padri's. Van dien tijd af (1837) kwamen zij, niet als een overwonnen volk, maar als bondgenooten, onder het Nederlandsch gezag. Maar dit schijnt intusschen de aanleiding te zijn geworden, dat de spanning tusschen hen en hunne Mohammedaansche landgenooten allengs verminderd is, ja, zelfs voor verbroedering heeft plaats gemaakt, tot gemeenschappelijk verzet tegen den vreemden invloed en tegen het Christendom, dat met de Nederlanders binnendrong. Een feit is het althans, dat in den laatsten tijd de Islam daar op verscheidene punten

[1]) Vgl. Dr. A. Schreiber, Die Battas auf Sumatra, Alg. Miss. Zeitschrift III bl. 257.

[2]) Zie Inleiding bl. 45.

[1]) *Padri* of *padre* is een Portugeesch woord, dat priester beteekent. De leden der secte werden ook *orang poetih*, witte menschen, genoemd, naar hunne witte kleeding. De secte was vermoedelijk gesticht door eenige *hadji's*, die de hervormingen der Wahabieten in Arabië hadden aanschouwd.

geen onbeteekenende vorderingen maakt.

Doch beschouwen we nu dit volk der Bataks een weinig meer van nabij. Wij hebben hier niet te doen met een groote natie, zooals de Soendaneesche of Javaansche; integendeel, zij tellen slechts ongeveer 3 of 4 honderdduizend zielen. In hun uiterlijk voorkomen vertoonen ze de trekken van het Maleische type. Over 't algemeen hebben ze een kloeken lichaamsbouw en een lichtbruine huidkleur. De gelaatstrekken zijn doorgaans grof. Het voorkomen wordt niet verfraaid door het afvijlen der tanden en bij velen ontsierd door kropgezwellen, bij het vrouwelijk geslacht bovendien door 't misvormen der oorlappen. In voeding en kleeding, woning en levenswijze, zeden en gewoonten is veel verschil: deze richten zich hoofdzakelijk naar de drie hoofdstammen, waarin de Bataks verdeeld zijn, en wier dialecten respectievelijk Mandaïling, Toba en Daïri genoemd worden. Er zijn streken, waar onder de bevolking nog boomschors tot kleeding wordt verwerkt, doch over 't geheel worden thans geweven stoffen gedragen. In weven hebben de Bataksche vrouwen het ver gebracht, en ook de daartoe benoodigde grondstoffen weten zij zelve te bewerken. In Toba dragen de mannen slechts een stuk katoen om de lendenen geslagen en een doek over de schouders; de vrouwen alleen een groot stuk katoen, dat het lichaam van de voeten tot aan de armen omhult. In Mandaïling en Angkola dragen de mannen nu vrij algemeen broeken, en buisjes met mouwen, en de vrouwen ook een meer voegzaam gewaad.

De huizen der Bataks zijn zonder uitzondering op palen gebouwd, op ongelijke hoogte boven den grond en van verschillende grootte. Soms zijn ze wel 50 voet lang, maar zulke huizen worden dan door 4—6 of meer gezinnen bewoond. Het huis heeft slechts één vertrek; des nachts worden, door middel van hangende matten, de slaapplaatsen der onderscheidene gezinnen van elkander gescheiden. Bij ieder huis behoort een *sopo,* d. i. een gebouw, welks zolder tot rijstschuur dient, terwijl het onderste gedeelte gebruikt wordt voor gezellig verkeer, verder des daags door de vrouwen om er te weven en des nachts voor de ongehuwde mannen om er te slapen. Een dorp heeft soms slechts 3 of 4, maar ook wel eens 300 tot 400 woonhuizen. Buiten het Nederlandsch gebied is ieder dorp een kleine vesting, met een hooge en dichte heg van doornbamboe omgeven. Waar onder het Nederlandsch bestuur meer vrede en orde gekomen zijn, daar vervallen deze heggen en krijgen de dorpen ook een netter aanzien.

De Bataks zijn een landbouwend volk, maar zij leggen zich mede eenigermate op veeteelt toe. Het voorname voedingsmiddel is ook hier thans de rijst, die vooral op natte, doch ook wel op droge velden gekweekt wordt. Aardvruchten en mais worden ook veel verbouwd, met tal van andere minder belangrijke cultuurgewassen. Als nationale drank is de palmwijn (elders sagoweer geheeten) te vermelden, die na gisting soms tot aanzienlijke hoeveelheden gebruikt wordt, doch zelden bepaald dronkenschap veroorzaakt. Tot opiumschuiven hebben de Bataks geen neiging.

Het is niet gemakkelijk, een schets van het karakter der Bataks te geven, want dat loopt zeer uiteen. In sommige streken b.v. is diefstal zeldzaam, maar in andere vrij algemeen; sommige lieden geven den indruk van oprecht en trouw te zijn, terwijl men anderen als geslepen en laaghartig leert kennen. Over 't geheel genomen kan men echter van hen zeggen, dat zij openhartig en eerlijk zijn, gehecht aan verwanten en vrienden, vrijheidlievend, hoffelijk zonder te kruipen, tamelijk arbeidzaam en matig; daarentegen zijn ze soms ook twistziek en wraakzuchtig, wantrouwend en wispelturig. Aan hanengevechten en vooral aan het kaartspel (dobbelspel) zijn ze zeer verslaafd.

Het huwelijk wordt doorgaans door koop gesloten. Overspel wordt overal zwaar gestraft, en veelwijverij komt betrekkelijk zeldzaam voor. In sommige streken is de huwelijksband vrij los, maar in andere zoo goed als niet te ontbinden. Ongehuwde jongelieden verkeeren veelal vrij met elkander. Het lot der vrouw is over 't geheel beter dan men verwachten zou in een land, waar zij meer zaak dan persoon geacht wordt. Op het sluiten van het huwelijk heeft de jongedochter grooten invloed, doch soms ook wordt

tgehuwelijkt tegen haren zin. In den wden staat is de vrouw eigenlijk de tmaagd van den man; toch verricht het zwaarste deel van den arbeid.

: maatschappelijke toestand vertoont :e gelijkvormigheid. Verschil van :p kent men bijna niet; van de am- :en, welke uitgeoefend worden, weet ieder iets; wel vindt men hier en lieden, die bepaald van zeker vak beroep maken, b.v. van smeden of nbakken, doch ook deze zijn tevens ouwers. Het verschil van stand is ; maar verder naar het zuiden t dat gaandeweg grooter. Eigenlijke :n heeft men alleen in Mandaïling; l elders vindt men wel hoofden, doch hebben weinig gezag. In de meeste :n heerschten slavernij en pandeling- , het ergst in Mandaïling. De slaaf egenover zijn meester echter volstrekt :onder rechten; hij had ook het recht eigendom en was daarom in de lijkheid zich los te koopen. Hoe het verschillende deelen van dit gebied met de slavernij gesteld is, zal het lg doen zien.

alle opzichten is het leven der :s streng afgebakend door de ge- te *(adat)*, die ook de grondslag van recht, maar volstrekt niet overal fde is. De adat omvat het geheele sgebied, en bepaalt, hoe in alle :omende gevallen moet gehandeld :n. In bijzonderheden treden kunnen iet; alleen willen we van een paar :rlinge gewoonten der Bataks hier ng maken. Het gebruik wil, dat de v niet met den man tot eenzelfden mag behooren. Daarentegen is een lijk met de dochter van moeders ler zóó in zwang, dat de Batak zijn nde of wel zijn vrouw, al is zij zijn niet, »ooms dochter« noemt; en oo geeft zij hem den naam van: i's zoon«. — Een verfoeielijke ge- te, waarvan men bij verwante volken n een spoor vindt, is onder de Bataks menscheneten. Het moet ontstaan nit een burgeroorlog, toen men uit verbittering de gevangen vijanden verslinden. Het menscheneten wordt raf toegepast op overspelers, krijgs- ıgenen en dieven, maar ook wel op lenaars, die aan hunne verplichtingen niet voldoen. Onder den invloed van het Nederlandsche bestuur gaat deze afschuwelijke gewoonte allengs verdwijnen. Voorts zij nog opgemerkt, dat het Gouvernement in den laatsten tijd, in de streken welke onder rechtstreeksch gezag zijn gebracht, door invoering eener geschreven wet de rechtspleging op beter grondslagen heeft gevestigd.

In den godsdienst der Bataks is veel onzekerheid en verwardheid. Van het bestaan van God, den Schepper der wereld, hebben zij bewustzijn, maar overigens is de naam Debata, waarmede zij Hem aanduiden, zeer onbepaald, daar hij niet alleen het aantal onbeslist laat, maar ook van menschen kan gebezigd worden. De Bataks stellen zich de wereld voor, als uit drie verdiepingen bestaande. [1]) Op de bovenste verdieping, dat is de hemel, wonen de goden; op de middelste, de aarde, wonen de halfgoden of menschen, en in de onderwereld wonen allerlei geesten. Onder de hoogste godheden worden drie als de voornaamste genoemd, namelijk Batara Goeroe (God-leeraar, d. i. Siwa), Soripada en Mangala Boelan. Aan eerstgenoemden schrijven de Bataks de schepping der wereld toe. In den hemel leeft Batara Goeroe met vrouw en kinderen, slaven en vee. Eene bijzondere begeerte zijner vrouw is oorzaak, dat hij zijn raaf uitzendt, die een afgrond ontdekt, waarin de god nu zelf afdaalt. Beneden gekomen in de duisternis, bouwt hij op de horens van een medegenomen bok een vlot, en daarop plaatst hij de aarde, eveneens door hem medegebracht. Vervolgens laat hij op deze aarde verschillende boomen en planten groeien, formeert zon en maan, en schept ten laatste den mensch, uit roode aarde. Man en vrouw worden geschapen, en het leven wordt hun door het opzeggen van tooverspreuken ingeblazen. Op dezelfde wijze ontvangen zij ook de spraak. Uit een stuk bamboe, dat de raaf reeds in het begin in den afgrond had geworpen om de diepte ervan te meten, komt nu een derde mensch te voorschijn, die dan op vreemdsoortige wijze uit de vrouw geboren wordt. Hij ontving van den god den naam

---

[1]) Zie hun „Scheppingsverhaal", vertaling van Dr. V. d. Tuuk uit 't Daïrisch, in zijn „Taalkundige Aanteekeningen", 4de stuk bl. 48.

van Setan (satan). Het menschelijk geslacht vermenigvuldigt zich nu, maar nadat de god nog eenige malen naar beneden geroepen is, om aan de kinderen der menschen namen te geven, verklaart hij, dat hem het gedurig afdalen te lastig wordt, en zij voortaan maar zonder hem het geboortefeest vieren en den naam geven moeten.

Batara Goeroe wordt wel aangeroepen, vooral bij eeden, en hem worden ook wel offers gebracht, maar in de praktijk staat hij zeer achter bij de geesten, *begoe* geheeten, onder welke men algemeen verstaat de geesten van gestorven menschen.

Gelijk bij vele andere heidensche volken zijn ook bij de Bataks godsdienst en tooverij innig verbonden. Eigenlijke tempels vindt men onder hen niet, maar wel hier en daar bij de dorpen losse huizen, die tot woningen voor de begoe's moeten dienen. Die huizen bevatten geen beelden. De afgodsbeelden, die voorkomen, dienen voornamelijk tot voorbehoedmiddel tegen booze geesten en andere schadelijkheden. Priesters hebben de Bataks niet, maar wel tweeërlei soort menschen, die ten opzichte van den godsdienst eene bijzondere plaats innemen, namelijk de *Datoe* en de *Sibaso*. De Datoe (eig. grootvader) is tooverdokter, waarzegger en wichelaar, die zijne wijsheid van andere meesters, dikwijls voor veel geld, en uit de tooverboeken (*poestaha*) geleerd heeft. Hij speelt een belangrijke rol bij alle gewichtige huiselijke en maatschappelijke aangelegenheden, maar vooral wordt zijne hulp ingeroepen in geval van ziekte. Sommige hunner hebben eenige kennis van geneeskrachtige wortels en kruiden, maar de meeste bezigen uitsluitend toovermiddelen. Daarbij wordt uitgegaan van de onderstelling, dat alle ziekten door begoe's veroorzaakt worden, en bij de bestrijding van deze is tooverij, naar men meent, werkzamer dan medicijnen. Een Sibaso is iemand, in wien een begoe gevaren is, die hem nu als medium gebruikt. Men kan dit niet worden door studie of onderwijs. Is de betrekking van Datoe niet zelden winstgevend, de Sibaso krijgt zoo goed als niets voor zijne moeite. Hij vindt zijn werk bij ziekte of andere rampen, maar ook bij feestelijkheden. De familie of dorpsgemeente komt bijeen, muzikanten zitten aan de eene-, het publiek aan de andere zijde, en in het midden de Sibaso. Hij is gekleed in plechtgewaad, en terwijl de muziek hare oorverdoovende tonen hooren laat, zit hij onder een doek den bedwelmenden damp van wierook in te ademen. Eindelijk geeft hij door trekkingen des lichaams te kennen, dat de geest over hem komt. Hij verheft zich en vangt aan op de maat der muziek eene eigenaardige beweging te maken, welke steeds sneller wordt en ten laatste in een woesten dans overgaat. Dit duurt zoolang tot hij uitgeput nederstort. De geest is nu in hem gevaren, en men kan beginnen hem te ondervragen, waarop hij zegt wat gedaan moet worden. Verklaart hij, dat voor een kranke geen hulp meer is, dan wordt deze aan zijn lot overgelaten.

De Bataks hebben ook hunne offers en hun offerfeest. Dit laatste heet *manoemboesi* en wordt door een enkel persoon of wel door eene familie aangericht op het graf van een gestorven bloedverwant, naar aanleiding van een onheil, of ook wel zonder bepaalde reden. Nadat het graf gereinigd en versierd is, begint het feest des avonds onder schieten en muziek. Den volgenden morgen wordt dan het offer zelf, hetzij een buffel, geit of iets anders, bij het graf gelegd, en na daar een poos gelegen te hebben onder de familieleden verdeeld. Ten slotte wordt in een gebed zegen afgesmeekt van den geest desgenen, die daar begraven ligt en wien het offer gold. Behalve de gemeenschappelijke offers worden ook wel door enkele personen offers gebracht, b.v. door moeders op het graf harer kinderen. Ook wordt aan de begoe's geofferd, b.v. als men den veldarbeid aanvangt.

Tooverij en bezwering vinden onder dit volk volop werk, om bij alle grillen en verzinsels van het bijgeloof te hulp te komen, regen te doen nederdalen, booze geesten en plagen af te wenden, liefde op te wekken, zich onkwetsbaar te maken, enz. Veel hecht men aan droomen. Booze droomen kunnen verijdeld worden door dat wat men gedroomd heeft schijnbaar tot stand te brengen. In bijgeloovige eere houdt men allerlei voorwerpen van vroegere geslachten geërfd, zoo die dingen althans den naam hebben van bovennatuurlijke kracht te bezitten. Doch genoeg hiervan. Gelijk men ziet, stemmen de begrippen der

Bataks vrij wel overeen met die, welke wij bij de volken van Java leerden kennen.

Boven is gezegd, dat de pogingen der Maleiers, om den Islam onder de Bataks in te voeren, voorheen telkens mislukten, maar na de vestiging van het Nederlandsch gezag in hunne landen meer succes hadden. Daarop werd met nadruk gewezen door Dr. H. N. van der Tuuk, die van 1851—'58 als Afgevaardigde van het Nederl. Bijbelgenootschap onder hen woonde. Hij schreef in 1854: »De bewoners van Angkola en Mandaïling moet gij voor uw doel (de verbreiding des Evangelies) maar opgeven. Zij gaan daar bij menigte tot den Islam over, zooals met bijna alle onder ons beheer staande Bataks het geval is. Zal er iets voor het Christendom gedaan worden, dan moet men een krachtigen maatregel nemen. Er moet zich een aantal zendelingen op één punt vestigen, anders geloof ik dat, eer men er aan denkt, de geheele bevolking Mohammedaansch is. Een vestiging van onzen kant voert niet alleen de Maleische taal, maar ook bovendien een sleep van Maleiers in, die er op uit zijn om proselyten te maken.« [1]) Deze mededeelingen gaven het Bijbelgenootschap aanleiding, zich in 1856 met een uitvoerig adres te richten aan den Minister van Koloniën, om dezen op de uitbreiding van den Islam onder de Bataks opmerkzaam te maken. De volgende zaken worden in dat adres genoemd als uitvloeiselen van ons bestuur, en als middelen, die den Islam direct of indirect bevorderden: 1º het verbod, uit een oogpunt van reinheid, om in de kampoengs varkens te mogen houden; 2º het complimenteeren van het Europeesch hoofd van plaatselijk bestuur aan het einde der Mohammedaansche vasten, gelijk in Mohammedaansche streken gebruikelijk is, uitgaande van de verkeerde beschouwing, dat na de vasten een nieuw Mohammedaansch jaar begint; 3º het invoeren der Maleische, dat is hier Mohammedaansche kleederdracht; maar vooral 4º het invoeren der Maleische taal, in het verkeer niet alleen, maar ook op de school, gevolgd door de Maleische, dat is grootendeels Mohammedaansche, literatuur. Of dit adres iets heeft uitgewerkt, is mij niet bekend. Wat Dr. V. d. Tuuk betreft, zonder ophouden drong hij aan op het zenden van Zendelingen, vooral Nederlanders, »want Duitschers« — zoo schreef hij — »leeren het Bataksch nimmer.« [1]) Zijn waarschuwen en roepen is niet vergeefsch geweest: Zendelingen zijn gekomen in grooten getale, en ze hebben met vrucht het spoor betreden, door hem aangewezen; maar in één opzicht is zijn wensch niet vervuld: het waren vooral Duitschers, die er kwamen; ik geloof echter niet, dat Van der Tuuk reden heeft gehad, daarover te treuren.

De Duitschers waren evenwel op dit zendingsterrein niet de eersten. De eerste poging tot het vestigen eener Protestantsche Zending onder de Bataks ging uit van de Engelschen. Tijdens hun tusschenbestuur plaatste het Zendingsgenootschap der Baptisten 3 Zendelingen op Sumatra, en wel: Ward te Benkoelen, Evans te Padang en Burton te Si-Boga (1824). Laatstgenoemde leerde Bataksch en drong in gezelschap van Ward door tot in Si-Lindoeng, hier en daar een eenvoudig woord sprekende. Ten gevolge der teruggave van Sumatra aan Nederland, en tevens uit vrees voor de opdringende Maleische benden, die de Bataks tot Mohammedanen wilden maken, het land verwoestten en alle harten met schrik vervulden, achtte Burton 't beter, zijn zendingswerk te staken. Hij verhuisde in 1826 naar Bengalen en de Engelschen hervatten den arbeid onder de Bataks niet.

Even ongelukkig liep een tweede poging af, die in 1834 beproefd werd door twee Amerikaansche Zendelingen (van het Bostonsche Genootschap), Munson en Lyman genaamd. Na in Tapanoeli aangekomen te zijn, gaven zij zich niet den tijd zich met de taal en gewoonten van het land bekend te maken, maar sloegen, hoogst onvoorzichtig, onverwijld den weg in naar het geheimzinnige meer, waarvan zij had-

---

1) Handelingen Ned. Bijbelgen. 1854 bl. 71.

1) Handelingen Ned. Bijbelgen. 1855 bl. 63. De Duitschers, die niet gemakkelijk vreemde talen zuiver leeren uitspreken, hebben bijzonder moeite met Indische talen. Daarop schijnt Dr. v. d. Tuuk het oog gehad te hebben. Aan hun vermogen om theoretisch de taal te leeren, zal hij zeker niet getwijfeld hebben.

den hooren spreken, want dáár — zeide men — was het middelpunt van het Bataksche Heidendom. Aan Si-Lindoeng gekomen, werden zij door een troep woeste Bataks, die hen opwachtte, overvallen, vermoord en verslonden. Enkele jaren later (1837) zond het Amerikaansche Genootschap nog eens een Zendeling hierheen. Deze — Ennis genaamd — ging zich vestigen in de zuidelijke Bataklanden, maar hij moest weldra Sumatra wegens ziekte verlaten, en nu gaven ook de Amerikanen het op.

Er verliepen nu weer jaren, vóór een derde poging werd ondernomen, maar de Heer der Zending bereidde voor haar intusschen den weg op ongedachte wijze. In 't jaar 1840 had de Nederlandsche Regeering den Duitschen geneesheer Dr. Junghuhn eene onderzoekingsreis door de Bataklanden opgedragen. Land en volk waren door dien tocht meer bekend geworden, en het Nederlandsche Bijbelgenootschap voelde zich opgewekt, dat volk met de openbaring Gods bekend te maken. Het zond er in 1849 den bovengenoemden taalgeleerde Dr. Van der Tuuk heen, om de Bataksche taal te bestudeeren en daarin vervolgens de H. Schrift over te zetten. Het werk van dezen taalkundige, dat van groote waarde geworden is voor de nagekomen Zendelingen, trok de aandacht van Inspector Dr. Fabri, toen het Rijnsche Genootschap in plaats van het tijdelijk gesloten Borneo een nieuw arbeidsveld zocht, en werd de aanleiding, dat genoemd Genootschap in 1861 onder de Bataks eene Zending ging vestigen. Zendingsvrienden hier te lande waren echter de Duitschers vóór geweest. Deze laatsten toch vonden bij hunne komst reeds een paar Nederlandsche Zendelingen, uitgezonden door de Zendingsgemeente te Ermelo. Kort na aankomst der eerste Duitschers, stichtten Nederlandsche Zendelingen, staande in dienst van het Java-Comité, twee posten in Angkola. Voorts heeft de Doopsgezinde Vereeniging sinds 1870 ook een deel van dezen zendingsakker bezet, en eindelijk verscheen mede op dit terrein het Nederlandsche Zendelinggenootschap, dat vroeger wel eens het plan opvatte [1]) hier te gaan arbeiden, doch er niet toe komen kon, maar sedert 1890 in Deli werkt.

We gaan er nu toe over, den zendingsarbeid van al deze corporaties onder de Bataks naar tijdsorde te beschrijven, terwijl we aan het slot van ons overzicht iets zullen zeggen over den arbeid op 't gebied van Bijbelvertaling. [1])

[1]) Zie bladz. 65.

I.

De Ermelosche Zending.

Omstreeks het jaar 1850 ontstond te Ermelo, in de gemeente van Ds. Witteveen, eene geestelijke opwekking, vooral onder de kinderen en jongelieden. Deze openbaarde zich o.a. in de begeerte, om de prediking van het Evangelie onder Joden en Heidenen te bevorderen. Nadat Ds. Witteveen ten gevolge van een gerezen conflict met nagenoeg zijne geheele gemeente de Herv. Kerk had verlaten, constitueerde hij haar tot eene Zendingsgemeente, en deze is voor de uitbreiding van het Koninkrijk Gods tot een rijken zegen geweest. Aanvankelijk stelde men er zich mede tevreden, den arbeid van anderen te ondersteunen; maar nadat een jeugdig lid der gemeente, G. van Asselt (geb. 23 Juni 1832 te Elspeet), zich had aangeboden om als Zendeling naar de Heidenen te gaan, begon zij als zelfstandige Zendingscorporatie op te treden. Een niet onbeduidend aantal Zendboden is van deze gemeente uitgegaan, »zonder buidel noch male«, déze naar Indië, géne naar Afrika, eenigen ook naar verwaarloosde streken in ons eigen land. De opgewektheid was het krachtigst omstreeks het jaar 1860. Ds. Witteveen stond destijds in levendig verkeer met Ds. O. G. Heldring, Ds. J. de Liefde, en anderen binnen en buiten onze grenzen, en nam met zijne gemeente deel aan allerlei Evangelisatie-arbeid, op den grondslag van het persoonlijk geloof in den Heiland. Ermelo deed denken aan een middelpunt der Broedergemeente, ja, aan Hernnhut zelven. Zij, die dit door de natuur zoo karig

[1]) De lezer zal zich op het zendingsveld, dat we nu gaan betreden, uitnemend kunnen oriënteeren, door gebruik te maken van de „Rheinischer Missions-Atlas", kaart No. 6.

bedeelde plekje in die dagen bezochten, geraakten als vanzelf onder de bekoring van het blijmoedig en bedrijvig geestelijk leven, dat daar heerschte, en droegen een blijvenden zegen mede. Er werd in dien tijd te Ermelo veel en vurig gebeden, maar er werd ook eene krachtige werkzaamheid ontwikkeld; *te* krachtig misschien, om te kunnen standhouden. Het is een schoone, maar korte periode geweest in 't bestaan der Ermelosche gemeente, en het ideaal, dat haren leeraar bij den zendingsarbeid voor oogen stond: »mannen, die uitgingen in het geloof, arbeidden zonder vast inkomen, leefden uit de hand des Heeren«, is niet verwezenlijkt.

Doch wij vatten den draad van ons verhaal weer op. Nadat Van Asselt kortstondig was voorbereid, eerst te Ermelo en vervolgens te Amsterdam, werd hij op 17 Mei 1856 te Ermelo geordend [1]), waarna hij 10 dagen later als Zendeling van de Amsterdamsche »Vrouwenvereeniging tot bevordering der Zendingszaak« uitzeilde, om te arbeiden onder de Bataks. Uit hetgeen we vooraf lieten gaan bleek reeds, dat de aandacht op dat volk was gericht door den onderzoekingstocht van Junghuhn en de brieven van V. d. Tuuk. De vurige, welbespraakte en invloedrijke I. Esser voegde zijne opwekking en aansporing daarbij, en zoo kwam het, dat Van Asselt als eerste Nederlandsche Zendeling naar Sumatra werd afgevaardigd. Hij ging heen met de belofte van Ds. Witteveen en van genoemde Vrouwenvereeniging, dat zij hem zouden steunen.

Van Asselt arriveerde via Batavia den 2[den] December te Padang en maakte daar zijne opwachting bij den Gouverneur Van Swieten. Deze ontried hem, zich als Zendeling onder de Bataks te vestigen, maar stelde hem voor, naar het plateau van Si-Pirok te gaan; dan wilde de Gouverneur hem benoemen tot »Opzichter over de cultures«; hij zou dan als ambtenaar onder de Bataks kunnen leven, zich met hunne taal en zeden kunnen bekend maken, en dan, als hij de taal machtig was, het Evangelie kunnen verbreiden. In 't eerst was Van Asselt met het voorstel van den Gouverneur niet ingenomen, maar na zich beraden te hebben, scheen de aanbevolen weg hem in zijn geval de beste toe, en hij nam het aanbod aan, waarna hij benoemd werd op een tractement van *ƒ* 75 's maands. Op 6 Jan. '57 vertrok hij over land naar Si-Pirok, en daar legde hij zich toe op de landtaal en nam zijne betrekking waar. Deze bestond niet alleen in het opzicht over de Gouvernements-cultures, maar ook in de uitoefening van eenig civiel gezag. Zij verhinderde hem geenszins voor den Heer te arbeiden, maar wel om zich onverdeeld aan Evangelisatie te wijden. In zijne woning opende hij eene school, en zoodra hij geschikte personen had om voor onderwijzers te fungeeren, opende hij ook een paar scholen elders. Zijn huis werd een toevluchtsoord voor verdrukten, en verscheidene knapen en jongelingen kocht hij vrij uit hunne slavernij en gaf hun eene Christelijke opvoeding. Een van deze, Dja Ogot genaamd, (geboren te Bakara aan het Toba-meer, tot slaaf verkocht en door Van Asselt voor *ƒ*95 gelost) werd door hem naar Nederland gezonden en toevertrouwd aan den Heer A. Meijer te Rotterdam. [1]) Deze knaap nam daar door zijne oprechtheid, nederigheid en vroomheid veler hart voor zich in, maar hij kon het klimaat niet verdragen en overleed in 1862. — In Sept. '58 werd Van Asselt aangesteld tot waarnemend Gezaghebber te Loemoet. Als zoodanig was hij belast met het gezag in de ommelanden van Si-Boga en maakte hij in opdracht van den Resident een paar dienstreizen naar Si-Lindoeng en aangrenzende landen, die hem gelegenheid gaven daar voor het eerst het goede zaad te strooien. Gedurende 18 maanden woonde hij te Loemoet, en verzuimde niet, ook daar bij zijn ambtelijk werk de verspreiding der kennis van het Evangelie te behartigen.

Terwijl Van Asselt te Loemoet woonde, kwam een drietal Nederlandsche Zendelingen aan (1859), namelijk W. F. Betz, J. Dammerboer en J. Ph. D. Koster. De ontmoeting en samenspreking met deze mannen versterkte den wensch, die reeds in hem leefde, om 's Gouvernements dienst te verlaten, en dan wilde hij zich met hen geheel aan de Zending wijden.

[1]) „Gewijd" staat er eigenlijk in het bericht.

[1]) Volksmagazijn voor Burger en Boer 1860 bl. 210.

Hij voelde zich door zijne betrekking bezwaard; 't was hem, als torste hij »een zwaar blok«, en hij ging er dan ook in Dec. '59 toe over, ontslag te vragen. Als hij dat zou ontvangen hebben, wenschte hij zich in 't landschap Si-Lindoeng te vestigen, en een der nieuwaangekomenen, Betz, zou hem dan daarheen volgen. Dit plan ging echter niet door: de Gouverneur onthief Van Asselt wel van den dienst te Loemoet, maar herplaatste hem te Si-Pirok, waar hij nu weer als vroeger werkzaam was, terwijl hij er goede diensten kon bewijzen aan de nieuwaangekomen Zendelingen. Maar we dienen den lezer wel eerst mede te deelen, van wie en hoe deze naar hier kwamen. Dammerboer, die in '57 door een woord van Ds. O. G. Heldring tot den arbeid in de Zending was opgewekt geworden, werd op 27 Oct. 1858 te Ermelo »tot Zendbode voor Sumatra gewijd,« waarschijnlijk tegelijk met Koster en Betz. Ze maakten met elkander de reis. Betz was gehuwd, toen hij zich ter beschikking van Ds. Witteveen stelde, en zijne vrouw vergezelde haren man. Na Si-Boga bereikt te hebben, bleven zij daar voorloopig, hielden des Zondags godsdienstoefening voor de Europeanen en vroegen om door het Gouvernement te worden aangesteld tot schoolopziener, waaraan een toelage van *f* 75.— per maand verbonden was. Betz ontving zoodanige aanstelling voor Si-Pirok, waar hij zich nu in Nov. '59 ging vestigen. Hij had in zijne afdeeling 3 scholen onder zijn opzicht, met 72 leerlingen. Nadat Van Asselt hier herplaatst was, arbeidden zij te zamen.

Het werk van Van Asselt aan de jongelingen, die hij in zijn huis had opgenomen, begon inmiddels vrucht te dragen. Bij twee hunner, Si Main en Si Pagar geheeten, had eene gewichtige verandering plaats, en zij gaven hunnen wensch te kennen, den Doop te ontvangen. Nadat zij voldoende voorbereid waren, werden deze eerstelingen uit de Bataks op 31 Maart 1861 te Si-Pirok door Van Asselt gedoopt. De eerste nam den naam Jacobus, de tweede dien van Simon Petrus aan. Met deze pasgedoopten vierden de Zendelingen vervolgens op tweeden Paaschdag het Avondmaal.

Kort na deze gebeurtenis ontving Betz toelating als Zendeling voor Si-Pirok, maar hij zou dat niet lang meer in dienst van Ermelo zijn. Het Rijnsche Genootschap (wij zeiden dat reeds en komen nader op de aanleiding terug) vatte het voornemen op, om onder de Bataks te gaan arbeiden. Een zijner Zendelingen, C. van Hoefen, was door het Bestuur op verkenning naar Si-Pirok gezonden en bracht een gunstig rapport uit. Op de vraag, door hem aan Betz en Van Asselt gericht, of zij niet in dienst van het Rijnsche Genootschap wilden overgaan, gaven deze een toestemmend antwoord, waarvan naar Barmen bericht werd gezonden. Beiden werden daarop door dit Genootschap overgenomen, waarop Van Asselt ontslag vroeg uit 's Lands dienst.

Tegelijk met Betz had ook Dammerboer aan de Regeering om toelating verzocht. Hij vroeg, om als »Gouvernements-Zendeling te worden geplaatst onder de heidensche volken ter Sumatra's Westkust,« [1]) doch dit werd hem niet toegestaan. Hem werd echter te kennen gegeven, dat er bij de Regeering geen bezwaren bestonden tegen vestiging onder de heidensche Bataks in de residentie Tapanoeli, mits hij ging wonen op zoodanige plaats, als door den Gouverneur van Sumatra's Westkust geschikt zou worden geacht. Hij zou dan daartoe een nader verzoek moeten indienen. Dammerboer deed dat, in vereeniging met Koster, en beiden ontvingen daarop toelating voor het landschap Angkola.

Op 21 Oct. 1860 werd te Ermelo opnieuw een Zendeling gewijd voor Sumatra, namelijk M. van Dalen, die, evenals Betz, reeds gehuwd was toen hij zich ter beschikking van Ds. Witteveen stelde. Weldra vertrok hij met zijne vrouw, en in Maart des volgenden jaars bereikten zij Batavia. Van hier zetten zij de reis voort naar Padang, in gezelschap van Koster, die zich te Batavia eene vrouw was komen zoeken, en van de Zendelingen Klammer, met vrouw, en Heine. De twee laatstgenoemden reisden als de eerste Duitsche Zendelingen mede naar de Bataklanden. Zij gingen van Padang over land, terwijl Van Dalen en Koster zich met hunne vrouwen over zee naar Si-Boga en van daar over land naar Si-Pirok begaven, waar zij op 28

---

[1]) Naar het schijnt had hij zich willen vestigen in de Padangsche Beneden- of Bovenlanden.

Augustus aankwamen en door de Bataks werden ontvangen met een: »Torkis ni Debata!« d. i.: God schenke u gezondheid! De »vrienden te Batavia« (bedoeld is het Genootschap voor I. en U. Zending) hadden zich verbonden, om deze Zendelingen, aan wie geen vast inkomen was toegelegd, voorloopig geldelijk te steunen. Van Dalen en Koster voegden zich bij Dammerboer, wien ook aangeboden was in dienst van Barmen over te gaan, maar die er de voorkeur aan had gegeven, te blijven wat hij was. Deze drie Zendelingen vestigden zich nu te Pargaroetan, een dorp, liggende eenige uren ten zuiden van Si-Pirok, aan den weg van laatstgenoemde plaats naar Padang-Sidempoean. Zij bouwden zich daar een eenvoudig huis, en op 15 Jan. '62 ving Dammerboer aan, met eenige kinderen school te houden. Zij kregen onderwijs in lezen, schrijven, rekenen en Bijbelsche geschiedenis. De Zendelingen ontvingen den indruk, dat zij ongeveer woonden op de grens van het Mohammedanisme, zoodat zij geacht konden worden hier een dam op te werpen, om den aankomenden stroom van den Islam te keeren. Zij lieten het bij de school niet; integendeel, op 26 Jan. d.a.v. hield Dammerboer zijne eerste »predikatie.« 't Gehoor bestond uit de schooljeugd en eenige andere personen. Sedert werd door hem geregeld godsdienstoefening gehouden, waarvoor Koster en Van Dalen de menschen uit de kampoeng verzamelden. Veel ingang vonden ze niet. Van Dalen, die noch geld, noch vergunning om zich als Zendeling te vestigen had, waarom hij »jaloersch was op de Duitsche broeders,« geraakte weldra in nood. Het Genootschap te Batavia gaf namelijk aan hem en Dammerboer te verstaan, dat het den beloofden geldelijken steun niet meer kon verstrekken. Het was Van Dalen, »of alles hem tegenliep.« Hij verloor evenwel geenszins den moed, en de beproeving duurde gelukkig niet al te lang, want het Java-Comité nam het kloek besluit, te beginnen met 1864 deze 3 Zendelingen voor zijne rekening te nemen. Met een gemengd gevoel van vreugde en droefheid (vreugde. . . . omdat er voor de door hem uitgezondenen zou gezorgd worden; droefheid. . . . omdat hij het niet zelf had hunnen doen) deelde Ds. Witteveen in zijn blad mede, dat zijne Zendboden ten deele tot Barmen en ten deele tot het Java-Comité waren overgegaan. Voor Koster heeft het Comité echter niet behoeven te zorgen: na korte ziekte overleed hij op 21 Febr. 1864 (34 jaar oud). Hij ligt te Pargaroetan begraven.

Ermelo had dus het werk onder de Bataks in andere handen moeten overgeven, en er is ook van daar geen arbeider meer naar dit zendingsveld vertrokken. Het eerste deel van onze taak is derhalve volbracht.

II.

De Rijnsche Zending.

In 't laatst van October 1859 bevond Dr. Fabri, Inspector van het Rijnsche Zendingsgenootschap, zich te Amsterdam. Onder de geschriften, die in het huis, waar hij logeerde, op tafel lagen, zag hij een boek, gedrukt met zeer vreemde letterteekens. Hij vroeg, wat dat was? en het antwoord luidde: »Het Evangelie van Johannes in de taal der Bataks op Sumatra.« Op zijn verder vragen vernam hij van het werk van Dr. Van der Tuuk en dat deze geleerde zich thans te Amsterdam bevond. Onder het hooren dezer mededeeling schoot hem als een bliksemstraal de gedachte door de ziel: »Is dat niet een wenk van den Heer? Is dat niet een aanwijzing, dat de Rijnsche Zending in de landen der Bataks moet gaan arbeiden?« De reden, waarom Dr. Fabri zich thans in Nederland bevond, was juist om te onderzoeken, of ook ergens in Nederlandsch Indië een nieuw arbeidsveld voor de Rijnsche Zending open lag. Ten gevolge van onlusten op Borneo — waarover we later zullen spreken — stonden daar namelijk een paar Zendelingen ledig op de markt, en die zou men wel gaarne elders in onze bezittingen in Indië een werkkring willen aanwijzen. Onverwijld zocht hij nu Dr. V. d. Tuuk op, vernam van dezen allerlei bijzonderheden, en opgewekt keerde hij naar Barmen terug. Daar werd de zaak nog eens rijpelijk overwogen, en vervolgens werd aan Zend. Van Hoefen, op Borneo, opgedragen, ter plaatse een onderzoek in te stellen. Dat

onderzoek viel — we zeiden het boven reeds — gunstig uit. Van Hoefen deelde mede, dat Zendelingen van Barmen hier, naar zijn gevoelen, op een goede ontvangst zouden kunnen rekenen, en dat hij een paar der Ermelosche Zendelingen, die reeds onder de Bataks gevestigd waren, bereid had gevonden in dienst van Barmen over te gaan. Na ontvangst van dit rapport werd geinformeerd, of Ds. Witteveen ook bezwaar had tegen de vestiging van Rijnsche Zendelingen op het door hem uitgekozen arbeidsveld. Deze antwoordde, dat hij niet alleen geen bedenkingen had, maar het zelfs gaarne zou zien. Nadat de zaak op deze wijze voldoende was overwogen en voorbereid, nam het Bestuur van het Rijnsche Genootschap op 26 Oct. 1860 het besluit, met de Zending onder de Bataks een begin te maken. Spoedig daarop werd de jonge Zendeling C. W. Heine afgevaardigd, om met J. C. Klammer, een der vrijgekomen Zendelingen van Borneo, zich naar het nieuwe arbeidsveld te begeven. We zagen boven reeds, dat zij er in 1861 aankwamen in gezelschap van de Zendelingen Koster en Van Dalen. De 7[de] October van dat jaar staat opgeteekend als de aanvangsdag van de Rijnsche Zending op Sumatra.

Nadat Klammer en Heine een korten tijd te Si-Pirok samen waren geweest met Van Asselt en Betz, regelde men de vestiging. Er werd bepaald, dat Van Asselt en Heine zich zouden vestigen in het onafhankelijk gebied, maar dat Betz en Klammer op Gouvernementsgebied zouden blijven. Zoodoende werd op 4 punten tegelijk begonnen. Klein en zwak was het begin, maar het werk heeft zich zóó krachtig uitgebreid en zulk een omvang gekregen, dat we in onze beschouwing onmogelijk alles zullen kunnen opnemen, wat de aandacht van den lezer waardig is. We zullen echter naar volledigheid streven. Onze beschrijving volgt den loop van het werk, behalve dat we een schrede terug doen en aan de kust beginnen.

A. Het Kustgebied.

1. *Si-Boga.*

Si-Boga (of eigenlijk Si-Bolga), aan de groote en fraaie baai van Tapanoeli gelegen, is een weinig beteekenend handelsstadje en thans de standplaats van een Assistent-Resident en een Aspirant-Controleur. Hier is de beste toegang tot de Bataklanden, en zoowel Van Asselt als de meeste Zendelingen die na hem kwamen namen hunnen weg over deze plaats. [1]) Nadat reeds menig Zendeling op zijne doorreis te Si-Boga vertoefd had, vestigde er zich in 1871 Zend. W.Ködding, op een terrein, dat door de Regeering gratis afgestaan werd. Destijds was dit stadje nog de hoofdplaats der residentie, maar thans is Padang-Sidempoean de zetel van het bestuur. Ködding vond er eenige Christenen uit Si-Lindoeng; zij waren wel niet van de beste, maar boden hem toch een aanknoopingspunt voor zijn werk. In 't laatst van '73 ontving hij uit Duitschland een levensgezellin, doch slechts kort mocht hij zich in haar bezit verheugen: zij overleed op 5 Febr. 1878. Na overwinning van de eerste bezwaren, kon de Zendeling hier rustig voortarbeiden. Op 't einde van '74 had hij eene gemeente van 23 leden, die het volgende jaar tot 45 aanwies. Op dit laatste tijdpunt had hij tevens eene school met 10 leerlingen. Het werk op den hoofdpost nam niet spoedig eene hooge vlucht, maar landwaarts in, vooral in de richting van Si-Lindoeng, ontstond eene verblijdende belangstelling, met name te Loboe-Singkam en te Simpan. Op deze beide plaatsen konden in '78 enkele Bataks worden gedoopt. Vele anderen verzochten mede daarom, maar de Zendeling gevoelde geen vrijheid hun reeds nu den Doop toe te dienen. Hij deed namelijk de droevige ervaring op, dat de Batak is »een zeer oppervlakkig, aardschgezind mensch; hij gaat liever niet diep op een zaak in, en het kost groote moeite en een oneindig geduld, hem daartoe te bewegen.« De belangstelling was echter opgewekt, en kon worden gevoed in '79, toen de eerste bezending van het pas afgedrukte N. Testament in de landtaal aankwam. Ködding verkocht daarvan vele exemplaren voor *f* 1.— 't stuk, en de verspreiding bevorderde de begeerte om meer van 't Christendom te weten, welke beweging door den helper Johannes in het rechte spoor werd geleid. In dat jaar werden te

---

1) Dat de Engelsche Zendeling Burton hier eenigen tijd heeft gewoond, werd boven reeds medegedeeld.

ıan 22 en te Loboe-Singkam 17 perı gedoopt, terwijl men ook op andere en in de nabijheid om leeraars vroeg. kwam nu wel niet voort uit louter egeerte, maar één ding stond toch : dat de menschen naar iets beters hunnen afgodsdienst verlangden, en dat goede hoop. Die hoop werd ook szins teleurgesteld: in '80 toch kwamen ij die 2 filialen 2 nieuwe, en konden lezen werkkring 3 kerkjes worden uwd. Op de hoofdplaats zelf ging de ente dat jaar ook niet onbelangrijk uit. In December werden daar de elingen van het dorp Si-Tonong get, wat echter kwaad bloed zette bij Mohammedanen. Het kwam zelfs tot gevecht met de Christenen, en 't Insch hoofd, die het Evangelie niet gen was, liet eenige van hen gevangen n. De Zendeling kwam natuurlijk zijne schapen, die aan de ongeregeldgeen schuld hadden, tusschenbeide ewerkte, dat de zaak onderzocht werd, onderzoek hiermede eindigde, dat de ammedanen, die de Christenen aangen hadden, gestraft werden met een nd dwangarbeid. Niet minder dan 114 ıders werden dat jaar op de hoofplaats n de omgeving gedoopt, en het getal eenteleden klom tot 196.

Febr. 1881 werdKödding (die om e naar Europa terugkeerde) hier oplgd door Zend. J. H. Meerwaldt. Deze l op de hoofdplaats een gemeente van zielen, en mocht spoedig tot haar en de ontstane gemeenten in de dorpen gen toevoegen. In laatstgenoemde steeg at jaar het aantal gedoopten tot 182. Hoerlang, ten noordwesten van Si-Boga, tond mede belangstelling, waarop heen werd overgeplaatst de helper nnes, voor wien de doopcandidaten tonds eene passende woning bouwden. 't einde van dat jaar telde men op n post reeds 237 Christenen. Deze len tot onderhoud der Inlandsche ers nog niet veel bijdragen, vanwege ıe armoede, maar op aansporing waren egonnen benzoë-boomen aan te planten, de opbrengst der daarvan te bekomen te doen dienen tot onderhoud dier gangers. Waar geen helper kon worden aatst, deden de oudsten wat des helis.

Meerwaldt werd in '83 geplaatst aan het Seminarie te Pansoer-na-pitoe, en gaf zijn werk te Si-Boga over aan Zend. J. Schrey, die welhaast ondervond, dat hij geen gemakkelijken werkkring had. De Mohammedanen hadden zich nu met de Heidenen verbonden, om den voortgang van het Evangelie te stuiten, doch dat gelukte hun op den duur niet. Bijzonder hevig was de strijd te Hoerlang, doch de Heer sterkte de zwakken. Een enkel voorbeeld: een heidensch hoofd liet op een jongedochter, die met hare moeder tot het Christendom wilde overgaan, rechten gelden, zeggende haar voor *f* 180 gekocht te hebben. Zij weigerde echter dien man te huwen, zelfs toen deze de zaak voor den Nederlandschen ambtenaar bracht en die haar in 't ongelijk stelde. Zij verklaarde vrijmoedig Christin te zijn en liet zich niet dwingen tot iets, dat met hare nieuwe overtuiging in strijd was.

Terwijl alzoo op de dorpen het Evangelie zijn invloed uitoefende en zijne belijders zich vermenigvuldigden, vingen de Christenen op de hoofdplaats aan, zich meer te doen gelden. Toen het Inlandsch hoofd, een Mohammedaan, gestorven was, beijverden de Islamieten zich een geloofsgenoot in zijne plaats aangesteld te krijgen, maar tot algemeene verrassing werd een Christen tot die waardigheid verkozen en benoemd. Zonder bezwaren ging 't echter ook hier niet voorwaarts. Gedurende geruimen tijd waren de Christenen onderling zeer verdeeld; twist was aan de orde van den dag, en een der slechtste gevolgen daarvan was verflauwing van het geestelijk leven, ook op de filialen. Maar na eene ernstige predikatie van den Zendeling over Matth. 5 : 20—26 kwamen de Christenen tot het inzicht, hoe verkeerd zij deden. Zij verzoenden zich met elkander, en namen zich voor, in 't vervolg verdeeldheden te vermijden. Er werd nu afgesproken, dat men elken Vrijdagavond zou samenkomen om te zingen, te bidden, een woord der Schrift te overdenken en verkeerde toestanden te bespreken en op te ruimen. Deze gemeentevergaderingen hadden een goede uitwerking.

Langzamerhand zag Schrey in zijn ressort het aantal plaatsen, waar het Evangelie werd verkondigd en beleden, toenemen. Op 't einde van '89 kon hij niet minder dan 12 van zulke plaatsen opnoemen,

ofschoon niet alles wat hij er van mededeelen kon van verblijdenden aard was. In de tweede helft van dat jaar waren op de hoofdplaats 16 personen gedoopt, maar »zulke vreugdedagen hebben wij niet dikwijls« — schreef hij. Een sprekend bewijs van vooruitgang hier was het niettemin, dat de kerk te klein was geworden, vooral wanneer rustende dragers (koeli's) van Si-Lindoeng en Toba de godsdienstoefening kwamen bijwonen. Men ging er dus toe over, eene nieuwe en grootere kerk te bouwen, waartoe — aangezien de gemeente zelf arm was — ook bijdragen van de Europeesche ingezetenen werden gevraagd en ontvangen.

De werkkring Si-Boga, omvattende 171 dorpen met 12.000 inwoners, was niet meer behoorlijk te bearbeiden door één man. Daarbij was de Zendeling hier, wonende als aan de poort van de Bataklanden, evenzeer agent en koopman als Evangelieprediker. Hij had namelijk voortdurend allerlei commissies uit te voeren voor zijne medebroeders in de binnenlanden, die hunne benoodigdheden ten deele van de kust moeten laten komen. 't Rijnsche Genootschap begon in te zien, dat deze toestand niet mocht worden bestendigd en het kustgebied niet langer achtergesteld mocht worden. Men trachtte eerst den last van Schrey te verlichten, door hem een koopman ter zijde te stellen, maar deze poging mislukte. Toen werd een tweede Zendeling, H. Guillaume, hier geplaatst, maar deze hulp bleek nog onvoldoende. Daarom ging men er in '95 toe over, den Zendeling van Si-Boga te ontheffen van zijne wereldsche beslommeringen. Op verzoek van 't Bestuur verklaarde de »Borneosche Handelsvereeniging« zich bereid, hier een filiaal op te richten, en zoodoende kwam iets tot stand, waartoe de Resident van Tapanoeli reeds in 1866 had aangespoord. De Zendeling kon zich thans onverdeeld wijden aan zijne hoofdgemeente en aan het klein dozijn filialen, op korter of grooter afstand van zijne woonplaats gelegen. Men zag echter in, dat verdere versterking der werkkrachten hier noodzakelijk was. In de vorige jaren was dat zoo niet opgemerkt, omdat men al zijn aandacht had gevestigd eerst op Si-Lindoeng en daarna op Toba, maar thans wenschte men ook aan dit gebied meer opmerkzaamheid te wijden. In '96 noemde het Bestuur Si-Boga »een tot dusver zeer misdeeld arbeidsveld,« en beraamde plannen, om daarin verbetering te brengen, waartoe het aangespoord werd door de overweging, dat van de 12.000 inwoners nu reeds 1117 tot het Christendom waren overgegaan. Ook wenschte men in het landschap Borbor, waar reeds een Inl. helper aan den arbeid was, krachtiger op te treden, door er een Zendeling te plaatsen. De bevolking van dat landschap werd geschat op 6000 zielen, en van deze had $^2/_3$ gedeelte reeds den Islam aangenomen, zoodat het hoog tijd was hier te beginnen, wilde men het overblijvende $^1/_3$ aan den Islam betwisten. Reeds voorlang had Schrey de aandacht van het Bestuur op dat landschap gevestigd, maar de arbeiders waren elders te zeer noodig. Verder had Zend. Guillaume een reis gemaakt door het nog onafhankelijk gebied ten noorden van Si-Boga, namelijk door de landschappen Naipospos, Poerba en Pasariboe. Overal had hij daar eene vriendelijke ontvangst gevonden en van vele hoofden ontving hij het dringend verzoek om leeraars. Bataksch-hoffelijk werd hem in zeker dorp een zitplaats aangewezen in het gemeentehuis (*sopo*), juist op de plek, waar de schedel hing van een vijand, dien men hier vóór 2 jaren opgegeten had. In het landschap Poerba sprak het vergrijsde, blinde en van ouderdom zwakke Inlandsche hoofd van het dorp Hoeta-Rimbaroe tot den Zendeling, nadat deze hem het Evangelie had verkondigd: »Wat zegt gij daar, mijnheer? Levenslang heb ik zoo iets niet gehoord. Thans ben ik reeds te oud om het recht te verstaan. Waarom zijt gij niet eerder gekomen?« Men kan denken, dat dit aangrijpende woord niet nagelaten heeft op het Bestuur indruk te maken. Ook hier wenschte men thans een Zendeling te plaatsen.

En zoo kwam dan in Dec. 1896 een derde Evangeliebode voor dit gebied aan. Dat was Zend. Chr. Heerig. Op den eersten Zondag, dien deze te Si-Boga doorbracht, ging hij des morgens vroeg een wandeling doen. De zon was pas boven de kimmen en de bergtoppen waren nog in nevel gehuld. Alles was stil in het rond. Hij meende de eerste te zijn, maar had zich vergist. Nauwlijks had hij 20 schreden gedaan, of daar werd plotseling de stilte verbroken door het fanfare-korps der gemeente, dat zich had opgesteld op een heuvel achter de zendelings-

ıg. Nu klonk de eene Christelijke lie na de andere over het stille dal. len klank der muziek vermengde zich a het gelui der klokken, die ter vroeg- opriepen. Zend. Heerig voelde zich t oogenblik machtig getroffen door de des Heilands, die wilde Heidenen tot ren Gods kan herscheppen. Om half :s voormiddags begon de hoofdgods- :oefening. Schrey verrichtte hierbij .ltaardienst en een Inlandsche leeraar de predikatie. De gemeente zong gezangen op Duitsche melodiën en : slot zongen de schoolkinderen vier- ıig een lied. Des namiddags was ›ndagsschool, waartoe vele kinderen . opgekomen.

lurende eenigen tijd werd de arbeid › déze wijze voortgezet, dat Zend. y de hoofdgemeente en Guillaume de ı verzorgde. Laatstgenoemde maakte ›e 16 reizen gedurende het jaar 1898, :diende aan 54 personen den Doop. 'erliet dit gebied echter in '99, daar or eenige jaren aan het Ned. Zendeling- tschap werd afgestaan voor den arbeid eli, waar we hem dus later zullen vinden. Zijne plaats werd ingenomen Zend. A. Lombeck, die echter tegen le des jaars den post Si-Gompoelan ım. Thans arbeidt in Si-Boga naast y Zend. W. Volkmann, die er vroeger gedurende eenige maanden had ge- . De Zendelingen Schrey en Lombeck ıten te zamen de buitengemeenten onden een groot aantal Heidenen ı opnemen. Ook op de hoofdplaats raden weer velen tot de gemeente Bovengenoemde Johannes, die vóór :n tijd tot Inlandschen leeraar bevor- was, is in '99 ontslapen. Trots zijn elijk lijden hoorde men hem gedurig ed aanheffen op zijn ziekbed, tot hij jk in het geloof ontsliep.

post Si-Boga, met zijne 2 Zendelingen, thans behalve de hoofdgemeente 10 ı, 3 Inl. leeraars, 10 helpers, 15 :n [1]), 1504 gemeenteleden (van welke ıvondmaalgangers), 280 scholieren en :ondagsschoolleerlingen.

2. *Si-Manosor.*

Zend. Heerig, wiens komst op Sumatra boven reeds gemeld is, had de opdracht ontvangen, het Evangelie te brengen in het landschap Borbor, aan het gebied van Si-Boga grenzende. Hij vestigde zich daartoe in Juli 1897 te Si-Manosor. Weldra bleek hem, dat de bevolking reeds voor een goed deel den Islam beleed en hij ondervond van hare zijde weinig voorkomendheid. Hij ging niettemin met goeden moed aan den arbeid. Tot het bouwen van een woning voor zich liet hij Christen-timmerlieden uit Si-Lindoeng komen, en deze wandelden in den rusttijd dikwijls te zamen door het dorp, hunne Christelijke liederen zingend en alzoo het Evangelie predikende aan hunne volksgenooten. Dat was nu wel goed, maar op het leven van sommige dezer Christenen was nog al eens iets aan te merken, zoodat ze geenszins allen een aanbeveling van het Evangelie waren. De bewoners namen zich zeer voor den Zendeling in acht; niemand kwam tot hem, en zocht hij de menschen op, dan liepen ze hard weg. Voor levensmiddelen vroegen ze hem een buitensporig hoogen prijs. Vooral het Inlandsche hoofd zette hem den voet dwars en deed wat hij kon om propaganda voor den Islam te maken. Langzamerhand echter verbeterde de toestand. Zijn huis kwam medio 1898 gereed; hij kon beginnen met godsdienstoefening en school te houden, en het duurde niet lang of eenige gezinnen konden op den Doop worden voorbereid. Een krachtigen duw kreeg de Islam hierdoor, dat genoemd hoofd ten gevolge van allerhande verkeerdheden door de Regeering werd afgezet. Thans kwam er nog meer toenadering en tegen billijken prijs boden zelfs Mohammedanen hout te koop voor een kerk, met den wensch, dat zij spoedig gereed mocht zijn. En niet alleen begon de Zendeling ingang te vinden op de plaats zijner woning, maar ook in de omgeving waren reeds teekenen van belangstelling zichtbaar. Op den 6^{den} Dec. 1899 kon het kerkje te Si-Manosor ingewijd worden, en tegelijk werden de 50 eerstelingen gedoopt. De toenadering der menschen werd nu nog grooter; zelfs een pokken-epidemie werkte mede, om deuren voor het Evangelie te ontsluiten. Te Loemoet, de hoofdzetel van

———

We merken eens voor al op, dat „oudste" als „onbezoldigd helper" beteekent. Later verklaring van dit ambt gegeven worden.

den Islam in dit gebied, waar — gelijk boven verhaald werd — Zend. Van Asselt eenigen tijd als »opzichter« heeft gewoond, kon Heerig een school openen, die nu reeds door ruim 60 kinderen bezocht wordt. Hij hoopt ook spoedig Garoga te bezetten. Op deze wijze wordt hier aan den Islam het voortdringen betwist, terwijl men hem het veroverde gebied tracht te ontnemen. Reeds kon worden bericht, dat deze post 2 filialen heeft, waar scholen zijn gesticht, maar nog geen gemeenten zijn gevormd. Zend. Heerig wordt ter zijde gestaan door 3 helpers.

B. De Zuidelijke posten.

1. *Si-Pirok.*

Van de 5 afdeelingen, waarin de residentie Tapanoeli is verdeeld, is de eerste (Mandailing en Angkola) in 4 onderafdeelingen gesplitst. De vierde daarvan omvat het landschap Si-Pirok (met de 3 koerija's Si-Pirok, Baringin en Praoe-Sorat) en de landschappen Si-Mangoemban en Si-Lantom. Het dorp Si-Pirok, gelegen op het schoone plateau van dien naam, is thans de standplaats van een Controleur.

We hebben boven gezien, dat Van Asselt hier woonde en hoe hij er arbeidde; verder, dat Zend. Betz er zich kwam vestigen in Nov. 1859, maar in '61 zijne plaats afstond aan Zend. J. C. Klammer, terwijl hijzelf zich ging vestigen op 't niet ver gelegen Boengabondar. Terstond werden nu de Gouvernementsschool te Si-Pirok en die te Baringin onder de leiding van Klammer gesteld, zoodat hij dadelijk arbeid had. In den Controleur Kroesen vond hij een man, die gaarne medewerkte. Deze liet den weg verbeteren, wel niet in de eerste plaats voor den Zendeling, maar toch ook om zijnentwil. Verder verkocht hij het opzichtershuis, waarin Van Asselt gewoond had, en Klammer werd daarvan eigenaar voor ƒ 105. Deze vroeg nu zijn Bestuur, om hem te laten beschikken over ƒ 500, ten einde dat huis in goed bewoonbaren toestand te brengen, want de zendelingswoning »mocht niet te zeer afsteken bij de woning van het Inlandsche hoofd.« Nadat het vernieuwde huis gereed en in Nov. '62 betrokken was, kon Klammer zich geheel aan zijne taak wijden. Toen hij de school op zijne woonplaats overnam, telde zij slechts 12 leerlingen, maar met hulp van het Inl. hoofd, met wien hij op goeden voet stond, vermeerderde het aantal snel. De Zendeling maakte vooral werk van den zang, en als hij des Zondags de dorpen bezocht om te prediken, dan vergezelden hem de scholieren en zongen in de gemeentehuizen. Uit deze leerlingen won hij zijne eerste 3 doopelingen, die hij met toestemming hunner ouders op Kerstfeest 1864 doopte. Deze plechtigheid werd door een groote menigte met opmerkzaamheid gadegeslagen. De doopelingen kozen zich andere namen, en dat is in deze Zending een algemeen gebruik geworden. 't Was een bewijs van vertrouwen in de zaak des Evangelies, dat Klammer er nu terstond toe overging een kerkje te bouwen. Hij voorzag dat van een torentje met een kruis en een haan. Om het kerkje heen liet hij een begraafplaats aanleggen, want ook met den dood moest rekening worden gehouden. De inwijding dezer eerste kerk te Si-Pirok geschiedde op 3 Mei 1865 en werd o. a. bijgewoond door den Controleur Kroesen en den Opzichter, hoewel beiden Roomsch waren. De kerk stond sedert voor iedereen open, dus ook voor het vrouwelijk geslacht, maar geen vrouw waagde het nog binnen te gaan. In dezen tijd werden Betz en Klammer bij besluit van den Resident bevestigd in de leiding en het opzicht der openbare scholen, wat hun geen stoffelijk voordeel opleverde, maar toch hunnen invloed ten goede kwam, en verder ontving de Controleur eene aanschrijving van den Resident, om bij de aanstelling van onderwijzers de voorkeur aan Christenen te geven.

De inwijding der kerk werd gevolgd door een heerlijk doopfeest op den eersten Kerstdag van pasgenoemd jaar, toen 14 personen tegelijk in 's Heeren gemeente werden opgenomen. Daaronder waren weer 4 leerlingen van de school. De gemeente alhier telde nu 20 zielen; nog wel een klein getal, maar groot genoeg om de aanhangers van den Islam wakker te schudden en zich te doen aangorden tot den kamp. Sinds dien tijd is hier tusschen het Christendom en den Islam gestreden, en wij zullen in het vervolg den laatsten nú defensief, dàn offensief zien optreden.

In 1866 voegde zich bij de kleine, maar

:ere schare Evangelieboden op Sumatra nan, die sedert op het Evangelisatie- onder de Bataks een zeer grooten ed heeft uitgeoefend en op wien we s terugkomen, als we over den post :-Sorat spreken. We bedoelen Zend. :hreiber. [1]) Na in November te Si-Pirok n aangekomen en zich zooveel mogelijk is in den regentijd) op de hoogte te en gesteld, koos hij zich een woonplaats iet plateau van Si-Pirok. Hij hield ds Si-Lindoeng niet voor gewichtiger ıchtte het Mohammedanisme op 't au geen wezenlijk bezwaar. We mogen ıanmerken als een bewijs, hoe weinig ds werden voorzien de verrassende msten, die in het dal van Si-Lindoeng oordelijker voor deze Zending bereid :, en hoe weinig men nog den Islam e. Schreiber dan besloot, zich te ves- te Praoe-Sorat. In Januari d.a.v. :nigden de Zendelingen zich te Si- : tot het houden eener conferentie. tig werd over den arbeid en zijne en beraadslaagd; de wijze waarop de lienstoefeningen zouden gehouden wor- werd geregeld; formulieren voor Doop ıvondmaal werden vastgesteld, en een nissie werd gekozen, om met bekwamen l een Catechismus, een Bijbelsche iiedenis en een Liederenbundel te ıardigen. Ook over uitwendige aan- ;enheden werd van gedachten gewisseld, ıen was 't er met elkander over eens, er meer geld noodig was: 1º omdat leven onder de Bataks duurder was men zich in Europa had voorgesteld; mdat gedoopten soms geldelijk moeten .en gesteund, en 3º omdat er kerken ıten worden gebouwd. Ik spreek als vermoeden uit, dat het tweede van drie punten in verband moet worden 1ouwd met de toen nog in zwang .e slavernij. Zulk een conferentie als werd sedert telken jare gehouden, en reglement daarvoor werd door het uur in genoemd jaar vastgesteld.

fschoon het optreden van het Christen- de aanhangers van den Islam tot · ijver had geprikkeld, en die ijver de hoofden en geestelijken in Angkola :rig werd aangevuurd, maakte de ıgelisatie onder de Mohammedanen toch ook verblijdende vorderingen. Bij het heidensche deel der bevolking werd echter meer ontvankelijkheid waargenomen. — De hoofden gaven de voorkeur aan den Islam, omdat deze hen minder belemmerde in hunne willekeurige en verkeerde handelingen, maar inzonderheid omdat hij de slavernij niet aantastte, terwijl de Zendelingen de vrijwording der slaven trachtten te bewerken. Door de destijds nog heerschende slavernij werden inzonderheid de rijken — en dat waren vooral de hoofden — gebaat. 't Is dus niet te verwonderen, dat hier vooral de slaven hun oor naar de prediking van het Evangelie neigden. Eene bijzondere gebeurtenis kwam de opgewekte belangstelling verhoogen. In 't midden van '67 werd hier een invloedrijke wichelares ziek en stierf, niettegenstaande alle datoe's hare herstelling hadden voorzegd. Dat gaf een geduchten slag aan den begoe-dienst, en velen lieten hunne namen plaatsen op de lijst der doopcandidaten. Er ontstond een krachtige beweging ten gunste van het Christendom, en deze greep ook de vrouwen aan, zoodat zij hare vrees lieten varen en in de kerk verschenen. Nu werden de slavenhouders bang en riepen een Mohammedaansch ijveraar naar Si-Pirok, om voor den Islam te werken, maar de Controleur en de Opzichter beletten dat. Ook dit kwam weder der Zending ten goede, en geheele scharen stroomden nu naar de kerk. Binnen 7 weken werden 77 personen gedoopt, op 7 na allen slaven. Deze slaven hadden in den regel een vrije woning, en een stuk rijstveld, dat zij te bearbeiden hadden en van welks opbrengst zij 25 à 30 percent aan hunne meesters moesten afdragen; ook hadden zij niet de vrije beschikking over hunnen tijd, hunne kinderen, enz. Wilde de Zendeling hen vrijkoopen, dan had hij over een aanzienlijk kapitaal moeten kunnen beschikken, en daaraan viel niet te denken. Ook lag de hoop voor de hand, dat de Regeering over niet langen tijd de slaven vrij zou verklaren. 't Eenige wat Klammer thans voor hen doen kon, was, te trachten hun lot verzacht te krijgen en hen in hunne stoffelijke nooden zoo ver tegemoet komen, dat zij beter konden bestaan. Hij deed zulks dan ook. Zijne kleine kudde koeien verkocht hij voor *f* 250, en voor dat bedrag schafte hij zich een half dozijn buffels aan. Daarop vroeg hij

[1]) De tegenwoordige Inspector Dr. Schreiber.

bijdragen aan vrienden der Zending, om den veestapel op 15 buffels te brengen. Dit ploegvee zou behooren aan den zendingspost en de slaven zouden er gebruik van mogen maken voor de bearbeiding hunner velden en ter besparing van uitgaven. Deze tijdelijke maatregel werkte goed, en de betoonde belangstelling trok de harten. In de maand Augustus traden weer 28 personen tot de gemeente toe en vóór het jaar '67 verstreken was telde Klammers gemeente 150 zielen. Evenwel, de overgangen van Heidenen tot den Islam waren in deze dagen nóg menigvuldiger. Het Heidendom had uitgediend en algemeen zocht men iets beters, zoodat Schreiber in die dagen schreef: »'t Christendom heeft hier nu met den Islam om de heerschappij te strijden."

Bij de groote armoede van vele gemeenteleden was het echter niet genoeg, dat de Zendeling hielp; de Christenen zelf moesten tot liefdadigheid worden opgewekt. Daarom werd reeds spoedig de »armbus« ingevoerd, opdat zij zouden leeren, wel te doen aan de huisgenooten des geloofs. Men vond dat ook zeer goed, en over 't geheel genomen mag getuigd worden, dat de Zendelingen onder de Bataks hunne gemeenten niet vergeefs tot offervaardigheid hebben aangespoord, gelijk uit de verslagen blijken kan, en ook in ons overzicht wel nu en dan aan den dag zal komen. De gemeente hier te Si-Pirok had van den aanvang in veel behoeften te voorzien; en kwam daar dan nog een epidemie bij, of misgewas, dan was niet zelden de nood groot.

De overgang van zoovele slaven tot het Christendom leidde spoedig tot eene conflict. In '68 vluchtten 13 slaven-gezinnen over de Batang-Toroe in 't Si-Bogasche, waar geen slavernij bestond. Nu de slaven nog niet konden worden vrijverklaard, [1]) was vluchten een redmiddel voor hen, door de Zending hun aan de hand gedaan. Zoodra slaven de Batang-Toroe over waren, werden ze geacht vrij te zijn, en het Europeesch bestuur leverde hen niet uit aan hunne eigenaars, zoo die hen reclameerden. De reden, waarom deze slaven vluchtten, moet niet zoo zeer gezocht worden in de onderdrukking, die ze leden, als wel in de zucht naar vrijheid. Zij meenden zich te mogen vrijmaken: 1º. omdat de Regeering een stuk grond in 't Si-Bogasche tot »vrijplaats« voor hen bestemd had, en 2º. omdat Apostel Paulus gezegd heeft: »Indien gij kunt vrij worden, gebruik dat liever.« Aangenomen dat zij in hun recht waren, is 't toch de vraag, of Klammer niet wijzer gedaan had, dat vluchten tegen te houden, gelijk later Zend. Schütz deed; te eer had hij zulks kunnen doen, omdat het zeker was, dat de slaven binnen korten tijd vrij zouden worden. Bij een bezoek toch van den Gouverneur van Sumatra's Westkust aan Si-Pirok, in dat jaar, werden reeds alle kinderen beneden 14 jaren vrij verklaard, waardoor dat vraagstuk een goede schrede nader tot zijne oplossing gekomen was. De gevluchte slaven vestigden zich te Aek-Pasir, op een dagreis van Si-Pirok. Klammer had beloofd, voor hunne geestelijke belangen te zullen zorgen, maar dat viel hem weldra te zwaar; en toen nu in 1870 een nieuwe Zendeling, G. W. Weber, uitkwam, werd deze onder hen geplaatst. Hij vond daar een gemeente van 150 zielen, zeer arm en geestelijk verachterd, maar heeft slechts weinig voor hen kunnen doen, wijl hij reeds op 24 Mei d.a.v. overleed. Sedert heeft daar geen Zendeling meer gewoond. [1])

Na een paar jaren van stilstand, verband houdende met den uittocht der slaven, ging het hier in '70 weer beter. »De gemeente kon zich in vrede opbouwen; het Woord des Heeren bewees zijne kracht, en bij de samenspreking met de enkele personen vóór het Avondmaal was duidelijk waar te nemen, dat vele der geloovigen waren opgewassen in kennis en genade«. Aan bedroevende ervaringen van afval of terugval in 't oude leven ontbrak het echter ook niet. — Ook buiten Klammers woonplaats begon het Evangelie post te vatten: te Si-Badoar, op den weg naar Boengabondar, werd een filiaal gesticht en een helper geplaatst. Een bezoek van den Gouverneur, die op warme wijze zijne belangstelling in de Zending toonde, waarin de Resident en de Assistent-Resident hem

---

[1]) Wel werd de slavernij beperkt. Omstreeks 1859 verbood het Gouvernement, slaven uit het nog onafhankelijk gebied in de reeds onderworpen landschappen in te voeren (zie Volksmagazijn voor Burger en Boer 1860 bl. 210), en wat verder ter voorbereiding der afschaffing werd gedaan zal uit het vervolg van ons verhaal blijken.

[1]) Vgl. over die gevluchte slaven Si-Mapilapil.

n, droeg veel bij tot bevordering
›ede zaak. Op 't Kerstfeest werden
·sonen tot de gemeente toegedaan,
›or haar ledental steeg tot 216.
October 1871 ging Klammer met
naar Duitschland. Bij zijne terug-
in 't begin van '73 kon hij niet
ooruitgang opmerken, en ook in de
de jaren nam de gemeente weinig
ls hoofdoorzaak daarvan werd opge-
»het lauwe en onbesliste karakter
hristenen,« waardoor het geschied
dat de Islam, die ongeveer op den-
tijd als het Evangelie in deze
doordrong, ons sedert lang heeft
:ugeld.« We willen hier even aan-
en, dat de meening over den Islam
nders en Zendelingen, zooals men
tgesproken vindt in de Berichten
et Rijnsche Genootschap, zeer aan
ering onderhevig was. Ging de
elisatie vooruit, dan dacht men, dat
el spoedig met den Islam gedaan
jn; maakte daarentegen de Islam
ingen, dan werd de stemming licht
istisch. In den regel werd, vooral
ı eersten tijd, te licht over den
:ander gedacht, wat wel toegeschre-
ıl moeten worden aan gebrekkige
van het Mohammedanisme. De
ten geven weinig blijk, dat de Zen-
:n veel studie van den Islam hebben
kt.

veel gewicht was het voor het
in deze streek, dat in '75 te Si-
een Controleur werd geplaatst, en
.u niet meer naar het mondelinge
che recht, maar naar de geschreven
andsche wet recht gesproken werd.
.atsing van den Controleur had ook
eteekenis, dat Si-Pirok van Angkola
aakt werd, waarvan de Zendelingen
kking van den invloed der Angko-
hoofden verwachtten. Weldra volgde
k de afschaffing der slavernij. [1])
olikkelijk kon men den invloed van
ı ander op de gemeente nog niet
ren (in '75 telde zij 273 leden en
slechts 3 meer), maar in '78 nam
ık een wending: de Islam won nu
eer, gelijk de voorgaande jaren steeds
val was geweest, maar verloor 120 zielen aan de gemeente. Innerlijk werd deze laatste ook sterker, en dat was ook weer van invloed op hare offervaardigheid, die allengs toenam. Zij bracht niet alleen iets meer op, maar legde ook in dezen tijd een koffietuin aan, die aan hare stoffelijke behoeften ten goede moest komen.

De voorspoed hield nu stand. In '79 had de gemeente een aanwas van 157 zielen, en de kerk moest vergroot worden, wat op kosten der gemeente zelve geschiedde. In 't nabijgelegen dorp Pagaran-Boedjoer kwamen 12 gezinnen uit den Islam over, en bouwden zich reeds vóór zij gedoopt werden een duurzaam kerkje. De beide helpers hielden geregeld godsdienstoefening in de bijgemeenten, maar om den vierden Zondag vereenigden zich alle Christenen op den hoofdpost, waar men ook (4 maal 's jaars) het Avondmaal vierde. Het kerkbezoek was verblijdend. De zendingsschool echter werd nu alleen door de kinderen der Christenen bezocht, want de Mohammedanen verkozen voor hunne kinderen het openbaar onderwijs. Een eigenaardig bewijs van de verandering, door het Evangelie in het hart gewerkt, deelde Klammer uit dit jaar mede: de Batak doet zijn best in dagen van verdriet, zelfs onder het smartelijkst lijden en het grievendst leed, onverschillig, ja zelfs vroolijk te zijn. Bij het lijk van een ontslapene, dien men toch lief had, zijn aandoeningen te verbergen, te rooken, te lachen, over onverschillige dingen te babbelen: dat is echt Bataksch. Maar nu had de helper Jacobus ten tweeden male een geliefd kind aan den dood moeten afstaan, en onder het storten van tranen trachtte hij zijne jonge vrouw uit Gods Woord te troosten. Dat gezien hebbende, schreef Klammer: »Hoe vreemd het moge klinken, wij verheugen ons door 's Heeren genade hier zóó ver gekomen te zijn, *mannen* van harte *bedroefd* te zien weenen.« Het zal wel algemeen door de Zendelingen in Indië worden toegestemd, dat men daarin soms werkelijk een vrucht van het Evangelie mag zien.

In 't begin van 1880 werd de gemeente alhier aan een geduchte aanvechting blootgesteld. Het graf van een voor 2 jaren gestorven Mohammedaansch hoofd zou worden gewijd en gebouwd. Alle hoofden in wijden omtrek werden tot deelneming uitgenoodigd en alle bewoners van Si-Pirok werden voor de reusachtige toebereidselen

[1]) erover nader als we spreken over de Zending
.va-Comité in Angkola.

in beslag genomen. Ook de Christenen konden zich aan dit »volksfeest« niet onttrekken. Het duurde 3 dagen en er werd krachtig voor den Islam gepropageerd, niet zonder gevoelig verlies voor de gemeente, want 6 gezinnen vielen af. Maar zulke gebeurtenissen hebben ook deze goede uitwerking, dat onzuivere bestanddeelen worden afgescheiden. Niettegenstaande deze zifting ging de gemeente in dat jaar toch iets in zielental vooruit: op den hoofdpost en de 3 filialen had men nu 423 Christenen. De scholen van deze posten telden 73 leerlingen, die goede vorderingen maakten, maar bij de grootste scholieren openbaarde zich een »ongezond jagen naar een baantje, liefst bij 't Gouvernement« — iets, dat men op Java ook wel kent en dat men aan de jeugd, die de kennis nog niet om haarzelve zoekt, niet euvel duiden mag.

Van groote uitbreiding kon Klammer verder niet gewagen. In zijn volgend jaarverslag spreekt hij als zijn gevoelen uit, dat de Islam afgedaan had met het Heidendom, en nu al zijn macht en list had gekeerd tegen de enkele Christenen, bij welken strijd de bloedverwantschap hem een machtig wapen bood. De Islam stond hier nog te hoog in aanzien, om den strijd reeds nu op te geven, en juist de prediking van het Evangelie vuurde de Mohammedanen aan. Wel kwamen van tijd tot tijd enkelen uit den Islam over, maar op een anderen keer had het tegenovergestelde plaats. Ook waren er, die gedurig van godsdienst veranderden, zoo zelfs, dat volgens Zend. Schreiber sommigen wel zesmaal in hun leven van Mohammedaan Christen werden en omgekeerd.

In Oct. '82 droeg Klammer zijn post over aan Zend. Staudte, waarna hij naar Europa terugkeerde. Het volgende jaar getuigde hij te Barmen van de groote veranderingen, welke Si-Pirok had ondergaan. Bij de komst der Zendelingen waren de huizen vuil en de wegen in den regentijd onbegaanbaar. Koeien, karbauwen, paarden en varkens huisden dag en nacht in 't dorp, onder de huizen en op de straten. Overal zag men de teekenen van een ruwen, heidenschen toestand, in offers, wilde dansen, geestenbezwering en dergelijke. Thans hadden de dorpen met hunne reine huizen, beplante erven en nette straten een vriendelijk aanzien. Het geheele uitwendige voorkomen was veranderd. Daartoe hadden de Ambtenaren ook medegewerkt, maar 't meeste was door den invloed der Zending geschied. Haar voornaamste en beter resultaat was echter, dat zij een nieuw leven bracht in zoo menig hart en huis.

Klammers opvolger, F. W. Staudte, was in '73 naar Sumatra vertrokken. Hij werd geplaatst aan de toenmalige kweekschool te Praoe-Sorat, maar moest zijn werk daar neerleggen ten gevolge eener hardnekkige oogziekte. Na in '76 te Padang herstelling te hebben gevonden, werd hij Zendeling te Pangaloan en arbeidde daar 6 jaren lang onder allerlei bezwaren. Ter wille van zijne lijdende vrouw wenschte hij overplaatsing naar een gezonder oord, en die wensch werd thans vervuld. Zijne vrouw mocht hier herstellen, maar hijzelf kreeg weldra dysenterie, en deze liet hem niet weer los. In Maart '84 werd hij — door Christenen liefdevol gedragen — naar Padang-Sidempoean vervoerd en vriendelijk opgenomen ten huize van den Assistent-Resident, maar de zorgen van den dokter en van den gastheer mochten niet baten: Staudte bezweek op den 8sten April. Ingevolge zijn verlangen werd zijn lijk naar Si-Pirok teruggebracht en daar werd het onder plechtig gezang ter aarde besteld.

Staudte's opvolger, nog bij zijn leven aangekomen, was de nieuwe Zendeling W. Heienbrock. Uit diens eerste berichten volge hier iets, dat strekken kan tot bevestiging van hetgeen boven is medegedeeld omtrent den invloed des Evangelies op de harten der Christenen. Heienbrock bezocht namelijk een zieke en vond daar vele Christenen bijeen. Van deze zeide een, met bevreemding te hebben opgemerkt, dat zekere Europeanen niet gebeden hadden voor het eten. De Zendeling vroeg, of er dan onder de Bataksche Christenen ook niet waren, die het bidden nalieten? en daarop verzekerde men hem algemeen, dat niemand der Christenen hier het gebed verzuimde, zelfs niet wanneer hij te zamen at met Mohammedanen. Opmerkelijk is ook, wat Heienbrock aan deze mededeeling toevoegde, namelijk dat hij in de bidstonden nooit verlegen behoefde te zijn om personen, die hij uitnoodigen kon om voor te gaan. — Aan dezen Zendeling gelukte het, uit de jonge Chris-

een fanfare-korps op te richten, en eite, die 't hem gekost had, die menschen te leeren blazen, werd aam beloond. De trompetten maak- sommige Bataks een machtigen Dit volk schijnt, althans voor deze an muziek, meer gevoel en aanleg ben dan de bewoners van Java, et is geenszins onmogelijk, dat ook aatstgenoemden nog gaven sluimeren, wakker zullen worden nadat zij het lie zullen hebben aangenomen.

duur ook van Heienbrocks arbeid irok was slechts kort, en we hebben tijdvak weinig mededeelingen, daar tuur geheel vervuld was van hetgeen l op de noordelijke posten. In Juli rde hij wegens een keelaandoening Europa terug. Zijn opvolger was L. Hanstein, die eerst te Si-Pahoetar d had.

tein werd te Si-Pirok vrij koel gen, want de Christenen hadden een anderen Zendeling zien komen. ikten zich echter spoedig, en na jaar te hebben gearbeid, erkende e stof te hebben tot lof en dank. hil was dan ook groot met zijn post. *Daar* bracht hij de eerste n door in een open schuur, wijl em geen hout verkoopen wilde tot uwen van een huis; *hier* vond hij ede woning voor zich gereed; *daar* j eerst geen brandhout bekomen, et voor geld en goede woorden; dden de Christenen bij zijne komst en goeden voorraad gezorgd; toen r den eersten nacht geslapen had, den volgenden morgen een priester illerlei ceremoniën de booze geesten en, die hij in het huis mocht achtergelaten; *hier* werd hij in huis vriendelijk ontvangen; *daar* n de menschen liever sterven dan nen van hem aan te nemen; *hier* pas aan 't uitpakken zijner goederen, nen reeds van alle zijden kwam n om medicijnen te vragen. Maar d hij op zijn nieuwen post veel toch was hier niet alles gelijk le. De school verkeerde in verwaar- toestand; doch nadat in Dec. '88 derwijzer, te Depok opgeleid, was omen, kon hij beginnen haar te nen. In de gemeente heerschte reeds geruimen tijd groote verdeeldheid. Twee partijen stonden tegenover elkander en men wilde zich met elkander niet verzoenen. De Zendeling ging nu elken dag met de gemeente bidstond houden, en dit had zulk eene goede uitwerking, dat men na korten tijd in zijne tegenwoordigheid met elkander vrede sloot, waarna hij op Pinksteren Avondmaal houden kon met 132 lidmaten. Als filialen van dezen post in dezen tijd staan vermeld: 1. Boeloe-Marijo; 2. Si-Mangoemban; 3. Si-Badoar; 4. Pagaran-Boedjoer; 5. Padang-Matinggi, en 6. Goenoeng-Manoengkap. In al deze dorpen woonden eenige Christen-gezinnen, en helpers verrichtten er den arbeid, maar meestal zeer gebrekkig. De helper te Si-Badoar moest worden afgezet. Te Pagaran-Boedjoer bezocht Hanstein eens onverwachts de school 's morgens om 11 uur. De kinderen zaten buiten 't lokaal te spelen en de meester... was gaan baden, maar vergat terug te komen. Te Padang-Matinggi waren eenige Christen-gezinnen tot den Islam overgegaan, verlokt door voordeelen, hun door het Mohammedaansche hoofd voorgespiegeld. »Als men de zwakheden en gebreken op de filialen overdenkt« — schreef Hanstein — »dan zou men den moed verliezen; maar de verzoekingen zijn zwaar en de jonge Christenen zwak.«

De toestand der gemeenten was hier dus in dezen tijd over 't geheel ongunstig. De Resident had dat ook opgemerkt en sprak het vermoeden uit, dat zij zich op den duur wel niet zouden kunnen handhaven. »Zulke uitlatingen« — schreef Hanstein — »zijn voor een Zendeling recht ontmoedigend, vooral wanneer men weinig vooruitgang bespeurt en daarbij zelfs de noodige hulp mist, om de verstrooide groepjes Christenen te verzorgen.« De Islam daarentegen tierde als een welige plant. De Mohammedaansche moskee stak boven alle andere gebouwen uit, en vergeleken daarmede was het Christenkerkje niets. In Sept. '89 kwam hier de hoofdpanghoeloe (baleo) van Natal zijn jaarlijksch bezoek brengen, en we lezen daarvan: »Hij is een bitter vijand van den Heere Jezus; en dezen man kust men de voeten, ja, men drinkt, om gereinigd te worden, het water, waarin hij zijne handen en voeten gewasschen heeft, en likt de borden af, van welke hij gegeten heeft.« Maar trots al wat ontmoedigen

kon zette Hanstein met vast vertrouwen op 's Heeren bijstand en zegen zijnen arbeid voort, dien tevens voortdurend uitbreidende. Zoo bouwde hij b.v. te Si-Toemba, waar vele heete zwavelbronnen zijn, een huis voor melaatschen en lijders aan andere huidziekten, onverschillig van welken godsdienst; hij plaatste daar een degelijken Inlandschen helper, en stelde alzoo de lijders, die van deze goede gelegenheid wilden profiteeren, in staat de baden te gebruiken, terwijl hij hen tevens liet bekendmaken met den eenigen Geneesmeester der ziel.

Een gewichtige gebeurtenis — maar die ten gevolge van omstandigheden niet zooveel winst aan de Zending toebracht als men gehoopt had — was, dat het koerijahoofd van Si-Pirok, die bij de komst van Hanstein 't bewind voerde en 't Evangelie haatte, stierf en opgevolgd werd door zijn zoon, die van eene betere gezindheid was. Deze vroeg den Doop, en ontving dien op 't Kerstfeest van 1890 met zijn geheele huisgezin. De vreugde daarover was groot, en zou nog grooter geweest zijn, wanneer plaats en gemeente niet juist waren geteisterd geworden door eene kwaadaardige mazelen-epidemie. Menig gang naar het kerkhof moest worden gemaakt, om kinderen van Christenen ter aarde te bestellen. In den Oudejaarsnacht kwam de gemeente samen in haar bedehuis, als naar gewoonte, en nadat men gelezen, gezongen en gebeden had, werd een eenvoudig liefdemaal gehouden; maar nauwelijks was 't eerste uur van het nieuwe jaar verstreken, of de Zendeling werd weer geroepen aan 't sterfbed van eene kleine lijderes. Tegen 5 uren in den morgen hoorde men in 't dorp zingen, ten teeken dat er alweêr een doode was. Dat was de zoon van Christenouders, die nu reeds 4 kinderen hadden verloren en maar één kind meer over hadden. Enz.

Ook deze tijd van bezoeking ging weer voorbij en straks maakte de smart weer plaats voor vreugde. Kerken duren in Indië niet lang; gelukkig, zoo ze moeten vervangen worden omdat ze te klein zijn geworden. Dat was in 1891 te Si-Pirok ten tweeden male het geval, en Hanstein moest er toe overgaan een nieuw bedehuis te bouwen. Voor de geheele gemeente was dit een stof tot blijdschap, en allen namen er deel aan. De kinderen verzamelden steenen uit de rivier; de vrouwen haalden zand; de mannen metselden en timmerden. Zoo verrees weldra het nieuwe Godshuis, 20 M. lang en 12 M. breed, destijds de fraaiste kerk in de Bataklanden. De filialen volgden het voorbeeld der moedergemeente en gingen ook fluks voor nieuwe en doelmatige bedehuizen zorgen. Het kerkje van Klammer werd nu tot school ingericht.

Jammer — zou men zeggen — dat er hier al weer verandering moest komen. Hanstein werd in '94 aangetast door een ernstige ziekte. Hij lag 10 weken lang bedenkelijk aan typhus, en toen hij eindelijk weer verrezen was, gevoelde hij zich dermate verzwakt, dat hij verlof naar Europa moest vragen. Vóór hij heenging deed hij echter nog een goed ding in 't belang van reizende Christenen. Hij kocht te Si-Pirok een huis en richtte dat in tot logement voor Christenen. [1]) Voor een bagatel konden deze hier nachtverblijf en voedsel krijgen en zij hoorden er bovendien nog elken avond Gods Woord lezen en verklaren. Deze eenvoudige, nuttige stichting heeft ook op andere posten in de Bataklanden navolging gevonden. Nog eenigen tijd hield Hanstein het op zijnen post uit, maar in Febr. '96 vertrok hij naar Duitschland. In de mededeelingen, welke hij dat jaar te Barmen deed, zeide hij o. a.: »De Heer heeft groote dingen aan de harten der Christenen gedaan, en uit de Mohammedanen zijn ook ongeveer 20 gezinnen overgekomen. Toen ik vertrok, waren er 8 gezinnen, die de tienden gaven; eene vrouw gaf van hare kippeneieren het tiende en eene andere het tiende deel van hare ontvangst van koffie.«

Strötker, Zendeling te Si-Mangoemban, werd nu herder en leeraar te Si-Pirok, maar zou ook zijn eigen post blijven waarnemen. De gezamenlijke gemeenten van den werkkring Si-Pirok telden nu (1896) 920 leden. Er viel betrekkelijk weinig van dezen post te vermelden, en er werd dan ook in de laatste jaren niet veel van gezegd. »Het zag er hier uit« — zoo lezen we in een bericht — »als hadden beide strijdende partijen (Christendom en Islam) eene bepaalde positie veroverd, welke zij nu bezet hielden.« En Strötker

[1]) Een zoogen. „Herberge zur Heimath."

schreef: »Het komt wel voor, dat een Christenmeisje bij het huwelijk tot den Islam overgaat, of omgekeerd; af en toe komt ook wel eens een geheel gezin tot ons over. Over 't geheel echter blijft alles bij het bestaande.« De druk, waarin de Christenen hier van den beginne verkeerden, en de strijd, waarin zij voortdurend met de Mohammedanen gewikkeld waren, heeft hen — zoo wordt getuigd — degelijker gemaakt dan de Christenen van de noordelijke posten over 't geheel zijn. Zij sluiten zich ook meer bij elkander aan. Van belang is verder wat door Zend. Strötker bericht werd, dat de Bijbel in schier alle Christengezinnen gelezen wordt.

Ten gevolge der toetreding van eenige Mohammedanen overschreed het ledental der gemeente in 1898 de 1000, maar in de verhouding der partijen kwam geen wezenlijke verandering. In het laatste verslagsjaar werden 11 Mohammedanen gedoopt, maar daarentegen 28 leden der gemeente uitgesloten, wat wel hoofdzakelijk in afval zijn oorzaak hebben zal.

Op 't einde van '99 werd Zend. Strötker op dezen post bijgestaan door 1 Inl. leeraar, 9 helpers en 11 oudsten. Tot den post behoorden de volgende 6 filialen: Boeloe-Marijo, Pagaran-Djoeloe, Si-Badoar, Padang-Matinggi, Baringin en Praoe-Sorat. Het totaal gemeenteleden was 1038 (waaronder 297 Avondmaalgangers) en de 10 scholen werden door 466 leerlingen bezocht.

2. *Boengabondar.*

Bij de verdeeling van het arbeidsveld in 1861 liet Betz den post Si-Pirok aan Klammer over, terwijl hijzelf verhuisde naar Boengabondar, een dorp met 400 à 500 inwoners, op 1 uur afstands ten noordwesten gelegen. Dat geschiedde op aandrang van den eersten bekeerling, Simon Petrus, die daar geboren was. Zend. Betz kwam er aan in November van dat jaar, bouwde zich een eenvoudig huis voor *f* 150, opende op 13 Januari des volgenden jaars een school, die hij onder leiding van gezegden Petrus stelde, en ving weldra aan geregeld godsdienstoefening te houden »met vragen en antwoorden.« Aan Petrus, die een salaris ontving van *f* 25 's maands, had hij een goede hulp, en die had Betz noodig, want hij was een zwak man en dikwijls lijdende. Om deze laatste reden verheugde hij zich, door Zend. Nommensen bekend te zijn geraakt met de homoeopathie, want daar geen dokter in de nabijheid was, moest men zich in dagen van ziekte zelf trachten te helpen. In 't laatst van '63 had Betz hier zijn eersten doopcandidaat, een jongeling, Si Heloeng geheeten, dien hij voor *f* 53 gelost had, en met hulp van Nommensen was hij bezig met het vertalen van hetgeen die jongeling moest leeren. Het voorbereidingswerk liep naar wensch van stapel, en Si Heloeng werd op 6 Maart '64 gedoopt, tegelijk met een jongedochter, die vervolgens in 't huwelijk verbonden werd met Petrus. Dit was de eerste Christelijke huwelijksinzegening onder de Bataks. De dubbele plechtigheid werd voltrokken door Nommensen en door 70 personen bijgewoond. In April daarop kreeg Betz dysenterie en hun oudste dochtertje Johanna de pokken. Liefdevol namen Dammerboer en Nommensen met Mevr. Betz (die destijds reeds het beginsel had van een kwaal, waaraan zij ongeveer 30 jaren lang met voorbeeldig geduld geleden heeft) deel aan de verpleging van den zwakken lijder. Deze mocht gelukkig toen zoo ver herstellen, dat hij zijn werk weer kon doen. Dat werk vorderde langzaam, maar gestadig, en op 't einde van '65 had hij reeds eene gemeente van 16 zielen. Nu was ook een kerkje noodig, en in 't begin des volgenden jaars werd overgegaan tot het maken van een eenvoudig bedehuis van bamboe. Doch hoe eenvoudig het ook was, het had toch een vierkant torentje, en dat prijkte met een kruis van hout en daarboven een haan van zink, »die zeer wakker met den kop in de hoogte stond.« Dat kerkje werd ingewijd op 25 Maart en op 2^{den} Paaschdag mochten weer 11 personen tot de gemeente worden toegevoegd. Maar terwijl zijn werk zoo hoopvol stond, werd de goede Betz tot zijne diepe smart plotseling vleugellam geslagen: op 7 Juni '67 werd hij door een beroerte getroffen. Hij kwam daaruit wel bij, maar kon geruimen tijd niets doen. Thans stond Zend. Schreiber hem trouw ter zijde, tot hij zachtjes aan weer voort kon met zijn arbeid. Het was juist zoo bijzonder noodig hier krachtig op te treden, want de Islam volgde het Christendom op den voet en maakte veel bekeerlingen; zelfs

werd een der Christenen medegesleept. Het was dus voor Betz eene groote droefheid, dat hij zich niet beter roeren kon. Hij deed echter wat hij vermocht. Binnen 6 maanden doopte hij in dat jaar 79 personen en op eersten Kerstdag werden daaraan nog 18 toegevoegd. Deze laatsten behoorden tot de bewoners van 't dorp Arse-Djoeloe, en onder hen was ook het dorpshoofd. In dat dorp had men kort te voren een begoe-feest gevierd en bij die gelegenheid diende dat hoofd voor medium. Toen hij zoogenaamd door den geest bezeten was, richtte zijne vrouw in tegenwoordigheid van alle feestgenooten tot dien geest de vraag, of 't goed was, zoo men 't Christendom aannam. De begoe (geest) antwoordde: »Ja, dat is juist de weg om gelukkig te worden.« Nu de begoe dat gezegd had, nam het geheele dorp het Christendom aan. Maar ging het hier gemakkelijk, elders stuitte men op groote bezwaren, want de aanhangers van den Islam weerden zich zooveel ze konden. »De strijd tegen den Islam is zwaar« — schreef Betz — en hij .... kon niet veel meer doen dan zittende in de kerk Gods Woord verkondigen. En toch mocht deze zwakke dienstknecht in genoemd jaar (1867) ruim 120 personen in de gemeente des Heeren opnemen. Eenigen tijd later kon hij berichten, dat de ijver voor den Islam verminderde en 't aantal doopcandidaten bestendig toenam. De eerste kleine bamboe-kerk was spoedig niet meer voldoende, en 't was een van Betz' laatste zorgen, te maken dat er een grooter bedehuis verrees. Dit werd in de eerste helft van '68 gebouwd en op 26 Augustus (Betz' jaardag) door hem ingewijd. Juist den dag te voren was een opvolger voor hem aangekomen. Niet lang daarna keerde Betz met zijn gezin naar Europa terug. Hier kwamen zijne krachten weer bij, en in '73 voelde hij zich sterk genoeg, om de benoeming tot Predikant bij een kleine Hollandsche gemeente in Noord-Amerika aan te nemen. Na 5 jaren moest hij echter ook die bediening wegens zwakte neerleggen. Sedert leefde hij stil te Warnsveld, tot hij op 6 Juni 1881 door zijn huisbaas om een gering verschil werd doodgeschoten.

De opvolger van Betz, Ph. Chr. Schütz, begon zijn zendelingsloopbaan wel niet vroolijk als een held, maar hij is toch gebleken een held te zijn, althans een »schutter«, die raak kon schieten. We lezen van hem, dat, toen hij te Padang aan land gezet was, hij daar moederziel alleen aan het strand op zijne kisten zat en weende. Hij verstond geen mensch, kende niemand, en vond eindelijk een onderdak .... in de hut van een soldaat. [1]) Maar is dat nu ook een wijze van uitzenden? Waarom laat men de Zendelingen, die men naar eene Hollandsche kolonie zendt, niet eerst wat Hollandsch leeren? En waarom zorgt men niet dat ze bij hun aankomst ten minste zooveel Maleisch kennen, dat zij zich voor Maleiers verstaanbaar weten te maken? En waarom geeft men aan de Zendelingen geen behoorlijk adres mede? — Over Si-Boga bereikte Schütz na veel wederwaardigheden zijne bestemming op 25 Aug. 1868. Betz haalde hem met de schooljeugd en een deel der gemeente in, en hij werd in het dorp ontvangen met vreugdeschoten. Den volgenden dag werd de nieuwe kerk ingewijd en weldra zat de nieuwe Zendeling volop in den arbeid. Als om hem te troosten over dat droevig begin, heeft hij zijnen arbeid tot heden met grooten zegen mogen voortzetten.

De gemeente te Boengabondar telde, toen Schütz haar overnam, ongeveer 200 zielen. Daarbij zullen ook slaven geweest zijn, want men had hier dezelfde toestanden als te Si-Pirok. Ook van hier zijn Christen-slaven uitgeweken, maar Schütz trachtte het wegloopen zooveel mogelijk tegen te gaan. In 't laatst van '69 traden 36 personen tot de gemeente toe, en deze ging ook verder langzaam vooruit. Het jaar daarop mocht de jonge Zendeling zijn verloofde als zijne vrouw in huis ontvangen, zonder te vermoeden, dat zijn huwelijksgeluk met haar zoo kort van duur zou zijn: zij ontviel hem reeds in Jan. '76. [2]) Wat de Christenen aangaat: sommige hunner veroorzaakten den Zendeling verdriet, en dat was met name het geval te Arse, waar de zaken achteruit gingen; maar hij erkende niettemin veel stof tot vreugde te hebben. Vooral op den hoofdpost vond hij rijke vergoeding. Zoo mocht hij b.v. op eersten Kerstdag '72 weer 25 personen doopen, en daaronder

[1]) Ber. der Rhein. Miss.-Ges. 1897 bl. 116.

[2]) Hij hertrouwde 't volgende jaar.

bevond zich het voormalig dorpshoofd, welke man vroeger den Islam had aangenomen, maar zich nu van harte tot den Heer bekeerde. En hij was niet de eenige, van wien dit gezegd kon worden. Zóó, terwijl de kudde aanwies, vormde zich in haar een degelijke kern van waarlijk vernieuwde menschen. Op 't einde van '75 telde de gemeente reeds 310 leden, en daaronder waren 112 gerechtigden tot het Avondmaal.

De voortuitgang was echter ook hier niet ongestoord, vooral ten gevolge van den strijd met den Islam. In '77 gingen alle Christenen en doopcandidaten op het filiaal Pagaran tot dien godsdienst over. Maar het jaar daarop won het Christendom weer terrein: 6 gezinnen van pasgenoemd dorp kwamen op catechisatie, en er ontstond belangstelling in de dorpen Rotjitan en Lantjat. Inzonderheid laatstgenoemd dorp wekte in deze dagen goede verwachtingen. In Jan '79 daar komende om godsdienstoefening te houden, vond de Zendeling het dorpshoofd met al zijne onderdanen (16 huisgezinnen) netjes gekleed in de kerk. Nog in hetzelfde jaar werd dat dorpshoofd met 66 anderen gedoopt. Van daar verbreidde het Evangelie zich verder in den omtrek, zoodat er allerwegen in de dorpen beweging kwam. De Mohammedanen zagen dat met leede oogen, en spanden zich in om den loop van het Evangelie te stuiten Zoodoende was de Zendeling voortdurend door strijd omgeven. Was nu de wandel der Christenen zuiver geweest, dan hadden zij in dezen strijd sterker gestaan; maar daaraan ontbrak nog veel. Vooral kleefden der hoofdgemeente nog groote gebreken aan. Om zichzelven met de oudsten en helpers tot zelfbeproeving op te wekken, stelde Schütz nu een Zaterdagavond-bidstond in, en daarvan ging een goede invloed uit. Aan offervaardigheid ontbrak het der gemeente niet: voor de beide helpers Marcus en Johannes (Simon Petrus zullen we elders terugvinden) droeg zij reeds *f* 73 bij en bovendien zorgde zij, dat er een nieuw dak op de kerk kwam.

Ook in '80 gingen weer eenige Christenen tot den Islam over. Zulke afgevallenen werden dan van de gemeente uitgesloten, en dat werd den volke kond gedaan door het luiden der doodsklok, evenals bij een begrafenis. (Deze gewoonte, destijds op dit zendingsveld algemeen, is later afgeschaft.) De afgevallenen werden dus beschouwd als dood te zijn voor de gemeente. Dat klokgelui maakte wel indruk, maar de strijd met den Islam bleef niettemin voortwoeden. Niet altijd eindigde hij echter in nederlaag. Ten eersten werden de Mohammedaansche heethoofden, die zich tot ongeoorloofde praktijken hadden laten verleiden, door de overheid behoorlijk gestraft, en ten anderen kwamen er van de afgedwaalden nu en dan terug, terwijl zich ook telkens weer nieuwe doopcandidaten kwamen aanmelden. Soms werd men ook hier treffend herinnerd aan het woord: »Niet door kracht, noch door geweld, maar door mijnen Geest« (Zach. 4 : 6). Zoo werd b.v. in Si-Manosor de helper Daniël geplaatst. Deze vond er bij zijne komst een goed huis, door de heilbegeerigen voor hem gebouwd, en op den dag zijner installatie werd door het dorpshoofd openlijk bekend gemaakt, dat heden de oude godsdienst werd afgeschaft. Toen Daniël zijn nieuwe huis binnen kwam, vond hij daar voor zich 10 zakken rijst en een partij brandhout. Een boom werd geplant ter herinnering aan dezen vreugdedag. Ook elders vond Schütz open deuren, tot in de dusgenaamde Padang-Bolak (waarover later) toe. De Zaterdagavond-bidstonden, eerst in besloten kring gehouden, werden alras in openbare bidstonden veranderd, en ook werd hier thans de »Week der gebeden« voor 't eerst gehouden. Het schoolbezoek werd beter en aan 't huisbezoek namen de oudsten der gemeente deel. Er werden dit jaar op den hoofdpost en de 3 filialen 139 personen gedoopt en het zielental der gemeenten klom tot 475.

Het verslag over '81 luidt ten deele weer minder gunstig. Een pokken-epidemie brak in dezen werkkring uit en raapte velen weg. Daarbij had de Zendeling te strijden tegen allerlei verkeerdheden; nu ook tegen de zucht tot kaartspel; [1]) en de lauwheid van velen bedroefde hem. Verder bezweken weer eenige Christenen

---

1) „Het gewone Bataksche dobbel- of hazardspel gaat met een greep uit een maat gepelde mais om *even* of *on* tegen vijfmaal den inzet. In de laatste jaren zijn echter ook de speelkaarten tot de binnenlanden doorgedrongen.” (Mededeeling van Zend. Meerwaldt.) Als er in dit stuk van spel of dobbelspel sprake is, heeft men vooral aan kaartspel te denken.

voor de lokstem van den Islam. Daartegenover stond, dat een nieuwe gemeente mocht worden gesticht te Gadoe. Zoo worstelde ook deze strijder voort, wel eens »twijfelmoedig«, maar nooit »mismoedig«, en soms op verrassende wijze aangemoedigd tot volharden. Het gebeurde hem b.v. in '83 op het zoo even genoemde Si-Manosor, dat hij op éénen dag 120 Mohammedanen doopen mocht, terwijl in het meergemelde dorp Arse 20 gezinnen in het Christendom verlangden opgenomen te worden. Deze toetredingen verlevendigden bij Schütz de hoop, dat de Islam in deze streek »der verdwijning nabij« was, en ook Nommensen, die in dezen tijd eenige maanden op 't plateau doorbracht, kreeg den indruk, dat de uitzichten voor het Christendom hier minstens even hoopvol stonden als in het dal Si-Lindoeng. Een nieuw bewijs van »optimisme in de Zending.«

We spraken boven van het kaartspel en zullen dat nog meermalen moeten noemen. De »spelduivel« maakt onder de Bataks heel wat slachtoffers. Zij zijn bijzonder op dat spel belust, en menigeen geraakt er door in diepe ellende. Ook hier te Boengabondar waren hartstochtelijke spelers. Eens op een Zondagmiddag overviel Schütz een troepje dobbelaars, onder het lommer verscholen, en zag dat er een Christen en een doopcandidaat bij waren. Hij zeide niets tegen hen, dan alleen deze woorden: »Spelers zijn niet waard, dat de zon hen beschijnt; daarom hebt gijlieden het donker opgezocht.« Zij gingen beschaamd uiteen. Na eenigen tijd trad die Christen op een avond den Zendeling in den weg, toen deze naar de godsdienstoefening wilde gaan, en zij hadden toen het volgende gesprek: Schütz: »Wie is daar?« Hij: »Ik.« »Wat wilt gij hier doen, zoo laat in den avond?« »Ik wil bestraft worden, omdat ik gespeeld heb.« »Ik wil u niet bestraffen. Het was de eerste maal, dat ik u bij het spel betrapt heb. Daarom wil ik u dezen keer vergeven.« »Maar ik ben een hond en een zwijn; sluit mij op in uw varkenshok.« »Hoe komt gij aan die taal? Ik heb u steeds als mijn zoon beschouwd, en nu zegt gij, dat gij een zwijn en een hond zijt?« »Gisteren heb ik in den brief van Petrus gelezen: De hond is wedergekeerd tot zijn eigen uitbraaksel, en de gewasschene zeug tot de wenteling in het slijk. Zoo is het met mij, en daarom moet ik bestraft worden.« »Geloof mij: wanneer gij uwe zonden belijdt en beterschap belooft, dan zal de Heer u zoo zeker vergeven als ik u vergeven heb.« Daarop vatte de jonge man de hand van den Zendeling en vroeg: »Hebt gij mij werkelijk vergeven?« Schütz legde zijne handen op zijn hoofd en sprak: »In den Naam onzes Heeren Jezus Christus zijn u uwe zonden vergeven.« De berouwhebbende zondaar keerde huiswaarts in vrede.[1])

De berichten uit de jaren waarin we ons nu bevinden zijn schaarsch. De oorzaak deelden we boven reeds mede: Si-Lindoeng en Toba namen veel plaats in. Maar terwijl daar, gelijk later blijken zal, groote dingen gebeurden, mocht hier de arbeid kalm en onverhinderd worden voortgezet. Eén zaak willen we niet onvermeld laten, namelijk dat ook Boengabondar in dezen tijd zijn fanfare-korps kreeg. Het moet voor den Gouverneur en zijn gevolg een ware verrassing geweest zijn, toen dit hem bij zijn bezoek in 1888, te zamen met het fanfarekorps van Si-Pirok, een serenade bracht. We zullen van dit muziekgezelschap nog wel eens meer hooren. Verder teekenen we hier aan, dat nieuwe buitengemeenten ontstonden te Si-Mangambat en Si-Lantom, en dat een half dozijn helpers nu met den Zendeling in den arbeid bezig was.

In zijn verslag over 1888 herdacht Zend. Schütz dankbaar den zegen, hem tot hiertoe geschonken. Hij had nu 20 jaren lang onafgebroken te Boengabondar mogen arbeiden en zijn werkkring had hij zich gestadig zien uitbreiden. Vele schapen zijner kudde waren in dat tijdvak heengegaan, maar slechts ten aanzien van één dier ontslapenen verkeerde hij in 't onzekere, of hij wel door de enge poort was binnengegaan. In 't verloopen jaar had hij weer 90 personen in de gemeente mogen opnemen. Onder de ontslapenen in dat jaar was eene vrouw, genaamd Asnath. Toen deze na een geduldig lijden van 2 jaren haar einde voelde naderen, gaf zij haren wensch te kennen, als laatste teerkost het H. Avondmaal te ontvangen. Dat werd haar in haar ruime huis door den Zendeling toebereid in tegenwoordigheid van velen. Toen hij haar nu het brood

[1]) Zend. Meis te Pangariboean deelt een dergelijke geschiedenis mede Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1899 bl. 370.

wilde overreiken, sprak zij: »Laat mij eerst bidden!« Dat gezegd hebbende richtte deze vrouw, die reeds vele weken lang niet meer overeind had kunnen komen, zich geheel alleen op en bad luide uit haar hart nagenoeg 10 minuten lang, »als wilde zij zich al het aardsche uit het hart wegbidden.« Daarop ontving zij het sacrament. Den volgenden dag vond Schütz een Mohammedaansch hoofd bij haar, die haar bij 't afscheid gezondheid en een lang leven toewenschte. »Wat zegt gij?« — antwoordde zij. — »Daarnaar verlang ik niet meer. Mijn wensch is thans tot mijnen Heer in den hemel te gaan. De dood heeft geen schrik meer voor mij.« Verwonderd hernam de Mohammedaan: »Die taal ken ik niet. Wij zijn bang voor den dood, en gebruiken daarom ook alle middelen om weer gezond te worden en lang te kunnen leven.« — 't Was een groote overwinning voor de zaak des Evangelies, dat in het nieuwe filiaal Si-Lantom, trots de tegenwerking van het Mohammedaansche hoofd van Si-Pirok, een Christen tot dorpshoofd gekozen werd; en er lag ook wel iets van een overwinning in, toen Zend. Schütz, op vereerende uitnoodiging van den Resident, met zijn fanfare-korps (29 man sterk) een bezoek bracht aan de hoofdplaats, waar allen vriendelijk door den Resident geherbergd werden, en men eenige uitvoeringen gaf, die op de aanwezige Europeanen een goeden indruk maakten.

De strijd met den Islam was in deze dagen niet zoo hevig meer als vroeger; maar rustte de strijd van buiten, dan was er niet zelden twist van binnen. De Bataks zijn van nature alles behalve »vreedzaam onder elkander«, wat ons reeds meermalen bleek, en nog wel eens ter sprake zal komen. Schütz was er dan ook ver van verwijderd, zijne gemeenteleden allen voor bekeerd te willen verklaren; integendeel, hij verdeelde ze in deze drie soorten: 1º menschen, die waarlijk Gods Woord liefhebben; 2º brave lieden, die noch goed noch kwaad doen, maar steeds dezelfde blijven, en 3º onverbeterlijken, 't »gepeupel«. [1]) 't Laatste gedeelte was gelukkig 't kleinste.

Ook Schütz had eenige oudsten aangesteld. Zoolang er weinig filialen en helpers in zijnen werkkring waren, zond hij hen dikwijls uit naar de dorpen om te evangeliseeren, maar nu zijn geheele ressort met filialen, scholen en helpers bezet was, zag hij liever, dat zij maar in hun eigen woonplaats bleven, en leerden zichzelven, huis en gemeente goed te regeeren, want daaraan ontbrak nog al eens iets. Sommigen »speelden liever voor apostel«, trokken de dorpen rond, maar verwaarloosden eigen huis en gemeente, en niet zelden waren het juist de oudsten, die aanstoot gaven door een ongeregelden wandel. Dat rondtrekken werd dus afgeschaft.

Van lieverlede namen de filialen van dezen post in aantal toe. Eigenaardig is hier, dat zij in eene lange rij liggen, van Boengabondar uit noordwaarts, tot aan de grens van Toba. In 1891 waren het de volgende: 1. Gadoe, op $4^1/_2$ uur afstands van den hoofdpost. Hier stond nu de helper Jonathan. Deze hield school, maar met weinig resultaat; de kinderen bleven dikwijls weg, en ook was er bij de ouders nog niet veel waardeering van het onderwijs; zij meenden, dat de school eigenlijk diende om hunne zonen aan een postje te helpen, liefst bij het Gouvernement. Gebeurt dat niet, dan nemen ze de jongens maar van school. Men weet, dat vele ouders op Java er juist zoo overdenken als hunne Bataksche verwanten. De gemeente hier telde nu 70 zielen. — 2. Arse, zeer nabij den hoofdpost. Hier werkte de helper Efraim met zegen. De school verkeerde in goeden staat en tot de gemeente behoorden 150 personen. — 3. Op $1^1/_2$ uur verder van den hoofdpost ligt Lantjat, het arbeidsveld van Friedrich Panggaloean. De school was iets kleiner dan die te Arse, maar er woonden 220 Christenen. Een hier van Deli gekomen Mohammedaansch geestelijke, die niet veel goeds in den zin had, stierf binnen een maand, waarin de Christenen de hand des Heeren zagen; en een fanatiek pakhuismeester, die de Christenen hoonde en bespotte wanneer zij hunne koffie kwamen afleveren, werd op verzoek van den Zendeling door den Resident overgeplaatst. — 4. Weer $1^1/_2$ uur verder ligt Si-Mangambat, waar de helper Martin geplaatst was. De kleine gemeente van 60 zielen had veel van de Mohammedanen te lijden en de

[1]) „Pöbel", schreef Schütz. Het woord is voor zulk een gemoedelijk man, als hij is, nog al hard, maar 't wordt gerechtvaardigd door 't voorafgaande woord.

school kwijnde. Maar nu stond een beter tijd aan te breken, want een hadji, die daar bestendig kwaad stookte, was op een wenk van den Controleur uit het dorp verwijderd, en de groote moskee stond daar nu »als een eenzame weduwe.« — 5. Weer 1 uur verder ligt het grootste filiaal, Si-Manosor. Deze gemeente telde 250 zielen en had uitzicht op flinke uitbreiding. Hier was de standplaats van den Inlandschen leeraar Daniël, van wien het volgende werd getuigd: »De schuwe, vreesachtige lieden met liefde en vriendedelijkheid te winnen en hun Gods Woord op eenvoudige, bevattelijke wijze te verkondigen, dat verstaat hij goed. Zijn huis is een ware herberg; zelden zijn ze zonder gasten, en zijne vrouw wordt niet moede voor hare gasten te zorgen met eene zich immer gelijkblijvende vriendelijkheid.« Deze buitengemeente had een paar onderfilialen met 65 Christenen. De Mohammedanen toonden hier overal toenadering. — 6. Het laatste en verst gelegen filiaal, aan de grens van Schütz' werkkring, is Si-Lantom. Dit bestond uit 6 kleine dorpen met 140 Christenen, van wie in dezen tijd niet veel goeds te melden viel. — De hoofdgemeente telde nu 325 leden. De Mohammedanen te Boengabondar waren bezig eene nieuwe moskee te bouwen, waarin ze toonden, aan hun godsdienst te willen vasthouden; daartegenover maakten de Christenen zich op, om eene nieuwe kerk te doen verrijzen, 18 M. lang en 10 M. breed. Dat plan werd ook ten uitvoer gelegd, en deze nieuwe kerk werd ingewijd op 14 Aug. 1892, toen de waardige Schütz onder groote en hartelijke deelneming gedachtenis vieren mocht van zijn 25-jarig Zendelingschap. Dat feest werd ook bijgewoond door den pasaangekomen Zendeling W. Gericke, die bestemd was Schütz gedurende eenigen tijd te vervangen. Deze had namelijk reeds in '91 vergunning ontvangen te repatrieeren, maar daarvan niet dadelijk gebruik gemaakt. Thans echter rustte hij zich toe tot vertrek. Kort voor zijn heengaan had hij nog een droevige ervaring. Een vroeger ontslagen dorpshoofd te Gadoe, die boos was omdat niet zijn zoon, maar de bekende Christen Simon Petrus tot die waardigheid was benoemd, lokte een paar kinderen van dezen in huis en vergiftigde ze. Beide kinderen stierven en deze zaak verwekte begrijpelijkerwijs groote beroering.

In Aug. '93 vierde Schütz het jaarfeest van zijn Genootschap mede te Barmen en gaf daar een belangrijk overzicht van zijnen 25-jarigen arbeid. Nooit stond gedurende die kwart eeuw het werk stil en voortdurend wies de gemeente als een welige boom, die thans zijne takken uitspreidde over eene oppervlakte, welke de Zendeling in 3 dagen nauwelijks zou kunnen omwandelen. Het aantal gemeenten was tot 10 gestegen; er waren ook zooveel scholen, en 12 Inlandsche medearbeiders stonden den Zendeling thans ter zijde.

Gelijk gezegd is, nam Gericke nu den post waar. Terwijl Schütz daar nog was, zonderde Gericke zich eenigen tijd af te Lantjat, om spoediger op de hoogte van taal en toestanden te komen, en na het vertrek van Schütz deed hij diens werk met genoegen. De gemeente kwam goed ter kerke, behalve des Zondagsmiddags; dat is dus daar al evenzoo als bij ons. Gericke merkte op, dat ook de Christenen nog veel te strijden hadden met de nationale verkeerdheden der Bataks, als daar zijn: het zoeken van eer, aanzien en macht, en de onhebbelijke gewoonte van twisten. Laat de Zendeling zich in hunne twisten niet betrekken, dan loopt hij gevaar hunne vriendschap te verbeuren. Van de Mohammedanen, met wie Gericke in aanraking kwam, kreeg hij een recht treurigen indruk. Hij zegt van hen: »Immer dezelfde bodemlooze domheid en onverschilligheid in geestelijke dingen. Ofschoon de Mohammedaan in zijne lichamelijke nooden zich gedurig weer tot den Zendeling wendt en wel wenden moet, het komt hem toch niet in de gedachten nader te treden. Dikwijls belooft hij, door den nood gedreven, Christen te zullen worden, maar ik wacht tot heden op den eersten, die zijn woord gestand doet. Soortgelijke leugenachtige beloften worden den Zendeling ook bij de sluiting van huwelijken gedaan, maar zelden worden ze nagekomen. Ik vergelijk den Islam hier bij een sterken eik, die pas bij den honderdsten slag valt. Maar vallen zal hij zeker, wanneer Gods tijd en uur daar is.« Dit laatste geven we dezen Zendeling terstond toe, maar wat voor 't overige zijn oordeel over de Mohammedanen

aangaat, zoo betwijfelen we, of hij hun recht laat wedervaren. En wat die beloften betreft, als zij ze afleggen, doen zij het onder pressie of uit nood. Men zou mogen vragen, of het wel goed is, zulke beloften van hen te vergen.

Op 1 Aug. 1895 kwam Zend. Schütz behouden te Boengabondar terug. Hij werd ingehaald door een eerewacht te paard en hield zijn intocht onder klokgelui, gezang, trompetgeschal en salvo's uit geweren. Nooit had hij kunnen denken, toen hij in '68 aan het strand te Padang zoo op een kist zat te weenen, dat hem nog eens zoo groote eere zou worden aangedaan. En dat was nog niet het beste. Bij zijne woning was een eerepoort gebouwd en de geheele gemeente ontving hem in het bedehuis, om hem te begroeten en met hem God te danken voor de bewaring op de reis. Ook zijn Bestuur had hem eene eigenaardige eere aangedaan, door hem te benoemen tot »tweeden Ephorus.« Met den eersten Ephorus, Zend. Nommensen, had Schütz nu het gebied te deelen. Gelijk vanzelf spreekt, werd hem toegewezen het gedeelte, waarin zijn post gelegen is.

Terstond na aankomst hervatte hij zijnen arbeid. De Mohammedanen, die hem overigens ook hun welkom hadden toegeroepen, gaven hem handen vol werk, en aanhoudend moest hij strijd voeren tegen hunne listen en kuiperijen. Tot geluk van menigen onderdrukten Christen had hij in dien strijd den Controleur tot bondgenoot. In tegenstelling met Gericke mocht het Schütz nog al eens gebeuren, Mohammedanen te winnen, wat met name het geval was in 1896. Zoo mocht hij dus ervaren, »dat de brug tusschen den Islam en het Christendom nog niet afgebroken was,« al had dit zoo geschenen. Op 't einde van het zooeven genoemde jaar bereikte het zielental der gemeenten van Schütz het aanzienlijk cijfer van 1770. Vele leden gaven hem reden tot blijdschap. Over zijne hoofdgemeente schreef hij: »Wat mij dikwijls vreugde bereidde in het verloopen jaar, dat was de belangstelling in Gods Woord, door velen betoond. Vaak zie ik de mannen na de middagkerk bij elkander zitten, in gesprek over Goddelijke dingen. Niet zelden komt ook deze of gene en vraagt om verklaring van een of andere Bijbelplaats. Men ziet daaruit, dat de lieden over hetgeen zij hooren of lezen nadenken.«

Was het voor den trouwen arbeider eene aangename ervaring, dat de brug tusschen den Islam en het Christendom nog niet afgebroken was, daartegenover stond de smartelijke ondervinding, dat ook nog al eens een Christen over die brug de wijk nam naar den Islam en zich aan de leiding des Zendelings onttrok. Verscheidene leden zijner gemeente, en daaronder lieden van wie hij zulks nimmer had verwacht, gingen in '97 tot den Islam over, meestal nadat zij eerst in zonde gevallen waren. Dat viel hem zeer zwaar, maar hij sterkte zich in den Heer, en God gaf hem zoowel te Boengabondar zelf als op de filialen zulk een rijken zegen, dat aan 't einde des jaars zijne gemeenten toch nog toegenomen bleken te zijn. Soms echter had Schütz een gevoel, alsof zijne omgeving zich meer en meer verhardde tegen den invloed van Gods Woord, en dat doet ons weer denken aan den eik van Gericke.

In 1898 werd de toestand voor de Evangelisatie weder gunstiger. De aanhangers van den Islam traden minder driest op, vele hunner sloten zich bij de gemeente aan, en Zend. Schütz had de blijdschap te kunnen berichten, dat het aantal Christenen thans de 2 duizend had overschreden. Hij was echter ootmoedig genoeg te erkennen, dat hij zonder de trouwe hulp zijner medearbeiders dit resultaat niet zou hebben verkregen, en drong er bij de Christenen in Europa op aan, hunne gebeden voor het werk te vermenigvuldigen, om de eindelijke zegepraal van het Evangelie over den Islam. Had hij voorheen getwijfeld, of het hier ooit daartoe zou kunnen komen, thans zag hij den dag der volkomen overwinning naderen. In 1899 traden 126 Mohammedanen tot de gemeente toe en en in December mocht Schütz een man doopen, die een der ergste tegenstanders van het Evangelie was geweest. Over 't geheel verkeeren de Mohammedanen nu onder den invloed des Evangelies; zij komen gedurig met het Woord Gods in aanraking; zij hooren de kerkklok, de muziek en het gezang; hunne kinderen bezoeken de zendingsschool en dragen menige zaadkorrel naar huis; zij hebben

meestal verwanten onder de Christenen; vele hunner zouden gaarne de kerk bezoeken, maar laten het uit valsche schaamte. Het gebeurde zelfs onlangs, dat een malim (Mohammed. geestelijke) zijne nicht aan een Christen uithuwelijkte, welk huwelijk openlijk in de kerk gesloten werd. Zoo iets was vroeger eenvoudig ondenkbaar. Bij de Christenen daarentegen nam het Christelijk bewustzijn toe; de eensgezindheid is op verblijdende wijze vooruitgegaan; velen komen des avonds in hunne huizen bijeen tot gebed of om de Schrift te onderzoeken, en er is een algemeen streven, om hunnen »ouden Toewan« verdriet te besparen. Evenwel, de Christenen zijn, wat het getal aangaat, nog in de minderheid: de werkkring van Schütz omvat 6500 zielen, en $^{2}/_{3}$ daarvan moet nog gerekend worden tot de Mohammedanen.

Had deze post in 1891 (zie boven) 6 filialen, hij heeft er thans 11. Behalve de reeds genoemde zijn dat: Somba-Debata, Galanggang, Si-Pagimbar, Paroerean en Hoeta-Padang. De Zendeling wordt hier thans bijgestaan door 2 Inl. leeraars, 15 helpers en 19 oudsten. De gemeenten tellen volgens de laatste opgave 2168 zielen (921 Avondmaalgangers); de 13 scholen worden door 650 leerlingen bezocht en 300 kinderen gaan op de Zondagsscholen.

3. *Praoe-Sorat.*

Dit plaatsje, niet ver ten zuidoosten van Si-Pirok gelegen, was gedurende eenige jaren een zendingspost, maar is dat nu reeds geruimen tijd niet meer. De eerste Zendeling, die zich hier vestigde, was J. L. Nommensen. Deze had, vóór hij naar Indië vertrok, te Amsterdam eenige lessen van Dr. Van der Tuuk in de Bataksche taal kunnen ontvangen, zeilde tegen 't einde van 1861 uit en bereikte na een reis van 142 dagen Padang. Op die lange reis had hij ijverig Bataksch en Maleisch geleerd, en zoo wist hij zich reeds terstond te redden. Van Padang voer Nommensen eerst naar Si-Boga, waar de bruid van Zend. Van Asselt, die onder zijn geleide de reis gemaakt had, aan land ging, en daarop voer hij verder naar Baroes, waar hij 25 Juni aankwam. Hier had Dr. V. d. Tuuk gewoond en hier zou Nommensen zich vestigen. »Hij kon dan« — meende zijn Bestuur — »aan de eene zijde de hand reiken aan de broeders Heine en Van Asselt, en aan de andere zijde het eiland Nias in 't oog houden.« Hij kwam echter te Baroes reeds spoedig tot de overtuiging, dat hij daar aan de kust niet blijven moest, maar een weg naar 't binnenland moest zoeken, en schreef: »Als het eenigszins mogelijk is, zal ik geen groote uitgaven voor bouwen doen, eer ik de banier des kruises aan 't Tobameer planten kan.« Deze cordate woorden teekenen den man, en het vervolg zijner Zendelingsgeschiedenis zal doen zien, dat hij de daad bij het woord heeft mogen voegen.

Nommensens eerste werk was: zich verder te bekwamen in de taal, 't land te verkennen en zich vrienden te maken. Hij schreef: »Het verheugt mij, dat ik hier voorloopig in de stilte gekomen ben; ook is hier niemand die mij hindert, dan de Duivel, en tegen dien heeft de getrouwe Heer de noodige wapenen gegeven.« De Bataks deden geen moeite, den Zendeling een goeden indruk van zich te geven; integendeel, ze bestalen hem als raven; zelfs haalden ze op een Zondagmiddag uit zijn keuken de pan met rijst van het vuur. Veel succes had hij hier met de homoeopathie; we zagen vroeger reeds, dat hij een aanhanger van die geneeswijze was. Te Baroes lagen eenige soldaten in garnizoen; hun commandant was een Jood en de Controleur eveneens, maar beiden »naar de nieuwe mode.« Hij hield zich op een afstand van deze heeren, en was van gevoelen, dat de Zendeling op Inlandsche wijze leven en zich met Inlandschen kost voeden moet, wat hij zeer goed mogelijk achtte, als hij zijn »Europeeschen smaak« er maar aan gaf. [1]) Verder verklaarde hij een voorstander te zijn van de methode der Broedergemeente, om namelijk op één post bijeen te hebben: »een leerenden broeder; een timmerman; een smid; een kleermaker, die tevens voor schoenmaker kan fungeeren, en een landbouwer.« Als deze in liefde samenwoonden en samenwerkten, dan zouden ze een macht vormen en het zonder de andere Euro-

[1]) Of hij er nog zoo over denkt?

peanen wel kunnen stellen. Den vooruitgang van den Islam in deze streek zag Nommensen met droefenis. »'t Mohammedanisme maakt hier buitengewone vorderingen« — schreef hij — »en er ligt een demonische kracht in.« Zijne woning maakte de Zendeling tot een »Herberge zur Heimath;« ieder, die bij hem kwam, mocht blijven zoolang hij wilde, kreeg eten en drinken, maar hoorde ook het Woord Gods. Doorgaans ving hij een gesprek aan met een vraag als deze: »Wie betaalt uw zondenschuld?« en dan vond hij wel spoedig een goede aanleiding, om de verzoening in Christus te prediken.

Terwijl Nommensen hier zoo studeerde en evangeliseerde, kwam een sterk verlangen in hem op, om eens te zien wat zich daar bevond aan gene zijde der hooge bergen, wier toppen zich in de wolken hulden. Eindelijk kon hij dat verlangen niet meer weerstaan, maakte toebereidselen en ging 25 Oct. 1862 op weg naar het binnenland, wadend door beken en stroomen, dringend door struik en bosch, berg op berg af. Overal werd hij gastvrij ontvangen, maar . . . na slechts kort op weg te zijn geweest was hij door koorts genoodzaakt naar Baroes terug te keeren. Het resultaat van de dure reis was — gelijk hij zich uitdrukte — »een groote nul«. Zij had echter bij hem het verlangen versterkt, om het binnenland in te gaan en onder de onafhankelijke Bataks te gaan wonen. Hij vroeg verlof zich te Rambe te mogen vestigen, maar de Resident stond hem dat niet toe; en nu ziende, dat hij hier zijn doel niet zou kunnen bereiken, vertrok hij in November »met pak en zak« over Si-Boga naar Si-Gompoelan. Hier vernam hij, dat de conferentie van Zendelingen hem aan Betz had toegevoegd, maar »reeds Paulus wenschte niet het gebied van een anderen arbeider te betreden,« en ofschoon Nommensen gaarne erkende »nog geen halve Paulus te zijn,« hij koesterde hetzelfde verlangen. Intusschen had hij van den Gouverneur verlof ontvangen, om zich in het dal van Si-Lindoeng te vestigen, en daarheen dacht hij thans te gaan. Ook dat plan kon echter niet dadelijk tot uitvoering komen, omdat in het dal een burgeroorlog woedde, en daarom besloot hij, op aandrang der andere Zendelingen, zich te Praoe-Sorat te vestigen. Dat geschiedde in April '63. Hij bleef hier echter slechts kort, want zoodra de gelegenheid hem gunstiger voorkwam nam hij zijn staf weer op en trok noordwaarts naar Si-Lindoeng.

Praoe-Sorat, nauwlijks bezet geweest, bleef nu geruimen tijd vacant. In Nov. 1867 kwam te Si-Pirok een nieuwe arbeider aan, wiens naam we reeds noemden, namelijk A. Schreiber. Deze was uitgezonden, niet alleen om onder de Bataks als Zendeling te arbeiden, maar tevens om als president der Conferentie op te treden. Als zoodanig zou hij de gedachtenwisseling met Barmen en — indien noodig — met het Gouvernement voeren, een jaarlijksch verslag van het geheele werk aan zijn Genootschap inzenden, en de geldzaken regelen. Verder had hij de opdracht, zich te wijden aan opleiding van Inlandsche Christenen tot helper. Na eenigen tijd op het arbeidsveld te zijn geweest en het voor en tegen zorgvuldig overwogen te hebben, voelde Schreiber meer voor het plateau van Si-Pirok dan voor het dal van Si-Lindoeng en voor de hoogvlakte van Toba. »Waarom zou men zich juist naar die zijde gaan uitbreiden?« — zoo vroeg hij. Dus vond hij het 't beste, dat hij de derde man werd op 't plateau van Si-Pirok, en hij meende, dat de aangewezen plaats van vestiging voor hem Praoe-Sorat was. Op 26 Maart '67 betrok hij daar met zijne vrouw een klein huisje, maar nam dadelijk maatregelen voor het bouwen eener meer geschikte woning. Daar hij reeds de eerste bezwaren van de taal te boven was, kon hij terstond den arbeid beginnen. Vele zieken kwamen zijne hulp inroepen en de behandeling van allerlei lijders gaf tevens goede gelegenheid vaardiger in 't spreken te worden. Zijne godsdienstoefeningen werden van stonde aan door eenige personen bezocht, maar tot een school kon het vooreerst niet komen. Weldra meldden zich velen aan voor den Doop, en reeds op 't Kerstfeest mocht hij er 42 in de gemeente des Heeren opnemen. Een eenvoudig kerkje was reeds gebouwd, en daarin stonden nu voor 't eerst banken, terwijl de voorganger bij deze plechtigheid voor 't eerst de toga droeg. Dat het hier zoo ras tot doopen komen kon, meende Schreiber vooral aan de nabijheid der

posten Boengabondar en Si-Pirok en aan den ijver der Mohammedanen te moeten toeschrijven. Wat dit laatste betrof: de Islam drong met kracht op; 't einde van het Heidendom naderde — zoo men dacht, en wie den Islam niet wilde, nam het Christendom aan.

Veel belangstelling in de prediking was er in deze dagen in 't naburig dorp Baringin. Dat was niet naar den zin der Mohammedanen, en deze trachtten het bouwen van een kerkje aldaar te verhinderen. De Resident kwam echter tusschenbeide en nu kon het bouwen doorgaan. Sinds Aug. '68 werd hier geregeld godsdienstoefening gehouden, evenals op den hoofdpost, waar men tegen 't einde van dat jaar reeds 143 Christenen had. In dat jaar maakte Schreiber ook een begin met opleiding: 5 Bataksche jongelingen ontvingen dagelijks onderwijs in Bijbelsche geschiedenis, den Catechismus, algemeene geschiedenis, aardrijkskunde, rekenen, natuurkunde en zingen. De opleiding legde den leermeester den plicht op, voor de noodige leermiddelen te zorgen. Hij vertaalde voor zijne discipelen de Bijbelsche geschiedenis van Zahn en maakte een aanvang met vertaling van het N. Testament en de Psalmen, waarbij hij de kweekelingen liet helpen, die dan meteen het vertaalde en verklaarde in hun geheugen hadden te prenten. Bij al het goede, dat deze Zendeling mocht ondervinden, kreeg hij echter ook reeds spoedig een beproeving: een zijner eerstgedoopten, zekere Jonas, nam in ziekte zijne toevlucht tot een offer aan de begoe's, wat den Zendeling veel leed veroorzaakte. Hij meende het geval streng te moeten behandelen en sloot den man buiten de gemeente, terwijl hij zich voornam, niet zoo spoedig weer te doopen. Nu, voorzichtigheid was hier wel noodig, ook om deze reden, dat velen, die den Doop begeerden, slaven waren, en deze zochten dikwijls het Christendom meer om vrij, dan om van de zonde verlost te worden. Ook van hier nam een aantal Christenslaven de wijk naar Aek-Pasir, om redenen, die we reeds voldoende toegelicht hebben bij Si-Pirok.

In 't voorjaar van '71 was de opleiding der eerste groep kweekelingen na een cursus van 2 jaren afgeloopen, en nadat zij op tweeden Paaschdag waren ingezegend (niet geordend), werd hun een werkkring aangewezen in de nabijheid en onder 't oog der Zendelingen. Deze eerste proef is wel niet zoo bijzonder gelukkig geslaagd, maar men heeft zich daardoor niet van de wijs laten brengen, daar men wel begreep, dat het met de Evangelisatie den slakkengang zou gaan, als het geheele werk door de weinige Europeesche Zendelingen gedaan zou moeten worden. Liever heeft men in dit opzicht iets willen wagen, dan van Inlandsche krachten af te zien. De uitkomst bewees, dat men niet misgetast heeft, en op dit oogenblik heeft de Bataksche Zending een korps evangelisten en onderwijzers, om er, wat getal en capaciteiten betreft, respect voor te hebben. — Kort na de inzegening van dat 5-tal jongelingen arriveerde Zend. Chr. Leipoldt, om Schreiber in het werk der opleiding de behulpzame hand te bieden, en nu ving terstond een nieuwe cursus aan met de tweede groep, bestaande uit 7 kweekelingen.

De gemeente alhier breidde zich langzaam uit, maar kon nog niet tot bloei geraken, omdat zij gedurig een deel van hare leden verloor, namelijk Christen-slaven, die in vrij grooten getale van hunne meesters wegliepen. Ook schijnen haar nog al gebreken aangekleefd te hebben, ten deele als gevolg van te vlug doopen. Zoo moest hier reeds spoedig over »lauwheid« en »halfheid« worden geklaagd, welke trouwens niet tot deze gemeente alleen beperkt waren. Neemt men de omstandigheden in aanmerking, waaronder de menschen hadden geleefd en nog leefden, en bedenkt men, dat de tijd van voorbereiding kort was geweest en velen wel het Christendom aangenomen, maar daarom nog niet het Evangelie in zich opgenomen hadden, dan zal men zich waarlijk over het bestaan van zulke gebreken niet verbazen. Schreiber evenwel schreef de schuld van die verkeerde toestanden ten deele toe aan »de op indifferentie rustende tolerantie van het Gouvernement.« [1]) Hoe vindt men nu zulk een oordeel?

Schreibers arbeid te Praoe-Sorat duurde tot in de tweede helft van 1873, toen hij wegens ziekte van zijne vrouw naar

[1]) Ber. der. Rhein Miss.-Ges. 1872 bl. 12.

Duitschland terugkeerde. Zend. Leipoldt stond nu alleen voor het gemeentewerk en de opleiding, maar het volgende jaar kreeg hij Zend. Staudte (bl. 318) bij zich, die echter als nieuweling beginnen moest met eerst leerling te wezen. Voor een eigenaardig bezwaar kwam Leipoldt te staan pas na het vertrek van Schreiber. Onder die tweede groep kweekelingen waren twee jongelingen uit de gemeente van Nommensen. Deze waren als Heidenen geboren en opgegroeid, maar hadden 't Christendom aangenomen en ontvingen vervolgens den Doop, waarna ze door hunnen Zendeling ter opleiding waren gezonden naar Praoe-Sorat. Hier kwamen ze in aanraking met Mohammedanen en lieten zich besnijden. Toen dit feit aan Leipoldt ter oore was gekomen, schorste hij hen voorloopig en won het gevoelen in zijner mede-zendelingen. Nommensen was voor verwijdering van de Kweekschool, maar »de meeste broeders waren van een milder gevoelen«, en zoo werd hun dan vergund de studie te vervolgen.

De arbeid werd hier nu gedurende eenigen tijd op de ingestelde wijze voortgezet, maar zonder groot resultaat. In '75 telde de gemeente 217 en een jaar later slechts 176 zielen. Het ging dus op en af. Over de lagere school was thans geen bepaalde reden tot klagen, en de opleiding ging haren geregelden gang. Dat Staudte wegens eene ernstige oogziekte zijn werk hier moest neerleggen (1876), is boven verhaald. In Juli '78 werd hier de Conferentie gehouden, en alle Zendelingen verheugden zich over het schoone zingen, dat zij er hoorden, en over de goede orde, die zij er zagen. Hunne bijeenkomst werd er besloten met een zendingsfeest, het eerste dat op Sumatra gevierd werd. 't Gelukte zóó naar wensch, dat men bepaalde, voortaan de jaarlijksche Conferentie met zulk een feest te zullen besluiten.

De kweekelingen, wier opleiding voltooid was, kregen als helpers een bepaalde standplaats, hetzij op den hoofdpost of op een filiaal. Om het Evangelie te verbreiden ook op plaatsen, waar geen voorganger gevestigd was, begon Leipoldt in 1878 leden zijner gemeente »zonder buidel noch male« uit te zenden naar de omliggende dorpen. De proef slaagde zoo goed, dat hij dusdanige uitzending van tijd tot tijd herhaalde en deze wijze van arbeiden vond ook op andere zendingsposten navolging. Het waren echter sinds dien tijd voornamelijk de oudsten, aan wie dit werk der Evangelieverbreiding werd opgedragen. Op geen ander zendingsterrein in Ned.-Indië is tot dusver zoo stelselmatig, zoo algemeen en met zoo goed gevolg van zulke goedkoope werkkrachten gebruik gemaakt.

Leipoldt heeft hier ook niet lang kunnen arbeiden. Om ernstige ziekte zijner vrouw (evenals Schreiber dus) verliet hij in Sept. '79 Sumatra. De Kweekschool was nu zonder hoofd, en dat gaf aanleiding haar te verplaatsen naar Pansoer-na-pitoe, waar zij te staan kwam onder leiding van Zend. Johannsen. Naar Praoe-Sorat werd nu geroepen Zend. I. H. C. Israël, die pas was aangekomen en zich ter voorbereiding te Bahal-Batoe bevond. Israël was nog ongehuwd, en dat bracht de ontbinding der te Praoe-Sorat bestaande vrouwenvereeniging met zich, daar hij nu niet in hare vergaderingen kon verschijnen en ze zonder hem niet konden worden gehouden. Hij bevond, dat het hoofdgedeelte der gemeente niet op zijne standplaats woonde, maar te Hoeta-Radja, op $^1/_2$ uur afstands. Ook was er een filiaal te Goenoeng-Manoengkap, op 3 uur afstands, terwijl op twee andere plaatsen mede werd gearbeid. De school, die bij de komst van dezen Zendeling slechts 20 à 30 leerlingen telde, nam spoedig in bloei toe, en werd nu ook door eenige Mohammedaansche knapen bezocht, die in de school (hoe komt men er bij?) hun hoofddoek moesten afzetten. [1]) De school gaf Israël eenige vergoeding voor vele verdrietelijkheden van de zijde der gemeente. Hij had op 5 leden de tucht moeten toepassen en ontdekte bij vele der doopcandidaten onzuivere bedoelingen. In zijn eerste jaarverslag roept hij uit: »O deze menschen! Ze zijn zoo karakterloos, en meenen, met het heilige te kunnen spelen!« Nu behoeft men aan zulk een uitroep van een pasbeginnend Zendeling, die de menschen nog weinig kent, geen groot gewicht te hechten, maar een man, die toen reeds een dozijn jaren op dit

---

[1]) Vergelijk wat we schreven over de Christenen te Soerabaja, bl. 229.

veld gearbeid had, we bedoelen Zend. Schütz, uitte zich ongeveer in denzelfden tijd eveneens: »Waren de Bataks maar niet zoo karakterloos, hoe geheel anders zou het met de Zending gesteld zijn!« Israël ontmoette in zijn werkkring zooveel bezwaren, dat hij driemaal besloot naar Toba terug te keeren, maar de school weerhield hem. »Met beven heb ik het werk hier opgevat en met vreeze zet ik het voort« — zoo schreef hij. Dat dit schip (Praoe-Sorat beteekent: volgeladen schuit) echter niet enkel met boosheid bevracht was, mocht Israël ook ervaren. Een oude Christin lag op sterven. Hij vroeg haar: »Elisabeth! zijt ge bang voor den dood?« Haar antwoord was: »Neen, mijnheer! ik geloof in Jezus;« en zijne hand stijf drukkende voegde zij er bij: »Spoedig zal ik Hem zóó vatten, als ik thans uwe hand heb gevat.«

Op het einde van 1879 telde de gemeente 208 leden en de school 62 leerlingen. Nog eenigen tijd zette Israël zijn werk voort (sedert het begin van '81 bijgestaan door zijne vrouw), maar in 't voorjaar van '82 kwam Zend. Nommensen als Ephorus den post inspecteeren en hief hem op. Israël werd overgeplaatst naar Bahal-Batoe, waar we hem later zullen terugvinden. Praoe-Sorat werd als filiaal gevoegd bij den post Si-Pirok, en we hebben er verder niet afzonderlijk over te spreken. In 't laatst van 1890 mocht Zend. Hanstein er 50 Mohammedanen doopen, en daaruit blijkt wel, dat er ook voor die streek betere dagen zijn gekomen.

4. *Si-Mangoemban.*

Halverwege tusschen Si-Pirok en Pangaloan werd in 1890 een zendingspost gesticht. De Regeering wenschte zeer, [1]) dat hier een Zendeling werd geplaatst, »om het verder voortdringen van de Mohammedanen (naar het noorden) te verhinderen,« en ter vervulling van dien wensch plaatste Nommensen er Zend. F. Strötker. Toen deze er zich vestigde, woonden er 320 gezinnen, tellende pl. m. 1600 zielen, en van deze waren reeds 100 tot het Christendom overgegaan.

Strötker werd door de Christenen met vreugde ontvangen, maar bemerkte spoedig, dat hij het hier niet gemakkelijk zou hebben, want de Mohammedanen spanden zich in om hem tegen te werken. Had hij nu maar terstond flink kunnen optreden! Dat kon hij echter niet, want zijne taalkennis was nog gebrekkig en hij verstond slechts weinig van het dialect, dat hier gesproken werd. Hij overwon echter dat bezwaar en na een jaar zag hij reeds een belangrijk resultaat. Vóór hier een Zendeling stond, gingen de menschen bij hoopen tot den Islam over. Deze maakte het nieuwelingen ook niet moeilijk. »In een ommezien zijn ze klaar als discipelen der nieuwe leer,« — schreef Strötker — »terwijl bij ons Christenen eerst een lange proeftijd voorafgaat, eer iemand tot lid der gemeente kan worden aangenomen.« Maar nu was dat overgaan tot den Islam tot staan gebracht. Veel droeg daàrtoe bij, dat de Heer getuigenis gaf aan de prediking, ook door verhooring van het gebed. Zoo werd b.v. bij een ziek kind gebeden, dat de Heer het mocht herstellen, en na enkele uren sprak het tot zijne ouders: »Het is niet meer noodig medicijnen te halen, want ik ben weer gezond.« — De Christenen, welke Strötker hier vond, woonden meestal getrouw de prediking bij, maar ze hadden nog weinig Schriftkennis. Niettemin namen vele leden der gemeente deel aan het Evangelisatiewerk, waarom zij als vanzelf de aangewezen personen werden geacht, om later tot oudsten gekozen te worden. Mede door hunne pogingen was 't mogelijk geweest, in dit eerste jaar reeds 3 filialen te stichten, namelijk te Hopong, waar de helper Jason met vrucht arbeidde; te Loboe-Sihim, waar de helper Samuel geplaatst was, en te Loemban-Garaga, waar de helper Hiskia stond.

In 1892 kon Strötker berichten, dat de Christenen hier trouw aan hun geloof vasthielden, behalve een jongeling, die een onbetamelijk leven leidde. Daar zij hier steeds in 't veld moesten liggen tegen de Mohammedanen, kreeg hun geloof een degelijk karakter. Wat hun wandel aangaat werd van hen getuigd, dat zij in achting stonden bij hunne Mohammedaansche dorpsgenooten, zoo zelfs, dat deze meer vertrouwen stelden in hen dan in

[1]) Ber. der Rhein. Miss-Ges. 1890 bl. 372.

hunne eigene geloofsgenooten. Een bewijs, dat het Christendom veld won, was ook dit, dat bij gebreke van een klok een oude heidensche trom diende om het uur der godsdienstoefening aan te kondigen. Op 't filiaal Hopong was de strijd met den Islam 't zwaarste, maar de kans stond voor de Zending niet slecht. De Zendeling bewonderde de wijsheid des Heeren, dat Hij Zijn Woord hier nog tijdig had doen prediken. Ware de Zending hier later opgetreden, zij zou het ongetwijfeld veel moeielijker hebben gehad.

Op den duur vorderde Strötker hier evenwel niet hard. Wel kwamen in '93 eenige personen uit het Heidendom en den Islam over, maar hij zag daartegenover gedurig Christenen tot den Islam terugkeeren. Met de helpers kreeg hij ook moeilijkheden: een stierf en een paar andere moesten worden verplaatst. Verder heerschte er in deze streek een geduchte armoede en konden de menschen door hunne vele zorgen niet geregeld het dooponderwijs bijwonen, wat ten gevolge had, dat er slechts weinigen tot de gemeente toetraden. Al die drukkende omstandigheden werkten ook op den duur nadeelig op den geestelijken wasdom der gemeenteleden. Hierbij kwam nog, dat de streek zeer ongezond bleek te zijn en de bevolking in getalsterkte afnam door verhuizen. Op de Conferentie van '94 werd de toestand nauwkeurig overwogen en daarop werd besloten, dat aan Zend. Strötker een andere werkkring zou worden aangewezen en zijne plaats zou worden ingenomen door een Inlandschen leeraar. Maar al waren de hoopvolle verwachtingen van de eerste 2 jaren niet vervuld, er kon niettemin worden geconstateerd, dat het doel van het optreden der Zending tot op zekere hoogte bereikt was. Immers, het was aan Strötker gelukt, hier een gemeente van 324 zielen te verzamelen, waardoor aan den Islam wezenlijk afbreuk was gedaan.

Zend. Strötker werd in 1896 overgeplaatst naar Si-Pirok en hield sedert het oog op Si-Mangoemban, waar het werk nu geleid wordt door een Inlandschen leeraar. Daar de ongezondheid aanhield, begonnen de Christenen langzamerhand naar hooger gelegen gronden te verhuizen. Overigens is de toestand er blijkbaar in geen enkel opzicht rooskleurig. Het laatste verslag meldt, dat enkele Mohammedanen en Heidenen er konden worden gedoopt, maar tegenover die stond een tamelijk groot aantal afgevallenen. We besluiten daaruit, dat de Islam hier nog geenszins overwonnen is.

Volgens de laatste opgave heeft men op dezen bijpost nu 399 Christenen (175 Avondmaalgangers). De 7 scholen worden door 140 leerlingen bezocht. Het werk wordt er gedaan door den Inl. leeraar, bijgestaan door 5 helpers en 2 oudsten.

5. *Si-Piongot.*

In de Kerstvacantie van 1875 maakte Zend. Staudte, toen leeraar aan de Kweekschool te Praoe-Sorat, een voetreis in het uitgestrekte landschap Padang-Bolak, oostelijk van Si-Pirok gelegen, en vestigde daarop de aandacht van zijn Bestuur, maar dit was nog niet bij machte daar een Zendeling te plaatsen. Nadat echter T. E. Irle, die door het Rijnsche Genootschap eenige jaren uitgeleend was geweest aan de Doopsgezinden voor den arbeid in Pakanten, weer vrij was gekomen, werd hij door het Bestuur voor dat nieuwe landschap bestemd. Intusschen was daar een voorbereidende arbeid verricht door den Inlandschen leeraar Marcus, die er eenige Evangelisatiereizen had gemaakt, welke geenszins zonder vrucht waren geweest. Hij had er een dunne, verspreid wonende bevolking gevonden, ten deele (vooral in het zuiden) reeds overgegaan tot den Islam, ten deele nog heidensch, maar bereid om hun Heidendom te ruilen tegen den Islam of het Christendom.

Nadat Zend. Irle in '88 het landschap een paar malen bereisd had, koos hij zich tot woonplaats het dorp Si-Piongot, [1]) in het noordelijk, bergachtig gedeelte van die streek. Daar werd hem door de voorkomendheid van het gewestelijk bestuur een woning ingeruimd, welke hij terstond met zijn gezin kon betrekken. Op zijne woonplaats en op 3 andere punten, namelijk te Tolang (in de richting van het Toba-meer), te Mandalasena (in de richting naar Si-Mangoemban) en te Si-Djorang (ten noordwesten van den hoofdpost) werd

---

[1]) De naam beteekent: Wespennest.

tegelijk begonnen. In laatstgenoemd dorp werd de Inl. leeraar Marcus geplaatst, terwijl de andere filialen ieder aan een helper werden toevertrouwd; en daar Marcus ook in 't vervolg reizen zou maken, werd hem een helper toegevoegd. Het personeel bestond dus reeds dadelijk uit 1 Zendeling, 1 Inl. leeraar en 3 helpers, voorwaar een goed begin. Een indirect gevolg, ook hier, van het optreden der Zending was, dat de Mohammedanen hunnen ijver gingen verdubbelen, om de predikers van het Evangelie vóór te zijn. Gelukkig waren hier nog slechts weinig hadji's. Trots die pogingen der Mohammedanen vonden Irle en zijne medearbeiders veel belangstelling, en eenige hoofden (radja worden ze genoemd) vertrouwden hem zelfs de opvoeding van hunne zonen toe, welke hij om des Evangelies wil bereidvaardig in zijn huis opnam.

De arbeid in dezen nieuwen werkkring was reeds bij het begin bijzonder gezegend. Vele deuren en harten openden zich voor het Evangelie en reeds in '90 kon Irle een goeden oogst binnenhalen. Te Mandalasena, waar de heilbegeerigen zich gehaast hadden een school en een kapel te bouwen, werden 13 hunner gedoopt. Te Soengepining, ten westen van den hoofdpost, en op nog een paar andere plaatsen, werd de Doop aan bijna 100 personen bediend. Ook op de standplaats van Marcus hadden reeds 38 menschen dat sacrament mogen ontvangen. Op den hoofdpost zelf zou men ook reeds eenigen hebben kunnen doopen, maar de Zendeling vond beter de candidaten hier eerst grondiger te onderwijzen. Trots de tegenwerking van een invloedrijk hoofd en van de Mohammedanen vond de prediking ook hier ingang. Op vele andere plaatsen ontwaakte eveneens belangstelling. Er was dus voor den Zendeling en zijne medearbeiders veel in dit landschap te doen, en bij de groote afstanden vorderde het werk veel tijd, terwijl de hitte in de lage en vlakke landen het gaan (want vele reizen moesten te voet worden afgelegd) zeer vermoeiend maakte. Dat de jonge Christenen het hier niet gemakkelijk hadden, is licht te begrijpen. Zij hadden veel spot en hoon van de zijde der Mohammedanen te verdragen, maar op een klacht van den Zendeling kwam de Controleur tusschenbeide en bestrafte de kwaadwilligen.

Op 't Kerstfeest van 1893 mocht Irle op den hoofdpost Si-Piongot zijne eerstelingen doopen, en wel 10 gezinnen, te zamen tellende 46 zielen. Een hadji, die hier voor den Islam werkte, blies nu den aftocht, waarop de lieden onverwijld het Mohammedaansche bedehuisje afbraken. Het voornaamste hoofd van de plaats liet zich op de lijst der doopcandidaten schrijven, en het gehoor nam zóó toe, dat de Zendeling op het bouwen van een kerk bedacht moest zijn. Ook elders vorderde het werk gezegend, ofschoon niet zonder strijd. Te Mandalasena had de helper Martin reeds 3 zijner kinderen grafwaarts gedragen, maar toch arbeidde hij wakker voort, en vele zielen had hij voor den Heer mogen winnen. De school werd hier goed bezocht, ook door Mohammedaansche jongens, die echter onder 't bidden de »mutsen« moesten afzetten. [1]) Te Soengepining stond de helper Paoel. Hier was een Christengezin tot den Islam overgegaan, maar de helper had er 28 personen voor in plaats gekregen. Te Tolang had de helper Immanuël met zijne kleine kudde een harden strijd. De Christenen bleven wel standvastig, maar de doopcandidaten trokken zich, de een vóór, de ander na, terug en wierpen zich in de armen van den Islam. Te Tapoes, ten noordwesten van den hoofdpost, werden ook de eerstelingen gedoopt. De Mohammedanen bemoeielijkten hier het werk zeer, maar de helper Johann, een schoonzoon van den leeraar Marcus, toonde zich een wakker dienstknecht van Christus.

Nog gunstiger luidden de berichten van het volgende jaar. Telkens ontstond er belangstelling op een nieuw punt en er was gebrek aan arbeiders. De Zendeling werd nu bijgestaan door 1 leeraar en 6 helpers, maar hij had wel werk voor eens zooveel, want gedurig openden zich weer nieuwe deuren. Zoo was er nu eene uitnoodiging gekomen van een hoofd in 't hooge noorden van dit gebied, namelijk van Si-Oelamboe, en deze man ontving thans met 80 zijner onderdanen onderwijs in de Christelijke leer. Ook in het oosten, in het landschap Bahab, aan de Asahan-

---

1) Zie Praoe-Sorat bl. 331.

rivier, begon het te dagen. Te Si-Piongot zelf verrees in dit jaar eene nette kerk, prijkende met een toren, en daarop een wit kruis. Op 't einde van '95 telde men in dezen werkkring reeds 373 Christenen, terwijl 640 Mohammedanen op den Doop werden voorbereid. Ten behoeve van het zich steeds uitbreidend werk werden in '96 aan Irle 3 nieuwe helpers en nog een Inl. leeraar toegestaan. Laatstgenoemde werd nu geplaatst te Si-Oelamboe, terwijl minder belangrijke punten door de andere helpers werden bezet.

In tegenstelling met hetgeen elders geschiedt, waar doorgaans eerst de minderen het Evangelie aannemen, terwijl dan later de aanzienlijken volgen, waren het hier de hoofden, en wel de voorname het eerst, die hun volk voorgingen in afval van den Islam. Over 't geheel kwam dat niet voort uit heilbegeerte, maar hadden de heeren bijoogmerken. De eene radja kwam, om aan zijne wankelende waardigheid door het Christendom meer vastigheid te doen geven; een ander wenschte door overgang tot het Christendom de opvolging van zijnen zoon te verzekeren, enz. Er waren ook hoofden, die zich tot 't Christendom aangetrokken gevoelden door de liefde en zorg, welke Irle aan hunne zonen besteed had. Stond de overgang van vele hoofden tot het Christendom dus geenszins gelijk met een overgang uit den dood tot het leven, en had de verandering van godsdienst voor henzelven slechts betrekkelijke waarde, dat hunne daad van grooten invloed moest zijn op hunne ondergeschikten, springt in 't oog. Maar er waren toch ook onder de hoofden, die het ernstig meenden en iets zochten van hooger beteekenis. Zoo lezen we dat het hoofd te Mandalasena, die ook den Doop had ontvangen, in de gemeente voorgaat, wanneer de helper afwezig is, wat hij zeker niet zou doen wanneer zijne verandering van godsdienst een bloot uitwendige zaak was. In ieder geval is duidelijk gebleken, dat de Mohammedanen hier over 't geheel niet zoo ontoegankelijk zijn voor het Evangelie als hunne geloofsgenooten op Java en in andere gedeelten van Ned.-Indië, maar volgens de ervaring van Irle zijn de vrouwen in zijn ressort meer gehecht aan den Islam dan de mannen.

In '96 bereisden de Zendelingen Bruch en Pohlig, die we later op hunne posten nabij het Toba-meer zullen bezoeken, het landschap Padang-Bolak. Zij schreven o.a., dat daar weinig menschen wonen; dat de Islam en de enorme bezwaren, welke het terrein oplevert, groote belemmeringen voor den zendingsarbeid zijn, en dat men allen eerbied voor Zend. Irle en zijne vrouw hebben moest, die in zulk eene onherbergzame streek niet slechts hunne eenzaamheid met heldenmoed droegen, maar ook met groote toewijding den zoo afmattenden arbeid aan een doodarm volk bij vaak ondraaglijke hitte verrichten. Niet lang nadat dit loffelijk getuigenis was afgelegd, werd Irle door eene ernstige ziekte aangetast. Gedurende geruimen tijd moest hij zijn werk laten rusten, om elders herstelling te zoeken. Wel kreeg hij zijne gezondheid in zooverre terug, dat hij zijn arbeid kon hervatten, maar 't was duidelijk, dat alleen een verblijf in Europa hem de verloren kracht zou kunnen teruggeven. Gelukkig kon Zend. G. Simon, pas op Sumatra aangekomen, het werk van hem overnemen. Deze bereikte Si-Piongot in December van genoemd jaar, werd er hartelijk ontvangen, en was recht blijde hier geplaatst te zijn. Irle had nog tijd en gelegenheid hem tot den arbeid in te leiden. Zij maakten o.a. samen een reis naar 't zuidelijk gedeelte van dit gebied. De bodem is daar vlak en de weg loopt grootendeels door boomlooze riet- en grasvelden. Bruggen ontbreken en gedurig heeft men door rivieren en beken te waden. Rijstvelden zijn er schaarsch en het land is dun bevolkt; de voornaamste bezitting der bewoners bestaat in hunne buffelkudden. Alleen de omstreken van Goenoeng-Toewa en het gebied van Oeloe-Baroemoen, aan de zuidelijke grens, maken eene uitzondering. Ofschoon de Islam hier sinds 50 jaren de heerschende godsdienst is, werden de beide Zendelingen gastvrij ontvangen en uitgenoodigd terug te komen. Si-Boehoetan, waar veel hadji's woonden, maakte eene uitzondering: daar scheen de bevolking nog al fanatiek te zijn. De Zendelingen vonden er een Gouvernementsschool met 80 leerlingen.

Nauwelijks was Irle naar Europa vertrokken, of de Mohammedanen zagen de gelegenheid schoon, om een poging tot

herovering van het verlorene te beproeven. Terwijl Zend. Simon in '97 de Conferentie bijwoonde en zijne helpers zich op een paar na op eene samenkomst te Pansoerna-pitoe bevonden, gingen de Mohammedanen over tot een aanval op de Christelijke gemeenten. Vele Christenen werden door hen overgehaald, en de bewoners van een paar dorpen, die allen gedoopt waren, vielen gemeenschappelijk af, terwijl niet weinige doopcandidaten zich terugtrokken. Deze »afvalsbeweging« kwam pas tot staan tegen 't einde van dat jaar. Toen keerden allengs eenige der vroegere leerlingen terug, maar niettemin moest Simon constateeren, dat het zielental der gemeenten in dat jaar gedaald was van 438 op 416. Alzoo had de nieuwe Zendeling op zijnen eenzamen post (een afstand van 3 dagreizen scheidt hem van de naastbij gelegen posten Boengabondar en Si-Pirok) een moeilijk en verdrietelijk begin. Na eenige maanden ging het echter beter, en zelfs kon hij toen het blijde bericht aan zijn Bestuur zenden, dat de radja van Si-Oelamboe met 21 zijner onderdanen gedoopt was. Bij dezen kon men een gewichtige verandering bespeuren: vroeger een hartstochtelijk mensch en een woedend vijand van het Christendom, was hij thans zachtmoedig en vreedzaam geworden. Op den avond vóór hij den Doop ontving sprak hij: »Ik bid dagelijks, dat de Heer mij moge doen ingaan tot het eeuwige leven. Meer begeer ik thans niet.«

Gedurende 1898 herstelde zich het Evangelisatiewerk niet alleen van de slagen, die er door de Mohammedanen aan waren toegebracht, maar het mocht ook aan Simon gelukken, het naar verschillende richtingen verder uit te breiden en enkele nieuwe punten te bezetten. Het bleek overtuigend, dat het Christendom, al vordert het ook langzaam en wordt het wel eens teruggeslagen, toch gestadig vooruit gaat, en derhalve werd besloten den arbeid ook in dit landschap zoo krachtig mogelijk voort te zetten. Het laatste jaar heeft echter de goede verwachtingen in schier ieder opzicht teleurgesteld. Ten gevolge van droogte en hongersnood verliep de bevolking, ofschoon de Regeering alles deed wat zij kon om hare lasten te verminderen en het blijven te vergemakkelijken. De bevolking ging dus maatschappelijk achteruit en ook het zendingswerk vorderde niet. Wel kwamen 19 Mohammedanen tot de gemeenten over, maar zeer velen, die voor hunne belijdenis leerden, trokken zich terug. Inzonderheid was dat gedurende de vastenmaand het geval, en vooral viel in dit opzicht over de vrouwen te klagen, wegens meerdere gehechtheid aan den Islam. Volgens de laatste berichten is Zend. Irle thans weder op Sumatra terug en werkzaam te Saipoer-Matinggi (nabij Goenoeng-Toewa). Zend. Simon is overgeplaatst naar Pangaloan en A. Link is opgetreden als Zendeling van Si-Pinogot.

De jongste opgave doet zien, dat de post Si-Piongot de volgende 9 filialen heeft: Tapoes, Si-Djorang, Si-Golang, Tolang, Mandalasena, Soengepining, Si-Oelamboe, Rokare en Aek-Soehat. Met den Zendeling arbeiden hier thans 2 Inl. leeraars, 9 helpers en 1 oudste. Het aantal Christenen bedraagt 483 (waaronder 80 Avondmaalgangers). De 9 scholen worden door 175 en de Zondagsscholen door 50 leerlingen bezocht.

C. Het Batangtoroe-dal.

1. *Pangaloan.*

Na de aankomst der eerste Rijnsche Zendelingen maakten Van Asselt en Heine eene ontdekkingsreis in de richting van Toba, langs de Batang-Toroe, [1]) noordwaarts, en als gevolg daarvan stichtten zij ieder eenen nieuwen post, in een dal, dat door genoemde rivier doorstroomd wordt. Heine's post, ten noorden van dien van Van Asselt, heet Si-Gompoelan. Dien bezoeken we later. Zend. Van Asselt vestigde zich tegen 't einde van 1861 te Aek-Saroela, en nadat hij in het volgende jaar Mej. Malga als zijne echtgenoote zijne woning hier had mogen binnenleiden, gevoelde hij zich recht gelukkig, gelijk blijkt uit hetgeen hij destijds schreef: »Ik heb gewenscht en den Heer gebeden, dat Hij mij den Geest der talen mocht

[1]) De Batang-Toroe ontspringt even bezuiden het Toba-meer en doorloopt in zuidelijke richting geheel de afdeeling Toba en Si-Lindoeng. Westelijk van Si-Pirok keert zij zich naar het westen en stort zich ten zuiden van de Baai van Tapanoeli in den Indischen Oceaan.

schenken, — en Hij heeft het gedaan; ik heb gewenscht en den Heer gebeden, dat Hij mij mocht geven genade te vinden in de oogen der Heidenen, — en Hij heeft het gedaan; ik heb gewenscht en den Heer gebeden, dat Hij mij uit Gouvernements dienst mocht verlossen, — en Hij heeft het gedaan; ik heb gewenscht en den Heer gebeden, dat Hij het moeilijke gemakkelijk zou maken voor de overkomst van Dientje, — en Hij heeft het gedaan; ik heb gewenscht en den Heer gebeden, dat Hij mijn dienst in het Evangelie zou zegenen, — en Hij heeft het gedaan en zal het verder doen.« Op die dagen van blijdschap volgden wel spoedig dagen van zorg, toen de Zendeling door eene ernstige ziekte werd aangetast en de jonge vrouw als pleegzuster moest optreden, maar ook uit dien nood verloste de Heer. — Dat een en ander, gevolgd door de noodzakelijke bouwerij, vertraagde eenigszins den zendingsarbeid, maar op 13 Sept. 1863 had hij dan het voorrecht, hier voor het eerst godsdienstoefening te houden. Den dag daarop opende hij een school, maar zag buiten eenige pupillen slechts één kind verschijnen. Vanwege de ongezondheid van dit oord verhuisde hij na eenigen tijd naar het naburige en gezondere Pangaloan, en daar heeft het zaad des Evangelies een vruchtbaren bodem gevonden. Pangaloan is zooveel. als de hoofdplaats van het landschap van dien naam, waartoe destijds 20 dorpen behoorden. Op 11 Juni '65 mocht Van Asselt hier een jongeling doopen, Si Padi geheeten, die nu den naam Johannes ontving en als eersteling in het doopboek werd ingeschreven. Het volgende jaar kwamen hier 2 jongelingen en 1 jongedochter bij. Het ging dus in den beginne niet snel, maar in Maart '67 berichtte de Zendeling, dat verscheidene gezinnen zich hadden aangemeld om Christen te worden, doch hij had hen nog niet kunnen aannemen wegens gebrek aan middelen; men moest hen namelijk »in het begin bijstaan.« Over dit punt is vroeger reeds eenige opheldering gegeven. Langzamerhand nam het aantal Christenen hier toe. In '67 werden in de gemeente o.a. opgenomen een paar zonen van den voornaamsten datoe van dit dal, het hoofd Si Singani Adji, wiens kampoeng tegenover de zendelingswoning lag, aan de overzijde van de Batang-Toroe. Dat hoofd besloot nu ook, van het Heidendom afstand te doen en zich bij de Christenen te voegen. Het verslag van Maart '69 tot Juni '70 geeft de volgende cijfers: gemeenteleden in 1869: 21; bijgekomen 2; gestorven 1; uitgesloten 8; saldo 14. Er was dus destijds achteruitgang. Waaraan die moest worden toegeschreven, verklaarde de verslaggever (Schreiber) niet te begrijpen; aan den Zendeling zeker niet, want van dien werd getuigd, dat hij »met vlijt, tact en trouw zijn werk deed.«

In 1871 ontving de kleine gemeente hier een kerkje, dat op 18 Mei aan zijne bestemming werd gewijd. Het getal Christenen was nu weer geklommen tot 24, en de school telde 4 leerlingen. Aan stof tot blijdschap over enkele gemeenteleden ontbrak het Van Asselt niet, maar evenmin aan verdriet over vele andere. In zijn verslag over 1873 zegt hij ten opzichte van zijnen post, dien hij thans »Bethabara« noemde, het volgende: »Hoevele jaren ik ook reeds onder de Bataks ben, nog nooit heb ik den strijd tusschen licht en duisternis, dood en leven, zoo levendig voor oogen gehad als in dit jaar. En dat niet alleen bij de Heidenen, maar ook bij hen, die reeds gedoopt zijn. Pas zag men hen nog met vreugde geregeld ter kerke komen, en zie, plotseling worden zij in hunnen loop tegengehouden en velen van hen keeren terug. Sommigen zijn door twist verbitterd, anderen door heidensche verwanten verschrikt of bedreigd, anderen keerden zich weer tot de tooverijen en afgodenoffers, en anderen weer hebben gespeeld en zijn in hunne vroegere ondeugden teruggevallen.« Wel had hij in dat jaar 40 personen kunnen doopen, maar hij had ook weer eenigen buiten de gemeente moeten sluiten. Nochtans ging deze vooruit: in Jan. '75 vierde de Zendeling met 23 leden het Avondmaal en in dezelfde maand traden weer 13 personen tot de gemeente toe. De Christenen hadden veel te lijden van de Heidenen. Dag en nacht moesten ze hunne velden bewaken, anders werd hun ontstolen wat ze daar hadden, want van gezag en gehoorzaamheid bespeurde men onder de onafhankelijke Bataks niet veel: de hoofden hadden weinig te zeggen en ieder mensch deed wat hij wilde.

Aangezien Van Asselts gezondheid gedurende zijn 20-jarig verblijf in Indië zeer geleden had, werd hem verlof naar Europa toegestaan. Vóór zijn vertrek van Sumatra smaakte hij de vreugde, het voornaamste hoofd van Pangaloan, Ama ni Holing, met zijn gezin en eenige anderen te doopen. In Sept. '75 kwamen Van Asselt en vrouw in Nederland terug, waar hij sedert bleef en werkzaam was in 't belang van het Rijnsche Genootschap.

De opvolger van Van Asselt was Zend. H. Püse. Deze arriveerde 7 Febr. 1875 te Si-Boga en bevond zich reeds den 18[den] te Pangaloan, waar hij terstond moest beginnen Bataksch te leeren. Toen Van Asselt in 't laatst van Juni vertrok, was Püse begrijpelijkerwijs nog niet zoo ver, dat hij de godsdienstoefeningen kon leiden, maar Zend. Christiansen, te Si-Gompoelan, kwam daartoe om de 14 dagen over en op den anderen Zondag las Püse een preek, met hulp van dien collega door hem geschreven. Voor het andere werk had hij Johannes en Marcus, twee geschikte helpers, hem door zijn voorganger achtergelaten. Tot zijne vreugde ging de gemeente na het vertrek van haren stichter niet achteruit. In Juli mocht hij in haar midden voor 't eerst den Doop bedienen en sedert zette hij »met zingen en zuchten« zijn werk daar nog een jaar voort. De Conferentie van 1876 namelijk bepaalde, dat Püse met Zend. Metzler een post zou stichten te Bahal-Batoe, en dat Zend. Staudte, over wien we reeds gesproken hebben, Pangaloan zou overnemen.

Staudte aanvaardde hier den arbeid op 1 Aug. 1876 en mocht nog datzelfde jaar van zegen gewagen, ofschoon hij zeer werd tegengewerkt. De opkomst op Zondag was bevredigend; de school telde 50 leerlingen, en toen op 't Pinksterfeest van het volgende jaar 22 zielen tot de gemeente werden toegedaan, telde deze reeds 109 leden. Die aanwas evenwel werd verre overtroffen door de winst van 1878 — een veelbewogen jaar voor dezen post. Het dal werd destijds bezocht met allerlei ziekten en plagen, die in Gods hand tot ploegschaar dienden, om den bodem des harten bij velen ontvankelijk te maken. Eerst dreven zij het volk nog dieper het Heidendom in, maar toen men bij offers en bezweringen, bij trom en dans, geen baat vond, zocht men hulp bij den Zendeling. Een der hoofden ging met al zijne onderhoorigen tot het Christendom over. Pogingen, door den Zendeling in dezen tijd aangewend, om vaders van huisgezinnen, behoorende tot verschillende stammen, tot bevordering der eenheid met elkander in aanraking te brengen, gelukten naar wensch. Daarbij kon het Evangelisatiewerk belangrijk worden uitgebreid. Tot dusver vond men slechts in 3 of 4 dorpen Christenen, maar thans reeds in 17 van de 20. In alle lagen der bevolking werd een drang naar 't Christendom waargenomen; men gevoelde, dat 't Heidendom zijn val nabij was. Het was den Zendeling niet mogelijk, in ieder dorp een voorganger te plaatsen, en daarom legde hij zich toe op de vorming van oudsten, bepaaldelijk tot het leiden van bidstonden en Bijbellezingen. Ook in dit werk was hij niet onvoorspoedig. Een der hoofden trachtte propaganda voor den Islam te maken, maar zonder veel resultaat, zoodat Staudte verklaren kon, van den Islam weinig last te hebben. Verder kreeg hij het er door, dat de hoofden van gezinnen ieder eene zekere hoeveelheid rijst per jaar zouden opbrengen voor het onderhoud der gemeente. Hij moest die bijdragen wel zelf ophalen, maar ze kwamen dan toch binnen. Ook was vastgesteld, dat elke Heiden *f* 1.— schoolgeld moest betalen. Daardoor werd de wasdom van gemeente en school wel eenigszins belemmerd, maar niettemin konden met Paschen 35 en in Juli 46 personen gedoopt worden, en klom het aantal Christenen tot 213.

Het jaar 1880 bracht verderen vooruitgang, maar zonder belemmeringen ging dat ook nu niet. Ter wille van een verlaten stuk grond ontstond er een hevige twist, die alle gemoederen bezig hield. Een sluw Mohammedaan trachtte daarvan partij te trekken en ging visschen in troebel water. Verder werd deze streek geteisterd door veeziekte en eene koortsepidemie. Ondanks, neen, mede ten gevolge van die bezwaren breidde het Christendom zich hier gestadig uit. De meeste dorpen in de omgeving des Zendelings hadden reeds Christelijke hoofden. Het bleef der gemeente echter nog aan innerlijke kracht ontbreken, en Staudte meende: »Zwak en slap zullen onze menschen hier wel

altijd blijven.« Deze zendingspost telde nu 2 filialen, namelijk Aek-Sĕroela, met een kerkje op de plek waar eens Zend. Van Asselt woonde, en Djandji-Angkola. Hoewel bij de genoemde ziekten nog eene pokken-epidemie kwam, en ook daardoor velen werden weggeraapt, nam de gemeente in dat jaar met ruim 100 personen toe.

Maar terwijl Staudte's werk zoo bijzonder vooruitging en zulk een goede hoop gaf voor de toekomst, zag hij zich vrij onverwachts genoopt, zijnen arbeid hier te staken. De ziekelijke toestand zijner vrouw, welke in verband werd gebracht met de plaatselijke gesteldheid, was oorzaak, dat hij werd overgeplaatst naar Si-Pirok. We merkten boven reeds op, dat hij daar in Oct. '82 de plaats van Zend. Klammer innam.

Zend. Christiansen nam nu voorloopig dezen post waar. Het was den Christenen echter niets naar den zin, dat geen Zendeling in hun midden woonde, en zij kwamen daarom slecht ter kerke. In Maart 1884 werd Zend. V. Kessel er geplaatst, maar na een jaar vertrok deze weer. Diens opvolger was Zend. P. Bonn. Deze bemerkte alras, dat zijn post veel geleden had onder de gedurige wisseling van leider. De helpers bereidden zich slecht voor; in de hoofdgemeente predikte des Zondags een oudste »zonder voorbereiding en onverstaanbaar;« vele Christenen waren weder Heidenen geworden, en de broeder van een der Christelijke hoofden had zelfs zijn Christennaam weer afgelegd. Erger nog zag het er uit op de filialen. Te Aek-Sĕroela b.v. kwamen van de 200 gedoopten slechts 20 à 25 in de kerk. De onkunde der Christenen ging alle perken te buiten. Bonn meende dien bedroevenden toestand te moeten verklaren uit het meer dan gebrekkig onderwijs, dat de gedoopten hier ontvangen hadden. Hij schreef: »Br. Van Asselt heeft hier trouw gearbeid; dat erkennen allen; maar zijn opvolger wilde gaarne de Zendelingen in Si-Lindoeng nadoen, d. i. ook velen doopen. Zoo had men hier dan maar rijp en groen in de gemeente opgenomen.« Bonn deed wat hij kon, om de wanorde te herscheppen in orde, en de Heer zegende zijne ijverige pogingen, zoodat er allengs verbetering kwam in den toestand der gemeenten. Wat de uitwendige belangen aangaat, moest ook in veel worden voorzien, want alle lokaliteiten der Zending verkeerden in bouwvalligen staat; maar door hem opgewekt werkten de Christenen krachtig mede om dat te verhelpen. Terwijl men alzoo druk aan 't bouwen en herstellen was, brak in deze streek de cholera uit, die verscheidene slachtoffers maakte; ook de Zendeling zelf moest een dochtertje grafwaarts brengen. Nauwlijks was deze epidemie tot staan gekomen, of eene overstrooming verwoestte een groot deel der rijstvelden. Al die onheilen echter deed de Heer ten goede medewerken. De kerken vulden zich weer en de gemeenten kwamen tot herleving. Persoonlijk mocht de Zendeling op bijzondere wijze de hoede Gods ondervinden. Toen hij op een avond in het donker uit de Bijbellezing huiswaarts keerde, sloop een tijger hem op zeer korten afstand voorbij, zonder hem te beschadigen. Ook werden meermalen gevaarlijke slangen in huis, ja, zelfs in de slaapvertrekken gevonden, maar God redde hem en de zijnen steeds uit gevaar.

»Om den Islam te weren,« tegen welken men ook hier bestendig op zijne hoede moest zijn, stichtte Bonn in 1891 op zijnen post een eenvoudig »Tehuis« ten behoeve van doorreizende Christenen, om deze uit de handen van Mohammedanen te houden. We leerden zulk eene inrichting reeds te Si-Pirok kennen. Verder heeft Zend. Bonn hier niet veel van beteekenis meer kunnen doen, want in Mei '92 keerde hij met zijn gezin naar Duitschland terug. Zoo ging dan 't werk te Pangaloan alweer in andere handen over, en wel in die van Zend. W. Klijnstra, die pas op Sumatra was aangekomen. Deze stond er tot in 1900, en heeft gedurende deze 8 jaren het werk zijner voorgangers ongestoord kunnen voortzetten. Onder zijne leiding ging deze post sterk vooruit en het is hem gegeven geworden, te maaien wat hier in de voorafgaande 30 jaren gezaaid was. In 1894 berichtte hij, dat in 't verloopen jaar 300 Heidenen waren gedoopt. Buitendien waren zijne gemeenten versterkt geworden door overkomst van Christenen van elders, waaruit af te leiden is, dat ook de maatschappelijke toestanden er verbeterd waren. Behalve met het gewone zendelingswerk had Klijnstra het in de eerste jaren druk met bouwen. »Het bouwen houdt voor een

Zendeling op Sumatra schier nooit op!« — schreef hij met een zucht. Niet minder dan 3 nieuwe kerken, 2 helperswoningen en eene groote fraaie school waren in den laatsten tijd verrezen, en zoodra de oogst afgeloopen zou zijn moesten de Christenen er nog 2 helperswoningen bijbouwen.

Begon zich, blijkens die mededeelingen, het Christendom in deze landstreek krachtiger uit te breiden, ook de Islam maakte er geen onbeduidende veroveringen, wat voor het aangrenzend Si-Lindoeng een gevaar dreigde te worden. Het was vooral zekere radja Ibo, die alle krachten inspande om den Islam te verbreiden, waartegen de Christelijke hoofden zich vruchteloos verzetten. Na eenigen tijd konden, ten gevolge der verlegging van de Batang-Toroe, nieuwe gronden tot sawahs worden gemaakt, en nu meende Ibo zijn slag te kunnen slaan. Hij noodigde vele geloofsgenooten uit, zich daar te vestigen, en onder degenen, die aan zijne uitnoodiging gevolg gaven, waren ook eenige hadji's. Tegen deze handelwijze dienden de Christelijke hoofden bezwaren in bij den Resident, en zij toonden aan, dat zij, en niet Ibo over dien grond te zeggen hadden. Deze beweging lokte eene tegenbeweging der Mohammedanen uit, en het geheele dal kwam in rep en roer. Het geschil eindigde hiermede, dat een paar Mohammedaansche hoofden werden afgezet en door Christelijke vervangen, terwijl de Resident alle hadji's en Mohammedaansche geestelijken door politie naar Angkola liet brengen. De vreugde der gemeente over deze overwinning was groot, en niet minder die der Zendelingen in deze streek en hooger op, want de gevolgen zouden niet te overzien zijn geweest, als de Islam hier vasten voet had gewonnen. Zend. Volkmann te Si-Gompoelan schreef op 6 Febr. 1896: »Voor den Islam behoeven wij niet bang meer te zijn. Drie dorpen op de grenzen van Pangaloan wilden nog vóór 2 jaren den Islam aannemen en luisterden naar onze vermaningen niet. Thans echter, nu de Islam zulk eene gevoelige nederlaag leed, kwamen zij tot andere gedachten en vragen om een leeraar.«

In dezen tijd begonnen ook vrouwelijke Zendelingen uit Duitschland aan den arbeid onder de Bataks deel te nemen, in navolging van Miss Needham, over wie we bij Pansoer-na-pitoe zullen hebben te spreken. Een van haar, de weduwe van Zend. Arff, (die op N.-Guinea overleden was) werd in '96 te Pangaloan geplaatst. De wijze, waarop deze Zendelingszuster er werd ontvangen, geeft op eigenaardige wijze als te aanschouwen, wat de Zending daar reeds had uitgewerkt. Op een half uur afstands van het dorp werd zij opgewacht door het gemeentelijk fanfare-korps, dat haar met muziek verwelkomde en haar daarop al blazend volgde, terwijl kleine jongens de muziekbladen voor de muzikanten vasthielden. Een eindweegs verder stond een school opgesteld. De kinderen zongen een lied op schoone wijze en sloten zich toen bij den stoet aan. Tien minuten verder klonk weer een lied, aangeheven door een groote school; ook deze voegde zich bij het gevolg. Nog iets verder werd de Zuster begroet door een aantal vrouwen. Een van deze bood haar (in plaats van den bij ons gebruikelijken bouquet) drie fraaie komkommers aan. Bij de zendelingswoning aangekomen, vond zij daar twee eerepoorten voor zich opgericht. Vele dagen lang duurde de begroeting, en de hartelijkheid der menschen was zóó groot, dat de Zuster zich boven verwachting spoedig onder hen thuis gevoelde.

De Zendelingzuster kwam hier goed te stade. Niet lang na hare komst brak een veepest uit, die enorme schade aanrichtte, en gevolgd werd door een koortsepidemie, waaraan p. m. 300 Christenen bezweken. Er was dus veel behoefte aan verpleging en vertroosting. Onder de slachtoffers van die epidemie waren twee voortreffelijke helpers, vader en zoon, die te zamen arbeidden in het Evangelie te Aek-Sĕroela. »De vader, Johannes Hoetapea, was een man, in wien Christus een gestalte gekregen had. Hij behoorde tot de eersten, die door Zend. Van Asselt waren gedoopt. Zijn werk heeft tot uitbreiding van het Christendom in het Batangtoroe-dal veel bijgedragen. Hij was getrouw in het belijden, en zijn getuigenis was ook niet zonder kracht, daar zijn wandel met zijne woorden overeenstemde. In kwade zoowel als in goede dagen gaf hij Gode de eer. Hij stond bij Christenen en Heidenen in groote achting, en was den Zendeling een trouw vriend en raadsman. De zoon, Gerard, had pas $^1/_2$ jaar aan de zijde van zijnen

vader gearbeid. Hij was krank teruggekomen van het Seminarie te Pansoer-na-pitoe en had een lang en smartelijk ziekbed. Zoolang hij zich voortslepen kon heeft hij al het werk gedaan, hetwelk in eene gemeente van 1000 Christenen en onder 3000 Heidenen te doen is. Toen hij niet meer op kon zijn, verkondigde hij den Heiland van zijn bed. Nooit kwam er een klacht over zijne lippen, en toen men hem eens beklaagde, geraakte hij in vuur en herinnerde aan Matth. 16 : 22 en 23. Op 6 April ('97) nam God hem tot Zich, nadat hij zijne gemeente eerst nog vermaand had getrouw te blijven. Hij was pas 20 jaren oud.« [1])

De Mohammedanen, hoezeer beschaamd gemaakt door de boven verhaalde nederlaag, gaven den strijd nog niet op en noodzaakten den Zendeling tot voortdurende waakzaamheid. Toen de Christenen in '97 op het nieuwe filiaal Taroetoeng een net kerkje hadden gebouwd, haastten de Mohammedanen zich, ondersteund door elders wonende geloofsgenooten, snel daar ook een moskee te doen verrijzen. De Zendeling twijfelde er evenwel niet aan, of het Kruis zou hier over niet langen tijd de Halve Maan geheel overwonnen hebben, en de laatste tijd heeft zijne verwachting niet weersproken. In '98 berichtte hij, weinig hinder meer van de Mohammedanen te hebben; er was bij hen duidelijk verslapping waar te nemen en velen lieten zich doopen. Volgens het laatste verslag echter deden de Islamieten opnieuw pogingen, om het Batangtoroe-dal te bestormen; zelfs waren 2 hadji's van Si-Pirok te Pangaloan komen wonen. Zoo blijft ook hier met korte tusschenpoozen de strijd voortduren; en daar de vijanden des Evangelies aansluiting vinden bij de onzuivere elementen in de gemeente, zal hij wel niet spoedig beslist zijn. Het schijnt echter niet twijfelachtig, of ook te Pangaloan zal het Christendom overwinnen.

In de laatste jaren nam het zielental der gemeenten sterk toe. Vooral in 1898 was dat het geval, en dan met name te Aek-Sĕroela, waar eene sterke beweging naar het Christendom viel te bespeuren. De Christelijke hoofden werden thans geprezen om hunnen ijver voor de uitbreiding van het Koninkrijk Gods in hun gebied, en evenzoo de Inlandsche helpers om hunnen trouwen arbeid. Vermelding verdient, wat Zend. Klijnstra bericht omtrent de beide Inl. leeraars, die thans in zijn ressort geplaatst zijn. Het onderzoeken en opnemen van nieuwelingen moet hij aan hen overlaten, aangezien zij tot dat werk de bevoegdheid bezitten; maar hij zegt, dat ook gerust te kunnen doen, want hij is zeker, dat zij niemand zullen toelaten, die niet de bepaalde mate van kennis en geschiktheid heeft. Inlandsche helpers of leeraars, die men zóó vertrouwen kan, zullen er op Java nog wel niet vele worden gevonden.

Zuster Arff is in Jan. 1898 hertrouwd met Zend. Mohri en op dezen post vervangen door Adèle Vahrenkamp. Deze leest met de vrouwen de H. Schrift en onderwijst de meisjes op de Zondagsschool. In '99 werd Pangaloan weer bezocht met verscheidene epidemiën, waaronder mazelen en zwarte pokken. Ook in het gezin van den Zendeling was veel ziekte, en hijzelf werd krank ten gevolge van overspanning, wijl hij bij zijn eigen werk nog een tijdlang den post Si-Gompoelan had waar te nemen. Gedurende de tweede helft van dat jaar was hij zoo goed als buiten staat om zijn arbeid te verrichten, en in 1900 kwam hij tot herstel van gezondheid naar Europa. Zijne plaats werd ingenomen door Zend. Simon (zie Si-Piongot).

Deze post heeft thans 5 filialen, genaamd: Aek-Sĕroela, Aek-Batik, Djandji-Angkola I en II en Pagaran. De Zendeling wordt bijgestaan door 2 Inl. leeraars, 8 helpers en 64 oudsten. Het totaal gemeenteleden is gestegen tot 3546 (1420 Avondmaalgangers). De 6 scholen worden bezocht door 605 en de Zondagsscholen door 670 leerlingen.

Hadden we geen recht, in het begin van dit hoofdstuk te zeggen, dat het zaad des Evangelies hier een vruchtbaren bodem gevonden heeft?

2. *Si-Gompoelan.*

De stichting van dezen post ging hand aan hand met die van Pangaloan (zie aldaar).

[1]) Over deze twee Bataksche Christenen schreef de Oud-Zend. Van Asselt een levensbericht onder den titel: „Vader en Zoon." Ermelo, Zendingsdrukkerij. 1898.

Hij ligt een paar uren noordelijker. In October 1862 zocht Zend. Heine hier een geschikt terrein uit voor vestiging; dat werd daarop in orde gebracht, een woning werd gebouwd en het erf beplant, en nadat dit alles afgeloopen was betrok hij zijn huis op 1 Jan. d.a.v. — Na hier eenigen tijd gewoond en zich met de bevolking bekend gemaakt te hebben, gaf hij in Juni een feest aan de hoofden, ving aan school en godsdienstoefening te houden, en liet het licht des Evangelies schijnen waar en wanneer hij slechts kon. De eerste bezwaren met de taal was hij toen reeds te boven. Zijn schooltje gelukte vrij goed, en reeds in '64 mocht hij bij 3 jongelingen, die in zijnen dienst waren, belangstelling in 't Evangelie zien ontwaken. Niet lang duurde het, of hij kon beginnen hen op den Doop voor te bereiden, waartoe hij zich bediende van Luthers Kleinen Catechismus, door Zend. Van Asselt en hemzelven in 't Bataksch vertaald. Dat drietal werd gedoopt op 4 Juni 1865 en een maand later vierde de Zendeling met hen het Avondmaal.

Nadat alzoo een begin met den arbeid gemaakt was, reisde Heine in Dec. '65 naar Padang, om zijne aanstaande vrouw daar in ontvangst te nemen. Pas in 't begin van Maart kwam hij, na vele wederwaardigheden, die we hier niet zullen verhalen, op zijnen post terug. Inmiddels was in 't Si-Gompoelansche oorlog uitgebroken tusschen een paar stammen. De Zendelingen trachtten den vrede te herstellen, maar dat gelukte hun niet. Een der partijen riep echter de hulp in van den Resident en door diens bemoeienis werd de vrede hersteld. Het werk van den Zendeling leed door dien twist geen wezenlijk nadeel en kort na zijn terugkomst van Padang mocht hij weer 6 discipelen doopen. Het kringetje toegebrachten was nog wel klein, maar het Evangelie ving reeds aan, ook daarbuiten zijnen invloed te openbaren. In Oct. '66 kwamen onverwachts 2 mannen tot den Zendeling uit het dorp Loemban-Dolok. Zij hadden in alle stilte hun dorp verlaten en gaven hunnen wensch te kennen gedoopt te worden. Nadat men in hunne kampoeng daarvan kennis had gekregen, liep alles te hoop voor de woning van den Zendeling, en met woest getier eischte men de uitlevering dier mannen, zeggende, dat men hen wilde vertreden en opeten. Toen daarop een uit de menigte een wilden dans aanving en zich aanstelde als een bezetene, achtte Heine 't oogenblik gekomen om krachtig tegen die menigte op te treden. Zijne vermaningen, gesteund door zijne imposante gestalte, kalmeerden de lieden en zij trokken af. De voorbereiding van die 2 mannen en eenige anderen kon daarop onverhinderd worden voortgezet; in Maart '67 mocht Heine 16 bekeerlingen in de gemeente opnemen, en 't getal gedoopten klom dit jaar tot ruim 40. Het schooltje, dat tot vergaderlokaal diende, begon reeds te eng te worden, en men moest gaan denken aan het bouwen van een kerk. Een klok was reeds aanwezig en noodigde de menschen ter godsdienstoefening. Overigens ging ook hier niet alles even vlot. Vele gedoopten b.v. werden uit huis en bezit verstooten en moesten voorloopig door den Zendeling worden ondersteund, in afwachting van rustiger dagen. Daardoor ontstond om zijn huis heen zoo iets als een Christen-kampoeng.

Op de plek, waar Heine zich had gevestigd, bevond zich in vroegeren tijd een kampoeng, omgeven door wallen en grachten. Wie zal zeggen, welke heidensche gruwelen hier voorheen werden bedreven en hoeveel menschen hier waren gedood en verslonden! Thans woonde hier in vrede eene gemeente des Heeren, en het heidensch getier had plaats gemaakt voor het liefelijk geruisch van liederen ter eere Gods. Het werk, vóór 5 jaren hier met beven en zuchten begonnen, was onder Gods zegen heerlijk bekroond geworden. Maar de strijd was niet licht, want 't volk was hier nog innig verkleefd aan 't oude Heidendom, en met name aan den dienst der sombaons, de geesten der voor- of grootouders, goede, maar meestal kwade, verblijf houdende in een krater, ravijn, bosch, bron enz., liefst op eene ongenaakbare plaats. De datoe's wisten het volk zulk een vrees voor die sombaons in te boezemen, dat zij blindelings gehoorzaamd werden. Door zulke plaatsen van vereering te betreden, en dus te ontwijden, toonde Heine de ijdelheid van dezen afgodsdienst aan, en bewees hij de onmacht der sombaons, daar zij onvermogend waren hem voor het indringen in hunne verblijfplaats te straffen. Hij moest echter bij zulke bezoeken voorzichtig op-

treden, want het minste ongeval zou als eene overwinning van den sombaon op den Zendeling uitgekreten zijn en zijn werk in gevaar gebracht hebben. Op deze wijze gelukte het aan de Zendelingen, het geloof in die voorwerpen van vereering te ondermijnen.

Een merkwaardig voorval uit dezen tijd is door Heine medegedeeld. Zekere Simon had zich laten doopen, maar was daarna in verleiding gekomen en een speler geworden. Zonder belijdenis van schuld te hebben afgelegd, wilde hij deelnemen aan het Avondmaal, maar na daartoe zich in de kerk begeven te hebben zonk hij plotseling ineen en moest worden weggedragen. Gedurende eenige dagen was hij ernstig ziek, maar toen herstelde hij. Het gebeurde had evenwel geen uitwerking ten goede op hem; hij bekeerde zich niet, was doof voor vermaning en moest worden uitgesloten. Later verviel hij van de eene zonde in de andere.

De behoefte aan een kerk had niet lang op vervulling te wachten in dit land, waar de materialen zoo goedkoop zijn en ieder bouwen kan. Een eenvoudig bedehuis met 150 zitplaatsen verrees dan ook weldra en werd op Hervormingsdag van 1867 in gebruik genomen. Het jaar daarop werden 43 volwassenen en kinderen in de nieuwe kerk gedoopt en van eerstgenoemden meende de Zendeling te mogen verklaren, dat zij het Heidendom zat waren. Ook een datoe bevond zich onder hen.

Tijdens de volgende jaarsverwisseling genoot de zendelingswoning alhier de eer, den Gouverneur van Sumatra's Westkust (Arriëns) te herbergen. Deze had een bezoek gebracht aan Si-Lindoeng en nam zijn terugweg door het Batangtoroe-dal. Hij informeerde met groote belangstelling naar alles, nam deel aan de godsdienstoefeningen op Oudejaarsavond en Nieuwjaarsmorgen, deed zich door Heine begeleiden op zijne uitstapjes in de omgeving en bleef op dezen post tot 3 Januari. Met ingenomenheid schreef de Zendeling over dit bezoek. Het maakte op de bevolking een goeden indruk, was bevorderlijk aan den vrede tusschen de stammen en wekte gegronde hoop op betere tijden. Het werd namelijk hier levendig gevoeld, niet 't minst door de Zendelingen, dat er geen rust in het land en geen eenheid in het bestuur komen zou, vóór dit gebied door het Gouvernement zou zijn ingelijfd.

Komt het ons voor, dat de zaken hier goed vorderden, de schrijver van het verslag over 1868 (Schreiber) was minder voldaan, en vond het merkwaardig, dat hier en te Pangaloan, waar het werk noch door den Islam, noch door den oorlog bedreigd werd, »tot nu toe meer dan elders op hoop moest gezaaid worden«. Op Java zou men dankbaar zijn, als na een arbeid van slechts 6 jaren reeds eene gemeente van 54 zielen verzameld was, maar de Barmers waren reeds nu verwend. Heine zelf betreurde het niet zoo erg, dat zijne gemeente slechts langzaam toenam, althans niet, dat de menigte zich nog verre van haar hield. »Doode Christenen schaden onze zaak op den duur meer dan onze vijanden« — zoo schreef hij. Met dat te zeggen wilde hij echter niet beweren, dat allen, die nu tot zijne gemeente behoorden, »wedergeboren menschen« waren; integendeel, hij erkende oprecht: »Bij de meeste onzer Christenen ontbreekt innerlijk leven.«

Een droevig voorval vond hier in 1870 plaats. Zend. A. W. F. Götsch, uitgezonden met Weber (die, gelijk we boven verhaalden, kort na aankomst op Sumatra overleed), landde te Padang op 9 Januari. Op de lange reis had hij dermate van zeeziekte geleden, dat hij geheel verzwakt aankwam. Te Si-Boga herstelde hij in zooverre, dat hij met anderen de reis naar zijne bestemming (Si-Lindoeng) kon ondernemen. De tocht naar het binnenland, die grootendeels te voet moest worden gemaakt, putte echter zijne weinige krachten uit en hij kon het niet verder brengen dan tot Si-Gompoelan. Hier arriveerde hij op 6 Februari, was even in de kerk, waar hij de eerste Christenen uit de Bataks zag en hoorde zingen, maar van zwakte kon hij den dienst niet tot 't einde bijwonen. Hij ontsliep den 15^{den} dier maand in vrede, omringd door de nabijwonende medebroeders. Het moge waar zijn wat men zegt, dat niemand aan zeeziekte sterft, aan den armen Götsch kan men zien, dat zij geenszins altijd zonder gevaar voor het leven afloopt.

Boven is opgemerkt, dat Heine in den beginne meende, hen, die Christenen werden en ter wille daarvan hadden te lijden, te moeten ondersteunen. Hij stond in die

meening niet alleen, want ook de andere Zendelingen — gelijk ons bleek — deden alzoo. In '71 kwam Heine daarvan echter geheel terug, want zij, die ondersteuning genoten hadden, »volhardden in de kwade dagen, maar toen de goede dagen aanbraken vielen ze af.« Die teleurstelling bracht hem tot het besluit: aan hen, die zich kwamen aanmelden voor den Doop, geen stoffelijk voordeel meer te verleenen. Hij arbeidde dat jaar onder groote bezwaren en met geringe gevolgen. Zend. Nommensen was geruimen tijd krank en dat riep hem nog al eens naar Si-Lindoeng; de oorlogstoestand in dat dal zette deze geheele streek in onrust, en de intrekking van ondersteuning werkte nadeelig op de toetreding tot de gemeente, die dit jaar van 66 op 46 zielen terugging. Zij heeft zich ook niet spoedig van deze schade hersteld. De tijdsomstandigheden waren ongunstig en daarenboven kreeg deze post een anderen Zendeling. Heine namelijk keerde in Juni '73 terug naar Zuid-Rusland, waar hij geboren was en verder in het Evangelie arbeidde, tot hij op 6 Febr. '97 overleed.

De vacature te Si-Gompoelan werd vervuld door J. Christiansen (Febr. 1873). Mededeelingen uit den eersten tijd van zijn verblijf aldaar ontbreken, maar in '76 werd bericht, dat het lang geduurd had, eer de menschen aan den nieuwen Zendeling en diens nieuwe wijze van werken gewend waren. Eenigen, die door Heine's »vrijgevigheid« het Christendom hadden aangenomen, waren na zijn vertrek traag en lauw geworden en moesten voor een deel buiten de gemeente worden gesloten. Daarbij kwam ontrouw van een Inlandschen voorganger. Nu echter ging alles weer zijn geregelden gang; de gemeente was gezuiverd; de Zendeling had eenige personen mogen doopen en bereidde een aantal nieuwe candidaten daartoe voor; in plaats van de bouwvallig geworden kerk van Heine had Christiansen een nieuwe gebouwd; en wat 't zielental betreft, dat was nu weer gestegen tot 60, terwijl de school.... 10 leerlingen telde. De bloeitijd was dus nog niet begonnen, maar 3 jaren later kwam er verbetering. In '79 namelijk konden van 100 doopcandidaten 56 worden opgenomen in de gemeente. Van die nieuwe leden woonden er 42 te Si-Boganding, 1¼ uur van den hoofdpost verwijderd. Hier werd nu een helper geplaatst en dit dorp werd het eerste filiaal van dezen post. Over het kerkbezoek en den wandel der Christenen werd niet meer geklaagd en gedurende dat jaar behoefde niemand te worden uitgesloten.

Ging het hier dus thans een weinig voorspoediger, het jaar 1880 bracht nieuwe bezwaren. Ook hier brak de veepest uit, waarvan we reeds gewag hebben gemaakt, en richtte zeer groote schade aan; schier de geheele veestapel werd door die plaag uitgeroeid. Een Christen, Saul geheeten, bezat 90 buffels en vele koeien, maar verloor bijna zijne geheele kudde aan deze ziekte en werd een arm man. De veepest werd gevolgd door kwaadaardige koortsen, welke zoovele menschen wegraapten, dat b. v. te Si-Boganding binnen 2 maanden in 50 gezinnen 50 personen stierven. Ook de Zendeling werd door deze koorts aangetast. De uitwerking van deze plagen was, als gewoonlijk, zeer verschillend: sommigen zochten het Heidendom weer op, terwijl anderen nu juist de onmacht van den afgodsdienst inzagen en zich tot den Heer bekeerden. Er konden in deze dagen 44 personen worden gedoopt en aan 't einde des jaars was het aantal Christenen tot 154 geklommen, terwijl nu 2 scholen door 60 leerlingen werden bezocht. Er deden zich teekenen voor, die het naderend einde van het Heidendom aankondigden, maar de meeste menschen hinkten nog op twee gedachten. Ware de Islam in die dagen met energie opgetreden, hij zou gemakkelijk voordeel hebben kunnen behalen. Dat werd echter destijds door God genadig verhoed en de Zendeling kon voorloopig zonder stoornis voortarbeiden. Een tweede filiaal werd in '81 gesticht te Loemban-Garaga, aan den weg naar Si-Lindoeng, waaruit we zien, dat het werk in omvang begon toe te nemen. De volgende jaargangen van de Rijnsche Zendingsberichten behelzen niets van belang over dezen post. De arbeid ging zijn stillen gang, en toen Christiansen in '86 zich met verlof te Barmen bevond, kon hij daar uit zijnen werkkring goede dingen mededeelen. Hij keerde later wel naar Sumatra terug, maar niet naar Si-Gompoelan.

Zijn opvolger hier was W. Volkmann. Deze klaagde in den beginne nog al over

den weinigen ijver zijner gemeenteleden in 't belijden van hun geloof en in pogingen om hunne volksgenooten te winnen. Van deze lauwheid profiteerden de datoe's, die deden wat zij konden om 't oude Heidendom in stand te houden en steun vonden in het bijgeloof der bevolking. Van dat bijgeloof zag Volkmann een staaltje in 1887. De Controleur wilde een nieuwe brug bouwen over de Batang-Toroe, en nu verbreidden de datoe's het gerucht, dat de pijlers zouden worden gesteld op een dozijn menschenhoofden en er reeds lieden waren uitgezonden om zooveel hoofden te snellen. Niemand had in dezen tijd den moed, alleen naar 't veld of over den weg te gaan, uit vrees zijn hoofd te zullen verliezen. Dergelijke geruchten loopen ook gedurig nog op Java, als daar een brug of huis moet worden gebouwd, waarbij voor de fundeering in den grond moet worden gegraven.

Zend. Volkmann had op dezen post veel met ziekte te kampen, en evenzoo zijne vrouw en kinderen, maar met zijn werk ging het goed. Na den langen tijd van zaaien brak hier thans de maaitijd aan. Op 't Kerstfeest van '93 mocht hij 215 personen doopen en 22 jongelieden, die als kind gedoopt waren, aannemen. De viering van 's Heeren geboorte had hier reeds destijds veel van een volksfeest (en dat nam sedert nog toe). De geheele gemeente van hier en van de filialen kwam in de hoofdkerk bijeen en dan bleef geen plaats daarin onbezet. Het kerkbezoek was reeds veel verbeterd, evenals ook het schoolbezoek, en de gemeente begon meer bewijs te geven, dat zij iets voor het werk in haar midden over had. Dat was ook noodig, want de kerk was reeds weer aan 't vergaan en moest dus door een nieuwe worden vervangen.

De Islam, die eerst niet naar hier scheen te zullen doordringen, kwam ten slotte toch en maakte zelfs veroveringen. Op een nieuw filiaal, Onan-Kasang geheeten, waren een paar jonge menschen, die hem predikten, en in Si-Gompoelan zelf trachtte een man uit Borbor aanhangers te winnen, wat hem gelukte. De helper te Si-Gompoelan had een Jongelingsvereeniging opgericht, en deze telde reeds 44 leden; maar nadat die Mohammedaan hier lezend en leerend opgetreden was, liep de halve Jongelingsvereeniging naar hem over. Het waren dus niet alleen Heidenen, die zich voor den Islam lieten aanwerven. De toestand liet zich ernstig aanzien, maar Volkmann hoopte, dat hat Christendom hier reeds krachtig genoeg was, om verdere uitbreiding van den Islam te verhinderen. Hij kon zich evenwel niet ontveinzen, dat bij de onverschilligheid en traagheid van zoovele Christenen het gevaar niet gering was. De nederlaag, die de Mohammedanen in deze streek destijds leden, verminderde echter het gevaar aanmerkelijk. We schreven over die gebeurtenis reeds in het vorige hoofdstuk. De overwinning op den Islam werd hier heerlijk bekroond in de Kerstweek van 1896, toen op den hoofdpost en de filialen te zamen 447 Heidenen werden gedoopt. De periode van Evangelisatie was hier overgegaan in die van Christianisatie, maar op dit tijdstip moest Volkmann het werk in andere handen overgeven: in '97 ging hij met verlof naar Duitschland.

Thans trad hier als Zendeling op K. Hermann, die in November te voren aangekomen was en dus nog wel niet zeer bedreven in de taal zal zijn geweest. Hoe het werk onder zijnen voorganger gevorderd was kan hieruit blijken, dat de nieuwe Zendeling de hoofdgemeente omgeven vond van 4 filialen en hij 2000 Christenen onder zijne leiding kreeg. Deze waren niet dadelijk allen ingenomen met den nieuwen leeraar, en sommigen deden hem allerlei moeite aan. Hij hield de teugels echter met vaste hand en zag allengs de orde terugkeeren. Een ernstig conflict dreigde met de hoofden. Deze hadden den marktdag van Dinsdag op Maandag verzet, wat ten gevolge had, dat de Zondag tot werkdag gemaakt werd. Vertogen van de zijde des Zendelings daartegen baatten niet, en eerst toen hij dreigde met uitsluiting van het Avondmaal gaven zij toe en zetten de markt weer op Dinsdag. Dat lieden, die zoo weinig om den Zendeling gaven, zijne Inlandsche helpers zouden ontzien, behoeft men niet te denken. Een helper te Si-Boganding had de hoofden bestraft, omdat zij zich aan kaartspel schuldig maakten, en nu wilden zij niet meer bij hem in de kerk komen. Daar zij niettemin, zooals zij zeiden, »welgevallen aan Gods Woord hadden,« hielden zij afzonderlijk kerk in een van

hunne huizen. Luidde des Zondags de klok, dan sloegen zij op de trom, om hunne aanhangers bijeen te roepen en daarna benoemden zij een voorganger.

Ook werd er over geklaagd, dat men zich in bijna alle gemeenten schuldig maakte aan 't gebruik van sterken drank en aan dansen. Dat het volk hier geenszins gemakkelijk te leiden is, kan men reeds zien aan de jeugd. De oude onderwijzer Gerson zou van het filiaal Pangaradotan overgeplaatst worden, maar de gemeente wilde hem absoluut niet laten gaan en vooral de schooljeugd protesteerde heftig. Op zekeren morgen hoorde de Zendeling een rumoer van kinderstemmen voor zijn huis. Hij opende de deur, en zie, daar stond de geheele schooljeugd van dat filiaal vóór hem; er waren 27 jongens. Hij vroeg hun: »Wat komt ge hier doen?« Het antwoord luidde: »Mijnheer, wij komen u onze leien en boeken terugbrengen; wij willen niet meer schoolgaan als onze meester Gerson niet bij ons blijft.« Na dit gezegd te hebben namen ze hunne pakjes van den rug en spreidden den inhoud voor den Zendeling uit. Hermann nam hun deze werkstaking niet kwalijk, en vond het aardig van hen, dat zij zoo aan hunnen onderwijzer gehecht waren. Hij liet hen de boeken en leien weer opnemen en zond hen naar huis met de belofte, den meester bij hen te laten als het eenigszins kon. Toen het daarna bleek, dat hij elders volstrekt noodig was, gaven de jongens hun verzet op en namen den nieuwen onderwijzer voor lief.

De volwassenen volgden het voorbeeld van de jeugd niet na, althans de hoofden niet, die nu echter verder niet zoo zeer tegen den Zendeling als wel onderling strijd voerden. De tweedracht was in 1898 zoo hevig, dat het niet veel scheelde, of de dorpen waren met elkander in oorlog geraakt. De oorzaak was ditmaal een stuk rijstveld, waarop verschillende personen aanspraak maakten. De verdeeldheid was 't ergst op den hoofdpost. Zelfs de helpers en de oudsten werden er in medegesleept, en van laatstgenoemden moesten er 2 worden afgezet. Op de filialen heerschte gelukkig meer rust, zoodat daar het werk zonder belangrijke stoornis kon worden voortgezet. Op 2 der filialen konden te zamen 73 Heidenen gedoopt worden.

In 1899 werd de toestand, ten minste wat den hoofdpost betreft, niet veel beter. Nu eens waren de lieden ontevreden over de verplaatsing van een helper; dàn wilden ze maar liever geen helper meer hebben, daar de oudsten wel prediken konden; op een anderen keer veroorzaakte een hoofd moeilijkheid, door zich rechten aan te matigen, die hem niet toekwamen, enz. Zóó was er geharrewar het geheele jaar door. In den regel gelukte het echter, den vrede weder te herstellen, en niettegenstaande al die stoornissen ging het werk vooruit en een aanzienlijk aantal Heidenen kon tot de gemeente worden toegevoegd. Tegen 't einde des jaars droeg Hermann zijnen arbeid alhier over aan Zend. A. Lombeck en ging met verlof naar Duitschland.

Deze post heeft thans 7 filialen. Ze heeten Si-Boganding, Loemban-Garaga, Onan-Kasang, Pangaradotan, Si-Mataniari, Pantis en Si-Alang. De Zendeling wordt in zijn werk bijgestaan door 9 helpers en 59 oudsten. Zijne gemeenten tellen 2584 leden (1227 Avondmaalgangers); de 8 scholen worden door 298 en de Zondagsscholen door 375 leerlingen bezocht.

D. Si-Lindoeng.

Eerste periode van het zendingswerk.

We zijn nu genaderd tot de V^de^ afdeeling der residentie Tapanoeli, omvattende Si-Lindoeng met Toba. Tegenwoordig behooren de p. m. 100 landschappen, welke in deze afdeeling vereenigd zijn, tot het Nederlandsch gebied, maar bij het optreden der Zending waren ze nog alle onafhankelijk. De Assistent-Resident heeft zijn zetel te Taroetoeng, terwijl te Balige, aan 't Tobameer, een Controleur is geplaatst. Wij zullen voor ons overzicht dit gebied in drieën verdeelen, en daaraan dit en de twee volgende hoofdstukken wijden.

In het dal Si-Lindoeng, dat 4 of 5 uren lang en 2 breed is, heeft de Protestantsche Zending, optredende met kalmen moed, en arbeidende met liefde, volharding en bekwaamheid, een van hare schoonste overwinningen behaald. Enkel door den invloed van Gods Woord is het hier in 30 jaren tijds gekomen tot eene volkomen herschepping van het huiselijk en maatschappelijk leven, voortgevloeid uit ver-

ıg des harten. We wenschen in dit e van de eerste periode van het ;swerk en in de volgende afdeelingen n ontwikkelingsgang en den tegen- ʒen toestand eene beschrijving te

was op den 10^{den} Juni 1863 dat de ngen Van Asselt en Heine van ıpoelan uit eene voetreis gingen naar en door het dal Si-Lindoeng. is kwam in het voorafgaande reeds rake. Zij stonden sprakeloos van ng, toen zij bij het overtrekken n berg plotseling het uitgestrekte oone dal aan hunne voeten zagen bedekt met goed aangelegde rijst- doorsneden van beken en rivieren, ıringd door schoone bergen. Zij ı bij nadere kennismaking de be- op 20.000 zielen, verdeeld over ırpen. Bij hunne aankomst zou er ı volksvergadering worden gehouden: ad weer eens met elkander oorlog l en ging nu vrede sluiten, voor 't duren zou. De Zendelingen ndelden het dal en strekten hunnen ıit tot Si-Poholan in het noorden, le menschen nog tamelijk woest Eerst wilde dan ook niemand hen :n geleiden, maar ten slotte ver- radja Pontas, van Sait-ni-hoeta, ellevende jonge man, zich bereid :e gaan, mits de heeren schriftelijk rden, dat hij er niet aansprakelijk ou zijn als hun iets overkwam. zij hem zulk eene verklaring ter adden gesteld, werd de tocht naar ılan ondernomen. Hij liep zonder :ken af. Terwijl de Zendelingen 'aren, zonden zij een geschenk aan Mangaradja, zetelende aan het ıeer, met de boodschap, dat zij ɔok bij hem hunne opwachting ten te maken. Na ook nog Hoeta- :e hebben bezocht, staken zij het r naar Sait-ni-hoeta, waar zij gezegde rgadering, die door 7000 menschen :zocht, bijwoonden. Den 13^{den} namen :erugreis aan, zeer voldaan over de ;st, welke zij overal gevonden hadden. kwam hun een begeerlijk zendings- voor, maar zij meenden, d a t i n r s t k o m e n d e j a r e n g e e n Z e n- ;e n z i c h h i e r z o u d e n k u n n e n :e n. Evangelisatie door Inlanders — verondersteld dat men zulke krachten tot zijne beschikking had! — zou kunnen worden beproefd.

Niet alzoo dacht Zend. Nommensen, nadat hij met die reis en haren goeden afloop was bekend geworden. Deze, verlangend naar een passender werkkring, brak 7 Nov. 1863 op van Praoe-Sorat (waar we hem aan den arbeid zagen) en wandelde over de vlakte van Pangariboean door de alangalang-velden naar Si-Lindoeng. Ongeveer in 't midden van het dal uitkomende, nam hij zijn intrek in de *sopo* van radja Pontas te Sait-ni-hoeta. 't Duurde niet lang of hij was omgeven door eene menigte menschen, die allen weten wilden wat die blanke man kwam doen. Zonder omwegen antwoordde hij op hunne vragen, dat hij gekomen was om zich in Si-Lindoeng een huis te bouwen, en vervolgens allen, die verstandig en gelukkig wilden worden, te onderwijzen. De radja's trachtten hem van dat voornemen af te brengen, door hem vrees aan te jagen, maar hij liet zich niet vervaard maken, en kreeg ten slotte van hen vergunning, om zich onder hen te vestigen. Hij ging daarop voorloopig terug, en zond lieden naar de aangewezen plek, om een hut voor hem te bouwen, doch men weigerde hun hout te geven. Na verloop van eenigen tijd ging Nommensen er weer eens heen, haalde de lieden opnieuw over om in de vestiging te bewilligen, en trok zich daarop ten tweeden male terug. Op deze wijze hoopte hij, door nu en dan het dal te bezoeken, zichzelven den weg te banen, maar hij zag niet dat hij vorderde. Was hij ter plaatse, dan stond men hem toe zich te vestigen, maar zoodra hij zich verwijderd had veranderde men van plan. Daarom nam hij, bij een bezoek in Mei 1864, het kloek besluit er te blijven, ofschoon de houding van sommige hoofden beslist vijandig was. Nadat hij er 14 dagen geweest was, verklaarden drie der hoofden zich vóór hem, verbonden zich schriftelijk hem te beschermen en gaven hem een stuk bouwgrond. Daar niemand hem aan hout wilde helpen, kocht hij een oud houten huis en bracht dat over naar den afgestanen grond. Alles wat hij noodig had moest hij door zijn eigen bedienden laten zoeken, maar deze gevoelden zich als een kat in een vreemd pakhuis en ze werden daarenboven overal

uitgescholden. Toen hij eindelijk toch zoover gevorderd was, dat hij het huisje zou gaan opzetten, kwamen eenige hoofden hem bedreigen. Hij ging niettemin voort, doch nadat 't houten geraamte opgesteld was sneed men stilletjes de bindsels door; juist kwam er een aardbeving en wierp wat met zooveel moeite opgezet was tegen den grond. Dat was een groote teleurstelling voor Nommensen, maar hij begon kalm van voren af aan; na een paar dagen stonden de stijlen weer overeind, en nu kwam het huis werkelijk gereed. Doch daar verscheen een arm man, in lompen gehuld, en beweerde, dat de grond, waarop Nommensen gebouwd had, aan hem behoorde, en hij van armoede zou moeten omkomen, als de Zendeling hem dien grond niet teruggaf. De man speelde zijn rol zóó goed, dat Nommensen op 't punt was zich te laten beetnemen; maar nog juist bij tijds fluisterde een eerlijk Batak, die zeker medelijden met den Zendeling had, hem in 't oor, dat die man rijk was en loog. Thans verzamelde Nommensen de hoofden en nam een list te baat. Hij kwam in de vergadering met een groot boek, en zeide, dat hij de namen wilde opschrijven van de hoofden, die tegen zijne vestiging waren, terwijl hij hun het besluit van den Gouverneur toonde, dat hem vergunde aldaar te wonen. Hij vroeg, wie hunner tegen hem was, maar allen waren bevreesd voor het groote boek, en 't slot was, dat zij in een lange rede verklaarden, hem genegen te zijn. Daarop haalde hij zijn viool voor den dag en speelde hun iets voor, wat hun veel genoegen deed.

In deze dagen gebeurde het eens, dat eenige hoofden bij Nommensen in huis drongen en de hatelijkste dingen zeiden, om hem te beleedigen en mismoedig te maken. Hij van zijn kant echter bleef steeds vriendelijk. Deze brutale lieden zaten tot laat in den avond, vleiden zich daarop in zijne kamer neêr en vielen de een voor de ander na in slaap, waarop de Zendeling zijne dekens voor den dag haalde en hen toedekte. Toen zij wakker waren geworden en de fraaie dekens zagen, die over hen waren uitgespreid, riepen zij getroffen uit: »Hoe groot is deze liefde!« »Sedert dien tijd« — zoo vertelden later twee Christenen uit de Bataks, die dit tooneel hadden bijgewoond — »sedert dien tijd konden wij Zend. Nommensen niet meer weerstaan.« Deze bekend geworden liefdedaad was »de eerste krachtige aanval op de bolwerken des Satans in Si-Lindoeng.«

Nauwlijks was Nommensens woonhuisje gereed, — Hoeta-Dame noemde hij de plek — of hij ging zorgen voor een school. Hij bouwde een lokaal, waarin plaats was voor 150 kinderen, en begon in Aug. '64 daarin onderwijs te geven aan 16 leerlingen, welk getal weldra toenam. In de volgende maand gaf hij een nieuw bewijs van groote onversaagdheid. Er werd een offerfeest gevierd, en eene enorme menigte nam daaraan deel. Terwijl de Bataks zoo »feestelijk« bijeen waren, ontstond er twist, en er deden zich onmiskenbare teekenen voor, dat de vreugde in een bloedigen strijd zou eindigen. Plotseling begeeft Nommensen zich onder de volksmenigte en ontwapent de mannen, die zich reeds ten strijde hadden toegerust, als ware hij de Resident geweest. De zaak liep, in aanmerking genomen de gewoonten van dien barbaarschen tijd, tamelijk vreedzaam af en de invloed van den Zendeling was door die tusschenkomst blijkbaar toegenomen, want korten tijd daarna kon hij schrijven: »Si-Lindoeng ligt voor ons open: de Bataks wenschen nu zelf, dat er meer leeraars komen.« Nog iets later mocht hij berichten, dat hij reeds een aantal doopcandidaten had. Te midden van krijgsrumoer, terwijl er aan alle zijde onrust was en gemoord werd, ontvingen hier op 27 Aug. 1865 de eerstelingen den Doop, en wel 4 echtparen met te zamen 5 kinderen. Op denzelfden dag werd het huwelijk van deze echtparen kerkelijk ingezegend. Onder de mannen, die gedoopt waren, bevonden zich een voormalig datoe en een voormalig sibaso. Daar deze gedoopten weigerden, verder tot de heidensche feesten bij te dragen, ontstond er tegen hen een hevige vijandschap, zóó dat er zelfs op de vrouwen geschoten werd. De Christenen werden door hunne volksgenooten van hunnen grond verjaagd en namen daarop hunne toevlucht tot den Zendeling, die hun huisvesting gaf op zijn erf. Deze vatte echter het plan op, hen over te brengen naar een stuk grond in het gebergte, op korten afstand van zijne woning gelegen, opdat zij daar in hun

onderhoud zouden kunnen voorzien. Mochten er weer gedoopt worden, dan zouden die zich ook daar moeten vestigen, tot tijd en wijle zich ook de hoofden bekeerden: dan zou verhuizen niet meer noodig zijn. Aan arbeid was reeds nu voor Nommensen geen gebrek. De school kostte nog niet veel tijd, maar dagelijks werd met de gedoopten en allen die wilden komen tweemaal eene korte godsdienstoefening gehouden. Ook werd de hulp des Zendelings dikwijls ingeroepen door en voor zieken (ons bleek boven reeds dat hij een aanhanger is van de homoeopathie) en verder was hij bezig met vertaalwerk. Dat hij in zijnen arbeid niet zelden gestoord werd, zal men begrijpen als men bedenkt, dat oorlogvoeren en bloedvergieten hier aan de orde van den dag waren.

Onder al deze bedrijven ontving Nommensen bericht, dat zijne bruid hem te Si-Boga wachte. 't Oogenblik was zeker niet zeer gunstig voor een jonge Europeesche vrouw, om dit gebied van ruzie, vechten en doodslaan te betreden, en misschien sloeg den Zendeling wel de schrik om het hart, toen hij hare aankomst vernam, maar er viel niet aan te veranderen: zij was er. Hij begaf zich dan in Febr. '66 naar de kust om te trouwen. Daar bleek, dat er een fout was in zijne papieren en zoodoende moest hij er langer blijven dan hij gedacht had. Zijne lange afwezigheid maakte de vijanden stout en de vrienden versaagd. Eerstgenoemden legden 't er op toe zijn huis te verbranden en hij kreeg boodschap op boodschap om toch thuis te komen, maar . . . hij kon niet weg. Eindelijk, op 17 Maart, kon hij de terugreis aannemen, in gezelschap van zijne vrouw en den met haar aangekomen nieuwen Zendeling P. H. Johannsen. De reis werd zoo snel mogelijk afgelegd en na 3 dagen had hij de vreugde, zijne jonge vrouw binnen te leiden in zijne woning, die nog in goeden staat verkeerde. De ontvangst van de zijde der bevolking, die nog nooit eene blanke vrouw had gezien, was uitbundig. Maar weldra braken er moeilijke dagen aan. Het dal werd bezocht met een hevige pokken-epidemie en natuurlijk kregen de Zendelingen daarvan de schuld. De ellende was onbeschrijfelijk, [1]) en het dal was vol gejammer. Een man en vrouw, die al hunne kinderen verloren hadden, maakten een einde aan hun leven. Te midden van deze ellende verscheen de gevreesde Singa Mangaradja (in de berichten dikwijls »priester-koning« genoemd) in het dal, met kwade voornemens tegen de Zendelingen. In overleg met hunne vijanden bepaalde hij 27 en 28 Juli als de dagen, waarop zij zouden worden vermoord. Wat te doen? Aan vluchten werd wel gedacht, maar daar Johannsen op den 15^{den} van die maand juist de pokken kreeg, kon men onmogelijk de plaats verlaten en besloot men biddend, zich aan den wil des Heeren over te geven. Bewonderenswaardig zijn de kalmte en de moed, welke deze 3 menschen in die dagen ontvingen en betoonden. Het zendingswerk werd te midden der gevaren rustig voortgezet en zelfs doopte Nommensen op 22 Juli een 20-tal Bataks, terwijl Johannsen van zijn bed toeluisterde. Allen bereidden zich daarop voor den dood, want Singa Mangaradja had last gegeven, alle onderlinge vijandelijkheden op te schorten; hijzelf zou komen om de Zendelingen af te maken. Men voldeed echter niet aan dat bevel; de vijandelijkheden werden niet gestaakt; integendeel, ze ontbrandden met nieuwe woede en op 24 Juli sneuvelde een der hoofden, wat den strijd alzóó aanwakkerde, dat de aandacht van de Zendelingen werd afgetrokken. Singa Mangaradja volvoerde zijne bedreiging niet, en ofschoon de Zendelingen het met hunne gedoopte Bataks verre van aangenaam hadden, leed geen van hen eenig letsel. En intusschen wies het getal geloovigen tot 52 zielen.

In verband met de regelingen, dit jaar (1866) ontworpen en besproken op de Conferentie te Si-Pirok, en in afwachting van de weldra op te stellen verordeningen voor de Bataksche Kerk, ging Nommensen er thans toe over, voorloopige bepalingen te maken voor Hoeta-Dame. [1]) Daarin heeft hij niet alleen eene proeve gegeven van zijn organiseerend talent, maar hij toonde er ook in, een goed bouwmeester

[1]) Johannsen schatte het aantal kinderen, dat aan de ziekte gestorven was, op „eenige duizenden", maar dat is moeilijk aan te nemen. Ber. Rhein. Miss. Ges. 1866, bl. 310.

[1]) Te vinden aldaar 1867, bl. 170.

te zijn. Zij bevatten de noodigste regelingen voor de gemeente en voor de openbare en huiselijke godsdienstoefening. We deelen er het voornaamste uit mede:

1. *Gemeente-regeling*. Er worden 4 oudsten benoemd. Deze hebben op de gemeente toe te zien en zoo noodig de godsdienstoefening te leiden. In de kerk zitten zij met het aangezicht naar de gemeente gekeerd, om 't oog te houden op lieden die stoornis aanrichten en hen bij het uitgaan te bestraffen. Volgt na drie vermaningen geen verbetering, zoo wordt de persoon in quaestie eerst van 't Avondmaal en in geval van volharding van de gemeente uitgesloten. Grove misdadigers worden uitgesloten en pas na oprechte bekeering weer aangenomen. Klachten tegen oudsten worden door mede-oudsten onderzocht en zoo noodig ter kennis van den leeraar der gemeente gebracht. De oudsten vergaderen elken Woensdagavond in het huis van den leeraar, om voorkomende zaken te bespreken. Er worden verder 3 diakenen, 1 diakones en 1 bewaarschool-onderwijzeres aangesteld. Van eerstgenoemden is 1 ziekenverpleger, 1 beheerder der gelden en de derde koster. De diakones verpleegt vrouwelijke zieken. Kinderen, die beneden de 13 jaren gedoopt zijn, worden in het 14de aangenomen. Sterven de ouders, dan worden de kinderen door de gemeente opgevoed en staan dus onder het opzicht van de oudsten en voogden, die ook de bezittingen der kinderen hebben te beheeren, waarover deze pas de beschikking krijgen met hun 18de jaar. Weduwen krijgen een curator. De meisjes worden niet gelijk vroeger aan een jonkman verkocht; geen huwelijk wordt tegen den wil der ouders ingezegend, maar omgekeerd mag ook geen meisje tot een huwelijk gedwongen worden. Trouwen met een Heiden is verboden en wordt gevolgd door afsnijding van de gemeente. Niet geoorloofd is, dat een Christen (naar Bataksche gewoonte) na den dood zijns broeders diens vrouw trouwt, maar wel moet hij voor haar en hare kinderen zorgen. Publieke heidensche feesten worden door de gemeenteleden niet bezocht om daar in 't publiek te disputeeren, ten einde de Heidenen niet onnoodig te prikkelen. Ieder gemeentelid mag, ja moet zijn geloof vrijmoedig belijden voor iedereen, en is verplicht, zich de Christelijke leer, de geheele Bijbelsche geschiedenis, in 't geheugen te prenten, en er zich in te oefenen, zijn geloof ieder aan te prijzen.

2. *Regeling der openbare godsdienstoefening*. De godsdienstoefening (op Zondag) vangt aan om 9 uur, nadat driemaal geluid is. Eerst wordt een lied gezongen en dan volgt de liturgie: de Wet, de Geloofsbelijdenis en gebed. Daarop volgt weder gezang, dan prediking en gebed, vervolgens nogmaals gezang, dan de zegen, waarop een 9-voudig Hallelujah en een 6-voudig Amen gezongen wordt. Na stil gebed gaat ieder naar huis. 's Namiddags is er zangstond en 's avonds bespreking van een of anderen tekst. Om de 3 maanden wordt het h. Avondmaal gevierd.

3. *Huiselijke godsdienstoefening*. Gebed bij 't opstaan en naar bed gaan, zoo ook voor en na het eten. Buitendien wordt voor het stil gebed geluid 's morgens om 6 uur, 's voormiddags om 9 uur, 's middags om 12 uur, 's namiddags om 3 uur en 's avonds om 6 uur. Des morgens komen de oudsten om een tekst uit den Bijbel te hooren, waarover zij den geheelen dag hebben te denken. Des avonds om 6 uur komen de kinderen, om eene geschiedenis uit den Bijbel te lezen, die zij zich door hunne ouders laten vertellen (verklaren?). Van 7—9 's avonds is er godsdienstoefening (Andacht), en daarin wordt tevens onderwijs gegeven aan de doopcandidaten, aan de hand van de Bijb. Geschiedenis of den Catechismus. Deze samenkomst wonen alle gedoopten mede bij.

De Christenen en doopcandidaten gevoelden zich blijkbaar door deze bepalingen niet bezwaard, want de gemeente breidde zich gestadig uit en telde in '67 reeds 160 zielen. Ze voorzagen nog niet in alle gevallen, maar waren voor aanvulling vatbaar. Zoo b.v. zeide het reglement niets over polygamie. Nu werden er in '68 drie mannen gedoopt, die ieder twee vrouwen hadden. Die vrouwen mochten ze behouden, maar bij deze gelegenheid werd bepaald, dat »mannen, in polygamie levende, tot geen kerkelijk ambt benoembaar waren.« Wat de school aangaat: alleen kinderen van gedoopten bezochten haar; want »de kinderen der Heidenen moesten voor een deel met hunne ouders werken en andere hebben geen volharding,

en dan geeft schoolhouden ten slotte toch niets;« maar Nommensen voegde er karakteristiek bij: »Ist aber auch nicht nöthig, weil ich ausserdem genug zu thun habe.« Met zekerheid durf ik het niet zeggen, maar ik denk, dat deze bepalingen ook, ten minste wat de algemeene beginselen aangaat, op de andere zendingsposten zijn toegepast, tot de nieuwe regelingen van 1881, waarover later.

Nu had Nommensen zijne vestiging wel Hoeta-Dame, d. i. »Vredeoord« genoemd, maar hij kreeg voldoende te ervaren, dat vrede daar nog een geloofspunt was. In Sept. '68 was weer geheel Si-Lindoeng in oorlog. Het hoofd der Christen-kampoeng verklaarde zich neutraal, maar dat baatte op den duur niet veel. Hoeta-Dame werd niet ontzien en een der Christenen werd op zijn bed doodgeschoten. Nu vloog alles te wapen en schreeuwde om wraak. Vergeefs predikte Nommensen over den tekst: »Wreekt uzelve niet, beminden!« Vergeefs ook snelde Johannsen naar Si-Boga, ten einde den Resident om diens tusschenkomst te vragen. Nadat de Christenen tot de wetenschap gekomen waren, dat het iemand van Si-Poholan was, die hunnen geloofsgenoot doodgeschoten had, trokken zij derwaarts op om voldoening te vragen. De lieden van Si-Poholan vielen hen aan en er ontstond een gevecht, waarin een man van daar gedood werd. Thans was aan de eer voldaan, en de Christenen keerden terug, prat op de behaalde overwinning en vreugdeschoten lossende. Bij hunne thuiskomst werden ze echter door Nommensen streng onderhanden genomen over hunne wraakgierigheid, en zij, die de aanstokers waren geweest werden door hem onder censuur geplaatst. Zij mochten niet deelnemen aan het Avondmaal en moesten des Zondags tijdens de godsdienstoefening bij de deur staan. Hun geweten sprak zoo sterk, dat zij zich aan die straf onderwierpen zonder tegen te spreken. Na eenigen tijd verootmoedigden ze zich, en daarop werd de censuur opgeheven.

Onder al die onrust, welke er in het dal schier onafgebroken heerschte, maakte toch de Evangelisatie gezegende vorderingen. Zelfs enkele hoofden namen het Christendom aan en ook buiten Hoeta-Dame vormden zich hier en daar groepjes Christenen. Dat mishaagde echter den Heidenen zeer, en allen keerden zich nu tegen de Christenen, zoodat deze onophoudelijk beoorloogd werden. Een bezoek, dat het dal tegen 't einde van 1868 ontving van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, [1]) bracht wel voor eene korte poos verademing, maar aangezien het een privaat karakter droeg en de hangende geschillen door hem niet uit den weg werden geruimd, braken na zijn vertrek de vijandelijkheden opnieuw uit. Doch die heeft Nommensen niet alleen doorstaan, maar hij liet zich door al dat heidensch getier zoo weinig vervaard maken, dat hij te midden van het krijgsrumoer eene kerk ging bouwen, en wel een »geweldig groote,« gelijk het bericht zegt. Die kerk kwam gereed ook.

In Juli '69 was Zend. Heine, terwijl hij voor zijn genoegen eens met vrouw en kinderen bij zijne medebroeders logeerde, getuige van het hier nog heerschende kannibalisme. Drie Bataks werden door lieden van eenen anderen stam om eenen ouden twist verraderlijk overvallen; twee van hen werden gedood en opgegeten, en de derde zou hetzelfde lot ondergaan hebben, indien de Zendelingen niet tusschenbeiden waren gekomen en den armen man hadden bevrijd. Bij zoodanige gelegenheden kwam het uit, dat een Batak zich heden als een welvoeglijk man kan voordoen en morgen zich als een bloeddorstige tijger gedraagt. De zeden waren door de gewoonte dermate bedorven, dat zoodanige afgrijselijke tooneelen hoegenaamd geen afschuw bij de toeschouwers te voorschijn riepen, veeleer het tegendeel. Zulk een moord werd dan door den overvallen stam weer op even gruwelijke wijze gewroken, wat ook in dit geval geschiedde. Dergelijke dingen kreeg men in Si-Lindoeng dagelijks te zien. Niet iedereen zou zulk een leven kunnen uithouden, en het is begrijpelijk, dat Schreiber na een bezoek aan het dal in 1870 verklaarde: »Ik heb God nog eens gedankt, dat ik daar niet gebleven ben. Het zou mij zwaar gevallen zijn, daar te leven. Immer op zijne hoede te moeten zijn tegen spitsboeven en giftmengers komt mij ondraaglijk voor.« Maar hoe gelukkig, dat de man, die er

---

[1]) Zie hierover bij Si-Gompoelan.

zich door den Heer geplaatst wist, niet wankelmoedig werd. In het jaar, waarin Schreiber alzoo schreef, wies Nommensens gemeente aan tot 263 zielen, en ieder, die er bij kwam, maakte 't Heidendom zwakker.

In het stadium, waarin het werk thans verkeerde, was de beproeving, die in '71 over dezen Zendeling en zijne gemeente kwam, bijzonder zwaar. Een ernstige ziekte wierp hem ter neder en ontrukte hem voor langen tijd aan den arbeid, die hem zoo dierbaar was en hem zoo noodig had. In bedenkelijken toestand werd hij naar Praoe-Sorat vervoerd, waar hij vele maanden moest blijven. Het was zelfs twijfelachtig, of hij wel naar zijnen post zou kunnen terugkeeren, maar de zorgvolle verpleging, welke hij genoot, werd boven verwachting bekroond met volkomen herstel, en in '72 mocht hij zijn werk hervatten. Gedurende zijne afwezigheid nam Johannsen, die zich op een ander punt in het dal gevestigd had (Pansoer-na-pitoe) zijn post waar. Toen deze het werk overnam, telde de gemeente te Hoeta-Dame reeds 322 leden, en zij werd gedurig grooter. Hij werd bijgestaan door den nieuwen Zend. J. Christiansen, maar deze had de taal nog te leeren. Het werk werd op de aangevangen wijze voortgezet, en zonder wezenlijk nadeel ging deze tijd van beproeving voor de gemeente voorbij. Nadat Nommensen teruggekeerd was en den arbeid van zijne collega's had overgenomen, meende hij, vóór alle dingen zijne woonplaats te moeten verleggen. Daar hij vroeger niets anders had kunnen krijgen, had hij op een soort van zandplaat in de rivier gebouwd, maar hij had nu ondervonden, hoe ongeschikt die plek was. Niet alleen toch stond dat terrein gedurig onder water en bedierf alles van de vochtigheid, maar ook zijne gezondheid en die zijner vrouw liep er ernstig gevaar. Daarom nam hij het aanbod van bevriende hoofden aan, die een stuk grond op korten afstand in 't gebergte beschikbaar stelden en liet zijn woonhuis en kerk daarheen overbrengen.

Ten besluite van onze beschrijving dezer eerste periode van het zendingswerk en voor we tot die der tegenwoordige zendingsposten overgaan, maken we enkele algemeene opmerkingen.

Op het zooeven genoemde tijdstip (1872) werd — gelijk we zagen — Gods vredewoord reeds op 3 plaatsen in het dal verkondigd, maar nog steeds duurde het krijgsrumoer voort. Tegen 't einde van '74 echter kwam er een einde aan de langdurige oneenigheid, en de vrede, die toen tusschen de verschillende stammen gesloten werd, was van groote beteekenis voor de Evangelisatie, die door het aanhoudend oorlogvoeren zeer in haar gang werd belemmerd. Terstond nadat deze vrede tot stand gekomen was, werd een vierde zendingspost gesticht, en wel te Si-Morangkir. Waar nu ook in het dal het net des Evangelies uitgeworpen werd, daar was de vangst groot.

Terwijl zoo de bevolking van Si-Lindoeng zich meer en meer naar het Christendom heenneigde, gebeurde er iets, dat als met éénen slag alle nog bestaande belemmeringen uit den weg ruimde. Er brak namelijk in de eerste dagen van 1878 een oorlog uit in Toba tegen het Nederlandsche Gouvernement, en de vijanden hadden meteen het doel, de Zendelingen te verdrijven of te dooden. De Regeering, die deze streken lang had ontzien, moest nu wel doortasten. Er werd eene expeditie uitgezonden, en deze maakte spoedig en gemakkelijk aan den oorlog een einde. We komen op deze gebeurtenis later (zie Hoogvlakte) terug. De Regeering zag nu wel in, dat het noodzakelijk was, Si-Lindoeng met de noordelijker gelegen landschappen in te lijven en ging daartoe onverwijld over. Deze annexatie maakte aan het voortdurend vechten en bloedvergieten voor goed een einde, en thans kon het Evangelie onverhinderd doorwerken. Het Nederlandsch gezag stond hier vriendschappelijk aan de zijde der Zending en steunde haar op loffelijke wijze. Reeds dadelijk werd een maatregel genomen, welke voor haar van veel belang was. Tot dusver werd hier overal om de 4 dagen markt gehouden; die viel dus ook gedurig op Zondag en dat gaf steeds groote stoornis; maar thans werd door den hier geplaatsten Controleur bepaald, dat er slechts ééns per week, en wel steeds op denzelfden dag, markt gehouden zou worden, terwijl hij de zaak zóó wist in te richten, dat de Zondag vrij viel.

De inlijving had evenwel ook een schaduwzijde. De toegang tot deze landschappen werd voorheen aan vreemdelingen

eenvoudig ontzegd, maar nu Si-Lindoeng onder Gouvernements gezag was gekomen, stond het open ook voor de Mohammedanen, en men kon niet anders verwachten, dan dat deze thans ook trachten zouden hier voor hunne zaak propaganda te maken. Zij deden zulks dan ook, en wel voor de eerste maal in 1881 of '82. Destijds slaagden zij niet, maar bij onze bespreking van de afzonderlijke posten zal blijken, dat zij het bij die eerste poging niet lieten blijven.

Eene nieuwe schrede op den weg van vooruitgang was, dat in heel Si-Lindoeng en Toba in Aug. 1886 nieuwe hoofden werden aangesteld. Deze werden door de bevolking zelve gekozen en vervolgens door het Gouvernement benoemd. Opmerkelijk is, dat uitsluitend mannen gekozen werden, die Christenen waren of wilden worden. Zulks had natuurlijk niet kunnen geschieden, zoo het Christendom hier nog niet tot macht ware gekomen. Toch behoorde de bevolking destijds nog voor $^{2}/_{3}$ gedeelte tot het Heidendom, maar dit begon zijn verzet steeds meer op te geven.

We voegen hier nog aan toe, dat in '88 een vijfde zendingspost is gesticht, en wel te Hoeta-Barat. Bij dat getal is het in Si-Lindoeng gebleven. Het verdere gedeelte van de taak, welke we ons ten aanzien van Si-Lindoeng hebben voorgesteld, is: van elk dier 5 posten het ontstaan en de geschiedenis tot 't einde van 1900 te beschrijven, maar van den oudsten post hebben we de wording reeds verhaald en wat dien betreft kunnen we dus volstaan met den draad op te nemen waar we dien lieten glippen. Daartoe gaan we nu onmiddellijk over.

1. *Pea-Radja.*

In 1872 dan werd besloten tot opheffing van Hoeta-Dame, de eerste vestiging van Nommensen. Huis, kerk enz. werden overgebracht naar een terrein, dat 150 voet hooger gelegen was. Terwijl men daarmede bezig was, kwam de Resident hier eenige geschillen beslechten, waarbij de hulp van Nommensen noodig was, zoodat deze een klein oponthoud had. Eerst op 10 Sept. '73 werd door hem de nieuwe kerk op dit nieuwe terrein — Pea-Radja geheeten — ingewijd, waarbij ook tegenwoordig waren de Zendelingen Johannsen en Mohri. Twee dagen na de inwijding werd aan Nommensen op Bataksche manier de oorlog verklaard door zekeren stam, die beweerde recht te hebben op den grond, waarop de kerk gebouwd was. Het geschil daarover duurde zeer lang, maar werd ten slotte door den Resident in het voordeel van den Zendeling beslist. Kort na de inwijding had in deze kerk eene eigenaardige plechtigheid plaats, die ons belangrijk genoeg voorkomt om er even bij stil te staan. Op den 7[den] October — de aanvangsdag der Rijnsche Zending op Sumatra — werden eerst 60 zielen door den h. Doop in de gemeente des Heeren opgenomen, en daarop traden 2 mannen naar voren, die tot evangelist zouden worden ingezegend. Dezen hield Nommensen een dag uit het leven van onzen Heiland voor (naar Joh. 4 : 3—34) en beval hun vooral het volgende aan, waarin wij wel mogen zien de gedragslijn, die hij ook zichzelven voorgeschreven had: naar het voorbeeld des Heeren: 1°. recht opmerkzaam te zijn op de aanwijzingen des H. Geestes en zonder tegenspreken den weg, dien Hij door de omstandigheden gebiedt in te slaan, te betreden, al ware het ook tot verachte Samaritanen; 2°. de plaats om uit te rusten van den arbeid dáár te kiezen, waar naar alle waarschijnlijkheid zielen voor den Heer te winnen zijn; 3°. geen tijd van den dag ongelegen te achten, wanneer er gelegenheid is, het loon der smarten van den Zoon Gods in te zamelen; 4°. niemand te gering of te slecht te achten, om hem de boodschap der zaligheid te brengen, maar integendeel allen als broeders en zusters naar het vleesch en het duurgekochte eigendom onzes Heeren te beschouwen; 5°. [illegible]en behoeften, ja in 't algemeen alles, waarop de Heer het opmerkzaam hart, het geopend oog en oor op een gegeven oogenblik wijst, als aanknoopingspunten te gebruiken, om aardschgezinde zielen in het gesprek op het hemelsche te doen letten; 6°. het geduld te bewaren, en niet moedeloos te worden, wanneer de menschen immer weder op 't aardsche terugkomen of uitwegen zoeken, en 7°. de rechte spijze, welke het meeste sterkt, dagelijks te genieten, d. i.: den wil des Heeren te doen met geloof, liefde en gebed, opdat

Zijn werk in ons en door ons volbracht worde tot eer Zijns Naams. Nadat zij vervolgens eenige vragen beantwoord en met handslag bekrachtigd hadden, werd de zegen over hen beiden uitgesproken. — Op den laatsten dier maand werden opnieuw 35 personen in de gemeente opgenomen en aan 't einde van dat jaar telde deze 544 leden. Deze woonden niet allen ter plaatse, maar over eenige dorpen verspreid, en opdat zij geregeld onderwijs uit Gods Woord zouden ontvangen, werd overgegaan tot vermeerdering van het aantal oudsten tot 50 en ontvingen deze de opdracht, op 5 verschillende plaatsen om de beurt des morgens en des avonds eene korte godsdienstoefening te houden, terwijl des Zondagsmiddags enkele van hen zich naar de omliggende dorpen begaven, om 't Woord te brengen aan verwanten en vrienden. De school telde nu 100 leerlingen. Te zamen met de beide andere Zendelingen in het dal riep Nommensen in dezen tijd een »wandelende school« in het leven, ten behoeve van leerlingen, die de gewone school hadden doorloopen en gaarne hooger op wilden. Het was een soort van voorbereiding voor het Seminarie. De leerlingen, die er aan deelnamen, gingen op vaste uren in bepaalde vakken lesnemen bij Nommensen, Johannsen en Mohri, wat kon, omdat de afstand der posten van elkander niet groot is.

In de eerste helft van 1875 heerschte de cholera in Si-Lindoeng op verschrikkelijke wijze. Booze lieden maakten gebruik van de algemeene vrees, door 's nachts de kampoengs rond te gaan, de bewoners der huizen bij hunne namen te roepen en te zeggen dat zij (ze wilden zich doen doorgaan voor de geesten, die de plaag veroorzaakt hadden) hen weldra zouden komen halen; en als dan de bewoners in hunne domheid dat geloofden en de deur niet durfden openen, dan namen zij mede wat zij op 't erf vonden. Op Java worden zulke schurkenstreeken ook uitgehaald. Alle hulp moest in deze treurige omstandigheden weer komen van den Zendeling, die met arbeid overladen was. Pas tegen Juli bedaarde de epidemie. Intusschen verhoogde deze de ontvankelijkheid voor het Evangelie, en honderden vroegen om den Doop. »Bijna mijne geheele gemeente« — schreef Nommensen in dezen tijd — bestaat uit lieden, die door uitwendigen nood gedreven werden zich tot den Heer en Zijn Woord te wenden.« Nauwlijks was de cholera geweken, of de krijg ontbrandde weer in het dal. De Heidenen hier waren »als eene voortgedrevene zee; zij konden niet rusten« (Jes. 57 : 20). Maar 't Evangelie ging steeds voort met zijn heilrijk werk, hen tot kinderen des vredes te maken. In September ontvingen weer 192 volwassenen en kinderen den Doop en aan den uitgang van dit jaar telde Pea-Radja 780 Christenen.

Ook het volgende jaar verliep niet zonder nood. Deze streek werd nu geteisterd door overstroomingen; de schade, daardoor aangericht, had veler armoede en vertrek ten gevolge en werkte nog na in 1877. Heidenen en halve Christenen schreven deze onheilen natuurlijk weer toe aan de nieuwe leer en dat gaf ontevredenheid en verslapping. Hierbij kwam, dat enkele Christenen den nieuwen godsdienst in discrediet brachten. Zeker onderwijzer b.v., Kilian genaamd, was weggeloopen uit zijn werk, leefde hier te Pea-Radja op heidensche wijze en gaf geducht af op de Zending, die iemand voor *f* 15 's maands opscheepte met de bengels van anderen. Daarenboven waren er vele verzoekingen, vooral voor de jongelieden, die buitendien reeds zoo moeielijk te leiden waren. Aan moeite en zorgen was dus geen gebrek, maar Nommensen zocht zijne sterkte in het gebed en het Woord Gods, en spoorde ook zijne gemeente tot vurig en aanhoudend bidden aan. In Jan. '77 werd op dezen post voor de eerste maal de »Week der gebeden« gehouden, en dat niet zonder zegen. De gemeente wies dat jaar aan tot 900 zielen.

Nadat Si-Lindoeng in het voorjaar van 1878 (zie Hoogvlakte) onder ons rechtstreeksch bestuur was gebracht, kwam over dit landschap eene nooit gekende lieflijke rust. Deze was zeer bevorderlijk aan de verbreiding van het Evangelie en den bloei der jeugdige gemeenten. Maar al werden de menschen hier nu niet meer door krijgsrumoer verontrust, er bleef nog ellende in allerlei vorm genoeg over. Het dal, voor 't uitwendige zoo schoon, schijnt bijzonder ongezond te zijn. Ook in '78 en '79 heerschten ziekten en dood er op

vreeselijke wijze en de doodsklok luidde er soms meermalen per dag. Alleen in laatstgenoemd jaar stierven er van de gemeente 45 kinderen en 20 volwassenen, dat is meer dan er kinderen geboren werden (61); buitendien stierven er 20 van de doopcandidaten. Al dat lijden werkte evenwel een rijken zegen; er ontwaakte bij velen een ernstig zoeken naar vrede, en in de eerste 8 maanden van '79 doopte Nommensen in 8 malen 548 personen. Tot den zendingspost behoorde thans ook een »filiaal in 't woud« (waar de Zendeling ook een koffietuin aangelegd had) met 105 gedoopten; een tweede filiaal te Banoea-Rea telde 60 gedoopten; verder was een derde filiaal gesticht te Porboeboe. Als bewijzen van de offervaardigheid der Christenen teekenen we hier aan, dat zij op den hoofdpost eene school gebouwd hadden voor 200 kinderen, welke *f* 220 kostte; dat zij verder *f* 335 hadden verzameld voor een nieuw dak op de kerk, en algemeen aangenomen hadden het $^1/_{50}$ van de opbrengst der rijstvelden in de gemeentekas te storten. Het reeds medegedeelde feit, dat in dezen tijd door den Controleur ten gerieve der Zending de marktdagen werden gewijzigd, beteekende ook dit, dat de heidensche tijdrekening voor de Christelijke had plaats gemaakt en was dus een nieuwe overwinning op het Heidendom.

In 1879 werd hier geplaatst Zend. W. Metzler, die uitgezonden was in '75, voor rekening van een Engelsch zendingsvriend, en nu de opvolger van Nommensen zou worden. Hij arbeidde met deze nog $^1/_2$ jaar samen en was getuige van de gehechtheid der gemeente aan haren stichter. »Hij is onze vader,« — zei iemand — »hij heeft liefde gezaaid en oogst nu ook liefde.« In 't begin van 1880 gaf Nommensen zijn werk hier over in de handen van Metzler, om met verlof naar Duitschland te gaan. Hij liet te Pea-Radja een gemeente achter van ruim anderhalf duizend zielen. Na de Bataklanden verlaten te hebben moest hij te Padang langen tijd op scheepsgelegenheid wachten, maar ook daar was hij niet werkeloos: als we over Padang spreken zullen we een kostelijke vrucht van zijnen arbeid aldaar hebben mede te deelen. Op 28 Juni kwam hij te Barmen aan en bleef in Europa tot November des volgenden jaars. Deze vacantie diende niet alleen om den ijverigen man eens te doen uitrusten van zijne langdurige lichamelijke en geestelijke vermoeienis: zijne aanwezigheid in Duitschland was ook nog tot een ander doel noodig, namelijk voor het opstellen van een Gemeente-, Kerk- en Synodaalreglement voor de Evangelische Zendingskerk in de Bataklanden op Sumatra. Deze Kerkordening, ontworpen door Inspector Dr. Fabri, met medewerking van Nommensen en een paar andere Zendelingen en vastgesteld in de Bestuursvergadering van 24 October 1881, trad in de plaats van het Conferentiereglement van 1866, en voerde o. a. het ambt van Ephorus in, waartoe nu de verdienstelijke Nommensen werd benoemd. In deze qualiteit keerde hij in Nov. '81 naar Sumatra terug, waar hij zich thans ging vestigen aan het Toba-meer.

Voor we nu de geschiedenis van Pea-Radja vervolgen, zal het zeker den lezer niet ongevallig zijn, iets naders omtrent die nieuwe Kerkordening te vernemen. In de Inleiding wijst Dr. Fabri er op, dat er pas 20 jaren verloopen waren sedert de Zending onder de Bataks haar werk begon. Destijds waren deze nog kannibalen en nu reeds droeg het zendingswerk zoo rijke vrucht, dat de invoering van een Kerkordening noodig was gebleken. Een tweede voorbeeld van zulk een snelle ontwikkeling was hem uit de zendingsgeschiedenis niet bekend. Bij den dank aan den Heer bracht hij (welverdiende!) hulde aan de Zendelingen, die met groote trouw, veel zelfverloochening en practische bekwaamheid het werk tot dusver hadden geleid.

De inrichting der Bataksche Zendingskerk is volgens deze Kerkordening aldus: Ieder dorp of groep van dorpen, waarin minstens 10 hoofden van huisgezinnen gedoopt zijn, vormt een filiaal-gemeente. Elke filiaal-gemeente is ingedeeld bij een moeder-gemeente, in wier midden een Zendeling woont. Moeder- en filiaal-gemeenten vormen te zamen een ressort, aan welks hoofd de Zendeling staat.

In elke filiaal-gemeente wordt door de hoofden van huisgezinnen een oudste gekozen, wiens verkiezing door den Zendeling moet goedgekeurd worden. Wonen er meer dan 20 Christen-huisgezinnen in een dorp,

dan kunnen op voorstel van den Zendeling of de gemeente 2 oudsten gekozen worden. In de moeder-gemeente kan naar behoefte het getal op 3 of hoogstens 4 gebracht worden. De verkiezing van oudsten geschiedt om de 2 jaren, in de week na Pinksteren. Zij worden dan binnen 14 dagen in de moeder-gemeente door den Zendeling bevestigd. Zij hebben het opzicht over hunne dorpsgenooten, moeten die met raad en daad bijstaan en doen van gewichtige zaken mededeeling in de vergadering van oudsten. Zij moeten verder de zieken bezoeken, spreken met hen die aan het Avondmaal willen deelnemen, twisten beslechten, tot het houden der huiselijke godsdienstoefening aansporen en de openbare avond-godsdienstoefening leiden waar die gebruikelijk en geen helper aanwezig is. Zij moeten verder 't oog houden op de doopcandidaten, en zorgen dat catechisanten de X Geboden, de XII Artikelen en 't Gebed des Heeren leeren vóór zij op den Doop worden voorbereid. Zij houden voorts de collecten, beheeren de gelden, waken voor de goede orde bij godsdienstoefening, zijn tegenwoordig bij het onderzoek van aannemelingen, catechisanten en scholieren, en hebben de vergadering van oudsten geregeld bij te wonen. Deze wordt gehouden in de moeder-gemeente, op iederen Woensdag, onder praesidium van den Zendeling, of bij vacature onder praesidium van den naastbijwonenden Zendeling. In dit laatste geval is 't niet bepaald noodig, iedere week samen te komen. In die vergadering worden alle aangelegenheden der gemeenten besproken en wordt bepaald, welke collecten gehouden zullen worden. Doet de Zendeling het voorstel een oudste te ontslaan, dan neemt zij daarover een besluit. Zij heeft er verder over te waken, dat de gemeenten hare verplichtingen tot onderhoud van helpers en leeraars, zoomede tot het bouwen en onderhouden van kerken en scholen nakomen. Zij kiest ten slotte jaarlijks in hare laatste vergadering vóór Pinksteren uit haar midden afgevaardigden naar den ring en de synode.

In elk dorp, dat 50 Christelijke gezinnen telt, of ten behoeve van meer dorpen te zamen, zal een school geopend worden. De vaders van huisgezinnen, tot het gebied van zekere school behoorende, hebben het onderhoud van de onderwijzers op te brengen, naar den maatstaf, door de synode vastgesteld. De onderwijzers, staande in dienst der gemeente, hebben naar het vastgestelde leerplan des morgens van 8—12 uur school te houden. Scholieren die verzuimen hebben zij des namiddags op te zoeken. De onderwijzers moeten verder de oudsten, zoo noodig, vervangen bij het ziekenbezoek; met deze bij afwisseling de avond-godsdienstoefening in het dorp houden; hen bijstaan in de voorbereiding der catechisanten; ingeval van nood, zoo de Zendeling verhinderd is, de godsdienstoefening in de moeder-gemeente leiden, en voorgaan in de godsdienstoefening in hun dorp op Zondag. Het laatste kan ook aan een evangelist of oudste worden opgedragen. De onderwijzers moeten ook, voor zoover dat door de omstandigheden gevorderd wordt, daar waar een gemeentelid gestorven is, van 8—11 uur 's avonds met de oudste schooljongens zingen en Bijbelsche geschiedenissen vertellen, of ook wel in de sterfhuizen slapen. Is de Zendeling verhinderd, dan leiden zij de begrafenis. Zij hebben voorts den Zendeling ter zijde te staan bij het bezoeken van heidensche dorpen, het kiezen van namen voor de doopelingen, de viering des Avondmaals, enz. Jaarlijks zal er, behalve de Kerst- en Paaschweek, 6 weken vacantie zijn, op den tijd door de schoolcommissie te bepalen. Elk halfjaar zal een schoolexamen gehouden worden door het hoofd van het ressort, zoo mogelijk geassisteerd door een lid der schoolcommissie. Elke maand is er in de moeder-gemeente eene conferentie van de onderwijzers, behoorende tot het ressort, onder leiding van den Zendeling, tot het houden van repetities en het maken van andere opgaven. In aansluiting aan de synode wordt eene algemeene conferentie van onderwijzers gehouden onder voorzitterschap van den Ephorus. Daarop worden om de 2 jaren 3 senioren gekozen, om leden der synode te zijn. Het seminarie, tegenwoordig te Pansoer-na-pitoe, is een kerkelijk Instituut tot vorming van onderwijzers, evangelisten en Inlandsche leeraars. Het staat onder leiding van den Zendeling, die door het Bestuur aan het hoofd is geplaatst. De cursus is tweeledig; die voor onderwijzers duurt 4 jaren; leerlingen hiervoor moeten minstens 14 jaren oud zijn. Onderwijzers, die aanleg hebben voor Evangelisatie, kunnen voor evangelist in aanmerking

en evangelisten, die zich hebben
ıeiden, kunnen op den cursus voor
geplaatst worden. Kweekelingen-
jzers moeten kost en kleeding van
ouders ontvangen, die ook voor
uisvesting te zorgen hebben. School-
en leermiddelen worden uit de zen-
ȝ bekostigd. Kweekelingen-leeraars
en, zoo zij getrouwd zijn, onder-
; uit de zendingskas. Het seminarie
nder opzicht van eene commissie,
:steld uit den Ephorus, een lid
moderamen der synode, den direc-
de leeraren.
vangelisten zijn den Zendeling be-
m in de verbreiding des Evangelies
e Heidenen. Zij worden door den
;, onder wien zij staan, uitgezonden,
:unnen ook tijdelijk of voor vast
leiding van eene filiaal-gemeente
belast. In het laatste geval staan
r het hoofd van het ressort, waartoe
ıeente behoort. Zij ontvangen, zoo
hun onderhoud uit de zendingskas.
listen, die den leeraars-cursus hebben
›en, zijn beroepbaar in eene platte-
:meente. Geschiedt zulks, dan wordt
.ngelist door den Ephorus, met
tie van den Zendeling van het
en een of meer leden der synode,
d en bevestigd, terwijl de roepende
te voor zijn onderhoud en de stich-
ı onderhouding van de noodige
:n heeft te zorgen.
:phorus, door het Bestuur voor 6
enoemd, is zijn onmiddellijke ver-
›ordiger in het gebied der Bataksche
:. Als zoodanig is hij belast met
icht over alle ressorten en de daarin
ıde Zendelingen, onderwijzers, oud-
vangelisten en leeraars. Op hem
vens de plicht, nieuwaangekomen
ıgen hun woonplaats en arbeid aan
:n en hen behulpzaam te zijn tot
krijgen der noodige taalkennis en
verder voor de uitoefening van hun
behoeven. Waar het noodig schijnt,
op de Zendelingen de tucht toe-
:n hen schorsen in hunne bediening.
laatste geval heeft hij met zijne
len van het moderamen te raad-
Evangelisten en onderwijzers kan
slaan na het moderamen gehoord
en. Hij kan ook, na het moderamen
leegd te hebben, onder nadere
goedkeuring van het Bestuur nieuwe posten aanleggen en Zendelingen of Inlandsche leeraars verplaatsen. Onderwijzers worden op voorstel van een Zendeling of op eigen initiatief door hem verplaatst. Als de wettige vertegenwoordiger van het Zendingsgenootschap, beheert hij al wat het in zijn kerspel bezit. Voor alles wat gebouwd zal worden uit de zendings- of gemeentekas is zijne goedkeuring noodig. Hij heeft het recht verlof te geven tot hoogstens 3 maanden. Aanvragen om verlof naar Duitschland moeten met begeleidend schrijven van hem worden ingezonden. Hij kan niet tegelijk aan het hoofd van een ressort staan; woont hij in eene moeder-gemeente, dan heeft hij het recht zich over deelneming aan de bediening met den betrokken Zendeling te verstaan. De inwijding van kerken en scholen, de bevestiging van Zendelingen, zoomede, na bekomen machtiging van het Bestuur, het voltrekken der ordening, is aan den Ephorus opgedragen. Voor de bekrachtiging van ambtelijke stukken, voert hij een bijzonder zegel. Hem is opgedragen, jaarlijks minstens de helft der ressorten te visiteeren, waarbij hij door een medelid van het moderamen wordt geassisteerd, en hij zendt daarvan rapport aan het Bestuur. Ieder Zendeling heeft het recht, inzage te nemen van het rapport over zijne afdeeling. De op de Conferentie telkens voor 2 jaren gekozen praeses vervangt den Ephorus, zoo dat noodig is.

De Bataksche Zendingsgemeenten worden naar landschappen in ringen verdeeld. Tweemaal per jaar, in October en Maart, wordt een ringvergadering gehouden. Deze bestaat uit de Zendelingen, de Inl. leeraars en een oudste uit ieder ressort, waarbij de praeses van den ring nog 2—4 evangelisten en onderwijzers voegt. De Zendelingen kiezen uit hun midden voor 4 jaren een praeses en een secundus. De ringvergadering wordt met eene godsdienstoefening in het Bataksch geopend en houdt zich vervolgens met aangelegenheden van den ring bezig. De Ephorus zal zooveel mogelijk de ringvergaderingen bijwonen.

Jaarlijks, en wel 3—6 weken na Pinksteren, komt de synode bijeen. De Ephorus doet de oproeping en zij wordt opvolgend in de onderscheidene ringen gehouden. Hij bekleedt het voorzitterschap en stelt de agenda

vast. Elken ring en iederen Zendeling staat het vrij, onderwerpen ter behandeling voor te stellen, maar daarvan moet den Ephorus minstens 6 weken vóór de zitting mededeeling gedaan worden. Leden der synode zijn de Zendelingen, de Europeesche leeraren van het Seminarie, de Inl. leeraars en de voor de ringen gekozen oudsten, voorts de 3 door de onderwijzers-conferentie gekozen senioren en een door den Ephorus benoemde evangelist. Reis- en verblijfkosten worden aan de leden der synode niet betaald, maar aan den Zendeling, in wiens woonplaats de synode wordt gehouden kan op voorstel van den Ephorus eene vergoeding worden toegekend. De synode bestaat uit twee afdeelingen: de synodale conferentie en de algemeene beraadslaging. [1]) Na opening der synode met eene godsdienstoefening in de Bataksche taal, begint de conferentie. Leden daarvan zijn de Zendelingen en genoemde Europeesche leeraren. Elke zitting begint met gebed en een korte toespraak, door de Zendelingen om de beurt te houden. Op den eersten dag volgt een referaat, door den Ephorus minstens 4 weken te voren of door de vorige synode aan een der Zendelingen opgedragen. Dan komt aan de orde de voorlezing van het antwoord des Bestuurs op de acten der synode van het vorige jaar. Na afhandeling daarvan komen de volgende punten der agenda aan de orde. De conferentie besluit over de aanstelling van evangelisten en bepaalt hun salaris; ook regelt zij de overige geldelijke aangelegenheden Voorstellen tot uitbreiding van den arbeid zijn door haar bij het Bestuur in te dienen. Aan het slot der synodale conferentie wordt, zoo noodig, een censura fratrum gehouden. De acten der conferentie moeten door alle aanwezige leden worden onderteekend. Na opening der eerste zitting van de conferentie worden een secundus-praeses, een assessor en een scriba voor 2 jaren gekozen, welke met den Ephorus als praeses het moderamen der synode vormen. Er wordt verder een taalcommissie benoemd, bestaande uit den Ephorus met 4 door de conferentie gekozen medeleden. Deze bepaalt, welke geschriften voor kerkelijk en huiselijk gebruik in de Bataksche taal zullen worden vervaardigd, wijst de Zendelingen aan, die ze zullen vervaardigen en revideert ze zorgvuldig voor de pers. Geschriften, die voor rekening der Zending gedrukt worden, of voor de eerste maal verschijnen, moeten vooraf door het Bestuur worden goedgekeurd.

Aan het slot der conferentie knoopt zich de algemeene beraadslaging vast, welke in het Bataksch gevoerd wordt. Zij wordt ingeleid met een godsdienstoefening in de landtaal. Daaraan knoopt zich vast het jaarverslag van den Ephorus over den stand der gemeenten, enz. Dan volgt mededeeling van het antwoord des Bestuurs op de algemeene beraadslaging der vorige synode. Hierop wordt verslag uitgebracht over de onderscheidene ressorten en dan komen in behandeling de onderwerpen, die verder door den Ephorus aan de orde zijn gesteld. De vaststelling van een kerkelijken omslag en van collecten, voorstellen tot verandering in bestaande bepalingen, zoomede de opneming van evangelisten in den leeraars-cursus, vereischen een besluit van de synode. Zij heeft ook het minimum-salaris, dat aan een onderwijzer of Inl. leeraar van de gemeente toekomt, te bepalen. Bij verwerping moet het aantal stemmen in de acten worden opgenomen. De acten van de synode moeten in de Duitsche taal bij het jaarverslag van den Ephorus worden gevoegd. De acten der algemeene beraadslaging moeten, nadat ze mondeling in het Bataksch den aanwezigen zijn medegedeeld, door de aanwezige leden der synode worden onderteekend. De Ephorus sluit de synode met toespraak en gebed.

De synode wordt besloten met een algemeen zendingsfeest, dat begint met een godsdienstoefening in de kerk, waaraan de viering des h. Avondmaals zich aansluit. De namiddag zal aan toespraken en mededeelingen in de open lucht gewijd zijn, afgewisseld met gezang, muziek en gebed.

We vatten den draad van ons verhaal weder op. Ook in 1880 werd het dal bezocht door allerlei ziekten, waaronder vooral dysenterie en typhus groote verwoestingen aanrichtten. Deze plagen dreven opnieuw vele Heidenen tot het Christendom. Van Aug. '79 tot Juli '80 werden in 6 keeren 658 personen gedoopt, behalve

[1]) Het Duitsch heeft: „die allgemeinen Verhandlungen."

92 Christenkinderen. Bij vele leden der gemeente mocht Metzler beslist geloof opmerken, en dat werd ook meermalen openbaar bij menschen, die nog niet gedoopt waren. Zoo sprak een doopcandidaat, wiens eenige zoon (een Christen) ernstig ziek lag: »Wat er ook gebeure, ik zal bij Gods Woord blijven; dan zal ik mijnen zoon in 't eeuwige leven wederzien.« De zoon stierf; daarop werden die man en zijne vrouw beiden ziek, maar zij mochten herstellen en hij heeft woord gehouden. — De school te Pea-Radja telde nu reeds 165 leerlingen en 22 jongelingen uit deze gemeente werden voor helper opgeleid (15 te Pansoer-na-pitoe en 7 te Depok). Filialen werden thans gevonden te Banoea-Rea, Ompoe-Soemoeroeng, Porboeboe, in 't Woud en te Taroetoeng. De hoofden van Si-Lindoeng kwamen eens per maand op dezen post samen met de oudsten en de Zendelingen (Metzler, Johannsen, Mohri en Simoneit) tot bespreking van algemeene belangen. Die bijeenkomsten waren zeer bevorderlijk aan de eendracht, en droegen er niet weinig toe bij, dat men den Islam op een afstand hield.

In 't voorjaar van '81 werden Metzler, zijne vrouw en een hunner kinderen ernstig ziek. Het kind stierf, maar de ouders mochten herstellen. Zend. Hanstein, die hem tot hulp gezonden was, werd eveneens krank. Gedurende geruimen tijd kon de Zendeling zelf zijn werk niet doen, maar toch ging alles zijn geregelden gang, onder de leiding van de oudsten en helpers. Als men bedenkt, dat deze mannen voor eenige jaren nog onwetende en ruwe Heidenen waren, dan kan men niet anders dan God prijzen voor de hervormende en verlichtende kracht van Zijn Evangelie. En wat was hier niet te doen! De gemeenten telden reeds 2500 zielen, terwijl het Evangelisatiewerk en de scholen zich steeds verder uitbreidden. Onder de gedoopten in dat jaar bevond zich het bejaarde hoofd Amandari. Deze was de eerste, die zijn gebied voor Nommensen openstelde, maar tot hiertoe had hij zijn hart verre gehouden van den Heer. Tot de belangrijkste gebeurtenissen van dat jaar behoort verder, dat hier thans, na de invoering der nieuwe Kerkordening, »de eerste algemeene synode gehouden werd, waartoe de Zendelingen met de Inl. helpers, oudsten en Christelijke hoofden (ongeveer 400 Bataksche Christenen) op dezen post bijeenkwamen. Het ging op deze synode nog wel een weinig onordelijk en gezellig toe, maar al doende leert men.« De kerk, die 1500 menschen bevatten kon, was voor deze gelegenheid te klein. Verscheidene onderwerpen kwamen hier in bespreking, z.a.: huiselijke godsdienstoefening, 't schoolgaan der meisjes, 't onderhoud der Inl. helpers, kerk- en schoolbouw, de Islam en de wekelijksche samenkomsten der oudsten. In hoofdzaak bestond dat alles reeds, en de Kerkordening beoogde dan ook niet nieuwigheden in te voeren, maar diende voornamelijk om aan de historisch geworden toestanden eenen vasten vorm te geven. De samenkomsten waren ingericht als in de Kerkordening is bepaald; ze werden afgewisseld met muziek van een fanfare-korps, samengesteld uit de helpers en door Zend. Püse (te Bahal-Batoe) geïnstrueerd, en het geheel werd besloten met een Zendingsfeest, waaraan 3000 personen deelnamen. Over 't geheel genomen waren de samenkomsten goed geslaagd, en zoowel het Rijnsche Genootschap als zijne Zendelingen op Sumatra hadden alle reden, met dankbaarheid daarin te zien het groote resultaat van een arbeid van . . . 20 jaren. Sedert kwam telken jare de synode op een der posten bijeen, op de wijze als in de Kerkordening is voorgeschreven.

Zend. Hanstein bleef slechts tijdelijk te Pea-Radja, en 't duurde niet lang of Metzler stond weer alleen voor den arbeid. Daarover zal men niet gering denken, als men alleen maar leest, hoe hier de Zondag ingericht was. 's Morgens om 6 uur de dagelijksche morgen-godsdienstoefening, waarin de Zendeling 't orgel bespeelde, terwijl de Inl. helpers voorgingen. Na afloop daarvan ontbijt en behandeling van zieken. Om $9^{1}/_{4}$ de voormiddag-kerk, op de gewone wijze ingericht. Was deze geëindigd, dan volgde na $^{1}/_{2}$ uur pauze een tweede godsdienstoefening, weer met prediking. Had daarna de Zendeling het middagmaal gebruikt, dan gaf hij catechetisch onderwijs aan de doopcandidaten. Om den anderen Zondag volgde hierop het doopen van kinderen en huwelijks-inzegeningen. Van 4—$5^{1}/_{2}$ kwamen de kinderen, om zangles te ontvangen. Vervolgens moesten weer zieken geholpen worden, tot 't donker was. Na eene korte pauze kwamen dan gewoonlijk eenige per-

sonen met den Zendeling spreken over verschillende belangen en dat nam het verdere gedeelte van den avond in beslag. Zóó ging het in 1882; zóó zal het nog wel gaan; en op dezelfde wijze brengen ook de andere Zendelingen op Sumatra hunnen Zondag door.

In '83 ontstonden er weer onlusten in 't Tobasche en over de menschen in Si-Lindoeng kwam schrik en vrees, wat tot uitwerking had, dat de aanvragen om den Doop weer menigvuldiger werden. Gelukkig bleef de rust in 't dal bewaard, maar daar — gelijk uit 't vervolg blijken zal — brandstichting hier nog al eens voorkomt, werd besloten de kerk in plaats van met riet met hout te dekken. Zonder gedurige aansporing kreeg de Zendeling zoo iets van de Christenen niet gedaan; maar zijn de »blijmoedige gevers« bij ons zoo menigvuldig, dat wij de Bataksche broeders, die betrekkelijk arm zijn, »karigheid« zouden durven verwijten? Ook was de »oude zuurdeesem» bij velen nog lang niet uitgezuiverd. Sterk bleek dat in '86, toen op de filialen Sait-ni-hoeta en Porboeboe 't Heidendom het hoofd weer opstak. Op laatstgenoemde plaats waren de Christenen lauw en traag geworden en velen gingen weer deelnemen aan heidensche feesten, bij welke het op de oude manier toeging en menschen, die beweerden van geesten bezeten te zijn, het woord voerden. Een van deze, eene vrouw, gaf voor dat in haar de geest van zeker overleden hoofd gevaren was en dat deze zijne voormalige onderdanen liet vermanen, niet te gelooven wat de Zendelingen predikten, want hij ondervond nu in de geestenwereld, dat zij enkel leugens verkondigden. Op eerstgenoemde plaats had men veel moeite met zekeren Petrus, die zijne opleiding had ontvangen op 't Seminarie te Depok, maar van daar krankzinnig was teruggekeerd. De verwanten van dezen jongen man richtten een heidensch feest aan te zijner genezing, en velen werden daardoor medegesleept. Al de Christenen, die op deze feesten voor medium fungeerden, verklaarden later, dat zij door eene geestelijke macht buiten hen tot dat werk waren geprest. Deze beweging nam zulk een omvang en kreeg zulk een bedenkelijk aanzien, dat Metzler in gemeenschap met Nommensen kerk en school sloot, en bepaalde, dat kerk, school noch catechisatie zou worden gehouden vóór de oudsten en hoofden openlijk hunne zwakheid en nalatigheid hadden beleden en de schuldigen hadden bestraft. Zij verootmoedigden zich en deden wat van hen verlangd was, waarop kerk en school weer werden opengesteld. Deze verootmoediging oefende op henzelven, op de gemeente en de anderen eenen heilzamen invloed uit.

Het was in dezen tijd, dat het verleenen van Gouvernements-subsidie voor de zendingsscholen ter sprake kwam. Zend. Metzler begroette het uitzicht daarop met groote vreugde. Het onderwijs kostte veel en kon daarom moeilijk tot zijn recht komen. Wij voegen hieraan maar dadelijk toe, dat het Rijnsche Genootschap door onze Regeering werd uitgenoodigd, een gemachtigde in Indië te benoemen, om over de subsidiëering zijner scholen met haar te onderhandelen. Het benoemde daartoe Director Hennemann te Depok. De zaak kwam in orde, en de »voorheen armoedige scholen« ondergingen nu eene zeer belangrijke verbetering.

Het jaar 1887 bracht opnieuw onrust en nood. In Toba waren weder onlusten uitgebroken, en eenige benden, welke zich daar gevormd hadden, trokken brandstichtend en plunderend rond. Het zendelingshuis te Si-Poholan, niet ver van Pea-Radja, werd door hen in de asch gelegd. Den anders zoo strijdvaardigen lieden in Si-Lindoeng beving bij de nadering dier bende eerst groote moedeloosheid, te eer omdat ze sedert de inlijving zonder wapenen waren en ze het vechten reeds begonnen te verleeren. Welhaast echter herstelden ze zich en nu waakten ze trouw. Gelukkig kwamen er spoedig militairen, en deze sloegen die benden uiteen, waarop de rust werd hersteld. Overigens vorderde de Evangelisatie bestendig, zoowel op de filialen als op den hoofdpost en steeds grooter werd hier overal de schare belijders van den Naam des Heeren. Op het filiaal Banoea-Rea was nu geplaatst de Inl. leeraar Johannes Siregar, en deze arbeidde er met vrucht.

Tegen 't midden van '88 werd Metzler plotseling door eene hevige krankheid aangetast, welke hem dwong met spoed naar Europa te vertrekken. Tot zijn vervanger werd benoemd Zend. Mohri, die met het werk hier bekend was. Met 't oog op zijn

leeftijd (52 jaar) zag hij wel op tegen deze taak, maar hij berustte en volgde. Hij vond alles op den post in orde en de helpers wisten hem op al zijne vragen om inlichting antwoord te geven. Reeds op 1 Juli mocht hij tot de hoofdgemeente 100 zielen toevoegen en tevens 54 aannemelingen bevestigen. Een week later doopte hij op de filialen 176 zielen. Terecht schreef hij: »De een zaait, de ander maait. De tegenwoordige oogst getuigt van de trouw des zaaiers.« De Regeering voerde dit jaar nieuwe bepalingen in voor de oudsten. De Zendeling moest ieders naam en woonplaats opgeven. Daarop ontving ieder oudste een bewijs van den Controleur, dat hij vrijgesteld was van heerendiensten. Ieder oudste moest minstens 10 Christenhuisgezinnen onder zijn opzicht hebben, en deelnemen aan het onderwijs, dat de Zendeling tweemaal per week op al zijne filialen gaf. Deze regeling voldeed goed, want nu konden de oudsten gezet onderwijs ontvangen, waaraan zij nog groote behoefte hadden. In 't algemeen kan men wel zeggen, dat hier nog met strengheid moest geregeerd worden. Toen Mohri in '89 afkondigde, dat de catechisatie voor aannemelingen zou beginnen, meldde zich niemand aan; en eerst nadat hij bekend gemaakt had, voortaan geen jongelieden te zullen trouwen, die geen bewijs van lidmaatschap overlegden, kwamen van alle zijden aanvragen in. De »staf des drijvers« kon hier dus nog niet uit de hand worden gelegd. Toch was er ontegenzeggelijk vooruitgang. Dit jaar heerschten hier koorts en influenza, maar Mohri kon verklaren, het geheele jaar de »afgodstrom« niet te hebben gehoord, waaruit volgt, dat het Heidendom bezig was uit te sterven. Aan de Avondmaalsviering namen in dezen tijd 400 leden deel.

Zend. Metzler mocht in Dec. 1890 hersteld op zijnen post terugkeeren. Hij werd ingehaald als een vorst en ontvangen als een vader. Alles trof hij in den besten toestand aan, en hij had grooten lof voor de wijze, waarop Mohri hem vervangen had. Thans was aan dezen de beurt, eens in zijn vaderland te gaan uitrusten. Metzler daarentegen zat terstond weer volop in het werk, maar hij zag zich ook weldra weder door lijden omgeven. Eerst werd het dal bezocht door een mazelen-epidemie; toen kwam de cholera daarbij en ten slotte ook nog de dysenterie, zoodat de gemeente weer vele dooden te betreuren had. Maar bij menigeen werkte ook deze kastijding »een vreedzame vrucht der gerechtigheid« (Hebr. 12 : 11). Het kerkbezoek nam toe, de deelneming aan het Avondmaal eveneens, en vele uitgeslotenen konden weer worden opgenomen. Een verblijdend teeken was, dat zelden iemand meer heul zocht bij heidensche middelen. Doch nu kwam weer een kwaad van anderen aard hier de menschen in verzoeking brengen. Sommige marktbewoners, met name Mohammedaansche Maleiers en Chineezen, waren begonnen sterken drank te verkoopen. Het mocht echter aan den Zendeling met hulp van de oudsten gelukken, dit kwaad in de geboorte te smoren. Een onschatbare zaak was het, dat zich hier van lieverlede om de oudsten eene degelijke kern van getrouwe kerkgangers had gevormd, waaronder vele leden van het vrouwelijk geslacht uitblonken. Intusschen stelde het werk aan den Zendeling steeds hooger eischen, en daar 't voor hem alleen op den duur te zwaar viel, werd hem in '91 de Inl. leeraar Jozua Hoeta Barat toegevoegd, die hem van groot nut was. Behalve dezen medearbeider uit het volk, kreeg hij in Febr. '92 bij zich de Duitsche Zuster Thora von Wedel-Jarlsberg, voor den arbeid onder het vrouwelijk deel der gemeente. Deze was daarmede zóó ingenomen, dat zij te haren gerieve een flink schoolgebouw zette, en dat wel zonder bijzondere aansporing.

In '92 ging op het filiaal Sait-ni-hoeta een jeugdig Christen tot den Islam over. Dit was, naar ik meen, het eerste geval van dien aard in dezen werkkring. Wel moest ook dit jaar op enkele gemeenteleden de tucht worden toegepast, maar overigens was er een verblijdende vooruitgang, ook op de filialen, wier aantal thans 7 bedroeg. De arbeid van Zuster Thora vond hier zooveel waardeering, dat haar in '95 nog eene Zuster (Charl. Buchholz) werd toegevoegd, maar deze moest reeds in '97 wegens ziekte repatrieeren. In laatstgenoemd jaar verhuisde Zuster Von Wedel naar Toba en werd te Pea-Radja vervangen door Lina Zeitter en Amalie Reinshagen. Deze gingen zich nu ook wijden aan de verzorging van weezen en

daartoe werd voor haar een weeshuis (posso-possohuis) gebouwd. Op dezen post was thans het 7de duizendtal gemeenteleden bijna bereikt. Men koesterde de hoop, dat, gelijk Pansoer-na-pitoe in geestelijk opzicht een middelpunt voor de Bataklanden was geworden, déze post zou kunnen worden een middelpunt in werken van barmhartigheid.

In het overzicht van 1898 vinden we een verhaal, waaruit blijkt, hoe Gods Geest hier werkt in de harten. Het betreft een zeker hoofd, Nicodemus geheeten. In den tijd, toen Nommensen zijnen eersten zwaren strijd tegen 't Heidendom in Si-Lindoeng voerde, gaf deze man, die destijds nog Heiden was, als datoe den raad, hem te vergiftigen. Die afschuwelijke raad werd ook opgevolgd, en dat Nommensen destijds niet stierf maakte op dien man zulk een indruk, dat hij met zijn geheele huis het Woord Gods aannam. Hij bleef getrouw tot aan zijn levenseinde. Voor ouden en jongen in de gemeente was hij een voorbeeld. Zijn oudste en tweede zoon zijn beiden leeraar geworden. Veel leed had hij van zijnen jongsten zoon, maar hij heeft de vreugde gesmaakt, dezen aan het laatste Avondmaal, dat hij op aarde medevierde, te zien deelnemen. Na het overlijden van den vader werd deze 18-jarige jongeling stil en ingetrokken en 't duurde niet lang of hij werd ziek. Was zijn lijden draaglijk, dan bad hij en zong de liederen, die hij op school had geleerd; het laatste lied, dat hij aanhief, was een lofzang, maar hij heeft dezen niet ten einde kunnen brengen. Onder de gebeden der zijnen ontsliep hij in vrede. — We willen er nog een verhaal bijvoegen, dat hetzelfde staaft. Er woont hier te Pea-Radja een man, Lot geheeten, die eene vrome vrouw heeft. Het zijn arme, maar vlijtige menschen. Ze hadden twee kinderen, een jongen en een meisje. Dit laatste kwam trouw in de dag- en Zondagsschool. Op 30 September ('98) was de kleine Mirjam nog op school, maar 's namiddags kreeg ze hevige krampen. Den volgenden morgen, toen de moeder zag, dat het kind sterven zou, vroeg zij haren man, het den Heere over te geven. Deze wilde echter niet bidden, en zeide: »Als ik bid, dat Gods wil geschiede, zoo zal God ons kind wegnemen, en ik zou het zoo graag behouden.« Toen knielde de moeder in een hoek neder en bad, dat de Heer het kind van de krampen mocht verlossen, of het tot Zich nemen mocht. Kort daarop stierf het meisje. Ofschoon de moeder diep bedroefd was, kwam zij toch den volgenden Zondag in de kerk. Op zekeren avond was zij weder zeer treurig en kon niet in slaap komen. Nadat zij lang geweend had, stond zij op en bad: »Heere Jezus! vergeef mij de zonde, dat ik steeds zoo treurig ben en ween van verlangen om mijn kind te zien; wees mij genadig en maak mijn hart stil!« Daarna ging zij slapen en had den volgenden droom: zij bestijgt een hoogen berg, beschenen door een schitterend licht en waarop vele menschen zijn. Boven den berg ziet zij een lichte wolk en daarnaast een man in blinkende kleederen. Deze scheurt de wolk; haar Mirjam komt daaruit te voorschijn, zet zich op haren schoot en zegt: »O moeder! waarom zijt gij zoo treurig en weent om mij? Wij zijn hier zoo gelukkig; ik en Marianne en Sarepta, wij loven bestendig God. Zeg ook mijnen vader, dat hij niet droevig moet zijn; weest getrouw tot het einde, opdat wij hier weer vereenigd mogen zijn.« Daarop hoort de moeder een stem roepen: »Kom, Mirjam!« waarop het kind verdween. »Waar zijt ge, Mirjam?« roept de moeder luide en ontwaakt. Het was tegen den morgen, en haar man zat reeds bij het vuur en warmde zich. »Wat scheelt u, Peninna?« — vraagt hij — »waarom roept gij onze Mirjam? Die is immers dood!« Vol vreugde snelt zij tot hem en verhaalt hem haren droom en de woorden van het kind. Daarop vraagt zij hem te bidden en den Heer te danken, dat Hij hun kind tot Zich in den hemel genomen en hen getroost heeft. — Er zouden vele dergelijke voorbeelden van het werk des Geestes in de harten der geloovigen te verhalen zijn, maar we willen er nog slechts één aan toevoegen. We verhaalden boven, dat radja Pontas de Zendelingen Van Asselt en Heine bij hun eerste bezoek aan Si-Lindoeng rondleidde en gewichtige diensten bewees. Zijn naam is aan den zendingsarbeid in het dal voor immer verbonden. Hij is de vriend geweest van alle Zendelingen, die hier hebben gewerkt. Nommensen was innig met hem

bevriend en Metzler had hem lief als een vader. Hij behoorde tot de eersten, die het Evangelie aannamen, ontving bij den Doop den naam Obadja, en is een trouw belijder van den Heer geweest tot zijn einde in Februari j.l. (1900). De laatste maanden van zijn leven bracht hij door in zwaar lijden, maar hij betoonde zich in alles een Christen. Op 12 Februari verzamelde hij al zijne verwanten om afscheid van hen te nemen. Bij die gelegenheid wees hij allen, en bijzonder zijne zonen, op de verdienste van Jezus Christus, en wekte hen op tot een getrouw volgen van den Heer en Zijn Woord. Ook vermaande hij zijne zonen, na zijnen dood niet om de waardigheid van hoofd te strijden, maar op Gods leiding te zien. Aan den avond van den 18^{den} naderde zijn sterfuur. Metzler bad met hem en zeide hem nog den 23sten Psalm voor. Op de vraag van den Zendeling, of den Heere Jezus Christus zijne eenige hope was, gaf hij nog duidelijk ten antwoord: »Ik houd mij aan de verdienste van Jezus Christus vast en vertrouw daarop alleen.« Kort daarop stierf hij. De belangstelling bij zijne begrafenis toonde eerst recht, hoe groot de invloed van dezen man is geweest, ook op de Evangelisatie.

Wij sluiten ons overzicht. Zend. Metzler wordt thans ter zijde gestaan door 3 Inl. leeraars, 18 helpers en 74 oudsten. Daarbij komen, bepaaldelijk voor den hoofdpost, nog 5 Zendelingzusters. De eene, Anna M. Russmann, vindt haar werk in het weeshuis onder een 15-tal kinderen; Augusta Temming (die Mej. Reinshagen verving) werkt in de gemeente; Charlotte Spethmann is voor het ziekenhuis en de kliniek; Lina Zeitter springt in waar het noodig is, en Louise Lergon doet de huishouding in het zusterhuis. — De post heeft thans 8 filialen (Sait-ni-hoeta, Porboeboe, Banoea-Rea, Peana-djagar, Aek-na-sia, Banoe-Adji, Pansoer-Batoe en Si-Andorandor) en telt 7400 gemeenteleden, waaronder 3333 Avondmaalgangers. Deze gemeente is de grootste van alle gemeenten der Rijnsche Zending. De 11 scholen worden door 673 en de Zondagsscholen door 986 leerlingen bezocht. Op 1 Juni 1900 heeft Dr. J. Schreiber (zoon van den Inspector) zich hier gevestigd als Zendeling-arts en hij behoefde niet lang op praktijk te wachten. Van alle zijden kwamen de patiënten toestroomen en ook deze gave der Zending wordt dankbaar gewaardeerd.

2. *Pansoer-na-pitoe.* [1])

De naam van dezen tweeden zendingspost in het dal Si-Lindoeng beteekent: »Zeven-fonteinen.« Het oord mag eerst recht zoo heeten sinds de Rijnsche Zending er haar kweekschool heeft, want nu ontspringen hier bronnen van geestelijke zegeningen, die zich naar alle zijden uitstorten over de Bataklanden. Maar .... we willen de geschiedenis ook van dezen post verhalen van het onaanzienlijk begin af.

Dit dorp is gelegen ten zuiden van Pea-Radja, aan den weg naar Si-Gompoelan. We vernamen reeds, dat Zend. Johannsen in '66 op Sumatra kwam en dat hij met Nommensen medeging naar diens post. Hij maakte zich daar met de taal en het werk bekend, en nadat nu ook eenige bewoners van Pansoer-na-pitoe waren gedoopt, vestigde hij zich in 1868 onder hen. Hij had het daar in den beginne zeer moeielijk. Dikwijls was hij ziek, wat hem erg belemmerde in zijn werk, en daarenboven werd hij door de minstens 20 hoofden zóó geplaagd, dat hij maar weer bij Nommensen ging wonen. Na eenigen tijd keerde hij echter naar »Zeven-fonteinen« terug en bouwde er zich een huis »in een onrustigen tijd,« want overal om hem heen was krijg. Na dat leven zoo een poos te hebben aangezien, meende hij te moeten trachten er een einde aan te maken. Hij begaf zich naar Si-Boga en legde den Resident den toestand der gedoopten en der Zendelingen bloot, wat echter niet veel baatte. Onder 's Heeren hoede bleef hij evenwel ongedeerd en te midden van die onrust kon hij zijn werk doen, eerst alleen, straks geholpen door zijne vrouw. Het zaad, dat hij strooide, viel bij velen in goede aarde: in '69 had hij in zijnen werkkring reeds 40 en het volgende jaar 68 Christenen. In '71 moest de arbeid hier echter voor geruimen tijd zoo goed als gestaakt worden. De ziekte

[1]) Zóó schrijft men volgens het ter plaatse gesproken Toba'sch dialect. In het Mandaïlingsch zegt men Pantjoer-na-pitoe.

van Nommensen namelijk riep Johannsen naar Hoeta-Dame, en hij kon nu voor »Zoar«, gelijk hij zijnen post had genoemd, niet zijn wat moest. Na Nommensens herstelling werd het werk aldaar echter door hem met kracht hervat, en hij had thans den steun van een paar zijner gemeenteleden, Paulus en Jeremias geheeten, die hem ook vergezelden naar Si-Morangkir en Loemban-Siagian, waar hij geregeld iederen Zondag predikte en in de groote belangstelling vergoeding vond voor de open voeten en vermoeidheid, welke de wandeling daarheen hem bezorgde. In het jaar 1873 kon hij op zijnen post niemand doopen dan 3 kleine kinderen, maar hij verrichtte niettemin zijn werk met vreugde en goede hoop. In '74 telde zijne gemeente 89 zielen, en hij mocht haar zien opwassen in geloof en beslistheid. De Christenen begonnen ook hier te weigeren, verder bij te dragen tot de heidensche feesten. Dat vonden de Heidenen eerst wel niet aangenaam, maar weldra berustten zij er in en erkenden daarmede stilzwijgend, dat het Christendom recht van bestaan had. De onlusten, die voortdurend in het dal heerschten, beletten Johannsen, de doopcandidaten te Si-Morangkir geregeld te onderwijzen, maar toen op 't einde van dat jaar de vrede gesloten was, werd aan het onderwijs alle zorg gewijd. Op 't Paaschfeest van '76 werden 113 personen in de gemeente opgenomen, waaronder 62 bewoners van Si-Morangkir. Deze werden nu toevertrouwd aan Zend. Simoneit, die onlangs aangekomen was, eenigen tijd op dezen post had doorgebracht en nu daar geplaatst werd. Te Pansoer-na-pitoe wies de gemeente in '75 tot 140 zielen (16 Avondmaalgangers), terwijl de school bezocht werd door 25 leerlingen.

Johannsen vorderde dus matig. 't Ging niet altijd noch in alles »voor den wind,« en hij verzweeg ook niet, dat er reden tot bezorgdheid was, »want wij zijn immers verplicht, de zuivere waarheid voor te stellen.« Volgens zijne ervaring was de belangstelling der Bataks voor een goed deel slechts schijn. Over 't algemeen meenden zij, dat de Zendeling alleen hier was om hen in uitwendige dingen te helpen, en zij trachtten dan ook van hem te halen wat zij konden, de hoofden vooraan. Aan hulp in uitwendige dingen was echter een groot gevaar verbonden. Zag men niet, dat 't in den regel slecht afliep met Christenen, »die zich onder onze oogen hebben opgewerkt?« Johannsen achtte het daarom zeer aan twijfel onderhevig, of 't voorthelpen van Christenen in 't uitwendige wel waarlijk aan hun heil en aan 't belang der Zending bevorderlijk was. [1]) Hij moest verder erkennen, dat er van diepgaand schuldgevoel en wezenlijke boetvaardigheid slechts bij zeer weinige Christenen uit de Bataks iets was te bespeuren, en ook had hij opgemerkt, dat zij voor weldaden een bijzonder kort, maar voor verkeerde bejegeningen een verwonderlijk lang geheugen hadden. Nu, die eigenschap is niet speciaal Bataksch. Tegenover de schaduwzijde stond echter ook een lichtzijde: ook hier had de Heer reeds de Zijnen, die ten minste eenigszins geleerd hadden, zich onder Zijne kastijdende hand te buigen: »het zekerste teeken van een reeds geworteld Christendom.«

Het vertrek van Zend. Leipoldt naar Europa (zie Praoe-Sorat) leidde tot verplaatsing der Kweekschool naar Pansoer-na-pitoe. Johannsen, die vroeger bij het onderwijs was geweest, werd de aangewezen man geacht, om het gewichtig werk, de vorming van Inlandsche helpers, voort te zetten. Sinds Sept. 1879 was hij daarin bezig, en met groote toewijding heeft hij die taak vervuld tot aan zijnen dood. Zend. Bonn, wiens naam we reeds noemden en die toen pas op Sumatra was aangekomen, werd hem toegevoegd, bepaaldelijk voor de opleiding. De school te Praoe-Sorat had in 't geheel 27 Inl. helpers afgeleverd, maar bij het zich zoo snel uitbreidend werk was er groote behoefte aan meer personeel. Daar de Kweekschool — nu doorgaans Seminarie genaamd — niet voldoende voorzien kon in de behoefte, werden ook jaar op jaar eenige jongelingen ter opleiding naar Depok gezonden. Daar de Kweekschool hier niet buiten de gemeente staat, zooals b.v. te Depok, maar ten nauwste met haar samenhangt, zullen we hare geschiedenis niet

[1]) Wat Johannsen daarover schreef is waard gelezen te worden, vooral door Zendelingen. Men zie Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1877 bl. 356.

afzonderlijk, maar in verband met het gemeente- en zendingswerk alhier beschrijven.

Het was in 1879, dat door Mohammedanen voor 't eerst beproefd werd, den Islam te Pansoer-na-pitoe binnen te smokkelen, maar hunne pogingen werden door de overheid verijdeld, en een moskee, die zij reeds bezig waren te bouwen, moest weer worden afgebroken. Bij veel leed, dat de Zendeling hier had, werd hem alzoo het verdriet bespaard, den Islam zijnen werkkring te zien binnendringen en verwoesten. In plaats daarvan mocht hij zijne gemeente uit- en inwendig zien toenemen, en het kon nu niet langer worden uitgesteld te zorgen, dat zij een bedehuis kreeg. In '80 ging hij er toe over eene flinke kerk te bouwen, en daaraan werd een lokaal verbonden, dat tot leerzaal dienen moest. Een huis om te slapen en te eten werd voor de kweekelingen gebouwd in een nabijgelegen boschje, waar voorheen een sombaon (plaats van vereering) was. De ouders der kweekelingen hadden bij te dragen tot de benoodigde materialen, en wel 1 stijl en 2 planken per gezin. De omwonende Heidenen waren zóó ingenomen met de groote kerk, die hier gebouwd werd, dat zij, in navolging van 'tgeen zij op den post van Nommensen hadden gezien, wedijverden in 't aandragen van materialen. Dat »medebouwen« bracht velen als vanzelf nader tot de gemeente, en nadat de kerk gereed was zag Johannsen haar des Zondags dicht bezet met 800—1000 hoorders. Op 31 Mei van dat jaar mocht hij 174 personen doopen en het ledental zijner gemeente steeg tot 310, doch onder hen waren slechts 18 gerechtigd tot het Avondmaal.

Vóór den aanvang van den nieuwen cursus, welke met 39 leerlingen aanving, werd ten behoeve van het Seminarie eene nieuwe regeling gemaakt. Er werd bepaald, dat geen jongelingen zouden worden opgenomen, wier ouders niet voorzagen in hunne stoffelijke behoeften. Het is mij uit de berichten niet gebleken, dat deze bepaling moeilijkheden heeft opgeleverd, maar wel wordt ergens gezegd, dat de menschen heel blijde waren als de zoon of broeder volleerd was, omdat ze dan geen benoodigdheden meer hadden aan te dragen. [1]) Voor de school werd de volgende dagverdeeling ingevoerd: om $5^1/_2$ uur werd geluid om op te staan. Nadat ieder voor zich gebeden had, gingen de kweekelingen zich wasschen of baden. Om 6 uur luidde de klok voor het morgengebed in de kerk, dat door Zend. Bonn gehouden werd en waarbij een gedeelte van het N. Testament werd gelezen en besproken. Van 7—8 werd ontbeten. Afwisselend hadden 4 kweekelingen voor allen te koken in hun eigen keuken; 't gebed voor het eten werd uitgesproken door een der oudsten, om de beurt een week lang; een ander las aan 't slot het lied, dat allen te zingen en ook te leeren hadden. Om 8 uur begon de school; dan behandelde Johannsen de Bijbelsche geschiedenis Oude Testament en de Messiaansche profetiën, tot $9^1/_2$. Van 10—11 dictaat van godsdienstigen of aardrijkskundigen inhoud. Van 11—12 aardrijkskunde. Van 12—$1^1/_2$ was vrije tijd; daarin werd gegeten en leerden de kweekelingen hun Psalm voor 's namiddags. Van $1^1/_2$—$2^1/_2$ dicteerde Zend. Bonn de Psalmen, door Johannsen vertaald, en deze moesten zij dan met Bataksch letterschrift in hun cahier schrijven. Van $2^1/_2$—$3^1/_2$ gaf Bonn rekenles en van $3^1/_2$—$4^1/_2$ kregen de jongelui van Johannsen wereld- en kerkgeschiedenis. Nadat ze nu hun avondeten gebruikt hadden, nam ieder hunner zijn spade en dan gingen ze onder leiding van Bonn in den tuin werken. Van 7—9 maakten ze hun werk voor den volgenden dag, en dan sloot Johannsen met gebed, waarna men zong en zich ter ruste begaf. Bij de opgenoemde vakken kwam later nog les in Maleisch en Nederlandsch, te geven door Bonn. [2])

Het volgende jaar leverde voor Johannsen allerlei bezwaren op, maar het bracht ook nieuwe zegeningen. Tot de eerste behoorde, dat hij zijne vrouw en kinderen naar Europa moest zien vertrekken. Hij geleidde hen tot Padang, maar maakte meteen een uitstapje naar Depok op Java, om zijnen vriend Hennemann te bezoeken en kennis te maken met het Seminarie, waar toen 13 jeugdige Bataks hunne op-

[1]) Ber. der Rhein. Miss.-Ges. 1894 bl. 85.

[2]) Vergelijk verder wat in de Kerkordening van 1881 over het Seminarie en de opleiding is gezegd, bl. 356.

leiding ontvingen. Bij zijne tehuiskomst vernam hij, dat gedurende zijne korte afwezigheid 11 volwassen personen uit zijne gemeente waren gestorven; er was algemeene treurigheid. Daarenboven waren er veel zieken, ook onder de kweekelingen. Het ging evenwel hier als te Pea-Radja: het leed dreef de menschen tot de Zendelingen, en wij mogen er bijvoegen: tot God. De invloed van het Evangelie breidde zich ook hier gaandeweg uit: een filiaal was gesticht te Gadoegadoe, en de plaatsen Balige (aan het meer), Hoeta-Barat en Bahal-Batoe waren ieder van een Inl. helper van hier voorzien geworden.

Zend. Bonn werd in '83 als leeraar aan het Seminarie opgevolgd door onzen landgenoot Meerwaldt, die vóór hij Zendeling-kweekeling werd bij het onderwijs was geweest en daarom voor het werk der opleiding werd uitgekozen. Gelijk wij reeds zagen, arbeidde hij eerst te Si-Boga. Meerwaldt was nog slechts kort hier, toen hem een smartelijk verlies trof: zijne jonge vrouw (Mej. C. Kersbergen), met wie hij pas 3 jaren gehuwd was, overleed kort na hare eerste bevalling, hem een zoontje van weinige dagen nalatende. [1]) De arbeid aan het Seminarie zal hem in die moeielijke dagen gewis zwaar zijn gevallen, maar hij gaf hem tevens nuttige afleiding. Ofschoon er in dezen tijd reeds zooveel kweekelingen afgeleverd waren, dat eenigen nog ledig op de markt stonden, ging men toch met opleiding krachtig voort, vertrouwende dat de behoefte welhaast grooter zou worden. Doch er werd nu tevens ook een begin gemaakt met het geven eener hoogere opleiding, op de wijze als bedoeld was in de Kerkordening van 1881. In '83 namelijk werden voor 't eerst 4 Inl. helpers, die bewijzen van geschiktheid gegeven hadden, voor een korten cursus in 't Seminarie opgenomen. Een van deze overleed daar aan typhus, maar de overigen ontvingen na welvolbracht examen de ordening en aanstelling tot leeraar, met den titel van »Pandita-Batak«.

Mevr. Johannsen kwam in '86 op Sumatra terug, maar zonder hunne kinderen, die zij in Duitschland had achtergelaten. Het is een smart, die op alle Europeesche ouders in de binnenlanden van Indië drukt, — op de Zendelingen niet alleen! — dat zij zich ter wille van de opvoeding, de toekomst en het heil hunner kinderen van deze moeten scheiden als ze nog jong zijn. Johannsen en zijne vrouw misten hier in hun dorp in het binnenland hunne kinderen zeer, maar zij gaven zich nu des te meer aan de kinderen der gemeente, en wat aan de huiselijke vreugde op het Kerstfeest van dat jaar ontbrak, werd vergoed door den rijken zegen, dat 67 zielen tot de gemeente konden worden toegedaan. Deze gaven den indruk, van het Heidendom »zat« te zijn. We vonden deze uitdrukking ook elders gebezigd, en het blijkt uit alle berichten, dat het ongenoegzame van den heidenschen godsdienst allerwege door de Bataks werd gevoeld. Het kerkbezoek was hier op de feestdagen zóó groot, »dat zelfs de gaanderijen bezet waren.« Daaruit blijkt alweêr, dat de menschen in Indië »van gelijke bewegingen zijn als wij.« Immers ook bij ons zijn de gaanderijen alleen dàn gevuld, als er iets bijzonders te doen is. Maar niet alleen de kerk werd hier goed bezocht, ook over de school viel niet te klagen en op haar Zondagsschool telde Mevr. Johannsen 120 leerlingen.

De onlusten van '87 brachten ook hier beroering. Op aansporing van den Controleur zochten de Zendelingen met hunne gezinnen bescherming in de nabijzijnde versterking, maar Johannsen keerde onverwijld naar zijn huis terug en haalde den volgenden dag ook zijne vrouw. Beiden schaamden zich over hun kleingeloof en mochten met de overige Zendelingen Gods hoede ondervinden. Alles liep hier goed af. Een 10-tal soldaten bivouakeerde eenige dagen in de leerzaal der kweekelingen, die met vacantie naar huis waren, maar daar de rust niet verstoord werd, konden ze weldra aftrekken. Het was ook hier thans na de weinige jaren van zaaien reeds oogsttijd. Sinds Maart '87 gaf de Zendeling iederen morgen van 6—7 dooponderwijs, en in de maanden Juni en Juli mocht hij in 3 keeren 309 personen doopen. De meeste hunner waren van den hoofdpost, van Si-Tompoel en van Onan-Gadoegadoe. Onder de gedoopten van laatstgenoemde plaats

[1]) Hij hertrouwde in 1886 met Mej. Pieters, te Batavia.

bevond zich een hoofd, die tot dusver het Evangelie met kracht had tegengewerkt. Er was daar vrij plotseling eene opwekking ontstaan. Vroegere gedoopten, die verslapt waren, kwamen tot een nieuw leven en oefenden nu eenen gezegenden invloed uit op anderen.

In dezen tijd werd hier ook een nieuw Seminarie gebouwd, en daaraan hadden de kweekelingen ijverig medegearbeid. Verder verrees een afzonderlijk huis voor 6 candidaat-leeraars. De Kweekschool genoot grooten voorspoed, en beide Zendelingen waren voortdurend, behalve in het onderwijs, ook bezig aan het vervolledigen van de leermiddelen en 't vermeerderen van hetgeen tot stichting dienen kon. Voor het morgen- en avondgebed vertaalde Johannsen b.v. de overdenkingen van Bogatzki. Het gebouw voor de candidaat-leeraars werd in 't laatst van '87 ingewijd en het nieuwe huis voor de seminaristen werd in Juli des volgenden jaars in gebruik genomen. — Over de begaafdheid en den ijver der leerlingen waren de onderwijzers over 't geheel tevreden; dat niet allen gelijkstonden, spreekt vanzelf; met één vak hadden ze echter haast allen moeite, namelijk met het rekenen. Wat de gemeente aangaat, in '88 overschreed haar ledental de eerste 1000, en 300 van deze waren gerechtigd tot deelneming aan het Avondmaal. Welk een resultaat ook hier, in 20 jaren! En nu is het alleszins waarschijnlijk, dat er onder die leden waren, bij wie de overgang tot het Christendom geen zaak des harten was, maar het ontbrak ook geenszins aan lieden, die »in nieuwigheid des levens wandelden.« We lasschen hier als voorbeeld in, wat Johannsen vertelt van de weduwe Zippora. Deze kwam op zekeren dag tot hem, en deelde hem mede, dat een Heiden hare dochter ten huwelijk was komen vragen en 5 buffels als koopprijs had medegebracht. Zij had tegen hem gezegd: »Kom, we willen eerst naar den Zendeling gaan en vragen of het geoorloofd is.« Daar had die man echter geen zin in, en toen had zij hem met zijne buffels naar huis gezonden. Nauwlijks was hij vertrokken, of 3 van zijne buffels werden door tijgers verscheurd en korten tijd daarna kwam de zoon van een aanzienlijk Christelijk hoofd en huwde hare dochter. Beiden waren recht gelukkig met elkander. Zóó vertelde Zippora, en zij voegde er bij, dat zij kort na haren doop, vóór 3 jaren, met al hare kinderen ziek geworden was, juist in den oogsttijd, en zij geen raad had geweten, hoe zij haar rijst van 't veld thuis zou krijgen. Toen had zij tot hare kinderen, die ziek naast haar lagen, gezegd: »Laten we bidden!« en na gebeden te hebben waren zij gezond geworden en hadden hunnen arbeid kunnen verrichten.

Op 16 Aug. 1889 was het 25 jaren geleden, dat Johannsen te Barmen was afgevaardigd. Gemakkelijk had hij het in die kwart eeuw niet gehad, maar met hoe rijken zegen had hij mogen arbeiden! Een innige wensch, reeds geruimen tijd gekoesterd, zag hij thans vervuld: hij achtte het zoo noodig, dat voor het vrouwelijk deel zijner gemeente meer werd gedaan, en zie nu was Miss Needham uit Engeland gekomen, om zich hier geheel aan den arbeid onder de meisjes en vrouwen te wijden. Op eigen kosten liet deze dame voor zich een huis bouwen, zij leerde ijverig Bataksch en ging er dagelijks op uit om de huizen te bezoeken en met de vrouwen te spreken. Zij heeft dit werk eenige jaren volgehouden, ofschoon zij dikwijls ongesteld was. In '93 sloot zij zich aan bij de familie Culemann te Si-Poholan, waar zij echter ook niet lang bleef. We zullen haar later nog aantreffen in Mandaïling. Op 't voetspoor van deze Engelsche dame volgden later een aantal Duitsche Zendelingzusters, wier arbeid hoog gewaardeerd wordt, maar de plaats van Miss Needham alhier is nog niet vervuld, ik kan niet zeggen waarom.

Het jaar 1891 bracht Zend. Johannsen groote smart. In Maart overleed eene dochter en in April zijne vrouw. [1]) Het was nu nog stiller om hem heen geworden, maar in zijne eenzaamheid wijdde hij zich des te ijveriger aan een groot werk, waaraan hij in zijnen vrijen tijd arbeidde: de vertaling van het Oude Testament. In '92 ging hij voor eenige maanden naar Duitschland en bracht zijne vertaling mede, die vervolgens te Elberfeld gedrukt werd voor rekening van het Br. en Buitenl. Bijbelgenootschap.

Tijdens zijne afwezigheid had Zend.

---

[1]) Hij hertrouwde in 1892 in Duitschland.

Meerwaldt het begrijpelijkerwijs zeer volhandig, want Kweekschool en gemeente gaven veel te doen. Maar daarbij kwamen nu nog dingen, die hem zijne taak zeer verzwaarden. Reeds den eersten Zondag na het vertrek van Johannsen was een hoek in de kerk ledig, daar zeker hoofd met al zijne onderhoorigen wegbleef, »omdat Johannsen bij zijn heengaan niets tegen hem apart gezegd had.« Men ziet, ook een Batak heeft zijn gevoelige plek. Het gelukte aan Meerwaldt, dien gekrenkten man in een betere stemming te brengen. Niet zoo goed slaagde hij bij de jongelieden, die voor hunne belijdenis moesten leeren en slecht ter catechisatie kwamen. Verder rezen er langdurige geschillen over rijstvelden. Meerwaldt had dus, wat den hoofdpost aangaat, geen aangenamen tijd. Iets beter stonden de zaken op het filiaal Onan-Gadoegadoe, maar ook hier viel veel te berispen. Het andere filiaal, Si-Masom geheeten, kreeg dit jaar een kerk, waarvoor Miss Needham eene milde bijdrage schonk. De Zendeling werd hier thans ter zijde gestaan door den Inl. leeraar Ernst, die op het laatstgenoemde filiaal op 't Kerstfeest 57 personen doopte. Voor het Seminarie had Meerwaldt de hulp van 2 Inlandsche onderwijzers. We moeten hier nog bijvoegen, dat deze Zendeling sedert 1890 een maandblaadje uitgaf, »Immanuël« geheeten, en dat hij aan het redactie-werk geholpen werd door den onderwijzer Jonathan.

Nadat Johannsen op zijnen post teruggekeerd was, hernam het werk hier zijnen gewonen geregelden gang. Aan een uitvoerig schrijven van hem, uit Dec. '93, ontleenen wij eenige bijzonderheden over het Seminarie. Dit had nu reeds meer dan 100 helpers afgeleverd. In November waren weer de gebruikelijke examens gehouden, in tegenwoordigheid van Ephorus Nommensen. Er waren 18 seminaristen, die den cursus van 4 jaren hadden doorloopen en nu eindexamen deden, waarbij zij allen slaagden. Daar de familie voor het onderhoud der studenten heeft te zorgen, waren de kosten voor het Genootschap zóó gering, dat ieder leerling op slechts 60 Mark (36 gulden) per jaar kwam te staan. Bij aanstelling tot helper ontvangen zij *f* 7.50 per maand, zoolang zij ongehuwd zijn; de gehuwden ontvangen *f* 10 tot *f* 15 en een Inlandsche leeraar krijgt *f* 20 per maand. Een predikant op een tractement van *f* 240 per jaar! Maar hierbij moet wel in aanmerking worden genomen, dat de gemeenten ten deele of geheel in de kosten voorzien, gelijk reeds is aangetoond. — Doch wij keeren tot ons onderwerp terug. Na afloop van het eindexamen kwamen de toelatingsexamens aan de beurt. Op den éénen dag werden 24 jongelingen uit Angkola, Si-Boga en Toba, en op den anderen 106 uit Si-Lindoeng, Si-Gompoelan en Pangaloan onderzocht. Van die allen werden 30 opgenomen, zoodat velen teleurgesteld huiswaarts moesten gaan. De belangstelling der Christenen in deze Kweekschool was zoo groot, dat Johannsen zijn bedoelden brief aldus besloot: »Wanneer ik terugdenk aan het begin van onzen arbeid in de Bataklanden, zoo kan ik slechts onder tranen van ontroering en dankbaarheid jegens God de algemeene belangstelling in het Seminarie gadeslaan. Het is een volks-instituut geworden, en aller oog is er op gericht.« Van sommige der hier opgeleide mannen verzekerde Johannsen, dat zij niet ver beneden een Europeesch Zendeling staan. Daar de behoefte aan helpers steeds grooter werd, ging men er in '94 toe over, het Seminarie uit te breiden, zoodat nu 60 kweekelingen konden worden opgeleid, verdeeld in 2 klassen. Overigens werden ook nu weer 6 gehuwde helpers opgenomen, om na een cursus van $1^1/_2$—2 jaren aangesteld te worden tot Inl. leeraar. Niet alle leerlingen, die eindexamen gedaan hebben, verlangen eene aanstelling tot helper. In dit geval moet voor het 4-jarig onderwijs, dat zij genoten hebben, de luttele som van *f* 100 worden vergoed.

In Oct. '93 mocht Johannsen weer 160 personen uit de Heidenen toevoegen tot zijne gemeente, die nu van jaar tot jaar krachtig in getalsterkte vooruitging. Met hemzelven echter begon het lichamelijk minder goed te gaan. In Juni '94 klaagde hij over zwakheid, waarschijnlijk een gevolg van overmatige inspanning. Het viel hem dikwijls moeilijk de wandeling naar de school te maken, en dan liet hij de kweekelingen maar bij zich aan huis komen. Wat de leerlingen betreft had hij ook reden tot klagen. Hij vond bij hen minder

vatbaarheid dan over 't geheel bij de vroegere kweekelingen en sprak het gevoelen uit, wel waardig om door paedagogen overwogen te worden: »dat men bij de aanneming van kweekelingen ook op hunne ouders te letten heeft;« want, zoo zegt hij, »is het Christendom geen zaak des harten bij de ouders, zoo zal men hunne zonen moeilijk tot een diepe opvatting er van brengen.« Zend. Meerwaldt had ook dien teruggang waargenomen en klaagde over »gemis aan vroomheid« bij deze jongelieden; slechts bij weinige hunner had hij den indruk gekregen, »dat zij zich werkelijk aan den Heere Jezus overgegeven hadden.« Wij zouden echter zeggen, dat hier een nadeel van het vergelijkend examen aan den dag komt. Bij een examen kan men spoedig zien, wat een jongmensch weet; maar niet zoo spoedig kan men zich van zijn »inwendigen staat« overtuigen, en dan kan het licht gebeuren, dat de »knappe« aangenomen wordt en de »vrome« wordt afgewezen. De geestelijke toestand der jongelieden zal echter zeker in samenhang moeten worden beschouwd met dien der ouders. De bewoners van Si-Lindoeng waren nu reeds voor het grootste deel Christenen, maar volgens het overzicht van 1895 vond men onder hen nog velerlei gebreken, wat echter niet weg kon nemen dat zij, die de Bataks in hunnen heidenschen toestand gekend hadden, zooals Johannsen, geen woorden genoeg hadden om God te danken. Om bij dezen post te blijven: de gezamenlijke gemeenten van Pansoer-na-pitoe telden nu reeds ongeveer 2000 leden. De menschen verdrongen zich, om zoo te zeggen, bij de doopvont; het was niet te denken, dat men bij ieder van hen een »besliste overtuiging« of »diepe opvatting van het Christendom« zou kunnen vinden, en zoo konden dan ook hunne zonen er licht toe komen, den eervollen post van helper te begeeren zonder dat het Christen-zijn bij hen »zaak des harten« was.

In 1896 werd aan Zend. Meerwaldt verlof naar Europa toegestaan. Zijne plaats werd ingenomen door Zend. J. Warneck [1]), die eerst korten tijd aan 't Toba-meer had gearbeid. Gelukkig was Johannsen weer zooveel aangesterkt, dat hij met minder bezwaar zijn werk kon doen. Hij voerde in dezen tijd den regel in, dat de seminaristen de Zaterdagavond-bijeenkomsten met de oudsten der gemeente moesten bijwonen, waarin hij een gedeelte der Schrift behandelde. De kweekelingen moesten dat dan bij zichzelven verwerken en tot hunne practische oefening het gehoorde des Zondagsmiddags in de hun aangewezen dorpen gaan verkondigen. — De nieuwe leeraar was verbaasd over hetgeen hij hier vond en zag: eene verzameling flinke gebouwen, die aan den zendingspost haast 't voorkomen van een stadje gaven; een breede schare seminaristen (57), net gekleed en met een verstandig voorkomen; een tucht en orde, die aan 't ongelooflijke grensden; en daarbij een gestichtsleven, zóó doelmatig, practisch en goedkoop, dat men de inrichting voorbeeldig mocht noemen. Warneck had de vakken van Meerwaldt voor zijn deel: rekenen, aardrijkskunde, natuurkunde, zingen en teekenen. Daarbij kreeg hij het morgen- en avondgebed. Het onderwijs in de Theologische vakken werd nog steeds door Johannsen gegeven. Tot het opgenoemde voegde de nieuwe leeraar catechetische oefeningen en opstellen toe, en aan het onderwijs in den zang verbond hij dat in de muziek: orgel, viool en blaasinstrumenten. Ter afwisseling maakte hij met de kweekelingen gymnastische oefeningen en flinke wandelingen.

De gezondheidstoestand van Johannsen bleef zwak en wankelend en de kracht keerde niet terug, maar hij bleef zijn werk doen, tot de Heer hem onverwachts op 11 Jan. 1898 uit het leven wegnam. Tegelijk met het schrijven, dat zijn overlijden boodschapte, ontving men te Barmen zijnen laatsten, nog niet voltooiden brief. Op zijn sterfdag had hij des morgens nog zitten schrijven aan »Lijdens-overdenkingen,« waarmede hij zich in den laatsten tijd in stille uren gaarne bezig hield. De droefheid zijner gemeente was treffend, en geen wonder waarlijk. Zend. Warneck schreef: »Hoe zwaar het verlies is, dat onze Zending heeft getroffen, dat wordt ons nog met iederen dag duidelijker. Wat heeft deze ééne man gearbeid! Ik staar er met verbaasdheid op. Hoe zullen jon-

---

[1]) Zoon van Dr. G. Warneck, den welbekenden Redacteur van het Alg. Miss. Zeitschrift.

gere krachten hem vervangen! Hij was zoo met het volk samengegroeid, en kende het Bataksch en de Bataks grondig, zooals behalve Br. Nommensen nu niemand meer.« Johannsen heeft 32 jaren mogen arbeiden en stond de laatste 20 aan 't hoofd van het Seminarie, welks groote beteekenis uit het voorafgaande duidelijk bleek. De leerboeken, welke hij voor deze gewichtige Inrichting van noode had, heeft hij meerendeels zelf moeten scheppen: hij schreef een Kerk- en een Wereldgeschiedenis, de helft eener Bijbelsche geschiedenis, een Catechismus, een Handleiding tot recht verstand der H. Schrift en voor zielzorg, maar zijn hoofdwerk was de vertaling van het Oude Testament in het Bataksch. We voegen hieraan toe, dat de gemeente, welke hij achterliet, bij zijnen dood 2552 zielen telde, voor verreweg de meeste zijne geestelijke kinderen. [1])

Gedurende een half jaar had Warneck nu alleen (met het Inlandsch personeel, dat hem ten dienste stond) het werk te doen; daarna keerde Zend. Meerwaldt (in Juni) tot zijnen post en arbeid terug. Een nieuwe cursus was inmiddels begonnen en 60 kweekelingen bevolkten het Seminarie, terwijl 7 nieuwe candidaatleeraars werden opgenomen. De arbeid werd door de beide Zendelingen op déze wijze verdeeld: Meerwaldt nam de zorg voor de hoofdgemeente en Warneck die voor de filialen op zich, en wat het Seminarie aangaat belastte Warneck zich met de Theologische en Meerwaldt zich met de overige vakken. Het was beiden mannen echter onmogelijk, naar behooren al het werk te verrichten, dat op hen rustte, en zoo kwam men op het denkbeeld, hier een derden Zendeling te plaatsen en dien bepaaldelijk met het gemeentewerk te belasten, zoodat Meerwaldt en Warneck zich geheel aan de opleiding zouden kunnen wijden, want men zag zeer goed in, hoeveel daarvan afhing. Vóór men echter aan dat denkbeeld gevolg kon geven, werd Meerwaldt opnieuw ernstig ziek en omstreeks Nieuwjaar 1899 verliet hij Sumatra voor de tweede maal. Met spoed werd nu Zend. G. Jung van Parsambilan naar hier overgeplaatst en werd aan dezen het gemeentewerk toevertrouwd, maar ook voor het Seminarie was hulp noodig. Zoowel in Duitschland als in Nederland werd moeite gedaan, om een geëxamineerd onderwijzer te vinden, maar men slaagde daarin niet, en Warneck bleef voorloopig alleen voor het opleidingswerk staan.

Het aantrekkelijkste, maar moeilijkste deel zijner taak was de vorming der candidaat-leeraars. We herinneren, dat dit zijn: voorgangers, evangelisten, die den gewonen cursus aan het Seminarie hebben doorloopen, eenige jaren in de praktijk zijn geweest en zich daarin hebben onderscheiden, en nu gedurende ongeveer $1^1/_2$ jaar een hoogeren cursus doorloopen, om dan na afgelegd examen te worden geordend en aan 't hoofd van een plattelandsgemeente te worden gesteld. Deze laatste groep bestond nu uit 7 personen, allen gehuwd en met hunne gezinnen overgekomen naar Pansoer-na-pitoe, waar ze samenwonen in het voormalig huis van Miss Needham. Dat ging best; de gezinnen konden het goed met elkander vinden en de samenwoning gaf tot geen moeilijkheden aanleiding. Aan de vrouwtjes, die natuurlijk heel veel tijd hadden, arbeidde Mevr. Warneck, om ze wat verder te brengen in kennis en beschaving en ze tot geschikte »predikantsvrouwen« te vormen. Over de vorderingen, die ze maakten, viel niet bepaald te roemen; »de trap, waarop ze staan« — zoo heette het — »is nog recht laag.« De vorming van hare mannen leverde voor Zend. Warneck geen geringe bezwaren op: beide leeraren, die gewoon waren te onderwijzen, waren aan de school ontvallen; het was dus voor hem een grijpen in het duister. Hij behandelde met hen de Dogmatiek, voor zoover hij geschikt achtte, en de nieuwere Kerkgeschiedenis; verder gaf hij Exegese van 't Evangelie van Johannes en den Brief aan de Romeinen, doorliep met hen een boek over Zielzorg (zeker het leerboek van Johannsen) en liet hen proefpreeken houden. Buitendien werden nog sommige stukken uit het Oude en N. Testament behandeld en ook de Ethiek werd niet

[1]) P. H. Johannsen is geboren op 9 Nov. 1839 in Holstein. Reeds op zijn 10[de] jaar wenschte hij Zendeling te worden. Op zijn 18[de] jaar werd hij onderwijzer en in '61 Zendelingkweekeling. Op 16 Aug. '65 werd hij afgevaardigd, tegelijk met A. Schreiber.

vergeten. In hunnen vrijen tijd werden ze de dorpen ingezonden om te evangeliseeren en des Zondags hielpen ze prediken. Daar Warneck vroegere groepen niet had bijgewoond, viel het hem moeilijk, een juist oordeel over deze 7 mannen te vellen. Hij kon hun het getuigenis niet onthouden, dat ze vlijtig waren. Ook gaven ze over 't geheel blijk van een goeden verstandelijken aanleg. Het ontbrak hun echter aan vastheid van karakter. Meer dan eens had hij aanleiding, hun te zeggen, dat men naar het hoogere behoort te streven en bezigheid zoeken moet, ook zonder aangespoord en er als bij de haren naar toe getrokken te worden. Wat hun opgedragen werd deden ze gewillig, maar daar boven gingen ze niet. Hij hoopte steeds weder, dat iemand van hen uit eigen beweging in de gemeente helpen, of, wat nog van meer belang moest worden geacht, de Schrift onderzoeken, kort gezegd »studeeren« zou. Zij hadden tijd daarvoor. Klaagde hij over nalatigheid in dat opzicht, dan deden ze een ruk, maar daarbij bleef het. Volgens zijne ervaring »was geen van hen nog voor werkelijk zelfstandigen arbeid geschikt.« Daarbij miste hij in hen oprechtheid en openhartigheid, en ook waarachtigen ootmoed, niet in tegenwoordigheid van Toewan, waaraan het »natuurlijk« niet ontbrak, maar ootmoed des harten, die gering van zichzelven denkt en zich laat gezeggen. Hoogmoed is een kanker, waaraan het geheele Bataksche volk lijdt, maar hij hult zich liefst in het kleed der nederigheid. — Ik heb dit oordeel van Warneck hier eenigszins uitvoerig weergegeven, omdat het mij zeer gewichtig voorkomt. We kunnen er het besluit uit trekken, dat er in dit opzicht geen wezenlijk verschil bestaat tusschen Javanen (of Soendaneezen) en Bataks. De oorzaak, dat uit de Bataksche Christenen meer helpers zijn gevormd dan uit de Javaansche (Soendaneesche), is niet gelegen in de grootere uitnemendheid van eerstgenoemden; en ook uit de helpers, die men op Java heeft, had men Inlandsche leeraars kunnen vormen van het gehalte, dat door Warneck geteekend is. De groote zaak is echter, dat de Bataksche helper (of leeraar) steun vindt in zijne Christelijke omgeving, terwijl de Javaansche of Soendaneesche helper veelal alléén staat, of met een klein groepje Christenen tegenover eene verpletterende en daarbij onzedelijke Mohammedaansche meerderheid. Het kan zijn nut hebben, dit bij vergelijking in gedachten te houden. De mannen, die door Warneck, naar men vernam, niet zoo heel gunstig beoordeeld werden, kregen in 1899 allen eene aanstelling tot leeraar, en nu wordt in het verslag van 1900 gezegd, »dat 5 van hen recht degelijke mannen en 3 van deze zelfs uitstekend begaafd zijn.« [1]) Waarschijnlijk hebben ze zich dus verbeterd. — We voegen hierbij — en nemen daarmede van het Seminarie afscheid — dat in 't najaar van '99 weer 27 kweekelingen van den 4-jarigen cursus eindexamen deden en 32 nieuwelingen hun intree deden; dat Zend. Harder (zie Nias) aan Warneck is toegevoegd en het Seminarie zal worden overgebracht naar Si-Poholon.

Ten slotte nog een woord over de gemeente. Toen Dr. Schreiber in 1899 Pansoer-na-pitoe bezocht, werd hij er zeer feestelijk ontvangen en kon hij er voor 2000 hoorders prediken. Het schoonste wachtte hem echter aan 't einde. Men had hier de jaarlijksche Conferentie en Synode gehouden. Hij had alle 30 Zendelingen in dit »geestelijk middelpunt« vereenigd gezien, en om hen heen die breede schare van Inl. leeraars, evangelisten, onderwijzers en oudsten. De samenkomsten werden als gewoonlijk besloten met een Zendingsfeest en Schreiber genoot hier den aanblik van 8000 Christenen uit de Bataks. We kunnen ons eenigszins den machtigen indruk voorstellen, dien deze groote schare maakte op hem, die Si-Lindoeng in zoo geheel anderen toestand had gekend. God heeft hier waarlijk groote dingen gedaan. Doch . . . men stelle zich de Christelijke gemeenten, die zoo snel zijn ontstaan, niet te ideaal voor! Wat het laatste jaarverslag over den geestelijken toestand alhier openbaart, doet zien, dat haar nog groote gebreken aankleven. Nadat Zend. Jung [2]) hier geplaatst was en zich met het gemeentewerk belast had, kwam eerst

[1]) Letterlijk: „5 von ihnen sind nach Mitteilungen Warnecks recht tüchtige Leute, drei von diesen sogar hervorragend begabt."

[2]) De arme man was hier nauwlijks, of hij verloor zijne jonge vrouw (27 jaar oud) door den dood (11 Juni 1899).

recht aan den dag, hoe achterlijk zij is; men achtte haar toestand zelfs ongunstiger dan dien van eenige andere Bataksche gemeente. Bij nauwlettende contrôle nam Jung waar, dat gemiddeld slechts $^{1}/_{4}$ der leden in de kerk komt; de meeste blijven weg uit traagheid, andere uit trots. Vele leden moesten worden uitgesloten. Op het filiaal Si-Masom zijn eenige hoofden getrouwd buiten den Zendeling om. In Onan-Gadoegadoe is het hoofd Saul een slecht voorbeeld voor zijne onderhoorigen. 't Is jammer, dat we met deze dingen eindigen moeten, maar het Bestuur verdient lof, dat het de waarheid huldigt, en er blijft immers toch nog veel goeds over!

Tot dezen post behooren de pasgenoemde 2 filialen. Er arbeiden met de Zendelingen 5 Inl. onderwijzers en 46 oudsten werken mede. De gemeenten tellen 2455 [1]) leden (1641 Avondmaalgangers) en de 3 scholen 238 leerlingen. De Zondagsscholen worden door 370 kinderen bezocht.

3. *Si-Poholon.*

Het is niet zonder bezwaar, van de geschiedenis van dezen derden post een samenhangend verhaal te geven. In 't algemeen knoopt men in de Barmensche berichten en verslagen de mededeelingen zelden aan vroegere vast, en daardoor ontstaan gapingen. Dit ongerief kan wel voor een deel liggen aan de Zendelingen, maar moet vooral geweten worden aan de redactie, wier streven in de laatste jaren blijkbaar is, aan het nieuwe en pikante den voorrang te geven. Op een terrein als hier in de Bataklanden, waar de Zending landschap na landschap en stam na stam met het net des Evangelies omspant, ontbreekt het niet aan nieuws, en zoo ontstaat licht de neiging, om de aandacht der lezers meer te bepalen bij het nieuwe dan bij het reeds bestaande.

In Nov. 1869 kwamen de ZendelingenKödding en Mohri op Sumatra aan en begaven zich naar Si-Lindoeng. De eerste ging terug naar Si-Boga, waar we hem aan den arbeid gevonden hebben, maar A. Mohri bleef in het dal en vestigde zich in 1870 te Si-Poholon, aan de noordzijde, onder de toen nog onafhankelijke Bataks. »Ik zit hier« — zoo schreef hij — »midden onder de meestgevreesde roovers en moordenaars. Dikwijls komen ze met hoopen van Hoog-Toba, omringen mijn huis, tieren, bonzen en schreeuwen, en doen erger dan beren en wolven. De bewoners van Si-Poholon staan nog een trap lager dan de overige lieden van Si-Lindoeng; het zijn wilde, ruwe, gevreesde lieden en nog bijna niet met beschaafde menschen in aanraking gekomen. Het begin viel mij onder hen zeer zwaar en menigmaal ontzonk mij bijna de moed. Doch de Heer schonk steeds de noodige kracht en zal ook verder helpen.« De Bataks waren destijds schier onafgebroken met elkander in oorlog; het schieten en rumoermaken hield bijna nooit op, zoodat de arme Zendeling niet alleen geen rustig uur had, maar ook bestendig in levensgevaar verkeerde. Hij en zijne vrouw hielden het echter op den gevaarvollen post moedig uit en in bijzondere mate mochten zij Gods hoede en zegen ondervinden. Juist die aanhoudende oorlogen openden hem den weg tot de harten. Hij deed namelijk wat hij kon voor de gewonden, en de geenszins ongevoelige Bataks waardeerden zijne liefderijke hulp. Reeds in '71 had hij een groepje belangstellenden bijeen, aan wie hij, voor zoover de tijdsomstandigheden het toelieten, onderwijs kon geven. Sedert Nieuwjaar 1872 werd een 20-tal candidaten dagelijks op den Doop voorbereid, en daar zij getrouw catechisatie en godsdienstoefening bijwoonden, en vast besloten waren Christenen te worden en als zoodanig te wandelen, werden de eerstelingen van dezen post na voorafgaand openbaar onderzoek op tweeden Paaschdag van dat jaar door Mohri gedoopt, in tegenwoordigheid van Nommensen, Christiansen en Johannsen. Nu kon ook geregeld met 15 jongens school gehouden worden, en alzoo waren de eerste en grootste bezwaren in merkwaardig korten tijd overwonnen.

Er volgde nu een rustiger poosje, wat door den Zendeling toegeschreven werd aan een bezoek van Resident Canne. Op 't Kerstfeest van genoemd jaar mocht hij tot de gedoopten 20 personen toevoegen.

---

[1]) Schijnbaar ging het ledental achteruit: de zaak is, dat velen, die in vorige jaren vertrokken waren, nog waren medegeteld.

est werd met stille en toch groote
e op dezen afgelegen en zoo
·igen post gevierd, en de blinde
ëus, die tot de Christenen behoorde,
»Danken wij onzen leeraar, die ons
vreugde bereid heeft, maar vóór
en Gever van alle goede en volmaakte
« Deze blinde man trad reeds
c als evangelist op onder zijne
enooten. Verder ging een jongeling,
an Christen-ouders, spoedig daarop
Praoe-Sorat, om voor helper te
ı opgeleid. Er begon dus gang in
rk te komen. Bijzonder snel raakte
vangelie hier door den arbeid van
en het getuigenis der gedoopten
omliggende dorpen bekend. In den
an '73 werden in ieder dorp, waar
Christenen waren, oudsten benoemd.
ontvingen gedurende 2 maanden
Iohri onderricht in hetgeen zij te
hadden. Er werden dit jaar weer
sonen gedoopt en het aantal Chris-
steeg tot 54. Zekere Andreas werd
hoolmeester aangesteld, maar de
had nog weinig zin in schoolgaan;
16 zonen van Christenen en 3 van
ıen profiteerden van het onderwijs.
arende 1874 was 't weer zeer onrus-
ler de immer strijdlustige en strijd-
ge Bataks, maar in 't begin van '75
ier een vijand op, tegen wien ze
vermochten. Dat was de cholera,
Toba naar deze streek werd over-
ht en velen aantastte. Vergeefs
de Heidenen hunne sombaons
egen en deden de priesters hun best.
iddelen, door deze aan de hand
ı, streden tegen elkander en waren
azinnig, dat veler oogen voor het
rbedrog opengingen. De Christenen
ı zich in dezen tijd van beproeving
nvechting zeer goed; zij taalden
aar de heidensche middelen, maar
ı zich aan den raad van Mohri.
regen er ook van hen de cholera,
lechts één hunner stierf er aan, en
g wel ten gevolge van de onver-
e verpleging harer moeder. Deze
ene (een jongedochter) werd nu op
lijke wijze grafwaarts gedragen,
t lijk werd niet, volgens Bataksche
nte, in een mat gewikkeld en bij
begraven, maar in een kist en bij
onder gezang, ter aarde besteld.

Zoo kon reeds begonnen worden met de invoering van Christelijke zeden. De jonge Christenen toonden hunne beslistheid, door, evenals op de beide voorgaande posten, te weigeren, verder bij te dragen tot heidensche offerfeesten. Het einde van dezen bangen tijd was, dat vele Heidenen, en daaronder ook hoofden, zich naar 't Christendom toekeerden. In '76 telde de gemeente reeds 73 leden, waaronder 12 Avondmaalgangers.

De berichten uit deze jaren zijn schaarsch. Ik vind niet veel meer dan de ééne droevige mededeeling, dat Mohri en zijne vrouw in Dec. '78 den dood van hun jongste kind te betreuren hadden. Daarop braken de reeds vermelde onlusten in het Tobasche uit, in '79 gevolgd door allerlei ziekten, gepaard met droogte en veepest, waaronder ook de gemeente zeer leed. Er stierven van hare leden driemaal zooveel als er kinderen geboren werden. De verzoekingen, om het Christendom den rug toe te keeren, waren in dat jaar bijzonder sterk, doch slechts één der leden bezweek, maar keerde weldra met berouw terug. Intusschen breidde de gemeente zich voortdurend naar buiten uit. Er ontstonden filialen te Pinadjagar, Hoeta-Oeroek en Si-Toemejang. In laatstgenoemd dorp werden zelfs 44 personen tegelijk gedoopt, en in den loop van dat jaar werden er meer zielen gedoopt dan de gemeente bij den ingang leden telde. Een schoone dag, ook een vrucht van het Evangelie, was de 30ste Maart: de Christenen van Hoeta-Oeroek vierden toen een verzoeningsfeest met die van Si-Toemejang. Te voren waren beide stammen er steeds op uit, elkander zooveel mogelijk kwaad te doen. En steeds meer dorpen openden zich voor het Evangelie: van sommige noodigden de hoofden Mohri tot zich; van andere maakten ze er hem een verwijt van, dat hij hen nog niet tot zich genoodigd had. Eens was de opkomst in zijn lokaal zóó groot, dat hij zich genoodzaakt zag in zijne woning een tweeden dienst te houden. 't Was bij velen nog wel een hinken op twee gedachten, maar uit allerlei teekenen maakte de Zendeling op, dat het Heidendom hier welhaast inéén zou storten. Den snellen wasdom in aanmerking nemende, zal men zich echter niet verbazen, dat Mohri in zijne

gemeente veel zwakheden opmerkte; bij sommigen b.v. ontdekte hij het streven om zich op ongeoorloofde wijze te verrijken. Er vielen evenwel ook goede dingen op te merken, b.v. dat de gemeente reeds begon bij te dragen tot haar onderhoud. 't Is waar, er werd nog slechts *f* 1.— per gezin en per jaar gevraagd, maar de Christenen brachten buitendien nog veel op aan materialen en arbeidskrachten voor benoodigde lokalen.

In 1881 kon Mohri berichten: Na lang hinken op twee gedachten heeft het volk thans met het Heidendom gebroken. Zeide men vroeger: »Wie Christen wordt moet ons dorp uit!« nu hoort men 't omgekeerde: »Wie Heiden blijven wil moge elders zijne tent opslaan!« In 't dorp Si-Manoengkalit waren de eerstelingen gedoopt, en daaronder de beide hoofden. Op 't filiaal Pinadjagar werden eerst 30 en daarna nog eens 74 personen gedoopt; onder de laatstgedoopten bevonden zich 2 hoofden. Op 't filiaal Si-Toemejang was eveneens vooruitgang. Allerwegen waren er nu hoofden, die met een deel hunner onderhoorigen leerden voor den Doop. In 't geheel traden er in dat jaar 232 personen tot de gemeente toe, wier zielental daardoor steeg tot 482.

Voor deze zich zoo sterk uitbreidende gemeente was een flinke kerk noodig. Die verrees dan ook in 1882 en kostte *f* 1200; waarlijk geen kleinigheid. Helaas! de gemeente heeft er niet lang genoegen van gehad. De onlusten in het volgende jaar werden wel is waar door het krachtig optreden van den Controleur en de troepen onderdrukt, doch er zwierven nog brandstichters rond, en in weerwil van de 8 wachters bij de zendelingswoning staken ze in Juli de fraaie kerk in brand. Toen Mohri, gewekt door zijne vrouw, over de slapende wachters heen buiten kwam, stond het gebouw reeds in lichtelaaie. Daar geen bluschmiddelen voorhanden waren behalve pisangbladeren en modder, (waarmede in Indië, bij gebrek aan beter, wel eens blussching beproefd wordt) gelukte het alleen het dikke hout te redden. Drie dagen later kwamen de nabijwonende hoofden tot Mohri en boden hem naar landsgebruik een weinig rijst en een zwijn ten geschenke aan, »opdat hij getroost mocht zijn en nieuwen moed voor de toekomst mocht scheppen.« Nu, moed konden hij en zijne Christenen in deze treurige omstandigheid wel gebruiken. Hij hoopte op vergoeding van het Gouvernement, maar werd daarin teleurgesteld, en er bleef dus niets anders over dan voor de tweede maal te gaan bouwen. Door het zoo zuinig mogelijk te doen, kwam men nu met *f* 800 uit. Het is een krachtig bewijs van den omkeer, die hier in vele harten tot stand was gekomen, dat de gemeente tot zulk een aanzienlijk offer bereid was. Het aantal gedoopten toch was destijds nog geen 600.

Nadat deze storm voorbij en de aangerichte schade hersteld was, kon Mohri weer een poos ongehinderd voortarbeiden aan den opbouw zijner gemeente. Hij maakte zich dezen tijd van rust ten nutte, door de verspreide Christenen in gemeenten in te deelen, haar van geschikte voorgangers te voorzien, den arbeid van die helpers te regelen en de netten zoo ver mogelijk uit te spreiden. Dit werk kwam tot stand in 1885 en als filialen van dezen post werden thans opgegeven: Hoeta-Radja, Pagar-Batoe, Si-Manoengkalit en Si-Toemejang. Op elk filiaal was eene school; ging het met een dagschool niet, dan opende de Zendeling een avondschool. Op elk filiaal werd ook geregeld godsdienstoefening gehouden, en de helpers gingen voorts in hunnen vrijen tijd evangeliseeren in de kampoengs. Blijkens de berichten waakte Mohri met groote trouw over de zielen. Er zou b.v. in genoemd jaar Avondmaalsviering zijn, en nu gebruikte hij volle 8 dagen, om met ieder der gerechtigden persoonlijk te spreken.

Nieuwe verbeteringen volgden in '86. Er moest voor gezorgd worden, dat de gemeenten meer opbrachten tot onderhoud der helpers. Men weet, dat eene aangelegenheid als deze tot de »teere zaken« behoort; zij werd echter naar genoegen van den Zendeling geregeld. Verder voerde hij »een rondgang met het zakje« in op Zondag bij de godsdienstoefening, en die nieuwigheid werd mede goed opgenomen. Een derde zaak betrof de »mede-opzieners«. Er werden dit jaar nieuwe oudsten verkozen, en bij de aanstelling legde hij dezen de verplichting op, iederen Zaterdagmiddag bijeen te komen te zijnen huize, waaraan ook voldaan

werd; hij besprak dan met hen het onderwerp van den komenden Zondag, om hen toe te rusten tot hun Evangelisatiewerk. Ook op dezen post werd dit jaar voor het eerst de »Week der gebeden« gehouden. Er was hier dus openbaring van geestelijk leven; en een bewijs daarvan mogen we ook wel hierin zien, dat de hoofden, die bij de pas plaats gehad hebbende benoeming door het Gouvernement (zie Pea-Radja) waren gepasseerd en zich dat eerst nog al aangetrokken hadden, zich weldra in den nieuwen toestand schikten.

Terwijl Mohri zich alzoo in den toenemenden bloei van zijn werk mocht verheugen, kwam dat eensklaps weer in ernstig gevaar. Zekere Sarboet (over wien we bij Si-Pahoetar nader zullen spreken) had een bende gevormd en trok met deze brandend en plunderend rond. Die bende was goed gewapend, terwijl daarentegen den bewoners van het dal door het Gouvernement bij de inlijving de wapens waren afgenomen. Ze wilden nu uit vreeze zelfs geen wacht houden op de bedreigde zendingsposten, en zoo kwam het, dat 3 zendelingshuizen door die brandstichters in de asch werden gelegd. Een van die 3 was het huis van Mohri, waarin hij 17 jaren met de zijnen gewoond had; in den nacht van 30 op 31 Juli '87 brandde het tot den grond toe af, terwijl hij zich met zijn gezin te Pea-Radja bevond. Daar de Resident hem niet wilde toestaan naar zijnen post terug te keeren, schoot hem niets anders over, dan voorloopig zijne gemeente van hier uit te bedienen. Nadat dit verbod tegen 't einde des jaars ingetrokken was, maakte hij spoedig toebereidsels tot het herbouwen zijner planken woning, die in Februari van het volgende jaar gereed kwam. De gemeente had door het gebeurde veel geleden, maar door ijverig te prediken, huisbezoek te doen en de afgedwaalden op te sporen, mocht het hem gelukken, de vroegere belangstelling te doen herleven. Nauwlijks echter had Mohri alles hier weer op orde en regel gebracht, of het vertrek van Zend. Metzler naar Europa riep hem in 't midden van '88 naar Pea-Radja, van waar hij in '91 met verlof naar Duitschland ging.

Si-Poholon kwam nu onder leiding van den jongen Zendeling H. Culemann. Deze werd den eersten tijd voor een goed deel in beslag genomen door uitwendige belangen, z.a. het bouwen van scholen, kerken enz. Hoe noodig dat werk op zichzelf ook was, hij verlangde hartelijk naar het einde er van, want de gemeenten vereischten dringend zijne geheele toewijding, en er was hier zooveel te doen! Alleen te Si-Manoengkalit konden 150 personen, door den helper Andreas onderwezen, worden gedoopt, en het gehoor nam daar zóó toe, dat de pasgebouwde kerk reeds weder te klein was. Bij zijn eigen post had Culemann in dezen tijd ook voor Bahal-Batoe te zorgen, en dat was niet licht. Hier vond hij namelijk onder de Christenen twee partijen, en deze bedankten er voor om samen te vergaderen, zoodat Ephorus Nommensen te rade werd, aan ieder een eigen voorganger te geven; beide partijen bouwden zich ook ieder een kerk. Men had hier dus denzelfden toestand als tegenwoordig te Kampoeng-Sawah, [1]) met dit verschil, dat Rome aan de verdeeldheid te Bahal-Batoe geen schuld had. — Dat de toepassing der tucht in Culemanns gemeente nog niet overbodig was, kan o. a. hieruit blijken, dat in 1890 een oudste optrad als heeler van eene dievenbende en een ander Christen op een heidensch feest het »ambt van een waarzeggenden geest« had uitgeoefend. We zullen deze afwijkingen moeten beschouwen als behoorende tot de gevolgen van den ongeregelden toestand, die door de gezegde onlusten was veroorzaakt.

Het jaar 1892 was voor dezen post bijzonder zegenrijk. Op den hoofdpost en de filialen traden 736 personen tot de gemeente toe, die nog nooit zulk een aanwas in één jaar had gehad. Dat was in hooge mate verblijdend, in de eerste plaats voor den Zendeling, maar deze zag begrijpelijkerwijs die menigte nieuwelingen ook met zorg aan, denkende: zullen ze allen getrouw zijn? en hij deed wat hij vermocht, om de hem toevertrouwde zielen te bewaren en te bevestigen. Aan de meisjes en vrouwen der gemeente besteedde hij bijzondere zorg. Een van de oudsten was hem daarin zeer tot steun, en iets later kreeg hij voor dit gedeelte

---

[1]) Behoorende tot den post Meester-Cornelis op Java, zie bl 144.

van zijn werk de hulp van Miss Needham (zie vorig hoofdstuk), die zich bij hem kwam vestigen met haar Engelsche vriendin Kate Dimbleby, en in vereeniging met Bartimeus den Blinde, die haar bestendig vergezelde, ijverig onder het vrouwelijk geslacht arbeidde. Lang bleef zij hier echter niet, door haar reeds genoemd vertrek in '95 naar Mandaïling, waar zij 2 jaren later overleed.

Met veel moeite en niet zonder den bijstand van de Zendelingen Mohri en Metzler gelukte het in 1895 aan Culemann, een einde te maken aan de hier heerschende twisten en partijschappen. Er werden groote verzoeningsfeesten gevierd en deze werden met eene gemeenschappelijke Avondmaalsviering besloten. Het loopt bij zulke twisten meest over erfenissen, het »mijn en dijn«, stamonderscheid en dergelijke; niet zelden betreft het zaken, die vele jaren geleden gebeurd zijn; maar zulke verdeeldheden kunnen de harten soms zóó verbitteren, dat de leden van ééne gemeente niet meer dezelfde kerk willen bezoeken.

De Zendelingzuster Kate, die hier gebleven was, kreeg in '97 eene landgenoote bij zich, Louisa Dutton genaamd, die met haar wenschte mede te arbeiden. In hetzelfde jaar richtte Culemann het oog op een paar landschappen, die tot dusver buiten aanraking met het Evangelie waren gebleven en liggen in de richting naar Si-Boga, namelijk Bonan-Dolok en Dolok-Sanggoel. Toen hij eene reis door deze landschappen maakte, was hij verbaasd over de talrijke bevolking, welke hij op tienduizenden schatte. Een bejaard hoofd in eerstgenoemd landschap verzocht dringend om een Zendeling, opdat hij vóór zijnen dood nog Christen zou kunnen worden. De pasaangekomen H. Brakensiek werd voor dat nieuwe terrein bestemd, maar hij schijnt elders noodiger te zijn geweest, en dat hoofd is gestorven zonder zijn wensch vervuld te zien. Men verlangde echter zeer die landschappen te kunnen bezetten, om den Islam, wilde hij van die zijde Toba binnenvallen, den pas af te snijden. — Het ging thans op dezen post met volle kracht vooruit: in één jaar, van 1 Juni '96 tot 31 Mei '97, doopte Culemann 939 personen, met inbegrip van de kleine kinderen der Christenen. Hij maakte zich nu over zulk een menigte nieuwelingen niet zoo bezorgd meer als vroeger, maar schreef toch: »Zulk een groot getal zou iemand haast doen schrikken, maar allen hebben het voorbereidend onderwijs langer dan een jaar bezocht, zich gedurende dat tijdsverloop goed gedragen en zich ook de noodige kennis eigen gemaakt, zoodat ik geen oorzaak had om aan één van hen den Doop te weigeren.« Groot was vooral de zegen op het filiaal Hoeta-Djoeloe, ten zuidwesten van Si-Poholon, in 't gebergte. Hier had het Heidendom nog een vaste burcht, maar daarin was voor korten tijd een bres geschoten, en nu bestond er een gemeente van 80 zielen. Deze Christenen zijn voor hunne omgeving tot een licht en een zout geworden. Zij deelden den Zendeling eene geheele reeks van treffende gebedsverhooringen mede, ten gevolge waarvan vele Heidenen tot de gemeente getrokken waren. Zoo verhaalden zij o. a. het volgende: een Heiden, wiens zoon doodziek lag, had als laatste middel den helper, zoomede het (Christelijk) hoofd en den oudste laten roepen, nadat de datoe den zieke opgegeven en verlaten had. De kranke scheen den dood nabij. Het hoofd gelastte den weenenden omstanders stil te zijn en deed hun daarop plechtig de vraag, of zij, indien God het gebed verhoorde, van stonde aan dezen God en Zijn Woord wilden gehoorzaam zijn, waarop het hoofd des gezins antwoordde: »Wanneer ulieder God mijnen zoon weder gezond maakt, zoo zal ik Christen worden met mijn geheele huis.« Het hoofd hernam: »Is u dat werkelijk ernst, gedenk dan aan hetgeen gij thans gesproken hebt;« en daarop bad hij: »O Heer! Gij hebt ons verbond gehoord, beschaam ons niet, ontferm U onzer en maak dezen lijder weder gezond, opdat deze mijne makkers zien, dat Gij God zijt en de gebeden verhoort; opdat ook zij U leeren kennen en liefhebben, en niet meer tot stomme afgoden hunne toevlucht nemen.« Zoodra hij amen gezegd had, richtte de zieke zich op en begeerde te eten en te drinken. De jongen is gezond geworden en zijne geheele familie gaf zich aan voor den Doop. — Nog eene andere geschiedenis werd hem verteld: op eene plaats van vereering (sombaon) moest een boom geveld worden voor een brug; er werd echter gezegd: wie deze

sombaon betrad, zonder vooraf geofferd te hebben, zou sterven, of hem zou ten minste een groot onheil treffen. Zeker nog heidensch hoofd zond eenige zijner lieden, om dien boom te kappen. Zij gingen, maar riepen, bij de sombaon gekomen, deze eerst voorzichtig toe, dat zij door hun hoofd gezonden waren; de sombaon werd daarom verzocht te verontschuldigen, dat zij zonder offer naderden. Maar zie! nauwlijks waren zij bij de plek gekomen, of een van hen kreeg plotseling een vreeselijke hoofdpijn, en een ander verwondde zich bij den eersten slag, dien hij op den stam deed, aan het been. Nu was het uitgemaakt, dat de strenge sombaon vertoornd was en zeker voor de gruweldaad een offer zou eischen. De Heidenen besloten alzoo, snel het nagelaten offer te brengen en de sombaon te verzoenen. Maar nu begaf zich de oudste Izak tot hen. Hij bewoog eerst degenen, die onwel waren geworden, zich door den helper te laten behandelen, en zeide toen tegen het hoofd, dat hij den boom wel vellen zou. Aangezien hij daardoor den toorn van de sombaon op zich zou nemen, werd hem dat gaarne vergund en Izak begaf zich met eenige Christenen op weg. Bij de sombaon gekomen, bleef hij staan, nam zijn kapje af en bad. Daaarop noodigde hij de Heidenen, die hen gevolgd waren, uit, toe te zien, of hem iets overkwam. De boom valt, . . . maar tot schrik der Heidenen juist op den anderen, waarin, naar hunne meening, de geest zijnen zetel had. Izak echter bestijgt zonder vreeze dien boom, welken geen mensch durfde aanroeren, hakt de takken, die den gevelden stam tegenhouden, af en doet dien ter aarde vallen. De aanwezige Heidenen waren eerst sprakeloos van verbazing, maar daarop riepen ze: »De God der Christenen is sterker, de God der Christenen heeft overwonnen!« en een deel van degenen die zoo riepen, ving terstond aan de godsdienstoefeningen te bezoeken. Zoodoende waren velen voorbereid geworden om zich te laten opnemen in de gemeente, maar aleer zulks geschieden kon moest Culemann met hulp van een paar hoofden uit Si-Poholon een hevigen twist tusschen de Heidenen en de doopcandidaten zien te beslechten. Dat gelukte hem boven verwachting: de vrede werd gesloten en besloten met een maaltijd, waarbij de aanwezigen bij 't schijnsel van een lantaarn een paard nuttigden. Wat meer is: de Heidenen veroorloofden den doopcandidaten niet alleen Christenen te worden, maar beloofden ook zelf te zullen gaan leeren, eene groote kerk met de Christenen samen te willen bouwen en eenen beteren weg te willen aanleggen, opdat de Zendeling hun dorp dikwijls zou kunnen bezoeken. Den Zondag daarop werden 200 personen gedoopt. Op zijn terugreis werd Culemann, op een stoel zittend, gedragen door 4 zonen van hoofden. Men hield stil onder een grooten boom, waar de Christenen van Hoeta-Djoeloe eene bidplaats hadden gemaakt, en waar niemand van hen zou passeeren, zonder eerst God om verderen bijstand te hebben aangeroepen. Hier boog hij met degenen die hem begeleidden nog eenmaal de knieën en maakte deze plaats tot een Eben-Haëzer. — Nog een goed bericht uit 1897 is, dat de twee partijen te Bahal-Batoe, waarover boven gesproken is, zich met elkander hebben verzoend en vereenigd.

In het volgende jaar werd de zendelingswoning om gezondheidsredenen verplaatst naar Si-Manoengkalit. Alle gemeenten bleven zich voorspoedig uitbreiden, maar het zielental der Heidenen ging dat der Christenen nog te boven. Naar de noordwestzijde zag Culemann vele open deuren, en de aanvragen om leeraars waren menigvuldig, maar het ontbrak aan geschikte personen, die hier het ijzer konden smeden terwijl het heet was. Het is zeer goed te begrijpen en te verklaren, dat men tracht zijn gebied zoover en zooveel mogelijk uit te breiden, maar daardoor ontbreekt het aan personeel, om alle veroverde punten te bezetten.

In tegenstelling met het voorafgaande bracht het jaar 1899 allerlei moeilijkheden. Ten eerste werd hier op uitgebreide schaal hartstochtelijk gespeeld, en deze volksondeugd ruïneerde menig gezin volkomen; aangifte van de hoofdspelers bij de overheid, die hazardspelen verboden heeft, had slechts ten gevolge, dat de Zendeling nog bovendien gehoond en uitgelachen werd. Ten tweede begonnen de Heidenen meer dan gewoonlijk openbaar aan de begoe's te offeren, volgens

voorgeven op bevel van Singa Mangaradja. Ten derde verbitterden voortdurende oneenigheden de gemoederen zoo zeer, dat men elken dag het uitbreken van een bloedigen strijd had te duchten. Door deze dingen werd het Evangelisatiewerk belemmerd en voor den bloei der gemeente waren ze zeer nadeelig. Het kerkbezoek was nog tamelijk goed en het ontbrak ook niet aan ervaringen, dat Gods Woord macht uitoefende op de harten. Maar de doopcandidaten liepen voor een deel weg en er was den Zendeling in de gegeven omstandigheden niet veel aan gelegen ze vast te houden. Uit dit somber slot blijkt, dat de zonde in de gemeente en het Heidendom er buiten nog geenszins overwonnen zijn. De Zendeling van Si-Poholon zal vooreerst nog een harden strijd hebben te voeren.

Op 't eind van 1899 werd Culemann in zijn werk bijgestaan door de 2 Zendelingzusters bovengenoemd, en voorts door 1 Inl. leeraar, 9 onderwijzers en 52 oudsten. Aan den post waren verbonden 7 filialen (Pagar-Batoe, Hoeta-Radja, Bahal-Batoe, Hoeta-Djoeloe, Hoeta-Tinggi, Loboe-Singkam en Bonan-Dolok). Het aantal gemeenteleden bedroeg 3848 (1300 Avondmaalgangers); de 9 scholen werden door 420 en de Zondagsscholen door 300 leerlingen bezocht.

4. *Si-Morangkir.*

Dezen vierden post in het dal van Si-Lindoeng vinden we ten noorden van Pansoer-na-pitoe. Het zaad des Evangelies is daar het eerst door Johannsen gestrooid en vond er een vruchtbaren bodem, gelijk ons uit 't voorafgaande stuk reeds bleek. Toen op 't einde van 1874 in 't dal vrede gesloten en op het volgende Paaschfeest 't hoofd Ompoe Mabe met ruim 60 onderhoorigen alhier gedoopt was, achtte men den tijd gekomen, om dit filiaal tot een afzonderlijken zendingspost te verheffen. Bij besluit der Conferentie van 1875 werd hier geplaatst Zend. A. Simoneit, die kort te voren aangekomen was en zich te Pansoer-na-pitoe met het werk had bekend gemaakt. Nog in hetzelfde jaar vestigde Simoneit zich op zijnen post, zeer ten genoegen der Christenen en heilbegeerigen. Een hevig rheumatisch lijden, dat den Zendeling weldra trof, belemmerde hem in den aanvang zeer, en voorshands moest hij zich bepalen tot den hoofdpost. Hij vond daar bij zijne Bataks groote ontvankelijkheid voor het geloof. »Het vertrouwen, dat God den onderdrukte recht zal doen en dat de onschuldige ook zelfs door de wilde dieren niet zal beschadigd worden, is bij de Heidenen zóó vast, dat zij het openlijk voor ieder uitspreken« — schreef hij. In den beginne kon hij zich niet best vinden in de toezeggingen van Gods hulpe, welke zijne mede-zendelingen aan de menschen deden voor het geval zij zich tot Hem wilden bekeeren, maar in den loop des tijds kwam hij er zelf ook toe, en op veelvuldige wijze mocht hij de kracht Gods betoond zien zoowel aan Heidenen als aan Christenen. Reeds op het Pinksterfeest van '76 mocht hij aan 34 personen den Doop toedienen. Een der doopcandidaten was betrapt bij het kaartspel en werd door hem daarover onderhouden. De man deed toen den voorslag, »dat ieder Christen of doopcandidaat, die zich aan kaartspel schuldig maakte, in 't blok zou worden gesloten.« De Zendeling besprak de zaak met de hoofden, die 't Christendom aangenomen hadden; inderdaad werd zulk een bepaling gemaakt, en zij werd door de geheele gemeente aangenomen. Nu zou men denken, dat die bepaling de Evangelisatie zou hebben belemmerd, maar het tegendeel was het geval: 12 gezinnen vroegen terstond om opneming in de gemeente, ten einde niet in de verzoeking te vallen van te spelen. Er gebeurden hier echter meer ongewone dingen. In '78 vierde het dorpshoofd van Loemban-Siagian een groot feest. Een aantal Christenen en doopcandidaten nam daaraan deel, in strijd met 't verbod van den Zendeling. Toen nu de gemeente den eerstvolgenden Zondag vergaderd was, ging Simoneit naar de kerk en verklaarde den Christenen, dat hij hun het Woord Gods niet meer zou verkondigen, omdat zij zich zoo bezondigd hadden tegen God. De Christenen, over die verklaring ontroerd, beleden schuld, waarop de godsdienstoefening toch doorging. De aanlegger van dat feest stierf 2 maanden later en verscheidene andere tegenstanders volgden hem na korten tijd in den dood of bekeerden zich. Op 't Kerstfeest van

dat jaar mocht Simoneit 105 personen doopen en zijne gemeente, die in Juni des vorigen jaars uit 106 zielen bestond, nam dus krachtig toe. Nadat zijn werkkring vergroot was met het filiaal Hoeta-Galoeng, dat eerst tot Pea-Radja behoorde, telde zij 256 leden. In '79 was de oogst nog grooter: 182 zielen werden tot haar toegedaan. Een tegenstander van beteekenis was hier thans niet meer, en »terwijl men hier vroeger om ieder gezin, ja, zelfs om elke ziel met God worstelen moest, kwamen nu vaak 5 of meer gezinnen tegelijk.« Van de 521 huisgezinnen, wonende op den hoofdpost, kwamen thans reeds 142 onder het geklank van Gods Woord.

Buiten moeilijkheden bleef de Zendeling hier evenwel ook niet. Ten eerste leden zijne gemeente en zijn werk onder de algemeene rampen, door welke het dal in dezen tijd getroffen werd en die bij de vorige posten reeds zijn vermeld. Maar buitendien had hij hier ook zijn eigen wederwaardigheden. In '81, terwijl hij de Conferentie bijwoonde, staken kwaadwilligen zijn nieuwe huis in brand, zoodat hij bij zijn terugkomst zonder woning was; en niet lang daarna werd door dezelfde boosdoeners ook zijne kerk in de asch gelegd. Deze laatste ramp vooral veroorzaakte groote ongelegenheid. Men wist op 't oogenblik geen anderen weg, dan de Christenen de kerk te Pansoer-na-pitoe te doen bezoeken, maar de meeste bedankten daarvoor en bleven thuis. Zoo spoedig mogelijk werd dus eene nieuwe plaats van samenkomst in het dorp zelf geopend. Naar het gevoelen van den Zendeling hadden de goedgezinden in zijn werkkring reeds meerendeels het Christendom aangenomen. In Hoeta-Galoeng was men zelfs reeds zoo ver van zich te schamen, dat er nog Heidenen woonden. In een ander dorp, Hoeta-Barat, doopte Simoneit 161 personen. Alles bij elkander bedroeg het getal Christenen in '82 reeds 571 zielen.

De wederwaardigheden, zooeven genoemd, waren van uitwendigen aard en Simoneit kwam ze betrekkelijk spoedig te boven; maar thans gebeurde er iets, dat zijn werk en gemeente in ernstig gevaar bracht. Een hadji, met name Ama ni Pangoeloe, kwam zich te Si-Morangkir vestigen en deed alle moeite om zich een aanhang te verwerven. Hij stond in betrekking tot zekeren hadji Si Adji Basir, die daar geboren was en tijdens de Padri-onlusten geroofd en verkocht was. Een Mohammedaan maakte hem vrij en zond hem naar Mekka, waar hij eene opleiding ontving en vanwaar hij vóór 18 jaren terugkeerde. Thans woonde hij te Padang en ijverde voor de verbreiding van den Islam. Ama ni Pangoeloe gaf zich te Si-Morangkir uit voor wonderdokter en liet zich toewan noemen. Het volk stroomde naar hem toe en liet zich door hem belezen. Daar hij van hetgeen de praktijk hem opbracht een deel afstond aan de aanzienlijken, waren velen alras bereid den Islam aan te nemen. Zelfs het Christelijk hoofd van Si-Morangkir, die nog wel den mooien naam Constantijn had gekregen, bewees den »wonderdokter« eere en richtte het verzoek tot den Controleur, dien Si Adji Basir te veroorloven naar Si-Lindoeng te komen. Dat maakte op de menigte een geweldigen indruk en bij scharen ging men nu den hadji zijn hulde betoonen. Men kan zich voorstellen, hoe het den Zendeling te moede was. In zijnen nood riep hij nacht en dag tot God en hij onderhield het hoofd ernstig over diens handelwijze. Toen Constantijn de tranen van den Zendeling zag, kwam hij tot inkeer. De gisting duurde nog lang en bedaarde pas nadat de hadji wegens ziekte het dorp verlaten had.

Nadat deze beweging bedaard was, nam de belangstelling in de prediking weer toe. In '84 volgde de gemeente hier in grootte op die van Pea-Radja; zij telde 914 zielen. De nieuwe onlusten in 't Tobasche brachten de menschen echter opnieuw in onrust, en het scheen een poos, dat het Heidendom zou opleven; doch daartoe kwam het niet. Op de filialen was de geestelijke toestand nog ongunstiger. Eene vreemde geschiedenis wordt ons verhaald aangaande de vrouw van het Christelijk dorpshoofd van Hoeta-Barat. In de nabijheid van dat dorp werd een heidensch feest gevierd. Die vrouw bevond zich tehuis, maar op het hooren van de trom begon zij te beven en voelde zij een drang om daarheen te gaan. Zoodra zij dat bemerkte, zeide zij het tegen haren man en liet ijlings den evangelist roepen. Zoolang deze zich bij haar bevond was

zij rustig, maar nauwlijks was hij heengegaan, of zij rukte zich los uit de handen van haren man, snelde rechtuit naar dat dorp en .... de begoe sprak uit haar. Eenige Christenen namen nu een kom met koud water en goten die uit over haar hoofd. Dat hielp terstond en zij had verder van den begoe geen last. Simoneit voegde aan dat verhaal de mededeeling toe, dat hij in zijne gemeente verscheidene leden had, die voorheen als Heidenen *hasandaran ni begoe*, d. i. medium geweest waren. [1] Eenige van hen verklaarden alles voor bedrog en loochenen de aanwezigheid van een bovennatuurlijke (buitennatuurlijke?) kracht. »Daarentegen zijn er vrouwen« — zegt Simoneit — »en ook wel in enkele gevallen mannen, bij wie men invloed uit het rijk der geesten niet best ontkennen kan. De geesten der afgestorvenen zijn echter al even dom als de levenden, en in ieder geval: hoe dommer de mensch (het medium) is, des te dommer is ook de begoe, die uit hem spreekt.«

De arbeidsdag van Zend. Simoneit was slechts kort. Hij was zwak van lichaam en gedurig lijdende. In den loop van '85 verergerde zijn toestand dermate, dat hij zijn werk moest neerleggen. Verandering van klimaat mocht niet baten, en hem bleef alzoo niets anders over dan naar Europa terug te keeren. In Jan. '86 vertrok hij met zijn gezin van Sumatra, bereikte Barmen in iets verbeterden toestand, maar overleed aldaar 3 maanden na aankomst.

De plaats van Simoneit werd ingenomen door Zend. Kessel, die een korten tijd te Pangaloan had gearbeid. Aan het slot van '86 schreef deze, dat hij moeilijke dagen had doorleefd, door ziekte in zijn gezin en beroering in de gemeente. In Augustus waren de nieuwe hoofden aangesteld (wij gewaagden er boven reeds van) en die gebeurtenis veroorzaakte bij velen nijd en verbittering. Evenwel, niemand had daarom de gemeente verlaten; de kerk werd goed bezocht en de leden hadden

[1] Zend. Meerwaldt verklaart mij dezen Batakschen term aldus: „*Hasandaran ni begoe* is de titel van het medium, waardoor bij de Bataksche offerfeesten de geesten zich openbaren. *Sandar* beteekent: schuin ergens tegen aan geleund staan; *hasandaran* is: steunplaats, middel tot steun in casu voor de geesten."

die van nieuwe banken voorzien; maar van de 600 gedoopten [1] namen slechts 103 aan het Avondmaal deel. Over de filialen uitte Kessel bittere klachten, doch ook hier waren enkele trouwe zielen, en dat gaf hem moed en geduld.

Niet veel gunstiger luidden de berichten over 1887. Uit de bewoners van Si-Morangkir zelf had de gemeente reeds gedurende eene reeks van jaren geen toevoer ontvangen. In dezen stam was veel van bedroevenden aard voorgekomen; tot hem behoorden ook de meeste der »afgevallen Christenen«, en in den laatsten tijd zon men hier weer op middelen tot bevordering van den Islam. Meer verblijdend ging het te Loemban-Siagian, waar op 't Paaschfeest 136 personen gedoopt werden. Maar ook hier woonden nog »taaie« Heidenen. Onder de laatstgedoopten bevond zich eene familie van 5 huisgezinnen, die den Zendeling door hunne oprechte gezindheid steeds vreugde hadden bereid. Een der vrouwen boezemde hem echter bezorgdheid in. Zij was namelijk »medium van een begoe« en »het scheen, dat de booze geesten nog gemakkelijk over haar konden beschikken.« Kessel verhaalde van haar het volgende: »Op zekeren dag, terwijl zij ziek was, sprong zij van haar bed op, begon als een van begoe's bezetene in het huis in de rondte te dansen, en zeide tegen hare familieleden, dat zij haar eerst nog een haar vroeger beloofd offer moesten brengen, anders zou zij hen geen rust laten. Nadat zij weer tot bezinning gekomen was, beweerde zij stijf en sterk, geen bewustheid te hebben van hetgeen er met haar gebeurd was.« Deze arme vrouw verlangde zeer van de machten der duisternis bevrijd te worden, en daarom doopte Kessel haar ingevolge haren wensch.

Hoe »taai« het Heidendom hier ook zijn mocht, het versmolt, evenals elders in het dal. In 1890 kon Kessel berichten, dat hij op het Paaschfeest 267 menschen had opgenomen in de gemeente; zelfs verstokte Heidenen had de Heer gewillig gemaakt, het Woord Gods aan te nemen.

[1] In 1884 waren er 914. Dat verschil kan ik niet ophelderen. Misschien is het door afval op groote schaal veroorzaakt, want in 't vervolg wordt gesproken van „afvalligen."

Het sterkst nam het Heidendom in den laatsten tijd af in Hoeta-Galoeng-Inaïna. Van dezen stam beleden nu 60 gezinnen het Christendom. 15 waren nog Heidenen. Van den stam Si-Morangkir waren nu in 't geheel 90 gezinnen gedoopt, 60 hielden nog vast aan den vaderlijken godsdienst. In Loemban-Siagian behoorden in 't geheel 58 gezinnen tot de gemeente, dat was meer dan de helft. In Hoeta-Barat-Si-soenggoelon waren van de 50 gezinnen reeds 29 gedoopt. Verder waren er in Hoeta-Galoeng-Napitoepoeloe 19 Christen-gezinnen, maar hier maakte de Evangelisatie in de laatste 3 jaren geen vorderingen, wat geweten werd aan het dorpshoofd Dawoed, die als leverancier van levensmiddelen voor de soldaten een belangrijk geldelijk verlies geleden had, zich dat zeer had aangetrokken en nu niet meer in de kerk kwam. [1]) De onderhoorigen hebben hier overal de gewoonte, zich te richten naar hunne hoofden. — In dit jaar legde Kessel zich bijzonder toe op de vorming van oudsten, en het volgende jaar had hij van hen reeds veel dienst, inzonderheid tijdens een cholera-epidemie. Zij bezochten de dorpen en hielden daar 's avonds bidstonden; zij spoorden de tragen aan tot het bezoeken der kerk en trachtten de mannen van het kaartspel terug te houden. Bijna 200 personen werden weer in de gemeente opgenomen, maar van het Avondmaal bleven nog immer velen terug en een Christelijk leven te leiden viel menigeen nog zwaar. Er was b.v. hier een reeds bejaard gemeentelid, die een tweede vrouw nam, maar om de kerkelijke tucht te ontgaan trok hij met haar naar Toba.

In 1892 ging de hoofdgemeente met 157 zielen vooruit; het ijs begon hier blijkbaar te smelten. Te Si-Gotom werden de eerstelingen (81 personen) gedoopt, en evenzoo te Aek-na-Oeli (79 personen). In Pakpakan, waar de Inl. leeraar Kilian een jaar lang gearbeid had, wonende in het midden van 4 stammen, namen 156 lieden het Christendom aan. De hoofdpost kreeg eene nieuwe school, 30 voet lang en 22 voet breed, en de oudsten stelden daarin zooveel belang, dat zij gratis het timmerwerk maakten.

De volgende jaargangen der Berichten zeggen weinig over dezen post. In '95 maakte Kessel eene reis in 't nog onafhankelijk gebied ten noordoosten van zijne woonplaats. Hij vond daar nog nagenoeg geen Christenen, maar werd niettemin overal gastvrij ontvangen. Het filiaal Pangariboean werd in Mei des volgenden jaars tot een afzonderlijken post gemaakt, met Pakpakan tot standplaats van den Zendeling. In '97 telden de gezamenlijke gemeenten van Si-Morangkir 2941 leden. Vele van hen wilden naar het vleesch wandelen; en ofschoon daartegen gestreng werd opgetreden, konden zij niet altijd binnen de perken gehouden worden; doch in zulke gevallen boezemt eene bijzondere gebeurtenis den lichtzinnigen wel eens een heilzamen schrik in. Zoo ging het ook op dezen post. Er was hier een man, op wien wegens zeer afkeurenswaardige handelingen de tucht werd toegepast. Hij nam dat zeer kwalijk, en sprak: »Gij hebt de doodsklok over mij geluid, maar ik leef nog!« [1]) Doch wat gebeurde? Kort daarop ging die man eens gezond en wel zijn huis uit; op weg werd hij door eene beroerte getroffen en na 3 dagen was hij dood. Het bericht, dat dit geval vermeldt, voegt er aan toe: »Zulke voorvallen, waaraan trouwens onze Zending onder de Bataks rijk is, maken begrijpelijkerwijs eenen diepen indruk, en de menschen laten zich dan gewillig waarschuwen en bestraffen.«

Zend. Kessel vertrok in 't begin van '98 met verlof naar Europa en werd hier in Juli opgevolgd door Zend. Hanstein, die toen van verlof teruggekeerd was. Behalve dat 70 personen uit het Heidendom overkwamen, onderging deze post eene vermeerdering met 230 zielen, die door Pea-Radja aan het filiaal Hoeta-Galoeng werden afgestaan. De geestelijke toestand bleef op dezen post onbevredigend. Een Mohammedaan uit Padang trachtte hier in '99 ingang te vinden en trok met 2 proselieten uit de Christenen

[1]) Hij is in 1900 „zalig ontslapen", nadat hem de vervulling van een langgekoesterden wensch, „een blik in de eeuwigheid te mogen slaan", was geschonken. Ber. d. Rh. Miss.-Ges. 1900 bl. 286.

[1]) Men had in deze Zending de gewoonte, bij uitsluiting buiten de gemeente de doodsklok te luiden (zie bl. 323). Later is deze gewoonte bij besluit der Conferentie afgeschaft.

af. De kerk wordt door de Christenen wel goed bezocht, maar aan het geestelijk leven ontbreekt veel, en dat moet ook van de kennis worden gezegd. Van de vrouwen en meisjes kan b.v. nauwlijks een 10-tal lezen en schrijven.

Deze post telt tegenwoordig 5 filialen (Loboe-Hole, Si-Gotom, Aek-na-Oeli, Si-Manampang en Hoeta-Galoeng). De Zendeling wordt bijgestaan door 10 helpers en 52 oudsten. Het aantal gemeenteleden was volgens de laatste opgave 3698 (1334 Avondmaalgangers); de 7 scholen worden door 400 leerlingen bezocht en 1200 kinderen bezoeken de Zondagsscholen.

5. *Hoeta-Barat.*

Dit dorp, liggende tusschen de zendingsposten Si-Morangkir en Si-Poholon, ongeveer in het midden, kwam boven reeds ter sprake. In 1881 doopte Zend. Simoneit hier 161 personen en sedert werd hier geregeld van Si-Morangkir uit gearbeid tot in 1888. In dat jaar werd dit filiaal tot hoofdpost verheven en gesteld onder de leiding van Zend. Püse, die op 't oogenblik zonder werkkring was (zie Hoogvlakte). Aan dezen post werden nu Si-Pahoetar en Hoeta-Goergoer als filialen toegevoegd. Püse hield hier zijn intree in September van dat jaar, maar was den Christenen niet bijzonder welkom. Niet dat zij iets tegen zijn persoon hadden, maar zij houden niet veel van verandering. Hij heeft zich de minder vriendelijke ontvangst echter niet aangetrokken en ving zijn arbeid hier met ijver aan. Hij bezocht de verschillende dorpen, leerde lezen aan mannen en vrouwen, gaf dooponderricht aan hen die daarom vroegen, en zag weldra het wantrouwen plaats maken voor vertrouwen. Tot vreugde was het hem, dat hij van een aantal afgevallen Christenen, die hij hier vond, er eenige zag terugkeeren. Ook vele Heidenen kwamen nader, en sinds April '89 gaf hij wekelijks hier aan 70 personen driemaal per week dooponderwijs en evenzoo aan 130 personen te Partali. De Christenen toonden zich nu ook gewillig, bij te dragen tot het onderhoud der helpers en der noodige gebouwen, en de toestand kreeg hier thans over 't geheel een gunstiger aanzien. In Aug. '93 vinden we dezen Zendeling na 19-jarige afwezigheid te Barmen, waar hij iets van zijn werk verhaalde. Daaruit blijkt, dat te Si-Pahoetar toen stond de Inl. leeraar Johannes Soemban Tobing. Deze bouwde daar ten vorigen jare een fraaie kerk met toren. Die kerk werd in December ingewijd en daarbij waren tegenwoordig: 7 Europ. Zendelingen met 4 Inl. leeraars, 3 zangvereenigingen met 2 fanfare-korpsen, en in 't geheel 5000 menschen. Nadat de plechtigheid afgeloopen was, werden al die gasten onthaald op rijst met vleesch. Uit deze eenvoudige mededeeling kan men afleiden, welk een invloed ook in deze streek reeds van het Evangelie uitging.

Zend. Mohri, vroeger te Si-Poholon, nam in Maart '93 de plaats van Püse in. Hij was kortelings van verlof teruggekeerd en leed na aankomst in Si-Lindoeng een smartelijk verlies, daar zijne vrouw onverwachts ernstig krank werd en overleed. De zendelingswoning te Hoeta-Barat was dus zeer eenzaam, maar dat dreef den Zendeling te meer de dorpen in. Hier ontmoette hij Christenen, die hem van vroeger kenden, maar ook anderen, voor wie hij nog een vreemdeling was en die zich voor hem inacht namen. Deze bezoeken voortzettende, meest in gezelschap van helpers en oudsten, leerde hij menschen en toestanden allengs beter kennen. Hij deed, wat de Christenen betreft, nauwkeurig onderzoek naar het kerkbezoek, de huiselijke godsdienstoefening en het gedrag der jeugd, terwijl hij de gemeenteleden vermaande tot getrouwheid. De Heidenen werden aangespoord de prediking bij te wonen en velen gaven daaraan gehoor. In vele dorpen trof hij Christenen aan, die zich aan overtreding van het sabbatsgebod schuldig maakten en allerlei werk verrichtten; deze werden daarover onderhouden. De invloed van deze bezoeken was duidelijk merkbaar aan een beter opkomst in kerk, school en catechisatie.

De eerstvolgende jaargangen der Berichten behelzen weinig of niets over dezen werkkring, maar dat hij zich aanhoudend uitbreidde kan hieruit blijken, dat hij in '97 reeds 9 filialen telde en Mohri weldra een 10[de] dacht te kunnen oprichten. Hij had namelijk van de hoofden van het landschap Poerba-Sinomba een brief ontvangen, waarin zij het volgende mede-

deelden: »Tot hiertoe hielden wij ons verre van Gods Woord, wijl wij meenden, dat het ons verderf zou brengen. Thans echter zijn wij na lange en rijpe overweging tot het inzicht gekomen, dat hetgeen mijnheer ons in de liefde zijns harten tot Gods Woord gebiedt, leven is. Ten teeken, dat wij het oprecht meenen, hebben wij eenige onderpanden aan den helper Josia te Parlomboean (een filiaal van dezen post) gezonden. (Deze panden bestonden in een kostbaren staf, een goudstuk en een kleed.) Gij zult het hout voor een helperswoning hier ter beschikking vinden.« Het aantal Christenen, dat de Zendeling in dezen tijd onder zijne leiding had, overschreed reeds de 3400. In '98 stichtte hij een 11de filiaal te Si-Pinggan, en daar werd met toestemming der hoofden op een sombaon een heilige boom gekapt van 6 voet middellijn, om voor het bouwen der kerk te dienen. En steeds verder breidde deze werkkring zich uit, zoodat nog 2 nieuwe filialen konden worden gesticht en het vrij groote personeel nauwelijks toereikte om alle filialen behoorlijk te voorzien. In tegenstelling met vroeger luidden nu de berichten over de verschillende gemeenten verblijdend, met uitzondering alleen van Si-Pahoetar, waar men er zich maar niet in schikken kon, dat hier geen Zendeling meer woonde. Onlangs kwam daarin verandering. Het noordoostelijk gedeelte van dezen werkkring werd tot een afzonderlijken zendingspost gemaakt, met Si-Pahoetar tot middelpunt. We zullen daarover nog nader te spreken hebben. Hoeta-Barat verloor bij deze nieuwe indeeling eenige filialen, doch men liet de Christenen voorloopig maar in onzekerheid omtrent de verandering, uit vrees voor ontevredenheid. Gelijk reeds meermalen gezegd is: de Batak houdt niet van verandering; hij is van nature een conservatief mensch; maar men is er nog niet recht achter, wat hij tegen eene verandering als deze heeft; of 't is gehechtheid aan den vroegeren Zendeling, of onwil om zich met een anderen stam te verbroederen.

Met inbegrip van de filialen, die nu met Si-Pahoetar zijn vereenigd, telde deze post volgens de jongste opgave er 15, van welke de 2 laatste in 1899 waren gesticht. In den geheelen werkkring waren voorts 17 scholen. Het terrein is hier zeer bezwaarlijk en de filialen zijn ten deele door diepe kloven van elkander gescheiden. Te meer is het te waardeeren, dat Mohri, die in 1835 is geboren, nog zoo onvermoeid heen en weer reist. Nagenoeg al de filialen van zijnen post bloeien: niet minder dan 11 nieuwe gebouwen (kerken en scholen) verrezen in het laatste jaar. Er werden 349 Heidenen gedoopt en 472 ontvangen het voorbereidend onderwijs. Een goed teeken is ook, dat steeds meer helpers van de zendingskas onafhankelijk worden gemaakt, doordat de gemeenten hun onderhoud overnemen.

De laatste statistiek rekent Si-Pahoetar nog als filiaal van dezen post en geeft er buitendien nog 14 op (Hoeta-Goergoer, Loboe-Tolong, Pagar-Sinondi, Parlomboean, Onan-Roenggoe, Gonting, Loboe-Toea, Naga-Sariboe, Poerba-Sinomba, Si-Pinggan, Si-Parondean, Si-Marhompa, Loemban-Toboe en Djabi-djabi). De Zendeling werd bijgestaan door 1 Inl. leeraar, 13 helpers en 65 oudsten. De gemeenten telden 3603 leden (708 Avondmaalgangers); de 17 scholen werden door 496 en de Zondagsscholen door 618 leerlingen bezocht.

Ten besluite.

We hebben ons overzicht van het zoo bijzonder gezegende zendingswerk in Si-Lindoeng, welk dal thans zoo goed als geheel gechristianiseerd is, volbracht, en besluiten met een gedeelte af te schrijven uit een brief van Zend. Hanstein, die in 1890 — 25 jaren na het optreden der Zending! — aan 't dal een bezoek bracht. Wij plaatsen ons met hem op een hoogte, werpen een blik op 't vreedzaam tooneel, dat zich vóór ons uitbreidt, en vervolgen dan onzen weg met een danklied in het hart tot Hem, die spreekt: »Zie, ik maak alle dingen nieuw!« In dien brief dan zegt Hanstein: »Wanneer men, van Si-Boga komende, een blik in het dal van Si-Lindoeng werpt, dan worden oog en hart getroffen door de schoonheid er van. Het gelijkt dan een kalm meer, waaruit de dorpen met hunne hooge bamboeboschjes als eilanden oprijzen. Schoon is het dal in den morgenstond, als de nevelen er over zweven, terwijl op de hoogte de zon reeds

hare warme stralen laat vallen; schoon is het in den avond bij zonsondergang, of in den helderen nacht, als de sterren schitteren; lieflijk is het op dagen, als de menschen zich in lange rijen marktwaarts spoeden; maar opwekkend inzonderheid op den dag des Heeren, wanneer de klokken noodigen en de Christen-Batak met vrouw en kroost naar het huis des Heeren wandelt. Dit laatste is het vooral, wat het hart van den Zendeling stemt tot lof en dank. Nauwlijks krijgt men het dal in 't oog, of reeds ziet men de fraaie, groote kerk van Si-Morangkir. In het midden van het dal ligt, omgeven van hooge palmen, de kerk van Pea. We gaan verder, en zien rechts van ons de kerk van Porboeboe, en ongeveer op 10 minuten afstands aan deze zijde die van Banoea-Rea. Verder, aan gene zijde der rivier, aan het einde van het dal, de kerk met het seminarie van Poensoer-na-pitoe, daarvóór de kapel van Hoeta-Pea. Hebben we het dal bereikt, dan rust het oog op de hoofdkerk van Pea-Radja. Men heeft dan een gevoel alsof men droomt, vooral wanneer men zich zoo iets volstrekt niet van de Heidenwereld heeft voorgesteld. De Zondag breekt aan; het huis Gods in Pea-Radja, zóó groot, dat het een krachtige stem vereischt, zal de prediker verstaan worden, vult zich, en hoe wonderbaar wordt het hart geroerd, wanneer het lied ruischt en van meer dan duizend tongen den Heere lof en dank, gebed en smeeking worden aangeboden!«

E. De Hoogvlakte (Steppe).

Nadat Si-Lindoeng voldoende met zendingsposten bezet was, achtten de Rijnsche Zendelingen den tijd gekomen tot het maken eener voorwaartsche beweging naar Toba. Dat gesloten en nog zoo goed als onbekende land, — met zijn meer en zijne heidensche bevolking — het gebied van den geheimzinnigen Singa Mangaradja, oefende eene groote aantrekkingskracht uit. Men zegt, dat Van der Tuuk doorgedrongen is tot Bakara, aan gene zijde van het meer, en dat hij Singa-Mangaradja heeft gezien, maar toen weer het land moest verlaten. Zend. Nommensen trachtte van Baroes uit naar Toba te komen, maar hij slaagde niet. De Zendelingen Van Asselt en Heine, die in 1863 Si-Lindoeng bezochten, vatten het plan op ook dáárheen te gaan, maar zij zagen destijds geen kans er binnen te komen. De begeerte, het land te zien, en vooral: er het Evangelie te brengen, leefde in het hart van ieder der Zendelingen, maar niemand waagde het, dat gebied te betreden. Eindelijk, die begeerte niet langer kunnende weerstaan, verstoutten de Zendelingen Heine, Johannsen en Mohri zich, in 1873 een verkenningstocht naar het meer te ondernemen. Onder leiding van radja Pontas (zie bladz. 362) wisten zij onopgemerkt de heuvels in de nabijheid te bereiken en te beklimmen. Van den top zagen zij het groote, schoone meer vóór zich liggen, omgeven van vruchtbare velden en volkrijke dorpen, maar na dat gezien te hebben moesten ze overhaast terugkeeren, want men had hen nu opgemerkt en de bewoners begonnen maatregelen te nemen om hen den terugtocht af te snijden. Tegen het vallen van den avond bereikten zij een versterkt dorp, welks hoofd hun bescherming beloofde; maar toen des nachts een tierende menigte dit dorp omsingelde en de uitlevering der blanken eischte, scheelde het niet veel, of de 3 Zendelingen hadden hunne stoutmoedigheid met den dood moeten betalen. Tot hun geluk hield het (heidensche) dorpshoofd zijn woord en trad zoo moedig en tactvol voor hen op, dat de woeste menigte aftrok en de Zendelingen na een nacht van angstige spanning den volgenden dag de terugreis naar hunne posten konden aanvaarden.

Men zag nu wel in, dat aan vestiging in Toba vooreerst niet te denken viel, en meende, dat de éénige weg, om er te komen, zou zijn: dat gebied, van Si-Lindoeng uit, allengs dichter te naderen. Men zou dan moeten beginnen met de hoogvlakte of steppe, die zich tusschen Si-Lindoeng en Toba uitbreidt, te bezetten. Tot eene eerste poging daartoe werd overgegaan in 1876. Op den 12[den] Januari begaven zich de Zendelingen Johannsen, Christiansen, Püse, Nommensen en Mohri naar het landschap

Bahal-Batoe,

liggende ongeveer 3 uren ten noorden van Si-Lindoeng, en verkregen van de

hoofden vergunning, aldaar een zendingspost te stichten. Er was hier nog geen enkel Christen, zelfs geen enkel belangstellende, maar men rekende zóó vast op de overwinning, dat in de statistiek van dat jaar deze nieuwe post reeds werd opgenomen, al moesten ook alle vakjes met »nul« ingevuld worden. De Conferentie, in Juli van dat jaar te Si-Boga gehouden, wees de nieuwaangekomen Zendelingen Püse en Metzler aan, om dat nieuwe terrein te bezetten, en dan zouden de meer ervaren collega's in Si-Lindoeng om de beurt eene week bij hen komen. De beide pioniers betrokken op 10 October hunnen gevaarlijken post. Een halfdonkere rijstschuur, aan de zijden open en zonder de minste gerieflijkheid, was daar hun eerste verblijf. Nauwlijks hadden zij zich zoo goed het ging ingericht, of de moeilijkheden begonnen en namen voorloopig geen einde. Nú eens kwamen ze van de zijde van het hoofd, die hun huisvesting had verleend, dàn weer van den kant der andere hoofden. Men scheen zich ten doel te hebben gesteld, zooveel mogelijk voordeel van hen te trekken. En gelijk de hoofden voorgingen, zoo volgden ook de gewone lieden. 't Was maar altijd en bij allen: Geef! De Zendelingen begrepen echter, dat zij van deze onbeschaafde Heidenen niets anders konden verwachten, en gingen zoo kalm mogelijk hunnen gang. Te midden van een heidensch kabaal vingen ze aan, een huis voor zich te bouwen. Daar ze geen hout bekomen konden, trokken ze de wanden op van leem; naar de Heidenen meenden, opdat zij daarin veilig mochten zijn voor hunne kogels. De grootste behoedzaamheid was hun bestendig van noode, want zij waren niet alleen omgeven van getiermakers, maar ook van giftmengers. Aan een van deze laatstgenoemden gelukte het, terwijl Metzler eens voor een paar dagen afwezig was, vergift te doen in het eten van Püse. Bij zijn terugkomst vond Metzler zijn medebroeder in een deerniswaardigen toestand. IJlings ontbood hij de Zendelingen uit Si-Lindoeng, en aan deze gelukte het, onder Gods zegen, den kranken broeder te behouden, door hem spoedig een krachtig tegengift in te geven. Een dag nadat Püse ongesteld was geworden werd een bekend giftmenger, die zich bij het tweetal Zendelingen had weten in te dringen, vóór zijn huis door den bliksem getroffen. Of die man de schuldige was, kon niet worden bewezen, maar de publieke opinie hield hem er voor en beschouwde zijn dood als een Godsgericht.

Gedurende het jaar 1877 vorderden de Zendelingen — ten gevolge van ziekte en tegenwerking — niet veel, maar eene gebeurtenis, die eerst scheen hunne plannen te zullen verijdelen, bracht hen daarop nader tot hun doel. Reeds in 't najaar van '77 liepen er allerlei onrustbarende geruchten, die in verband stonden met den oorlog in Atjeh. Weldra vernam men, dat een aantal (men sprak van 40) Atjehneesche strijders zich bevond aan de boorden van het Toba-meer, op uitnoodiging van Singa Mangaradja te Bakara. Aan dezen »priester-koning« werden vijandige gevoelens en plannen ten opzichte van het Hollandsche Gouvernement toegeschreven. De Resident, die ook van deze zaak had vernomen, liet de Zendelingen waarschuwen op hunne hoede te zijn. Dat er werkelijk gevaar dreigde, bleek in Januari '78, toen er gezanten van dien gevreesden vorst in Si-Lindoeng verschenen en op de markten bekend maakten, dat hij met de Atjehneezen komen zou om de Europeanen en de Inlandsche Christenen te vermoorden. De heidensche hoofden in het dal gaven echter aan de Christelijke de verzekering, dat zij voor hen niet beducht behoefden te zijn. Was men dus in het dal tamelijk veilig, de Zendelingen te Bahal-Batoe verkeerden in groot gevaar, en de Silindoengsche collega's begaven zich met spoed daarheen, om Püse en Metzler met diens vrouw in veiligheid te brengen, maar 't dorpshoofd wilde hen niet laten trekken, wel begrijpende, dat zijn kampoeng minder gevaar liep, zoolang zich daar een Europeesche vrouw bevond. Inmiddels naderde de vijand, en daar telkens nieuwe Jobsboden aankwamen, besloten de Zendelingen, de hulp van den Resident in te roepen. Deze was evenwel ingelicht omtrent de bewegingen des vijands, en had reeds troepen van Si-Boga afgezonden. De expeditie bereikte Pea-Radja op 6 Febr. '78, onder geleide van den Controleur, en trok van hier verder over Si-Poholon naar Bahal-Batoe. Op raad van den Controleur begaf Metzler zich thans met zijne vrouw naar Si-Lindoeng, terwijl de overige Zendelingen

zich bij de troepen in de verschansing voegden. Hier ontving de Controleur nu in den nacht van 16 op 17 Februari eene echt Bataksche oorlogsverklaring *(poelas)*. Een langwerpige aardappel was gesneden in de gedaante van een mensch en doorstoken met eenige puntige stokjes in den vorm van lansen. Daarbij waren gevoegd drie brieven op bamboe, inhoudende schimp en uitdagingen, en ook bevond er zich een lont bij. De bedoeling dezer zinnebeelden is duidelijk. Eenige dagen later verscheen er een hoofd uit Loboe-Siregar, mededeelende, dat de Tobaneezen den volgenden dag komen zouden, om een aanval op de versterking te doen. Zij verschenen ook inderdaad, ten getale van pl. m. 600 man. Toen deze gewapende lieden in de nabijheid gekomen waren, vingen ze aan te schreeuwen, te schieten en te dansen, maar zoodra de kapitein de soldaten een salvo liet doen, sloegen ze op de vlucht en legerden zich buiten het bereik der kogels. Een tweede en derde aanval volgde, maar telkens werd de vijand met verlies afgeslagen. Nadat nu echter de Resident was gearriveerd met Overste Engel en nog 200 man, werd besloten aanvallend op te treden. Vooraf werd (15 Maart) Si-Lindoeng voor Gouvernements-gebied verklaard en daarna ook Bahal-Batoe ingelijfd. Vervolgens trok men op tegen Boetar, waar eenige kampoengs verbrand werden; de overige heschen op raad der Zendelingen, die de expeditie medemaakten [1]) de witte vlag en werden gespaard, maar 11 hoofden van hier werden als gijzelaars naar Bahal-Batoe opgezonden. Eenige dagen later (20 Maart) rukte men op naar Loboe-Siregar, waar op dezelfde wijze werd gehandeld. De hoofden die onderworpen werden moesten boete betalen, en alle hoofden van Si-Lindoeng, Si-Poholon, Bahal-Batoe, enz., liet de Resident trouw zweren aan de Nederlandsche Regeering. Bij de onderhandelingen met de inboorlingen bewezen de Zendelingen bereidwillig hunne goede diensten tot bevordering van den vrede.

[1]) Nommensen en Simoneit vergezelden op uitnoodiging der autoriteiten de troepen als tolken en bemiddelaars. Na afloop der expeditie ontvingen ze een dankbetuiging van de Regeering, met *f* 1000 tot vergoeding van onkosten.

Nadat alzoo deze verschillende landschappen onderworpen waren, maakte men zich gereed om op te rukken naar het Tobameer, waartoe nog 300 militairen ontboden werden. Die expeditie werd beslist noodig gekeurd, zou de rust van duur wezen. Op den 30sten April rukten de troepen op tegen Bakara, de residentie van Singa Mangaradja. Men was een en al verbazing, toen men de heuveltoppen had bereikt, in een dal van eenige honderden voeten het schoone meer te zien, omgeven van eene ontelbare menigte dorpen. Waar men op tegenstand stuitte, (de troepen kwamen soms te staan voor wallen van 12 voet hoogte) werd aanvallenderwijs te werk gegaan, terwijl kampoengs, die zich niet vrijwillig onderwierpen, verbrand werden. De expeditie eindigde in de onderwerping van het geheele land, met inbegrip van alle kampoengs, welke ten zuiden van het meer gelegen waren. Aan onze zijde telde men enkele dooden en gewonden, maar zóó licht zijn de Bataks er niet afgekomen. Zonder de bemiddeling der Zendelingen, die overal tot onderwerping raadden, zou het verlies aan menschenlevens en goederen waarschijnlijk echter veel aanzienlijker zijn geweest. Het groote resultaat van deze expeditie was de onderwerping van Si-Lindoeng en Toba aan het Nederlandsche gezag, waarmede een einde werd gemaakt aan het eindeloos oorlogvoeren. De bevolking werd nu genoodzaakt de wapenen in te leveren; het land kwam onder rechtstreeksch, dus geregeld bestuur, en de Zending zag zich op ongedachte wijze den weg ontsloten tot een nieuw en uitgestrekt gebied. Aangezien Singa Mangaradja zich uit de voeten had gemaakt, was gevaar voor herhaling der onlusten niet uitgesloten, en daarom bleef een kleine militaire bezetting achter.

Daar Zend. Metzler een zwakke gezondheid had, vonden zijne medebroeders beter, dat hij niet naar Bahal-Batoe terugkeerde. We zagen reeds, dat hij Nommensen opvolgde te Pea-Radja. Pas in Jan. '79 werd door den Resident aan Püse toegestaan, zijn werk te Bahal-Batoe te hervatten. Hij deed dat in Maart d.a.v. en had in de eerste weken de hulp van den pasaangekomen Zend. Israel. [1]) Zij bezochten

[1]) Zie Praoe-Sorat. bl. 331.

ı alle dorpen van dit landschap en er aangrenzende landschappen Hoeta- . en Pagar-Sinondi, en dat niet zonder t. Velen meldden zich aan voor den , terwijl de godsdienstoefening en de l goed bezocht werden. De laatste p echter spoedig weer, wijl men 't ht had uitgestrooid, dat de jongens de Hollanders soldaat zouden worden akt, en dat lieten de menschen zich niet uit het hoofd praten; eindelijk r kwamen de kinderen terug. Overigens n nu velen hunne toevlucht tot den ling met allerlei zaken. Zoo kwam ıem een hoofd uit Balige, aan het hem verzoekende te willen bewerken, ijn zoon, die om speelschuld in 't zat, werd losgelaten. Püse richtte p tot den man, die hem gevangen een brief, schreef het adres er op groote Latijnsche letters en verzegelde met een groot lak. De geadresseerde bij 't zien van dien brief zulk een , dat hij zijn gevangene onverwijld . Dat resultaat bezorgde aan den ling heel wat klanten.

October van genoemd jaar mocht hier zijn eersteling doopen, namelijk ngen datoe. Deze ontving den naam nuel, werd tot helper opgeleid en lde daarna op dezen post. In Januari doopte Püse 32 personen en vierde or 't eerst Avondmaal met 3 Chris- In April onderging de opkomst in en school eene sterke vermindering, evolge van ontevredenheid op het ernement, dat niet aanstonds alle sterde wenschen vervulde. Deze bui ntevredenheid dreef echter over en vulden zich kerk en school. Weldra n opnieuw een 30-tal personen ge- worden, en in 't midden van '81 de gemeente hier reeds 70 leden. leze nog niet dadelijk allen in alles den Christelijken regel wandelden, oor de hand. Zoo moest b.v. een eerstgedoopten worden uitgesloten, ij, in strijd met de vermaning van Zendeling, den zoon haars broeders wd had. — In zijn Evangelisatiewerk Püse bijgestaan door 2 helpers, Marcus leopas. Eerstgenoemde strekte zijne n uit tot zelfs aan gene zijde van neer. In zeker dorp had hij de vol- ervaring: bij zijne aankomst schold het hoofd hem uit voor alles wat leelijk was. Marcus ging bedaard op een blok hout zitten en zweeg. Na een poos kwam de man weer buiten en sprak: »Hoor eens, leeraar! ik had ruzie met mijn vrouw, en daar gij mij juist onder de oogen kwaamt, heb ik u in mijn drift onbetamelijke dingen gezegd. Ik geef u hierbij voor mijne onbeleefdheid een geit.« — Te Loboe-Siregar, op 1 uur afstands van Bahal-Batoe en dichter bij het meer gelegen, werd het eerste filiaal gesticht, waarop Marcus daar geplaatst werd, terwijl Püse, die zelf ook dikwijls Evangelisatiereizen in deze streek maakte, zich voornam, bij afwisseling aldaar en te Bahal-Batoe te gaan wonen.

Het filiaal vervulde echter voorloopig niet de verwachting, welke Püse er van gekoesterd had, maar eenige vergoeding vond hij in het westelijk gelegen dorp Boetar, waar hij zijn tweeden helper Kleopas plaatsen kon. Een pokken-epidemie, welke de bevolking der hoogvlakte in '81 op vreeselijke wijze teisterde en haar met $^1/_3$ verminderde, kwam het zendingswerk niet ten goede, en aan het einde van een 5-jarigen arbeid had Püse wel reden tot dankbaarheid, maar voldaan kon hij niet zijn. De omstandigheden verbeterden echter en er kwam meer schot aan het werk. In Juli '82 mocht hij 101 zielen tot zijne gemeente toevoegen, en bij deze feestelijke gelegenheid werden tevens 2 der vroeger gedoopten tot oudsten ingezegend. Ook werd hier in deze dagen voor 't eerst een huwelijk op Christelijke wijze gesloten.

Loboe-Siregar.

Püse, die in pasgenoemd jaar getrouwd was, vond beter zijne woonplaats naar Loboe-Siregar te verleggen, en bouwde zich daar op eigen kosten, met hulp van vrienden, een huis. Daar was een talrijker bevolking en hij voelde zich tot dat dorp meer aangetrokken. De belangstelling, die er vroeger niet groot was, nam, sedert hij er met zijne vrouw woonde, op verblijdende wijze toe. Geheel naar den wensch van Püse werd Zend. Israel van Praoe-Sorat overgeplaatst naar Bahal-Batoe. Deze vond daar thans eene gemeente van 162 zielen, maar bleef er slechts kort, aangezien hij wegens den gezondheidstoestand zijner

vrouw met haast naar Europa moest terugkeeren. Hij is later predikant geworden en heeft als zoodanig nog vele jaren in Indië gediend. In zijne plaats kwam nu te Bahal-Batoe de Inl. helper Lazarus, maar daar deze hier niet »de rechte man op de rechte plaats was,« geraakte het werk in kwijnenden toestand, al bezocht Püse het dorp ook om de 14 dagen. Te Loboe-Siregar werden de vooruitzichten steeds helderder, maar te Boetar ging het niet goed. Een »ontrouw en ongeschikt helper« had daar veel bedorven, en partijschappen belemmerden het Evangelisatiewerk. Op een nieuw filiaal, Si-Andjoer geheeten, ten oosten van Loboe-Siregar, ondervond men evenmin voorspoed. Hier had de vroeger genoemde blinde Bartimeus [1]) gearbeid. Deze bezat wel de gave belangstelling te wekken, maar niet om de menschen verder te brengen; hij kon wel een fondament leggen, maar miste de kennis om daarop een huis te bouwen.

In 1883 ontstonden er weer onlusten aan 't Toba-meer, waarover we beneden nader zullen spreken. Deze oefenden ook op de hoogvlakte een schadelijken invloed uit, en het werk, dat hier toch reeds door zoovele bezwaren werd gedrukt, leed er geducht onder. Te Loboe-Siregar stond het met de zaken recht treurig. Te Bahal-Batoe ging het niet veel beter. Lazarus was gebleken een »huurling,» geen herder te zijn, en de soldaten, die hier 10 maanden hadden gebivouakeerd, richtten veel zedelijk nadeel aan. De meeste Christenen bezochten de kerk niet meer; een gezin keerde tot het Heidendom terug; en de groote kerk, die men bezig was te bouwen, bleef onvoltooid daar staan. Te Boetar had niemand meer lust, de kerk te bezoeken. Te Si-Andjoer, waar Püse's eerste bekeerling, Immanuel, nu als helper arbeidde, ging het nog 't best. Deze hield een dag- en avondschool, predikte des Zondags voor 150—200 hoorders en bereidde velen tot den Doop. Het was dus een zware slag voor Püse en zijn werk, toen deze begaafde en geschikte jonge man in '85 door de melaatschheid werd aangetast en aan de Evangelisatie ontviel.

In Sept. '85 werd de werkkring van Püse belangrijk vergroot door de toevoeging van den post Lintong-ni-hoeta, waar Zend. Kessel had gestaan. (Zie beneden.) Püse meende, dat hij nu wel meer dan 3 maanden noodig zou hebben, om eene rondreis door zijn werkkring te maken. Aan teleurstellingen bleef het hem niet ontbreken, maar toch was hij met den gang van zaken tevreden. Te Loboe-Siregar mocht hij in Augustus van dat jaar zijne eerstelingen doopen, namelijk 2 gezinnen, uit 8 zielen bestaande. Hij haastte zich niet met doopen, »om geen naamchristenen te krijgen, die den voorganger later slechts zieleleed bezorgen en door hunnen wandel de Heidenen van 't hooren van Gods Woord afhouden.« Op zijne school had hij slechts 7 leerlingen, maar de godsdienstoefeningen werden door 50—200 menschen bezocht. De post had thans de volgende filialen: 1. Si-Andjoer, met den helper Jonathan en een school met 15 leerlingen; 2. Bahal-Batoe, met den helper Kilian en een school met 20 leerlingen; 3. Boetar, met de helpers Daniël en Gerson en een school met 25 leerlingen; 4. Naga-Sariboe en 5. Lintong-ni-hoeta, beide op 't oogenblik zonder eigen voorganger; 6. Paranginan, met den helper Sopar en een school met 10 leerlingen, en 7. Hoeta-Gindjang, met den helper Heman en een school met 15 leerlingen. Omtrent genoemden Kilian deelde Püse het volgend staaltje van Bataksche brutaliteit mede: hij had zich eens genoodzaakt gezien, hem in een brief ernstig te onderhouden, en ontving toen van hem dit antwoord: »Mijnheer de Zendeling! Uw brief heeft mij pijn gedaan. Terstond na hem gelezen te hebben nam ik mijn N. Testament ter hand en vond pas rust en troost, toen ik deze woorden van onzen Heer las: Hebt uwe vijanden lief, zegent die u vloeken.« We moeten hier echter bijvoegen, dat de man weldra inzag, van deze woorden des Heeren een verkeerd gebruik te hebben gemaakt.

Aan 't einde van '86 berichtte Püse over zijnen werkkring in hoofdzaak het volgende: 1. Hoeta-Gindjang is de hoogste bewoonde plaats op dit terrein. Het is er 's nachts fijn koud. Hier kwamen 150—200 menschen in de kerk. Volgens Heman was $^1/_3$ rijp voor opneming in de gemeente, maar toen de Zendeling bemerkte, dat velen bijoogmerken hadden, stelde hij den

[1]) Zie Si-Poholon bl. 373.

Doop uit, met dit gevolg, dat de doopcandidaten voor een deel zich terugtrokken. 2. Ari-Tonang was een nieuw filiaal. Hier beproefden verscheidene helpers het na elkander, maar ze brachten weinig tot stand. 3. De zendelingswoning te Lintongni-hoeta was tijdens de jongste onlusten verwoest, maar daar de Regeering de schade had vergoed, kon zij worden herbouwd bijaldien zich hier weer een Zendeling kwam vestigen. 4. De helper Sopar te Paranginan had een klein gehoor en eenige doopcandidaten. 5. Te Naga-Sariboe was nu reeds 5 jaren gearbeid, doch zonder vrucht. De helper Christian had hier geen werk, aangezien er volstrekt geen belangstellenden waren. 6. Te Boetar waren in December de 3 eerstelingen gedoopt. Het gehoor bestond hier uit 100—150 personen en de school telde 40 leerlingen. 7. Te Bahal-Batoe was thans 10 jaren gearbeid. Van de 160 Christenen, die men hier eens telde, waren nu maar 94 meer over, en onder deze kende de Zendeling er verscheidene, wier wandel niet zuiver was. De gemeente was in diep verval geraakt. 8. De helper Jonathan te Si-Andjoer had door eene verkeerde handeling oorzaak gegeven, dat het Evangelisatiewerk hier in groot gevaar verkeerde. De kleine gemeente van 32 zielen bleef echter getrouw. 9. Op den hoofdpost ging het beter dan elders in dezen werkkring. Het gehoor bestond uit ongeveer 200 menschen en 33 kinderen maakten gebruik van de school, maar overgangen tot het Christendom waren zeldzaam. — Zend. Püse leed dit jaar een dubbel verlies, dat hem bij zijne vele moeilijkheden gewis bijzonder zwaar viel: hij moest zijne vrouw en een pasgeboren kind ten grave dragen. [1])

Si-Pahoetar.

Toen de Zendelingen in 1881 posten gingen uitzetten in de richting naar Toba, werd ook te Si-Pahoetar, ten zuidoosten van Bahal-Batoe, een Zend. geplaatst, nl. L. Hanstein. Deze was in het vorige jaar op Sumatra aangekomen, had eenige maanden te Pea-Radja doorgebracht, daarop voor een poos Zend. Simoneit te Si-Morangkir vervangen, en was dus goed voorbereid. Met 2 Christen-jongelingen, die hem als helpers zouden dienen, kwam hij in 't laatst van '81 op den hem aangewezen post aan. Na veel geharrewar stond men hem hier eene oude rijstschuur af, en langs een boomstam, die van inkepingen was voorzien, klauterde hij naar boven en kwam zoo door eene kleine opening op den zolder zonder venster, waar hij voorloopig zou moeten wonen. In het dorp krioelde het van varkens en honden, en ging hij uit, dan liepen die alle hem na. De menschen namen eerst schuw de wijk, als hij door de kampoeng ging, en ze wilden hem niets verkoopen, tenzij voor een buitensporigen prijs. Brandhout moest hij zelf laten zoeken, en toen hij eens in eigen persoon aan 't sprokkelen was, om zich een beetje eten te koken, schreeuwde men hem toe: »Daar ligt een doode!« m. a. w.: blijf daar af! — Hanstein ving hier den arbeid aan met kalmte en beleid. De zorg voor een woonhuisje was ook op dezen post het eerste, maar reeds in zijne schuur maakte hij een begin met schoolhouden, en daarmee ging het goed. In '82 had hij 40 leerlingen, waaronder zelfs 10 meisjes. Wat men daar deed, was: zingen, de X Geboden en de XII Artikelen leeren, en verder werd verteld uit den Bijbel. Toen de Zendeling eens van het werk van Johannes den Dooper verhaald had, merkte een der jongens op, dat het niet kwaad zou zijn, als men ook in hun land goede wegen maakte, wanneer er een Toewan zou komen. — Nadat Hansteins huisje gereed was gekomen, begon hij ook godsdienstoefening te houden op Zondag en noodigde daartoe in de eerste plaats zijne scholieren uit. Deze opperden bezwaar, omdat zij ook des Zondags brandhout voor moeder moesten zoeken, maar de Zendeling gaf hun den raad, des Zaterdags voor 2 dagen te sprokkelen; allen deden zoo, en kwamen des Zondags in de kerk. Het jonge volkje toonde zich dus niet alleen leerzaam, maar ook gewillig. Nog in een ander opzicht gaven zij daarvan blijk. Doorgaans kwamen ze zeer onrein op school, maar nadat de Zendeling daarover eens een opmerking had gemaakt, zorgden ze er voor, in 't vervolg niet meer ongewasschen voor hun leermeester te verschijnen. Wat de beide jeugdige helpers

---

[1]) Hij hertrouwde in 1887, verloor deze tweede vrouw in 1895, en huwde in Juli '99 voor de derde maal met de Zendelingzuster Henr. Sprenger.

betreft, die deden zeer hun best, en in den omgang met hen en de kinderen maakte de Zendeling goede vorderingen in de taal. Er is dan ook misschien geen beter gelegenheid voor een Zendeling om de taal te leeren, dan de school.

Was in de omringende dorpen de stemming eerst geenszins vriendelijk jegens Hanstein, het duurde niet lang, of ook van daar kwamen kinderen om te leeren, zoodat de school vergroot moest worden. Het gehoor in de godsdienstoefening begon ook toe te nemen. Maar toen braken de onlusten in Toba uit en Hanstein verkeerde in groot levensgevaar. Tot zijn geluk verbonden zich een paar nog heidensche hoofden met een zijner helpers om hem te bewaken, en nooit lieten deze mannen hem alleen. Tevens gaven de drie naastbijgelegen dorpen blijk, 't goed met hem te meenen, en dat niet alleen de mannen, maar ook de vrouwen. Deze zeiden: »Als onze mannen hun plicht verzaken, dan zullen wij wel op mijnheer passen.« Overigens was dit geheele gebied thans vijandig gezind. Nadat echter de soldaten gekomen waren en er eens duchtig onder geschoten hadden, kwam er een merkbare verbetering in de stemming. Nu, deze storm ging voorbij; kerk en school vulden zich weer, en thans ontstond hier een algemeene belangstelling in de prediking. Ook in het zuidoostelijk gelegen landschap Pangariboean en langs den weg daarheen vond Hanstein in Sept. '83 overal open deuren. Eerst was men van daar hem komen bezoeken en uitnoodigen, en toen hij aan die uitnoodiging voldeed en in hunne dorpen kwam, verzamelden de menschen zich in menigte om de prediking te hooren; zij vingen ook terstond aan met te leeren voor den Doop, oefenden zich in het zingen en maakten met elkander afspraak om een woning voor een helper te bouwen en voor diens onderhoud te zorgen. De belangstelling was hier zóó groot en algemeen, dat Hanstein kort na elkander verscheidene filialen kon stichten. In Si-Pahoetar zelf leerden wel 1000 menschen voor den Doop, terwijl de dag- en avondschool druk werden bezocht. Het aantal lieden, dat gezind was het Christendom aan te nemen, werd op 2000 geschat. Bij de meeste van hen was wel geen bepaald »verlangen naar Gods Woord« te bespeuren, maar naar heilbegeerigen behoefde men toch niet vergeefs onder hen te zoeken. Op 2 Maart '84 doopte Hanstein de 2 eerstelingen van zijnen post, en 3 dagen later nog 7 andere personen. Den dag daarop vertrok hij naar Si-Boga om te trouwen, en eerst na 2 maanden kwam hij met zijne vrouw terug. Die lange afwezigheid had aan het werk geen goed gedaan, daar de helpers, ofschoon gewillig en ijverig, den Zendeling slechts gebrekkig hadden kunnen vervangen. Maar nu hijzelf de teugels weer in handen had, ging het opnieuw vooruit, evenwel minder snel. De massa trok zich terug, doch dat had men wel verwacht en er bleven toch nog velen over. Met de school ging het uitmuntend; de leerlingen maakten schitterende vorderingen en er heerschte goede orde, waarvan de eere voornamelijk toekwam aan Mevr. Hanstein, die vroeger onderwijzeres was geweest en nu haren man bij het onderwijs ter zijde stond.

We springen nu eenige maanden van rustig arbeiden over. In Nov. '86 schreef Hanstein: »Als ik zie, hoe het gaat in huis en gemeente, dan kan het mij wel eens bang te moede worden, vanwege de trouw en goedheid mijns Heilands. Sla ik een blik in de kinderkamer, op mijne lieve vrouw en onze beide zoontjes, zoo gaat mij het hart open; wandel ik naar de kerk, en zie ik weer zulk een talrijke opkomst voor mij, zoo verheft zich mijn gemoed tot loven en danken; bedenk ik, dat nu reeds menschen van hier bij afwisseling den helper 's avonds bij het prediken in de dorpen vergezellen, zoo verheugt zich mijn hart in stilte in Zions God; lees ik in het dagboek van den evangelist Ernst, dat men ook in Pangariboean een bidstond belegd heeft, ja, dat zelfs de jongedochters aldaar des Zondags hare belangen gemeenschappelijk voor den Heer brengen, dan word ik innerlijk blijde, en terwijl ik dit schrijf worden mijne oogen vochtig, daar mijn hart overloopend vol is.« Welk een heerlijk huiselijk geluk en welk een gezegend, veelbelovend arbeidsveld! Maar ach, hoe snel veranderde het tooneel! Eerst kwam de Dood, en rukte eensklaps het jongste zoontje uit de armen der ouders; daarop werd het andere kind ziek, en toen de vader. Hanstein vertrok nu met de zijnen naar Pansoer-na-pitoe, waar hij, zeer tegen zijnen zin, 4 maanden

als werd vastgehouden. En toen hij eindelijk voldoende hersteld was om zijn werk weer te kunnen opnemen. . . . stak een storm op, die verwoestend heenvoer over zijn lusthof, de vreugde zijns harten.

In 't midden van 1887 braken namelijk in Toba nieuwe onlusten uit. Op 3 Augustus ontving men te Barmen het volgende telegram: »De posten Loboe-Siregar, Bahal-Batoe, Si-Poholon en Si-Pahoetar zijn in de asch gelegd. Alle posten verkeeren in gevaar.« Juist waren de Zendelingen, die daar arbeidden (Püse, Mohri en Hanstein) afwezig. Zekere Si-Sarboet, van geboorte uit Si-Pahoetar, een gestrafte, was uit Atjeh ontvlucht en had zich bij Singa-Mangaradja aangemeld, die hem opdroeg alle zendingsposten te verbranden. Hij had die opdracht aanvaard, vormde een bende met vijandige bedoelingen tegen het Gouvernement, en trok daarmede plunderend en brandend van post tot post. Nadat de bende zich in Si-Poholon vertoond had en ook daar aan 't brandstichten was getogen, begreep het betergezinde deel der bevolking, dat 't tijd van handelen was. Tegelijk rukten de militairen snel tegen de muiters op en dreven ze te Boetar, waar ze juist de kerk aan 't vuur wilden prijsgeven, uiteen. De zaak was daarmede afgeloopen, maar het voorgevallene gaf der Regeering aanleiding maatregelen te nemen, om de herhaling van zulke wandaden te beletten. Het gelukte den boozen vijand wel niet, het Zendingswerk te verwoesten, maar dit werd door het gebeurde, en vooral door de gevolgen, toch ernstig benadeeld. We zagen boven, dat het aan Zend. Mohri na eenigen tijd door de Regeering vergund werd, naar Si-Poholon terug te keeren, maar voor Püse en Hanstein viel daarop vooreerst niet te rekenen. Laatstgenoemde bracht nog eenmaal een bezoek aan zijn post onder militair geleide, maar nam toen voor goed afscheid; hij werd overgeplaatst naar Si-Pirok. Voor Zend. Püse werd een nieuwe werkkring geschapen, namelijk Hoeta-Barat (zie boven), met Si-Pahoetar als filiaal. Bahal-Batoe werd getrokken bij Si-Poholon en uit het restant werden 2 nieuwe posten samengesteld, namelijk Si-Laitlait en Pangariboean. Het gebeurde gaf dus aanleiding tot een geheel nieuwe indeeling van het zendingswerk op de steppe. Zoolang deze haar beslag nog niet had gekregen, hield Ephorus Nommensen van uit Lagoeboti aan het meer een oog op den verlaten akker. Te Boetar werd gearbeid door den helper Daniël en den Inl. leeraar Johannes. Met laatstgenoemde kon Nommensen in Aug. '88 een schare van '93 personen doopen.

We gaan nu spreken over die nieuwe zendingsposten op de hoogvlakte.

1. *Si-Laitlait.*

Het werd 1895, eer er weder een Zendeling op de hoogvlakte werd geplaatst. Aug. Lett, die eenige jaren op Nias had gearbeid, maar dat eiland om gezondheidsredenen tegen Sumatra verwisselde, ontving de opdracht, hier een nieuwen post te te stichten. De werkkring, die hem werd toevertrouwd, was zeer uitgebreid; hij omvatte namelijk 13 filialen, in een halven cirkel om zijne woonplaats heen gelegen. De bewoners van dit ressort werden op 35.000 geschat. Daar hij zich, met zijn door koorts verzwakt gestel, niet opgewassen voelde tegen al den arbeid, die hier te doen was, stelde hij voor, den werkkring te splitsen. Het Bestuur zag de noodzakelijkheid daarvan in en had het oog op Zend. Meis, die eveneens wegens ziekte Nias had moeten verlaten.

Volgens bevinding van Lett was het hoog tijd, dat het werk op de steppe weer onder geregelde leiding van een Zendeling kwam, want er heerschte groote wanorde. De talrijke Inlandsche helpers, die hier werkzaam gesteld waren, handelden zeer eigendunkelijk, en het was hun volstrekt niet naar den zin, dat zij onder strenger opzicht kwamen. Zij schikten zich echter allengs in den nieuwen stand van zaken. Geregelde conferenties met hen, en daarmede verbonden herhalings- en voorbereidingslessen, stelden hem in staat, van den hoofdpost uit het geheele werk te besturen, en voorts hield hij zich door eigen aanschouwing daarvan op de hoogte. Zijn indruk was, dat ook in dit gebied het Heidendom zijn einde ras tegemoet ging.

Tot de beoogde splitsing kwam het voorloopig niet, en dus bleef Lett nog voor zijne omvangrijke taak alleen staan. In zijn werkkring telde hij 966 Christenen. De onwetendheid van deze menschen was

groot. Aan het Avondmaal namen slechts weinige leden deel, maar na vele vermaningen en een gezet onderwijs van 4 weken mocht hij op 't einde van '96 met ongeveer 100 leden aanzitten. Een aantal schoolgebouwen zag hij in dat jaar verrijzen, maar niet zonder veel aansporing, onderhandeling en verdriet. Ook kon hij een begin maken bijeenkomsten te houden met de oudsten en adspirant-oudsten. Die mannen moesten dan de van buiten geleerde lessen, hun vooraf opgegeven, opzeggen en tevens verslag uitbrengen van hunnen arbeid. Aanvankelijk woonden ongeveer 100 personen deze samenkomsten bij, waaruit blijkt, dat het opzienersambt hier in eere was. Op den hoofdpost en in het filiaal Panijaran was een bidstond ingevoerd des Zondags na de kerk, »ten einde te bidden om de komst van het koninkrijk Gods en te danken voor den zegen, dien zij door de Rijnsche Zending ontvangen.« De Heidenen in dezen werkkring bleven ten deele nog aan hunne ruwe zeden vasthouden, waarvan ze in dezen tijd op het filiaal Hoeta-Gindjang een afschuwelijk bewijs gaven, door zekeren Johannes, die het Seminarie had bezocht, maar krankzinnig was geworden, te slachten en op te eten.

Deze werkkring had dit eigenaardige, dat hier geen moedergemeente was, maar een willekeurig gekozen middelpunt, waarmede de omliggende gemeenten slechts los verbonden waren. Het behoorde tot Letts taak, de onderlinge verbinding inniger te maken, en dat trachtte hij tot stand te brengen door gezegde conferenties. Al de helpers kwamen iederen Vrijdagavond en Zaterdagmorgen in zijne woning bijeen, en ontvingen dan de noodige voorbereiding voor de te houden prediking. De samenkomsten met de oudsten en adspirant-oudsten werden één per maand gehouden, ook in de zendelingswoning, en in '97 door 70 à 75 personen bijgewoond. Hij besprak dan een gedeelte uit het Woord Gods en behandelde allerlei onderwerpen, die voor oudsten van gewicht waren, inzonderheid de aangelegenheden der gemeenten. Daar een Batak zich niet prettig gevoelt, als hij niet werkend of sprekend aan de zaak kan deelnemen, koos ieder filiaal een spreker uit zijn midden, om een voorval mede te deelen of een vraag in te leiden. Buitendien hadden de oudsten van iedere gemeente nog hunne eigene wekelijksche bijeenkomsten. Ook de hoofden verzamelde Lett wel eens bij zich aan huis, en dat wel met het drieledig doel: hen aan de hand der H. Schrift bekend te maken met hunne plichten jegens God en hunne onderdanen; hun de Christelijke wetten te doen kennen en hen tot naleving daarvan op te wekken, en hen op te leiden tot betrachting van rechtvaardigheid.

Het was Zend. Lett niet vergund, zijn arbeid hier lang voort te zetten. In de tweede helft van '97 werd hij aangetast door dysenterie. Deze ziekte onttrok hem lang aan zijn werk, dat zeer daaronder leed. Hij werd uit deze krankheid wel opgericht, maar de herstelling ging langzaam en 't eind was, dat hij zijn werk moest opgeven en naar Europa gaan. [1]) De Conferentie van Zendelingen, gehouden in 1898, besloot, dit ressort in drieën te deelen. Voorloopig werd deze post waargenomen door Zend. A. Lombeck, die pas op Sumatra was, maar ter zijde werd gestaan door den Inl. leeraar Ernst, wien hij het getuigenis gaf, dat hij was »een beslist Christen, wien het zielenheil zijner volksgenooten na aan het hart lag.« In Juli van dat jaar werd hier geplaatst Zend. E. Lewandowsky, die wegens ziekte Borneo had moeten verlaten. Naar het schijnt hield (of houdt) men deze hoogvlakte voor gezond; immers zien wij hier gedurig zieke Zendelingen van elders komen. Eenige maanden na de komst van Lewandowsky moest Lombeck naar elders verhuizen, zoodat eerstgenoemde, die begrijpelijkerwijs van de taal nog niet veel afwist, de handen vol had. Niettemin werden hier in dat jaar 200 Heidenen gedoopt en 2 nieuwe filialen gesticht. Men behoeft hier maar een Zendeling neer te zetten, om de Heidenen te zien toestroomen; geheel wat anders dan elders, waar een gezond, krachtig, ijverig man, die de landtaal als zijn eigen spreekt, God vurig dankt, als hij eens of tweemaal in een jaar een enkelen Mohammedaan doopen mag.

Zend. Lewandowsky ontviel na korten tijd aan het gewichtig werk, hem hier

[1]) Terwijl wij dit schrijven rust hij zich toe om het Evangelie te gaan brengen op de Mentawei-eilanden.

toevertrouwd. Hij werd aangetast door typhus en overleed op 14 Jan. 1900, nog geen 30 jaren oud, nalatende een jonge weduwe met een kindje van 4 maanden. Van de opnieuw hier ontstane vacature wenscht men gebruik te maken tot verleggen van den zendingspost. Te Si-Laitlait zal waarschijnlijk voortaan geen Zendeling meer wonen, maar deze zal zijn standplaats hebben te Boetar. De arbeid is op de hoogvlakte echter nog zóó onvast, dat nieuwe wijziging niet buitengesloten is.

Volgens het laatste jaarverslag telde deze uitgebreide werkkring 16 filialen (Panijaran, Loemban-Hoda, Loebis, Si-Mamora, Dolok-Sanggoel, Tapian-na-oeli, Si-Boetoeon, Pea-Aroeng, Loboe-Tolong, Paranginan, Hoeta-Gindjang, Si-Lando, Si-Andjoer, Loboe-Siregar, Naga-Sariboe en Si-Boroetoroep; ten deele namen, die we in dit hoofdstuk reeds vermeldden). De Zendeling werd hier bijgestaan door 2 Inl. leeraars, 15 helpers en 52 oudsten. De verschillende gemeenten tellen 1450 leden (600 Avondmaalgangers); de 15 scholen worden door 602 en de Zondagsscholen door 375 leerlingen bezocht.

2. *Pangariboean.*

Tot dit landschap, ten oosten van Si-Lindoeng gelegen, kreeg Zend. Hanstein toegang, in den tijd toen hij te Si-Pahoetar stond. (Zie boven.) In Sept. 1883 ging hij daarheen, predikte er en was verbaasd over de groote opkomst. Ten gevolge der reeds verhaalde oorzaken kon men hier vooreerst niet verder komen, maar de opdringende Islam noodzaakte tot doortasten. Zend. C. Meis, die korten tijd op Nias gewerkt had, maar het klimaat daar niet verdragen kon, werd naar Sumatra overgeplaatst en zag zich nu dezen nieuwen post aangewezen. Hij kwam er in Mei '96 en werd zeer feestelijk ontvangen te Pakpakan, het hoofd- en middelpunt van Pangariboean, waar hij zich zou vestigen. Het hoofd wachtte hem met de schooljeugd en een menigte menschen op, en zingend en juichend voerde men hem naar de versierde kerk. Daar hij de taal nog niet machtig was, bleef hem niet anders over dan »snel alle hem bekende brokken van de Bataksche taal bijeen te rapen, om althans niet volslagen stom te zijn« onder al dat vreugdebedrijf. Op den eersten Pinksterdag had hij 't reeds zoo ver gebracht, dat hij 10 minuten lang over de Pinkstergeschiedenis durfde spreken; het verdere van den dienst liet hij echter aan den helper over.

De werkkring van Meis was samengesteld uit: het landschap Pangariboean, voorheen van uit Si-Pahoetar en later van uit Si-Morangkir bearbeid; het landschap Pangorian, voorheen ingedeeld bij den post Boengabondar, en de landschappen Garoga en Parsosoran. Beide laatstgenoemde landschappen waren nog onafhankelijk gebied; het Gouvernement stond den Zendeling niet toe, daar zelf te arbeiden; hij kon er alleen werken door middel van Inlandsche helpers. Pangorian kon hij slechts bereiken langs een haast onbegaanbaar bergpad, zoodat hij er niet dikwijls komen kon. Hij vond dus zijn werk voornamelijk om zich heen. Bij zijn optreden telde zijn werkkring 721 Christenen. De eerste maanden werden ook hier voor een goed deel in beslag genomen door bouwerij. Het kerkbezoek was niet te prijzen, en de aandacht evenmin; vooral de vrouwen maakten een treurigen indruk door hare onverschilligheid en stompzinnigheid; betel-kauwen en met hare kinderen spelen, deden ze liever dan luisteren. Er was hier veel voor den Zendeling te doen. Behalve de gewone werkzaamheden had hij 3 samenkomsten per week in zijn huis: des Dinsdags kwamen degenen, die om den Doop hadden gevraagd; des Woensdags kwamen de oudsten en adspirant-oudsten en ontvingen onderricht over een of andere Bijbelplaats, waarover zij in de aangewezen dorpen een woord hadden te spreken, en des Vrijdags kwamen de helpers, om te worden voorbereid tot de prediking op den volgenden rustdag.

Na eenigen tijd hier te hebben gestaan, kon Meis berichten, dat de opkomst beter was geworden. Daartoe had veel bijgedragen, dat hij er elken avond met een paar helpers op uitging en in de dorpen samenkomsten hield. Zijne vrouw gaf zich veel moeite om de meisjes te winnen, en was daarin voorspoedig; de samenkomsten in de zendelingswoning vielen bij de meisjes zeer in den smaak. Ook in andere opzichten was Meis in zijn werk gezegend. Zijn helper Jason overnachtte op een reis naar Si-Oelamboe eens te Batoe-Mamak

en vertelde daar van den rijken man en Lazarus. Dat gaf aanleiding tot een gezellig onderhoud, aan het slot waarvan het hoofd van het dorp te kennen gaf, dat hij hier gaarne een leeraar zou ontvangen. Het verzoek werd aan den Zendeling overgebracht, die zich haastte er gevolg aan te geven Jason werd in dat nog heidensche district geplaatst en zoodoende was het arbeidsveld weer vergroot naar de zijde van Si-Oelamboe en Padang-Bolak. Verder smaakte Meis de vreugde, in 't laatst van '97 te Pangorian 77 personen te doopen, en wel onder den blooten hemel, daar er nog geen kerk gebouwd en de school te klein was.

In 1898 waren de ervaringen in dezen werkkring gemengd. Er werden wel geen Heidenen gedoopt, maar er was toch in allerlei opzicht vooruitgang. Het kerkbezoek op den hoofdpost was thans zeer goed en de Christenen toonden zich bereidwillig, om tot het werk bij te dragen. Zonder tegenstribbelen bouwden ze een goed huis voor den onderwijzer, bekostigden ze een harmonium en vingen ze aan in het onderhoud van den meester te voorzien. Een paar hoofden, ofschoon Christenen, gaven reden tot klagen In Batoe-na-doewa ontstond groote ontevredenheid uit oorzaak der overplaatsing van den helper. In Pangorian heerschte een typhus-epidemie en tastte ook vele der Christenen aan, ten gevolge waarvan het kerkbezoek verminderde en eenige doopcandidaten zich terugtrokken. Ook viel er te klagen over den onderwijzer Marcus, die verdacht werd, meer aandacht aan zijn vee dan aan de schooljeugd te wijden. Het meeste genoegen beleefde de Zendeling van de bewoners van het landschap Batoe-Mamak, op 3 dagreizen van zijne woning gelegen. Daar was veel belangstelling en groote waardeering van hetgeen Meis onder hen liet doen, maar de verbinding tusschen dat gebied en den zendingspost was zóó bezwaarlijk, dat de Zendeling tevreden moest zijn, wanneer de helper — thans Ruben — eens in de 3 maanden hem rapport kwam brengen.

Een eigenaardig geval in betrekking tot polygamie — een poging tot polygamie moest ik eigenlijk zeggen — deed zich hier voor in 1899. Nadat Meis op 16 December een groot aantal menschen, die gedoopt wenschten te worden, had onderzocht, bleven na 't uiteengaan der vergadering twee der aanzienlijkste mannen achter en vroegen om een onderhoud. Hij vernam toen van hen, dat zij beiden plan hadden, eene tweede vrouw te nemen, en daarom wilden zij niet gedoopt worden, ofschoon zij een goed examen hadden afgelegd. Tot lang na middernacht sprak de Zendeling met hen. Hij onderhield hen ernstig over de groote zonde, die zij wilden plegen, en trachtte hun duidelijk te maken, dat God hen op dien stond bij een tweesprong had geplaatst en zij nu te kiezen hadden, welken weg zij wilden gaan. Hij zeide o.a. tegen hen: »Wanneer gij eene tweede vrouw neemt, zoo handelt gij in strijd met Gods Woord en gebod en maakt u los van God; daarentegen, zoo gij uit liefde tot God en Zijn Woord uw verkeerde plan opgeeft, zoo verhindert u niets gedoopt te worden. Overlegt de zaak rijpelijk in dezen nacht en zegt mij morgen vroeg, wat gij doen wilt.« Den volgenden morgen kwamen zij tot den Zendeling, en zeiden, ingezien te hebben, dat hij gelijk had. Zij hadden besloten, liever den weg des levens in te slaan dan den weg des verderfs te bewandelen. Zij werden daarop met de anderen gedoopt.

Met kracht treedt Meis op tegen verkeerde gewoonten. Tot deze behoort, gelijk men reeds voldoende zal hebben opgemerkt, het kaartspel. Ook in deze streek zijn de Bataks daaraan hartstochtelijk verslaafd, en dit kwaad zit er bij hen zóó diep in, dat zij telkens weer hunne schuilhoeken opzoeken, om er zich aan over te geven. Ook op zijne woonplaats maakten velen er zich aan schuldig, tot de Zendeling er achter kwam en de geheele club uit elkander joeg. Daar hun geweten sprak, holden zij bij zijne nadering weg, maar lieten in de haast hunne kleeren, hoofddoeken, messen, ja, zelfs hun geld liggen. Meis nam alles mee en maakte vervolgens bekend, dat zij het hunne bij hem konden komen halen. Zij kwamen ook inderdaad en kregen bij die gelegenheid van hem een ernstig woord te hooren. — Eene andere verkeerde gewoonte was het slachten op Mohammedaansche wijze, hetwelk een godsdienstige beteekenis heeft. Bij feesten wordt dikwijls het te verorberen vee op die manier door Mohammedanen geslacht, om hen tegemoet

te komen. Nu is reeds dikwijls de vraag gedaan, of het niet verkeerd is, op feesten, door Christenen aangericht, zich naar de Mohammedanen te schikken? Meis achtte zulks niet recht, en bewoog het hoofd Israel, den buffel door de oudsten der gemeente en niet door de Mohammedanen te doen slachten. Deze waren daarover zeer gebelgd en verlieten het feest, nadat het hoofd hun duidelijk had gemaakt, dat hij volstrekt niet verplicht was, zich in zulke aangelegenheden naar hen te richten.

We besluiten dit gedeelte met een gebedsverhooring. De oudste zoon van het hoofd Alexander, Jacobus genaamd, was reeds lang gehuwd, maar had geen kinderen. Toen nu eens op een Zondag 6 kinderen gedoopt werden, snelde hij naar buiten, omdat hij het niet kon aanzien. Hij nam daarop het besluit, zijne vrouw te verstooten en eene andere te trouwen. Zijn vader was daarover zeer bedroefd en gaf er den Zendeling kennis van, hem verzoekende, zijnen zoon daarover te onderhouden; hij had hem niet tot andere gedachten kunnen brengen. Zend. Meis sprak daarop lang met hem; wees hem op het onrecht, dat hij wilde begaan, en ook op de H. Schrift, en zeide, dat God hem immers nog kinderen schenken kon. Het was vergeefsch: hij zond zijne vrouw weg. Na verloop van 8 dagen haalde hij haar echter terug, blijkbaar door inwendige onrust gedreven. In de gemeente werd nu veel voor den bedroefden en aangevochten man gebeden, en ook gevraagd, dat God hem een kind mocht schenken. En ziedaar: op 11 Maart 1900, ongeveer een jaar na het zooeven verhaalde, mocht hij een zoon ten Doop houden. Dat was een feest voor de geheele gemeente, maar de vader was het meest geroerd van allen.

In den loop van 1899 zijn in dezen werkkring 3 nieuwe filialen ontstaan. Daarentegen is Batoe-Mamak nu overgedragen aan den post Si-Piongot. De filialen zijn thans 7 in getal (Goeltom, Batoe-nadoewa, Pangorian, Padang, [1]) Parsorminan, Raoet-Bosi en Na-Djoemambe). Zend. Meis werd in zijn arbeid bijgestaan door 6 helpers en 15 oudsten. Het aantal gemeenteleden is hier thans 806 (386 Avondmaalgangers). De 6 scholen worden door 162 jongens en de Zondagsscholen door 194 leerlingen bezocht.

3. *Si-Pahoetar.*

We hebben boven reeds medegedeeld, dat het noord-oostelijk deel van den post Hoeta-Barat (hetwelk daaraan nog niet lang verbonden was) er onlangs van afgescheiden en tot eenen afzonderlijken zendingspost gemaakt is, met Si-Pahoetar tot middelpunt. Uit ditzelfde hoofdstuk is gebleken, dat dit dorp reeds eenmaal de woonplaats van een Zendeling is geweest, en wel van 1881—'87. De Christenen van Si-Pahoetar, die er geen vrede mee hadden, dat hun dorp van hoofd- tot bijpost was verlaagd, kunnen nu tevreden zijn. Het was echter niet om die reden, dat hier weer een Zendeling werd geplaatst, maar om nu ook op de hoogvlakte krachtiger op te treden. De post Si-Pahoetar is anders samengesteld dan vroeger, en omvat nu het oostelijk deel der steppe. Hij is toevertrouwd aan den jongen Zendeling B. Mindermann, die zich eerst eenige maanden ter voorbereiding te Pea-Radja ophield. In het voorjaar van 1899 bracht hij met Zend. Mohri van Hoeta-Barat uit een bezoek aan zijnen aanstaanden werkkring. Nadat zij een uur (te paard) gereden hadden, kwam op eenigen afstand een bosch in 't gezicht. »Zie« — sprak Mohri — »dat bosch daar boven is een vroegere sombaon, en daar is de plek, waar Br. Metzler eens door een man staande gehouden werd met de woorden: Hoe komt gij hier is onze sombaon? terwijl hij tegelijk zijn speer richtte op den kop van Metzlers paard. Slechts de voorspraak van een anderen Batak redde Metzler. Tegenwoordig kan een ieder die plek passeeren. Dat heeft het Christendom gedaan.« Zij werden in Si-Pahoetar met vreugde ontvangen, en de jonge Zendeling, die pas Bataksch stamelen kon, had op vele nieuwsgierige vragen te antwoorden. Van daar begaven zij zich naar Tapian-na-Oeli, waar men tot dusver niets van het Christendom had willen weten, maar thans zich zeer toegenegen betoonde. Zij bezochten daar het huis van een datoe. Naar landsgebruik klauterden zij langs een boomstam naar boven

[1]) Niet de bekende hoofdplaats natuurlijk. Padang beteekent: vlakte, vlak veld, en er zijn vele plaatsen die dezen naam dragen.

en kropen door een dakvenster op den voorzolder. Daar stonden eene menigte afgoden, groote en kleine poppen, de een al afschuwelijker dan de andere. Het hok scheen in langen tijd niet geveegd te zijn en de afgoden waren met vuil bedekt. »Kom er uit, begoe!« riep Mohri spottend, terwijl hij met den vinger tegen een dezer houtsblokken klopte, waarover een aanwezig Christen en zelfs de datoe lachen moesten. De begoe gehoorzaamde echter aan de vreemde stem niet. Bij het heengaan vroeg Mohri voor ieder van hen een afgod, en inderdaad werden er hem twee stuks bezorgd, netjes opgeknapt. Nog eenige andere filialen werden op dit uitstapje bezocht, en schier overal vonden de Zendelingen de menschen bereid, om scholen en kerken te bouwen en het Woord te hooren. Overal in de dorpen werden ze vriendelijk geherbergd en gul onthaald. Het onthaal was wel niet altijd naar hun smaak, maar daaraan stoorden ze zich niet veel, en de ligging was 's nachts wel wat hard, maar Mohri zeide: »Des te beter; als wij weer thuis zijn, zullen we ons bed dubbel waardeeren.«

Op 1 Nov. 1899 vestigde Mindermann zich op dezen zijnen post. Het was juist de stille tijd, d. i. de lieden waren op hunne rijstvelden. Hij ving daarom aan 's avonds in gezelschap van zijnen helper en de oudsten de dorpen in te gaan, om bijeenkomsten te houden. »In het huis van het dorpshoofd neergehurkt« — zoo schrijft hij — »lees ik den menschen een gedeelte uit het Woord Gods voor en houd een toespraak. Aan het begin en het slot wordt gezongen, waarbij ook de afgrijselijkste wanklanken ter eere Gods moeten dienen. De kinderen, die volstrekt geen idee van zingen hebben, schreeuwen er dapper op los en overstemmen zelfs den klank mijner trompet, die door den helper geblazen wordt. Is mijne toespraak geëindigd, dan nemen de oudsten het woord en vragen aan ieder hoofd van een gezin, of hij genegen is het Woord Gods te gehoorzamen en met de zijnen ter kerke te komen. Dan komen er lange verklaringen en vele verontschuldigingen. De een vindt den afstand te ver; een tweede is te arm, hij heeft geen goede kleeren meer en ook geen kam, om zich te kunnen kammen, wat toch ieder kerkganger past; een derde »is door God nog niet gewillig gemaakt,« hij moet wachten »tot God den Duivel uit zijn hart bant,« enz. Er zijn echter ook velen, die zich genegen toonen, en het kerkbezoek neemt toe. Op het Pinksterfeest van dit jaar (1900) bediende Mindermann voor het eerst den Doop en nam hij 51 zielen in de gemeente op, terwijl eenige vroeger afgevallen Christenen terugkeerden.

Een statistiek van dezen nieuwen post is nog niet te geven. De opgaven zijn begrepen in die van den post Hoeta-Barat.

Hiermede hebben we onze beschrijving van het Zendingswerk op de hoogvlakte ten einde gebracht. Men heeft zich wat erg gehaast om naar Toba te komen; dat deed men met de beste bedoelingen, maar toch: »Haastige spoed is zelden goed«; men heeft dat ook hier ondervonden. Thans begint het er beter uit te zien. Onlusten van beteekenis zullen misschien niet meer voorkomen, het terrein is beter bekend en van de opgedane ondervinding zal een goed gebruik worden gemaakt, zoodat de christianisatie van de steppe nu een beteren tijd tegemoet gaat.

F. Toba.

De naam Toba had voorheen — en heeft nog, hoewel in minder mate — een betooverende kracht, en dat niet het minst op hen, die in de Zending onder de Bataks arbeidden. Uit ons vorig hoofdstuk is gebleken, hoe verschillende personen bij verschillende gelegenheden vergeefs poogden den toegang tot dit gesloten gebied te forceeren; hoe een paar Zendelingen er in 1873 »steelsgewijs« een blik in wierpen, maar alleen door eene overhaaste vlucht hun leven konden redden, en hoe in 1878, door eigen schuld der Tobaneezen, en zeer tegen hunne bedoeling, hun land op ongedachte wijze geraakte onder het Nederlandsch gezag en opengesteld werd voor de Zending.

Van deze gewichtige gebeurtenis, welke niet zonder de medewerking der Zendelingen haar beslag had gekregen, werd met spoed partij getrokken. De offervaardigheid van eenige zendingsvrienden in Nederland stelde het Rijnsche Genootschap

in staat, er terstond 3 Zendelingen heen te zenden. [1]) Het Gouvernement had wel bezwaren, uit het oogpunt van rust en veiligheid der Zendelingen, maar nadat eenige Tobasche hoofden den wensch, Zendelingen te ontvangen, hadden kenbaar gemaakt, en zich voor hunne veiligheid aansprakelijk hadden gesteld, werd de vergunning tot vestiging gegeven. Onder leiding van den »Held van Si-Lindoeng« traden de Zendelingen hier met kracht en beleid op, en wat zij in 20 jaren tot stand hebben gebracht, is bewonderenswaardig.

De Zendelingen V. Kessel en G. Pilgram, die nog niet lang op Sumatra waren, werden aangewezen om hier het werk te beginnen. Op 10 Juli 1881 kwamen zij aan te Balige, aan het meer, op 6 of 7 uren afstands van Bahal-Batoe. Zij werden door eenige hoofden en de bevolking voorkomend ontvangen en verklaarden, waartoe zij gekomen waren. Zekere Si-Mogot, die hun door het hoofd van Balige ter assistentie was toegevoegd, vulde hunne rede aan met de volgende woorden: »Deze Toewans zijn onze vrienden; uit liefde tot ons hebben zij hun land, ouders en vrienden verlaten, om ons te leeren, hoe wij na dit aardsche leven in den hemel kunnen komen. Onze lichamen zullen wel vergaan, maar onze zielen kunnen niet sterven, dewijl wij ons leven van God ontvangen hebben.« Si-Mogot hielp de Zendelingen trouw in hunne eerste beslommeringen, bezorgde hun levensmiddelen en wat zij verder behoefden, en weigerde alle belooning. De hoofden bewezen alle gevraagde hulp en hunne zonen hielpen tot in den nacht bouwen aan de school, uit groot verlangen naar onderwijs. Het hoofd Ompoe Badja kwam alle dagen met zijne 10 zonen, van welke sommige reeds 30—40 jaren oud waren, en sprak: »Wij zijn allen uwe leerlingen; geeft ons onderwijs!« Hij spoorde zijne zonen gedurig aan, en om op hen iets vóór te hebben, leerde hijzelf ijverig Duitsch. Alles werkte hier mede ten goede, zelfs een onheil, dat de Zendelingen trof. Nauwelijks namelijk was hun eenvoudig woonhuis gereed, of het werd (Sept. '81) door kwaadwilligen van elders in brand gestoken; maar de verontwaardiging en het hulpbetoon der bewoners van Balige waren zóó groot, dat de Zendelingen er door getroost werden over hunne schade.

Het plan was nu, langs het meer een keten van zendingsposten te stichten, maar men wilde ook op het meer een vaartuig hebben in het belang der Zending. Een zeilboot werd te Hamburg vervaardigd onder de oogen van Zend. Schrey, die haar vervolgens (in stukken) onder zijne bagage naar Sumatra overbracht. Een karavaan van 70—80 man was noodig, om haar van Si-Boga over land te transporteeren naar Moewara (uitmonding), welk dorp door de plaatsing van Zend. Bonn tot tweeden post in Toba was gemaakt. Hier werd de boot door Schrey in elkander gezet en te water gelaten. Zij voldeed vrij goed, maar is later door een »tretmotor« vervangen. [1])

In het begin van '83 zouden de reeds onderworpen landschappen, aan het meer gelegen, onder ons rechtstreeksch gezag worden gebracht, maar Singa Mangaradja, daarvan voor zich weinig goeds duchtende, verzekerde zich van de hulp van een aantal Atjehneezen en liet 't gerucht verspreiden,

---

[1]) Ik acht het hier de plaats, om iets te zeggen tegen het verwijt, gedurig door vertegenwoordigers der Rijnsche Zending tot de Christenen in Nederland gericht, dat zij haar te weinig steunen. Het is voorzeker hoog te waardeeren, dat de Rijnsche Zending ons zoo krachtig in Indië helpt, en zij verdient, zonder tegenspraak, flink te worden gesteund, maar men moest niet vergeten: 1° dat Duitschland zoo goed als geen eigen gebied heeft in de Heidenwereld en het voor de Duitsche Christenen betrekkelijk hetzelfde is, waarheen zij hunne Zendelingen afvaardigen; 2° dat die Zending, sinds zij in onze bezittingen arbeidt, waarlijk krachtigen steun uit Nederland heeft ontvangen; 3° dat zij mede profiteert van het Seminarie te Depok, voor Nederlandsch geld gebouwd; 4° dat zij, zoo goed als eene Nederl. corporatie, subsidie van het Gouvernement ontvangt voor hare scholen, en 5° dat het zendingswerk ten onzent bekostigd wordt door een betrekkelijk kleine schare, die ook in allerlei behoeften van Inw. Zending heeft te voorzien, en bezwaarlijk aan de Rijnsche Zending kan geven zonder aan de Nederlandsche te onthouden wat deze zoozeer behoeft.

[1]) Een „tretmotor" is een groote water-velocipède. Het vaartuig heeft een schroef, wiens as door trappen wordt rondgewenteld en kan door 3 man met de voeten voortbewogen worden. (Verklaring van Zend. Meerwaldt.)

---

dat hij de Hollanders ging verjagen. Nu wilde de Regeering een fort laten bouwen aan het meer en had een paar officieren gezonden om een geschikte plek te zoeken. Toen deze weder vertrokken waren, meenden de Inlanders in hunne onnoozelheid, dat zij uit vrees gevlucht waren. Vervolgens kwam Controleur Welsing met 25 Inlandsche soldaten te Lagoeboti, ten oosten van Balige. Daar deze niets verontrustends uitvoerden, wies de moed der vijanden. Singa Mangaradja bevond zich destijds te Oeloean, aan de noordzijde van het meer, en keerde 10 Juni met een vloot van 40 prauwen te Bakara terug. Nommensen was toen juist te Balige, maar noch hij, noch de Controleur kon gelooven, dat Singa den strijd tegen 't Gouvernement wagen zoude. Uit voorzichtigheid bracht Nommensen echter de vrouw van Zend. Bonn, die te Moewara stond, te Balige in veiligheid. Zend. Kessel, die zich te Lintong-ni-hoeta eene woning gebouwd had en er in begon te slagen het wantrouwen der bevolking te overwinnen, vernam, dat Singa allereerst tegen hem zou optrekken, en begaf zich naar Si-Lindoeng, om hulp te zoeken bij den Controleur. Hij moest echter onverrichterzake terugkeeren. Op weg kwamen hem zijne helpers tegemoet en berichten hem, dat Singa 's morgens om 10 uur met eenige duizenden mannen zijn woonhuis, kerk en school in brand had gestoken en geroofd had wat hij kon. Zend. Bonn te Moewara werd door de hoofden in veiligheid gebracht, en even daarna werd ook zijn huis door die benden verwoest. Nu betrad Singa het gebied van het Gouvernement, en de toestand van den Controleur met zijn 25 man en van de Zendelingen te Balige scheen hachelijk. De Zendelingen en hunne vrouwen weigerden Balige te verlaten. Pilgram zeide: »Als ik wegloop, dan kan ik geen Zendeling meer zijn, want de menschen verlaten zich op mij en ik heb steeds tegen hen gezegd, dat mijne vrouw en ik bij hen zouden blijven.« Inmiddels kregen de militairen 30 man versterking, maar de vijand nam dagelijks in aantal toe en omsingelde Balige en Lagoeboti. De schrijver van den Controleur werd doorstoken en Singa zette 300 rijksdaalders op het hoofd van elken blanke. Controleur Welsing verloor echter den moed niet en besloot, den vijand vóór te zijn. Op 30 Juni viel hij hem met 20 man aan en joeg hem op de vlucht. Op denzelfden dag werd een aanval van 40 groote prauwen afgeslagen. Eenige dagen daarna begonnen de hoofden hunne onderwerping aan te bieden, en toen nu nog 100 soldaten aankwamen, scheen het gevaar voorbij. Zóó ver was het echter nog niet. De benden trokken brandstichtend naar Si-Lindoeng, maar nu rukte de Resident in persoon tegen hen op; het behaalde voordeel werd voortgezet; Bakara werd ingenomen en de tempel van Singa Mangaradja geslecht. Vele hoofden onderwierpen zich en betaalden de boete, hun door den Resident opgelegd, terwijl de Zendelingen van de hoofden volledige schadevergoeding ontvingen. De rust keerde weldra weder, en de Zendelingen voelden zich thans zóó veilig, dat zij het wagen durfden in Juli '84 te Balige hunne jaarlijksche Conferentie te houden. Deze werd door alle 16 Zendelingen bijgewoond en aan de daarop gevolgde Synode namen 600 Inl. helpers, oudsten, Christelijke hoofden en andere voorname gemeenteleden deel. Deze vergadering maakte op de bevolking grooten indruk en kwam de zaak der zending ten goede.

Van die gunstige stemming partij te trekken, was aan Nommensen wel toevertrouwd. Hij hield 't oog niet slechts op de landschappen aan het meer, maar richtte ook den blik op 't schiereiland Samosir, waar hij in '85 een eerste bezoek bracht en welwillend door de ruwe bewoners werd ontvangen. In het gebrek aan werkkrachten werd gaandeweg voorzien. Het voorbeeld der bovengenoemde Nederlandsche zendingsvrienden vond elders navolging. In '86 ging Zend. W. Steinsieck uit voor rekening eener Russische Dame, die later nog een tweeden Zendeling voor hare rekening nam. Vele arbeiders konden hier een werkkring vinden: men schatte de bevolking langs de boorden van het meer op 200.000 zielen; vond onder haar even groote ontvankelijkheid als onder de bewoners van Si-Lindoeng, en stond niet bloot aan concurrentie van de zijde van den Islam. Het duurde niet lang, of men telde in dit nieuwe gebied reeds eenige duizenden gedoopten, en aangemoedigd door het resultaat vatte men het plan op, om ook de nog onafhankelijke landen in

·ekken. In 1890 stonden eenige Zen-
gen te Lagoeboti gereed, om, zoodra
Gouvernement toestemming gaf, ook
ie landen de banier des Kruises te
en. Die toestemming werd weldra
de Regeering gegeven, mits de hoofden
Zendelingen vroegen en verklaarden,
hunne veiligheid in te staan. Dit
ıiedde reeds terstond aan de oostzijde
ıet meer, in het land Oeloean.
vestiging der Nederl. heerschappij
: intocht der Zendelingen riepen hier
ıeen een nieuw leven te voorschijn,
daarin mengde zich wel eens een
ver element. Zoo stond in den omtrek
Balige een man op, Goeroe Somalain
:ten, maar die zichzelven Anggi ni
anta, d.i. »jongere broeder onzes
:n« noemde. Deze predikte een nieuwe
bestaande uit een mengsel van Islam
hristendom, waarin zelfs een Roomsch
nddeel niet ontbrak. De stichter had
lijk een en ander opgevangen van
en Italiaan Modigliani, die in deze
: had gereisd en hem allerlei had
d. De aanhangers van deze nieuwe
— die zich *ma'lim*, d. i. verlichten,
:n — hielden Zend. Pohlig voor Singa
aradja, van wien men zeide, dat hij
: jongste onlusten gedood, maar in
; weer levend geworden was. Laatst-
mde was met deze onderscheiding niet
der ingenomen.
'92 deed de eerste Zendelingzuster
haar intrede (te Lagoeboti), straks
andere Zusters gevolgd. Men had
ıu reeds 6 posten, en de arbeid was
'eel en velerlei, dat ook vrouwelijke
ıartelijk welkom was. Telde men er in
posten met 30 filialen, thans waren er
12 posten met 46 filialen. Als een oud
rvallen gebouw, zóó zagen de Zende-
hier het Heidendom van dag tot
nstorten. De meer verlichten onder
taks erkenden, dat het oude afgedaan
en vele aanzienlijken en hoofden
n openlijk met den overgeleverden
ienst. Sommige hunner luisterden
aad op met een feest, tot »afscheid
le zeden en gewoonten der voorva-
« Het ging hier doorgaans met
kracht vooruit, en moest ook het
ur een enkele maal opmerken (zooals
!), dat er »een zekere stilstand in de
;ing naar 't Christendom,« ja, zelfs hier en daar »oponthoud en stremming« was, zulk een tijd van windstilte duurde niet langer dan noodig was om eens op adem te komen, en dan ging het weer voorwaarts.

Dat in de zoo snel ontstane gemeenten nog niet alles »naar den eisch des heiligdoms« is, ligt voor de hand. De »oude zuurdeesem« — en daaronder zijn met name te verstaan spel en onzedelijkheid — wordt zóó spoedig niet uitgezuiverd. Men stelle zich dus niet voor, dat in deze nieuwe Christenen alles reeds Christelijk is. Verder is hier de macht der hoofden zeer groot, en aangezien vele van hen nog Heidenen zijn, en de weinigen, die beter willen, tegen de meerderheid niet op kunnen, is er ook van buiten nog een krachtige tegenstand. Voor het Christelijk leven is dat echter in de gegeven omstandigheden meer vóór- dan nadeelig; althans Zend. Pilgram zegt: »Ik ben vast overtuigd, dat het voor de innerlijke ontwikkeling onzer gemeenten in Toba goed is, dat de Christenen overheerscht en onderdrukt worden.«

Maar genoeg ter inleiding; we gaan spreken over de afzonderlijke posten.

1. *Balige.*

Dit is dan de eerstgestichte zendingspost aan het Toba-meer. Hij ligt aan den zuidelijken oever, op ongeveer 90° 5' O.L. en 2° 20' Z.B. De volgende posten liggen in oostelijke richting, zich als krullende om den zuidoostelijken inham. Over 't meer heenziende, heeft men recht ten noorden Si-Gaol, op eene breede landtong, en ten noordwesten het schiereiland Samosir. Het meer wisselt elken dag eenige malen van kleur. De oevers zijn bedekt met rijstvelden, vruchtbaarder nog dan die in Si-Lindoeng. De zendelingswoning ligt midden in 't dorp, op 10 min. afstands van het meer en 50 voet hooger. Wat de bewoners aangaat: de Bataks stonden bij het optreden der Zending nog zoo goed als buiten de beschaving, en men had hier eigenlijk alleen hoofden en slaven. [1]) De zonen der hoofden

---

[1]) Ik geef hier plaats aan eene inlichting van Zend. Meerwaldt, die mij schrijft: „Slavernij en pandelingschap zijn in de Gouvernementslanden in beginsel afgeschaft. In Angkola is die afschaffing in 1876 officiëel geschied met loskooping der slaven en

werden ook weer hoofden en werken deden zij niet. De rijstvelden werden bearbeid door de slaven en door de vrouwen. De slaven hadden 't vrij goed en de vrouwen werden door de mannen niet slaafsch behandeld. De vrouwen van hoofden waren zeer duur: ze werden wel eens met tien duizend gulden betaald.

In Juni '81 ving Zend. Pilgram hier den arbeid aan. Zijne school had weldra 30 leerlingen, en in April '82 kon hij 32 personen inschrijven, die Christenen wenschten te worden. Vóór het uitbreken der vijandelijkheden van 1883 had hij reeds eene gemeente van 47 zielen. De onlusten veroorzaakten wel een korten stilstand, maar nadat die storm voorbij was werd het aangevangen werk met ijver voortgezet. In '84 telde de gemeente reeds 300 leden en de Zendeling predikte des Zondags voor 500 hoorders. Aan 't einde van '85 was 't getal hoorders 600, en op 't Kerstfeest van dat jaar was de kerk voller dan ooit te voren; alles verdrong zich om den Kerstboom te zien en met de grootste aandacht werd naar de prediking van het Kerst-Evangelie geluisterd. Behalve aan de ontvankelijkheid der menschen, werd deze groote belangstelling toegeschreven aan den ijver van de helpers Manasse en Kilian, en de medewerking der 22 mannen, die reeds tot oudsten aangesteld waren. Deze allen waren bestendig bezig, ter plaatse zelf en in den omtrek het Evangelie te verbreiden en zielen te winnen. Terwijl aan de helpers meer het eigenlijke Evangelisatiewerk was opgedragen, zorgden de oudsten er voor, dat de menschen uit de dorpen in de kerk kwamen, terwijl zij tevens belast waren met de regeling van schier alle gemeente-aangelegenheden. Niet alleen de godsdienstoefeningen en Bijbellezingen, maar ook de Zondagsscholen voor jongens en meisjes werden goed bezocht. In alle takken van werkzaamheid zat groei en bloei, en op ult. '86 kon Pilgram zien op een gemeente van 586 zielen.

Gedurende de onlusten van '87 bleef het te Balige vrij rustig. Eerst hielden de Christenen de wacht, en vervolgens kwamen 15 soldaten de rust bewaren. In October kon de Zendeling berichten, dat de vijand steeds verder terugtrok. En inmiddels zette het Evangelie hier zijne vreedzame verovering gestadig voort, in die mate, dat het ontbrak aan mannen, om overal de belangstellenden te onderwijzen en in de bijeenkomsten voor te gaan. »Waren nu alle jonge helpers, die van het Seminarie te Pansoer-na-pitoe komen, geloovige menschen, dan waren wij geholpen, maar daaraan ontbreekt veel!« — zoo klaagde Pilgram in dezen tijd. Gelukkig ontbrak het in de gemeente (die nu 1000 zielen telde) niet aan geschikte leden, die het werk van een helper konden doen. Er werd van haar verzekerd, dat zij uitmuntte in »levenskracht« en »zendingsgeest.« Vooral van zijne oudsten gaf de Zendeling een goed getuigenis. In '88 had hij er 41, allen zeer ijverig in het gemeente- en Evangelisatiewerk, en daarbij achtgevende op elkander. Een van hen b.v. zeide tegen de Heidenen, dat, als men Christen is, men op den Zendeling hopen mag in rechtzaken, maar toen zijne collega's dat hoorden, namen ze eenparig het besluit, dat hij moest worden afgezet. Een ander had twist met zijne vrouw gehad en haar naar haren vader teruggezonden; ook die kreeg zijn ontslag. In genoemd jaar werden ééns 77 en ééns zelfs 171 personen

pandelingen door het Gouvernement. In Si-Lindoeng bestond geen slavernij en ook geen erfelijk pandelingschap, en heeft de Regeering geen oorzaak gevonden, zich daarmede officiëel te bemoeien. Menschen, die bij hoofden en aanzienlijken in dienst zijn, om met hunne werkkracht een zekere schuld af te betalen, vindt men echter ook daar nog. Die zaak sterft echter geleidelijk uit. In Toba waren de slaven bij de inlijving door het Gouvernement legio. De hoofden wisten echter, dat slavernij onder het Gouvernement niet mag bestaan, en hebben dus, toen zij zich vrijwillig onder het bestuur plaatsten, vanzelf de erfelijke slavernij afgeschaft. Bij de bestaande slaven bleef er alleen eene kwestie van schuld over, die zij konden betalen of niet. Betaalden zij niet, dan bleven de daaruit voortvloeiende verplichtingen tegenover den schuldeischer bestaan. Het bestuur heeft de zaak maar voorloopig onaangeroerd gelaten, omdat zij mettertijd zichzelf opheft. Bij daaruit ontstane processen hebben de ambtenaren met de rechtsprekende hoofden *(rapat)* de hooge eischen der schuldeischers geducht gereduceerd. Het zou der Regeering een enorme som gekost hebben, indien zij op een moment al die slaven had willen vrijkoopen. Thans gaat de slavernij onder den invloed van Christendom en beschaving geleidelijk vanzelf te niet."

ɛ gedoopt, terwijl buitendien op
eren 37 lieden als eerstelingen op
ste filiaal den Doop ontvingen. Nadat
doopcandidaten waren opgenomen
gemeente, bleven er nog 600 perso-
ver, die daartoe werden voorbereid.
nen drukken arbeid werd Pilgram
geholpen door zijne vrouw, die
ooral de vrouwen en meisjes aantrok.
Zondagsschool werd door ruim 100
bezocht, en zij werd bijgestaan
ıst aan het ongelooflijke!) door 15
sche onderwijzeressen, die zich des
gsmorgens vóór de kerk bij haar
orbereiding vervoegden. Deze Zon-
hool oefende een grooten invloed
het vrouwelijk geslacht, inzonderheid
etreft het zedelijk leven. Onder lei-
van Mevr. Pilgram stond ook een
comst van vrouwen, welke mede
tot bevordering van het Christelijk
onder de vrouwen. Een Zondags-
voor jongens werd door den Zen-
zelven gehouden.
volgende jaar was, wat het uitwen-
angaat, bijzonder voorspoedig: 334
ıen traden tot de gemeente toe en
eerste filiaal kwamen nog 3 nieuwe,
ıder Si-Boetoean. Vooral de 44 eerste-
van dat dorp waren den Zendeling tot
vreugde. De Catechismus-vragen
door hen ferm en juist beantwoord;
schiedenissen uit het O. en N. Tes-
kenden ze prompt; ook zegden ze
haperen de profetieën op, welke
ristus betrekking hebben; en op de
»Hoe weet gij, dat Jezus Gods
is?« gaven ze treffende antwoorden.
in een ander opzicht luidden de
eelingen van Pilgram uit dat jaar
gunstig. Hij en zijne vrouw waren
s ziek, en over de geheele gemeente
een zekere verslapping; de vroegere
ektheid en ijver waren verdwenen.
en eerst zoo geprezen helper Manasse
ıet ook niet meer naar wensch: hij
een vrouw, »maar kon in 't geheele
niemand vinden, die voor hem goed
was.« Daarenboven vielen eenige
der gemeente in grove zonden.
deze moeilijkheden kwam in 1890
euw bezwaar: Goeroe Somalain, dien
ven reeds noemden en die in ver-
g stond met Singa Mangaradja, ver-
de in de nabijheid van Balige zijne

nieuwe leer en won in dezen tijd van verslapping vele aanhangers uit de Christenen. Deze verbonden zich, geen zwijnenvleesch te eten en in 't algemeen Mohammedaansche zeden aan te nemen. De kinderen der gemeente evenwel wekten de hoop op betere tijden. Op 't Kerstfeest ontvingen 32 jongens en 21 meisjes een Testament of een Psalmboekje, »omdat zij het geheele jaar geen enkele maal hadden verzuimd.« Dat overigens de stand van zaken geenszins ongunstig was, blijkt uit de volgende verzekering van Zend. Mohri, die zich hier bevond in Jan. 1891: »Overal gaat ons werk hier buitengewoon gezegend voorwaarts.« Op de filialen schijnt de toestand beter te zijn geweest dan op den hoofdpost; althans in het verslag over 1892 lezen we: »Hoeta-Taloen heeft een fraai kerkje gebouwd; 100 personen zijn daar als doopcandidaten ingeschreven«; en verder: «Hoeta-Gaol heeft ook een nieuw vergaderlokaal gebouwd; 18 Heidenen werden daar gedoopt en juist zooveel personen als nieuwe doopcandidaten ingeschreven.« Bij vele Christenen echter, zoowel op de filialen als op den hoofdpost, bleek het zaad in de doornen gevallen te zijn.

In '94 ging Zend. Pilgram met zijne vrouw tot herstel van gezondheid naar Europa. Op 25 Februari hield hij zijne afscheidsrede te Balige voor een gehoor van meer dan 2000 menschen. Na hem namen de oudsten het woord, en verzochten hem, hunne groeten over te brengen aan de Christenen in zijn vaderland en hen te danken voor het Woord Gods, dat zij hun hadden gezonden. De Zendeling kweet zich van die opdracht op 't jaarfeest te Barmen, waar hij verhaalde van de groote dingen, welke God door hem en zijne medebroeders onder de Heidenen gedaan had. — Nauwlijks echter was hij van zijnen post vertrokken, of daar vielen allerlei ongeregeldheden voor. De leiding van een Zendeling kon hier niet worden gemist, en de Conferentie droeg aan J. Warneck, die zich onlangs op Samosir gevestigd had, op, zich daarmede te belasten. Deze verhuisde naar Balige en vond er een toestand, om van te schrikken. Aanvankelijk sprak hij voor ledige banken: $^1/_4$ der gemeente was van de kerk vervreemd; $^1/_4$ kwam trouw op; de overblijvende $^2/_4$ waren noch koud, noch heet. Eenigen verklaarden

openlijk, geen Christen meer te willen zijn, en velen namen weer deel aan heidensche feesten en offers. Ook de oudsten vielen Warneck tegen en bijzonder klaagde hij over de hoofden: in zijne tegenwoordigheid waren ze kruipend, maar achter zijnen rug bogen zij het recht; ook in de rechtvaardigste zaak kreeg niemand gelijk, tenzij hij eerst de hoofden door geschenken voor zich had gewonnen. Onzedelijkheid heerschte onder de Christenen op schrikbarende wijze, terwijl huichelarij en leugenachtigheid zóó algemeen waren, dat men haast niemand vertrouwen kon. De oneerbiedigheid en brutaliteit jegens den Zendeling en zijne helpers waren daarbij in de hoogste mate ergelijk. Er kwamen echter gunstige uitzonderingen voor: »Een kleine kring van getrouwe mannen staat vast; voorop de voorbeeldige colporteur Laban; dan de evangelisten en ongeveer een dozijn andere mannen, wier Christendom openbaar is. Maar geen enkel hoofd behoort tot deze uitgelezenen.« Na Warnecks optreden kwam er wel eenige verbetering, maar de toestand bleef slecht. Hij had er velen uit te sluiten wegens overspel, veelwijverij en afval. Het kerk- en schoolbezoek nam eenigszins toe en voor de uitwendige belangen werd goed opgebracht. Ten slotte kwam hij tot eene zekere berusting in den stand van zaken, die hij uitte in de volgende woorden: »Als wij onze gemeenten wilden meten naar den maatstaf van Duitsche gemeenten, dan zouden we tamelijk tevreden kunnen zijn, want ook in de oude Christenheid staan vele kerken ledig, en ook daar loopen vele hoereerders, leugenaars en schavuiten ongestraft rond. Maar van eene jeugdige gemeente uit de Heidenen moet men hooger verwachting hebben.« Met het bovenstaande voor oogen, zouden we met het Zendingsblad [1]) moeten spreken van »het zedelijk en godsdienstig verval der gemeente te Balige.« Maar zou dat wel juist zijn? We staan hier voor een raadsel: van al de voortreffelijkheden, door Pilgram van zijne gemeente verhaald, meldt zijn vervanger niets; en over al de ondeugden, door dezen waargenomen, en die toch geenszins onbeduidend waren, zwijgt Pilgram, zoowel nà als vóór zijn verlof, althans in de gedrukte berichten. Het geval is evenwel niet zonder analogie in de Zending. [1]) Uit het vervolg zal blijken, dat de gebreken door Warneck genoemd, ook in de overige Tobasche gemeenten werden gevonden. De Zending was hier te haastig.

In Mei '96 kwam Pilgram terug. Reeds te Si-Boga werd hij begroet door 53 leden van zijne gemeente en op den 21sten trok hij Balige weer binnen, begeleid door een paar duizend menschen. Veel vond hij beter dan hij (te oordeelen naar de berichten van zijn vervanger) verwacht had. Warneck verwisselde 14 dagen later Balige tegen Pansoer-na-pitoe. In hetzelfde jaar voegde zich de Zendelingzuster Aug. Temming bij Pilgram, om onder het vrouwelijk geslacht te arbeiden. Veel belangrijks is sinds de terugkomst van Pilgram niet over Balige medegedeeld. Naar buiten breidde de gemeente zich verder uit, maar inwendig bleef zij zwak. Bedrieg ik mij niet, dan hebben de Tobasche Zendelingen uit hetgeen te Balige in 1894 aan den dag is gekomen voorzichtigheid geleerd, en wordt sedert minder spoedig tot doopen overgegaan.

Het laatste jaarverslag bericht, dat Zend. Pilgram zijne woonplaats verlegd heeft naar het filiaal Hoeta-Taloen. Er kwam veel twist en tweedracht in de gemeenten voor, wat niet zonder nadeel was; zelfs scheidde zich een deel van de moedergemeente af en vormde nu een afzonderlijken kring. Er schijnt in dezen werkkring thans veel wanorde en weinig geestelijk leven te zijn. Aug. Temming is thans te Pea-Radja, en er is dus ook geen Zendelingzuster meer. Volgens opgave wordt Pilgram bijgestaan door 10 helpers en 40 oudsten; heeft deze post 5 filialen (Hoeta-Gaol, Lintong-ni-hoeta, [2]) Tanga-(Tangga-?)Batoe en Si-Boetoean); tellen de gemeenten 2815 leden (1400 Avondmaalgangers) en worden de 4 scholen door 235 en de Zondagsscholen door 387 kinderen bezocht.

Moewara, waar Zend. Bonn zich eerst gevestigd had, ligt ook aan de zuidzijde van het meer, maar veel verder naar het westen dan Balige, en dichtbij Bakara.

---

[1]) Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1895 bl. 368.

[1]) Zie b. v. Depok, bl. 75.

[2]) Deze plaats wordt nu weer tot zendingspost verheven en onder leiding gesteld van Fr. Kaiser.

Na het vertrek van Bonn in '83 (zie Lagoeboti) is hier geen Zendeling weer geplaatst, maar er is door Inlandsche helpers gearbeid en niet zonder vrucht, gelijk de volgende cijfers kunnen doen zien. Het is thans een soort van zelfstandig filiaal, met 6 onder-filialen (Hoeta-nagodang, Baribainaek, Oenta-moengkoer, Poelo, Si-Matoepang en Aritomang). Aan het hoofd staat een Inl. leeraar, ter zijde gestaan door 7 helpers en 16 oudsten. Er zijn 447 Christenen (198 Avondmaalgangers); de 6 scholen worden door 340 en de Zondagsscholen door 313 leerlingen bezocht. Bijzonderheden deelen de verslagen over dezen bijpost niet mede.

2. *Lagoeboti.*

Nadat zijn huis te Moewara verwoest was (zie boven), vond Zend. Bonn een nieuw arbeidsveld te Lagoeboti, niet ver ten oosten van Balige. Op den laatsten Juli 1884 kwam hij hier met zijn gezin aan. Hij had het voorrecht, er eenige heilbegeerigen te vinden en bij het bouwen van zijn huis hulp te erlangen van een drietal officieren, die in de nabijheid met een kleine afdeeling soldaten gelegerd waren. De ziekte en het daarop gevolgd overlijden van hun dochtertje bracht groote droefheid in hart en huis, maar de Heer hielp hen door. Aan 't einde van dat jaar vierden ze hier een heerlijk Kerstfeest, waarbij ook eenige militairen tegenwoordig waren en de 35 schoolkinderen liederen zongen, hun door Mevr. Bonn geleerd. Enkele Inlandsche Christenen waren den Zendeling tot hulp bij zijn Evangelisatiewerk, en dit werd zóó gezegend, dat reeds nu 90 candidaten werden voorbereid tot den Doop. Bonn bleef hier evenwel slechts kort: hij werd in '85 overgeplaatst naar Pangaloan. Zijne plaats te Lagoeboti werd ingenomen door Ephorus Nommensen, en deze kon weldra tot de stichting eener gemeente overgaan. Naar zijnen aard zette hij met energie het werk voort, ook nadat hem in '87 het bericht had bereikt, dat zijne vrouw (in Europa) was overleden. [1]) De Bataks gingen ook hier bij scharen tot het Christendom over. In '87 doopte Nommensen ééns 41 en ééns 131 personen tegelijk, en in September van dat jaar telde de gemeente reeds 371 zielen; ook had zij reeds een paar filialen en goedbezochte scholen, terwijl de Zendeling een nieuw en flink huis had betrokken. De godsdienstoefeningen werden door velen bijgewoond en menig bewijs van geestelijk lezen mocht hij bij de gedoopten opmerken. De onlusten brachten destijds ook dezen post in gevaar, maar hij werd door de tijdige aankomst der troepen gered. Nadat deze den vijand hadden verjaagd, ontbrandde echter de strijd tusschen de stammen onderling. Deze werd gevoerd op het nog onafhankelijk gebied, tot het Gouvernement er door annexatie een einde aan maakte. Ten gevolge van dien oorlog stond de Evangelisatie gedurende eenige maanden zoo goed als stil, maar zoodra de rust hersteld was werd zij voortgezet, en wel met groot resultaat. In Lagoeboti zelf ontvingen 88 personen den Doop; in 't dorp Hoeta-Tinggi 71; in 't dorp Haoen-Atas 75 en in de dorpen van Tamboenan 71 personen. In laatstgenoemde dorpen was reeds eene gemeente van 163 leden. Ook te Si-Goempar werden een aantal menschen gedoopt.

In '88 kreeg Nommensen voor het zich hier zoo sterk uitbreidend werk hulp in Zend. W. Steinsieck. Deze, pas uit Europa aangekomen, had het in den eersten tijd zeer volhandig met Bataksch-leeren en 't bouwen van huizen en lokalen, maar reeds in '89 kon hij den Ephorus in den eigenlijken zendingsarbeid ter zijde staan en hij doopte met hem in dat jaar 250 personen. Men telde nu in dezen werkkring, met inbegrip van de gedoopten op 5 filialen, reeds meer dan 1000 Christenen, maar dat de innerlijke wasdom met den uitwendigen gelijken tred hield, durfde Steinsieck niet verzekeren. Hij bespeurde in de gemeenten vele verkeerdheden, doch zag ook de verblijdende vruchten van het Evangelie niet over het hoofd. De dagschool werd slecht bezocht, maar van de Zondagsschool werd door 120—150 kinderen gebruik gemaakt. Verwonderlijk snel leerden zoowel volwassenen als kinderen wat hun door de Zendelingen werd opgegeven; »zij nemen het Christendom zoo gemakkelijk aan« — schreef Steinsieck, maar juist dat maakte hem bezorgd. Niet alleen op den hoofdpost vorderde men snel,

[1]) Hij hertrouwde in 1892, zie Si-Goempar.

maar ook op de filialen. Over deze volgen hier enkele bijzonderheden. Te Loemban-Bagasan stond nu de Inl. leeraar Kleopas en deze predikte des Zondags voor eene volle kerk. Zijne volksgenooten volgden zijne preek met aandacht en betoonden hem alle respect. Steinsieck zag hier eens op eenen Zondag, dat een aantal personen, waaronder hoofden, buiten vóór de kerk in de heete zon op den grond gingen zitten, hoewel er binnen nog plaats was. Als reden daarvan gaf Kleopas op, dat die lieden naar een heidensch feest waren geweest en daarom buiten moesten blijven. Zij onderwierpen zich aan die straf zonder tegenspreken. Te Hoeta-Tinggi stond de helper Carl, die geprezen werd als een degelijk en goedgevorderd Christen. Te Loemban-Balian werkte de helper Lazarus, dien we vroeger te Bahal-Batoe aantroffen. Te Tamboenan hadden de Christenen eene groote, prachtige kerk gebouwd. Op 't filiaal Loemban-Gaol, waar de helper Lucas stond, was de kerk des Zondags stampvol. Te Lagoeboti zelf was de kerk reeds te klein en men maakte toebereidsels tot 't bouwen van een grootere. In Febr. 1890 werd hier met 135 Inl. Christenen het Avondmaal gevierd. Er hadden meer leden kunnen deelnemen, maar die zagen daar tegen op »wegens hunne vele zonden«, zooals zij zeiden. Die grootere kerk kwam in '92 gereed. Zij had een lengte van 20 en een breedte van 12 M. Elders in dezen werkkring werd destijds nog een kerk gebouwd, die slechts 2 M. korter was. Beide kerken waren voorzien van een toren. Inmiddels nam het kerkbezoek af, eensdeels omdat velen, die tot heden meeliepen, daarmede ophielden, anderdeels door den overgang van sommigen tot bovengenoemde nieuwe secte. Te Loemban-Bagasan en te Loemban-Gaol (waar nu de helper Kilian stond), ging het in dit opzicht beter. Een tweede Inl. leeraar, Benjamin genaamd, kwam zich bij het personeel voegen en werd door den Zendeling zeer geroemd. Volgens dezen was er in het optreden en den wandel der Pandita-Batak meer vastheid dan bij gewone helpers, en waren hun invloed en aanzien ook grooter, terwijl er in hunne gemeenten minder twisten en ongeregeldheden voorkwamen. Aan 't Avondmaal te Lagoeboti op Goeden Vrijdag van gezegd jaar zaten 244 leden aan, zoodat er in dit opzicht vooruitgang viel te constateeren; ook werd het getal van hen, die wandelden »waardiglijk het Evangelie,« steeds grooter. De scholen werden nog steeds zwak bezocht, maar de Zondagsscholen bloeiden. Voor den arbeid onder het vrouwelijk geslacht had de Zendeling nu de hulp van zijne schoonzuster, Mej. Lisette Niemann, die Zondagsschool voor meisjes hield, onderwijs gaf aan de jongedochters, die voor hare belijdenis leerden, en eens per week eene bijeenkomst hield met de vrouwen van de helpers en oudsten.

In Juni 1894 werden omtrent dezen werkkring de volgende bijzonderheden gemeld: vele gedoopten waren traag in 't bezoeken van de kerk, maar ijverig in 't deelnemen aan heidensche feesten. Deed iemand dit laatste, dan werd zijn naam 2 Zondagen aaneen in de kerk afgelezen, en in geval van herhaling werd hij van het Avondmaal uitgesloten. In 't geheel waren gedurende 't verloopen jaar echter slechts 6 leden uitgesloten, en wel 2 wegens deelneming aan zulk een feest en 4 wegens ontucht. Het zielental in aanmerking genomen, is dat niet veel. De huwelijksband was nog vrij los: men trouwde eigenlijk op de proef, en wisselde zoolang tot men eene passende vrouw had gevonden. In deze wijze van doen zagen de menschen nog geen kwaad. 't Schoolbezoek bleef treurig, vooral uit oorzaak, dat de kinderen maandenlang in de rijstvelden de vogels moesten wegjagen en de velden niet tegelijk werden bewerkt. Bijzonder voorspoedig vorderde de arbeid op de filialen Tamboenan, Loemban-Gaol en Baroeara, die onder leiding van den leeraar Benjamin stonden; alleen was de overgang van Heidenen gering. Wat het Evangelie uit zulke verduisterde Heidenen maken kan, bleek o. a. in de vrouw van het voornaamste hoofd, die dat jaar overleed. Gedurende hare ziekte bewees zij vast te staan in 't geloof. Nooit kwam er een klacht over hare lippen, en trouw vermaande zij man en kroost, om vast te houden aan Gods Woord. Toen zij haar einde voelde naderen, liet zij hen beloven, bij hare begrafenis niet te zullen klagen en huilen, gelijk de gewoonte was, want zij ging tot haren Heiland. De begrafenis was zeer plechtig. Een volwassen zoon deelde bij het graf aan de treurenden

mede, dat zijne moeder had verboden te weenen; zij moesten getroost zijn en naar den hemel opzien, want dáárheen was zijne moeder gegaan.

Het volgende jaar was het zielental dezer 10-jarige hoofdgemeente met hare 8 filialen 2249. De geestelijke welstand was hier beter dan te Balige, ofschoon — naar het schijnt — de filialen het in dit opzicht wonnen van de hoofdgemeente; althans te Lagoeboti zelf stonden alle hoofden op één na onder de tucht. Zuster Niemann strekte nu haren arbeid ook uit tot de dorpen, en hare bezoeken hadden op kranken en gezonden een gezegenden invloed. De meisjes-dag- en avondschool onder hare leiding telde 100 leerlingen en hare meisjes-zondagsschool 150. De meisjes waren zeer aan haar gehecht en verzuimden zelden, terwijl de vrouwen gaarne met hare aangelegenheden tot haar kwamen. Jongedochters, die onder hare leiding hadden gestaan, weigerden vaak beslist, zoo jong te trouwen als ook onder de Bataks gebruikelijk is. Bij haren veelvuldigen arbeid nam zij nu ook nog op zich de zorg voor moederlooze kleinen, doch daar zij nu te zeer met werk overladen raakte, werd haar Zuster Thora v. Wedell (zie Pea-Radja) toegevoegd. In Mei '98 betrokken de Zusters een nieuw huis, waarin zij thans de heele en halve weesjes, welke haar worden toevertrouwd, opvoeden, waarbij zij geassisteerd worden door een paar harer grootste scholieren, die dit gaarne doen, en op deze wijze tevens eene practische les ontvangen in de liefde tot den naaste. Door de Zusters wordt zorg gedragen, dat de meisjes, die zij opvoeden, niet vervreemd raken van de Bataksche zeden, voor zoover die in zichzelve niet kwaad zijn.

In dezen grooten werkkring, die pl. m. 350 dorpen omvat, neemt het aantal Christenen en ook dat der Christelijke werkzaamheden aanhoudend toe. Op den Nieuwjaarsdag komt de geheele gemeente op den hoofdpost bijeen, ter versterking van den broederband. De schare is dan zóó groot, dat zij slechts voor een deel plaats kan vinden in de kerk; de anderen vleien zich eenvoudig neder onder de boomen. Zoo waren op den Nieuwjaarsdag van 1898 daar wel 3000 menschen aanwezig. In dat jaar werd uit de Heidenen niemand gedoopt. De wandel van vele Christenen gaf stof tot klagen. Meer dan 200 hadden der kerk den rug toegekeerd; het kaartspel bleef menigeen tot verkeerde dingen verlokken en vele leden moesten worden uitgesloten. Niettemin neemt de invloed van het Christendom toe en Christelijke zeden treden allengs in de plaats der gruwelijke heidensche gewoonten; de massa, ook voor zoover zij nog heidensch is, verlangt beslist naar de invoering van Christelijke wetten, al ware het alleen maar om paal en perk te stellen aan de willekeur der hoofden. Deze daarentegen houden uit eigenbelang aan het oude vast. De zegen van het Woord Gods blijkt ook hieruit, dat uitgeslotenen het doorgaans niet lang uithouden, maar in den regel spoedig om vergeving en wederopneming vragen.

Werd in '98 uit voorzichtigheid niemand gedoopt, in '99 werden niet minder dan 222 Heidenen tot de gemeente toegedaan. De toevloed zou nog grooter zijn, indien niet velen door overgeleverde gewoonten werden teruggehouden, en wanneer de Zendelingen in sommige dingen, b. v. in het bezoeken van heidensche feesten, wat toegeeflijker waren. Zoo heeft eene familie hier reeds voor jaren verklaard, het Christendom te willen aannemen, maar eerst moest de oude grootmoeder dood zijn. Onlangs is deze gestorven, maar nu heet het: »Eerst moet onze grootmoeder begraven zijn.« Dat kan echter nog lang duren: een hoofd alhier b. v. heeft zijne moeder reeds jarenlang in de kist in zijn huis staan. Er wordt namelijk bij de begrafenis een groot feest gegeven; dat kost veel geld en daarom stellen velen het uit. — Zend. Steinsieck roemt zeer de hulp van zijn Inlandsch personeel, en hij doet alle moeite, om zijne helpers in geschiktheid te doen toenemen; zelfs de beide Inl. leeraars oefent hij bestendig in het preeken en in 't verklaren van den Bijbel. Viermaal per jaar houdt hij schoolinspectie, en het examen dient dan nog meer voor de onderwijzers dan voor de kinderen. Bijzonder roemt hij de Zendelingzusters, en geen wonder. We besluiten met over haren tegenwoordigen arbeid nog iets te zeggen. De eene vindt haar werk inzonderheid in de hoofdgemeente, de andere op de filialen. Driemaal per

week houden zij dag- en even dikwijls avondschool. De eerste wordt door 60 kleine-, de laatste door 80 grootere meisjes bezocht. Des Zondags komen ongeveer 200 vrouwelijke leerlingen bijeen. Is een kind ziek of komt het ongeregeld ter school, dan wordt het door de Zusters opgezocht, en ze hebben dan tevens gelegenheid met de ouders en anderen te spreken. De avondleerlingen komen om 6 uur. Strenge eischen worden niet gesteld: de Zusters vinden Bijbelsche geschiedenis, Catechismus, het leeren van teksten, lezen, schrijven, zingen en rekenen voldoende. Vooral op goed en vloeiend lezen wordt gelet, opdat de meisjes thuis zonder moeite zelf den Bijbel kunnen gebruiken, want daarin wordt in de dorpen nog zeer weinig gelezen. Om half 10 wordt gesloten en dan worden de beide lokalen in een ommezien in slaapzalen herschapen, want de leerlingen blijven den nacht over. Zoodra het dag wordt staan zij op, wasschen en kammen zich (wat ze thuis niet altijd doen) en dan laat men haar na gebed huiswaarts gaan. De meisjes betalen $2^1/_2$ cent per maand voor petroleum, matten, enz. Aan de meisjes, die zullen worden aangenomen, wordt nog afzonderlijk catechetisch onderwijs gegeven. Voormalige leerlingen komen tweemaal per maand bij de Zusters, die dan het vroeger onderwijs herhalen en er eenige wenken bijvoegen voor de opvoeding der kinderen, die meestal door de jonge moeders worden medegebracht. Eens per week houden zij eene Bijbellezing voor vrouwen, waarvan 30—40 gebruik maken. Na afloop daarvan blijven de vrouwen der helpers nog een poos, om te leeren lezen en schrijven, want de meeste van haar weten daarvan niet veel en lezen zelden in den Bijbel; zelfs de vrouwen der beide pandita's kunnen niet behoorlijk lezen. Over de weezenverpleging spraken we boven reeds; een grooten omvang heeft deze afdeeling nog niet, maar zij zal wel grooter worden.

Een nieuw liefdewerk is de arbeid onder de melaatschen. Op zekeren morgen in 1899 begaf Zend. Steinsieck zich naar een zijner filialen, om te catechiseeren. Niet ver van den weg zag hij uit de struiken, waar de hut eener melaatsche vrouw stond, rook opstijgen. Daar de leerlingen wachtten, kon hij er niet terstond heengaan, maar na de catechisatie begaf hij zich met den Inl. leeraar naar die plek. En wat vonden zij? De hut was met de struiken er om heen verbrand. Een man stond daar en stookte het vuur op; en toen Steinsieck hem vroeg, waar de vrouw was gebleven, wees hij op een zwart, brandend voorwerp. Een zoontje van haar, 10 à 12 jaren oud, stond er bij en schreide, maar de man sprak: »Schrei niet, want zij was geen mensch meer, zij was melaatsch!« Het was huiveringwekkend te zien en nog huiveringwekkender de daad in te denken. Op deze wijze ontdoen hier de Heidenen zich van hunne melaatschen! Zij steken meestal in den nacht de hut in brand, versperren de deur en de arme menschen verbranden met hunne hutten. Deze vrouw was nog jong; Zuster Von Wedell bezocht haar dikwijls en sprak dan met haar uit Gods Woord, waarnaar zij gaarne luisterde. Aan het Toba-meer zijn vele melaatschen; ongeveer $^1/_2$ uur van dezen zendingspost is een kampoeng voor hen, maar er wonen slechts weinige, want de meesten willen er niet in. Genoemde Zuster rijdt er iedere week eens naar toe en onderwijst die stumpers, en dat niet zonder vrucht: op 31 Dec. '99 doopte Steinsieck 7 van hen, die geruimen tijd trouw door haar waren onderwezen, en die nu voor hunne ellende balsem vinden in Gods Woord, en in de geestelijke liederen, welke men hun leert zingen. — Het bericht van wat we hier verhaalden, wekte bij de Duitsche Zendingsvrienden eene innige deernis met het lot dier ongelukkigen, en terstond werd besloten koloniën voor hen te stichten. Het gelukte den Zendelingen, een geschikte plaats te vinden en onverwijld begon men met bouwen. De hoofden verzetten zich echter daartegen, en toen men niettemin doorging, lieten zij het reeds gelegde fondament vernielen en droegen aan 40 mannen op, verder bouwen te beletten. Het is hun echter niet gelukt, het voorgenomen liefdewerk te verhinderen: op 5 Sept. 1900 is het eerste Asyl voor Melaatschen, Hoeta Salam (Vrededorp) genaamd, ingewijd. Het benoodigde daarvoor schonk een zendingsvriend in Nederland.

Deze post telt thans 11 filialen (Si-Brani,

Haoen-Atas, Bonan-Dolak, Loemban-Riaria, Pordingaran, Loemban-Bagasan, Tamboenan, Baroeara, Loemban-Gaol, Radja-Dejang en Sampoeran). Behalve door de beide Zendelingzusters wordt Steinsieck bijgestaan door 2 Inl. leeraars, 9 helpers en 55 oudsten. De gemeenten tellen 2734 leden (792 Avondmaalgangers); de 12 scholen worden door 441 kinderen (waaronder 145 meisjes) en de Zondagsscholen door 480 kinderen bezocht.

3. *Parsambilan.*

Op Lagoeboti volgt in oostelijke richting de post, welks naam hierboven staat. Zend. G. Jung, [1]) uitgezonden in 1889, was bestemd voor Si-Antar, gelegen in het nog onafhankelijk gebied, maar kon van de Regeering niet de vereischte toelating bekomen. Hij werd toen hier geplaatst en kwam er aan in Mei des volgenden jaars. Parsambilan is eigenlijk de naam van een dal, 1 uur lang en 20 min. breed. Het land is zeer vruchtbaar en wordt bewoond door 4 stammen, samen 3000 zielen sterk, verdeeld over 160 dorpen. Jung moest zich de eerste 14 dagen in eene rijstschuur behelpen, maar daarna kon hij een tijdelijk huisje betrekken. Weldra ving hij aan, godsdienstoefening te houden en een kleine 100 menschen namen daaraan deel, van welke sommigen reeds spoedig blijk gaven, Christenen te willen worden. »Het eerste teeken«, — schreef Jung — »dat zij van het voornemen, Christen te worden, niet ver meer verwijderd zijn, is altijd dit, dat zij zich het haar laten afsnijden. Zij schamen zich den langen strik, [2]) die de hoofdbedekking vormt, te moeten afnemen. Iemand zei eens tegen mij, dat het zoo lastig is, wanneer onder het bidden het lange haar zoo om het hoofd hangt.« — Zend. Jung stelde zich ook ter beschikking van zieken en vond voor zijne medicijnen vele afnemers. Die hulp bracht hem dagelijks met allerlei menschen in aanraking en daarbij bemerkte hij alras, dat de onzedelijkheid in het Toba-gebied groot is. Het duurde niet lang, of hij zat volop in 't werk, want op verschillende punten in zijne afdeeling vond hij ingang. In '91 kon hij ook beginnen school te houden. Over 't geheel bewezen de menschen hem toegenegenheid, maar er waren ook wel, die hem weer gaarne hadden zien vertrekken. Dat waren vooral lieden, die de annexatie verwenschten en ontevreden waren over de onbetaalde diensten, welke zij nu op Gouvernementslast voor het maken van wegen en bruggen hadden te bewijzen. Het belangstellend gedeelte der bevolking bouwde voor zich een bamboezen kerk, welke eenige honderden personen bevatten kon, en vervolgens zetten zij een huisje voor den helper Theodorus. De meeste toegenegenheid vond men bij den stam Si-Laen; met 't oog op de leden daarvan werd zelfs gezegd, dat het »mode« was naar de kerk te gaan, zoo algemeen kwam men op. Eenige hoofden van Si-Laen waren de goede zaak zóó genegen, dat zij den Zendeling vroegen, den arbeid op Zondag te verbieden, wat deze volgaarne deed; als gevolg daarvan lag nu des Zondags over het dal een lieflijke sabbatsrust. Te Pitoe-Batoe werd een filiaal gesticht, en ook daarvan koesterde de Zendeling goede verwachting.

Nadat in '92 de tijdelijke woning tegen een meer duurzaam huis verwisseld was, mocht Jung in November zijne eerstelingen doopen, 44 in getal, waarop hij, begeleid door eenige hoofden, naar Si-Boga reisde

[1]) Zie Pansoer-na-pitoe, bl. 370.

[2]) Er staat „Strick". Zend. Meerwaldt gaf mij de volgende verklaring: „Die Strick is een eigenaardig Tobasch hoofddeksel, hetwelk uit twee lange, smalle reepen wit en rood katoen bestaat, die als een touw ineen zijn gedraaid, en als een turban om het hoofd worden gewonden. In Angkola en Si-Lindoeng droegen de Bataks reeds bij den aanvang van ons zendingswerk het haar kort geknipt en dekten het hoofd met een gevlochten mutsje of ook met een of ander deksel van Europeesch maaksel. Daardoor hebben de Christenen ook van het begin af de gewoonte aangenomen, om evenals wij zoowel bij de godsdienstoefening als thuis bij het eten het hoofd te ontbloten. Deze gewoonte plantte zich bij verdere uitbreiding van het Christendom vanzelf ook naar Toba voort, doch daar droegen de Heidenen over het algemeen nog lange haren, die hun, wanneer zij bovenbeschreven hoofddeksel afnamen, vreeselijk woest om het hoofd hingen. Vandaar dat zij zich schaamden ter kerk te komen. Thans laat ieder, die Christen worden wil, zijn lange haar van te voren kort knippen." — Die „Strick' is dus iets anders dan de Javaansche hoofddoek.

om te trouwen. In 't begin des volgenden jaars kwam hij met zijne vrouw te Parsambilan terug, waar zij feestelijk werden ontvangen; aan 't schieten en muziekmaken kwam haast geen einde. Gedurende vele maanden kon de arbeid hier nu rustig worden voortgezet, ofschoon — gelijk de Zendeling zich uitdrukte — »met matig resultaat.« In '95 echter braken in deze streek onlusten uit, aangestookt door zekeren Oengkoe, die zich voor Singa Mangaradja uitgaf. Geruimen tijd verkeerde men hier in gevaar, dewijl in dit gebied nog al aanhangers waren van Goeroe Somalain, welke met die muiters in verbinding stonden. De Regeering, tegen wie deze beweging in den grond gericht was, liet door militairen de benden, die zich hadden gevormd, uiteenjagen, waarna de rust wederkeerde. We lezen niet, of het werk door die onlusten geleden heeft. Trouwens, de mededeelingen in de Berichten over dezen post zijn bijzonder sober, en we zullen daaruit wel het besluit moeten trekken, dat er niet veel bijzonders voorviel. In '96 bestond de gemeente uit 218 leden. Niet onwaarschijnlijk is, dat het gehalte beter was dan in andere gemeenten, die als wonderboomen opgeschoten waren, maar ook Jung had vreemde exemplaren onder zijne schapen. Zoo verhaalt hij, dat het voornaamste hoofd hem op sluwe wijze trachtte beet te nemen. Deze had zijn broeder overgehaald Heiden te blijven, opdat hij iemand had, die heidensche feesten kon vieren. Werd zulk een feest gegeven, dan kon het hoofd zich verontschuldigen met te zeggen: »Mijn broer geeft het feest; die is nog Heiden en ik kan 't hem niet verbieden.« Waar de hoofden zóó gezind zijn, is 't voor de gewone Christenen moeilijk, zich van heidensche feesten te onthouden, want nemen ze er geen deel aan en geven ze hunne bijdrage niet, dan wordt hun dat door de hoofden ingepeperd. We zeiden boven reeds, dat de hoofden hier groote macht hebben; en ook zijn zeer velen van de minderen hunne schuldenaars en dus van hen afhankelijk. Het ontbrak echter ook niet aan Christenen, die trachtten hunnen wandel eerlijk te houden, en evenmin aan teekenen, die den toenemenden invloed van het Evangelie verkondigden. Zoo stonden b. v. van ouds de stammen Si-Toroes en Si-Laen vijandig tegenover elkander, maar thans begonnen de nakomelingen van hen, die elkander hadden vervolgd en gedood, zich te verbroederen en ontvingen samen onderwijs uit Gods Woord. In den loop van 1898 kwam ook hier een Zendelingzuster, nl. Mej. Henr. Sprenger, maar die trouwde 't volgende jaar met Zend. Püse.

In het voorjaar van 1899 werd Zend. Jung overgeplaatst naar Pansoer-na-pitoe. De gemeente betreurde het vertrek van haren stichter en van diens vrouw levendig. De Bataks schijnen zich zeer aan iemand te hechten. Hij werd hier opgevolgd door Zend. W. Gericke, die eerst te Nainggolan op Samosir had gearbeid. Deze had in Juli 1900 het treurig bericht over te zenden, dat zijne vrouw eenige dagen na hare bevalling onverwachts gestorven was, maar hij schreef er bij: »Ik heb zooveel vriendelijke zorg mijns Gods mogen ervaren, dat het zonde en ongeloof zou zijn, zoo ik slechts één oogenblik aan Zijne liefde twijfelde. Ik kus de hand die mij sloeg en zal stille zijn.«

Tot dezen post behooren thans 5 filialen (Pitoe-Batoe, Napitoepoeloeh, Si-Manobak, Si-Toroes en Si-Torang), en het Inlandsch personeel bestaat uit 6 helpers en 12 oudsten. De gemeenten tellen 336 leden (192 Avondmaalgangers) en de 6 scholen, zoomede de Zondagsscholen, worden door 178 kinderen bezocht.

4. *Si-Goempar.*

Dit dorp ligt vlak aan 't Toba-meer, en wel aan den zuidoostelijken oever, in het bij 't optreden der Zending nog onafhankelijk gebied. Lieden van hier hadden een meisje van Parsambilan gevangen en aan een paal gebonden, met het doel, haar eenige dagen later te dooden en op te eten. Zend. Nommensen, die destijds nog te Lagoeboti woonde, vernam van die gruweldaad en zond er een Christelijk hoofd heen, die de lieden bewoog, het leven van het arme meisje te sparen, en die hun een buffel voor haar in plaats gaf. Men had haar echter reeds de ooren afgesneden en ook een stuk uit de eene wang gehouwen. Zij werd nu evenwel niet losgelaten, maar in 't blok gesloten. Zoodra Nommensen kon, begaf

hij er zich zelf heen (Nov. '86) en loste het arme schepsel voor 40 rijksdaalders. Men had haar kort te voren nog 't haar voor een deel afgesneden en haar vergift op den rug gesmeerd. Na hare bevrijding heeft zij nog een paar jaren geleefd en is toen aan de gevolgen der ondergane mishandelingen bezweken.

Op die wijze kwam Nommensen in aanraking met Si-Goempar. Hij kocht hier een huis en liet dat overbrengen naar een stuk grond, liggende tusschen twee elkander kwalijkgezinde partijen. Beide beweerden recht op dien grond te hebben, maar deden er nu afstand van ten behoeve van den Zendeling. Het huis staat op 4 min. afstands van het meer en ligt 50 voet hooger, maar Nommensen mocht er nog niet wonen. Intusschen verheugde hij er zich in, »weer met beide handen in het zendingswerk te kunnen roeren«, en hij plaatste terstond in dit nieuwe gebied eenige Inl. helpers. Reeds in '88 mocht hij er 35 personen doopen. »Duizenden« wilden hier tot het Christendom overgaan. Nadat de Regeering in 1890 vergunning tot vestiging had gegeven, verhuisde hij naar Si-Goempar. Zijne eerste zorg was nu, te bewerken, dat er eene verbinding kwam tusschen de nieuwe en de oudere posten aan het meer. Met medewerking van den Controleur legde de bevolking den begeerden weg aan, maar dat werk nam maanden in beslag. Ook in andere opzichten werkte de Regeering de Zending in de hand, voornamelijk door meer geordende toestanden in het leven te roepen. De hoofden werden namelijk verplicht: 1º geen oorlog meer te voeren; 2º alle rechtszaken, welke zij niet zelf konden uitmaken, voor den Controleur te Lagoeboti te brengen; 3º niet meer te spelen, noch toe te laten, dat gespeeld werd; 4º te verschijnen wanneer zij door den Controleur zouden worden opgeroepen; 5º de onderdanen van het Gouvernement te beschermen en 6º de markt te stellen om de 7 in plaats van om de 4 dagen. [1])

Terstond werd, na de openstelling van dit gebied, op 4 plaatsen godsdienstoefening gehouden, terwijl 5 scholen werden opgericht. Des Zondagsmiddags werd op den hoofdpost Zondagsschool gehouden voor 150 kinderen, en daarna was er zangles. Er werden vierstemmige liederen gezongen, en sommige kinderen werden in het zingen zóó knap, dat zij alle 4 stemmen kenden. Dat mag worden aangemerkt als een bewijs van den goeden aanleg der bewoners van Si-Goempar. De doopcandidaten leerden ook buitengemeen gemakkelijk. In Juni '91 werden er van deze 146 gedoopt. Het Evangelie was hier velen blijkbaar welkom in hunnen treurigen toestand. Men had eigenlijk in deze streek alleen rijken en armen, of nauwkeuriger uitgedrukt: schuldeischers en schuldenaars. De armen leenden de benoodigde rijst van de rijken en moesten het geleende na den oogst tweevoudig teruggeven. Deden zij dat niet, dan verdubbelde zich hunne schuld met ieder jaar. Kon een schuldenaar niet meer betalen, dan werden zijne kinderen eenvoudig als slaven naar het huis van den schuldeischer gehaald. Neemt men de omstandigheden in aanmerking, dan zal men toestemmen, dat de taak, welke Nommensen — die nu reeds 31 jaren op Sumatra gediend had — hier op zich had genomen, geenszins licht was, maar het is niet naar zijnen aard, het lichte werk voor zichzelven te nemen en het zware op de schouders van anderen te laden.

In Aug. 1892 bevond Nommensen zich in Duitschland, tegelijk met de Zendelingen Johannsen en Mohri. Hij kon er de goede tijding mededeelen, dat te Si-Goempar nu reeds 400 Christenen waren, en maakte daar ook melding van het volgende: in het verloopen najaar was de cholera uit Asahan naar Toba overgebracht en had er vele slachtoffers gemaakt. Toen hij in dien tijd voor ambtsbezigheden naar Si-Lindoeng ging, heerschte daar eveneens die ziekte. Hijzelf werd er ook door aangetast en liet zich terstond naar Toba dragen, maar het duurde wel 3 maanden, eer hij weer al zijn werk kon doen. Zijn collega Schütz leende hem den Inl. leeraar Filippus, »een trouw, stil, in Gods Woord vastgefundeerd man,« maar deze kreeg eveneens de cholera, en ondanks alle aangewende middelen [1]) bezweek hij. —

[1]) Zie Pea-Radja, bl. 355.

[1]) „Stoombaden, Kamfer-spiritus, Homoeopathie en Allopathie."

Na hertrouwd te zijn keerde Nommensen met zijn landgenoot Johannsen — die ook een nieuwe levensgezellin had gevonden — naar Sumatra terug. Thuis komende vernam hij, dat gedurende zijne afwezigheid een strijd was ontbrand tusschen de lieden van Si-Goempar en die van Lagoeboti, zoodat hij terstond als vredestichter moest optreden. Met vreugde begroette hij de inlijving van die landschappen, wat, naar hij hoopte, een einde zou maken aan de voortdurende onrust.

Deze inlijving kwam in '93 tot stand, doch bracht dit onrustige en strijdlustige volk niet zoo dadelijk tot bestendige kalmte. »Wij zijn met ons zendingsschip in een orkaan geraakt« — zoo schreef Nommensen in 1895 —; het waait en bruist sterk bij ons tegenwoordig. Het is echter geen wind van God, neen, de vijand blaast de stormtrompet met bolle wangen; hij schudt en zift ons als in een zeef en knakt menige bloem der hope. Wij vreezen evenwel niet, want wij weten, dat de Heer bij ons is in storm en onweer, en niets kan ons en Zijn werk schaden.« Als oorzaak van dezen storm gaf hij op, dat de Regeering er toe overgegaan was hoofden te benoemen, en velen, die zich gepasseerd achtten, ontevreden waren en onlusten verwekten. Het geheele gebied geraakte in gisting, zoodat Nommensen schreef: »We zitten hier als op een mijn.« Daar kwam toen nog bij, de muiterij van Oengkoe (zie Parsambilan) zoodat het er »Spaansch« naar toe ging. De komst der militairen had echter op de vechtersbazen hier eene kalmeerende uitwerking en zoo kwam het land weer tot rust.

Een zekere »rust« kwam er sinds dien tijd ook in de Berichten ten aanzien van Si-Goempar, met de 3 voorafgaande en de 2 volgende posten, nu te zamen »de 6 oude (N. B. sedert 1881 ontstaan!) posten« geheeten. Sinds de inzinking te Balige en het referaat van Zend. Steinsieck (1895), waarover later, was »het mooie« van deze posten wel wat af, en spreken de Berichten bij voorkeur over nieuwe terreinen. Ons bleek evenwel boven reeds, en in het vervolg zal dat nog verder blijken, dat in de Evangelisatie geen stilstand was gekomen, en evenmin in den invloed van het Evangelie. Deze kwam vooral dikwijls treffend uit op sterfbedden. Zoo wordt ons verhaald van een man alhier, die bij de verkiezing van hoofden was gepasseerd en zich in bittere gemoedsstemming had teruggetrokken. Alle oudsten gingen tot hem, om hem te vermanen, en hij liet zich ook gezeggen, maar verzonk weder in zijne mismoedigheid. Kort daarop werd hij ziek en noodigde de oudsten tot zich, om voor hem te bidden. Hij vermaande zelf de omstanders, zich tot den Heer te bekeeren, verzoende zich met allen, vroeg zijne vrouw om vergeving en ontsliep in vrede. — Ter verklaring van de schaarschte aan mededeelingen over dezen post moeten we evenwel ook opmerken, dat het Bestuur, naar het bij herhaling zeide, daarover weinig van Nommensen hoorde. Deze had veel te reizen (zie Kerkordening) en als hij thuis was, had hij weinig tijd. Deze post had namelijk reeds vele filialen en de gemeenten breidden zich uit. Een Zendelingzuster, hem in '97 toegezonden (Mej. Henr. Sprenger) verhuisde weldra naar Parsambilan, en hij had wel een flink personeel, hetwelk hij herhaaldelijk roemde, maar moest zelf op alles toezien, zou het goed gaan. In 't laatst van 1900 kreeg Nommensen zijnen zoon bij zich tot hulp, zoodat hij nu de handen iets ruimer heeft gekregen.

Volgens de laatste berichten zijn de onlusten wel bedaard, maar vele voormalige hoofden, wien »de heerschappij ontnomen is,« morren en brommen nog en geven den Zendelingen de schuld. Erger is, dat zij afleiding zoeken in het spel en ook anderen daartoe verleiden. Niettemin gaat het werk hier gestadig en met zegen vooruit.

De post Si-Goempar heeft thans 9 filialen (Tanding, Loemban-Hariara, Si-Mangoensong, Si-Ahaän, Baribatali, Djandji-Maria, Panggoeng, Padang[1]) en Baringbing). De Zendeling wordt bijgestaan door 1 Inl. leeraar, 11 helpers en 47 oudsten. De gemeenten tellen 1228 leden (653 Avondmaalgangers); de 11 scholen worden door 451 kinderen (waaronder 119 meisjes) en de Zondagsscholen door 472 leerlingen bezocht.

---

[1]) Zie noot bladz. 395.

5. *Si-Antar.*

Op eenige palen ten noordoosten van den vorigen post, en op korten afstand van het meer, ligt het dorp Si-Antar, dat behoorde tot de plaatsen in het toen nog onafhankelijk gebied, waarvoor (zie bl. 399) Zendelingen werden gereed gehouden te Lagoeboti. We zeiden boven reeds, dat de Regeering bereid was, toelating tot dat gebied te verleenen, op conditie, dat de hoofden een Zendeling begeerden en voor hem instonden. Nadat door Si-Antar aan deze formaliteit was voldaan, vestigde Zend. P. Pohlig zich aldaar op 17 Juli 1890. Een Inl. helper, door Nommensen vooruitgezonden, had daar den weg voor hem bereid en een schoollokaal stond gereed; zelfs werd reeds geregeld des Zondags godsdienstoefening gehouden. De menschen toonden zich verheugd over de komst van een Zendeling. »Het karakter van de lieden hier is volstrekt niet slecht« — schreef Pohlig —; »ze zijn als kinderen, en laten zich leiden. Men kan niet zeggen, dat zij bepaald verlangen naar Gods Woord hebben; het is hun nog te vreemd en moet hun eerst nader gebracht worden.« Het opperste hoofd, tevens de voornaamste datoe, was de eerste, die in de kerk kwam; hem volgden de andere aanzienlijke hoofden met hunne gezinnen en een deel van hunne onderdanen. Reeds in '91 mocht Pohlig hier 43 personen doopen. Een dagschool kon nog niet gehouden worden, maar wel een avondschool, en deze werd door 20—25 leerlingen bezocht. Voorts had de Zendeling het in den beginne druk met bouwen, 't aanleggen van wegen en 't graven van waterleidingen. Zijne beschouwingen waren minder optimistisch dan die van sommige zijner collega's, maar ook hij was vol goeden moed.

Nog niet lang had Pohlig hier gearbeid, of de cholera brak in deze streek uit en raapte velen weg. Tegelijkertijd kwam hier de reeds meermalen genoemde Somalain en verbreidde zijne leer, die bij een aantal menschen ingang vond. Nadat hij weer vertrokken was, had de Zendeling nog lang last van die secte, welks leden (we spraken er reeds over) het zonderlinge denkbeeld hadden opgevat, waarvan zij zich niet lieten afbrengen, dat Pohlig de uit den dood levend geworden Singa Mangaradja was. De secte was hier een wezenlijke belemmering van de Evangelisatie, doch deze maakte niettemin zoo goede vorderingen, dat in '92 het aantal Christenen steeg tot ruim 100.

De tijdsomstandigheden waren hier niet gunstig, ook afgezien van epidemieën en van genoemde secte. De bewoners leefden voornamelijk van de vischvangst en bevonden zich van 's morgens vroeg tot 's avonds laat op het meer. Eene waterleiding, waaraan reeds voor een paar jaren begonnen was en die de bevolking in staat had kunnen stellen rijstvelden aan te leggen, was nog steeds niet gereed. Daarbij was 't landschap nu wel reeds ingelijfd, maar er waren nog geen hoofden aangesteld. Men verkeerde dus in een toestand van onzekerheid, welke hoofden en onderhoorigen in spanning hield. Elk van de hoofden hoopte, dat hij 't zou zijn, op wien de keuze der Regeering viel. Ten gevolge van die voor de menschen hier zoo hoogstgewichtige aangelegenheid, werd aan de hoogere dingen niet veel aandacht geschonken. De school ging ook niet vooruit: slechts een 25-tal kinderen bezocht haar. Met de Zondagsschool ging het echter iets beter. Edoch, vorderde Pohlig op den hoofdpost niet naar wensch, hij vond vergoeding in het dorp Dairi, waar hij in Sept. '93 de eerstelingen doopen mocht, en wel 83 personen tegelijk. Onder hen was een jonge man, die bij den Doop met een stralend gelaat zijn geloof in den Heiland beleed en van wien de Zendeling veel verwachting had voor de Evangelisatie, maar deze zijne hoop werd niet vervuld: de Heer nam dien blijmoedigen getuige weg.

Kort na dien Doop volgde de met spanning verbeide benoeming van hoofden. Ook hier waren uit den aard der zaak vele teleurgestelden, en deze zetten voor een poos de geheele streek in vlam. Gelukkig werd te Si-Antar zelf een man benoemd, die algemeen geacht was, en dit droeg er veel toe bij, dat het zendingswerk hier minder ernstig gestoord werd dan wel elders. Zoo was het mogelijk, dat ook in '94 een flink aantal personen gedoopt kon worden, ofschoon meerendeels te Dairi. Op 't einde van dat moeilijke jaar waren er in dezen werkkring 267

Christenen. Verder kwamen in dat jaar de nette kerk en de doelmatige zendelingswoning gereed.

Terwijl nu de onrust in de gemoederen en in de dorpen allengs bedaarde, kon Pohlig zijnen arbeid geleidelijk uitbreiden. In '96 werd te Si-Roewar het 2de filiaal gesticht, terwijl ook op andere plaatsen belangstelling ontwaakte. Het volgende jaar kwamen er nog 2 filialen bij, welke de namen dragen van Hoeta-Gaol en Si-Torangdjae, en in 't najaar werd de deur voor het Evangelie geopend in de aangrenzende landschappen Si-Bide en Si-Riaria, waar 250 à 300 gezinnen wonen en velen verlangden het Woord Gods te hooren. Onnoodig te zeggen, dat Pohlig niet verzuimde, die deur binnen te gaan. In datzelfde jaar (1897) werden hier de Conferentie en Synode gehouden, en deze vergaderingen, evenals het daarop gevolgd Zendingsfeest, dat door 6 of 7 duizend menschen werd bijgewoond, maakten op de bevolking een machtigen indruk. Het was zeker niet buiten verband daarmede, dat in October d.a.v. 124 Heidenen tegelijk werden gedoopt.

Aan 't einde van 1898 telde Pohlig in zijnen werkkring 483 Christenen en was in het landschap Si-Bide een helper geplaatst, die daar geregeld een aantal gezinnen onder zijn gehoor had. Het Evangelie werkte hier meer als het zuurdeeg en doortrok langzamerhand de geheele bevolking. In het verslag over 1899 wordt gezegd, dat er in dat jaar slechts 63 personen gedoopt waren, maar alle hoofden van het landschap zijn òf reeds tot het Christendom overgegaan, òf worden op den Doop voorbereid, terwijl in het geheele gebied Zondagsrust is ingevoerd, welke ook door de Heidenen wordt gerespecteerd. Het voornemen bestond, hier een Handwerksschool te openen, in den trant als men er reeds enkele op Java vindt. Zend. Pohlig vergezelde zijn collega Warneck in '99 naar dat eiland, bepaaldelijk om met zoodanige inrichtingen kennis te maken. Deze school is kort daarna geopend en onder leiding van Zend. Fr. Brinkschmidt gesteld. Zij telde weldra 50 leerlingen. Men heeft het voornemen, hier ook een school voor de zonen van hoofden te stichten, in den trant als er reeds lang op Java bestaan. — Ten slotte voegen we hier nog bij, dat de secte der zoogenaamde Malims hier in den laatsten tijd stouter optreedt en door middel van bedreigingen en geweldpleging hare aanhangers vermeerdert, en dat niettegenstaande Zend. Pohlig door de belijders dier nieuwe leer zoo hoog vereerd, ja, soms formeel aangebeden wordt. Niet onwaarschijnlijk zal het hier nog eenmaal tot eene botsing komen.

De laatste opgave vermeldt 4 filialen, wier namen boven reeds voorkomen (Dairi, Si-Roewar, Si-Torangdjae en Si-Bide). De Zendeling heeft 6 helpers tot zijn dienst en 24 oudsten. De gemeenten tellen 570 zielen (235 Avondmaalgangers); de 5 scholen worden door 196 en de Zondagsscholen door 250 kinderen bezocht.

6. *Parparean.*

Deze post ligt weer vlak aan het meer, recht ten noorden van Si-Goempar. Zend. Christiansen, die in 1886 wegens ziekte van Si-Gompoelan naar Europa ging, kwam in 1890 terug, juist toen de onafhankelijke landen in Toba voor de Zendelingen werden opengesteld. In overleg met Ephorus Nommensen vestigde hij zich hier, en met vreugde werd hij ontvangen. Een Inl. helper had te Parparean reeds sedert eenigen tijd voorbereidend gearbeid, zoodat het Evangelie er niet geheel onbekend was. In Februari des volgenden jaars kon Christiansen er een tijdelijk huisje betrekken en zijn werk beginnen. De menschen waren over 't algemeen vriendelijk en bescheiden, en hij had reeds dadelijk bij zijn optreden 170 hoorders. De meeste van deze verstonden van de prediking nog wel niet veel, maar zij deden hun best er meer van te begrijpen. Niet allen echter hadden lust de kerk te bezoeken. Toen de Zendeling eens de bewoners van zeker dorp uitnoodigde de godsdienstoefening te komen bijwonen, antwoordde 't hoofd van de plaats, dat hij daartoe te slecht was; »hij had meer trek, zijn welgedanen zoon, die naast hem gezeten was, te slachten en op te eten, dan naar de kerk te gaan.« Christiansen onderhield hem over zijn verkeerd bestaan, maar zeide ook, dat de Heere Jezus gekomen was, om zulke menschen als hij te zoeken en zalig te maken. Op zijn aanhouden beloofde

de kannibaal, die nu in een ernstiger stemming was gekomen, er eens over te zullen denken.

De bewoners van deze streek zijn meerendeels arme visschers; rijstvelden had men hier tot dusverre niet kunnen aanleggen, uit gebrek aan water ter besproeiing, maar het mocht den Zendelingen gelukken, een naburigen stam, op hooger gelegen gronden wonende, te bewegen, water hierheen te laten vloeien, wat hoop gaf op verbetering van den maatschappelijken toestand. Intusschen was het visschersbedrijf voorloopig voor de bevolking een beletsel de kerk geregeld te bezoeken. Aan onderwijs voor de jeugd werd ook weinig behoefte gevoeld. Zoodra Christiansen kon, ving hij aan school te houden, maar meer dan een 20-tal kinderen kon hij niet bijeenkrijgen.

Terwijl de Zendeling nog bezig was zijn woonhuis te bouwen en zich in te richten, werd hem de toegang ontsloten tot het landschap Oeloean, ten noorden van Parparean gelegen. Hij vond daar een gebied, grooter nog dan Si-Lindoeng, bedekt met rijstvelden, daar het land overvloedig van water voorzien is. In dit onafhankelijk gebied woedde echter onafgebroken de burgerkrijg, zoodat vele akkers braak lagen. Het arbeidsveld van dezen Zendeling was dus met dit nieuw gebied er bij zeer uitgestrekt, en daar met alles nog begonnen moest worden, had hij eene goede gezondheid en veel kracht noodig. Aan beide ontbrak het hem echter gedurig; ook zijne vrouw was dikwijls lijdende. Pas in Nov. '92 was het woonhuis zoover gevorderd, dat het kon worden betrokken, en sedert ging het met de gezondheid beter. De stichting der eerste gemeente kon ook nog in dat jaar geschieden: 70 Heidenen ontvingen als de eerstelingen uit dit gebied den Doop. De wandel dezer Christenen gaf reden tot tevredenheid en eenige openbaarden hun geloof in daden. Op zekeren Zondag b.v. predikte Christiansen over Jac. 5 : 14—16. Na afloop der godsdienstoefening gingen de oudsten der gemeente, zonder dat de Zendeling hun dat opgedragen had, naar een ziek kind, en brachten daar de gehoorde preek in toepassing. Zij lieten de ouders hunne zonden belijden, baden met hen om de genezing van het kind, en zie, binnen 1/2 uur was het gezond. Meer dergelijke voorbeelden van eenvoudige opvatting en toepassing der prediking heeft Christiansen medegedeeld, en daaruit kan blijken, dat de Christenen hier geen »vergetelijke hoorders« zijn (Jac. 1 : 25). Zij kregen zoo ook allengs meer inzicht in het Woord en vorderden in Christelijk leven. Van de oudsten werd getuigd, dat ze op verblijdende wijze vooruitgingen in kennis en geschiktheid, wat de Zendeling 't best kon bemerken, als zij hem des Woendagsavonds verslag kwamen doen van hetgeen zij des Zondags hadden gehoord en in de verloopen week hadden gedaan. De hoofden der bevolking werkten over 't geheel de goede zaak in de hand, en toen hun mededeeling werd gedaan van de Christelijke wetten, welke men in Si-Lindoeng had ingevoerd, verklaarden zij zich bereid, die ook in hun gebied in te voeren.

De inlijving van dit gebied en de benoeming van hoofden door het Gouvernement veroorzaakten hier in 't algemeen dezelfde verschijnselen als op de voorafgaande posten. Voorshands werd het werk daardoor belemmerd, maar daarna kon het weer geregeld voortgaan. In Jan. '94 kon Christiansen weer 73 personen in de gemeente opnemen; de dagschool telde nu 26 leerlingen, en de Zondagsschool, die door zijne vrouw werd gehouden, bloeide. Dat de invloed des Evangelies begon door te werken, kon men o.a. hieraan zien, dat een groot feest, hetwelk gevierd werd ter eere van een vroeger gestorven hoofd, met goedvinden zelfs der Heidenen werd omgezet in een volksfeest, ontdaan van alles, wat bepaald heidensch is. In '95 had de gemeente een aanwinst van 100 zielen; ook werd in dat jaar een filiaal gesticht te Boetarboetar in Oeloean.

Het daaropvolgende jaar bracht weinig vooruitgang, maar in '97 ging het weer beter. In Oeloean kwam meer leven en in Parparean zelf traden 52 Heidenen tot de gemeente toe, terwijl buitendien 100 personen op den Doop werden voorbereid. Het voornaamste hoofd was in dezen tijd door zijnen verkeerden levenswandel een beletsel tegen den voortgang des Evangelies, maar niettemin profeteerden zelfs de Heidenen, dat het Christendom

hier zonder twijfel zou overwinnen. De school werd meer gewaardeerd, en van de gemeente zag Christiansen geregeld $^{2}/_{3}$ in de kerk.

Na 1894 behelzen de Berichten niet veel over dezen post en de jaarverslagen zijn uit den aard der zaak kort. Wat we er nog over vonden, laten we hier volgen. In '97 verhaalde Zend. Christiansen van eene bejaarde vrouw, die uit eigen beweging lezen geleerd had, om de H. Schrift te kunnen lezen. Zij had zich door een zoontje, een scholier, laten onderwijzen. Haar voorbeeld volgende kochten nu ook twee andere bejaarde vrouwen een spelboek. Dat is toch wel een bewijs van ware belangstelling. »Een blik op 't geheel,« — zoo schreef de Zendeling in dat jaar — »doet zien, dat het rijk des lichts in zijnen strijd met het rijk der duisternis steeds meer overwinningen behaalt.« De groote bijeenkomst te Si-Antar, waarover we boven spraken, had ook op de bevolking van Parparean een diepen indruk gemaakt, maar leverde geen noemenswaardige winst op voor de uitbreiding der gemeente. — Ook in 1898 voer hier het schip der Zending in betrekkelijk kalm water. Een groote kerk met 500 à 600 zitplaatsen werd in dat jaar gebouwd, met medewerking der Heidenen. Geheel anders was het gesteld op het filiaal Boetar-boetar in Oeloean, waar gearbeid moest worden onder voortdurend wapengekletter. De godsdienstoefening werd vrij goed bezocht, maar de mannen kwamen gewapend in de kerk en de kinderen durfden 't dikwijls niet wagen, ter school te komen. — Het jaar 1899 was minder kalm, maar daarentegen ook vruchtbaarder dan het voorafgaande. Door een groot lijkfeest werden ook vele Christenen afgetrokken; deze nationale vermakelijkheden — gelijk men ze wel noemen mag — blijven nog de harten tot zich trekken, en ook het spel heeft voor vele Christenen zijne aantrekkelijkheid nog geenszins verloren. Eene zware ramp was, dat de nieuwe kerk door een wervelwind in een puinhoop werd veranderd; veel moeite, tijd en kosten gingen daarmede verloren. De godsdienstoefeningen werden nu voorloopig op het erf der zendelingswoning onder de schaduw der boomen gehouden, tot na eenige maanden de kerk weer was herbouwd. Er werden in genoemd jaar 44 uit de Heidenen gedoopt en in Oeloean werd een tweede filiaal gesticht. Christiansen dacht er over, zijne woonplaats te verleggen naar Si-Torang, maar daartoe schijnt het nog niet te zijn gekomen.

Filialen van dezen post zijn alleen de 2 genoemde in het landschap Oeloean. De Zendeling van Parparean heeft 3 helpers en 13 oudsten. Zijne gemeenten tellen 452 leden (200 Avondmaalgangers), terwijl de 3 scholen door 90 en de Zondagsscholen door 50 leerlingen worden bezocht.

7. *Pangomboesan.*

In 't landschap Oeloean, ten noorden van Parparean kon — gelijk hierboven is verhaald — Zend. Christiansen een begin maken met de prediking van het Evangelie. Ook Zend. Pohlig (Si-Antar) bracht daar wel eens tot dat doel een bezoek. Zend. A. Bruch, uitgezonden in 1892, tegelijk met Warneck (zie Samosir), was voor dit nog onafhankelijk gebied bestemd, maar zonder in 't werk van Christiansen te treden. Zoodra Bruch de toelating der Regeering had ontvangen, ging hij met Pohlig het terrein verkennen. Hij bevond, dat dit landschap ten westen aan het meer grenst en ten oosten zich uitstrekt tot in het gebergte. Van west naar oost en eveneens van zuid naar noord schatte hij de grootte op 6 uren gaans, en de bevolking taxeerde hij op 20.000. Het landschap is verdeeld in een menigte kleine landschappen, elk met een radja aan het hoofd, volgens bevinding van Bruch allen het Nederl. Gouvernement genegen. In overleg met de collega's, die hier vóór hem geweest waren, besloot hij zich te vestigen te Pangomboesan, en daar ging hij nu in 't voorjaar van 1894 zich op een heuvel eene tijdelijke woning bouwen, met een lokaal voor school en kerk. Toen dit lokaal gereed was, ving hij aan de menschen derwaarts te noodigen, maar slechts 50 personen gaven daaraan gehoor. In het volgende jaar steeg het aantal hoorders tot 90, en kon hij ook reeds een begin maken met eenigen voor te bereiden tot den Doop, terwijl nu op 3 punten in zijnen werkkring scholen waren gebouwd. Het was zeer in het voordeel van de

ng, dat, niettegenstaande het drukke
:lsverkeer tusschen Oeloean en Asa-
nog geen pogingen waren beproefd
ier den Islam in te voeren.
:ds in Jan. 1896 smaakte Bruch de
de, zijne eerstelingen te Pangomboe-
23 personen) te mogen doopen. Op
groep volgde met Paschen een
le, en zoo was hier merkwaardig
ig eene gemeente verzameld van
elen, niettegenstaande het echt Ba-
ıe leven van twisten en oorlogvoeren
t landschap nog in vollen gang was.
allerlei, soms zeer onbeduidende,
en deed men elkander den oorlog
ɔ.v. om een veld, om den koopprijs
:en vrouw, om een boom, ja, zelfs
en door den wind afgebroken twijg.
zelden moest de Zendeling als
lsrechter en vredestichter optreden,
verlangde hartelijk, dat de Regeering
ındschap mocht inlijven. Maar hoe
iek en strijdlustig de Inlanders hier
zijn, aan medelijden ontbreekt het
ıiet geheel. Tot een bewijs daarvan
het volgende dienen: een fraai
was door brand vernield, en nu
een ware ijver vaardig over de
gende dorpen, om de bewoners, die
verloren hadden, te voorzien van
ʒeld en andere benoodigdheden. De
ging echter niet zóó ver, dat zij de
ak beroofden in huis opnamen, maar
onden ze ook niet best doen, want
t geval zouden — naar 't volksge-
— ook hun eigen huizen een prooi
'lammen geworden zijn. Bleek het
en Zendeling, dat hij te maken had
menschen, die gevoel hadden, hij
vond tevens, dat zij geenszins van
nd ontbloot waren. Met allerlei
n kwamen ze gedurig tot hem, en
nden het hem daarmede wel eens
maken. Eene vraag, die gedurig
keerde, was deze: »waarom God
den Duivel bij diens vernielingswerk
ıaar zijn gang laat gaan?«
vrouwen der Oeloeaneezen hielden
n den beginne op een afstand en
ıuwden den blanken man niet recht,
het duurde niet heel lang, of zij
ı haar wantrouwen af. In Aug. '96
n voor 't eerst door hem eenige
haar gedoopt en sinds dien tijd
en de vrouwen even talrijk ter kerke als de mannen. De gemeente telde nu 50 zielen. Voor deze hield de Zendeling tweemaal godsdienstoefening op Zondag en tweemaal in de week, namelijk op Dinsdag- en Vrijdagavond. Verder had hij thans 4 scholen, waarvan 3 buiten den hoofdpost. Met de onderwijzers dier scholen had hij nog al moeite, want ze moesten bestendig nagereden worden. De Zondagsschool echter, welke door 150 kinderen bezocht werd, veroorzaakte hem veel vreugde.

De begeerte, om onder rechtstreeks Nederlandsch gezag te worden gebracht, was in Oeloean zóó sterk en algemeen, dat 80 hoofden en 3000 hoofden van huisgezinnen in 't laatst van '96 op uitnoodiging van Zend. Bruch eene petitie teekenden aan het Gouvernement, inhoudende het verzoek om inlijving. 't Is zeer schoon wat het Bestuur der Rijnsche Zending aan de mededeeling daaraan toevoegde: »Het moet ons doel zijn, overal minstens tegelijk met de Nederlandsche Regeering van de afzonderlijke landschappen bezit te nemen, en juist daarom moeten wij o. a. zoodra mogelijk een tweeden Zendeling naar Oeloean zenden, waar een invloedrijk hoofd dringend om een vraagt. Want slechts zoo mogen wij hopen, den Islam vóór te zijn.«

De goede verstandhouding, waarin de Zendeling hier met de bevolking stond, werd nog bevorderd door zijn huwelijk in 1897. »Een man zonder vrouw is voor den Batak een vreemd, onbegrijpelijk voorwerp.« Njonja werd daarom ook met gejuich en vreugdeschoten door meer dan duizend menschen ingehaald, en minstens een uur lang stond een dicht opeengepakte menigte de blanke vrouw, — »hunne moeder«, zooals ze zeiden — terwijl zij op de voorgaanderij der zendelingswoning zat, te beschouwen en te bewonderen. Doch was de verhouding tusschen den Zendeling en zijne Bataks goed, de onderlinge verhouding van dat volkje liet alles te wenschen over. 't Was oorlog en nog eens oorlog, en dat vooral in dezen tijd. Het Gouvernement scheen namelijk aan het algemeen verlangen te willen voldoen en het gebied te zullen inlijven. Dus was nu eerlang de benoeming van hoofden te wachten, en daarom wilden de tegenwoordige eerst nog eens toonen, hoe machtig ze waren.

In een verslag, geschreven in 1898, somt Bruch de bezwaren op, die zijnen arbeid belemmerden, nl.: 1° de strijdlustigheid der Oeloeaneezen; 2°. de begrafenisplechtigheden na den dood van aanzienlijke lieden; 3°. de speelwoede; 4°. ongelukken, aan doopcandidaten overkomen, en 5°. uitvluchten. De beide laatste punten vereischen eenige toelichting. Het was in 't oogloopend, door hoeveel onheilen van allerlei aard (ziekte, plagen onder het vee, dood, inbraak, diefstal, enz.) belangstellenden en leerenden getroffen werden, zoodat het wel scheen, alsof juist belangstellenden in de hoogere dingen voor rampen waren uitgekozen. Dat was den Bataks geheel onverklaarbaar. Zij stelden zich den God der Christenen voor als een Batakschen radja, die onder alle omstandigheden voor zijne onderdanen partij kiest, of als een Batakschen vader, die in zwakke toegevendheid en overgroote teederheid, bij volslagen onbekendheid met de eerste grondbeginselen eener goede opvoeding, alles doet wat zijne kinderen willen en het nooit waagt, de roede te gebruiken. Zien zij nu, dat God andere gedachten heeft over de opvoeding Zijner kinderen, zoo schudden zij het hoofd, raken in de war en zinken niet zelden voorloopig in het Heidendom terug. En wat dat 5de punt betreft: velen verontschuldigen zich met te zeggen, dat God het hart moet veranderen en gewillig moet maken Zijn Woord aan te nemen. Deze uitvlucht valt zeer in den smaak. »God heeft mij nog niet gewillig gemaakt!" zegt de een. »Ik ben zeer bedroefd, dat Gods Woord mijn hart nog niet verandert,« verklaart een tweede. »Dagelijks bemerk ik, dat ik Gods geboden overtreed; waarom verandert God mijn hart toch niet?« zoo uit zich een derde. Tegenover deze schaduwzijde staat echter ook een lichtzijde: hier en daar eene oprechte schuldbelijdenis en eenvoudig geloof in den Heiland.

Ook gedurende het geheele jaar 1899 werd hier overal oorlog gevoerd en de krijg woedde tot in de onmiddellijke nabijheid der zendelingswoning. [1]) Bruch werd niet zelden des nachts door het knallen der geweren uit den slaap gewekt. Ook de Christenen werden in die burgeroorlogen betrokken en konden niet anders dan zeer ongeregeld ter kerke komen en dan nog wel gewapend met geweer, lans en zwaard. Onder deze omstandigheden waren de Heidenen zoo goed als ongenaakbaar, en sommige namen zelfs den oorlogstoestand te baat als een voorwendsel voor hun wegblijven. Algemeen hoorde men zeggen: »Zoolang de oorlog duurt, zijn onze voeten gebonden; haal eerst de soldaten en schep vrede in het land, dan zullen wij Gods Woord hooren!« 't Is een wonder, dat onder zulke omstandigheden de Christenen nog zoo trouw in de kerk komen als zij doen, en meer nog, dat ondanks het bestendige oorlogvoeren de schare der geloovigen grooter wordt. In het jaar 1900 doopte Bruch er 34 personen. Tot veel bemoediging is het hem op zijnen bezwaarlijken post, te mogen zien, dat ook daar in sommigen het Evangelie eene kracht van God blijkt tot zaligheid. Zoo verhaalt hij het volgende: een Christen, met name Aron, verloor terstond na zijne opneming in de gemeente eene dochter. Kort daarop geraakte zijn eenig zoontje, ten gevolge eener oogontsteking, in gevaar, geheel blind te worden. Maandenlang droeg nu Aron zijnen Marcus 10 minuten ver naar de zendelingswoning, om hem te laten behandelen. Reeds was er hoop op volkomen herstel, toen het kind er scharlakenkoorts bij kreeg en stierf. Aron zelf werd een poos daarna aangetast door de watervrees, die destijds langs het Tobameer op vreeselijke wijze heerschte en ten gevolge van de onachtzaamheid der Bataks met dolle honden vele offers eischte. Dagenlang leed hij verschrikkelijk, maar in heldere oogenblikken hield hij zich aan God vast. Zijn laatste woord was: »Ga weg, Duivel! gij kunt mij niet van Jezus losrukken.« — Van een ander, Abraham geheeten, verhaalt deze Zendeling, dat twee van zijne kinderen na elkander stierven. Hij was de éénige Christen in zijn kampoeng en zijne dorpsgenooten bespotten hem om zijn ongeluk, dat zij toeschreven aan het verlaten van den dienst der begoe's. Aan het graf van het tweede kind sprak deze vader echter een heerlijk geloofsgetuigenis uit, dat de tegenstanders

---

[1]) Zie de treffende beschrijving daarvan door Bruch in een zestal beelden, Ber. d. R. Miss. Ges. 1900 bl. 135.

tot zwijgen bracht. Hij zeide o.a.: »'t Is waar, ik heb een oogenblik geweend, want de dood van het kind gaat mij zeer ter harte. Doch dat was niet goed. Zou ik weenen, terwijl ik weet, waarheen mijn kind gegaan is?«

Van dezen post worden 3 filialen opgegeven (Dolok-na-oeli, Loemban-Goerning en Loemban-Hoewala). Het Inlandsch personeel bestaat uit 4 helpers. De gemeente telde volgens de laatste opgave 156 leden (85 Avondmaalgangers); de 4 scholen hebben 30 en de Zondagsschool 40 leerlingen.

8. *Loemban-na-Bolan.*

In 't begin van 1899 werd in Oeloean een terrein gezocht voor een 2den zendingspost. Men koos het dorp uit, welks naam hierboven staat, gelegen in het westelijk gedeelte van het landschap, en op 31 Juli werd Zend. F. Schmidt daarheen geleid door 3 oudere medebroeders. Hij bemerkte alras, dat hij in het onafhankelijk gebied zijne tent had opgeslagen, want de menschen kwamen terstond tot hem met allerlei geschillen. Hij schreef: »Zeer velen komen tot mij; van 's morgens 6 tot 's avonds 10 uur zijn er onafgebroken menschen op het erf.« Men vraagt hem vooral om medicijnen; voor allerlei wenscht men van hem geneesmiddelen te ontvangen; voor de oogen van oude lieden, opdat ze weer helder worden; ja, zelfs om te maken, dat jongens in plaats van meisjes geboren worden; en als Schmidt verklaart, voor zoo iets geen medicijnen te hebben, zijn de meesten hoogelijk verbaasd. Een groot feest was de komst van des Zendelings vrouw, doch daar we pas de feestelijke ontvangst van een Njonja hebben beschreven, zullen we het hier nalaten. Kwamen eerst slechts mannen en jongens de godsdienstoefening bijwonen, nadat de Zendeling getrouwd was verschenen er ook vrouwen. De bezoekers zijn echter tot hiertoe bijna uitsluitend de hoofden en hunne echtgenooten; de minderen zeggen, niet te kunnen komen, omdat zij moeten werken. Een goed teeken is, dat Schmidt thans in veiligheid wonen kan op eene plek, waar men vóór 2 jaren niet dan met levensgevaar kon passeeren, en dat nu in dit landschap, waar veel belangstelling is, op verscheidene plaatsen de bazuin des Evangelies klinkt.

9. *Djandji-Matogoe.*

Ten noorden van den zuidoostelijken inham van het Toba-meer ligt het landschap Si-Gaol, grenzende in het zuiden en westen aan het meer en in het oosten en noorden aan 't landschap Oeloean. Ook daar is een arbeider van het Rijnsche Genootschap gevestigd, en wel H. Reitze, die sedert 't laatst van 1894 woont in het dorp Djandji-Matogoe. Si-Gaol behoort tot de nog onafhankelijke landen. Twisten en oorlogvoeren zijn er nog aan de orde van den dag. Hoe wreed de Bataks hierbij te werk kunnen gaan, kreeg Reitze reeds spoedig na aankomst te zien. Een man, die in een gevecht gewond was geraakt en niet meer ontkomen kon, werd door den vijand op gruwzame wijze verminkt: ooren, neus en lippen werden hem afgesneden en de ingewanden werden hem uit 't lichaam gerukt. Te midden van het krijgsrumoer ving de Zendeling aan, vrede te verkondigen, en ook hier waren er, in wier hart zijne prediking weerklank vond: een kleine schare kwam, ondanks alle gejoel en gewoel, geregeld des Zondags de godsdienstoefening bijwonen. De lieden konden daarbij soms grappig uit den hoek komen. Zoo bracht een vader eens vóór 't aangaan der kerk zijn reeds volwassen zoon bij Reitze, met verzoek hem eens ferm af te ranselen voor de oogen van alle kerkgangers, omdat hij, tegen 't verbod van zijnen vader in, zich weer aan kaartspel had schuldig gemaakt. De Zendeling voldeed in zooverre aan het verzoek, dat hij den jongen man eens flink aan de ooren trok. 's Avonds kwam deze terug, en sprak: »Mijnheer, op een anderen keer moet gij mij harder slaan, opdat ik steeds aan de slagen moge denken, als de lust tot het spel weer bij mij opkomt.«

In den loop van '96 kon Reitze reeds een begin maken met eenigen tot den Doop voor te bereiden, maar hij haastte zich met doopen niet, want hij wilde bij deze eerstelingen »een stevig fondament« leggen, en daaraan deed hij zeker wel. Hij opende ook een school, en had het genoegen, daarin weldra 14 kinderen aan het leeren

te zien. Maar terwijl hij zich zoo over den aanvankelijken voorspoed van zijn werk verheugde, stak plotseling een storm op. Onder de belangstellenden was namelijk een zeker bejaard hoofd uit het dorp Hoeta-Goergoer. Toen de Zendeling zag, dat deze het ernstige voornemen had met het Heidendom te breken, noodigde hij hem uit, zich het lange haar te laten afsnijden. We zagen boven reeds een- en andermaal, dat de Zendelingen die operatie noodig achten. Welke reden ze daarvoor hebben en welk nadeel ze van lange haren duchten, vind ik niet aangegeven. Op Java is reeds lang en duidelijk gebleken, dat een Christen met afgesneden haar niet beter is dan een die het laat groeien. Hoe het zij: de oude man liet zich het haar afsnijden, met de verzuchting: »Moge ik toch gezond blijven, Heere Jezus!« Toen het gebeurde bekend raakte, verwekte dat geen kleine beroerte. De hoofden werden verbitterd en sleepten hunne onderhoorigen in hunne verontwaardiging mede. Men zeide algemeen: »Nu Ompoe ni Holpoe zich het haar heeft laten afsnijden, zullen de ratten den rijstoogst verderven.« Er werd een plan beraamd, om geheel Hoeta-Goergoer aan de vlammen prijs te geven, en Reitze had den bijstand van den Controleur en van Nommensen noodig, om de hoofden van dat idee af te brengen en de rust te herstellen.

In Jan. '97 mocht Reitze te Djandji-Matogoe zijne eerstelingen doopen, samen 17 personen, en terstond daarna kon hij beginnen, een tweede groep voor opneming in de gemeente te bereiden. Behalve op Zondag voor de gewone godsdienstoefening, kwam men hier elken Woensdagavond in het lokaal bijeen voor eene Bijbellezing, die zeer in den smaak viel, terwijl op Donderdagavond eenige hoofden en andere mannen samenkwamen, om te leeren lezen en teksten van buiten te leeren, waarin de menschen zeer vaardig waren. Aan 't slot van die Donderdagavond-bijeenkomsten werd ook les in 't zingen gegeven, maar 't meerstemmig gezang gaf hier niet zulk een roemvol resultaat als elders, ja, de tonen, door sommige zangers voortgebracht, waren van zoo'n twijfelachtigen aard, dat men ze met evenveel recht voor angstkreten als voor vreugdeklanken houden kon.

Ondanks krijgsgeschreeuw en het gefluit van kogels vorderde het werk des vredes hier op lieflijke wijze. Op 't Kerstfeest van '97 werden 15 zielen tot de gemeente toegevoegd, en met inbegrip van den helper Kleopas en diens gezin telde zij toen 42 leden. In het westelijk district Si-Marom werd den Zendeling ook eene »groote en krachtige deur« geopend: 4 dorpen vroegen om onderwijs. Om beurten gingen Reitze en zijn helper des Zondags daar het Evangelie verkondigen, en een huisje, dat door de bewoners voor lokaal beschikbaar was gesteld, was dan steeds propvol aandachtige hoorders. De menschen wenschten zeer, een voorganger te hebben, en daar de Zendeling er nog geen had, vroegen ze, of hij dan maar een der grootste scholieren wilde zenden, om hun ten minste een beetje onderwijs te geven. Hij zond hun daarop den 16-jarigen zoon van Kleopas. Toen deze zijn werk begon, kwamen ook de meisjes, alle netjes gewasschen en gekamd, maar die werden voorloopig teruggezonden. Later werd daar de helper Gerson geplaatst.

In '98 werden slechts enkelen gedoopt, maar in het volgende jaar was er een grootere aanwinst. Ook konden nu de eerstelingen van Si-Marom worden gedoopt. Er ontstond op dit filiaal echter eenige ontstemming, op het vernemen, dat te Loemban-na-Bolan (zie boven) een Zendeling geplaatst was, daar men meende, dat hunne woonplaats meer recht had, tot zendingspost verheven te worden, en toen nu het schoollokaal afbrandde, waren de Christenen volstrekt niet rouwig daarover en wilden eerst de school niet herbouwen. Het duurde eenigen tijd, eer Reitze zijne nu reeds ontevredene schapen tot betere gedachten had gebracht.

Op dezen post met zijn eene filiaal arbeiden thans met den Zendeling 2 helpers, terwijl ook reeds een 3-tal Christenen tot oudsten is aangesteld. De gemeente bestaat uit 75 Christenen (40 Avondmaalgangers); de 2 scholen hebben 21 en de Zondagsschool 25 leerlingen.

10. *Schiereiland Samosir.*

We hebben nu nog te spreken over het pasbegonnen zendingswerk op Samosir, het schiereiland, dat nagenoeg midden in 't Toba-meer ligt, het voor een goed deel

en slechts door een smalle landengte len noordwesthoek aan het vasteland ›nden is. Aan de hand der Berichten :n straks over dit schiereiland eenige nderheden.

: voortvarende Nommensen bracht — ıerkten dat reeds op — in 1885 aan ›chiereiland een bezoek, en werd door nders ruwe bewoners met welwillend- ontvangen. Hij had hier wel dadelijk ıet zendingswerk willen laten beginnen, de Nederl. Regeering stond dat nog toe. Nadat in October '92 verlof was ven tot vestiging, werden de Zendelingen uch en J. Warneck (beiden candidaat in de ›logie) voor Samosir bestemd. In het :nd voorjaar kwamen zij er aan, maar h bleef er slechts kort, daar hij over- ıatst werd naar Oeloean (zie boven). ıeck vond hier »een groot en veelbe- ıd« arbeidsveld en vestigde zich te ggolan, aan de noordzijde van ge- ıde landengte. Hij bouwde zich hier huis met schoolkerk, liet een weg aan- :n naar het meer en ving zijn arbeid Tegen 't einde van dat eerste jaar hij in het huwelijk, en nu hij zoo »pastorie« op orde had, ging het met ıt vooruit. De godsdienstoefening op lag werd goed bezocht; voor de kin- ı werd Zondagsschool gehouden, en den avond van den rustdag werden ɜn gedaan over de preek. De meeste ders verstonden van de voordracht wel niet veel, maar zij waren onder invloed van het Woord. Op de werk- n werd des morgens school gehouden de jeugd en des avonds voor volwas- ı. Dan werden teksten geleerd en ›ten vragen worden beantwoord. In varen er reeds velen, die om den Doop en gevraagd en daarop werden voor- d, wat Warneck geen gemakkelijk vond. Van heidensche gebruiken, ;, feesten enz. bemerkte hij niet veel; ɑenschen schenen zich over hun Hei- om te schamen en den ondergang van nabij te achten. Over tegenwer- viel ook niet te klagen; integendeel, Toewan werd hier overal met groot :ct bejegend.

ɜs te meer jammer was het, dat War- nu reeds vertrekken moest: hij werd)5 naar Balige verplaatst (zie boven). helper Domitian zou beproeven, het aangevangen werk voort te zetten. In '96 ontving Zend. Gericke (zie Boengabondar) de aanwijzing, om den vacanten post te gaan bezetten, en tegelijkertijd kreeg Zend. Püse, dien we reeds op onderscheidene posten aan den arbeid vonden en die dat jaar uit Duitschland naar Sumatra terugkeerde, de opdracht, zich naar het schiereiland te begeven. Gericke kwam met zijne vrouw op 2 Juni te Nainggolan aan en werd spoedig gevolgd door Zend. Püse. De indruk, dien zij kregen, was niet gunstig: het vertrek van Warneck had groote stoornis veroorzaakt; daarbij was tijdens de vacature tusschen twee partijen een oorlog uitgebroken. Gericke, die ter plaatse zou blijven, deed, geholpen door zijne vrouw en genoemden helper, wat hij kon, om de volwassenen weer in de kerk en de kinderen in de school te krijgen, maar dat wilde niet best gelukken. De godsdienstoefeningen werden door 40—60 personen, de school door 5—16 kinderen bezocht. Het heden was dus niet bepaald helder, maar Gericke hoopte op betere dagen voor zijn arbeidsveld, dat een bevolking had van 16.000 zielen (9000 op 't schiereiland en 7000 op 't tegenoverliggende vasteland, de westkust van het meer, waartoe ook behoorde Bakara, de voormalige residentie van Singa Mangaradja).

Zend. Püse, die in Augustus op Samosir aangekomen was, ondernam in September eene onderzoekingsreis naar Simbolon, een dagreis ten westen van Nainggolan. Hij overnachtte daar met zijn gevolg bij het dorpshoofd Parhoeling en zag in het dorp 6 huizen en 2 schuren. Van die huizen waren er 5 gevuld met slaven-gezinnen; elk huis (6 of 7 vierk. Meter groot) bevatte 6 gezinnen. Deze slaven van beiderlei kunne zijn de willenlooze lastdieren van het hoofd, »zuchtende creaturen.« De slaven-kinderen tot 12 jaren en ouder liepen moedernaakt in het dorp rond; de vrouwen droegen meestal slechts eene oude lap om de lenden, maar de kleeding der mannen was iets beter. Püse vroeg aan dat hoofd, of hij ook een Zendeling begeerde. Hij antwoordde: »Pas over 3 jaren, namelijk voor het geval de Hollandsche Regeering mijn land inlijft. Gedurende de eerstvolgende 3 jaren wil ik nog oorlogvoeren en de vijanden, die

in mijne handen vallen, slachten en opeten.« — »Hebt gij wel eens menschenvleesch gegeten?« — »O, reeds dikwijls! Het smaakt heerlijk, en als mij eens vele vijanden in handen vallen, dan verkoop ik er een deel van.« — »Hoeveel krijgt ge voor een mensch?« — »Al naar hij groot is en er vleesch aan zit.« — »Uwe wijze van oorlogvoeren en uwe zeden zijn gruwzaam en onrechtvaardig, wijl daarbij ook onschuldige vrouwen en kinderen gedood worden.« — »Dat kan ik niet inzien; ik houd onze wijze van oorlogvoeren voor goed en rechtvaardig, en ik bevind mij bij onze zeden en gewoonten heel wel. Over 3 jaren evenwel zal ik een Zendeling opnemen en naar de voorschriften der Christenen gaan leven.«

In November d.a.v. werd het schiereiland door Püse omgevaren. Hij maakte dat tochtje per roeiboot en had er 4 dagen voor noodig: den 24sten afvarende naar 't oosten, kwam hij den 28sten terug uit 't westen. Het meer maakt, volgens hem, een machtigen indruk, maar de bergen, die het omringen, zijn, evenals het schiereiland zelf, geheel boomloos, ja, ten deele zonder eenigen plantengroei. Het land is dus alles behalve schoon, maar er wonen op Samosir 30.000 menschen, en deze hebben voor een Zendeling meer waarde dan groene bergen en lachende dalen. Volgens bevinding van Püse waren $^2/_3$ van de bewoners lijfeigenen of slaven. Een vijandige gezindheid vond hij nergens, en de pruimtabak, welke hij uitdeelde, werd dankbaar aangenomen en wekte een zekere vertrouwelijkheid. Op den derden dag bereikte hij Pangoeroeran, op de landengte, aan den voet van den berg Pasoek-Boekit. Achter dien berg, in het bosch, zetelt thans de »priester-koning« Singa Mangaradja. Met ware geestdrift werd Püse door de bewoners van Pangoeroeran ontvangen en onthaald. De hoofden verklaarden zich bereid, hem als hunnen Zendeling op te nemen en te beschermen, mits hij voor zijne vestiging de toestemming van Singa verkreeg. In de hoop, die te zullen erlangen, zocht hij nu maar vast op de landengte eene geschikte plek ter woning uit, om zich vlak voor het hol van den »leeuw« (Singa bet. leeuw) te posteeren. De landengte meet op het smalste gedeelte slechts 280 Meter. Ingeval hij zich hier kwam vestigen, zouden de hoofden er een kanaal door laten graven, zoodat dan het vermoeiende dragen en slepen van booten vervallen zou. De vraag was nu: hoe de toestemming van Singa Mangaradja te verkrijgen? en de twijfel was sterk, of zij wel ooit gegeven zou worden.

Inmiddels deed men ter verdere voorbereiding wat men kon. We zeiden boven, dat een zeilboot uit Hamburg kwam en op het meer in de vaart werd gebracht. Die voldeed echter op den duur niet, en daarom zagen we zooeven Zend. Püse met een roeiboot varen. Maar ook tegen zoodanig vervoermiddel bestonden bezwaren, want zulk een logge boot gaat te langzaam en vordert te veel menschen. Derhalve moest er, nu Samosir door 2 Zendelingen bezet was en men ernstig wilde trachten over het geheele schiereiland en langs de oevers van het meer het Evangelie te verkondigen, iets anders en beters komen. Men bracht toen een boot met trapmotor [1]) in de vaart, en daaraan werd straks een tweede dergelijke toegevoegd.

De hoofden op Samosir hadden er vast op gerekend, dat hun gebied binnen kort onder rechtstreeksch gezag zou worden gebracht, en zij hadden alreeds de belofte afgelegd, geen onderlingen oorlog meer te voeren, maar hunne geschillen voor den Controleur te Balige te brengen. Toen nu echter het Gouvernement met de inlijving draalde, begonnen zij weer zichzelve te helpen; zij vielen opnieuw op elkander aan, en dat wel vlak bij de woning van Gericke. Al ziet zulk een Bataksche oorlog — gelijk in het voorafgaande herhaaldelijk bleek — er erger uit dan hij in werkelijkheid is, (gedurende 2 maanden vechtens vielen hier slechts 2 dooden) hij veroorzaakt toch velerlei ellende, en dat hij den voortgang van het zendingswerk belemmert, behoeft geen betoog. De kogels vielen soms neer vlak bij Gericke's huis of vlogen over het dak heen, ja, eens zelfs moesten de hoorders op Zondagmorgen vanwege den kogelregen het lokaal ontvluchten en eene schuilplaats zoeken op een der gaanderijen van de zendelingswoning. Juist in die dagen (April '97) werd daarin een nieuwe wereldburger geboren; men kan zich voorstellen, welk een rustige kraamkamer Mevr. Gericke had! Niette-

[1]) Zie bl. 397.

taande de algemeene onrust nam toch kerkbezoek toe, en het aantal hoorders ı tot 90.

e oorlogstoestand deed èn bij de being èn bij de Zendelingen, het veren sterker worden naar inlijving. Werd die begeerte door de Regeering ook niet voldaan, zij kwam toch de Zenıgen tegemoet. In de eerste plaats d zij hun nu vast verblijf op het ereiland toe, en ten tweede kruiste s op het meer een Gouvernementsmscheepje, waarvoor de Inlanders alle ect hadden. Waren de hoofden nu ıts tot den vrede en de Zending geen geweest, dan zou spoediger een r toestand zijn ontstaan, maar veeleer tegendeel was het geval. Sprak Gericke hen over Gods Woord, zij hoorden in den regel eerst geduldig aan, maar voordden dan b.v. aldus: »Ja, die en heeft mij twee paarden ontstolen; moet ik eerst terug hebben, en dan ik in de kerk komen;« of men sprak deze wijze: »Voor zoo- en zooveel tijd t een van uwe scholieren mij een lepel tolen. Zorg eerst, dat deze uw zoon onrecht herstelt, en dan kom ik in de :.« Dat wilde met andere woorden gen: »Zoolang uwe scholieren en kerkgers zoo slecht zijn, geloof ik niet, dat · het hooren van Gods Woord iemand worden verbeterd.« De Zendeling liet echter niet ontmoedigen, maar deed zijne hand te doen vond, gesteund · zijne vrouw, die zich zoover hare elijke plichten gedoogden, aan de ıwen en meisjes wijdde. Gericke schreef deze dagen: »Zoolang het nog voorrts en niet achterwaarts gaat, hopen op de overwinning. Wij moeten er aan gewennen, onzen arbeid op Sair te beschouwen als pionierswerk, voorbereidend en grondleggend. Of stadium van korten dan wel van langen · zal zijn, hangt van God af. Dit is er zeker, dat na dezen tijd van zaaien eenmaal een tijd van oogsten komen Dat wat wij, Zendelingen, hier noodig ben, is trouw in het kleine, geduld en arding. De Heer moge ons dat schenken teeds overvloediger mate! Wij kunnen onszelven niet geven.«

ı de eerste maanden van 1897 was het betrekkelijk rustig, en Gericke schepte moed; maar daarna brak eene koortsepidemie uit, die velen aantastte en het oude heidensche leven weer deed opwaken. De begoe's, die de ziekte veroorzaakt hadden, moesten verdreven of gunstig gestemd worden, en daartoe klonk dag aan dag het dof gedreun der trom en het geschreeuw van hen die offerden, waaronder de Zendeling ook menig kerkganger ontdekte. Nauwlijks was die epidemie bedaard, of daar kwam weer een andere hindernis. Er woei een gerucht over, dat Singa Mangaradja een tocht tegen het Gouvernement zou ondernemen, en men vreesde, dat zijne benden naar Samosir zouden komen. In dit geval zou het ook met de Zendelingen misschien niet goed zijn afgeloopen. Inderdaad trokken ook de benden op, maar toen ze vernamen, dat de militairen gereed stonden om hen op te wachten, vonden ze het geraden, liever naar hun schuilhoeken terug te keeren. Nadat dit onweer afgedreven was, kregen de hoofden — die zich zeer schijnen te vervelen in vredestijd — het in den zin, om voor afwisseling maar weer eens met elkander te gaan vechten. Zóó gaat het in de onafhankelijke Bataklanden!

In het voorjaar van 1899 werd Gericke overgeplaatst naar Parsambilan. Hij werd hier opgevolgd door den nieuwen Zend. H. Brakensiek, die eerst een stuk van den werkkring Si-Poholon zou gekregen hebben, toen te Bakara zou geplaatst worden, en ten slotte op Samosir kwam. Hij trof het niet ongelukkig: er werd een wapenstilstand gesloten, het kerkbezoek nam weer toe en hij waagde het, te beginnen met voorbereiding tot den Doop, die ditmaal door geen nieuwen oorlog verhinderd werd. In 't midden van 1900 mocht hij 14 personen doopen, als eerstelingen van het schiereiland. Kort daarop werden daaraan nog 8 toegevoegd, waaronder een der mindere hoofden. Nainggolan blijft echter een moeilijk arbeidsveld.

Ten slotte nog een woord over Zend. Püse. Diens plan, om zich op de landengte te vestigen, heeft hij niet kunnen volvoeren, maar hij ontving een stuk grond van het dorpshoofd van Palipi, op eenigen afstand ten zuiden (ook op Samosir) gelegen. Daarop bouwde hij een huis en vestigde hij zich in Juni '98. Aangezien men hem

niet begeerd had, werd hij zoo koud mogelijk ontvangen, maar een zeker verhaal, dat zich als een loopend vuur verspreidde, bezorgde hem weken lang een druk bezoek. Men vertelde namelijk, dat hij »geldgieter« was en onmetelijke rijkdommen bezat. Van die schatten wilden de lieden gaarne iets hebben, en zij namen het Püse kwalijk, dat hij hun niets gaf. Daarbij waren de menschen zeer vrijpostig. Toen Püse b.v. zijn eersten maaltijd wilde nuttigen, sloot hij even de deur van zijn huisje, maar onderwijl hij bad klauterden de lieden brutaal door het venster naar binnen en gingen op den grond zitten, om te zien, hoe hij at.

Een goed deel van zijnen tijd werd in beslag genomen door het behandelen van zieken. 't Was ontzettend, zooveel lieden als er medicijnen wilden hebben. Ernstige zieken bezocht hij aan huis, waarvoor hij soms verre tochten had te maken. Hij zou ook gaarne gegaan zijn naar het gebied van Singa Mangaradja, dat niet ver verwijderd was, maar de Regeering had hem verboden het te betreden. Op Zondag 3 Juli hield hij voor 't eerst godsdienstoefening in eene groote schuur nabij zijne woning. Eene schare van 350 personen had gevolg gegeven aan zijne uitnoodiging, en luisterde aandachtig naar de prediking. De opkomst bleef verblijdend, totdat hij eens zeide, dat God alle menschen, dus ook armen en slaven, liefheeft; toen was het mis. De rijken ergerden zich dermate, dat zij niet meer onder zijn gehoor wilden komen; zelfs verboden zij hunnen slaven, de prediking bij te wonen. Zoodoende verminderde het gehoor plotseling tot 50 personen. Ook andere tegenspoeden troffen hem. In Augustus had hij in zijn stulp 10 dagen lang een hevigen storm te doorstaan. De schuur, die tot kerk diende, woei uiteen, en in zijn huis blies de wind hem door de haren. Kort daarop volgde een rattenplaag, die hem teisterde tot ziekwordens toe. De ratten sprongen hem in het gezicht, beten hem en aten alles op wat hij niet weg kon sluiten. Hij kon er 's nachts niet van slapen, en daar hij den geheelen dag door allerlei werk in beslag werd genomen, geraakten zijne zenuwen totaal in de war. Door zijne bedienden hoorden de menschen, dat de Toewan wel ziek zou worden van de rattenplaag, en nu kwamen op zekeren avond bij heldere maneschijn 50 à 70 jongens op zijn erf, die zoo vroolijk om zijn huis speelden en sprongen, dat het een lust was om te zien. Nadat Püse dat spel een poosje met groot genoegen had aangestaard, ging hij naar binnen, denkende dat de jongens wel naar huis zouden verlangen. Toen hij even binnen was geweest en hem juist een griezeling overviel bij de gedachte aan den slapeloozen nacht, dien hij weer zou moeten doorbrengen, begonnen al de jongens ineens te miauwen, zoo natuurlijk, dat de Zendeling naar buiten liep, om naar die menigte katten te zien. Toen de jongens bemerkten, dat hunne kattenmuziek hem pleizier deed, miauwden ze er lustig op los tot ze moede waren. In den daaropvolgenden nacht genoot de geplaagde man voor het eerst in 6 weken een verkwikkenden slaap. Geen rat viel hem sedert dien avond lastig. De vele kattenstemmen, die zich een week lang elken avond hooren lieten, hadden de ratten verschalkt en verdreven. Men begrijpt, hoe dankbaar hij was! De verkwikkende slaap herstelde zijne geschokte gezondheid, en hij ging er nu spoedig toe over, de ingestorte »kerk« te herbouwen. Een eenvoudig lokaal, met 200 »vrije zitplaatsen,« was spoedig gezet. Het staat immer open, daar er wel een ingang, maar geen deur in is. De godsdienstoefening werd nu weder iets beter bezocht, maar de school telde slechts 5 leerlingen. — Tegen het einde van het jaar geraakten de menschen hier in grooten nood. De regen bleef uit, en aangezien hunne velden daarvan afhankelijk zijn, bestond er gevaar, dat het rijstgewas zou mislukken. De datoe's werden aangespoord, regen te maken. Zij deden wat zij konden, maar alles was vergeefsch. Toen kwam een der hoofden bij Püse, en verzocht hem, God om regen te bidden. Hij beloofde dat te zullen doen op den naasten Zondag. Dien morgen kwam een gansch groote schare ter kerke, en daaronder ook de slavenhouders, die hem niet meer hooren wilden, en de afgodspriesters, allen benieuwd om de ceremoniën te zien, waarvan hij zich bedienen zou. Na een ernstige predikatie bad hij om regen, en zie! 3 dagen later kwam er regen. Den volgenden Zondag was de kerk vol. Püse vroeg den aanwezigen, of er regen genoeg ge-

vallen was. »Neen,« — zeiden zij, — »de rijst heeft nog meer regen noodig.« Daarop bad hij, of de Heer nog meer regen wilde geven, en den volgenden dag werd ook dit gebed verhoord. Het vertrouwen des volks in den Zendeling was door het gebeurde niet weinig versterkt.

Aan het einde van 1899 kon Zend. Püse nog wel niet spreken van bekeeringen en van doopen, maar hij had toch reeds bij enkelen een open oor en hart voor de prediking gevonden, en was, althans voor het uitwendige, in menig opzicht vooruitgegaan. Hij had nu een goed woonhuis en ook zijn helper was behoorlijk gehuisvest. Gemiddeld kwamen 150 menschen onder zijn gehoor en 50 kinderen bezochten de Zondagsschool. De dagschool telde 20 leerlingen. Opmerkelijk is dat, toen een oorlog dreigde uit te breken, de hoofden met den Zendeling afspraken, dat de kinderen ongehinderd ter school zouden mogen komen, en dat men des Zondags van zonsopgang tot zonsondergang de wapenen zou laten rusten, opdat ieder, die wilde, de kerk zou kunnen bezoeken.

Slotwoord.

Ten besluite van ons overzicht van den arbeid der Rijnsche Zending onder de Bataks wensch ik op enkele punten de aandacht te vestigen.

1. De Heer heeft groote dingen onder dat volk gedaan, waarvoor Hem toekomt lof en dank, niet 't minst van ons, Nederlanders, die onze heerschappij ook over Sumatra mochten uitbreiden, maar te zwak waren, om ook op dat uitgestrekte eiland de groote taak der Zending naar behooren te behartigen, naast alles wat wij reeds elders te doen hebben. Het mag ons daarbij tot blijdschap strekken, dat onze naburen, vriendschappelijk een deel van ons arbeidsveld bewerkende, met rijke vrucht zijn beloond geworden. Zeg ik te veel, als ik beweer, dat het werk, onder de Bataks binnen 40 jaren tot stand gebracht, onze bewondering verdient? Met vast geloof en vurige liefde traden de Zendelingen op; met toewijding en volharding zetten zij het werk voort; met onversaagdheid waagden ze zich in het heidensche gewoel en met moed trotseerden zij bezwaren en gevaren. Steeds bedacht op 't vooruitbrengen hunner posten, zorgden ze er toch voor, het eenmaal veroverde terrein bezet te houden, en van wijken of teruggaan was nooit sprake. Ik voor mij maak er geen geheim van, dat ik bewondering gevoel voor de »kranige« Zendelingen, die, arbeidende met geloof, liefde, tact, moed en volharding, onder Gods zegen hebben tot stand gebracht het groote werk, dat thans onder de Bataks is te aanschouwen. Het leven en arbeiden dier mannen nadert, dunkt mij, het ideaal van Protestantsch zendingswerk. Ook het Bestuur verdient allen lof voor zijne kundige leiding, zijn geloof, zijn voortvarendheid en doortastendheid. Het schoone resultaat zou niet verkregen zijn, indien er niet met zoo groote kracht was gearbeid; en er had niet met zoodanige kracht gearbeid kunnen worden, indien het Bestuur mannen en middelen had ontzien. Hier geen aarzeling; geen kleingeloovig opzien tegen uitbreiding van het werk noch kleinmoedig vreezen voor een mogelijk »tekort in kas;« hier nu eens geen tobben, maar een blijmoedig beschikbaar stellen van wat noodig blijkt, gepaard aan groote eenvoudigheid en zuinigheid.

2. Er is hier door alle Zendelingen een en dezelfde weg bewandeld, namelijk de oude, beproefde weg, die der prediking van het Evangelie. Hier geen »Evangelisatie door landontginning,« noch »Dessa-stichting in verband met Evangelisatie.« Hier ook niet: nú de school, dàn de ziekenbehandeling op den voorgrond. Maar daartoe bestond ook geen aanleiding. Op Java wil men de prediking niet hooren, vandaar dat de Zendelingen er allerlei wegen beproeven, om het Woord tot de harten der menschen te brengen. Hier was geen zoeken en tasten noodig: de Zendeling was welkom; ja, de menschen haalden de Zendelingen binnen, zij drongen, ja dwongen om Zendelingen; men wil hooren, men laat zich leiden. In den beginne moest men arme Christenen wel eens ondersteunen, wel eens een slaaf vrijkoopen, maar men hield daarmede spoedig op. Er is in den aanvang ook wel eens aan gedacht, de Christenen af te zonderen, maar men kwam daarvan spoedig terug, bedenkende, dat de Meester gezegd heeft: »Het zaad zijn de *kinderen des koninkrijks*.« Als we beneden de Zen-

ding weer zullen zien arbeiden onder Mohammedanen, dan zullen we haar weer haar toevlucht zien nemen tot hulpmiddelen als op Java gebruikelijk zijn.

3. Er is hier van den beginne een vaste en deugdelijke organisatie ingevoerd. Ik heb hooren zeggen, dat, zoodra er ergens 4 Rijnsche Zendelingen bij elkander zijn, zij een »Conferentie« — elders zegt men een »Bond« — vormen. Dat is een wijze regeling. We hebben gezien, dat de Zendelingen van den aanvang af in overleg met elkander handelden en dezelfde gedragslijn volgden. De jaarlijksche Conferenties dienden niet alleen tot versterking van den broederband, maar voornamelijk tot bespreking en regeling van het werk, zonder dat men hierbij trad in de rechten van het Bestuur, dat de leiding niet uit zijne handen gaf. Op die Conferenties hield men elkander op de hoogte van den arbeid; besprak de belangen der Zending; verdeelde de noodige schriftelijke werkzaamheden; raadpleegde elkander over moeilijkheden, die zich voorgedaan hadden; overwoog voorstellen, die aan het Bestuur te doen waren, enz. Op die wijze werd de samenwerking bevorderd en krachtverspilling voorkomen. Het Bestuur van zijn kant waardeert die Conferenties en houdt er rekening mede.

4. Het schoolonderwijs wordt door de Rijnsche Zendelingen ijverig en trouw behartigd. Een van de eerste zorgen na de stichting van een nieuwen post is steeds: een school te openen. Het onderwijs wordt echter door hen minder hoog opgedreven dan veelal op Java geschiedt. Het is in de eerste plaats Evangelisatie-middel. Welk een moeite men zich overal heeft gegeven om kinderen en volwassenen te leeren zingen, zelfs meerstemmig, bleek bij de bespreking der onderscheidene zendingsposten. Behalve dat men de kinderen geestelijke liederen leert zingen, laat men ze teksten en den Catechismus van buiten leeren, waarna het geleerde wordt toegelicht en ingescherpt. Verder wordt Bijbelsche geschiedenis verteld en onderwijst men lezen, schrijven en rekenen. Eenvoudige Inlanders hebben daaraan ook genoeg. Misschien komt er hier en daar ook wat aardrijkskunde bij. Maar het zingen staat vooraan. Ook van blazen op koper-instrumenten wordt in den laatsten tijd veel werk gemaakt. Nagenoeg elke zendingspost heeft zijn fanfare-korps, gevormd uit de jongelingen der gemeente, maar alles, ook dit, staat in dienst van het Evangelie.

5. Even practisch als het bovenstaande is ook wat gedaan is tot opleiding. Van den beginne is ingezien, dat de Europeesche krachten niet zouden toereiken, en is men er op bedacht geweest, die uit de Christen-Inlanders aan te vullen. Sedert 1869 is geregeld opgeleid, en wel op eenvoudige, doelmatige en zeer goedkoope wijze. In '79 had men op dit terrein nog slechts 15 Inlandsche helpers, maar in '99 beschikte men over het volgende Inlandsche personeel: 188 onderwijzers (tevens voorgangers), 17 evangelisten en 22 geordende leeraars (vgl. Pansoer-na-pitoe). Dit zijn allen bezoldigde arbeiders, maar voor een goed deel ontvangen zij hun onderhoud van de gemeente, in welke zij dienen. Deze helpende krachten bleken echter onvoldoende voor de behoefte te zijn, en toen kwam men op de bij uitnemendheid practische gedachte, om van de beste gemeenteleden tot helpers aan te stellen, met den titel van »oudsten«. Hoe hunne verkiezing geregeld en wat hun werk is, blijkt uit de Kerkordening. Van hoe groote waarde deze onbezoldigde medeopzieners zijn, leert ons overzicht. Men heeft er thans 737. Vrouwelijk personeel is nog niet opgeleid en wat tot heden voor het vrouwelijk geslacht is gedaan, was wel wat gebrekkig, daar de echtgenooten der Zendelingen, hoe ijverig ook, in de eerste plaats voor haar gezin hadden te zorgen. Daarin komt thans ook verbetering, nu eenige vrouwelijke Zendelingen aan den arbeid zijn komen deelnemen. Men vindt er op dit arbeidsveld reeds vele. Zij wijden zich aan de vrouwen en meisjes, aan de weezen-, zieken- en melaatschen-verpleging en doen huisbezoek.

6. Men zag in de Rijnsche Zending reeds spoedig de noodzakelijkheid in, den Christenen de kosten van het werk te laten mededragen. Het was wel eens moeilijk hen daartoe te bewegen, maar over 't algemeen is deze maatregel goed gelukt. Scholen en kerken worden doorgaans door de gemeenten gebouwd en onderhouden. Ook dragen deze bij tot het salaris der helpers. In 1899 brachten de gemeenten ruim *f* 10.000 op. Bovendien zijn vele gemeenten bezig zich een fonds te vormen, ten einde daaruit de helpers te kunnen

bekostigen. Bestendig wordt er naar gestreefd, dat de gemeenten zelfstandig worden, d.i.: zichzelve onderhouden, besturen en uitbreiden.

7. Dat de geestelijke toestand dezer gemeenten, die zich zóó handhaven, zóóveel arbeiders voor het koninkrijk Gods opleveren, zóó flink mede evangeliseeren [1]) en zulke belangrijke bijdragen in materialen, producten en geld opbrengen, over 't geheel bevredigend is, zal geen betoog behoeven. Bedenkt men evenwel, hoe jong deze gemeenten nog zijn; hoe snel ze ontstonden en zich uitbreidden: dan zal men zich niet verbazen, als men over gebreken hoort klagen. We vernamen reeds een klacht uit 1871, van Schreiber (zie Praoe-Sorat). Heine schreef in denzelfden tijd, »dat het niet weinige der gedoopte Christenen aan innerlijk leven, aan kracht en energie om het booze te wederstaan, ontbrak, en dat het een eisch van Christelijke bezonnenheid was, *meer door enkele ware Christenen de hoogheid en heerlijkheid van het volk Gods den Heidenen in de oogen te laten stralen, dan door hoopen ongeloovig gedoopten onze zaak van die hoogheid en heerlijkheid te berooven.*" Volgens Heine waren dus destijds reeds velen gedoopt, die niet geloofden. Dat is ook uitgesproken in het verslag van Aug. '78—Aug. '79. Nadat vermeld is, dat in gezegd jaar 1326 zielen in de gemeente waren opgenomen en 2000 personen op den Doop werden voorbereid, gaat de berichtgever aldus voort: »Dat onder den grooten hoop dergenen, die thans de gemeente binnendringen, vele medeloopen, die nog niet begrijpen waarom het handelt, of die bijbedoelingen hebben, kan niemand loochenen.« — In 1885, dat is in den tijd, toen het Christendom zulk een opgang in Toba maakte, maar ook reeds hier en daar begon in te zinken, uitten eenige Zendelingen de vrees, dat men zich te Barmen den toestand en de vorderingen van het zendingswerk op Sumatra te gunstig voorstelde, m.a.w.: dat het Bestuur te mooie berichten gaf. Het kwam daartegen niet op, maar deelde in zijn volgend verslag mede, »dat in eenige snelgegroeide gemeenten een tijd van zifting aangebroken was, en het nu bleek, dat menigeen uit onzuivere beweegredenen het Christendom aangenomen had en thans, vooral wanneer er moeite komt, weer afviel.« Die droevige ervaring maakte de Zendelingen »voorzichtiger,« en dat was vooral in Toba noodig, want »het verlangen naar Zendelingen kwam aldaar niet voort uit heilbegeerte; de menschen waren 't Heidendom zat, wilden den Islam niet, en hadden den indruk, dat het Christendom goed was.« In verband daarmede mogen wij brengen wat in 't verslag van '95 is gezegd: »Onze Zendelingen op Sumatra hebben thans tot hoofdtaak, de inwendige versterking der groote gemeenten; *de verdere uitbreiding komt wel vanzelf.*"

Uit deze citaten blijkt, dat het Bestuur in de Berichten niet geheel zweeg over de schaduwzijde van het werk, maar het liet toch liever de lichtzijde zien, en de Zendelingen, die daarmede geen vrede hadden, verweten het, »er toe bijgedragen te hebben, dat men zich van den toestand der Zending onder de Bataks een te rooskleurige voorstelling had gevormd.« [1]) Het Bestuur verklaarde daarop, dat het er ver van verwijderd was, zichzelven en anderen zand in de oogen te willen strooien en publiceerde ten bewijze daarvan een uitvoerig uittreksel van een referaat, in Juni '95 door Zend. Steinsieck op de Conferentie te Pangaloan gehouden over het onderwerp: »Christianisatie en levend Christendom.« Het bedoelde, een antwoord te geven op de vraag: »Beantwoordt het innerlijk leven in de Bataksche gemeenten aan den uitwendigen wasdom?« Het antwoord van Steinsieck luidde ontkennend, en alle medeleden der Conferentie waren het daarmede eens. Wij willen hier een en ander aan dat referaat ontleenen. De Zendelingen — zoo wordt er in gezegd — hebben van den beginne op Sumatra onder bijzonder gunstige omstandigheden gearbeid: zij hadden de Regeering mede en (afgezien van het Mohammedaansche zuiden) te doen met een wegstervend Heidendom; bijna nergens stuitten zij op openbare vijandschap; integendeel, zij werden door de

---

[1]) Ze stichtten onlangs een eigen Zendingsvereeniging, onder den titel „Kongsi-Batak". 't Eerste lid van die samenstelling is Chineesch en beteekent „compagnie." De titel beteekent dus eigenlijk: „Bataksche Compagnie".

[1]) Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1895 bl. 326 noot.

bevolking ingehaald; deze bouwde scholen en kerken, waar de Toewan het verlangde, en was in den regel bereid dooponderwijs te ontvangen. Daaruit was te verklaren de snelle wasdom der gemeenten, die na ruim 30-jarigen arbeid op ultimo 1894 ruim 31.000 leden telden. Telkens openden zich nieuwe deuren, door welke men moest binnengaan. Daarin lag voor de Zendelingen eene oorzaak van vreugde, maar het was steeds een »verheugen met beving;« immers, die overgangen van massa's hadden wel hare licht-, maar ook hare schaduwzijde, en voor deze laatste hielden de Zendelingen de oogen geenszins gesloten. Het ergste is niet, dat sommigen afvallen, maar dat de meeste Christenen slechts voor het uiterlijke het Christendom hebben aangenomen. Steinsieck moest verklaren, »dat de invloed der Zendelingen op de Christenen uiterst gering is;« zij meenen gereed te zijn als 't dooponderwijs is afgeloopen; Bijbellezingen en dergelijke achten zij alleen dienstig voor de oudsten, en trots allen aandrang nemen zij er geen deel aan. In Lagoeboti bezocht meer dan 10 percent van de gedoopten de kerk nooit, en hij achtte het aan gegronden twijfel onderhevig, of des Zondags meer dan de helft der Bataksche Christenen ter kerke kwam. De meesten dergenen, die bij den Doop geen diepe indrukken noch levend Christendom hadden, blijven met zeldzame uitzondering dood; al hooren zij ook des Zondags Gods Woord, zij verstaan toch hoe langer hoe minder van de prediking. Een treffend voorbeeld is Balige: na het vertrek van Zend. Pilgram naar Europa gingen de zaken daar met reuzenschreden achteruit; de kerk stond er des Zondags ledig; de Zondagsschoolleerlingen verminderden tot op de helft; bij scharen liepen de Christenen naar de heidensche feesten, de oudsten voorop. Men zag wel in, dat, ging men op deze wijze voort, er groot gevaar bestond voor de toekomst dezer gemeenten; en ook, dat het aankwam op eene levende prediking, op ijverige zielzorg en een levendig verkeer van den Zendeling met de gemeenteleden. Ook op het helpend personeel moest nauwkeurig worden gelet; inzonderheid de oudsten vereischten meer zorg. Hun werd dan ook aan het einde dezer Conferentie onder het oog gebracht: 1º dat zij moesten leeren lezen en geregelder de samenkomsten, voor hen gehouden, moesten bezoeken; 2º dat zij geregelder de avond-bijeenkomsten in de dorpen moesten houden; 3º dat zij geregelder met hunne vrouwen aan 't Avondmaal moesten deelnemen; 4º dat zij de Zondagsviering moesten bevorderen, en 5º dat zij ijveriger de zieken moesten bezoeken en de Heidenen moesten uitnoodigen, om de prediking te komen hooren.

Wat nu bepaaldelijk de helpers aangaat, ook zij gaven meermalen reden tot misnoegen. In '87 b.v. werd medegedeeld, »dat vele Inlandsche helpers door hunnen ongeregelden wandel hunnen Zendeling smart hebben aangedaan; dat eenige van hen moesten worden ontslagen en andere zelf ontslag vroegen.« In '90 deelde Zend. Meerwaldt mede, dat hij in een zijner gemeenten den Inl. helper had laten voorgaan, en bemerkte, dat het gehoor zoo onopmerkzaam was. Na den dienst de hoorders ondervragende, kwam hij tot de droeve ervaring, dat slechts 6 of 7 van hen de voordracht hadden begrepen. Ook over de zoogenaamde Inlandsche leeraars (Pandita-Batak) moet men niet te hoog denken. In een referaat van Zend. Pohlig, gehouden op de Conferentie in '96, wordt het volgende aangaande hen verklaard: »Bij alle waardeering van onze pandita's en van hunne degelijkheid, is het toch niet te ontkennen, dat overal, waar zij niet direct een Zendeling achter zich hebben, hun aanzien bij en invloed op helpers en hoofden nog niet krachtig genoeg is.« Er is zeker nog geen denken aan, (misschien met zeldzame uitzondering) deze mannen zelfstandig te laten arbeiden. Ook van hen zal wel gelden, wat Ephorus Schütz in '96 opmerkte: »Het Christendom onzer Christenen rust nog voor 't grootste deel op autoriteitsgeloof, dat leunt tegen de Zendelingen; zij staan alleen vast, omdat zij rondom met palen gestut zijn.« De degelijkste Christenen vindt men in het zuiden, waar de belijders des Heeren hun Christendom in bestendigen strijd met den Islam moeten verdedigen. Daarin ligt een goede les.

Na het aangehaalde referaat van Steinsieck werd »kerkelijke tucht« eene zaak, die hier meer naar den voorgrond kwam. Niet, dat men er nu pas aan dacht; het tegendeel is ons gebleken; maar zij werd

meer dan vroeger een onderwerp van lie en bespreking. Op de Conferentie '97 hield eerst Zend. Bruch een raat over: »De kerkelijke tucht naar geest van het N. Testament,« waarna id. Metzler mededeelde, hoe in zijne ieente te Pea-Radja de tucht tot dus-re was toegepast. Hem werd door zijne leleden opgedragen, zijne opmerkingen vereenigen tot een geschrift, dat door gemeenten tot richtsnoer zou kunnen den gebezigd. In de laatste statistiek ıt voor, dat in 1899 zijn uitgesloten personen, waarvan in Si-Pirok alleen Dat totaal mag bijzonder klein genoemd den.

Ien late zich door ongunstige verschijn-n niet verontrusten. De beweging onder Bataks wijst op volksbekeering, en e zal eerst op den langen duur door-ken tot de afzonderlijke personen. De delingen hadden moeilijk anders kun-doen dan zij gehandeld hebben; alleen den misschien de eischen voor opne-g in de gemeente iets zwaarder gesteld nen worden. Overigens zal het bij ver-jking met onze Inleiding opvallen, hoe ot de overeenkomst is tusschen de hode der Rijnsche Zendelingen en die Evangeliedienaren onder de O.-I. Com-nie.

. De Zendelingen onder de Bataks den alle waardeering en medewerking de zijde der Regeering en hare Ambte-en, waarvan talrijke bewijzen in onze chrijving zijn te vinden. Zij waren, ook dat opzicht, in veel gunstiger conditie de Zendelingen op Java, die eerst ert korten tijd niet meer over tegen-king hebben te klagen. 't Is waar, die lewerking is van de zijde van het ısche Genootschap niet altijd erkend. '69 schreef men zeer snibbig: »Het zelfs voor de Hollandsche ambtenaren eel, dat Christelijke slaven van Moham-laansche meesters allerlei plagerijen den moeten verduren.« Hoe scherp o. a. Schreiber zich kon uitlaten, kan men er Praoe-Sorat nalezen. Maar tegenover e uitingen staan ook betuigingen, ke anders klinken, b.v.: »De Regeering unstigt de Zending op Sumatra; »'t ıvernement is zeer welwillend;« »de rdeelen, welke de Zending onder de aks onder de bescherming der Nederlandsche Regeering tot nu toe gehad heeft, moeten wij lovend en dankend erkennen,« enz. Waarlijk, onze Duitsche broeders hadden over de Regeering en hare Ambtenaren in den regel geen reden tot klagen.

Ten slotte vermelden we, dat volgens het laatste jaarverslag het Rijnsche Genootschap op 't einde van 1899 op Sumatra had een korps van 37 Zendelingen (van welke 3 zich met verlof in Europa bevonden) en 1 Zendeling-arts. Het aantal Zendelingzusters en Inl. helpers hebben we zooeven reeds genoemd. Het zielental der gemeenten bedroeg 43.883.

G. Padang.

In de verslagen van het Rijnsche Genootschap wordt Padang vermeld na Nias, omdat de Zendeling aldaar, voor zooveel zijn eigenlijk werk betreft, zich voornamelijk wijdt aan de Niassers, die daar in grooten getale wonen. Wij vinden het voor ons doel het meest geschikt, eerst het vasteland van Sumatra af te handelen.

Zend. Denninger, die op Borneo gearbeid had, maar ten gevolge van den opstand daar overbodig was geworden, behoorde tot de eerste Rijnsche Zendelingen, die werden aangewezen om den arbeid onder de Bataks te beginnen (1861), maar hij werd door eene ernstige en langdurige ziekte zijner vrouw op de hoofdplaats Padang vastgehouden. Hij kwam er in aanraking met Niassers, daar wonende, en besloot, met goedkeuring van zijn Bestuur, zich aan die menschen te wijden. Hij leerde hunne taal en bracht haar in schrift, waarop hij een begin maakte met er het N. Testament in te vertalen. Hij verzuimde niet, ook aan de Mohammedaansche Maleiers en de Chineezen daar ter plaatse bij voorkomende gelegenheid het Evangelie te verkondigen, maar tot zijn hoofddoel stelde hij de Niassers, in de hoop, niet alleen eenigen uit hen te winnen, maar ook tot een zegen te zijn voor Nias zelf en voor de verwante bewoners op de Batoe- en Mentawei-eilanden. [1]) Later heeft hij zijne woonplaats naar Nias verlegd (zie

[1]) Wat de Batoe-eilanden betreft, zie Poelo Tello. Op de Mentawei-eilanden werd de aandacht gevestigd door H. A. Mess in het Tijdschrift van het Bat. Gen. 1881 bl. 63. Diens wenschen voor hun zedelijk en

aldaar), en het duurde vele jaren, voor hij te Padang een opvolger kreeg. De aanleiding daartoe was aldus:

In 't begin van 1880 stond voor den Krijgsraad te Padang een jong Nederlandsch soldaat terecht. Nadat deze veroordeeld was, maakte hij zich nog schuldig aan insubordinatie, welke daad hem opnieuw voor den Krijgsraad bracht, die hem nu tot den kogel veroordeelde. Het Hoog-Militair-Gerechtshof bevestigde dat vonnis. In die dagen bevond Zend. Nommensen zich juist daar ter plaatse, wachtende op scheepsgelegenheid naar Europa. Nadat hij van den jeugdigen veroordeelde gehoord had, bezocht hij hem in de beide laatste dagen vóór zijnen dood verscheidene malen in de gevangenis. Eerst vond hij bij den jongen man geen gehoor, maar toen Nommensen hem aan zijne moeder in Nederland — een vrome vrouw — herinnerde, smolt de ijskorst van zijn hart en ten laatste vond hij nog als een boetvaardig zondaar vergeving en vrede in het bloed van Christus. Thans ging hij met vreugde in den dood, dien hij eerst vreesde. Nommensen vergezelde hem naar de strafplaats. Dáár vroeg de veroordeelde den aanwezigen officieren om vergeving, en vermaande zijne kameraden, aan hem een voorbeeld te nemen. Hierop knielde hij neer, bad, hield zijn N. Testament open in beide handen en ontving zóó het doodelijk schot. Deze gebeurtenis maakte in Indië en in Nederland een diepen indruk. De geloovigen hier te lande werden er ernstig door herinnerd aan hunne verplichting ten aanzien der militairen in Indië, en een kring te Amsterdam (met den welbekenden milden J. G. Sillem aan 't hoofd) besloot hand aan 't werk te slaan en met Padang te beginnen.

Zóó kwam het, dat Zend. W. Dornsaft, die in '79 op Nias aangekomen was, in 't laatst van '80 naar Padang werd overgeplaatst, om ten 1º onder de Niassers te arbeiden, en 2º zich het lot der militairen aan te trekken. Met groot opzien, vooral tegen het tweede gedeelte zijner taak, aanvaardde hij die opdracht. Wat het eerste gedeelte aangaat, was hij met zegen werkzaam, en op 1 April 1883 mocht hij 4 Niassers als zijne eerstelingen uit het volk doopen. Er woonden destijds reeds eenige Niassische Christenen te Padang, die op hun eiland het Christendom aangenomen hadden en daarna naar Sumatra overgestoken waren om een beter bestaan te zoeken, wat ook vele hunner heidensche landgenooten deden. Langzamerhand ontstond hier een aardige gemeente, samengesteld uit overgekomenen van Nias en hier gewonnenen. De arbeid breidde zich zelfs zóó uit, dat den Zendeling een Inlandsche helper ter zijde gesteld is. Op 't einde van '96 telde de gemeente 51 en een jaar later 65 leden. De Zendeling is de vertrouwde raadsman en helper van de Christenen, die zich hier als vreemdelingen ophouden, maar ook heidensche Niassers wenden zich gaarne tot hem, waardoor zij dan tevens met het Evangelie in aanraking komen. In '97 werden op deze wijze 4 Heidenen gewonnen. In den laatsten tijd vindt Dornsaft ook eenige belangstelling bij de Chineezen. Eerst sloten zich een paar Christen-Chineezen van elders bij de gemeente aan, en daardoor werd in '98 aan 1 en in '99 aan 2 Chineezen de Doop bediend. Volgens de laatste opgave had de Zendeling (ult. '99) 54 Christenen onder zijne leiding. Van deze waren 52 gerechtigd tot het Avondmaal, waaruit schijnt te volgen, dat nagenoeg de geheele gemeente bestaat uit »trekvogels,« Christenen die hier tijdelijk vertoeven, met achterlating van hun gezin, ten minste van hunne kinderen.

Bij het levendig verkeer tusschen Nias en Padang is het voor de Christenen van groote waarde, dat zij zich op de hoofdplaats kunnen aansluiten bij geloofsgenooten en ze niet verstoken behoeven te zijn van prediking en herderlijke zorg. Maar Zend. Dornsaft voorziet nog in eene andere behoefte. Zooals te begrijpen is, wordt Padang dikwijls aangedaan door Zendelingen, die op Sumatra of op Nias werken, en deze vinden nu allen in zijne woning een vriendelijk tehuis, zoodat ze nu niet meer, gelijk vroeger, zonder heenkomen zijn, noch hun toevlucht tot een hotel behoeven te nemen.

Ook het tweede gedeelte zijner taak wordt nog steeds door hem vervuld. Oor-

---

godsdienstig welzijn zullen nu eindelijk, naar men hopen mag, vervuld worden, als de Rijnsche Zending haar voornemen, ook daar het Evangelie te brengen, zal kunnen vervullen.

spronkelijk bestemde hij het lokaal, waarin hij des Zondags voor zijne Niassers godsdienstoefening hield, tot een tehuis voor de militairen. Aanvankelijk vonden zijne pogingen te hunnen behoeve weinig waardeering, maar langzamerhand werd dat beter. Sinds 1890 heeft hij een geschikte gelegenheid (Tehuis), om soldaten bij zich te ontvangen. Verdere mededeelingen over dit deel van Dornsafts arbeid staan ons niet ten dienste, maar de »Evangelisatie onder de Europeesche militairen,« hoe gewichtig op zichzelf, is ook niet begrepen in het doel, dat wij ons met het schrijven van dit boek hebben voorgesteld. [1])

III.

Het Java-Comité.

In het hoofdstuk »De Ermelosche Zending« beschreven we de eerste lotgevallen van de Zendelingen J. Dammerboer, J. Ph. D. Koster en M. van Dalen. (Zie bladz. 307—309.) Zij verkeerden in moeilijke omstandigheden, omdat zij, uitgegaan »zonder buidel noch male,« door de vrienden in het vaderland onvoldoende werden ondersteund, terwijl er voor hen geen uitzicht was, op Sumatra op eenigerlei wijze in hun onderhoud te voorzien. Het Java-Comité nam toen het kloek besluit, hen voor zijne rekening te nemen. Voor Koster was dat echter niet meer noodig, want hij was inmiddels overleden. De last, dien het Comité op zich genomen had, werd eenigszins verlicht, doordat beide Zendelingen door het Gouvernement werden aangesteld tot schoolopziener, waaraan een maandelijksche toelage verbonden was. [2]) Dammerboer en Van Dalen verlieten daarop hunne eerste vestiging (Pargaroetan) en gingen afzonderlijk wonen. Eerstgenoemde sloeg zijne tent op te Hoeta-Rimbaroe, op 12 paal (4 uur) afstands van hunne eerste woonplaats, en laatstgenoemde te Si-Mapilapil, dicht bij zijn collega. We hebben thans hun beider geschiedenis en werk te beschrijven, maar laten daaraan een paar meer algemeene opmerkingen vorafgaan.

Het verschil tusschen dit zuidelijk gedeelte der Bataklanden en het noordelijk, waar de Rijnsche Zendelingen arbeiden, is, wat den maatschappelijken-, zedelijken- en godsdienstigen toestand der bewoners aangaat, niet zóó belangrijk, dat we er nog afzonderlijk bij zouden behoeven stil te staan. Het Mohammedanisme was hier reeds sterker dan in de noordelijke districten, en de ijver der Islamieten nam natuurlijkerwijs nog toe na 't optreden der Zending, en vooral na de eerste overgangen tot het Christendom. Het duurde hier ook langer vóór er gedoopt kon worden en de oogst in het Mohammedaansche zuiden is tot hiertoe heel wat geringer dan in het heidensche noorden. Met de noordelijk arbeidende Zendelingen van Barmen stonden de Zendelingen van het Comité steeds op goeden voet, ofschoon niet in druk verkeer. In 1868 werd door Dr. Fabri, het toenmalig hoofd der Rijnsche Zending, goedgevonden, dat de Zendelingen van het Comité de conferenties der Barmensche collega's bijwoonden, maar zij hebben zelden of nooit van die vergunning gebruik gemaakt, wat anders voor hunne personen en hun werk wel tot zegen had kunnen zijn.

Bij het optreden der Zending heerschten hier, evenals in de noordelijker districten, nog de slavernij en het pandelingschap. De gewone prijs van een slaaf was *f* 60, waarvoor Dammerboer en Van Dalen er meermalen een vrijkochten. Om al de ellende, door dat kwaad gesticht, stemde het hun tot groote vreugde, toen op 15 Juni 1876 te Padang-Sidempoean de slaven plechtig werden vrijverklaard. De eigenaars ontvingen dien dag van het Gouvernement *f* 165.000 vergoeding, en de slaven waren zóó blijde, dat eene deputatie uit hun midden tot Dammerboer het verzoek kwam richten, een dankbetuiging aan het Gouvernement voor hen op te stellen, wat hij gaarne deed.

Ondanks den ijver der Zendelingen is men hier nog niet ver gevorderd: in '67 werd voor 't eerst gedoopt, en tegenwoordig heeft men er nog slechts ongeveer 500 Christenen. Het kostte daarbij groote en bestendige inspanning, om te behouden wat men had. De Christenen hadden ook een har-

[1]) We vestigen echter gaarne de opmerkzaamheid van den lezer op het tijdschrift „Mededeelingen van de Vereeniging voor Evangelisatie onder de Militairen in Ned. Indië."

[2]) Deze werd ingetrokken in 1872. Geill. Zendingsblad 1872 bl. 130.

den strijd. In '78 doorreisde een Mohammedaansch godsdienstleeraar het land om proselieten te maken, en hij werd overal met eere overladen. Hij won vele volgelingen, zelfs uit hen, die het Christendom aangenomen hadden. Op dergelijke wijze ging het ook vroeger en later. Voor zwakke Christenen leverde daarbij het samenwonen met Mohammedanen, aan wie zooveel veroorloofd is wat aan een Christen niet kan worden toegestaan, een bestendig gevaar op, en meer dan eens dacht Dammerboer er over, een Christendorp te stichten; hij is er echter niet toe gekomen. De sterkere Christenen leden van den strijd met Mohammedanen geen nadeel; zij werden er veeleer door versterkt.

Dammerboer heeft blijkbaar met vrucht de Bataksche taal beoefend en er zich meer en meer in bekwaamd. Toen hij naar Sumatra vertrok was de taal hem volkomen vreemd en veel onderwijs heeft hij er daar ook niet in gehad. Hij heeft zich dus zelf de taal eigen moeten maken. Maar zoo is 't ook in andere opzichten met hem en Van Dalen gegaan, want aan hunne voorbereiding heeft veel — om niet te zeggen alles — ontbroken. 't Was een bekroning van Dammerboers vlijt, dat de Regeering hem opdroeg, het Wetboek voor Inlanders (1873—'74) in het Bataksch te vertalen, waarvoor hij een honorarium van ƒ 4075.— ontving. Zijne vertaling is in druk verschenen. Ook in latere jaren werd zijne hulp wel eens door de Regeering ingeroepen. Aan Bijbelvertaling heeft hij mede iets gedaan: in '79, toen hij met verlof in Nederland vertoefde, liet ons Bijbelgenootschap van hem drukken eene vertaling van het Evangelie van Marcus in het Angkola'sch dialect.

Maar wij stappen van het meer algemeene over op het bijzondere, en beginnen met te spreken over Van Dalen.

1. *Si-Mapilapil.*

Zoekende naar eene geschikte plaats voor vestiging, nadat gebleken was dat Pargaroetan weinig uitzicht bood op resultaat, kwam Zend. Van Dalen in 1863 ook in het dorp Si-Mapilapil, waar hij werd uitgenoodigd, zich er te komen vestigen. Hij deed dat op 16 Jan. '65. Natuurlijk moest eerst voor een woning gezorgd worden, maar een eenvoudig huis was spoedig opgeslagen. Aanleiding om met de Bataks in aanraking en gesprek te komen, was hier overvloedig. Of Van Dalen wilde of niet, of hij de kennis bezat of niet, hij moest reeds dadelijk als dokter optreden. Hij vatte de zaak echter nog al eenvoudig op. Zijn eenig medicament schijnt destijds »Haarlemmer-olie« te zijn geweest. Daarmede behandelde hij alle ziekten en kwalen, en dat met een succes, waarover hijzelf verbaasd was. Een man b.v., die zich in 't been had gehakt, kreeg »Haarlemmerolie« en herstelde; een paard, dat door een tijger was gebeten, werd behandeld met hetzelfde middel, en kwam weer in orde. We zullen later zien, dat de »apotheek« van Zend. Dammerboer ook niet ruim gesorteerd was, maar hij was toch beter voorzien dan Van Dalen. De Homoeopathie, door de Rijnsche Zendelingen algemeen toegepast, werd door de Zendelingen van het Java-Comité niet voorgestaan.

Stelde Van Dalen zich beschikbaar voor de zieken, ook aan de kinderen wilde hij zich gaarne wijden. Op 12 Mei '65 begon hij school te houden met 6 kinderen. Zijn hoofdwerk achtte hij evenwel de directe Evangelieverkondiging, en ook daarmede draalde hij niet. De schooljeugd werd met eenige belangstellende volwassenen des Zondags vergaderd, en sedert werd door hem geregeld godsdienstoefening gehouden. De vrucht van den arbeid liet zich niet al te lang wachten: reeds op 11 Aug '67 mocht Van Dalen zijne 3 eerstelingen doopen en in Januari kwam een 6-tal personen daarbij, zoodat hij in '68 een groepje van 9 gedoopten bijeen had, met wie hij een blij Kerstfeest vierde bij den Kerstboom, en voor wie hij een eenvoudig bedehuis bouwde, waarin men in Febr. '69 voor 't eerst samenkwam. Des Zondagsvoormiddags had hij nu 35 en des namiddags 15 hoorders, en hij voelde zich een gelukkig man.

Teleurstellingen bleven hier zoo min als elders uit. Een der gedoopten, die voorheen *sibaso* was geweest en bij den Doop den naam Willem had ontvangen, »keerde tot den duivelsdienst terug,« wat voor den Zendeling eene grievende smart was. Voor dien éénen kreeg hij er echter in Jan. '69 een 4-tal terug. Onder deze nieuwelingen bevond zich een man, die berucht was als

dief en speler, een waar kannibaal, »die menig stukje menschenvleesch had gebruikt.« Op het eerste verlies door afval volgde weldra het eerste verlies door den dood, maar dat was eigenlijk geen verlies, want de Zendeling kon dat overlijden aldus aankondigen: »Elias is in vrede ontslapen; het eerste schoofje is ingezameld.« En op dat eerste Christelijk sterven volgde weer de eerste Christelijke huwelijksinzegening in hetzelfde jaar. Maar de vreugde over deze laatste gebeurtenis werd wel een beetje vergald, want Van Dalen moest weldra schrijven: »Het volgzame bruidje veranderde spoedig in eene lastige vrouw.« De herder heeft met dit schaapje veel moeite gehad, doch zij stond in dit opzicht niet alleen; er waren er meer in de kleine kudde, die zich niet zeer volgzaam toonden. Zij verbeurden echter om hunne zwakheid en hunne verkeerdheden de genegenheid van hunnen herder niet, die zich in '70 uitsprak op deze wijze: »Hoe langer men onder deze menschen werkt, hoe meer men verlangt, nog lang onder hen te mogen arbeiden.«

In Februari '70 ontvingen hier weer 9 Bataks den Doop, en met deze telde de gemeente nu 23 zielen, terwijl 20 kinderen onderwijs ontvingen. School en kerk werden in hetzelfde lokaal gehouden, en het was dus een groot ongerief, toen het in het volgende jaar instortte. Er werd echter raad geschaft en spoedig verrees een nieuwe schoolkerk (8.5 M. lang en 6 M. breed), voorzien van 18 banken en een spreekgestoelte naar 't model van dat van Ds. Witteveen in zijn kerkje te Ermelo. In dit nieuwe bedehuis (ingewijd Sept. '72) werd nu ook voor 't eerst Avondmaal gevierd, met 10 leden. De gemeente nam nu weder met 8 zielen toe, en een van hare leden, Cornelis geheeten, werd tot helper aangesteld, ter vervanging van David, over wien we straks hopen te spreken.

Ofschoon Zend. Van Dalen nu voor veel zegen dankbaar mocht zijn, hij was toch een van die rechtvaardigen, van wie Ps. 37 vs. 9 zegt, dat »ze niet treden op een weg bezaaid met rozen.« Ten eerste werd hem, evenals Zend. Dammerboer, het »schoolopzienerschap« ontnomen. Ten tweede was nauwlijks de nieuwe kerk voltooid en 't eerste Avondmaal daarin gevierd, of hij moest berichten: »Velen gaan terug en worden Mohammedanen.« Ten derde rezen er ernstige klachten over sommige der gedoopten, namelijk dat zij zich schuldig maakten aan diefstal en wreedheid, dat zij twistziek waren, enz. Ten vierde begonnen de hoofden de Evangelisatie tegen te werken. Het ontbrak den Zendeling dus geenszins aan zorgen. Bijzondere dingen kwamen daar somtijds nog bij. Zoo nam Van Dalen in zijne goedheid in '73 een melaatschen Inlander op, voor wien hij een barak op zijn erf liet bouwen en dien hij vriendelijk verpleegde, bijgestaan door zijne liefdevolle vrouw, die zoo trouw in al zijn werk en moeite deelde. Toen die man zoo ver opgeknapt was, dat hij zich weer kon bewegen, liep hij stilletjes weg en vertelde overal waar hij kwam, dat de Zendeling hem niet genoeg te eten gaf. Zóó slecht en ondankbaar waren echter niet allen, en onder de gedoopten telde hij eenigen, die hem reden tot blijdschap gaven. Hij mocht in dat jaar Avondmaal vieren met 30 aanzittenden en in Augustus weer 3 volwassenen en 4 kinderen tot zijne gemeente toevoegen, die thans 45 leden telde. Bij deze sloten zich dat jaar 61 personen aan, die van Aek-Pasir gekomen waren en behoorden tot de weggeloopen slaven, over wie we op bladz. 316 gesproken hebben. Met deze telde de gemeente thans 106 zielen. Het gehoor was des Zondagsmorgens geklommen tot 60 à 80 personen; des middags was het kleiner, want ook bij de Bataks valt de middagkerk niet in den smaak, al worden ze ook niet door muziek-uitvoeringen of andere verlustigingen van het bedehuis afgetrokken. In de week werd bijna iederen avond eene samenkomst gehouden. Verder werd door den Zendeling ook buiten zijne woonplaats geëvangeliseerd, waarbij de helper Cornelis, »een trouw mensch,« goede diensten bewees.

Edoch, al dat werk en al die zorgen waren voor Zend. Van Dalen, die geen sterk hoofd had, te veel. Zijn zenuwgestel raakte overspannen, er kwam een inzinking van krachten, en 't einde was .... terugkeer naar Nederland. In '75 verliet hij met zijne vrouw de gemeente, aan welke hij zoo innig verbonden was, om op den vaderlandschen bodem herstelling te zoeken.

Zend. Dammerboer nam nu de zorg voor de gemeente van zijnen collega op zich. De afstand, die beide posten van

elkander scheidde, was voor hem geen bezwaar, om nu en dan te Si-Mapilapil een bezoek te brengen, maar het dagelijksch toezicht ontbrak, en wat te vreezen was gebeurde: nauwlijks was Zend. Van Dalen vertrokken, of Dammerboer ontdekte achteruitgang. Hij trachtte dien zooveel mogelijk te keeren. Cornelis was niet meer ter plaatse, maar een jongeling van hier, die zijne opleiding te Praoe-Sorat ontving, kwam juist gereed, en dezen, Alexander geheeten, stelde hij aan tot hulpzendeling te Si-Mapilapil. Alexander hield des Zondags kerk, leidde de avonddiensten en ging des Woensdags naar Mopang (of Maompang), om daar kerk te houden. Verder opende hij te Si-Mapilapil eene Zondagsschool. Eene dagschool werd daar in dezen tijd niet gehouden, maar in '77 werd zij heropend. Op 't einde van '75 telde de gemeente 122 en op dat van het volgende jaar 129 zielen. Het ging dus zoo goed als in de gegeven omstandigheden verwacht mocht worden.

Zend. Van Dalen had intusschen op den vaderlandschen bodem herstelling mogen vinden en reisde in Juni '77 met nieuwe lust en kracht, vergezeld van zijne vrouw, ten tweeden male naar Sumatra. In Augustus kwam hij in Angkola aan en op 13 September betrad hij weder zijnen post, waar hij met hartelijkheid werd ontvangen. Met droefheid miste hij eenigen, die der gemeente den rug hadden toegekeerd. Het gehoor was geslonken: slechts 30—40 personen kwamen in de kerk. Zijn huis verkeerde in vervallen toestand, maar dat was gemakkelijker te herstellen dan de gemeente. Hij nam nu de gewoonte aan, na afloop van de godsdienstoefening op Zondagmorgen geneesmiddelen uit te reiken, waarvan hij nu beter voorzien was dan voorheen. Hij was nu namelijk in 't bezit van een medicijnkist, en daarin had hij kinine, vlugzout, pleister, balsem, wormkoekjes, zalf enz., »te veel om op te noemen.« Naar het schijnt werd bij de uitreiking van medicijnen rekening gehouden met het verlangen der patiënten; ze mochten ten minste zelf zeggen wat ze hebben wilden. Gelijk men weet, valt deze behandeling zeer in den smaak van vele patiënten.

Huis en kerk waren welhaast weer in goeden staat hersteld; [1]) maar pas was deze zorg afgewenteld, of den helper Alexander trof het ongeluk, dat zijn huis met inboedel verbrandde, waarschijnlijk door een kwaadwillige aangestoken. De arme man had een schade van *f* 350.—, maar het immer hulpvaardige Java-Comité kwam hem daarin vriendelijk tegemoet. Die uitwendige zaken vielen Van Dalen niet zoo zwaar te dragen als de zorgen, welke de gemeente hem veroorzaakte. Als hij het doopregister inzag, »dan was het om bij te zuchten, zoovelen als er afgevallen waren;« vele Christenen waren tot den Islam overgegaan of teruggekeerd. Ware er elders geen belangstelling ontwaakt, het voortbestaan der gemeente zou in gevaar zijn gebracht. Op den hoofdpost had men in '78 slechts 57 leden meer over; maar te Mopang en te Si-Masom, waar nu de helper Samuel Hasiboean stond, woonden 72 Christenen; het totaal was dus 129; toch nog een niet onbeduidend cijfer. Het peil van het geestelijk leven der Christenen stond niet hoog, wat ook blijkt uit veler verzuimen van de Avondmaalsviering, waaraan in Jan. '79 slechts 27 leden deelnamen.

Op dien tijd van verslapping volgde weer een tijd van verlevendiging. Op Goeden Vrijdag van 1879 traden 7 nieuwelingen tot de gemeente toe en 36 leden namen aan het Avondmaal deel. In 't volgend voorjaar keerde een afgedwaald gezin berouwvol tot de gemeente terug. Man en vrouw beleden voor haar schuld, woonden een paar malen de godsdienstoefening bij, maar verlieten toen het dorp, zoodat de vreugde over hun terugkeer niet blijvend was. Niet alleen op den hoofdpost, maar ook op het filiaal Si-Matorkis, dat in dezen tijd onder leiding van Van Dalen stond, was meer opgewektheid gekomen. Daar woonden 3 Christengezinnen, met dat van den helper Johannes. In April '80 doopte Van Dalen daar eerst 8 en vervolgens nog 19 personen. — Op eersten Pinksterdag had hij in zijne kerk te Si-Mapilapil een gehoor van 100 personen en op 4 Juli zaten 45 leden rondom den Avondmaalsdisch. Het verhoogde leven uitte zich ook in een gemeenschappelijk vieren van een oogstfeest in September van dat jaar, op

[1]) Men kan er afbeeldingen van zien in 't Geill. Zblad 1879 bl. 111, naar teekeningen van Zend. Israel.

verlangen der gemeente zelve, en opdat het waardig gevierd zou kunnen worden zetten de Christenen vooraf een nieuw dak op de kerk. Dat feest werd bijgewoond door alle Christenen, ook die van den anderen zendingspost; een koe werd geslacht en ten beste gegeven, terwijl toespraken werden gehouden door de beide Zendelingen en de helpers. In 't bezoeken der scholen kwam mede verbetering en de Evangelisatie begon weer schoone vorderingen te maken: in '80 werden 51 zielen tot de gemeente toegedaan, en van dat getal waren er 29 uit de Mohammedanen gewonnen. Zoo bleek de arbeid van dezen eenvoudigen, godvruchtigen dienstknecht des Heeren vruchtbaar te zijn, en zijne prediking was voor velen ten zegen. Niet altijd echter luisterden de Bataks naar hem, zelfs de Christenen niet. In '81 b. v. werd deze streek zeer door de pokken geteisterd en velen stierven daaraan. De Bataks zijn gewoon, poklijders met koud water te baden en dat doen de Inlanders algemeen in Indië. Brengen anderen hen niet naar het bad, dan slepen de lijders er zichzelve heen. Ze willen de hitte, die in het lichaam is, bestrijden met koud water, en dat heeft dikwijls noodlottige gevolgen. Zoo deed men ook hier; naar Van Dalens raad, om die verkeerde handelwijze na te laten, werd niet geluisterd en velen bezweken.

Op het einde van '81 was het zielental van Van Dalens gemeente gestegen tot 159. Maar zie, juist nu het er in zijnen werkkring weer zoo goed begon uit te zien, keerde bij hem het vroegere zenuwlijden terug. Voortdurend laboreerde hij aan koorts, zwaarmoedigheid drukte hem neder, bemoedigende toespraak oefende geen invloed meer op hem uit, tot zijn werk was hij opnieuw geheel ongeschikt, en op raad van den geneesheer, die den toestand ernstig inzag, keerde zijne vrouw in Maart '82 voor den tweeden keer, maar nu voor goed, met hem naar Nederland terug.

Andermaal kwam nu de post van Van Dalen onder leiding van Dammerboer te staan, daar het Java-Comité niet bij machte was eenen vervanger te zenden. De Christenen verspreidden zich, en daar er te Si-Mapilapil slechts enkelen overbleven, hief Dammerboer dien zendingspost op. De kerk werd in '84 afgebroken en overgebracht naar Mopang. De Christenen aldaar gaven het benoodigde hout, ieder 2 bossen riet en *f* 2.— aan geld, en zoo werd de kerk daar weder opgebouwd. Eenige jaren later werden de overgebleven Christenen te Si-Mapilapil ingedeeld bij de gemeente te Si-Tindjoman, over welke straks nader.

Wat Van Dalen aangaat, hij mocht ook nu weer in het vaderland herstellen. Gaarne zou hij naar Sumatra zijn teruggekeerd, maar het Java-Comité stond hem dat niet toe en benoemde hem met ingang van 1 Oct. '82 tot reizend Agent. In die hoedanigheid behartigde hij nog een aantal jaren hier te lande de belangen van het Comité. Op 12 April '99 werd zijne trouwe levensgezellin van zijne zijde weggenomen en in dezelfde maand nog volgde hij haar naar 't beter vaderland. In den vroegen morgen van den 28sten ontstond er brand in zijne woning te Amsterdam, en toen men van buiten de deur had opengebroken, vond men den goeden man met brandwonden overdekt op den vloer liggen. Zijn geest was reeds ontvloden. Op 't vernemen van zijn overlijden brachten de Christenen in Angkola *f* 40.— bijeen tot een gedenkteeken op zijn graf.

2. *Hoeta-Rimbaroe.*

Na in 1864 de eerste vestiging (Pargaroetan) verlaten te hebben (zie boven), vestigde Zend. Dammerboer zich te Hoeta-Rimbaroe, nabij de tegenwoordige hoofdplaats Padang-Sidempoean. Hij bouwde zich in dat dorp eene woning, opende op 12 Febr. '65 eene school met 50 leerlingen en den volgenden dag begon hij tevens godsdienstoefening te houden. Nu hij eene vaste woonplaats had gevonden en van een vast bestaan verzekerd was, liet hij zijne verloofde uitkomen en trad met haar in October van dat jaar in den echt.

Een jaar na zijne vestiging te Hoeta-Rimbaroe zag Dammerboer reeds de schemering aanbreken; er kwam belangstelling; en nog een jaar later, juist gezegd op 30 Juni 1867, mocht hij de 2 eerstelingen van Angkola doopen. Nog driemaal in hetzelfde jaar werd door hem de Doop bediend, en nu zag hij zich reeds omringd

door een 9-tal belijders van den Naam des Heeren: waarlijk, een groote zegen, »na zooveel bangen tegenspoed.« Geen wonder, dat zijn hart blijde gestemd was en hij daaraan ook uiting wenschte te geven. Hij deed dat, door met zijne gedoopten vroolijk Kerstfeest te vieren bij den verlichten Kerstboom, die toch maar overal in den smaak valt.

Zoodra op zijnen post de eerstelingen waren gewonnen, was Dammerboer bedacht op nauwer vereeniging, zoowel van de Christenen onderling als van deze met hun Heer en Hoofd. Daartoe stelde hij een biduur in, op de wijze als ook door de Rijnsche Zendelingen was ingevoerd. Maar hij legde ook een band tusschen de gewonnenen hier en de zendende gemeente. Kort nadat de eerstelingen waren gedoopt, ontving het Java-Comité reeds brieven van hen, en sinds dien tijd kwamen er van de Bataksche Christenen, inzonderheid van de Inlandsche helpers, gedurig brieven in, die dan vertaald in het blad van het Java-Comité werden opgenomen. Gelijk we zagen, is deze eigenaardige gewoonte ook door de Zendelingen onder de Madoereezen ingevoerd. Naar ik meen, is in ons land het Java-Comité de eenige Zendings-corporatie, welke op deze wijze gemeenschap met de Christenen uit de Heidenen onderhoudt.

In het voorjaar van '68 werden opnieuw eenige bekeerlingen gewonnen. Tot dusver traden alleen mannen toe, maar op 22 Maart had de Zendeling voor 't eerst 3 vrouwen onder zijn gehoor, wat hij niet naliet te berichten. Een der eerstgedoopten, die den naam David had ontvangen, werd in dat jaar tot helper aangesteld, opdat hij een prediker des Evangelies onder zijne volksgenooten worden mocht. Men ziet daaruit, dat ook Dammerboer den verstandigen regel huldigde: Evangelisatie onder Inlanders door Inlanders. Aan dezen eersten helper werd een salaris toegekend van *f* 15 's maands, wat voor die dagen en in het binnenland niet karig kan genoemd worden.

Op eersten Paaschdag van '69 zag Dammerboer zijne gemeente aangroeien tot 32 zielen, en op 't Kerstfeest van dat jaar steeg het aantal zelfs tot 54. Edoch, reeds nu bleek, dat de gedoopten niet allen bekeerde menschen waren. Zij gaven den Zendeling geenszins allen bestendig reden tot blijdschap, en hij moest tot zijne droefheid ondervinden, dat de Batak een onvast karakter heeft. In '70 moest hij niet minder dan 5 leden afschrijven, omdat zij tot den Islam waren overgegaan. Hij besloot daarom wijselijk, voortaan wat langer met doopen te wachten. De school leverde hem ook geen onvermengd genot meer op, want het leerlingental was gedaald tot 4. En toen nu in Mei '71 ook hier het kerkje instortte, zag het er waarlijk op dezen zendingspost niet opwekkend uit.

Zend. Dammerboer liet evenwel onder deze beproevingen den moed niet zinken. In zijne vele brieven staan wel klachten, maar geen uitingen van moedeloosheid. Op de plaats, waar de ingestorte kerk had gestaan, werd eene nieuwe en grootere gebouwd (10 M. lang en 6 M. breed), welke in Jan. '73 werd ingewijd. Zijn helper David genoot nu de eer, aangesteld te worden tot kampoenghoofd en moest dus zijn helperschap neerleggen, maar terstond was de Zendeling er op bedacht 3 voor 1 terug te krijgen: uit de Christen-jongelingen van Hoeta-Rimbaroe werd dat jaar een 3-tal aan Zend. Schreiber te Praoe-Sorat ter opleiding toevertrouwd. Waren in '72 reeds in 't geheel 8 leden van de gemeente afgesneden en bleven er na aftrek van 3 gestorvenen en 14 vertrokkenen slechts 33 meer over: dat kleine overblijfsel was voor hem geen reden, de »kerkelijke tucht« te laten rusten. Integendeel, met kracht trad hij op tegen de polygamisten: hij »sneed ze af en gaf ze den Satan over.« En verminderde ook de belangstelling in de prediking, hij liet daarvan niet af, maar hield vol, »tijdelijk, ontijdelijk« (2 Tim. 4 : 2).

In '72 begon Dammerboer ook op geregelde tijden te prediken te Padang-Sidempoean, welke hoofdplaats hij in een uurtje te paard of per as kon bereiken. Hij trad daar op voor de Europeanen, hield catechisatie voor hunne kinderen, bemoeide zich met de militairen, en deed sedert wat in zijn vermogen was voor het geestelijk welzijn onzer landgenooten aldaar. Lange jaren verrichtte hij dat werk zonder eenige vergoeding, maar later zorgde een Predikant er voor, dat hem de gewone

toelage van *f* 30 per maand uit 's Lands kas werd toegekend. Aan die werkzaamheid onder de Europeanen, voegde hij sinds Dec. '90 nog toe bijeenkomsten voor de Inlandsche bevolking, maar deze hielden geen stand, ofschoon de Resident ze wel eens bijwoonde, om een goed voorbeeld te geven.

Met de school ging het zóó treurig, dat Dammerboer beter vond, daarmede maar eens een poos uit te scheiden. In Aug. '73 probeerde hij, of er toen soms leergierigen waren, en nu kwamen er 6, zoodat weer begonnen kon worden. De oorzaak van dien tegenzin in de zendingsschool zat voornamelijk in den Islam, die hier de maatschappij beheerscht. Vandaar het groote verschil met de noordelijke districten. Dáár gingen de hoofden vooraan in 't aannemen van het Christendom en in het leeren, maar van hier werd in '74 bericht, dat »in Angkola nog nooit een hoofd toegetreden was.« Aan den invloed van den Islam vooral moet ook toegeschreven worden dat gedurig afvallen van Christenen. In '74 was het totaal gedoopten 80; daarvan moesten, ten gevolge van overlijden, verhuizen en afval, 28 afgetrokken worden, zoodat er 52 overbleven. Onder de toegebrachten van dat jaar bevonden zich 3 bedienden van den Zendeling, waaruit blijkt, dat er ook op zijn huis een zegen rustte. Hij trachtte daarbij bestendig den zegen des Evangelies te dragen buiten zijne dagelijksche omgeving, en predikte in de omliggende dorpen, doch van dat werk zag hij nog weinig resultaat.

In den loop van 1875 begon de school een beetje op te fleuren. Het ging daarmee wel wat zonderling: voorheen kregen de leerlingen alles gratis, en toen wilden er geen kinderen komen; thans liet de Zendeling betalen, en kwamen er. Eene hooge vlucht nam de school echter ook nu niet, en aan eene bepaling, door Dammerboer in het volgende jaar afgekondigd, »dat het schoolgaan der Christenkinderen boven de 5 jaren verplicht was,« stoorde men zich weinig. De zaak was, dat de ouders het nut van onderwijs voor hunne kinderen niet inzagen. Eene Zondagsschool, door Dammerboer in '75 opgericht, naar het voorbeeld der Rijnsche Zendelingen, is ook eerst in de laatste jaren tot redelijken bloei gekomen.

De 3 jongelingen, die te Praoe-Sorat werden opgeleid, kwamen in '75 gereed. Een van hen, Alexander Harahap, werd door Dammerboer — die in dezen tijd ook voor den post van Van Dalen zorgde — te Si-Mapilapil tot helper aangesteld. Den tweeden, Samuel Tandjoeng, nam hij bij zich te Hoeta-Rimbaroe, en de derde, Johannes Harahap, werd geplaatst in het dorp Si-Matorkis, waar pas een filiaal was gesticht. Met inbegrip van 17 pasgedoopten waren op den hoofdpost en op het filiaal thans 64 Christenen. Wanneer de Zendeling nu op eenen Zondag te Si-Mapilapil of elders predikte, dan ging Samuel voor op den hoofdpost. Ook in de school, die op 't einde van '76 twee klassen en een totaal van 46 leerlingen had, stond deze den Zendeling ter zijde. Toen een jaar daarna een voorganger noodig was te Mopang (zie vorig stuk), werd Samuel daar geplaatst, zoodat de Zendeling het werk op den hoofdpost weer allééu moest verrichten. Vooruitgang in ledental was hier wel, gelijk we zagen, maar met de vordering in geestelijk leven stond het niet gunstig, zoo ten minste deelneming aan het Avondmaal daarvan een maatstaf is; op 't Paaschfeest van '77 zaten van beide posten slechts 18 leden aan.

Nadat Zend. Van Dalen in pasgenoemd jaar voor de tweede maal de reis naar Sumatra had aanvaard, werd aan Dammerboer toegestaan, zich eens in het vaderland te komen verfrisschen. In Augustus, nog vóór zijn collega aangekomen was, vertrok hij naar Nederland, en op 28 November trad hij op in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, verhalende wat de Heer door zijnen dienst onder de Heidenen gedaan had. Gedurende zijne afwezigheid had Van Dalen beide posten onder zijne leiding. Veel goeds had deze over Hoeta-Rimbaroe niet te berichten. In den beginne had hij er slechts 18 hoorders. De gemeente geleek vrij wel op de verlaten zendelingswoning, die in zeer bouwvalligen toestand verkeerde. Daarbij heerschte er in het dorp groote armoede, vooral in het gedeelte van het jaar als de rijst nog te velde stond. De rapporten uit dezen tijd zien er povertjes uit, maar gelukkig zullen we nog betere dingen te beschrijven hebben.

Na in 't vaderland nieuwe kracht en

opgewektheid te hebben opgedaan, mocht Dammerboer op 3 Jan. 1880 naar zijnen post terugkeeren. In Maart bevond hij zich weder daar, en reeds den dag na aankomst, namelijk op Goeden Vrijdag, hervatte hij den arbeid, dien hij nu onafgebroken mocht voortzetten en waarin hij, terwijl we dit schrijven, nog steeds bezig is. Aan zijn huis en in zijne gemeente vond hij veel, dat verbetering behoefde, maar het geheel viel niet tegen. 't Is waar, sommige Christenen waren afgeweken, maar anderen gaven verblijdende bewijzen van belangstelling, en hij was voor de toekomst niet zonder hope. Hij had dus goeden moed, en dat was gelukkig, want dien had hij noodig. Zijne school te Hoeta-Rimbaroe kwijnde; die te Si-Matorkis was te niet gegaan, terwijl de leermiddelen daar verdwenen waren, — »door de koeien opgepeuzeld« — verklaarden de Bataks. De helper op dat filiaal gedroeg zich zeer onverschillig. Doch de Zendeling had dat jaar ook nog goede dingen te vermelden, b.v. dat hij 31 personen in de gemeente had mogen opnemen, dat is meer dan in eenig vroeger jaar. Op Nieuwjaarsdag van '81 bleek hem op verrassende en bemoedigende wijze, dat zijn arbeid niet vergeefsch was. Na afloop der godsdienstoefening had hij met zijne gemeenteleden een gezellig samenzijn. Eenige der Christenen voerden het woord, en een paar der oudste leden, »die goed wisten te zeggen, welk dierenvleesch in smaak 't dichtst bij menschenvleesch komt,« gingen op aandoenlijke wijze voor in het gebed. De school begon in deze dagen ook weer een beter aanzien te krijgen, en door een en ander opgewekt vervaardigde de Zendeling een 20-tal tweestemmige liederen, die vervolgens voor rekening van het Gouvernement gedrukt werden en hem een honorarium van *ƒ* 75.— opbrachten.

De gemeente breidde zich nu gestadig uit. Op 't einde van '81 was haar zielental 104, verspreid over 5 dorpen. Daarbij was er bij de Christenen goedwilligheid: zij herstelden de kerk en deden dat zonder betaling. Van meer beteekenis was echter, dat zich in hun midden hooger leven openbaarde. In '82 heerschte hier de cholera en die verschoonde ook de Christenen niet; o. a. bezweek aan die ziekte eene jeugdige Christin. Deze ging in volle verzekerdheid en zingende den dood in, en zóó heerlijk was haar heengaan, dat de omstanders verklaarden: »Zóó hebben wij nog nooit iemand zien sterven!«

Ten gevolge van Van Dalens vertrek naar Nederland voegde Dammerboer diens werkkring bij den zijnen. Hij had het voorrecht, dat jaar te Mopang 30 personen op eenmaal te doopen. Het aantal Christenen bedroeg thans in 't geheel 288 (waarvan 173 in den voormaligen werkkring van Van Dalen); in '83 steeg het tot 316. Te Si-Mapilapil werd dit jaar een ouderling gekozen. Dit geschiedde nu niet voor het eerst, maar we vonden er thans voor 't eerst melding van gemaakt. Zulk eene verkiezing geschiedde hier door de manslidmaten. De ouderlingen in deze gemeenten zijn, evenals de oudsten in de gemeenten van de Rijnsche Zending, vrij van heerendiensten.

Getrouw aan zijne voor enkele jaren uitgesproken opvatting, dat betaald boven gratis onderwijs wordt gewaardeerd, voerde Dammerboer in '84 schoolgeld in, en bepaalde hij, dat 25 cents per kind en per maand moest worden betaald. Het tijdstip was misschien voor dien maatregel niet gunstig gekozen, want zóó werd hier het onderwijs nog niet gewaardeerd, dat men zulk eene regeling zonder gevaar kon invoeren; zij werd dan ook niet gunstig ontvangen. Te Si-Matorkis verliet $^{2}/_{3}$ van de leerlingen de school. Ook te Mopang was men er geenszins mede ingenomen. Op verzoek van de Christenen aldaar verminderde Dammerboer voor Christenkinderen het schoolgeld met de helft. Het komt mij voor, eene fout te zijn, dat de Zendeling deze regeling ontwierp en invoerde zonder zijne gemeente te raadplegen. De Rijnsche Zendelingen doen dat anders. Eerst raadplegen met de gemeenten en dan invoeren, dat zal een beter weg zijn. Dammerboer zag zich weldra genoodzaakt, van het heffen van schoolgeld in den door hem bepaalden vorm af te zien. In plaats daarvan werd nu door hem voorgesteld en door de Christenen goedgevonden, dat ieder lid zou betalen *ƒ* 1.— per jaar, ter tegemoetkoming in de kosten, door het Comité ten behoeve der gemeenten gemaakt, en bezochten hunne kinderen de school,

dan zouden ze hunne bijdrage tot ƒ 1.50 verhoogen.

Boven verhaalden we reeds, dat de kerk te Si-Mapilapil werd overgebracht naar Mopang. In Jan. '85 werd zij ingewijd, bij welke feestelijke gelegenheid een weinig bier en wijn werd geschonken, niet alleen voor de aanwezige Europeanen, maar ook voor de Inlandsche Christenen. Bij eene latere dergelijke gelegenheid geschiedde hetzelfde, en toen verontschuldigde Dammerboer zich daarover met een enkel woord tegenover de Geheelonthouders. We willen hierbij even opmerken, dat de meeste Zendelingen in Nederl. Indië thans wel inzien, dat het geenerlei nut heeft, maar daarentegen veel gevaar met zich brengt, de Inlanders smaak te doen krijgen in alcoholische dranken. 't Is niets dan naäperij, wanneer Inlanders, die nooit zulke dranken gebruiken, op een feest met Europeanen wijn of bier voor den dag halen, maar men mag hun dat niet kwalijk nemen, want zij verkeeren in de meening, dat een Europeaan zonder zoo iets geen feest kan vieren. We moeten hun dat echter om hunner zielen wil beter doen verstaan, en althans van schenken aan hen ons zorgvuldig onthouden. — Overigens was er te Mopang groote reden tot blijdschap en dank aan God; immers in pasgenoemd jaar namen daar 28 mannen en 33 vrouwen deel aan de Avondmaalsviering. Gansch anders was het gesteld te Si-Matorkis, waar een doodige geest heerschte; »er gaat een lijklucht uit van deze gemeente« — schreef Dammerboer. Het kon zoo niet langer; de oorzaak lag in den ongeschikten helper; hij nam dezen daarom bij zich op den hoofdpost en zette een ander in zijne plaats, of soms het ergste nog voorkomen mocht worden.

Niet lang daarna kon Dammerboer een filiaal stichten te Si-Tindjoman (of Sindjoman), in den vroegeren werkkring Si-Mapilapil, waarvan hij meer genoegen beleefde dan van zijn eigen. Hij had het thans zeer volhandig: elken Zondag was er tweemaal dienst op den hoofdpost, des morgens en des middags. 's Woensdags werd daar mede eene godsdienstoefening gehouden. Des Vrijdags catechiseerde hij en dan was er des avonds zangles. Was de Zendeling van huis, dan ging Samuel voor. De 4 filialen en de hoofdplaats werden geregeld bezocht, zoodat hij ten minste één Zondag in de maand afwezig was.

Van het Gewestelijk Bestuur ondervond Dammerboer bij voortduring waardeering en medewerking. Geen gebeurtenis van beteekenis op de hoofdplaats, of hij was er bij, en niet zelden ontving hij een bezoek van den Resident of van een der andere autoriteiten. Was er over iets te klagen, hij vond dat Bestuur tot hulp bereid. Zoo gebeurde het, dat menschen, die te Si-Tindjoman Christenen wilden worden, bemoeilijkt werden door het kampoenghoofd, maar toen de Zendeling deswegen eene klacht indiende, werd de zaak terstond onderzocht, en daar de klacht gegrond werd bevonden, ontving dat hoofd straf. En dit was geenszins de eenige keer, dat hij bij de overheid hulp vond. Gaarne had het Gewestelijk Bestuur hem ook in 't genot zien gesteld van subsidie voor zijne scholen, maar op 't oogenblik was 't aantal leerlingen daartoe te gering. Eerst in '92 ging hij er toe over, subsidie te vragen, en wel op aandrang van buiten. Wat hemzelven betrof, hij wilde, gelijk hij zich uitdrukte, »voor ƒ 125 's jaars zijne onafhankelijkheid niet opofferen;« maar toen hij subsidie kreeg, en wel eene som, dubbel zoo groot als hij gedacht had, vond hij dat toch wel aardig.

Op eersten Pinksterdag van '86 was de kerk te Hoeta-Rimbaroe eivol. Er werden 10 jongelieden, die als kind waren gedoopt, aangenomen, en 12 nieuwelingen traden tot de gemeente toe. Dit jaar sloot met een zielental van 437 Christenen, welk totaal in '87 klom tot 453. Op 't filiaal Si-Tindjoman, waar de Zendeling in dezen tijd de beste oogsten had, werd in 't volgend voorjaar een nieuwe kerk gebouwd op een heuvel. Angkola was thans 5 »knappe« kerken rijk. Op dezen feestdag volgde er in Juni een, die voor de Christenen bijzonder opwekkend was. We verhaalden vroeger (zie bl. 325), dat Zend. Schütz met zijne fanfaristen een bezoek bracht aan Padang-Sidempoean. Hij bracht bij deze gelegenheid met hen den Zondag door op den post van Dammerboer en begeleidde den zang der gemeente voor ditmaal met hoornmuziek, die uitstekend voldeed. De onvermoeide muzikanten lieten hunne geloofsgenooten volop van hunne kunst genieten.

Het jaar 1890 was in menig opzicht belangrijk. Zeker hoofd, Si Goemoeroe, een afgevallen Christen, gaf den wensch te kennen, tot de gemeente terug te keeren, terwijl hij de hoop uitdrukte, dat zijne onderhoorigen ook het Christendom zouden aannemen. Verder kwam Pargaroetan weer op het tapijt. Reeds voor een paar jaren hadden de helpers in overweging gegeven, daar den arbeid weer op te vatten, maar het denkbeeld kwam Dammerboer destijds »absurd« voor. Maar nu gaven de Rijnsche Zendelingen het voornemen te kennen, dat dorp te bezetten, als de Nederlanders 't niet deden, en dat gaf hem aanleiding, aan het Comité voor te stellen, er een Zendeling te plaatsen (wat nu weldra geschieden zal). Vervolgens kregen de gemeenten te Mopang en Si-Marom ieder een kerkeraad, »overeenkomstig onze Gereformeerde traditiën.« De leden worden — gelijk boven reeds is gezegd — door de gemeente gekozen, treden na een jaar af, maar zijn herkiesbaar. Voorts bepaalde de Zendeling, dat de Christenen voor 't sluiten van een huwelijk *f* 2.— moesten betalen; wie meer wilde betalen, »om zijn adeldom te toonen,« had daartoe vrijheid. Waarom die belasting werd ingesteld, is niet verklaard. Er kan een goede reden voor zijn, anders zou men zeggen, dat de Europeesche manier, om voor de sluiting van een eerlijk huwelijk te laten betalen, in het lichtzinnig Indië maar niet moest worden gevolgd. Een belangrijke gebeurtenis was verder, dat de bewoners van het dorp Si-Amporik, nabij den hoofdpost, kwamen verklaren, dat zij gezamenlijk het Christendom wilden aannemen, mits een uit hen tot hoofd werd aangesteld. Dit laatste wist de Zendeling te bewerken, en wat het overgaan tot het Christendom betreft, in Juni doopte hij daar 12 volwassenen en in Augustus 9 volwassenen en 3 kinderen. We moeten er echter terstond bijvoegen, dat deze menschen later weer afvielen en den Islam aannamen. Een laatste bericht was, dat door Dammerboer een colporteur voor Angkola werd aangesteld voor rekening van het Ned. Bijbelgenootschap. Hij benoemde daartoe zeker bejaard Christen, Maleachi geheeten, die indertijd door Zend. Van Asselt was gedoopt. Bij al het opgenoemde kwam nog, dat Dammerboer en zijne vrouw op 7 October hun zilveren bruiloftsfeest mochten vieren, overladen met bewijzen van toegenegenheid.

Wat we in de gemeenten der Rijnsche Zending zooveel aantroffen, dat vinden we ook in dezen werkkring meer dan genoeg, namelijk twisten en krakeelen. Immer is hier strijd en gehaspel onder de menschen; ook onder de Christenen; en de brieven van Dammerboer vloeien daarvan over. Menige afval van het Christendom staat met die onderlinge tweedracht in verband.

In 1892 had de Zendeling hier 6 helpers, terwijl Nathanael en Alexander colporteurs werden in plaats van Maleachi. Met de scholen, door de helpers gehouden, ging het vrij treurig: die op den hoofdpost telde 40, de 4 overige te zamen slechts 32 leerlingen. Verder was hun opgedragen, in de omliggende dorpen het Evangelie te verkondigen, maar veel ijver om dat te doen legden zij niet aan den dag. Dikwijls verzwaarden ze de zorgen van den Zendeling meer dan dat ze die verlichtten. En de zorgen konden den eenzamen Evangeliebode hier soms geducht drukken. Bij de gewone nooden kwam dit jaar de cholera, die hier veel slachtoffers maakte, en toen deze plaag had opgehouden, kwam de zorg voor het bouwen van eene nieuwe woning. De huizen, van zeer vergankelijke materialen opgetrokken, hebben hier slechts een kort bestaan. Dammerboer bevlijtigde zich, thans een deugdzaam huis te bouwen, als om daarin uit te drukken, dat hij er na 30-jarigen arbeid nog niet aan dacht op te houden. De deugdelijkheid werd bij eene geduchte aardbeving in de maand Mei op de proef gesteld, maar glansrijk doorstaan. Na met bouwen gereed te zijn, maakte hij in Augustus een reisje naar Boengabondar, om op uitnoodiging van Zend. Schütz de inwijding van diens nieuwe kerk bij te wonen. Sedert zijn terugkomst uit Nederland, 12 jaren geleden, had hij geen enkel uitstapje gemaakt, en daarom meende hij, zich thans deze korte vacantie wel te mogen veroorloven.

Kort na zijn terugkomst, en misschien wel onder den indruk van alles, wat hij daar had gezien en gehoord, stelde hij voor, om zijnen helper Samuel Tandjoeng te ordenen tot leeraar (Pandita-Batak).

Het Comité gaf daartoe toestemming, en op Hemelvaartsdag '93 voltrok Dammerboer die plechtigheid, nadat Samuel te voren »een dissertatie geleverd had over de Kerkhervorming in de 16de eeuw.« Samuel aanvaardde terstond zijne bediening en doopte op Pinksteren 3 volwassenen en 7 kinderen. Het is begrijpelijk, dat de Zendeling, na hetgeen zoo pas over de helpers gezegd is, zich over deze ordening verheugde »met beving.« Daar de voorganger te Mopang, Samuel Hasiboean, in die dagen onverwachts overleed, werd de Inl. leeraar nu aldaar geplaatst.

In '94 was het aantal helpers slechts 4, en moest een en ander blijven liggen, wat anders gedaan werd. Zoo werd b. v. Si-Amporik niet bezocht, en dat kan wel hebben bijgedragen tot den droevigen ommekeer op dat dorp, reeds door ons vermeld. Die helpers waren: Johannes Harahap te Hoeta-Rimbaroe, Japhet Harahap te Si-Matorkis, Samuel Tandjoeng, pas genoemd, te Si-Masom, en Cornelis Pane te Si-Tindjoman. Het totaal Christenen van dezen geheelen werkkring werd einde van dat jaar gesteld op 536. [1]) In een brief van Jan. '95 zegt Dammerboer, dat onder de Tobasche Christenen »veel kaf onder het koren is,« maar dat het in zijne gemeenten ook niet anders is gesteld. Velen hadden namelijk het Christendom aangenomen niet uit overtuiging, maar met bijoogmerken, en hij was thans van gevoelen, zulken niet te mogen afwijzen, denkende: »beter een flauw Christen dan een fanatiek Mohammedaan.« Toch bleef hij zich wachten voor overijling en in stilte werkte hij voort, daar hij afkeerig was van »heilsleger-lawaai met een groote trom.«

Volgens het jaarverslag over 1895 kon Dammerboer nu op den hoofdpost rekenen op een gehoor van 40—80 personen. Het grootst was de opkomst op Zondagvoormiddag. Uitvoeriger dan anders spreekt hij in dit verslag over 'tgeen hij deed op 't gebied van zieken-behandeling. Elken morgen tusschen 6 en 7 gaf hij »consult.« Dan werden aan of voor de zieken: »kinine, hoestpoeder, buikdranken, laxeermiddelen, santonine en vooral ook oogwater« verstrekt. De medicijnen ontving hij van den Dokter. Eens per week ging een der ouderlingen naar den Geneesheer, en met de grootste welwillendheid voorzag deze dan den Zendeling van de gevraagde »apparaten.« Ernstige zaken kwamen op het »consult,« naar het schijnt, weinig voor; ten minste de lijst van zijne patiënten, door Dammerboer het volgend jaar gegeven en loopende over 7 maanden, ziet er nog al eenvoudig uit. Daarop komen slechts 4 soorten van lijders voor: koorts-, oog-, buik- en hoestlijders.« [2]) Als 't overal zoo is, dan hebben de Bataks in dit opzicht niet te klagen.

Op 30 Juni '97 was het 30 jaren geleden, dat de eerste Bataks door Dammerboer in Angkola werden gedoopt. Het aantal personen, in dat tijdvak door hem gedoopt, was 413. Van deze was een dubbel 30-tal »ingegaan in de eeuwige rust;« een 30-tal vertrok naar elders en sommigen hadden zich van het Evangelie afgekeerd. Een terugblik wekte in zijn hart menige weemoedige, maar ook menige blijde gedachte. Zijn helper J. Harahap behoorde tot de overledenen; diens opvolger was Japhet van Si-Matorkis. De werkzaamheden waren thans op de volgende wijze geregeld: Pargaroetan werd bediend door den Inl. leeraar of door een ouderling; zoo ook Si-Matorkis. In het dorp Saboengan waren nu ook Christenen; die kregen des Donderdags een bezoek. Te Hoeta-Rimbaroe was per week driemaal godsdienstoefening; te Si-Tindjoman viermaal, en te Mopang en Si-Masom evenzoo. Die op den hoofdpost werden door den Zendeling zelven, die op de filialen door de helpers geleid. Elken eersten Woensdag der maand was er vergadering met de helpers. Een van deze, namelijk de pasgenoemde Japhet, viel in groote zonde en werd ontslagen. »Europeesch toezicht op de helpers is nog dringend noodig« — schreef Dammerboer — »anders zou spoedig de heele boel over stag gaan.« De plaats van den ontslagen helper werd ingenomen door Nathanael, dien we ook reeds noemden. —

---

[1]) Deze opgave is niet juist, want volgens het staatje in het Geïll. Zblad 1895 bl. 37 zijn er ook 86 Europeanen (catechisanten?) te Padang-Sidempoean in begrepen.

[2]) Ook 't verslag over 1900 kent slechts deze 4 soorten van patiënten, doch er is ook baat voor enkele uitwendige zaken. Geïll. Zblad 1901 bl. 22.

In hetzelfde jaar zond het Comité aan Dammerboer een langbegeerd mede-arbeider, en wel een zoon van den welbekenden Zend. Van Hasselt, op Nieuw-Guinea. Op 20 Febr. '98 bereikte deze het arbeidsveld, waar hij eerst Bataksch had te leeren. — Op 't einde van '97 telden de gemeenten van het Java-Comité in Angkola 470 zielen, terwijl de scholen werden bezocht door ongeveer 100 leerlingen. In de laatste 10 jaren was er geen vooruitgang van beteekenis.

Op den 27sten October van het volgende jaar vierde Dammerboer zijn 40-jarig zendelingschap. 's Morgens, nog vóór 5 uren, kwam de gemeente zingend het erf zijner woning op en werden hem bij monde zijner Inlandsche medearbeiders de gelukwenschen der Christenen aangeboden. Iets later kwamen vertegenwoordigers van de buitengemeenten aan, en nu begaf men zich naar het bedehuis, waar een lied werd gezongen, vervaardigd door Sam. Tandjoeng, en den Heere dank werd gebracht. Nadat de jubilaris een toespraak had gehouden naar aanleiding van Hand. 26 : 22: »Hulpe van God verkregen hebbende, sta ik tot op dezen dag,« nam Zend. Schütz — voor deze feestelijke gelegenheid overgekomen — het woord, en wees op de genade Gods, aan Dammerboer geschonken, van zóó lang in 't koninkrijk Gods te hebben mogen arbeiden. Hij was de eerste op Sumatra, wien het voorrecht te beurt was gevallen, zijn 40-jarig jubileum te vieren. Deze samenkomst werd door den Inl. leeraar met gebed besloten, waarbij de geheele gemeente neerknielde. Na thuis gekomen te zijn, werden alle manslidmaten op een glaasje Griekschen wijn en de vrouwen en kinderen op een glaasje stroop onthaald, terwijl de feestviering werd besloten met een gemeenschappelijken maaltijd. Wat zou het de feestvreugde hebben verhoogd, zoo er meer groei en bloei in het werk te zien waren geweest! Volgens het verslag over '98 was er eer teruggang dan vooruitgang. Er gingen 3 gezinnen tot den Islam over en slechts 2 volwassenen werden in de gemeente opgenomen. Het getal had grooter kunnen zijn, maar »liever een klein getal, hetwelk waarde, dan een groot getal, hetwelk weinig of geen waarde heeft« — meende Dammerboer thans. Alle werkzaamheden gingen hunnen geregelden gang. De »Week der gebeden« werd in alle gemeenten gehouden. De vergaderingen met de helpers en ouderlingen der gemeenten werden gehouden op den eersten Woensdag der maand en duurden telkens 3 uren. De helpers brachten dan verslag uit van hun werk, en men besprak de belangen der gemeenten. Wat bepaaldelijk den hoofdpost betreft, daar woonden nu 67 Christenen. Het gehoor bestond er thans uit 30—40 personen; de school werd door 31 en de Zondagsschool door 9 leerlingen bezocht.

We besluiten met mededeeling van de hoofdzaken uit de laatstverschenen verslagen. In de gemeenten Hoeta-Rimbaroe, Mopang, Si-Masom en Si-Tindjoman wordt op iederen Zondag tweemaal godsdienstoefening gehouden, terwijl te Padang-Sidempoean des Zondags ééns godsdienstoefening gehouden wordt door Nathanael of Japhet, om de beurt. (Laatstgenoemde heeft zich blijkbaar verbeterd.) Pargaroetan wordt van uit Mopang om de 14 dagen bezocht. In de verschillende gemeenten wordt buitendien des Woensdagsavonds dienst gehouden; te Mopang geschiedt dat zelfs iederen avond. Voorts wordt nog op eenige andere plaatsen het Evangelie geregeld verkondigd. Op den hoofdpost wordt de school het beste bezocht (71 leerl.); alleen deze kon in aanmerking komen voor subsidie. In de overige dorpen heeft het onderwijs weinig te beteekenen. Met het zielental is het thans aldus gesteld: Hoeta-Rimbaroe met Saboengan-Djoeloe (helpers Nathanael en Japhet) 58; Padang-Sidempoean 22; Mopang (vacant, zijnde de Inl. leeraar Sam. Tandjoeng in 1900 overleden) 144; Si-Masom (helper Alexander Harahap) 68; Pargaroetan 13 en Si-Tindjoman (helper Cornelis Pane) 55. Het totaal is 360, en daarvan zijn 156 gerechtigd tot het Avondmaal. De Christenen te Mopang bouwden zich eene nieuwe kerk en op den hoofdpost verrees eene nieuwe school. De nieuwe kerk op den hoofdpost, reeds lang begeerd, is thans onderhanden en zal wel spoedig gereed komen. Een jonkman, Marinus, die het Seminarie te Depok doorliep, kwam in '99 van daar terug, waarop 2 jongelingen van hier derwaarts vertrokken, om eveneens tot helper te worden opgeleid. Ofschoon Dammerboer op 22 Mei 1900 zijn 70sten verjaardag vierde, arbeidt hij nog

met opgewektheid. Moge zijn levensavond verhelderd worden door verlevendiging van belangstelling in het Evangelie, dat hij zoo lang en zoo trouw mocht verkondigen!

Van den jongen Zendeling (W. H. Th.) van Hasselt vermelden we, dat hij voorloopig te Padang-Sidempoean was gaan wonen. Hij oefende zich daar in het Bataksch; behandelde zieken; zocht de Christenen, die daar woonden of kwamen, op, en deed wat hij vermocht ter verbreiding van het Evangelie. Het kwam hem en Dammerboer 't geschiktst voor, dat hij zich ging vestigen te Si-Matorkis, zeker in de hoop, dat dit kwijnend filiaal tot herleving zou komen. Nadat er een woning gebouwd was, verhuisde hij daarheen in Juli '99 en ving er zijnen arbeid aan onder de 60 huisgezinnen, waaruit het dorp bestaat. Bovengenoemde Marinus werd hem tot helper toegevoegd. Van Hasselt vond te Si-Matorkis 13 Christenen, en opende er een school, die weldra 50 leerlingen telde. Hij bouwde er in 1900 een kerkje, dat op 't Kerstfeest is ingewijd, en zaait in hope.

In 't najaar van 1900 vertrok H. J. Eggink, om als derde Zendeling van het Comité op Sumatra te gaan arbeiden. Voor hem heeft men 't oog op Pargaroetan.

IV.

Doopsgezinde Zendingsvereeniging.

Evenals het Java-Comité heeft ook deze Vereeniging een arbeidsveld op Sumatra onder de Bataks, en wel in de afdeeling Mandailing en Angkola, ten zuidoosten van het arbeidsveld van genoemd Comité.

Volgens het verslag van 1868 was H. Dirks, 25 jaar oud, geboortig uit Z.-Rusland en toen opleiding genietende in het Zendingshuis te Barmen, kweekeling dezer Vereeniging geworden, met instemming der gemeente te Gnadenfeld, tot welke hij behoorde, en had deze gemeente zich verbonden, zijne opleiding en zijn onderhoud te bekostigen. De gemeenten van Mennonieten in Z.-Rusland hadden de Vereeniging te Amsterdam reeds geruimen tijd financieel gesteund, maar wenschten door de uitzending van jonge mannen meer krachtig in de Zending op te treden. Dit geheel zelfstandig te doen, lieten hun de bestaande wetten in hun land niet toe, en daarom sloegen zij dézen weg in: dat zij jongelingen uit hun midden ter opleiding toevertrouwden aan een Instituut hunner keuze; ze lieten uitzenden door de Vereeniging te Amsterdam; met de uitgezondenen in verbinding bleven en de kosten droegen.

In September van genoemd jaar kwam Dirks te Amsterdam. Hij leerde daar iets van Maleisch en Javaansch bij den oud-zendeling Klinkert en nam tevens les in Nederlandsch en Engelsch. Na 't Paaschfeest van '69 keerde hij naar Rusland terug, huwde daar met Agnes Schröder en bevond zich in 't najaar weder te Amsterdam. De bestuurders hadden intusschen kunnen omzien naar een arbeidsveld voor hem. Men achtte Japara voldoende voorzien en zag op 't moment op Java geen tweede arbeidsveld open. Dr. Fabri en de oud-zendeling Zimmer spoorden hen aan, een eigen Zending op Sumatra te beginnen, en wel onder de Bataks; daartoe werd dan nu besloten. Zoodoende werd Dirks op 12 November van dat jaar naar Sumatra afgevaardigd, waar hij via Batavia in het voorjaar aankwam. Hij vervoegde zich hier bij Zend. Schreiber te Praoe-Sorat en ving aan Bataksch te leeren, waarin hij zulke snelle vorderingen maakte, dat Schreiber, toen hij na een paar maanden de Conferentie ging bijwonen, hem de leiding der gemeente gedurende zijne afwezigheid durfde opdragen. Na in de taal voldoende voorbereid te zijn, ging hij met Schreiber een arbeidsveld zoeken. Zij vonden dat in het landschap Pakantan, 5 dagreizen van Si-Pirok verwijderd in zuidoostelijke richting.

1. *Pakantan.*

In deze streek, door hooge bergen omgeven, van welke de Kalabo de hoogste is, ligt een vrij uitgestrekte vlakte, door welke de Batang-Gadis stroomt. Men vond hier 4 dorpen, die door Dirks voor de beoogde Evangelisatie in beslag genomen werden. Dit terrein had o.a. het voordeel van een hooge ligging en een koel klimaat. De bevolking had er niet tegen, dat zich hier een Zendeling vestigde, maar verklaarde zich ongenegen om het Christendom aan

te nemen. Dirks bracht daarop vrouw en have derwaarts over; kwam er op 26 Jan. '71 aan; ontving vergunning, zoolang een huis van het Gouvernement te betrekken tot zijn eigen woning gereed zou zijn, en begon met de verkondiging van het Evangelie. Inmiddels haastte hij zich eene tijdelijke woning te bouwen, welke in Mei betrokken werd.

Dirks wendde zich eerst tot een paar hoofden, zeker denkende: heb ik de hoofden, dan heb ik ook hunne onderhoorigen. Hij stuitte echter bij hen op eene vijandige gezindheid, zoodat deze pogingen op eene teleurstelling uitliepen. Toen wendde hij zich tot het volk, en bij hen had hij een beter resultaat: 12 personen vroegen weldra om onderricht. Deze bleven wel niet allen trouw, want door de vijandschap der hoofden hadden zij veel te lijden, maar toch mocht hij reeds op 6 Augustus uit hen een 3-tal als eerstelingen doopen, waaraan op 't Kerstfeest nog een 5-tal werd toegevoegd. Aan het einde van dat jaar was hier dus reeds eene kleine gemeente, ten deele uit den Islam en ten deele uit het Heidendom gewonnen. Voor de kinderen dezer Christenen werd nog hetzelfde jaar eene school geopend.

Het duurde slechts kort, of Dirks kreeg met sommige zijner gedoopten moeilijkheden. De vrees van bestuurders te Amsterdam, dat hij den voorbereidingstijd wel wat te kort had genomen, was zeker niet geheel ongegrond. Intusschen ging het werk vooruit: in '72 werden weder 10 personen gedoopt, en nadat in Februari d.a.v. opnieuw 6 Bataks waren opgenomen, telde de gemeente reeds 2 dozijn leden. Het ging dus niet onvoorspoedig, en de Zendeling meende, er nu wel toe te kunnen overgaan, de tijdelijke woning, welke bouwvallig begon te worden, door een solider woonhuis te vervangen. Dit kwam nog in '73 gereed en kostte *f* 1600. Het ging nu met doopen minder snel, want Dirks »had uit droevige ondervindingen geleerd, voorzichtig te moeten zijn met aannemen.« Toch konden ook in '74 weder 5 zielen worden toegevoegd tot de gemeente, die zichtbaar vooruitging. Des Zondags werd met haar tweemaal godsdienstoefening gehouden, en iederen avond kwamen de Christenen tot eene gebedsure bijeen. Bij den aanvang dezes jaars werden 2 diakenen gekozen ter behartiging van de armenzorg, terwijl zekere Samuel tot helper werd aangesteld.

Aan het slot van 1875, dus na 5 jaren gearbeid te hebben, kon Dirks nog wel niet van groote dingen gewagen, maar 't is toch ook geen kleine zaak, dat hij in dat jaar weer 7 personen had mogen doopen, die het totaal deden stijgen tot 36; noch ook, dat er tot dusver maar één was afgevallen. Ofschoon de bevolking hem nu voldoende had leeren kennen en velen hem waardeerden, was de begeerte tot het Evangelie nog ver van algemeen. Om de belangstelling te doen toenemen, werd de bevolking zooveel mogelijk bearbeid, waartoe den Zendeling thans 1 evangelist en 2 onderwijzers ter zijde stonden. Het was jammer, dat Dirks reeds nu den afmattenden invloed van het Indisch klimaat gevoelde: eene eerste aankondiging, dat hij het hier niet lang zou kunnen volhouden.

Het volgende jaar was voor dezen post recht voorspoedig. Er werden 11 zielen tot de gemeente toegedaan, zoodat 't getal gedoopten nu 47 was. Behalve de school op den hoofdpost met 18, was er nu elders ook eene school met 6 leerlingen. Verder was dit jaar hierdoor belangrijk, dat de gemeente eene kerk kreeg, waarin plaats was voor 300 menschen. Zij werd op 28 Jan. '77 ingewijd, in tegenwoordigheid van vele Heidenen en Mohammedanen, en na deze plechtigheid kwamen 10 personen tot de gemeente over, waaronder zich ook een *sibaso* bevond. Behalve deze hoofdkerk, bouwde Dirks nog eene kapel te Si-Amangbanjak, waar dus ook eene gelegenheid tot Evangelieprediking was geopend.

Ook 1878 was geenszins een onvruchtbaar jaar. Er werd een oogst binnengehaald van 8 zielen, en tot deze behoorde o.a. een *datoe*. Er zat dus een goede gang in het werk, en het ware te wenschen geweest, dat Dirks zoo nog eenige jaren had kunnen voortarbeiden. Dat mocht echter zoo niet zijn: hij sprak het bepaalde verlangen uit, naar Rusland terug te keeren. Het Bestuur trachtte hem van besluit te doen veranderen, maar bezweek voor den aandrang zoowel van hemzelven als van de gemeente te Gnadenfeld, welke hem tot voorganger begeerde. Met veel moeite

werd een opvolger gevonden in T. E. Irle, uit Westfalen, 32 jaar oud (niet Doopsgezind) en te Barmen opgeleid. Deze verbond zich voor 7 jaren, waarna hij in den dienst der Rijnsche Zending zou overgaan. De laatste maanden waren voor Dirks niet de aangenaamste. Wel traden er eenigen tot de gemeente toe, maar er kwamen ook gevallen van afval voor. Hij zag het Mohammedanisme, »een godsdienst, die het vleesch niet aantast,« om zich heen voortwoekeren, en het werk begon hem, ook wegens ongesteldheid van hemzelven en zijne vrouw, zwaar te vallen, zoodat hij sterk naar zijnen opvolger verlangde. Deze arriveerde omstreeks Nieuwjaar en werd door Dirks tot den arbeid ingeleid, waarop laatstgenoemde in Mei (1881), na een aandoenlijk afscheid van zijne geestelijke kinderen, naar Z.-Rusland terugkeerde. De gemeente telde bij zijn heengaan 50 gedoopten.

Nadat Irle hier eenigen tijd geweest was, kon hij berichten, dat de gemeente onder de verandering van voorganger gelukkig niet had geleden. Zoolang hij zich nog niet bekwaam achtte zelf voor te gaan, leidden de helpers om de beurt de godsdienstoefening, maar vóór het jaar ten einde was nam hij dat werk van hen over. Hij gaf aan de Christenen het getuigenis, dat hun huiselijk leven zich gunstig onderscheidde van dat der Heidenen en Mohammedanen, en hij bevond, dat de oudere leden toenemende waren in geestelijke ervaring en kennis. Zij vormden de goede »kern« der gemeente. Het duurde niet lang, of hij was niet alleen met de leden der gemeente, maar ook in 't algemeen met de bewoners van Pakantan op eenen goeden voet. Overal had hij vrijen toegang tot de huizen, en dus goede gelegenheid, het Evangelie te verbreiden. Begeerde men nog niet algemeen deze artsenij voor de ziel, de geneeskundige hulp voor het lichaam was allerwegen welkom. In '82 keerde een afgedwaald schaap tot de kudde weder en had deze bovendien een aanwas van 3 nieuwe leden.

Men heeft onder de Bataks, gelijk ons ook boven reeds bleek, vele melaatschen. In de nabijheid zijner woonplaats vond Irle eenige van die deerniswaardige menschen in eene kleine kolonie afgezonderd, als uitgestootenen, en aan velerlei ellende ten prooi. Hij bezocht hen van tijd tot tijd, trachtte hun lijden te verzachten, en maakte hen ook bekend met het Evangelie. Overigens was er geen bepaalde vooruitgang. Er werden wel in den regel ieder jaar enkelen tot de gemeente toegedaan, maar daartegenover stond gedurig verlies; in '84 keerden zelfs »eenige gezinnen« tot het Heidendom terug. De oorzaak daarvan toeschrijvende aan het onderéén wonen van Christenen met Heidenen en Mohammedanen, kwam Irle op 't denkbeeld, de Christenen in een afzonderlijke kampoeng bijeen te doen wonen, en hij deed een voorstel in dien zin. Het Bestuur won het advies in van Dirks, die er nog al bezwaar in zag, vooral uit geldelijk oogpunt. Irle stelde daar tegenover, dat slechts een betrekkelijk kleine som noodig zou zijn voor eene proefneming (100 à 150 gulden), waarop het Bestuur toestemming gaf.

Tot het belangrijkste uit het jaar 1885 behoort, dat een der melaatschen werd gedoopt (hij overleed spoedig daarna); dat weder een afgedwaald schaap tot de kudde terugkeerde; dat de school nu 45 leerlingen telde, en men bezig was een nieuwe kampoeng aan te leggen voor de Christenen. Verder gingen de verschlllende werkzaamheden hunnen geregelden gang. Tusschen de twee godsdienstoefeningen op Zondag hield Mevr. Irle Zondagsschool, en des Woensdags was er bidstond. Tot zijne smart moest Irle echter ondervindén en constateeren, dat hij een moeilijk arbeidsveld had, daar het volk sterk onder den invloed van den Islam stond. Volgens zijne ervaring verloor het Heidendom hier bestendig in kracht; »het lag te zieltogen« en »was uit de mode«; het Mohammedanisme daarentegen »maakte groote vorderingen.« Hij had dat moeten aanzien, zonder dat het hem had mogen gelukken, vele zielen aan den Islam te ontrukken. Het jaar 1886 leverde slechts eene winst op van 7 zielen, maar een moedgevend teeken was de school, die thans 60 leerlingen telde. Ondanks den tegenstand werd de Evangelisatie in de omgeving voortgezet, en in de Christenkampoeng woonden nu 11 gezinnen bijeen, eenigszins beveiligd tegen verkeerde invloeden van buiten.

Volgens het verslag van het volgende

jaar telde de Pakantansche gemeente toen 123 zielen (36 mannen, 25 vrouwen, 62 kinderen), van welke er 67 in de nieuwe kampoeng woonden. Het kerkbezoek was goed, maar er waren enkele ontrouwen onder de Christenen. Het Inlandsch personeel bestond nog steeds uit 1 evangelist en 2 onderwijzers. — Thans echter was de tijd, waarvoor Irle zich verbonden had, verstreken, en de Doopsgezinde Vereeniging had dus voor eenen opvolger te zorgen.

Die opvolger, G. Nikkel, voor rekening van eenige gemeenten in Z.-Rusland te Barmen opgeleid, was op het geschikte tijdstip ter uitzending gereed en kwam 28 Febr. '88 te Pakantan aan. Gedurende 4 maanden kon hij zich onder leiding van zijnen voorganger tot zijne taak bereiden, maar toen de familie Irle in Juli vertrok, kon hij »zich nog niet alleen helpen.« De Christenen kwamen, nadat hij de leiding overgenomen had, hem spoedig over allerlei belangen spreken, »helaas, slechts uiterlijke, geen geestelijke.« Het viel hem op, dat het huwelijksleven van eenige Christenen veel te wenschen overliet en het gedrag van sommige zeer laakbaar was. Tot zijne eerste en niet opwekkende ervaringen behoorde, dat de onderwijzer Andreas van 't Christendom afviel, omdat hij hem verhooging van salaris weigerde. De man stierf kort daarop als Mohammedaan. Verscheidene misbruiken, die allengs hier ingeslopen waren, had Nikkel uit den weg te ruimen, en dat ging niet zonder tegenstand en verlies. Ook in '89 hadden droevige ervaringen de overhand. Zoo vielen niet minder dan 4 leden af en buitendien moest nog 1 lid worden afgesneden. Hij kon evenwel ook op lichtpunten wijzen. De godsdienstoefeningen waren gezegend. Het preeken had hij afgeschaft, omdat de hoorders eene predikatie niet konden volgen. In plaats daarvan trachtte hij de gemeente en zichzelven door vragen en antwoorden te stichten, en dat beviel hem goed. Ook mocht hij verzekeren, dat hij in de gemeente ware Christenen had leeren kennen. Een van zijne onderwijzers had hij afgestaan (of geleend) aan Zend. Kersten, op Poelo Tello.

In '89 kwam een nieuwe Zendeling van deze Vereeniging te Pakantan aan, nl. N. Wiebe, eveneens uit Z.-Rusland afkomstig. Deze geraakte spoedig in groote smart en zorg, daar zijne vrouw eenige maanden na hunne aankomst overleed, hem een kindje van enkele dagen nalatende. Toen er na deze droevige gebeurtenis eenigen tijd verloopen was, diende te worden uitgemaakt, of beide Zendelingen bij elkander zouden blijven. Zij wilden dat wel, maar te Pakantan was voor twee geen werk genoeg. Zij gingen dus voor Wiebe een afzonderlijk terrein zoeken, en deze besloot te gaan wonen in het gebied der Oeloe's, een nog heidenschen en zwervenden stam, onder welken de Islam ook reeds veroveringen begon te maken. Hij vestigde zich op hunne hoofdplaats Moewara-Sipongi, 3 uren gaans van Pakantan verwijderd. We zullen hem daar straks bezoeken.

Zend. Nikkel zette dus alleen zijn moeizamen arbeid voort. Deze werd hem nog verzwaard door de vijandige houding van een der hoofden, radja Mangatas, voor wien de Christenen ook in hun eigen kampoeng niet veilig bleken te zijn. In '90 vielen weer 2 gezinnen af, maar het was eene kleine vertroosting, dat 3 vroeger afgevallenen terug kwamen. Zulks gebeurde in deze gemeente dikwijls, en daaruit ziet men, dat de menschen bij het verlaten der gemeente iets in hun hart medenamen, dat hen daar buiten geen rust deed vinden en hen vaak als vanzelf tot terugkeer bewoog. De aanwinst der gemeente stond echter in dezen tijd in geen verhouding tot haar verlies. Toch verzekerde Nikkel in zijn verslag over 1891: »We hebben hier een veelbelovend arbeidsveld.« Wellicht sprak hij zóó in de verwachting, dat de gemeente weldra belangrijk zou toenemen, maar het uitzicht daarop werd niet zoo dadelijk vervuld.

Er waren uit deze gemeente 2 jongelingen naar het Seminarie te Depok gezonden, wien, nadat zij in '92 gereed gekomen waren, door Nikkel een werkkring werd aangewezen. In hetzelfde jaar werd het Christendorp met geld uit Rusland uitgebreid tot 25 huizen, terwijl kort daarop met hulp van dezelfde zijde ten profijte der Christenen een gemeentetuin werd aangelegd. Eerst in '93 kwam de gemeente haren achteruitgang van den laatsten .tijd te boven. In April namelijk mocht de Zendeling een oogst van 30

zielen binnenhalen, en met inbegrip van eenigen, die terugkeerden of van elders waren gekomen, steeg nu het zielental tot 133. Deze vermeerdering had eenen invloed ten goede op de »openbare meening,« welke nu ten gunste van het Christendom oversloeg. En niet alleen begon men buiten een beter dunk van de gemeente te krijgen; zij ging ook innerlijk vooruit. Het verslag over '94 zegt, dat zijzelve de tucht uitoefende, waar het noodig was, zoodat de uitoefening der tucht hier nu gemeentezaak was geworden. Hare toepassing bleef nu en dan noodig.

In '95 kwamen weer eenigen tot de gemeente over, en deden haar zielental stijgen tot 160, maar in het volgende jaar nam zij niet toe en in '97 ging haar ledental zelfs achteruit, niettegenstaande 6 afvalligen terugkeerden en 13 kinderen geboren werden. De oorzaak van die vermindering was echter niet bepaald van bedroevenden aard: eenige leden verhuisden naar den post van Wiebe. Er werd in Nikkels werkkring thans op 2 plaatsen godsdienstoefening gehouden, namelijk te Pakantan zelve en te Hoeta-Dolok. Op Zondag voormiddag hield hij op den hoofdpost tweemaal kerk achter elkander, omdat sommige leden niet tot 's namiddags konden blijven vanwege den verren afstand hunner woning. In den eersten dienst, van $8^1/_2$—10 uren, gaf hij onderwijs in Bijbelsche geschiedenis met behulp van platen. Terwijl hij hiermede bezig was, oefende de helper Jonathan Dja Pangoeloe in zijne ruime woning de meergevorderden in het zingen en het van buiten leeren van teksten en liederen. Na eene korte pauze vergaderde men voor de tweede maal, maar nu allen in de kerk, terwijl de Zendeling dan zelf optrad in het huis van een der Christenen op het filiaal. Hij ging daarheen zelf, omdat er eene hevige vijandschap was tegen het Evangelie, welke voornamelijk uitging van het dorpshoofd. Deze trachtte gedurig door verleidelijke aanbiedingen Christenen te verlokken, en als dat niet hielp, dan bedreigde of kwelde hij hen, opdat zij het Christendom den rug zouden toekeeren. Deze man ging met list en sluwheid te werk, en zijne aanslagen waren geenszins altijd vergeefsch. Sommigen echter wederstonden hem moedig en bleven getrouw.

In het verslag over '97 wordt een nieuw filiaal vermeld, namelijk Oeloe-Poengkoet. Het stond toen onder leiding van David Dja Bila. Om den afstand kon de Zendeling er slechts zelden komen. Eerst had de evangelist Benjamin Soetan Maria er gearbeid, maar deze was nu werkzaam op den hoofdpost, bij den gemeentetuin, waarvan de Zendeling voor de toekomst goede verwachting had. Behalve dezen had Nikkel te Pakantan zelf tot helpers: Iskandar Soetan Komala en Paulus Dja Iman, beiden als onderwijzer op de school. Met datzelfde personeel werd de arbeid in '98 voortgezet, doch David werd naar den hoofdpost verplaatst. Nikkel had namelijk op $^1/_4$ uur loopens van zijne woning eene nieuwe school geopend, welke weldra 90 leerlingen telde, en aan het hoofd daarvan werd nu David geplaatst. Van dezen man, die in den loop des jaars met zijne jonge vrouw van de zijde harer familie — tot welke de radja van Hoeta-Dolok behoort — vele moeilijkheden had te doorstaan, gaf de Zendeling een bijzonder gunstig getuigenis. Hij had in de geloofsbeproeving, welke hij had moeten doormaken, zooveel blijken gegeven van waarachtig geloofsleven, dat Nikkel daardoor ten zeerste verrast en verblijd was geworden. Op 31 Maart '99 telde de gemeente van Pakantan (evenals in '95) 160 zielen (37 mannen, 37 vrouwen, 86 kinderen). De Zendeling besloot zijn verslag over dat jaar met deze woorden: »Misschien zegt menig lezer: Hoe vreeslijk langzaam gaat toch ons zendingswerk op Sumatra! En waarlijk, dat is een bedroevend, maar niet tegen te spreken feit.« De erkenning daarvan ontlokte hem de verzuchting: »Och, dat Gij de hemelen scheurdet, dat Gij nederkwaamt!«

Op het schrijven van dat verslag volgden voor Zend. Nikkel zeer moeilijke maanden. Zijne echtgenoote, Mej. Kuipers, — die hem korten tijd na zijn vertrek naar Sumatra gevolgd was — ontviel aan hem en hunne 6 kinderen na een lang en smartelijk lijden. Het overlijden zijner vrouw noopte hem, voor eenige maanden zijnen post te verlaten, om in Europa hulp te zoeken. Na aankomst in Nederland deed hij eenige mededeelingen omtrent de wijze,

waarop hij werkzaam was geweest, en daaraan gaan wij nu ten slotte een en ander ontleenen. [1]) Bij zijn optreden vond hij de Christenen geheel anders dan hij zich had voorgesteld. Zij wilden hem gaarne gebruiken om hun vrijstelling van heerendiensten te bezorgen, of om hunne processen, die dikwijls geheel onrechtvaardig waren, te voeren, of om hen met geld te helpen en in allerlei andere aardsche belangen bij te staan. Het was hem onmogelijk, den koers plotseling te veranderen. In den eersten tijd trachtte hij hen met raad bij te staan en hunne geschillen in der minne te schikken, maar vervolgens drong hij er bij hen op aan, geschillen te vermijden en liever toe te geven dan zich tegen hunne hoofden te verzetten, tenzij het hunne geloofsovertuiging gold. Zonder vrucht was hij in dit opzicht niet werkzaam, en de verminderde twistgierigheid der Christenen, die al te dikwijls tegenover de hoofden zich op den Zendeling achter hen beriepen, oefende op de radja's een goeden invloed uit, zoodat zij betere gedachten over het Evangelie kregen. Een tweede kwaad, dat hij gevonden had, was, dat de Christenen liefst zooveel mogelijk aardsch voordeel van den Zendeling wilden trekken en zelf niets wilden doen noch geven voor de belangen van het Godsrijk. Het kwam hem zeer onopvoedkundig voor, maar altijd aan de Christenen in Europa geld te vragen voor behoeften (z. a. armenzorg, weezen-verpleging enz.), waarin de Inlandsche Christenen zelf behooren te voorzien. Hij poogde ook hierin verbetering te brengen. Aan leenen kon hij zich niet geheel onttrekken, anders zou de geheele gemeente uiteengespat zijn, maar hij wist het zóó in te richten, dat eene billijke rente betaald werd, waardoor het verwijt, dat de Christenen van godsdienst waren veranderd ter wille van het geld, verviel. Op deze wijze werd een gemeentefonds gevormd, waaruit hulpbehoevenden konden geholpen worden, ook aan rijstakkers, maar alleen op genoemde voorwaarde. Dat fonds werd langzaam vergroot door de collecte na de godsdienstoefening op Zondag en door bijvoeging van alles, wat kon worden uitgezuinigd. Er werd vervolgens uit dit fonds een gemeentetuin aangelegd, waarin men kruidnagel-, muskaat-, caoutchouc- en andere boomen aankweekt, terwijl ook een gemeente-vijver voordeel afwerpt. Bij Nikkels vertrek was dat fonds reeds *f* 5000 groot. Dit is echter niet het werk der gemeente, maar van Nikkel en zijne helpers, en hij is er ook nog niet voldaan over, want hij wenscht de Christenen te leeren inzien, dat zij zelf hebben te zorgen voor hunne stoffelijke belangen, en niet de Christenen in Europa. Hij meent, wel nader tot het doel te zijn gekomen, maar acht niet, het reeds bereikt te hebben, en daarin zullen we het wel allen met hem eens zijn. Hooger schat hij echter den zegen, dien hij op geestelijk gebied heeft mogen aanschouwen, daar hij ook in zijne gemeente heeft mogen zien, dat het Evangelie een kracht Gods is, welke den mensch verandert en vernieuwt. Dat had hij o. a. mogen opmerken in een jongen man, die onlangs overleed. Deze behoorde tot de onedelen en verachten dezer wereld (1 Cor. 1 : 28), maar hij liet Gods Geest in zich werken, en deze maakte hem tot een voorbeeldig Christen, geacht zelfs bij de Mohammedanen. Hij ontsliep onverwachts, en ging heen met een loflied op de lippen.

De zorg voor zijne gemeente heeft Nikkel voor den duur zijner afwezigheid opgedragen aan zijne trouwe en degelijke helpers Jonathan en David, terwijl Zend. Wiebe zich bereid heeft verklaard, bij voorkomende moeilijkheden hun de behulpzame hand te bieden.

2. *Moewara-Sipongi.*

We merkten boven reeds op, dat Zend. Wiebe zich vestigde te Moewara-Sipongi, de hoofdplaats der Oeloe's. Dat geschiedde op 26 Sept. 1890. Het arbeidsveld beviel hem zeer, en hij kreeg den indruk, dat de vooruitzichten hier »prachtig« waren. 't Duurde evenwel niet lang, of teleurstellingen kwamen hem ontnuchteren. De eerste zorg was ook hier: onder dak te komen. Door het bouwen van een woonhuis en de zorg voor zijn moederloozen

[1]) Men vindt die in het 52ste Verslag der Doopsgez. Ver. Ik vestig daarop en op het 49ste Verslag de aandacht van alle Zendelingen. Zij zullen er wijze wenken in vinden voor de opvoeding der Inl. Christenen.

kleine werd hij in den beginne nog al in zijne bewegingen belemmerd. En bewegen moest hij zich wel, want de Oeloe's houden van zwerven. Toen de gelegenheid tot uitgaan gunstiger was geworden, liet hij die niet ongebruikt, maar was hij gedurig op weg, om te prediken overal, waar hij menschen bijeen kon krijgen. Hij noemde zichzelven daarom »wandelend Zendeling.« Op die tochten werd hij met de gewoonten, zeden en het karakter der Oeloe's beter bekend, [1]) en zij vielen hem toen niet mede. Hij zag veel ellende, voor een goed deel veroorzaakt hierdoor, dat de vrouw onder hen de baas is. Ten gevolge daarvan is de man traag geworden en heerscht er onder dit volkje eene groote armoede.

Wiebe had van Pakantan een paar Christenen medegebracht, om zich door hen te laten geleiden en bijstaan. Op de plaats zijner vestiging vond hij eene kleine Gouvernementsschool, die op zijn verzoek aan hem werd overgedragen. Verder kon hij voorloopig niet meer doen, dan tegemoet komen in de veelvuldige tijdelijke nooden. 't Beste kwam hem voor, een stuk land aan de Regeering te vragen voor kolonisatie, ten einde de verspreid wonende Oeloe's aan samenleving en arbeid te gewennen. De Vrouwen-Hulpvereeniging te Amsterdam vond hij bereid, voor de benoodigde gelden te zorgen. In den loop van '93 gelukte het hem, op deze wijze een klein begin van een Christen-kolonie te stichten. Tegelijkertijd zette hij de school voort, die door 35 leerlingen werd bezocht, terwijl hij zijne prediking door een 40-tal hoorders zag bijgewoond. In hetzelfde jaar werd de ledige plaats in zijn huis weer vervuld door zijn huwelijk met Mej. Ida Penner, uit West-Pruisen.

Zijne aangevangen pogingen zette Wiebe met onverdroten ijver voort, nog wel zonder zichtbaar gevolg, maar in 't geloof, dat de vrucht zou komen. In '94 begon de schooljeugd te verslappen. Daar de kinderen bij dag zooveel afleiding hadden en 's avonds niets deden dan buiten rumoer maken, probeerde hij 't eens met eene avondschool; een deel van den avond was gewijd aan leeren en een deel aan spelen. Maar toen 't nieuwtje er af was, bleven de leerlingen weg en deze poging moest worden opgegeven. Viel 't dus moeilijk de kinderen bijeen te houden, het was ook lang niet gemakkelijk, de ouderen te bewegen gezette hoorders te worden. En dat ging nog minder, toen er in '95 — met steun van den Controleur — eene sterke beweging ontstond ten gunste van den Islam. Waren nu de weinige hoorders maar zulke geweest, die verstonden en bewaarden wat hun gepredikt werd! maar ook die enkelen begrepen nog slechts weinig van Gods Woord.

In de tweede helft van '95 kwam Miss Needham, die we reeds meermalen noemden, hier gedurende eenige maanden aan den zendingsarbeid deelnemen, maar nadat haar in 't volgend voorjaar door de Regeering was toegestaan, zich in Groot-Mandailing te vestigen, vertrok zij daarheen. (Zie bladz. 367 en 376).

Het geloof en de lijdzaamheid hebben ook te Moewara-Sipongi aanvankelijk overwonnen. In '96 traden, gelijk Wiebe schreef, »de zegeningen op den voorgrond.« Op den 1sten Paaschdag namelijk mocht hij, na een moeizamen arbeid van 6 jaren, 5 personen als zijne eerstelingen doopen, en den dag daaraan zegende hij de 9 kinderen dezer gedoopten in. Er bestond hier dus nu eene kleine gemeente uit de Oeloe's. Verder werd in dit jaar op een ander punt, Randjoe-Batoe geheeten, ook een aanvang gemaakt met Evangelie-prediking. Zekere »Immanël-Vereeniging,« in Zuid-Rusland, nam de kosten van dit filiaal voor hare rekening. De godsdienstoefeningen op Zondag, de Bijbellezing op Woensdag en Vrijdag, en de bidstonden, welke op de overige avonden gehouden werden, bezochten de Christenen getrouw. Voor al deze samenkomsten was nu ook een passend lokaal van noode, en tot het bouwen daarvan werd nog in ditzelfde jaar overgegaan. De school zou dan ook daarin worden gehouden.

Een tweede filiaal werd in '97 gesticht in 't dorp Tandjoeng-Medan, waar ook eenige belangstelling was ontwaakt. De gemeente was nu, door overkomst van eenige Christenen uit Pakantan, wel tot 16 volwassenen met 13 kinderen aangegroeid, maar van hier was in dat jaar niemand toegetreden. Wiebe zag den

[1]) Zie b.v. zijn artikel „De bruiloft van een kroonprins" (in Tamijang), Meded. Doopsgez. Ver. II bl. 6.

Islam in zijne omgeving vorderingen maken, zonder nieuwe vrucht op zijn eigen arbeid te aanschouwen. Intusschen werkte hij aan de bevestiging zijner kleine kudde gestadig voort. Veel vaste spijs konden zijne geestelijke kinderen evenwel nog niet verdragen, en zijne toespraken bestonden dan ook meestal in het verhalen en toelichten van de Bijbelsche geschiedenis.

Het volgende jaarverslag wijst op vooruitgang in allerlei opzicht, al was het niet in ledental. De Zendeling arbeidde thans met 4 Inl. helpers. Een aantal personen vroeg om den Doop, maar hij achtte hen nog onvoldoende voorbereid. De ondervinding, dat hij zelfs bij vele Christenen vergeefs moest zoeken naar waarachtige vruchten der bekeering, maakte hem behoedzaam. Bij enkele leden mocht hij, tot zijne blijdschap, die gewenschte vruchten aanschouwen. Zoo verhaalt hij van zekeren Dja Bosi, die ernstig zijn heil bij Christus had gezocht en nu met vast geloof in zijnen Heiland de eeuwigheid was ingegaan. — Met de school was het nog droevig gesteld: alleen de kinderen der Christenen bezochten haar getrouw. — Wat bovengenoemde kolonisatie betreft: de zendingspost was nu in het bezit gekomen van zóóveel grond, dat hier, volgens zeggen van Wiebe, wel plaats was voor 10 of meer zendingsposten. (!) Hij was thans in staat, aan alle hulpbehoevenden land voor rijstvelden en tuinen aan te bieden. Aan beide zijden der zendelingswoning werd in een onafgebroken reeks 't eene huisje na 't andere gebouwd. Te midden van al die woningen verrijst boven op een steilen rotswand het kleine bedehuis. — Met de helpers hield Wiebe elke maand eene samenkomst. Dan heeft ieder hunner rekenschap te geven van zijn werk en kan voor moeilijke gevallen den Zendeling om raad vragen. — Op het filiaal Randjoe-Batoe woonden toen 2 Christen-gezinnen. Daar was een begin gemaakt met schoolhouden, maar het werk had nog een bescheiden omvang. Het filiaal Tandjoeng-Medan had hij moeten opheffen. In plaats daarvan werd een filiaal gesticht te Si-Banael, gelegen in eene vruchtbare streek in de nabijheid van den hoofdpost. Aan de gemeente van Moewara-Sipongi waren in Si-Banael gronden toegewezen, en het Bestuur der Vereeniging stond *f* 500 toe, om er eene waterleiding te graven. Eene tweede »Immanuël-Vereeniging« in Rusland zond aan Wiebe het noodige voor het bouwen eener onderwijzerswoning op dat nieuwe filiaal.

Het jongste verslag, dat loopt tot 't einde van Maart 1900, mag voor dezen zendingspost met zijne eigenaardige bezwaren gunstig genoemd worden. In uitwendig opzicht heeft de vestiging een goed aanzien. Aan ieder Christen-gezin kan een rijstveld ter bearbeiding worden gegeven, waarvoor eene geringe vergoeding betaald wordt, welke in de gemeentekas vloeit. De gemeente nam in 't verslagsjaar met 10 nieuwe leden toe, en thans behooren tot haar 30 volwassenen en 36 kinderen. Onder de eerstgenoemden zijn er echter 5, die den Doop nog niet hebben ontvangen, maar zich toch tot de gemeente rekenen. De nieuwe leden werden op eersten Paaschdag gedoopt. Bij gelegenheid van deze blijde gebeurtenis was het bedehuis met palmtakken en bloemen versierd, en tot op 't laatste plekje gevuld. Zij hadden allen een nieuwen naam gekozen; een van hen zelfs dien van Luther. Des namiddags vierde de gemeente het Avondmaal, waaraan 27 personen deelnamen, en den volgenden dag werden eenige kinderen ingezegend. Het geheele feest werd met een gemeenschappelijken maaltijd besloten.

De eersteling van Randjoe-Batoe, die in zijn doen en laten getuigenis aflegde van zijn Christelijk geloof, was overleden. Nauwelijks had deze man den adem uitgeblazen, of zijne vrouw werd bestormd door hare bloedverwanten met vermaningen om het Christendom den rug toe te keeren. Zij bood daaraan geen weerstand, maar zeide tegen den evangelist, nog vóór de begrafenis afgeloopen was: »Nu val ik af, want indien ik Christin bleef, zou ik geen man meer krijgen.« Alle bemoeienissen van den Zendeling waren vruchteloos. Eene verblijdende zaak is gewis, dat het dorpshoofd van Randjoe-Batoe behoort tot de laatstgedoopten. Wat het onderwijs te Moewara-Sipongi aangaat: de zendingsschool is hier samengesmolten met de Gouvernementsschool, en aan deze laatste is de Christelijke onderwijzer Johannes geplaatst. Aan de kinderen der Christenen wordt iederen avond van 5—6 uur godsdienstonderwijs gegeven, en de daarmede

ıden Bijbellezing wordt ook door lwassenen bijgewoond.
dit laatste verslag zegt Wiebe: »De :en zijn er, dat de Heer ook onder ɛpgezonken Oeloe's de Zijnen heeft, ɛrdoor wordt mijne hoop op betere niet weinig versterkt.« 't Is gewis kostelijke zaak, dat de eerstelingen ɜze zwervers door het geloof rust n gevonden bij Christus.
gezondheidstoestand van Mevr. Wiebe volgens den geneesheer te Loeboeng een verblijf in Europa noodzakelijk, : is waarschijnlijk, dat de familie in olgende jaar de reis herwaarts zal ıemen. Intusschen rust een nieuwe ling, Joh. Thiessen, ook uit Rusland :tig, zich toe, om aan den arbeid t terrein der Doopsgezinde Vereenileel te nemen.

V.

De Deli-Zending.

Maart 1889 werden onderhandelingen cnoopt tusschen de Deli-Maatschappij :t Ned. Zendelinggenootschap, over ɔpenen van een zending« onder de ; in Deli (afdeeling van de residentie ra's Oostkust). In de maand Novemı.v. werd eene overeenkomst gesloten, ij werd bepaald, dat deze Zending itgaan van het Genootschap, maar sten zouden worden gedragen door Tabak-Maatschappijen aldaar. Zend. Kruijt, die destijds aan het hoofd van de Kweekschool te Tomohon ıasa), werd uitgenoodigd, dezen nieuendingsakker te gaan ontginnen, en s daartoe bereid. Het is vreemd, dat ɜer J. Th. Cremer, van wien het ɜeld was uitgegaan, zich niet gewend :ot het Rijnsche Genootschap, waarɜt bekend was, dat het op zoo voorjke wijze op Sumatra arbeidt en dat ɛn weg naar de kust op wilde. Dit tschap was ook wel eenigermate ıderd te vernemen, dat het Ned. linggenootschap onder de Bataks ıan werken, en vreesde, dat daarbij ebied der Rijnsche Zending zou ı betreden, maar het ontving de ering, dat zulks niet zou geschieden Zendelingen in Deli zich west- en noordwaarts van de tabaksplantages zouden vestigen, om hun werk in die richting langzamerhand uit te breiden (ten noorden van den derden breedtegraad).

Deli bestaat uit een uitgestrekte, betrekkelijk laag gelegen vlakte, welke men Doesoen noemt en waar de tabaksplantages worden gevonden. Deze vlakte is door middel van bergpassen verbonden met de hoogvlakte, welke zuidwaarts in de landstreek van het Toba-meer uitloopt en noordwaarts door de Alas- en Gajoe-landen in het zuidelijk gedeelte van Atjeh overgaat. Ten zuiden van de Alas-landen wonen de Karo's of Karau's. Deze zijn Heidenen, hebben van tijd tot tijd te strijden tegen Atjehneesche benden, en zouden, zoo ze het onderspit moesten delven, stellig worden gedwongen den Islam aan te nemen.

Na aankomst te Medan op 15 April 1890, vernam Kruijt van den Resident, dat het hoogland, waar hij zich wenschte te vestigen, op 't oogenblik door Atjehneesche benden onveilig werd gemaakt, zoodat hij hem den raad gaf, voorloopig te gaan wonen in de Doesoen, een landstreek behoorende tot het Gouvernementsgebied. Voor Kruijt bleef niets anders over dan dien raad op te volgen. Na een drietal reizen in die streken vestigde hij zich te Boeloeh-Hawar, in een Bataksch huisje. Deze kampoeng ligt 450 M. hoog, op ongeveer een dagreis van Medan. Terstond na zijne vestiging begon hij zieken te behandelen en de taal aan te leeren, terwijl hij zijne woning voor de Bataks openstelde en hen ook in hunne huizen bezocht. Op deze wijze geraakte hij met de omwonende lieden weldra op eenen vertrouwelijken voet, en nadat hij de vereischte toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk had ontvangen — op voorwaarde echter, dat hij de onafhankelijke streken niet zou bezoeken zonder nadere vergunning van den Resident — stond niets hem in den weg, het eigenlijke zendingswerk aan te vangen.

De eerste ervaringen van Kruijt waren niet van onaangenamen aard, als men er van afrekent, dat hij eens door een paar bezoekers bestolen werd voor eene waarde van 50 dollar. Hij kon zich in de buurt vrij bewegen en de Bataks van nabij gadeslaan. Daarbij ondervond hij veel welwillendheid, niet alleen van hen, maar ook van de Europeanen te Medan. De

goede gezindheid der bevolking deed den Resident besluiten, aan Kruijt toe te staan, de hoogvlakte te bezoeken, waartoe hij in 't laatst van November overging. Een Evangelisatiereis, gelijk de Zendelingen van Barmen wel maken, was dit evenwel niet; zij diende slechts tot 't opdoen van kennis van land en volk. Kruijt was blijkbaar van meening, dat hij de Bataks langzaam op 't Evangelie moest voorbereiden en »niet met de deur in huis moest vallen,« en dat prees zijn Bestuur in hem: »Wij achten, dat Br. Kruijt zeer verstandig handelt, met zich eerst in den geest van het volk in te zetten, zijne taal te leeren verstaan, d. i. ook in den aard van hunne denkbeelden in te treden. Het is geheel naar onze begrippen van zending.« [1])

Kruijt »won echter niet zooveel veld als hij zich had voorgesteld,« en in '91 op reis gaande naar Modjowarno, om zijne vrouw te halen, die hij bij zijnen vader had achtergelaten, ging hij meteen door naar de Minahasa, om daar »eenige Inlandsche Christenen bijeen te brengen, die hem bij zijnen arbeid in Deli zouden kunnen steunen.« Vreemd: Christenen uit de Minahasa overbrengen naar het verre Deli, waar ze totaal onbekend zouden zijn en geen woord van de taal zouden verstaan, en dat .... terwijl de Rijnsche Zendelingen in de nabijheid zeker wel aan geschikt Bataksch personeel zouden hebben kunnen helpen. Het Bestuur had goed vertrouwen in het beleid van Kruijt, maar zag wel in, dat er in Deli niet spoedig gedoopt zou kunnen worden. Uit de Minahassers, die zich bereid verklaarden te gaan, koos Kruijt 4 echtparen uit, namelijk: B. Wenas, J. Pinontoan, R. Tampenawas en H. Pesik. Op 15 Maart '91 werden zij te Tondano »afgevaardigd of ingezegend« door Hulppr. Rooker en eene week daarop werd de reis aanvaard. Bij zijne terugkomst te Boeloeh-Hawar vond Kruijt een nieuw huis, dat de Deli-Maatschappij voor hem had laten zetten. De Christenen uit de Minahasa raakten hier spoedig aan 't sukkelen met hunne gezondheid, en op 30 September overleed reeds een der vrouwen. De overigen gewenden zich langzamerhand aan de nieuwe omstandigheden. Met de nu gevormde kleine kolonie ving Kruijt aan, geregeld godsdienstoefening te houden, in eene taal, die bestond uit een mengelmoes van Maleisch en Bataksch. Door de ingeborenen werden deze godsdienstoefeningen schaars bezocht.

Aan de goede verwachtingen, welke het Bestuur van Kruijts arbeid in Deli koesterde, werd op ongedachte wijze den bodem ingeslagen. In 't voorjaar van '92 namelijk schreef hij, »dat hij Deli tegen Augustus zou gaan verlaten, om eene roeping, die hij meende van boven ontvangen te hebben, te volgen, en die moest leiden, naar zijne voorstelling, tot de ernstige studiën, die hem eenmaal de bevoegdheid zouden geven als predikant het Evangelie, zooals hij zich uitdrukte, niet langer *aan* te kondigen, maar te *ver*kondigen.« [1]) Van deze raadselachtige woorden en zonderlinge handelwijze van Kruijt is — voor zooveel mij bekend — nooit eene afdoende opheldering gegeven. Door het spoedige vertrek van Kruijt geraakte het Bestuur in een moeilijk parket. Op 't oogenblik was geen kweekeling voor Deli beschikbaar; het trachtte er een van de Utrechtsche Vereeniging over te nemen, maar slaagde niet; aan de naburige Rijnsche Zending schijnt weer niet gedacht te zijn; en nu wist het Bestuur, daar het zijn contract met de Deli-Maatschappij moest houden, niet beter te doen, dan Zend. J. Wijngaarden, werkzaam op Sawoe, die juist verlof had ontvangen om op Java te gaan huwen, naar Deli over te plaatsen. Wijngaarden, ofschoon zijne overplaatsing betreurende, volgden den bekomen last op, en begaf zich met zijne jonge (tweede) vrouw in November van dat jaar naar zijn nieuwe arbeidsveld. De reis van de kust daarheen is tegenwoordig als volgt: na te Belawan geland te zijn, kan men met den trein naar Medan gaan en van daar nog $^1/_2$ uur verder sporen; dan heeft men 2 uur per karretje en vervolgens nog 3 of 4 uur te voet of per draagstoel af te leggen.

Over zijn huis te Boeloeh-Hawar was Wijngaarden zeer tevreden. Wat het werk hier betrof, hij zag, dat dit van geheel anderen aard was dan op Sawoe. Daar had hij volop arbeid, omdat er gemeenten bestonden; hier moest met alles nog een begin worden gemaakt. Voor de helpers, die nu reeds een paar jaren op arbeid wachtten, moest een werkkring gezocht

[1]) Maandb. 1891 bl. 8.

[1]) Maandb. 1892 bl. 132.

len, want te Boeloeh-Hawar zelf, het tste dorp van de Doesoen, woonden its 200 menschen. Na zich met de taal, rolk en de omstreken eenigszins bekend ebben gemaakt, ging de Zendeling er e eerste helft van '93 toe over, aan · zijner helpers een post aan te wijzen. werd geplaatst te Salaboelan, op 1/2 ; een te Tandjoeng-Bĕringin, op 4 uur-; te Si-Bolangit, op 2 uur afstands, en te Pĕrnangenan, aan een van de :n naar de hoogvlakte. Op genoemde :sen werd voor de helpers een woning uwd, 4 vadem diep en 3 breed, voor ning der Maatschappij, en daarop en allen aan met schoolonderwijs.)rspronkelijk plan, om naar de hoog- :e te gaan, kon nog niet volvoerd .en, want daar was men weer aan rlogen. Als de rust teruggekeerd zou wilde Wijngaarden er het Evangeli- werk doen beginnen door *Bataksche* :rs, wat toont, dat *hij* althans een goed op het werk had gekregen.

) 20 Aug. '93 werd op dit arbeidsveld 't eerst de Doop bediend. »De doope- n bestonden uit een gezin: vader, ler en 1 kind en een 3-tal jongelieden.« Alfoersche onderwijzers kwamen dien naar den hoofdpost en hielpen het huis eren. De Zendeling durfde van al doopelingen getuigen: »dat een kiem het geloof in God en in den Heere ; Christus bij hen leefde.« Zij behielden eigen naam, met den naam van hun als »van« er bij. Vele heidensche ks waren bij deze plechtigheid tegen- dig en al die gasten werden onthaald. Europeesche omgeving toonde in de itigheid geen belangstelling, ja, de roleur, die juist Wijngaardens gast verliet den dag te voren het dorp, niet door zijne tegenwoordigheid ıan een officieel merk te geven.« Wat 'erige Europeanen aangaat, voor zoover belang stelden in de Evangelisatie dat alleen, omdat zij haar »als een ikten politie-maatregel« beschouw- — Op 't einde van genoemd jaar de stand van het werk aldus: de 5)ltjes telden te zamen 93 leerlingen, jongens. Onderwijs werd gegeven in , schrijven, rekenen, teekenen, Bijb. iiedenis en zingen. Godsdienstoefening elken Zondag gehouden op den hoofdpost met een 20-tal Inlanders. Er werd eigenlijk niet gepredikt, maar »de methode van vragend vertellen toegepast.« Met de helpers werd dan daarbij een psalm of gezang gezongen. De Zendeling kwam in druk verkeer met de inwoners door de ziekenpraktijk: 1368 personen waren door hem in dat jaar behandeld. Onder de ziekten namen de pokken eene voorname plaats in. Melaatschheid kwam ook hier voor, maar zelden. Eene milde bron van ziekte en ellende was het opiumschuiven. Allerlei voorkomende ziekten en kwalen gaven den Zendeling gelegenheid, »niet alleen om als geneesmeester des lichaams, maar ook om als leeraar van godsdienst en zedelijkheid op te treden.« Op veel belangstelling kon Wijngaarden nog niet bogen. Bij den Batak »scheen een uiterst gering besef van godsdienst te bestaan,« en daarvan was onverschilligheid het gevolg. Een tweede bezwaar was »de lage trap van zedelijkheid,« waarop het volk stond, en als derde kwam daarbij »een diep geworteld wantrouwen jegens den vreemdeling, vooral den Europeaan,« dus ook jegens den Zendeling. Eén ding was er, dat Wijngaarden zijn werk hier verlichtte, en wel, »dat zijne gezondheid hier zooveel beter was dan op Sawoe.«

Maar ach, hoe spoedig kwam in dat laatste verandering! Toen hij in 't begin van Sept. '94 op reis was in 't belang van zijn werk, deed hij dysenterie op. Bij zijn thuiskomst voelde hij zich zeer onwel. Hij hield een paar dagen rust, maar daar de ziekte verergerde, vertrok hij naar Medan, om den dokter te raadplegen. De middelen, welke de geneesheer aanwendde, mochten niet baten, en op 21 September bezweek de jonge man, zijne weduwe met haar zuigeling in de grootste droefheid achterlatende.

Opnieuw was het werk in Deli zonder leiding. Toen het bericht van Wijngaardens overlijden zijn Bestuur bereikte, stond de jonge Zendeling M. Joustra op vertrek naar Sĕmarang. Hem werd voorgesteld, in plaats van daarheen naar Deli te gaan en hij had daartegen geen bezwaar. Intusschen was de weduwe naar den zendingspost teruggekeerd; zij had de helpers met hunne vrouwen om zich verzameld en het werk aan den gang gehouden. In 't laatst van November bereikte Joustra den zen-

dingspost, waar bij zijne komst de driekleur wapperde en een opschrift: »Slamĕt Toewan jang datang dĕngan nama Toehan« (Heil hem, die komt in den naam des Heeren) hem welkom heette, terwijl de helpers met hunne vrouwen hem een lied toezongen en eenige Inlanders hem kleine geschenken aanboden. Eene maand later vierde hij hier met eene kleine schare het Kerstfeest. De helper Pesik, na met zijne medebroeders een werkzaam aandeel genomen te hebben aan deze feestviering, richtte vervolgens met zijne vrouw te Tandjoeng-Bĕringin zelf een feest aan ter eere van de geboorte des Heilands, en had bij die gelegenheid 150 gasten te spijzigen. De berichten spreken over deze helpers en hunne vrouwen met veel lof. De Wed. Wijngaarden bleef nog eenige maanden te Boeloeh-Hawar, tot Joustra op streek en gehuwd was, en keerde daarop naar Rotterdam terug.

Van den nieuwen Zendeling verklaarde 't Bestuur in '96, dat het »met zekeren eerbied en hartelijke sympathie« zijn eerste jaarverslag had opgeslagen, en Joustra van zijnen kant uitte zich daarin aldus: »Ik dank God, dat ik deze keuze (om naar Deli te gaan) gedaan heb; het werk hier is waard, dat iemand met jeugdige krachten er zich aan geeft.« Het verloopen jaar was voor hem niet veel meer dan een leerjaar geweest, ter voorbereiding voor zijn aanstaand werk, en in de gegeven omstandigheden kon dat wel niet anders zijn. De scholen bleven hier nog vrij onbeduidend; de godsdienstoefeningen des Zondags werden door een der helpers geleid, daar de Zendeling nog geen Bataksch sprak; zieken waren er op den hoofdpost 2154 en elders eenige honderden behandeld. Er was wel allerlei beproefd en gedaan, maar men was niet veel gevorderd. Aan goeden moed ontbrak het den Zendeling desondanks niet, en het Bestuur hield zich overtuigd, »dat hij voor deze zending een waardig opvolger van Wijngaarden kon worden.«

Het volgende jaar (1896) noemde Joustra: »een veelbewogen tijdperk, beginnende met goede verwachtingen, gevolgd door teleurstellende en ontmoedigende omstandigheden, en ten slotte toch bekroond met onverwachten zegen en moedgevende teekenen.« Bij nadere kennismaking was het kleine groepje aanhangers hem niet tegengevallen. Joustra ontdekte bij hen: »een ontwakend besef van onvoldaanheid met zichzelve, van zonde.« In den omgang met hen had hij veel opgedaan, dat hem voor zijne taalkennis van dienst was en hem »van vele hunner beschouwingen op de hoogte bracht,« met name wat aangaat »de zielen, die zij den mensch toeschrijven, welke alle hare eigene namen en werkzaamheid hebben.« [1]) »In deze zoekende voorstellingen omtrent het onzichtbare vindt de Evangelieprediking menig aanknoopingspunt« — meende hij. — Geregeld werden nu op de verschillende posten godsdienstoefeningen gehouden, waarin op hoogsteenvoudige wijze Bijbelsche verhalen werden verteld. De menschen hier schijnen òf zeer dom te zijn, òf daarvoor te worden aangezien. De Zendeling ging nu ook zelf in de landtaal voor en werd goed begrepen. De opkomst was slecht en ook de school werd slecht bezocht. De Minahassers deden wel met ijver hun werk, maar kwamen niet veel vooruit. Op Goeden Vrijdag werd voor de eerste maal door den Zendeling aan de helpers het Avondmaal bediend, »terwijl de Batak-Christenen, in de voorgalerij gezeten, de plechtigheid bijwoonden.« Deze waren namelijk wel gedoopt, maar nog niet tot lidmaten aangenomen. Den 6^{den} December noemde Joustra de heerlijkste dag van dat jaar: hij mocht toen 2 jongelingen als zijne eerstelingen doopen.

De trage gang van het werk in Deli deed het Bestuur meer denken aan de hoogvlakte, en aan Joustra werd de vraag voorgelegd, wat de beste manier zou zijn, om daar te kunnen beginnen. Deze stelde toen een plan voor, maar de uitvoering scheen het Bestuur niet zoo gemakkelijk, en men zag er tegen op, de verantwoordelijkheid er van te leggen op de schouders van den man, »die nog slechts zoo korten tijd in het werk was.« Daarom ontving Zend. A. Kruijt, die uit Nederland naar Java zou terugkeeren, de opdracht, Deli te bezoeken, ten einde met Joustra te overleggen. Kruijt voldeed aan die opdracht en bezocht den zendingspost in de tweede helft van Oct. 1897. Het rapport, dat hij over zijne bevindingen en verrichtingen uitbracht, [2]) doet

[1]) Maandb. 1897 bl. 52; Meded. deel XLI bl. 141.

[2]) Maandb. 1898 bl. 33 en 49.

meer denken aan eene inspectie dan aan 't beramen van maatregelen, om de Zending naar de hoogvlakte te verleggen. Hij heeft zelfs de hoogvlakte niet betreden en zegt alleen, dat de weg er heen nog voor de Zending gesloten was. De resultaten van Kruijts onderzoek waren weinig bevredigend. Volgens zijne bevinding heeft de Doesoen wel eene vaste, maar eene zeer dunne bevolking, naar schatting pl. m. 16.000 zielen. De kampoengs zijn klein en tellen zelden meer dan 300 inwoners; bovendien liggen ze zeer verspreid en zijn ten deele moeilijk te bereiken. Al de huizen in zulk een Bataksche kampoeng zijn als op één groot erf geplaatst. Het middelpunt vormt de *djamboer*, d. i. de plaats, waar de jongelingen den nacht doorbrengen en waar ook vreemdelingen een onderkomen vinden. Vrouwen en meisjes vindt men daar niet: die kan men aantreffen in de *lĕsoeng*, één of twee rijstblokken onder één dak. De mannen koopen zich één of meer vrouwen, voor 80 dollar of meer het stuk, en laten haar allen arbeid verrichten. — Boeloeh-Hawar was nog steeds de hoofdvestiging van de Deli-Zending. Daar woonde de Zendeling, met den jongsten der Minahassische helpers, Ponto geheeten. Buitendien waren nog 4 plaatsen door helpers bezet, en wel: 1. Boekoem, op den weg naar de hoogvlakte. Hier vond hij den helper Wenas, die vroeger te Salaboelan stond, welke kampoeng nu nagenoeg verloopen was. De afstand van den hoofdpost is 3 uur en het zendingswerk moest er nog begonnen worden. 2. Si-Bolangit, op bijna 2 uren van Boeloeh-Hawar, standplaats van Pinontoan, die ter eere van het bezoek der Zendelingen de vlag had uitgestoken, maar .... geen zendingswerk kon toonen. 3. Tandjoeng-Bĕringin, waar Pesik woonde, een der beste helpers en een uitstekend onderwijzer. Elken morgen hield deze een paar uren school. Hij had het reeds gebracht tot een 15-tal leerlingen, maar dit was tot op 5 teruggegaan. 4. Pĕrnangenan, op meer dan 4 uren afstands van den hoofdpost. Hier arbeidde de helper Tampenawas, die de beide Zendelingen met een eereboog ontving en van wien het rapport zegt: »Hij is iemand met een krachtig geloof en grooten ernst.« De Bataks hoorden hem gaarne, ofschoon hij worstelen moest met de taal. Een man, Si Dapoer genaamd, was hier op 15 Augustus gedoopt. Te Boeloeh-Hawar zelf waren tot dusver gedoopt: 9 mannen, 1 vrouw en 2 kinderen. Bij dit dozijn had zich een Christen van elders gevoegd, zoodat er nu in 't geheel 13 waren. En hoe was de wandel dezer gedoopten? Een der gehuwde Christenen (Si Sampe) had, toen Joustra eens afwezig was, eene tweede vrouw genomen, en nadat de Zendeling hem daarover onderhouden had, verliet hij de kampoeng. Een ander, die tot helper bestemd was, ging naar Medan en zocht daar eene betrekking. Een paar jonge, ongehuwde mannen vertoonden zich nimmer in de godsdienstoefening, en ook door de anderen werden deze slechts zelden bezocht. Over de helpers en den Zendeling zelven spreekt het rapport van Kruijt met veel lof.

Een goed gevolg van dat rapport was, dat het Bestuur nu begreep, hulp en raad te moeten zoeken aan de overzijde van het Toba-meer. De wensch kwam op, om een der Zendelingen van Barmen te leenen, b.v. voor 3 of 4 jaren, en tevens droeg het aan Joustra op, een bezoek te brengen aan Si-Lindoeng, »om daar den zoo gezegenden arbeid der Duitsche broeders te bestudeeren en relaties met hen aan te knoopen.« Wat het helpend personeel aangaat, werd nu verklaard: »Het behoeft niet gezegd te worden, dat de arbeid, met Bataks onder de Bataks, meer vrucht belooft dan die met Minahassers.« Gewis; maar hoe is 't mogelijk dat men het niet eerder inzag!

Het jaar '98 bracht in sommige opzichten vooruitgang. Het aantal gedoopten vermeerderde met 4 volwassenen en 2 kinderen. De eerste waren gewonnen en voorbereid door den helper te Tandjoeng-Bĕringin. Verder had Joustra een bezoek gebracht aan de hoogvlakte en aan de zendingsposten van het Rijnsche Genootschap. Met de Rijnsche Zendelingen had hij kunnen afspreken, dat hij voortaan van hen zijn Inlandsch personeel zou ontvangen, en vóór het jaar verstreken was kwam reeds de eerste helper van daar aan, weldra door een tweeden gevolgd. Inmiddels wendde het Bestuur van het Nederlandsch zich tot dat van het Rijnsche Genootschap, met het verzoek, om tijdelijk een Zendeling voor den arbeid onder de Karo-Bataks af te staan. Te Barmen was men daartoe

gaarne bereid, en daar Insp. Schreiber juist naar Sumatra ging, was de gelegenheid schoon om deze aangelegenheid te regelen. Het gevolg zijner bemoeiingen was, dat Zend. H. Guillaume tijdelijk werd afgestaan.

Op 't Paaschfeest van '99 mocht Joustra op zijnen post 11 Bataks doopen, waaronder 9 volwassenen (5 mannen, 4 vrouwen). Tevens nam hij toen van de eerstgedoopten 4 tot lidmaten aan, met wie op 'tzelfde feest het Avondmaal gevierd werd. De school werd iets beter dan vroeger bezocht en het kerkbezoek nam zóó toe, dat tot stichting van een bedehuis moest worden overgegaan. In 't begin van Mei kwam Zend. Guillaume hier aan. Daar deze reeds 6 jaren onder de Bataks had gewerkt, kon hij zich hier spoedig verstaanbaar maken en aan den arbeid deelnemen. In 't laatst van Juni ging hij met Joustra langs gebaande en ongebaande wegen naar Pĕrnangenan, waar laatstgenoemde 4 zielen in de gemeente mocht opnemen. Na eenige dagen ondernam Guillaume met Joustra en eenig gevolg eenen tocht naar de hoogvlakte, door den Tjingkĕm-pas, weldra door eene tweede reis gevolgd. [1]) De indruk, dien hij van daar medebracht, was deze: het volk is er, in vergelijking met de Tobaneezen, veel kalmer, niet zoo woest heerschzuchtig. Armoede schijnt men er niet te kennen en ieder leeft van de opbrengst van zijnen akker. De dorpen zijn over 't geheel veel grooter en sterker bevolkt dan op de Westkust. Hij was van oordeel, dat de hoogvlakte zeer geschikt was voor zendingsterrein en men er zonder gevaar zou kunnen wonen en werken, zoodat hij onverwijld aan de Regeering om de vereischte toelating vroeg. De toestanden kwamen hem hier veel gunstiger voor dan in Toba, en hij stelde zich voor, om het werk op dezelfde wijze in te richten als men daar gedaan had. In afwachting van eene gunstige beschikking vestigde hij zich voorloopig te Boekoem, waar hij zoo dicht mogelijk bij het plateau was. Tot zijne groote teleurstelling ontving hij echter in November op zijn request van den Gouv.-Generaal het antwoord, dat zijn verzoek niet kon worden ingewilligd, aangezien op de hoogvlakte voor zijne veiligheid niet kon worden ingestaan.

[1]) Waarvan hij eene interessante beschrijving gaf in het Maandb. 1899 bl. 185.

Volgens het jaarverslag over 1899 had men toen in dit gebied, na een arbeid van 10 jaren, 5 gemeenten, met slechts 56 leden, met inbegrip van de Minahassers en 3 Tobaneesche bedienden van Guillaume. De scholen werden op dat tijdstip bezocht door 93 leerlingen, waaronder slechts 11 Christenkinderen.

In April 1900 kwam een derde Zendeling hier uit Nederland aan, nl. J. H. Neumann, die zich thans te Boeloeh-Hawar had voor te bereiden, mede in afwachting der openstelling van de hoogvakte. Naar men meent, zal op een tweede request zeker toelating gegeven worden.

Bij gelegenheid van een bezoek van Dir. Gunning aan dit arbeidsveld, in Juni 1900, werden de werkzaamheden onder de Zendelingen als volgt verdeeld: Guillaume (standplaats Boekoem) en Neumann (standplaats Si-Bolangit) zijn belast met het Evangelisatie- en gemeentewerk; Joustra »zal zich niet langer aan het gewone zendingswerk wijden, maar aan de studie van de taal der Batak-stammen en aan het overbrengen in die taal van Bijbelsche verhalen en andere leerstof, waaraan zeer groote behoefte bestaat.« [1]) Waarom Joustra daartoe van Evangelisatiewerk moest worden ontheven, staat niet vermeld. Joustra — zegt men — is modern; of dat de reden is? — Guillaume's vooruitzichten ten aanzien van de hoogvlakte zijn iets helderder, en Neumann heeft reeds in November zijne eerstelingen mogen doopen: een man van ruim 60-jarigen leeftijd, met 4 jonge mannen en eene jongedochter, huisgenoote van den goeroe. Het begin is hier moeilijk geweest; het werk is door veel tegenspoed belemmerd, maar de tegenwoordige toestand geeft grond tot goede verwachting.

VI.

Bijbelvertaling.

De eerste poging tot vertaling der H. Schrift in het Bataksch ging uit van den Engelschen Zendeling Burton, die omstreeks

[1]) Maandb. 1901 bl. 49.

› te Si-Boga woonde. Gedurende zijn lijf aldaar hield hij zich bezig met het eeren der taal, het schrijven van trakes, het vervaardigen van een Woor›oek en met Bijbelvertaling. We spraken s over hem (bl. 305) en deelden mede, dat n '26 naar Bengalen verhuisde. Bij zijn rek nam hij zijne manuscripten mede, vervolgens schijnen verloren te zijn ıan. Men zeide van hem, dat hij het ngelie van Johannes in het Bataksch vertaald.

an Burtons dagen af had het Nederl. elgenootschap het oog op de Bataks. werd echter 1847, eer het tot daden overgaan. Toen besloot het, iemand te stellen en uit te zenden tot beoeıg hunner taal en tot overzetting daarin den Bijbel. Het vertrouwde deze taak aan den Heer H. Neubronner van der k, die aan het Genootschap was aan›len »wegens zijn zeldzamen aanleg taalstudie, noeste vlijt en buitengewone kennis,« en die zich sedert, gelijk be1 is, als taalkundige groote vermaardheeft verworven.

a zich eerst te Londen en hier te e bezig te hebben gehouden met het ırijven van Bataksche handschriften, rok V. d. Tuuk in Juni 1849 naar ıvia. Op Java gekomen, had hij vrij moeite, om van daar naar Padang te ken, want de communicatie tusschen . en de andere eilanden was destijds zeer gebrekkig. Aanmoediging vond te Batavia tot zijne taak niet; integenmoest hij overal, gelijk hij zegt, :elijke afradingen hooren.« Hij liet zich er daardoor niet afschrikken. In '51 Sumatra aangekomen, vestigde hij zich ·loopig te Si-Boga, doch om meer uitend onder Bataks te zijn, verhuisde naar Baroes.

elijk bladz. 302 gezegd is, onderscheidt onder de Bataks drie hoofdstammen, de namen dragen van Daïri, Toba en ıdaïling. Naar deze verdeeling onder:idt men ook in de taal drie hoofd:cten. Het Daïri'sch wordt gesproken ıet noorden en noordwesten van Baroes, verder te Singkel en in de binnenlandezer streek. Ten oosten en noorden van Si-Boga, in Baroes, Sorkam, .indoeng en in de aan 't Tobameer gen landschappen, heerscht het Toba'sch. In het zuidelijk gedeelte der Bataklanden spreekt men Mandaïlingsch, weer verdeeld in Noord- en Zuid-Mandaïlingsch. Het Noord-Mandaïlingsch heet ook Angkola'sch.

De Bataks hebben een eigen letterschrift en eene beperkte letterkunde, maar V. d. Tuuk bevond, dat niettemin slechts weinigen lezen en schrijven konden en de leeslust gering was. Het kwam hem voor, dat stukken van kleinen omvang meer kans hadden van gelezen te worden dan boeken, en om de proef te nemen vertaalde hij Genesis I. Deze vertaling werd gelithographeerd en vervolgens onder de Bataks verspreid, doch deze koesterden achterdocht en de proef mislukte. — Tot bevordering zijner taalkundige studiën en tot betere kennismaking met het volk, ondernam hij in '53 een tocht naar het hart der Bataklanden. Hij strekte dien uit tot aan het Toba-meer, dat van alle Europeanen het eerst door hem is aanschouwd. [1]) Door de overal heerschende oorlogen en den argwaan tegen hem als Europeaan, verkeerde hij op dien tocht in bestendig levensgevaar, maar hij mocht behouden te Baroes terugkeeren, en zette daar met ijver zijne taalstudie voort, terwijl hij tevens tot oefening stukken uit de Bijbelsche geschiedenis van Zahn vertaalde. Reeds was de voorbereidende arbeid tot vervaardiging van Spraakkunst en Woordenboek een goed eind gevorderd, toen een aanval van dysenterie den Afgevaardigde nederwierp en zijn leven in gevaar bracht. Hij had echter het geluk te herstellen, ofschoon hij nog lang aan de gevolgen van genoemde ziekte bleef lijden.

In 1858 vinden wij den Heer V. d. Tuuk hier te lande, bezig zijne taalkundige werken en onderscheidene gedeelten des Bijbels voor de pers gereed te maken. In het volgende jaar kon reeds met drukken worden aangevangen. Achtereenvolgens verschenen: het Evangelie van Johannes, Genesis, Exodus en het Evangelie van Lucas, alles in den Toba'schen tongval, die als de meestbeschaafde en meestverspreide uit de drie hoofddialecten was gekozen. Maar nu meende de vertaler, vóór hij den Bijbeldruk liet vervolgen, eerst voor de taalkundige werken te moeten zorgen. Reeds was het Woordenboek ter perse; nu werd ook de hand geslagen aan

---

1) Handelingen Ned. Bijbelgen. 1895 bl. 40.

eene Bloemlezing van stukken in de drie hoofddialecten. Het Woordenboek kwam gereed in 1861, waarop de Spraakkunst volgde. Intusschen vereerde de Utrechtsche Hoogeschool den geleerde den titel van »doctor in de letteren«.

Had de Heer V. d. Tuuk reeds voor jaren aangedrongen op het afvaardigen van Zendelingen (zie bl. 305), de tijd was daar, dat aan de Evangelisatie der Bataks krachtig de hand zou worden geslagen. Het Rijnsche Genootschap — voorafgegaan door Ermelo — gordde zich tot dat werk aan. Onder deze omstandigheden vond het Bijbelgenootschap het raadzamer, met de Bijbelvertaling niet voort te gaan, daar later, wanneer er aan meer behoefte zou zijn, allicht uit de Zendelingen de man zou kunnen gevonden worden, in staat om V. d. Tuuks arbeid voort te zetten. Er werd dus besloten, na voltooiing der taalkundige werken »de Bataksche onderneming« te staken. Alleen wilde men aan de reeds bestaande nog enkele Bijbelboeken toevoegen. Dit laatste werk vorderde nog enkele jaren. In 1862 kwam het leesboek gereed. In '64 verscheen het eerste stuk der Toba'sche Spraakkunst en in '67 het tweede; de geheele Spraakkunst beslaat niet minder dan 500 bladzijden groot octaaf. Na eenige maanden kwamen ook de Evangeliën van Mattheus en Marcus met de Handelingen der Apostelen in het licht.

Hiermede was V. d. Tuuks arbeid, die in 't geheel 20 jaren had gevorderd, afgeloopen. Hij is later in dienst der Regeering in Ned. Indië werkzaam geweest als »Ambtenaar tot beoefening van Indische talen.«

De verwachting, dat de Zendelingen den arbeid van Dr. Van der Tuuk, voor zoover de Bijbelvertaling betreft, zouden voortzetten, is vervuld. In 1878 verscheen van Zendeling Nommensen eene vertaling van het N. Testament in het Toba'sche dialect, welke hij had laten voorafgaan door eene uitgave van de Evangeliën van Lucas en Johannes. Om denzelfden tijd gaf Zend. Dammerboer het Evangelie van Marcus uit in het Sipirok-Angkola'sche dialect, terwijl Zend. Schreiber in denzelfden tongval eerst uitgaf het Evangelie van Lucas, en vervolgens (in 1879) het geheele Nieuwe Testament, bewerkt door hemzelven en Zend. Leipoldt. Zend. Schütz voegde daaraan een vertaling der Psalmen toe. Zend. Johannsen vermeerderde het bestaande met de vertaling van het Oude Testament in het Toba'sche dialect. Deze draagt het jaartal 1894.

De Bijbelboeken, door V. d. Tuuk vertaald, zijn door de Zendelingen ter zijde gelegd, om redenen, mij niet met zekerheid bekend, maar die licht te vermoeden zijn: Bijbelvertaling moet noodwendig samengaan met Evangelisatie, en een Bijbelvertaler moet niet staan buiten de Zending. Daarentegen zijn de taalkundige werken van V. d. Tuuk nog steeds de eenige leerboeken voor het Bataksch.

VII.

NIAS.

Nias, behoorende tot de afdeeling Si-Boga van de residentie Tapanoeli, is het grootste en belangrijkste onder de eilanden, die langs de westkust van Sumatra liggen. [1] Het strekt zich uit tusschen 97°—97° 59' O. L. en 0° 32'—1° 34' N. B. De afstand van Sumatra is 16 geogr. mijlen. Het is 17 mijlen lang, 4—6 breed, en heeft eene oppervlakte van 83.5 □ mijlen. Een menigte kleine eilandjes, ten deele onbewoond, omgeven Nias aan alle zijden. Het is bedekt met heuvels en heuvelreeksen, die betrekkelijk smalle, hier en daar moerassige dalen insluiten. Alleen aan de kusten worden grootere vlakten aangetroffen. De hoogste heuvels zijn de Solomatroa in 't zuiden (700 M.) en de Masiaja in 't noorden (600 M.). Vulkanen en heete bronnen vindt men er niet, maar wel verscheidene druipsteengrotten. Het eiland wordt van vele rivieren doorsneden, maar ze zijn over 't geheel klein; slechts een paar zijn voor een gedeelte bevaarbaar. Sommige rivieren krioelen van krokodillen. Oorspronkelijke bosschen worden er nog vele aangetroffen. Elders is de onbebouwde grond bedekt met alang-alang (lang gras), kreupelboschjes of jong houtgewas. De bebouwbare grond wordt op verre na niet geheel bearbeid. De landbouw bepaalt zich voor-

---

[1] De volgende beschrijving is voor een goed deel ontleend aan een opstel van Zend. H. Sundermann, onder den titel: „Die Insel Nias und die Mission daselbst." Alg. Miss Zeitschrift 1884.

lijk tot rijst, aard- en peulvruchten, ȝ, mais, sirih, suikerriet, katoen en . De bosschen leveren goed timmer-op. Van de vruchtboomen hebben de kokospalm en de doerian betee- Van de andere palmsoorten worden de aren- en de sagopalm hier en aangeplant. Uit de dierenwereld ver- ı vermelding: één soort van apen, r herten, de tijgerkat, de miereneter, varkens en andere kleine zoogdieren. : varkens zijn er in menigte en deze veel schade aan de velden. Voorts men er vele soorten van vogels, eene te slangen, schorpioenen, duizendpoo-nz. Aan tamme dieren ontbreekt het niet. Men vindt er veel tamme var- weinig buffels en enkele koeien; ook , maar niet vele; verder veel kippen, n en katten. — Het klimaat is er :igd; de temperatuur wisselt tusschen n 88° Fahr. Niettemin heerscht op iland bestendig de koorts, waaraan boorlingen nog meer dan de Euro-n lijden. Zij is een voortdurend ge-'oor de gezondheid en de voornaamste ık van het uitsterven der bevolking. ıe geregelde verdeeling in rijken of :ten bestaat op Nias niet. Men kent ılleen dorpen, en deze vormen alle ;eheel op zichzelf, met eigen grond-l. Soms zijn eenige dorpen door een band met andere verbonden; in dat vormen ze een zoogenaamde *ori*. In nstreken van Goenoeng-Sitoli vindt 9 zulke *ori*'s, en deze kunnen met oofdplaats en de kampoeng Mego end worden tot het Gouvernements-l, of, gelijk men het noemt, het :-gebied, omdat hier recht wordt ge-en volgens het Reglement tot regeling ıet rechtswezen op Sumatra's West- Het verkeeer tusschen de dorpen is druk. Aan goede wegen ontbreekt veral nog, en het reizen is op Nias vermoeiend, niet 't minst voor een ›eaan. De Zendelingen ondervinden t nadeel daarvan, en hebben, waar :h ook vestigden, steeds mede in de plaats voor 't maken van wegen :n zorgen, waarvoor zij wel eens, lang niet altijd, eene kleine subsidie .e Regeering ontvingen. Zoo maakten n 1891 de Zendelingen Fehr en Lett weg dwars over het eiland, zoodat men nu zelfs te paard van de oost- naar de westkust komen kon.

De bewoners van Nias noemen zich *niha*, d. i. mensch, of ook wel *ono niha*, kind des menschen; vandaar den naam van het eiland: *tano niha*, d. i. land der menschen. Uit dit *niha* hebben de Europeanen Nias gemaakt, welke benaming bij de Inboorlingen onbekend is. De oorsprong der bewoners ligt in 't duister. In voorkomen en taal staan zij 't dichtst bij de Bataks. Zij zijn in vele stammen *(mado)* verdeeld. De sterkte der bevolking is slechts bij benadering te bepalen: zij zal de 150 duizend wel niet te boven gaan. Men neemt een langzamen, maar gestadigen achteruitgang in de sterkte der bevolking waar, zoowel door verhuizen (vooral naar Sumatra) als door uitsterven.

De lichaamslengte is middelmatig, maar de menschen zijn niet sterk, wat ook aan de slechte voeding ligt. Een schoon type zijn ze zeker niet te noemen. De bewoners van het zuidelijk gedeelte onderscheiden zich van die in het noordelijk vrij sterk in karakter, taal, zeden en gewoonten. De tusschen die beide deelen in wonende stammen, gewoonlijk Aramo geheeten, vertoonen overgangsvormen. Verder zijn de bewoners van Zuid-Nias over 't geheel grooter en kloeker gebouwd, en zij bezitten daarbij meer energie dan de noordelijke stammen.

De woonhuizen zijn vrij goed; ze zijn op palen gebouwd en staan ongeveer 6 voet boven den grond. Onder het woonvertrek is de stal voor de varkens. In het zuiden van het land zijn de dorpen, soms ten getale van 400—600 huizen, geregeld aangelegd en door natuurlijke of kunstmatige verdedigingsmiddelen versterkt, maar in 't noorden bouwt men zijne woning meest op een steilen heuveltop, die voor vreemden moeilijk te beklimmen is. Hier tellen de kampoengs doorgaans slechts enkele huizen.

Het huisraad is weinig, en zoo is 't ook met gereedschappen en wapenen. De kleeding is over 't geheel nog zeer eenvoudig, maar beide seksen tooien zich gaarne met gouden en koperen sieraden, zoomede met koralen. Om de vaak groote oorringen behoorlijk te kunnen aanbrengen, wordt bij de kinderen reeds vroeg een opgerold blad of een stukje hout in de oorlel gestoken, ten

einde het gat gaandeweg grooter te maken. De wapenen bestaan uit lansen, korte zwaarden en messen. In den oorlog bedient men zich van een ovaal schild; ook draagt men dan een hoofddeksel, somtijds van ijzer vervaardigd.

De taal deri Nassers is voor den vreemdeling niet gemakkelijk aan te leeren. Zij behoort tot de vocalische talen, dat wil zeggen, zij heeft geen enkele gesloten lettergreep. Zij is geenszins arm aan begrippen. De bewoners hebben geen eigen letterschrift en dus ook geen letterkunde. Mythen, gelijkenissen, spreekwoorden, raadsels en liederen (bij 't dansen) worden mondeling overgeleverd.

De berichten omtrent het karakter der bewoners luiden over 't geheel niet gunstig. Zij zijn vroolijk van aard, maar ook zeer zorgeloos. De leugenachtigheid is algemeen en ontzettend groot. Het werk van den Niasser bestaat voor een groot deel uit niets-doen. Sawahs zijn hier zeer zeldzaam: de rijst wordt voornamelijk gekweekt op droge velden, maar deze worden slecht bewerkt, en men moet zich meestal met ander voedsel, vooral *gowi*, zoete aardappels, behelpen. De vrouwen werken nog het geregeldst. De jacht valt bij de mannen zeer in den smaak.

Het Nederlandsch gezag beteekent hier nog niet veel. In werkelijkheid is het gezag in de handen van een menigte kleine hoofden, die van elkander geheel onafhankelijk zijn. Van een eigenlijk volksverband is hier geen sprake. In het binnenland is het koppensnellen nog in zwang, maar niet zóó sterk als wel eens wordt voorgesteld. Afgesneden menschenhoofden heeft men noodig bij de begrafenis van een hoofd, 't bouwen van een huis, enz.; zij worden opgehangen ten teeken van voornaamheid. De snellers zijn huurlingen. Vroeger werden ook menschen geroofd en aan de Atjehneezen verkocht, maar dit heeft nu opgehouden. De slavernij en het pandelingschap, hier voorheen heerschende evenals op Sumatra, zijn officieel afgeschaft.

Met de rechtspleging zou het wel schikken, als de hoofden maar niet zoo geneigd waren zich te laten omkoopen. Op echtbreuk en hoererij staat de doodstraf. Onechte kinderen worden aan den hongerdood prijsgegeven. Een moord wordt door de bloedverwanten gewroken. Diefstal wordt gestraft met den dood of met geldboete. Beleedigingen worden met geldboete gestraft. Dronkenschap — hier een der meest algemeene ondeugden — geldt voor verzachtende omstandigheid. Tot de ondeugden der Niassers behoort verder, dat zij den mond vol van vervloeking hebben, maar zij denken er niet altijd bij. — Een voornaam middel, waardoor de hoofden hunne onderhoorigen in hunne macht krijgen en houden, is dit, dat zij hun geld leenen tegen een buitensporig hooge rente. Zend. Sundermann vertelt van een man, die van een hoofd voor 2 duiten visch overgenomen had, en omdat hij lang wachtte met betalen, ten slotte zijne schuld moest voldoen met een varken ter waarde van *f* 15.

De plaats der vrouw is hier, gelijk bij alle verwante volken, een lage, wat reeds uit de polygamie volgt. Evenwel, lang niet alle mannen hebben meer dan ééne vrouw. De reden daarvan is dikwijls, dat de vrouwen hier duur zijn, maar het komt toch ook niet zelden voor, dat een man zich met ééne vrouw tevreden stelt. De vrouw is in zekeren zin de slavin van den man; werkt zij niet genoeg, dan krijgt zij slaag; maar de vrouw slaat ook wel eens terug. Echtscheidingen komen zelden voor; deugt de vrouw niet, dan neemt de man, als zijne middelen het veroorloven, een tweede, en gebruikt hij de eerste voor slavin. Sterft een man, dan neemt dikwijls een broeder van hem, of ook wel zijn vader, de verlaten vrouw, »om der wille van het geld, dat zij gekost heeft.« — Opvoeding is hier een onbekend artikel. [1]) De kinderen groeien op als het kruid des velds en doen hun eigen zin. Toch hangen zij zeer aan hunne ouders en deze aan hunne kinderen, in die mate zelfs, dat sommigen bepaald familieziek zijn.

De geboorte van een kind wordt voorafgegaan en gevolgd door allerlei bijgeloovigheden en ceremoniën, welke van dien aard zijn, dat menig jong leven daaronder bezwijkt. Eenige dagen na de geboorte wordt het kind aan den familiegod voorgesteld en krijgt het een naam. Die naam heeft doorgaans beteekenis. De jongens worden besneden tusschen hun 14de

1) Vgl. H. Lagemann, „Das niassische Mädchen." Tijdschrift Bat. Gen. 1893 bl. 296.

en 17de jaar. De vrouwen worden gekocht en gelden van 150 tot 400 gulden, behalve een aantal varkens. De verloving wordt aangegaan in de vroegste jeugd, ja, zelfs wel vóór er nog uitzicht bestaat op de geboorte van een meisje. Bij de verloving ontvangt het meisje een geschenk en wordt een feestmaal gehouden. De bruid gaat vóór den huwelijksdag de familie rond en neemt weenende afscheid, zij het dan ook vaak met droge oogen. Op den trouwdag begeven zich de bewoners van het dorp van den bruidegom, of van eenige dorpen, allen in feestdos, naar het dorp van de bruid, waar ze feestelijk ontvangen worden. Er wordt dan gedanst en gezongen, door mannen en vrouwen afzonderlijk. Daaruit leide men nu niet af, dat de Niassers aanleg tot zingen hebben volgens onze begrippen; het tegendeel is waar: het zingen in de godsdienstoefeningen en in de school is veeleer alleszins geschikt om de Zendelingen wanhopig te maken. Na 't dansen wordt een maaltijd gehouden. Vervolgens worden geschenken overhandigd, en daarop wordt de bruid uit hare woning gehaald — somtijds gesleept. Is zij buiten gekomen, dan roept men den bruidegom. Hierop worden beider hoofden tegen elkander gestooten en .... zij zijn een paar. Bij aankomst in het dorp van den bruidegom worden zij met eenige plechtigheid ontvangen en naar hunne woning geleid.

Een zonderling gebruik heeft men hier bij 't sterven van een man. Is namelijk een man ziek en verwacht men zijnen dood, dan maakt men voor hem een doodkist gereed, geeft hem nog eenmaal te eten en laat zich door hem zegenen. De oudste zoon legt dan zijnen mond op den mond des vaders en ontvangt diens geest. Heeft de stervende geen zoon, dan wordt de geest in een zakje opgevangen. Na iemands dood wordt op de trom geslagen en vangt het weeklagen aan, dat bij tusschenpoozen wordt hervat. Bij de begrafenis wordt een maaltijd gegeven en worden allerlei ceremoniën verricht.

De godsdienst der Niassers is in den grond vereering van de geesten der voorvaderen. Men kent wel een hoogste wezen, onder den naam van Lowalangi, [1]) maar zegt, dat het tegelijk met het heelal ontstaan is. Van dat ontstaan van het heelal verhalen de Niassers zonderlinge dingen, die een enkele maal aan de Bijbelverhalen herinneren. Niet Lowalangi, maar de geesten worden vereerd. De Niassers weten er heel wat op te noemen, en trachten door offers in goede verstandhouding met hen te blijven of hersteld te worden. De offers worden gebracht door de priesters. Deze dragen den naam van *ere*, vormen een afzonderlijken stand, waartoe ook vrouwen behooren, en worden geacht met de geesten in verbinding te staan. Afgoden hebben de Niassers eene ontelbare menigte. Aan deze en de geesten worden zoowel bloedige als onbloedige offers gebracht, om plagen af te wenden, ziekten te doen verdwijnen, enz. De aanleidingen om te offeren zijn niet te tellen. »Het veld van het bijgeloof is bij de Niassers beter bebouwd dan hunne rijstvelden.« (Sundermann.)

Eenige Niassers hebben den Islam aangenomen, maar die godsdienst schijnt overigens niet in den smaak der bewoners te vallen.

Begin en verloop van het Zendingswerk.

In 1862 [1]) werd het Rijnsche Genootschap door de Nederl. Regeering uitgenoodigd, Zendelingen naar Nias te zenden, maar het was daartoe destijds niet gezind. Wij zagen evenwel (z. bl. 427), dat Zend. L. E. Denninger te Padang met Niassers in aanraking kwam, hunne taal aanleerde en een begin maakte met vertaling van het N. Testament daarin. Na eenigen tijd begreep hij, dat 't beter zou zijn, op Nias zelf te gaan wonen en in 1865 ging hij daartoe over, met goedvinden van zijn Bestuur. Hij vestigde zich te Goenoeng-Sitoli en ving daar zijn pionierswerk aan. In '66 kreeg hij de Zendelingen W.Ködding en A. Mohri bij zich, maar deze konden hier niet voort en verhuisden naar Sumatra, waar meer krachten noodig waren. In '72 kwam Zend. W. Thomas en het volgende jaar Zend. F. Kramer. Eerstgenoemde schiep zich een werkkring te Ombolata, maar Kramer bleef op de hoofdplaats, waar in '74 de

[1]) Vgl. Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1879 bl. 210.

[1]) Zoo verhaalt Sundermann in het Alg. Miss. Zeitschrift van 1885.

eerstelingen werden gedoopt. Kort daarop vertrok Denninger wegens gevorderden leeftijd naar Batavia, waar hij in het volgende jaar overleed. Op de Conferentie van Zendelingen in '79 werd een der gedoopten van Kramer tot helper aangesteld en tevens werd een der eerstgedoopten tot oudste benoemd.

Zend. Thomas doopte in '75 zijne 6 eerstelingen, en bouwde 't volgende jaar op zijnen post een kerkje, het eerste op het eiland. In dit jaar kwam hier Zend. H. Sundermann. Deze vestigde zich te Dahana en doopte daar in Mei '79 het dorpshoofd van Si-Falaete als zijn eersteling op dezen post.

In '80 verhuisde Zend. Thomas naar het zuiden van het eiland, om te trachten, ook dáár het Evangelie ingang te doen vinden. Twee jaren later werd Zend. H. Lagemann aan hem toegevoegd en in Jan. '85 volgde Zend. H. De Weerd, die er nog hetzelfde jaar overleed. De aanhoudende onlusten maakten het zendingswerk daar in het zuiden onmogelijk, en in '86 werd het voorloopig opgegeven.

De post Ombolata werd in '82 overgenomen door Zend. J. A. Fehr. Sedert dit jaar vormen de Zendelingen op dit eiland een »Conferentie-verband.« In denzelfden tijd werd aan Sundermann de opleiding tot helper opgedragen. Na een 25-jarigen arbeid, dus in 1890, had de Rijnsche Zending op Nias nog slechts 3 gemeenten, met te zamen 706 leden.

In '91 stichtte Thomas den vierden zendingspost te Goemboe-Hoemene, ten zuiden van Ombolata, en betraden twee nieuwe Zendelingen dit arbeidsveld, namelijk A. Lett en H. Reitze. Deze vestigden zich in '92 te Fadoro, maar konden het klimaat niet verdragen en werden het volgende jaar overgeplaatst naar Sumatra. Fadora werd nu bezet door Zend. H. Seher, die pas was aangekomen. Hier, waar vóór 2 jaren nog diepe duisternis heerschte, werden in '93 reeds de eerstelingen, en wel 43 personen, gedoopt.

Het volgende jaar kwam Zend. C. Probst aan en stichtte Lagemann een post te Lahagoe, tusschen de oostelijke posten en Fadoro. In '95 kwam Zend. C. Meis, maar deze werd na enkele maanden door de koorts naar Sumatra verdreven. Dat jaar telde men op Nias 6 posten, met 1813 gedoopten.

Probst nam in '96 Dahana over, terwijl Sundermann den 7den post ging stichten te Lolowoea. In 't laatst van dat jaar arriveerde Zend. E. Krumm. Deze bereidde met Seher de Zending voor op de Nakko-eilanden, die in '98 bezet werden door Zend. W. Hoffmann. Inmiddels had Krumm den 8sten post gesticht te Togimbogi, op de grens tusschen Noord- en Zuid-Nias. De 9de post werd gevestigd te Sogae-Adoe (een landschap aan de oostkust), waar de nieuwe Zendeling A. Momeyer werd geplaatst. In den loop van '99 kwam daar een 10de post bij op de Nakko-eilanden onder leiding van Zend. W. Hoffmann en een 11de in het landschap Moroö, waar Zend. J. Sporket zich heeft gevestigd.

Dit zij genoeg ter inleiding. We hebben nu te verhalen van deze zendingsposten op Nias en doen dat weder naar de volgorde van hun ontstaan.

1. *Goenoeng-Sitoli.*

Op 27 Sept. 1865 kwam Zendeling Denninger van Padang te Goenoeng-Sitoli aan, de eenige plaats op Nias, waar een Nederlandsch Ambtenaar (Controleur) gevestigd is. Hij werd door dien Ambtenaar vriendelijk ontvangen, kocht zich een huis en ontving van de Regeering zonder bezwaar de vereischte bijzondere toelating. Tot zijn teleurstelling bemerkte hij ras, dat hij aan het Niassisch, te Padang met noeste vlijt aangeleerd, niet veel had, want de Niassers aldaar spraken een ander dialect. Hij moest dus zoo goed als van meet af beginnen, maar kon hier op de hoofdplaats ook met het Maleisch terecht. Zoodra hij zich ingericht had, ging hij den omtrek doorreizen, om spoediger van taal en toestanden op de hoogte te komen, en na voldoende voorbereid te zijn, begon hij op 21 Maart '67 school te houden met 6 jongens, gedurende korten tijd geholpen door Zend.Ködding, die in Febr. '66 aangekomen was. Denninger zelf gaf Bijbelsch onderwijs en zijn jonge medearbeider had de vakken: lezen, schrijven en rekenen. Ook ving Denninger thans aan, godsdienstoefening te houden op Zondag, voor de schooljongens, hunne vaders en zijne bedienden. Voorspoedig was het optreden der Zending hier geenszins. Onder dit volk, dat voor enkele jaren nog geen geld

e, had nu ieder over geld den mond en zelfs degenen, die kinderen op ›l wilden doen, verlangden daarvoor ing, liefst 1 gulden per dag.

e noemden daar reeds den naam van . Ködding, en willen van diens kort ijf op Nias eerst verhalen. Hij werd oenoeng-Sitoli reeds spoedig ziek, en :en gevolge van »voor dit klimaat te aanhoudend briefschrijven.« [1]) Toen ongesteldheid geweken was, maakte et eenige Inlanders een voetreis dwars 't eiland heen, naar de landpunt mboe op de westkust, om land en te verkennen. Deze groote vermoeienis e hem opnieuw eene ziekte op den Hij herstelde ook daarvan, maar een drukkend gevoel in 't hoofd Om dit kwijt te raken, maakte hij 7 eene reis naar Sumatra, waar hij in 3ataklanden genezing vond. Na te oeng-Sitoli teruggekeerd te zijn, maakte :ene reis naar Goenoeng-Limboe, en ı thans tot het besluit, zich onder)no-Limboe neer te zetten, maar hij daar gaarne een medebroeder bij hebben. Zijn Bestuur kon zich met wensch vereenigen, en zond hem . A. Mohri toe. Zoo vestigde Ködding dan in Sept. '67 te Fagoelo, ongeveer en op het eiland. Hij bouwde zich eene eenvoudige woning, maar dat geenszins zonder bezwaren: materialen hij niet bekomen, en hij werd be- en bedrogen op eene erge manier. bij werden in de omgeving nog al en gesneld en men legde 't op zijn toe. Bijzonder aangenaam was zijn ijf daar dus niet. Bovendien was hij ndig omringd door oorlogen tusschen 'erschillende stammen. Desniettemin ı hij op 16 Maart '68 des Zondags ken avond in de week godsdienstoe- ʒ te houden, waartoe hij de geburen melde. Daar hij niet in 't bezit was een bel of eenig ander geluidgevend verp, gaf hij op een koekenpan het uur samenkomst aan. In den beginne ıen er pl. m. 50 personen, maar na op van eene maand nam de opkomst n ten laatste luisterde niemand meer het signaal, zoodat de godsdienstoe- ʒen te niet gingen. Kinderen om mee school te houden kon de Zendeling in 't geheel niet bijeen krijgen. Toen hij na deze teleurstellingen weer aan koorts begon te lijden, besloot hij, maar liever naar de hoofdplaats te gaan en daar zijnen medearbeider af te wachten, want op deze wijze kon hij toch niets uitrichten.

Zend. Mohri stapte 3 Sept. '68 te Goenoeng-Sitoli aan land en den 17^{den} vertrok hij van daar met Ködding naar Fagoelo. De nieuwe Zendeling kreeg reeds op weg daarheen de koorts, zoodat hij rillende en klappertandende de woning van Ködding binnentrad. Toen de koorts hem verlaten had, was zijn dagelijksch werk: taalleeren. Ködding nam hem ook dikwijls op uitstapjes mede, maar die bekwamen hem slecht: 't waden door water en slijk, en dat met een bezweet bovenlijf, was op den duur niet uit te houden, en anders kon men hier niet uitgaan. Wilden de Zendelingen eens naar de hoofdplaats, dan moesten ze zesmaal door een rivier waden, soms tot aan den hals, terwijl ze terstond daarop weer blootgesteld waren aan de koele winden, die van de heuvels neerstreken, en aan de gloeiende zonnestralen. In Jan. '69 kreeg Mohri eene huidziekte en hij voelde zich niets wel. Hun toestand werd nog verergerd doordat de hoofden eene vijandige houding tegen hen begonnen aan te nemen. Zij waren verstandig genoeg om te begrijpen, dat de Evangelieprediking op den duur voor hunne knevelarijen nadeelig zou zijn, en daarom verwijderden zij zich hoe langer zoo meer van de Zendelingen. De houding der hoofden oefende een nadeeligen invloed uit op het volk, en al wat de Zendelingen deden sloeg in het tegendeel om van hetgeen zij beoogden. Toen er b.v. brand uitgebroken en de halve kampoeng in de asch gelegd was, hielpen zij de dakloozen met rijst en goederen, maar in plaats van daarvoor dankbaar te zijn, bestalen de beweldadigden hen zooveel zij konden. De toestand bleek hier in de gegeven omstandigheden onhoudbaar te zijn, en daar op Sumatra meer werkkrachten noodig waren, plaatste het Bestuur deze beide Zendelingen over naar de Bataklanden, om daar »den oogstzegen te helpen inzamelen.«

Zend. Denninger — tot wien we thans terugkeeren — trok uit de ervaringen, te Fagoelo opgedaan, déze leering: »er moe-

[1]) Zie Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1866 bl. 298.

ten posten vooruitgeschoven worden, en niet weer posten op grooten afstand van Goenoeng-Sitoli worden gesticht, *tenzij zich daar wezenlijke belangstelling openbaart.*« [1]) Had men zich aan deze verstandige les gehouden, dan zou men zich het échec in Zuid-Nias (zie ald.) bespaard hebben.

Nadat Ködding en Mohri in '71 het eiland hadden verlaten, stond Denninger weer alléén voor het zendingswerk, dat — naar eigenaardig gezegd werd — nog in het eerste stadium, »lijdzaamheid« (2 Cor. 12 : 12) verkeerde, maar niettemin vorderingen maakte. De prediking op Zondag werd thans door 140—150 Inlanders aangehoord; er kwam meer aandacht in de godsdienstoefeningen en de Heidenen begonnen mede te zingen.

Op 15 Febr. '72 kreeg Denninger weer een medearbeider in Zend. W. Thomas. Dringend had hij om hulp gevraagd, ook omdat zijne beenen voor den »bergdienst« (Jes. 52 : 7) te stram werden. De nieuwe Zendeling begon met ijver taal te leeren, en wel Niassisch, Maleisch en Hollandsch tegelijk. In Juli nam hij de school over, waarin nu 11 leerlingen (7 Chineezen, 3 Niassers en 1 Javaan) onderwijs ontvingen.

In April '73 volgde Zend. F. Kramer, die ook weer moest aanvangen met het begin. Dagelijks oefende deze zich in de taal, vooral door de vertalingen van Denninger af te schrijven en in te studeeren. Daarop vertrok Thomas naar Ombolata en Kramer nam van hem de school over. Niet lang duurde het, of hij durfde in de godsdienstoefening optreden. Hij begon met zulks ééns per maand te doen (als Denninger in 't Hollandsch preekte) en dan schreef hij te voren alles op. Zoodra hij zich gemakkelijker kon uitdrukken, begon hij op de markt te prediken. Eerst moesten kleine geschenken de menschen gewillig maken om te hooren, maar 't duurde niet lang of ze luisterden gewillig. De Evangelisatietochtjes, welke Denninger uithoofde van zijnen leeftijd had moeten staken, nam Kramer op, en hij had daarop veel voorspoed. Inzonderheid vond hij ingang te Hilina'a, nabij de hoofdplaats, en welhaast verklaarde een aantal lieden aldaar, met hun dorpshoofd aan de spits, zich bereid het Christendom aan te nemen. Deze werden vervolgens door hem op den Doop voorbereid, en nadat Denninger en hij zich overtuigd hadden, dat de Geest van Christus in hen werkte, werden deze eerstelingen van Nias op 't Paaschfeest van '74 gedoopt; mannen, vrouwen en kinderen, samen 25 personen. De aanwezige Nederlanders woonden deze groote plechtigheid en den daarop gevolgden maaltijd bij. Men meende te Barmen, dat Kramer wel wat haastig met doopen was geweest, maar hij wist zich goed te verantwoorden. De gedoopten hielden zich uitmuntend; uit eigen beweging leverden zij de beelden hunner voorvaderen uit, van welke zij eerst geen afstand hadden kunnen doen. Van de zijde der Heidenen ontstond nu eene krachtige vervolging, maar deze ging spoedig voorbij, en had dit goede resultaat, dat de band tusschen de Christenen en de Zendelingen er door werd versterkt. In Augustus werden 19 personen tot de gemeente toegevoegd, die dus nu reeds 44 leden telde, ten deele behoorende tot den »hoogeren« stand. Èn onder de mannen, èn onder de vrouwen werden er gevonden, die zich door hunnen wandel bijzonder onderscheidden, en de gedoopten bezochten de godsdienstoefeningen trouw. Nu kon eene tweede school geopend worden te Hilina'a, en daar gaf Kramer 3 avonden per week onderwijs in het lezen en in den Catechismus. De leerlingen leerden woordelijk van buiten het Onze Vader, de X Geboden, de XII Artikelen, en voorts gebeden, liederen en teksten. Deze school had eenen goeden invloed op de geheele kampoeng. Toen hierop de cholera uitbrak en de Zendelingen allerlei liefdediensten aan beproefden en bedroefden bewezen, wonnen zij nog meer harten voor zich. Aan de Christenen gaf die plaag gelegenheid, hun geloof te toonen; terwijl de Heidenen naar de goden liepen, zochten zij hunne hulp bij den Heer.

In '75 kwamen op Nias 500 exemplaren van Denningers vertaling van het Lucas-Evangelie aan, wat groote vreugde veroorzaakte, maar daartegenover stond de droefheid, dat deze pionier in hetzelfde jaar om gezondheidsredenen zijn werk neerleggen en het eiland verlaten moest. Wij hebben daarover reeds gesproken. Denninger had 27 jaren in Indië ge-

[1]) Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1872 bl. 166.

d, zonder Europa terug te zien. Hij zich voornamelijk met letterkundigen d bezig gehouden, maar van zijne ıriften is, behalve Lucas, alléén een ɔlboekje gedrukt, en deze beide geften zijn nu reeds lang vervangen.

› 't Kerstfeest van '76 mocht Kramer 18 zielen in zijne gemeente opnemen. deze woonden voor een deel te a'a, waar nu nog slechts 20 Heidenen ›leven. Sedert men hier begonnen was angelie aan te nemen, werd er slechts eisje geboren, tegenover 7 jongens. nu de zonen in huis blijven, maar ›chters het met haar huwelijk verlaten, men liever jongens, want deze maken lorp grooter. Daarom zeide men: »Zie, een zegen er thans onder ons is! ger kregen we doorgaans dochters, tegenwoordig meestal zonen.« Aan de van '77 verklaarde Kramer: »We en onder de Christenen een flink lieve, nette menschen, die ons in dingen trouw ter zijde staan.« De gewoonten sleten en werden allengs goede, Christelijke zeden vervangen. ıet daaropvolgende jaar voegde zich Chinees bij de gemeente. Deze was hina tot het Christendom overgegaan, zijne vrouw daar bij zijn vertrek :rgelaten en dreef nu hier te Goenoeng- i handel. Eerst scheen hij een aanwinst de gemeente te zijn, en door hem te Kramer invloed te kunnen uit- ıen op de Chineezen ter hoofdplaats. heeft echter niet lang genoegen van man gehad, en moest hem zelfs in ıfsnijden.

Kramers kerk [1]) (die in '77 gereed men was) werd geregeld het Evangelie ɔndigd, en ook ging hij voort het te ʒen in de omliggende dorpen. Tevens hij nauwlettend toezicht op de Chris- ı, want deze waren aan veel verzoe- :n blootgesteld. Niet altijd bleven zij n staande, en het gebeurde wel eens, de tucht moest worden toegepast, over 't geheel was hun wandel ijdend. In '79 mocht Kramer zijn ng Andrea tot helper, en een ander ;ten, Fagala, tot oudste aanstellen. tgenoemde werd daarop door hem tot onderwijzer benoemd te Hilina'a, waar hij school hield met 10 leerlingen. Verder was hij den Zendeling behulpzaam in 't bezoeken van zieken en 't houden van Bijbellezingen. Het volgende Paaschfeest bracht weer eene aanwinst van 10 zielen, die het ledental tot 116 deden stijgen. Onder die 10 gedoopten waren 5 weeskinderen, die door Christenen waren opgenomen en opgevoed, zoomede eene oude vrouw, die voorheen priesteres was geweest, en nu bekende, dat haar voormalig bedrijf geheel op bedrog berustte.

Een afgrijselijke trek van het Niassisch Heidendom deelde Kramer in zijn bericht uit dit jaar mede. Hij schreef: »Vóór 14 dagen kwam een der Christenen mij boodschappen, dat hij een kind gevonden had. De man was met zijne vrouw op weg naar een ander dorp, toen zij in een boschje in de nabijheid een kind hoorden schreien. Zij gaan zien en vinden aan een boom een zak hangen, en daarin een pasgeboren meisje. Man en vrouw waren het spoedig met elkander eens, het wicht mede te nemen en op te voeden. De ouders van het kind zijn bekend geworden en ik heb het gebeurde aan den Nederlandschen Ambtenaar medegedeeld; of de menschen daarvoor gestraft worden, weet ik niet. De reden, waarom de lieden hun kind weggedaan hadden, is de volgende: zij hadden reeds 2 dochters, en hadden zoo gaarne als derde kind een zoon gehad; toen hun nu weder een meisje geboren werd, besloten zij, het in een zak te doen en in 't bosch op te hangen. Waren die Christenen daar niet voorbij gekomen, het wichtje zou ellendig omgekomen zijn.« Dat in een land met zulke barbaarsche zeden den Christenen nog lang verkeerdheden kunnen blijven aankleven, springt in het oog. Er is veel geduld en liefde noodig om hen te leiden, te meer omdat zulke menschen, die in bandeloosheid opgegroeid zijn, van »een strenge tucht en beperkende bepalingen« niet zijn gediend.

In '81 heerschten pokken en hongersnood in deze streek, maar de Christenen bleven genadig verschoond. Kramers hoorders kwamen te zamen uit 8 dorpen, maar de meeste woonden te Hilina'a. 't Kerstfeest was ook hier reeds voor de Christenen een vreugdefeest, en de Duitsche gewoonte van een Kerstboompje in huis te planten

[1]) Zie de afbeelding Ber. d. Rh. Miss. Ges. ɔl. 164.

vond ook hier ingang; wie dat niet had, plaatste lichtjes voor zijn huis. De Zendeling was er voortdurend op bedacht, de grenzen van zijnen werkkring te verwijden, en hij was daarin zeer gelukkig, want telkens werd hem eene nieuwe deur geopend. Zóó vorderde hij van stap tot stap. In '83 had hij 't genoegen, zijnen leerling en helper Andrea door 't Gouvernement benoemd te zien tot vaccinateur, ter vervanging van een Mohammedaan. Aangezien zulk een beambte veel met menschen in aanraking komt, was het eene zaak van beteekenis, dat die betrekking aan een Christen werd opgedragen. In zijne plaats werd nu Daniëli, de zoon van het overleden dorpshoofd van Hilina'a, tot helper op de school aangesteld. Behalve van de genoemde mannen had de Zendeling veel dienst van zijnen oudste Fagala. Goede helpers waren hier zeer noodig, vooral ook om hen, die Christenen wilden worden, te helpen voorbereiden.

Boven is gezegd, dat de Christenen aan veel verzoekingen blootstonden. Deze kwamen hier te en in de nabijheid van Goenoeng-Sitoli in de eerste plaats van den kant der Mohammedaansche Maleiers, met wie de Christenen dagelijks in aanraking kwamen en die het er voortdurend op toelegden, hen tot het kwade te verleiden, met name tot het kaartspel. Eenige Christenen, die zich daartoe hadden laten overhalen, werden in '84 met een aantal Mohammedanen veroordeeld tot dwangarbeid, want in 't gebied van het Gouvernement is zoodanig spel verboden. In de tweede plaats werden ze veroorzaakt door ziekten. In gezegd jaar heerschte hier zóóveel ziekte, dat de kleine gemeente — nu niet zoo gelukkig als in '81 — niet minder dan 7 dooden te betreuren had, waaronder 5 kinderen. Zulke tijden zijn voor jonge Christenen altijd moeilijk. Eene Christenvrouw kwam er in den nood toe, bij eene priesteres hulp te zoeken. In de derde plaats werden de huisgoden den Christenen maar al te dikwijls tot zonde. Op 't Kerstfeest traden weer 8 personen tot de gemeente toe, en daaronder bevond zich het hoofd van Hilina'a, Ama Zimoloeo genaamd. Deze hield bij zijnen overgang heimelijk het beeld van zijnen vader achter, maar dat kwam den Zendeling ter oore, die er hem ernstig over onderhield. Hij zeide, niet van het beeld te kunnen scheiden, maar na een paar dagen kwam hij het toch uitleveren. Thans bleek echter, dat ook andere Christenen nog beelden bewaarden. Deze kwamen ze nu ook brengen, en wel 60 stuks. Zoo zwaar valt het den Niasser, zich van die beelden te ontdoen, en dat is niet onbegrijpelijk, want ze vertegenwoordigen in zijn huis de vaders en voorvaderen. Stonden ze daar nu alleen tot gedachtenis, men zou ze hun kunnen laten behouden, maar dat is 't geval geenszins: in dagen van ziekte en nood overvalt hen de verzoeking, ze te vereeren en te aanbidden. 't Was Kramer reeds opgevallen, dat er sedert eenigen tijd eene zekere doodigheid over de gemeente gekomen was. Hij meende, die aan onbeslistheid van vele der Christenen te moeten toeschrijven, en daarom trad hij thans op met den strengen eisch: de beelden uit te leveren; al wie dat niet wilde doen, werd afgesneden. Nu is het evenwel niet mogelijk, van de afzonderlijke personen terstond bij den Doop de beelden op te vragen, want er zijn familiestukken bij; eerst wanneer de geheele familie er in bewilligt, kunnen deze worden opgeruimd. De thans gehouden groote opruiming had ten gevolge, dat het beslag, hetwelk op de harten lag, was weggenomen en de arbeid in de gemeente den Zendeling veel lichter viel. Op 't Kerstfeest van '86 werden weer 9 personen tot haar toegedaan, waaronder 't hoofd van een naburig dorp. Deze man was te voren een ruw Heiden, maar thans een ootmoedig Christen, die zijne hulp verwachtte alleen van den Heer.

Een zware slag trof Zend. Kramer in April '88, toen zijne vrouw, die hem ook eene trouwe medearbeidster was, plotseling door den dood werd weggenomen, wat hem aanleiding gaf, 't volgend jaar met verlof naar Duitschland te gaan. Als zijn vervanger trad hier eerst Zend. Lagemann op, die zijnen post in 't zuiden had moeten opgeven, en daarna, ook in '87, te Goenoeng-Sitoli zijne jonge vrouw door den dood had verloren. Hij had het hier ver van gemakkelijk, en wat het treurigst is, de bezwaren kwamen vooral van den kant der Christenen te Hilina'a, die zoo grof en brutaal tegen den nieuwen Zendeling optraden, dat zij hem zelfs den

durfden stellen, hen op een varken
ınthalen, onder bedreiging, dat zij,
n hij hunnen eisch niet inwilligde,
rende de afwezigheid van Kramer
:erk niet zouden bezoeken. Aan hun
ngen werd door Lagemann niet vol-
en de lieden te Hilina'a volhardden
ıunnen onwil. Beter ging het in
rp Lasara, waar het jongste deel der
:ente woonde. Hier was in 't midden
weinige gedoopten een edele kern,
ich gevormd had rondom het hoofd
go. Uit diens huis had de Zendeling
ıfgoden mogen wegnemen, en 't was
lichte taak geweest, die alle uit
e schuilhoeken te voorschijn te halen.
sommige dezer familiegoden hadden
witte mieren zich reeds meester ge-
:t. — Tegen 't einde van '89 kwam
. Thomas zijnen collega Lagemann
ien en arbeidde te Goenoeng-Sitoli
n Mei '91, toen Kramer hertrouwd
ijnen post terugkeerde.
: toestand in zijnen werkkring viel
ıer over 't geheel niet tegen. Gunstig
die evenwel niet: hij vond in de
:ente vele onverschilligen en tragen,
noest eenige leden afsnijden. In 't
Lasara daarentegen was groote op-
:ktheid, en de lieden van Ono-Geba,
·eeds Denningers prediking gehoord
en, toonden toenadering. Zonder
nis heeft Kramer sedert zijn terug-
:t zijn werk mogen voortzetten tot
ı 1900, wegens ernstige ziekte zijner
w, met verlof naar Duitschland heeft
en gaan. Was hij in de eerste periode
ıl zaaier, gedurende deze tweede
ıde werd het hem ook meermalen
ınd rijkelijk te maaien. Reeds in '93
hij verklaren: Het Christendom is
ɔenoeng-Sitoli »een macht« geworden.
onder de Chineezen ter hoofdplaats
n belangstelling, maar zij schaamden
nog, tegelijk met Niassers de kerk
ezoeken. 't Gehoor nam aanhoudend
en uit de Heidenen waren pas weer
ersonen gedoopt, waaronder ook het
ngenoemde hoofd Nehego te Lasara,
men nu reeds 45 gedoopten vond.
e dorpen noordelijk van dezen zen-
ıpost was een ernstig vragen naar
heid ontstaan: eene weduwe was de
e, die van daar ter kerke kwam en
stoot gaf tot eene opwekking.

De Gouvernements-subsidie, welke kort na de terugkomst van Kramer ook aan de zendingsscholen op Nias verleend werd, stelde hem en zijne mede-zendelingen in staat, wat meer kosten aan hunne scholen te besteden. Het onderwijs beteekende tot hiertoe op het eiland nog niet veel, maar kwam met hulp dier subsidie, althans wat lokalen en inrichting betreft, een goede schrede vooruit. Op de restauratie der school volgde in '94 het bouwen van eene nieuwe kerk, waarvoor Kramer een bijdrage ontving, welke hem zeker veel genoegen heeft gedaan. In Sept. '94 namelijk werd op eenen Zondag de godsdienstoefening bijgewoond door den Gouverneur van Sumatra's Westkust, den Resident van Tapanoeli en den Assistent-Resident van Si-Boga. Deze Heeren betuigden hunne ingenomenheid met hetgeen zij hier zagen, deden *f* 15.— in de collecte en gaven *f* 40.— voor een nieuw bedehuis.

In '95 werd door de gemeente alhier een gewichtig besluit genomen: het drinken van palmwijn, wat zoo licht tot dronkenschap leidt, af te schaffen. Dat besluit legt getuigenis af van het nieuwe leven, hetwelk zich met meer kracht begon te openbaren. Dit sprak zich ook hierin uit, dat de Christenen aanvingen, meer ijver te toonen in het zoeken van hun levensonderhoud. De gemeente, die thans 280 leden telde, kwam goed op onder de prediking, zoodat de nieuwe kerk des Zondags geheel gevuld was. De Christenen woonden verspreid over 10 dorpen, en in 7 daarvan hadden ze reeds de overhand. Van jaar tot jaar breidde de kring zich verder uit, en de invloed van het Evangelie drong zóó door, dat men hier nu voortdurend aan 't begraven was van de beelden der vaderen. Bij hen, die zich lieten doopen, werd om de boven opgegeven reden op het wegdoen van de beelden aangedrongen, maar hen, die nog weifelden de besliste keuze te doen, liet Kramer vrij. Het dorpshoofd van Soëwe b.v. bezocht de kerk, maar was nog Heiden. Nu gebeurde het, dat een familielid ziek werd, en de priester wilde de familie bewegen te offeren. Het gevoelen van den Zendeling daarover werd ingewonnen, en deze zeide: »Ze moesten maar doen, wat zij als Heidenen meenden te moeten doen.« De oude vader verklaarde, dat

men voor het laatst een proef zou nemen. Er werd geofferd, maar . . . de zieke ging achteruit. Thans was 't vertrouwen in de goden geschokt; er werd een familieraad belegd en daarop werd besloten ze op te ruimen. Daar niemand de collectie hebben wilde, stelde men ze ter beschikking van den Zendeling. Deze telde 50 stuks, van 9 geslachten her; 't oudste beeld was 200 jaren. Al die beelden werden nu begraven en de geheele familie ging tot het Christendom over. Op dezelfde wijze ging het ook in andere dorpen. Te Hilina'a daarentegen, waar men eerst voorop ging, was eene erge verachtering gekomen; er waren in dezen tijd zelfs meer Heidenen dan vóór eenige jaren.

Op 't einde van '96 telde Kramers gemeente 370 leden. De naaste omgeving van de hoofdplaats was thans gechristianiseerd: de bewoners van 12 dorpen waren geheel of voor 't grootste gedeelte Christenen, en nog steeds breidde de werkkring zich uit. Ook met den innerlijken wasdom ging het gezegend. Gedurende eene hevige koortsepidemie in dat jaar werd hunne getrouwheid op eene zware proef gesteld, maar slechts enkelen namen de toevlucht tot offeren. Zelfs hadden de Christenen nu een zekeren angst voor de afgodstrom en wilden ze liever niet meer hooren. Wat de Chineezen betreft, deze stelden de goede verwachting, welke de Zendeling van hen had gekoesterd, te leur: in plaats van zich te bekeeren, verbonden zij zich veeleer, om eenparig aan hun Heidendom vast te houden.

De volgende voorvallen toonen, in welk een aanzien de Zendeling tegenwoordig bij de bevolking staat. Kramer had een bezoek gebracht aan den zendingspost Lahagoe. Juist toen hij de terugreis wilde aannemen, hoorde hij in een naburig dorp de oorlogstrom. Daar hij zijnen tijd noodig had, ging hij niettemin op weg. Na een korten afstand te hebben afgelegd, zag hij eensklaps op 30 pas vóór zich den vijand naderen, zwaar gewapend, maar nauwlijks kregen de Niassische krijgslieden den Zendeling in 't oog, of zij renden hals over kop 't bosch in, terwijl sommigen hunne schilden wegwierpen om zich nog sneller uit de voeten te kunnen maken. Op een anderen keer maakte hij een uitstapje naar de dorpen Si-Sobahili en Dahadano, met een klein gevolg. Hij had daar eene samenkomst met de nog heidensche bewoners, maar er was reeds zooveel veranderd, dat hij ter nauwernood bemerken kon zich onder Heidenen te bevinden. In de samenspreking voerden vooral zijne volgelingen het woord, terwijl er nu en dan een geestelijk lied werd aangeheven. Het onderhoud had tot resultaat, dat de bewoners eenparig vroegen om een voorganger en aanboden, het hout voor eene kerk gratis te leveren, terwijl 87 personen zich lieten plaatsen op de lijst der doopcandidaten. Op de terugreis werd halt gehouden in het dorp Si-Mandraolo, en hier leidde een onderhoud met de bewoners tot eenzelfde resultaat: het hout voor eene kerk zou worden beschikbaar gesteld en 55 personen gaven zich op voor den Doop.

Een levendigen indruk van de omkeering, welke op Nias tot stand gekomen is en die ons bij de bespreking der volgende posten nader blijken zal, ontving Zend. Kramer, toen hij op 15 Aug. '97 zijn 25-jarig jubileum mocht vieren. Zijne kerk kon de menigte (die opgekomen was om de feestviering bij te wonen) niet bevatten, zoodat velen zich buiten neervleiden. Den volgenden dag verzamelden zich in de kerk uit alle gemeenten de hoofden, oudsten, onderwijzers en notabelen, tot bespreking van de aangelegenheden der gemeenten. Meer dan 200 mannen woonden deze vergadering bij. Ofschoon het werk nog vele gebreken aankleefden, deze samenkomst bewees onwederlegbaar, dat de tijd der genade voor de Niassers aangebroken is. Men hoorde hier b.v. hoe hoofden, die nog voor korten tijd in duisternis zaten en afgeslagen menschenhoofden voor hunne huizen hadden hangen, krachtig getuigden van de genade Gods in Christus, hunnen Heer, welke hun hart en leven vernieuwde.

De kerk, waarvan we zooeven zeiden, dat zij te Si-Sobahili gebouwd zou worden, kwam nog in '98 gereed en werd in October ingewijd. Dit dorp ligt op 3 uren afstands van Goenoeng-Sitoli, en toont aan, hoe ver deze werkkring zich tegenwoordig uitstrekt. Het duurde nu ook niet lang meer, of in dit nieuwe gebied konden de eerstelingen worden gedoopt. In het volgende jaar nam deze post nog

r in bloei toe. Er werden over de 100 onen door den Doop in de gemeente ɜnomen, een grooter getal dan ooit oren. De opkomst was zóó goed, dat nieuwe kerk reeds weder vergroot st worden. Te Si-Sobahili werden op Pinksterfeest 60 personen als eerste- :n gedoopt, en een onderwijzerswoning naast de kerk gebouwd. De school werd door de kinderen trouw en opgewektheid bezocht en in de na- :legen dorpen ontwaakte mede belang- ng. Thans hoopte Kramer zijn werk- ; ook verder naar het noorden uit te len, waar zich nieuwe deuren voor Evangelie openden. Hij kon echter daaraan geen gevolg geven, want trof de beproeving, dat hij in 1900 arbeidsveld verlaten moest, om met ernstig kranke vrouw spoedig naar ›pa te reizen. Met een bezwaard hart ·ok hij, zijnen post onder de hoede ɜnde van den jongen Zendeling A. :nröder. Hiermede eindigt ons over- van dezen oudsten zendingspost Nias.

›lgens het laatste verslag telde de ɜente van Goenoeng-Sitoli 576 leden rvan 220 Avondmaalgangers). De 2 len werden door 95 en de Zondags- ol door 50 leerlingen bezocht. Den leling stonden 3 helpers en 7 oudsten :ijde.

2. *Ombolata.*

·nd. W. Thomas, in 1872 op Nias ekomen, begon — gelijk we reeds ɜrkten — zich terstond met ijver op :aal toe te leggen. In de volgende ıd woonde hij de installatie bij van nieuwen »koning« te Si-Hareo, en de ·ch kwam bij hem op, zich daar te gen. Bij nader beschouwing echter ɜn Ombolata, 2 uren gaans ten zuiden Goenoeng-Sitoli, hem geschikter toe, aar vestigde hij zich in 1873. Het dorp ›p eenen heuvel, 340 voet hoog. Even- .nderen elders moest ook hij ook hier ınen met bouwen, en bij dat werk had ›ede gelegenheid, eenen blik te slaan in hart der Heidenen. Weldra ving hij godsdienstoefening te houden en op 1[sten] October opende hij tevens eene ol met 7 jongens. Nadat hij in het begin van het volgende jaar gehuwd was, kon hij zich onverdeeld aan zijne taak wijden. Eenige maanden later begon het Heidendom hier en in den omtrek reeds te wankelen, en een Inboorling maakte er den Zendeling op attent, dat men in geruimen tijd geen offertrom had gehoord. Thomas verzuimde ter wille van de praktijk de theorie niet, maar trachtte zich grondig bekend te maken met de beschouwingen en overleveringen der Niassers, niet als doel van studie, maar als middel, namelijk om ze des te beter te kunnen bestrijden. [1]) De godsdienstoefeningen werden zeer goed bezocht: er waren wel eens 200 menschen. Na afloop er van ontving ieder hoorder een weinig tabak en op feestdagen wel eens een extratje bovendien. De prediking werd verstaan, wat ook blijkbaar was uit de uitwerking. Een aanzienlijk man sprak: »Zie, die stukken hout (de afgoden) rooven onze varkens en kippen en ons geld!« en eén priester zeide: »Als het waar is, wat de Toewan beweert, dan zal ik er mijn bedrijf aan moeten geven.« Eenige menschen deden alras afstand van den dienst der goden en vroegen om den Doop: de eerstelingen — 6 in getal — ontvingen dien in '75. Onder hen bevond zich een jongeling, Jonata geheeten, die vervolgens door Thomas werd opgeleid en hier thans nog met zegen arbeidt.

De groote en gezette opkomst maakte eene kerk noodig, en in '76 bouwde Thomas er een met 300 zitplaatsen. Deze kerk — de eerste op Nias — was voorzien van eenen toren, en daarin werd eene bel opgehangen. De inwijding werd bijgewoond door 250 personen, woonachtig in 15 dorpen. Een paar maanden later mocht Thomas weer 16 personen doopen en in 't najaar bediende hij voor den eersten keer het Avondmaal. Des Zondags werkten de Christenen niet en gingen ze tweemaal ter kerk. In de week hield hij ééns Bijbellezing ter plaatse en ééns te Lolomboli. Een filiaal ontstond te Madoela, en daar ging hij eenmaal in de 14 dagen prediken.

Er verliepen nu eenige maanden, waarin geen overgangen tot het Christendom te melden vielen, en Thomas zag zich nog

---

[1]) De Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1879 (bl. 210) bevatten een opstel van zijne hand over „Niassische Götter- und Geisterlehre."

omgeven door den nacht des Heidendoms. In Aug. '77 schreef hij, dat in den omtrek van zijnen post binnen 4 weken 16 of 17 menschen waren vermoord, meestal op wreedaardige wijze. Hij geloofde echter, dat de Heer het zou winnen, en arbeidde onverdroten voort. Op den 21sten October van dat jaar werden weer 32 personen gedoopt, en de gemeente telde nu reeds 54 zielen. Het ging hier dus voorspoedig voorwaarts, maar geenszins zonder bezwaren. Het hoofd Todolala, die eerst welgezind scheen, veranderde welhaast in een tegenstander. Bij vorige doopsbedieningen had hij daartegen telkens geprotesteerd; dat deed hij bij den Doop van die 32 wel niet, maar hij maakte zich meester van een vaderloos meisje, dat hij zich toeëigende voor de schuld van haren vader. De moeder wilde hij ook van den Doop terughouden, maar deze sprak: »Al wil hij mij den schedel kloven, ik zal toch Gods Woord gehoorzamen!« en zij wist zijne plannen te verijdelen. Ook van eene andere zijde kwam er tegenwerking. De Mohammedaansche Maleiers namelijk strooiden allerlei lasterpraatjes uit, om de Inlanders van 't geloof af te houden, maar vergeefs: bestendig nam 't aantal bekeerlingen toe, en iemand zeide: »Kunnen we niet blijven wat we zijn, laten we dan Christenen worden! Ziet slechts, hoe rechtvaardig de Zendeling in alles handelt en hoe bedriegelijk daarentegen die Maleiers zijn!« In den loop van '78 steeg het cijfer der gedoopten tot 105; daarvan waren 5 overleden, dus bestond de gemeente toen uit precies 100 zielen. Met de school ging het niet zoo goed, maar de Zondagsschool, die door Mevr. Thomas en Jonata gehouden werd, telde 25 leerlingen. Deze Zendelingsvrouw wist zich blijkbaar bij de Niassers bemind te maken. Toen zij in '80 wegens ziekte naar de hoofdplaats was vervoerd, werd door de Christenen te Ombolata ijverig voor haar behoud gebeden, en toen zij hersteld terugkeerde stond de menigte aan weerszijden van den weg, om haar te verwelkomen.

In '79 zag Thomas zich genoodzaakt, op eenige zijner gedoopten de tucht toe te passen wegens verschillende verkeerdheden. Een man b.v. had in 't geheim zijne goden vereerd; twee mannen hadden zich schuldig gemaakt aan het stelen van kokosnoten; eene vrouw had zich onbehoorlijk gedragen jegens hare moeder; enz. Zij die onder de tucht stonden, moesten achter in de kerk op de »strafbank« zitten. Er werd hier dus bij de toepassing der tucht op gelijke wijze gehandeld als op Sumatra. In tegenstelling met Zend. Kramer, van wien we boven vernamen, dat de Niassers niet gediend zijn van »strenge tucht en beperkende bepalingen,« beweerde Thomas, dat zij van »strenge tucht« houden, en hij beriep zich op hetgeen een van hen gezegd had: »De Niassers zijn als een paard. Is dat aan zichzelven overgelaten, of zit er een slecht ruiter op, dan doet het wat het wil; zit er daarentegen een bekwaam ruiter op, dan loopt het mooi.« [1]) Het ligt voor de hand, dat het gelijk is aan de zijde van Kramer.

Uit hetgeen we reeds schreven blijkt duidelijk, dat Thomas zijn werk hier op een vast en degelijk fondament zocht te bouwen. Daartoe behoort ook, dat hij maatregelen nam, om de Christenen in de gelegenheid te stellen, mettertijd beter te kunnen voorzien in hunne stoffelijke behoeften en de middelen te bezitten voor Evangelisatiewerk. Bij zijne vestiging alhier had hij van de hoofden een stuk grond ten geschenke ontvangen (breed 137 en lang 162 M.). Midden daarop had hij voor zich eene woning gebouwd, en nu ging hij het overgebleven gedeelte daaromheen beplanten met kokos-, muskaat- en allerlei vruchtboomen, terwijl hij bepaalde, dat de winst, die deze tuin later zou opleveren, gebruikt zou worden voor Evangelisatiedoeleinden. Buitendien werd er een gemeente-tuin aangelegd. Ieder Christen-gezin kreeg daarvan een stuk, maar moest dat ook onderhouden. De naam van het gezin, waaraan een zeker stuk behoorde, stond er op.

We zeiden reeds iets over 't filiaal Madoela. Het ging Thomas daarmede niet naar wensch. In '80 bouwde hij er eene kapel, maar toen deze gereed was,

---

[1]) Thomas zegt: „Die Niasser haben eine strenge Zucht gern," Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1880 bl. 176; daartegenover Kramer: „Eine strenge Zucht und allerlei äussere Schranken wollen viele Leute sich nicht gefallen lassen," ibid. 1881 bl. 202.

ı niemand uit de omgeving de inwij- bijwonen; er waren alleen eenige ı uit het dorp zelf. Ook moest hij steeds in persoon optreden, want den r Jonata wilde men niet hooren, t de Niasser zich niet door een ren in leeftijd wil laten onderwijzen. voorname oorzaak was echter, dat in de prediking geen belang stelde. anzienlijken vonden gemakkelijk een icht, om hun niet-komen te veront- digen, en de minderen zeiden: »Wij en toch onze meerderen niet vooruit- n.« Doch niet alleen hier had Thomas e met de hoofden: te Ombolata zelf hem nog meer de voet dwars gezet. lala maakte het met zijne tegenwer- zóó erg, dat Thomas meende, er over te moeten gaan, de Christenen el mogelijk aan zijnen invloed te kken en ze te verzamelen rondom oofden van hunnen stam, die het endom aangenomen hadden. Aan- ı Todolala het door 't Gouvernement stelde districtshoofd was, kon het iet anders, of die nieuwe regeling aanleiding tot moeilijkheden geven. het pasgenoemde jaar deed Zend. ıas aan zijn Bestuur het voorstel, naar het Zuiden van het eiland te verhuizen, ten einde daar de banier het Kruis te planten. Het Bestuur jne toestemming en benoemde Zend. Fehr, die in Jan. '81 op Nias aan- nen was, tot zijnen opvolger te Ombo- waar nu eene gemeente van 139 verzameld was.

omas kwam vóór zijn vertrek gereed een Woordenboek, dat 7000 Niassi- woorden bevatte, en nadat hij zijn dat in zulk een bloeienden toestand erde, aan zijnen opvolger overgedra- ad, vertrok hij in '82 naar het zuiden. ullen hem daarheen straks volgen.

werk en de gemeente op dezen leden onder de verandering van niet en alles ging zijnen geregelden In Dec. '83 werden 35 zielen tot emeente toegedaan, en daaronder 2 bewoners van het dorp Faëchoe, elijk van den hoofdpost. Een van twee was door Gods Geest zoo lijk veranderd, dat ieder, die hem er gekend had, er verbaasd over was. Iederen Zondag ging Fehr met 't aanbreken van den dag te paard naar dat dorp, om er godsdienstoefening te houden; tegen half 10 kwam hij terug en leidde den dienst op den hoofdpost. Na afloop daarvan werd Zondagsschool gehouden, en was dit gedaan dan reikte hij medicijnen uit. Om half 4 luidde de klok voor de tweede godsdienstoefening, waarin de preek van des voormiddags besproken werd. »De lieve Zondag« — zoo schreef hij — »is dus voor mij een ware dag van zegen, maar ook een ware inge- spannen en heete dag, zoodat ik dikwijls bang ben, dat ik het op den duur niet zal kunnen uithouden. Maar het is 's Hee- ren roem, Zich in onze zwakheid te verheerlijken.« In de week evangeliseerde Fehr druk in de omstreken, en overal ondervond hij toegenegenheid. Nu de Heidenen 't Christendom leerden kennen, kregen zij in den ouden godsdienst, met zijn leugen en bedrog, een tegenzin. Dat het Christendom een zegen brengt ook voor het tegenwoordige leven, kon duidelijk worden opgemerkt, o.a. hierin, dat, terwijl over 't geheel — gelijk boven gezegd is — de bevolking verminderde, nu reeds in deze jeugdige Christelijke gemeente de geboorten de sterfgevallen overtroffen. Fehr heeft ook in zijne latere berichten daarop meermalen gewezen. Op het filiaal Faëchoe had hij 't voorrecht, op 't Pink- sterfeest van '84 het dorpshoofd Kadao te mogen doopen, en zoowel daar als op den hoofdpost mocht hij gedurig zien, wat Gods genade van een arm Niasser maken kan. Vooral in dagen van nood en lijden kwam dat soms treffend uit.

Had Fehr dus wel voorspoed in zijnen arbeid, hij kreeg ook zijn deel van de tegenspoeden des levens. Met name was dat het geval in '86, toen de gemeente veel te lijden had van armoede en ziekten. De moeilijkheden werden nog verzwaard door het districtshoofd Todolala, die hoe langer hoe vijandiger werd en van wien de Christenen veel te lijden hadden. Fehr was van oordeel, dat zijn voorganger de Christenen in eene verkeerde verhouding tot dien man had gebracht. Hij was nu eenmaal de macht, die over hen gesteld was. Daarbij waren bijna allen hem geld schuldig, en hij vorderde daar- van interest naar den Niassischen rente-

standaard, die — zooals boven is aangetoond — geenszins laag staat. Aan die verhouding viel evenwel thans niets te verhelpen. Onder de toenmalige drukkende omstandigheden was der wandel der Christenen niet altijd naar behooren, en kwam het nog al eens voor, dat er een lid moest worden uitgesloten. — Tot helper bij al zijn werk had Fehr naast Jonata nu nog een jonkman, die Jozua heette. Des voormiddags hielden beiden school, de een op den hoofdpost en de ander te Faëchoe; des namiddags gingen zij evangeliseeren, maar van groot nut waren zij in dit werk niet, omdat Niassers — gelijk we zeiden — zich door jongeren niet willen laten leeren. Al was nu de aanwas niet groot in deze jaren, er was toch een gestadige vooruitgang. In '87 namen op dezen post 62 leden deel aan het Avondmaal. Bij dit bericht vinden we melding gemaakt van de gewoonte, die hier was ingesteld, dat ieder lid zich tot deelneming aan het Avondmaal te voren bij den Zendeling moest aanmelden.

Troffen we in de berichten van Zend. Kramer eene mededeeling aan, dat ouders een zuigeling in een zak aan een boom hadden opgehangen, in het verslag van Fehr over 1888 werd van iets dergelijks melding gemaakt. Een ouderenpaar in zijne gemeente was gezegend met 4 lieve kinderen. Mankeerde nu eens een van deze kleinen iets, dan overviel der moeder terstond een groote angst. Wat toch was gebeurd? Vóór deze menschen tot het Christendom waren overgegaan, hadden ze eens tweelingen gekregen, en volgens Niassische begrippen zijn dat ongeluks-kinderen. Ze deden daarom beide kindertjes in een zak en hingen dien aan een boom, zoodat ze op ellendige wijze om het leven kwamen. Zoodra er nu met een van hare kinderen iets gebeurde, kwam der moeder die vreeselijke daad weer in herinnering en maakte ze zich angstig, dat de straf van God haar om die zonde treffen zou.

Te Madoela begon het er allengs beter uit te zien. De kapel, daar indertijd door Thomas gebouwd, was eigenlijk voor 4 dorpen bestemd, maar het Evangelie vond in den beginne alleen ingang in een van die 4, namelijk in Faëchoe. In '89 evenwel begon er ook leven te komen in Madoela zelf en in Nioboho, zoodat nu alleen het vierde dorp zich nog op een afstand hield. De Christenen te Faëchoe waren zeer ijverig voor de zaak des Heeren, met dit goede gevolg, dat thans schier de geheele kampoeng in de kerk kwam. Het hoofd van dat dorp was voorheen een aardschgezind man, maar thans was hij een vurig en trouw belijder des Heeren. In genoemd jaar konden hier, als vrucht van den algemeenen ijver, 24 personen gedoopt worden. Een der uitingen van het nieuwe leven hier en elders op Nias was, dat de Christenen vooral in bidden wenschten te worden onderwezen, opdat zij mochten weten, wat zij bepaaldelijk des morgens en des avonds, bij het beplanten van hun veld en bij den oogst, enz., hadden te vragen. (Luc. 11 : 1.) De nood dreef te meer tot het gebed, want op de epidemie van het vorige volgde in dit jaar een hongersnood, en de gemeente zou niet bij machte zijn geweest eene bijdrage in de zendingskas te storten, waarop het Bestuur toch gesteld was, zoo zij niet haren tuin had gehad. Door deze goede voorzorg van Thomas kon zij, niettegenstaande hare armoede, nog *f* 90 opbrengen.

De berichten over het werk luidden steeds gunstiger. Ieder jaar nam de gemeente in zielental toe, en 't Evangelie breidde zijnen invloed uit, ook over de omliggende dorpen. Aanhoudend verloor het Heidendom terrein en de eene hindernis na de andere werd overwonnen. Zelfs de voornaamste tegenstander Todolala ruimde zijne goden op en wilde zich bij de gemeente voegen, doch zijn huichelachtig karakter deed den Zendeling vreezen hem op te nemen.

»'t Gaat bij ons door allerlei kruis en moeite« — schreef Fehr in 't laatst van '93. In Maart des vorigen jaars hadden ze hun eenig kind moeten afstaan en in Juni d.a.v. werd de vrouw van den Zendeling gevaarlijk ziek. Hij mocht echter tegelijk spreken van »machtige hulp en redding,« te meer omdat hij die pas ook voor zijn persoon zoo bijzonder ervaren had. Hij wilde zich namelijk te paard naar zeker dorp begeven, om daar Bijbellezing te houden, maar op weg schrikte het dier, sprong achteruit en stortte met hem in eene diepte. Hij kwam onder het paard terecht en werd alleen als door een wonder gered. Doch we willen bij deze

persoonlijke aangelegenheden niet lang stilstaan en vervolgen ons verhaal. In '93 overleed het Christelijk hoofd van Faëchoe; hij ging heen met een gebed op de lippen. In alles was hij het tegenovergestelde van het districtshoofd Todolala, die in hetzelfde jaar stierf, maar ongedoopt. De betrekkingen van dezen toonden echter zijn verkeerde voorbeeld niet te willen volgen, want zij kwamen nu geregeld ter kerke. De dood van dien man bracht den Christenen voor het uitwendige meer rust: de heidensche partij was thans zoo goed als overwonnen. Die rust wisten echter niet allen te waardeeren; integendeel, velen begonnen te verslappen, al kon men dat aan de opkomst niet bespeuren: de kerk werd zelfs in '94 vergroot. Tegelijkertijd onderging ook het schoollokaal eene degelijke restauratie, waartoe de Gouvernements-subsidie den Zendeling in staat stelde.

In Maart '95 kwam Zend. C. Meis hier, maar hij kon 't klimaat niet verdragen en voer over naar Sumatra, waar wij hem aantroffen. De belangstelling nam dit jaar in dezen werkkring in die mate toe, dat Fehr op 3 plaatsen dooponderwijs moest geven. Aan 't einde van December telde zijne gemeente 522 leden, en hij schreef: »Het dierbare, zaligmakende Evangelie van onzen Heiland breidt zich steeds verder uit.« Onder de nieuwgedoopten bevonden zich vele familieleden van wijlen Todolala. Diens opvolger, een nog jeugdig man, had nu ook het Christendom aangenomen. Bijzonder gezegend ging het te Faëchoe. Het voornaamste hoofd aldaar, Taondrasi geheeten, had eens gezworen, nooit Christen te zullen worden, en zie, thans was hij een ijverig discipel des Heeren! Lang behield hij nog één fraaien, kostbaren huisgod, waarvan hij eerst geen afstand kon doen, maar ten laatste gaf hij hem over. Onder dit nieuwe hoofd ging het met het Evangelisatiewerk snel vooruit. Maar ook te Ombolata zelf vorderde men met kracht. Het aantal Heidenen werd steeds kleiner en dat der Christenen voortdurend grooter: op 't einde van '96 was het gestegen tot 572. Groot was de behoefte aan meer helpend personeel, doch daarin kon vooralsnog niet voldoende worden voorzien.

Op 't filiaal Faëchoe werden op 't Kerstfeest van '97 weer 30 personen gedoopt, en daaronder bevonden zich 5 mannen, die moorden op hun geweten hadden. Spoedig daarop mocht Fehr op een nieuw filiaal, Ono-Namolo geheeten en gelegen aan de zee, de eerstelingen opnemen in zijne gemeente. Daar ter plaatse werden nog ruim 100 personen op den Doop voorbereid. Hij dankte dit groote resultaat, naast den Heer, aan den ijverigen arbeid van een nieuwen, jongen helper, Faosondra genaamd. En daarop volgde een zegen, die grooter was dan men hier ooit te voren had ontvangen. In Jan. '99 namelijk bracht Insp. Schreiber er een bezoek. Den 31sten hield hij een toespraak tot de gemeente te Faëchoe, welke vertaald werd door Zend. Fehr, en daarop doopte de Inspector 125 personen, voor welke plechtigheid hij de doopformule in het Niassisch had van buiten geleerd. Den dag daarop werd in zijne tegenwoordigheid op den hoofdpost eene godsdienstoefening gehouden, welke door 350 personen werd bijgewoond. Hij werd zeer getroffen door de aanhankelijkheid der menschen aan hunnen Zendeling. Dringend verzochten hem de hoofden, of Zend. Fehr, die weldra met verlof naar Europa dacht te gaan, bij hen terug mocht komen. — Eenigen tijd later schreef Fehr: »Het is nu eigenlijk zoo ver, dat allen, die in den omtrek nog Heidenen zijn, hier binnen kort Christenen zullen worden. Dat is aan de eene zijde verblijdend, maar er is toch ook een groot bezwaar tegen, immers er is bij velen geen heilbegeerte: zij loopen maar mede.« Om deze reden was de Zendeling dubbel voorzichtig met toelating tot den Doop; maar ofschoon hij honderden tot later uitstelde, beliep het aantal doopelingen in '99 het nooit te voren bereikte cijfer van 300. De kerk op het filiaal Faëchoe moest voor de tweede maal vergroot worden en op 't andere filiaal, Ono-Namolo, werd in December de nieuwe, fraaie kerk ingewijd. In de Zondagsschool op den hoofdpost, die beter dan vroeger werd bezocht, waren eenige jongedochters als helpsters aangesteld. Alleen de dagschool bleef in kwijnenden toestand verkeeren.

We besluiten ons overzicht van dezen gezegenden post met de cijfers uit het verslag over 1899. De Zendeling werd ter zijde gestaan door 4 helpers en 6

oudsten. Zijne gemeenten telden 1127 zielen (waarvan 504 Avondmaalgangers); de 5 scholen werden door 106 en de Zondagsschool door 172 leerlingen bezocht. Volgens de laatste berichten stond Fehr op 't punt met verlof naar Europa te gaan en zou de pasaangekomen Zend. J. Noll hem vervangen.

Alvorens nu ons bezoek aan de tegenwoordige zendingsposten voort te zetten, willen we eerst iets zeggen over de onderneming in

Zuid-Nias.

In eenen brief van 6 Aug. 1880 deed Zend. Thomas aan zijn Bestuur het voorstel, waarvan we reeds gewag maakten. Hij schreef: »Het zuiden van Nias heeft reeds lang bij velen verwondering gewekt door zijne groote, fraaie steden met 2—6 duizend inwoners, zijne goed onderhouden wegen, zijne kokostuinen, en de sterkte en wildheid zijner bewoners.« Hij achtte het tijd, dat ook daarheen een Zendeling werd gezonden, maar dan iemand, die het volk en de taal kende, en ervaring had opgedaan. Hij en zijne vrouw verklaarden zich bereid, alles wat hun te Ombolata lief was te verlaten, en zich naar het zuiden te laten zenden.

Het Bestuur nam zijn voorstel aan, zond hem een opvolger voor Ombolata, en machtigde hem de noodige stappen te doen. Een eerste vereischte was de vergunning van het Gouvernement, om in dat gebied te mogen wonen en werken, en die werd dan ook door hem aangevraagd. Nadat zijn opvolger — Zend. Fehr — eenigen tijd op Nias had doorgebracht, gingen zij samen in Augustus aan het zuiden een bezoek brengen. Zij maakten de reis over zee naar de baai van Lagoendri, waar het oude hoofd hen met 100 gewapenden ontving en tegen Thomas zeide, als bewijs van goede gezindheid: »Als gij hier woont, dan kunnen we onze kinderen met elkander laten trouwen.« Den dag na aankomst begaven ze zich naar Orahili, de woonplaats van het voornaamste hoofd, gelegen op een steilen heuvel. Om dezen te bestijgen, hadden zij een breeden trap van 200 treden te beklimmen. Het stadje telde naar gissing 6000 inwoners, en de Zendelingen waren verbaasd over hetgeen zij hier zagen. Het was omgeven door een dikken, steenen muur; midden door het plaatsje liep een 20 voet breede geplaveide straat, met trottoirs aan weerszijden en aan beide kanten van de straat stonden de hooge, statige huizen, dicht naast elkaar. In het midden van het stadje stond het paleis des konings, die over de geheele plaats met omringende dorpen, en over zijne 500 slaven, eene strenge heerschappij voerde. Verwonderd waren de Zendelingen ook over de vlijt, orde en reinheid, welke men hier overal kon opmerken. Tusschen de omringende dorpen lagen uitgestrekte rijstvelden en aan het strand zagen ze groote kokostuinen. De menschen waren ook beter gekleed dan elders op het eiland. De dooden werden niet begraven, maar na gekist te zijn aan de boomen opgehangen. Er was in het plaatsje een geregelde wachtdienst, dag en nacht. Op de vraag, door hen op de audientie gedaan, of de koning ook wenschte, dat zich hier een Zendeling kwam vestigen, kregen ze geen bepaald antwoord. In de volgende dagen bezochten de Zendelingen nog eenige dorpen, en overal werden ze vriendelijk ontvangen. Het best beviel het hun te Bawo-Lowalangi, aan de Tĕlok-Dalambaai. Het hoofd van dit gebied wilde gaarne een Zendeling ontvangen, en zoo besloot Thomas zich hier te vestigen, te eer omdat het dorp zeer gerieflijk gelegen was en in een levendig verkeer stond met het binnenland.

Eerst in '83 gaf het Gouvernement toestemming tot vestiging op dit nieuwe terrein en onverwijld maakte Thomas zich nu gereed om daarvan gebruik te maken. De pasaangekomen Zend. H. Lagemann, die mede voor het zuiden bestemd was, vergezelde hem. Om verbinding te hebben en te onderhouden met Goenoeng-Sitoli, werd een zeilscheepje in de vaart gebracht, dat den naam »Denninger« ontving. Het maakte zijne eerste reis in April van dat jaar, en ging sedert dien tijd zoo ongeveer eenmaal per maand heen en terug.

Aanvankelijk toonden de menschen in het zuiden zich vriendschappelijk gezind. De Zendelingen kregen druk bezoek van

hoofden der verschillende dorpen met ı gevolg. Zij noemden de Zendelingen Oeloe«, hoofd, »Bela,« vriend, of a,« broeder. De bezoekers waren diks zeer onbescheiden, maar dat nam ı voor lief, ter wille van het doel ırvoor men gekomen was. Aan bedelen ım geen einde; vooral tabak bleek een r begeerlijk artikel te zijn. De vrouwen 'en in den beginne nog al schuw, ır nadat de eerste dagen voorbij 'en, durfden zij wel aan de woning der ıdelingen komen, vooral als zij genees-.dige hulp noodig hadden. De vrouwen hier meer van het openbare leven esloten dan in Noord-Nias het geval 't Was voor de Zendelingen niet ge-ckelijk, met het hoofd van Bawo-Lowa-ʒi op goeden voet te blijven, want de ı wilde aldoor van hen profiteeren, ... zij woonden op zijn terrein. Aan opening van eene school viel hier ; niet te denken, maar er meldden zich l patiënten aan, zoodat er gelegenheid .oeg was, om met de menschen in raking te komen. Naar 't den Zendelingen scheen, waren de vooruitzichten hier :d, en aangezien ook andere hoofden ıdelingen begeerden, zouden er nog er posten gesticht kunnen worden.

Iet Bestuur haastte zich een derden eider naar dit nieuwe terrein te zenden. : was Zend. H. de Weerd. Deze arri-rde te Goenoeng-Sitoli in de eerste ;en van '95 en werd door Zend. Sunmann met de »Denninger« naar 't zuiden ›racht, waar zij verwelkomd werden ›r een 100-tal gewapenden, die een elkomstlied« aanhieven, dat De Weerd : beter wist te vergelijken dan bij het ›rul van leeuwen of 't gerommel van den ıder. Met hun lang, zwart haar, saam-›onden in een knoop in den nek, hunne ilden, zwaarden, lansen en geweren, en deze krijgslieden er woest en af-uwelijk uit; overigens waren 't flink-›ouwde mannen. De Weerd verstond uurlijk niets van wat ze zeiden, en als menschen met elkander spraken, dan ; 't hem, of de wind door de boomen ıchte.

Behalve dat de Zendelingen zieken ıandelden, konden ze weinig uitrichten. trachtten wel op Zondag de lieden te zamelen in 't huis van het hoofd, tot het houden eener godsdienstoefening, maar dat gelukte niet best en duurde ook slechts kort. Bawo-Lowalangi geraakte namelijk in oorlog met Hili-Geho, een naburige kampoeng. Er werd hevig gevochten en er vielen dooden. Die dooden moesten gewroken worden, en 't einde van den strijd was dus niet te zien. Een ongeluk komt nooit alleen, zegt men, en dat was hier ook het geval. Twee mannen kwamen uit het binnenland aan de Zenlingen een bezoek brengen. Een van hen was een man van afkomst. Tegen den avond gingen die twee een bezoek brengen aan de »Denninger«, die op de reede lag. Op den terugweg sloeg het bootje, waarin zij geroeid werden, om, en beide mannen verdronken. De roeier, een matroos van de »Denninger«, keerde naar boord terug, na — zooals 't schijnt — den voornaamsten passagier te hebben beroofd van eene som gelds. De bemanning van de »Denninger«, vreezende om het gebeurde te zullen worden lastig gevallen, lichtte 't anker en keerde naar Goenoeng-Sitoli terug. Nu werden de Zendelingen voor den dood van die beide menschen aansprakelijk gesteld en ze geraakten in de grootste moeilijkheden. Ze werden letterlijk in hun huis belegerd en brachten dat in staat van tegenweer, het met een wal omringende. Des nachts hield men om de beurt de wacht: de Zendeling gewapend met een achterlader en zijne vrouw — Lagemann was nu ook gehuwd [1]) — met eene lans. Gelukkig kwam het door de tijdige tusschenkomst van den Controleur met den Djaksa tot eene schikking: de Zendelingen betaalden de ƒ 60.—, welke de eene verdronkene tijdens het ongeluk bij zich had, aan diens broeder, en gaven dezen er tabak en een stuk katoen op toe, terwijl de Djaksa, die de onderhandelingen geleid had, voor zijne moeite een geit kreeg.

Zoo goed en zoo kwaad als het ging onder het voortdurende oorlogsrumoer, namen nu de Zendelingen hun werk weer op, hopende op kalmer dagen. Maar daar werd Mevr. Thomas ziek, en wel zóó ernstig, dat zij hier onmogelijk blijven kon,

---

[1]) **'t Is toch eigenlijk onverantwoordelijk, eene Europeesche vrouw te midden van zulke woestelingen te laten wonen!**

waarom Thomas haar in Juni met spoed naar Europa liet gaan; hijzelf kon in de gegeven omstandigheden zijnen post niet verlaten. Kort na haar vertrek werd Zend. De Weerd ziek en overleed op 27 Augustus, ruim $^1/_2$ jaar na aankomst; hij ligt te Tĕlok-Dalam begraven. Thans was Thomas alleen, want Lagemann had zich met zijne vrouw begeven naar een aangrenzend landschap, Mazino geheeten, en zich daar gevestigd in 't dorp Bawo-Zaoea, waar hij woonde te midden van 5000 menschen, maar in geen gunstiger omstandigheden dan Thomas.

In dezen toestand hier zendingswerk te verrichten was volslagen onmogelijk, en welhaast werd een langer verblijf voor de Zendelingen zelfs levensgevaarlijk. Gelijk zooeven is gezegd, was Bawo-Lowalangi in oorlog geraakt met een naburige kampoeng. Nu wilde 't geval, dat elk treffen ten voordeele van eerstgenoemde kampoeng afliep. Dat was iets ongehoords in de geschiedenis van Zuid-Nias. Er moest een oorzaak voor zijn, en daarvoor hield men Zend. Thomas: hij werd door den vijand gehouden voor den beschermgeest van Bawo-Lowalangi; en terwijl de bewoners van deze kampoeng hem vereerden, legden die der andere het op zijnen ondergang toe. In dezen tijd kwam de Assistent-Resident hier met den Controleur, ten einde rust en orde te herstellen. Hij ontbood de hoofden, maar niemand verscheen. Daarop beraadslaagden de Heeren met elkander en men kwam tot het besluit, dat Thomas van hier moest gaan. Zijne goederen werden aan boord gebracht en hijzelf volgde. Thans liet men het hoofd roepen, en nadat hij gekomen was, deelde de Assistent hem mede, dat de Zendeling voor eenigen tijd naar Goenoeng-Sitoli ging. Hij begreep er echter alles van, en deed met zijn gevolg al het mogelijke, om Thomas daar te houden. Hij zeide o.a.: »Drie jaren heeft de Zendeling bij ons gewoond, en in al dien tijd heb ik geen tabak behoeven te koopen. Hij heeft ons lief en heeft ons veel goedheid bewezen, en ook wij houden veel van hem. Laat hem hier! wij zullen hem beschermen.« Toen Thomas liet doorschemeren, dat hij niet zou terugkeeren, nam de aandoening der Niassers nog toe. Het dorpshoofd kon niet van hem scheiden: viermaal liep hij op hem toe, omarmde hem, hield zijn aangezicht tegen het hart van Thomas, en snikte. Ook Thomas zelven viel het heengaan zwaar.

Zend. Lagemann zou het wellicht in Mazino hebben kunnen uithouden, maar het hoofd, dat hem dan had moeten beschermen, was een onbetrouwbaar man. Een ondergeschikt hoofd, dat nog wel door Lagemann van eene ernstige ziekte genezen was, beleedigde dezen ongestraft. De Assistent-Resident had hem en zijne vrouw liefst maar tegelijk mede willen nemen, doch dan hadden zij hunne goederen in den steek moeten laten, en daarom besloten zij te wachten tot de kruisboot van Goenoeng-Sitoli zou terugkeeren. In dien tusschentijd was hun toestand hachelijk, wijl zij door verraad omringd waren. In 't begin van April '96 verschenen de kruisboot en de »Denninger« weer voor de baai, met de Zendelingen Sundermann en Fehr. Aangezien deze ook geen anderen weg meer konden zien, werd tot vertrek besloten; de aftocht had zonder verdere onheilen plaats.

Deze afloop was voor de Zendelingen en hun Bestuur eene groote teleurstelling. Ook op Sumatra had men zich gedurig als midden onder de ruwe Heidenen geworpen, en dat was steeds goed gegaan, waarom men ook hier denzelfden weg had durven inslaan. Daarbij had men gehoopt, dat het Gouvernement meer met de Zendelingen mee zou werken, maar dit was daartoe niet bereid. Hadden nu de Zendelingen hunne neutraliteit maar kunnen bewaren, dan zou de loop der gebeurtenissen toch waarschijnlijk gunstiger zijn geweest. In de gegeven omstandigheden bleef er niets anders over dan zich terug te trekken. Het was gebleken, dat Denninger goed gezien en geraden had.

Thomas ontving na zijn aftocht de opdracht, om naar N.-Guinea te gaan, ten einde daar een vestiging vanwege de Rijnsche Zending te helpen voorbereiden. Wat Zend. Lagemann betreft, terwijl deze ten huize van Kramer te Goenoeng-Sitoli nog op de beschikking van zijn Bestuur wachtte, trof hem op 18 Juli '86 de zware slag, dat zijne jeugdige echtgenoote plotseling overleed. De zwaarbeproefde man werd kort daarop aan Zend. Sundermann toegevoegd.

Zuid-Nias is nòg gesloten. In Sept. '97 vergezelde Zend. Krumm den Resident van Tapanoeli op een tocht rondom het eiland. Men deed ook Tĕlok-Dalam aan. 't Oude hoofd van Bawo-Lowalangi was nog in leven, maar de toestand was nog onveranderd: nog steeds woedde de krijg. De lieden hadden hier voor den Resident zoo weinig respect, dat zij weigerden hem en zijn gevolg met flambouwen naar de baai te begeleiden, zoodat de Heeren zelf in 't donker den weg moesten zoeken.

---

3. *Dahana.*

In Jan. 1876 kwam weer een nieuwe Zendeling voor Nias aan, namelijk H. Sundermann. Deze had eerst plan zich te Toemori te vestigen, maar zag daarvan weer af, omdat genoemd dorp te dicht bij Goenoeng-Sitoli ligt. Het jaar daaraanvolgende maakte hij met den Controleur Mansveld een tocht naar Toegala, nabij de westkust. Hij vond hier bij de talrijke bevolking eene hartelijke ontvangst; zij sprak zelfs het verlangen uit naar eene school. De Controleur wilde de vestiging aldaar gaarne bevorderen en beloofde te doen wat hij kon, om den weg van Goenoeng-Sitoli daarheen voor paarden begaanbaar te maken. Alles liet zich zoo goed aanzien, dat Sundermann besloot, te Toegala te gaan wonen. Kort daarop arriveerde Zend. Israël uit Duitschland, (dezelfde dien we — maar later in den tijd — op Sumatra aantroffen) en deze zou zich daar bij hem voegen. Maar ook dit voornemen kwam niet tot vervulling, en wel om deze redenen: 1º. bleef de toestemming van het Bestuur uit; 2º. werd de Controleur overgeplaatst en kwam er van den te maken weg niets, en 3º. leed Israël voortdurend aan koorts. Daar kwam nog iets anders bij, en wel dit: gedurende eenigen tijd hing over het eiland een zware rook. De oorzaak daarvan wist men niet te verklaren. Vulkanen zijn er op het eiland niet, anders had men die er zeker op aangezien. Uit dat geheimzinnig verschijnsel nu namen de Mohammedanen aanleiding, den Inlanders angst aan te jagen, hen tegen de Zendelingen op te zetten en propaganda voor den Islam te maken. Op de bevolking van Dahana en Ono-Geha hadden hunne praatjes vat en de hoofden aldaar toonden neiging, den Islam aan te nemen. Om hen daarvan terug te houden, zag Sundermann van Toegala af en koos zich Dahana, gelegen tusschen Goenoeng-Sitoli en Ombolata, tot woonplaats.

't Was op 22 Febr. 1878 dat Sundermann zich hier vestigde in een tijdelijke woning, welke hij zich te Goenoeng-Sitoli had laten gereed maken. Ingevolge een wenk van het hoofd Oroïsa vroeg hij de aanzienlijken van de plaats te dineeren, en bij deze gelegenheid sprak deze man de volgende woorden: »Toewan! mijn vader is dood en uw vader is in een ver land; wij zijn hier broeders. Al wat gij mij zegt, zal ik doen, behalve wanneer gij mij beveelt, de beelden mijner voorouders uit mijn huis te verwijderen; dat kan ik niet doen, want dan kom ik om.« Den volgenden Zondag kwam Oroïsa met een groot gevolg de prediking bijwonen. Een voornaam doel was aanvankelijk bereikt: de Islam werd geweerd en in plaats van de Arabische spreuken klonken hier nu de woorden des levens in de taal van het land. Gedurende eenigen tijd ging de belangstelling op en af. In Febr. '79 was de zendelingswoning gereed en nu kon Sundermann zijne inmiddels aangekomen vrouw daar binnenleiden. Ook kon hij nu beginnen, met eenige jongens school te houden. Reeds op 25 Mei van dat jaar mocht hij van zijnen arbeid een eerste en schoone vrucht oogsten, toen hij den Doop toediende aan Ama Mandranga, dorpshoofd van Si-Falaete, die van 't begin af groote belangstelling aan den dag had gelegd. Na den Doop te hebben ontvangen nam hijzelf het woord, en verklaarde »bij Jezus te willen blijven,« welke belofte hij getrouw heeft gehouden. Hij is gebleken een zeldzaam man te zijn. Hij muntte uit in doorzicht en voorzichtigheid, en had grooten invloed. Daarbij was hij een ijverig getuige der waarheid. De waarde van zulk een man voor de Evangelisatie is niet licht te hoog te schatten. Een maand na dezen eersteling doopte Sundermann Kadaogo, het dorpshoofd van Toemori, op diens sterfbed, nadat hij eerst zijne huisgoden, »wel 10 schoudervrachten,« aan den Zendeling had

uitgeleverd. Hij overleed in vrede, 6 dagen na zijnen doop.

Het volgende jaar bracht slechts een kleinen vooruitgang. Er werden wel 6 personen gedoopt, maar van deze moesten alras 2 weer worden uitgesloten wegens ontuchtigen wandel. — De Conferentie van Zendelingen, welke in dit jaar hier gehouden werd, stelde de vertaling vast van de X Geboden, de XII Artikelen en het Gebed des Heeren. Ook werd daarop van gedachten gewisseld over opleiding tot helper. Het Bestuur te Barmen wenschte, dat men daarmede een begin zou maken. De Zendelingen wilden dat gaarne doen, maar geschikte jongelingen waren er nog niet te vinden, en ook zouden zij nog geen Inlandsche helpers hebben kunnen plaatsen. Er werd echter besloten, zoodra mogelijk met opleiding aan te vangen, en daarmede zou zich dan Zend. Sundermann belasten. Wat gezegde samenkomsten aangaat, deze werden wel toen reeds ééns per jaar gehouden, maar eerst sinds 1882 vormen de Zendelingen op Nias een »Conferentie-verband,« waarvan Sundermann door het Bestuur te Barmen tot vasten praeses werd benoemd. Zoodoende kreeg men hier dezelfde organisatie als op Sumatra.

Sedert 't begin van '81 kwamen te Dahana ook vrouwen de openbare godsdienstoefening bijwonen, wat daar tot dusver niet gebeurd was. Dat jaar werd niemand gedoopt, maar op 23 November werd de kerk ingewijd en op 28 December mocht de Zendeling voor de eerste maal het Avondmaal vieren met 5 gedoopten. Het volgende jaar bracht der gemeente een aanwas van 12 personen, waaronder ook de vrouw van Ama Mandranga, wiens kinderen ook reeds in de gemeente waren opgenomen. Op 't Kerstfeest van '83 bediende Sundermann den Doop aan 8 personen, waaronder zich bevond een voormalig koppensneller, een onversaagd man, die thans ook als Christen groote vrijmoedigheid in het belijden van den Heer aan den dag legde.

Het aantal Christenen nam hier dus zeer langzaam toe. Van veel Evangelisatie in de omgeving vernemen wij in dezen tijd niet, maar wel van anderen, niet minder nuttigen arbeid, waarin Sundermann met ijver bezig was. Zoodra hij door de eerste moeilijkheden van de taal heen was, zette hij zich tot allerlei schriftelijken arbeid. Eerst vervaardigde hij een leesboek voor de school, dat vervolgens gedrukt werd voor rekening van het Gouvernement. Daarop nam hij de Bijbelsche geschiedenis van Zahn ter hand. Zoodra de vertaling daarvan gereed was, ging zij in Duitschland ter perse. In '83 begon hij met de vertaling van het N. Testament, waarvoor het Ned. Bijbelgenootschap *f* 1000 per jaar bijdroeg. Verder verscheen in dit jaar van hem eene beknopte Spraakkunst van het Niassisch. [1]) Hierbij kwam de opleiding tot helper, welke in '82 kon aanvangen met 4 kweekelingen. De cursus was voorloopig op 3 jaren bepaald.

Het Kerstfeest van '84 bracht der gemeente weer eene kleine uitbreiding, daar 12 nieuwe leden tot haar werden toegedaan. Deze waren meerendeels gewonnen door Ama Mandranga, die met woord en wandel predikte. Het was voornamelijk aan hem toe te schrijven, dat de belangstelling in den omtrek van Dahana allengs algemeener werd. Niet alle gedoopten volgden echter den goeden wandel van dien eersteling na: neen, gedurig kwamen gevallen van overtreding van het VII[de] gebod voor en moest de tuchtroede gebruikt worden; maar desniettegenstaande won het Evangelie bestendig terrein. In '85 traden weer 28 personen tot de gemeente toe. Eigenaardig was, dat bijna alle leden buiten 't dorp en dus maar enkele op het dorp zelf woonden. Tijdens de zitting der Conferentie in dit jaar deden de 4 leerlingen van de kweekschool eindexamen, en daar men over hunne vorderingen tevreden was, kon hun nu een werkkring worden aangewezen. Eerst 2 jaren later begon de tweede cursus, ditmaal met 5 kweekelingen, van welke 4 gehuwd waren; een van deze had zelfs reeds groote kinderen. Geschikte menschen om te worden opgeleid waren nog altijd schaars voorhanden.

Zend. Lagemann, wiens eerste droevige lotgevallen op Nias we boven reeds ver-

---

[1]) Opgenomen in het Tijdschrift van het Bat. Gen. van 1883, onder den titel: Kurze Formenlehre der niassischen Sprache nebst einem syntaktischen Anhange. Later plaatste hij in 'tzelfde tijdschrift een „Chrestomathie" en „Niassische Erzählungen".

haald hebben, werd in de 2de helft van '86 hier geplaatst, om Sundermann, die wel eenigszins onder zijn werk gebukt ging, ter zijde te staan. [1]) Hij nam het gemeentewerk voor zijne rekening en gaf tevens enkele lessen aan de kweekelingen. Sundermann kon zich daardoor te beter aan zijnen schriftelijken arbeid wijden. In '88 begon het Evangelie zich met kracht baan te breken, en met hulp van Ama Mandranga ving men nu ook hier aan met de opruiming der huisgoden. De tijd daarvoor was rijp: in de omliggende dorpen openbaarde zich een besliste neiging naar het Christendom en niet minder dan 140 personen hadden zich voor den Doop aangemeld. De opkomst was zóó groot, dat de kerk de schare nauwlijks meer kon bevatten. Bleken Evangelisatie en prediking vruchtbaar te zijn, hetzelfde mag ook van Sundermanns pen gezegd worden: hij voegde tot de reeds vervaardigde geschriften toe: een Gezangboek, den Catechismus, een leiddraad bij het Bijbellezen en een Christelijke Geloofsleer.

Het was voor de Zendelingen een genot te mogen ervaren, dat het Evangelie werd opgenomen in het hart, ook van eenvoudigen. Eene vrouw kwam in '89 om een geneesmiddel. Terwijl Sundermann het bereidde en ondertusschen met haar praatte over sterven, vroeg hij haar, aan wien zij zich zou toevertrouwen, als het met haar daartoe kwam. Zij antwoordde: »Ik zal mij in Gods handen overgeven.« Sundermann vroeg: »Maar wanneer God mocht zeggen, dat Hij u niet kan aannemen, omdat gij een te groote zondares zijt, wat dan?« Zij antwoordde: »Voor zulken heeft Hij immers Zijnen eeniggeboren Zoon gegeven; dat zou ik Hem dan voorhouden.« Op 't Pinksterfeest van dat jaar mocht de Zendeling 37 Niassers in zijne gemeente opnemen, en in dat geheele jaar behoefde niemand te worden uitgesloten. Tegen 't einde van het jaar kwam hij gereed met de vertaling van het N. Testament, en kort daarna vertrok hij naar Europa, om 't opzicht te houden over 't drukken van dat werk en van andere geschriften. Vóór zijne afreis doopte hij eerst nog 59 personen. In een toespraak, door hem te Barmen gehouden, deelde hij mede, dat toen (1890) 750 Niassers 't Christendom aangenomen hadden. Bij de laatste Doopplechtigheid te Dahana had een man gezegd: »Als hij nog eenmaal doopt, dan heeft hij allen in deze streek;« en een nog heidensch hoofd had gezegd: »Waar anders zou het water blijven en tot rust komen dan in de zee?« daarmede bedoelende, dat 't wel niet anders kon, of alle Niassers zouden zich in 't Christendom laten opnemen.

Terwijl Sundermann zich nog in Europa bevond, werd te Dahana de opleiding gestaakt. Men wilde nu zien, Niassische jongelingen te Depok opgeleid te krijgen; later, als het werk zich uitbreidde, zou men dan de opleiding zelf weer kunnen ter hand nemen. Met de tot dusver opgeleiden was men over 't geheel niet gelukkig geweest, daar men ze ten deele weer had moeten ontslaan, wegens onbruikbaarheid of omdat ze in zonden waren gevallen. Volgens de nu opgedane ervaring was een cursus van 3 jaren ook te kort voor zulke onkundige jongemenschen, bij wie men alles moest aanbrengen. Er werden dus eenige jongelingen naar Depok gezonden, en van die hoopte men betere dingen. We moeten hier echter terstond bijvoegen, dat ook zij niet aan de verwachting hebben beantwoord.

In Nov. '92 kwam Sundermann op zijnen post terug, waarna Lagemann zich ging vestigen te Lahagoe. Eerstgenoemde vond de gemeente in goeden staat en de school bevolkt met 30 leerlingen. Meer dan vroeger kon hij zich thans wijden aan de Evangelisatie, en deze droeg verblijdende vruchten. Op 12 Aug. '94 doopte hij 40 personen, waaronder zich verscheidene leden der familie van het onlangs overleden hoofd bevonden. Aanhoudend breidde de invloed van het Evangelie zich uit, maar toch was er nog veel onbeslistheid onder de Heidenen. Zij zeiden wel: »Ja, wij zullen spoedig ook Christenen worden,« maar zij kwamen niet. Bij de gemeente daarentegen was in alle opzichten vooruitgang te bespeuren. Zij nam thans een besluit, dat voortaan ieder hoofd van een gezin zijn aandeel in de kerkelijke belasting zou opbrengen, van 50 cents tot *f* 2.50 per jaar, hetzij in geld of in natura.

Na hier weer ruim 3 jaren gearbeid te hebben, droeg Sundermann (zie Lolowoea)

[1]) Lagemann hertrouwde in 1888.

zijnen post over aan Zend. K. Probst, die in '94 op Nias aangekomen was, daarop eenigen tijd te Ombolata had doorgebracht en het volgende jaar naar Dahana verhuisde. Er was hier voor den nieuwen arbeider werk in overvloed: de gemeente bestond reeds uit 372 leden, en groeide als met den dag. Zes dorpen hadden nu weer hunne deuren voor het Evangelie opengezet. Met 't begin van '96 stond Probst voor al het werk hier alleen. Hij had den trouwen Ama Mandranga niet aan zijne zijde, want deze was op 't Pinksterfeest van '95 in vrede ontslapen. Daartegenover stond, dat de gemeente hare jaren begon te krijgen: de eerste jeugdige lidmaten (6 jongelingen en 5 jongedochters) waren kort voor 't optreden van den nieuwen Zendeling aangenomen. Het eerste overzicht van Probst, loopende dus over 1896, wijst op eenige vlekken, welke de Dahanasche gemeente ontsierden. Haar ledental was thans 418, maar men kon geenszins van allen getuigen, dat ze levende Christenen waren. Hij vond bij vele doopcandidaten weinig ernst, bij de Christenen weinig moed, bij de helpers en oudsten weinig ijver. Een echtpaar, dat vroeger uitgesloten, maar nu weer opgenomen was, had 't huis vol goden, zonder dat iemand den Zendeling daarop attent had gemaakt. De kerkelijke belasting werd zóó slecht voldaan, dat van de ƒ 74.—, die verschuldigd was, slechts ƒ 15.50 was ontvangen; en dat niet, omdat de Christenen niet betalen konden; integendeel, zij waren daartoe best in staat, en brachten als Heidenen vrij wat meer op aan de goden. Het ontbrak echter ook niet aan lichtpunten; daartoe behoorde, dat godsdienstoefeningen en bidstonden goed werden bezocht.

De uitbreiding van het werk bleef aanhouden. In Maart '97 nam Probst weer 29 zielen in de gemeente op, en in het volgende jaar opende zich voor hem een nieuw dorp, Hilinache geheeten. De beide hoofden aldaar deden hunne goden weg en vroegen om onderwijs. Vele anderen volgden dat voorbeeld, ten deele door droomen daartoe bewogen. Iemand b.v. droomde van eene bron, welke naast de zendelingswoning ontsprong en zeer goed water gaf. Vele menschen dronken daarvan, met het gevolg, dat zij zich verkwikt gevoelden. Een ander droomde van een huis, dat op eenen hoogen berg stond. Hij wilde er naar toe gaan, maar de weg was te steil, en daarom was hij van plan terug te keeren. Toen kwam er een, die tot hem sprak: »Keer niet om, span u in; gij moet naar boven, want daar is de stad Gods!« »Daarop spande ik mij in,« — zoo verhaalde de man, die dit gedroomd had — »ik bereikte den top en toen ontwaakte ik.« Hij heeft ook inderdaad het doel bereikt, en is als 80-jarig grijsaard gedoopt.

De berichten van dezen post uit 1899 luiden zeer verblijdend. Er werden 120 Heidenen gedoopt en de Zendeling zou reeds een paar filialen hebben kunnen stichten, zoo hij voorgangers had gehad. Geen wonder, dat hij schreef: »De zegen Gods buigt ons in het stof!« De echtgenoote van den Zendeling wijdde zich aan het werk onder de vrouwen en meisjes, met zoodanig gevolg, dat er een bloeiende meisjesschool ontstond. Van één Christen wordt uit dat jaar bericht, dat hij in het Heidendom terug viel; meer werden er niet uitgesloten. De belasting werd gewilliger dan vroeger opgebracht. »De adem des levens ruischt over de gemeente!« — getuigde Probst.

Op 't einde van '99 werd de Zendeling hier bijgestaan door 3 helpers en 6 oudsten. Zijne gemeente telde 597 leden (waaronder 302 Avondmaalgangers); de 2 scholen telden 82 leerlingen (waaronder 36 meisjes) en de Zondagsschool werd door 36 kinderen bezocht.

4. *Goemboe-Hoemene.*

Na het mislukken der onderneming op Zuid-Nias vertrok Zend. Thomas, gelijk verhaald is, naar Nieuw-Guinea, en daar zijne taak volbracht hebbende keerde hij in 1888 naar Duitschland terug, van waar hij 't volgende jaar met zijne nu herstelde vrouw voor de tweede maal naar Nias reisde. Hier aangekomen nam hij gedurende eenige maanden den post Goenoeng-Sitoli waar, en vestigde zich daarop ten zuidoosten van Ombolata, aan de oostkust van het eiland, en wel te Bawa-Desolo, of, gelijk deze 4de post doorgaans genoemd wordt, te Goemboe-Hoemene, korter gezegd: Hoemene. Hij kwam er aan op 12

Febr. '91 en was er zeer welkom, zoodat hij dadelijk aan het werk kon gaan. Hij bouwde een kerk en een school, welke goed bezocht werden, en weldra kwamen velen den Doop vragen. Reeds het begin was zóó schoon, dat hij schreef: »Het is hier genadetijd, opwekkingstijd, de tijd der eerste liefde!« Op het Paaschfeest van '92 werden de eerstelingen gedoopt, en wel ruim 60 personen. Er was eene groote belangstelling, welke hieruit werd verklaard, dat de menschen in deze streek, zoo nabij den post Ombolata, reeds jarenlang het Evangelie hadden gehoord. Binnen de eerste 10 maanden werden door Thomas te Hoemene 188 menschen gedoopt. Hij werd in zijnen arbeid ter zijde gestaan door 2 Inl. helpers, die een salaris ontvingen van ƒ 3.— per maand ieder. Als ze daarvan konden rondkomen, dan is het op Nias goedkoop leven. Mevr. Thomas leerde aan eenige meisjes knippen en naaien, en door hare goede zorg konden in korten tijd eene menigte meer dan halfnaakte Inlanders van een passend gewaad worden voorzien.

Er werd hier echter nog meer dan het genoemde gedaan. Uit het voorafgaande is meermalen gebleken, dat het op Nias nog overal aan goede wegen ontbrak. Welnu, Thomas legde met energie en spoed wegen aan naar de omliggende plaatsen, opdat ook die met het Evangelie zouden kunnen worden bereikt. Verder voerde hij maandelijksche vergaderingen in met de hoofden, die tot de gemeente behoorden. De zieken werden ook niet vergeten, maar bij de behandeling stelde de Zendeling als regel vast, dat de medicijnen moesten worden betaald. Om de welvaart te doen toenemen, spoorde hij de Christenen aan tot werkzaamheid, en op zijnen raad gingen zij Liberia-koffie planten. Aan de opvoeding der jeugd wijdde Thomas veel aandacht, en hij bepaalde, dat jongens en meisjes, die lezen leerden, des Zondags een gedeelte der Bijbelsche geschiedenis moesten opzeggen in het koor, bij het begin der godsdienstoefening. En voorts, opdat der gemeente van stonden aan de uitbreiding van het koninkrijk Gods zoude ter harte gaan, werd met haar op iederen tweeden Maandag der maand een zendingsbidstond gehouden.

Zóó snel gedijde hier het goede zaad, dat in Sept. '93 reeds 260 personen gedoopt waren, en nog eenige maanden later telde de gemeente zelfs reeds 400 zielen. In onderscheiding van hetgeen elders op 't eiland gebeurde, kon van dezen post worden bericht, dat zelden een Christen terug viel in het Heidendom. Toch was de Zendeling niet geheel voldaan: hij zou gaarne dieper gevoel van zonde en volkomener overgave aan den Heer bij de Christenen hebben bespeurd. Maar omvatte die wensch niet te veel? Welk een verleden hadden deze menschen, en hoe kort was 't geleden, sinds men hier 't zuurdeeg in het meel had gelegd! 't Is ook niet waarschijnlijk, dat al die gedoopten wedergeborenen waren. Aan teekenen van leven ontbrak het nochtans geenszins. — In '95 kon worden bericht, dat de gemeente zich krachtig bleef uitbreiden. Ook de school bloeide: zij telde 46 leerlingen, waaronder vele meisjes. Er werd onderwijs gegeven in: lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde en zingen. Onder de volwassenen waren ook vele, die nog lezen leerden, hetzij uit eigen beweging of op aandrang van den Zendeling. Het drinken van palmwijn was ook in deze gemeente, evenals te Goenoeng-Sitoli, overwonnen, en de vrouwelijke leden der gemeente, vooral de jongedochters, kwamen nu en dan samen, zoowel om te bidden als tot onderlinge stichting. Wij voegen hierbij, dat de helpers van den Zendeling, Samuëli Kandrasi (31 jaar) en Sitefano Salato (24 jaar) in dezen tijd examen aflegden en daarop tot hunne bediening werden ingezegend. Bovendien werden omstreeks denzelfden tijd 7 oudsten aangesteld, terwijl voorts door Thomas een fanfare-korps (het eerste op Nias) in 't leven werd geroepen. En zelfs bij dat alles, wat genoemd is, liet hij het niet. De opleiding tot voorgangers in school en gemeente kwam in ons overzicht reeds meermalen ter sprake. Hoe gewenscht en noodig, de tot hiertoe aangewende pogingen waren noch op Nias zelf, noch te Depok, op bevredigende wijze gelukt. In '91 was het denkbeeld uitgesproken, door middel van Inlandsche evangelisten filialen aan te leggen en zóó te trachten de westkust te bereiken. Alles goed en wel, maar hoe aan zulke mannen te komen zonder degelijke opleiding?

Zend. Thomas wist ook hier raad te schaffen: zoodra hij de handen ruim genoeg had gekregen, dat is in 1896, ving hij een opleidingscursus aan met 5 kweekelingen.

In pasgenoemd jaar werd de bloei van dezen zendingspost van twee zijden bedreigd, namelijk van den kant der Mohammedanen en van dien der Heidenen. De strijd met den Islam had minder te beteekenen, en daarbij zullen we dus niet stilstaan; maar de Heidenen brachten geheel het werk alhier in groot gevaar. De zaak was deze: in den laatsten tijd had men op de zuidelijkste posten veel overlast van eene rooversbende, waarover we beneden (zie Lahagoe) iets meer zullen zeggen. Deze maakte van tijd tot tijd strooptochten naar de noordelijker streken. Het gerucht liep nu, dat zij plan had, de zendingsposten Lahagoe en Hoemene te overvallen. De marodeurs naderden soms de woonplaats van Thomas tot op een uur afstands. In de laatste 2 jaren hadden ze in de nabuurschap reeds 14 dorpen overvallen, en de bewoners van een groot aantal kampoengs hadden uit vrees voor hen de vlucht genomen, hunne ouden van dagen, zieken, goden en have medevoerende. Er bestond groote vrees, dat de bende herwaarts komen zou, en daarom lag nu sedert 7 Januari een Gouvernements-schoener op de reede met 11 man, van wie er elken avond 4 of 5 den zendingspost kwamen bewaken. Onder Gods zegen had dit onheil echter ook weer een goed gevolg: van gezegde vluchtelingen vestigden vele zich op dezen zendingspost, leerden het Evangelie kennen en lieten zich opnemen in de gemeente. En wat het gevaar zelf aangaat: het werd gelukkig van het dorp afgewend.

Ook in '97 maakte het Evangelisatiewerk in dezen werkkring verrassende vorderingen. Op Hervormingsdag werden 83 Heidenen tot de gemeente toegedaan, meerendeels wonende te Fadoro, [1]) een filiaal van dezen post, waar de helper Sitefano met grooten zegen arbeidde. De beide hoofden van dit dorp, die eerst het Christendom vijandig gezind waren, lieten zich thans opnemen onder de doopcandidaten, en de hoofdafgod, die het gemeenschappelijk eigendom was van eenige familiën, welke voor een deel nog tot de Heidenen behoorden, werd eenvoudig weggeworpen, omdat niemand hem meer wilde herbergen. Ook uit 't dorp Hilimbowo konden 20 personen gedoopt worden, terwijl zich in 't dorp Si-Walabanoea leven begon te toonen. Wat de opleiding aangaat: de eerste 5 kweekelingen van Thomas deden in Maart een goed examen en werden daarop terstond geplaatst. Ze waren dus verwonderlijk snel (in één jaar) gereed gekomen. [1]) In Juli vingen met een nieuwe groep de lessen aan.

Nog veel verblijdender luidt het verslag over 1898. In dat jaar toch werden 248 Heidenen op dezen post gedoopt en 160 waren nog in voorbereiding. De beide hoofden van Fadoro hadden zich echter teruggetrokken. Langs allerlei wegen en door velerlei werkzaamheden trachtte Zend. Thomas Christenen en Heidenen ten zegen te zijn. Behalve de gewone godsdienstoefeningen werden er bidstonden gehouden (afzonderlijk voor de verschillende leeftijden en geslachten); er was een Zondagsschool, verdeeld in 11 klassen, 6 voor jongens en 5 voor meisjes; men had er verder de gewone school, een zangschool, enz. De jonge Zendeling Momeyer, die zich hier eenigen tijd ophield, oefende het fanfare-korps. Eéns in de week was er eene samenkomst met de helpers en éénsin de 14 dagen met de oudsten. Een groot deel van des Zendelings tijd werd in beslag genomen door de opleiding, waaraan nu 8 kweekelingen deelnamen. In hunnen vrijen tijd deden deze huisbezoek en verrichtten ook andere werkzaamheden; zoodoende werden ze ook in de praktijk geoefend.

Het jaar 1899 stelde het vorige nog in de schaduw, want nu werden hier niet minder dan 312 Heidenen gedoopt, en Zend. Thomas schreef daarvan: »Dat is een zegen, tegenover welken alle eigen verdienste verdwijnt. Het is enkel genade!« Op 28 Januari bracht Dr. Schreiber hier een bezoek, juist bij tijds om de zilveren bruiloft van Zend. en Mevr. Thomas mede te vieren. Des avonds kwamen de meisjeszangvereeniging en het fanfare-korps den

[1]) Onderscheiden van den later te noemen hoofdpost van denzelfden naam.

[1]) Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1899 bl. 216.

Inspector eene ovatie brengen. Den volgenden dag woonde deze den gewonen Zondagsdienst bij. De kerk was vol, maar 't gehoor zeer rustig. Dr. Schreiber was niet weinig verbaasd over hetgeen zijne oogen aanschouwden, als vrucht van een slechts 8-jarigen zendingsarbeid. Hij kreeg van de plaats, het werk en de menschen den besten indruk. Den volgenden dag bezocht hij het filiaal Fadoro, waar hij 150 à 200 menschen bijeen vond. — Zend. Harder, die in '99 eenigen tijd te Hoemene doorbracht, schreef o.a.: »Het Woord Gods is eene macht geworden in de gemeente.« Over de kweekelingen uitte deze Zendeling zich als volgt: »Men moet niet vergeten de ijverige medewerking der seminaristen. De laatste groote doopbeurten in December (een 3-tal) zijn voor het grootste deel vrucht van hunnen arbeid. Zij gingen in de dorpen en onderwezen de doopcandidaten aan de hand van een Catechismus, door Thomas opgesteld.«

Door al zijnen arbeid afgemat, ging Zend. Thomas in 1900 eene korte rust nemen op Sumatra, waarna hij zijnen veelvuldigen, maar gezegenden arbeid hervatte. De 8 kweekelingen hadden, na geëxamineerd te zijn, eene aanstelling tot helper ontvangen, en op 1 Juli ving een nieuwe cursus aan met 20 jongelingen. In elk opzicht is de vooruitgang op dezen post zóó snel en zóó machtig, dat zij alleen verklaard kan worden uit de werking van Gods Geest.

De Zendeling hier werd in '99 bijgestaan door 3 Inl. helpers en 11 oudsten. Het aantal Christenen, met inbegrip van die op 't filiaal Fadoro, was 1200 (waaronder 500 Avondmaalgangers). De 2 scholen werden door 90 en de Zondagsschool door 120 leerlingen bezocht.

Hoe jammer, dat we dit hoofdstuk, 'twelk zooveel verblijdends bevat, moeten besluiten met het droevig bericht, dat de ijverige en bekwame Zend. Thomas niet meer in het land der levenden op aarde is. In Dec. 1900 heeft hij nog gedoopt en 't Avondmaal bediend; op 't Kerstfeest gevoelde hij zich ongesteld en op 30 December nam de Heer hem weg. Zijne gemeente, in dit jaar aangewassen tot 1325 zielen, staart hem met groote treurigheid na. Zijne wakkere echtgenoote, die haar verlies waardig draagt, wenscht op Nias te blijven. »Veel groots zal ik niet tot stand brengen,« — schrijft zij — »maar ik wil in alle eenvoudigheid geven, wat de Heer mij schenkt. En ik moet het tot roem van mijnen trouwen Heer getuigen, dat Hij mij tot hiertoe (er verliepen 27 jaren sinds zij op Nias kwam) in alle omstandigheden geholpen heeft.«

5. *Fadoro* of *Siromboe.*

Het was in Mei 1892, dat de Zendelingen A. Lett en H. Reitze zich vestigden te Fadoro, nabij Toegala, niet ver van de westkust. Zij konden het daar echter niet uithouden wegens de koorts. Reitze vertrok in '93 naar Sumatra en 't duurde niet lang, of Lett moest denzelfden weg gaan. Dat was te betreuren, want zij vonden hier veel belangstelling: al dadelijk woonden 70—100 menschen de godsdienstoefening bij, ofschoon hun 't woord gebracht werd »met gebonden tong;« aan 55 mannen werd voorbereidend onderwijs gegeven tot 't ontvangen van den Doop; eene school was geopend en telde eenige leerlingen; de kerkklok riep reeds de lieden samen, en dat niet vergeefs, en aan eenige hoorders was reeds het werk van Gods Geest te bespeuren, blijkbaar in 't wegdoen der huisgoden en 't verlaten van de paden der zonde. Een nieuwe Zendeling, H. Seher, moest thans beproeven, of hij 't klimaat zou kunnen verdragen, maar deze was pas aangekomen en nog onbekend met taal en toestanden. Hem werd echter de Inl. helper Jozua toegevoegd, en daar deze een geschikt man was, hoopte men het aangevangen werk gaande te kunnen houden. Twee dagen vóór Letts afreis doopte hij, met bijstand van Zend. Fehr, (die daartoe van Ombolata overgekomen was en zoowel het onderzoek als de godsdienstoefening leidde, daar Lett wegens ziekte verhinderd was dat zelf te doen) 43 Niassers, als eerstelingen van deze plaats, waar vóór 2 jaren nog de diepste duisternis heerschte, gelijk uit 't volgende nader blijken zal.

In het voorjaar van '94 bracht Zend. Kramer van Goenoeng-Sitoli eene week op dezen nieuwen post door, om Seher een weinig te helpen. Vóór ruim 2 jaren was hij hier ook eens geweest, en zeer verheugde hij zich, de groote verandering

te zien, welke er in korten tijd was ontstaan. Destijds waren alle huizen nog vol goden: nú waren reeds vele daarvan gezuiverd. Hij woonde thans zelf de reiniging van een der woningen bij. De helper Tasoei bracht de goden naar buiten; daarop gingen Kramer en Seher het huis in en baden met de bewoners. De lieden hier bewaarden ook nog den schedel van een mensch, wien ze 't hoofd hadden afgeslagen, toen ze nog blinde Heidenen waren; die werd thans op het erf der zendelingswoning begraven. Waar in deze streek de Zendelingen voor de eerste maal kwamen, zagen ze, inzonderheid voor de huizen der hoofden, menschenschedels als zegeteekenen prijken. Op dit uitstapje vond Kramer in een naburig dorp voor het huis van een hoofd een nog versch afgeslagen menschenhoofd; ook dat werd op 't erf der zendelingswoning begraven. Het was hier overal aan de Heidenen te bemerken, dat zij den goeden weg wilden opgaan. Toen de Zondag was aangebroken, leidde Kramer de godsdienstoefening, die door 160 personen werd bijgewoond. De jeugd kwam van drie kanten zingende naar de kerk. Het was den menschen aan te zien, dat het Evangelie hen gelukkig maakte. Het middelpunt, waarom allen zich schaarden, was het dorpshoofd Ama Gahonoa, door Kramer genoemd: »een evangelist bij de gratie Gods.« Hij was het, die Zend. Lett herwaarts had genoodigd. Bij zijnen doop ontving hij den naam Fetero (Petrus), en hij doet dien naam geen oneer aan, want hij is een trouw en ijverig getuige des Heeren geworden. [1])

In Juli van genoemd jaar ging Zend. Seher naar Goenoeng-Sitoli om te huwen, en groot was de vreugde der Christenen, toen hij met zijne vrouw op zijnen post terugkeerde. Des morgens na hunne aankomst verzamelde de gemeente zich voor hun huis en verwelkomde hen met gezang. De zegen, welke hier op het werk rustte, nam aanhoudend toe. Driemaal per week had Seher in verschillende dorpen dooponderricht te geven aan 244 personen, terwijl hij des Zondags een gehoor had van 300 menschen, van welke sommige 1½ uur moesten loopen. De lieden hadden voor het Evangelie ook iets over: ze maakten wegen en bruggen ten gerieve van den Zendeling. Van die vele candidaten nam hij er 98 in December op in de gemeente. Het aantal hoorders nam maar steeds toe; tweemaal werd de kerk vergroot, en nog was ze te klein, zoodat de Zendeling 't plan opvatte, een gebouw te zetten met 500 à 600 zitplaatsen. Aan 't einde van 1895 schreef hij, dat hij »veel werk, maar nog meer zegen« had. In September had hij weer 82 lieden mogen doopen, en thans telde zijne gemeente 140 zielen. Telkens openden er dorpen hunne deuren voor het Evangelie. Zoo deed b.v. Si-Sobandrao, op 20 min. van zijne woonplaats. Een jaar geleden kwamen de bewoners van dat dorp het huis van den Zendeling voorbij met een versch gesneld menschenhoofd, en thans ..... lieten 72 van hen zich voorbereiden tot den Doop.

Het voornemen, eene nieuwe kerk te bouwen, werd in '96 uitgevoerd, maar bij dit werk trof den Zendeling en zijne gemeente eene groote teleurstelling: toen de kerk bijna voltooid was, kwam er een hevige wind en wierp haar omver. Gelukkig was 't geen gebouw van steen; het ongerief was grooter dan het geldverlies. Het werk werd met moed hervat en op den eersten Advent werd de nieuwe kerk in gebruik genomen. Toen dit jaar zijn loop volbracht had, was de gemeente aangegroeid tot 217 leden. Onder de heilbegeerigen bevonden zich een aantal lieden van de Nakko-eilanden, over welke we straks hopen te spreken. Tot de belangrijke gebeurtenissen van dit jaar behoort, dat er 5 oudsten werden gekozen, onder wie zich ook Fetero bevond.

In '97 nam de gemeente van dezen post met 72 zielen toe en eene schare van ruim 400 personen leerde in dezen werkkring voor den Doop. Veel nieuws viel er echter over den arbeid alhier in dezen tijd niet mede te deelen. Het Bestuur klaagde in zijn jaarverslag over 1898: »Wij hebben, helaas, weinig berichten van dezen post ontvangen. De arbeid schijnt zijnen rustigen, ongestoorden gang te gaan.« Er zijn er dus ook onder de Duitsche Zendelingen, die, ofschoon ijverig en trouw in hun werk, traag zijn in het schrijven. Gold het laatste van Zend. Seher, gewis ook

[1]) Een goed portret van hem komt voor in Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1898 bl. 193.

het eerste. In '99 gaf hij in 7 dorpen dooponderwijs, en had hij meer hulp gehad, hij zou daarmede in nog 2 andere dorpen hebben kunnen beginnen. Het had allen schijn, dat de dagen van het Heidendom in dit gebied geteld waren. »De Heer heeft groote dingen gedaan,« — getuigde hij. In 't midden van dat jaar werd deze geheele streek door hevige aardbevingen geteisterd; tusschen 9 Juni en 10 Juli telde men meer dan 100 schokken; de grond scheurde en tal van huizen stortten in. Van hetgeen bleef staan werd nog veel omgeworpen door een orkaan, die ook de fraaie, groote kerk deed instorten. Daarbij heerschte de koorts en raapte het jongste dochtertje van Seher weg. Het bleek bij toeneming, dat deze zendingspost in een koortsgebied ligt, zoodat ernstig over verplaatsing werd gedacht. Het gezin van den Zendeling had zóó van deze ziekte te lijden, dat hij moest besluiten, vrouw en kinderen tot herstel naar Sumatra te laten gaan. Tegen 't einde van het jaar stond de kerk weer overeind en mocht daarin aan 96 personen den Doop worden bediend, waarna er nog 622 in voorbereiding stonden.

Aan 't einde van 1899 had de Zendeling hier 1 helper en 5 oudsten. Zijne gemeente telde 428 leden (waaronder 237 Avondmaalgangers); de school werd door 35 leerlingen (waaronder 15 meisjes) en de Zondagsschool door 70 kinderen bezocht.

6. *Lahagoe.*

Nadat de zendingspost Fadoro (Siromboe) in het westen gesticht was, achtte men het noodzakelijk, te zorgen voor eene verbinding met Goenoeng-Sitoli, en daarom werd Zend. Lagemann, die na de terugkomst van Sundermann te Dahana gemist kon worden, aangewezen om eenen post te stichten te Lahagoe, in het centrum van het eiland. Kort nadat deze Zendeling hier was aangekomen (Juli '93) en terwijl hij bezig was zich een huis te bouwen, overviel hem eene ernstige ziekte, welke hem nabij den dood bracht. Na daaruit opgericht te zijn, bouwde hij af en maakte hij een aanvang met het Evangelisatie-werk. Zoodra hij daar was komen wonen, stond het bij de bevolking vast, — zoo zeiden de Berichten — dat zij het Christendom zou aannemen. Het offeren hield op; een voorloopig bedehuis verrees en eene aanzienlijke schare verzamelde zich om de prediking van het Evangelie te hooren.

Ook in uitwendig opzicht was de stichting van den zendingspost hier een weldaad. Lagemann zorgde namelijk voor verbetering der wegen, die in den regentijd totaal onbegaanbaar waren. Hij bewerkte verder, dat men de Ojo-rivier, waaraan de post gelegen is, en die in den regentijd wel eens eene breedte van 60 bij eene diepte van 15 M. verkrijgt, met eene pont kon oversteken. Maar voorts: de aanwezigheid op zichzelve van den Zendeling bracht reeds eene zekere rust en veiligheid in deze streek, waar het voorheen zoo onveilig was en de bevolking door eenen langdurigen oorlog en menigvuldige strooftochten was verarmd en gedund. Van hooger beteekenis is echter, dat de duisternis van het Heidendom hier aanving te wijken. In '94 had Lagemann reeds meer dan 100 geregelde hoorders; eenigen werden op den Doop voorbereid; Sofoe, de zoon van het bejaarde dorpshoofd, kwam in de leer voor helper. Zeer gelukkig was Lagemann in de behandeling van zieken, en die zegen droeg er krachtig toe bij, dat de goden hier zoo spoedig hun crediet verloren. Tegen 't einde van dat jaar mocht de Zendeling hier zijne eerstelingen doopen, een schare van 45 personen, bewoners van het nabijgelegen dorp Si-Sobahili; onder de gedoopten bevonden zich de twee voornaamste hoofden. Andere dorpen wilden volgen, maar uit behoedzaamheid hadden zij besloten, eerst eens toe te zien, of Si-Sobahili ten gevolge van de verandering geen onheil trof.

Wat zooeven gezegd is over rust en veiligheid moet niet zóó worden opgevat, dat die nu in 't geheel niet meer bedreigd werden. Daar waren de toestanden hier niet naar! In '95, en ook later, werd men nog wel eens aan het onrustig verleden herinnerd. Eene zeer verspreide rooversbende, die in het zuiden haar vereenigingspunt had, maakte namelijk deze geheele streek onveilig (vgl. Hoemene). De hoofdman was zekere Fagohi te Hiliawa, een dorp op 3 uren afstands van dezen zendingspost, eveneens aan de Ojo gelegen. Men zeide van hem, dat hij 6 vingers aan zijne handen en 6 teenen aan zijne voeten had (2 Sam. 2 : 20). Deze man overviel

met zijne bende nu en dan onverhoeds een dorp, en moordde, brandde en plunderde op gruwelijke wijze. Zoo gebeurde het eens, dat hij eene eenzame woning overviel, den man doodde, de vrouw beroofde van haar éénjarig kind, en haar vervolgens dwong het afgeslagen hoofd van haren man te dragen naar de verblijfplaats van den aanvoerder. Het Gouvernement zette een prijs op zijn hoofd, maar heeft dien, naar het schijnt, niet behoeven te betalen, want hij werd door een lid van zijn eigen bende vermoord. Zekere Baloe-Haloe volgde hem op, maar men hoorde nu gedurende eenigen tijd minder van die bende, zoodat werd getuigd: »Lahagoe is thans eene vreedzame oase in de wildernis.« Er kwamen weer meer menschen wonen, waaronder Heidenen uit het zuiden, wel ruw van aard, maar zich doorgaans spoedig in het ordelijk leven in de omgeving van den zendingspost schikkende. Het Heidendom scheen allengs te verdwijnen; zelfs kon men lezen van een priester, die, ofschoon nog Heiden, zijne toevlucht niet meer nam tot de goden en tooverijen, maar . . . met zijne patiënten bad.

Daar de Zendeling en zijn gezin veel aan koorts leden, vermoedde men, dat de plek, waar hun huis stond, niet goed gekozen was, en werd naar een geschikter plaats omgezien. Inmiddels kwam hier Zend. J. Sporket aan en ook deze werd terstond door de koorts aangetast. Zonder verwijl ging men er nu toe over, de zendelingswoning naar een hooger gelegen plek over te brengen. Door die verschillende stoornissen vorderde het zendingswerk niet zoo snel als men zich had voorgesteld, zoodat aan het einde van 1896 nog niet meer dan 12 zielen aan de eerstelingen waren toegevoegd.

In Maart '97 ging Lagemann, zeer verzwakt door de koorts, met zijn gezin naar Europa, zijnen post aan Sporket overdragende. Door dezen werden in dat jaar 14 Heidenen gedoopt. De Christenen aldaar beantwoordden, naar zijne bevinding, geenszins aan hetgeen men zou mogen verwachten. Traagheid, huichelarij en gierigheid waren de strikken, waarin zij, met zeldzame uitzondering, gevangen zaten. Eene eigenlijke vijandschap tegen Gods Woord kon hij niet constateeren; de Christenen kwamen trouw in de kerk; maar van geestelijk leven bespeurde hij niet veel. Het jaar d.a.v. was de toestand nog ongunstiger: er werd nu geklaagd over onverschilligheid; school en kerk werden minder goed bezocht en niemand kon worden gedoopt. De achteruitgang werd voornamelijk geweten aan het slechte voorbeeld van het hoofd Ama Ngaloe. Ultimo December telde de gemeente 84 leden.

Op 24 Oct. '99 hervatte Zend. Lagemann hier den arbeid, waarop Sporket zich naar Lolomboli begaf. Er was op dezen post nog geen verbetering gekomen; alleen nam de opkomst in de kerk weer een weinig toe. Niemand werd in dat jaar gedoopt, maar Lagemann had toch goede hoop voor de toekomst. De stilstand in het werk werd nu aldus verklaard: »Het is bijeengevloeid volk, dat hier woont, en er is gemis aan samenhang onder de verarmde en vervallen lieden; daarbij is er geen algemeen erkend opperhoofd.« — Aanhangers van bovengenoemde bende bedreven in de laatste maanden verscheidene moorden; zelfs een bediende van den Zendeling, die op den Doop werd voorbereid, werd door hen op weg vermoord. Bij deze gelegenheid gelukte het, de moordenaars te vatten. De Regeering treedt thans ook krachtiger tegen die wanordelijkheden op: militaire patrouilles doorkruisen het eiland. Baloe Haloe, de hoofdman der bende, noodigde onlangs, uit vrees voor zijn leven, Zend. Sundermann op een feest. Deze liet hem weten, dat de Zendelingen zijnen dood niet wenschten, maar dat hij zich zou bekeeren en leven. Wanneer hij vrede maakte, en dien oprecht hield, wilde Sundermann gaarne zijn voorspraak zijn bij den Controleur.

De laatste opgave vermeldt, dat de gemeente 79 leden telde (waaronder 44 Avondmaalgangers); de school werd door 25 kinderen bezocht (waaronder 13 meisjes) en de Zendeling arbeidde hier met 1 helper. Thans bericht Zend. Lagemann, dat ook hier de tijd van onvruchtbaarheid voorbij is: hij heeft weer een aantal Niassers kunnen doopen en hoopt weldra eene groote schare in zijne gemeente te kunnen opnemen.

---

7. *Lolowoea.*

Zend. Sundermann, de stichter van het station Dahana, ontving de opdracht, een nieuwen post te gaan stichten te Lolowoea, op het Botombawo-gebergte, ten zuidwesten van zijne vorige woonplaats. Herhaaldelijk had hij de plaatsing van eenen Zendeling in dat volkrijke gebied bepleit, en in den laatsten tijd reed hij eens per maand te paard derwaarts, om in het huis van het hoofd het Evangelie te verkondigen. Gemakkelijk viel het hem niet, na 18 jaren te Dahana te hebben gearbeid en er geregelde toestanden te hebben geschapen, nu weer in 't bosch te gaan wonen en van voren aan te beginnen, maar hij zeide: »Daarvoor ben ik Zendeling.« Op 30 Jan. 1896 bezette hij dezen nieuwen post en weldra had hij er eene schare van 116 personen op den Doop voor te bereiden. De godsdienstoefeningen werden druk bezocht, ook door vrouwen, en de belangstelling, opgewekt door de prediking en nog versterkt door 't verleenen van geneeskundige hulp, was groot. Tot hen, die voor den Doop leerden, behoorden ook de hoofden. Aangezien eenige Christenen van Dahana den Zendeling herwaarts gevolgd waren, had deze reeds terstond bij zijn optreden eene gemeente. Alles werkte hier dus mede. Met eenige kinderen kon men reeds dadelijk school gaan houden, en ook eene Zondagsschool, onder leiding van de vrouw des Zendelings, maakte opgang. Vele menschen haastten zich hunne afgoden weg te werpen, en de afgodsdienst had zoo goed als opgehouden. Dikwijls kwamen menschen den Zendeling vragen met hen te bidden of hun te leeren bidden. Sundermann had hier dus veel te doen; hij betreurde slechts één ding, namelijk dat het hem op zijnen leeftijd aan de noodige kracht ontbrak, om, bij de bezwaren van het heuvelachtig terrein en de slechte wegen, de omliggende dorpen te bereiken. Te Dahana had hij zoo goed voor wegen kunnen zorgen, dat men nu, van den hoofdpost uit, 20 dorpen kon bereiken, wat zijnen opvolger ten goede kwam; *hier* moest met het aanleggen van wegen nog een begin worden gemaakt, en 't was noodig dat werk niet uit te stellen, want wáár hij ook kwam, hij vond de menschen bereid het Evangelie aan te nemen.

Nadat op 1 Juni '97 hier de eersteling, een bejaard lam [1]) man, gedoopt was, kon tegen het einde van dat jaar eene schare van 52 personen worden gedoopt, waaronder de beide hoofden. Het tweede hoofd, Atoemboecha geheeten, was de eerste, die zijne goden wegdeed; van hem had de Zendeling groote verwachting. Onder de gedoopten waren ook lieden uit Tetehosi. Na afloop dezer plechtigheid konden weer vele nieuwe candidaten op de lijst worden geplaatst, o.a. een hoofd genaamd Falolowa, die voorheen een berucht roover en tegelijk priester en toovenaar was. Verder opende het dorp Halama-Soja zijne deur voor het Evangelie.

Merkwaardig is de kracht, waarmede dit hier doordrong. Een sprekend voorbeeld daarvan is, wat verteld wordt van den dorpspriester. Deze man, die geen klanten meer overgehouden had, daar het geheele dorp met den afgodsdienst had gebroken, zocht een onderkomen in de nabijheid van den Zendeling, om te beter te kunnen leeren voor den Doop, en verzocht den Inl. helper, naar de verlaten woning te gaan en er de goden uit weg te doen. Deze voldeed aan het verzoek, en gaf de geheele collectie aan de vlammen prijs. Kort daarop overhandigde die expriester aan den Zendeling zijn offertrom, die hij gaarne kwijt wilde zijn, omdat hij meende, dat hij door middel daarvan nog eenigszins met de geesten in verbinding stond. Deze man had eenige moorden en tal van andere ongerechtigheden op zijn geweten. Tegelijk met hem leerde zijn tegenwoordige gastheer, die den naam had een doortrapt booswicht te zijn. Aan het einde van '98 werden weer 90 Heidenen in de gemeente opgenomen, die thans 158 zielen telde. Tot de laatstgedoopten behoorden vele leden van de voornaamste familiën en ook twee gezinnen van het genoemde dorp Halama-Soja. De wandel der gedoopten was over 't algemeen goed; velen hunner, vooral van de jongeren, waren den Zendeling zelfs tot vreugde. Toch was hij voorzichtig met het Avondmaal. Tot hiertoe bediende hij het slechts éénmaal, en dan nog wel aan een klein aantal leden, die hij bijzonder had voorbereid. Ééne

[1]) Met wien 't dus beter ging dan met Nasim te Madjalengka, bl. 133.

zaak was er, welke te wenschen overliet: de Zendeling mocht niet aan de beurs der Christenen komen; zij waren volstrekt onwillig om iets, hoe gering ook, bij te dragen voor kerk en school. De Evangelisatie vond wel enkele belemmeringen op haar pad, maar zij konden haren loop niet stuiten. Integendeel; men mocht hier Paul Gerhard nazingen: »Niets kan Uw werk verhindren, 't Blijft rustloos voorwaarts spoên.« Eenigen tijd waren de menschen in angst voor de bende, waarover we boven gesproken hebben, maar ze kwamen met de vrees vrij; de orkaan, die de kerk te Fadoro (bl. 483) in een puinhoop veranderde, wierp ook de in aanbouw zijnde kerk te Lolowoea tegen den grond, maar zij werd met spoed herbouwd; sommigen, die eerst goede hoop gaven, trokken zich, toen de besliste keuze moest worden gedaan, terug, maar grooter was het getal van hen, die volhardden op den ingeslagen weg. Daarbij maakten de Christenen in '99 een begin met iets bij te dragen, en had de Zendeling personeel gehad, hij zou reeds nu minstens 3 filialen hebben kunnen stichten.

Zend. Sundermann moest het einde '99 nog steeds met 1 Inl. helper doen; zijne gemeente telde toen 228 leden (waaronder 140 Avondmaalgangers); de school werd door 27 en de Zondagsschool door 25 leerlingen bezocht. Het plan bestaat, dezen post tot een herstellingsoord te maken en er een Zendeling-arts te plaatsen.

8. *Togimbogi* of *Lahoesa.*

Ligt de vorige post in het oosten, we hebben thans weer over te steken naar het westen, om een bezoek te brengen aan den nog jeugdigen werkkring van Zend. E. Krumm. Deze kwam 5 Nov. 1896 op Nias aan en begaf zich naar Fadoro, om door Zend. Seher te worden ingeleid tot zijn werk. Hij zou zich vestigen in Si-Heneasi, een groep dorpen, ten zuiden van Fadoro (Siromboe), aan het strand. [1]) Zoodra hij zich voldoende in de taal bewegen kon, ging hij daar op geregelde tijden heen. De bewoners verlangden zeer naar de prediking van het Evangelie. Men stelde zich voor, dat, als Krumm hier eens gevestigd was, hij ook de tegenover liggende Nakko-eilanden, welke van daar uit in 6 uren te bereiken zijn, zou kunnen bearbeiden.

Nadat in Febr. '98 de toestemming der Regeering was verkregen, zocht Zend. Krumm zich eene plek ter vestiging uit in het dorp Togimbogi, maar toen hij daar wilde gaan bouwen, stuitte hij op een ernstig verzet van de streng heidensche partij. Deze sprak zoowel over hem als over die plek eene vervloeking uit en zette daar afgoden neer, terwijl zij vóór deze ter verontreiniging eenen hond levend verbrandde. Partijen gingen vervolgens aan het onderhandelen, en daarmee werd veel tijd zoek gebracht: ééns waren zij aan 't redekavelen van 's middags 12 tot 's nachts 3 uren. Allerlei lasterpraatjes waren onder de menschen verspreid, en als de welbekende Fetero, van Fadoro, den Zendeling niet als advocaat ter zijde had gestaan, is het zeer de vraag, of hij had mogen blijven. Nu was het slot, dat Krumm van de beoogde plek afzag en eene andere plaats uitzocht, waartegen geen bezwaren werden ingebracht. Dáár ging hij zich nu een huis bouwen, terwijl hij onverwijld zich ging wijden aan de 82 doopcandidaten.

Togimbogi is een van de 4 dorpen, die dezen zendingspost uitmaken. Krumm woont hier, om zoo te zeggen, aan de »poort der koppensnellers.« De rivier Lahoesa — naar welke deze post ook Lahoesa heet — vormt duidelijk de grens tusschen Noord- en Zuid-Nias. Ten zuiden der Lahoesa vindt men de beruchte en gevreesde Iraono Hoena. Willen deze lieden uit moorden gaan naar het noorden, dan moeten ze de woning van den Zendeling passeeren. Zij veroorzaakten hem reeds menig angstig uur. Zoo verscheen op zekeren dag voor zijn huis een hunner voornaamste hoofden, met een gevolg van 20 man, allen zwaar gewapend. Hij kwam den Zendeling vertellen, dat zijn zoon zeer ziek was, omdat hij gedronken had van water, dat door het paard van den Zendeling was verontreinigd. 't Duurde niet lang, of de volgelingen begonnen kabaal te maken, en daarom stelde Krumm voor, dat het hoofd en enkele zijner mannen met hem naar binnen zouden gaan. Dat gebeurde, en nu begreep de Zendeling uit zijn verhaal, dat de jongen de koorts

---

[1]) Si-Heneasi beteekent: dorpen aan zee.

had, waarom hij kinine medegaf. Nauwlijks echter zag die man Krumms apotheek, of hij moest van elk middel weten waarvoor het diende. Vervolgens zag hij het gereedschap van den Zendeling hangen, en dat wekte zijne begeerte op. Hoe onhebbelijk de bezoeker zich ook aanstelde, de Zendeling mocht geen vrees laten blijken, want dan zouden de lieden nog brutaler zijn geworden en zouden zijn eigen menschen het vertrouwen in hem verloren hebben. Eindelijk, na 4 lange uren, raakte hij hen kwijt.

Voor 't bouwen van zijn huis kon de Zendeling geen timmerlieden krijgen, en die moest hij dus laten komen van de oostkust, wat veel geld kostte. Maar deze waren Christenen, en met hen kon hij beginnen godsdienstoefening te houden. Weldra deed hij ook eene poging om kinderen bijeen te krijgen tot het houden van eene school, maar verder dan tot 4 kinderen kon hij het in den aanvang niet brengen. Het gehoor op Zondag klom weldra tot 150 à 200 personen. Terwijl hij predikte, zag hij voor zich op den kouden grond neergehurkt mannen en vrouwen, kleinen en grooten; ten deele spiernaakt, ten deele schamel gekleed; de de een aandachtig, de ander verstrooid. Naakte kinderen kropen over den grond, of wel ze hingen op den rug of sliepen op den schoot hunner moeders. Schreiende kleinen werden gesust met woorden als deze: »Straks sluit de Toewan je op in den stal!« op welke bedreiging het kind nog harder ging schreeuwen. De volwassenen zaten doorgaans rustig, maar nu en dan voelde een der aanwezigen zich gedrongen iets te zeggen. Toen Krumm b.v. vertelde van den zondeval, en zeide, dat nu alle menschen zich moeten kleeden, inzonderheid zij, die Christenen zijn en willen worden, stond een der hoorders op en sprak: »Ja, Toewan! God heeft voor Adam en Eva kleeren gemaakt, maar voor ons niet. Hoe moeten wij er nu aan komen?« Het antwoord luidde: »God heeft ulieden sterke armen gegeven om te werken, opdat gij kleeren voor u zoudt kunnen verdienen. Komt maar hier bij mij en arbeidt twee dagen; dan geef ik den man een broek en aan de vrouw een baadje.«

Sinds 't laatst van '98 is Krumm gehuwd. Kort daarop werd hij ernstig door de koorts aangetast. Daarbij kwamen verontrustende berichten over de nadering der Zuid-Niassers en ten slotte de aardbevingen (boven beschreven), zoodat hij niet tot rust en herstelling kon komen. Hoe ongaarne ook, hij moest eindelijk in verandering van klimaat genezing zoeken. Eerst in September kon hij zijn werk hervatten en daarop rust sedert een groote zegen. Op Oudejaarsdag mocht hij zijne eerstelingen doopen, 60 personen, en met inbegrip van Christenen, die van elders waren gekomen, had hij thans reeds eene gemeente van 91 zielen, waaronder 30 Avondmaalgangers. Deze Oudejaarsdag vormde met den vorigen, toen hij bewusteloos en ijlend te bed lag, zulk eene heerlijke tegenstelling, dat zijn hart overstelpt was van vreugde. Dit Doopfeest werd gevolgd door eene hoogstinteressante reis naar de Iraono Hoena, d. i. »wilden,« waaronder men, gelijk wij reeds aanduidden, te verstaan heeft de woeste bewoners van de streek, welke zich zuidwaarts van de Lahoesa uitstrekt naar het gebied, waar Thomas en Lagemann vroeger ingang poogden te vinden. Krumm kwam tot die reis op de volgende wijze: kort nadat hij het boven beschreven bezoek van die ruwe gasten had gehad, komt er een man tot hem, Solago geheeten, die in het bezit geraakt was van zeker boekje, zich dat door een Christen had laten verklaren, en nu onderwijs verlangde in de hoekoe Lowalangi, d. i. de leer van God. Hij behoorde tot die wilden, maar toonde zich zeer begeerig naar onderwijs, kwam gedurig terug en bracht telkens een ander mede. Ten laatste vergezelde hem zijn oudere broeder, Fadoli, die zich den Zendeling voorstelde met deze woorden: »Ik ben het opperhoofd der wilden.« De vader van dit broederpaar stond voorheen met zekeren Siwahoemola aan 't hoofd van eene bende, die roovend en moordend door 't land trok en de schrik was der bevolking. Zij hadden op een kale rots een burcht gebouwd ter bewaring van de buitgemaakte slaven, die zij naar Atjeh uitvoerden. Daartoe kwamen Maleische schepen nabij Lahoesa en kochten de slaven voor goud, ijzer en katoenen stoffen. Dat rooversnest had de Nederl. Regeering in 1863 uitgeroeid en sedert kwam aan den slavenhandel een einde. Fadoli en Solago hadden daarna het handwerk van

hunnen vader overgenomen, tot zij van het moorden genoeg hadden.

Solago bleef komen en leeren en noodigde gedurig den Zendeling tot een bezoek aan zijne woonplaats. Daar er geen rijweg was en Krumm bovendien gedurig aan de koorts leed, kon hij nog niet gaan, maar hij noodigde hem en zijne vrienden uit, het Kerstfeest op den zendingspost te komen bijwonen. Inderdaad kwamen ze, 28 personen sterk. Wat ze hier zagen en hoorden, maakte op hen den diepsten indruk; ze verklaarden bij 't heengaan: »Wij willen ook Christenen worden,« en herhaalden nog eens hun verzoek, dat de Zendeling tot hen mocht komen. Om hem dat mogelijk te maken, werkten 20 man 8 dagen lang, om een pad te maken, dat hij te paard passeeren kon. En zoo ging hij dan den 2den Januari (1900) op weg. Na een paar uren gereden te hebben, kwam hij te Sarahili, aan de burcht van Siwahoemola, die hem opwachtte en vergezelde naar 't doel der reis, Lolowaoe, hetwelk des namiddags bereikt werd. De twee huizen der hoofden stonden ook hier op den top van een berg, zóó steil, dat de Zendeling zijn paard beneden moest laten en hem schier niet kon beklimmen. Daar boven wemelde het van menschen. De Zendeling werd hier zeer plechtstatig ontvangen. De hoofden hielden redevoeringen en daarna verkondigde Krumm hun het Evangelie, naar aanleiding van Hand. 17 : 30, waarop Fadoli zich oprichtte en luide sprak: »Wij verlaten thans de leer des Duivels en nemen de leer van God aan.« Terstond daarna gaven 120 personen hunne namen op als doopcandidaten. Toen volgde een rondedans. Allen stonden op, vatten elkander bij de hand en liepen in een kring rond. Solago stond in het midden en zong een begroetingslied, waarop de menigte telkens antwoordde. Nadat het gezang geëindigd was, werd den Zendeling een zwijn aangeboden, dat door 10 man werd gedragen, maar door hen bescheidenlijk een »hoentje« werd genoemd. Het werd geslacht, en terwijl het bereid werd, bracht de hoofdman zijne kinderen (hij heeft 10 vrouwen en 19 kinderen) tot Krumm en verlangde, dat hij ze zou leeren zingen. Met hulp van zijn trompet gaf deze hun 's nachts van 12—2 uur de eerste zangles. Hierop gaf hij zijne eerste les aan de doopcandidaten. 's Nachts om 3 uur was het eten klaar en volgde de maaltijd, die met eene korte godsdienstoefening werd besloten, waarna men ging slapen. Bij 't afscheid den volgenden morgen moest Krumm hun een Zendeling beloven, of minstens een Inl. helper; hij kreeg een geit mede voor zijne vrouw en het overgeschoten varkensvleesch werd hem door 2 mannen nagedragen. Een helper was op 't oogenblik niet te krijgen, laat staan een Zendeling; toen werd voorloopig een jonge man van Ombolata daarheen gezonden, die aan 185 menschen het noodigste kon leeren. — In April kon Krumm in het dorp Tetehosi alle goden en 3 menschenschedels begraven; het geheele dorp bezocht de kerk. In Mei bevond hij zich in het dorp Hilihandro, halfweg Lolowaoe. Dit dorp heette voorheen een Duivelsburg, omdat er zooveel koppensnellers woonden. Ook daar is heilbegeerte ontwaakt en reeds begon men de goden op te ruimen.

Bij een later bezoek aan Lolowaoe maakte Krumm nader kennis met de menschen, maakte de noodige afspraak omtrent verbetering van den weg en het bouwen van eene helperswoning, en hield in de open lucht eene godsdienstoefening voor 200 personen. De doopcandidaten maakten reeds goede vorderingen. Het aantal belangstellenden nam als met den dag toe, zoodat Krumm voor korten tijd schreef, zeker 1000 menschen te kunnen voorbereiden tot den Doop, als hij maar voorgangers had; doch die ontbraken. Tot zijn innige smart moest hij in 't najaar naar Sumatra reizen, om te trachten van de koorts af te komen. Hij hoopte echter vóór Kerstfeest terug te zijn. Dat is ook geschied, en het laat zich aanzien, dat het oogsten weldra zal aanvangen.

9. *Sogae-Adoe.*

Van de west- hebben we thans weer over te steken naar de oostkust, en wel naar een landschap ten zuidoosten van Goemboe-Hoemene en bovenstaanden naam dragende. Het wordt ten noorden begrensd door de rivier Sogae-Adoe en in het zuiden door de rivier Tofo.

In Mei '98 bracht Zend. Thomas, van Hoemene uit, aan dit landschap een bezoek, met de pasaangekomen Zendelingen Mo-

meyer en Hoffmann. Zij werden er goed ontvangen, en bevonden, dat de grond buitengemeen vruchtbaar en de bevolking ijverig is. Deze laatste, grootendeels bestaande uit lieden, die uit het binnenland de wijk hadden genomen, uit vrees voor de rooversbenden, werd door hen geschat op 10.000. De menschen zouden gaarne zien, dat een Zendeling zich onder hen kwam vestigen, en zij vereerden Zend. Momeyer een zwijn, om voor vast beslag op hem te leggen. Zij waren nog volslagen Heidenen: dat getuigden ook de menigte goden in en vóór hunne huizen; maar bij een volgend bezoek kreeg Momeyer den indruk, dat het Heidendom vermolmd was. De menschen, bestendig in angst voor de koppensnellers, verlangden zeer naar zijne komst.

In April '99 kon A. Momeyer zich hier metterwoon neerzetten en beginnen te bouwen en godsdienstoefening te houden. De opkomst was terstond groot, en steeg nog nadat het hoofd Nifaelo, uit het iets zuidelijker gelegen Boeasi, met zijne lieden de godsdienstoefening was komen bijwonen. Aangezien de Zendeling 2 Inlandsche helpers had kunnen krijgen, kon hij èn op zijne woonplaats èn te Boeasi aanvangen dooponderwijs te geven, terwijl hij tevens eene school opende en aan eenige jongelingen les gaf in het hoornblazen, waarvan hij het nut te Hoemene had leeren kennen. Dagelijks werd Momeyer daarbij om medicijnen aangesproken en geheele scharen van kranken verzamelden zich des morgens en des avonds voor de zendelingswoning. Behalve een geneesmiddel kregen deze ook een goed woord mede naar huis, en beide middelen hadden doorgaans de gewenschte uitwerking. De gewone gang was hier: men kwam eerst een geneesmiddel halen, verscheen daarna in de kerk, en vroeg vervolgens om onderwijs voor den Doop. De godsdienstoefeningen, voorloopig in een schuur gehouden, werden eerst door 200—300, welhaast door meer dan 700 menschen bijgewoond, en aan 't einde van dat jaar had de Zendeling reeds 600 doopcandidaten. De lieden dwongen om onderwijs en wilden van geen uitstel weten; hier was het veld inderdaad »wit om te oogsten.«

Op 29 April 1900 werd hier door Zend. Momeyer zijn eersteling gedoopt, en wel een voormalig priester en moordenaar. Deze was lijdende en verlangde zeer naar den Doop. Kort nadat hij dien had ontvangen is hij gestorven.

De menschen betoonen zich hier zeer ijverig, niet alleen in het leeren, maar ook in het bouwen. Op den hoofdpost verrijst eene kerk met 1000 zitplaatsen, en daarin hoopte de Zendeling in 't voorjaar van 1901 aan een eerste schare bekeerlingen den Doop te bedienen.

10. *De Nakko-eilanden.*

Op de westkust van Nias, tegenover kaap Siromboe, ligt eene groep eilanden, 8 in getal. Van deze zijn 4 bewoond, namelijk Nakko, Bawa, Bogi en Imana. Het eerstgenoemde is het hoofdeiland, en daarnaar heeft men de geheele groep genoemd. Reeds in 1881 kwam Zend. Kramer met lieden van deze eilanden in aanraking. De bewoners waren namelijk gehouden, op bepaalde tijden hunne opwachting te maken bij den Controleur te Goenoeng-Sitoli, en bij dusdanige gelegenheid ontmoette Kramer eenige lieden van daar. Zij woonden op zijne uitnoodiging de godsdienstoefening bij, en toonden belangstelling in de prediking, zoomede afkeer van den Islam. Gaarne zouden ze gezien hebben, dat Kramer aan hunne eilanden een bezoek bracht, en hij was ook bepaald van plan er heen te gaan, maar de gelegenheid ontbrak hem. Later is Thomas er eens geweest, en nog later Lett, maar aan beide Zendelingen ontbrak de tijd tot nauwkeurige kennismaking, en hunne bezoeken hadden geen direct gevolg. Nadat Seher te Fadoro gevestigd was, werden de betrekkingen tusschen de bewoners der Nakko-eilanden en de Zending van inniger aard: in '96 had Seher onder zijne doopcandidaten ook 86 van hen. Het volgende jaar maakte deze Zendeling een reisje naar die eilanden, in gezelschap van Zend. Krumm, die zich destijds te Fadoro bevond.

De tocht daarheen was voor hen geenszins gemakkelijk. Eerst moesten ze 3 weken wachten, tot de branding hen toeliet van wal te steken. Zoodra de gelegenheid gunstig was, op 4 Mei, braken zij op, alleen het noodigste medenemend. Van de zendelingswoning te Fadoro tot

het strand hadden zij één uur te gaan, gedeeltelijk door moeras. Toen moesten ze nog eens $1^1/_2$ uur loopen langs het strand tot kaap Siromboe, waar een boot in zee kon worden gebracht, en daarop begon de vaart. Nauwlijks waren ze in zee, of zij hadden een stormpje te doorstaan, maar dat liep goed af. 's Avonds om 7 uur bereikten zij Bogi, waar zij met hun geleide van 16 Niassers in ééne hut den nacht moesten doorbrengen. De bewoner stond niet toe, dat men dadelijk ging slapen, maar wenschte, dat eerst eene godsdienstoefening zou worden gehouden. Na afloop daarvan werd een varken geslacht en een feestmaal bereid. Eerst nadat dit genuttigd was, mochten de Zendelingen hunne vermoeide leden op de harde planken uitstrekken. Den volgenden dag kwamen 105 lieden zich bij hen aanmelden, om voor den Doop te leeren, maar met bezorgde harten, want zij waren allen arm en afhankelijk van de rijken op Nakko, en deze hadden gedreigd hen te zullen verdrijven, indien zij het Christendom aannamen. — Van hier voeren de Zendelingen naar Nakko. Daar vonden zij groote welvaart, bij sommigen zelfs weelde. Zij werden zeer welwillend ontvangen, maar de »groote heeren« wilden geen Inl. helper aannemen; kwam er een Europeesch Zendeling, die zou welkom zijn. — Hierop begaven de Zendelingen zich naar Bawa. Op de vaart derwaarts kwamen zij door onweer en hooge zee in gevaar, maar mochten ook dat eiland behouden bereiken. Het hoofd, genaamd Ama Balokosimaene, ontving hen zeer vriendelijk en leidde hen naar zijn huis. Niet weinig verwonderd waren de Zendelingen op het gezicht van de weelde en gemakken, daarin ten toon gespreid. Hier behoefden zij niet op harde planken te slapen; integendeel, ieder van hen kreeg voor ligging 3 matrassen. De woning van dit hoofd was vol goden, wat Fetero, die tot het geleide behoorde, aanleiding gaf, eene rede te houden, met Psalm 115 tot tekst. Hier mocht de Inl. helper Tama achterblijven. — Het resultaat hunner reis drukten de genoemde Zendelingen in de volgende woorden uit: »Er moet een Zendeling op deze eilanden worden geplaatst. Een helper is onvoldoende. Er wonen op de eilanden ruim 2000 menschen, die in hunne ellende en jammer uitroepen: Wij wilden Jezus wel zien!«

In het voorjaar van '98 bracht Zend. Seher tweemaal aan deze eilanden een bezoek; de tweede reis in gezelschap van de nieuwe Zendelingen Momeyer en Hoffmann. Hij kwam toen te weten, dat de oorspronkelijke bevolking, welke zich Maroe noemde en een eigen taal had, door de rooftochten der Atjehneezen zoo goed als uitgeroeid was. Bij het overblijfsel voegden zich in den loop des tijds leden van onderscheidene stammen op Nias woonachtig, zoodat nu de bevolking der Nakkoeilanden zeer gemengd is. Een der hoofden op Nakko had, tijdens het laatste bezoek van Seher, zijne goden reeds verbrand, en zijne onderhoorigen waren van zins zijn voorbeeld te volgen. Dringend vroeg dit hoofd, Alisoesoe geheeten, om een Zendeling. Een ander hoofd verklaarde, dat ook hij zijne goden voor het vuur bestemd had. Seher gaf hem den raad, zich niet te overhaasten, maar hij antwoordde, dat God het hem had geboden, en hij mocht toch aan God niet ongehoorzaam zijn. De goden werden daarop bijeenverzameld, een gansch groote menigte, en vervolgens aan de vlammen prijsgegeven.

Er werd nu besloten, dat een van de beide nieuwe Zendelingen, en wel W. Hoffmann, zich op die eilanden vestigen zou. Deze ging er in April '99 weer eens heen, en bevond, dat de Inl. helper bij de bewoners in achting stond; het had indruk op hen gemaakt, dat uit de Niassers zelf een leeraar was voortgekomen. Er waren nu 231 doopcandidaten en deze noemden zichzelven reeds Christenen; »wij zijn immers Zondagsmenschen!« zeiden ze. In November d.a.v. verhuisde Hoffmann naar Nakko, en daar had hij nu in de eerste plaats voor de noodige gebouwen te zorgen, wat hem onuitsprekelijk veel moeite veroorzaakte, aangezien de materialen grootendeels van Nias, en wel van de oostkust, moesten worden gehaald, en men op het eiland geen lieden kan krijgen, die voor loon willen werken, daar ze allen — dank zij de teelt van kokosnoten — welvarend zijn. Er bleef hem dus niets anders over, dan handwerkslieden van Ombolata te doen komen.

Het volgende kan een denkbeeld geven van den rijkdom op Nakko. Al wie een

:t aanricht en daarop 150 varkens ten :e geeft, krijgt den titel van *baloegoe.* zijn er op 't eiland niet minder dan personen, die dezen titel dragen, en e bezitten van 800—1000 kokosboomen. opbrengst van elken boom is per jaar — à *f* 2.50. Op zulk een feest, door fmann bijgewoond, verschenen 25 à zulke baloegoe's, allen met gouden fdsieraden op, ter waarde van ongeveer 00 't stuk. Bij zulk eene gelegenheid gen de baloegoe's een vuurrooden ıtel. Het feest verliep zeer ordelijk, ır het slot stemde den Zendeling tot ɔte treurigheid, wegens de enorme veelheid sterken drank, die er gedronwerd. Vier groote kannen gingen ens rond, en ieder dronk zooveel hij eerde. De Christenen uit Sehers ge:nte, die aanwezig waren, zoomede doopcandidaten op het eiland, onder:idden zich echter zeer, daar ze er n droppel van gebruikten.

'olgens het Bericht van Juli 1900 had fmann 295 personen in de leer voor Doop, en wel: op Nakko 97, op Bogi op Bawa 54 en op Imana 73. Met éénen helper had hij het meer dan k, om die allen te onderwijzen. Een r Bericht deelt mede, dat reeds 128 ;onen den Doop ontvangen hebben.

11. *Lolomboli.*

)eze jongste zendingspost is gesticht et Moroö-gebied. Reeds de Zendelingen t en Reitze hebben, toen zij te Fadoro :idden, betrekkingen met de bevolking ıar aangeknoopt, maar het kwam niet ;tichting van eenen zendingspost. Tegen einde van 1898 nu werd een kleinzoon het hoofd ernstig ziek. Toen de lieden :n, dat al hun offeren niet baatte, ıdden zij zich tot Zend. J. Sporket, die :ijds te Lahagoe woonde. Het was echter aat: het kind stierf. Niettemin vroegen :hans om eenen Zendeling, verklarende, zij bereid waren hunne goden weg loen en Christenen te worden. Sporket ı het besluit, als hij te Lahagoe niet meer dig was, zich onder hen te vestigen. ıdra hij evenwel een begin maakte, e plaats voor zijn te bouwen huis in e te brengen, kwam de heidensche :ij in verzet, en eischte, dat hij zou vertrekken. Toen hij dat niet deed, sprak zij over die plek eenen vloek uit en verbrandde een levenden hond, waaraan hij zich natuurlijk niet stoorde. Nu was het ook hier niet zoozeer heilbegeerte, welke de menschen om eenen Zendeling deed vragen, maar veeleer om hulp te erlangen in dagen van ziekte; doch ook in dit gebied drong reeds een straal van licht door de duisternis heen. Zoo was er b.v. een hoofd, Gano geheeten, die al zijne goden reeds weggedaan had, en zich met de zijnen in dagen van ziekte tot God wendde. Verder ontving Sporket in die dagen een koordje met 5 knoopen, afkomstig van 5 hoofden aan de Beneden-Ojo, en de mondelinge boodschap er bij, dat zij hem uitnoodigden in hun gebied te komen wonen. Zij boden hem een terrein aan om te bouwen, met het noodige hout, en deden hem weten, dat in hun gebied vele menschen woonden. Hij kon daarop echter niet ingaan, daar hij zijn woord reeds had gegeven.

In Sept. 1899 dan vestigde hij zich in het Moroö-gebied, en wel te Lolomboli. De post ligt aan de verbindingslijn tusschen Siromboe en Lahagoe, zoo wat even ver van die beide stations, en wel ongeveer 3 uur rijdens, niet aan de rivier Moroö, maar iets noordelijker. Het terrein is hoog gelegen en omringd door dorpen. Het was een heete dag, toen hij er aankwam, maar »de ontvangst was zeer koel,« schreef hij. Daar het Zaterdag was, zond hij terstond boodschappers naar de omliggende dorpen, om de bewoners uit te noodigen, den volgenden dag tot hem te komen, daar hij hun iets gewichtigs had mede te deelen. Er kwamen echter slechts 10 personen, maar vervolgens steeg dat tot 60 en kort voor het Kerstfeest smaakte hij de vreugde, dat 4 hoofden van dorpen de goden wegwierpen. Na dat feest kon hij 80 personen uit verschillende dorpen opschrijven ter voorbereiding voor den Doop. Verder was het hier, volgens de laatste berichten, nog niet, maar zooveel is reeds duidelijk, dat zij, die den Zendeling herwaarts hebben genoodigd, daarmede baatzuchtige bedoelingen hadden, en toen zij deze niet bereiken konden, trokken zij zich terug. 't Gehoor bestond in den laatsten tijd uit 70—80 personen.

———

Besluit.

De Zending op Nias is thans 35 jaren oud. De eerste 25 jaren verliepen — afgezien van het zuiden — zóó kalm, dat men aan het einde daarvan op het eiland nog slechts 3 gemeenten had, met te zamen 706 leden. Daarna kwam er meer beweging in het werk, en tegenwoordig gaat het zelfs met groote snelheid vooruit: de posten 4—8 werden gesticht in de jaren 1891—'98; de laatste 3 in één jaar: 1899. De toeneming van het aantal gemeenteleden volgde denzelfden gang: eerst geleidelijk, maar in den laatsten tijd zóó snel, dat men de aanwas der gemeenten op Sumatra door die op Nias nog overtroffen acht. Het totaal op 't einde van 1899 was 4280 (waaronder 2000 Avondmaalgangers); daarvan waren in 't laatste jaar alleen meer dan 1000 gedoopt. Op 't einde van 1900 was het totaal 5000. Als middellijke oorzaak van den snellen aanwas noemt men de vermolmdheid van het Niassische Heidendom, (waarvoor de oogen der bevolking zijn opengegaan, nadat het Woord Gods tot hen is doorgedrongen) en de vrees voor de koppensnellers. Opmerkelijk is intusschen een daarmede samengaande verandering in de gezindheid der bewoners van het binnenland, die voorheen als koppensnellers gevreesd waren en hun bestaan vonden in rooven en plunderen, maar nu verklaren, van deze levenswijze genoeg te hebben. Zoo is in de laatste jaren op een groot gedeelte van het eiland eene sterke neiging naar het Christendom ontwaakt. Deze is het sterkst langs de oostkust, maar heeft zich ook reeds aan de westkust en een paar punten in het centrum medegedeeld. Het noorden en het zuiden staan nog buiten deze beweging, maar de Zendelingen dringen aanhoudend noordelijker en zuidelijker op; de drang naar het zuiden, dat dichter bevolkt is, is echter hierbij veel sterker. Er zijn, terwijl wij dit schrijven, 15 Zendelingen op Nias werkzaam. Tegenstand vindt de Evangelisatie in het nu door haar bezette gebied weinig. De concurrentie van den Islam heeft op het eiland niet veel te beduiden. Alleen aan het zeestrand, en dan vooral op en om de hoofdplaats, namen enkele Inlanders hem aan. Hij schijnt niet in den smaak der bewoners te vallen.

Eenigszins vreemd is het op Nias gegaan met de opleiding van Inl. Christenen tot helper. De eerste Zendelingen hebben slechts een paar jonge menschen daartoe opgekweekt, maar er waren ook nog niet veel Inlandsche krachten noodig. Op aansporing van het Bestuur ging men er in '82 toe over, de vorming van helpers ter hand te nemen. Zend. Sundermann, te Dahana, aan wien dat werk werd opgedragen, begon dat jaar met 4 kweekelingen, en men bepaalde, dat de cursus 3 jaren zou duren. Nadat deze in '85 eindexamen hadden gedaan, wachtte men 2 jaren en begon toen aan eene tweede groep, bestaande uit 5 personen. Toen ook deze gereed was en Zend. Sundermann naar Europa ging, werd van verdere vorming op het arbeidsveld afgezien en de proef genomen met opleiding te Depok.[1]) Nadat Sundermann op Nias terug was gekomen, hervatte hij de opleiding niet. Hij scheen ook aan dat werk geen groote waarde te hechten, en moest verklaren, dat men over 't geheel in de opgeleiden was teleurgesteld (zie Dahana), en dat een cursus van 3 jaren ook te kort was, vooral voor aanstaande onderwijzers. [2]) Er werden dus geen nieuwe helpers op Nias gekweekt tot 1896, ofschoon men ze zeer noodig had. In dat jaar ving Zend. Thomas te Hoemene met opleiden aan, maar blijkbaar op andere wijze dan Sundermann vroeger de zaak had ingericht. Hij begon met 5 kweekelingen, en deze waren reeds na een jaar gereed, ofschoon uit de Berichten niet blijkt, dat de Niassische jongelieden uitmunten in vatbaarheid om te leeren. Terstond daarop ving hij een nieuwen cursus aan met 8 kweekelingen, en die kwamen na 2 jaren gereed. De tegenwoordige (derde) cursus ving aan met 20 kweekelingen. Het vreemde in deze zaak is, dat de opleiding eerst niet vlotten wilde, uit gebrek aan geschikte personen, die nu overvloedig voorhanden schijnen te zijn; dat eerst een cursus van 3 jaren ontoereikend werd geacht, en de jongelieden thans na eene opleiding van 1 of 2 jaren reeds voldoende onderlegd

1) Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1892 bl. 298.

2) Ibid. 1893 bl. 174.

worden geoordeeld, om in de praktijk te gaan. Wat nu dit laatste punt betreft, mij schijnt het onmogelijk, om van zulke niet of weinig onderwezen jonge mannen in zoo korten tijd degelijke voorgangers te vormen. Misschien licht men er voorloopig de hand mee, omdat de behoefte aan helpers zoo groot is. [1]) Het geheele getal was op 't einde van '99 slechts 19. — Tot ult. '96 waren er te Depok 9 Niassers opgeleid of nog in opleiding; enkele jongelingen kwamen later daarbij, maar tegenwoordig worden geen Niassers meer naar Depok gezonden.

Het peil, waarop de Niassische gemeenten geestelijk staan, is nog niet hoog, en de Zendelingen verzuimen geenszins er bij hun Bestuur — dat wel eenigszins geneigd is om de lichte zijde op den voorgrond te plaatsen [2]) — op aan te dringen, [3]) bij het doen van mededeelingen »de ware nuchterheid« te betrachten. Waar de menschen, gelijk thans op sommige posten, »bij scharen« tot den Doop komen, ligt de veronderstelling voor de hand, dat het geloof niet aller is. Uitdrukkelijk wordt dan ook verklaard, dat de beweegreden bij de massa geenszins eene klare en zelfbewuste heilbegeerte is. Sommigen zijn het Heidendom moede en beseffen, dat het Christendom iets beters brengt. Anderen zoeken beveiliging tegen roovers en koppensnellers. Anderen weer worden gedrongen door het verlangen, om eindelijk eens verlost te raken van de knevelarijen der hoofden. Zoo werken allerlei motieven samen en is het Christenworden op Nias thans eigenlijk een »modeartikel.« Dit neemt evenwel niet weg, dat er ook zijn, die door heilbegeerte worden gedreven, en anderen, bij wie onder het hooren der prediking en van het onderwijs belangstelling in de eeuwige dingen gewekt wordt. En dat er in de gemeenten vele oprechte Christenen worden gevonden, daarvan leggen de mededeelingen der Zendelingen gedurig getuigenis af.

[1]) Het Bestuur erkent zelf, dat de tegenwoordige opleiding gebrekkig is, zoodat de kweekelingen slechts eene „geringe Ausbildung" deelachtig worden. Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1900 bl. 183.

[2]) Zie Sumatra, bl. 425.

[3]) Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1900 bl. 183.

Doch er zijn ook, die maar meegeloopen zijn; velen zijn in de gemeenten gekomen, die er eigenlijk niet in behoorden, en dat ondanks alle voorzorgsmaatregelen. Er rust hier op de Zendelingen in de gegeven omstandigheden eene zware taak, en daarvan zijn zij zich wel bewust. De tucht schijnt tegenwoordig slechts in bepaald ernstige gevallen te worden toegepast (in 1899 in al de gemeenten op slechts 14 personen), en dat kan nu ook moeilijk anders. — Wat de geldelijke offers voor haar onderhoud enz. betreft: in ons overzicht werd er meermalen op gewezen, dat de Niassische Christenen nog geenszins tot de blijmoedige gevers behooren. We voegen daaraan toe de volgende klacht, door Zend. Sundermann, den praeses der Conferentie, in zijn jongste algemeen verslag geuit: »Zelfs het kleinste kippetje, of het kleinste biggetje, of de kleinste hoeveelheid rijst als dankoffer bij den oogst, kunnen ze haast niet missen.« Doch het Bestuur voegt er vergoelijkend aan toe: »Eene langzame verbetering is niet te ontkennen.«

VIII.

De Batoe-eilanden.

De Batoe-groep, welke eene onderafdeeling vormt van de afdeeling Ajer-Bangis der residentie Padangsche Benedenlanden, ligt meerendeels tusschen 97° 50′ tot 99° O.L. en tusschen 0° 10′ N. B. tot 0° 40′ Z. B. Zij bestaat uit pl. m. 100 kleine eilanden, te zamen 30 geogr. mijlen in het vierkant. Slechts een 20-tal daarvan is geregeld bewoond. Ten noorden ligt Nias, ten zuiden de Mentawei-groep, ten oosten Sumatra en ten westen strekt zich de Indische Oceaan uit. De Batoe-eilanden zijn nagenoeg vlak en verheffen zich slechts weinig boven den zeespiegel; men vindt er wel enkele heuvelen en heuvelreeksen, maar geen daarvan is hooger dan 200 voet. Deze eilanden zijn waarschijnlijk van vulkanischen oorsprong. Ze zijn alle met dicht geboomte bedekt, waaronder kokos-, sago- en betelpalmen eene belangrijke plaats innemen; ook aan goed timmerhout is geen gebrek. De cultuurgewassen bepalen zich tot een

weinig rijst, suikerriet, aard- en peulvruchten, maar volgens mededeeling der Zendelingen gedijen hier alle tropische vruchten en gewassen. De voornaamste dieren zijn: apen, eekhorens, een kleine hertensoort, vledermuizen, slangen, hagedissen, de zwaluw welke de bekende eetbare nestjes bouwt, schildpadden, enz. De handel bepaalt zich hoofdzakelijk tot den uitvoer van kokosolie, gedroogde visch, tripang en een weinig schildpad.

De bevolking van al de eilanden dezer groep bestond volgens de telling van 1889 uit 8627 zielen, waaronder 1430 Maleiers en 410 Chineezen. Die vreemdelingen houden zich bezig met den handel, benevens met de visch- en tripangvangst. De eigenlijke bevolking is verwant aan de bewoners van Nias; ze worden ook wel eenvoudig Niassers genoemd, wat wij in navolging van de Zendelingen ook maar zullen doen. De taal van beide volken verschilt zóó weinig, dat zij zonder veel bezwaar met elkander kunnen verkeeren. De bewoners der Batoe-eilanden zijn van middelbare lengte en hebben een goedaardig karakter. De godsdienst en de gebruiken stemmen in hoofdzaak met die der Niassers overeen, en wij behoeven er dus hier niet bij stil te staan. Het Heidendom heerscht er nog met kracht. Voorheen kwamen er nog al eens vijandelijkheden voor tusschen de verschillende stammen en eilanden, maar daaraan is door den invloed der Ind. Regeering een einde gekomen en thans heerscht op al deze eilanden eene aangename rust. Veel meer kon het Gouvernement hier nog niet doen: het uitroeien van heidensche gewoonten en het scheppen van betere zeden zal moeten geschieden door de Zending. Deze heeft ook hier haar werk aangevangen, maar zij arbeidde er nog slechts kort en niet zonder tegenspoed.

1. *Tello.*

Een der Batoe-eilanden draagt den naam Tello, of, gelijk men veelal zegt, Poelo (eiland) Tello. Het is 1 uur gaans lang en 1/2 uur breed. De bevolking bestaat uit 2015 Niassers, 950 Maleiers en de reeds genoemde 410 Chineezen. Op dit eiland houden de Civiel-gezaghebber en de Luitenant-Chinees hun verblijf, en wel in de kampoeng Tello, aan de oostzijde gelegen, waar tevens sedert 1889 een Zendeling van het Nederl. Luthersch Genootschap van In- en Uitw. Zending is gevestigd.

De eerste Zendbode van dit Genootschap [1]) was A. Festersen. [2]) Deze werd in 1882 uitgezonden, om te arbeiden op Engano, maar na te Benkoelen aangekomen te zijn vernam hij, dat aan vestiging op dat eiland vooreerst niet te denken viel. (Vgl. bl. 72 noot.) Daarop richtte hij het oog op de Rĕdjangs, op Sumatra, maar ook hier was de deur nog gesloten. Eindelijk scheen het, dat hij een arbeidsveld had gevonden in het landschap Pasoemah (op Sumatra), maar .... Festersen werd ziek en stierf op 31 Jan. 1886.

In '87 zond dit Genootschap daarop Zend. J. C. Kersten uit, met opdracht, om tot den arbeid van Festersen in te gaan. Hij zou dat ook gedaan hebben, maar in '88 te Padang zijnde vernam hij, dat het Gouvernement ook aan een Roomschen missionaris toelating voor Pasoemah had gegeven. Het kwam hem en zijn Bestuur thans beter voor, niet daar te blijven, doch nu was het voor hem en zijnen medezendeling C. W. Frickenschmidt, die tegelijk met Kerstens bruid Sumatra betreden had, de vraag: waarheen dan? Eerst dachten zij aan een arbeidsveld in Benkoelen, en toen aan de Mentawei-eilanden, maar zij vonden den weg gesloten. Nu gebeurde het in dien tijd, dat de Gouverneur van Sumatra's Westkust bij Zend. Dornsaft te Padang informeerde, of hij ook een Zendeling wist voor Tello, en toen Dornsaft dat aan Kersten en Frickenschmidt mededeelde, besloten zij, daarheen te gaan, wat vervolgens door hun Bestuur werd goedgevonden.

In Febr. '89 vestigde Zend. Kersten zich met zijne jonge vrouw te Tello, terwijl Frickenschmidt zich eerst naar Nias begaf, om daar bij Zend. Sundermann de landtaal te leeren. Op 31 December van dat jaar kwam ook hij te Tello aan, waar hij zijn collega met vrouw en dochtertje van 4 maanden aantrof in hun nieuwe

---

[1]) Opgericht 1852, maar het besluit tot de Uitw. Zending is pas genomen op 21 April 1880.

[2]) Zie de mededeelingen van Zend. Frickenschmidt in de Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1895 bl. 215.

woonhuis. De Zendelingen wilden nu gemeenschappelijk Niassisch studeeren en met elkander arbeiden, maar in Gods raad was anders besloten. Kersten kreeg eene ernstige borstziekte, moest naar Europa terugkeeren en overleed 4 weken na aankomst in Duitschland (30 Aug. 1890).

Zend. Frickenschmidt stond thans alleen, maar had in zijne vrouw, met wie hij in Juli '90 te Padang gehuwd was, een goede hulpe. Hunne woning, het door Kersten gebouwde huis, staat op 40 M. van 't strand en heeft een schoon uitzicht op de wijde zee en op de vele eilandjes, welke Tello omgeven. Naar arbeid behoefde niet gezocht te worden. Op het eiland liggen langs het strand een 25-tal kampoengs, welke alle in 3—4 uren kunnen worden bezocht en waarheen hij zich gedurig begaf, om er de blijde boodschap te brengen. Zoodoende ontstond weldra tusschen den Zendeling en de Inboorlingen een levendig verkeer, dat nog bevorderd werd door het verleenen van geneeskundige hulp aan de zieken. De Niassers kwamen gaarne in de zendelingswoning en hadden vermaak in hetgeen zij er zagen en hoorden, als hetgeen de Zendeling en zijne vrouw vertelden maar niet liep over de hoogere dingen. Door schoolonderwijs trachtte hij voorts invloed op de kinderen uit te oefenen. Na eenen arbeid van een paar jaren smaakte hij de vreugde, bij enkelen belangstelling te zien ontwaken. Zekere Defao, wiens zoon Mandia met Zend. Hanstein te Si-Pirok in aanraking was gekomen, was de eerste, die heilbegeerte toonde. Deze man bracht anderen mede, die door hem waren opgewekt om naar Gods Woord te luisteren. Zoo ontstond een kring van hoorders en leerlingen, en uit deze mocht de Zendeling op 27 Nov. '92 zijne 12 eerstelingen doopen. Tot deze kleine schare werden daarna nog eenige anderen toegevoegd, en in '95 telde men hier 31 gedoopten, van welke toen 2 overleden waren.

In Juni '94 trof Zend. Frickenschmidt de zware slag, dat zijne vrouw, pas 27 jaren oud, in het kinderbed overleed. Eenige dagen later arriveerde H. A. Landwehr, in datzelfde jaar afgevaardigd, om aan den arbeid alhier deel te nemen. Nadat deze van taal en toestanden op de hoogte was gebracht, ging Frickenschmidt in Mei '95 met verlof naar Europa. Na hertrouwd te zijn keerde hij naar zijnen post terug, dien hij in Januari van het volgende jaar weer betrad. Zend. Landwehr had gedurende de afwezigheid van zijn collega het werk voortgezet, en berichtte aangaande de gemeenteleden, dat zij »tamelijk getrouw« ter kerke kwamen. De school werd in dezen tijd door 25 kinderen bezocht. Na de terugkomst van Frickenschmidt vertrok zijn medearbeider naar het eiland Si-Gata, behoorende tot dezelfde groep. We zullen hem daar straks een bezoek brengen.

Het was Zend. Frickenschmidt voorgekomen, dat hij zich vooral van geneeskundige hulp moest bedienen, als een middel, dat uitnemend geschikt kan worden geacht om de harten te winnen, terwijl daaraan ook de grootste behoefte bestond. Gedurende zijnen verloftijd was hij daarom in Europa gaan collecteeren voor een ziekenhuisje, en dat niet zonder vrucht. In den loop van '97 kwam het gereed. [1]) Het heeft eene lengte van 18 bij eene breedte van 7 M. en kostte, met inbegrip van den grond, ruim ƒ 1000. Het gebouw heeft 3 even groote kamers; in één daarvan woont de Christen Dawa met zijne vrouw, die optreden als verpleger en verpleegster; de beide andere kamers zijn bestemd voor zieken, maar zijn die er niet, dan dienen ze tot nachtverblijf voor bewoners van andere eilanden, zoodat die dan niet in de handen van Maleiers en Chineezen behoeven te vallen.

De school nam allengs toe in leerlingental en beteekenis. Op ultimo Dec. '96 maakten 30 kinderen van haar gebruik, namelijk: 6 Niassers, 2 Bataks, 3 Maleiers en 19 Chineezen. Uit deze opgave blijkt, dat de eigenlijke bevolking nog van het nut van schoolonderwijs niet overtuigd was. De school genoot reeds nu subsidie van het Gouvernement. Tot dusver werd zij gehouden door den helper Christian, dien men van een der Bataksche Zendelingen in leen had. Toen een jaar later de opleiding van Mandia te Depok voltooid en deze op Tello teruggekeerd was, kwam die aan het hoofd der school te staan en keerde Christian naar Sumatra

[1]) Een afbeelding er van is te vinden in het tijdschrift „Een vaste burg is onze God," 1898 bl. 1.

terug. Mandia had den geheelen cursus te Depok doorgemaakt, was nu 22 of 23 jaren oud en deed zijn werk tot tevredenheid van den Zendeling. Het getal leerlingen steeg weldra tot 50, waaronder 15 Niassers, wat misschien hieraan moet worden toegeschreven, dat men van den landgenoot liever dan van den vreemdeling leeren wilde. In den loop van het volgend jaar klom het aantal scholieren tot boven 60 en nu werd een zoon van den radja tot ondermeester aangesteld. Men mag dus zeggen, dat de school bloeide; en daar zij de geenszins onbeduidende subsidie van ƒ 230 's jaars ontving, kon er in haar onderhoud ook behoorlijk worden voorzien.

De gemeente ging wel niet hard vooruit, maar zij nam toch toe, zoowel in- als uitwendig. In '96 werden 6 volwassenen en 3 kinderen gedoopt en zij telde thans 35 zielen (20 volw., 15 kind.). In het jaar daarop kwam er één persoon bij en werd in haar midden de eerste huwelijksinzegening voltrokken. Betrekkelijk groot was de uitbreiding in '98, daar de gemeente aan 't einde van dat jaar 43 leden telde, doch toen Zend. Van Hasselt, van het Java-Comité, hier in 't begin van dat jaar een bezoek bracht, verklaarde Frickenschmidt, »den rechten trek« naar het Evangelie nog niet op Tello te bespeuren. [1])

Gelijk reeds is aangeduid: de Zendeling bearbeidt zijn geheele eiland. Ten einde de verschillende dorpen langs het strand beter te kunnen bereiken, heeft hij zich op Sumatra een paard aangeschaft. Hij bezoekt ook de andere eilanden, die tot zijne afdeeling behooren, en bedient zich daartoe van een scheepje. De meeste eilandjes, waar hij wezen moet, kan hij in 3—4 uren bereiken. Op die tochten neemt hij 4 roeiers mede en stuurman is hijzelf. Komt hij op een der eilanden aan, dan halen de bewoners zijn vaartuig op 't strand; daarna wordt in een der huizen eene samenkomst belegd en wordt in prediking of samenspreking de weg des behouds verkondigd. Eene aanleiding daartoe wordt gemakkelijk gevonden, al was 't alleen maar déze, dat de huizen — evenals op Nias — vol afgoden zijn. Op 't eiland Tello zelf ging de Zendeling aan de andere zijde een kapelletje bouwen, om ook daar eene geschikte gelegenheid te hebben tot vergaderen en prediken. Tot verwezenlijking van dat doel werd hem uit Duitschland eene gift van ƒ 400 gezonden.

Het jaar 1899 gaf stof tot dankbaarheid voor allerlei zegeningen. De gemeente ging met 10 zielen vooruit en had dus einde December 53 leden. Ten deele werden de nieuwelingen gedoopt op 't Kerstfeest, dat hier steeds met blijdschap wordt gevierd, óók omdat de Zendeling dan — daartoe in staat gesteld door de vrienden in Duitschland en Nederland — geschenken kan uitdeelen. Onder die gedoopten op 't Kerstfeest bevond zich eene Bataksche jonge vrouw, die pas gehuwd was met den helper Mandia, en voor wie de man ƒ 300 als bruidschat had moeten betalen .... geen kleinigheid voor een Inlandsch onderwijzer met een gering salaris. Van den wandel der Christenen kon de Zendeling een goed getuigenis geven. Er begint onder de bevolking nu meer »trek naar het Evangelie« te komen, maar Frickenschmidt zou zeggen, dat het de »rechte« trek niet is, want velen hebben bijbedoelingen. De macht des Boozen is, volgens zijne ondervinding, hier nog zeer groot. Met de school blijft het goed gaan; zelfs moet het lokaal vergroot worden; maar de meeste plaatsen worden nog steeds ingenomen door de vreemdelingen en bijwoners. Uit de mededeeling, dat Si Alam, de oudste zoon van den radja, »zoo mooi kan blazen en vioolspelen,« is af te leiden, dat het den Telloërs niet aan aanleg ontbreekt. Van het ziekenhuis maakten dat jaar 19 personen gebruik en van deze overleed slechts één. Dat de herstelden allen in dankbare stemming de inrichting verlieten, mag niet verklaard worden, maar .... het zijn Heidenen. Frickenschmidt durft op medisch gebied heel wat aan: hij vertelt in zijn laatste jaarverslag, dat hij met hulp van zijn collega Landwehr iemand een arm had afgezet. Die arm was op twee plaatsen doorgebeten door een krokodil. De amputatie gelukte goed, maar toch stierf de patiënt na 2 dagen. — Nu, zoo iets overkomt zelfs wel een gediplomeerd medicus.

Het kapelletje, waarvan we boven gewaagden, is op 1 Mei 1900 in gebruik

[1]) Geill. Zendingsblad 1898 bl. 26.

ɔmen. Het is $7^1/_2$ M. lang en 5 M. :d en heeft een torentje met een bel. s per week houdt Frickenschmidt daar ıst voor 70—80 personen. Het bedestaat tusschen 2 dorpen in en de 'oners daarvan toonen belangstelling le prediking. »Om de menschen niet vervelen« spreekt de Zendeling daar hts $^1/_2$ uur en geeft daarna gelegenl medicijnen te vragen. De arbeid in vriendelijk kapelletje droeg mede bij den rijken zegen, die in het laatste op dezen post is geoogst.

le jongste berichten van het eiland en moedgevend. In 1900 zijn 25 zielen de Heidenen gedoopt. Zij bestaat thans 49 volwassenen en 30 kinderen. Uit s blijkt, dat de verkondiging van het ngelie daar geenszins ijdel is. 't Is r den Zendeling en zijne vrouw ook genaam, dat zich op hun anders eenn eiland een paar Europeesche families komen vestigen, zoodat zich te Tello ngs zoo iets als een »Europeesche enleving« begint te vormen.

'en slotte deelen we mede, dat Fricschmidt de Bijbelsche verhalen van J. P. G. Westhoff in het Batoeneesche ect heeft vertaald en doen drukken. ı dat boekje wordt gezegd, dat het rziet in de eerste behoefte aan eene ıelvertaling, waaruit volgt, dat de boe-, voor de Niassers geschreven, niet eranderd op de Batoe-eilanden kunnen 'den ingevoerd.

2. *Si-Gata.*

Iadat Zend. Frickenschmidt op zijn post ; teruggekeerd, verhuisde Landwehr in i '96 naar het eiland Si-Gata, om zich r een arbeidsveld te zoeken. Geruimen oogstte hij er weinig anders dan eite en verdriet, maar hij hield stand. eiland heeft eene bevolking van onger 1000 zielen, welke zoo goed als eel uit heidensche Niassers bestaat. grond daarvan had men verwacht, de Evangelisatie hier voorspoediger slagen dan op Tello, maar tot hiertoe dat niet zoo. Doch men zal ook in merking dienen te nemen, dat de and gering is; immers, men kan Tello . Si-Gata uit in 3 uren per prauw berei- . en er is tusschen beide eilanden een druk verkeer, zoodat verkeerdheden, door vreemdelingen naar Tello gebracht, ook geregeld naar Si-Gata worden overgedragen.

Aan Landwehr was door zijn Bestuur een crediet van *f* 2000 toegestaan voor vestiging. Hij begon met voor zichzelven eene hut op te slaan en ging daarop over tot het bouwen van een school. De materialen moesten van elders worden aangevoerd en timmerlieden waren niet te krijgen, zoodat hij zichzelven moest zien te redden. De plaats, voor vestiging uitgekozen, ligt op de noordoostzijde, midden tusschen de 4 dorpen, welke 't eiland rijk is. Terwijl hij zoo druk aan 't bouwen was, kwam zijne verloofde, Agnes Kämpfer, te Padang aan. Hij bracht haar van daar naar Tello, waar het huwelijk in April '97 door den Civiel-gezaghebber Van den Brink werd gesloten en door Zend. Frickenschmidt werd ingezegend. Het jonge paar nam voorloopig zijnen intrek in het schoollokaal op Si-Gata, omdat het woonhuis nog niet gereed was. Men kon zich in dat lokaal te beter behelpen, wijl er toch nog geen leerlingen te bekomen waren, noch ook godsdienstoefening kon worden gehouden, aangezien de lieden niet wilden komen.

In 't begin van '98 meldden zich Defao, bediende bij de familie, en Rane, een werkman, aan ter voorbereiding voor den Doop. Bij deze twee voegden zich Goba, een jongeling van 18 jaren, en Hioego, een man van 40 jaren. Deze doopcandidaten kwamen geregeld ter catechisatie, en met het leeren ging het goed, doch daar zich geen bepaalde verschijnselen van een nieuw leven vertoonden, maar wel bedenkelijke verkeerdheden van een paar der candidaten aan den dag kwamen, werd de Doop gedurig uitgesteld. 't Moest echter tot hunnen lof worden getuigd, dat zij geduldig spot verdroegen en in het leeren volhardden. Met hen kon nu des Zondags ook godsdienstoefening worden gehouden, en nadat uit Duitschland een bel was aangekomen en deze de eilandbewoners opriep, kwamen er ook anderen en kon de Zendeling geregeld voor 10—30 hoorders spreken. Hij bespeurde echter geruimen tijd niet, dat zijne prediking indruk maakte, en deed de ervaring op, dat er in de Zending »veel geduld, wijs-

heid, liefde en een onwankelbaar geloof« noodig is.

Was 't nu met de bouwerij maar vlotter gegaan! Doch die vorderde niet naar wensch. Het woonhuis schoot niet op, en het slechte wonen benevens het harde werken maakte den Zendeling ziek. Hij leed veel aan koorts, had daarbij een hevigen aanval van dysenterie te doorstaan, en verzwakte zóó, dat hij in December '98 niet in staat zou zijn geweest de Kerstfeestviering (waarvan hij, evenals zijn collega op Tello, veel werk maakt) te leiden, indien zijne vrouw hem niet ter zijde had gestaan. Voor dit Kerstfeest was zijn post door de vrienden in Duitschland en Nederland juist zóó ruim bedacht, dat aan allen die kwamen — 't geheele eiland was uitgenoodigd! — kleine geschenken konden worden uitgereikt. 't Was er echter ver van verwijderd, dat de velen, die waren opgekomen, ook belang stelden in het onderwerp der feestviering. Een aantal mannen had zich integendeel op een paar punten geposteerd, met het onbeschaamde doel, de feestviering in de war te sturen. Terwijl de Zendeling stond te spreken, vielen zij hem telkens in de rede, en als hij hen vermaande stil te zijn, bouwden zij hem na. Zelfs de vrouwen werden ten laatste onbescheiden, en het kostte den Zendeling en zijne kloeke vrouw geen geringe inspanning, aan de boozen de overwinning te betwisten. Eerst thans werd het hun recht duidelijk, welk een strijd hun op Si-Gata nog wachtte, en dat de zendingsarbeid niet zonder grond de »heilige oorlog« mag worden genoemd.

In 't voorjaar van '99 nam de koorts bij Landwehr zóó toe, dat hij zich genoodzaakt zag, zijn werk voor een poos te laten rusten en herstel op Sumatra te zoeken. Hij begaf zich in Maart naar Fort de Kock, van waar hij eerst in Juni hersteld en versterkt naar zijnen post mocht terugkeeren. Daar beleefde hij weldra droevige dagen, maar van anderen aard dan wij zooeven beschreven. Er was een bloedverwant van een hoofd overleden, en daarom werd gedurende 6 weken bijna dag en nacht op groote schaal een lijkfeest gevierd, waarvoor de menschen alles schenen te vergeten. De godsdienstoefeningen werden gedurende eenigen tijd door slechts 4 of 5 personen bezocht. Met de doopcandidaten ging het ook niet best. Rane trok zich terug, omdat de Zendeling hem geen *f* 100 wilde leenen; Goba was aan het dobbelspel verslaafd; voor Hioego had het Christendom niet zooveel aantrekkelijks, dat hij er de heidensche feesten enz. voor wilde laten varen; Defao bezorgde den Zendeling »de minste moeite,« maar omdat ook diens vrouw niet ongenegen was het Christendom aan te nemen, werd zijn Doop nog uitgesteld. Langzamerhand kwam er echter in den toestand op het eiland verbetering. In September berichtte Landwehr, dat zijne gezondheid vooruit ging en dat hij eene school had kunnen beginnen met 12 leerlingen, een getal »boven verwachting groot.«

Nog eerder dan de Zendeling had gedacht, begon het licht in de duisternis van Si-Gata door te breken. Op zekeren Zondag predikte de Zendeling over den zondvloed en verklaarde de beteekenis van den regenboog. Daarover hadden de menschen de priesters zoo geheel anders hooren spreken. Die zeiden, dat, als een regenboog zich vertoonde, het gevaarlijk was buiten te komen, en weerkaatsten zijne kleuren op iemand, dan werd diens geheele lichaam geel. Het viel den Zendeling gemakkelijk, hen van de dwaasheid van dat zeggen te overtuigen. — Het gebeurde ook, dat een jongen een dorp was ingegaan, waar men pas een groot offer had gebracht en waar nu gedurende 10 dagen niemand, behalve de bewoners, mocht komen. De priester, die den jongen opmerkte, zegde hem aan, dat hij binnen 14 dagen zou sterven, tenzij hij *f* 5.— betaalde. Hij kwam nu den Zendeling om raad vragen, en deze maakte hem duidelijk, dat een priester over 't leven van een mensch geen zeggen heeft. — Een derde stoot kon Landwehr aan het bijgeloof geven tijdens een maansverduistering. Terwijl hij met zijne vrouw dit natuurverschijnsel gadesloeg, hoorde hij de menschen schreeuwen van angst, terwijl ook de doffe klank der priestertrommels zich deed hooren. Den volgenden morgen kwamen de menschen tot den Zendeling, om opheldering over dat natuurverschijnsel te vragen, welke hun bereidvaardig gegeven werd — Al wat zij van hem hadden gehoord, schokte zeer hun vertrouwen in

de woorden en de macht der priesters, maar het volgende gaf daaraan een nog sterker stoot. Er kwam een hadji, die voorspelde, dat op dien en dien dag de zee al de eilanden daar zou overstroomen. Algemeen vond zijne bewering geloof, en toen de gevreesde dag naderde, maakte de angst zich van allen meester. Er werd schier niet meer gewerkt en niemand durfde zijn dorp verlaten; allen pakten hunne beste have, vooral kostbaarheden, goed te zamen, om bij de ramp nog iets te kunnen redden. Een uitzondering maakten alleen de schoolkinderen, die, ofschoon ze nog slechts kort onderwijs hadden genoten, zich aan die praatjes niet stoorden en trouw opkwamen. Daar hoorde de Zendeling, dat het dorpshoofd bezig was, met alle mannen een weg naar een heuvel te banen, om daarheen in het uur des gevaars te kunnen ontkomen. Toen Landwehr zich tot hem begaf, trof hij hem aan in groote bekommernis, omgeven van eenige zwijgende mannen, in afwachting van de catastrophe. De Zendeling stelde hunne harten gerust, en 't was voor hem eene groote voldoening, dat zij zijne woorden geloofden, hunne kisten, die reeds gereed stonden, weer uitpakten en hun werk hervatten. — Deze overwinningen op het bijgeloof en de onkunde bleven niet zonder vrucht en ondersteunden de werking van de prediking en het onderwijs. In Maart 1900 kon de Zendeling aanvangen, eenige personen tot den Doop voor te bereiden, waaronder de 4 bovengenoemde, tegen wie nu de vroegere bezwaren niet meer bestonden. Het dorpshoofd, onder wien zij behoorden, Farono geheeten, trachtte hun overgang tot het Christendom tegen te houden, maar een samenkomst, door den Zendeling met hem, de doopcandidaten en eenige lieden van invloed gehouden, leidde tot het resultaat, dat hij zijne tegenwerking staakte. Op 2den Paaschdag werd in de versierde schoolkerk de Doop bediend aan 15 personen, met inbegrip der kinderen, en zoodoende werd ook op Si-Gata eene Christelijke gemeente gesticht uit menschen, van wie de Zendeling mag gelooven, dat ze zich waarlijk van de afgoden bekeerd hebben, om den levenden en waarachtigen God te dienen (1 Thess. 1 : 9). Op 't jongste Kerstfeest werden daaraan 4 vrouwen en 4 kinderen toegevoegd, zoodat de gemeente nu 23 zielen telt. Van de school maken 16 leerlingen gebruik, en des Zondags spreekt de Zendeling voor 70—90 hoorders.

BORNEO.

Dit eiland, het grootste van de Soenda-eilanden, heeft eene oppervlakte van 13.000 vierk. geogr. mijlen. [1]) Ongeveer in het midden verheft zich een centraal-gebergte, dat naar onderscheidene zijden eenige bergketenen uitzendt, welke de hoofdlijnen van de tegenwoordige verdeeling van het eiland aangeven. Tusschen die bergketenen liggen onmetelijke vlakten, welke zich naar alle zijden tot aan de kust uitstrekken. Van de bergen vloeien naar alle richtingen ontelbare beken af, die zich vereenigen tot rivieren en stroomen, welke het geheele eiland besproeien en ten deele tot ver in het binnenland bevaarbaar zijn. Ten gevolge van de groote uitgestrektheid van den alluviaal-grond, welke Borneo bijna overal omzoomt; van de ontelbare wateren, die het eiland besproeien, en van de uitwaseming van het dicht geboomte, dat het grootste gedeelte van den bodem bedekt, is de dampkring er altijd vochtig. De temperatuur, ofschoon over 't geheel hoog, is er niet zoo drukkend, als de ligging van het eiland zou doen verwachten.

In vruchtbaarheid behoeft Borneo voor geen land ter wereld onder te doen, maar de zeer dunne bevolking, en de weinige zorg, door deze aan den landbouw besteed, zijn oorzaken, dat het eiland nog grootendeels met wouden en wildernissen bedekt is. We zullen hier geen opsomming beproeven van de rijke verscheidenheid van boomen en planten, welke de wouden van 't eiland opleveren. Wat de cultuurgewassen aangaat, kunnen we volstaan met de vermelding, dat Borneo voortbrengt of voortbrengen kan alles, wat op de andere groote Soenda-eilanden en in 't algemeen in de tropen gekweekt wordt. Onder de dieren komen bijna alle soorten voor, die op de overige groote Soenda-eilanden worden gevonden, ook de olifant, maar slechts ééne kleine tijgersoort. Dat Borneo 't vaderland is van den koning der Indische apen, den zoogenaamden *orang oetan,* is bekend. Bijzonder rijk is 't eiland aan delfstoffen; men vindt er diamanten, goud, koper, platina, kwikzilver, tin, ijzer, petroleum en steenkolen.

Het aantal bewoners is slechts bij gissing te bepalen. Het zal de 2 millioen wel niet ver overtreffen, misschien zelfs niet eens bereiken. Dat geringe aantal is te verklaren uit de verregaande onbeschaafdheid, de vijandelijkheden, die onafgebroken tusschen de onderscheidene stammen heerschen, en de onderdrukking, waaraan zij van de zijde der Mohammedaansche kustbewoners tot hiertoe waren blootgesteld. Zend. Hennemann beweerde in 1876, dat de Inboorlingen in getal verminderden, maar onder degenen, die het Christendom hadden aangenomen, kon door hem vermeerdering worden geconstateerd. [1])

Men moet de bevolking onderscheiden in Inboorlingen en vreemdelingen. De op Borneo gevestigde vreemdelingen zijn, behalve de weinige Europeanen, meerendeels Maleiers, vermengd met Arabieren, Boegineezen en Javanen. Zij zijn Mohammedanen, wonen hoofdzakelijk langs de kusten, vooral aan de mondingen der rivieren, en ook wel langs deze meer landwaarts in. Buitendien telt men op Borneo een groot aantal Chineezen, vooral in de Wester-afdeeling, waar zij tot diep in het binnenland zijn doorgedrongen. — De inheemsche bevolking van Borneo behoort tot het onbeschaafde gedeelte van het Maleische ras en wordt samen-

[1]) Vgl. De Hollander, deel II bl. 1.

[1]) Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1876 bl. 328.

gevat onder den algemeenen naam van Dajak, welke naam bij de Inboorlingen onbekend schijnt te zijn. Zij zijn onderscheiden in vele stammen, die in voorkomen, gebruiken en taal bij alle overeenstemming soms veel verschil opleveren. In de Zuider- en Ooster-afdeeling — waarin wij ons in het vervolg van dit hoofdstuk voornamelijk zullen bewegen — onderscheidt men de Olo Ot en Olo Ngadjoe. Eerstgenoemden worden door sommigen voor de oorspronkelijke bevolking van het eiland gehouden. Zij bewonen de uitgestrekte wouden van de binnenlanden en zijn nagenoeg onbekend, daar Europeanen en Inlanders slechts zelden met hen in aanraking komen. De Olo Ngadjoe worden verdeeld in: 1º Dajak Biadjoe, wonende in de zuidkustlanden, van den mond der Barito tot aan het gebergte van Kotaringin, en geheeten: Olo Poelopĕtak, Olo Mĕngkatip, Olo Kapoewas, Olo Kahajan, Olo Sampit, enz., naar de rivieren, langs welke zij zich hebben gevestigd; 2º Ot Danoem of stroombewoners, die meer binnenslands langs de groote rivieren wonen, en onderscheiden worden in: Ot Danoem Doesoen, Ot Danoem Moeroeng, enz.; 3º Dajak Pare (of Pari), welke de bovenlanden van de rijken langs de oostkust bewonen. In verdere bijzonderheden kunnen we hier niet treden.

Het uiterlijk voorkomen en karakter der Dajaks stemt in hoofdzaak overeen met dat van de verwante volkeren, over welke we reeds spraken. Zij zijn van eene middelmatige lengte en hunne huidkleur is lichtbruin. Het hoofdhaar is zwart en sluik, en wordt door sommigen kort, door anderen lang gedragen. Zij hebben een goeden aanleg en leeren gemakkelijk. Algemeene karaktertrekken onder hen zijn zorgeloosheid en traagheid. Jegens vreemdelingen zijn zij bij de eerste ontmoeting wantrouwend, doch overigens zijn zij gastvrij, beleefd en hulpvaardig. In hunne dagelijksche levenswijze zijn zij matig, doch bij feesten geven zoowel vrouwen als mannen zich licht over aan onmatigheid en ontuchtigheid. Het slachten van menschenoffers, dat bij enkele stammen nog gevonden wordt, zoomede het koppensnellen, dat bij vele stammen nog in zwang is, hangen — naar men meent — samen met hunne godsdienstbegrippen. Onder enkele stammen komt het menscheneten nog voor. Ondanks deze barbaarschheden zijn de Dajaks geenszins wreed noch bloeddorstig van aard. De leden van denzelfden stam leven doorgaans vreedzaam onder elkander; de kinderen behandelen hunne ouders met eerbied, en over 't algemeen is er eene goede verhouding tusschen de mannen en hunne vrouwen, zoo ook tusschen de ouders en hunne kinderen.

De gewone kleeding van de mannelijke Dajaks bestaat uit een lendendoek van geklopte boomschors of katoen. Soms dragen zij daarbij een kort, van voren openstaand buisje. Om het haar dragen zij somtijds een hoofddoek, maar zonder het op te binden. In de ooren hangen ze verschillende sieraden, meestal ronde houten schijven *(soewang)*, vaak van vervaarlijke grootte. Hals, armen en beenen zijn getooid met ringen van dik koperdraad of met snoeren van koralen, dan wel van menschen- of dierentanden. Zij zijn altijd gewapend met een kort kapmes, dat in eene houten scheede op de linkerzijde hangt. Wanneer zij zich van hunne woning verwijderen, dan nemen zij met zich eene lans met ijzeren spits. In den oorlog voeren zij nog verschillende andere wapenen met zich, en voorzien zij zich van een houten, met schelpen belegd of met roode figuren beschilderd schild, terwijl zij dan een soort borstrok of maliënkolder dragen, en daarover somtijds een lap geklopte boomschors, die over den rug en de borst afhangt, terwijl zij het hoofd dekken met eene ronde muts van dierenvellen, of uit rotting gevlochten, en met vederen versierd. — De vrouwen dragen bij den huiselijken arbeid alleen een korte sarong, en daarover om de heupen een roodgeverfde rotting, die ook wel vervangen wordt door koperen ketenen of banden van koperdraad. Het bovenlijf blijft bij haar steeds onbedekt. Bij feestelijke gelegenheden dragen de vrouwen somtijds een jakje. Het lange, behalve bij weduwen en priesteressen altijd onbedekte, haar hangt in huis los om het hoofd, maar wordt, zoo zij uitgaan, tegen het achterhoofd samengeknoopt. De armen en beenen worden met eene menigte ringen van ivoor of koperdraad versierd; de hals evenzoo met snoeren van koralen,

boonen en dergelijke. — Bij vele stammen worden groote gaten in de oorlellen, vooral voor de vrouwen, als een teeken van schoonheid beschouwd. — Onder de meeste stammen, vooral in de bovenlanden, tatoueeren de mannen zich borst, rug, armen en beenen met figuren, die in verband staan met den volksgodsdienst. Ook bij vrouwen komt dit gebruik voor. — De kinderen loopen tot hun 7de of 8ste jaar geheel naakt. — In de benedenlanden, waar de Dajaks meer onder den invloed van Indische en Europeesche beschaving staan, gaan zij reeds welvoegelijker gekleed en is wat zij aanhebben ook reeds van beter stof en snit.

Wat de woningen der Dajaks betreft, in de bergstreken staan de huizen veelal op zichzelf en verspreid, doch in de benedenlanden en in 't algemeen langs de oevers der rivieren zijn ze gewoonlijk in kampoengs of dorpen vereenigd. Een Dajaksch huis, dat aan alle gezinnen, die tot dezelfde familie behooren, tot woning verstrekt, is een zeer groot gebouw, somtijds 250 M. lang en 20—30 M. breed, staande 2—6 M. boven den beganen grond op palen. Het is door eene afscheiding in de lengte in tweeën verdeeld; de voorste helft vormt eene gemeenschappelijke gaanderij voor de geheele bevolking, die wel eens een paar honderd zielen bedraagt, en daar worden ook de vuren voor het bereiden der spijzen aangelegd. Van de tweede helft is nog weder een gang afgeschoten, voor het bewaren van vischnetten enz., maar in het achterste gedeelte heeft elke familie een afzonderlijk vertrek, dat door een beschot is afgescheiden en met een deur op den gemeenschappelijken gang uitkomt. De ruimte onder het huis strekt tot verblijfplaats van varkens, kippen en andere dieren, zoomede tot verzamelplaats van allerlei vuilnis. Voor of in de nabijheid van het huis ligt in de rivier een vlot, dat tot wasch-, badplaats enz., en ook voor het aanleggen van vaartuigen dient.

Het huisraad bestaat hoofdzakelijk uit eenige matten en manden; uit het weinige houten-, aarden- of ijzeren keukengereedschap, en uit de wapens en muziekinstrumenten; somtijds komen daarbij een weefgetouw, en bij hen die ze bezitten, de *tampajans* of *bëlanga's*, ook wel *tadjau* geheeten, waaronder men te verstaan heeft groote, geelbruine aarden potten, van binnen en van buiten verglaasd en met allerlei gedrochtelijke figuren versierd. Deze potten maken den grootsten rijkdom van den Dajak uit: zij hebben een waarde van ƒ 100 tot ƒ 3000 en meer. De buitensporige prijs, welken men zelfs soms voor geschonden potten betaalt, is een gevolg van den bovennatuurlijken oorsprong en de geheimzinnige kracht, welke er aan worden toegeschreven. Zij worden als sieraad gebruikt en bijgeloovig vereerd.

De godsdienstbegrippen der Dajaks zijn duister en verward, evenals bij de verwante volkeren. In zuidoostelijk Borneo gelooven zij aan een Oppersten God, *Mahatara* (het Indische Maha Batara) of ook wel *Hatallah* (waarschijnlijk het Arabische Allah taäla) genaamd, die de Schepper is der wereld, maar zich niet rechtstreeks met de menschen inlaat. Dat doen wel de mindere goden of geesten, vooral de *Sangyangs* of *Sansangs*, die voor goede geesten gelden, zoomede de vele *Antohs* of *Hantoe's*, booze geesten, welke over de menschen allerlei kwaad brengen. Elders zijn andere namen in gebruik. Aan de goden en geesten worden offers gebracht, meest bestaande in rijst en kippen. In sommige streken wordt ook, inzonderheid door jonggehuwden, vereering gebracht aan de maan. Tempels heeft men onder de Dajaks niet. De Biadjoe's hebben een soort van beelden, *ampatong* of *ambatan* geheeten, bestaande uit een houten menschenhoofd met eene lange, uit den mond hangende tong, dat op een paal gezet en voor de huizen of ook wel bij de graven geplaatst wordt ter gedachtenis aan ontslapen familieleden. Bij andere stammen zijn de ampatongs slechts talismans, bestaande in steentjes of stukjes hout, met menschenaangezichten beschilderd, welke zij, liefst in krokodillentanden, bij zich dragen. Priesters hebben de Dajaks niet; de offers en bezweringen worden door den huis- of stamvader gebracht. De Biadjoe's hebben echter ook een soort van priesteressen, *balians* geheeten. Zulk een vrouwelijk persoon wordt geacht met de geesten in verbinding te staan. Zij fungeeren voor tooveressen en dokteressen, zijn daarbij publieke danseressen enz., maar staan bij het volk zeer in

achting. Een Zendeling maakt melding van een soort van doop, die door priesteressen voltrokken wordt aan kleine kinderen, met een vocht, dat bestaat uit gewijd water, rivierwater en bloed, waarna een brandende fakkel driemaal over het hoofd van het kind gezwaaid wordt. [1]) Verder vindt men onder den genoemden stam ook nog *basirs*, mannen wier bedrijf met dat der balians overeenkomt.

Over de bijgeloovigheid der Dajaks zijn uitvoerige mededeelingen gedaan door Zend. Zimmer, toen hij te Koewala-Kapoewas arbeidde. [2]) We willen daaraan een en ander ontleenen. Wanneer een Dajak zich thuis neerzet om te eten, zoo neemt hij een weinig gekookte rijst, werpt die naar de deur en zegt: »U, o Djata (Watergod) en u, o Sangyang (Luchtgod), zij dit gewijd. Laat ons hier samen eten en bewaart ons van krankheid!« Als hij onder 't varen op de rivier eetlust krijgt, dan kookt hij zich rijst in zijn boot. Vóór hij gaat eten, neemt hij een beetje van die gekookte rijst, werpt het in 't water en zegt: »Voor u, Silang! voor u, Tanto! en voor u, Bitik! (Luchtgoden.) Wij willen hier samen eten; bewaart ons van alle kwaad en geeft ons voorspoed.« Is hij in 't bosch en gaat hij eten, zoo neemt hij eenige korrels rijst uit den pot, werpt ze op den grond en zegt: »Voor u, die hier zijt, Njaring, Padjat en Karian (Boschgoden). Welaan, laat ons samen eten en stoort ons niet. Bewaart ons ook, dat ons geen kwaad treffe!« Wanneer hij zijne woning verlaat en hij hoort iemand niezen of niest zelf, zoo doet hij geen stap verder, maar keert terug, wacht een poos en hervat dan den tocht. Zijn eerste gang zou *pali* zijn geweest en onheil over hem gebracht hebben. Wil hij een tocht ondernemen, zoo kijkt hij eerst uit naar een voorteeken, dat eene gelukkige reis voorspelt. Vooral let hij op de vlucht en 't geschrei van vogels. Ziet hij een ongunstig voorteeken, zoo stelt hij de reis uit. Komt hij behouden terug, zoo offert hij een kip of varken. — Tot hetgeen eene Dajaksche moeder haren kinderen inprent, behoort het volgende: Schop een brandend stuk hout niet weg, anders wordt ge door een krokodil verslonden. Kam u niet bij nacht, anders verliest ge spoedig uwe ouders. Eet geen kippenhart, anders wordt ge strijdlustig. Als ge 's avonds bij licht of bij 't vuur eet, moet ge oppassen, dat de kat of de hond niet tusschen de spijs en het licht doorloopt, want als de schaduw van het dier op de rijst viel, zoudt ge die met de rijst opeten, en als dan een krokodil die schaduw in uwen buik zag, zou hij licht meenen een wezenlijke kat of hond daarin te zien en zou u verslinden. Bak 's avonds geen visch, anders lokt ge de booze geesten door den geur. Werp ook niet met eenig voorwerp in het donker, want ge mocht eens een geest raken en door hem gedood worden. Spreek den naam van vader of moeder, oom of tante, niet uit, noch ook uw eigen naam. Als iemand rijst stampt, moogt ge haar (of hem) niet roepen noch aanspreken, anders komt de booze geest en pakt haar (of hem). Eet niet wat van een bord valt; dat ware eene beleediging van de *gana* (ziel, die in de rijst woont). Wanneer iemand gaat eten terwijl zijn kind slaapt, zoo moet hij het roepen en een beetje rijst op het voorhoofd leggen, anders pakt de booze geest het. Wilt ge een huis ingaan, blijf dan niet staan in de deur, noch ga daar zitten, anders blijft uw rijst op het veld ook in den halm steken. — Aan droomen hecht de Dajak groote beteekenis. Hij let er nauwkeurig op en laat zich door de gangbare verklaringen bij zijne handelingen leiden. — Bij het zoeken van grond voor een rijstveld, zoomede bij het planten en oogsten van rijst, verricht de Dajak allerlei bijgeloovige ceremoniën. Zoo doet hij ook bij 't bouwen van een huis. Nooit bouwt hij op eene plek, waar reeds een huis gestaan heeft; die plek is *pali* (verboden). Is eene plaats gevonden, dan vraagt men aan Djata en Sangyang, om een teeken te geven, ten bewijze dat men daar bouwen kan. Daarop vangt men aan te graven. Komt er een goede reuk uit den grond, dan is de plaats goed; komt er een slechte reuk, dan is zij kwaad; een droom geeft ten slotte den doorslag. Is het huis gereed, dan moet het met bloed besprengd worden.

Een huwelijk komt onder de Dajaks op de volgende wijze tot stand. De jon-

[1]) Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1872 bl. 171. [2]) Zie Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1879 bl. 66 en 241.

gelieden worden in de verbintenis niet gekend. De moeder doet den eersten stap, door te spreken met de moeder van het bedoelde meisje. Vervolgens zetten de vaders het werk voort en wordt bepaald, wat de bruidegom aan de familieleden der bruid te betalen heeft, waarop de tijd van het huwelijk wordt vastgesteld. Bij het verlaten van het huis zijner ouders wordt de bruidegom met het bloed van een kip of varken bestreken. Hierop gaat hij, door vele vrienden begeleid, naar het huis der bruid. Op de vraag, welke men hun daar doet, wat zij verlangen, wordt eene verklaring gegeven, waarbij aan weerskanten een woordvoerder is. Deze onderhandelingen eindigen met nadere vaststelling van hetgeen reeds vroeger bepaald was, en daarna wordt eenig geld onder de aanwezigen verdeeld. Nu volgt een maaltijd, welke duurt tot diep in den nacht. Vóór men uiteengaat worden de vader van den bruidegom en zij, die met hem gekomen zijn, met olie gezalfd, waarop allen heengaan, behalve de bruidegom, die blijft. Den volgenden dag houdt men bruiloft. Vroeg in den morgen worden kippen en varkens geslacht, of wel, indien 't een groote bruiloft is, een buffel. Dan komen er 7 balians en van alle zijden dagen de gasten op. Er wordt geschoten en braaf rumoer gemaakt. Vervolgens worden bruidegom en bruid naast elkander geplaatst op koperen bekkens; de priesteressen besprenkelen hen met bloed, werpen hun rijst op 't hoofd en spreken hun zegenwenschen toe. Daarop wordt er gegeten, maar 't jonge paar doet niet mede. Hebben de gasten gegeten, dan moet de bruidegom de honden voederen. Hierna trekken de jonggehuwden zich terug en komen in 7 dagen niet onder de menschen. Na afloop van die dagen bezoeken zij de ouders van den man. Zij worden daar met bloed gereinigd en de jonge vrouw ontvangt van hare schoonmoeder nieuwe kleeren. Daarmede is de bruiloft geëindigd.

Het geloof aan een voortbestaan na den dood is bij de Dajaks algemeen, maar hunne gedachten daarover zijn vaag. Dit schijnt bij hen vast te staan, dat de zielen der overledenen de plaats der zaligheid niet kunnen bereiken, zoolang niet het *tiwah-* of lijkfeest is gevierd, hetwelk met vele plechtigheden, offers (ook menschenoffers, waar het niet belet wordt), gastmalen en drinkgelagen gepaard gaat, en gewoonlijk eerst plaats heeft nadat het lijk reeds tot ontbinding is overgegaan.

In de Wester-afdeeling en ook elders namen eenige Dajaks den Islam aan; zij worden in dit geval tot de Maleiers gerekend. In genoemde afdeeling werken de Roomschen, maar tot dusver met weinig gevolg. Welke resultaten de pogingen der Protestantsche Zendelingen in de Zuidooster-afdeeling hebben, zal uit onze volgende beschrijving blijken. Eer we die aanvangen herinneren we even, dat Borneo wordt verdeeld in 1º Gouvernementslanden en 2º niet aan Nederland onderhoorige gewesten. De Gouvernementslanden, die zich over geheel het zuidelijk en een aanzienlijk stuk van het oostelijk gedeelte des eilands uitstrekken, beslaan eene oppervlakte van ruim 10.000 vierk. geogr. mijlen en worden verdeeld in: *A* de Wester-afdeeling, onder het bestuur van een Resident, met de hoofdplaats Pontianak, en *B* de Zuider- en Oosterafdeeling, eveneens bestuurd door een Resident, die zijn zetel heeft te Bandjarmasin. Laatstgenoemde residentie, waarin het zendingsterrein ligt, dat thans onze opmerkzaamheid vraagt, is administratief gesplitst in de volgende afdeelingen: 1. Bandjarmasin met ommelanden; 2. Martapoera; 3. Amoentai; 4. Doesoen-landen; 5. Dajak-landen, bevattende de districten Groote en Kleine Dajak, enz.; 6. Sampit; 7. Koetei met de Noordoostkust, en 8. Pasir met de Tanah-Boemboe-landen, enz. — De niet aan Nederland onderhoorige gewesten, die het noordwestelijk en noordelijk gedeelte des eilands uitmaken, zijn: Serawak, het rijk Broenei en het gebied van de Noord-Borneo-Compagnie.

Dit moge genoeg zijn ter inleiding. Verdere bijzonderheden, b.v. wat zeden en gewoonten aangaat, zullen we kunnen invlechten in onze nu volgende beschrijving van den zendingsarbeid. Deze gaat uitsluitend uit van het Rijnsche Genootschap. Men kan er drie perioden in onderscheiden, namelijk: I. de aanvang en opkomst van het werk (1834—1859); II. de staking van den arbeid en het

‹liggen van den akker (1859—1866), [I. de hervatting en voortzetting van werk tot op heden (1866—1900).

I.

vang en opkomst van het werk.

eds in 1831 richtte Insp. Richter de ɛrkzaamheid van het Bestuur van het che Genootschap — dat in 1829 :andig optrad — op het groote eiland eo. Genoemd Genootschap had desde handen te vol met Zuid-Afrika, dat het toen een nieuw arbeidsveld hebben kunnen gaan ontginnen, maar ra in de behoefte aan arbeiders aldaar ɔende was voorzien, nam het Bestuur ⊦ Juni '34 het besluit, 2 Zendelingen Borneo af te vaardigen. Deze, . . :r en J. H. Barnstein, aanvaardden !4 Juli de reis naar Ned. Indië en en 5 maanden later te Batavia aan Daar de Gouv.-Generaal bezwaar :te, hen zonder vergunning van het ɛrbestuur hunnen weg naar hunne bening te laten vervolgen, bleven zij .oopig op Java. Barnstein begaf zich Depok, om daar bij Wentink Maleisch :eren, terwijl Heyer bij Medhurst te ʋia introk, om zich op het Chineesch te leggen. Na eenige maanden te ʋia te hebben doorgebracht werd :r krank; de te hulp geroepen ge- ıeer ontried hem een langer verblijf ıdië en in April '35 keerde hij naar ıen terug. Hij bracht daar het be- , dat Barnstein verlof had ontvangen reis voort te zetten en dat hij naar :anak en Bandjarmasin was gegaan, e zien waar hij zich het best zou kunʀestigen; daarna wilde hij naar Batavia :rkeeren, om op medearbeiders uit ɩchland te wachten. Dientengevolge in '36 besloten, 3 nieuwe Zendelingen Borneo af te vaardigen. Dat waren Becker, J. G. Hupperts en F. W. Krüsı. Dit drietal vertrok in Mei en bereikte len 20sten September Batavia, waar ɜtein hen opwachtte. Onder geleide dezen betraden zij op den 3den Deıer hun aanstaand arbeidsveld. Krüsı stierf na een verblijf aldaar van $^1/_2$ Becker maakte uitgestrekte tochten le westkust, om land en volk te leeren kennen; Barnstein en Hupperts vestigden zich te Bandjarmasin en vingen er den arbeid aan onder de Maleiers en Chineezen, die daar van ouds in grooten getale woonden, en hoopten door middel van dezen invloed te zullen krijgen op de eigenlijke bevolking.

In 1841 kwamen 2 nieuwe Zendelingen aan, namelijk A. Hardeland en J. H. Himmelmann. Laatstgenoemde stierf reeds na eenige weken en werd bij Krüsmann begraven. Hardeland voegde zich bij Barnstein te Bandjarmasin; Becker daarentegen ging zich vestigen onder de Kleine Dajaks in Poelopĕtak. Bij Becker sloot zich Zend. Berger aan, die door de Zendingsvereeniging te Halle naar Borneo was afgevaardigd. Hupperts beproefde zich onder de Groote Dajaks in Kahajan te vestigen, maar kon het op den duur in zulk eene omgeving niet uithouden; daarbij overleed zijne vrouw. Met onderling goedvinden wisselde hij met Hardeland van standplaats, maar ook deze kon daar niets uitvoeren en trok zich terug. Zich niet opgewassen voelende tegen hunne zware en omvangrijke taak, vroegen de Zendelingen versterking, en die werd hun in '42 gezonden in de Zendelingen C. van Höfen en T. Juffernbruch, bij wie zich een tweede Zendeling van Halle, Hupe geheeten, aansloot. Bij hunne aankomst te Batavia in November van dat jaar vonden zij daar Zend. Becker, die naar Java overgekomen was om er een en ander in 't Dajaksch te laten drukken. Van Höfen vertoefde eerst een poos bij Barnstein en stichtte daarop een zendingspost te Mĕndangei. Hupperts probeerde het nog eens, nu te zamen met Juffernbruch, onder de Groote Dajaks, maar ook deze poging slaagde niet. Vreezende op den ingeslagen weg geen ingang te zullen vinden bij de vrije lieden, kwamen de Zendelingen nu op de gedachte pandelingen vrij te koopen. De eerstelingen van de Christengemeenten uit de Dajaks en de eerste Inlandsche helpers zijn uit zulke vrijgekochten voortgekomen.

Het zendingswerk werd in deze eerste periode voortdurend door allerlei beproevingen belemmerd, en het scheen langen tijd, of alle deuren voor de Zendelingen gesloten waren. Op de hoofdplaats Bandjarmasin stuitte alles af op de algemeene

onverschilligheid; in Poelopĕtak was schier alles den Zendelingen vijandig gezind; uit Kahajan werden zij door den woesten Singaradja tot vijfmalen toe verdreven; in Mĕndangei en elders beproefden zij zich te vestigen, maar zij moesten hunne pogingen opgeven. 't Was of het met milde hand uitgestrooide Evangeliezaad nergens in goede aarde viel. Toen kwam nog vermindering van arbeiders daarbij: Hardeland kon het niet langer uithouden vanwege zijne gezondheid en de aanhoudende vijandschap, terwijl Juffernbruch zich genoodzaakt zag Borneo te verlaten ter wille van zijne vrouw; beide Zendelingen verhuisden naar Zuid-Afrika. Zend. Berger overleed op den post Bethabara in Poelopĕtak en zijn medearbeider Hupe keerde naar Europa terug. Er bleven toen slechts 4 Zendelingen over, namelijk: Barnstein te Bandjarmasin, Becker, Hupperts en Van Höfen in Poelopĕtak, waar Hupperts den post Bethabara van de Hallesche Vereeniging overnam.

In dezen benepen toestand rees te Barmen de vraag: of men de Zending op Borneo, waarmede het zoo hopeloos scheen te staan, maar niet liever zou opgeven? Het Bestuur kwam echter tot het besluit, daarmede althans zoolang te wachten, tot de Bijbelvertaling, door Becker en Hardeland begonnen, voltooid zou zijn. Maar tevens nam men zich voor, de Zending op Borneo te maken tot een voorwerp van ernstig en aanhoudend gebed, aangezien de Zendelingen aldaar nu zoo ten volle tot de overtuiging gekomen waren, dat zij daar niets wezenlijks konden uitrichten. Een klein getal voorbidders volhardde in smeekingen voor Borneo, maar de meerderheid der Duitsche zendingsvrienden liet den moed zakken. In '46 echter herleefde de belangstelling. De weduwe van Zend. Berger was van het arbeidsveld teruggekeerd, en hare mededeelingen wekten de overtuiging, dat de vooruitzichten niet zóó donker waren als men had gemeend. Onder den invloed der bemoedigende mededeelingen van deze wakkere vrouw werd in Juli '47 besloten tot de uitzending van L. E. Denninger en A. W. Beyer naar Borneo. Bij hunne aankomst was Hupperts afgetreden en niet lang daarna kwam Becker te overlijden, zoodat het getal Zendelingen weder tot 4 geslonken was. Deze droevige ervaringen wekten in Duitschland opnieuw twijfel, of men zich wel in den weg des Heeren bevond, terwijl bovendien het vertrouwen geschokt werd, toen men bemerkte, dat er geen voldoende samenwerking onder de Zendelingen bestond en er door hen niet werd gearbeid naar een geregeld, weldoordacht plan.

Het Bestuur greep echter weer moed en zond in '51 ter versterking der zwakke krachten de Zendelingen E. E. Hofmeister en F. Rott naar Borneo, vergezeld van den drukker Dietrich. Laatstgenoemde bracht eene vroeger reeds met Beyer meegegeven kleine drukkerij in werking en droeg op deze wijze veel bij tot bevordering der uitgave van Christelijke lectuur. Thans breidde het werk zich althans naar buiten uit: Denninger gaf zijnen post Bintang op en trok verder het binnenland in naar het landschap Sihong, waar hij in April van dat jaar den post Maratowo stichtte. Beyer werd in Poelopĕtak vervangen door Rott en vestigde zich in 't gebied van de Mĕndangei, waar hij het vroeger reeds aangevangen, maar weer opgegeven werk te Poelotelo opnam. Later volgde Rott hem in die richting en stichtte den post Tanggohan aan de Kapoewas. Hofmeister drong door naar het westen, en deed eene nieuwe poging om vasten voet te krijgen onder de Groote Dajaks. In '54 zond het Genootschap Zend. G. Zimmer uit, die weldra een gezegend arbeidsveld vond te Palingkau. Op hem volgden in '55 de Zendelingen J. C. Klammer en Wigand. Eerstgenoemde voegde zich bij Denninger en stichtte vervolgens een eigen post te Tamijang-lajang; laatstgenoemde daarentegen verving Van Höfen te Bethabara, toen deze in '57 met verlof naar Europa ging. Na zijne terugkomst nam hij daar zijne plaats weer in en Wigand zocht daarop eenen werkkring in de nabijheid. Op Klammer en Wigand volgde in '57 Zend. F. W. Kind, die niet lang na aankomst eenen post stichtte te Penda-Katimpon.

Na alzoo een overzicht van deze eerste periode te hebben gegeven, gaan we de geschiedenis beschrijven van elk der zendingsposten en vangen aan met de hoofdplaats.

Bandjarmasin.

:ze voorname stad had ultimo 1895 bevolking van 45.082 zielen (377 peanen, 41.507 Inlanders, 2180 Chi-:n, 914 Arabieren en 104 andere nde Oosterlingen). Bij het optreden Zending was het zielental 30.000. De ligt aan den linkeroever van de Barito, :en eilandje, Tatas genaamd, dat ge-ıd wordt doordien zich van de rivier Martapoera, die zich daar ter plaatse e Barıto stort en waarvan de hoofd-m de hoofdplaats aan de noordzijde ›omt, even boven de hoofdplaats een lere zijtak, de Antasan Kweeën, scheidt, zuidelijk langs de hoofdplaats loopt, ijl de Barito zelf de westelijke zijde het driehoekig rivier-eilandje vormt. [1]) huizen staan gedeeltelijk op vlotten, eltelijk op palen. Het oudste deel der wordt door de Maleiers bewoond. 'op sluit zich stroomafwaarts de Euro-:che wijk aan, waarin men de Gouver-:ntsgebouwen en de huizen der Euro-en vindt. Tegenover de Europeesche is het Chineesche kamp, waar de eezen bijeenwonen onder hunne eigene den, gelijk ook overal elders in Indië. :t was op den 3[den] Dec. 1836, dat .. Barnstein hier landde met zijne ıngekomen medearbeiders Becker, perts en Krüsmann. Nog in dezelfde ıd kon hij beginnen school te houden zonen van Chineezen, en bij alle dee-ler bevolking vonden de Zendelingen vriendelijke ontvangst, niet 't minst le pl. m. 60 Europeanen, [2]) die in n tijd geheel van prediking en her-ke zorg verstoken waren. Evenwel, 't nieuwtje er af was, daalde de be-ıtelling en 't duurde niet lang of de zaamheid der Zendelingen bepaalde tot het houden van godsdienstoefe-op Zondag in de Maleische taal voor le Inl. Christenen van elders en voor verder dezen dienst wilde bijwonen; per maand prediken voor de Euro-en in de Nederlandsche taal; school-en met de Chineesche en catechiseeren met de Europeesche jeugd, en huisbezoek. Voor dit werk was één man, hoogstens met een assistent, wel voldoende, en daarom trokken in Sept. '38 de Zendelingen Hupperts en Beyer (zie boven) naar het landschap Poelopëtak; Becker echter bleef ter assistentie van Barnstein te Bandjarmasin. Ongeveer een jaar later ruilde Becker met Hupperts, en sedert had er gedurig verwisseling plaats. Kwamen er nieuwe Zendelingen aan, (allen moesten te Bandjarmasin landen) dan bleef gewoonlijk een van hen bij Barnstein en diens vorige medearbeider trok vervolgens 't binnenland in. Zoo woonde b.v. Zend. Hardeland hier van Jan. '41 tot Maart '42 en werd toen afgelost door Hupperts; van Febr. '43 tot Maart '44 stond Van Höfen Zend. Barnstein ter zijde, waarop deze een tijdlang alleen was, enz. Intusschen werd de Zendeling hier bij toeneming in beslag genomen door uitwendige aangelegenheden. Hij had namelijk allerlei dingen voor zijne collega's in het binnenland te bezorgen, hunne geldzaken te regelen, inkoopen voor hen te doen, enz., terwijl zijn huis steeds moest openstaan voor zieke en gezonde leden der Zendelingsgezinnen, die zich aan de kust ophielden. Zoo kwam het, dat hij betrekkelijk weinig kon doen aan eigenlijk zendelingswerk, maar de plaatselijke omstandigheden waren daartoe ook niet gunstig.

Veel resultaat zag Barnstein van zijnen arbeid niet. De Mohammedaansche bevolking bleef afkeerig van het Evangelie en bij de Chineezen stuitte de Zendeling op aardschgezindheid en onverschilligheid. Wat zijn werk onder het Europeesche deel der bevolking aangaat: de Hollandsche dienst werd wel door hem gehouden, maar veel vrucht zag hij ook daarvan niet, en verstoutte hij zich somwijlen te getuigen tegen het zedelooze leven van Europeanen, dan nam men hem dat hoogst kwalijk; zelfs mocht om zoodanige reden van Aug. '41 tot Maart '42 geen Hollandsche dienst door hem te Bandjarmasin worden gehouden. Zulke stoornissen konden te eerder voorvallen, omdat voor de godsdienstoefeningen van het Gouvernementsgebouw gebruik werd gemaakt. Om zich van de ambtenaren onafhankelijk te maken, kocht Barnstein in '42 voor *f* 1000 een huis, en liet dat tot kerk en school

---

Encyclopaedie van Ned. Indië.

In 1857 woonden te Bandjarmasin 17 Euro-e gezinnen met te zamen 80 zielen, zonder de ren en onechte soldatenkinderen.

inrichten. In September van dat jaar werd in dit eigen lokaal de eerste Maleische godsdienstoefening gehouden. Later werd dit huis door de Regeering aangekocht en verbouwd, en sedert werd hierin voor de Europeanen kerk gehouden, terwijl tevens werd toegestaan er den Maleischen dienst in voort te zetten.

Ook de school had niet het gewenschte resultaat; zij bleef wel in stand, maar bracht het zendingswerk niet vooruit. Daarbij had Barnstein moeite, zich te voorzien van helpend personeel, hetwelk hij toch niet ontberen kon, wijl zijne vele beslommeringen hem gedurig van de school aftrokken. Wel trachtte hij een paar jeugdige Chineezen tot helpers op te leiden, maar hij slaagde daarin niet naar wensch. Het Genootschap nam daarom nog eens de proef met een Europeesch onderwijzer, en plaatste in '52 Zend. Hofmeister te Bandjarmasin, speciaal voor de school. Doch ook nu bevredigde het resultaat niet en daarom werd Hofmeister einde '53 naar Kahajan overgeplaatst, waarop Barnstein de school voortzette met de hulp van een Chinees, zoo goed het ging.

Niettegenstaande de ongunstige omstandigheden mocht het Barnstein toch gelukken, eene Inlandsche gemeente te verzamelen. Van zijne komst in '36 tot en met '54 doopte hij op de hoofdplaats 132 personen. Daaronder bevonden zich 20 Heidenen met hunne kinderen; de overigen waren kinderen van Europeanen en Indo-Europeanen. In de volgende jaren voegden zich bij dat 20-tal nog enkele anderen, en aan 't einde van deze eerste periode bestond de Inlandsche gemeente te Bandjarmasin uit 26 zielen. Tot welke nationaliteiten deze Christenen behoorden, vind ik niet opgegeven. De uitdrukking, die in de verslagen gedurig wederkeert, dat Barnsteins arbeid onder Inlanders en Chineezen »zonder, of bijna zonder, zichtbaar gevolg« was, doet mij vermoeden, dat zij van elders afkomstig waren. Er kunnen echter ook enkele Dajaksche Christenen, op andere posten gewonnen en hierheen verhuisd of verplaatst, onder hen geweest zijn.

Groote en *Kleine Dajaks.*

Drie groote stroomen storten zich aan de zuidkust van Borneo in de Java-zee. Na op verschillende punten in het gebergte ontsprongen te zijn, vloeien ze van noord naar zuid in gelijke richting op eenigen afstand van elkander. De grootste is de Barito of Doesoen, die langs Bandjarmasin stroomt; op eenigen afstand ten westen heeft de Kapoewas — ook Kapoewas-Moeroeng of Kleine Dajak geheeten — hare uitwatering, en nog eenige uren westelijker ligt de monding van de Kahajan of Groote Dajak. In hunnen benedenloop zijn deze stroomen door zijrivieren en doorvaarten *(troesan)* met elkander verbonden. Door middel van de Mĕngkatip en Mĕndangei, maar vooral door middel van de groote Poelopĕtak-rivier, geeft de Barito een deel harer wateren aan de Kapoewas af, en uit deze kan men weer langs de *troesan* of doorvaart (een lang, smal en kronkelend kanaal) in de Kahajan komen. Al het land, waardoor de rijrivieren stroomen, is onbegaanbaar, meest dichtbegroeid moeras, en boven dezen drassigen bodem wonen de Dajaks in hunne hutten, die hier dorpen *(kampoeng)*, daar steden *(lewoe)*, ginds vestingen *(kota)* vormen en gebouwd zijn op in 't moeras geslagen palen, zoodat men slechts langs ladders uit het water, dat hier de eenige verkeersweg is, in de huizen kan komen. Midden onder de Dajaks in dit gebied hebben de Zendelingen zich gevestigd, zich voegende naar hunne eigenaardige levenswijze. Dieper landwaarts in, vooral langs de Kahajan, wordt de bodem allengs hooger en vaster.

De Zendelingen wendden zich in 1838 eerst tot de Kleine Dajaks. (De bepaling »klein« ziet niet op de gestalte, maar op het getal en de macht van dezen stam.) In '41 trachtten zij ook vasten voet te krijgen onder de Groote Dajaks, aan de Kahajan. Hier hebben zij echter niet kunnen standhouden. Het arbeidsveld onder de Groote Dajaks was bijzonder moeilijk, want de beschavende en ordenende invloed van het Gouvernement was nog tot deze niet doorgedrongen, en zij hadden zelfs nog geen afstand gedaan van het koppensnellen, welke afschuwelijke gewoonte door de Kleine Dajaks reeds

was afgelegd. Aan de Kahajan werd nog steeds jacht op menschenhoofden gemaakt, en men beroemde er zich daar op, wanneer men weer een hoofd had gesneld. Het was echter niet zoo zeer de wildheid der bewoners, welke de Zendelingen dwong hunne eerste pogingen tot vestiging onder hen op te geven, maar veeleer de besliste tegenwerking van het hoofd Singaradja, die naijverig was op een ander hoofd, bij wien Zend. Hupperts zich had gevestigd. Deze Singaradja maakte hem en zijnen mede-zendelingen het verblijf aldaar zóó bezwaarlijk, dat zij in '44 heengingen. Op aansporing van den Resident hernieuwde Hupperts nog eens zijne pogingen, maar na een kort verblijf op zijnen post gaf hij dien in '45 voor goed op.

In Poelopĕtak hadden de Zendelingen minder moeite. De Kleine Dajaks waren onder het Nederlandsch gezag zachtzinniger en handelbaarder geworden, en snelden geen hoofden meer, tenzij dan in 't geheim. De eerste Zendeling hier was Berger, van de Vereeniging te Halle. Deze stichtte in '38 den post Bethabara te Palangkei, aan de Poelopĕtak-rivier, waar hij na eenige jaren overleed. In '40 vestigde Zend. Becker zich te Palingkau, een uurtje boven Bethabara. In den eersten tijd lieten slechts weinige Dajaks zich bewegen de godsdienstoefeningen te bezoeken, en eene school gelukte in 't geheel niet. Becker bewoog daarop in '42 den Resident, den Dajaks te gelasten, in de nabijheid van den Zendeling te gaan wonen. Deze maatregel hielp. Tegelijkertijd werd het hoofd vervangen door een jongen man, die Beckers zendingsschool had bezocht, en deze oefende een goeden invloed uit. Het gehoor wies, 't getal scholieren steeg tot 20 en 't werk begon een meer moedgevend voorkomen te krijgen. Juist toen moest Becker op reis (Sept. '42), om te Batavia zijne vertaling van Zahns Bijb. geschiedenis te laten drukken. Nauwlijks was hij vertrokken, of een naburige stam wilde Palingkau overvallen, maar de Zendelingen, die in de nabijheid woonden, snelden toe en stelden zich aan het hoofd der bedreigde lieden, waarop de vijand afdroop. Als gevolg daarvan wies het respect van de Dajaks voor de Zendelingen zoodanig, dat 15 volwassenen zich met eenige kinderen lieten doopen op Bergers post Bethabara (30 Oct. '42); onder hen was ook 't jeugdige hoofd (toemĕnggong) Ambo, die nu den naam Nicodemus aannam. Thans echter vereenigden de Heidenen zich en verklaarden aan de Zendelingen en hunne gedoopten den oorlog. Alle gedoopten vielen weder af, met uitzondering van Nicodemus. Zóó stonden de zaken bij de terugkomst van Becker, die door het gebeurde zeer getroffen werd. Wel werden in dezen tijd aan den bovenloop der Poelopĕtak 2 nieuwe posten gesticht, namelijk te Bintang (1843) door Zend. Hardeland en te Poelotelo (1844) door Zend. Van Höfen, maar het ging daar niet veel beter. De vijandschap der Heidenen had zich gekeerd tegen alle Zendelingen.

Het schier onoverkomelijke van de bezwaren, om Inlanders duurzaam onder hunnen invloed te houden, waarvan alleen voor de toekomst heil te verwachten was, bracht de Zendelingen op de gedachte, pandelingen vrij te koopen en om zich te verzamelen. Een voorstel in dien zin, door Becker gedaan, vond in Duitschland weerklank. Het Bestuur te Barmen was er niet tegen, maar bepaalde, dat de kosten zouden moeten worden gevonden uit particuliere bijdragen. Deze vloeiden mildelijk toe en stelden de Zendelingen sinds 't laatst van '43 in staat, nu en dan een gezin los te koopen, in hunne nabijheid te doen wonen en zoo onder den invloed van het Evangelie te brengen. Deze pandelingen waren lieden, die op een of andere wijze schuld aan iemand hadden gekregen, en, den schuldheer niet kunnende voldoen, hem nu als lijfeigenen of slaven moesten dienen, tot het hun gelukte hunne schuld te betalen, hetzij dit door henzelven of door een ander voor hen geschiedde. Op gezegde wijze werden allengs vele pandelingen, die hun daarom kwamen verzoeken, door de Zendelingen bevrijd. Deze betaalden dan hunne schuld, op voorwaarde, dat zij op den zendingspost bleven wonen, zich aan de daar bestaande regels onderwierpen en door handenarbeid de som, voor hen betaald, inverdienden. Op de posten in Poelopĕtak, namelijk te Bethabara en Palingkau, werden koloniën van bevrijde pandelingen gesticht, tellende 150—200 zielen. Op de overige posten had men

geen of slechts weinig zulke bevrijde pandelingen.

In 't begin van '45 kwam de Regeeringscommissaris Weddik in dit gebied alles in oogenschouw nemen. Het werk der Zendelingen beviel hem zeer, en hij verordende, dat alle kinderen in Poelopĕtak, die in de termen vielen, de zendingsscholen moesten bezoeken. Het kan wel zijn, dat de Heer Weddik daarmede nog een ander doel had dan bevordering der Zending. Versterking van onzen invloed was destijds zeer gewenscht, daar de Engelschman Brooke als radja van het aangrenzend Sĕrawak opgetreden was en men op concurrentie van die zijde bedacht moest zijn. Ofschoon gezegde maatregel bij eenigen ontevredenheid wekte, had zij toch eene goede uitwerking: op de 3 posten in Poelopĕtak (Bethabara, Palingkau en Bintang) telde men weldra 100 scholieren en 200 kerkgangers, behalve een 60-tal vrijgekochten. Het was toen voor de Zendelingen een recht aangename tijd: filialen konden worden gesticht, Inlandsche helpers konden tot onderwijzers worden aangesteld, eenige bevrijden konden worden gedoopt, de heidensche gruwelen en feesten namen af en Christelijke zeden begonnen de plaats der heidensche in te nemen. In '46 en '47 ging het werk op deze wijze geregeld en gezegend voorwaarts. In '48 kwamen de nieuwe Zendelingen Denninger en Beyer aan, en nu wenschte men nog meer kracht te ontwikkelen, doch .... nieuwe tegenspoeden verhinderden dat: Hupperts, die zich had misdragen, ontviel aan de Zending, en de overblijvenden (Van Höfen te Bethabara, Becker en Beyer te Palingkau en Denninger te Bintang) ondervonden groote moeilijkheden. Een nieuwe slag was het overlijden van Zend. Becker. Niet lang na diens dood kwam Hardeland op het arbeidsveld terug (Juli '50), maar nu als Bijbelvertaler in dienst van het Nederl. Bijbelgenootschap. Hij vestigde zich te Palingkau en onttrok zich wel niet aan het zendingswerk, maar had natuurlijkerwijs in de eerste plaats zijn eigen werk te behartigen.

Tot de bezwaren, waarmede Zend. Denninger te Bintang te kampen had, behoorde ook, dat de bevolking grootendeels stroomafwaarts trok; de Dajaks houden van verandering. Het publiek dat overbleef was zoo gering in getal, dat hij in '51 dit oord verliet en zich eenen werkkring ging zoeken in het landschap Sihong, waarheen wij hem straks zullen volgen. In Poelopĕtak bleven dus nu alleen over: Van Höfen te Bethabara en Beyer (met Hardeland) te Palingkau. Op eerstgenoemde plaats was nu ook gevestigd een Civiel-Gezaghebber, die het bestuur had over geheel Poelopĕtak, Kapoewas en Kahajan. Eene som gelds, door Hardeland ter vrijkooping van pandelingen uit Europa medegebracht, werd gebruikt om hier te Bethabara eene flinke kolonie van bevrijde pandelingen te stichten, en het getal gedoopten nam hier voor Borneo snel toe: in '54 telde men er 66 Christenen, van welke 31 gerechtigd waren tot het Avondmaal. 't Aantal scholieren steeg in dat jaar tot 360 en dat der kerkgangers tot 700, terwijl een niet onbelangrijke Evangelisatie van dezen post uitging.

Maar we moeten nog even terug tot 1851. Dit jaar bracht nog meer verandering dan boven is gezegd. Beyer namelijk verliet Palingkau, om het werk in Mĕndangei, reeds vóór eenige jaren begonnen, weer op te nemen, terwijl Zend. Rott het volgende jaar zijne plaats innam te Palingkau. Beyer vestigde zich te Poelotelo, en nam derwaarts mede een groot aantal pandelingen, van welke eenige gedoopt waren. Hij had dus handen te zijner beschikking voor het bouwen van een woonhuis, een kerk en school, en wat verder noodig was. Veel deed hij ter verbetering der uitwendige toestanden en hij voerde verschillende cultures in. Het duurde niet lang, of zijn post zag er uit als eene bloeiende kleine kolonie. Een belemmering was het voor zijn werk, dat zijn gezondheidstoestand en die van zijne vrouw hem noodzaakte dikwijls afwezig te zijn, ten einde elders geneeskundige hulp te zoeken, maar gelukkig waren de Inlandsche helpers, uit zijne eigene gemeente voortgekomen, reeds ver genoeg gevorderd, om gedurende zijne afwezigheid het werk aan den gang te houden. In '54 had men op dezen post 150 scholieren met 20 Zondagsschoolleerlingen, en daarbij eene gemeente van 20 à 30 zielen, welke als een licht scheen te midden van 22 kleine Dajaksche kam-

poengs met 2000 zielen. Rott voegde zich in dit jaar hier bij hem, Palingkau overdragende aan Zend. Zimmer, maar na eenigen tijd trok hij een dagreis hooger op en vestigde zich te Tanggohan, aan de Kapoewas, nabij de vereeniging van deze rivier met de Mĕndangei. De Regeering was hem bij deze nieuwe vestiging behulpzaam en gelastte de hoofden, zich met hunne onderdanen om den Zendeling te scharen. In Maart '55 begon Rott daar zijnen arbeid.

Ook Kahajan werd in '54 weder bezet. In 't begin van Maart vertrok Zend. Hofmeister naar Boentai (8 mijlen boven de monding van de Kahajan) en in Januari d.a.v. vestigde hij zich op het nabijgelegen Penda-Alei. Bovengenoemde Singaradja was dood en door zijnen zoon opgevolgd. Deze noodigde den Zendeling tot zich en verzekerde hem van eene goede ontvangst. Het gezag van het Gouvernement was hier sinds het vertrek van Hupperts (1845) zooveel sterker geworden, dat de Zendeling hier thans zonder vreeze wonen kon. Gevaar dreigde er alleen van de bovenlanden, maar de Resident had daar pas wat schrik onder de woeste Dajaks gebracht.

In het gebied der Kleine en Groote Dajaks had de Rijnsche Zending dus op het einde van deze eerste periode de volgende posten:

1. *Bethabara (Palangkei).* Hier arbeidde Zend. Van Höfen met vrucht, ofschoon ook niet zonder tegenspoed. In den nacht van 2 op 3 Oct. '55 brandde zijn huis af, terwijl hij afwezig was; bijna al wat hij bezat werd een prooi der vlammen. Men vermoedde, dat de brand was aangestoken. Kort daarop ging hij met zijn gezin met verlof naar Europa. Als zijn vervanger trad Zend. Wigand op, die in Jan. '57 aan de gemeente werd voorgesteld en in Maart reeds predikte in het Dajaksch. De school alhier, staande onder degelijke helpers, telde nu 400 leerlingen, maar meisjes waren daaronder niet. Vrouwen en meisjes kwamen ook niet in de kerk, tenzij ze behoorden tot de vrijgekochte pandelingen. Op 't Kerstfeest van pasgenoemd jaar werden 7 volwassenen gedoopt, en men had hier thans 73 gedoopten, waaronder 17 echtparen. In die 73 zijn niet begrepen een 11-tal personen, wegens ongeregeld leven van de gemeente uitgesloten. Ruim 40 leden waren bevoegd deel te nemen aan het Avondmaal. De aanwezigheid van den Gezaghebber Maks schijnt op de Evangelisatie van gunstigen invloed te zijn geweest. Voor het uitwendige stuitte de Zendeling op geen verzet, maar al werden kerk en school goed bezocht, voldaan was hij niet, omdat geen bekeeringen voorkwamen. In dezen tijd vertoefde hier ook Zend. Kind, maar slechts kort, daar hij zich hoogerop ging vestigen. In '58 keerde Van Höfen op zijnen post terug, vergezeld van zijne vrouw en eene schoonzuster, die onderwijzeres was en aan het hoofd van een meisjesschool zou worden geplaatst. Men wenschte op dezen post tevens een Seminarie te stichten en zocht daarvoor een Theoloog, die dan meteen als Superintendent van de Dajaksche Zending zou moeten optreden. Het plan was dus blijkbaar, om Bethabara tot centraalpunt van de Zending op Borneo te maken.

2. *Palingkau.* In '54 kwam het werk alhier te staan onder de leiding van Zend. Zimmer. Toen deze in dat jaar naar Indië vertrok, vreesde men, dat hij 't doel der verre reis niet zou bereiken, omdat hij een longaandoening had. De zeereis werkte echter zóó gunstig op zijn gestel, dat hij gezond op Borneo aankwam. Palingkau was, toen hij er zich vestigde, zoo goed als verloopen, en de herhaalde verandering van voorganger had het werk zeer geschaad. Bovendien was Poelopĕtak hevig geteisterd geworden door de cholera. Met vaste hand het uit- en inwendig vervallen werk aanvattende, mocht Zimmer onder Gods zegen spoedig verbetering ontwaren. Van Hardeland, die Borneo in 't najaar van '56 voor de tweede maal verliet, nam hij »aan menschen en geld« de waarde van *ƒ* 4017 over. Zimmer vond hier een dozijn gedoopten, maar deze hadden in geen 6 jaren gezet onderwijs gehad noch het Avondmaal kunnen gebruiken; met eene enkele preek op Zondag hadden zij het moeten doen, maar veel hadden zij daarvan niet meegedragen. Hij ging nu voor hen Bijbellezingen houden over de Nieuwtestamentische brieven, en begon met die aan de Corinthiers te behandelen, waarvan hij veel voldoening smaakte. Zijne

school vulde zich welhaast met 300 leerlingen en daaronder waren ook meisjes. Verder opende hij voor de jeugd eene Zondagsschool. De godsdienstoefeningen werden vrij goed bezocht, maar ware heilbegeerte was op dezen post schaarsch, waarom de Zendeling voorzichtig was met het toedienen van den Doop. In den uitwendigen toestand bracht Zimmer allerlei verbeteringen tot stand: hij bouwde eene kerk en legde eene begraafplaats aan; verder leerde hij zijnen pandelingen timmeren, enz. De Gezaghebber Maks werkte ook hem in de hand, door b.v. goede wegen te doen aanleggen. Het verloopen der bevolking kwam zoodoende tot staan en het dorp (1/4 uur lang) begon een net aanzien te krijgen. Niet zoo gemakkelijk en vlug was de inwendige toestand te verbeteren. Onder de gedoopten heerschten allerlei verkeerdheden, doch de Zendeling mocht in hen ook de vernieuwende kracht Gods bespeuren. In '58 telde de school te Palingkau 279 leerlingen. De beide godsdienstoefeningen op Zondag werden goed bezocht, en op de werkdagen kwamen des morgens en des avonds ook eenigen samen tot het gebed. Op deze wijze vergaderden de vrijgemaakte pandelingen op dezen post zich veel kennis van de waarheid, maar .... bekeeringen werden ook hier niet waargenomen. Alleen kwamen in dit jaar 5 personen uit eigen beweging om den Doop vragen, en dat was in elk geval een goed teeken. Alles bijeen genomen mag gezegd worden, dat het werk op dezen post er thans hoopvol uitzag.

3. *Poelotelo.* We zagen Zend. Beyer zich hier gaan vestigen in het midden van bevrijde pandelingen. Zijn werk vorderde voorspoedig. In '56 bouwde hij eene kerk, die in December werd ingewijd. Eenige pandelingen waren stoffelijk zóó vooruitgegaan, dat zij hunne afkoopsom (100 à 120 gulden) hadden inverdiend; gemiddeld hadden zij daarvoor 10 tot 12 jaren noodig. Het scheen, dat deze post een goede toekomst tegemoet ging.

4. *Tanggohan*, mede aan de Kapoewas gelegen, een dagreis boven Poelotelo, was in '55 bezet door Zend. Rott. Deze woonde hier aan de grens van het onafhankelijk gebied, waarin woeste en koppensnellende Dajaks huisden. Onvoorspoedig was hij er geenszins: in Maart van dat jaar sloeg hij de eerste paal voor zijn huis in den grond en reeds in April kon hij zijne woning betrekken. In Mei verkondigde hij hier voor 't eerst het Evangelie van het Kruis. »Dat bleef mijn thema het geheele jaar door en zal het blijven tot in eeuwigheid« — schreef hij. Nog in hetzelfde jaar mocht hij zijne eerstelingen doopen: 5 geloste pandelingen. In April '56 begon hij school te houden en in dat jaar zag hij het cijfer der gedoopten tot 8 klimmen. In '57 verrees op dezen post een kerkje, 60 voet lang en 50 breed, en Rott noemde dat: »een arke Gods te midden van een zondvloed van verderf.« Te midden van al dat verderf stond deze wakkere Zendeling met zijne kloeke vrouw op den eenzamen post, predikende het Evangelie in kerk en school en in de huizen.

Ten noorden van dezen post, te Penda-Katimpon, zou een derde zendingspost aan de Kapoewas worden gesticht door Zend. Kind, wiens naam we reeds noemden. Straks zal blijken, om welke reden het daartoe niet gekomen is.

5. *Penda-Alei.* Hier, aan de Kahajan, vestigde zich Zend. Hofmeister. Hij bouwde er zich een huis en betrok dat met zijn gezin in Jan. '55. Weldra verrees eene school en ontvingen 60 leerlingen onderwijs. Ook ving de Zendeling aan, godsdienstoefening te houden op Zondag, en geregeld mocht hij 60 à 70 personen daaraan zien deelnemen. 't Was hem, of de wildheid en woestheid der bewoners reeds den verzachtenden invloed van het Evangelie ondervond. Zóó dagelijks in school en kerk, en bij iedere andere gelegenheid, het Evangelie verkondigende, trachtte ook hij op dezen moeilijken post de Heidenen met zachte hand te leiden tot de kennis van God en het geloof in den Heere Jezus Christus.

Op 't einde van 1858 had men dus onder de Kleine en Groote Dajaks 5 posten. Bovendien had men het voornemen een 6den post te stichten Penda-Katimpon, aan de Kapoewas, ten noorden van Tanggohan, onder leiding van Zend. Kind, en een 7den te Pangkoh, aan de Kahajan, 5 uur roeiens van zee, onder leiding van Zend. Wigand. Wat het aantal Christenen

ıt: er waren op dat tijdstip te
ɔara 100, te Palingkau 44, te Poe-
53, te Tanggohan 9 en te Penda-
, totaal 209.

Sihong.

landschap, gelegen ten oosten van
rito, in de afdeeling Doesoen-landen,
boven reeds ter sprake in verband
Zend. Denninger. We bevinden ons
niet in het moerassig kustgebied,
in het gebergte. In Sihong en de
enzende landschappen Patai en Dajoe
een volk, verschillend van de
beschreven Dajaks, zoowel wat
als godsdienst en zeden betreft. De
Zendelingen maakten reeds kennis
le bewoners en werden door hen
ontvangen. Hupperts predikte hier
een- en andermaal. In 1851 ver-
Zend. Denninger, naar we zagen,
Poelopĕtak (Bintang) naar Sihong.
ls Zend. Beyer in hetzelfde jaar
bracht hij eene schare vrijgekochte
lingen naar zijnen nieuwen post mede,
oeg 20 zielen, onder welke 13 ge-
en. Met deze vestigde hij zich in
orp Maratowo. De goede gezindheid,
bevolking hier eerst toonde, sloeg
acht spoedig om in vijandschap,
een man uit haar midden zich be-
en doopen liet (18 Jan. '52). Deze
ling werd door volksgenooten ver-
l en stierf. Ook den Zendeling en
vrouw vergiftigde men. Denninger
zoo gelukkig spoedig te herstellen,
zijne vrouw heeft vele jaren aan
evolgen dier vergiftiging geleden.
rste Doop veroorzaakte een scheuring
de bevolking: een deel der lieden —
artoe behoorde Soeta Ono, het hoofd
et landschap — wilde gehoorzamen
et bevel van den Resident, om den
ling te volgen, maar het andere deel
te zich daartegen, onder aanvoering
eduwe van het vorig hoofd. Niets
door de tegenstanders onbeproefd
n, om den Zendeling uit den weg
imen. Genoemde vijandige vrouw
in '53 naar de hoofdplaats opge-
n als verdacht van moord, maar
are schuld niet kon worden bewezen
e zij het volgende jaar naar Mara-
terug. Gedurende hare afwezigheid
was het zendingswerk zóó krachtig vooruitgegaan, dat zij het niet meer kon keeren. De school toch werd in '54 door 73 leerlingen bezocht en 80 personen woonden de godsdienstoefening bij. Het Evangelie won in die mate veld, dat, toen Denninger een medearbeider kreeg in Zend. Klammer, er aan gedacht kon worden een tweeden post te stichten. In '55 waren hier van de bevrijde pandelingen 24 gedoopt en 2 geboren Sihongers wenschten zich bij de gemeente te voegen. Het hoofd, Soeta Ono, toonde zich bij voortduring vriendschappelijk gezind. In '57 kreeg Mevr. Denninger gedaan, dat eenige meisjes bij haar op school kwamen, ondanks nieuw verzet van een deel der burgerij. Met 7 begonnen, zag zij zich na eenige maanden reeds omgeven door 28 leergierige meisjes. De jongensschool telde in dezen tijd reeds 100 leerlingen. Het gehoor bestond nu des Zondags uit 40—80 mannen en vrouwen, en het aantal gedoopten was tot 27 gestegen. Gedurende de school-vacantie (tweemaal per jaar) ging Denninger er op uit, om in de omliggende dorpen en op de velden het Evangelie te verkondigen en overal vond hij open ooren.

Zend Klammer, dien we zoo even reeds noemden, was uitgezonden in 1855 en voegde zich bij Denninger. Nadat hij eenigen tijd te Maratowo geweest was, kwam het beiden Zendelingen doelmatiger voor, dat hij zich elders ging vestigen. Hij koos zich tot zendingspost het dorp Tamijang-Lajang, in het centrum van het landschap Patai. De bevolking zag hem algemeen met genoegen komen en reeds in '57 kon worden bericht, dat hier een Christen-kampoeng in wording was. Des Zondags kon de Zendeling geregeld met eenige mannen en vrouwen godsdienstoefening houden en ook op de werkdagen kwamen eenigen ten zijnent ten gebede bijeen. Hij was ongehuwd, zorgde zelf voor de keuken en de wasch, en wijdde zich geheel aan zijnen arbeid. Door de voorkomendheid van den Gezaghebber te Marabahan werd Tamijang-Lajang met Maratowo verbonden door eenen goeden weg, zoodat beide Zendelingen gemakkelijk met elkander konden verkeeren.

———

Ons overzicht over het zendingswerk op Borneo in deze eerste periode zal, naar we vertrouwen, het bewijs hebben geleverd, dat het, ondanks de enorme bezwaren, waarmede het te strijden had, geenszins ongezegend was. De grootste moeilijkheden schenen thans, na ruim 20 jaren arbeidens, overwonnen te zijn: taal, toestanden, zeden en gebruiken waren den Zendelingen nu voldoende bekend; de Bijbel — waarover later meer — was vertaald; eenige andere geschriften waren vervaardigd; een aantal gemeenten was gesticht; aan verlaten van dit arbeidsveld werd niet meer gedacht; de aanwezigheid en het werk der Zendelingen werden door de Ambtenaren en ook door de Regeering op prijs gesteld, wat o.a. hieruit kan blijken, dat Koning Willem III aan de Rijnsche Zending op Borneo eene jaarlijksche subsidie toekende van *f* 1800 voor hare scholen.

II.

Staking van den arbeid en braakliggen van den akker.

Al dat zendingswerk op Borneo, met zooveel moeite en kosten, met zooveel liefde en zelfopoffering opgebouwd, werd in 1859 als met éénen slag verwoest. Gelijk een bliksemstraal uit eenen helderen hemel kwam deze ramp — éénig in de geschiedenis der Zending in Ned. Indië — over de Zendelingen en hunne gemeenten, maar over hen niet alleen. We hebben thans daarvan eene beschrijving te geven.

Sultan Adam, wiens gebied de tegenwoordige Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo omvatte, in welk gebied de beschreven zendingsposten van het Rijnsche Genootschap successievelijk waren gesticht, was in 1857 gestorven. Hij werd opgevolgd door Tamdjid'oellah, die echter om zijne geboorte uit eene Chineesche moeder minder geacht werd en daarbij een man van weinig beteekenis was. Een kleinzoon van Sultan Adam, genaamd Pangeran Hidajat-'oellah — gewoonlijk eenvoudig Hidajat genoemd — was in '56 tot Rijksbestuurder aangesteld. De nieuwe Sultan resideerde te Bandjarmasin, terwijl Hidajat te Martapoera woonde en het rijk bestuurde. Deze meende, meer aanspraak op den troon te hebben dan de Sultan, en zette in 't diepste geheim eene samenzwering op touw, om den Sultan en de Europeanen, die dezen begunstigden, uit den weg te ruimen en zich van het sultanaat meester te maken. Zijne voornaamste eedgenooten waren: een Dajak, die zich den naam gaf van Sultan Koening, en die zich reeds eenen aanhang verworven had; Antasari, een kleinzoon van een vroeger verdreven vorst, en Toemĕnggoeng Soerapati, hoofd van Boven-Doesoen. Terwijl Hidajat zich gedekt hield en voor het uiterlijke onderworpen was aan het Gouvernement, traden de genoemde bondgenooten met eenige minder voorname leiders handelend op. De door hen opgewekte ontevredenheid vond in dit geheele gebied eenen vruchtbaren bodem. Men begon met te weigeren belasting op te brengen en doodde een afgezant van den nieuwen Sultan. Het zachte optreden van den Resident moedigde de opstandelingen aan en de beweging begon — vooral in Patai, Sihong en de aangrenzende landschappen — een verontrustend aanzien te krijgen. Op 12 April '59 deelde 't bevriende hoofd Soeta Ono — boven reeds genoemd — aan Zend. Denninger mede, dat hij bevel had ontvangen, alle strijdbare mannen in zijn district onder de wapens te roepen en naar de versterking Marabahan te geleiden.

In die dagen waren de Zendelingen — op Barnstein te Bandjarmasin en Denninger te Maratowo na — vergaderd te Tanggohan, waar zij op 13 en 14 April hunne Conferentie hielden, niets kwaads vermoedende. Op 21 April kwam Klammer van de Conferentie thuis, bemerkte wel een en ander van de beweging, maar maakte zich niet ongerust. Den volgenden dag liet Denninger, die meer wist, maar ook de eigenlijke bedoeling niet doorzag, hem tot zich halen om over den toestand te beraadslagen. Klammer verklaarde, te willen afwachten wat er zou gebeuren, maar Denninger besloot, voor eenigen tijd zijnen post te verlaten. Hij was reeds van plan om Van Höfen, die pas uit Europa te Bethabara was teruggekeerd, te verwelkomen, en wilde meteen eenen dokter raadplegen over zijne vrouw, die gaan, staan, noch liggen kon. Zoo vertrok hij dan met haar op 23 April. Toen zij

26sten te Bethabara aankwamen, vonzij de bewoners daar in groote vrees Toemĕnggoeng Soerapati, die blijkten taak had, dit gebied voor ıjat te gaan bewerken. Op 29 April :n een gezant van dezen aan de hoofin Poelopĕtak de vraag doen, of hij hunnen bijstand kon rekenen. In dit .l werd van hen verlangd, dat zij de ›peanen zouden ombrengen. Wat hun 'oord is geweest, kan men uit het olg opmaken. Op 30 April kwamen Zendelingen Zimmer en Beyer met ıe gezinnen te Bethabara, om geza.ijk met de familiën Van Höfen en ıinger af te wachten wat gebeuren Het Christelijk hoofd Nicodemus ›nd zich juist met den Gezaghebber s op reis naar de bovenlanden. De aderde Zendelingen zonden een bode Tanggohan, om Rott en Wigand te 'schuwen, maar deze schijnen daarop voldoende acht te hebben geslagen. ıwens niemand, zelfs niet te Bandjarn, begreep wat er eigenlijk gaande al maakten ook allen op de dplaats zich ernstig ongerust, waartoe ıeer reden was, omdat er bijna geen ıten waren. Nadat echter op 29 April ›nel Andresen van Java was gekomen 150 man en hij de leiding der zaken anden had genomen, week bij velen ngerustheid.

:t werd nu evenwel spoedig duidelijk, :rnstig de toestand was. Het eerste offer len opstand was de Christen Andreas, bij Pangaron den vijand in handen en op zijne weigering van het Chris›m af te vallen en den Islam aan te :n doorstoken werd. Daaruit blijkt, men ook de Inlandsche Christenen, nen in dit opzicht met de Europeazelijkstelde, ter dood wilde brengen, at de politieke beweging tevens een lienstig doel had, namelijk bevordevan den Islam. Het tweede offer de vroegere Zendeling Hupperts, die ›eambte was bij de mijnwerken te ıgan. Op 1 Mei 's morgens aan 't jt zittende met een kind op schoot, hij verraderlijk overvallen en met eine gruwelijk vermoord. Zijne vrouw vam met hunne 7 overige kinderen ›loedbad. Eene woeste menigte overdaarop het geheele mijnpersoneel, ongeveer 20 personen; geen enkel Europeaan ontkwam hier de slachting. Op afschuwelijke wijze moeten de woestelingen vooral gehandeld hebben met de Europeesche vrouwen. Op 2 Mei verkeerde het Gouvernements-stoomschip »Tjipanas« voor Martapoera in groot gevaar. De vijand lag in hinderlaag om het te overvallen, maar gelukkig kreeg het een defect aan het roer, vóór het de gevaarlijke plek bereikte en moest het ten anker gaan. Een hadji kwam aan boord, kwansuis om rijst te verkoopen. Plotseling trok hij zijn klewang en riep »amok!« waarop zijne makkers toesnelden. De bemanning was echter op haar hoede, sabelde den hadji neer en hield den vijand met salvo's op een afstand. Dat geschiedde als onder de oogen van Hidajat. Waarschijnlijk uit gebrek aan troepen werd tegen dezen niet krachtig opgetreden, en trachtte het bestuur veeleer door onderhandelingen met hem den opstand te bezweren, wat weinig opleverde.

Op dien 1sten Mei (een Zondag) hielden de Zendelingen van Poelopĕtak nog eene korte godsdienstoefening te Bethabara. De onrust was hier thans zóó algemeen en groot, dat 't veel moeite kostte, een oogenblik met de gedoopten, voor zoovelen er opgekomen waren, rustig bijeen te zijn. De Gezaghebber Maks was inmiddels op zijne standplaats teruggekeerd. Gedurende zijne afwezigheid was er een aanslag op het leven zijner vrouw gedaan, maar zij had zich kunnen redden en een toevlucht gevonden bij de Zendelingen. Te Bandjarmasin wist men, dat de Europeanen in Poelopĕtak enz., in nood verkeerden, en een stoomvaartuig werd de rivier opgezonden met een Luitenant en 25 man, om hen te beschermen of af te halen. Op 6 Mei bereikte dat vaartuig Bethabara. Terstond werd beraadslaagd, wat men doen zou. De Zendelingen waren voor blijven en tegenstand bieden, maar de Luitenant en de Gezaghebber waren voor heengaan. Toch werd besloten nog wat te wachten, maar toen na $^1/_2$ uur bericht kwam, dat 200 muiters in aantocht waren in prauwen, waren Luitenant en Gezagvoerder niet tot langer wachten te bewegen, en met groote haast zochten allen nu de stoomboot te bereiken. Voor goederen was daarin geen plaats; alle

—

have moest dus worden achtergelaten. Om 5 uur des namiddags werd een boodschap naar Tanggohan gezonden, dat de Zendelingen spoedig met hunne gezinnen moesten komen: de boot zou op stroom wachten. Nauwlijks hadden de Europeanen hier hunne huizen verlaten, of de Inlanders drongen die binnen en plunderden ze, zonder dat de Luitenant er iets tegen deed. De Zendelingen smeekten hem, naar Tanggohan op te stoomen, maar hij was niet te bewegen en gaf in plaats daarvan last, naar Bandjarmasin te varen. In den nacht van 7 op 8 Mei kwam men te Bandjarmasin aan, waar de Zendelingen met hunne gezinnen liefderijk werden opgenomen door de familie Barnstein.

Nadat de aangekomenen den volgenden dag Kolonel Andresen hadden ingelicht omtrent den toestand in Poelopĕtak, zond deze onverwijld de »Tjipanas« met eenige manschappen daarheen. Van Höfen, Denninger en Zimmer ontvingen verlof, mede te gaan. Te Palingkau en Bethabara vonden ze hunne huizen leeggestolen. Tanggohan bereikende, zagen ze Mevr. Rott met 2 van hare 3 kinderen op den oever staan, wuivende met haar zakdoek. Schreiende verhaalde zij hun het volgende: op 7 Mei was Rott, toen hij uit het slaapvertrek buiten kwam, door een Inlander met een lans in de linkerzijde gestoken. Hij keerde terug naar binnen, waarop zijne vrouw hem verbond. Daarop greep hij zijn geweer en snelde met Wigand en Kind naar de gaanderij ter verdediging. Buiten komende, zagen zij het geheele erf vol gewapende Dajaks. Wel begrijpende, wat hun te wachten stond, trachtten zij de woeste bende op zachte wijze te overreden, hen te laten trekken, verklarende, dat zij hunne have in hunne handen wilden achterlaten. Meteen sloegen zij gezamenlijk den weg in naar de rivier, om in hunne prauwen te vluchten. Inmiddels was het kindermeisje van Mevr. Rott, uit vrees voor de bende, met het jongste kind in het bosch gevlucht. Bij de rivier komende, zagen de Zendelingen, dat aan ontkomen niet te denken viel, want de Inlanders hadden hunne prauwen den stroom laten afdrijven. Terwijl zij daar hulpeloos aan den oever stonden, schoot men uit de menigte eerst met vergiftigde pijlen naar hen en vervolgens werden allen in de rivier gedrongen. Ze hadden nog even den tijd, elkander te omarmen, voor hunne moordenaars te bidden en hunne zielen Gode te bevelen, en . . . . toen stortten ze samen in den vloed. Allen (Zend. Rott met oudste dochtertje, Zend. Wigand met vrouw en pasgeboren dochtertje, en Zend. Kind met zijne pasaangekomen vrouw) kwamen om 't leven; Mevr. Rott echter werd in bewusteloozen toestand uit 't water gehaald en naar het huis van een heidensch hoofd gebracht, te zamen met een van hare kinderen, dat zij nog in 't water vastgehouden had. Nadat zij haar bewustzijn terug had gekregen, werd ook het jongste kind bij haar gebracht. Er volgden nu voor haar een paar schrikkelijke dagen. Terwijl zij met het hart vol droefheid daar neerzat, kwamen de moordenaars tot haar nú met beloften, dàn met bedreigingen, en bestendig was zij aan den grootsten angst ten prooi. Bij de nadering der »Tjipanas« op den 10den Mei namen de snoodaards de vlucht en kon zij zich naar den oever spoeden.

Het werd 14 Mei eer hetzelfde stoomschip de Kahajan kon opvaren, om te zien of men de familie Hofmeister nog kon redden. Bij het zendelingshuis komende, vond met dat ledig, maar bloedsporen lieten geen twijfel omtrent hetgeen er gebeurd was. Op korten afstand van het huis vond men de lijken van Hofmeister en zijne vrouw begraven, maar beide zonder hoofd. Van hunne 4 kinderen ontdekte men geen spoor. Later vernam men van Roham, den Inlandschen helper van Hofmeister, dat lieden van Kahajan den Zendeling eerst een oor hadden afgeslagen, daarop hem de eene hand zoo goed als afgehouwen hadden, en hem ten slotte hadden doodgeschoten. Toen Mevr. Hofmeister zich over het lijk van haren man heenboog, kwamen de woestelingen toe en hieuwen beiden in stukken, terwijl zij hunne hoofden medenamen. Onder begunstiging van den nacht werd beider stoffelijk overschot door Roham en een doopcandidaat begraven. Roham werd kort daarop gevangen genomen en naar het binnenland gesleept, waar hij vele maanden werd vastgehouden. Wat de kinderen van Hofmeister aanbelangt, deze waren door Inlanders weggevoerd, maar werden gered en behouden te Bandjarmasin gebracht.

We zagen boven, dat Zend. Klammer op zijnen post verkoos te blijven. Men liet hem daar echter niet met rust. Eens op een nacht werd er door den vloer heen (zijn huis stond op palen) met een lans naar hem gestoken, maar hij werd gelukkig niet geraakt. Op 29 April liet de Commandant van Marabahan, de Heer Bangert, hem uitnoodigen binnen de versterking te komen, maar hij bedankte. Den dag daarop schreef hij naar Bandjarmasin, dat hij door oproerlingen en verraad omgeven was, maar nog niet kon besluiten zijnen post te verlaten, en dat hij zijne ziel in de voorbede der broederen en in de hoede des Heeren aanbeval. Tweemaal verscheen er eene bende om hem te vermoorden, ééns van 20 en ééns van 50 man, en hadden de hoofden hem niet beschermd, hij ware verloren geweest. Eerst nadat de tijding der gepleegde moorden tot hem was doorgedrongen, besloot hij heen te gaan. Op den 20sten Mei verliet hij Tamijang-Lajang, en na allerhande gevaren en bezwaren mocht hij den 25sten ongedeerd de hoofdplaats bereiken. De Sihongers hadden hem trouw beschermd en Soeta Ono ontving daarvoor van den Kolonel eene belooning.

We schrijven geen geschiedenis van dezen zeer verspreiden en langdurigen opstand, maar willen over 't verder beloop toch een en ander zeggen, omdat de verdere gang der Zending daarmede ten nauwste samenhangt. De zwakke Sultan Tamdjid'oellah, niet bij machte zich te handhaven, deed afstand van de regeering en droeg zijne rechten over aan het Gouvernement. Dit hief het sultanaat op en kondigde (in Juni 1860) de inlijving der sultanslanden af. De Regeering beproefde eerst, door overreding en beloften de rust te herstellen, maar vorderde op deze wijze niet. In Dec. '59 werd 't Gouvernementsstoomschip »Onrust« de Barito opgezonden. Men wenschte namelijk betrekkingen aan te knoopen met Soerapati, wiens benden op erge manier huishielden. Hij kwam met een zoon aan boord, werd met eerbewijzen ontvangen en gedroeg zich zeer minzaam. Bij het heengaan van boord beloofde hij, 's avonds terug te zullen komen, maar nauwlijks had hij het schip verlaten, of van alle zijden daagden prauwen met gewapende Dajaks op. Deze omringden het schip, beklommen het en joegen de geheele bemanning over de kling; alleen had de machinist nog juist den tijd, het schip te laten zinken. Bij dit bloedbad (27 Dec.) kwamen 30 Europeanen en 20 Javanen om het leven en vond ook bovengenoemde Commandant Bangert den dood. Thans zag men in, dat het noodig was, met meer kracht op te treden. Zelfs Bandjarmasin was niet veilig: het had meer dan één aanval van den vijand te verduren. Kolonel Andresen werd vervangen door Majoor Verspyck; deze tastte den vijand met kracht aan, en 't duurde niet lang, of de vijandelijke macht was uiteengeslagen. Op verschillende punten werden versterkingen opgeworpen en patrouilles doorkruisten het land, om het van de benden te zuiveren. De opstandelingen, uit de voormalige sultanslanden verdreven, overstroomden nu de landschappen Sihong en Patai, terwijl de hoofdmacht zich onder Hidajat en Antasari in 't landschap Karau nestelde. Nu werd in Aug. '60 eene expeditie daarheen gezonden. Op uitnoodiging van den Majoor ging Zend. Klammer mede, wijl hij de eenige Europeaan was, met land en taal bekend. Hij kon aan de expeditie goede diensten bewijzen, en smaakte het genoegen, zijne Sipongers weder te zien en door hen met vreugde te worden ontvangen. Hij geraakte op dezen tocht licht gewond, maar had toch geen spijt, mede te zijn gegaan. Het voorname doel dezer expeditie, de aanvoerders der opstandelingen gevangen te nemen, werd niet bereikt, en evenmin werd de wensch van Klammer vervuld, dat zij hem den weg zoude banen tot hervatting van zijnen arbeid. Zelfs moest hij het aanzien, dat op de plek, waar hij had gewoond en gewerkt, eene versterking werd gebouwd.

Was na dezen veldtocht de macht des vijands nog niet gebroken, de aanhoudende expedities brachten hem zóó in het nauw, dat hij zich niet langer kon staande houden. Het eerst kwam zekere Děmang Lehman in onderwerping (Oct. '61), en deze nam op zich, Hidajat te bewegen zich over te geven. Het kwam daartoe in Jan. '62. Hidajat ontving den last, naar Java te vertrekken. Hij mocht reizen op eigen gelegenheid, maar maakte daarvan een ongewenscht gebruik. Nauwlijks namelijk

onder zeil, keerde hij naar Borneo terug, en 't duurde geruimen tijd vóór men hem weer in handen had. Thans werd beter over hem gewaakt: hij werd naar Java overgebracht en woonde sedert met zijn »hof« te Tjiandjoer. Zij, die hem daar hebben gekend en gadegeslagen, zouden hem niet licht in staat hebben geacht tot zulke daden van ruw geweld, als door of namens hem op Borneo zijn gepleegd. Na zijn vertrek van dat eiland keerde er allengs de rust weder.

Doch wij nemen den draad van ons verhaal over de Zendelingen weer op. Zij, die bij het leven waren gespaard (een 7-tal, met inbegrip van den drukker Dietrich), bevonden zich aan 't einde van Mei 1859 allen te Bandjarmasin, in zeer droevige omstandigheden. Immers op 2 na waren zij op zoo vreeselijke wijze uit hun werk gezet en van hunne posten verdreven! Bij het leed daarover, en de smartelijke omstandigheden welke er mede gepaard gingen, kwelde hen de ondervinding, nu opgedaan, dat het Evangelie op hunne posten veel minder diep wortel had geschoten dan zij hadden gemeend.

De vraag, welke in deze treurige dagen hen allen bezig hield, was deze: Hoe zal het verder gaan? Maar niemand kon hun daarop een antwoord geven. De pandelingen waren verstrooid; de gedoopten voor een deel omgekomen, voor een deel bij hen te Bandjarmasin wonende en voor een deel zich schuil houdende nabij hunne vroegere woonplaatsen. Om de tijdsomstandigheden werd den Zendelingen niet toegestaan, hunne gedoopten te gaan opzoeken. Daarbij kwam, dat zij bijna allen te Bandjarmasin ziek werden, ten gevolge van de ontberingen en het leed, welke zij hadden moeten doorstaan. Ook het wonen op de hoofdplaats had in de gegeven omstandigheden zijne bezwaren: een logement was er nog niet, het verblijf onzeker en het was dus niet doenlijk maatregelen te nemen; waar moesten ze allen blijven? Aan arbeid was wel geen gebrek; integendeel, er kon gepredikt worden in het Hollandsch, het Maleisch en het Dajaksch; ook konden de zieke soldaten worden bezocht en toegesproken; verder kon er school worden gehouden. Op den duur echter was hier geen werk voor 7 personen.

Nadat men tot de overtuiging was gekomen, dat aan de terugkeer naar de verlaten posten vooreerst niet behoefde gedacht te worden, bepaalde het Bestuur, dat te Bandjarmasin zouden blijven Barnstein met Dietrich, Van Höfen en Zimmer; Denninger en Klammer werden naar Sumatra overgeplaatst; Beyer ontving mede de aanwijzing, daarheen te gaan, maar door ernstige ziekte daarvan weerhouden keerde hij naar Duitschland terug. Mevr. Rott ging reeds vóór hem met de kinderen van Hofmeister naar Duitschland, waar zij in Juli '60 aankwam.

Zend. Barnstein herdacht op 23 Dec. 1859 zijn 25-jarig verblijf in Indië, en werd bij die gelegenheid door den Koning benoemd tot Ridder van de Eikenkroon. Na nog een korten tijd met de hem eigene trouw zijn werk te hebben voortgezet, overleed hij te Bandjarmasin op 10 Oct. 1863. Hij was aldaar zeer gezien en werd onder teekenen van algemeene droefheid en groot eerbetoon — waarbij zelfs militaire eerbewijzen niet ontbraken — ter aarde besteld. (1)

Het Evangelisatiewerk te Bandjarmasin kwam nu te rusten op Van Höfen (die eerst eene reis naar Sumatra had gemaakt, om de zending aldaar voor te bereiden) en Zimmer. Hun arbeid leverde niet enkel vreugde op. In '63 schreef Zimmer: »De verwachtingen, welke men in 't algemeen van de jonge Christenen uit de Heidenen koestert, zijn gewoonlijk te hoog.« Hij had met de Christenen in dat jaar zooveel te stellen, dat hij het beter had gevonden, met Paschen geen Avondmaal te houden. De Zendelingen hadden in dezen tijd pl. m. 200 Dajaks om zich verzameld, van welke de helft gedoopt was. Hunne school telde 48 leerlingen, en de drukkerij had bestendig werk, vooral voor het gewestelijk bestuur.

Begrijpelijkerwijs zagen de Zendelingen uit naar den tijd, waarop de arbeid in Poelopětak door hen zou kunnen worden hervat. Vooral Zimmer verlangde zeer daarnaar. In '60 werd het fort te Palangkei (Bethabara) opgeheven, en een nieuw fort gebouwd aan de monding der Kapoewas. Mocht de Zending hervat worden, dan zou daaruit vanzelf verplaatsing van den zendingspost voortvloeien. Zoolang Majoor

---

1) Een levensbericht van hem met portret is te vinden in de Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1864 bl. 65.

Verspxck het bewind voerde, werd het aan Zimmer niet toegestaan, de Christenen in Poelopĕtak te bezoeken, maar Kolonel Happé, Protestant en een kerkelijk man, die hem in '63 opvolgde, gaf aan hem verlof, met het Gouvernements-stoomschip »Tjinrana«, dat de Kapoewas op moest, tot het door hem beoogde doel mede te varen. Het schip vertrok op 13 April en men bereikte den 14den Palingkau, Zimmers vroegere standplaats. Welk een aanblik! Een tooneel van verwoesting, zoodat hij nauwlijks de plek kon wedervinden, waar hij zich eens in den arbeid zoo gelukkig had gevoeld. Te Bethabara was het niet anders. De reis ging verder naar Koewala-Kapoewas (uitmonding der Kapoewas), waar hij een aantal Christenen vond en eenige dagen onder hen bleef, tot regeling hunner aangelegenheden. Toen de Zondag was aangebroken, hield hij daar eene godsdienstoefening, die door 150 à 180 personen werd bijgewoond. Hij opende er terstond eene school en stelde er een Inl. helper aan op ƒ 8.— 's maands. Na te Bandjarmasin teruggekomen te zijn, bracht hij rapport uit aan den Kolonel en verzocht dezen vergunning, om zich te Koewala-Kapoewas te mogen vestigen, waarop hij ten antwoord ontving, dat daartoe verlof van den Gouverneur-Generaal noodig was. Het werd gevraagd, maar kwam niet spoedig: de Regeering zag er nog al bezwaar in, dat zich reeds nu, zoo kort na die moordtooneelen, weer Zendelingen in het binnenland zouden vestigen, op plaatsen, waar het moeilijk viel hen voldoende te beschermen. Toemĕnggoeng Nicodemus, de eerste bekeerling, die afgedwaald maar niet afgevallen was, kwam persoonlijk over en verzocht den Kolonel-Resident, Zimmer naar Poelopĕtak terug te laten gaan, waarbij hij wijzen kon op de school, die toen reeds 80 leerlingen telde en door 2 Dajaksche helpers werd geleid, maar zijne voorspraak had niet het gewenschte gevolg. Evenzoo ging het Soeta Ono, het hoofd van Sihong en Patai, die in 1865 om hervatting der Zending in zijn district kwam vragen, maar met niet meer dan een belofte moest huiswaarts keeren. Zimmers geduld werd op de proef gesteld tot het optreden van den nieuwen Resident Tiedtke in '66. Deze gaf hem de schriftelijke vergunning, naar Poelopĕtak terug te gaan. Zimmer talmde daarmede niet, maar vertrok met vreugde op 20 Juni van dat jaar naar het verlaten arbeidsveld, ter hervatting van het zendingswerk. Zijn eerste verzoek aan het Bestuur te Barmen was, om hem ten spoedigste een paar jonge mannen tot medearbeiders te zenden.

III.

Hervatting en voortzetting van het werk.

Met de tweede helft van 1866 begint de tegenwoordige zendings-periode. Onze beschrijving daarvan vangen we aan met een overzicht van den gang van het werk, en we wenschen haar te besluiten met eenige beschouwingen.

In '66 keerde Zimmer naar Poelopĕtak terug en stichtte hij den 2den zendingspost te Koewala-Kapoewas, waarna Van Höfen op den oudsten post, Bandjarmasin, het werk alléén voortzette. In '67 kwamen J. Ph. Hennemann en F. W. C. Hager uit, om met Zimmer samen te werken. Het volgende jaar ging laatstgenoemde naar Duitschland en stichtte Hager den 3den post te Pangkoh. In '68 kwam C. Ch. Hendrich en in '70 arriveerden H. Ph. Tromp en E. W. Feige. Tromp werd aan Hager en Feige aan Hennemann toegevoegd. In '70 volgde de stichting van den 4den post, Mandomai, door Hendrich. In '71 keerde Zimmer terug en bracht F. E. Braches mede naar Koewala-Kapoewas. Hij (Zimmer) trad na zijn terugkomst op als praeses der Conferentie van Zendelingen, welke men thans deed herleven en die sedert dien jaarlijks gehouden werd. Het volgende jaar werd onder leiding van Hennemann een begin gemaakt met opleiding tot helper, en die werd voortgezet tot '78, toen Hennemann naar Depok verhuisde. In '75 kon ook in het landschap Sihong het werk hervat werden, en daar stichtte Tromp den 5den post te Tĕlang, die weldra gevolgd werd door den 6den in het landschap Patai, waar Feige zich vestigde te Tamijang-Lajang. In '79 keerde Hager wegens ziekte naar Europa terug, maar J. Michel kwam in zijne plaats. Op 't einde van '81 kwamen 2 nieuwe Zendelingen uit, namelijk L. Heine en G. Stursberg. Het jaar daarop ging Zimmer voor goed naar Duitschland en

stichtte Michel met Stursberg den 7[den] post te Sampit. In '84 viel Heine uit wegens ziekte en werd Stursberg overgeplaatst naar Koewala-Kapoewas, ter vervanging van Braches, die nu tot praeses der Conferentie was benoemd en Van Höfens plaats te Bandjarmasin innam, toen deze in '85 naar Europa vertrok. Het volgende jaar kwam F. W. Hellweg te Koewala-Kapoewas aan, maar overleed er kort daarop. Omstreeks denzelfden tijd keerde Michel naar Pangkoh terug en werd Sampit opgegeven. Tegen 't einde van dat jaar keerde Van Höfen naar Bandjarmasin weder en nam daar een deel van het werk op zich. In '87 arriveerde eerst H. H. W. Sundermann (die Feige verving en zoodoende dezen in de gelegenheid stelde tot herstel van gezondheid naar Europa te gaan) en daarna Zend. A. Alt. In '89 stichtte Michel den 8sten post, te Koewala-Koeron, Pangkoh overdragende aan Tromp, en A. Alt voegde daaraan den 9[den] post toe te Koewala-Rongan (later verlegd naar Pahandoet). In hetzelfde jaar kwamen Tromp en Feige hersteld terug, ging Braches met verlof naar Duitschland en arriveerden 2 nieuwe Zendelingen, namelijk A. Renken en W. Steinbrecher. Het jaar daarop overleed Van Höfen en kwam C. Lategahn uit. In '91 hernam Braches zijne plaats te Bandjarmasin, en nu ging het volgende jaar Michel met verlof. Deze kwam in '93 terug, in welk jaar H. Müller uitkwam, die spoedig daarop wegens ziekte naar Europa wederkeerde. In '94 overleed Hendrich en ging ook Stursberg wegens ziekte naar Duitschland. In 't najaar van '95 arriveerde E. Lewandowsky, het jaar daarop gevolgd door A. Dassel, maar beiden moesten weldra het arbeidsveld om ziekte weder verlaten, en hetzelfde geldt van Steinbrecher. Een nieuwe post werd dat jaar door Lategahn gesticht te Toembang-Moesang, maar reeds in '97 weer opgegeven. Einde '96 was Stursberg te Koewala-Kapoewas terug en in 't volgende jaar vestigde de Wed. Hendrich zich als zelfstandige Zendelingzuster te Poelau-Kaladan. In '98 ging Sundermann wegens ziekte naar Europa en betrad een tweede Zendelingzuster het veld, om te Bandjarmasin te arbeiden. Michel moest opnieuw naar Europa, nu wegens ziekte zijner vrouw. Zijne plaats werd ingenomen door den nieuwen Zendeling F. Blecher. Twee nieuwe Zendelingen kwamen aan, namelijk D. Beisenherz en G. Eckert. Eerstgenoemde vond een werkkring op den 10[den] post, Pangĕlak, terwijl Eckert te Koewala-Kapoewas werd geplaatst. In '99 eindelijk arriveerde Zend. W. Borch, wien nog geen post is aangewezen.

Is onze telling juist, dan had de Rijnsche Zending sinds 1866 op dit arbeidsveld 24 Zendelingen, met inbegrip van Van Höfen en Zimmer. Van dat getal traden 11 af (Hennemann wegens vertrek naar Depok, Zimmer wegens terugkeer naar Duitschland, 8 wegens ziekte, terwijl 3 overleden). Thans, in 1900, staan op Borneo 11 Zendelingen en 2 Zendelingzusters in den arbeid.

We gaan nu over tot een bezoek aan de onderscheidene zendingsposten en bespreking van het werk aldaar, maar in gewijzigde volgorde.

1. *Bandjarmasin.*

Na het vertrek van Zimmer naar Koewala-Kapoewas stond Zend. Van Höfen hier alleen. Dietrich, de drukker, werd kort daarop Agent der »Borneosche Handelsvereeniging.« [1]) Het optreden dezer corporatie onthief den Zendeling op de hoofdplaats van vele bemoeienissen, waaraan hij zich voorheen niet onttrekken kon, en stelde hem dus in staat, zich meer ongestoord aan zijn eigenlijk beroep te wijden. Hij kon dat nog te beter doen, nu hier sedert 1865 een Predikant geplaatst was, zoodat hij ook van de zorg voor de Hollandsche gemeente was ontheven. Had de gemeente echter van tijd tot tijd eens geen Predikant, dan werd steeds de hulp van den Zendeling ingeroepen en ook bereidvaardig verleend. Een eigen bedehuis had de Zending hier thans niet: men vergaderde in de zendelingswoning. In '72 telde de Inlandsche gemeente 105 zielen, op 2 na Dajaks, en had de school 22 Mohammedaansche, 64 Chineesche en 26 Dajaksche leerlingen (totaal 112); onder de Dajaksche kinderen waren 18 gedoopte. Een jeugdig Chinees en 3 Dajaks stonden den Zendeling in de school ter zijde. In '76 was de gemeente tot 125 en 4 jaren

[1]) Vgl. Si-Boga, bl. 312.

tot 145 leden aangewassen. De school op dit tijdstip een weinig achteruit an, ten gevolge der invoering van ɔlgeld. Leeslust scheen er destijds wel jn, want we vinden opgeteekend, dat Höfen in één jaar voor *f* 125 aan en had verkocht. Op 16 Febr. '80 dezen waardigen man de slag, dat zijne genoote door den dood van zijne zijde weggenomen, maar de Heer sterkte hem e beproeving en hij mocht gewagen van n op zijn werk. Des Zondags predikte ɔm de beurt in het Dajaksch en in Maleisch voor een goed gehoor. In de lagkerk werd de preek van des morbesproken, besloten met eene korte ɔllezing en eene zangoefening. Op de dagen kwamen des morgens gemiddeld ersonen tot het gebed (Andacht) samen ɔok hield de Zendeling tweemaal per : catechisatie. Aan de school bleef hij zorg wijden met afwisselend resultaat. 74 schreef hij over haar: »Van de ol is voor het Evangelie niet veel ɛrwachten,« maar in '81: »De school en uitnemend zaaiveld.« Het laatste eel is zeker juister dan het vorige. 33 woonde Van Höfen de Zendings-ferentie te Batavia bij en in '85 bevond ich te Barmen, na laatstelijk 27 jaren zig te zijn geweest. [1]) Hij deelde daar ɛ, dat hij eene gemeente had van 200 n, en dat door de school veel Chrisɛe kennis te Bandjarmasin was ver-d. Zijne plaats werd ingenomen door l. Braches, die Zimmer was opgevolgd ɔraeses van de Conferentie.

·aches mocht kort na zijne komst op ıoofdplaats bericht zenden van eene ɛging onder de Chineezen aldaar. Er onder hen belangstelling in het Evanontwaakt, en deze nam dermate toe, hij vijfmalen per week bijeenkomsten hen hield. Op 18 Oct. '85 doopte een Chineeschen jongen man. Diens lie was woedend om zijn overgang tot Christendom, en zijne vrouw niet ler. Toen hij den dag voor zijne opneg in de gemeente tehuis kwam, bevond dat zij naar hare ouders was teruggerd. Hij begaf zich daarheen, en werd zijne wederhelft op den drempel ontvangen met de lieflijke woorden: »Pak je weg, Hollandsche hond!« Hij ging nu weer naar den Zendeling, en deze vroeg hem: »En hoe denkt ge nu over den Doop?« De Chinees antwoordde: »Geboren ben ik zonder vrouw, sterven zal ik ook wel alleen: dus zal ik ook maar zonder vrouw de zaligheid mijner ziel zoeken.« Nadat hij gedoopt was, is deze man zoo geplaagd geworden, dat zijn hoofd in de war raakte en hij naar een gesticht voor krankzinnigen moest worden gezonden. Kort na dezen eersteling werden nog een paar Chineezen gedoopt, waaronder een man, die 3 vrouwen had en door zijne eerste en echte vrouw op den goeden weg is gevolgd; wat er met de beide andere gebeurd is en hoe Braches ten haren opzichte heeft gehandeld, vind ik niet vermeld. Deze opwekking verflauwde, helaas, spoedig en reeds in '86 werden de bijeenkomsten tot 3 per week teruggebracht. Intusschen was er ook onder de Dajaksche Christenen meer opgewektheid gekomen. Zij riepen een bidstond en Bijbellezing in het leven, die op Zondag gehouden werd, telkens in een ander huis. Ook aan den arbeid onder de Europeanen onttrok Braches zich niet: geregeld bezocht hij het Hospitaal, terwijl hij nu en dan voor de Hollandsche gemeente optrad, omdat er geen Predikant was.

Nadat Zend. Van Höfen in 't laatst van '86 was teruggekeerd, zetten beide Zendelingen te zamen het werk voort. Van Höfen leidde de godsdienstoefeningen voor de Inlandsche gemeente en hield school, terwijl de Hollandsche dienst, de catechisaties, het Hospitaal, de Gevangenis, de bijeenkomst met militairen en die met Indo-Europeanen werden waargenomen door Braches. Ook bleef deze voorgaan in de samenkomsten met Chineezen, uit wie er in '87 weer eenigen werden opgenomen in de gemeente. In dit jaar ontsliep de eersteling uit de Chineezen, Pang Tjian Tjin geheeten, in vrede, en een weinig later huwde zijne dochter met den zoon van den eersteling uit de Chineezen te Koewala-Kapoewas. Deze jonge vrouw was zeer beslist in het geloof. Zulk een geloof mocht de Zendeling ook in een paar Dajaks zien ontwaken, maar daartegenover stond, dat een Dajaksch Christen met zijnen 14-jarigen zoon tot den Islam overging.

---

[1]) Na in Duitschland te hebben vertoefd, bracht :n bezoek aan Amerika.

Was er te Bandjarmasin ook al van tijd tot tijd een Chinees gedoopt, eene Chineesche gemeente had zich uit hen nog niet gevormd. Dat geschiedde in '87, toen voor 't eerst alhier eene Chineesche vrouw den Doop had ontvangen, en wel met hare 4 kinderen. Haar man, Pang Yan Hwat, was reeds het vorige jaar tot het geloof gekomen. De moeder van deze vrouw verzette zich met alle denkbare middelen tegen den Doop harer dochter, maar vergeefs. De gedoopte Chineezen werden thans door Braches tot eene afzonderlijke gemeente vereenigd, want naar zijne zienswijze viel aan samensmelting met de Inlandsche niet te denken. Gelijk nader blijken zal, heeft zij zich niet sterk ontwikkeld.

Op de voorschreven wijze werd de arbeid door de beide Zendelingen gedurende een paar jaren voortgezet, doch niet immer met vreugde, want met de Evangelisatie ging het slap; de school kwijnde en in de Inl. gemeente was veel nijd en twist. De plaatsing alhier van den Oud-Zendeling Israel als Predikant onthief Braches van de zorg voor de Hollandsche gemeente en maakte 't hem gemakkelijker met verlof naar Europa te gaan, waaraan hij na herhaalde aanvallen van ziekte wel behoefte had. Zoo vinden wij hem in '89 te Barmen, waar hij de zendingsvrienden aanspoorde, om met liefde en geduld op Borneo voort te gaan. Kort daarop (20 Maart 1890) overleed Zend. Van Höfen. Een onafzienbare stoet, waarin men ook Ambtenaren en Officieren opmerkte, begeleidde het stoffelijk overschot van den trouwen Evangeliedienaar naar het kerkhof. De jonge Zendeling Sundermann nam zijne plaats te Bandjarmasin in, tot Braches terug zou zijn.

Dat geschiedde in 1891. Zendingsvrienden in Nederland stelden Braches in staat — overeenkomstig zijn verlangen — op zijnen post eene meisjesschool te stichten voor kinderen van Chineesche en Inlandsche afkomst, waartoe men hem eene Nederlandsche onderwijzeres medegaf. Deze bereikte echter hare bestemming niet, want zij verkoos het huwelijksbootje boven de zendingsschool. Mevr. Braches belastte zich nu voorloopig met het onderwijs der meisjes, tot Mej. Louis, dochter van een Zendeling in China, zich voor dat werk aanbood. Deze kon het evenwel niet volhouden en vertrok in '96 naar Europa. Hare plaats werd ingenomen door eene onderwijzeres van Batavia, maar slechts tot het volgende jaar, toen zij trouwde. Daarop werd in '98 hier een Zendelingzuster geplaatst, namelijk de Wed. Wittmann, die, na Maleisch te hebben geleerd, haren arbeid vond onder het vrouwelijk geslacht in het algemeen en in het bijzonder op de meisjesschool, terwijl zij tevens catechetisch onderricht geeft aan eenige Chineesche meisjes, en wel aan ieder afzonderlijk, omdat zij het ouderlijk huis niet mogen verlaten. Zij vindt te Bandjarmasin zóóveel werk, dat zij verklaart, zichzelve reeds gedurig de vraag te hebben voorgelegd: Zijt gij wel een eigenlijke *Zendeling*-zuster?

Na terugkomst van Braches vertrok Sundermann naar het binnenland, om te Beto een nieuwen post te stichten. Dus stond Braches weer alleen voor al het zendingswerk ter hoofdplaats, terwijl hij nog bovendien zijne bemoeienissen had als praeses. De toestand was er hier niet op vooruitgegaan. Vele Dajaksche Christenen waren naar het binnenland verhuisd, om lotsverbetering te zoeken, en het zielental was van 240 op 210 gedaald. De Chineesche gemeente deed hem denken aan een zieken boom, die zijne takken laat vallen. De school telde slechts 42 leerlingen meer (eenige Christenkinderen, eenige zonen van Chineezen en de rest zonen van Mohammedanen). Mevr. Braches hield — behalve dat zij in de week meisjes onderwees — eene Zondagsschool, en daar er weer geen Predikant was, had men Braches opnieuw met den Hollandschen dienst belast. Voor de militairen kon hij met hulp uit Nederland een »Tehuis« openen, dat tot heden in stand is gebleven en goede diensten heeft bewezen.

Het Evangelie had hier ook zijne vijanden, vooral onder de Mohammedanen. 't Is bekend, dat deze gaarne als wapen den laster gebruiken, en dat deden ze ook hier. Eén uit vele gevallen deelen we hier mede. De Zendeling had een bediende, David geheeten. Deze was eerst Mohammedaan geweest en diende toen de wereld, waarop niemand aanmerking maakte. Hij bekeerde zich echter en stierf als geloovig Christen. Nu verspreidde men te Bandjarmasin het praatje, dat het spookte. David,

zoo zeide men, had in zijn graf geen rust kunnen vinden en waarde des nachts in de kampongs rond. Er werd bij verteld, dat ieder Mohammedaan, die van zijn geloof afvalt, na zijnen dood als zwijn moet rondspoken. Het praatje vond algemeen gehoor, en eenigen verklaarden, duidelijk gehoord te hebben, dat het spook een rammelenden ketting meesleepte. Na eenigen tijd de menschen bij nacht te hebben verontrust, vertoonde dat gewaande spook zich ook bij dag, en nu bleek het te zijn .... een groote hond, die losgebroken was.

Uit het vervolg der geschiedenis trekken we hier het voornaamste samen. Aangezien het werk op den duur voor één man te veel was, werd Zend. Müller, [1]) uitgezonden in '93, aan Braches toegevoegd. Deze kon evenwel het klimaat niet verdragen en keerde in '95 naar Duitschland terug. Hij werd vervangen door Zend. Steinbrecher, maar ook die bleef slechts kort. Wat de Inlandsche gemeente betreft, deze verloor allengs haar Dajaksch karakter, zóó zelfs dat besloten werd, voortaan des Zondags alleen in 't Maleisch te prediken. Ten aanzien der Evangelisatie wordt bericht, dat de Zendeling in dezen tijd veel ingang vond bij de Chineezen en de Mohammedanen; ook was hij met vrucht werkzaam in de Gevangenis. Een Chineesche hulp-zendeling, The Kwan Eng genaamd, was zich te Bandjarmasin komen vestigen; Braches huurde een huis op Pasar-Baroe, en daarin werd thans door hem in 't Maleisch en door Kwan Eng in 't Chineesch gepredikt voor een flink gehoor. Deze hulp-zendeling opende tevens eene Chineesche jongensschool. Het leven der Christenen liet nog al eens te wenschen over; vooral in de Inlandsche gemeente viel veel te berispen; een der leden verkocht b.v. zijne 13-jarige dochter aan een Chinees, om dezen tot bijzit te dienen. Doch men vond daartegenover onder de Christenen ook degelijke, waarlijk vrome menschen. Braches achtte zich in dezen tijd geroepen, den strijd aan te binden tegen het alcoholisme, in welken strijd hij gesteund werd door Dr. Fiebig, destijds te Bandjarmasin gevestigd.

Aan 't einde van '95 telde de gemeente, met inbegrip der Chineesche afdeeling, 286 zielen. In dat jaar werden 4 mannen, waaronder 2 Mohammedanen, in de gevangenis gedoopt; verder hadden 6 Chineezen den Doop ontvangen, die 't aantal Chineesche Christenen tot 42 deden stijgen. In '96 kreeg Braches in Zend. Dassel een nieuwen medearbeider, maar deze en zijne vrouw konden het klimaat niet verdragen. Zij trachtten met Steinbrecher en diens vrouw hunne gezondheid te herwinnen op Java, maar vergeefs: na eene kortstondige beterschap moesten zij den strijd opgeven en keerden zij naar Europa terug. Het was nu voor Braches een tijd van veel zorgen. De arbeid onder de Chineezen stond in '96 zoo goed als stil, wegens tijdelijke nooden, waarin velen van hen verkeerden. Met geldelijke ondersteuning had hij zeker wel eenigen hunner kunnen winnen, maar afgezien hiervan, dat de middelen hem ontbraken, was hij er terecht huiverig voor, de Zending langs dien weg te bevorderen; hij zou zulks »eene krenking van gezonde zendingsbeginselen« hebben geacht. Zat er geen gang in het werk onder de Chineezen, de houding der Mohammedanen gaf ook reden tot bezorgdheid. De school, nu door den Christen-Chinees Go Oewi Tik gehouden (bovengenoemde The Gwan Eng had eene andere betrekking gezocht) werd door hen met steenen gebombardeerd. Het zal Braches zwaar gevallen zijn, al de beproevingen, welke hem troffen, te dragen, vooral nadat hij op 17 Aug. '97 den steun verloren had van zijne vrouw, die door de cholera werd weggeraapt. [1])

Op deze donkere volgden echter weer helderder dagen. De toestand der Chineezen verbeterde en de Inlandsche gemeente gaf bewijzen van nieuw leven. De Christenen besloten namelijk, geheel uit eigen beweging, een penning te dragen, opdat men hen ook in een uitwendig teeken van de Mohammedanen zou kunnen onderscheiden. De arbeid der Zendelingzuster droeg het zijne tot verlevendiging bij. Rooskleurig is overigens de toestand van gemeente en Evangelisatie in den laatsten tijd niet. In '98 werd slechts één persoon gedoopt. Daartegenover stond, dat de gemeente voortdurend van hare leden

---

[1]) Een ander dan de op bl. 88 genoemde.

[1]) Hij hertrouwde in Oct. '98 met Mej. Van der Eijk.

verloor, zoowel door vertrek als door overgang tot den Islam. In den laatsten tijd veranderde de stand van zaken weinig. Van den wandel der Christenen wordt over 't geheel een goed getuigenis gegeven, en het strekt hun tot eere, dat zij ook aan het heil van hunne volksgenooten denken. Zij vervaardigden namelijk twee bussen en hingen die aan de kerkdeuren op, om gaven te verzamelen voor de verbreiding van het Evangelie op het eiland. Toen ze aan 't einde van Dec. '99 voor 't eerst werden geledigd, bleek er *f* 26 in te zijn, en in 1900 werd er ruim *f* 65 in verzameld. — Zij, die bezwaren hebben tegen Evangelisatie op hoofdplaatsen, kunnen zich met eenig succes op Bandjarmasin beroepen. Doch men zie niet over 't hoofd, dat hier door de Zending gedurende hare ruim 60-jarige werkzaamheid veel kwaads is gekeerd, en meer goeds is gesticht dan is cijfers kan worden uitgedrukt.

Tot dezen post behooren sedert eenigen tijd 2 filialen, waaraan de Zendeling echter om den afstand niets doen kan. We zullen ze kortelijk bespreken.

1. *Sampit.* Dit plaatsje ligt aan de Mĕntaja-rivier, in het westen. Het is gesticht door lieden van Bandjarmasin, bij wie zich menschen uit andere streken van het eiland en ook enkele Chineezen voegden. Einde 1878 had het reeds 5000 inwoners. De meeste der bewoners beleden den Islam, en voor hen stond aan elke zijde der rivier eene moskee. Enkele honderden hielden zich nog aan het oude Heidendom. In Mei '80 maakten de Zendedelingen Braches en Hendrich eene reis hierheen, om te zien, of de plaats geschikt was voor zendingspost. Zij kregen er eenen goeden indruk, en daar zij hier en in naburige dorpen eenige Christenen vonden, stelden zij voor, èn te Sampit èn te Samoeda een Zendeling te plaatsen. Wat Sampit aangaat, werd dat voorstel aangenomen, en zoo werd daar in '81 Zend. Michel (eerst te Pangkoh werkzaam) geplaatst, terwijl hem de nieuwaangekomen Zendeling Stursberg werd toegevoegd. Nadat zij er eerst eenige dagen de gastvrijheid van den Djaksa hadden genoten, betrokken zij een Inlandsch huisje, openden eene school, die weldra 25 leerlingen telde, en vingen aan op Zondag godsdienstoefening te houden, hopende de vele oud-leerlingen der zendingsscholen te Palingkau, Palangkei en Koewala-Kapoewas, die herwaarts getrokken waren en sedert hunne vestiging alhier den Islam hadden aangenomen, te zullen herwinnen. In die hoop werden zij echter teleurgesteld: in plaats van toenadering te toonen, verwijderden deze lieden zich van hen en vermeden de kerk. Een van de beide Zendelingen, namelijk Stursberg, werd daarom reeds in '84 overgeplaatst naar Koewala-Kapoewas. Zend. Michel zette alleen den arbeid voort, en dat niet geheel zonder vrucht: nadat hij hier 4 jaren geweest was had hij er 12 zielen gedoopt, en wel: 5 volwassenen uit de Heidenen, 2 halfvolwassen jongens en 5 kinderen van Christenen, allen behoorende tot de familie van zekeren Toendan. Deze kreeg in '86 eene betrekking te Bandjarmasin; zijne familieleden volgden hem derwaarts; van de overige Christenen, die er eerst waren, verlieten de meeste de plaats en zoodoende woonden hier nu slechts enkele Christenen meer. Daarop betrok Michel weer zijnen vroegeren post Pangkoh en nu werd Sampit als filiaal toegevoegd aan Bandjarmasin. Een Inl. helper is er niet, er wordt gepredikt noch school gehouden, maar bij voorkomende gelegenheid wenden de belangstellenden aldaar zich tot den Zendeling te Bandjarmasin. Deze doopte in '99 in zijne kerk een 3-tal vrouwen, te Sampit woonachtig, en rekent de daar aanwezige Christenen bij zijne gemeente.

2. *Djoerong.* In 1892 ontving Zend. Renken, die toegevoegd was aan Zend. Hendrich te Mandomai, de opdracht van de Regeering, om met Julius Sandan, van Koewala-Kapoewas, toezicht te houden op de uitdeeling van levensmiddelen in het district Bati-bati in Martapoera, ten zuidoosten van Bandjarmasin (Tanah-laoet), welk district destijds door hongersnood werd geteisterd. Gedurende zijn verblijf kwam hij hier eenige lieden op het spoor, die eertijds tot de gemeente te Bandjarmasin behoorden, maar vóór 20 jaren of langer waren uitgeweken, en van wie men zeide, dat zij tot den Islam waren overgegaan. Met een deel van hen was dat inderdaad het geval, maar eenige anderen waren aan

het Christendom getrouw gebleven. Deze werden gevonden in 't dorp Djoerong, en zij verheugden zich over 't bezoek van den Zendeling. Er was bij de Zendelingen groote blijdschap over deze hervonden Christenen, en zij zagen de noodzakelijkheid in, hier een Inl. helper te plaatsen, waartoe zij zekeren Ruben Hantingan uitkozen. Het dorp werd nu als filiaal aan Bandjarmasin toegevoegd, maar aangezien de reis voor den Zendeling aldaar zeer bezwaarlijk en tijdroovend is, kan hij er bijna nooit komen. In 't laatst van '93 en in 't begin van '94 arbeidde Renken hier geruimen tijd en bereidde er velen voor tot den Doop. Het Kerstfeest bood hem de gelegenheid, bij »een draaienden Kerstboom met klokkenspel« 't Evangelie ook aan Heidenen en Mohammedanen te prediken. De ongunstige wind hield den Zendeling en zijne vrouw in dat dorp vast tot in Februari. Bij zijn heengaan liet hij er eene gemeente achter van 38 gedoopten, bij wie ruim 40 personen zich wenschten aan te sluiten. Van die leden hadden er 14 deelgenomen aan de viering des Avondsmaals. Ware de helper Ruben een geschikt voorganger geweest, dan had hij hier in de gegeven omstandigheden wel eene bloeiende gemeente kunnen vormen. Dat was evenwel niet het geval, en hij werd zelfs in '95 ontslagen, zonder te worden vervangen. In dat jaar klom het aantal leden tot 42, maar sinds dien tijd ging het dalen, ten gevolge van het gebrek aan geestelijke verzorging. Het behoort tot de Borneosche narigheden, dat soms een Zendeling jarenlang op een post zit, waar hij weinig kan uitvoeren, terwijl een groep Christenen als te Djoerong, waarover men zich eerst zoo hartelijk heeft verheugd, ten gevolge van omstandigheden aan haar lot moet worden overgelaten. Toen het dorp na eene lange tusschenpoos in '97 door Renken en Dassel werd bezocht, hielden de overgeblevenen zich nog staande te midden der vijandelijke omgeving. In Juni '98 kwam Renken er weder. Het drukte hem zeer, — en geen wonder! — dat er voor deze Christenen niet beter kon gezorgd worden. De Islam treedt hier in den laatsten tijd krachtig op; hij zoekt door bedrieglijke middelen de onwetende, lichtgeloovige schare te verleiden, en bereikt bij velen zijn doel. De vrees is niet ongegrond, dat ook de overgebleven schapen wel eene prooi van den wolf zullen worden.

Op den post Bandjarmasin arbeidden ultimo 1900 naast den Zendeling 6 Inl. helpers. Daar op geen der beide filialen een voorganger is, moeten we aannemen, dat al die helpers hun werk vinden op de hoofdplaats. De gemeente heeft 3 oudsten, en zij telde op dat tijdstip, met inbegrip van de Christenen, die er nog op de filialen worden gevonden, (een enkele in Koetei, waar de Chineesche Christen Go Oewi Tik nu eene school heeft geopend n.l. te Samarinda) 268 leden, waaronder 139 Avondmaalgangers. De 4 scholen werden bezocht door 152 leerlingen, waaronder 30 meisjes.

2. *Koewala-Kapoewas.*

Ons bleek reeds, dat Zend. Zimmer in 1866 verlof ontving tot hervatting van het zendingswerk in Poelopětak, en dat hij in Juni daarheen verhuisde. Het duurde niet lang, of hij en zijn gezin werden door koortsen geplaagd, maar daaraan stoorde hij zich weinig. In September kwam zijn woonhuis gereed: 't kostte *f* 2000 en lag op de delta, gevormd door de samenvloeiing van de rivieren Poelopětak en Kapoewas. Eene school werd door hem geopend op $^1/_2$ uur roeiens van zijn huis, en deze diende tevens voor kerk. Een tweede lokaal bouwde hij nabij zijne woning voor *f* 700, mede voor school en tevens om daarin des Zondagsmiddags de gedoopten te verzamelen. In die beide lokalen ontvingen 200 scholieren onderwijs van 4 meesters. De leerlingen kwamen nu niet meer op hooger last, gelijk vroeger, maar geheel vrijwillig, want »geen schijn van dwang« mocht meer worden uitgeoefend. De kerk daarentegen werd slecht bezocht; er was geen verlangen naar Gods Woord, en Zimmer kon over de gedoopten, die hij daar had gevonden, niet anders dan met groote droefheid schrijven. Vele hunner waren onverschillig geworden; 't besef van eene gemeente uit te maken was geheel te loor gegaan; er waren nog wel enkele getrouwen, maar er ging geen kracht van hen uit. Dit laatste moest zelfs van de onderwijzers

worden verklaard. Zoodoende vond Zimmer de leiding dezer kleine, maar verwaarloosde kudde, een moeilijk werk. Onder de bevolking van het dorp, welke uit verschillende streken was samengevloeid, (men vond er, behalve de Christenen, 4000 à 5000 Heidenen, 600 à 700 Mohammedanen en ongeveer 150 Chineezen) waren goedgezinde, maar ook terdege kwaadgezinde lieden. Zoo woonde hier een zekere Doetah, die in '59 Mevr. Wijnmalen te Kalangan vermoord had en daarna deelnam aan de moorden te Tanggohan en Kahajan. Wel was hij destijds tot gevangenisstraf veroordeeld, maar bij de afgekondigde amnestie was ook deze moordenaar vrijgekomen. Zulke gasten werden er hier meer gevonden, en de Zendeling had een hart vol liefde noodig, om tegen deze lieden vriendelijk te zijn. Ondanks de ongunstige omstandigheden begon het Evangeliezaad hier spoedig vrucht voort te brengen: eene bejaarde vrouw werd op haar sterfbed gedoopt en 2 jongelingen konden worden voorbereid om in de gemeente te worden opgenomen. Ook kon reeds nu worden overgegaan tot uitbreiding van het werk, door opening van eene school te Mandomai, op 4 uren afstands van hier.

In Mei '67 arriveerden de eerstuitgezonden Zendelingen in deze nieuwe periode, namelijk Hennemann en Hager. Deze hadden zich eerst het Dajaksch eigen te maken, vóór zij zich tot de bevolking konden wenden, maar zij vonden reeds dadelijk werk onder de 45 militairen, die hier in garnizoen lagen en waaronder zich verscheidene Duitschers bevonden. Ook hielpen ze op de scholen, die weer vermeerderd werden met een te Kahajan.

Zoodra Zimmer door de samenkomsten met de gedoopten bij deze weer het besef, dat ze eene gemeente vormden, had levendig gemaakt, ging hij er toe over, de gemeente te organiseeren. Op zijn voorstel werd zekere Silas tot godsdienstonderwijzer en Julius Sandan tot oudste gekozen. Op 1 Sept. '67 werden beide mannen in hunne bediening bevestigd, na lezing der formulieren. Laatstgenoemde, nog in leven, is de zoon van een pandeling, door Hardeland vrijgekocht. Silas was afkomstig van Patai, ook al uit het gezin van een pandeling. Beiden hadden zich in '59 bij Zimmer te Bandjarmasin aangesloten.

In Oct. '68 waagde Hennemann voor 't eerst eene poging, het Evangelie in de huizen te brengen. Aanleiding tot een gesprek gaf hem hier een schooljongen, daar het rijstveld, elders een ander onderwerp. Weldra kon Zimmer aan hem en Hager de leiding der school toevertrouwen, en nog iets later droeg hij geheel den zendingspost aan hen over, daar hij met verlof naar Duitschland ging. Niet lang daarna verhuisde Hager naar Pangkoh, zoodat Hennemann nu voor al het werk alléén stond. Volgens zijne mededeeling was de gemeente te Koewala-Kapoewas zich bewust iets aparts te zijn en stond zij goed aangeschreven, zoowel bij de ambtenaren als bij de bevolking, omdat de Christenen zich in handel en wandel gunstig onderscheidden.

In '68 kwam hier de nieuwe Zendeling Hendrich, die in '70 zich te Mandomai vestigde, zoodat de school aldaar nu van Koewala-Kapoewas werd losgemaakt. Het volgende jaar kwamen Zimmer en vrouw hier terug, voor ieder der Zendelingen Hennemann, Hager en Hendrich hun verloofde medebrengende en begeleid door den nieuwen Zendeling Braches. De gemeente toonde hare vreugde over de terugkomst van haren leeraar, door den eersten Zondag de kerk groen te maken. Arbeid was hier thans in overvloed. Eene derde school werd geopend en onder leiding van Braches geplaatst; zij telde reeds terstond 30 leerlingen uit de Heidenen. Te Dadahoep in Mĕngkatip werd eveneens eene school geopend met 15 leerlingen, onder den Inl. meester Mattheus Ibrahim. Des Zondags werd op 2 plaatsen godsdienstoefening gehouden, maar de opkomst was gering. Een tweede oudste werd verkozen en thans werden ook geregelde vergaderingen ingesteld met de beide oudsten en den godsdienstonderwijzer, ter behandeling van tuchtzaken, armenzaken, enz. Van het verhandelde hield de tweede oudste de notulen. Reeds in de eerste vergadering moest eene tuchtzaak worden behandeld: een jonkman had eene jongedochter geschaakt; hem werd medegedeeld, dat de kerkelijke tucht op hem werd toegepast, doch hij beleed schuld voor de gemeente, waarop de presbyter hem vergiffenis aankondigde en hij dus weer tot het Avondmaal werd toegelaten. Uit dit geval besluite men

niet, dat de toepassing der tucht loor de leden altijd in zulk eene ɜdige stemming werd opgenomen.
ik uit het voorafgaande bleek, hielden ıdelingen op Borneo ook reeds vóór ›stand conferenties met elkander. Nu dit arbeidsveld weer eenige Zendewerkzaam waren, deed het Bestuur de :scheConferenties herleven,en benoemmer tot vasten praeses. [1]) In die waarl is Zend. Bracher zijn opvolger len en deze bekleedt haar tot nu toe.
Hennemann werd in dezen tijd en tot de taak, jongelingen tot helpers leiden, waartoe hij in het voorjaar 2 een Seminarie opende. Aangezien :chts kort heeft bestaan, willen we chiedenis van deze school hier maar d verhalen. Hennemann begon met ingen; het onderwijs ontvingen ze em, en voor hun onderhoud zorgde 'rouw. Elken werkdag werd van 7½ uur lesgegeven; van 3—5 werkten veekelingen in den tuin; daarna ɜn ze zich vrij bewegen tot 't donker n 's avonds maakten ze hun werk len volgenden morgen. De vakken : Bijbelkennis, rekenen, aardrijkswereldgeschiedenis, opstellen maken derwijs in de Dajaksche en in de che taal. Voorts kregen ze tweemaal 'eek zangles van Braches. In '74 ook onderwijs in de Duitsche taal n rooster, »opdat de kweekelingen he boeken zouden kunnen lezen en n.« Voor de leerboeken moest Henn zelf zorgen. De uitgaven voor de school, welke zeer gering waren, ı gedekt uit de opbrengst van eene werkerij en een azijnfabriek, door :r in het leven geroepen. — De kweeɜn toonden eenen goeden aanleg, maar g echt heidensche manieren te hebben; viel er te klagen over vuile praat, n en dieverijen. In '75 moest men ın hen ontslaan; de overgebleven 5 ı in April van het volgende jaar ocht en goedgekeurd, waarna zij lper werden aangesteld. Daarbij is ɜt de opleiding gebleven: Hennemann n '78 aan 't hoofd geplaatst van het ırie te Depok, en is (zie bl. 81) nog ıoeid bezig in de opleiding van jonge menschen tot onderwijzers en evangelisten. Sedert zijn vertrek naar Java werden ook Dajaksche jongelingen, die men wenschte te doen opleiden, naar Depok gezonden, maar daar het Seminarie niet voldoende in de behoefte aan Inlandsch personeel op Borneo kon voorzien, werd in '94 aan Zend. Sundermann opgedragen, te Beto een Seminarie te openen. Door allerlei omstandigheden is het daartoe echter tot heden niet gekomen.

Nadat weer een nieuwe arbeider — Feige — was aangekomen, waren 4 Zendelingen te Koewala-Kapoewas werkzaam, maar zonder veel aanmoediging. De onverschilligheid was groot en de belangstelling gering. De gedoopten moesten steeds nagegaan en opgezocht worden. Schoolhouden en huisbezoek doen waren de dagelijksche bezigheden. IJverig werd gearbeid onder de heidensche Dajaks, maar zelden vond men bij hen heilbegeerte. Van de school verwachtte men nog het meeste. In '73 verklaarde Zimmer zelfs: »De school heeft het Heidendom ondermijnd; thans nadert de tijd van beslissing; nadenkende Dajaks begrijpen, dat het Heidendom onhoudbaar is; al wie waarheidsgevoel heeft zal het Christendom aannemen, en wie den lust des vleesches lief heeft zal den Islam kiezen.« Er deden zich teekenen voor, welke Zimmer goede hoop gaven, maar... hoe menig keer zijn schoone verwachtingen in dit land van zuchten en tranen als damp vervlogen!

Braches en Feige traden in '73 in 't huwelijk. Eerstgenoemde ontving van den Resident vergunning, zich te midden der Dajaks een huis te mogen bouwen, wat op meer vrijheid van beweging wijst, en laatstgenoemde voegde zich nu bij Hendrich te Mandomai. Terwijl Braches zijn hoofdwerk van de scholen maakte, was Zimmers voornaamste werk huisbezoek. Als vrucht daarvan vroegen in dat jaar velen den Doop, en de vraag was hier thans inderdaad aan de orde van den dag: Christendom of Islam? Op 't Kerstfeest werd o.a. de Doop bediend aan een man, die het in '59 op Zimmers leven had toegelegd. In 't geheel nam de gemeente in '73 met 32 zielen toe, waaronder 13 kleine kinderen. Het totaal leden was thans 173, van welke 70 mochten deelnemen aan 't Avondmaal. Op een paar leden moest

———

[1]) len kan hierover vergelijken Sumatra, bl. 357.

de tucht worden toegepast wegens deelneming aan heidensche ceremoniën, maar daartegenover stond het feit, dat een man, die 17 jaren lang uitgesloten was geweest, weer kon worden opgenomen. Bij een deel der Christenen was innerlijke wasdom duidelijk te bespeuren, en het geheel maakte op de Zendelingen den indruk, dat »een nieuwe periode« voor het volk der Dajaks was aangebroken. Het duurde evenwel niet lang, of Braches schreef: »We hebben ons verrekend; we meenden, dat de beweging van blijvenden aard zou zijn, maar zij is dat niet geweest.« Men moet, om billijk te zijn, erkennen, dat het voor een Dajak dikwijls zwaar is om tot de goede keus te komen; immers, de ouders houden hunne kinderen daarvan terug, uit vrees, dat zij na hunnen dood den zegen van een lijkfeest zullen moeten missen en zij dus rusteloos zullen moeten omzwerven; de vrouw dreigt den man met verlaten, enz.; daarbij: de familieden zijn zeer aan elkander gehecht, en de familieband, hoe goed op zichzelf, is voor velen een beletsel den weg in te slaan, dien zij anders gaarne zouden willen volgen.

In '78 gebeurde hier iets, dat in de Zending op Borneo nog niet was voorgekomen: een Chineesch gezin ontving den Doop. De man was melaatsch en had twee vrouwen, maar moest van haar afgezonderd leven wegens zijne ziekte. Zijne echte vrouw had reeds in hare jeugd diepe indrukken van de waarheid des Evangelies ontvangen. Thans was zij tot beslistheid gekomen, en daar ook haar man en zijne andere vrouw den Heer hadden aangenomen, ontvingen allen tegelijk door Braches den Doop. Daar deze man zoo afgezonderd leefde en de beide vrouwen als zusters met elkander omgingen, had de Zendeling geen bezwaar beiden in de gemeente op te nemen.

Op 4 Mei '79 mocht Zimmer gedachtenis vieren van zijn 25-jarig Zendelingschap, maar hij kon dat niet doen onder opwekkende omstandigheden. Het volk ging maatschappelijk achteruit: keer op keer mislukte de rijstoogst, en de pogingen om dat te voorkomen faalden. De Regeering kwam in den nood tegemoet, door een kanaal te doen graven van Bandjarmasin naar Koewala-Kapoewas, doch die hulp baatte slechts tijdelijk. Ook de geestelijke toestand was treurig. De meeste hoofden van huisgezinnen hadden de zendingsscholen bezocht, maar ze waren in deze dagen onontvankelijker dan ooit te voren. Toch was er nog wel wat goeds op te merken, en daarop zal de jubilaris dan ook wel hebben gelet: de beide jongensscholen telden 120 en de meisjesschool 34 leerlingen; over de gemeente viel in haar geheel niet bepaald te klagen; de godsdienstonderwijzer Silas deed zijn werk vrij goed, en de meesters, Christian Nihin en Samuel Sandan (zoon van den oudste) leerden met een paar hulponderwijzers de jeugd, tot tevredenheid der Zendelingen. Daarbij had de gemeente eene kas van *f* 228 en er werden ook nog al boeken verkocht. Alles bijeen genomen was er stof tot dank, ofschoon men veel anders zou gewenscht hebben.

We zeiden zooeven, dat het Seminarie werd onderhouden uit de opbrengst van Zimmers industrie. Na het vertrek van Hennemann gaf de kas dier affaire weinig uit, waardoor Zimmer zich in staat zag gesteld, aan zijn Bestuur 1000 Mark over te maken voor de Zending. Met vlijt werkte de ijverige man voort aan zijne taak, ofschoon hij er lichamelijk niet op vooruitging. In de tweede helft van 1880 leed hij zeer aan koorts en leverziekte, maar hij mocht te Bandjarmasin herstelling vinden, tot vreugde van de gemeente, die ijverig voor hem had gebeden. Met zegen werkte hij in dezen tijd vooral onder de gevangenen, van wie sommige den Doop verlangden. Ook uit de vrijen kwamen verscheidene in die dagen den Doop vragen, waaronder zich bevond een oud-scholier, die benoemd was tot districtshoofd van Katingan Aan Zimmer werd in dezen tijd verlof gegeven te repatrieeren, maar hij kon nog niet besluiten zijne »bruine kinderen« te verlaten. In stoffelijk opzicht zag het er te Koewala-Kapoewas zóó treurig uit, dat velen verhuisden naar Sampit en elders, doch geestelijk ging de gemeente vooruit. Eene gebedsure werd door sommigen geregeld gehouden, en daarin werd vooral gebeden voor afgewekenen en zwakken. Op 2den Kerstdag 1880 werd eene gemeente-vergadering belegd, voor de eerste maal, en dat beviel zóó goed, dat men zich voornam, telkens op een tweeden Christelijken feestdag zulke samenkomsten te houden. Zij

zouden de gelegenheid bieden tot bespreking van allerlei belangen, en moeten strekken tot verhooging van het gemeentelijk leven. Ook andere teekenen getuigden van verlevendiging der belangstelling. Op 6 Nov. '81 werd weder het Avondmaal gevierd, en daaraan namen 109 leden deel; vooraf hadden 2 van hen boete gedaan, waarna zij tot den disch waren toegelaten. Verder ving men aan, eene groote kerk te bouwen. Deze zou van binnen geheel »Dajaksch« worden ingericht, wat hier zeggen wil, dat de vrouwen door eenen wand van de mannen werden gescheiden. Deze nieuwigheid werd aldus gerechtvaardigd: »De Dajaksche vrouwen moeten het gevoel hebben, dat zij niet worden bespied; anders kunnen zij niet met opmerkzaamheid en zegen naar de prediking luisteren.« Ik weet niet te zeggen, of deze instelling op Borneo algemeen ingang heeft gevonden, maar ik geloof van niet.

Na 27 jaren in dit heete klimaat en onder buitengewoon moeilijke omstandigheden gearbeid te hebben, keerde Zimmer op 1 April '82 naar Duitschland terug, zijn werk aan Braches overdragende. Aan dezen werd den pasaangekomen Zend. Heine toegevoegd, maar hij heeft weinig hulp van hem gehad. Heine had reeds te Barmen aan borstziekte geleden en kreeg die in '83 terug. Na vruchteloos herstel te Depok gezocht te hebben, keerde hij naar Europa weder. Hij mocht dat echter niet bereiken, want hij overleed in Juni '84 op de reis. Zijne plaats te Koewala-Kapoewas werd ingenomen door Zend. Stursberg, die eerst te Sampit had gearbeid.

De berichten van Zend. Braches luidden na het vertrek van Zimmer in den aanvang moedgevend. Na uit eene ernstige ziekte opgericht te zijn, mocht hij in '83 weer eenigen doopen, waaronder de Chinees Tan Son Gwan, terwijl hij mocht waarnemen, dat Gods Geest in de geloovigen werkte, en de gemeente allengs »inwendig krachtiger, uitwendig grooter« werd. In '84 kreeg hij veel bezoek van Inlanders: de een kwam om medicijnen, de ander om een kast te koopen, een derde om een boek, een vierde om den Zendeling een vraag voor te leggen, enz. Al die bezoeken gaven aanleiding tot het spreken van een ernstig woord. In de gevangenis werd het Evangelisatiewerk voortgezet; de bidstonden werden getrouw gehouden, en sommige huisvaders maakten een aanvang met huiselijke godsdienstoefening. Dat in het laatstgenoemde een kenmerk mag worden gezien van vooruitgang in Christelijk leven, zal door niemand worden tegengesproken.

Braches verwisselde in '85 dezen post met Bandjarmasin, zoodat het werk te Koewala-Kapoewas op Stursberg alleen kwam te rusten. Hem werd de pasaangekomen Zend. Hellweg toegevoegd, maar vóór deze zoo ver was, dat hij aan den arbeid kon deelnemen, overleed hij (30 Juli '86). Omstreeks dienzelfden tijd ontsliep ook Silas, de catechiseermeester. Stursberg schreef over hem het volgende: »Silas was een van harte geloovig man, die niets wist van eigen verdienste noch waardigheid, en alleen op genade en ontferming vertrouwde. In overeenstemming daarmede was de grondtoon van al zijne toespraken, namelijk: dat de mensch alleen uit genade behouden wordt.« Hij behoorde echter tot »de stillen in den lande« en heeft niet veel bijgedragen tot verbreiding van het Evangelie.

Was men te Koewala-Kapoewas in '86 met zulk eenen overvloedigen oogst gezegend geworden, dat de gemeente haar oogstfeest moest vieren in de woning des Zendelings, wijl de leden zelf hunne huizen zóó vol rijst hadden, dat niemand veel gasten kon ontvangen: in het volgende jaar viel er al weder te klagen over tegenspoed, en deze knelde te meer, nu het den Mohammedanen op korten afstand voorspoediger ging. Dat gaf eene zekere gedruktheid. Desniettegenstaande kwamen er voortdurend uit de Heidenen over en zoodoende wies de gemeente onder het kruis. Sommige Christenen, aanstoot nemende aan de tijdsomstandigheden, verachterden in de genade, maar anderen daarentegen namen toe in godzaligheid. Onder deze laatstgenoemden muntte vooral uit Johanna Nihin, van wie thans voor 't eerst werd gesproken, maar die in latere berichten gedurig vermeld wordt, en die als »vrijwillige diakones« ijverig was in goede werken en het Evangeliezaad strooide in menig hart. Evenzoo werd met grooten lof gedurig gesproken over den onderwijzer S. Sandan, en over den onderwijzer Chr. Nihin, die in '88 van de Regeering de

medaille van verdienste ontving. Aan tegenhangers van die uitnemende leden ontbrak het echter ook geenszins: de onderwijzer H. Djangkang b.v. moest in '88 worden ontslagen wegens overspel; eenige andere Christenen hadden zich van de waarheid afgewend, en weer anderen gaven reden tot klagen wegens onoprechtheid, traagheid, of zelfs onverschilligheid. De school werd in dezen tijd minder goed bezocht, ten gevolge der invoering van schoolgeld (1 duit per dag). Beter ging het in dit opzicht in het dorp Barimba, waar Stursberg ook eene school had geopend en de heffing van schoolgeld geen bezwaar ontmoette. Daaruit zou men afleiden, dat 't beter is, van 't begin af te laten betalen.

Het gewichtigste uit de laatste 10 jaren voegen we hier bijeen. Uit 1889 vernemen we, dat ten gevolge van de traagheid der bevolking het aantal en de invloed der Mohammedanen toenemende waren. In 't overzicht over 1890 wordt gezegd: »De nood is hier groot; de oogst is mislukt door de langdurige regens, en wat nog zou gedijd hebben is door de wilde varkens vernield. Ook op de gemeente, met name op hare armen, drukt de nood.« In '91 werd hier uit Christen-jongelingen een fanfare-korps gevormd. Gedurende dat jaar vertoefden de Christenen in den regel op de velden, wat voor jong en oud in geestelijk opzicht zelden voordeelig is. Er was groote armoede, maar weinig begeerte naar hemelsche goederen. Twee melaatschen ontvingen den Doop en gingen kort daarop naar hun eeuwig huis. Ook de pasgenoemde onderwijzer Chr. Nihin kwam dat jaar te overlijden. Het rapport over '93 klaagt o.a. over het districtshoofd Raden Johannes, die zulk een slecht leven leidde, dat hij zelfs door den Resident daarover onderhanden was genomen. Niet alleen had Zend. Stursberg vele moeilijkheden in zijne gemeente; hij had ook groote zorg in huis: zijne vrouw namelijk was zeer lijdende, steeds aan hunne woning gebonden, en zelfs buiten staat hare bezigheden te verrichten. In '94 vertrok hij daarom met haar naar Duitschland, om geneeskundige hulp in te roepen. Op 't jaarfeest te Barmen wees hij op het groote bezwaar, dat voor den bloei van het zendingswerk gelegen is in de armoede des volks, veroorzaakt door het gedurig mislukken van den oogst, waarbij zich in den laatsten tijd nog stilstand in den handel had gevoegd. Een uitvloeisel daarvan was de verstrooiing der menschen naar alle richtingen. Ook de onverschilligheid en aardschgezindheid der Dajaks zijn ernstige hindernissen. Doch Stursberg kon tevens wijzen op eenige lichtpunten, die ook hier in het nachtelijk donker niet ontbraken.

Gedurende de afwezigheid van Stursberg werd Koewala-Kapoewas eerst waargenomen door Zend. Renken, die er alras in zorg geraakte. Zijne vrouw namelijk had hem begeleid op de bezwaarvolle reis naar Djoerong, waarvan we boven (zie Bandjarmasin) spraken, en op dien tocht had zij eene ziekte opgedaan, welke haar nabij den dood bracht. Vele maanden bleef zij krank, maar eindelijk mocht zij gelukkig herstellen. In den arbeid alhier ging het dezen Zendeling niet onvoorspoedig. Hij drong bij de Christenen zeer aan op het meer algemeen houden van huiselijke godsdienstoefening, en niet geheel vergeefs. De kerk werd tamelijk bezocht, maar de school minder. Een der helpers, bovengenoemde Samuel Sandan, [1]) bevond zich thans te Bandjarmasin, om Zend. Braches behulpzaam te zijn bij de herziening van het Dajaksche N. Testament. Tot de overledenen in '94 behoorde eene bejaarde Chineesche Christin, die heenging met de betuiging: »Heere Jezus! Uw woord is waarachtig.« — In '95 werd Renken op zijne beurt vervangen door Zend. Steinbrecher, die de gemeente aangewassen vond tot 434 zielen, maar moest getuigen, dat de klachten van vorige Zendelingen over de Christenen alhier maar al te gegrond waren. Inzonderheid had hij veel te stellen met de jeugd. Van de jongelingen wandelden er vele op den weg der zonde. Sommige van hen, die een gevoelig gemoed hadden, luisterden naar zijne vermaningen, maar andere gingen halsstarrig voort op het kwade pad. Ook onder de oudere Christenen onderscheidde menigeen zich van de Heidenen enkel door den naam, en de kennis was bij vele leden der gemeente uiterst gering.

In het laatst van '96 was Stursberg op

[1]) Eene aardige beschrijving van hem komt voor in de Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1899 bl. 71.

zijnen post terug en hervatte er den arbeid. Onaangenaam werd hij verrast door het verval van de kampoeng, welke door de heidensche Dajaks wordt bewoond. De meeste van hen bevonden zich op handelsreizen of hielden hun verblijf op hunne velden. Ook vele Christenen voerden zoodanige onbestendige levenswijze. Stursberg merkte tevens op, dat de Islam terrein gewonnen had, wat waarlijk geen verwondering kan baren, als men in aanmerking neemt de toestanden, die hier heerschen. Krachtig optreden was dus dringend noodig, maar zwakheid des lichaams verhinderde hem met meer dan halve kracht te arbeiden. Het zou er droevig voor het werk hebben uitgezien, had de Zendeling niet zulke degelijke medearbeiders gehad als wij in de beide Sandans en in Joh. Nihin (thans de vrouw van Adam) hebben leeren kennen.

In '99 kwam er in den stand der partijen en van het werk weinig verandering. De Heidenen, die nog in het dorp woonden, toonden geen toenadering tot het Christendom, veeleer neigden ze over tot den Islam. Onder de Christenen zijn er vele, die in tegenwoordigheid van Heidenen en Mohammedanen flauw zijn in het belijden, en er zich geen gewetensbezwaar van maken, deel te nemen aan heidensche en Mohammedaansche feesten. Toch ontbreekt het ook nu niet aan een aantal leden, die vaststaan in het geloof en hunne belijdenis met woord en daad bezegelen. Aan den jongen Zend. Eckert, sedert kort hier geplaatst, had Stursberg een flinken medearbeider. Daar hij aan zwakte bleef lijden, zag hij zich weldra genoodzaakt aan dezen den post over te dragen en de thuisreis aan te nemen (Mei 1900).

Zend. Eckert heeft het werk met krachtige hand aangevat. In de woning van een aanzienlijk Dajak begon hij eene wekelijksche samenkomst van mannen, welke door Christenen, maar ook door eenige Heidenen en Mohammedanen wordt bijgewoond. 't Is een soort Bijbelbespreking over het Evangelie van Mattheus. Die uren waren hem recht genoeglijk en verschaften hem de ervaring, dat verscheidene Christenmannen eene grondige kennis van Gods Woord bezitten. Eenige Christenen, die in een ander deel van het uitgestrekte dorp wonen, uitten den wensch, ook zulke samenkomsten te hebben. Langs dezen weg hoopte hij ook Heidenen en Mohammedanen te trekken, want in de kerk komen deze lieden niet, al worden ze ook persoonlijk uitgenoodigd. Voorts gebruikte hij alle gelegenheden, welke zich voordeden, hetzij in de huizen, op de wegen, onder het varen, bij krankheid of bij sterfgevallen, om de menschen te noodigen, te vermanen, te overreden, dat zij bedenken wat tot hunnen vrede dient.

De berichten over 1900 zijn over 't geheel niet gunstig: de pasopgerichte Bijbelbespreking moest reeds wegens gebrek aan deelneming worden gestaakt; feesten, door Christenen gegeven, ontaardden in woeste drinkgelagen; aan het fanfare-korps moesten de instrumenten ontnomen worden, wijl het op feesten van Europeanen er de joligste straatmuziek mee ten gehoore had gebracht; in vele gezinnen heerschten twist en tweedracht, en dat soms om de nietigste dingen, enz. Doch tegenover deze ontmoedigende verschijnselen mag worden gewezen op enkele lichtpunten: er is in de gemeente een kleine kern, die zich met den Zendeling tegen de wanordelijkheden verzet, en er ontstond een kring van mannen, die zich heeft aangegord tot den strijd tegen »koning Alcohol.«

Wij besluiten met de laatste statistieke opgaven. De Zendeling te Koewala-Kapoewas wordt ter zijde gestaan door 5 Inl. helpers en 2 oudsten. Zijne gemeente telt 554 leden, waaronder 301 Avondmaalgangers. De 3 scholen worden bezocht door 204 leerlingen, waaronder 57 meisjes, en 32 kinderen maken gebruik van de Zondagsschool.

3. *Pangkoh.*

In Juni 1868 vestigde Zend. Hager zich hier (5 uur roeiens van zee), om onder de Groote [1]) Dajaks aan de Kahajan het net des Evangelies uit te werpen. Het dorp had destijds 800 inwoners. Een gedoopt gezin volgde hem van Koewala-Kapoewas daarheen en diende hem. Eene

[1]) Volgens Hager wil „groote" hier zeggen: „echte, onvermengde." Zie bl. 508.

school, door hem daar begonnen, telde weldra eenige leerlingen, en de godsdienstoefening, door hem ingesteld, eenige bezoekers. Op verstaan der prediking of op ontvankelijkheid daarvoor was nog niet te rekenen. Toen de Zendeling hier nog maar kort woonde, brak de cholera uit en raapte velen weg; de Gezaghebber bood gratis cholera-drank aan, maar men was daarvan niet gediend en nam liever zijn toevlucht tot bezwering. Op de cholera volgde het oogstfeest, dat gevierd werd met zwelgerij en ontucht. Zoo heerschte hier dus het Heidendom in al zijne verderfelijke kracht. Er waren echter enkele Heidenen, die naar iets beters verlangden, en tot deze behoorde de oude afgodspriester Pa Djata, die het Evangelie aannam en zich in '69 liet doopen. Nog enkelen voegden zich daarbij en met inbegrip der medegebrachte Christenen had de Zendeling bij de intrede van 1870 reeds eene gemeente van 15 zielen. Hij had toen echter ook reeds de tucht moeten toepassen, daar zekere Andreas, door hem tot onderwijzer aangesteld, in zonde was gevallen. Het terrein was ook hier voor de Evangelisatie niet gunstig, ofschoon er nog slechts 1 Mohammedaan woonde. Het voornaamste bedrijf van de mannen was namelijk de handel, en ze waren daarvoor veel op reis, den rijstbouw aan hunne vrouwen overlatende, die dus ook veel van huis waren. Daarbij kwam, dat de menschen zeer gehecht waren aan hetgeen hun van de vaderen overgeleverd was. En voorts vond de zaaier ook hier alle soorten van steenen op den akker, die wij op het veld te Koewala-Kapoewas leerden kennen. Toch werd van het zaad, dat hier gestrooid werd, nog vrucht ingezameld: ultimo '71 waren de 15 zielen met 7 vermeerderd en had men te Pangkoh dus 22 Christenen.

Hager kreeg thans een medearbeider bij zich in Zend. Tromp. Zoodra deze de taal kon spreken, verdeelden zij recht broederlijk den arbeid: Tromp nam de school en Hager het huisbezoek voor zijne rekening; de godsdienstoefeningen werden door hen om de beurt geleid. Over de resultaten waren zij niet voldaan, maar het diende hun tot geruststelling, »dat het Bestuur daarover geen rekenschap van hen vroeg.« Dit laatste had echter alle reden tot tevredenheid; immers, ultimo '74 was het totaal gemeenteleden reeds 33, en een indirect gevolg der Evangelisatie was, dat het aantal *balijan*'s van 30 tot 12 was geslonken. Daar het hier in dezen tijd niet veilig was, vanwege de koppensnellers (er waren reeds 4 menschen vermoord), begaven de Zendelingen zich op last van den Gezaghebber voor een poos naar Koewala-Kapoewas, en na hunne terugkomst gingen ze binnen het dorp wonen. Daarop had Hager het voorrecht, in '75 de eerste vrouw uit de Groote Dajaks te doopen, aan wie hij den naam Emma gaf, ter herinnering aan Mevr. Hofmeister, die met haren man aan de Kahajan vermoord was. Op 't einde van genoemd jaar telde de gemeente hier 43 zielen, waaronder 23 Avondmaalgangers, terwijl de school door 30 leerlingen werd bezocht.

In Maart 1878 maakte Hager in gezelschap van den Gezaghebber eene groote reis, de Kahajan op. Door zijn opvolger en ook door andere Zendelingen in dit deel van Borneo werd later nog menige zoodanige reis gemaakt. Zulk eene reis bood den Zendeling goede gelegenheid, het Evangelie te prediken in de dorpen, langs de rivier liggende, waarbij later nog kwam het bezoeken van gedoopten en belangstellenden. Van déze reis werd 't eerste gedeelte per stoomboot, het tweede per prauw, het derde per kano gemaakt, wijl de rivier hoogerop steeds ondieper en smaller wordt. Zij werd uitgestrekt tot aan 't gebied der Ot Danoem. Vreeselijke dingen kreeg de Zendeling te zien en te hooren. In zeker dorp zag hij achter een der woonhuizen niet minder dan 16 menschenschedels onder een afdak hangen, en daarbij een versch afgeslagen menschenhoofd. In een ander dorp vond men bij zeker hoofd, Tingkes geheeten, een man in 't blok gesloten, van wien gezegd werd, dat hij bestemd was geofferd te worden. Deze werd door den Ambtenaar bevrijd, niet zonder levensgevaar. Het doel van zoodanige ambtsreizen was: twistzaken te beslechten, 't koppensnellen tegen te gaan, en te trachten rust, veiligheid en welvaart te bevorderen.

Zend. Tromp had dezen post reeds in '75 verwisseld met Tĕlang, en in Maart '79 ging ook Hager heen, maar wegens

ziekte naar Europa.[1]) Zijne plaats werd ingenomen door Zend. Michel, die als nieuweling nog onbekend was met land en taal. Het eerste halfjaar werd hij daarom ter zijde gestaan door Silas van Koewala-Kapoewas. De omstandigheden waren te Pangkoh in dezen tijd zóó ongunstig, dat de gemeente, die nu uit 70 zielen bestond, zich uit nood verstrooide, ten gevolge waarvan de school zoo goed als verliep. Daarbij moest de meester worden ontslagen wegens wangedrag. Doch veel steun ondervond de Zendeling van zijnen oudste, Nicodemus, die hem met zijn gezin tot groote vreugde verstrekte. Ter bestrijding der kosten van zijnen post legde Michel in '80 een kokostuin aan, gelijk ook Zend. Hendrich te Mandomai had gedaan, maar die schijnt geen groote winsten te hebben afgeworpen. In den loop van het volgende jaar verhuisde Michel naar Sampit, met Zend. Stursberg, en men nam nu de proef, het werk te Pangkoh aan eenen Inlandschen helper op te dragen, namelijk aan Julius Sandan, van Koewala-Kapoewas; een goed man, maar niet krachtig genoeg om zelfstandig te arbeiden. Als onderwijzer werkte hier thans zekere Apanasius, die zijne opleiding te Depok had ontvangen. In Oct. '82 vond Braches bij dezen 26 leerlingen in de school. Bij gelegenheid van dit bezoek doopte Braches hier 6 personen, en aan 48 leden bediende hij 't Avondmaal. Toen Zend. Hellweg hier in '85 eens kwam, vond hij den toestand der gemeente bevredigend, doch zij nam weinig toe in ledental, want wat de Heidenen aanging, »deze sliepen er even vast den geestelijken slaap als de Heidenen te Koewala-Kapoewas.«

Het was gelukkig voor Pangkoh, dat de familie Michel, nadat Sampit als post was opgeheven, hierheen wederkeerde, waarop J. Sandan naar Koewala-Kapoewas terugging. Michel hervatte zijnen vroegeren arbeid, terwijl zijne vrouw eene school opende voor vrouwen en meisjes. Hij zag zich genoodzaakt, reeds dadelijk de tucht toe te passen op het hoofd, Dĕmang Ramang, die zeer onchristelijk leefde, daar hij bij zijne echte, deugdzame huisvrouw eene bijzit had genomen, en nog wel een van slecht gehalte.

Evenals zijn voorganger maakte Michel nu en dan eenen tocht naar de Boven-Kahajan. Zend. Hendrich en hij waren door den bekenden Engelschman Arthington te Leeds in 't bezit gesteld van een doelmatige zeil-, tevens roeiboot. In 't begin van '88 maakte hij daarin eene reis, welke bijna 2 maanden duurde. De vaart ging nú eens langs oorspronkelijk bosch, dàn langs een rijstveld met zijne kleine hutten, dan weer langs een verlaten rijstakker, die nu in verwilderden toestand verkeerde. Bij de dorpen en gehuchten hield hij stil, en dan noodigde hij 't hoofd uit, zijne onderhoorigen bijeen te roepen, waartoe deze doorgaans bereid was. Zoodra de lieden verzameld waren, verzocht de Zendeling stilte, en dan sprak hij tot hen over zonde en schuld, genade en zaligheid, zijn spreken afwisselende met eene vraag, om de aandacht levendig te houden. Voor de eerste maal had hij in den regel veel hoorders, den tweeden keer minder, en den derden nog minder; daarom liet hij op de prediking huisbezoek volgen. Woonden ergens Christenen of belangstellenden, dan vertoefde hij er iets langer. Hij strekte deze reis uit tot Koewala-Koeron, en meende, dáár moest volstrekt een Zendeling geplaatst worden; die »zou dan 1500 menschen in zijnen werkkring hebben;« »een mooi arbeidsveld in dit land!« — riep Michel uit. (Men vergelijke daarmede eens de werkkringen der Zendelingen op Java!) Hij deed gedurende dezen tocht de ondervinding op, dat de Dajaks eenig ideé van het Christendom begonnen te krijgen, al was het dan ook slechts dat ze zeiden: »Een Christen is iemand, die maar ééne vrouw mag hebben.« — Op zijne volgende reis, in het najaar, die $2^1/_2$ maand duurde, kwam Michel in aanraking met bovengenoemden stam Ot Danoem, ten noorden van Teweh. Hij meende, dat zij wel berei[d] waren het Christendom aan te nem[en] maar Controleur Aernout wilde hem g[een] verlof geven tot hen te gaan, om daarmede verbonden levensgevaar. dien tijd echter stelde Michel zi[jn] doel: vestiging te Koewala-Ko[eron] arbeiden onder de Ot Danoem. op deze reizen voorgekomen, den Doop had toegediend zo

[1]) Hij is daarna Predikant geworden te Hermsdorf en op 13 Nov. 1900 als emeritus overleden.

personen voldoende waren voorbereid, waarover hij zich eene terechtwijzing van zijn Bestuur moest laten welgevallen. [1])

Te Pangkoh zelf ging het in dezen tijd niet best: er was weinig vooruitgang, want »de menschen hadden genoeg van Gods Woord en de prediking vond geen ingang.« Ofschoon de cholera hier veel slachtoffers had gemaakt, waren de menschen niet tot inkeer gekomen. Die omstandigheid droeg er toe bij, Michel te meer te doen verlangen naar de verwezenlijking zijner begeerte: »hoogerop« te gaan. Hij werd daartoe in Juli '89 in de gelegenheid gesteld, toen hij zijnen post kon overdragen aan Zend. Tromp, die uit Duitschland was teruggekeerd, waarop hijzelf zich ging vestigen te Koewala-Koeron, waar we hem straks zullen bezoeken.

Zend. Tromp deelde mede, dat te Pangkoh thans pl. m. 1300 menschen woonden en het de meestbeteekenende plaats was aan de Beneden-Kahajan. Niet ver van hier hadden zich 4 dorpen gevormd (Petak-Bahandang, Poelang-Pisau, Gohong en Talian-Poering), met een gezamenlijk zielental van 1320 personen. Er heerschte hier nu nog al welvaart, maar ten gevolge daarvan was het arak-drinken sterk toegenomen. Chineezen woonden hier thans niet, maar wel een aantal Mohammedanen, en deze oefenden eenen nadeeligen invloed uit. Op de ledenlijst der gemeente stonden de namen van 104 personen, maar eenige daarvan mochten niet meer worden meegeteld, wijl ze afgevallen waren. Het gehoor bestond des Zondags uit 40, soms slechts uit 20 personen. Tromp noemde het eene fout, »dat de jonge gemeente vóór eenige jaren aan den helper J. Sandan was toevertrouwd« en verklaarde: »De daardoor aangerichte schade zal nog lang nawerken.« Men neme er nota van!

In 1890 en later maakte Zend. Tromp, soms in gemeenschap van Alt, eenige reizen langs de Katingan, maar daarover kunnen we spreken als we van Mandomai verhalen. Zijn arbeid te Pangkoh was geenszins ongezegend; alleen in '91 doopte hij er 23 personen uit de Heidenen, en in '93, toen deze post 25 jaren bestond, telde de gemeente hier 200 leden. De school werd nu bezocht door 40 jongens en meisjes, en voor deze werd *f* 100 schoolgeld betaald. Aan den post waren 3 filialen verbonden, namelijk: Petak-Bahandang, Poelang-Pisau en Kasoengan. Er kon gewezen worden niet slechts op uit-, maar ook op inwendigen vooruitgang. Doch het onkruid ontbrak ook thans nog niet op dezen akker, wat bleek uit het groot aantal uitgeslotenen.

Minder gunstig luidden de berichten over '94. Er was achteruitgang gekomen in het maatschappelijke; de verarming had verstrooiing en deze wederom verachtering in het geestelijke ten gevolge gehad. Aan 't Avondmaal namen nu slechts gemiddeld 40 leden deel. De school te Pangkoh telde 45 en die te Poelang-Pisau 20 leerlingen; dat schikte dus nog al. Zoo was het ook met de inkomsten der gemeente, welke in dit jaar bedroegen: collecten *f* 23.—; giften *f* 13.50; schoolgeld *f* 96.—; naaiwerk *f* 55.19. Op ult. '95 was het ledental 210 en een jaar later 214. De eenige, dien Tromp in laatstgenoemd jaar kon doopen, was een jonge man, die, alle bedreigingen, tranen en verwenschingen van zijne heidensche moeder ten trots, den Heer koos tot zijn Heiland en Hem beleed.

Op Hervormingsdag van '97 werd hier eene nieuwe kerk ingewijd. Eenige maanden later verwisselde Tromp dezen post tegen Beto, zijnen werkkring te Pangkoh overdragende aan Lategahn, die zich in 't laatst van het vorige jaar bij hem had gevoegd. De nieuwe Zendeling smaakte de vreugde, in '98 een betrekkelijk groot aantal personen (7 volwassenen en 2 kinderen) uit de Heidenen te mogen doopen. Zijne beide onderwijzers, Samuel en August, toonden zich wakker in den arbeid. In '99 mochten eveneens eenigen tot de gemeente worden toegevoegd, maar in 1900 heeft de Zendeling enkele leden van de lijst verwijderd, wijl zij zeer onverschillig waren geworden. Van de filialen valt weinig mede te deelen. Te Poelang-Pisau heeft Zacheus Bahan een school met ruim 30 leerlingen; te Petak-Bahandang is nog geen school, wijl men daar verlangde, dat de Zendeling er een zou bouwen, waartoe deze niet bereid was; te Kasoengan doet men het ook nog zonder. In eenige tref-

[1]) Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1889 bl. 207 noot.

fende voorbeelden deed Lategahn onlangs zien, dat de arbeid te Pangkoh geenszins ijdel is. Onder de laatstgedoopten is een man van 40 jaren, een koopman. Deze heeft als kind de zendingsschool bezocht en goede indrukken ontvangen. Hij verklaarde, den Heere Jezus niet meer te hebben kunnen weerstaan en zich dus aan Hem te hebben overgegeven. Voor hij zich liet doopen, onderzocht hij alles nog eens grondig; niet alleen las hij den Bijbel, maar hij bestudeerde ook den Islam, en toen kwam hij tot de overtuiging, dat niet Mohammed, maar alleen Christus hem kon zaligmaken. Een andere pasgedoopte is eene vrouw, wier zoon voor jaren te Koewala-Koeron den Doop ontving, tegen den wil der moeder. Na gedoopt te zijn, bad hij bestendig, dat God het hart zijner moeder mocht veranderen, en dat is thans geschied. Terwijl Lategahn bezig was in hare woning aan de vrouw van haren zoon en andere vrouwen onderricht te geven, gaf zij haar besluit te kennen, nu ook Christin te worden, en zij is aan dat besluit getrouw gebleven. Ook verhaalt hij van eene jongedochter, die Christin wenschte te worden. Dat was zeer tegen den zin van hare moeder, en deze zond haar naar elders bij eene heidensche familie, in de hoop, dat zij daar tot andere gedachten zou komen. Zij kwam er echter niet tot andere gedachten, keerde terug en wilde nu tot den Doop worden voorbereid. De moeder verzette zich daartegen en sloeg haar dikwijls op onbarmhartige wijze, maar het meisje volhardde. Eindelijk gelukte het den Zendeling, de moeder zachter te stemmen.

De Zendeling wordt hier bij zijnen arbeid bijgestaan door 3 Inl. helpers en 2 oudsten. Het aantal zijner gemeenteleden was volgens de jongste opgave 250, waaronder 110 Avondmaalgangers. De 3 scholen worden bezocht door 91 leerlingen, waaronder 15 meisjes, en de Zondagsschool door 24 kinderen.

4. *Mandomai.*

Men vindt dezen post op den rechteroever der Kapoewas, enkele uren roeiens boven Koewala-Kapoewas. Het is een dorp, van Regeeringswege gesticht na den grooten opstand, ten gerieve der verstrooide bewoners van 5 dorpen, waaronder de voormalige zendingsposten Poelotelo, Tanggohan en Katimpon behoorden. De Zendelingen te Koewala-Kapoewas vernamen, dat zich onder de bewoners van dat nieuwe dorp enkele Christenen uit de vroegere zendingsgemeenten bevonden, en een van hen, Zend. Hendrich, begaf er zich in '69 heen, om te zien wat daarvan aan was. Hij vond er, klein en groot te zamen, 56 Christenen, ten deele diep onkundig en over 't geheel blijde weer een Zendeling te zien, terwijl zij zeiden, gaarne geregeld ter kerke te willen komen, zoo de gelegenheid hun daartoe werd geopend. Zend. Hendrich meende, hier een goed arbeidsveld te zullen vinden, en vestigde er zich in Sept. 1870. Zelfs het heidensche deel der bevolking ontving hem vriendelijk, en weldra konden een paar volwassenen met eenige kinderen in hun midden in de gemeente worden opgenomen, terwijl eene school kon worden geopend met 40 leerlingen.

Kort na zijne vestiging werd Hendrich verontrust door oorlogsgeruchten. Een hoofd uit de bovenlanden namelijk, Dĕmang Mas Wangkang geheeten, trok met 500 à 600 volgelingen op Bandjarmasin aan en zou zijnen post moeten passeeren. Op verlangen van den Gezaghebber nam de Zendeling voor eene poos de wijk naar Koewala-Kapoewas. Het kwam tusschen Wangkang en de uitgezonden militaire macht tot een treffen, waarna hij den terugtocht aannam. Er waren 4 Hollandsche soldaten in zijne handen gevallen; aan 3 van deze werd door zijne volgelingen het hoofd afgeslagen en natuurlijk werden die hoofden als zegeteekenen meegevoerd. Nadat de rust hersteld was, kon de Zendeling naar Mandomai wederkeeren. Aan arbeid voor hem was daar geen gebrek: in 6 kampoengs, door smalle waters van elkander gescheiden, woonden naar schatting 4500 menschen, meerendeels behoorende tot de Kleine Dajaks. Het dorp zelf was $^1/_2$ uur lang en bestond uit 70 huizen, op eene rij staande en op palen gebouwd. Voor vele van die huizen stonden 3—5 houten figuren, *hampatong* geheeten, ter herinnering aan overledenen. Van die 6 kampoengs had elk zijn eigen hoofd en boven deze allen stond een districtshoofd. De menschen vonden hun

bestaan in rijstbouw, vischvangst en inzameling van boschproducten. In het dorp Mandomai woonden 5 basirs en 20 balijans, die het allen vrij druk hadden, want de Dajaks zijn zeer godsdienstig. Verder woonden er 350 Mohammedanen in 25 huizen op de rivier, benevens 33 Chineezen, allen kooplieden. Ter bevordering van het zendingswerk gelastte de Gezaghebber, dat op Zondag geen heidensche feesten noch andere geruchtmakende dingen mochten plaats hebben. Het werk ging hier zóó voorspoedig vooruit, dat er aan 't einde van '71 reeds 76 Christenen waren, ofschoon Hendrich verzekerde, dat de belangstelling bij de Heidenen = nul was. De Zondag werd hier aangekondigd door klokgelui en het hijschen der vlag, en bovendien werden de bewoners des Zaterdags mondeling ter godsdienstoefening genoodigd. Op Zondagmorgen stond de toegang open voor allen, maar des namiddags alleen voor de Christenen. De onderwijzer Cornelius, die thans 50 leerlingen had, werd tot oudste verkozen. In '72 werd eene afzonderlijke meisjesschool opgericht met 9 kinderen.

In '74 kreeg Hendrich Zend. Feige bij zich tot hulp, wat hem zeer welkom was, want de belangstelling nam toe. Het zielental der gemeente steeg tot 125, en Hendrich meende te mogen verklaren: »Het Heidendom zinkt hier ineen.« De Islam behaalde ook wel eens een voordeeltje, maar de massa der bevolking bleef, zoo meende men, voor het Christendom bewaard. Dit scheen ook destijds inderdaad zoo te zijn: op 't Kerstfeest van '75 b.v. werden 21 en in 't geheel dat jaar 34 personen gedoopt. Niet alleen de gemeente, maar ook de school ging goed vooruit. In '76 verrees hier eene kerk, voorzien van toren en bel, gebouwd grootendeels op kosten van Hendrichs Duitsche vrienden, maar de gemeente had er ook ƒ 70 toe bijgedragen. Zij werd in December feestelijk ingewijd, in tegenwoordigheid van 400 personen.

Zoowel de schuldenlast, welke het Rijnsche Genootschap in die dagen voortdurend te dragen had, als de armoede zijner gemeenteleden, deden den Zendeling zinnen op een middel, om in beide tegemoet te komen. Het eenige, dat hij kon bedenken, was het aanleggen van eenen uitgestrekten tuin, welks opbrengst èn het Genootschap èn der gemeente ten goede zou komen. Wat de gemeente betreft, hij dacht aan weduwen, weezen, armen en zieken, maar ook aan de scholen, en hij hoopte tevens het noodige te verkrijgen om het Evangelie te doen brengen aan de Olo Ot in 't binnenland. Hij begon met een kokostuin aan te leggen, en welhaast stonden daar 2000 jonge palmen te groeien. Tegelijk echter spoorde hij de Dajaks aan, sawahs aan te leggen, en niet langer rijst op droge velden te kweeken. Hij legde zelf eenen proeftuin aan, en die stond juist prachtig, . . . toen de kevers kwamen en alle hoop op welslagen vernietigden. We zullen er maar dadelijk bijvoegen, dat de zendings-landbouwondernemingen alhier, evenals elders op Borneo, fiasco maakten. Alleen de aanplant van Spaansch riet leverde eene noemenswaarde bate op (in '95 en '96 ƒ 200 per jaar); overigens oogstte de Zendeling van zijn rijst- en kokostuinen meer verdriet dan producten. Nu eens verschroeide de aanplant door de droogte en hitte, dàn bedierf ze door overstrooming, dàn weer werd ze vernield door ratten. 't Oordeel over die ondernemingen luidde daarom in '93 aldus: »Ze waren wel niet vergeefsch, maar hadden toch ook geen blijvend resultaat.« Later luidde het oordeel nog ongunstiger. Dat mislukken was voor Zend. Hendrich eene pijnlijke teleurstelling: hij had zich van zijne tuinen zooveel voorgesteld! Doch we keeren terug tot den eigenlijken zendingsarbeid, en mogen daarvan beter resultaat vermelden, al leed ook hij meer dan eens onder rampen en tegenspoeden.

Het verslag van 1880 noemt de gemeente te Mandomai onder de lichtpunten in de Borneosche duisternis. En niet zonder reden, want er viel hier veel goeds op te merken, en de vooruitgang was verblijdend: ult. '79 had de gemeente 183 leden, van welke 50 mochten deelnemen aan het Avondmaal. De strijd om het bestaan beroofde haar echter gedurig van goede krachten, daar velen zich naar elders begaven. Ten gevolge daarvan daalde in '81 het zielental tot 150. Dat was voor den Zendeling een groot leed, maar er kwamen dingen voor, welke hem nog ernstiger griefden. Een zijner oudsten,

Titus genaamd, nam deel aan bezwering, moest worden afgezet en met zijne vrouw van het Avondmaal worden uitgesloten. Een ander Christen, Dĕmang Anggen geheeten, werd in '82 benoemd tot districtshoofd van Katingan, maar daar hij niet sterk genoeg was om de weelde te kunnen dragen, deed hij naar de algemeene gewoonte der hoofden en nam zich eene tweede vrouw. 't Kostte niet weinig inspanning, den ijdelen man tot erkenning van zijn misdrijf en tot »kerkboete« te bewegen. Toen hij zich eindelijk overtuigd verklaarde en zich aan de kerkboete wilde onderwerpen, trachtte het districtshoofd van Koewala-Kapoewas (ook een Christen!) hem daarvan terug te houden, bewerende, dat hij dan de gunst van den Resident zou verbeuren, daar deze niet gedoogde, dat een hoofd zich aldus in tegenwoordigheid zijner minderen vernederde. Daar de Zendeling op zijn stuk bleef staan, beleed de man ten slotte in de kerk schuld, en beloofde, zijne tweede vrouw te zullen wegzenden. Nadat hij echter in Katingan aangekomen was, deed hij zijn woord niet gestand, en behield de vrouw. De Conferentie van '85 droeg daarom aan Hendrich op, hem een bezoek te brengen. Daaraan gevolg gevende, maakte deze in Mei van dat jaar zijne eerste reis de rivier op, naar het dorp Katingan, aan den bovenloop gelegen, waar hij na eenen langen en vermoeienden tocht aankwam. Hij bevond, dat Dĕmang Anggen geen vrede had bij zijne levenswijze, maar hij verklaarde, niet anders te kunnen handelen, en de Zendeling bereikte dus zijn doel niet. In '88 werd hij van de gemeente uitgesloten. Op die reis, welke 42 dagen duurde, kreeg Hendrich het Dajaksche Heidendom te zien in al zijne ruwheid, en meermalen verkeerde hij in gevaar; eens zelfs stond een woeste Dajak achter hem met uitgetrokken klewang (mandau), gereed om hem het hoofd af te slaan, doch God beschermde hem: de Zendeling bemerkte het gevaar en wist het te ontkomen. Na zijn tehuiskomst drong hij er op aan, in die streek een Zendeling te plaatsen.

In '87 maakte Hendrich een tweeden tocht langs de Katingan. Hij had — evenals Michel te Pangkoh — voor zoodanige reizen een boot gekregen van den Engelschman Arthington. Hij bleef 70 dagen uit, verkondigde het Evangelie in alle bewoonde plaatsen langs de rivier, maar keerde krank huiswaarts, ten gevolge der vermoeienissen en ontberingen. Lang duurde zijne ziekte; zelfs zag hij zich genoodzaakt voor eenigen tijd naar Bandjarmasin te gaan en zich onder geneeskundige behandeling te stellen; van daar teruggekeerd hervatte hij wel zijn werk, maar hij bleef zwak en was gedurig ongesteld. Sinds dien tijd kon hij zulke reizen niet meer maken, en daarom ging Zend. Tromp met Alt in '90 in zijne plaats de Katingan op. Deze vonden in 't gebied Katingan pl. m. 30 Christenen, van welke de uitgesloten Anggen het middelpunt vormde. Hunne reis duurde $1^1/_2$ maand. Het spreekt vanzelf, dat voor zulk eene lange afwezigheid van alles meegenomen moest worden, want op den tocht was nagenoeg niets te bekomen. Hoezeer deze beide Zendelingen het met Hendrich wenschelijk achtten, dat in het bereisde gebied een Zendeling woonde, zij durfden niet aanraden er een te plaatsen, wegens de hoogstgebrekkige communicatie. Zend. Tromp deed later nog enkele reizen naar Katingan. Toen hij er in '97 kwam, vond hij een kleinen vooruitgang. Anggen was nog wel dezelfde, maar zijn zoon Moetar trad flink op. Deze was b.v. lid geworden van de Amethysten-vereeniging, en onder zijne leiding werd hier een krachtige strijd gevoerd tegen den drank.

In zijn verslag over 1888 wierp Hendrich een terugblik op zijnen 20-jarigen arbeid. In 't geheel had hij in dat tijdvak 350 volwassenen en kinderen gedoopt, en thans telde zijne gemeente 250 leden. Zijne vrouw bestuurde een naaivereeniging en een Zondagsschool, welke laatste door 60 kinderen werd bezocht. De jongensschool telde nu 123 en de meisjesschool 22 leerlingen. Hij had thans 2 onderwijzers: Johannes Ahad (die pas van de Regeering de zilveren medaille had ontvangen) en Hiskias. Vergeefsch was hun werk niet, want alleen van de volwassen Christenen konden nu 40 mannen en 25 vrouwen lezen. Met de armoede der Christenen werd het er nog steeds niet beter op: 't eene jaar verschroeide de oogst en 't andere verrotte hij. Daardoor konden de leden weinig bijdragen voor de belangen

der gemeente. Intusschen verhinderde de armoede de menschen dáár zoomin als hier, duchtig aan »koning Alcohol« te offeren, inzonderheid bij feestelijke gelegenheden, en voortdurend moest de Zendeling daartegen strijd voeren.

De gezondheid en kracht van dezen trouwen arbeider gingen er niet op vooruit; veeleer nam zijne zwakte toe, en in Oct. '89 werd hij eens tijdens de godsdienstoefening door eene flauwte bevangen. Borneo verlaten en in Europa herstel zoeken, dat wilde hij niet; integendeel was hij vast besloten, op zijnen post te blijven zoolang de Heer hem zou sparen. Door zich in acht te nemen, kon hij het nog eenige jaren volhouden. In '92 werd Zend. Renken aan hem toegevoegd, en deze nam een goed deel van het werk van hem over, waartoe ook behoorde hetgeen buiten het dorp te doen viel. Niettegenstaande de velerlei nooden en de daaruit voortvloeiende bestendige verstrooiing, ging de gemeente in getalsterkte vooruit. In '91 behoorden tot haar 300 Christenen in en 30 buiten het dorp. Aan de Avondmaalsvieringen werd door 88 tot 125 leden deelgenomen. De naaivereeniging, waartoe vrouwen en jongedochters behoorden, had 35 leden; op hare vergaderingen, elken Donderdagavond, werd ijverig gewerkt en werden allerlei vrouwelijke belangen besproken. Mevr. Hendrich hield nu ook eene bewaarschool, die door 40 kleinen werd bezocht.

Tot het werk van Zend. Renken behoorde, dat hij nu en dan een riviertocht maakte. Zoo deed hij in het najaar van '92 eene reis van 36 dagen. Overal, waar hij aan den oever menschen zag, hield hij stil en verkondigde hun den weg der zaligheid. De Christenen, die hem als roeiers begeleidden, namen trouw deel aan het onderhoud met de Heidenen. Soms ontwikkelde zich een belangrijk gesprek, maar niet zelden ook sprak hij voor doove ooren. Niet verzuimd werd op deze en de andere reizen de verstrooide Christenen op te zoeken en toe te spreken. Op deze en eene volgende reis werd door Renken een filiaal gesticht te Loengkoh-Lajang, aan de Midden-Kapoewas, en hij stelde dat onder leiding van den evangelist Julius.

In genoemd jaar vielen hier twee eigenaardige gebeurtenissen voor. Op den 7den Mei was het 33 jaren geleden, dat de Zendelingen Rott, Wigand en Kind te Tanggohan, 1 uur boven Mandomai, werden vermoord. Reeds lang was Hendrich met zijne gemeente van plan, op die plek een gedenkteeken te plaatsen, en thans werd aan dat voornemen gevolg gegeven. Twee der Christenen, David en Cornelius, vervaardigden een kruis van ijzerhout, 10 voet hoog, en de onderwijzer Simeon voorzag dat van het volgende opschrift: »Hier werden gedood de Zendelingen Rott, Kind en Wigand op 7 Mei 1859. Daniël 12 vs. 3: De leeraars zullen blinken als de glans des uitspansels.« Op den gedenkdag dier martelaren werd dat kruis op plechtige wijze te Tanggohan geplaatst, in tegenwoordigheid van den Controleur, de Inlandsche ambtenaren en alle Christenen, die derwaarts gaan konden. — De andere gebeurtenis was, dat Heindrich in Augustus gedachtenis mocht vieren van zijn 25-jarig Zendelingschap, hetgeen hij deed met de betuiging: »Het zijn de goedertierenheden des Heeren, dat wij niet vernield zijn, dat Zijne barmhartigheden geen einde hebben.« (Klaagl. 3 : 22.)

Het jaar '93 bracht der gemeente een aanwas van 20 zielen, maar ook weer nieuwen nood, ten gevolge van overstrooming. Niet ten onrechte werd in het Verslag van '94 gezegd, dat de berichten van Mandomai in dezen tijd ontmoedigend luidden. Het was ook wel om er den moed bij te laten zakken. De aanhoudende tegenspoeden bij den rijstbouw dreven de menschen, ook de Christenen, steeds in grooter getal naar de bosschen, waar ze met beter uitzicht op welslagen den kost konden zoeken door het inzamelen van producten, waaronder de guttapercha bovenaan stond. Er kwam bij, dat ze zich daar vrijer voelden, want: »hoe verder van de bevelen (het gezag) hoe beter,« zeiden ze. Intusschen vervreemdden ze zoodoende van geregelden landbouw, en bedachten niet, dat straks ook de bosschen niets meer zouden opleveren. De ellende nam hand over hand toe, en in het eens welvarende Mandomai zag men bij toeneming vervallen huizen, wegen en bruggen. De kinderen werden van school gehouden, ook al omdat er voor het onderwijs schoolgeld betaald moest worden. Bij dat alles

kwam nu weer deze nieuwe overstrooming, en de bezorgde vraag hield den Zendeling bezig: Wat zal van dat alles het einde zijn?

Doch die vraag heeft het liefdevolle hart van den trouwen man niet lang gekweld: op 12 April 1894 ontsliep hij in vrede. Zijne dankbare geestelijke kinderen plaatsten een monument op zijn graf, en zullen hem, die hen zulk een lange reeks van jaren leidde en raadde, en zich zoo geheel aan hen wijdde, wel niet spoedig vergeten. Zijne weduwe toefde nog eenigen tijd op den post, overeenkomstig den wensch van haren man, tot diens werk door Zend. Renken was overgenomen. Daarop ging zij in '95 naar Duitschland, om hare kinderen weder te zien, maar in 't voorjaar van '97 keerde zij naar Borneo terug, waar zij zich ging vestigen te Poelau-Kaladan, ver ten noorden van Mandomai, waar in '96 een filiaal gesticht en eene school geopend was. Dit filiaal ressorteert onder dezen post, en zij arbeidt er als (zelfstandige) Zendelingzuster. Wij willen, eer we over Renken gaan spreken, even vertellen, hoe de wakkere Zuster Laura Hendrich het daar heeft en wat zij doet. Er is in dat dorp geen ander Europeaan en zij woont 6 uren verwijderd van den naasten zendingspost. Haar arbeid omvat de school en de gemeente, en 2 helpers staan haar daarbij ter zijde. Deze leiden de godsdienstoefeningen op Zondag en van tijd tot tijd komt Zend. Renken hier de sacramenten bedienen. Toen deze er in '98 een bezoek bracht, had hij een gehoor van 100 personen en 18 Christenen namen deel aan het Avondmaal. In Juni van dat jaar opende zij een jongensschool, die door haar onder leiding van den helper werd gesteld, terwijl zij zelve hare meisjesschool voortzette. Zeer roemde zij de trouwe zorg des Heeren, en dankbaar was zij voor den zegen op haar werk. Toen Insp. Schreiber hier in '99 een bezoek bracht, maakte hetgeen hij er zag een diepen indruk op hem. De invloed, dien zij uitoefent op kinderen en volwassenen, is zeer groot. Men wane echter niet, dat allen bereid zijn, het woord dezer Zuster aan te nemen. O neen, ook zij heeft hare teleurstellingen. Zoo was er b.v. eene bejaarde vrouw, tot wie zij de vermaning richtte, zich tot den Heiland te wenden. Het mensch begon te schreien, en antwoordde, dat zij liever niet van haren man, die vóór 10 jaren was gestorven, noch van haar kind gescheiden wilde zijn. »Als ik uw godsdienst aanneem,« — zoo redeneerde zij — »dan wordt voor mij geen lijkfeest aangericht en zal ik van mijnen man voor immer gescheiden zijn!« Zoo hebben de Dajaks ook hier hunne uitvluchten. — Zuster Hendrich werkt niet slechts op hare woonplaats, maar vaart ook naar de rijstvelden, om daar de menschen op te zoeken en toe te spreken. Op deze tochten heeft zij twee punten gevonden, waar zij ook een geregelden arbeid beginnen kon, en wel te Mĕndangei en te Manoesop. Te midden van het heidensch rumoer, dat op hare woonplaats vaak erger is dan zij het ooit op Mandomai hoorde, zet zij rustig haar vreedzaam werk voort. In 't laatst van '99 werd zij zóó ernstig ziek, dat zij dacht, heen te zullen gaan, maar de Heer heeft haar opgericht. Treffende bewijzen van liefde en gehechtheid ontving zij in die dagen van hare discipelen. Men heeft deze waardige vrouw zitting gegeven in de Conferentie, en die eer kwam haar wel toe.

Toen Zend. Renken den arbeid, door Hendrich nagelaten, overnam, vond hij te Mandomai eene gemeente van 331 zielen, en deze was aan 't einde van '96 aangewassen tot 348. Niet allen waren echte Christenen, wat men ook hieruit kan opmaken, dat hij op de Conferentie van '97 vroeg: Hoe te moeten handelen met 5 leden, die ondanks alle vermaningen zich van de kerk verre hielden? [1]) — Zagen we boven, dat Renken een filiaal had kunnen stichten aan de Midden-Kapoewas, in '96 gelukte het hem, er een te stichten te Poelau-Kaladan, aan de Beneden-Kapoewas. Hij plaatste hier den helper Salomo Towa. We zeiden reeds, dat Zuster Hendrich zich op dit filiaal metterwoon vestigde en er het werk leidt. Het andere filiaal moest in '97 worden opgeheven, want de helper, Johannes Ringka, kon er geen nut meer stichten: de lieden maakten week uit week in pret, aten, dronken, speelden en vochten, maakten 't den voor-

1) Het antwoord is ons niet medegedeeld.

ganger meer dan lastig en hadden geen oor meer voor zijne prediking. Ringka werd toen verplaatst naar Koewala-Hijang, waar hij een open deur vond, terwijl hem voor het nabijgelegen Masaran de helper Hiskias werd toegevoegd. Het hoofd van Koewala-Hijang, Singa Pati genaamd, liet zich doopen en nam den naam Nicodemus aan, maar schroomt niet den Heer te belijden. Eene dochter van hem werd in '98 door den Zendeling in den echt verbonden, nadat haar bruidegom te voren door hem was gedoopt. Heidensch spektakel en sterke drank werden bij deze gelegenheid door het hoofd en zijne vrouw uit hun huis geweerd en er werd ordelijk en stichtelijk feest gevierd. Niet ten onrechte werd dat feest genoemd: een overwinning op het Heidendom. Te Mandomai zelf mocht de Zendeling eene dergelijke overwinning behalen, ofschoon een minder volkomene. In hetzelfde jaar namelijk werd hier een bruiloft gevierd op echt heidensche wijze. Ook de Christenen waren genoodigd, en hij duchtte van hunne deelneming aan dat feest een groot geestelijk nadeel. Daarom verzamelde hij de gemeente, vermaande de Christenen zich thans van de Heidenen duidelijk te onderscheiden en ging met de gemeente in het gebed. Het gevolg was, dat niemand uit haar midden aan het heidensch spektakel deelnam dan twee, die reeds in verachterden staat verkeerden. Bij de Heidenen was rumoer, maar in de woningen der Christenen heerschte rust.

In de beide laatste jaarverslagen wordt gezegd, dat de ontwikkeling van dit station onder alle zendingsposten op Borneo de meest verblijdende is. Wel komen ook hier nu en dan bedroevende dingen voor, met name zwakheid des vleesches; en wel werd hier, evenals te Koewala-Kapoewas, opgemerkt, dat de Islam onder de Heidenen terrein wint, maar daar staat tegenover, dat het Evangelie bij toeneming invloed uitoefent en dat de Christenen eendrachtig den Islam de spits bieden. De uitwendige toestand was door redelijke oogsten in den laatsten tijd verbeterd, maar dat helpt bij zulke menschen, die als de massa der bewoners van Insulinde »van de hand in den tand leven,« slechts voor hoogstens één jaar, en als er geen middel kan worden gevonden, om de gedurige overstroomingen te keeren, dan zal de strijd om het bestaan hier zwaar blijven. — Mandomai is vooral ook hierom belangrijk als zendingspost, dat het dorp 't uitgangspunt vormt van de Evangelisatie aan de Beneden- en Midden-Kapoewas.

Op 't einde van 1900 had deze post 4 filialen, nl.: Poelau-Kaladan, Mĕndangai, Manoesop en Masaran. Koewala-Hijang is opgeheven. De Zendeling en Zuster Hendrich beschikten over een personeel van 7 helpers en 2 oudsten. De gemeente telde op dat tijdstip 470 leden, waaronder 283 Avondmaalgangers; de 6 scholen worden door 150 leerlingen bezocht, waaronder 20 meisjes, en van de Zondagsscholen maken 80 kinderen gebruik.

5. *Koewala-Koeron.*

In 1889 werd Zend. Michel — gelijk boven gezegd is (zie Pangkoh) — in de gelegenheid gesteld, naar zijne langgekoesterde begeerte, zich te vestigen te Koewala-Koeron, aan de Boven-Kahajan (op 1° 5′ Z.B. en 113° 50′ O.L.). Men wenschte nu dezen nieuwen post te doen dienen tot basis voor zendingsoperaties in de bovenlanden. Door zich hier te vestigen, ver van zijne mede-zendelingen en te midden van nog vrij woeste menschen, verrichtte hij een daad van grooten moed. Resultaten vielen van zijne werkzaamheid in dit gebied niet zoo spoedig te melden, maar het was reeds veel, dat het hem gelukte, »zich hier te handhaven.« Zeer zwaar en smartelijk zal het hem zijn gevallen, juist in dezen tijd (24 Juli '90) zijne echtgenoote door den dood te verliezen. Nochtans zette hij zijnen arbeid voort. Hij bouwde zich een huis, wat niet gemakkelijk ging, en ondernam eenen tocht naar de Miri, een zijrivier van de Kahajan, op geruimen afstand ten noordwesten van zijne woonplaats, waar hij eene ontmoeting had met de Olo Ot Danoem, de nomadenstam, die Centraal-Borneo bewoont, en zich voedt met vleesch, boschvruchten en wortels. Deze stam was Michels eigenlijke doel. [1]) Hij logeerde aan de Miri bij Toemĕnggoeng Pandong, waar hij het

[1]) Een groep van deze menschen kan men zien afgebeeld Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1891 bl. 65.

zeer naar genoegen had. Dit hoofd slachtte zelfs te zijner eere een varken, welke hulde dezen Zendeling nog niet wedervaren was. Michel betreurde het, zijne »zieke maag« niet meer van de gereedgemaakte lekkernijen te kunnen aanbieden. Pandong kon lezen en was bekend met de Bijbelsche geschiedenis. Naar het oordeel van den Zendeling kon hij gedoopt worden, maar . . . hij had 4 vrouwen. Na teruggekomen te zijn van deze reis, leed Michel geruimen tijd aan dysenterie, en hij had dringend hulp noodig. Deze werd hem gezonden in Zend. Steinbrecher, die pas eenige maanden in het land was. Nauwlijks was deze te Koewala-Koeron aangekomen, of hij werd ziek, waarop Zend. Lategahn, die juist een jaar na Steinbrecher het eiland betrad, hem werd toegevoegd. Michel vertrok daarop in Jan. '92 naar Duitschland, zoo tot herstel van gezondheid als om zich eene nieuwe levensgezellin te zoeken, welk tweeledig doel hij voorspoedig mocht bereiken.

Bij zijne bezoeken in het dorp en den omgang met de menschen wilde het Zend. Steinbrecher voorkomen, dat er — naar den mensch — van de bevolking weinig kon verwacht worden. Hij bevond namelijk, dat zij zedelijk diep gezonken was, overgegeven aan dronkenschap, spel en ontucht. Luidde men des Zondags slechts de bel, en werden de lieden niet persoonlijk uitgenoodigd, dan kwamen ze niet in de kerk; deed men dat wel, dan verschenen er 30 tot 40. — Tegen het einde van '91 werd hier August Gohong, die pas van Depok terug was gekomen, als onderwijzer geplaatst, en deze begon nog onder leiding van Michel eene school, die ook bezocht werd door de beide zonen van Riboe, hoofd der Ot Danoem, welke aan Michel ter opvoeding waren toevertrouwd. De school nam geen hooge vlucht, daar de heffing van schoolgeld velen terughield of tot voorwendsel diende om hunne kinderen niet te zenden. Met veel moeite kreeg Steinbrecher 21 jongens bijeen, maar onder hen was zooveel onkruid, dat hij een groot gedeelte weer moest wegzenden wegens wangedrag; kinderen van 10—12 jaren waren reeds doorkneed in allerlei ondeugden. Voor die weggestuurden kwamen eenige andere kinderen in plaats, waaronder 3 meisjes; zoodoende telde de school ult. '92 weer 16 leerlingen. Die 2 jongens van den stam Ot Danoem onderscheidden zich gunstig boven de andere knapen, en op verlangen van hunnen vader werden zij tot den Doop voorbereid. Riboe zelf was het Christendom zeer genegen, maar . . . had 7 vrouwen. Hij bracht dikwijls een bezoek op den zendingspost, en de Zendelingen hadden dan aan hem en zijn gevolg aandachtige hoorders.

Na zijn terugkomst op Borneo hernam Michel in Febr. '94 zijne plaats te Koewala-Koeron. Zend. Lategahn bleef daar bij hem, maar Steinbrecher verhuisde nu naar Bandjarmasin. Sinds de hervatting van zijn werk alhier hield Michel 't oog bijzonder gericht op de Ot Danoem, wonende aan de Miri. In Augustus van genoemd jaar maakte hij met zijn collega een nieuwe reis derwaarts. Zij strekten die uit tot Toembang-Moesang, waar 14 personen zich aanmeldden voor den Doop. Onder deze bevond zich ook Toemĕnggoeng Pandong, in wiens dorpje 150 menschen woonden. Aangezien het Bestuur van het Rijnsche Genootschap er op stond, dat men slechts dáár een post zou stichten waar doopcandidaten werden gevonden, beval Michel dat dorp daartoe aan. — Op den 2den September mocht hij de eersteling uit gezegden stam doopen, en wel eene bejaarde zuster van Pandong. Daarop volgde diens oudste zoon, die uit oorzaak van ziekte naar huis zou gaan, maar vooraf begeerde gedoopt te worden. De jongeling herstelde en kwam daarna op school terug. Ofschoon hard, was de bodem hier dus niet totaal onvruchtbaar; zelfs had men op 't einde van '95 reeds een groepje van 14 Christenen.

Zend. Lategahn, die in Maart '96 in 't huwelijk was getreden, vertrok terstond daarop naar de Miri, om zich onder de Ot Danoem te vestigen. Men hoopte, dat Pandongs oudste zoon, die den Doop had ontvangen, een Evangelieprediker onder zijnen stam zou worden, maar dat heeft niet zoo mogen zijn. Zijne vroegere ongesteldheid keerde terug en kreeg weldra een verontrustend aanzien, zoodat het ergste te vreezen was. Men reikte hem het h. Avondmaal en kort daarop ontsliep hij in vrede. Zijn dood was een smartelijke teleurstelling, maar werd door nog erger

gevolgd. Nadat Lategahn zich te Tambang-Moesang had gevestigd, ondervond hij eerst van de bevolking groote toegenegenheid. Velen kwamen hen bezoeken, om te bezien en te betasten wat zij hadden medegebracht, het geluid van het harmonium te hooren, enz. Toen Paschen voorbij was opende hij eene school, en zag haar alras bezocht door 22 leerlingen, waaronder 7 meisjes. Daarop echter kwam het lijkfeest, waaraan de geheele bevolking deelnam, Pandong als hoofd vooraan. Dag en nacht klonk de muziek en de Zendeling kon met de menschen niets aanvangen. Hij geraakte daarover in conflict met het hoofd en achtte zich genoodzaakt ter wille van zijne vrouw, die in verwachting was, dat heidensch kabaal te ontvluchten en de wijk naar Koewala-Koeron te nemen. Pandong trok zich hierna geheel terug, gevolgd door de overige doopcandidaten, die nu verklaarden, niet uit eigen beweging, maar op aansporing van Pandong zich te hebben aangemeld. Toen Michel hier na eenigen tijd den toestand eens opnam, kreeg hij niet den indruk, dat het aan de Miri hopeloos stond. Bij gebrek aan gegevens is het moeilijk, een juist oordeel te vellen over den loop, dien de zaken daar hadden genomen. Misschien zou een meer ervaren Zendeling geduldiger zijn geweest en de betrekkingen niet zoo spoedig hebben afgebroken. Wat Zend. Lategahn betreft, deze werd in het laatst van genoemd jaar overgeplaatst naar Pangkoh, waar wij hem reeds aantroffen.

Te Koewala-Koeron zelf ondervond het werk grooten tegenspoed. Ten gevolge van het vertrek van vele Christenen waren daar op 't einde van '96 slechts 4 meer over. Nochtans gaf Michel den moed niet op; integendeel, ofschoon ook hij zich teleurgesteld voelde, arbeidde hij kalm en geduldig voort. In '97 ging hij wel niet veel, maar toch iets vooruit. Er waren wel meer lieden, die het Christendom wilden aannemen, maar zij zagen op tegen den overgang, want het kwam hun te zwaar voor, tegen den stroom in te zwemmen. Sloten alzoo de meeste ingezetenen hunne harten voor het Evangelie, er waren anderen, die er gaarne naar luisterden. De Zendeling kwam hier namelijk ook dikwijls in aanraking met handelaren, die korter of langer op zijne woonplaats vertoefden, omdat zij het hoofdstation is voor den handel in het Kahajan-gebied, wijl de groote handelsprauwen de rivier niet hooger kunnen opvaren. Bij deze handelaren vond de Zendeling vaak een open oor voor zijne prediking, en op 't Kerstfeest van '97 mocht hij 2 uit hen doopen. Ook vertoefden hier menigmaal Christenen voor handelsbelangen, en voor die was zijne aanwezigheid tot een zegen, wijl zij nu gedurende hun verblijf aldaar niet verstoken behoefden te zijn van de prediking. In pasgenoemd jaar bracht Michel met hulp van die handelaren *f* 104 bijeen voor een kerkje.

Een nieuwe tegenspoed trof het werk alhier in '99, daar Zend. Michel ter wille van den gezondheidstoestand zijner vrouw naar Duitschland moest gaan. Hem verving Zend. Blecher, die nog niet lang op Borneo was, en zich zeker in de vreemde toestanden te Koewala-Koeron niet zoo dadelijk tehuis gevoelde. Vóór zijn heengaan doopte Michel opnieuw een paar handelaren, en door overkomst van Christenen van elders wies de kleine gemeente tot 29 zielen aan, zoodat het werk er nu toch behagelijker begon uit te zien. Gedurende 1899 hield de beterschap aan. Wel volhardden de ingezetenen bij hunne terughouding, maar de handelaren van elders bleven belangstelling toonen, en eenige van hen beleden op hunne reizen vrijmoedig hun geloof. Met hunnen steun kon de Zendeling een fraaie, groote school bouwen, die aan de Zending geen penning heeft gekost. Voorts ontving Blecher een schrijven van 7 personen aan de Miri, met verzoek, in de gemeente te worden opgenomen. Zij hadden meermalen in Koewala-Koeron een bezoek gebracht, waar zij dan trouw de Bijbellezingen bijwoonden. Een en ander leidde er toe, opnieuw met de lieden aan de Miri betrekkingen aan te knoopen.

De »gemeente van trekvogels,« gelijk men haar eigenaardig heeft genoemd, wier leden af en toe de kerk te Koewala-Koeron bezoeken, bestond op ult. '99 uit 38, maar op 't einde van 1900 uit slechts 15 zielen. Ten gevolge van den achteruitgang en de onmogelijkheid dienstdoend personeel te krijgen, vertrok Zend. Blecher naar Pangkoh. Men hoopt den post naar

een geschikter punt te verplaatsen. In de beide laatste verslagen staat Zend. Michel als »Agent« opgegeven, waaruit schijnt te volgen, dat hij niet naar Borneo zal terugkeeren.

6. *Pahandoet.*

In denzelfden tijd waarop de post Koewala-Koeron ontstond, werd er door Zend. Alt (aangekomen in Dec. '87) een gesticht te Koewala-Rongan, liggende bij de samenvloeiing van de Rongan met de Kahajan. [1]) De juiste geboortedag van dit station is 27 Juli 1889. Aan water was op deze vestiging geen gebrek. Het had lang geregend, en alles stond blank, zoodat zelfs onder de woning, waarin de Zendeling zijn intrek genomen had, de visschen zwommen. Toen dat zoo 2 maanden geduurd had, begon de Zendeling het erg ongerieflijk te vinden, en ongezond tevens. Alt vond hier eenige Christenen, in eene armoedige hut samenwonende. Zij waren uit verschillende streken afkomstig en naar hem voorkwam eenvoudig in 't geloof; daarbij toonden ze zich alleszins bereid de godsdienstoefening bij te wonen en het Woord te hooren, zoodat hij schreef: »'t Is een genot, de Christenen hier te onderwijzen.« Behalve de Christenen woonden op deze plek nog niet vele menschen, maar hij kwam dagelijks in aanraking met lieden van elders. In korten tijd ging het plaatsje zóó vooruit, dat het binnen een jaar »het fraaiste dorp aan de Midden-Kahajan« genoemd werd. Ten behoeve van de kinderen der Christenen opende de Zendeling eene school, die in '90 door 8 kinderen werd bezocht.

In den loop van '91 traden 16 personen tot de gemeente toe, en deze telde aan 't einde van dat jaar 57 zielen, een schoon begin voor Borneo. Van die leden namen 30 deel aan het Avondmaal, en de Christenen gaven dat jaar *ƒ* 17 in de collecte. Maar ook hier bleven tegenspoeden niet uit. In '92 had men weer eene langdurige overstrooming, die den geheelen oogst verdierf, waarvan groote ellende het gevolg was. Ook moest een man wegens wangedrag uit de gemeente worden gesloten, en nu zon hij op wraak, zoodat Alt zijn huisje niet durfde verlaten, uit vrees, dat het in brand zou worden gestoken. Dat liep echter nog goed af, en niettegenstaande de ongunstige tijdsomstandigheden ging de gemeente toch met eenige zielen vooruit.

Daar hij en zijn gezin steeds met koorts te strijden hadden, ten gevolge van het wonen in en boven het water, ging de Zendeling er toe over een nieuw huis te bouwen, hopende dusdoende aan de waterplaag te zullen ontkomen; maar ook in de nieuwe woning waren zij niet veilig, zoodat hem niets anders overbleef dan zijne woonplaats te verleggen. In het najaar van '96 daartoe overgaande, vestigde hij zich een weinig stroomafwaarts, op een iets hooger gelegen plek, Pahandoet geheeten. Ten gevolge van dat verhuizen des Zendelings verlieten ook eenige Christenen Koewala-Rongan, maar wezenlijk nadeel ondervond de gemeente van de verplaatsing der zendelingswoning niet. Immers, op 't einde van '95 bestond zij uit 63 en op ultimo '96 uit 71 leden. Voor de school was het een moeilijke tijd, want de onderwijzer maakte zich aan ontucht schuldig, om welke reden hij zijn ontslag kreeg, wat de man zoo euvel duidde, dat hij zich niet ontzag, den Zendeling een geladen pistool voor te houden.

In laatstgenoemd jaar was Alt ten zegen voor het hoofd zijner nieuwe woonplaats, met wien hij in aanraking kwam tijdens diens ziekte. Deze man verlangde zóó naar den Doop, dat hij tegen den Zendeling zeide: »Als ik ongedoopt mocht sterven, doop dan mijn lijk, opdat ik niet in 't rijk der duisternis kome!« In September ontving hij den Doop. De beste voornemens sprak hij uit voor 't geval hij mocht herstellen. »Ik zal u krachtig helpen in uw werk!« zeide hij. Het mocht evenwel niet tot herstel komen: juist eene maand nadat hij gedoopt was overleed hij, en zijn graf was het eerste van een Christen in dit toen nog heidensch dorp.

De gezondheid van den Zendeling en zijn gezin ging op de nieuwe woonplaats gezegend vooruit. Zijn werk had hij nog wel voornamelijk te Koewala-Rongan, maar in '97 kreeg hij ook te Pahandoet meer ingang; o.a. meldde de vrouw van het overleden hoofd zich aan voor den Doop.

[1]) Alt was eerst eenigen tijd te Tamijang-Lajang.

In dat jaar mocht hij dien ook toedienen aan Soean, 't hoofd van Boleng, aan de Midden-Kapoewas. Deze man sprak tot hem: »Ik ben mijzelven een wonder, dat ik alleen in deze geheele streek Christen wil worden; dat is voorzeker Gods werk.« Zijn overgang was den Zendeling zeer tot bemoediging onder zijne zorgen. Tot deze behoorde, dat de bewoners van Pahandoet meerendeels gedurig voor langen tijd afwezig waren, hetzij om handel te drijven, hetzij om boschproducten te zoeken; ook uit de gemeente te Koewala-Rongan deden velen aan die zwerftochten mede. Buitendien leed de gemeente zeer door twist en verdeeldheid. De school, thans staande onder leiding van August Gohong, dien we te Koewala-Koeron ontmoetten, moest van Koewala-Rongan naar Pahandoet verplaatst worden. Verder trof Alt op eene reis, welke hij langs de Kahajan had gemaakt, »geen enkele ziel aan, die de waarheid wilde aannemen.« In zulke omstandigheden is de besliste bekeering van een man als Soean voor een Zendeling eene groote vertroosting. Hij ontving den naam Petrus, en in zijn verslag over '98 zegt Alt van hem: »Petrus is eene eere van het Christendom; ook voor de Heidenen legt hij getuigenis af van het geloof en de hoop, welke in hem zijn.«

Door het vertrek van een aantal leden slonk de gemeente in '98 tot 61 zielen. De school werd nu door slechts 7 jongens bezocht en de Zondagsschool had maar 6 leerlingen. Gedurende de beide laatste jaren kwam in den toestand weinig verandering. Veel vreugde beleeft Alt van genoemden Toemĕnggoeng Petrus. Hij zegt van hem, dat hij nog geen Dajak heeft leeren kennen, die zich in zoo korten tijd zulk eene kennis van den weg der zaligheid heeft verworven. Overigens is de Zendeling niet zonder hoop voor de toekomst. Te Pahandoet wierp een jongeling een grooten afgod op de straat omver, met de woorden: »Waarom plant men deze dingen, die toch geen vrucht dragen?« en Alt meende daaruit te mogen opmaken, dat het Evangelie in de jongelieden aanvangt te werken.

Personeel heeft de Zendeling op dezen post niet anders dan 1 onderwijzer, maar deze heeft nu slechts enkele leerlingen. Op 't einde van 1900 telde de gemeente 67 zielen, waaronder 40 Avondmaalgangers.

7. *Tĕlang.*

In ons eerste gedeelte beschreven we ook den aanvang van het zendingswerk in de landschappen Sihong en Patai, en aan het slot van het tweede zeiden we, dat Soeta Ono in 1865 den Kolonel-Resident te Bandjarmasin om hervatting der Zending kwam vragen, maar zich met eene belofte tevreden moest stellen. [1])

In Maart 1872 brachten de Zendelingen Tromp en Feige een bezoek aan Soeta Ono te Tĕlang. Hij ontving hen vriendelijk, doch gaf zijne verwondering te kennen, dat er geen Hollandsche, maar Duitsche Zendelingen naar Borneo kwamen, [2]) waarop Feige antwoordde, dat, nu hier eenmaal Duitsche Zendelingen waren, de Nederlanders de hunne liever naar andere deelen van Indië zonden. Op Donderdag den 14den werd daarop ter plaatse eene godsdienstoefening gehouden onder leiding van Tromp, die naar Joh. 4 de vraag besprak: Wat is ware godsdienst? Den daaropvolgenden Zondag werd nogmaals eene godsdienstoefening gehouden, waartoe Soeta Ono zijne onderhoorigen opgeroepen had. Aanwezig waren 70 à 80 personen, voor ruim de helft bestaande uit vrouwen. Thans sprak Feige, naar aanleiding van Joh. 10. Na afloop schreef Kasan, de zoon van Soeta Ono, een verzoekschrift aan den Resident, om den Zendelingen toe te staan, het werk in Sihong en Patai te mogen hervatten. Met dat request begaven de Zendelingen zich tot den Resident, maar door dezen werd het verzoek »om politieke redenen« niet ingewilligd, wat door het Bestuur van het Rijnsche Genootschap aan »onvriendelijkheid« van de Regeering werd toegeschreven, want het was bekend, — zoo zeide het, — dat bedoelde landschappen de rustigste van geheel Zuid-oostelijk Borneo waren. Misschien echter had het Bestuur eerder aan bezorgdheid dan aan onvriendelijkheid moeten denken, maar wij hebben de Regeering niet te

---

1) Zie Ber. d. Rh. Miss. Ges. 1865 bl. 305.

2) Dat klinkt wel een beetje vreemd. Immers, hij had omgegaan met Denninger en Klammer, kende de Bandjarmasinsche Zendelingen particulier en had nog nooit Hollandsche ontmoet.

verdedigen. [1]) Een jaar na het gebeurde ging Zend. Braches eens naar Sihong. Hij vond er nog enkele gedoopten van vroeger, en eene algemeene bereidwilligheid om Zendelingen te ontvangen. Evenwel, ook thans kon het tot hervatting van den arbeid nog niet komen, want »het Gouvernement vertrouwde den politieken toestand in Boven-Doesoen nog niet.« In '75 trad een ander Resident op. Deze beschikte gunstig op het verzoekschrift van Tromp en Feige, en stond hun bij besluit van 4 Juni toe, zich te Tĕlang, de woonplaats van Soeta Ono, te vestigen, doch onder eenige beperkende bepalingen. Nog in dezelfde maand verhuisden beiden daarheen. De Sihongers, met de hoofden vooraan, ontvingen hen zeer vriendelijk. De eerste dagen logeerden zij bij Soeta Ono, maar daarna betrokken zij de *balai*, een soort gemeentehuis. Beide gezinnen hadden daarin ieder eene kamer, en eene ruimte daartusschen diende tot eetvertrek.

Na hier met de toestanden bekend te zijn geworden, prezen de Zendelingen die boven hetgeen zij te Koewala-Kapoewas en elders hadden gezien. Voorkomen en kleeding vonden zij beter, de menschen waren arbeidzamer en ook wat het karakter aangaat stonden zij boven de Kleine en Groote Dajaks, waarvan zij o.a. tijdens den opstand bewijzen hadden gegeven, toen zij zich zeer nobel hadden gedragen. Daar Soeta Ono nu niet alleen aan het hoofd stond van Sihong, maar ook van de aangrenzende landschappen, werd zijn steun voor de Zendelingen van groote beteekenis geacht. Zijn eigenlijke titel was Koenggoe, en hem stond ter zijde een Toemĕnggoeng te Tamijang-Lajang. De taal (het Maänjan-dialect) kwam hun voor, wezenlijk te verschillen van dat, hetwelk op de oudere zendingsposten wordt gesproken. Het verschil was zóó groot, dat de Zendelingen op de markt eieren willende koopen, zich niet verstaanbaar wisten te maken en dapper werden uitgelachen. De vóórarbeid van Zend. Denninger, die Genesis en Lucas in dit dialect had vertaald, kwam hun nu goed te pas. Zich nader met het volk en zijne taal bekend te maken, was thans hunne eerste en voornaamste bezigheid, en inmiddels letten ze op »de spranken van waarheid,« welke zij in den godsdienst enz. mochten vinden. Hun plan was om, als zij zich voldoende zouden hebben voorbereid, op de hoofdpunten in dit gebied scholen te stichten en ze te plaatsen onder leiding van eenigszins zelfstandige helpers, die zich voorts aan de Evangelisatie zouden moeten wijden en van tijd tot tijd zouden worden bezocht. Reeds dadelijk werd door hen een Christen, nog wel jong, maar begaafd en wakker, tot helper te Tĕlang aangesteld. Op 't einde van het jaar der vestiging woonden aldaar 2 Christenen (de helper en zijne vrouw?) en werd de school bezocht door 10 leerlingen. Hindernissen werden den Zendelingen van de zijde der Regeering niet in den weg gelegd, en zij begrepen reeds, dat bovenbedoelde beperkende bepalingen geenszins de strekking hadden hen aan banden te leggen, maar slechts voorzichtigheidshalve waren opgesteld.

Vóór we de geschiedenis van het zendingswerk in deze landschappen gaan vervolgen, willen we eerst een en ander ontleenen aan de opmerkingen, door de Zendelingen over land en volk gemaakt. De landschappen Sihong en Patai zijn heuvelachtig. De huizen staan hier niet aan den oever der rivier, maar op de hellingen der heuvels. Het gebied is bijzonder dun bevolkt. De grond is vruchtbaar en er is veel bosch, rijk aan boomsoorten. Men bouwt de huizen op manshooge palen, wegens de uitwaseming van den grond. De posten zijn behouwen en de wanden bestaan uit boomschors. De woningen zijn verdeeld in 4 vertrekken, maar hebben slechts 2 vensters, aan elke zijde één. Eigenlijke meubelen moet men er niet in zoeken: matten en manden, eenig kook-, eet- en drinkgereedschap, dat is al wat men er van huisraad vindt, behalve een kist voor de kleedingstukken. Aan de wanden hangen wapenen en keteltrommen. In reinheid munten huizen en huisraad niet uit; borden b.v. worden wel eens afgespoeld, maar nimmer gewasschen.

De goden der Sihongers heeten Nandjoe, Sanijang, Hijang en Diwata. [1]) Eerstgenoemde is de hoogste godheid en laatst-

[1]) Volgens Engelhard (zie Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. van N.-I., 1901 bl. 179) lieten inderdaad de politieke toestanden veel te wenschen over.

[1]) De spelling is van Zend. Tromp.

genoemde is de watergod. Aan Nandjoe wordt jaarlijks een offer gebracht.

Zonderling klinkt wat door Tromp over de wijze van begraven is medegedeeld. Sterft een kind beneden den leeftijd van 6 of 7 jaren, dan wordt terstond een kip geslacht; de gestorvene krijgt de beenderen, maar het vleesch wordt door de rouwdragenden gegeten. Den dag na het overlijden van een kind wordt een varken geslacht, en daarop kan, volgens het volksgeloof, de ziel de doodenstad binnengaan. Men legt het lijkje dadelijk in de blijvende kist en begraaft het in het bosch. De rouw duurt 7 dagen. — Geheel anders gaat het toe wanneer een volwassene sterft. Het wordt wenschelijk geacht, dat iemand overlijdt in zijn eigen dorp, maar mocht hij elders sterven, dan wordt zijn lijk naar zijn dorp vervoerd. Is iemands dood geconstateerd, dan heffen de vrouwen terstond een hartverscheurend geschrei aan. Hare klaagtonen worden ondersteund door het slaan op de trom. Het rouwklagen duurt zoolang het lijk in huis is. De vrouwen zetten zich bij den overledene neer met bedekt gelaat. De kleederen van den overledene legt men op het lijk en naast hetzelve plaatst men zijne wapenen en bordjes met eten. Verder wordt een kip geslacht, terwijl met de beenderen en het vleesch wordt gehandeld als boven. De mannelijke bloedverwanten zorgen intusschen voor eene voorloopige kist, en is die gereed, dan wordt de doode er onder luid klaaggeschrei in neergelegd, op de zijde. De helft van zijne kleederen wordt nu op het lijk gelegd; de andere helft is voor de nablijvende betrekkingen. Eenig geld, een beetje rijst met toespijs en andere benoodigdheden doet men in de kist, die vervolgens wordt gesloten. Den volgenden dag vindt de begrafenis plaats, onder zeer groot rumoer. Voorop loopt een man met een fakkel; op dezen volgen eenige mannen met houten spaden in de hand; daarop komt de kist, door twee mannen gedragen; dan volgt een groep vrouwen, met bedekt gelaat, en de stoet wordt gesloten door eenige mannen en jongens. Met versnelde schreden legt men den weg af naar de begraafplaats. Zoodra men die bereikt heeft, verstomt het geklag. Eerst legt men nu op ieder graf een weinig sirih, en daarop begint men een kuil te graven, sommigen met gereedschap, anderen met de handen. Is de kuil klaar, dan wordt de kist onder luide klaagtonen daarin neergelaten. De wapenen van den overledene worden op de kist gelegd, het graf wordt gesloten, er wordt een weinig eten op gezet en daarna keert men huiswaarts. Op den 7den dag na het overlijden wordt een kip geslacht en een deel daarvan wordt onder rouwgeklag aan den doode gebracht. Deze handeling wordt herhaald op den 49sten dag, geheel op dezelfde wijze. Bij iedere begrafenis worden dezelfde ceremoniën inacht genomen, doch op de kist van eene vrouw of jongedochter legt men in plaats van wapenen een gewoon mes met een hakmes. Ook na afloop van den rouwtijd brengt men den overledene nu en dan eenig voedsel, minstens eenmaal per jaar. — Om de 2 of 3 jaren viert men een djame-feest. Dat is echter geen zaak van één gezin of van ééne familie; integendeel, alle gezinnen van een dorp nemen er aan deel. Bij deze gelegenheid worden de beenderen van allen, die sinds het vorig feest zijn overleden, opgegraven; is bijgeval de voorloopige kist verteerd, dan wordt zij door een nieuwe vervangen; de beenderen worden dan in de kist naar de *balai* gebracht, en van daar vervoerd naar de verbrandingsplaats, waar men ze tot asch laat verteren.

Zend. Feige verhuisde in '78 naar Tamijang-Lajang, in Patai, waarheen we hem later zullen volgen. De prediking vond te Tĕlang weinig ingang en de school nam niet op. Ook in de omgeving was weinig belangstelling. In Juli van dat jaar maakte Zend. Tromp eene voetreis, om zich te oriënteeren. Op sommige plaatsen werd hij met onverschilligheid, op andere daarentegen met hartelijkheid ontvangen; te Tampa (5½ uur gaans van Tĕlang) heesch men zelfs de vlag en ontving hem met muziek. Tal van dorpen werden door hem aangedaan, en waar gelegenheid was predikte hij. Overal vond hij slechts eene dunne bevolking van »landbouwende nomaden.« De menschen hebben hunne rijstvelden veelal op grooten afstand van hunne woning, want hunne wijze van doen is als volgt: zij verbranden een gedeelte van een bosch en zaaien dan rijst op den met asch vermengden grond. Wanneer nu na

ele jaren dit rijstveld uitgeput is, dan innen ze maar weer verder op dezelfde ıier. Een verbod van het Gouvernement ɜn dat nomadiseeren vermocht niet er einde aan te maken.

ßij de hervatting van den arbeid in ɔng was de hoop der Zendelingen op ta Ono gevestigd, maar ze werden in ı bitter teleurgesteld. Reeds in '79 reef Tromp: »Het wordt steeds onwaarijnlijker, dat Soeta Ono Christen zal worden.« En nu hij het niet werd, d zijne omgeving het ook niet. Intusɜn ging Tromp onverdroten met den ɛid voort, predikende, schoolhoudende schoolboekjes schrijvende, terwijl hij ːns de hand sloeg aan de vervaardiging een Spraakkunst en Woordenboek. alve dat hij zijne woonplaats trouw rbeidde, ging hij geregeld naar 6 dorom er te prediken. In '80 had hij op ɛn post eene gemeente verzameld van 13 ıonen, van welke hij er 4 gedoopt , maar uit de geboren Sihongers had niemand den Doop gevraagd. De ɔol werd door een 15-tal kinderen ɔcht. De onderwijzer was wegens wanrag ontslagen en vervangen door zekeren ıuel Sodom, die weinig deugde voor werk en ook in zedelijk opzicht niet g stond. Een bezoek, door beide Zenngen in dezen tijd gezamenlijk aan dorp Bontok gebracht, leidde tot het .tsen van eenen evangelist aldaar, op angen van het districtshoofd. Het scheen urende eenigen tijd, dat het Evangelie vasten voet zou krijgen, maar ook rin zijn de Zendelingen teleurgesteld orden.

ɩe harten der Tĕlangers waren en bleven r het Evangelie gesloten. Er braken plaatse achtereenvolgens twee epiden uit: dysenterie en mazelen. Velen ːven daaraan, en ook de Zendeling ːst een zijner kinderen grafwaarts dra. Hij hoopte, dat deze zware plagen ans eenigen voor het Evangelie ontkelijker zouden maken, maar zag die p niet vervuld. En was er al eens een ele, die wilde ingaan tot het koninkrijk ls, dan was er welhaast iemand bij de d, om dat te verhinderen. Zoo gerde het, dat Tromp op een zijner .ngelisatie-tochten weder te Tampa .m. Een oud man aldaar, die den dood voelde naderen, gaf hem de begeerte te kennen den Doop te ontvangen, maar fluks kwam een van zijne zonen tusschenbeiden, en verklaarde, dat niet te zullen toelaten, zeggende, dat Jezus zijn Heer niet was en hij niets met Hem te doen wilde hebben.

Een kleine troost vond de Zendeling bij zijne vele teleurstellingen in het groepje Christenen om hem heen, dat allengs tot 19 klom en bij wie hij geestelijken wasdom mocht bespeuren. Doch nu zou hij eindelijk na lang werken en wachten den eersteling uit de Tĕlangers mogen doopen; dat was .... een melaatsche. Voor dezen ongelukkige had een zoon eene hut gebouwd buiten het dorp. De Zendeling ging hem daar bezoeken, maakte hem met het Evangelie bekend, en smaakte de voldoening, dat hij het met vreugde aannam. Doch nu kwam de vijand en maakte het hart van den ouden man afkeerig. Kort daarna brandde de hut af en de melaatsche zag daarin eene straf voor zijn terugwijken, doch wilde zich nog niet bekeeren. Vervolgens werd hij blind, en de liefde, hem door den Zendeling in dien hulpeloozen toestand bewezen, trof hem zóó zeer, dat hij eerst verder onderwijs en daarna den Doop vroeg. Nadat hij dien in '85 ontvangen had, werd zijn lichamelijke toestand langzamerhand dragelijker. Het geloof van den lijder was eenvoudig en vast, en gedurende eene reeks van jaren mocht hij getuigenis afleggen van den zegen des Evangelies. Behalve dien melaatsche werden er te Tĕlang in '85 nog 5 personen gedoopt, zoodat het kringetje nu toch van wat meer beteekenis begon te worden.

Gedurende het geheele jaar 1886 had Tromp, evenals zijn mede-zendeling Feige, met ziekte te kampen. Hem werd door zijn Bestuur verlof gegeven te repatrieeren, maar hij kon niet besluiten, daarvan reeds nu gebruik te maken, en aangezien hem een vervanger was toegezegd, wilde hij liever diens aankomst afwachten. Ten slotte zag hij toch daarvan af, en zoo vertrok hij in Mei '87 met zijn gezin naar Duitschland. De kleine gemeente verkeerde bij zijn heengaan niet in den gunstigsten toestand: er was nog al oneenigheid in haar midden. En wat hemzelven aangaat, hij moet bij zijn vertrek wel een zeer

onvoldaan gevoel gehad hebben. Immers, men had zich van Sihong en Soeta Ono nog al wat voorgesteld, maar laatstgenoemde had de verwachtingen, welke men van hem had gekoesterd, in geen enkel opzicht vervuld; hij had de Zending in niets gesteund en het Heidendom volledig in stand gehouden.

Na Tromps vertrek achtte men het niet noodig, te Tĕlang weer een Zendeling te plaatsen. Het werd eerst tot filiaal van Tamijang-Lajang gemaakt, maar in '94 ook als zoodanig opgeheven. De onderwijzer Sodom werd opgevolgd door Nathan Lombah, maar de school beteekende niet veel en Nathan kon de gemeente niet leiden. Hij werd in laatstgenoemd jaar overgeplaatst naar Isin.

8. *Tamijang-Lajang.*

Aangenamer dingen dan van Tĕlang kunnen we verhalen van dézen post, ofschoon ook hij geen »ideaal-station« is. Nadat de zendingsakker hier 19 jaren braak gelegen had, ondernam Zend. Feige het in April 1878 hem weer te gaan bearbeiden. Het dorp is lief gelegen, op eenen hoogen heuvel, te midden van fraai geboomte. De Zendeling richtte zich natuurlijk eerst tot het overblijfsel der gedoopten uit de dagen van Zend. Klammer, maar moest met leedwezen opmerken en constateeren, dat er op deze weinige Christenen, die gedurende al die jaren geheel zonder leiding waren geweest, geen verwachtingen te bouwen waren. Na met hen kennis te hebben gemaakt, keerde hij zich tot de Heidenen, doch deze waren erg terughoudend. Niettemin kreeg Feige van hen een beteren dunk dan de bewoners van Tĕlang bij hem gewekt hadden. In '79 kon hij een gezin doopen, en met inbegrip daarvan woonden er thans op zijnen post 24 Christenen. De godsdienstoefeningen werden uitsluitend door deze bezocht; anderen kwamen niet onder het gehoor. Aan 't hoofd der school, door Feige opgericht, en die hij in '80 door 14 leerlingen zag bezocht, plaatste hij Timotheus Marat, die Hardelands helper geweest was bij de Dajaksche Bijbelvertaling. Ten einde de menschen in de gelegenheid te stellen de kerk te kunnen bezoeken, werd door den Controleur, op verzoek van den Zendeling, de marktdag van Zondag op Zaterdag verplaatst. Feige bepaalde zich echter niet tot geregelde prediking in zijne woonplaats, maar begaf zich ook gedurig, hetzij te voet of te paard, naar de omliggende dorpen, om ook daar het Evangelie bekend te maken. Bepaald resultaat leverden die tochten in den beginne niet op.

In '81 ging het hier met het werk eer achteruit dan vooruit. Wel predikte de Zendeling met ijver, maar zijn woord vond weinig weerklank en het gehoor op zijne woonplaats werd nog kleiner. Evenals te Tĕlang had men in dit jaar ook op dezen post veel zorg. De Zendeling had een kindje naar het graf te dragen en zijne woning was bijna een prooi der vlammen geworden. Ook hij beproefde wat anderen vóór en met hem deden: te trachten iets te vinden, dat dienen kon ter tegemoetkoming in de kosten der Zending. Hij legde eene kleine plantage aan van 100 kokospalmen en 500 koffieboomen.

Het volgende jaar mocht Feige een eerste vrucht van zijn Evangelisatiewerk oogsten: een doove man van Sangarwasi, Tindong geheeten, kwam tot het geloof en was daarin zóó beslist, dat hij na eene voorbereiding van slechts 3 weken op 19 Nov. '82 kon worden gedoopt. Hij was de eersteling van de Olo Maänjan. Bij den Doop koos hij zich den naam Karl. Zijne vrouw en een paar familieleden vroegen nu ook om onderwijs, en de Zendeling schepte nieuwen moed. Hij had echter veel geduld van noode. Een man begon te leeren, maar hield er weer mee op; een ander zou wel willen leeren, maar kon geen afstand doen van het spel; een derde wilde wel den beslissenden stap doen, maar was bang voor zijne vrouw. Tot hunne verontschuldiging moge gelden, dat het Heidendom hier nog met volle kracht heerschte. Nu en dan maakte Feige eene Evangelisatiereis. Hij deed die doorgaans op bloote voeten, met opgestroopte broek, een hoed van bladeren op het hoofd en een paraplu in de hand. Om de hitte bij dag ging hij vóór zonsopgang op weg, en dan marcheerde iemand, b.v. Karl Tindong, met een fakkel vooruit. Overal waar menschen woonden hield men stil, en was er gelegenheid dan verkondigde de Zendeling het Evangelie, waarbij Karl dan zijn getuigenis voegde. Het maken van zulke tochten, op

.nige wijze, kon Feige, die toch al sterk was, natuurlijk niet volhouden, aarom ging hij er allengs toe over, verk anders in te richten. Hij moest venwel ook doen om deze reden, dat arbeid op zijne woonplaats vermeer-. In '86 mocht hij daar 15 personen en, en in 't geheel nam hij dat jaar elen in zijne gemeente op. Tot deze orden thans 80 zielen, van welke 35 e Olo Maänjan en de rest tot de Olo joe waren te rekenen. De gemeente ichte veel zorg en toezicht, vooral ville van spel en ontucht, hier zoo ieen. Een goed medearbeider had de eling thans in den helper Daniël. behoeve der catechisatie en der gods-oefening vervaardigde Feige in dezen en leer- en een kerkboekje. Er waren de leden nog wel niet vele, die konden, maar het getal derzulken zachtjes aan toe. Om het toezicht le geestelijke verzorging beter te en uitoefenen, zon hij verder op een el, om het verstrooid wonen van de tenen, voortspruitende uit gebrek, te gaan. Een uit hen, Zacharias ten, vond goede gronden voor de ıltuur te Balai-Dato, en nu vestigden e Christenen zich aldaar, wat den eling op het denkbeeld bracht, daar Christendorp te stichten. Ofschoon de aan dysenterie en binnen kort Europa zullende vertrekken, kon hij een begin maken met de uitvoering dat plan. Nadat in Febr. '87 Zend. ermann (die eerst Tromp te Tĕlang ıebben opgevolgd) hier aangekomen en voldoende in de te bezigen talen ven was, vertrok Feige in Maart '88 Duitschland.

ıdermann vond zich in de menschen eenigszins teleurgesteld. Hij had ge-d, dat ze hooger stonden dan de Ngadjoe; óok dat hier meer heilbe-e was dan elders; maar hij zag nu, een van beide het geval was. Verder e hij alras op zwarigheden. Een pas-opte b v. nam eene tweede vrouw. Na aand te zijn beloofde hij wel haar te ı wegdoen, maar het bleef daarbij moest worden uitgesloten. In October te Beto — gelijk de Christen-kolonie 'erd genoemd — de cholera uit, en an bezweken 6 der gemeenteleden, waaronder Marat en Tindong. Daarop kwam rijstgebrek de ellende, door de cholera aangericht, voltooien. Geen wonder, dat men den ondergang der nieuwe vestiging waarschijnlijk achtte. Daartoe is het echter niet gekomen. Toen Sundermann in December er het Avondmaal bediende, namen 38 leden daaraan deel en zag het er reeds minder zorgwekkend uit. Toch verklaarde hij destijds: »Alle pogingen van Feige, om de lieden vast te doen wonen, schijnen te zullen mislukken.« Tegenover die zwarigheden stond evenwel een en ander, dat tot bemoediging kon strekken. In 't dorp Isin b.v. had het districtshoofd zich laten doopen, en eenige andere personen volgden zijn voorbeeld, waarop aldaar een helper kon worden geplaatst. Daarbij kon te Tamijang-Lajang de school worden heropend, en 2 jongelingen, waaronder de zoon van het hoofd, worden voorbereid op den Doop. In 't geheel kon in '88 aan 13 volwassenen en 5 Christen-kinderen de Doop worden voltrokken.

In de berichten uit '89 heeft het verblijdende de overhand. Te Beto ging het beter dan men gevreesd had, en te Isin nam het aantal Christenen »van maand tot maand« toe. In 't laatst van dat jaar keerde Feige hersteld terug, en nu kwamen beide Zendelingen overeen, dat hij zich weer te Tamijang-Lajang zou vestigen en Sundermann zou gaan wonen te Beto. Over deze nieuwe stichting zullen we straks spreken. Zend. Feige nam dus de leiding der werkzaamheden op zijnen vroegeren post weer in handen. Hij vond er weinig opgewektheid, maar er waren lichtpunten, en die deden hem moed vatten. Twee jongelingen van hier waren thans te Depok, om daar eene opleiding te ontvangen, en aan het hoofd der school stond David Moesa, die daar den cursus had doorloopen en er eens een prijs had behaald, »als de eenige onder 34, die een opstel over electriciteit kon maken,« en die daarin had bewezen, met vrucht de lessen aan het Seminarie te hebben gevolgd. Op het filiaal Isin had men ult. '91 reeds eene gemeente van 40 zielen. Verder was er een filiaal gesticht te Bagok, waar de helper Daniël Akar nu aan 't hoofd stond van eene school met 26 leerlingen en eenen goeden invloed uitoefende.

In '92 werden te Tamijang-Lajang 14 personen gedoopt. Daaronder bevond zich een melaatsch man, oud, blind en doof, met één woord: een toonbeeld van ellende. Mevr. Feige nam de verpleging van dien ongelukkige op zich, en heeft dat liefdewerk voortgezet vele jaren lang, tot de dood hem uit zijn lijden verloste. De school telde in genoemd jaar 24 leerlingen en begon weer meer te beteekenen. Te Isin werden 13 volwassenen en 13 kinderen gedoopt, terwijl een uitgeslotene weer kon worden opgenomen. 't Meerendeel van de Christenen aldaar woonde te Tewah, waar de Christen Josaphat hoofd was. Een echtpaar, David en Lydia geheeten, onderscheidde zich bijzonder; deze vrouw getuigde waar zij ook kwam, iets dat tot dusver geen vrouw in deze streek deed. — Te Bagok werd in Augustus eene gemeente gesticht: 5 volwassenen en 2 kinderen ontvingen er toen den Doop. 't Hoofd van dit dorp, die tot de gedoopten behoorde en Jozua Adil heette, deed zich kennen als een scherp denker. Door den ijverigen arbeid van den helper Akar was de kennis van het Evangelie, van dit filiaal uit, reeds heinde en ver verspreid. Doch ondanks den ijver van Akar, die door den Zendeling zijn »beminde Inlandsche medearbeider« werd genoemd, ging de kleine gemeente te Bagok weer verloren, maar dat sloot de verijdeling van Akars werk niet in zich. Een jongeling van Boeroem, aan de Tabalong-rivier, bezocht zijne school en verhaalde thuis, wat hij daar had vernomen, waarop Feige eene uitnoodiging ontving, om eens te Boeroem een bezoek te brengen. Hij voldeed daaraan en kon er aan vele belangstellenden het Evangelie verkondigen. Daar hij nu toch eenmaal hier was, zette hij zijnen tocht voort tot Pangĕlak, [1]) op de grens van Pasir. Ook hier had hij gelegenheid, aan velen het Evangelie te prediken, maar dat moest door een tolk geschieden, daar de bevolking een ander dialect spreekt. In elke van de genoemde plaatsen lieten zich eenigen opschrijven voor den Doop, te zamen 73 personen. Deze zijn wel niet allen gedoopt, maar toch velen van hen. Zoo ontvingen 10 personen dat sacrament in Juli '94 te Boeroem, ten huize van den tabaksplanter Dans, en eenige dagen later 23 personen te Pangĕlak, in een gewoon Inlandsch huis.

Aan het einde van '94 had de post Tamijang-Lajang dus de filialen: Boeroem, Isin, Bagok en Pangĕlak, en daarbij kwam nu Djaär nog als vijfde. Het totaal gemeenteleden was thans 174, van welke 78 gerechtigd waren tot het Avondmaal. De scholen werden door 108 kinderen bezocht. Gedurende korten tijd had Feige in dat jaar den jongen Zend. Müller bij zich, maar daar deze het klimaat niet kon verdragen, ging hij (zie boven) naar Europa terug. Zijne plaats werd ingenomen door den nieuwen Zendeling Lewandowsky, maar deze werd weldra wegens ziekte naar Sumatra overgeplaatst.

Het jaar '96 was voor dit station niet voorspoedig. Op den hoofdpost ging de school vooruit, maar vele leden van de gemeente veroorzaakten den Zendeling aanhoudend zorg. Te Djaär ging het vrij goed; daar arbeidde Johannes Djakat met groote trouw, en 2 Heidenen ontvingen den Doop. Te Isin (Tewah) moest het hoofd Josaphat Alip buiten de gemeente worden gesloten, wijl hij eene tweede vrouw had genomen. Hij ging vervolgens tot den Islam over, maar kreeg spoedig reden dien stap te berouwen, omdat hij nu door de Regeering ontslagen werd. De helper Nathan Lombah (voorheen te Tĕlang) viel hier niet in den smaak; daarom werd hij naar Bandjarmasin overgeplaatst en vervangen door Daniël Akar. Het filiaal Bagok namelijk had Feige moeten opheffen: de weinige gedoopten aldaar werden door hem bij Isin ingedeeld. In het filiaal Boeroem werd de Zendeling zeer teleurgesteld: ofschoon de Christenen aldaar weken te voren op zijne komst waren voorbereid, zag hij er bij zijn bezoek van de 24 gedoopten slechts 10 verschijnen, en zij, die aanwezig waren, maakten nog bovendien op hem eenen droevigen indruk. Die gedoopten keerden in '97 voor het grootste deel tot het Heidendom weder en wilden nu van het Christendom niets meer weten. Daarmede hield het filiaal Boeroem op te bestaan. Pangĕlak zullen we straks afzonderlijk bespreken.

De laatste berichten over dezen post

[1]) Volgens Feige beteekent deze naam: plaats, waar de koppensnellers de afgeslagen hoofden reinigen en prepareeren.

zijn gunstig wat de filialen, ongunstig wat den hoofdpost betreft. »De Zendeling zit hier« — zoo zeggen ze — »eigenlijk alléén, d. i. zonder gemeente. De Christenen wonen bijna uitsluitend op de filialen; op den hoofdpost blijft alles dood, en Zend. Feige schrijft, dat het schijnt, alsof de bewoners de prediking alleen nog ten gerichte hooren, opdat zij geen verontschuldiging hebben.« Bijzonder goed gaat het op het filiaal Tewah, waar in den loop van 1899 een 20-tal Heidenen werd gedoopt, waaronder zich bevindt het hoofd van Poelau Padang, een man, die reeds vóór 15 jaren Christen wilde worden, maar door zijne ouders daarvan werd teruggehouden. Te Raän, in de nabijheid van Tewah, kon eene school worden geopend. De resultaten mogen ook op dezen post niet aanzienlijk zijn, voor Borneo zijn ze geenszins onbelangrijk. Bij het opmaken van de uitkomst moet ook niet vergeten worden, dat Beto en Pangĕlak van Tamijang-Lajang zijn uitgegaan. Ten gevolge van een ongeluk met zijn paard en ernstige ongesteldheid zijner vrouw was Zend. Feige in 1900 veel aan huis gebonden.

Volgens de statistiek over 1899 zijn de filialen van dezen post nu 2: Tewah en Djaär. Het personeel van den Zendeling bestaat uit 4 helpers en 2 oudsten. Het aantal gemeenteleden is 204, waaronder 82 Avondmaalgangers; de 4 scholen tellen 70 leerlingen.

9. *Beto.*

Te Balai-Dato (zoo zeiden we boven) had de Dajaksche Christen Zacharias goede gronden gevonden voor de cultuur van rijst. Hij vestigde zich daar en eenige geloofsgenooten voegden zich bij hem. Met den wensch, hier de verstrooid wonende Christenen te verzamelen, verdere verstrooiing tegen te gaan en de gemeenteleden bevorderlijk te zijn in het vinden van een bestaan, moedigde Zend. Feige de vestiging van Christenen aldaar aan. Vele hunner verhuisden daarheen en zoo ontstond er een Christendorp, waaraan de naam Beto gegeven werd; [1]) het werd in 1891 door het Gewestelijk Bestuur als zelfstandig dorp erkend en kreeg een Christen tot hoofd, waarop, na terugkomst van Feige, Zend. Sundermann zich aldaar vestigde. Van welke uitgestrektheid de beschikbare grond is, en of de velden droge dan wel natte zijn, vind ik niet opgegeven. De aard der vestiging komt geheel overeen met vele Christen-nederzettingen op Oost-Java; Beto is geen landbouwonderneming van de Zending, maar eene eenvoudige, onkostbare onderneming van Inlandsche Christenen.

Het begin was voor Sundermann geenszins gemakkelijk. Hij vond hier geen woning voor zich en werd dus in den eersten tijd door uitwendige belangen in beslag genomen. De geestelijke toestand der Christenen was daarbij treurig, en bij de meeste van hen vond de Zendeling onverschilligheid voor de hoogere dingen. De menschen waren vriendelijk, en ook spraakzaam, maar zocht hij het onderhoud op een godsdienstig onderwerp te brengen, dan zwegen ze. De schare, die hier reeds in genoemd jaar bijeen was, bedroeg ruim 100 zielen. Voor de helft behoorde de bevolking tot de Olo Ngadjoe, terwijl de andere helft tot de stammen Maänjan en Lawangan te rekenen was. De Ngadjoe-Christenen hield Sundermann voor de beste, en Zend. Tromp vereenigde zich later met dat gevoelen. Eene school was ook reeds geopend en telde 25 leerlingen; aan het hoofd daarvan was geplaatst de onderwijzer Moesa, die veel stof tot klagen heeft gegeven. Toen de zaken hier eenmaal op orde en regel waren gebracht, zag de Zendeling langzamerhand verbetering en vooruitgang komen, al bleef die onverschilligheid er bij sommigen nog voortduren. Tot zijne bemoediging mocht hij ontwaren, dat bij eenigen, die eerst in de duisternis waren, het licht van Gods Woord begon door te dringen. Zoo was hier b.v. een man, die eene Christenvrouw verleidde en vervolgens met haar vluchtte, waarop die vrouw buiten de gemeente werd gesloten. Niet lang daarna begon zij, die voorheen altijd gezond was, te sukkelen, en dat bracht haar tot inkeer. Den man trof eveneens Gods kastijdende hand, en nu kwam ook deze tot bekeering. Beiden keerden daarop met berouw naar Beto terug; de man vroeg om onderwijs en ontving na eenigen tijd den Doop, terwijl de vrouw weer in de gemeente kon wor-

[1]) Wat deze naam zeggen wil, is mij onbekend.

den opgenomen. Hard ging deze niet vooruit, en dat te minder, omdat sommigen weer heengingen, toen ze hunne hoop, hier »Luilekkerland« te vinden, waar ze zonder te werken aan den kost konden komen, niet vervuld zagen. Tot de uitwendige verbeteringen, welke hier tot stand kwamen, behoort ook, dat de schuur, waarin tot dusver de godsdienstoefeningen werden gehouden, in '94 plaats maakte voor een net kerkgebouwtje.

Of de Christenen te Beto grond genoeg hebben om zich te blijven uitbreiden, schijnt mij twijfelachtig (zie slot). Reeds in '96 toch schreef Sundermann, dat er als een wedloop werd gehouden door lieden, die zich in deze streek wenschten te verzekeren van grond voor tabakscultuur, voor ontginning van steenkolen, goud, petroleum, enz., en ook later werd nog een- en andermaal medegedeeld, dat die wedloop nog voortduurde. Tot dusver geraakte de nieuwe vestiging echter nog niet in de knel, en daar zij omgeven is van heidensche dorpen, bestaat er voor de gemeente nog ruime gelegenheid, invloed uit te oefenen, en zich uit te breiden. In pasgenoemd jaar kwamen 12 personen uit de Heidenen tot haar over en steeg het zielental van Beto tot 125. In den loop van '97 werden 8 Heidenen toegebracht en verzekerd: »Hier ontstaan, al is 't ook langzaam, gezonde en solide toestanden.« Ook in '98 ging het zielental een weinig vooruit.

De gezondheidstoestand van Sundermann maakte een verlof naar Europa noodzakelijk. Hij verliet daartoe in Juni '98 zijnen post, die nu onder leiding kwam van Zend. Tromp, wiens naam we reeds meermalen noemden en die in deze streek bekend is. Volgens dezen zijn de Christenen, die tot den stam Ngadjoe behooren, gemakkelijker te leiden dan die van den stam Maänjan. Deze toch zoeken zich gedurig aan den invloed des Zendelings te onttrekken, terwijl onder hen eene sterke neiging tot het vroegere heidensche leven blijft bestaan. Tromp zou tot den oudste uit de Olo Ngadjoe er gaarne een uit de Olo Maänjan toevoegen, in de hoop, dat die voor zijne stamgenooten ten zegen zou wezen, maar de keuze is beperkt. Dat het in deze gemeente niet ontbreekt aan leden, die blijken van vernieuwing van hart en leven geven, ook onder de Maänjan-Christenen, heeft Tromp onlangs in eenige sprekende voorbeelden aangetoond. Er was b.v. een gezin, behoorende tot de Maänjan; de kinderen werden ernstig ziek, en het ergste was te vreezen. Maar de menschen lieten zich niet verleiden tot de heidensche offers. Er was verder een man, eveneens van den stam Maänjan, die zeer ontstoken oogen had. Daarbij kreeg hij zweren, welke zich over het geheele lichaam verspreidden. Hij kreunde van pijn, maar bleef standvastig en prees den Heer voor Zijne genadige hulpe. Een derde voorbeeld: aan een jeugdig echtpaar werd een zoon geboren, het vierde kind; de 3 vorige kindertjes waren zwak geweest en gestorven, maar dit was gezond. De ouders gaven een doopfeest en offerden vrijwillig $1^1/_2$ gulden voor de gemeente. Nog een geval: op een namiddag komt eene moeder met haar jongste kindje in de zendelingswoning. De moeder naait, de kleine ligt naast haar. Met welgevallen ziet zij op haar lieveling, en zegt tot Mevr. Tromp: »Zoo dikwijls ik mijn kind aanzie, moet ik mijnen God danken, die het mij gegeven heeft.« Aan vorenstaande mededeelingen voegde de Zendeling deze woorden toe: »Kleine trekken, maar die getuigen: het Evangelie is ook hier een kracht van God. Wij kunnen getroost voortarbeiden.« Het blijft echter een geduldswerk: in 1900 verhuisden 6 gezinnen, tellende 30 zielen, naar de benedenlanden, in de hoop daar een beter bestaan te vinden.

Het Bestuur van het Rijnsche Genootschap wenscht reeds lang, weer een eigen Seminarie op Borneo te stichten, en wilde dat te Beto doen verrijzen en onder leiding van Sundermann te plaatsen. Het mocht daartoe echter nog niet komen: Sundermann stond in 1900 gereed de terugreis naar Borneo te aanvaarden, toen zijne echtgenoote overleed, waardoor hij genoopt werd zijn vertrek uit te stellen.

Ult. 1900 werd de Zendeling op dezen post ter zijde gestaan door 1 helper en 1 oudste. De gemeente telt 129 leden, waaronder 54 Avondmaalgangers. De school werd door 41 en de Zondagsschool door 17 leerlingen bezocht.

---

10. *Pangĕlak.*

: verhaalden reeds, dat Zend. Feige Evangelisatiereis, welke hij in 1893 te naar Boeroem, voortzette tot ĕlak, op de grens van Pasir, waar :enigen belangstelling was gewekt. predikte daar, zorgde dat de heilrigen werden onderwezen en doopte › 3 Aug. '94 eene schare van 23 nen, onder welke eene voormalige eres. De doopelingen hadden voor plechtigheid hunne beste kleederen :trokken, welke met goud- en zilverwaren doorweven. Op 30 Nov. d.a.v. :n hier opnieuw eenige personen ›pt. Aangezien dit filiaal vanwege grooten afstand bezwaarlijk van uit jang-Lajang voldoende kon verzorgd :n, en het een belangrijk punt van gelisatie scheen te kunnen worden, aan Feige een medearbeider toege:n, speciaal om hem van Pangĕlak tlasten. De eerste (Müller) kon om : niet blijven, en werd toen vervangen Zend. Lewandowsky. Deze kwam, nigen tijd bij Feige te hebben doorcht, zich hier vestigen op 2 Dec. '96. werd er met groote hartelijkheid ngen, vond eene voorloopige woning zich gereed en eene school op gang, ıs voldaan over de mate van kennis, .e Christenen toonden verkregen te :n uit het onderricht van den Inl. r Samuel. Slechts één bezwaar deed ıier voor: het scheen onmogelijk hier :endelingshuis enz. te bouwen, want)uitscher, die den nabijgelegen grond gepacht voor tabakscultuur, en van men om hout te bekomen afhankevas, weigerde, omdat hij de Zending :lig voor zijne belangen achtte, hout veren, maar dat was van later zorg. 't geheel zag het er hier hoopvol :n Lewandowsky toog met blijden aan den arbeid, doch . . . weldra hij door koorts aangetast en deze em niet los. In '97 werd hij daarom eplaatst naar Sumatra. [1]) Ten gevolge zijn vertrek moest de wordende gete te Pangĕlak voor geruimen tijd ›o noodige leiding van een Zendeling ren. Feige kon er slechts een enkele maal heengaan, daar hij op zijnen leeftijd en wegens belemmering op de ademhaling den verren tocht niet zoo dikwijls maken kon. Onder deze betreurenswaardige omstandigheden ging de nieuwe post achteruit. In '98 keerde een der gedoopten tot het Heidendom terug en de andere verachterden in de genade: ze dachten, dat men hen aan zichzelven overliet; »we krijgen toch geen leeraar meer« — zeiden ze in hunne ontmoediging.

Ze werden echter niet aan hun lot overgelaten, maar kregen ten derden male een leeraar. Deze, Zend. Beisenherz, had echter weer eerst de taal te leeren en kwam pas 10 Juli 1899 te Pangĕlak aan. Daar de verbindingswegen inmiddels waren verbeterd, was de tocht van Tamijang-Lajang daarheen nu minder bezwaarlijk dan vroeger. Beisenherz kreeg er een aangenamen indruk, zoowel van de kleinen als van de grooten, doch ook hij begon reeds spoedig aan koorts te lijden. Na elders herstelling te hebben gevonden, probeerde hij het opnieuw, maar weder moest hij den strijd tegen het koortsachtig klimaat opgeven. Eene poging om den post te verleggen mislukte door tegenstand van de zijde der tabaksplanters. Ten derden male ging Beisenherz daarop naar zijnen post, om nog eens de proef te nemen, of hij het zou kunnen uithouden, maar weder wierp de koorts hem neder en maakte hem het blijven onmogelijk. Nadat dus 3 Zendelingen het klimaat niet hadden kunnen verdragen, werd Pangĕlak als post opgegeven. Beisenherz werd door zijn Bestuur overgeplaatst naar Sumatra, waar hij ongeveer in 't midden van 1900 arriveerde, waarop Pangĕlak weer tot filiaal van Tamijang-Lajang werd gemaakt en onder leiding geplaatst van den Inl. helper Samuel. De Christenen (ongeveer 50) zijn begrepen in 't getal, dat wij van Tamijang-Lajang opgaven.

Ten besluite.

Aan het slot van ons overzicht wenschen we nog op eenige punten de aandacht te vestigen.

Gelijk gebleken is zijn de zendingsposten, op enkele na, gelegen aan het water. In dat deel van Borneo namelijk, waar de Zendelingen arbeiden, wonen weinige men-

[1]) Hij overleed aldaar in 1900, zie bl. 393.

schen, en die er wonen moet men voornamelijk zoeken aan de oevers der vele rivieren. Doch de Dajaks beminnen nog het zwerven, en eene gezeten bevolking is er eigenlijk in dat deel van het eiland nergens. Zelfs zij, die den landbouw beoefenen, verplaatsen zich gedurig, wat we b.v. ook op den post Tamijang-Lajang konden opmerken. De dusgenaamde sawahbouw (verbouwen van rijst op bevloeide velden) valt niet in den smaak der Dajaks; zij verbouwen de rijst op droge velden *(ladang)*, welke van den regen afhangen. Terwijl sawahs bemesting ontvangen uit het verbranden van het stroo en het slib, geraken de ladangs, die geheel zonder bemesting blijven, na enkele jaren uitgeput. Doch dat trekt de Dajak zich niet aan: hij velt eenvoudig een stuk bosch, plant in de humuslaag zijn rijst, en geeft ook dit stuk grond niet voldoende meer, dan gaat hij maar weer verder. Zoodoende is de bevolking immer aan het trekken, en noch het Gouvernement, dat veel deed om haar aan vaste woonplaatsen te gewennen, noch de Zendelingen, die daartoe eveneens hunne krachten inspanden, vermochten tot hiertoe een einde daaraan te maken. Men gevoelt, welk een bezwaar in die onbestendigheid voor een geregelden zendingsarbeid gelegen is. In het zoogenaamde »bovenland« (Sihong met Patai) is het met dat nomadiseeren wel iets beter dan elders, maar nog niet veel.

Een ernstig bezwaar ligt ook in het volkskarakter. Het verslag van 1894 wijt de geringe resultaten vooral daaraan, en dat van het volgende jaar zegt, dat, volgens het oordeel der Zendelingen, de treurige toestand een gevolg is van den aard der Dajaks. Zij zijn jegens de Zendelingen in den regel niet onvriendelijk, en een hoofd ziet doorgaans gaarne, dat zich een Zendeling in een dorp neerzet. Eene neiging ten goede wordt na toespraak of prediking niet zelden waargenomen, maar zij is doorgaans kort van duur. Ware heilbegeerte mochten de Zendelingen nog niet vaak aantreffen; daarentegen klaagden ze menigmaal over onverschilligheid. Zend. Hennemann vertelde van iemand, die geen lust had zich te bekeeren, maar hij wilde ook niet naar de hel; die man heeft vele geestverwanten onder zijn volk. Zoo deelde ook Zend. Hendrich mede, dat velen van de nietigheid des Heidendoms overtuigd waren, en toch bekeerden zij zich niet. En bekeert zich een Dajak, dan is 't nog zeer de vraag, of hij het meent. Michel beweert, dat bij 90 percent de bekeering slechts zaak van het verstand is, en bij 10 percent *wellicht* zaak des harten. Een Dajak bezit, volgens dezen Zendeling, weinig waarheidsgevoel, maar daarentegen een open oor voor leugens. Zegt b.v. een Mohammedaan tegen eenen Heiden: »Uwe dochter moet dien of dien Islamiet tot man nemen; zij bezit alle kenteekenen, dat zij voor den Islam bestemd is; neemt zij daarvan geen notitie, dan wacht haar een vroege dood:« dan zijn voor hem zulke woorden als door een Engel gesproken, en hij volgt den aangewezen weg, zij het ook met tegenzin; maar komt een Zendeling, en zegt hem de waarheid: het raakt des Dajaks hart niet, en hij blijft volkomen koud. Met goede verwachtingen had Michel in '89 zijnen nieuwen post gesticht te Koewala-Koeron . . . in '97 had hij er een »gemeente« van 4 zielen, en eenige doopcandidaten, die reeds jaar en dag leerden, maar van het Heidendom niet los konden komen. Hadden ze weer eens met de Heidenen meegedaan en werden ze door den Zendeling daarover onderhouden, dan verontschuldigden ze zich, maar verbeterden zich niet. Verder is een Dajak verzot op feestvieren, maar tot de feestelijkheden behooren offers, bezweringen en allerlei heidensche ceremoniën, die gebracht en verricht worden door de basirs en blijans, priesters en priesteressen, louter ontuchtige mannen en vrouwen. Die feesten ontaarden steeds in brasserij en dronkenschap. In '67 berichtte Zimmer, dat er in de laatste 6 maanden meer dan 200 kisten arak te Koewala-Kapoewas waren ingevoerd. Te Pangkoh was het in dit opzicht niet beter. Volgens mededeeling van Tromp uit 1872 was de zedelijke toestand daar treurig: ontucht, drinken en spelen waren daar algemeen. Feige te Tamijang-Lajang schreef in '87: »Hier is overal strijd te voeren tegen 't spel en de ontucht.« Stursberg drukte zich in '94 aldus uit: »Vooral de aardsche, vleeschelijke gezindheid der Dajaks is een bolwerk tegen het Evangelie.« Daarmede hangt ten nauwste samen de veelwijverij, welke onder hen zeer algemeen is, en waarvan ze zich niet licht laten afbrengen.

Tal van keeren zal een Christen dit kwaad afzweren, en telkens begaat hij het weer; inzonderheid de hoofden maken zich aan deze zonde schuldig.

Een derde en niet minder groot bezwaar ligt in de verkleefdheid aan den overgeleverden godsdienst, die in den grond vereering der dooden, vereering van de geesten der afgestorvenen is. Het middelpunt daarvan vormt de *Sandong raoeng*, waarvan Braches zegt: [1]) Dit is iets, dat men het »familiegraf« der Dajaks zou kunnen noemen. Het bestaat uit een eikenhouten huisje, rustende op 6 eikenhouten stijlen, waarop figuren zijn gesneden, terwijl aan den middelsten stijl de onderkaak van een buffel bevestigd is. Links staat een paal, welks boveneinde de gedaante van eene vrouw vertoont omgeven van speren; rechts staat een paal, waarop een carricatuur met lang uitgestoken tong gesneden is, waarboven men de gedaante van een man ziet. In 't midden staat een staak, waarvan de Nederlandsche vlag wappert. Wat beteekent die *Sandong?* Het staat voor de Dajaks onomstootelijk vast, dat er eene onzichtbare wereld is, een leven na dit leven. Die wereld is voor zijn denken ledig, en de zijnen moeten hem daarom nazenden al wat hij er zal behoeven, of hij moet dat zelf vooruitzenden. Daarom heeft b.v. een oude Heiden aan de Kahajan meer dan 30 slaven vooruitgezonden, d. i. geslacht, ten einde hem daar op te wachten en te dienen. In die woonplaats der zielen gaat het precies zoo toe als in deze wereld: men trouwt, plant rijst, sterft, enz. Sterven doet men daar echter niet slechts éénmaal, maar zevenmaal; daarna wordt men weer op de aarde geboren, om weder te sterven, enz. enz. »Eeuwig leven« wil dus voor den Dajak zooveel zeggen als »eeuwig sterven.« Raadpleegt men nu de volksbeschouwing, dan komt deze hierop neer, dat die onzichtbare wereld de *Sandong* is. Het zoogenaamde »doodenfeest«, waarvan in het voorafgaande meermalen sprake was, *tiwah* geheeten, hetwelk *het* feest der Dajaks is, heeft dan ook geen hooger doel, dan de overbrenging van het gebeente der afgestorvenen uit de voorloopige doodkist naar de *Sandong raoeng* of het familiegraf. Dáár houdt de ziel nu verblijf; wat in de omgeving zich bevindt, komt haar toe en is derhalve aan 't gewone gebruik onttrokken *(pali)*. Het dienstpersoneel van den overledene wordt daarheen ook overgebracht door den »zielenleider«, en de schedels dier ongelukkige slachtoffers worden onder de *Sandong* opgehangen of aan de posten bevestigd. Waar nu het Gouvernement, of wel de invloed der Zendelingen, verhindert menschenoffers te brengen, worden deze door een buffel vervangen: vandaar het bevestigen der onderkaak van den gedooden buffel aan den middelsten stijl. De andere deelen van de *Sandong* zijn bijzaken, die we kunnen laten rusten. Om déze doodendienst schijnt de godsdienstige vereering der Dajaks te draaien, en zij hangen er aan met innige verkleefdheid.

Het karakter en de godsdienstige toestand maken, dat de Dajak ongevoelig en onverschillig is voor het Evangelie, ja zelfs wel eens eene vijandige houding aanneemt. De onwil om zich te bekeeren wordt soms ondubbelzinnig uitgesproken. Eenige vrouwen zeiden eens tegen Feige: »Wij zijn doof en verstaan u niet!« waarmee ze bedoelden: wij willen niet naar u luisteren. Een stervende trok den deken over zijn hoofd, om de woorden van dezen Zendeling niet te hooren. Een ander man sprak tegen hem: »Geloof mij: uit de menschen hier zal niemand Christen worden; gij zult ervaren, dat ik de waarheid heb gesproken.» Stursberg schreef in '89: »Zoolang de Olo Ngadjoe te eten hebben, weerstaan zij den Heer; eerst als zij machteloos op den grond liggen, zijn zij bereid Gods Woord te hooren.» Renken trof op zijnen post Mandomai niet veel heilbegeerigen aan, maar wel menschen, die op de vraag, of zij zich niet aan den Heer wilden toevertrouwen, ten antwoord gaven: »Nog niet; wij willen wachten tot God ons hart daartoe beweegt.« De onwil slaat, gelijk we zeiden, wel eens in vijandschap over en men bedient zich dan zelfs wel van spot en laster. Hendrich ontmoette in '87 te Katingan een oud-leerling der zendingsschool, die hem deze woorden toevoegde: »Ik zal stoker in de hel worden!« Alt beproefde in '97 te Pahandoet eene school te beginnen, maar men zag het nut daarvan niet in en was ook bang, dat de kinderen Christenen zouden worden.

[1]) Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1882 bl. 101 (met afbeelding).

En toonde iemand neiging tot het Christendom, fluks kwam een ander tusschenbeiden. Zoo vroeg b.v. een zieke om onderricht, en daarmede werd een begin gemaakt; na korten tijd echter verklaarde hij, niet gedoopt te willen worden, en hij stierf dan ook als Heiden. De Zendeling onderzocht de zaak, en bevond, dat eene buurvrouw den man bang had gemaakt, door te zeggen dat hij, als hij gedoopt werd, na zijnen dood slaaf der blanken zou worden. — Door de laagste leugens tracht men soms belangstellenden af te schrikken. Een jongmensch van Koewala-Hijang (post Mandomai) had eene reis gemaakt naar de benedenlanden, en verhaalde na zijn terugkomst, dat daar een Christen uit den dood was opgestaan en gesmeekt had, dat men hem toch van de gemeente mocht afsnijden, want het was voor de Dajaksche Christenen aan gene zijde des grafs niet uit te houden: zij moeten daar namelijk aarde aandragen voor de Hollanders, tot ophooging der wegen. Eenige doopcandidaten te Koewala-Hijang schrikten zóódanig van dat vertelsel, dat zij zich terugtrokken, en niet zonder veel moeite gelukte het aan den helper Hiskias, om hen van de dwaasheid daarvan te overtuigen.

Bij al wat we noemden komt nog de concurrentie van den Islam. Er zijn hier, vooral in de benedenlanden, vele Mohammedanen, en deze ontwikkelen niet alleen veel vlijt in hun aardsch beroep, maar ook veel bekeeringsijver. Het Heidendom is onder de Dajaks aan 't verdwijnen, maar dat komt, naar het schijnt, meer den Islam dan het Christendom ten goede. Dit laatste is den Dajaks te ernstig, en zij, die veranderen willen, nemen daarom liever den Islam aan. Deze is dus ook op Borneo een niet licht te achten mededinger. In '88 ging Feige met verlof naar Duitschland. Nauwlijks was hij vertrokken, of eenige leden van zijne gemeente te Beto gingen tot den Islam over, en een der Christenen aldaar verklaarde: »Als de Mohammedanen mij 50 rijksdaalders geven, dan neem ik den Islam aan.« De tijdelijke nood werkt het Mohammedanisme in de hand: de aanhangers van dien godsdienst zijn zeer vrijgevig, waar ze Heidenen of Christenen tot den Islam kunnen overhalen. Zoo moeten de Zendelingen het hier overal aanzien, dat er zich af en toe van hunne volgelingen dien godsdienst in de armen werpen, om daarna als ijveraars voor hem op te treden. Hendrich had 't verdriet, kort voor zijnen dood zelfs een oud-leerling te Mandomai als hadji van Mekka terug te zien komen.

Aan steenen en doornen is dus op dezen zendingsakker geen gebrek, en al het water, dat hier voortdurend de landen overstroomt, is niet voldoende om de vele hindernissen weg te spoelen, welke den Zendeling in zijn werk belemmeren. Zelfs de middelen, welke zij aanwenden tot heil der bevolking, worden soms als wapenen tegen hen gekeerd. Dat is met name het geval met de scholen. Veel zorg is en wordt door de Zendelingen aan het onderwijs besteed. We maakten melding van de geldelijke ondersteuning, welke zij vóór 1859 van de Regeering voor dat doel ontvingen, en voegen daaraan thans toe, dat de Regeering tegenwoordig hunne scholen subsidieert gelijk zij ook de zendingsscholen elders doet. In '92 bedroeg de jaarlijksche subsidie, welke de Rijnsche Zending op Borneo van haar ontving, *f* 1400; die som zal thans iets hooger zijn. Nu hebben de Zendelingen van hun onderwijs gewis goede vruchten geplukt, maar ook wrange. In een bericht uit 1880, rapporteerende over een reis ter opsporing van geschikte punten voor nieuwe vestigingen, zegt Hendrich: »In den loop der jaren zijn honderden Dajaks, die in onze scholen geleerd hebben of op andere wijze met het Evangelie zijn bekend geworden, alleen of met hun gezin naar Sampit en omstreken verhuisd en daar tot den Islam overgegaan.« Het is in die streek gebleken, dat er op het herwinnen van zulke lieden weinig uitzicht bestaat. Als Ds. Clarenbeek nog leefde en op Borneo stond, zou hij denkelijk van de scholen niet zeggen wat hij van die op de Banda-eilanden schreef (zie bladz. 37).

Valt er in het algemeen weinig op de Dajaks te bouwen, de Zendelingen hebben dat ook ten aanzien van het door hen gevormde en aangestelde helpend personeel tot hunne gedurige smart moeten ondervinden. De opgeleiden op een Seminarie, hetzij te Koewala-Kapoewas of te Depok, zijn voor een goed deel mislukt; de jonge Dajaks verdroegen zulk eene vorming door-

gaans niet. Het best voldeden nog helpers, die eene private opleiding hadden genoten, maar ook deze kan men niet zelfstandig laten werken. In '91 werd het zorgwekkend genoemd, dat het maar niet gelukken wilde, een aantal helpers uit de Inlandsche Christenen te vormen. Onder het Inlandsche personeel zijn lieden geweest, die een schandvlek waren voor het Christendom. Zulk een exemplaar was b.v. Micha Mambat, die Zend. Alt te Koewala-Rongan dreigde dood te schieten. Evenwel, er zijn onder die helpers ook voortreffelijke mannen geweest, en ze zijn er nog, maar hun getal is klein, en wat ze konden presteeren was over 't geheel weinig. Oudsten aanstellen, gelijk men onder de Bataks met zoo groot succes heeft gedaan: de Zendelingen op Borneo hebben het beproefd, maar 't ging niet.

Houdt men de hindernissen, welke de Zending hier op haren weg vindt, in 't oog, dan zal men eer verrast dan teleurgesteld zijn over het resultaat, dat verkregen is. Er is in de jaargangen van het tijdschrift der Rijnsche Zending menige klacht over den tragen voortgang van het werk en de sobere uitkomsten. Reeds in '73 ontmoeten we die. 't Ging het Bestuur niet vlug genoeg en het klaagde over de belemmeringen, door de Regeering in den weg gelegd, in hare zorg voor het leven der Zendelingen. [1]) Ook over de vorderingen was men geenszins voldaan. In '79 werd geklaagd over »stilstand« van het werk en in '80 heette de arbeid: »weinig opwekkend en weinig bevredigend,« maar er werd bijgevoegd, dat zulks niet lag aan de Zendelingen, wier ijver en toewijding werden geprezen. In '87 werd het resultaat »onbeduidend« geheeten, en wel mocht Zend. Braches, toen hij in 1890 te Barmen het woord voerde, zeggen, dat Borneo bij de zendingsvrienden »geen goeden klank« had. We zouden gemakkelijk uit genoemd tijdschrift eene lange lijst van klachten kunnen samenstellen. Nog in 1897 schreef het Bestuur: »Met een bezwaard hart berichten wij immer over onzen arbeid op Borneo. Er is aan den dag der kleine

1) Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1873 bl. 33. „Die holländische Regierung" maakt nog al eens de ontevredenheid van de heeren te Barmen gaande; zie Sumatra.

dingen aldaar nog geen einde te zien. *Dit* maakt den arbeid zoo zwaar, dat alle moeite en trouw, alle strijden en worstelen met zulk een schraal resultaat beloond wordt.« [1]) Die aanhoudende klachten moeten de Zendelingen wel eens vermoeid hebben, maar van hen mag getuigd worden, dat — al hadden zij wel eens oogenblikken van moedeloosheid — zij in den regel onder al hunne wederwaardigheden goeden moed hadden en behielden. In het overzicht van '98 schreef het Bestuur: »Alle Zendelingen hebben de overtuiging, dat, als men maar voortwerkt in liefde en geduld, hopende op betere tijden, de zegen niet zal uitblijven.« [2]) We kunnen slechts wenschen, dat het Bestuur, hetwelk door de groote resultaten elders verwend is, die overtuiging van de Zendelingen leere deelen.

Dat hier veel geduld noodig is, weten de Zendelingen reeds lang. Nadat Feige in '78 Tamijang-Lajang weer bezet had, schreef hij: »Hier zijn, gelijk meest overal, geduld en trouw noodig.« Toen Zimmer in '82, na eenen arbeid van 27 jaren, naar Europa zou terugkeeren, verklaarde hij, niet te kunnen wijzen op groote daden, op duizenden gedoopten, en hij voegde er bij: »Mijne taak bestond meer in geduldsoefening en wachten.« En op gelijke wijze uitte zich Sundermann, te Beto, 10 jaren later: »Een geduldswerk is het hier, gelijk overal op Borneo.«

Intusschen, hoezeer daarvan doordrongen, dat zij geduld en volharding moeten beoefenen, de sobere gevolgen van zooveel inspanning en toewijding, zoomede de tallooze teleurstellingen, door hen ondervonden, vervulden de Zendelingen dikwijls — hoe kon het anders! — met zorg en kommer. Veel hebben ze over de oorzaken nagedacht, terwijl allerlei wegen en middelen door hen zijn beproefd om tot beter en blijvender uitkomsten te geraken. Op hunne jaarlijksche conferenties waren de onbevredigende resultaten meermalen een onderwerp van opzettelijke en ernstige bespreking. Met name was dat in 1880 het geval. De vraag werd gesteld: Wat is er tot verbetering te doen? en daarop werd door hen het volgende geantwoord:

1) Ber. d. Rhein. Miss. Ges. 1897 bl. 133. 2) Ibid. 1898 bl. 122.

1°. wij willen ons best doen voorzichtig te wandelen; 2°. wij willen ons toeleggen op de aanwending van Inlandsche krachten; 3°. onze prediking moet goed voorbereid en populair zijn; 4°. we moeten omgang zoeken en onderhouden met de enkele Heidenen; 5°. we moeten trachten door beleefdheid, vriendelijkheid, ijverig huisbezoek en invloed op de kinderen voor het Evangelie den weg te banen. Verder werd tot een trouwer gebedsleven aangespoord. Er werd in die samenspreking ook gewezen op de traditioneele leugenachtigheid der Dajaks; op hun practisch materialisme; op de onbegrensde zucht van de enkele personen naar onafhankelijkheid; op de verstrooiing en op den uitwendigen nood; maar, gelijk men ziet, de Zendelingen zochten in hun ootmoed de oorzaken der geringe gevolgen van hun werk meer in zichzelven dan in de ongunstige omstandigheden.

Ik acht mij niet bevoegd, aan de Borneosche Zendelingen raad te geven, maar zou hun wel met bescheidenheid een vraag wenschen te doen, die onder het lezen van de vele jaargangen der Berichten bij mij opkwam. Zij is deze: Zijt gij niet te streng in de toepassing der kerkelijke tucht? En dan zou ik hen opmerkzaam willen maken op een Referaat over »De tucht in de Inlandsche gemeenten,« gelezen op de V^de^ Zendings-Conferentie te Batavia, door Zend. Zegers, en inzonderheid op déze stelling, waarmede de aanwezige Zendelingen instemden: »De tucht mag *nooit* eene juridische, maar moet *altijd* eene medische handeling zijn.« Men dient toch wel te bedenken, in welk eene omgeving de menschen zijn geboren en opgegroeid; hoe ingeroest bij hen de heidensche gewoonten, afgoderijen en ceremoniën zijn; welke invloeden er op hen inwerken, en hoe moeilijk het voor hen is, »in nieuwigheid des geestes te wandelen.« Vooral jonge Zendelingen — en dat niet alleen op Borneo! — dienen voorzichtig te zijn met de toepassing van tuchtmiddelen.

Klagen over Borneo is bij het Bestuur te Barmen chronisch geworden. We hebben er boven enkele proeven van gegeven. Het jongste overzicht [1]) maakt geen uitzondering op hetgeen regel geworden is, maar noemt dit zendingsveld »een dorren, onvruchtbaren akker«; somt nog eens al de oorzaken dier onvruchtbaarheid op, en zegt dan: »In zulk een moeras kan de Islam, die godsdienst van den valschen profeet en van het vleesch, wel wortel schieten en gedijen,« maar het Christendom niet. Ik zou iets daartegen willen zeggen, namelijk: Zóó erg, als gij het voorstelt, is het toch niet, tenzij uwe verslagen en opgaven geen vertrouwen verdienen. Zijn die betrouwbaar, waaraan stellig niet te twijfelen valt, dan staat het met de Zending op Borneo lang niet hopeloos. Toen de opstand in 1859 uitbrak, waren er op de weinige posten waarschijnlijk nog geen volle 250 Christenen. Een vrij groot gedeelte daarvan zal zijn verloren gegaan; althans, toen Zimmer in '66 den arbeid te Koewala-Kapoewas weer opvatte, waren daar en in den omtrek slechts weinige Christenen. In '71 nu telde men er op de 4 posten reeds 350 en 3 jaren later 408. In '86 woonden er op de 7 posten 1000 Christenen; in '90 was het totaal 1200, en aan het einde van 1899 had het 't cijfer van 1900 bereikt (voor de helft Avondmaalgangers). In de laatste 3 jaren klom het totaal gemiddeld met 60 zielen per jaar. De 22 scholen worden door 738 leerlingen (waaronder 138 meisjes) bezocht en de Zondagsscholen door 153 kinderen. En verder: de 1957 Christenen brachten in 1900 te zamen voor de Zending op de som van *f* 1297.20. Mij dunkt, de genoemde uitkomsten zijn niet zoo geheel onbeteekenend. Het hangt er maar van af, waarmee men ze vergelijkt. En wat dien »moerassigen bodem« aangaat: ik herinner dat de rijst, waarvan meer dan half Indië leeft, een moerasplant is. Zóó komt, onder Gods zegen, het beste wat Indië oplevert, uit zulk een bodem voort. De ware Christenen uit de Dajaks doen zien, wat God doen kan, en de Zendelingen hebben gelijk: als men maar voortwerkt in liefde en geduld, zal de zegen niet uitblijven.

Ik heb hier nog alleen aan toe te voegen, dat einde 1900 op Borneo arbeidden 9 Zendelingen en 2 Zendelingzusters, met een personeel van 27 Inl. helpels en 9 oudsten.

---

[1]) Van Mei 1900.

De Dajaksche Bijbelvertaling.

Blijkens ons verhaal maakten de Zendelingen onder de Dajaks reeds spoedig een aanvang met Bijbelvertaling. Het Evangelie van Mattheus, vertaald door Zend. J. F. Becker, kwam gereed in 1840. In vereeniging met zijnen mede-zendeling A. Hardeland vertaalde Becker in de eerstvolgende jaren ook de andere boeken des Nieuwen Testaments. In '46 werd dit N. Testament op kosten van het Britsche Genootschap te Elberfeld gedrukt. Drie jaren later bood Becker zich aan, om in dienst van het Nederl. Bijbelgenootschap ook het Oude Testament te vertalen. Zend Hardeland — toen niet meer op Borneo, maar in Zuid-Afrika werkzaam — gaf hetzelfde verlangen te kennen, en aan dézen werd vervolgens dit werk opgedragen, terwijl tot Becker het verzoek werd gericht, om hem daarbij behulpzaam te willen zijn.

Zend. A. Hardeland keerde in Jan. 1850 naar Borneo terug, waar hij zich vestigde te Palingkau. Bij zijne aankomst was Becker reeds overleden. Met hulp van een ontwikkeld voormalig leerling, Timotheus Marat genaamd, toog Hardeland aan den arbeid. Vóór het einde van dat jaar had hij reeds een groot gedeelte van Genesis vertaald. In '51 vorderde hij tot aan Deuteronomium; in '54 tot Job, en omstreeks 1 Jan. '56 was de vertaling van het Oude Testament volbracht, zoodat het geheele werk slechts 6 of 7 jaren had geduurd.

Hardelands taak was hiermede echter nog niet afgeloopen. Hij wenschte de vertaling van den geheelen Dajakschen Bijbel nog eens met eenige kundige Inlanders te herzien. Hij ging daarbij te rade met 4 helpers, terwijl hij tweemalen 's weeks sommige gedeelten nog afzonderlijk besprak met een grooter aantal andere (ook heidensche) Dajaks. Hoewel met voorzichtigheid en nauwkeurigheid arbeidende, maakte hij zich toch van de volkomenheid zijner vertaling geen illusies. Zoo schreef hij b.v.: »Ik weet het, de vertaling zal geenszins *volmaakt* zijn, en ik twijfel niet, of ook ikzelf zou haar nog meer kunnen volmaken, indien ik, in stede van 6 of 7 jaren, een viermaal zoo langen tijd er aan kon besteden. Wat ik *thans* kon doen, heb ik gedaan, en ik heb de volle overtuiging, dat de vertaling, gelijk zij na de laatste revisie is, goed bruikbaar is.«

In het laatst van '57 kwam Hardeland in Nederland terug. Eerst ging nu het verbeterde Nieuwe en daarna het Oude Testament ter perse. In den loop van het volgende jaar kwam de Bijbel gereed.

Hardeland had zich evenwel niet alleen verbonden voor de Bijbelvertaling, maar tevens op zich genomen de vervaardiging van een Dajaksch Woordenboek en eene Dajaksche Spraakkunst. Ook deze beide werken kwamen in '58 gereed. Zij zijn geschreven in de Duitsche taal, daar de auteur zich voor zoodanige werken gemakkelijker van zijne moedertaal kon bedienen. Met recht voorzeker is van zijnen arbeid getuigd, »dat die met rusteloozen en schier ongeloofijken spoed was ten einde gebracht.« In het voorjaar van '59 waren ook zijne taalkundige werken afgedrukt, en aldus was in 10 jaren tijds een arbeid verricht, die eene taak voor het geheele leven zou mogen heeten. De Utrechtsche Hoogeschool schonk aan Hardeland, als erkenning zijner verdiensten, den doctorstitel. Kort na de voltooiing van dezen zijnen arbeid vertrok hij naar Zuid-Afrika, als Superintendent van de Hermannsburger Zending.

De vertaling van Hardeland is geschreven in het Olo-Ngadjoe-dialect en nog steeds in eere. Het Nieuwe Testament is voor enkele jaren herzien door Zend. Braches. Naar ons bleek, kan men met dezen Bijbel echter niet volstaan in de landschappen Sihong en Patai, en werd ten behoeve der bevolking aldaar een begin gemaakt met vertaling in het Olo-Maänjan-dialect.

CELEBES.

Het eiland Celebes heeft eene grootte van iets meer dan 3376 vierk. geogr. mijlen. Het bestaat uit 4 groote, door bergketenen gevormde schiereilanden, die zich in het midden van het eiland in een centraal bergland vereenigen. Het eerste schiereiland loopt van de westzijde van het centraalland eerst noord- en dan oostwaarts, om vervolgens in een zich noordoostwaarts richtende punt te eindigen; het tweede strekt zich van de oostzijde van het centraalland noordoostwaarts uit; het derde loopt van dezelfde zijde zuidoostwaarts, terwijl het vierde zich van de zuidzijde van het centraalland recht zuidwaarts richt. Het eiland is staatkundig verdeeld in: I. de residentie Mĕnado en II. het Gouvernement van Celebes met onderhoorigheden; terwijl het oostelijk schiereiland met een deel van het zuidoostelijk, als onderhoorigheid van den sultan van Ternate, tot de residentie Ternate wordt gerekend. Van de residentie Mĕnado gaven we eene omschrijving op bladz. 28. De tot het Gouvernement van Celebes met onderhoorigheden behoorende gewesten worden onderscheiden in Gouvernements-, leenroerige- en bondgenootschappelijke landen, benevens het onafhankelijk gebied. Het laatste omvat thans alleen nog het land der To-Radja's of bergbewoners. — De sterkte der bevolking was ultimo 1896 aldus: I. Residentie Mĕnado: *a.* Minahasa 920 Europeanen, 3670 Chineezen, 307 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, 298.938 Inlanders, totaal 303.835; *b.* Afdeeling Gorontalo 115 Europeanen, 505 Chineezen, 133 Arabieren enz., 247.056 Inlanders, totaal 247.809. II. Gouvernement Celebes met onderhoorigheden: 1394 Europeanen, 3615 Chineezen, 588 Arabieren enz., 378.232 Inlanders, totaal 383.829. Dus voor geheel Celebes 935.473 zielen, waarbij nog te tellen zijn de bewoners der leenroerige en bondgenootschappelijke landen, zoomede die van het centraalland en der onderhoorigheden van Ternate. Waarschijnlijk is de geheele bevolking van het eiland op $1^1/_2$ millioen zielen te schatten. [1]) — In 't algemeen kan men zeggen, dat de bewoners van de noordelijke helft, met inbegrip der To-Radja's of bewoners van het centraalland, behooren tot den Alfoerschen stam; terwijl die van het zuidelijk gedeelte de Boegineesche en Makassaarsche volken uitmaken.

Slechts een klein gedeelte van dit groote eiland is zendingsgebied. Wij vinden hier de volgende terreinen: de Minahasa, Posso en Zuid-Celebes, waarbij we echter nog mogen voegen de Sangir- en Talaut-eilanden.

I.

De Minahasa.

De Minahasa (zie bladz. 28), een schoon land, rijk aan bergen, wateren en vruchtbare velden, beslaat de noordoostelijke punt van het noordelijk schiereiland. De grootte is ruim 88 vierk. geogr. mijlen, iets minder dus dan die van Gelderland (92). Administratief behooren tot deze Afdeeling ook de rijkjes langs de noordkust: Bolaäng-Mogondau, Bolaäng-Oeki, Bintaoena, Bolaang-Itam, Kaïdipan en Boeoel, zoomede de Sangir- en Talaut-eilanden. Laatstgenoemde eilanden bespreken we afzonderlijk, maar genoemde rijkjes kunnen wij voor ons doel laten rusten. De Minahasa is verdeeld in 5 afdeelingen (die alle weder in eenige districten zijn onderverdeeld), en wel: Mĕnado (met de hoofdplaats van dien naam), Kema, Tondano, Amoerang

[1]) Vgl. de Handleiding van Dr. de Hollander, deel II bl. 150 enz.

;. De hoofdplaats staat rechtstreeks
t bestuur van den Resident; aan
fd van elke afdeeling is een
ır geplaatst; elk district heeft
ındsche hoofden, een eerste met
van Majoor of Hoekoem Bĕsar,
tweede met dien van Hoekoem
.. Al deze hoofden genieten thans
vernementswege vast tractement.
.erscheidingsteeken is een rotting
ıden of zilveren knop en een
of zonnescherm. Elk dorp heeft
n hoofd, door de bevolking ge-
ı door den Resident benoemd;
əben weer een of meer hoofden
:h.
volking bestond op 't einde van
792 Europeanen en daarmede
:elden, 3013 Chineezen, 206 Ara-
ı 160.791 Inlanders, totaal 164.802.
eezen en Arabieren zijn meeren-
ı de hoofdplaats gevestigd. De
ıe bevolking behoort tot verschil-
ımmen en wordt onderscheiden
:rs en Negorij-volk; eene onder-
;, die reeds uit de dagen der
ıie afkomstig is. Burgers zijn zij,
ɛijn van verplichte diensten; deze
van het Negorij-volk worden ge-
maar mogen, rampen van Hooger-
:gezonderd, niet meer bedragen
lagen in het jaar.
inahasa is thans in alle richtin-
zeer goede wegen doorsneden,
ɔor de heerendienstplichtige be-
vorden onderhouden, en, evenals
en elders, tot aanduiding van den
'an palen voorzien zijn. Door het
ıge terrein zijn die wegen echter
plaatsen niet voor rijtuigen bruik-
ar kan men dan alleen te paard
ı draagstoel reizen.
landsche bevolking behoort tot
erschen stam, die echter te zeer
is, dan dat men er eene op alle
passende beschrijving van zou
geven. We zullen ons daarom
tot eenige algemeene opmerkin-
De kleeding der mannen bestaat
endendoek *(tjidako)*, van boom-
ɔf katoen vervaardigd, waarbij

veelal komt een doek om het hoofd. Als sieraden bezigen zij ringen van koperdraad, en snoeren van schelpen of koralen om den hals, de armen en de beenen. De vrouwen dragen een sarong en veelal ook een jakje van katoenen stof. Bij feesten zijn kleeding en sieraden vollediger en fraaier. De mannen zijn bij vele stammen altijd gewapend met pijl en boog (bij de To-Radja met klewang en blaasroer) en bedienen zich verder van zwaarden, lansen en werpspietsen, terwijl zij zich beschermen met een langwerpig schild. — De huizen worden eenige voeten boven den grond op palen gebouwd. Zij strekken op de meeste plaatsen, evenals bij de Dajaks, aan vele familiën gezamenlijk tot woning. De dorpen zijn zeer verschillend in grootte en worden onderscheidden in *nĕgĕri* (negorij), voor de grootere, en *kampoeng* voor de kleinere plaatsen. Men treft ook op zichzelf staande woningen aan. Het huisraad is weinig en zeer primitief. Op familiestukken, z.a. muziek-instrumenten, wapenen, sieraden en kleederen wordt veel prijs gesteld.

Het karakter der Alfoeren is over 't algemeen goedaardig, ondanks het koppensnellen, dat hier en daar nog in zwang is. Zij zijn gastvrij, vatbaar voor ontwikkeling en wel te leiden, maar ook wantrouwend, bijgeloovig en zeer verslaafd aan allerlei zingenot. De levenswijze is eenvoudig, maar bij feesten geven zij zich licht aan onmatigheid over. Hun gewone voedsel bestaat uit sago, rijst, mais en aardvruchten.

De Alfoer gelooft aan een Opperwezen, hier en daar Empoeng, d. i. Grootvader genoemd, en aan vele andere geesten, waaronder inzonderheid de zielen der afgestorvenen, mede Empoeng geheeten, die in boomen, rotsen, rivieren enz. hun verblijf houden, en op de lotgevallen der menschen en de werkingen der natuur invloed uitoefenen. Heldere voorstellingen over dat een en ander hebben de menschen niet. Tempels worden er niet gevonden. Bij godsdienstige plechtigheden worden van hout gesneden beeldjes (meest wangestalten) gebruikt, en ook ziet men wel eens steenen beelden, die voor het huis van priesters of op de graven worden geplaatst. Bij verschillende gelegenheden worden aan de goden en geesten offeranden aangeboden, waarbij

—

eend vooral aan het pasgenoemd Handboek
Hollander.

feesten worden gevierd. Deze offerfeesten [1]) *(fosso, poso* of *posan* geheeten), duren soms dagenlang. Het offer bestaat veelal uit een weinig rijst, pisang, sirih, een kip, of somtijds een varken, en wordt aangeboden door *walian*'s, priesters of priesteressen, wier ceremoniën daaraan de noodige kracht moeten bijzetten; de feesten bestaan hoofdzakelijk in eten, dansen en het onmatig drinken van sagoweer, terwijl ze gepaard gaan met allerlei onzedelijkheid. — Van een voortleven na den dood heeft de Alfoer slechts onbestemde denkbeelden. De rijken, die met de vereischte plechtigheden zijn begraven, gaan door de onderwereld naar de Kasĕndoekan, het verblijf van Moentoe-oentoe, het hoofd der Empoengs, van waar de mensch ook gekomen is; de zielen der armen daarentegen blijven door de bosschen dwalen, of veranderen in dwaallichten, of gaan over in eenig dier, en wel, naar het meest algemeen gevoelen, in een varken. Overigens hechten zij veel aan allerlei voorteekenen, inzonderheid aan vogelgeschrei.

We zullen 't hierbij laten. Op den Minahasser is in menig opzicht de beschrijving, die in 't algemeen van den Alfoer gegeven wordt, niet meer toepasselijk. Het Christendom heeft in diens persoonlijk, huiselijk en maatschappelijk leven eenen geheelen ommekeer ten goede gewerkt. Bij het optreden der Zending verkeerden de bewoners meerendeels nog in onbeschaafden toestand. Zij bouwden hunne hutten op palen en versierden die met de hoofden hunner verslagene vijanden. Maar het is hier in betrekkelijk korten tijd tot een volksbekeering gekomen, en als gevolg daarvan bezit de bevolking thans eene beschaving, welke zeldzaam is onder de volkeren van Ned. Indië. Moge nog een en ander aan het vroegere Heidendom herinneren: die overgebleven sporen nemen bestendig af. Om deze reden kunnen we er ons hier van onthouden, uitvoeriger over de voormalige heidensche toestanden te spreken. We zullen in 't vervolg nog verscheidene afdeelingen van den verspreiden Alfoerschen stam ontmoeten, en daarbij gelegenheid hebben het Heidendom van dezen stam nader te leeren kennen.

[1]) In 't algemeen verdeelt men ze in familie- en negorij-fosso's. Zie Graafland, De Minahassa, bl. 110.

Ook zal onze beschrijving van het zendingswerk in de Minahasa als vanzelf aanleiding geven, het voorheen, zij het dan ook slechts in het voorbijgaan, ter sprake te brengen. Overigens merken we op, dat eene zoodanige ruwheid en woestheid, als nog heden ten dage de heidensche Alfoeren op Ceram kenmerkt, voor zoover men weet, nooit in de Minahasa geheerscht heeft.

A. De Minahasa als Zendingsterrein.

In de Inleiding (bl. 28—30) hebben we verhaald, wanneer en hoe de Christelijke Kerk op Noord-Celebes is geplant, en hoe die plant allengs zich ontwikkelde tot een boom, welke zijne takken begon uit te strekken over dat geheele gebied. Aan de verzorging heeft veel ontbroken; zelfs is er langen tijd niet naar hem omgezien, maar toch stierf hij niet. — In 1789 — zoo zeiden we in de Inleiding — werden de gemeenten op Noord-Celebes voor het laatst door een Predikant bezocht. Er verliepen nagenoeg 30 jaren, waarin ze volkomen aan zichzelve overgelaten waren, zonder leidslieden, zonder voorgangers, zonder verzorging. 't Waren dus ook eigenlijk geen gemeenten meer, maar verstrooide schapen, zonder herder.

Nog niet lang was de ijverige Kam in de Molukken (zie Ambon), of hij ondernam (1817) eene reis naar Noord-Celebes en de Sangir-eilanden. Zij duurde 6 maanden, en hij noemde haar de moeilijkste reis, die hij ooit maakte. Hij vond in de Minahasa de oude begeerte naar het Christendom, maar kon nog niet beschikken over de daar benoodigde werkkrachten, en moest volstaan met goede beloften. Twee jaren later maakte Ds. Lenting eene dienstreis in de Minahasa, waar hij velen doopte en men van alle zijden om leeraars vroeg. Te Mĕnado, waar volgens hem »alles in onkunde en liederlijkheid verzonken lag« [1]) wist hij geen helpers te vinden, en hij wendde zich daarom tot Kam. Door diens bemiddeling werd de zorg voor Noord-Celebes met de eilanden nu opgedragen aan Zend. J. C. Jungmichel. Deze maakte in '21 eene rondreis van bijna 2 maanden door de

[1]) Nog de oude toestand, zie bl. 29.

Minahasa, maar inspecteerde, naar het schijnt, alleen de scholen, misschien wegens onbedrevenheid in het Maleisch, dat hier van ouds in school en kerk de gebruikelijke taal was. Behalve te Mĕnado was het met de scholen meer dan treurig gesteld, en het gehalte der onderwijzers was min. Eene betere leiding van de zaken was dringend noodig, en daartoe werden L. Lammers en D. Muller, behoorende tot de groep Zendelingen, welke dat jaar Ambon bereikte, door het Gouvernement als Zendelingleeraars op N.-Celebes geplaatst, en wel de eerste te Kema, de tweede te Mĕnado. Geen van beiden heeft de goede zaak veel verder mogen brengen: Lammers overleed reeds in '24 en Muller vond te Mĕnado zóóveel tegenwerking, vooral van de zijde der Europeanen, dat hij meer dan ééns de wijk moest nemen. Hij overleed in 1827. Zijne plaats werd nog hetzelfde jaar ingenomen door G. J. Hellendoorn, die eerst als waarnemend Predikant te Padang had gestaan, vervolgens aan Kam te Ambon was toegevoegd, en daarop tot waarn. Predikant te Mĕnado werd aangesteld. Hem heeft men »den grondlegger der Zending« in de Minahasa genoemd. Stil arbeidende, »zonder gedruisch of gerucht te maken,« trok hij zich niet alleen de Europeesche, maar ook de Inlandsche Christenen aan. Hij nam de opleiding van Inlandsche jongelingen tot helpers ter hand en stichtte scholen, waar hij slechts kon. Het Nederl. Zendelinggenootschap ondersteunde hem met eene toelage van ƒ 50 en het Gouvernement bracht zijn tractement op ƒ 200 per maand. In '29 drong hij zóó ernstig op het zenden van Zendelingen naar dit gebied aan, dat hem 2 jaren later door het Genootschap werden toegezonden J. F. Riedel en J. G. Schwarz, met welke daad het de Minahasa als zijn arbeidsveld aanvaardde. Van deze eerste Zendelingen werd Riedel te Tondanc en Schwarz te Langowan geplaatst. In '36 werden daaraan toegevoegd C. T. Hermann en A. Mattern, die zich te Amoerang en te Tomohon vestigden. Hellendoorn bleef tot zijnen dood het hoofd dezer Zending, en nooit vernam men van oneenigheid tusschen dezen Nederlander en zijne medearbeiders, die allen van Duitsche afkomst waren. Zijne werkzaamheden hadden groote gevolgen. Toen hij in '27 zijne eerste rondreis in de Minahasa deed, vond hij in de zeer gebrekkige scholen 400 leerlingen, doch bij zijnen dood telde men daar 56 goedingerichte scholen met bijna 4000 kinderen. Op zijn aanhouden zond het Genootschap eene drukkerij naar Tomohon, en Mattern drukte daarop de benoodigde schoolboeken. Bij al zijn arbeid en zorgen had Hellendoorn ook zijn persoonlijk en huiselijk leed. In '30 woedde de cholera op Celebes, maar zijn huis bleef verschoond; doch in '33 werd zijn geheele gezin aangetast door kwaadaardige koortsen, waaraan 3 zijner kinderen bezweken. Het vierde deel der bewoners van Mĕnado stierf aan die epidemie. Verzwakt door inspanning en lijden, verlangde hij reeds in '35 naar rust, maar toen men bezwaar maakte hem die toe te staan, gaf hij naar zijne gewoonte ten antwoord: »Ik zal den weg des Heeren volgen.« Sinds zijn besluit om te blijven mocht hij gedurig verblijdende berichten overzenden omtrent het zendingswerk, tot aan zijnen dood, die voorviel op 18 Aug. 1839. [1])

Na den dood van Hellendoorn namen de Zendelingen den arbeid te Mĕnado waar tot 1846, toen F. H. Linemann er geplaatst werd als waarnemend Predikant. Hij bekleedde dat ambt tot zijnen dood, in Jan. '83. Sedert stond er geregeld een gewoon Predikant. Nadat de zendingsgemeenten alhier in de Indische Kerk waren opgenomen, kwamen de Zendelingen (nu Hulppredikers geheeten) met hunne gemeenten onder toezicht van den Predikant te staan, volgens Art. 7 van het Kon. Besluit van 22 Dec. 1867, dat aldus luidt: »De hulppredikers staan onder het op- en toezicht van het Bestuur over de Protestantsche kerk in Nederl.-Indië. Meer bijzonder worden met dit opzicht, onder oppertoezicht van het Kerkbestuur, belast de predikanten in het gewest, waar de hulppredikers gevestigd zijn,« enz.

We stappen hiermede voorloopig van Mĕnado af en gaan nu — volgens onze gewoonte — eene beschrijving geven van het ontstaan en de geschiedenis der onderscheidene zendingsposten, naar tijdsorde. We zullen onze gegevens voornamelijk moeten ontleenen aan de »Maandberichten«

---

[1]) Zie het levensbericht over hem, Maandb. N. Z. G. 1840 bl. 153.

en »Mededeelingen« van het Ned. Zendelinggenootschap. Deze tijdschriften worden van hun ontstaan af uitstekend geredigeerd, maar lijden bijzonder aan droogte. Zeer terecht heeft Prof. Kruijf opgemerkt: »Met bekeeringsgeschiedenissen is het Genootschap spaarzaam geweest.« [1]) Doch daarmede niet alleen: het heeft zijne spaarzaamheid uitgestrekt over alles, wat het persoonlijk leven betreft. Zelden spreken de Zendelingen rechtstreeks tot het publiek: hunne mededeelingen zijn veelal omgewerkt tot vertoogen en verslagen. Interessante voorvallen of gebeurtenissen zijn schaars in de berichten te vinden, en verhalen van belangwekkende Christenen of Heidenen behooren tot de zeldzaamheden. Onze beschrijving zal dus noodzakelijkerwijs een ander karakter verkrijgen dan b.v. die van de Zending onder de Bataks, en dat zal, naar ik vrees, niet in haar voordeel zijn.

1. *Tondano.*

Over dezen eersten en oudsten post in het binnenland zullen we eenigszins uitvoeriger dan over de volgende posten spreken.

Nadat Zend. Riedel in Mei 1831 te Ambon in het huwelijk getreden was met eene Indo-Europeesche jongedame, die hij daar ten huize van Kam had leeren kennen, vertrok hij naar Mĕnado, waar hij op 12 Juni aan wal stapte. Na eenige dagen gingen Resident Pietermaat en Hellendoorn met hem op reis, om een station te zoeken. Men koos daartoe Tondano, eene negorij [2]) met 4000 zielen, aan het schoone meer van dezen naam. De Resident stelde het Gouvernementshuis aldaar voorloopig ter beschikking van den Zendeling en deze richtte zich weldra hoogsteenvoudig in. Daar Hellendoorn hem enkele zijner moerids (leerling-helpers) had afgestaan, kon hij zich met zijne vrouw terstond een klein gezin vormen. Er bevond zich te Tondano reeds eene gemeente van 100 zielen, bij welke Hellendoorn den Zendeling inleidde. De gedoopten waren diep onkundig en slechts $^1/_{10}$ van hen woonde de godsdienstoefening bij, ofschoon ze door een tifa (trom) daartoe werden opgeroepen. De rustdag werd hier in het geheel niet gevierd, en het leven was er geheel heidensch. Het volk was berucht vanwege zijne diefachtigheid en ontuchtigheid; in de huizen heerschte twist en tweedracht; in de negorij en op de erven was het vuil, en orde en netheid schitterden door hare afwezigheid. Eenige Mohammedaansche vreemdelingen, Chineezen en Indo-Europeanen vermeerderden het zedenbederf, en de Christenen maakten over 't geheel geen uitzondering op hetgeen hier regel was.

Riedel vond op zijnen post ook eene kleine school, onder leiding van eenen meester, die weinig voor zijne taak berekend was. Hij begon met deze te hervormen, gaf den meester de noodige aanwijzingen, voerde orde en netheid in, en zag nauwlettend op alles toe, terwijl hijzelf het godsdienstig onderwijs op zich nam. In school en kerk bediende men zich van het Maleisch, en Riedel sloot zich bij die gewoonte aan, ofschoon hij zich van den beginne op de landtaal toelegde en daarin allengs groote vaardigheid verkreeg. De latere Zendelingen volgden allen, wat het Maleisch aangaat, in deze zijn voetspoor. Zij werden daartoe als vanzelf geleid, want 1º. vonden zij overal het gebruik van die taal, en 2º. ontdekten zij, dat er geen eigenlijke Alfoersche taal was, maar elk der menigvuldige stammen een eigen dialect sprak. Was men er op bedacht geweest, het rijkste of meestverbreide dialect op te sporen en dat tot algemeene taal te verheffen, men zou een beteren weg hebben bewandeld. Later kwam bij sommige Zendelingen wel het verlangen op, het Maleisch door de landtaal te vervangen, en ook tegenwoordig zijn er onder de Hulppredikers, die gaarne zouden zien, dat men met het Maleisch brak, maar daartegen bestaan thans te groote bezwaren. De eenmaal hier en in de Molukken in 't leven geroepen toestand is bestendigd geworden: in kerk en school bedient men zich van de Maleische taal, maar onder elkander spreken de menschen Alfoersch.

---

[1]) Zie zijne Geschiedenis van het Ned. Zendelinggen., bl. 427.

[2]) Negorij is een verbastering van *nĕgĕri*, en wordt in Indië vrij algemeen gebruikt van groote dorpen en steden, maar komt vooral in stukken over de Molukken en de Minahasa voor.

Riedels vrouw was ten huize van Kam in eene goede leerschool geweest en stond haren man van den beginne trouw ter zijde. Zij trok zich inzonderheid het vrouwelijk geslacht aan, vormde een naaischool, noodigde de vrouwen des Zondagsmiddags tot zich om ze te leeren lezen, enz. Daarbij verzuimde zij niet, hare leerlingen met het Evangelie bekend te maken. Riedel van zijnen kant deed huisbezoek, noodigde de mannen tot zich en trachtte kleinen en grooten door allerlei liefdebetoon te winnen. Veel vorderde hij niet, en dacht hij eens wat gewonnen te hebben, dan kwam een of andere *fosso* (offer) tusschenbeiden en sleepte de geheele bevolking mede; er kwamen dan geen menschen in de kerk en geen kinderen in de school, zoodat hij weer als opnieuw beginnen moest. Zoo naderde 't eerste Kerstfeest, en hij besloot dat te baat te nemen. Zijne vrouw bakte eene groote hoeveelheid koekjes en men noodigde tegen den 24sten December tot zich al wie maar wilde komen. In grooten getale kwamen de lieden op; Riedel verhaalde de Kerstgeschiedenis en voegde er allerlei aan toe, terwijl de gereedstaande versnaperingen werden rondgedeeld. Dit feest viel zeer in den smaak bij dit volkje, dat op feesten zoo verzot is, en als gevolg er van was den 25sten de kerk goed bezet. Op den tweeden feestdag werd voor 't eerst hier het Avondmaal gevierd, maar met een klein gezelschap: slechts 7 personen zaten aan. Riedel dacht eene goede schrede vooruit te zijn gekomen, maar hoe werd hij teleurgesteld, toen in 't nieuwe jaar de kerk weer even leeg werd als te voren!

In '33 vinden we den Zendeling in zijne eigene woning. Hij had een flink huis gekocht voor *f* 500 en er een even groote som aan vertimmerd. In dat huis had hij ook de noodige ruimte voor eenige *moeria's* (leerlingen) en *anak-pijara's*, (pleegkinderen) Dienstboden zijn in deze streek bezwaarlijk te krijgen, en daarom nemen Europeanen enkele jongelieden in huis, die zij verzorgen en door wie zij zich in ruil daarvoor laten dienen. Zendelingen nemen tevens doorgaans enkele geschikte jongelingen in huis als *moerid*, om ze voor helper op te leiden. Zóó deed ook Riedel, en op deze wijze heeft hij menig helper gevormd.

Langzamerhand begon er in Riedels werkkring, die 8000 menschen omvatte, eenige belangstelling te komen. Een nieuwe tijd begon zich baan te breken, en daartoe droeg de arbeid onder het opkomend geslacht krachtig bij. Hier en daar kon hij ook buiten den hoofdpost eene school stichten, en waar eenmaal een lokaal was, verzuimde een man als hij niet er ook het Evangelie te prediken. Op den hoofdpost echter bleef de kerk leeg: behalve de schooljeugd kwamen hoogstens 20 menschen de prediking hooren. De Zendeling nam evenwel de gewoonte aan, de hoorders uit te noodigen des namiddags in zijne woning te komen, en velen deden dat gaarne, eerst misschien om de koffie met koekjes, welke Mevr. Riedel presenteerde, maar later uit belangstelling. Uit deze samenkomsten groeiden oefeningen, waarin een gedeelte der H. Schrift werd verklaard, terwijl er ook gezongen en gebeden werd. Zóó vormde zich van lieverlede een kern van getrouwen. In den omgang met de Heidenen vond hij geenerlei belemmering; integendeel, waar hij kwam was hij in den regel welkom, en zoo er zieken waren vertrouwde men ze hem gaarne toe. De ziekenpraktijk was namelijk geheel in handen van de walians; deze leerden, dat krankheid veroorzaakt werd doordat een geest van buiten zich in het lichaam gedrongen had, en de behandeling bepaalde zich daarom tot 't brengen van een fosso en 't verrichten van bezweringen, om dien indringer te verdrijven. Niet zelden gebeurde het, dat een kranke, die in de walians was teleurgesteld geworden, met goed gevolg de hulp van den Zendeling inriep, wat aan het vertrouwen in de walians niet ten goede kwam. Op deze wijze openden eenigen allengs hunne harten voor het Evangelie, en het getal hoorders wies langzaam aan. Met doopen haastte Riedel zich echter niet, want 't viel den menschen nog te zwaar zich van de fosso's te onthouden. Eene preek, welke hij in dezen tijd hield over 2 Cor. 6 : 17—18, droeg er echter veel toe bij, eenigen van het Heidendom losser te maken.

Met grooten ijver zette de Zendeling zijnen arbeid voort, daaraan parende een trouw gebruik van de binnenkamer. Er is van hen getuigd, dat hij een man des

gebeds was als weinigen. Welnu, zijn werken en bidden zijn niet vergeefsch geweest. In '34 ontstond er allerwege in zijnen werkkring leven. Heidenen kwamen en vroegen om den Doop; Christenen, die buiten het huwelijk leefden, besloten een wettig huwelijk aan te gaan, enz. Een bejaard priester, die 30 à 40 jaren de menschen op groote schaal bedrogen had en zich daarvoor goed had laten betalen, werd ziek en angstig voor den dood, wendde zich tot den Zendeling en smeekte hem om den Doop, hopende rust voor zijne ziel te zullen vinden. Hij nam hem met enkele anderen in de gemeente des Heeren op en mocht hem spoedig daarna in vrede zien heengaan. Aan 't einde van genoemd jaar waren te Tondano 5 lidmaten. Door alles wat gebeurd was, steeg de invloed van den Zendeling dermate, dat men gehoor gaf aan zijn verzoek, om den Nieuwjaarsdag, die hier anders in brooddronkenheid werd doorgebracht, op waardiger wijze te vieren. Ofschoon er veel arak in de negorij was, zag men geen dronken mensch en werd geen rumoer gehoord.

Op 15 Febr. '35 trad voor 't eerst een jong paar op Christelijke wijze in het huwelijk. De jongeling betaalde niets voor zijne bruid aan hare ouders, wat hier iets ongehoords was. Immers, de gewoonte bracht mede, dat lieden van den minderen stand van 15—500 en die van den hoogeren stand soms tot 1000 gulden toe betaalden. Dit eerste Christelijke huwelijk was dus een krachtig bewijs van den wassenden invloed des Evangelies. Het aantal Christenen in dezen werkkring bedroeg thans 300: op enkele na vóór Riedels komst gedoopt. Uit godsdienstig oogpunt was de toestand van velen hunner treurig, maar er begon verbetering te komen. Verder had de Zendeling nu 5 scholen onder zijn opzicht, met 260 leerlingen (waaronder 20 meisjes). Zijn werk was in hoofdzaak als volgt: des Zondagsmorgens prediking; na afloop daarvan kwamen de schoolkinderen met eenige volwassenen in zijn huis en werd de preek in vragen en antwoorden herhaald; 's avonds was er catechisatie met jongelieden. Op de werkdagen bestond zijn arbeid voornamelijk in schoolhouden, scholen bezoeken, huisbezoek en behandeling van zieken. Het gehoor nam langzamerhand zóó toe, dat het kerkje haast te klein werd.

Te beginnen met 1836 kwam het doopen van volwassenen allengs vaker voor. Aan 't onderwijzen der doopcandidaten besteedde Riedel veel tijd en alle zorg. Het was er hem daarbij meer om te doen hunne zielen tot den Heer te leiden dan hun veel kennis bij te brengen, ofschoon hij dit laatste geenszins gering achtte. Aan menschen op leeftijd stelde hij niet zulke strenge eischen als aan jongelieden. De opkomst in de kerk begon in dezen tijd snel toe te nemen en ook de vergaderingen in de zendelingswoning werden druk bezocht. In deze bijeenkomsten te zijnen huize sprak de Zendeling thans Alfoersch, maar gezongen en gebeden werd steeds in het Maleisch. De landtaal werd hem allengs zóó eigen, dat hij de gewoonte aannam, in de kerk een Maleischen zin, waarvan hij dacht, dat hij niet door allen verstaan was, nog eens in het Alfoersch te herhalen.

Het duurde niet lang, of het vertrek, waarin Riedel te zijnen huize des Zondags de menschen ontving, werd te klein, en zoo ging hij er toe over, een ruim lokaal te zetten, aan zijne woning verbonden, maar ook dit kon welhaast de schare niet meer bevatten, zoodat de lieden voor een groot gedeelte buiten zaten en stonden, soms zelfs in de brandende zon. In dat lokaal ging hij nu ook des Maandags en des Donderdags Bijbellezing of bidstond houden, steeds des avonds, want bij dag waren de menschen op hun werk. De verlichting was wel een bezwaar, maar hij kwam met zijne vrouw overeen, liever iets op hunne uitgaven te bezuinigen dan de heilbegeerte der lieden onbevredigd te laten. Zijn prediken en vermanen droeg bij toeneming vrucht. Nu en dan kwam eene ziel tot bekeering en in Aug. '37 kon hij weer aan een 8-tal Alfoeren den Doop toedienen. Onder hen bevond zich een bejaard opperpriester, die ten gevolge van het jarenlang en hevig schreeuwen bij de fosso's zich de tering op den hals had gehaald, en nu in zijne vrees voor den dood zijne heiligheden wegwierp, zich bekeerde en met zijne vrouw zich liet voorbereiden tot den Doop. Zijn offertrommel werd naar de school gebracht,

en diende voortaan den meester tot het bijeentrommelen der jeugd. Deze doopsbediening werd voltrokken in de Alfoersche taal. De gewezen priester koos zich den naam Ibrahim en uitte den wensch: »Mocht ik de dagen, welke mij nog resten, leven tot eer van mijnen Heiland !« Die dagen echter waren weinige: zijne kwaal was reeds ver gevorderd en hij overleed op 19 October in vrede.

School en kerk werden intusschen te klein en op kosten van het district verrees eerst een nieuw lokaal voor de jeugd en daarop eene flinke kerk met 800 zitplaatsen. De Christelijke invloed werd gaandeweg sterker: de menschen begonnen zich voegzamer te kleeden en zich van heidensche en Mohammedaansche feesten te onthouden; de kinderen kwamen behoorlijk gewasschen, gekamd en gekleed in school; de woningen kregen een netter aanzien; er werden straten in de negorij aangelegd; het Christelijk huwelijk kwam in eere; van dronkenschap, stelen, bedriegen en onzedelijkheid vernam men weinig of niets meer; fosso's begonnen tot de zeldzaamheden te behooren en met het gezag der walians was 't gedaan; de Zondag werd bij toeneming door de bevolking gevierd; de aandacht in de kerk werd grooter en het gezang klonk beter; de Christenen begonnen zich bij elkander aan te sluiten, en de meerdere behoeften (voor kleeding enz.) bevorderden de arbeidzaamheid. De vooruitgang bepaalde zich niet tot den hoofdpost, maar was ook daar buiten zichtbaar: in '38 had men in dezen werkkring reeds 7 scholen, met 500 leerlingen en 11 onderwijzers, meerendeels door den Zendeling zelven gevormd.

In '40 werd Riedel door dysenterie aangetast. Zijn leven verkeerde eenigen tijd in gevaar, maar hij mocht herstellen en zijn werk hervatten. Nog was hij de nagebleven zwakheid niet te boven, toen zijne voortreffelijke vrouw hem ontviel: zij overleed den 14den Augustus. Wat hij in haar verloor kan men opmaken uit het getuigenis, dat hij van haar gaf: »Zij was een voorbeeldige echtgenoote; eene moeder, als hier zelden wordt gevonden; een degelijke huisvrouw; een ootmoedige zendelingsvrouw; ondanks de beperkte middelen steeds dankbaar en tevreden; 't was haar steeds een vreugde, Heidenen tot Jezus te leiden.« Hij bleef achter met 5 jonge kinderen, maar met de wetenschap tevens, dat zij was ingegaan tot de vreugde van haren Heer. [1]) Doch dit verlies gaf voor zijn werk een rijke winst. Juist met dat tijdstip breekt in den arbeid op dezen post eene nieuwe periode aan, en de Zendeling zelf schreef deze opwekking toe aan het voorbeeldig ziek- en sterfbed van zijne vrouw. Gods Geest wekte leven in veler hart. In '41 ontvingen uit de Heidenen 136 volwassenen en 195 kinderen den Doop, en steeds grooter werden de scharen, die in de gemeente wenschten te worden opgenomen.

Riedel handelde gansch niet lichtvaardig met de toediening van den Doop, maar het toelaten van zulk een menigte hier en ook door de Zendelingen elders (want eene dergelijke opwekking werd ook op andere posten waargenomen), veroorzaakte bij velen in Nederland ernstige bezorgdheid. Aan hem en de andere Zendelingen werd daarom in '42 de vermaning gericht, toch niet te haastig met doopen te zijn. [2]) Hij verdedigde zijne handelwijze, en bleef zijne aangenomene en weloverdachte gewoonte volgen, verklarende niet te weten, dat een der door hem gedoopten openlijk tot het Heidendom teruggekeerd of wegens eenig misdrijf veroordeeld was. [3]) Het aantal kerkgangers wies van jaar tot jaar. Reeds vroeg op den Zondagmorgen stroomden de menschen bij scharen Tondano binnen. Naast de kerk hing sinds 1846 een klok aan een stelling van 30 voet hoog, en noodigde om 8 uur de gemeente ter godsdienstoefening. Eéns liet Riedel de hoorders tellen: er waren meer dan 2000. Niet alleen was elken Zondag de kerk propvol, maar ook elke open plek er om heen was bezet. Riedels preek was steeds nauwgezet overdacht en hield rekening met de verschillende toestanden in de gemeente. Was de kerk uit, dan volgden velen hem naar zijn lokaal, waar dan de preek op boven-

---

[1]) Hij hertrouwde in 1845. Deze tweede vrouw overleed na 4 jaren met hem gehuwd te zijn geweest.

[2]) Vgl. Meded. V bl. 25.

[3]) Over de wijze, waarop hij met de doopcandidaten handelde, kan men inlichting verkrijgen in het na te noemen boek van Dr. Grundemann, bl. 213 noot.

gezegde wijze werd besproken en toegelicht. 's Namiddags onderwees hij de doopcandidaten en 's avonds werd in het lokaal de gewone Bijbeloefening gehouden. Daar het vertrek de opkomenden onmogelijk kon bevatten, verdeelden de Christenen zich in groepen, die in verschillende huizen tot onderlinge stichting bijeen kwamen. Dat kon echter zoo op den duur niet blijven; er moest een ruimer lokaal komen; en dat kwam er ook, grootendeels op kosten der gemeente zelve. In deze »kleine kerk« was plaats voor 300 personen, maar dikwijls kwam er nog ruimte te kort.

Ds. Van Rhijn, die in opdracht van het Genootschap in '47 de Minahasa bezocht, kreeg van Riedels arbeid den gunstigsten indruk. [1]) De opwekking duurde nog immer voort en steeds grooter werd de schare belijders. Zijn werkkring telde in dit jaar reeds 4000 Christenen tegenover 7000 Heidenen. Het volgende jaar doopte hij 440 volwassenen en 223 kinderen; 3 jaren later nam hij zelfs 700 personen in de gemeente op. Hij schreef in dezen tijd (1848): »Ik ben verbaasd en verlegen over den zegen, dien God op mijnen geringen arbeid schenkt, als ik de grondige Bijbelkennis in mijne gemeente bespeur, als ik hoor de met tranen afgelegde belijdenissen en het ernstige en aanhoudende bidden. Daar ik nu 50 jaar oud ben, denk ik dikwijls aan mijn heengaan. Dan zal mijn laatste woord, ten minste mijne laatste gedachte zijn: Het was en is alles, alles genade!« Hij predikte in dezen tijd geregeld voor 2500 hoorders en in de kleine kerk, voor 300 personen berekend, zaten gewoonlijk 500—700 samengepakt.

Bij zijne hoofdgemeente had Riedel in dezen tijd nog een 6-tal filialen, successievelijk ontstaan, en de arbeid, die voor al deze gemeenten en zijne vele scholen op zijne schouders rustte, begon hem zwaar te vallen. Hij wendde zich toen tot zijn Bestuur met het verzoek om een »jong, hartelijk en nederig« medearbeider.

Men zond hem Zend. H. W. Nooij, die in April '50 op dezen post aankwam en aan wien Riedel vervolgens een gedeelte van zijn werk overdroeg. Nooij wandelde geheel in zijne voetstappen en trachtte met hem het bestaande te bevestigen en de Christenen innerlijk te versterken. In dezen werkkring lag de gemeente Kapataran, gesticht in den tijd der O.-I. Compagnie. De Christenen aldaar waren prat op hunnen Christennaam, maar nog diep in het Heidendom verzonken en zonder geestelijk leven. Dit treurig voorbeeld deed de Zendelingen waken en strijden tegen een dood Christendom. Gelukkig was de strenge boetprediking van Riedel op den duur ook in die oude gemeente niet zonder uitwerking. In '47 vertoonden zich daar de eerste teekenen van leven, maar nog lang stond zij achter bij hare jongere zusters.

Omstreeks 1852 werd Riedel aangetast door eenen hardnekkigen hoest, die voor niets wilde wijken, zijne kracht verteerde en hem het spreken zeer bemoeilijkte. Hij zag zich genoodzaakt, het prediken in de groote kerk op te geven, en schreef: »De doodkist, die onder het huis gereed staat, wil haren nagel hebben. Op Uwe zaligheid wacht ik, o Heer!« Het spreken in de kleine kerk des avonds hield hij nog eenigen tijd vol, en verder nam hij aan het werk deel zooveel zijne kracht hem nog toeliet. Intusschen ... zijn jeugdige medearbeider, die in pasgenoemd jaar met zijne tweede dochter Sabina in 't huwelijk was getreden, ging nog vóór hem heen. Zend. Nooij werd namelijk in '53 door eene heerschende buikziekte aangetast en bezweek daaraan op den 21sten December. Zijne laatste woorden tot zijnen schoonvader waren: »Ik geef u mijn lieve Sabina, uwe dochter, weder terug. Gij zult wel voor haar en 'tgeen zij onder het hart draagt zorgen.« De weduwe was nauwlijks 18 jaar oud! Het overlijden van den geliefden Nooij [1]) verzwaarde uiteraard zeer de beproeving, waarin Riedel, bij alles wat er in zijnen werkkring te doen was, verkeerde. Hij raapte zijne weinige krachten samen, en deed wat hij kon, om verval te verhoeden. De Zendelingen Schwarz en

[1]) Deze inspectie-reis deed eerst het rechte licht over het zendingswerk in de Minahasa opgaan en verhoogde in Nederland zeer de belangstelling daarin, ten gevolge waarvan het aantal posten werd vermeerderd.

[1]) Eene levensbeschrijving met portret kan men vinden in de Meded. II bl. 195.

Wilken kwamen van tijd tot tijd hem te hulp, maar zij hadden het zelf op hunne posten te volhandig om dikwijls te kunnen komen. Toen Riedel niet meer spreken kon, liet hij zich in de kerk dragen, maar ook dat moest hij wegens toenemende zwakheid opgeven, en zich tevreden stellen met in zijne kamer tot de vele bezoekers een enkel woord te richten.

Een jaar lang bleef de gemeente herderloos. Toen kwam Zend. H. Rooker, die eerst korten tijd op Zuid-Celebes had gestaan, in den nood voorzien. Destijds was $^{2}/_{3}$ van de bevolking in dezen werkkring reeds tot het Christendom overgegaan. Op Rookers eerste rondreis, een jaar na aankomst, doopte hij in het dorp Ranawangko den laatsten Heiden aldaar, en sedert zag hij langzamerhand het Heidendom afnemen. Veel hulp had hij in dezen tijd van een aantal der beste gemeenteleden, die geheel belangeloos vergaderingen hielden, 'tzij met reeds gedoopten, 'tzij met degenen, die zich voor opneming in de gemeente voorbereidden. De toenemende eischen van het werk maakten echter vermeerdering van vast personeel noodzakelijk. In '57 werd de eerste hulpzendeling in dezen werkkring aangesteld. Het was voor Riedel een vreugdedag, toen Silvanus Item, één zijner beste leerlingen, als hulpzendeling werd bevestigd. Sedert dien tijd nam het aantal vaste Inl. helpers gedurig toe.

Riedel leefde nog eenige jaren na den dood van Nooij, maar verkeerde voortdurend in groote zwakte. Nadat hij in Maart 1860 binnen 9 dagen 2 dochters door den dood verloren had, nam hij zichtbaar af, en zeer verlangde hij ontbonden te worden. Dit verlangen werd op den 12den October vervuld. De begrafenis had den volgenden dag plaats onder hartelijke deelneming van duizenden Tondaneezen.

Dat Riedel geen alledaagsch man is geweest, behoeven we na het geschrevene zeker niet te bewijzen. Graafland zegt o.a. van hem: »Zijn uiterlijk en manieren hadden niet veel aantrekkelijks voor Europeanen, en toch werd hij altijd en door iedereen opgezocht. Zijne lange, schrale figuur en sterk geteekende, min of meer terugstootende trekken, werden er niet behaaglijker door, als hij droge, categorische antwoorden gaf op hem gedane vragen, of een snedig gezegde en kernachtige opmerkingen deed hooren met onveranderd droge uitdrukking des gelaats, of scherp en zonder omwegen verkeerdheden en zonden onder de oogen bracht van kleinen en grooten. Zijne warsheid van pracht en wereldzin bracht hem zoover, dat hij de gepaste vormen in de samenleving verachtte, en zich ook in kleeding niet wilde schikken naar een veranderlijke en grillige mode. Zijn vastheid van karakter en kracht van wil waren algemeen bekend. In wereld- en menschenkennis had hij weinigen, die hem evennaarden. In het lezen en doorzien van het gelaat en de uitdrukking en houding zijner gemeenteleden was hij zóó gevat, dat hij zich nooit vergistte en dat hij hen bracht tot bekentenis van de zwaarste misdrijven. Hij kende dan ook al de namen, de familiebetrekkingen en de geheimste geschiedenissen van al zijne gemeenteleden.« [1]) — Van brieven of berichten schrijven hield Riedel niet veel. Eens verontschuldigde hij dat met deze woorden: »Ik lees de Duitsche en Engelsche Zendingsbladen sedert meer dan 30, de Nederlandsche sedert meer dan 20 jaren. Er is van menig Zendeling en zijn werk veel ophef gemaakt, veel er over geschreven en gedrukt. Na zijnen dood beschouwd kwam het anders uit. Zoo iets wensch ik voor mij niet. Hoe minder in de wereld bekend, zelfs bij Christenen, hoe beter. Als de Heer ons maar als Zijne (zij het ook zwakke) dienstknechten kent.«

Wij teekenen hier ten slotte aan, dat Riedel, naar we vinden opgegeven, in 't geheel 9341 zielen gedoopt en 3851 tot lidmaat aangenomen heeft.« [2])

Zend. Rooker huwde niet lang na aankomst te Tondano met de Wed. Nooij. Het was voor een jong Zendeling waarlijk geen gemakkelijke taak, een man van zulk een groote geestkracht, onvermoeiden ijver

---

1) De Minahassa, deel II, bl. 120.

2) Dr. R. Grundemann gaf in 1872 van hem een „Lebensbild," dat verkort in onze taal is overgebracht door J. J. H. Bange. Verder maak ik opmerkzaam op hetgeen L. J. van Rhijn in zijne Reis door den Ind. Archipel bl. 327 geschreven heeft over „Riedels methode."

en bekwaamheid als Riedel op te volgen. Daarbij: de herderlooze toestand had als vanzelf verslapping van het godsdienstig leven veroorzaakt, en als gevolg daarvan had Rooker te klagen over ijdelheid, wereldzin, wuftheid, zucht naar zinnelijke vermaken en minder nauwgezette Zondagsviering. Hij vatte echter het werk met kracht aan, zette het met beleid voort, en mocht zien, hoe de gemeente zich naar buiten bleef uitbreiden en innerlijk bevestigd werd. Dat het haar ook niet aan offervaardigheid ontbrak, bleek o.a. in 1864, toen de Pinkstercollecte in zijne gemeenten *f* 480 opbracht, en nog meer in het volgende jaar, toen zij voor kerkbenoodigdheden en Zending *f* 1923 gaven. Zulke cijfers zeggen meer dan vele woorden. Weder een jaar later werd door de gemeente een zilveren Avondmaalsservies aangeschaft, door haarzelve bekostigd.

Toen in 1874 de gemeenten van Tondano overgingen tot de Indische Kerk, bleef Rooker op zijnen post. We nemen van dezen waardigen opvolger van Riedel nog geen afscheid.

2. *Langowan.*

Zend. Schwarz, die tegelijk met Riedel op Celebes aangekomen was, werd terstond naar Batavia afgevaardigd om schoolbehoeften aan te schaffen. Het Bijbelgenootschap en het Medewerkend Genootschap aldaar gaven hem daartoe ieder *f* 500, en van het noodige voorzien kwam hij in Jan. '32 te Mĕnado terug. Thans ging hij met Riedel eene geschikte plaats voor vestiging zoeken, en de keuze viel op Langowan, ten zuiden van het meer van Tondano. Daar er eerst nog voor hem moest worden gebouwd, betrok hij voorloopig eene woning te Kakas, tot zijn huis te Langowan in '34 gereed was.

Na aankomst op de uitgekozen woonplaats maakte Schwarz de hoofden met het doel zijner vestiging bekend, en zij beloofden hem »alle hulp en gehoorzaamheid.« In Mei '32 kon hij er zijne eerste godsdienstoefening houden. Het ging hem echter in den aanvang niet voorspoedig. Men wilde wel den nieuwen godsdienst aannemen, maar wenschte geenszins vernieuwing des harten. Het Heidendom heerschte hier nog onverzwakt; de walians vonden blinde gehoorzaamheid bij hunne bijgeloovigheden, en heidensche feesten waren aan de orde van den dag. Tot den werkkring van Schwarz behoorde — evenals tot dien van Riedel — eene kleine gemeente (34 zielen), maar deze was geenszins een licht in de duisternis, want de leden waren in den grond niet van de Heidenen te onderscheiden. Deze naamchristenen woonden te Belang.

In zeker levensbericht wordt de werkzaamheid van dezen Zendeling verdeeld in 2 tijdperken, en wel: dat van verbeiding (1832—'43) en dat van verblijding (1843 tot zijnen dood). Hij bewoog zich niet zoo gemakkelijk onder het volk als Riedel, maar had in zijne vrouw, Mej. F. Constanz, van Kema geboortig en met het Alfoersch vertrouwd, eene goede hulpe. Veel moeite gaf ook hij zich, scholen op te richten, en in '33 had hij er reeds 6 onder zijn opzicht, met 300 leerlingen, terwijl in '40 het getal 10 bedroeg met 500 leerlingen. Langzamerhand begon ook hier belangstelling te ontwaken. Op 20 Juli '34 konden de eerste 4 Alfoeren door Schwarz worden gedoopt en in '39 kon hij wijzen op 212 bekeerlingen. De aanzoeken om den Doop namen gedurig toe, ook van jongelieden. In '42 constateerde hij, dat het Heidendom aan 't afnemen was en het bijgeloof terrein verloor. Het aantal belijders bedroeg in dat jaar ruim 300, verdeeld over 6 gemeenten.

Thans brak er voor dezen Zendeling een aangenamer tijdperk aan. »De berichten omtrent zijn werk verkrijgen sedert 1843 een vroolijker tint« — zoo is terecht gezegd. Er begon allerwegen een vragen om den Doop en om onderwijs te komen. In '43 doopte hij 60 volwassenen en 120 kinderen, en zijn werkkring telde op 't einde van dat jaar 6 kerken en 14 scholen. De onderwijzers aan deze scholen waren bijna allen door hemzelven gevormd. In '45 doopte hij 208 Heidenen en klom 't getal zijner scholen tot 26, met 1800 ingeschreven leerlingen. De kerk te Langowan kon de hoorders niet meer bevatten. Naarmate het werk zich uitbreidde, was hij genoodzaakt meer over te laten aan de Inl. helpers, en meer aan te laten komen op openbare toespraken. Uit den aard der zaak leed het onderwijs der

lingen somtijds daaronder, maar dat iet anders. Merkwaardig is, dat vele en en priesters zich bekeerden en e helpers werden bij de verbreiding et Evangelie, wat zeer veel bijdroeg :vordering van het werk. Met name e de bekeering van een reeds bepriester, Kelatto geheeten, die bij Doop beleed, dat het Alfoersche ɜrschap enkel bedrog was, een diepen : op de bevolking. Aanhoudend was ɜndeling in dezen tijd bezig te preen te onderwijzen, bij het laatste :ig gesteund door zijne bekwame , met wier bijstand hij zich leerde ıen van 3 Alfoersche dialecten. Het dergenen, die in '46 te Kakas hunne ɜn wegwierpen en het hart openden het Evangelie, nam als met den dag :n te Langowan was het eveneens. vas hem daarom bij de toeneming werkzaamheden welkom, dat Linezich in '46 te Mĕnado kwam vestigen, ontheven werd van de waarneming lĕnado, Kema en Likoepang.[1]) ote vreugde veroorzaakte Schwarz ezoek van Inspector Van Rhijn in Tijdens diens verblijf alhier, werd l April het nieuwe kerkgebouw te ıwan ingewijd. Dit bedehuis kon 400 ers bevatten, maar er waren wel lubbel zooveel bijeen. Op denzelfden werd door den Inspector de Inl. wijzer Adrianus Angkoe, werkzaam ınder, tot hulpzendeling ingezegend. ıs de eerste Minahasser, die geordend tot de prediking van het Evangelie zijne volksgenooten, en hij ontving de opdracht, om overal, waar de ling in zijnen uitgestrekten werkkring ›ersoonlijk zijn kon, in diens plaats len en te leiden, waartoe hij dan ook len hoofdpost verhuisde. Er volgden ıanden, waarin 70 à 80 volwassenen n gedoopt, en iederen avond werd ıisatie gehouden. De een wekte den op, en »men nam het Koninkrijk ıemelen met geweld.«[2]) Het was den Zendeling een ingespannen en ıeiend leven, nog verzwaard door eel te paard zitten, maar met blijdverrichtte hij zijn werk. Op het van '47 telde men op de 17.600 bewoners van Schwarz' werkkring 1613 gedoopten, en in de 26 dorpen, die tot zijnen post behoorden, waren 15 scholen met 1350 leerlingen.

Het werk begon nu eene zoodanige uitbreiding te krijgen, dat Schwarz een groot gedeelte van het jaar reizende moest zijn om scholen te inspecteeren, te catechiseeren, te prediken, en te doen wat verder tot zijne taak behoorde. Met vreugde bespeurde hij de verandering, welke door het onderwijs van Gods Woord in veler hart en leven werd gewerkt, en hij deed wat hij vermocht, om de beweging in het rechte spoor te houden. Te Kakas kon hij in '50 een kerkeraad aanstellen, en de gemeente aldaar ging ook stoffelijk zóó goed vooruit, dat zij belangrijke sommen voor haar onderhoud opbracht. Te Kawangkoan en te Remboken stichtten de gemeenten bedehuizen, geheel uit eigen middelen. In '52 waren te Kakas nog wel enkele heidensche gezinnen, maar geen er van vereerde de afgoden meer. Met scharen kwamen de Heidenen tot den Zendeling, beleden hunne zonden en vroegen in de gemeente te worden opgenomen. De wandel der Christenen liet bij sommigen wel te wenschen over, maar over 't geheel gaven ze blijk van wezenlijke verandering des harten, en afval van het Christendom kwam zóó zelden voor, dat Schwarz tot in '52 slechts één voorbeeld kende. Welk een arbeid hier overigens door één man werd verricht, kan men opmaken uit de volgende cijfers: in '49 — in welk jaar hij Sonder aan Wilken overdroeg — doopte Schwartz 573 volwassenen en 767 kinderen; 56 personen werden aangenomen en 192 huwelijken gesloten; in de jaren '50 tot en met '52 doopte hij 2473 volwassenen en 1942 kinderen, nam 466 personen aan en verbond 556 paren in den echt. Zijne 15 gemeenten telden thans 8820 zielen. In Augustus van laatstgenoemd jaar doopte hij te Ratahan en Passo de eerstelingen: 23 volwassenen. Op zijne 17 scholen ontvingen 1750 kinderen onderwijs.

Het jaar 1854 was voor de Minahasa zeer noodlottig. De bevolking werd bezocht met eene hevige buik-typhus, die op sommige plaatsen zelfs de helft der bewoners wegmaaide. Ook de Zendelingen Nooij te Tondano en Hartig te Kema

[1]) /gl. Inl. bl. 30. [2]) Verslag 1852 bl. 13.

waren onder de dooden. Ten huize van Zend. Schwarz waren 4 dooden, maar hijzelf werd gespaard. In Juni '56 herdacht hij zijnen 25-jarigen arbeid in de Minahasa en genoot hij de onderscheiding, te worden benoemd tot Broeder van den Nederl. Leeuw. Hij mocht zijne rustelooze werkzaamheid voortzetten tot in 1859. In Januari van dat jaar zich wegens krankheid naar Mĕnado begeven hebbende, overleed hij aldaar ten huize van Linemann op den 1sten Februari, betreurd door zijne mede-zendelingen en door zoo menigen Minahasser, voor wien hij ten zegen was geweest. [1]) Bij zijn sterven liet hij 27 gemeenten en 25 scholen achter. Kort voor zijn heengaan schreef hij naar Nederland om eenen helper of opvolger. Daartoe werd benoemd A. O. Schaafsma, maar vóór deze uit het vaderland vertrok was Schwarz reeds overleden. Zijne uitnemende vrouw, die zulk een werkdadig aandeel nam aan het zendingswerk en zulk eenen gezegenden invloed uitoefende op hare omgeving, overleefde hem ruim 20 jaren: zij overleed 23 Juni 1879.

Zend. Schaafsma aanvaardde zijn werk te Langowan op 5 Juni 1860 en werd overal met vreugde ontvangen Zijn werkkring omvatte de districten Langowan, Kakas en Remboken. Gemakkelijk was zijn arbeid niet, want door den vijandigen invloed van den toenmaligen resident, J. C. Bosch, en de onder dezen staande controleurs, werden de Zendelingen bemoeielijkt, en nachtelijke dansen en volksvermaken, die met dronkenschap en onzedelijkheid gepaard gaan, bevorderd. Ten gevolge van ingediende klachten liet de Regeering een onderzoek instellen, hetwelk hiertoe leidde, dat de resident werd vervangen door den betergezinden Happé. Schaafsma vooral ondervond in zijnen werkkring, dat de aangewende pogingen, om de Christenen tot de vroegere losbandigheid te doen terugkeeren, lang niet vergeefsch waren geweest. De scholen werden slecht bezocht, de kerken waren zoo goed als ledig, en men kon weer de oude heidensche offerfeesten zien vieren. Met kracht trad de Zendeling daartegen op, en zijn strijd was niet zonder resultaat, ofschoon het lang duurde eer het kwaad overwonnen was. Doch tot dien strijd bepaalden zich zijne moeiten niet. Hij had reeds in '61 zijne jonge vrouw verloren en moest dus zijne zorgen allééén dragen [1]) Maar bovendien geraakte hij in conflict met zijn Genootschap, dat sterk onder den invloed der Modernen gekomen was [2]) en met welks geest hij zich — evenals andere Zendelingen — niet meer kon vereenigen. Het was voor hem eene groote vreugde, dat hij in Mei '68 te Kakas eene nieuwe, groote kerk feestelijk mocht inwijden, maar het kon hem niet heenzetten over zijne grieven tegen zijn Genootschap, dat naar zijne overtuiging stevende in eene richting, hoogst schadelijk voor de Zending, en hij vroeg daarom in Augustus van dat jaar ontslag. Na ontvangen antwoord van zijn Bestuur trok hij zijn verzoek in, doch tegelijk vroeg hij verlof, om op eigen kosten voor familiezaken te mogen overkomen, wat werd toegestaan. Tijdens zijn verblijf in Nederland kreeg hij opnieuw verschil met het Bestuur, en dat leidde tot zijn uittreden in het najaar van '71.

De post Langowan, die bij Schaafsma's heengaan 20 gemeenten met 18.000 zielen telde, werd thans toevertrouwd aan Zend. M. Brouwer, pas aangekomen en eigenlijk bestemd voor Bolaäng-Mogondau. Hij werd op 29 Mei 1870 door Zend. Rooker bij de gemeente ingeleid, en vond werk in overvloed. In '72 b.v. doopte hij 127 volwassenen en 753 kinderen, terwijl hij 500 lidmaten aannam. Na kennismaking met het terrein noemde hij de Minahasa »een schoon arbeidsveld.« Hij trof onder de Christenen aan, die meer dan den naam hadden, maar ook menigeen, bij wie men bladeren vond en geen vrucht. Eene gewichtige gebeurtenis in '74 was de toebrenging van een ouden walian, een bijna 100-jarig man, den laatsten heidenschen priester te Langowan, die reeds bij de komst van Schwarz in functie was en tot het midden van '73 zijne tooverkunsten verrichtte, maar nu zijn vertrouwen daarop had verloren. Vreemd klinkt, wat Brouwer in zijn verhaal van die be-

[1]) Een levensbericht van Schwarz is opgenomen in de Mede.l. IV bl. 253, V bl. 3 (met portret), VI bl. 356 en VII bl. 1. Men zie ook Van Rhijn bl. 339.

[1]) Schaafsma hertrouwde in 1863.

[2]) Zie b.v. bl. 231 en 252.

keering zegt: »Ik bepaalde er hem vooral bij, dat hij wellicht in zijnen vroegeren godsdienst even goed gelukkig en zalig had kunnen worden, en waarom dan nu op zijnen ouden dag nog zooveel moeite gemaakt?« [1]) Overigens blijkt uit dit feit, dat het Heidendom ook in dezen werkkring der verdwijning nabij was. Het volgende is daarvan mede een bewijs: te Kanonang werd eene nieuwe kerk gebouwd, waaraan zelfs zij, die nog Heidenen waren, medehielpen; ze waren toch van plan, ook spoedig Christenen te worden, zeiden ze. In '74 doopte Brouwer 211 volwassenen en 1254 kinderen. Zijne 19 scholen werden bezocht door 1737 leerlingen en de gemeenten brachten *f* 1117 op. In Juli '75 werd hij benoemd tot Hulpprediker voor Langowan en daarmede eindigt deze periode.

3. *Amoerang.*

De goede berichten uit de Minahasa moedigden het Ned. Zendelinggenootschap aan, zijnen arbeid in dat gebied uit te breiden. In 1835 zond het 2 nieuwe Zendelingen derwaarts, namelijk C. T. Hermann en A. Mattern. Nadat zij Měnado in het volgende jaar bereikt hadden, kreeg eerstgenoemde tot zijne standplaats Amoerang, een negorij met 3000 zielen, onder welke hij 700 Christenen vond. Op Nieuwjaarsdag '37 hield hij er zijne eerste godsdienstoefening. Met de kennis en den wandel der Christenen was het droevig gesteld. Slechts een dozijn paren waren gehuwd; de andere verontschuldigden zich over hun onwettig samenleven, door te zeggen, dat Měnado (waar destijds de huwelijken moesten gesloten worden) te ver en de trouwkosten hun te hoog waren. In zijnen werkkring, die ongeveer 100 dorpen telde met 30.000 inwoners, vond Hermann 8 slechte schooltjes onder onbekwame meesters, en dit gaf ook hem aanleiding, zoo spoedig mogelijk de opleiding tot onderwijzer ter hand te nemen, wat hij met goed gevolg deed. In de eerste jaren ondervond hij veel tegenwerking van de hoofden en ook van de zijde van den Europeeschen Opziener, [1]) die hem op allerlei wijze bemoeilijkte, maar nadat daarover hier te lande was geklaagd, kwam er verbetering. In '39 kon de Zendeling met 5 van de 11 lidmaten voor 't eerst het Avondmaal vieren. In datzelfde jaar had hij bij zijn vele leed de smart, zijne vrouw door den dood te verliezen. [2]) Veel vooruitgang in zijn werk kon hij niet bespeuren, en hij zag de toekomst niet helder in. Zoo schreef hij in '41: »Wanneer eens het doel in de Minahasa zal bereikt worden, weet de Heer. Het ziet er donker uit. Het slaafsche karakter des volks, deszelfs luiheid, onnadenkendheid en zedeloosheid zijn machtige hinderpalen.» [3]) Doch niet lang daarna kwam ook hier een beter geest over de bevolking. De dans- en braspartijen op de Christelijke feestdagen verminderden; het huwelijk kwam meer in eere, nu de belemmerende bepalingen waren opgeheven en ze op de plaats zelve konden worden gesloten; hier en daar in de reeds ontstane buitengemeenten, b.v. te Tanawangko, kon eene kerk worden gebouwd, en vele hoofden vingen aan het schoolonderwijs te waardeeren. Toen Insp. Van Rhijn Amoerang in '47 bezocht, »mocht hij ook hier de verblijdende teekenen bespeuren, dat het hemelsch morgenrood na den stikdonkeren nacht was aangebroken.« De Inspector had tijdens zijn verblijf alhier met Hermann menig onderhoud over de Alfoersche taal. Aan dezen Zendeling toch komt de verdienste toe, »het eerst deze taal in schrift en tot een geregeld samenstel te hebben gebracht.« Hij meende, de vele Alfoersche dialecten tot 3 voorname te kunnen terugbrengen, namelijk die van Tonsea, Tondano en Amoerang, en van deze gaf hij aan het dialect van zijne woonplaats de voorkeur. In Jan. '48 begon hij geregeld in het Alfoersch te prediken, terwijl een catechismus in deze taal van hem dat jaar het licht zag. In '52 verscheen van hem het Evangelie van Mattheus in 't Alfoersch, uitgegeven door het Ned. Bijbelgenootschap. Deze vertaling nam evenwel niet op, en ofschoon onderscheiden Zendelingen zich

[1]) Maandb. 1874 bl. 181. De Zendeling zal wel bedoeld hebben, den ouden stakkerd op de proef te stellen, maar duidelijk is dat uit het verband niet.

[1]) In 1856 zijn deze ambtenaren vervangen door Controleurs. [2]) Hij hertrouwde later met de halfzuster van Mevr. Schwarz. [3]) Meded. II bl. 17.

sedert dien tijd aan de landtaal gelegen lieten liggen en men uit het vaderland de Zendelingen herhaaldelijk aanspoorde, zich daarvan te bedienen, het heeft niet mogen baten: het Maleisch is de kerk- en schooltaal gebleven.

Toen zijn Evangelie van Mattheus in het licht kwam, was Hermann reeds niet meer. Eene slepende ziekte maakte op 27 Sept. '51 een einde aan zijn leven. Hij liet in zijnen werkkring achter: 14 scholen met 1318 leerlingen, en 2600 Christenen. Gedurende het jaar 1850 had hij 284 volwassenen en 125 kinderen gedoopt, 59 paren in het huwelijk verbonden en 35 personen mogen aannemen tot lidmaat. Ook in zijne gemeenten vertoonden zich hier en daar verblijdende teekenen van opwekking, en hij liet zijnen opvolger eenen weltoebereiden akker na. Kort vóór zijn overlijden droeg hij een gedeelte van zijnen werkkring over aan Zend. Ulfers, die den post Koemĕlĕmboeai stichtte.

Hermanns opvolger was S. D. van der Velde van Capellen, die in Maart '51 te Kema aangekomen en daarop den lijdenden Zendeling toegevoegd was. Hij nam terstond al het werk van dezen op zich. Het aantal buitengemeenten bracht hij van 8 op 11, opdat er ook voor de Heidenen meer gelegenheid zou zijn het Woord te hooren. Elken Zondag predikte hij te Amoerang of op een der filialen. De uitgestrektheid van zijnen werkkring noodzaakte hem, veel op reis te zijn, maar hij liet zich daardoor niet verhinderen, met ijver te werken aan de vorming van helpers. Aan de lidmaten op den hoofdpost wijdde hij bijzondere zorg. Hij vond er bij zijn optreden slechts 20 en bracht met moeite het getal op 30. Deze vereenigde hij wekelijks eens te zijnen huize, tot een soort van lidmaten-catechisatie, waarvan hij goede resultaten zag. Deze bijeenkomsten werden echter na eenigen tijd gestaakt; om welke reden is niet verklaard. In '54 werd ook déze streek bezocht met bovenvermelde typhus, waaraan Van Capellen een zoontje en 8 van zijne kweekelingen verloor. Zijne eigene gezondheid en die van zijne vrouw was door het gebeurde en het doorgestane leed zóó geschokt, dat zij genezing moesten zoeken te Mĕnado. Sedert leed hij gedurig aan koorts. Eene inspectie-reis, die hij in '55 naar de Sangir-eilanden maakte, en waarop wij later hopen terug te komen, werkte wel gunstig op zijne gezondheid, maar na afloop daarvan keerden de koortsen terug. Op Zondag 5 Oct. '56 ging hij als gewoonlijk voor in de godsdienstoefening; des namiddags hield hij catechisatie en Bijbellezing, en vervolgens deed hij met zijne vrouw en de Wed. Hermann eene groote wandeling. In den daaropvolgenden nacht overviel hem eene hevige bloedspuwing en . . . te 4 uren in den morgen blies hij den adem uit.

Het nagelaten werk van Zend. Van Capellen kwam nu te staan onder het toezicht van Ulfers, tot deze het in Mei '57 kon overdragen aan H. J. Tendeloo. Ook voor dezen was Amoerang »een plaats der beproeving.« De hoofdgemeente kwam slecht ter kerke: zelden namen er meer dan 120 van de 1100 gedoopten deel aan de godsdienstoefening, en velen leidden eenen berispelijken wandel. Van sommige der buitengemeenten beleefde de nieuwe Zendeling echter veel vreugde. Daar was belangstelling, gewilligheid, ijver en offervaardigheid. De vijandige gezindheid van den Controleur te Amoerang maakte zijn verblijf aldaar niet aangenamer, en toen hij nu het ongeluk had in Maart 1860 zijne jeugdige vrouw, eene dochter van Riedel, te verliezen door den dood, vroeg hij om verplaatsing naar Tonsea, waarin men hem ter wille was. [1]) In den werkkring Amoerang, die thans 13.000 zielen omvatte, telde men op dit tijdstip 6000 Christenen en 22 scholen met 1500 leerlingen.

Zend. C. J. van de Liefde, uitgezonden in 1860, nam in Juli van het volgende jaar dezen post over, nadat hij eerst een tocht van 3 maanden door de Minahasa had gemaakt en machtige indrukken had ontvangen van het werk Gods aldaar. Hij ondervond reeds dadelijk belemmering in zijnen arbeid van de zijde van bovengenoemden resident Bosch, en ook hij moest ontwaren, welk een schadelijken invloed deze op de bevolking uitoefende. Behalve dat hij overal pasars (markten) liet aanleggen op eene wijze, die nadeelig was voor het schoolbezoek enz., bevorderde hij ook in

---

[1]) Hij hertrouwde niet lang daarna met eene dochter van Wilken.

deze streek allerwegen het oude heidensche dansen, en bedreigde de Inlandsche hoofden, die daartegen bezwaar maakten; doch na het aftreden van dezen heer keerden allengs rust en orde weder.

Van de Liefde behoort tot de Zendelingen, die in '64 in conflict kwamen met hun Genootschap over de moderne richting, welke daarin tot heerschappij was geraakt. Hij schijnt het echter bij protesteeren te hebben gelaten, en is op zijnen post gebleven. In '66 trad hij in 't huwelijk met Mej. L. van Bergen, maar deze werd spoedig lijdende. Tot herstel harer gezondheid vertrok hij met haar naar Nederland, tegelijk met de familie Schaafsma (zie Longowan), maar zij mocht den vaderlandschen grond niet wederzien: zij overleed aan boord. In 't begin van '72 kwam hij hertrouwd in Indië terug, tot vreugde zijner gemeente. Sinds dien tijd ging de arbeid op dezen post zijnen stillen gang. Hij behoorde tot degenen, die in aanmerking kwamen voor de benoeming tot Hulpprediker, en had daar vrede mede, bedenkende, dat het toch vroeg of laat daartoe komen moest; dat onder eenen anderen naam het werk hetzelfde bleef, en dat de zedelijke banden met het Genootschap bleven bestaan. Eerst in '79 kwam de aansluiting der gemeenten van dezen post bij de Indische Kerk tot stand.

4. *Tomohon.*

Zend. A. Mattern, tegelijk met Hermann (zie Amoerang) te Mënado aangekomen, belastte zich daar met het besturen der drukpers, door het Genootschap gezonden ter voorziening in de behoefte aan schoolboeken. In April '37 had hij reeds alle scholen in de Minahasa van spel- en leesboekjes voorzien, en daarop kwam het Vragenboekje van Wester aan de beurt. Zwakte noodzaakte hem, in 't midden van pasgenoemd jaar rust in 't gebergte te zoeken, en toen hij in 't najaar hersteld was, kwam juist zijne verloofde uit, Mej. Oudshoff. Hij had zich gaarne te Kema geplaatst willen zien, maar daar men deze afdeeling voor Hellendoorn wilde openhouden, vestigde hij zich in Juni '38 te Tomohon, werwaarts hij de drukkerij medenam. Hij had alle gelegenheid, hier ook eigenlijk zendingswerk te verrichten, want het Christendom was in die streek nog zoo goed als onbekend, zoodat hij er onder enkel Heidenen arbeidde. De Majoor was hier tevens de voornaamste priester. Veel voorspoed had Mattern niet. Wel kon hij eene catechisatie beginnen met 10 jongelieden, maar 't getal verminderde alras tot 7. Ook zijne vrouw, hoeveel moeite zij deed, kon slechts 3 leerlingen krijgen. De Zendeling verloor evenwel den moed niet, maar bedacht, dat, scheen het gesprokene hem al toe verloren te zijn, de Heer het op Zijnen tijd den Alfoeren wel indachtig zou maken. Zonder vrucht bleef zijne prediking echter niet. Nog in Dec. '39 kon hij 6 zijner leerlingen doopen, terwijl hij in Februari d.a.v. er 4 personen aan mocht toevoegen. Veel verlangen vond hij naar schoolonderwijs; in Juli '40 had hij zelfs reeds 12 scholen onder zijn opzicht. De drukkerij was geplaatst in de benedenverdieping van zijn huis (dat uit twee étages bestond), en hij ging voort haar dienstbaar te maken aan de Zending. Ook deze Zendeling beoefende het Alfoersch. Eerst had hij dat niet gedaan, maar zekere L. Gardiner, een Amerikaan, die zich als Zendeling op N.-Guinea had willen vestigen, maar daartoe geen vergunning had kunnen bekomen, en nu op zijne terugreis naar zijn land een poos de gast was van Mattern, wekte hem tot de studie van de landtaal op.

In Oct. '40 overleed de vrouw van dezen Zendeling, wat ook voor zijn werk eén groot verlies was [1]) Het gaf hem nieuwen moed, dat hij in Maart des volgenden jaars eenige Heidenen doopen mocht, en hij zag nu, dat het Evangelie begon door te werken. In October kwamen opnieuw eenige Heidenen tot den Doop; en hielden ook de hoofden nog aan den voorvaderlijken godsdienst vast, de vooruitzichten werden gaandeweg gunstiger. Op zijne drukkerij verscheen o. a. een Vragenboekje in het Alfoersch, door hemzelven geschreven. Op 't einde van dat jaar (1841) berichtte hij met vreugde, dat hij nu 14 scholen had met 770 leerlingen, en hij met goeden moed het nieuwe jaar zou ingaan. Hij vermoedde

[1]) In '41 hertrouwde hij met eene dochter van Zend. Jungmichel.

niet, dat het zijn doodsjaar zou zijn. In November werd hij ernstig ongesteld; men vervoerde hem naar Mĕnado, om geneeskundige hulp in te roepen, doch niettegenstaande de zorgvuldige verpleging overleed hij op den 2den December, nalatende eene jonge weduwe met 2 nog zeer jeugdige kinderen.

Mattern werd opgevolgd door N. P. Wilken, die in 1840 met Linemann, Noordhoff en Van der Wulp de reis naar Indië maakte; te Ambon in 't huwelijk trad met Mej. M. E. Hoedt; zich na aankomst op Celebes te Tanawangko vestigde, maar in April '43, op verlangen der Conferentie van Zendelingen, den arbeid te Tomohon overnam, terwijl men de drukkerij voorloopig liet stilstaan. In den werkkring van zijnen voorganger vond hij slechts 8 Christenen en weinig belangstelling, maar daarentegen 17 scholen, alle nabij genoeg, om ze ééns per maand te kunnen bezoeken. Zijn gehoor was bijzonder klein: behalve zijne bedienden en de onderwijzers kwamen slechts 4—8 menschen in de kerk. Er waren wel, die gedoopt wenschten te worden, maar leeren wilden ze niet. De Zendeling vond daarbij weinig gelegenheid om invloed op het volk uit te oefenen: bij dag werkten ze op het veld, en 's avonds kon hij hen ook niet ontmoeten, daar ze geen licht brandden. Daarom begaf hij zich des avonds nog al eens naar het wachthuis, om aan de wachters, die om de 4 dagen werden afgelost, het Evangelie te brengen.

De school op den hoofdpost ving spoedig aan te bloeien, maar op belangstelling in zijne prediking moest Wilken nog wachten. Beter was het daar buiten gesteld. Te Tataäran b.v. mocht hij in Dec. '44 eerst eene kerk inwijden en eenige dagen later een 20-tal personen doopen, waaronder een voormalig priester van 70 jaren oud, die om den Doop kwam smeeken. Om de verandering, welke hij in zijn gemoed gevoelde, te beschrijven, zeide een van deze doopelingen, dat hij voorheen een gevoel had, alsof zijne kleederen hem te nauw en te zwaar waren, maar nu na den Doop was het hem, alsof die kleeren ruimer, lichter en gemakkelijker waren geworden. Op dit filiaal werkte de Inl. helper Samuel met veel zegen, [1]) en de gemeente, hier gezameld, gaf bij voortduring reden tot blijdschap. (De laatste Heidenen werden hier gedoopt op 17 Juli 1870).

Met het onderwijs ging het nog geenszins naar wensch. Bij een bezoek aan de school te Sarongsong b.v. vond Wilken de kinderen ten deele naakt, ten deele in lompen gehuld, bij gebrek aan tafels en banken op den grond of op een stuk hout zitten; en liep men de meesters niet aanhoudend na, dan bleven zij thuis om betel te kauwen, liever dan hun werk op school te doen. Later echter werd bericht, dat de onderwijzer en voorganger alhier, Alexander Wajang geheeten, zich verbeterde, en kwam in dit dorp eene gunstige verandering.

Behalve te Tataäran bovengenoemd, waar het verlangen naar onderwijs en den Doop steeds algemeener werd, ging er in dezen tijd in den werkkring van Wilken weinig om, zoodat het hem dan ook niet te bezwarend was, vacatuursdienst te Mĕnado te verrichten, waarvan hij pas in '46 weer werd ontheven. Bij zijn bezoek aan dezen post in '47 doopte Insp. Van Rhijn den Majoor van Sarongsong; ontving hij van den ouden Majoor van Tomohon de belofte, dat hij diens voorbeeld zou volgen, en bevond hij, dat van de 11 scholen door bijna 500 leerlingen gebruik werd gemaakt.

Intusschen kwam ook in dezen werkkring leven, en in '48 hadden van de 15.000 Alfoeren, die hij omvatte, reeds 959 het Christendom omhelsd. Ook hier waren thans de velden wit om te oogsten, en sommigen beleden hunne zonden, maar ook hun geloof, op indrukwekkende wijze. Het was nu een heerlijke tijd, en de Zendeling drong aan, zoowel op voorbede als op het zenden van meer arbeiders. Op 24 December van dat jaar bediende hij op zijne standplaats voor 't eerst het Avondmaal, en op onderscheidene punten stichtte hij nu gemeenten, om beter gelegenheid te hebben tot openbare prediking.

In '49 kon Wilken een paar gemeenten in het district Kakaskasen, waar de uitnemende Inl. helper Joesof Toembelaka geplaatst was, aan Zend. Bossert overdragen. Hij kreeg daarvoor Sonder (zie

[1]) Zie over hem Meded. XVIII bl. 238.

Langowan) met 3 andere dorpen terug, welke filialen van 1851—'54 door Zend. Graafland werden verzorgd. In '74 had Zend. Wilken 11 gemeenten, doopte hij 204 volwassenen en 197 kinderen, trouwde hij 60 paren en nam hij 16 personen tot lidmaat aan, terwijl hij op 't einde van dat jaar 500 à 600 personen voorbereidde op den Doop. De epidemie, welke dat jaar heerschte (zie boven), teisterde ook zijn huis en gemeenten. Hij verloor er een kind aan en werd ook zelf door de ziekte aangetast, maar mocht herstellen. Op verzoek van den Resident stelde hij in '55 zijn huis ter beschikking van den Gouverneur-Generaal (Duymaer van Twist), die met zijne echtgenoote een bezoek aan de Minahasa kwam brengen. Hij toonde zich zeer ingenomen met de vruchten der Zending en vereerde aan den meester van Tomohon 4 el fijn laken en een Maleischen Bijbel, terwijl ook de andere onderwijzers geschenken ontvingen. Van de Christenen in zijnen werkkring kon de Zendeling thans een goed getuigenis afleggen, al zag en erkende hij, dat hunne »natuurlijke ondeugden,« z.a. luiheid, morsigheid en onverschilligheid, niet zoo opeens waren verdwenen.

In '56 werden de 13 scholen van dezen post door 861 leerlingen bezocht; de Zendeling doopte 255 volwassenen en 193 kinderen, en nam 165 personen tot lidmaat aan. Het jaar daarop kregen zijne gemeenten te Tomohon en Sarongsong ieder eene nieuwe kerk, en begon hij zijn catechetisch onderwijs in het Alfoersch te geven. Zijn werkkring breidde zich in dezen tijd voortdurend uit, en daar paardrijden hem door den geneesheer verboden was, wenschte hij een Inl. helper tot hulp-zendeling aangesteld te zien. [1]) De gemeente van den hoofdpost muntte in dezen tijd uit in talrijke en getrouwe opkomst; in de dorpen ontstonden nieuwe gemeenten en het Heidendom ving aan te verdwijnen. In het district Sarongsong b.v. werd niet meer geofferd, en in de negorijen Tondango en Ramboenan werden in '58 de laatste Heidenen gedoopt. Een jaar later had Wilken 21 gemeenten met 4978 leden; niet minder dan 497 volwassenen en 513 kinderen ontvingen toen den Doop. Geen wonder voorwaar, dat de Zendeling nu met vreugde op zijnen vruchtbaren akker nederzag.

Een gedeelte van Wilkens werkkring, dat boven reeds ter sprake kwam, namelijk Sonder met bijbehoorende gemeenten, werd in '61 overgenomen door den jongen Schwarz. Daar hij hierdoor de handen iets ruimer kreeg, had Wilken meer gelegenheid zich aan studie te wijden, en als vrucht daarvan zond hij het volgende jaar naar Nederland over: een Spraakkunst en een Woordenlijst van de taal der Alfoeren, met een opstel over hunne zeden, gebruiken, overleveringen, enz. Doch om die studie verzuimde hij geenszins de praktijk. In zijnen werkkring was nu geen enkel dorp meer, hoe klein ook, zonder school en kerk. Aan de scholen hechtte hij zeer hooge waarde, en hij beweerde, dat zonder deze de Evangelieprediking in de Minahasa geen vrucht zou hebben gedragen. Van zijn oordeel mag door de arbeiders in de Zending wel nota genomen worden: de beteekenis der school wordt vaak te weinig in het oog gehouden.

Na in April '66 zijn zilveren huwelijksfeest te hebben gevierd, begaf Wilken zich met Zend. Schwarz op eenen ontdekkingstocht naar het reeds genoemde landschap Bolaäng-Mogondau, waar het Genootschap reeds lang plan had met de Evangelisatie eenen aanvang te maken. Daar het doel niet werd bereikt, zullen we op die reis hier verder niet ingaan. In Febr. '67 werd Wilkens vrouw door den dood van zijne zijde weggenomen, juist in den tijd, toen hem door zijn Bestuur de oprichting van eene Kweekschool werd opgedragen. Men wenschte die te stichten te Tomohon, en zij zou moeten dienen tot opleiding van jonge mannen, uitsluitend belast met de leiding der gemeenten: Inlandsche voorgangers dus. [1]) Aangezien deze nieuwe taak voor Wilken alleen te zwaar zou zijn, werd Zend. J. Louwerier hem in dat jaar uit Nederland tot medearbeider toegezonden, zoowel om hem in zijn Zendelingswerk als in het geven der lessen aan de Kweekschool bij te staan. Deze Kweekschool

[1]) Dat verlangen werd in '61 vervuld, toen Cornelius Wohon daartoe werd ingezegend.

[1]) Wat het leerplan betreft, zie men het Verslag van 1866, het Maandb. van 1869 bl. 78 en het Verslag van 1874.

werd op 1 Nov. 1868 door beide Zendelingen geopend met 9 leerlingen. Nog in hetzelfde jaar droeg Wilken aan zijnen jeugdigen collega het opzicht over al de scholen van dezen werkkring en de leiding van eenige gemeenten over.

Toen hij in pasgenoemd jaar gedachtenis vierde van zijnen 25-jarigen arbeid te Tomohon, mocht Zend. Wilken mededeelen, dat hij in het verloopen tijdvak 20 gemeenten had gesticht, 8584 personen had gedoopt, 1452 tot lidmaat had aangenomen en 1471 paren in den echt had verbonden. De wandel der Christenen moet over 't geheel voorbeeldig zijn geweest: althans in '72 werden slechts 5 leden wegens echtbreuk en om andere redenen van het Avondmaal geweerd. Wilken kon hen dan ook slechts prijzen, al had hij gaarne meer geestelijk leven gezien. De opkomst in kerk en catechisatie liet weinig te wenschen over. Nog steeds nam het getal belijders toe: toen de Zendeling in '73 zijn 30-jarig Zendelingschap mocht vieren, was het getal gedoopten tot 10.000 gestegen.

Was het geestelijk leven nog zwak, voor meer kerkelijk leven begonnen Wilkens gemeenten rijp te worden. Nadat hij vroeger vergeefs gepoogd had, haar kerkeraden te geven, kon in '74 tot de aanstelling worden overgegaan. Na behoorlijke voorbereiding werden de gemeenten ter stembus geroepen. De verkiezing geschiedde met stembriefjes, des Zondags in de kerk, onder het gezang, en zij viel overal naar wensch uit. In een paar gemeenten aan den weg naar Mĕnado was de toestand nog al ongunstig en werd de verkiezing van eenen kerkeraad uitgesteld. Van de 20 gemeenten, welke deze werkkring thans telde, had Louwerier er in genoemd jaar reeds 11 voor zijne rekening. De Kweekschool voor Inlandsche voorgangers beantwoordde aan de verwachting. Zij kreeg in '75 een eigen gebouw, staande ter rechterzijde van de kerk. Op den 15den October werd het feestelijk aan zijne bestemming gewijd met eene rede van den Directeur Wilken, waarin deze den wensch uitsprak, dat het de »hoogere school« voor de Minahasa mocht worden.

Weinig vermoedden beide Zendelingen destijds, dat zich een onweder boven hunne hoofden en hunne gemeenten samenpakte. In 't laatst van 1875 kwam de R.-K. pastoor Van Meurs in de Minahasa voor zijne kerk eene propaganda beproeven. Hij maakte Tomohon tot het middelpunt zijner werkzaamheid, en telde weldra hier, waar men tot dusver slechts een paar gepasporteerde Roomsche militairen had, meer dan 200 aanhangers. We zullen in 't vervolg van Rome's pogingen meer vernemen.

In den loop van 1877 moest Wilken wegens ziekte zijne lessen aan de Kweekschool staken. Hij bleef lijdende, tot hij op 22 Februari van het volgende jaar overleed. Hij had dus 35 jaren aan de Evangelisatie in de Minahasa mogen deelnemen, en heeft helpen voorbereiden een volksbekeering, als zeldzaam in de geschiedenis der Zending is voorgekomen. [1])

Zijn opvolger Louwerier, handelende naar een wenk, hem door zijn Bestuur gegeven, vroeg na Wilkens overlijden om tot Hulpprediker te worden benoemd, wat geschiedde. Daarmede ging de zendingspost Tomohon over aan de Indische Kerk.

5. *Kema. (Ajer-Madidi.)*

Reeds zeiden we, dat een der eerste Zendelingen, die te Mĕnado landden, namelijk Lammers, te Kema werd geplaatst. Dat geschiedde in 1822 en op voorstel van Kam. Aan Lammers' zorg werden in de eerste plaats de Inlandsche Christenen opgedragen. Ook hier was namelijk in de dagen der O. I. Compagnie het Christendom ingevoerd. Lammers overleed echter reeds in '24 en van zijne korte werkzaamheid zijn geen bijzonderheden bekend.

Nadat Hellendoorn in '26 tot Predikant te Mĕnado was benoemd, kwam hij ook te Kema, waar hij bevond, dat de gemeente 1100 zielen telde, van welke echter slechts 14 lidmaat waren. De school werd door 50 leerlingen bezocht en stond onder leiding van een der beste onderwijzers in de residentie. Te Likoepang, op 9 uren afstands, was eveneens eene gemeente, tellende 118 leden, maar van wie niemand lidmaat was. Op eene bezoekreis in '31 vond Kam te Kema het aantal

[1]) Een levensbericht van Wilken komt voor in het Maandb. van 1878 bl. 91 en 106.

Christenen gestegen tot 1298. Hellendoorn kon er vanwege den grooten afstand slechts zelden komen, maar de Majoor Daniël deed veel voor de gemeente, en zorgde ook, dat zij in het bezit kwam van eene goede kerk en school. In '36 gaf Hellendoorn aan de gemeente aldaar het getuigenis, dat zij uitmuntte boven andere in zijne afdeeling: zij nam toe in goede zeden en vele Christenen toonden getrouwheid aan den Heer. De school bloeide, en 5 andere scholen, tot Kema gerekend, werden mede goed bezocht. Omdat Hellendoorn zoo gunstig over deze gemeente dacht, koesterde hij het voornemen, als hij zijn emeritaat zou hebben ontvangen, zich in haar midden te vestigen, om welke reden hij de plaats voor zich openhield. De dood heeft hem echter verhinderd aan dat plan uitvoering te geven.

Na zijn overlijden rustte op de Zendelingen de zorg ook voor Mĕnado en Kema, maar toen nu Mattern overleden en Riedel om den dood zijner vrouw van den vacatuurdienst ontheven was, hadden de overige Zendelingen (Schwarz, Hermann en Wilken) ieder 4 maanden in het jaar ter hoofdplaats door te brengen, wat hun vaak zwaar genoeg viel, al verzoetten de gemeenten veel door hare belangstelling. Er was op beide plaatsen eene toenemende heilbegeerte, en Hermann schreef op 31 Dec. '45: »Wat zou broeder Hellendoorn opzien, als hij thans de gemeente te Mĕnado zag!» Het was dus noodig, dat er weer een vast leeraar kwam, en in die behoefte werd voorzien in '46, toen Linemann van Timor naar Mĕnado werd overgeplaatst en tot waarnemend Predikant aldaar werd benoemd. Hij heeft er 36 jaren mogen arbeiden, steeds in verband met de Zending.

De komst van Insp. Van Rhijn in '47 had o. a. ten gevolge, dat de werkkrachten in de Minahasa werden versterkt. De eerste nieuwe arbeider was Zend. F. Hartig, dien de Inspector zeer verzwakt, met eene doodzieke vrouw, te Koepang had aangetroffen en naar Celebes riep. Hij arriveerde daar in Juni '48, en kreeg tot werkkring de districten Tonsea en Likoepang, met de standplaats Kema. Over de Christenen aldaar had hij veel te klagen: zij kwamen slecht ter kerke, leefden grootendeels buiten het huwelijk, en maakten zich veel schuldig aan dronkenschap en ontucht. Voor de Christenen in de buitengemeenten, z.a. te Mapangit, Kasar en Treman, had hij daarentegen enkel lof. Toen deze werkkring in '50 geteisterd werd door eene epidemie, was de Zendeling onvermoeid bezig te doen wat hij vermocht, om het lijden te verzachten. Veel heeft hij niet over zijn werk geschreven, maar volgens Linemann »was hij met jeugdig vuur en onvermoeibare zorg bestendig bezig, om de in zijnen werkkring reeds gevestigde gemeenten te verzorgen en nieuwe te stichten.« De meergemelde epidemie van '54 raapte hem weg op den 29sten Juni, tot groote droefheid van zijne medearbeiders, die zich zeer aan hem verbonden gevoelden. Hij werd weggenomen, juist toen zich »in zijnen werkkring op bijkans alle plaatsen waarachtige begeerte naar het Woord Gods begon te openbaren.«

Linemann nam de zorg voor dezen vacanten post op zich. Wel zou Van Capellen de plaats van Hartig hebben ingenomen, maar de dood nam ook hem weg. Tot grooten zegen voor dezen werkkring was de aanstelling van W. Hehanoessa tot hulpzendeling, op 10 Juni '56. [1]) Had Hartig geplant, deze Inlandsche leeraar heeft nat gemaakt, en God heeft zulk eenen wasdom gegeven, dat er in geheel het noordelijk gedeelte van de Minahasa eene opwekking ontstond en geheele negorijen met hare priesters aan het hoofd zich lieten opnemen in de Christelijke Kerk, zoodat Linemann zelfs de verwachting uitsprak, dat in de districten Tonsea, Likoepang, Klabat-boven en Klabat-beneden, waar op 't einde van '56 nog 10.000 Heidenen woonden, binnen een jaar allen Christenen zouden zijn. Geheel vervuld is die verwachting wel niet, maar er geschiedden toch groote dingen: in de jaren 1856—'59 doopte hij 8518 volwassenen en kinderen. Treffende bijzonderheden heeft hij over deze zeldzame en krachtige opwekking, die bij sommigen met zwaren strijd gepaard ging, medegedeeld. [2]) Zend. Graafland noemde ze: »Eene gebeurtenis

---

[1]) Deze trouwe arbeider ontving in 1880 de zilveren medaille voor burgerlijke verdiensten. Hij overleed in '87, op den leeftijd van 88 jaren, waarvan hij er 57 in dienst der Zending had doorgebracht. Med. XXXIII bl. 54.

[2]) Zie Maandb. 1858 bl. 6 en 17.

bij uitnemendheid, zooals er slechts enkele malen een in de geschiedenis der Zending voorkomt.« [1]) Het aantal hoorders te Kema, voorheen 30—50 personen, steeg tot het viervoudige; zij, die tot dusver buiten het huwelijk leefden, lieten zich wettig verbinden. Bij een bezoek in '59 kon Linemann hier het Avondmaal vieren met 200 lidmaten; 27 volwassenen werden gedoopt en 46 paren gingen een wettig huwelijk aan. In de buitengemeenten was de opgewektheid nog veel grooter en daar hield de beweging ook langer stand dan te Kema.

In '61 verhuisde Zend. Tendeloo naar hier. De reden daarvan deelden we boven (zie Amoerang) reeds mede. Op 1 September droeg Linemann de districten Tonsea en Likoepang aan hem over. Kema viel aan Tendeloo niet mede: hij vond er wereldschgezindheid en onverschilligheid, ten gevolge waarvan de samenkomsten slecht bezocht werden. Om die reden wilde hij zich liever in eene der buitengemeenten vestigen, maar de andere Zendelingen waren daar tegen en bovendien stond de Resident het niet toe. Een weinig later volbracht hij toch zijn voornemen en verhuisde hij naar het gezondere Ajer-Madidi, gelegen op halfweg tusschen Mĕnado en Kema. Hier bemerkte hij ras, dat ook de buitengemeenten nog ver van het ideaal van eene gemeente des Heeren verwijderd waren. En geen wonder. Linemann had eenvoudig de ontstane opwekking gevolgd en de scharen, die zich aanmeldden, zonder grondig onderwijs, waartoe tijd en personen ontbraken, gedoopt. Ook daarna had men voor voldoend onderwijs nog niet kunnen zorgen, en het bleek Tendeloo meer dan noodig, daaraan met kracht te beginnen. Het aantal zielen, onder zijne leiding geplaatst, bedroeg 12.000; deze waren op 1000 na gedoopt, maar aan voorgangers was groot gebrek. De bevolking was bekeerd van het Heidendom; de afgoderij was uit den weg geruimd, en men toonde geen berouw over het prijsgeven van hetgeen men eertijds vereerde. Die bekeering sloot geenszins in een afstand-doen van de zonde, maar zij had toch de harten toebereid voor het ontvangen van het zaad der wedergeboorte, en het kwam er op aan, dat nú te zaaien. Opmerkelijk was hier, dat de voormalige voornaamste priesters thans tot de beste gemeenteleden behoorden. Had hij nu maar een voldoend aantal geschikte Inlandsche helpers gehad! doch daaraan ontbrak het hem zeer. Op een paar na konden zijne helpers lezen noch schrijven, en de meeste waren slechts iets kundiger dan het gros der gemeenteleden. Gevolg daarvan was, dat, al deden zij wat zij konden, zij geen grooten invloed uitoefenden.

In '71 schreef Tendeloo, dat hij in zijne 21 gemeenten weinig verscheidenheid kon opmerken. Het meest kenmerkend verschil bestond voor hem alsnog in de grootte der gemeenten, en deze varieerde van 2000 tot 100 zielen Ongedoopten had hij nu in zijnen werkkring, uitgezonderd 500 Mohammedanen te Kema, geen 100 personen. Ofschoon, na 10 jaren arbeidens, zichzelven dikwijls de vraag stellende, wat de vruchten van zijnen arbeid waren, mocht hij toch getuigen, dat deze »niet geheel« ontbraken. [1])

In '73 kwam Tendeloo wegens ziekte met verlof naar Nederland. Na het volgende jaar als Hulpprediker in dienst van het Gouvernement te zijn overgegaan, keerde hij naar Indië terug, waarop hij in die qualiteit in zijnen vroegeren werkkring werd aangesteld.

6. *Tanawangko.*

Op dit plaatsje, ongeveer 5 uren westwaarts van Mĕnado zeer schoon aan zee gelegen, was óók het Christendom ingevoerd in de dagen der Compagnie. Wanneer Muller het te Mĕnado (zie ald.) door de tegenwerking, welke hij er vond, te benauwd kreeg, had hij de gewoonte, voor een poos naar dit stille plaatsje de wijk te nemen en er aan de gemeente te arbeiden. Toen Hellendoorn te Mĕnado gekomen was, bezocht hij op zijne eerste dienstreis door de Minahasa ook deze negorij. Hij vond er 530 Christenen en eene school met 47 leerlingen. De komst van Riedel en Schwarz stelde hem in staat, meer aan de »kustgemeenten« te kunnen doen, en dat had eene goede uitwerking. In '32 bespeurde

[1]) Verslag N. Zend. Gen. 1859 bl. 29.

[1]) In het Orgaan der Ned. Zend. Ver. 1865/66 bl. 124 wordt gezegd, dat Tendeloo, evenals Wiersma, de moderne leer toegedaan was. Het is, bij mijn weten, niet tegengesproken.

hij te Tanawangko toeneming van belangstelling, welke ook hierin zich openbaarde, dat de school nu 100 leerlingen telde. Daar dit plaatsje nagenoeg even dicht bij Amoerang als bij Mĕnado ligt, kwam het na Hellendoorns dood 't best uit, dat Zend. Hermann zich met deze gemeente belastte. Hij trad er voor 't eerst op in Sept. '39, voor 60 à 70 volwassen hoorders, en kreeg den indruk, dat daar nog een zegen rustte op »de dienstverrichtingen van Muller.« Op Nieuwjaarsdag van 1842 wijdde hij er de nieuwe netgebouwde kerk in, maar overigens liep zijne werkzaamheid hier thans ten einde.

In November van dat jaar namelijk kreeg Tanawangko in N. P. Wilken een eigen Zendeling. Deze bleef er echter slechts kort wonen, want op verlangen der Conferentie van Zendelingen nam hij in April '43 de plaats in van Mattern te Tomohon. Tijdens zijn verblijf te Tanawangko waren er 614 Christenen. Hij hield over de gemeente aldaar het opzicht tot zij opnieuw een eigen leeraar kreeg. Bij het bezoek van Insp. Van Rhijn alhier, een jaar vroeger, werd het dezen duidelijk, dat Tanawangko eene geschikte standplaats voor eenen nieuwen Zendeling zou zijn. Hiertoe werd aangewezen R. Bossert, die in Maart '49 zijne bestemming bereikte.

Na een half jaar op dezen post te hebben doorgebracht, kon Bossert niet anders dan hoogstongunstig over zijne gemeente oordeelen. Er bevonden zich wel ruim 500 Christenen, maar zij waren Christen gemaakt. Hoogstens 25—30 kwamen er van hen in de kerk; zij waren zeer bijgeloovig; slechter dan de Alfoeren; lui, onmatig en zinnelijk; daarbij onwillig om zich te laten onderwijzen. Meer had hij op met Tateli, een dorp, waar nog slechts 7 gedoopten woonden, maar waar hij veel belangstelling vond. De toestand was in '52 nog dezelfde, ja, zelfs was hij verergerd, want thans werd de Zendeling nog daarenboven tegengewerkt door de hoofden, niet 't minst te Tateli. Alleen gaf het hem eenige hoop, dat enkele tientallen Christenen nu des Zondagsavonds samenkwamen te zijnen huize, om het in de godsdienstoefening des morgens gehoorde nog eens te overdenken.

Bossert verwisselde dezen post in 't laatst van Juli '54 met Saparoea, waar we hem later zullen wedervinden. Hij werd te Tanawangko opgevolgd door N. Graafland (uitgezonden 1849), die eerst te Sonder had gearbeid, en om redenen, die we bij de bespreking van dien post zullen opgeven, zich met de pas door hem aangevangen Opleidingsschool naar hier verplaatste. Hij begon er zijn werk in September '54 en bevestigde reeds spoedig de ongunstige beschrijving, welke zijn voorganger van de gemeente had gegeven. Had deze zich voornamelijk bepaald tot de kleine kern zijner getrouwe kerkgangers, hopende, dat zij een zuurdeesem zouden worden voor hunne omgeving, in welke hoop hij zich had teleurgesteld gezien: Graafland sloeg eenen anderen weg in, namelijk dien van huisbezoek en gedurige opwekking. Hij had daarvan dit resultaat, dat de opkomst van lieverlede klom tot 150 personen of meer. Zendingsbidstonden en eene Zondagsschool voor bejaarden werkten die toenemende opkomst mede in de hand. Op deze wijze verbeterde de toestand hier, en in '59 gaf de gemeente aan Graafland reeds »in allen deele de meeste vreugd.« De weinige Mohammedanen, hier woonachtig, namen de een vóór de ander nà het Christendom aan en eenige Heidenen, waaronder walians, volgden dat voorbeeld. Deze nieuwe Christenen onderscheidden zich in den regel gunstig van de oude. Op de ruim 7000 zielen, die Graaflands werkkring omvatte, telde hij in genoemd jaar 1194 Christenen, van welke 45 lidmaat waren, terwijl zijne scholen door 869 leerlingen werden bezocht.

Het ging echter ook te Tanawangko niet zonder stoornissen verder. In Maart '60 ontviel aan Graafland zijne vrouw, die hem ook voor de Kweekschool zoo noodig was. [1]) Daarbij gingen in het volgende jaar de opgewektheid en de opkomst van de hoofdgemeente achteruit, wat echter gelukkig niet het geval was op de filialen. Te Tateli oefende een gewezen leerling der Kweekschool zulk eenen goeden invloed uit, dat bijna alle inwoners het Christendom aannamen. Ook elders wies de belangstelling en de Zendeling kon 244 volwassenen en 27 kinderen doopen. In '64 bracht

[1]) Hij hertrouwde met eene dochter van Riedel en na het overlijden van deze tweede vrouw met eene dochter van Ulfers.

hij met zijne tweede vrouw, die geneeskundige hulp van noode had, eenige maanden in Nederland door, maar met Kersttijd was hij weer op zijnen post terug.

We dienen nu evenwel eerst iets van de Kweekschool te zeggen. Zij werd hier in '55 geopend met 11 leerlingen, maar had er het volgende jaar reeds 18. Behalve dat deze leerden lezen, schrijven, rekenen en zingen, ontvingen ze ook godsdienstig onderwijs. Volgens die opgave was het onderwijs dus in den beginne op eenvoudigen voet ingericht. Gedurende eenige jaren werd het getal kweekelingen op 20 gehouden, maar in '62 werd besloten het op 30 te brengen. De Regeering deed van belangstelling in deze inrichting blijken, door haar te steunen met eene subsidie van ƒ 500 's jaars. In '66 namen 38 kweekelingen aan de lessen deel. Intusschen deden zich voorteekenen op, die eene aanstaande verandering in het schoolwezen in de Minahasa aankondigden. Een Inspecteur van het lager onderwijs bezocht de Genootschapsscholen en de Kweekschool, en men bemerkte, dat de Regeering omging met het plan, de Minahasa met neutrale scholen te begiftigen. In '68 werden dan ook de Gouvernementsscholen aan het toezicht der Zendelingen onttrokken, en daarop volgde weldra de oprichting van neutrale openbare scholen, wat tot veel moeilijkheden aanleiding heeft gegeven, waaraan zelfs nu nog geen einde is gekomen. Het zal aan die concurrentie ook wel toe te schrijven zijn, dat het aantal kweekelingen op het Instituut van het Genootschap belangrijk werd verminderd.

Daar het Graafland op den duur bezwaarlijk viel, bij de zorg voor zijne 25 leerlingen aan zijne Zendelings-werkzaamheden den noodigen tijd te wijden, vroeg hij om hulp, waarop Zend. H. Bettink, sedert '67 gevestigd te Tondano en belast met het besturen der drukkerij, waar o. a. de »Tjahaja Sijang« (d. i. Morgenlicht), een Maleisch maandblad, geredigeerd door Graafland, verscheen, naar Tanawangko werd overgeplaatst. Deze nam in 't begin van '71 de leiding der gemeenten van Graafland over. Al was Bettink niet over alles voldaan en stuitte hij nu en dan »op de flauwheid der mannen van invloed,« hij zag toch het Heidendom van jaar tot jaar in aanhangers en kracht verminderen. Hij arbeidde hier tot in '78, toen hij wegens ziekte naar Nederland ging, waar hij het volgende jaar tot Hulpprediker werd benoemd. Na hierop naar Indië teruggekeerd te zijn, werd hij geplaatst te Benkoelen. [1])

In '74 kwam hier de nieuwe Zendeling A. de Lange. Deze vond zijn werk voornamelijk op de Kweekschool en huwde eene dochter van Graafland. Toen Bettink met verlof was gegaan, nam De Lange de leiding der drukkerij op zich, terwijl hij les bleef geven op de Kweekschool.

Na Bettinks vertrek werd ook de post Tanawangko opgenomen in de Indische Kerk, en in '80 werd hier geplaatst de Hulpprediker M. H. Schippers, wiens werkkring 14 gemeenten omvatte, maar valt buiten de periode, welke wij thans bespreken. Over de Kweekschool hebben we echter nog iets mede te deelen. Graafland kwam in '80 weer naar Nederland, tot herstel van gezondheid. Hij hield zich hier o.a. bezig »met de noodige voorbereiding, om aan zijne Kweekschool nieuw leven te kunnen bijzetten.« Zij zou namelijk voortaan »niet alleen dienen tot opleiding van gewone onderwijzers en voorgangers in de gemeenten, maar tevens een personeel vormen, in staat de jeugd voor nuttigen handenarbeid geschikt te maken.« Gedurende zijne afwezigheid voerde De Lange het beheer der inrichting. Nadat Graafland in '81 was teruggekomen, hervatte hij de opleiding met 20 leerlingen, die nu, behalve in de onderwijs-vakken, ook les in vlechten, houtzagen, houtsnijden, draaien, enz. ontvingen. Hij zette het onderwijs in deze knutselarijen echter niet lang voort, want in '83 werd hij benoemd tot Adjunct-Inspecteur van het Inlandsch onderwijs en daarmede trad hij af als Directeur der Kweekschool, aan wier hoofd hij 33 jaren had gestaan. Zijne plaats werd in '85 ingenomen door den jeugdigen Zend. H. C. Kruijt. Daar deze met zijne leerlingen zeer van koorts te lijden had, deed hij het voorstel, de Kweekschool naar Tomohon te verplaatsen, waartoe het Bestuur verlof gaf. Kruijt zette daar het opleidingswerk

[1]) In '83 moest hij opnieuw wegens ziekte naar het vaderland. Na het volgende jaar in Indië teruggekeerd te zijn, werd hij benoemd tot Hulpprediker te Bonthain, waar hij arbeidde tot 1893.

voort, tot hij in '90 naar Deli werd geroepen. Hoe het hem daar gegaan is, hebben we reeds beschreven. Na zijn vertrek werd de jonge Zendeling J. H. Hiebink Rooker tot Directeur der Kweekschool benoemd.

7. *Koemĕlĕmboeai.*

Op 2 Nov. 1838 opende Zend. Hermann in dit dorp, gelegen op 4 uur gaans van zijne woonplaats Amoerang, eene school voor de Inlandsche jeugd. Het was de eerste maal, dat hier een Zendeling kwam. De bevolking, met welke hij alleen door middel van een tolk verkeeren kon, was nog zeer eenvoudig, maar belangstellend en leergierig. Zij had zelf het lokaal gebouwd. De lessen vingen aan met 41 leerlingen. De school werd geregeld voortgezet en van tijd tot tijd door den Zendeling bezocht. Toen hij er in Nov. '44 zijne gewone visite bracht, verraste men hem met een nieuw schoolgebouw en eene woning voor den onderwijzer. Men ging nu dit nieuwe lokaal ook voor kerk gebruiken, want vele Alfoeren hadden besloten hunne afgoderij te verlaten en wenschten onderwijs te ontvangen. Op 15 Mei '45 doopte Hermann in dit dorp 11 volwassenen en 2 kinderen, en daarmede was de gemeente te dezer plaatse geboren. Drie maanden later werden opnieuw eenigen gedoopt, waaronder het dorpshoofd. Ook bewerkte hij, dat enkele paren een wettig huwelijk aangingen, want hij wenschte te doen wat hij vermocht om te verhinderen, dat de Christenen in de nieuwgestichte gemeenten op heidensche wijze zouden blijven voortleven.

De verre en bezwaarlijke tochten, welke Hermann in zijnen uitgestrekten werkkring te maken had, begonnen hem bij zijne zwakke gezondheid op den duur te moeilijk te vallen, en hij verlangde daarom naar eenen medearbeider, die een gedeelte van zijn werk kon overnemen. In 't vaderland was men overtuigd, dat de zwakke man hulp noodig had, en men zond hem een medearbeider toe in Zend. S. Ulfers, dien men eerst voor Ceram had bestemd ter vervanging van Jellesma.

Na zich eenigen tijd te Amoerang te hebben opgehouden, aanvaardde Ulfers in Juni 1849 met zijne vrouw de reis naar Koemĕlĕmboeai, waarna Hermann hem op 15 Juli d.a.v. dit gedeelte van zijnen werkkring overdroeg met eene preek in het Alfoersch, waaruit blijkt, dat hij thans niet alleen geen tolk meer noodig had, maar ook niet meer aan het Maleisch gebonden was. Had hij in Dec. '47 in deze negorij voor 't eerst het Avondmaal gevierd met 14 leden, op den dag der overdracht zaten 26 leden met de Zendelingen rondom den disch des Heeren.

De post van Zend. Ulfers omvatte 25 [1]) negorijen met 8 of 9 duizend inwoners. Koemĕlĕmboeai zelve omvatte 96 gezinnen en lag midden in den werkkring. Hij vond daarin bij zijn optreden 283 gedoopten (187 op den hoofdpost en de overige te Liwason), onder welke 14 lidmaten. Weldra kon hij 141 personen doopen en een paar nieuwe gemeenten stichten. Verder had hij onder zijn toezicht 9 zendings- en 3 openbare scholen. De hoofdplaats is schilderachtig gelegen op eene hoogte van ruim 1500 voet, op 2 heuvels, tusschen welke eene rivier stroomt. De negorij zag er onordelijk en armoedig uit. De kinderen liepen er heel- en de volwassenen half naakt. De menschen waren goedig en eerlijk, leefden tamelijk zedelijk, maar konden geweldig liegen. Intusschen begon reeds thans in veel verbetering te komen door het Evangelie. Wat de taal betreft: Ulfers bediende zich van het Maleisch, maar voor prediking en catechisatie stond de meester hem als tolk ter zijde en vertaalde telkens eenige zinnen, door den Zendeling gesproken, in het Alfoersch. Geheel eens was Ulfers het met Hermann, dat de Zendeling onder dit volk het best door helpers kon werken, en hij legde zich ook om die reden zeer toe op vermeerdering der scholen, waarvan hij de kosten, als 't niet anders kon, zelf droeg. Hij wenschte niet alleen scholen voor de kinderen der Christenen, maar verlangde ook, dat de school tevens dienen zou »om de onchristelijke jeugd tot Christus te leiden.« Zijne zienswijze verdedigde hij met warmte, o.a. hierop wijzende, dat juist door de school de kennis van het Evangelie algemeen verspreid raakte, en dat vele jonge menschen, die de zendingsschool hadden bezocht, nu den Doop kwamen vragen. Daar de onderwijzers zelf nog onderricht en leiding

[1]) In '66 was het aantal 29.

noodig hadden, liet Ulfers hen allen iederen Woensdagmiddag bij zich aan huis komen, waartoe sommige hunner 12 paal hadden af te leggen, d. i. heen en terug 8 uren gaans. Ulfers' vrouw trok zich het lot der meisjes aan, en opende eene naaischool, welke goed opnam. Behalve dat deze meisjes voor zichzelve en hare familieleden naaiden, vervaardigden zij ook kleedingstukken ter uitdeeling op het Kerstfeest. Verder nam de Zendeling een aantal jongelingen in huis. Behalve dat hij deze deed deelnemen aan het gewone onderwijs, leerde hij hen werken in hout en ijzer, waarvoor hij de benoodigde gereedschappen uit Europa liet komen en bij zijn huis een timmer- en smidswinkel bouwde. Reeds in '51 had hij onder die jongelui een bekwaam schrijnwerker, en de eerste mangel, die ooit in de Minahasa was gezien, had de Zendeling met zijne jongens gemaakt.

Was men gewoon des Zondags om half 11, wanneer het reeds heet begint te worden, bijeen te komen, Ulfers liet de kerk een uur vroeger beginnen, en ondervond daarvan goede gevolgen. De opkomst nam toe, en zou zeker nog grooter zijn geweest, als de menschen niet waren verhinderd geworden door het dorpshoofd, die allen, welke zich aan den publieken arbeid onttrokken, strafte met stokslagen. Eerst trachtte de Zendeling dat te keer te gaan door het hoofd met eene aanklacht te bedreigen, maar toen dit niet hielp vermaande hij de verdrukten tot onderwerping, en zie, toen zij lijdzaam de straf verdroegen ontwapende dat den tegenstander en nu nam de opkomst op verblijdende wijze toe. In '55 doopte Ulfers 116 volwassenen en 45 kinderen; zijne 13 scholen telden 763 leerlingen; een zendingsbidstond, door hem ingesteld, werd door 160—200 personen bijgewoond. In die bidstonden behandelde hij de Kerkgeschiedenis, en lichtte hij zijne Christenen met name in over de Roomsche kerk, naar aanleiding der pogingen van pastoor De Hessele, om hier op zijnen post propaganda te maken.

Zoodra Ulfers te Koemĕlĕmboeai een voldoend aantal manslidmaten had (er waren er nu 17), achtte hij den tijd gekomen, om aan zijne gemeente een kerkeraad te geven. Nadat hij die lidmaten had ingelicht, verzocht hij hun, naar Hand. 6 : 1—7, maar vooral met 't oog op vers 3, uit hun midden 7 mannen te kiezen, en toen zij aan dit verlangen hadden voldaan, werden de verkozenen op Nieuwjaarsdag van 1855 door oplegging der handen van degenen die hen gekozen hadden tot hunnen dienst gewijd. Deze wijze van inzegening komt mij éénig voor, waarom ik er hier melding van maak. [1])

Aangezien de werkkring van Ulfers grensde aan het landschap Bolaäng-Mogondau, droeg het Genootschap in '58 aan dezen Zendeling op, te trachten, ingang tot dat rijkje te verkrijgen. Hijzelf wenschte dat van harte, en wendde herhaaldelijk pogingen aan, om voor het Evangelie daarheen den weg te banen. Zelfs stichtte hij ten behoeve eener voorgenomen Evangelisatie eene afdeeling van het Zendeling-genootschap in zijne woonplaats, eene Alfoersche Zendingsvereeniging, [2]) in den trant van wat men nu ook elders vindt, b.v. in de Molukken en onder de Bataks. Zijne pogingen ten aanzien van genoemd landschap slaagden echter evenmin als die, welke van andere zijde werden aangewend.

In het begin van '59 was de uitbreiding van het Christendom op den hoofdpost, waar nu 600 menschen woonden, reeds zóóver gevorderd, dat er nog slechts 2 Heidenen over waren: eene oude vrouw en een jonge man. In 't geheel had Ulfers nu 12 gemeenten met 1700 gedoopten en 17 scholen met 1200 leerlingen. Ook op de filialen begon het Heidendom te verdwijnen. Te Karimboĕe b.v. hielden in '59 nog slechts 2 priesteressen aan den nationalen godsdienst vast, maar de komst van den Zendeling aldaar gaf het sein »het huis schoon te maken«, eene uitdrukking waarmee men te kennen gaf, dat de voorwerpen van afgodische vereering uit den weg werden geruimd. Een sprekend voorbeeld van den vernieuwenden invloed des Evangelies, dat hier toch nog maar zoo kort was gepredikt, wordt ons verhaald. In 1860 moest een gedeelte van de Christelijke bevolking van de negorij Woewoek, behoorende tot de afdeeling Amoerang, naar de buurt van Koemĕlĕmboeai ver-

---

[1]) Maandb. 1857 bl. 59. Hij zegt er uitdrukkelijk bij, dat *niet hij* hun de handen oplegde.

[2]) Zij had in '62 een ontvangst van ƒ 125.

huizen, om daar een nieuw dorp te stichten. De uitgekozen plek was niet zoo terstond bewoonbaar, maar nu stonden de Koemĕlĕmboeaiers aan de Woewoekers een deel van hunne huizen en van hunnen oogst af, tot zij zich daar konden vestigen en hunnen eersten oogst binnen hadden. Onder leiding van den helper Jozef Pangkeh werd de nieuwe woonplaats betrokken, nadat de Zendeling op verzoek van laatstgenoemden om Gods zegen over de vestiging had gebeden, in stede van de heidensche gebruiken, die voorheen in zoodanig geval werden toegepast. Geen wonder, dat slechts enkele Christenen zich hier lieten verleiden tot het meedoen aan de fosso's, welke in dezen tijd op hoog bevel in de Minahasa herleefden.

In '61 telde Ulfers in zijnen werkkring 13 gemeenten en 21 scholen, en ofschoon deze hem veel te doen gaven, hij vond toch nog tijd voor zijne Handwerksschool, en Prof. De Vrieze, die op eene reis door de Minahasa daarmede in kennis kwam, roemt zeer de door dezen Zendeling gevormde timmerlieden, schrijnwerkers, smeden, wagenmakers en metselaars. [1]) Blijkbaar deed zijn streven in dit opzicht geen nadeel aan zijn eigenlijk zendingswerk, waarin hij bijzonder voorspoedig was. In '66 bedroeg het getal zijner gemeenten 16, dat der gedoopten 4120, dat der lidmaten 421 en dat der op Christelijke wijze in den echt verbondenen 592 paren. De ijverige man werd echter in zijnen omgang met de menschen zeer belemmerd door eene toenemende doofheid. Opdat hij daarvoor in Europa genezing zou kunnen zoeken, werd hem vergund te repatrieëren, en daarvan maakte hij in '67 gebruik. Zijne aanwezigheid in Nederland benutte hij tot het wekken van belangstelling in de Zending naar Bolaäng-Mogondau, en door anderen daarin bijgestaan mocht hij een aanzienlijk bedrag voor dat doel bijeen zien komen.

Niet genezen van zijne doofheid keerde Ulfers in 't laatst van '68 naar Indië terug. Te Batavia had hij een langdurig gedwongen oponthoud, ten gevolge van lasterlijke praatjes, door zijne medepassagiers omtrent hem verspreid. [2]) Eerst nadat deze op zijn verzoek door twee hooggeplaatste rechterlijke ambtenaren grondig waren onderzocht en hij openlijk en volkomen gerechtvaardigd was, vervolgde hij zijne reis. Na eene afwezigheid van $2^1/_2$ jaar hervatte hij den arbeid in Jan. '70, en hij zette dien nog eenige jaren voort. Over deze laatste periode zijner werkzaamheid is ons echter slechts weinig medegedeeld.

Gelijk we reeds zeiden, gingen sinds 1874 de Zendelingen in de Minahasa allengs als Hulppredikers over in dienst van het Gouvernement. Ulfers gaf het verlangen te kennen, wegens gevorderden leeftijd, [1]) Zendeling te blijven, wat hem werd toegestaan. Het ontbrak hier ook nog geenszins aan eigenlijk Zendelingswerk; immers in '80 telde zijn werkkring nog 2500 Heidenen. Deze stonden evenwel allen meer of min onder den invloed van het Evangelie, en legden successievelijk hunne heidensche gewoonten af; koppensnellen kwam in 't geheel niet meer voor; over veelwijverij en lichtvaardige echtscheiding begonnen zij zich te schamen, enz. Vele hunner konden lezen en schrijven, en in navolging der Christenen waren zij netter en ijveriger geworden. De jongeren onder hen hadden meerendeels het Christendom aangenomen. Daarentegen kwamen onder de Christenen nog wel eens schandelijke dingen voor. Zoo verhaalde Ulfers b.v. van Christenouders, die hun 13- of 14-jarig dochtertje tegen haren wil en de ernstige vertogen der gemeente voor *f* 80 aan eenen Mohammedaan hadden verkocht. Merkwaardig genoeg stierven beiden, vader en moeder, enkele dagen na het afstaan van hun kind, waarop het meisje gelegenheid vond te ontvluchten. Maar gelukkig behoorden zulke lieden tot de uitzonderingen, en kon de Zendeling ook wijzen op velen, wier bekeering boven alle bedenking verheven was.

Eene langdurige en ernstige krankheid in 1880, waaruit hij weliswaar mocht herstellen, maar die hem zeer verzwakt had, deed Zend. Ulfers den wensch uitspreken, ontheven te worden van een deel zijner taak. Daaraan werd voldaan, toen J. Boddé in het volgende jaar als Hulpprediker belast werd met een gedeelte van dezen werk-

[1]) Vgl. Meded. V bl. 353.

[2]) Maandb. 1870 bl 57

[1]) Meded. XXVI bl. 293

kring. Aan Ulfers verbleef voorloopig de hoofdgemeente met 7 filialen in de nabijheid. In dezen beperkteren kring zette hij zijn werk voort, tot hij op 2 Juni '85 op 72-jarigen leeftijd en na eenen 36-jarigen gezegenden arbeid, door den Heer werd weggenomen. Zijne echtgenoote, Henriette Kissner, was hem op 11 Juli '72 reeds voorgegaan. Ds. Wielandt, destijds Predikant te Mĕnado, schreef over Ulfers: »Hij deed mij dikwijls meer denken aan sommige krachtvolle, strenge mannen van het Oude Verbond, dan aan de profeten van den nieuwen tijd, den tijd van Jezus Christus, den tijd van genade en liefde, maar niettemin houd ik mij overtuigd, dat Ulfers het goed meende met zijn volk, en zijn arbeid is dan trouwens ook alles behalve vergeefs geweest.« Men zou zich zeker vergissen, als men die woorden van Wielandt verstond in dézen zin, dat Ulfers een man van de Wet en niet van de Genade was; ze willen in gewone taal alleen zeggen, dunkt mij, dat hij noch »Evangelisch«, noch modern, maar een Bijbelsch Christen was. [1])

Hulppr. Boddé aanvaardde, krachtens het besluit zijner benoeming, onmiddellijk na het overlijden van Ulfers de leiding ook van de gezegde 8 gemeenten en vestigde zich nu te Koemĕlĕmboeai, zoodat nu al de gemeenten, weer tot één geheel vereenigd, werden opgenomen in de Indische Kerk.

8. *Sonder.*

Dit dorp ligt nagenoeg midden tusschen het meer van Tondano en de baai van Amoerang, in eene schoone vlakte. Zend. Schwarz van Langowan (zie ald.) ving er den zendingsarbeid aan met schoolonderwijs. De negorij lag destijds op eenigen afstand van de tegenwoordige plek, waarheen zij in '47 is verlegd. In '43 kon men er beginnen met het geven van dooponderricht aan eenige personen, en op 1 Juni '45 werden de 18 eerstelingen gedoopt. De Majoor, die den Java-oorlog had medegemaakt, gedecoreerd en Christen was, werkte eerst tegen, waarvoor ook wel een reden bestond, want zijn wandel was geenszins Christelijk. Met dien eersten Doop was het fondament voor de gemeente gelegd, en van dit punt uit verbreidde het Evangelie zich ook in dit district. Schwarz had van Riedel voor dit dorp een uitnemend onderwijzer gekregen, Adrianus Angkoe geheeten, van wien hij verklaarde: »De Geest Gods werkt in dien man,« en deze helper was hem, gelijk te voren Riedel, zeer nut tot den dienst. We hebben onder Langowan reeds over hem gesproken. Men had in '47 hier te Sonder 70—100 hoorders.

Ten gevolge van verschikkingen kwam Sonder in '49 onder de leiding van Wilken, den Zendeling van Tomohon, die in dat district nog 2 gemeenten en ook enkele scholen stichtte. In '51 werd Sonder tot eenen zelfstandigen werkkring verheven, en toevertrouwd aan N. Graafland. De hoofdplaats had thans eene bevolking van 750 huisgezinnen en was de tweede negorij van de Minahasa; zij was net aangelegd, maar ten gevolge harer ingesloten ligging ongezond. Onder de Christenen vond Graafland veel onkunde en lauwheid, maar zij waren ook tot hiertoe bijna geheel aan de zorg van eenen Inl. helper overgelaten geweest. Eene snelle verbetering was niet te verwachten, maar eenen langzamen vooruitgang mocht de Zendeling toch opmerken. Vooral maakte deze werk van zijne 4 helpers. Hij, de oud-onderwijzer, had namelijk de opdracht ontvangen, om bij zijn Zendelingswerk zich ook te belasten met de opleiding van jongelingen tot onderwijzer, wat tot dusver door ieder der Zendelingen voor eigen behoefte geschiedde. Hij opende daartoe reeds spoedig eene Kweekschool. Het plan was, dat ook de andere Zendelingen zouden voortgaan met opleiden, maar de door hen voorloopig onderwezenen zouden dan op de Kweekschool van Graafland verder worden bekwaamd. In Jan. '52 werd deze geopend met 4 leerlingen, maar reeds in April

---

[1]) Rooker zegt van hem in zijn „Bericht" over 1885: „De gedaante der dingen is daar (in dezen werkkring, gedurende de 36 jaren, welke Ulfers er doorbracht) geheel omgekeerd. Aan de krachtige prediking des Evangelies verbond hij onderricht in handwerken, voornamelijk in het timmeren. Menig jongeling werd door hem tot een bekwaam timmerman gevormd. Het bouwen van huizen en het vervaardigen van meubels, ook het maken van karren, nam door zijn onderwijs en invloed in die streken eene betrekkelijk hooge vlucht."

moest zij weer worden gesloten ten gevolge eener hevige koortsepidemie, die tot het einde van het jaar woedde en waaraan 5 leden van het huisgezin des Zendelings stierven. In eene andere woning werd het onderwijs na eenige maanden hervat, maar slechts voor korten tijd, want de bovenvermelde epidemie van '54, waardoor ook de kweekelingen werden aangetast en hij een kind verloor, gaf hem aanleiding de Kweekschool naar Tanawangko te verplaatsen. Het vervolg harer geschiedenis is reeds verhaald bij de bespreking van dien post.

Van de gemeente te Sonder viel in Graaflands tijd weinig loffelijks te zeggen. »Zij had hare goede zijde, die zeer flauw uitkwam, en hare slechte zijde, die maar al te zeer in het oog viel.« Evenals sommige der andere Zendelingen beoefende Graafland de landtaal, en nadat hij in 't Maleisch gepredikt had liet hij de preek door de helpers tot hunne oefening (en zeker tot zijne voorlichting tevens) in 't Alfoersch vertalen.

Na zijn vertrek kwam het district Sonder weer onder toezicht van Zend. Wilken, en deze kon er in '55 gunstige berichten over uitbrengen. Het schoolbezoek nam toe; op de hoofdplaats vroegen 150 personen om dooponderricht en 30 à 40 gedoopten wenschten tot lidmaat te worden aangenomen. De opkomst onder de prediking was verblijdend, en Wilken vond hier meer hartelijkheid en verkleefdheid dan elders in de Minahasa. De beoordeelingen van hem en Graafland liepen dus nog al uiteen.

In Sept. '61 droeg Wilken dit gedeelte van zijn werk over aan den jongen Zend. J. A. F. Schwarz, zoon van den Zendeling van Langowan. Sonder was dus thans weer een zelfstandige post, maar we kunnen er weinig meer van mededeelen, want er is noch *over* noch *door* Schwarz Jr. veel geschreven. In '64 meldde hij aan Zend. Van der Wal, »dat hij een ellendig huis bewoonde en zijn werkkring zeer ongezond was,« waarom hij hem een bezoek aan Sonder ontraadde. V. d. Wal ging er niettemin met zijne vrouw heen, en bevond, dat Zend. Schwarz »een ellendig krot« bewoonde, waar het krioelde van ratten. Waarom dat »krot« niet door eene behoorlijke woning werd vervangen, kunnen we niet ophelderen. Aan het Bestuur lag stellig de schuld niet, en dat er geen materialen zouden geweest zijn, is niet aan te nemen. In zijn werk — zoo lezen we — gevoelde Schwarz zich gelukkig. Hij maakte ook studie van het Alfoersch. In '66 vergezelde hij Wilken op eene reis naar Bolaäng-Mogondau, om eenen weg voor de Zending te zoeken, en hij vervaardigde met hem een woordenlijst van de taal van dat land. — Zijn werkkring omvatte omstreeks dezen tijd 6470 zielen, van welke nog 5068 Heidenen waren. De opkomst in kerk en school was gering. Van de hoofdgemeente, die 681 leden telde, kwamen slechts 80—100 in de kerk. Ook was het Christelijk leven er gedaald en de Heidenen toonden ten gevolge daarvan weinig begeerte, het Christendom aan te nemen. Het Avondmaal werd alleen in de hoofdgemeente bediend en gemiddeld namen 125 leden daaraan deel.

In '71 werd Schwarz aangewezen, om met de jonge Zendelingen Brouwer en De Lange zich in het rijk Bolaäng-Mogondau te vestigen, maar de Indische Regeering, die anders dit Genootschap niet gaarne iets weigert, stond dat niet toe, om een conflict met den radja te vermijden. Daarop gingen Schwarz en Brouwer in '73 bij den radja op audientie, toen deze zijn jaarlijksch verplicht bezoek aan den Resident van Mĕnado bracht, ten einde van hem de vergunning tot vestiging te erlangen; zij kregen echter eerst een ontwijkend en later een weigerend antwoord. In Juli '75 maakte Schwarz met De Lange eene nieuwe reis naar dat landschap, maar het mocht hem ook thans niet gelukken, voor de Zending eenen weg er heen te banen.

Ingevolge bekomen last van zijn Bestuur verzocht ook deze Zendeling om benoemd te worden tot Hulpprediker, en hij ontving zijne aanstelling in Maart '79.

9. *Ratahan.*

In Oct. 1832 kwam hier — op 40 paal of 13 uur afstands van Mĕnado — voor 't eerst een Zendeling, namelijk Schwarz, van Langowan. De reis er heen was voor hem zeer bezwaarlijk, en kon wegens de steile bergen niet eens te paard worden

gedaan. De bewoners van dit dorp en van het naburig Tonsawang behoorden nog tot de meestonbeschaafde van Noord-Celebes. Een groot deel van hen hield zich liefst op in het bosch, liep geheel naakt en voedde zich met hetgeen de natuur aanbiedt, zelfs met slangen; het hoofd echter had zijn verlangen naar eene school te kennen gegeven en Schwarz was bereid eenen onderwijzer te zenden, ofschoon die een moeilijk werk zou hebben, want de menschen spraken een vreemd dialect en verstonden natuurlijk geen Maleisch. De pogingen, om aldaar scholen op te richten, mislukten evenwel destijds en het werd 1843 aleer de Zendeling ze kon herhalen. Alles was daar ook nu nog »echt Alfoersch,« maar de begeerte naar onderwijs was toegenomen. Nochtans vindt men het eerst in de statistiek van 1849 eene school opgegeven, en wel te Passan en Ratahan, met 148 leerlingen (waaronder 8 meisjes), van welke echter slechts 35 gezet opkwamen. Bij den dood van Schwarz in '59 telde die school 170 leerlingen. Van eene bepaalde Evangelisatie in dezen tijd blijkt niet, ofschoon er wel eens gedoopt is. Bij de eerste Zendelingen stond de school op den voorgrond.

Schaafsma, die Schwarz opvolgde, nam ook de zorg voor Ratahan op zich, maar kon er niet veel verblijdends over mededeelen. Intusschen konden ook op enkele andere punten scholen worden gesticht, maar als uitvloeisel der tegenwerking van het toenmalig gewestelijk bestuur waren in '62 de scholen deels verlaten, deels half ledig, de meesters moedeloos en de kerk onbezocht. Daarin kwam na het aftreden van den resident wel verbetering, maar andere bezwaren bleven het werk belemmeren. Het was hier »een nog bijna niet ontgonnen akker;« de fosso's bloeiden er nog in volle kracht en het leven was nog totaal heidensch. Aangezien dit gebied zeer moeilijk van uit Langowan te bereiken was, meenden de Zendelingen, dat het beter zou zijn, aan Ratahan een eigen Zendeling te geven. Dit geschiedde in '62, toen N. J. Wiersma hier werd geplaatst.

Deze kwam weldra tot het inzicht, dat de bevolking in zijnen werkkring zeer achterlijk was; hij ondervond geen de minste tegenwerking, doch had zeer te strijden tegen onverschilligheid. Daar de menschen bestendig in de tuinen werkten, kon hij in den beginne weinig meer doen dan catechiseeren op Zaterdagavond, godsdienstoefening houden op Zondag, en voorts bij ziek- en sterfbedden een woord spreken »over dood en eeuwigheid, onsterfelijkheid en eeuwig leven.« Wiersma nam de gewoonte aan, zijne mededeelingen te geven in den vorm van »Tafereelen uit de Minahasa.« Daarin schetste hij op aanschouwelijke wijze de menschen, met welke hij dagelijks verkeerde. Het aantal van die tafereelen is echter niet groot geworden. Of hij er niet meer geschreven heeft, dan of ze niet in den smaak der redactie van de Maandberichten (vgl. bladz. 564) vielen, kan ik niet zeggen.

In '63 had Wiersma 9 scholen met 613 leerlingen. Sommige zijner onderwijzers waren onkundig; een van hen wist zelfs met al zijne leerlingen de vraag niet te beantwoorden, »waar de zon is wanneer het regent.« De lokalen bevonden zich ten deele in onvoldoenden staat: de kerk te Tatĕngĕsan b.v. kon van de 70 à 80 hoorders, die opkwamen, slechts 30 bevatten. Zeer was deze Zendeling bedacht op hetgeen school en kerk zou kunnen bevorderen, maar hij peinsde ook op middelen, om zijn volkje »gepaste uitspanningen« te geven, en dat was zeer naar het hart van zijn Bestuur, hetwelk hoopte, dat het den Zendelingen mocht gelukken, »aan het vele goede, dat zij reeds bewerkten, ook nog dit toe te voegen: het invoeren van gepaste volks- en familiefeesten.« [1]) Vooral echter wijdde Wiersma zijne zorg aan de onderwijzers. Iedere maand hield hij met hen eene tweedaagsche samenkomst ter bespreking van het werk, ter behandeling der vakken van onderwijs, en om hen verder te onderrichten in de kennis der H. Schrift, het preeken, enz. Zijne mededeelingen daarover getuigen van bekwaamheid, tact en ijver, maar er spreekt ook eene afwijkende geestesrichting uit. Een der oudere Zendelingen in de Minahasa schreef reeds in '62 van Wiersma: »Hij gelooft van den Bijbel zoo wat niets, vooral niet de opstanding van onzen Heere Christus, terwijl hij ook niet het minste wil hooren van zijn eigen voortbestaan na den dood.« De schrijver voegde

---

[1]) Verslag 1864 bl. 33.

er bij: »Maar Wiersma staat hier niet alleen.« [1]) Dezelfde Zendeling klaagde er in '64 over, dat Wiersma na den dood van het zedelooze hoofd van Tonsawang de vergelding na den dood had ontkend, ja zelfs het voortbestaan na den dood twijfelachtig had gesteld. Te zijner verantwoording plaatste Wiersma daarop een opstel in de »Mededeelingen«, [2]) waaruit de belangstellende lezer zelf zien kan, wat hij bij die gelegenheid had gesproken en hoe hij over dood en eeuwigheid dacht. Dat was nu wel niet zóó erg als men had beweerd, maar er bleef in zijne zienswijze nog genoeg bedenkelijks over, zooals o.a. door Ds Barger werd aangetoond. [3]) Velen in het vaderland waren dan ook door zijne mededeelingen geenszins gerustgesteld, en hadden met een deel van Wiersma's mede-zendelingen ook geen vrede met zijne richting. [4]) Van verschillende zijden werd er bij het Bestuur van het Genootschap op aangedrongen, hem te ontslaan, maar het was daartoe ongezind, en verdedigde zijn handhaven van dezen Zendeling met de volgende woorden: »Mogt deze uitslag dezen en genen mishagen, even als die sommige broeders in de Minahasa niet voldaan heeft, hier geldt: wij kunnen niet anders. Al de Broeders in de Minahasa en Br. Wiersma niet het minst moeten weten, dat voor ons Genootschap de evangelieprediking niet uitgaat van wijsgeerige bespiegelingen of van dogma's, maar dat het steeds bedoeld heeft het ware en werkdadige christendom eenvoudig en opregt in de harten der menschen te planten.« Het Bestuur was dus van gevoelen, dat ook Wiersma dat »ware en werkdadige Christendom« aan de Minahassers bracht en wenschte niets tegen hem te ondernemen; alleen vroeg men van hem de onderteekening van de volgende verklaring: »Ik ondergeteekende J. N. Wiersma, zendeling van het Nederlandsche zendelinggenootschap betuig, in overeenstemming met mijne vroegere bij mijn vertrek gedane belofte en verbindtenis, met het oog op de grondbepalingen [1]) van het Genootschap, in gemoede en met een goed geweten, als zendeling van het Nederlandsch zendelinggenootschap te kunnen en willen werkzaam blijven.« Deze verklaring werd door Wiersma onderteekend teruggezonden en daarmede was de zaak afgeloopen. [2])

Sedert het gebeurde met dien Hoekoem bĕsar werd in de Maandberichten van het Genootschap zelden meer over en door

---

[1]) Orgaan Ned. Zend. Ver. 1864/65 bl. 123. [2]) Meded. IX bl. 137: De Hoekoem besar van Tonsawang. (Een tafereel uit het zendingswerk in de Minahasa.) [3]) In de Heraut van 19 Mei 1865, overgenomen in het Orgaan der Ned. Zend. Ver. 1864/65 bl. 152. [4]) Zie Verslag 1869 bl. 26.

---

[1]) De 3 hoofdartikelen uit de Algemeene Bepalingen luiden aldus:

Art. 1. Het Genootschap draagt den naam van het Nederlandsch zendelinggenootschap, ter voortplanting en bevordering van het Christendom, bijzonder onder de Heidenen.

Art. 2. Het Genootschap wil gehouden worden voor een algemeen christelijk genootschap, dat alleen ten doel heeft, om het ware en werkdadige Christendom, zooals het in de boeken des Ouden en Nieuwen testaments is vervat en in de twaalf artikelen der Algemeene christelijke geloofsbelijdenis is uitgedrukt, zonder bijvoeging van menschelijke leerbegrippen, eenvoudig en opregt in de harten der menschen in te planten.

Art. 6. Het Genootschap bestaat uit leden en begunstigers. Het wenscht zich in allen, die tot hetzelve toetreden, medearbeiders, die gedrongen worden en onderling verbonden zijn door het geloof des harten in den Heer JEZUS CHRISTUS, als den goddelijken Verlosser, die voor de zonden heeft geleden, Hij regtvaardig voor de onregtvaardigen, opdat Hij ons tot God zoude brengen, en door de daaruit voortvloeijende liefde jegens God en elkander naar den inhoud van het Evangelie."

[2]) Het is duidelijk, dat meeningen, als aan Wiersma werden toegeschreven, zich niet laten vereenigen met eene eerlijke opvatting van de XII Artikelen, die immers ook spreken van „opstanding" en „eeuwig leven." De oprechtheid der toongevende partij in het Genootschap en van sommige Zendelingen werd evenwel destijds door velen niet zonder grond betwijfeld. Zie b.v. D. Chantepie de la Saussaye, „Waarom ik het Ned. Zendelinggenootschap heb verlaten" en „De jaarvergadering van het Ned. Zendelinggenootschap in 1864, door J. Moll Jac.Zn., J. H. Bösken, M. Cohen Stuart en H. C. Voorhoeve. Van moderne zijde werd in die dagen een voorstel ingediend, om uit Art. 2 der bepalingen weg te laten „de vermelding der H. Schrift, als kenbron der openbaring, en der XII Artikelen, als geloofsgetuigenis" (d. l. S.), maar dat is niet aangenomen.

Wiersma gesproken. In '71 overleed zijne vrouw. [1]) Omstreeks denzelfden tijd vatte men het plan op, hem als leeraar te plaatsen aan de Kweekschool te Tanawangko, maar bij hemzelven zoowel als bij Graafland bestonden daartegen bedenkingen en er kwam niets van. Intusschen kreeg hij ook moeilijkheden met de Regeering, en het Genootschap wenschte hem daarom over te plaatsen naar Gorontalo, ten einde daar een nieuw arbeidsveld te ontginnen, doch daartegen kwam hij in verzet. Vóór in deze aangelegenheid eene beslissing was genomen, kwam hij, na den dood zijner tweede vrouw, op zijn verzoek met verlof naar Nederland, »op den voet van behoud van tractement, bij gehoudenheid om de reis zelf te bekostigen.« Na hier in Juli '74 te zijn aangekomen, bracht hij ruim 2 jaren in het vaderland door, deed mededeelingen in een groot aantal gemeenten en schreef een boek, getiteld: »Ervaringen gedurende mijn 12-jarig zendelingsleven.« [2]) Dit boek bevat veel leerrijks voor allen, die in de Zending arbeiden. We vernemen er uit, dat het dorp Ratahan destijds 1200 inwoners had, en het naburige Passan, dat daarmede ééne gemeente uitmaakt, 400. Deze werkkring omvat echter de geheele afdeeling Belang, bewoond door 3 volksstammen, sprekende verschillende dialecten, samen 8000 zielen sterk en verdeeld over 20 dorpen. Bij zijne komst vond Wiersma 9 gemeenten, samen tellende 1000 Christenen. Zijne wijze van werken kwam met die der andere Zendelingen overeen, alleen preekte hij niet, maar vertelde. Dogmatisch waren zijne voordrachten in geenen deele, en hij oordeelde, dat zulks te minder behoefde, omdat de Zendelingen »geen verbindende geloofsbelijdenissen hebben« en 't Hoofdbestuur hun »op leerstellig gebied de volle vrijheid laat.« Den Kinderdoop hield hij aan, want die gaf hem goede gelegenheid, »om de ouders hunne kinderen wel te leeren opvoeden«; zoo ook het Avondmaal, omdat het »gelegenheid geeft den band van geloof en liefde te versterken.« Van kerkelijke tucht was hij geen groot voorstander, en met name ageerde hij niet tegen het dansen, gelijk andere Zendelingen deden, want hij hield het niet voor zondig en kende het »eene vormende zijde« toe. Bij het opnemen in de gemeente deed hij geen onderzoek naar het inwendig leven, maar lette er alleen op, of de candidaten zich goed gedroegen en van het onderwijs behoorlijk geprofiteerd hadden. Riepen andere Zendelingen bidstonden of zendingsfeesten in 't leven, hij, de vriend van volksfeesten, voerde een oogstfeest in, dat eerst gevierd werd in September, maar later op een der Kerstdagen, en gepaard ging met wedloopen en zelfs met godsdienstige tooneelvoorstellingen in de kerk, op de manier der Passie-spelen van Oberammergau. Gedurende die eerste 12 jaren van zijnen arbeid doopte hij 800 volwassenen en 800 kinderen; 380 personen werden tot lidmaat aangenomen en 350 huwelijken gesloten. Zijne scholen werden geregeld door 300 leerlingen bezocht. — In 't laatst van '68, juist toen Wiersma zich elders bevond, kwam een Roomsch priester te Ratahan en doopte met medewerking van den Roomschen Controleur 140 personen, van welke de helft Christenen, de helft nog Heidenen waren. Dat wikkelde den Zendeling in eenen hevigen strijd met den Controleur, sommige Inlandsche hoofden en den Resident, doch hij smaakte de voldoening, na eenigen tijd al die Roomschgeworden Protestanten tot zijne gemeente te zien terugkeeren, terwijl ook Roomschgedoopte Heidenen zich daarin lieten opnemen. Was de strijd, dien hij destijds te voeren had, hard, zijn zwaarsten strijd had hij, naar zijne verzekering in dat boek, te voeren »tegen heeren Bestuurders en mede-zendelingen.« Bijzonderheden deelde hij daarover niet mede, »in vertrouwen, dat die strijd toen geëindigd en de vrede voor goed geteekend was.«

In dat vertrouwen keerde Wiersma in Jan. '76 met zijne derde vrouw naar Ratahan terug, en het was, naar de verzekering van het Maandbericht, [1]) »beider vurige begeerte, daar werkzaam te zijn in dienst van den Heer.« Hij werd door zijne gemeente feestelijk ontvangen en spoedig zat hij weer volop in den arbeid.

---

[1]) Hij is later hertrouwd.

[2]) Het verscheen in 1876, met een voorrede van Ds. Johs. Hooykaas Herderscheé.

[1]) 1876 bl. 30.

Toen de Minahassische gemeenten aan de Indische Kerk zouden worden overgedragen, maakte hij voor de zijne daartegen bezwaar, omdat hij ze daarvoor nog niet rijp achtte, maar het Bestuur van het Genootschap gelastte hem in '78 om redenen van financieelen aard zich voor het hulppredikerschap op te geven, latende de gevolgen, bijaldien hij weigerde, voor zijne rekening. Na lang dralen en correspondeeren boog hij zich en in Juli '81 werd hij daarop tot Hulpprediker van Ratahan benoemd. Een artikel, een poos daarna door hem geschreven in de »Indische Gids« wekte echter de ontevredenheid op van het Gouvernement, en dit verplaatste hem naar Wai op Ambon. Geen lust hebbende daarheen te gaan, vroeg en verkreeg hij in '84 om gezondheidsredenen verlof naar Nederland en 2 jaren later eervol ontslag.

10. *Talawaän.*

Deze 10de zendingspost in de Minahasa lag op 11 palen of nagenoeg 4 uren afstands van Mĕnado. In het naburig Mapangit, waar reeds in 1846 eene school was met 77 leerlingen, van welke 57 gezet opkwamen, bracht Zend. Hartig van Kema uit het Evangelie en had hij op 6 April 1850 een »aangenaam, breedvoerig onderhoud met een 20-tal doopcandidaten,« aan wie hij kort daarop het sacrament bediende. Ook te Talawaän ontstond nu weldra eene gemeente, en eveneens te Tetej, door den dienst van Linemann, die na Hartigs dood in '54 de zorg voor zijnen herderloozen werkkring op zich had genomen. Deze streek was betrokken in de opwekking van '57, welke aan Linemann en zijnen helper Hehanoesa zoo rijke vrucht op hunnen arbeid te aanschouwen gaf.

De Conferentie van Zendelingen in '64 vond goed, aan den pasaangekomen Zendeling M. van der Wal een gedeelte der werkkringen van Linemann en Tendeloo als arbeidsveld aan te wijzen, met Talawaän tot standplaats. In Augustus ging hij er zich met zijne vrouw vestigen. Zij werden door de bewoners met vreugdebetoon, ja zelfs met vreugdetranen ontvangen, maar kregen van het dorp geen prettigen indruk: »de varkens hadden hier in den letterlijken zin het bestuur,« en het zag er slordig uit; overigens was het plaatsje lief gelegen. Op Zondag 28 Augustus ging hij met zijne vrouw en leerlingen (7 jongens en 3 meisjes) voor het eerst met de gemeente op naar het kerkje, dat meer van een varkenshok dan van een bedehuis had. De opkomst viel ook niet mee: er hadden 300 hoorders kunnen zijn, en er waren er slechts 30, waaronder 2 mannen; jongelieden in 't geheel niet. De helper preekte over Col. 3 vs. 3: »Want gij zijt gestorven, en uw leven is met Christus verborgen in God.« — Eene maand later nam V. d. Wal het predikwerk van den helper over, maar ook toen hijzelf optrad was de opkomst klein. De school werd al evenmin goed bezocht: slechts 24 kinderen zaten op de banken. Toen het Nieuwjaarsdag was, deden de lieden zich te goed aan de oud-heidensche dansen, waartegen de Zendeling zich met kracht verzette. Ook 't heidensch bijgeloof was hier nog geenszins uitgestorven. Zoo geloofde men o. a., dat een aap de ziel van zeker gestorven kind naar het bosch had weggevoerd, alleen maar wijl het kind, dat in een grooten pot, waarin men bezig was vleesch te koken, was gevallen en vele brandwonden had bekomen, onder het sterven bewegingen maakte, welke aan eenen aap deden denken.

Aan het einde van '65 was het in vele opzichten in de woonplaats van den Zendeling reeds beter gesteld, maar te Mapangit zette men het oude heidensche leven voort, zonder dat hij er iets tegen kon doen; zelfs waren de bewoners brutaal genoeg hem in zijn aangezicht uit te lachen. In Januari d.a.v. mocht hij eene nieuwe kerk inwijden te Paslaten [1]) en vervolgens zag hij ook op zijne standplaats en te Lompijas nieuwe bedehuizen verrijzen, maar overigens heeft hij voor zijne 8 gemeenten met hare 1750 gedoopten (waaronder 433 lidmaten) niet veel kunnen doen. Ziekte van zijne vrouw dwong hem, eerst met haar te Ambon en daarop in Nederland hulp te zoeken. Nadat zij hier herstelling had gevonden, keerde hij in Dec. '68 naar Indië terug, maar als Hulpprediker. In die hoedanigheid werd

[1]) Op de reis daarheen doodde hij een petola-slang, die 4 flesschen vet opleverde, „hetwelk" (volgens Van der Wal) „een kostbaar geneesmiddel is."

hij geplaatst te Bonthain (Z.-Celebes), waar hij in '84 (toen hij voor goed naar Nederland wederkeerde) werd opgevolgd door Bettink.

Na Van der Wals vertrek van Talawaän nam Tendeloo zijnen werkkring waar. Bij de overdracht der Minahassische gemeenten aan de Indische Kerk werd deze post ingedeeld bij het ressort Ajer-Madidi, maar dit moest er later een gedeelte van afstaan bij de vorming van het nieuwe ressort Maoembi.

B. De Minahasa als afdeeling der Indische Kerk.

Onze beschrijving van de onderscheidene zendingsposten in de Minahasa eindigde met het tijdstip, waarop zij werden overgedragen aan de Indische Kerk, [1]) wat geschiedde tusschen de jaren 1875 en 1885.

Wat heeft het Nederl. Zendelinggenootschap tot die overdracht bewogen? In een geschrift van J. C. Neurdenburg, Directeur van het Genootschap, uitgegeven in 1879 onder den titel: »Proeve eener handleiding bij het bespreken der Zendingwetenschap,« leest men aldus: »De zending moet achten hare taak volbracht te hebben, wanneer de werkzaamheden van den Zendeling meer en meer het karakter verkrijgen van die in gevestigde gemeenten. Dit weder zal het geval worden, als het meerendeel van de bevolking sedert zóó lang reeds tot het Christendom is overgegaan, dat het jongere geslacht bestaat uit de zoodanigen, die reeds in hunne kindsheid gedoopt zijn. In dit geval moeten de gemeenten hare voorgangers en ouderlingen hebben, die voor hare geestelijke belangen zorgen. Met andere woorden: de gemeenten moeten geconstitueerd zijn.«

Beantwoordde de Minahasa aan de hier gestelde eischen? Om dat te weten, kunnen we te rade gaan met een artikel van N. Graafland, geschreven in 1880, onder het opschrift: »De tegenwoordige toestand van de Evangelisatie in de Minahassa. [2])

We vernemen daaruit, dat men destijds in dit gewest 80.000 Christenen had, tegenover 21.000 Heidenen en Mohammedanen; de laatsten echter waren gering in getal. In sommige streken was reeds alles tot het Christendom overgegaan; in andere woonden nog Heidenen en Christenen dooreen; in andere wederom hadden de Heidenen nog de overhand. Alleen van de eerstgenoemde streken gold, dat de werkzaamheden van den Zendeling meer en meer het karakter verkregen van die in gevestigde gemeenten. Maar ook dáár kon nog geenszins voldaan worden aan het andere vereischte, door Neurdenburg gesteld, dat de gemeenten hare voorgangers en ouderlingen moeten hebben, die voor hare geestelijke belangen zorgen. Wel was hier en daar een kerkeraad aangesteld, maar die enkele kerkeraden beteekenden nog niet veel. Aan voorgangers en ouderlingen, die voor de geestelijke belangen der gemeente zouden hebben kunnen zorgen, ontbrak het bijna geheel, en slechts in enkele gemeenten was eene schaduw te zien van hetgeen men verstaat onder »geconstitueerd-zijn.« De Zending had hier dus, ook zoo men geen hoogere eischen stelt dan Neurdenburg, hare taak nog geenszins volbracht.

Het zich-terugtrekken van het Genootschap had dan ook eene andere oorzaak. Het is gewis niet buiten verband daarmede, dat men in de pas aangehaalde »Proeve« het volgende leest: »Het gemis aan de noodige middelen kan een genootschap dringen tot het opgeven van een deel van zijnen arbeid. Het is, helaas! maar al te waar, dat de zending vaak door gebrek aan de noodige geldmiddelen tot bekrimping van haar werk genoodzaakt wordt. In zulke gevallen is het plicht, na al het mogelijke beproefd te hebben, de posten aan een ander genootschap over te dragen; of, moet men ze geheel onbezet laten, maatregelen te nemen, opdat ten minste inlandsche voorgangers het werk kunnen voortzetten, in afwachting van betere tijden.« Dit geval was hier inderdaad voorhanden: het ontbrak 't Genootschap aan de middelen, om zijnen geheelen arbeid voort te zetten, en zoo besloot het, een deel er van — het beste — op te geven. Of evenwel in het onder-

[1]) Zoo schrijven we kortheidshalve. De eigenlijke titel is: Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië.

[2]) Meded. XXIV bl. 392.

havige geval hetgeen door Neurdenburg aan een genootschap, in deze omstandigheid verkeerende, ten plicht is gesteld, ten volle is betracht, kunnen we niet verzekeren. Tot verbetering der geldmiddelen is allerlei beproefd, maar zonder afdoend resultaat. Heeft men toen pogingen in het werk gesteld, om de posten aan een ander genootschap over te dragen? Ik heb er nooit van gehoord. Wel is een aanbod tot overneming van de Minahasa afgewezen. [1]) Heengaan na maatregelen genomen te hebben, opdat ten minste Inlandsche voorgangers het werk zouden kunnen voortzetten, in afwachting van betere tijden: er was geen denken aan. Immers, het valt uit hetgeen we boven zeiden, reeds af te leiden: aan voorgangers, bekwaam om de Zendelingen, al was het slechts tijdelijk, te vervangen, ontbrak het geheel. De toenmalige toestand heeft een groot gebrek in de tot dusver gevolgde methode van het Genootschap aan den dag gebracht, namelijk dat er niet voor gezorgd was, de gemeenten stoffelijk en geestelijk tot zelfstandigheid op te leiden. Dat had gewis moeten, en ook kunnen geschieden. Thans, nu het Genootschap in nood verkeerde en niet meer voor de Minahasa kon doen wat het tot hiertoe deed, werden de droevige gevolgen van die verkeerde methode openbaar: de 80.000 Christenen waren totaal afhankelijk van Europeesche hulp. 't Is te hopen, dat onze verschillende Zendings-corporaties er uit leeren, hoe men *niet* moet doen. De methode, door de Rijnsche Zending in de Bataklanden gevolgd, verdient daar boven in elk opzicht de voorkeur: van den beginne aan moeten de gemeenten leeren, voor hare stoffelijke en geestelijke belangen te zorgen.

We willen de financieele verhouding tusschen het Genootschap en de Minahasa iets nader beschouwen. In 1873 had het, zoo wij Linemann — die in Gouvernementsdienst stond — uitzonderen, 9 Zendelingen in dat gewest. Die Europeesche arbeiders werden ter zijde gestaan door een Inlandsch personeel van 14 hulpzendelingen (voorgangers), 3 helpers en 123 onderwijzers (die ook als voorganger fungeerden, wanneer er geen Zendeling noch hulpzendeling ter plaatse was). Op deze wijze werden de vele gemeenten en scholen verzorgd. De uitgaven nu voor dat geheele werk in de Minahasa beliepen in genoemd jaar de som van ƒ 36.000; waarlijk geen te hoog bedrag. [1]) Er kan dus het Genootschap geen verwijt van gemaakt worden, dat het de uitgaven te zeer had opgedreven, en was er niets bijzonders gebeurd, dan had het op den duur die uitgaven ook wel kunnen bestrijden, want de sympathie voor de Minahasa was hier te lande groot. Bekend is echter, dat het Genootschap de liefde van vele zendingsvrienden had verloren, en een gevolg daarvan was, dat zijne inkomsten verminderden en zijne kracht niet meer toereikte om in stand te houden wat het had opgebouwd. Had het nu van den beginne den weg bewandeld, die door de Rijnsche Zending betreden wordt, dan zou het niet zoo in eens de Minahasa hebben behoeven los te laten.

Men heeft deze fout ook ingezien, maar .... toen het voor *dit* arbeidsveld te laat was. In het Verslag van 1877 leest men: »Later is door verschillende van onze Zendelingen erkend, dat men van den beginne af aan de inlanders krachtiger had moeten aansporen om in de stoffelijke behoeften van hunne gemeenten te voorzien, en dat het voor hen geen prikkel tot overgang mocht zijn, hunnen duren godsdienst met zijne talrijke offers en feesten te verwisselen voor een' goedkoopen, welks dienaren het zich zelfs tot een genoegen rekenden hunne gemeenteleden als gasten bij zich aan huis te ontvangen, geneesmiddelen onvergolden uit te reiken en voor een onderwijs te zorgen, dat den ouders niets meer kostte dan eene geringe vergoeding voor schoolbehoeften. Wie hebben van dat alles de kosten gedragen? De leden en vrienden van het Genootschap.« — Ook hiervan geldt: »Al wat te voren geschreven is, dat is tot onze leering te voren geschreven« (Rom. 15 : 4).

Dat het Genootschap, de Minahasa moetende loslaten, de posten liefst door de Regeering zag overnemen, lag eenigszins voor de hand, want 1° had het reeds

[1]) Zie Dr. E. F. Kruijf, Gesch. van het Ned. Zendelinggen., bl. 422.

[1]) Maandb. 1874 bl. 116.

vroeger eenige posten aan haar overgedragen; 2° kon dan alles blijven gelijk het was, en 3° kon het Genootschap ook in het vervolg, zij het niet direct, dan toch indirect, invloed op de Evangelisatie uitoefenen. Wat punt 1 aangaat, kunnen we den lezer verwijzen naar hetgeen in het vervolg over Ambon en Timor zal worden gezegd. De beide andere punten vinden we uiteengezet in het Verslag van 1876, op deze wijze: »De gevoelens van onze zendelingen kennen wij. Zij begrijpen, dat de gemeenten in de Minahasa één geheel moeten blijven vormen, en dat dit bevorderd wordt doordien de Hulppredikers leden blijven van de Zendelingvereeniging. Zij wenschen niet te vergeten, dat zij, als in dienst staande van de Regeering, onder het Bestuur der Protestantsche kerken in Nederlandsch Indië zijn gekomen; maar zij blijven er prijs op stellen met hunne medebroeders en het Bestuur van ons Genootschap in innige verbinding te blijven. Zij vertrouwen, dat de Regeering geen bezwaar zal maken tegen hunne werkzaamheden voor de scholen. Zij wenschen, dat de Regeering kunne besluiten, de opleiding van inlandsche hulpleeraars (Pĕnoelongs) voor de Minahasa toe te vertrouwen aan de kweekschool te Tomohon, die daartoe de hulpmiddelen bezit, en waar men veel meer zorg aan de opleiding kan besteden, dan waartoe ieder Hulpprediker in staat zal zijn, als hij, naar de verordening, een drie- of viertal bij zich aan huis neemt.«

Aan nagenoeg al de wenschen, in dat Verslag uitgesproken, is voldaan. Alle Zendelingen, die tijdens de overdracht der posten in functie waren, bleven in dienst, en ontstond er later eene vacature, dan werd die met zeldzame uitzondering uit kweekelingen van het Genootschap aangevuld, zoodat het werk in denzelfden geest kon worden voortgezet. Alleen ten aanzien der scholen is niet ten volle naar den uitgesproken wensch gehandeld. Gelijk boven is opgemerkt, was de Regeering reeds in '68 begonnen met de oprichting van neutrale scholen, en zij is daarmede voortgegaan. De zendingsscholen over te nemen, achtte zij niet op haren weg te liggen, en het Genootschap van zijnen kant wilde het godsdienstonderwijs niet prijsgeven. Ten gevolge daarvan is eene zoodanige regeling in het leven geroepen, dat het Genootschap zijne scholen in stand houdt waar geen Gouvernementsschool is. Deze scholen worden nog steeds door het Genootschap onderhouden en voor het benoodigd personeel wordt van zijnentwege gezorgd. — De Zendelingsvereeniging hield bij de overdracht der Minahasa rechtens op te bestaan, maar is onder eenen anderen naam in wezen gebleven. Het Reglement op het Hulppredikerschap had namelijk reeds in 1870 het volgende bepaald: »De hulppredikers, in hetzelfde gewest gevestigd, vereenigen zich eenmaal 's jaars tot eene Commissie, zitting houdende ter hoofdplaats van het gewest,« enz. De Zendelingvereeniging heeft dus plaats gemaakt voor de Commissie van Hulppredikers. Namens deze Commissie wordt ieder jaar een verslag opgemaakt en ingediend bij de Indische Regeering. We hopen beneden uit die verslagen nog een en ander mede te deelen. — Naast hunne eigene conferentie riepen de Hulppredikers in '93 eene conferentie van Inl. helpers in 't leven, met het doel, dat die telken jare zou gehouden worden en dienen tot bespreking der belangen van het werk. De eerste samenkomst werd in November van dat jaar gehouden te Tondano, en geleid door Rooker en Louwerier. In deze vergadering sprak een der Inl. leeraars dit woord, dat niet alleen van de Minahassische Christenen geldt: »Wij zijn als een uurwerk, dat telkens opgewonden moet worden.« Tot zulk »opwinden« in een goeden zin zijn dergelijke opwekkings-bijeenkomsten uitnemend geschikt. — Wat de opleiding aangaat: oorspronkelijk mocht ieder Hulpprediker voor rekening van den lande een 4-tal Inlandsche jongelieden opleiden tot het leeraarsambt, ongeveer op dezelfde wijze als de gewoonte was en is bij het Nederl. Zendelinggenootschap. Later is daarin deze wijziging gebracht, dat de opleiding in één hand is gegeven. We hopen ook daarop nog terug te komen.

Misschien is het voor sommige lezers niet overbodig, zoo we hier nog met een enkel woord toelichten, hoe men zich de positie van de Hulppredikers te denken heeft. Op bladz. 66 deelden we iets mede over het ontstaan der Protestantsche Kerk in Ned. Indië en haar Bestuur. Dit laatste, gevestigd te

Batavia, heeft de belangen te behartigen van alle Protestantsche gemeenten in Ned. Indië, wel te verstaan van die, welke behooren tot de Staatskerk. Met de Zendingsgemeenten laat het zich ambtshalve niet in. Het Kerkbestuur doet aan den Gouv.-Generaal de voordrachten voor de plaatsing van de door de Regeering benoemde Predikanten en Hulppredikers. Eerstgenoemden worden in den regel geplaatst bij de Europeesche-, laatstgenoemden bij de Inlandsche Christengemeenten. De Hulppredikers staan onder het toezicht van het Kerkbestuur, maar meer bijzonder worden daarmede belast de Predikanten in het gewest. Deze zijn verplicht, van hunne bevinding verslag te geven aan het Kerkbestuur. De Hulppredikers dienen hunne kerkelijke verslagen en alle verzoeken, henzelven of hun dienstwerk betreffende, aan het Kerkbestuur in, door tusschenkomst van den over hen gestelden Predikant. Voor de Minahasa is dat de Dominee van Mĕnado. De Protestantsche Kerk in Ned. Indië is dus Staatskerk, en haar Bestuur is het kanaal, waardoor de Regeering met de onderscheidene gemeenten in verbinding staat, en omgekeerd.

Men zou nu kunnen vragen, of de opneming in dit verband geen gevaar voor de Inlandsche gemeenten oplevert. We zouden daarop antwoorden, dat, wat de leer aangaat, er wel degelijk gevaar bestaat. Het Kerkbestuur, ofschoon volgens het »Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en kerkelijke tucht« daartoe bevoegd en geroepen, laat zich niet in met de leer; het trekt de modernen niet voor, maar evenmin de orthodoxen, en laat — zou men haast mogen zeggen — geen eigen godsdienstige overtuiging gelden, terwijl het aan de Belijdenis der Herv. Kerk niet gebonden schijnt te zijn. Verder: de bepalingen omtrent de Hulppredikers zeggen wel, dat zij met de meeste zorg gekozen worden uit de Zendelingen, maar niet, hoedanig hunne godsdienstige overtuiging moet zijn. Nu kwam echter het benoodigd personeel tot heden doorgaans uit Nederland, en hier geschiedt de voordracht door de »Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Ned. O. en W. Indië,« wier taak bij Kon. Besluit van 7 Dec. 1820 aldus is omschreven: »het inzegenen van de voor de Indische Kerk aangestelde Predikanten, die zij, als er vacaturen in Indië zijn, bij oproeping uitnoodigt, en, na ingewonnen adviezen, ter benoeming voordraagt; wijders moet zij Zendelingen en Godsdienstonderwijzers examineeren en inzegenen,« enz. Van deze Commissie, die te 's-Hage vergadert, waar de voorzitter en secretaris moeten gevestigd zijn, en van wier 7 leden 5 Predikanten moeten wezen, hangt het voornamelijk af, welke personen voor het hulppredikerschap worden benoemd. In den eersten tijd was zij gebonden aan kweekelingen van het Ned. Zendelinggenootschap, maar nu reeds een reeks van jaren worden deze boven elders opgeleiden niet bevoorrecht. Er zijn door bemiddeling van deze Commissie reeds vele degelijk opgeleide en beslist geloovige mannen uitgezonden, die nu met zegen als Hulppredikers in Indië arbeiden, maar aangezien zij het niet in hare macht heeft te verhoeden, dat er ook mannen uitgaan, die niet het Evangelie naar de Schrift in Indië gaan brengen, is gevaar ook wat haar betreft niet buitengesloten. Veel hangt af van de personen, die in de Commissie zitting hebben, en van degenen, die zich voor het hulppredikerschap aanbieden. — De opneming der Inlandsche gemeenten in de Indische Kerk levert echter nog een ander gevaar op, en wel dit, dat hare vorming tot zelfstandigheid wordt vertraagd. Waar eenmaal alles zoo nauwkeurig naar vastgestelde verordeningen is ingericht als met de Indische Kerk het geval is, daar ontstaat licht sleur, en deze wordt daarenboven bevorderd door de staatszorg. Een Zendingscorporatie moet er steeds op bedacht zijn, hare gemeenten zóó op te voeden, dat ze voor zichzelve leeren zorgen. Zij moet dat doen ter wille van hare gemeenten, opdat ze zelfstandig worden en tot volle ontwikkeling komen, maar ook om haarzelve, opdat zij, hare taak volbracht hebbende, zich aan een ander deel van den grooten zendingsakker moge kunnen wijden. Voor den Staat geldt dit laatstgenoemde belang niet, en ook het opkweeken der gemeenten tot zelfstandigheid ligt niet binnen haar sfeer. De zorg daarvoor moet wel geacht worden te behooren tot de taak van het Kerkbestuur, maar dit heeft tot hiertoe weinig blijk gegeven er een oog voor te hebben,

en het kan daaraan ook bezwaarlijk arbeiden, immers ten gevolge der mutatiën, waaraan Indië zoo rijk is, ontstaat er in dat College gedurig verandering, zoodat de vaste hand, die noodig zou zijn om zulk een werk tot stand te brengen, geheel ontbreekt. Gemeenten als op de Ambonsche eilanden en in de Minahasa moesten reeds lang haar eigen Inlandsche predikanten hebben, gevormd op een Theologische School onder leiding van eenige bekwame leeraren, in een centrum van Christelijke gemeenten, maar hoe zal het, bij de tegenwoordige inrichting, ooit daartoe komen!

Op deze uitweiding laat ik nog een en ander volgen over den gang der Evangelisatie in de laatste 25 jaren, de uitkomsten die verkregen zijn en den tegenwoordigen toestand van het werk, dat inzonderheid ontleenende aan de rapporten van Hulppr. Rooker, die reeds als secretaris van de Zendelingenvereeniging jaarlijks een »Bericht aangaande den voortgang der Evangelisatie in de Minahasa« schreef, en ook nu nog daarnaar niet vergeefs laat uitzien. Die rapporten, opgesteld voor het Kerkbestuur en de Regeering, zijn bewerkt naar de jaarverslagen van de onderscheidene Hulppredikers en van den Predikant. Zij zijn uit den aard der zaak *algemeen* gehouden. Over personen wordt steeds in den »waardeerenden toon« geschreven, en de indruk wordt gegeven, dat allen arbeiden in »denzelfden geest.« Mocht iemand vragen, hoe dat mogelijk is, bij het welbekend verschil in geestesrichting, dat tusschen de Hulppredikers bestond, en als ik mij niet vergis nog bestaat, dan moet ik het antwoord schuldig blijven. Overigens mag ik niet nalaten — om een geliefde uitdrukking van den steller van het Bericht te bezigen — de loftrompet te steken over zijne verslagen, die getuigen van groote zaakkennis, bekwaamheid, onpartijdigheid en toegenegenheid voor zijne Minahassers. Als hij echter in een zijner rapporten zegt: »Het arbeidsveld geeft groote verscheidenheid te aanschouwen«, [1]) wat een gevolg is van »den korteren of langeren duur der Evangelieprediking, de persoonlijkheid van de eerste Zendelingen en hunne opvolgers, den zeer uiteenloopenden volksaard van de stammen«: dan moeten we verklaren, daarvan in zijne mededeelingen weinig te bespeuren.

We beginnen met iets te zeggen over de indeeling van het arbeidsveld. Nadat in '75 de eerste 3 Zendelingen tot Hulppredikers waren benoemd, volgde in '79 een tweede 3-tal; in '80 en '81 nog eens een 3-tal en bij deze 9 posten kwam in '83 de 10de hulppredikersplaats te Maoembi. Daarop ontving bij besluit van den Gouv.-Generaal van 20 Maart '83 de Minahasa de tegenwoordige indeeling in 10 ressorten, met een verschillend aantal gemeenten. De Predikant van Mĕnado heeft, behalve de Europeesche gemeente ter hoofdplaats, ook eenige Inlandsche gemeenten te verzorgen.

Het springt in 't oog, dat de weinige Europeesche arbeiders onmogelijk de vele Inlandsche gemeenten naar eisch kunnen bedienen. Het is ook reeds vroeg ingezien, dat men hier de methode zou moeten volgen, onder het volk door personen uit het volk zelf te werken, maar men kon haar niet dadelijk toepassen. We zagen, dat Ds. Van Rhijn in '47 den eersten Inl. hulpzendeling inzegende. Pas in '56 werd deze door een tweeden en in '57 door nog twee gevolgd. Eerst 10 jaren later werd een begin gemaakt (zie Tomohon) met eigenlijke opleiding, maar de Kweekschool leverde weinig helpers af, zoodat men in '75 pas 14 hulpzendelingen had. In '79 was dit getal tot 30 aangegroeid. Maar wat waren deze onder zoovelen? Er waren destijds reeds 150 gemeenten, en opdat het dezen althans aan het noodigste niet zou ontbreken, werden — gelijk we zagen — de 120 onderwijzers tevens tot voorgangers aangesteld. Op deze wijze had wel iedere gemeente haren voorganger, maar de leiding van deze weinig onderwezen mannen kon moeilijk anders dan gebrekkig zijn. Na de aanstelling der Zendelingen tot Hulppredikers bleef het Genootschap in den eersten tijd de Inl. helpers bekostigen, tot in '81 eerst 25 van hen en het volgende jaar de overigen door de Regeering voor hare rekening werden genomen. Volgens bepaling van het Gouvernement zou nu

[1]) Meded. XXV bl. 182.

ieder Hulpprediker [1]) 4 jongelingen in eenen cursus van 5 jaren tegen eene vergoeding van *f* 20 per maand tot helper opleiden, maar daar dit den meesten van hen op den duur te zwaar viel, aangezien ze veel van huis moesten zijn en ze met vele andere werkzaamheden belast waren, werd de opleiding in '86 aan één der Hulppredikers toevertrouwd, namelijk aan J. Louwerier te Tomohon, en opdat deze zich onverdeeld aan dat werk zou kunnen wijden, werden zijne gemeenten op 3 na bij de aangrenzende ressorten ingedeeld. Het onderwijs, dat aan de kweekelingen gegeven moet worden, bepaalt zich tot: eene korte uiteenzetting van het wezen des Evangelies; een overzicht van den inhoud der Bijbelboeken; de hoofdtrekken der Bijb. geschiedenis, inzonderheid wat betreft het leven van Jezus, en de beginselen der Christelijke Geloofs- en Zedeleer. [2]) Zij, die den 5-jarigen cursus hebben afgeloopen, worden na goed volbracht eind-examen aangesteld tot Inlandschen leeraar. In elk der ressorten zijn thans reeds een aantal van zulke mannen werkzaam. Zij hebben de zorg voor een bepaald aantal gemeenten. [3]) Volgens het Reglement is aan hen opgedragen: de leiding der godsdienstoefeningen; het godsdienstig onderwijs der jeugd; de bediening van Doop en Avondmaal en de huwelijksinzegening. Er is echter tevens bepaald, dat zij gedurende de eerste 3 jaren van hunnen diensttijd niet bevoegd zijn tot bediening der sacramenten, en dat die bevoegdheid in ieder geval moet worden verleend door het Kerkbestuur, dat, voor zoover mij bekend is, haar tot hiertoe aan niemand heeft verleend, zonder twijfel omdat het de leeraars daarvoor niet bekwaam en zelfstandig genoeg achtte. Zoo komt het, dat we in het Bericht over 1892 lezen: »De bediening [van het Avondmaal, en dat geldt ook van den Doop] blijft altijd nog uitsluitend opgedragen aan de Europeesche voorgangers.« [1])

Tot het helpend personeel behooren ook de onderwijzers, over wie we reeds met een enkel woord spraken. In ons eerste gedeelte hebben we doen uitkomen, dat de eerste Zendelingen de school hoog stelden, vooral als middel van Evangelisatie, en ook hunne opvolgers droegen voor het onderwijs de meeste zorg. Niet altijd en overal werd die zorg door de Minahassers gewaardeerd. In het Bericht van 1872 lezen we de klacht: »Het schoolonderwijs wordt nog steeds te weinig op prijs gesteld.« Er werd toen door 8810 kinderen (5814 jongens en 2996 meisjes gebruik van gemaakt. Ook later is die klacht nog wel eens herhaald, ofschoon het getal scholen en leerlingen bestendig vermeerderde. Op enkele na, die door het district bekostigd werden, kwamen zij alle voor rekening van het Genootschap, dat er niet weinig door bezwaard werd. [2]) De onderwijzers vonden evenwel hun werk niet slechts in de school: zij waren ook tevens voorgangers in de godsdienstoefeningen en belast met het catechetisch onderwijs. Toen de Regeering begonnen was (1868), in de Minahasa neutrale scholen op te richten, waardoor sommige Genootschapsscholen overbodig werden, ontstond er eene verlegenheid, hoe nu in het catechetisch onderwijs en de leiding der godsdienstoefeningen moest worden voorzien. De Hulppredikers lieten niet na, er telken jare op te wijzen, dat de Minahassers geen flauw begrip hadden van de scheiding van Staat en Kerk, en zij drongen er gedurig op aan, dat de Regeering aan hare onderwijzers zou toestaan, bij hun ambt de functiën te verrichten, welke aan de onderwijzers der Genootschapsscholen was opgedragen. Hun wensch werd vervuld: in '81 werd aan de Gouvernements-onderwijzers toegestaan, voortaan als voorgangers en catecheten werkzaam te zijn. Zoodoende was het mogelijk, »dat overal en ten allen tijde, behoudens enkele uitzonderingen wellicht, de openbare godsdienstoefeningen, het catechetisch onderwijs, de herderlijke zorg voor de gemeenten, geregeld kunnen plaats hebben, terwijl vele kerkeraads-

[1]) Al wat hier over opleiding enz. wordt medegedeeld, is ook van toepassing op de res. Ambon. (Zie aldaar.) De geheele regeling van het hulppredikerschap, het Inl. leeraarsambt en wat daarmede in betrekking staat is oorspronkelijk voor de Molukken ontworpen en daar het eerst ingevoerd. [2]) Zie Verzameling der Verordeningen betr. de Prot. Kerken in N. I., bl. 117. [3]) Meded. XXXIII bl. 54.

[1]) Meded. XXXVIII bl. 269. [2]) In '81 b.v. had het eene uitgave voor de scholen van *f* 12.000.

leden zich in dit alles ook niet onbetuigd laten, maar zich inderdaad medearbeiders betoonen.« [1]) In nagenoeg iedere plaats is nu eene school. Op onderscheidene hoofdplaatsen zijn er meer dan één. In die hoofdplaatsen vindt men overal Gouvernementsscholen, zoo ook in bijna alle negorijen van eenige beteekenis. Waar geen Gouvernementsschool is, vindt men er een van het Genootschap, dat op deze wijze nog immer aan het onderwijs deelneemt. [2]) »Over het geheel maakt de Genootschapsschool een armelijk figuur tegenover die van het Gouvernement. Het onderwijzend personeel, soms ook de lokaliteit, maar nagenoeg overal het schoolmeubilair en de leermiddelen, alles is aan de laatste voortreffelijker.« [3]) Dat is verklaarbaar, en bewijst niets tegen het Genootschap, dat de middelen niet bezit, om tegen het Gouvernement te kunnen concurreeren. Op ult. Dec. '98 was het aantal Genootschapsscholen in de Minahasa 133, met 8378 leerlingen (4961 jongens, 3417 meisjes). Tot vorming van het benoodigd onderwijzerspersoneel heeft het Genootschap nog altijd zijne Kweekschool, die in '86, — gelijk reeds is opgemerkt — op advies van den toenmaligen Directeur, H. C. Kruijt, werd verplaatst naar Tomohon. Sinds '95 staat zij onder leiding van J. H. Hiebink Rooker.

»Tot de Evangelisatie in de Minahasa staat zijdelings in verband de Meisjesschool te Tomohon.« [4]) Deze school, opgericht in '81, heeft ten doel, eene gelegenheid te openen voor dochters van Inl. hoofden en meergegoeden, om bekwaamd te worden voor den stand, dien zij in de maatschappij behooren in te nemen. Zij stond in de eerste jaren onder leiding van Mej. G. C. Krook, die in '86 overleed. Zij moet eene voortreffelijke vrouw zijn geweest. Over haar bevat het Bericht van Rooker over dat jaar de kostelijke, persoonlijke mededeeling: »Te midden van hooggaande smarten ging zij juichende ten hemel in.« Sinds 1895 staat deze school onder leiding van den Heer A. Limburg.

Over nog een ander onderwijs, namelijk het catechetisch, moeten we een woord zeggen. Aan wie het opgedragen is, vernemen wij reeds. Hoe het ingericht is, zegt ons het Bericht over 1883: »Het catechetisch onderwijs kan gezegd worden tweeledig te zijn: dat voor de geheele gemeente, oud en jong, lidmaat en nietlidmaat, en dat voor hen bijzonder, die zich voor den Doop of voor het afleggen der belijdenis voorbereiden. In kleine gemeenten kan hoofdelijk onderricht gegeven worden; in groote gemeenten is dat niet mogelijk. Dáár wordt in het algemeen gevraagd en in koor geantwoord. Dit heeft zijn vóór en tegen. Eenigen verschuilen zich achter de massa, en leeren niet, anderen worden geprikkeld tot ijver om niet bij eenigen kameraad achter te staan.« [1]) In het Bericht over 1886 werd de wensch uitgesproken, dat de Regeering mocht vergunnen, op de Gouvernementsscholen onder de schooluren godsdienstonderwijs te geven. Die vergunning werd verleend, en sedert mocht tweemaal per week in de schooluren zoodanig onderricht gegeven worden. Het bepaalt zich tot het vertellen van de Bijbelsche geschiedenis. [2]) Dat vertellen, hetwelk aan eene Zondagsschool doet denken, is zooveel als eene voorbereiding voor de catechisatie. Deze laat, blijkens het Bericht over 1892, zeer veel te wenschen over. [3]) Werd 20 jaren vroeger geschreven: »De aanneming had plaats op openlijke belijdenis in het midden der gemeente, dat men Jezus Christus voor zijnen Zaligmaker aannam en zichzelven Hem overgaf, maar de betuiging der lippen wordt niet altijd door een godvruchtigen wandel bevestigd« — de latere verslagen doen zien, dat het daarbij gebleven is. Dat er uit de catechisatie degelijke Christenen voortkomen, die uit overtuiging den Heer belijden, is gewis; maar ook in de Minahasa is het geloof niet aller, gelijk we in het vervolg nader zullen moeten aantoonen. — Het godsdienstonderwijs aan de jeugd bepaalt zich echter niet tot de school en de catechisatie; er is in de verslagen ook sprake

[1]) Meded. XXXIII bl. 56. [2]) Meded. XXXIII bl. 279. [3]) Meded. XL bl. 83. [4]) Ald. bl. 95.

[1]) De Redactie van de Meded. (XXVIII bl. 288) teekende hierbij aan: „Toch ware het te wenschen, dat deze gewoonte, die zoo geheel aan het catechismus-opzeggen in de Roomsche kerk doet denken, werd afgeschaft. Men splitse de klasse." [2]) Meded. XXXVIII bl. 282. [3]) Ald. bl. 282.

van Kinderkerken, maar deze worden niet overal gehouden.

De school was van den beginne — we wezen er reeds op — in de Minahasa het meest werkzame middel van Evangelisatie. Andere middelen, die elders dienen, z. a. landontginning of de ontginning van de harten door Medische Zending, waren hier onnoodig. Misschien heeft de Zending nergens ter wereld een gemakkelijker terrein gevonden dan hier. Rooker zegt ergens, dat de Minahasa uiterst gemakkelijk te regeeren is, [1]) en dat nemen we aan; welnu, de bewoners hebben zich even gewillig laten evangeliseeren. Rooker denkt niet zoo als Graafland over hetgeen hier vroeger is gedaan (zie bladz. 30); integendeel, hij zegt: »Niet gering te schatten is, wat er vóór 1831 verricht is in zake de Evangelieprediking.« [2]) Dit oordeel vindt steun in andere streken, waar in de dagen der Compagnie is geëvangeliseerd. De Zending vond den weg voor zich bereid, en had dien slechts te volgen. Deur op deur opende zich voor haar zonder geweld, en jaar op jaar mocht zij de duizenden, die kwamen, inzamelen. Toen met 1875 de posten werden overgedragen aan de Indische Kerk, was het Christendom gevestigd, in dezen zin, dat men het niet meer zou hebben kunnen uitroeien. In geheele streken waren reeds geen Heidenen meer, en dat gebied breidde zich gestadig uit. Sedert had de Evangelisatie tot hoofddoel: bevestiging van het bestaande, opbouw der gemeenten. [3]) Werd alzoo »de Minahasa-bevolking geleidelijk eene Christelijke,« één stam, de Bantiksche, wonende aan de westkust van de Minahasa, ten zuiden en ten noorden van de hoofdplaats der residentie, bleef zich lang verzetten, maar begon in '91 zijnen tegenstand op te geven. De Hoekoem bĕsar van het district, ouderling van de Inl. gemeente te Mĕnado, is daartoe het middel geweest. »Hij heeft geijverd voor het Christendom, uit de diepgewortelde overtuiging, dat dit van Goddelijken oorsprong is en der zondige menschheid den weg aanwijst, om getroost te leven en zalig te sterven« — schrijft Rooker. Bij eenigen van dezen stam bestond reeds kennis van de Bijbelsche geschiedenis. De Predikant van Mĕnado (Wielandt), die met een belangstellend dorpshoofd in kennis was gekomen, bracht aan dien stam een bezoek en hield in een hunner dorpen voor eene groote schare een toespraak naar aanleiding van de vraag: »Wat dunkt u van den Christus?« (Matth. 22 : 42.) Het gemoed der hoorders werd door de prediking getroffen; er ontstond eene groote beweging, die zich aan andere dorpen mededeelde, en de begeerte naar onderwijs werd zóó sterk, dat sommigen er zelfs om dwongen. Vóór het jaar ten einde was, had men 't grootste gedeelte van dezen stam mogen doopen. [1]) Behalve die Bantiks werden er ook elders in dat jaar eenige honderden volwassenen gedoopt, en overal, waar nog overblijfselen waren van het Heidendom, zag men die allengs verdwijnen. Op ult. Dec. '94 waren er in de geheele Minahasa slechts 10.000 Heidenen meer over, en het getal volwassenen, die zich lieten doopen, werd gaandeweg kleiner. In pasgenoemd jaar traden 453 tot de gemeente toe. Onder deze waren ook eenige personen van vreemden landaard, Chineezen en Mohammedanen. [2]) Op 't einde van 1898 (later opgave bezitten we niet) bestond de bevolking in de Minahasa uit 8371 Heidenen, 7025 Mohammedanen en 154.817 Christenen (waaronder 5077 Roomschen). De Zending heeft dus haar werk nog niet volbracht. Men mag verwachten, dat die 150.000 Protestanten hunne nog afkeerige of onkundige volksgenooten wel zonder groote bezwaren binnen een niet lang tijdsverloop door hun wandel en woord zullen kunnen winnen, ofschoon de verslagen ons niet zeggen, dat er eene bepaalde bekeerende kracht van hen uitgaat.

Hoe is de toestand der gemeenten, en van het huiselijk en persoonlijk leven? We kunnen ons aan de hand van Rookers jaarlijksch Bericht daarvan een (zij het ook een zonder eigen aanschouwing gebrekkige) voorstelling vormen. Er zijn thans in de Minahasa ongeveer 220 gemeenten, en men mag wel zeggen, dat ieder van haar een eigen kerk en school heeft. Of ook elk van haar een eigen

[1]) Meded. XXXVIII bl. 252. [2]) Meded. XL bl. 33. [3]) Meded. XXVI bl. 291; XXVIII bl. 225.

[1]) Meded. XXXVII bl. 43. [2]) Meded. XL bl. 34.

kerkeraad heeft, en hoe die is samengesteld en werkt, vind ik niet opgegeven. In het Bericht over 1880 wordt gezegd: »Een groot aantal kerkeraadsleden beschouwt de hun toevertrouwde betrekking als een eerepost.« En van hun werk wordt daar gezegd: »Onze ouderlingen en diakenen behooren niet alleen de zaken der gemeente te besturen, maar zij moeten tevens het werk van evangelisten verrichten.« Meer van beteekenis vind ik over de kerkeraden niet geschreven. — In alle kerken wordt op gezette tijden godsdienstoefening gehouden. Daartoe is meestal de Zondagvoormiddag bestemd, ofschoon de gemeente ook wel eens des namiddags en des avonds samenkomt. Voorgangers zijn de Predikant, de Hulppredikers, de Inlandsche leeraars, of anders de onderwijzers. De taal, door de voorgangers gebezigd, is nog steeds het Maleisch, en dat zal ook wel zoo blijven. Men heeft de Christenen daaraan gewend en zij zouden het voorzeker thans minder deftig vinden, als men in de kerk de landtaal ging bezigen. De Hulppredikers erkennen algemeen, dat de Zending eene groote fout begaan heeft, door zich van het Maleisch te gaan bedienen, maar de meeste van hen achten het nu niet meer mogelijk, het door de landtaal te vervangen. In den VII^den^ en IX^den^ jaargang van het Nederl. Zendingstijdschrift vindt men de gedachten van de Hulppredikers Ten Hove en Brouwer over dit onderwerp. Eerstgenoemde keurt het gebruik van het Maleisch af, en laatstgenoemde verdedigt het. Als ik te kiezen had, zou ik mij beslist aan de zijde van Ten Hove scharen, maar zou bang zijn, dat het thans voor verandering te laat is. Wij kunnen ons echter bij deze quaestie, hoe gewichtig ook, niet langer ophouden. De deelneming aan de godsdienstoefeningen is, zoo wordt getuigd, over 't algemeen verblijdend. [1]) Belemmerend werkt, dat hier en daar nog altijd op Zondag markt wordt gehouden, zelfs te Mĕnado. Wat dat aangaat is men dus in de Bataklanden reeds verder. [2]) Openbare werkzaamheden echter staan, met zeldzame uitzondering, stil. Maar daarmede is niet gezegd, dat iedereen den arbeid staakt. Er zijn er, die ook des Zondags hun tuin bebouwen, of die een gedeelte van den dag werken, of zich naar elders begeven om bezoeken af te leggen. Dat de Europeanen ook in dit opzicht den Inlandschen Christenen geen goed voorbeeld geven, is welbekend. Van »Zondagsheiliging« is men in de Minahasa nog wel ver verwijderd, maar dat er »Zondagsrust« heerscht, is reeds een groote zegen. De dag des Heeren dient niet alleen voor het houden der godsdienstoefening, maar ook van andere godsdienstige samenkomsten. »Ik geloof in de gemeenschap der heiligen« — dat geloofsartikel wordt in de Minahasa niet alleen geleerd en beleden, maar ook beleefd. [1]) Onder de verschillende corporaties, die zich hier reeds voor jaren hebben gevormd, staan de Vrouwenvereenigingen bovenaan. Deze zijn als het zout en het licht in de gemeente. De zusters gaan zelf voor, zoowel in gebed als in het bespreken van eene gehoorde leerrede, of in het vertellen, toelichten en practisch toepassen van een of andere geschiedenis uit den Bijbel. Zij bedienen zich hierbij van de Alfoersche taal, wat haar gemakkelijker is dan het Maleisch, terwijl het gesprokene in eigen taal beter den weg vindt naar het hart. Hier en daar vindt men ook vereenigingen van jonge meisjes, en voorts een enkele van jongelingen. Er zijn verder samenkomsten van gemeenteleden, mannen en vrouwen, jong en oud, tot bepaalde doeleinden. Daartoe behooren ook bidvereenigingen, waarin knielende voor allen en alles gebeden wordt. Er is geen vereeniging, waaraan niet verbonden is eene bijdrage, 'tzij tot algemeene, 'tzij tot bijzondere doeleinden: voor de uitbreiding van het Godsrijk, in eigen land of elders; voor het bouwen en onderhouden van kerken; voor 't aanschaffen van wat tot verfraaiing of verlichting der kerk dient. Ook in deze evenwel is er vaak groot verschil tusschen de eene gemeente en de andere.

Als men dat zoo leest, rijst vanzelf de vraag: is bij deze Christenen, die zooveel lofwaardigs hebben, de »oude zuurdeesem« reeds uitgezuiverd? Geenszins — antwoordt 't Bericht van 1892. »De oude zuurdeesem

---

1) Meded. XL bl. 51. 2) Vgl. bladz. 352, 355 en 409.

1) Meded. XL bl. 64.

bleef in sommige gedeelten van ons land bestaan; 'tzij omdat de bevolking meer gehecht was aan de voorvaderlijke gebruiken; 'tzij omdat men moeilijker afstand kon doen van wat aangenaam is voor vleesch en bloed; en zeker niet 't minst, omdat men nog niet genoeg gevorderd is in het leven naar den Geest, overeenkomstig den eisch des Evangelies.«[1]) In '84 werden sommige gemeenten zeer zwaar door epidemiën bezocht. Velen waanden de ziekte te kunnen ontloopen, door naar de tuinen te vluchten, doch reeds spoedig bleek, dat men ook daar niet veilig was. Maar meer betreurenswaardig was het, dat men zijn toevlucht nam tot bijgeloovige handelingen ter bezwering der epidemie. Zelfs te Tondano leefde voor een korte poos het Heidendom weer op. Plotseling ontstond hier in de geheele uitgebreide plaats een heidensch spektakel, als er in 30 jaren niet was gehoord, en dat zeer aanstekelijk werkte. Het ontbrak evenwel daar noch elders aan standvastiger Christenen, die te midden van dat rumoer vermanend en bestraffend optraden, en nadat men tot bezinning was gekomen, schaamde men zich over het gebeurde. [2]) Die onverwachte uitbarsting, ofschoon op zichzelve staande, doet vermoeden, dat de heidensche aard in velen nog niet gestorven is. Er zijn daarvoor ook nog andere bewijzen. Van Doop en Avondmaal b.v. hebben velen een zeer bijgeloovige voorstelling. Er zijn er, die den Doop houden voor het toegangsbewijs tot den hemel, waarom Christenen soms worden begraven met hun doopbrief. Zoo ook met het Avondmaal. Sommigen zeggen: Alwie brood en wijn bevende aanneemt, is schuldig; wie zich verslikt, is schuldig; wie aan de tafel hoest, is schuldig; en dergelijke. Voorts bestaat bij menigeen de gedachte: alwie aan het Avondmaal komt, zijne zonden zijn hem vergeven, ook zonder belijdenis van zonden en bekeering. [3]) (Vgl. onze Inleiding, bl. 17.) Een overblijfsel van het Heidendom zijn ook de doodenfeesten, die hier en daar nog in volle glorie staan, hoewel de Hulppredikers en vele Christenen met hen hunne stem daartegen gedurig verheffen. Hoe grooter familie en hoe voornamer de overledene, des te luisterrijker is het feest. [1]) Vaak ontaardt dat in een drinkgelag; de droefheid wijkt voor luidruchtigheid en heidensch getier. — Zoo zou er nog wel meer te noemen zijn. Het oude moge zijn voorbijgegaan, het is daarom nog niet alles nieuw geworden. De kennis is bij velen nog zeer onvolkomen, en talrijk zijn ze, bij wie de gezindheid des harten nog niet is veranderd.

Eene zaak van groot gewicht is ook in de Minahasa het huwelijk en huwelijksleven, en op dit gebied komt de Minahassische Christen niet op zijn voordeeligst uit. Bij sommige stammen vindt men nog het betalen van den bruidschat *(harta)*, al wordt dan ook het huwelijk op Christelijke wijze voltrokken. Ook komt het nog voor, dat de jongelieden niet worden geraadpleegd als de wederzijdsche ouders een huwelijk tusschen hen vaststellen. De Christelijke geest getuigt evenwel reeds tegen dit een en ander, en niet vergeefs. In '94 traden in eene gemeente niet minder dan 10 bruiden, reeds gereed voor den ondertrouw, terug, toen zij tot het inzicht kwamen verkocht te zijn aan hare toekomstige echtgenooten. In een groot gedeelte der Minahasa behoort het betalen der *harta* reeds lang tot de geschiedenis en huwen velen uit wederzijdsche genegenheid. [2]) De ondertrouw heeft steeds, volgens de bestaande bepalingen op het huwelijk van Inlandsche Christenen, plaats voor den ambtenaar, belast met het civiel bestuur der woonplaats van eene der partijen. De afkondiging geschiedt voor de gemeente in hare bijeenkomsten en de voltrekking zooveel mogelijk ter woonplaats van de ondertrouwden. De huwelijken worden voltrokken door een Hulpprediker of een Inlandschen leeraar. [3]) Uit elkander gaan is gemakkelijk, maar wettige scheiding te verkrijgen is aan veel bezwaar onderworpen. Uit zulke scheidingen, die echter niet menigvuldig zijn, ontstaan onwettige verbintenissen, die moeilijk tot wettige te hervormen zijn. Waar het huwelijk op weder-

---

[1]) Meded. XXXVIII bl. 285. [2]) Meded. XXIX bl. 226 en XXX bl. 268. [3]) Meded. XXXVIII bl. 268 en 273.

[1]) Vgl. bladz. 562. [2]) Meded. XL bl. 56. [3]) Meded. XXXV bl. 150. Het Reglement is opgenomen in de Verzameling der Verordeningen betreffende de Prot. Kerken in N. I., bl. 162.

zijdsche genegenheid berust, is het in eere. Onder de kinderen, die ten Doop worden aangeboden, zijn telken jare ook eenige onwettige. Voorheen liet men zulke kinderen ongedoopt, doch toen in 1868 de Roomsche propaganda begon, werd als gewoonte aangenomen, alle Christen-kinderen te doopen. [1]) Ontucht in eigenlijken zin komt in de bovenlanden weinig voor, maar dat kan niet gezegd worden van de strandplaatsen, waar velerlei nationaliteiten samenkomen. Eveneens behoort echtbreuk tot de uitzonderingen; de huwelijkstrouw onder de Minahassers, zoo wordt verzekerd, is voorbeeldig. Zelfs toen de bevolking nog heidensch was, behoorde veelwijverij tot de zeldzaamheden. De gemeenten zijn reeds zooverre doordrongen van den eisch des Evangelies tot reinheid van wandel, dat zij ernstig toezien op het gedrag harer leden. Een vergrijp tegen de zedelijkheid wordt door den kerkeraad niet ongestraft gelaten. De meeste gevallen, waarin de kerkelijke tucht wordt toegepast, met name het ontzeggen van het Avondmaal, zijn die van ongeoorloofde gemeenschapsoefening der seksen. [2])

Wat het huiselijk leven betreft, in 1880 werd medegedeeld, dat daaraan, naar bij het huisbezoek gebleken was, nog veel ontbrak; orde en zindelijkheid werden nog weinig in de huizen aangetroffen; de band tusschen ouders en kinderen was vaak zeer los, en opvoeding bestond er eigenlijk nog niet. [3]) Met orde en netheid mag het nu na 20 jaren beter zijn: de opvoeding maakte nog geen snelle vorderingen. Maar hoe zou dat ook verwacht kunnen worden van een volk, dat zich nog slechts kort op de baan van vooruitgang en verlichting bevindt! In een van de laatste verslagen wordt gezegd: »De opvoeding der kinderen laat over 't geheel nog veel te wenschen over. Niet alle worden ter schole gezonden,

[1]) Meded. XXXIX bl. 159. [2]) Vgl. Meded. XXXIV bl. 181; XXXVII bl. 50; XXXVIII bl. 258 en XL bl. 58. De regels voor de toepassing der tucht zijn gegeven in het „Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en kerkelijke tucht" in de passgenoemde Verzameling Verordeningen. [3]) Meded. XXV bl. 179.

terwijl ook niet de noodige zorg gedragen wordt voor de deelneming aan het catechetisch onderwijs. Door zwakke toegevendheid als de kinderen nog klein zijn, en door onverstandige leiding als zij wat grooter worden, verliezen vele ouders alle macht over hunne kinderen. Evenwel, ook in dit opzicht komt er langzaam verbetering. Er zijn ouders, die voor het onderwijs aan hunne kinderen veel over hebben, en er zijn gezinnen, waar de kinderen van jongs af worden opgevoed in de vreeze en vermaning des Heeren.« [1]) Het houden van huiselijke godsdienstoefening behoort nog tot de uitzonderingen. Dit is iets, dat er bij de Minahassers moeilijk in te brengen is.

Er is boven gezegd, dat het geloof in de gemeenschap der heiligen in de Minahasa beleefd wordt. Dit moet echter niet zóó worden verstaan, dat de wederzijdsche verhouding der Christenen steeds gekenmerkt is door »de liefde, welke is de band der volmaaktheid.« (Col. 3 : 14.) Neen, »de liefde is niet aller deel. Om grootere en kleinere geschillen brengt de een den ander voor den rechter. De wijze, waarop dit geschiedt en de rechtsgedingen soms gevoerd worden, getuigt allerdroevigst van liefdeloosheid, haat en nijd. 't Is er verre vandaan, dat niemand een ander om des voordeels wille zou trachten te benadeelen.« Maar tegenover zulke Christenen staan andere, die hun naam met eere dragen, »en weten liefde te betoonen uit een rein hart. In veelvuldige verhoudingen van het dagelijksch leven treedt dat aan den dag: bij ziekte, ongeluk, gebrek, bij het aanrichten van den feestdisch en in het huis der rouwe, en bij zooveel meer wordt de onderlinge liefde betracht.« [2]) »Oneenigheden ontstaan vooral over zaken van landbezit en erfenissen. Het erfrecht is in de Minahasa nog geheel ongeregeld, en berust nog steeds op voorvaderlijke gebruiken, die niet altijd op billijkheid en rechtvaardigheid aanspraak kunnen maken. Het landbezit is, door langdurig onverdeeld gebleven overgeërfd bezit, soms alles behalve individueel, maar in eene familie als communaal geworden. [3]) Dat moet ter

[1]) Meded. XL bl. 60. [2]) Meded. XXXVIII bl. 274. [3]) Meded. XL bl. 37.

verklaring van vele twisten wel in gedachten gehouden worden.

De Minahasser is in den regel matig in zijne levenswijze. In onze Inleiding (bladz. 29) was reeds sprake van sagoweer. Het drinken van dezen »palmwijn« is algemeen. Hij is niet alleen een genotmiddel, maar moet ook bij gebrek aan voedsel wel eens vergoeden wat men tekort komt. Er mag gezegd worden, dat men bij het drinken daarvan over 't geheel maat weet te houden. Dronkenschap is zeldzaam, en een dronken man langs den weg nagenoeg iets ongehoords. Sterke drank wordt ook gebruikt, maar meestal met mate en bij gelegenheden. De armoede der bevolking komt haar in dit geval ten goede. [1]) Het gebruik van sterken drank is eene navolging van hetgeen men sinds eeuwen gezien heeft van Europeanen. Men doet deze ook gaarne in andere opzichten na, met name in de kleeding. Reeds in '87 (en misschien ook wel vroeger) werd geklaagd over de ijdelheid van deze menschen, die bij de komst der Zendelingen nog nagenoeg naakt liepen. »Men wilde niet meer ter kerke, dan geschoeid en als heeren gekleed; de meisjes willen ook gaarne fraai gekleed voor den dag komen. De een wil voor den ander niet onderdoen. Men schaamt zich met minder aanzienlijke kleeren voor den dag te komen, en verzuimt dan liever de godsdienstoefening.«

In het Bericht over 1892 wordt gezegd, dat het moeilijk is, de vrucht der Evangelieprediking aan te wijzen bij den enkelen persoon. Die verklaring is teleurstellend. Men zou denken, dat voorbeelden, die den gezegenden invloed van het Evangelie op het persoonlijk leven kunnen doen zien, in de Minahasa voor het grijpen lagen. Dat schijnt dus niet het geval te zijn, en we moeten ons tevreden stellen met de opmerkingen van algemeenen aard, die in de verslagen gevonden worden. Onbeteekenend zijn die echter geenszins. Door den Berichtgever wordt verzekerd, »dat het Evangelie veredelend werkt op hart en gemoed, en de prediking er van voortdurend ten zegen is, ook voor het gemoedsleven. Velen gelooven van heeler harte in Christus, en betoonen in hun leven, dat dit geloof is een aannemen van Hem als Zaligmaker, een zich overgeven aan Hem, om gezaligd te worden. Zij vonden rust voor hunne ziel; vrede met God; troost in droefheid; blijdschap in den Heer; kracht tot den strijd tegen wereld en zonde. Menigeen getuigt op zijn sterfbed van de verzekerdheid des geloofs. 't Geschiedt ook ten onzent, dat het blijmoedig sterven van den vromen Christen anderen ten zegen wordt.« [1]) Nu, dat zijn voorzeker kostelijke vruchten van de Evangelieprediking. Hoe kan het moeilijk wezen, waar zulke vruchten aanschouwd worden, ze aan te wijzen bij den enkelen mensch! Maar wellicht verstaan we den Berichtgever verkeerd; wil hij niet ontkennen, voorbeelden te kunnen noemen, die de vernieuwende kracht des Evangelies staven, maar bedoelt hij te zeggen, dat de vrucht der prediking niet bij de Minahassische Christenen »hoofd voor hoofd« is aan te wijzen. — Op eene andere plaats spreekt hij over de waarheidsliefde. Bekend is, dat de Indische volkeren daarin niet uitmunten. Tot de vruchten des Evangelies behoort echter ook »waarheid in het binnenste.« Hoe staat het nu daarmede in de Minahasa? Ontkend wordt niet, dat leugen en bedrog, valsche getuigenis en meineed onder de Christenen voorkomen, maar daartegenover wordt gesteld, dat er bij het beste deel der Christenen een streven is naar waarheid en oprechtheid. [2]) In het Bericht, waarin wij deze opmerking vinden, staat ook eene weerlegging van de vrij algemeene bewering, welke menschen, die de Zending niet kennen, elkander naspreken, namelijk dat de Inlandsche Christenen lui zijn. De Verslaggever zegt, dat die bewering ten aanzien van de Minahassische Christenen ten sterkste mag worden ontkend. »Mannen, vrouwen, jongelingen en jongedochters, zelfs kinderen, zijn druk in de weer in den zaai- en in den oogsttijd, dag aan dag, van den vroegen morgen tot den laten avond. Men wint tijd uit voor bijzondere aanplantingen van koffie, notenmuskaat, klappers, cacao en dergelijke. Hier en daar moge soms en telkens weer gebrek aan de eerste levensbehoeften bestaan, dat is zelden gevolg van mindere

[1]) Meded. XL bl. 62.

[1]) Meded. XL bl. 68. [2]) Meded. XXXVIII bl. 261.

arbeidzaamheid, maar meestal van misgewas door droogte, veelvuldigen regen of ook storm, en vaak ook van minder goede gronden. De beschaving schept behoeften, die den heidenschen Alfoer vreemd waren. Kleeding en huisraad eischen uitgaven, die voorheen niet bestonden. De Minahasa-Christen is niet lui; hij is arbeidzaam, zoekt op velerlei wegen wat te verdienen, ten einde zijn huiselijk comfort en zijne maatschappelijke positie allengs te verbeteren.« [1]) — We voegen er nog iets aan toe, waaruit mede de kracht van het Evangelie op de harten blijken kan. Offervaardigheid is geen karaktertrek van den Indischen Heiden of Mohammedaan, en als we nu vernemen van het mild en blijmoedig geven der Christenen in de Minahasa, dan besluiten we daaruit, dat het Evangelie een grooten invloed op hen heeft uitgeoefend. Elk Bericht van Rooker getuigt van hunne liefdadigheid. Er zijn onder hen niet vele welgestelden; integendeel, »over 't geheel zijn ze arm en gering. Toch mag men met dankbare blijdschap wijzen op een betrekkelijk groot cijfer bijdragen voor de Zending in het buitenland en hulpbetoon aan de broederen in het eigen vaderland. Ook voor den bouw van kerken heeft men geld, tijd en krachten over. Voor het aanschaffen van kerkelijke benoodigdheden, als klokken, lampen en dergelijke wordt soms in de gemeente gecollecteerd, veelal met verblijdende uitkomst. Elders beijveren zich de vrouwen door periodieke kleine bijdragen fondsen bijeen te brengen van grooter en kleiner bedrag voor het onderhoud der kerk, speciaal de dakbedekking, voor kerk-ameublement, enz. Nooit klopt men bij een deel der Christenen vergeefs aan om deelneming aan eenig werk met weldadige strekking.« [2]) In de jaren 1889 en '90 werd in de 10 ressorten voor verschillende belangen gecollecteerd de som van ƒ 10.970. [3])

Zijn de bewijzen uit het persoonlijk leven ons onthouden, we mogen er ons niettemin op grond van het gezegde en van het getuigenis veler geloofwaardige personen van verzekerd houden, dat het Evangelie ook in de Minahasa gebleken

[1]) Meded. XXXVIII bl. 264. [2]) Ald. bl. 275. [3]) Maandb. 1892 bl. 40.

is te zijn een kracht van God tot zaligheid. En dat is nu ook aanvankelijk het geval, onder den stam, die 't laatst tot het Christendom overging. De Hulpprediker van Maoembi schreef daarover: »Mocht het dikwijls zijn, dat de kracht van 't Christendom ons luttel toeschijnt, geheel het tegenovergestelde ontwaarde ik onder de Bantikkers. Vroeger schuw, ruw, ontoeschietelijk jegens iederen vreemde, en vooral jegens den geestelijke, zijn zij in den korten tijd van hun' overgang geheel veranderd. Er is vertrouwen gekomen, het beginsel des geloofs; er is hoop geboren, het beginsel van christelijken vooruitgang.« [1])

De arbeid is den Hulppredikers zeer veronaangenaamd door het binnendringen der Roomschen. Deze ving aan in 1868 en weldra was de proselietenmakerij in vollen gang. Vele Protestantsche Christenen in onderscheidene districten (in den regel niet gerekend tot het beste deel der gemeenten) gingen tot de Roomsche kerk over en de Roomsche geestelijke kon met zijne handlangers het veld van zijne heillooze werkzaamheid gestadig uitbreiden. »Rome houdt niet op« — zoo zegt het verslag over 1884 — »door schoone beloften en drogredenen de Evangelische Christenen tot zijne kerk te trekken.« In '86 gelukte het der Roomsche kerk van de Regeering de toestemming te verkrijgen tot vestiging van een geestelijke in de residentie. Tot hiertoe kwam er alleen jaarlijks een op bezoek: thans werd een vaste post gesticht. De toestemming, om voor rekening van den lande hier propaganda te drijven onder de leden van de Protestantsche Kerk, wier geestelijken uit de staatskas worden bezoldigd, doet denken aan »een rijk, dat tegen zichzelven verdeeld is.« Volgens de laatste statistieke opgave zijn er thans in de Minahasa 5077 Roomsche Christenen; alleen in het ressort Tomohon vindt men er 1383.

We besluiten met eenige korte mededeelingen over de verschillende afdeelingen, ter aanvulling.

[1]) Meded. XXXVIII bl. 267.

Boven is uiteengezet, dat het werk in de Minahasa thans staat onder opzicht van den Predikant te Mĕnado. Na den dood van Linemann arbeidden hier achtereenvolgens de Predikanten Wielandt, Rogge, Verhoef en Krol. Laatstgenoemde staat er sinds 1895. Het behoort tot de verplichtingen van den Predikant, tweemaal per jaar de hulppredikers-ressorten te bezoeken. Behalve de Europeesche, heeft hij op de hoofdplaats eene Inlandsche gemeente te verzorgen, die ult. Dec. '98 5064 leden telde. Tot deze gemeente behoort ook een deel der Bantiks, die zich voor eenige jaren lieten doopen. De Predikant heeft voor den arbeid in zijne Inlandsche gemeente een personeel van 3 Inl. leeraars. Heidenen zijn er in dit ressort niet meer, doch het komt wel voor, dat de Predikant een Mohammedaan doopt, die met eene Christin gaat trouwen en tegelijk het Christendom aanneemt. Ook gebeurt het wel, dat Heidenen van Sangir en Talaut, die soldaat willen worden, hem den Doop komen vragen, ten einde als Christenen een hooger handgeld te kunnen ontvangen. Zoo schrijft de Predikant in zijn verslag over 1888: »Ettelijke heidensche jongelingen uit de Minahasa en van de Sangir- en Talaut-eilanden, die soldaat willen worden, werden door mij gedoopt, wat mij wel zeer tegen de borst stuitte, omdat zij niet de minste notie van onzen godsdienst hadden, en alleen den Doop verzochten, om »als Christenen« op voordeelige voorwaarden in militairen dienst te kunnen treden, maar waartoe ik met het oog op de Roomsche propaganda gedwongen werd.« En zoo leest men in het verslag over 1896: »39 Heidenen, meest Sangireezen en Talaureezen, lieten zich doopen, omdat zij soldaat wenschten te worden. Hoeveel beteekenis men aan hun overgang tot het Christendom moet toekennen, valt licht te berekenen. Alleen de kennis van het Onze Vader stelde ik als voorwaarde, aleer ik tot den Doop dier personen overging. Weigerde ik hen te doopen, dan zouden zij zich zeker bij den pastoor vervoegd hebben.« Het laatste zou een wezenlijk gevaar opleveren, want zijn zulke lieden eenmaal gepasporteerd, dan vormen ze voor de Roomsche propaganda een aanknoopingspunt. Wat de Inlandsche gemeente te Mĕnado betreft, het laatste verslag bericht toenemende belangstelling in godsdienstoefening en catechetisch onderwijs.

We komen nu tot de hulppredikers-ressorten.

1. *Tondano,* met 23.573 Christenen. Op den 14[den] Oct. 1881 vierden de gemeenten in dit ressort gedachtenis van de 50-jarige onafgebroken Evangelieprediking onder dezen stam [1]) en op 31 Oct. '94 herdacht Hulppr. Rooker zijne 40-jarige bediening. Die dag was voor hem en zijne gemeente een heerlijke feestdag. [2]) In Maart '96 ging hij een bezoek brengen aan het vaderland, waar men de met jeugdig vuur voorgedragen mededeelingen van den nog zoo krachtigen man met groote belangstelling vernam, en zich verheugd heeft over den rijken zegen, waartoe hij was gesteld geworden. Sinds zijne terugkomst in Febr. '97 arbeidt hij met de hem eigene toewijding, bekwaamheid en kracht voort aan zijne schoone taak. Hij is geregeld werkzaam op den hoofdpost, waar ongeveer de helft der Christenen van dit ressort woont. Behalve de groote, fraaie kerk, met haar 1700 zitplaatsen, heeft hij hier nog steeds het kleine bedehuis, waarvan boven sprake was. Verder heeft elk der 16 kampoengs een eigen lokaal. Is de Hulpprediker ter plaatse, dan geeft hij het catechetisch onderwijs in de kleine kerk, maar is hij afwezig, dan wordt het door zijn helpend personeel gegeven in die kapelletjes. Op den hoofdpost wordt eens per maand de Doop en tweemaal 's jaars het Avondmaal bediend. De 28 filialen worden vast tweemaal 's jaars door Rooker bezocht, en dan verbindt hij aan de prediking de bediening der sacramenten. De Avondmaalsviering wordt door de gemeenten zeer op prijs gesteld. »De naderende plechtigheid wordt dagelijks besproken; er wordt vrede gesticht, vermaand en opgewekt, men verootmoedigt zich, belijdt schuld, enz.« De godsdienstige toestand is betrekkelijk goed en de zedelijke toestand wordt verblijdend genoemd, ofschoon het aantal onwettige kinderen nog al groot is (in '96 waren er 58 tegenover

[1]) Meded. XXVI bl. 306. [2]) Meded XXXIX bl. 154.

527 wettige). Het hulppersoneel bestaat uit 12 Inl. leeraars, die hun werk voornamelijk vinden op de filialen; daar deze krachten niet toereiken, worden zij aangevuld uit de onderwijzers, van welke vele als voorgangers en catecheten dienst doen. Elk der filialen heeft een eigen lokaliteit. Alle diensten worden in het ressort geregeld gehouden; daartoe behoort ook de zendingsbidstond op den eersten Maandag der maand. De offervaardigheid der Christenen in dit ressort kan hieruit blijken, dat het Ned. Zendelinggenootschap bij gelegenheid van zijn eeuwfeest van de daar woonachtige Christenen *ƒ* 2600 ontving.

2. *Langowan,* met 29.351 Christenen. Aan het hoofd van dit ressort staat nog steeds (dus nu 30 jaren) Hulppr. Brouwer, en hij heeft op zijnen arbeid een rijken zegen. Op den hoofdpost en zijne 3 voornaamste filialen (Kakas, Remboken en Tompaso) kan hij rekenen op een gehoor van 500—900 personen, en aan de Avondmaalsviering in deze 4 gemeenten nemen pl. m. 3500 leden deel. Op de overige filialen is de opkomst niet minder goed en over 't geheel maakt men geen verschil tusschen den Hulpprediker zelven en een Inlandschen voorganger. De Zondag wordt in dit ressort stipt gevierd en de godsdienstige en zedelijke toestand zijn er bijzonder gunstig. In '98 kwamen 2 gevallen van echtscheiding voor, maar zoo iets was hier in jaren niet gebeurd. Ook andere grove zonden, z. a. dronkenschap, vechtpartijen, diefstal, vloeken, dobbelspel en gebruik van opium kwamen in de gemeenten niet voor. Zoolang Brouwer hier arbeidt zag hij nog nooit een beschonken lid zijner gemeente, maar van de enkele Europeanen, die zich in zijnen werkkring vertoonden, zou hij een ander getuigenis kunnen geven. Nu, 't is welbekend, hoe schandelijk vele Europeanen zich in Indië kunnen gedragen, en daaronder zelfs hooggeplaatste personen. Alle gemeenten zijn in 't bezit van goede kerkgebouwen en maken er een dankbaar gebruik van. Kinderkerken willen hier echter niet bloeien. De offervaardigheid is zóó gestegen, dat de gemeenten in '97 ruim *ƒ* 2000 zonden aan het Ned. Zendelinggenootschap en nog *ƒ* 360 gaven voor onderling hulpbetoon. »Zonder vlek en rimpel« zijn de Christenen echter ook hier niet; dat erkent Brouwer volmondig; er wordt nog heel wat naamchristendom gevonden en er moet voortdurend tegen gebreken en verkeerdheden gestreden worden, met name tegen onwaarheid. In zijn laatste verslag uit hij eene ernstige klacht over de »allerschandelijkste praktijken der Roomschen,« die door »leugenachtige beloften en aanbiedingen van geld« propaganda trachten te maken en de zwakke zielen verderven. De Hulpprediker van Langowan wordt, voornamelijk ten behoeve zijner 19 filialen, ter zijde gestaan door 9 Inl. leeraars, terwijl verder onderwijzers als voorgangers en catecheten optreden.

3. *Amoerang,* met 11.503 Christenen. Tot voor korten tijd arbeidde hier Hulppr. C. J. van de Liefde. Hij ging zijn stillen gang en hetzelfde kan gezegd worden van zijn werk. »Aan bewijzen van belangstelling« — zoo schreef hij in zijn verslag over '96 — »ook in zoover zich die openbaarde in vraag naar N. Testamenten, Almanakken en andere godsdienstige lectuur, ontbrak het niet. Overigens gaf de toestand over het algemeen noch stof tot bijzonderen roem, noch tot bijzondere klacht.« In '98 moest hij wegens ziekte repatrieeren, en na een langdurig en smartelijk lijden overleed hij op 5 September d.a.v. Zijne plaats werd in Juli '98 ingenomen door Hulppr. Graafland, van Tanawangko, die na kennismaking erkennen moest, dat dit ressort zeer uitstak boven dat, waar hij eerst gestaan had. Het telt 20 filialen en de Hulpprediker wordt voor de bediening van zijne afdeeling bijgestaan door 6 Inl. leeraars en 14 onderwijzers-voorgangers.

4. *Tomohon,* met 7066 Christenen. Hier vinden we nog steeds J. Louwerier, wiens Hulppredikers-ressort de gemeente te dezer plaatse met 2 filialen omvat. De 3 kerkgebouwen worden in goeden staat gehouden. De Zondag wordt als rustdag algemeen gevierd en de opkomst ter godsdienstoefening is verblijdend. Bij vergelijking met andere ressorten moet echter erkend worden, dat de gemeenten nog in menig opzicht achterlijk zijn. Hier was het, dat het Heidendom zijn hoofdzetel had, en al

is nu bijna de geheele bevolking gekerstend, de sporen van vroegere toestanden zijn nog geenszins uitgewischt. Valt hier over wereldzin niet bepaald te klagen: bijgeloof en onwetendheid worden nog maar al te veel aangetroffen, en het onderwijs moet daarmede rekening houden. Des Maandagsavonds wordt in Geloofs- en Zedeleer onderricht gegeven aan leerling-lidmaten, maar dat mag ook door anderen worden bijgewoond; des Woensdagsavond is er Bijbellezing en des Vrijdagsavonds wordt de Bijbelsche geschiedenis behandeld. Twee weken voor elke Avondmaalsviering wordt drie avonden per week voorbereiding gehouden, die vooral ten doel heeft het bijgeloof, daaraan verbonden, te bestrijden. Het Avondmaal wordt ook hier tweemalen 's jaars bediend. Des Zondags om 3 uur is er Alfoersche catechisatie en 's avonds om 7 uur Maleische. Des Woensdagsmorgens houdt de Hulpprediker buitendien eene catechisatie voor kinderen van 12—16 jaar. Van oudsher was het hier gewoonte, dat kinderen na het verlaten der school zich eenigen tijd geheel aan den godsdienst onttrokken. Tot bestrijding van die zonderlinge gewoonte is de laatstgenoemde catechisatie begonnen. In alle 3 gemeenten wordt Kinderkerk gehouden, en des Zaterdagsavonds worden jongelieden in den zang geoefend. Op den eersten Maandag der maand is er zendingsbidstond. De opkomst, vooral op den hoofdpost, is verblijdend en de collecte zeer bevredigend. Voorwaar, gelegenheden genoeg om onderwijs en stichting te ontvangen. De Hulpprediker wordt door 3 Inl. leeraars ter zijde gestaan en aan het hoofd der 3 zendingsscholen, die, gelijk alle dergelijke inrichtingen in de Minahasa, thans deelen in de Gouvernements-subsidie, zijn Genootschaps-onderwijzers geplaatst.

In onderscheiding van Langowan komen hier vele echtscheidingen voor, of juister gezegd: willekeurige verlatingen, en als gevolg daarvan veel onwettige samenleving. Het filiaal Kakaskasen maakt daarop echter eene gunstige uitzondering. Die echtscheidingen worden veelal veroorzaakt door de lichtvaardige wijze, waarop soms een huwelijk wordt aangegaan. De stam, waartoe deze gemeenten behooren, munt niet uit in goede zeden. Behalve het genoemde vindt men hier veel ontevredenheid, ongemanierdheid, onverschilligheid en onwetendheid. Daarin kwam met den tijd wel verbetering, doch alleen bij degenen, die zich door prediking en onderwijs op eenen beteren weg lieten leiden.

Heeft de Hulpprediker hier geen gemakkelijke taak, zij wordt nog bemoeielijkt door de Roomsche propaganda, die hier haar centrum heeft. Te Tomohon wonen thans 2 pastoors; Rome heeft er eene nette kerk en eene bloeiende school. Sedert Juli '98 zijn er ook eenige nonnen, wier komst blijkbaar ten doel heeft, afbreuk te doen aan de Meisjesschool. Is het niet ergerlijk in hooge mate? Onder onze vaderen (zie Inl. bladz. 6) zou zoo iets niet zijn voorgekomen.

Louwerier is tegenwoordig tevens redacteur van het Maleische maandblad »Tjahaja Sijang« en samensteller van een Bijbelschen Almanak in die taal.

Voorts is hij — gelijk reeds gezegd is — belast met het onderwijs aan de kweekelingen voor het Inlandsch leeraarsambt, waarbij hij gesteund wordt door 2 zijner Inl. leeraars. Reeds menig jongeling is aan deze Kweekschool opgeleid, en thans bevinden zich daarin 34 leerlingen.

Voor de volledigheid voegen we hier nog bij, dat de Kweekschool te Tomohon, waarop het Ned. Zendelinggenootschap voortgaat onderwijzers te vormen voor de 133 scholen, welke het nog in de Minahasa onderhoudt, thans van de Regeering eene ruime subsidie ontvangt, en verder dat de Meisjes-kostschool in bloeienden staat verkeert: zij telt tegenwoordig 65 leerlingen.

5. *Ajer-Madidi*, met 19.378 Christenen, vormende thans 29 gemeenten, voor wier bediening Hulppr. Tendeloo een personeel te zijner beschikking heeft van 9 Inl. leeraars, die weer worden bijgestaan door onbezoldigde voorgangers uit de onderwijzers, zoodat overal godsdienstoefening gehouden en gecatechiseerd kan worden. De Zondagsviering laat in dit ressort te wenschen over en de godsdienstoefeningen konden beter bezocht worden. Gaat echter de Hulpprediker zelf voor, dan vindt hij steeds de kerk goed bezet. Met de Kinderkerken gaat het vrij goed. In de ge-

meenten hier wordt slechts eens per jaar het Avondmaal gevierd. Catechisatie wordt gehouden des Zondagsmiddags en op de avonduren door de week. De jongelingen zijn er moeilijk toe te krijgen, die gezet bij te wonen, wat aan de gebrekkige ouderlijke leiding wordt toegeschreven. Huiselijke godsdienstoefening, het lezen van den Bijbel en van godsdienstige geschriften, vindt men nog slechts bij weinigen, evenals het gemeenschappelijk gebruiken van den maaltijd. Gevallen van onwettig samenleven, met de gevolgen daarvan, komen voor, maar de publieke opinie getuigt daartegen. Openbare ontucht wordt hier niet gevonden. Er vallen in de gemeenten wel veel goede, maar ook nog vele verkeerde dingen op te merken. Tot laatstgenoemde behoort hare geringe offervaardigheid.

Tendeloo herdacht in '97 zijne 40-jarige Evangeliebediening. De vergelijking op dat tijdstip tusschen voorheen en thans gaf stof tot groote dankbaarheid, maar de vreugde werd zeer getemperd door het drijven der Roomschen, dat in dit ressort bijzonder sterk en gansch niet zonder resultaat is. »De terugwerking van dit woelen der propaganda op de gemeenten is allernadeeligst. Door de personen, waarvan zij zich bedient, en de middelen, door deze aangewend, wordt de godsdienst tot een onwaardig spel verlaagd. Zelfs onder de tot dusver getrouw geblevenen wordt reeds lang, bij de minste aanleiding, terstond vernomen, dat men zijn zin wil hebben, of . . . men wordt Roomsch.« Precies als op Java.

6. *Tanawangko,* met 8641 Christenen. We hadden boven niet veel verblijdends van dezen post mede te deelen, en ook nu nog komen van daar geen opwekkende berichten. Tanawangko was reeds geen gemakkelijk arbeidsveld, en na het binnendringen der Roomschen is het er niet beter op geworden. Het ressort omvat de hoofdgemeente met 19 filialen, bediend door den Hulpprediker met 6 Inl. leeraars en 17 onderwijzers-voorgangers.

In '88 werd E. W. G. Graafland, zoon van den vroegeren Zendeling, hier als Hulpprediker geplaatst, en hij arbeidde er 10 jaren. In zijn verslag over '96 schreef hij o. a.: »Het godsdienstig leven in de gemeente Tanawangko liet veel te wenschen over. Een openlijk belijden van den Christelijken godsdienst valt bij de meesten niet op te merken. De opkomst in de kerk was bijzonder min. De reden daarvan is groote onverschilligheid. Aardsch geluk en voordeel gaan boven het geestelijk welzijn. Spel en dans gaan vóór kerkgaan en op het onderwijs komen. Daarin volgen zij het voorbeeld van aanzienlijken, en toonen met voorbeelden aan, dat dengenen, die zich niet met godsdienst ophouden, alles meeloopt. Het jongere geslacht geeft niet veel om God en godsdienst, dan alleen wanneer zij met Nieuwjaar in een mooi pakje in de kerk kunnen komen. Catechisatie wordt niet gewaardeerd. In de meeste gezinnen wordt noch gebeden, noch in den Bijbel gelezen; ja, bij velen zoekt men vergeefs naar een Gezangboek en N. Testament. Het zedelijk leven liet ook veel te wenschen over.« In zijn volgend jaarverslag kon hij wel op enkele lichtpunten wijzen, maar over 't geheel bleef het er somber uitzien. »Bij den Doop wordt veel beloofd, maar aan de belofte wordt niet altijd voldaan. Gaarne komt men aan het Avondmaal, maar in het leven wordt weinig openbaar van gemeenschap met Christus. Een beproeving geeft menigmaal aanleiding, om niet meer in de kerk te komen," enz. Tot de lichtpunten behoort, dat in sommige buitengemeenten eenige opgewektheid kwam, en dat op het filiaal Woloan een Mannen- en een Vrouwenvereeniging was opgericht, waarvan een goede invloed uitging.

Op zijn verzoek werd Graafland in '98 overgeplaatst naar Amoerang, waar hij meer leven vond.

7. *Koemĕlĕmboeai,* met 10.585 Christenen. De opvolger van Ulfers, Hulppr. Boddé, moest in de tweede helft van '87 wegens ziekte voor goed naar Nederland terugkeeren. Zijn ressort werd door Van de Liefde waargenomen, tot hier in het volgend jaar de nieuwaangekomen Hulppr. J. S. de Vries werd geplaatst, die er nog arbeidt.

In dit ressort wonen nog een 900 Heidenen, en deze oefenen eenen schadelijken invloed uit. De Zondag wordt wel door de verschillende gemeenten gevierd, maar ook Christenen onttrekken zich daaraan.

Een van de hoofden laat zelfs opzettelijk werken, uit vijandschap tegen het Evangelie. De opkomst in de kerken is wel goed te noemen, maar vele jeugdigen van jaren blijven weg. 't Jongere geslacht trekt zich in deze streek over 't geheel de geestelijke zaken bitter weinig aan, beschouwt den dag des Heeren als gegeven voor pretmaken, en verkiest spel en dans boven de samenkomst der gemeente. De deelneming aan het Avondmaal is wel prijzenswaardig, maar onder de aanzittenden worden velen opgemerkt, die den beker slechts oogenschijnlijk aan de lippen brengen, uit afkeer om daaruit met anderen te drinken, wat men niet verwachten zou van lieden, voor wier ouders, toen ze nog ruwe en vuile Heidenen waren, niets onrein was. Tegen de wetten der zedelijkheid wordt in dit ressort nog al eens gezondigd, zelfs op grove wijze. Ook wordt van jongelingen, die een meisje ten huwelijk vragen, door de ouders nog al eens ouder gewoonte de bruidschat geëischt, soms zelfs eene buitensporige som. Aan dobbelspel maakt men zich hier meer dan elders schuldig; het komt zelfs voor, dat men zich in een sterfhuis, in de nabijheid van den doode, onder tieren en vloeken daarmede bezig houdt. De catechisaties verkeeren in kwijnenden toestand, voornamelijk hierdoor, dat de jonge menschen het doen van belijdenis uitstellen tot rijper leeftijd, om eerst nog een poos de zonde te kunnen genieten. Over 't geheel valt er bij de jeugd te klagen over onverschilligheid, waarvan de schuld inzonderheid ligt aan de opvoeding (of juister: aan het gemis van opvoeding). Onverschilligheid is volgens De Vries „de hoofdzonde van den Minahasser." Er is hier dus nog heel wat te arbeiden, eer het Heidendom in hart en huis zal zijn overwonnen.

Het ressort omvat met de hoofdgemeente 23 filialen, en de Hulpprediker wordt in zijnen uitgebreiden werkkring bijgestaan door 12 Inl. leeraars, terwijl, voor zoover noodig, de onderwijzers het tekort aan voorgangers aanvullen.

8. *Sonder*, met 17.228 Christenen. Nog altijd staat dit ressort onder leiding van den Hulppr. Schwarz, die zijne 20 gemeenten bestuurt met den bijstand van 6 Inl. leeraars en een aantal voorgangers uit de onderwijzers, die met hem hun werk verrichten op geregelden voet. De opkomst bij de godsdienstoefeningen is bevredigend, maar die der candidaatlidmaten zeer ongeregeld, wat door Schwarz vooral wordt toegeschreven aan „ellendige onverschilligheid." „De gemeenten behoeven, schier in alle opzichten nog, voortdurend opwekking, leiding, tucht, om meer toe te nemen in Christelijke kennis, in Christelijk leven, ook in Christelijke gewoonten en manieren." Op 19 Dec. '97 werd in 10 der gemeenten van dit ressort eene buitengewone collecte gehouden voor het Nederl. Zendelinggenootschap. „In de overige gemeenten geschiedde dit niet, daar de Inlandsche leeraren, tot wier werkkringen bedoelde gemeenten behooren, zich tegen het houden van eene collecte wederom voor het Genootschap verklaarden." De reden van die weigering is niet opgegeven. „Het woelen en stoken van de zijde van Rome in deze streken" werkt zeer schadelijk op de Christenen.

Hulppr. Schwarz beoefent het Alfoersch, en heeft er eene transcriptie voor uitgedacht. [1]) Het Ned. Bijbelgenootschap heeft hem voor eenige jaren aangezocht, het N. Testament in een der tongvallen van die taal over te brengen, en hij heeft dat op zich genomen. Men koos daartoe het Pakewa-dialect. De vertaling is tot dusverre niet in druk verschenen, ofschoon nagenoeg 10 jaren verloopen zijn sinds de opdracht is aanvaard. [2])

9. *Ratahan*, met 7460 Christenen. Nadat dit ressort in 1884 vacant was geworden door het vertrek van Wiersma, werd het waargenomen door de Hulppredikers Van de Liefde en Brouwer, tot in '86 hier werd geplaatst Hulppr. N. Rinnooy, die (zie 't vervolg van dit boek) eerst elders had gearbeid. In '94 zag deze zich wegens ondermijnd zenuwgestel genoodzaakt naar Nederland terug te keeren, waarop bovengenoemde collega's opnieuw met de waarneming werden

---

[1]) Dat moet dan minstens de tweede zijn, want reeds Hermann, Mattern en Wilken hadden 't Alfoersch geschreven. Vgl. Amoerang en Tomohon.

[2]) Zie Handelingen Ned. Bijbelgenootschap 1890 en volgende jaren.

belast. In '96 werd in de vacature voorzien door de benoeming van Hulppr. S. Huisingh, die (zie 't vervolg) mede reeds elders had gewerkt. Uit de laatste verslagen van dezen deelen we enkele bijzonderheden mede.

De bevolking staat bij de andere Minahassische stammen achter, zoowel wat beschaving als wat waardeering van de zegeningen des Christendoms betreft. Dat is een gevolg van de afgesloten ligging, te weinig gemeenschap met het overig deel der Minahasa, te druk verkeer met Bolaäng-Mogondau, en te onvoldoende bearbeiding gedurende eene reeks van jaren. Daarbij is hier nog eene sterke heidensche partij en deze trekt dikwijls de Christenen af. De Evangelisatie wordt bemoeilijkt door de gewoonte, de tuinen op verren afstand van de negorijen aan te leggen, waardoor de meeste huizen bijna 't geheele jaar gesloten blijven. Daaronder lijdt de Zondagsviering, de opkomst in de kerk en de catechisatie. Behalve de hoofdgemeente hebben slechts 2 der filialen behoorlijke kerken; de overige moeten zich met een loodsachtige schoolkerk behelpen. Kinderkerk (Zondagsschool) was vóór de komst van Huisingh nergens gehouden en ook nu nog heeft deze geen groote beteekenis. Waar het mogelijk is tracht de Hulpprediker avondvergaderingen in de week te organiseeren en daarmede gaat het vrij goed. Ze zouden echter meer bloeien en 't geheel zou een aangenamer voorkomen verkrijgen, wanneer niet de meerderheid der bevolking beheerscht werd door onverschilligheid, en er meer belangstelling werd gevonden in de hoogere dingen. Onder de jonge menschen is veel onkuischheid, en onwettige samenleving komt menigvuldig voor, ten deele als gevolg van den zwaren bruidschat (*harta*), door de ouders geëischt, en waaraan de meeste niet kunnen voldoen. Het is bij dit alles nog een geluk, dat het ressort nu reeds lang door Rome met rust wordt gelaten. Doch, hoe treurig in menig opzicht de toestand hier moge zijn, er valt vooruitgang te constateeren: in '97 en '98 kwamen 175 volwassenen uit de Heidenen over met een aantal kinderen, en de scholen worden in den laatsten tijd beter bezocht.

Het ressort telt behalve de hoofdgemeente 14 filialen en 8 Inl. leeraars doen met den Hulpprediker het werk.

10. *Maoembi*, met 9891 Christenen. In 1884 werd uit brokstukken van een paar afdeelingen, die te groot waren, dit nieuwe ressort gevormd, en daarbij werden ook ingedeeld de eilanden ten noordwesten van de Minahasa. De Hulpprediker Schippers was in '82 wegens ziekte met verlof naar Nederland gegaan, keerde in '84 terug en werd nu met Maoembi belast. Zijnen werkkring heeft men zich te denken nabij de hoofdplaats Mĕnado. Hij werd in '88 overgeplaatst naar Batjan (standplaats Ternate) en werd te Maoembi opgevolgd door J. ten Hove, van Tanawangko, die er nog arbeidt. Zijne afdeeling omvat de hoofdgemeente Maoembi met 33 filialen, die door hem verzorgd worden met hulp van 10 Inl. leeraars en een aantal voorgangers uit de onderwijzers. Volgens zijne mededeelingen is de opkomst bij de godsdienstoefeningen over 't geheel schraal, maar op zijne standplaats zeer goed. Een middel, dat de opkomst zeer bevordert, is het vergaderen na de kerk ten huize van sommige leden, waar dan onder gebruik van thee met gebak (door den huisheer aangeboden) de preek besproken wordt. Met de Zondagsviering is het hier, ten gevolge der nabijheid van Mĕnado, over 't algemeen treurig gesteld. Kinderkerk wordt in dit ressort nergens gehouden, omdat Ten Hove het nut daarvan niet inziet. Wettige echtscheiding komt in zijne afdeeling zelden voor, maar willekeurige verlating zeer veel. In den regel worden echter de echtgenooten weer bij elkander gebracht door hun familie of voorganger, en worden dan weer, gelijk men 't hier wel noemt, „gesoldeerd." Huiselijke godsdienstoefening wordt nergens gehouden. De kerkgebouwen verkeeren over 't geheel in eenen deerniswaardigen toestand. In sommige gemeenten zijn sedert enkele jaren helpsters aangesteld, en deze oefenen eenen uitmuntenden invloed uit en ontwikkelen grooten ijver.

Rome werkt in deze afdeeling sterk, maar de middelen, door de helpers van den pastoor aangewend, zijn volgens Ten Hove betreurenswaardig. „Sommigen be-

loofde men, dat ze geldgeschenken zouden ontvangen; aan anderen, dat ze onmiddellijk ouderling zouden worden in den nieuwen godsdienst. Verder werd verteld, dat ze aan het bouwen van kerken niet behoefden te helpen, want de pastoor geeft de kerk ten geschenke. Voor 't kerkezakje behoeft men niets mee te brengen: in de Roomsche kerk collecteert men niet." De Hulpprediker zegt verder: „Ik geloof, dat voor de ontwikkeling der godsdienstige kennis onder onze gemeenten, de Roomsche propaganda ook hare goede zijde heeft, en voor ons en ons personeel is zij een heilzame aansporing tot ijver."

II.

GORONTALO en POSSO.

Omstreeks Nieuwjaar 1889 vestigde Ds. Wielandt te Mĕnado de aandacht van het Ned. Zendelinggenootschap op Gorontalo, nadat hij zoo pas was teruggekeerd van eene dienstreis naar de hoofdplaats van dat landschap, waar hij had hooren gewagen van de snelle uitbreiding van den Islam in dat gebied. De toenmalige Ass.-Resident aldaar, Baron Van Hoëvell, was van oordeel, dat „een flink Zendeling" er nog velen voor het Christendom zou kunnen winnen, maar dan moest hij spoedig komen. Het Genootschap had voorheen reeds het oog geslagen op dat landschap, toen gebleken was, dat de toegang tot Bolaäng-Mogondau van de zijde der Minahasa was afgesneden, en het had zoodoende wel ooren voor de aansporing van Ds. Wielandt. Deze wees het vervolgens op nog een ander gebied, liggende aan de overzijde der golf van Tomini, namelijk Posso, een landschap, bewoond door Heidenen, die „in zeden en gewoonten, taal en godsdienstige voorstellingen veel hebben van de bevolking der Minahasa," en wekte het Genootschap op, ook daarheen een Zendeling af te vaardigen. De oud-hulpprediker Graafland, wiens woord bij het Genootschap gewicht in de schaal legde, voegde zijne stem bij die van genoemden Predikant, en het besloot dienovereenkomstig één Zendeling voor Gorontalo en één voor Posso te bestemmen. Het kwam te eerder tot dit besluit, omdat bij het Nederl. Bijbelgenootschap het voornemen bestond, binnen kort een jeugdig geleerde naar die gewesten af te vaardigen tot het beoefenen der taal en het overzetten van den Bijbel. Beide Genootschappen volvoerden ieder zijn genomen besluit, en wij gaan zien, wat door de uitgezondenen is verricht, maar willen den lezer eerst over beide landschappen enkele bijzonderheden mededeelen.[1])

De assistent-residentie Gorontalo, eene afdeeling der residentie Mĕnado, omvat het centraal en westelijk gedeelte van het noordelijk schiereiland van Celebes, en strekt zich verder uit over de rijkjes, gelegen langs de Tomini-bocht tot aan Tandjoeng-Api. Zij bestaat uit de voormalige Gorontalosche rijkjes Gorontalo, Limbotto, Bone, Attingola en Boealemo, en uit de langs de baai van Tomini gelegen landschappen Moöeton, Parigi, Saoesoe, Posso en Todjo, en de eilandjes in die baai. De grootte van dit gebied is niet juist bekend, maar wordt geraamd op ruim 900 vierk. geogr. mijlen. De sterkte der bevolking is, voor zooveel de Inlanders aangaat, evenmin met nauwkeurigheid te schatten. Volgens de Regeerings-opgave over 1895 had men destijds in deze afdeeling 115 Europeanen, 505 Chineezen, 133 Arabieren en 247.056 Inlanders. De bevolking van de rijkjes langs de Tomini-bocht, in dat cijfer begrepen, bedraagt naar gissing ongeveer 150.000 zielen.

De Assistent-Resident heeft onder zich 3 Controleurs, voor de onder-afdeelingen Gorontalo — Bone, Limbotto — Kwandang en Tomini-bocht. De eerste onder-afdeeling, gesplitst in 7 districten, heeft Gorontalo tot hoofdplaats, en eene bewolking van 61.000 zielen, behoorende tot den Alfoerschen stam. De heerschende godsdienst is hier de Islam. De tweede onder-afdeeling, met de hoofdplaats Limbotto, is gesplitst in 5 districten en heeft eene bevolking van 20.000 zielen, eveneens van Alfoerschen bloede. Onder hen schijnt de Islam ook reeds de heerschende godsdienst te zijn. Wat de derde onder-afdeeling aangaat: in het landschap Moöeton is de Alfoersche bevolking sterk vermengd met Makassaren en Mandareezen. Zij is geheel Mohammedaansch en wordt

[1]) Vgl. De Hollander II bl. 220 en het artikel van Baron Van Hoëvell in het Tijdschrift van het Bat. Gen. 1892 bl. 18.

begroot op 20.000 zielen. Parigi ligt in den zuidwestelijken hoek van de golf van Tomini en heeft eene bevolking van 9000 zielen. Ten zuidoosten ligt Saoesoe, met eene bevolking van 1250 zielen, en ten oosten daarvan vindt men het landschap Posso, met eene bevolking van 25.000 à 30.000 zielen, behoorende tot den Alfoerschen stam. De bevolking is hier in tal van families gesplitst, die elk haar eigen hoofd heeft. Sinds 1895 resideert te Posso de Controleur van deze onderafdeeling. Hij heeft te zijner beschikking een corps politie-dienaren, tot handhaving der rust. Het aan Posso oostwaarts grenzende landschap is Todjo, dat zich uitstrekt tot Tandjoeng-Api. Vertrouwende, dat deze opmerkingen voldoende zullen zijn om den lezer eenigszins te oriënteeren, gaan we thans over tot de beschrijving van hetgeen over het kort bestaan der Zending in dit gebied valt mede te deelen.

1. Gorontalo.

Nadat in 1890 door het Ned. Zendeling-genootschap het besluit was genomen, in dit landschap een Zendeling te plaatsen, werd daarvoor A. Hulstra bestemd. Deze was 2 jaren te voren uitgezonden en nu werkzaam aan de Kweekschool in de Minahasa. In '91 bereikte hij de hoofdplaats Gorontalo, waar Zend. A. C. Kruijt gedurende eenige maanden had gearbeid. Deze vond de Christengemeente bezig een huis in te richten voor den komenden leeraar. Hulstra heeft dat echter niet betrokken, maar vestigde zich, ingevolge hem door zijn Bestuur gegeven last, te Limbotto, op 11 paal (4 uren gaans) van de hoofdplaats gelegen. In den beginne begaf hij zich iederen Zaterdag van Limbotto daarheen, hield er des Zondags godsdienstoefening voor de gemeente (die 365 zielen telde en eigenlijk tot de afdeeling van den Predikant te Mĕnado behoort), en keerde dan des Dinsdags of Woensdags naar zijne woonplaats terug. Aan deze wijze van wonen en werken waren voor hem groote uitgaven verbonden en veel tijdverlies ging er mede gepaard.

Van de gemeente te Gorontalo werd bij herhaling verklaard, dat zij „geen leven openbaarde" — wat ook bezwaarlijk te verwachten was, aangezien zij van haar ontstaan in den tijd der Compagnie af, zoo goed als aan zichzelve overgelaten was geweest. Hulstra zag geen kans in haren geestelijken toestand verbetering te brengen, en wijl hij daarenboven de gemeente niet als zijn eigen kon beschouwen (immers zij bleef onder opperleiding van den Predikant te Mĕnado staan), verminderde hij, ingevolge hem gegeven aanwijzing, zijne bezoeken aan de hoofdplaats en bepaalde zich voornamelijk tot Limbotto. Daar vond hij echter ook weinig begeerte naar het Evangelie: het geheele landschap stond, volgens zijne bevinding, onder den invloed van dweepzieke Mohammedanen, zoodat men het niet onmogelijk achtte, dat hij verder zou moeten trekken, om dien te ontwijken. „Velen" — zoo werd gezegd — „die zich aanvankelijk tot hem getrokken gevoelden, weken terug, zoodra zij het doel van zijne komst hadden begrepen. Kinderen, die eerst aan zijne zorg waren toevertrouwd, nam men terug."

Kreeg Hulstra geen ingang bij de eigenlijke bevolking, hij vond in zijne woonplaats eenige Christenen uit de Minahasa, en voor deze kon hij geregeld optreden. Hij had dan uit hen een gehoor van 15—20 personen. De samenkomsten werden gehouden in een lokaaltje, zóó klein, dat er voor kinderen geen ruimte was; met hen hield de Zendeling na het uitgaan der kerk Zondagsschool.

Terwijl het hier met het werk reeds zoo treurig ging, ontnam „een krankheid van langen duur" den Zendeling daarenboven de gelegenheid, „zich zóó er aan te wijden als hij wenschte." Uit de Maandberichten blijkt, dat er sinds dien tijd geen brieven meer van hem kwamen, zelfs niet na herhaalde aanmaningen van het Bestuur. In Oct. '98 verbrak het daarom den band met hem, en deelde dat mede met de volgende woorden: „Onze Br. Hulstra, wiens zonderling gedrag reeds geruimen tijd onze rechtmatige achterdocht opwekte, en dien wij daarom niet langer te Limbotto konden laten, is thans geheel uit den dienst des Genootschaps ontslagen." [1]) Wat er eigenlijk aan schortte met dien Zendeling, staat in deze mededeeling noch in latere Berichten

---

[1]) Maandb. 1898 bl. 114.

te lezen. Genoeg: toen Zend. A. C. Kruijt in opdracht van het Bestuur zich naar Gorontalo had begeven, om de noodige maatregelen te treffen, ten einde van Hulstra's werk te behouden wat gered kon worden, bleek dit . . . niets te zijn.

De Zending in Gorontalo was derhalve mislukt; niet (dat schijnen we wel te mogen vaststellen) wegens de onbekeerlijkheid van de Inlandsche Christenen op de hoofdplaats, noch ook vanwege de dweepzieke gezindheid der Mohammedanen te Limbotto, maar omdat men haar had opgedragen aan een man, die bleek niet voor zijne taak berekend te zijn. Het is daarom te hopen dat het Genootschap de proef herhale, en moge het dan gelukkiger zijn in zijne keuze!

2. Posso.

Voor dit nieuwe terrein bestemde het Ned. Zendelinggenootschap in 1890 den toen nog zeer jeugdigen A. C. Kruijt, jongste zoon van den bekenden Zendeling van Modjowarno. Na in 't huwelijk te zijn getreden met Mej. J. Moulijn, vertrok hij in November van dat jaar naar Indië en bereikte Gorontalo in Mei d.a.v., waar hij voorloopig bleef, arbeidende onder de Christenen en zijne vestiging in het landschap Posso voorbereidende. In Febr. '92 maakte hij eene reis daarheen in gezelschap van den Heer Jellesma, Ass.-Resident van Gorontalo. Aan zijne mededeelingen daarover ontleenen wij enkele bijzonderheden, tot aanvulling van hetgeen wij reeds over dit landschap en zijne bewoners gezegd hebben. Wanneer de Alfoer spreekt van het land Posso, dan bedoelt hij het gebied, bewoond door den stam Toelage, die verreweg de grootste is van de stammen, welke deze streek bevolken. De grenzen zijn: ten noorden de zee; ten westen de Koromposso of rivier van Posso; ten oosten de rivier Maleë en 't gebergte; ten zuiden het meer van Posso en het landschap Loewoe. De bergen, welke men hier vindt, zijn niet hoog, en het land is niet zeer rijk aan water. Men heeft er geen eenhoofdig bestuur: iedere kampoeng heeft haar eigen hoofd, Kabosenja (d.i. groote) geheeten. Aan de westzijde der rivier van Posso wonen onderscheidene stammen, welke voortdurend in onmin leven met de Toelage. Het klimaat in het landschap mag gematigd en gelijkmatig heeten. Aan plantaardig voedsel is er geen gebrek, maar het is er nog al moeielijk aan vleesch en visch te komen. De kleeding der bewoners is zeer eenvoudig: de vrije man draagt een korte katoenen broek en een sarong, maar deze laatste hangt hij meestal om de schouders; de slaaf of ondergeschikte draagt alleen de *tjidako* of schaamband. Alle mannen zonder onderscheid van stand dekken het hoofd met een doek. De vrouwen dragen een sarong en een baadje, maar onder den arbeid leggen zij het laatste meestal af. De versiersels van vrouwen zoowel als van mannen zijn zeer eenvoudig. De talen van de west- en zuidzijde der Tomini-bocht hebben veel overeenkomst met elkander. Wat den godsdienst aangaat: de menschen, die in de strandkampoengs wonen, zijn Mohammedanen, maar overigens zijn de Possoërs nog Heidenen. Zij hebben echter geen priester noch godshuis. [1])

Na aankomst te Posso werd Kruijt door den Ass.-Resident aan het hoofd en diens gevolg voorgesteld, waarbij de Heer Jellesma o.a. zeide: „Alle hulp, welke gij dezen heer bewijst, betoont gij aan mij." De Ass.-Resident bracht hem ook in kennis met zeker Inlander, Rasaï geheeten, die hem als tolk zou kunnen dienen. Toen het stoomschip, dat hen gebracht had, de reis voortzette, bleef de jonge Zendeling alléén achter onder een honderdtal Possoërs, en trachtte zich met behulp van een aantal reeds door hem aangeleerde Possosche woorden verstaanbaar te maken. Een Chineesche handelaar had de vriendelijkheid hem zijn huisje af te staan, zoodat hij voorloopig onder dak was. Tot zijne eerste bezigheden behoorde, eenen weg naar het strand te maken, terwijl hij tevens maatregelen nam voor het bouwen van eene geschikte woning in kampoeng Tawongan. Verder knoopte hij met dezen en genen kennis aan, maar liet niet blijken, dat hij een nieuwen godsdienst kwam brengen, uit vrees, dat men zich dan wellicht van hem zou hebben afgekeerd. Vollen vrede had hij met deze groote voorzichtigheid echter niet; immers

[1]) Vgl. Meded. XXXVI en XXXVII.

hij schreef: „Als ik bedenk wat ik zoo gedaan heb en nog eens over mijne ontmoetingen nadenk, dan komt meermalen de gedachte in mij op, dat ik nu en dan eene gelegenheid liet voorbijgaan om ongezocht een woordje over God te kunnen zeggen.” [1])

Kruijt bemerkte welhaast, dat er onder de Possoërs veel bijgeloof heerscht. Onbegrepen verschijnselen worden door hen eenvoudig aan booze geesten toegeschreven, en zoo doen ze ook met ziekten en plagen. Het ontbreekt geenszins aan tooveressen en toovenaars, die beweren geesten te kunnen bannen en op deze wijze ziekten te kunnen genezen. Het zal na alles wat we over dat onderwerp elders in dit boek reeds zeiden, niet noodig zijn er hier over uit te weiden. De Zendeling stelde zich terstond beschikbaar voor de behandeling van zieken en gewonden; velen maakten gaarne van zijne hulp gebruik, en zoodoende kreeg hij ruime gelegenheid liefde te betoonen, maar ook om te wijzen op de bedriegerijen der toovenaars, en de menschen aan te raden, zich liever tot God dan tot hen te wenden. Weldra kreeg hij „een grooten naam” als dokter. De omgang, welken hij op deze wijze met de Inlanders had, nam hij ook te baat, om hun „van God en Jezus te vertellen.” Hoe dat te verstaan is, zal straks blijken. Bij sommigen stuitten zijne woorden af op onverschilligheid, maar er waren ook, die hem wel gaarne hoorden. Voor laatstgenoemden maakte hij nu eenen aanvang met samenkomsten te houden op Zondag, „maar” — schreef hij — „men denke niet, dat ik reeds godsdienstoefening hield.” Hij beproefde verder, de jeugd onder zijnen invloed te krijgen. Bij menschen, die kinderen hadden, drong hij er op aan, ze te doen schoolgaan, maar het nut daarvan zagen de lieden nog niet in. Zeker dorpshoofd verklaarde, wel een meester te willen toelaten in zijn dorp, „als deze maar veel rijksdaalders medebracht,” en zoo ongeveer dachten de andere menschen er ook over: was er tijdelijk voordeel aan verbonden, dan wilden ze hunne kinderen wel zenden. Leergierig of heilbegeerig toonden de menschen zich volstrekt niet, maar overigens waren ze vriendelijk en wel. Hoofden van andere dorpen kwamen den Zendeling van tijd tot tijd met een troepje ondergeschikten begroeten, maar deze bezoeken hadden voor zijn doel weinig of geen resultaat. Tot hunne verontschuldiging moeten we evenwel in gedachten houden, dat Kruijt zijn eigenlijk doel niet openbaarde.

In het aanleeren en het gebruik der taal maakte de Zendeling zoo snelle vorderingen, dat de Inlanders er zich verwonderd over toonden. Nog in den loop van 1892 vervaardigde hij een spel- en leesboekje voor de scholen en eene „Grammaticale schets van de Bareë-taal,” gelijk men de taal noemt, die in Posso wordt gesproken. [1]) Doch wat hij niet zelf deed, vorderde minder spoedig. Dat gold in de eerste plaats van het bouwen van een woonhuis, waarmee hij dadelijk had laten beginnen, maar dat nog niet gereed was, weshalve hij zijne vrouw, die hij in de Minahasa had achtergelaten, nog niet kon gaan halen. Dat gold eveneens van den arbeid onder de jeugd, waarmee hij niet op slag kon komen, daar hij den tegenzin der ouders niet kon overwinnen. En dat gold verder ook van het kerkhouden, wat weinig gaf, omdat de menschen zich niet lieten trekken, zelfs niet door de zware kerkbel, welke hij voor zijnen post had ontvangen. Voor het uitwendige dus volstrekt geen belemmeringen, maar algemeen een volslagen gemis van begeerte om te hooren en te leeren.

Die begeerte moest dus worden opgewekt, en daar het geheele landschap voor den Zendeling open stond, kon hij allerwegen daartoe pogingen aanwenden. Hij had van den Gouv.-Generaal de toelating ontvangen „tot uitoefening van zijn dienstwerk” — gelijk de officieele term luidt — en kon zich vrijelijk her- en derwaarts begeven. Van de gelegenheid daartoe heeft Kruijt een volijverig gebruik gemaakt. In vele opzichten moge deze Zendeling ongelijk zijn aan den Apostel Paulus: hierin gelijkt hij hem stellig, dat hij veel reist. Reeds in April '92 maakte hij een tocht de rivier op naar Tomasa, een streek welke, naar hij destijds meende,

[1]) Maandb. 1892 bl. 196.

[1]) Deze schets is opgenomen in het Tijdschrift van het Kon. Inst. voor de T., L. en Volkenk. van N. I., 1893.

„voor de Zending een belangrijk gebied zal worden." Naar Mapane, eene strandkampoeng westwaarts van zijne woonplaats, ging hij gedurig over zee (de afstand is 2 uur roeiens). In Juni '93 maakte hij een eersten tocht naar het meer van Posso. Op al die reizen, en vooral op zijnen tocht naar het meer,[1]) verzamelde hij veel kennis van land en volk, en zijn welversneden pen heeft daarvan onbekrompen mededeeling gedaan. Hem bleek op die reizen o.a., dat de dorpen doorgaans uit 4 — 8 huizen bestaan (groote familiehuizen, gelijk we er elders reeds beschreven hebben). De bevolking is verdeeld in twee klassen: adel en slaven.[2]) In elk dorp van eenige beteekenis vindt men een *lobo* of raadhuis, waarin de vergaderingen worden gehouden en vreemdelingen kunnen logeeren. Nagenoeg overal vond de Zendeling de menschen vriendelijk gezind, vooral na het ontvangen van een klein geschenk.

Het land was dus verkend en met de bevolking in wijden omtrek was vriendschap aangeknoopt. Inmiddels vorderde het woonhuis langzaam, en toen het tegen 't einde van '93 zoo ver was gevorderd, dat het zou kunnen worden betrokken, begaf Kruijt zich naar de Minahasa, om vrouw en kind af te halen. Op de terugreis bracht hij van dáar een paar Inlandsche onderwijzers mede, om die aan 't hoofd van scholen te plaatsen. Een van deze, H. Kolondam geheeten, wees hij Panta, aan de rivier Mapane, niet ver van de kust, tot standplaats aan. De andere had hij bestemd voor Kalingoa, aan de samenvloeiing van de Tomasa en Posso-rivieren. De hoofden aldaar echter zagen de komst van eenen goeroe niet bepaald met verlangen tegemoet. Kruijt trachtte hen gunstig te stemmen, door hun te verklaren, dat het doel der vestiging was: „God hun beter te leeren kennen, zooals Jezus ons Hem heeft geopenbaard," maar zij zagen het belang daarvan niet in en trachtten den meester buiten hun gebied te houden. Het einde was evenwel, dat de toestemming werd gegeven, en zoo mocht meester A. Kaligis zich te Kalingoa (of Tomasa) vestigen.

[1]) Beschreven in de Meded., deel XXXVIII.

[2]) Hier heerscht dus nog slavernij: een teeken, dat de invloed van het Gouvernement nog niet ver reikt.

Wilde het met de scholen niet vlotten, hetzelfde moet van de bijeenkomsten op Zondag worden gezegd. Hoeveel moeite de Zendeling en zijne vrouw ook aanwendden om de menschen op te wekken tot komen: in den regel verontschuldigden ze zich, en ze hadden daarvoor steeds een in hunne oogen geldige reden bij de hand, juist zooals in de bekende gelijkenis. De enkelen, die zich meer of minder geregeld vertoonden, kwamen òf om den Zendeling en zijne vrouw genoegen te doen, òf om hem een „tegenbezoek" te brengen, òf uit begeerte naar het stukje gambir,[1]) dat door den Zendeling aan het einde der bijeenkomst aan elken bezoeker werd uitgereikt, dus alleen met een of andere bijbedoeling. Deze samenkomsten „werden vooralsnog zonder gezang en gebed" gehouden; zonder gezang — nu, dat begrijpt men: de menschen moeten nog leeren zingen en liederen had men nog niet; maar de reden, welke voor het niet-bidden werd opgegeven, klinkt zeer farizeesch; zij is deze: „omdat de zendeling het te heilig achtte voor het gehalte der hoorders."[2]) 't Is te hopen, dat Kruijt dienaangaande tot andere gedachten gekomen is, en dat schijnt zoo te zijn, want straks zal men vernemen, dat hij sommigen althans een gebed liet leeren en opzeggen.

In Maart '95 arriveerde hier Dr. N. Adriani, Afgevaardigde van het Bijbelgenootschap, over wien we beneden nader hebben te spreken. Deze arbeidt, volgens herhaaldelijk gegeven verzekering, met Kruijt in éénen geest, zoodat deze in hem steun en hulp vindt, al wonen ze niet bij elkander, aangezien Adriani zich ter wille der taalstudie liefst meer in het binnenland ophoudt. Tegelijk met dezen Afgevaardigde kwamen een paar nieuwe Inl. helpers uit de Minahasa aan, voor wie thans door Kruijt een werkkring diende te worden gezocht. Een van deze kon terstond de plaats innemen van den goeroe van Tomasa, die wegens ziekte naar zijn geboorteland was teruggekeerd; de andere werd gestationneerd te Boejoembajau, een van de dorpen, welke door Kruijt waren bezocht op zijnen tocht naar het

[1]) Een der bestanddeelen van den sirih-pruim. Vgl. Nieuw-Guinea.

[2]) Maandb. 1895 bl. 119.

meer. Het behoort tot de grootste kampoengs, heeft 200 inwoners en ligt op 3½ uur gaans van Tomasa. Het dorpshoofd was eerst volstrekt niet op eenen goeroe gesteld. Om hem te bewegen den helper te ontvangen, nam Kruijt een bevriend hoofd in den arm, maar deze had weinig lust als bemiddelaar op te treden. Eerst gaf hij voor, bevreesd te zijn voor den radja van Loewoe; toen beweerde hij, beducht te zijn, dat de vereering der voorvaderen door het optreden van den goeroe nadeel zou lijden. Wat dit bezwaar betrof, de Zendeling trachtte hem te overtuigen, „dat zijne voorouders nu zeker beter wisten; dat God hen in zijne genade nu zekerlijk in de waarheid had onderwezen, zoodat zij met medelijden neerzagen op hen, die de waarheid nog niet kenden." [1]) Of deze gewaagde onderstelling den vriend geruststelde, is ons niet verzekerd, maar hoe dat zij: hij ondersteunde nu het verzoek, en het hoofd van Boejoembajau liet zich overhalen. — Er waren dus thans 3 helpers op even zoovele bijposten geplaatst, en wel: H. Kolondam te Panta; M. Kalengkongan te Kalingoa en J. Sekeh te Boejoembajau. Veel bezigheden hadden deze helpers niet; juister gezegd: zij moesten werk *zoeken;* en dat is iets, wat niet bepaald in den aard der Inlanders ligt. Met den Zendeling zelven stond de zaak geheel anders: iemand, die zooveel werklust en werkkracht bezit als Zend. Kruijt, heeft steeds arbeid in overvloed. [2]) Evenwel: Evangelisatie in eigenlijken zin besloeg ook in zijne bezigheden slechts eene geringe plaats. Dat werd iets beter, toen te Tawongan (Posso) een Controleur werd gestationneerd. Het Gouvernement had dezen namelijk toegevoegd een 30-tal politie-dienaren, allen Christenen uit de Minahasa, voor de handhaving van rust en orde. Voor deze kreeg de Zendeling thans allerlei te doen; o.a. kon hij geregeld voor hen des Zondagsmorgens godsdienstoefening houden in het Maleisch. Zij waardeerden dat in den beginne zeer, maar 't duurde niet lang, of velen hunner vingen aan te verslappen, en welhaast kwamen er van de 30 slechts 5—8 op.

[1]) Maandb. 1896 bl. 103.

[2]) Hij heeft reeds verbazend veel geschreven over allerlei onderwerpen. Men kan daarover de „Mededeelingen" naslaan.

De gezindheid der Alfoeren bleef ten aanzien van den Zendeling en zijne helpers vriendschappelijk, maar er werd dan ook niets gezegd of gedaan, wat de menschen uit hun humeur had kunnen brengen. We zullen dat straks nader aantoonen. De verhouding bleef dus goed; doch van onderwijs en Christendom wilden de menschen niets weten. Met gewone lieden ging het evenals met de hoofden: de een beweerde bang te zijn voor den radja van Loewoe, de ander voor den radja van Todjo. Werd er met hen geredeneerd en waren hunne bezwaren weerlegd, dan hadden zij weldra eene nieuwe uitvlucht bij de hand en men kwam zoodoende met hen niet verder. Toch scheen eenige invloed van het optreden des Zendelings geconstateerd te kunnen worden: een paar hoofden waagden het, tuinen aan te leggen zonder de gebruikelijke offers te brengen, en vervingen dat door het uitspreken van een eenvoudig gebed, hetwelk de Zendeling hun had geleerd. Overigens bemerkte men weinig vooruitgang; zelfs deed men in '96 veel aan heksen-processen. Daarbij heerscht het volgende gebruik: hij, die beschuldigd wordt van hekserij, moet den vinger in kokende hars *(damar)* steken. Komt de vinger er verbrand uit, zoo is het bewijs van schuld geleverd. [1])

In Aug. '96 ging Kruijt met zijn gezin voor eenigen tijd naar zijnen vader te Modjowarno. Gedurende zijne afwezigheid werd zijn post waargenomen door Dr. Adriani. Op zijne terugreis van Java bracht de Zendeling een bezoek aan den vorst van Loewoe, te Palopo, maar werd niet tot hem toegelaten; alleen ontmoette hij diens zonen en den rijksbestierder. Een bepaald resultaat voor de Evangelisatie leverde dit bezoek niet op. Na in Januari te Posso teruggekeerd te zijn, zette hij op de vroegere wijze zijn werk voort, tot hij in Mei '97 te zamen met Adriani zijne opwachting ging maken bij den vorst van Todjo, die toestemming gaf tot oprichting van eene school in zijne hoofdplaats. Eenige maanden daarna brachten de heeren met elkander een bezoek aan den vorst van Sigi. [2]) Ook beide laatstgenoemde

[1]) Vgl. Nieuw-Guinea.

[2]) Zie over deze bezoeken de Meded., jaarg. XLII en XLIII.

eken leverden voor de Zending geen
ltaat van beteekenis op.
ın de toestemming, door den vorst
Todjo gegeven, werd gebruik gemaakt
Iei '98, toen de helper Sekeh daar-
. werd overgeplaatst. Na eenig wachten
deze daar een school openen met . . .
nderen. Zijne plaats te Boejoembajau
l ingenomen door een pas aangekomen
ıhassisch goeroe, Koemowal geheeten.
veel vergeefsch aandringen mocht
jt er zich eindelijk in verheugen, op
nu met goeroe's bezette dorpen
eren op school te vinden. Zulk eene
ol levert eenen eigenaardigen aanblik
want alles is hoogst eenvoudig, zelfs
kleeding der kinderen, welke alleen
en schaamband bestaat. De Zendeling
wel broekjes uit, maar de kleinen
ken die liever niet aan, omdat ze dan
ar loopen door andere kinderen te
len bespot. 't Kost niet alleen veel
ite, kinderen op school te krijgen,
ook om de leerlingen op school te
len. Volgens het jongste verslag telden
scholen van dezen post slechts 24
geld opkomende leerlingen. De jeugd
lt liever dan op de schoolbanken te
n; de ouders zien geen nut in het
rwijs en worden bovendien soms
lachen, als zij hunne kinderen laten
n; daarbij kunnen zij, naar ze zeggen,
ens de inrichting van het huigezin,
ijls de kleine diensten van hunne
eren niet missen.

't begin van '99 viel op den hoofd-
onder de Minahassische Christenen
ge meerdere opgewektheid waar te
en, en in de vergadering, welke de
leling geregeld met zijne helpers
lt, werd geconstateerd, dat hier en
„enkele kleine bijgeloovigheden
n verdwenen." Op zichzelf zag hij
in terecht geen bepaald voordeel,
de menschen kunnen een en ander van
ıen grooten voorraad van heidensche
uiken afleggen, en niettemin in hun
dezelfde menschen blijven, en daar-
e is niets gewonnen. Moge men dus
it sommige teekenen opmaken, dat
icht op de duisternis inwerkt, dageraad
t in Posso nog niet. Het laatste ver-
bevat de weemoedige verklaring van
Zendeling: „Uit de inboorlingen is
niemand Christen geworden." Wel
heeft hij thans ruim 100 Chrîstenen onder zijne leiding, doch die zijn allen van elders afkomstig.

We wenschen, eer we Posso verlaten, nog een woord te zeggen over sommige eigenaardigheden in de methode van arbeiden van Zend. Kruijt. We beginnen met zijne wijze van spreken. In een onderhoud met de menschen geeft hij de voorkeur aan „vertellen," en daaraan knoopt hij dan eenige opmerkingen vast. Volgens zijne zienswijze is dit een voorbereidende arbeid. Wat de godsdienstoefening aangaat, in 1898 schreef hij opgemerkt te hebben, dat „een prediking, voortgevloeid uit een alledaagsch gesprek," in den regel 't aandachtigst werd aangehoord. Daarom wil hij dan ook „zooveel mogelijk zijne prediking aanvangen met een inleidend gesprek over eenig punt uit het dagelijksch leven. Voor onderwerpen als karbouwen en varkens, landbouw en nijverheid, schuldzaken en dergelijke, vindt men steeds aandachtige ooren, en daaruit moet de prediker trachten een gesprek te ontwikkelen over het heil der ziel." 't Is natuurlijk noodig, voor zulke onontwikkelde menschen als de Possoërs blijkbaar zijn, eenvoudig te spreken, en het laat zich hooren, dat men hen 't best kan boeien, als men uitgaat van en vastknoopt aan dingen van het dagelijksch leven. Ik wensch tegen dezen gekozen vorm dan ook niets te zeggen, maar zou tegen den inhoud — aangenomen dat die inderdaad zóó is als Kruijt heeft medegedeeld — groot bezwaar hebben. In het Maandbericht van 1894 (bl. 27) leest men: „Volgens de ervaring van Br. Kruijt heeft de verkondiging der liefde Gods niet den minsten invloed op den onvoorbereiden heiden. Hij heeft zijne voorvaderlijke zeden en gebruiken lief en ziet geen reden om ze te veranderen. Geen gevoel van zonde verontrust hem, hij vindt dat hij goed leeft en geen vergeving noodig heeft. Zoolang hij niet *inziet* dat het Christendom beter is dan zijn godsdienst, zal hij het niet aannemen. Het Christendom moet dus *bepleit* worden; aan de besten onder hen, die de zendeling ontmoet, moet, zoo mogelijk, duidelijk gemaakt worden, dat het Christendom hen beter kan maken dan hun eigen geloof. En dit zal vooral dan bereikt worden,

wanneer de Zendeling zóó met hen omgaat en met hen handelt, dat zij zijne meerdere voortreffelijkheid erkennen.” Ik zal de beoordeeling van deze zinnen aan den lezer overlaten. In dit boek ontbreekt het niet aan voorbeelden, welke doen zien, dat wat Kruijt nalaat — „de verkondiging der liefde Gods in Christus” — zelfs door de eenvoudigsten kan worden verstaan, en dat juist zij het eenige werkzame middel is ter bekeering der Heidenen.

De aanhaling uit het bericht van ’94 deed ook zien, dat Kruijt zich bij voorkeur richt tot de ontwikkelden. Hij wil niet den gewonen weg volgen: van beneden naar boven, maar omgekeerd. Daarom wijdt hij vooral zijne aandacht aan de hoofden, wijl deze in den regel de ontwikkeldsten zijn uit het volk, „dat” — zegt hij — „intellectueel te laag staat om vooralsnog iets te begrijpen van Gods liefde in Jezus Christus.” [1]) Voorwaar, eene zonderlinge opvatting. Zien we dat ook onder ons volk b.v., dat de ontwikkelden ’t best de liefde Gods in Christus begrijpen? Die opvatting zal ook bezwaarlijk den toets van Gods Woord kunnen doorstaan. En hoe is Kruijt daarmee tot dusver gevaren? Zijne mededeelingen zeggen het ons. Van de bedoelde personen trad in ’99 Papa i Woente, een der hoofden van den Pebato-stam, op den voorgrond. De Zendeling schrijft van hem: „Ik leerde dezen kennen als een gulhartig man, begaafd met een helder verstand, onbaatzuchtig, eenvoudig: kortom, iemand, van wien men zou zeggen, dat hij voorbeschikt is om het geloof van God te ontvangen. Hij begreep al spoedig, welken eisch ik hem in Jezus’ naam kwam stellen, want ofschoon ik dezen eisch in de eerste jaren van onzen arbeid hier nooit duidelijk geformuleerd deed, omdat ik begreep, dat men er nog niet aan *kon* voldoen, deed hij toch reeds na korten tijd de vraag: Wat moet ik doen en wat nalaten, wanneer ik Christen wil worden?” Van dezen man vertelt hij verder, dat hij de eerste was, die tot de ontdekking kwam, dat de Zondag geen gewone dag kon zijn, „omdat tweemaal achtereen het schoorsteentje van zijn geweer brak, toen hij op dien dag was gaan jagen.” Zijn inzicht was dus nog niet bijzonder helder. Toch had Kruijt reeds geruimen tijd verwacht, „dat hij zich openlijk voor Christus zou verklaren,” doch dat deed hij tot dusver niet. Wel heeft hij gezegd: „Het moet er toe komen, dat mijn volk Christen wordt,” maar hij schijnt niet de eerste te willen zijn. De andere hoofden, aan wie Kruijt zich eveneens bijzonder laat gelegen liggen, toonen nog minder toenadering. Veel voorspoed had de Zendeling tot hiertoe dus nog niet op zijne pogingen, om de ontwikkelden te winnen, maar hij blijft niettemin aan zijne zienswijze vasthouden. Ten aanzien van de gewone menschen herhaalt hij in een zijner laatste brieven nogmaals hoe hij over hen denkt, als hij zegt: „Het Possosche volk staat verstandelijk veel te laag om iets van het Christendom te begrijpen.” Hij sluit hen niettemin geenszins van zijne bemoeiingen uit, maar verklaart „onvermoeid met de Evangelieprediking voort te gaan,” in de hoop, „dat zij er iets van gaan voelen, en dan zal Gods geest in hen het geloof werken.”

Het standpunt, door Kruijt ingenomen ten aanzien van het Heidendom, dat hem omgeeft, is het derde punt, dat we willen toelichten. Hij wijkt ook daarin af van de gedragslijn, die men Zendelingen van andere corporaties ziet volgen. Boven is gesproken van heksen-processen. Het is bij dezen Zendeling een beginsel, tegen zulke dingen niets te doen. Bijgeloof en heidensche gebruiken bestrijdt hij nooit rechtstreeks, en hij staat ook zijnen helpers niet toe dat te doen, dewijl hij heeft opgemerkt, dat bestrijding de menschen van hen vervreemdt. In 1899 evenwel gaf hij den goeroe’s de aanwijzing, (naar aanleiding hunner mededeeling, dat „enkele kleine bijgeloovigheden waren verdwenen”) „dat zij wel het bijgeloof mogen bestrijden, maar als ter loops; de voornaamste taak bleef: het vertrouwen, dat in de geesten gesteld werd, te vernietigen, en te leiden tot God, die ons in Christus een Vader geworden is.” Om dit doel te bereiken, durfde hij aanraden, proeftuinen te maken, „zonder aanroeping van geesten en zonder offers, alleen met dagelijksch gebed tot den God en Vader van onzen

[1]) Maandb. 1900 bl. 65. Er is verwantschap tusschen Kruijts denkbeelden en die van Harthoorn; zie bl. 252 van dit boek.

Heer Jezus Christus, opdat de heidenen Gods macht in deze met eigen oogen zouden aanschouwen." Zendelingen elders tasten het bijgeloof der Heidenen direct en indirect aan; direct, door de ijdelheid er van aan te toonen, wat toch wel geschieden kan zonder de menschen te kwetsen; indirect, door de verkondiging der openbaring Gods en de prediking van bekeering en geloof, in welke verkondiging zij het voorbeeld volgen van den Heiland (b.v. tegen Nicodemus, Joh. 3 : 3) en van de Apostelen (b.v. Paulus, 2 Cor. 5 : 11). Maar ook van de prediking van bekeering en geloof schijnt Zend. Kruijt zich vooralsnog te onthouden; ten minste, zijne mededeelingen doen mij zulks vermoeden. Hij is blijkbaar van gevoelen, niet „op den man af" te mogen gaan. Daarom vermijdt hij het ook steeds rechtstreeks de vraag tot iemand te richten, of hij Christen wil worden, wat toch dikwijls noodig en nuttig kan zijn, ten minste als men in die vraag dézen zin legt, dat men den hoorder uitnoodigt de beslissende keuze te doen, het oude leven vaarwel te zeggen en zich tot God te bekeeren. Doch — ik zeide het reeds — aandringen op bekeering doet Kruijt, voor zoover ik heb kunnen nagaan, niet.

In verband met zijne woorden, welke we boven aanhaalden, dat de Zendeling zich moet richten tot de besten uit het volk, om hun, zoo mogelijk, duidelijk te maken, dat het Christendom hen beter kan maken dan hun eigen geloof, verklaart Kruijt niet te meenen, dat dit gemakkelijk zal gaan, want hij zegt: „Al mijne ervaringen te zamen genomen kom ik tot het besluit, dat het Christendom in Posso een harden strijd zal hebben eer het overwint." Geen wonder, dat hij, in het besef van zijn onvermogen, daaraan toevoegde: „Meer dan ooit gevoel ik, dat onze trouwe God en Vader alleen de macht heeft om de harten om te wenden en de oogen op Zijne liefde te richten." Dat kan en wil God, maar Hij doet het alleen door Zijn Woord, en als een Zendeling dat naar de meening des Geestes verkondigt, zal hij ervaren, dat zijne prediking niet ijdel is. De staat van zaken noopt hier wel, om den zegen niet van den mensch, maar eenig en alleen van Boven te verwachten. In 1898 toch schreef Kruijt: „De Possoër is in een toestand gekomen, dat de Evangelieprediking hem in den grond gaat vervelen." Zal de arbeid der helpers veel heil aanbrengen? Kruijt meent van niet, want hij schrijft van hen: „Als onderwijzers voldoen zij goed; alleen zijn de meesten van hen niet geschikt voor pioniers van de zending. Zij staan zelf nog op een te laag godsdienstig standpunt, om veel kracht en invloed te kunnen ontwikkelen." Maar hoe vreemd klinken deze woorden! Immers, deze helpers zijn allen uit de Minahasa afkomstig, en naar Posso overgebracht om er pioniers-werk te doen. En staan die uitgezochte Minahassers nog op zulk een laag standpunt, dat zij het onkundige Possosche volk niet bekend kunnen maken met de grondwaarheden van het Evangelie? Verwacht deze Zendeling toch inderdaad niet te weinig van Boven en te veel van menschelijke kennis en ontwikkeling? Dat zal de tijd misschien leeren.

Bijbelvertaling.

Dr. N. Adriani, opgeleid voor rekening van en afgevaardigd door het Ned. Bijbelgenootschap tot vertaling van den Bijbel in het Posso'sch, kwam 18 Maart '95 met zijne vrouw op zijne bestemming aan. Zij waren voorloopig de gasten van de fam. Kruijt, waarna zij zich te Tomasa vestigden. Na een verblijf van eenige maanden werd zoowel de Afgevaardigde als zijne vrouw door eene ernstige ziekte getroffen, maar beiden mochten herstellen. Kort daarop nam Adriani gedurende ruim 5 maanden het werk van Kruijt waar, (toen deze met zijn gezin naar Java was) zoowel prediking als krankenverzorging en bezoekreizen, waaruit blijkt in welk een eendracht hier Bijbelgenootschap en Zending optreden.

In '97 leverde Adriani een eerste kleine proeve van Bijbelvertaling in de Bareë-taal, maar zijn tijd en kracht werden nog grootendeels in beslag genomen door den voorbereidenden arbeid der beoefening van het Posso'sch en de aanverwante talen. Ten koste van veel tijd en inspanning verkreeg hij met de hulp van Kruijt een samenhangend overzicht van het gansche taalgebied tusschen Posso en

Straat Makasar, waarop niet minder dan 14 talen gesproken worden.

Voor eenigen tijd heeft de Afgevaardigde zijne woonplaats overgebracht naar Panta, welk dorp door ons boven is genoemd in verband met de vestiging van een der helpers van Kruijt. Hij heeft zijn arbeid echter tijdelijk moeten staken, ten einde op uitnoodiging den Heer Gunning, Director van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, te vergezellen op diens reis in Indië, welke reis geduurd heeft van het begin van 1900 tot tegen het midden van 1901.

Een bepaald resultaat op 't gebied van Bijbelvertaling, als vrucht van den nu 6-jarigen arbeid van Dr. Adriani, is nog niet te vermelden.

III.

ZUID-CELEBES.

In onze Inleiding hebben we ook een hoofdstuk gewijd aan Makasar, de hoofdplaats van het tegenwoordige „Gouvernement van Celebes met onderhoorigheden." Het slot daarvan deed zien, dat Ds. P. van der Dussen daar stond tot 1808. Hierop was deze werkkring vacant tot 1820, toen H. N. Buttenaar er optrad. Deze was in 1818 uitgezonden door het Ned. Zendelinggenootschap, had eenige maanden te Soerabaja gearbeid als waarnemend Predikant en werd nu in dezelfde hoedanigheid te Makasar geplaatst (zie bl. 223). Daar school en kerk zoolang hadden stil gestaan, had hij er geen gemakkelijke taak. Hij vervulde haar tot 1825, toen de komst van Ds. P. van Laren hem hier overbodig maakte en hij last kreeg naar Ambon te vertrekken. Daar werd hij eerst op wachtgeld gesteld en later gepensionneerd. Hij overleed te Makasar in '33. Na Ds. Van Laren stond hier Ds. C. P. Lammers van Toorenburg, die er een Hulp-Zendelinggenootschap oprichtte, maar na zijn vertrek in '36 werd dat door gebrek aan belangstelling opgeheven. Van '37—'39 stond er Ds. J. E. G. Hardij en die werd opgevolgd door Ds. W. C. H. Toewater. Deze had zich reeds in Nederland met geldelijken steun van het Bijbelgenootschap toegelegd op de studie van Indische talen, en beoefende te Makasar het Makasaarsch en Boegineesch. Toen hij in '43 naar Sĕmarang werd overgeplaatst, had hij het materiaal bijeen voor eene Spraakkunst en eene Bloemlezing met Woordenlijst, welke geschriften hij voor de pers wilde gereedmaken. Het Bijbelgenootschap wenschte hem, nu hij op Java was geplaatst, toe te voegen aan Gericke, voor de vertaling van den Bijbel in het Javaansch. Doch het een zoowel als het ander werd verhinderd door Toewaters overlijden in Febr. '44, op ruim 30-jarigen leeftijd. Zijn voorbereidende arbeid leidde er echter het Bijbelgenootschap — met andere redenen straks te noemen — toe, Dr. Matthes ter vertaling der H. Schrift naar Celebes af te vaardigen. Daar deze vóór zijne benoeming 4 jaren lang Onder-Director was van het Ned. Zendelinggenootschap, kwam dit er als vanzelf toe, ook op Zuid-Celebes het oog te richten, en het noodigde Matthes uit, eens te onderzoeken, waar, met uitzicht op goeden uitslag, een Zending in dat gebied zou kunnen worden begonnen. Matthes vertrok in 1848, en na het terrein te hebben opgenomen berichtte hij, dat men te Bonthain en te Boeloekoemba, respectievelijk op 70 en 90 paal afstands van de hoofdplaats gelegen, kleine gemeenten van Indo-Europeanen vond, te zamen 200 à 300 zielen tellende, die in verwaarloosden toestand verkeerden, slechts eenmaal per jaar door den Predikant van Makasar werden bezocht en dringend behoefte hadden aan betere geestelijke verzorging. De kerkeraad van Makasar had reeds in '45 een Hulpprediker voor hen gevraagd, maar de Regeering had op dat verzoek afwijzend beschikt; thans stelde Matthes aan het Genootschap voor, daar een Zendeling te plaatsen. Deze zou dan tevens nu en dan naar het eiland Saleier kunnen gaan, waar men ook eene herderlooze gemeente vond, en hij zou onder de hand de landtaal kunnen leeren, om zoodoende, zonder opzien te baren, zijn eigenlijk werk onder de Makasaren zelve te beginnen. Daar men ook volgens het oordeel van Ds. F. U. van Hengel, (die van '43—'47 te Makasar stond) uitgesproken in een schrijven aan Insp. van Rhijn, bij gelegenheid van diens bezoek aan Bonthain in '47, van de Evangelieprediking onder de Makasaren goede verwachting mocht koesteren, aangezien de bevolking geacht

werd het Christendom geenszins vijandig te zijn, nam het Genootschap het voorstel van Matthes aan en besloot in '51, eene Zending op Zuid-Celebes te beginnen. De Zendelingen Donselaar en Schot, werkzaam op Timor, ontvingen de aanwijzing, naar dit nieuwe terrein te verhuizen. Bij nader inzien meende men echter beter te doen met Schot te laten waar hij was.

Zend. W. M. Donselaar kwam in Mei 1852 op zijn nieuw arbeidsveld aan en vestigde zich te Bonthain. [1]) Hij hield hier voor de gemeente, bestaande uit afstammelingen van Europeanen en gepasporteerde (Inlandsche?) militairen, samen 100 zielen tellende, godsdienstoefening en catechisatie, terwijl hij tevens schoolmeesterde en zich voorbereidde tot zijn eigenlijk beroep. Onder de Christenen vond hij diepe onkunde, en zóó erge zedeloosheid, dat van de 20 kinderen, die hij in '53 doopte, slechts één uit een wettig huwelijk was geboren.

In het begin van '54 kwamen 2 nieuwe Zendelingen aan, namelijk H. Rooker en A. Goudswaard. Aan eerstgenoemde werd de zorg voor de gemeente te Boeloekoemba, 61 zielen tellende, opgedragen, doch nauwelijks had hij zijn werk aangevangen, of hij werd overgeplaatst naar de Minahasa [2]). Goudswaard opende te Bonthain eene school voor de Indo-Europeesche jeugd, terwijl Donselaar zich bleef belasten met den predikdienst en het herderlijk werk. Tot dat doel was hij nu hier, dan daar, en bezocht hij ook het eiland Saleier, waarvan hij eene uitvoerige beschrijving gaf. [3]). Hij vond daar eenige afsfammelingen van Europeanen, die in zedelijk opzicht zeer verwilderd en in godsdienstig opzicht zeer onwetend waren. Beide Zendelingen legden zich met ijver toe op de landtaal en bestudeerden tevens het volk. Zij leerden de Makasaren kennen als uiterst beleefd jegens de Europeanen, en verder als onzindelijk, maar niet lui; belust op opium en op het spel, en spoedig gereed tot amok-maken. De slavernij was wel afgeschaft, maar er waren eene menigte pandelingen, die 't vaak niet veel beter dan slaven hadden. De Makasaren noemden zich Mohammedanen, maar waren nog zeer afgodisch en bijgeloovig.

In '55 werd te Bonthain een kerkje gebouwd, waarvoor de Regeering eene bijdrage had gegeven, terwijl het ontbrekende was betaald uit het fonds der gemeente. Het werd op Pinksteren van dat jaar ingewijd. Aan bemoediging ontbrak het den Zendelingen niet, maar toch waren zij niet voldaan, en vurig verlangden zij naar den tijd, dat zij zich geheel aan de prediking van het Evangelie onder de Inlandsche bevolking zouden kunnen wijden, wat thans nog niet kon, want 1º kenden zij de taal nog niet voldoende; 2º hadden zij zich ter wille der Christenen reeds van twee talen (Maleisch en Hollandsch) te bedienen, waardoor zij in de studie van het Makasaarsch werden belemmerd, en 3º was de toegang tot de Inlandsche bevolking nog min of meer voor hen gesloten. Daar dus die begeerde tijd nog op zich wachten liet, volgden zij den aangewezen weg. In '56 telde de door hen verzorgde gemeente 180 leden, van welke 56 lidmaat waren, terwijl de school van Goudswaard door 48 leerlingen werd bezocht.

Hun eigenlijk doel niet uit het oog verliezende, hielden de Zendelingen in '57 raad met Dr. Matthes omtrent „de meest geschikte wijze, om toegang te verkrijgen tot de Makassaren," en toen die geleerde het volgend jaar zich in Nederland bevond hadden bestuurders van het Genootschap ook met hem eene samenspreking over dat punt. Allerlei werd overwogen, maar het kwam niet tot doortasten. Intusschen gebeurde er in '59 iets, dat aan den gang der Zending op Zuid-Celebes eene onverwachte wending gaf. Donselaar liet namelijk een Makasaarsch traktaatje drukken, bevattende: 1º de X Geboden; 2º de woorden: „Heb God lief boven alles en de naasten als uzelven"; 3º den eersten Psalm en 4º het Onze Vader. Dat blaadje nu werd door den Gouverneur van Celebes e. o. in beslag genomen, als zijnde eene eerste schrede op den weg der Evangelie-verkondiging aan de Makasaren, waartoe, volgens zijne zienswijze, na het voorloopig verlof van 1852 nader verlof had moeten zijn gevraagd. Deze opvatting bevreemdde den Zendelingen zeer, en evenzoo hun Bestuur. Dit laatstgenoemde diende een

[1]) De naam is eigenlijk Bantaëng.
[2]) Zie bladz. 569.
[3]) Zie Meded. jaarg. I.

bezwaarschrift in bij de Regeering, hetwelk echter zonder gevolg bleef. Toen daarop door Zend. Donselaar tot de Regeering het verzoek werd gericht, hem toe te laten zijn dienstwerk onder de Inlandsche bevolking te verrichten, ontving hij een weigerend antwoord, op grond der bewering, dat de Makasaren en Boegineezen zulke fanatieke Mohammedanen waren, en de Zending licht aanleiding zou kunnen geven tot rustverstoring. „Hoe de Nederlandsche Regeering zoo iets in gemoede heeft kunnen beweren" — verklaarde Dr. Matthes op de Zendings-conferentie van 1890 — „zal mij tot mijn' dood toe een raadsel blijven." [1])

In deze omstandigheden gaf Donselaar de hoop op, hier ooit als Zendeling in den eigenlijken zin werkzaam te zullen kunnen zijn, en nam hij in 't begin van '61 eene benoeming aan tot Zendelingleeraar te Koepang. [2]) Goudswaard bleef en kreeg thans eene dubbele taak te torsen. Met zijne school ging het zeer goed. De kerkeraad droeg hem daarbij de Evangeliebediening op bij de gemeenten te Bonthain en Boeloekoemba, met het bezoeken van Saleier, en zijn Genootschap hechtte daaraan zijne goedkeuring. Bijna iederen Zondag predikte hij nu te Bonthain, zoowel in het Maleisch als in het Hollandsch. De gewone opkomst was 30—50 personen, op feestdagen 80—100, terwijl aan het Avondmaal een 30-tal lidmaten deelnam. Van tijd tot tijd ging hij naar Boeloekoemba en eene enkele maal bezocht hij Saleier. In '63 telde zijne school 73 leerlingen, waaronder 21 kinderen van Inlanders. Tot de vakken van onderwijs behoorde nu ook de Makasaarsche taal. Het Gouvernement zorgde voor de gebouwen en leermiddelen, terwijl het eene jaarlijksche gratificatie gaf aan den Zendeling, die zijne bezoldiging van het Genootschap bleef ontvangen. Het Gouvernement overwoog in dezen tijd een plan, om Goudswaard aan het hoofd van eene opleidingsschool te plaatsen, maar eer dat tot rijpheid was gekomen bezweek de Zendeling aan een aanval van cholera (1 Dec. '64). [3])

[1]) Ned. Zendingstijdschrift III bl. 112.

[2]) Zie Timor.

[3]) Het Maandbericht van 1865 gaf een overzicht van zijn leven. Zijne weduwe overleed te Rotterdam op 11 Febr. 1901.

Hiermede eindigde de arbeid van het Nederl. Zendelinggenootschap op Zuid-Celebes. Bonthain werd niet lang daarna een hulppredikerspost: we zagen reeds, dat in '68 Van der Wal hier geplaatst werd.

Dertig jaren lang bleef nu dit zendingsveld braak liggen. Matthes zette zijnen taalkundigen arbeid met zijne vertaling de Bijbels in het Makasaarsch en Boegineesch voort, maar zonder dat zijn werk aan de eigenlijke bestemming kon beantwoorden. Hij heeft echter nog de hervatting van den zendingsarbeid mogen beleven. In 1893 werd op de vergadering van het Comité voor Nederlandsche Zendingsconferentiën een brief voorgelezen van N. Graafland, bevattende 1° de mededeeling, dat het N.-I. Gouvernement aan de Roomschen had toegestaan eene missie op Zuid-Celebes te stichten, en 2° eene opwekking aan de Protestanten in Nederland tot hervatting van de Evangelisatie in dat gebied. Naar aanleiding van dat schrijven vormde zich te Amsterdam eene commissie, die het aanbod deed aan de Utrechtsche Zendingsvereeniging, in hare kas eene som gelds te storten, welke haar in staat zou stellen daar een Zending te beginnen en 5 of 6 jaren voort te zetten, terwijl men hoopte, dat na gezegd tijdsverloop wel genoeg belangstelling zou zijn gewekt, om het aangevangen werk voort te zetten. Het aanbod werd door die Vereeniging aanvaard, en zij bestemde nu voor dit arbeidsveld haren kweekeling G. Maan, die op 23 April 1895 tot zijne schoone taak werd ingezegend en spoedig daarop naar Zuid-Celebes vertrok.

De Regeering had thans geen bezwaar tegen de toelating der Zending. Maan vond dus den weg open. Hij vestigde zich voorloopig te Bonthain, waar hij voorlichting kon ontvangen van Hulppr. Van der Linden, oud-kweekeling van Utrecht. Zijne eerste bezigheid was daar, zich practisch te bekwamen in de Boegineesche en Makasaarsche talen, welke hij reeds theoretisch had beoefend in het vaderland, onder leiding van niemand minder dan Dr. Matthes. Bij een bezoek aan het plaatsje Boeloekoemba ontmoette hij een Inlandsch onderwijzer, die door pasgenoemden Hulpprediker in Dec. '94 was

gedoopt, en van wien men eenige verwachting had voor het Evangelisatiewerk. Maar Maan kwam hier ook in de gelegenheid, een blik te slaan in de groote bijgeloovigheid der Inboorlingen. Nabij dat plaatsje namelijk vloeit de Teko-rivier, waarin zich zeer vele krokodillen ophouden, welke door de bevolking godsdienstig worden vereerd. Groote eer genieten ook zekere heilige palingen, welke men in menigte aantreft in een bocht van die rivier. De lezer weet uit het voorgaande voldoende, dat de Islam dusdanig bijgeloof ongemoeid laat.

In '96 werd J. A. F. Schut door de Vereeniging uitgezonden als tweede Zendeling op dit terrein. Diens post zou Boeloekoemba zijn, maar nadat hij het land had verkend kwam het hem beter voor, zich te Tanette te vestigen. Kort te voren had Zend. Maan Tanetteija, in het district Binamoe, tot post gekozen. De Utrechtsche Zendingsvereeniging heeft dus in dit gebied thans 2 posten, wier korte geschiedenis we hier laten volgen.

1. *Tanetteija.*

In Mei '97 kwam Zend. Maan zich hier onder de Makasaren vestigen. Het plaatsje ligt op 2½ uur gaans van Djene-Ponto, waar de Controleur resideert. Het eerste, waartoe de Zendeling zich hier geroepen zag, was zich eene woning te bouwen. Reeds op 1 Juni ging hij er toe over, het geraamte van een eenvoudig huis op te zetten. Hij sprak daarbij een gebed uit in het Makasaarsch, en dat viel zóó in den smaak, dat een der aanwezigen vroeg om het op schrift te mogen hebben, waaraan voldaan werd. Niet onwaarschijnlijk is, dat men met dit verzoek een bijgeloovig oogmerk had, denkende het stichtingsgebed ook wel bij eene andere gelegenheid met vrucht te kunnen gebruiken; de Mohammedanen toch zijn bijzonder op zoo iets gesteld. Maan moest, zou 't goed gaan, zelf bij 't bouwen tegenwoordig zijn en mede hand aan 't werk slaan; daarenboven had hij zieken te behandelen en (zijne vrouw was nog niet bij hem) moest hij zelf zijn eten koken en zijne kleeren wasschen. Oververmoeidheid bezorgde hem de koorts, maar die ongesteldheid kwam hij te boven, en in Juli was het huis zoo ver gevorderd, dat het bewoond kon worden, waarop hij zijne vrouw ging afhalen, Zij werden bij aankomst door een paar honderd menschen hartelijk verwelkomd. Maans plannen waren nu als volgt: zieken behandelen en daarbij een woord spreken tot het hart; huisbezoek doen in de kampoengs dezer afdeeling, die zeker 30 uren in omtrek is; des Zondagsmorgens Bijbeloefening houden voor zijn gezin en allen, die er bij tegenwoordig wilden zijn, en verder natuurlijk voortgezette taalstudie.

In den beginne kreeg de zendelingswoning druk bezoek, maar de menschen waren niet allen even bescheiden; sommigen ontzagen zich zelfs niet het slaapvertrek binnen te dringen, doch die al te vrijpostigen werden op zachte wijze door Maan met de grenzen der betamelijkheid bekend gemaakt. Bij den omgang met de menschen werd het hem spoedig duidelijk, dat de liefde van Christus hem moest vervullen, anders zou het op den duur niet kunnen gaan. En nog eene tweede zaak begreep hij ras, namelijk dat de tijd voor openbare godsdienstoefening nog niet was aangebroken. In plaats van belangstelling vond hij koudheid des harten, en zijn getuigenis werd met onverschilligheid ontvangen, ja, zelfs wel eens met spot. Zoo vroeg een hadji hem naar den Vader van onzen Heere Jezus Christus (het gewone bij een eerste samenspreking met een Mohammedaan), met het doel, hem bespottelijk te maken. Daarbij waren de menschen hier sterk bijgeloovig. Een enkel staaltje daarvan deelen we hier mede: Er was een ijzeren brug gebouwd over een rivier. Nu heette het, dat de visschen boos waren, omdat een van de pijlers in de rivier was gezet. Een groote slang, een krokodil en een duizendpoot (?) hadden zich opgemaakt, zeide men, om de brug te vernielen. In dat bijgeloof werden de lieden nog versterkt, toen enkele menschen in de monding der rivier door een paar haaien werden gebeten.

Ook Maan is blijkbaar van gevoelen, dat 't zaak is met de kinderen te beginnen. Hij deed wat hij kon, om de menschen te bewegen, hem hunne kinderen te zenden, doch zijne pogingen leden bij nagenoeg allen schipbreuk. Van zijne geneeskundige hulp echter werd met graagte ge-

bruik gemaakt, en hij verzuimde niet, die van een ernstig woord vergezeld te doen gaan. In zijn „Zondagmorgen-onderwijs" sprak hij voor 6—20 hoorders, maar hij vreesde, dat zich daaronder niet één belangstellende bevond; hij bedacht evenwel, dat zij 't, al hoorende, misschien konden worden. Op beschreven wijze arbeidde hij eenigen tijd stil en ongehinderd voort. Doch toen ontwaakte er vijandschap, die zich uitte, niet in openbaren tegenstand, maar in plagerijen in 't verborgen. Terwijl de Zendeling eens van huis was, werd bij hem in den koestal brand gesticht; een der koeien kwam in de vlammen om en de andere kregen brandwonden; ook de paardenstal werd aangetast, en reeds vielen er vonken op het woonhuis. Doch in dit hachelijk oogenblik bleek het, dat hij ook reeds vrienden had: 40 mannen en vrouwen snelden te hulp en bluschten spoedig den brand. Valsche vrienden gaven den Zendeling daarop den raad, nu maar hier vandaan te gaan, doch daaraan dacht hij, gelijk vanzelf spreekt, geen oogenblik.

't Is in de wereld overal hetzelfde: de waarheid kan geen herberg vinden. Met name mag van de bewoners van Indië worden gezegd, dat ze zeer toegankelijk zijn voor de leugen. In Sept. '98 stond hier een bedrieger op, zeggende, dat hij „wat groots" was, en zie..... terstond stroomden de menschen toe, om zich door hem te laten zegenen. Maan daarentegen was als een roepende in de woestijn. Deze ondervinding drukte hem zeer, en gelijk zoovelen voor hem gedaan hebben, kwelde hij zijne ziel met de overweging: wat toch wel de ware zendings-methode mocht zijn. Zijn weg werd er, nu de tegenstand ontwaakt was, niet gemakkelijker op. Zelfs op het beperkte terrein, waar men hem dan nog wel wilde ontmoeten, namelijk dat der zieken-behandeling, vond hij hindernissen: vóór men een zieke tot hem brengt, raadpleegt men liever eerst een *doekoen*, die dan zijne belezingen en kwakzalverijen toepast, en dan pas, als het gebleken is dat deze den patiënt niet kan helpen, brengt men hem bij den Zendeling, terwijl dan inmiddels de kwaal doorgaans verergerd is. En wat nu zijne toespraken tot de zieken betreft: hij vond bij hen wel meermalen een open oor, maar tot dusver geen opmerkzaam hart.

In de behoefte aan een ziekenhuisje werd weldra voorzien en terstond kon Maan daarin eenige patiënten van buiten opnemen en verplegen. Door middel van zieken en herstelden komt hij met vele menschen in aanraking en dikwijls komt men hem halen naar omliggende, ja, zelfs naar vèrliggende dorpen. Op die bezoeken neemt hij steeds het Woord Gods met zich en hij verkondigt het Evangelie in de huizen, welke hij binnentreedt. Tot heden echter stuitten zijn woorden af op de onverschilligheid der menschen. Zoolang men hem noodig heeft luistert men, maar is men geholpen, dan keert men zich van hem af en sluit de ooren voor de prediking. Het is hem eene groote teleurstelling, dat zijne hulp nog zoo weinig de harten opent, en men die zelfs niet zelden met ondank vergeldt. Lijdelijk verzet en opzettelijke ongemanierdheid maken het hem soms heel moeilijk. Verlangen naar verlossing mocht hij nog bij niemand ontdekken. „Groote misdadigers krijg ik niet vele onder mijn invloed;" — schrijft hij — „de rechtvaardigen in eigen oogen hooren mij een paar malen aan en gaan dan hoogmoedig weg."

Tot het ziekenhuisje werd in Aug. '99 een schoollokaaltje toegevoegd. Daarin worden nu tevens de bijeenkomsten op Zondagmorgen gehouden. Het dagelijks uitgaan tot behandelen van zieken belette nog eenigen tijd de opening der school, maar in Jan. 1900 kon met het onderwijs worden begonnen. Volgens het laatste bericht maakten 9 jeugdige Makasaren daarvan gebruik.

Achtereenvolgens werden dus de verschillende deelen van den zendingsarbeid door Maan ter hand genomen: prediking op Zondag, bezoeken in de huizen, behandeling van zieken en schoolonderwijs, maar alles heeft hier nog eene bescheiden afmeting, met uitzondering van wat we in de derde plaats noemden. Nog ééne werkzaamheid voegde hij er in 't laatst van '99 aan toe, namelijk colportage van Bijbelboeken, Bijbelsche geschiedenis, enz. Veel resultaat leverde ook deze nog niet op. Het is voor dezen post nog de tijd van voorbereiding. In een der laatste brieven van Maan lezen we: „Een groot

deel der bevolking keert zich bepaald van ons af, en geeft ons in allerlei kleinigheden te verstaan, dat men ons liever niet dan wel ziet." Hij heeft dus lijdzaamheid van noode, maar mag zich vasthouden aan het woord: „Te zijner tijd zullen wij maaien, zoo wij niet verslappen" (Gal. 6 : 9).

2. *Tanette.*

In Febr. 1898 verwisselde Zend. Schut zijne eerste woonplaats Boeloekoemba tegen Tanette, waar hij zich onder de Boegineezen vestigde. De Regent aldaar toonde zich ingenomen met zijne komst en stond hem een prachtig stuk grond af, om er eene woning op te bouwen, terwijl hij hem ook verder allerlei diensten bewees. Het verleenen van geneeskundige hulp gaf ook hier gelegenheid, tot dezen en genen een woord te spreken. Schut vond te Tanette welvaart, ten gevolge van den koffiehandel, maar het spelen, stelen en moorden, dat er aanhoudend geschiedde, gaf hem van den zedelijken toestand der bevolking geen hoogen dunk. Na eene voorloopige woning gebouwd en betrokken te hebben, trachtte hij zich verder in de taal te bekwamen en deed voorts wat zijne hand te doen vond.

Eene eigenaardige ontmoeting had de Zendeling hier op zekeren dag met eene vrouw uit het dorp Palampang, die medicijnen kwam vragen voor haren zieken man, en meteen eens informeerde, wat mijnheer hier eigenlijk was komen doen, terwijl zij hem mededeelde, een visioen te hebben gehad, waarin haar was bevolen, zich tot hem te begeven; hij zou haar alles leeren, wat in het „groote boek" staat.[1]) De jonge Zendeling was blijkbaar met de zaak verlegen, zocht tijd te winnen, liet haar tot tweemalen overzeggen wat zij reeds verteld had, en.... liet haar vervolgens zonder bepaald antwoord huiswaarts gaan. Hierop naar haar informeerende vernam hij, dat zij bekend stond als „een soort profetes." Schuts bericht lezende, krijgt men den indruk, dat hij verzuimde, het ijzer te smeden toen het heet was, m. a. w. dat hij eene goede gelegenheid, om ingang tot dat dorp te krijgen, ongebruikt heeft laten voorbijgaan. Doch volgens zijne bevinding ter plaatse was hier in 't geheel geen open deur, maar stak er iets anders achter. De eigenlijke reden, waarom men met den inhoud van het „groote boek" wenschte bekend gemaakt te worden, was deze, dat men verlangde te weten, of er ook een contract in voorkwam, volgens hetwelk de Palampangers belasting moeten betalen aan het Gouvernement. De geschiedenis met die profetes liep dus uit op eene teleurstelling.[1])

Bij zijne ziekenbehandeling, die een grooter omvang begint te krijgen, houdt de Zendeling ook school, doch slechts een 4-tal knapen maakt van zijn onderwijs gebruik. Tot die beide werkzaamheden en het daarmede steeds verbonden zaaien bepaalt zich tot heden zijn zendelingsarbeid. De Islam heeft de menschen hier zeer ontoegankelijk gemaakt voor het Evangelie. Het wemelt van hadji's, die, mogen zij schijnbaar de bevolking wat losmaken van allerlei geestenvereering enz., haar inderdaad verder afbrengen van Hem, Wien te kennen het leven is. Ook Zend. Schut heeft een moeielijken post, maar 't is toch heerlijk, dat ook hier nu het Evangelie gebracht wordt. Het klinke er luide en vinde weerklank in de harten der verdoolden!

BIJBELVERTALING.

Ons ijverig Nederl. Bijbelgenootschap vestigde reeds vóór ongeveer 60 jaren zijne aandacht op Zuid-Celebes, bewoond door de Makasaren en Boegineezen, twee volken, nauw aan elkander verwant. Er was een en ander, dat hier aantrok. Beide volken hadden den naam in geestkracht en werkzaamheid uit te munten boven andere volken van den Ind. Archipel. Men wist, dat hunne taal tot de geschreven talen behoorde en dat zij eene kleine letterkunde bezaten. Het was niet onbekend, dat deze volken den Islam beleden, maar men meende daar niettemin een meer belovend arbeidsveld te zullen vinden dan op Java. De betrekking, waarin het Genootschap stond tot Ds. Toewater, over wien we boven gesproken hebben

[1]) Zie Berichten Utr. Zendingsver. 1899 bl. 38.

[1]) Ber. 1900 bl. 19.

(bladz. 620), droeg er toe bij, om de belangstelling te verhoogen, en het besluit werd genomen, ook voor deze volken den Bijbel te doen vertalen.

Tot dit werk werd in 1847 benoemd de Heer B. F. Matthes, Onder-Director bij het Nederl. Zendelinggenootschap. Nadat deze door de Leidsche Hoogeschool eershalve tot Doctor in de letteren was benoemd, en hij op zijn verlangen tot den predikdienst was ingezegend, vertrok hij in '48 naar zijne bestemming. Aan hem was opgedragen de studie der Boegineesche en der Makasaarsche taal, het vervaardigen van een Woordenboek en Spraakkunst, en daarna het vertalen van den Bijbel, te beginnen met het geschiedkundig gedeelte des N. Testaments. Te Batavia kwam hij in 't bezit van eenige nagelaten papieren van Ds. Toewater, die — gelijk boven is gezegd — van genoemde talen eenige studie had gemaakt. Tegen het einde van gezegd jaar was Matthes te Makasar gevestigd. Daar bleek hem spoedig, dat wat tot dusver aan de beoefening van deze talen was gedaan, weinig waarde had, zoodat hij van den grond af moest beginnen. Hij ving aan met het Makasaarsch. De kennismaking met de veelgeprezen Makasaren gaf hem weinig stof tot roemen. In Dec. '49 schreef hij over hen: „Luiheid en verslaafdheid aan 't spel, dieverij en wraakzucht, zijn heerschende ondeugden. Godsdienstige kennis wordt schaarsch gevonden. De groote menigte leert letterlijk niets van den Islam, en men kan van haar geloof niet het minste bespeuren. Van sterken drank hebben zij alles behalve een afkeer, en sommigen ontzien zich ook niet varkensvleesch te eten. Ontelbaar is de menigte hunner bijgeloovigheden. Wanneer ik deze menschen zoo gadesla, vraag ik mijzelven wel eens af: hoe zal mijn werk hun nog eenmaal dienstbaar kunnen worden? En waarlijk, zoo ik niet de vaste overtuiging had, dat de zaak des Christendoms eenmaal over de gansche aarde moet zegepralen, zoo had de moed mij reeds voor lang begeven." De laatste woorden moet men niet in hunne volle kracht opvatten; immers, toen Matthes zóó schreef, was hij nauwelijks een jaar op Celebes.

Het getuigt van Matthes' grooten ijver, dat hij reeds in 1855 naar Nederland had overgezonden al wat tot het aanleeren van het Makasaarsch noodig was: een Grammatica, een Bloemlezing en een Makasaarsch-Nederduitsch Woordenboek, te zamen ver over de 3000 folio bladzijden schrifts. Nadat de eigenaardige lettertypen gegoten waren, kon met drukken worden aangevangen. Familie-aangelegenheden voerden Matthes in '58 naar het vaderland terug: zijne echtgenoote was hem door den dood ontvallen, en hij zag zich genoodzaakt zijne kinderen herwaarts te brengen. Hij kon nu zelf toezicht houden op het drukken van de vruchten zijner studie, waarop het Bestuur van het Bijbelgenootschap met vreugde nederzag, „vooral" — gelijk het zich uitdrukte — „omdat Matthes' werk een hulpmiddel te meer zal zijn voor de boden des Evangelies, om zich met de bewoners van Celebes in aanraking te stellen en hun de zegeningen des Christendoms te brengen." Wie men met die boden bedoelde is uit het voorafgaande bekend.

Eerst in '61 kwam Matthes te Makasar terug, waar hij nu onverwijld overging tot de vervaardiging van de hulpmiddelen voor 't aanleeren van het Boegineesch. De eerstvolgende jaren gingen daarmede heen. Nadat ook deze arbeid afgeloopen was, kon op het eigenlijke doel, de Bijbelvertaling, worden afgegaan. In '64 verscheen de eersteling van dit werk, namelijk het Evangelie van Mattheus, zoowel in 't Boegineesch als in 't Makasaarsch. De ontvangst onder de Mohammedanen van dit eerste Bijbelboek was niet aanmoedigend: het bleek, dat zij evenmin hier als elders van onze H. Schriften wilden gediend zijn. De vooruitzichten voor het debiet waren dus niet gunstig, en dat te minder, nu het pas aangevangen zendingswerk ten gevolge van den tegenstand der Regeering was gestaakt. Niettemin oordeelde 't Bijbelgenootschap, dat men, nu men eenmaal begonnen was, ook moest voortgaan.

De volgende jaren werden weder voornamelijk aan taalstudie gewijd, ten behoeve van het Boegineesch, en in '70 vinden we Dr. Matthes andermaal hier te lande, om te doen drukken wat hij nu weer voor de pers gereed had. Daartoe behoorden vooral zijn Boegineesch Woor-

denboek en zijne Boegineesche Bloemlezing (waarvan het eerste deel echter reeds te Makasar was verschenen). Deze beide boeken werden gedrukt voor rekening der Regeering. Verder verscheen in '72 zijne vertaling van Genesis in beide talen.

Intusschen bezwaarde het Bestuur van het Bijbelgenootschap de gedachte, dat, bij gemis van zendingsarbeid op Zuid-Celebes, van Matthes' vertaling althans voorloopig geen gebruik zou te maken zijn, en ook zijne taalkundige werken vooreerst moeielijk aan het eigenlijk doel konden worden dienstbaar gemaakt, daar buiten hemzelven schier niemand zich met de beoefening dezer talen bezig hield. Na overleg met Dr. Matthes werd besloten, aan de Regeering in overweging te geven, te Makasar eene inrichting van onderwijs in 't leven te roepen en daarvoor van de bekwaamheid van Matthes partij te trekken. De Regeering was daartoe genegen, en bepaalde, dat te Makasar eene Kweekschool tot vorming van tolken en Inlandsche onderwijzers zou worden opgericht, en dat de Heer Matthes gedurende eenige jaren met de leiding zou worden belast. Men kwam evenwel overeen, dat vooraf voltooid zou moeten zijn wat men zich hier te drukken had voorgenomen, en wel de hulpmiddelen tot 't aanleeren ook der Boegineesche taal, benevens de Evangeliën van Marcus, Lucas en Johannes, met de Handelingen der Apostelen, in beide talen. Nadat dit alles gereed was gekomen in den loop van 1875, vertrok Matthes ten derde male naar Makasar, nu ter aanvaarding zijner nieuwe betrekking.

Matthes' overgang in dienst der Regeering was slechts tijdelijk. Hij zou de betrekking van Directeur der Kweekschool zoolang waarnemen tot degene, die aan 't hoofd zou worden geplaatst, daartoe voldoende zou zijn voorbereid. Vier jaren nam Matthes die betrekking waar. Na volbrachten diensttijd kwam hij in '80 in Nederland terug. Gaarne zou men nu hebben gezien, dat hij hier een voor hem passenden werkkring in dienst der Regeering had mogen vinden, en hij werd daartoe ook van onderscheidene zijden bij haar aanbevolen, maar de aangewende pogingen slaagden niet. Onder deze omstandigheden meende het Bestuur van 't Bijbelgenootschap best te doen, met hem de voortzetting zijner Bijbelvertaling op te dragen, en hem tevens in de gelegenheid te stellen zijne taalkundige werken te completeeren. Voor het drukken van laatstgenoemde verleende de Regeering financiëelen steun. In '87 werd weder met drukken van Bijbelboeken aangevangen en in het volgende jaar, (toen de vertaler zijn 70sten verjaardag vierde) kon de verschijning van het volledige N. Testament in beide talen worden aangekondigd. Hierop liet Matthes volgen eene Makasaarsche en Boegineesche vertaling van de bekende 2 × 52 lessen over de Bijbelsche geschiedenis, welke beide boekjes in '91 waren afgedrukt. Sedert arbeidde de bejaarde geleerde onvermoeid voort aan de vertaling van het Oude Testament, en het is hem vergund geworden, ook deze te voltooien. Het verslag van het Bijbelgenootschap over 1900 bericht: „Dr. Matthes heeft zijne vertaling van den Bijbel, na 50-jarigen arbeid, voltooid," en dat zoowel in het Boegineesch als in het Makasaarsch. De hervatting der Zending op Zuid-Celebes heeft hem zonder twijfel zijne langdurige en omvangrijke taak met vreugde doen ten einde brengen. Moge de tijd niet verre meer zijn, dat beide volken zijn kostbaar en kostelijk werk meer op prijs leeren stellen!

IV.

DE SANGIR- EN TALAUT-EILANDEN.

Van deze eilanden en hunne bewoners, zoomede van de invoering des Christendoms aldaar tijdens de heerschappij der O.-I. Compagnie, gaven we eene zeer beknopte beschrijving in de Inleiding (bladz. 30).[1]) We nemen hier den draad van ons verhaal weer op. Na het herderlijk bezoek van Ds. Adams in 1789 schijnen deze eilanden geheel van geestelijke verzorging verstoken te zijn geweest tot kort na de komst van Kam in de Molukken. Deze

[1]) Met verwijzing naar onze breedvoerige beschrijving in het Ned. Zendingstijdschrift jaargang V, welke men kan aanvullen uit een geschrift van wijlen Zend. Steller: „De Sangi-Archipel", Amsterdam 1866.

volijverige man dacht ook aan de arme, verwaarloosde Christenen op Sangir. Hij ging er eerst zelf heen in 1817 [1]) en zond vervolgens Zend. J. C. Jungmichel derwaarts op inspectie, met het doel, om ook daar het zendingswerk aan te vangen. Jungmichel [2]), die zich destijds de Maleische taal nog niet in voldoende mate had kunnen eigen maken, (hij was pas een jaar in Indië) vertrok van Ternate op 11 Febr. 1821. Na Noord-Celebes geïnspecteerd te hebben, stak hij op 6 April over naar de eilanden. Eerst bezocht hij Tagoelandang, waar het met de scholen (over de gemeenten vernemen we uit zijn bericht niets) treurig gesteld was. Daarop begaf hij zich naar Siauw, waar het er met het onderwijs iets beter uitzag. Vandaar trok hij verder naar Groot-Sangir, waar hij ook allerwegen onkunde en armoede aantrof. Alleen te Manganitoe werd de kerkdienst „tamelijk wel" verricht. — De Talaut-eilanden werden door Jungmichel niet bezocht. De ontvangst op de Sangir-eilanden was in den regel goed, maar hier en daar werd hij in de uitvoering van zijn werk bemoeilijkt, en hij was over deze bezoekreis, „waarin hij zoo weinig aan het eigenlijke doel zijner zending kon beantwoorden," niet bijzonder voldaan.

Dat was dus in 1821. Resultaat had deze bezoekreis niet, en waarschijnlijk ook niet het kerkelijk bezoek van Ds. Van der Dussen, die in 1822 te Oendong op Siauw overleed. [3]) Weder 10 jaren lang bleven de dingen gelijk zij waren. Toen kwam Zend. G. J. Hellendoorn hier eene inspectie houden (1832), begeleid door Zend. Riedel. [4]) De Resident van Mĕnado verstrekte voor dit bezoek een korra-korra (Regeeringsprauw) bemand met 50 koppen, waardoor het een officieel voorkomen kreeg. Het eerst kwam men weer op Tagoelandang, waar men 3 negorijen vond met eene bevolking van 1300 zielen onder éénen koning. Daarop staken zij over naar Siauw, waar zij 2 groote negorijen aantroffen, met eene bevolking van 5000 zielen, allen gedoopt en staande onder éénen koning. In elke negorij van beide eilanden was eene school, met eenen Inlandschen onderwijzer, door het Gouvernement bezoldigd. Hellendoorn beschrijft Siauw als „het schoonste en gezondste eiland van Sangir en recht geschikt om door een waardigen Zendeling bearbeid te worden." — Vervolgens voeren zij naar Groot-Sangir, dat door vier koningen geregeerd werd: Manganitoe had 4350, Taroena 3700, Kandar 176 en Taboekan 7100 zielen. Hier waren 13 negorijen, elk voorzien van eene school met eenen Inlandschen onderwijzer, maar van deze 13 werden slechts 5 door het Gouvernement bekostigd. Zij bleven op dit eiland bijna eene maand, en predikten overal, gelijk zij ook op Tagoelandang en Siauw gedaan hadden. Bij den radja van Kandar vonden zij een bewijs, waaruit bleek, dat diens voorouders in het jaar 1688 het Christendom aangenomen hadden. De Christenen op de eilanden waren diep onkundig en verzonken in bijgeloof en ondeugd. Hun geheele aantal schatte hij op 20.000 en hij gaf den raad, hier twee Zendelingen te plaatsen. — De Talaut-eilanden werden ook door Hellendoorn niet bezocht. Alleen vernam hij, dat dáár alles tot het Heidendom was teruggekeerd.

Zóó was de toestand in 1832, en zóó bleef hij nog eens 22 jaren. Wel stelde Zend. Höveker, te Ternate, in 1837 voor, op zijne standplaats een Instituut voor de „Sangersche eilanden" op te richten, en herhaalde hij in 1840 dat voorstel, maar het werd hem door het Nederl. Zendelinggenootschap (de eenige Nederlandsche Zendings-corporatie, die destijds in Indië arbeidde) niet toegestaan. Hij gaf nu den raad, de Sangir-eilanden door Zendelingen uit de Minahasa te doen bezetten, maar zijn schrijven dienaangaande werd „voor kennisgeving aangenomen." Dat Höveker gedurig aan deze Christenen dacht, zal zeker hierdoor veroorzaakt zijn, dat hij op zijne standplaats meermalen met hen in aanraking kwam, als zij daar kwamen om hunne kokosolie te verkoopen. In 1847, toen Ds. Van Rhijn met Höveker over de Sangireezen sprak, was voor hen nog niets gedaan. [1])

In 1854 had Ds. S. A. Buddingh gelegenheid, den Resident van Mĕnado,

[1]) Maandb. Ned. Zendel.-Gen. 1834 bl. 120.
[2]) Maandb. 1824 bl. 111. [3]) Meded. I. bl. 58 en VII bl. 265. [4]) Maandb. 1834 bl. 118.

[1]) Van Rhijn, Reis, bl. 425.

Jansen, te vergezellen op een bezoek aan deze eilanden.[1] Op 14 April kwam hij te Oendong (op Siauw), waar hij eene bevolking vond van 2307 zielen, allen Christenen, en eene school met 78 leerlingen. Na afloop van het schoolexamen doopte hij hier 394 personen. Den volgenden dag werd Manganitoe bezocht. Hij vond hier eene Christenbevolking van 2500 zielen en eene school met 160 leerlingen, en doopte er 340 personen. „Het verlangen der ouders" — schreef Ds. Buddingh — „om hun kroost ten Doop aan te bieden, was onbeschrijfelijk. Zij verdrongen elkander in het kerkgebouw, en vaak gebeurde het, dat de nog ongedoopte moeders, zoodra hare kinderen gedoopt waren, op de knieën vielen en het hoofd bogen, ten teeken dat zij ook wenschten gedoopt te worden, en tot mij zeiden: *Beta lagi*, ik ook". Ofschoon er geen gelegenheid tot voorafgaand onderwijs was, voldeed Ds. Buddingh aan haar verlangen, want hij durfde haar niet afwijzen. Op 17 April werd Taroena bezocht, waar eene gemeente was van 500 zielen en eene school met 70 leerlingen. Na het schoolexamen werden hier 254 personen gedoopt. Op 18 April werd de reis voortgezet naar Kandar, dat in twee helften was verdeeld, de eene bewoond door Christenen, de andere door Mohammedanen. Ieder telde ongeveer 300 inwoners. De school had 33 leerlingen en de Doop werd voltrokken aan 154 personen. Dienzelfden dag ging men nog naar Taboekan, dat met de daarbij behoorende gehuchten eene gemeente van 7950 Christenen had. Na onderzoek van de 178 scholieren, ontvingen 250 personen den Doop. — Ditmaal werden ook de Talaut-eilanden bezocht. Op 20 April begaf men zich daarheen. Men kreeg er de gevolgen van den verderfelijken omgang der Inlanders met de Amerikaansche walvischvangers te zien, maar vond er geen Christenen. De hoofden verklaarden zich echter bereid, het Christendom aan te nemen, als men hun maar leeraars zond. Op de terugreis werd Tagoelandang aangedaan. Op dit eiland waren destijds 400 Christenen en eene school met 77 leerlingen. Na het schoolexamen werden 266 personen gedoopt. Op 24 April was deze geheele reis volbracht. De tijd had ontbroken om *alle* gemeenten te bezoeken.

In het jaar 1855 ging weer eens een Zendeling van het Nederl. Zendelinggenootschap op inspectie naar de Noordereilanden. Het Genootschap had daartoe in 1853 last gegeven [1], maar eene heerschende ziekte vertraagde de uitvoering. Nu was het de Zendeling S. D. van de Velde van Capellen die derwaarts vertrok.[2] Hij ging 3 Oct. 1855 op reis, in een korra-korra, bemand met 50 roeiers. Zijn reisverhaal is zeer belangrijk en volgt hier in uittreksel. Op 5 October kwam hij aan te Tagoelandang, waar de schoolkinderen hem aan het strand ontvingen, zingende den 42sten Psalm. Hier begon hij zijn onderzoek, terwijl hij tevens op verzoek van den Resident zijn verblijf op de eilanden trachtte dienstbaar te maken aan de invoering van de vaccine en het inspecteeren van het onderwijs. Verder verzamelde hij kennis aangaande land en volk, en maakte hij een woordenlijst. Ook vertaalde hij (we hebben denkelijk te lezen: liet hij vertalen) het Gebed des Heeren, de XII Artikelen en een Vragenboekje, in de dialecten van Tagoelandang, Siauw en Groot-Sangir, welke (volgens hem) weinig van elkander verschillen.

De reis van V. d. Capellen bepaalde zich tot de pasgenoemde 3 eilanden. Hij hield er 50 of 60 maal openbare godsdienstoefening en doopte 5033 personen (volwassenen en kinderen). Te Taboekan nam hij eene sterke neiging tot den Islam waar. Hij vond op de eilanden 24 bedehuizen, die ook voor schoollokaal dienst deden. De gemeenten kwamen daarin samen des Zondags en op de Christelijke feestdagen, des voormiddags van 9—10½ uur, en ook op Donderdagavond. Het Avondmaal werd er nimmer bediend, zoowel wegens gemis aan een geordend leeraar, als omdat hier reeds sedert lang geen lidmaten meer gevonden werden. De godsdienstoefeningen werden door de schoolmeesters geleid. Na een kort votum lieten zij de gemeente zingen, spraken een formuliergebed uit, lieten nogmaals zingen, lazen een gedrukte Maleische preek voor,

[1] Dr. S. A. Buddingh, Neêrl. O.-Indië, deel II bl. 323.

[1] Meded. I bl. 84. [2] Ald. bl. 27.

zeiden een dankformulier op, lieten ten derde male zingen en sloten met het uitspreken der Apostolische zegenbede. De preeken, die gelezen werden, waren bijna uitsluitend die van Burder, door Kam vertaald. Bij het uitgaan werd gecollecteerd. Een kerkeraad was hier nergens. Op de Zondagen kwamen slechts weinige menschen ter kerke, maar op de feestdagen waren de bedehuizen doorgaans goed gevuld. De samenkomsten op Donderdagavond werden door slechts enkelen bijgewoond. Viel over den uitwendigen toestand niet bepaald te klagen, in geestelijk opzicht was het met de Christenen jammerlijk gesteld. De onkunde was groot en algemeen. Geen wonder, voorwaar. De kennis toch, die men hier verspreid had, was luttel, en zij was er nog bovendien gebracht in eene vreemde taal, het Maleisch. Catechisatie werd nergens gehouden, en het Christelijk onderwijs op de scholen bepaalde zich tot het van buiten leeren van eenige Psalmen, het Gebed des Heeren en enkele andere gebeden, de XII Artikelen, de X Geboden, de 40 vragen achter den Catechismus, en op enkele scholen het Kort Begrip van den Christel. godsdienst. Waar de kennis zóó gering en zoo weinig grondig was, kon het geloof wel niet anders dan duister en met veel bijgeloof vermengd zijn. De levenswandel was over 't geheel ergerlijk; de polygamie was er schier even algemeen als onder de Mohammedanen, en de band des huwelijks was er zoo slap mogelijk. Misbruik van sterke dranken was onder de bevolking volstrekt algemeen. Toch merkte V. d. Capellen op, dat de bevolking dezer eilanden zich nog gunstig onderscheidde boven naburige volken, die buiten aanraking met het Christendom gebleven waren, en hij zag daarin een moedgevend teeken. Hij meende dat, als er maar goede leiding kwam, verbetering niet zou uitblijven. Hij schreef daarover aldus: „Zij behoeven een Zendeling. Dit wordt door de verstandigen onder hen begrepen, en de besten en meest Christelijken gevoelen dit en verlangen er naar. Zij behoeven een Zendeling, of beter nog, twee Zendelingen, die zich in een der voornaamste negorijen vestigen en van daar beurtelings en op bepaalde tijden alle omliggende gemeenten bij herhaling bezoeken, bewaken, leiden, verlichten en reinigen, en die tegelijk de uitgelezenen der Sangirsche schooljeugd aan hunne huizen opkweeken." — Wat nog in het bijzonder de scholen betreft, V. d. Capellen vond er 24, van welke 8 op kosten van het Gouvernement en 16 door de negorijen zelve werden onderhouden. Het totaal scholieren was 937, van welke echter niet meer dan 300 kinderen dagelijks aanwezig waren.

Talaut werd dus door V. d. Capellen niet bezocht, maar in de voorstellen, die hij aan het Zendelinggenootschap deed ten aanzien van de inrichting eener Zending op Sangir, had hij ook aan die eilanden gedacht. [1])

Terwijl het Bestuur van het Nederl. Zendelinggenootschap zich nog met de overweging der voorstellen van V.d.Capellen bezig hield [2]), ontving het van den Minister van Koloniën, die mede in de bewoners dezer eilanden belang stelde, de kennisgeving, dat in de behoefte aan Christelijk onderwijs op de Sangir-eilanden zou worden voorzien door een viertal Zendeling-werklieden, terwijl de Talaut-eilanden door hem aan de zorg des Genootschaps werden aanbevolen. Tot het vestigen van een Zending op *deze* eilanden, nu op de tusschenliggende Sangir-eilanden op andere wijze zou worden voorzien, voelde het Zendelinggenootschap geen drang, en het einde van al de overwegingen sedert 1817 was, dat men van Evangelisatie op de Noorder-eilanden afzag.

Voor we nu gaan spreken over de mannen, die onder den eenvoudigen titel van „Zendeling-werklieden" werden aangekondigd en die het Evangelie op de Noorder-eilanden hebben gebracht, zal het niet overbodig zijn, de beweging, waaruit deze mannen zijn voortgekomen, iets uitvoeriger toe te lichten, dan wij op bladz. 66 gedaan hebben. Uit het daar gezegde is reeds gebleken, dat zij Ds. O. G. Heldring, Predikant te Hemmen, tot vader heeft.

Er was een tijd [3]) waarin de Zending onder de Heidenen de aandacht van Ds. Heldring begon te trekken. Dat was toen hij eene bijzondere studie maakte van onze O.-I. bezittingen. Zijne belang-

---

[1]) Meded. I bl. 86. [2]) Ald. [3]) Zie O. G. Heldring, Leven en arbeid, bl. 212.

stelling in haar nam zelfs zóó toe, dat de wensch bij hem opkwam, zijne bediening neer te leggen en Zendeling te worden. Op raad van een vriend zag hij daarvan af, maar de opgewekte belangstelling deed hem peinzen op middelen, om de Zending in Ned. O.-Indië krachtig te bevorderen. Liefst zou hij dat gedaan hebben door middel van kolonisatie, omdat hierbij de invloed van vele personen tegelijk zou kunnen werken; maar aangezien daartegen door de Regeering bezwaren werden gemaakt, moest men zich wel tot de uitzending van enkele personen bepalen. Maar dan wilde Heldring het aantal toch zoo groot mogelijk maken, en daartoe scheen het hem noodzakelijk te breken met de gebruikelijke manier van opleiding enz. Deze kwam hem te kostbaar voor, en onderhouding der Zendelingen op hunne posten achtte hij een beletsel, om in korten tijd de vele volken te bereiken, die nog op het Evangelie wachtten. Hij stelde zich liever tot voorbeeld de „Gosznersche Zending," of de „Zending der Broedergemeente." Op deze wijze zou men veel meer personen kunnen uitzenden en veel meer volken kunnen helpen. Vooral dacht hij aan de oude, herderlooze gemeenten uit de dagen der O.-I. Compagnie. „Die arme 62 verwaarloosde gemeenten van Inlandsche Christenen laten mij dag noch nacht rust, en persen mij de tranen uit de oogen," schreef hij. [1]) Volgens zijn plan, reeds in 1847 in eene brochure uiteengezet, zouden Christelijke mannen gezocht, matig uitgerust, en vervolgens uitgezonden worden. Op het voor hen bestemde arbeidsveld aangekomen, zouden zij daar het Evangelie brengen, maar in eigen onderhoud moeten voorzien.

Samenwerking met het Nederl. Zendelinggenootschap zou niet gaan. Behalve dat dit een geheel andere methode volgde, bestonden er nog andere bezwaren: [2]) „vooreerst was het in zijne vrijheid belemmerd, omdat het zich onderworpen had aan de Regeering, die in zoo menig opzicht vijandig gezind was aan de Kruisprediking; vervolgens stelde het zich voor, dat geen der onderscheiden Protestantsche geloofssecten, die het in zich vereenigde, in haar rechten mocht gekrenkt worden; en men zweeg dus ter wille van den een van voorbeschikking, om den ander van wedergeboorte, om een derde van den Heiligen Geest en om een vierde van de Godheid van Christus." Er moest dus iets zelfstandigs in het leven geroepen worden, en dit denkbeeld werd verwezenlijkt op de vijfde bijeenkomst van Christelijke vrienden te Amsterdam, in 1848, waar het werd opgedragen aan eene Commissie van 6 leden, bestaande uit de heeren: N. Beets, Elout van Soeterwoude, Groen van Prinsterer, Gildemeester, Labouchère, Teding van Berkhout en Heldring. Geschikte personen om te worden uitgezonden bleken in Nederland niet te bekomen te zijn, en daarom begaf Heldring zich in 1850 naar Berlijn, tot Goszner. Deze deelde hem mede, dat hij voor Zendeling-werklieden bij voorkeur timmerlieden en schrijnwerkers zocht; „die vinden over de gansche aarde werk," zeide hij. Heldring vroeg, of Goszner hem niet een Christen-werkman voor Java kon toezenden. „Niets liever dan dat," was zijn antwoord. „Ik heb nu wel niemand, maar de Heer brengt er mij wel een." Eenige maanden later schreef Goszner hem, dat hij hem 3 mannen wilde afstaan om naar Indië te vertrekken: de gebroeders August en Adolf Mühlnickel en Zeese. Dit waren de eerste Gosznersche mannen, die door de Commissie „Zendeling-werkman" naar Indië werden uitgezonden, en over wie we op bl. 66 reeds spraken. Spoedig volgden andere. Van de oprichting der Commissie tot Februari 1858 werden door haar niet minder dan 50 personen afgevaardigd, waaronder 29 naar Java, 2 naar N.-Guinea, 4 naarde Sangir-eilanden, 4 naar de Talaut-eilanden, 4 naar Makasar en 1 naar Flores. [1]) Daarvoor was uitgegeven *ƒ* 26.948.35[5].

Het had den schijn, alsof Ds. Heldring en zijne vrienden *tegenover* het Ned. Zendelinggenootschap stonden. Welnu, er valt niet aan te twijfelen, dat het hun sympathie niet had, maar zij wilden toch niet geacht worden *tegenover* het Genootschap te staan. Nog in 1858 schreef de Commissie: „Onze bedoeling was van den beginne en is nog, om naast het

---

[1]) Alg. Miss. Zeitschr. 1877 bl. 321. [2]) Leven en Arbeid, bl. 216.

[1]) Chr. Stemmen 1858 bl. 774.

Ned. Zendelinggenootschap, op meer vrije, min kostbare en min stelselmatige wijze aan den drang der Christelijke zendingsbehoefte te voldoen." [1]) Om den schijn, die op Heldring rustte, weg te nemen, sloot hij zich in 1855 bij het Genootschap aan en liet zich de benoeming tot medebestuurder welgevallen. [2]) De samenwerking hield echter geen stand. Heldring stelde aan het Genootschap voor, „om al de door de Ned. Herv. Kerk vroeger bezette, sedert verlaten posten, waar nog gedoopte Christenen of nakomelingen van deze waren, te bezetten; tot bereiking hiervan gebruik te maken van Christen-werkmannen; de uitzending en uitrusting dezer lieden te doen in overeenstemming met het Comité van den Christen-werkman," enz. [3]). Die voorstellen werden echter afgewezen. Het Genootschap „achtte, dat zulks niet zijne roeping was. Het was niet overeenkomstig zijne wetten en reglementen." [4]) Er kwam echter meer bij. De geruchten, die reeds lang over 't Genootschap liepen, werden van ernstiger aard, en er vielen dingen voor, die de geloovigen zeer verontrustten. [5]) Thans trad Ds. Heldring tegen het Genootschap op, maar alleen om het te dringen in het openbaar geruststellende ophelderingen te geven. Het Hoofdbestuur nam hem dit openlijk optreden kwalijk en weigerde in het publiek te antwoorden. Intusschen bleek, dat twee Zendelingen, (Van der Valk en Ten Zeldam Ganswijk) de Zending hadden verlaten en het Christelijk geloof hadden verzaakt. [6]) Van de zijde van het Hoofdbestuur werd nu beweerd, dat zulks niet aan het Genootschap was te wijten. Heldring was met vele anderen van gevoelen, dat zulks wel het geval was en bleef aandringen op openhartige belijdenis der waarheid. Hij schreef o. a.: „De waarheid, met ernst en trouw uitgesproken, maar ook met diep berouw en schulderkentenis, kan het Nederl. Zendelinggenootschap redden. Daarom, gelooft gij, bestuurders, zendelingen en zendeling-kweekelingen, nog in in den Zone Gods, éénswezens met den Vader, God te prijzen in eeuwigheid? Zoo neen, het is u geraden, gelijk V. d. Valk en Ganswijk, uwe betrekking in het genootschap neer te leggen". Hij heeft op deze vraag geen antwoord ontvangen; en toen nu op de jaarvergadering van '59 „een der voornaamste leden van het genootschap" tot een zijner medeleden, die ook aan een ander Genootschap (het Utrechtsche) medearbeidde (Ds. Bösken), luide de vraag richtte: „Vriend! waartoe zijt gij hier?" lag Ds. Heldring zijne betrekking tot het Nederl. Zendelinggenootschap neder.

De aansluiting van den „Zendeling-werkman" aan het Nederl. Zendelinggenootschap was dus niet tot stand gekomen, en de Commissie bleef op zichzelf staan. Na de oprichting der nieuwe Vereenigingen, en de ervaring, dat het toch niet ging zooals men zich had voorgesteld, ging de zaak te niet. Doch wij moeten komen tot ons eigenlijk doel.

Na mannen te hebben uitgezonden naar Batavia, Makasar enz., richtte Heldring het oog naar de Sangir- en Talaut-eilanden, waarvan hij vernomen had uit verhalen van Dr. Van Hoëvell en Ds. Van Rhijn, en waarover hij nadere bijzonderheden hoorde op de jaarvergadering van het Genootschap in 1856, toen het verslag van V. d. Capellen werd medegedeeld. Hij was ontroerd over hetgeen hij omtrent de Sangireezen vernomen had. Op aandoenlijke wijze schreef hij over hen: „Ofschoon uit de dagen der Compagnie en ganschelijk verwaarloosd, zoo schaarden zij zich toch om drie oude Maleische Bijbels en bleven getrouw. Arm volk! hoe mag uw toestand zijn in 1855?" Vurig verlangende, dat er een einde mocht komen aan den nood dezer arme Christenen, toog hij aan den arbeid.

De overweging, dat de Regeering de erfgename der O. I. Compagnie was, en dus op haar ook de verplichting rustte de Inlandsche Christengemeenten, door de Compagnie in 't leven geroepen, van leeraars te voorzien, deed Heldring de hulp inroepen der Regeering, en hij vond gehoor. Eene gunstige beschikking van den Minister van Koloniën Pahud stelde hem in staat, in 1855 *vier* Zendeling-werklieden, door Goszner aangeboden, naar de Sangir-eilanden af te vaardigen.

[1]) Chr. Stemmen 1858 bl. 772. [2]) Chr. Stemmen 1856 bl. 107. [3]) Leven en arbeid, bl. 229. [4]) Chr. Stemmen 1859 bl. 101. [5]) Vgl. Ned. Zendingstijdschrift, bl. 219. [6]) Vgl. bl. 231 en 264 van dit boek.

Het waren: C. Schröder, E. Steller, F. Kelling en A. Grohe. In een brief van 19 November 1854 noemt Goszner den eersten: een bekwaam man, die 3 jaren militairen dienst achter zich heeft, tamelijk ontwikkeld (intelligent) en gewis tot alles zeer bruikbaar is." Van Steller zegt hij, dat hij bij den handel was en nog in functie. Van Kelling heet het: „Hij is wagenmaker en nog aan het werk; zeer vroom en ernstig, innig en rein. De Heer is met hem; want hij was doodziek, in die mate dat de dokter hem opgaf, maar hij bad en de Heer maakte hem zoo gezond en sterk, dat hij het zwaarste werk doen kan." Over Grohe schreef Goszner geen enkele bijzonderheid. Het viertal stond blijkbaar bij vader Goszner goed aangeschreven. Zij kwamen in de laatste dagen van December aan, vertoefden eenige maanden in ons land en schijnen eenen goeden indruk te hebben gemaakt. Ds. Van Rhijn had er echter bezwaar tegen, hen zoo maar te laten trekken, en hij schreef aan Heldring: „Mijn raad is, dat deze goede mannen niet zoo geheel *groen* worden uitgezonden. Laat ons niet in een ander uiterste vallen van het Genootschap te Rotterdam. Ik wil voor de Christen-werklieden geen geleerde opleiding, maar toch *eenige* opleiding. Mij dunkt, zij moeten leeren: 1º Hollandsche taal; 2º Overzicht van land en volk (met hunne geschiedenis) in den Archipel; 3º Kennis der Zendingsgeschiedenis aldaar; en 4º Beginselen van de Maleische taal. Het gebrek daaraan zal zich ginds bitter doen gevoelen en op veel verlies van tijd en kracht te staan komen." Aan dezen raad schijnt geen gehoor te zijn gegeven, althans de broeders vertrokken nog in 1855 naar Indië, op de volgende voorwaarden: zij kregen vrijen overtocht van Batavia tot Mĕnado, *ƒ* 250 ieder voor uitrusting, en eene jaarlijksche toelage van *ƒ* 500 ieder, met uitzicht op verhooging tot *ƒ* 1000. [1])

Intusschen werd de Commissie door den Minister van Koloniën Mijer aangezocht [2]), 5 evangelisten voor de „Talautsche eilanden" beschikbaar te stellen, van welke het grootste gedeelte Nederlanders moesten zijn [1]). Ds. Heldring bood daartoe aan A. C. van Essen, P. Gunther, W. Richter, C. F. W. Tauffmann en ... Fischer. De drie eerstgenoemden kwamen van Ds. Witteveen te Ermelo, de overige waren van Goszner. De Regeering kende hun toe vrije passage 1ste klasse „met gewone voeding" en eene „bezoldiging" (versta toelage) als aan de Zendelingen op Sangir was toegekend. In de „Chr. Stemmen" van 1858, bl. 46, waar Ds. Heldring hiervan bericht geeft, voegt hij er de mededeeling aan toe, dat zij op Talaut zouden zijn wat eenmaal in de dagen der O.-I. Compagnie de Schoolmeesters en Krankbezoekers waren. Naar ik meen, is deze vergelijking niet geheel juist, maar we zullen daarover niet uitweiden. In Nov. 1857 aanvaardde dit vijftal de reis, maar het schip werd door tegenwind opgehouden, en dit veroorzaakte, dat een van hen de reis moest staken. Fischer toonde reeds terstond een karakter, dat een Evangeliebode niet betaamt. Hij was „heftig, heerschzuchtig en twistgierig." Zijne mede-zendelingen en ook de gezagvoerder klaagden over hem en de Commissie riep hem terug, waarop zij de gemaakte kosten voor hem (*ƒ* 536) aan de Regeering had te restitueeren.

We gaan nu eerst spreken over de Zending op de Sangir- en daarna over die op de Talaut-eilanden.

A. De Sangir-Eilanden.

Na een verblijf van ongeveer 1½ jaar op Java, waar zij zich op de hoogte stelden van de toestanden in Indië en het Maleisch aanleerden, begaven de Zendelingen Schröder, Steller, Kelling en Grohe zich naar Mĕnado. Het Bestuur over de Protest. Kerk in Ned. O.-Indië had hun eene zoogenaamde „Acte van kwalificatie" uitgereikt, welke hun het recht gaf, als herders en leeraars der Christengemeenten op de Sangir-eilanden op te treden en de sacramenten te bedienen. [2]) De Resident Jansen liet aan henzelven de verdeeling van hun arbeidsveld over. Schröder en Steller kozen Groot-Sangir; de rest, Siauw

[1]) Ned. Zendingstijdschrift II, bl. 114; Geïll. Zendingsblad 1871, bl. 122; Chr. Stemmen 1860, bl. 565. [2]) Chr. Stemmen 1858, bl. 46; 1864, bl. 122.

[1]) Chr. Stemmen 1860, bl. 564. [2]) Dr. J. J. P. Valeton Jr., E. T. Steller (in de „Lichtstralen"). Zie over deze Acte het Regl. op het Bestuur der Prot. Kerk in N.-I., art. 19, in meergemelde „Verzameling der Verordeningen."

en Tagoelandang, viel Grohe en Kelling toe. Laatstgenoemden staken het eerst over, en wel op 13 Juni 1857. Bij het inladen hunner goederen in de prauw, hadden de Sangireezen de onhandigheid 4 kisten met linnengoed en boeken in het water te laten vallen, tot groote schade van de Zendelingen. — Schröder en Steller vertrokken twee dagen later, in gezelschap van de radja's van Siauw en Manganitoe, die hunne opwachting hadden gemaakt bij den Resident te Mĕnado. De Zendelingen kregen van den Resident een goeden voorraad catechisatieboekjes en Bijbels in het Hoog-Maleisch mede. De Resident, die een belangstellend man schijnt geweest te zijn, volgde hen spoedig en leidde hen in persoon tot hunnen arbeid in. Overal werden zij door de bevolking vriendschappelijk ontvangen, ja, doorgaans met allerlei vreugde- en eerbetoon ingehaald. De toestand der gemeenten was in geestelijk opzicht recht treurig, en het geheel maakte op hen den indruk — gelijk Kelling schreef — van „een verwoesten tuin," van „eene eenzame en verlatene stad."

Onverwijld togen de Zendelingen aan den arbeid. Eene gehouden volkstelling bracht aan het licht, dat de afdeeling van Schröder (Taboekan) 9000 inwoners had en die van Steller (Manganitoe) 7500. Over Siauw (Grohe's afdeeling) vond ik uit dien tijd geen opgave. Tagoelandang (de werkkring van Kelling) had 3000 bewoners. Veertien jaren later, in '72 dus, werd de bevolking van Groot-Sangir, met inbegrip der eilandjes Lipang, Mamoes en Boekide, geschat op 25,000 zielen. Siauw had toen, met inbegrip van de 4 bewoonde eilandjes Makalehi, Para, Karakitan en Kalama, en de onderdanen van den koning van Siauw op de zuidkust van Groot-Sangir, 20.000 à 25.000 zielen. De bevolking van Tagoelandang werd in dat jaar geschat op 2000 zielen. De geheele bevolking der Sangir-eilanden begrootte men in '72 dus op hoogstens 52.000 zielen, en van deze had toen ongeveer het derde gedeelte het Christendom aangenomen, terwijl 1000 personen gerechtigd waren tot deelneming aan het Avondmaal. Men had in dit jaar op deze eilanden in 't geheel 34 kerken (tevens scholen).

Aanvankelijk vonden de Zendelingen weinig belangstelling en veel tegenstand.[1]) Hun optreden en hunne prediking waren ernstig, en hun eisch tot afschaffing der polygamie enz. beviel volstrekt niet. Toch onderwierpen velen zich aan dien zwaren eisch en reeds vóór het einde van '58 had Schröder alleen reeds 342 huwelijken ingezegend. Hunne uitnoodiging om de kinderen naar school te zenden, vond mede bij velen gehoor, en weldra was het aantal scholieren viermaal zoo groot als vroeger. Met kracht traden zij op tegen de bijgeloovige gebruiken, die ook onder de Christenen in zwang waren, en niet minder tegen het algemeen heerschend gebruik van bedwelmende dranken, en tot hunne vreugde mochten zij weldra bespeuren, dat hun strijd geenszins vruchteloos was.

De nieuwe Zendelingen deden niet als V. d. Capellen, die, zooals we zagen, op zijne inspectie in 1855 op deze eilanden ruim 5000 personen had gedoopt. Integendeel, zij haastten zich daarmede niet. Kelling b. v. doopte voor het eerst iemand in 1862, en in '61 werd te Taboekan voor het eerst Avondmaal gevierd.

Ofschoon het inkomen uiterst gering was, men zal er zich niet over verwonderen, dat de Zendelingen, nu zij eenmaal gevestigd waren op hunne eenzame posten, niettemin gaarne wenschten te huwen. Goszner was er niet voor, dat aanstaande Zendelingen aan trouwen dachten. Toen hij voor 't eerst Ds. Heldring een drietal mannen aanbood, schreef hij (27 Jan. 1851): „Vrouwen of meisjes hebben zij niet. Zij zijn ongehuwd en ook niet van plan te trouwen, tenzij het zijn moet en hun beroep het vordert. En zoo heb ik het gaarne. Die zich reeds van meisjes voorzien hebben vóór zij ze noodig hebben, neem ik niet gaarne aan, daar zij mij toeschijnen meer begeerte om te trouwen dan honger naar zielen te hebben, meer vleesch dan geest te zijn, en meer aan zichzelven dan aan het werk te denken. Overigens, als de toestand en de omstandigheden het vorderden, dat zij helpsters en medearbeidsters hadden, heb

---

[1]) Zij konden wel niet anders dan zich in den beginne van de Maleische taal bedienen, maar vingen onverwijld aan met de beoefening en het gebruik der landtaal. Ook de tegenwoordige Zendelingen maken van deze taal bij voorkeur gebruik.

ik hen gaarne hun gang laten gaan of hun aanstaande echtgenooten toegezonden. Zoo zijn er reeds 40 zusters mede uitgetrokken of nagezonden geworden. Maar deze zaak laat ik uliedеn over, hoe gij die regelen wilt. Gij kunt hun Hollandsche vrouwen geven of hen alleen laten trekken." En zoo was dan dit viertal ongehuwd uitgegaan, maar toen zij gevestigd waren, spraken zij het verlangen uit naar het bezit van echtgenooten. Men was hier ook bereid aan dat verlangen te voldoen, maar beging een grappige vergissing. Ds. Heldring, meenende dat er nog geen afspraken bestonden, zocht in Duitschland naar geschikte aanstaande echtgenooten, doch slaagde daarin niet en zond bericht van zijne mislukte onderneming naar Sangir. Steller en Schröder waren niet weinig onthutst op het vernemen van die poging, en eerstgenoemde schreef direct aan Ds. Heldring, dat hij maar niet langer moest zoeken, want dat zij beiden in het gelukkig bezit waren van een meisje; en zij verzochten wel om *die* en geen andere meisjes over te zenden. Dat geschiedde dan ook zoodra de middelen gevonden waren. Steller had zich tot echtgenoot gekozen Mej. A. P. Schröder, zuster van den Zendeling, en Schröders bruid was Mej. W. Braun. Voor haar vertrek brachten zij eenige maanden in Nederland door, waar men zeer met haar ingenomen was. Grohe huwde in denzelfden tijd ook met eene Duitsche, en Kelling is ongeveer 1860 gehuwd met Mej. Em. Grohe, eene Berlijnsche, waarschijnlijk zuster van den Zendeling. Deze, volgens verschillende getuigenissen voortreffelijke echtgenooten, brachten niet alleen gezelligheid en vroolijkheid in het zoo eenzaam leven der Zendelingen, maar zij namen ook een werkzaam deel aan den arbeid en den strijd harer mannen, en oefenden door haar voorbeeld, door haren wandel, haar woord en hare stille en verstandige werkzaamheid eenen krachtigen invloed uit. Het zooveel beter slagen der Zending op de Sangir- dan op de Talaut-eilanden zal voor een groot deel zeker hieraan moeten worden toegeschreven, dat de Zendelingen op Sangir zulke uitnemende, gelijkgezinde Europeesche echtgenooten naast zich hadden, terwijl die op Talaut zich Inlandsche vrouwen namen.

Na deze algemeene opmerkingen kunnen we meer in bijzonderheden treden. Zoodra Resident Jansen hen verlaten had, gingen Schröder en Steller hun arbeidsveld eens bezien. Zij vonden de gemeenten alle langs de kust gevestigd, zoodat zij per prauw moesten worden bezocht. Het binnenland was, naar zij bemerkten, zeer bergachtig en bijna ondoordringbaar. Hun onderzoekingstocht duurde 14 dagen, en deed hen op het eiland 14 kerken en scholen ontdekken, welke zij onder hun tweeën alzóó verdeelden, dat Schröder Taboekan (het noordelijk en oostelijk deel) en Steller Manganitoe (het westelijk en zuidelijk deel) kreeg. Schröder was het eerst gereed om aan zijnen arbeid te beginnen. Zijn „intree-preek" hield hij voor 600 toehoorders, maar dat getal slonk spoedig tot op ongeveer de helft. Het voornaamste werk van beiden was in den beginne de kerken (tevens scholen) in bruikbaren toestand te brengen en het eenvoudig meubilair te herstellen; voorts, overeenkomstig den wensch van den Resident, aan de negorijen een ordelijker en netter aanzien te geven; met één woord: de uitwendige hervorming diende hier aan de inwendige vooraf te gaan. Toen aldus in den uitwendigen toestand verbetering gekomen was, konden zij hunne aanstaande echtgenooten gaan ontmoeten, die 7 April 1859 te Mĕnado waren gearriveerd.

Het schoolonderwijs was voor de Zendelingen van den aanvang af een voorwerp van bijzondere zorg. We bezitten van Schröder een verslag over den staat van het onderwijs in zijne afdeeling in 1860. Op de schoolstaten kwamen p.m. 600 leerlingen voor, maar van deze verscheen slechts ongeveer de helft. Het onderwijs bepaalde zich tot lezen, schrijven, zingen, kennis van den Christelijken godsdienst, cijferen en fluitspelen. De leerlingen waren verdeeld in 4 klassen. Afzonderlijke schoollokalen bestonden er alleen in de negorij Oeloe, in den werkkring van Grohe. Overal elders werd school gehouden in de bedehuizen. Dit waren op zichzelve staande loodsen met houten stijlen, meestal zoo maar op den grond gezet; de bewanding bestond uit planken, *gaba-gaba* (nerf van palmbladeren) of slecht metselwerk. Het meubilair was zoo

primitief mogelijk, en met de leermiddelen en schrijfbehoeften zag het er diep armoedig uit. De onderwijzers waren, op een enkelen na, allen Sangireezen, maar aangesteld zonder verdere opleiding dan het gewone schoolonderwijs. Niemand van hen kon rekenen; een onderwijzer, die een leesbare hand kon schrijven of 't Maleisch verstaanbaar kon lezen, was eene groote zeldzaamheid. Bijna allen leefden in zedeloosheid en onmatigheid, ja, ze kwamen soms dronken in school, zelfs in tegenwoordigheid der Zendelingen. De school vereischte dus een streng en nauwlettend toezicht, en de Zendelingen stonden voor de moeielijke, kostbare en veelomvattende taak, het onderwijs te hervormen, geheel alleen, zonder middelen en zonder steun van buiten, maar zij hebben ook dit deel van hunne taak met krachtige hand aangepakt, en onder Gods zegen hebben zij die hervorming heerlijk volbracht. Terecht zagen zij in, dat zorgvuldige opleiding van jongelieden voor onderwijzer dringend noodzakelijk was, en het is vooral Schröder geweest, die zich daarmede heeft belast.

Doch niet slechts het schoolonderwijs, maar geheel het godsdienstig, zedelijk, gemeentelijk en maatschappelijk leven behoefde hervorming, en hoe zwak stonden hier de enkele Zendelingen tegenover de menigte! Het is niet te verwonderen, dat zij bij hunne pogingen gedurig stieten op tegenstand, en zij, vooral in den beginne, van verschillende zijden vijandschap hadden te verduren, waartegen zij zich wel eens gedrongen voelden hulp te zoeken te Mĕnado, bij den Resident. God echter hielp hen „bij uit- en inwendigen nood, in schrale en duistere tijden.” [1]) Er kwamen zielen tot bekeering en tot een nieuw leven, en in 1861 beleefden zij dagen van rijken zegen. Voor het eerst kon het h. Avondmaal worden gevierd te Taboekan, [2]) waartoe de Stellers van Manganitoe werden afgehaald in een vaartuig, door Schröder vervaardigd op kosten van zendingsvrienden in Nederland, zoodat het reizen over zee nu ook minder gevaarlijk en bezwaarlijk was dan in de armoedige prauwtjes der Inboorlingen. Over dit „Zendingsschip” dienen we eene opheldering te geven.

Voor de reis tusschen de eilanden en Mĕnado, waar de zetel van het gewestelijk bestuur is gevestigd, en de Zendelingen van tijd tot tijd voor hunne belangen of behoeften moesten zijn, zoomede voor hunne vele reizen van het eene eiland naar het andere en van de eene gemeente naar de andere, was geen ander vervoermiddel dan de armoedige prauwtjes der Inboorlingen, ongeveer 1½ voet breed. Men kan zich de bezwaren van zulk reizen voorstellen. Schröder en Steller ondervonden er al het gevaarlijke van in Aug. 1858. Toen zij op weg waren van Mĕnado naar Groot-Sangir, stak er een storm op, die hun ranke bootje omver wierp, hen van al hun geld en goed, dat zij bij zich hadden, beroofde en hun bijna het leven had gekost. Men wenschte hun nu van uit Nederland te hulp te komen, en overwoog de wijze, waarop dat het best zou kunnen geschieden. Een stoombootje van voldoende afmeting werd begroot op 80 à 90 duizend gulden. Daarbij zou dan nog komen de bemanning, het kolenverbruik en de dure reparaties. Dat zou eene te kostbare geschiedenis worden! En dan zou zulk eene boot nog niet eens sterk genoeg zijn in open zee. Daarvan werd dus afgezien, en men besloot, zich te bepalen tot een gewoon houten schip. Hiervoor werd over het geheele land eene collecte gehouden, voornamelijk door middel van kinderen, met kaarten. Bij nader overweging werd echter beter gevonden, niet één groot schip in de vaart te brengen, maar aan de Zendelingen de middelen te verschaffen, zich elk een vaartuig te bouwen naar eigen inzicht. Zóó geschiedde, en in zulk een nieuw vaartuig was het, dat Schröder nu zijne gasten van Manganitoe afhaalde.

Het begin was buitengewoon moeilijk, maar nadat de grootste bezwaren overwonnen waren en de Zending hier vasten voet had gewonnen, ging het werk geregeld en gezegend vooruit, al hoorde men er in Nederland bijna nimmer van. Zoo ergens, dan is door de Zendelingen op deze eilanden gewerkt in stilte. Zij raakten zelfs bij de zendingsvrienden in Nederland zoo goed als vergeten; en dat

[1]) Woorden van Mevr. Schröder. Ber. Utr. Zendingsver. 1862. [2]) De eerste Avondmaalsviering te Manganitoe vond plaats op Goeden Vrijdag van 1862.

zij geslaagd zijn, is onder Gods zegen eenig en alleen toe te schrijven aan hunne energie en volharding. Hoezeer zij deze van noode hadden in hunne eenzaamheid op die vergelegen posten, terwijl ze overladen waren met zorgen en zoo zelden door geestelijken en stoffelijken steun werden verblijd, kan blijken uit den volgenden brief van Steller, ged. 12 Mei 1862:

„Het stemt zoo treurig, wanneer men op zulk een afgelegen hoek van de aarde, onder zoo ontelbare wederwaardigheden, zich verlaten en vergeten gevoelt of denkt van hen, die zich tot taak hadden gesteld ons in alles te helpen; ons te helpen bidden, te bemoedigen, te ondersteunen. Dikwerf echter hebben onze vrienden en zenders getoond aan hunne beloften getrouw te zijn, zoodat wij ook nu nog altijd liever veronderstellen, dat onze brieven niet terecht gekomen zijn, dan te denken dat zij hunne bestemming bereikt hebbende onbeantwoord blijven. Trouwens, de verzending der brieven van hier over Mĕnado is zoo gebrekkig en ongeregeld, dat het weinig moeite kost onze brieven te doen verloren gaan, wanneer iemands belang dat vordert. Want het is ons bijna ondenkbaar, dat onze brieven aangekomen zijnde, onze vragen onbeantwoord zouden blijven. Immers, wij herinneren ons de zoo dikwerf ontvangen beloften, en weten ook dat wij nimmer overbodige zaken gevraagd hebben en niet dan zeer noode overgegaan zijn om het allernoodigste te verzoeken. Wie slechts eenigszins met Indische toestanden bekend is, zal lichtelijk bevroeden, dat wij met onze ƒ35.— 's maands en een kistje katoenen goederen om de 3 jaren, in alle opzichten gebrek moeten lijden. Komt er niet spoedig een kist, dan zal het er met ons linnengoed treurig uitzien. Nog treuriger is het gesteld met onze keukengereedschappen. Eenige dagen geleden heeft de kok den eenigen ijzeren pot, die mijne lieve vrouw onder hare uitrusting ontvangen had, gebroken, en nu weten we bijkans niet waarin te koken, daar de Sangireesche potten 40 cents per stuk kosten en geen 8 dagen te gebruiken zijn. Zoo is het met alles. Wat nu te doen? Te Mĕnado koopen, waar alles zoo peperduur is en waar wij meer schulden hebben dan ons geheele tractement van dit loopende jaar? Deze schulden zijn grootendeels ontstaan door het aankoopen van goederen tot kleeding der kinderen, die wij ter opvoeding in onze huizen hebben opgenomen, en voor het inruilen van mondbehoeften voor hen. Daar wij weten, dat slechts dan op goede uitkomsten van ons zendingswerk met eenige zekerheid te rekenen valt, wanneer wij de kinderen voortdurend onder ons opzicht hebben en zij voor geruimen tijd onttrokken zijn aan den schadelijken invloed van het Sangireesche familieleven, zoo hebben wij ons liever eenige ontbering getroost en tegen de ontzaglijke moeite en zorg niet opgezien van 13, 15 of meer kinderen ter opvoeding in huis te nemen. Maar zulk eene schare moet gevoed en gekleed worden, en meestal krijgen wij ze naakt, in letterlijken zin. Hierdoor kan inderdaad iets goeds geschieden; want juist onder de grootere kinderen heeft zich het eerst Christelijk leven vertoond; uit hen hebben wij de eerste lidmaten kunnen aannemen. Zij zijn het juist, die ons bemoedigen onder de afkeerigheid des volks van het ware Christendom, en die onze hoop voeden, dat ook hunne broeders naar het vleesch langzamerhand zullen toegebracht worden tot de gemeente. Onder hen vinden wij reeds nu aanvankelijk onze helpers en medearbeiders in het werk der Evangelisatie."

Bij deze groote bezwaren kwam nog, dat de radja van Manganitoe gestorven en vervangen was door een in den dienst der zonde oud geworden man, die in de meening, dat Steller zijne booze daden naar Mĕnado rapporteerde, den zendingsarbeid fel tegenwerkte en een reeks klachten over den Zendeling naar Mĕnado had gezonden, die bij het toenmalig minder gunstig gezind bestuur geloof vonden. „Maar" — schreef hij — „nu zeggen wij te vaster: Heere, mijn God! op u betrouw ik! verlos mij van al mijne vervolgers en red mij. Hij zal de boosheid der goddeloozen straffen en een einde doen nemen. Zijn wij door deze dingen terneergedrukt en treurig gestemd, de genadige Heer en Heiland heeft ons ook weer opgebeurd en verblijd, door nieuwen zegen op ons werk te geven."

Een treurig beeld van den toestand der Christenen hing Steller op in eenen brief van 17 April 1858. De grooten waren

overgegeven aan polygamie, brasserij en dronkenschap, en schier ongenaakbaar voor het Woord. Wel hadden tot dien datum toe in zijne afdeeling reeds 234 echtparen uit de Christenen hun huwelijk kerkelijk laten inzegenen, maar ook op de trouw van deze kon men niet aan. Algemeen achtte men het voeren van den naam van Christen voldoende. De menigte wilde wel gedoopt worden, maar als de Zendelingen spraken over het onderwijs, dat daaraan diende vooraf te gaan, dan gingen ze terug. Ter bijwoning der godsdienstoefening moesten ze eerst van hunne huizen worden afgehaald, en van Christendom in het leven merkte men niets. Wel was het bijgeloof er algemeen en ongelooflijk sterk, zelfs bij de meesters. In het liegen bleken de Sangireezen volleerd, en in hoererij, echtbreuk en dronkenschap zagen ze geen kwaad. Volgens Steller onderscheidden ze zich in niets boven hunne Mohammedaansche landgenooten. Daarbij waren ze vreeselijk lui. Hij begreep terecht, dat hij hier niet slechts met het woord, maar vooral ook door zijn voorbeeld moest prediken. „En daarom" — zoo schreef hij — „trok ik den Zendeling-werkman aan, d. w. z. ik nam de van Zuster Linemann ten geschenke ontvangen aardappelen en boontjes, en ging deze planten." Bij die bezigheid kreeg hij eene menigte toeschouwers, en daaronder ook de hoofden, die zagen dat hij bij het hanteeren der hak geducht zweette, en die stilletjes naar huis gingen, over de zaak nadenkende. Toen nu die boontjes rijp waren, werden zij ten eten gevraagd en vonden ze lekker. Later kregen zij ook zaadboontjes en gingen zelf ook aan het planten. Zulk werken in den tuin geschiedde echter niet alleen om een voorbeeld te geven, maar ook uit behoefte. Reeds spoedig na zijne vestiging te Manganitoe kocht Steller van den radja een stuk grond, dat wel grootendeels uit moeras bestond, maar waarvan met eenige moeite en nadat er breede slooten in gegraven waren, een fraai erf geworden is, waarop hij zijn woonhuis gebouwd heeft, terwijl de rest tot tuin werd gemaakt [1]). Des morgens vroeg bracht hij eenige uren in de school door; daarna ging hij aan zijn huis en tuin werken, en 's avonds was het weer schoolhouden. Aangezien de Zendelingen voor een goed deel moesten voorzien in eigen onderhoud, raadde de Resident hen aan om tuinen aan te leggen; en zoo ging Steller dan in de groote maagdelijke bosschen een tuin ontginnen, waarin hij ook Inlanders liet werken tegen betaling. Zoo verdween weldra het ondoordringbaar sagobosch en maakte plaats voor een fraai rijstveld, terwijl verder mais, boontjes, pisang en aardvruchten werden verbouwd, zoodat weldra de keuken beter voorzien was. In het gebergte werd pisang, arrowroot, cacao, koffie en notemuskaat verbouwd. Schreef Steller op 8 Sept. 1859 dat eene gift van *f* 500 voor ieder hunner (Schröder en hem) voldoende zou zijn om hen onafhankelijk te maken van de geldelijke hulp der zendingsvrienden, aan zijn verlangen in dit opzicht is voldaan. Uit een later bericht (20 Maart 1863) toch blijkt, dat hij van Ds. Heldring *f* 500 had ontvangen tot het nemen van eene proef. Door deze cultures vond hij de middelen, welke hij noodig had voor het onderhoud van zijne vele pleegkinderen enz., terwijl hij zijne Sangireezen in dagen van epidemie en duurte te hulp kon komen. „Zoo ging het jaren lang voort" — schreef een zijner dochters in 1888 [1]) — „zonder een oogenblik rust. Als mijn vader 's avonds thuis kwam, soms druipnat van den regen, dan kon hij zich na de „avondaandacht" nog niet eens ter ruste begeven. Dan moest hij soms nog uren lang zitten, terwijl mijne moeder de dorens uit zijne voeten haalde en de wonden verbond; en als hij dan eindelijk naar bed ging, kon hij dikwijls van pijn niet slapen. Als hij dan den volgenden dag niet kon loopen, dan kwamen de jongens bij hem leeren. Zóó ging het wel 10 jaren voort, eer mijn vader zich de weelde kon veroorloven om met laarzen naar den tuin te gaan en een paard aan te koopen. In de week werkte mijn vader in de tuinen en des Zondags predikte hij te Manganitoe of in de andere gemeenten; 's avonds leerde hij den jongens lezen en schrijven, vertelde hun uit den Bijbel en verklaarde hun de dingen die zij niet begrepen. Terwijl mijn vader dan op de

---

[1]) Geïll. Zendingsblad 1888, bl. 82.

[1]) Geïll. Zendingsblad 1888, bl. 83.

mannelijke jeugd inwerkte, leerde mijne moeder het tiental meisjes, dat zij in huis had, alles wat eene vrouw noodig heeft te weten, en bezocht de vrouwen van het dorp, die op hare beurt bij mijne moeder kwamen, om door haar onderwezen te worden. Zóó werkten mijne ouders dan voort, en de Heer heeft hen trouw bijgestaan. Na 10 jaren kwamen er overal in de dorpen onderwijzers, die door mijnen vader gevormd waren, en die dan flinke, nette, zindelijke huisvrouwen hadden uit de meisjes mijner moeder, zoodat er zelfs eenigen gingen om mijn oom (Schröder) te helpen, daar die met zijn werk niet zoo goed had kunnen vorderen, mede door den tegenstand, dien hij van de Mohammedanen ondervond."

Daar er in den eersten tijd geen uitzicht bestond, dat men spoedig betere onderwijzers zou krijgen, stelde Steller vast, dat de toen in functie zijnde onderwijzers iederen eersten Maandag der maand te zijnen huize zouden komen, om gezamenlijk nader onderwezen te worden. Van deze conferenties verwachtte hij veel goeds. En gelijk zij samenkomsten hielden met hunne helpers, zoo besloten de Zendelingen van den beginne, dat ook zijzelf op geregelde tijden zouden samenkomen tot onderlinge stichting en voorlichting. Op voorstel van Steller werd Schröder aan het hoofd hunner vereeniging gesteld, als degene, die door zijn helder verstand en doorzicht het meest daarvoor geschikt was, ook door de voorzichtigheid waarmede hij gewoon was alle zaken te wikken en te wegen; en de ondervinding had hen geleerd, dat zij bij den wijzen raad van genoemden broeder zich altijd goed bevonden.

Onder de vele zorgen voor de scholen, de cultures en andere uitwendige aangelegenheden, leed blijkbaar de Evangelisatie niet. In 1865 schreef Steller, dat bij iedere viering des h. Avondmaals het aantal geloovige aanzittenden grooter was, en in dat jaar kon hij ook overgaan tot de bevestiging van eenen kerkeraad in eene zijner gemeenten, nl. te Kandar, van welke gemeente hij het meeste genoegen beleefde. Met den vooruitgang der gemeenten hield die der scholen gelijken tred. In de afdeeling van Steller telden de scholen in dat jaar reeds 1637 leerlingen. Een ander teeken van vooruitgang, tevens een teeken van leven, was, dat in genoemd jaar de eerste Inlandsche Evangeliebode op kosten der gemeente van Manganitoe naar de heidensche Talaureezen kon worden afgevaardigd, en wel een jonge man, die zich geheel vrijwillig, uit liefde voor Christus, aangeboden had.

Schröder heeft zeker niet minder hard gewerkt dan Steller. Alleen heeft hij zich minder diep gestoken in landbouwaangelegenheden, en hij heeft nog veel minder geschreven dan Steller, zoodat het niet mogelijk is, veel bijzonderheden over zijne ervaringen in het Taboekansche mede te deelen. In dit opzicht heeft Kelling het beter gemaakt. Over dezen waardigen Zendeling en zijnen medebroeder Grohe gaan we thans iets zeggen.

We zagen boven, dat Kelling en Grohe de eilanden Siauw en Tagoelandang voor hun aandeel hadden ontvangen, en hoe zij reeds schade leden bij het inladen hunner goederen. Zij hadden een allerongelukkigste reis, leden schipbreuk met hun hoogst gebrekkig prauwtje, verloren bijna alles wat zij hadden, en redden ter nauwernood het leven. Linemann te Mĕnado hield eene collecte voor hen, en deze bracht *f* 600 op. Na op Siauw aangekomen te zijn, vestigden zij zich voorloopig te Oendong, waarop Grohe de negorij Oeloe tot zijne woonplaats koos. Deze kreeg zoodoende de oostzijde van het eiland met de eilandjes Parat, Karakitan en Kalama, terwijl Kelling de westzijde nam met Tagoelandang en Makalehi. Weldra begaf Kelling zich naar Tagoelandang, om te onderzoeken, hoe hij hier het best voor de zaak des Heeren werkzaam kon zijn. Hem werd huisvesting verleend in de woning van den radja. In het midden der negorij vond hij een massief steenen gebouw; dat was de kerk. Reeds den eersten Zondag, dien hij daar doorbracht, hield hij er godsdienstoefening. Een droevigen indruk van het zedelijk leven kreeg hij reeds terstond na zijne aankomst, door het zien van een troep dronken lieden. School en kerk, godsdienstig-, zedelijk- en huiselijk leven: alles was in den treurigsten toestand. Op 15 Juli 1857 was deze eerste inspectie volbracht. Op Kellings toenmalige standplaats, Oendong, was het niet veel beter

gesteld; polygamie, dronkenschap en nog erger dingen waren er algemeen, en werden niet alleen schaamteloos bedreven, maar zelfs verdedigd.

Nauwelijks waren deze beide Zendelingen eenigszins thuis op hun arbeidsveld, of eerst werd Grohe gevaarlijk ziek en daarna Kelling. Zij mochten echter beiden gelukkig herstellen.

Ook op de genoemde kleine eilandjes troffen zij scholen aan. Die op Makalehi had 50, die op Parat en Karakitan ieder 40 en die op Kalama 20 leerlingen. In de 3 negorijen van Tagoelandang, nl. Tagoelandang, Minongan en Haäs hadden de scholen respectievelijk 140, 110 en 40 leerlingen. Ook hier werden overal de kerken mede voor schoollokaal gebruikt. De onderwijzer van Tagoelandang had eene bezoldiging van *f* 5 's maands; de andere meesters moesten in eigen onderhoud voorzien.

Ten gevolge van een wenk van den Resident, die het noodzakelijk achtte, dat de bewoners van Tagoelandang „onder geestelijke en zedelijke leiding" kwamen, en vreesde dat „het Mohammedanisme daar anders spoedig de overhand zou kunnen krijgen," verplaatste Kelling zich in Juni 1858 naar dat eiland. Hij woonde hier in den beginne samen met den onderwijzer, een vroom man. Spoedig nam ook hij eenige jongelingen in zijn huis op, ter opleiding tot onderwijzer. Er werd ingesteld, dat er geregeld des Zondags en des Donderdagsavonds godsdienstoefening zou zijn. Des Zondags kon Kelling dan tevens dikwijls te Haäs optreden. Te Minongan kon hij minder spoedig komen, daar de reis hierheen per prauw langs het strand moest geschieden. Een „rijk leven" had de goede man daar niet. Levensmiddelen zijn op Tagoelandang niet zoo goed te bekomen als op Groot-Sangir, en het gebeurde hem wel, dat hij gedurende vele maanden rijst noch sago had, zoodat hij en de zijnen zich met aardvruchten en pisang moesten voeden.

Het eiland Tagoelandang, dat bij goeden wind in 36 uren van Mĕnado met een zeilschip is te bereiken, telde tijdens de vestiging van Kelling 3000 bewoners, van welke het ¼ gedeelte gedoopt was. Het onderscheid tusschen Christenen en Heidenen bepaalde zich tot den naam. Men moest hier beginnen met afbreken en omverwerpen, vóór men aan bouwen zou kunnen denken. De Christenen wisten ook niet beter, of Christen-zijn wilde zooveel zeggen als „in de kerk gaan" en „gedoopt zijn." Van voorafgaand onderwijs wisten zij niet, en zij waren ook niet gezind zich nu te laten onderwijzen, want zij waren immers gedoopt! Voorloopig geen volwassenen te doopen, trouw het Evangelie te verkondigen, onbaatzuchtige liefde te betoonen, te vermanen en te bestraffen waar het noodig bleek, en in handel en wandel te laten zien hoe een Christen behoort te zijn: dat achtte Kelling hier zijne roeping. Dat er geen wezenlijk verschil was tusschen gedoopten en ongedoopten, kwam o.a. hierin uit, dat het den eersten totaal onverschillig was, of zij met een gedoopte of ongedoopte trouwden; dat bij ziekte of onheil de gedoopte even goed aan de duivelen offerde als de ongedoopte, enz. Zoodanige offerdienst werd geleid door priesteressen of ***ampoean's***. Deze deden zich voor als plaatsbekleedsters des Duivels en verrichtten het ***moekoa kasoean*** of duivelswerk. In het huis, waar zulk een offerdienst zou gehouden worden, werden eerst voor vele personen spijzen toebereid; daarop kwamen eenige priesteressen, brachten het altaar in orde, kleedden zich in haar afschuwelijk dienstgewaad en begonnen vervolgens te trommelen, om de menigte te verzamelen. Dan begon een ampoean den offerdans. Met haastige schreden liep zij als een bezetene in het huis heen en weer, luide biddende dat de Duivel mocht verschijnen, en hem belovende zich geheel aan hem te zullen overgeven. Wanneer zij nu den Duivel gekomen achtte, dan sprong zij hoog op, zeide dat zij nu den Duivel in persoon was, en liet den kranke voor zich komen, die haar met vreeze en beven naderde, door haar bespogen werd en van haar ter genezing eenige offerspijzen ontving. Was de ziekte van ernstigen aard, dan duurde zulk een „feest" soms tot 7 nachten toe, terwijl de dienst gedurig herhaald werd. Geheel het volk hing aan deze „verleidsters van zinnen." Was de zieke een meisje, dan was de priesteres vaak alleen bereid te „helpen" op voorwaarde, dat het kind haar voor goed werd over-

gegeven, waarin de ouders doorgaans bewilligden. Zulk een meisje werd dan, na hersteld te zijn, voor den duivelsdienst opgeleid. Met kracht trad de Zendeling tegen deze onzinnigheden op. Nauwlijks was hij op Tagoelandang gevestigd, of hij vernam, dat des nachts zulk een offerfeest op ½ uur afstands van zijne woning zou plaats hebben. Hij ging er heen, maar toen men hem in het oog kreeg, stoof de menigte uiteen en allen verbergden zich, met de priesteressen incluis. Het kostte veel moeite, den heer des huizes, een gedoopte, tot terugkeer in zijne woning te bewegen. Het kwam toen uit, dat deze aan wonden leed en daarvoor bij de priesteressen genezing had gezocht. Kelling sprak hem ernstig toe en gaf hem geneesmiddelen. Hij spoorde daarop ruim 20 ampoeans op en sprak lang en ernstig met haar. Zij bekenden allen vrijmoedig, dat zij dienaressen, ja, het eigendom des Duivels waren; en toen hij aan een van haar vroeg, of zij niet wenschte van den boozen geest verlost te worden, antwoordde zij: „Ik weet niet, hoe dat zou toegaan; ja, indien de Duivel eens in de gedaante van een mensch of van een beest tot mij kwam, dan zou ik hem het huis uitwerpen, maar zoo komt hij niet tot mij; hij komt op eene geheel andere wijze; ik zie hem niet, en gevoel toch, dat hij in mijn binnenste is en mij beheerscht." Met aandoening en nadruk predikte de Zendeling Christus aan deze arme vrouwen, die verklaarden nooit te hebben geweten, dat zij met haren offerdienst verkeerd deden, en beloofden dien te zullen staken. Gelukkig behoort hij thans tot het verleden.

Overigens moest hier alles van den grond worden opgebouwd. Van de geheele Sangireesche bevolking had slechts één man belijdenis des geloofs afgelegd, en wel te Mĕnado, en voorloopig waren slechts weinigen gezind „voor hunne belijdenis" te gaan leeren. Op zijne catechisatie voor aannemelingen gebruikte Kelling den Heidelbergschen Catechismus, [1]) en op zijne overige catechisatiën uitsluitend den Bijbel. Kerkelijke inzegening van het huwelijk was hier eene volkomen onbekende zaak, en van de heiligheid van het huwelijk hadden de Christenen geen flauw begrip. Langzamerhand kwam daarin beterschap, en in Jan. '59 had hij reeds 46 paren kerkelijk ingezegend. Een gemengd huwelijk weigerden hij en Zend. Grohe in te zegenen. Ook ging Kelling er toe over, ter wille van de verwarde en onzedelijke toestanden op Tagoelandang, in 1859 het doopen van kinderen tijdelijk te staken, tot er meer orde, kennis en ernst zouden gekomen zijn. Dronkenschap was ook hier eene algemeene ondeugd, en voor sagoweer, arak en brandewijn hadden de lieden alles veil. De radja was een dronkaard van de ergste soort.

Uit de berichten blijkt, dat Kelling in '62 ook, ingevolge zijn verlangen, in het bezit was van een „zendingsscheepje," gebouwd uit de inzameling in Nederland, waarover boven gesproken is. Hij heeft er menig gevaarvolle zendingsreis mede gemaakt. In genoemd jaar met Grohe een bezoek brengende aan hunne gemeenten, kwam hij juist bij tijds te Karakitan, om het bejaarde opperhoofd van dit eiland in zijne stervensure bij te staan. Hij vond hier een verbroken en verslagen hart, dorstend naar de vertroosting des Evangelies.

Op 't einde van 1862 kon Kelling reeds duidelijk vooruitgang bespeuren. Het Heidendom nam af; onder de gedoopten waren ook eenige vroegere priesteressen en een oude blinde man, dien hij op zijn hartelijk verlangen, na afgelegde belijdenis van zonden en van geloof in Christus, op zijn sterfbed doopen mocht. „Vroeger," zoo getuigde de stervende, „toen ik nog niet gedoopt was, gevoelde ik mij als een zwaar beladen prauw, tot aan den rand toe in het water en dus in gevaar van zinken; maar nu ben ik bevrijd van den zwaren last, dien ik op mij voelde drukken." In dat jaar kon ook de kerkelijke tucht reeds aanvankelijk worden toegepast. De gemeente telde 20 lidmaten, met wie dit jaar 4-maal Avondmaal was gevierd. Eene „Vereeniging tot afschaffing van sterken drank," in '61 door Kelling opgericht, telde reeds 50 leden. Op de scholen van het eiland ontvingen 350 kinderen onderwijs. In het gezin van den Zendeling werden 7 Sangireesche kinderen (verwaarloosde kinderen of weezen) verpleegd. Zijn groote gezin moest van

[1]) Zijne vertaling van den Catechismus is in 1871 gedrukt op de Rehoboth-Zending-Pers te Meester-Cornelis.

f 500 's jaars worden onderhouden, „zoodat" — schreef hij, en wie zou hem niet gelooven? — „indien de Heer ons door Zijnen zegen niet hielp, wij wel bezwaarlijk zouden uitkomen." Men moet zich inderdaad verbazen, dat deze Zendelingen met zulk eene sobere toelage hebben kunnen rondkomen, te meer als men bedenkt, dat zij voor hunne dure bezoekreizen, die zij gedurig te maken hadden, geen de minste vergoeding ontvingen.

Na 1862 werden ook van Zendeling Kelling gedurende de volgende twee tientallen van jaren schaars berichten ontvangen, althans zelden iets gepubliceerd.

Over Grohe komt in de zendingsberichten zeer weinig voor. We zagen, dat hij zich te Oeloe op Siauw vestigde. Zend. Van Essen schreef over hem in 1859[1]: „Br. Grohe heeft den slechtsten werkkring van allen. De radja van dit eiland is een ongeregeld mensch, en Grohe's woning is zeer slecht." De Zendeling en zijne vrouw hadden van de bevolking veel te lijden; dikwijls beproefde men hen te vergiftigen, en zij moesten steeds de grootste behoedzaamheid in acht nemen. Teekenen van eene betere toekomst deden zich na 6 jaren (1863) nog niet voor. Zeer sterk was de tegenstand, dien de Zendeling hier vond bij de aanzienlijken, die zich aan de gruwelijkste zonden overgaven en op allerlei wijze de zaak des Heeren tegenwerkten. Volgens een rapport van Grohe aan het Genootschap te Batavia (ongeveer 1865) hadden de Inlandsche hoofden de scholen en kerken gesloopt, maar was hun door den Resident van Mĕnado gelast, die weer op te bouwen. De opbrengst der kerkcollecten besteedden zij aan sterken drank en buskruit, maar op last van den Resident moesten de collecten voortaan door den radja en Grohe geteld en geboekt worden, en moesten ze door den Zendeling worden geadministreerd. De meesters aan de scholen ontvingen voor hunne diensten geen toelage. De radja was zeer vijandig, en in zijn hart meer het Mohammedanisme dan het Christendom genegen. Hij had dit laatste alleen aangenomen om radja te kunnen worden. Zeker goed onderwijzer, die eenige liefde voor de waarheid des Evangelies had, werd bespot, gehoond en van een groot deel van zijn land beroofd. Men plaagde hem zoolang tot hij zijn ontslag nam. Kinderen, die de school wilden bezoeken, werden door den radja en de mindere hoofden uitgescholden en gekweld. In de beide hoofdnegorijen, Oeloe en Oendong, bezochten slechts ongeveer 100 personen des Zondags de kerk, meest armen en vrouwen. De scholen in die beide plaatsen hadden ieder een getal van 250 schoolplichtige kinderen, doch de opkomst was slechts van 40 tot 70. De menschen woonden in deze negorijen destijds meestal nog in groote huizen: 10 tot 14 gezinnen in één huis. Dit samenwonen werkte de onzedelijkheid geducht in de hand. Doch langzamerhand kwam ook hier in alles verbetering. Meer hebben we over de ervaringen van Zend. Grohe niet kunnen vinden.

In 1870 werd het eiland Tagoelandang door eene vreeselijke ramp getroffen. P. Kelling verhaalt daarvan het volgende: „Een plotseling vreemd geluid trok de aandacht van mijnen vader, die zich juist op de voorgaanderij zijner woning, slechts pl. m. 40 Meter van het strand verwijderd en ongeveer op gelijke hoogte met het strand, bevond. Toen hij zijne oogen naar den vulkaan (Roewang, 770 M. hoog en in ruim 1 uur roeiens van Tagoelandang te bereiken) richtte, zag hij een vloedgolf als een schuimenden, kokenden witten muur met vervaarlijke kracht aankomen. Tot de haastig verzamelde huisgenooten had mijn vader slechts tijd te zeggen: Komt, laten we bidden! waarop wij te zamen nederknielden. Nog was het korte smeekgebed niet geëindigd, of de vloedgolf was in minder dan geen tijd aan weerszijden van de zendelingswoning voorbij gestormd en had de geheele plaats Tagoelandang en een groot gedeelte van het verdere strand geheel verwoest. Door Gods wonderbare bewaring was de zendelingswoning te midden dier verwoesting alléén staande gebleven, ja, niemand, die daarin was, had eenig letsel bekomen, alhoewel de vloedgolf aan weerszijden van het huis was voorbij gestormd, zoodat later het zeewier rechts en links aan de toppen der hoogste klapper-

[1]) Erm. Zendingsblad 1860, bl. 38.

boomen gevonden werd. Hij had zich als door Gods hand vóór het huis van den Zendeling in tweeën gedeeld. Gelukkig kwam het onheil bij dag, terwijl vele der lieden in hunne tuinen op de bergen waren, zoodat slechts ruim 450 menschenlevens te betreuren vielen. De geheele plaats was vol van verslagenen en het huis van den Zendeling werd weldra een hospitaal voor de vele zwaar gewonden. De goddelooze Mohammedaansche radja, die nog den vorigen dag en denzelfden morgen vreeselijke godslasteringen in zijne vijandschap tegen het Christendom had uitgesproken, vóór de kerk, was op dezelfde plaats geheel door de ingestorte muren der kerk vermorzeld. Vóór deze gebeurtenis hadden velen zich onverschillig of vijandig gesteld tegen de Evangelieverkondiging. Opmerkelijk is het, dat mijn vader juist den avond te voren in de Bijbellezing der bevolking het woord van den Heiland aan het hart had gelegd: Zie, ik sta aan de deur en ik klop. (Openb. 3 : 20.) De ernstige roepstem des Heeren was voor velen nietvergeefsch."

Het volgende jaar verloor Zend. Kelling zijne vrouw, terwijl zij op de terugreis was naar Nederland met hare 3 zonen Jonathan, Martin en Paul. Zij ligt begraven op St. Helena. Welk eene smart voor den eenzamen man op zijn Patmos!

't Is de oudste zoon van Kelling, Jonathan, [1]) geweest, die den stoot heeft gegeven tot het publiceeren van nieuwe berichten over deze Zending, en ze weer bij de zendingsvrienden in herinnering heeft gebracht. Tijdens hij kweekeling was bij de Nederl. Zendingsvereeniging, in 1884, verzamelde hij eenige berichten over den arbeid zijns vaders, en zond ze aan Prof. Christlieb, te Bonn, die uit de ontvangen gegevens een opstel samenstelde, dat te vinden is in het Alg. Miss. Zeitschrift van 1884. De belangstelling, door deze mededeelingen opgewekt, is door verdere berichten van en over deze Zendelingen gevoed en versterkt.

Ongeveer in 1870 nam de Zendeling Tauffmann (dien we nader zullen leeren kennen als we over de Talaut-eilanden spreken) een deel van Grohe's werkkring over. Laatstgenoemde verhuisde nu naar Tamako, op den zuidhoek van Groot-Sangir, en behield die kuststrook met de eilanden Para, Karakitan en Kalama, terwijl Tauffmann zich te Oeloe vestigde en dat gedeelte van Siauw overnam, hetwelk tot dusver door Grohe was verzorgd. Dit schijnt echter slechts tijdelijk geweest te zijn; althans in 1884 was de werkkring van Grohe met dien van Kelling vereenigd. [1]) Deze had toen de zorg voor 5500 gedoopten, onder welke 600 Avondmaalgangers waren. Zijn geheele werkkring echter omvatte 30.000 zielen. In het vorige jaar (1883) had hij 146 personen gedoopt en 65 aangenomen. In zijn ressort vond men 8 Gouvernementsscholen en 15 zendingsscholen. Godsdienstoefeningen werden door hem en zijne helpers geregeld gehouden op 21 plaatsen. Dat jaar verscheen ook Kellings vertaling van het N. Testament, gedrukt voor rekening van het Br. en Buit. Bijbelgenootschap, en thans was hij begonnen aan de vertaling des O. Testaments. Ook zijn overige werk bleef gezegend voorwaarts gaan. In Juni 1886 schreef hij, dat hij in de laatste 17 maanden meer dan 300 personen had mogen doopen en 150 tot lidmaat had mogen aannemen. Ofschoon gedurig krank, kon hij toch, behalve het waarnemen van zijn werk op Tagoelandang, twee malen 'sjaars naar Siauw reizen om de gemeenten aldaar te bezoeken. Op zijn laatste bezoek had hij daar met 600 lidmaten het Avondmaal mogen vieren. Ook in uitwendig opzicht waren de zaken verbeterd en Tagoelandang had eene beslist Christelijke overheid gekregen. In den loop van '86 doopte hij 231 personen, nam hij 93 tot lidmaat aan en werden 51 huwelijken door hem ingezegend.

Intusschen was er ook verbetering gekomen in het onderhoud der Zendelingen. Hunne vrienden in Nederland wendden herhaaldelijk pogingen aan bij de Regeering, om hunne toelage verhoogd te krijgen, en dit gelukte eindelijk. In '72 werd zij gebracht op *f* 1000 per persoon, en later werd zij vastgesteld op *f* 1800 per jaar. Pogingen, om deze toelage te doen veranderen in een vast traktement en aan

[1]) Sinds 1885 Hulpprediker in Ned. Indië.

[1]) In een schrijven van Kelling Sr., opgenomen in de Ned Zendingsbode (April 1898) staat, dat Grohe in 1891 overleed.

deze Zendelingen ook recht te geven op verlof en pensioen, hen dus gelijk te doen stellen met de Hulppredikers bij de Inlandsche Christengemeenten, mislukten, men begrijpt niet om welke reden. In de eerste jaren toch werd den Zendelingen van hunne toelage, groot *f* 500, een gedeelte gekort voor het Weduwen- en Weezenfonds. Uit een brief van Zendeling Schröder bleek ons, dat die korting niet minder bedroeg dan *f* 80 per jaar, zoodat de arme menschen slechts *f* 35 per maand in handen kregen. Ze werden dus toen wel beschouwd als vast aangesteld te zijn. En als men hun nu de lasten oplegde, waarom hun dan ook de lusten niet toe te kennen? Op Aroe, Letti en andere eilandjes, nu weer op Sawoe, plaatst men Hulppredikers. Waarom dan de Zendelingen op de Sangir- en Talaut-eilanden ook niet tot Hulppredikers aangesteld? De gemeenten, die zij verzorgen, zijn evenzeer uit de dagen der O. I. Compagnie afkomstig als die op andere eilanden, waar de Zendelingen tot Hulppredikers zijn aangesteld, en de meeste gemeenten in de Minahasa zijn zelfs van veel jonger dagteekening.

In 1885 kwam Zend. Schröder te overlijden. Tauffmann ging nu tot diens arbeid in en vestigde zich te Taboekan. Zoo geraakte Siauw zonder Zendeling. Ook op de Talaut-eilanden was in een paar vacatures te voorzien. Het genootschap voor I. en U. Zending te Batavia, dat nog steeds als tusschenpersoon fungeert tusschen het Ned. Ind. Gouvernement en de Zendelingen ginds, verzocht nu aan het Java-Comité, zich met andere Zendingsvereenigingen in betrekking te stellen tot het verkrijgen van 3 nieuwe arbeiders uit Nederland, „die met hart en ziel aan de uitbreiding van Gods gezegend koninkrijk zouden werkzaam blijven." Het Java-Comité was daartoe bereid en stelde zich in verbinding met de Nederl. en de Utr. Zendingsvereeniging, en uit bestuurders dezer 3 corporaties werd toen het Sangir- en Talaut-Comité gevormd, dat tot Zendelingen aannam: voor Sangir Martin Kelling, voor Talaut W. T. Vonk en J. C. G. Ottow. Dit drietal werd ingezegend 6 Oct. 1887 en vertrok spoedig daarna.

De eerste van dat drietal mannen, M. Kelling, huwde met Mej. A. Steller en vestigde zich te Dago op Groot-Sangir, maar later verlegde hij zijne woonplaats naar Tamako. — Siauw bleef voorloopig aan Kelling Sr., die aan dit deel van zijnen arbeid zeer gehecht was. In 1890 gaf hij het echter over aan zijnen jongsten zoon Paul, die korten tijd onderwijzer was geweest aan het Seminarie te Depok, huwde met Mej. E. Steller, en zich vestigde te Oeloe, op Siauw.

Besluiten we nu dit gedeelte van ons overzicht met eenige mededeelingen omtrent de geschiedenis van het werk op de onderscheidene zendingsposten in de laatste jaren.

1. *Manganitoe.*

Op 3 Jan. '88 schreef Steller: „De Heer heeft ons en onzen arbeid zóó gezegend, dat ik gedurende het afgeloopen jaar 263 personen, waaronder 30 volwassenen, heb kunnen doopen, en 68 tot lidmaat heb kunnen aannemen. Op Kerstfeest zaten wij aan de tafel des Heeren met ruim 260 broeders en zusters." Het scheen, dat hij door de grootste bezwaren heen was. Er wachtten hem echter nog eenige moeilijke jaren. Op 23 Mei '89 werd zijne echtgenoote van zijne zijde weggenomen. Gedurende hunne 30-jarige echtvereeniging nam zij een werkzaam, hartelijk en biddend aandeel aan den arbeid van haren man. Was dit verlies voor hem eene groote smart, deze werd hem verzacht door de liefde zijner kinderen, vooral van de dochters, die hij om zich heen had en van wie er twee huwden met zonen van Zend. Kelling. Bij dat leed kwam een lange reeks van plagerijen, en wel van de zijde van het Europeesch bestuur. Heidensche feesten werden op last der ambtenaren weer ingevoerd; de hoofden werden tegen den Zendeling opgezet; de inwoning van jeugdige Sangireezen bij hem bemoeielijkt, enz. Een kwalijkgezind ambtenaar kan op zulk een afgelegen eiland, waar hij schier oppermachtig heerscht, heel wat nadeel aanrichten. [1]) Dit „schrikbewind" — zooals

[1]) Steller was niet de eenige onder de Zendelingen op Sangir en Talaut, die bittere reden tot klagen had. Het komt maar al te dikwijls voor, dat Controleurs en Posthouders zich — ook ten aanzien van hen en hun werk — dingen veroorloven, die ze meer in de nabijheid van den zetel van het Gouvernement wel zouden nalaten.

Steller het noemde — duurde tot 1892, toen de Regeering er een einde aan maakte. Maar nog eene nieuwe ramp trof hem: eene hevige uitbarsting van den Awoe (op Siauw) richtte in den nacht van 6 op 7 Juli '92 op het eiland groote verwoestingen aan. Zij kostte aan 1500 menschen het leven en vernielde o. a. ook grootendeels zijne tuinen in het gebergte. Die schade viel echter gemakkelijker te dragen, dan de voorafgaande benadeeling van zijn positie en zendelingswerk.

Nog eenigen tijd ging nu de arbeid op rustiger wijze voort. We willen trachten den toenmaligen toestand van het werk te schetsen, en nemen daarvoor Stellers laatste jaarverslag ter hand (over 1894). Zijn werkkring telde destijds 16 gemeenten, (2, ieder op een eilandje in de nabijheid, de overige op Groot-Sangir gelegen) met 16.251 leden, van welke 887 lidmaat waren. Elke gemeente heeft een kerkeraad, bestaande uit 2 ouderlingen en 2 diakenen. De Zendeling werd bijgestaan door 39 onbezoldigde voorgangers en 18 onderwijzers. De 16 scholen werden door 966 kinderen bezocht. De lidmaten leidden over 't geheel een wandel, „waardig hunner roeping en hope," maar de kerkelijke tucht was nog geenszins onmisbaar. In elke der gemeenten was des Zondagsmorgens prediking, 's namiddags herhaling daarvan met catechisatie en Zondagsschool. Verder kwamen er in elke kerk dagelijks bijeen tot gebed en 't lezen van Gods Woord, en wel des morgens en des avonds. Buitendien werd in elke gemeente per week tweemaal 1 uur catechisatie gehouden en eenmaal 's maands zendingsbidstond. Het Avondmaal werd in iedere gemeente driemaal gevierd en de deelneming der gerechtigden daaraan was algemeen. Behoeftigen waren er eigenlijk niet. De opbrengst der collecten (dit jaar *f* 1055) diende tot ondersteuning der niet gesalarieërde voorgangers-onderwijzers en tot bestrijding der kosten van den eeredienst. Alle kerkgebouwen, tevens voor school dienende, waren niet meer dan slecht onderhouden loodsen, zonder zoldering en met een aantal schoolbanken op den kouden grond. Al de gemeenten werden door den Zendeling 3-maal per jaar bezocht, behalve Taroena, waar hij 14-maal optrad. Wat de scholen betreft, moeten we nog opmerken, dat deze, voor zoover ze uit de periode vóór 't optreden der Zending dagteekenen, geen vrij terrein meer voor de Zendelingen waren: de Regeering had die van onderwijzers voorzien, de scholen neutraal verklaard, en nu mocht er slechts tweemaal per week 1 uur godsdienstonderwijs worden gegeven, tot groot nadeel van de godsdienstige opvoeding der jeugd, hetwelk te meer werd betreurd, omdat de jongelieden, op enkele uitzonderingen na, niet te bewegen waren de catechisatie te bezoeken.

In '96 werd het eiland geteisterd door verscheidene epidemiën, waaraan honderden bezweken. Onder de gevallenen was ook de ijverige en bekwame Steller, die op 4 Januari, „na bijna 40-jarigen zwaren arbeid kalm en rustig, in het vast vertrouwen op zijnen Heer en Heiland, tot hooger leven werd opgeroepen," juist op het oogenblik, dat zijne gemeente op den hoofdpost haren maandelijkschen zendingsbidstond hield. Zijn schoonzoon, M. Kelling (zie Tamako), die met de waarneming van het vacante ressort werd belast, getuigde: „Wat Groot-Sangir geworden is, heeft het, onder Gods zegen, grootendeels te danken aan zijn noeste vlijt, zijn waakzaam oog en biddend hart. Zelf voorgaande leerde hij het volk, hoe nuttig een arbeidzaam leven is. Wakende voor allen en aller belangen, heeft hij, als een goed herder, steeds getracht den wolf uit zijne kudde te weren, en gestreden totdat hij met 's Heeren hulp overwon." [1])

Het mocht aan M. Kelling gelukken, bijgestaan door het hulppersoneel, waaronder zelfs diakonessen niet ontbreken, het werk van zijnen schoonvader te bewaren en te bevestigen. Een groote zegen was het, dat het eerste hoofd van Manganitoe, die zich sinds vele jaren niet om den godsdienst bekommerde en van de eene zonde in de andere viel, als gevolg van de gedurige bezoeken en vermaningen van Kelling, afstand deed van zijn zondig leven, en er thans een goeden invloed van hem uitging. Bij de aanstelling van hoofden zocht hij bij voorkeur naar besliste Christenen; heidensche bacchina-

[1]) Men kan onze mededeelingen, vooral wat de methode van Steller aangaat, aanvullen uit het geschrift van Dr. Valeton, waarnaar we boven reeds verwezen.

liën en dansen hielden in zijn gebied op, offerfeesten werden verboden, het volk werd aangespoord den Zondag te heiligen, nieuwe gemeenten werden gesticht, Christelijke werkzaamheden bevorderd, enz. Niet lang daarna had Kelling ook het genoegen eene dergelijke verandering tot stand te zien komen bij den radja van Taroena en diens vrouw. Latere berichten maken echter duidelijk, dat bij beide hoofden de verandering meer uit- dan inwendig is geweest. De verslagen geven den indruk, dat deze werkkring gedurende de periode, waarin hij door Kelling werd waargenomen — niettegenstaande hij door eene ernstige ziekte, ten gevolge van overspanning, geruimen tijd allen arbeid moest staken — goed vooruit ging, zoodat hij dien in gunstigen toestand kon overdragen aan den opvolger.

Deze, K. G. F. Steller, jongste zoon van den overledene, kwam, op algemeen verlangen van de gemeente, den arbeid zijns vaders overnemen en voortzetten. Na op 12 Oct. '98 te Utrecht gepromoveerd te zijn tot Doctor in de rechten, vertrok hij naar Indië, trad in het huwelijk met eene dochter van Director Hennemann te Depok, en arriveerde in Mei '99 te Manganitoe. Hij bevond, dat volgens de aanwezige staten ruim 17.000 Christenen tot zijnen werkkring behoorden, maar van deze waren slechts 1170 lidmaat. Bij het uitbrengen van zijn eerste verslag had de nieuwe Zendeling nog weinig stof tot roemen. Met het godsdienstig en zedelijk leven was het treurig gesteld. Ook het Inl. hoofd gaf in dit opzicht gedurig reden tot klagen. Het jongere geslacht, waaronder zich losbandigheid en wereldzin openbaarde, kwam òf niet, òf zeer ongeregeld ter catechisatie. Aan Bacchus werd veel geofferd; sagoweer en een slecht soort wijn — die bij massa wordt ingevoerd [1] — werden veel gebruikt. In het rijkje Taroena werd de Evangelisatie daarenboven tegengewerkt door propaganda voor den Islam, naar het scheen met instemming van het daar fungeerend Inl. hoofd. Bij alle reden tot dankbaarheid voor hetgeen door het Evangelie hier reeds is uitgewerkt, blijft er dus nog veel te wenschen en te arbeiden over.

[1]) Zie N.-Guinea, post Mansinam.

2. *Taboekan.*

Wij zagen, dat Zend. Schröder in '85 was overleden. Tauffmann (zie Talaut) werd op zijn verzoek tot diens opvolger aangesteld. Hoe het destijds met het Christendom in deze afdeeling gesteld was, vind ik nergens vermeld. Het ressort leed ontzettend door de uitbarsting van den Awoe in '92. Te Taboekan en eenige andere plaatsen werden de kerk- en schoolgebouwen geheel verwoest en de negorij Bahoe ging met al hare ingezetenen, ook den schoolmeester, totaal onder. De hoofdplaats had zooveel geleden, dat men beter vond den zetel van het bestuur te verleggen naar eene vlakte, 40 minuten ten zuiden van de plek, waar zij vroeger stond. De nieuwe hoofdplaats draagt den naam van Ene-Mawira, en ook zegt men wel Nieuw-Taboekan. In het statistisch overzicht van 1892 is opgegeven, dat dit ressort op 't eind van dat jaar 25 gemeenten telde met 4429 leden, van welke 597 lidmaat waren. Van die gemeenten vond men er 2 op het eiland Noesa, 2 op het eiland Boekide en de overige op Groot-Sangir zelf. In dat jaar waren 179 volwassenen en 753 kinderen gedoopt. De 19 scholen werden door 503 leerlingen bezocht.

Tauffmann overleed op 18 Aug. 1896. In 't laatst van dat jaar werd de vacature vervuld door het optreden van Zendeling G. F. Schröder, die eerst op Talaut had gearbeid, jongste zoon van den man, die met Steller het werk op dit eiland had aangevangen. De nieuwe Zendeling stond voor eene taak, moeilijker dan hij zich had kunnen voorstellen. De registers verkeerden in „vrijwel geschonden toestand;" de kas was ook niet in orde en het geld, dat maandelijks inkwam, was „op lange na niet toereikend" om aan de gemeentevoorgangers eene eenigszins voldoende toelage uit te keeren, terwijl hij van 't Gouvernement niets had te wachten dan zijne eigene toelage van *ƒ* 150 's maands. Daarbij bleek hem, dat de toestand in de meeste gemeenten, wat den wandel aangaat, zeer bedroevend was: de grootste helft der lidmaten moest onder censuur worden gesteld wegens dronkenschap, hoererij, overspel, en het bezoeken van heidensche en Mohammedaansche feesten.

De opkomst der Christenen liet veel te wenschen over, en Heidenen vertoonden zich zelden in de bijeenkomsten. Catechetisch onderwijs en Zondagsschool werden door slechts weinigen gewaardeerd. Naar Schröders overtuiging was het Christendom in zijn ressort in discrediet geraakt, doordat Tauffmann zeer velen had gedoopt, die zoo goed als geen voorbereidend onderwijs hadden genoten; deze waren slechts Christenen in naam, en in hun leven, zelfs in hunne kleeding, niet van Heidenen te onderscheiden. Met de lidmaten was het evenzoo: al te gemakkelijk waren zij aangenomen en tot het Avondmaal toegelaten. De huwelijksband was zóó los, dat de man om de nietigste reden zijne vrouw verliet en eene andere nam, of omgekeerd. De nog niet geregelde rechtstoestand der Inl. Christenen belette den Zendeling, iets daartegen te doen. Eenen slechten invloed wordt op de Christenen uitgeoefend door de Mohammedanen, die in deze streek zeer talrijk zijn, en ijverig propaganda maken, ook onder de onkundige en lauwe Christenen. Nochtans ... ook deze Zendeling had goeden moed, in vertrouwen op den Oppersten Herder der zielen en ... op de voorbede der zendingsvrienden in het vaderland. [1]) Voegen wij hierbij, dat hij eenen flinken steun op zijnen eenzamen post heeft in zijne wakkere vrouw, eene dochter van den bekenden Ad. Mühlnickel. Men behoeft slechts haar verhaal: „Eene Kerstfeestviering te Taboekan" te lezen in een der September-nummers van de Ned. Zendingsbode van 1898, om zich daarvan te overtuigen.

Ten besluite gaan we iets mededeelen uit het jongste jaarverslag van Zend. Schröder. Op ult. Dec. '99 behoorden tot zijn ressort 22 gemeenten (van welke 5 op nabijgelegen eilandjes). Zij telden te zamen 6125 leden, van welke pl. m. 1/4 Avondmaalgangers. Wat het godsdienstig en zedelijk leven aangaat, kon hij met blijdschap eenigen vooruitgang constateeren, maar deze gold vooral de kern der gemeente; in den wandel van de massa der Christenen was nog weinig verbetering waar te nemen. De godsdienstoefeningen worden in alle gemeenten op Zon- en feestdagen geregeld gehouden. Ook was er in de week des morgens en des avonds gelegenheid gebed en Bijbellezing bij te wonen, doch daarvan werd weinig gebruik gemaakt, terwijl ook huiselijke godsdienstoefening zeldzaam voorkomt. Elke gemeente was in 't bezit van eene schoolkerk, van hetzelfde gehalte als in het vorig ressort. Zijn personeel bestaat uit 25 Inl. helpers, 25 ouderlingen en 25 diakenen. Voor de 11 gemeentescholen kon hij beschikken over 11 hoofd- en 9 hulponderwijzers. Van die scholen ontvingen er 6 subsidie van het Gouvernement. Buitendien waren er in zijn ressort 8 Gouvernementsscholen, waarop door of vanwege hem per week 2 uur godsdienstonderwijs werd gegeven. Sinds Febr. '98 bestaat hier eene Zendingsvereeniging, die in dat jaar nagenoeg ƒ300 opbracht. Het bedrag der gewone collecten was ruim ƒ1000. De propaganda voor den Islam trad krachtiger en openlijker op dan voorheen, en werd oogluikend toegelaten door de hoofden, die vreezen, door de Regeering afgezet te zullen worden als zij er iets tegen doen.

3. *Tamako.*

Zend. M. Kelling, uitgegaan in '87, vestigde zich eerst te Dago op Groot-Sangir, maar verlegde later zijne standplaats naar Tamako, de hoofdnegorij van dit gedeelte (het zuidwestelijk) van het eiland. Zijn ressort omvat dus een gedeelte van den vroegeren werkkring van Zend. C. Schröder. In '91 had hij onder zijne leiding 14 gemeenten, van welke 7 op het hoofdeiland, en 7 op nabijgelegen eilandjes. Zij telden toen 5311 leden, van welke 735 lidmaat waren. Van de 14 scholen (waaronder 3 van het Gouvernement) maakten 653 leerlingen gebruik. De arbeid was hier ingericht als in de beide vorige ressorten; de godsdienstoefeningen, ook de samenkomsten des morgens en des avonds, werden geregeld gehouden; op den eersten Maandag der maand was er in de hoofdgemeente een zendingsbidstond; het Avondmaal werd 4-maal in het jaar bediend aan pl.m. 500 aanzittenden; des Zondagsmiddags werd

[1]) 't Is goed, dat de Zendelingen de opkomst in onze zendings-bidstonden niet zien. Moge die maar geen maatstaf zijn van het gebed in de binnenkamer!

zangles gegeven; het huisbezoek werd behoorlijk behartigd; aan zieken werden medicijnen uitgereikt, welke het Gouvernement gratis verstrekte, enz.

Aan 't einde van '96 was het zielental tot 6835 gestegen (919 lidmaten). De vooruitgang daarin was dus vrij sterk, maar van meer gewicht is het, dat we uit dezen werkkring betere dingen hooren dan uit de vorige ressorten: het godsdienstig en zedelijk leven mocht in 't algemeen gunstig genoemd worden; slechts op enkele leden behoefde de tucht te worden toegepast; de jongere lidmaten beijverden zich te toonen, dat hunne belijdenis niet alleen lippentaal was; de verzorging der kinderen was bij velen beter geworden; de werking des H. Geestes in de harten was bij velen kennelijk te zien; de godsdienstoefeningen werden trouw bezocht, en evenzoo de catechisaties en de zangschool.

De gunstige verschijnselen in dit ressort hielden aan, ja, namen nog toe: hevige ziekten, welke hier in '96 heerschten, brachten velen tot inkeer; „van verscheiden, die in Satansbanden geklonken waren, als duivelspriesters en -priesteressen, werden de banden losgebroken en een hemelsch licht bestraalde hen, Gods Woord, dat hen vrij maakte en hun rust schonk voor ziel en lichaam; ook de voornaamste hoofden bekeerden zich en traden tot de gemeente toe." Daarbij was de Zendeling zoo gelukkig, in '97 in elke zijner gemeenten nieuwe kerken te zien verrijzen, die de plaats innamen der slechte gebouwen van vroeger; de Resident en de Predikant van Mènado waren hem daartoe behulpzaam geweest.

Aan de laatstverschenen verslagen ontleenen we nog het volgende: het zielental der 14 gemeenten was einde '98 gestegen tot 7669, waaronder 932 lidmaten. Nog steeds was de toestand der gemeenten gunstig. Niettegenstaande het aantal Chineesche handelaren op den hoofdpost sterk was toegenomen, bleven de Christenen getrouw. Mohammedaansche kooplieden, die hier propaganda trachtten te maken voor den Islam, waren op verzoek van den Zendeling door den Controleur verwijderd. De opkomst bij de godsdienstoefeningen was steeds talrijk. De gemeenten schaften zich uit de collecten een prachtig Avondmaalsstel aan (van buiten zilver, van binnen verguld), dat in 't begin van dat jaar voor het eerst werd gebruikt, toen de Zendeling met zijne nagenoeg 1000 lidmaten vergaderd was om den disch des Heeren.

Op ult. Dec. '99 was het aantal leden van de 14 gemeenten gestegen tot 8675, waaronder 1104 lidmaten. De 12 zendingsscholen werden door 747 leerlingen bezocht. Elke gemeente heeft 2 ouderlingen en 2 diakenen, maar buitendien wordt de Zendeling bijgestaan door 14 Inl. voorgangers-onderwijzers. Hij mocht van dit jaar getuigen, dat het recht gezegend was geweest, en onder zijne goede berichten mengde zich geen enkele klacht. We voegen hier nog bij, dat de collecten in gezegd jaar bedroegen *f* 941.59, en dat Kelling op den hoofdpost eene nieuwe groote kerk wenscht te doen verrijzen, die den naam „Wilhelmina-kerk" zal dragen en gereed moet zijn in 1906, opdat men er dan 't 50-jarig jubilé der Zending op deze eilanden in moge kunnen vieren.

4. *Oeloe.*

We begeven ons thans weer naar het eiland Siauw, waarvan we boven medegedeelden, dat er gewerkt is door Grohe en Tauffmann, maar vooral door vader Kelling, die echter dit deel van zijnen werkkring in 1890 overdroeg aan zijnen jongsten zoon Paul.

Zend. P. Kelling aanvaardde zijn werk hier onder gunstige omstandigheden. De radja, die zoolang met alle macht het Evangelie had tegengestaan, was verbannen en vervangen door een Christelijkgezind hoofd. De Zendeling had hier 29 gemeenten te verzorgen (van welke hij er 3 vond op nabijgelegen eilandjes), en deze telden op 't einde van 1891 te zamen 5775 leden, van welke 1143 lidmaat waren. De jeugd kon onderwijs ontvangen op 23 Gouvernementsscholen, en 1185 kinderen maakten van die gelegenheden gebruik. Afgezien van de onderwijzers was destijds op dit eiland een helpend personeel van 29 voorgangers en 2 diakonessen voorhanden. Aan dezen Zendeling was ook opgedragen de stichting van eene Kweekschool tot opleiding van Inl. helpers. Daarover hopen we straks iets

te zeggen, nadat we zijn gemeentelijk en zijn zendingswerk zullen hebben geschetst. Ten aanzien van het werk van dezen Zendeling behoeft niemand in het onzekere te verkeeren. Zijne verslagen komen zóó getrouw in en zijn zóó uitgebreid, dat het is, of hij het zendingspubliek schadeloos wil stellen voor de stilzwijgendheid van Grohe. [1])

Aan het einde van '93 zag Kelling in dezen zijnen werkkring reeds veel vooruitgang. Het bestendig toezicht van den Zendeling oefende een gezegenden invloed uit. De meeste lidmaten leidden een wandel in de vreeze Gods, hielden het huwelijk in eere, onthielden zich van dronkenschap en heiligden den Zondag. In alle gemeenten werd tweemaal op iederen Zondag en tweemaal in de week godsdienstoefening gehouden, nam men deel aan de Week der gebeden en kwam men elken eersten Maandag der maand samen voor eenen zendingsbidstond; het Avondmaal werd op geregelde tijden gevierd, en vooraf werd zooveel doenlijk met elk der lidmaten gesproken; catechetisch onderwijs werd getrouw gegeven en bijgewoond; de 23 zendingsscholen werden goed bezocht en het onderwijs droeg gewenschte vrucht; des Vrijdagsmiddags hield de Zendeling eene samenkomst met de voorgangers, ter bespreking van het onderwerp der prediking op den volgenden Zondag. Zijne gemeenten waren nu reeds met 1000 zielen toegenomen. — Had hij zich tot dusverre in een huurhuisje moeten behelpen en was hij eerst door een vijandiggezinden Controleur belemmerd in het bouwen van eene woning, het volgende jaar mocht hij zijn huis voltooien en met vreugde betrekken. Hij zag daarbij de macht van het Heidendom om zich heen afnemen. In den loop van '95 traden 220 volwassenen tot de gemeente toe, en van deze getuigde hij, dat zij blijk gaven van ware heilbegeerte. In de huizen der lidmaten werd Gods Woord des morgens en des avonds gelezen. De collecten brachten nu jaarlijks in deze gemeenten ongeveer *f* 2000 op, uit welke som de 31 Inl. helpers en 3 diakonessen werden ondersteund (onderhouden mag men bij zulk eene geringe tegemoetkoming niet zeggen). Aan de behandeling van zieken onttrok ook deze Zendeling zich niet; de benoodigde medicijnen werden aan hem, evenals aan zijne collega's, gratis door het Gouvernement verstrekt.

Dat de gevaren op zee hier nog niet tot het verleden behooren, maar ook dat de Heer nog steeds machtig is te behouden, kreeg Kelling in '97 op voor hem onvergetelijke wijze te ondervinden. Tusschen zijn eiland en Tagoelandang werd zijne kleine prauw opeens door eenen hevigen storm overvallen. Twee dagen en drie nachten verkeerde hij met degenen die hem vergezelden in levensgevaar. Den derden dag echter, toen de teerkost nagenoeg verbruikt was, de wind nog immer aanhield en de sterke stroom zijne boot naar den open oceaan voerde, deed de Heer den wind nog juist bij tijds draaien en bracht hen behouden op Siauw terug.

Kellings mededeelingen over het gehalte zijner gemeenteleden luidt in de laatste jaren niet zóó gunstig als in de voorafgaande. Dat zal een gevolg zijn hiervan, dat hij zijne schapen nu beter kent. Over 't geheel genomen is er echter ruimschoots reden tot tevredenheid. Zijn laatste verslag loopt over 1898. Ruim 600 personen namen dit jaar deel aan het voorbereidend onderwijs tot den Doop. Dit duurt van 1—2 jaren, naar gelang het met meer of minder toewijding wordt gevolgd. Op elk van de 31 plaatsen, waar zich thans in dezen werkkring gemeenten bevinden, worden nog steeds op de bovengenoemde tijden godsdienstoefeningen en Bijbellezingen gehouden en Gods Woord verspreidt nu zijn licht over het geheele eiland. Op verblijdende wijze werd door de Christenen bijgedragen in de collecten, niettegenstaande het eiland was bezocht met een plaag in de pisang, die den bewoners hun hoofdvoedsel levert [1]), zoodat velen het arm hadden. De zendingsscholen werden nog steeds goed bezocht, en op

---

[1]) 't Is alleen jammer, dat sedert eenige jaren de berichten omtrent deze Zending worden openbaar gemaakt in de „Ned. Zendingsbode." Men stelle zich eens voor, dat iemand aan 't einde van deze 20ste eeuw dit boek wilde completeeren, en hij daartoe zijne stof moest bijeenzoeken uit 52 X 100 couranten! Zou ooit iemand daartoe den moed hebben?

[1]) De rijst- en maiscultuur beteekenen op Siauw weinig.

de (5) Gouvernementsscholen werd geregeld elke week 2 uren godsdienstonderwijs gegeven. Ook de Zondagsschool zoekt men op Siauw niet vergeefs. Geen gelegenheid wordt verzuimd, om het goede zaad in de harten te strooien, en daarin wordt de Zendeling krachtig geholpen door zijne helpers, niet 't minst door de diakones Rachel, die eene eere van Christus is en reeds voor velen ten zegen is geweest. Nochtans, men mag van Siauw nog geenszins zeggen, dat alle dingen er nieuw zijn geworden. Er worden, ook bij de lidmaten, nog veel verkeerdheden gevonden. Het zedelijk leven is nog lang niet wat het zijn moet. Behalve dat ook hier de invloed van Gods Geest tegenstand ontmoet in het hart, dat de zonde lief heeft, wordt die belemmerd door het samenwonen van vele gezinnen in één huis, wat hier nog veel wordt gevonden en zeer nadeelig is voor de zedelijkheid. Wat den hoofdpost betreft komt daar nog bij, dat het handelsverkeer er toeneemt met de schadelijke gevolgen, welke daarbij schijnen te behooren. Deze dingen in gedachten houdende, verwondert men zich niet, aan het slot van Kellings jongste verslag deze woorden te lezen: „Wij gevoelen hier meer en meer den tegenstand van eene anti-christelijke strooming, tot onverschilligheid, ontrouw en wereldschgezindheid voerende." Doch ook hij mag het woord van 2 Tim. 2:3 voor zich geschreven achten: „Gij dan, lijd verdrukkingen als een goed krijgsknecht van Jezus Christus."

Volgens de laatste opgave tellen de gemeenten van P. Kelling 8250 leden (onder welke 1681 lidmaten) en werden de scholen bezocht door 920 leerlingen.

Een gewichtig deel van den arbeid van dezen Zendeling is de vorming van jeugdige Sangireezen tot helpers. Door zijne opleiding in Nederland tot onderwijzer en zijne werkzaamheid gedurende eenigen tijd aan het Seminarie te Depok, was hij daartoe de aangewezen man. Deze taak werd hem opgedragen door het Sangir- en Talaut-Comité, in verband met het Genootschap van I. en U. Zending te Batavia. Uit de „Statuten" dezer Opleidingsschool [1]) vernemen we, dat het doel is: „Inlanders op te leiden tot helpers, om als voorgangers en onderwijzers dienst te doen in de gemeenten en scholen op de Sangir- en Talaut-eilanden." Het onderwijs omvat: lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde van Ned. O.-Indië en van Palestina, Bijbelsche geschiedenis, Christelijke geloofs- en zedeleer, exegese van het N. Testament, overzicht van den inhoud der Bijbelboeken, Kerkgeschiedenis en zingen; met dien verstande, dat het onderwijs in enkele vakken, nl. theorie van het rekenen, aardrijkskunde, dogmatiek, ethiek en Kerkgeschiedenis zich bepaalt tot de „beginselen." Behalve in deze voorgeschreven vakken wordt ook les gegeven in paedagogie en teekenen. De duur van den cursus is 4 jaren. Om de 2 jaren wordt een overgangs-examen gehouden. Aan het einde van den cursus wordt den kweekelingen een examen afgenomen door den Directeur der school, in vereeniging met de Zendelingen der S. en T.-eilanden, voor zoover ze tegenwoordig kunnen zijn [2]). De Directeur wordt ter zijde gestaan door een Inl. onderwijzer. Het aantal kweekelingen mag het getal van 30 niet overschrijden. Aan elk hunner wordt voeding, kleeding, leermiddelen en leerbehoeften kosteloos verstrekt. „Opgenomen worden slechts zij, die Jezus Christus als hun Verlosser aannamen en hun geloof bewezen door Christelijken wandel," terwijl verder gevorderd wordt, dat zij bij een toelatings-examen blijken geven van te kunnen lezen, schrijven en wat rekenen. Zóó luiden in hoofdzaak de bepalingen. We willen thans zien, wat de verslagen ons omtrent deze Opleidingsschool mededeelen.

Met een dozijn kweekelingen werd de opleiding door P. Kelling aangevangen en zij is door hem voortgezet tot nu toe. Menigmaal viel deze taak, voor welke hij de eerste jaren geheel alleen stond, hem bij zijne andere werkzaamheden zwaar, maar hij heeft volhard. De zorgen voor het onderhoud konden hem wel eens drukken, doch hij gaf het werk niet op.

[1]) Afgedrukt in de Ned. Zendingsbode van 15 Jan. 1897. [2]) Ik heb uit de verslagen niet bemerkt, dat de examens door Zendelingen van de andere eilanden zijn bijgewoond.

Niet allen, die in zijn huis kwamen, bleken op den duur geschikt te zijn, maar voor hen, die heengingen of moesten worden weggezonden, werden anderen in de plaats genomen, terwijl allengs het aantal kweekelingen werd vermeerderd.

De kweekelingen wonen te zamen. Hun huis staat in de onmiddelijke nabijheid van dat des Zendelings, en bestaat uit eene voorgaanderij, waar zij zich aan schooltafels voor de lessen voorbereiden; uit 2 groote en 2 kleinere slaapvertrekken, en uit eene afzonderlijke leerkamer aan de achterzijde. Voor het in-orde-houden hunner woning hebben zij zelf te zorgen. De dagverdeeling is ongeveer dezelfde als te Depok.

Op de vraag: hoe in de kosten van onderhoud enz. der kweekelingen werd voorzien, vinden we een antwoord in een der verslagen van Kelling.[1] Hetgeen uit Nederland van het Comité werd ontvangen, was slechts voor de helft voldoende tot het oprichten der verschillende gebouwen; voor het overige moesten de Zendelingen, die hunne kweekelingen ter opleiding naar Oeloe zonden, de kosten voor voeding, kleeding en leermiddelen zelf dragen: iets, waarop hun sober inkomen niet was berekend, en dat hen noodzakelijkerwijs bezwaarde. Eene regeling als te Pansoer-na-pitoe [2] had hier, waar de bevolking blijkens de collecten enz. niet te arm is, zeker ook wel ingevoerd kunnen worden, maar het ligt zoo in onzen Hollandschen aard om de Inlanders alles cadeau te geven, en als wij er mee zitten het Gouvernement aan te spreken. Zóó ging het ook hier. Bij besluit van den Gouv.-Generaal van 12 Jan. '97 werd aan deze Kweekschool eene goede subsidie toegekend, wat voor alle bezwaarden eene ware verlichting was. De uitgaven toch zijn hier niet onbeduidend: de kweekelingen kosten per hoofd en per maand aan onderhoud *f* 12, afgezien van de leermiddelen en de gebouwen.

Sinds 31 Mei '98 staat Kelling nu niet meer alleen voor de taak der opleiding, maar wordt hij daarin bijgestaan door Z. Lumoindang, Minahasser van geboorte en eerst onderwijzer aan eene Gouv. school op Siauw. Hij bleek reeds geschikt te zijn

[1]) Ned. Zendingsbode 13 Mei 1898. [2]) Zie bladz. 365.

voor de taak, hem door den Zendeling opgedragen en is met ijver werkzaam. Aan 't einde van dat jaar waren 22 kweekelingen in opleiding, afkomstig van de verschillende eilanden. De lokaliteiten zijn in den laatsten tijd belangrijk uitgebreid en verbeterd, zoodat zij thans in goeden staat verkeeren. Dat in deze inrichting hard en degelijk wordt gewerkt, kan worden opgemaakt uit het overzicht van het overgangs-examen, dat in de eerste helft van November werd afgenomen in tegenwoordigheid van (en ten deele door) den Adj.-Inspecteur Vooren en van Controleur Vorstman.[1]) De algemeene indruk van het examen was, dat de meesten met ijver hadden gewerkt en ook de achterlijken met hunnen tijd hadden gewoekerd, zoodat allen konden worden bevorderd.

Bij 't einde van '99 had deze Kweekschool 24 kweekelingen, en wel 7 in de eerste (laagste) en 17 in de tweede (hoogste) klasse.

Hoeveel voorgangers zij sinds hare oprichting reeds heeft afgeleverd, vond ik niet vermeld.

Wij besluiten met het volgende citaat uit „Eenige geographische en ethnografische aanteekeningen betreffende het eiland Siaoe, door B. C. A. J. van Dinter:" „Een woord van lof komt hier toe aan den op Siaoe werkzamen zendelingleeraar P. Kelling, die steeds onvermoeid in het belang zijner gemeente arbeidt, en die, buiten zijne gewone werkzaamheden, nog op zich genomen heeft aan het hoofd te staan van de sinds korten tijd te Oeloe opgerichte opleidingsschool." [2]). Volgens dezen schrijver kan de geheele bevolking van het eiland op 24.000 geschat worden; ruim ¹/₃ belijdt thans den Christelijken (Protestantschen) godsdienst.

5. *Tagoelandang.*

Ons overzicht van het zendingswerk op de Sangir-eilanden mogen we besluiten met een der 4 mannen, die hier de baanbrekers zijn geweest: F. Kelling, die zijne broeders Schröder, Steller en Grohe heeft mogen overleven en tot het einde der

[1]) Zie Ned. Zendingsbode van Nov. en Dec. 1898, waarin de verschillende opgaven en vragen zijn afgedrukt. [2]) Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XLI (1899).

eeuw de in 1857 aangevangen taak heeft mogen voortzetten.

We verlieten Kelling in 1886. Zijn werkkring omvatte toen nog Tagoelandang en Siauw. Naar laatstgenoemd eiland reisde hij een paar malen per jaar, bezoekende de gemeenten, onderwijzende, predikende en de sacramenten bedienende. In '87 doopte hij ruim 400 personen, meest volwassenen, en ook in de volgende jaren werden velen tot de gemeente toegevoegd. In '90 vermeerderde hij de door hem uitgegeven geschriften met zijne vertaling van den Heidelb. Catechismus en een Vragenboekje. Van ieder liet hij te Batavia 6000 exemplaren drukken. Aan het einde van dit jaar mocht hij, met toestemming der Regeering, het eiland Siauw aan zijnen zoon Paul overdragen, zoodat nu zijn ressort zich bepaalde tot het eiland Tagoelandang plus het ten Zuiden daarvan liggende eilandje Biaro. Dit gebied had destijds eene bevolking van 5600 zielen. Op het hoofdeiland waren 9 gemeenten en 8 scholen (behalve 3 Gouvernementsscholen) met 8 onderwijzers, terwijl men op Biaro 1 gemeente en 1 school met 1 onderwijzer vond. In elke gemeente was op Zon- en feestdagen tweemaal dienst, terwijl er in de week tweemaal, doch op den hoofdpost viermaal werd gecatechiseerd. Op elken Vrijdag werd aan de voorgangers der gemeenten voorbereidend onderwijs voor den aanstaanden Zondag gegeven. De godsdienstoefeningen werden getrouw bezocht.

In 1894, toen de gezamelijke gemeenten 2675 leden telden, kregen de meeste van haar nieuwe kerken, geheel voor haar eigen rekening gebouwd. De hoofdgemeente had op 't oogenblik geen nieuwe kerk noodig, maar kwam in 't bezit van eene nieuwe kerkklok, [1]) waarvan Kelling schreef: „De klok weegt 120 K.G. en kost ƒ371. Zij is versierd met de volgende teksten als opschriften: Luc. 14 vs. 17: Komt, want alle dingen zijn nu gereed! Hebr. 3 vs. 7 en 8: Heden, indien gij Zijne stem hoort, zoo verhardt uwe harten niet. Luc. 11 vs. 25: Ja, zalig zijn zij, die het Woord Gods hooren en hetzelve bewaren. Onder deze opschriften ziet men twee toegereikte in elkander geslagen handen, als symbool van het genade-verbond, dat de Heer met ons heeft gemaakt. De hand rechts beteekent de sterke, almachtige hand des Heeren, die Hij ons in onuitsprekelijke genade toereikt, om ons te redden van het eeuwig verderf en ons te leiden, te bewaren en voor te bereiden voor de eeuwige, ons door Zijne verdienste verworven zaligheid. De andere hand, links, beteekent de zoo zwakke, in zichzelf zoo geheel krachtelooze hand Zijner door Hem zoo duur gekochte gemeente; ja, van ieder der Zijnen, die zich door Hem, gelijk Petrus, van het verzinken in den afgrond laat redden, en nu met Hem wenscht verbonden te zijn en te blijven in alle eeuwigheid. In verband hiermede ziet men dan onder de beide ineengeslagen handen de woorden van Ps. 73 vs. 23 en 24: Ik zal dan gedurig bij U zijn; Gij hebt mijne rechterhand gevat; Gij zult mij leiden door Uwen raad, en daarna zult Gij mij in heerlijkheid opnemen; en voorts Joh. 10 vs. 27 en 28: Mijne schapen hooren mijne stem, en ik ken dezelve, en zij volgen mij, en ik geef hun het eeuwige leven, en zij zullen niet verloren gaan in der eeuwigheid, en niemand zal dezelve uit mijne hand rukken."

Over den wandel zijner gemeenteleden kon vader Kelling in 't algemeen een goed getuigenis geven. Slechts enkele maakten eene ongunstige uitzondering. Aan de Avondmaalsvieringen werd door de lidmaten getrouw deelgenomen. Gecollecteerd werd slechts in de voormiddag-godsdienstoefeningen, en wel in de eerste plaats voor de gemeente-schoolmeesters, die ook tegelijk als voorgangers dienst doen, en die anders geen bezoldiging of ondersteuning ontvingen, behalve de Inl. helper op den hoofdpost, die sinds geruimen tijd van eene Damesvereeniging te Amsterdam ƒ120 's jaars ontving. Verder werd in den bidstond op den eersten Maandag der maand gecollecteerd voor de Zending. Behalve de voorgangers heeft men hier in iedere gemeente een paar gemachtigden, met den titel van ouderling en diaken, ter behartiging harer belangen, doch eigenlijk gezegde kerkeraden bestaan in dit ressort nog niet. Men had in dezen werk-

[1]) Uit de aanbevelenswaardige fabriek van A. H. en U. J. van Bergen te Heiligerlee.

kring verder den zegen, dat het grootste gedeelte der hoofden zich voor Gods Woord had leeren buigen en tot de lidmaten mocht worden gerekend; de Zendeling mocht zich voor zijn werk in hunne medewerking verheugen.

Op 't einde van '96 overtrof het zielental der gemeenten van dit ressort de 3000 met 4, en de 9 zendingsscholen werden thans door 352 leerlingen bezocht. In het jaar daarop klom het laatste cijfer tot ongeveer 500. Geen van deze scholen genoot subsidie, want eenige van de gestelde voorwaarden, om die van het Gouvernement te ontvangen, waren van dien aard, dat Kelling besloten had, geen aanvraag daarom in te dienen. Eene groote blijdschap was het voor hem, ruim 3000 exemplaren van zijn te Londen herdrukte N. Testament in 't Siauwsch dialect te ontvangen, waarvan hier weldra 500 stuks waren verspreid. Van zijnen Catechismus was thans de 3de en van zijn Vragenboekje de 4de editie in dat dialect ter perse, beide tot een oplaag van 7000 exemplaren. De kerk der hoofdgemeente, die nu 26 jaren dienst had gedaan, werd te klein en tegen 't einde van '97 mocht hij den eersten steen leggen van een nieuw bedehuis. Daar ook het schoolgebouw op zijne standplaats te klein was geworden, was zijn voornemen, de oude kerk voor school te gaan gebruiken. — Juist in dit jaar, toen Kelling het voorrecht mocht gedenken, dat hij 40 jaren onafgebroken op de Sangir-eilanden had mogen arbeiden, trof hem eene zware beproeving: in Januari kreeg hij eene pijnlijke oogontsteking, die met totale blindheid van zijne beide oogen eindigde. Het bericht daarvan deed hij vergezeld gaan van de volgende woorden: „Ik heb, nu bijna 69 jaar oud zijnde, de hoop, dat de Heer mij hier beneden niet lang in deze lichamelijke duisternis zal laten wandelen, daar Zijne roepstem wel spoedig tot mij zal komen. Van heeler harte zou ik wenschen, dat ik tot dien tijd bij mijne gemeente, die mij buitendien niet zou willen laten gaan, kan blijven." Nog kon hij zijn dienstwerk verrichten, geleid door getrouwe helpers. Onder deze waren er, die hem stukken in de Hollandsche taal voor konden lezen, en brieven, door hem gedicteerd, konden schrijven. De bezoeken van zijnen zoon Paul waren hem, die hier onder enkel Inlanders leefde, nu vooral tot groote vreugde.

Deze zoon was ook bij zijn verscheiden tegenwoordig. Want de hoop van den godvruchtigen man en de bede van den trouwen dienstknecht zijn vervuld geworden: de Heer heeft hem niet lang in de donkerheid gelaten, maar ook: Hij heeft hem in Zijnen dienst doen arbeiden tot het einde. Op 13 Aug. 1900 ging F. Kelling in den ouderdom van 71 jaren tot de rust zijns Heeren in.

De 10 gemeenten van dit ressort telden op 't einde van Kellings sterfjaar en van de eeuw 3304 leden en de 9 zendingsscholen werden door 681 kinderen bezocht. De vacature is bij het ter perse gaan van dit stuk, voor zoover wij weten, nog niet vervuld. Het is zeer te hopen, dat het werk in den geest van den man, die er zich zulk eene reeks van jaren en zoo gansch en al aan wijdde, zal worden voortgezet.

Wij bovonden, dat men op 't einde van 1899 telde:

op Groot-Sangir	31.800	Inl.	Christenen.
„ Siauw	8.250	„	„
„ Tagoelandang	3.304	„	„
Totaal	43.354	„	„

Bijbelvertaling.

Over den arbeid van Zend. F. Kelling op 't gebied van Bijbelvertaling ten behoeve van Siauw en Tagoelandang, hebben we boven reeds gesproken, maar alleen als in 't voorbijgaan, omdat we er in de berichten geen bijzonderheden over aantroffen.

Gelukkiger zijn we met hetgeen in dit opzicht ten behoeve van Groot-Sangir is gedaan. In 1888 besloot het Ned. Bijbelgenootschap enkele boeken des N. Testaments voor zijne rekening te doen drukken in het dialect van dat eiland, „zeer verschillende van het Siauwsche." De vertaling zou worden bezorgd door een der dochters van den Zendeling van Manganitoe, Mej. C. W. J. Steller, destijds in Nederland verblijf houdende. Zij aanvaardde de haar opgedragen taak, en vertaalde tusschen genoemd jaar en 1895 de

vier Evangeliën met de Handelingen der Apostelen, welke boeken afzonderlijk werden gedrukt en verkrijgbaar gesteld. Verder is zij tot dusverre met vertalen der H. Schrift niet gegaan, daar zij zich eerst aan andere werkzaamheden had te wijden. Zoo bezorgde zij eene vertaling van Luthers Kleinen Catechismus, den Heidelbergschen Catechismus, een Bijbelsch leesboek, de Pelgrimsreize van Bunyan, enz. Verder was zij den alumnus van het Genootschap, N. Adriani, behulpzaam bij het vervaardigen van diens proefschrift „Sangireesche Spraakkunst," en vervaardigde zij met dezen een Sangireesch-Hollandsch Woordenboek, aan welks volmaking zij — ben ik wel ingelicht — tot heden arbeidt.

B. De Talaut-eilanden.

Boven vernamen we, dat Van Essen en Gunther, Tauffmann en Richter, in 1857 werden uitgezonden om het Evangelie te brengen op de Talaut-eilanden. Zij vertrokken op 23 November, gezegend (niet ingezegend, noch geordend) door Ds. Heldring. Dat ook naar deze eilanden Evangelieboden zouden gaan, was naar het hart van de Zendelingen op de Sangir-eilanden, die gaarne zelf iets voor de bewoners zouden gedaan hebben, zoo een geregeld bezoeken mogelijk ware geweest. Met verlangen zagen zij daarom hunne komst tegemoet. Zoo schreef Steller: „Wat zal het heerlijk zijn, wanneer wij tot onze Sangireezen zullen kunnen zeggen: Ziet, daar zijn die mannen, om wier komst wij zoo dikwijls gebeden hebben!" Maar zij, zoowel als de zendingsvrienden in Nederland, zijn in deze nieuwe Zendelingen teleurgesteld geworden. De keuze dier mannen voor Talaut is blijkbaar niet gelukkig geweest. Van Essen gaf het reeds spoedig op; Tauffmann hinkte blijkbaar op twee gedachten, en zoowel van hem als van de beide anderen is het de vraag, of zij niet beter hadden gedaan ook heen te gaan. Maar stellig zou het met dit drietal anders en beter geloopen zijn, wanneer zij — zooals we reeds zeiden — aan hunne zijde zulke levensgezellinnen hadden gehad als de Zendelingen op Sangir.

Op 12 April '58 kwam het viertal te Batavia aan, en bleef daar geruimen tijd, zeker om wat Maleisch te leeren en eenigszins thuis te geraken in de Indische toestanden. In Juli hadden Tauffmann en Richter het ongeluk, daar al hunne have (ze schijnen er samen in een Inlandsch huisje gewoond te hebben) door brand te verliezen. Ongeveer een jaar daarna zetten allen de reis voort, maar (de reden zal straks blijken) zonder eene „Qualificatie-acte" als de Sangireesche Zendelingen medegekregen hadden. Pas op 1 Oct. '59 was de verre reis volbracht en de bestemming bereikt.

De Zendelingen werden door de Talaureezen niet vriendelijk ontvangen. Ofschoon de Resident van Mënado vooruit last had gegeven huizen voor hen te bouwen, was niets gereed. Zij bevonden, dat de bewoners nog in onbeschaafden toestand verkeerden. Alle vrouwen hadden het bovenlijf onbedekt. De huizen stonden wel 10 voet boven den grond, en daarin woonden 30 à 40 personen van beiderlei geslacht onafgescheiden. De levenswijze was ruw en door en door heidensch. Met de levensbehoeften zag het er niet rooskleurig uit: plantaardig voedsel was schaarsch en dierlijk voedsel was zeldzaam en duur. Tot op 15 December waren de lieden teruggetrokken. Toen echter kwam de radja van Daloe (?) „in een rooden Engelschen rok gekleed," vroeg of een der Zendelingen zich bij hem wilde vestigen, en beloofde hem in alles te zullen helpen. Daarop verschenen ook andere „vorsten" met zoodanige voorstellen, en nu kwamen de Zendelingen overeen hun veld aldus te verdeelen: Van Essen kreeg het eiland Liroeng of Salibaboe; Gunther het eiland Kabroewang (Kabëharoean); Tauffmann en Richter het eiland Karakëlang. De lieden van Salibaboe waren bereid voor Van Essen een huis te bouwen, gedeeltelijk kosteloos, en zij begonnen blijken te geven van toegenegenheid. Nadat hij in het voorjaar van 1860 eene reis naar Mënado had gemaakt om den Resident te spreken, werd door hem te Liroeng eene school geopend, waarvan echter slechts door enkele kinderen gebruik werd gemaakt.

Dat het er onder de Talaureezen met de zedelijkheid slecht uitzag, behoeft geen vermelding. Maar alsof de menschen hier niet diep genoeg gezonken waren,

kwamen de blanken het kwaad nog vermeerderen. Van tijd tot tijd werden de eilanden namelijk bezocht door Amerikaansche walvischvangers, welker bemanning doorgaans onder deze diepgezonken lieden een liederlijk leven leidde. Vooral te Liroeng viel daarover ernstig te klagen. Overigens kon men, volgens de ervaring der Zendelingen, op deze eilanden zeer goed wonen. Zij gevoelden er zich gezond, het was er niet bijzonder heet en men had er uitmuntend drinkwater. Zij hadden echter dringend behoefte aan goede woningen, vooral ook omdat het den Inlanders moeilijk viel het onderscheid tusschen „mijn en dijn" in het oog te houden.

De bezwaren, waaronder hier het zendingswerk moest worden aangevangen, werden niet weinig vermeerderd, toen eene vreeselijke pokken-epidemie, die in 1859 op Sangir had geheerscht, in Juni van het volgende jaar naar Talaut oversloeg en in volle kracht op deze eilanden uitbrak. In eenen brief aan Ds. Heldring, van 27 October, schreef Van Essen: „Honderden zijn reeds gestorven; 7 koningen zijn hier dood; men zegt, dat in eenige negorijen nagenoeg alle menschen dood zijn." Zullen we er hem eene grieve van maken, dat hij in een schrijven aan Ds. Witteveen, uit denzelfden tijd, reeds blijk gaf van mismoedigheid? Zijn medebroeder Tauffmann had veeleer eene berisping verdiend, omdat hij zijne broeders niet bijstond in hunnen strijd. Deze had zich namelijk reeds in Mei naar Mĕnado begeven, en eerst na lange afwezigheid kwam hij terug. Nadat de plaag geweken was, ging Van Essen opgewekt voort met het bouwen van zijn huis en met schoolhouden, in het vooruitzicht spoedig zijne aanstaande vrouw te zullen ontvangen, welke hem uit Nederland nagezonden was.

In '61 deden zich teekenen voor, die hoop gaven op betere dagen. Op 17 Juni kon Van Essen berichten: „Het volk wordt ons meer en meer toegenegen." Blijkbaar won men veld. Uitwendig was de toestand echter treurig genoeg, want nu heerschte er op de eilanden hongersnood. Rijst was tijdens de epidemie niet gezaaid, andere voedingsmiddelen niet aangeplant, en voor de bevolking was niets te eten dan boombladeren en wat zoo in het wild gevonden werd. Pas in Mei '62 begon die hongersnood te bedaren. De levensmiddelen bleven echter duur; maar daarentegen was de prijs der slaven laag. Kostten deze in den regel *f* 30 per stuk, nu waren ze voor *f* 15, ja zelfs voor *f* 10 te bekomen. De Zendelingen konden er echter slechts enkelen vrijkoopen, daar zij zelf gebrek leden.

En niet slechts was hier te strijden voor het bestaan, en had men te kampen met allerlei zorgen en moeilijkheden van binnen: er kwamen nog gevaren van buiten bij. Gedurig werden deze eilanden geplaagd door zeeroovers. Zoo verschenen er eens in '62 niet minder dan 300 voor Liroeng. Zij beschoten het plaatsje des nachts, maar landden er gelukkig niet en werden ditmaal tijdig verdreven door Z.M. stoomschip „Reteh." Zoo was er „van buiten strijd, van binnen vrees," op allerlei manier.

Het werd er voor de Zendelingen niet aangenamer op, toen er weer een ongunstigen keer kwam in de stemming der bevolking, maar zeker hadden ze de bezwaren beter het hoofd kunnen bieden, indien de zorgen voor het dagelijksch brood minder hadden gedrukt. Op 20 Juli '62 schreef Van Essen: „Onze zaken staan slecht, namelijk in zoover, dat er verandering moet komen, of wij moeten de eilanden voorloopig verlaten. Onze kleeding is versleten en wij kunnen er niet bijkoopen. Onze toelage is niet toereikend om in onze noodzakelijke behoeften te voorzien. Wij hebben schuld, maar ik meer dan de anderen." Ook ontvingen zij niet het noodige voor de scholen: „Menigmaal heb ik reeds naar Holland geschreven om schoolbehoeften, kleeding enz., maar ons is nog niets geworden. Wij kunnen toch geen scholen oprichten zonder er iets voor te hebben."

Het gebrek aan geld was voor de Zendelingen op Talaut eene voortdurende kwelling en een drukkende last. De Zendelingen op Sangir hebben er ook lang mede te worstelen gehad, gelijk we zagen, maar zij hebben er zich doorheen geslagen. De mannen van Talaut vermochten dat niet. Intusschen kan dat wel ten deele door eigen schuld zijn: zij waren dikwijls te Mĕnado, en daar was het duur leven. Zoo bevond b. v. Van Essen zich in 1862

daar zelfs van Juli tot November. Hij verontschuldigde zich daarover door te zeggen, dat er geen prauw was om terug te keeren, en schreef 24 November aan Ds. Witteveen: „U ziet hoe moeielijk het is om zoo langer op Talaut te blijven." Ds. Witteveen maakte dat schrijven openbaar, „hoe ongaarne ook om den naam van onzen geliefden broeder Heldring." Hij voegde er aan toe, dat hij den broederen op Talaut „zonder verplichting zijnerzijds" dikwijls „zijn laatste geld" had gezonden. De bedoeling daarvan was duidelijk: Ds. Heldring werd door Ds. Witteveen aansprakelijk gesteld voor het gebrek, dat de uitgezonden mannen op Talaut leden. Nu echter de zaak zóó gelegen was, dat de Zending aldaar op 't spel stond, maakte Ds. Witteveen bekend, dat de gemeente te Ermelo, „die niets had dan het geloof in Jezus, den Koning der Heidenen," al het mogelijke zou doen om de vier broeders daar ginds te steunen.

Deze toezegging kwam voor Van Essen te laat. Deze toch berichtte op 24 Febr. '63 [1]) dat hij was afgetreden en op 26 November te voren (twee dagen dus na afzending van zijnen vorigen brief!) door het Gouvernement als onder-pakhuismeester te Tondano was geplaatst. Ter rechtvaardiging van zijn aftreden noemde hij de volgende redenen: 1º. ondoelmatigheid van deze Zending; 2º. het verstoken zijn van alle hulpmiddelen, tot Evangelisatie onder de Heidenen vereischt; 3º. het niet-geregeld zijn van hunne positie; 4º. veronachtzaming door Ds. Heldring, door de Vereeniging „Zendeling-werkman" en door de Overheid; 5º. ontoereikendheid der jaarlijksche toelage van *f* 500; 6º. de onmogelijkheid er iets bij te verdienen, dus om Zendeling-*werkman* te zijn; 7º. het ontbreken van verbinding met Mĕnado; 8º. tegenstand van de hoofden, die overmoedig werden wegens de onverschilligheid der Regeering jegens de Zendelingen; 9º. gemis van schoolbehoeften, die, ondanks herhaald verzoek, niet uit Nederland werden toegezonden; 10º. geen tegemoetkoming in de kosten van het bouwen van een huis; 11º. het nietnakomen van de beloften, door velen in Holland aan hen gedaan vóór hun vertrek; 12º. drukkende schuldenlast; 13º. achterstelling bij andere Zendeling-werklieden, die wel *f* 100 per maand ontvingen; 14º. het niet bezitten der bevoegdheid tot bediening der sacramenten, welke bevoegdheid aan de Zendelingen op Sangir verleend was door het Indisch Kerkbestuur, maar hun was geweigerd, omdat het Kerkbestuur nu overhoop lag met het Genootschap voor I. en U. Zending te Batavia [1]). Hunne positie was dus, volgens Van Essen, onhoudbaar: Ds. Heldring had die niet goed geregeld en hen van te voren niet ingelicht; de een verwees hen naar den ander, maar niemand hielp hen; hun armoedige toestand en het gemis van de kerkelijke ordening maakten, dat zij geminacht werden, en onder deze omstandigheden konden zij leven noch arbeiden. — Ds. Heldring verklaarde in antwoord hierop [2]): 1º. dat de Zendeling-werklieden indertijd door den Minister van Koloniën aan de Commissie, zonder haar toedoen, waren gevraagd; 2º. dat de Commissie hen had uitgerust en nog eene som gelds mee had gegeven, en dat zij hiermede hare taak volbracht had; 3º. dat de Commissie „Zendeling-werkman" nooit Zendelingen had bezoldigd; 4º. dat vanwege de Commissie al het mogelijke gedaan was om de Regeering te bewegen deze zaak, die immers hare eigene zaak was, ter harte te nemen, maar tot nog toe te vergeefs; 5º. dat het onmogelijk is op zulke verre afstanden alles goed te beoordeelen; 6º. dat men gehoopt had, dat de Talautsche mannen zooveel ijver, geduld en trouw zouden hebben betoond als de mannen van Sangir; 7º. dat het Gouvernement, hetwelk deze beide zendingen ondernam, aansprakelijk zou zijn voor de mislukking, aangezien het in gebreke bleef haar de noodige hulp te schenken, en 8º. dat er vanwege de Commissie niets kon geschieden dan alleen in stil gebed en trouwe hulp te doen wat in haar vermogen was.

Van Essen bleef nog geruimen tijd in

[1]) Erm. Zendingsblad 1863, bl. 97.

[1]) 't Is vreemd, dat aan deze Zendelingen geen acte van ordening is uitgereikt. Op 15 Maart 1856 zond Goszner aan Ds. Heldring, naar ik ergens lees, „4 Ordinations-zeugnisse," waarschijnlijk bestemd voor de Zendelingen van Sangir. Waarom ook de Talautsche Zendelingen niet van zulk eene acte voorzien? [2]) Chr. Stemmen 1864, bl. 122.

correspondentie met Ermelo. Op 20 Juli '68 schreef hij, „tusschenbeide sterke neiging te hebben om den Heer weder in de zendingszaak te dienen." Het is daartoe echter niet gekomen.

We gaan thans spreken over den tweeden: P. Gunther.

Toen Ds. Witteveen zijne mannen aan Ds. Heldring voor deze zending aanbood, schreef hij: „Drie mannen heb ik voor de Talaut-eilanden aangenomen. Met het geloof is het in orde, met de wetenschap niet. Twee krijgen les in Hollandsche taal, Geloofsleer, enz. Moeten zij ook nog Maleisch kunnen spreken? Zij gaan graag spoedig." Aan dit verlangen is voldaan. „Een van deze vrienden" — zoo schreef Ds. Heldring na hun vertrek in de Chr. Stemmen — „een van deze vrienden, hij was in het oog dergenen die hem niet kenden bijna te gering, in onze oogen ligt de uitnemendste, sprak op dien avond, toen wij gezamenlijk op het schip waren, en nog eenmaal ons in het gebed vereenigden, de bijgaande afscheidsgroet tot al zijne vrienden. Ik plaats haar gaarne, omdat zij de soort van mannen kenmerkt, dat wij zenden." De hier bedoelde was Gunther, en de aangehaalde woorden doen zien, dat Ds. Heldring zeer met hem ingenomen was. Die „afscheidsgroet" was een gedicht, dat de lezer vinden kan in de Chr. Stemmen van 1858, bl. 489.

De weinige brieven, die van Gunther gedrukt zijn, maken een gunstiger indruk dan die van Van Essen. Taal en stijl zijn beter, en de toon is gemoedelijk. Menigvuldig zijn in die brieven aanhalingen uit de Schrift en uit het Psalm- en Gezangboek. Bij de onderlinge verdeeling van het arbeidsveld was aan hem — gelijk gezegd is — het eiland Kabĕharoean toegewezen. De aanvankelijk gunstige vooruitzichten, daar onderscheiden radja's in Dec. '59 de Zendelingen waren komen uitnoodigen zich bij hen te vestigen, waren voor hem eene gebedsverhooring en vervulden hem met vreugde. „Hijgend heb ik verlangd om dit UEerw. te mogen melden" — schreef hij aan Ds. Witteveen. En van zijne stemming getuigt wat hij verder schrijft: „Wij zitten hier nog zeer naar en ellendig; het eten is zeer duur, en zoolang wij zelf niet bouwen kunnen zeer schaarsch; evenwel zijn wij meer vergenoegd dan ooit te voren; als de Heer ons de gave der taal maar geeft: die is zwaar. — Mijn troost is, in het verborgen met mijnen Jezus, Dien ik ook als den eenigen troost, beide in leven en sterven, aan de mij toevertrouwde blinde Heidenen wensch te verkondigen, en niets van 's Heeren raad achter te houden, opdat over mij niet kome het wee der ontrouwe dienstknechten. Daartoe heb ik mij aan den Heer verbonden."

De goede vooruitzichten, waarvan hij gewaagd had, werden niet terstond vervuld. Men weigerde eerst hem op Kabĕharoean te erkennen, maar de bovengenoemde reis van Van Essen naar Mĕnado in 1860 had eene goede uitwerking, en 4 September kon Gunther berichten, dat hij zich over een paar dagen naar zijnen post zou begeven. Hij was daarover blijkbaar verheugd, en schreef: „Het is een zeer schoon land en zeer vruchtbaar, maar de menschen zijn zeer lui en onverschillig; oorlog geen gebrek, dat is hun leven. Mochten zij ook eens in tijds met den Satan den oorlog beginnen, en God leeren vreezen, en hunne medemenschen liefhebben."

Uit eenen brief, door hem geschreven van Mĕnarang, 24 Oct. '63, verneemt men, dat hij destijds alleen was op deze eilanden. Van Essen was voorgoed heengegaan, Tauffmann was te Mĕnado om te trouwen, en Richter schijnt ook afwezig te zijn geweest. Gunther had gevreesd, dat Tauffmann „ook den weg van Van Essen zou inslaan," doch een brief had hem gerustgesteld. Zeer keurde Gunther het heengaan van Van Essen af: „Ik weet het wel, Van Essen schreef mij: Wat hebben wij kunnen ten uitvoer brengen in 3 jaren tijds? — maar dat helpt niet; toch blijven, zoolang men niet met geweld verdreven wordt. Honger hebben wij geleden, verlaten, zoo het scheen van God en menschen, maar dat alles helpt niet: blijven in onze roeping, en daar niet uitgebroken dan alleen door den dood. Maar ik weet het, er moet eene vastheid van keus wezen, als men op Mĕnado zijnde eene aanbieding krijgt." Die „vastheid van keus" was voorwaar wel eene dringende behoefte, want Gunther vervolgt aldus: „Hongersnood en oorlogen, dat is al wat men op Talaut

hoort, en het volk ziet het nog niet in, dat Gods oordeelen op deze eilanden rusten vanwege de hardigheid hunner harten; zij willen niet hooren."

Diezelfde brief, opgenomen in het Erm. Zendingsblad, wekt echter het vermoeden, dat er bij dezen Zendeling ook iets niet in orde was. Hij schrijft namelijk: „Met een bevende hand opende ik uwe brieven, want ik vreesde voor hardheid, daar ik al zoo veel en zoo lang van broeders was geslagen, en wel op zulk eene liefdelooze, harde wijze, en zij nog niet ophouden, en ook volgens hun zeggen het niet doen zullen, voor ik ontslagen en van hier verdreven ben. Ja, ik weende, en zag dat het UEerw. toch om de zaak te doen was; in plaats van straf ontving ik zegeningen." Uit het verdere gedeelte van zijnen brief blijkt, dat hij met de „broeders die hem geslagen hadden," bedoelt de Duitsche Zendelingen van Sangir, bepaaldelijk Schröder en Steller. [1]) Hij noemt hen „liefdelooze broeders," en zegt: „die van Sangir zijn zeer tegen ons en al wat Hollandsch is."

Dat de reden der oneenigheid tusschen de Zendelingen van Sangir en die van Talaut in het verschil van nationaliteit zou liggen, is ongerijmd. Hooren we Steller eens. Deze schreef 31 Maart '67 aan Ds. Heldring: „Richter en Gunther zijn op hunne reis naar Mĕnado op den uitersten hoek van Sangi-bĕsar (Groot-Sangir) door eenige lidmaten gezien in zulk een onzindelijken toestand en omgeving, dat wij eerder met walging dan met medelijden vervuld zijn moeten jegens die ongelukkigen. Zij staan misschien lager dan de Talaureezen, maar schijnen er verre van af te zijn zulks te gevoelen, ja nog zeer met zich en hun doen ingenomen te zijn, enz. Wij hopen om der armen Talaureezen wil, dat R. en G. van daar verwijderd en er in hunne plaats spoedig een paar vrome broeders door het Utrechtsche Genootschap derwaarts mogen gezonden worden." [2])

Duidelijk blijkt ook uit deze aanhaling nog niet, welke grieve men eigenlijk tegen Gunther en Richter had. Zij schijnt deze te zijn, dat zij leefden geheel op Inlandsche wijze. Wat Gunther aangaat, deze woonde samen met eene Talaureesche vrouw „in den wilden echt," gelijk men het in Indië wel noemt. Hij vertelde van haar, dat hij „nog wel eens vreesde, of zij genoeg aan zonde en ellende ontdekt was," maar troostte zich, dat zij toch „een afkeer had van het afgoden-offer en het offeren aan de duivelen." Hij scheen in deze onwettige verbintenis geen kwaad te zien, en zij hinderde den Talaureezen ook niet. Zoo kon hij schrijven: „De menschen hebben mij lief. Een oude radja weende, omdat hij had gehoord, dat de Zendeling van Taboekan (Schröder) tegen diens zoon gezegd had, dat ik een slecht mensch was en hij maken zou dat ik ontslagen van Talaut weg kwam." De hoofden waren op dit gerucht vergaderd geweest, en hadden besloten om, als hij wegging, geen anderen Zendeling te erkennen; „en al ware het ook dat zij gestraft zouden worden, het niet dan geveinsd te doen." Hij was dan ook vast besloten te blijven op dit eiland, waar hij zijnen invloed zag toenemen. Zoo lang hij hier was, schreef hij, was er geen droppel bloeds vergoten en in zijne nabijheid werd het duivelsfeest, gepaard met het drinken van warm bloed, niet gehouden.

Dat Gunther niet wettig gehuwd was, wist men hier te lande. In de Chr. Stemmen van 1864, bl. 123, staat duidelijk: „Gunther leeft met eene Talautsche vrouw." Doorgaans noemde hij haar eenvoudig „vrouw," maar soms „beminde." Zoo schreef hij op 3 Juni '65: „Het is Zaterdagavond. Alles is stil en rust, uitgezonderd mijne beminde. Zie, zij bidt!" — Richter had ook zulk een Inlandsche „beminde," met wie hij op Kabĕharoean komen zou, om daar eene maand te blijven, ten einde haar voor te bereiden, om met Gunther en diens „beminde" naar Mĕnado te gaan, om voor den burgerlijken stand te trouwen. Op die reis zal het dan geweest zijn, dat beide paren op Groot-Sangir werden gezien, zooals we van Steller vernamen.

In den brief, waaruit we zooeven citeerden, berichtte Gunther nog, dat het schooltje sedert 4 Sept. '64 klaar was, en de Talaureezen nu het Evangelie hoorden in hunne eigene taal. In Mei '65 had men een

[1]) Hij zegt namelijk in den aangehaalden brief, dat hij van Grohe een zeer liefelijken „vermaningsbrief" had gekregen, en ook van Kelling. [2]) De Utr. Zendingsvereeniging schijnt daarover destijds gedacht te hebben.

„vast- en bededag" gehouden, „zonderling, op verzoek der bevolking. De kerk was stoppend vol, ook des avonds." Maar zoo bleef het niet. De „duivelsfeesten" werden weldra weder gevierd; het was een geklinkklang om dol van te worden, en hij had niet meer kunnen verkrijgen „dan dat zij er het bosch mee ingingen." Moedelooze gedachten werden bij hem opgewekt ten gevolge der onverschilligheid, waarmee men deze eilanden bejegende. „Talaut deugt niet voor beschaving, want er is geen grootschheid des levens, en daarom kan de hoogmoed er niet gevoed worden," schreef hij, met die zonderlinge uiting blijkbaar bedoelende: er is niets van te halen, en daarom laat men Talaut voor wat het is. Intusschen arbeidde hij voort. Uit Nederland had men schoolbehoeften gezonden, en hij was van plan om, als hij zijn woonhuis zou gereed hebben, spoedig eene nieuwe „kerk en school" te gaan bouwen, ofschoon hij het benoodigde geld, *f* 200, nog niet had. Dankbaar gestemd jegens Ds. Witteveen noemde hij een zoon, waarvan zijne vrouw op 25 Juli '65 bevallen was, naar hem „Hermanus Willem." Het kind stierf in 1869.

In October '66 was het woonhuis nog al niet af, uit gebrek aan geld en werkkrachten. Het moest worden gebouwd op 34 palen (boven den grond) en zou 40 voet worden in het vierkant. Beneden wilde hij eene gelegenheid hebben voor jongens, die bij hem wilden wonen, en ook voor zieken. Hij wenschte ook „badkuipen in te richten," want, zeide hij, „ik genees met gebed en water." Het ging niet gemakkelijk zijne wenschen vervuld te krijgen, want ook hij stak in schulden, en het zou er treurig met hem hebben uitgezien, zoo Ds. Witteveen niet van tijd tot tijd iets gezonden had. Hij schreef: „Ik eet met de mijnen *obi* (aardvrucht, knol) of rijst, gewoonlijk uit water, zelden iets vleesch, want dat kan er niet af, veel maal maar één daags, doch gewoonlijk voormiddag en tegen den avond. In 2 jaren heb ik koffie, thee noch suiker in huis gehad." In dit armoedige leven kon hij zich schikken; maar moeilijker viel hem het dragen van allerlei teleurstellingen. Zijne grievendste teleurstelling was echter, dat hij van geen waarachtige bekeering kon getuigen. Hij schreef: „Ongevoeligheid is nog het kenmerk van de harten der Talauwers; dat kost wel eens slapelooze nachten." — De vijandige radja hield de kinderen uit de school, en diens vrouw bespotte degenen, die toch gingen. Zij, die bij den Zendeling in dienst waren of blijken van belangstelling in de prediking gaven, werden daarom vervolgd. Soms kwam er geen mensch ter kerke."

In eenen brief van 20 Juli '68 schreef Van Essen, berichtende dat hij een postwissel groot *f* 60 had ontvangen en aan Gunther en Richter had overhandigd, dat beiden er slecht uitzagen; en op 1 September schreef hij van Gunther: „Die broeder is zeer arm; ik heb medelijden met hem; hij ziet er zeer vervallen uit." Van anderen had Van Essen vernomen, dat hij de vorige week getrouwd was; en na dat medegedeeld te hebben, vaart hij voort: „Zijne vrouw is eene gemoedelijke Christin, doch is ook niet in haar voordeel uitwendig veranderd, zoodat zij nauwelijks te herkennen was."

Gunther en Richter zagen in dezen tijd naar eenen anderen werkkring om. Daar zij steeds in gevaar waren van moordenaars, en de Talaureezen weer overal in twist leefden, werd het werk daar met den dag moeilijker, en wenschten zij overplaatsing naar de Aroe- of Kei-eilanden. Een request, door hen daartoe bij de Regeering ingediend, had echter niet het gewenschte gevolg. Naar het schijnt, liet men als hoofdbezwaar tegen overplaatsing gelden, dat zij niet geordend waren. Er werden nu, toen men op dat inconvenient gewezen was, in Nederland pogingen aangewend door Mevrouw v. V. (van Vollenhoven?) om hen van eene ordening te voorzien, alsmede van meer „traktement" en betere communicatie-middelen.

In hunnen toestand kwam echter nog geen verbetering. Er was een plaats open op de Sangir-eilanden, maar die werd hun niet gegeven, en intusschen gingen de Talaureezen voort hun het leven ondragelijk te maken. Een enkel staaltje: op 17 Oct. '69 werd Gunther geroepen bij zijnen os (buffel?), die lag te zieltogen in eene brandende hitte. Bij onderzoek bleek hem, dat het dier mishandeld was, en hem bleef slechts over het af te

maken. In de nabijheid stonden eenige lieden, die, toen hij hun naar de oorzaak „roeg, wegliepen, zeggende dat zij den vendeling zelven in stukken zouden Zakken. Men was namelijk misnoegd over het besluit van een jong echtpaar, dat haags te voren geweigerd had langer aan de duivelsfeesten deel te nemen. In Januari daaraanvolgende (1870) schreef Van Essen: dHet lot van de geliefde broeders Gunther en Richter gaat mij zeer ter harte; zij hebben het zwaar."

In Burkhardts Kl. Miss.-Bibliothek [1]) geeft Dr. Grundemann eene aanvulling van het bovengeschrevene over Gunthers lotgevallen. In hoofdzaak zegt hij het volgende: in 1872 ging het den broederen iets beter. Gunther had nu eene huisgemeente van vrijgekochte slaven, leerlingen enz., te zamen 18 zielen. Zijne school werd door 20 tot 40 knapen bezocht. Aan de godsdienstoefeningen namen 50 tot 60 personen deel. Zeer verheugd kon hij nu berichten, dat hij 12 lieden op den Doop voorbereidde. — De eigen berichten van Gunther reiken, voor zooverre mij bekend is, niet verder dan tot 1870 ongeveer. Straks zullen we nog iets over hem vernemen, maar voor het overzicht van zijn „leven en werken" is dat van weinig belang. Of hij en Richter nog van de verhooging der toelage geprofiteerd hebben, zou ik niet kunnen zeggen. Naar het schijnt, heeft het Gouvernement hem later de toelage onthouden, maar verklaarde het zich bercid, die te geven aan nieuwe Zendelingen, door het Genootschap van I. en U. Zending te Batavia aan te bieden.

Thans komen we tot W. Richter, maar over de lotgevallen van dezen Zendelingwerkman kan ik nog minder mededeelen dan over den vorigen. Nergens heb ik eenig rechtstreeksch bericht of rapport van hem gevonden, en wat hier volgt is ontleend aan brieven van zijne medebroeders.

Bij de verdeeling van het arbeidsveld was aan Richter en Tauffmann het eiland Karakëlang toegewezen, doch hij kon niet terstond derwaarts gaan, omdat de betrokken radja hem niet wilde erkennen. Gunther deelde dat mede in zijn boven aangehaald schrijven van Dec. '59. De verzuchting, welke we in dat schrijven aantroffen: „Als de Heer ons de gave der taal maar geeft!" zag ook op hem, want Gunther voegt er bij: „Onze lieve Br. Richter heeft hier ook veel behoefte aan." Dat deze met de taal moest worstelen, blijkt ook uit een schrijven van Gunther van Aug '65: Richter verstond toen nog het volk niet en het volk begreep hem niet.

Na eenigen tijd gewacht te hebben, zette Richter zich neer in de negorij Laines, [1]) maar de radja van Taboekan hitste den radja van Laines tegen Richter op, en daar zijn leven gevaar liep, zag hij zich genoodzaakt in Febr. '60 die negorij te verlaten. Hij verhuisde toen naar Essa, [2]) op hetzelfde eiland, maar ook hier kon hij niets uitrichten. Gebrek aan levensmiddelen maakte het verblijf hier zoo goed als ondoenlijk, maar toch hield hij stand. Gevaren bedreigden hem daar bestendig van den kant der bevolking, die beschreven wordt als wantrouwend, achterdochtig, hoogmoedig, listig en roofzuchtig. Richter dacht echter niet aan heengaan; Gunther, het ergste duchtend, trachtte hem daartoe te overreden, doch vruchteloos. De toestand werd evenwel hoe langer hoe meer gespannen, en wie weet wat gebeurd zou zijn, zoo de edele radja Sarijo, van Beo, hem niet met 200 man in 3 prauwen uit het midden van dat volk verlost had. Op 15 Mei '64 kwam hij behouden te Beo aan, waar hij sedert bleef wonen. De bevolking van deze negorij is van eene zachtere geaardheid.

Het weinige, dat ik verder over Richter vond, voeg ik hier bijeen. In Oct. '66 schreef Gunther over hem: „Br. Richter is welvarend. Voor het uitwendige staat hij er beter bij dan ik, want eene huishouding van 2 menschen heeft zooveel niet noodig als van 14 menschen," en in Juli '68 schreef Van Essen: „Gunther en Richter zien er beiden slecht uit. Richter heeft nu reeds sneeuwwit hoofdhaar" (dat was dus binnen 11 jaren na hun vertrek uit Europa). Gunther schreef in datzelfde jaar, dat hij en Richter steeds „in gevaar waren van moordenaars en menschendieven." — Een

[1]) Deel IV, I bl. 232.

[1]) Waarschijnlijk is Rainis bedoeld. [2]) Waarsch. Essang.

laatste bericht vóór het optreden der nieuwe Zendelingen vinden we over hem in een episteltje van Van Essen, ged. Mĕnado 30 April '83. Hij zegt daarin: „Met Gunther en Richter gaat het niet zeer voorspoedig, wat het financieele betreft. Richter is geheel grijs, en de ontberingen, die zij geleden hebben, zijn duidelijk zichtbaar."

Ten slotte iets over C. F. W. Tauffmann, een Duitscher van geboorte. Deze en Richter hadden, gelijk we zagen, het eiland Karakĕlang als aandeel van den werkkring gekregen. Reeds in Mei 1860 vertrok hij echter weder naar Mĕnado, waarschijnlijk om eene vrouw te zoeken. Zien wij juist, dan is hij daar gebleven tot April '61. In Mei van dat jaar schreef Van Essen: Br. Tauffmann is op Mĕnado geëngageerd met een half-Europeesch meisje, doch zij spreekt geen Hollandsch." Hij vestigde zich toen te Beo en ging zich daar een huis bouwen. In Maart des volgenden jaars trad hij in het huwelijk, maar in Juli daarop verloor hij reeds zijne vrouw door den dood, en hij vroeg nu verlof aan de Regeering om op Mĕnado te mogen blijven, „totdat hij op zijn verzoek om verplaatsing antwoord zou krijgen." Hij kon op Beo niet blijven, schreef Van Essen, omdat daar „hoegenaamd geen levensmiddelen" waren. „Sedert Januari '62 is Br. Tauffmann al op Mĕnado" — schreef Van Essen in Febr. '63. Op zijn langst was Tauffmann dus op Talaut geweest van April '61 tot Januari '62. Van Essen verklaart dat blijven op Mĕnado volgenderwijs: „Hij werd eerst verhinderd door het overlijden zijner echtgenoote, en daarna om te hertrouwen. Hij is in Januari jl. hertrouwd met Mej. Helena Winter, en wordt nu aanhoudend uitgenoodigd door den Resident om terug te keeren, en zoo hij niet met Maart vertrokken is, wordt zijne maandelijksche toelage niet meer uitbetaald. Er bestaat thans geen gelegenheid om terug te keeren en het is nu nog moeilijker met eene vrouw, omdat de Sangirsche prauwen geheel ongeschikt zijn. Voor eenige dagen heb ik nog een brief van hem gehad, waarin hij zeer klaagde." Dat lange verblijf te Mĕnado was ook financieel niet voordeelig voor hem. In Nov. '62 stak hij reeds diep in schulden (*f* 700, en dat voor iemand, die op *f* 500 's jaars vast kon rekenen!) In de Chr. Stemmen van 1864, bl. 123, wordt dat leegloopen van Tauffmann te Mĕnado door een briefschrijver uit Indië genoemd: „gedeeltelijk met-, gedeeltelijk zonder zijne schuld." — Op 24 Oct. '63 schreef Gunther, dat „Br. Tauffmann door huwelijks-omstandigheden slechts 5 maanden op Talaut had kunnen werken." En wat voor „werken" zal dat dan nog geweest zijn!

In het jaar 1863 nam Tauffmann de plaats in van Van Essen te Liroeng. Hij schreef op 1 Augustus van daar aan Ds. Heldring: „Onze lage zal u wel bekend zijn hoe het ons gaat hier in dat duistere land wo de Zoon Gods, nog niet erkend word als onzen verlosser en Zaligmaker. Ja wo dat volk nog leefd als het zedelose vee in de wildernis zij bidden oúde boomen en stenen an, hún werk is mord en dodschlag húnne grüwel zijn grot bij húnne vesten word nog altijd dat warme menschen bloed gedronken, ik gelof de deúvel heeft hún in Eúwige keten gesloten welke moeijelijk kúnnen open gesloten worden maar alleen door de kracht des Allerhogsten kan het geschieden, dor biden, en werken en ok dor u lieve vrinden in Holland als úlieden úwe peningsken ded verzamelen voor de arme Heiden world dan zoúde het met di missi op Talaud anders wezen. [Doch de lezer sta mij toe het vervolg te corrigeeren. Hij heeft nu reeds gezien, dat deze Duitscher het in 6 jaren tijds nog niet ver in onze taal gebracht had, en dat geeft geen hoogen dunk van zijn aanleg voor talen. Hij vaart dan voort:] Maar, helaas, onze Zending op Talaut begint te vallen in de hand des Boozen, die de vader der zonde is. Ja, treurig staat het met de Zending op Talaut: de eene zendeling (Van Essen) is afgetreden en heeft zijn werk tegen een wereldsch ambt geruild. De andere zendeling, P. Gunther, is voor immer in de hand des Boozen. Hij leeft met eene Inlandsche vrouw en . . . Wat den derden zendeling, W. Richter, aangaat, ik weet nog niet wat er uit hem zal worden. Ik heb nu de plaats van den Heer Van Essen ingenomen en woon op het eiland Liroeng, negorij Liroeng. Bij mijne aankomst alhier kon ik met mijne lieve vrouw geen plaats vinden, waar wij konden uitrusten. Van

Essens huis zag er uit als een varkenshok en in dat hok moesten wij maar ons logies gereed maken. Nu ben ik er. Wat zal nu worden gedaan? Zal het zoo blijven? Nu moet er werk van gemaakt worden, dat Talaut een andere gedachte krijge van een Zendeling. Ik wil mij alle moeite geven (en mijne lieve vrouw eveneens) om dit arme, ellendige, blinde Heidenvolk het ware en reine Evangelie te verkondigen, en met moed en ijver er naar streven, dat dit arme volk spoedig leert erkennen, dat Jezus onze Verlosser en Zaligmaker is. Mijn huisgezin telt 27 zielen, 22 Christenen en 5 vrijgekochte slaven. Een klein begin is er nu. Ook is de Heer Resident zoo goed geweest mij op mijn verzoek een meester voor Liroeng te geven. Nu hoop ik, dat door Gods genade en bijstand het werk spoedig moge vooruitgaan. Maar mij ontbreken nu schoolbehoeften, Bijbels, Gezangboeken en kleederen voor arme Heidenkinderen. Mijne lieve vrouw wil spoedig eene naaischool openen, maar zij heeft veel noodig om dat werk te beginnen. Enz." Aan het slot van dezen brief verzocht hij om zijne ordening, zeggende: „Ik hoop dat ik spoedig kinderen zoover krijg, dat ik ze doopen kan. Dat is vooral noodig."

Hoe het hem hier verder gegaan is en hoelang zijn verblijf op Liroeng geduurd heeft, kan ik niet zeggen. Omstreeks 1870 verliet hij de Talaut-eilanden en vestigde zich te Oeloe op Siauw, [1]) welk eiland hij van Grohe overnam, die daarop naar Tamako op Groot-Sangir verhuisde. En dan volgt wat Dr. Grundemann van hem vertelt, en dat aldus luidt: [2])

„Tauffmann verhuisde in 1874 naar Mĕnado. Zijn ijver voor het rijk Gods was niet verkoeld; hij handelde eenvoudig naar 1 Tim 5: 8 (zoo iemand de zijnen, en voornamelijk zijne huisgenooten, niet verzorgt, die heeft het geloof verloochend, en is erger dan een ongeloovige). Om in zijne behoeften te voorzien, legde hij eene plantage aan. Hij plantte notemuskaatboomen, bearbeidde zijne velden en had het na eenige jaren reeds tot een tamelijk vermogen gebracht. Daarbij verzuimde hij in geenen deele het rijk Gods te dienen, en dat niet alleen onder zijne ondergeschikten. Dikwijls nam hij de namiddagkerk te Mĕnado waar. Naar het schijnt had hij zich ten doel gesteld, zoo spoedig hij zich een voldoend bestaan zou hebben verzekerd, naar het (Duitsche) vaderland terug te keeren, waaraan hij met smachtend verlangen hangt. Doch het zou geheel anders uitkomen. Vader Goszner had zijne zendboden als schapen onder de wolven gezonden en heeft hun eene voortreffelijke geestelijke uitrusting medegegeven. Maar moesten zij tevens voor hun tijdelijk bestaan zorgen, zoo behoorden zij daarvoor ook de bekwaamheid te bezitten; en het is daartoe in het vreemde land niet voldoende, dat iemand het schrijnwerken, smeden of een ander handwerk verstaat, waarmee hij in het vaderland zijn brood verdienen kon. Tauffmann raakte spoedig in handelszaken betrokken, maar hij was niets minder dan koopman. Had hij vóór zijne uitzending een handelscursus bijgewoond en was hij met geldzaken vertrouwd geworden, zeker zouden hem bittere ervaringen bespaard zijn gebleven. Maar hij, als eerlijk, rond Duitscher, dacht zelfs van den sluwen Maleier geen kwaad. Zij maakten van de goede gelegenheid gebruik en bedrogen hem, in die mate, dat hij ten slotte al het zijne kwijt was. Twaalf jaren lang had hij weer gewerkt, en andermaal scheen alles vergeefs; hij was zoo arm als de mieren, moest van meet aan beginnen en het lieve vaderland scheen onbereikbaarder dan ooit.

„Op de Sangir-eilanden hadden intusschen de Gosznersche broeders, onderhouden door de Hollandsche Regeering, een steeds vruchtbaarder werkzaamheid ontwikkeld. Tauffmann nam nu het besluit, zich der Regeering voor dit arbeidsveld ter beschikking te stellen. Hij werd aangenomen en te Taboekan geplaatst, op eene toelage van *f* 150 's maands. Zijne oudste dochter Louise, die zich op school onderscheiden had, liet hij te Mĕnado terug om zich te bekwamen voor onderwijzeres, waarvoor meer dan het vierde deel der toelage geofferd moest worden. Met zijne reeds zwakke vrouw, den 12-jarigen zoon en eene jongere dochter verhuisde hij in het begin van 1886 naar Groot-Sangir. In zekeren zin vond hij

[1]) Geïll. Zendingsblad 1872 bl. 48. [2]) Zie Alg. Miss. Zeitschrift 1889, Beibl. No. 2.

daar het veld wit om te oogsten. Over 11 in werking zijnde scholen kon hij terstond het opzicht aanvaarden. De onderwijzers van die scholen lieten echter veel te wenschen over, zoodat hij reeds dadelijk tot over de ooren in het werk raakte. In de eerste 9 maanden doopte hij 500 personen, van welke 225 volwassenen. De kerk te Taboekan werd goed bezocht; op Kersttijd b.v. kwamen er meer dan 1000 hoorders."

Tot zoover Dr. Grundemann. Bij onze bespreking van de zending op de Sangir-eilanden maakten we van Tauffmanns arbeid aldaar reeds melding. [1])

We hebben hiermede de Zendeling-werkmansperiode afgehandeld. Men moet die arme mannen, die het er zoo slecht afgebracht hebben, niet hard vallen. Zij zijn veeleer als de slachtoffers van een verkeerd (ofschoon goedbedoeld) stelsel te beklagen. Ik heb deze onvruchtbare periode eenigszins uitvoerig behandeld, niet om zenders of gezonden en te bezwaren, maar om, zoo mogelijk, eene herhaling af te wenden. Er zijn onder ons nog altijd voorstanders van dat systeem (zonderling, vooral onder vermogende zendingsvrienden), maar, naar ik meen, niet onder hen, die eenige studie van de Zending hebben gemaakt. De geschiedenis heeft het stelsel geoordeeld, en leert duidelijk, dat het ook in de Zending meer op de qualiteit dan op de quantiteit aankomt.

„Uit verlies winst" — die zinspreuk van O. G. Heldring mag ook van het zendingswerk op Talaut gelden. De mislukking van den Zendeling-werkman heeft *allengs* tot eenen beteren toestand geleid.

Wij spraken boven (bladz. 644) reeds over het nieuwe Comité, dat zich, ingevolge den wensch van het Genootschap te Batavia, hier te lande had gevormd. Het wilde, krachtens zijnen naam, ook voor Talaut zorgen. Bij zijn optreden was Richter, naar het schijnt, reeds overleden. In ieder geval waren Gunther en Richter ontslagen en er moesten 2 nieuwe arbeiders gezonden worden. Wij zagen, dat het Comité in '87 Vonk en Ottow derwaarts uitzond, tegelijk met M. Kelling, die voor Sangir bestemd werd. Vonk was te voren onderwijzer op eene Christelijke school te 's Hage, Ottow onderwijzer op een Christelijke school te Schiedam. Beiden ontwikkelde mannen dus, ofschoon ze geen Theologisch onderwijs en ook geen andere voorbereiding voor het zendelingswerk hadden genoten. Aangekomen te Batavia op 22 Dec. '87, vervolgde het drietal de reis per stoomschip naar Mènado en van daar per zeilschip naar Manganitoe, de standplaats van Steller. Van hier werden Vonk en Ottow met het Gouvernements-stoomschip de „Havik" naar hunne bestemming gebracht, die in Mei(?) 1888 bereikt werd. Ottow, die gehuwd was, vestigde zich te Beo, op Karakèlang, terwijl Vonk, die ongehuwd was, te Moronge, op Salibaboe (Liroeng), ging wonen.

Vonk mocht zijnen intrek nemen in het huis van den Inlandschen onderwijzer, die zoo vriendelijk was hem dat tijdelijk af te staan. De bevolking van Moronge, 1500 zielen sterk, beloofde voor den nieuwen leeraar een goed woonhuis te zullen bouwen. Hij had van Manganitoe een viertal flinke jongens medegebracht, die hem dienden. De bevolking gaf blijken van welwillendheid, en dikwijls kwamen lieden hem iets van de opbrengst hunner tuinen ten geschenke brengen. „Ik heb het hier goed," — zoo schreef hij — „naar het stoffelijke meer dan genoeg." 's Morgens gaf hij onderwijs in de school en 's avonds hield hij met ouden en jongen eene korte godsdienstoefening in het Maleisch, ofschoon dat lang niet door allen verstaan werd. Te dezer plaatse woonde ook de oud-zendeling Gunther. Vonk noemde hem in het aangehaald bericht: „de pas ontslapen Zendeling," en zegt van hem, dat hij gehuwd was met eene Inlandsche vrouw, „hetgeen hem vele onaangenaamheden berokkend had." Wij leerden daarvan boven iets kennen. Volgens zijn schrijven had Vonk van Gunther veel hulp bij het aanleeren der Talaureesche taal.

Op het einde van Aug. '88 had Vonk reeds 350 personen, meest kinderen, gedoopt. Er was in zijne afdeeling een algemeen verlangen, nog wel niet naar onderwijs en bekeering, maar dan toch naar den Doop. Een paar huwelijken

---

[1]) Zie bl. 646 en 647.

konden door hem worden ingezegend, wat hij te belangrijker vond, omdat nog zeer velen er eene eere in stelden meer dan ééne vrouw te hebben. Was het echter onder het volk tot wezenlijke vernieuwing nog niet gekomen, voor het uitwendige was reeds veel ten goede veranderd. Bij de komst der eerste Zendelingen waren de Talaureezen, volgens hem, „echte oorlogsmannen en wilde koppensnellers;" thans behoorde het vermoorden van een mensch hier tot de uitzonderingen. Geheel afgelegd waren de oude manieren echter nog niet: in den jongsten tijd had men op het eiland Karakĕlang nog eenige vrouwen levend begraven.

Vonks werkzaamheid duurde slechts kort. Reeds in '90 openbaarden zich bij hem duidelijke teekenen van krenking der geestvermogens. Nadat deze was geconstateerd werd hij door het Gouvernement ontslagen, en in December van het volgende jaar kwam hij in Nederland terug.

Ottow was vooruitgereisd naar zijne bestemming, maar zijne vrouw volgde hem weldra. Zij kwam in den nacht aan; en toen zij den volgenden morgen hunne woning eens opnam, vond zij een ondenkbaren rommel. Het huis was van hout gebouwd, en wel van vermolmde oude planken, afkomstig van de afbraak van Richters huis. Alles was onuitsprekelijk vuil en verwaarloosd, en dagen waren noodig om het een ooglijk aanzien te geven. Het vuil was weg te ruimen, en een laagje kalk bedekte veel, maar daarmede was niet alles verricht. De planken lagen los op de balken van den vloer, en zij waren zóó slecht, dat men er gedurig doorzakte. Het dak lekte als een zeef. In plaats van ramen waren er in de wanden gaten zonder luiken, en de deuren sloten geen van alle. De radja kreeg wel last van den Resident om het te herstellen, maar hij haastte zich er niet mede.

Ottow vond te Beo nog 2 kinderen van Richter, een jongen en een meisje; hij en zijne vrouw trokken zich het lot van die kinderen aan. Zij namen ook eenige jongens en meisjes in huis op, zoowel voor bediening als ter opleiding. Zij vonden daar verder eene kerk, die juist gereed was: eene groote ruimte met sombere wanden en gedekt door een rieten dak. Spoedig ving hij aan school te houden, al ontbraken hem nog de benoodigdheden. Daar hij het Talaureesch nog niet kende, behielp hij zich met het Maleisch. In '89 kreeg hij een geschikt helper uit de gemeente van Steller, genaamd D. Kantiandaro. Deze, die te Depok was opgeleid, kwam nu aan het hoofd der school te staan. Des avonds werd eene gebedsure in de kerk gehouden; de vrouwen woonden die getrouw bij, maar de mannen minder.

Aan mededeelingen van Mevr. Ottow over den uitwendigen toestand van het volk ontleenen we hier enkele bijzonderheden. Zij noemt de Talaureezen het leelijkste menschensoort, dat zij ooit zag. De kinderen loopen lang naakt, maar de volwassenen zijn nu over 't algemeen gekleed, al is het niet fijn. In dit opzicht was er dus vooruitgang. Men leerde de bewoners kennen als lui en vuil. Hun voedsel bestaat voornamelijk uit aardvruchten. De huizen zijn op palen gebouwd, en hoewel ze niet groot zijn, worden ze bewoond door eenige gezinnen, tellende 40 tot 50 personen, wat niet bevordelijk is aan zedelijkheid en welvoegelijkheid. Een balk met inkepingen geeft toegang tot deze huizen. In dit opzicht is het dus nog bij het oude. Bijna iedereen vond men lijdende aan wonden. Ook heerscht hier, evenals op Sangir, eene soort melaatschheid (bobento [1]). De polygamie bevond men hier algemeen te zijn, met name onder de hoofden, en dat terwijl de radja en het tweede opperhoofd zwagers waren van Richter. — Levensbehoeften waren hier bijna niet te bekomen, zoodat de Zendeling hier ook nu nog niet leven kan zonder veel ontberingen. Men meende echter, dat de grond wel geschikt was ook voor andere cultures dan aardvruchten, want het geheele land zag er zoo groen en fleurig uit, dat het een lust was om te zien.

Weldra kwamen er bezwaren. Mevr. Ottow werd ziek, en het duurde geruimen tijd eer zij herstelde. De Zendeling zelf kreeg een wond aan den voet, die maar niet wilde genezen. Toen zij weer een weinig op streek geraakten, kwam er

[1]) Zie N.-Guinea.

schaarschte van levensbehoeften. Ottow ging daarop naar Liroeng om proviand te halen; hij bevond, dat de rijst, die gewoonlijk daar *f* 7 de pikoel kost, nu voor *f* 30 niet te bekomen was, en keerde met ledige handen terug. Een schrijven, door hem gericht aan den Controleur op Sangir, had echter het gevolg, dat van daar levensmiddelen gezonden werden, en Mevr. Steller verblijdde de bedrukte broeder en zuster met allerlei goede en noodige zaken. Dat gebrek aan voedsel keerde gedurig terug. In dit opzicht schijnt het te Liroeng, waar eenige handel is, beter te zijn. Mevr. Ottow kon slechts ééns in 3 of 4 weken een kip slachten, en ander vleesch was niet te bekomen. Had men een ei, dan moest het zóó verdeeld worden, dat hun kindje het wit en de moeder het geel kreeg. Ottow zelf verdroeg het Inlandsch voedsel en was gezond, ofschoon hij vermagerde; maar zijne vrouw kon dat voedsel niet gebruiken en werd steeds zwakker. Dan had men veel last van dieverijen, en verder was er nog allerlei gebrek. Het ging zoo op den duur niet, en in Juni '90 hakte de Zendeling den knoop maar door, liet vrouw en kind naar zijne moeder [1]) op Java vertrekken en ... bleef alleen te Beo achter. Men ziet het: 't is niet genoeg, dat een Zendelingsvrouw een Europeesche is; zij moet ook tegen ontbering bestand zijn, althans in den beginne, later wordt alles vanzelf beter (vgl. Groot-Sangir).

Men krijgt uit de berichten den indruk, dat Ottow zich onder de Talaureezen wel op zijne plaats gevoelde. De hoofden, en ook het gewone volk, gaven daarbij blijken van ingenomenheid met hunnen leeraar, en de kinderen maakten in het leeren, niet het minst in het zingen, snelle vorderingen, terwijl ze in de kleeding steeds zindelijker en betamelijker werden. 't Was jammer, dat hoofden en bevolking zich niet tot voortgaan met het bouwen van een nieuw zendelingshuis lieten bewegen, terwijl de Zendeling zonder hunne medewerking in dit opzicht niets vermocht. Men had op de Talaut-eilanden te kampen met ongeregelde toestanden. Er was geen gezag en geen orde, en Ottow sprak de meening uit, dat het minder gelukken van de Zending hier dan op de Sangir-eilanden voornamelijk dááraan diende te worden toegeschreven.

Na den terugkeer van Vonk naar Nederland had Ottow al het Evangelisatiewerk op de Talaut-eilanden voor zijne rekening. De Resident van Mĕnado vatte het voornemen op, der Regeering voor te stellen, Gunther weer te benoemen en hem de plaats van Vonk te doen innemen, maar het is niet volvoerd, hetzij omdat de Resident er van afgezien heeft, hetzij omdat de dood van Gunther tusschenbeide gekomen is. Ottow bleef dus voorloopig alleen. Meest was hij op de kleine eilanden, en slechts nu en dan stak hij over naar het groote eiland, zijn eigenlijken werkkring. Over het voormalig arbeidsveld van Vonk schreef hij: „Het is eene zegenrijke, heerlijke streek, waar men hongert en dorst naar licht en onderwijs, terwijl de bewoners van het grootere eiland nog onverschillig zijn." Met Kerstfeest '91 vierde hij te Salilaboe het Avondmaal met 33 broeders en zusters. Op enkelen na waren dit al de lidmaten der gemeente. Met de school bleef het goed gaan, en de vorderingen der jeugd waren buitengewoon, vooral in schrijven en zingen. De vorderingen in het zingen bepaalden zich echter tot de jeugd niet. Toen Ottow te Salibaboe voor het eerst kerk hield, moest hij bij het zingen regel voor regel voorzeggen, evenals elders. Doch dan zong hij alleen met zijne jongens, terwijl de rest zweeg. Maar reeds in het begin van '91 zong de geheele gemeente en kon het voorzeggen achterwege blijven. De gemeente van Moronge volgde daarin het goede voorbeeld van die te Salibaboe.

Na het vertrek zijner vrouw gewende Ottow zich geheel aan het eenvoudige leven op Inlandsche manier; zóó zelfs, dat toen een kist uit Nederland aankwam met provisiën, hij die verruilde tegen schoolbehoeften. Gezonden stoffen verruilde hij tegen kokosnoten, die aan arme gemeenten werden gegeven om ze te planten. Als een bewijs van de soberheid zijner toenmalige levenswijze is ons medegedeeld, dat hij zelf iederen dag, als hij baadde, zijne kleederen spoelde, die hij den vorigen dag gedragen had. „Zoo blijven ze" — schreef hij — „schoon en frisch, hoewel er in langen tijd geen

---

[1]) Zie bladz. 161.

strijkijzer overheen is gegaan." Genoemde ruilhandel voorzag slechts voor een deel in de behoeften der school. Deze toch waren zóó groot, dat Ottow in '92 vroeg om niet minder dan 50 dozijn leien, 200 doosjes griffels, 100 doosjes krijt, 2000 stuks cahiers, enz.

De goede bedoeling, die de Zendeling met de aangeschafte kokosnoten had, mocht niet bereikt worden. Hij wilde namelijk, dat de gemeenten van Talaut (ongeveer 60) gemeentetuinen zouden aanleggen. Onbebouwde gronden waren daartoe nog voldoende voorhanden. Uit de opbrengst der kokostuinen zouden dan in het vervolg door de gemeenten de kosten voor hare kerken, scholen enz. kunnen worden bestreden. De Resident had dat plan goedgekeurd, maar toen men gereed was om het te gaan uitvoeren, verscheen de Controleur en stak een spaak in 't wiel, zonder eene verklaring van zijne tegenwerking te geven. De Zendelingen op Sangir en Talaut hebben over dien ambtenaar meermalen ernstig geklaagd. Het zou wel noodig zijn geweest aan die klachten openbaarheid te geven, maar naar het schijnt is dit nagelaten uit liefde tot den vrede of om geen wraak uit te lokken. De Zendelingen op hunne afgelegen en eenzame posten toch zijn op allerlei wijze afhankelijk van de ambtenaren, en deze hebben het geheel in hunne macht, hun het leven zuur te maken. Het is te betreuren, dat niet alle ambtenaren inzien, hoe goed en noodig het is, de Zendelingen in hunne pogingen te steunen.

Die tegenwerking van zijne plannen viel Ottow zwaar te dragen. De moeilijkheden van huiselijken aard voegden zich daarbij. Zijne vrouw was nu reeds 1½ jaar op Java, en het ging toch niet aan, deze gescheiden levenswijze op den duur voort te zetten. Zij zou dus naar Talaut terugkeeren. Het oude huis was onbewoonbaar, de bevolking niet te bewegen een nieuw te bouwen, hulp van de Regeering niet te krijgen, zoo bleef er niets anders over dan tijdelijk de woning van een Chinees te Salibaboe te huren. Niettegenstaande dat was de Zendeling met goede plannen voor de toekomst vervuld. Wij zagen zooeven, dat hij nog in '92 allerlei zaken aanvroeg. En zeer verheugde hij zich over de ophanden komst van eenen nieuwen medearbeider.

Deze — die niet Ottows *mede*-arbeider, maar voor eenen tijd de éénige arbeider op Talaut zou zijn — is J. R. van den Bovenkamp. Na op 9 Maart 1892 geordend te zijn te Rotterdam, waar hij zijne opleiding genoot bij de Nederl. Zendingsvereeniging, vertrok hij den 26sten met zijne echtgenoote (Mej. C. van der Wilde) naar N.-Indië. Bij hunne komst te Liroeng, op 28 Augustus, vonden zij de familie Ottow tot vertrek gereed. Zij konden de ontberingen en wederwaardigheden van het zendelingsleven op Talaut niet langer verdragen en gingen naar Java, waar hij eene benoeming kreeg tot onderwijzer in Gouvernementsdienst.

Zoo waren dan de eerste pogingen van het Comité — we mogen niet zeggen mislukt, maar — niet naar wensch geslaagd. De leiding bleek nu echter in goede handen te zijn, en het is ons vergund een slot te schrijven, dat een vrij sterk contrast vormt met het begin. Door de goede zorg van het Comité bestaan in dit gebied thans 3 posten, en die gaan we nu achtereenvolgens bespreken.

1. *Moronge (Salibaboe).*

De kennismaking met het land, zijne bewoners en het werk, viel den nieuwen Zendeling en zijne vrouw niet tegen. Na even te Liroeng geweest te zijn, stapten zij weer in eene prauw en voeren verder naar zijne standplaats Moronge, welk plaatsje, met 1200 inwoners, na 1½ uur roeiens bereikt werd. Hier kennis gemaakt hebbende met hunne aanstaande woning en met den djogoegoe (opperhoofd), vervolgden zij, wederom te water, de reis naar Salibaboe, de woonplaats van Ottow, hetwelk in 1 uur bereikt werd. Hier zouden zij blijven tot hun huis te Moronge bewoonbaar was. Dit is de voormalige woning van Vonk, een huis op palen gebouwd, geheel van hout en met *atap* (bladeren) gedekt. De planken sloten nergens op elkander; op verscheidene plaatsen kon men er een vinger tusschen steken, op enkele plaatsen er zelfs bijna doorheen kruipen. Zolder en

vloer waren eveneens in vervallen staat. Bovendien was het hout op sommige plaatsen zóó slecht, dat men met de vingers best een gat in den wand kon boren. Men timmert hier nagenoeg zonder spijkers, die schaars voorhanden zijn. — De werkkring van Van den Bovenkamp was groot. Zij omvatte de 5 gemeenten Moronge, Salibaboe, Liroeng en Serei op 't eiland Salibaboe, en Mĕngarang op Kabĕharoean. De wegen te Moronge waren goed; maar tusschen de verschillende negorijen vond men van wegen niet veel bijzonders. Volgens zijne bevinding zag het er met de cultuurgewassen op Talaut beter uit dan hij in Nederland vernomen had, waar men zeide, dat er niet veel meer groeide dan aardvruchten. Hij kon berichten, dat men hier zelfs reeds begonnen was met het planten van rijst op ladangs (droge velden), en dat ook hier groeiden mais, pisang, kokosnoten, tabak enz. Het ontbrak hier ook niet aan goed timmerhout, maar dat was moeilijk te bekomen, en ook het vinden van arbeiders om het te verwerken was bezwaarlijk. Ook had men in Nederland tegen Van den Bovenkamp gezegd, dat hij op Talaut, wat het gedierte betreft, niet veel meer zou vinden dan wilde varkens. In strijd hiermede merkte hij echter óók op: kippen, eenden, duiven, honden, geiten en zelfs enkele paarden.

Op 4 September gingen Ottow, Van den Bovenkamp en diens echtgenoote per prauw, van Moronge gezonden, (de landweg is voor eene Europeesche vrouw onbegaanbaar) naar dit plaatsje, om er te kerken. Te Liroeng en te Salibaboe was bekend gemaakt, dat de gemeente op dien datum te Moronge werd verwacht. Het kerkgebouw, dat ook voor school dienst doet, een flink, ruim lokaal, was geheel met menschen gevuld, ongeveer 500 in getal. Bij het binnenkomen der Zendelingen zong de gemeente hun een welkomstlied toe. Daarna werd door de scholieren, onder leiding van den Inlandschen meester, driestemmig gezongen. Het eerste gezang was wezenlijk goed, maar dat van de kinderen zelfs mooi. Vervolgens sprak een kweekeling van den onderwijzer de nieuwaangekomenen toe, waarna Ottow eene toespraak hield. Daarin drukte hij er sterk op, dat hij niet gekomen was om het hunne, maar om hen, terwijl hij tevens de gemeente aan zijnen opvolger overdroeg.

Maar het zal niet overbodig zijn, eer we verder gaan, den lezer een weinig nader dan we in de Inleiding (bl. 30) deden, met deze weinig bekende eilandengroep bekend te maken. Zij ligt tusschen 3°45′ en 4°30′ N.B., op ongeveer 127° O.L., en bestaat uit de volgende eilanden: 1. Salibaboe met de hoofdplaats Liroeng. Op dit eiland ligt, op 2 uur afstands van de hoofdplaats: Salibaboe, en tusschen beide in Moronge. — 2. Kabĕharoean (gewone spelling Kabroewang), met de hoofdplaats Mĕngarang, waar voorheen Zend. Gunther woonde. — 3. Karakĕlang (gewone spelling Karkĕlang), het grootste eiland, met de hoofdplaats Beo. — 4. De Nanoesa-eilanden, ten N.O. van Karakĕlang, op een afstand, dat ze van dit eiland niet te zien zijn. Slechts enkele (4 of 5) daarvan zijn bewoond. Bovendien zijn er kort bij de grootere nog eenige kleine, onbewoonde eilanden.

De eilanden stonden vroeger onder de macht van de Sangireesche hoofden. Dat is in naam nog zoo, maar niet in de werkelijkheid, want het Gouvernement oefent hier thans rechtstreeksch gezag uit. Het is vertegenwoordigd door een Posthouder, die te Liroeng zetelt (sedert 1889) en heel wat te redderen vond, want de Sangireesche hoofden hadden hier uit eigenbelang eene menigte hoofden aangesteld en een ergen warboel gesticht. Thans is Talaut verdeeld in 6 presidentschappen, en wel: 1. Liroeng, bestaande uit geheel Salibaboe met Zuid-Karakĕlang; 2. Mĕngarang, omvattende geheel Kabĕharoean; 3. Roeso, omvattende een gedeelte der westkust van Karakĕlang; 4. Beo, waartoe ook een deel der westkust en het noordwesten van Karakĕlang behooren; 5. Poeloetan, omvattende het oostelijk deel van Karakĕlang, en 6. de Nanoesa-eilanden. Aan het hoofd van elk der 6 staat een president-radja: districtshoofd, zouden we kunnen zeggen, en ze zijn weer onderverdeeld in djogoegoeschappen, tot een gezamelijk aantal van 18. Een djogoegoe is zooveel als een kampoenghoofd.

Dat hier nog veel willekeur en knevelarij heerschen, kan men denken. De bepalingen,

welke voor het volk gemaakt worden, bereiken het door zijne hoofden, die er inmiddels van gemaakt hebben wat ze wilden of durfden. Het volk heeft niets, waaraan het zich kan vasthouden, en niets waarop het zich durft beroepen tegenover de willekeur zijner hoofden. Het heeft slechts te gehoorzamen, of wordt bedreigd met gevangenis, of blok, of verbanning. Als iemand dit laatste woord slechts hoort, dan siddert hij reeds. Het „hooger-op" zoeken is hier doorgaans „achter-op." De Zendelingen zien zich nog al eens genoodzaakt tegen onderdrukking der kleine lieden, die niet veel beter dan slaven behandeld worden, op te komen, maar dat moet steeds met groote voorzichtigheid geschieden en bezorgt hun dan toch nog licht onaangenaamheid, want we zijn nog niet zoo ver, dat al wat Nederlandsch ambtenaar is zich als één man tegen 't onrecht keert, en daarenboven: men ziet dikwijls zoo tegen *soesah* op!

Van den Bovenkamp ving na aankomst onverwijld den arbeid aan, krachtig bijgestaan door zijne vrouw, die, als oud-onderwijzeres, zich vooral aan de jeugd liet gelegen liggen, maar zich ook belastte met de behandeling van zieken en gewonden, waarvoor zij eene homoeopatische apotheek van Mevr. P. Kelling ontvangen had. Op 16 Oct. '92 hield de Zendeling zijne eerste prediking; hij bediende zich daarbij voorloopig van 't Maleisch, maar ving terstond aan zich op het Talaureesch toe te leggen, dat nog tot de ongeschreven talen behoort. Op 2den Kerstdag werd voor 't eerst het Avondmaal bediend, maar dit leidde reeds terstond tot een conflict met den djogoegoe van Moronge, die twee bokki's [1]) had, en nog wel zusters, welke beide mede wilden aanzitten, wat niet kon worden toegelaten. Beide Kerstdagen was de kerk overvol, en evenzoo op Oudejaarsavond en Nieuwjaarsmorgen. Met het doopen van volwassenen was de Zendeling zeer voorzichtig. Velen begeerden het sacrament te ontvangen, maar hunne onkunde was groot, en behoorlijke voorbereiding hoog noodig. Daartegen hadden de menschen ook geen bezwaar: ze wilden zich gaarne laten onderwijzen, al hadden ze er eerst niets voor over, zoodat ze in 't lokaal liever in donker zaten dan een beetje olie mee te brengen voor de lamp. Ze kwamen echter spoedig tot andere gedachten en stonden de opbrengst van een aantal boomen voor de verlichting af.

Na hier eenige maanden te zijn geweest, werden de Zendeling en zijne vrouw wel gewaar, dat het leven op een afgelegen eiland allerlei bezwaren medebrengt. Het huis was moeilijk in bewoonbaren toestand te krijgen en te houden, en benoodigdheden waren soms niet of zeer bezwaarlijk te bekomen. „Maar wat er ook gebeure," — schreef de flinke vrouw — „wij zullen trachten het met Gods hulp hier uit te houden." Soms werden ze aangenaam verrast en gesteund; zoo zond Zend. Steller hun ter gelegenheid der geboorte van hun eerste kind een koe met kalf en daarbij 20 kippen ten geschenke, zoodat ze nu melk en eieren konden bekomen.

Langzamerhand kwam er regel en orde in de verzorging der Christenen. Er werden gelegenheden geopend in de verschillende kampoengs om 's morgens en 's avonds samen te komen tot het gebed, terwijl de avondsamenkomsten werden dienstbaar gemaakt tot het aanleeren van hetgeen voor Christenen en doopcandidaten het meest noodig is te weten. Ook hield de Zendeling zijne aandacht gevestigd op het onderwijs der jeugd. Verder drong hij er bij de gedoopten op aan, hun huwelijk kerkelijk te laten inzegenen. Sommige hoofden toonden zich daartoe terstond bereid, en zoodoende hadden zijne pogingen ook in dit opzicht een gewenscht gevolg. Er was hier voor den eenigen Zendeling veel te doen, maar hij meende, dat men zijnen werkkring niet mocht noemen „een veld, wit om te oogsten", daar het veeleer noodig was hier met ploegen te beginnen.

De statistiek, door Van den Bovenkamp opgemaakt op 't einde van 1895, doet zien, dat men thans in zijnen werkkring, omvattende 14 gemeenten (5 op Salibaboe, 9 op Kabĕharoean) had 2827 Inl. Christenen, van welke slechts 138 lidmaat waren. Er waren in dat jaar 18 personen aangenomen, 12 kinderen en 6 volwassenen gedoopt en 4 huwelijken ingezegend.

---

[1]) Bokki heet de vrouw van een aanzienlijke.

Alleen op den hoofdpost werd catechisatie gehouden, en daarvan maakten 70 leerlingen gebruik. Zondagsscholen waren er 2 in dezen werkkring, met 190 leerlingen. Voorts had men op den hoofdpost eene Jongelingsvereeniging met 19 leden. Alleen de gemeenten te Moronge en te Salibaboe hadden eenen kerkeraad. — De opkomst was steeds verblijdend, maar het zedelijk leven... nu, daaraan ontbrak nog veel. Den omgang met overspelers: niemand, die er kwaad in zag. Al had iemand eenige moorden op zijn geweten en sprak hij daarover openlijk, zonder eenig berouw te toonen: het was voor niemand een beletsel, om vriendschap met hem te onderhouden. In zedelijk opzicht was het dus op Talaut nog treurig gesteld. Maar noch de Zendeling, noch zijne vrouw dacht er aan, den moed te verliezen. In eenen brief van hem uit dezen tijd lezen we: „Wij behooren tot de Zendelingen, met wie men medelijden heeft. Nu, men behoeft geen medelijden met ons te hebben!" En in een brief van haar: „Wat ons werk betreft, 't is als altijd erg druk, doch we werken met lust en ondervinden kennelijk de nabijheid van onzen God."

Zóó schreef deze echte Zendelingsvrouw op 26 Sept. '96, en nog geen 3 maanden later (19 Dec.) ontsliep zij in den ouderdom van 26 jaren, „met de volle verzekerdheid des geloofs, dat zij naar het Vaderhuis ging." Haar arme echtgenoot, die niet beklaagd wil worden, bleef achter met zijn eenig kind, en nadat hij dit naar Nederland had gezonden, was hij gansch alleen. In eenen brief van 9 April d.a.v. zegt hij: „Dat ik het hier, tegenwoordig vooral, van tijd tot tijd geducht zwaar kan hebben, zal niemand verwonderen. Maar als de Heer mij een taak oplegt, heb ik niet te vragen naar de voordeelen, daaraan verbonden, noch ook of zij niet te zwaar voor mij is. Ik heb eenvoudig aan te pakken en te doen. En als ik zoo handel, zal ik altoos ondervinden, dat de Heer er ook de kracht bij schenkt. Zóó is althans mijne ondervinding tot heden. Predikende of onderwijzende ben ik dan ook opgewekt." Hij werd destijds zeer in zijne bewegingen belemmerd door eene ongesteldheid, die zich nog al ernstig liet aanzien (een lichte graad van berri-berri), maar hij mocht daarvan herstellen en zag van eene voorgenomen vacantie naar de Minahasa af. Hij kon zich thans geheel aan zijnen arbeid geven en die vorderde voorspoediger dan tot hiertoe. Gedurende 1897 werd slechts 1 volwassene gedoopt; 30 personen werden tot lidmaat aangenomen, en het zielental der Inl. gemeenten was op 't einde van dat jaar 2691, waaronder 152 lidmaten. Vergelijking van het verslag met dat van '95 doet wel zien, dat het gehalte der Christenen in 't algemeen, en dat van de lidmaten in 't bijzonder, vooruitging, maar vergelijking der cijfers leidt tot geen gunstige uitkomst. Doch met het volgende jaar (1898) krijgt de statistiek een geheel ander aanzien. Het aantal gemeenten (liever hier: plaatsen waar Christenen wonen) steeg van 14 tot 22; dat der lidmaten tot 644 en dat der helpers van 3 tot 16. Er werden 498 personen aangenomen en 177 volwassenen gedoopt. Tot verklaring dezer gunstige wending diene het volgende: in de voorafgaande jaren was de Zendeling door huiselijke zorgen dikwijls verhinderd zooveel op dienstreis te gaan, als het belang van het werk eigenlijk vorderde. Maar hij had er ook beslist bezwaar tegen, menschen, die nog niet voldoende voorbereid waren, te doopen of tot lidmaat aan te nemen, gelijk hij ook bedenkingen had tegen het doopen van onechte kinderen. Het reizen valt hem thans gemakkelijker; de vermeerdering van personeel maakt de voorbereiding der candidaten minder bezwaarlijk, en zoo komt het, dat we met 1898 de getallen ras zien klimmen. Het is dus niet noodig aan te nemen, dat de man van strenge beginselen de teugels is gaan vieren, al achten we het mogelijk, dat hij gehoor gegeven heeft aan den raad van den Predikant van Mĕnado en anderen, om niet „al te rechtvaardig" te zijn. Van het ongedoopt laten van onechte kinderen is hij in zooverre teruggekomen, dat hij tegenwoordig ook kinderen doopt, wier vaders of moeders lidmaten zijn.

Met behulp van vorenstaande toelichting zal men zich de volgende verrassende statistiek, die den toestand aangeeft op 't einde van '99 beter kunnen verklaren: gemeenten 22 (6 op Salibaboe, 9 op Kabĕharoean, 7 op Karakĕlang); zendingsscholen 3 (er zijn bovendien eenige Gouver-

nementsscholen); gemeenteleden 3927; lidmaten 1644 (687 mannen, 957 vrouwen); gedoopten 1071 (655 volwassenen, 416 kinderen); aangenomen tot lidmaat 969; gesloten huwelijken 460. Daarbij voegen we, dat de Zendeling eenige jongelingen te zijnen huize had, die van hem eene opleiding ontvingen voor helper.

In '99 verliet Van den Bovenkamp Moronge en vestigde zich te Salibaboe. Zijn werkkring werd in dat jaar belangrijk kleiner, daar hij al de gemeenten op Karakĕlang had af te staan aan den derden Zendeling (Abr. Pennings) die op Talaut was geplaatst. Hij had nu 15 gemeenten overgehouden, ten deele op Salibaboe, ten deele op Kabĕharoean, samen tellende 3697 zielen, waaronder 1656 lidmaten, van welke er in 't verloopen jaar 195 waren aangenomen. Over 't geheel kon de Zendeling van zijne gemeenteleden goede dingen berichten. Het godsdienstig en zedelijk leven neemt langzaam maar zeker in deugdelijkheid toe. Echtscheidingen komen ook van lieverlede minder voor, en het getal zou nog meer afnemen, indien de Zendelingen in hunne pogingen tot bestrijding van dit kwaad krachtiger werden gesteund door de ambtenaren. Overspel gaat meer en meer tot de zeldzaamheden behooren. Er ontstaat langzamerhand iets, dat een beetje op huiselijk leven gelijkt. De godsdienstoefeningen worden goed bezocht, maar niet zóó trouw als wel zijn kon. In alle plaatsen van deze afdeeling werd catechisatie gehouden en daarvan maakten 689 leerlingen met getrouwheid gebruik. Te Moronge en te Salibaboe werd Zondagsschool gehouden; men had er ook op andere plaatsen gehad, maar daar er reeds een paar jaren op Kerstfeest geen geschenken waren uitgedeeld (omdat de Zendeling niets had ontvangen en de kosten zelf niet dragen kon) hadden vele kinderen den lust verloren. Het personeel bestond nu uit 7 Inl. helpers. Voorts waren er in deze afdeeling 13 ouderlingen en 15 diakenen, die ter kerkeraadsvergadering bijeenkwamen te Salibaboe. Daar komen ook al de goeroe's om de 14 dagen samen, ten einde van den Zendeling nader onderwijs te ontvangen.

De officiëele verslagen spreken van „godsdienstig en zedelijk" leven, maar iemand, daarmede niet tevreden, deed aan Zend. Van den Bovenkamp de vraag: is er „geestelijk" leven op Talaut? Hij antwoordde: „Waaruit moet anderen ons geestelijk leven blijken? *a.* Uit ons min of meer trouw kerkgaan; *b.* uit onze waardeering van de sacramenten; *c.* uit onze bereidwilligheid om ons te onderwerpen aan Christelijke orde en tucht; *d.* uit geheel onzen handel en wandel; *e.* uit onze woorden. Vraagt men: Gaan de Talaureezen getrouw ter kerk? Het antwoord luidt: Ja, veel getrouwer dan ons Nederlandsche volk. Nemen ze getrouw deel aan de Avondmaalsviering? Ja, veel getrouwer dan de Nederlandsche Christenen. Laten ze hunne kinderen doopen? Ja, en wat gaarne! Zijn ze genegen zich te onderwerpen aan Christelijke orde en tucht? Volgens hun zeggen: Ja, maar volgens de ervaring: evenmin als de Nederlandsche Christenen. Blijkt hun geestelijk leven uit hun handel en wandel? Geenszins! Blijkt het uit hunne woorden? O ja, in sterke mate! Bezien we de zaak iets nader. Waarom is de Talaurees kerksch? Antw.: Uit plichtsgevoel. Waarom waardeert hij de sacramenten? Omdat hij er wonderkracht aan toekent. En wat nu hun handel en wandel aangaat, denke men zich den Talaurees niet slechter dan hij is. De Zendeling behoeft 's nachts zijn huis niet te sluiten, geen waschgoed of meubels te laten binnenhalen, met één woord: geen voorzorgen tegen dieven te nemen. Nooit verdwijnt er iets. Maar de Talaureezen zijn onoprecht. Ze kunnen zeer vroom spreken, maar men kan er weinig op aan. Algemeen is het gebrek aan waarheidsliefde, en waar het aan oprechtheid ontbreekt is immers geestelijk leven moeilijk denkbaar". De Zendeling gelooft echter, dat bij enkelen het geestelijk leven een weinigje begint te ontkiemen. Men verwondere er zich echter niet te zeer over, dat men hier nog zoo weinig geestelijk leven waarneemt. Voor ongeveer 20 jaren waren de Talaureezen nog echte wilde Heidenen. Dat ze thans zijn gelijk ze zijn, wijst op volksbekeering. „Maar die werkt eerst op den langen duur door tot de afzonderlijke personen." De vooruitgang is echter in het oogloopend. Er ontwikkelt zich b. v. in de laatste jaren op Talaut een huwelijksleven, dat hier

vroeger ten eenenmale onbekend was. Men leeft thans op Talaut zoo goed in den echt als in Nederland, ja, een niet in de kerk voltrokken huwelijk wordt tegenwoordig niet erkend.

2. *Beo.*

Uit gebrek aan gegevens zullen we over dezen post niet zooveel kunnen zeggen als over den voorafgaanden, maar buitendien: hij is pas ruim 6 jaren oud! Op 18 Mei 1894 aanvaardde Zend. G. F. Schröder, dien we op Groot-Sangir reeds ontmoetten, zijn dienstwerk te Beo, met het eiland Karakĕlang en de Nanoesa-eilanden tot werkkring. Registers noch lijsten waren in zijn ressort aanwezig, zoodat hij door persoonlijke navraag moest trachten de gedoopten en lidmaten uit te vinden. Of het ook noodig was, hier orde te scheppen! Op zijne lijst van '95 komen 48 plaatsen voor, waar hij Christenen gevonden had. Hij doopte in dat jaar 179 volwassenen en 354 kinderen, nam 56 personen tot lidmaat aan en telde op ult. December 1445 Christenen, van welke 69 lidmaat waren. Er waren enkele scholen; 7 helpers stonden den Zendeling ter zijde, maar een kerkeraad was nog nergens, m. e. w.: alles was nog ongeorganiseerd. In November van dat jaar bracht hij in gezelschap van den Resident en den Predikant van Mĕnado een eerste bezoek aan de Nanoesa-eilanden en had daar velen kunnen doopen, doch hij wenschte daarmede te wachten, tot de candidaten het noodige onderwijs zouden hebben ontvangen. Op 3 der bewoonde eilanden van deze groep (Karatong, Laloehe en Kakarotan) bestonden reeds 5 kleine gemeenten.

De volgende statistiek van Schröder, loopende tot medio October 1896, ziet er reeds veel beter uit. In 2 gemeenten waren nu ouderlingen en diakenen aangesteld; het aantal leden bedroeg 2155 en dat der lidmaten 216, terwijl 386 volwassenen den Doop hadden ontvangen. Godsdienstoefeningen, morgen- en avondsamenkomsten, catechisatiën enz. werden zooveel mogelijk geregeld gehouden en trouw bijgewoond. Het ontbrak den Christenen niet aan offervaardigheid, maar overigens was de godsdienstige en zedelijke toestand hier gelijk in het vorig ressort. Aan arbeid was geen gebrek, want 4/5 der bevolking van Karakĕlang was nog heidensch en algemeen verlangde men onderwijs. Schröder trachtte zooveel doenlijk daarin te voorzien, óók door een 10-tal jongemannen op te leiden tot helper. Hij heeft hier echter slechts pionierswerk kunnen verrichten. Taboekan, de post door zijn vader op Groot-Sangir gesticht, was vacant geworden, en 't lag voor de hand, dat hij er om vroeg en zijn overplaatsing kreeg.

Zijn opvolger voor Beo was J. P. D. den Houter, kweekeling van de Ned. Zendingsvereeniging. Deze kwam er met zijne vrouw (Mej. A. Gouverneur) aan op 12 Oct. 1897, werd door Zend. Van den Bovenkamp tot zijnen arbeid ingeleid, en werkt met dezen in éénen geest. Hij kwam reeds spoedig tot dezelfde ervaring als zijn collega, namelijk dat de dagen te kort zijn om alles af te doen wat hier te verrichten valt, want de geheele bevolking wenscht over te gaan tot het Christendom. Op de 58 plaatsen, waar hij de deuren open vond voor het Evangelie, werden in '98 door hem 369 zielen gedoopt en 107 huwelijken gesloten. Het zielental der gemeenten bedroeg thans 2829 en van deze waren nu 564 lidmaat.

't Is zoo jammer, dat de enkele Zendelingen op deze afgelegen eilanden in hunne pogingen tot verbreiding der Evangelies zoo weinig worden gesteund en in hunnen strijd tegen zedeloosheid dikwijls zoo worden gedwarsboomd. We willen tot kenschetsing een enkel geval mededeelen. De Zendeling bevindt zich te Liroeng bij den Posthouder. Deze zegt vernomen te hebben, dat de President te Beo (nog wel ouderling!) in overspel leeft, en krijgt den raad mee, er eens naar te onderzoeken. Thuis gekomen sprak de Zendeling er met den President over, maar deze ontkende. Kort daarop hoorde Den Houter hetzelfde zeggen van eene andere zijde, en nu droeg hij aan beide diakenen een onderzoek op, wat niets ten nadeele van den beschuldigde opleverde. Deze vernam echter van het onderzoek, trok zich de zaak aan en beklaagde zich bij den Posthouder. Eenigen tijd daarna kwam de Controleur, die Roomsch is, van Taroena naar Beo met den Posthouder en verbood den Zendeling, onderzoek te doen naar de verkeerdheden van een hoofd en

op dezen de kerkelijke tucht toe te passen! Gelukkig was juist de Predikant van Mĕnado (Ds. Krol, den man van moderne beginselen, maar over wien deze Zendelingen steeds met groote achting schrijven) in de nabijheid, en deze maakte den Controleur duidelijk, dat de Zendeling in zijn recht was; dat de Hulppredikers in de Minahasa evenzoo handelen en daarin nooit worden bemoeilijkt. Ten slotte merkte de Zendeling nog op dat het juist de Posthouder was, die hem tot een onderzoek had aangespoord. „Ja maar, — sprak toen de Controleur — „de hoofden raken op deze wijze hun prestige kwijt!" waarop hij dit antwoord ontving: „Hun prestige raken ze kwijt, als ze onzedelijk leven." Die woorden mocht menig ambtenaar wel in gedachten houden! Dat hoofd nam het gebeurde den Zendeling zoo weinig kwalijk, dat hij het initiatief nam tot het bouwen van eene nieuwe kerk te Beo. Aan welke zijde was hier nu het verstand? — De Zendelingen kiezen hier voor het ambt van ouderling bij voorkeur welgezinde hoofden, wat met 't oog op de gegeven toestanden de aangewezen weg moet worden geacht. De Zendelingen op Sumatra en op Nias doen eveneens, zonder daarin te worden bemoeilijkt, maar hier op deze afgelegen eilanden zeggen Posthouder en Controleur tegen zulke hoofden, dat zij zich met den godsdienst niet mogen bemoeien! En dan geraken zulke menschen, hoe waard hun de bediening van ouderling ook is, in zwaren strijd en trekken zich somtijds terug. Vooral wordt zulk een verbod gegeven, wanneer een hoofd, tevens ouderling, nu hij een ander mensch is geworden, bezwaar heeft zekere opdracht te volvoeren, waartegen hij als Heiden geen bedenking had.

Krachtig breidde het werk zich hier in '99 uit. Den Houter mocht dat jaar 644 volwassenen en 229 kinderen doopen, terwijl hij 836 personen tot lidmaat aannam. Op 46 plaatsen in zijn ressort waren nu Christenen vergaderd, tot een gezamelijk aantal van 3497 personen (1493 lidmaten). De opkomst bij de godsdienstoefeningen en de deelneming aan het Avondmaal waren zeer bevredigend. Catechisatie werd geregeld gegeven en op enkele plaatsen had men een Zondagsschool. Door 10 Inl. helpers (die een traktement genieten van ƒ 2 per maand!) werd de Zendeling in zijnen arbeid ter zijde gestaan. Het aantal kerkeraden bedraagt thans 8; om de 3 maanden komen zij samen op den hoofdpost.

Niettegenstaande de openlijke of bedekte bemoeilijking gaat de Evangelisatie in dezen werkkring zóó gezegend vooruit, dat Den Houter zelfs schrijft: „Op Talaut schijnt thans het volle zonlicht!" Er is eigenlijk slechts één hoofd, die de Zending tegenstaat, en dat is de djogoegoe van Essang. Niettegenstaande er wel een 300 van zijne onderhoorigen den Zendeling om onderwijs kwamen smeeken, weigerde die man een Inl. helper in zijn gebied toe te laten, waarschijnlijk uit vrees voor de ambtenaren. Overal elders staan echter de deuren open. Toen in 't begin van Juli 1900 Zend. Den Houter den nieuwen (derden) Zendeling voor dit gebied van Beo naar Rainis geleidde, was hunne reis een ware zegetocht. Zij doopten pl. m. 600 personen, namen er een 400 tot lidmaat aan en sloten ongeveer 100 huwelijken. Toen Den Houter te Rainis 't laatst het Avondmaal bediende, namen ruim 400 lidmaten aan de viering deel en werd ruim ƒ 100 gecollecteerd.

Als nu de lezer nog eens naziet wat wij op bladz. 32 hebben geschreven, dan zal hij althans ten opzichte van Talaut niet willen beweren, dat de vorige dagen beter geweest zijn dan deze (Pred. 7: 10).

3. *Rainis.*

Voor den uitgestrekten arbeid op deze uiteenliggende eilanden was een derde Zendeling dringend noodig. Reeds lang werd daarom gevraagd, en het Comité trachtte diensvolgens van de Regeering de toezegging van de gewone toelage voor een derden Zendeling te bekomen, maar vond voorloopig geen gehoor. Overtuigd van de noodzakelijkheid der versterking van het kleine getal arbeiders, nam het Comité toen het dapper besluit tot uitzending over te gaan en de kosten zelf te dragen, tot de Regeering overtuigd zou zijn, dat twee Zendelingen onmogelijk al het werk op Talaut af kunnen. Daar we hier met een zendingsterrein uit de dagen der Compagnie te doen hebben, ligt het op den weg der Regeering

er voor te zorgen, minstens evengoed als voor de Minahasa en nog veel meer dan voor Sawoe! Ja, de Zendelingen hier — althans voor zoover zij zulks wenschen — hadden reeds lang tot Hulpprediker benoemd moeten worden. Doch ter zake.

Tot derden Zendeling voor Talaut werd bestemd Abr. Pennings, kweekeling van de Nederlandsche Zendingsvereeniging en zwager van Den Houter. Hij bereikte met zijne vrouw op 30 Juni 1900 Liroeng, waar Zend. Van den Bovenkamp hen ontving. Deze geleidde hen terstond naar Beo, waar zij des avonds arriveerden. Van hier werden zij door Zend. Den Houter geleid naar Rainis, op de oostkust van Karakëlang, wat Pennings' standplaats zal zijn, terwijl zijn werkkring de oostkust van dat eiland met de Nanoesa-eilanden omsluit.

Ook deze jonge Zendeling zal wel bereid zijn Van den Bovenkamp na te zeggen, dat hij niet te beklagen is. Terwijl hij nog in Nederland was, stond zijn huis door de goede zorg van den djogoegoe, die tevens ouderling der gemeente te Rainis is, reeds gereed. We hadden boven reeds gelegenheid te zeggen, dat hij door de bevolking met hartelijkheid werd ontvangen en tot hiertoe ondervinden hij en zijne vrouw veel welwillendheid. Levensmiddelen zijn hier nog al te bekomen. Maar wat wel het voornaamste is: werk in overvloed lag er op hem te wachten. Daarbij heerschte hier onder de Christenen zulk een goede geest, dat Pennings bij zijne eerste Avondmaalsbediening van de 450 lidmaten slechts aan één de deelneming behoefde te ontzeggen.

Teleurstellingen en beproevingen zullen ook dezen Zendeling waarschijnlijk niet bespaard worden, maar op dit oogenblik heeft hij als Zendeling een heerlijk lot. In eenen brief van Oct. 1900 schreef hij: „Het verblijdt mij, Zendeling op *deze* eilanden te zijn, want hier heeft men *veel* werk."

De 3 Zendelingen arbeiden hier naar eenzelfden regel. Zoo stelden zij b. v. het volgende vast: wenscht iemand tot de gemeente toe te treden, dan moet hij een jaar lang trouw het onderwijs bijwonen. Daarna wordt hij onderzocht, en voldoet hij, dan wordt hij den volgenden dag bevestigd. Voldoet hij niet, dan wordt de bevestiging uitgesteld. — De huwelijksvoltrekking heeft als regel plaats op Zondagmorgen, in 't midden der gemeente, maar zoo er op het zedelijk leven van bruid of bruidegom aanmerking te maken is, wordt het huwelijk op een dag in de week voltrokken. De Christenen achten dit eene schande, en deze bepaling draagt er daarom toe bij, dat men zich in acht neemt. Onderscheid tusschen de standen wordt hierbij niet gemaakt. — Om de 3 maanden houdt elk der Zendelingen eene bijeenkomst met al de helpers van zijn ressort, en eens per jaar komen alle Zendelingen met het geheele Inlandsche personeel samen ter conferentie.

We noemden boven de volgende getallen op einde van 1899: Moronge 3697; Beo 3497; totaal dus op de Talaut-eilanden 7194 Inl. Christenen.

RESIDENTIE AMBON.

Ons overzicht vervolgende, zouden we ons nu eigenlijk eerst naar de residentie Ternate moeten begeven, maar dat zullen we niet doen, omdat het zendingwerk in de Molukken [1]) een aanvang nam op Ambon.

Deze residentie bestaat uit 9 afdeelingen, van welke één (Banda) door een Assistent-Resident, één (Wahai op Ceram) door een Civiel-Gezaghebber, drie (Ambon, Saparoea, en Aroe met Kei, Tanimbar- en Zuidwester-eilanden) door een Controleur en de overige vier door een Posthouder worden bestuurd. De standplaatsen van laatstgenoemde ambtenaren zijn: Kajeli en Masarete op Boeroe, Kairatoe en Amahai op Ceram. De Resident heeft zijn zetel op de hoofdplaats Ambon. Voorts worden in dit gewest overal van onzentwege Regenten of hoofden aangesteld, die, onder toezicht der ambtenaren, met het bestuur over de bevolking belast zijn. Voor het overige verwijzen we naar bladz. 15—17 van de Inleiding. De lezing daarvan zal tot recht verstand van hetgeen volgt wel noodig zijn.

We merkten reeds op, [2]) dat een van de eerste 3 Nederlandsche Zendelingen, die in 1814 te Batavia aankwamen, namelijk Kam, werd benoemd tot Predikant te Ambon. Hij vertrok weldra — zoo zagen we — naar Soerabaja, maar van hier kon hij pas op 6 Februari van het volgende jaar zijne reis voortzetten, daar er niet eerder scheepsgelegenheid te krijgen was. Op 3 Maart 1815 bereikte hij zijne standplaats.

Jozeph Kam was in 1770 te 's Hertogenbosch geboren. Hij was eerst, evenals zijn vader, handelaar in leder; later was hij als bode werkzaam bij het gerechtshof in Den Haag en in Amsterdam. Onder den invloed van vrome ouders en den omgang met de Broedergemeente ontstond bij hem de innige begeerte zich te wijden aan het zendingswerk, en door middel van zijnen broeder, die Predikant was te Berkel en de eerste kweekelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap huisvestte en onderwees, kwam hij in aanraking met dit Genootschap. Familie-aangelegenheden hielden hem er lang van terug, zich geheel aan het zendingswerk te wijden, maar nadat hij vrouw en kind door den dood had verloren en ook van andere zorgen ontheven was, liet hij zich niet langer terughouden. In 1808 werd hij door het Genootschap aangenomen, en in '12 ging hij naar Engeland, van waar hij op 21 November met Supper en Brückner de reis naar Indië kon aanvaarden. Dat het gezelschap in Mei 1814 Batavia bereikte, hebben we reeds verhaald. De Engelschen hadden destijds onze bezittingen in Indië enz. in „bewaring." Na het herstel onzer onafhankelijkheid werden de koloniën door hen wel teruggegeven, maar het werd 19 Augustus 1816 vóór ons gezag te Batavia was hersteld, en eerst in Mei daarop verliet de Britsche Gouverneur Ambon. De landvoogdij was al eens, in 1793, door de Engelschen in bezit genomen. In 1802, bij den vrede van Amiëns, werd zij teruggegeven, maar in 1810 opnieuw bezet en nu in bezit gehouden tot 1817.

De toestand der oude Christelijke ge-

[1]) De naam Molukko's of Molukken, tot heden niet te verklaren, omvat de zoogenaamde Specerij-eilanden, welke tegenwoordig de residenties Ternate en Ambon uitmaken. Voorheen was dit geheele gebied vereenigd onder den naam van „Gouvernement der Molukken," maar bij de splitsing in twee gewesten, in 1866, verviel die naam.

[2]) Zie bladz. 63 en 225.

meenten in deze landvoogdij, wier ontstaan en oudste geschiedenis in de Inleiding is beschreven, was bij de komst van Kam recht droevig. *Geheel* verstoken van leiding was de gemeente ter hoofdplaats Ambon slechts kort geweest. De meer afgelegen gemeenten hadden onder 't verval en de opheffing der Compagnie ernstiger geleden. Tusschen 1773 en '97 stonden te Ambon 10 Predikanten, meerendeels zeer kort, en hoevele daarvan zullen in 't Maleisch hebben kunnen prediken! Van 1798—1806 was de plaats vacant. In 1807 kwam hier Ds. Van den Broek, maar deze overleed binnen twee maanden. Van 1791—1801 echter stond op het nabijgelegen Saparoea Ds. Van Helpen, die zijnen dienst ook wel tot het eiland Ambon zal hebben uitgestrekt wanneer daar geen Predikant was. Van 1801—'06 was er in de geheele landvoogdij geen enkel Predikant en na den dood van Ds. Van den Broek werd de vacature niet vervuld. Sedert 1809 werd de Hollandsche kerk te Ambon tot pakhuis gebruikt; en had de Maleische gemeente sinds 1781 geen eigen kerk bezeten, er zou op de hoofdplaats zelfs geen gelegenheid meer geweest zijn tot het houden van godsdienstoefeningen. Nadat Ds. Van der Dussen van Makasar in 1809 Ambon had bezocht en er 4 maanden had doorgebracht, waren de Moluksche gemeenten van alle verzorging verstoken. Geen wonder, dat Ds. Ross te Batavia in 1814 schreef: „Hoe luid verheft zich niet de stem van duizenden Christenen op Amboina en in de Groote Oost, die nu zoovele jaren zonder leeraars geweest zijn, daar zij gewoon waren dezelve in genoegzaam aantal te hebben! Deze zijn arme, dwalende schapen, zonder herder!" [1])

Kam aanvaardde op 5 Mei 1815 zijn dienstwerk te Ambon met eene predikatie over Joh. 17: 3. Als het voornaamste deel van zijne taak zag hij zich belast met de zorg voor 27 negorijen op het hoofdeiland en voor 17 eilanden in den omtrek. Hij schatte het aantal Christenen in zijnen werkkring op 20.000, maar het getal was stellig grooter. De belangstelling in zijne prediking was verblijdend, en er werden zooveel kinderen tot den Doop aangeboden, dat hij bepaalde, niet meer dan 30 in ééne godsdienstoefening te zullen doopen. Bijgeloof en onkunde waren onder de Christenen algemeen, maar de H. Schrift was ook zoo schaarsch geworden, dat men voor een N. Testament met Psalmen gaarne 20 rijksdaalders betaalde! In korten tijd was Kam in staat in het Maleisch te prediken, en reeds in zijn eerste jaar mocht hij 252 zielen tot de gemeente toevoegen. In 1816 werden 198 volwassenen met 97 kinderen tot haar toegebracht, en op 1 Jan. 1817 betuigde Kam: „Er is niemand zoo gelukkig op de geheele wereld, als ik mij op dit oogenblik gevoel." Hij werd gesterkt tot het ontwikkelen van eene groote werkkracht. In 1816 bevond hij zich niet minder dan 4 maanden op zee. Twee geheele dorpen namen het Christendom aan, en met eigene handen wierpen de inwoners hunne afgoden omver. In de laatste week van dat jaar predikte hij op de hoofdplaats 4 malen in het Maleisch en 2 malen in het Hollandsch, terwijl hij bovendien nog bijeenkomsten hield te zijnen huize... en dat bij eene temperatuur van 84—86°. Bij zijn vele werk op de hoofdplaats vond hij nog tijd daar eene kerk te bouwen voor 500 à 600 personen en om preeken en opwekkende brieven te schrijven, welke hij naar de omliggende eilanden zond, om door de ouderlingen in de bijeenkomsten te worden voorgelezen.

Waren de zegeningen groot, de moeilijkheden waren ook niet weinige. Maar zijn God redde hem uit alle bezwaren, en in de vrouw, met wie hij te Ambon hertrouwde, vond hij eene goede hulpe, ook in zijn werk. Met kracht streed hij tegen Heidendom en bijgeloof, en met eigen handen of door de handen zijner helpers verbrijzelde hij alle voorwerpen van bijgeloovige vereering, of wierp ze in zee, terwijl hij intusschen met milde hand N. Testamenten verspreidde, waarvan hem 4000 exemplaren uit Londen waren gezonden. De groote behoefte aan voorgangers leidde hem er toe, een „Instituut" te stichten tot opleiding van „Nationale Medehelpers," die hij dan op zijne reizen medenam en plaatste waar ze 't meest noodig waren, ter bevestiging en uitbrei-

[1]) Volgens het Handboek van Rutgers v. d. Loeff heeft een zoon van den beroemden Dr. Carey van 1814—'17 te Ambon „met grooten zegen" gewerkt, maar Kam noch anderen melden daarvan iets.

ding des Christendoms. Rusteloos was hij bezig de vervallen gemeenten op Ambon, Saparoea, Haroekoe, Noesalaoet, Ceram enz. enz. op te heffen en de kennis des Evangelies alom in het uitgestrekte gebied der Molukken te verbreiden. Tot meerdere bevordering daarvan zette hij in 1820 te Ambon een eigen drukkerij op, waarin weldra groote bedrijvigheid heerschte; o. a. werden 4000 exemplaren van den grooten Maleischen Catechismus gedrukt. Grootere werken werden in Nederland uitgevoerd. Zoo werd hier te lande van het Maleische Psalmboek in 1825 eene oplaag van niet minder dan honderd duizend exemplaren gedrukt. De behoefte aan het Psalmboek was zeer groot; te Kaibobo op Ceram b.v. moesten 20 personen zich met één oud Psalmboek behelpen. Voor zoover de kosten van Kams ondernemingen niet door de Regeering werden gedragen, bestreed hij ze zelf, terwijl hem ook uit Nederland en van andere plaatsen in Indië van tijd tot tijd ondersteuning werd gezonden. Daar echter langs deze verschillende wegen de klimmende uitgaven niet gedekt werden, stichtte hij in 1821 te Ambon een „Medewerkend Hulpgenootschap." Zoo spande hij alle krachten in, om in den hier allerwegen heerschenden nood te voorzien. Daar hij evenwel onmogelijk alleen op den duur zijne uitgestrekte parochie bedienen kon, schreef hij naar Nederland om hulp, en in 1818 werden hem 3 medearbeiders toegezonden, namelijk de Zendelingen Jungmichel, Le Bruijn en Finn. Den eersten plaatste hij te Ternate; de tweede ging als waarnemend Predikant naar Timor, en de derde in dezelfde betrekking naar Banda. In 1821 kwam opnieuw versterking aan, en wel 5 Zendelingen tegelijk, namelijk Muller, Lammers, Akersloot, Starink en Bormeister. De twee eerstgenoemden plaatste Kam op Noord-Celebes; de twee volgenden op Ceram, terwijl Bormeister naar Boeroe ging (waar hij na kortstondigen gezegenden arbeid in 1825 overleed). Nog vóór deze tweede groep aangekomen was, vroeg Kam om meer helpers uit Nederland, namelijk voor „Aroe met zijne drie vrij groote Christen-negorijen, waar ook twee broederen Zendelingen onbegrijpelijk nuttig konden zijn" en voor de Zuidwester-eilanden, want „hier waren wel meer dan 500 personen, die zeer begeerig waren om den h. doop te ontvangen." Van de broeders, die tot hem zouden overkomen voor die buitenposten, verlangde hij echter, dat zij bezield zouden zijn met den geest van zelfverloochening, lijf en leven en alles overhebbende voor de zaak des Heeren, „want" — schreef hij — „de posten, die nu nog bezet moeten worden, zijn zeker alles behalve aangenaam voor vleesch en bloed, en wie daarmede te rade gaat kan volstrekt niet dienstbaar zijn in het werk des Heeren."

De nieuwaangekomen Zendelingen ontlastten dus ieder Kam van een deel van zijn veelomvattend werk, doch zoodanige ontheffing gaf dan den volijverigen man gelegenheid iets ter hand te nemen, dat tot dusver had moeten blijven liggen. Schreef hij niet, dat er plaatsen waren, die in 36 jaren geen Predikant hadden gezien? Hoe zou hij dan hebben kunnen rusten! Zoo vinden wij hem b.v. in April 1823 op de Zuidwester-eilanden, waar hij allerwegen het vervallen Christendom weer poogde op te richten. We zullen later meer in bijzonderheden bij zijn optreden aldaar stilstaan.

Weer kwamen twee nieuwe Zendelingen, Vonk en Bär, ter versterking te Ambon aan. Een derde, Knecht geheeten, die tegelijk met hen uitgezonden was, overleed na aankomst te Batavia, in Aug. 1823. Zijne laatste woorden waren: „Ik zal nog grootere dingen zien dan deze!" Zend. Vonk verving nu Akersloot op Ceram, daar deze naar Malakka werd overgeplaatst, en Bär voer in 1825 naar Kisser. In ditzelfde jaar maakte Kam eene groote reis naar de Zuidooster- en de Zuidwester-eilanden. Vertrokken in de maand Mei, kwam hij op 2 Juni voor Portugeesch-Timor ten anker. Van daar voer hij naar Wetter, waar 88 personen door hem gedoopt werden. Hij meende, dat een Zendeling op dit groote eiland gezegend zou kunnen arbeiden, mits hij de landtaal aanleerde. Na op Wetter zijn werk gedaan te hebben, voer Kam naar Letti, waar pas 400 menschen van gebrek gestorven waren. Ook hier werden door hem eenigen gedoopt. Toen ging de reis naar Moa, waar eveneens gepredikt en gedoopt werd. Hierop was Roma aan de beurt, waar ruim 100 personen werden

gedoopt. Vervolgens ging hij naar Damme (Damar). Naar de Christenen van dit eiland had men in 36 jaren niet omgezien. Vele der eilanders kwamen zijne prediking bijwonen en eenige hunner ontvingen den Doop. Van hier voer hij naar Lakon (waarschijnlijk Lakor), waar geen overblijfsel van het vroeger Christendom meer te vinden was. Hetzelfde was het geval op de Sarimata-eilanden, waar geen spoor van Christendom meer overgebleven was, maar de bevolking, na vrij heftige beraadslagingen, verklaarde wel een onderwijzer te willen ontvangen, terwijl velen den Doop verzochten, welke den volgenden dag aan 120 personen, volwassenen en kinderen, bediend werd. Na hierop Banda aangedaan te hebben, voer Kam naar Babar, waar hij alles in diep verval vond. Men wist zich niet te herinneren, sedert hoeveel jaren hier geen Christelijk onderwijs meer gegeven werd. Daarna werd de steven gericht naar de Aroe-eilanden, welke hij na 14 dagen varens bereikte. Op de voornaamste eilanden predikte hij voor vele belangstellenden en aan een aantal personen diende hij den Doop toe. Verder bezocht hij de eilanden Larat en Tanimbar, waar nog de stikdonkere nacht des Heidendoms heerschte. Op Larat vond hij slechts één man, die begeerte toonde naar Christelijk onderwijs. Als „een nagedachtenis aan den godsdienst der Christenen" bewaarde deze man een Bijbel, dien hij evenwel niet lezen kon. Na eene afwezigheid van 5 maanden kwam Kam te Ambon terug, 900 zielen gedoopt hebbende, welk getal hij „klein" noemde, in verhouding tot de geheele bevolking van al die eilanden. Het Avondmaal had hij op deze bezoekreis nergens bediend, vanwege de algemeen heerschende onkunde, welke zijne ziel met smart vervulde. — Slechts eenige dagen rustte hij van deze reis uit; toen ging hij weer aan boord en bezocht de eilanden Noesalaoet, Saparoea en Haroekoe. Op deze reis doopte hij 10 Heidenen en 600 Christen-kinderen, terwijl 200 personen belijdenis deden. Na terugkomst te Ambon volgde weldra eene bezoekreis naar de onderscheiden gemeenten op Ceram. — In 1828 bezocht hij o. a. het eiland Boeroe, waar hij de sporen van Bormeisters korte werkzaamheid nog niet uitgewischt vond. Op 31 October vierde Kam hier het Avondmaal „met 40 communicanten." Van Boeroe richtte hij zich naar het eiland Manipa, waar de gemeente in zielental verminderde wegens de ongezondheid van het eiland. Met 25 Christenen werd door hem het Avondmaal gevierd. De Mohammedanen alhier bewezen Kam wel groote vriendelijkheid, maar wilden van het Christendom niets weten. Ook het eiland Boano, dat tot Bormeisters werkkring had behoord, werd door Kam op deze reis bezocht, en hij kreeg er eenen goeden indruk. Hij bediende er het Avondmaal en doopte er 84 kinderen der gemeente.

Maar we liepen den tijd vooruit. Op 1 April 1827 kwam eene vierde groep Zendelingen te Ambon aan. Dat waren Dommers, Luyke en Wiënkötter. Zij hadden eerst te Batavia gedurende korten tijd den omgang genoten van de Zendelingen Medhurst en Gützlaff, en werden nu onder leiding van Kam verder voorbereid voor hunne taak. Dommers werd aan Bär op Kisser toegevoegd; Luyke werd op Moa en Wiënkötter op Letti geplaatst.

Bij de uitbreiding, die het arbeidsveld in dit gebied gekregen had, vond het Nederl. Zendelinggenootschap het geraden, aan het bovengenoemde Hulpgenootschap te Ambon eene zekere bevoegdheid toe te kennen in het plaatsen der Zendelingen en in eenige andere belangen. In dat Hulpgenootschap zouden dan ook zitting moeten hebben gecommitteerden van Timor, en voor het nemen van besluiten zou men van tijd tot tijd bijeen moeten komen. Om den grooten afstand tusschen Timor en Ambon kon dat echter niet geschieden, en daarom ging men er liever toe over het arbeidsveld te verdeelen in twee werkkringen, namelijk Ambon en Timor. Deze regeling is evenwel slechts van tijdelijken aard geweest, daar het later aan het Bestuur doelmatiger voorkwam, de zaken zelf van uit Rotterdam te leiden.

Nog eenmaal ontving Kam een paar Zendelingen uit Nederland ter voorbereiding voor het werk in dit gebied. Dat waren de later vermaard geworden Zendelingen Riedel en Schwarz. Zij kwamen op 23 Nov. 1830 te Ambon aan en ver-

toefden er tot het aanleeren van het Maleisch tot 23 Mei van het volgende jaar, toen zij naar Noord-Celebes vertrokken. In de tweede helft van dat jaar maakte Kam met den Gouverneur der Moluksche-eilanden eene reis naar genoemd gewest, en daar was hij getuige van den geregelden voortgang der Evangelisatie in de Minahasa. Ook kwam hij op deze reis nog eenmaal te Ternate, waar Jungmichel, dien hij in 12 jaren niet gezien had, onder veel bezwaren en bij voortdurende lichaamszwakte nog steeds zijne bediening vervulde.

In April 1832 zond het Ned. Zendelinggenootschap aan Kam eenen medearbeider toe, nu niet voor het werk buiten Ambon, maar ter ondersteuning van Kam zelven, wiens jaren klommen. Die medearbeider, G. J. A. Gericke, bereikte de hoofdplaats op 3 December van dat jaar. Slechts 7 maanden mocht hij Kam ter zijde staan en diens leiding genieten, want „de Apostel der Molukken," gelijk men Kam algemeen is gaan noemen, ontsliep op 18 Juli 1833, in den ouderdom van bijna 64 jaren. Op eene reis naar de Aroe- en Zuidwester-eilanden, die hij in Maart te voren met de koloniale brik „Nautilus" had ondernomen, was hij zóó ernstig ongesteld geworden, dat hij naar Ambon moest terugkeeren. Op 14 Juli bereikte hij zijne woning, juist bij tijds om thuis te sterven. Met ontroering werd op de hoofdplaats zijne ernstige krankheid vernomen, en vurig werd om de verlenging zijns levens gebeden, maar vergeefs. Aandoenlijk waren de woorden, die nu en dan van de lippen des lijders vloeiden, en roerend het gebed, dat hij met de zijnen en Gericke ten hemel zond. Op den morgen van den 18den ontsliep hij in de armen van zijnen mede-arbeider, die nu zijn opvolger moest worden. Zonder overdrijving werd van hem getuigd: „Van Maart 1815 leefde hij geheel voor zijne roeping. Hij predikte met onvermoeiden lust het Evangelie aan een bevolking, die bij zijne komst over het algemeen in de diepste onkunde en vooroordeelen verzonken was. Hij had groote zorg voor de scholen. Hij heeft ook door zijne jaarlijksche reizen, die van zoovele moeielijkheden en gevaren vergezeld gingen, aanmerkelijk bijgedragen tot uitbreiding van het Christendom op deze eilanden. Hij was met zijne gade den Zendelingen, die herwaarts kwamen, van onberekenbaar nut. En welk eene algemeene achting en liefde hij genoot, bleek bij de treurmare van zijne krankheid en van zijnen dood, en bij zijne plechtige begrafenis." Ds. L. J. van Rhijn noemde hem later: „de vader van de Moluksche Christenen der 19de eeuw, ook van het werk des Nederl. Zendelinggenootschaps in deze streken" en „een apostolisch man." Al was hij Predikant in dienst der Indische Regeering en droeg hij niet meer den titel van „Zendeling," maar dien van „Medebestuurder des Nederl. Zendelinggenootschaps," hij was en bleef Zendeling en diende de zaak des Heeren met al wat hij bezat. Ofschoon hij een inkomen genoot van *f* 900 's maands, liet hij weinig of niets na. Zijne reizen — vooral in de eerste jaren, toen hij met een eigen schoener voer — deed hij ten deele voor eigen rekening, en zijne uitgaven voor het werk des Heeren bestreed hij dikwijls met eigen middelen. Volgens zijne eigene verklaring had hij *f* 25,000 bij zijnen zendingarbeid ingeschoten.

Gericke, de opvolger van Kam, stond nu voor al diens nagelaten arbeid alleen. In '24 had men Hellendoorn te Ambon geplaatst, maar deze was het jaar daarop naar Mënado verhuisd en vervangen door Ds. Auwerda, die in '28 overleed. Bij zijn vele werk had Gericke te kampen met groote bezwaren, waartoe ook behoorde moeilijkheid in de plaatsing van Zendelingen in de Molukken, vooral veroorzaakt door de onzekere verhouding, waarin zij tot de Regeering stonden. Van Kam bleek ons, dat hij door de Regeering werd bezoldigd. Het onderhoud der eerste 3 Zendelingen, die hem tot hulp werden toegezonden, nam zij mede voor hare rekening. Tegen de onderhouding van de tweede groep maakte zij reeds bedenkingen, maar ten slotte legde zij hun toch nog ieder *f* 150 's maands toe. De daaropvolgende Zendelingen, Vonk en Bär, die in 1823 in Indië aankwamen, werden wel, daar zij anders hulpeloos stonden, door de Regeering aanvankelijk ondersteund, maar in '27 hield zij daarmede op. Naar het schijnt, was het der Regeering hierbij echter minder om bezui-

ıg te doen, maar had zij veeleer varen „wegens den stempel van menn," daar volgens hare bewering de ɜzondenen, op een paar na, „bijna ılles ongeschikt waren." [1]) De nood ng de Regeering niettemin, telkens : Zendelingen aan te stellen, vanwege gebrek aan Predikanten. Zoodoende l dan ook Gericke zelf benoemd tot meemend Predikant, op een tractement ƒ 265 's maands, waaraan het Hulpotschap te Ambon ƒ 150 per maand oegde.

:edende in het voetspoor van Kam, ıtte Gericke niet lang met een bezoek rengen aan de gemeenten, die tot ın werkkring behoorden. Deze reis ·de van 18 September tot 3 November ', en werd gemaakt in gezelschap van meester en een ouderling. Hij vond veel prijzenswaardigs; alleen op Ceram ekte hij groote onkunde, terwijl hij Jolot, op Saparoea, tegen afgoderij st strijden. Het ongunstigst schreef over de Ambonsche Christenen zelf, welke vele aan sagoweer verslaafd ɜn, terwijl losse zeden en afgoderij vrij algemeen werden aangetroffen.

e vrome en bekwame Gericke had ıts een korten arbeidsdag: hij overleed s 1 Juli '34. Veel verwachtte hij van ıetering van het schoolonderwijs, en Genootschap, zijne zienswijze deelende, l hem B. N. I. Roskott tot medeareer toe. Deze was geboortig uit Bentı, en laatstelijk werkzaam geweest op : school te Amersfoort. Hij vertrok uit erland op 28 Juli van pasgenoemd en trof dus Gericke niet meer aan. iens plaats was Zendeling P. de Keijser ɔemd, die te Ambon arbeidde tot 1839, . hij naar Wai werd overgeplaatst, r hij het volgende jaar overleed. Het pgenootschap wenschte nu, dat Zenıg Bär, die in '41 tot herstel van gelheid naar Ambon kwam, voor die ıture te Wai benoemd zou worden, maar iouverneur had daartegen bezwaren, en endien was de Zendeling te zwak : het werk. Niettemin vestigde hij zich : in '43, en toen hij er eenmaal was, men er hem, ja, voegde zelfs een paar negorijen tot zijnen werkkring toe. Hij overleed er in 1851.

Doch wij keeren terug tot Roskott. Deze bereikte zijne bestemming in Maart '35 en ging spoedig, in overleg met het Hulpgenootschap, over tot de oprichting eener Kweekschool voor Inl. onderwijzers. Aanvankelijk telde deze 12 leerlingen. De lessen werden voorloopig gegeven in de kerk, door Kam gebouwd, maar nadat die in hetzelfde jaar was ingestort, verplaatste hij de Kweekschool naar Batoe-Merah, een landgoed, even buiten de hoofdplaats gelegen, en door hem voor eigen rekening aangekocht. Reeds in April '36 werden 2 der kweekelingen door het Gouvernement als onderwijzers geplaatst. Daar er niet slechts aan onderwijzers, maar maar ook aan leermiddelen behoefte was, nam hij, overeenkomstig de hem gegeven opdracht, zoo spoedig doenlijk de vervaardiging daarvan ter hand, en reeds in pasgenoemd jaar verschenen van hem een leesboekje en eene beschrijving van het heilige land. In de volgende jaren ging hij voort, voor doelmatige lectuur te zorgen. Grootendeels werden zijne geschriften, met inbegrip van Bunyans Christenreize, op de zendingspers te Ambon gedrukt.

In '38 brak te Ambon eene hevige epidemie uit, welke ook de gezinnen van De Keijser en Roskott zeer teisterde en laatstgenoemden dwong zijn werk gedurende eenige maanden te staken. Dat werk werd zeer op prijs gesteld, daar de goede invloed der onderwijzers, door hem opgeleid, reeds merkbaar was. In '39 waren reeds 12 kweekelingen als onderwijzers geplaatst, welk getal in '40 klom tot 17. „Schoon de vakken van onderwijs geenszins verwaarloosd werden, stelde zich Roskott inzonderheid ten doel, om zijnen kweekelingen eene grondige kennis der H. Schrift aan te brengen." [1]) Hij trachtte dus „niet alleen wel opgeleide, maar ook echt Christelijke schoolmeesters te vormen," hetgeen te meer noodig was, daar zij ook in de herderlooze gemeenten de godsdienstoefening hadden te leiden en het catechetisch onderwijs hadden te geven. De kweekelingen werden gekozen uit jongelieden, die aan de zorg van Roskott waren toe-

---

Vgl. Dr. E. F. Kruijf, Gesch. van het Nederl. elinggenootschap, bl. 111.

[1]) Maandb. 1840 bl. 133.

vertrouwd, huiselijke diensten bewezen en onder de hand eenig onderwijs ontvingen. In '41 had hij, behalve zijne 12 discipelen, 17 zulke jongelieden in voorraad, en in '42 zelfs 28. Eene nieuwe drukkerij werd hem in '41 uit Nederland toegezonden en deze werd mede weldra in dienst der Zending gesteld. De Kweekschool genoot in dezen tijd de bijzondere gunst van den Gouverneur (De Serrière).

Niet allen, aan wie Roskott zijne goede zorgen had besteed, deden de Kweekschool eere aan. Werd van de niet door hem opgeleide onderwijzers gezegd, dat zij „veelal onkundig en zedeloos" waren: reeds in '43 betreurde hij het, dat zijne oud-kweekelingen „onder geen nauwlettender toezicht" stonden, „hetwelk sommige hunner maar al te zeer noodig hadden." Dit was eene teleurstelling voor het Genootschap, hetwelk bij toeneming „in de opleiding der jeugd het krachtigste middel zag, dat het tot zijn doel kon aanwenden," doch men liet zich niet ontmoedigen; integendeel, 't getal kweekelingen werd van 12 op 18 gebracht en zekere Picauly, een Ambonnees, werd aan Roskott als hulponderwijzer toegevoegd. Een goede maatregel was verder, dat aan Roskott door den Gouverneur werd opgedragen, alle scholen op Ambon te inspecteeren, terwijl de school te Mërdika hem werd afgestaan, om ze tot normaalschool in te richten. Het werk werd nu met kracht voortgezet, en in '44 werden niet minder dan 10 kweekelingen aan 't hoofd van scholen gesteld, en wel: 4 op de Aroe-eilanden, 2 op Timor, 1 op Ceram en 3 op Ambon. Een jaar later waren 36 hier opgeleide onderwijzers werkzaam in verschillende deelen van 't gebied van Ambon.

In '47 bevond Insp. Van Rhijn zich hier. Uit zijne mededeelingen blijkt, dat Batoe-Merah op ¼ uur afstands van het fort Victoria lag en dat het met zijne ruime vertrekken en grooten tuin bijzonder voor het doel geschikt was. Om 8 uur 's morgens kwamen de kweekelingen bijeen in het leervertrek, en na gezang en gebed vingen de lessen aan. Het lagere gedeelte van het onderwijs werd door Picauly-, het hoogere door Roskott zelven gegeven. Het omvatte: schoonschrijven, rekenen, algemeene en vooral Bijbelsche aardrijkskunde, de Maleische taal, zingen en fluitspelen. De hoogere klasse ontving ook onderricht in geloofs- en zedeleer en predikkunde. De middaguren hadden ze ter voorbereiding en 's avonds werd van 7—9 nog les gegeven, waarop men met gezang en gebed sloot. Ds. Van Rhijn had voor de Kweekschool enkel lof. In '48 kwam ook Kerkgeschiedenis op den rooster, terwijl nu nog meer werk van zingen werd gemaakt, omdat de Ambonneezen zulk een goeden aanleg daarvoor hebben.

Ofschoon een groot voorstander van onderwijs, had Roskott een open oog voor het onvoldoende daarvan. In '45 klaagde hij over den treurigen toestand der gemeenten en het luttele voordeel van de ongeregelde bezoeken der Predikanten, die daarenboven meestal na een kortstondig verblijf weer vertrokken. Hij uitte den wensch, dat de gemeenten toch aan Zendelingen mochten worden toevertrouwd. Het Genootschap evenwel „wenschte zijne Zendelingen meer uitsluitend tot het oprichten van nieuwe gemeenten uit de Heidenen te bestemmen" en de zorg voor de oude Christengemeenten aan de Predikanten over te laten, te meer daar een Kon. besluit van 31 Aug. '42 het getal Predikanten voor Ambon en de omliggende eilanden op 4 had bepaald. Zooveel waren er echter nooit, en die er stonden werden vaak na een kort verblijf ziek, of ze stierven, en zij, die werkzaam bleven, hadden het op de hoofdplaats zóó volhandig, dat zij weinig op dienstreis konden gaan. Zoo kwam het, dat van 1836—'50 de buitengemeenten slechts tweemaal voor een gedeelte door een Predikant waren bezocht.

Dat laatstgenoemde jaar bracht over Ambon groot leed. Was in '38 bijna ⅓ der bevolking aan koortsen bezweken en bleef de epidemie sedert dien tijd nu zwakker dan sterker heerschen, thans brak zij opnieuw met groote woede uit. Ook de Kweekschool werd niet voorbijgegaan: van de 35 personen, waaruit het gezin bestond, was bijna niemand meer in staat iets te doen. Roskott zag een kind en 2 zijner beste kweekelingen ten grave dalen, kon het op Batoe-Merah niet meer uithouden en nam met zijn gezin de wijk naar de stad. De algemeene

neerslachtigheid, ten gevolge der aangerichte verwoestingen, greep ook hem aan, en hij stelde voor, de Kweekschool naar Java over te brengen. Daarin wilde het Genootschap echter niet treden. Gelukkig week de epidemie en de opgewektheid keerde terug. In '51 werd Roskott door de Regeering benoemd tot opziener over alle Inl. scholen op Ambon en de omliggende eilanden, met opdracht, ze voor Gouvernements-rekening zoo dikwijls te bezoeken als hij gelegenheid had. Deze benoeming was hem zeer welkom, daar hij zoodoende met de door hem opgeleiden beter in betrekking kon blijven. Voorts werd de Kweekschool naar een gezonder plek overgebracht. Doch nauwlijks was Roskott tot verademing gekomen, of een storm van anderen aard brak over hem los. Ds. Hanegraat (die van '52—'54 te Ambon stond) meende zoowel in 't vaderland als in Indië tegen hem te moeten optreden en zette de kweekelingen tegen hunnen leermeester op. Roskott zag zich genoodzaakt 14 van hen weg te zenden, maar hij smaakte de voldoening, dat zijn aanklager in het openbaar schuld moest belijden over het onrecht, hem aangedaan. [1])

Inmiddels had het Genootschap, nader door Roskott voorgelicht, aan de Regeering voorstellen gedaan ter betere voorziening in de behoeften der Inl. gemeenten. Ten gevolge daarvan werd het door de Regeering uitgenoodigd, een 6-tal Zendelingen beschikbaar te stellen, en het voldeed daaraan. De eerste was Bossert, die uit de Minahasa, de tweede Schot, die van Timor naar hier werd overgeplaatst. De derde en vierde waren M. Teffer en J. J. Bär Jr., die in '55 werden uitgezonden. Een jaar later volgden A. van Ekris en J. J. Verhoeff. Bovendien werd Zend. Luyke, die reeds geruimen tijd lijdende was, voor rekening van 't Genootschap op Ambon gehouden. Deze arbeiders werden nu als volgt over dit gebied verdeeld: 3 hunner bleven op het hoofdeiland: Schot kreeg Hoetoemoeri, Teffer ontving Alang (met de eilanden Manipa en Boano), en Luyke werd belast met Roematiga. Van de overigen werd Bossert op Saparoea, Verhoeff op Haroekoe, Bär op Noesalaoet en Van Ekris op Ceram geplaatst. In '58 kwam L. Tobi daar nog bij. Deze kreeg Boeroe tot post, maar hij bleef er slechts kort.

Doch hooren we nu eerst, hoe 't verder met de Kweekschool ging. In '55 telde zij 18 leerlingen, en tot dusver had zij 82 onderwijzers afgeleverd, die als volgt geplaatst waren: in 't gebied van Ambon 61; in dat van Banda 3; in dat van Timor 2; op de Zuidwester-eilanden 6; op de Aroe-eilanden 6; op Ternate 1 en op Mĕnado 3. In '58 stond de Regeering voor de scholen in de Molukken *f* 12.000 meer toe; Roskott kreeg eene bestelling van 40 nieuwe meesters, maar kon op 't oogenblik slechts 6 leveren; het Genootschap stond hem echter toe, het getal kweekelingen op 30 te brengen. Doch juist in dezen tijd van bloei rezen er ernstige moeilijkheden. De scholen en meesters stonden onder opzicht van de Sub-Commissie van onderwijs te Ambon, en de Zendelingen waren daarvan geheel uitgesloten. Ofschoon Roskott schoolopziener was, stoorden vele onderwijzers zich aan de Zendelingen niet, en daar zij ook godsdienstonderwijs hadden te geven, ontstonden er scheeve verhoudingen en stoornissen. Het Genootschap trachtte nu eene betere verhouding tusschen de Zendelingen en de meesters in 't leven te roepen, en richtte daartoe aan eerstgenoemden eenige vragen. Het stellen van die vragen werd door Roskott opgevat als eene aanklacht tegen zijne inrichting, en er rees daarover tusschen hem en het Genootschap oneenigheid, welke aangroeide tot een ernstig conflict, toen er bezwaren ontstonden tegen Roskotts levenswandel. Het einde was, dat het Genootschap in '64 de Kweekschool ophief, [1]) en Roskott ontsloeg, die intusschen ook van het Gouvernement zijn ontslag als schoolopziener had ontvangen. Picauly werd door het Genootschap met *f* 20 per maand gepensionneerd, en overleed in 1880, „door allen geacht." Roskott overleed te Ambon in 1873. Tien jaren

[1]) Verslag 1854.

[1]) In 1874 ging de Regeering over tot de oprichting van eene Gouvernements-kweekschool tot opleiding van Inl. onderwijzers, waardoor de onafhankelijkheid der openbare school van de Zendelingen, (nu Hulppredikers) werd bevestigd.

na zijnen dood gaf Dr. H. Smeding zijne vertaling uit van het N. Testament in het Ambonneesch-Maleisch.[1])

We keeren nu terug tot de Zendelingen. Volgens Kon. besluit van 18 Mei '54, hetwelk de vrucht was van de onderhandelingen van het Zendelinggenootschap met de Regeering, zou Ambon voortaan 2 in plaats van 4 Predikanten hebben. In stede van de ingetrokken 2 predikantsplaatsen kwamen — zooals we zeiden — 6 zendingsposten. Het Genootschap had voor opleiding, passage en uitrusting der Zendelingen te zorgen, maar kreeg daarvoor dan ook de leiding van het werk in handen. De Zendelingen,[2]) aldus in dienst der Regeering staande, ontvingen *f* 135 per maand met vrije woning en vrij transport bij bezoekreizen. Recht op verlof voor rekening van den lande hadden ze niet, noch recht op pensioen. Ze moesten echter contribueeren aan het Weduwen- en Weezenfonds, waardoor hunne weduwen aanspraak erlangden op ondersteuning. Het contract was aangegaan voor den tijd van 10 jaren. Het had eenige gebreken, die in de praktijk weldra aan den dag kwamen. De positie, waarin de Zendelingen stonden tot de hoofden, was niet geregeld, en wanneer deze hen wilden bemoeilijken, hadden ze daartoe alle gelegenheid. De leiding zou aan het Genootschap verblijven, maar in waarheid mengde zich daarin nú het Kerkbestuur, dàn de Overheid. De scholen waren aan den invloed der Zendelingen geheel onttrokken, en werden de Zendelingen ziek, was overplaatsing of verlof naar het vaderland noodig, of wel stierf een Zendeling, dan geraakten hij of wie hij achterliet in groote moeite : 't Gouvernement voorzag niet in de kosten, en 't Genootschap . . . had hen immers overgedaan ! Zoo rezen dan reeds spoedig bij de Zendelingen klachten, welke zij uitten òf op eigen gelegenheid, òf gezamenlijk. Tot het laatste stond de weg open op de „Conferentie van Zendelingen," welke ingevolge het verlangen van het Genootschap jaarlijks door hen te Wai werd gehouden, opdat zij elkander zouden kunnen ontmoeten en over de belangen van den arbeid met elkander van gedachten zouden kunnen wisselen.[1])

Het Genootschap maakte zich ten tolk van de klachten der Zendelingen en diende in '60 een bezwaarschrift in bij de Regeering. De toenmalige Gouverneur der Molukken (Goldman) weet de bestaande moeilijkheden aan de Zendelingen zelve, en wezenlijke verbetering kwam er niet. Het Genootschap meende, dat zoodoende „samenwerken op den duur onmogelijk zou zijn" en zag van vernieuwing van het contract af (1864). De opheffing der Kweekschool en het gebrek aan geldmiddelen, waaraan het Genootschap onder den invloed der crisis destijds leed, droegen evenwel zonder twijfel daartoe bij.[2]) Men vertrouwde echter, dat de terugtocht van Ambon niet ten nadeele der Inl. gemeenten zou zijn, en „dat het Gouvernement de aldaar werkzame Zendelingen als hulppredikers zou overnemen." En werkelijk, de Regeering liet alles op den bestaanden voet doorgaan, maar bereidde intusschen eene nieuwe regeling voor.

Volgens Kon. besluit van 26 Nov. '63[3]) zou men in 't vervolg in Ned. Indië hebben 35 Predikanten en 3 Hulppredikers, en een besluit van den Gouv.-Generaal van 13 October d. a. v. bepaalde, dat die 3 Hulppredikers (bezoldiging *f* 250 's maands) zouden worden geplaatst te Benkoelen, Bonthain en Timor-Koepang, op welke plaatsen voorheen een Predikant stond. Daarop volgde een Kon. besluit van 22 Dec. '67,[4]) bepalende, dat ter voorziening in de godsdienstige behoeften van Inl. Christengemeenten in N. Indië, 10 Hulppredikers (2de klasse, bezoldiging *f* 150 's maands, met verhooging om de 5 jaren van *f* 40 tot een maximum van *f* 270) zouden worden aangesteld, te kiezen uit de Zendelingen, die tot uitoefening van het leeraarsambt gerechtigd waren verklaard door de Commissie tot de zaken der Protest. Kerken in Ned. O. en W. Indië of door het Bestuur der Protest. Kerk in N. Indië. Van recht op verlof en van pensioen was

---

[1]) Zie bladz. 293. [2]) Ze werden Zendeling-leeraar genoemd in onderscheiding van Zendeling-werkman

[1]) De eerste dezer Conferenties werd gehouden op 30 Nov. 1859. [2]) Vgl. het Verslag van 1866, bl. 5. [3]) Zie Verzameling der Verordeningen enz., bl. 58. [4]) Aldaar bl. 92.

:r ook in dit nieuwe besluit geen
ce, en het verwekte dan ook, toen
in 1870 in Indië was afgekondigd,
e belanghebbenden teleurstelling. Een
besluit van 31 Oct. '72 [1]) verbeterde
op het vorige door te verklaren: „De
Indische ambtenaren geldende be-
gen omtrent de reis- en verblijfkosten,
enlandsche en buitenlandsche ver-
ı, het weduwen- en weezenfonds en
ioenen zijn op de Hulppredikers van
assing." De Zendelingen, die voorheen
:nkingen hadden tegen het aanvaar-
eener aanstelling tot Hulpprediker,
:n met de gemaakte wijzigingen te-
en en namen nu de benoeming aan.
aantal Hulppredikers werd allengs
ıeerderd (vooral ter wille van de
ıhasa), tot in '78 werd bepaald, dat
zich zou richten naar het bij de be-
ting toegestane cijfer. In de laatste
ı bedroeg het in den regel 25.
e werkzaamheid der Hulppredikers is
:hreven in het „Reglement op het hulp-
ikerschap en het Inlandsch leeraars-
t bij de Inl. Christengemeenten in Ned.
:, van 10 Sept. 1870. [2]) Op bladz.
kwam het hulppredikerschap reeds
sprake, maar we dienen er hier uit-
iger bij stil te staan. Volgens art. 1
het Reglement is aan de Hulppredi-
, behalve het herders- en leeraarsambt
ıunne standplaats, opgedragen het be-
:en van de tot hun ressort behoorende
eenten en de opleiding van jongelieden
het leeraarsambt. Art. 2 zegt, dat
aantal van zulke leerlingen van elken
)prediker niet meer dan 4 mag zijn.
· art. 3 moeten de Hulppredikers
dragen voor de behoorlijke verple-
hunner kweekelingen, en art. 4 legt
ter vergoeding voor verpleging,
ling en leermiddelen ƒ 20 's maands
voor elken kweekeling. Art. 5 be-
, dat de Hulppredikers van hetzelfde
:st eenmaal 's jaars zullen samenkomen
ne Commissie (Conferentie) en volgens
moet dat geschieden onder presidium
len oudsten in dienst zijnden Predikant
ulpprediker. [3]) Aan deze Commissie

[1]) Verzameling der Verordeningen, bl. 95. [2]) Ald.
8. [3]) Men deelt mij mede, dat een Hulp-
er geen voorzitter van de Commissie meer
jn, want de bepaling doelde op Hulppredikers
klasse, en die zijn er thans niet meer

draagt art. 7 op: het afnemen van het eindexamen der kweekelingen (die bij goeden afloop benoembaar zijn tot Inlandsche leeraars); het aanwijzen der standplaatsen van de verschillende Inl. leeraars, en de zorg voor de handhaving van het Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en tucht bij de Inl. gemeenten. De bezoldiging der Inl. leeraars is in art. 11 van dit Reglement bepaald op ƒ 25 's maands. — Art. 2 van het Reglement is later gewijzigd in dézen zin, dat tegenwoordig niet meer alle Hulppredikers opleiden, maar dit werk is opgedragen aan één van hen. Eerst was daarmede belast de Hulppr. B. C. Körnfeldt, maar sinds 1892 de Hulppr. C. Ch. J. Schröder. Deze heeft daartoe het geheele getal Inl. jongelieden, dat zich in de residentie Ambon voor het ambt van leeraar bekwaamt, te zijnen huize, zorgt voor hunne stoffelijke belangen en geeft hun het noodige onderwijs. [1]) Dat men voor de residentie Mĕnado eene dergelijke Kweekschool heeft te Tomohon, is uit ons stuk over de Minahasa gebleken. [2]) Het daar en hier geschrevene over het hulppredikerschap enz. vult elkander aan.

In de residentie Ambon had men in de laatste jaren 11 hulppredikers-ressorten, namelijk: 1. Hoetoemoeri, omvattende Leitimor, behalve de hoofdplaats Ambon; 2. Wai, bestaande uit het noordoostelijk deel van het eiland tot Roematiga; 3. Alang, omvattende 't noordwestelijk deel tot Roematiga; 4. 't eiland Haroekoe; 5. 't eiland Saparoea; 6. 't eiland Noesalaoet; 7. Amahai, bestaande uit Oost-Ceram; 8. Lokki, omvattende West-Ceram met de eilanden Boano en Manipa; 9. Kisser, bestaande uit dit eiland en Roma; 10. Letti, bestaande uit dit eiland, Moa en Loewang, en 11. de Aroe-groep. Aangezien echter voor eenigen tijd besloten is, 9—11 voortaan door Inl. leeraars te doen bedienen, bestaat Ambon nu feitelijk uit 8 ressorten.

Ofschoon de Hulppredikers geen Zen-

[1]) In 1900 deden 10 kweekelingen met goed gevolg eindexamen en ontvingen hunne aanstelling, waarna 13 nieuwe kweekelingen werden opgenomen, gekozen uit 123 adspiranten. (Penghentar No. 144.)

[2]) Vgl. bladz. 597.

delingen zijn, [1]) zouden wij ze niet gaarne buiten de Zending plaatsen, want zij verrichten wel degelijk zendelingswerk, zoo ze er slechts toe in de gelegenheid zijn. We gaan dus ons bestek niet te buiten, wanneer we hun positie en werk nog een weinig nader gaan beschouwen.

Volgens de bepalingen staan de Hulppredikers onder het op- en toezicht van het Bestuur over de Protest. Kerk in Ned. Indië. Meer bijzonder zijn met dit opzicht, onder oppertoezicht van het Kerkbestuur, belast de Predikanten in het gewest, waar de Hulppredikers gevestigd zijn. Daartoe behoort ook, dat de Predikant van tijd tot tijd de standplaatsen (niet de filialen) van de Hulppredikers heeft te bezoeken. Deze dienen hunne kerkelijke verslagen en alle verzoeken, henzelven of hun dienstwerk betreffende, aan het Kerkbestuur in door tusschenkomst van de Predikanten.

De houding der Regeering tot de Hulppredikers is eene zeer loyale, en hunne positie is in 't algemeen veel beter dan die hunner voorgangers (de Zendelingen). Hadden zij vóór eenige jaren nog wel eens plagerijen te verduren van Controleurs enz., daarover verneemt men thans minder klachten. Was er vroeger nog sprake van, dat de Regenten hoofden van den godsdienst waren in hunne negorijen, dat behoort geheel tot het verleden. Ook de Posthouders werken, met zeldzame uitzondering, meer mee dan tegen. Dat hangt met den tijdgeest zamen. Er is onder de Europeanen in Indië tegenwoordig weer meer waardeering van het Christendom dan vroeger; het kerkbezoek is ook beter, en den ruwen spot van voorheen hoort men zelden meer.

Wat de verhouding der Hulppredikers tot de Predikanten en het Kerkbestuur aangaat: het Kerkbestuur heeft in alles de beslissing, en schijnt het meesterachtig optreden van een Predikant tegenover Hulppredikers niet te willen, maar de verhouding zóó op te vatten, dat de Predikanten toezicht en leiding hebben, en geen heerschappij uitoefenen. Wel staat het Kerkbestuur er op, dat de brieven der Hulppredikers naar Batavia door tusschenkomst van de Predikanten opgezonden worden, maar dat is zoo de gewone gang van zaken in alle takken van dienst bij het Gouvernement, dus ook in dezen tak. Overigens is het zeker zeer prijzenswaardig, dat het Kerkbestuur aan de Hulppredikers volle vrijheid van werken laat. Waren alle leden van het Kerkbestuur mannen vol des geloofs en des Heiligen Geestes, hoe groot zou dan de zegen kunnen zijn, van zulk een bestuur uitgaande!

De Hulpprediker is geplaatst aan het hoofd van een ressort of verzameling van gemeenten. Deze gemeenten heeft hij geregeld te bezoeken en te verzorgen. Elk van haar heeft een *Inlandschen leeraar* aan 't hoofd, afkomstig van de Kweekschool en benoemd op voorstel der Commissie van Hulppredikers door het Kerkbestuur. Alle overplaatsingen van Inlandsche leeraars geschieden op voorstel der Hulppredikers door den Predikant. Benoemingen van *Goeroe's* en van *Toewagama's* (waarover terstond nader) geschieden op voorstel van den Hulpprediker door den Predikant. Benoemingen en overplaatsingen, voor zoover ze niet moeten geschieden door het Kerkbestuur, worden door den Predikant niet geteekend qua predikant, maar qua voorzitter van de Commissie van Hulppredikers. Daar deze slechts eens per jaar zitting houdt, handelt de Predikant als voorzitter in haar naam, wanneer zij niet vergaderd is.

Genoemde *Inlandsche leeraars* bedienen de sacramenten als zij tot *wakil pandita* (plaatsvervangend hulpprediker) worden aangesteld. Huwelijken inzegenen, dat mogen zij allen doen.

We noemden daareven ook de *Goeroe's*. Daaronder zijn te verstaan Inlandsche godsdienstonderwijzers, die niet op de Kweekschool zijn opgeleid, maar, na zoo goed mogelijk door de Hulppredikers te zijn voorbereid, door den Predikant worden onderzocht en aangesteld. Voluit heeten zij *Goeroe-Djamaät*, gemeenteleeraar, in onderscheiding van de *Goeroe-midras* of schoolmeester.

Naast of onder deze *Goeroe's* heeft men de *Toewagama's*. In elke gemeente zijn 2, 3 of 4 van deze mannen. Zij kunnen beschouwd worden als een soort kerkeknechts. Ze zijn meestal de rechterhand

[1]) Vgl. wat door mij daarover geschreven is in het Ned. Zend. Tijdschrift, jaarg. X bl. 225.

des voorgangers in de filiaal-gemeenten, collecteeren bij de godsdienstoefeningen, en zorgen dat het kerkgebouw in goeden staat blijft. Soms vervangen zij den voorganger tijdelijk bij ongesteldheid of afwezigheid, althans wanneer zij de noodige capaciteiten bezitten om het werk aan den gang te houden.

Een eigenlijk gezegden kerkeraad vindt men alleen in de negorijen, waar een Hulpprediker gevestigd is. Meestal bestaat hij uit 2 ouderlingen en 4 diakenen, met den Hulpprediker als voorzitter. De Commissie van Hulppredikers in de residentie Ambon heett echter besloten, dat in hunne ressorten zoo mogelijk in iedere gemeente een kerkeraad moet geformeerd worden.

Elken Zondagmorgen wordt in de verschillende gemeenten godsdienstoefening gehouden, en 's namiddags of 's avonds wordt de preek nog eens besproken; zoo niet, dan wordt een gedeelte der H. Schrift verklaard. Des Woensdags, in enkele gemeenten 's morgens, in andere 's namiddags of 's avonds, wordt eene Bijbellezing gehouden. Verder bestaan in vele gemeenten Zangvereenigingen, die zich oefenen in het zingen van meerstemmige liederen. In alle gemeenten worden catechisatiën gehouden. Het aantal per week in iedere gemeente hangt natuurlijk af van het aantal kinderen; men kan zeggen, dat het in 't algemeen van 2 tot 12 bedraagt. — Gelijk men in de Minahasa Genootschapsscholen heeft, zoo vindt men nu ook in deze residentie een aantal bijzondere Christelijke scholen; alleen in 't ressort Amahai zijn er 12. Ook zijn er allerwegen Zondagsscholen of Kinderkerken. De vrije scholen staan doorgaans onder leiding van den voorganger der gemeente.

In vele ressorten zijn de Hulppredikers niet uitsluitend omgeven door Christenen, maar vinden ze ook Mohammedanen of Heidenen, niet zelden Mohammedanen èn Heidenen om zich heen. Hoe staat dan de Hulpprediker tot die niet-Christenen? Het Reglement spreekt er niet van. En natuurlijk. De Hulpprediker is dienaar van den Staat, en men moet daarom in zijne Instructie geen vingerwijzingen ten aanzien van het zendingswerk zoeken. Maar schrijft het Reglement den Hulppredikers uit den aard der zaak geen zendingswerk voor, het verbiedt hun dat evenmin. Wanneer een Predikant of Hulpprediker zijn dienstwerk verzuimde en zijn tijd besteedde aan Evangelisatiewerk, het zou hem terecht euvel geduid worden; maar wanneer hij zijn dienstwerk met getrouwheid verricht, en daarbij, waar zich de gelegenheid voordoet, arbeidt aan de uitbreiding zijner gemeenten naar buiten en de toebrenging dergenen, die in zijn ressort nog buiten het Christendom staan, zoo kan niemand hem dat verbieden. Bovendien doet hij daarin een werk, dat, van de zijde der Regeering bezien, niet anders dan in haar belang kan zijn; en vergis ik mij niet, dan ziet onze Regeering ook bij toeneming in, dat de Evangelisatie het machtigste middel is om haar gezag te bevestigen. Wij mogen veilig aannemen, dat het geenszins ligt in de bedoeling der Regeering, om de Hulppredikers te berooven van de vrijheid, die aan ieder Christen toekomt, om te ijveren voor de verbreiding van het Evangelie, allereerst in eigen kring. Een bewijs daarvan is den Hulpprediker, dat hem is voorgeschreven in zijn jaarlijksch verslag op te geven, hoeveel personen tot het Christendom zijn toegetreden en tot welken godsdienst zij vroeger behoorden.

Maar natuurlijk moet van die vrijheid een verstandig gebruik worden gemaakt. En dit is inzonderheid het geval ten aanzien der Mohammedanen. In — om zoo te zeggen — onbeschaafde afdeelingen, z. a. op Ceram, Boeroe enz., heeft de Hulpprediker in zijn ambtenaarschap tegenover hen een steun, maar in beschaafdere afdeelingen, waar Christenen en Mohammedanen in eene het Gouvernement zeer welkome, bijna broederlijke, verstandhouding leven, zouden pogingen tot Evangelisatie, die onaangenaamheden, zij 't ook kleine, voor het plaatselijk bestuur ten gevolge hadden, zeker kwalijk genomen worden. De Mohammedanen op Ceram en Boeroe werken de uitbreiding van het Christendom tegen, maar Residenten, die het voordeel van Christianiseering van Heidenen voor het Gouvernement inzien, vooral wanneer de Islam die Heidenen tracht te winnen, en goedgezinde Posthouders, steunen de Hulppredikers op die eilanden wel in hunnen strijd tegen de propaganda der Mohammedanen onder de heidensche bevolking. In de vier af-

deelingen op Ambon en de Oeliassers, waar nog Mohammedaansche negorijen zijn, d. i. in de afdeelingen Alang, Wai, Haroekoe en Saparoea, alsmede ter hoofdplaats Ambon, waar men nog een Mohammedaansche negorij onder een eigen regent en eèn kampoeng van Mohammedaansche burgers vindt, staan de zaken geheel anders.[1]) Daar heeft men zich bepaald geschikt in de bestaande toestanden, en men vindt het natuurlijk, dat menschen van zekere negorijen Mohammedanen en van andere Christenen zijn. Dat is van ouds zoo geweest, en niemand denkt er aan, verandering te brengen in die verdeeling van het land onder de belijders van beide godsdiensten. Overgangen van het Christendom tot het Mohammedanisme komen op genoemde eilanden zelden voor. Overgangen van het Mohammedanisme tot het Christendom komen meer voor, maar bijna altijd van vreemden, vooral van Binoengkoereezen.[2]) Deze komen bij hoopen van hunne eilanden naar Ambon; zij zijn ijverige tuinbouwers, die gronden van de Christenen pachten, door 't gemak dat de Christenen van hen hebben de luiheid van deze zeer in de hand werken, en wellicht langzamerhand door roofbouw voor den grond en door geldbezit voor de Christenen een gevaar zullen worden. Een enkele maal vraagt voorts een Mohammedaansch ingezetene, die in dienst wil, om den Doop, ten einde meer handgeld te kunnen beuren, of neemt de huishoudster van een gepasporteerd militair, met wie deze in 't huwelijk wil treden, het Christendom aan. Overigens leven Christenen en Mohammedanen hier als broeders samen. Maar het vroegere Mohammedanisme is, evenmin als het Heidendom en het Katholicisme, geheel door het Protestantisme uit de harten en het leven der menschen verdrongen, en nu bestaat de zendingsarbeid der Hulppredikers op Ambon en de Oeliassers hoofdzakelijk in den strijd tegen de resten van die drie vijanden van het Evangelie; een strijd, die geenszins zonder vrucht is. Wij vergissen ons wel niet, als wij aannemen, dat het Gouvernement liever niet ziet, dat men zich inlaat met de Mohammedanen, uit vrees, dat zulks de „rust" in gevaar zou brengen, maar dat het de Christianiseering der Heidenen met sympathie gadeslaat.

Bekend is, dat de bewoners dezer residentie behooren tot den Alfoerschen stam. Reeds in de dagen der O. I. Compagnie was er algemeen bij dezen stam eene begeerte, om het Christendom aan te nemen. (Vgl. Noord-Celebes, Sangir en Talaut, enz.) 't Is eene oorzaak van groote dankbaarheid, dat niettegenstaande den vurigen ijver der Mohammedanen, nog zooveel duizenden Alfoeren Heidenen zijn gebleven, en dat deze *nog* ontvankelijk zijn voor het Evangelie. Allerwegen staan hier de deuren voor het Evangelie wijd open, en daar kan de Hulpprediker binnengaan.

Ik herinner, dat het ressort van elken Hulpprediker bestaat uit een hoofdgemeente (zijn aangewezen standplaats) met een kleiner of grooter aantal filiaal-gemeenten. Deze laatste zijn, gelijk gebleken is, toevertrouwd aan de herderlijke zorg van eenen *Inlandschen leeraar* (op een traktement van *f* 25) of aan een Inlandschen godsdienstonderwijzer, *Goeroe-Djamaät* (op eene *toelage* van *f* 15 of minder). Nu behoort het tot de verplichtingen van den Hulpprediker, de bestaande gemeenten te bezoeken. Op die reizen komt hij ongezocht ook in nog heidensche negorijen, waar hij de gelegenheid vindt de boodschap des vredes te verkondigen. Gemakkelijk is dat geenszins, vooral door de taal. Op Ceram b.v. heeft men om de 2 of 3 negorijen een ander dialect. Dit bezwaar wordt dan op déze wijze overwonnen, dat de Hulpprediker een van zijne Goeroe's medeneemt, die de landtaal machtig is. Een niet minder gewichtig bezwaar is, dan den Hulpprediker is voorgeschreven, zich op zijne reizen nergens langer dan 2, hoogstens 3 dagen op te houden, terwijl hij, zoo zijn ressort uitgestrekt is, er slechts een paar malen 's jaars kan komen. Daardoor ging b.v. op Ceram de Evangelisatie tot voor enkele jaren nog al gebrekkig en konden de doopcandidaten soms niet voldoende worden voorbereid, want het Gouvernement wil nergens een *Goeroe-Djamaät*

---

[1]) De afdeeling Hoetoemoeri heeft, evenals het eiland Noesalaoet, geen Mohammedaansche negorijen of kampoengs meer. [2]) Het eiland Binoengkoe ligt ten Z. O. van Boeton.

plaatsen, of er moet eene gemeente zijn, bestaande uit minstens 10 personen, plus het Inlandsch hoofd. Niettegenstaande deze belemmering, is er genoegzaam gelegenheid tot Evangelisatie; en ik mag er bijvoegen: er wordt van haar naar vermogen gebruik gemaakt. Op welke wijze, dit wensch ik thans nader aan te toonen.

Te Ambon bestaat sinds een aantal jaren een Evangelisatie-fonds, *Fonds Indjil* geheeten, waarin de Hulppredikers een gedeelte der gewone collecten, of der Avondmaalsgelden, of wel de opbrengst van maandelijksche bidstonden storten. Die gelden worden door de Predikanten van Ambon besteed tot het salarieeren van Goeroe's, die niet uit de jaarlijksche *toelage* kunnen worden betaald. Deze *toelage* (van het Gouvernement) bedroeg in de laatste jaren steeds *f* 10.000. Behalve die som voor de dusgenaamde *Goeroe's-toelage* betaalt het Gouvernement, zooals gezegd is, maandelijks *f* 25 aan de in dienst zijnde *Inlandsche leeraars*, Maar het aantal gemeenten was immer grooter dan het aantal *Inlandsche leeraars*, vermeerderd met de *Goeroe's-toelage.*[1]) Het Evangelisatie-fonds moet dus altijd bijspringen. Er is veel geld noodig. Het Gouvernement betaalt b. v. allèén de passage voor de *Inlandsche leeraars*, niet voor de *Goeroe's-toelage*. De residentie Ambon bestaat uit ver van elkander liggende eilanden, en daarenboven zijn de eilanden in het zuiden der residentie ook voor de Inboorlingen van Ambon en de Oeliassers zóó ongezond, dat de *Goeroe's-toelage* en de *Goeroe's-Indjil* (hetzelfde soort van menschen als de *Goeroe's-toelage*, maar bezoldigd uit het *Fonds Indjil*), gedurig vervangen moeten worden. In de laatste jaren heeft de Paketvaart eene prachtige reductie gegeven op de passage van Goeroe's, die door den Predikant van Ambon gezonden werden, wat vermeerdering van het aantal mogelijk maakte. Maar de 49 *Inlandsche leeraars*, wier traktement geregeld door het Gouvernement betaald wordt; de *Goeroe's-toelage*, voor wie ieder jaar de toelage opnieuw bij het Gouvernement moet aangevraagd worden; èn de *Goeroe's-Indjil*, die uit het Evangelisatie-fonds betaald worden, konden nog niet voorzien in de behoefte aan voorgangers, vooral niet in *die* afdeelingen, waar 't Christendom zich uitbreidt. Het meest zat men verlegen met negorijen, waar tot nog toe minder dan 11 personen tot het Christendom overgegaan waren, en waar dus nog geen Goeroe voor rekening van den lande kon aangesteld worden, terwijl toch de behoefte aan geregeld onderwijs dringend was. Dan trachtten de Hulppredikers zichzelven of elkander zoo goed mogelijk te helpen.

Thans is in de wijze van hulpverschaffing verbetering gekomen. In plaats van die ondersteuning ieder op eigen hand zijn nu in de meeste afdeelingen *Zendingsvereenigingen* opgericht. De Zendingsvereenigingen op Ceram steunen natuurlijk de Evangelisatie op dat eiland. De andere, z. a. die te Ambon en op Saparoea, namen een eiland voor hare rekening. De Zendingsvereeniging te Ambon b. v. koos voor zich het eiland Lakor; die op Saparoea steunt de Evangelisatie in de Zuid. Maar de financieele krachten der nog zwakke vereenigingen kunnen haast het werk niet bijhouden, *want het breidt zich gestadig uit.*

We vertrouwen het ontstaan, den aard en de beteekenis van het hulppredikerschap thans voldoende te hebben toegelicht, maar ons blijft nog over, iets over den verderen gang van het Evangelisatiewerk en den tegenwoordigen stand te zeggen. We vangen aan met het hoofdeiland.

I.

AMBON.

Beschouwen we de hoofdstad als predikantsplaats, dan is Wai de eerste zendingspost op het eiland. Reeds is gezegd, dat Bär Sr., wiens wedervaren op Kisser we later zullen beschrijven, zich hier neerzette in 1843. Hij arbeidde er tot '51, toen hij overleed. Van '53—'54 stond hier Zend. Luyke. Na diens heengaan werd de post andermaal herderloos. Bij

[1]) Dit zijn bovenbedoelde mannen, die geen bepaalde opleiding gehad hebben, maar door den Hulpprediker wel geschikt geacht worden om, bij gebrek aan beter, een voorganger der gemeente te worden, en die daartoe door de Predikanten van Ambon aangesteld worden na voorafgaand onderzoek.

de reorganisatie van '54 werd Wai door de Regeering tot station gekozen, en in '58 werd dat bezet door Zend. J. J. Bär Jr. Diens werkkring omvatte 5 gemeenten, terwijl hij aanvankelijk tevens voor enkele gemeenten op het eiland Haroekoe had te zorgen, waarvan hij in '60 werd ontheven, toen Tobi daar werd geplaatst. Bär werd in '73 tot Hulpprediker van Wai benoemd.

W. Luyke, in 1827 te Ambon aangekomen en daarna op Letti geplaatst, waar we hem later zullen bezoeken, ontvluchtte in '41 met Holtz dat onherbergzame eiland en begaf zich naar Ambon. Hem werd nu Haroekoe tot werkkring aangewezen. In '53 werd hij op zijn verzoek overgeplaatst naar Wai, maar hier beviel het hem niet en hij verhuisde naar Hoetoemoeri, dat door zijne vestiging de tweede zendingspost op Ambon werd. Hij deed hier op 3 Dec. '54 zijn intrede voor 200 hoorders, maar aangezien ook deze werkkring hem te zwaar viel, kocht hij een stuk grond te Roematiga, en verkreeg vergunning zich daar te vestigen. Sedert bediende hij zijne 7 gemeenten met trouw en volharding. Op 11 Sept. '76 vierde hij daar zijn 50-jarig jubileum in dienst der Zending, en in '80 werd hij benoemd tot Broeder in de orde van den Ned. Leeuw. Zijne gemeenten werden, te beginnen met 1878, allengs door de Indische Kerk overgenomen en verdeeld onder de naburige Hulppredikers. In '83 werd hij op zijn verzoek door het Ned. Zendelinggenootschap gepensionneerd en op 21 Mei '86 ontsliep hij in den ouderdom van 88 jaren [1])

Alang, op de zuidwestpunt van het schiereiland Hitoe, werd na de reorganisatie van 1854 de derde post op Ambon. Zendeling C. G. Schot, in dat jaar van Timor geroepen, werd hier geplaatst. Voor zijn aandeel kreeg hij 7 gemeenten op de west- en 1 op de oostkust aan de baai van Ambon, terwijl hij zich daarenboven zag toevertrouwd de eilanden Boeroe, Manipa en Boano. Na een half jaar verhuisde hij naar Hoetoemoeri, dat voor een huisgezin met kinderen gunstiger gelegen was, terwijl hij Alang aan Teffer overdroeg. Deze hield er op 20 Aug. '56 zijne eerste preek en arbeidde er met ijver. Op eene rondreis in zijne afdeeling in '57 kwam hij ook op Manipa, dat in geen 20 jaren door een leeraar was bezocht. Op Boano vond hij den toestand allertreurigst, maar met kracht trad hij er tegen de afgoderij op. [1]) Zijne weigering om onechte kinderen te doopen, haalde hem in '58 eene aanklacht op den hals, maar het Kerkbestuur voorkwam moeilijkheden daarover, door dien doop te doen verichten door een der Ambonsche Predikanten. In '61, vernemende dat de Regeering gaarne de Zuidwester-eilanden door een Zendeling wilde bezocht hebben, bood hij zich daartoe aan en maakte hij met een Nederlandsch oorlogsvaartuig een bezoekreis derwaarts. Kort daarop kreeg hij moeilijkheden met de Ambonsche overheid. Hij legde zijne betrekking neer en begaf zich naar Batavia om recht te zoeken. Daar niet slagende reisde hij verder naar Nederland, maar hier keurde men zijne overijling af, waarop hij naar Batavia terugkeerde, om alsnog recht te verkrijgen, wat hem ook ditmaal niet gelukte. Eerst in '71 werd hij gerehabiliteerd en daarop door het Ned. Zendelinggenootschap geplaatst op Sawoe.

De toenmalige verdeeling heeft Ambon tot nu toe behouden. Men heeft er dus de ressorten Wai, Hoetoemoeri en Alang, ieder met een Hulpprediker aan het hoofd, en het ressort van de beide Predikanten, omvattende (behalve de Europeesche) de Inlandsche gemeente op de hoofdplaats. Dit laatste omvat volgens de jongste (1897) opgave 4849 zielen (1718 lidmaten); het ressort Alang 4220 zielen (1477 lidmaten); het ressort Hoetoemoeri 9079 zielen (4001 lidmaten) en het ressort Wai 4321 zielen (1863 lidmaten). Wij komen dus tot een totaal van 22.469 Christenen. Is de schatting der geheele bevolking van het eiland op 30.000 juist, dan volgt daaruit, dat er nog ongeveer 8000 Mohammedanen wonen. Overgangen tot het Christendom — we wezen er reeds op — zijn op Ambon zeldzaam (in '97 slechts 18).

Het eiland is geen zendingsveld meer en wij gaan dus verder, maar maken nog een paar opmerkingen. Predikanten en

[1]) Zie over hem Maandb. Ned. Zend. Gen. 1876.

[1]) Zie over de afgoderij met urnen, bij de Christenen op Boano in zwang en door Teffer beschreven, Meded. deel IV bl. 77.

Hulppredikers (en zeker ook de Inl. leeraars) treden hier steeds op voor volle kerken; de deelneming aan het Avondmaal is algemeen; de collecten zijn geenszins onbeduidend; in één woord: wat het uitwendige betreft is er veel te prijzen. Over den levenswandel van vele Christenen wordt daarentegen in alle verslagen geklaagd; doch ze stemmen ook hierin overeen, dat het nergens aan gunstige uitzonderingen ontbreekt. Wordt er op het eiland zelf geen eigenlijk zendingswerk meer verricht, er gaan — onder leiding der Predikanten en Hulppredikers — wel pogingen tot Evangelieverbreiding onder de Heidenen in andere deelen dezer residentie van de gemeenten uit, en menig Inlandsch evangelist werd reeds van hier uitgezonden en arbeidt met zelfverloochening, ijver en zegen op zijnen afgelegen, veelal ongezonden en moeilijken post.

Over de opleiding van jongelieden tot Inlandsche leeraars, om aan 't hoofd te worden geplaatst van de gemeenten in dit gewest, hebben we reeds iets gezegd. Zij is nog steeds toevertrouwd aan Hulppr. Schröder. Diens Inrichting geraakte in onbruikbaren toestand bij de schrikkelijke aardbeving, die op 6 Jan. 1898 de hoofdplaats verwoestte. Door eene bijzondere bewaring leed geen enkel lid van het groote gezin bij dat onheil eenig letsel. De Hulpprediker stak nu onder goedkeuring van den Resident met de zijnen en de kweekelingen over naar Saparoea, waar men zich in gehuurde woningen zoo goed mogelijk behielp. [1]) Wat de vakken van onderwijs enz., bij het Reglement voorgeschreven, betreft, kunnen we hier volstaan met te verwijzen naar bladz 597. Volgens het verslag van 1897 zijn tegenwoordig 49 Inl. leeraars in de residentie Ambon werkzaam.

II.

HAROEKOE. [2])

Zooeven is opgemerkt, dat Zend. Luyke op dit eiland werd geplaatst na zijn terugkomst van Letti. Hij betrok er zijne woning in Juli 1842 en predikte er voor omstreeks 250 personen. Weldra kreeg hij er nog een gedeelte van Saparoea bij, terwijl hij ook nu en dan op de hoofdplaats Ambon diensten te verrichten had. Nadat hij in '53 naar Wai was overgeplaatst, werden de gemeenten op Haroekoe van elders bediend. In '58 werkte Zend. Verhoeff hier, maar slechts kort, daar hij naar het naburig Noesalaoet verhuisde. Vervolgens werd Bär te Wai met Haroekoe belast, tot in '61, toen het eiland weer een eigen Zendeling kreeg in Tobi. Deze was in '59 geplaatst op Boeroe, maar verliet dat eiland en zocht een anderen werkkring. Met goedvinden der Regeering vestigde hij zich toen op Haroekoe. In 't laatst van '63 geraakte hij in conflict met de Regeering, naar aanleiding van een artikel, door hem geplaatst in het Bataviasch Handelsblad. Hij werd door de Regeering uit de Molukken verwezen, omdat zij van oordeel was, dat hij de Regenten op zijn eiland dermate had verbitterd, dat zijn dienst daar verder geen nut zou kunnen doen. Hij keerde naar Nederland terug en nam in '65 zijn ontslag. Zijn post werd in Juli van dat jaar bezet door Van Ekris, dien we straks op Ceram zullen aantreffen. Deze arbeidde er geregeld, tot hij bij een verblijf te Ambon in 't begin van '68 door eene ernstige krankheid werd overvallen, waaraan hij op 14 Februari overleed. Haroekoe kwam thans onder de herderlijke zorg van Zend. Bossert (zie Saparoea), volgens wiens opgave men er op ult. 1870 in de 5 gemeenten 4620 Christenen had (waaronder 1429 lidmaten). Aangezien de gemeenten destijds werden opgenomen in de Indische Kerk, en daarmede ophielden zendingsterrein te zijn, sluiten we hier onze mededeelingen, na nog iets te hebben gezegd over den huidigen toestand.

Het ressort Haroekoe is tegenwoordig toevertrouwd aan den Hulppr. M. Birkhoff, die op dit eiland 6 gemeenten heeft, samen tellende 6075 zielen (waaronder 3165 lidmaten). Er zijn op het eiland ook nog immer een aantal Mohammedanen. Overgangen uit deze tot het Christendom schijnen niet voor te komen, althans het laatste verslag vermeldt er geen. Veel voortreffelijks vertelt dat verslag van de Christenen hier niet; b. v.: „De groote massa begrijpt nog niet veel van het

[1]) Behielp: onder 't afdrukken van dit stuk toch komt bericht, dat de Kweekschool naar de hoofdplaats Ambon is teruggebracht, waar een doelmatig gebouw ter beschikking is gesteld. [2]) Vgl. Inleiding bl. 17.

Christendom," zoo ook: „de grootste zonde van den Haroekoenees is de leugen en deze schijnt hij maar niet te kunnen vaarwel zeggen. Met het leukste gezicht ter wereld vertelt hij u een onwaarheid zóó grof, zóó schandelijk, dat ge van verbazing de handen ineenslaat, en zoo het noodig is, is hij van harte bereid, die leugen met een eed te bevestigen." Er zijn echter ook zeer goede dingen: de opkomst is voorbeeldig, van echtscheiding werd niets vernomen en van eigenlijke ontucht hoorde de Hulpprediker slechts zelden.

De Hulpprediker van Haroekoe bezoekt viermaal 's jaars de Christengemeenten op Kisser, Roma en Wetter, en die reizen worden door hem tevens dienstbaar gemaakt aan de verbreiding van het Evangelie onder de Heidenen in die streek.

III.

SAPAROEA [1]).

Op dit schoone en goedbevolkte eiland bracht Kam menig bezoek, en hij vond er arbeid in overvloed. Een opstand in Mei 1817 bracht daarin eene ongedachte stoornis. Om verschillende redenen was er op Saparoea en in de geheele landvoogdij eene zeer ontevreden stemming en zekere Thomas Matulesia stelde zich aan het hoofd der ontevredenen, om de Nederlanders te verdrijven. De Resident Van den Berg en zijne familie werden vermoord (slechts één zoontje ontkwam de slachting) en de bezetting van het fort werd omgebracht. Het kostte groote inspanning en vele menschenlevens, vóór men den opstand onderdrukt had, maar nadat in November de rust hersteld was, kon Kam er den arbeid hervatten en een reeks van jaren voortzetten. Zend. De Keijser (aangekomen 1834) ontving meermalen de opdracht zich daar te vestigen, doch hij werd er telkens in verhinderd. In zijne plaats kwam er in '37 Zend. C. L. Ruden. Bij aankomst op Saparoea vond deze de kerk door eene aardbeving verwoest en geen woning. De Resident nam hem en zijne vrouw gastvrij op, maar toen ook het residentiehuis door een aardbeving onbewoonbaar werd, moest Ruden zich zeer behelpen. Zijn werkkring omvatte het geheele eiland, met 9000 Christenen (er woonden toen buitendien 1000 Mohammedanen), terwijl hij tevens belast was met de zorg voor de 3000 Christenen op Noesalaoet. Het Christendom was hier bij de meesten bloot uitwendig: offeren in de bosschen en op bergen was algemeen, maar de godsdienstoefeningen werden slecht bezocht. Psalmenzingen deed men er echter dapper; bij gelegenheid van het Kerstfeest zelfs den geheelen nacht. In '40 doopte Ruden voor het eerst een Heiden, en er kwam belangstelling, welke ook bleek uit de vraag naar Bijbels en eene betere opkomst. In '42 werd de ijverige man aangetast door kwaadaardige koortsen, welke hem op 31 Maart ten grave sleepten.

Rudens opvolger was Holtz, die met Luyke het eiland Letti had verlaten. Bij den Gouverneur De Serrière en den Resident Van Ommeren vond hij allen steun, en hij had vrijen toegang tot de scholen op zijn eiland, met hare 2000 leerlingen. Hij overleed, helaas! reeds op 5 Juni '43.

Boven vernamen we, dat volgens Kon. besluit uit dezen tijd Ambon 4 Predikanten zou hebben. Van deze zou dan één op Saparoea worden geplaatst. Naar we zagen, werd dat besluit echter niet uitgevoerd en.... Saparoea bleef 11 jaren herderloos. In '54 werd het werk weer opgenomen door Zend. Bossert, die door het Ned. Zendelinggenootschap — na de overeenkomst met het Gouvernement — van Tanawangko (Minahasa) naar hier werd overgeplaatst. Ofschoon door koortsen belemmerd, begon hij er met goeden moed den arbeid, die de 13 gemeenten van het eiland omvatte, terwijl hij zich in den beginne buitendien belast zag met Noesalaoet en de zuidkust van Ceram. In stoffelijk opzicht zag het er destijds op Saparoea niet best uit. Te Siri-Sori b. v. waren de Christenen te arm, om zelfs den wijn voor het Avondmaal te kunnen bekostigen. Maar droeviger was het nog, dat de toestand in geestelijk opzicht zooveel te wenschen overliet. Aan de uitwendige vormen van het Christendom was men zeer gehecht, maar van het wezen werd weinig bespeurd. Altijd was de helft van de kinderen, die ten Doop werden gebracht, onecht, terwijl de bevolking daarbij zeer twistziek was, en afgoderij, waarzeggerij en het heilzoeken in de be-

[1]) Vgl. Inleiding bl. 18.

snijdenis aan de orde van den dag waren. Bestrafte Bossert de Christenen, dan waren ze zóó verontwaardigd, dat ze hem bij den Resident verklaagden. In de schoolmeesters vond hij meer tegenwerking dan hulp, en de scholen waren buiten zijne bemoeienis geplaatst. Was dus de arbeid onder de Christenen bezwaarlijk en ontmoedigend, die onder de Mohammedanen was den Zendeling door het Gouvernement verboden. Reeds in '55 vroeg Bossert om overplaatsing, maar hij ontving van het Genootschap een weigerend antwoord. In '59 en '60 herhaalde hij zijn verzoek, maar vruchteloos. Zoodoende bleef hij op Saparoea. We lezen van hem, dat hij een bundel gezangen in 't Laag-Maleisch vervaardigde; het catechisatie-boekje van J. Prins in dat dialect vertaalde en er in predikte, ondanks het gemompel van de ontevredenen. In '68 werd Bossert door het Kerkbestuur gepolst, of hij op den bestaanden voet Hulpprediker zou willen worden, maar hij bedankte. Na de reorganisatie van '72 werd hij benoemd tot Hulpprediker op Haroekoe en in Mei '81 keerde hij naar Nederland terug. [1]) Zijne plaats op Saparoea werd ingenomen door den Hulppr. S. J. de Vries. (Zie Ceram.)

Volgens het laatste verslag (1897) is het zielental van de 13 gemeenten toegenomen tot 16.425 (waaronder 7040 lidmaten). Hoe groot het aantal Mohammedanen is, weet ik niet te zeggen. In vele opzichten moge er sinds Bosserts dagen beterschap zijn te constateeren, over 't geheel geven de Christenen van dit eiland nog heel wat reden tot klagen. De onzedelijkheid onder het jongere geslacht is erg; aan dronkenschap lijdt menigeen; onwettige samenleving komt veel voor; de afgoderij is nog geenszins uitgeroeid en er wordt nog dikwijls geofferd, zij het ook in het verborgen. De tegenwoordige Hulpprediker, H. L. Langevoort, zal dus geen gemakkelijke taak hebben en zeker in prediking, catechetisch onderwijs en bezoeken eenen ernstigen strijd hebben te voeren, om in deze gemeenten eindelijk het Evangelie eens tot zijn recht te doen komen. Gelukkig ontbreekt het daarbij aan de hulp van betergezinden niet.

[1]) Zie zijn opstel „Kerk en Christendom op Saparoea," Meded. XIX bl. 234.

IV.

NOESALAOET. [1])

Nadat dit eiland sinds het optreden der Zending eerst van elders met het Evangelie was bediend geworden, vestigde er zich in Mei '56 de pasaangekomen Zendeling Bär Jr., en wijdde zich aan de 6 gemeenten, welke hij er vond, tellende samen ongeveer 3000 zielen, terwijl hij daarenboven enkele gemeenten op Saparoea had te verzorgen. In 't begin van '58 verwisselde hij dezen werkkring tegen Wai, op Ambon. Zijn opvolger was Zend. Verhoeff, die eerst korten tijd op Haroekoe had gestaan. Deze zag zich weldra genoodzaakt zijne bouwvallige woning te Ameth te verlaten, en daar er geen ander geschikt huis op het eiland was te vinden, verhuisde hij met goedvinden van den Gouverneur naar Saparoea, en bediende nu van daar uit zijne gemeenten. Zeer hinderde het hem, dat hij ook onechte kinderen moest doopen. Op Haroekoe stelde hij het doopen uit tot de ouders gehuwd waren, maar op Noesalaoet was slechts eens per jaar gelegenheid tot trouwen, en zoo moest hij hier wel toegeven. In '60 werd hij aangezocht, eene reis naar de Zuidwester-eilanden mede te maken, maar hij verontschuldigde zich, waarop — gelijk boven bleek — Teffer zich aanbood. Ten gevolge van die weigering viel Verhoeff in ongenade bij den Gouverneur. Deze deed hem naar Noesalaoet verhuizen, waar hij zich voorloopig met eene slechte woning moest behelpen, en maakte hem ook op andere wijze het leven moeilijk. In deze omstandigheden vroeg hij het Genootschap om eenen anderen werkkring, liefst onder niet-christenen, maar zijn verzoek werd niet toegestaan, en zoodoende bleef hij waar hij was. Na de opheffing der Zending in '64 (de 6 gemeenten telden toen 3735 leden, waaronder 1665 lidmaten) werd de toestand er niet beter op. Intusschen werd Verhoeff door leverziekte aangetast. Met verlof van de Regeering vertoefde hij in '68 eenigen tijd in de Minahasa tot herstel van gezondheid. Daar hij wegens zijne kwaal niet op Noesalaoet kon blijven, werd hem in Dec. '70 door het Gouvernement de verzorging der gemeenten in Leitimor

[1]) Vgl. Inleiding bl. 20.

(Ambon) opgedragen, met vergunning om te Ambon te wonen. In '72 nam zijne ziekte echter in die mate toe, dat de geneesheer een verlof naar Nederland noodig achtte. Verhoeff wendde zich toen tot de Regeering, met verzoek om vrijen overtocht en verlofs-traktement voor den tijd van 2 jaren, maar de Gouv.-Generaal verwees hem naar het Genootschap. Een vriend schoot hem in dien nood het reisgeld voor, in vertrouwen, dat het Genootschap het wel terug zou betalen, wat ook geschied is. Verhoeff aanvaardde de terugreis, maar... mocht het vaderland niet bereiken: op 19 Oct. '72 overleed hij bij Madagascar. Zijn stoffelijk overschot werd na aankomst van het schip te Brouwershaven ter aarde besteld.

Na Verhoeffs vertrek verliepen vele jaren, vóór het eiland een eigen Hulpprediker kreeg. Van Nov. 1890 stond hier Hulppr. F. Quak tot het einde der eeuw, toen hij met verlof ging, waarna zijne plaats werd ingenomen door J. Kelling (zie Ceram). De Hulpprediker heeft nog steeds zijne standplaats te Ameth, en bedient van daar uit zijne 6 gemeenten, die op 't einde van '97 te zamen 5114 leden telden, waaronder 2256 lidmaten. De geheele bevolking van het eiland is reeds lang Christelijk. In 't algemeen heeft men hier dezelfde toestanden als op de naburige eilanden. Onwettige samenleving komt nog veel voor, maar echtbreuk is zeldzaam. De lieden zijn leugenachtig, hoogmoedig en twistziek. Liefde en barmhartigheid worden nog schaars gevonden en het bijgeloof is nog geenszins uitgestorven. Groote waarde hecht men aan voorbede in de kerk; zelfs kwam een man voor eenigen tijd de voorbede van den Hulpprediker vragen voor eenen vergiftigden hond. [1] 't Is niet onmogelijk, dat voor sommigen de voorbede in plaats van heidensche bezwering is gekomen. — Uit de zendingscollecten der gemeenten op dit eiland wordt het Evangelisatiewerk op Ceram ondersteund.

V.

CERAM. [2]

Van het tweede gezelschap Zendelingen, dat in 1821 naar de Molukken werd uitgezonden, gingen J. Akersloot en J. Starink — gelijk we zagen — naar Ceram. Kam zelf bracht eerstgenoemde met de brik „Haai" derwaarts en leidde hem tot den arbeid te Kaibobo in. De radja was met zijne komst weinig ingenomen, maar niettemin volhardde hij 3 jaren lang op dezen moeilijken post. Akersloot vond bij de bevolking weinig ingang, en de geest was zóó vijandig, dat men zelfs beproefde het huis van den Zendeling in brand te steken. In '24 werd deze benoemd tot waarnemend Predikant te Malakka, en een jaar later werd hij Zendeling te Depok. Zijne plaats te Kaibobo werd ingenomen door J. C. Vonk, die er 900 Christenen vond. Diens ijver en levenswandel lieten veel te wenschen over, en hij werd in '37 ontslagen. Een jaar later stierf hij. Van de gemeente wordt gezegd, dat de meeste leden in dronkenschap en ontucht leefden, en van de kinderen, dat slechts weinige de school bezochten.

Zend. Starink kwam in Juli '22 te Elpapoetih aan, maar werd daar zóó slecht ontvangen, dat hij zich voorloopig terugtrok. Na eenige dagen verbeterde echter de stemming en kwamen de hoofden hem afhalen. Hij vond de onkunde groot en het leven der Christenen slecht, maar deed zijn werk, en dat niet zonder zegen, tot hij in '25 naar Toegoe (bij Batavia) werd overgeplaatst. Wat hij te Elpapoetih had opgebouwd geraakte nu weder in verval; toen Zend. Ruden er in '38 op bezoek kwam, vond hij er niet één kind dat kon lezen, terwijl de bewoners uit vijandschap tegen het Gouvernement hunne huizen hadden verbrand en naar het gebergte waren getogen. Niettegenstaande dezen jammerlijken toestand en den invloed van het Kakehan-verbond (zie bladz. 21) vond men te Elpapoetih in 1845 toch nog eene gemeente, welke 55 lidmaten telde.

Pas in 1844 kwam weer een Zendeling op Ceram, namelijk J. E. Jellesma. Deze vestigde zich te Wahai, op de noordkust, waar een militaire post was, bestaande uit 17 Europeanen en 27 Inlanders. Onder deze kleine bezetting begon hij zijnen arbeid. In de 4 negorijen in de buurt, bewoond door Mohammedanen, kon hij niet veel uitrichten. Hij doorkruiste daarom het binnenland, zocht de schuwe, onbeschaafde, nog heidensche Alfoeren op,

[1]) Zie Alg. Verslag 1897 bl 90. [2]) Vgl. Inleiding bl. 21.

waarbij hij zich aan allerlei gevaren blootstelde, en bewoog een aantal hunner in '45 zich met hem neder te zetten aan den mond van de Isal. Daar stichtte hij eene nieuwe kampoeng, welke hij „Damej", d. i. vrede, noemde. Zijn plan was, onder deze lieden te gaan wonen, hen te beschaven en te onderwijzen, en deze negorij te maken tot een uitgangspunt van zijnen arbeid. Hij werd echter verhinderd dat plan uit te voeren, doordat hij in '47 werd toegevoegd aan Insp. Van Rhijn, met wien hij vervolgens de verschillende zendingsposten had te bereizen. Hij liet te Damej eene bevolking achter van 120 personen met 2 onderwijzers, doch na zijn vertrek ging de kolonie te niet. Hoe 't met Jellesma verder gegaan is hebben wij bladz. 228—232 verhaald.

De oude gemeente te Kamarian (bladz. 22) kreeg een eigen Zendeling in A. van Ekris. In '57 kwam deze bij Bossert op Saparoea aan, om naar zijnen post op Ceram over te steken, maar wegens onlusten kon hij zijn plan voorloopig niet volvoeren en zoo bleef hij bij Bossert. In Februari van het volgend jaar echter, het wachten moede, stak hij naar Kamarian over. Hier moest hij zich eenigen tijd behelpen in „een ellendig verblijf vol walgelijk ongedierte," tot zijne woning gereed was. Hij vond onder de bevolking een beslist vijandigen geest: men vernielde zijn tuin, bestal zijn huis, weigerde hem levensmiddelen te verkoopen en kwelde hem op allerlei manier. De invloed, dien hij kon uitoefenen, was zoodoende gering. Behalve in de gemeente Soki,[1]) welke geheel uit burgers bestond en niets te maken had met bovengenoemd verbond, heerschten overal afgodsdienst en bijgeloof. De opkomst bij de godsdienstoefeningen was slecht; de aandacht liet veel te wenschen over, en een woord van vermaning verwekte bij de hoorders geregeld verontwaardiging. Op den Doop werd weinig prijs gesteld, maar het Avondmaal werd meer gewaardeerd. Om beter verstaan te worden, begon Van Ekris in de landtaal te prediken, wat eerst het aantal hoorders deed toenemen, maar spoedig ergernis gaf, zoodat het weer moest worden nagelaten. Bij dit alles kwam nog een opstand onder de Alfoeren, en thans in 't geheel niet meer veilig zijnde borg van Ekris zijn goed in de kerk, liet vrouw en kinderen naar Saparoea vertrekken en nam zelf de wijk naar Haroekoe, van waar uit hij zijne gemeente bezocht als de gelegenheid gunstig was. In '61 ter plaatse terugkeerende, durfde hij zijn nieuwgebouwd huis, dat even buiten de negorij stond, niet betrekken, daar hij er zich niet veilig achtte. Nog eenigen tijd bleef hij op dezen gevaarvollen post. In '65 werd hij overgeplaatst naar Haroekoe, waar hij arbeidde tot zijnen dood, in 1868. Van Ekris legde zich toe op de beoefening van het Alfoersch, en vervaardigde eene Woordenlijst van eenige dialecten op de Ambonsche eilanden.[1])

[1]) Bedoeld zal zijn Loki of Lokki, tegenover Kamarian, aan de Piroe-baai.

Volgens het contract van 1854 zou Ceram 2 Zendelingen krijgen. De posten zouden zijn: Kamarian en Elpapoetih, of, zoo dat doelmatiger bleek, Amahai. Voor een dezer beide posten werd Zend. C. G. Schot bestemd. Deze ging niet terstond derwaarts, maar bleef eenigen tijd op Ambon, arbeidende eerst te Alang en later te Hoetoemoeri. Zoodoende werd het Jan. '61 vóór hij naar Ceram vertrok. Wegens overplaatsing van het fort vestigde hij zich te Amahai. Hij had in zijnen werkkring 9 gemeenten, tellende 3000 zielen, maar het beviel hem daar zóó weinig, dat hij reeds in October van dat jaar op overplaatsing aandrong, of anders, wegens 12-jarigen dienst, op verlof naar Nederland. Het Genootschap stond hem noch het een, noch het ander toe, waarop Schot aan de Regeering een verlof van 2 maanden naar Java vroeg. Daar gekomen, maakte hij zich van het Genootschap en de Regeering los, en nam de betrekking aan van regent en onderwijzer in het Parapatan-Weezengesticht te Batavia. Zijn opvolger werd in 1864 Zend. S. J. de Vries, die in '73 tot Hulpprediker werd benoemd.

Ceram is nog voor een groot gedeelte zendingsterrein, en daarom willen we, tot beter verstand van hetgeen volgt, onze beschrijving er van in de Inleiding (zie bladz. 21) hier een weinig aanvullen.

[1]) Opgenomen in de Meded., deel VIII en IX.

Het eiland strekt zich ten noorden van het meer bekende eiland Ambon ver naar het oosten uit, beslaat eene oppervlakte van 311 vierk. geogr. mijlen en is dus ongeveer half zoo groot als Nederland. Door drie diep landwaarts inloopende baaien wordt het als 't ware in even zoovele schiereilanden verdeeld. Van oost naar west wordt het doorsneden door een breede bergketen, die zich in talrijke vertakkingen soms tot dicht aan de kust voortzet, en waarvan enkele toppen eene hoogte van pl.m. 2500 M. bereiken. Dit gebergte is bijna overal met dicht bosch begroeid, hetwelk slechts nu en dan afgewisseld wordt door grasvelden. De talrijke rivieren, die noord en zuidwaarts naar zee stroomen, zijn slecht bevaarbaar en alleen in den regentijd als verkeerswegen te gebruiken, terwijl landwegen geheel ontbreken. De gemeenschap van de kustbewoners met het binnenland heeft langs voetpaden plaats, het verkeer tusschen de aan het strand gelegen negorijen steeds over zee. Die tochten zijn immer gevaarvol, en de Hulppredikers alhier, voor wie eene reis per schip de eenige manier is om hunne gemeenten te bezoeken, staan dan ook aan vele gevaren bloot. De reis geschiedt in een *orembaai*, die de Hulppredikers zelf in bezit hebben of huren. Zoo'n orembaai is eene roeiboot met eene flinke tent in het midden, ruimschoots toereikend voor één persoon, die, overdwars zijn slaapplaats hebbende, de geheele breedte van het schip tot zijne beschikking en zoo ruimte genoeg heeft. Bovenop de tent kan men zitten of loopen. Op beide einden van het schip zitten de roeiers of scheppers, die op de maat van *gong* (koperen bekken) en *tifa* (trom) roeien, tenzij de wind veroorlooft om van het zeil gebruik te maken.

De dorpen, die aan het strand liggen, hebben veel overeenkomst met de Ambonsche negorijen; dieper het land in zijn ze bij voorkeur op hoogten of in de nabijheid van stroomend water aangelegd. De huizen zijn ongeregeld gebouwd rondom een plein, waarop zich een offersteen bevindt; en overal op West-Ceram vindt men bovendien een *baileo*, d.i. huis, waarin de Kakehan-feesten worden gevierd.

De Alfoeren zijn krachtig gebouwd, doch mager van gestalte en lichtbruin van kleur. De mannen gaan steeds gewapend, maar behalve door het koppensnellen kenmerken zij zich zelden door bijzondere ondeugden. Hulppr. Kraijer spreekt met nadruk de beweringen van sommigen tegen, dat de Alfoeren een zedeloos leven zouden leiden. Volgens zijne bevinding is dat niet alzoo, maar worden meisjes en vrouwen met eerbaarheid behandeld en is dit juist een der dingen, die vele Alfoeren terughouden van het Mohammedanisme. „Een Mohammedaan leeft als een hond" — zeggen de Alfoeren op Ceram.

Sedert onheuglijke tijden zijn de Alfoeren verdeeld geweest in twee afzonderlijke stammen, die voortdurend in vijandschap met elkander leven. De Sultan van Ternate heeft, naar men zegt, toen hij West-Ceram bestuurde, aan zijn volk een onderscheidingsteeken gegeven, het zoogenaamde *tjap*, een kruis of een ander merk op de borst. Uitsluitend bij de westelijke bewoners, onder den naam *Patasiwa* bekend, vindt men het geheimzinnig *Kakehan-verbond* tusschen Berg-Alfoeren en strandbewoners. Vraagt men nu, wat dit verbond eigenlijk is, dan moeten wij daarop het antwoord schuldig blijven. Het schijnt nog geheimzinniger dan de vrijmetselarij. Op straffe des doods is het verboden uit het verbond te treden, wanneer men zich eenmaal heeft aangesloten, en tevens om te zeggen, wat het eigenlijk is. Dit is zeker, dat het vereeren der afgestorvenen ook hier eene groote rol speelt. Dat de Christenen mede van het schrikbewind van dien bond te lijden hebben, bleek o. a. toen Hulpp. Kraijer voor eenigen tijd in een naburig dorp 6 bekeerlingen zou gaan doopen. Kort voordat hij op reis ging, kreeg hij bericht, dat zijne komst niet meer noodig was, aangezien alle 6 personen door de Kakehans vermoord waren. Ook de Hulpprediker zelf is niet geheel veilig. Voortdurend gaan de leden van dien bond op koppensnellen uit. Is de Hulpprediker op dienstreis en bevindt hij zich na eenen gevaarvollen tocht over zee in eene gemeente, waar de snellers nog komen, dan moet steeds bij zijn vaartuig de wacht worden gehouden en moet hij voor een overval op zijne hoede zijn. Dit koppensnellen zit den Alfoeren zóó in het bloed en is hun zóó tot eene tweede

natuur geworden, dat ook de Europeanen op het eiland, zelfs de militairen, niet veilig zijn. Te Wahai, op Cerams noordkust, is een nieuw fort gebouwd op den top van een heuvel. Daar wonen een paar officieren, maar ofschoon te Wahai een geregeld bestuur is, kunnen de officieren toch des avonds langs den breeden, open weg (een afstand van 10 minuten gaans) niet naar boven gaan, zonder een geladen revolver in de hand te hebben. Iederen dag doorkruist een pratrouille den omtrek, maar ziet nooit iets, en toch durven de Alfoeren in de nabijheid van Wahai koppen komen snellen. De bloeddorst schijnt bij de Alfoeren van Ceram zeer groot te zijn. Politie-maatregelen zullen dien bloeddorst wel niet kunnen overwinnen, maar wij mogen er vast van verzekerd zijn, dat het Evangelie machtig is, den Alfoeren ook het koppensnellen af te leeren. Intusschen is het te betreuren, dat onze Regeering hier nog zoo weinig gedaan heeft tegen dat onophoudelijk bloedvergieten, dat nu reeds eeuwen voortduurt, zoodat de bodem allerwegen met menschen-, ja, ook met Christenbloed is gedrenkt. De feiten zullen meer onder de aandacht van het Nederlandsche volk moeten worden gebracht, ten einde op de Regeering de noodige pressie worde uitgeoefend tot krachtiger optreden.

Sedert een aantal jaren is Ceram nu verdeeld in twee Hulppredikers-ressorten: Lokki en Amahai. — Lokki, aan de Piroebaai, is de standplaats van den eenen Hulpprediker (thans H. Kraijer). Zijn ressort omvat de eilanden Boano en Manipa, en verder dat gedeelde van Ceram, hetwelk bewesten Siroeawan in het zuiden en Wahai in het noorden ligt. In deze afdeeling vindt men 18 gemeenten met 3695 leden, waaronder 1319 lidmaten. De godsdienstige en zedelijke toestand munt niet uit boven dien van andere gemeenten in deze residentie, maar schijnt ook niet ongunstiger te zijn. Behalve dat aan hare verzorging van den beginne maar al te veel heeft ontbroken, ondervinden zij den schadelijken invloed der nabijheid van vele Mohammedanen, en kunnen te midden der onrust, waarin ze leven, bezwaarlijk tot bloei komen. Door 3 Inl. leeraars en een aantal andere voorgangers wordt deze Hulpprediker ter zijde gestaan.

Boven is reeds gezegd, dat het tot de verplichtingen van den Hulpprediker behoort, de bestaande gemeenten te bezoeken. Op de reizen, welke deze op West-Ceram te maken heeft, komt hij ongezocht in de gelegenheid, ook in nog heidensche negorijen de boodschap des vredes te verkondigen, en dat geschiedt geenszins zonder vrucht. Heeft zich ergens eene kleine gemeente gevormd, zoo kan daar van Gouvernementswege een *goeroe* of Inl. leeraar geplaatst worden, maar voor zoover daarin nog niet kan worden voorzien, moet de Hulpprediker raad schaffen. Tot dat doel heeft men voor enkele jaren op Ceram Inlandsche Zendingsvereenigingen in het leven geroepen, en van deze heeft men er ook enkele in dit ressort. Die te Lokki zelf, welke den naam draagt van „Bintang Pĕngharapan," is de voornaamste. De leden contribueeren 5 cents per maand, sommige meer. Buitendien wordt nu en dan een „Bazaar" gehouden, terwijl voorts de inkomsten door collecten worden versterkt. Onder den invloed van prediking, toespraak, onderwijs en de eigen werkzaamheid der Christenen ontstaat er allengs meer geestelijk leven. Bij vele gemeenteleden is een opwassen in de genade, een dichter komen tot den Heer, een afsterven van het heidensche leven en een toenemen in vertrouwen op God merkbaar. Eén voorbeeld daarvan: een Inlandsch hoofd was reeds 8 jaren gehuwd, maar de echt was kinderloos, wat hier voor schande geldt. Eens kwam Hulppr. Kraijer bij dat hoofd en ontving van dezen het verzoek, of hij niet met hem en zijne vrouw zou willen bidden; de Heer had Abrahams gebed verhoord, het gebed van Hanna en de bede van Zacharias en Elisabeth; daarbij, de Heiland had verhooring aan de voorbede toegezegd; „maar" — zeide hij — „misschien hebben mijne voorouders zooveel bloed vergoten (want zij waren dapper), dat de Heer nu wraak neemt aan het derde en vierde geslacht en het wil laten uitsterven, want ik ben de laatste afstammeling der vroeger zoo machtige radja's; doch als de Pandita eens zijnen Heer wilde vragen om een kind voor ons . . . misschien zou de Heer dat gebed verhooren." Aan

zijn verlangen werd voldaan en de verhooring bleef niet uit.

De Evangelisatie werkte tot dusvere gezegend. In verhouding tot de weinige en zwakke krachten mag men zelfs van grooten vooruitgang spreken. Het gebeurt niet zelden, dat de Heidenen heilige voorwerpen, waaraan zij tot hiertoe geheimzinnige kracht toekenden en die zij bijgeloovig vereerden, aan de predikers van het Evangelie komen uitleveren. Er is hier echter groot gebrek aan arbeiders. Dat in deze omstandigheid geen hooge eischen aan de doopcandidaten kunnen worden gesteld, spreekt vanzelf. Toch worden zij zoo goed mogelijk voorbereid, en eerst daarna tot den Doop toegelaten. Nadat zij dezen ontvangen hebben, wordt er ook zooveel mogelijk voor verder onderwijs gezorgd. Zijn in een nog heidensche negorij eenige personen gewonnen, dan wordt er, zoodra een geschikt man gevonden is en de middelen er zijn, een *goeroe* geplaatst, en daarop wacht men den tijd af, dat een Inlandsche leeraar voor de nieuwe gemeente kan worden benoemd. Op deze wijze is in den laatsten tijd reeds menige nieuwe gemeente ontstaan.

Het andere ressort omvat geheel het overig gedeelte van Ceram, van en met Siroeawan in het zuiden tot Wahai in het noorden (dus Midden- en Oost-Ceram). Dit ressort, Amahai, ontleent zijnen naam aan de standplaats van den Hulpprediker, aan de Elpapoetih-baai. Sinds April '86 was dit ressort toevertrouwd aan den Hulppr. Jon. Kelling. Dit gedeelte van Ceram wordt bewoond door de *Patalima* (Inl. bl. 21), die minder ruw zijn dan hunne westelijke naburen. Bij hen komt het koppensnellen minder voor, en het Kakehan-verbond laat er zijnen schadelijken invloed minder gelden. Daarentegen ontbreekt het hier (vooral op Noord-Ceram) niet aan vreemdelingen (Galelareezen, Tobelloreezen en Mohammedanen), wier omgang voor de Christenen verderfelijk is. Bij zijn optreden vond Kelling 14 gemeenten, en deze verkeerden nog in zeer achterlijken toestand; onder de kinderen was nog niet gewerkt en de Bijbelkennis was gering. Hij richtte Zondagsscholen, Zangvereenigingen en Bijbellezingen op en mocht op zijne pogingen Gods zegen ondervinden. Met de voorgangers ging hij op vaste tijden conferenties houden, en de invloed daarvan was in sommige gemeenten duidelijk te bemerken. Met name mocht dit worden gezegd van de hoofdgemeente, wier leden beslist afstand hebben gedaan van de voorvaderlijke gebruiken, waartoe de cholera, die hier in 't voorjaar van 1897 woedde, den doorslag heeft gegeven. Deze ziekte werd als eene bezoeking des Heeren beschouwd, en wel omdat toen al de heidensche priesters, met anderen, die bekend stonden als tegenstanders van het kruis van Christus, er aan stierven. Niet lang daarna werden allerlei voorwerpen, die betrekking hadden op den heidenschen godsdienst en de vereering der voorvaderen, den Hulpprediker ter hand gesteld, die ze ten vure doemde. De offerplaats, en de plek, waar de schedelvereering geschiedde, werden op 2den Pinksterdag en den dag daaraanvolgende door hem met een aantal leden der gemeente bezocht, die de offersteenen, 4 in getal, van hunne plaatsen verwijderden, de offerschalen met een groot aantal borden verbrijzelden en de aanwezige schedels met de woning der waarzeggerij onder het hooge geboomte verbrandden. Ook elders wordt tegen heidensche gebruiken, evenals tegen het Kakehan-verbond, beslist positie genomen; de Zondag wordt in de meeste gemeenten hoe langer hoe meer als rustdag beschouwd; godsdienstoefeningen en catechisaties worden goed bezocht, en zoo zijn hier meer goede dingen. Dat daar wel iets tegenover staat, zal niemand bevreemden, die de omstandigheden in aanmerking neemt. De opvoeding der kinderen laat veel te wenschen over, en de onzedelijkheid onder het jongere geslacht is geenszins sporadisch.

In dit uitgebreid ressort geschiedde het nog veel vaker dan op West-Ceram, dat de Hulpprediker op zijne menigvuldige en lange reizen in aanraking kwam met heidensche Alfoeren, aan wie hij — en dat niet zelden op hunne uitnoodiging — het Evangelie kon verkondigen. Hij deed zich op die reizen doorgaans vergezellen door een zijner helpers, die de landtaal verstond, en had van deze mannen veel hulp. Inzonderheid

mag dat worden gezegd van iemand, die vroeger hoofd van eene koppensnellersbende was geweest en 7 moorden had begaan. Na zijne bekeering werd deze man een ijverig medearbeider; op 34-jarigen leeftijd leerde hij nog lezen en schrijven. Na eenige jaren den Heer trouw te hebben gediend, werd hij ziek en stierf. Vóór zijn heengaan had hij nog voor elk der omstanders een woord en hij ging heen met een stralend gelaat. Op gezegde wijze dan ontstonden verscheidene nieuwe gemeenten.[1]) Vaak gebeurde het, dat zulk eene gemeente in den aanvang nog het vereischte aantal leden (11, met inbegrip van het hoofd) niet had, om een voorganger voor Gouvernementsrekening te kunnen bekomen, maar aangezien het toch beslist noodig was, dat er zich iemand bevond, die kon leeren en voorgaan, plaatste Hulppr. Kelling er dan voorloopig een *goeroe* voor zijne rekening. Toen hij evenwel inzag, dat hij voor het zich steeds uitbreidend werk in zijn ressort nieuwe bronnen van inkomst moest scheppen, heeft hij getracht het werk der Evangelisatie tot eene zaak der gemeenten te maken, en zijne pogingen mochten aanvankelijk gelukken. In de grootste gemeenten van zijn ressort, waar het peil van Christelijke ontwikkeling het hoogste staat, heeft hij Zendingsvereenigingen en Hulpvereenigingen opgericht. Zóó ontstonden Zendingsvereenigingen te Amahai, Elpapoetih en Kamarian, ieder met een bestuur van 10 of 12 leden, en ieder een eigen afdeeling tot arbeidsveld hebbende, gelegen in het ressort Amahai. De Vereeniging „Pĕnaboer" te Kamarian had de Alfoersche negorijen te bewerken, die te vinden zijn op 't noordelijk deel van Ceram, tusschen Wahai en Keffin. De Vereeniging Pĕngandjar" te Elpapoetih kreeg tot arbeidsveld de Alfoersche negorijen, gelegen in de Elpapoetih-baai, en de Vereeniging „Saksi Elmeseh" te Amahai zag zich toegewezen de Alfoersche negorijen, gelegen beoosten Polappa tot Keffin. Hulppredikers elders, wier gemeenten geen eigen zendingsgebied hebben, z. a. die op Noesalaoet, steunen het werk op Ceram met de bijdragen hunner gemeenten.

Volgens de laatste opgave telde dit ressort 30 gemeenten, met 7439 leden (waaronder 2472 lidmaten). De grootste gemeenten waren die te Kamarian (1271 leden) en die te Amahai (1060 leden). Voor de buitengemeenten had de Hulpprediker een personeel van 11 Inl. leeraars en 13 mindere voorgangers.

Er rustte tot hiertoe een rijke zegen op het werk der Hulppredikers op Ceram, maar nu heeft dat werk ernstig geleden door de ontzettende ramp, die dit eiland getroffen heeft.

Ceram stond tot hiertoe niet bekend als een eiland, dat veel te lijden had van vulkanische werking. Ja, toen Ambon in '98 door eene aardbeving verwoest was, werd zelfs het plan geopperd, om den hoofdzetel der residentie naar het meer veilige Ceram te verplaatsen. Maar wat is thans gebeurd? In den nacht van 29 op 30 September 1899 is bijna geheel Zuid-Ceram door eene vreeselijke aardbeving en vloedgolf verwoest. Het aantal slachtoffers is bij benadering op 4 à 5000 geschat. Het zwaarst heeft de afdeeling Amahai geleden. Vele bloeiende gemeenten aldaar zijn in dien nacht als weggevaagd van den aardbodem. Het werk, waaraan Kelling 13 jaren gearbeid had, is voor een groot deel in eenige oogenblikken verdelgd. Van talrijke plaatsen vernam men, dat de kerken verwoest of zwaar beschadigd zijn, en vele Christenen vonden den dood in de golven of onder de ruïnes der ingestorte woningen. De negorij Elpapoetih is totaal verdwenen. Ongeveer 1000 menschen zijn daar door de vloedgolf verzwolgen en op de plek, waar eens deze Christen-negorij stond, vindt men thans 60 vadem water. De toestand der gekwetsten gaat alle beschrijving te boven. Maar, Gode zij dank! de Hulppredikers werden met hunne gezinnen wonderbaar gespaard. Vooral Kelling mocht Gods bewaring bijzonder ondervinden. Terwijl het zijne gewoonte was om van Amahai des nachts te verreizen, waren hij en zijne vrouw nu den 29sten 's morgens reeds naar Ambon vertrokken, waar enkele dagen later de Conferentie van Hulppredikers uit het gewest gehouden zou worden. In den daarop

[1]) In een van deze, te Gaoer, op Oost-Ceram, had men voor het eerst het Evangelie vernomen van H. Granfland, die vóór Kelling korten tijd te Amahai Hulpprediker geweest en daar overleden is.

volgenden nacht werd zijne standplaats totaal verwoest. Wie zich aan en bij de kust van Ceram bevonden, gingen allen verloren. Van 52 bewoners van Saparoea b.v., die naar Ceram overgestoken waren om hout te halen voor kerkbouw, keerde niemand terug.

Welke gevolgen zal deze ontzettende ramp, door welke vooral de Christenen zijn getroffen, voor de uitbreiding van het koninkrijk Gods op Ceram hebben? Men zal dat moeten afwachten. In sommige negorijen heeft men de afgodsbeelden en afgodshuizen vernield, maar er zijn ook vele Alfoeren, die de ramp aan den toorn der goden toeschrijven. De Mohammedanen maken de menschen wijs, dat de ramp over het land gekomen is, omdat zoo velen Christenen geworden zijn. Men vreest, dat vooreerst wel geen Alfoer meer Christen zal worden.

Niet buiten verband met het gebeurde ging Hulpp. Kelling wegens langdurigen dienst met verlof naar Nederland. Terwijl dit overzicht van zijnen werkkring ter perse gaat, is hij reeds in Indië terug, maar werkzaam gesteld op Noesalaoet. Zijne plaats te Amahai is ingenomen door Hulppr. J. L. Moens.

Volgens de laatste opgave (1897, dus vóór de ramp) waren er op Ceram 11.134 Christenen. Er moeten op 't eiland ook ruim 20.000 Mohammedanen wonen, terwijl het restant der bevolking, begroot op pl. m. 32.000, nog heidensch is.

VI.

Boeroe.

1. *Indische Kerk.*

Over het eiland Boeroe deelden we iets mede in de Inleiding (bladz. 23) en het kwam in de voorafgaande bladzijden ook reeds een enkele maal ter sprake. De Christengemeente, die in de dagen der O. I. Compagnie op de noordwestkust is gesticht en sedert in stand is gebleven, wordt sinds 1854 van Alang (Ambon) uit bediend, als behoorende tot de Indische Kerk. Het grootste deel dezer gemeente vindt men nog steeds ter hoofdplaats Kajeli (123 zielen); het kleinste te Waipoetih (55 zielen). Het laatstgenoemde dorp ligt, naar het schijnt, in de nabijheid van de hoofdplaats. Elke van deze Christengroepen staat onder de vaste zorg van een Inl. leeraar, terwijl de Hulpprediker van Alang, die met de opperleiding is belast, ze op bepaalde tijden bezoekt. De godsdienstige en zedelijke toestand van deze Christenen schijnt weinig bevredigend te zijn, maar in de gegeven omstandigheden is dat ook moeilijk te verwachten. Onder de dagelijksche leiding van een Europeesch voorganger zou daarin wel verandering komen.

In '93 ontstond eene nieuwe gemeente op de noordkust, in de afdeeling Tagalisa en Lisela, met 24 leden, maar de latere verslagen vermelden omtrent haar niets.

2. *Utrechtsche Zendingsvereeniging.*

Doet de Indische Kerk op Boeroe niet meer dan onderhouden wat bestond, anders handelt de Utrechtsche Zendingsvereeniging. Deze vestigde zich voor eenige jaren op de zuidwestkust, sloot zich aan bij enkele naam-christenen, die daar werden gevonden, en tracht sinds dien tijd hier met kleine kracht (1 of 2 Zendelingen) groote dingen te doen, dat is: de overblijfselen van de heidensche stammen het Christendom in te lijven, voor ze door den Islam, die hier reeds veel veroveringen maakte, worden verslonden. Wij willen van haren zendingsarbeid verhalen, maar vooraf van haar terrein eene voorstelling trachten te geven, en daartoe iets uitvoeriger dan in de Inleiding over dit eiland spreken.

De oppervlakte van Boeroe overtreft die van Overijsel en Gelderland te zamen. Voor groote schepen is het alléén toegankelijk aan den noordoosthoek, waar zich de groote en veilige baai van Kajeli bevindt. Het terrein, waar de Utr. Vereeniging arbeidt, ligt derhalve buiten de communicatie. — Het land moet zeer vruchtbaar zijn. Tot de voornaamste voortbrengselen uit het plantenrijk behooren: ebben-, ijzer- en djati-hout, kajoe-poetih, rotan enz.; sago-, aren- en kokospalmen groeien er in overvloed, terwijl katoen, koffie, tabak, rijst, mais enz. er eenen goeden oogst opleveren. Niettemin heerscht er, ten gevolge van de onwetendheid, traagheid en zwerfzucht der bewoners, niet zelden gebrek. — Wat de dieren aangaat, behalve de kleinere soorten en de insecten vindt men er tamme

en wilde buffels, wilde en tamme zwijnen, het hertzwijn (babiroesa), slangen, krokodillen enz.; van de vogels zijn de meldenswaardigste: casuarissen, papegaaien, ganzen, hoenders, duiven en eenden. De wateren zijn rijk aan visch.

De bevolking behoort tot de Alfoeren. Zij is zóó dun gezaaid, dat zij op niet veel meer dan 9000 zielen kan worden geschat. Ten gevolge van de vroegere onveiligheid der kust door zeeroovers enz. wonen de menschen meerendeels in het binnenland, maar zeer verstrooid. Het heidensche deel der bevolking wordt wel eens beschreven als „eenvoudig, onbedorven, vlijtig en gemakkelijk tot een voldoenden trap van welvaart en zedelijke ontwikkeling op te leiden, doch ontsierd door schuwheid en onzindelijkheid" . . . maar die beschrijving is niet gevloeid uit de pen van een der Zendelingen. — De godsdienst der Boeroeneezen bestaat — zegt men — in een onbestemd geloof aan eene godheid, Oeboen of Opolangi geheeten. Men brengt haar geenerlei vereering, dus ook geen offers. Eigenlijke vereering wordt gebracht aan de geesten der voorouders of aan booze geesten, liefst in op zichzelf staande hutjes op palen. Priesters heeft men er niet.— De taal splitst zich — voor zoover men weet — in 4 hoofddialecten. Zij heeft geen eigen letterschrift. De Zendelingen beoefenen haar wel, maar maken bij prediking en onderwijs gebruik van het Maleisch, dat aan de kust — waar zij zich meest bevinden — veel wordt gesproken.

Administratief is Boeroe gesplitst in 2 afdeelingen: Kajeli en Masarete, elk onder een Posthouder (hier tot de Ambonneezen behoorende). In laatstgenoemde (de zuidwestelijke) afdeeling ligt het zendingsterrein. De Utr. Vereeniging vestigde daarop hare aandacht naar aanleiding van het volgende: de bewoners van Masarete stonden onder den Regent van deze afdeeling, die te Kajeli woonde en Islamiet was. Hij had in zijn gebied echter een vertegenwoordiger, met den titel van *hermolon*. Toen deze eens met eenige volgelingen te Kajeli was, beduidde men hem, dat, als hij Christen werd en zijn volk met hem medeging, hij zeker zelfstandig Regent van Masarete zou worden. Hij volgde dien wenk op en liet zich met zijn gevolg te Kajeli doopen. In denzelfden tijd kwamen in Masarete ook een Posthouder (1882) en een goeroe van Ambon. Zij spraken den wensch uit, dat de heidensche bevolking zich zou laten doopen, en deze gaf aan dien wensch gehoor. Honderden ontvingen van den Hulpprediker van Alang den Doop, ofschoon zij van het Evangelie zoo goed als niets afwisten.[1] Daarvan vernam men te Utrecht, maar men wist toen niet, hoe de zaak zich eigenlijk had toegedragen, want er werd gesproken over eene „ beweging,"eene „begeerte naar het Christendom," die onder de Boeroeneezen was ontstaan.

De Utrechtsche Vereeniging vaardigde in 1885 den jeugdigen Zendeling H. Hendriks naar Boeroe af, om die beweging in het rechte spoor te leiden. Noch de Hulpprediker, noch het Kerkbestuur in Indië had er bezwaar tegen, de gedoopten in de Masarete aan de Vereeniging over te dragen en aan haar het terrein te laten. Hendriks begaf zich eerst met zijne vrouw naar Halmahera en maakte van daar met Zend. Van Baarda eene reis naar zijn arbeidsveld. Zij vonden daar toen 5 à 600 gedoopten, woonachtig in verschillende dorpen. Na kennis gemaakt te hebben ging hij zijne vrouw van Ambon halen en voer op 9 Oct. '86 de Tifoe-baai in. Zij werden door den Posthouder vriendelijk verwelkomd, en Hendriks kon reeds den dag na zijne aankomst te Tifoe optreden voor 70 personen. Een viertal Ambonneesche helpers, hier werkzaam voor rekening van het Gouvernement, mocht hij met goedvinden van het Kerkbestuur overnemen; hunne bezoldiging (*f* 15 's maands) ontvingen zij voortaan van de Vereeniging. Hunne standplaatsen waren: Tifoe, Mefa, Waitoefa-Wowali en Waitoeren.

Weldra spoedde de Zendeling zich naar het dorp Kawiri, waar hij zich wenschte te vestigen. Hij trof het niet best: 't dorp was door eenen storm erg gehavend, en niet dan met moeite kreeg hij een huisje tot tijdelijk verblijf. Een lokaliteit, niet geheel ongeschikt om er kerk in te houden, werd hem door de bevolking afgestaan, en nadat hij nu van Ds. Offerhaus te

[1]) Ber. Utr. Zendingsver. 1901 bl. 3.

Ambon had ontvangen de registers, bevattende de namen der gedoopten in de Masarete, benevens eenige schoolbehoeften voor de goeroe's, „als hun uitzet van de Indische Kerk," kon hij orde op zijne zaken stellen. Het leven onder deze Alfoeren beviel den Zendeling en zijne vrouw best: zij merkten, dat het een goedaardig soort van menschen was, maar nog al achterlijk. De gezondheidstoestand liet evenwel veel te wenschen over. Hendriks zelf begon reeds spoedig met de Boeroesche koorts kennis te maken, en zijne vrouw had menigen aanval van die plaag te doorstaan.

Het volgende jaar brak in deze streek eene vreeselijke pokken-epidemie uit, wat op Boeroe geenszins tot de zeldzaamheden behoort. In zulk eenen tijd van nood wordt het eerst recht openbaar, hoeveel bijgeloof er in de harten der menschen schuilt. Zoo ook nu: varkenskoppen werden op staken gestoken, kippen werden geofferd, witte en roode lapjes fladderden van de hutten, opgetuigde bootjes werden in zee gestuurd, enz. enz. Christenen deden dat even ijverig als Heidenen, en geen wonder waarlijk: ze waren wel met doopwater besproeid, maar overigens nog precies wat ze vroeger waren. Veel ingang vonden in dien nood de aan de rivier Waimala woonachtige Mohammedaansche Maleiers met hunne toovermiddelen tot bezwering der ziekte. Van „een begeerte naar het rijk der waarheid" was daarentegen nog weinig of niets te bespeuren, en de nood werkte in dit opzicht niets uit. Ook in andere opzichten vielen de Boeroeneezen niet mee: ze droegen voor hunne varkens meer zorg dan voor hunne kinderen; daarbij waren alle mannen bezield van de zucht, om zich zooveel vrouwen als maar eenigszins mogelijk was aan te schaffen. Zoo kwam het, dat een meisje reeds terstond na de geboorte werd verkocht (soms tegen opbod), om zoodra zij huwbaar zou zijn geleverd te worden.

De taak van den Zendeling was in de gegeven omstandigheden geenszins gemakkelijk, en aan zijne 4 helpers had hij weinig hulp, als het er op aankwam. Ze deden wel hun werk, maar waren nog zeer achterlijk in kennis, en zelf nog zóó bijgeloovig, dat niemand van hen den moed had de heidensche tooverijen te bestrijden. Des te meer voelde hij behoefte, zelf jongelingen te gaan opleiden, en hij had daartoe reeds een drietal jeugdige Ambonneezen ten zijnent. Ofschoon nu die pokken-epidemie de menschen niet nader bracht, maar veeleer hunne „schuwheid" voor het Christendom deed toenemen, bleef toch een redelijk aantal bewoners van Kawiri de kerk bezoeken, doch de dunne bevolking deed bij den Zendeling de vraag oprijzen, of het niet beter zou zijn, eene andere woonplaats op te zoeken. De keuze was echter beperkt; immers, de kampoengs liggen òf tusschen rotsgevaarten, waar 't ondraaglijk heet is, òf in de onmiddellijke nabijheid van de open zee, waar men aan de menigvuldige stormen is blootgesteld. In het binnenland zijn er alleen enkele gehuchtjes in den omtrek van het meer Wakoholo, 4 dagreizen van de kust, waar de Alfoeren in de bosschen een nomadenleven leiden.

In Febr. '88 maakte Hendriks in gezelschap van een der goeroe's eene bezoekreis naar de verschillende kampoengs, waar Christenen werden gevonden. We zullen later de namen van die negorijen wel volledig opgeven. Waar scholen waren, werd hij door een kinderschaar met gezang ontvangen, in den regel aan het strand. Zijn werk in elk van deze plaatsen bestond in: onderzoek naar de vorderingen der scholieren, catechiseeren, prediken, doopen enz. Zeer trok hij reeds op dezen eersten tocht te velde tegen den handel in meisjes, maar zette ook zijn standpunt ten aanzien der polygamie voor de menschen uiteen. Hij zeide namelijk, „dat zij (de gedoopten), die reeds meer dan ééne vrouw hadden, deze niet behoefden weg te zenden, maar na afgelegde geloofsbelijdenis *met hunne vrouwen* konden worden aangenomen." [1]) In 't geheel werden op deze eerste bezoekreis 213 personen door hem gedoopt. Hij had wel bezwaar tegen zulk christianiseeren, maar was overtuigd, „dat alleen door onverwijlde toediening van den Doop aan de Alfoeren, die zich daarvoor aanmeldden, de propaganda van den Islam (die reeds sterk was) kon worden belet." Er diende nu evenwel te

---

[1]) Ber. Utr. Zendingsver. 1888 bl. 145.

worden gezorgd, dat de gedoopten goed werden onderwezen, en daarvoor zocht hij degelijke helpers, die echter ook hier vooralsnog moeilijk te krijgen waren.

Mede op raad van den Resident verhuisde Hendriks in Nov. '88 naar Tifoe, de hoofdplaats der afdeeling, maar ook daar viel het hem niet mede. Eene geschikte woning was er niet te vinden, en het duurde lang, vóór in deze behoefte was voorzien. Daarbij kostte het veel moeite de volwassenen in de kerk en de kinderen in de school te krijgen. Aan geschikte helpers was ook nog steeds gebrek, wat ten gevolge had, dat sommige gemeenten van voorgangers verstoken bleven en het onderwijs daar niet voldoende kon worden behartigd. Onder de Christenen waren blijkbaar geen werkkrachten te vinden; Hendriks had thans in zijn ressort wel 638 gedoopten, maar „weinig werd onder hen nog van eene krachtdadige werking des H. Geestes bespeurd." Van zijne 3 kweekelingen echter meende hij te mogen verzekeren, dat zij den Heer vreesden.

Op zijne bezoekreis in '89 doopte Hendriks in de diverse kampoengs weder 103 personen. Tot hiertoe bezocht hij de gemeenten slechts éénmaal per jaar, maar het onvoldoende daarvan inziende, stelde hij aan zijn Bestuur voor, hem te machtigen ze tweemaal te bereizen. Die machtiging werd verleend, maar het Bestuur richtte tegelijk tot hem het verzoek, zijne „Dooppraxis" eens duidelijker toe te lichten, aangezien het daartegen wel eenige bedenkingen had. [1]) Hendriks voldeed daaraan in 1894, [2]) en zeide, dat hij zich de uitgesproken vrees voor een oppervlakkig Christendom wel kon verklaren. „Alleenlijk" — zoo voer hij voort — „leide men hieruit niet af, dat wij de eischen des Evangelies van persoonlijk geloof en bekeering niet op den voorgrond stellen. Geven de Heidenen van de oprechtheid hunner keus om Christenen te worden blijken, door getrouw catechisatie- en kerkbezoek, dan openen wij door den Doop hun de deur en gaan voort hen door onderwijs in het Evangelie tot lidmaten te vormen. Wat de aanneming tot lidmaat betreft, die geschiedt met de meeste nauwgezetheid, al kunnen wij ook niet verhinderen, dat er kaf onder het koren schuilt." We weten niet, of deze ophelderingen het Bestuur hebben bevredigd, maar het vervolg zal doen zien, dat men op Boeroe aan deze „praxis" heeft vastgehouden.

Op 2den Pinksterdag van 1900 smaakte Hendriks het genoegen, 4 jonge paren van het dorp Mefa op Christelijke wijze te Tifoe in den echt te verbinden. Deze waren in dit opzicht de eerstelingen van de Masarete. De kerk was stampvol, en de plechtigheid was zóó bevallen, dat weldra eenige paren te Tifoe, die voorheen op heidensche wijze waren getrouwd, den Zendeling kwamen verzoeken, ook hun huwelijk in te zegenen. Aan het einde van dat jaar was het aantal Christelijk gesloten huwelijken reeds tot 17 gestegen. Hendriks beijverde zich zeer, om dit gebruik te bevorderen, want hij verwachtte daarvan veel heil voor het huiselijk en zedelijk leven. Voorloopig bepaalde hij zich bij deze pogingen tot hen, die slechts ééne vrouw hadden, maar zijn voornemen was om ook hen, die in polygamie leefden, de inzegening van hun huwelijk met de vrouw hunner keuze niet te weigeren.

Over 't geheel genomen ging het werk naar het oordeel van Hendriks verblijdend vooruit. Al durfde hij nog niet spreken van hartgrondige bekeeringen, met vreugde bemerkte hij toch, dat het Evangelie als een zuurdeesem in de Masarete begon te werken. Vooral van twee zijner filialen (Mefa en Waitoeren) koesterde hij goede verwachtingen. De goeroe's van beide plaatsen deden zeer hun best en arbeidden niet zonder zegen. De ervaring, dat hij werkte onder een volk, niet ongezind om naar het woord des levens te hooren, gaf den Zendeling goeden moed voor de toekomst. Bestendig zag hij de gemeenten in ledental en ook innerlijk toenemen. Voorts had hij nu ook een jongeling uit de Masarete onder zijne kweekelingen kunnen opnemen, en op dezen eersteling, die uit de Boeroeneezen tot helper werd opgeleid, staarde hij met verklaarbaar welgevallen.

De goede vooruitzichten van het werk alhier bewogen het Bestuur, in '91 een tweeden arbeider, Zend. K. Storm, naar Boeroe af te vaardigen. Ongeveer op den-

---

[1]) Ber. Utr. Zendingsver. 1890 bl. 102. [2]) Ald. 1895 bl. 53.

zelfden tijd kwamen de eerste 2 kweekelingen van Hendriks gereed... maar welk eene teleurstelling: een van hen maakte zich schuldig aan ontucht en moest worden weggezonden. Zulke teleurstellingen bij de kweekelingen en bij de helpers kwamen later nog gedurig voor, en bewijzen, dat het zedelijk peil op Boeroe zeer laag is. Hendriks hield nu 4 kweekelingen over (2 Ambonneezen en 2 Boeroeneezen), met welke hij de opleiding voortzette... maar thans in zijne nieuwe woning, welke eindelijk gereed was gekomen, en tegen de menigvuldige stormen en aardbevingen bestand bleek te zijn.

De tweede Zendeling besloot, na met het terrein kennis te hebben gemaakt, Mefa tot zijn station te maken. Deze kampoeng kwam hem voor als daartoe aangewezen: 1º door de ligging; 2º door het goede drinkwater, dat men er vond, en 3º door de geschikte woning, welke hij er kon huren. Hij trok er met zijne vrouw binnen op 4 April '92, onder 't zingen der catechisanten, terwijl een der schooljongens eene toespraak hield. Storm vond er dadelijk arbeid, niet alleen om op te bouwen, maar ook om af te breken: hij had toch reeds terstond den strijd aan te binden tegen alcohol en ontucht. Hij vond hier o. a. een Ambonnees, die pachter was van den verkoop van sterke dranken, en in dit bedrijf zóó min kwaad zag, dat hij vooraan zat in de kerk en den Zendeling vroeg, of hij den namiddagdienst in de kerk niet eens zou mogen leiden. Storm achtte dat een en ander belangrijk genoeg om er bericht van te zenden naar Nederland, waar men anders ook wel verkoopers, en zelfs vervaardigers, van sterke dranken vindt, die hun bedrijf geenszins in strijd met de belijdenis van Christus achten.

Te Tifoe werden op 7 April '92 door Hendriks 21 zijner catechisanten tot lidmaat aangenomen en met deze eerste lidmaten vierde hij op Goeden Vrijdag d. a. v. voor het eerst het Avondmaal. Op den 1sten October van dat jaar mocht hij 2 zijner kweekelingen tot helper aanstellen en eene plaats geven. Onder hen bevond zich ook de eerste goeroe uit de Boeroeneezen, Jacobus Behoekoe geheeten. Dat de helpers hier, al dragen ze ook den titel van goeroe, d. i. leeraar, nog zeer zwak zijn in geloof en kennis, lieten we boven reeds verstaan, en is door de Zendelingen gedurig gezegd en met bewijzen gestaafd. Eigenlijk staan ze niet ver boven het gros der Christenen. Zoo vertelde Hendriks in '92, dat een zoon van een zijner goeroe's was gestorven, en de vader den dood toeschreef aan „de duivelskunsten en tooverijen" van zekeren Alfoerschen toovenaar. Dat het bijgeloof er bij de helpers (Ambonneezen, die van ouder tot voorouder reeds Christenen waren) nog zoo diep en zoo vast in zat, gaf den Zendeling niet veel moed, het bij de Boeroeneesche Christenen spoedig uitgeroeid te zullen zien.

Storm en zijne vrouw gevoelden zich te Mefa recht op hunne plaats. Zijne afdeeling omvatte buiten den hoofdpost een drietal filialen. Op den hoofdpost hield hij geregeld godsdienstoefening voor 70—100 hoorders. Sommige gedoopten verschenen er zelden of nooit, uit onverschilligheid. Op 31 Juli bediende hij er voor 't eerst den Doop aan eenige kinderen en een paar volwassenen. In zijn bericht daarvan treffen we dezelfde beschouwing aan over den Doop, welke we zooeven van Hendriks vernamen. Hij zegt namelijk, dat de Boeroeneezen den Doop houden voor de deur, om in te gaan tot de Christelijke Kerk, en dan voegt hij er bij: „Voor ons is hij de gelegenheid, om hen onder de beademing des Evangelies te houden." [1]

In November van bovengenoemd jaar maakten de Zendelingen te zamen eene bezoekreis naar de gemeenten in de Masarete. Op verscheidene plaatsen merkten ze teekenen van vooruitgang op, en zij doopten velen. Met het Evangelisatie-werk onder de Berg-Alfoeren werd nu ook een aanvang gemaakt, door het stationneeren van Jacobus Behoekoe in het binnenland, op 2 dagreizen van de kust. Eenige maanden later ondernamen zij eenen tocht naar de landschappen Okki en Wamsisi, met het oog op uitbreiding van den arbeid naar het zuidoosten. Zij bevonden, dat de dunne bevolking aldaar reeds sterk onder den invoed stond van de Mohammedaansche bewoners van het tegenover-

---

[1]) Ber. Utr. Zendingsver. 1893 bl. 56.

liggend eiland Amblau. De regent van Wamsisi was zelfs zóó fijn Mohammedaansch, dat hij zijn huis, wanneer er Christenen in hadden gelogeerd, geheel liet reinigen. Verder bleek hun, dat daar in de nabijheid zich nog stammen ophielden, ongezind den Islam aan te nemen, maar wel bereid eenen goeroe te ontvangen. Op 4 of 5 plaatsen zou een helper kunnen worden gestationneerd, en op deze wijze „een machtig bolwerk kunnen worden opgericht tegen den doodenden Mohammedaanschen invloed." Toen zij kort daarop eenige goeroe's ontvingen, die te Ambon waren opgeleid, konden zij die plaatsen allengs bezetten. Na dezen tocht om de zuid maakte Hendriks nog met zijne vrouw een uitstapje naar bovengenoemde bergkampoeng, Ngesawaën geheeten. „Eenzaam en woest" — zoo schreef hij — „is de indruk, dien men krijgt van het binnenland van Boeroe; hier en daar een paar Alfoeren-hutten tegen eene berghelling, met een bebouwd plekje gronds er om heen: dat is alles, wat hier aan het verblijf van menschen herinnert." [1]) Bij hunne aankomst wapperden de vlaggen en de schooljeugd (24 jongens en 2 meisjes) zong. Deze en de 48 catechisanten gaven blijk, reeds iets te hebben geleerd. De Zendeling bleef hier enkele weken, hield godsdienstoefening en doopte 43 volwassenen met 42 kinderen.

Had het Heidendom op Boeroe weinig kracht meer: de zonde heerschte er nog onverzwakt. Pas was Hendriks van Ngesawaën terug, of hij moest zijnen helper op 't filiaal Bobo ontslaan wegens ontucht. Op een ander filiaal — Leksoela — hadden koppensnellers weer een offer geveld. Ook Zend. Storm deed droevige ervaringen op. Eens op eenen Zondagavond b. v. drong een verward gedruisch van stemmen tot zijne woning door. Hij ging zien wat dat was, en vond een aantal gedoopten geschaard rondom eene flesch jenever, die reeds tamelijk was aangesproken. Ze toonden zich volstrekt niet verlegen bij de verschijning van den Zendeling, maar wezen hem op Ambon, waar de Christenen — volgens hen — dezelfde dingen doen.

---

[1]) Ber. Utr. Zendingsver. 1893 bl. 190.

Te Tifoe maakte het werk in '93 goede vorderingen. De opkomst was meer bevredigend en het aantal scholieren steeg tot 76. De meisjesleerlingen ontvingen dagelijks onderwijs van de vrouw des Zendelings. — In October maakten Hendriks en Storm weer gezamenlijk hunne bezoekreis, en deze werd ditmaal door eene bijzondere gebeurtenis gekenmerkt. Terwijl zij zich te Waitoefa-Wowali bevonden, brachten ze een bezoek aan zekeren Alfoer, Palahema genaamd, een gevierd toovenaar en krachtig tegenstanders van het Christendom. Zij hadden een lang geprek met hem en bewogen hem hunne prediking te komen bijwonen. Terstond daarop schaarde hij zich onder de doopcandidaten en reeds den volgenden dag werd hij in de gemeente opgenomen. [1]) Tot verklaring dier snelle toediening van den Doop deelden zij mede, dat deze man reeds meer van het Evangelie wist dan menig gedoopte. — In het laatst van dat jaar bracht Hendriks met zijne vrouw weer een bezoek aan het berg-filiaal Ngesawaën, waar de vooruitgang bijzonder was. Eenigen, die de X Geboden, de XII Artikelen en het Onze Vader kenden, en daarenboven nog eenige vragen uit het Kort Begrip konden beantwoorden, werden door hem gedoopt, en met inbegrip van deze telde de gemeente hier nu reeds 107 zielen. De eerste 2 paren werden thans op Christelijke wijze in den echt verbonden. De goeroe deed hier zijn werk met ernst en eenvoud. Hij had een 60-tal catechisanten en 37 scholieren, waaronder echter slechts 3 meisjes, want het bergvolk had „een onoverwinnelijken afkeer van ontwikkelde vrouwen."

Storm geraakte in de treurige noodzakelijkheid Mefa, waar het hem zoo goed ging, te verlaten. Vele menschen, van Tifoe afkomstig, maar hier woonachtig, kregen namelijk op eenmaal van den Posthouder aanzegging, naar hunne geboorteplaats terug te keeren. Daardoor nam de bevolking van de hoofdplaats toe, maar de gemeente te Mefa werd nu zóó klein, dat de Zendeling beter vond, naar Wamsisi te verhuizen. Hij volbracht zijn voornemen in Maart '94 en verliet

---

[1]) Ber. Utr. Zendingsver. 1894 bl. 129.

Mefa, dat nu weer bij Hendriks' werkkring kwam, met een bezwaard hart. Woonde hij dáár onder Christenen, te Wamsisi verkeerde hij onder Mohammedanen en Heidenen. Overigens is het 't grootste en fraaiste dorp van de Masarete. Was hij er dus, wat het wonen aangaat, op verbeterd, bij zijnen arbeid stuitte hij op eene krachtige tegenwerking van de zijde der Mohammedanen, wat zelfs in de school uitkwam. De Alfoeren hier dragen het haar lang, binden het op in den nek en omwikkelen het met eenen doek, zoo ongeveer als men op Java doet. De Mohammedanen daarentegen dragen het haar kort, en worden daarin door sommige Heidenen gevolgd. Nu had de Zendeling te Wamsisi 2 schooljongens. Deze droegen ook zulk eenen hoofddoek, maar waren gewoon hem in school af te doen; waarom, dat is mij niet duidelijk. Op zekeren morgen hielden zij echter den doek op, en toen de Zendeling vroeg, wat dat beteekende, gaf de oudste ten antwoord, dat het afnemen van een doek een teeken zou wezen dat zij Christenen waren, en daarvoor wilden zij liever niet worden aangezien. Het kostte eenige moeite hun aan 't verstand te brengen, dat men Christen wordt door den Doop en niet door afdoen van den hoofddoek.

In '94 vroeg Hendriks wegens voortdurende ongesteldheid, zoowel van zijne vrouw als van hemzelven, verlof naar Nederland, wat hem werd toegestaan. Bij zijn heengaan van Boeroe telden de gemeenten te zamen 1340 zielen, en wel 734 volwassenen (waaronder 103 lidmaten) en 606 kinderen. Het aantal gedoopten was dus gedurende zijne korte werkzaamheid meer dan verdubbeld. Van geestelijk leven heeft hij bij de Christenen niet veel kunnen berichten, maar hij heeft toch mogen ervaren, dat het Evangelie althans bij enkelen tot het gemoed doordrong. Een gemeentelid te Waitoeren riep stervende uit: „Ja, Heere Jezus! op U vertrouw ik, hoewel mijne zonden vele zijn. Gij hebt ze vergeven, en ik ga heen in vrede." Van een der schoolkinderen te Tifoe vernam men bij het sterven deze bede: „Heer, ontferm U over mij en neem mij aan!" — In Juli '95 arriveerde Zend. Hendriks met zijne vrouw in het vaderland. Tegen hunnen terugkeer naar Boeroe maakten de geneeskundigen bedenkingen maar daar zij tegen Java geen bezwaar hadden, trad hij in dienst van het Java-Comité. Wij deelden reeds mede (bladz. 288), dat hij sinds 't najaar van '98 arbeidt onder de Madoereezen. Tot afscheid van de Boeroeneesche Zending gaf hij vóór zijn vertrek naar Java eene Beknopte Spraakkunst van het Boeroeneesch met eene Woordenlijst en eenige door hem verzamelde legenden in het licht.

Storm vond te Wamsisi weinig ingang. De Mohammedanen gaven er den toon aan en wilden van het Evangelie niets weten. De Heidenen, voor zoover ze onder 't bereik van den Zendeling kwamen, toonden zich zeer onhandelbaar. Daar ze tot hem niet wilden komen, zocht hij hen op in veld of bosch, om hun het eene noodige aan te prijzen. Op een van zijne tochten tot dat doel bemerkte hij, dat de Alfoeren niet gewoon zijn hunne dooden te begraven, maar ze op stellaadjes leggen, om ze daar te laten verteren, waarna ze de beenderen verzamelen en begraven. De schedel wordt dan op het graf gelegd. Ook hangen ze een lijk wel eenvoudig aan een boomstam op, om dan later op gezegde wijze met het gebeente te handelen.[1]) Over 't geheel was het leven hier veel ruwer dan b. v. te Tifoe, en een moord behoorde er geenszins tot de zeldzaamheden. In het niet ver van hier gelegen Okki, waar de helper J. Taihoetoe was geplaatst, toonden ook slechts enkelen eenige belangstelling. Maar hoe hard ook, geheel onvruchtbaar was de bodem niet: op 14 April '95 doopte Storm te Wamsisi zijne eerste 3 scholieren (waaronder ook bovengenoemde 2 jongens), met goedkeuring van hunne familie. Daarna verhuisde hij naar Tifoe, om er de plaats van Hendriks in te nemen, terwijl een helper zijn werk te Wamsisi voortzette.

Zend. Storm had het nu te Tifoe zeer volhandig, te meer omdat hij den helper, die hier stond, naar elders had moeten zenden. Zijn werk was thans: iederen werkdag schoolhouden van 8 — 12; Vrijdag en Zaterdag om 4 uur catechiseeren; Maandag, Woensdag en Vrijdag van 6 — 8 lesgeven aan de kweekelingen; later kwam er nog eene Bijbellezing op Woensdag bij

---

[1]) Ber. Utr. Zendingsver. 1895 bl. 54.

voor de mannelijke lidmaten (met vrouwelijke hield zijne vrouw des Vrijdags eene bijeenkomst); verder des Zondags tweemaal godsdienstoefening. Hierbij kwamen dan nog allerlei andere werkzaamheden binnens- en buitenshuis, ziekenbezoek, huwelijksinzegeningen enz. Wat laatstgenoemde betreft, in 't geheel was nu reeds van 187 paren het huwelijk kerkelijk ingezegend, en het kwam Storm voor, dat de polygamie onder de Christenen afnemende was. Een deel van den tijd werd nu ook in beslag genomen door studie van de landtaal, waarbij Storm veel dienst had van de geschriften van Hendriks. (De taal in kerk en school is hier nog steeds het ingevoerde Maleisch.) Bij deze dagelijksche werkzaamheden kwamen dan nog de bezoekreizen met hare inspannende bezigheden: schoolvisitatie, onderzoek der catechisanten, aannemen, Doop en Avondmaal bedienen, huwelijken inzegenen, prediken, enz. We willen hem eens op zulk eene bezoekreis — een kustvaart — begeleiden.

Op 21 Maart '98 [1]) ging Storm over zee naar Bobo. Het hoofd der plaats stond daar aan het strand met zijn volk om hem te verwelkomen. De catechisanten werden ondervraagd en bleken goed geleerd te hebben. Den volgenden dag godsdienstoefening; 3 volwassenen en 6 kinderen ontvingen den Doop. 's Middags schoolvisitatie. Den 23sten werd de reis over zee voortgezet naar Waitoeren, waar om 8 uur 's morgens de school werd geïnspecteerd. 's Middags om 4 uur catechisatie; 's avonds aanneming van 12 nieuwe leden van hier en van Bobo. Onder deze bevond zich een oude, blinde man, die voortreffelijke antwoorden gaf. Daarna samenspreking met de oudere lidmaten over Zondagsviering, omdat vele gewoon waren na de kerk aan 't werk te gaan. Ze beloofden eenparig, voortaan den rustdag te zullen houden. Den volgenden dag godsdienstoefening, bevestiging der nieuwe leden, voorbereiding tot het Avondmaal, inzegening van 2 paren en doop van 2 volwassenen en 2 kinderen. 's Avonds kwam de jeugd prenten zien en zingen. Den dag daarop Avondmaalsviering met 62 lidmaten. — Op 26 Maart ging de reis weer verder, maar nu langs het strand te voet, daar de prauw lek was en eerst moest worden gerepareerd. Na dien morgen aangekomen te zijn te Wowali, hield hij eerst schoolvisitatie, catechiseerde 's namiddags en hield 's avonds een samenkomst met de lidmaten van hier en van Kawiri. Zondag den 27sten godsdienstoefening met voorbereiding tot het Avondmaal, doop van 8 volwassenen en 4 kinderen. Den dag daaraan Avondmaalsviering met de lidmaten van Waitoefa-Wowali en Kawiri. — Den 29sten vervolgde de Zendeling zijne reis naar laatstgenoemde plaats, die vacant was, waarom hij er geen schoolinspectie kon houden. Om 9 uur 's morgens hield hij hier godsdienstoefening, tevens dankzegging na het Avondmaal. 's Middags catechisatie. Hiermede was dit gedeelte afgeloopen en keerde Storm naar zijnen post terug. — Op Dinsdag na Paschen, 12 April, ving het tweede gedeelte der bezoekreis aan. De Zendeling begaf zich nu eerst (alweer over zee) naar Namroli, waar bij zijne komst de vlag werd geheschen, terwijl de goeroe met de schooljeugd, en de Mohammedaansche Orangkaja met vele onderhoorigen hem stonden op te wachten. Van hier den 14den naar Okki en van daar 's namiddags naar Wamsisi. Den 16den werd hier de school geinspecteerd. Er waren slechts 6 leerlingen, nochtans was de goeroe vol moed. Een nieuw kerkje was hier verrezen, vlak bij het zendelingshuis, dat nog in goeden staat verkeerde. De godsdienstoefening echter, welke den 17den werd gehouden, werd door niemand dan de schooljongens bijgewoond. Den daaropvolgenden dag terug naar Okki, waar men eveneens ter godsdienstoefening samen kwam. Daar er ook zou worden gedoopt, waren vele Heidenen en Mohammedanen aanwezig, maar op 't oogenblik, dat de plechtigheid zou worden voltrokken, maakten allen dat ze wegkwamen. Slechts enkelen zagen van buiten toe en slopen onder den nazang weer naar binnen. 's Middags had de Zendeling hier een onderhoud met eenige Berg-Alfoeren, die naar hunnen smaak fraai uitgedost waren en gewapend met hakmessen en speren. 's Avonds ondervroeg hij de 3 schooljongens. — In den nacht van 19 April voer hij terug naar Namroli. Hier werden om 8 uur 's morgens de 10 scholieren onderzocht en

[1]) Vgl. Ber. Utr. Zendingsver. 1899 bl. 2.

's middags werd gecatechiseerd. Den 20sten prediking voor een klein publiek. De Mohammedanen waren bezig hier eene groote moskee te bouwen, wat voor den Zendeling een verootmoedigende aanblik was, omdat de Christenen zoo weinig ijver aan den dag leggen voor hunne bedehuizen. — Den 21sten werd de tocht voortgezet naar Waigatej, het jongste filiaal. Ofschoon de helper hier pas 3 maanden stond, had hij reeds 31 scholieren. Er werd godsdienstoefening gehouden voor een klein gehoor, terwijl 10 jongens en 10 meisjes met toestemming hunner ouders (die echter niet in de kerk en dus zeker geen Christenen waren) den Doop ontvingen. 's Middags en 's avonds hield de Zendeling zich verder met de jeugd bezig. Den 22sten voer hij 's morgens naar Leksoela, waar hij om 8 uur schoolexamen hield. 's Middags catechisatie. Den volgenden dag prediking voor een goed gehoor en doop van 4 volwassenen en 5 kinderen. Van hier ging de vaart den 23sten naar Mefa, waar (ten gevolge van een verbod van den Posthouder) niemand zich aan het strand bevond om den Zendeling te ontvangen. [1]) 's Middags catechisatie en aanneming van 3 nieuwe leden, waarna eene samenkomst werd gehouden met al de lidmaten. Zondag den 24sten godsdienstoefening, waarbij de kerk eigenlijk „al te bezet" was; bevestiging der nieuwe leden, voorbereiding tot het Avondmaal en doop van 4 kinderen. 's Middags Avondmaal met de lidmaten van Mefa en Leksoela. 's Avonds kwamen de kinderen prenten kijken. Den volgenden dag schoolonderzoek. Daarmede was ook het tweede gedeelte der bezoekreis volbracht.

Het werk was hier op den duur voor één man te veel; Zend. Storm kon het ook niet volhouden en werd ernstig krank. Gelukkig echter mocht hij herstellen. Zijn Bestuur zond hem in Mei '98 uit het vaderland een medearbeider toe in J. W. van der Miesen. Deze, bestemd voor Wamsisi, bereikte met zijne vrouw zijne bestemming op 1 November. Het arbeidsveld werd dus nu weer in tweeën verdeeld: Storm behield Tifoe met de filialen Kawiri, Waitoefa-Wowali, Waitoeren, Mefa, Bobo, Ngesawaën, Leksoela en Waigatej, terwijl Van der Miesen bij Wamsisi de filialen Okki en Namroli kreeg.

Van den post Tifoe valt niet veel belangrijks meer mede te deelen. De werkzaamheden worden er nog steeds voortgezet op de boven beschreven wijze. Het filiaal Ngesawaën is in '99, terwijl de mannen allen buiten in de tuinen aan den arbeid waren, bijna geheel afgebrand. Ook het huis van den goeroe werd in de asch gelegd. Die ramp heeft ook aan de Evangelisatie geen goed gedaan. De vrouwen hier zijn nog steeds moeilijk te bewegen in de kerk te komen: op 't eind van genoemd jaar waren er 136 mannelijke en slechts 49 vrouwelijke gedoopten. Op den hoofdpost Tifoe gaat ook niet alles naar den wensch des Zendelings. Terwijl in de andere strandnegorijen bijna alle Christenmeisjes de school bezoeken, komt hier slechts een klein gedeelte op en is in 't algemeen het school- en catechisatiebezoek ongeregeld. Dat komt, omdat de meeste bewoners Berg-Alfoeren zijn, die gedwongen werden hier aan 't strand te wonen, maar gedurig weer naar hunne tuinen in 't binnenland trekken. De Zondagsviering is hier ook nog niet ver gevorderd, hoewel de Zendeling er steeds op aandringt. De Christenen komen wel in de kerk, maar daarmede is 't dan ook uit. In Febr. '99 doopte Storm eenige volwassenen. Enkelen, die ook gedoopt hadden willen worden, moest hij afwijzen, want — zoo schreef hij — „we hebben al onverschilligen genoeg onder de gedoopten."

Zend. Van der Miesen trof het ongelukkig: de goeroe van Okki was overleden en te Wamsisi braken de pokken uit, met het treurige gevolg, dat eenige tientallen menschen binnen enkele weken aan deze ziekte bezweken. De jonge Zendeling hield school en evangeliseerde in den omtrek. Verder namen hij en zijne vrouw eenige kinderen in huis, om ze op te leiden, op de wijze als in de Minahasa en elders. Hij had den zegen een opiumschuiver van den trek naar het heulsap te genezen en ontving op zijne filialen de belofte, dat men voegzame kerken zou bouwen en verbetering zou trachten te brengen in het bezoeken van kerk, school en catechisatie. De volvoering van

---

[1]) Waarschijnlijk had de Posthouder dat verbod uitgevaardigd uit naijver.

die beloften heeft hij echter niet bijgewoond, want hij werd overgeplaatst naar Halmahera.

Op Boeroe wordt thans gearbeid met 10 helpers, en de 12 gemeenten tellen 1603 leden, waaronder 233 lidmaten, terwijl de scholen werden bezocht door 329 kinderen. Het laatste verslag, waaraan wij deze cijfers ontleenen, zegt: „Onze wenschen op dit arbeidsveld strekken zich uit naar meer bekwaamheid van de goeroe's en naar een meer levend Christendom."

VII.

BANDA.

Over de Banda-eilanden en hetgeen daar tijdens het bestaan der O. I. Compagnie in het belang van het koninkrijk Gods is gedaan, spraken we betrekkelijk uitvoerig in de Inleiding (bladz. 34—38). Over hetgeen op deze eilanden gearbeid is in de „Zendingseeuw," hebben we weinig mede te deelen, ten eerste omdat de zendings-periode eigenlijk reeds voorbij was, en ten tweede omdat over het werk aldaar weinig is gepubliceerd.

Onder de 3 mannen, die in 1818 door het Nederl. Zendelinggenootschap tot hulp van Kam werden uitgezonden, bevond zich ook Zend. J. Finn, een Amsterdammer van geboorte. Nadat deze zich onder zijne leiding te Ambon verder had voorbereid, werd hij in '20 door de Indische Regeering aangesteld tot waarnemend Predikant op Banda, waar men 20 jaren lang zonder vasten leeraar was geweest.[1]) Hij vond in zijnen werkkring 1289 Christenen, met wier kennis en levenswandel het over 't geheel treurig gesteld was, ofschoon er onder hen ook godvreezende menschen werden gevonden.[2]) In '24 was er sprake van, dat Finn naar Kisser zou worden overgeplaatst, doch dit werd voorkomen doordat Bär daarheen werd gezonden. In '30 schreef Finn o. a.: „Hoewel er hier en op de beide omliggende eilanden (hij woonde op Neira, dat ook wel eenvoudig Banda genoemd wordt) nog veel te wenschen overblijft, heb ik echter menigmaal mogen opmerken, dat het koninkrijk des Heeren zich in stilte uitbreidt.[1])" Hij hield godsdienstoefening op Zon- en feestdagen, ontving een klein gezelschap belangstellenden te zijnen huize op Zondagavond, hield een drietal catechisaties, oefende toezicht uit op het schoolonderwijs en deed ijverig huisbezoek. In '41 werd Finn na 22-jarigen dienst gepensionneerd en benoemd tot broeder in de orde van den Nederl. Leeuw. Hij werd door een Predikant vervangen en keerde naar Nederland terug.

[1]) Maandb. N. Z. Gen. 1833 bl. 25. [2]) Men zie over den toestand den brief van Finn, ged. 26 Juni 1824, opgenomen in 't Maandb. van het N. Z. Gen. 1826 bl 49.

Volgens de laatste opgave[2]) zijn er thans op de Banda-eilanden 691 Europeesche (Neira 468, Lontor 205, Rosengain 5, Ai met Ron 13) en 788 Inlandsche Christenen. Van laatstgenoemde wonen er op Neira 456, op Lontor 146, op Rosengain 82 en op Ai 104. Onder het opgegeven getal zijn 376 lidmaten. De 4 Inl. gemeenten worden ieder door een Inl. voorganger bediend, onder opzicht van den Predikant.

VIII.

ZUIDOOSTER-EILANDEN.

Tot hetgeen we in de Inleiding (bladz. 38 en 39) over de Kei-eilanden gezegd hebben, kan hier worden toegevoegd, dat de bewoners ook in de verloopen eeuw herhaaldelijk hun verlangen naar onderwijs en hunne bereidwilligheid om tot het Christendom over te gaan hebben te kennen gegeven,[3]) maar immer vergeefs. Inmiddels brachten de Mohammedanen er den Islam. Door een deel der bewoners werd deze met ingenomenheid ontvangen, en door sommige vurige voorstanders werd hij den menschen zelfs met geweld opgedrongen. Zóó was de stand van zaken, toen Ds. C. W. Schoorel er in '76 en '77 er een kort bezoek bracht, maar ook deze schijnt geen weg te hebben kunnen vinden, om er verkondigers van het Evangelie heen te zenden.

In 1887 ontvingen de eilanden een bezoek van Resident Baron Van Hoëvell. Deze schatte de bevolking op ruim 20.000 zielen. Destijds hadden daarvan reeds ongeveer 6000 den Islam aangenomen.

[1]) Maandb. 1831 bl. 103. [2]) Algem. Verslag der Prot Kerken in N. I. over 1897. [3]) Vgl. Meded., deel XXII bl. 3 en 4.

In een artikel, door hem over de eilanden geschreven, [1]) zegt hij: „Zeer is het te bejammeren, dat men indertijd niet getracht heeft de bevolking tot het Christendom en daarmede tot beschaving te brengen. Misschien is het daartoe nog niet te laat en kan alleen een streng Katholieke missie nog veel doen om de Mohammedaansche propaganda te bestrijden. En waarlijk, de Keienaar (heiden) is te goed, om de vele deugden van zijn karakter door 't Mohammedanisme te doen vernietigen." Waarom de Heer Van Hoevëll (een Protestant!) het Katholicisme voor Kei zooveel geschikter achtte dan het Protestantisme, is ons niet duidelijk. Naar men weten kan, is het in Ned. Indië nog nergens gebleken, dat het Katholicisme beter in staat is den Islam te keeren en het Heidendom te beschaven dan het Protestantisme.

Nadat de aandacht bij vernieuwing op de Kei-eilanden gevestigd was, werden pogingen aangewend, om van de Regeering te verkrijgen, dat daar een Hulpprediker werd geplaatst. De Regeering heeft gemeend, daarin niet te kunnen treden, omdat er geen Christen-gemeenten waren, [2]) en zij niet wilde treden op het terrein der Evangelisatie. Had toen maar een van onze Zendings-corporaties zich over deze eilanden ontfermd! De arme bewoners mochten echter den Psalmist wel nazeggen: „Niemand zorgde voor mijne ziel!" (Ps. 142: 5.) De Roomschen daarentegen maakten zich den ontvangen wenk ten nutte en vingen op deze eilanden eene propaganda aan, die, mag men de missionarissen (er zijn er 2) gelooven, gansch niet zonder resultaat is. Volgens de laatste opgave had men aan 't einde van 1897 op deze eilanden 490 Roomsche Inlandsche Christenen. [3])

Thans — eindelijk! — wordt er ook van Protestantsche zijde iets gedaan. Het Maleische blad *„Penghentar,"* verschijnende te Ambon, bevat in zijn nummer van 15 September 1900 het volgende bericht: „Ch. Peletimu mandjadi goeroedjamaät di Kei," d. i.: Ch. Peletimu is godsdienstonderwijzer geworden op Kei. We zullen dat wel zóó hebben te verstaan, dat voor rekening van het „Fonds Indjil," staande onder beheer der Predikanten te Ambon, eene Evangelisatie op Kei begonnen is met Inlandsche krachten. Van het resultaat is, zoover ik weet, nog niets bekend, maar reeds het feit, dat er althans één Evangeliebode is, stemt tot dankbaarheid.

[1]) Geplaatst in het Tijdschrift van het Bat. Genootschap, deel XXXIII. [2]) Ned. Zendingstijdschrift, jaarg. II bl. 11. [3]) Ned. Zendingstijdschrift, jaarg. XI bl. 359.

Ten aanzien der Aroe-eilanden (zie Inleiding bladz. 39 en 40) mogen we van meer belangstelling in de verloopen eeuw gewagen, al is ook hier het bekende: „dankbaar, maar niet voldaan," van toepassing.

Boven is aangetoond, dat de ijverige Kam ook aan deze eilandengroep dacht. Hij ging er heen in 1825, predikte er eenige malen en doopte een aantal personen. In '31 werden deze eilanden op last van het Gouvernement bezocht door Zend. Finn (van Banda). [1]) Na aankomst te Dobo op 19 Januari, en ingesteld onderzoek, bleek hem, dat de bewoners voor een klein gedeelte Christenen, voor een grooter gedeelte Mohammedanen en voor een derde en grootste gedeelte Heidenen waren. Op 5 Februari kwam het opperhoofd der Christen-negorij Wokam hem afhalen en geleidde hem naar zijne woning, waar hij kennis maakte met de Christen-bevolking, 56 zielen tellende. 's Avonds hield hij algemeene catechisatie en den volgenden dag (Zondag) leidde hij de godsdienstoefening, waarbij 5 volwassenen en 10 kinderen werden gedoopt en van 5 paren het huwelijk werd ingezegend. Op den 8sten bezocht hij Doerdjela, bewoond door 62 Christenen. Bij de godsdienstoefening, welke hij hier hield, doopte hij 8 volwassenen en 15 kinderen, terwijl van 7 paren het huwelijk werd ingezegend. Den 12den ging hij naar Wangil, bewoond door 59 belijders. De Christenen van Maikôr, 36 zielen, kwamen mede derwaarts, om de godsdienstoefening, door Finn te houden, bij te wonen. Eenige kinderen werden hier gedoopt en 10 huwelijken ingezegend. Finn vond bij de Christenen diepe onkunde. De scholen beteekenden weinig en schoolbehoeften waren niet

[1]) Maandb. Ned. Zend. Gen. 1832 bl. 21.

voorhanden. Hij achtte het wenschelijk, „dat een of twee zendelingen op de Aroe-eilanden geplaatst werden." Terecht; misschien lag het ook in Kams plan, er eenen post te vestigen, maar is hij daarin door den dood verhinderd geworden. Wij zagen boven, dat hij er in '33 opnieuw heenging, maar zijn doel niet heeft kunnen bereiken.

Uit de „Reis" van Ds. Van Rhijn [1]) en uit ons hoofdstuk over Ambon blijkt, dat leerlingen van de Kweekschool van Roskott in '44 naar Aroe werden afgevaardigd. Deze ondervonden daar echter zóó groote moeilijkheden, dat zij ten deele bezweken en ten deele de vlucht namen, waarom men het niet raadzaam oordeelde, er opnieuw onderwijzers heen te zenden.

Er verliepen nu weer tientallen van jaren, zonder dat een Evangeliedienaar Aroe bezocht. In '76 en '77 kwam Ds. Schoorel daar, en vond er 4 gemeenten, te zamen ongeveer 400 zielen tellende. Volgens zijne bevinding was het Christendom er in diep verval, en onderscheidden de belijders zich alleen hierdoor, dat zij iets beter gekleed gingen en de vreemdelingen met meer vertrouwen naderden. Lidmaten vond hij er niet, behalve 4 schoolmeesters (het onderwijs was dus hervat) met hunne vrouwen. In '79 kreeg Aroe een bezoek van Hulppr. Bär, die er 41 kinderen en 6 Heidenen doopte. Volgens opgave van Ds. Kemmann in '81, telden de 4 gemeenten destijds 460 zielen, en wel: Doerdjela 140, Wangil 125, Wokam 85 en Maikôr 110.

In '88 ondernam Resident Baron Van Hoëvell eene reis naar Aroe, en zijne mededeelingen hebben over deze eilandengroep veel licht verspreid. [2]) Hij stelde een onderzoek in ook naar den toestand van het Christendom. De gemeenten Doerdjela en Wangil, beide op 't eiland Wamar, telden toen 150 en 73 zielen. Elk van haar had eene kerk met steenen fondament. De derde gemeente was die in de negorij Maikôr, op 't eiland van dien naam. Van de 148 inwoners dier negorij waren 123 Christenen. Op de noordwestkust van het eiland Kobrôr liggen de negorijen Kongan en Bendjina, die ook eenige Christenen onder hare inwoners telden. De negorij Wokam, op 't eiland van dien naam, had op eene bevolking van 189 zielen 83 Christenen. Het totaal bedroeg, volgens de telling van Baron Van Hoëvell, 581. [1]) Volgens zijne bevinding hielden de Christenen zich voornamelijk met den handel bezig, gingen zij beter gekleed dan de Heidenen, hadden hunne negorijen een beter aanzien dan die van genen, en onderscheidden zij zich over 't geheel gunstig van hunne heidensche volksgenooten.

In 1890 werd F. Quak benoemd tot Hulpprediker op de Aroe-eilanden. Dat was eene gebeurtenis, die velen hoogelijk verblijdde, maar zij liep uit op eene teleurstelling. Reeds de reis er heen was rampspoedig, want toen het stoomschip „Sumbawa," waarmede hij en zijne vrouw naar zijne standplaats voeren, nabij de kust van N.-Guinea was, ontstond er brand aan boord, waardoor zij al hunne bagage verloren (30 Dec.). De passagiers konden zich redden, en moesten zich 3 weken behelpen onder de Papoewa's, tot zij door een stoomschip naar Ambon werden afgehaald. Half Februari gingen ze ten tweeden male op reis. Thans mochten ze hunne bestemming bereiken, maar na een kort verblijf (4½ maand) zag hij zich genoodzaakt wegens ernstige ziekte zijnen post te verlaten en op Ambon herstel te zoeken. Hij is op Aroe niet terug geweest, maar werd in '92 overgeplaatst naar Noesalaoet.

In den dienst op deze eilanden werd nu voorloopig voorzien door een Inl. leeraar, tot er in '97 nogmaals een Hulpprediker werd geplaatst, namelijk J. C. Sluyk. Deze kon het er echter ook niet uithouden en moest eveneens om ziekte zijnen post verlaten. Sedert wordt het werk hier verricht door 2 Inl. leeraars en eenige Inl. godsdienstonderwijzers, onder opzicht van de Predikanten van Ambon, die van tijd tot tijd de gemeenten aldaar bezoeken en de sacramenten bedienen.

Deze leeraars en goeroe's hebben op de verschillende eilanden niet slechts de bestaande gemeenten te verzorgen, maar

[1]) Bladz. 493. [2]) Zie Tijdschrift Bat. Genootschap, deel XXXIII.

[1]) De geheele bevolking der groep schatte hij op 14.000 zielen, en wel: 581 Christenen, 409 Mohammedanen, 86 Chineezen, 366 Makassaren en Boegineezen en de rest Heidenen.

ze doen ook Zendelingenwerk. Het aantal Christenen toch breidt zich thans krachtig uit: in '93 telde men er 557; twee jaren later 731, en in '97 reeds 2062 Christenen. Het aantal lidmaten was in laatstgenoemd jaar 200. Men vindt er nu 13 gemeenten, op 9 eilanden. Eene gunstige verandering wordt opgemerkt in hun godsdienstig en zedelijk leven. De kerken worden goed bezocht, en ieder komt op zijnen tijd, zelfs zonder dat er geluid of op de tifa geslagen wordt. Voorts wordt elken morgen van 5 — 5½ uur in iedere gemeente, vóór dat de menschen aan hun werk gaan, een bidstond gehouden. Het huwelijksleven geeft geen reden tot klagen. De schaduwzijde van het leven der Christenen op Aroe is echter verslaafdheid aan het opium, dat onder ieders bereik is, in weerwil van het verbod van invoer.

Op de Tanimbar-eilanden (Inl. bladz. 40) wordt tegenwoordig ook gearbeid. Te Larat en te Seira zijn Inl. godsdienstonderwijzers geplaatst. Volgens het verslag van '93 waren op beide posten te zamen 65 Christenen. De latere verslagen behelzen geen opgave.

IX.

ZUIDWESTER-EILANDEN.

In de Inleiding (bladz. 40 en 41) hebben we ook deze eilanden reeds vermeld en gaven we een kort overzicht van hetgeen onder hunne bewoners tijdens het bestaan der O. I. Compagnie op 't gebied van Evangelisatie is gedaan. Ook hier heeft Kam, gelijk boven is medegedeeld, het werk weer opgevat. Op een zijner groote reizen kwam hij in 1823 op Letti, waar in vele jaren[1]) geen leeraar was geweest. Men betoonde er hem veel belangstelling, en hij had reeds op den avond van den dag zijner aankomst gelegenheid er het Evangelie te verkondigen. Van daar ging hij eerst naar Moa, en toen naar Kisser, waar hij „met geestdrift" werd ontvangen. Hij doopte bij dit bezoek op deze eilanden 1500 personen, en drong er bij het Ned. Zendelinggenootschap op aan, ook hier Zendelingen te plaatsen, vooral op Kisser, „daar men hier geen Mohammedaansche priesters vond, de levensmiddelen er overvloedig en de kosten van onderhoud er gering waren." Hij wenschte evenwel tevens, dat het Genootschap een zendingsschip in de vaart zou brengen, om het noodige aan te voeren. Twee jaren later bracht Kam hier weder een bezoek. Over déze reis spraken we reeds op bladz. 676, waarnaar we verwijzen.

Deze bezoeken van Kam leidden tot de vestiging van zendingsposten op de Zuidwester-eilanden, waarvan ook Le Bruijn (zie Timor), die er mede eenige bezoeken bracht, zich een voorstander verklaarde. Het eerst kwam in aanmerking

1. Kisser.

Onder het derde gezelschap Zendelingen, dat in 1823 in de Molukken aankwam, bevond zich ook J. J. Bär, Zwitser van geboorte, 1816 in het Zendingshuis te Bazel opgenomen, 1818 overgedragen aan het Ned. Zendelinggenootschap en in '22, op den leeftijd van 36 jaren, uitgezonden. Na zich, vooral te Ambon, in het Maleisch te hebben geoefend, vertrok hij gehuwd naar het eiland Kisser, waar hij op 5 Aug. '25 landde.

Aan de Zendelingen van die dagen was geen traktement verzekerd. Zij konden voor zichzelven over *f* 150 per jaar beschikken, maar regelden hun eigenlijk onderhoud met het Hulpgenootschap te Ambon (of te Koepang, ingeval ze in het Timorsche geplaatst waren). Later kwam hierin verandering, en werd een vast inkomen toegekend. — Het voorstel van Kam, om een eigen schip in de vaart te brengen, in 1838 door Luyke herhaald, werd door het Genootschap afgewezen, en nu werd als regel aangenomen, dat de Zendelingen op Kisser enz. uit Koepang van het noodige zouden worden voorzien.

Zend. Bär vond onder de 6000 bewoners van zijn eiland 1300 gedoopten, en werd vrij goed ontvangen. Hij begon weldra godsdienstoefening en school te houden, en zette zijnen arbeid op het eiland geregeld voort, terwijl hij tevens eens per jaar bezoeken bracht aan Roma, Wetter, Letti en Moa. Reeds spoedig echter kreeg hij met allerlei bezwaren te kampen. De bevolking was ruw, zedeloos, roofzuchtig, halsstarrig en plaagziek; de hoofden veroorzaakten hem veel leed, en de Christenen onderscheid-

---

[1]) Volgens Kam „in omtrent 23 jaren," maar 't zal wel langer zijn.

den zich nagenoeg in niets boven de Heidenen. Daarbij volgde droogte op droogte, hongersnood op hongersnood, ellende op ellende (in 1824 b. v. stierven 400 en in '34 meer dan 600 menschen van honger). De toegezegde hulp bleef meer dan eens achterwege, daar het schip nú eens door zeeroovers werd aangevallen, dán weer door wind en stroom de eilanden niet kon bereiken. Gebeurde zoo iets, dan was de familie Bär een geheel jaar zonder toevoer en zoodoende had zij meermalen het nijpendst gebrek te verduren. Daarbij was zij geheel van de beschaafde wereld afgesloten en schier hulpeloos aan zichzelve overgelaten. In '33 brandde de kerk af door de droogte, en de eilanders zagen daarin een bewijs van de onmacht van den God der Christenen, die zijn heiligdom niet kon beschermen. De kerk werd wel herbouwd, maar 't Heidondom was sterker geworden en Bär zag schier geen vrucht van zijn werk. In '34 kon hij voor 't eerst enkele catechisanten aannemen en met 8 personen Avondmaal houden. De school gaf hem nog 't meeste genoegen, maar soms maakten ook zijne leerlingen (meisjes zoowel als jongens) hem te schande door hunne bandeloosheid. Met het grootste geduld volhardde hij nochtans op zijnen post en in zijn werk. Maar toen na 15 jaren er nog hoegenaamd geen verbetering gekomen was; een hongersnood woedde, heviger dan ooit te voren; er niets meer was om te eten, noch om er zich mede te kleeden; kind op kind door den dood was weggeraapt en zijn lichaam door de op Kisser heerschende en in den laatsten tijd zeer toegenomen melaatschheid was aangetast; hoofden en minderen (nadat reeds sedert eenige jaren de afgoderij en de daarmee gepaard gaande zedeloosheid waren toegenomen, in die mate, dat zelfs de weinige lidmaten meer achter- dan vooruit gingen), als tot radeloosheid gebracht door al hunne ellenden, besloten tot het Heidendom terug te keeren en aanvingen hun besluit te volvoeren: keerde Bär, zich niet in staat gevoelende langer te blijven en daarin ook geen nut meer ziende, met zijn gezin naar Ambon terug, waar zij ziek, zwak en totaal verarmd aankwamen. Hij liet op Kisser ruim 1400 en op Roma ruim 250 Christenen achter.

Op 10 Nov. 1840 kwam de familie Bär te Ambon aan. Hoe ziek ook, na enkele dagen daar te hebben vertoefd, liet hij zich bewegen eene lading rijst, door de diakoniën van Banda en Ambon en door het Gouvernement verstrekt, naar Kisser te begeleiden en zich met de verdeeling onder de hongerlijdende bewoners te belasten. Na nogmaals 4 maanden lang daar allerlei moeite te hebben doorstaan, verliet hij het eiland in April '41 voor goed. Hoe het hem verder gegaan is, hebben we reeds verhaald (zie bladz. 679 en 687).

2. Letti.

Dit eiland is even sober bedeeld als Kisser. Ook hier heerscht niet zelden droogte, en de bodem is er arm. Toen de Zending hier optrad, was het eiland pas (1823) geteisterd door een orkaan en de bewoners door de pokken. Op 3 Mei '28 landdden hier de Zendelingen G. Heijmering en H. A. T. Wiënkötter, laatstgenoemde vergezeld van zijne vrouw. Heijmering vestigde zich te Seraai, Wiënkötter te Serwaroe. Zij werden hier, onder bijna naakte menschen, niet met zooveel vreugde ontvangen als zij zich hadden voorgesteld. We zullen zien, hoe het verder op beide zendingsposten ging.

1. *Serwaroe.* Wiënkötter hield gedurende 5 weken des Zondags godsdienstoefening, maar op 13 Juni werd hij ongesteld, en de koorts sleepte den anders sterken man in 17 dagen ten grave. Zijne kloeke vrouw bleef. Zij opende een meisjesschool, leidde de werkzaamheden en gaf tevens catechetisch onderwijs, maar . . . ook zij bezweek in Maart '29. Nu vestigde Heijmering zich te Serwaroe. Deze had reeds Lettineesch leeren spreken en arbeidde met blijdschap, daar hij op veel vrucht kon wijzen, vooral onder de kinderen. Volgens Zend. Bär [1]) ging in '31 op Letti „de uitbreiding van onzen zaligen godsdienst gunstig voort." Het volgende jaar echter verhuisde Heijmering naar Koepang, waar hij de opvolger van Ter Linden werd. Nu nam Zend. Luyke (zie Seraai) dezen post waar, tot F. W. Holtz er in '33 tot den arbeid van Heijmering inging.

---

[1]) Maandb. Ned. Zend. Gen. 1833 bl. 27.

Zend. Holtz, die te Soerabaja gehuwd was met iemand, die „in het Maleisch ervaren" was, moest beginnen met in deze taal les te nemen bij zijne vrouw. Al telde de school te Serwaroe onder zijne leiding weldra 90 leerlingen, aan moeite en strijd ontbrak het hem niet. Nú heerschte op het eiland droogte, dàn een vernielende storm of plasregen, terwijl hij — wat erger was — voortdurend had te strijden tegen bijgeloof, dronkenschap en zedeloosheid. In '35 stierf zijne vrouw en kort daarop zijn eenig kind, terwijl hijzelf lang en ernstig ziek was. Nochtans ontbrak het hem niet geheel aan bemoediging. Hij mocht in hetzelfde jaar 12 jongemenschen aannemen tot lidmaat en daarenboven 21 voorbereiden, terwijl zijne school 115 leerlingen telde en de gemeente met meer belangstelling luisterde dan vroeger. De burgeroorlog, waarover we straks zullen spreken, richtte groot nadeel aan, ook aan het zendingswerk, maar nadat de vrede hersteld was, vierde de gemeente op 20 Mei '36 het 100-jarig bestaan van haar kerkgebouw, welk feest werd opgeluisterd door het eerste luiden eener klok, wier herkomst we zullen verhalen als we over den volgenden post spreken.

Tegen 't einde van pasgenoemd jaar reisde Holtz naar Ambon, 1º om daar te hertrouwen, en 2º om, mede uit naam zijner collega's, den Gouverneur om eene bezetting op Kisser te verzoeken. Deze werd toegezegd, maar door het overlijden van den Gouverneur niet gezonden. Bij zijne terugkomst, in Juni '37, vond Holtz in de school 149 kinderen, waaronder 56 meisjes. Wel mocht hij ook nu niet ongestoord voortarbeiden, daar hij en zijn gezin gedurig door koorts werden overvallen, maar niettemin was in het werk vooruitgang te bespeuren, en naar teekenen van geestelijk leven zocht men niet vergeefs. De godsdienstoefening des Zondags werd door 150—200 personen bijgewoond. Evenwel, in het laatst van '38 kwam ook hier het Heidendom tot herleving, wat zich openbaarde in afgoderij en ongebondenheid, waartegen de vertoogen van den Zendeling niets mochten baten. Zeker gedoopte, Paulus Johannes geheeten, had zich tot heidensch priester laten verkiezen en verleidde ook andere jonge menschen tot afval van het Christendom, daarbij geholpen door zekeren Ignatius Degelky, een man van Europeesche afkomst. Toen daarop in '40 weer hongersnood begon te heerschen, werd de afval nog grooter. Het gehoor slonk tot 60 à 70 personen en in de school waren zelden meer dan 30 leerlingen. Heidensche feesten werden met groote woestheid en uitgelatenheid gevierd. Duidelijk gaven de Lettineezen den Zendeling te verstaan, dat het hun aangenaam zou wezen, zoo hij uit hunne landpalen vertrok. Noodzakelijke reparatiën aan de kerk en de zendelingswoning werden in 1840 nog wel verricht, maar door een woesten en dronken hoop menschen, die met stokslagen naar het werk werden gedreven. Ofschoon er op Letti eenige betergezinden waren, de toestand was er voor de Zendelingen onhoudbaar geworden. In '41 ging het werk nog meer achteruit. Met groote moeite kreeg men enkele kinderen in de school; de hoofden werden steeds onverschilliger; het aantal hoorders werd steeds kleiner; zelfs van de lidmaten was meer dan de helft met afgoderij besmet. Nadat Holtz nog eens ernstige koortsaanvallen had doorstaan; zijn geheele gezin krank had gezien; de echtgenoote van Luyke en zijnen medebroeder Dommers grafwaarts had geleid, en nog velerlei ander leed had verdragen, nam hij het kleine overschot der Zendelingsfamiliën op de Zuidwester-eilanden (Luyke, Wed. Dommers met dochter en zijn eigen gezin) bijeen tot vertrek. Hetzelfde schip, dat vóór 15 jaren de Zendelingen had gebracht, voerde hen nu terug. Het afscheid had niet zonder tranen plaats. Het gezelschap bereikte Ambon op 5 Sept. '41, waarna Holtz eenen nieuwen werkkring vond op Saparoea. — Het Ned. Zendelinggenootschap was inmiddels tot het besluit gekomen, zijne Zendelingen van deze onherbergzame eilanden terug te nemen, met het plan, om de geringe vruchten van hunnen arbeid, welke zij zouden achterlaten, door Inlandsche onderwijzers zooveel mogelijk te bewaren. Dat besluit bereikte hen echter eerst nadat zij hunne posten reeds verlaten hadden.

2. *Seraai*. Toen deze tweede post in 't begin van Mei 1828 door Heijmering werd bezet, werd hij er hartelijk verwelkomd, ook door de schoolkinderen, die hem naar

de gewoonte in deze streken zingende tegemoet kwamen. Reeds den 15den, op Hemelvaartsdag, trad hij voor zijne gemeente op, sprekende in de „landtaal." Daar hij deze „laag Maleisch" noemde, zal hij zich in den aard der taal wel hebben vergist. Hij bevond, dat de godsdienst der Christenen in niet veel meer dan „een soort van betrekking tot de Compagnie" bestond. Zij vatten hun Christen-zijn op als een bevoorrechten stand, en zagen daarom ook ongaarne, dat mindere lieden daarin gingen deelen. Niettemin blikte de Zendeling op 1 Jan. '29 „met genoegen en dankzegging" terug op het afgeloopen jaar. In April d. a. v. werd hij ernstig krank en eerst op 29 Juli kon hij weer voor de gemeente optreden. Spoedig daarna nam hij echter de plaats van Wiënkötter te Serwaroe in.

Heijmerings opvolger te Seraai was W. Luyke, die eerst eenigen tijd op Moa had gestaan. Niemand verwelkomde hem op zijnen nieuwen post. De zendelingswoning open vindende en zonder deuren, ging hij binnen en zorgde, aangezien hij open beenen had, eerst voor eene zit- en ligplaats. Hij vond op dezen post 102 volwassen gedoopten en 73 kinderen, en had van stonde aan met groote bezwaren te kampen. De Christenen toch waren verslaafd aan afgoderij; de heidensche priesters beheerschten de maatschappij, en de Inlandsche hoofden waren geenszins welgezind. Velen waren wel voorstanders van het doopen van kinderen, maar vooral om getuigen te zijn, ten einde later van de kinderen diensten te kunnen vorderen. — Eene lieflijke vrucht van zijnen arbeid werd hem geschonken in 1831, in de bekeering van zijnen scholier Daniël Woruwe (later zijn ouderling en getrouw vriend), terwijl ook zijn arbeid onder de volwassenen niet vergeefsch was. Het aantal scholieren klom in dat jaar tot 131; in '33 zelfs tot 140.

Had Luyke zich tot hiertoe met het Maleisch beholpen, hij had zich inmiddels de landtaal ook eigen gemaakt, en predikte op 1 Juli '32 voor 't eerst in het Lettineesch. Een der hoofden weende van blijdschap, toen hij zijn eigen taal van den kansel hoorde, en ook in het hart van den Zendeling was vreugde, omdat hij nu zooveel beter tot het hart zijner eilanders kon spreken. — Van geheel anderen aard was de vreugde, welke hem een jaar later ten deel viel. Toen namelijk kwam er een einde aan zijn eenzaam leven en lijden, door de aankomst van zijne verloofde, Mej. A. van der Veer, van wie hij bijna 7 jaren gescheiden was geweest, en die hem na eene lange en zeer avontuurlijke reis eindelijk bereikte. Zij is hem niet slechts eene trouwe echtgenoote, maar ook eene ijverige medearbeidster geworden.

In '34 smaakte Luyke het genoegen, 15 personen als de eerstelingen van zijnen arbeid, na afgelegde geloofsbelijdenis, tot lidmaten te mogen aannemen. Terwijl het kerkgebouw van Seraai dagteekende van 1717, waren deze lieden daar de eerste lidmaten. De Zendeling kon van hen een goed getuigenis geven, en liet hen op 28 December tot de eerste Avondmaalsviering toe. Deze plechtigheid maakte op hen eenen diepen indruk.

In 't midden van 1835 hadden Luyke en zijne vrouw zeer te lijden van de heerschende koorts. Nog niet geheel hersteld, had hij de vrouw van Zend. Holtz te begraven, wier man te ziek was om het zelf te doen. Nauwlijks waren zij van de koorts bevrijd, of op Letti brak de oorlog uit, waarvan we reeds spraken, en die de Lettineezen zóó zeer verwilderde, dat ze „als leeuwen en tijgers op elkaar aanvielen" en zelfs het vleesch van vijanden, met peper en zout gekruid, verslonden. Het was een hoogtepunt in het leven van Luyke en Holtz, toen zij op 19 Maart '36 „op zee" tusschen de vijandelijke kampoengs den vrede mochten herstellen. In dat jaar kwamen 2 klokken voor Letti van Soerabaja aan, eene attentie voor Mevr. Luyke. De eene was voor Seraai, de andere voor Serwaroe bestemd. Zij droegen het opschrift: „Deze klok is ten geschenke gegeven aan de gemeente van onzen Heere Jezus Christus te Letti, door het Godsdienstig Kindergenootschap te Soerabaja, 1 Nov. 1835." De klok werd hier met groot vreugdebetoon in gebruik genomen. Het schip, waarmee deze klokken werden gezonden, bracht ook 500 exemplaren van een Vragenboekje, door Luyke in het Lettineesch geschreven, en dat wel in den smaak der eilanders scheen te vallen.

Tegen het einde van '37 leed Luyke lang en ernstig aan galziekte, en in 't begin van het volgende jaar berichtte hij, nu in 2 jaren zoo goed als niets van Nederland, Java en Koepang te hebben vernomen, maar hij voegde er bij: „Ons heeft in die 2 jaren niets meer ontbroken dan een dankbaar hart voor al de goedertierenheden des Heeren, welke wij gedurende dien tijd weder zoo onverdiend genieten mochten." Zoo ging het al verder met vallen en opstaan. Een schoolexamen, in de kerk afgenomen in tegenwoordigheid der hoofden, waarbij de leerlingen toonden heel wat te hebben geleerd en met prijzen (boeken nog wel!) werden beloond, gaf eenige verlevendiging, maar deze zonk spoedig weer in. Gedurende de jaren '39 en '40 kon de Zendeling slechts 2 Heidenen doopen, en van deze moest hij nog schrijven: „In geen van beiden is te bespeuren, dat zij het uit ware belangstelling in de behoudenis hunner zielen hebben gedaan." Eene „droevige onverschilligheid en zedelijke stompheid" ontmoette hij allerwegen. Geheel aan vrucht ontbrak het echter niet; integendeel, in veler hart was het bijgeloof ondermijnd; teekenen van berouw na terugval in afgoderij deden zich bij sommigen voor, en moest men bij 't opmaken der rekening constateeren, dat de arbeid weinige vruchten had voortgebracht, men mocht er bij voegen, dat zich daaronder „schoone en duurzame" bevonden.

We zeiden reeds, dat het Heidendom in dezen tijd krachtig het hoofd ophief en dat het Zendelinggenootschap tot het besluit was gekomen, zijne boden deze onherbergzame eilanden te doen verlaten. Vóór zij vertrokken, had Luyke nog een zwaar offer te brengen. In Maart '41 kwam eindelijk het langverbeide schip met levensmiddelen. Daarna begonnen de koortsen weer te heerschen en ook het gezin van den Zendeling werd er door aangetast. Zijne vrouw kreeg 3 Mei de koorts en... bezweek reeds den 11den. Even vóór haren dood nam ze nog met gebroken stem deel aan het zingen van het schoone vers, waarmee zoo menig kind Gods den dood inging: „Jezus, Uw verzoenend sterven, blijft het rustpunt van ons hart!" (Gez. 130: 6.) Ofschoon door smart verbrijzeld, kon Luyke zich niet weerhouden naast zijne doode neer te knielen en te danken voor den grooten schat, dien de Heer hem 8 jaren lang in haar had geleend. Op 10 Juni d. a. v. stierf zijn zoontje en op 13 Juli zijn dochtertje,... en zoo bleef hij eenzaam over, van al zijne dierbaren beroofd. We zagen reeds, dat hij met Zend. Holtz naar Ambon de wijk nam.

3. Moa.

Behalve de Zendelingen, die in 1827 (zie boven) te Ambon aankwamen, arriveerde er dat jaar nog een groep te Koepang (zie Timor), bestaande uit Höveker, Ter Linden, Karbe, Verhaag en Heijmering. Van deze werden Verhaag en Höveker met Luyke voor Moa bestemd, waar zij in Mei '28 landden en er eenen toestand vonden, even treurig als op Kisser en Letti.

Verhaag werd reeds spoedig door koorts aangetast, ging in '29 voor herstel naar Koepang, en vroeg daarna ontslag uit den dienst des Genootschaps, wat hem verleend werd.[1]) De overgeblevenen gaven zich veel moeite scholen op te richten, doch stuitten op de tegenwerking der hoofden. Ook Luyke bleef hier slechts kort, aangezien hij door het lot was aangewezen, om met Heijmering samen te werken op Letti. Hij vertrok naar deze nieuwe bestemming in Sept. '29. Zoo stond Höveker nu op Moa alleen. Deze vond er veel tegenstand, niet 't minst bij de Christenen, die voorgangers waren in afgoderij en zedeloosheid, en zich ergerden, als het Evangelie aan de Heidenen werd gepredikt. In '31 vormden zich hier twee partijen, van welke de eene tegen-, de andere vóór afgoderij was. Laatstgenoemde had tijdelijk de overhand en bedreigde Hövekers leven, terwijl zij zijn huis wilden verbranden. In die angstige dagen bewaakten de schoolkinderen uit eigen beweging des nachts zijne woning, waarin menigeen eene toevlucht vond tegen de gruwelen, welke door de strijdenden werden aangericht. Door Hövekers bemiddeling werd de vrede hersteld, maar de doorgestane spanning en ellende berokkenden hem eene ziekte. Toen hij deze te boven was en het krijgsrumoer zweeg, kon hij

---

[1]) Zie over hem Ned. Zendingstijdschrift, jaarg. II bl. 91 noot.

zijn werk hervatten en hij mocht het jaar nog met een danktoon eindigen. Gedurende het volgende jaar mocht hij zijn werk rustig voortzetten; met de scholen ging het goed; de godsdienstoefeningen werden druk bezocht; hij kon zelfs eene Zondagsschool oprichten en maandelijks eenen zendingsbidstond houden.

Het was jammer voor het werk, dat Höveker nu reeds, en juist thans, aan zijnen arbeid werd onttrokken. De conferentie, door de Zendelingen in April '33 op Letti gehouden, vaardigde hem naar Batavia af, om eene betere regeling van hun onderhoud te bewerken en op vast traktement aan te dringen. Terwijl hij zich te Batavia bevond, werd aan Jungmichel op zijn verzoek ontslag uit den dienst verleend en nu werd Höveker in diens plaats te Ternate aangesteld. Het Zendelinggenootschap keurde dat niet goed, en vertrouwde, dat hij zich weer beschikbaar zou stellen om te gaan waar men hem zou zenden, maar zulks is niet geschied: Höveker bleef te Ternate.

Tot de Zendelingen, die in '27 te Ambon aangekomen waren, behoorde ook A. Dommers. Na daar ongeveer een jaar te hebben vertoefd en Maleisch te hebben geleerd, werd hij toegevoegd aan Zend. Bär, op Kisser. Hij bleef daar slechts kort, aangezien hij in '29 „vanwege den onaangenamen toestand" op Kisser naar Damar werd verplaatst. Over zijn verblijf op dat eiland spreken we straks. Hij verliet het in Mei '34 wegens ziekte, en begaf zich eerst naar Letti, tot herstel van gezondheid en om met de collega's aldaar te raadplegen. In weerwil van het ongunstig getuigenis van Zend. Luyke vestigde hij zich op 21 Juli van dat jaar op Moa, om te beproeven, wat hij in den verlaten werkkring van Höveker met Gods hulp zou vermogen. Hij vond er alles weer in jammerlijk verval: de zendelingswoning in bouwvalligen staat, de scholen te niet gegaan, de Christenen verstrooid. Bij de eerste godsdienstoefening kwamen deze echter vrij talrijk op. Zingen konden ze niet meer, dat hadden ze verleerd. Veel moeite kostte het, om de kinderen weer aan schoolgaan te gewennen. Ook moeilijkheden van anderen aard ondervond de Zendeling: de hoofden b.v. wisten hun gezag niet te handhaven, en verlangden nu van hem, dat hij daarvoor zou opkomen; hij meende echter, zulke aangelegenheden aan henzelven te moeten overlaten. Na het doorworstelen van allerlei bezwaren, ziekte enz., begon het met zijn werk iets voorspoediger te gaan. Het aantal scholieren en catechisanten nam toe; de meisjes ontvingen onderwijs van zijne vrouw, en er kwam meer belangstelling in de prediking. In '35 ontvingen 166 kinderen onderwijs op 4 scholen; ook eene school voor bejaarden, door hemzelven voor mannen en door zijne vrouw voor vrouwen gehouden, werd goed bezocht en 30 jongelieden genoten catechetisch onderricht. Het Evangelie begon door te werken, zoodat velen tot verootmoediging kwamen over hunne zonden en de ongebondenheid afnam. De afgoderij was hier zóó sterk, dat Dommers niet minder dan 136 afgoden kon optellen, die door de Moaneezen werden vereerd,[1]) maar toen nu de prediking meer doordrong tot de harten, brachten velen hunne afgoden tot Dommers ter verbranding. Hij zag wel, hoe de Satan zich toerustte, om de Heidenen tot tegenweer aan te zetten, maar voorloopig had hij daarvan weinig hinder, en op 15 November smaakte hij het genot, voor het eerst in zijn leven en op dit eiland het Avondmaal te mogen bedienen.

Gedurende het volgende jaar bleef de invloed van het Evangelie toenemen. Een oorlog tusschen Lakor en Moa, welke dreigde, mocht de Zendeling voorkomen. En kon hij het uitbreken van vijandelijkheden tusschen twee negorijen op zijn eiland al niet verhinderen, het gelukte hem toch die te beperken. Het aantal scholieren steeg tot 270 en dat der leerlingen van zijne vrouw tot 45, zoodat deze blijde was met de hulp, welke zij kreeg in hare dochter uit een vorig huwelijk, die thans naar Moa overkwam. Nadat de vrede hersteld was, begaf Dommers zich naar Lakor, op verlangen van eenige hoofden van dat eiland, hetwelk door eene smalle zeestraat van Moa gescheiden is. Op Lakor, dat hem een schoon en vruchtbaar eiland voorkwam, vond hij 10 negorijen. Hij werd er met groote hartelijkheid ontvangen en plaatste

[1]) Vgl. Maandb. Ned. Zend. Gen. 1837 bl. 104.

er 2 lidmaten zijner gemeente als schoolmeesters. Aan 't einde van dat jaar stond het met zijn werk zeer goed: meer dan 300 hoorders vulden des Zondags de kerk; blijken van „oprecht geloof en ware bekeering" konden worden geconstateerd en er was gegrond uitzicht op meer vrucht.

Minder gunstig was het jaar 1837. Slechte Christenen, geneigd tot afgoderij, spanden samen met Heidenen van invloed, om de goede zaak tegen te werken. Eerst namen ze aanleiding uit het huwelijk van een jongeling uit de kaste der Boers met een meisje uit de Marna's of edellieden. [1]) Toen hier de toeleg niet gelukte, keerde de haat van den aanvoerder der ontevredenen, het hoofd Carolus, zich tegen den ouderling Christiaan Jurjan, wien door hem allerlei overlast werd aangedaan.

Tot op 't einde van dat jaar was er veel onrust op het eiland, en al ontbrak het niet aan vrucht, de stemming was gedrukt. De scholen alleen namen toe in bloei, immers het aantal leerlingen wies tot 425. De lidmaten waren met 12 vermeerderd. Het volgende jaar (1838) was weer iets beter. Wel ging Carolus voort met kwaad te stoken tegen Christiaan Jurjan, maar deze werd in 't eind gerechtvaardigd en eerstgenoemde verloor velen van zijn aanhang. Begrijpelijkerwijs leed de arbeid onder den onvrede zeer, maar de Zendeling en zijne vrouw bleven goeden moed houden, al schreef hij ook na zware krankheid: „Dit is de vijfde of zesde maal, in de 10 jaren op deze eilanden doorleefd, dat de Heer mij van den rand des grafs heeft teruggebracht." In den loop van 1840 geschiedde dat nogmaals, maar toen hij in April '41 weder krank werd, kreeg hij weldra eene inzinking van kracht. Zend. Holtz bezocht hem in Mei en vond zijnen toestand ernstig. Hij kon echter niet bij hem blijven, daar Luyke's vrouw was overleden en hij nu bij dezen meer noodig was. Dommers ging steeds achteruit en overleed op 14 Juli, in den ouderdom van ruim 44 jaren. Had hij mogen blijven leven, misschien had hij zijn eiland niet behoeven te verlaten, want de toestand was er ontegenzeggelijk gunstiger dan op Kisser en Letti.

Dat de weduwe met hare dochter naar Ambon ging, is reeds gezegd.

4. Damar.

Ook op dit eiland was nog een overblijfsel van de „kerk," die er in de dagen der Compagnie was geplant. Door de zorg van Kam of Le Bruijn was er een onderwijzer heengezonden, die een geschikt man bleek te zijn. Op 16 Nov. 1828 richtte Heijmering een schrijven aan de hier wonende „gedoopte Heidenen," ten einde hen „op te wekken tot het ontvangen van onderwijs en af te manen van hun zondig en bijgeloovig gedrag." Het had „eenigermate aan het oogmerk mogen beantwoorden." Daarop werd in de conferentie van Zendelingen (1829) besloten, dat Dommers zich op Damar zou vestigen. Deze vond pas in September reisgelegenheid, bracht er zijne goederen heen, gaf instructies voor bouwen, reisde daarop naar Ambon om te huwen, en betrok zijnen post tegen 't einde van het jaar. Na hier voor het in orde brengen van zijn huis, kerk en school te hebben gezorgd, bracht hij een bezoek aan de omliggende eilanden. Eerst begaf hij zich naar Loewang, waar hij een aantal Christenen vond en eene school met 40 leerlingen. Daarop voer hij naar Sarimata, waar eveneens eenige Christenen waren. Voorts bezocht hij Lakor, welk eiland we ook boven reeds noemden.

Volgens schrijven van Bär in Jan. 1832 ging het op Damar niet voorspoedig, en dat bleek ook weldra uit Dommers' eigen berichten. Deze maakten melding van „veel tegenwerking, wanorde, moeite met de scholen, nadeeligen invloed van afgodische feesten," enz. Daarbij was de Zendeling gedurig krank. Zijne vrouw stond hem echter krachtig ter zijde, en werd daarom tot „Zendelingzuster" bij het Genootschap aangenomen. Zij woonden op hun eiland vrij afgezonderd en aan gemeenschapsoefening met de andere Zendelings-familiën viel niet te denken. In Mei '32 zou Dommers even naar Letti gaan, maar hij maakte zulk eene ongelukkige reis, dat hij pas in November op zijn eiland terugkwam. Zijne vrouw was inmiddels bevallen en het kind was bij

[1]) De bevolking der Zuidwester-eilanden is verdeeld in 3 standen: de Marna of adellijken; de vrije landbouwers, Boer of Poer geheeten en de Ata of Ate, slaven. Vgl. De Hollander, II bl. 542.

zijne terugkomst reeds 5 maanden oud. Het was dus zaak, om maar niet ver van huis te gaan.

Sedert December van pasgenoemd jaar mochten Dommers en zijne vrouw met lust en moed hun werk voortzetten, maar aangezien zij geen verbetering bespeurden, kwam het verblijf hier hun op den duur onhoudbaar voor en in '34 verwisselden zij Damar tegen Moa. Hoe het hun daar gegaan is, hebben wij reeds verhaald.

Men heeft gezegd, dat de Zending op de Zuidwester-eilanden mislukt is. [1]) Ik ben het met dat oordeel niet eens. Craandijk noemt haar niet een mislukte, maar juister: „een rampspoedige Zending" en zou boven haar het opschrift „Teleurstelling" willen plaatsen. [2]) Dat is iets anders. Hare geschiedenis geeft eene lange lijst van tegenspoeden en openbaringen der macht van de zonde en het Heidendom te zien, die te zamen haar tot den aftocht hebben gedwongen. Als de oorzaken van het niet slagen heeft men 6 beletselen opgeteld, namelijk: het ongezond klimaat; de onvruchtbaarheid van den bodem; de afgezonderde ligging; de regeeringloosheid; de taal en de verkeerde opvatting omtrent het Christendom. Bij de beide laatstgenoemde beletselen willen we nog even stilstaan. De Zendelingen bedienden zich in den regel van het Maleisch. Daar dit slechts door weinigen, en dan nog gebrekkig, werd verstaan, moest hun invloed wel beperkt zijn. Evenwel: men heeft elders denzelfden weg bewandeld en is daar wèl geslaagd; de weg is zonder twijfel langer, maar *kan* leiden tot het doel. En wat de verkeerde opvatting omtrent het Christendom betreft: och, die bestaat ook elders wel, maar zulk een misverstand kan op den duur zeker uit den weg worden geruimd. 't Is zeer wel mogelijk, dat Kams optreden — met name het doopen van honderden zonder voorafgaand onderwijs — aan die verkeerde opvatting nieuw voedsel had gegeven, en dat de Zendelingen met die overgeleverde meening in strijd kwamen, door niet te doopen dan na voorafgaand onderwijs; bij het doopen van kinderen waarborgen te vragen, dat zij in de leer des Heeren zouden worden opgevoed, en door bestendig aan te dringen op bekeering en vernieuwing van hart en leven; 't is ook wel te begrijpen, dat deze prediking tegenstand en vijandschap verwekte; nochtans, niet daarin, maar in uitwendige oorzaken is de aanleiding tot het niet slagen dezer Zending te zoeken. [1]) Ware het mogelijk geweest, de belemmeringen uit den weg te ruimen, b. v. door de reorganisatievoorstellen, ingediend door Zend. Luyke [2]) uit te voeren, de Evangelisatie had wellicht voortgang kunnen hebben, en wie weet, misschien had zij op deze eilanden in dat geval thans hare taak reeds volbracht.

Niettegenstaande de Zending na eenen arbeid van ruim een dozijn jaren werd opgegeven, waren de korte aanwezigheid en werkzaamheid der Zendelingen niet zonder blijvend gevolg. Tegen barbaarschheden, z. a. het dooden van zoogenaamde toovenaars, het koppensnellen enz., hebben zij met vrucht gestreden; de afgoderij nam af, zóó zelfs dat Bär in '35 verklaarde: „Ja, het bolwerk der afgoderij begint te waggelen." Het voorbeeld, het onderwijs en de prediking der Zendelingen hebben geleid tot herleving hier en daar van het nagenoeg verstorven Christendom en tot eene zekere scheiding tusschen de goede en slechte elementen onder de bevolking. Ook ontbrak het niet ten eenenmale aan personen, die tot een nieuw leven kwamen en een bederfwerend zout voor hunne volksgenooten zijn geworden.

Twintig jaren gingen voorbij, waarin deze eilanden door geen Christenleeraar werden bezocht. In 1861 bracht Zend. Teffer er zijn bovenvermeld bezoek met een Nederlandsch oorlogschip, in 't gevolg van den Controleur van Eybergen. Men vond toen op de eilanden 16.933 bewoners en daaronder 2540 Christenen. Teffer werd er met voorkomendheid ontvangen, kreeg van de Christenen eenen

[1]) Neurdenburg, Ned. Zendingstijdschrift, jaarg. II bl. 92 en Dr. Kruijf, Gesch. van het Ned. Zendelinggen., bl. 223. [2]) Het Ned. Zendelinggenootschap, bl. 124 en 117.

[1]) Vgl. Meded., deel IV bl. 166 en deel XX. [2]) Zoo oordeelt ook het Maandb. van het Ned. Zend. Gen. 1877 bl. 21.

aangenamen indruk, en merkte op, dat het Heidendom bezig was zijne kracht te verliezen. Hij doopte groot en klein 320 personen, sloot vele huwelijken en bediende aan eenigen het Avondmaal. De scholen verkeerden in redelijken toestand. De bevolking was bedrijvig en hij zag er welaangelegde tuinen. Bij gemis van meesters leidden de ouderlingen des Zondags de godsdienstoefeningen. Volgens het verhaal van Teffer ontmoette hij er Christenen, „in wier hart het geestelijk leven werkelijk zich zóó duidelijk vertoonde, dat er geen twijfel overbleef, of zij waren van degenen, van welke Johannes zegt: Gij hebt de zalving van den Heilige en gij weet alle dingen, en hebt niet van noode dat iemand u leere" (1 Joh. 2 : 20, 27). Een der ouderlingen zag er gedrukt uit, en bij ondervraging bleek aan Teffer, dat zijn hart verdeeld was tusschen den Heer en de afgoden. Teffer vermaande hem, van de afgoden afstand te doen, en werkelijk bracht hij ze hem, met de verklaring, dat hij, na zijn hart er van afgetrokken te hebben, zich gelukkiger gevoelde dan ooit. Vooral te Serwaroe was Teffer met veel genoegen.

Vijf jaren later (van 3 Maart tot 27 April 1866) bevond Zend. Jaesrich, een der „Gosznersche mannen," zich op Letti, met het doel om er te gaan arbeiden. Hij werd hartelijk ontvangen, predikte 8 keeren, bracht zijn huis te Serwaroe in bewoonbaren toestand... en overleed toen op laatstgenoemden datum, pas 30 jaren oud, nalatende eene weduwe met 2 kinderen. [1]

Weer lagen de Zuidwester-eilanden onverzorgd. In '77 herinnerde het Ned. Zendelinggenootschap in zijn Maandbericht op ernstige en gevoelvolle wijze aan den geestelijken nood der bewoners, en bepleitte de noodzakelijkheid, er Zendelingen heen te zenden. 't Is vreemd, dat het Genootschap zelf het niet deed, te meer wijl het beweerde, dat er „Zendelingen," geen Hulppredikers dienden geplaatst te worden. Noch het oude Genootschap, dat er toch het naast aan toe was, noch een der jongere corporaties, deed iets voor het heil der bewoners.

In '76 en '77 bracht Ds. Schoorel, op zijne meergenoemde dienstreis, ook aan deze eilanden een bezoek. Hij kwam eerst op Wetter, waar juist groot gebrek heerschte. Eene gemeente was hier niet meer; hij trof er slechts één Christen aan: een man, die voor meer dan 40 jaren op Kisser door Bär was gedoopt. — Hier op Kisser vond Ds. Schoorel eene „flinke, ruime, goed onderhouden kerk" van klipsteen, in de nabijheid der vroegere zendelingswoning, mede van steen. Dit eiland telde thans 4000 bewoners, voor de helft bestaande uit Christenen, wonende in 5 negorijen. Ook waren er een paar honderd afstammelingen van Europeanen. Hij doopte er eene menigte kinderen en volwassenen. Na afloop van den dienst vlogen de aanwezigen op het doopbekken aan, en ieder hunner dronk daaruit een teug waters, uit bijgeloof. De zedelijke toestand was allerbedroevendst, maar hetzelfde gold ook van de andere eilanden. — Roma, uitmuntende door zijnen weelderigen en heerlijken plantengroei, had eene bevolking van 1000 zielen, waaronder 200 Christenen, bijeenwonende in de strandplaats Djoeroesoe. Hier stond eene zeer eenvoudige kerk, waarin Ds. Schoorel predikte en eenige kinderen en volwassenen doopte. Het Christendom was ook hier in diep verval. — Op Letti werd door hem in '76 geen godsdienstoefening gehouden, want de bewoners hadden zich schuldig gemaakt aan het afloopen van het gestrand kolenschip „Johanna Elisabeth," waarvoor zij zouden worden getuchtigd. Tot beschieten kwam het echter niet, want men betaalde op gouden borden de boete, door het Gouvernement geëischt. In '77 werd er kerk gehouden en ontvingen 50 kinderen en volwassenen den Doop. Bij dit bezoek van den Predikant betoonden de bewoners een hartelijk leedwezen over hunne wandaad van het vorig jaar. Het eiland telde nu 8000 bewoners, en daaronder 350 gedoopten. De beide kerken stonden nog. — Op Moa vond Ds. Schoorel in '76 eene goede, steenen kerk, maar de toestand van het Christendom was er zóó treurig, dat hij het volgende jaar niet kon besluiten er weer heen te gaan. — Op Loewang vond hij op de 400 bewoners 200 gedoopten, maar hier was de toestand nog bedroevender dan elders. Toch doopte hij er, gehoor gevende aan veler dringend

[1]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1866 bl. 198 en 67 bl. 8.

verzoek, 95 personen van allerlei leeftijd. Op dit eiland wendden de Mohammedanen ijverige pogingen aan, welke zij ook elders niet nalieten, om de onwetende bewoners te winnen voor den Islam, en zij deden dat niet zonder gevolg. — Op Damar, „een heerlijk bergland met ontzaglijke wouden en een bijna altoos rookenden krater," vond Ds. Schoorel nauwelijks een spoor meer van het Christendom. De toch reeds kleine bevolking was in '72 nog sterk afgenomen door eene pokken-epidemie. — Op Babar vond hij in de negorij Tepa de ruïnen van eene groote steenen kerk, maar zelfs de herinnering aan het Christendom was daar geheel uitgewischt!

We dalen nog dieper. In 't laatst van '79 maakte Controleur J. Stormer eene reis naar deze eilanden, in opdracht van het Gouvernement. Hij bezocht o.a. ook Damar. Toen hij op 4 November dat eiland naderde, zag hij aan het strand vele Inboorlingen verzameld, en op den voorgrond 3 als Ambonsche Christenen gekleede oude vrouwen. De middelste had eenen grooten bril op en hield een opengeslagen boekje 't onderst boven in de hand. Zoodra de Controleur aan wal stapte, begon dit drietal met veel gevoel, maar vreeselijk valsch, eenen Psalm aan te heffen, waarop deze vrouwen hem al zingende voorgingen naar het huis van het kampoenghoofd. Het waren de 3 laatste vertegenwoordigsters van het Christendom op dit eiland! Zoowel het hoofd als zijn volk vroegen om eene school en eenen onderwijzer, en ook, indien het kon, om eenen Hulpprediker. Stormer moest hun beloven, dat verzoek aan den Resident van Ambon te zullen overbrengen. De menschen konden maar niet begrijpen, waarom de Zendelingen en de onderwijzers waren heengegaan.

Eindelijk echter zou er hulp komen; ja, toen het nog zoo donker was op Damar, begon het in de nabijheid reeds te dagen. De eilanden werden namelijk opgenomen in het gebied der „Indische Kerk" en de Regeering plaatste in het najaar van '78 den oud-zendeling N. Rinnooy als Hulpprediker op Letti. Op zijne reis daarheen ontving deze op Ambon van den grijzen Luyke mondelinge inlichtingen, benevens „een schriftelijk werk betrekkelijk de Lettineesche taal." Rinnooy telde in zijnen werkkring 500 Christenen; hij had 80 catechisanten en des Zondags een goed gehoor. De vreugde was evenwel van korten duur, want reeds in '80 verwisselde hij Letti tegen Noesalaoet en was dus weer ver uit de buurt. Na daar 10 maanden te hebben gearbeid, werd hij overgeplaatst naar Kisser, waar hij 1508 Christenen vond. Van de lidmaten uit de dagen van Bär waren slechts 2 vrouwen meer over, met welke hij op 2den Paaschdag '82 Avondmaal hield. Aanhoudend had hij strijd te voeren tegen afgoderij, bijgeloof, dronkenschap, ontuchtigheid en onverschilligheid. In '83 waren er op Kisser 8 lidmaten en 27 catechisanten. Het jaar d. a. v. werd Rinnooy herplaatst op Noesalaoet.

In '86 werd M. Birkhoff tot Hulpprediker op Letti benoemd. Deze voelde zich in die kleine onbeschaafde wereld eerst geenszins op zijn gemak, en daar hij de (Maleische) taal nog niet machtig was, moest hij aanvankelijk door een Inl. helper worden bijgestaan. Ook zijn verblijf was van korten duur: in '88 werd hij overgeplaatst naar Lokki (Ceram). Hij kreeg evenwel spoedig eenen opvolger in Hulppr. H. L. Langevoort.

Deze arriveerde te Serwaroe op 12 Jan. 1889. De hem aangewezen werkkring omvatte de eilanden Letti, Moa en Loewang. Na zijne eenvoudige woning te hebben betrokken, mocht hij op 27 Januari zijne eerste godsdienstoefening houden in de ons bekende kerk nabij de zee. [1]) De radja van Serwaroe, tevens ouderling, vervulde bij hem den dienst van tolk, terwijl hij tevens na het uitgaan der kerk het gesprokene nog eens in de landtaal voor belangstellenden toelichtte. Ook in de catechisatiën trad deze radja als helper op. Langevoort bevond het Christendom hier gelijk het boven beschreven is, maar hij leerde ook eenige waarlijk vrome menschen kennen. De gewone opkomst des Zondags was 80 à 90 personen. In den namiddag van den rustdag hield hij eene Zondagsschool, welke redelijk bloeide. Te Seraai stond nu een Inl. leeraar en in nog eene andere negorij

---

[1]) Eene beschrijving van die kerk gaf Langevoort in het Ned. Zendingstijdschrift, jaarg. II bl. 207

(Lehoelele) een goeroe-djamaät of godsdienstonderwijzer. Op Moa vond deze Hulpprediker het Kerkgebouw in goeden staat, maar het Christendom in diep verval.[1]) Op Lakor leefde de bevolking van 7000 zielen nog in volslagen Heidendom voort, terwijl haar reeds menigmaal gedaan verzoek om leeraars nog steeds geen gehoor vond.

Nog niet lang was Hulppr. Langevoort met zijne vrouw op Letti, of hun lijden begon. Nadat ze eenigszins aan de eenzaamheid gewend waren, werd hun een dochter geboren. Het kindje werd weldra ziek en bleef sukkelend. Daarop werd Mevr. Langevoort ziek en ten slotte de Hulpprediker zelf. Van Juli '90 tot Jan. '91 kon hij niet voor de gemeente optreden. In December '90 werd zijne vrouw opnieuw ziek. Daarop volgde de brand in het stoomschip „Sumbawa" (zie bladz. 709); het vuur verteerde van hem 3 maanden traktement en eene hoeveelheid levensbenoodigdheden, tot een gezamenlijk bedrag van ƒ800, enz. De nood steeg ten top, maar in Maart '91 kwam de „Arend," om hen naar Ambon over te brengen; zij vertrokken onder groot geween van de bevolking. Mevr. Langevoort kon niet naar Letti terugkeeren, maar hijzelf was na 4 maanden voldoende hersteld, om er zijn werk te hervatten. In September vierde hij met de gemeente het Avondmaal onder een algemeen geween, want men duchtte, dat hij spoedig zou worden overgeplaatst. Dit geschiedde echter niet zoo dadelijk, en hij kon in '92 nog zijne dienstreis naar Moa maken, waar hij verandering ten goede mocht opmerken, evenals op Letti zelf. Kort na zijn terugkeer van daar ontving hij overplaatsing naar Saparoea, waar hij nog arbeidt.

Na Langevoorts vertrek werd de uitwendige toestand op Letti zoo erg als ooit te voren, daar de bevolking werd geteisterd eerst door koortsen, toen door oorlog, en eindelijk door de cholera. — Zijn opvolger, Hulppr. J. R. Kok, hield het nog niet zoolang uit als hij: binnen het jaar moest deze wegens ziekte en groote uitputting van krachten Letti verlaten.

De afdeeling Kisser werd in '91 toevertrouwd aan Hulppr. A. van der Linden. Op 26 Mei bereikte deze zijne standplaats Wonreli. Hij vond in zijnen werkkring nog dezelfde toestanden, als we boven hebben beschreven. Ook hij en zijne vrouw bleken tegen het klimaat niet bestand te zijn. In '93 werd hem toegestaan, zich tot herstel zijner geschokte gezondheid naar de Minahasa te begeven, waarna hij te Bonthain (Celebes) werd geplaatst.

Aangezien nu bij herhaling — ook nà 1841 — gebleken was, dat Europeanen op deze eilanden niet gezond kunnen blijven, heeft men de ressorten Kisser en Letti vacant gelaten, maar tevens trachten te zorgen, dat het gemeente- en Evangelisatiewerk naar eisch zou kunnen worden behartigd. Zien we wel, dan komt de eer van deze nieuwe regeling, die blijkbaar uitstekend werkt, vooral toe aan de Ambonsche Predikanten, en met name aan Ds. R. W. F. Kijftenbelt. Vergissen we ons daarin, dan: eere wien eere toekomt!

De tegenwoordige regeling is deze, dat er op de hoofdpunten van de eilanden Inl. leeraars zijn geplaatst, die worden gesteund door eene steeds grooter wordende schare Inl. godsdienstonderwijzers. Het juiste getal kan ik niet noemen, daar het officieel verslag zeer sober en zeer onvolledig is en er geen andere opgaven bestaan. Verder maakt de Hulpprediker van Haroekoe (zie bladz. 690) jaarlijks 4 bezoekreizen naar Kisser, Roma en Wetter. Al het werk staat echter onder toezicht van de beide Predikanten te Ambon, tot wier verplichtingen behoort, dat zij tweemaal 's jaars de standplaatsen der Hulppredikers hebben te bezoeken, en die waarschijnlijk ook van tijd tot tijd zich naar deze eilanden zullen begeven.

Volgens het laatste verslag heeft men nu op: Kisser 2537 Christenen (waaronder 139 lidmaten); Letti 975 (43 lidm.); Moa 740 (81 l.); Lakor 273 (geen lidm.); Loewang (Sarimata-groep) 396 (24 lidm.); Babar 1132 (geen lidm.); Saroewa 234 (geen lidm.); Teoen 483 (1 l.); Nila 504 (4 l.); Damar 1605 (13 l.); Roma 228

---

[1]) Op Moa trof Langevoort nog de „Wacht" aan, d. i. een zwaar steenen gebouw, opgericht in 1734, eertijds dienende voor de kleine bezetting, die daar lag. In den gevel prijkte een haan met het voor de Moaneezen niet vleiend onderschrift: „Als deze haan begint te vliegen, dan zullen de menschen ophouden met liegen."

l.) en Wetter 325 (6 l.). Het totaal ·32 Christenen, waaronder 354 lidn. Men mag aannemen, dat 1/6 van bevolking der Zuidwester-eilanden ; het Christendom belijdt.

at dat verslag zegt over het godsstig en zedelijk leven op de eilanden, :t bemoedigend. Op Letti werden de en in '97 veel beter bezocht dan in gere jaren. Het godsdienstig leven te (op Moa) mocht zelfs goed genoemd len. Te Loewang, waar door de rezigheid van vele Makasaren de lijke toestand in vorige jaren zeer t was, viel nu verbetering op te :en. Op Damar is door de prediking Evangelies veel ten goede veranderd. vee der negorijen, Koemoer en Keli, het Evangelie op de massa inget. „Het heeft de afgoden op hunne sen doen wankelen en waggelen, tot :lijk de bevolking zelve ze van hunne voetstukken heeft gestooten." Over het godsdienstig en zedelijk leven op Babar viel nog weinig te zeggen, daar de bewoners pas sedert korten tijd tot het Christendom overgingen. De kinderen in de negorijen Toetoewawang en Ahanari bezoeken trouw de school, en „daar zij bijna den geheelen dag bij en om den goeroe blijven, verkrijgt het Christendom onder hen meer en meer invloed, zóó zelfs dat hunne manieren reeds veel beschaafder zijn dan die hunner ouders."

Uit welke fondsen de kosten van het werk op deze ver uiteenliggende eilanden worden bestreden, en hoe men komt aan de mannen, die hier arbeiden, is opgehelderd in ons hoofdstuk over Ambon. De weg, die thans bewandeld wordt, zal onder Gods zegen kunnen leiden tot de eindelijke opneming der bevolkingen van deze eilanden in de Christelijke Kerk.

RESIDENTIE TERNATE.

I.
TERNATE.

Het eilandje Ternate, zoo belangrijk in de dagen toen de Portugeezen heerschappij voerden in de Molukken en niet minder in den bloeitijd der O. I. Compagnie (zie Inleiding, bl. 23 en 24), had in de verloopen eeuw voor de Zending geen groote beteekenis. In een paar gedeelten van deze residentie (Halmahera en N.-Guinea) trad de Zending in de tweede helft der eeuw op en ontwikkelde er toenemende kracht, maar op Ternate zelf en in de nabijheid viel weinig voor, zoodat onze beschrijving daarvan niet veel plaats zal innemen.

Tegelijk met Finn en Le Bruijn kwam J. C. Jungmichel in 1819 te Ambon aan. Deze werd aangesteld tot waarnemend Predikant te Ternate. Zijn werkkring is door Kam als volgt beschreven: „Broeder Jungmichel heeft op Ternate, Celebes en de Sangir-eilanden ten minste 22 gemeenten onder zijn opzicht, waar hij met de hulp des Heeren, onbegrijpelijk veel nut kan stichten, door een waakzaam oog over dezelve te houden, zoodra hij de taal machtig is." [1])

Jungmichel heeft weinig geschreven; althans: er is niet veel over hem gepubliceerd. Hoe hij zijnen post gevonden heeft, is ons niet bekend. In '21 maakte hij op aansporing van Kam [2]) eene reis naar Mĕnado en de Sangir-eilanden. We hebben daarvan reeds gesproken, en ook opgemerkt, dat zijne geringe kennis van het Maleisch hem op die lange en moeilijke reis zeer hinderlijk was. Behalve dat hij niet sterk was in de taal, had hij ook een zwak lichaam. In 't verslag van 1826 lezen we: „Broeder Jungmichel heeft alle achting op het bekoorlijke en gezonde Ternate, en bedroeft zich alleen, niet meer te kunnen doen wegens zijn zwak lichaamsgestel. [1]) Zijne werkzaamheden op den hoofdpost bestonden in: 's Zondagsmorgens — indien zijn zwakke borst het toeliet — prediken in 't Hollandsch, 's namiddags in 't Maleisch; 's Zondags- en 's Maandagsavonds eene stichtelijke bijeenkomst in zijn huis; verder schoolhouden voor een 10-tal kinderen en een paar maal per week catechiseeren. Volgens zijn schrijven van 30 Mei '28 was het aantal Christenen op het eiland toen 700 (denkelijk Europeanen en Inlanders te zamen genomen).

In 1830 werd Jungmichel door cholera aangetast, ten gevolge waarvan zijne lichaamszwakte nog toenam, zoodat hij slechts nu en dan kon optreden. Was hij verhinderd, dan werd eene preek voorgelezen. Van tijd tot tijd meldden Heidenen en Mohammedanen zich aan om den Doop, maar „hij stelde zich hoe langer hoe meer ten regel" — zoo zegt het verslag over 1832 [2]) — „in den geest van ons Genootschap, om niet dan na voorafgaand onderwijs volwassen Heidenen te doopen." De toetreding van Heidenen en Mohammedanen werd zeer verzwaard, doordat „geen Heiden zich mocht laten doopen, zonder daartoe vrijheid verkregen te hebben van den Sultan, door tusschenkomst van den Resident, als wanneer zoodanig persoon van de rol zijns volks wordt afgeschreven." [3]) Ze werden dus uit de synagoge geworpen. Op Java hebben Mohammedaansche hoofden ook gedurig

[1]) Maandb. Ned. Zend. Gen. 1820 bl. 38. [2]) Ald. 1822 bl. 188.

[1]) Maandb. 1826 bl. 143. [2]) Maandb. 1832 bl. 135. [3]) Ald. 174.

beproefd, onderhoorigen, die het Christendom aannamen, buiten de maatschappij te zetten, maar die taktiek is daar niet zoo goed toe te passen, daar hunne bevoegdheid meer beperkt is.

Voortdurende zwakheid noodzaakte Jungmichel in 1833 zijn ontslag te vragen, dat hem door het Gouvernement werd verleend. We zeiden boven reeds (zie Moa), dat Höveker in zijne plaats werd benoemd. Deze huwde met zijne dochter, en zette op waardige wijze zijnen arbeid voort. Jungmichel overleed te Ternate in 1843.

Doch wij willen het hierbij laten. Ternate is geen zendingspost (en was dat eigenlijk nimmer), maar een onderdeel van de Indische Kerk. Höveker stond er tot 1873, toen hij overleed. [1] In het volgende jaar werd Ds. J. I. Crébas tot Predikant te Ternate benoemd. Deze stond er tot April '77. Daarop werd de gemeente bediend door Zend. De graaf en na dezen door Van Malsen, Hulpprediker op Batjan. In '81 werd bepaald, dat de Hulpprediker van Batjan, zoolang Ternate vacant zou zijn, zich daar zou vestigen, er het gemeentewerk zou waarnemen en zijne eigenlijke gemeente viermalen 's jaars zou bezoeken. Tegelijk werd De Graaf, nu Hulpprediker, voor dit ressort benoemd. In '83 werd deze opgevolgd door Hulppr. Schippers. Om den anderen Zondag wordt de dienst in het Hollandsch en in het Maleisch gehouden. De Inlandsche gemeente smelt hier langzaam weg: in '93 waren er op Ternate nog 239 Christenen; 2 jaren later telde men er 195 en in '97 waren er slechts 175 meer. De achteruitgang schijnt hier niet verklaard te kunnen worden als te Batavia, waar men het overgebleven Inlandsche gedeelte allengs bij het Europeesche is gaan tellen. Immers, de Europeesche gemeente te Ternate is wel met eenige leden toegenomen (in '93: 324; in '95: 337, en in '97: 359), maar het totaal van beide afdeelingen werd kleiner. Had men er in '93 te zamen nog 563 Christenen, 4 jaren later telde men er met inbegrip van alles slechts 534.

[1] M. H. Schippers deelt eenige bijzonderheden mede over zijn leven en werken in zijn belangrijk opstel: „De Christelijke Gemeente te Ternate en hare Predikanten," Meded. XLI bl. 163. Höveker zag zoowel zijne vrouw als het eenige zijner kinderen, dat den volwassen leeftijd bereiken mocht, aangetast door lepra. Zijne vrouw ging hem voor in den dood, maar zijne dochter overleefde hem.

II.

BATJAN.

Ook over dit eiland spraken we reeds in de Inleiding (bladz. 26). We verhaalden daar, hoe er eene gemeente ontstond, en wat voor deze gedaan (of juister gezegd: *niet* gedaan) is. Op bladz. 27 zeiden we: „Misschien is geen der oude Christengemeenten erger verwaarloosd dan die op Batjan." Nu, die verwaarloozing heeft lang geduurd, en of de gemeente thans ontvangt wat zij behoeft, dat is de vraag.

Vóór 1878 had de gemeente alhier geen eigen leeraar, en werd zij van Ternate uit bediend. Jungmichel en zijne opvolgers brachten er nu en dan een kerkelijk bezoek, maar overigens moest de gemeente het met eenen voorganger uit haar midden doen. Hulppr. De Graaf deelde onlangs mede, dat hij in '77 als Zendeling het eiland bezocht en er 2 Heidenen doopte, [1] maar bij deze zwakke poging tot Evangelisatie bleef het, tot H. W. van Malsen (oud-kweekeling der Ned. Zendingsvereeniging) er in '78 als Hulpprediker werd geplaatst.

Van Malsen vond er den toestand niet veel beter dan hij door Ds. Tenckink is beschreven in 1744 (zie Inl.). Men had in de gemeente één Oude Testament, 5 Nieuwe Testamenten, 22 Psalmboeken en 2 stuks van een Vragenboekje, alles in slechten staat. De godsdienstoefeningen en Bijbellezingen werden redelijk bezocht, d. i. door 50—60 hoorders. Catechisatiën werden niet op prijs gesteld, maar de Zondagsschool telde weldra 50 leerlingen.

Na 2 jaren op 't eiland gewerkt te hebben, kon deze Hulpprediker onder de Christenen nog weinig verandering ten goede bespeuren. Daarentegen mocht hij met zegen arbeiden onder een aantal heidensche Alfoeren, wier kampoeng nabij die der Christenen lag. Dat waren de lieden, uit wier midden De Graaf de eer-

[1] Ned. Zendingstijdschrift, jaarg. X bl. 349.

stelingen had gedoopt. Deze Alfoeren, die in 1856 — bij gelegenheid dat het Gouvernement eene expeditie zond naar Tomori, op Celebes — aan onze troepen diensten bewezen hadden, ten gevolge waarvan zij wraakneming hadden te duchten, waren door het Gouvernement naar Batjan overgebracht, opdat ze daar veilig zouden zijn. Verscheidene van hen hadden reeds lang neiging tot het Christendom. Van Malsen stichtte een lokaal in hunne kampoeng, onderwees gedurende 1½ jaar de heilbegeerigen, en mocht op 28 Nov. '80 uit het midden dezer lieden 12 volwassenen doopen na afgelegde belijdenis, benevens 13 kinderen. Hij was van meening, dat een Zendeling onder deze op Batjan als vreemdelingen wonende 300 Alfoeren een vruchtbaar arbeidsveld zou kunnen vinden, en door middel van degenen, die uit hen Christenen waren geworden, tevens zou kunnen werken onder hunne heidensche stamgenooten op Celebes.

Hulpp. Van Malsen werd in '81 overgeplaatst naar Rotti. Zijn raad, om op Batjan eenen Zendeling te plaatsen, is niet opgevolgd, en daarvoor waren redenen. Immers behoort Batjan tot het gebied van de Indische Kerk; maar daarbij: zulk een overvloed van Zendelingen was er tot hiertoe niet, dat men er een vlak naast een Hulpprediker had kunnen zetten; en voorts: zóó volhandig heeft een Hulpprediker op Batjan het niet, of hij kan de Evangelisatie onder die weinige Heidenen er wel bij behartigen, des noods met hulp van Inlandsche krachten.

Dat dit kan, heeft Hulppr. C. de Graaf (die in 1877, toen hij nog Zendeling op Halmahera was, dit ressort korten tijd had waargenomen) bewezen. Deze volgde Van Malsen in '81 op, en zette diens Evangelisatie onder gezegde Alfoeren voort. Gedurende den tijd zijner werkzaamheid op dit eiland (7 jaren) mocht hij tot de 25 door zijnen voorganger gedoopten 240 toevoegen. [1]) Zijn opvolger, Hulppr. Schippers, liet zich mede aan die Heidenen gelegen liggen en zag allengs bijna alle overgebleven Tomoriërs tot de gemeente overgaan. Toen hij in '88 voor 't eerst in hun midden kwam, vond hij het lokaal, door Van Malsen gebouwd, ingestort. Aan zijne opwekking, het weder op te bouwen, werd gehoor verleend en in Oct. '89 wijdde hij het nieuwe kerkje in.

Er zijn dus thans op Batjan twee gemeenten: 1° de oude Christengemeente in kampoeng Laboeha. In '97 telde deze 413 leden, waaronder 161 lidmaten. Zij heeft tot gewonen voorganger den Inl. leeraar P. Ambitan. De Christenen komen vrij getrouw ter kerke, maar de wandel van zeer velen is, volgens het verslag, allerbedroevendst. De gewoonte van te veel drankgebruik heeft zich op onrustbarende wijze aan de Christenen medegedeeld. Vele maken zich daarbij schuldig aan kaart- en dobbelspel, en het zedelijk leven staat op een laag peil. — 2° de zendingsgemeente in kampoeng Tomori. In '97 telde deze 194 leden, waaronder 25 lidmaten. Zij schijnt dus in zielental achteruit te zijn gegaan. De Inl. leeraar treedt er gewoonlijk des Zondagsmiddags op, doch somtijds hebben beide gemeenten tegelijk godsdienstoefening. In dit geval wordt de dienst hier geleid door den onderwijzer E.E. Mantulameten. Bij Avondmaalsviering komen de lidmaten van hier naar Laboeha.

Er waren dus volgens de laatste opgave op Batjan 607 Christenen, waaronder 186 lidmaten.

Op Makian, dat in onze Inleiding in vereeniging met Batjan genoemd is, was na de dagen der Compagnie geen gemeente meer. [1]) Ik hoorde zeggen, dat er in den jongsten tijd belangstelling in het Evangelie is ontwaakt.

III.

HALMAHERA.

Dit eiland heeft, met de talrijke eilandjes langs zijne kusten, eene grootte van 353 vierk. geogr. mijlen. [2]) De oppervlakte is dus een beetje grooter dan die van Ceram. Het bestaat eigenlijk uit 4 schiereilanden (door diepe inhammen van elkander gescheiden), die elk in de richting van zijn lengte-as door eene met dichte wouden begroeide bergketen worden doorsneden. Slechts op enkele punten wordt het bergachtig terrein door kleine vlakten afgewisseld. Onder de bergen zijn verscheidene

[1]) Ned. Zendingstijdschrift, jaarg. X bl. 350.

[1]) Volgens Schippers, in het boven aangehaalde stuk, bl. 281. [2]) Vgl. De Hollander, deel II.

vulkanen. Een van deze, de hoogste berg van het eiland, verheft zich tot 5500 voet. De rivieren zijn zeer talrijk, maar voor de scheepvaart van weinig belang. Men vindt verder op het eiland verscheidene meren, inzonderheid in het district Galela. De voornaamste voortbrengselen zijn: rijst, sago, kokosnoten, en vele soorten van vruchtboomen. De bosschen zijn rijk aan goede houtsoorten. Het dierenrijk levert buffels, wilde zwijnen en herten, papegaaien en veel ander gevogelte, en in de wateren eenen overvloed van visch. De handel, welke hier niet veel te beteekenen heeft, wordt vooral gedreven door vreemdelingen; zij geschiedt er nog hoofdzakelijk door ruiling.

Het noordelijk en zuidelijk schiereiland behooren tot het sultanaat van Ternate; het overig gedeelte tot het sultanaat van Tidore (genoemd in onze Inleiding, bladz. 25). Het Ternataansch gebied is verdeeld in deze 11 districten: Dodinga, Sidangoli, Djailolo, Sawoe, Gamkonorah, Tolofoeë, Loloda, Galela, Tobello en Kaoe op het noordelijk, en Gaäne op het zuidelijk schiereiland; terwijl het Tidoreesch gebied omvat de 3 districten Maba, Patani en Weda. De districten worden bestuurd door hoofden, uit het volk gekozen. Deze dragen den titel van Sangadji en worden somwijlen bijgestaan door een Hoekoem en een Imam. Aan het hoofd van een kampoeng staat gewoonlijk een Kimelaha. In de hoofdplaats van elk district is het Ternataansch of Tidoreesch bestuur gevestigd, bestaande in den regel uit een Oetoesan of Gecommitteerde van den Sultan, een Djoeroetoelis of Secretaris en een Alféres of politiehoofd met oppassers, die over de uitvoering van de bevelen des Sultans hebben te waken. Door sommige districten wordt eene belasting in product (doorgaans sago) opgebracht; in andere is deze door een hoofdgeld van *f* 4 voor een gehuwde en *f* 2 voor een ongehuwde vervangen. Waar deze laatste regeling is ingevoerd, verleenen de Posthouders te Galela en Patani hunne medewerking. De afpersingen der mindere hoofden, die allen van de bevolking leven, gaven meermalen aanleiding tot ontevredenheid. Daaraan wordt ook toegeschreven de opstand Adil—Hasan, waarover we beneden (zie Duma) zullen spreken. In zulk eenen tijd van ontevredenheid behoeft er slechts iemand op te staan, om spoedig eenen grooten aanhang te krijgen. Het zielental van geheel Halmahera wordt geschat op slechts 30.000, waarvan ongeveer 5000 in het Tidoreesch gebied. Het noordelijkste schiereiland (waar de Zendelingen tot dusver arbeiden) is het dichtst bevolkt.

De eigenlijke bevolking behoort tot de Alfoeren. Ten gevolge van vroegere propaganda is die van Tidoreesch Halmahera geheel tot den Islam overgegaan; in het Ternataansch gedeelte worden langs de kusten ook Mohammedanen aangetroffen, maar de massa der bevolking is nog heidensch. De Alfoeren hier zijn over 't algemeen vrij groot van gestalte en sterk gespierd; de vrouwen zijn kleiner en weinig bevallig van uitzicht. In het gewone leven zijn de lieden matig, zacht van inborst en gehoorzaam aan hunne hoofden; ze houden echter veel van feestvieren en betrachten dan lang niet altijd de matigheid en ingetogenheid. De afschuwelijke gewoonte van koppensnellen is ook aan de Alfoeren van dit gebied eigen, maar zij sterft langzamerhand uit. Landbouw, jacht en visscherij zijn de voornaamste middelen van bestaan, maar met eerstgenoemde is het nog treurig gesteld en de mannen laten dien meestal aan hunne vrouwen over. De nijverheid is zeer gering. De gewone kleeding der mannen bestaat uit de *tjidako* of schaamgordel van geprepareerde boomschors en een hoofddoek van dezelfde stof. De vrouwen dragen een soort van sarong, eveneens van boomschors; buitenshuis hebben zij ook wel een jakje aan, of zij hangen een tweede sarong om, die dan over de borst geslagen wordt. Hier en daar beginnen de mannen zich voegzamer te kleeden. De woningen zijn vrij slecht; in sommige districten worden ze op palen, elders onmiddellijk op den grond gebouwd. Het huisraad is zeer eenvoudig. De dorpen (*gamoe* of *soa* geheeten) bestaan meest uit slechts enkele huizen. In de kom van elk dorp vindt men de *siboewa*, een groote, versierde open loods, waarin de dorpelingen bij feestelijke gelegenheden samenkomen. — Het hoofdvoedsel is sago en mais; rijst dient in de meeste streken alleen tot versnapering. De gewone drank

is water, maar bij feestelijke gelegenheden ontbreekt nergens de sagoweer, waarvan in 't algemeen te veel gebruik wordt gemaakt. — Een huwelijk kan alleen buiten de *soa*, met goedvinden van beide partijen en met toestemming der wederzijdsche ouders, gesloten worden. Aan het tot stand komen gaat doorgaans vooraf kennismaking op het Wela-feest, tegenwoordig het slot van het doodenfeest, en hierin bestaande, dat jongelingen en jongedochters elk aan het einde van zekere slingerplant trekken.[1]) Deze feesten worden doorgaans met hartstochtelijkheid gevierd. De aanstaande vrouw wordt gekocht, meestal op crediet. De man gaat dan later naar elders, om te trachten de koopsom te verdienen, maar keert dikwijls niet terug, om welke reden men hier vele verlaten jonge vrouwen vindt. Op het Alfoersche huwelijk komen we nog terug (zie Duma).

De Alfoeren van Halmahera gelooven aan een Opperwezen, Djo-oe Doehoetoe of ook wel Gikimoï genaamd. Het wordt niet bepaald vereerd. Godsdienstige vereering wordt uitsluitend gebracht aan een aantal goede en kwade geesten, waarvan de Goma, Wonge, Toka, Koele, Djini en Meki de voornaamste zijn. Onder de Goma's verstaat men de zielen van overleden huisgenooten en voorouders. Aan het hoofd daarvan staat de Wonge, de geest van den overleden familie- of stamvader, ter eere van wien de *seri* of oorlogstempel is gebouwd, welken men in bijna ieder dorp aantreft. In elke woning vindt men eene afzonderlijke plaats, hetzij een zoldertje (*salabe* of *taba*), hetzij een slaapbankje (*koriroba*), waarop aan de Goma's geofferd wordt. De Toka's (elders Soewangi geheeten) zijn als kwelgeesten gevreesd. Niet minder ontzag koestert men voor de Meki's en de Koele's, die de menschen krankzinnig maken. De Djini's (waarschijnlijk de djin van den Islam) worden door het volk voor verdwaalde Goma's gehouden. — De ziel van een overleden Alfoer wordt na het overlijden door een Toka de lucht ingevoerd, doch keert terug, daar zij wordt opgevangen door een Gomahate, d.i. toovenaar of wichelaar.

[1]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1884 bl. 50.

Dan verhuist de ziel onmiddellijk naar de *salabe* of *seri*, welke als geestenverblijf ook Goma-ma-fala en Dilike-ma-fala heet. Sommige zielen nemen haren intrek ook wel in de vroeger vermelde *siboewa*. — Eigenlijke priesters of priesteressen heeft men niet, maar bij alle mogelijke gelegenheden neemt het volk zijne toevlucht tot de zooeven genoemde Gomahate's (mannelijke of vrouwelijke), die bij hun werk vooraf in eenen kunstmatigen slaap worden gebracht.

Het volk is ongelooflijk bijgeloovig. Eigenlijke afgoden heeft men niet, maar behalve de geesten kan alles voorwerp van vereering zijn en dienen tot verweermiddel tegen ziekten, plagen en onheilen, welke alle aan den invloed der geesten worden toegeschreven. Zend. Van Dijken zag eens, hoe een groote steen door eene dansende en schreeuwende menigte met muziek en sagoweer werd geheiligd tot beschermmiddel. Ook werd eens een soort schotel tot hem gebracht, die volgens zeggen reeds twee menschen had gedood, zoodat men hem nu maar aan Van Dijken gaf, om verdere onheilen te voorkomen. Zelfs een oud dubbeltje en een ei zag hij eens als voorwerpen van vereering en als verweermiddelen gebruikt. Al wat maar geheimzinnig is kan tot dat doel dienen. Zoo zag genoemde Zendeling daartoe bezigen een steentje, uit een wond verwijderd; een naald, uit iemands lichaam getrokken, enz. In tijd van oorlog doet men olie en tabak in een heilig potje en draagt dat bij zich, om zich ontrefbaar te maken. Van allerhande toovermiddelen wordt in de verschillende omstandigheden een ijverig gebruik gemaakt. Helpen de gewone middelen niet, dan nemen de Alfoeren zelfs wel eens hun toevlucht tot het kerkgebouw, als laatste redmiddel. 't Is vreemd waarvoor zij dat al gebruiken. Zoo kwam eens iemand bij Van Dijken in de kerk, om van zijnen „onzichtbaren volgeling" (*momotto*, dubbelganger), dien hij maar niet kwijt kon raken, verlost te worden. Baten iemands amuletten niet, zoo gaat hij er licht toe over, deze voorwerpen zijner vereering met stokslagen te tuchtigen en de onbruikbare middelen verwisselt hij ook wel eens tegen zulke, van welke hij meer verwachting heeft.

Nog allerlei andere dwaze handelingen

vloeien uit dat bijgeloof voort. Soms staat er een „profeet" op, die, onder het voorgeven openbaringen te hebben ontvangen, macht over de geesten te bezitten enz., van de ontwetendheid en lichtgeloovigheid zijner volksgenooten tracht te profiteeren. Nog minder onschuldig is, dat de geest van een levende soms verdacht wordt buiten het lichaam rond te waren en onheil aan te richten. Zend. Van Dijken verhaalt van een oud man, die onder dusdanige verdenking lag. En wat deed men nu? Op zeker oogenblik werd onverwachts een geweerloop door den dunnen wand van zijn huisje gestoken en een welgericht schot maakte een einde aan zijn leven. Zelfs de nabestaanden doen mede, om zoo iemand uit den weg te ruimen. — Maar hoe dwaas de menschen in hunne onkunde ook zijn, soms zijn ze nog zoo slim te trachten, de geesten te verschalken. Eens kwamen ouders aan Van Dijken zoogenaamd hun kind geven, opdat de geesten, in den waan, dat het een kind van den Zendeling was, het niet meer zouden kwellen. — Het bijgeloof is zóó sterk, dat Christenen, die misschien wel tot het Heidendom zouden willen terugkeeren, dat laten uit vrees, dat ze het dan weer met de geesten te kwaad zullen krijgen.

Het sterkst komen de vrees en het bijgeloof, waardoor deze menschen bevangen zijn, uit ten aanzien van den dood. In een van zijne brieven verhaalt Van Dijken het volgende: eene vrouw, die bij haar leven van niets kwaads werd verdacht, kwam te sterven. Kort voor de begrafenis gaat haar man, die vele jaren met haar door den echt verbonden was geweest en verscheidene kinderen bij haar had, naast het lijk zitten. Hij breekt zijne vrouw de verstijfde oogen open, houdt een hakmes daar voor, legt zijnen mond aan haar oor, roept haar bij den naam, en zegt: „Als je komt spoken, dan hak ik je met dit mes aan stukken!" Dat afschuwelijk tooneel teekent het Heidendom. We merken hierbij op, dat de ceremoniën ten aanzien van een doode wel voornamelijk ten doel zullen hebben, de ziel af te houden van handelingen, welke de nablijvenden kunnen schaden.

Bij die ceremoniën, die van bijzonderen aard zijn en door Zend. Van Dijken breedvoerig zijn beschreven,[1] wensch ik even stil te staan. Zoodra iemand is gestorven vangen de nabestaanden aan met weenen en rouwklagen, wat zij daarna tot viermalen toe herhalen. Had de overledene kinderen, dan moeten deze zich met de naaste bloedverwanten met loshangend haar op den grond nederwerpen, terwijl de overige rouwklagers neerhurken. Men kan het klagen reeds op verren afstand vernemen, want de afgestorvene wordt luidkeels aangeroepen, terwijl men hem belooft, hem lekker eten te zullen geven, indien hij slechts uit den dood opstaat. De naaste betrekkingen van den overledene mogen met niemand spreken, tenzij ze den mond bedekken. Ieder vreemdeling, die op het uur der rouwklacht passeert, moet mede neerhurken en weenen. De kostbare schotels en borden worden verbrijzeld en de stukken worden later op het graf gelegd, om den rijkdom van den gestorvene te bewijzen. Had hij akkers, dan wordt een deel daarvan vernield. Indien iemand buiten het dorp sterft, zoo moet de familie op het eerste bericht zich met houtskool zwart maken, ten einde zich te beveiligen voor den geest des overledenen. Vóór het lijk wordt gekist, wascht men het met een mengsel van water, kokosmelk en geelwortel. Daarna wordt het op een bankje gelegd, waar het 48 uren blijft. Vóór dat bankje wordt de geheele rijkdom der familie opgehangen, soms vermeerderd met hetgeen men bij de buren heeft geleend. Niemand in het dorp mag eenig werk doen, zoolang het lijk niet ter aarde is besteld. Had de overledene zonen, dan moeten de vrouwen van deze vermomd in en buiten de woning door allerlei gebaren de geesten verjagen. Gedurende den nacht wordt het lijk bewaakt, en buiten het huis branden vuren en fakkels, om de geesten op eenen afstand te houden. — De kist wordt vervaardigd van palmboomtakken, en nadat de doode daarin is gelegd, wordt op het hoofd een porceleinen voorwerp geplaatst, terwijl een dito aan de voeten wordt gelegd; gouden ringen worden in de ooren gedaan en eene som gelds wordt den doode in de handen gegeven. Om de kist worden

[1] Ber. Utr. Zend. Ver. 1885 bl. 33.

twee matten gebonden en daarna wordt zij met een kleed bedekt. Intusschen delven eenige personen in de nabijheid van de woning een graf. Aan beide uiteinden daarvan worden palen geplant, waarop men de grafhuisjes plaatst, wier nok versierd wordt met allerlei ingesneden figuren, waartoe men vooral vogels met uitgespreide vleugels kiest. De begrafenis heeft plaats tegen den avond. De kist wordt met de handen naar het graf gedragen, waarbij het niet zelden gebeurt, dat de dragers pret maken, omdat zij te veel sagoweer hebben gedronken. Gaat de lijkstoet eene woning voorbij, dan verzuimen de bewoners niet, asch voor het lijk te werpen. Bij het graf gekomen zet men de kist neer, waarop de familie met een tak van zekere bloemstruik de kist en zichzelve eenige malen slaat, om den doode te beletten de geesten der levenden mede in het graf te nemen. Vervolgens wordt het kleed weggenomen en laat men de kist onder het knallen van eenige geweerschoten in den kuil neder. Na afloop der begrafenis worden de helpers onthaald. Op het graf wordt een vuur aangelegd en brandende gehouden, tot afwering der geesten, totdat het hek gereed is. Zoodra dat om het graf staat is de ziel veilig geborgen en de familie van verdere zorg ontheven. Op den derden dag na het overlijden komt deze samen om geschoren te worden (boven de oogen, terwijl daarenboven de mannen hun baard moeten missen), waarna allen zich begeven naar een nabijgelegen meer, om zich te baden. Stukken katoen, die op het lijk hebben gelegen, worden onder de nabestaanden verdeeld en als rouwteekenen gedragen. Liet de overledene eene weduwe na, zoo moet deze op den vierden dag na de begrafenis zich naar het graf begeven om geschoren te worden, en zich daarna reinigen. Zijn al de formaliteiten geëindigd, zoo keert zij tot den ongehuwden staat terug, met achterlating der kinderen, terwijl zij de helft der goederen, welke zij met haren man had verworven, mag medenemen. Na de verdeeling der rouwkleederen en de reiniging, volgt het eerste feest, dat drie dagen en nachten duurt en waarop het vroolijk toegaat. Bij deze gelegenheid wordt de tijd bepaald voor het eigenlijke doodenfeest, dat soms pas na maanden wordt gehouden. Op den dag vóór dat feest wordt een hooge paal vóór de woning geplant, en daaraan wordt een veelkleurige vlag geheschen, ten teeken, dat de voorbereiding zal aanvangen. 's Avonds komen dan van alle kanten jongelingen en jonge meisjes opdagen, met bloemen en veeren getooid, en die loopen vervolgens op de maat van de trom achter elkander al zingende den geheelen nacht om die paal. Bij het aanbreken van den morgen worden eenige geweerschoten gelost en komt de gastheer naar buiten met eenen geldbuidel, waaruit hij aan ieder 7 centen betaalt. Hierop beginnen eenige gehuwde vrouwen den geliefden offerdans, en daarmede is de plechtigheid afgeloopen. De dag, die nu is aangebroken, is de groote feestdag. Er wordt gekookt en gebraden, en de feestkleederen worden voor den dag gehaald. De vrouwelijke leden der familie voeren gedurende den dag allerlei handelingen uit, waarvan de zin thans niet meer wordt verstaan. Onderwijl zijn de mannen bezig in het bosch voor eene flinke hoeveelheid sagoweer te zorgen. Des avonds vangt dan het groote feest aan, dat onafgebroken drie dagen en nachten duurt. Bij afwisseling wordt gegeten en gedronken, gezongen en gedanst. Is het afgeloopen, dan vergaderen 4—6 waarzeggers en toovenaars in de feestwoning, om de rondzwevende ziel van den overledene op te sporen. Zij snijden daartoe een betelnoot midden door en maken uit de aderen der noot op, waar de ziel zich bevindt. Nu moeten ze haar zien te vangen en haar in veiligheid brengen. Daartoe moet elken morgen en avond worden getooverd. De toovenaars bedekken zich met een kleed en gaan rillen als iemand die de koorts krijgt. Pas bij de zevende maal vindt men den weg ter bevrijding en bij de achtste maal gelukt het, na veel moeite, de ziel behouden binnen de *salabe* te voeren. Bij het binnentreden ontmoet zij nog wel bezwaren, maar de toovenaars weten die te overwinnen. Het komt er thans voor de familie maar op aan, goed voor de geredde ziel te zorgen, want dan zal zij haar veiligheid en voorspoed schenken. Zonderling is het gebruik, dat na afloop dezer ceremoniën de geheele familie

samenkomt, de slaven niet uitgezonderd, en men elkander dan zekere verbodsbepalingen *(pamali)* oplegt, welke van kracht blijven tot de laatste plechtigheid ter eere van den gestorvene is verricht, wat soms eerst na jaren geschiedt. Men let daarbij steeds op de manier van doen van den overledene. Had deze b.v. een vriend, dan wordt aan een der familieleden het omgaan en spreken met dien vriend verboden; hield de overledene er van zijn land te bebouwen, dan wordt aan een ander familielid het zaaien en planten ontzegd, enz. Dat *pamali*, het liggen onder 't een of ander verbod, strekt zich over 't leven van al deze Alfoeren uit: de een mag dit en de ander mag dat niet.

Nu ook over de taal nog een enkel woord. Men onderscheidt twee hoofddialecten: 't Galelareesch en 't Tobello'sch. Het eerste dialect is het best bekend, vooral door den arbeid van Zend. Van Baarda. Een eigen letterschrift heeft het Alfoersch hier zoo min als elders. Van het Ternataansche dialect, dat even als het Tidoreesche met de beide genoemde dialecten nauw verwant is, wordt gebruik gemaakt voor de godsdienstige plechtigheden, wat Van Dijken eens de meening deed uitspreken, dat men het Ternataansche dialect eigenlijk voor de Evangelieverkondiging diende te gebruiken.

Twijfel of de door haar uitgezonden Zendelingen 't wel zouden kunnen uithouden op Nieuw-Guinea, deed de Utrechtsche Zendingsvereeniging uitzien naar een nieuw arbeidsveld. [1]) De Heer Van der Crab, Resident van Ternate, die veel met de Zendelingen op N.-Guinea in aanraking kwam, vestigde de aandacht van het Bestuur op Halmahera, met name op het noordelijk gedeelte. In dien tijd kwamen juist de Zendelingen Jaesrich en Klaassen te Ternate en ontmoetten daar zekeren Moli, die bij Ottow en Geissler op N.-Guinea in dienst was geweest en nu te Galela woonde. Deze noodigde hen daarheen, en kwam hun voor als een Macedonisch man te zijn, die riep: „Komt over en helpt ons!" [2]) Dat een en ander werkte samen om de Vereeniging tot het besluit te brengen. daar eene Zending te beginnen, waarop Klaassen (die eerst op N.-Guinea had gearbeid) en De Bode (die eerst voor Bali bestemd was) werden aangewezen, om er het werk aan te vangen. Hun werd toegevoegd de Zendeling-werkman Van Dijken, die zich op weg naar N.- Guinea bevond en nu door hen te Ternate werd opgewacht. Nadat van Dijken aangekomen was, vertrok De Bode met dezen op 14 April 1866 naar Galela, eene strand-negorij op Noord-Halmahera, waarheen Klaassen hen in Juli volgde. Dit was dus de *eerste* zendingspost. In '67 kwam Been zich als vierde Zendeling daar bij hen voegen. In dat jaar vestigde Van Dijken zich aan het meer van Galela en stichtte daar den *tweeden* post, dien hij „Duma" noemde.

De wenschen der Zendelingen strekten zich uit naar het binnenland, vooral naar Tobello, maar het werd hun door de Regeering niet toegestaan, dieper het land in te dringen. Om die reden besloot het Bestuur der Vereeniging, het getal Zendelingen te verminderen. Klaassen en De Bode ontvingen de aanschrijving, zich een werkkring te zoeken op de Zuidwestereilanden, [1]) waar, zooals boven bleek, groote behoefte aan Europeesche leiding was. Eerstgenoemde bleef echter, daar hij ziek was; De Bode daarentegen begaf zich naar Soerabaja, om van daar naar Letti te gaan. Hij kon dat eiland echter niet bereiken en vestigde zich thans op Rotti, waar hij eenige tijd arbeidde.

Van Dijken had dus zijn arbeidsveld gevonden, maar Klaassen en Been moesten te Galela blijven, waar ze niet veel konden uitvoeren. In '70 ontvingen ze echter verlof in het binnenland te gaan wonen, waarop Klaassen den *derden* post stichtte te Soa-Konora en Been den *vierden* te Tobello. Het volgende jaar kwam Klaassen te overlijden en voor dezen zond de Vereeniging In '73 Zend. C. de Graaf in plaats. Drie jaren later onstond hier een opstand met een politiek doel, en ontvingen de Zendelingen last, zich te verwijderen. Zij begaven zich naar Ternate, maar na eenig wachten ontvingen ze verlof naar hunne posten terug te keeren, waarvan ze alle 3 gebruik maakten.

---

[1]) Berichten 1865 bl. 77. [2]) Deze „Macedoniër" hield zich later verre van de Zendelingen.

[1]) Verslag over 1868 bl. V.

Nog niet lang evenwel was De Graaf op Soa-Konora terug, toen hij werd uitgenoodigd, om den dienst op Ternate en Batjan waar te nemen, waaraan hij voldeed. (Zie Ternate.)

Er kwamen nu allerlei veranderingen. Been werd in '78 ontslagen en zijn post verdween tijdelijk van de lijst. De Graaf keerde dat jaar wel op zijnen post terug, maar verliet hem weder het jaar d. a. v., en werd Hulpprediker. Een nieuwe Zendeling kwam aan, nl. S. Huisingh. Deze vestigde zich op verlangen van zijn Bestuur te Towara, wat dus eigenlijk de *vijfde* post werd, maar hij ging reeds het volgende jaar over in een Gouvernementsbetrekking.[1] Later werd ook hij Hulpprediker. Op 't einde van 1880 was dus alleen Duma nog bezet.

In '81 zond de Vereeniging weer een Zendeling naar dit arbeidsveld, namelijk Van Baarda. Deze vestigde zich te Soa-Konora, en woonde er tot '94, toen hij met verlof naar Nederland ging. In '96 kwam hij op zijnen post terug met den nieuwen Zendeling Hueting. Ten gevolge eener kort daarop ontstane geestelijke beweging verhuisde laatstgenoemde naar Tobello en Van Baarda zelf naar Lolonga, welk dorp hij in '98 verwisselde tegen Loloda en in 1900 tegen Duma. Tot versterking der thans hier zeer noodige arbeidskrachten werden Zend. Van der Roest van N.-Guinea en Van der Miesen van Boeroe naar Halmahera overgeplaatst.

We gaan nu over tot een bezoek aan de verschillende zendingsposten en tot eene beschrijving van hetgeen daar door de Zendelingen is doorleefd en tot stand gebracht.

1. *Galela.*

Over de reden, waarom de Utrechtsche Zendingsvereeniging eene Evangelisatie op Halmahera begon, hebben we reeds iets gezegd. Op raad van Resident Van der Crab koos men Galela tot eersten zendingspost. Hij schreef o.a.: „De noordelijke helft bevat eenige landschappen, waarvan ik Galela, op de oostkust en Sahoe, op de westkust, boven de andere zou aanraden. Beide plaatsen hebben eene tamelijk groote negorij aan het strand, alwaar de Mohammedaansche ingezetenen en eenige handelaren van Ternate wonen; de daartoe behoorende negorijen of kampoengs der Alfoeren liggen op geringen afstand nabij elkander. De welgezindheid dezer bevolking van Sahoe en Galela is boven alle verdenking; zij zijn zeer goedhartig, zeer arbeidzaam en gewillig; de negorijen der Alfoeren zijn netjes en zindelijk zooals men zelden ziet. Ik verbeeld mij, dat een geschikt Zendeling op deze plaatsen zeer spoedig resultaat van zijnen arbeid zou zien en dat hij zich hier zeer gelukkig zou gevoelen; hij kan ter plaatse alle levensbehoeften krijgen, heeft immer gelegenheid tot communicatie met Ternate en is niet ver van de hoofdstad verwijderd. Geneeskundige hulp, bescherming, kortom al het noodige kan ten allen tijde in weinig tijds van Ternate gevraagd en bekomen worden. De bevolking wordt geschat: te Sahoe op 4234 zielen, waarvan 3496 Alfoeren, en te Galela op 3762 zielen, waarvan 3176 Alfoeren."[1] Geen wonder, voorwaar, dat men op grond van deze beschrijving Halmahera een begeerlijk arbeidsveld achtte. Daarbij scheen bovenverhaalde ontmoeting van Zend. Klaassen met Moli wel eene vingerwijzing te zijn. Laat ons hier dadelijk aan toe mogen voegen, dat Sahoe tot dusver voor zendingspost niet in aanmerking is gekomen. Hoe het met Galela gegaan is, zullen we thans vertellen. Daaruit zal blijken, dat de raad van Van der Crab wel is opgevolgd, maar door de uitkomst niet als goed is gewaarmerkt.

Zend. Th. F. Klaassen, die eenen korten tijd op N.-Guinea had gearbeid en zich thans te Ternate bevond, ontving van zijn Bestuur de opdracht, de nieuwe Zending te beginnen. Hem werd toegevoegd de Zendeling-werkman H. van Dijken, wiens

---

[1] S. Huisingh was in 1876 ingezegend, tegelijk met N. Wiggelendam en W. L. Jens. Na op 4 Dec. te Ternate te zijn aangekomen, kon hij vanwege de onlusten eerst in 't volgende jaar oversteken naar Halmahera, waar hij zich vestigde te Bale. Op verlangen van zijn Bestuur verhuisde hij in '78 naar Towara, waar hij zich onledig hield met „de voorbereidselen voor zijnen zendingsarbeid." Veel vernam men niet van hem (Verslag over 1879). In '80 vroeg hij ontslag, daar hij zich teleurgesteld gevoelde in zijne verwachtingen (Ber. 1881 bl. 100), doch hij was ook met De Graaf in strijd geraakt tegen Van Dijken (ald. 101).

[1] Ber. Utr. Zend. Ver. 1865 bl. 78.

st in de Molukken werd tegemoet
›n, en omdat men oordeelde, dat er
meer hulp noodig zou zijn, werd
›ten, dat Zend. A. de Bode, met Van
en De Vroom op weg naar Bali, zich
e bij Klaassen zou aansluiten. Nadat
drietal te Ternate bijeen was, vertrok-
De Bode en Van Dijken op 14 April 1866
daar naar Halmahera. De reis liep over
andengte van Dodinga (³/₄ uur gaans),
r werd overigens per prauw gemaakt.
ler ongelukken bereikten zij Galela,
: zij het Gouvernementshuis mochten
›nen tot eene woning voor hen zou
gebouwd. Klaassen volgde hen met
gezin enkele maanden later.
ıdat voor een eigen woning was ge-
d, bestond het werk van Klaassen
)e Bode in deze strandnegorij hoofd-
lijk in taalleeren. Van Dijken, die als
leling-werkman was uitgekomen, voelde
meer tot landbouw geroepen en ging
weldra onder de Alfoeren meer in
binnenland vestigen. Zijne keuze was
r niet de slechtste. Afgaande op de be-
en komt het ons voor, dat van de beide
:ren vooral De Bode de „taalman"
Eerst kon hij mededeelen, reeds 300
rden te kennen, maar na eenige
nden was het cijfer reeds tot het
oud gestegen. Verder deed deze
leling zijn best, de harten te winnen
het uitdeelen van kralen. Dat beviel
al zeer aan de vrouwen, en deze,
ijpende dat Toewan gaarne iets weg-
kwamen nu ook om naalden enz.
en. Maar datgene, wat de Zendelingen
eigenlijk kwamen brengen, werd door
menschen niet begeerd, terwijl de
ammedanen daarenboven hunnen in-
d tegenwerkten. Het gelukte wel aan
ıssen, een 10-tal Chineesche kinderen
:n te krijgen om school te houden,
r kinderen van Inlanders werden hun
gezonden. Eigenlijk strekte zich hun
ɛkring niet verder uit dan tot hunne
enden en naaste omgeving. Hartelijk
ıngden zij en hun Bestuur, dat hun
ht worden toegestaan zich dieper land-
rts in te vestigen, en reeds hadden zij een
ɜin uitgezocht, dat hun bijzonder geschikt
'kwam, maar de Regeering — 't was
in de periode van angstvalligheid —
rouwde hen niet onder de Alfoeren, en
varen eerbiedig genoeg om te wachten.

In Jan. '68 kregen de Zendelingen een nieuwen medearbeider in M. Been, terwijl er nog niets te arbeiden viel. Ook hij vestigde zich te Galela, zoodat zij daar nu weder met hun drieën waren. Lang duurde dat evenwel niet, want De Bode verliet het eiland, ten deele om gezondheidsredenen, ten deele om — op aansporing van zijn Bestuur — eenen anderen werkkring te zoeken.[1] Wat Klaassen betreft, deze werd door eene ernstige ziekte genoopt langen tijd rust te nemen, zoodat hetgeen er te doen was op Been neerkwam. Na hersteld te zijn hervatte Klaassen zijnen arbeid. In de week onderwijs gevende aan een dozijn jongens, verzamelde hij die des Zondagsmorgens met de zijnen, en hield met deze huisgemeente godsdienstoefening „in den vorm eener Zondagsschool." Het geheele gehoor bestond dan uit een 20-tal personen, niet medegeteld eenigen, die buiten bleven staan luisteren, omdat zij nog niet durfden binnenkomen.

Aan het wachten en tobben op dit kustplaatsje kwam in 1870 op ongedachte wijze een einde: de woningen van beide Zendelingen (zeker bij elkander staande) werden door een plotseling uitgebarsten brand in de asch gelegd, waarbij zij schier al hunne have verloren. „Het bedroevende van deze gebeurtenis werd echter getemperd en opgewogen door de verblijdende bijzonderheid, dat het langgewenschte verlof van Resident en Sultan, om zich midden onder de Inlanders te vestigen, nu aan hen verleend was."[2] Zij besloten dus, hunne huizen te Galela niet te herbouwen, maar zich naar elders te begeven. Klaassen vertrok naar Soa-Konora, Been naar Tobello. Het resultaat van de verloopen 5 jaren in die kustnegorij was gering: niemand had er het Evangelie aangenomen. Sedert verliepen 30 jaren, maar nog is de arbeid te Galela niet hervat en zelfs de nabijheid van den volgenden post heeft in 't geheel geen invloed op die kustplaats uitgeoefend. Waarschijnlijk zal de oorzaak van dat een en ander in den Islam moeten worden gezocht.

2. *Duma.*

Op 18 Oct. 1864 ontvingen H. van

---

[1] Vroeger is reeds gezegd, dat hij naar Rotti ging.
[2] Ber. 1870 bl. 48.

Dijken en J. D. Kamps in het kerkgebouw te Zetten den zegen van de Predikanten Heldring, Van Lingen en Rademaker, waarna zij zich op reis begaven, om als Zendeling-werklieden in dienst der Utrechtsche Vereeniging op N.-Guinea te arbeiden. Nadat zij via Rotterdam de reis naar Indië reeds aanvaard hadden, kregen de plannen ten opzichte van Halmahera hun beslag. We zagen, dat eerstgenoemde nu voor het nieuwe arbeidsveld werd bestemd. Te Ternate scheidden dus de beide vrienden: Kamps ging door naar N.-Guinea, Van Dijken voer met De Bode naar Galela, waar zij in April 1866 voet aan wal zetten. Aangezien hij nu zijne bestemming had bereikt, wilde het Bestuur hem niet lang op zijne verloofde (Mej. W. Bröllmann) laten wachten, en liet deze nog hetzelfde jaar naar Indië vertrekken. Zij kwam te Soerabaja aan in goeden welstand, doch werd daar door de cholera aangetast en ... bezweek er aan (2 October). Dat zal voor den man geen geringe beproeving zijn geweest, maar na eenige maanden vond hij te Ternate voor haar eene waardige vervangster in Mej. M. Soenspit, met wie hij op 21 Juli '67 in het huwelijk trad en een gelukkig huwelijksleven gehad heeft.

Werkeloos te Galela blijven zitten, lag niet in Van Dijkens aard, en gedachtig aan het doel, waartoe hij hier was gekomen, ging hij weldra eene geschikte plek opzoeken, waar hij vrij kon wonen, bouwen en Evangeliseeren. Hij vond zulk eene plek aan het meer van Galela, waar hem door bemiddeling van Res. Van der Crab „een schoon stuk land" ter bebouwing gegeven werd. Van de strandnegorij, waar de Zendelingen woonden, wandelde men langs een voetpad naar het nabijgelegen meer, voer dan over met een bootje en kwam zoodoende aan het dorp Dokolamo. [1]) Hier bouwde hij zich een huis, op eene hoogte aan 't meer; velde met een paar Inlanders 150 woudreuzen; maakte van zijne woning een weg naar genoemd dorp en beplantte dien aan weerszijden met boomen; groef een put, die eene diepte verkreeg van 60 Amsterd. voeten, enz. Zóó bestendig bezig zijnde, bracht hij reeds dadelijk zijne leuze: „Door de zichtbaarheid tot het onzichtbare" in praktijk, gelukkig zonder te weten, dat de menschen, die hem omringden, de les niet zouden verstaan. Wel keken de Alfoeren van dat werken van den Europeaan vreemd op. 't Maaien met de zeis schreven ze aan den Booze toe, en zoo ging het ook met Van Dijkens klok: de beweging van den slinger en vooral het slaan van het uurwerk wisten ze niet anders dan uit den Booze te verklaren. Gelijk men zal weten, is dat algemeen zoo bij de bewoners van Indië; al wat ze niet begrijpen, schrijven ze aan den Duivel (nooit aan God!) toe. — Weldra was de eenvoudige „hoeve" gereed. Er was een stal bij met 3 koeien, en Van Dijken wilde ook paarden aanschaffen, maar verklaarde, dat hij geen cent zou uitgeven als hij 't met een halven kon doen. Des avonds verzamelde hij de menschen uit de omgeving, en hield hen bezig met verhalen uit den Bijbel.

Deze zijne eerste woning had slechts een kort bestaan: een rukwind wierp haar omver. Zonder daarover veel drukte te maken, ging hij eenvoudig een nieuw huis zetten. Het behoorde zoo tot zijne eigenschappen, eene taak, welke hij zich zag aangewezen, zonder dralen aan te pakken. Dat deed hij zelfs, al ontbrak hem de rechte kennis. Er waren en kwamen bij voorbeeld zieken in zijne omgeving en geneeskundige hulp was nergens te krijgen. Men wendde zich tot hem: hoe zou hij de lijders hebben kunnen wegzenden? Zoo zien we hem dan ook reeds spoedig als dokter onder de Alfoeren optreden, helpende waar en in zooverre hij kon. Door dat liefdebetoon verwierf hij de toegenegenheid van velen, al werden ze er ook geen Christenen door. Het gebeurde in Febr. '69 op eenen avond, dat een slang eene kip van hem uit het hok haalde en er een boom mede inging. Door 't geschreeuw van de kip opmerkzaam geworden, ging hij met licht naar buiten en zag wat er was voorgevallen. Terstond haalde hij zijn geweer

[1]) Dat tochtje over 't meer kon wel eens gevaarlijk zijn. Toen Van Dijken b. v. op 4 Aug. '70 het over voer, stak plotseling een hevige wind op en een golf wierp het ranke bootje omver. Gelukkig behielden hij en zijne reisgenooten hunne tegenwoordigheid van geest; zij grepen 't vaartuig, keerden 't om en konden hunne reis vervolgen.

schoot die slang dood. Zoodra het ten door de nabijwonende Alfoeren gehoord, kwamen ze gewapend te r bescherming opdagen, denkende Toewan door koppensnellers overval- was. Ze toonden daarin, reeds hart den hulpvaardigen man te hebben. — dit er maar meteen bij te voegen: 3 maakte hij de bepaling, dat ieder, medicijnen ontving, den eersten lag na de herstelling in de kerk st komen. Of de menschen het gedaan en, durf ik niet verzekeren.

n zijn eerste optreden af zien we an Dijken het streven, om aan beide en van zijnen nederigen titel recht ten wedervaren. Hij is geen Zendeling koste van den werkman en geen man ten koste van den Zendeling, zoowel het een als het ander; en is hij levenslang gebleven. Wel stond den voorgrond, om ter voorbereiding hoogere werkzaamheden „te prediken de oogen van den Alfoer." Daarom hij ook voort met wegen en tuinen te leggen, en ging hij straks over de stichting van een Christendorp om zijne woning. Met de gedachte Jes. 21 : 11 en 12 gaf hij aan die poeng den naam van „Duma". [1]) Hij zich op zijne hoeve vooral toeleg- op het verbouwen en bereiden van wroot, waaraan hij later nog andere res, zooals cacao en koffie, toevoegde. voor nam hij een aantal Alfoeren in st, en gaf die eene plaats op zijne ging. Onder deze opgezetenen voor- elijk arbeidde hij als Zendeling. In rusttijd en des Zondags kregen zij hem het Woord Gods te hooren, en hunne kinderen opende hij in '70, t zijn huis weer opgebouwd was, school. Men versta dit echter niet alsof hij zich bij zijn Evangelisatie- tot Duma zou hebben bepaald, het olg zal dat anders doen zien.

en gevolge van buitengemeen hevige ns ontstond in 't laatst van '71 de s, welke zich over dit geheele gebied reidde, dat het landschap Galela zou aan. In Indië zoo goed als onder ons staan gedurig lieden op, die met groote stelligheid den ondergang der wereld voorspellen — meestal met aardschgezinde bedoelingen — en ze vinden (even goed als zulke profeten onder ons) steeds lieden bereid, om hen te gelooven. [1]) Zóó ging het nu ook om Duma heen. Er ging een schok door de zielen der menschen, en het scheen een poos, dat daaruit heel wat goeds zou worden geboren. Eerst kwam een enkele, en daarna kwamen ze bij groepen, mannen, vrouwen en zelfs kinderen, vragende aan Van Dijken, wat ze moesten doen om behouden te worden. Buitens- en binnenhuis vond hij gelegenheid te vermanen tot bekeering en geloof. De school vulde zich met leerlingen; de opkomst onder de prediking was groot, en zelfs Mohammedanen vroegen onderricht in den weg der zaligheid. Door Van Dijken „werd de spade nu ingesmeerd," want „het Woord, het eeuwige Woord van God moest nu verkondigd worden." Op veler aangezicht was het „bijna bewogen" te lezen. Hij schreef over deze beweging evenwel met groote behoedzaamheid, niet wetende wat zij zou uitwerken, „daar zij niet uit schuldbewustzijn, maar slechts uit vrees voortkwam," en hij meer „verstands-overtuiging" dan „zaak des harten" waarnam. Intusschen hadden de heilbegeerigen reeds smaad te lijden om het volgen van de prediking, en daar zoovele Islamieten hunnen godsdienst schenen te verlaten, werd Van Dijken voor de Mohammedanen een voorwerp van haat. Vooralsnog had hij daarvan echter niet te lijden, en hij zag de begeerte om Gods Woord te hooren bestendig toenemen. Velen zeiden de heidensche levenswijze vaarwel en traden met beslistheid op. Het „hart" van de prediking van Van Dijken was thans, bij de hoorders het gevoel van zonde op te wekken. Zij lieten zich door den ernst der prediking niet afschrikken, ja, de bewoners van Dokolamo beloofden eenparig, voortaan de godsdienstoefening te zullen bijwonen. Een man, die zich heftig tegen dat besluit verzette, stierf den dag daarop, wat op allen, die het hoorden, eenen diepen indruk maakte. De „toegenegen schaar" (thans zou men zeggen: doopcandidaten, of zelfs

Een duidelijke voorstelling van „Duma" geeft eekening, te vinden in de Ber. der Utr. Zend. 1885 bl. 164.

[1]) Vgl. bladz. 499.

Christenen) wies tot 70 personen aan, maar de opkomst was veel grooter. Reeds werden 28 volwassenen op den Doop voorbereid. Eéne zaak vervulde Van Dijken echter bij dezen voorspoed met zorg; zij was deze: zijne volgelingen gingen, naar Alfoersche gewoonte, onder geldschuld gebukt. Konden ze daarvan niet worden bevrijd, dan zou men — naar zijne meening — moeilijk een bloeiend Christelijk leven kunnen verwachten.

De beweging nam zóó in omvang toe, dat Van Dijken zich niet meer tot Duma kon bepalen. Hij ging uit en predikte in alle negorijen rondom het meer, meestal in de open lucht. Op deze Evangelisatietochten werd hij geregeld door 40—100 personen uit de omgeving van Duma begeleid. Onder degenen, die zich nauwer bij hem aansloten, bevonden zich nu reeds 18 Mohammedanen. Eene eigenaardigheid van deze opwekking was, dat juist de meestontwikkelden zich voor het Christendom verklaarden. Gedurig kwam men vragen, ja, smeeken om *ake sarani* of Christenwater, met welken naam men den Doop aanduidde. Ware Van Dijken voor Christianisatie geweest, op de wijze als zij thans op Halmahera wordt opgevat en toegepast, hij had in deze dagen gewis honderden kunnen doopen. Hij haastte zich echter daarmede niet, want hij wachtte — gelijk bleek — op bewustheid van schuld, m. a. w. op bekeering.

De vijanden zaten inmiddels niet stil en eer de belangstellenden voldoende waren voorbereid, sloegen zij hun slag. Om eene herhaling van zoodanige verhindering te voorkomen zal het zijn, dat men tegenwoordig een anderen weg bewandelt. Doch daarover later. — Op 27 Mei '72 vervoegden zich twee Mohammedaansche hoofden bij Van Dijken en verzochten hem, de Mohammedanen, die tot het Christendom wilden overgaan, naar 't strand te zenden, om eenen brief van den Resident en den Sultan te hooren voorlezen. De list gelukte: 3 van hen gingen den volgenden dag met die hoofden naar 't strand, maar in plaats, dat hun een brief werd voorgelezen, werden ze in 't blok gesloten, om vervolgens naar Ternate te worden opgezonden. Onmiddellijk schreef Van Dijken aan den Resident, maar dit middel hielp niet oogenblikkelijk. De Mohammedanen vervolgden intusschen het behaalde voordeel en stookten de bevolking tegen Van Dijken op. In 't begin van Juni werden de gevangenen — men had er nu 4 — naar Ternate opgezonden. Met veel leedwezen zag Van Dijken hen vertrekken, ofschoon ze gesterkt waren in hun geloof. Toen men daarop ook een paar pleegjongens uit zijn huis weghaalde, was echter zijn geduld ten einde en ijlde hij zelf naar Ternate. Hier vernam hij, dat het viertal tot ballingschap was veroordeeld, en wel op de valsche beschuldiging, dat ze in verzet waren gekomen tegen de Regeering. Het mocht aan Van Dijken gelukken, zijne beide pleegjongens te bevrijden, maar voor die 4 veroordeelden kon hij niets gedaan krijgen, en met een bezwaard gemoed keerde hij naar zijnen post terug. Op 14 Juli trad hij weder voor zijne ongedoopte gemeente op. De vervolging had inmiddels velen doen teruggaan en de beweging tot staan gebracht. De lucht was zwanger geweest van wolken, maar tot regenen kwam het niet.

De Utrechtsche Zendingsvereeniging zag terecht in, dat aan Van Dijken den titel van Zendeling toekwam. Zij verleende hem dien, en richtte tot den 75-jarigen Predikant Höveker te Ternate het verzoek, hem door oplegging der handen tot Zendeling te ordenen. De waardige man voldeed daaraan in eene openbare godsdienstoefening ter hoofdplaats, op 5 Jan. '73.[1])

Verkeerde Van Dijken — gelijk zooeven is gezegd — in zorg omtrent sommige candidaat-christenen, wijl deze met schuldenlast waren bezwaard, vermogende vrienden in Nederland stelden hem in staat, zulke lieden van dien last te bevrijden. Hij maakte daarvan met behoedzaamheid gebruik en gaf dan aan zulke bevrijden gelegenheid, zich op het terrein der Zending te vestigen. Zoodoende kreeg men op Duma een toestand, niet ongelijk aan dien, welken we leerden kennen in Poelopetak (Borneo), gedurende de eerste periode van de Zending aldaar. Degenen, die hunnen naam op de lijst van doopcandidaten hadden laten schrijven, verzuimden nooit de godsdienstoefening, terwijl enkelen hun-

---

[1]) Höveker overleed den 18den van dezelfde maand.

ner zich losmaakten van afgoderij en heidensche gebruiken. Zoo was er eene vrouw, die hem haar *salabe* of geestenhuisje kwam aanbieden, opdat haar zieke kind mocht herstellen. De beginselen van het Evangelie begonnen zelfs zóó door te werken, dat de menschen tijdens eene groote droogte opstonden tegen de toovenaars, die beweerd hadden regen te kunnen maken.

Het was na lang wachten Van Dijkens voornemen, op 't Kerstfeest van '73 eenigen te doopen, maar bij nader overweging vond hij beter, de plechtigheid uit te stellen tot Paschen; dan wilde hij meteen de kerk, die onderhanden was, inwijden. Het ontbrak hem aan de vrijmoedigheid, aan die menschen zonder schuldbewustzijn, zonder bekeering, zonder hooger leven, den Doop toe te dienen, en hij liet zich ook niet bewegen dat te doen. Het was ook hier: komt tijd komt raad. Hij hoopte, dat wat hij wenschte te zien, alsnog in de harten mocht gewerkt worden, onder den invloed van prediking en onderwijs. Zekere Samoeda smeekte op zijn sterfbed om den Doop, maar Van Dijken liet zich niet vermurwen. Behalve door zijn woord, trachtte hij ook door daden zijne volgelingen van het Heidendom los te maken. Daartoe moest ook dienen opruiming der salabe's. Op Nieuwjaarsdag van '74 werd het geestenhuisje van bovengenoemde vrouw ten aanschouwe van velen vóór de kerk aan de vlammen prijsgegeven, en nog menig huisje onderging daarna hetzelfde lot. Uit reactie daartegen stak het Heidendom het hoofd weer op, maar dat was voor Van Dijken geen reden om het te sparen. De begeerte om 't Woord te hooren was trouwens in dezen tijd zóó groot, dat hij schreef: „Al had ik vijf monden, ik zou de begeerige hoorders nog niet kunnen voldoen." Desniettegenstaande bleef hij bij zijn oordeel: het is „verstands-overtuiging," geen bekeering, en de uitkomst heeft hem in het gelijk gesteld. De „opwekking" werkte dan ook niet door, en noch de beweging op zichzelve, noch de verbranding der geestenhuisjes had het resultaat, dat men er van had verwacht. Het liep alles op eene groote teleurstelling uit. Haast werd er daarom ook niet gemaakt. Eerst op 17 Juli werd de kerk ingewijd. Deze was zeshoekig gebouwd, had eene lengte van 48 voet bij eene breedte van 26, en bevatte 300 zitplaatsen. Daarop volgde den 19den de doop van . . . 2 mannen en 5 vrouwen; ziedaar, wat er van die groote schare doopcandidaten kon worden opgenomen. Deze 7 doopelingen waren gekleed in een witte kabaai en zij werden binnen geleid door de beide andere Halmaherasche Zendelingen (Been en De Graaf). Behalve de vragen uit ons Doopformulier voor bejaarden werden hun nog een 7-tal vragen gedaan, ten algemeenen inhoud hebbende, dat van hen werd geëischt, het voorvaderlijk geloof in al zijne deelen af te zweren.[1]) Dat Van Dijken hierbij veel te streng was, zal hij zelf later wel hebben ingezien. In geen geval handelde hij als iemand, die voorstander is van Christianisatie, zooals men van hem heeft gezegd. Een van die eerstelingen ontving den naam Otto, naar Ds. Heldring. Op deze doopsbediening volgde nog den zelfden middag de eerste viering van het Avondmaal.

Er was dan nu toch een beginsel van eene Alfoersche gemeente. In verband met haar ontstaan vervaardigde haar stichter een Vragenboekje en een Liederenbundel.[2]) Deze kunnen als de eerste geschriften in het Galelareesch worden beschouwd. Ofschoon nu het aanvankelijke resultaat kleiner was dan men had verwacht, en „Van Dijken veel goede hoop in rook had zien opgaan," zijn zendingswerk had nu toch eene zekere vastheid gekregen. Elken Zondag om 9 uur was er thans kerk. Was de dienst afgeloopen, dan volgden de meeste hoorders den voorganger naar diens woning, waar hun dan een kop koffie werd gepresenteerd en over het onderwerp der prediking nog eens werd gesproken. Om 4 uur was er weder eene bijeenkomst, en wel een soort van catechisatie. In de week werd school gehouden met 13 kinderen. De Zendeling had nu van den Resident wel verlof, om Mohammedanen

[1]) Men kan ze afgedrukt vinden in de Ber. der Utr. Zend. Ver. 1875 bl. 22. [2]) Het Vragenboekje is vermoedelijk eene vertaling van het „Kort Begrip der Chr. Heilsleer" van N. Beets. De druk in mijn bezit is van 1886. De Liederenbundel, gedrukt in 1875 (en blijkens de voorrede een jaar vroeger te Dokolamo vervaardigd) bevat 88 nummers, waaronder eenige Psalmen.

in de kerk toe te laten, maar in zijnen omgang met hen was hij nog niet vrij. Daarbij: de vervolging had de menschen schuchter gemaakt; een van de vroeger verbannenen was zelfs met vrouw en kinderen tot den Islam teruggekeerd. Beter hield zich een der andere: deze werd op 't Kerstfeest van dat jaar met vrouw en 2 kinderen in de gemeente opgenomen.

Kwam de tegenwerking tot hiertoe van de zijde der Mohammedanen, er waren in dezen tijd ook sommige Heidenen, die eene vijandige houding tegen den Zendeling aannamen. Een Alfoer en zijne vrouw b. v. verspreidden het praatje, dat hij bij nacht de Christenen er op uitzond om hoofden te snellen. Het mocht hem evenwel gelukken, deze lasteraars uit te vinden en te ontmaskeren. Zoo ging het met hem ook: „Door eer en oneer, door kwaad gerucht en goed gerucht, als verleiders en nochtans waarachtigen" (2 Cor. 6 : 8).

Van ernstiger gevolgen voor het werk was hetgeen wij nu hebben te verhalen. In 't begin van 1875 stond in deze streek een man op, die zich voor profeet uitgaf. Hij noemde zichzelven Adil (Rechtvaardige), en beweerde openbaringen te ontvangen, welke hem de toekomst ontsluierden. Hij hield zijn verblijf tusschen Tobello en Kaoe, en verwierf zich een grooten aanhang, die hem vorstelijke eere bewees. Na eenigen tijd begon de zaak een onrustbarend voorkomen te krijgen. 't Getal aanhangers groeide tot honderden aan en de beweging ging gepaard met eene herleving van het Heidendom. Overal was men bezig, de afgodshuizen weer te doen verrijzen, zelfs te Dokolamo, op nog geen 5 minuten afstands van de kerk. Er waren nog 13 doopcandidaten, maar van deze trokken zich thans 12 terug. Overigens hielden de Christenen zich goed. Welhaast kwam aan het licht, dat Adil niet voor zichzelven werkte, maar een opstand wilde voorbereiden in 't belang van zekeren Dano Baboe Hasan, afstammeling van het oude vorstenhuis van Djailolo. Doch ook deze, zoo zeide men, was niet de ware vorst, maar moest op zijne beurt het land onderwerpen voor zijnen grootvader, die uit den dood was opgestaan en bij Adil in het bosch vertoefde. Er werd niets gedaan om de beroering tot bedaren te brengen, zoodat de opstand zich ongehinderd kon ontwikkelen en verbreiden. Hoe gevaarlijk hij kon worden, bleek in eene moordpartij op het eiland Morotai, die velen het leven kostte en waarin o. a. een 70-jarig man de hand had. Deze was wreed genoeg, om eenen der vermoorden het hart uit het lichaam te snijden, waarna hij het boven het vuur rookte, om het voor bederf te bewaren. Toen die grijze held (hij woonde te Dokolamo) teruggekeerd was, gaf hij een feest ten huize van zijnen zoon, en nu werd dat menschenhart gebraden en o. a. te eten gegeven aan diens zoontje van 10 maanden, om van dezen een held te maken. Overigens lag de post Duma buiten het gebied van den opstand, wat van de beide andere posten niet kan worden gezegd.

Vooral in Tobello was de verwarring groot. Toen de opstand daar ongeveer in 't midden van 1876 een bepaald dreigend aanzien begon te krijgen, vluchtte Zend. Been met zijn gezin naar Galela. Nadat het oorlogschip „Pontianak" hier gekomen was met den Resident aan boord, waagde Been het, tegen den raad van den Resident, naar zijnen post terug te keeren. Bij aankomst werd hij onaangenaam verrast op het zien, dat men nagenoeg al zijne have had gestolen. Allerwegen waren in deze streek de spanning en onveiligheid groot, en er werd veel geroofd en gemoord. Been ontving echter een brief van Hasan, waarin deze hem verzekerde, dat hij persoonlijk niets te vreezen had, terwijl hij hem tevens om zijnen steun verzocht.

In Augustus kwam de „Pontianak" weder te Galela en bracht drie Ternataansche prinsen met hunne krijgsmacht. De kroonprins aanvaardde het bewind te Galela; de tweede zoon zou te Tobello en de derde te Kaoe gestationneerd worden. Vóór de beide laatstgenoemden naar de hun aangewezen posten vertrokken, werden te Dokolamo de geesten geraadpleegd. Het orakel profeteerde: „De weg zal voorspoedig zijn; koning Hasan zal welhaast gevangen genomen worden." Daarop gingen beiden op weg, onder een sterk geleide van Galelareezen. Nabij Kaoe gekomen, stiet men op de scharen van Hasan, en zonder den strijd te wagen nam men overhaast de vlucht

naar Galela. Dat geschiedde in den nacht van 4 op 5 September. De Chineesche en Tidoreesche handelaren gingen nu eveneens op de vlucht, hunne huizen vol goederen en waren achterlatende. Die verzoeking was voor de bevolking te zwaar: alles werd door de lieden geplunderd en medegevoerd.

Den 5den September ontving Been andermaal eenen brief van Hasan, meldende, dat hij den volgenden dag zijnen intocht zou houden te Tobello, maar dat Been niet bevreesd voor hem behoefde te zijn. Hij kwam echter eerst den 7den, en wel met 50 prauwen, alle met vlaggen en wimpels versierd. Het volk was uitgelaten van vreugde, dwong den Zendeling zich te kleeden te zijner ontvangst, en alzoo haalde men Hasan in met gejuich en geweerschoten. Hij was zeer beleefd tegen den Zendeling, deed zich als een beschaafd man voor, en ging terstond bij Mevr. Been een bezoek afleggen. Men schatte zijnen leeftijd op 44 jaren; hij had een aangenaam uiterlijk en was weelderig gekleed. Zijn gevolg bestond uit 18 personen, die hij voorstelde als zijne ministers en officieren. Hij verklaarde, gaarne met het Gouvernement op goeden voet te willen staan, en verzocht Been, aan den Resident te berichten, dat hij zich aan het Gouvernement wilde onderwerpen, mits het hem als vorst van Djailolo erkende. Na afscheid te hebben genomen, voer Hasan met zijne vloot verder, maar nauwlijks was hij vertrokken, of de „Pontianak" verscheen op de reede. De Commandant gelastte Been, met zijn gezin aan boord te komen, en stoomde daarop naar Papilo, waar een paar dozijn van Hasans prauwen in den grond werden geboord. Volgens een schrijven, door hem aan Van Dijken gericht, had Hasan het voornemen gehad, den 8sten van Galela bezit te nemen, maar hij werd door de komst van het oorlogschip daarin verhinderd. Den 9den kwam de „Pontianak" weer voor Galela ten anker, en toen nu Van Dijken uit beleefdheid zijne opwachting maakte bij den Commandant, werd hem, evenals De Graaf, gelast met zijn gezin aan boord te komen. Van Dijken verzekerde, te Duma volkomen veilig te zijn; de lieden uit de omgeving van zijnen post hadden ook aan de bovengenoemde ongeregeldheden niet deelgenomen; maar al wat hij zeide mocht niet baten: men wilde hem niet toestaan te blijven. Ofschoon ook de hoofden baden en smeekten, hem bij hen te laten, hunne moeite was vergeefsch. Den geheelen nacht bleven de lieden in het zendelingshuis en hielden niet op te smeeken, dat Van Dijken bij hen zou blijven, maar hij meende te moeten gehoorzamen. Nauwlijks konden hij en zijne vrouw een oogenblik rust krijgen om het noodigste in te pakken; de rest moesten zij in open kisten en kasten achterlaten. Zoo begaven zij zich den 10den met de familiën Been en De Graaf aan boord van het oorlogschip, dat hen den 13den te Ternate bracht.[1])

Eerst op 1 Febr. 1877 kwam Van Dijken op zijnen post terug. Hasan was gevangen genomen en verbannen; de rust was hersteld; de Zendeling vond huis en have in orde en kon zijnen arbeid hervatten. De lieden begonnen weer een vlijtig gebruik van de kerk te maken, vooral de vrouwen. In deze dagen viel voor, wat we boven vertelden, dat ouders aan Van Dijken een kind brachten, om de geesten te verschalken; hij diende Gikimoï (den Heer), zeiden ze, en als het kind op zijnen naam stond, dan hadden de geesten er niets over te zeggen. Zijn invloed werd dus niet onderschat; een hoofd van Dokolamo verweet hem zelfs zijdelings, dat de regen uitbleef. Er waren nu wel weder een paar honderd lieden, die voor zijne volgelingen wilden doorgaan, maar zich bekeeren deden ze niet, en de afgoderij bloeide als van ouds. Er heerschten in dezen tijd weer vele ziekten; van 1—5 October alleen kwamen 231 personen om medicijnen vragen. Maar deze plagen wekten geen begeerte om God te zoeken. IJverig werkte men aan de afgodstempels en toovermiddelen van allerlei aard vonden aftrek; zelfs steenen werden met devotie vereerd. Zoo bezichtigde Van Dijken in die dagen een beroemden afgod in de rivier Ira. Van dezen zeide men, dat *hij* Halmahera had geschapen. En wat was dat nu? Niets meer dan een steen, die door den stroom daar was neergeworpen. Niettemin werden er voortdurend offers aan dien steen gebracht.

---

[1]) Vgl. Ber. Utr. Zend. Ver. 1877 bl. 1.

Het jaar '78 werd ingezet met den Doop van 2 personen: een jongeling, die door Van Dijken, en eene vrouw, die als kind door Klaassen was vrijgekocht. Dat de aanwas niet grooter was, werd voor een deel aan de tijdsomstandigheden toegeschreven. Het land werd namelijk bezocht met groote droogte, en nadat er eindelijk regen was gevallen werd het frissche groen deerlijk toegetakeld door sprinkhanen. Dat veroorzaakte eene groote gedruktheid, en de bevolking ging als van ouds haar heil zoeken in tooverij. Toch bemerkte de Zendeling, bij vergelijking met vroeger, in vele opzichten verbetering. Des Zondags was de kerk overvol; de dagschool en de Zondagsschool (laatstgenoemde door Mevr. Van Dijken gehouden) telden respectievelijk 15 en 24 leerlingen. Daarenboven had de Zendeling een aantal Alfoersche jongens ter opvoeding in huis (*anak-pijara)*. Verder werd hij dikwijls genoodigd op begrafenissen, waar hij dan goede gelegenheid had een ernstig woord te spreken. De bewoners van Dokolamo evenwel sloten meer en meer hunne harten voor de prediking, doch onder die van een ander dorp, iets verder gelegen en Ngidihoe geheeten, ontwaakte belangstelling. Het einde van dit jaar was voor dezen post recht goed: op den 8sten December werden 11 volwassenen en op den 15den d.a.v. 12 kinderen gedoopt. Met inbegrip van deze 23 bestond de Dumasche gemeente thans uit 35 leden. Op den 25sten werd met de 54 leerlingen van dag- en Zondagsschool Kerstfeest gevierd. Op den tweeden Zondag van het volgende jaar hield de Zendeling met 22 lidmaten het Avondmaal en den daaropvolgenden Zondag bevestigde hij 2 ouderlingen, door de gemeente gekozen.

Niettegenstaande het werk hier met slechts matige snelheid vorderde, kon het publiek te Ternate zich niet begrijpen, dat het op Duma alles zuiver toeging, en het uitte de meening, dat Van Dijken zeker niet kieskeurig was in de middelen, welke hij bezigde, om de Inlanders te winnen. Hij teekende daartegen protest aan, en verklaarde met vrijmoedigheid alle middelen aan te wenden, over welke hij kon beschikken, om het zendingswerk te bevorderen, maar zich te onthouden van hetgeen met het Evangelie in strijd moest worden geacht. Menschen, die het Evangelie niet kenden, — zeide hij — konden ook niet begrijpen, waarom een Alfoer het Christendom zou aannemen, als hij er geen stoffelijk voordeel bij had. Maar in dit opzicht stonden de onontwikkelde Alfoeren, die heerlijkheid in het Evangelie en in de kennis van God zagen, hooger dan vele ontwikkelde Europeanen. Bij de laatste opneming van volwassenen was het weer duidelijk aan den dag gekomen, dat er werkelijk onder de eenvoudige Alfoeren waren, op wie het gezegde van toepassing was. Wel is waar bezaten ze nog geen uitgebreide Bijbelkennis, maar hun wandel was hem sedert langen tijd bekend, en hij wist, wat hij aan hen had. Toen hij met hen sprak over het onderzoek, dat zij „in tegenwoordigheid der andere Zendelingen" zouden hebben te ondergaan, stond een van hen, eene vrouw met grijze haren, op, sloeg hare oogen ten hemel en zeide: „Ik voel, dat ik niet zal kunnen antwoorden, maar God kent mijn hart;" waarop Van Dijken haar terecht ten antwoord gaf: „Vrouw! ga zitten; uw antwoord sluit elke andere vraag buiten." En wat voordeel zouden de menschen van hunnen overgang trekken? De gedoopten waren zoo goed als uitgesloten van de maatschappij; ze mochten althans aan geen heidensche feesten deelnemen, en dat wilde voor hen nog al iets zeggen! Niet alleen dat de Zendeling hun dat verbood, maar zij werden ook door hunne familieleden geweerd, want deze meenden, dat de tegenwoordigheid van een Christen de geesten zou verdrijven.

Op 14 Febr. '79 had Van Dijken het voorrecht, voor het eerst onder zijn volkje als ambtenaar van den burgerlijken stand te fungeeren, waartoe hij door den Resident was aangesteld op den voet van het „Reglement voor de Inlandsche Christenen in de Molukken op het aangaan van huwelijken." [1]) Hij verbond 7 paren in den echt en zegende dien in. Destijds had hij van zulk eene Christelijke echtverbintenis groote verwachting, want hij

---

[1]) Opgenomen in de reeds meermalen genoemde „Verzameling van Verordeningen." Nadat te Galela een Posthouder was aangesteld werd Van Dijken van deze functie ontheven.

meende, dat zij eenen goeden invloed zou uitoefenen op de Alfoersche ouders, vooral op de moeders. Het Alfoersche meisje namelijk is een koopwaar, welke aan den meestbiedende wordt gegund. Hij, die aan de voorwaarden voldoet, wordt eigenaar van zijne vrouw. Behalve den bruidschat, die gewoonlijk op *f* 40 wordt gesteld, weet men de eischen zóó te specificeeren en op te drijven, dat een huwelijk belangrijke geldelijke offers vraagt. Is men 't eindelijk over de voorwaarden ééns, dan bepaalt het meisje den huwelijksdag. Maar wat is zulk een huwelijk? „Geen liefdeband snoert een Alfoersch echtpaar aaneen. Men blijft elkander als vreemdelingen beschouwen; een ieder bewaart zijn eigen levensgeheimen, en de man kan nimmer van de vrouw, noch deze van den man erven." Met de eensgezindheid tusschen echtelieden is het zóó treurig gesteld, dat de staat van oorlog zelfs eisch der samenleving is geworden. De gewoonte vordert nu namelijk, dat een man en vrouw gedurig ruzie hebben, want daardoor toonen ze, niet bang te zijn voor echtscheiding. De man ziet er ook geen bezwaar in, zijne vrouw af te ranselen. Wordt hij daarover onderhouden, dan antwoordt hij: „Ik sla mijne vrouw niet, maar mijn geld!" Het huwelijk kan ontbonden worden zelfs om de nietigste oorzaak, en wel op de volgende wijze: de echtelieden begeven zich tot een hoofd. Deze man neemt een houten vuurtang, breekt die in tweeën, en zegt: „Zoo min deze tang weder één kan worden, zoo min kan dit gescheiden huwelijk worden hereenigd." Daarop geeft hij den man en de vrouw ieder een stuk in de hand, en die werpen ze achter zich, wat verachting moet aanduiden. Daarmede is de scheiding een feit. — Bij de inzegening van genoemde paren verzuimde Van Dijken niet, het groote verschil tusschen eene heidensche en eene Christelijke echtverbintenis in het licht te stellen.[1] Later toonde hij zich met de sluiting van een huwelijk volgens genoemd Reglement minder ingenomen, want het was eene bloote formaliteit. De lieden werden door den ambtenaar[2] in het register ingeschreven, waarna de leeraar schriftelijk gemachtigd werd het huwelijk kerkelijk in te zegenen, maar de gehuwden bleven in alles onderworpen aan de heidensche huwelijkswetten, die zij toch hadden afgezworen. „Menschen," — zoo schreef Van Dijken — „die vrijwillig, in het openbaar, de gewoonten hebben weggeworpen, worden door de instellingen van het Gouvernement genoodzaakt, om zich aan die weggeworpen gewoonten te onderwerpen." Hij bleef het wenschelijk en plichtmatig vinden, dat Christenen uit de Heidenen Christelijk in den echt werden verbonden, doch was in twijfel, of hij voortaan bejaarde Christenen uit de Heidenen wel behulpzaam zou wezen, om „den damp van die nietsbeteekenende formaliteiten te doorworstelen." Dezelfde toestand heerscht op Halmahera nog. 't Schijnt ontzaglijk moeilijk te zijn voor onze rechtsgeleerden en de Regeering, om de rechtspositie onzer Inlandsche Christenen te regelen.

We zijn in 1879. Op de eerste huwelijksinzegening in Februari volgde in Mei de aanstelling van een Christen tot hoofd van Duma. De Zendeling werd in den laatsten tijd weer bemoeilijkt door de Mohammedaansche hoofden, en daaraan maakte de Resident nu bij een bezoek ter plaatse op deze wijze een einde. Petrus Wiloedoe werd tot die waardigheid verkozen, en de aanstelling geschiedde vervolgens door den Posthouder, bij welke gelegenheid deze hem een pet, broek en baadje overhandigde. Allen, die thans Christenen waren en het voortaan worden zouden, kwamen nu onder het directe bestuur van dezen Christen-Kimelaha te staan. Eenige jaren later werd nog een onderhoofd aangesteld, onder den titel van Mahimo. Zoo was dan weder een wensch van Van Dijken vervuld en had men eenen nieuwen stap voorwaarts gedaan. Het aantal belijders echter bleef slechts langzaam vermeerderen. De onverschilligheid in de omgeving daarentegen nam in het oogloopend toe. Buiten de Christenkampoeng werden allerlei feesten gevierd, met meer kracht zelfs dan te voren. De afgoderij werd eerder sterker dan zwakker. Een en ander liet niet na, op de Christenen eenen schadelijken invloed uit te oefenen, ofschoon overigens hun zedelijk leven

[1]) Over het Alfoersche huwelijk heeft Van Dijken uitvoerig geschreven in de Berichten der Utr. Zend. Ver. 1884 bl. 49. [2]) Zie de noot op de vorige bladzijde.

over 't geheel lofwaardig was. Van eene inwendige werking des Geestes was, helaas, nog weinig te bespeuren, maar men vond er wel, die verstandelijk van de waarheid overtuigd waren. Tot dezen behoorde zekere Doddo, dien Van Dijken 6 jaren geleden ter opvoeding in huis had genomen, op verlangen van diens Mohammedaanschen vader. Deze Doddo had een broeder, Poelotenga geheeten, die zich als toovenaar eenen grooten naam had verworven. Op zekeren nacht had deze Elymas onrustige droomen, en bij het ontwaken was hij overtuigd, dat er dus iets gewichtigs zou gebeuren. Het kwam uit gelijk hij gedacht had. Zoodra hij buiten zijn huis trad, zag hij tot zijne niet geringe verbazing een kippenei op een der graven bij zijne woning liggen. Een ei op een graf, op de plaats vanwaar alle hulp en heil wordt verwacht, . . . dat moest de vervulling van zijnen droom zijn, dacht hem, want het was immers door de kracht van den doode naar boven gebracht! Eerbiedig raapt hij het op, en hij gaat er mee naar binnen, om het tot zijn vraagbaak, zijn orakel te maken. De buurt hoort van de vondst, en is in verrukking. De gelukkige vinder neemt nu een mandje, doet er een lapje katoen in, versiert het met bloemen, en geeft het ei voorzichtig daarin een plaats. Hij roept nu zijne vrienden en geburen te zamen en geeft een feest tot heiliging van het ei. Na afloop daarvan gaan de gasten naar huis. Nauwlijks zijn ze vertrokken, of Poelotenga neemt zijn mandje, zijn schat, op, verlaat zijne woning en verdwijnt in het bosch. Eerst nadat de zon ondergegaan is keert hij terug en legt zich bij zijn mandje te slapen. Den volgenden morgen vroeg neemt hij het weer op en verdwijnt andermaal in het bosch tot aan den avond. De huisgenooten vinden die handelwijze vreemd en raadplegen de toovenaars, doch deze stellen hen gerust; ze zeggen: „Gelijk de hen 's morgens de woning verlaat en niet voor den avond terugkeert, zoo doet hij nu ook, want hij wordt bezield door den geest, die in het ei woont." De familie berust, maar na verloop van 5 dagen ziet men in, dat de man waanzinnig is geworden, en men begrijpt: hij zal niet herstellen, tenzij zijn afgod wordt vernietigd. Maar wie zou dien aandurven? Daar herinnert de vader zich zijnen zoon Doddo, die immers Christen is geworden, en dus buiten den invloed der geesten staat. Hij laat hem verzoeken eens thuis te komen, ten einde zijnen broeder van diens afgod te verlossen. Doddo gaat lachend mede, en vindt bij aankomst de woning wel bewaakt, om zijnen broeder te beletten naar het bosch te gaan. Doddo treedt binnen, neemt het ei en legt het op het vuur, wat de vrouwen zóó doet ontstellen, dat ze eenparig de vlucht nemen. Toen het ei, naar hij dacht, gaar was, neemt Doddo het uit 't vuur, schilt het en eet het op, zeggende: „Kijk, zóó doen de Christenen met uwe geesten en afgoden!" waarna hij het mandje opneemt en naar Duma terug wandelt. Het middel had de beoogde uitwerking: Poelotenga herstelde. Deze, nu ook verstandelijk overtuigd, liet zich later in de gemeente opnemen: hij behoorde tot de groep, die in Dec. '84 werd gedoopt.

In Juni '82 schreef Van Dijken: „Het is een schrale en stille tijd voor den zendingsarbeid alhier." Alles ging wel zijnen geregelden gang, maar hij vorderde weinig. Onder de 100 menschen, die thans op zijn terrein woonden, was er niet één uit de buurt; allen waren van elders afkomstig. Het wilde dus niet gelukken, om „door de zichtbaarheid tot het onzichtbare" te komen. „Het Christendom laten zien!" het klinkt schoon en is ook schoon, maar het zal zonder meer de Heidenen niet bekeeren. In datzelfde schrijven verklaarde Van Dijken dan ook, overtuigd te zijn, „dat in Galela het Christendom van persoon tot persoon zou moeten overwinnen," waarmee hij gewis bedoelde, dat men ook daar om elke ziel zou moeten strijden; dat de Alfoeren bij éénen zouden worden toegebracht en men dus geen bekeeringen in massa moest verwachten. [1])

De verhouding tusschen het Christendorp en zijne omgeving bleef in 't algemeen gelijk ze was. In '84 bespeurde men nog steeds geen toenadering tot het Evangelie, en het zendingswerk was beperkt tot Duma met zijne 20 huisgezinnen. Van deze opgezetenen werd nu gezegd: „Wat in het algemeen de bewoners van de heiden-

[1]) Zie Ber. Utr. Zend. Ver. 1882 bl. 215.

sche bevolking onderscheidt, is, dat hunne groote onverschilligheid plaats heeft gemaakt voor gewilligheid. Men stelle zich echter van hen niet te veel voor. Zij hellen tot het Christendom over, hebben allen gebroken met de heidensche gewoonten en leiden een onberispelijk gedrag."

Een flinken aanwas kreeg de gemeente in Dec. '84, toen eerst 7 mannen en 11 vrouwen en daarna 13 kinderen werden gedoopt. Deze feestelijke gebeurtenis werd besloten met de viering des Avondmaals, waaraan ook de pasgedoopte volwassenen werden toegelaten. De Zendelingen (Van Dijken en Van Baarda) verkeerden in onzekerheid, hoe men in zoodanig geval moest handelen, waaruit schijnt te blijken, dat ze de gedoopten niet allen durfden gelijkstellen met geloovigen. Ze richtten aan hun Bestuur deze vraag: „Mogen gedoopte Heidenen terstond tot het H. Avondmaal worden toegelaten?" Hierop kwam een schriftelijk antwoord in van Ds. J. C. Verhoeff, die, na herinnerd te hebben aan hetgeen voor ruim 1½ eeuw omtrent dit onderwerp, de zoogenaamde „Sacraments-scheiding" hier te lande en in Indië was geschreven en besloten, adviseerde (in overeenstemming met hetgeen in 1735 in indië was bepaald), „aan de Zendelingen kennis te geven, dat, om redenen aan Gods Woord en de praktijk der Geref. Kerk ontleend, de door hen besproken scheiding aan het Bestuur der Utrechtsche Zendingsvereeniging ongeoorloofd voorkomt, en dat de bezwaren, door hen ontleend aan de geringe mate van kennis en ontwikkeling van de uit het Heidendom overkomende volwassenen, in stede van tot eene scheiding der Sacramenten grond te geven, veeleer moeten leiden tot eene omzichtige toelating tot het lidmaatschap der Christel. Kerk en de daarmede verbonden Doopsbediening, altijd met inachtneming van de eischen, die aan zoo weinig ontwikkelden kunnen gesteld worden."[1]

Uit een bericht van Maart '85 vernemen we, dat Van Dijken sedert zijne vestiging te Dokolamo 81 personen had gedoopt. Van deze viel 1 in 't Heidendom terug en 3 waren ontslapen, zoodat de gemeente toen 77 zielen telde, waaronder 39 lidmaten. De omgeving voelde zich nog steeds niet tot de gemeente aangetrokken. Voor lichamelijke nooden, of voor ziekten welke de toovenaars niet wisten te overwinnen, kwam men gaarne tot den Zendeling, maar van zijn onderwijs was men niet gediend. Zijne hoop bleef vooral gevestigd op de pleegjongens, die door hem en zijne vrouw werden verzorgd en opgevoed uit de opbrengst van de tuinen. In uitwendige zaken zag Van Dijken wel eens, dat men naar hem luisterde; zoo zaaide men b. v. thans naar zijn voorbeeld op eenen geschikten tijd; maar voor het overige behandelde men de Zending met onverschilligheid, meer nog dan te voren, en hij kreeg met nadruk te ervaren, hoe onvast het karakter der Heidenen is.

Nu wilde Van Dijken evenwel ook niet, dat men over de Dumasche gemeente al te gering zou denken. In '87 schreef hij: „Waren wij in een Christenland gevestigd, voorzeker de kleine gemeente zou, *wat zedelijken wandel betreft*, als voorbeeld kunnen dienen." Doch hij had hierbij vooral het oog op hare afzondering van de wereld, van welke hij erkent, dat zij geenszins bij allen uit overtuiging voortkwam. Bij vele der leden was de onthouding van feesten enz. een gevolg van de strenge maatregelen, welke hij vroeger had ingevoerd. Tegenwoordig vierde hij liever de teugels een weinig. Hij vreesde namelijk, dat zijne opvoeding te streng was geweest en eenen onnatuurlijken toestand in het leven had geroepen. Er ging ook van de gemeente geen leven uit. Dagelijks kwamen de leden in aanraking met heidensche bloedverwanten en landgenooten, maar zij openbaarden geen begeerte om anderen te trekken. „Duma" — zegt hij — „is een zwijgende en werkelooze gemeente in het midden van het heidensche kamp." Eene deelneming in een jubilé alhier, gelijk onlangs op Mansinam, ter viering van Van Hasselts zilveren feest, scheen hem eene onmogelijkheid. Het „voorbeeldige" schijnt dus voornamelijk in het zedelijk leven bestaan te hebben. — De offervaardigheid van de weinige Christenen was prijzenswaardig: in '87 werd in de kerk *f* 61 gecollecteerd, en dat

[1] Ber. der Utr. Zend. Ver. 1885 bl. 125. Vgl. onze Inleiding, bl. 10, en Overzicht der VIIde Zend-Conf.: „Doop en Avondmaal," door L. Tiemersma.

van menschen, die „doodarm" waren. Doch Van Dijken maakte ook op Duma de ervaring, die overal in de heidenwereld wordt opgedaan, dat de Christenen niet alleen in godsdienstig leven, maar ook in het geven gemakkelijk verflauwen. Als Heiden getroost de mensch zich alle mogelijke offers om de geesten te vriend te houden, maar is hij Christen geworden, dan krijgt men moeilijk iets van hem los. De bewering, dat de leer der genade geen zorgelooze menschen maakt (Catechismus) wordt door de praktijk dikwijls weersproken. — Edoch, om daar nog even op terug te komen — als Van Dijken zijne vroegere strengheid afkeurt, dan wil dat geenszins zeggen, dat hij nu eene tegenovergestelde gedragslijn gaat volgen. Aan 't einde van genoemd jaar toonde hij dat wel anders. Er werden toen weer eenige volwassenen gedoopt, waaronder eene moeder met hare dochter. Deze twee waren vóór 22 jaren door Klaassen vrijgekocht; zij hadden sedert van verschillende Zendelingen onderricht ontvangen, en wisten toch nog zoo goed als niets. „Het behoort bijna tot het onmogelijke," — schreef Van Dijken naar aanleiding van dit geval — „den Doop van volwassen personen uit te stellen tot zij een eenigszins voldoend overzicht van de Christelijke waarheid kunnen geven." Die moeder verzocht nu voor de derde maal om den Doop, maar ofschoon zij haar verzoek „neergehurkt en met gevouwen handen" deed, wees hij het af. De vrouw zweeg een oogenblik, en antwoordde toen met een zucht: „Dan zal ik sterven zonder gedoopt te zijn." Dat antwoord roerde den Zendeling; hij had reeds met de afwijzing geen vollen vrede; hij dacht er nog eens over na, raadpleegde met zijnen ouderling, en ten slotte willigde hij het verzoek in. Er blijkt uit, hoe conscientieus Van Dijken handelde en hoe omzichtig hij was met toelating tot den Doop. Hij maakte het binnenkomen niet gemakkelijker, maar het blijven aangenamer.

Reeds vroeger hadden we gelegenheid op te merken, dat er in Nederland gedurig weer eene stem opgaat ten gunste der uitzending van Zendeling-werklieden, daar er nog immer menschen zijn, die „geleerdheid" voor eenen Zendeling ballast achten. Zulk eene stem ging ook in '88 op in den boezem der Utrechtsche Vereeniging, en het Bestuur richtte nu de vraag aan de Zendelingen op Halmahera, wat zij daarvan dachten. Er waren er in Utrecht, die meenden, dat zulke werklieden vooral op de jeugdige Alfoeren door omgang en opleiding (tot eenig ambacht) eenen goeden invloed zouden kunnen uitoefenen. De gedachtenwisseling daarover leidde tot een resultaat, gansch verschillend van wat met de vraag bedoeld was. Van Dijken besprak namelijk deze aangelegenheid in de bijeenkomst, welke hij gewoon was op Zaterdagavond met de gemeenteleden te houden, en hij liet daarbij uitkomen, dat zijn Bestuur blijkbaar van de jonge mannen veel verwachtte voor de verbreiding van het Evangelie. Ten gevolge van deze bespreking voelden enkele jongelingen zich opgewekt, om te gaan evangeliseeren buiten Duma. Zoo onstond op ongezochte wijze de meerdere opgewektheid, naar welke de Zendeling reeds lang had uitgezien. De schuchterheid, welke de lieden van Duma bezielde om voor hun geloof uit te komen, maakte eensklaps plaats voor gepaste vrijmoedigheid, en als gevolg van hun optreden zag men weer meer Heidenen de kerk bezoeken. Daaronder waren evenwel ook menschen, wien het voornamelijk te doen was om de medicijnen, welke na afloop der godsdienstoefening werden verstrekt, en die lieden, niet gewoon zoo lang stil te zitten, konden wel eens vreemd doen. Zoo kwamen er eens een man en vrouw in de kerk met een ziek kind. Toen de preek eenigen tijd had geduurd, begon de vrouw zich te vervelen, en zei hardop: „Houd je nu nog niet op met je gezanik?" Van Dijken vervolgde kalm zijne toespraak, maar nu verloor zij haar geduld geheel en begon in de handen te klappen, zoodat zij moest worden verwijderd. Doch dat was tusschen haakjes. Het bijgeloof kreeg in die dagen van hooger leven eenen harden stoot. Een Christen kocht b.v. van een hoofd een huis, dat naar men zeide „vol duivels" zat, en waarin een Alfoer anders voor geen goud zou willen wonen, en te Dokolamo werd zelfs door een Heiden eene zoogenaamde „tooverwoning" afgestaan, om er eene school van te maken. Aan het hoofd daarvan werd zekere Cornelis geplaatst,

doch slechts enkele kinderen hadden den moed dat huis te betreden. In de eerste school, die door de nieuwe niet overbodig was geworden, steeg het aantal leerlingen tot 50.

De meerdere opgewektheid onder zijne gemeenteleden strekte Van Dijken bijzonder tot vertroosting is de moeilijke omstandigheden, waarin zijne stichting zich destijds bevond. Er was namelijk eene ziekte uitgebroken in de cacaoboomen en het werd duidelijk, dat hij deze cultuur zou moeten opgeven. Eene passende cultuur ter vervanging kon hij niet vinden, en die toestand baarde hem veel zorg, zoowel ter wille der opgezetenen als om zijne pleegkinderen. Er woonden nu op de „hoeve" 132 zielen, waaronder 93 gedoopten. Een direct gevolg van het verminderd inkomen was, dat het getal pleegkinderen van 26 op 15 werd teruggebracht. [1]) Gelukkig dat hij nu de arrowroot-cultuur nog had, die hem in staat stelde 100—150 man aan werk te helpen, ofschoon niet geregeld.

Onder zulke gemengde ervaringen en gewaarwordingen herdacht Van Dijken op 18 Oct. '89 zijne inzegening te Zetten vóór 25 jaren. Die dag werd te Duma plechtig gevierd. 's Morgens plantte hij een tjamaraboom, en liet zijne 6 helpers beloven, hem na zijnen dood daar te begraven. Hij ontving zeer vele bewijzen van deelneming en sprak zijne dankbaarheid aan God uit in eene samenkomst met zijne gemeente. Als vanzelf sloeg hij ook eenen blik terug. In zijn dorp hadden in het verloopen tijdvak 115 personen den Doop ontvangen. Van deze waren slechts 2 afgevallen; 7 waren ontslapen, zoodat zijne kudde thans bestond uit 106 zielen. Voorwaar, er was reden tot dankbaarheid; vooral wanneer hij zijn lot vergeleek met dat der medebroeders, die hier met hem in den arbeid hadden gestaan en niets blijvends hadden mogen achterlaten.

Bestendig viel er hier voor den Zendeling veel te dokteren. Omstreeks den tijd van zijn zilveren feest heerschte er een hartnekkige kinkhoest. De toovenaars waren ten einde raad, en dus zocht ieder hulp bij hem, maar dat zijne kunst hem hier in den steek liet, behoeven we niet eens te zeggen. Eindelijk verzocht men hem algemeen, een gebed op te zenden, opdat deze plaag mocht ophouden. Doch daaruit besluite men ook nu niet, dat de Heidenen hem nader waren gekomen. Integendeel, het bleef bij het oude: de omgeving legde hare onverschilligheid niet af. De nieuwe school geraakte deswegen ook weldra in kwijnenden toestand, niettegenstaande de gevreesde „tooverwoning" was verlaten en men eene doelmatige lokaliteit had betrokken. Juist in die dagen overleed de man, die aan het hoofd dier inrichting was geplaatst, zoodat het er nu voor die school nog minder gunstig uitzag. Bedoelde meester heette Cornelis Kokenne. In den slavenstand geboren, werd hij op jeugdigen leeftijd door Van Dijken vrijgekocht en daarna in diens woning opgevoed. Na zijn huwelijk werd hij tot onderwijzer aangesteld. Hij was zeer gewillig en bezat groote vrijmoedigheid. — Of het naar aanleiding van dit sterfgeval was, durf ik niet verzekeren, maar hoe dat zij, omstreeks dien tijd (1890) stichtte Mevr. Van Dijken met hare dochter Lize eene vereeniging, die hare vergaderingen hield op den avond van volle maan, en den eigenaardigen naam van Ngoma, d. i. Lichtworm, ontving. Deze vereeniging, van wie lid kon worden wie wilde, nam op zich de zorg voor het begraven van armen, enz. Verder stichtte Mej. Lize een Kindergenootschap, op welks vergaderingen zij voorlas en vertelde. Zoowel in de samenkomsten van groote menschen als van kinderen werd steeds iets gepresenteerd, om de leden tot komen te animeeren. Voorts teekenen we hier nog bij aan, dat Zend. Van Baarda gewoon was des Zondagsmiddags hier eene soort van openbare catechisatie te houden en zangles te geven. Alle zeilen werden dus bijgezet, om kennis onder de menschen te brengen, hen te ontwikkelen en hen tot werkzaamheid, ook van geestelijken aard, aan te sporen.

We willen hier melding maken van eene eigenaardige Doopsbediening, omdat wij er eene bijdrage in zien tot recht verstand van Van Dijkens karakter en standpunt. In Nov. '90 werd hem verzocht, het kind te doopen van eene Ternataansche Christin en eenen Chineeschen handelaar. Daar de ouders niet getrouwd waren,

---

[1]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1891 bl. 132 en 166; 1896 bl. 143. Later steeg het cijfer weder.

was de Zendeling niet bereid het sacrament aan de kleine te bedienen, maar eindelijk overwegende, dat de Doop „het anker zou wezen om het kind te bewaren voor het wegdrijven in de Mohammedaansche kolk," gaf hij gehoor aan den aandrang der moeder. Tegelijk bediende hij den Doop aan een kind der dochter van wijlen Zend. Richter (zie Talaut), welke dochter getrouwd was met een Chineesch Christen, een handelaar, bekeerling van haren vader.

In '91 overleed het tweede hoofd (de Mahimo) van Duma. Deze was vóór zijnen overgang tot het Christendom toovenaar, en in die qualiteit had hij „geofferd, gedanst, geesten opgevischt, ingetooverd, voorwerpen uit de lichamen gehaald, met de geesten gesproken, zielen gevangen en de geestenwoning binnengeleid, enz." Mij dunkt, er moet met dezen man toch iets gebeurd zijn, waardoor hij er toe kwam, al die dingen „schade en drek te achten om de uitnemendheid der kennis van Christus Jezus, zijnen Heer" (Fil. 3 : 7, 8). Hij was voor Van Dijken sinds vele jaren een steun in zijn onderneming en werk, en daarbij „een gids in het doolhof van het Alfoersche bijgeloof." Dat de Zendeling van zijne inlichtingen heeft geprofiteerd, kan menige bijdrage van zijne hand over het Alfoersche bijgeloof in de Berichten zijner Vereeniging doen zien. In '78 was deze voormalige toovenaar gedoopt, en hij was gezien bij Heiden en Christen.

De hardnekkige onverschilligheid week in '92 voor meer belangstelling. Ten gevolge eener nieuwe epidemie, en op aansporing van niemand minder dan een toovenaar, kwamen schier alle omwonenden in de kerk, en zelfs vermaarde toovenaars luisterden aandachtig naar de prediking. De vrees voor geesten en ziekten beheerscht de Alfoeren en aan haar dankt de Dumasche gemeente — volgens verklaring van Van Dijken zelven — grootendeels haar ontstaan. Thans was de houding der bevolking „meer dan ooit welwillend." Op Zondag 13 Maart zaten er zelfs 5 hoofden in de kerk. Het was nu weer hoogtijd voor den trouwen Zendeling, en met zijne helpers kon hij op uitgebreide schaal arbeiden. Helaas! ook deze beweging was weer „als een morgendauw, en als eene vroegkomende dauw, die henengaat" (Hos. 6: 4); zij baarde niets dan teleurstelling. Het leed daarover werd vermeerderd door het wangedrag der weduwe van meester Cornelis. Wel kwam deze vrouw ditmaal tot berouw en schuldbelijdenis, maar later rezen er omtrent haar nieuwe klachten.

Dat de belangstelling dezen keer zoo spoedig bekoelde, kan wel in verband staan met oorlogsgeruchten. In zulke dagen geraakt de bevolking begrijpelijkerwijs in onrust, en men is druk in de weer met te offeren aan de oorlogsgeesten. Een heilig potje gevuld met olie en tabak draagt men bestendig in den mond of om den hals, ten einde zich onkwetsbaar te maken, en er is allerlei afleiding. Zoodoende werden de zielen weer van het Evangelie afgetrokken en afgehouden. Aan het einde van December schreef Van Dijken: „De arbeid bij den aanvang des jaars was veelbelovend, de voortgang bemoedigend, maar, helaas, het einde bleef op de plaats van het begin." De tweede school was te niet gegaan, maar de eerste werd nog steeds door 40—50 leerlingen bezocht, in welk cijfer ook wel begrepen zal zijn een deel der pleegkinderen, wier aantal 28 bedroeg. [1]) Van deze schreef hij: „Ze staan geheel onder onze leiding, maar ook geheel voor onze zorgen." Aan de jeugd bleef de Zendeling een ruim deel van zijnen tijd wijden, want in de school zag hij het beste middel tot ondermijning van het bijgeloof.

Gedurig vernemen we reeds van Van Dijken de klacht, dat er van Duma geen kracht uitging op de bevolking. Hij zou het zoo gaarne hebben gezien, en de onvruchtbaarheid zijner gemeente was hem „eene blijvende smart." De bovenvermelde Evangelisatie-pogingen waren reeds lang weer gestaakt en alles was tot zijne rust teruggekeerd. Hij ging thans een nieuw middel beproeven: twee Bijbellezers werden door hem uitgezonden naar de dorpen aan de noordzijde van het meer, om voor te lezen uit de Evangeliën en zoodoende eene samenspreking

———

[1]) In '93 had hij er 32 en in '96 nog 1 meer Ber. 1896 bl 187.

uit te lokken. Hij gaf hun een paar boeken mede, door hem reeds vóór 10 jaren vertaald en thans herzien. Doch ook deze poging heeft geen gewenscht resultaat mogen opleveren.

De cacao-ziekte had ook dit nadeelig gevolg, dat de Christenen, die nu een ander middel van bestaan moesten zoeken, elders tuinen moesten gaan aanleggen, aangezien de grond in de nabijheid minder geschikt was voor rijstcultuur. Zoo trokken zij naar het bosch, om daar den grond te ontginnen en voor hun bestaan te zorgen. In den beginne bleven zij zooveel mogelijk bij elkander, maar daar de tuin ieder jaar wordt verlegd, geraakten zij op den duur steeds verder van den zendingspost verwijderd, wat aan het geregeld bezoeken van kerk en school niet bevorderlijk was. Op deze wijze ontstond hier dezelfde toestand, als we op een deel van Borneo (zie bladz. 546) leerden kennen.

Op 19 Juli '94 vierde de gemeente van Duma haar 20-jarig bestaan, en naar zijne gewoonte gaf Van Dijken bij deze gelegenheid weer een overzicht van het verkregen resultaat. Er waren op dezen post gedurende dien tijd 58 volwassenen met 106 kinderen gedoopt, totaal dus 164 zielen. Van deze waren slechts 2 personen tot het Heidendom teruggekeerd. Na aftrek van deze en van de overledenen behoorden tot zijne kudde thans 146 zielen, waaronder 58 lidmaten. Dat er niet meer waren afgevallen, kwam geenszins voort uit vast geloof; integendeel, Van Dijken moest het toeschrijven aan bijgeloof, dat hen, die wel terug hadden willen gaan, deed vreezen voor mogelijke nadeelige gevolgen wat dit leven aangaat.[1] — Ter gelegenheid van deze gedachtenisviering werden de laatste Heidenen, die op het terrein woonden, gedoopt, zoodat nu de geheele kampoeng uit Christenen bestond. Tot deze laatstgedoopten behoorde ook zekere Eta, eertijds een man van naam, daar hij de kunst verstond den draak, die naar het volksgeloof in de lucht woont, met zijnen pijl te treffen. Wanneer de draak zich in den vorm eener zons- of maansverduistering aan de menschen vertoonde, dan beklom Eta fluks een hoogen boom, en doorschoot hem. Ook hij had de dwaasheid van het volksgeloof ingezien, en zich geschaard onder hen, die met beter wapens en in hooger kracht den Draak bestrijden.

In dezen tijd hield Van Dijken zich in vrije uren onledig met het verzamelen der Galelareesche volkszangen.[1] De kennismaking daarmede versterkte hem in de overtuiging, welke zich sinds eenigen tijd van hem had meester gemaakt, dat het Ternataansch de taal der Zending op Halmahera behoorde te zijn. Immers, al de liederen, welke de Alfoeren bij hunne feesten, offers enz. uitgalmen, zijn in die taal opgesteld; zelfs bezitten zij geen enkele tooverspreuk in eigen taal. De kennis van het Ternataansch zou — naar zijn oordeel — den Zendeling in staat stellen, om met alle bewoners van Halmahera en ver daar buiten te kunnen verkeeren. Naar ik meen, heeft men tot dusverre dezen door Van Dijken aangewezen weg niet ingeslagen en bedient men zich nog steeds van Galelareesch en Maleisch, in den jongsten tijd vooral van laatstgenoemde taal.

We maakten in onze Inleiding (bladz. 25) melding van het bekeeringswerk der Portugeezen op het eiland Moro, en zagen, dat Valentijn in het onzekere verkeerde ten aanzien van naam en plaats. In de Berichten der Utrechtsche Zendelingen vinden we iets, dat daaromtrent eenig licht verspreidt. In '78 bezocht Zend. De Graaf het eiland Morotai (of Mortai), op de noordkust van Halmahera, en schreef daarover het volgende: „Vóór drie eeuwen hebben hier belangrijke, althans voor deze streken nog al uitgebreide gemeenten bestaan, vooral op het [nabijgelegen] eiland Rau, waar nog vele overblijfselen van graven zijn, sommige nog met een kruis of eenig aarden huisraad, dat zeker reeds lang zou verdwenen zijn, indien niet het geloof bij de bevolking bestond, dat, zoo zij het vandaag weghaalden, het 's nachts vanzelf weder naar de plaats zou terugkeeren.[2] We maken uit die mededee-

[1] Vgl. Berichten van 1895 bl. 36.

[1] Er bestaat ook van hem eene verzameling Fabelen, Verhalen en Overleveringen der Galelareezen, opgenomen in het Tijdschrift van het Kon. Inst. voor de T., L. en Volkenk. van N.-I., 1895.

[2] Ber. Utr. Zend. Ver. 1879 bl. 137.

ling de zeker niet gewaagde gevolgtrekking, dat het Moro van Valentijn het hedendaagsche Morotai is. Een kleine 20 jaren later (1895) maakte ook Van Dijken eens eene reis langs de noordkust van het eiland, het Evangelie verkondigende in alle plaatsen, welke men aandeed. Het Christendom was hier volkomen uitgeroeid, maar nog heeft de Islam niet overal gezegevierd. Op sluwe wijze tracht men zijnen invloed te vermeerderen. De Mohammedaansche visschers nemen b.v. heidensche Alfoeren in dienst. Gelukt nu de vangst niet, dan werpen zij de schuld op hunne knechten, „omdat deze varkensvleesch eten." Worden deze menschen ziek, dan willen de Mohammedaansche doekoens hen wel helpen, maar dan moeten zij het varkensvleesch laten staan. Op deze en andere wijze wordt nog menigeen in de netten van den Islam gevangen. Bij de komst van Van Dijken heerschten op Morotai de pokken, zoodat hij slechts een gedeelte van het eiland kon bezoeken. Men vindt er gom-copal van goede kwaliteit, en er gaan vele Galelareezen heen, om er een sommetje te verdienen. Zij komen er echter in groot gevaar, want de Chineesche en Mohammedaansche handelaren, die de gom opkoopen, betalen o. a. met jenever. Van Dijken bracht bij deze gelegenheid ook een bezoek aan de schoone grot met eetbare vogelnestjes op Rau, maar van de overblijfselen van het vroegere Christendom maakt zijn reisverhaal geen gewag. [1])

Eenigen tijd na zijn terugkomst uit het noorden braken er in Galela weer een paar epidemiën uit (buikziekte met pokken), en nu vormde er zich eene Inlandsche „Gezondheids-commissie," wier maatregelen we hier voor de curiositeit willen vermelden: 1º verbood zij feesten te geven; 2º gebood zij alle kraaiende hanen te slachten; 3º gelastte zij alle blaffende honden af te maken; 4º schreef zij voor, dat de toovenaars de pokken moesten opsporen, gevangen nemen en in zee werpen; 5º zond zij lieden uit om de woningen met heilig water te besprengen, en 6º verordende zij, dat ieder gezin een kom rijst en ieder persoon een cent aan de Mohammedaansche moskee moest offeren. Daarmede niet tevreden, namen nu weer ouder gewoonte honderden bevreesde menschen hunne toevlucht tot Duma's bedehuis, maar ... om het straks weer te vergeten.

[1]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1896 bl. 17 en 34.

De toestand bleef hier over 't geheel dezelfde. Aan 't einde van '96 luidde Van Dijkens bericht: „De geestelijke gemeenschap tusschen Zending en bevolking liet steeds meer te wenschen over. Het evangeliseeren onder de inboorlingen bleef zonder goed gevolg." De Dumasche Christenen leidden over 't algemeen een onbesproken leven, maar van invloed op hunne heidensche volksgenooten was geen sprake. „Niet een enkele Alfoer (buiten Duma) liet zich doopen." Slotsom: „teleurstelling was de uitslag van alle pogingen, om door de Dumasche gemeente invloed uit te oefenen." De methode: „door de zichtbaarheid tot het onzichtbare" had dus gefaald. Nochtans, Van Dijken vertrouwde vast: „God zal zegen geven op Zijnen tijd. Reeds nu ontbreken de vruchten niet gansch en al: Duma's gemeente bleef staande in het geloof, ondanks al dien heidenschen invloed. Hare leden leiden een braaf leven en vieren trouw den Zondag."

De kerk, in '74 gebouwd, had zich voor eene Indische lang goed gehouden, maar was nu bezig voor den tand des tijds, of juister uitgedrukt voor den tand der witte mieren, te bezwijken. In '97 werd overgegaan tot het bouwen van eene nieuwe. Dit bedehuis was „een sieraad voor gansch Galela" en toch kostte het slechts *f* 618! Was het verrijzen van dat nieuwe gebouw een goed teeken, bezwaarlijk zal hetzelfde gezegd kunnen worden van de nieuwe vermindering van het aantal pleegkinderen, dat op 17 werd teruggebracht. Is deze opgave niet foutief, [1]) dan zal zij een bewijs zijn der daling van de inkomsten van het terrein. Ofschoon het hier niet gold opleiding, maar opvoeding (niet *moerid*-stelsel, maar *anak-pijara*-stelsel) is die vermindering toch jammer, want door een verblijf van eenige jaren in de woning van Zend. en Mevr. Van Dijken verkregen de jonge menschen natuurlijk eene zekere mate van Christelijke kennis en beschaving, die niet anders dan voordeelig voor de

[1]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1898 bl. 44. Een jaar vroeger waren er 33.

ng kon zijn. „Zonder opvoeding leegkinderen was er, naar den mensch oken, te Duma geen gemeente meer," aar die opvoeding kostte den Zendeıog al veel: de kinderen ontvingen, ve kost en kleeren, ook een maand- de grootste zelfs ƒ 2.50, de overige ᶠ 1.— tot 5 cents.

:wijl nu om Duma heen de nacht heerschen, zag Van Dijken op eenigen .d met anderen een verschijnsel, dat em als eene morgenschemering voorı. In Maart '98 haalde de Resident Ternate hem af, om samen te gaan Tobello, dat in 1½ uur stoomens werd ‹t. Wat hij daar aanschouwde en hoorde t hem de dagen van 1872 levendig in nering. Destijds werd de beweging door Sultan gesmoord, maar thans liet de ›ring haar ongehinderd haren gang We zullen er nader over spreken, e op den post Tobello zijn. Wat daar gebeurde spoorde Van Dijken aan ieuwe inspanning, en zoo werden :n loop van '98 vanwege den post ı 2 nieuwe scholen geopend, een te ıoe en de andere te Sosora; samen : ze 53 leerlingen. De school op ı zelf werd nu door 62 kinderen ht. Naast de school te Ngidihoe (op van den hoofdpost) werd een net : gesticht, en daarin leidde de helper l de godsdienstoefening, welke door werd bijgewoond, waaronder zelfs ge" personen, die zich niet schaamıet eenvoudige lieden op de banken te nemen. Er was dus voor den 'den dienstknecht weer eens stof tot :hap, en deze werd nog verhoogd,) volwassenen op 22 Jan. '99 tot ıeente werden toegedaan. Zij duurde rel ook nu slechts kort, want weldra :f hij: „Over het geheel staat het met den nek naar de Zending ge- , en de kraag van onwil is zóó stijf, 't heden geen middel in staat is om ɔt omzien te bewegen; men neemt udig geen notitie van de Zending, is eene donkere schaduw, die opDuma :elfs wat in Tobello en Loloda plaats maakt geen indruk." Onder die paspten waren een paar lieden van Ngi- Door hunnen overgang werden hunne ȝenooten zóó schuchter, dat zij meerenıit de kerk weg bleven. „Men wil geen Christen worden," — schreef Van Dijken — „en dit is eene gezindheid, die den geheelen Galelareeschen volksstam beheerscht."

Deze aanhaling ontleenden we aan Van Dijkens laatste bericht. Toen Zend. Van Baarda op 6 Juni 1900 te Duma kwam, vond hij den waardigen man lijdende. Hij voelde zich zwak, en had het besef, dat hij niet zou herstellen. Sedert namen zijne krachten met den dag af, totdat hij den 17den, om 1 uur, „omringd door zijne betrekkingen en zijne in tranen opgaande gemeente" op ruim 68-jarigen leeftijd ontsliep. Met ontroering werd rondom het geheele meer de doodstijding vernomen, en van alle zijden stroomden de menschen samen ter bijwoning der teraardebestelling. Hij werd begraven onder den tjamara-boom, dien hij had geplant en aangewezen op zijn 25-jarig jubilé, en zoo rust zijn stoffelijk overschot op dezelfde plek, waar hij gedurende zulk eene lange reeks van jaren heeft gearbeid voor den Heer, zonder Zijnen dienst moede te worden, en heeft geijverd en geworsteld om de bekeering der Alfoeren. Zijn Bestuur schreef over hem: „Hij laat bij ons achter de herinnering aan een met stalen ijver begonnen en tot aan zijn einde voortgezetten arbeid voor Gods Koninkrijk. Voor geen moeilijkheden terugdeinsende behield hij onder een reeks van teleurstellingen den moed des geloofs. De naieve wijze, waarop hij zich vaak uitdrukte, kenmerkte den origineelen man, die zijn gemis aan wetenschappelijke vorming in hooge mate vergoedde door zijn prediken in de zichtbaarheid. Zijn Duma is de zichtbare vrucht van zijn 35-jarig zendelingsleven." — Van Dijken was blijkbaar bijzonder geschikt voor pionier op Halmahera, en hij heeft op uitnemende wijze zijne roeping vervuld. Hij is den Alfoeren, voor zoover het mogelijk was, een Alfoer geworden. Dat hij hen grondig heeft bestudeerd, is duidelijk uit zijne interessante mededeelingen, die hem vele vrienden hebben verworven. Hij bestudeerde hen echter niet met een wetenschappelijk doel, maar alleen om hen des te beter te kunnen verstaan en zich voor hen beter verstaanbaar te kunnen maken, want het was zijne hoogste begeerte en zijn vurig verlangen, de Heidenen te leiden tot den Heiland, die zich over

hem had ontfermd, en die sedert den tijd zijner bekeering zijn hart en leven geheel vervulde.

Vóór zijn heengaan sprak Van Dijken het verlangen uit, dat Zend. Van Baarda, die hier veel kwam, de toestanden en menschen kende, en daarenboven nu ook zijn schoonzoon was, hem mocht opvolgen. De gemeente van Duma had geen anderen wensch, en zond een verzoekschrift in dien geest aan het Bestuur te Utrecht, dat gaarne bereid was, aan de uitgedrukte begeerte te voldoen.

De jongste opgave vermeldt, dat nu 170 zielen tot de Dumasche gemeente behooren, en daaronder zijn 65 lidmaten.

3. *Soa-Konora.*

In 1870 — zoo zeiden we boven — verhuisde Zend. Klaassen van Galela naar Soa-Konora. Dit dorp ligt, evenals Duma, aan het meer, maar op den tegenoverliggenden oever. Nog slechts kort was hij daar woonachtig, toen hij zich op reis begaf, om zijne beide oudste zoontjes naar Java te brengen, van waar ze voor hunne opvoeding naar Nederland zouden vertrekken. Terwijl hij zich met hen op Ternate bevond, nam God hem onverwachts weg (29 Maart '71). Van Dijken beschouwde zijn heengaan als een groot verlies voor de Zending op Halmahera, en hij roemde den ontslapene zeer. [1]) Met 't oog op de beweging naar het Christendom, welke zich destijds onder de Galelareezen openbaarde, zond het Bestuur der Vereeniging zoo spoedig mogelijk een nieuwen Zendeling voor hem in plaats. Dat was C. de Graaf, wiens naam we reeds een- en andermaal noemden. [2]) Hij kreeg van zijn Bestuur dezen wensch mede: „De Heer verleene hem verstandigen ijver; moge niemand zijne jonkheid verachten, en zij hij een voorbeeld voor allen in liefde en geloof, en in een heiligen wandel." [3])

De Graaf arriveerde in 't voorjaar van '73 op dezen post, waar hij terstond een begin maakte met 't bouwen van een huis en 't leeren van de taal — gewoonlijk de eerste bezigheden van eenen Zendeling. Hij stelde zich tevens beschikbaar tot het behandelen van zieken, en had ook gaarne eene school geopend, doch daarvoor kon hij geen kinderen krijgen. Zijne pogingen om te helpen stietten dikwijls af op 't bijgeloof der Alfoeren, dat we reeds als zeer sterk hebben leeren kennen. Bij ziekte namen de lieden liefst hunne toevlucht tot tooverij, en zelfs „de vrijgekochten van Br. Klaassen [welke hij hier vond en] die jarenlang onder diens leiding waren geweest," maakten op dien regel geen uitzondering. Aan tooverij hechtten de menschen veel meer dan aan medicijnen, en liever dan deze ontvingen ze ook van den Zendeling een toovermiddel. Er kwam b.v. een man, die eenen boom, waarin een booze geest huisde, uit zijnen tuin wilde verwijderen, en nu van den Zendeling een briefje verlangde, ten einde dat ter uitbanning van den geest aan dien boom te hechten. Overigens nam men gaarne met allerlei zijne toevlucht tot De Graaf. Was men b.v. beducht, dat de koppensnellers zouden komen, dan zocht men zijn heil bij den Zendeling. Bezwaarde en geplaagde lieden wendden zich ook gaarne tot hem, zonder nu juist altijd zijne hulp met dank te vergelden, maar . . . . we zijn ook in een Heidenland! Daar kwam b.v. eene vrouw met haar dochtertje eene schuilplaats zoeken in zijne woning, om aan haren strengen schuldeischer te ontkomen. Hij kocht haar vrij, zijne vrouw stak moeder en dochter in de kleeren, en hare vergelding bestond hierin, dat zij hem eens duchtig bestal. Behalve dat meisje nam zijne vrouw er nog een paar in huis. Het bleek echter, dat deze kinderen aan eene erge huidziekte leden, en 't duurde niet lang of Mevr. De Graaf was daarmede ook besmet.

De verhouding tusschen den Zendeling en de bevolking was en bleef van vriendschappelijken aard, maar zij opende het hart niet voor zijn woord. Toch viel er een kleine vooruitgang te constateeren: er kwamen meer menschen om medicijnen, en in '75 had hij 6 jongens en 3 meisjes (*anak-pijara*) in huis ter opvoeding; 2 der jongens waren echter van Chineesche afkomst. Uit die kinderen vormde hij een schooltje en des Zondags hield hij godsdienstoefening, waaraan enkelen met de huisgenooten deelnamen. Hoogere behoeften dan voor dit leven toonden de menschen nog niet te gevoelen, en riepen

[1]) Zie over diens Weduwe bl. 70. [2]) Zie bl. 723, 724 en 78. [3]) Verslag 1872.

zij de hulp van den Zendeling in, dan was het steeds voor dingen, welke dit leven aangaan.

Over den opstand onder Hasan, en de gevolgen daarvan voor de Zendelingen, hebben we boven reeds gesproken. Nauwlijks was De Graaf in 't begin van '77 van Ternate terug, of hij werd uitgenoodigd, daar op te treden als waarnemend Hulpprediker. Zijn Bestuur hoopte, dat zijn verbijf aldaar niet al te lang zou duren, maar pas in Oct. '78 bevond hij zich weer te Soa-Konora. De menschen waren verheugd, hem en zijne vrouw terug te zien. Zij gaven blijken van aanhankelijkheid, maar sprak de Zendeling van Christen-worden, dan luidde steeds hun antwoord: „Wij zijn het niet gewoon." In Nov. '79 mocht De Graaf hier een door hem gebouwd kerkje inwijden. De bewoners waren allen gaarne bereid aan 't inwijdingsfeest deel te nemen, maar nog geenszins om zich aan te sluiten bij de gemeente des Heeren. „Laat ons eten, drinken en vroolijk zijn!" dat bleef hunne leuze. Haat tegen 't Christendom hadden de menschen niet, maar 't bezat ook niets aantrekkelijks voor hen; de geest was dus dezelfde als in de omgeving van Duma. — Kort na die inwijding trof den Zendeling eene zware krankheid, welke hem tot aan den rand des grafs bracht. Zoodra hij zich tot de reis in staat gevoelde vertrok hij tot herstel van gezondheid naar Ternate. Daar het scheen, dat zijne ziekte van langen duur zou wezen, stond zijn Bestuur hem toe, zoo noodig, naar Nederland terug te keeren. Hij begaf zich op reis, maar ten gevolge van een medisch advies, op Java ontvangen, zette hij haar niet door, deed te Batavia examen voor Hulpprediker en werd nu in die qualiteit te Ternate geplaatst. We zullen ons zeker niet vergissen als we aannemen, dat nog iets anders tot zijn aftreden als Zendeling heeft bijgedragen dan die ziekte; immers, er was eene ernstige oneenigheid tusschen hem en Van Dijken ontstaan. Wat dit laatste punt betreft, zegt het Verslag over 1880: „Oneenigheden tusschen de broeders op Halmahera hebben ons in het afgeloopen jaar veel moeite veroorzaakt." Het Bestuur gaf daarover de volgende opheldering: „Br. Van Dijken is een voorstander der Christianisatie, de Brs. De Graaf en Huisingh wilden die der Evangelisatie volgen. Beide methoden hebben hun goed recht van bestaan naast elkander, dat de broeders dit niet wisten te waardeeren! hierin ligt, naar ons oordeel, de diepste grond van de groote moeilijkheden, waarin wij door wederzijdsche heftige beschuldigingen gewikkeld zijn." [1]) Tegelijkertijd met De Graaf trad ook Huisingh af. Het ligt dus voor de hand, tusschen die oneenigheid en De Graafs heengaan verband te zien, te meer omdat het Verslag over '81 zegt: „Door het vertrek van De Graaf kwam er aan de spanning, die er tusschen de broeders geheerscht had, voor goed een einde." 't Is evenwel mogelijk, dat wij, die slechts de gedrukte mededeelingen kunnen raadplegen, ons in de reden van De Graafs aftreden vergissen. We stappen van deze zaak af, maar moeten toch even onze bevreemding uitspreken, dat men Van Dijken een „voorstander van Christianisatie" heeft genoemd. Ons dunkt, als hij dat waarlijk geweest was, dan zou hij minstens zooveel honderdtallen als nu tientallen hebben gedoopt; de gelegenheden, om dat te doen, hebben zich voldoende voorgedaan. (Zie verder Tobello.)

Zoo was dan de tweede Zendeling van Soa-Konora heengegaan, niets achterlatende dan eene woning en een kerkje.

De Graafs opvolger was de nieuwe Zendeling M. J. van Baarda. Na een poos bij Van Dijken te hebben vertoefd, kwam hij op 7 Febr. '81 te Soa-Konora aan. Hij was zeer tevreden met zijn huis, omgeving en werkkring, en hield van den eersten Zondag af godsdienstoefening in zijne woning voor de huisgenooten. In den beginne ging dat zeer eenvoudig: hij deed een gebed in het Maleisch, las de X Geboden, de XII Artikelen benevens het Onze Vader in het Galelareesch.... en daarmede was de dienst afgeloopen. (Later werd dat natuurlijk anders.) Verder behandelde hij zieken en gewonden. „Van invloed uitoefenen was nog geen sprake," en daar hij de taal nog niet kende, kon hij ook geen school houden. Aan het overbrengen van een der Christenen van Duma tot dat doel is òf niet gedacht, òf

[1]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1881 bl. 101.

— wat waarschijnlijker is — er was daar niemand beschikbaar.

Een gewichtig deel van Baarda's werkzaamheid op dezen post is de beoefening van het Galelareesch geweest. Hij schreef een paar spel- en leesboekjes, [1]) bewerkte later te zamen met Van Dijken eene vertaling van Zahns Bijbelsche geschiedenis, vervaardigde eene Spraakkunst van genoemde taal en eene Hollandsch-Galelareesche Woordenlijst, en misschien nog wel een en ander, dat ons onbekend is gebleven. Hij is het vooral, die den toegang tot het Galelareesch voor anderen heeft vergemakkelijkt.

Minder voorspoedig was deze Zendeling in den Evangelisatie-arbeid te Soa-Konora, wat we 't best kunnen aantoonen met eenige aanhalingen uit de Berichten. In '84 heet het: „Met zijn eigenlijk zendingswerk gaat het niet vlug vooruit;" in '87: „De arbeid gaat geregeld voort, doch helaas, nog altoos zonder merkbare vrucht;" in '90: „De vrucht van zijn arbeid blijft nog altijd uit;" in '91: „Nog geen vooruitgang;" iets later: „Het wordt nu reeds 10 jaren, dat Van Baarda op Halmahera arbeidde, en nog blijft alles duister om hem heen." Ook in de volgende jaren brak het licht niet door. Zelf beschreef hij eens zijnen toestand met deze woorden: „Ik sta bij mijn volkje nog buitenshuis." Wel slaagde hij er in, een schooltje te beginnen, maar 't aantal leerlingen bedroeg slechts 4—6, en deze waren bij hem in de kost of in dienst. In '88 nam hij een paar jonge Christenen mede bij zijn terugkeer van een bezoek aan Amahai (Ceram), om te zien, „of die naderhand ook geschikte stof zouden opleveren voor de Zending op Halmahera," maar te Soa-Konora heeft ook dat niets gegeven. In eenen brief van Oct. '93 zegt hij, onder den indruk van de feesten, welke de Heidenen vierden nadat de oogst was binnengehaald: „De kampoengs zijn vol, maar hoofden en harten op hol; feest links en feest rechts, trommen en gongs overal. Mooie kleeren, bergen rijst, hoopen suikerkoeken, keur van toespijs, stroomen sagoweer — al deze heerlijkheden biedt de wereld den Galelarees in deze dagen aan." Zóó ging het leven zijnen ouden gang, maar den Zendeling liet men „buiten de deur;" de Islam breidde zijne veroveringen uit, maar om het Evangelie bekommerde niemand zich.

Gelukkig voor Van Baarda, dat hij zoo nabij Van Dijken woonde, met wien hij aangenaam samenwerkte en dien hij dikwijls diensten kon bewijzen. Hij kwam veel op Duma; in de laatste jaren zelfs elken Zondagmiddag; en er viel daar niets bijzonders voor in huis of gemeente, of hij nam er deel aan. Had hij geheel op zichzelven moeten staan, hoe geduldig hij blijkbaar ook is, hij zou het op zijnen post misschien niet zoovele jaren hebben uitgehouden onder zulke moedbenemende omstandigheden. Immers, bij de vruchteloosheid van zijn zendelingswerk kwamen nog zijne vele huiselijke beproevingen. We noemen er slechts enkele: in Aug. '82 overleed zijne vrouw, met wie hij pas 2 jaren gehuwd was; in '87 hertrouwde hij, en deze tweede vrouw overleed in Oct. '92 na eene langdurige ziekte. Terecht schreef zijn Bestuur met 't oog op zijne huiselijke beproevingen: „Dit, gevoegd bij het uitblijven van vrucht op zijn werk, maakt het kruis van onzen broeder dubbel zwaar."

Waarom men te Soa-Konora bleef en het niet elders beproefde (ook gedachtig aan Matth. 10 : 14), kan ik niet zeggen. Zeker heeft men gedacht, gehoopt althans, het op den duur te zullen winnen. Pas in '98 gaf men het op.

In Juni '94 kwam Van Baarda zijne beide kinderen in Nederland brengen. Hij gebruikte zijnen verlofstijd tot 't uitgeven van zijne taalkundige werken, waarvan we reeds melding maakten. In '96 keerde hij naar Halmahera terug, vergezeld van den nieuwen Zendeling Hueting, met wien hij in Augustus te Soa-Konora aankwam. Na hier eenigen tijd geweest te zijn, vestigde Hueting zich te Tobello, waar wij hem straks zullen bezoeken. Van Baarda hertrouwde in April '97 met de jongste dochter van Zend. Van Dijken, waarna hij verhuisde naar Lalonga.

Over Soa-Konora hebben we verder niets mede te deelen, maar het komt ons niet ongeschikt voor, de verdere lotgevallen van Zend. Van Baarda en zijn werk

[1]) De eerste spel- en leesboekjes zijn echter gemaakt door Zend. De Graaf.

hier te verhalen, zonder daarvoor een nieuw hoofdstuk te nemen. Te Lalonga ging het hem aanvankelijk goed. Hij had er 40—80 toehoorders, maar nadat het nieuwtje er af was, kwamen er in den regel slechts enkelen. De Zendeling kon er wel is waar met eenige jongens school houden, maar er was niet één van de plaats zelf bij.

De beweging in Tobello, waarover we straks zullen hebben te spreken, gaf Zend. Hueting aanleiding, tot Van Baarda het verzoek te richten, een deel van zijnen uitgebreiden werkkring over te nemen, en daartoe zich te verplaatsen naar Loloda. Hij was daartoe wel bereid en ging er in Aug. '98 eens zien. Terstond bij dit zijn eerste bezoek lieten 40 personen zich door hem inschrijven als doopcandidaten. Hij maakte daarop zijne opwachting eerst bij den koning van Loloda en vervolgens bij den Sultan van Ternate, om verlof te ontvangen tot vestiging in dat gebied. Het werd hem toegestaan zich daar te vestigen, en hij ontving de toezegging, niet bemoeilijkt te zullen worden in zijn werk. Daarop koos hij het dorp Doroeme tot standplaats uit, om in het midden der doopcandidaten te wonen. Deze vingen nu onverwijld aan met toebereidselen te maken voor het bouwen van een kerkje, terwijl zij hunne afgoden tot den Zendeling brachten, die ze op de plek, waar het kerkje zou worden gebouwd, verbrandde. In November d.a.v. kwam Van Baarda met zijne vrouw en 2 Ambonneesche pleegzonen (de Cerammers?) op dezen nieuwen post aan. De ontvangst van de zijde der candidaat-christenen was vroolijk en hartelijk. Een woonhuis voor den Zendeling was nagenoeg gereed en aan het kerkje was men nu begonnen. Nieuwe doopcandidaten voegden zich bij hen, die reeds op de lijst stonden, en er zouden nog meer zijn gekomen, wanneer de tegenwerking der hoofden, ondanks de belofte van niet te zullen bemoeilijken, niet velen had weerhouden. In vele dorpen van deze streek openbaarde zich belangstelling, kon Van Baarda afgoden verbranden en met het geven van onderwijs beginnen. Met doopen haastte hij zich wel niet, maar omdat het aantal candidaten anders te groot zou worden, bepaalde hij, dat in Februari '99 een eerste gedeelte zou worden gedoopt. Op den 26sten bediende hij het sacrament aan 52 personen uit zijne omgeving, en den volgenden Zondag aan 48 uit het dorp Asimiro (op 3 uren afstands van Doroeme. Met inbegrip van degenen, die reeds van Hueting den Doop hadden ontvangen, waren hier nu reeds 231 namen in het Doopboek ingeschreven, en de uitzichten op vermeerdering waren zeer goed. Er werd hier nu geregeld dag- en avondschool gehouden en gecatechiseerd. De opkomst was zeer bevredigend. Van Baarda achtte echter noodig er voor te waarschuwen, dat men zich van den toestand geen te hooge voorstellingen moest maken. Hij schreef: „Zoover wij den gang der gedachten kunnen nagaan, is die voortdurend nog zeer heidensch en bestaat het Christendom nog maar in eenige van buiten opgelegde Christelijke gebruiken." We deelen dat reeds hier mede, maar zullen onze nadere toelichtingen bewaren tot straks.

De „beweging naar het Christendom" veroorzaakte in het Lolodasche nog al onrust. Opgestookt door de Mohammedaansche hoofden en aangevuurd door kwaadwilligen uit hun midden, rustten de Heidenen zich toe tot krachtig verzet tegen het Christendom. Dit kwam vooral uit te Asimiro, waar de Zendeling een lokaal wilde bouwen en een helper plaatsen. Gelukkig echter is de tegenwoordige Resident de Zending niet ongenegen en werkt de Posthouder mede, zoodat de hoop op het breken van het verzet geenszins zonder grond is. Men moet evenwel niet vergeten, dat de koning van Loloda Islamiet is. De toestand is reeds in zooverre verbeterd, dat de Ambonneesche helper zich te Asimiro kon vestigen en eenen aanvang kon maken met schoolhouden en evangeliseeren.

Uit de laatste berichten blijkt, dat eene reis, door den koning van Loloda door zijn gebied gedaan, den drang tot het Christendom daar voorloopig tot staan heeft gebracht. Ons overzicht van Duma leert, dat zulke bewegingen onder de Alfoeren wel eens van voorbijgaanden aard zijn. Moge dat hier niet het geval wezen! — Boven deelden we reeds mede, dat Van Baarda geroepen is geworden om Van Dijken op te volgen; hij heeft dus naar Duma moeten verhuizen. — We

eindigen met de mededeeling, dat men op 't einde van '99 in dezen nieuwen werkkring 263 gedoopten telde, en dat het filiaal Asimiro door den helper J. Matulatua wordt bediend.

4. *Tobello.*

M. Been, in 1867 ingezegend tegelijk met Rinnooy en Woelders, werd naar Halmahera afgevaardigd, waar hij zich voegde bij de Zendelingen te Galela. We deelden boven reeds mede, dat hij die plaats in 1870 verwisselde tegen Tobello (op 1½ uur stoomens ten zuiden van Galela). „Het spreekt vanzelf," — zegt het Verslag over '71 — „dat de nieuwe inrichting veel tijd en arbeid heeft gekost, en dat er dus van eigenlijk zendingswerk nog weinig sprake heeft kunnen zijn. We kennen de bevolking, waaronder zij te arbeiden hebben." Het Bestuur was derhalve niet verbaasd, weinig van hier te hooren, en koesterde geen groote verwachtingen. Toch was het zeker niet tevreden over dezen nieuwen post, want er heerschte eene zorgwekkende stilte. In de beide volgende jaarverslagen komt de naam van dezen Zendeling zelfs niet voor, wat zeker zooveel zeggen wil als: uit Tobello niets meldenswaardigs. In 't laatst van '74 werd medegedeeld: „Van Br. Been ontvangen wij het bericht, dat hij, zijne vrouw en 2 zijner kinderen aan de Bebento lijdende zijn." [1] In 't midden van het volgende jaar was hij daarvan vermoedelijk hersteld; immers, hij woonde toen den Doop der eerstelingen op Duma bij. De opstand onder Hasan bracht zijne pen in beweging, maar wij maakten van zijne mededeelingen daarover reeds gebruik. In het voorjaar van '77 keerde hij kort na de andere Zendelingen naar dezen zijnen post terug, waar hij toen bij de bevolking, onder den druk van tijdelijke nooden, eene neiging vond, zich van de toovenaars af te keeren en hulp bij God te zoeken. Heeft Been het ijzer niet weten te smeden terwijl het heet was, of werkte de beweging niet door? we vinden daarover niets opgeteekend. Het Verslag over 1878 vermeldt, dat aan dezen Zendeling zijn ontslag was gezonden, ten gevolge van klachten, bij het Bestuur over hem ingekomen. Hij verliet zijnen post zonder een spoor na te laten; althans, we vinden daarvan niets vermeld, gelijk de Berichten ook niet mededeelen, dat er door hem is gepredikt of school gehouden, zoodat het Bestuur het dan ook niet noodig heeft geacht den post weer te bezetten.

En toch is Tobello weer zendingspost geworden, maar pas na verloop van bijna 20 jaren. Dit heeft zich toegedragen als volgt: A. Hueting (in '96 ingezegend tegelijk met Schut) vertrok dat jaar met Van Baarda naar Indië en kwam met dezen in Augustus aan te Soa-Konora. Na hier eenigen tijd te hebben doorgebracht, besloot hij, zich in het district Tobello te vestigen, zonder dat daartoe, voor zooover ik zien kan, eene bijzondere aanleiding bestond. Hij volvoerde zijn besluit in 't begin van '97 en koos zich het dorp Gamsoengi tot standplaats, waar hij zich met zijne vrouw voorloopig in eene noodwoning moest behelpen. De ongezonde woning en overmatige inspanning (hij werd als bestormd door patiënten) veroorzaakten, dat hij reeds spoedig ziek werd en naar Ternate moest gaan om geneeskundige hulp te zoeken. Na voldoende hersteld te zijn, hervatte hij den arbeid, die bestond in 't behandelen van patiënten (meerendeels gewonden, want met inwendige ziekten gingen de lieden liever naar de toovenaars), 't bezoeken van de nabijgelegen dorpen en eilanden, enz. Een Ambonnees, als helper bij hem in dienst, vergezelde hem op deze tochten en was hem van veel nut.

Het duurde niet lang, of een 5-tal mannen kwam verzoeken om onderricht. Een van deze was afkomstig van kampoeng Wosia, eenige uren roeiens van den zendingspost verwijderd. Deze vertelde in zijne woonplaats, wat hij van den Zendeling had vernomen, en nu kwam van daar in Febr. '98 eene deputatie het verzoek overbrengen om onderwijs. Hueting begaf er zich heen, en sprak er voor een aandachtig

[1] Berichten 1874 bl. 195. Het Bestuur schijnt verondersteld te hebben, dat ieder lezer wel wist, wat dat voor eene ziekte is, en voegde er dus geen verklaring bij. Men kan deze ziekte beschreven vinden in: „De Geneesheer in Ned. Indië," van Dr. Van der Burg, onder den naam *Framboesia tropica*. Oudtijds heette zij Amboina-pokken of Guinea-pokken.

oor. Na thuis gekomen te zijn, zond zijnen helper Tutuarina, en deze kwam ıg met de verrassende boodschap, dat bewoners van het dorp (ruim 100 en) Christenen wilden worden. Daarop ocht de Zendeling ook andere kam-:ngs, en nu vermeerderde dagelijks het ıl dergenen, die het Evangelie wilden oorzaam zijn. Er ontstond eene sterke eerte naar onderwijs, zoodat er veel loen was; de Heidenen legden hunne roonten af en waren gewillig te doen, de Zendeling hun zeide. Zelfs een ıfd uit het Tidoreesch gebied (N. O. mahera) kwam verklaren, met zijne .erhoorigen het Christendom te willen nemen. Voorts meldden zich lieden uit Loloda, die almede hunne bereid-igheid te kennen gaven, naar het ıngelie te luisteren (wat Zend. Van .rda aanleiding gaf, daarheen te ver-zen). Allen, die zich bij Hueting aan-dden, werden ingeschreven, en ontvin-een briefje, dat zij leerlingen van den .deling waren.[1]) De Ternataansche ıfden, die Mohammedanen zijn, wendden s aan, om deze beweging naar het istendom te keeren, maar dat gelukte ı niet.

Vat nu de oorzaken dezer beweging gaat, Zend. Hueting meent die — voor ver ze onder 't bereik van menschelijke ırneming vallen — aan de volgende eurtenissen te moeten toeschrijven: zekere Dodinga wist, onder voorgeven : de afgestorvenen in verbinding te .n, den lieden geld afhandig te maken, ırvoor hij hun steenen, mooi verpakt, ɔlaats gaf, zeggende, dat die in schatten den veranderen. Hueting kwam daar ter en ontmaskerde dezen bedrieger. st scheen het, dat de woorden van Zendeling den lieden alleen hunne ıasheid hadden doen inzien, maar later ım aan den dag, dat ze geenszins op oppervlakte hunner harten waren ren liggen en zij er over hadden na-acht. Hierbij kwam 2º een voorval : den Sangadji, d. i. het voornaamste ıfd van dit district. Deze was vroeger zeker vergrijp beschuldigd, waarom naar Ternate was ontboden en de Sultan hem verboden had naar Tobello terug te keeren. Sinds dien tijd was hier alle gezag zoo goed als verdwenen. Juist wilde nu de Posthouder een ander aan-stellen, toen de ontslagene terugkeerde. Daar de bevolking op zijne hand was en tegen den nieuw aan te stellene, ontstond er groote gisting. Hueting wist dien Sa-ngadji te bewegen, zich in handen van den Posthouder te stellen, die hem naar Ternate opzond, waar de Sultan hem liet opsluiten en hongerlijden. Hij ontvluchtte en wist Tobello weer te bereiken, waar nu alles opnieuw in rep en roer kwam. De Post-houder verklaarde zich thans bereid te be-werken, dat de man in zijn ambt werd hersteld, waarop de Zendeling hem tot zich noodigde. Hij kwam, stelde zich op Huetings raad in handen van den Post-houder, „werd Christen met zijne geheele familie," en ontving provisioneel zijn ambt terug. Het voorgevallene liet niet na, indruk op de bevolking te maken.— Van grooten invloed was 3º de houding van den Resident en de medewerking van den Posthouder. Eerstgenoemde kwam hier in persoon in Maart '98, na Zend. Van Dijken afgehaald te hebben. Hij belegde eene volksvergadering; her-stelde den bewusten Sangadji in zijne waardigheid, en deelde aan het volk mede, „dat noch het Gouvernement, noch de Sultan het Christendom verbood, wijl elk vrijelijk kon kiezen, welken godsdienst hij wou belijden." Volgens mededeeling van Van Dijken sprak de Resident deze woorden: „De Alfoer, die Christen wil worden, is daarin geheel vrij, maar hij blijft onder de verplichting om belasting aan den Sultan te betalen, heerendiensten te verrichten en aan de wettig aangestelde hoofden gehoorzaam te zijn." — Niet zonder voordeel voor de beweging was 4º, dat genoemde bedrieger Dodinga zich in handen van den Zendeling stelde, die hem opzond naar Galela, waar de Resident nog zijn verblijf hield.

Deze verschillende gebeurtenissen, welke schier tegelijkertijd voorvielen, brachten het gemoed der Alfoeren, dat zoo vat-baar is voor indrukken, in beroering, en Zend. Hueting heeft daarvan op bezadigde en verstandige wijze gebruik gemaakt. Tot hem richtte men zich en hij trachtte de bewogene harten te leiden tot den

———

[1]) Zulk een „leerling-briefje" gaf ook Wilhelm zijne doopcandidaten, zie bl. 176.

Heiland. Hier bleek nu onder Gods voorzienig bestuur de rechte man op de rechte plaats te zijn. We zagen, hoe hij, willens of onwillens, in genoemde gebeurtenissen betrokken raakte en invloed kreeg op de harten. Mocht men er bezwaar in hebben, de stelling, dat er verband bestaat tusschen de persoonlijkheid van den Zendeling en het resultaat van zijn werk, zoo in 't algemeen aan te nemen, in dit bepaalde geval kan dat verband moeilijk worden ontkend.

Hueting schatte reed destijds het aantal van hen, die tot het Christendom wilden overgaan, op 2000. 't Ontbrak aan personeel, om die allen behoorlijk te onderwijzen. Toch werden zooveel mogelijk scholen gesticht. Verder richtte hij het werk in als volgt: hij bezocht elke kampoeng, waar zich belangstellenden bevonden, en bleef daar een dag of langer; hij regelde in dien tijd het werk en maakte een naamlijst van hen, die wilden overgaan; dan liet hij eene plaats uitkiezen voor kerk, waarna hij de huizen langs ging, alle voorwerpen, die met de afgoderij in verband stonden, verzamelde en ze vervolgens aan het vuur prijs gaf op de plek, waar de kerk zou verrijzen. Hierop werden degenen, die zich hadden aangegeven (nagenoeg zonder voorafgaand onderwijs) gedoopt en in gemeenten ingedeeld. Bovengenoemde Sangadji, als hoofd des volks, was (op verlangen van Hueting) de eerste, die den Doop ontving. [1]

De beweging in het district bleef voortduren, en Hueting had den tact, haar in gang te houden. Op 3 April '98 doopte hij de eerstelingen, 56 personen, allen bewoners van het dorp Wosia, en op den 24sten 179 menschen in kampoeng Pitoe, waar zij reeds een kerkje hadden gebouwd. Op Hemelvaartsdag werd de Doop bediend aan 31 lieden van 't eilandje Koemoe, en op 22 Mei aan 33 personen te Wosia. Tegelijk werden in dit dorp 2 oudsten aangesteld. Op de lijst van doopcandidaten stonden thans nog 2890 namen en voortdurend kwamen er nieuwe bij. Groot was de behoefte aan voorgangers, maar ze waren moeilijk te krijgen: Van Dijken kon geen mensch afstaan; Van Baarda kon ook niet best iemand missen, maar stond toch na eenigen tijd een paar kweekelingen af, en voorts moest hulp gezocht worden op Ambon en andere nabijgelegen eilanden. Op deze wijze kreeg Hueting eindelijk een aantal Inl. helpers bijeen, maar allen vreemdelingen, die hij niet kende en die de landtaal niet verstonden, zoodat ze zich met hun Maleisch moesten behelpen.

In April (1898) maakte Zend. Hueting eene reis door zijn ressort met den Posthouder. Deze moest de belasting innen, en de Zendeling bewees hem nu den dienst, de Christenen te vermanen, gewillig „schot en lot" op te brengen, waartoe zij alleszins bereid waren. Er is wel gezegd, dat de beweging in Tobello indirect veroorzaakt was door de onderdrukking der Ternataansche hoofden, maar uit de mededeelingen van Hueting blijkt zulks niet. Van zijne zijde bewees de Posthouder den Zendeling den dienst, den Christenen te bevelen, behoorlijke kampoengs te maken, waarin dan de geloofsgenooten konden samenwonen, zoodat zij minder overlast van de Heidenen hadden te duchten. Verder onderzochten beide heeren op deze reis eene aanklacht, door zeker Chinees ingebracht tegen eenen te Pediwang (district Kaoe) gestationneerden goeroe. Het bleek hun overtuigend, dat die Chinees uit haat den helper had belasterd. Voorts bezochten zij de hoofdplaats Kaoe, waar Hueting nog niet was geweest. Hij vond er een paar Christenen van Menado en Ternate, levende met heidensche vrouwen, wees hen op het ongeoorloofde daarvan en bracht er die beide vrouwen toe, tot het Christendom over te gaan, ten einde vervolgens te kunnen huwen. Ook eenige andere lieden daar ter plaatse verlangden onderwijs. Het kwam Hueting voor, dat ook in genoemd district „een prachtige zendingspost" zou zijn op te richten. Overal waar hij kwam vond hij de menschen bereid het Evangelie te hooren en aan te nemen. Voor zooveel de koorts, die hem gedurig plaagde, het toeliet, maakte hij ook verder reizen, hier den Posthouder steunende bij het innen van achterstallige belasting, dáár afgoderij-materiaal verbrandende, elders eene schare inlijvende in het Christendom.

[1] De man werd kort daarna van zijn ambt ontzet, omdat hij „wel Christen geworden was, maar zijn ouden aard niet had afgelegd, ja, zelfs een slecht voorbeeld gaf." Ber. Utr. Zend.Ver. 1901 bl. 51.

Zoo doopte hij in Juli van genoemd jaar 60 bewoners van 't district Loloda, onder wie Van Baarda — gelijk reeds verhaald is — zich vervolgens ging vestigen.

Laten we nu eens hooren, hoe Zend. Van Baarda zich over deze beweging uit. Hij schreef in Aug. '98 o. a.: „De menschen, die hunne afgoden verbrandden, hebben zich bekeerd, niet van hunne zonden, want zij weten nog niet wat zonde beteekent, maar [nochtans] tot den levenden God.[1] Waarom? Wij weten het niet. Hunne overleggingen in deze zijn geheel als die eens kinds; geestelijk verstaan zij nog niets. Maar zij hebben een zichtbaar teeken noodig, dat zij nu tot een nieuwen toestand geraakt zijn, en zij moeten gedoopt worden. Wel is de toestand, dien men krijgt als het komt van Evangelisatie tot Christianisatie, gezonder, maar op zendingsgebied staat men onophoudelijk voor verrassingen. Op papier rekent men met tal van methoden, maar de praktijk lacht er mee."[2] — Er worden hier dus menschen gedoopt, die zelfs niet weten wat zonde is, en van wie men niet kan zeggen, waarom het hen te doen is. Zij ontvangen den Doop alleen ten teeken, dat zij tot eenen nieuwen toestand geraakt zijn. Maar had men dan niet een ander teeken kunnen uitdenken? Heeft het niet iets van misbruik van het heilige, wanneer zulk een man als die Sangadji zoo maar voetstoots gedoopt wordt? En wat waren die andere doopcandidaten voor lieden? Van Baarda heeft niet aangetoond, dat het noodzakelijk was, zóó overhaast tot doopen over te gaan, noch ook, dat de methode, welke men thans op Halmahera volgt, in overeenstemming is met de Schrift. En hoe denkt het Bestuur der Vereeniging over de zaak? In het voorafgaande is ons gebleken, dat het zich in 1885 verklaarde voor „omzichtige toelating tot het lidmaatschap der Christel. Kerk en de daarmede verbonden Doopsbediening" (bladz. 741); zoomede, dat het in 1890 bedenkingen had tegen de Dooppraxis van Hendriks op Boeroe (bladz. 701). Tot hiertoe heeft het zich echter, voor zoover mij bekend is, over de tegenwoordige wijze van

[1]) Kan men zich bekeeren tot den levenden God, zonder zich te bekeeren van zijne zonden? [2]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1899 bl. 53.

doopen op Halmahera niet uitgelaten. En wat nu den hoofdpersoon in deze haastige Christianisatie betreft: Huetings leer is: „Breng het Evangelie aan een geheel volk!"[1]) maar in de praktijk geeft hij daaraan dézen zin: „Doop een geheel volk, des noods zonder eenige voorbereiding." De dagen van Kam, ja, van Xavier zijn teruggekeerd.[2]) Zonder mij een oordeel aan te matigen, meende ik, deze opmerkingen toch te mogen maken, en verder breng ik in herinnering, dat ons „Formulier om den Heiligen Doop te bedienen aan bejaarde personen," aldus aanvangt: „Hoewel de kinderen der Christenen (onaangezien zij dit niet verstaan) uit kracht des verbonds moeten gedoopt worden, is het nochtans ***niet geoorloofd*** bejaarden te doopen, ***tenzij ze te voren hunne zonden gevoelende***, belijdenis doen van hunne boete, en ***gelooven in Christus***." Zoo snel te doopen als men thans op Halmahera doet — waarschijnlijk uit vrees, dat de menschen zich anders weer zullen terugtrekken — kan der Zending wrange vruchten opleveren.

Maar we nemen den draad der geschiedenis weer op. Het ging nu met volle kracht vooruit. Op 13 Augustus (we zijn nog steeds in '98) sloot Hueting het eerste burgerlijk huwelijk, 'twelk hij den daaropvolgenden Zondag kerkelijk inzegende. (Hij was namelijk door den Resident aangesteld tot ambtenaar van den burgerlijken stand.) Op den 21sten doopte hij er 200 op 't eiland Miti; den 30sten 250 te Mawea; op 18 September 360 te Pediwang, enz. enz. „Mijne vermoeidheid laat zich denken," — schreef hij — maar toch, het is heerlijk, op die manier vermoeid te zijn."[3])

Op den 1sten Dec. ('98) waren in het district Tobello reeds 6 filialen gesticht, welke de volgende namen dragen: Wosia, Efi-efi, Padja, Mawea, Miti en Bobale. Elk filiaal had een Ambonneesch helper tot voorganger. De woningen voor deze waren door de Christenen gratis gebouwd. Het werk der goeroe's bestaat in: kerk- en schoolhouden, benevens medicijnen uitdeelen. Aan de bejaarden geven zij godsdienstonderwijs, volgens een leiddraad, door Hueting zelven opgesteld. Voor

[1]) Ber. 1900 bl. 70. [2]) Vgl. Inl. bl. 1—6 en Ambon. [3]) Zie bl. 3, eerste kolom, reg. 10 v. o.

zoover de helpers door den afstand niet worden verhinderd, komen zij eens per week tot den Zendeling, en ontvangen dan het noodige onderwijs over het onderwerp, dat zij den volgenden Zondag hebben te behandelen. Verder komen al de helpers ééns per maand op den hoofdpost samen, om onderwijs te ontvangen in „Kerkgeschiedenis, Bijbelkunde en Ziektekunde." In deze maandelijksche bijeenkomsten worden ook de toestanden in de verschillende gemeenten besproken. Het aantal goeroe's was thans reeds belangrijk grooter, dank zij de hulp, die Hueting van alle zijden gewerd. De toevoer van Ambon was zelfs zóó groot, dat hij moest verzoeken, voorloopig niet meer te zenden, vooral met 't oog op de kosten, want plaats had hij nog voor vele. Reeds opende zich ook het Tidoreesch gebied voor de prediking van het Evangelie, en nadat de Zendeling met medewerking van den Resident in Febr. '99 ook voor dat gedeelte van Halmahera toelating had ontvangen, kon daar met de Evangelisatie worden begonnen. De beide oudste goeroe's werden er op verkenning heengezonden, en kwamen met goede tijdingen terug; o. a. was de negorij Boeli (aan de Boeli-baai), welke 800 zielen telt, bereid het Christendom aan te nemen. Eenige lieden van daar waren medegekomen als levend bewijs. Zij hadden hun haartooi reeds afgesneden, en berichtten, dat men verlangend was „een dorp met kerk en goeroe-woning te bouwen en onderwezen te worden."

Volgens het verslag over 1899 gingen de gemeenten vooruit in aantal en sterkte. De godsdienstoefeningen werden gehouden in de Maleische taal en zijn overal op dezelfde wijze ingericht. Begonnen wordt met het voorlezen van de XII Artikelen, die door de gemeente staande moeten worden aangehoord. In den regel volgt daarop de lezing van de X Geboden. De toespraak mag niet lang zijn, hoofdzakelijk vertelling, met korte toepassing. Het gemeentegezang is ook op alle plaatsen gelijk: men vangt aan met Gez. 209 en eindigt met Ps. 150. Wat in het Maleisch gesproken is, moet „zooveel mogelijk" in de landtaal worden herhaald. Dat is dus nog al omslachtig. Catechetischen schoolonderwijs wordt zoo goed het kan behartigd. Over het geestelijk resultaat van zijn werk wil Hueting voorloopig liever zwijgen, maar hij leeft in het vertrouwen, „dat onder al de uiterlijkheden het Godsrijk in de harten komen zal."

De statistiek over 1899 vermeldt 12 gemeenten met 11 goeroe's en 1886 gedoopten (504 mannen, 651 vrouwen, 731 kinderen). De 10 scholen werden bezocht door 352 leerlingen, waaronder 165 meisjes. Avondmaalgangers vielen er nog niet te vermelden, met uitzondering van de goeroe's en hunne vrouwen, maar in 1900 is met de aanneming tot lidmaat een begin gemaakt.

5. *Djati.*

Nog éénen post hebben we te vermelden. In 't begin van 1899 werd Zend. J. L. D. van der Roest van N.-Guinea naar Halmahera overgeplaatst, om deel te nemen aan den arbeid op het nieuwe veld. In Februari kwam hij met zijne vrouw op Huetings post aan. Het plan was, dat hij zich op het Tidoreesch gebied zou vestigen, maar de Sultan weigerde hem de toelating. Van der Roest nam nu het besluit, te gaan wonen te Djati, een dorpje op 10 min. afstands van de hoofdnegorij Kaoe. Behalve het district van dien naam zou zijn werkkring ook Dodinga, een der Tidoreesche districten, omvatten, maar in laatstgenoemd gedeelte kon voorloopig alleen door Inl. helpers worden gearbeid.

Van der Roest richtte zijn werk in op dezelfde wijze als Hueting. Hij getuigde van de oudste 4 gemeenten in zijne afdeeling (Pediwang, Doro, Bobale en Daro), dat de arbeid er niet onvruchtbaar was geweest. De bevolking had eene zichtbare verandering ondergaan. Bekeeringsgeschiedenissen kon hij niet vertellen, maar wel kon hij zeggen innig te gelooven, dat er velen werden gevonden, wier begeerte het was den Heer te volgen. Het schoolonderwijs leverde mede een bevredigend resultaat op. Alle filialen verbinden zich bij de komst van eenen helper tot het bouwen van eene woning voor hem en van eene kerk, die zij ook onderhouden. Op sommige plaatsen wordt des Zondags gecollecteerd voor een begrafenisfonds, omdat de nagelaten betrekkingen de kosten van een kist enz. niet kunnen betalen. Op het Pinksterfeest wordt eene collecte gehouden voor de Zending. Op eenen bepaalden

dag komen de helpers bij Van der Roest om hunne medicijnen aan te vullen; dan wordt tevens het onderwerp voor den volgenden Zondag besproken en verder onderwijs gegeven. Talrijk zijn de dorpen in dezen werkkring, waar het werk zal kunnen worden begonnen, zoodra er een helper wordt gestationneerd.

Het verslag over 1899 doet zien, dat Zend. Van der Roest toen beschikte over een Inl. personeel van 8 Ambonneezen. In zijnen werkkring telde hij 874 gedoopten, waaronder 1 lidmaat, terwijl 215 kinderen gebruik maakten van de 8 scholen.

Tellen we de opgaven van de verschillende posten op Halmahera samen, dan krijgen we: Duma 170, Loloda 263, Tobello 1886, Djati 874, totaal 3193 gedoopten, waaronder 66 lidmaten (alleen op Duma 65).

Wanneer de tegenwoordige „beweging naar het Christendom" aanhoudt en zich blijft uitbreiden, dan zal het Heidendom op Halmahera weldra tot het verleden behooren, wat het uitwendige betreft; uit de harten zal het wel niet spoedig verdwijnen, tenzij Gods Geest er het „nieuwe beginsel" in schept, waarnaar nu nog vergeefs wordt gezocht. [1] Het zal er op aan komen te zorgen, dat de gedoopten komen en blijven onder den invloed van het Woord. Dat wordt ook door Bestuur en Zendelingen ingezien.

IV.

NIEUW-GUINEA.

Dit eiland heeft eene oppervlakte van circa 12.000 vierk. geogr. mijlen. De westelijke helft is Nederlandsch gebied en ingedeeld bij de residentie Ternate. De grens daarvan ligt op den 141sten lengtegraad. Het land ten oosten behoort ten deele aan Engeland, ten deele aan Duitschland. In 1828 werd het nu aan Nederland behoorend gebied plechtig door de Indische Regeering in bezit genomen, waarop aan de Tritons-baai een fort werd gebouwd en eene kleine bezetting gelegd. Vanwege de ongezondheid van het klimaat werd echter deze post reeds na 10 jaren opgeheven. Sinds dien tijd werd onze heerschappij er alleen verkondigd door de merkpalen, van het Nederlandsche wapen voorzien, welke hier en daar langs de kusten staan opgericht, terwijl er zich zeldzaam een oorlogschip en ambtenaar vertoonde. Eerst onlangs ging de Regeering, ten gevolge van de aanhoudende vertoogen der Zendelingen, er toe over, er een Controleur te plaatsen.

De binnenlanden zijn nog zeer onvolledig bekend en moeilijk te bereizen. Ze zijn rijk voorzien van bergen en doorsneden met rivieren, doch deze stroomen zijn slechts over een kort gedeelte van de monding uit bevaarbaar, terwijl men er in 't geheel geen landwegen vindt. Daarbij komt, dat de Inboorlingen gevaarlijke lieden zijn. Dit weet men echter, dat het land eene weelderige plantbekleeding heeft en de bergen tot den top begroeid zijn. Heeft men vroeger de meening geuit, dat er ergens op N.-Guinea een „sneeuwgebergte" zou zijn, in den jongsten tijd is men daarvan teruggekomen.

Het gebied, waarin de zendingsposten liggen, beslaat slechts een klein gedeelte van het eiland. Het is te zoeken in de Geelvinksbaai, aan de noordzijde. Deze baai is aan haren ingang meer dan 50 mijlen breed, terwijl zij circa 40 mijlen landwaarts inloopt. Zij scheidt in het westen een groot schiereiland af, dat door eene landengte van 6 mijlen breedte met het hoofdgedeelte van het eiland verbonden is. Aan den ingang dezer baai vindt men in het westen eenen kleinen inham, de Doreh-baai; hier is het, dat de eerste zendingsposten zijn gesticht. De latere werden ten deele op enkele der vele eilanden in de Geelvinksbaai, ten deele aan de kust van het vasteland gevestigd. In de binnenlanden heeft nog geen Zendeling zijne tent opgeslagen. Wij zullen ons daarom ook in onze beschouwing voornamelijk bepalen tot het gebied, waar de Zendelingen wonen.

De warmte, welke hier heerscht, ofschoon getemperd door den zeewind, die den landwind geregeld afwisselt, is gemiddeld 85° F. in de schaduw. Deze hooge temperatuur is op zichzelf niet zoo nadeelig, maar de bestendige uitwasemingen der

[1] Ber. Utr. Zend. Ver. 1901 bl. 52.

koraalriffen en moerassen, in bond met de hitte, doen de gezondheid steeds in gevaar verkeeren. De menschen lijden hier veel aan koorts en aandoeningen van de ingewanden. Intusschen, die warmte en de vele regens, welke hier vallen, bevorderen de vruchtbaarheid van den bodem. De plantenwereld bevat over 't geheel dezelfde soorten, welke wij elders in Indië leerden kennen, maar ook eenige, die alleen op N.-Guinea voorkomen. Sterker echter is het onderscheid wat het dierenrijk aangaat. De groote zoogdieren, die in 't Aziatisch gedeelte van Indië voorkomen, ontbreken; het grootste zoogdier is hier het wilde zwijn. Daarentegen vindt men op N.-Guinea, evenals op de Aroe-eilanden, onder de viervoetige dieren de kangoeroe en onder het gevleugeld gedierte den paradijs-vogel en de papegaaien-soorten. Aan delfstoffen is het land — voor zoover men weet — arm.

De bewoners [1]) kunnen in 't algemeen worden onderscheiden in twee hoofdgroepen, namelijk de strand- en bergbevolking. Deze vertoonen een groote verschil in lichaamsbouw en gelaatsuitdrukking. Ze verdeelen zich weer in tallooze stammen. Een gemeenschappelijken naam hebben de bewoners niet. Buiten N.-Guinea heeten ze allen Papoewa of Poewa-poewa, d. i. lieden met een donkere lichaamskleur en krulhaar, maar zijzelven noemen zich naar hunne geboorteplaats. Aangaande de getalsterkte der bevolking bestaan slechts gissingen; zeer hoog zal het cijfer wel niet zijn. Elke stam vormt, om zoo te zeggen, een eigen rijkje en heeft zijn eigen hoofden.

Over 't geheel is de Papoewa flink gebouwd. Hij is donker van kleur, soms op zwart af. Het voorhoofd is smal en hoog, het oog bruin of zwart, de neus breed en plat, de lippen dik en eenigszins omgekruld. Het haar is kroes; wordt het niet van tijd tot tijd gekort, dan groeit het aan tot een vervaarlijken raagbol. — De kleeding is zoo schamel mogelijk, maar versierselen vallen bij allen zeer in den smaak; de fraaiste echter worden bewaard voor bijzondere gelegenheden. Dan wordt 't haar met olie gladgestreken en opgekamd. De haarkam van bamboe of hout, uitloopende in een vork met 3 of 4 lange tanden, wordt met snuisterijen versierd. De mannen tooien zich daarbij door gele, verlepte bladeren aan hun lichaam te bevestigen, afgewisseld met takjes groen tusschen de armbanden, en in 't haar steken ze lange veêren of bloemen. De „helden" verzuimen niet, hun kam dan te sieren met papegaaien-veêren, wier getal aantoont, hoeveel hoofden ze hebben gesneld. De hals prijkt met een snoer van koralen of schelpen, en om borst en rug zijn kruislings een paar breede banden geslingerd van geelgekleurde biezen. De vrouwen dragen een van koralen gevlochten bekleedsel, dat om den middel wordt vastgemaakt, enz. Trekken de mannen ten oorlog — helaas, niet zeldzaam! — dan maken ze 't gelaat zwart en versieren hun hoofd met zwarte veêren. Maar al gaat hij niet ten oorlog, gewapend is de Papoewa altijd, al is het slechts met een hakmes. Onder zijne andere wapenen zijn vooral te noemen de lans of speer, boog en pijlen en de houwer of klewang. Velen zijn ook reeds voorzien van geweren. Op de zendingsposten en in den omtrek nemen de bewoners allengs eene voegzame kleeding aan, in verband met andere bewijzen van beschaving.

De strandbewoners bouwen hunne huizen op palen in zee; de landbewoners bouwen naar 'tzelfde model, maar nog iets hooger. Het huis is aan de zijden laag, maar in 't midden vrij hoog. De galerij aan de zeezijde is het verblijf van de mannen, die aan de landzijde van de vrouwen. Eene doorgaans zeer wankelende brug, maar die door Papoewa's met vasten tred begaan wordt, verbindt het huis met den wal. Tot de woningen der bergbewoners krijgt men daarentegen toegang langs een ingekorven boomstam. Voor dakbedekking gebruikt men *atap*, voor de bewanding *gaba-gaba* (bladstelen van den sagopalm) of planken, en tot afscheiding der zijkamertjes matten. In den gang is ruimte tot berging van een prauw, die niet dagelijks gebruikt wordt. — Het huisraad is weinig: een mat om op te zitten en te slapen, een bankje in plaats van een hoofdkussen, een koffertje van boomblade-

[1]) We ontleenen onze gegevens vooral aan J. L. van Hasselt, Gedenkboek (1888) en de Handleiding van Dr. De Hollander. Men vergelijke ook de mededeelingen van Kinnooy, Ber. 1872 bl. 201.

ren tot bewaring van kleêren en sieraden, eenige zakken om voorraden in te bergen, aarden potten om in te koken, netten voor de vischvangst — dat is wel het voornaamste. Soms komt daar nog koperen of aarden vaatwerk bij, als nalatenschap van het voorgeslacht.

Gereedschappen gebruikt de Papoewa ook slechts weinige. De meest voortkomende zijn bijlen, dissels en hakmessen, en voor de smeden een blaasbalg, aanbeeld en hamer. De gereedschappen der vrouwen zijn: een plat hout en een ronde steen tot het maken van aardewerk; een soort bezem om vischjes te vangen; een stuk hout om boomschors (z.a. voor schaamgordels) te kloppen; houten lepels voor de sagobrij; een bak met bijbehoorende stampers om rijst te stampen; wannen of zeven, tot 't ziften van rijst, benevens houten teilen.

Een huis bouwen en een prauw maken kan ieder man. Ze hebben ook eenige vaardigheid in 't maken van snijwerk. Een groote prauw is b.v. niet zelden aan den voorsteven versierd met een ruw gesneden beeld, dat een afgestorvene voorstelt (*korwaar*). Het eenige ambacht, dat de Papoewa tot dusver van de vreemdelingen heeft overgenomen, is het smeden. Overigens maken ze zich van het nieuwe af met te zeggen: „Wij zijn het niet gewend." Verder behoort tot de bezigheden der mannen: de vischvangst, de jacht, de landbouw en de handel. De bergbewoners zijn landbouwers; ook de strandbewoners maken hunne tuinen, maar minder in 't groot. Wil iemand een tuin aanleggen, dan zoekt hij een stuk grond; de boomen worden omgekapt, het ruwste hout verbrand, maar stronken en wortels blijven staan; een heining wordt opgericht en het zaaien kan beginnen. De mannen steken met een puntigen stok gaten in den grond; de vrouwen, die volgen, laten 't zaad in de gaten vallen en maken ze dicht. Na den oogst wordt de tuin weer bosch en men ontgint eene andere plek. Men verbouwt rijst, gierst, gerst, boonen, aardvruchten, enz. Er wordt ook eenige handel gedreven; deze bestaat hierin, dat producten geruild worden tegen koralen, hakmessen en verdere benoodigdheden. De „groothandel" wordt gedreven met de kooplieden, die meest van Ternate jaarlijks deze streek bezoeken. — Het werk der vrouwen is hoofdzakelijk: rijst stampen, koken, het vervaardigen van aardewerk, het weven van zakken en het vlechten van matten en doozen.

Uit zijn aard is de Papoewa vroolijk en levendig, lichtgeraakt en opbruischend. Zijn drift doet echter dikwijls denken aan „een storm in een glas water." In den grond is hij eerder laf dan moedig; zijnen vijand velt hij liefst door sluipmoord, of hij valt hem met overmacht aan. Zoekt men bij ziekte of onheil een zondebok, het orakel wijst altijd eene arme slavin, nooit een vrij mensch aan. De volkstrots openbaart zich o.a. in verachting van den vreemdeling, maar zij verbergt zich vaak achter kruipende laagheid. Liefde van ouders tot kinderen bestaat, maar gaat veelal met onverstand gepaard. De kinderen van hunne zijde kennen geen achting of eerbied jegens de ouders. De band der bloedverwantschap wordt in eere gehouden, maar komt bijgeloovige vrees in 't spel, dan is zelfs het levend begraven of het aan den hongerdood prijsgeven van een zieke geen zeldzaamheid. Blinden en gebrekkige kinderen worden gedood, en krijgen ouders tweelingen, dan ontdoen zij zich er van, althans van één. [1]) Desalniettemin zijn gevoelens van genegenheid en deelneming den Papoewa niet geheel vreemd. Alles bij elkander genomen komt men tot de slotsom, dat het beeld van den Papoewa is geteekend in Rom. 3 : 10—18. Doch dat Gods genade machtig is ook hem tot een nieuw mensch te herscheppen, zal het vervolg doen zien.

Over de levenswijze willen we ook iets zeggen. *Kiki* (kleine) is de naam, dien alle kinderen bij hunne intrede in de wereld ontvangen. Kan het kind loopen, dan ontvangt het zijn eigen naam, en is 't een meisje, dan krijgt het tegelijk gaatjes en ringen in de ooren. Is een jongen 12 of 13 jaar oud, dan ontvangt hij een nieuwen naam. Dat alles gaat met zekere ceremoniën en festiviteiten gepaard. Een groot feest wordt gegeven als 't meisje den huwbaren leeftijd intreedt. — De ver-

---

[1]) Zie een voorbeeld Ber. 1881 bl. 197 en bij Windessie, in dit boek.

loving is bij de Papoewa's een contract tusschen de wederzijdsche ouders, waarbij die van het meisje hunne dochter voor eene zekere hoeveelheid goederen wegschenken (verkoopen). Vóór de sluiting van het huwelijk moet alles geleverd zijn. Vaak geschiedt de verloving, als beide nog jonge kinderen zijn, in welk geval het huwelijk tot den geschikten tijd moet wachten. De gewoonte brengt mede, dat verloofden elkander niet mogen zien, ze kunnen dus geen kennis maken. Ook de betrekkingen mogen elkander gedurende den tijd der verloving niet zien. Is de bedoelde dag gekomen, dan wordt de bruidegom onder fakkellicht naar het huis der bruid geleid, vergezeld van zijne mannelijke verwanten en vrienden, en voorafgegaan door een stoet van vrouwen, die ieder een geschenk voor de bruid dragen. Het huwelijk wordt gesloten door een der oudste verwanten, op deze wijze, dat hij beider rechterhand in elkander legt, een teug water er over uitspuwt en een zegenwensch prevelt. Met een en ander gaan eenvoudige feestelijkheden gepaard. De jonggehuwden moeten 4 nachten achtereen blijven opzitten; daarna neemt de man zijne vrouw mede naar huis. Is eene vrouw in verwachting, dan blijft zij zooveel mogelijk thuis. Een paar weken na de geboorte van het eerste kind wordt een klein feest gevierd, bij welke gelegenheid de vrouw den eeretitel *insoes* krijgt. Het aantal kinderen is in den regel gering. Gaat het stijgen, boven 3 of 4, dan begint men om te zien naar middelen, om verdere uitbreiding van het gezin te voorkomen. Het hebben van meer dan éene vrouw wordt door de publieke opinie niet veroordeeld, maar het is (gelijk overal elders) eene zekere weelde, welke meergegoeden zich veroorloven. — Behalve in het bovengenoemde geval wordt een groot feest gegeven bij 't maken van een ***korwaar*** of een *mon* voor de ***roem-sram*** (waarover straks nader). De feestelijkheden zijn alle op dezelfde wijze ingericht; ze bestaan in eten, sagoweer-drinken, dansen zingen, zoomede slaan op *tifa* (trom) en ***gong*** (bekken). Het onderscheid tuschen groot en klein ligt alleen in 't aantal gasten en den duur van het feest. Groote partijen duren wel eens 10 nachten aanéén, terwijl 't dan bij dag ook geenszins rustig is. Het zingen is zeer eentonig, en wordt woester naarmate de nacht vordert. Wat gezongen wordt is een samenraapsel uit verschillende Papoewa'sche dialecten, en bestaat in eindelooze herhalingen, zonder zin. Niemand der gasten zal bij zulke gelegenheden nalaten zijn „feestdos" aan te doen. Het slaan op de tifa geeft het teeken tot den dans. De mannen dansen met elkander, en de vrouwen idem, doch het „bal" wordt geopend door een der hoofden of oudsten met de vrouw van een ander hoofd.

Ziekte en dood worden doorgaans aan een *manoïn* (soort geest) toegeschreven, en men tracht dezen uit te drijven door bezwering of tooverij, waartoe een ***konoor*** de aangewezen man is. Deze verricht zijne taak door het spelen met zekere zwarte steentjes, welke geacht worden tooverkracht te bezitten, of ook wel door het betasten van het aangedane lichaamsdeel, alles onder 't prevelen van zekere formules. Soms knijpt hij vinger en duim van zijne rechterhand toe, alsof hij er iets uit het lichaam van den zieke tusschen had, brengt de gesloten vingers aan den mond, fluit en . . . laat den vermeenden geest vliegen. Ook besproeit de konoor den patiënt wel eens met koud water, onder 't uitspreken zijner formule. Een enkele konoor dient inlandsche medicijnen toe. — Vreest men eenen ongunstigen afloop, dan verzamelen verwanten en vrienden zich in de woning. Nemen de krachten af, dan komen klaagsters, meestal weduwen, en heffen den doodenzang aan, waarin zij de deugden van den stervende bezingen. Was deze een „held," dan vermelden zij het aantal hoofden, door hem afgeslagen. Is het eene vrouw, dan roemt men hare vaardigheid in 't vlechten van matten, in 't weven, enz. Dit weeklagen geschiedt voor loon, maar is de dood ingetreden, dan kan men de ware droefheid gemakkelijk van gemaakte onderscheiden. Het smartgevoel openbaart zich in woest misbaar; sommigen werpen zich op den grond, anderen slaan met hunne hakmessen, alles gepaard met luide kreten. Nadat het lijk gewasschen is, wordt het in wit of blauw katoen gewikkeld, in zittende houding in een mat gebonden, en daarna op twee bamboes naar zijne rustplaats gedragen, door eene groote schare gevolgd. Eerst bij aankomst

van den stoet wordt het graf gedolven, en nu barst het geweeklaag opnieuw los. Is het lijk in het graf neergelegd, zoo gaat mede in de groeve, of anders wordt op het gesloten graf geplaatst: een zeef, lepel, bakje, kruik en aarden potje (om eten te koken); eene vrouw krijgt bovendien mede een stuk gereedschap om potten te maken, terwijl op 't graf van eenen man ook nog boog en pijlen en soms zelfs eene prauw geplaatst worden. Vóór men zich verwijdert nemen de naaste bloedverwanten een verdord boomblad en zwaaien dat eenige malen, steeds bukkende, over hun hoofd, onder 't prevelen eener bezwering, opdat de geest van den overledene hun geen letsel doe. Niemand, die aan de begrafenis deel nam, mag zijn huis betreden zonder zich eerst met water te hebben gereinigd.[1] Na de begrafenis wordt de rouw aangenomen. Is eene vrouw weduwe geworden, dan mag zij gedurende geruimen tijd hare woning niet verlaten; zij laat zich 't hoofd scheren, en in sommige streken is zij bovendien gewoon het met eenen zak te bedekken. Na 't afscheren van het haar neemt de weduwe een bad in zee. In plaats van de fraaie sarong (zoo zij die droeg), mag zij slechts eene gewone dragen. Rouwt eene vrouw over haar kind of over eenen bloedverwant, dan zijn de regelen minder streng. Het afscheren van het haar geldt ook voor het mannelijk geslacht, en wel in alle gevallen. De mannen laten echter op 't voorste deel van het hoofd een lok staan, en daaraan wordt een snoer blauwe koralen vastgemaakt, dat langs het voorhoofd en achter het rechteroor afhangt. In verband met den rouw staat het tatoueeren, ofschoon dat ook wel tot versiering dient. De ingeprikte figuren zijn in den regel afbeeldingen van de voorwerpen, welke door de afgestorvenen zijn gebezigd of gedragen.[2]

De rechtspleging geschiedt naar de overgeleverde gewoonten. Betaling, boete, is in bijna alle gevallen de door het recht geëischte straf. In gewichtige zaken, z. a. echtbreuk of zware verwonding, bepalen de hoofden of oudsten het bedrag. Kan de veroordeelde dat niet opbrengen, dan komen zijne verwanten of dorpsgenooten hem te hulp. „Arbritage" is ook onder de Papoewa's geen onbekende zaak. Heeft men op iemand vermoeden, en ziet men geen kans op andere wijze tot zekerheid te geraken, dan neemt men zijne toevlucht tot ordaliën. Men heeft daartoe de heetwater-, de lood- en de duikproef. De eerste bestaat hierin, dat de verdachte de vingers in kokend water moet steken; brandt hij zich niet, dan is hij onschuldig. Bij de tweede handelt men aldus: een stukje lood wordt boven de met een pisangblad, lap of eenige stukjes papier bedekte holgebogen hand gesmolten. Dat bedeksel ligt echter niet vlak op de hand van den verdachte, maar is daarvan door een paar houtjes gescheiden. Bij de derde proef worden twee palen in zee gezet. Elk van beide partijen begeeft zich naar een daarvan; ze keeren daarop elkander den rug toe, nemen een stuk bamboe op den schouder en duiken onder. Wie 't eerst boven komt heeft ongelijk. Het ontbreekt den Papoewa geenszins aan listen, om aan het „schuldig" te ontkomen. — Zware misdrijven komen zelden voor, mits men daaronder niet rangschikt de menigvuldige roof- en moordtochten *(raak)*. Deze zijn het gevolg van oude veeten, welke telkens weer worden opgerakeld, of wel, zij moeten dienen tot 't bekomen van nieuwe slaven. Is tot zulk eenen tocht besloten, dan wordt vóór alle dingen door middel van wichelarij een gunstige dag bepaald. Op zulke tochten behalen de dappere mannen den titel van *mambrie* of held. Het getal veêren in hun haarkam

[1]) De gebruiken zijn geenszins overal dezelfde. Onze beschrijving doelt op die aan de Doreh-baai. Over die op Roon zie men de studie van Zend. Van Balen in het Tijdschrift van het Bat. Gen. van K. en W., deel XXXI (1886). [2]) De gebruiken zullen zeker bij de verschillende stammen niet dezelfde zijn. Zend. Metz verhaalt (Ber. 1897 bl. 10), hoe afschuwelijk de Hatammers met hunne afgestorvenen handelen. Er was een meisje gestorven, en nu werd haar lijk, na gewasschen te zijn, met opgetrokken knieën voor het vuur gelegd. Aan 't hoofdeneinde stond een klapperdop met een weinigje ongekookte Ternataansche rijst en het hoofd rustte op een tiental gedroogde varkensstaarten. Deze moesten aanduiden, dat de vader voor het kind geen varkens te lief had gehad, en de rijst wilde zeggen, dat men zelfs uit den vreemde eten voor haar had laten komen. Niettemin was het gestorven: wee dengene, die den boozen geest had gezonden om het te dooden!

wijst aan, hoeveel hoofden (meestal door sluipmoord of verrassing) ze hebben afgeslagen. [1]) Heeft men er genoeg van, dan worden, door middel van eenen neutralen stam, onderhandelingen aangeknoopt. Er wordt over en weer betaald en slaven worden geruild; soms worden een paar van deze als zoenoffers gedood.

De godsdienst der Papoewa's is niet wezenlijk verschillend van dien der andere heidensche volken van Ned. Indië. Hij bestaat in vereering van de geesten der afgestorvenen. In de kampoengs der strandbewoners vindt men hier en daar een huis, dat den naam draagt van *roem-sram.* [2]) Daarin zijn eenige beelden geplaatst, *mon* [3]) geheeten, welke de voorouders van den stam representeeren. De gedaante van deze beelden is zeer obsceen. Onder hunne bescherming acht de stam zich veilig, en deze huizen worden dus goed onderhouden. Hier slapen de ongetrouwde mannen en de jongens. Verder heeft elke familie haar *korwaar*, d. i. een beeld, naar 'tzelfde model als de *mon* gesneden, maar in den regel niet onkiesch. Dit is, om zoo te zeggen, de huisgod (teraphim) van den Papoewa. Men beschouwt het als een medium, waardoor de geest van den overledene met zijne betrekkingen in de zinnelijke wereld gemeenschap heeft. Het wordt versierd, vereerd en bij gewichtige gelegenheden geraadpleegd. Hiertoe neemt de huisvader of een *konoor* het beeld in de hand en vraagt, of men geluk of ongeluk zal hebben. Spreekt het niet, dan is het goed; spreekt het wel, d. i. bevangt den vrager eene beving, dan is dat een slecht teeken. — Voorts vindt men hier nog sporen van natuurvereering, met name sterrendienst. Bij het beplanten der rijsttuinen b. v. richt men het gelaat naar het Zevengesternte, in de meening, dat het eenen goeden invloed op het gezaaide uitoefent. Ook vereering van de maan heeft men onder hen waargenomen. — Doch het Papoewa'sche hart wordt vooral beheerscht door de vrees voor de dooden, inzonderheid voor iemand, die *mambrie* is geweest. Soms hoort men eenige dagen na de begrafenis een oorverdoovend geraas opstijgen uit alle huizen tegelijk; dat rumoer dient, om den geest van den overledene te verdrijven. Overigens is hunne voorstelling van het rijk der geesten en van het hiernamaals zeer nevelachtig en verward. — In verband met die vrees hebben ze eene menigte bijgeloovige gebruiken, en die worden zorgvuldig in acht genomen. Verder speelt het geloof aan goede en kwade dagen, voorteekens, vogelgeschrei enz., ook hier eene groote rol. Het geloof aan heksen ontbreekt mede niet. Meestal zijn het slavinnen, die van hekserij worden verdacht. Iemand, die door een Godsgericht als zoodanig is aangewezen, wordt ter dood gebracht; doorgaans wordt zij in eene prauw snel naar zee geroeid, daar met speersteken afgemaakt en vervolgens in de diepte geworpen. — Tot bescherming tegen booze invloeden dient vooral een houtje, aan welks boveneinde in ruwen vorm een aangezicht is gesneden. Zulke amuletten worden ten getale van 5 of meer, gewoonlijk elk in een lapje gewikkeld, om den hals gedragen. Elk houtje heeft eene eigen bestemming, zoodat een Papoewa zich op deze wijze tegen vele booze geesten, waarmede hij de geheele natuur vervuld acht, meent te kunnen beveiligen.

Aan wichelaars of tooverdokters is ook op N.-Guinea geen gebrek. Ze dragen hier den naam van *konoor* en worden in alle gewichtige gevallen geraadpleegd. Niet zelden treedt er iemand op onder dezen titel, voorgevende teekenen te kunnen doen, en hoe dikwijls ook bedrogen, telkens zijn de Papoewa's weer bereid, aan zulke bedriegers geloof te schenken, en dat te eerder, omdat ze de komst van eenen heilaanbrenger verwachten, op grond van de volgende sage: Op het eiland Mejokwondi (of Auki), tot de Bosnik-groep behoorende, leefde eens een grijsaard, genaamd Mansaarnakri. Deze verdiende zijn levensonderhoud met het verkoopen van sagoweer, die hij won van zijne palmboomen. Op zekeren dag bemerkte hij, dat zijne sagoweerkokers, toen hij ze wilde ledigen, uitgedronken waren. De volgende dagen geschiedde hetzelfde. Ten laatste begon hem dat te vervelen, hij verschool zich

[1]) Gewoonte is, het hoofd mede te nemen en het lichaam van den verslagene overeind te zetten. Ber. 1897 bl. 18. [2]) *Roem* bet. huis en *sram* is, volgens Van Hasselt, de Papoewasche uitspraak van Islam, zoodat het geheel eigenlijk beteekent: Islamsch huis of moskee. [3]) Zie hierover ook Ber. Utr. Zend. Ver. 1894 bl. 203.

en hield wacht. Daarop zag hij, dat Sampari (de ster Venus) den diefstal pleegde. Hij greep haar, maar om van den ouden man ontslagen te worden, gaf zij hem een tooverhoutje, dat hem in staat zou stellen te verkrijgen al wat hij begeerde; en wierp hij er eene maagd mede, dan zou deze moeder worden. Bij gelegenheid van een feest besloot hij, zijn houtje eens op de proef te stellen; hij wierp er eene jongedochter mede en deze werd vervolgens moeder van eenen zoon. Hare familie was daarover zeer ontstemd, en omdat zij haren verleider niet noemen kon, werd een onderzoek naar het vaderschap ingesteld, waartoe alle mannen en jongelingen voor haar moesten heengaan. Toen nu ook Mansaarnakri, die intusschen zijnen naam inManggoendi had veranderd, voorbij haar heenging, begroette het kind hem terstond met *konori*, d.i. vader. Manggoendi werd nu ondervraagd en deelde het gebeurde met de morgenster mede, waarna hij de jonge moeder huwde, wier zoon nu den naam Konori ontving. Het huwelijk was echter niet naar den zin van hare familie, en deze begon hem het leven zóó zuur te maken, dat hij besloot te vertrekken. Zijne vrouw verklaarde zich bereid, hem te vergezellen, maar was benieuwd te zien, hoe hij 't aan zou leggen, want hij bezat geen prauw. Nadat Manggoendi de lieden had berispt over hun gedrag, en had voorspeld, dat zij met elkander in strijd zouden geraken om de behandeling hem aangedaan, begaf hij zich naar het strand. Daar gekomen teekende hij met zijn tooverhoutje eene prauw in 't zand, en zie! oogenblikkelijk stond er een. Hij klom er in met vrouw en zoon, waarop de boot terstond in zee gleed, zonder dat de lieden het konden beletten. Er werd koers gezet naar Noefoor, een zeer klein eiland, maar dat door hem eenige malen werd vergroot door middel van stampen met den voet. Doch, al was nu het eiland grooter geworden, zijne vrouw gevoelde er zich niet thuis, wijl zij het er zoo eenzaam had; maar ook daarin wist haar man te voorzien. Hij gaat naar het strand, steekt vier stokjes in den grond en trekt vier streepjes in 't zand. En zie, die stokjes veranderen terstond in huizen met menschen, en die streepjes in prauwen. Dat verheugde zijne vrouw zeer, maar nu was er nog één ding, dat haar begrijpelijkerwijs hinderde, namelijk . . . dat haar man zoo oud en schurftig was. Doch ook dit veranderde. Op zekeren dag ging Manggoendi naar 't bosch en legde daar een vuur aan. Toen de vlammen hoog opgingen, wierp hij zich er in, en o wonder! zijne huid viel af, en de schilfers veranderden in koperen schotels, fraaie koralen, gouden en zilveren armbanden, enz. enz. Hijzelf kwam als een schoon jongeling uit de vlammen te voorschijn, tooide zich met een deel van die versiersels en keerde daarop huiswaarts. Zijne deugdzame vrouw wilde eerst niets van hem weten, maar Konori herkende zijnen vader, die nu de toedracht der zaak vertelde en de zijnen medenam naar 't bosch, waar zij die kostbaarheden zagen liggen. Men behoefde niet eens de moeite te doen ze mede te nemen naar huis, want ze kwamen vanzelf. Aan de door hem in 't aanzijn geroepen menschen opende Manggoendi nu 't heerlijk vooruitzicht, dat ze niet meer behoefden te werken: hij zou in alles voorzien. Dat vonden ze recht prettig, maar toen er na eenigen tijd schaarschte van levensmiddelen ontstond, gingen ze, in plaats van op hem te vertrouwen, elders het noodige zoeken. Dat verdroot Manggoendi zóó, dat hij met de zijnen 't eiland verliet, na de lieden van Noefoor te hebben veroordeeld, door arbeid in hun levensonderhoud te voorzien. Waarheen is hij gegaan? Dat zegt de sage niet. De Noeforeezen, en andere stammen eveneens, gelooven zeker, dat hij zal terugkeeren. Dan zullen ze eten en drinken, zonder dat ze behoeven te werken, en de dood zal niet meer zijn. Hoe vaak ook door bedriegers teleurgesteld, aan deze schoone verwachting houden de Papoewa's vast. Of zij nog bij sommigen den weg voor Christus zal banen? [1])

Nu nog iets over de taal. Volgens Zend. Van Hasselt mag men niet spreken van eene „Papoewa'sche taal," want elke stam heeft zijn eigen taal. Vermoedelijk is dit te sterk gesproken, en zal het onderzoek, dat — zoo we ons niet vergissen — van Regeeringswege thans wordt ingesteld, aan het licht brengen, dat de verwant-

---

[1]) Zie verder het slot van dit hoofdstuk.

schap tusschen de talen der verschillende stammen sterker is dan men dacht. — De volksstam, onder welken de eerste Zendelingen zich op de Noordwestkust van N.-Guinea vestigden, is afkomstig van het eiland Noefoor. De taal der Noeforeezen „wordt gesproken, althans verstaan, door meer dan éénen stam, zoowel aan de kusten als meer in het gebergte. De Noefoorsche is dus de meestalgemeene en meestbekende op de Noordwestkust."[1]) Daar men met eene ongeschreven taal te doen had, moesten de Zendelingen beginnen met de woorden uit den mond des volks op te teekenen en ze zich eigen te maken (eene taak, die bij elk volgend dialect moet worden herhaald). In 1858 hadden ze reeds eene collectie van 1500 woorden, en 7 jaren later werd eene Woordenlijst van Ottow door Geissler en Jaesrich aangevuld tot 6379 woorden, en daarop met eene Spraakkunst, voornamelijk door laatstgenoemde vervaardigd, der Regeering aangeboden, die hen vereerde met eene gratificatie van *f* 300 ieder. Door middel van het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia kwamen deze handschriften in '71 in 't bezit van de Utrechtsche Zendingsvereeniging. Kort te voren (1868) had Zend. van Hasselt laten drukken zijne „Allereerste beginselen der Papoesch-Mefoorsche taal."[2]) Van deze geschriften heeft misschien niemand een dankbaarder gebruik gemaakt dan Ds. G. Barger, Director van genoemde Vereeniging. Toen Geissler in 1870 in Duitschland overleden was, juist op een oogenblik, dat men in Utrecht bezig was zijne vertaling van 't Evangelie van Marcus te drukken, had de Director den moed, de studie van het Noefoorsch op te vatten, en het geduld om zich van die taal zooveel eigen te maken, dat hij het drukken van gezegd Evangelie en de Bijbelsche geschiedenis van Zahn (ook van Geissler) durfde besturen, waarvoor hem veel lof werd toegebracht, o. a. door Dr. N. Beets, die bij deze gelegenheid zijn oordeel uitsprak over „de taal der Papoewa's."[3])

Van de Bijbelsche geschiedenis verscheen in 1880 eene nieuwe editie, gerevideerd door Van Hasselt, en van het Evangelie eveneens in '85 een tweede druk, herzien door Van Hasselt en Jens.

Na Geissler en Jaesrich is het vooral Zend. J. L. Van Hasselt geweest, die, met gebruikmaking van het werk zijner voorgangers, zich door de beoefening van het Noefoorsch verdienstelijk heeft gemaakt. In '76 verscheen van hem eene „Beknopte Spraakkunst der Noefoorsche taal" (Etymologie), benevens een Hollandsch-Noefoorsch en Noefoorsch-Hollandsch Woordenboek." Van het tweede gedeelte van het Woordenboek verscheen eene nieuwe editie in 1893. Beide geschriften zien er in de oogen van iemand, die wat aan Soendaneesch, Javaansch of een der zustertalen heeft gedaan, bijzonder eenvoudig uit. Het geheele Noefoorsch-Hollandsch Woordenboek b.v. beslaat slechts 37 bladzijden! Leg daarnaast eens het Javaansche Woordenboek met zijne 1036, of het Soendaneesche met zijne 422 bladzijden, — om maar van de Spraakkunsten te zwijgen! Wat moet dan dat Noefoorsch eene arme taal zijn! Van Hasselt zegt

---

[1]) Van Hasselt, Voorrede op zijn Holl.-Noef. en Noef.-Holl. Woordenboek.[2]) Later bleek „Mefoorsch" foutief te zijn en werd het vervangen door het juistere „Noefoorsch." [3]) Misschien is dit de eenige keer geweest, dat Dr. N. Beets in het openbaar zijn gevoelen heeft geuit over een van onze Indische talen, en we nemen daarom hier op, wat uit zijne toespraak is medegedeeld in de Berichten der Utr. Zend. Ver. 1871 bl. 95. Na gezegd te hebben, dat Ds. Beets warme hulde bracht aan den arbeid van Ds. Barger, vervolgt het verslag aldus: „De taal der Papoea's draagt, naar hij (Beets) bespeurt, blijken van een vroeger hooger standpunt van intelligentie bij het volk dat haar spreekt, dan waarop wij het nu vinden. Het schijnt een sexuele taal te zijn, zij heeft behalve den meervouds- ook den dualisvorm, en alle buigingen. Zij wijst (even als de taal der Bassouto's in Z.-A. met hare zeer fijne organisatie) op een vroegere beschaafdheid, en pleit niet voor de leer van eene toenemende ontwikkeling bij aan zich zelf overgelatene menschengeslachten. Spreker verheugt zich in het vooruitzicht van de uitgave van een Grammatica en Woordenlijsten. Men zal echter wèl doen die nog lang voor het volk te verbergen, opdat men het niet ontijdig aan 't wankelen brenge in de vastheid, waarmede het zich nu van zijne taalvormen bedient. Een volk vergist zich daarin niet, zoo lang het niet theoretisch heeft leeren vervoegen en verbuigen, foutieve opstellen corrigeeren enz. enz. En wij moeten in deze taal nog te veel van de Papoea's leeren, om tot wederkeerige onderrichting te kunnen overgaan."

er van in de Inleiding op zijne Spraakkunst: „De Noefoorsche taal is betrekkelijk rijk en betrekkelijk arm. Rijk mag zij genoemd worden in woorden en taalvormen, die hunne zeden en gewoonten, hunne wijze van doen en laten uitdrukken. Doch arm, waar het geldt algemeene of ook godsdienstige begrippen." Uit Van Hasselts boekje blijkt, dat de taal, evenals het Javaansch en de zustertalen, geen abstract werkwoord als ons *zijn*, geen verbuiging en vervoeging, en ook geen geslacht kent. Tot hetgeen, waarin zij van het Javaansch enz. verschilt, behoort o. a. dat zij geen lijdenden vorm heeft. Evenwel, hoe arm de taal moge zijn, de Zendelingen vertolkten er reeds verscheidene Bijbelboeken in, en hebben er zelfs in gedicht! Reeds in '74 verscheen een flinke bundel Psalmen en Gezangen (op muziek), vervaardigd door N. Rinnooy, die ook hierin Geissler tot voorganger had. [1])

A. De Pioniers.

Joh. Goszner te Berlijn, wiens hart de geheele menschheid omvatte, wenschte ook aan de Papoewa's 't Evangelie te doen brengen. De „Commissie Zendeling-werkman," reeds meermalen in dit boek genoemd, verklaarde zich bereid, daartoe met hem samen te werken. In verbinding met de eveneens door ons reeds genoemde Amsterdamsche Vrouwenvereeniging bemiddelde zij de uitzending van C. W. Ottow en J. G. Geissler, beiden door vader Goszner voorbereid. Omstreeks het midden van 1852 gingen deze Duitschers in Nederland scheep. Na in October te Batavia aangekomen te zijn, moesten zij daar geruimen tijd wachten op verlof en gelegenheid om naar N.-Guinea te vertrekken. Eerst in April '54 konden zij hunne reis voortzetten en op 5 Febr. '55 bereikten zij eindelijk 't eiland Mansinam, in de Doreh-baai, dat zij op raad van hunne vrienden in Indië tot eersten zendingspost maakten.

Daar stonden ze, te midden der ruwe, onbeschaafde kroesharigen, zonder eenige kennis van volk en taal! Eene oude schuur was hun voorloopig verblijf. Niemand wilde iets voor hen doen; met eigen handen moesten ze eenen boom vellen en uithollen tot kano, waarop ze dagelijks heen en weer voeren naar 't tegenoverliggende Doreh, op den vasten wal, om in 't bosch hout te kappen en zich daarvan een huis te bouwen; daarenboven hadden ze in hunne dagelijksche behoeften te voorzien, wat ze deden door voor zekeren Heer Van Duyvenbode te Ternate eene eenvoudige koopmanschap te drijven; immers, ze hadden in den aanvang volstrekt geen middel van bestaan.

Edoch, hoe dapper ze dat leven begonnen en hoe moedig ze de velerlei bezwaren trotseerden, ze hielden het niet lang uit. Ottow kreeg eene hersenaandoening en Geissler een been-abces. Weldra lagen beiden krank en zwak in hunne hut op Mansinam neer. Een jongen van ongeveer 10 jaren was hunne eenige hulp. Wel drongen Inlanders dikwijls nieuwsgierig hun verblijf binnen, maar niemand deed iets voor hen. Met Ottow werd het langzamerhand wel iets beter, ofschoon het nog niet tot herstel kwam, maar zijn medebroeder was er treurig aan toe. Zoo verliepen eenige maanden; toen stoomde een oorlogschip de baai binnen en vond hen in hunnen hulpbehoevenden toestand. Geissler vertrok met dat schip naar Ternate, om zich te laten behandelen, maar Ottow, die geen lust had heen te gaan, bleef.

Op 10 Febr. '56 kwam Geissler hersteld terug en trof zijnen medebroeder in redelijken welstand aan. Hij bracht levensmiddelen mede en een vijftal Ternataansche timmerlieden. Met hunne hulp verrees nu weldra een huis op eenigen afstand van het strand. Inmiddels hadden de Zendelingen ook aardige vorderingen in de taal gemaakt en door liefdebetoon eenigszins 't vertrouwen gewonnen. Nu zij eene geschikte woning hadden, openden zij eene school, die weldra door eenige kinderen werd bezocht, voor wie Geissler een stel leerboekjes vervaardigde. Verder maakten zij thans een begin met het houden van eene godsdienstoefening op Zondag, en moedigden tot bijwoning daarvan aan, door ieder, die stil zat en luisterde, bij 't uitgaan een weinig tabak te geven. In '58 waren zij zóó ver in de taal gevorderd, dat zij zonder groote moeite met de Inboorlingen konden verkeeren, en in '60 lieten zij zelfs reeds te Makasar een boekje

---

[1]) Zie Ber. Utr. Zend. Ver. 1871 bl. 91.

drukken, getiteld: „Papoesch-Mefoorsche gezangen voor kerkgebruik." Van de school beleefden ze genoegen; er waren reeds kinderen, die „vlug en met begrip" konden lezen. Ook in het uitwendige begon de invloed der Zending merkbaar te worden: de menschen vingen aan, zich eenigszins voegzaam te kleeden en minder woest op te treden. Rondom hun huis hadden de Zendelingen vele vruchtboomen geplant, en op hun erf zag men koeien, schapen, eenden, kippen enz., die zij van elders hadden laten komen en aanfokten. Meermalen waren zij het middel tot redding der bemanning van schepen, welke in de nabijheid strandden. Voorheen werden zulke ongelukkigen door de Papoewa's zonder barmhartigheid omgebracht of tot slaven gemaakt. Om de Zendelingen te beloonen voor deze goede diensten, welke zij zoo belangeloos bewezen, legde de Regeering hun ieder een maandgeld van *f* 50 toe, wat eene belangrijke verbetering bracht in hunne uitwendige omstandigheden. „Vóór dien tijd ontvingen zij vooral van Batavia en Soerabaja onregelmatige ondersteuning," [1]) waarbij misschien ook wel eens eene geringe bijdrage kwam uit Nederland of Duitschland, maar veel zal dat niet geweest zijn.

Het kwam den Zendelingen beter voor, zich niet tot dezen éénen post te beperken. Ottow was in Oct. '57 te Ternate in 't huwelijk getreden met Augusta Letz en eenigen tijd na zijne terugkomst begon hij maatregelen te nemen tot vestiging op het reeds genoemde Doreh. In Febr. '60 verhuisde hij met zijne vrouw daarheen. Zij namen eenige kinderen in huis op en beleefden van deze veel genoegen. (Zie het slot.) Hunne woning bevatte 4 flinke kamers, waarvan één voor school en kerk diende. Het huis stond op een ruim erf en bood een fraai uitzicht op het Arfakgebergte. Er was geen gebrek aan goed drinkwater, en de tuin werd beplant met groenten en vruchtboomen. In zijne vrije uren werkte Ottow aan eene Hollandsch-Papoewasche woordenlijst, en deze vorderde voorspoedig.

[1]) Ber. Utr. Zend. Ver. 1862, No. 1, bl. 18. — Later werd de Gouvernementstoelage tot *f* 80 's maands verhoogd. Zie Van Hasselt, Gedenkboek, bl. 73.

Een der kamers in zijn huis had Ottow bestemd voor zijnen landgenoot G. Jaesrich, die met eene gelijke toelage van het Gouvernement als derde Zendeling naar N.-Guinea ging, en op 11 Febr. '62 te Doreh aankwam. Met dezen hoopte Ottow gemeenschappelijk den arbeid voort te zetten en het Evangelie aan de Arfakkers te brengen. De nieuwe Zendeling trof het echter niet best: eene pokken-epidemie had onder de Papoewa's geheerscht en velen weggeraapt; de overgeblevenen hadden ten deele naar elders de wijk genomen en slechts enkelen waren nog in de nabijheid van den zendingspost woonachtig.

De 3 Zendelingen raadpleegden nu met elkander over de beste wijze, om de Papoewa's onder den invloed des Evangelies te brengen, en als vrucht van hun overleg traden zij voor den dag met een belangrijk verzoek aan de Regeering. Zij meenden namelijk met goede vooruitzichten te zullen kunnen evangeliseeren onder de Amberbakiërs, landbouwende bergbewoners, die hunne producten leverden aan de Dorehers, maar van deze veel te lijden hadden. Met 't oog daarop gaven zij het volgende in overweging: de Regeering plaatse tusschen den 132sten en 133sten lengtegraad. [1]) 2 Zendelingen, en stelle *f* 10.000 beschikbaar, om op Amberbaki een Gouvernements-magazijn op te richten van alle artikelen, welke daar gewild zijn; zij plaatse dat magazijn onder toezicht van die Zendelingen, met bepaling, de bevolking aan te sporen tot het verbouwen van tabak, voor welke cultuur de grond door hen geschikt werd geoordeeld; die tabak zou dan door hen voor Gouvernements-rekening moeten worden opgekocht en afgeleverd; verder zende 't Gouvernement aan de Zendelingen eenige Javaansche mandoers (opzichters), met de tabakscultuur bekend, en voorzie de Zendelingen van een 20-tal geweren met ammunitie, om roovers enz. ontzag in te boezemen; voorts voege de Regeering hun eenige gepensionneerde militairen toe, hetzij Europeanen of Ambonneezen, mits van goed zedelijk gedrag. — De Regeering achtte dit verzoek niet voor inwilliging vatbaar, maar gaf den Zendelingen te kennen, dat,

[1]) Bedoeld is Oosterlengte van Ferro.

wilden zij de beoogde onderneming voor eigen rekening beginnen, zij bereid was hun een voorschot van *f* 5000 toe te staan, en dan mochten zij 2 mandoers aanvragen. Eene commissie uit de Zendelingen ging daarop in de bedoelde landstreek nog eens een onderzoek instellen, maar vond er minder menschen dan men had gedacht, en daarenboven woonden deze zeer verspreid. De onderneming zou, naar hunne meening, niet kunnen worden volvoerd zonder kolonisatie, en daaraan viel destijds niet te denken. [1])

Eenige dagen nadat Jaesrich te Doreh aangekomen was, trad Geissler te Ternate in het huwelijk met Mej. J. P. Reinaert (Febr. '62). Zijne Evangelieprediking op Mansinam droeg destijds nog geen andere vrucht dan dat — gelijk reeds gezegd is — in het uitwendige eenige verbetering kon worden geconstateerd. Wel is waar woonden eenige Papoewa's de godsdienstoefening bij, maar het was hun alleen om het beetje tabak te doen; kregen ze dat niet, dan bleven ze weg. Met geduld en zachtmoedigheid zette de Zendeling echter zijnen arbeid voort, zonder twijfel gedachtig aan dit woord van zijnen leermeester Goszner voor zijne zendboden: „Wanneer ieder broeder maar eene heidenziel wint door zijn woord en gebed, welk eene winst! En dat *moeten* zij! Zeg hun allen en aan ieder in het bijzonder, dat, wanneer hij geen enkelen Heiden of Mohammedaan mede in den hemel brengt, ik hem eeuwig voor eenen onnutten dienstknecht zal uitmaken. Ieder moet zoolang op zijn aangezicht liggen weenen en smeeken, tot hij een of meer heidenzielen zalig gebeden heeft; en wordt dat gedurig herhaald, dan verkrijgt men ten laatste als Jacob geheele kudden."

Op Doreh waren de moeilijkheden dezelfde, maar bovendien trof dezen jeugdigen post eene zware beproeving. Zendeling Ottow, die reeds zoo ver gevorderd was in de kennis en 't gebruik dier taal, en die in den laatsten tijd juist bijzonder gezond was, werd door de koorts aangetast en ging na een lijden van slechts 5 dagen op 9 Nov. 1862 de eeuwige rust in. Zijne jonge weduwe vertrok kort daarop over Ternate naar Batavia, waar zij zich vestigde te Meester-Cornelis, bij Ds. King. [1]) Ottow heeft van zijn zendingswerk dus geen vrucht mogen zien, maar daarmee is niet gezegd, dat hij vergeefs heeft gearbeid. — Wat Jaesrich aangaat, deze geraakte in dat jaar in conflict met den korano (Inl. hoofd). Had hij vroeger reeds de hond van eenen Papoewa doodgeschoten, wat kwaad bloed had gezet, nu beging hij de onvoorzichtigheid eene smidse, den korano toebehoorende, te verwijderen uit de steenkolenloods van het Gouvernement, over welke de Zendeling 't opzicht had. De korano ontstak daarover zóó in drift, dat hij Jaesrich een oorvijg toediende. Men liet de bestraffing van het hoofd aan den Resident over, die hem voor 5 jaren verbande en een ander in zijne plaats aanstelde. Op voorspraak van den Zendeling werd de verbanning echter ingetrokken. — Res. Van der Crab zag den toestand hier zóó donker in, dat hij aanbood, al de Zendelingen van het naar zijn oordeel onvruchtbaar N.-Guinea naar elders over te brengen, maar voor dat heusche aanbod werd destijds door hen bedankt.

In Mei '64 trof den Zendelingen op Mansinam en Doreh het ongeluk, dat hunne woonhuizen door eene aardbeving geducht werden geschud, en in onbruikbaren toestand geraakten. (Aardbevingen komen ook op N.-Guinea menigvuldig voor.) Op het vernemen van deze ramp begaf de hulpvaardige Resident zich met de noodige hulpmiddelen naar N.-Guinea, en na zich daar op de hoogte van den toestand te

[1]) In 1874 kwam het Bestuur der Utr. Zendingsvereeniging tot de overtuiging, dat kolonisatie, niet door Europeanen, maar door Christenen uit de Molukken, in het belang der Zending zeer wenschelijk zou zijn, en het stelde zich in rapport met de Zendelingen van de Sangir-eilanden, ten einde van hen berichten in te winnen, of zich daar soms geschikte Inl. Christenen bevonden, genegen zich naar N.-Guinea te verplaatsen. De onderhandelingen leidden echter niet tot de gewenschte uitkomst. (Zie Verslagen over '74 en '75.) Het denkbeeld „landbouw" is later nog eens opgevat. In '96 namelijk had er tusschen het Bestuur en den Resident van Ternate eene gedachtenwisseling plaats „over het wenschelijke en mogelijke, om op N.-Guinea landbouw in te voeren, inzonderheid met het oog op den aanstaanden nieuwen zendingspost, te vestigen op Wandammen." (Ber. 1897 bl. 98). Resultaat had deze gedachtenwisseling niet.

[1]) Zie verder bl. 74, 161 en 183.

hebben gesteld, nam hij met hun goedvinden de Zendelingen Jaesrich en Klaassen (over laatstgenoemden spreken we straks nader) vergezeld van hunne vrouwen mede naar Ternate. [1])

Van het eerste drietal Zendelingen bleef Geissler dus alléén over. Deze zette zijnen arbeid geregeld voort. Zijne school telde een 20-tal leerlingen, en des Zondags had hij steeds een klein gehoor. Ook zijne woning had zeer geleden, maar hij wist zich te behelpen. In plaats van ook henen te gaan, bouwde hij een kerkje, want er begon hoop te komen: hij had zijne eerste doopcandidaten, namelijk zijne kokin en hare dochter. Deze waren echter niet de eenige belangstellenden, en merkwaardig! de korano, die afgezet was omdat hij Jaesrich had geslagen, bevond zich nu onder de gezette hoorders van Geissler. Die beide eerstelingen ontvingen op 1 Jan. '65 den Doop, bij welke gelegenheid de moeder den naam Sara en de dochter dien van Margaretha ontving. Deze heuglijke gebeurtenis sterkte den moed, en Geissler betoogde met nadruk, dat men in de tegenspoeden, welke men had moeten doormaken, geenszins een teeken mocht zien, dat men N.-Guinea moest verlaten. Het waren slechts beproevingen geweest, dienende om den arbeiders geduld te leeren. 't Was hier, volgens hem, wel uit te houden. Van zichzelven schreef hij: „Ik ben nu reeds langer dan 10 jaren hier, en nog leef ik, en kan, tenzij door ziekte verhinderd, iederen Zondag tweemaal prediken en in de week schoolhouden, catechiseeren, enz." Zóó verzekerd was hij van de uitkomst, dat hij verklaarde: „N.-Guinea moet nu met kracht worden aangepakt; reeds veel te lang heeft men daarmede gedraald." Hij wenschte, dat er meer Zendelingen zouden komen, en uitte daarbij het verlangen naar een stoomscheepje. Volgens eene door hem gemaakte berekening zou dat niet onvoordeelig zijn, mits aan elken zendingspost een handelaar verbonden was. Hij zou gaarne hebben gezien, dat er een keten van zendingsposten werd gelegd op de kust, langs welke dan het vischnet zou kunnen worden uitgezet om zielen te vangen.

[1]) Zie verder over Jaesrich bl. 718 en over Klaassen bl. 729 en volg.

Op de voorschreven wijze zette Zend. Geissler zijnen arbeid voort tot in 1869. Sedert eenigen tijd gevoelde hij behoefte aan meer rust; daarbij was zijne vrouw lijdende en moest eens naar elders; verder moest „de kleine Gustav," die voorspoedig opgroeide, noodzakelijk voor zijne opvoeding naar Europa, [1]) en ten slotte wenschte hij eenige geschriften ten dienste van de Papoewa's te doen drukken. De Regeering kwam hem tegemoet, door hem voor eene afwezigheid van 2 jaren het behoud zijner toelage te verzekeren. Vóór zijne afreis smaakte hij de vreugde, op 1sten Pinksterdag van '69 een 4-tal personen te mogen doopen, en wel 1 bejaarden Papoewa en 3 vreemdelingen. Voor deze plechtigheid werd voor 't eerst gebruik gemaakt van een zilveren doopbekken, aan Geissler uit Torgau (in Duitschland) gezonden. Den volgenden dag vierde hij de Mansinam het Avondmaal met 12 aanzittenden. Die doopsbediening prikkelde Heidenen en Mohammedanen, om het Evangelisatiewerk te verstoren, wat hun echter niet gelukt is. Na nog eenige moeilijke weken vertrok de familie Geissler in Aug. '69; de moeder bleef te Ternate achter; de vader zette met zijn zoontje de reis naar Europa voort. Zij kwamen behouden in Duitschland aan, doch na slechts kort daar geweest te zijn deed Geissler eene longontsteking op, waaraan hij na weinige dagen bezweek. Hij bereikte den leeftijd van slechts 40 jaren. [2])

Het werk van Geissler is in denzelfden geest voortgezet door de Zendelingen van Utrecht. Hoe deze op N.-Guinea kwamen, welke ervaringen zij daar hadden en welke resultaten zij hebben verkregen, gaan we thans beschrijven.

B. De Utrechtsche Zendings-vereeniging.

„De treurige toestand, waarin het Nederlandsche Zendelinggenootschap steeds dieper wegzonk" [3]) deed eenige vrienden op 30 Maart 1859 samenkomen te Utrecht, tot bespreking van hetgeen te doen stond,

[1]) Deze Gustav is sinds 1891 Zendeling te Batavia, zie bl. 71. [2]) Een levensbericht is van hem te vinden in de Ber. der Utr. Zend.-Ver. 1870 bl. 109. [3]) Ber 60 no. 1.

waarna op 13 April d.a.v. door hen de Utrechtsche Zendingsvereeniging werd opgericht. Men kwam overeen, om als grondslag der Vereeniging aan te nemen „de Belijdenissen van de Kerken der Hervorming, als bevattende de groote hoofdwaarheden tot zaligheid, voor iederen zondaar, dus ook voor den Heiden, onmisbaar." Volgens art. 1 harer Statuten [1]) heeft zij ten doel „het vormen en uitzenden van Evangelieboden naar de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen."

De moedgevende berichten van Ottow en Geissler, zoomede hun verlangen naar de komst van meer Zendelingen, kwamen ter kennis van het Hoofdbestuur door middel van de „medebestuurders Heldring, Mackay en Van Rhijn," die tevens leden waren van de „Commissie Zendeling-werkman," en gaven aanleiding, Nieuw-Guinea als zendingsveld der Vereeniging te kiezen. [2]) Hare eerste 3 Zendelingen, J. L. van Hasselt, Th. F. Klaassen en W. Otterspoor, ingezegend op 29 April 1862, werden diensvolgens naar de Papoewa's afgevaardigd. Zij vertrokken op 22 Augustus (de twee eerstgenoemden gehuwd) en bereikten hunne bestemming op 18 April van het volgende jaar. Klaassen en Otterspoor voegden zich bij Geissler op Mansinam, de *eerste* post, maar ten gevolge der aardbeving in '64 verlieten zij N.-Guinea: Klaassen ging naar Halmahera; Otterspoor, die ziek was geworden, keerde naar Nederland terug, waar hij in '69 overleed. Van Hasselt voegde zich bij Jaesrich, te Doreh, de *tweede* post, maar gaf dezen in '68 op en vestigde zich in '71 op Mansinam, waar hij nog arbeidt.

In '64 volgde de Zendeling-werkman J. D. Kamps, die te Doreh werd geplaatst, daarna aan het werk op andere posten heeft deelgenomen en in '71 te Andai overleed.

In '65 werden uitgezonden de ongeordende Zendelingen [1]) C. F. F. Mosche (gehuwd) en de gebroeders R. en C. Beyer (ongehuwd). Deze drie Duitschers vertoefden eenigen tijd bij hunnen landgenoot Geissler, op Mansinam, maar in '67 stichtte Mosche met C. Beyer den *derden* post, op 't eiland Meoswaar, en R. Beyer den *vierden* op 't eiland Roon. Eerstgenoemde overleed in '68; R. Beyer keerde 't volgende jaar naar Europa terug en C. Beyer werd in '79 ontslagen.

In '67 vertrokken naar dit arbeidsveld de Zendelingen N. Rinnooy en W. H. Woelders. Laatstgenoemde, die gehuwd was, stichtte in '68 den *vijfden* post te Andai, op de vaste kust, terwijl Rinnooy het volgende jaar het vacante Meoswaar bezette. In '73 keerde Rinnooy naar Nederland terug, waarna hij in dienst der Regeering trad als Hulpprediker. Woelders overleed op zijnen post in '92.

In '70 werden naar N.-Guinea afgevaardigd de Zendelingen J. F. Niks en J. H. Meeuwig, met den Zendeling-werkman G. L. Bink, allen gehuwd. Eerstgenoemde had plan zich nabij Andai te vestigen, maar vóór hij daartoe kon overgaan kreeg hij bobento, [2]) ging naar Java en werd, na hersteld te zijn, Hulpprediker. Meeuwig stichtte den *zesden* post op Moom, aan de vaste kust, maar werd in '79 ontslagen. Bink stichtte den *zevenden* post op Monokwarie, werd in '84 overgeplaatst naar Roon en overleed aldaar in '99.

In '76 werd uitgezonden Zend. W. L. Jens (gehuwd), die zich, na eerst elders te hebben gearbeid, in '82 te Doreh vestigde. Deze bevindt zich thans in Nederland.

In '82 volgde de uitzending van J. A. van Balen (gehuwd), die, na eerst elders te hebben gewoond, in '88 den *achtsten* post stichtte te Windessie, waar hij nog arbeidt.

Op dezen volgde in '85 Zend. J. van Splunder (gehuwd), die geplaatst werd op Roon, waar hij het volgende jaar overleed.

Eerst in '93 werden weer een paar Zendelingen naar dit arbeidsveld afgevaardigd, namelijk J. Metz en J. L. D. van der Roest, beiden gehuwd. Laatstgenoemde nam Windessie waar gedurende den ver-

[1]) Deze zijn onderteekend door L. Merens, J. H. Bösken, F. C. v. d. Ham, G. Barger, P. J. Laan, W. M. J. v. Dielen, A. J. v. Beeck Calcoen, C. W. J. van Boetzelaar van Dubbeldam, J. A. Grothe, B. J. L. de Geer v. Jutphaas en C. Th. v. Lijnden v. Sandenburg. [2]) Het tweede was Bali en het derde Halmahera. Zie Ber. 1862 No. 1, bl. 22. Later kwam Boeroe er nog bij.

[1]) Volgens Bink werd door de Utr. Vereeniging onderscheid gemaakt tusschen een Zendeling-werkman en een ongeordend Zendeling. Het verschil ligt voor de hand. [2]) Zie bl. 752 noot.

lofstijd van Van Balen, en werd na diens terugkomst overgeplaatst naar Halmahera. Metz volgde Woelders op te Andai, maar werd in 1900 overgeplaatst naar Roon.

In '94 werd uitgezonden Zend. F. J. F. van Hasselt, die werd toegevoegd aan zijnen vader te Mansinam.

Uit deze opgave blijkt, dat van 1862 — 1900 door de Vereeniging naar N.-Guinea zijn uitgezonden 18 Zendelingen. Van deze zijn 6 overleden (Otterspoor, Mosche, Kamps, Van Splunder, Woelders en Bink); 3 ontslagen (Meeuwig en de beide Beyers); 2 overgeplaatst naar Halmahera (Klaassen en V. d. Roest); 2 werden Hulpprediker (Niks en Rinnooy); 1 is in Nederland (Jens); 4 staan (op 't einde der eeuw) in den arbeid. Van de gestichte 8 posten zijn 3 opgeheven en 1 is vacant.

Men zou den weg der Zending op Nieuw-Guinea kunnen noemen: een lijdensweg met 8 stations. Wij zullen haar op dezen weg volgen van post tot post, naar de tijdsorde van hun ontstaan.

1. *Mansinam.*

Reeds hebben we gezien, dat Zend. Klaassen en vrouw met Zend. Otterspoor in April '63 op Mansinam aankwamen. Zij namen daar hunnen intrek bij Zend. Geissler, van wien zij voor hunnen aanstaanden arbeid veel konden leeren, niet 't minst wat de taal betreft, die zij zich vóór alle dingen hadden eigen te maken. Klaassen begon daarbij reeds dadelijk het geneeskundig onderwijs, in het vaderland ontvangen, in praktijk te brengen, ofschoon daaraan, gelijk hij schreef, een eigenaardig gevaar was verbonden. Immers, het was Ottow overkomen, dat een man, na door hem genezen te zijn, tegen hem zeide: „Gij hebt mij beter gemaakt, nu moet gij mij voortaan ook te eten geven." We zullen later zien, dat de Papoewa's, als zij hunne kinderen bij de Zendelingen op school deden, daarvoor ook betaling verlangden. Of nu de patiënten van Klaassen ook rekeningen voor hunne genezing indienden, is ons niet bekend, maar wel, dat hij zelf spoedig patiënt was: hij gaf herhaaldelijk bloed op en men was aangaande hem geenszins zonder zorg. Het was dus wel verklaarbaar, dat, toen in den nacht van 22 op 23 Mei het zendelingshuis door de bovenvermelde aardbeving onbewoonbaar was geworden, en de Resident van Ternate, op het bericht daarvan, de Zendelingen was komen bezoeken, Klaassen van de aangeboden gelegenheid gebruik maakte en met zijne vrouw den Resident vergezelde op diens terugreis naar Ternate, ten einde daar den geneesheer te raadplegen. Zend. Otterspoor bevond zich reeds daar en was ook krank geworden. Geen van beiden heeft N.-Guinea wedergezien: Klaassen vond een nieuw arbeidsveld op Halmahera; Otterspoor keerde naar het vaderland terug en overleed daar in '69.

Geissler — op wien we nog even terugkomen om gaping in ons verhaal te vermijden — was dus weder alléén, maar zette kalm zijnen arbeid voort. Sterk verlangde hij echter naar nieuwe Zendelingen, ter wille van de Papoewa's, en daarom was de komst van Mosche met zijne vrouw en de gebroeders Beyer hem eene oorzaak van groote vreugde. Nadat deze medearbeiders eenigszins op de hoogte van taal en toestanden waren gebracht, zocht ieder van hen een eigen werkkring, en was hij dus opnieuw alleen, maar met de bemoedigende gedachte, dat thans op 4 verschillende plaatsen het zaad des Evangelie's werd gestrooid. Hij verloor in dezen tijd bijna zijne geheele kudde, die hij met moeite en kosten had aangefokt, ten gevolge van veeziekte, maar trok zich die schade niet zoo erg aan. Hij schreef: „Het zal er dus met de toespijs wat schraal uitzien, maar dat zijn slechts aardsche zaken; indien maar de hemelsche toespijs te rijkelijker is!" (Vgl. Hab. 3 : 17, 18.) — In '67 maakte hij met C. Beyer een tochtje naar het tegenoverliggend Arfak-gebergte en raadde op zijne beurt eene vestiging aan onder de landbouwende bevolking aldaar, aan welken raad ten deele gevolg is gegeven door de stichting van den post Andai.

In Aug. '69 vertrok Geissler naar Europa. Hoezeer hij gewaardeerd werd kan o. a. blijken uit deze woorden van Woelders: „Met Geissler missen we *bijna* alles." — Zend. Van Hasselt bevond zich destijds te Ternate. [1]) Na eene afwezigheid van

---

[1]) Zie over zijne eerste jaren op N.-Guinea het volgende stuk (Doreh).

ruim 2 jaren [1]) kwam hij op N.-Guinea terug, waar hij thans, op verlangen van Geissler, diens plaats innam. Op 4 Maart '71 stapte hij op 't eiland Mansinam aan wal, ving er onverwijld den arbeid aan, en mocht dien (alleen afgebroken door een verlof naar het vaderland) tot heden voortzetten.

De politieke toestand op N.-Guinea was in die dagen bijzonder treurig; men hoorde van niets dan oorlogen tusschen de verschillende stammen. Te midden van al die onrust hervatte Van Hasselt het vreedzaam zendingswerk. Op 12 Maart trad hij voor 't eerst op in de door Geissler gebouwde „kerk der hope," waarbij hij zijnen hoorders herinnerde wat zijn voorganger hun had geleerd. Eenige dagen later heropende hij de school met 14 leerlingen. Hij vond te Mansinam een 5-tal Christenen, behalve Cornelis Wijzer, die indertijd door Zend. Michaëlis van Batavia aan Geissler was gezonden, om onderwijs aan de schoolkinderen te geven. Sommige der Christenen waren er in den herderloozen tijd niet op vooruitgegaan, maar nu ze weer onder geregelde leiding verkeerden, kwam daarin eene gunstige verandering. Het werk werd na eenigen tijd zóó ingericht, dat des Zondagsmorgens kerk en 's middags catechisatie werd gehouden. In deze middagsamenkomst werd de Bijbelsche geschiedenis verteld, in vrijen vorm, zoodat ook vragen mochten worden gedaan en opmerkingen mochten worden gemaakt. Des namiddags om 2 uur was er Zondagsschool, die gehouden werd door den meester. Op de werkdagen had men des morgens vroeg eenen korten bidstond, en van 8—10½ was er school. Tot al die bijeenkomsten gaf de gong het sein.

De eerste volgelingen werden op Mansinam gewonnen uit vrijgekochten, en zoo ging het in den regel ook op de andere posten. We komen op dat vrijkoopen later terug, maar maken tot inlichting van den lezer reeds hier de opmerking, dat we ons bevinden in een gebied, waar menschenroof en menschenhandel nog in zwang zijn, terwijl daarenboven vrije lieden niet bij een ander willen arbeiden. De Pioniers waren met vrijkoopen begonnen, zoowel uit barmhartigheid als om zich personeel te verschaffen, en de Utrechtsche Zendelingen volgden hen daarin na, om dezelfde reden. Zoo lezen we in een bericht uit 1872, dat Van Hasselt eerst een jongetje van 4 of 5 jaren vrijkocht, en daarna ook de moeder, die slavin was bij een Papoewaschen zilversmid. Voor die moeder betaalde hij *f* 40, wat op Nieuw-Guinea de gemiddelde waarde van een mensch schijnt te zijn. Het aantal vrijgekochten vermeerderde allengs, naar gelang de geldmiddelen van den Zendeling veroorloofden. Zij verkeerden onder den dagelijkschen invloed van het Woord en het gebed, en daarvan zijn lieflijke vruchten aanschouwd. In deze gemeente, en ook elders, vormden zij de kern der Evangelisatie. Reeds in '73 schreef Van Hasselt: „Al kan ik geen bekeeringsgeschiedenis mededeelen van een of meer mijner Papoewasche kinderen, toch geeft het mij blijdschap te mogen getuigen, dat bij meer dan een hunner zich belangstelling openbaart."

In Juli van pasgenoemd jaar smaakte Van Hasselt de vreugde, voor 't eerst een volwassen Papoewasche te doopen, en wel de vrouw van Marcus, die tot de door Geissler vrijgekochten behoorde. Op haar eigen verlangen werd zij onder de Christenen opgenomen. Bij het afleggen harer belijdenis was zij zeer getroffen. De vragen, haar gedaan, waren die uit ons Formulier voor bejaarden, vermeerderd met deze: „Of zij de afgoderij en alle heidensch bijgeloof verwierp." Deze doopsbediening werd besloten met de viering van het Avondmaal, waaraan ook de nieuwe zuster — die den naam Maria had ontvangen — deel nam. Maar niet lang na deze blijde dagen brak er voor den Zendeling en zijnen kleinen kring een tijd van smartelijke beproevingen aan. Het eiland werd namelijk bezocht met eene dysenterie-epidemie; het jongste zoontje van Van Hasselt bezweek er aan; ook eenige anderen uit zijne omgeving vielen, en daaronder . . . de man van Maria, Marcus, en ook haar eenig kind. De Heidenen schreven den epidemie natuurlijk aan de Zendelingen toe; voorheen, — zeiden ze — toen ze de afgoden dienden, ging het hun wel, maar sedert zij op aansporing der Zendelingen waren

[1]) Ber. 1871 bl. 181.

begonnen dat na te laten, werden zij met allerlei onheilen bezocht. Zij wilden om die reden den afgodsdienst herstellen, en maakten daarmede inderdaad een begin. Maria evenwel droeg hare beproeving als eene Christin, en toonde daarin de echtheid van hare bekeering.

In '75 voelde de Zendeling zich genoopt zijnen arbeid af te breken en met verlof naar Nederland te gaan. „De invloed, dien de warme luchtgesteldheid op zijn licham had uitgeoefend, maakte op raad van geneeskundigen deze reis voor hem noodzakelijk." Vergezeld van het Papoewasche meisje Candace kwam de familie in Oct. '75 in het vaderland aan. Deze eerste periode van Van Hasselts werkzaamheid op Mansinam had slechts 4 jaren geduurd, en aan het einde was men niet veel verder dan aan het begin. — De kleine kudde was gedurende deze tweede vacature niet geheel aan zichzelve overgelaten. Eerst kwam Bink haar om de 14 dagen bezoeken, en daarna Woelders nu en dan, tot tegen 't einde van '76 Meeuwig de leiding in handen nam. Ook Jens, die inmiddels aangekomen was, nam hier eenigen tijd deel aan het werk.

Bovengenoemde Candace werd op 19 Mei '78 te Utrecht gedoopt, en ontving den naam Christine. Daarna werd door de familie Van Hasselt de terugreis naar N.-Guinea aanvaard. Te Batavia werden zij opgewacht door Elli, ook een van hunne pleegkinderen, die op de reis naar het vaderland door hen daar was achtergelaten. Die Elli is blijkbaar geen gewoon Papoewasch meisje geweest. Bij de wederontmoeting te Batavia toonde Christine haar allerlei fraaie dingen, die men haar in Nederland geschonken had. Elli benijdde haar daarom niet, maar wel om hare boeken. Dat is voorzeker merkwaardig in een Papoewasch meisje. Zij had te Batavia goed geleerd; zij las, sprak en schreef zelfs Hollandsch, tot veler rechtmatige verbazing. Maar kostelijker was nog dit getuigenis omtrent haar: „Onze Elli is een lief kind, dat den Heere Jezus als haren Verlosser en Zaligmaker aanbidt en innig liefheeft." — Eerst op 10 Febr. '79 bereikte de familie Mansinam, zoodat de afwezigheid nagenoeg 4 jaren had geduurd. De verschillende werkzaamheden, boven reeds genoemd, werden hervat, en eenige andere werden daaraan toegevoegd. Zoo begon Mevr. Van Hasselt eene naaischool en stichtte zij met eenige Papoewasche Christinnen eene „Maria-Martha-vereeniging," ten doel hebbende kleederen te naaien tot Kerstfeestgeschenken. Een Ambonnees, van de reis medegebracht, werd door den Zendeling aan 't werk gezet in de school, die met 20 leerlingen werd heropend. Onder deze kreeg nu Elli ook eene taak te verrichten. De toevloed van Inlanders naar de zendelingswoning was bijzonder groot, maar meer uit belangstelling in de begeerlijke messen en koralen, door hem medegebracht, dan in het Evangelie.

Het kerkje van Geissler was inmiddels bouwvallig geworden en had dringend behoefte aan herstelling. Deze werd aangebracht onder leiding van Bink. De gerestaureerde kerk, op het oude fondament opgetrokken, was geheel van hout en bevatte 150 zitplaatsen. Zij werd op 21 Dec. '79 ingewijd. Bij deze feestelijke gelegenheid ontving genoemde Elli den Doop. Overeenkomstig haar verlangen liet Van Hasselt haar na de plechtigheid een gedicht in het Hollandsch voordragen, waarvan het eerste couplet aldus luidt:

Mijn geest, mijn ziel, mijn lichaam
Zij Jezus, U gewijd;
Ik stel mij U ten offer,
Mijn Heiland, voor altijd.[1]

Zij ontving den naam Margaretha. Met inbegrip van haar telde de Mansinamsche gemeente thans 9 leden (3 mannen, 6 vrouwen). Het was derhalve — na een arbeid van 25 jaren! — nog slechts een klein kuddeke. Toch ging van haar en van de Evangelieprediking reeds kracht uit. De luister der toovenaars — zoo werd bericht — begon te tanen. De Resident van Ternate ontving bij een bezoek hier zulk eenen goeden indruk, dat hij eene bijdrage gaf voor de Zending. De opkomst op Zondag was tusschen 50 en 80 personen; de dagschool telde 32, de avondschool 25 leerlingen. Er was dus grond voor eene eenigszins feestelijke herdenking van de komst der eerste Zendelingen vóór 25 jaren, waartoe Jens en Bink in Febr. '80 met Van Hasselt samen-

---

[1]) 't Gedicht was ontleend aan den Bijb. Almanak van 1876.

kwamen.[1]) In 't geheel hadden in die kwart eeuw 20 bewoners van N.-Guinea den Doop ontvangen, en van deze waren nog 14 in leven.

Een van deze ging niet lang na dien gedenkdag heen. Dat was Elli—Margaretha. Zij had reeds sedert geruimen tijd een maaglijden, dat in den loop van 1880 zeer toenam, en haar op 3 September ten grave sleepte. „Haar heengaan was vrede door het geloof in den Heiland" — schreef de Zendeling; — „wij hebben veel in haar verloren, zij was de meest-ontwikkelde onzer aangenomen kinderen." Tegenover dat verlies kon echter ook worden gewezen op eene winst, en zóó ging het hier steeds: gedurig verliezen, maar nochtans winnen. Het kerkbezoek nam toe, terwijl op den schoolstaat nog steeds 32 namen stonden. Van deze leerlingen woonden 14 in bij den Zendeling of bij de Inl. Christenen, en zullen dus vrijgekochten zijn geweest; de overige 18 waren kinderen uit de heidensche bevolking en moeilijk tot gezet komen te bewegen; de ware leerlust was er nog niet, en daarbij hebben de ouders op N.-Guinea in den regel geen macht over hun kroost. Een klein teeken van vooruitgang was ook, dat Van Hasselt een jeugdigen Papoewa, door hem opgeleid, tot helper op de school kon aanstellen. Verder werd de groep Christenen van lieverlede iets grooter. Zoo werden b.v. op 18 Juni '82 een 4-tal personen opgenomen, nl. 3 Papoewa's en 1 inboorling van Halmahera. Van al deze personen en van de meeste andere Christenen kon iets goeds worden getuigd, en de man, die zeide: „Men hoort nog wel eens iets nieuws, maar zelden iets goeds van Papoewa,"[2]) was òf bekrompen van blik, òf ondankbaar. — Eene zaak van beteekenis was ook, wat in genoemd jaar werd bericht, namelijk dat eenige Sangireezen, die op zee waren verdwaald geraakt en op Mansinam terecht kwamen, door de bevolking medelijdend opgenomen en van het noodige voorzien werden. Voorheen ging dat anders! Daarom was het te meer te betreuren, dat den Zendeling van buiten af steenen in den weg werden gelegd.

[1]) Slechts deze 3 Zendelingen stonden toen in den arbeid. [2]) Ber. 1880 bl. 220.

Dat deed b. v. een Chinees van Ternate, die aan de bevolking arak kwam verkoopen, ten gevolge waarvan men hier zooveel beschonkenen zag als nooit te voren. Terwijl zoo de een al zijne krachten inspant, om de menschen van de ellende te verlossen, moet hij machteloos aanzien, dat een ander hen uit zucht naar „vuil gewin" verderft. Het zou ons echter weinig passen, dien Chinees, een Heiden, met steenen te werpen; zijn er niet vele Christenen, die hetzelfde doen als hij?

Was er ook al veel ten goede veranderd, het Heidendom had zijne kracht nog niet verloren, ja, scheen nu en dan met nieuw leven bezield te worden. In '82 werd in zeker huis een feest gevierd, om een meisje een gelukkig leven te bezorgen. Terwijl dat nog aan den gang was, viel het kind 's nachts slapend door eene opening in den vloer, kwam in het water terecht en verdronk. De ouders gaven nu niet aan zichzelven, maar aan de zee de schuld van het ongeluk, en de bevolking vloog te wapen, om de zee te gaan bevechten; ze sloegen het water met hunne hakmessen en schoten er hunne pijlen op af. Dat werd evenwel onvoldoende geacht; er moest ook bloed vloeien, en nu koos men naar gewoonte eene oude slavin uit, om door middel van lanssteken te sterven en in 't water te worden geworpen. Gelukkig werd door tijdige tusschenkomst van den Zendeling dat vonnis in verkoop veranderd; voor eenige stukken blauw katoen en sits werd het arme mensch afgestaan aan eenen kapitein, die juist met zijn schip bij het eiland ten anker lag, want aan den Zendeling wilde men haar niet overdoen. Toen na eenigen tijd de Resident hier kwam, betuigde hij zijne ernstige ontevredenheid over het gebeurde en zorgde er voor, dat de vrouw in 't bezit van den Zendeling werd gesteld.

In '83 werd slechts eens de Doop bediend, en wel aan Tom, een der pleegkinderen, maar in '84 werden 5 personen in de gemeente opgenomen. Met deze telde zij thans 16 lidmaten (12 Papoewa's, 1 Javaan, 1 Sangirees en 2 bewoners van Halmahera). Met inbegrip van de gedoopte kinderen had men op Mansinam in laatstgenoemd jaar 32 Inl. Christenen.

Het eiland, waarop deze oudste zen-

dingspost ligt, heet eigenlijk Manaswari, maar de kampoeng, waar het zendelingshuis staat, heet Mansinam, en deze naam wordt veelal op 't geheele eiland overgedragen. [1]) Dit wordt bewoond door 2 stammen: de Mansinammers en de Saraundiboeërs. De laatstgenoemde lieden zijn de ruwste. Nu ontstond er tusschen deze beide stammen in '84 een geschil, en van de zijde der Saraundiboeërs was men niet gezind dat bij te leggen; ze wilden vechten, en kozen het zendingserf, dat iets hooger ligt dan het omliggende terrein, tot strijdperk. Met zachte woorden lieten ze zich niet bewegen deze plaats des vredes te verlaten, en weldra snorden de pijlen door de lucht. Van Hasselt werd in 't linkerbeen getroffen, maar gelukkig schieten de Papoewa's niet met vergiftige pijlen. Eerst nadat de avond gevallen was trokken de strijdenden terug, en werd het weer rustig rondom de zendelingswoning. Zulke openbaringen van heidensche woestheid kreeg men gedurig te zien of te hooren, want van N.-Guinea geldt eerst ten volle: „De duistere plaatsen des lands zijn vol woningen van geweld." (Ps. 74 : 10.) In Juli '86 — om nog slechts één voorbeeld te noemen — kwam hier het stoomschip „Corrido" in treurigen toestand aan: de gezagvoerder was met 3 man der equipage door de Papoewa's te Bosnik vermoord. Aan zulke wreedheden zal vooral het Evangelie een einde moeten maken, en dat wetende zette Van Hasselt in geduld zijnen moeilijken arbeid voort. In genoemd jaar telde zijne school 52 leerlingen; de kerk was des Zondagsmorgens meer dan gevuld, en zelfs des middags goed bezet. Niettegenstaande alle belemmeringen en teleurstellingen was er dus reden om te volharden, en zoo nu en dan werd de geduldige arbeid met de toetreding van eenen Heiden beloond. 't Was echter of de vijand stouter werd naarmate hij meer terrein verloor; op den derden Zondag in Jan. '87 werd men onder de godsdienstoefening onthaald op eenen pijlenregen, — iets, dat nog nimmer was gebeurd, en waarin de Zendeling een bewijs meende te zien, dat het er met de veiligheid niet beter op werd. De Papoewa's waren in dezen tijd zóó driest, dat zij op roof uitgingen met de Hollandsche vlag in top. „De oorlogschepen doen ons toch niets!" riepen ze, maar de Zendeling, dagelijks hunne gruwelen ziende, zuchtte: „Och, hadden we toch een geregeld bestuur!"

In April van 't zooeven genoemd jaar mocht Zend. Van Hasselt gedachtenis vieren van zijn 25-jarig Zendelingschap. Die gedenkdag werd hem door de zijnen, zijne medebroeders en de Christenen recht feestelijk gemaakt. Laatstgenoemden verrasten hunnen leeraar o. a. met een nieuw schoollokaal, benevens een Doop- en Avondmaalstel. De collecte, dien dag in de godsdienstoefening gehouden, bracht *f* 60 op, en men becijferde, dat de Inl. Christenen daartoe minstens *f* 40 hadden bijgedragen. Eene „nagift" was, dat 2 voormalige schoolleerlingen zich kwamen aanmelden voor den Doop. Eene schoone vrucht van zijn werk zag Van Hasselt in dat gedenkjaar in het zalig afsterven van 2 vrouwelijke leden der gemeente. Een van haar uitte zich op haar sterfbed aldus: „Jezus roept mij, ik kom!" terwijl ook de andere, die zich zoo recht een vreemdeling op aarde gevoelde, welgemoed naar het Vaderhuis ging. Doch opdat men uit de mededeelingen over deze ontslapenen niet zou opmaken, dat godsvrucht het deel van alle leden der gemeente was, gaf Van Hasselt te verstaan, dat, al viel er over het zedelijk leven der Christenen weinig te klagen, er niettemin ook kaf onder 't koren gevonden werd.

Een groote dag was voor dezen post de 29ste April 1888; immers, er werden hier toen 10 volwassenen met 10 kinderen gedoopt. Van deze volwassenen behoorden 3 tot de bevolking, dat wil zeggen, „dat zij niet als aangenomen kinderen of dienstbaren tot de Zendelingen in betrekking stonden;" m.a.w. het waren vrije menschen, wat wijst op doorwerken van den invloed der prediking. In December werd nogmaals de Doop bediend, en wel aan 8 volwassenen met 3 kinderen. De gemeente onderging dus in dit jaar eene flinke uitbreiding. Deze had vanzelf ook vermeerdering van werkzaamheden ten gevolge, die nu aldus waren ingericht: school op de werkdagen van 8½ tot 11

[1]) Over de situatie kan men raadplegen het kaartje, gevoegd bij No. 8 der Ber. van 1887. Zie ook 't schetskaartje bij de Ber. van 1870.

uur met 55 leerlingen; vakken: Bijb. geschiedenis, lezen, schrijven, rekenen en zingen. Elken morgen werd in de vroegte een korte bidstond gehouden, voor elk toegankelijk. 's Maandagsavonds lidmaten-catechisatie, 's Woensdagsavonds catechisatie voor kinderen, 's Donderdagsavonds voor jongelingen en mannen, 's Vrijdagsavonds voor jongedochters en vrouwen. Mevr. Van Hasselt gaf op de werkdagen des namiddags aan eenige meisjes onderricht in vrouwelijke handwerken, terwijl zij des Dinsdags om de 14 dagen 's namiddags vergaderde met de Maria-Martha-vereeniging. De diensten op Zondag werden voortgezet op den vroeger beschreven voet. Als iets nieuws werd bericht, „dat op Mansinam de Christenen de gelukkige gewoonte hadden aangenomen, den wilden haarbos, die kweekplaats van ongedierte, en die den Papoewa zulk een woest voorkomen geeft, af te snijden en het haar kort te houden."

De eerste weken van het volgende jaar waren rijk aan bezwaren, zoodat de Zendeling schreef: „De hand des Heeren drukt zwaar op onzen zendingspost." Er woedden allerlei ziekten, z.a. kinkhoest, kroep en dysenterie, en er waren verscheidene dooden te betreuren, waaronder Candace—Christine, nu (zonderlinge combinatie!) de vrouw van Filippus. Zij behoorde tot de kinderen, die door wijlen Mosche waren vrijgekocht, en ging na een zwaar lijden tot de rust in. Een troost was het in die zorgvolle dagen, dat zich voor den Doop aangaf een jonge man, die voorheen onder de uitgelatenste Heidenen werd geteld.

De onrust, welke hier voortdurend heerschte, en de baldadigheden, waaraan zoowel de Zendelingsfamilie als de Inl. Christenen blootstonden, hadden den Resident van Ternate reeds meermalen aanleiding gegeven tot het toedienen van vermaningen, maar daar deze de toenemende onveiligheid niet deden bedaren, ging hij een stap verder. Hij belegde eene volksvergadering op 29 Juli '89, en vermaande daarin de lieden: 1º het vechten en schieten bij de woning van den Zendeling na te laten; 2º meer eerbied te bewijzen aan de overheid; 3º niet langer naakt rond te loopen gelijk de dieren, en 4º hun, die Christenen wilden worden, geen beletsel in den weg te leggen. De Resident liet het evenwel niet bij vermaningen, welke, gelijk reeds dikwijls was gebleken, door de Papoewa's zeer spoedig worden vergeten, maar gaf aan de Christen-kampoeng (in de nabijheid der zendelingswoning) een eigen hoofd in Cornelis Wijzer, terwijl hij bepaalde, dat de Christenen in 't vervolg niet meer voor een heidensch, maar voor hun eigen hoofd zouden terecht staan. Deze regeling vervulde eenen vurigen wensch van Van Hasselt, en kwam hem voor, een nieuwe stap in de goede richting te zijn. Het Christendom won veld, maar niettemin bleef de strijd zwaar.

We zullen later spreken over de onlusten op Wandammen. Het was in die onrustige dagen, dat de gemeente te Mansinam een van hare beste leden verloor, Cornelia geheeten. Haar leven gaf getuigenis, dat zij den Heere Jezus lief had, en voor Mevr. Van Hasselt was zij „eene moederlijke vriendin." Tegenover dit gevoelig verlies stond de lieflijke winst, dat op 30 Maart '90 een 3-tal volwassenen werd opgenomen in den kring. Aan het bij deze gelegenheid gevierde Avondmaal zat een man aan, die zijnen vader had zien opeten, en eene vrouw, die eens gedwongen was geworden het bloed van hare vermoorde moeder te drinken; verder was er onder de aanzittenden eene vrouw, die men te Ternate reeds in de strikken van den Islam had gevangen, maar die nu Jezus als haren Zaligmaker beleed. Wat moet er omgaan in het gemoed van eenen Zendeling, als hij met zulke geredden Avondmaal viert! Enkele Christenen en catechisanten toonden op bijzondere wijze, prijs te stellen op de openbare godsdienstoefening, door het schenken van eene kroonlamp. Voor de niet-christenen en de flauwe Christenen was het een gevaarlijke tijd, want er was veel, dat hen aftrok van de prediking. „Er heerscht hier" — zoo staat in een bericht uit 1890 te lezen — „een ware koorts om vogels te krijgen," ten verkoop aan de vreemdelingen, zoodat de Papoewa's liever op de jacht gingen dan in hunne tuinen te werken, en liever in 't bosch waren dan in de kerk te zitten. Er werd aan die vogels veel verdiend, en zoo komt het, dat er in een volgend bericht

staat: „De Papoewa's zijn in den laatsten tijd alsof ze dol zijn; het is feestvieren zonder einde." Ondanks deze ongunstige omstandigheden kwamen er toch nog tot de gemeente over. Op 't Kerstfeest van dat jaar doopte Van Hasselt 7 volwassenen met 8 kinderen, waarbij op den volgenden Zondag nog eene jongedochter kwam. Zoo werd het aantal belijders nu met schier ieder Christelijk feest grooter.

In Jan. '91 overleed te Mansinam eene Christin, Dina geheeten, wier laatste woord (evenals van die vrouw in '87) was: „De Heer roept mij, ik ga." Een volksgenoot was haar laatste trooster, daar de Zendeling zelf wegens ongesteldheid verhinderd was haar bij te staan. Dit zalig afsterven gaf hem de volgende woorden in de pen: „Hier hebben wij dus een sterksprekend antwoord op de vraag, of ook de Papoewa's door Gods genade geschikt kunnen worden gemaakt om aan te zitten aan de bruiloft des Lams." Hij doelde waarschijnlijk op hetgeen wel eens is beweerd, dat de bewoner van N.-Guinea onvatbaar is voor beschaving en Christendom. Die bewering werd o. a. ook hierdoor weerlegd, dat in '92 twee jongelingen van dezen post, Petrus en Timotheus geheeten, naar Depok op Java vertrokken, ten einde op het Seminarie aldaar te worden opgeleid. Van Timotheus en zijne moeder is ons verhaald, dat zij beiden te Mansinam als slaven waren verkocht, en hier den Heer hadden gevonden. Het viel deze vrouw zeer smartelijk, voor zoovele jaren van haren zoon te moeten scheiden. In den nacht, nadat hij aan boord van de „Camphuys" was gegaan, zwom zij naar het stoomschip, dat zijn anker nog niet had gelicht, om haren jongen nog eenmaal te omhelzen. Ze heeft het voorrecht gehad, hem na volbrachten leertijd behouden te zien terugkeeren.

De zooeven genoemde ongesteldheid noopte Van Hasselt naar Ternate te gaan en zich daar onder geneeskundige behandeling te stellen. In redelijken welstand mocht hij in Febr. '93 op zijnen post terugkeeren, waar verhoogde belangstelling hem verblijdde. Niet alleen was de opkomst op Zondag verbeterd, wat voor een deel werd toegeschreven aan het hijschen der Hollandsche vlag op den rustdag, [1]) maar ook kwamen 4 gezinnen verzoeken om onderwijs, en in de volgende maand mocht hij weer eenigen in de gemeente opnemen. [2]) De school, die wegens zijne ziekte eenigen tijd had stilgestaan, werd na Paschen heropend, en naar aanleiding daarvan maakte hij de volgende opmerkingen: „De school werpt ook voor het koninkrijk der hemelen vruchten af, niet slechts in dien zin, dat het de zaaitijd is voor het verder leven, maar ook, dat er zielen door behouden worden." En verder: „De kern der school bestaat hier uit eigen vrijgekochte kinderen en die der Christenen, zoowel hunne eigene als hunne vrijgekochte." Het onderwijs werd op Mansinam door velen gewaardeerd; het minst, naar het schijnt, door de Mohammedanen, die hier in vrij grooten getale worden gevonden en op N.-Guinea zoowel als overal elders in Indië sterk tegen de Zending concurreeren. Volgens eene mededeeling van Jens [3]) uit dezen tijd, was bericht ontvangen, dat ook de zendingsscholen op N.-Guinea konden deelen in de Gouvernements-subsidie. Dat zal vooral Mansinam ten goede zijn gekomen.

Vernamen we, hoe Van Hasselt over de school denkt, we hebben nu ook gelegenheid te zeggen, hoe hij handelt ten aanzien van polygamisten. Zekere Tabai had twee vrouwen. Hij en zijne wettige echtgenoot wilden zich bij de gemeente voegen en lieten zich op den Doop voorbereiden. Tegen opneming dezer vrouw had de Zendeling geen bezwaar, en zij ontving dus den Doop, maar den man weigerde hij het sacrament, zoolang hij aan beide vrouwen verbonden was; wel stond hij hem toe, aan het onderwijs te blijven deelnemen. De eenvoudigste weg tot oplossing der moeilijkheid: terugzending der tweede vrouw, kon hier niet worden ingeslagen, want 1º zou dat schande voor de familie zijn geweest, en 2º zou de man zwaar hebben moeten betalen. Derhalve werd het aan den tijd overgelaten het bezwaar op te heffen. Wij treden in geen

---

[1]) Dit zal zóó te verstaan zijn, dat de vlag, die ver zichtbaar is, omdat de zendelingswoning op eene hoogte staat, tot de kerk opriep. [2]) Niet die 4 gezinnen, want Van Hasselt doopt niet zonder voldoend voorafgaand onderwijs. [3]) Ber. 1891 bl. 71.

beoordeeling van deze handelwijze, maar hebben elders in dit boek voldoende doen uitkomen, dat vele Zendelingen eenen anderen weg bewandelen. „Een iegelijk zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd," — maar 't zou toch wel wenschelijk zijn, dat de Zendelingen in Indië ten aanzien van dit gewichtig punt tot eenstemmigheid konden komen. — Een twist werd hier in die dagen met betalen uitgemaakt. „Als wij nog waren gelijk vroeger," — zei iemand — „dan vochten wij, maar nu willen wij anders worden, wij luisteren naar het Boek." Luisteren en verstaan namen toe. Eens preekte Van Hasselt over de Kananeesche vrouw, en zeide o. a., dat deze de afgodstempels van Tyrus en Sidon voorbijging, de toovenaars niet raadpleegde, maar zich tot Jezus begaf. Dat moesten de Papoewa's ook doen. Toen de dienst afgeloopen was, sloeg eene Heidin haren arm om Mevr. Van Hasselt, en sprak: „Ik kom ook!" Zóó kan de Heer ook de harten van anderen aanraken en bewerken, om afstand te doen van alles, wat zich met het Evangelie niet laat vereenigen. — Wordt het den Papoewa's niet gemakkelijk gemaakt, wat de polygamie betreft, hetzelfde is het geval met de slavernij. Deze is op N.-Guinea — gelijk uit het voorafgaande bleek — schier tot eene levensbehoefte geworden. Welnu, het wordt den Christenen door de Zendelingen niet toegestaan, slavenhandel te drijven. Zoodanige belemmerende bepalingen, welke zij gemeend hebben te moeten maken, beletten natuurlijk de snelle uitbreiding van het Christendom. Doch in weerwil daarvan wordt de gemeente naar buiten sterker, en de strenge opvoeding, met liefde gepaard, maakt haar ook naar binnen krachtiger. Er heerscht blijkbaar in de Mansinamsche gemeente een goede geest. Zij gaf daarvan reeds herhaaldelijk bewijs, en toonde het opnieuw bij gelegenheid van het zilveren bruiloftsfeest van haren leeraar (Mei '94). Zoodra de dag aanbrak, werd 't bruidspaar gewekt met 't lied, door hunne Papoewasche kinderen en eenige der oudste schoolmeisjes in 't Noefoorsch aangeheven: „Zegen, Heer, de vredeboden!" Toen de Zendeling en zijne vrouw buiten kwamen, „was het één bloem al bloem wat hunne oogen zagen. Looffestoenen aan de wanden, tal van ruikers, enkele zeer kunstig opgebonden, stonden op de tafels. Men zou niet zeggen, dat Papoewahanden dit alles hadden gereed gemaakt." Zulk eene liefde en hartelijkheid en zulke uitingen van beschaving mogen niet vereenzelvigd worden met geestelijk leven, maar het zijn toch uitingen van eenen nieuwen geest.

Op 22 Oct. '94 werd aan Zend. Van Hasselt en echtgenoote de blijdschap geschonken, hunnen zoon Frans met zijne vrouw op Mansinam te zien aankomen, ten einde aan den arbeid op N.-Guinea deel te nemen. De vreugde op den zendingspost was groot; zelfs Heidenen hadden bloemen gebracht, en wat nog nooit was gebeurd zag men thans: de weg van de aanlegplaats tot het zendelingshuis was met bloemen getooid. Toen de jonge Zendeling den volgenden morgen zijnen vader vergezelde naar het morgengebed, zag hij tot zijne verbazing 112 menschen bijeen, terwijl het gewone getal 60—90 was. Het vreugdebetoon werd echter kort daarop weer vervangen door geruchten van roof- en moordpartijen; men liet zelfs verluiden, dat men ditmaal zijne zinnen had gezet op een „wit varken," welke figuurlijke benaming de Papoewa's van Europeanen gebruiken. Gelukkig geschiedde ook thans niemand der Zendelingen persoonlijk leed, en aan veel rumoer waren ze wel gewend.

Behalve dat de jonge Zendeling zich bezig hield met de taal te leeren, assisteerde hij zijnen vader op school en nam hij de behandeling van zieken voor zijne rekening. In dit laatstgenoemde was vader Van Hasselt niet zeer bedreven; althans, we lezen van hem alleen, dat hij genas met „painkiller," [1]) een Engelsch middel, dat in Indië door particulieren veel gebruikt wordt tegen alle mogelijke kwalen, zóó ongeveer als bij ons de Haarlemmer-olie. Hij vervaardigde in dezen tijd voor de catechisanten eene korte schets van de hoofdwaarheden onzer belijdenis; op dat gebied gevoelde hij zich beter thuis. In weerwil van de voortdurende onrust en *raak*-partijen, zelfs in de nabijheid, was het thans een genot hier Zendeling te zijn. Van Hasselt Sr. schreef in '95: „Wij

---

[1]) Ber. 1880 bl. 211.

vierden een Pinksterfeest, zooals ik op N.-Guinea nog niet gehad heb. Er was iets te bespeuren van het waaien des Geestes." Op dit feest werden 3 jongelieden aangenomen en werd de Doop bediend aan 5 volwassenen, op één na behoorende tot de bevolking. Het grootste gedeelte der gemeente bestond thans uit vrijen, en Van Hasselt Jr. dacht, dit zou wel van invloed zijn op de meening, door sommigen in het vaderland gekoesterd, als zou de Zending op N.-Guinea „eigenlijk bestaan in het vrijkoopen en tot Christenen dresseeren van slaven." Neen, de huisgemeente, ontstaan uit vrijgekochten, was de kern, waaromheen zich de nu bestaande gemeente had gevormd. De plaats in de ruimte, door de Christenen ingenomen, was allengs grooter geworden, en eene wandeling rondom het Christendorp vereischte nu ½ uur. Het uitwendig aanzien was geheel veranderd; de wegen b. v. verkeerden thans in goeden staat en 't bosch was doorsneden met voetpaden.

Nauwlijks was het pasgenoemde 5-tal gedoopt, of weer anderen kwamen naar den weg des heils vragen. Dat veroorzaakte echter eene zekere gisting onder de Heidenen, die met leede oogen 't verval van den ouden godsdienst zagen. Tot dat verval droeg niet weinig bij de school, welke nu 70 leerlingen telde, die dagelijks uit den Bijbel werden onderwezen en het goede zaad verder droegen, niet 't minst door de liederen, welke ze leerden. Immers ook hier wordt veel gezonden: men bezit reeds een bundel van 200 liederen voor school en kerk. — De oogst viel dit jaar niet tegen: 10 volwassenen en 11 kinderen ontvingen den Doop; er werden 5 leden bevestigd en 5 huwelijken op Christelijke wijze gesloten. Op 1sten Kerstdag bevatte de kerk 's morgens meer dan 200 hoorders; 's middags was er nogmaals dienst, en 's avonds werden er 3 bijeenkomsten gehouden bij Christenen aan huis. De kerk — nog betrekkelijk nieuw — begon reeds te klein te worden.

Het jaar 1896 was rijk aan gebeurtenissen. Een hadji, Abdoellah geheeten, nam het Christendom aan. Hij scheen oprecht te wezen, maar van achteren bleek, dat hij alleen was overgegaan om zeker Christenmeisje te kunnen huwen. Kort daarop keerde hij te Ternate tot den Islam weder en zijne vrouw viel met hem af.[1]) De overgang van dien Mohammedaan had intusschen den ijver zijner vroegere geloofsgenooten opgewekt, en deze spanden zich zeer in, om propaganda voor den Islam te maken. Ook het Heidendom leefde weer op. Er liepen namelijk geruchten, dat de pokziekte in aantocht was, en oogenblikkelijk stond een toovenaar op, zich uitgevende voor machtig om daartegen te beschermen. Vele Heidenen waren dwaas genoeg, om aan zijne beweringen geloof te slaan. Van de Christenen, al struikelde wel eens een van hen, konden daarentegen betere dingen worden getuigd. Zoo ontsliep in deze dagen het gemeentelid Ernst in de hoop des eeuwigen levens. Hij vermaande en zegende op zijn sterfbed zijne vrouw en kinderen, en verbood aan zijne heidensche bloedverwanten, zijne kinderen tot het Heidendom terug te voeren. Deze man was „een toonbeeld van Gods genade" geweest, en zijn Godvruchtig leven en zalig sterven was ook voor anderen niet vergeefsch: kort na zijn heengaan kwam een der wildste Heidenen verklaren, dat ook hij Christen wenschte te worden. — Verder keerden in dat jaar de beide jongelingen, die ter opleiding naar Depok waren gezonden, na welvolbracht eindexamen van daar terug, waarop Timotheus tot helper op Mansinam en Petrus tot evangelist-schoolmeester te Arfoe (op het vasteland) werd aangesteld. Voorts kwam opnieuw een Mohammedaan tot de gemeente over. — Bij allen strijd van buiten zou er dus veel reden tot blijdschap zijn geweest, wanneer van binnen alles in orde had mogen zijn. Het tegendeel was echter het geval. Van Hasselt zag zich genoodzaakt zeer strenge maatregelen te nemen, hierin bestaande, dat de viering des Avondmaals werd uitgesteld, ja, zelfs de school, de catechisatie en het morgengebed werden geschorst, „wegens den geest van loszinnigheid en verzet." Deze gestrengheid had echter de gewenschte uitwerking; een paar leden der gemeente begaven zich naar de hoofdschuldigen, met het goede gevolg, dat men vergiffenis kwam vragen. Wat was gebeurd? De laatste boot had

---

[1]) Ber. 1896 bl. 201 en 1898 bl. 37.

zeer veel wijn aangebracht, die gretig koopers vond. Onder de Heidenen was het „een ware dollemansboel," terwijl Christenen, die nog niet vast stonden, zich in die algemeene pretmakerij lieten medeslepen. 't Is een zware strijd, die de Zendelingen op N.-Guinea te voeren hebben, niet alleen tegen een woest Heidendom, maar ook tegen gewetenlooze Christenen en bedrieglijke Mohammedanen. Doch ook deze storm ging voorbij en er volgden weer rustiger dagen, en dat was gelukkig, want er troffen der gemeente in de laatste maanden van dat jaar nog harde slagen. Zij verloor verscheidene leden door den dood, waaronder Jesaja, het Christelijk hoofd van Saraundiboe, die vóór 1½ jaar met zijn gezin tot het Christendom overging, en het Christelijk hoofd Aquila, een man van veel invloed. Zoo werden rechts en links de steunsels weggeslagen. Ons overzicht van dat jaar besluiten we met de mededeeling, dat een natuuronderzoeker uit Praag het op Mansinam „veel te gecivilizeerd naar zijn zin" vond, en daarom maar spoedig verder ging.

De pokziekte was inderdaad in aantocht en bereikte dit eiland in '97. De vrees maakte de lieden stil; men hoorde geen feestgedruisch, maar evenmin geweeklaag over de gestorvenen. Verscheidene personen werden aangetast, maar van de ingeënten slechts één. De epidemie had evenwel gelukkig niet zulke ernstige gevolgen als men bij haar optreden duchtte, en op 6 September konden de Zendelingen op dit afgelegen plekje onverhinderd met de kleine en groote Christenen de troonsbeklimming van H. M. de Koningin vieren. Het mag wel worden opgemerkt, dat onze Zendelingen allerwegen in Indië op hunne eenzame posten de Christengemeenten in de vreugde van dien dag hebben doen deelen, en het is gebleken, dat overal, waar Christenen wonen in Indië, er harten warm kloppen voor onze Koningin. Dat hier, onder en door eertijds woeste Papoewa's, zulk een feest kon gevierd worden, strekt der Zending tot eere. Inderdaad had deze reeds veel ten goede uitgewerkt. Het woord van een Heiden teekende dat op treffende wijze. Deze man gaf aan Van Hasselt Jr. eene beschrijving van zekere schelp, die den naam draagt van *koeboer*. Hij zeide: wanneer een slavenjacht resultaat heeft opgeleverd en men de gevangenen naar huis heeft gevoerd, dan neemt de jager zulk eene gave schelp, laat zijn gevangene er in kijken en houdt ze hem vervolgens boven het hoofd, terwijl een ander er een gaatje in boort. Daarop brengt hij de schelp aan den mond, blaast er op, en maakt zoodoende den volke zijne dapperheid bekend. Men liet den Zendeling toen zulk eene gave *koeboer* zien, en zeide: „Deze schelp is nog heel, en zal wel altijd heel blijven, want wie zou er nu een gat in kunnen maken? Wij jagen geen slaven meer; gij, Zendelingen, hebt ons andere dingen geleerd." Dat moge nu van Mansinam gelden: op de andere posten kan men zoo nog niet spreken, gelijk ons vervolg zal doen zien. Het was eene welverdiende onderscheiding, dat vader Van Hasselt door H. M. de Koningin werd benoemd tot ridder in de Oranje-Nassau-orde.

Al drukte die Heiden zich misschien wat te sterk uit, (immers, er vielen ook op Mansinam nog wel eens droevige dingen voor) de invloed des Evangelies bleek op treffende wijze in 1898. In Augustus van dat jaar geraakten 11 Talaureesche Christenen verzeild op Biak, [1]) en deze zouden òf zijn omgebracht, (gelijk daar nog onlangs met eenige schipbreukelingen was gebeurd) òf ze zouden tot slaven zijn gemaakt, indien de Zendelingen met hunne Christenen niet tusschenbeiden waren gekomen. Een gezantschap uit de Christenen begaf zich naar dat eiland, en had het geluk de arme Talaureezen behouden op Mansinam te brengen. Voor den losprijs, die zeer hoog gesteld was, werd door de Zendelingen gezorgd. Men vernam van die lieden, dat zij, van Moronge naar Mĕnado varende, door stroom en tegenwind uit den koers waren geraakt. Eene Biaksche prauw klampte de hunne aan boord en... voerde hen mede. Na aan land te zijn gebracht, werden ze onder hunne roovers verdeeld. De dankbaarheid van deze geredden jegens de Zendelingen en hunne Papoewasche mede-

---

[1]) Willem-Schouteneiland. Vele slaven, van hier afkomstig, werden en worden nog onder de overige bevolking van N.-Guinea verhandeld.

christenen was zeer groot. In November kwam de Resident, nam hen mede en stelde hen in de gelegenheid naar huis terug te keeren, waarop de Zendelingen eene dankbetuiging van de Regeering ontvingen, met vergoeding van de gemaakte kosten.

We naderen het einde van ons overzicht. Ten gevolge van het vertrek van Jens naar Nederland moest Van Hasselt Jr. den post Doreh gaan waarnemen en stond de vader weêr voor al den arbeid in school en gemeente, maar met Timotheus aan zijne zijde. De werkzaamheden zijn nog steeds op de bovenbeschreven wijze ingericht, alleen kwam er een zendingsbidstond bij op den vierden Maandag der maand. Des Zondags is er geregeld tweemaal dienst. Na de voormiddagkerk houdt Mevr. Van Hasselt Zondagsschool, die in den regel ook door eenige volwassenen wordt bijgewoond. De jongelieden hebben de gewoonte aangenomen, des Zondags, na de middagkerk, gezamenlijk eene wandeling te doen onder het zingen van Christelijke liederen, met begeleiding eener harmonica. De opkomst in de godsdienstoefeningen is doorgaans goed. Zijn er hoorders, die geen Noefoorsch verstaan, dan krijgen zij afzonderlijk een woord in het Maleisch. Al verminderen langzaam de krachten, de Zendeling en zijne echtgenoote vertragen niet in den arbeid. Hun strijd wordt verzwaard door den toenemenden invloed der vreemdelingen, terwijl de menigte toko's, hier door Chineezen en Mohammedanen geopend, ook voor de zwakke Christenen vele verzoekingen opleveren. Met hun beiden te moeten strijden tegen al de machten der zonde, der wereld en van het Heidendom . . . ze hielden het niet uit, zoo de Heer hen niet bijzonder sterkte.

Mansinam heeft nu ook een filiaal. Boven is gezegd, dat de helper Petrus te Arfoe werd geplaatst. Hij kon daar echter niet blijven, want bewoners van Doreh zonden aan David, zijnen schoonvader, een stuk bamboe, ten teeken dat, indien Petrus daar bleef, er een moord zou geschieden. Er werd nu besloten, hem te verplaatsen naar het punt, waar eens Zend. Niks zich had willen vestigen, in de nabijheid van kaap Ambaan. Eenige Arfaksche gezinnen vernamen dat met genoegen, en beloofden daarheen te zullen verhuizen. Welhaast vond men daar eenen flinken kring van menschen bijeen, die de prediking van Petrus bijwoonden, en hij kon eene school openen met 10 leerlingen. Het begin deed dus veel verwachten, maar . . . daar kwamen de pokken, en de Arfakkers namen de wijk naar het binnenland. Dientengevolge brak Petrus zijn huisje af en ging ook verder landwaarts in wonen. Op 't einde van '98 had hij des Zondags een gehoor van 25 personen, en al wie wil komt in de week 's morgens en 's avonds met hem samen tot het gebed. Zijne school telde daar 6 leerlingen. Dat hij er niet geheel veilig was, ondervond hij in het voorjaar van '99, toen op zekeren nacht een Arfakker met zijn geweer zijn huisje binnendrong. Petrus greep zijne lans, waarop de indringer zich ijlings verwijderde. — De zwerfzucht der Arfakkers, die na iederen oogst weer een nieuw stuk grond ontginnen, bemoeilijkt het werk van Petrus zeer. En ook kreeg hij reeds met het bijgeloof te strijden. Een zijner schooljongens namelijk werd ziek en stierf. Dat werd nu door de lieden natuurlijk aan 't schoolgaan toegeschreven, en uit wraak verwoestte de familie den aanplant van Petrus, wat deze om des Evangelies wil verdroeg. Langzamerhand schijnen de menschen echter tot betere gedachten te zijn gekomen, althans toen Van Hasselt Sr. na het Paaschfeest met zijne vrouw en eenige schoolkinderen aan het filiaal een bezoek bracht, werd hij door de bevolking hartelijk ontvangen. Hij bevond, dat de schooljeugd bewijzen van vatbaarheid gaf om te leeren, terwijl een paar der bewoners door Petrus op den Doop werd voorbereid. Tot de gewone kerkgangers kon de Zendeling eenige woorden van vermaning en opwekking spreken. Zijn indruk was, dat het filiaal goede hoop gaf voor de toekomst.

Op 't einde van 1900 had men op Mansinam, groot en klein, 124 Christenen. Van de 56 Avondmaalgangers zaten er op Goeden Vrijdag 53 aan. De gemeente heeft 2 ouderlingen, die beiden deelnemen aan het Evangelisatiewerk.

2. *Doreh* (*Kwawe*).

We hebben gezien, dat Zend. Ottow

hier ging wonen in 1860; dat Jaesrich zich eenigen tijd later hij hem voegde, en dat de stichter van dezen post in Nov. '62 overleed. In het volgend voorjaar kwam Zend. Van Hasselt zich hier vestigen met zijne vrouw (Sylvia Hulstaert). De familiën Jaesrich en Van Hasselt bewoonden nu te zamen het vrij ruime huis van Ottow. Reeds spoedig trof den pasaangekomenen eene smartelijke beproeving: in Mei werd hun eerste kind geboren en 3 maanden later hadden zij dat grafwaarts te dragen. En in welk eene omgeving ondervonden ze dat leed! Ze zagen zich omringd door het ruwste Heidendom; de Papoewa's roofden en moordden zonder gewetensbezwaar en trachtten ook de Zendelingen te benadeelen zooveel ze konden. — Het werk van Van Hasselt bestond uit den aard der zaak in den beginne voornamelijk in taalleeren, en daarbij was Jaesrich hem behulpzaam. Deze hield des Zondags godsdienstoefening voor de Papoewa's, terwijl in de week met eenige kinderen school gehouden werd, waaraan Van Hasselt weldra deel nam.

Na de aardbeving van 1864 en het vertrek van Jaesrich, Otterspoor en Klaassen, was er sprake van het opgeven der Zending. Geissler was zeer daar tegen. Wat Van Hasselt betreft, deze onderwierp zich aan de beslissing van zijn Bestuur, en daar dit meende geen reden te hebben om ontmoedigd te zijn of te wanhopen, ging men voort. Aangezien echter de gezondheid van Van Hasselt door koortsen ondermijnd was, stelde zijn Bestuur hem in de gelegenheid, eenigen tijd te Ternate te gaan doorbrengen, en van dat verlof maakte hij in Juni '65 met zijne vrouw gebruik. Daar te Ternate arriveerden in die dagen de Zendeling-werkman Kamps met de ongeordende Zendelingen [1]) Mosche (die gehuwd was) en de gebroeders R. en C. Beyer. Nadat Kamps met de Beyers in Jan. '66 naar Guinea was afgevaren, volgden de familiën Van Hasselt en Mosche een paar maanden later. Van Hasselt hervatte zijn werk te Doreh, en kreeg bij zich Kamps, die met eene Inlandsche Christin van Ternate in het huwelijk trad. Kamps was eigenlijk bestemd voor de landbouw-onderneming, welke de Pioniers op touw hadden willen zetten, maar tegen vestiging in Amberbaken bestonden voor 't oogenblik onoverkomelijke bezwaren, en de grond nabij Doreh was voor landbouw niet geschikt. Om die reden hielp hij Van Hasselt maar zijn huis herbouwen en verrichtte verder handlangersdiensten. Na eenigen tijd werd hij toegevoegd aan Mosche, op 't eiland Meoswaar.

Eigenlijk zendelingswerk was hier nog niet veel te doen: schoolhouden met enkele kinderen, op Zondag eene eenvoudige godsdienstoefening leiden voor de weinige Papoewa's, die men bijeen kon krijgen, en spreken met degenen, die men ontmoette, dat was het voornaamste. Nu en dan werd een kleine Papoewa uit de slavernij bevrijd, en zoo vormden de Zendeling en zijne vrouw zich een gezin. Heilbegeerte openbaarden de Papoewa's in het minst niet. Ze stelden wel levendig belang in een konoor, die in Wandammen opgestaan was, maar de prediking van den Zendeling liet hen koud. Zóó werd de arbeid hier met moeite en zorg voortgezet, tot eene zeer droevige gebeurtenis dien deed staken. De vrouw van Zendeling Van Hasselt namelijk was reeds gedurende eenigen tijd lijdende; in 't midden van '67 nam hare krankheid snel in hevigheid toe, en op 14 Juli ontsliep zij, pas 28 jaren oud. Treffend scheef Geissler: „Zij weende bij het scheiden van haren man, dien zij achterliet, doch zij juichte den Heer tegen voor zichzelve." De verslagen echtgenoot ging de volgende maand voor eenigen tijd ter afleiding met de familie Mosche naar hun eiland, en zette daarop nog een poos zijn werk te Doreh voort. In Nov. '68 voer hij naar Ternate, waar hij in Mei van het volgende jaar hertrouwde. En met wie? We zullen dat er maar terstond bij verhalen. Zend. Mosche was in April '68 overleden, waarna zijne jonge weduwe (nog geen 24 jaar oud!) zich naar Ternate begaf. Het was haar voornemen, zich bij de familie Pape op Timor aan te sluiten, ter wille van haar koortsig gestel, en in de hoop, er op school te zullen kunnen arbeiden. Liever zou zij echter, uit hart voor de Papoewa's, naar N.-Guinea willen terugkeeren, immers zij schreef: „Als de Heer mij ten tweeden male daarheen roept, zal ik gaarne volgen."

---

[1]) Zie de noot op bl. 769.

Welnu, die roeping kwam; zij huwde met Van Hasselt, bleef zoodoende voor N.-Guinea bewaard, en het Bestuur, dat verklaarde, „de samensmelting van de beide op N.-Guinea vaneengescheurde Zendelingsgezinnen vurig van den Heer te hebben gebeden," heeft nooit anders dan reden gehad zich over deze gelukkige verbintenis te verheugen.

Van Hasselt keerde niet naar Doreh weder, maar werd na zijne terugkomst de opvolger van Geissler, op Mansinam. Het vervolg zijner geschiedenis vertelden we in ons vorig stuk. Eerst hield Kamps en daarop C. Beyer, (zie Meoswaar) het werk hier na Van Hasselts vertrek gaande. Laatstgenoemde huwde te Ternate met Louise Briegelaar, maar bleef ook daarna hier gevestigd. Hij werd echter (daar hij door zijn karig inkomen toch reeds in de noodzakelijkheid was geraakt handel te drijven) in '72 tot Christenkoopman aangesteld, „onder bepaling, dat hij zich van het eigenlijke zendingswerk geheel had te onthouden." Het Verslag van 1873, dat deze bijzonderheid vermeldt, zegt ook, dat te Doreh een gebouw werd gezet voor kerk en school, maar voegt er niet bij, wie daarin nu dienst zou doen. Uit latere mededeelingen blijkt, dat Beyer wel degelijk school hield, en zelfs doopcandidaten onderwees, die dan echter door Zend. Woelders werden gedoopt.[1]) Die bepaling zal dus niet streng gehandhaafd zijn. Op 1 Febr. '76 herdacht Beyer „feestelijk" zijn 10-jarig verblijf op N.-Guinea. In Juni '77 doopte Woelders hier een paar personen, en een maand later vierde hij het Avondmaal met 11 aanzittenden. Beyers Evangelisatiewerk was dus niet zonder vrucht. Hij had omstreeks laatstgenoemd tijdstip nog eenige personen, die geregeld onderwijs van hem ontvingen, en van wie hij hoopte, dat zij over eenige maanden mede tot de Gemeente des Heeren zouden kunnen worden toegelaten. In '78 werd Beyer als koopman ontslagen, „omdat hij voor die taak niet berekend scheen," en nu was hij „met nieuwen moed als Zendelinghelper opgetreden,"[2]) maar dat duurde slechts kort. Daar hij aan koorts leed, vertrok hij in Juli '79 naar Ternate, waar hij tot Agent der Vereeniging werd aangesteld en dus bleef wonen.

Nadat Beyer vertrokken was, kwam Doreh te staan onder toezicht van Zend. Jens, die destijds den post Andai waarnam. Met 't oog op de aanstaande terugkomst van Woelders, vestigde hij zich in Sept. '79 te Kwawe, en opende er eene school, die weldra 26 leerlingen telde. Des Zondags hield hij tweemaal godsdienstoefening, die door velen (soms tot 80 personen toe) werd bijgewoond. Het volk was zeer blijde, weer een Zendeling in zijn midden te hebben, „want" — zoo zeiden ze — „hebben we geen Zendelingen, dan hebben we geen pinang, geen gambir, geen tabak, geen messen." Ofschoon het gehoor langzamerhand minder werd, (misschien kregen de menschen niet genoeg van gezegde artikelen naar hunnen zin) bleven opkomst en schoolbezoek toch vrij goed. Het laatstgenoemde was 't best tegen Kersttijd, „want op den grooten dag" — meende men — „zou Toewan de kinderen [voor het schoolgaan] betalen." Toen de uitdeeling tegenviel, kwamen na het feest slechts 6 scholieren terug. Dat was eene groote teleurstelling! En ook afgezien daarvan had Jens 't hier verre van aangenaam: hij klaagde zeer over sluipmoorden, en betreurde het, dat er niets werd gedaan om die te verhinderen; hij meende, dat ze met eenig regeeringsgezag in de baai wel konden worden voorkomen.

Al werd hier nu nog weinig vrucht aanschouwd, vergeefsch was de prediking — gelijk ons reeds bleek — toch niet. Zoo vernam de Zendeling aangaande zeker doopcandidaat, Merowi genaamd, dat hij nooit verzuimde 's morgens en 's avonds te bidden. Deze mededeeling versterkte hem in de hoop, dat Gods Geest aan diens hart werkte. Ook kwam er een eigenaardig verzoek tot den Zendeling van eene stervende vrouw. Deze liet hem namelijk vragen om een sarong, ten einde voor den Heer des hemels te kunnen verschijnen, wanneer Hij haar zou roepen. Het bleek hem bij een bezoek, dat deze vrouw gevoel van zonde had, wat nog zelden bij Papoewa's was waargenomen, en hij meende, dat achter die bede eene geestelijke behoefte verscholen kon zijn geweest.

---

[1]) Ber. 1878 bl. 201. [2]) Zie de Verslagen van 1879 en 1880.

In '82 wilde het Bestuur Jens naar Roon verplaatsen, maar aangezien hij daartegen bedenkingen had, werd het besluit ingetrokken en kon hij dus zijn werk te Doreh voortzetten. De opkomst bleef daar stationnair, maar met de school ging 't weer goed: er stonden 36 leerlingen (17 jongens, 19 meisjes) op de lijst, en van deze kwamen gewoonlijk 25 tot 28 op, „zoodat" — zegt het Bericht — „hij handen vol werks heeft om ze allen geregeld bezig te houden." Daaruit schijnt wel te volgen, dat de Papoewasche jeugd erg lastig is; immers, zulk een schooltje op zichzelf stelt nog al geen hooge eischen. Er werd begonnen met zingen en gebed, terwijl de werkzaamheden bestonden in: vertellen van Bijb. geschiedenis (niet langer dan 15 à 20 min.), lezen, schrijven en rekenen; met zingen en bidden werd geëindigd. De schooltijd was 2 uren. „Al waren voor het menschelijk oog de vruchten nog verborgen," [1]) Jens zette zijnen arbeid blijmoedig en hoopvol voort. Zoo gaarne zou hij hebben gezien, dat een paar mannen uit het vrije volk toetraden; de tot heden gedoopten waren, op 2 na, allen in stoffelijk opzicht van den Zendeling afhankelijk, en juist die 2 behoorden niet tot de Papoewa's. Hij sterkte zich echter met de gedachte, dat de Zending op N. Guinea is te vergelijken met den ijzerboom, die zeer langzaam groeit, maar dan ook duurzaam hout oplevert.

Op de beschreven wijze zette Jens hier nog eenigen tijd zijn werk voort. In zijne plaats ging Bink naar Roon, en diens post Monokwarie werd nu met Doreh vereenigd, zoodat Jens nu en dan ook daar ging prediken. In den loop van '86 ging hij met verlof naar Nederland (vergezeld van een vrijgekochten jongen, Deventer geheeten) om zijne beide kindertjes [2]) te brengen. Hoe groot bij zijn vertrek van Doreh het aantal gedoopten was, zie ik niet opgegeven; aanzienlijk was het in geen geval. [3])

Op 30 Juni '87 hertrouwde Jens in Nederland met Mej. Martha Mosche, de stiefdochter van Van Hasselt, en met deze jonge vrouw keerde hij in October van dat jaar naar zijnen post terug. Dat zulk eene reis naar N.-Guinea voor de zendingskas geen klein bezwaar oplevert, kan men hieruit zien, dat Jens alleen van Ternate tot Mansinam *f* 1000 had te betalen. [1]) Zij bereikten dat eiland op 26 Febr. '88 en betraden nu weldra hun eigen arbeidsveld. De bevolking was verheugd over hunne terugkomst, doch evenals vroeger „meer om de stoffelijke dan om de geestelijke winst." Het getal vrijgekochte kinderen, zoo op het zendingserf als in enkele gezinnen der Christenen, was gedurende des Zendelings afwezigheid [2]) zeer vermeerderd; onder hen vond hij vele nieuwe gezichten.

Jens hervatte thans den arbeid te Doreh met nieuwen lust, maar „veel toenadering van de zijde der bevolking was er niet:" slechts 20 tot 30 personen uit de negorij verschenen in de kerk. Ten gevolge van langdurige droogte heerschte hier gebrek en hij hielp de menschen zooveel hij maar eenigszins vermocht. In Jan. '89 werd Deventer, die met hem de reis naar Nederland had gemaakt, door hem met een Christenmeisje in 't huwelijk verbonden. Hij hield hem bij zich en bleef hem onderwijzen, in de hoop dienst van hem te hebben voor de Evangelisatie. Eene eigenaardige verrassing werd den Zendeling in dat jaar bereid. Terwijl hij bezig was zich een nieuw woonhuis te bouwen, kwam juist het oorlogschip „De Ruyter" in de baai ten anker. De commandant, ziende dat de Zendeling zeer om werkvolk verlegen was, zond hem 10 man van boord met den baas timmerman, wat het aangenaam gevolg had, dat het huis binnen weinige dagen gereed was.

De samenkomsten op Zondag werden allengs weder beter, soms zelfs „druk" bezocht, „maar er was geen doorwerking, geen overgave des harten." Niettemin waren er enkelen, die toonden op het Woord prijs te stellen en zich lieten onderwijzen. Onder hen was een drietal, afkomstig uit het binnenland (Ajamborie),

---

[1]) Bedoeld zullen zijn vruchten der bekeering. Immers, er waren reeds gedoopten. [2]) Zijne vrouw was overleden vóór hij op Doreh kwam, zie Andai. [3]) De Verslagen dezer Vereeniging geven pas in de laatste jaren een statistiek. Op 't einde van '89 waren er 7 gedoopten (4 volw. en 3 kind.).

[1]) Ber. 1888 bl. 72. Met de Paketvaart zal de reis belangrijk goedkooper zijn. [2]) Hoe, zie ik niet opgegeven.

dat op 1sten Paaschdag 1890 den Doop ontving, tegelijk met 2 der vrijgekochten. De school had op dit tijdstip 24 leerlingen (16 kinderen uit de negorij en 8 vrijgekochten) en Deventer werd nu aangesteld tot vasten helper, op een traktement van *f* 10 's maands. Dit jaar was ook hierdoor belangrijk, dat de Heer Meywes zich hier kwam vestigen als Agent der Kon. Ind. Paketvaart. Hij had het voornemen tevens een toko te openen en trok voorloopig bij de familie Jens in. (Zie het slot.)

In '91 nam de strandbevolking zeer toe. Vele lieden uit het binnenland kwamen namelijk hunne producten te koop aanbieden, en Jens dacht er over hunne taal, het Hattamsch, aan te leeren, om hen beter met het Evangelie bekend te kunnen maken. Of hij dat voornemen heeft kunnen volvoeren, vinden we niet medegedeeld. Verder opende zich voor hem eene deur om te arbeiden in de slavennegorij Farsirido, aan den ingang der Doreh-baai. De grond is daar goed, en vele Doreezen en Mansinammers zonden er hunne slaven heen, om er hunne tuinen te bewerken. Jens vond in dat oord gelegenheid, om er des Zondags te prediken, waarnaar door de lieden met oplettendheid werd geluisterd. Ging hij heen, dan schreef hij met houtskool 7 streepjes op den wand, of hij legde 7 knoopen in een touwtje. De opzichter moest dan elken dag een streepje uitvegen of een knoop losmaken, opdat de Zendeling den volgenden Zondag niet voor een „gesloten deur" mocht komen te staan.

De uitbreiding der negorij door toeneming van de bevolking had nog geen uitbreiding der gemeente ten gevolge. Wel werden in '92 door Jens weer een paar meisjes vrijgekocht, maar vrije toetredingen lieten zich wachten; het volk bleef 't Evangelie den rug toekeeren, wat hem de verzuchting ontlokte: „Och, of het den Heere behaagde, zichtbare vrucht op mijnen arbeid in de negorij te schenken!" Soms was het, of hij ook het weinige, dat verkregen was, weer verliezen zou. Deventer, die op de terugreis naar N.-Guinea reeds getoond had niet trouw te zijn, daar hij te Soerabaja zich van zijnen meester had laten aftrekken, verviel nu tot ontrouw aan zijnen Heer. Hij misdroeg zich met een meisje en nam de vlucht naar 't bosch. Dat dit gedrag van „den ontwikkeldsten onder de Christenen" den Zendeling grootelijks leed deed, behoeven we niet te zeggen. Wel kwam de jonge man met berouw terug, maar zijne boetvaardigheid bleek weldra van voorbijgaanden aard te zijn, en met droefheid zag Jens zich genoodzaakt dezen leerling, aan wien hij veel zorg en kosten had besteed, te ontslaan.

Ten gevolge van Woelders' overlijden kreeg Jens ook de leiding van den post Andai, zoodat nu drie posten onder zijnen herdersstaf vereenigd waren. Zelfs was hij, toen Van Hasselt Sr. zich in die dagen op Ternate bevond, gedurende eene korte poos in deze streek de éénige Zendeling, en had hij onophoudelijk van de eene naar de andere negorij te varen. Op zijne standplaats werd de kerk goed bezocht, ofschoon hij het Heidendom nog niet zag afnemen; eer was het tegendeel het geval. Bij zijne vele zorgen en teleurstellingen was het hem eene groote vreugde, toen hij in October 5 pleegkinderen (3 jongens en 2 meisjes) na afgelegde belijdenis mocht doopen. Op 't volgende Pinksterfeest nam hij weder 2 volwassen pleegkinderen in de gemeente op, met goede hoop, „dat de vruchten des H. Geestes uit Gal. 5 : 22 ook in hun leven zouden worden gezien." Tijdens dit feest hing er eene donkere wolk over des Zendelings woning, want zijne echtgenoote was door eene hevige bronchitis aangetast, die haar leven in gevaar bracht. Van die krankheid mocht zij echter gelukkig herstellen, maar daarna ontwikkelde zich bij haar een kropgezwel, dat haar zeer hinderlijk was en noopte geneeskundige hulp te zoeken, eerst te Ambon en vervolgens te Modjowarno. In het Ziekenhuis op laatstgenoemde plaats onderwierp zij zich aan eene operatie, die zeer gelukkig afliep, waarna zij in Oct. '94 hersteld tehuis kwam.

In Maart '93 overleed een van de mannen, die uit het binnenland gekomen en in '90 gedoopt waren. Zijn naam was Christiaan, en hij had, sedert hij zich onder het Evangelie boog, als een getrouw Christen geleefd. „Zijn sterfbed getuigde van zelfkennis en schuldgevoel, maar ook

van hoop op zijnen Heiland." Toen de Zendeling enkele dagen vóór zijnen dood bij hem was, werd hij gekweld door hevige hoofdpijn, wat hem deed zeggen: „Omdat ik zoolang een hard hoofd heb gehad en slecht gepraat en gedaan heb, daarom lijd ik nu zoo aan hoofdpijn." Toen men wat beterschap meende te bespeuren en er bij hem op aandrong iets te gebruiken, antwoordde hij: „Neen, hier op aarde zal ik niet meer eten en drinken; boven bij den Heere Jezus zal ik het weer doen." — Hoe geheel anders (maar echt Papoewasch) was het tooneel, dat de Zendeling in November te aanschouwen kreeg! Terwijl hij bezig was, toebereidselen te maken voor de Avondmaalsviering, kwam men hem roepen; er waren 3 slavinnen uit het dorp naar het bosch gegaan om bladeren te zoeken, en daar verraderlijk overvallen; een van haar was terstond dood, de beide andere waren zwaar gewond. Het mocht den Zendeling gelukken, van die beiden het leven te redden.

Ondanks alles wat ontmoedigen kon, ging Jens met goeden moed het nieuwe jaar (1894) in. Hij schreef: „Op N.-Guinea is veel gebeurd, veel gezien, veel ervaren, waarin de Heer tot ons sprak: Zie, ik ben met u! Daaruit putten wij moed, en geeft de Heer ons de massa nog niet ter bearbeiding, wij bidden van Hem om dagelijksche getrouwheid in den kleinen kring van hen, die niet zonder vrucht Zijn Woord hooren en verstaan." De daad bij het woord voegende, maakte hij op 18 Januari een aanvang met het bouwen van eene nieuwe kerk, die 12 M. lang en 6½ M. breed zou worden. Op 't Kerstfeest van dit jaar werd er voor 't eerst in gepredikt, ofschoon het gebouw toen nog niet voltooid was. [1])

De plaats van Deventer werd ingenomen door een jeugdig Christen van Saparoea. Als helper in de school was deze den Zendeling van veel nut. Hij legde zich ook met vlijt toe op de landtaal, terwijl het zich liet aanzien, dat hij later ook in de Evangelisatie wel iets zou praesteeren. Van de pleegkinderen (ofschoon er over hen in den regel niet te klagen viel en Jens schreef: „Zij maken het ornament uit van den zendingspost Doreh") ging begrijpelijkerwijs slechts een zwakke invloed uit op de omgeving. Vrije gezinnen gingen nog immer niet tot het Christendom over; onder de belijders was zelfs nu slechts één vrij man. Vurig verlangde de Zendeling er daarom naar, dat de eigenlijke bevolking meer toenadering mocht toonen. Die langgekoesterde wensch nu stond eindelijk vervuld te worden. In 't voorjaar van '96 kon Jens berichten, dat er werkelijk uit de bevolking zich enkelen hadden aangemeld om dooponderricht. Ten bewijze, dat zij het ernstig meenden, liet een der mannen zijn haartooi afknippen, terwijl zijne vrouw heur haar opbond, gelijk de Christenvrouwen hier doen. In den beginne moesten ze van buren, verwanten en vrienden daarover heel wat hooren, maar zij verdroegen den smaad met geduld. Er waren dus bemoedigende voorteekens, „wolkjes als eens mans hand;" men begon in te zien, dat de Zendeling het welzijn der bevolking beoogde. Met de school ging het almede goed: 43 leerlingen stonden ingeschreven. Bijzonder droeg het tot de meerdere opgewektheid bij, dat in deze dagen „een flinke, welluidende en vèrklinkende kerkklok" uit Amsterdam ontvangen was. — Een nader bericht van Jens deelde mede, dat het bij eenigen, na lange weifeling, tot aanvankelijke beslissing was gekomen; 5 echtparen en 2 ongehuwden bereidden zich voor op den Doop, allen behoorende tot de vrije Papoewa's en stammende uit de zoo hardnekkig weerstrevende strandbewoners.

De 31ste Oct. 1897 was voor Zend. Jens, die zóó lang op hoop had moeten zaaien, een schoone dag: aan 5 gezinnen, uitmakende 22 personen, mocht hij toen den Doop toedienen, na eene voorbereiding, welke voor sommigen hunner wel 2 jaren geduurd had. [2]) Tot hen behoorde ook het hoofd (majoor) met vrouw en kinderen. Na de doopsbediening werd het huwelijk der getrouwden op Chiste-

[1]) Eene afbeelding van deze kerk (en daarnaast den Zendeling met vrouw en kinderen, benevens den helper met diens vrouw en eenige jeugdige Papoewa's) komt voor in de Ber. van 1898 bl. 18.

[2]) Welk een verschil in methode op N.-Guinea en Halmahera, bij Zendelingen van dezelfde Vereeniging!

lijke wijze ingezegend. Onder de schare, die in 't nieuwe kerkje beide plechtigheden bijwoonde, heerschte eene gewijde aandacht, terwijl Jens en zijne medezendelingen, die het feest bijwoonden, een gevoel hadden, alsof een adem des H. Geestes door het bedehuis woei.

Wat wij nog verder over Doreh hebben mede te deelen, gaan we kortelijk samenvatten. Een der beste pleegmeisjes deed den Zendeling en dien vrouw in 't laatst van '97 groote droefheid aan, door aan verleiding 't oor te leenen. In het volgende jaar heerschten de pokken ook in deze streek, maar de gemeente bleef genadiglijk verschoond. De Christenen hielden zich aan de raadgevingen van den Zendeling en bevonden zich wel daarbij; de Heidenen sloegen ze in den wind en moesten dat bezuren. De hoop, dat toetreding van vrije lieden tot toenadering van de massa zou leiden, is nog niet vervuld. Ten gevolge der vestiging van den Controleur te Monokwarei [1]) had de Zendeling gelegenheid, het Evangelie nu en dan ook in het Maleisch te kunnen verkondigen onder de 40 man (vreemdelingen), die bezig waren voor die vestiging 't bosch open te kappen, het terrein te effenen, enz. Verder hield hij eenige malen Hollandschen dienst op de oorlogschepen, als die hier geankerd lagen. De Saparoeasche helper voldeed op den duur niet, en op grond der opgedane ondervinding was Jens van oordeel, dat Ambonneesche goeroe's goed zijn waar 't voorspoedig gaat, maar niet waar 't werk met zooveel tegenspoed te kampen heeft als op N.-Guinea.

De gezondheidstoestand van Zend. Jens en zijne vrouw was in den laatsten tijd minder gunstig en maakte verlof naar het vaderland wenschelijk. Nadat dit verleend was verlieten zij het arbeidsveld en kwamen in Jan. 1900 te Amsterdam aan. Bij hun vertrek telde de gemeente 54 zielen (13 mannen, 11 vrouwen, 30 kinderen). Deze kwam nu onder leiding van den jongen Van Hasselt, die verklaarde, dat de gemeente hem gansch niet was tegengevallen." Op de schoollijst stonden thans 46 namen, maar de gemiddelde opkomst was 30. Huidziekten, met vader gaan visschen, vruchten in 't bosch eten, of ook wel rijst planten, zijn de gewone oorzaken van afwezigheid. Met de gemeente ging het vooruit: op Pinksteren 1900 mocht de nieuwe Zendeling eenigen door den Doop in haar opnemen. Wel was de wandel van sommige leden een „vallen en opstaan," maar over 't geheel is er stof tot dank en prijs. Naar het zich laat aanzien, zijn de *grootste* bezwaren hier overwonnen.

Het laatst verschenen Verslag geeft het zielental der gemeente niet op; het zal tegenwoordig ongeveer 60 bedragen.

3. *Meoswaar*.

Schoon was 't begin, kort 't bestaan, droevig 't einde van dezen derden zendingspost.

Bij het zoeken van geschikte terreinen na de komst van Mosche met de gebroeders Beyer was de aandacht der Zendelingen ook gevallen op het schoone eiland Meoswaar, gelegen op ongeveer 2º Z.B. en 3 of 4 maal zoo groot als Mansinam. De bodem, aan het strand laag, begint landwaarts reeds spoedig langzaam te rijzen, en is met een rijkdom van planten bekleed. Men vindt er overvloed van goed water, een heete bron, enz. De bevolking, op 180 zielen geschat, woonde destijds op den heuvel, die het midden van het eiland vormt, en kwam den Zendelingen voor, zacht van aard te zijn. Zij was Noefoorsch van afkomst; daarbij — naar men meende — niet zwerfziek, en begeerig eenen Zendeling te ontvangen. In overleg met de collega's besloot Mosche, zich onder hen te vestigen. Hij kwam er met zijne vrouw aan op 22 Jan. '67, vond een noodhuisje voor zich gereed en werd met vreugde verwelkomd. Eene meer doelmatige woning op hooger terrein kon door de hulpvaardigheid der bewoners terstond worden gebouwd en reeds op 14 Februari worden betrokken.

Mosche had in deze nieuwe woning veel last van slangen, 10—12 voet lang, waarvan hij er binnen 8 weken een dozijn neerschoot, maar van de menschen had hij veel genoegen. Zij gaven bewijzen van leergierigheid, lieten op zijne aansporing heidensche feesten na, braken

[1]) Verslag over 1900 bl. 8; waarschijnlijk hetzelfde als Monokwarie.

hun afgodshuis af en brachten hem de beelden. Verder namen ze hunne huizen uit elkaar en bouwden ze weer op rondom zijne woning. Terstond maakte hij eenen aanvang met het houden van godsdienstoefening, en daaraan zag hij 10 tot 20 Meoswaren deelnemen. Tevens opende hij eene school, die onverwijld door 12 jongens en 6 meisjes werd bezocht. Daarbij kregen zij 2 zonen van hoofden in huis, om ze op te voeden. Het begin was dus zoo zonnig als men slechts wenschen kon. In Mei echter kwam eene eerste wolk herinneren, dat men zich op N.-Guinea bevond. Terwijl Mosche voor eenige dagen van huis was, kwamen de Wandammers om te rooven en te moorden. Een man werd door hen gedood en een ander verwond. Deze gebeurtenis deed hem naar eenen helper uitzien, opdat zijn post niet onbewaakt mocht zijn wanneer hij eens van huis moest. De Zendelingen vonden toen goed, hem Kamps (zie Doreh) toe te voegen, voor wien — naar men dacht — op het eiland goede gelegenheid zou zijn sawahs aan te leggen, zoomede boomwol, koffie enz. te planten. Deze producten zouden dan naar Ternate kunnen uitgevoerd en daar verkocht worden. Kamps vond dat plan verrukkelijk, bevond zich reeds 25 Mei op Meoswaar en was weldra druk aan den arbeid. En wat Mosche betreft, deze was zóó ingenomen met zijn volkje en zijn werk, dat hij schreef: „Nieuw-Guinea mag nooit worden opgegeven; neen, nooit!" Zijne vrouw dacht er niet anders over. [1])

Het overlijden van Mevr. Van Hasselt te Doreh leidde er toe, dat Kamps — zeker omdat hij er bekend was — naar Doreh werd overgeplaatst. In stede van hem kreeg Mosche nu C. Beyer bij zich. Deze was geen landbouwer van zijn vak en zal hier den veldarbeid wel hebben laten rusten. De godsdienstoefeningen werden thans door 40 tot 70 personen bijgewoond, en het schoolonderwijs werd ijverig voortgezet. Men ving aan, groote verwachtingen van de Meoswaren te koesteren. Van Hasselt was van oordeel, dat de Zending hier het meest scheen te beloven, en Mosche zelf had zijnen post met geen anderen ter wereld willen ruilen. Reeds nu was er vooruitgang te bespeuren: men zag er geen afgodsdienst noch heidensche feesten meer; de lieden vingen aan zich voegzaam te kleeden; bij volwassenen en kinderen werden teekenen waargenomen, die op eenen gezegenden invloed van prediking en onderwijs wezen; en de opkomst nam dermate toe, dat Mosche reeds in Nov. '67 schreef: „De kerk wordt te klein; reeds eenige Zondagen was zij overvol en sommigen moesten terug; ik moet haar vergrooten!" In diezelfde maand werd de eerste steen gelegd van een meer duurzaam woonhuis en in zeer opgewekte stemming vierde men hier het eerste Kerstfeest.

Hoe veelbelovend was dit begin! Eénig in de Zending op N.-Guinea. Hoe raadselachtig, dat reeds nu het einde komen moest, en deze arbeider, die een Zendeling van den echten stempel schijnt te zijn geweest, eensklaps aan zijn werk en jonge vrouw werd ontrukt. Na eene krankheid van weinige dagen blies Mosche op 21 April '68 den adem uit, pas 27½ jaar oud. Op 't eerste gerucht van zijne ziekte spoedden Geissler en Van Hasselt zich naar Meoswaar, maar bij hunne aankomst was hij reeds overleden en begraven. „De rouw over zijn verlies was groot," — zegt het Verslag — „niet alleen bij zijne gade, maar ook bij de geheele bevolking van Meoswaar, die hem hoogelijk vereerde en zoo innig liefhad." Na met hulp der Zendelingen orde op hare zaken te hebben gesteld, begaf de weduwe zich met haar kindje in 't begin van Juni naar Mansinam en van daar naar Ternate, waarheen ook C. Beyer vertrok wegens ziekte. Hoe het haar verder gegaan is, hebben wij reeds verhaald. (Zie Mansinam en Doreh.)

Volgens eene mededeeling van Bink had het Bestuur Mosche willen doen ordenen door zijne mede-zendelingen, op dezelfde wijze als later met hemzelven is geschied, en is het Mosche, die het openbare morgengebed heeft ingevoerd, dat sedert dagelijks op alle posten op N.-Guinea wordt gehouden.

De plaats van Mosche werd in '69 bezet door Zend. Rinnooy, maar diens werkzaamheid, hoe gewichtig op zichzelf, geeft geen stof tot opgewekte mede-

[1]) Bericht 1869 bl. 115.

deelingen. Ook hij vond de bevolking welgezind. Hij kocht een slavenknaap los en deed met lust zijn werk, „bestaande in het elken morgen samenkomen met de Meoswaren, het onderwijs op school, hoofdzakelijk in de Bijb. geschiedenis, het verbinden van wonden, taalstudie, enz." Kamps, die eerst den dienst der Zending zou hebben verlaten, maar op zijn besluit teruggekomen was, vinden wij hier nu ook weer gevestigd. Ook hij had eenige vrijgekochte kinderen in huis; hij maakte wegen, legde tuinen aan, en trachtte door voorbeeld en onderricht de bevolking aan te sporen tot arbeidzaamheid, maar zij gaven er niet veel acht op, en zeiden, naar Papoewasche gewoonte, bij het zien van nieuwigheden, welke niet bevallen: „Wij zijn het niet gewend!"

Rinnooy zond aan zijn Bestuur „uitvoerige beschouwingen over den bodem van het eiland Meoswaar, over den aard der bevolking en hare taal, gelijk over zijne werkzaamheid in de Evangelieprediking en het schoolonderwijs." [1]) Met name bestudeerde hij ook de feesten, want hij beweerde, „dat om een volk recht te beoordeelen, men het in zijne feesten moet leeren kennen." Als vrucht van zijne studie gaf hij o. a. eene beschrijving van het naknak-feest. De naknak is eene vrucht, die in de maand Mei rijp wordt en hier dan in groote hoeveelheid wordt gevonden. Bij de (volgens dezen Zendeling) slechte gesteldheid van den grond, voorziet deze vrucht eenen geruimen tijd in het gebrek der bevolking, die ze daarom met groote vreugde in het bosch gaat plukken. Brooddronkenheid en ongebondenheid zijn aan dit feest vreemd; het is — volgens Rinnooy — in den vollen zin des woords een natuurfeest.

In '71 werd Kamps overgeplaatst naar Andai (zie ald.), om daar Woelders te helpen in de uitvoering van diens cultuurplannen. Rinnooy was thans geheel alleen, maar behield, volgens het Verslag, zijn veerkracht en ijver. Hij gaf daarvan een bewijs, door het boek Genesis over te brengen in de Noefoorsche taal, in welke hij, naar het getuigenis zijner medezendelingen, groote vorderingen had gemaakt. Met de bevolking bleef hij op goeden voet. De menschen waren stil en vreedzaam, maar „van een zoeken naar hooger dingen kon hij nog niets bespeuren." Vergiste hij zich daarin, of had Mosche schijn voor wezen aangezien? Wij kunnen dat niet uitmaken.

In de tweede helft van '73 keerde Rinnooy naar Nederland terug, ter oorzake van zijne geschokte gezondheid. Na te Utrecht aangekomen te zijn, besteedde hij zijnen tijd aan het gereedmaken van een nieuw gezangboek en de bezorging van den druk zijner vertaling van Genesis; daarna deed hij, ten gevolge van een bekomen wenk van zijn Bestuur, examen voor Hulpprediker, en keerde in die qualiteit naar Indië terug. (Zie het Register.)

Toen Bink in Oct. '84 eens een kijkje op Meoswaar ging nemen, bevond hij, dat de koeien, indertijd door Mosche ingevoerd, zich zeer hadden vermenigvuldigd. De Inlanders beweerden, dat er nu zeker wel 60 stuks waren. Zij maakten er geen jacht op, want die koeien behoorden niet aan hen, zeiden ze. Het fondament der zendelingswoning was nog in goeden staat, maar het graf van Mosche was niet te hervinden, en evenmin ontdekte hij een spoor van het werk der Zendelingen. De menschen waren zeer vriendelijk, ook jegens Bink, en zij boezemden dezen belangstelling in door hun zachtaardig en goedig uiterlijk. Zij drukten de begeerte uit, weer een Zendeling in hun midden te hebben, doch hun verlangen is niet vervuld.

4. *Roon.*

Van Meoswaar ongeveer $1/2^{°}$ zuidwaarts varende komt men aan het eiland Roon, dat door straat Jopengaar van de vaste kust van N.-Guinea gescheiden is. De lengte is bijna 1, de breedte $1/4$ mijl en in 13 uren kan men er omheen roeien. Een heuvel, rijzende tot 300 M., strekt zich over het geheele eiland uit. Men vindt er eene bevolking, die in '82 geschat werd op 800 of 900 zielen, wonende in een 6-tal kampoengs. De bewoners zijn, volgens Bink, „van dezelfde klei gemaakt als die van Doreh," en de zeden en gewoonten komen met die der Doreezen overeen.

In Mei '66 kwamen de Zendelingen tot

[1]) Zie de Berichten van 1872.

het inzicht, dat ook Roon diende bezet te worden, en R. Beyer nam die taak op zich. Weldra was hij op 't eiland gevestigd, opende eene school en kon aan een dozijn kinderen onderwijs geven. Na eenigen tijd in den arbeid te zijn geweest, ontving hij bericht, dat zijne verloofde, Anna Cambier, met wie hij bij zijn verblijf te Zetten in kennis was gekomen, de reis naar Indië had aanvaard, en daarom vertrok hij in Sept. '67 naar Ternate om te huwen. Na terugkomst in 't voorjaar zette hij het aangevangen werk voort. Zijne huwelijksvreugde was echter van korten duur: zijne jonge, krachtige vrouw overleed plotseling op 3 Juni '68, slechts 2 maanden na aankomst op N.-Guinea. Het jaar d. a. v. vertrok Beyer wegens ziekte naar Europa, en ontving daar zijn ontslag van het Bestuur, omdat hij gehandeld had „in strijd met den hem uitdrukkelijk en bij herhaling gegeven last." Wat die last inhield, zegt het Verslag [1]) niet. Zoo eindigde op dubbel droevige wijze deze eerste periode der Zending op Roon. [2])

Daar niemand der later aangekomen Zendelingen lust had zich op Roon te vestigen, bleef deze post vele jaren vacant. De komst van de „Havik," een stoomschip der Civiele Marine, gaf aan de Zendelingen Jens en Bink in '78 gelegenheid, eene reis langs de kust der Geelvinksbaai te maken. Zij kwamen ook op Roon, en kregen van de bewoners een goeden dunk. Jens schreef o. a.: „Van alle Papoe's, die ik zag, maakten de Rooners op mij den besten indruk, zoowel wat hun lichaamsbouw als hun verstandelijken aanleg betreft." De Noefoorsche taal was er algemeen in gebruik, en zij waren van meening, dat, bij het vestigen van eenen nieuwen zendingspost, Roon wel in de eerste plaats in aanmerking mocht komen. Het Bestuur wenschte, dat Jens zelf er zich zou vestigen, en het wilde hem dan den nieuwen Zendeling Van Balen toevoegen. In '82 ging Jens er eens heen met Van Hasselt. Zij zochten in kampoeng Jendai een terrein uit van voldoende uitgestrektheid, en spraken met de bevolking af, dat zij het ter bebouwing gereed zou maken voor 10 sarongs, 10 bijlen, 12 groote messen en 7 kapmessen, vertegenwoordigende eene waarde van ƒ50. Jens lichtte de menschen in omtrent het doel, dat men beoogde, en vroeg, of zij een Zendeling begeerden. „Zeer gaarne," luidde 't antwoord. Zij beloofden de Zendelingen geen moeite te zullen aandoen, de godsdienstoefeningen te zullen bijwonen en hunne kinderen ter school te zullen zenden. Daar de Papoewa's grooten eerbied hebben voor een geschreven stuk, werd er een contract opgesteld en onderteekend door Jens, Van Hasselt en het hoofd, met wien men had onderhandeld.

In den loop van '83 kwam eene voorloopige woning voor de Zendelingen gereed. Daar Jens nu echter bezwaren had tegen verhuizen naar Roon, kwam men overeen, dat Bink er met Van Balen heen zou gaan. Laatstgenoemde was in Jan. '83 op Mansinam aangekomen, waar hij logeerde bij Jens. Den geheelen dag — zoo schreef hij — stonden mannen, vrouwen en kinderen hem en zijne echtgenoote aan te gapen, onophoudelijk roepende: „Mijnheer, geef gambir! mijnheer, geef tabak!" Ze hadden dus van een Zendeling nog geen verheven voorstelling. In Jan.'84 bracht hij met Bink een bezoek aan Roon, wat hun aan reiskosten alleen ƒ125 kostte. Zij bevonden, dat er aan het erf nog zoo goed als niets was gedaan, en dat de „voorloopige woning" niets meer was dan een onooglijk schuurtje. Zij maakten nu echter nadere afspraken ter voorbereiding der aanstaande vestiging, en gingen daarop hunne gezinnen en bezittingen halen. Met hun geheele personeel (16 personen) en hunne bagage werden zij voor ƒ1000 naar Roon overgebracht. Zij kwamen er aan op den 2den April, betrokken het noodhuisje, en gingen zoo spoedig mogelijk over tot 't bouwen eener geschiktere woning. Ook vingen zij terstond aan godsdienstoefening te houden. Eerst deed Bink dit eenige malen, en toen kwam de beurt aan Van Balen; sedert wisselden zij elkander af. Eene school, door hen geopend, telde weldra 30 leerlingen. Zend. Bink was wel genegen hier voor goed te blijven, en meende, dat Roon 't uitgangspunt zou kunnen worden ter stichting van andere posten. Bij nadere kennis-

[1]) Over 1869. [2]) R. Beyer ging later naar Amerika. Ber. 1875 bl. 178.

making vonden de Zendelingen echter onder de Rooners wel veel begeerte naar gambir en tabak, maar weinig belangstelling in hunne prediking. Na hier het werk mede op gang te hebben gebracht, vertrok Bink in '85 met verlof naar Nederland, waarheen zijne vrouw hem reeds was vooruitgereisd.

Daar men op Roon nog niet in 't bezit van een kerk of lokaal was, werden de godsdienstoefeningen gehouden in den breeden gang van een Inlandsch huis. Van Balen was dan gezeten op een stuk van een prauw, terwijl de mannen, vrouwen en kinderen om hem heen zaten, plat op den grond, nú luisterende, dàn pratende, en onderwijl sirih kauwende. Voor zoover ze niet in dat huis woonden, moesten de lieden eerst worden bijeengehaald. De jonge Zendeling leerde met ontzetting de Papoewasche toestanden kennen. Het gebeurde b. v., dat te Jendai eene vrouw stierf kort na hare bevalling. Men wilde 't kindje, ofschoon het leefde, nu maar met de moeder begraven, want men wist er geen raad mede. Aangezien de vader wel van dat begraven af te brengen was en zich bereid toonde 't wicht af te staan, nam de vrouw van den Zendeling 't tot zich en gaf het den naam „Christina van Roon." 't Kindje stierf echter kort daarop en met haar „de eerste illusie" van den Zendeling en zijne vrouw. De behandeling van die kleine was slechts één der vele openbaringen van het echt heidensche leven, dat hier werd geleid, en waartoe ook behoorden: drinken, vechten, snijden, moorden, terugmoorden, waarzeggerij, enz. enz. — De houding der lieden ten opzichte van den Zendeling was precies dezelfde als aan de Doreh-baai. Werden de menschen niet des Zaterdags persoonlijk uitgenoodigd, dan bleven ze des Zondags weg. Sommigen zeiden: „Ik kom niet, omdat ik geen gambir krijg;" anderen: „Wat betaalt ge, als ik kom?" De school werd nog al goed bezocht, doch door weinige leerlingen getrouw. Maar toen 't eerste Kerstfeest was gevierd met uitdeeling van vele geschenken, gingen de lieden in tevreden stemming naar huis en had de Zendeling den volgenden Zondag eene groote opkomst.

Het voornemen was, dat Bink naar Roon zou terugkeeren. Zijne plaats aldaar werd voorloopig ingenomen door den nieuwen Zendeling Van Splunder, die omstreeks Nieuwjaar '86 met zijne vrouw hier arriveerde. Nog niet lang was deze hier, toen Van Balen met zijne kranke vrouw naar Mansinam moest vertrekken, om hulp voor haar te zoeken. Nadat daar in Juni hun jongste kind was overleden, nam hare ziekte zóó toe, dat zij op 17 Juli ontsliep. Toen de bedroefde Van Balen vervolgens met zijne beide overgebleven kinderen op zijnen post terugkeerde, trof hij Zend. Van Splunder in deerniswaardigen toestand aan; hij kon zelfs niet meer loopen of staan; ook was hun kindje, in Mei geboren, 14 dagen geleden gestorven. Welk eene opeenstapeling van leed! In September kwam de „Tromp" met een geneesheer aan boord. Deze constateerde bij Van Splunder hartziekte, en oordeelde, dat hij terstond naar Ternate moest. De familie vertrok met dezelfde boot; Van Balen gaf zijne beide kinderen mede ter opzending naar Nederland, en bleef alléén achter. Wat den kranken Zendeling aangaat, hij mocht Ternate niet bereiken: op de hoogte van Salwati blies hij den adem uit. Hij ligt op Ternate begraven.

Men begrijpt, in welk eene stemming Van Balen verkeerde. Had nu zijn werk maar iets bemoedigends opgeleverd! Doch het tegendeel was het geval: met de school ging het niet best en de prediking stuitte af op de onverschilligheid der hoorders. Wel was de opkomst vrij groot: 50 tot 150, maar hij kon niet bespeuren, dat zijn woord iets ten goede uitwerkte; bij sommigen openbaarde zich zelfs eene besliste afkeer. Er stierf b.v. een bejaard man, die de prediking dikwijls had bijgewoond. In zijne ziekte bezocht de Zendeling hem meermalen, wees hem op den Heiland als de opstanding en het leven, vertelde hem hoe gerust zijne vrouw den dood afwachtte, omdat zij door het geloof wist, dat zij naar den hemel ging, maar kreeg van den oude slechts dit éene antwoord: „Ik wil niet naar den hemel, ik wil niet, ik heb er een afkeer van!" Hij stierf gelijk hij had geleefd, en op het graf plaatste men als versiering zijne haarkam met 10 veêren, ten teeken van even zoovele gepleegde moorden.

Zend. Bink keerde in Jan. '87 op dezen post terug, waarna Van Balen zich naar

Mansinam begaf, om eenen nieuwen werkkring te zoeken. Reeds 20 jaren waren nu verloopen sinds men op Roon de Evangelisatie begon. Groot waren de geleden verliezen, en hoegenaamd geen voordeel stond daar tegenover. Niettemin wilde men volharden, vertrouwende dat de vrucht niet uit zou blijven.

Bink voelde zich hier spoedig weer geheel op zijne plaats. Hij bouwde zich een nieuw huis, gaf dagelijks een paar uren onderwijs op school, predikte des Zondags op 2 plaatsen, hield Zondagsschool met de pleegkinderen en enkele anderen, en trachtte waar en zooveel hij kon kennis van het Evangelie te verspreiden. Zijne teleurstellingen waren niet weinige en zijne moeilijkheden niet gering. Zelfs was zijn leven wel eens in gevaar: een dronken Papoewa b.v. wilde hem met een bijl te lijf, maar hij mocht den aanslag ontkomen. Het leven der Rooners was ruw en ongebonden. Niettegenstaande er veelwijverij heerscht, kwam overspel gedurig voor. Daarbij was het rooven en moorden zonder einde. Voor eene korte poos echter bedwong de verschijning van het stoomschip „Java" met den Resident aan boord, het plegen van gewelddadigheden; men ging niet op roof uit en kwam ter kerke, zoodat de Zendeling met meer rust zijn werk kon voortzetten. Des Zondags hield ook hij tweemaal godsdienstoefening: éèns in kampoeng Sjabes, in een Papoewasch huis, en éèns in eigen woning te Jendai. Hij zag dan telkens een 40-tal personen voor zich gezeten: rechts de mannen, links de vrouwen, vooraan de kinderen. Na den dienst verzamelden de hoorders zich op de voorgaanderij van de zendelingswoning; de mannen en vrouwen kregen dan ieder een stukje gambir en een handjevol tabak, de voornaamsten bovendien een kop koffie; de kinderen ontvingen ieder een kaakje.

Dr. W. Astro te Rotterdam verzuimde nimmer in de godsdienstoefening te bidden voor de Zendelingen in hunne „namelooze eenzaamheid," waarbij hij gewis ook dacht aan den trouwen Bink, die hier zijn werk verrichtte en zijnen strijd streed in schier volkomen afgeslotenheid. In '88 werd het echter met de communicatie iets beter. Met 't werk ging het in dat jaar ook wel iets vooruit, althans voor 't uitwendige. De schoollijst prijkte met 60 namen, doch . . . 't liep weer tegen Kersttijd en dan konden er geschenken worden verwacht. Des Zondagsmorgens had de Zendeling nu „een mooie opkomst," maar hij hield er de oogen niet voor gesloten: men kwam alleen om de toegift. Een der hoorders te Sjabes beweerde, dat de Zendeling bij hen niet mooi leerde, want te Jendai gaf hij tabak èn gambir èn koffie, maar te Sjabes alleen gambir. Doch al was het duidelijk, dat zij kwamen om de toegift, Bink meende te moeten voortgaan die uit te reiken, want: „Hoe zullen zij in Hem gelooven van welken zij niet gehoord hebben?"

Zijne volharding werd bekroond: in '89 begon de prediking vrucht te dragen. Op den 11^{den} Augustus mocht het Bink gebeuren voor 't eerst een Inboorling van Roon te doopen. Het was een jonge man, die reeds dikwijls om den Doop had gevraagd, en wiens kennis en gedrag de Zendeling voldoende oordeelde. Hij heette Oeroes, maar ontving nu op zijn verzoek den naam Johannes. Na deze heuglijke gebeurtenis vroeg een blind meisje om ook gedoopt te worden en zij werd nu met eenige pleegkinderen daartoe voorbereid. Het schoolbezoek werd ook beter, maar het leeren ging niet vlug en de onderwijzer had een groot geduld noodig. Veel moeite deed Bink om de kinderen te leeren zingen, ofschoon hij zelf, volgens zijne verklaring, daarin zeer onbedreven was. Zóó deed hij al het mogelijke om het zendingswerk vooruit te brengen. Zelfs ging hij zich wijden aan Bijbelvertaling: in zijnen vrijen tijd vertaalde hij de boeken van Samuel, die vervolgens te Andai door Woelders werden gedrukt.

Scheen het alsof een beter tijd zou aanbreken, niet lang na den doop van Johannes gebeurde er iets, dat Bink weer een stuk terugzette. De bevolking was aan het feestvieren, toen plotseling twee jonge menschen stierven, wat de vroolijkheid deed verstommen en de Papoewa's geheel in de war bracht. Dat oude menschen sterven vinden ze heel natuurlijk, maar de dood van deze jongelingen kwam hun onnatuurlijk voor; dat moesten de geesten hebben gedaan. De vrees maakte zich van hen meester, en bijna

allen verlieten het eiland; zelfs de Christen nam naar elders de wijk. Van 12 October tot 3 December bleven ze weg; toen keerden ze van lieverlede terug, en met 't Kerstfeest waren allen weer present. Ongeveer hetzelfde gebeurde eenige maanden later, maar nu om eene andere reden. Er lagen namelijk 3 concurreerende handelaars met hunne schepen op de reede; de prijzen van artikelen, welke ze begeerden in te koopen, z. a. paradijsvogels, tripang, karet en massooi [1]) tegen elkander opjagende. Er was dus veel te verdienen; de school liep leeg; den Zendeling had men niet noodig.

In '90 moest Bink berichten, nog steeds geen luisterende ooren voor zijne Evangelieprediking te vinden, en wat de school betreft, de jeugd was daarvan nog niet gediend. Toch gaf hij het niet op, want hij bleef overtuigd, dat het Evangelie ook op Roon eenmaal waardeering zou vinden. Zijn geloof werd echter op eene zware proef gesteld. Zelfs in zijnen eersteling — tot hiertoe tevens éénling — werd hij teleurgesteld. Johannes keerde wel niet tot het Heidendom terug, maar deed toch vele dingen, welke eenen Christen niet betamen. Na eenigen tijd verbeterde hij zich echter, trad in het huwelijk en werd bestendiger van levenswijze, terwijl zijne jonge vrouw wel Christin scheen te willen worden. Dat verlevendigde de hoop op blijder dagen, die mede gevoed werd door zijne pleegkinderen, 8 in getal, van wie hij veel liefde ondervond. De aanhoudende teleurstellingen konden hem niettemin wel eens droefgeestig maken, vooral in den tijd, toen hij door koortsen en eene verzwering aan 't been werd gekweld.

Met zijne school ging het nu weer iets beter, en een der pleegmeisjes, Eva geheeten, fungeerde daar als helpster. 't Kerstfeest werd dat jaar weer met eenigen luister gevierd, en in 't geheel werden bij deze gelegenheid 50 personen voor 't eerst of opnieuw in 't pak gestoken. De Rooners hoorden de Kerstgeschiedenis nu voor de achtste maal, maar de meeste verstonden er nog weinig van. Op 2den Kerstdag werd weder kerk gehouden, en des namiddags (Bink vond zelf, dat men 't wel een zonderling besluit van het feest zou achten) liet hij de jongens schijfschieten. Den volgenden Zondag was het gehoor ver boven het gemiddeld getal; „zeker tot dankzegging voor het genotene" — meende hij.

Zonder veel afwisseling ging het zoo geruimen tijd voort. Zieken wilden wel medicijnen hebben; voor de dooden ontving men gaarne van den Zendeling eene kist; andere geschenken werden ook bereidwillig aangenomen; naar de geestelijke dingen echter toonde niemand begeerte. Nochtans verslapte de trouwe arbeider niet. In een schrijven uit de tweede helft van 1892 geeft hij het volgende overzicht van zijne werkzaamheden: elken morgen openbaar gebed, maar waarbij slechts zelden menschen uit de negorij tegenwoordig waren. Was het hoog water (de huizen staan op palen in zee), dan kwam er niemand van buiten; zij, die bij laag water kwamen, hadden meestal gebrek aan spijkers of koperdraad, garen of stopnaald, beitel of schaaf. Na het morgengebed ging ieder der leden van het gezin aan zijn werk, tot het schooluur sloeg. Dit werd bepaald door het rijzen of dalen van het water. „Wel kunnen alle kinderen zwemmen als bruinvisschen, maar om de school maken ze zich niet nat." Op de school volgde het middagmaal, en daarna ging ieder weer aan zijn werk tot half 6. Half 7 was de tijd voor het avondeten, en na afloop daarvan deed ieder, wat hij nog te doen had. Was het 's avonds lichte maan, dan ging men buiten zitten zingen, waarvan de Papoewa een liefhebber is. Des Zondagsmorgens hield Bink nog steeds tweemaal kerk, ééns te Jendai en ééns te Sjabes. Des namiddags om 4 uur gaf hij eene korte Bijbellezing. Deze werd door lieden uit de negorij niet bijgewoond, tenzij misschien een of ander voorbijganger dacht: „Ik zal maar eens aanwippen, misschien schiet er wel een stukje gambir over." Ten aanzien van zijn werk schreef Bink destijds: „De arbeid op Roon blijft tot heden toe enkel zaaien; ja, zou men niet veeleer moeten zeggen: ploegen op een harden grond?" En verder: „Soms denk ik, als ik terugzie op het 8-tal jaren, waarin hier het Evangelie is verkondigd:

[1]) Tripang is de zeeëgel of zeekwal, holothurion; karet is schildpad; massooi is een zekere boomschors, welke looistof bevat. Een paradijsvogel wordt met 4—8 gulden betaald.

Wat zijn de vruchten? Niet vele. Toch komt het mij voor, dat het Evangelie hier werkt, langzaam, ja, zeer langzaam, maar toch merk ik wel, dat de ruwheid, de ongemanierdheid, minder worden. Ook bemerk ik eene zekere schaamte, om heidensche gebruiken te volgen." Uit zijne pleegkinderen, die onder den dagelijkschen invloed van het Woord verkeerden, doopte Bink een 5-tal op 26 Maart '93. Naar aanleiding daarvan schreef hij: „Men zal wel niet van mij zeggen, dat ik in het toedienen van den Doop te haastig ben geweest." Zeker kon dat niet worden gezegd met het oog op den duur der voorbereiding, daar allen reeds geruimen tijd, zelfs jarenlang, onderwijs hadden genoten. De Doop werd hun ook niet opgedrongen: ze hadden hun verlangen er naar herhaaldelijk uitgesproken. Op 't Paaschfeest van dat jaar vierde hij met hen en 2 vroeger gedoopten het Avondmaal. Zóó ontstond dan toch langzamerhand om hem heen een kringetje van belijders.

Vernamen we zooeven, dat Bink eene verzachting der zeden meende te kunnen constateeren, men versta dat niet zóó, dat het oude reeds was voorbijgegaan. Daarvan was het nog ver verwijderd. Gedurig werden nog tochten georganiseerd tot het plegen van roof en moord, hetzij om wraak te nemen of met eenig ander doel. Daarbij was het soms om den Zendeling heen een echte dronkenmansboel. Zend. Van der Roest kreeg dat op onaangename wijze te ervaren in eenen nacht, dien hij bij Bink doorbracht. Hij schreef daarvan: „Het was dien nacht een lawaai, dat hooren en zien verging. Ik had het nog nimmer zoo gehoord. In den morgenstond overzagen wij de omgeving eens, en bemerkten, dat slechts weinigen zich in nuchteren staat bevonden. Men zwaaide en slingerde over en langs het strand; zwaaide met de hakmessen over het hoofd, sloeg er mede tegen de palen, waarop het huis staat, enz." Hoe hoog moet een man geestelijk staan, die vele jaren aaneen, en dan alleen, tegen zulk een goddeloos en barbaarsch leven strijdt, zonder een ander wapen, dan de prediking van het Evangelie!

In Mei '94 ontstond in kampoeng Mena door onachtzaamheid brand; 2 groote huizen, door 25 gezinnen bewoond, werden er in de asch gelegd. De jongens van den Zendeling hielpen dapper blusschen en hijzelf kwam de dakloozen zooveel hij kon tegemoet. Daarvoor prezen de lieden hem zeer, als een die hen liefhad, maar in plaats van zich nu nader bij hem aan te sluiten, leenden ze liever het oor aan een nieuwen konoor, die was opgestaan. Overigens werden de vooruitzichten er voor de Zending niet donkerder op. Een kerkje, waaraan Bink reeds geruimen tijd had gebouwd, was nu voltooid en zag er gezellig uit; er stonden eenige banken en een dozijn stoelen in; 't gehoor bestond des Zondagsvoormiddags uit ongeveer 40, des namiddags uit een kleiner aantal personen; onder den tusschenzang ging een der jongens met het zakje rond en collecteerde voor de Zending.[1]) In de week zag de Zendeling een 14-tal personen deelnemen aan het morgengebed. De school telde nu 25 leerlingen, waaronder 15 meisjes. Bink ging daarbij voort de menschen in hunne huizen op te zoeken, gaf medicijnen aan de zieken, hielp de lieden aan gereedschappen, m. e. w. toonde in alles hun vriend te zijn. Het Kerstfeest (sinds '94 ook door een Kerstboom opgeluisterd) bleef om de uitdeeling van geschenken bij allen in hooge eere. Voor het overige volhardde men nog steeds in het heidensche leven, en daarom zou Bink den gedenkdag van zijnen 25-jarigen arbeid (26 April '95) liefst maar stil hebben laten voorbijgaan, doch eenigen kwamen dien dag bloemen strooien op zijn „eenzaam en doornig pad," en wekten toch nog eene feestelijke stemming in hart en huis. — Zijne scholieren, op wie hij voorheen zijne hoop had gebouwd, beantwoordden niet aan zijne verwachting. Hij had weinig genoegen van hen, en kon over de school, „als middel tot Evangelisatie en gemeentevorming," voor zooveel zijn eiland aanging, niet gunstig oordeelen. Zelden bracht een leerling het bij hem zóó ver, dat hij of zij lezen kon. Maar hij erkende, dat het elders, b. v. te Mansinam en te Windessie, beter ging.

Dr. Sprenger wijdt in zijn boek „Das

---

[1]) **Afbeeldingen van deze kerk en van het woonhuis komen voor in de Ber. van 1900, bl. 49 en 113.**

Leben und die Lehre des Mohammad" een afzonderlijk hoofdstuk aan de „Rooftochten," door den profeet gehouden. Wilde men, over N.-Guinea sprekende, dat voorbeeld volgen, men zou een lang en zeer eentonig kapittel moeten schrijven. Wij zullen ons daarvan onthouden, en bepalen er ons toe te zeggen, dat de geschiedenis der Papoewa's, voor zoover zij bekend is, bestaat in eene aaneengeschakelde reeks van gruwelijke roof- en moordtochten. Trouwens, wij hebben het woord *raak* reeds verscheidene malen moeten bezigen. Geen onderwerp wordt in de berichten van Bink zóó dikwijls besproken als dat. 't Is meer dan erg, dat het Nederlandsche volk het voortbestaan van zulke gruwelen in zijne bezittingen duldt.

In 't voorjaar van '96 meldde een jonggehuwd paar zich bij den Zendeling aan met een verzoek, dat hem hoogelijk verblijdde. De man had vroeger bij hem gewoond, maar de vrouw, afkomstig van den achterwal, had nooit school noch kerk bezocht. Geheel uit eigen beweging vroegen ze om onderwijs; „zij wilden Jezus wel volgen." Beiden waren in de catechisatie en de kerk zeer aandachtig, en Bink had goede hoop, dat zij bij hun voornemen zouden blijven. Zij hebben dat ook gedaan, maar vóór hij hen kon doopen wachtte hem nog een dubbel leed. De meergenoemde pokziekte was in de nabijheid uitgebroken en heerschte sterk te Windessie (zie ald.). Een van Binks pleegmeisjes, Eva, reeds door ons vermeld, stierf daar aan deze ziekte, en korten tijd daarna overleed te Roon plotseling een van zijne pleegjongens, Woensdag geheeten, die op 't punt stond van te trouwen. Hij was de eerste Christen-Papoewa, die op dit eiland begraven werd. Het verlies van deze twee pleegkinderen smartte den goeden Bink zeer. Als om hem over dat leed te troosten, viel hem in September het voorrecht ten deel, 6 volwassen Inlanders met 2 kinderen door den Doop in de Gemeente des Heeren op te nemen. Naar aanleiding daarvan schreef hij: „Voor iemand, die jaar aan jaar staat te hengelen zonder iets te vangen, is dat eene oorzaak van groote vreugde." Onder deze gedoopten was de vrouw van Johannes, den eersteling, nu Anna geheeten, en ook het bovengenoemde jonge paar. Men kan zich moeilijk de groote blijdschap van Bink voorstellen. Zijne gemeente telde nu 13 lidmaten(waaronder 6 vrijgekochten) met 2 kinderen. Op den 4den October d. a. v. vierde hij met 14 aanzittenden het Avondmaal.

De pokziekte werd ook naar dit eiland overgebracht en richtte er vreeselijke verwoestingen aan. Op 8 Febr. '97 constateerde men het eerste sterfgeval, en toen zij in Juli uitgewoed had was $^1/_{10}$ van de 450 bewoners van het eiland bezweken. De zendelingswoning bleef gelukkig gespaard, maar daar de bevolking de wijk had genomen was de opkomst in kerk en school zeer schraal. Intusschen ging het ook met den Zendeling zelven niet goed. Reeds geruimen tijd was zijne gezondheid wankelende, waarom hem door zijn Bestuur een binnenlandsch verlof was toegestaan. Hij zag er zeer tegen op, daarvan gebruik te maken, maar in October noopten Indische spruw en waterzucht hem op Oost-Java genezing te zoeken. Na een verblijf van eenige maanden aldaar achtte hij zich voldoende hersteld en keerde naar zijnen post terug. Hij kwam daar behouden aan, maar stortte spoedig weder in. Zend. Van Balen te Windessie ontving bericht, dat hij ernstig ziek was. Hij spoedde zich naar Roon, maar vond den trouwen mede-arbeider reeds buiten bewustzijn. Eenige uren later blies hij den adem uit (3 Mei 1899). Het lijk werd door de pleegkinderen naar het kerkhof gedragen; in de kerk en aan het graf hield van Balen eene toespraak, maar „de belangstelling onder de Rooners was niet groot."

Aan de mededeeling van Binks overlijden voegde het Bestuur het volgende toe: „Er is in dat sterven iets ontzaglijk tragisch, niet voor onzen ontslapen broeder, die ingegaan is in de rust, die daar overblijft voor het volk van God, maar wij hebben het oog op het einde van het Zendelingsleven van een man, die meer dan de helft van zijn 54-jarig leven aan de zaak zijns Heeren gewijd heeft, en dat voor zooveel ons bekend is met weinig of geen vrucht; die veel heeft geleden in zijn lichaam, in zijn huiselijk leven, en vooral door de onwilligheid en onbevatte-

lijkheid van het volk, waaronder hij werkte. Des te meer eeren wij hem, omdat hij het volk bleef liefhebben en weldoen; omdat hij tot het einde toe bleef werken in stille trouw, met onverdroten ijver. Wat hij in wetenschappelijken zin miste, heeft hij rijkelijk vergoed door zijne practische bekwaamheid, waarvan alle zendingsposten op N.-Guinea hebben genoten. Er is geen huis of kerk gebouwd, waaraan hij zijne in het timmeren zoo vaardige hand niet heeft gehad."

Dr. A. W. Bronsveld wijdde aan Binks nagedachtenis de volgende treffende dichtregelen: [1])

Van zijn verren, zwaren post
Heeft de Heer hem afgelost.

Hij *rust* in 't geblakerd zand
Van het onherbergzaam strand;

En wij buigen stil het hoofd,
Fluisterend: God zij geloofd!

Steeds hulpvaardig, eerlijk, goed,
Met Gods vrede in 't vroom gemoed,

Heeft hij hier zijn plicht volbracht,
En zijn Heiland ingewacht.

Met hem in zijn enge kluis,
Rust zijn zwaar en drukkend kruis.

Bijna niemand heeft geschreid,
Toen hij werd in 't graf geleid.

Maar daar wijst ons hart en oog
't Needrig kerkjen naar omhoog,

't Spreekt van God, en 't spreekt van hem,
Met weemoedig-blijde stem.

Psalmen, liedren en gebeên
Ruischen over 't plekjen heen,

't Plekjen in het verre strand,
Waar hij rust in 't schrale zand.

't Stof keert weder tot het stof,
Maar ons hart brengt Gode lof;

Naast de woning van den dood,
Spreekt *Hij*, die eens 't graf ontsloot,

Die bij 't jongst bazuingeschal
Ook hem heerlijk wekken zal.

— Eenzaam ligt het stof daar neer,
Maar bewaakt door zijnen Heer. —

Roon werd na het overlijden van Zend. Bink eens per maand bezocht door Van Balen, van Windessie, maar deze had daarvan weinig genoegen, want de lieden kwamen slecht ter kerke en waren daarenboven oneenig onder elkander.

In den loop van 1900 werd Zend. Metz van Andai naar hier overgeplaatst. Deze begon zijnen arbeid op Roon onder zeer smartelijke omstandigheden. Hij had in Nov. '99 zijne vrouw ernstig krank van Andai naar Ternate gebracht. Zij mocht na eenigen tijd van daar in redelijken welstand tot haren echtgenoot terugkeeren, maar stortte weder in en werd weldra door den dood weggenomen van haren man en 3 jeugdige kinderen. [1])

Metz werd bij zijne komst door de Rooners vriendelijk ontvangen, en mocht zich voorloopig in eene goede opkomst verheugen. Elken Zondag was het kerkje op verblijdende wijze gevuld; nooit waren er minder dan 90 hoorders; soms telde men er wel eens 140, en dat niettegenstaande het geven van gambir enz. afgeschaft was. Reeds kon hij 26 doopcandidaten inschrijven. Op de schoollijst stonden 56 namen, doch lang niet alle leerlingen kwamen getrouw op. Als helper bij zijnen arbeid stond hem Jonathan, een der pleegzonen van Bink, ter zijde. Niet ten onrechte zegt dus het laatste jaarverslag: „De berichten van Roon zijn moedgevend." Het is zeer te hopen, dat Metz gesterkt moge worden om zijn geleden verlies te dragen, en hij moge maaien wat Bink heeft gezaaid. [2])

5. *Andai.*

Zend. Woelders, die eerst bestemd was Mosche op te volgen, vond in 1868 onder de Faksi of Arfakkers, aan den voet van het gebergte, genegenheid om eenen Zendeling te ontvangen, en daarbij een geschikt terrein voor vestiging op eenen heuvel, in de nabijheid van eene bevaarbare rivier. De naam van die plaats is Andai. Daar wenschten hij en zijne vrouw zich te vestigen, en zijn Bestuur schreef er over: „Wij zijn met die onderneming zeer ingenomen; zeker is daar veel, dat iets goeds belooft." De negorij is 2 of 3 uur roeiens van Mansinam en van Doreh verwijderd; de bewoners leggen zich op den tuinbouw toe en telen vooral gierst,

[1]) Ber. 1899 bl. 149.

[1]) Op 10 April 1901. [2]) Onder 't afdrukken van dit stuk komt het Bericht ons vertellen, dat Metz op de terugreis naar Nederland is.

katjang, pisang en tabak. Naar gissing had het dorp een 50-tal inwoners. Op den 2[den] December van genoemd jaar kwam Woelders hier met zijne vrouw aan en reeds den 6[den] hield hij zijne eerste prediking. Grooten zoowel als kleinen waren in den beginne zeer bang voor het geluid van het orgel en voor zingen; zij dachten blijkbaar, dat het uit den Booze was, en moesten er eerst wat aan wennen. Op den 4[den] Jan. d. a. v. begon de Zendeling tevens school te houden met . . . 2 kinderen, doch daar de bevolking in aantal toenam, kwamen er weldra nieuwe leerlingen bij, tot een totaal van 14. Eenige vrouwen lieten zich door Mevr. Woelders onderwijs geven in het naaien, waarin ze nog weinig bedreven waren. De opkomst was klein; en nu had de Zendeling de kinderen wel met koralen naar de school en de menschen met messen naar de kerk kunnen lokken, maar hij dacht: „Wat heeft men aan zulke sarong- en messen-christenen?" Aangezien het Noefoorsch, dat hij had geleerd, door slechts enkelen werd verstaan, ging hij zich met ijver toeleggen op het Arfaksch, om beter te worden begrepen.

Op ongedachte wijze kreeg Woelders weldra eenige gasten. In Jan. '70 namelijk leden 32 Christenen van Siauw (mannen, vrouwen en kinderen) schipbreuk op Mansinam. Zoodra Woelders daarvan hoorde, spoedde hij zich naar de plaats des onheils en trok zich met zijne mede-Zendelingen het lot dier ongelukkigen aan. Een deel van hen hield men op Mansinam; een deel ging met Beyer naar Doreh, en met de rest (10 mannen, 2 vrouwen en 2 kinderen) verraste Woelders zijne vrouw. Onder de schipbreukelingen bevond zich een onderwijzer, Andreas Palawey genaamd, en deze vond goed, niet met zijne makkers naar hun geboorteland terug te keeren, maar met vrouw en kind hier te blijven en als schoolmeester in dienst der Zending te treden. Op deze gewichtige gebeurtenis volgde eene tweede, en wel het leggen van den eersten steen van de zendelingswoning, hetgeen met „de noodige plechtigheid" geschiedde, „terwijl een document in een blikken doos in het fundament werd ingemetseld." Aan 't einde van dat jaar berichtte Woelders, dat hij nog wel geen schemering, maar toch „werking in de wolken" zag. Zijne school telde nu 16 leerlingen; de opkomst op Zondag was 40—50 personen; de verhouding tusschen hem en de Arfakkers liet niets te wenschen over, zelfs boden zij hem altijd de eerste vruchten uit hunne tuinen te koop aan.

De hoop, welke men had gekoesterd en die aanvankelijk in vervulling scheen te zullen gaan, dat de Arfakkers zich om den Zendeling zouden komen scharen, ging in rook op, gelijk ook elders is geschied. In plaats van dat te doen, trokken velen meer 't binnenland in, naar Hattam, ten gevolge waarvan het zielental in de negorij weer daalde tot 50. Het was in dezen tijd, dat Woelders zich op den rijstbouw begon toe te leggen. Hij deed dat 1º om zelf geen gebrek te hebben; 2º om den Andaiers een goed voorbeeld te geven, en 3º. het bewijs te leveren, dat de bodem zeer vruchtbaar is. Zijn eerste oogst gaf eene ruime opbrengst: hij had ½ pikoel gezaaid en oogstte 18 pikoels. Op zijn verlangen kwam Kamps nu in Maart '71 van Meoswaar naar Andai over, om de rijstcultuur te leiden, maar deze overleed hier, na eene kortstondige krankheid, op 25 Augustus van dat jaar. Hij was pas 29 jaren oud en had ongeveer 6 jaren op N.-Guinea doorgebracht, zonder veel resultaat. Vermoedelijk nam het zielental weer eenigszins toe; althans, in '72 was de opkomst des Zondags weer 40—50 en steeg het getal scholieren tot 23. De school stond nu onder de leiding van Mevr. Woelders, die aan den zendingsarbeid een werkzaam aandeel nam, maar zij werd bij het onderwijs ter zijde gestaan door den Sangireeschen meester. In dat getal scholieren zijn ook begrepen eenige pleegkinderen, waartoe ook Ali behoorde, wiens naam in het vervolg nog meermalen zal worden genoemd. Dat deze pleegkinderen den Zendeling, en vooral zijne vrouw, veel zorg en moeite veroorzaakten (vaak zonder het willen), spreekt van zelf. In weerwil van de groote hitte (88° binnenshuis) vierde de Zendeling hier dit jaar voor de 5[de] maal het Kerstfeest. Aan de schoolkinderen werden bij deze gelegenheid geschenken uitgedeeld, terwijl ruim 60 volwassenen zich vergastten aan sagokoekjes met koffie. Ofschoon hier nog geen eigenlijke vrucht werd aanschouwd.

was Woelders hoog ingenomen met zijn arbeidsveld, gelijk doorklinkt in deze woorden: „Voor zoover mijne ervaring gaat, behoeft N.-Guinea voor het werk der Zending bij geen ander land achter te staan. Jammer, dat de arbeiders zoo weinige zijn!" [1])

In Febr. '73 begon Woelders maandelijks eenen bidstond te houden voor de Zending. In dezen eersten deed hij mededeelingen over Halmahera, waarop hij met de aanwezigen (een 20-tal Heidenen) nederknielde, om een zegen af te smeeken over het zendigswerk. Levendig gevoelde hij, dat de hulp van Boven komen moest, zou zijn werk slagen. In den loop van dat jaar leerde hij dat nog nadrukkelijker verstaan. Van de weinige inwoners vertrok een deel, en maandenlang bestond de geheele bevolking van Andai uit slechts 25 menschen. In dien toestand vierde hij zijn 6de Kerstfeest, en toch vol goeden moed. „Als gij mij nu vraagt," zoo schreef hij, „kunt gij onderscheid zien tusschen nu en vóór 6 jaren, dan zeg ik van ganscher harte: Ja. Vraagt gij dan verder: Zichtbaar of niet? dan luidt het antwoord: In het maatschappelijke zichtbaar, in het geestelijke schemering." (In '70 zag hij — gelijk boven is gezegd — nog slechts „werking in de wolken.") Hij verwachtte evenwel niet spoedig het aanbreken van den dag, maar had een oog voor de vele hindernissen, die de doorwerking van het Evangelie belemmerden, waartoe in dezen tijd ook behoorde, dat vreemde handelaren, die hier kwamen met hunne schepen, arak uitdeelden onder de Inlanders, om ze zich tot vrienden te maken. Hij durfde zich dus met geen gemakkelijk te behalen succes te vleien; integendeel, op 30 Juni '74 schreef hij, dat hij eene eindelooze worsteling tegemoet zag, indien het getal arbeiders niet werd „verhonderdvoudigd," zoodat de Papoewa's de roepstemmen Gods niet konden ontloopen. Hij doelde daarmede blijkbaar op hunnen lust, om zich aan de prediking te onttrekken. Hoe hij zich dat „verhonderdvoudigen" voorstelde, is niet medegedeeld, maar wordt wellicht opgehelderd door hetgeen volgt. Woelders had meester Andreas uitgezonden, om in een naburig dorp het Evangelie te verkondigen. Ofschoon deze onverrichterzake terugkeerde, daar hij niemand thuis had getroffen, achtte het Bestuur zijnen tocht „van groot gewicht," omdat het de eerste stap was op den weg van evangeliseeren op N.-Guinea door Inl. helpers. [1]) Inderdaad zou het eenige middel, om de verstrooide en zwervende stammen met het Evangelie te bereiken, zijn, de vorming en uitzending van een korps reizende evangelisten. Woelders heeft den weg gewezen. Aangezien men nu voor deze methode het benoodigde materiaal op eigen arbeidsveld niet vond, en meester Andreas een Sangirees was, kwam het Bestuur er toe, eene correspondentie te openen met de Zendelingen op de Sangir-eilanden, om te vernemen, of men ook van daar geschikte helpers voor het werk onder de Papoewa's kon bekomen. Die gedachtenwisseling leidde niet tot een gewenscht resultaat, wat wel jammer is. Later heeft men proeven genomen op verschillende posten met Ambonneezen, hier een, daar een, maar niet voor Evangelisatie-werk, terwijl toch verzekerd wordt, dat Ambonneesche krachten b. v. op de Zuidooster en Zuidwester-eilanden goed voldoen.

In pasgenoemd jaar had Woelders het buitenkansje, dat zijn bediende Woensdag eenen levenden paradijsvogel ving, een prachtig dier, dat wel *f* 100 waard was en door den Zendeling aan een officier van een Italiaansch oorlogschip verruild werd tegen een fraai harmonium. Dit kleine genoegen kon echter niet opwegen tegen de vele verdrietelijkheden, die hem in dezen tijd den arbeid verzwaarden. De menschen leefden hier thans als echte wilden; „ze verhardden zich tegen de waarschuwingen Gods in;" moordden en roofden naar hartelust en weigerden wat de Zendeling hun bood. Nochtans bleef deze verzekeren: „Wij gaan op Papoewa en op Andai vooruit." In Mei '75 werd op eenen nacht tot tweemaal toe eene poging gedaan om het zendelingshuis in brand te steken. Toen dit in Juni nogmaals was voorgekomen, liet Woelders door den korano eene volksvergadering beleggen, en vroeg aan de Andaiers, of zij soms wenschten, dat hij wegging.

[1]) Ber. 1873 bl. 151.

[1]) Ber. 1875 bl. 39.

Allen, ook zij die, naar hij zich verzekerd hield, in de poging tot brandstichting betrokken waren, verklaarden gaarne te zullen zien, dat hij bleef, waarop hij hernam, er dan ook op te zullen rekenen, dat zij zijn huis zouden bewaken. Hij geloofde vast, dat de voorname oorzaak gelegen was in vijandschap tegen het Evangelie. „Er komt scheiding," — schreef hij — en hij had voor die verzekering grond; een 10-tal der bewoners nam zoo goed als geen deel meer aan heidensche feesten, bezocht trouw de kerk en zond de kinderen naar school. Dat op te merken, verheugde zijn hart zeer. Zulk eene scheiding kwam er ook onder de pleegkinderen, van wie enkele zich voorbeeldig gedroegen, zoodat Woelders er over dacht, hen weldra te doopen. Ondanks alle bezwaren gevoelde hij zich een gelukkig man. Op den 5den December zijne komst alhier herdenkende vóór 7 jaren, schreef hij: „Al wat binnen in mij is love den Heer, Hallelujah!" en aan 't eind van dat jaar „dankt hij God voor de genotene weldaden, alsmede voor den goeden moed, die hem vervulde, ook zelfs bij dusverre weinig bemoedigende resultaten."

De Doop, die in 't vooruitzicht was, werd door Woelders op 30 Juli '76 voltrokken aan 3 pleegkinderen, genaamd: Naomi, een door Beyer vrijgekocht meisje, behoorende tot den menschenetenden stam der Karoonen; Woensdag, een Biakker, die zijnen vader 't hoofd had zien afslaan, en Soerabari, wier vader en moeder op éénen dag waren gestorven, waarna zij in 't huis van Zend. Van Hasselt werd opgenomen. Welk eene blijdschap voor den Zendeling, dat drietal te mogen doopen! Hij schreef er over: „Mijne ziel juichte en weende tegelijk van blijdschap en dank voor de groote genade mij, zondaar, geschonken, niet alleen omdat mijn God en Heiland mij heeft uitverkoren om Zijnen Naam onder de Heidenen te verkondigen, maar ook omdat ik mij nooit had voorgesteld, zelf vruchten te zien op dit arbeidsveld." Naomi heette nu Lydia, Woensdag Johannes en Soerabari Anna. [1])

Die gebeurtenis verlevendigde Woelders' moed en op 18 Augustus schreef hij: „Acht jaren zijn voorbijgegaan, sedert de Heer mij deze plaats ter bearbeiding heeft geschonken, en door Zijne genade mag ik met een volkomen hart verklaren, dat ik nog met evenveel blijdschap en opgewektheid mijnen arbeid onder de Andaiers mag verrichten, als toen ik voor het eerst den voet op hunnen bodem zette." Hoe vaderlijk [1]) hij met zijn volkje omging, kan o.a. hieruit blijken, dat hij op Nieuwjaarsdag van 1877 alle bewoners van Andai ten eten had, zoodat de kerk vol was. De lieden waren daarmede zóó in hun schik, dat sommigen geheel in de war raakten en hem in plaats van „Sramat taoen baroe" (Gezegend Nieuwjaar) „Sramat tidor" (Wel te rusten) wenschten.

Men leest in de berichten van Woelders gedurig, dat hij 't Avondmaal vierde. Naar het schijnt, deed hij het van den beginne op gezette tijden, zelfs wanneer hij met zijne vrouw alleen was. In Febr. '77 namen Jens en vrouw deel aan de Avondmaalsviering. Ook zaten toen aan meester Andreas met zijne vrouw en 2 van de gedoopten, namelijk Johannes en Anna, die thans met elkander getrouwd waren en in de mededeelingen dikwijls met lof zijn vermeld. — In diezelfde maand had Woelders eene onaangename geschiedenis met zijnen pleegzoon Konswou. Deze werd door den majoor beschuldigd van overspel met diens vrouw. Daar het jonge mensch ontkende, moest hij de loodproef ondergaan. (Zie bladz. 761.) Deze liep ten voordeele van den verdachte uit, maar dat was niet naar den zin van den majoor, die eene hooge som als betaling had willen eischen. Hij ging te keer als een woesteling, en het kostte Woelders heel veel moeite om hem tot bedaren te brengen, wat ten slotte toch gelukte. Veel geduld en liefde had men hier noodig, maar in omstandigheden als zooeven was een krachtig optreden meer op zijne plaats, en ook daarop verstond Woelders zich. Daardoor was het hem o. a. mogelijk,

[1]) Het cijfer wordt verschillend opgegeven. Ber. 1877 bl. 76 staat *viertal* en op bl. 91 *drietal*. Misschien was Philippus de vierde. Doch deze wordt Ber. 1887 bl. 23 „de eerste Christen van Andai" genoemd.

[1]) Van dien vaderlijken omgang getuigen ook zijne talrijke gesprekken met Papoewa's, door hem opgeschreven en in de Berichten zijner Vereeniging afgedrukt.

menige voorgenomen *raak*-partij te verhinderen. — Een liefelijke tegenhanger van de ruwheid van dien majoor is hetgeen de Zendeling ons heeft verhaald van diens dochtertje van 12 jaren. Dit meisje werd ziek en stierf in September, met den naam van den Heere Jezus op de lippen. „Gaat het u als mij," — zoo schreef Woelders aan zijn Bestuur — „dan zult gij moeten betuigen, dat het werk te Andai niet ijdel is."

Aangezien Woelders' vrouw in den laatsten tijd niet gezond was en verandering van lucht voor haar noodzakelijk werd geacht, stond het Bestuur hem toe voor eenigen tijd naar het vaderland te komen. Zend. Jens zou hem dan zoolang vervangen. Deze kwam op 5 April te Andai aan, om nog eenigen tijd met Woelders samen te zijn, en kreeg er spoedig eene vreeselijke openbaring van het Heidendom te zien. Een der vrijgekochten namelijk, een meisje van 18 à 20 jaren, had men bij eene poging om haar het hoofd af te slaan deerlijk verwond. Gelukkig mocht Jens door tijdige aanwending van gepaste middelen haar in het leven behouden. Diezelfde maand gaf hem echter ook een vreedzamer tooneel te aanschouwen, toen Woelders eerst 2 zijner pleegkinderen met 2 Papoewa's uit de negorij, en iets later 2 leerlingen van Beyer te Kwawe (zie Doreh) mocht doopen. In Augustus (1878) aanvaardde Woelders met zijne vrouw de reis naar Nederland. De school telde bij zijn vertrek 18 leerlingen (9 van het zendingserf en 9 uit de negorij); dat waren op 't oogenblik alle kinderen, die den vereischten leeftijd hadden om de school te bezoeken, waaruit volgt, dat de menschen hier nog steeds dun gezaaid waren.

In Jan. '79 kwamen Woelders en vrouw in het vaderland aan, begeleid door hunnen pleegzoon Ali. Velen zullen zich dien Papoewaschen jongen nog herinneren, die zijnen meester trouw vergezelde, en zelfs wel eens achter hem gezeten was, wanneer hij ergens een preekstoel beklommen had om mededeelingen te doen. Tot dusverre is niet gebleken, dat het verblijf in Nederland dien jongen goed heeft gedaan. Woelders is in Ali niet minder teleurgesteld geworden dan Jens in Deventer (zie Doreh).

Zend. Jens bracht te Andai een moeilijken tijd door. In het werk was weinig opwekkends. De scholieren kwamen ongeregeld op; het gehoor bestond uit 20 tot 40 personen, maar van deze woonden er 16 op zijn erf; aan de zendingsbidstonden, die op den derden Maandag der maand werden gehouden, namen 8 tot 10 personen deel. Er zat dus geen gang in het werk. Terwijl hij zich nu inspande, om te doen wat hij kon, ten einde daarin verbetering te brengen, trof hem een slag, die voor geruimen tijd zijne kracht als verlamde. De vrouw van den meester was bevallen van een levenloos kind, en zoowel de teleurstelling van de moeder als het kisten van het lijkje, wat Mevr. Jens volstrekt wilde doen, greep de zwakke vrouw in die mate aan, dat zij plotseling ineenzonk en den geest gaf (9 Mei '79). Daar zat nu de man met 2 zeer jonge kinderen te midden der Heidenen! De 5 Christenen betoonden hem wel deelneming, maar hunne taal was zoo arm en hunne vertroostingen waren zoo zwak! „Doch" — zegt het verslag — „zijn geloofsoog verduisterde niet; zijn troost vond hij steeds in Hem, die gezegd heeft: Ik zal u niet verlaten noch begeven, en zijne beste afleiding vond hij in den gedurigen arbeid." Wij kunnen echter over dien arbeid, die zich later ook uitstrekte over Doreh (zie ald.), geen bijzonderheden mededeelen.

In 't begin van '81 kwam Zend. Woelders met zijne vrouw en Ali te Andai terug. De geheele bevolking stond hen op te wachten, en gedurende de eerste dagen kregen zij druk bezoek. De bevolking schijnt weer toegenomen te zijn; althans, hij kon zijne school hervatten met 27 leerlingen, waaronder 15 uit de negorij. Woelders had uit Nederland een drukkerijtje („Johanna-Pers") medegebracht, dat zoo spoedig mogelijk in werking werd gesteld, en sedert de kleine letterkunde gedurig met een nieuw drukwerkje vermeerderde. Het eerste, dat afgeleverd werd, was een liederenbundel, en tot hetgeen volgde behoort de vertaling der boeken van Samuel, door Bink. Al de werkzaamheden op dezen post gingen nu weer als vroeger hunnen stillen gang, maar de Zendeling verkeerde in

geen opgewekte stemming, en daarvoor was oorzaak. Gedurende zijne afwezigheid was een nieuwe vijand binnengesloopen, namelijk de Islam. Het waren Ternataansche jagers, die het kwade zaad op dezen zendingsakker waren komen strooien. En hierbij trof hem een gevoelig verlies. De vrouw van Andreas Palawey overleed in Juli '81 en dat gaf den meester aanleiding met zijne 4 kinderen naar zijn geboorteland terug te keeren. Woelders gaf hem het getuigenis: „Naast God hebben wij het aan hem te danken, dat de post te Andai in stand is gebleven," en noode liet hij hem gaan. Door het vertrek van den helper kreeg de Zendeling het meer volhandig, maar ook in deze periode was zijne vrouw hem een trouwe hulp: de school rustte voornamelijk op haar.

De Papoewa's kunnen soms vreemde dingen doen. Het gebeurde in Aug. '82, dat zich een zonderlinge optocht naar de zendelingswoning begaf. Vooraan liep eene vrouw, met een heel stuk blauw katoen om den middel gerold, 't haar in wel 30 bosjes opgemaakt, ieder met een roode bloem versierd; 't aangezicht met roet en pijpaarde besmeerd; over de borst gevlochten banden en de voeten met eene menigte schelpen getooid. Zij droeg een kind van ½ jaar, in een sarong gewikkeld. Naast haar liepen 2 mannen, die zich bonte vellen hadden omgehangen, eveneens een ruim gebruik van roet en pijpaarde hadden gemaakt, en lange messen droegen, waarmee ze dapper om zich heen zwaaiden. Achter dit drietal volgde eene lange reeks van mannen, vrouwen en kinderen, ieder het een of ander voorwerp dragende, z. a. koralen, blauw katoen, bijlen, enz. In 't geheel waren er meer dan 50 personen. Toen de stoet het huis had bereikt, betrad het drietal met het kindje de veranda. Na een oogenblik stilte hief de vrouw het kind omhoog, eerst naar voren, naar het huis, toen naar de rechterzijde, daarop naar de linkerzijde, en ten slotte naar achteren, naar het volk, dat een luid hoera aanhief en zijne kostbaarheden omhoog stak, terwijl die beide mannen maar trouw met hunne messen bleven zwaaien. Woelders, die zijne Papoewa's kende, staarde kalm die zotte vertooning aan, en vroeg, toen de rust was wedergekeerd, wat dat alles te beteekenen had. Ja, dat wist men niet zoo precies te zeggen; het was zoo de gewoonte; vroeger bleven ze op eenigen afstand van zijn huis, doch nu hadden ze 't maar gewaagd naderbij te komen. Voor zoover Woelders het begreep, was de bedoeling, dat het kind door het zien van het huis enz. enz. rijk mocht worden. Dit trad bij dat tooneel wel zeer duidelijk aan den dag, dat de Papoewa's domme lieden zijn, en dat ze nog niet veel hadden geleerd. Aan 't einde van dat jaar moest de Zendeling dan ook verklaren, dat, niettegenstaande hij in de kracht des H. Geestes dagelijks arbeidde, hij oogenschijnlijk niet was gevorderd.

De berichten uit deze tweede periode zijn over het algemeen niet gunstig. 't Heidendom spreidde al zijne woestheid ten toon. Moord op moord werd er gepleegd en het Schriftwoord was hier ten volle van toepassing: „Hunne voeten zijn snel om bloed te vergieten." Giftmengers verrichtten in het verborgen hun boosaardig werk. En dat alles onder een hoopje menschen! — In '85 kocht de Zendeling eene oude, afgeleefde slavin los. Men had 't plan haar 't hoofd af te slaan, daar zij te oud en te zwak was om te werken, en men haar niet langer den kost wilde geven; na haar gedood te hebben, wilde men dan met haren schedel feestvieren. Voor *f* 30 werd zij 't eigendom van den Zendeling, die terstond met zijne vrouw haar barmhartig verpleegde. „Hoe ellendig zag ze er uit!" schreef Woelders. „Ik kon mijne oogen niet van haar afwenden, toen de ongelukkige als wezenloos voor mij op de hurken zat. Heere God! riep ik uit, wat onderscheidt mij van haar? Niets dan uwe genade alleen! O, zoo de Gemeente des Heeren leefde, zij zou meer dan hare tienden in de zendingskas storten, en de bede zou meer in geest en in waarheid worden gebeden: Heer zend arbeiders in Uwen wijngaard!" Welk eene omgeving! Hoeveel geloof, liefde en geduld hebben hier een Zendeling en Zendelingsvrouw noodig, om te volharden, vriendelijk te blijven en niet moedeloos te worden! Doch de feiten getuigen, dat Woelders en zijne echtgenoote daarmede ruim bedeeld waren. — Hoe woest de lieden zich soms ook konden

aanstellen, aangezien er des Zondags altijd eene goede opkomst was, kon de Zendeling blijven prediken en vermanen. De school, waarin Mevr. Woelders nu door een der Papoewasche pleegmeisjes werd geassisteerd, klom tegen December tot 44 leerlingen, en deze ontvingen op 't Kerstfeest ieder een geschenk: de meisjes een sarong en baadje, de jongens een broek en buisje, zoodat er heel wat te naaien viel. In weerwil van de geringe vorderingen betuigde Woelders ook nu weer op den laatsten December, ruime stof tot danken te hebben.

In Febr. '86 overleed Philippus (zie bl. 798 noot), van wien getuigd werd: „Hij had den Heer innig lief, en heeft dit, zooveel hij kon, met woord en daad getoond." Na zijn zalig sterven kwamen 2 mannen uit de bevolking zich aanmelden voor den Doop; zij zouden ook gaarne eens als Philippus heengaan, om bij Jezus te komen. De massa liet zich echter niet tot navolging bewegen, maar verkoos op 't oude pad te blijven, waarvan sommigen schrikkelijke bewijzen gaven. Er was b. v. een man, een walg van onreinheid en ruwheid, die voor veel goederen zich eene vrouw had gekocht. Deze wilde niets met hem te doen hebben, en nu besloot hij zich te wreken, waartoe hij 3 mannen omkocht. Deze deden eene poging om haar te vermoorden, wat wel niet gelukte, maar waarbij zij toch vreeselijk verwond raakte. Zoo werd zij bij Woelders binnengebracht, die haar verbond en verpleegde. Reeds waren 4 van hare 7 gapende wonden genezen, toen de onmensch in de overige vergift wist te strooien, waaraan de ongelukkige jonge vrouw binnen 2 dagen bezweek. — Ons is uit dat jaar echter gelukkig ook nog iets beters bericht. In October mocht de Zendeling een 3-tal Papoewa's, oud-scholieren, in 's Heeren Gemeente opnemen, zoodat hij met eene kleine winst het jaar mocht eindigen. De eerste dienst in het nieuwe (1887) werd gehouden in een temperatuur van 95°, maar toch met opgewektheid. Eenige andere oud-scholieren werden in het voorjaar op den Doop voorbereid, en deze werd op Zondag vóór Pinksteren aan 4 van hen toegediend. Tot deze behoorde ook Ali met zijne vrouw. Sedert zijn terugkomst uit Nederland had Woelders al heel wat verdriet van hem gehad, maar hij was thans vergeving komen vragen, en zeide een nieuw leven te willen beginnen. Bij den Doop nam hij den naam van Jacob aan. Er viel over 't geheel genomen over den wandel der Christenen niet te klagen, maar de Zendeling zou gaarne meer geloofsleven bij hen hebben willen zien.

Door een vriend in Nederland daartoe in staat gesteld, besloot Woelders, die zich tot dusver met een eenvoudig lokaaltje had beholpen, over te gaan tot het bouwen van eene kerk. Op plechtige wijze werd den 28sten Maart '88 de eerste steen van deze eerste kerk op den vasten wal van Nederlandsch N.-Guinea met een ontroerd hart door Mevr. Woelders gelegd, bij welke gelegenheid door den Zendeling en haar toespraken werden gehouden. Jammer evenwel, dat de vreugde van dien dag door eene wolk van zorg werd verdonkerd: het stond met Woelders' gezondheid niet goed: er vertoonden zich bij hem verschijnselen van waterzucht, die door hem aan 't veelvuldig gebruik van kinine werden toegeschreven. Langzamerhand echter trok die wolk weer weg, en voor 't oogenblik was het gevaar voorbij. — De kerk werd op 19 April van het volgende jaar aan hare bestemming gewijd. Zij kan 200 hoorders bevatten, en ernstig verzocht Woelders nu aan de zendingsvrienden om te bidden, dat toch vele Heidenen daar onder de prediking van Gods Woord rust mochten vinden voor hunne zielen. Die rust scheen te worden begeerd door den bejaarden sangadji (hoofd) van Roon, die sedert een paar jaren te Andai woonde. Reeds meermalen had hij om den Doop gevraagd, maar hij was steeds afgewezen, omdat hij 4 vrouwen had en dezen kleinen harem niet wilde opheffen. Thans kwam hij mededeelen, dat hij 3 van haar naar huis had gezonden, waarop met de voorbereiding tot den Doop een begin werd gemaakt. Hoe het met dezen ouden man is afgeloopen, vind ik niet vermeld; in Maart 1890 werd hier wel aan 3 personen de Doop bediend, maar de sangadji behoorde tot hen niet; waarschijnlijk vond hij bij nader indenken den eisch van Woelders te zwaar.

Het rooven, verhandelen en vermoor-

den van menschen ging hier als van ouds zijnen gang; was het niet in de negorij zelve dan in de omstreken, maar doorgaans waren de Andaiers er in betrokken. Soms — we merkten het reeds op — gelukte het aan Woelders, zulke tooneelen te verhinderen. In 't begin van '91 b. v. werd een van zijne pleegmeisjes verleid en geschaakt door een jongmensch van Roon, en ware de Zendeling niet krachtig tusschenbeiden gekomen, dan zou ook die zaak tot eene geduchte moordpartij hebben geleid. Doch in weerwil van het voortduren dezer barbaarsche toestanden, begon het Evangelie door te werken. Op 31 Mei werden weer 5 volwassenen met 2 kinderen gedoopt, allen uit de negorij. In den morgenstond van dien dag kwamen de candidaten, naar de eigenaardige gewoonte, op dit arbeidsveld aangenomen, het doopgoed halen aan de woning van den Zendeling: de mannen een wit baadje en zwarte broek, de vrouwen eene witte kabaai en een sarong, terwijl voor de kinderen een wit jurkje werd gegeven. Van de moeder dezer kleinen mocht Woelders gelooven, dat de H. Geest haar hart had geopend. Hij schreef: „Het was alsof een hooger licht over haar bruin gelaat was uitgespreid." Van deze doopelingen behoorden 3 tot de gewezen leerlingen der school. Mevr. Woelders was het, die het zaad des Woords in hunne harten had gestrooid. Nog 15 candidaten voor den Doop bleven er over, namelijk 8 vrouwen en meisjes, 7 mannen en jongelingen. Men stelle zich de vreugde van den goeden Woelders en zijne vrouw voor! Daar zijne gezondheid ondermijnd was, had zijn Bestuur hem verlof naar Nederland toegestaan, maar hoe had hij thans kunnen vertrekken! Begon de langverbeide dag niet aan te breken? — In zekeren donkeren nacht, terwijl de stormwind gierde door 't woud en de regen met stroomen nederviel, is 't hem, of hij een menschenstem om hulp hoort roepen. Hij luistert, maar verneemt niets meer. Toch had hij zich niet vergist: in dien duisteren en guren nacht lag in de nabijheid eene vrouw op den kouden, natten grond, het oogenblik verbeidende, dat zij opnieuw een kind ter wereld zou brengen. Háre klaagtonen waren het, die tot 't oor van den Zendeling waren doorgedrongen. Ze waren ook opgemerkt door eene jeugdige Christin, en deze ontzag zich niet trots het noodweer den heuvel op te klauteren en ter hulp te snellen. Zij kwam juist bij tijds: het kind was geboren, maar... Die vrouw was reeds moeder van een jongen en twee meisjes, en daar dit weder een meisje was, grijpt de man en vader een hakmes, om het te dooden. Opeens springt die jeugdige Christin te voorschijn, vat hem bij den arm en zegt: „Dood het niet, geef het mij, ik zal het opvoeden!" De onthutste man laat het mes vallen en stamelt: „O, dat is goed, ik wil het wel, maar mijn schoonvader heeft gezegd, dat het gedood moest worden." De Christin vroeg nu aan de moeder, of zij dat wilde. „Neen, neen," — roept deze — „ik geef het u, Martha! voed gij het op." — Nog een lichtpunt uit die dagen: de oogst was afgeloopen, en de Zendeling kocht van een der Christenen voor *f* 60 rijst. Toen hij den verkooper had betaald, vroeg deze om de bus, en tot verbazing van Woelders deed hij er $^1/_{10}$ in als dankoffer. — We voegen hier nog bij, dat in gezegd jaar een nieuw schoollokaal verrees, hetwelk op 1 September door Mevr. Woelders met hare leerlingen werd betrokken. Aan de school was nu verbonden een lokaaltje voor de drukkerij, waarin 2 jongens het werk deden onder leiding van den Zendeling zelven. De toestand der Evangelisatie was hier nu gunstiger dan ooit te voren, en met een blij vooruitzicht ging Woelders zijn zilveren jubilé tegemoet.

Het 25-jarig Zendelingschap van den achtenswaardigen man werd, gelijk billijk was, met eenigen luister gevierd. Op 30 April '92 werd de jubilaris bij het binnenkomen van de kerk met bloemen begroet. Den daaropvolgenden dag verschenen enkele ambtgenooten en werd het eigenlijke feest gehouden. Te 9 uren was er eene samenkomst in de nieuwe kerk. Eerst hield Zend. Van Hasselt Sr. eene toespraak, ten deele in het Hollandsch, ten deele in het Noefoorsch; vervolgens sprak Zend. Jens en ten slotte de jubilaris zelf. Hierop begaf men zich naar het versierde schoollokaal, waar geschenken lagen uitgestald, o. a. een prachtig, zwaarverzilverd Avondmaalstel en Doopbekken met inscriptie, aangeboden door de

ische Christengemeente. — Kort op ı gedenkdag volgde die van hun ig huwelijk. — „De Heer heeft groote n aan ons gedaan, dies zijn wij ver-': met dien danktoon besloot Woel-zijne mededeeling over deze feest-gen, en . . . dat waren tevens de e woorden, welke men in het vader-van hem ontving. Het laatste woord len immer tevreden man eene dank-ng! Zijne krankheid nam na die ı snel toe, en op den 30sten Juni ont-hij, met de woorden: „Veilig, veilig zus' armen." [1]) Hij werd begraven r de kerk, op de plek, welke hij aan Christen Johannes vóór eenige maan-had gewezen. Uit de vrijgekochte ren en uit de bevolking van Andai Voelders eene gemeente achter van elen, waaronder 18 Avondmaalgan-Zijne weduwe vertrok naar Ratahan hasa), waar zij eenigen tijd woonde ulppr. Rinnooy, die met hare zuster vd was, maar in '94 keerde zij naar land terug, waar zij op 17 Dec. '99 ed.

den dood van Woelders werd de Andai voorloopig waargenomen door Deze had nog al eens moeilijkheden de Christenen aldaar. Johannes en toonden ware belijders des Heeren in, doch zij hadden weinig invloed andere gemeenteleden. Volgens Jens ı de Christenen en pleegkinderen zen post aan te groote vrijheid ge-.

ıd. Metz, door het Bestuur tot op-r van Woelders bestemd, bereikte uinea op 13 Aug. '93 en kwam den te Andai aan, waar hij en zijne vrouw de gemeente werden verwelkomd het lied: „Zegen Heer! de vrede-ı." Reeds den eersten avond leidde e bijeenkomst der Christenen, door voor te lezen uit het N. Testament et „Onze Vader" te bidden, en om 4 dagen trad hij des Zondags voor meente op. Dan zorgde Zend. Jens, ıij eene korte toespraak op schrift met een gebed en dankzegging. In den beginne bemerkte hij nog al eens een onderdrukten lach, als hij een woord verkeerd uitsprak, maar het ging hoe langer hoe beter. Ook begon hij met schoolhouden en nam hij het werk in de drukkerij ter hand. In het verleenen van geneeskundige hulp was hij gelukkig, zoodat de menschen alras vertrouwen in hem begonnen te stellen. Hij van zijnen kant had zich echter in acht te nemen, want vóór hij te Andai voet aan land zette had hij reeds vernomen, dat men hem wilde vergiftigen, ingeval hij niet even mild was als de overleden Toewan.

Bij nadere kennismaking werd het aan Metz duidelijk, dat de vacature, het gemis van dagelijksch toezicht, aan de gemeente geen goed had gedaan. Eene gehuwde Christin pleegde echtbreuk met een Arfakschen Heiden en nam met dezen de wijk. Na eenigen tijd kwam zij naar de zendelingswoning vluchten, omdat die man haar het hoofd had willen afslaan en haar een gevaarlijken pijl in 't been had geschoten. Metz bevrijdde haar daarvan, maar nauwlijks hersteld ging zij toch weer naar dien Heiden toe. Hij zou evenwel nog erger bewijzen van tuchteloosheid onder de Christenen te hooren krijgen. Er werd een *raak* ondernomen naar Arfoe, en daaraan deden 4 uit den kleinen kring mede, waaronder ook Jacob (Ali). Die zaak ontstemde Metz zoozeer, dat hij schreef: „Ik wist wel, dat men aan de Christenen uit de Heidenen geen hooge eischen stellen mag, maar ik bemerk nu, dat die nog minder te stellen zijn aan heidensche Christenen. Gemaakt Christendom, welk een ellende!" Het *raak*-maken was nu aan de orde van den dag. — In Oct. '94 deelde Metz mede, dat velen met de gemeente hadden gebroken, doch er waren ook leden, die het voornemen hadden den Heere getrouw te zijn. De 22[ste] December van dat jaar was voor hem een gelukkige dag: hij mocht toen 7 slaafjes en slavinnetjes, anders gezegd vrijgekochte kinderen, door den Doop in de gemeente opnemen. Deze kinderen hadden Inl. Christenen tot pleegouders, en die deed de Zendeling de belofte afleggen, ze niet te zullen verkoopen. De kerk werd in dezen tijd matig-, de school slecht bezocht, want „*raak*-maken of *raak*-afwachten was de hoofdgedachte, waarom het volk zich bewoog.

---

[1]) ıns schreef zijnen dood toe aan borstwaterzucht. volgens Rinnooy is Woelders gestorven aan erri.

In April '95 deden 4 pleegkinderen van Woelders belijdenis des geloofs en werd het Avondmaal gevierd met 19 lidmaten. Overigens verbeterde de toestand niet. Vele der Christenen maakten den Zendeling het leven zuur; zelfs waren er onder hen, die hem driest weerstonden en hem hevig brutaliseerden. Dikwijls was het ontuchtig leven der lieden de oorzaak van moeilijkheden. Er viel echter ook wel eens iets bemoedigends voor. Zoo kwam b. v. in Juli van dat jaar een Heiden vragen, of hij en zijne vrouw mochten leeren. Deze man stond bekend als een eerste ruziemaker, en hij zat dik in Papoewasche sieraden en amuletten. Eenige dagen later zag men hem 't zendingserf opkomen geschoren, gewasschen en gekleed; 't was of hij eensklaps het Heidendom had afgelegd. Man en vrouw kwamen geregeld ter catechisatie en leerden ijverig, maar hoe 't verder met hen is gegaan, vind ik niet vermeld.

Zoo ging het hier voort, nú eens minder, dàn weer iets beter. De korano, van wien een slechte invloed uitging, kreeg in '96 eene ernstige berisping van den Resident, wat hij zich zóó aantrok, dat hij er ziek van werd. Sedert werd hij wel iets handelbaarder. Doch over het geheel is de aard der menschen hier bijzonder ruw. Twisten en vechten is hunne dagelijksche bezigheid, en sluiten ze weer eens vrede, dan doen ze het vaak zóó onhandig, dat er opnieuw ruzie ontstaat. Dat ook van de Christenen daaraan mededoen, is ons voldoende gebleken, maar mag niet te zeer verwonderen. Zelfs de terecht geprezen Johannes en Anna waren op dat punt niet geheel zuiver. Nadat de Resident hier nieuwe hoofden had aangesteld, verbeterde de toestand merkbaar, en dat werkte weer gunstig terug op de opkomst: een 70-tal bezocht nu de kerk. Aan het einde van '96 mocht Metz dan ook schrijven, dat het een goed jaar was geweest: „gemeente, Heidenen en leeraar waren meer één geworden." Het onderling vertrouwen nam toe, en met lust verrichtte hij zijn werk. In den loop van het volgende jaar steeg het aantal hoorders zelfs tot 100. Gedurende de pokkenepidemie, die ook naar Andai werd overgebracht en eenige slachtoffers maakte onder de ongevaccineerden, verminderde de opkomst niet, maar de prediking kon niet verhinderen, dat er zeer onmenschelijk werd gehandeld met hen, die aan deze ziekte gestorven waren. Soms werd een lijk op straat geworpen en door de honden verslonden, soms werd er een neergelegd in een bootje, dat men vervolgens in zee stiet. In tegenstelling met '96 was '97 een jaar van beproeving, en het droevigste was wel, dat de Zendeling geen enkele graankorrel, door hem gestrooid, zag opschieten.

Op den eersten Zondag in '98 maakte Metz bekend, dat catechisanten, die zich tot den Doop wenschten voor te bereiden, zich konden aanmelden. Een 10-tal hunner werd toegelaten om te worden opgenomen met Paschen. Onder hen waren er, die 5 jaren bij Woelders en nog eens 5 bij Metz hadden geleerd, maar nog niet eens de heilsfeiten kenden, zoodat hij huiverig was er nog meer op te nemen. De menschen leeren hier dus alles behalve snel. Gaf het vooruitzicht der aanneming eenige meerdere opgewektheid, eene bepaalde reden tot blijdschap was, dat 2 schapen, die ver afgedwaald waren, met berouw tot de kudde wederkeerden. Wat nu genoemde candidaten aangaat, 6 van hen werden met Paschen gedoopt, terwijl 2, die als kind gedoopt waren, werden aangenomen. Ook werd bij dezelfde plechtigheid aan 3 Christenkinderen de Doop bediend. Dientengevolge was er groote vreugde in de gemeente en in het hart van den Zendeling. De bovengenoemde aardige gewoonte van nieuwe witte kleederen bij den Doop te geven, werd door Metz afgeschaft, waarin de nieuwe leden berustten. Hij wenschte, dat zij zouden verstaan, den Heiland te moeten volgen niet om geweren of goederen der pandita's, maar om huns zelfs wil. Of Metz hiermede niet gehandeld heeft in strijd met hetgeen hij vroeger zeide wel te weten, dat men aan Christenen uit de Heidenen geen hooge eischen stellen mag? Het was nu eenmaal gewoonte. Met de invoering van nieuwe gebruiken moet men voorzichtig zijn, maar nog voorzichtiger met afschaffen van reeds bestaande.

De plaatsing van den Controleur in de nabijheid bevorderde voorshands de rust. Volgens mededeeling van Metz was deze

Ambtenaar zeer verwonderd over de dunne bevolking, en dit gaf den Zendeling aanleiding tot eenige beschouwingen daarover. 't Sterftecijfer, zoo zegt hij, is op Papoewa steeds grooter dan dat der geboorte. Tot zijne gemeente b. v. behoorden thans 17 gehuwde paren zonder kinderen en 8 paren met te zamen 14 kinderen. In de 5½ jaar, door hem nu te Andai doorgebracht, waren er 10 kinderen geboren, van welke slechts 2 in leven waren gebleven. Vele kinderen worden vóór de geboorte gedood, terwijl de offers op de moordtochten en de vele besmettelijke ziekten voortdurend de bevolking dunnen. Daarbij komen dan nog onzedelijkheid, dronkenschap en slechte voeding.

Met het werk ging het niet vooruit. De pokken- en daaropgevolgde dysenterie-epidemie hadden niets ten goede uitgewerkt. De Heidenen werden veeleer ongenaakbaarder en vele Christenen leidden een schandelijk leven. De opkomst in kerk en school daalde sterk en naar vermaning werd niet meer geluisterd. Onder deze omstandigheden vroeg Zend. Metz, evenals zijn collega Van der Roest, overplaatsing naar Halmahera, maar zijn Bestuur kon daarin niet treden, en stelde hem voor, Andai met Roon te verwisselen, wat hem wel aantrok. Vóór hij daarheen ging zag hij zich genoodzaakt, zijne vrouw, die lijdende was, naar Ternate te brengen. In Juli 1900 ging hij zich op Roon vestigen, waar we hem reeds aantroffen.

Andai is thans gedegradeerd tot filiaal en toevertrouwd aan eenen Ambonneeschen helper, Sadrach Kriekhoff geheeten, die hier reeds eenigen tijd op de drukkerij had gewerkt. Zend. Van Hasselt Jr., die hem in Sept. 1900 tot zijne bediening inleidde en hem onder zijn opzicht houdt, is voldaan over zijn aanvankelijk optreden.

Het doet me in de ziel leed, dat ik mijne beschrijving van dezen post, waar de trouwe Woelders en zijne edele vrouw een paar dozijn jaren hebben gebeden en gestreden, gearbeid en gehoopt, waar ze zich hebben opgeofferd om de redding van arme zielen en hij zijn graf heeft gevonden, op deze wijze heb moeten eindigen. Moge wat zij zoo vurig voor de Andaiers hebben begeerd en gezocht, in de toekomst nog tot vervulling komen!

Volgens de laatste opgave telt de gemeente hier thans 30 leden, waaronder 14 kinderen.

6. *Moom.*

Zend. Meeuwig vestigde zich in 1871 met zijne vrouw aan de rivier de Moom (aan de vaste kust, tusschen Andai en Windessie) en hield dezen post eenige jaren bezet. De Berichten hebben omtrent zijne werkzaamheid bijzonder weinig medegedeeld. Het Verslag van '73 zegt, dat hij zich voornamelijk bezig hield met het leeren der taal, en dat zijne komst der bevolking niet ongevallig was. Het volgende meldt, dat de tijdingen, van hem ontvangen, minder bevredigend waren, en op gelijken toon spreekt het Verslag over '75. Uit een schrijven van den Zendeling zelven, opgenomen in de Berichten van 1877 (bl. 173), blijkt, dat de bevolking van Moom dun gezaaid en daarenboven gedurende een gedeelte van het jaar afwezig was. Hij kon er nu niets meer doen, zelfs geen kinderen bijeenkrijgen voor een school. Langer verblijf achtte hij nutteloos, en aangezien Mansinam juist vacant was, verhuisde hij daarheen. Hij kwam er aan op 30 Dec. '76 en „leefde er weer wat op." Hij was er evenwel slechts kort werkzaam, want 't Verslag over '77 meldt, dat hij om eene droevige oorzaak N.-Guinea en den dienst der Zending had moeten verlaten. Na dit kort bestaan verdween Moom uit de rij der zendingsposten.

7. *Monokwarie.*

Ook dit plaatsje is gelegen op de vaste kust van N.-Guinea, en wel in de nabijheid van Doreh. De bewoners en de toestanden zijn er dezelfde als we op dien post leerden kennen.

De Zendeling-werkman Bink, vertrokken uit Nederland in Nov. 1870, vestigde zich hier met zijne vrouw in '72. Hij was uitgezonden met het doel om huizen en kerken te bouwen en te herstellen, schoolmeubelen te vervaardigen, enz., met één woord: om de timmerman van de verschillende zendingsposten op dit terrein te zijn. [1]) Aan die opdracht heeft hij met

[1]) De wijze, waarop hij Zendeling-werkman (of, gelijk men ook wel zeide, ongeorderd Zendeling) is geworden, heeft hij verhaald in de Ned. Zendingsbode van 1900.

getrouwheid en ijver voldaan, gelijk blijkt uit hetgeen daarover boven reeds is gezegd (zie Roon). In zijn hart was Bink echter geen timmerman, maar Zendeling; het was hem ook niet ontzegd dat te zijn, maar hij miste de bevoegdheid tot bediening der sacramenten, tot hij in '81 met gewone Zendelingen was gelijk gesteld.

Zoodra Bink zich voor de Papoewa's verstaanbaar kon maken, begon hij elken morgen en avond met zijne vrouw en 4 Papoewasche pleegkinderen huiselijke godsdienstoefening te houden, bestaande in gezang, het lezen van een hoofdstuk uit de Bijb. geschiedenis, eene korte toelichting en gebed. Des Zaterdags ging hij in de kampoeng rondzeggen, dat het den volgenden dag Zondag zou zijn en men hem een groot genoegen zou doen met in de kerk te komen. Hij richtte den dienst in gelijk op Mansinam en elders gebruikelijk was: zingen, bidden, lezen der X Geboden, nog eens zingen, lezen en bespreken van een hoofdstuk uit de Bijb. geschiedenis en sluiten op de gewone wijze. In den beginne voldeed zelden iemand aan de uitnoodiging; later werd dat wel iets beter, maar druk liep het nooit, want de lieden zeiden: „Voor hetgeen Toewan ons vertelt, kunnen we niets koopen." Hij liet het echter bij het genoemde niet, maar zocht de menschen in hunne huizen op en knoopte met hen een gesprek aan over hun beroep, hunne gewoonten, een of ander natuurverschijnsel, enz. Ook moest hij reeds dadelijk als dokter optreden. In 't najaar van '73 namelijk brak in deze streek eene dysenterie-epidemie uit, en wat was natuurlijker, dan dat men in dezen nood zijne toevlucht nam tot den hulpvaardigen Toewan? Deze had van een Amerikaanschen walvischvaarder juist een paar fleschjes „painkiller" gekocht, [1]) en daarmede ging hij nu de zieken behandelen, bij enkele met goed gevolg, naar hij meende. Hij werd echter niet alleen om medicijnen aangesproken, maar om allerlei dingen, vooral ook om buskruit, hetzij voor de jacht, hetzij om te schieten als er een familielid gestorven was. Ondanks al dat hulpbetoon bij ziekten en plagen werd echter de afstand tusschen de bevolking en hem niet kleiner, want men gaf van die onheilen de schuld aan de blanken, bewerende, dat ze over hen kwamen omdat zij hun adat niet meer zoo getrouw hielden als vroeger. Ze spanden zich daarom in, den voorvaderlijken godsdienst te doen herleven, en gaven Bink te verstaan, dat op zijn blijven door hen geen prijs werd gesteld. Enkelen evenwel waren hem wel genegen. Zoo stond hij b.v. op goeden voet met eenen man, Mamboej geheeten, maar niettemin kon hij dezen niet bewegen tot „Zondagmaken." De reden daarvan was, dat deze man vroeger eens op eenen Zondag pisang had willen verkoopen aan Zend. Ottow. Daar juist godsdienstoefening werd gehouden, ontving hij van dien Zendeling eene strenge berisping, waarom hij „bij een kanon" had gezworen, nooit Zondag te zullen maken; daarenboven beweerde hij, dat verscheidene zijner familieleden aan „Zondag-maken" waren gestorven. Hij kwam dus op Zondag niet bij Bink aan huis; deze mocht dan wel bij hem komen, mits hij niet zong noch bad, want dan liep Mamboej onmiddellijk weg. Binks invloed was hier, gelijk men wel kan nagaan, van luttel beteekenis. Tot werken lieten de menschen zich ook niet bewegen, zelfs niet door zijn voorbeeld, want ze zeiden: dat was hunne gewoonte niet, werken deden alleen de slaven. Op de volwassenen weinig vermogende, trachtte Bink zich van de jeugd te verzekeren, en nadat zijn Bestuur hem verlof had verleend eene school te openen, begon hij aan eenige kinderen onderwijs te geven. Hij kon echter niet aanhoudend school houden, daar hij voor zijn timmerwerk dikwijls naar elders moest.

In 't begin van '76 ging Bink er toe over, aan zijne vestiging alhier meer vastheid te geven door 't bouwen van een woonhuis, waarvoor hij gedurende 9 dagen 8 man aan 't werk had. Na afloop werden deze met vrouwen en kinderen getrakteerd. Het onthaal bestond uit koffie met suiker en koekjes; 3 flesschen wijn „met het noodige water en suiker gemengd, opdat ieder eens kon proeven;" tabak met toebehooren; en verder voor het middagmaal de noodige hoeveelheid rijst met eene halve koe. Een der gasten was zoo vriendelijk aan te bieden, zijn *kor-*

[1]) Vgl. Mansinam, bl. 777.

waar (bl. 762) in het nieuwe huis te brengen, dan behoefde Toewan niet bang te zijn, dat het door de Arfakkers in brand zou worden gestoken. Na den maaltijd moesten de bouwlieden hun loon hebben. Bink wilde hun ieder 50 cents per dag geven, nagenoeg het dubbele van hetgeen het Gouvernement betaalde, maar dat viel hun erg tegen: ze meenden recht te hebben op minstens *f* 2.50 per dag, en verlieten de woning met de bedreiging, het huis te zullen omhakken. Ten slotte kwam het toch nog tot eene schikking.

Nadat in '76 de school stilgestaan had om de pasgenoemde reden, werd ze in Februari van het volgende jaar heropend met 20 leerlingen, maar toen Bink weigerde aan de ouders schoolgeld te betalen, slonk het aantal tot de helft. Overigens had men, sedert hij in zijn nieuwe huis woonde, meer respect voor hem, daar hij nu op gelijken voet leefde met de andere Toewans, maar dat bracht hen nog niet dichter bij den Heiland. Door alle geoorloofde middelen, ook door de behartiging van de uitwendige belangen der Papoewa's, trachtte hij hen tot het Evangelie te trekken, maar hij zag nog niet, dat hij vorderde. Dat echter enkelen de godsdienstoefening bezochten en sommige ouders hun kroost naar school dreven als de kinderen zelf geen zin hadden te gaan, hield er den moed bij hem in. Zijne pleegkinderen waren nu ten getale van 7 (3 jongens en 4 meisjes); elken morgen hield hij 1¼ uur school, en de godsdienstoefeningen werden zoo geregeld mogelijk voortgezet. Hij kon nu ook op eenigen afstand van zijne standplaats des Zondagsnamiddags eene samenkomst houden ten huize van genoemden Mamboej, dien hij van zijnen eed had bevrijd. Hij had hem daartoe overeenkomstig de adat een sarong moeten geven, tot betaling der vermeende beleediging van Ottow, waarop de man zich zekere bladeren liet zoeken en zich daarmede liet inwrijven, ten gevolge waarvan hij nu van dien eed ontheven was.

Lust om het Woord Gods te hooren was en bleef hier schaarsch. Trouwens, op de andere posten was het niet veel beter. In April '79 schreef Bink: „Als de Papoewa geholpen wordt met goederen, dan wil hij wel zoo vriendelijk zijn, om van zijnen kant te helpen Zondag-maken, en als hij wat veel krijgt, doet hij ook zijn best om mede te zingen." En daarop laat hij deze woorden volgen: „De oude Abraham, het vorig jaar door Br. Woelders op Doreh gedoopt, had weldra de kleeren weder verkocht, bij die gelegenheid ontvangen; en zijn zoon, vroeger kweekeling en huisgenoot van Br. Van Hasselt, heeft zich in de buurt van Monokwarie als wonderdokter neergezet en geniet bij het lichtgeloovig volk, ofschoon hij reeds een paar menschen doodgedokterd heeft, een onbepaald crediet." Hij eindigde dat schrijven aldus: „Vóór 25 jaren zetten in deze maand de eerste Evangelieboden voet aan wal op Papoewa; de Heer geve, dat na nog 25 jaren het gelaat van Papoewa veranderd moge zijn; thans is daarvan nog niet veel te bemerken." [1])

Intusschen: het was toch ook hier niet enkel tegenspoed. In '79 werd Binks school bezocht door 20 jongens en 7 meisjes, die in 2 klassen verdeeld waren en van 8 — 10 onderwijs ontvingen. Deze leerlingen moesten echter meerendeels van elders komen, want de bevolking van de kampoeng zelf verminderde in getal. De lieden beschouwden namelijk Monokwarie als ongezond en verhuisden naar Rodi en Kwawe. Toen Bink zich hier kwam vestigen, stonden er 6 (groote) huizen, maar thans slechts 2 meer. Hijzelf was van gevoelen, dat de lieden ongelijk hadden, maar zij beriepen zich voor hunne bewering op zijn eigen ervaring: had hij van zijne 5 kinderen er niet 4 ten grave zien dalen binnen enkele jaren? Dat kon hij niet tegenspreken. — In '80 steeg het aantal scholieren zelfs tot 38, van welke er geregeld 30 opkwamen, maar... 't liep weer tegen Kersttijd! Het gehoor op Zondag bestond thans uit 40—50 personen. Niettemin schreef Bink: „De Papoewa's blijven dezelfde; van wezenlijke toenadering tot het Evangelie is niet veel te bemerken; het is nog om Toewan te believen." Een paar huisgenooten gaven goede hoop, maar de massa, het eigenlijke volk, bleef voor de blijde boodschap nog onverschillig. Wat die huisgenooten betreft, werd de gekoesterde hoop niet teleurgesteld: op 2den Kerstdag 1880 werden zij te Mansinam

———

[1]) Jens liet zich op gelijke wijze uit; zie Ber. 1880 bl. 34.

door Van Hasselt gedoopt. Het waren: Minggo, reeds lang bediende bij de familie Bink, en Sjandane, een meisje, dat eerst bij de familie Woelders in huis was geweest. Dien dag noemde Bink den heerlijksten zijns levens.

Het Bestuur der Utrechtsche Vereeniging had in zijne vergadering van 19 Nov. '79 besloten, Bink te bevorderen tot Zendeling, maar eerst 2 jaren later (20 Dec. '81) werd hij, in opdracht van het Bestuur, te Mansinam door de Zendelingen Van Hasselt, Woelders en Jens geordend — een zeldzaam voorgekomen gebeurtenis bij de Zending in Ned. Indië.[1] Bink zette daarna zijnen arbeid te Monokwarie nog eenigen tijd onder dezelfde omstandigheden voort. In '82 schreef hij, nu 11 jaren op zijnen post te staan, maar eene verandering gelijk hij zoo innig wenschte zag hij nog niet. Het onderwijs leverde ook nog weinig vrucht op, want het schoolgaan begon der Papoewasche jeugd spoedig te vervelen. „Waarom zou ik leeren?" vroeg de Papoewasche knaap. „Vader en moeder zijn er ook zonder die geleerdheid wel gekomen. Als Toewan altijd klaar stond om messen en koralen uit te deelen, dan was het nog een ander geval." Des Zondagsmorgens kwamen de lieden nog al tamelijk goed op, maar als hij hen over het gehoorde ondervroeg, getuigde hun antwoord van groote onverschilligheid. In het volgende voorbeeld kan men zien, hoe vele Papoewa's het kerkgaan opvatten. Een smid had een nieuwe blaasbalg noodig. Deze bestaat hier uit twee verticale kokers, ter lengte van 8 palmen, met eene doorsnede van 8 duimen. In elk van die kokers bevindt zich een zuiger, bestaande uit een rond plankje met veëren omwoeld; deze worden beurtelings op en neer gehaald. Twee horizontale, schuins afloopende bamboes voeren den wind naar het vuur. Die smid nu kwam op 't idee, aan Bink te vragen, zulk een paar nieuwe kokers voor hem te maken. Hij wilde per stuk ƒ 2.50 betalen. Maar neen, hij bedacht zich; Toewan zou van hem wel geen geld willen aannemen; hij wist er wat anders op: hij was gewoon, des Zondags te Doreh te kerken, maar als Toewan Bink nu die kokers voor hem boorde, dan zou hij voortaan met vrouw en kinderen bij hem, in plaats van bij Jens ter kerk gaan. Bink antwoordde, dat hij gerust de kerk te Doreh mocht blijven bezoeken, en wat die kokers betrof, hij wilde hem met genoegen helpen, maar hij moest zelf medewerken. Aanstonds haalde de man zijne blokken hout; Bink gaf hem een boor, en wees hem, hoe hij moest doen. De smid beproefde het, maar zei spoedig, dat hij van zulk werken dood zou gaan. Hij riep daarom zijne vrouw, zette die aan het werk, en ging er zelf met een sigaar in den mond naar zitten kijken. Den volgenden Zondag was hij bij Bink in de kerk, en na den dienst zei hij, dat, als Toewan hem niet slechts de boor had geleend, maar zelf het werk voor hem had gedaan, hij niet alléén zou zijn gekomen, maar ook zijne vrouw, kinderen en slaven zou hebben medegebracht.

Onder de menigvuldige teleurstellingen, welke Bink hier ondervond, bewaarde de Heer hem bij het geloof, dat Hij ook op N.-Guinea Zijn Koninkrijk zal doen komen, en in dat geloof arbeidde hij kalm voort. De beproevingen werden met den tijd niet minder. Na zijn 11de Kerstfeest op dit arbeidsveld schreef hij; „Het blijft een vragen naar de dingen dezer aarde." Had zijn geloof eenen zwaren strijd, van zijne gezondheid geldt hetzelfde. Gedurig had hij aanvallen van koorts te verduren, zoodat hij er toe kwam, evenals sommige zijner collega's, zich door het dagelijksch gebruik van kinine daartegen te wapenen. Voeg hierbij het huiselijk leed. We vernemen reeds, dat al hunne kinderen op één na waren gestorven, en dat ééne overgeblevene . . . bleek te lijden aan epilepsie. In '84 kwam Binks vrouw met dit jongetje naar Nederland, waar het in eene inrichting werd geplaatst. Toch behield deze Zendeling niet alleen het geloof, maar ook zijn opgewektheid en werklust.

Het vervolg van Binks geschiedenis hebben we gegeven in ons verhaal van den post Roon. De aanleiding tot zijne verplaatsing daarheen ligt in de herleving van het Heidendom te Monokwarie en de houding der bevolking te zijnen aanzien. De lieden hadden het besluit genomen, hun *roem-sram* te herbouwen. In eene door hem

[1] Vgl. bladz. 161 en 734.

bijeengeroepen vergadering bracht hij hun het verkeerde daarvan onder het oog, en zeide daarbij, dat, als zij hun voornemen volvoerden, het maar beter was, dat hij heenging. Hij stelde hun dus voor de keuze tusschen hun heiligdom en hem. De brutaalsten antwoordden: „Als gij wilt gaan, welnu, ga! Wij hebben u niet geroepen. Wij jagen u niet weg, maar om uwentwil laten wij onze adat niet varen. Onze vaders bevonden er zich wel bij, en als wij geen *roem-sram* maakten, zou het ons slecht gaan." Zelfs de gematigsten waren niet van zins van het plan af te zien. Het einde der besprekingen was, dat zij hunnen gang gingen en Bink besloot, overeenkomstig het voorstel van zijn Bestuur, met zijne 11 pleegkinderen naar Roon te verhuizen. Na zijn vertrek (17 Maart '84) werd Monokwarie bij Doreh gevoegd. Binks huis werd afgebroken, waarna de materialen zooveel mogelijk werden gebezigd voor een nieuw te bouwen zendelingswoning te Doreh. Thans zetelt op dezen verlaten zendingspost de eerste Controleur op N.-Guinea.

8. *Windessie.*

We betreden het laatste station op den lijdensweg dezer Zending.

Boven hebben we gezien, dat Zend. Van Balen, na de terugkomst van Zend. Bink, in 1887 het eiland Roon verliet en naar eenen nieuwen werkkring uitzag. Tot de plaatsen, welke in aanmerking kwamen, behoorde ook Windessie. Deze negorij ligt aan den vasten wal, en wel op het smalste gedeelte van N.-Guinea, 4 uur varens van Roon. Zend. Bink was daar in 't najaar van '84 eens een kijkje gaan nemen. Hij was de eerste blanke, dien men hier zag, en hij kreeg er een gunstiger indruk dan hij verwacht had. De bewoners waren namelijk berucht, en dat wil op N.-Guinea iets zeggen! Ze vielen Bink echter zeer mede. De kampoeng bestond destijds uit 18 groote huizen, en was alleraangenaamst gelegen in eenen kleinen inham. De bevolking gedroeg zich jegens hem beleefd en voorkomend, en gaf haar verlangen te kennen naar eenen Zendeling, belovende dan niet meer op roof te zullen uitgaan, zich niet meer dronken te zullen drinken, en in alles naar den Zendeling te zullen luisteren. Ze wezen Bink eene plek aan, waar een Zendeling, naar zij meenden, zeer geschikt zou kunnen wonen. De taal, welke men hier sprak, verschilde echter zooveel van het Noefoorsch, dat Bink zich alleen door middel van een tolk met de Windessiërs kon onderhouden. Ongeveer een jaar later gingen de Zendelingen Van Hasselt Sr. en Jens er ook eens heen, maar hunne bevinding was minder bemoedigend dan die van Bink. Ter zijde van het huis, waarin zij vertoefden, grijnsden hun een half dozijn verbleekte menschenschedels aan, en ook in die woning hing er een bij hun logeervertrek. Op hunne vraag naar de herkomst van laatstgenoemden, werd heel kalm geantwoord, dat het de schedel van een heks was, die door hen was gesneld. „Koppensnellers" — zoo schreven die Zendelingen — „doen het steeds voorkomen, alsof zij een schadelijk persoon uit den weg hebben geruimd." Op den avond van den dag hunner aankomst werd er eene volksvergadering gehouden, waarin de Zendelingen door middel van tolken trachtten duidelijk te maken, wat het doel der Zending is. Daarop volgde eene levendige gedachtenwisseling, waarvan het slot was, dat men genoegen nam met hetgeen door de Zendelingen was voorgesteld. Den volgenden dag verkondigden deze het Evangelie aan eene groote schare. De slotsom van hunne kennismaking en hun onderzoek was, dat het hun wenschelijk voorkwam, hier een zendingspost te stichten; op een spoedig resultaat zou evenwel niet te rekenen zijn, want bij het verlangen naar eenen Zendeling had men vooral stoffelijk voordeel op 't oog, doch de belangstelling van eenigen gaf hoop, dat door prediking van het Evangelie ook hier licht in de duisternis des Heidendoms zou worden ontstoken. De gereedmaking van een terrein en het bouwen van een zendelingswoning zouden echter waarschijnlijk nog al kostbaar zijn. Na deze inlichtingen te hebben ontvangen, droeg het Bestuur aan Van Balen op, zich te Windessie te vestigen.

Deze kwam 20 Jan. '89, vergezeld van een paar Christenen van Mansinam, die hem bij het bouwen behulpzaam zouden zijn, en van een 3-tal pleegkinderen, te

Windessie aan. Zijne eerste berichten doen zien, dat het dorp gesticht is in eene halvemaanvormige baai. De landstreek vertoont een met dicht bosch begroeid gebergte, welks uitloopers zachtjes naar zee afdalen. Tusschen deze uitloopers vlieten beekjes van glashelder water, welke aan het strand een moeras vormen, waarin rizophoren welig tieren. Van Balen besloot, in overeenstemming met den raad der oudere Zendelingen van Hasselt en Jens, zich eene woning op een van die uitloopers te bouwen. De hoogte werd door hem op 250 voet geschat. Wegens het bezwaarlijke, materialen enz. in eens naar zulk een hooggelegen terrein te vervoeren, zonder weg er heen, vond Van Balen beter, eerst halfweg eene noodwoning te bouwen. Zigzagsgewijze maakte men nu naar die plek een pad, en binnen enkele dagen was dat noodhuisje verrezen. Hij ving daarop zijn Zendelingswerk aan met het helpen van zieken en het aanleeren der plaatselijke taal. Tot zijn verdriet ondervond hij reeds spoedig, dat de Papoewa's hier denzelfden aard hebben als hunne volksgenooten, die hij elders had leeren kennen; ze begonnen welhaast te verslappen in het doen van hetgeen zij op zich hadden genomen en om betaling daarvoor te vragen.

Na dat voorloopig verblijf te hebben ingericht, reisde Van Balen in 't laatst van April naar Ternate, ten einde daar in 't huwelijk te treden met Mej. M. L. Micheau. De voltrekking vond plaats in Juli, waarna de terugreis werd aanvaard en hij zich met deze zijne tweede vrouw onder de Windessiërs vestigde. Aan Evangelisatie-werk kon evenwel in den eersten tijd nog niet veel gedaan worden, want het Windessisch had hij zich in den korten tijd van zijn verblijf ter plaatse nog niet eigen kunnen maken, en 't Noefoorsch, waarin hij godsdienstoefening hield, werd door de menschen niet verstaan, zoodat er weinig kerkgangers waren. Veel tijd tot taalstudie had hij daarbij niet beschikbaar; immers, hij moest noodzakelijk eerst gaan bouwen op de hoogte, en had daarmede de handen vol. In zijne vrouw echter had hij van stonden aan eene krachtige hulp. Zij ving weldra aan onderwijs te geven aan de pleegkinderen, wat niet gemakkelijk was, daar zij nog zoo goed als niets van de taal kende, maar al onderwijzende leerde zij, en in betrekkelijk korten tijd konden zij en de kinderen elkander vatten. De aanvang van het zendingswerk alhier viel in eenen zeer onrustigen tijd. In 't naburig Wandammen was men in verzet gekomen tegen 't Gouvernement, en de Resident, die daarheen was geweest, had ook te Windessie een aantal geweren met ammunitie achtergelaten. Een bericht uit die dagen zegt: „Nacht aan nacht staan de geweren geladen, om klaar te zijn als de nood aan den man komt." Nog tegen een anderen vijand moest worden gestreden. Bij laag water was het punt, waar de Zendeling woonde, gedurende eenige uren niet te bereiken, wegens eene bijna 200 M. breede modderbank langs het strand. Hij werd nu te rade, eenen dam van steen te bouwen ter lengte van 250 passen, (een soort „pier" dus) tot aan diep water. Dit zware werk moest hij bijna alléén doen, want, we weten het, de Papoewa's houden van werken niet. Door allerlei uitwendige dingen werd hier dus de tijd van den Zendeling in beslag genomen: het bouwen van een noodwoning, balkenloods, timmermans-werkplaats, keuken, badkamer, bergplaats voor goederen, noodkerk, het maken van den dam, het effenen en beplanten van het erf, enz.; en 't ergste was, dat, als hij dacht klaar te zijn, hij weer van voren aan kon beginnen, omdat die zwakke gebouwtjes niet bestand waren tegen den wind, de witte mieren, enz. Men ziet het: 't is waarlijk geen weelde, als hier naast den Zendeling een goed timmerman wordt geplaatst. Hoe kan één man dat alles doen, wat hier gedaan moest worden, en dan daarbij de taal leeren en zijn Zendelingswerk behoorlijk verrichten?

In 't laatst van '90 kon Van Balen mededeelen, dat kerk en huiselijke godsdienstoefening nu geregeld werden gehouden. Des Zondags heerschte er rust in de negorij. De bevolking had die toegezegd als hier een Zendeling kwam, en zij hield tot dusver woord. Het volgende jaar predikte de Zendeling nog steeds in het Noefoorsch, maar hij kon nu het „Onze Vader" in het Windessisch bidden en begon met zijne vrouw een woordenlijst aan te leggen. De opkomst was niet zoo goed

meer als vroeger: het nieuwtje was er af, maar tot verontschuldiging der menschen moet nog eens worden herinnerd, dat ze het dialect, waarin gepredikt werd, niet of slecht verstonden, zoodat het kerkgaan weinig aantrekkelijk voor hen was. Doch de mindere opkomst had nog eene gewichtige reden: de oude natuur was weer bij de lieden boven gekomen: het *raak*-maken was als van ouds in vollen gang. Zoodoende vorderde ook het Evangelisatie-werk weinig. Nu was er wel iemand, die eenige belangstelling betoonde en den Zendeling dikwijls goede diensten bewees, waarom hij door den Resident tot hoofd werd aangesteld, opdat hij hem des te beter zou kunnen steunen, maar die vriend — Repoori is zijn naam — kon somtijds al heel ongeschikt optreden. Eens op eenen Zondag gebeurde het, dat zijne vrouw even stoeide met hare zuster, en dat mishaagde den man zoozeer, dat hij zijne wederhelft een gevoeligen slag met zijn kapmes op het hoofd toediende, onder de vermaning: op den rustdag wat bedaard te zijn.

Terwijl nu de Zendeling zich nog met bouwwerken moest onledig houden en met allerlei bezwaren had te kampen, arbeidde zijne vrouw rustig voort op het terrein, dat zij voor hare rekening had genomen. Na aan het klimaat gewend te zijn geraakt, en geleerd te hebben zich te kunnen redden „met die onmogelijke taal met hare lange woorden," maakte zij bekend eene school te zullen beginnen, waarna er weldra met hunne 5 aangenomen kinderen 52 namen op de lijst stonden. Het onderwijs bepaalde zich voorloopig tot geheugenoefening, lezen, schrijven, tellen en zingen. De Vrijdag werd door haar bestemd tot speeldag, want „vechten, schreeuwen, stompen en pijltjes schieten" deden ze wel, maar van spelen hadden ze geen begrip. Hoe vermoeid dikwijls van het onderwijzen en spelen, zij had van het schoolhouden zóóveel voldoening, dat zij schreef: „Hoe is 't mogelijk, dat er Zendelingen gevonden worden, die de school beneden de Evangelisatie stellen! Mijns inziens is de school het punt van waaruit gewerkt moet worden." Door den omgang met de kinderen leerde zij dagelijks meer de taal aan, zoodat zij zich weldra in staat gevoelde, eenen aanvang te maken met het vertellen van de Bijb. geschiedenis. Ook dit echter had zijn tegen: zoolang het verhaal duurde, luisterden de kinderen aandachtig, maar begon de toepassing, dan was 't met de oplettendheid uit. De taak van Mevr. Van Balen onder deze vrij onbevattelijke kinderen en in dit heet klimaat, was voorwaar niet gemakkelijk. In huis vond zij ook veel te doen, want de pleegkinderen moesten in alles worden nagegaan. — Wat den Zendeling zelven betreft, in den loop van '92 vorderde hij zóó ver in de kennis en het gebruik der landtaal, dat hij beginnen kon daarin te prediken. Intusschen had hij bemerkt, dat deze 't Wandammensch is, en er geen eigenlijke Windessische taal bestaat. — Ofschoon de menschen nu in eigen taal het Woord konden hooren, werden de godsdienstoefeningen toch niet beter bezocht. Ook een klok (die eerst dienst had gedaan op de Vluchtheuvelkerk te Hemmen) en een misthoorn (geschenk van eene Zondagsschool te Rotterdam), door welke de Zendeling in staat was gesteld zijne lieden zelfs als ze ver van huis waren te doen weten, dat het tijd was voor de bijeenkomst, luidden en bromden maar al te veel voor doove ooren. 't Kerstfeest werd in genoemd jaar op dezen post voor 't eerst gevierd, en wel met veel luister; de kinderen zongen den Engelenzang, en die klonk uit deze monden aangrijpend. Het feest werd besloten met eene groote uitdeeling, die veel vreugde veroorzaakte.

Nadat op 3 Aug. '92 de eerste steen van het fondament was gelegd, werd met hulp van Zend. Bink het geraamte van het woonhuis opgezet. Er moest hier stevig gebouwd worden, want Windessie wordt gedurig door aardbevingen geschud, naar 't Van Balen voorkwam, zelfs meer dan andere streken van N.-Guinea. Alles vorderde nu goed tot in Mei '93, toen Van Balen en zijne vrouw beiden influenza kregen met de gewone gevolgen daarvan, zoodat zij hunne respectieve werkzaamheden gedurende eenigen tijd moesten laten rusten, gelukkig zonder nadeel voor de school, die haar leerlingental (53, en wel: 27 jongens en 26 meisjes) behield. De trouwste scholier was Sekiri, die kort na zijne geboorte door zijne moeder in een zak gedaan en aan een boom opgehan-

gen werd om te sterven, [1] maar door zijne grootmoeder werd gered en opgebracht. — De opkomst onder de prediking bleef klein, en de meeste hoorders schenen weinig van haar in zich op te nemen, al luisterden ze goed. Er waren echter ook, die op het Woord acht begonnen te geven: 3 gehuwde paren waren om onderwijs komen vragen en gingen nu op catechisatie. Zij hadden zich reeds eerder willen aanmelden, zeiden ze, maar durfden niet, „omdat Toewan zoo druk aan zijn huis werkte." Deze belangstelling gaf den Zendeling en zijne vrouw natuurlijk stof tot groote vreugde. Terwijl hij nu bezig was zijn woonhuis af te werken, (het kwam in '94 gereed) kon hij zich tevens wijden aan deze eerste doopcandidaten, en alzoo beginnen aan het leggen van een fondament voor eene gemeente. De hoop was echter vooral gevestigd op de jeugd. Het gelukte Mevr. Van Balen in 't laatst van '93 er de X Geboden „in te pompen," terwijl zij tevens hare leerlingen kon onthalen op voorstellingen met eene „prachtige tooverlantaarn" (geschenk van Zetten), wat er zeer toe bijdroeg, hun de Bijbelsche verhalen beter te doen verstaan. Het leeren ging nu ook reeds beter; ze kenden reeds vele teksten en versjes en gingen in allerlei opzicht vooruit. Het aantal steeg nu zelfs tot 64. Maar dit was wel het schoonste, dat Mevr. Van Balen schrijven kon, de liefde der kinderen te hebben gewonnen. Verschenen des Zondags de volwassenen niet in de kerk (wat nog al eens gebeurde), op de kinderen kon met vrij groote zekerheid worden gerekend.

Met de volwassenen was, in spijt van hunne fraaie beloften, niet veel aan te vangen; zelfs Repoori voornoemd was tot de „wenteling in het slijk" wedergekeerd. In Febr. '94 kwam hier de majoor op ellendige wijze om het leven. Deze behoorde tot de afkeerigen van 't Evangelie. Hij had pas tegen Van Balen gezegd: „Toewan gij hebt thans boven een goed huis; blijf daar nu kalm en laat ons met rust." De Zendeling antwoordde, geen rust te kunnen nemen vóór zij den Heer kenden en dienden, waarop hij hernam: „Wij hebben onze adat, en die blijven wij volgen; wil de Heer ons verwerpen, dan moet Hij dat maar doen." Eene week later werd er een doodenfeest gehouden. De majoor wilde daarheen gaan, liet zich langs een paal van zijn huis naar beneden glijden, om in zijne prauw te komen, maar werd opgevangen door een grooten krokodil. Aan eenige ijlings toegesnelde mannen gelukte het slechts, het lijk van den deerlijk toegetakelden man aan de tanden van het monster te ontwringen. Deze gebeurtenis maakte te meer indruk, wijl die man een „held" was; hij had 7 moorden gepleegd. Doch in plaats van nu tot zichzelven in te keeren, gingen de lieden zoeken naar de oorzaak van dien dood. Sommigen gaven den Zendeling de schuld, maar hem durfde men niet aantasten. Toen werd de verdenking op anderen geworpen, tot men ten slotte op dit idee kwam: de majoor had iets gekocht van zeker man, en dat nog niet betaald; die man had dus gewis den krokodil op hem afgezonden. Men vernam, dat de persoon in quaestie zich nu op Roon bevond, en daarom werd oogenblikkelijk eene expeditie uitgerust, om, ondanks het protest van den Zendeling, op *raak* uit te gaan. De tocht mislukte, maar men liet het er niet bij, en sinds dien tijd was het *raak* op *raak*. Desniettegenstaande werd het Kerstfeest van '94 met blijdschap gevierd, want Van Balen mocht toen zijne eerstelingen alhier (6 Windessiërs) doopen. Op dat tijdstip was het aantal scholieren van Mevr. Van Balen gestegen tot 80.

Tegen 't einde van '93 was inmiddels Van der Roest met zijne vrouw te Windessie aangekomen, ten einde hier als waarnemend Zendeling op te treden en alzoo Van Balen in de gelegenheid te stellen, zich eens in Nederland te gaan verpoozen. In Oct. '94 hield V. d. Roest zijne eerste preek, en nadat hij voldoende was voorbereid, vertrok Van Balen met zijne vrouw in Jan. '95 naar Nederland.

De waarnemende Zendeling had geen gemakkelijke taak. In den beginne kon hij gunstige berichten overzenden: de scholieren kwamen trouw op, de Christenen gedroegen zich goed en eenige anderen hadden zich voor het dooponderwijs aangemeld, waaronder ook de veranderlijke Repoori met zijne vrouw. Het *raak*-maken

[1] Vgl. Nias, bl. 463.

bleef echter aan de orde van den dag. Nauwlijks waren de lieden van den eenen tocht thuis gekomen, of ze rustten zich tot een nieuwen toe. „Zij kwamen echter steeds onverrichterzake terug," — schreef Van der Roest — „de Heer verhoorde ons gebed." De Christenen lieten zich, helaas, in April overhalen om een feest mede te vieren ter gedachtenis aan bovengenoemden majoor. Men had namelijk op een der rooftochten eenen krokodil geschoten, en dat heette nu dezelfde, die den majoor had gedood. Een groot feest werd gevierd: er werd gegeten en gedronken, en ten slotte ging men dansen rondom den kop van het monster, die op een paal in den grond werd gezet. Zulk dansen bestaat ter plaatse eigenlijk slechts hierin, dat men twee aan twee loopt in den versnelden pas, waarbij men — en dat doen vooral de kinderen — zich op het dijbeen slaat. Zoodanige tochten en feesten doen de bevolking meer en meer verwilderen, en Van der Roest bemerkte met ontzetting, hoe sterk de macht der duisternis hier nog was. Dat zich met zulk eene uitgelatenheid getrouw kerkbezoek niet liet vereenigen, springt in 't oog. Naar 't voorbeeld der volwassenen bleven nu ook de kinderen van lieverlede uit de kerk. Op 't Kerstfeest verkeerde echter alles voor 't uitwendige weer in bloeienden toestand. Eerst werd 't gevierd met de pleegkinderen, en daarna met de 81 scholieren uit de negorij. „Kleederen, speelgoed, spiegeltjes, oorbellen, koralen enz. werden met onstuimigheid in ontvangst genomen. De ouders kregen gambir en tabak, omdat zij zoo goed waren geweest te komen." Op 1sten Kerstdag werd met de Christenen het (eerste) Avondmaal gehouden. Den volgenden dag was de kerk propvol, ter wille van de gambir, die zou worden uitgedeeld. Op enkelen na beoogden de Windessiërs nog geen geestelijke dingen. Zend. Van der Roest schreef daarom: „Wil ik kleederen enz. geven, dan wil men wel Christen worden, maar dan moet overigens alles bij het ouden blijven, doch dat gaat niet. De geringe eischen, welke ik stel, mogen toch wel wezen: te leven zonder opspraak te geven, eenigermate te laten blijken, dat men niet wil meedoen aan alles, wat de Heidenen als hunne liefhebberij aan de hand hebben." Inderdaad, deze eischen zijn niet zwaar, maar zou men ze wezenlijk reeds aan nieuwe Christenen uit de Papoewa's mogen stellen? Men zal misschien eene keuze moeten doen tusschen twee wegen: òf wachten met doopen, tot men verzekerd is, dat de candidaat ook Christelijk leven kan, òf doopen zonder meer te vorderen, dan dat de gedoopte zich stelle onder den invloed van het Woord.

In de eerste maanden van '96 kwamen vele schooljongens zeer ongeregeld op, daar ze met hunne vaders gingen visschen. Soms stond het aantal meisjes tot dat der jongens als 50: 10. Ofschoon de lieden in dezen tijd niet bepaald op roof uitgingen, rustig was het toch niet in de negorij. Zoo werd b. v. op 8 Maart de godsdienstoefening verstoord door het bericht, dat lieden van hier, die op een eiland in de buurt spijzen waren gaan koopen, op de terugreis door Wandammers waren overvallen. De opvarenden hadden 't strand kunnen bereiken, maar eene vrouw was met haren zuigeling in handen der roovers gevallen. Het mocht den Zendeling ditmaal gelukken, de menschen te overreden, zich van wraakneming te onthouden. Bij informatie bleek, dat die vrouw nog in leven was; zij werd voor een hoogen prijs gelost; het kindje echter hadden de wilden vermoord en het lichaampje onderling verdeeld. — Goede Vrijdag en Paschen waren hier ditmaal ware dronkenmansdagen, want er werd weer een feest gevierd: de enkelbanden van een kind waren te nauw geworden, en nu werd 2 dagen en nachten gedanst, waarna die banden werden doorgekapt. Het lawaai om die nietigheid was zóó groot, dat de Zendeling moeite had, zich voor de weinige kerkgangers verstaanbaar te maken, en aan zijne herinnering, dat men zich had verbonden op Zon- en feestdagen rustig te zijn, stoorde men zich niet. — Mocht Van der Roest nog in Mei schrijven, dat de gezondheidstoestand ter plaatse goed was, eenigen tijd later moest hij berichten, dat de meergenoemde pokken-epidemie ook naar Windessie was overgebracht, en er reeds 4 der pleegkinderen van Zend. Van Balen aan waren bezweken. In de kampoeng stierven velen aan deze epidemie, en de radeloosheid

der Heidenen was groot. De vrees had de menschen dermate bevangen, dat ze naar elkander niet meer omzagen. De dooden durfde men niet begraven; men wierp ze in eene prauw en liet deze naar zee drijven. Zelfs levenden werden op deze wijze aan den dood prijsgegeven. Eene vrouw bracht men naar een eiland, gaf haar leeftocht voor een halven dag, en liet haar daar den hongerdood sterven. De onzinnigste middelen werden op raad van den konoor tegen de ziekte beproefd. Zoo ging men b.v. voor een reusachtigen kikvorsch zitten zingen, van dien hulp verwachtende in den nood. Naar den raad van den Zendeling werd evenwel niet geluisterd. Velen verlieten de kampoeng, en zij, die achterbleven, begonnen nu de kerk te bezoeken, terwijl eenige jongelieden het voornemen uitspraken Christen te worden. Zoodra echter de epidemie voorbij was, keerde 't oude leven terug; de achterstallige feesten moesten worden ingehaald; het kerkbezoek was slecht; zelfs bleven 4 van de 6 Christenen weg, terwijl Marcus, die de beste werd geacht, onder de tucht moest worden gesteld, omdat hij eene tweede vrouw had genomen. — Dat treurige bericht was het laatste, door Van der Roest over dezen post gezonden. De terugkomst van Zend. Van Balen onthief hem van verdere waarneming. Boven is reeds gezegd, dat hij werd overgeplaatst naar Halmahera. [1])

Van Balen en vrouw verlieten op 13 Mei '97 het vaderland ten tweeden male, om hun moeilijk werk met nieuwen moed te hervatten. Onder hunne bagage bevond zich ook een motor-sloep. Het denkbeeld, in de wateren van N.-Guinea een eigen schip in de vaart te brengen, was reeds bij de eerste Zendelingen opgekomen in den tijd, toen hunne medebroeders op Sangir aan vaartuigen waren geholpen. [2]) Men dacht op N.-Guinea eerst aan een korra-korra of roeiboot, maar vond deze bij nader overweging niet doelmatig, waarop Geissler het voorstel deed, een stoomscheepje in de vaart te brengen met eigen bemanning, buiten bezwaar van de zendingskas. Daarover is in Nederland veel gesproken en geschreven; er kwamen ook bijdragen voor in, maar het einde was, dat er niets werd gedaan. Het onderwerp werd echter gedurig weer aan de orde gesteld. Op de Jaarvergadering der Utrechtsche Vereeniging in 1875 werd aangedrongen op verbetering der communicatie, zoowel met Ternate als tusschen de verschillende zendigsposten. Opnieuw nam nu het Bestuur de zaak ter hand, maar de uitvoering leed weer schipbreuk op de geldelijke bezwaren. Het gemis aan verbinding bleef dus voortduren, en 't is niet moeilijk te begrijpen, hoe Jens in '79 deze verzuchting kon slaken: „Ach, mocht de tijd eens aanbreken voor N.-Guinea, dat de Zendeling met eene prauw met goedgezinde roeiers ook andere plaatsen kan bezoeken, om het zaad des levens onder belangstellende Heidenen uit te strooien." Maar zelfs deze bescheidene wensch bleef onvervuld. Het optreden der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij heeft sedert in het gebrek aan communicatie met de buitenwereld voorzien, terwijl bovendien de gemeenschap met Ternate door het toenemen van den handel, die zich thans ook in de N.-Guineasche wateren voornamelijk van stoomschepen bedient, verbeterd is, maar de verbinding der zendingsposten onderling en de gelegenheid tot het maken van kleine zendingsreizen is nog hoogstgebrekkig. Toen daarom Zend. Van Balen in Nederland vertoefde, gaf hij zijn verlangen naar een petroleum-motorsloep te kennen, in de eerste plaats voor eigen behoefte. De stoomschepen der Paketvaart namelijk doen niet Windessie, maar wel Roon aan, en dus moet hij zijne brieven en benoodigdheden van daar laten halen. Aangezien de afstand 50 K. M. bedraagt en eene gewone prauw voor deze vaart weinig geschikt is, wenschte hij op gezegde wijze te worden geholpen. De kas der Vereeniging kon de kosten (*f* 5200) niet dragen, en dus moest de Zendeling collecteeren, zou zijn verlangen vervuld worden. De benoodigde som kwam in korten tijd bijeen, met hetgeen voorloopig voor onderhoud noodig zou wezen. In Juli van genoemd jaar mochten de Zendeling en zijne vrouw

---

[1]) Van Zend. Van der Roest komt in het Tijdschrift van het Bat. Gen. van K. en W., deel XL (1898) eene studie voor, getiteld: „Uit het leven der bevolking van Windessie." [2]) Zie bl. 636.

behouden te Windessie terugkeeren, en sedert vaart de motor-sloep in de Geelvinksbaai.

Met leedwezen bevond Van Balen, dat de toestand er hier gedurende zijne afwezigheid niet op vooruitgegaan was: de kerk werd uitsluitend door de enkele Christenen en de schoolkinderen bezocht. Om in de behoefte aan helpend personeel te voorzien, had hij een paar jongelingen, Johannes en Bastiaan geheeten, van Ambon medegebracht, maar hij had weinig dienst van hen; zij kenden trouwens ook de landtaal nog niet. Mevr. Van Balen heropende met 40 leerlingen hare school, waarop zij nu ook de Fröbel-methode invoerde. De bevolking was in dezen tijd weer zeer onrustig; in April '98 schreef Van Balen, dat er binnen 2 maanden een geheele reeks van *raak*-tochten was gehouden. Hij mocht echter ook wijzen op lichtpunten; niet alleen gaf de school goede hoop, maar er waren ook weer eenige doopcandidaten, en op Goeden Vrijdag zat men met 10 personen (waaronder 7 Papoewa's) aan den Avondmaalsdisch. Dat de Heidenen niet onder de prediking kwamen, werd aldus verklaard: „De eisch: bekeering, is het volk te machtig." Behalve zijn eigenlijk Zendelingswerk had Van Balen weer veel handenwerk: er moest een schuur, een gaanderij, een school, een badkamer en een regenbak komen, en hij zuchtte: „Hoe kom ik er door!" In dit werk kon zijne vrouw hem niet bijstaan, maar voor het overige stond zij hem weer krachtig ter zijde: zij vertaalde gedeelten uit de H. Schriften, welke dan des Zondags door hem in de kerk werden behandeld. Verder vervaardigden zij te zamen eenen liederenbundel, die met toevoeging van de Wet, de Artikelen en 't Gebed des Heeren te Andai gedrukt werd.

Een brief van Van Balen, ged. 13 Oct. '98, behelsde eene teleurstelling en eene verrassing. De eerste bestond hierin, dat van 7 doopcandidaten er zich 6 hadden teruggetrokken. De verrassing had eene onaangename en eene aangename zijde. Zij was deze: een der Christenen, Johannes, ging uit ontevredenheid op zekeren Zondagmorgen, in tegenwoordigheid van Bink, eerst tegen den Zendeling en daarna tegen zijn eigen vrouw hevig te keer. Toch kwam hij een oogenblik later in de kerk. Onder den dienst zat hij met gebogen hoofd vóór zich te staren, naar Van Balen meende uit boosheid, maar na afloop der godsdienstoefening barstte hij in tranen uit, en vroeg vergiffenis voor zijn onhebbelijk gedrag. Beide Zendelingen waren daarover zeer getroffen, en Bink zeide: „Zoolang ik op N.-Guinea ben, heb ik nog nooit gezien, dat iemand uit het volk voor groot en klein ongelijk erkende en op deze wijze vergiffenis vroeg." Zóó te ervaren, dat Gods Geest werkt in de harten, troost over menige teleurstelling. Recht bemoedigend was het ook voor Van Balen en zijne vrouw, dat de Controleur nauwkeurig kennis nam van het onderwijs en grooten lof had, zoowel voor de hier gevolgde methode als voor de vorderingen der leerlingen.

De vestiging van den Controleur op N.-Guinea oefende reeds eenen gezegenden invloed op de bevolking uit. Toen hij eens gedurende eenige maanden verhinderd was zich in deze streek te vertoonen, herleefden de rooftochten, maar zoodra hij weder verscheen en met energie daartegen optrad, kwam er over de lieden een heilzame schrik en een geest van gedweeheid maakte zich meester van grooten en kleinen. Een gevolg daarvan was, dat de kerk te Windessie beter bezocht werd dan in langen tijd was geschied. Van Repoori werd gemeld, dat hij in deze rustiger dagen voor de vierde maal plaats nam onder de doopcandidaten. Zijn broeder Marcus echter, die de betrekking van tolk (djoeroe-basa) bekleedde en had deelgenomen aan de gehouden rooftochten, was met de noorderzon vertrokken.

De laatste mededeelingen van hier gewagen, helaas, van nieuwe wederwaardigheden. Tot deze behoorden eene dysenterie-epidemie, die ter plaatse woedde, ook de woning van den Zendeling binnendrong en zelfs zijne goede vrouw aantastte. Gelukkig was deze beproeving van voorbijgaanden aard. Hetzelfde kan niet gezegd worden van de zorg voor de uitwendige dingen. De verschillende gebouwen kosten den Zendeling voortdurend veel tijd en kracht, en het strekt hem tot groot verdriet, dat hij nooit uit deze zorgen raakt en hij alles eigenlijk zelf en alleen moet doen. Zoo gaarne zou hij nu eindelijk eens geheel Zendeling zijn.

Zóó blijft hier in ieder opzicht de strijd voortduren. Zelfs de motor, de „Windessie," die Van Balen den last moest verlichten, draagt ten slotte niet weinig bij tot verzwaring zijner zorgen. Zoowel de boot zelf als haar machine vereischen in dit klimaat eene bestendige oplettendheid, zoodat hij schrijft: „'t Is een verwoede strijd, dien we met de oxydatie moeten voeren." De school blijft te Windessie het lichtpunt. Het aantal namen op de lijst klom weer tot 70, en van deze zijn soms 50 aanwezig. Het komen wordt geregelder en de vorderingen zijn duidelijk waar te nemen; zelfs kon reeds een begin worden gemaakt met tweestemmig zingen! Bepaalde bekeeringsgeschiedenissen vielen nog niet te vermelden, maar „de muur des Heidendoms is aan 't af brokkelen," — verzekert Mevr. Van Balen — en daartoe draagt de school wezenlijk bij. Eene kostelijke zaak is verder wat wordt medegedeeld, dat het wantrouwen der bevolking allengs plaats maakt voor vertrouwen, en de ouders beginnen mede te werken, door hunne kinderen naar school te zenden, ze tot stilzitten te vermanen, enz. Het Kerstfeest wordt ook op dezen post ieder jaar door klein en groot met vreugde begroet. Dat is nog wel voornamelijk ter wille van de geschenken, maar er wordt zorgvuldig voor gewaakt, dat de Kerstgeschenken de Kerstgeschiedenis niet verdringen. Op 't jongste Kerstfeest vroeg Van Balen, wat „vrede op aarde" beteekent, waarop een kleine dreumes fluks antwoordde: „Het wil zeggen, dat God niet meer boos op ons is." — Met Bijbelvertaling in 't Windessisch gaat Mevr. Van Balen geregeld voort, daarbij in 't oog houdende de behoeften der prediking en van hare school. De Ambonneezen, die hier als helpers zouden dienen, voldeden niet, en keerden daarom naar hun geboorteland terug.

De laatste opgave vermeldt, dat er thans te Windessie 11 Christenen zijn, en wel 3 mannen, 3 vrouwen en 5 kinderen. Het begin was moeilijk, en de arbeid blijft moeilijk, te meer wijl de Zendeling en zijne vrouw voortdurend aan koorts lijden, maar hunne pogingen zijn toch geenszins vergeefsch. God is niet onrechtvaardig, dat hij het werk van Van Balen en zijne vrouw zou vergeten, en den arbeid der liefde, die zij aan Zijnen Naam bewijzen, dienende de ongelukkigste Zijner menschenkinderen. (Hebr. 6 : 10.)

Slotopmerkingen.

1. We hebben ons bezoek aan de zendingsposten op N.-Guinea volbracht, en gezien, dat ze liggen ten deele op de vaste kust, ten deele op eilandjes nabij de kust. Raadplegen we de kaart, [1]) dan bemerken we, dat ze alle vallen binnen 0°90' en 2°25' Z. B. en dus liggen op of bij 't noordelijk schiereiland. Slechts een klein gedeelte van het uitgestrekte eiland is zendingsterrein, en de hierop gestichte posten (8) zijn tegenwoordig niet eens voor de helft bezet. Begeerte om het aantal posten te vermeerderen heeft steeds bestaan. Vele kleine en grootere reizen zijn van den beginne door de Zendelingen ondernomen, hetzij met het rechtstreeksche, hetzij met het zijdelingsche doel het arbeidsveld uit te breiden. Interessant waren vooral de beide reizen, door Bink in '92 en '93 gemaakt naar de Humboldtsbaai. [2]) Hij werd daar zeer vriendelijk ontvangen; men wilde er gaarne eenen Zendeling hebben, en hij raadde zijn Bestuur sterk aan, er een post te vestigen, liever dan aan de Wandammenbaai, waarop men destijds het oog had. Dat het tot dusverre tot uitbreiding niet gekomen is, en ook aan de Humboldtsbaai, hoe uitlokkend de voorstelling van Bink ook was, geen post is gesticht, moet worden toegeschreven: 1° aan de zeer dunne bevolking, die men overal aan de kust vindt, en 2° aan de financieele zwakheid der Vereeniging, welke haar belette meer Europeesch personeel naar dit haar terrein uit te zenden. Het binnenland van Nederlandsch N.-Guinea is nog geheel van Evangelisatie verstoken. Met een enkel woord hebben we op de oorzaak daarvan reeds gewezen. In Febr. '98 deelde Zend. Metz mede, dat 2 mannen van Andai diep in het binnenland waren doorgedrongen en hem o. a. hadden verteld van eenen

---

[1]) B. v. die der Groote Geelvinksbaai, samengesteld door H. von Rosenberg. [2]) Zie Tijdschrift Bat. Gen. van K. en W., deel XXXIX (1897).

kannibalen-stam, wonende in hooge ijzerhout-boomen. Hunne mededeelingen gaven hem deze woorden in de pen: „Wat houdt dit land nog in zijnen schoot verborgen! God de Heer geve, dat het bloot kome te liggen voor Zijne boden. Wie zal in dit bergland doordringen? Geve de Heer, dat er wegen komen!" — Moge Zend. Metz de vervulling van dien wensch weldra aanschouwen! Op 't oogenblik is er nog wel geen uitzicht op, maar bij den Heer is ook dat mogelijk.

2. Ofschoon niet zoo onbeschaafd als de Papoewa's in het binnenland, de lieden onder welke de Zendelingen zich gevestigd hebben zijn toch ook nog ware barbaren. Zoo komt het, dat men hier overal bij de Zendelingen vuurwapenen aantreft, wat elders in Indië niet of zeldzaam het geval is. Na het bovengenoemde request van de Pioniers, waarin zij ook om geweren vroegen, werd aan ieder van hen namens het Gouvernement door den Resident een geweer uitgereikt, „daar men hier moeilijk zonder vuurwapenen kan." Deze beschouwing bleef hier heerschen, en zoo komt het, dat in de Berichten der Utrechtsche Vereeniging nog al eens om geweren gevraagd is. Toen b. v. Woelders zich met verlof in Nederland bevond, gaf hij zijn verlangen te kennen naar eenige jachtgeweren (liefst achterladers), om ze mede te nemen naar zijnen post voor zijne volgelingen. Nu kan het wel zijn, dat men ze in de eerste plaats voor de jacht wilde gebruiken, maar ze moesten toch ook zeker in gevaar voor verweermiddel dienen. Bestendig toch zijn de Zendelingen hier door gevaren omgeven. Dat kwam in ons overzicht reeds dikwijls aan het licht en zal door het volgend verhaal nog duidelijker worden. Een handelsvaartuig bracht in 1889 aan den Resident te Ternate eene formeele oorlogsverklaring van de Wandammers, bestaande uit 5 scherpgepunte bamboes. Toen kort daarop de Resident aan Wandammen een bezoek bracht, nam de bevolking eene zeer vijandige houding aan, welke eene landing, wilde men bloedstorting vermijden, onmogelijk maakte. Eene tuchtiging werd nu noodzakelijk gekeurd, en eene expeditie, bestaande uit 2 stoomschepen en 50 korra-korra's, werd daartoe de baai ingezonden. Alle huizen werden verbrand, terwijl de kokos- en sagoboomen werden omgehouwen. De bewoners echter hadden zich bij 't verschijnen der vloot ijlings in de bosschen verborgen. Daar er alle reden van vrees bestond, dat de Wandammers wraak zouden nemen op de Zendelingen, voorzag de Resident de nabijgelegen zendingsposten van geweren en ammunitie. Bij de bespreking van Windessie zagen we reeds, hoe men daar nacht op nacht tegen eenen aanval op zijne hoede moest zijn. Het gevaar werd echter door God genadig afgewend; de Wandammers, in plaats van den Zendelingen leed te doen, riepen hunne hulp in en onderwierpen zich, waarop de Resident er met Zend. Bink heenging, vrede sloot, hoofden aanstelde en vlaggen uitdeelde. Het einde was, dat zich hier voor het Evangelie eene deur opende. In '92 namelijk vertoefde de Christen Filippus van Mansinam eenen korten tijd te Wandammen en nam deze gelegenheid waar er het Evangelie te verkondigen. De korano belegde eene volksvergadering, en daarin deed die Christen mededeelingen over den godsdienst der blanken, waarop een mambrie hem de amulet overhandigde, aan welke hij tot dusver zijn geluk in den strijd had toegeschreven, terwijl men door Filippus naar Mansinam de boodschap zond, dat men gaarne een eigen Zendeling zou hebben. Aan dien wensch is geen gevolg gegeven. Wat we echter wilden zeggen is dit, dat de aanwezigheid van vuurwapenen op de N.-Guineasche zendingsposten uit de algemeene onveiligheid dient te worden verklaard.

3. Tot de instandhouding der barbaarsche zeden, welke hier heerschen, dragen vooral bij de konoors, die de hechtste steunsels zijn van het Papoewasche Heidendom. We zeiden reeds iets (zie bl. 760) over het ambt van ***konoor***, maar komen er nog even op terug. Gedurig staat er onder de Papoewa's iemand op onder dezen titel, voorgevende teekenen te kunnen doen, b.v. dooden te kunnen opwekken, oude menschen te kunnen verjongen, schatten te voorschijn te kunnen brengen, enz. Uit den aard der zaak zijn zulke valsche profeten vijanden van het Evangelie. Geissler berichtte in '67, dat te Wandammen een ***konoor*** was

opgestaan, die de menschen wijsmaakte, dat hij dooden kon opwekken, ja er reeds 3 had opgewekt. De Papoewa's waren zóó met hem ingenomen, dat zij des Zondags opzettelijk van huis gingen en niet in de kerk wilden komen. — In '82 deed zich op Mansinam een *konoor* gelden, die voor geruimen tijd al zijne collega's overschaduwde. Nu eens hoorde men hem 's avonds met luide stem zingen, opdat een ieder hem zou hooren; dàn sloeg hij op een gong of ander geraasmakend instrument; op een anderen keer sprong hij luid gillende als een bezetene rond om den boozen geest uit een zieke te bannen. Hij spoorde de menschen aan tot rumoer-maken, zeggende, dat dan de dooden wel zouden opstaan. Na eenigen tijd dat rumoer verdragen te hebben, begaf Van Hasselt zich naar het huis, waar die man zich ophield, om te zien, of hij hem niet tot kalmte zou kunnen stemmen, maar hij werd er met beleedigingen en bedreigingen ontvangen; men sprak er zelfs van, den Zendeling te vermoorden. Na eenige dagen kwamen allen echter tot bedaren. De konoors geven voor, dat zij door eene macht buiten hen bewerkt worden. Een van hen gewaagde zelfs van eenen man, die hem influisterde, en toen Van Hasselt op zekeren tijd aan een gewezen konoor de vraag deed, of hij nog wel eens eene ingeving had, gaf hij dit zonderlinge antwoord: „Neen, dat *dier* heb ik weggesmeten." Merkwaardig is ook in dit opzicht eene mededeeling van Jens. Op zekeren avond, toen de bidstond uitging, bleef een der bezoekers achter en vroeg hem te spreken. Hij vertelde daarop den Zendeling, dat hij reeds verscheidene nachten verontrust werd door visioenen. Soms was het, of iemand in een wit kleed hem bij den arm greep; soms was het, of dezelfde gedaante hem omknelde, zoodat hij nauwlijks adem kon halen. Zijne verwanten meenden, dat hij door de geesten der voorouders bezield werd tot konoor, maar hijzelf dacht aan eene inwerking des Satans. Na samenspreking en gebed liet Jens hem naar huis gaan, en sinds dien tijd had hij van zulke gezichten geen last meer. Op alle zendingsposten — gelijk boven bleek — werd de Evangelisatie door konoors tegengestaan. Niet allen maken even grooten opgang, maar dat kan ook bezwaarlijk hierom, dat er zoovele zijn. Zend. Van Balen deelde in een zijner laatste brieven mede, dat er in het kleine Windessie wel een dozijn zulke lieden waren. Deze valsche profeten schijnen in den regel vast overtuigd van hunne roeping te zijn, en daar de prediking der Zendelingen de macht van het Heidendom, welke zich in hen als concentreert, aantast, kunnen zij die niet verdragen.

4. Tot dusverre stonden de enkele Zendelingen slechts zwak beschermd tegenover de menigvuldige openbaringen van de woestheid der Papoewa's. Wanneer de oude geest weer eens over den stam vaardig was geworden, werd naar de vermaningen der Zendelingen dikwijls niet geluisterd; om hunne eigene hoofden geven zij niets; daarenboven zijn deze niet zelden in de gepleegde barbaarschheden betrokken. Er bleef in zulke gevallen voor de Zendelingen geen andere weg over dan een klacht in te dienen bij den Resident op het vergelegen Ternate. Bezocht daarop de Resident de Geelvinksbaai weer eens, dan vermaande hij de bevolking, maar deze vermaningen waren doorgaans spoedig weer vergeten en werkten dus weinig uit. Verder wilde de overheid blijkbaar liever niet gaan. Het minst genegen tot inmenging in de zaken op N.-Guinea toonde zich zeker wel Res. De Clercq. Zelfs werden in dien tijd de moordenaars van den kapitein der „Corredo" (zie Mansinam) niet gestraft, terwijl de Resident in 't algemeen bezwaar maakte tegen bestraffing van bedrijvers der *raak*-tochten. Hij ging zelfs zoo ver van de Zendelingen aan te schrijven, zich niet in de „huiselijke" aangelegenheden der Papoewa's te mengen, noch te dreigen met een stoomschip. Zij hadden het dus rustig aan te zien, dat menschen vermoord werden, zelfs in hunne onmiddellijke nabijheid, zonder den boosdoeners te mogen aanzeggen, dat ze hunne straf van het Nederlandsch Bestuur niet zouden ontgaan. Dat was niet gebeurd zoolang hier Zendelingen waren. [1]) Te voren hadden ze althans op eenige bescherming en medewerking van de zijde der overheid mogen rekenen. Thans was het hek van

[1]) Ber. 1888 bl. 163.

dam. De Papoewa's dreven zelfs
enwoordigheid der Zendelingen den
net het Nederlandsch gezag, en alle
was er uit. Het is duidelijk, dat, bij
luren van deze bandeloosheid, het
ı op N.-Guinea voor hen eene
gelijkheid zou zijn geworden. Gedacht de Hooge Regeering
; dan de Resident. Het Bestuur der
niging wendde zich in 1887 tot haar
net verzoek, iets te doen tot beteuder roof- en moordtochten, en
g de toezegging, dat eens of tweemaal
ıar een stoomschip naar N.-Guinea
aan, met den Resident of een ander
enaar aan boord. Deze maatregel,
on eene verbetering, was echter
l onvoldoende. Zend. Jens, in '80
ıde over sluipmoorden, sprak als zijn
len uit, dat deze door eenig Regeeezag in de Dorehbaai wel konden
n voorkomen, en na de bovenbeen expeditie tegen Wandammen
: hij de verzuchting: „Och, werd
een geregeld bestuur ingevoerd!"
'as sinds den aanvang der Evangehet eenparig verlangen der Zende-
, en een dringende eisch van het
In '98 schreef daarom het Bestuur:
s vele jaren was door onze Zendeaangedrongen op de vestiging van
bestuur. De moord- en rooftochten
ı voortdurend zulk een hinderpaal
le Zending, dat wij herhaaldelijk met
erzoek tot den Minister van Koloniën
gekomen, om op genoemde wijze
n paal en perk te stellen." Welnu,
ien veeljarigen aandrang is eindelijk
de Regeering gevolg gegeven, en
Nov. 1898 werd de Heer Van
zee geïnstalleerd als Controleur van
ordkust van N.-Guinea, met de standMonokwarie. De vestiging van den
oleur, die de noodige bevoegdheid
te bezitten om het gezag te doen
digen, droeg reeds nu vrucht tot
lering van vrede en veiligheid.

Eene voorname plaats onder de
len, door welke de Zendelingen hier
ısver het Evangelie in de harten
en te planten, wordt — gelijk bij
bespreking der verschillende posten
— ingenomen door het vrijkoopen
inderen (ook wel, maar minder, van
en), die zij dan in huis opnamen, onderwezen, enz. Zoo bestond b. v. het gezin van Zend. Van Hasselt Sr. in 1890, behalve de familie, uit 30 leden. Deze vrijgekochten kostten hem aan onderhoud [1]) per hoofd en per jaar *f* 30, dus ongeveer *f* 1000 te zamen. 't Is duidelijk, dat het inkomen van eenen Zendeling zulk eene buitengewone uitgave niet kan dragen. Nu wordt deze wel eenigszins verminderd, daar de vrijgekochten bedienden uitsparen, maar zij blijft niettemin drukken, waarom dan ook het Bestuur tot particulieren of vereenigingen de uitnoodiging richtte, er voor hunne rekening te nemen, terwijl de Zendelingen ook wel op eigen gelegenheid steun voor dat werk zochten. Hoe zij aan zulke lieden komen, is bekend: ze worden elders gevangen en dan medegevoerd. Dikwijls laat men ze eerst hongerlijden, om dan te kunnen voorwenden, dat ze door hunne familie uit gebrek verkocht zijn. Koopen de Zendelingen ze niet vrij, dan wacht hun niet anders dan een gruwelijke dood. Nu heeft dat vrijkoopen door de Zendelingen meermalen afkeuring uitgelokt. Op den Zendingsdag der Utrechtsche Vereeniging in 1895 werd zelfs van „vermomde slavernij" en van een „voortdurenden toestand van lijfeigenschap" gesproken. De Resident van Ternate dacht er niet anders over, want deze voegde Zend. Van der Roest in '95 toe: „Door uwe goedheid neemt gij voor $^1/_{50}$ aandeel in den slavenhandel." Van der Roest kon dat niet tegenspreken, want wat was gebeurd? Vrienden van de Windessiërs hadden een paar kinderen geroofd, en één er van verkocht aan den Zendeling, die later vernam, dat die vrienden er nog wel eenige wilden rooven, als hij er voldoende voor betaalde. [2]) Op gezegden Zendingsdag nu deden Mr. W. B. Bergsma en Ds. A. Voorhoeve het voorstel, eene commissie te benoemen, ten einde te onderzoeken, of het vrijkoopen van slaven door de Zendelingen, waardoor zij hunne lijfeigenen werden, de slavernij op N.-Guinea niet bestendigde. Het voorstel werd aangenomen en eene commissie werd benoemd. Intusschen trokken de Zendelingen zich die gebezigde uitdrukking „vermomde slavernij" aan en protes-

[1]) De inkoopsprijs is ongeveer *f* 50 per stuk
[2]) Ber. 1896 bl. 77.

teerden er tegen, waarom op de volgende jaarvergadering te Utrecht werd verklaard, dat de benoeming dier commissie geenszins eene afkeuring van de gedragslijn der Zendelingen inhield, maar alleen bedoelde tot helderheid te brengen, of uit die vrijgekochten zelfstandige leden eener Christengemeente kunnen worden gevormd. Het oordeel der Zendelingen was in 't algemeen: „dat de afschaffing van vrijkoop van kinderen noch in het belang der inboorlingen, noch in het belang der Zending is, zoolang de handel in menschen niet is afgeschaft, noch door het Gouvernement strafbaar gesteld is," [1]) en men heeft zich in 't vaderland daarbij neergelegd, zoodat de zaak bleef gelijk zij was, zonder dat men de gewenschte helderheid had verkregen. Wat bepaaldelijk het koopen van kinderen betreft, Zend. Metz verdedigde dat op de volgende gronden: 1º de Zendelingen hebben ze noodig voor bedienden, daar vrijen hier niet dienen willen, en 2º worden ze door de Zendelingen niet gekocht, dan gaan ze een wissen dood tegemoet. [2])

6. De eerste Zendelingen zagen zich genoodzaakt zelf, voor een deel althans, in hun onderhoud te voorzien. Het eenige middel, dat zij daartoe konden bezigen, was de handel (zie bl. 765). Kwaad stak daarin niet. Zend. Van Hasselt zegt: [3]) „Zoo weinig benadeelde dit handelen de bevolking, dat in later tijd, toen bezoldigde Zendelingen geen handel meer dreven, [4]) de bevolking daarover ontevreden was." Toch heeft men den handel dier eerste Zendelingen scherp veroordeeld. Zoo zegt Wallace, na een bezoek te hebben gebracht aan Ottow en Geissler op Mansinam: „Er is één trek bij deze zending op te merken, die ik vrees, dat haren zedelijken invloed zeer zal benadeelen. Het is namelijk aan de Zendelingen vergund handel te drijven tot aanvulling van het zeer geringe inkomen, dat zij uit Europa trekken, en natuurlijk zijn zij verplicht, willen zij er eenig voordeel van hebben, daarbij het gewone beginsel van den handel: goedkoop inkoopen

[1]) Ber. 1898 bl. 83. [2]) Ber. 1895 bl. 132. [3]) Gedenkboek, bl. 79. [4]) „De ruilhandel in voorwerpen voor het dagelijksch leven kan niet afgeschaft worden, want hij is bijna de eenige weg om het noodige voedsel te bekomen." (Van Hasselt.)

om duur te verkoopen, in acht te nemen." En verder: „Van handeldrijvende Zendelingen, die wel leeren wat Jezus zeide, maar niet doen zooals Hij deed, kan men niet meer verwachten dan dat zij hun een zeer oppervlakkig vernisje van hunnen godsdienst zullen mededeelen." [1]) Zulk eene scherpe veroordeeling verdienden die Zendelingen zeker niet van eenen man, dien zij gastvrij in hun huis hadden ontvangen, en dat te minder, omdat zij zich aan praktijken, als door hem werden afgekeurd, geenszins schuldig maakten. — Nadat de Utrechtsche Vereeniging de leiding der Zending had gekregen, bestond er voor de Zendelingen geen reden meer, op die wijze hun onderhoud te zoeken, met uitzondering van de Zendeling-werklieden, die eene karige bezoldiging trokken. Een van deze, C. Beyer, hield nog eenige jaren den handel aan, voor rekening van deze Vereeniging, tot zij hem wegens ongeschiktheid doorvan onthief (zie Doreh). Het bleek echter hoe langer zoo meer, dat het toch zeer wenschelijk was, tegenover de vele handelaren, die slechts eigen voordeel zoeken, hier eenen handel te openen op Christelijken voet, en nadat de Kon. Paketvaart-Maatschappij was opgericht en men wist, dat deze ook op N.-Guinea zou varen, werd daarom vanwege de Utrechtsche Vereeniging in 1888 eene commissie benoemd „tot onderzoek naar de wenschelijkheid en mogelijkheid van den handel op N.-Guinea (Geelvinksbaai)." De uitslag der bemoeiingen van deze commissie was als volgt: de Heer J. Meywes verklaarde zich bereid, om op N.-Guinea als toko-houder op te treden, en vertrok met handelswaren naar Batavia. Daar ontving hij eene benoeming tot Agent der Paketvaart voor N.-Guinea. Aangekomen te Doreh, nam hij zijnen intrek bij Zend. Jens. In '93 kon de commissie voor den handel op N.-Guinea mededeelen, dat het daarmede gunstig stond, en dergelijke verklaring werd door haar ook in de volgende jaren afgelegd. In '97 kon zij zelfs rapporteeren, dat eene winst van *f* 2278.37 was gemaakt. In 1900 werd de commissie ontbonden, en vervangen door eene Naamlooze Vennootschap,

[1]) A. R. Wallace, Insulinde, 2de deel, bl. 335 en 336.

die nu met grooter kapitaal hoopt te kunnen werken en de zaken wenscht uit te breiden, zoodat men niet langer tot Doreh beperkt is. Het doel der Vennootschap is, de Papoewa's in de gelegenheid te stellen, zich van goede waar tegen matigen prijs te voorzien, en tot de beginselen, waarvan zij uitgaat, behoort, dat de Christelijke rustdag in eere wordt gehouden; dat men niet op crediet levert, en dat geen alcoholische dranken of vuurwapenen mogen worden verkocht. Op deze wijze hoopt de Vennootschap de Zending zedelijk te kunnen steunen. [1])

7. De liefdadigheid, door de Zendelingen op 't Kerstfeest en bij andere gelegenheden uitgeoefend, zou iemand licht doen denken, dat de Papoewa's arm zijn. Velen hunner zijn het ook inderdaad, maar geenszins allen, wat blijkt o. a. op hunne feesten. Zend. Metz verhaalt, dat in '97 te Andai eene bruiloft werd gevierd, waaraan ongeveer 250 gasten deelnamen. Voor dat feest waren toebereid: 2 varkens, 3 balen rijst, 5 pikoels sago, behalve gebak en vruchten. De gastheer had ƒ 100 geboden voor een varken, maar daarvoor had de eigenaar het niet willen afstaan. Metz besloot zijn verhaal met deze woorden: „Hieruit blijkt, hoe rijk en verrijkt het volk is, en dat het geens dings gebrek heeft." De Kerstgeschenken zullen wel voornamelijk ten doel hebben, de harten te winnen, terwijl men met het uitreiken van kleeren tevens wel zal beoogen, de Papoewa's aan voegzame kleeding te wennen. — De Papoewasche Christenen willen ook wel iets afstaan; over gierigheid wordt in de Berichten niet geklaagd; integendeel, reeds dikwijls werd door de Zendelingen eene aardige bijdrage voor een of ander goed doel onder hen verzameld. In '83 b. v. werden de reparatiën aan de kerk te Mansinam bekostigd uit de opbrengst der collecten aldaar, te Doreh en te Monokwarie, en wel tot het aanzienlijk bedrag van ƒ352. Verschillende voorbeelden van de milddadigheid der Christenen gaven we reeds in ons verhaal van de zendingsposten, en ze kunnen gemakkelijk worden vermeerderd. Zelfs wordt door de Papoewasche gemeenten het zendingswerk in andere deelen van Indië wel gesteund.

8. Men kan God niet genoeg danken, dat mede uit deze diepgezonken Papoewa's de Kerk van Christus wordt gebouwd. Niet alleen vindt men thans op hun eiland eenige gemeenten, die een kleiner of grooter schare van geloovigen tot kern hebben, [1]) maar ook werd reeds meermalen een Christen-Papoewa buiten het eiland openbaar, een brief van Christus te zijn, door den dienst der Zendelingen bereid, geschreven niet met inkt, maar door den Geest des levenden Gods (2 Cor. 3 : 3). Behalve enkelen, die in ons overzicht voorkwamen, nemen we eerst een voorbeeld uit 't verleden. Toen de Weduwe Ottow N.-Guinea verliet, volgden haar twee Papoewasche meisjes naar Meester-Cornelis, waar ze door Ds. King werden gedoopt. Later gingen ze met hare pleegmoeder mede naar Midden-Java, waar ze beide in 1881 na een godvruchtig leven blijmoedig in den Heer ontsliepen, aangename herinneringen achterlatende bij allen, die haar hadden gekend. — En nu nog een voorbeeld uit 't heden. Twee Hollandsche Dames maken eene reis over Java en schrijven uit Bandoeng het volgende: „In het hotel alhier vonden we een Papoewasch Christenmeisje, zeer beslist geloovig, en begeerig om wat meer uitlegging van het Evangelie te hebben, zoodat wij gisteren ochtend samen konden lezen en bidden. Zij spreekt heel goed Hollandsch, het Maleisch kent zij niet." [2]) En van deze Papoewa's wilden geleerden ons wijsmaken, dat ze niet vatbaar zouden zijn voor beschaving!

9. Ten slotte een woord over de tot heden op N.-Guinea gevolgde wijze van arbeiden, die uit al het voorafgaande den lezer voldoende bekend zal zijn. In eene rede, door Zend. Jens gehouden op den Zendingsdag te Utrecht in 1900, liet hij zich daarover aldus uit: [3]) „Eigenaardig is de zendingsarbeid op N.-Guinea. Het is nog de tijd der eerstelingen; de volle oogst kwam nog niet. Hoe menigwerf ik ook de toestanden overdacht en met mijne broeders besprak,

[1]) Zie verder de *Nederlandsche Kerkbode* van 1 Juni 1901.

[1]) De Rijnsche Zending begon in 1892 op Duitsch N.-Guinea, en heeft het nog niet verder gebracht dan de oprichting van 4 kleine scholen [2]) Vredebode van 17 Mei 1901. [3]) Ber. 1900 bl. 105.

eene andere methode, dan tot heden gevolgd, vond ik niet, en ik geloof, dat wij daarbij moeten blijven." Met deze zienswijze kunnen wij ons geheel vereenigen. Welke andere methode zou men hier ook invoeren? Verbinding van landbouw met Evangelisatie? Daarvoor is het misschien later tijd, als men de stammen in het binnenland zal hebben bereikt. Het beste is in de gegeven omstandigheden zonder twijfel: voortgaan op de tegenwoordige wijze, maar als 't eenigszins kan met inachtneming van de volgende punten: 1º vermeerdering van het aantal Zendelingen, overeenkomstig den wenk van Geissler: „N. Guinea moet met kracht worden aangepakt!" 2º aankweeking of invoering van een groot aantal Inlandsche helpers, overeenkomstig den wensch van Woelders: „verhonderdvoudiging der arbeiders!" 3º zorgen voor eene goede verbinding tusschen de verschillende posten, met andere woorden: doen in 't groot wat Van Balen in 't klein heeft gedaan, en eindelijk 4º uitzending van minstens één Zendeling-geneesheer, die ten allen tijde over het vaartuig, bedoeld in sub 3, kan beschikken. — Mij dunkt, het verkregen resultaat (de omstandigheden in aanmerking genomen) wettigt en dringt tot grooter krachtsontwikkeling. Heeft men eenmaal een flink Inlandsch personeel, dan kan men ook 't binnenland ingaan, en wie weet, of men dan niet langzamerhand zijne posten daarheen (in meer koortsvrije streken) kan verplaatsen. Deze wenschen omvatten zeker niet te veel. De Utrechtsche Vereeniging, met haar groot leger van bestuurders en hare vele vermogende begunstigers, kan en moet meer kracht ontwikkelen.

We eindigen met de dichtregelen van Nic. Beets, bepaaldelijk met het oog op N.-Guinea geschreven:

Verdrijf den nacht, verstoor zijn werk door d' Evangeliestem!
De Heiden vraagt niet naar uw hulp; God vraagt voor hem.
De taak is zwaar, de vrucht komt traag en zorglijk voort.
Getroost u dit; werk door en bid; God werkt en hoort.

RESIDENTIE TIMOR.

I. TIMOR.

In de Inleiding hebben we met een enkel woord gesproken over het eiland Timor en zijne bevolking, en een zeer beknopt overzicht gegeven van hetgeen daar gedurende het bestaan der O. I. Compagnie gedaan is tot invoering en uitbreiding van het Christendom. Dat overzicht eindigde met het jaar 1774 (bladz. 41 en 42). Wel is Timor daarna nog eene enkele maal door eenen Predikant bezocht, maar er werd niet meer geregeld gearbeid. Het laatste bezoek is er gebracht in 1802. [1] We hebben nu op het in de Inleiding gelegde fondament voort te bouwen, en te verhalen wat in de verloopen eeuw op Timor door de Zending is gedaan, en hoe het daar tegenwoordig op 't gebied van Kerk en Evangelisatie gesteld is.

Boven hebben we gezien (bladz. 676), dat in 1818 aan Kam 3 medearbeiders werden toegezonden. Een van deze, R. Le Bruijn, werd, te Batavia aangekomen, benoemd tot waarnemend Predikant te Koepang. Hij werd het hoofd van het zendingswerk in het Timorsche, gelijk Kam was van dat in het Ambonsche. Op 1 Mei van het volgend jaar arriveerde hij te Ambon, waar Kam hem met groote blijdschap ontving. In zijnen eersten brief van Koepang, ged. 31 Juli 1820, deelde hij mede, de Christenen te hebben aangetroffen verstrooid, verzonken in onkunde en voor een deel ook in onverschilligheid. Zij waren dan ook reeds 20 jaren lang van onderwijs en prediking verstoken geweest, en op het geheele eiland Timor werd niet één compleet exemplaar van het Nieuwe Testament gevonden. Le Bruijn vergaderde de verstrooide schapen, onderwees en predikte ijverig, en vervaardigde tevens eenige noodzakelijke Christelijke lectuur. De Resident, Hazaert, schonk hem een woonhuis, als blijk zijner belangstelling, en steunde zijnen arbeid zedelijk en financieel. Eenige scholen werden geopend met geldelijken steun der Regeering. Het kerkgebouw, sinds 1797 in vervallen toestand verkeerende, zoodat de godsdienstoefeningen in het fort moesten worden gehouden, kon men door milde bijdragen der gemeente in '21 gaan herbouwen. Met den arbeid te Babauw (op 6 uren afstands van de hoofdplaats) en op 't eiland Rotti (aan de overzijde der zeestraat) was alreede een begin gemaakt, en op den 12[den] Juli van dat jaar werd te Koepang een Rottineesch „koning" na verandering van hart en wandel door Le Bruijn gedoopt. Tot ondersteuning van zijnen arbeid stichtte hij op de hoofdplaats een Hulpgenootschap, voornamelijk ten behoeve van het onderwijs, zoomede eene afdeeling van het Indisch Bijbelgenootschap, welke in '23 ruim *f* 800 contribueerde. Zijn optreden te Koepang riep dus nieuw leven en warme belangstelling in de dingen van het koninkrijk Gods te voorschijn. Le Bruijn breidde zijne werkzaamheid ook uit over de Zuidwester-eilanden, waar in 1823 (namelijk op Letti) de twee ijverige Evangeliedienaren van Ambon en Timor elkander ontmoetten. In het daaropvolgende jaar doopte Le Bruijn op die eilanden niet minder dan 496 zielen. Het fonds van het Hulpgenootschap te Koepang stelde hem in staat, reeds nu 8 onderwijzers in zijne afdeeling te bekostigen, en hoe verheugde zich de ijverige man, toen 200 leerlingen aan het schoolexamen konden deelnemen en allerwegen bewijzen van vooruitgang waren op te

[1] Door Ds. F. L. Muller. Deze bezocht destijds ook Rotti. Zie Meded. XVI bl. 327.

merken. Resident Hazaert deelde bij deze gelegenheid voor *f* 150 aan geschenken onder de scholieren uit, en er werd *f* 40 voor het Genootschap gecollecteerd. — Op het einde van '24 ving Le Bruijn ook aan, te werken onder de slaven op Koepang. Hij opende voor hen eene afzonderlijke school en ging eene afzonderlijke godsdienstoefening voor hen houden.

Tot kenschetsing van den geest, waarin Le Bruijn arbeidde, nemen we hier een gedeelte op uit eenen brief, door hem geschreven op 26 Juni 1826: „O, hoe genoeglijk is ons werk als Zendelingen, indien het hart slechts *wel* geplaatst is. Het is de liefde tot onzen Heiland alleen, die ons dringen kan, om vaderland en betrekkingen, ja alles vaarwel te zeggen, ten einde hen, die nog zitten in duisternis en schaduwe des doods, te gaan verkondigen: vrede door het bloed des kruises. Wij zijn alzoo in den volsten nadruk medearbeiders Gods, en mogen, wanneer wij getrouw bevonden worden, op Zijne genadige ondersteuning rekenen. Dit indenkende, verlies ik menigmaal mijzelven in dankbare aanbidding, maar gevoel mij daardoor dan ook telkens te meer opgewekt, om mij met al mijne krachten aan Jezus' dienst volvaardig toe te wijden, en ze geheel en al aan te wenden tot uitbreiding van Zijn heerlijk rijk op aarde." [1]) Deze betuiging was bij Le Bruijn geen ijdele klank. Kam had allen lof voor zijn ijver en bekwaamheid, en niet minder prees hem het Medewerkend Genootschap te Batavia, hetwelk o. a. berichtte, dat hij zijne reizen naar de omliggende eilanden deed voor eigen rekening. En hoe zijn werk op Timor zelf gewaardeerd werd, daarvan gaf Res. Hazaert een nieuw bewijs, door, toen de „voorbeeldeloos werkzame Broeder" (gelijk het Genootschaps-Bestuur Le Bruijn noemde) in 1825 het initiatief nam tot de stichting van een Weeshuis, daarvoor duizend gulden te schenken.

Schoolonderwijs beschouwde Le Bruijn als het eerste en voornaamste middel ter verbreiding van het Evangelie, en hij bevorderde het daarom zooveel hij kon. Op 't einde van 1825 had hij in zijnen werkkring reeds 10 scholen met 720 leerlingen. Maar ook ter bevordering der godsdienstoefeningen deed hij het mogelijke, wat hieruit kan blijken, dat overal, waar Christenen woonden, kerken herrezen of verrezen. Eene vertaling van de Evangelische Gezangen in 't Maleisch werd dit jaar door hem volbracht en ter perse gezonden, en men was over den gang van het werk in deze afdeeling zóó voldaan, dat de Regeering in genoemd jaar Le Bruijns traktement met *f* 300 verhoogde. [1]) Het geheel der werkzaamheid op dezen post gaf zulk eenen goeden indruk, dat, toen Le Bruijn in '27 op 2 ter reede liggende oorlogschepen eene collecte hield voor zijn Hulpgenootschap, deze *f* 671 opbracht. — Een bijzondere zegen was het, dat het huis van Le Bruijn, en dat waarin 5 pasaangekomen Zendelingen logeerden, gespaard werd bij eenen brand, die op 4 Aug. van pasgenoemd jaar in 3 uren tijds het grootste en voornaamste gedeelte van Koepang verwoestte.

Deze nieuwe Zendelingen waren J. E. Höveker, J. C. ter Linden, F. W. Karbe, J. Verhaag en G. Heijmering. Zij maakten de reis via Londen met een walvischvanger direct naar Koepang, waar zij 30 Mei 1827 arriveerden. Res. Hazaert stond hun een huis ten gebruike af en legde hun ieder *f* 75 per maand toe. Tegelijk met hen waren uitgezonden A. Dommers, W. Luyke en H. A. T. Wiënkötter, die op 1 April te Ambon waren aangekomen. De bedoeling was nu, dat de Hulpgenootschappen te Ambon en Timor gezamenlijk zouden uitmaken, waar deze Zendelingen zouden worden geplaatst. Na gevoerde briefwisseling en eenig heen en weer reizen werd bepaald, dat Heijmering met Wiënkötter op Letti, en Höveker met Verhaag en Luyke op Moa zouden worden geplaatst; Ter Linden zou naar Rotti gaan, terwijl Dommers werd toegevoegd aan Zendeling Bär op Kisser. Karbe, die mede bestemd was voor Rotti, bleef wegens leverziekte achter en overleed het volgende jaar. De loopbaan van de meeste der andere genoemde Zendelingen hebben we reeds beschreven.

In eenen brief van 16 Jan. 1828 geeft Le Bruijn een overzicht van zijnen belang-

[1]) Maandbericht 1827 bl. 112.

[1]) Maandb. 1830 bl. 60. Vermoedelijk diende de verhooging ter vergoeding van reiskosten.

rijken arbeid. Na herinnerd te hebben, dat hij de Christenen op Timor had gevonden in handel en wandel geheel aan de Heidenen gelijk, zoodat zij in bijgeloof, onkunde en zedeloosheid verzonken waren, deelt hij mede, dat daarin door de prediking des Woords en de werking des H. Geestes allengs eene gezegende verandering was gekomen. Hij had zich evenwel niet bepaald tot den arbeid onder de Christenen. Gekomen als Zendeling, was hij dit niettegenstaande zijne „uitwendige standverwisseling” gebleven. En hij kon hier zoo recht Zendeling zijn. Omringd door Heidenen, en niet belemmerd door de tegenwerking van Mohammedaansche priesters, gelijk op Java en elders, kon hij naar hartelust onder hen arbeiden, en zoowel op Timor als op de omliggende eilanden predikte hij Christus en Zijn kruis, als het eenige wat men noodig heeft te weten en te gelooven, om getroost te leven en zalig te sterven. Een groote zegen rustte op zijnen arbeid. De verstrooide Christenen vereenigden zich, velen werden overtuigd van zonde en namen hunne toevlucht tot het bloed, dat van alle zonden reinigt, en zoo ontstond hier eene bloeiende gemeente. Inwendig toenemende, breidde deze zich ook naar buiten uit door de toebrenging van vele Heidenen, zoodat zij nu reeds 3000 zielen telde. Zijn dagelijksche arbeid bestond in prediken, catechiseeren, het geven van onderwijs in de Hollandsche school te zijnen huize, het houden van opzicht over de scholen voor Inlanders, het opleiden van Inlandsche jongelingen tot helpers, het onderwijzen der slaven op de hoofdplaats, benevens het doen van bezoekreizen als Predikant en schoolopziener. De 12 scholen, welke hij thans onder zijn opzicht had, werden door bijna 900 leerlingen bezocht, en de vorderingen van deze waren verblijdend. Zijn arbeid onder de slaven was ook geenszins vergeefsch. In hetzelfde schrijven deelt hij de bekeering mede van een gewezen slaaf, Silvanus geheeten, die na zijne verandering een vurig getuige van Christus werd, maar hem tot zijne innige smart op genoemden datum door den dood ontviel.

Als een bewijs van den gezegenden invloed, door Le Bruijn uitgeoefend, mag ook wel worden gewezen op eenen brief van een zijner leerlingen, een meisje van 15 jaren, dat later de vrouw van Zend. Ter Linden geworden is. Le Bruijn had namelijk aan zijne leerlingen de vrijheid gegeven, „hem mondeling of schriftelijk met hunne gevoelens en gewaarwordingen bekend te maken,” en ten gevolge daarvan schreef zij hem eenen brief, die afgedrukt is in het Maandbericht, [1]) en getuigt van een ernst, zelfkennis, geloof en liefde tot den Heer, als zeldzaam aangetroffen worden bij een kind van dien leeftijd, en bijzonder zeldzaam in het oppervlakkige, lichtzinnige Indië. Aan Le Bruijns mededeeling van dien brief voegde hij de volgende woorden toe: „Van het aankomend geslacht moeten wij het vooral verwachten, en alle middelen aanwenden, om de jeugdige harten voor den Heiland te winnen.”

De zegen, die op het werk van Le Bruijn rustte, was dus duidelijk waar te nemen. „Vergelijk ik” — zoo schreef hij — „vergelijk ik den tegenwoordigen staat van het Christendom alhier bij dien van voor 6 of 7 jaren, welke gezegende veranderingen hebben er niet plaats gehad! Dit wordt opgemerkt door een ieder, die dit eiland komt bezoeken. Neen, onze arbeid zal niet ijdel wezen.” Met alles ging het uitnemend, alleen de gezondheidstoestand van den voortreffelijken man baarde zorg. In Maart ’28 deelde hij mede, dat hij aan eene leveraandoening leed, doch baat had gevonden bij de aangewende middelen. Hij kon zijnen arbeid weer verrichten, maar die herstelling hield geen stand. Na in ’t begin van Mei ’29 met Ter Linden van eene reis naar de Zuidwester-eilanden teruggekeerd te zijn, predikte hij den 10den met opgewektheid over de woorden: „Simon, zoon van Jonas, hebt gij mij liever dan deze?” Enkele dagen later voelde hij zich weder onwel, de ongesteldheid ging over in eene ernstige krankheid, en deze eindigde reeds den 21sten Mei in den dood. Geheel Koepang was verslagen. Den volgenden dag werd zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld, gevolgd door Res. Hazaert en vele ingezetenen van Koepang, terwijl de schepen op de reede onaangezocht de rouwvlag lieten waaien en de

[1]) 1829 bl. 45.

kanonnen van het fort „Concordia" den ontslapene eerden met een saluut. Le Bruijn had slechts 11 jaren in de Zending mogen arbeiden, maar het waren, ook voor hemzelven, gezegende jaren geweest. [1])

Ter Linden was de aangewezen man om Le Bruijns opvolger te zijn. Hij werd van Rotti naar Koepang overgeplaatst, door de Regeering tot waarnemend Predikant aangesteld, en aanvaardde zijne bediening aldaar op 12 Dec. 1829. Hij beschreef den toestand zijner gemeente in den beginne als minder gunstig, daar ten gevolge der vacature in catechisaties enz. verslapping was gekomen, maar spoedig kwam hierin eene gunstige verandering. Veel vreugde beleefde hij inzonderheid van de slaven, die geregeld des Zondags ten getale van 50—60 onder zijn gehoor kwamen, soms vergezeld van hunne meesters. De aangestelde onderwijzers op Timor en Rotti gedroegen zich daarentegen zóó onwaardig, dat de meeste moesten worden ontslagen en alle scholen werden gesloten, behalve die te Koepang en te Babauw. In weerwil van dezen tegenspoed zette Ter Linden zijnen arbeid „met blijmoedigen ijver" voort. Op 1 Jan. '31 was hij zoo gelukkig, eene Kweekschool te mogen openen tot opleiding van onderwijzers uit de Inboorlingen. De uitbreiding zijner werkzaamheden deed hem het verlangen uitspreken naar hulp, en daaraan werd voldaan door de uitzending van D. Douwes, die, in Nov. 1830 te Koepang aangekomen, een deel van den arbeid overnam. Daar deze medearbeider echter voortdurend ongesteld was, kreeg hij in '32 verlof, tot herstel van gezondheid naar Batavia te gaan. Hij keerde niet naar Timor terug, maar werd in '33 aangesteld bij de gemeente te Toegoe. In het jaar 1832, kort na het vertrek van Douwes, werd ook Ter Linden reeds van zijnen arbeid weggenomen. Ofschoon door koorts verzwakt, aanvaardde hij de gewone inspectiereis. Nadat hij te Fialarang (Timor) aangekomen was, verergerde zijne ziekte dermate, dat hij op 30 Mei bezweek.

Zend. Heijmering, van Letti, was juist te Koepang toen Ter Linden overleed, en nam, op verzoek van den kerkeraad, voorloopig den arbeid over, waarna hij provisioneel tot leeraar aldaar werd aangesteld. Gedurige ziekte belemmerde hem zeer in den arbeid. Wel werden in laatstgenoemd jaar 4 Zendelingen uitgezonden ter versterking van de Timorsche Zending, namelijk W. F. Ploegman, E. H. Röttger, F. Hartig en F. W. Holtz, maar Heijmering heeft niet veel hulp van hen gehad. Ploegman trok zich reeds te Soerabaja terug en koos eene andere loopbaan; Röttger reisde eenigen tijd in Indië rond, vestigde zich toen te Singapoera om zich op het Chineesch toe te leggen, en heeft later op Riouw gearbeid; Hartig kwam wel te Koepang aan, maar vertrok spoedig weer naar Batavia en werd waarnemend Predikant te Padang. Alleen Holtz bleef en werd geplaatst op Letti. Niet gelukkiger was men met de uitzending van zekeren J. F. Fiedler (1835), dien men uit het Berlijnsche Zendingshuis had ontvangen. Nauwelijks te Koepang aangekomen, moest deze wegens ziekte repatrieeren. Hij overleed aan boord op 10 Jan. 1837.

Heijmering zette dus alléén den arbeid voort, maar onder veel zwakte en zorgen. De goede gezindheid der Europeanen jegens het zendingswerk was geweken en in de plaats van medewerking trad niet zelden tegenwerking. Op 1 Jan. '34 schreef hij: „Zoo is dan weder een jaar doorleefd onder veel moeite, zorgen en lichaamssmarten." Wel ging het werk zijnen geregelden gang, maar hij was zeker, dat hij meer invloed op de heidensche bevolking van Timor en Rotti zou kunnen uitoefenen, indien hij niet zoo belemmerd werd door lichaamszwakte en den verkeerden wandel van sommige Christenen. Scholen waren er in dat jaar slechts 3, omdat men geen geschikte onderwijzers had. In het volgende jaar kwam er gelukkig verbetering in den gezondheidstoestand van den Zendeling, en tegelijk mocht hij van zegen op den arbeid en verlevendiging van belangstelling onder de Christenen gewagen. Ook keerde de betere gezindheid onder de Europeanen terug, die weder een goed voorbeeld hadden gekregen in den nieuwen Resident Gronovius. In '36 begon het er ook met

[1]) Een levensbericht met portret is te vinden Maandb. 1830 bl. 53.

het onderwijs weer beter uit te zien: men had op Timor en Rotti weder 6 scholen met 633 leerlingen. Met medewerking van den Resident werd het aantal scholen in '38 belangrijk uitgebreid, en op 't einde van dat jaar werden die door niet minder dan 2000 leerlingen bezocht. In 't laatst van December kwam hier zeer van pas bovengenoemde Zend. Hartig aan, thans bestemd voor Rotti, waarheen hij in de eerste dagen van Jan. '39 vertrok.

Was diens komst voor Heijmering eene verlichting, men wilde hem gaarne verder helpen en hem overeenkomstig zijnen wensch ontheffen van de zorg voor het onderwijs. Dit kon nu te beter, omdat de Regeering voor de Hollandsche school te Koepang *f* 1200 's jaars toezegde, met uitzicht op verhooging. Twee onderwijzers, G. Verhulp en H. van der Wulp, werden door het Zendelinggenootschap voor Timor aangenomen en derwaarts afgevaardigd. Eerstgenoemde zou de Hollandsche school van Heijmering overnemen en bij de *f* 100 van de Regeering nog *f* 50 van het Genootschap ontvangen, terwijl Van der Wulp ter beschikking van het Genootschap bleef tegen dezelfde bezoldiging. Nadat zij te Batavia aangekomen waren, maakte Verhulp zich echter van het Genootschap los. Van der Wulp kwam in Juli '41 te Koepang aan, en werd nu eerst belast met de Hollandsche school, maar moest zich onderwijl voorbereiden tot zijne eigenlijke roeping: als „medehelper tot den algemeenen schooldienst" op te treden. Daartoe had hij zich op het Maleisch toe te leggen, doch hij gaf zijn onvermogen te kennen eene Oostersche taal aan te leeren. Hij vroeg dus zijn ontslag, dat hem gegeven werd. [1]) De Hollandsche school werd opgeheven en eerst in '48 heropend met eenen zoon van Le Bruijn aan het hoofd.

De Inlandsche school nam een groot deel van den tijd des Zendelings in beslag. In '40 had men op Timor 1000 en op Rotti 1600 scholieren. Daar vele kinderen ongeregeld opkwamen, werden oppassers aangesteld, om de afwezigen op te sporen. Een onderwijzer van beroep was hier dringend noodig, maar na Van der Wulps heengaan moest Heijmering zich zonder zoodanigen bijstand zien te redden. Twee nieuwe Zendelingen, G. Noordhoff en F. H. Linemann, óók in Juli '41 te Koepang aangekomen, werden geplaatst op Rotti, waar eerstgenoemde reeds in Maart van het volgende jaar overleed. De tegenspoeden waren dus menigvuldig, maar nochtans ging het werk vooruit: het werd Heijmering namelijk gegeven eenige scholen te kunnen openen in het binnenland van Timor.

In '43 werden nog eens 2 Zendelingen naar Timor afgevaardigd, en wel W. M. Donselaar en J. D. Vermaassen. Deze kwamen op 24 Jan. '44 te Koepang aan, in de hoop zich spoedig naar Rotti, het hun aangewezen arbeidsveld, te zullen kunnen begeven. Dit eiland was echter in April '43 geteisterd geworden door een vreeselijken orkaan, die er groote verwoestingen had aangericht. Bij aankomst dier nieuwe Zendelingen heerschten er eene epidemie en hongersnood; Hartig en Linemann hadden het eiland verlaten en bevonden zich te Koepang. Aan hervatting van het zendingswerk op Rotti viel voorloopig niet te denken. Onder leiding van Heijmering gingen de nieuwaangekomenen zich nu allereerst toeleggen op het Maleisch, welk werk Vermaassen hier zwaarder viel dan te Rotterdam. Dáár reeds niet sterk, werd hij hier door het klimaat, de inspanning en den tegenspoed dermate aangegrepen, dat hij krank werd en op 4 Oct. '44 overleed. Hij werd den volgenden dag naast Le Bruijn en Ter Linden begraven. Ook Donselaar werd ziek, en zag zich genoodzaakt in April '45 naar Soerabaja te gaan, ten einde op Java herstelling te zoeken. [1]) Na deze gevonden te hebben, keerde hij in Nov. '46 naar Timor terug, en vestigde zich te Babauw.

Intusschen had Heijmering zijn verlangen te kennen gegeven te repatrieeren. Overladen met arbeid en bezwaard door zorgen, terwijl de samenwerking onder de collega's te wenschen overliet en Res. Gronovius van een voorstander in een tegenstander was veranderd, voelde hij zich niet meer in staat de lasten te dragen, welke hem waren opgelegd. Het Genoot-

[1]) Van der Wulp is later Gouvernements-onderwijzer te Cheribon geweest en bracht zijne laatste levensjaren door te Soekaboemi.

[1]) Bladz. 227.

schap beval hem bij de Regeering aan voor eervol ontslag en pensioen, en wenschte dan Zend. Hartig in zijne plaats gesteld te zien. De Regeering, die in '43 de diensten van Heijmering erkend had door hem de ridderorde van den Ned. Leeuw te geven, toefde echter met het ontslag en hij kon dus niet vertrekken. Inmiddels verloor hij in Juni '46 zijne vrouw, eene dochter van Le Bruijn, door den dood. Deze gebeurtenis deed hem tot andere gedachten komen. Hij trok zijn verzoek om ontslag in en bleef te Koepang, waar Inspector Van Rhijn hem bij zijn bezoek aan Timor in Juni '47 aantrof.

Ds. Van Rhijn bracht eene maand op Timor en Rotti door en heeft deze Zending uitvoerig in zijne bekende „Reis" besproken. [1]) Hij kon van de Christenen, behoudens eenige gunstige uitzonderingen, niet veel goeds zeggen wat hunnen wandel betreft, en ze woonden ook geenszins getrouw de godsdienstoefening bij. De kerk te Koepang kon 350 hoorders bevatten, maar de opkomst was beneden de 100 personen. In de week diende het gebouw tot school voor 90 kinderen. Gepredikt werd in het Maleisch en onder de eigenlijke Timoreezen hadden de Zendelingen nog zoo goed als niets gedaan; het werk strekte zich niet veel verder uit dan tot de gemengde bevolking, voornamelijk bestaande uit Rottineezen. De bovengenoemde scholen in het binnenland waren van weinig beteekenis. Te Babauw, op 20 paal afstands van Koepang, beviel het den Inspector zeer goed. Daar woonde Zend. Donselaar te midden van woeste Heidenen, in eene hut van takken en bladeren, die hem tot woning verstrekte tot zijn huis, dat in aanbouw was, zou kunnen worden betrokken. De onderwijzer van de zendingsschool aldaar, Pello geheeten, scheen hem een man, waarin geest en leven uit God was. De antwoorden der kinderen, en vooral hun vierstemmig gezang, veroorzaakten den Inspector groot genoegen. Over Rotti oordeelde hij niet gunstig, en hij had van dit eiland voor de Zending weinig verwachting. Voor de scholen aldaar had het Gouvernement de opbrengst van was, ongeveer ƒ2000 per jaar beloopende, afgestaan. Na alles gezien en overlegd te hebben, bepaalde de Inspector het volgende: 1º. Hartig, die, evenals zijne vrouw, lijdende was, werd overgeplaatst naar de Minahasa; 2º. Heijmering zou te Koepang blijven als Gouvernements-Predikant der Christengemeente, en de 4 naastbijgelegen scholen met hare kleine Christen-gemeenten op Timor, benevens de 19 scholen op Rotti, onder zijn toezicht houden, en 3º. de overige 6 gemeenten en scholen, in en om Babauw, werden aan Donselaar toevertrouwd. Voorts werd genoemde onderwijzer Pello als hulpzendeling aan Heijmering toegevoegd, bepaaldelijk voor Rotti.

Na deze maatregelen te hebben goedgevonden en nieuwen moed voor de Zending op Timor te hebben gevat, besloot het Genootschap, nog eens 3 Zendelingen derwaarts af te vaardigen. Dat waren J. R. P. F. Gonggrijp, Benj. Schuh en C. G. Schot. Deze vertrokken in Juli '49 en bereikten Batavia in November. Gonggrijp werd eerst op Java teruggehouden wegens ziekte zijner vrouw en werd daarop weesvader te Sĕmarang. [1]) Schuh had als vreemdeling moeite eene acte van vast verblijf in Indië te krijgen, arbeidde een poos onder de Javaansche Christenen te Sidokari en ging toen in dienst van het Parijsche Zendingsgenootschap naar Z.-Afrika. Alleen Schot bereikte Koepang. Niet lang na diens komst echter besloot het Genootschap, de Zending op Timor op te heffen. Uit mededeelingen van hem en Donselaar was men namelijk tot het inzicht gekomen, dat eene uitbreiding der Zending op dat eiland weinig uitzicht op gunstig gevolg beloofde. De bevolking was te zeer verspreid wegens de onvruchtbaarheid van den bodem, terwijl de maatschappelijke toestand, wegens de strenge afscheiding tusschen de hoofden en het volk, den arbeid der Zendelingen groote belemmeringen in den weg legde. Heijmering liet men op Timor, en droeg hem de zorg op voor de scholen; [2]) Donselaar en Schot echter ontvingen de opdracht, een nieuw arbeidsveld te gaan ontginnen op Zuid-Celebes. [3]) Reeds waren beiden daarheen op weg, toen het Genootschap, na kennis genomen te hebben van inmid-

[1]) Bladz. 530 — 563.

[1]) Zie verder bladz. 78. [2]) Verslag over 1851. [3]) Zie bladz. 621.

dels ontvangen gunstige berichten van Donselaar over Babauw, op dat besluit terugkwam, in zooverre dat Schot werd aangeschreven derwaarts weder te keeren en zich te Babauw te vestigen, waaraan door hem werd voldaan.

Heijmering bleef zijnen arbeid te Koepang en op Rotti voortzetten, bijgestaan door Pello. Zoo goed lichaamszwakte en klimmende jaren het hem toelieten, zorgde hij voor de scholen op Rotti met hare 2400 leerlingen, en voor zijne 4 scholen op Timor, met hare 370 leerlingen. In Oct. '51 mocht hij op den hoofdpost een 12-tal volwassenen doopen. Zijne school alhier werd in '52 ook door 18 kinderen van Chineesche ouders bezocht, maar direct resultaat voor de uitbreiding van het Christendom leverde dat niet op. In het volgende jaar doopte hij te Koepang 41 volwassenen. Hij arbeidde nu weer met meer opgewektheid, daar zijne gezondheid was verbeterd. Weer een jaar later kon hij er toe overgaan, zijne gemeenten beter te organiseeren en mannen uit haar midden tot ouderlingen aan te stellen. In '55 had Heijmering onder zijne leiding 860 gedoopten, waaronder 140 lidmaten, terwijl zijne scholen op Timor 413 leerlingen telden en 60 volwassenen uit de Heidenen tot den Doop werden voorbereid. [1]) Onbeteekenend was dat stellig niet, maar het Genootschap had nu eenmaal zijn hart van Timor afgetrokken en sprak er over als een „bijna verlaten" of „onvruchtbaren akker," terwijl het door zijne verslagen heenschemerde, dat het geenszins van plan was het werk daar voort te zetten. [2]) In '58 werden de zendingsscholen door het Gouvernement overgenomen, wat een voorspel was van het einde. Een jaar later vroeg Heijmering wegens zijnen gevorderden leeftijd en daaruit voortvloeiende lichaamsgebreken pensioen, wat hem in Nov. '59 door het Gouvernement werd verleend. Hij verhuisde daarop naar Sëmarang, doch keerde in '63 naar Koepang terug, waar hij op 28 Oct. '67 overleed. Daar Schot reeds in '55 naar Ambon was overgeplaatst, stond met de pensionneering van Heijmering het eens veelbelovend Evangelisatie-werk op Timor geheel stil.

Doch we dienen nog even op onze schreden terug te keeren, om ons eenige oogenblikken met Babauw bezig te houden. Le Bruijn ving aan hier te arbeiden in 1821. In den eersten tijd schijnt het werk zich voornamelijk bepaald te hebben tot schoolhouden, en daarmee ging het zóó goed, dat er in '25 reeds 52 leerlingen waren. Allengs ontstond er ook eene gemeente, en sedert '36 stond er als onderwijzer de bovengenoemde S. D. Pello. We zeiden reeds, dat Donselaar zich hier vestigde in 1846, en dat Pello eenigen tijd later naar Koepang werd verplaatst. De bevolking van Babauw (dat nu door eenen goeden kunstweg met de hoofdplaats verbonden was) werd met die der omstreken geschat op ruim 3000 zielen, en onder deze vond men destijds 300 Christenen. De rest bestond uit Heidenen en eenige Mohammedanen. Voorts had men in dezen werkkring 5 scholen met 200 leerlingen. In Dec. '47 was Donselaar genoodzaakt, wegens eenen vijandelijken inval van eenige Timoreesche stammen, de wijk te nemen, maar in Juni van het volgende jaar kon hij naar zijnen post terugkeeren. Hij verloor door dien inval 3 scholen, maar werkte overigens met goeden moed, al kon hij „van aanmerkelijke vrucht op den arbeid" niet gewagen. Ook in zijnen werkkring bleken de Rottineezen veel vatbaarder voor de prediking van het Evangelie te zijn dan de Timoreezen.

In '50 achtte Donselaar den tijd gekomen, om aan zijne gemeente een 4-tal opzieners te geven, waarin hij naar wensch slaagde. Tot de kleine kudde van Babauw, die bij zijne komst uit 80 zielen (met inbegrip van de Christenen, die in de naburige kampoengs woonden, ruim 200) bestond, waaronder 10 lidmaten, mocht hij allengs eenigen toevoegen. Over 't geheel genomen was de toestand van dien aard, dat het Genootschap, hetwelk eerst — gelijk boven is gezegd — gedacht had zijne Zendelingen van Timor weg te nemen, daartoe geen vrijheid gevoelde, en bij de overplaatsing van Donselaar, in 1852, Schot in diens plaats stelde, overtuigd dat deze daar „geen verwaarloosden akker" zou vinden.

Schot (zie boven) kwam in Maart '52

[1]) Verslag over 1856. [2]) Vgl. de Verslagen over 1855 en 1856, zoomede het Maandb. van 1854 bl. 177.

op Timor terug. Hij vestigde zich nu te Babauw, ving er den arbeid aan, maar vond er slechts stof tot klagen. De meeste Christenen behoorden tot de mardijkers of burgers, waren trotsch en zelfgenoegzaam, en meenden geen onderwijs meer noodig te hebben. In hetzelfde jaar brandde de kerk af; de gemeente herbouwde haar wel, maar alleen op bekomen last van de overheid. Deze nieuwe [1]) kerk, met ruimte voor 600 personen, werd op 't Kerstfeest van '53 ingewijd, waartoe ongeveer 500 Christenen opgekomen waren. Bij deze gelegenheid ontvingen 9 volwassenen den Doop en werd van 16 paren het huwelijk ingezegend, maar Schot schreef: „Het was ook hier niet alles goud wat er blonk; want bij al deze paren was er niet één, dat zelf de inzegening des huwelijks verzocht had." [2]) Zoo zag deze man geen licht, en zelfs op zulk eenen hoogtijd was zijn gemoed somber gestemd. Van zijne catechisanten waren 6 meisjes gereed om te worden aangenomen, maar hij durfde daartoe niet overgaan, uit vrees, dat zij na hare bevestiging den verkeerden weg zouden inslaan. Op de vraag: „Of hij ook grond van hope had, dat oprecht geloof en ware bekeering de vruchten waren van zijnen arbeid of van dien van vorige broeders?" meende hij met de hand op het hart ontkennend te moeten antwoorden. Blijkbaar had hij ook geen hoop, dat bij voortgezetten arbeid vrucht zou worden aanschouwd. Hierbij kwam nu nog, dat zijne vrouw steeds ongesteld en zwak was. Om harentwil nam hij in '54 de wijk naar Koepang en bediende nog eenigen tijd van daaruit zijnen post, maar geen heil ziende in terugkeer naar Babauw, verzocht hij aan Heijmering, de zorg voor zijne gemeente op zich te nemen, en vertrok in April '55 eigenmachtig naar Makasar. Daar bereikte hem het besluit van zijn Genootschap, dat hem naar de Molukken riep (zie Ambon), werwaarts hij zich thans begaf.

Nadat Heijmering zijn pensioen had ontvangen, waren de gemeenten op Timor herderloos tot 1861. In dat jaar werd Donselaar, die op Zuid-Celebes niet kon vorderen, door het Gouvernement tot Zendeling-leeraar te Koepang benoemd. Hij nam deze benoeming aan, op voorwaarde, dat hij als Zendeling onder de Timoreezen werkzaam zou mogen zijn, [1]) waarop hij in Juni naar Timor verhuisde en er zijnen arbeid hervatte. Nauwelijks te Koepang gevestigd, trof hem de zware beproeving, dat zijne echtgenoote hem door den dood ontviel, doch hij liet zich door dit groote leed niet ontmoedigen. Een krachtigen steun vond hij in den Heer I. Esser, [2]) die hier inmiddels als Resident opgetreden, en in genoemd jaar eene Vereeniging in 't leven had geroepen tot bevordering van het Christendom onder Christenen en Heidenen. Deze Vereeniging deed veel goeds voor de scholen op Timor en Rotti; zij bevorderde tevens krachtig de Bijbelverspreiding, bracht ook andere goede geschriften onder het volk, en nam de opleiding van Inlanders tot evangelisten onder de Heidenen ter hand. Het Zendelinggenootschap was eerst „ernstig verstoord" op Donselaar, over zijn heengaan van Celebes en terugkeer naar Timor, maar deze bleek hier thans goed op zijne plaats te zijn, en kon in '62 over zijnen werkkring het volgende mededeelen: de gemeente te Koepang telde 614 zielen, van welke 200 tot de Europeanen werden gerekend. In de nabijheid der hoofdplaats woonden 373 en te Babauw en omstreken 1041 Inl. Christenen, totaal ruim 2000 zielen. Van deze waren 200 lidmaat. Van den godsdienstigen en zedelijken toestand der Christenen kon over 't geheel geen gunstig getuigenis worden gegeven, maar vooral viel in dit opzicht over het Europeesch gedeelte te klagen. Vergeleken met de Heidenen kon er niettemin van de Christenen veel goeds worden gezegd. De opkomst bij de godsdienstoefeningen liet te wenschen over. Er werd gepredikt in het Maleisch, maar nu en dan ook in het Hollandsch. De buitengemeenten, op eenen afstand van 6—10 palen van Koepang gelegen, werden geregeld bezocht. In

[1]) Volgens Jackstein een „lieve, goedgebouwde kerk." Meded. van het Java-Comité 1862 bl. 12. [2]) Maandb. 1854 bl. 181.

[1]) Ned. Zendingstijdschrift I bl. 253. [2]) In de Encyclopaedie van Ned. Indië komt zijn naam niet voor.

godsdienstig en zedelijk opzicht stonden ze met die van Koepang en omstreken gelijk. Babauw had een steenen kerkgebouw met een metalen klok. De Christenen behoorden bijna uitsluitend tot de gemengde bevolking [1]) langs de baai van Koepang, en Donselaar meende, dat onder dit deel der bevolking met vrucht zou kunnen worden geëvangeliseerd. Van het zendingswerk onder de eigenlijke Timoreezen had hij minder verwachting; hij ontried de vestiging van zendingsposten in het binnenland, maar meende, dat het 't beste was daar door Inlandsche helpers te doen arbeiden. Wat de scholen aangaat, men vond er in zijnen werkkring 6, en die hadden te zamen 439 leerlingen. De school te Koepang werd bezocht door 7 afstammelingen van Europeanen, 80 kinderen van Inl. Christenen, 27 kinderen van Chineezen en 16 van Heidenen; daarop volgde die te Babauw met 103 leerlingen; op de overige scholen varieerde het aantal tusschen 20 en 70.

Had het Ned. Zendelinggenootschap Timor verlaten, van andere zijde werd het zendingswerk hier nog eens opgevat. Twee „Gosznersche mannen," Pape en Jackstein, hadden in 1860 van het Gouvernement vergunning ontvangen zich op Rotti te vestigen. Beide Zendelingen sukkelden daar voortdurend met hunne gezondheid, en Res. Esser stelde nu voor, Pape over te plaatsen naar Babauw, waar Jackstein in '61 reeds een herderlijk bezoek gebracht, eenigen gedoopt en eenige anderen aangenomen had. Het voorstel werd goedgevonden. Pape ontving van het Gouvernement eene toelage van *f* 50 per maand, waarbij zijne gemeente nog *f* 10 voegde. Hij ving zijnen arbeid te Babauw aan in '62 en mocht dien tot '69 voortzetten. Toen noodzaakte eene keelaandoening hem naar Duitschland terug te keeren.

In 't laatst van 1864 werd Donselaar benoemd tot Hulpprediker te Koepang [2]) en 't volgende jaar ging hij met verlof naar Nederland. In '66 opgetreden in een zendingsbidstond te Rotterdam, kon hij verblijdende mededeelingen doen. Hij verhaalde o. a., dat in Mei '63 in de wateren van Timor een hevige storm woedde. Op de noordkust van Soemba strandden destijds 7 schepen. De arme schipbreukelingen vonden bij de nog woeste Soembaneezen niet alleen geen hulp en bescherming, maar werden zelfs door hen beroofd en mishandeld. Door dienzelfden storm werd ook een schip geworpen op de kust van Rotti. Uit eigen beweging snelden de naburige Christen-radja's met eenige honderden Rottineezen te hulp. Niets van het hunne werd den schepelingen ontroofd, maar integendeel werd hun alle noodige bescherming en hulp gereedelijk verleend. Deze betere gezindheid was te beschouwen als eene vrucht van het Evangelie, dat ook op Timor en Rotti zijne vernieuwende kracht had getoond, al was het ook in zwakheid en met veel gebrek verkondigd. Donselaar verklaarde te kunnen getuigen, dat er in den werkkring van hemzelven en van zijne medebroeders Jackstein en Pape onder de Christenen uit de Heidenen werden gevonden, die den Heere Jezus in eenvoudigheid en kinderlijk geloof aanhingen en liefhadden. Zij toonden dat ook in hunne offervaardigheid, welke geenszins onbeduidend was.

Na in '67 van verlof teruggekeerd te zijn, werd Donselaar opnieuw te Koepang geplaatst, en hij zette nu zijnen arbeid op Timor voort, tot hij in Juni '81 andermaal wegens ziekte naar het vaderland moest. Tijdens dit laatste verblijf in Nederland deed hij in eenen bidstond te Utrecht eenige mededeelingen, waaruit de innerlijke bevestiging zoowel als de uitwendige vooruitgang der gemeenten bleek. [1]) In '82 zag men hem in redelijken welstand op zijne standplaats wederkeeren, maar slechts weinige maanden waren hem nog toegelegd: op 28 Maart 1883 overleed hij in den ouderdom van 63 jaren.

Te Babauw werd in 1874 als Hulpprediker geplaatst de Oud-zendeling J. F. Niks, wiens naam wij reeds hebben genoemd in verband met de Zending op N.-Guinea. Hij telde in zijn ressort 1200

[1]) Op last van Resident Hazaert hadden zich hier namelijk een groot aantal Rottineezen neergezet. Zoo kwam het, dat reeds Le Bruijn voor de Evangelisatie het oog naar Rotti had gericht. Zie Maandb. 1849 bl. 8 en Algemeen Verslag 1897 bl. 100.

[2]) Eerste klasse, op den voet van het Kon. besluit van 26 Nov. 1863, d. i. op eene bezoldiging van *f* 250 's maands.

[1]) Zie Meded. XXVI bl. 269.

Inl. Christenen, van welke 75—150 de gewone godsdienstoefeningen bezochten. Veel berispelijks vond hij onder de Christenen, en toen hij hen daarover bestrafte, kwamen ze in donker zijn huis met steenen werpen. Later echter kon hij gunstiger berichten overzenden. In '88 ging hij met verlof naar Nederland. Daarvan teruggekeerd zette hij zijnen arbeid op Timor voort. In '94 voelde hij zich genoodzaakt wegens ziekte andermaal met verlof te gaan. Tot zijn vervanger werd thans benoemd Hulppr. S. Huisingh, die na de terugkomst van Niks werd overgeplaatst naar Ratahan (Minahasa).

Ons overzicht hadden we kunnen eindigen bij de opneming der gemeenten in de Indische Kerk, maar we wilden den lezer niet in het onzekere laten ten aanzien van de latere geschiedenis van het werk, dat zulk een schoon begin had. Om diezelfde reden voegen we hier nog iets bij omtrent den tegenwoordigen toestand.

Hulppr. Niks staat nog steeds te Babauw, en arbeidt in zijne 3 gemeenten (Babauw, Pariti en Soelamoe) met hare 1770 zielen, geassisteerd door 3 Inl. leeraars. Zijne gemeenten hebben slechts 141 Avondmaalgangers, zoodat de verhouding niet gunstig is. Het ressort Koepang is nog immer vacant en wordt door Niks waargenomen. Het omvat 6 gemeenten (Koepang, Oisappa, Oiboefoe, Bau Mata, Baoeng en Amfoeang) met 1788 zielen, waaronder 186 Avondmaalgangers. De verhouding is dus hier ook niet gunstig. Daaruit volgt reeds, dat er over 't geheel aan het godsdienstig en zedelijk leven veel ontbreekt. Door vele Christenen worden nog de besnijdenis, de gedenkdagen der dooden enz. in eere gehouden, terwijl bijgeloovige vrees voor geesten, het achtgeven op voorteekenen en dergelijke nog algemeen zijn. De godsdienstoefeningen worden vrij goed bezocht, maar de kennis is niet groot en met het schoolonderwijs is het niet best gesteld. Het huwelijksleven is ook lang niet wat het zijn moet. Volstrekt algemeen is, dat jongelieden beginnen met onwettige samenwoning, en dat niet alleen met goedvinden, maar zelfs op verlangen der wederzijdsche betrekkingen, terwijl er later heel wat overreding noodig is om hen te bewegen, een wettig huwelijk aan te gaan. De Christenen hebben eenen grooten weerzin tegen het bestaande Reglement op de huwelijken van Inl. Christenen, en gebruiken wat hun daarin niet bevalt om zich aan een wettig huwelijk te onttrekken. [1]) De oorzaak van den ongunstigen toestand van het Christelijk leven wordt vooral hierin gezocht, dat de Christenen van ouds te veel aan zichzelve overgelaten zijn geweest en er dikwijls zonder voldoende voorbereiding is gedoopt. Nochtans ontbreekt het ook in deze gemeenten niet geheel aan Christenen, die uit behoefte des harten ter kerk komen en door hunnen wandel toonen, dat het hun ernst is om naar het Evangelie te leven. Voor de „Inlandsche zendingsscholen" contribueert het Ned. Zendelinggenootschap jaarlijks *f* 240. [2])

II. ROTTI.

Van Timor begeven we ons naar het op 6 uur stoomens gelegen eiland Rotti. [3]) We gaven ook daarvan eene zeer beknopte beschrijving in onze Inleiding, en deelden in 't kort mede, wat in de dagen der O.-I. Compagnie op 't gebied van Evangelisatie onder de bevolking is gedaan. Onze taak is thans, te beschrijven, hoe en wat in de verloopen eeuw op het toen gelegde fondament is gebouwd.

Nadat Le Bruijn te Koepang gevestigd was (zie Timor), bracht hij reeds spoedig een bezoek aan Rotti. Hij vond er het Christendom deerlijk in verval. Hoevelen er nog aanspraak maakten op den naam van Christen, staat niet opgeteekend. Dat Le Bruijn op 12 Juli 1821 een Rottineesch „koning" doopte, deelden we reeds mede. Door de zorg van Le Bruijn werden nu allerwegen op het eiland scholen opgericht, en het aantal leerlingen nam bestendig toe. In '25 had men er 8, met 360 leerlingen, die geregeld onderwijs

[1]) Hulppr. Le Grand is van oordeel, dat dit in 1874 op de Christenen in de res. Timor toepasselijk verklaarde Reglement de toeneming van het Christelijk huwelijk jarenlang heeft belemmerd. Aan den Hulpprediker is thans toegestaan, huwelijken van Christenen te sluiten zonder voorafgaande aanteekening ten kantore van het civiel gezag. Zie Maandb. N. Z. Gen. 1901 bl. 23. [2]) Algemeen Verslag 1897 bl. 99. [3]) Zie het kaartje in de Meded. vanwege het N. Z. Gen., deel XXXIII.

ontvingen „in het lezen, schrijven, en de kennis van onze dierbare Godsdienst."[1]) Le Bruijn was van oordeel, dat „dit eiland veel goeds beloofde voor Jezus' koninkrijk," want voor de prediking van het Evangelie vond hij er „een steeds geopende deur." „De bewoners van Rotti legden meer schranderheid en vatbaarheid aan den dag dan die van Timor" en het „milder regeeringsstelsel" werkte de Evangelisatie in de hand. De plaatsen, waar bedoelde 8 scholen werden gevonden, dragen de namen: Landoe,[2]) Termano, Baä, Dengka, Oenale, Thie, Loleh en Talaë. — Op 10 Sept. '26 liet de koning van laatstgenoemde plaats zich doopen, en deze gebeurtenis bevestigde Le Bruijn in zijne goede verwachting en deed hem zelfs spreken van het „veelbelovend Rotti."

Toen er in 1827 op Timor 5 nieuwe Zendelingen waren aangekomen en 2 van hen (Ter Linden en Karbe) voor Rotti konden worden bestemd, scheen de verwachting van Le Bruijn reeds te zullen worden vervuld. Doch ook hier beidden der Zending vele beproevingen en heeft zij geduld moeten leeren. De eerste beproeving was, dat Karbe overleed, zonder zijn arbeidsveld te hebben betreden, zoodat Ter Linden er alléén moest henentrekken. Intusschen, hij wist, dat hij er welkom zou zijn, want reeds te Koepang was een koning van Rotti hem met zijnen „Minister" komen begroeten, „tevens zijn verlangen te kennen gevende om aldaar hun pandita te worden." In het laatst van gezegd jaar deed hij op het eiland eene rondreis, onder geleide van Le Bruijn, en zijn rapport daarover getuigt van groote ingenomenheid.[3]) Eerst kwam men te Baä, waar eene godsdienstoefening werd gehouden. „O," — roept Ter Linden uit — „hoe bekoorlijk is het onder deze eenvoudige menschen!" Van daar ging het naar Termano, waarvan het heet: „Alles stemde onze harten tot dankbare vroolijkheid." Daarop begaf men zich naar Dengka, „onder groot geleide." De komst der Zendelingen „veroorzaakte veel blijdschap." Le Bruijn trad hier op „zoo recht in het midden der Heidenen," en „het opperhoofd verklaarde luid aan alle aanwezigen, hoe gelukkig zij thans waren, doordien God hun leeraars had toegezonden." Van hier trok men naar Oenale, waar weer werd gepredikt; „de Heidenen schenen elk woord als te willen opvangen.[1]) Te Thie werden zij nog „hartelijker dan ergens elders ontvangen." (In onze Inleiding is gezegd, op welke wijze hier het Christendom is ingevoerd.) Toen Le Bruijn hier vóór 8 jaren kwam, vond hij er nog 200 Christenen, maar alle diep onkundig. „Gaat het plan van Br. Le Bruijn door,"— zoo schreef Ter Linden — „dan zal eerlang mij het groote geluk ten deel worden van hier ter plaatse het heerlijk werk des Heeren te beginnen." De reis ging verder naar Loleh, waar de Zendelingen door de schoolkinderen „juichende" werden ontvangen en met Psalmgezang werden geleid naar hun verblijf. „De eerste Minister van den Koning" fungeerde hier bij de godsdienstoefening voor tolk, en terstond na den dienst toog een deel der hoorders aan 't vernietigen van eenige afgodische voorwerpen. Vervolgens begaf men zich naar Talaë, waar de Zendelingen werden getroffen door „het prachtvolle houten gebouw van den Radja," maar meer nog hierdoor, dat deze Radja steunde „alleen op de zoenverdiensten van Christus en Zijne verworvene gerechtigheid." Hiermede was de reis door het westelijk gedeelte volbracht en ving die in het oostelijk gedeelte aan. Eerst kwam men te Termano, waar Le Bruijn „hartdoordringend" sprak, en daarna te Korboffo, waar zij „nog alles in een zeer verwilderden en woesten staat aantroffen." Te Landoe vonden zij „een lieve schaar van schoolkinderen" en smaakten zij „het innig genoegen" dezen eenen nieuwen meester te brengen, afkomstig van Ambon. Met deze handeling werd de rondreis over het eiland besloten. Eenigen tijd later, op 13 Juli '28, werd Ter Linden door Le Bruijn te Thie bevestigd. Nu onder de Rottineezen wonende en hen beter leerende kennen, zag hij weldra in, dat de Christenen over 't geheel niet veel meer hadden dan den naam. Bijzonder werd hij teleurgesteld in de meesters. Hij zag zich zelfs genoodzaakt hen allen te ontslaan wegens onzedelijkheid en

[1]) Maandb. 1827 bl. 48. [2]) Inleiding: Landauw. [3]) Zie Maandb. 1828 bl. 109.

[1]) Men maakte van tolken gebruik.

willekeurige handelingen, die zoo ver gingen, dat de ouders bang waren hunne kinderen naar school te zenden. Het gevolg was dat, toen Ter Linden in '29 werd geroepen de plaats van den overleden Le Bruijn in te nemen, er op Rotti geen enkele school meer werd gehouden.

Ter Linden moest er zich nu toe bepalen, „tweemaal in het jaar eene zendelingsreize te doen naar het hem zoo dierbaar geworden Rotti," maar vele zulke reizen heeft hij niet kunnen maken, want hij overleed — gelijk boven is gezegd — in 1832. Heijmering, die hem opvolgde, werd in den eersten tijd door ziekte op ziekte verhinderd veel te doen onder de 9000 gedoopten [1]) op Rotti. Een jongeling, die in de negorij Landoe „alleen uit liefde voor het Christendom" school hield, liet hij in '36 naar Koepang komen, ten einde daar beter te worden opgeleid, maar meer hulp was dringend noodig. Het Genootschap trachtte Höveker, die zich van Moa naar Ternate had begeven, te bewegen naar Rotti te gaan, maar vergeefs. In zijne plaats werd nu Hartig, die in '37 te Padang overbodig was geworden, voor Rotti bestemd. Intusschen mocht het Heijmering, bij een bezoek aan het eiland in het najaar van '38, gelukken, eenige scholen op te richten, en wel te Thie, Termano, Bilba, Ringgou en Oëpao, te zamen met 1256 leerlingen, waaronder 134 kinderen van Christenen.

Hartig kwam in Jan. '39 op Rotti aan en vestigde zich voorloopig te Ringgou. Na hier met ernstige ziekte van zichzelven en zijn gezin te hebben geworsteld, verhuisde hij naar Thie, waar hij op 26 Augustus uitgeput aankwam. In December mocht hij eene nieuwgebouwde kerk inwijden te Termano. De regent van deze negorij had lang te Koepang gewoond, was daar tot bekeering gekomen en in Augustus van dat jaar door Heijmering gedoopt. Hij ontving den naam van Salomo, en beloofde, de Evangelisatie in zijn regentschap te zullen bevorderen. Na hier eenigszins op rust te zijn gekomen, wendde Hartig pogingen aan om het Rottineesch te leeren, maar door zwakheid van hoofd moest hij deze poging staken en hij bleef zich dus van het Maleisch bedienen. Te

[1]) Maandb. 1836 bl. 8.

Baä was inmiddels ook eene school opgericht, en deze telde reeds 190 leerlingen. Daar zijne gezondheid verbeterde, nam Hartig in '40 de hervorming van het schoolwezen ter hand; o. a. voerde hij het klassikaal onderwijs in. De meesters waren daarmede zeer ingenomen, en verklaarden op deze manier wel 800 kinderen ieder te kunnen onderwijzen, en nog wel zonder ondermeester. [1]) De kinderen toonden veel vatbaarheid, en Hartig koesterde van hen de beste verwachtingen. Over de volwassenen viel daarentegen nog al te klagen.

De Zendelingen Noordhoff en Linemann, in Juli '41 te Koepang aangekomen (zie Timor), werden beiden op Rotti geplaatst. Eerstgenoemde vestigde zich te Termano, waar hij in het gebied van radja Salomo een goed arbeidsveld hoopte te vinden, doch... hij overleed er reeds op 8 Maart '42, ten gevolge van koudevatten. Linemann koos zich Bilba tot woonplaats en leed daar veel aan koorts. In Oct. '42 begaf hij zich naar Java om te huwen, en toen hij in Augustus van het volgende jaar te Koepang terugkwam, vond hij daar tot zijne verbazing zijnen medebroeder Hartig. In April was namelijk een hevige orkaan over het eiland Rotti heengevaren; het woonhuis van Hartig met zijne school en kerk waren ingestort, en nergens voor zich en de zijnen eene woning kunnende vinden, was hij het schier geheel verwoeste eiland ontvlucht. De overige scholen waren mede bijna alle ingestort en de 1687 leerlingen geraakten verstrooid. [2]) Naar het gevoelen der Zendelingen viel aan hervatting van het werk op Rotti voorloopig niet te denken. Linemann werd daarom in '45 overgeplaatst naar Mĕnado; [3]) Hartig bleef te Koepang, tot hij in '47 naar Kema (Minahasa) werd gezonden; Donselaar en Vermaassen, die in '44 te Koepang waren aangekomen, mede bestemd voor Rotti, werden om dezelfde reden van daar teruggehouden. We zeiden reeds (zie Timor), dat Vermaassen nog in hetzelfde jaar overleed, en dat Donselaar zich in '46 te Babauw vestigde.

Inspector Van Rhijn bezocht in '47 ook

[1]) Maandb. 1841 bl. 158. [2]) Zie de beschrijving der verwoesting Maandb. 1844 bl. 106. [3]) Maandb. 1845 bl. 140.

Rotti en vertoefde er van 8—15 Juli. Hij bezichtigde het land; inspecteerde de scholen, die weer in verschillende plaatsen waren opgericht en hield eene vergadering met de radja's. Op zijne vraag, of men weer Zendelingen verlangde, werd toestemmend geantwoord, en omdat het opbrengen van was den Inboorlingen sedert de verwoesting van het land door den orkaan zwaar viel, werd dat door hem afgeschaft. Rotti scheen den Inspector voor zendingsarbeid weinig geschikt. Toch beval hij de stichting van 2 posten aan, één te Baä en één te Termano, maar wenschte, dat de Zendelingen de landtaal zouden aanleeren. Voorloopig zou Heijmering van tijd tot tijd het eiland bezoeken en toezicht houden op de 19 scholen, terwijl de Inl. helper Pello, een Rottinees, zich als hulpzendeling op het eiland zou vestigen. Laatstgenoemde bepaling is evenwel niet uitgevoerd, en van '47 tot '51 is het eiland door geen Zendeling betreden. Het Genootschap had er ook geen hart meer voor; in '51 toch schreef het Bestuur: „Het valt ons niet tegen als wij van deze eilanden [Timor en Rotti] weinig goeds hooren. De zendingsarbeid wordt daar niet zoo door vele zichtbare vruchten van de Evangelieprediking aangemoedigd, dat wij, indien wij den arbeid daar eens staakten, zouden behoeven te zeggen: het is toch te bejammeren, dat wij de voortzetting niet zullen zien van zulk een opwekkend begin." [1]) Deze verandering in de stemming ten opzichte van Rotti, ofschoon door niets gerechtvaardigd, bleef voortduren. Van de Zendelingen, die in '49 waren uitgegaan, wilde Schot zich wel op Rotti vestigen, maar men vond dat in Nederland niet goed [2]) en wees hem een ander arbeidsveld aan (zie Timor).

We maakten boven reeds melding van de Gosznersche Zendelingen Jackstein en Pape, aan wie in '60 door het Gouvernement vergunning werd verleend, hun dienstwerk op Rotti uit te oefenen. Beiden leden in den eersten tijd zeer aan koorts, wat voor Pape leidde tot verhuizen naar Babauw. Jackstein zette nu alléén den arbeid voort, op eene toelage van *f* 80 's maands. Het Gouvernement wilde Pape niet doen vervangen. De scholen waren, evenals die op Timor, in '58 door het Gouvernement overgenomen, maar het was zeer moeilijk daarvoor bekwame en geschikte onderwijzers te vinden. Voor de 18 scholen was per jaar toegestaan de som van *f* 4380, terwijl de Zendingsvereeniging te Koepang zorgde, dat men zoowel op Rotti als op Timor zelve goedkoop van schoolbehoeften werd voorzien. — Over den arbeid van Jackstein is ons verder niets bekend, en evenmin weten we te zeggen, of hij op Rotti overleden dan wel naar Duitschland teruggekeerd is. Aangezien hij met geen enkele corporatie in betrekking stond, zwijgen de verschillende tijdschriften over hem. Omstreeks het jaar 1870 was hij er niet meer. Toen, of een jaar later, vestigde De Bode [1]) er zich. Deze Zendeling van de Utrechtsche Vereeniging zou zich van Soerabaja naar Letti begeven, om daar werkzaam te zijn, maar aangezien hij door de stoomboot daar niet aan wal kon worden gezet, zag hij van Letti af, en ging hij op raad van vrienden naar Rotti. Hier arbeidde hij met opgewektheid en zegen, totdat eensklaps eene droevige gebeurtenis hem daarin kwam storen. Er werd namelijk eene aanklacht tegen hem ingediend, die zijne veroordeeling te Soerabaja ten gevolge had en groot leed over hem en de zijnen bracht. Terwijl hij nog aldaar vertoefde, maar met het uitzicht om eerlang in opdracht van zijn Bestuur zijn werk op Rotti te gaan hervatten, werd hij door de cholera aangetast en ontsliep hij op 2 Dec. 1873, [2]) waarna de Utrechtsche Vereeniging van Rotti afzag.

Vastheid in den arbeid kwam er pas met het jaar 1877, toen P. J. Pennings tot Hulpprediker op Rotti benoemd werd, met Baä tot standplaats. Hiermede hielden de gemeenten op Zendingsgemeenten te zijn en werden ze gevoegd bij de Indische kerk. We willen echter ons overzicht hier niet staken, maar tot aanvulling nog een en ander ontleenen aan de weinige lectuur, welke wij te onzer beschikking hebben. [3])

---

[1]) Maandb. 1851 bl. 18. [2]) Zie Verslag 1851 bl. 11.

[1]) Zie Halmahera. [2]) Zie Verslagen der Utr. Zend. Ver. over 1871 en 1873. [3]) Vooral is hier te noemen: „De Zending op Rote, door Le Grand, zie Maandb. N. Z. Gen. 1901 bl. 17.

Pennings was met ijver en toewijding werkzaam, tot hij in '80 wegens ziekte naar Nederland ging. Zijne plaats werd ingenomen door Van Malsen. [1]) Deze „stelde te Baä een kerkeraad in, legde daar in '82 het fundament van het eerste, solide, steenen kerkgebouw op Rotti, wijdde zijne onverdeelde aandacht aan het onderwijs, waartoe op zijn initiatief in enkele afgelegen kampoengs het aantal particuliere scholen werd vermeerderd, wist eene vereeniging in het leven te roepen, welke voor leermiddelen en schoolbehoeften zorgde, en zou met de hem eigene voortvarendheid en goeden blik op de behoeften van Christen- en Heiden-Rottinees nog meer tot stand gebracht hebben, zoo niet eene ernstige krankheid, welke hem noodzaakte te Makasar geneeskundige behandeling te zoeken, aldaar een einde aan zijn werkzaam leven had gemaakt." Hij overleed in 1883. In '85 kwam Pennings hier andermaal, doch hij overleed nog hetzelfde jaar en ligt te Koepang begraven. Hem volgde in '86 G. de Vries als Hulpprediker op, doch ook deze kon het klimaat niet verdragen en keerde reeds in '90 naar Nederland terug. — In '87 kwam N. Graafland, destijds Adjunct-Inspecteur van het Inlandsch onderwijs, hier de scholen inspecteeren, waarover hij een uitvoerig rapport plaatste in de Mededeelingen vanwege het Ned. Zendelinggenootschap. [2])

Nadat gedurende de facature Hulppr. Niks, te Babauw, toezicht op de gemeenten enz. had gehouden, aanvaardde Hulppr. G. J. H. le Grand hier den arbeid op 22 April 1890. Hij vond op Rotti pl. m. 7000 Christenen en overvloed van arbeid. Behalve de herderlijke verzorging der 18 gemeenten, werden hem 4 kweekelingen ter opleiding tot het Inlandsch leeraarsambt toevertrouwd. Verder had hij als lid-secretaris der schoolcommissie zijne bemoeienissen met de tot 11 gereduceerde Gouvernements-scholen, terwijl hij tevens toezicht had te voeren op de door zijne voorgangers in 't leven geroepen particuliere scholen, en zorgen moest, dat de gemeenten in 't bezit kwamen van geschikte kerkgebouwen. Het is hem gegeven geworden, gedurende zijne 10-jarige werkzaamheid veel goeds tot stand te brengen. Eenige kerkgebouwen verrezen; een 4-tal Rottineesche jongelingen werd tot Inl. leeraar opgeleid; gemeenten en scholen werden geregeld bezocht, en allerlei verbeteringen werden langzamerhand ingevoerd. Voor den arbeid onder de vrouwen en meisjes werd hij krachtig ter zijde gestaan door zijne echtgenoote. Vele verkeerdheden kleven den Christenen nog aan: van bijgeloovigheden zijn ze nog geenszins vrij; de huwelijksband is bij velen nog te los; het koopen der vrouw (soms tot een prijs van *f* 300 of meer) is ver van tot het verleden te behooren; de zedelijkheid laat bij zeer velen te wenschen over; heidensche gebruiken zijn er nog meer dan genoeg; evenwel: er is in ieder opzicht vooruitgang en het Evangelie werkt steeds meer door. Gedurende zijnen 10-jarigen arbeid doopte Le Grand gemiddeld 35 Heidenen per jaar. In de meeste gemeenten is een kern van ernstige Christenen, en zoomin een godvruchtig leven als een zalig sterven behoort op Rotti tot de zeldzaamheden. Eenige Zondagsscholen zijn opgericht, enz. Eene belangrijke gebeurtenis was de verschijning van het Lucas-Evangelie in het Rottineesch (1895), vertaald door een Inlandsch onderwijzer en gedrukt voor rekening van het Ned. Bijbelgenootschap. Le Grand acht zeer terecht, dat, zoo men dien weg vroeger betreden had, en zich bij prediking en onderwijs van de landtaal had bediend, het Evangelie meer in het leven zou zijn doorgedrongen. Ofschoon het nog niet te laat is, om zich van het Rottineesch te gaan bedienen, kan men nu, naar zijn inzicht, het Maleisch niet meer ontberen.

We besluiten ons overzicht met het volgende, ontleend aan het jongste Algemeen Verslag: de 18 gemeenten tellen 8159 leden, waaronder slechts 108 lidmaten. De Hulpprediker wordt bijgestaan door 11 voorgangers, waaronder 2 Inl. leeraars. Tegenover 11 echte werden er in 1897 niet minder dan 270 onechte kinderen gedoopt, en slechts 17 huwelijken werden ingezegend (gesloten). „Voor verreweg de meesten blijft het Christendom een Zondagsgewaad, waarmede men zich

[1]) Zie Batjan. [2]) Deel XXXIII. Dat opstel bevat veel belangrijks van land- en volkenkundigen aard, evenals een opstel van Niks: „Het eiland Rotti," opgenomen in het Ned. Zendingstijdschrift, IIIde jaargang.

op zekere tijden kleedt, maar het huiselijk négligé is van heidensche stof en naar heidensch patroon geweven. De polygamie, de sluiting en verbreking van den huwelijksband is een kwaad, dat als eene rustelooze zee voortdurend slijk en modder opwerpt. Van opvoeding, laat staan Christelijke, is schier geen spoor te bekennen. Onaandoenlijk als zoovelen zijn, schijnt noch het liefelijke geklank des Evangelies, noch de bazuin van het eeuwig oordeel hen ook maar voor één oogenblik tot nadenken te stemmen. Niettemin wordt de invloed van het Evangelie gezien. De sporadische openbaring van een Christelijk levensbeginsel is een treurig gevolg van de wijze, waarop velen tot Christenen zijn gemaakt. Nog in 1868 en volgende jaren werden 40—100 volwassenen op éénmaal zonder voorafgaand onderricht gedoopt, terwijl bovendien het godsdienstig karakter aan de vroegere zendingsscholen ontnomen is."

Nadat in 1900 aan Le Grand een verlof naar Nederland was toegestaan, werd R. Akkerman (eerst arbeidende te Malang onder de militairen) tot zijnen opvolger benoemd. Men mag vertrouwen, dat de arbeid op Rotti nu geregeld zal worden voortgezet.

III. SAWOE.

Ook over dit eiland spraken we reeds met een enkel woord in de Inleiding. Uit het daar gezegde volgt, dat het Christendom omstreeks 1750 zijne intrede op Sawoe heeft gedaan, en men er 10 jaren later 5 gemeenten had met 826 zielen. In 1772 kreeg het eiland een bezoek van Cook. Volgens diens reisbeschrijving werden er toen eenige duizenden Christenen gevonden, maar de juistheid van die opgave is terecht in twijfel getrokken door Donselaar. [1]) Zeker is, dat de hand niet gehouden is aan het Evangelisatiewerk aldaar en het volk weer terugzonk in het Heidendom.

Niet lang nadat de Heer Esser Resident van Timor was geworden, wist hij de hoofden op Sawoe te bewegen, scholen op te richten. [2]) Zij hadden trouwens reeds 20 jaren vroeger tegen Zend. Finn hun verlangen naar onderwijzers uitgesproken. Esser liet een onderwijzer van Ambon komen, en deze opende in 1862 eene school te Seba. Tegelijkertijd werd een goedgezind Deen, Erich geheeten, die als schipbreukeling te Koepang was gekomen, door Esser tot Posthouder op Sawoe aangesteld. Mede in hetzelfde jaar liet de Resident in Nederland een traktaatje drukken, geschreven in het Sawoeneesch en handelende over den weg des heils, ter verspreiding onder de bevolking. Verder kwam dat jaar een brief in bij de Utrechtsche Zendingsvereeniging van de door Esser in 't leven geroepen Vereeniging te Koepang, waarin Sawoe in de belangstelling van het Bestuur werd aanbevolen. Het heeft destijds bij de Utrechtsche Vereeniging een punt van beraad uitgemaakt, of zij er Zendelingen heen zou zenden, maar om financieele redenen is men er niet toe overgegaan. [1]) Intusschen strooide genoemde onderwijzer in stilte het Evangeliezaad in de harten van kinderen en volwassenen.

Eene zware bezoeking trof het eiland in '69, toen eene pokken-epidemie ongeveer de helft der bevolking wegraapte, wat Hulppr. Donselaar aanleiding gaf, er in het volgende jaar eens een deelnemend bezoek te brengen. Hij vond er eene onuitsprekelijke ellende, [2]) maar de bezoeking had dit goede gevolg gehad, dat velen los waren geworden van den voorvaderlijken godsdienst, en naar iets beters verlangden. De Mohammedanen trachtten van de goede gelegenheid tot het maken van propaganda partij te trekken, maar de genoemde Posthouder en de onderwijzer waren daartegen op hunne hoede. Toen Donselaar op 13 Augustus te Seba kwam, vond hij er velen begeerig naar den Doop, waaronder leden van de eerste en voornaamste familiën. Ofschoon voorafgaand onderwijs zeer noodig ware geweest, zag Donselaar over het bezwaar heen, ten einde den Islam voor goed buiten te sluiten, en doopte hij 59 volwassenen en 46 kinderen. Zijn verzoek om een Zendeling voor Sawoe, gericht tot het Ned. Zende-

[1]) Meded. XVI bl. 327. [2]) Geïll. Zendingsblad 1873 bl. 150.

[1]) Chr. Stemmen Oct 1862; Ber. Utr. Zend. Ver. Dec. 1862. [2]) Maandb. 1871 bl. 65; 1875 bl. 17 en Meded. XV bl. 120.

linggenootschap, vond eene goede ontvangst, en men zag om naar een geschikt persoon. De keuze viel op den Oud-zendeling Teffer, die nog steeds te Batavia vertoefde, door achtenswaardige mannen aldaar werd aanbevolen, en zelf verlangde derwaarts te gaan.[1])

In Sept. '71 bracht Donselaar op Sawoe een tweede bezoek. Hij hield er herhaalde malen godsdienstoefening, zoowel te Seba als te Timoe, en daar het meerendeel der hoorders geen Maleisch verstond, liet hij telkens het gesprokene in het Sawoeneesch vertalen, waarbij de radja van Seba voor tolk dienst deed. Gedurende dit bezoek, dat 3 weken duurde, doopte hij 132 personen en zegende hij het huwelijk in van 16 paren. Men telde thans op het eiland 250 gedoopten, waaronder 3 van de 4 radja's van het eiland.

Teffer landde op Sawoe in 1872. Ofschoon hij er geen eigenlijk gezegde „groote beweging" vond, — welke hij schijnt verwacht te hebben — hij trof er toch eene algemeene belangstelling aan en overvloedige gelegenheid om te arbeiden. Het zaad, uitgestrooid door genoemden Posthouder en den onderwijzer, zoomede door Donselaar zelven, begon te ontkiemen. Het kostte Teffer weinig moeite, het vertrouwen der bevolking te winnen. Vooral trachtte hij op de hoofden invloed uit te oefenen, wekte vragen op door het laten zien van een „panorama," dat de Inlanders bekend maakte met allerlei schoonheden van Europa, en wist zoo geleidelijk de gedachten te richten op de dingen der zaligheid. Er bestond nu reeds een 4-tal gemeenten, en wel te Seba (de hoofdplaats), Mesara, Timoe en Liai. De Zendeling zelf woonde te Seba en bediende de hoofdgemeente, terwijl de overige gemeenten ieder door een Inl. helper (Ambonneezen) werd bediend. De dag van 's Heilands geboorte maakte Teffer tot een vroolijk samenzijn, waarbij ook de Kerstboom niet ontbrak, en deze eerste Kerstfeestviering droeg veel bij tot bevordering der goede zaak. Eenige dagen later werd de zendelingswoning bedreigd door hoog water, maar fluks snelden de Inboorlingen toe om de bewoners bij te staan.

[1]) Maandb. 1872 bl. 153. Zie ook bladz. 688 van dit boek.

Kort daarna bekeerde zich ook de vierde radja, die van Liai, zoodat nu alle radja's van Sawoe den Heiland beleden. Teffer deed alle moeite, om van den aanvang af den arbeid goed te organiseeren. Hij stelde eene collecte in bij de godsdienstoefeningen, en vormde op deze wijze eene kerkekas. Daar de meeste bewoners nog geen geld kenden, bracht de collecte in den beginne wel niet veel op, maar dan toch in 't eerste jaar reeds ƒ 91.32. Verder bedong hij voor de meesters een eigen woonhuis, een stuk bouwgrond en eene zekere hoeveelheid rijst, terwijl hij voorts zorgde voor eenen kleinen veestapel te hunnen behoeve, zoodat zij genoeg hadden aan eene toelage van ƒ 5 per maand ieder, waarmede zij ook tevreden waren. Deze bereidvaardigheid om de kosten der Evangelisatie te helpen dragen, is te meer te waardeeren, omdat er onder de bevolking geen vermogenden zijn. Volgens Teffer zijn er geen armen, omdat er geen rijken zijn, en eet de radja denzelfden kost als de kleine jongen, die op de schapen past. Die kost nu bestaat bijna uitsluitend uit eene kleine hoeveelheid sap van den lontarpalm, door koken verdikt tot stroop. De lontarpalm is de eenige boomsoort op dit overigens boomlooze eiland, en voorziet in alle behoeften des menschen, terwijl ook het vee er zijn aandeel van krijgt.

Na eenen tweejarigen arbeid kon Teffer mededeelen, dat het aantal Christenen reeds nagenoeg 1000 bedroeg, en ofschoon het eiland nog geenszins hervormd was tot eene Christelijke maatschappij, de zuurdeesem der Evangelies werkte reeds krachtig op het geheel. De onderlinge verhouding werd vreedzamer, en de afschuwelijke heidensche gewoonten maakten van lieverlede voor betere zeden plaats. De aangevangen vernieuwing deed echter hare werking niet zonder strijd. Deze was inzonderheid voor de hoofden, die gewoon waren onbeperkt te heerschen, zwaar, maar ook de minderen ontkwamen er niet aan, daar het Evangelie van hen evenzeer eischte, dat zij zouden breken met het oude heidensche leven. Het bezoek van kerk en catechisatie viel slechts te roemen; echtscheidingen, vroeger aan de orde van den dag, kwamen onder de Christenen zelden voor, en teekenen van geestelijk leven vielen bij menigeen van hen op te merken.

Op 29 Juli '75 werd de eerste Christenkerk ingewijd te Liai. De Christenen van Seba brachten kort te voren aan Teffer eene belangrijke hoeveelheid lijnwaad ten geschenke, opdat men de arme geloofsgenooten te Liai voor die gelegenheid van goede kleeding zou kunnen voorzien. De Sebaneezen hielden ongeveer terzelfder tijd eene inzameling ten behoeve van den bouw eener kerk te Indramajoe (Java), welke collecte ƒ27.50 opbracht. De kerk te Liai was gebouwd op de plek, waar niet lang geleden een 30-tal menschen één voor één op de puntige rotsen in de diepte te pletter was geworpen, omdat zij, gelijk het heette, hunnen radja hadden betooverd. — Op 14 December van hetzelfde jaar kon te Mesara de tweede Christenkerk worden ingewijd, en ook nu konden de behoeftige Christenen aldaar, door de mildheid der geloofsgenooten te Seba, worden bedacht. De gemeente ter hoofdplaats, ofschoon nog niet in 't bezit van een eigen kerkgebouw, telde reeds bijna 900 zielen, en aan 't einde des jaars waren er van de 15.000 bewoners van Sawoe en 't nabijgelegen Randjoewa reeds 1600 gedoopt. Bij een bezoek aan laatstgenoemd eilandje mocht Teffer ook dáár velen vinden, begeerig in het Christendom te worden opgenomen. [1])

In de eerste helft van '76 ging Teffer er toe over, eenige ouderlingen en diakenen aan te stellen, om aan de gemeenten allengs een eigen bestuur te geven, gelijk hij er van den beginne op bedacht was geweest haar zoo spoedig mogelijk zelfstandig te maken, waarvoor de toestanden door hem niet ongunstig werden geacht. Ongelukkig werd hij door leverziekte zeer in zijnen arbeid belemmerd. Deze noodzaakte hem, eerst in '75, en daarna in '76 wederom, voor herstel van gezondheid naar Amarasi op Timor te gaan. Zijn verblijf alhier had evenwel het gezegende gevolg, dat er een 4-tal kleine gemeenten mocht worden gesticht. [2]) Door die leveraandoening genoodzaakt moest hij zelfs in '78 naar Nederland reizen, om hier genezing te zoeken. Hij kon toen wijzen op 14 gemeenten, gedurende zijnen 5-jarigen arbeid gesticht. Vóór zijn vertrek van Sawoe had hij de vreugde gesmaakt, ook Seba in 't bezit van eene kerk te zien. Deze, met 500 zitplaatsen, werd ingewijd op 't Kerstfeest van '77, dat hier met luister bij 8 Kerstboomen was gevierd.

Bij Teffers vertrek bleef zijne kloeke en bekwame vrouw [1]) achter met de kinderen. Hij had haar tot „diakones" aangesteld, en onder haar toezicht bleef alles op de gewone wijze voortgaan. De meesters en oudsten raadpleegden haar in alles en volgden haren raad op. De vergaderingen der opzieners werden steeds door haar, in zwart gewaad, bijgewoond, en tot de diakenen, door Teffer aangesteld, voegde zij eenige diakonessen toe. Door hare goede zorgen leed de arbeid niet te zeer onder de afwezigheid van haren echtgenoot, die in Jan. '80 voldoende hersteld de terugreis kon aanvaarden en op 22 Mei het eiland weer mocht betreden, waar hij met groote vreugde werd begroet. Veel vond hij veranderd. De vorst van Liai en de vorstin van Mesara waren overleden en dankbaar voor het Evangelie met blijdschap heengegaan naar „de betere negorij;" anderen hadden hunne plaatsen ingenomen. Allerlei teekenen van vooruitgang mocht hij opmerken; te Mania b.v. was eene kerk gebouwd, welke Teffer al aanstonds mocht inwijden, en ook op een paar andere plaatsen maakte men aanstalten tot het stichten van een bedehuis. Na alles in oogenschouw te hebben genomen, was Teffers indruk: „Het is voor de 7-jarige gemeente maar goed, dat ik terug kon keeren, en het was een zegen, dat mijne vrouw, naar hare krachten, het werk is blijven leiden."

Men richtte uit het vaderland tot Teffer de vraag, of hij eenige bijzonderheden wilde mededeelen aangaande het geloofsleven der Sawoeneezen. Hij antwoordde, dat het verschil tusschen „voorheen" en „thans" groot en opvallend was. Men telde op Sawoe nu (in 1880) 7 Christelijke gemeenten. Op het eiland heerschte rust en vrede, terwijl er vóór 1872 aanhoudend oorlog was. Op eilanden in de buurt, waar de bevolking nog aan 't

---

[1]) Zie over Randjoewa en zijne bewoners Maandb. 1877 bl. 99. [2]) Maandb. 1878 bl. 98. Deze gemeenten schijnen weer te niet te zijn gegaan.

[1]) Eene dochter van den welbekenden Predikant Siblesz.

Heidendom vasthield (z.a. op Alor, Lomblem, Flores en Soemba), werd de vrede gedurig verstoord; op Sawoe geen enkele maal, en het Gouvernement kon op de trouw en gehoorzaamheid der bevolking rekenen. De levenswandel der Sawoeneesche Christenen stak daarenboven gunstig af bij den wandel der Heidenen en Mohammedanen in den omtrek of op het eiland zelf. Het geloof werd er gevolgd door beschaving, en de welvaart ging dermate vooruit, dat het nuttigen van *toewak*[1]) alleen reeds bij de meeste bewoners tot het verleden behoorde, daar men nu zich met goed resultaat ook op den landbouw was gaan toeleggen. Voorts zocht men niet vergeefs onder de Christenen naar „broederlijke liefde en liefde jegens allen." [2])

Terwijl volgens de berichten het nieuwe leven zich op Sawoe voorspoedig ontwikkelde, werd het eiland op 19 Maart '82 geteisterd door een vreeselijken orkaan, die alles 't onderstboven wierp en eene totale verwoesting aanrichtte. Gelukkig vonden bij deze ramp slechts weinigen den dood, maar . . . kort na dien orkaan brak eene epidemie uit, welke het werk van den storm voltooide en velen wegraapte. De Heidenen meenden deze ramp hieraan te moeten toeschrijven, dat zoovelen Christenen waren geworden; de Christenen daarentegen waren van gevoelen, dat nu eerst recht aan het licht was gekomen de onmacht der heidensche toovenaars, die beweerden, ook over de krachten der natuur te kunnen beschikken. Kon Teffer destijds van de Sawoeneesche bevolking in 't algemeen getuigen: „Zij heeft zich onder de beproeving uitstekend gedragen," van de Christenen verklaarde hij: „Zij hebben blijk gegeven, dat het geloof niet slechts sterkt tot dragen, maar ook tot handelen." —Ongeveer een jaar na de ramp kwamen uitNederland de bijdragen aan, welke tot leniging daarvan waren gegeven, te zamen *f* 400. Niet alleen kon daarvan in de nog bestaande behoeften worden voorzien, maar ook een zilveren Doopbekken en Avondmaalstel, kort te voren door Teffer aangeschaft, worden betaald. De „Sawoe-Christenen" waren door dat liefdeblijk zoozeer getroffen, dat zij een „dankschrijven" aan de geloofsgenooten in Nederland richtten.

In den loop van 1883 verliet Teffer Sawoe „wegens ziekte." Hij vestigde zich nu als tabaksplanter op Portugeesch Timor, waarheen zijne vrouw hem vergezelde.[1]) De Inl. helpers gingen na zijn vertrek voort, de gemeenten te bedienen. Zij ontvingen nu hunne bezoldiging van het Genootschap, door middel van Hulppr. Niks, op Timor, die ook zoo welwillend was zich te belasten met het bezoeken der gemeenten. Over zijn tweede bezoek aan Sawoe, dat hij er bracht in Juni '85, willen we hier een en ander mededeelen. Aangekomen te Seba, werd Niks verwelkomd door de plaatselijke en kerkelijke autoriteiten, onder welke de 8 Inl. voorgangers, waarna zingende schoolkinderen hem geleidden naar het huis van den Posthouder. Op 7 Juni trad hij te Seba op voor 700 à 800 Christenen. Den volgenden dag bezocht hij Mania, 8 paal van daar, en hield er godsdienstoefening voor 120 van de 223 Christenen. Den 10den predikte hij te Timoe-Bodae, voor 90 personen. Over de gemeente te dezer plaatse viel nog al te klagen. Den volgenden dag had hij eene samenkomst met 20 Christenen te Timoe-Bolow, waar allerlei teekenen van achteruitgang werden aanschouwd. Den 14den sprak hij te Liai, voor eene goedgevulde kerk; hier vond hij alles in de beste orde. Den 16den werd door hem op plechtige wijze eene nieuwe kerk te Mesara ingewijd, waaraan de gemeente in goeden getale en met opgewektheid deelnam. Den dag daarop bezocht hij Rai-Lioe, waar 137 Christenen woonden, maar wegens hunne onverschilligheid geen godsdienstoefening kon worden gehouden. Den 19den presideerde Niks eene vergadering van de Inlandsche helpers met de oudsten der verschillende gemeenten, en 2 dagen later bediende hij te Seba het Avondmaal

[1]) Palmwijn, ook wel suikerwater of stroop genoemd. [2]) Vgl. Maandb. 1881 bl. 101.

[1]) Dit aftreden van Teffer is tot heden niet op bevredigende wijze opgehelderd. Zijne leverziekte, die niet zoo ernstig was, kan onmogelijk de éénige reden zijn geweest. Trouwens, hij had altijd iets zonderlings en geheimzinnigs. In later jaren is hij werkzaam geweest te Ambarawa, onder de militairen, en heeft daar al zeer vreemd gehandeld. (Zie bladz. 192.) Zijne uitnemende vrouw overleed aldaar op 27 Juni 1893.

aan ruim 100 lidmaten. Den 22sten voer hij naar Randjoewa, waar hij 19 Christenen vond, wonende te midden van nog onbeschaafde Sawoeneezen. Den 24sten presideerde hij te Seba eene tweede vergadering van de helpers en oudsten, waarna hij den volgenden dag nog eens naar Liai reisde (29½ paal, d. i. 10 uren van Seba), waar hij den 26sten eene nieuwe kerk inwijdde, gebouwd in plaats van het eerste bedehuis, dat door den storm van '82 was verwoest. Twee dagen later nam Niks afscheid van de gemeente te Seba in de morgen-godsdienstoefening, waarop hij naar Koepang terugkeerde.

Uit het rapport van Niks blijkt, dat het Evangelie reeds door zeer velen op Sawoe was aangenomen, maar tevens, dat hier en daar verachtering moest worden geconstateerd. Den korten duur van Teffers werkzaamheid, de zwakheid der Inlandsche voorgangers en het ontbreken van dagelijksche leiding in aanmerking nemende, zal men zich daarover niet verbazen. Het was zeer noodig hier weer een vasten Europeeschen leeraar te plaatsen, maar het Ned. Zendelinggenootschap verklaarde zich buiten machte er op 't oogenblik een nieuwen Zendeling heen te zenden, [1]) en verzocht Niks, zijne bezoeken te willen voortzetten, waartoe deze gaarne bereid was. In '87 vond hij op 't eiland 3293 Christenen, van welke 121 lidmaat waren. Dat het Heidendom hier nog geenszins overwonnen was, bleek o. a. te Timoe-Bodae, waar men een nieuw afgodshuis (Binni Deo [2]) had gebouwd. Daarbij werkten sommige radja's de goede zaak tegen, of belemmerden haren voortgang door onverschilligheid. Niks mocht echter ook van verblijdende dingen gewagen: soms predikte hij voor meer dan 800 personen, en hij leerde onder de Christenen degelijke menschen kennen, zoowel vrouwen als mannen.

De berichten van Hulppr. Niks wekten bij het Ned. Zendelinggenootschap de overtuiging, dat er op Sawoe weer geregelde leiding moest komen. Het besloot, er 2 jonge Zendelingen (Wijngaarden en Hulstra) heen te zenden, en hun den weg te doen bereiden door eenen man, die reeds

[1]) Maandb. 1887 bl. 162. [2]) Over de inrichting zie men Maandb. 1887 bl. 164.

een reeks van jaren in Indië had gearbeid. Dat was Ph. Bieger, vroeger in dienst van de Geref. Zendingsvereeniging werkzaam op Java, en thans woonachtig in Nederland. [1]) Deze werd nu door het Genootschap aangesteld voor Java, maar ontving de opdracht, eerst een jaar naar Sawoe te gaan, om daar de zaken te regelen. Bieger aanvaardde de reis op 30 April '88 en kwam via Java, Soembawa en Timor in Juli op zijne voorloopige bestemming aan, waar hij door den Posthouder Fransz gastvrij geherbergd werd. Zeer prees hij den radja van Seba, [2]) een ontwikkeld man, van wien een goede invloed uitging. Terecht keurde Bieger het af, dat de goeroe's hier uitsluitend in het Maleisch predikten, een vrij noodzakelijk gevolg der invoering van Ambonneesche helpers, die men er niet toe gebracht had zich de landtaal eigen te maken. Veel zullen we over Biegers werkzaamheid op Sawoe niet zeggen, want zijn verblijf aldaar duurde slechts kort. [3]) In 't begin van '89 begon hij aan koorts te lijden; zijne krachten namen af; het voedsel was slecht; de verzorging gebrekkig, en het gevoel van eenzaamheid (hij had zijn gezin in Nederland gelaten) drukte hem. Hij verliet het eiland, ging herstelling zoeken te Makasar en stak van daar over naar Modjowarno. Hoe het hem verder op Java is gegaan, verhaalden wij reeds. (Zie bladz. 277 en volgende.)

Van de bovengenoemde Zendelingen ging alleen J. K. Wijngaarden werkelijk naar Sawoe. Hulstra, die eerst met hem derwaarts zou gaan, werd bij nader overweging door het Bestuur voor Soemba bestemd, doch daar dit eiland inmiddels werd overgedragen aan de Christelijk Gereformeerden, ontving hij de aanwijzing zich op Timor te vestigen. [4]) Wijngaarden landde op Sawoe den 5den Aug. 1889,

[1]) Zie bladz. 276. [2]) Genaamd Rohi Biré Loi Kora Loeloe Weö Hawoe Djora ana Léba Djoe Léna doedoe deka, Radja Ratoe Dima, Hide oma Djoeroe Manna Loeloe Weö, Hawoe Rano Oma, Lena Korane, Radja Ratoe Dima Laszoo Djawa (Meded. XXXIII bl. 128.) [3]) Zijne eerste indrukken kan men lezen in de Meded., deel XXXIII, bl. 127, waar ook de kerk van Seba staat afgebeeld. [4]) Maandb. 1889 bl. 132. Ook daarin kwam weer verandering: van Timor werd afgezien, en toen werd Hulstra in Gorontalo geplaatst.

maakte spoedig kennis met zijn arbeidsveld en zond na 2 maanden zijn eerste rapport over. Hij vond op het eiland 3500 Christenen, terwijl de geheele bevolking ongeveer 19.000 zielen bedroeg. Een ruim arbeidsveld dus. Maar die eerste kennismaking ontlokte aan Wijngaarden eene verzuchting. De kerken verkeerden in deerniswaardigen toestand, en de begraafplaatsen eveneens. Afzonderlijke schoolgebouwen waren nergens te vinden: het onderwijs werd in de kerk of in het huis van den goeroe gegeven, en wat erger was, het beteekende niet veel. Van de Christenen waren nog slechts 120 lidmaat; deze wisten iets van het Christendom; de massa verkeerde in volslagen onkunde, en sommigen waren daarenboven totaal onverschillig geworden. De algemeene onkunde was, volgens Wijngaarden, vooral hieraan te wijten, dat men zich niet van de landtaal had bediend, en dat het den Ambonneeschen helpers aan ontwikkeling ontbrak. Met den wandel der Christenen was het ook geenszins gelijk het wezen moest, ja, hun levensgedrag stond op gelijk peil met dat der Heidenen. Hoe was deze toestand ontstaan? De radja's hadden met hunne families het Christendom aangenomen, en waar de vorst voorgaat, daar volgen anderen. Aan het onderwijs der doopcandidaten had veel, ja schier alles ontbroken; de meeste gedoopten waren in hun hart Heidenen gebleven; eenigen hadden dan ook reeds weder het Christendom den rug toegekeerd. Met het schoolonderwijs was het ook al treurig gesteld. In één woord: de toestand, waarin het zendingswerk verkeerde, was zoo ellendig als maar mogelijk is. Wijngaarden was echter geenszins van gevoelen, dat het met de zaak hopeloos stond, maar zou er verbetering komen, dan moest er anders worden gewerkt. Welken weg hij dacht in te slaan, zegt hij in de volgende woorden: „De Zendeling moet de taal des lands spreken, eveneens moet het hulppersoneel zich daarvan bedienen. Daarbij, zijne goeroe's moeten flinke mannen zijn, in staat te onderwijzen, te vermanen, te leiden, krachtig in alles wat tot hun werk behoort. Mijn werk zal in de eerste plaats daarop gericht zijn, flinke onderwijzers en voorgangers te vormen. Daartoe wil ik jongelieden in huis nemen, om hun door onderwijs en omgang datgene bij te brengen, wat een goeroe noodig heeft." Verder wilde hij trachten het vertrouwen der menschen te winnen, en hij meende, dat zou wel gaan: „Er zijn enkele teekenen, die verblijden en moed geven voor de toekomst. Men komt ter kerk, in de catechisatie; de kinderen bezoeken de school, als de Zendeling hen aanspoort."

Wijngaarden had dus goede plannen, en den ernstigen wil om deze uit te voeren. Bij die plannen stond het onderwijs, de school, op den voorgrond; evenwel, hij verwachtte de verbetering minder van de verspreiding van kennis dan van den invloed des Evangelies; want aan het slot van zijn schrijven [1]) zegt hij: „Wij twijfelen toch immers niet aan de werking van Gods Geest, aan de overwinnende kracht van het Evangelie."

Niet lang na Wijngaardens aankomst stierf de radja van Seba. Deze was — zie boven — indertijd door Teffer tot ouderling aangesteld, maar hij (door Bieger zoo geprezen) was voor zijn volk een slecht voorbeeld en stierf zonder den Zendeling te ontbieden. Zijne plaats als vorst werd ingenomen door zijnen broeder. Op deze gebeurtenis volgde weldra de eerste Avondmaalsviering, op Goeden Vrijdag van 1890, waaraan 80 lidmaten deelnamen, allen in het zwart gekleed. Eenige maanden later werd de Zendeling in diepen rouw gedompeld, toen zijne goede vrouw, die zulk een werkzaam aandeel nam aan het zendingswerk, na korte ongesteldheid van zijne zijde werd weggenomen. „Ik ben gebroken" — schreef hij —; „mijn moed en mijn lust zijn verdwenen. Er valt hier zóóveel te doen! Mijn hulp en mijn steun is van mij weggenomen. Met jeugdigen moed vatte ik mijne taak op. Mijn werk was mijn lust. Te leven was genot. En nu!" — Na dien slag eenigszins te boven te zijn gekomen, hervatte hij echter den arbeid, waartoe thans ook behoorde de opleiding van een paar jeugdige Sawoeneezen tot den Evangeliedienst, terwijl hijzelf zich ook met ijver op het aanleeren der landtaal toelegde. Op 't einde van genoemd jaar

[1]) Zie Meded. XXXIV bl. 366.

telde men op het eiland 3576 Christenen; 164 doopsbedieningen hadden er in dat jaar plaats gehad, terwijl 21 personen tot lidmaat waren aangenomen en 23 huwelijken door den Zendeling werden gesloten.

Eene tweede beproeving, welke den jongen Zendeling trof, was deze, dat hij medio '91, te midden van drukken arbeid, door de influenza werd aangetast. Op Sawoe geen geneeskundige hulp kunnende bekomen, begaf hij zich... naar Modjowarno, van waar hij pas in November op zijnen post terugkeerde. Die maandenlange afwezigheid was een nieuw nadeel voor het zendingswerk, dat op deze wijze niet tot herleving kon komen. Hij had nu direct aanstalten te maken voor het Kerstfeest, dat als „de groote dag" op Sawoe met den meesten (uitwendigen) luister wordt gevierd, en waarbij met name de diakonessen flinke hulp bewijzen. Een gehoor van ongeveer 1000 menschen vulde op dat feest het kerkgebouw. Viel er ook veel aan deze Christenen te berispen, de Zendeling kwam toch tot het inzicht, dat het niet buiten het hart omging. Zelfs drukte hij in '92 het gevoelen uit, dat, mochten de Christenen hier weer aan zichzelve worden overgelaten, de gemeenten toch genoeg levensvatbaarheid zouden blijken te bezitten om zich staande te houden. Die verzekering schijnt te pleiten voor de deugdelijkheid van Teffers werk, waaraan men anders bij de lezing van Wijngaardens eerste berichten licht zou gaan twijfelen.

Had hij, toen hij aldus schreef, reeds een voorgevoel van hetgeen stond te gebeuren? Was hij er misschien door zijn Bestuur op voorbereid? Wij weten het niet. Terwijl hij zich in '92 te Modjowarno bevond om zijne tweede vrouw, die uit Nederland was aangekomen, af te halen, bereikte hem het bericht, dat hij was overgeplaatst naar Deli. Met zeer verklaarbaar leedwezen ontving hij die kennisgeving. Na zijne terugkomst op Sawoe zonden de Christenen een verzoekschrift aan het Genootschap, om hem daar te laten, maar men meende die bede niet te kunnen inwilligen. „We hadden hem er gaarne gelaten," — schreef zijn Bestuur — „maar de nood drong ons om bij de vele teleurstellingen, die 2 onzer Zendelingen en een 4-tal onzer kweekelingen ons berokkenden, dit besluit te nemen." [1]) Wijngaarden had dus te volgen, en na slechts 3 jaren op Sawoe te hebben gearbeid — weinig meer hebbende kunnen doen dan een fondament te leggen, waarop hij zijn werk had willen optrekken — vertrok hij tegen 't einde des jaars naar zijn nieuwe arbeidsveld. (Zie verder over hem bladz. 450.) Die overplaatsing is zeer te betreuren; zij heeft aan Sawoe groot nadeel gedaan en aan Deli weinig voordeel gebracht; immers, hier moest Wijngaarden van voren aan beginnen, en toen hij door het begin heen was, stierf hij.

Sawoe kwam nu weder onder het opzicht van Hulppr. Niks te Koepang, en alsof dit eene voldoende voorziening was, schreef het Genootschap wel wat luchthartig: „De Zending Sawoe is dus behouden." [2]) Maar had men dan nog niet geleerd, dat zulk een toezicht weinig nut, en althans voor *dit* arbeidsveld in *dit* stadium volstrekt onvoldoende was? — Niks bezocht het eiland weder en deed er voor wat hij kon. Het schoolonderwijs kon nu behoorlijk bekostigd worden, daar het Gouvernement eene flinke subsidie had toegestaan. Niks werd letterlijk bestormd met het verzoek om een eigen pandita, maar het eenige antwoord, dat hij kon geven, was: geduld! Van de beste leerlingen van Wijngaarden koos hij er 5 uit, om te Tomohon in de Minahasa tot goeroe te worden opgeleid.

Bij zijn bezoek aan Sawoe in de tweede helft van '93 was Niks reeds ongesteld, en na zijn tehuiskomst nam die ongesteldheid dermate toe, dat hij in 't begin van het volgende jaar tot herstel van gezondheid naar Nederland moest vertrekken. Hij moedigde het Genootschap zeer aan, weer een Zendeling naar Sawoe te zenden, en verzekerde, dat een Europeaan het daar best kan uithouden, vooral nu er een geregelde maildienst is. Het laatste, wat Niks voor Sawoe kon doen, was, te zorgen, dat er van Tomohon een nieuwe onderwijzer werd gezonden voor de school te Seba. — Na het vertrek van Niks bezocht zijn vervanger (eerst Le Grand, daarna Huisingh) nu en dan de gemeenten op Sawoe, maar het bulletin luidde nu

---

[1]) Maandb. 1892 bl. 187. [2]) Maandb. 1893 bl. 133.

onveranderlijk: „De gemeenten verachteren, de Heidenen worden niet getrokken." [1])

Gelukkig brak er na lange tusschenruimte weer een beter tijd aan. In '95 werd een nieuwe Zendeling, J. H. Letteboer, overeenkomstig zijn verlangen voor Sawoe bestemd, en in November aanvaardde hij met zijne jonge vrouw de verre reis. Na geruimen tijd op Oost-Java te hebben vertoefd, bereikten zij op 23 Mei '96 hunne bestemming. Veel ging er in hunne harten om, toen zij de naakte heuveltoppen aanschouwden, tusschen welke voortaan hunne woonplaats zou zijn. Het strand zag zwart van menschen; de Posthouder, de radja, de goeroe's, allen verwelkomden den nieuwen leeraar, ter eere van wien de schooljeugd „een schreeuwend, onwelluidend gezang" aanhief. Spoedig bemerkte de nieuwe Zendeling, dat het er met school en kerk uitzag als met het land: alles was even dor en kaal. Nog steeds werd onderwijs gegeven in het Maleisch, ofschoon dit door de meeste kinderen niet werd begrepen. Gepredikt werd er ook nog steeds in die taal, en het was al fraai, als de toespraak op gebrekkige wijze werd vertolkt. Op 9 Juni hield Letteboer met de helpers van Seba, den ouderling, de 3 diakens en de 4 diakonessen zijne eerste „kerkvergadering" en op den 21sten zijne eerste Maleische preek, met doopsbediening, waarbij hij de gewoonte van Wijngaarden volgde, om eerst de echte kinderen en daarna de onechte te doopen. Hierop maakte hij zijne eerste bezoekreis. De indrukken, welke hij van de verschillende gemeenten ontving, waren geenszins verkwikkelijk: zij waren geheel verwilderd. [2]) Het leven der Christenen was zóó schandelijk slecht, dat van 92 kinderen, door Letteboer gedoopt, er 52 buiten het huwelijk waren geboren; het kerkbezoek stond in vele gemeenten op het laagste peil; en zelfs met de dienstvaardigheid der Christenen stond het zóó slecht, dat, toen van elders het houtwerk voor een zendelingswoning was aangevoerd en dat gelost moest worden, schier niemand een hand uitstak om den Zendeling te helpen. Ten gevolge van inspanning bij het reizen en bouwen werd deze reeds spoedig zwaar ziek. Gelukkig herstelde hij in zooverre, dat hij op Sawoe blijven kon, maar gedurig had hij aanvallen van malaria door te staan, en ook zijne vrouw werd door die plaag niet met rust gelaten. Onder deze omstandigheden vorderde het werk niet hard, maar toch was eenige vooruitgang te bemerken, inzonderheid in de scholen. Ook in 't voorjaar van '97 hadden beiden gedurig met ongesteldheid te kampen, waarom zij den raad van Hulppr. Niks opvolgden, en in September voor eenigen tijd naar Java gingen, van waar zij pas half December terugkeerden. De toestand van het werk bleef in dat jaar vrij wel stationnair; zelfs werd met het bouwen van het woonhuis, waaraan toch zoo groote behoefte was, niet begonnen.

Ook in '98 was het lijden en nog eens lijden. In Mei ging Mevr. Letteboer naar Modjowarno, om daar hare bevalling af te wachten. Haar man zou thuis blijven, want hij kon en mocht zijn werk niet verlaten. Evenwel, in Augustus gevoelde hij zich lichamelijk en geestelijk zóó afgemat, dat hij toch ook naar Java ging. In November keerden ze met een inmiddels geboren dochtertje terug. Maar niet alleen dat zijzelf veel sukkelden, met de helpers was het eveneens moeite zonder einde: ziek worden, vrouw of kinderen verliezen, naar elders gaan om herstel te zoeken, of ook wel sterven. Daarbij vermeerderden de werkkrachten niet. De Zendeling wilde wel Inboorlingen opleiden, maar kon nog weinig geschikte jongens vinden. Niettemin voelde hij zich (zoo schreef hij in Sept. '98) gedrongen tot loven en prijzen. Er waren „groote resultaten" verkregen. [1]) Welke die waren is niet vermeld; alleen is bericht, dat 26 paren getrouwd waren. Dat is zeker heel belangrijk, maar beschouwd in verband met eene vroegere mededeeling, gaat er wel iets van het fraaie af. Immers, in een vorig bericht schreef Letteboer: „Men komt in de kerk, maar... de Zendeling heeft het gaarne; men vraagt het Christelijk huwelijk, want... de Zendeling heeft het gaarne; men laat zijne kinderen doopen. ... want men doet er den Zendeling pleizier mede. Ik zie

[1]) Maandb. 1895 bl. 35 en 124. [2]) Maandb. 1897 bl. 23.

[1]) Maandb. 1898 bl. 193.

best kans, binnen 5 jaar al de Heidenen van Sawoe te doopen, mits ik niet vraag, wat er hen toe dringt Christen te worden." [1]) Dat was geenszins zijn streven; integendeel, hij wenschte juist dat zij uit overtuiging handelden. Daarom pijnigde het hem te meer, dat hij telkens zijn werk wegens ziekte en zwakte moest staken. Hij schreef: „Wat in 9 maanden onder veel zuchten en tranen wordt opgebouwd, brokkelt af in de 3 maanden mijner afwezigheid." De samenkomsten en scholen, ja, alle werkzaamheden leden daaronder. Dat stemde hem weemoedig en deed hem de verzuchting slaken: „O, mocht God mij nog eens mijne oude kracht teruggeven, dat ik niet meer naar Java behoefde te gaan!" Maar om nog even op dat trouwen terug te komen: in het Verslag over 1898 wordt er eene verklaring van gegeven. Daarin staat namelijk, dat er 91 kinderen van Christenouders werden gedoopt, waarvan 32 buiten wettig huwelijk waren geboren. „Om in dezen toestand verbetering te brengen, bepaalde Letteboer, dat de kinderen, uit wilden echt geboren, met den naam hunner moeders in de doopregisters zouden worden ingeschreven. Deze maatregel had ten gevolge, dat 46 paren thans hun huwelijk kerkelijk lieten inzegenen." [2])

Op 't einde van '98 had men op Sawoe 4008 gedoopten, waaronder slechts 151 lidmaten. Er waren in dat jaar 16 personen aangenomen, maar daarvan moesten 2 wegens overspel weer worden afgeschreven. De 4 scholen werden door 146 kinderen bezocht, en wel: 63 Christenjongens, 51 Christenmeisjes en 32 heidensche jongens. Was de geestelijke toestand niet te roemen, in uitwendig opzicht zag het er op het arme eiland droeviger dan ooit uit: er heerschte gebrek in allerlei opzicht, en daarin deelde ook de Zendeling met zijn gezin. Rijst was er niet; er werd stroop met geraspte kokos gegeten. Eieren, visch noch vleesch was te bekomen. De kippen van den Zendeling waren eens onder de godsdienstoefening alle gestolen. Petroleum was ook niet voorhanden; men zat 's avonds bij een nachtlampje. Dat het werk door zulk eenen toestand zeer werd belemmerd, behoeft geen betoog. Onder de Minahassische helpers was het daarenboven bestendig komen en gaan, en het eiland begon zulk eenen kwaden naam te krijgen, dat het moeilijk was goede personen uit de Minahasa voor helper te bekomen.

De eerste maanden van het volgende jaar brachten weer nieuwe bezwaren: goeroe's moesten worden geschorst of ontslagen; van de kweekelingen liepen er weg; de bouw van het woonhuis, nu eindelijk begonnen, leverde allerlei moeilijkheden op, niet 't minst door de grenzenlooze luiheid der Sawoeneesche arbeiders; daarbij nog zware strijd in de gemeente. Vanwege dien treurigen toestand werd de gewone Avondmaalsviering op Goeden Vrijdag niet gehouden; Letteboer wilde, dat de gemeente zelf de begeerte daarnaar zou uitspreken. Dat geschiedde dan ook, bij monde van den kerkeraad. De Zendeling hield nu 4 weken achtereen (op Donderdagavond) eene bijeenkomst, alleen met de lidmaten, om hun zoo eenvoudig mogelijk het Avondmaal te verklaren. In de eerste samenkomst leerde hij, dat het is „een gedachtenismaal;" in de tweede, dat het is „de herinnering aan Jezus kruisdood;" in de derde voordracht toonde hij aan, dat het is „een beeld van de bruiloft des hemels" (doch hij schreef: „Over den hemel, eene verborgenheid, waarvan wij betrekkelijk niets weten, sprak ik weinig." Het eigenlijk doel dezer voordracht was, „eens een hartelijk woordje te kunnen zeggen over de vermomde slavernij.") In de vierde samenkomst gaf hij een antwoord op de vraag: voor wie is het Avondmaal? „Hier kwamen natuurlijk de volkszonden aan de beurt." Eerst na deze besprekingen vond de plechtigheid plaats.

Wat de werkzaamheden van den Zendeling te Seba op de werkdagen betreft, deze waren thans ingericht als volgt: Woensdagavond Bijbellezing voor getrouwden, die belijdenis wilden afleggen; Donderdagavond gewone godsdienstoefening; Vrijdagavond Bijbellezing voor ongetrouwden, die Christen wilden worden. Bovendien werd er nog 4 uur per week „kinderleer" gehouden met de schoolkinderen. Maandag en Dinsdagavond werden geregeld besteed aan huisbezoek. Voor taalstudie schoot niet veel tijd over.

---

[1]) Maandb. 1898 bl. 127. [2]) Maandb. 1899 bl. 127.

Op 't einde van genoemd jaar (1899) arbeidde de Zendeling op den hoofdpost met 3 helpers (onderwijzers), waaronder 1 Sawoenees. De hoofdgemeente telde 1556 zielen, waaronder 100 lidmaten, van welke er 42 deelnamen aan het Avondmaal. De gewone opkomst op Zondag was ongeveer 200 personen, maar vóór en op het Kerstfeest veel grooter. Dit laatstgenoemde werd met groote vroolijkheid gevierd: Mevr. Letteboer had gezorgd voor thee met koekjes; voor ieder kind was er een geschenk, en een pasaangekomen tooverlantaarn werd vertoond. De school telde nu 75 leerlingen. — De post had thans de volgende filialen: 1. Mania, „het vruchtbaarste plekje van Sawoe, in natuurlijken en ook in geestelijken zin." Evenwel, een deel van het jaar was hier geen voorganger, zoodat kerk en school moesten worden gesloten. De gemeente telde 206 zielen, de school slechts 13 leerlingen. — 2. Rai-Lioe. Deze gemeente telde 182 zielen, en had sinds 1892 geen eigen voorganger, uit gebrek aan personeel. De dienst werd des Zondags door een der helpers van den hoofdpost geleid en door 16 personen bijgewoond. — 3. Liai, waar de gemeente 913 leden telde, van welke 60 de godsdienstoefening bijwoonden, die geregeld door een Inl. helper werd geleid. De school op dit filiaal telde 21 leerlingen. — 4. Mesara, met 593 Christenen, maar zonder voorganger, daar de man, die er stond, had moeten worden verplaatst. Een ander was niet beschikbaar en . . . zoodoende stonden kerk en school stil. — 5. Timoe-Bodae, met 359 Christenen, zonder voorganger. De ouderling, een ziekelijk, zwak man van bijna 70 jaren, verzamelde des Zondags de gemeente en leidde de godsdienstoefening, welke door 40—70 personen werd bijgewoond. — 6. Timoe-Bolow, met (naar gissing) 160 Christenen, die in hun hart Heidenen waren. Ook hier geen voorganger, en noch prediking, noch school. — Voorwaar, geen rooskleurige toestand! Totaal 3969 Christenen, wellicht de meeste slechts in naam; 1 Avondmaalsbediening in een geheel jaar met slechts 42 aanzittenden; in 't geheel slechts 384 gezette kerkgangers en 3 scholen met 109 ingeschreven leerlingen, van welke geregeld 77 opkwamen. Als de vroegere berichten niet gekleurd waren, hoezeer is dan het Christendom hier in verval geraakt! En nog altijd geen werkkrachten, en nog immer 't Maleisch in school en kerk!

Wij naderen het einde van ons overzicht, maar tevens het einde van het zendingswerk op Sawoe.[1] De arbeid vorderde weinig, ofschoon de vaste uitgaven in 6 jaren van ruim ƒ 2000 tot ruim ƒ 6000 per paar klommen.[2] Sawoe was „een dure zendingspost" geworden, en de vraag rees bij het Genootschap, of men het werk, dat zich nu toch eigenlijk bepaalde tot de onderhouding der bestaande gemeenten, niet aan de Regeering zou kunnen overdragen. Eene poging, daartoe aangewend bij den Minister van Koloniën, had den gewenschten uitslag, en zoo kon het Genootschap zich ook van hier terugtrekken, gelijk het zich reeds teruggetrokken had van Timor, van Rotti, uit de Molukken en uit de Minahasa. Aangezien de Zending in Deli door de Tabaks-Maatschappijen bekostigd wordt, hield het Genootschap aan 't einde der eeuw dus alleen over: zijne Zending op Oost-Java en die in Posso.[3] Uit de laatste berichten

[1]) Deze uitdrukking is ontleend aan 't Maandb. van 1900 bl. 125. [2]) Wat in vergelijking met Java niet zoo bijzonder hoog is.

[3]) Ik schrijf hier iets af uit de N. R. Courant van 10 Juli 1901: „Wat betreft de overgave van Sawoe aan het Gouvernement, acht de heer Gunning (Director van het Gen.) dit zeer in het belang van het werk. De daar aan te stellen hulpprediker heeft als ambtenaar meer invloed dan de Zendeling. De opleiding van inlandsche onderwijzers en voorgangers blijft voorloopig nog voor rekening van het Genootschap, maar hebben deze een examen afgelegd dan komen zij ook in Gouvernementsdienst en wordt de kans beter, dat ook zonen van meer aanzienlijken, b. v. van inlandsche hoofden, zich daarvoor beschikbaar stellen." Merkwaardig genoeg volgt daarop onmiddellijk: „Wat de Minahassa betreft, deelt de heer Gunning mede, dat het te bejammeren is, dat, voordat deze aan het Gouvernement werd overgegeven, aldaar nog geen kerkelijke organisatie was tot stand gekomen. De nadeelige gevolgen doen zich nu gevoelen." Uit de N. R. Cour. van 11 Juli blijkt, dat nu Modjowarno aan de beurt is van te worden overgedragen. Men wenscht echter aan deze gemeente eerst eene kerkelijke organisatie te geven. Zóó komt het Genootschap er toe, uit geldnood 't eene arbeidsveld na 't andere op te offeren.

voegen we nog een en ander hierbij. De vorst van Timoe-Bodae, die geruimen tijd geen voorganger in zijn gebied duldde en ook den Zendeling niet wilde ontvangen, kwam ten gevolge van huiselijke beproevingen tot andere gedachten en vroeg om een goeroe. Deze werd hem gezonden en op 4 Maart 1900 bevestigd. Den daaropvolgenden dag werd de school geopend met 46 leerlingen. Eene maand later werd de nieuwe zendelingswoning te Seba ingewijd en op Goeden Vrijdag werd daar ter plaatse het Avondmaal bediend aan 61 lidmaten (23 mannen, 38 vrouwen). In de laatste dagen van het jaar bevond de Zendeling zich met zijn gezin op Java en ontving daar zeer bedroevende tijdingen omtrent den gezondheidstoestand op zijn eiland, met het bericht, dat een zijner helpers na korte ongesteldheid overleden was. Het schrijven, waarin Letteboer deze treurmare mededeelt, besluit hij met deze woorden: „O, vrienden van Sawoe, bidt! Bidt, dat de Heer des oogstes Zijne uitgezondene arbeiders sterke, maar vergeet toch ook onze inlandsche helpers niet, op ons dorre en alles verschroeiende Sawoe!" [1]

Het lijden der bewoners van dit door de natuur karig bedeelde eiland was in de laatste jaren bijzonder zwaar. Ondanks de verzekering van Niks schijnt het er, althans voor Europeanen en andere vreemdelingen, zeer ongezond te zijn, ten minste tegen het einde van het jaar. Vandaar dat de Zendeling, met zijn personeel bestendig deelende in de ziekten en plagen, weinig meer heeft kunnen doen, dan zich inspannen tot het uiterste, om zich staande te houden en niet te verliezen wat gewonnen was. Met prijzenswaardige trouw en met de hartelijkste toewijding hebben Letteboer en zijne vrouw volhard in den zwaren strijd. Uit zijne brieven spreekt geen andere begeerte dan die om den strijd vol te houden. God sterke hen daartoe en doe welhaast voorspoediger dagen voor Sawoe aanbreken! Dit goede gevolg zal althans de overdracht aan het Gouvernement hebben, dat — naar den mensch gesproken — het voortbestaan der Evangelisatie verzekerd is. Zoo ergens, dan is hier het Evangelie noodig.

[1]) Maandb. 1901 bl. 61.

IV. SOEMBA.

Dit belangrijke eiland ligt ten zuiden van Flores en ten westen van Sawoe. Het heeft eene oppervlakte van ruim 250 G. M. Op de lage kusten heeft men vele uitstekende landpunten, en daartusschen goede ankerplaatsen, maar deze liggen meerendeels geheel open. Van west naar oost loopt door het midden van het eiland een gebergte, dat de 600 M. niet te boven gaat en door dalen wordt afgewisseld. De grond is vruchtbaar, en het voornaamste middel van bestaan vormt dan ook de landbouw. Men verbouwt hier rijst (op sawahs), maïs, gierst, suikerriet, katoen enz. Soemba draagt ook den naam van Poelau Tjandana of Sandelhout-eiland, omdat het 't vaderland is van den sandelhout-boom, wiens hout in Indië veel als reukwerk bij godsdienstige plechtigheden wordt gebruikt. [1]) Buitendien vindt men er vele andere kostbare houtsoorten, terwijl het eiland ook rijk is aan sagopalmen. De diersoorten zijn dezelfde als elders in de residentie Timor. Bijzondere vermelding verdienen de Soembaneesche paarden, die van een uitmuntend ras zijn en in groote hoeveelheid worden uitgevoerd.

Het eiland is verdeeld in een groot aantal rijkjes (men spreekt zelfs van 35), die elk door een eigen radja worden bestuurd. De verhouding tusschen deze staatjes laat nog al eens te wenschen over, en de vorsten regeeren er zeer willekeurig. Om aan hunne knevelarij paal en perk te stellen, heeft het Gouvernement een Civiel-gezaghebber geplaatst te Waingapoe en 2 Posthouders, één te Memboro en één te Melolo. Het Nederlandsch gezag beteekent hier evenwel nog bitter weinig. In de kuststreken hebben zich Mohammedaansche Endehneezen (zie bladz. 44), eenige Arabieren, Boegineezen, Chineezen en Sawoeneezen neergezet. Van laatstgenoemden belijden eenige honderden den Christelijken godsdienst. De eigenlijke Inboorlingen vormen eenen stam op zichzelf. Zij behooren tot het zoogenaamde sluikharige ras, zijn goed gebouwd, beweeglijk en niet lui. Zij zijn Heidenen,

[1]) Volgens sommigen is dit het almuggimhout van I Kon 10: 11, 12.

zeer onbeschaafd en berucht vanwege hunne onzindelijkheid. Hun aantal schat men tusschen 42.000 en 1 milloen. Men onderscheidt 3 standen, die scherp van elkander gescheiden zijn, en wel: de heeren (*maramba*), de vrijen (*toöe kabisoe*) en de slaven (*toöe ata*). Slavenhandel en de daarbij behoorende menschenroof (laatstgenoemde echter meestal door vreemdelingen, vooral Endehneezen, gepleegd) wordt nog allerwegen op Soemba gedreven, zonder dat de ambtenaren er veel tegen kunnen doen. Hoog in prijs zijn de slaven hier niet: Pos vertelt, dat iemand te Petawang er 4 kocht voor 1 paard.[1]) De taal heeft zich, ten gevolge van de onderlinge verwijdering der stammen, gesplitst in eenige dialecten, men meent van 4. Het hoofddialect is dat, hetwelk gesproken wordt van Palmedo (noordwestkust) tot aan Waidjeloe (zuidoostelijke punt van 't eiland) en Tarimbang, en wel door bijna de helft der bewoners van Soemba.[2])

Ten aanzien van den godsdienst is op te merken, dat de Soembaneezen eene hoogste Godheid kennen, Oemboe Waloe Mandokoe geheeten. Sommigen vertalen dien naam: „de Heer, die alles gemaakt heeft;"[3]) anderen: „ Mijnheer, die kwaad doet," en houden hem voor eenen boozen geest. In de berichten der Zendelingen, die tegenwoordig op Soemba arbeiden, komt deze naam ook voor, doch in plaats van Oemboe staat daar Harandapa (b.v. Mosterdzaad 1899 bl. 150). Zend. Pos meent ontdekt te hebben, dat de Soembaneezen zelfs aan drie hooge Goden gelooven (ald. bl. 187). Zooveel is zeker, dat de eigenlijke vereering der Soembaneezen de geesten der afgestorvenen geldt, van wie zij gelooven, dat zij hen kunnen beschermen tegen allerlei kwade invloeden en de macht der booze geesten, *soewangi* geheeten, en daarbij komt vooral Merapoe in aanmerking, welke naam in het vervolg nog zal voorkomen. Die benaming *soewangi* wordt ook gegeven aan menschen van beiderlei kunne, die verdacht worden van met eenen geest in betrekking te staan en dus te kunnen tooveren. Zulke lieden zijn hun leven niet zeker. — Ook de Soembanees is zijn geheele leven aan de dienstbaarheid der vrees onderworpen, en schier niets zal hij ondernemen zonder vooraf te zijner beveiliging een offer te brengen. Tempels heeft men op Soemba niet; men offert er eenvoudig op steenen. Bij elk huis bevindt zich een steen, *katoda* geheeten, waarop men bij 't uitgaan en thuiskomen een weinig tabak met betelnoot offert. Ook heeft men zulk een steen in zijnen tuin. Aan het strand en in de bosschen treft men ook die steenen aan. De priesters (die hier den titel *ratoe*, koning, dragen) zijn tevens wichelaars en toovenaars, en zij beweren ook de macht te bezitten regen te maken. Overkomt iemand ziekte of onheil, dan roept hij den *Touwai-Maringoe*, die door middel van een *mowal* (4 touwtjes) uitmaakt of er schuld is. In dit geval moet er een kip worden geslacht. Is de zonde van ernstigen aard, dan moet er een hond of zelfs een paard worden geofferd, terwijl men zich baden en schoone kleeren aantrekken moet. Van de geslachte dieren krijgt de *Touwai-Maringoe* een ruim deel. Bij iemands dood worden niet alleen zijne paarden, maar ook sommige zijner slaven gedood, om hem in 't andere leven te dienen.[1]) — De veelwijverij knaagt ook hier aan het volksbestaan: de huizen der hoofden zijn rijk aan vrouwen, maar de armen kunnen er geen bekomen, deels omdat ze te duur, deels omdat er niet genoeg zijn. Te Melolo werd eene vrouw eens betaald met: 4 mooie hooge zwarte paarden, 4 slaven, 4 gouden kettingen, 10 oorversiersels van 40 rijksdaalders per stuk en nog iets toe. De sluiting van een huwelijk en de begrafenissen gaan hier met eigenaardige en langwijlige plechtigheden gepaard, welke een echt heidensch, soms woest karakter dragen.[2])

De O.-I. Compagnie heeft met dit eiland

---

[1]) Mosterdzaad 1894 bl. 179. [2]) Een Soembaneesch-Hollandsche Woordenlijst met een schets eener Grammatica van dit dialect, door J. de Roo van Alderwerelt, is opgenomen in het Tijdchrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXXIV (1891). Onder 't afdrukken van dit boek verscheen eene „Soembaneesche Woordenlijst door W. Pos," in de Bijdragen van het Kon. Instituut. [3]) Hulppr. Niks noemt hem: „den Albestierder der Wereld," Maandb. 1887 bl.11

[1]) Mosterdzaad 1899 bl. 187—189. [2]) Vgl. Macedonië, jaarg. I, bl. 166. Over 't huwelijk zie men Mosterdzaad 1894 bl. 101 en 113.

wel betrekkingen aangeknoopt en er ook een zeker oppergezag uitgeoefend, maar er geen bestuur ingevoerd. Zij heeft zich vergenoegd met er eenig handelsvoordeel van te trekken, voornamelijk ontleend aan den slavenhandel, en er ook niet het Christendom gebracht. In 1758 en volgende jaren is er tusschen 't opperhoofd van Timor en de Regeering te Batavia van gedachten gewisseld over het in-bezitnemen van Soemba, maar in 1775 werd van eene expeditie daarheen afgezien. [1]) Allengs werd nu 't eiland geheel aan zichzelf overgelaten, en eerst sedert 1845 werden met de radja's weer betrekkingen aangeknoopt, welke door de plaatsing van eenen Controleur in '60 meer vastheid kregen.

De Heer I. Esser vestigde in 1872 de aandacht der zendingsvrienden op Soemba. Hij schreef: „Een Zendeling zou op dit eiland een onuitsprekelijke weldaad zijn, en is er dringend noodig." [2]) De beweging, niet lang daarna door den arbeid van Teffer op 't naburig Sawoe te voorschijn geroepen, deelde zich ook mede aan de Sawoeneezen, die op Soemba woonden, met dit gevolg, dat velen van hen het Christendom aannamen. Deze Christenen gaven in '76 een treffend blijk van hunne aanhankelijkheid aan het Gouvernement. Zeker Arabier, door verschillende residenten bevoorrecht, maakte aanstalten in 't geheim eene groote hoeveelheid buskruit op Soemba in te voeren, met vijandelijke bedoeling tegen het Gouvernement, maar zijne plannen werden door hunne tusschenkomst verijdeld: een nieuw bewijs voor de waarheid, waarvan de Regeering en hare Ambtenaren nog geenszins voldoende doordrongen zijn, dat de aanneming van het Evangelie door de Indische volken de hechtste steun zou zijn van onze heerschappij. Weldra ontstonden nu op dit eiland 2 gemeenten, één te Melolo en één te Kabaniroe; [3]) deze werden door Teffer van Ambonneesche voorgangers voorzien en bij een bezoek in '77 door hem georganiseerd. Het Ned. Zendelinggenootschap dacht er destijds over, aan Soemba een eigen Zendeling te geven, maar het kwam daartoe niet. [1])

De ziekte van Zend. Teffer was oorzaak, dat er eene langdurige stoornis in de Evangelisatie kwam. Eerst in 1883 — het jaar, waarin het ambt van Controleur op Soemba vanwege de gedurig daar heerschende onlusten werd opgeheven, hetwelk later echter in anderen vorm werd hersteld — bezocht hij het eiland ten tweeden male. De 2 gemeenten waren in wezen gebleven en telden nu te zamen 373 leden. Teffer gaf toe, dat er op hen heel wat kon worden aangemerkt, maar was niettemin van oordeel, dat men op grond van het verkregen resultaat goede verwachtingen voor Soemba mocht koesteren.

Intusschen was hier in '81 gearriveerd Zend. J. J. van Alphen, van de Gereform. Zendingsvereeniging. Zend. Teffer en zijne echtgenoote ontvingen dezen medearbeider en diens vrouw met ingenomenheid, en verzekerden, dat Soemba groot genoeg was voor 2 genootschappen. Men kwam overeen, dat Van Alphen zich zou wenden tot de eigenlijke Inboorlingen, en de Sawoeneezen aan Teffer zou overlaten. [2]) Hij werd op Soemba goed ontvangen, vestigde er zich, maar vond geen ingang. Onder de Sawoeneezen mocht hij, krachtens de overeenkomst, niet arbeiden, en de Soembaneezen wilden zich niet bekeeren. [3]) Bij het Ned. Zendelinggenootschap schreef men dat toe aan de wijze, waarop Van Alphen er was opgetreden, en waarover hem in het Maandbericht (1884 bl. 74) de les werd gelezen. „Niets" — zoo staat daar o. a. — „niets doet in de zending meer kwaad, dan dat bestrijden van den godsdienst en het bijgeloof der heidensche volken, als aanvang, naar men meent, van de Evangelieverkondiging." Wij kunnen de juistheid van hetgeen hem hier te laste wordt gelegd, niet beoordeelen, maar spreken het vermoeden uit, dat men bij het Genootschap door Teffer was ingelicht. Men zal echter terstond zien, dat, moge

[1]) Realia, III bl. 297. [2]) Geïll. Zendingsblad 1873 bl. 151. [3]) De afstand tusschen beide plaatsen is 50 paal, d. i. 17 uren gaans. Men kan de reis over zee maken en ook over land. Voor den landweg heeft men een geheelen dag noodig, want men moet door rivieren waden en over bergen trekken. Bruggen zijn op Sawoe onbekend. Vgl. Mosterdzaad 1897 bl. 170.

[1]) Vgl. Maandb. 1877 bl. 104; 1878 bl. 98 en 1879 bl. 51. [2]) Maandb. 1884 bl. 71. [3]) Macedoniër, jaarg. I bl. 119; II bl. 203.

het waar zijn, dat Van Alphen verkeerd was begonnen, de hoofden niet tegen hem waren. Bij den tegenslag in zijn werk, trof Van Alphen het leed, dat hij reeds spoedig zijne vrouw en éénig kind door den dood verloor. Daarenboven werd hij zelf ziek. In dien toestand maakte moedeloosheid zich van hem meester; hij begon in '83 zijne goederen van de hand te doen en besloot het eiland te verlaten, meenende reeds nu (na 2 jaren!) het recht te hebben, zich het stof van de voeten te schudden. Eenige vorsten gaven over zijn besluit onder tranen hun leedwezen te kennen, waarop hij hen ontbood en hun mededeelde, dat zijn besluit onherroepelijk was, maar dat hij over eenige maanden wilde terugkeeren, mits zij voor hem eene woning bouwden en hem na zijne terugkomst ieder een kind afstonden voor opvoeding en onderwijs. Zij namen deze voorwaarden aan, maar wenschten nu van hunne zijde, dat de Zendeling het verkoopen van zijnen inboedel zou staken, waarin zij een onderpand van zijn terugkeer zouden zien. Hij voldeed aan dat verlangen en . . . vertrok.

Nadat Teffer in hetzelfde jaar den dienst der Zending had verlaten (zie Sawoe), kwam Soemba onder opzicht van Hulppr. Niks. Was Van Alphen gebleven, dan zouden misschien die 2 gemeenten van Sawoeneezen hem wel zijn toevertrouwd. Niks bracht er in '84 een bezoek. Wegens den politieken toestand kon hij Melolo niet bereiken en moest hij zich bepalen tot Kabaniroe. Hij trof de gemeente alhier in treurigen staat aan. De Ambonneesche voorganger was wel een goed man, maar hij had zich gedurende zijn 7-jarig verblijf op 't eiland geen de minste moeite gegeven de landtaal aan te leeren, en zijn werk bepaalde zich tot de zorg voor zijne kleine gemeente, die, wat levenswandel betrof, in hooge mate berispelijk was. In '86 zag de Hulpprediker zich verplicht, den Ambonneeschen voorganger van Melolo wegens bijgeloof en mishandeling te ontslaan. Te Kabaniroe werden dit jaar door hem 2 ouderlingen aangesteld, „om meer verband in de gemeente te brengen en den goeroe te steunen." Merkwaardig was, dat ditmaal een Soembanees, Titus Dena, als tolk in de godsdienstoefening dienst deed, en zijn werk op zoo roerende wijze verrichtte, „dat er een geschrei van aandoening uit de gemeente opging." Te Melolo deed eene jongedochter, daar de oudsten niet konden lezen, dienst als voorlezeres in de godsdienstoefeningen. Dat het Evangelie hier, ondanks de slechte zeden der Christenen, toch eene macht was, bleek o. a. in '85, toen de Sawoeneesche Christenen de bemanning redden van het Engelsche driemastschip „Golden Fleece," dat op de kust van Soemba strandde. Zij verwierven zich daarvoor veel lof en eene goede belooning. [1])

Nadat Hulppr. Niks met verlof naar Nederland gegaan was, kwam het werk op Soemba onder leiding van Zend. Bieger te staan. Deze kon van Sawoe er per stoomboot in 14 of 15 uren komen, maar moest er dan eene maand blijven, tenzij hij per prauw terug voer. Hij heeft veel interessants over het eiland en zijne bewoners geschreven, maar weinig over de Evangelisatie, [2]) waarvan ook zeker niet veel te melden viel. De kennis van 't Evangelie was onder de Christenen gering, maar dat kon men ook niet anders verwachten. Hij schreef: „De gemeenten worden te weinig bezocht; er moet een zendeling zijn, die hier of te Melolo woont. En toch is er ware vroomheid des harten en eenvoudig geloof in den naam des Heilands." Het Genootschap had plan, — gelijk we boven reeds zeiden — op Soemba den nieuwen Zendeling Hulstra te plaatsen, maar zag daarvan af, en vernemende, dat de Chr. Geref. Kerk het aanvankelijk aldaar begonnen werk met kracht wilde voortzetten, besloot het. zijne beide gemeenten aan die Kerk over te dragen. Dit geschiedde in 't voorjaar van 1889. Het geschenk werd door de Chr. Ger. Kerk dankbaar ontvangen. [3])

Doch we moeten nog even op onze schreden terugkeeren. We zagen boven, dat Van Alphen in '83 ontmoedigd van Soemba heenging. Hij begaf zich naar Java. Daar wilde hij eene tweede vrouw zoeken, om vervolgens naar zijn verlaten post terug te keeren. Inmiddels gebeurde het volgende: de Geref. Zendingsvereeni-

---

[1]) Vgl. Meded. XXIX bl. 333; Maandb. 1887 bl. 6; Macedoniër, jaarg. XI bl. 219. [2]) Zie Meded. XXXIV bl. 1 en 151. [3]) Maandb. 1889 bl. 132.

ging nam, onafhankelijk van zijn voornemen Soemba te verlaten, op 25 April '83 het zonderling besluit, na 1 Juli van het volgende jaar aan hare Zendelingen niet langer een vast traktement te betalen, maar hun uit te keeren wat voor hen elk kwartaal beschikbaar zou zijn. Dit leidde er Van Alphen toe (die zich thans op Java bevond), zijn dienst te presenteeren aan de Chr. Ger. Kerk, en deze nam hem aan, met het doel, eene Zending op Soemba te beginnen, waarvoor in sommige kringen van die Kerk zich sympathie openbaarde. [1]) Van Alphen was zoo gelukkig, in Mej. Kal eene nieuwe levensgezellin te vinden. Hij had dus nu naar zijnen post terug kunnen gaan, maar in plaats van dat te doen bleef hij zonder bepaald doel op Java. Eindelijk, op 1 April '86, zag men hem Soemba weder betreden. Hij wenschte zich thans te Laoera te vestigen, en de vorsten aldaar besloten, „na onderzoek van de darmen en levers van een karbouw, een varken, een schaap, een hond en een kuiken," hem als Zendeling toe te laten. Toen dit in orde was ging hij zijne vrouw halen, die te Waingapoe was achtergebleven. Op reis daarheen echter werd hij ongesteld, en in plaats van naar Laoera te gaan keerde hij met zijne vrouw naar Java terug. Men heeft zeker geen recht, uit zijne ervaring af te leiden, dat het eiland ongezond is. Zend. De Bruijn beweert het tegendeel. Deze zegt toch: „Soemba is een ruim en vruchtbaar eiland en volstrekt niet ongezond." [2]) Inmiddels had de Chr. Geref. Kerk eenen tweeden Zendeling voor Soemba uitgezonden, namelijk A. Bolwijn, maar toen deze te Soerabaja aankwam ging hij aldaar Ds. Delfos vervangen, die wegens ziekte naar Nederland stond terug te keeren. — Al die omstandigheden hadden ten gevolge, dat het uitgekozen en als bijzonder geschikt geroemde Laoera [3]) voor de Protestantsche Zending (voorloopig) verloren ging. De voor Van Alphen aldaar bestemde plaats toch werd door de Roomschen ingenomen, die er met kracht optraden en er weldra 400 bekeerlingen telden. [4]) Toen Van Alphen op aandrang van vele Zendelingen op Java zich in '87 ten derden male naar Soemba begaf, bleef hem niets anders over dan zich te Kabaniroe te vestigen, wat hij dan ook deed. Nadat nu het Ned. Zendelinggenootschap zich van Soemba had teruggetrokken, zond de Chr. Ger. Kerk opnieuw eenen tweeden Zendeling daarheen, namelijk W. Pos, die zich op 14 Aug. 1890 met zijne vrouw te Melolo vestigde. Deze kreeg reeds spoedig zooveel te zien en te hooren van de wreedheid der vorsten en de afschuwelijke zeden des volks, dat hij niet behoefde te twijfelen, of het Evangelie hier wel noodig was. Een vorst op korten afstand van Melolo b. v. had in Oct. '90 en in Jan. '91 te zamen 41 menschen laten ombrengen, omdat ze Soewangi (zie boven) heetten te zijn en onophoudelijk vernam de Zendeling van gruwelijke moorden, die met het bijgeloof in verband stonden. [1])

Terwijl nu te Laoera de Roomschen hunne netten hadden uitgezet, deden te Waingapoe de Mohammedanen hun best, voor den Islam te ijveren. [2]) Die concurrentie heeft evenwel het werk der Zendelingen niet geschaad. Zij predikten in het Maleisch, door middel van een tolk, en waren zoo gelukkig te zien, dat hunne bijeenkomsten gewoonlijk goed bezocht werden. Van Alphen had daarbij in zijnen werkkring 2 scholen: een te Kabaniroe met 25 en een te Waingapoe met 13 leerlingen. Te Melolo had Pos eene school met 48 kinderen, terwijl zijne vrouw voor de meisjes eene naaischool had geopend. — Dat het der Chr. Ger. Kerk ernst was met deze Zending, toonde zij opnieuw, door in '92 eenen derden Zendeling naar Soemba af te vaardigen, namelijk C. de Bruijn Yz., die in November van dat jaar Melolo bereikte. Hier bouwde Zend. Pos nu, ter betere bescherming

---

[1]) Macedoniër, jaarg. II bl. 203. [2]) Mosterdzaad 1899 bl. 148. [3]) Macedoniër VI bl. 200. [4]) Volgens 't Kol. Verslag over 1897 was het aantal toen tot bijna 1000 gestegen (zie Nederlandsch Zendingstijdschrift 1900 bl. 359). Rome heeft echter de Zending alhier moeten opgeven wegens de slechte resultaten. Alle gebouwen te Laoera zijn in 't laatst van 1898 gesloopt en op 1 December verlieten de beide missionarissen het eiland.

[1]) Zie Macedoniër XI bl. 216. [2]) Veel succes hadden ze niet. Een Arabier vertelde in 1899 aan Pos, dat nog geen enkel Soembanees den Islam aangenomen had. Toch vorderen ze op déze wijze: Mohammedaansche vreemdelingen nemen zich Soembaneesche vrouwen, en de kinderen, die ze bij deze gewinnen, worden in den Islam groot gebracht.

van de gezondheid der Zendelingen en hunne gezinnen een nieuw huis, dat als zeer goed werd geprezen, terwijl hij zich tevens met ijver ging toeleggen op 't aanleeren der landtaal.

De arbeid der Zendelingen bepaalde zich nog hoofdzakelijk tot de op Soemba woonachtige Sawoeneezen. Zeer werden ze bij hun werk belemmerd door de hier bestaande gewoonte, welke men ook elders in Indië wel aantreft, dat de Inlanders niet in de kerk willen komen vóór ze gedoopt zijn. De Heidenen moeten dus aan hunne huizen worden opgezocht, althans hun moet buiten de kerk het Evangelie worden gepredikt. Niettegenstaande de ongunstige omstandigheden begon de arbeid der Zendelingen echter weldra vrucht te dragen: het zedelijk leven der Christenen werd beter; het huwelijk begon in eere te komen, en eenige Heidenen konden worden gedoopt. Onder een 4-tal, dat op 30 April '92 door Pos in de gemeente werd opgenomen, behoorde eene Soembaneesche vrouw, die door hare stamgenooten ter dood was veroordeeld en een toevlucht had gevonden bij de Christenen.[1]

In pasgenoemd jaar bracht Zend. Wijngaarden van Sawoe een bezoek aan Soemba. Te Melolo kreeg hij eenen goeden indruk van het zendingswerk. De gemeente aldaar telde nu 270 zielen, allen Sawoeneezen. Te Kabaniroe vond hij den toestand van kerk en school minder gunstig. De school te Waingapoe bezocht hij mede; hij meende, dat ook daaruit iets goeds kon groeien, mits zij onder goede leiding kwam te staan. Aangezien Waingapoe slechts ½ uur rijdens van Kabaniroe verwijderd is, gaf hij Van Alphen den raad, er zelf school te houden en daartoe iederen dag of om den anderen naar dat plaatsje te gaan. Het werk op den hoofdpost kon dan in dien tijd door den Inl. helper worden verricht. Wijngaarden meende, dat de goede zaak die geringe moeite wel waard was. — Had men voorheen gedacht, dat de Sawoeneezen de brug zouden vormen tot de Soembaneezen, de ervaring leerde, dat men zich daarin had vergist. Zoowel Wijngaarden als de Zendelingen op Soemba

[1]) Macedoniër XI bl 220.

kwamen tot deze overtuiging. De rassenhaat en de slechte levenswijze der Sawoeneezen waren de oorzaak daarvan. De Bruijn had daarom het plan opgevat, zich onder de Soembaneezen zelf te vestigen.

Toen het verslag van Wijngaardens bezoek aan Soemba in druk verscheen,[1]) had van Alphen reeds van Deputaten Sinodi[2]) zijn ontslag ontvangen uit den dienst der Zending. Bepaalde feiten hadden daartoe niet geleid, maar de overweging, dat hij ongeschikt (of onwillig) was om het werk te doen, dat hem was toevertrouwd, en „dat de Zendeling er is om de Zending en niet omgekeerd." De Bruijn moest nu, met opoffering van zijn zooeven genoemd plan, Van Alphens plaats gaan innemen te Kabaniroe, wat hij deed in Febr. 1894. Bij deze indeeling is het tot heden gebleven. De samensmelting der Chr. Geref. Kerk en der Gereformeerde Kerken (zie bladz. 182) heeft geen verandering in den gang van het werk ten gevolge gehad. Aan eenige Deputaten uit laatstgenoemde Kerken is thans de leiding der Zending op Soemba opgedragen. Van hetgeen deze sedert hun optreden over den arbeid aldaar hebben medegedeeld, gaan wij in het volgende een kort overzicht geven, en wel van elk der beide posten afzonderlijk.

1. *Melolo.*

Uit het voorafgaande heeft de lezer vernomen, hoe en wanneer hier een zendingspost is gesticht. We herinneren, dat Zend. Pos[3]) hier zijn werk vond voornamelijk onder de Sawoeneesche kolonisten. Voor hen werd gepredikt en voor hunne kinderen werd school gehouden. Niet dat de Soembaneezen werden buitengesloten; o neen, men zou hen gaarne hebben zien komen, maar ze waren noch van de school, noch van de kerk gediend. Geneesmiddelen namen ze echter gaarne van

[1]) Meded. deel XXXVII bl. 352. [2]) Vgl. bl. 182 van dit boek en de Heidenbode Maart 1894. [3]) Ik blijf de heeren maar Zendeling noemen, ofschoon ik weet, dat zij Dominee heeten, (wat b.v. in het Mosterdzaad van 1899 bl. 152 van één hunner wel viermaal gezegd is) en dat hun eigenlijke titel is: Missionair Predikant. Ik laat het aan de nieuwe eeuw over, die benamingen voor Zendelingen populair te maken.

den Zendeling aan, en deze vonden zóóveel aftrek, dat Pos alleen in Oct. 1893 ruim 200 Sawoeneezen en Soembaneezen behandelde, zoo goed als hij, die geen geneeskundig onderwijs had genoten, in dit opzicht helpen kon.

Volgens het verslag over pasgenoemd jaar bestond de arbeid hier (behalve de ziekenbehandeling) in: des Zondags voorgaan en Zondagsschool houden, catechiseeren op Woensdag en Donderdag, en verder huisbezoek. In de aangelegenheden der gemeente werd de Zendeling bijgestaan door 2 ouderlingen en 3 diakenen. De gemeente was dat jaar met 42 zielen vermeerderd, en telde nu 303 leden, wonende als volgt: te Petawang 16, te Menjeli 12, de overige op den hoofdpost. Men kwam samen in een eenvoudig, vrij bouwvallig lokaal. De school had een geschikt onderwijzer aan haar hoofd, en die werd bijgestaan door 2 helpers. De vakken waren: lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, teekenen, zingen, Bijb. geschiedenis en zelfs Kerkgeschiedenis. Het getal scholieren was 63. — Het Kerstfeest is ook hier blijkbaar in hooge eere. Op den Zondag te voren en ook op het feest zelf was er eene groote opkomst, en toen op den tweeden dag een versierde Kerstboom in het lokaal prijkte, schaarden schier alle inwoners van Melolo er zich om heen. Er werden bij deze gelegenheid rondgedeeld 56 baadjes, alle vervaardigd op de naaischool van Mevr. Pos, en verder: verfdoozen, fluiten, tollen, knikkers, springtouwen, ballen, poppen, enz., in zulk een overvloed, dat ook de Heidenkinderen konden worden bedacht. Een eigenaardige gewoonte bestaat hier (ook wel elders in deze streek), dat de Christenen en vele Heidenen (vooraan de vorst met de prinsen en prinsessen), ja, zelfs Mohammedanen, den Zendeling kwamen gelukwenschen met de geboorte van den Heiland, zonder dat ze allen met het gewicht van dat feit bekend waren. Het jaar werd besloten met het doopen van een 7-tal kinderen, van welke 2 door den Zendeling in huis waren genomen, en het nieuwe begon met een bezoek van den Zendeling bij den Posthouder, waarop hij op zijne beurt de felicitaties van den vorst en andere voorname personen, zoomede van de Christenen, in ontvangst had te nemen. De inachtneming van zulke formaliteiten breekt de eentonigheid van het leven en draagt bij tot de hier vooral zeer wenschelijke goede verstandhouding.

In 't voorjaar van '94 woonde Pos eens een „bidstond" van Heidenen bij. Deze werd gehouden door een aantal Soembaneezen op eene eenzame plek onder eenen grooten boom. Eerst werd onder zekere ceremoniën aan Merapoe een offer aangeboden, bestaande uit gekookte rijst, geroosterde hanen, buffelvleesch en sirih met betelnoot. Vervolgens werd een gebed gedaan tot den geest, aldus luidende: „Zegen den vorst en de vorstin, geef hun kinderen, geef ons veel maïs en rijst, buffels, paarden, geiten, schapen en varkens; dat onze boomen veel kokosnoten dragen en wij vele schatten verzamelen!" Alles ging zeer huiselijk toe; men had ook hoegenaamd geen bezwaar tegen de aanwezigheid van den Zendeling en ten slotte at deze samen met de Heidenen van de aangeboden offergaven. Volgens Pos zijn er vele Merapoe's, en heeft men daaronder te verstaan Soembaneezen, die zich bij hun leven verdienstelijk hebben gemaakt en na hunnen dood nog geacht kunnen worden hunne landgenooten te kunnen helpen, of ook hun kwaad te kunnen doen, zoodat zij zoowel gevreesd als geëerd worden. [1] Is deze opvatting juist, dan heeft de Soembaneesche vereering veel van de Chineesche. Volgens eene latere verklaring van Pos is Merapoe de „huisgod" of „huisgeest," waardoor de overeenkomst met de Chineezen nog sterker wordt. Misschien zal men echter in plaats van huisgod „familiegod" moeten verstaan, en dan vindt men deze vereering ook terug bij de Niassers, Papoewa's, enz. De Hollander zegt er van: „De spil, waaromheen zich ook hier de volksgodsdienst beweegt, zijn de geesten der afgestorvenen, die algemeen merapoe worden genoemd en den Soembanees overal waar hij gaat of staat omgeven. Om hen onschadelijk te maken of gunstiger voor zich te stemmen brengt men hun allerlei offeranden in de huizen, in de tuinen, op het veld en waar niet al. Eene belangrijke offerplaats vormen de *oema merapoe*, kleine huisjes, die nu eens enkel uit een afdak op 4 palen bestaan, dan

---

[1]) Mosterdzaad 1895 bl. 125.

weer meer den vorm van een gewoon huis hebben en voor de negorijen of wel voor eenen geheelen stam zijn." [1]) Zulk een huisje zag Pos eens in de nabijheid van Menjeli. Hij kwam namelijk in een oord, waarvan hem gezegd werd, dat de Soembaneezen zich oorspronkelijk dáár gevestigd hadden. Op eene hoogte zag hij eene groote menigte graven, en te midden daarvan hebben de menschen hunne huizen, die ze echter slechts zelden bewonen, aangezien ze doorgaans in hunne tuinen verblijf houden. Op het hoogste punt staat zulk een huisje, dat volgens zeggen door Merapoe wordt bewoond en door niemand dan den priester *(ratoe)* wordt betreden. Van tijd tot tijd komt men hier samen om het doodenfeest te vieren. De mededeelingen van Pos over deze dingen munten niet uit door helderheid. Dat had van hem als ooggetuige anders kunnen zijn, indien hij bekend ware geweest met hetgeen vóór hem door anderen over Soemba is geschreven. Eerst na zijne terugkomst in Nederland (in 1900) raakte hij met de bestaande geschriften over dat eiland bekend. [2]) Gelijk men weet, werden de Zendelingen der Chr. Gereformeerden en worden de Missionarissen der Geref. Kerken niet bepaald voor Indië opgeleid. Het gevolg is, dat ze onbeslagen ten ijs komen, òf, gelijk met Pos en De Bruijn is gebeurd, vele jaren noodig hebben om zich de taal eigen te maken, òf ze misschien levenslang niet goed leeren. Intusschen teekenen we hier aan, dat Bieger over zulk een doodenfeest heeft geschreven in de Mededeelingen (deel XXXIV bl. 151).

Op 20 Mei '94 werden hier 11 Heidenen tegelijk gedoopt. Daaronder bevond zich een bejaard Soembanees, die reeds lang onder de Sawoeneezen woonde, maar nog vasthield aan zijne bijgeloovigheden; hij trad zelfs wel op als wichelaar. Het spreekt vanzelf, dat hij thans van zijn wicheltuig afstand moest doen en daar had hij ook niet op tegen. Voor deze plechtigheid werd 't formulier voor bejaarden in 't Sawoeneesch vertaald. Ook bij het catechetisch onderwijs werd nu door den Zendeling van deze taal gebruik gemaakt. Gepredikt werd nog steeds in 't Maleisch, terwijl dan een der aanwezigen de toespraak vertolkte. Aan het einde van dit jaar telde de gemeente hier 320 zielen, waarvan er 40 tot de 3 filialen (Menjeli, Rendeh en Petawang) behoorden. De school op den hoofdpost werd door 70 kinderen bezocht, en Mevr. Pos gaf aan 30 meisjes les in vrouwelijke handwerken. De Zendeling had behoefte aan meer helpers, en wenschte er een paar van Java te ontvangen, waarin hij niet geslaagd is. Verder had hij in de gemeente een jongen van goeden aanleg, en wilde dien naar de school van Zuidema (Poewokerto) zenden, maar ook dat is niet gebeurd. Zijn ziekenpraktijk nam steeds toe, en hij bepleitte de noodzakelijkheid der uitzending van een Zendeling-arts en der stichting van een hospitaal. Bij gemis van een geneesheer bleef hijzelf zooveel mogelijk hulp verleenen, waartoe het Gouvernement hem van medicijnen voorzag. Aan eigenlijken zendingsarbeid onder de Soembaneezen kon hij nog niet beginnen, maar hij werkte ijverig aan 't verzamelen van eene woordenlijst en hield het eigenlijke doel in 't oog.

In 't voorjaar van '95 werd Melolo door een ernstig onheil getroffen: een krankzinnige stak den brand in een huis; het vuur verspreidde zich zóó snel, dat aan blusschen niet te denken viel, en in korten tijd ging een groot deel der negorij in vlammen op. Eene tweede ramp kwam daarbij: Soembaneezen van Karera overvielen niet ver van Melolo een aantal slaven, doodden er 6 en pleegden nog andere gruwelen. Over 't algemeen zijn de Soembaneezen zeer wraakgierig en bloeddorstig. Tot staving daarvan deelen we hier een paar gevallen mede. Een prauw vertrekt van 't eiland Randjoewa, met 16 man, voor Melolo bestemd. Wind en storm voeren haar naar Tarimbang; daar gaan de lieden aan wal, doch nauwlijks hebben ze hunne voeten op vasten bodem, of ze worden overvallen en van de 16 personen worden er 15 gedood. [3]) In Sept. '97 overviel de radja van Rendeh een kampoeng in 't gebergte en bracht 3

[1]) Handleiding II bl. 646. In zijne woning heeft de Soembanees een zoldertje, dat dient om er de erfstukken (poesaka) op te bergen, maar ook — naar het schijnt — om er de offers te bewaren, die voor Merapoe bestemd zijn. [2]) Mosterdzaad 1901 bl. 83.

[3]) Mosterdzaad 1896 bl 170.

hoofden van voorname lieden thuis. In de kampoeng van dien vorst doodde een krankzinnige in een vlaag van waanzin een man en verwondde er 4. De zoon van den vorst greep daarop den ongelukkige, sneed zijn lichaam aan kleine stukjes en wierp die in de rivier voor de krokodillen. [1]) In de Mededeelingen (deel XXXVII) kan men een plaatje vinden met het onderschrift: „Menschenschedels vóór het huis van den radja van Rendeh." Het is een houtsblok, waarin een soort kruis staat, waarop 16 schedels zijn bevestigd. Men behoeft slechts het binnenland in te gaan, om allerlei afgrijselijkheden te aanschouwen, die getuigenis afleggen van de gruwelijke wreedheid der Soe i.baneezen. Een menscheleven is hier niet in tel. „Twee dingen" — zoo schrijft Pos — „wekken de belangstelling van den Soembanees op, namelijk een mooi paard en een geweer. Van andere dingen trekt hij zich weinig aan. Vandaar dat zijn eigen leven en dat zijner medemenschen hem weinig waard is. Spoedig is men dan ook gereed, de hand aan het leven zijns naasten te slaan." [2]) Hij vertelt vervolgens van een kuil op eenen berg, die niet hoog is, maar toch moeilijk te beklimmen. Een Soembanees leidde hem hierheen, want de lieden maken geen geheim van de gruwelen, die hier worden gepleegd. Wat zag Pos hier? Een spleet in den grond, 5 M. lang, 1 M. breed en oorspronkelijk zeer diep. Die kuil was nu haast vol overblijfselen van menschen. Hier worden veroordeelden heengevoerd: „paardendieven, vergrijpers aan prinsessen, verdachten van hekserij en onverbeterlijke jongens;" de handen worden hen op den rug gebonden, daarop worden ze met een stuk hout doodgeslagen en vervolgens in dien kuil geworpen, waarna ze onder steenen worden bedolven. De vorsten heerschen hier met volslagen willekeur, ook over het leven hunner ondergeschikten. Er zijn afgrijselijke lieden onder.

Maar we keeren terug tot de rampen, waardoor Melolo getroffen was. Toen de gemoederen een weinig bedaard waren, kwamen er tot den Zendeling en richtten tot hem deze vraag: „Wat zijn onze zonden, dat onze huizen zijn verbrand en eenigen van ons volk zijn vermoord?" Wel beseffende, hoeveel er van het antwoord op zulk eene vraag, in zulk een oogenblik afhangt, zond hij eene bede omhoog om wijsheid, en sprak vervolgens over zonde en straf, bekeering en genade, zoo goed hij zich in hunne taal kon uitdrukken. Of zijn antwoord pakte, heeft hij niet verteld. De Soembaneezen denken na, houden van vragen, en maken 't daardoor den Zendeling gemakkelijk, maar . . . ook wel eens moeilijk, vooral als hij de taal nog niet vaardig kan hanteeren. Zoo was er eens een edelman, die aan Pos de volgende vragen deed: „Waar was God, toen hemel, aarde en zee nog niet bestonden? Indien Hij geen vader en moeder heeft gehad, hoe kon Hij dan ontstaan? Heeft Hij geen broeder? Hoe kan Hij een zoon voortbrengen, indien Hij geen vrouw heeft?" Het antwoord, door Pos op die vragen gegeven, heeft hij ons, helaas, niet medegedeeld, maar wel zegt hij: „Wat op dat oogenblik in mijn hart omging, laat zich gevoelen, maar niet beschrijven. Toen ik wilde zeggen, dat God een Geest was, wist ik daarvoor geen woord te vinden." Hij voegt daaraan dan de verzekering toe, dat de Soembaneezen geen woord voor geest hebben, maar wat ons betreft, nemen we dat van hem slechts onder voorbehoud aan, evenals wat hij op eene andere plaats zegt, dat er in de taal geen woord voor dankbaarheid zou zijn. Wat het laatste aangaat: men spreekt in Indië elkander getrouw na, dat de Inlanders in hunne taal voor dankbaarheid geen woorden hebben, en verzekert nog al eens spoedig, dat een of ander begrip in zekere taal niet is weer te geven. Volgens mijne ervaring ligt wat wij niet kunnen zeggen, doorgaans niet aan de taal, maar aan onszelven. De Indische talen zijn in den regel rijker dan men vermoedt. Zoo zou het ook op Soemba wel kunnen zijn. Later schreef Pos over de Soembaneesche taal: „Zij is niet fijn in hare klanken en daarentegen vol met verwenschingen en diepzinnige en geheime uitdrukkingen." [1]) Mij dunkt, uit deze karakteristiek blijkt, dat Zend.

[1]) Mosterdzaad 1898 bl. 8. [2]) Mosterdzaad 1899 bl. 120.

[1]) Mosterdzaad 1899 bl. 23.

Pos nog niet achter de geheimen van de taal was. Bij voortgezette studie zal hij zeker nog veel vinden, dat hem verrast.

Dat men bij den arbeid hier gedurig stuit op bijgeloovige opvattingen en gebruiken, is te begrijpen. Het volgende gebeurde in 1895: een Christen was vermoord, onder verdenking van *soewangi* te zijn. Zulke dooden zijn *pamali*, d. i. men mag ze niet aanraken. 't Bleek nu, dat ook de Christenen met dat bijgeloof nog behept waren: slechts een enkele was te bewegen den Zendeling bij te staan, dezen doode ter aarde te bestellen. Zelfs mocht hij niet nabij andere Christenen begraven worden en het lijk werd andersom in den kuil gelegd. De Zendeling was ontstemd en bedroefd, maar kon er niets aan doen. Op eenen anderen keer was er een Heiden uit een boom gevallen. Ook die doode werd geschuwd; men zeide: als we aan hem komen, vallen we ook uit een boom. Deze man werd eveneens andersom in het graf gelegd. — Op 6 Aug. '97 passeerde Pos het volgende: eene Christenvrouw kwam zijne hulp inroepen voor haar zieke kind. Terwijl hij de middelen ingaf en bad, werd er onderwijl een kip met rijst gekookt, om den vader, die reeds jarenlang dood was, eten te brengen, want hij werd verdacht, het kind uit honger te hebben ziek gemaakt. „Gij ziet," — zoo voegt hij aan deze laatste mededeeling toe — „Gij ziet, dat er jaren overheen zullen gaan, eer deze Christenen waarlijk Christenen zullen zijn." Jaren? Geslachten, zouden wij zeggen; tenzij er besliste bekeeringen komen; alleen in dit geval raken de zielen los van het overgeleverd bijgeloof. — Het is waarlijk niet te verwonderen, dat Pos, naarmate hij de menschen beter leerde kennen, zijn werk des te bezwaarlijker ging vinden. Hij schreef in '97: „Hoe langer ik in den arbeid der Zending ben, hoe meer ik zie en hoor, hoe moeilijker mij het antwoord wordt op deze vraag: hoe moet ik dezen menschen, in wier midden wij wonen, het Evangelie verkondigen?" en: „Gij kunt u niet voorstellen, hoe moeilijk het is, te arbeiden onder zulke menschen." Hij bedoelde hier bepaald de Sawoeneezen. [1]) Niet alleen was het bezwaarlijk de Heidenen te winnen, maar onder de Christenen deden zich ook allerlei vragen en moeilijkheden voor. Men kan er eenige voorbeelden van vinden in een rapport van Deputaten voor deze Zending aan de Synode van 1899. [1]) Pos had hun oordeel gevraagd over een huwelijk op Sawoeneesche wijze voltrokken. Hun antwoord luidde, dat hij zijn uiterste best had te doen, om de leden zijner gemeente op eene wettige wijze voor den Posthouder en in de kerk te doen huwen, maar dat hij een huwelijk, op Sawoeneesche wijze voltrokken, niet voor onwettig mocht houden. Eene tweede vraag betrof de gemengde huwelijken, d. w. z. een huwelijk van een Christen met een Heiden. Deputaten antwoordden, dat op grond van 2 Cor. 6 : 14 zulk een huwelijk volstrekt ongeoorloofd is. Eene derde vraag betrof het afsnijden van de kerk. Het antwoord luidde, dat hij in gewone gevallen niet tot afsnijden zou mogen overgaan alvorens advies van Deputaten te hebben ingewonnen. Eene vierde vraag betrof de toelating tot het Avondmaal. Op Soemba bestond namelijk de „geheel ongereformeerde" gewoonte, dat de belijdende leden der kerk, daags vóór het Avondmaal, nog eens weer persoonlijk bij den Zendeling kwamen, om toelating te vragen. Dit werd door Deputaten afgekeurd; „het hebben van eene gemeente van Avondmaalgangers *in* eene gemeente van belijdende lidmaten, ligt op den weg van het piëtisme." Eene vijfde vraag betrof den Doop, door den Roomschen pastoor bediend aan een onecht kind. Moest Pos die waterbesprenging voor Doop houden? Het antwoord luidde: „Gij moet Rome's Doop erkennen." Eene zesde vraag had betrekking op de aanstelling van ouderlingen en diakenen. De Zendelingen achtten hunne gemeenten nog niet rijp tot het doen eener zelfstandige keuze, en vroegen, of zij het recht hadden tot aanstelling. Het antwoord luidde, dat zij broeders, door hen geschikt gekeurd, aan de gemeente konden voorstellen. Werden tegen hen geen bezwaren ingebracht, dan kon de aanstelling volgen. Zoodra echter de gemeente voldoende ontwikkeld is om zelf

---

[1]) Mosterdzaad 1898 bl. 137.

[1]) Mosterdzaad 1899 bl. 161.

ambtsdragers te kiezen, behoort de Zendeling dat aan haar over te laten. Op twee vragen bleven Deputaten het antwoord schuldig, en wel: 1º of een man, die in polygamie leeft, als hij gedoopt wordt, zijne overige vrouwen behoort weg te zenden, en 2º of iemand, die tot het Christendom overgaat, voor zijne slaven den Doop mag vragen, gelijk Abraham de ingeborenen zijns huizes besneed. Zij lieten het aan de Synode over, hierop een antwoord te geven; of dat gegeven is, kunnen wij niet zeggen.

Dat betrof de Sawoeneezen. Voor andere bezwaren stond Pos ten aanzien der Soembaneezen. Deputaten hadden er bij hem op aangedrongen, meer aanraking met hen te zoeken, [1]) en hij deed dat, door van tijd tot tijd het binnenland in te gaan, hoofden te bezoeken, kennis van land en volk op te doen, enz. Als vrucht daarvan verschenen eenige opstellen in het „Mosterdzaad," waaraan wij boven reeds een en ander hebben ontleend. Die stukken vielen echter niet in den smaak van alle lezers. De klacht werd geuit, „dat er in de brieven van onzen Zendeling Pos, in het laatste jaar, zóó weinig gevonden wordt over zijnen arbeid in het Evangelie." [2]) De Redacteur (Ds. Donner) was het daarmede eens, en wenschte, dat hij zich in zijne beschrijvingen wat beperkte, en „in plaats hiervan iets mededeelde van hetgeen hij met de Soembaneezen gesproken had over Christus en het heil in Hem, ook voor de Heidenen." [3]) Pos antwoordde, dat hij de vrienden niet in 't onzekere liet aangaande zijnen arbeid in het Evangelie, en „dat het een eerste vereischte is, taal te kennen, zeden en gewoonten te weten, opdat men met vrucht iets kan aanvangen en ten uitvoer brengen." Pos had gelijk, maar de klagers hadden niet geheel ongelijk. De zendingsvrienden hebben geen afkeer van land- en volkenkunde, maar zij wenschen vóór alles, dat de Zendelingen Heidenen en Mohammedanen bekend maken met Christus, en niet verzuimen van Hem te getuigen. Het ééne doen en het andere niet nalaten. Tijdens de afwezigheid van Pos bracht Zend. De Bruijn een bezoek in eene streek, waarover eerstgenoemde nog al heeft geschreven. Nu leest men in De Bruijns bericht: „Intusschen waren er verscheidene Soembaneezen gekomen om mij te ontmoeten. Zij zaten recht op hun gemak. Ik vertelde hun, wie ik was en wat ik kwam doen. Ik sprak hun over den Heiland van zondaren, Die ook hun vrede, en heil, en eeuwige gelukzaligheid wil schenken." [1]) Zie, deze prediking mag een Zendeling, óók op zijne reizen, nooit achterwege laten.

Dat zal een man als Pos ook wel niet hebben gedaan. Immers zijn ernstig streven was, ook onder de Soembaneezen eenige vrucht te hebben. „Welke middelen" — zoo schrijft hij in '99 — „moeten door mij worden aangewend, opdat ik meer rechtstreeks den Soembaneezen het Evangelie kan verkondigen, en zij belangstelling voor dat Evangelie toonen?" Jarenlang had die vraag hem reeds beziggehouden. [2]) Zij gaven nog geen het minste blijk het Evangelie te begeeren. De enkelen, die tot hiertoe 't Christendom aannamen, deden het om vrij te worden, of omdat zij met een Christen leefden of trouwen wilden. Ze willen hunne zonen en dochters niet aan den Zendeling toevertrouwen, noch hem eenigen invloed toestaan. Ziende, op de tot dusver gevolgde wijze niet te vorderen, richtte hij meer 't oog op de ziekenpraktijk, omdat die vaak de harten ontsluit. De Soembaneezen waren op den duur ongezind ten huize van den Zendeling te komen, en voor dezen was 't niet vol te houden, gedurig uit te gaan en dikwijls verre tochten te maken, ten einde zijne patiënten te bezoeken. Daarom bouwde hij (voor *f* 69.50) een ziekenhuisje te Melolo, opdat de menschen zich daar vervoegden. Nadat dit op 6 Dec. '98 in gebruik was genomen, kwamen er nog al patiënten, doch spoedig verminderde het getal. Het was voor de menschen te lastig; „maar" — schreef Pos — „het grootste en voornaamste is: ik ben geen dokter." Ook hierin heeft

[1]) Mosterdzaad 1898 bl. 149. [2]) Hij deed dezelfde ervaring op als een der eerste Duitsche Zendelingen in Engelsch-Indië. Deze had eene studie gemaakt over de Hindoesche afgoden en zond zijn stuk naar het vaderland. Weldra kreeg hij het terug met de opmerking, dat het geen nut had zulke opstellen te laten drukken; men had in Duitschland reeds afgoderij genoeg. [3]) Mosterdzaad 1898 bl. 97.

[1]) Mosterdzaad 1898 bl. 70, 97, 149, 182 enz. 1901 bl. 20. [2]) Mosterdzaad 1899 bl. 100.

hij stellig gelijk: waar geen heilbegeerte is, gelijk hier, maar wel veel lichamelijke kranken, die hulp verlangen, daar vindt de Medische Zending een kostelijk terrein. Gelukt het aan onderwijs en prediking niet de harten te openen, dan zal haar optreden misschien dubbel helpen. Buitendien, de hulp van een niet-opgeleide is bij ernstige gevallen onvoldoende, en op een eiland als dit, zonder een enkelen geneeskundige, is een dokter hoognoodig. Pos wenschte dus als derden Zendeling: een arts, en met dezen een hospitaal. Deputaten zijn echter nog niet overtuigd, dat nu op Soemba vóór alles een dokter noodig is. Konden er 2 mannen worden uitgezonden, dan zou het hunne goedkeuring wel wegdragen, als een er van arts ware, maar gaat er slechts één, dan verdient, naar hun inzicht, de voorkeur „een Dienaar des Woords met eminenten taalkundigen aanleg.”[1] Ja, de Zending moet de besten hebben, maar . . . wanneer zal zij ze krijgen?

Had Pos zich de eerste jaren met een gebrekkig lokaal moeten behelpen, op 23 Dec. ’95 mocht hij een nieuw bedehuis inwijden. Daarover was 2 jaren gewerkt; ieder had er zijne krachten aan gegeven, en velen nog daarenboven eene gift aan geld, zoodat men deze kerk, die eene waarde van ƒ 2500 vertegenwoordigt, kon bouwen met eigen middelen. Zij is lang 13½, breed 10 en hoog 4 M. Recht tegenover den ingang is de spreekplaats. Rechts daarvan zitten de princessen, links de leden van den kerkeraad; aan die zijde is ook de consistorie-kamer; in ’t midden der kerk zitten de vrouwen en aan beide zijden de mannen.[2] Reeds dadelijk mochten in deze kerk op ’t Kerstfeest 6 volwassen Heidenen en 2 Heidenkinderen worden gedoopt. — Voor zijne school kreeg de Zendeling in ’96 eene jaarlijksche subsidie van ƒ 150, waarbij nu nog gevoegd werd ƒ 200 voor eerste inrichting, zoodat zij thans uit Nederland geen hulp meer noodig had. Het getal scholieren daalde echter allengs eenigszins: in ’96 tot 56, in ’97 tot 54, in ’98 zelfs tot 46. Tot de filialen werd in ’97 toegevoegd Modjawa, ongeveer halfweg tusschen beide posten gelegen.

In ’98 gaf Zend. Pos op verlangen van Deputaten eene beschrijving van zijne levenswijze en werkzaamheden. Hij deelde mede, dat zij 7 pleegkinderen hadden (4 jongens en 3 meisjes). Voor zoover ze niet op de school gingen verrichtten ze het huiswerk. Des morgens voor het ontbijt werden de patiënten geholpen. Om 9 uur begon de school, maar de Zendeling begaf zich pas daarheen om 11½ uur, om al het werk na te zien. Om 1½ werd ’t middagmaal gehouden, en daarna werd met de pleegkinderen in den (Maleischen) Bijbel gelezen. Van 2½ tot 3½ was rusttijd. Daarna huisbezoek tot 6½ uur. Op Dinsdag- en Vrijdagmiddag gaf Mevr. Pos naailes, en op Dinsdag, Woensdag en Donderdag werd gecatechiseerd. Des Zondags was er van 9½—11½ kerk, van 4—5 Zondagsschool en van 7—8 weer kerk. Voorts om de 14 dagen des Woensdagsavonds vergadering met de kerkeraadsleden.

Langzamerhand werd de gemeente van Melolo grooter, ofschoon soms in een geheel jaar (b.v. 1897) geen enkel Heiden toetrad. Ook nam allengs het aantal lidmaten toe. Zoo werd b.v. in ’98 door 6 jongelieden, kinderen der gemeente, belijdenis des geloofs afgelegd. Van deze werd getuigd, dat men op hun gedrag geen aanmerkingen kon maken, wat waarlijk eene groote zaak is in zulk eene omgeving. Het zielental der gemeente beliep nu 402. Te Modjawa was eens per maand dienst; op de andere filialen werd geen godsdienstoefening gehouden. In overleg met den Inl. Christen Titus, boven reeds genoemd en nu te Menjeli woonachtig, zou daar een helper worden geplaatst en den arbeid onder de Soembaneezen beginnen. Dezen werden de volgende voorwaarden gesteld: *a.* hij mocht geen paarden fokken of verhandelen; *b.* hij mocht geen geld leenen; *c.* geen koopmanschap drijven; *d.* op Zondag niet gaan visschen noch netten herstellen. Zijn tractement zou ƒ 10.— per maand bedragen. Titus zou hem in alles bijstaan, zijn tolk zijn, enz. In Sept. ’99 werd de jonge helper in de godsdienstoefening plechtig afgevaardigd, en daarop door den Zendeling naar Menjeli geleid. Pos werd daar door iedereen hartelijk bejegend. (Trouwens, er

---

[1] Hier duikt die „Man” van bladz. 223 en 224 weer op! Waarschijnlijk zal men het met minder moeten doen. [2] Mosterdzaad 1896 bl. 67.

staat van hem geschreven, [1]) dat hij zeer in aanzien was en het hem zelfs in '98 was gelukt, eenen dreigenden oorlog te voorkomen.) Des Zondags werd door hem eene godsdienstoefening gehouden, welke ook door eenige Soembaneezen werd bijgewoond, aan wie Titus 't gesprokene mededeelde, want nog steeds kon Pos niet in 't Soembaneesch prediken, ofschoon hij in '99 mededeelde, in die taal te kunnen bidden, [2]) wat ons eenigszins onverklaarbaar voorkomt, wijl bidden in eene vreemde taal moeilijker is dan spreken.

En nu liep deze periode der werkzaamheid van Pos ten einde. We willen echter nog mededeelen, dat een jongeling, zoon van een der geachtste Sawoeneesche leden zijner gemeente, op 't Seminarie te Depok wordt opgeleid. Pos hoopt, dat deze eens in staat zal zijn, den dienst in de gemeente te Melolo van hem over te nemen. [3]) Aan Zend. Pos werd toegestaan, met verlof naar Nederland te komen. Hij verliet met zijne vrouw op 29 Nov. '99 onder algemeene droefheid zijnen post, ging te Waingapoe aan boord van het stoomschip en kwam op 20 April 1900 in 't vaderland aan. Onze mededeelingen over hem besluiten we met deze schoone woorden, door hem geschreven in 1897: „Komen er mannen om den Soembaneezen het Evangelie te brengen, dan zullen wij den Heer danken; komen er geen mannen, dan zou ik wenschen deze menschen nooit gekend te hebben, want waar ik ben zal ik altijd aan hen blijven denken."

Gedurende de afwezigheid van Pos wordt zijn post waargenomen door zijnen collega De Bruijn. Deze getuigt van den Inlandschen voorganger te Melolo, dat hij zijn werk goed doet; hij gaat des Zondags voor en houdt Zondagsschool en catechisatie. Hij is de ziel van den kerkeraad. [4]) Te Menjeli had men tegenspoed: de onderwijzer Melchianus moest wegens ziekte eene poos zijn werk staken. Na hersteld te zijn hervatte hij het, maar slechts een paar kinderen maakte van zijn onderwijs gebruik. Hij trad ook op als evangelist, en schijnt wel invloed te zullen krijgen.

De laatste opgave van dezen post vermeldt 402 Christenen, van welke 40 deelnamen aan het Avondmaal.

[1]) Mosterdzaad 1899 bl. 180. [2]) Ald. bl. 130. [3]) Ald. 181. [4]) Mosterdzaad 1901 bl. 11.

2. *Kabaniroe.*

Deze tweede post zal ons minder lang ophouden. Zend. De Bruijn behoort niet tot de veelschrijvers; althans over zijn werk heeft hij niet veel medegedeeld en aan land- en volkenkunde heeft hij zich niet gewaagd, wat hem dus ook het bovenvermeld verwijt heeft bespaard, dat tot zijnen meerschrijvenden collega Pos werd gericht. Zelfs toen Deputaten in opdracht der Synode aan beide Zendelingen vroegen om „eene nauwkeurige beschrijving van den vorm, waarin het paganisme op Soemba optreedt," waagde De Bruijn zich daaraan niet, en antwoordde, „dat hij er te weinig van kon gewaar worden, om er iets van mede te deelen." Hij houdt zich blijkbaar streng binnen de grenzen van zijn beroep.

Na op 7 Nov. 1893 op Soemba te zijn geland, vertoefde hij 15 maanden met zijne vrouw bij de fam. Pos te Melolo en vestigde zich daarop (24 Febr. '94) te Kabaniroe. Liever had hij zich aanstonds onder de Soembaneezen gevestigd, maar Deputaten waren van oordeel, dat men de gemeente aldaar niet onverzorgd mocht laten en hij was van hetzelfde gevoelen. Over de ontvangst viel niet te roemen: hij werd alleen door den onderwijzer en diens vrouw verwelkomd; de andere Christenen hielden zich op eenen afstand. De oorzaak daarvan werd hem weldra duidelijk. De toestand der gemeente was namelijk allertreurigst: er kwamen bijna geen menschen meer in de kerk; ontucht en dobbelspel hadden de overhand, terwijl de goddeloosheid en onverschilligheid zeer groot waren. Terstond begon hij, vergezeld van den helper, een Sawoeneeschen prins en zekeren Simon, de Christenen te bezoeken en te vermanen. Dat hielp: 't aantal kerkgangers nam toe en 't getal scholieren verdrievoudigde zich.

Spoedig bemerkte ook De Bruijn, dat hij te midden van barbaren woonde. Er werden niet minder dan 4 moordaanslagen achter elkander gepleegd. Twee vrouwen en een meisje werden b. v. op den openbaren weg aangevallen. Terwijl zij, niets kwaads vermoedende, voortgingen, springt plotseling een Soembanees te voorschijn en doorboort een van haar met zijn lans. Hij wil ook de andere vrouwen vellen, maar op haar noodgeschrei snellen men-

schen toe en verdwijnt de onverlaat in het bosch. Zulke gruwelen werden hier gedurig en dat ongestraft gepleegd. We zullen ons er van onthouden, vele dergelijke voorvallen mede te deelen, maar willen toch nog éene bijdrage tot kenschetsing van het Soembaneesche leven hier opnemen. In Aug. 1899 ging De Bruijn, vergezeld van zijnen Ambonneeschen helper te voet een uitstapje maken naar een naburig dorp. Telkens reden hem Soembaneezen vooruit, zwaar gewapend met lans en schild, en sommigen met geweren. Aan bedoelde kampoeng, Lambanapoe geheeten, gekomen, vond hij deze voor een groot gedeelte verwoest. Wat toch was het geval? De bewoners hadden paarden gestolen van Oemboe Toenggoe, regeerend vorst van Taboendoeng (Midden-Soemba); zij hadden daarenboven de vorstin geschaakt en eenige krijgsgevangenen tot slaven gemaakt. Terwijl nu de lieden van Lambanapoe naar de rijstvelden waren en de kampoeng zoo goed als onbewaakt lag, kwam onverwachts Oemboe Toenggoe zijne vrouw opeischen. De koning van Lambanapoe, in plaats van aan dien eisch te voldoen, doodde de vorstin. Daarop ontbrandde de krijg. De geheele kampoeng werd in de asch gelegd; ook het vorstelijk verblijf werd een prooi der vlammen. Van de inwoners waren er 5 gedood, en daaronder een man, die met zijn lichaam den koning had beschermd. In allerijl werden nu de mannen van de velden teruggeroepen, maar toen zij hun dorp bereikten, was de vijand reeds met een rijken buit afgetrokken. Toen De Bruijn er aankwam, was men bezig zich ten strijde toe te rusten en hij werd nauwlijks opgemerkt. Alleen vroeg de broeder des konings hem, of hij niet in zijn Boek zou kunnen zien, of de vijand ook op de komst was? Terwijl hij nog bezig was hem te antwoorden, ontstond er rumoer: een groep slaven voerde eenen buffel tot vóór de woning van den vorst, waarop de priester een gebed uitschreeuwde: „O Heer, die boven de wolken woont! alle gij, geesten onzer voorvaderen! gij, die reeds lang geleden en gij, die pas onlangs vertrokken zijt! komt tot ons en helpt ons! Als Oemboe Toenggoe met zijn volk komt, doet hem verdwalen; maakt onze vijanden krachteloos; verduistert hunne oogen; laten hunne paarden vermoeid ineenzakken, hunne lansen stomp zijn. Maakt daarentegen onze oogen helder, onze paarden vurig, onze lansen scherp!" enz. Daarop werd een wenk gegeven, en . . . . met één slag werd het beest geveld. Na afloop daarvan keerde de Zendeling huiswaarts. Den volgenden dag kwam Oemboe Toenggoe met zijn leger. De strijd ontbrandde; hij leed de nederlaag en vluchtte, vele dooden en stervenden achterlatende. Het aantal gesneuvelden werd op een kleine 100 begroot. Een 20-tal menschenhoofden werd in de kampoeng tentoongesteld. Zóó gaat het op Soemba. Moest onze Regeering ook aan het bloedvergieten daar niet eens een einde maken?

We keeren terug tot het zendingswerk. De Bruijns arbeid bestond in het houden der godsdienstoefening, Zondagsschool en catechisaties; het leiden der school; het opzoeken der menschen in hunne huizen en der thuisblijvende schoolkinderen; het onderwijzen van eenen kweekeling; het behandelen van zieken, enz. Ongezegend was zijn werk niet. Een Heiden b.v., die geregeld ter kerke kwam, verklaarde met 't Heidendom te hebben gebroken; zijn offersteen en zijn pot om voor de geesten te koken had hij weggedaan, en hij stelde nu zijn vertrouwen alléén op den Heere Jezus Christus. Een ander Heiden betuigde: „Ik behoor bij uw volk en ik dien uw God!" Op 't Kerstfeest werd met de kinderen een vroolijk feest gevierd, ieder van hen kreeg „een jakje of kieltje, een griffel, wat knikkers of een plaat." Een paar honderd menschen kwamen den Zendeling en zijne vrouw een gezegend Kerstfeest toewenschen en zoowel dien dag als op Nieuwjaar was de kerk boordevol. We hebben boven reeds gezien, dat er in deze streek op zulke feestdagen druk gekerkt wordt. Op 't einde van '94 telde De Bruijn in zijnen werkkring 232 Christenen, die echter ten deele elders woonden. De opkomst was des Zondagsmorgens gemiddeld 90 personen, ook al omdat sommigen te ver woonden om te Kabaniroe te kerken. In de week was de opkomst slechts 25 personen. (In plaatst van op Zondagavond werd op Zaterdagavond eene godsdienstoefening gehouden; later werd de

beurt op Zondagmiddag gezet, maar uit gebrek aan hoorders moest zij worden gestaakt.) De Zondagsschool werd door 20, de dagschool door 29 kinderen bezocht; van Mevr. De Bruijns naaischool maakten 15 meisjes gebruik, en eenige personen ontvingen dooponderwijs. Het Maleisch was de taal, waarin werd gepredikt; het gesprokene werd door 2 personen om de beurt vertaald. Daar een groot gedeelte der bevolking alhier Maleisch verstaat, was het vertalen niet eens zoo bepaald noodig. Meestal behandelde De Bruijn een geschiedkundig onderwerp; een „dogmatische stof" was voor de hoorders nog te zwaar. Velen wenschten gedoopt te worden; had de Bruijn willen doen als Teffer, Bieger en Niks, dan zouden — zoo schreef hij — geheele scharen tot het Christendom zijn overgegaan, „maar het zouden er dan ook Christenen naar geweest zijn." Met het zedelijk leven der belijders stond het over 't geheel nog droevig. Het onderwijzend personeel van den Zendeling bestond uit een hoofdonderwijzer (Eduard Thenu, oud-kweekeling van Roskott) en een hulponderwijzer. Het kerkje verkeerde in bouwvalligen toestand, maar de Zendeling had van de Christenen gedaan gekregen, dat zij het dak en de omwanding hadden vernieuwd. Voor zijne ziekenpraktijk voorzag de Regeering den Zendeling van medicijnen en verbandmiddelen. Wat de Evangelisatie onder de Soembaneezen betreft, De Bruijn verklaarde, daaraan weinig te kunnen doen zonder nadeel voor zijne andere werkzaamheden, maar hij verzocht om eenen derden Zendeling, dan wilde hij zich gaarne meer aan hen wijden.

Het jaar 1895 bracht allerlei beproevingen. De Zendeling zelf werd aangetast door eenen kwaadaardigen uitslag, eerst op zijne voeten, zoodat hij gaan noch staan kon, en daarna op zijne handen. Gedurende vele weken kon hij zijn werk niet doen, maar de Heer gaf verhooring op 't gebed. Ook de gemeente werd beproefd; eerst werd een veelbelovende jongen en toen een meisje bij het baden in de rivier door een krokodil verslonden. Verder werd het land bezocht met droogte. Men dacht, dat de Zendeling, die zoo dikwijls geneesmiddelen uitreikte, ook wel regen kon maken. Hij beleed zijne onmacht om dat te doen, maar noodigde de menschen uit, den volgenden Zondag in 't huis des gebeds te komen. Eene groote schare van Christenen en Heidenen kwam nu bijeen; De Bruijn bad ernstig, en zie... reeds des namiddags gaf de Heer eenen overvloedigen regen. — Het verslag over dat jaar doet zien, waar de Christenen van dezen post woonden. Men vond er: te Kabaniroe zelf 71; te Kadoemboe 9; Mohawoe 2; Dine Koppo 55; Saboe 73, Moeskaba 8 en te Waingapoe 22; totaal 240. Slechts 9 leden namen deel aan het Avondmaal. We lezen niet, dat men op die filialen samenkwam ter godsdienstoefening; er werd ook geen school gehouden, behalve te Waingapoe, waar het De Bruijn eerst in 1900 gelukken mocht de school te doen herleven met 17 leerlingen, zoodat hij thans 2 scholen in zijnen werkkring heeft.

Maar we liepen vooruit. In '96 werden hier 5 volwassenen na voldoende voorbereiding in de gemeente opgenomen. De vader van één hunner was Christen, de 4 anderen waren uit de Heidenen. Toen de doopsbediening geëindigd was, vroeg de Zendeling, of zij ook iets te zeggen hadden tot de vergadering. Een hunner nam toen met bevende stem het woord, en sprak het volgende: „Ik kan niet veel tot u spreken. Alleen wil ik maar zeggen, dat ik blij ben, dat de Zendeling het teeken van God aan mij heeft gegeven, dat ik Christen ben. Ik geloof wat er in het groote Boek geschreven staat. Ik vertrouw niet langer op de afgoden, maar heb lichaam en ziel in de hand des Heeren overgegeven." Zulk eene besliste bekeering was voor den Zendeling eene groote verkwikking. Eene aangename ervaring had hij ook met zeker Boeginees. (Er wonen hier vertegenwoordigers van allerlei Indische volken.) Bedoelde man kwam van tijd tot tijd in de kerk en bezocht den Zendeling ook wel aan huis. Deze schonk hem een exemplaar van het Boegineesche N. Testament. Zijn gelaat straalde van vreugde, toen hij er in las. De Bruijn kon niet veel meer met hem spreken, daar hij bijna onafgebroken bleef lezen. Tusschenbeiden riep hij in vervoering uit: „O, wat is dat duidelijk, wat is dat mooi!"

Sedert werd deze man een getrouw Bijbellezer, en na eenigen tijd vroeg hij om den Doop.

In '97 ging het werk hier zijnen stillen gang. Heidenen traden er dat jaar niet toe. De opkomst bleef bevredigend, en het catechetisch onderwijs was niet ongezegend: „er kwam meer kennis van Gods Woord en Zijn dienst." De school — die wegens gemis van een afzonderlijk lokaal nog steeds in de kerk wordt gehouden — bleef op dezelfde hoogte. Subsidie kon de Zendeling er niet voor krijgen, omdat verscheidene kinderen den vereischten leeftijd nog niet hadden bereikt en na aftrek van deze 't getal te klein was. De Bruijn had nu twee kweekelingen-helpers, en buitendien had hij 3 jongens en een meisje in huis.

Vond men in '97 op dezen post 269 Christenen, een jaar later steeg het totaal tot 280, en wel: ongedoopte kinderen 14, gedoopte leden 165; belijdende leden 101. Van laatstgenoemde namen nu 15 deel aan het Avondmaal. Dat 86 zulks niet deden, stond in verband met hun levensgedrag. In de gemeente waren toen 31 paren op Christelijke en 64 op Heidensche wijze gehuwd. 't Aantal hoorders was 85, waaronder 10 Heidenen. De collecten bedroegen dit jaar *ƒ* 78.69, maar dat was niet alles, wat de Christenen opbrachten, want ze onderhielden ook b.v. de kerk. Er zijn te Kabaniroe wel een paar gemeenteleden, die eenigermate voor kerkeraad fungeeren, maar een eigenlijk gezegden kerkeraad heeft men hier nog niet. Met institueering der Sawoeneesche kerken moet men, volgens De Bruijn, voorzichtig zijn. Men zou wel een kerkeraad kunnen formeeren, mits de geregelde aftreding achterwege bleef, wegens schaarschte van geschikte personen. Evenwel, de beteekenis van zulk eenen kerkeraad zou zeer gering zijn. [1])

Bij het bezoek, dat Zend. Pos te Kabaniroe bracht vóór zijn vertrek naar Nederland, viel het hem op, hoe weinig vooruitgang daar nog was op te merken. Hij zegt er van: „Het schijnt, dat het Christendom er niet veel invloed ten goede op de menschen uitoefent. Niet één Christen schijnt daar te zijn, die zich onderscheidt. Er heerscht een geheel andere geest dan op Melolo. Alles doet u zien, dat men daar dichter bij Waingapoe zit, dat men er meer dobbelt, dat men er meer onverschillig is." [1]) Bij dezen stand van zaken is het zeker voor Zend. De Bruijn eene aangename afwisseling, den werkking van Pos bij den zijnen waar te nemen. Ons dunkt, het is aan zijne brieven te bemerken, dat hij opleeft. Werd in '99 van hem geschreven, dat hij aan den arbeid onder de Soembaneezen niets had gedaan, behalve voor zoover zij hem wegens ziekte kwamen bezoeken, thans komt hij door zijne reizen vanzelf meer met de eigenlijke Inboorlingen in aanraking. Al eeren de Soembaneezen den Zendeling met den verheven titel: ***Maramba ratoe djawa***, door De Bruijn vertaald met: „Priester-koning van Java of Holland," [2]) ze toonen tot dusverre nog weinig begeerte naar de geestelijke goederen, waarmede deze priesters hen wenschen te zegenen, maar men vergete niet, dat zij de Soembaneesche taal pas gebrekkig spreken, en dat, volgens de herhaaldelijk gegeven verzekeringen, er eigenlijk onder de Inboorlingen nog niet rechtstreeks gearbeid is. Vermeerdering van Europeesche en Inlandsche werkkrachten is — zal men slagen — dringend noodig. Gelukkig is de Zending op Soemba niet duur: zij kost per jaar slechts *ƒ* 5500. [3])

Aan 't einde van 1900 telde de gemeente van Kabaniroe 281 leden.

Tellen we het aantal Christenen op beide zendingsposten bij elkander, dan krijgen we als totaal 683. De grootste bezwaren mogen overwonnen worden geacht, en de vooruitzichten zijn geenszins ongunstig.

---

[1]) Mosterdzaad 1899 bl. 185.

[1]) Mosterdzaad 1900 bl. 85. [2]) *Djawa* beteekent hier stellig niet Java. De eigenlijke beteekenis van het woord is: buiten. Men zal dus moeten vertalen: *Mijnheer de uitheemsche* (buitenlandsche) ***priester***. Zoo heet b. v. in 't Balineesch een vreemdeling: *wong djawa*. [3]) Mosterdzaad 1899 bl. 190. Vgl. bl. 846 van dit boek.

BALI.

Al behoort Bali [1]) tot de kleinere eilanden van onzen Indischen Archipel, onbelangrijk is het geenszins. Het is gelegen ten oosten van Java, waarvan het door eene smalle zeestraat gescheiden is. De oppervlakte beslaat 105 vierk. mijlen, zoodat het in grootte nagenoeg gelijk staat met Friesland en Groningen te zamen. De natuurlijke gesteldheid vertoont groote overeenkomst met die van Java, van welk eiland het dan ook, naar luid van oude berichten, eens een deel uitmaakte. De kusten rijzen er bijna overal steil uit zee op, zoodat schepen moeilijk den oever kunnen naderen, die bovendien hier en daar door koraalriffen, en in 't oosten en westen nog door eenen fellen stroom onveilig wordt gemaakt, zoodat het eiland veel heeft van eene goedverschanste vesting.

Treden we deze natuurlijke vesting binnen, dan staan we verwonderd over het heerlijke kleed, waarmede de hand Gods dit land heeft getooid. Het vereenigt in 't klein in zich al het natuurschoon van Indië: heuvels en bergen, onder welke er zijn, die met hunne kruin door de wolken boren; groene bergvlakten en lachende valleien; groote wouden met eenen rijkdom van boomen en planten; stroomen en beken, met frisch water de laagte vruchtbaar makende; uitgestrekte rijstvelden, fraaie meren, en wat verder in Indië een land schoon kan maken. Aan vulkanen heeft het geen gebrek, en vooral een groep in het noordoosten, de Batoer, de Agoeng en de Sĕraja, boezemen ontzag in. Eerstgenoemde is de heilige berg der Balineezen, dien zij niet beklimmen dan na vooraf zich van hunne wapens ontdaan en den goden vergiffenis gevraagd te hebben voor de te nemen vrijheid. Zijne hoogte is 6000 voet, en hij heeft drie kraters, van welke de middelste aanhoudend kolommen van rook en vuur uitstuwt. Aardbevingen zijn daarom op Bali verre van zeldzaam. De Agoeng is de hoogste berg van het eiland: 10.000 voet steekt zijne kruin boven 't vlak der zee uit. Ook voor dezen berg koesteren de Balineezen grooten eerbied. — Wat het plantenrijk betreft, Bali is mild voorzien van allerlei houtsoorten en vruchtdragend geboomte, maar betrekkelijk arm aan bloemplanten. Men vindt er de onschatbare kokospalm, de aren of suikerpalm, en de lontarpalm, welks bladeren den Inboorlingen sinds eeuwen tot papier dienden. — Aan dieren is Bali armer dan Java: het mist den neushoorn en den wilden stier, terwijl tijgers en apen er minder menigvuldig zijn. Herten leven er in troepen in 't gebergte; en wat tam gedierte aangaat, men treft er den buffel aan, een fraai soort rundvee, paarden van een klein ras, en voorts varkens en honden in menigte.

De bevolking van Bali maakt een deel uit van den zeer verbreiden Maleischen stam. Zij is tegenwoordig gemengd. Bij de oorspronkelijke bewoners voegden zich de kolonisten; later ook vluchtelingen van Java, [1]) en deze hebben allengs eenen overwegenden invloed op 't eiland gekregen. Over 't algemeen zijn de Balineezen goed gevormd. Zij onderscheiden zich door hunne levendige oogen, vrij van die doffe uitdrukking, welke elders de Islam aan de oogen geeft. Zij hebben dan ook eenen levendigen aard, en paren

[1]) Voor de volgende beschrijving hebben we veel ontleend aan „Schetsen van het eiland Bali," door R. van Eck, in het Tijdschrift voor Nederl. Indië, 1878.

[1]) Zie bladz. 55.

daaraan eene groote mate van driestheid en onafhankelijkheid, van hooggevoelendheid en vrijheidszin. Zij zijn prikkelbaar en lichtgeraakt, en daarbij wraakgierig. Waarheidsliefde behoort zoo min tot hunne deugden als tot die der verwante volken. Een hoofdtrek in het karakter van den Balinees is zijne gehechtheid aan zijnen geboortegrond. Verder is hij een hartstochtelijk speler en zeer pronklustig. Gelijk overal in 't Oosten, zoo vindt men ook op Bali meer zinnelijkheid dan zindelijkheid. Verraderlijk zijn de bewoners in den grond niet; ook de vreemdeling kan er zich in den regel zonder vrees bewegen. Hunne arbeidzaamheid wordt geroemd. — Wat de getalsterkte aangaat, men schat de bevolking van Bali tegenwoordig op 1.360.000, waarbij dan nog eenige duizenden vreemdelingen komen.

In den ouden tijd moet Bali zóó krachtig zijn geweest, dat het zelfs over een deel van Oost-Java gezag uitoefende. Toen daar echter het Hindoerijk van Madjapahit tot macht kwam, onderwierp het ook Bali aan zich. Bij den val van dit rijk in 1478 vluchtte de kroonprins naar Bali, met vele volgelingen, en nam daar 't bewind in handen. Langen tijd stond het eiland onder éénen vorst, tot tegen 't einde der 18de eeuw, ten gevolge van onlusten, het ééne rijk zich in een aantal kleine staatjes oploste.

Tegen 't einde der 16de eeuw maakten de Balineezen kennis met de Portugeezen, die vergeefs poogden handelsbetrekkingen met hen aan te knoopen. Beter slaagden hierin de Nederlanders, die voor 't eerst op 27 Jan. 1597 vóór 't eiland verschenen en reeds toen de welwillendheid van den koning en de bevolking ondervonden. Onze betrekkingen met hen bleven echter op eenen lossen voet; alleen schijnen wij er een kantoor te hebben gehad, door welks bemiddeling de Oostindische Compagnie Balineesche slaven kreeg. Bali was namelijk destijds eene hoofdmarkt voor den slavenhandel. Duizenden Balineesche slaven werden naar onderscheidene deelen van Indië uitgevoerd, zoodat men ze overal vinden kon. Alleen te Batavia woonden in 1778 niet minder dan 13.000 Balineezen. Een officieel karakter kreeg die uitvoer van slaven onder het bestuur van Daendels. Om in zijne behoefte aan soldaten te voorzien, liet deze te Makasar slaven opkoopen, die dan bij het leger werden ingelijfd. Daar de markt te Makasar te weinig opleverde, kwam hij op de gedachte, met de vorsten van Bali contracten voor de levering van recruten te sluiten. [1]) Veel kwam daarvan echter niet, omdat de Balineesche vorsten beducht waren voor onze veroveringsplannen, en het spoedig hierna opgetreden Engelsche bewind maakte aan deze recruteering een einde en beperkte ook in 't algemeen den slavenhandel.

Na de herstelling van het Nederlandsch gezag trachtte men van onze zijde de oude betrekkingen met Bali weder aan te knoopen, doch dit werd belemmerd door het wantrouwen der vorsten. Eerst in 1839 werd de band nauwer, toen het gelukte met elk der vorsten een contract te sluiten, waarin ook de erkenning der souvereiniteit van Nederland was opgenomen, alsmede bepalingen tot tegengang van den uitvoer van slaven en tot regeling van het klip- of strandrecht. Het laatstgenoemde werd echter in '41 geschonden, toen een op de kust van Bali gestrand schip met de lading door een der vorsten in beslag werd genomen, welk slechte voorbeeld in '44 elders aan een ander schip werd nagevolgd. Toen onderhandelingen met de Balineesche vorsten deze niet tot rede konden brengen, werd in '46 eene expeditie tegen het eiland uitgerust. Deze veroverde Boeleleng; de vorst werd genoodzaakt tot erkenning van het Nederlandsch gezag en had eene oorlogsschatting te betalen. In den beginne ging nu alles goed, maar lang duurde dat niet. Het betalen der schatting bleef achterwege, en straks werd wederom een- en andermaal een gestrand Nederlandsch schip buit verklaard. Om daaraan een einde te maken, vertrok in '47 eene tweede expeditie naar Bali, doch deze had eenen voor ons ongunstigen afloop; de troepenmacht was te gering tegen den talrijken en wel toegerusten vijand. Eene derde expeditie was dus noodig. Deze kwam op 1 April '49 met eene vloot van 60 schepen ter rede van Boeleleng aan, en onderwierp in 2 maanden tijds het geheele eiland aan het Nederlandsch gezag. Op

[1]) Zie b. v. Ned.-Ind. Plakaatboek, XIVde deel.

den 15den Juli onderteekenden al de vorsten het tractaat, waarin zij erkenden, dat hun gebied een deel uitmaakt van Nederl. Indië en beloofden, zich naar onze wenschen te zullen gedragen. Deze staat van zaken is tot heden bestendigd, en het kan niet anders dan aangenaam zijn te vernemen, dat in de afdeelingen Boeleleng en Djambrana, meer rechtstreeks onder ons bestuur staande, de welvaart toeneemt, wat niet kan worden gezegd van het overig deel des eilands, waar de vorsten in hunne waardigheid zijn gelaten.

De godsdienst der Balineezen bestaat uit een mengsel van natuurvereering en Hindoeïsme. De oorspronkelijke bewoners vereerden de zon, de krachten der natuur en de geesten der afgestorvenen, op de wijze als wij reeds bij vele andere Indische volken leerden kennen. In de 15de eeuw werd echter op Bali het Hindoeïsme ingevoerd, en wel in zijne beide vormen Brahmanisme en Boeddhisme. Inzonderheid het eerste heeft er ingang gevonden. Doch het Hindoeïsme was niet bij machte den natuurdienst uit te roeien; het vereenigde zich veeleer daarmede. Krachtig spreekt de oude godsdienst nog in de vereering van de ***raboet sedana***, een van duiten vervaardigd popje met een houten aangezicht, dat in de meeste dorps- en huistempels wordt aangetroffen. Eenmaal 's jaars wordt dit popje op eenen vergulden draagstoel in plechtigen optocht naar 't zeestrand of den oever eener rivier gebracht, om aldaar zijnen jaardag in gezelschap met de watergoden door te brengen. Deze poppen stellen verschillende goden voor, en terwijl het volk daaraan zijne vereering brengt, volgt het slechts werktuigelijk den nieuweren godsdienst. Ja, de nakomelingen der oorspronkelijke bevolking gaan niet eens zoo ver. Zij miskennen het gezag van den Hindoepriester en gelooven niet aan de kracht van diens wijwater, waarom dan ook bij hunne godsdienstige feesten nooit zulk een priester wordt toegelaten.

Van het Hindoeïsme kwam 't eerst het Boeddhisme op Bali aan. Ofschoon dit in den aanvang belangrijken invloed schijnt te hebben uitgeoefend, telt het nu echter slechts weinige aanhangers meer. Grooter is de invloed geweest van het Brahmanisme, en wel vooral van zijne hoofdsecte, het Siwaïsme. De priesters en priesteressen van dezen godsdienst staan er in zóó hoog aanzien, dat zelfs vorsten zich voor hen buigen, en dat op de plek, waar zij hebben gewoond, zich voortaan niemand waagt te vestigen. In het gewone leven kent men den Siwa-priester aan zijnen staf (waarom hij ook „stafdrager" heet) en aan zijnen haartooi. Doch geheel anders ziet hij er uit, als hij in functie is. Zijn hoofd is dan gedekt met eene roode, spits toeloopende muts; over de naakte borst is het Brahmanen-snoer gekruist; de ooren zijn versierd met lange bellen en de vingers met ringen. In de rechterhand houdt hij eene heilige lotusbloem, waarmede hij uit een vóór hem staand potje met wijwater sprenkelt, zoo vaak de bel in de linkerhand een rustpunt in het formuliergebed aangeeft. Zijn opperkleed is wit, en naast hem ligt de rozenkrans, waarop hij zijne gebeden afleest.

De plaatsen van godsvereering zijn op Bali schier even menigvuldig als 't aantal dorpen. Het zijn meestal groote vierkante, door eenen hoogen steenen muur omgeven, open pleinen, waartoe eene hooge poort toegang geeft. De binnenruimte bestaat uit twee deelen, door eenen muur gescheiden. Het eerste deel is de gewone verzamelplaats der offerende menigte. Door eene nauwe deur komt men van hier in „het heilige," waarin de houten en steenen nissen zijn, in welke men de offers neerlegt. Onder die nissen neemt een hoog houten huisje met drie spits boven elkander toeloopende daken eene eerste plaats in. Het is aan Brahma (het vuur), Wisnoe (het water) en Siwa (de lucht) gewijd. Godenbeelden zijn in deze tempels niet te vinden. Behalve de tempels heeft men op Bali nog eene menigte bid- en offerplaatsen in tuinen, rijstvelden en op andere punten. Voor het bezoeken der tempels is geen bepaalde dag aangewezen. Vele families brengen hare offers om de 5 dagen derwaarts, terwijl anderen dit alleen doen bij bijzondere gelegenheden. Die offers bestaan uit vruchten, bloemen, stukjes suiker en duiten. Aan de volksgoden werden ook geslachte kippen, eenden en varkens, zelfs nu en dan een kalf geofferd. Deze gaven worden echter slechts naar den tempel gebracht,

en na daar gezegend te zijn weer mee naar huis teruggenomen, waar 't meeste er van genuttigd en de rest hier en daar neergelegd wordt voor de booze geesten.

Het middelpunt van den godsdienst der meeste Balineezen is de lijkenverbranding. Alleen door verbranding van het lichaam kan men den hemel binnengaan. Zij geschiedt echter zelden terstond na het overlijden. Tot den dag der verbranding wordt het lijk boven de aarde bewaard, en daartoe met bederfwerende kruiden ingewreven en ingewikkeld, of het wordt zoolang begraven in eenen ondiepen kuil. Het eerste werk voor een verbrandingsfeest is het vervaardigen van eene hooge stellage van hout of bamboe, op welke een soort van kastje wordt aangebracht, waarin het lijk zal worden neergelegd. Tegen dat deze stellage gereed is, verricht men de wassching van het lijk. Is het begraven, dan wordt het eerst in plechtigen optocht van de begraafplaats gehaald. De wassching geschiedt door eenen priester, na 't prevelen van een gebed, en bestaat in inwrijving van 't lijk met een mengsel van eierdooiers, bloemen en wijwater. Des daags na de wassching wordt de absolutie verleend. De doode wordt hierbij vertegenwoordigd door een geknipt beeldje, dat den priester voorgehouden en door dezen even met zijnen voet of een lotusbloem wordt aangeraakt, ten blijke zijner vergiffenis, zoodat de doode nu zonder vrees voor de goden kan verschijnen. De stellage is inmiddels gereed gekomen, alleen ontbreken er nog een paar jonge kiekens aan, welke echter in den vroegen morgen van den feestdag door de jongens ergens gestolen en aan de stellage bevestigd worden, ten einde straks aan de ziel van den doode, die geacht wordt zich nu weer met het lichaam vereenigd te hebben, tot voertuig te dienen naar de andere wereld. Is de bepaalde dag daar, dan begeven zich 's morgens eenige vrouwen naar den priester, om eene hoeveelheid wijwater te halen. Middelerwijl is het lijk op de stellage geplaatst, en nu grijpen honderd of meer dragers toe, om het gevaarte naar de plaats der verbranding te brengen. Voorop gaat muziek. Dan komt eene groep vrouwen en meisjes, met wijwater en offers. Achter deze loopen de vrouwelijke verwanten met de kostbaarheden van den overledene. Nu komt weer eene afdeeling muziek; dan een troepje mannen en vrouwen met offers, en achter deze volgt de stellage, door eenen priester voorafgegaan. Eene onafzienbare menigte sluit den optocht. Ter plaatse aangekomen, wordt het lijk van de stellage afgenomen, in eene gereedstaande kist gelegd en nog eens voor 't laatst door den priester gezegend. Eenige mannen dragen nu hout aan, dat onder de kist en de stellage wordt opgestapeld. Daarop treden de lontdragers voor, steken de houtmijten in brand, en weldra kondigt een luid geknetter aan, dat alles een prooi des vuurs geworden is. Verwanten en toeschouwers verlaten daarna de plek. De ziel echter heeft naar het volksgeloof op de vleugels der kiekens de reis naar den hemel aanvaard. De asch van het verbrande lichaam wordt verzameld. Den volgenden dag wordt deze in optocht naar 't strand en van daar een eindweegs zee in gebracht, waar men ze in de diepte laat verzinken. Alles wordt nog met feestelijkheden besloten.

De weduwen-verbranding, die, gelijk men weet, bij het Hindoeïsme behoort, is in het Gouvernements-gebied verboden, en ook op het overig gedeelte van Bali is deze barbaarsche gewoonte, naar het schijnt, afgeschaft. Dat kan evenwel niet gezegd worden van een ander uitvloeisel van het Hindoeïsme, namelijk het kastenstelsel. De bevolking is nog altijd verdeeld in 4 standen, die ook hier de bekende namen dragen van Brahmana, Ksatrija, Wesija en Soedra. De leden van de 3 eerste of hoogste kasten maken met elkander wellicht $^{1}/_{20}$ van de geheele bevolking uit. De waardigheid van ***padanda*** of priester mag alleen door de leden der eerste kaste worden bekleed. Daarentegen zijn deze van het wereldlijk gezag uitgesloten. Tusschen de Ksatrija's en de Wesija's is de afscheiding zoo goed als verdwenen. Maar nog immer is de scheidsmuur hoog, welken de 3 hoogste kasten tusschen zich en het zoogenaamde „volk" — de Soedra's — hebben opgericht. Toch begint zich in den laatsten tijd ook daarin eenige verandering ten goede te openbaren.

Na deze eenigszins uitvoerige inleiding komen we tot ons eigenlijk doel.

Het gebeurde op den 4den Mei 1654, dat in de vergadering van den Kerkeraad te Batavia namens de Regeering werd bericht, „dat zich bij de Balineezen genegenheid openbaarde het Christendom aan te nemen." Aldus staat te lezen in het IVde deel van Valentijns „Beschrijvinge van Oost-Indiën." Hij voegt er bij, dat men nader met de Regeering spreken en dan naar de zaak onderzoek doen zou. De Compagnie stond destijds met Bali op zeer goeden voet, en zoo ooit, dan was toen de gelegenheid gunstig, er iets tot invoering van het Christendom te doen. Naar alle waarschijnlijkheid heeft men die goede gelegenheid laten voorbijgaan; althans, het is tot dusver niet gebleken, dat het Evangelie in de dagen der Compagnie op Bali is verkondigd. Dit echter is zeker, dat, toen na eene tusschenruimte van 2 eeuwen er Evangelieboden tot de Balineezen kwamen, gezegde genegenheid bij hen ten eenenmale verkoeld bleek te zijn.

De Utrechtsche Zendingsvereeniging koos in 1863 Bali tot haar tweede zendingsveld. Het Bestuur voelde zich tot dit landje getrokken, omdat de bevolking nog heidensch was, zich van den Islam [1] nog vrij had gehouden, en tot de verwachting recht scheen te geven, dat de zendingsarbeid er beter zou gedijen dan onder Mohammedanen. Men zag er echter wel wat tegen op, door jeugdige, onervaren boden eene Zending te gaan stichten onder zulk een „fier en niet ongeletterd volk." Als men eens iemand van goeden huize en van goede maatschappelijke positie, een Christen, maar tevens man van beschaving en kennis, vooruit kon zenden om den weg te banen!... Die wensch werd vervuld. Mr. W. van der Jagt, „een broeder in 't geloof en met uitnemende gaven toegerust," trad tot de Vereeniging in betrekking, „bepaaldelijk ter voorbereiding eener zending naar Bali." Hij zou vooruitgaan als „Agent" der Vereeniging, en voorbereidend werkzaam zijn, „vooral door het verkrijgen van de noodige kennis van taal en zeden der Balineezen en de opsporing van de gewenschte punten van aanknooping in hunne harten voor het Evangelie onzes Gods, om daarmede den nakomenden Zendelingen tot wegbereider en gids te kunnen zijn." [1]

In het voorjaar van 1864 vertrokken, kwam Mr. Van der Jagt den 26sten October op Bali aan, en wel te Boeleleng, waar hij goed werd ontvangen. [2] Spoedig werd door hem een aanvang gemaakt met hetgeen ook hier in de eerste plaats te doen was: de taal onder handen te nemen. Inmiddels zag hij om naar een terrein voor vestiging, en weldra vond hij dat naar zijn genoegen, terwijl de eigenaar, de vorst van Boeleleng, zich bereid verklaarde, er de beoogde vestiging op toe te laten. Thans kon ook met het bouwen der noodige woningen voor de verwachte Zendelingen begonnen worden.

Deze, J. de Vroom, A. de Bode en R. van Eck, ingezegend in April 1864, volgden den Agent in October van dat jaar naar Indië, allen vervuld van hartelijk verlangen, om het Evangelie op Bali te gaan brengen. Zij begaven zich naar Soerabaja, om daar den tijd af te wachten, dat de Agent hun: „Komt over naar Bali!" zou toeroepen. Diens voorbereidingen duurden echter langer dan men had gedacht, en het geduld der jonge Zendelingen werd op eene vrij zware proef gesteld. Inmiddels bracht het Bestuur verandering in de bestemming van De Bode, die nu naar Halmahera werd gezonden. [3] Het overgebleven tweetal maakte zich den langen tijd van wachten ten nutte, door zich te oefenen in Maleisch en Javaansch. De studie van deze beide talen, en vooral die van het Javaansch, mocht geacht worden hun de aanstaande beoefening van het Balineesch te zullen vergemakkelijken.

In April '66 was de Agent ver genoeg met bouwen gevorderd, dat althans één der Zendelingen van Soerabaja kon opbreken. Op den 25sten aanvaardde Zend. Van Eck de reis via Banjoewangi naar Bali, dat hij na eene lange reis op den 20sten Mei bereikte. Het was juist 2de Pinksterdag, toen hij te Boeleleng aankwam. Hij betrad zijn arbeidsveld met de bede: „Heer, stort in mij

[1]) Er wonen op Bali slechts weinige Mohammedanen. Deze zijn te zoeken onder de vreemdelingen en hunne afstammelingen.

[1]) Zie Ber. Utr. Zend. Ver. 1863 No. 6; 1864 No. 1 en 6 [2]) Ber. 1865 No. 4. [3]) Vgl. bladz. 731.

veel uit van dat Pinkstervuur, dat mij vormen zal tot een waardig en getrouw arbeider in den wijngaard, in welken Gij mij thans den ingang veroorlooft!" Van Eck nam eerst zijnen intrek bij Van der Jagt, maar in Juli ging hij afzonderlijk wonen op het erf, door den radja geschonken, ofschoon het woonhuis nog niet gereed was. In 't midden van November arriveerde ook Zend. De Vroom met zijne vrouw, en nu zouden beide Zendelingen zich verder samen bereiden tot het groote werk, dat hun hier wachtte, en wel onder leiding van den voorlooper.

Doch, helaas! nog voor het werk beginnen kon, troffen de jeugdige Zending groote teleurstellingen, en wel allereerst in den persoon van Mr. Van der Jagt. Reeds in April '67 vernam men van het Bestuur: „Onze Agent heeft zijn werk gestaakt . . . Onze verwachting wordt beschaamd;" en het voegde er bij, doelende op de groote dingen, welke het van dezen man van stand en ontwikkeling had gehoopt: „Zou het niet wezen, omdat onze verwachting òf te hoog gespannen, òf te veel op den mensch gebouwd was? Voorwaar, wij moeten van den mensch afzien en op den Heer zien, die zich in het zwakke verheerlijkt, opdat wij zouden leeren erkennen, dat met onze kracht niets gedaan is." De Utrechtsche Vereeniging heeft deze leering aangenomen, en andere Zendingscorporaties mogen, als zij onder het gevoel der zwaarwichtige taak, door haar aanvaard, ook den wensch voelen opkomen naar een „eminent" man, het zich te binnen brengen, dat de Heer „zich in het zwakke verheerlijkt." [1]) — Wat het nu precies geweest is, waarom Mr. Van der Jagt zijn werk staakte? We lezen ergens, dat het was wegens krankheid, maar na de pasaangehaalde mededeeling verdween zijn naam uit de Berichten, en wij kunnen er dus niet meer van zeggen. [2])

Bij die eerste groote teleurstelling bleef het niet. Pas was Van Eck op Bali, of hij kreeg leverziekte, en wel in zoo hevige mate, dat hij reeds in Jan. '67 het eiland verlaten en in Nederland genezing zoeken moest.

Zend. De Vroom was dus nu alleen, maar hij verloor onder de aanvankelijke tegenspoeden den moed niet. In 't midden van '67 achtte hij zich sterk genoeg in de taal, om zich in de praktijk te begeven. Hij opende eene school, en had het genoegen 5 kinderen, en wel 4 van Balineesche en 1 van Chineesche ouders, dagelijks onderwijs te kunnen geven. Maar na eenige maanden werd het zendingswerk hier getroffen door eene derde teleurstelling: er ontstonden onlusten op Bali, ten gevolge waarvan De Vroom met zijne vrouw in '68 de wijk nam naar Java. „Aan voortzetting van den arbeid was voor 't oogenblik niet te denken." [1])

Lang echter duurde deze gedwongen staking niet. In Oct. '68 kwam Van Eck te Soerabaja terug, hersteld en gehuwd, en in 't begin van '69 vinden we beide Zendelingen weer op Bali. Met frissche kracht werd de arbeid hervat, en zonder belangrijke stoornis mocht hij nu gedurende 6 jaren worden voortgezet. Met ijver en vrucht beoefenden beide Zendelingen de taal en letterkunde der Balineezen, waarvan het Tijdschrift van het Bataviasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen uit die jaren getuigenis aflegt. Verder werd de in het vaderland opgedane kennis van genees- en heelkunde door hen in praktijk gebracht. Ook werd het meer rechtstreeksche zendingswerk door hen niet verzuimd. De school werd heropend, en telde deze eerst slechts 7 leerlingen, aan 't einde van '69 waren er reeds 30 en spoedig daarop zelfs 40. Er werd nu ook begonnen met het houden eener bijeenkomst op Zondagmorgen. Eene eigenlijke godsdienstoefening was dat echter nog niet, maar meer eene samenspreking over godsdienstige onderwerpen, waaruit de godsdienstoefening zou moeten groeien. Die samenkomsten werden gehouden bij de Zendelingen aan huis. Druk werden ze niet bezocht, want de Balineezen kwamen daar niet gaarne; bezochten de Zendelingen hen daarentegen in hunne woningen, dan waren ze steeds welkom, maar vooral wanneer ze kwamen als genees- of heelkundige. Het was inzonderheid De Vroom, die zich aan dat werk wijdde, en zijne hulp werd wel gewaardeerd. Er werd natuurlijk door hen niet verzuimd, bij hunne bezoeken tot ge-

[1]) Vgl. bl. 858. [2]) Zie Ber 1867 bl. 87 en 90.

[1]) Ber. 1869 bl. 14.

zonden en kranken een woord te spreken. Al konden nu nog geen bepaalde resultaten van toespraak en onderwijs worden aangewezen, Van Eck schreef toch: „Bedriegen wij ons niet, dan zouden we haast durven zeggen, dat de afgeschoten pijlen hier en daar getroffen hebben." De Zendelingen vleiden zich echter geenszins met de hoop op schitterende resultaten; immers, uit denzelfden tijd vinden we in de Berichten de volgende uiting: „De invloed van het Evangelie stuit voornamelijk af op de onaandoenlijkheid en luchthartigheid der bevolking, die geen zweem van zondebewustzijn of vreeze Gods bezit."

Enkele voorbeelden van lieden, die door de afgeschoten pijlen schenen getroffen te zijn, vinden we in de brieven der Zendelingen medegedeeld. Een jong Brahmaan luisterde immer zóó aandachtig in de Zondagsche bijeenkomsten, dat de Zendelingen goede hoop kregen op zijne bekeering; van achteren echter vernamen zij, dat hij zich aan de ergste onzedelijkheid overgaf en onder zijne vrienden spotte met hetgeen hij bij de Zendelingen had gehoord. Die hoop was dus vervlogen. Doch daarna kwam een Brahmaansch echtpaar om onderwijs vragen en wekte bij de Zendelingen de schoonste verwachtingen op: Ida Poetoe Sidemen en zijne vrouw Ktoet Sroeboeng schenen vol belangstelling; ze zeiden zelfs, den Doop te begeeren. Bij hen voegde zich iemand uit Karangasĕm, genaamd goesti Wajan Karangasĕm, en met blijde hoop werd dit drietal nu door de Zendelingen op den Doop voorbereid. Edoch, toen het meenens begon te worden, trok dat echtpaar zich tot droefheid der Zendelingen terug, wat Van Eck aan het strenge onderwijs meende te moeten toeschrijven. De laatstgenoemde daarentegen volhardde, en „na 7 jaren van zaaien in het zweet des aangezichts" smaakten de Zendelingen de blijdschap, dien goesti op 1sten Paaschdag van 1873 den Doop te mogen toedienen, in tegenwoordigheid van den Assistent-Resident en eenige bevriende Balineezen. Den doopeling werden een 8-tal vragen gedaan, [1]) waarop hij met eene heldere stem een toestemmend antwoord gaf. De overgang van dezen man wekte onder de Balineezen veel sensatie, maar men trachtte dien als van minder beteekenis voor te stellen, door uit te strooien, dat hij van eene lagere kaste was dan waarvoor hij zich uitgaf.

Bij dezen eersteling bleef het, en het werd den Zendelingen deswegen soms donker te moede. „Hoevelen" — zoo roept Van Eck in '74 uit — „Hoevelen hebben reeds de blijde boodschap des heils vernomen en gaan met een: we hebben geen lust aan die dingen! voorbij. De Balineezen zijn rijk en verrijkt geworden en hebben geens dings gebrek." Een enkele toonde wel eens eenige belangstelling, maar slechts voor eene poos. Wat dien gedoopte aangaat, hij kwam wel trouw in de kerk, maar toonde weinig ijver in het leeren. Daar het hem na zijnen overgang moeilijk viel om aan den kost te komen, hielpen de Zendelingen den broeder uit de Heidenen vooruit. Zij huurden in de buurt eenen kokostuin voor hem, en stelden hem zoodoende in de gelegenheid, in zijn onderhoud te voorzien. Nadat de eigenaar dien tuin had teruggenomen, gaven zij dien goesti een klein voorschot (ruim 30 gulden), om in koffie te gaan handelen. Hij vertrok daarmede in 1874 naar het binnenland en . . . liet zich vooreerst niet meer zien.

Ongeveer een jaar na zijne verdwijning zag Zend. Van Eck zich genoodzaakt, om redenen van gezondheid, ten tweeden male met verlof naar Nederland te gaan. Op 18 Sept. '75 kwam hij met zijn gezin te Utrecht aan. Daar zijne gezondheid hem niet toeliet naar zijn arbeidsveld terug te keeren, nam hij in '77 de benoeming aan tot Leeraar aan de Militaire Academie te Breda. Hij ontviel dus aan zijne Vereeniging en aan de Zending op Bali, maar liet haar als vruchten van zijnen ijverigen arbeid en zijne bekwame hand o. a. achter eene „Beknopte Handleiding bij de beoefening van de Balineesche taal" (1874) en eene „Eerste proeve van een Balineesch-Hollandsch Woordenboek" (1876). [1])

Over het verdere beloop der Zending op Bali na het vertrek van Van Eck

[1]) Afgedrukt in de Ber. van 1873 bl. 129.

[1]) Zie verder over hem de Encyclopaedie van N. I., waarin men ook vinden kan eene opgave van zijne vele andere geschriften. Hij overleed plotseling op 25 Maart 1901.

kunnen we kort zijn, want we hebben nog maar alleen haar droevig einde te schetsen. Zend. De Vroom schreef weinig . . . . althans, er staat weinig van hem in de Berichten. In '77 kwam een nieuwe medearbeider voor hem aan, namelijk Zend. K. Wiggelendam, maar deze heeft op Bali niet veel kunnen doen. In het Verslag van '78 is gezegd: „Het werk der Zending blijft hier een ploegen op rotsen."

In 1880 kwam er plotseling eene kleine opflikkering van hoop, maar zij was 't begin van het schrikkelijk slot dezer Zending. De Vroom had in Juni een nieuw schoollokaal betrokken en werkte op de hem eigene kalme wijze voort, nog steeds hopende, meer ingang met het Evangelie bij de Balineezen te zullen vinden. Daar gebeurde het, dat hij op Zondag 8 Augustus, des namiddags met zijne echtgenoote en kinderen eene wandeling doende, tot zijne verrassing op den grooten weg bovengenoemden gedoopte Wajan Karangasĕm ontmoette. Op de vraag van den Zendeling, waar hij vandaan kwam, deelde hij mede, nu in dienst te zijn van zekeren leenvorst in het vorstendom Mangwi, en dat hij voor dezen thans eene opdracht in de buurt van Boeleleng had te volbrengen. Hem werd daarop gevraagd, waarom hij gedurende zoovele jaren niet eens weder naar Boeleleng was gekomen, en daarop gaf hij ten antwoord, dat de vorst hem niet had willen laten gaan. Na met hem te hebben afgesproken, dat hij op de terugreis een bezoek aan de zendelingswoning zou brengen, vervolgde De Vroom zijne wandeling. Inderdaad kwam Wajan Karangasĕm op 14 Augustus den Zendeling bezoeken. Zij hadden samen een lang gesprek, waaruit De Vroom den indruk ontving, dat de man aan de goede belijdenis getrouw was gebleven. In November d. a. v. kwam hij zelfs bij de familie De Vroom logeeren. De band was weder aangeknoopt, naar het scheen tot zegen voor dien gedoopte. Eenige maanden later ontving het Bestuur te Utrecht telegraphisch het ontzettend bericht, dat De Vroom vermoord was. Uit nadere schriftelijke mededeelingen bleek het volgende: op den avond van 8 Juni 1881 ging De Vroom een bezoek afleggen bij den Assistent-Resident. Om 8 uur van daar huiswaarts gaande, werd hij op korten afstand van zijne woning aangevallen door iemand, die hem met eenen stok eenige geweldige slagen op het hoofd toebracht. Op zijn hulpgeroep snelden eenige menschen toe, die den Zendeling in deerniswaardigen toestand op den grond vonden liggen. De zwaargewonde man werd naar zijne woning gedragen en hij mocht die nog levende bereiken. Des nachts verloor hij echter zijn bewustzijn geheel en . . . om 3 uur blies hij den adem uit. Het door het hoofd van plaatselijk bestuur ingesteld onderzoek bracht aan het licht, dat de moord was gepleegd door zekeren I. Klana, op aanstoken van . . . den eersten en eenigen bekeerling. Wat die mannen tot de gepleegde gruweldaad had bewogen, is nooit aan het licht gekomen. Dat De Vroom daartoe aanleiding zou hebben gegeven, is niet te veronderstellen. Hij was een man van een zacht karakter, en zeer gezien en bemind om zijne goede hoedanigheden; geheel Bali was dan ook ontroerd over den moord. Op den 10den Juni werd zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld onder algemeene deelneming. Zijne diepbedroefde echtgenoote keerde niet lang daarna naar Nederland terug.

Ten slotte nog een woord over Zend. Wiggelendam. Deze had zich op 29 Oct. 1880 gevestigd te Djagaraga, maar het wonen aldaar werd hem door de Regeering — die moeilijkheden duchtte — ontzegd. Hij ontving daarop van zijn Bestuur den last, zich naar Soerabaja te begeven, waar hij nadere instructies zou ontvangen. De woning, door Wiggelendam reeds te Djagaraga voor zich gebouwd, werd door het Gouvernement overgenomen, en het Bestuur der Utrechtsche Vereeniging, der tegenspoeden zat, besloot den arbeid op Bali voorloopig te staken; — dit „voorloopig" echter duurt nu reeds 20 jaren. In '83 werd aan Wiggelendam door zijn Bestuur toegestaan, zich „ter proefneming van Evangelisatie," voor een jaar te vestigen in het Tĕnggĕr-gebergte, op Java, naar aanleiding van een verzoek der heeren Ottolander aldaar. Ds. Van Rhijn, de Oud-Inspector, toonde zich op de jaarvergadering van '84 met dat plan zeer ingenomen. Hij wees „op de ongezochte aanleiding" en meer andere dingen, welke het plan aanbevelenswaardig maak-

ten, en drukte zijne vurige bede uit, dat de Heer deze Zending mocht zegenen. Het plan is evenwel niet volvoerd. Wiggelendam liet zich de benoeming tot Hulpprediker welgevallen en voer naar Kisser. Daar doopte hij in '86 hun 18-jarig Balineesch kindermeisje — eene vrucht ook van de Balineesche Zending.

En zoo ligt dan deze zendingsakker sedert 20 jaren braak. In '74 schreef Van Eck zoo schoon: „Ook dit volk zal eenmaal worden toegebracht, doch niet door kracht of geweld. De Geest des Heeren moet en zal alles doen. De gemeente heeft te gelooven, te bidden, en te zorgen dat wij, Zendelingen, op onze posten kunnen blijven, totdat de Heer der gemeente den adem Zijns Geestes in 't dal der doodsbeenderen blaast." En niet lang daarna schreef hij: „Wij gelooven, dat de arbeid des Evangelies hier, zoo 't slechts niet aan volhardende liefde ontbreekt, eene schoone toekomst tegemoet gaat. Het kwalijk begrepen Hindoeïsme heeft reeds uitgediend. Weldra zal het volk, zat van de ledige vormen, naar iets anders vragen." Komt die tijd, moge er dan opnieuw kunnen worden gerapporteerd, „dat zich bij de Balineezen genegenheid openbaart het Christendom aan te nemen," en mogen dan de mannen er zijn, om tot den arbeid van Van Eck en De Vroom in te gaan, vrucht plukkende van hun voorbereidend werk en nog maaiende van hetgeen zij hebben gezaaid!

Ten besluite.

De taak, welke wij ons hadden voorgesteld, is volbracht. De lezer, die ons tot het einde toe met zijne belangstelling volgde, ontvange daarvoor onzen dank. Wanneer hij nu ten besluite zijn blik nog eens laat gaan over het uitgestrekte zendingsveld, waarop wij hem mochten rondleiden; wanneer hij vervolgens den staat der Evangelisatie in Indië aan het einde der verloopen eeuw vergelijkt met dien, waarin zij zich vóór honderd jaren bevond; en wanneer hij ten slotte acht geeft op de resultaten: we twijfelen er geenszins aan, of hij zal onze overtuiging deelen, dat onze Heer en Koning bezig is, door middel Zijner in zichzelf zwakke dienstknechten en dienstmaagden, ook uit de verschillende volken, die Insulinde bewonen, Zich eene gemeente te vergaderen ten eeuwigen leven. Daarmede begon Hij reeds in de dagen der O. I. Compagnie, maar vooral sedert het optreden der Zending zien we Zijn werk aanhoudend in omvang en invloed toenemen. Het aantal Evangelieboden toch werd bestendig grooter; de grenzen van het zendingsveld werden gedurig uitgezet; volk op volk werd met het net des Evangelies omspannen, taal op taal in dienst van Christus gesteld, en in weerwil van allerlei belemmeringen vermeerderde van jaar tot jaar het aantal belijders des Heeren. In tweeërlei opzicht heeft de Zending hare tegenstanders beschaamd. Men had gemeend, dat haar optreden aanleiding tot onlusten zou geven, en zie, nergens werd nog door of om haar de rust verstoord. Men waagde meermalen de voorspelling, dat de Zending op geen resultaten had te hopen, en zie, algemeen worden thans de vruchten harer werkzaamheid geprezen. Zoowel haar bedachtzaam optreden als haar niet te miskennen gezegende invloed deden de Regeering allengs van houding jegens de Zending veranderen. Liet zij haar voorheen slechts noode toe, zoodat zij zelfs zonder eene „bijzondere toelating" zich nergens mocht vestigen, tegenwoordig ziet de Regeering haar vriendelijk aan en vervult van haar menigen wensch. En nu moge onder het Europeesche deel der bevolking van Nederl. Indië de „publieke opinie" zich nog nu en dan ongunstig over de Evangelisatie uitlaten, de Inlanders zien in den regel de Zendelingen gaarne komen en waardeeren hun hulpbetoon. Waar de massa's zich nog niet bekeeren, verzamelen zich toch enkelen of groepen om het Kruis van Golgotha. Hij, die een oog heeft om te zien, merkt in al deze dingen duidelijk de leiding op van Hem, die gezegd heeft: „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde;" die niet alleen het gebod deed hooren: „Predikt het Evangelie aan alle creaturen," maar er ook de belofte aan toevoegde: „Ik ben met u." Op die leiding lettende, zullen

de vrienden der Evangelisatie goeden moed houden en de Zendelingen rustig voortarbeiden aan hunne schoone taak, om de oogen der Heidenen en Mohammedanen te openen, en hen te bekeeren van de duisternis tot het licht, en van de macht des Satans tot God, opdat zij vergeving der zonden ontvangen, en een erfdeel onder de geheiligden, door het geloof in den Heere Jezus (Hand. 26: 18).

Den Koning nu der eeuwen, den onverderfelijken, den onzienlijken, den alleen wijzen God, zij eer en heerlijkheid, door onzen Heere Jezus Christus!

Gebed om de bekeering der Heidenen,

van J. KASPAR LAVATER (1763).

Heer! 't getal is nog zoo groot
Van de herderlooze schapen,
Die, verkwijnend in hun' nood,
Zich aan ijdlen schijn vergapen;
Die, verdorven en verblind
En tot goeddoen ongezind,
Naar hun booze lusten leven,
U, hun' God, geen eere geven!

Niemand leidt hen in het spoor,
Waar ze Uw wegen kunnen leeren.
Niemand gaat ze in liefde voor,
Dat zij meê tot U zich keeren;
Niemand trekt zich hunner aan. —
Vader! breek Gij zelf de baan,
Trek hen tot U met de koorden
Van Uw Evangelie-woorden.

Wil naar 't maaksel Uwer hand
Liefderijk Uw handen wenden;
Zeegnend alle volk en land,
Hen verlossen uit de ellenden;
U ontbreekt de macht niet, Heer!
Om hen, Uwen Naam tot eer,
Uit den doodsnacht uit te leiden,
't Kindschap Gods hun te bereiden.

Vader der barmhartigheid,
Die den nacht een perk kunt zetten!
Maak Gij veler hart bereid
Om op 't Godlijk licht te letten.
Gij, die onweêrstaanbaar trekt,
Die uit steenen kindren wekt,
't Licht van Uw genade en waarheid
Straal' hun toe met gloed en klaarheid!

Immers niet aan ons alleen
Wilt Ge in liefde U openbaren,
Daar wij zelven toch voorheen,
Als die andren, zondaars waren.
Uit genade zijn wij nu
In den Zoon verzoend met U;
Met genâ zijt Ge allen vromen
Door alle eeuwen vóórgekomen.

Vader! ach, versmaad hen niet;
Zend getrouwe vredeboden,
Die door heel Uw rijksgebied
Menschenharten tot U nooden.
Sla hen in ontferming gâ,
Geef hun wijsheid en genâ,
En regeer hun hart en zinnen
Dat zij volken voor U winnen!

't Licht van Uwen Geest bestraal'
Allen, die Uw Rijk verbreiden,
En voor 't hemelsch Avondmaal
Heidenvolken voorbereiden.
Grooter worde steeds hun schaar,
En Uw heilwoord blijke waar,
Overal en altoos verder:
„'t Wordt één kudde — en één Herder!"

Wanneer komt die zaal'ge tijd? —
Zal het zijn als al de vromen,
Ernstig aan Uw' dienst gewijd,
Tot die ware deernis komen,
Die bij 't zien van 's werelds leed,
Slechts van schreiend bidden weet,
Tot de schaduwen verdwijnen —
Heer, zal dàn Uw dag verschijnen?

Tranen van zulk medelij'
Moesten elks gelaat besproeien.
Heer, hoe zorg ik... zeg het mij!
Dat ook andren ze doen vloeien?
Zelf vergoot ik gaarn' mijn bloed,
Kwam 't dien armen slechts te goed;
'k Zou met vreugde hart en leven
U geheel ten offer geven!

Heer, ontferm U over hen!
Eeuw'ge Vader, vol erbarmen,
Dien ik als mijn' Vader ken,
Neem hen aan met open armen!
Toon hun op Uw glorietroon
Hun' Verlosser, Uwen Zoon,
Dat ze aanbidden voor Zijn voeten
En Hem als hun' Koning groeten.

Dr. J. RIEMENS Sr.

2. *Toegoe.*

(Men gelieve dit te beschouwen als volgende op bl. 85.)

De kleine gemeente alhier, wier stichting we verhaalden op bladz. 14 en 15 der Inleiding, bestaat nog wel, maar zij is in ledental verminderd. De Christenen wonen dichter bij elkander dan voorheen; hunne huizen zijn bijna alle van bamboe gebouwd en munten niet uit boven die der omwonende Mohammedanen. Zij kleeden zich gaarne op Europeesche wijze, wat met 't oog op hunne afkomst verklaarbaar is. Hoewel ze geen Portugeesch meer verstaan, komen in hun dialect nog vele Portugeesche of verbasterde Portugeesche woorden voor. Zij houden veel van muziek, en het Kerstfeest wordt door hen met luister gevierd. Leefden ze voorheen bijna uitsluitend van de jacht, tegenwoordig is voor de meesten de landbouw het hoofdmiddel van bestaan.

Voor zoover men weet is op 't einde van het bestaan der O.-I. Compagnie en ook tijdens het Engelsche tusschenbestuur naar de Christenen van Toegoe niet omgezien. Aan Supper, die, naar we zagen, van 1814—'16 te Batavia arbeidde, was ook de zorg voor de gemeente van Toegoe opgedragen. Na zijnen dood lag zij weer onverzorgd tot 1825, toen Starink, werkzaam op Ceram, op verzoek van het Medewerkend Zendelinggenootschap te Batavia, door de Indische Regeering tot Zendeling-leeraar alhier werd benoemd. Hij kwam op 5 October van genoemd jaar te Toegoe aan, en vond er den toestand in ieder opzicht treurig, terwijl het zielental slechts 135 bedroeg. Na er ruim 2 jaren te hebben gearbeid, overleed Starink op 3 Jan. 1828 en werd voor den ingang der kerk begraven. — In 1832 kreeg hij een opvolger in Douwes. Deze was in '30 op Timor aangekomen, met bestemming voor dat eiland, maar daar hij te Koepang voortdurend ongesteld was, kreeg hij in '32 verlof om tot herstel van gezondheid naar Java te gaan. Na een arbeid van 3 jaren stierf hij te Toegoe in 1835, waar men zijn graf vindt naast dat van Starink.

De zorg voor Toegoe werd nu opgedragen aan Wentink, die sinds kort als Zendeling-leeraar te Depok arbeidde. Sedert dien tijd is Toegoe met Depok onder de geestelijke zorg van den Europeeschen voorganger op laatstgenoemde plaats vereenigd gebleven, en dat was voor de kleine gemeente tot grooten zegen. Volgens opgave van Wentink vond men in 1837 te Toegoe 139 Christenen, van welke slechts 8 lidmaat waren. Van de 29 kinderen, die de school konden bezoeken, kwamen er slechts 12 op. De schoolmeester leefde in concubinaat en er was alle reden om ook over het zedelijk leven van vele andere Christenen te klagen.

Wentink werd in '49 opgevolgd door Casteren van Cattenburch (tot 1854). Deze schreef over de gemeente: „De eerste indruk, dien ik van haar ontvangen heb, is boven alle beschrijving ongunstig. Men vindt hier zelfs geen vormen van Christendom meer: geen school, geen Bijbels, geen godsdienstige bijeenkomsten." Altijd zwierf een deel der Christenen al jagende in de boschen rond, en „de jeugd groeide er naakt naar lichaam en geest op." Weldra echter was eenige verandering ten goede merkbaar. — Opvolger van Van Cattenburch was Gonggrijp, onder wien de verbetering voortduurde. Maar vooral hebben de Toegoesche Christenen veel te danken aan Huppr. Beukhof,[1]) die in '64 te Depok werd geplaatst. De godsdienstoefeningen werden nu geregeld gehouden; de Hulpprediker kwam er ééns per maand, en op de overige Zondagen ging een Inl. helper voor. Het schoolonderwijs werd behoorlijk behartigd, en onder de goede zorg van Beukhof nam de gemeente ook weer in ledental toe. In '86 telde zij 141 zielen, onder welke 57 lidmaten. Het zedelijk en huiselijk leven was, volgens getuigenis van Beukhof, vrij goed, en de gemeente ging ook in stoffelijk opzicht vooruit.

In Dec. '87 bracht Zendeling Tiemersma hier een bezoek. Hij vond er nog het groote steenen kerkgebouw van 1737/44, maar slechts voor ⅓ gevuld, ofschoon de kerkgangers trouw waren opgekomen. De gemeente bestond nu uit 22 gezinnen, met te zamen 132 gedoopten. Hij kreeg den indruk, dat de Christenen zeer arm waren. Een Inlandsche helper gaf aan een 20-tal kinderen onderwijs. Ging de Hulpprediker (thans De Graaf) niet zelf voor in de godsdienstoefening,

[1]) Vgl. J. Beukhof, Eene verwaarloosde zuster.

dan werd eene Maleische preek voorgelezen. Tiemersma woonde er eene bruiloft bij van leden der gemeente. Ongeveer 80 gasten vond hij er bijeen, ten deele Mohammedanen, die aan afzonderlijke tafels zaten. Men kan hierin een beeld zien van de verhouding. Omringd van Mohammedanen hield de gemeente wel vast aan het Christendom, maar zonder de Mohammedanen te trekken of te ergeren.

Volgens het laatste Verslag (1897) telt de gemeente thans 157 zielen, onder welke 54 lidmaten. De Inl. helper J. Abrahams gaat voor bij afwezigheid van den Hulpprediker. Voorts zegt dat Verslag: „In de openbare godsdienstoefening en de catechisatie werd veel belang gesteld, en op den plechtigen dag der belijdenis van 6 nieuwe lidmaten namen alle lidmaten der gemeente aan het h. Avondmaal deel, hetgeen bewijst, dat althans het openbaar zedelijk leven van de leden der gemeente onberispelijk is, daar zij anders tot het h. Avondmaal niet komen."

REGISTER.

